

**"BARQAROR IQTISODIY-IJTIMOY RIVOJLANISHDA VA AHOLINI
KAMBAG'ALLIKDAN CHIQARISHDA "YASHIL" IQTISODIYOT
IMKONIYATLARIDAN FOYDALANISH YO'NALISHLARI"**

mavzusida Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman

**«НАПРАВЛЕНИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВОЗМОЖНОСТЕЙ «ЗЕЛеной»
ЭКОНОМИКИ В ОБЕСПЕЧЕНИИ УСТОЙЧИВОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО И
СОЦИАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ И ВЫВОДА НАСЕЛЕНИЯ ИЗ БЕДНОСТИ»**

Международная научно-практическая конференция

**"DIRECTIONS FOR USING THE OPPORTUNITIES OF THE "GREEN" ECONOMY
IN ENSURING SUSTAINABLE ECONOMIC AND SOCIAL DEVELOPMENT AND
LIFTING THE POPULATION OUT OF POVERTY"**

International scientific and practical conference

MATERIALLAR TO'PLAMI

Namangan 2025-yil, 22-23-may

www.namdu.uz

**“BARQAROR IQTISODIY-IJTIMOIIY RIVOJLANISHDA VA AHOLINI
KAMBAG‘ALLIKDAN CHIQARISHDA “YASHIL” IQTISODIYOT
IMKONIYATLARIDAN FOYDALANISH YO‘NALISHLARI” MAVZUSIDA
XALQARO ILMIY ANJUMANI**

T A H R I R H A Y ‘ A T I

Qirg‘izbayev Abdug‘appor Karimjonovich – Namangan davlat universiteti rektori

Rasulov A‘zam Avazxonovich – NamDU Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo‘yicha prorektori, PhD, dotsent.

Baratov Abdumalik Sotvoldiyevich – NamDU Iqtisodiyot fakulteti dekani, g.f.n., dotsent

Urinov Bahrom Jamoliddinovich – NamDU Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes kafedrası mudiri, PhD. dotsent

Axmedov Rahmonjon Mamadjonovich - NamDU Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes kafedrası, i.f.n., dotsent

Sirojiddinov Kamoliddin Ikromiddinovich – NamDU Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes kafedrası, i.f.n., dotsent

Tojibayev Komiljon Qurbanovich- NamDU Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes kafedrası, PhD. dotsent v.b.

Lutpidinov Shuhrat Zakirdjanovich NamDU Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes kafedrası, PhD. dotsent v.b.

Murodxo‘jayeva Feruza Majidovna NamDU Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes kafedrası, PhD. dotsent.

Abdullayev Zafar Safibullayevich NamDU Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes kafedrası, PhD. dotsent v.b.

Baymirzayev Dilmurod Ne‘matovich – NamDU Menejment kafedrası mudiri, PhD. dotsent.

Yakubjanova Hulkarbonu Yakubovna - NamDU Menejment kafedrası, PhD. dotsent.

Talapova Nargina Baxriddinovna - NamDU Menejment kafedrası, PhD. dotsent.

Texnik muharrir: Yusupov Nurillo

Manzil: Namangan shahri, Boburshox ko'chasi, 161-uy +99891 365-99-90 E-mail: urinov.bahrom@mail.ru

NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI 2025

ЯШИЛ ИҚТИСОДИЁТГА ЎТИШДА ДАВЛАТ СИЁСАТИНИНГ РОЛИ

Абдураззоқов Шавкатжон Шокиржанович.
Ўзбекистон Республикаси Сенати аъзоси, Наманган вилояти ҳокими

Заманавий дунёда инсонлар фаолияти натижасида экологик муаммолар ҳар куни кўпайиб бормоқда. Иситиш, табиий ресурсларнинг етишмаслиги, ҳавонинг ва сув манбаларининг ифлосланиши, шунингдек, ер ресурсларидан етарли даражада фойдаланилмаслик каби муаммолар жамият тараққиётининг энг муҳим жиҳатига айланди. Бу муаммоларни ҳал қилиш учун янги, барқарор ва экологик жиҳатдан мақсадга мувофиқ иқтисодий ёндашувларни қўллаб-қувватлаш, албатта, зарур. Шундай қилиб, экологик муаммоларни ҳал этишда яшил иқтисодиёт принципларининг аҳамияти ортиб бормоқда, ва бу, глобал шароитларда ҳам, маҳаллий даражада ҳам ўз аксини топмоқда.

“Ўзбекистон–2030” стратегиясида ва **Олий Мажлис палаталарининг** мажлисларида белгиланган **вазифаларнинг ижросини** оғишмай ташкил этиш, **Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Иқлим ўзгариши тўғрисида ҳадли конвенциясининг Киото протоколи ва Париж битими** доирасида мамлакатнинг глобал ҳамжамят олдида олган мажбуриятларини бажаришда тармоқ ва соҳаларнинг уйғун “яшил трансформация”сини амалга ошириш, уларнинг рақобатбардошлиги ва ресурс тежамкорлигини таъминлаш, иқлим ўзгариши оқибатларини юмшатиш ва унга мослашиш ҳамда аҳолининг яшаш сифатини яхшилаш ва иқтисодий ўсишнинг янги “яшил ривожланиш” моделига ўтиш мақсадида бир қатор вазифаларни амалга ошириб келинмоқда.

Биргина 2025 йилни **“Атроф-муҳитни асраш ва “яшил иқтисодиёт” йили** деб эълон қилиниши натижасида мамлакат ривожланишининг устувор ёндашувлари этиб қуйидагилар белгилаб олинди:

- **маҳаллаларнинг экологик қиёфасини** яхшилаш, **кўчаларда яшиллик даражасини** ошириш, экологик жиҳатдан қулай ва фаровон яшаш муҳитини шакллантириш;
- **аҳолининг саломатлигини** яхшилаш, **экологик турмуш тарзини шакллантириш** ва **инсон салоҳиятини рўёбга чиқариш** учун шарт-шароитларни яратиш;
- **табиий ресурсларни тежаш** ва **улардан оқилона фойдаланиш, экологик барқарорликни таъминлаш;**
- **ўсимлик ва ҳайвонот дунёсини** асраш, қўпайтириш ва кейинги авлодга етказиш ҳамда биологик хилма-хилликни сақлаш;
- **“яшил иқтисодиёт”** тамойилларини кенг жорий қилиш, иқтисодиётни иқлим ўзгаришига мослаштиришга қаратилган лойиҳаларни барқарор молиялаштириш;
- республика энергобалансида қайта тикланувчи энергия улушини ошириш, шу жумладан, **давлат-хусусий шериклик** асосида йирик **“яшил энергия”** станцияларини барпо этиш, ҳудудларда **кичик ва микро гидроэлектр станциялари** тармоғини кенгайтириш, аҳоли хонадонларида қуёш панелларини ўрнатишни рағбатлантириш;
- иқтисодиёт тармоқлари ва ижтимоий соҳада замонавий энерготежамкор

**1-SHO‘BA: JAHON
MAMLAKATLARIDA
YASHIL
IQTISODIYOTGA
O‘TISH
TENDENSIYALARI
VA O‘ZIGA
XOSLIKLARI.**

технологияларни кенг қўллаш орқали иқтисодиётда “углерод изи”ни камайтириш;

- экологик барқарорликка йўналтирилган ҳудудлар ва тармоқлараро мувофиқлаштирувни таъминлаш.

Яшил иқтисодиётга ўтиш жараёнини муваффақиятли амалга ошириш учун мустаҳкам юридик асослар зарур. Ўзбекистонда 2019 – 2030 йилларга мўлжалланган “Яшил иқтисодиётга ўтиш стратегияси” қабул қилинган бўлиб, бу стратегия мамлакатимизнинг иқтисодий ривожланишини экологик барқарорлик билан уйғунлаштиришга қаратилган. Ушбу стратегия доирасида, энергия самарадорлигини ошириш, қайта тикланадиган энергия манбаларини ривожлантириш, табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш ва карбон чиқиндиларини камайтириш каби мақсадлар кўзда тутилган. Шунингдек, қонунчилик ҳужжатлари орқали яшил иқтисодиётга ўтишнинг ҳуқуқий асослари шакллантирилмоқда.

Хусусан, 2024 йил 20 ноябрь куни бўлиб ўтган йиғилишда Президентимиз Шавкат Мирзиёев томонидан Ўзбекистонда 2025 йил «Атроф-муҳитни асраш ва „яшил“ иқтисодиёт йили» деб эълон қилинганлигини эътироф этиш жоиз. Ҳукумат томонидан йил номида белгиланган энг муҳим вазифалар бўйича давлат дастурини ишлаб чиқиши айнан шу куни белгиланган. Мазкур дастурда «яшил» технологияларни амалда жорий этиш, сувни тежовчи технологиялардан кенг фойдаланиш, кўкаламзор ҳудудларни салмоғини кескин ошириш, Орол денгизи фожиасининг оқибатларини барқарор тарзда юмшатиш, чиқиндилар муаммосини самарали ва оқилона ечимлар орқали ҳал қилиш, энг муҳими, аҳоли саломатлигини мустаҳкамлаш каби масалалар устувор вазифалар белгиланилиши назарда тутилган. Яна бир мисол сифатида оладиган бўлсак, 2025 йил 28 январь куни Президент Шавкат Мирзиёев “Атроф-муҳитни асраш ва “яшил” иқтисодиёт йили давлат дастури лойиҳаси юзасидан йиғилиш ўтказди. “Яшил” иқтисодиёт – бу нафақат “яшил” энергетикани ривожлантириш, балки тармоқларнинг энергия самарадорлигини ошириш, дегани. Бу йил камида 6 фоиз иқтисодий ўсиш суръатларини сақлаб қолиб, ЯИМ ҳажмини 125 млрд доллардан ошириш зарур. Бу – ўтган йилдан 10 млрд долларга кўп”, – деб таъкидлаган эди давлатимиз раҳбари. Айни шу гаплар Ўзбекистонда яшил иқтисодиёт тамойиллари асосида ишлаб чиқаришни ривожлантиришни кўзланаётганлигини англатади. Шунингдек, 2025 йил 14 январь куни Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев Бирлашган Араб Амирликлари пойтахтида ўтаётган “Абу-Даби барқарор ривожланиш ҳафталиги” саммитидаги нутқида “Ўтган 5 йилда энергетика соҳасига қарийб 20 миллиард доллар хорижий инвестициялар жалб қилинди ва 9,6 гигаватт замонавий энергия қувватлари ишга туширилди. Жумладан, 3,5 гиваттли 14 та қуёш, шамол электр станциялари ва 300 мегаваттли 2 та сақлаш тизимлари ишга туширилди” – деб таъкидлади. Бундан хулоса қилиш мумкинки, юртимизда сўнгги йилларда амалга оширилаётган яшил иқтисодиётни қўллаб-қувватлашга оид чора-тадбирлар кенг қамровли ҳамда халқаро аҳамият касб этмоқда. Бундан ташқари 2019 йил 4 октябрдаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2019 – 2030 йиллар даврида Ўзбекистон Республикасининг «яшил» иқтисодиётга ўтиш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПҚ-4477-сон қарори ҳам бу йўналишдаги асосий меъёрий-ҳуқуқий ҳужжат ҳисобланади.

Яшил иқтисодиёт табиат ресурсларидан эҳтиёткорона фойдаланишни, чиқиндиларни камайтиришни ва уларни қайта ишлашни, энергетика самарадорлигини оширишни, қайта тикланувчи энергия манбаларидан фойдаланишни ҳамда барқарор ривожланишни таъминлашга қаратилган иқтисодий фаолият моделидир. Унинг асосий мақсади табиий ресурсларни тежаш, иқлим ўзгаришининг салбий таъсирини камайтириш ва иқтисодиёт ўсишини экологик жиҳатдан барқарор ҳолда сақлашдир. Яшил иқтисодиётга ўтиш ривожланаётган

мамлакатлар, жумладан, Ўзбекистон учун ҳам янги иқтисодий имкониятлар яратиши мумкин.

Ўзбекистон иқтисодий ўсиш суръатлари билан жаҳон бозорида муҳим ўрин эгалламоқда. Бироқ бу ўсишнинг экологик жиҳатлари ҳам мавжуд. Мамлакатимизда экологик муаммолар, жумладан, сув ресурсларининг камайиши, ҳавонинг ифлосланиши ва қишлоқ хўжалигидаги интенсификация жараёнлари иқтисодиёт барқарорлигини таъминлашни қийинлаштиради. Шу боис яшил иқтисодиётга ўтиш нафақат табиий ресурсларни самарали бошқариш, балки иқтисодий ва ижтимоий ривожланишни ҳам янги йўналишда олиб бориш заруратини келтириб чиқаради.

Жумладан, Наманган вилоятида ҳам яшил иқтисодиётни ҳудудийлик хусусиятларидан келиб чиқиб бир қатор кўринишлари амалга оширилмоқда. Биргина Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “2022 — 2026 йилларда Наманган вилояти ҳудудларини комплекс ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш ва аҳоли турмуш даражасини янада яхшилашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 2022 йил 25 апрелдаги 211-сон қарори ижросини таъминлаш мақсадида сўнгги беш йилликда вилоятда 10 минг гектарга яқин ҳудудда яшил майдонлар ташкил этиш белгиланди. 61 млн.дан ортиқ дарахт ва манзарали буталар экиш ишлари амалга ошириб келинмоқда. Табиий ресурслардан самарали фойдаланиш мақсадида йиллик маиший чиқиндиларни қайта ишлаш ҳажми йилиги 50 % дан ортиб бормоқда. Қишлоқ хўжалигини яшил иқтисодиётга йўналтириш натижасида гўшт, тухум, сут етиштириш, балиқ овлаш, интенсив боғ ва тоқзорлар барпо қилиш, иссиқхоналари ташкил қилиш қиймати 150 трлн.сўмгача етказилмоқда.

Ренессанс дейилганда одатда илм фан, маданият, адабиёт ривожини назарда тутганмиз. Аммо, “Ренессанс” – юксалиш, ҳаётнинг барча жабҳаларидаги юксалишдир. Наманган вилоятининг Поп туманида 1000 ГВт электр энергия ишлаб чиқарувчи қуёш панеллари ўрнатилишини назарда тутсак, Ўзбекистон “Ренессанс”нинг шу соҳадаги пойдеворини қуриб бўлди, дейиш мумкин. Бу ерда бира тўла икки лойиҳа устида иш бошланган. Бири Бирлашган Араб Амирлигининг “Terelen Group Holding Limited” компанияси киритаётган 500 млн доллар инвестиция ҳисобидан, иккинчиси эса, Германиянинг “Hyper Partners GmbH” компаниясининг 350 млн доллар инвестицияси ҳисобидан қурилмоқда. Иш бажарувчи сифатида Хитойнинг “EDRL” компанияси танланган. Битта майдонда 2300 гектарда қуёш панеллари ўрнатиляпти. Бунақаси тажрибада кам учрайди. Ҳар икки лойиҳа 1 ГВт энергия ишлаб чиқариши эса аҳолиси зич бўлган Фарғона водийси учун улкан имконият дейиш мумкин. Попдаги мазкур лойиҳанинг ноёблиги яна шундаки, унинг барча жиҳозлари атроф муҳит мусаффолиги, экологиянинг яхшилашга ҳам хизмат қилади. Яъни фотопенка ва элементлар қайта ишланган буюмлардан тайёрланган.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Аҳн Й.-Ж., Жураев З. (2023). “Греен Спасес ин Узбекистан: Ҳисторисал Ҳеритаге анд Чалленгес фор Урбан Енвиронмент.” Натуре-Басед Солутионс.
2. Бакхтиёрович Т.Б. (2024). “Дирестионс фор Инсреасинг Греен Енергй Сапаситй оф Узбекистан.” Асадемия Опен.
3. Исайнов Р.Ҳ., Арабов Ф.П., Содиков К.А., Бобоҳонзода К.Р., Асомуддин К.Р., Исраилова Р.А. (2022). "Маин Дирестионс фор тхе Форматион анд Девелопмент оф тхе “Греен” Натуре Манагемент ин Тажикистан.” ИОП Сонференсе Сериес: Еартх анд Енвиронментал Ссиенсе.
4. Калнер В.Д., Полозов В.А., Липина А.С. (2022). “Узбекистанъс Стратегй фор Транситион то Греен Есономй анд Иц Форматион.” Унпублишед.

5. Салиев И.Р., Салиева Р. (2024). "Иссуес оф Грeенъ Енергй Транситион: Легал Аспест." Оeсономиа ет Жус.
6. Узакова Г. (2021). "Еcологизатион оф Сонструстион Аcтивитиес: Натионал анд Интернатионал Ехпериенсе." Ёлкёғретим Онлине.
7. Хамидовна И., Голиб қизи С. (2024). "Тхе Роле оф Тоурисм ин тхе Дeвелопмент оф тхе Грeен Есономй." Интернатионал Жоурнал Оф Манагeмент Анд Есономисс Фундаментал.

EKOTURIZMNI RIVOJLANTIRISHDA AHOLI VA YOSHLAR DUNYOQARASHINI O'ZGARTIRISH, MILLIY QADRIYATLAR ORQALI MEHNATGA KO'NIKTIRISH

Respublika Ma'naviyat markazi Namangan viloyat bo'limi boshlig'i
Oppoqov Musoxon Po'latovich
Tel: +99897-252-40-14

Annotatsiya. XXI asrda barqaror rivojlanish g'oyasi global siyosat va iqtisodda muhim o'rin egalladi. Tabiatni muhofaza qilish, undan oqilona foydalanish va atrof-muhitni saqlashda ekoturizm muhim ijtimoiy va iqtisodiy vosita sifatida namoyon bo'lmoqda. Ekoturizm nafaqat ekologik mas'uliyatni, balki yoshlarda mehnat madaniyatini, milliy qadriyatlarga hurmat va jamiyatdagi ijtimoiy faollikni ham shakllantiradi.

Abstract. In the 21st century, the idea of Sustainable Development has gained a prominent place in global politics and economics. In the conservation of nature, its rational use and the preservation of the environment, ecotourism is manifested as an important social and economic tool. Ecotourism forms not only environmental responsibility, but also a culture of labor in young people, respect for national values and social activity in society.

Annotatsiya. V 21 veke ideya ustoychivogo razvitiya zanyala vidnoe mesto v mirovoy politike i ekonomike. V dele oxраны природы, yee ratsionalnogo ispolzovaniya i soxraneniya okrujayushchey sredы ekoturizm proyavlyaetsya kak vajnyy sotsialnyy i ekonomicheskyy instrument. Ekoturizm formiruet u molodeji ne tolko ekologicheskuyu otvetstvennost, no i kulturu truda, uvajenie k natsionalnym sennostyam i sotsialnuyu aktivnost v obщestve.

Kalit so'zlar. Ekologik ta'lim, ekoturizm, agroturizm, ekologik ma'rifat

Kirish. O'zbekistonda ekoturizm so'nggi yillarda rivojlanayotgan sohalaridan biri bo'lib, bu jarayonda aholi va ayniqsa yosh avlodning dunyoqarashi, ongi va mehnatga munosabatini o'zgartirish asosiy masalalardan biriga aylandi. Ushbu maqolada O'zbekiston bilan bir qatorda Malayziya, Fransiya va Turkiya misolida aholi va yoshlarni ekoturizmga jalb qilish, ularning tafakkurini o'zgartirish, milliy qadriyatlar orqali mehnat madaniyatini shakllantirish mexanizmlari tahlil qilinadi.

Metod. Tadqiqotda qiyosiy tahlil, tajriba o'rganish va mazmunli kuzatish metodlari asosida ma'lumotlar jamlandi. Davlatlarning rasmiy saytidagi ekologik va turizm dasturlari, ta'lim tizimiga oid ma'lumotlar, hamda BMTning Barqaror Rivojlanish Maqsadlari (SDGs) doirasidagi hisobotlardan foydalanildi. Shundan so'ng, O'zbekiston, Malayziya, Fransiya va Turkiyadagi turizm va ta'lim sohasidagi amaliyotlar tahlil qilindi.

Natijalar. O'zbekistonda 2021–2024 yillarda "Yashil makon", "Ekologik madaniyat yili", "Ekoturizm hududlarini rivojlantirish dasturi" kabi tashabbuslar doirasida 100 ga yaqin ekoturistik yo'nalishlar yaratildi. Ammo aholi va yoshlar ishtirokini ta'minlashda ta'lim, targ'ibot va mehnatga rag'batlantirish mexanizmlari yetarlicha rivojlanmagan.

Masalan, "O'zbekiston bo'ylab sayohat qil!" dasturi ichki turizmni rivojlantirish orqali aholining tabiiy va madaniy merosga qiziqishini oshirdi. Bu jarayonda milliy qadriyatlar, xususan, mehmondo'stlik, tabiatga hurmat va mahalliy an'analar muhim rol o'ynaydi.

O'zbekistonda ekoturizmning rivojlanishi aholini mehnatga ko'niktirishda yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Masalan, Farg'ona viloyatidagi ko'l va suv omborlari atrofidagi bufer zonalar ekoturizm uchun kulay deb topilgan. Bu zonalar mahalliy aholini gid, tashkilotchi va tabiiy resurslarni boshqaruvchi sifatida jalb qilish mumkin. Bu esa yoshlarni mehnatga jalb qilish, ularning tashabbuskorligini oshirish va iqtisodiy faolligini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Masalan, Malayziya davlatida ta'lim orqali ekologik dunyoqarash Malayziyada ekoturizm ta'lim tizimiga integratsiya qilingan. Boshlang'ich maktabdan boshlab "Green Living", "Eco-Club" kabi platformalar yoshlarda ekologik mas'uliyat va mehnat madaniyatini shakllantiradi. Davlat tomonidan yosh tadbirkorlarga grantlar taqdim etiladi.

Qolaversa, Malayziya ekoturizmini rivojlantirishda mahalliy jamoalarning tafakkurini o'zgartirishga katta e'tibor beradi. Masalan, Borneo orolidagi mahalliy qabila jamoalari ekoturizm loyihalariga faol jalb qilinadi. Ular sayyohlarga mahalliy urf-odatlar, tabiiy muhit va an'anaviy hunarmandchiliklarni o'rgatadi. Bu jarayon mahalliy aholining o'z madaniyatiga bo'lgan iftixorini oshiradi va ularning ekologik mas'uliyatli tafakkurini shakllantiradi.

Malayziyada milliy qadriyatlar, xususan, jamoaviy mehnat va tabiat bilan uyg'unlik ekoturizmning asosiga aylangan. Misol uchun, mahalliy jamoalar tabiiy muhitni asrash va sayyohlarga xizmat ko'rsatishda birgalikda ishlaydi. Bu yoshlarni mehnatga ko'niktirish va ularning ijtimoiy mas'uliyat tuyg'usini oshirishga yordam beradi.

Fransiya davlatida fuqarolik jamiyati va NNTlar orqali yoshlar "Service Civique Ecologique" dasturi doirasida tabiatni muhofaza qilishda ishtirok etadi. Ular volontyor sifatida tabiiy bog'lar, biosfera hududlarda ishlaydilar. Shuningdek, Fransiyada ekoturizm aholining ekologik ma'rifatini oshirish va mehnat ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Provans mintaqasida organik fermerlik va vinochilikka asoslangan ekoturizm keng tarqalgan.

Bu sohada ishlaydigan yoshlar nafaqat tabiiy muhitni asrashni, balki yuqori sifatli xizmat ko'rsatishni ham o'rganadi. Fransiyada milliy qadriyatlar, xususan, tabiatga muhabbat va sifatli mehnat ekoturizmning asosiga aylangan. Fransiyada ekoturizm loyihalari aholining tafakkurini o'zgartirishga xizmat qiladi.

Masalan, mahalliy fermerlar va yoshlar sayyohlarga tabiiy muhitda ishlash va organik mahsulotlar ishlab chiqarishni o'rgatadi. Bu ularning ekologik mas'uliyat tuyg'usini oshiradi va mehnatga bo'lgan munosabatini yaxshilaydi.

Turkiya davlatida "Tabiat Okullari" (Tabiat maktablari) kabi loyihalarda yoshlar tabiat bilan to'g'ridan-to'g'ri muloqotda bo'lib, mehnatga o'rgatiladi. Islomiy qadriyatlar bilan uyg'unlashgan holda "Tabiatga zarar yetkazmaslik" g'oyasi keng tarqalgan.

Qolaversa, Turkiyada ekoturizm tabiiy va madaniy merosga asoslanadi. Kappadokiya mintaqasidagi tabiiy landshaftlar va tarixiy yodgorliklar ekoturizmning asosiy manbalaridir. Mahalliy aholi sayyohlarga an'anaviy hunarmandchilik, tabiiy muhitda yurish va mahalliy taomlarni tayyorlashni o'rgatadi. Bu jarayon aholining milliy qadriyatlarga bo'lgan iftixorini oshiradi va ularni mehnatga jalb qiladi. Turkiyada ekoturizm yoshlarning tafakkurini o'zgartirishda muhim rol o'ynaydi.

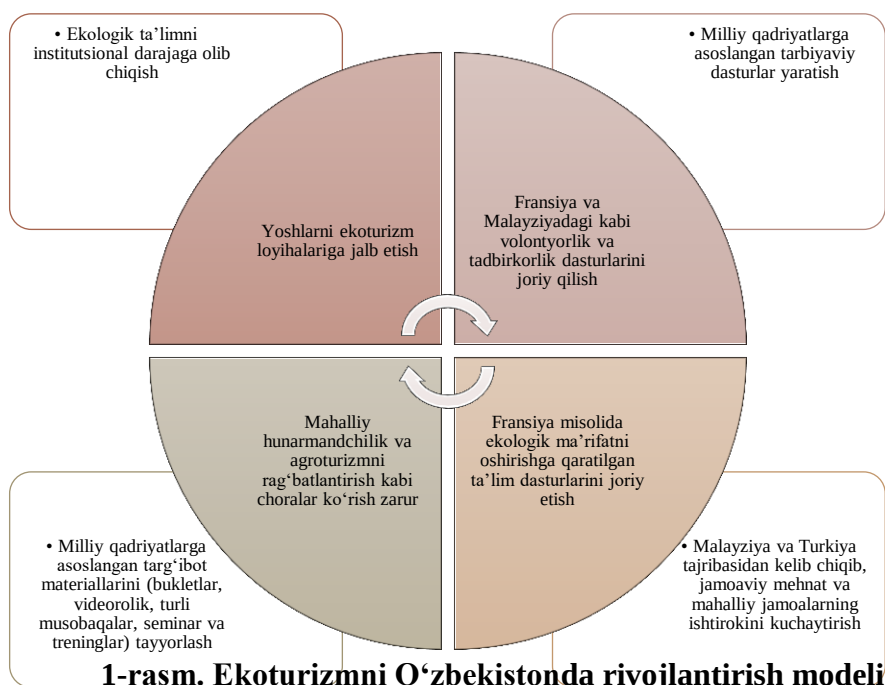
Masalan, Karadeniz mintaqasidagi ekoturizm loyihalari yoshlarni tabiiy muhitni asrash va sayyohlarga xizmat ko'rsatishga jalb qiladi. Bu ularning ijtimoiy faolligini oshiradi va mehnat ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Tahlil. To'plangan natijalardan ma'lum bo'ladiki, ekoturizm nafaqat tabiatni asrash vositasi, balki yoshlarda mas'uliyat, mehnat madaniyati va milliy qadriyatlarga asoslangan ekologik ongni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

O'zbekistondagi mavjud salohiyatga qaramay, ta'lim tizimida ekologik ong shakllantirish borasida yetarli mexanizmlar mavjud emas. Masalan, Fransiya va Malayziyada yoshlar volontyorlik yoki tadbirkorlik orqali faol ishtirokchiga aylanadi. Turkiyada esa an'anaviy qadriyatlar zamonaviy ta'lim bilan uyg'unlashtirilgan.

Bu holatdan kelib chiqib, meni fikrimcha, O‘zbekistonda ham milliy qadriyatlarni e’tiborga olgan holda ta’lim, targ‘ibot va faol ishtirokga asoslangan mexanizmlar joriy etilishi zarur hisoblanadi.

Xulosa. Ekoturizmning rivoji faqat infratuzilma va tabiiy boyliklarga emas, balki aholi, xususan yosh avlodning ongi va dunyoqarashiga bog‘liq. Bu sohada O‘zbekistondagi imkoniyatlar katta, ammo ulardan samarali foydalanish uchun:

1-rasm. Ekoturizmni O‘zbekistonda rivojlantirish modeli

Ekoturizm O‘zbekiston, Malayziya, Fransiya va Turkiyada aholining tafakkuri va dunyoqarashini o‘zgartirish, milliy qadriyatlar orqali mehnatga ko‘niktirish uchun muhim vositadir. O‘zbekistonda milliy qadriyatlarga asoslangan ekoturizmni rivojlantirish yoshlarning ekologik mas’uliyat tuyg‘usini oshirish, ularni mehnatga jalb qilish va iqtisodiy faolligini kuchaytirishga xizmat qiladi. Malayziya, Fransiya va Turkiya tajribasi O‘zbekiston uchun muhim saboqlar beradi, xususan, jamoaviy mehnat, ekologik ma’rifat va madaniy merosning ahamiyatini ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. A.Qodirov, “Ekologik turizmni rivojlanishining ilmiy-nazariy asoslari”, «Ekonomika i turizm» xalqaro ilmiy-ijtimoiy jurnal 2023 yil
2. H.Azizova, “O‘zbekistonda ekologik turizmni rivojlantirish istiqbollari”, sentr Nauchnyx Publikatsiy (buxdu.uz) 2023 yil
3. B.Navruz-zoda, “Yoshlar turizmini rivojlantirishning zamonaviy tendensiyalari”, Iqtisodiyot va ta’lim jurnali, 2021 yil

4. A.Nigmatov, "Turizm samaradorligini oshirishda "turizm" va "ekoturizm" tushunchalarining ijtimoiy-iqtisodiy mohiyati", Iqtisodiyot va ta'lim jurnali, 2023 yil
5. S.Po'latov, "Ekologik turizmni rivojlanish tarixi, ekologik standartlar va normativlar", O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali, 2023 yil
6. I.Ergashev, "O'zbekistonda turizm faoliyatini rivojlantirishning ilg'or mamlakatlar tajribasi", Zenodo platforma (Innovative Development in Educational Activities jurnali), 2023 yil
7. A.X.Asqarov, G.Mirhamidova, "Pedagogicheskie normy otsenki finansovoy gramotnosti studentov ekonomicheskoy napravlenosti" NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI IY AXBOROTNOMASI, [2024-7]. -9, 2024-yil. journal.namdu.uz
8. A.X.Asqarov, G.Mirhamidova, N.Urunov, "Mamlakatni iqtisodiy o'sishida maktab o'quvchilarining moliyaviy savodxonligini oshirishning tutgan o'rni" OBRAZOVANIE NAUKA I INNOVATIONNYYE IDEI V MIRE. -10, 2024-yil. <https://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/15794>
9. A.X.Asqarov, G.Mirhamidova, N.Urunov, "Iqtisodiy rivojlanishning muhim omili sifatida moliyaviy savodxonlikni oshirish usullari" OBRAZOVANIE NAUKA I INNOVATIONNYYE IDEI V MIRE. -11, 2024-yil. <https://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/15791>
10. A.X.Asqarov, G.Mirhamidova "Iqtisodiy yo'nalishdagi talabalar o'rtasida moliyaviy savodxonlikni baholashni pedagogik me'zonlari" Journal of New Century Innovations . -16, 2024-yil. <https://www.newjournal.org/index.php/new/article/view/15796>

O'ZBEKISTON SHAROITIDA YASHIL IQTISODIYOTNI RAQAMLASHTIRISH

Gulyamov Saidasror Saidaxmedovich i.f.d. akademik,
Toshkent davlat agrar universiteti,

Yusupov Bekzod Ulug'bekovich Fan va texnologiyalar universiteti
o'qituvchi

Salmetova Umida Xamidullayevna, Toshkent
davlat agrar Universiteti

Annotatsiya: O'zbekiston iqtisodiyoti zamonaviy rivojlanish jarayonida yashil iqtisodiyot tamoyillarini joriy etishga intilmoqda. Yashil iqtisodiyot atamasi tabiiy resurslardan samarali foydalanish, ekologik barqarorlikni ta'minlash va ijtimoiy farovonlikni oshirishga qaratilgan iqtisodiy faoliyatni anglatadi. Raqamli texnologiyalar esa bu jarayonni tezlashtirish va samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu maqolada O'zbekistonda yashil iqtisodiyotni raqamlashtirishning asosiy jihatlari va imkoniyatlari ko'rib chiqiladi.

Аннотация: Экономика Узбекистана стремится внедрить принципы зеленой экономики в процесс современного развития. Термин «зеленая экономика» относится к экономической деятельности, направленной на эффективное использование природных ресурсов, обеспечение экологической устойчивости и повышение социального благополучия. Цифровые технологии играют важную роль в ускорении и повышении эффективности этого процесса. В данной статье рассматриваются основные аспекты и возможности цифровизации зеленой экономики в Узбекистане.

Abstract: The economy of Uzbekistan is striving to implement the principles of a green economy in the process of modern development. The term green economy refers to

economic activity aimed at the efficient use of natural resources, ensuring environmental sustainability and increasing social well-being. Digital technologies play an important role in accelerating and increasing the efficiency of this process. This article examines the main aspects and opportunities for digitizing the green economy in Uzbekistan.

Kalit so'zlar: Yashil transformatsiya ; qayta tiklanuvchi energiya; muqobil energiya; raqamli texnologiya.

Kirish: O'zbekistonda yashil iqtisodiyotni raqamlashtirish jarayoni bir qator qiyinchiliklar va muammolarni ham o'z ichiga oladi. Raqamli ko'nikmalarni rivojlantirish, ta'lim tizimini yangilash, davlat organlarining raqamli boshqaruv tizimlarini joriy etish va xususiy sektor bilan hamkorlikni kuchaytirish zarur. Shuningdek, aholi va tadbirkorlikni yashil iqtisodiyot tamoyillari bilan tanishtirish, ekologik barqarorlikni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Asosiy qism: O'zbekiston, o'zining boy tabiiy resurslari va strategik geografik joylashuvi bilan, barqaror rivojlanishga intilayotgan mamlakat sifatida yashil iqtisodiyot tamoyillarini joriy etishga qaratilgan sa'y-harakatlarni kuchaytirmoqda. Yashil iqtisodiyot, atrof-muhitni muhofaza qilish, iqtisodiy o'sishni ta'minlash va ijtimoiy farovonlikni oshirishga qaratilgan iqtisodiy faoliyatni anglatadi. Bu jarayon, ayniqsa, iqlim o'zgarishi, resurslarning kamayishi va ekologik muammolar kabi global muammolarni hal qilishda muhim ahamiyatga ega.

Raqamli texnologiyalar, o'z navbatida, yashil iqtisodiyotning rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Raqamlashtirish jarayoni, iqtisodiy faoliyatni yanada samarali va shaffof qilish, resurslardan foydalanishni optimallashtirish va ekologik monitoringni kuchaytirish imkonini beradi. O'zbekistonda raqamli infratuzilmaning rivojlanishi, keng polosali internet va mobil aloqa tarmoqlarining kengayishi, shuningdek, IoT (Internet of Things) va katta ma'lumotlar (Big Data) texnologiyalarining joriy etilishi, yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonini tezlashtirishda muhim rol o'ynaydi.

O'zbekiston quruq iqlimga ega bo'lgan mamlakat bo'lib, suv resurslari yetishmovchiligiga duch kelmoqda. Bu nafaqat tabiiy sharoitlar bilan, balki qishloq xo'jaligida suvdan samarasiz foydalanish bilan ham bog'liq, chunki qishloq xo'jaligi mamlakatdagi suv resurslarining taxminan 90 foizini iste'mol qiladi. Masalan, 1 gektar paxta maydonini sug'orish uchun yiliga 10-11 ming kub metr suv kerak bo'lsa, iqlimi va tuprog'i o'xshash mamlakatlarda 2-3 barobar kam suv talab qilinadi. Shuningdek, mamlakat irrigatsiya infratuzilmasi eskirganligi sababli suvning 36 foizini yo'qotadi. Shu bilan birga, iqlim o'zgarishi muammoni yanada kuchaytirishi mumkin: ekspertlarning taxminlariga ko'ra, 2030 yilga borib, mintaqaning suv ta'minoti 20-25 foizga qisqarishi mumkin.

Ishchi kuchi va yuqori malakali mutaxassislarning yetishmasligi (5-xavf). O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma'lumotlariga ko'ra, 2023 yilda yoshlar o'rtasida ishsizlik darajasi 13,5 foizni tashkil etgan bo'lsa-da, O'zbekiston IT, muhandislik va yashil energetika kabi yuqori texnologiyali sohalarda malakali kadrlar tanqisligiga duch kelmoqda. Bu ta'lim tizimining mehnat bozori talablariga mos kelmasligi bilan izohlanadi: ya'ni o'quv dasturlari ish beruvchilarning ehtiyojlariga yo'naltirilmaganligini ko'rsatadi.

O'zbekiston kambag'allikni qisqartirish va bandlik vazirining so'zlariga ko'ra, 2024 yilda OTMni tamomlagan yosh mutaxassislarning 59 foizi (yoki 126 ming nafari) o'z mutaxassisligi bo'yicha xaligacha ishga joylasha olmagan. Bu ma'lumotlar vazirning faoliyati yakunlarini eshitish chog'ida Oliy Majlis Qonunchilik palatasida e'lon qilindi. Bunga sabab, ta'lim muassasalarini tamomlagan yoshlarning 69 foizi tajriba va zarur ko'nikmalarga ega emasligi sababli ishga tayyor emasligidir.

“Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasida “1 million dasturchi tayyorlash” loyihasini amalga oshirish bo'yicha “yo'l xaritasi” ishlab chiqilgan bo'lib, unda 2020-2024

yillarda 700 ming kishini dasturlash asoslari bo'yicha jadal o'qitish ko'zda tutilgan, shundan 500 ming nafari. o'rta maktab o'quvchilari. Mazkur dastur ijrosini mas'ul tashkilotlar tomonidan jiddiy tahlil qilib, tanqidiy xulosalar chiqarish zarur! Iqtisodiyotning raqamli transformatsiyasi uchun Xitoy va Hindiston 10 milliondan ortiq yuqori malakali dasturchilarni tayyorlash bo'yicha loyihalar ishlab chiqdi va amalga oshirmoqda, ularning aksariyati butun dunyo bo'ylab masofadan turib onlayn ishlaydi va ularning maoshlari o'z mamlakatlaridagidan ancha yuqori, ya'ni xorijdan yuqori malakali onlayn ishchi kuchi tufayli xorijiy valyuta oqimi kengaymoqda. Raqamli texnologiyalar esa bu jarayonni tezlashtirish va samaradorligini oshirishda yechim sifatida quydagilarni keltirib o'tishimiz joiz :

Raqamli Infratuzilma

Yashil iqtisodiyotni raqamlashtirishning asosiy omillaridan biri kuchli raqamli infratuzilma hisoblanadi. O'zbekistonda keng polosali internet va mobil aloqa tarmoqlarini rivojlantirish zarur. Bu, o'z navbatida, raqamli xizmatlar va platformalarning kengayishiga olib keladi. Misol uchun, qishloq xo'jaligida aqlli texnologiyalarni joriy etish uchun fermerlar va qishloq xo'jaligi mutaxassislari o'rtasida tezkor aloqa va ma'lumot almashinuvi zarur.

Energiya Samaradorligi

O'zbekiston, quyosh va shamol energiyasi kabi qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirishda katta imkoniyatlarga ega. Raqamli texnologiyalar yordamida energiya iste'molini monitoring qilish va optimallashtirish mumkin. Smart tarmoqlar orqali energiya ta'minotini boshqarish, iste'molchilarni energiya sarfini kamaytirishga undaydi va ekologik izni kamaytiradi.

Ekologik Monitoring

Atrof-muhitni monitoring qilish uchun sensorlar va IoT (Internet of Things) texnologiyalaridan foydalanish O'zbekistonda yashil iqtisodiyotning muhim jihatlaridan biridir. Ushbu texnologiyalar yordamida havoning, suvning va tuproqning sifatini nazorat qilish, ekologik muammolarni tezda aniqlash va hal qilish imkoniyatlari yaratiladi. Masalan, suv resurslarini boshqarish tizimlari orqali sug'orish jarayonlarini optimallashtirish mumkin.

Qishloq Xo'jaligini Raqamlashtirish

Qishloq xo'jaligida raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali resurslardan samarali foydalanish va mahsulot sifatini oshirish mumkin. Aqlli sug'orish tizimlari va ma'lumotlar tahlili yordamida qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish jarayonini optimallashtirish mumkin. Bu, o'z navbatida, oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlaydi va qishloq aholisining farovonligini oshiradi.

Ta'lim va Bilim

Yashil iqtisodiyot va raqamli texnologiyalar bo'yicha ta'lim dasturlarini ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega. O'zbekistonda yosh avlodni yashil iqtisodiyot tamoyillari bilan tanishtirish va raqamli ko'nikmalarni rivojlantirish orqali barqaror rivojlanishga erishish mumkin. Ommaviy axborot vositalari va raqamli platformalar orqali yashil iqtisodiyotning ahamiyatini keng ommaga yetkazish ham muhimdir.

Hukumat va Siyosat

O'zbekistonda yashil iqtisodiyotni raqamlashtirish jarayonida davlat organlarining roli juda muhim. Raqamli boshqaruv tizimlarini joriy etish orqali hukumat ekologik muammolarni hal qilish va yashil iqtisodiyotni qo'llab-quvvatlashda samarali bo'lishi mumkin. Yashil iqtisodiyotga oid qonunlar va siyosatlarni raqamli platformalar orqali amalga oshirish, shuningdek, investitsiyalarni jalb qilish uchun qulay sharoitlar yaratish zarur.

Xulosa: O'zbekistonda yashil iqtisodiyotni raqamlashtirish jarayoni atrof-muhitni muhofaza qilish, iqtisodiy samaradorlikni oshirish va barqaror rivojlanishni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali mamlakatning iqtisodiy va ekologik holatini yaxshilash mumkin. Bu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun

davlat, xususiy sektor va jamiyat o'rtasida hamkorlikni kuchaytirish zarur. O'zbekiston kelajakda yashil iqtisodiyotga asoslangan barqaror rivojlanish yo'lida raqamli texnologiyalarni muvaffaqiyatli qo'llab-quvvatlashi kutilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 11.09.2023 yildagi PF-158-son, "O'zbekiston — 2030" strategiyasi.
2. "Barqaror rivojlanish va yashil iqtisodiyot" Muallif: Tursunov S. 2019 yil 180b
3. FAO (Food and Agriculture Organization). Ўзбекистон мева-сабзавот маҳсулотларининг ишлаб чиқариш ва экспорт салоҳиятини ошириш: Муаммо ва истикболлари (2017). Mintaqadagi mahsulot ishlab chiqarish tizimi, innovatsion usullar va eksport imkoniyatlarini tahlil qiluvchi hisobot.
4. International Monetary Fund (IMF) - O'zbekistonning agrar soha va umumiy iqtisodiy ko'rsatkichlari bo'yicha davriy hisobotlar va prognozlar (masalan, 2025 yil fevralidagi yangilangan ma'lumotlar).
5. "Green Economy: The Strategy for Sustainable Development" 2011 yil 36b.
6. <https://www.lex.uz>

УДК: 378.4/6:005.5(571.1)

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ВНЕДРЕНИЯ КОНЦЕПЦИИ
«ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОГО УНИВЕРСИТЕТА» В РАМКАХ ПЕРЕХОДА
К ЗЕЛЕННОЙ ЭКОНОМИКЕ**

Лямкина Виктория Александровна,
доктор философии PhD по экономическим наукам, и.о.доцент,
начальник отдела международного сотрудничества,
Ташкентский институт текстильной и легкой промышленности

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретические основы внедрения концепции «предпринимательский университет» в контексте перехода к зеленой экономике. Проанализированы ключевые характеристики «предпринимательского университета», его роль в стимулировании инноваций и предпринимательства, а также взаимосвязь с принципами устойчивого развития и зеленой экономики. Определены теоретические предпосылки, обеспечивающие эффективную интеграцию «предпринимательского университета» в рамках экологической модернизации экономики.

Ключевые слова: предпринимательский университет, зеленая экономика, устойчивое развитие, инновации, коммерциализация, предпринимательство, экологическое образование, трансфер, экосистема.

Современный этап развития мировой экономики характеризуется нарастанием глобальных экологических проблем, истощением природных ресурсов и необходимостью перехода к устойчивому развитию. В этом контексте, зеленая экономика, направленная на обеспечение экономического роста при одновременном снижении негативного воздействия на окружающую среду, приобретает особую актуальность [10]. Зеленая экономика требует разработки и внедрения инновационных технологий, создания новых «зеленых» бизнесов и формирования экологически ответственного поведения в обществе.

Университеты, как центры генерации знаний, инноваций и подготовки кадров, играют ключевую роль в обеспечении перехода к зеленой экономике [8]. Однако, для эффективного выполнения этой роли необходимо, чтобы университеты не только проводили исследования в области экологии и устойчивого развития, но и

активно внедряли результаты своих исследований в практику, стимулировали предпринимательство и готовили кадры, способные создавать и управлять «зелеными» бизнесами.

Концепция «предпринимательского университета» представляет собой модель организации высшего образования, ориентированную на коммерциализацию научных разработок, развитие инновационной деятельности и формирование предпринимательской культуры [5]. «Предпринимательский университет» активно взаимодействует с бизнесом, государством и обществом, создавая экосистему, способствующую трансферу знаний и технологий, а также развитию стартапов и новых предприятий, ориентированных на решение актуальных задач, в том числе в сфере зеленой экономики [3].

Внедрение концепции «предпринимательского университета» в рамках перехода к зеленой экономике требует теоретического осмысления и разработки моделей и механизмов, обеспечивающих эффективную интеграцию университетов в процессы экологической модернизации экономики. Теоретические основы концепции «предпринимательский университет» заложены в работах таких ученых как Б. Кларк, Г. Ицковиц др. Б. Кларк определил «предпринимательский университет» как организацию, ориентированную на инновации и предпринимательство, с гибкой структурой управления и активным взаимодействием с внешней средой [5]. Г. Ицковиц предложил модель «тройной спирали», описывающую взаимодействие университетов, бизнеса и государства в процессе инновационного развития [6]. Эта модель является основой для понимания роли «предпринимательского университета» в формировании инновационной экосистемы.

В контексте зеленой экономики, работы Х. Хайнриха и У. Тишнера посвящены анализу роли университетов в развитии экологического предпринимательства и создании «зеленых» стартапов [7]. Ученые подчеркивают важность интеграции принципов устойчивого развития в образовательные программы и стимулирования инновационной деятельности, направленной на решение экологических проблем. А. Грудзинский анализирует опыт университетов в развитии инновационной инфраструктуры и коммерциализации научных разработок [1]. И.М. Федоров рассматривает роль университетов в формировании национальной инновационной системы [4]. Ш.Э. Зокиров исследует возможности использования возобновляемых источников энергии в Узбекистане и предлагает пути развития этого направления [2]. Исследования подчеркивают важность адаптации концепции «предпринимательского университета» к национальным условиям и учета специфики региональной экономики.

На основе проведенного анализа изученных источников можно выделить ряд ключевых теоретических положений, определяющих сущность и роль концепции «предпринимательского университета» в современной экономике. Во-первых, данная концепция представляет собой прогрессивную модель организации высшего образования, ориентированную на активное генерирование, коммерциализацию и внедрение инноваций, а также на развитие предпринимательской инициативы среди студентов и преподавателей [9]. Во-вторых, «предпринимательский университет» играет центральную роль в формировании эффективно функционирующей инновационной экосистемы, выступая связующим звеном между академическими исследованиями, потребностями бизнеса и государственной поддержкой. В-третьих, внедрение концепции «предпринимательского университета» оказывает существенное влияние на развитие зеленой экономики, стимулируя разработку и применение экологически чистых технологий, способствуя появлению новых «зеленых» предприятий и обеспечивая подготовку квалифицированных кадров, обладающих знаниями и навыками в области устойчивого развития. И, наконец, в-

четвертых, успешная реализация концепции «предпринимательского университета» требует тщательной адаптации к специфическим национальным условиям, учета особенностей региональной экономики и, что немаловажно, создания благоприятной среды, поддерживающей и поощряющей инновационную деятельность и предпринимательскую активность.

Необходимо отметить, что «предпринимательский университет», стремящийся к развитию зеленой экономики, обладает набором определяющих характеристик. Прежде всего, это выражается в интеграции принципов устойчивого развития в образовательный процесс. Учебные планы обогащаются специализированными курсами и тренингами, охватывающими широкий спектр знаний – от экологического менеджмента и основ устойчивого развития до перспектив возобновляемой энергетики и методов экологически чистого сельского хозяйства. Ключевым элементом является развитие современной инновационной инфраструктуры. В ее рамках создаются бизнес-инкубаторы, технологические парки, центры трансфера технологий и другие структуры, предназначенные для всесторонней поддержки инновационных проектов и стартапов, чья деятельность связана с зеленой экономикой. Важную роль играет целенаправленное стимулирование инновационной деятельности. Это достигается путем разработки и внедрения эффективной системы, включающей гранты, конкурсы и премии, которые направлены на поддержку перспективных начинаний и инновационных разработок в сфере зеленой экономики. Нельзя не отметить активное сотрудничество с представителями бизнеса и государственными структурами. Университеты создают совместные предприятия, научные лаборатории и другие формы партнерства, стремясь совместно решать актуальные задачи, стоящие перед зеленой экономикой. Также необходимо создание благоприятной предпринимательской среды. Университеты организуют специализированные курсы и тренинги, посвященные предпринимательству, проводят конкурсы бизнес-планов и другие мероприятия, способствующие формированию предпринимательского мышления и развитию необходимых навыков у студентов и преподавателей. И, наконец, существенным фактором является активное развитие международного сотрудничества, предполагающее привлечение экспертов и консультантов из-за рубежа для обмена опытом и знаниями в области развития «предпринимательских университетов» и зеленой экономики в целом.

Таким образом, внедрение концепции «предпринимательский университет» в рамках перехода к зеленой экономике является стратегически важным направлением развития высшего образования и экономики государства. Теоретический анализ показал, что «предпринимательский университет» обладает значительным потенциалом для стимулирования инноваций, развития предпринимательства и подготовки кадров для зеленой экономики. Внедрение концепции «предпринимательский университет» позволит обеспечить вклад в устойчивое развитие страны.

Список литературы:

1. Грудзинский А. О. Университет как предпринимательская организация // Социологические исследования. – 2004. – № 4. – С. 113–121.
2. Зокиров Ш. Э. Возобновляемые источники энергии в Узбекистане: экономические механизмы стимулирования и перспективы развития // Экономика и социум. 2019. №4 (59). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vozobnovlyaemye-istochniki-energii-v-uzbekistane-ekonomicheskie-mehanizmy-stimulirovaniya-i-perspektivy-razvitiya> (дата обращения: 25.03.2025).
3. Нурымбетов Р.И., Лямкина В.А. Роль предпринимательских университетов в развитии «зелёной» экономики // Развитие экономики в регионе

Приаралья: проблемы, традиции и инновации: материалы Республиканской научно-практической конференции. (Нукус, 25 мая 2024 г.). – Нукус, 2023. – С. 32-34.

4. Федоров И. М. Переход от образовательной среды к образовательной экосистеме // Молодой ученый. – 2019. – № 28. – С. 246–250.

5. Clark B.R. Creating entrepreneurial universities: organizational pathways of transformation. Issues in Higher Education / B.R. Clark. – New York: IAU Press, 1998. – 180 p.

6. Etzkowitz H., Webster A., Gebhardt C., Cantisano Terra B. R. (2000). The future of the university and the university of the future: evolution of ivory tower to entrepreneurial paradigm. Research policy, 29(2), pp. 313-330.

7. Heinrichs H., Tischer U. (2013). Sustainability in higher education: developments and perspectives. Springer Science & Business Media.

8. Lozano R., Ceulemans K., Alonso-Almeida M., Huisingh D., Lozano F. J., Waas T., Lambrechts W, Lukman R., Hugé, J. (2015). A review of commitment and implementation of sustainable development in higher education: Results from a worldwide survey. Journal of Cleaner Production, 108, pp. 1-18.

9. Lyamkina V. Issues of formation of a management mechanism for entrepreneurship universities in the conditions of transformation of the economy of Uzbekistan //Economics and Innovative Technologies. – 2024. – T. 12. – №. 1. – С. 89-98.

10. United Nations Environment Programme (UNEP). (2011). Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication. Nairobi: UNEP.

UDK 33.338

TRANSPORT SOHASIDA XIZMAT KO'RSATISH SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING ISTIQBOLLI YO'NALISHLARI

Utepbergenov Allambergen Omirbayevich

Berdaq nomidagi QQDU "Iqtisodiyot" kafedrasining mustaqil izlanuvchisi

e-mail: allambergen0902@gmail.com

Sauxanov Janibek Kaziyeovich

Berdaq nomidagi QQDU "Iqtisodiyot" kafedrasi professori

Annotatsiya. Maqolada transport sohasidagi xizmatlar samaradorligini oshirishning istiqbolli yo'nalishlari ko'rib chiqilgan. Transport xizmatlari sifatini yaxshilash, xarajatlarni kamaytirish va ekologik tozalikni oshirishga yordam beradigan zamonaviy tendensiyalar va texnologiyalar tahlil qilingan. Raqamlashtirish, avtomatlashtirish, muqobil energiya manbalarini joriy etish va logistika jarayonlarini optimallashtirish masalalariga alohida e'tibor qaratildi. Dunyoning yetakchi transport kompaniyalarining muvaffaqiyatli tajribasi ko'rib chiqildi. Transport sohasida samarali yechimlarni joriy etish bo'yicha tavsiyalar berildi.

Kalit so'zlar. Transport xizmatlari, raqamlashtirish, logistika, avtomatlashtirish, muqobil energiya manbalari, samaradorlik.

Transport sohasi iqtisodiyotning eng muhim tarmoqlaridan biri bo'lib, odamlar va yuklar harakatini ta'minlaydi. Globallashuv va raqamlashtirish sharoitida transport kompaniyalari o'rtasida raqobat kuchayib bormoqda, bu esa xizmatlar sifatini doimiy ravishda oshirish va xarajatlarni kamaytirishni talab qiladi. Shu munosabat bilan transport xizmati samaradorligini oshirishga yordam beradigan innovatsion yechimlarni ishlab chiqish va joriy etish zarurati tug'iladi.

Transport sohasida xizmatlar samaradorligini oshirishning asosiy yo'nalishlari:

1. Transport xizmatlarini raqamlashtirish Narsalar interneti (IoT), katta ma'lumotlar (Big Data) va sun'iy intellekt (AI) kabi zamonaviy texnologiyalar transport jarayonlarini

optimallashtirishda muhim rol o'ynaydi. Tashishlarni boshqarish uchun raqamli platformalarni joriy etish xarajatlarni kamaytirish, yetkazib berish vaqtini qisqartirish va logistika operatsiyalarining shaffofligini oshirish imkonini beradi.

2. Jarayonlarni avtomatlashtirish Uchuvchisiz transport vositalari va robotlashtirilgan tizimlardan foydalanish inson omili ta'sirini sezilarli darajada kamaytirishga, tashish xavfsizligini oshirishga va omborxona majmualari faoliyati samaradorligini oshirishga yordam beradi. Masalan, shahar transporti harakatini boshqarishning avtomatlashtirilgan tizimlari tirbandliklarni kamaytirish va yo'nalishlarni optimallashtirish imkonini beradi.

3. Muqobil energiya manbalari Elektromobillar va vodorod transportiga o'tish an'anaviy yoqilg'i turlariga qaramlikni kamaytiradi va atmosferaga zararli moddalar chiqarilishini kamaytiradi. Rivojlangan mamlakatlarda ekologik toza transport turlarini rag'batlantirish, jumladan, quvvatlash stansiyalari uchun infratuzilmani rivojlantirish dasturlari faol rivojlanmoqda.

4. Logistika jarayonlarini optimallashtirish Zamonaviy ta'minot zanjirlarini boshqarish tizimlarini (SCM) joriy etish va multimodal tashishlardan foydalanish logistika samaradorligini oshirish imkonini beradi. Kompaniyalar talabni bashorat qilish texnologiyalarini qo'llaydilar, bu esa to'xtab qolish ehtimolini kamaytiradi va buyurtmalarni bajarish aniqligini oshiradi.

5. Intellektual transport tizimlarini (ITS) rivojlantirish Intellektual transport tizimlari transport oqimlarini kuzatish va boshqarish bo'yicha yechimlar to'plamini o'z ichiga oladi. ITSni joriy etish yo'l harakati xavfsizligini oshirish, tirbandliklarni kamaytirish va turli transport turlari o'rtasidagi o'zaro hamkorlikni yaxshilash imkonini beradi.

So'nggi yillarda O'zbekistonda transport sohasini rivojlantirishda sezilarli yutuqlarga erishilmoqda. Quyida transport sohasidagi xizmatlarni yaxshilashning asosiy yo'nalishlari tegishli ma'lumotlar bilan taqdim etilgan:

1. Ko'rsatilgan transport xizmatlari hajmining o'sishi

Iqtisodiy tadqiqotlar va islohotlar markazi ma'lumotlariga ko'ra, 2017-2023 yillarda ko'rsatilgan transport xizmatlari hajmi 3 barobarga oshib, 2017 yildagi 36 trillion so'mdan 2023 yilda 108 trillion so'mga yetgan.

2. Transport turlari bo'yicha yuk aylanmasini ko'paytirish

Prognozlashtirish va makroiqtisodiy tadqiqotlar instituti tahlili shuni ko'rsatdiki, 2017-yildan 2022-yilgacha barcha transport turlari bo'yicha umumiy yuk aylanmasi 66,9 mlrd t-km dan 75,2 mlrd t-km gacha oshgan.

3. Transport-logistika tizimini rivojlantirish

2024-yilda O'zbekiston transport-logistika tizimini yanada rivojlantirishga qaratilgan Prezident qarori qabul qilindi. 2030-yilgacha bo'lgan asosiy ustuvor yo'nalishlarga tashqi savdo yo'nalishlarini diversifikatsiya qilish, logistika xizmatlari bozorini rivojlantirish, yirik milliy transport operatorlarini tashkil etish va mamlakatning tranzit salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarish kiradi.

4. Xalqaro reytinglardagi o'rini yaxshilash

Keng ko'lamli infratuzilma islohotlari va logistika xizmatlari sifatini oshirish natijasida O'zbekiston xalqaro logistika samaradorligi indeksida 2016-yildagi 118-o'ringan 2023-yilda 88-o'ringa ko'tarildi.

5. Aviatsiya bozorini liberallashtirish

Aviatsiya bozorini liberallashtirish va xususiy sektor ishtirokini kengaytirish natijasida rezident aviakompaniyalar soni 16 taga, 2024-yilda milliy aviatsiya parkidagi havo kemalarining umumiy soni 85 taga yetdi.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda transport xizmatlarini yaxshilashning asosiy yo‘nalishlari

Yil	Yo‘nalish	Tavsifi
2020	Logistika yo‘nalishlarini diversifikatsiya qilish	Xalqaro transport yo‘laklarini yaxshilash ishlari boshlandi
2021	Temir yo‘llarni elektrlashtirish	400 km dan ortiq temir yo‘l elektrlashtirildi
2022	Transportda raqamli texnologiyalarni joriy etish	Elektron chiptalar, GPS kuzatuv va avtomatlashtirilgan logistika tizimlarini joriy etish
2023	Metro va jamoat transportini rivojlantirish	Toshkent shahrida metro tarmog‘ini 50 ta bekatga yetkazish, yangi avtobuslar xarid qilish
2024	Transport loyihalarini moliyalashtirish	Yangi avtobuslar sotib olish uchun \$180 mln va yo‘l tarmog‘ini modernizatsiya qilish uchun \$238 mln jalb qilish

Xizmatlarni moslashtirish va xizmat ko‘rsatish sifatini yaxshilash Mobil ilovalar va raqamli xizmatlardan foydalanish foydalanuvchilarga qulaylikni oshirish imkonini beradi. Zamonaviy transport kompaniyalari sodiqlik dasturlarini, dinamik narx belgilash tizimlarini va mijozlar uchun individual takliflarni joriy etadilar.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda transport sohasini rivojlantirish bo‘yicha muhim chora-tadbirlar amalga oshirildi. Raqamli texnologiyalarni joriy etish, logistikani kengaytirish, infratuzilmani modernizatsiya qilish va muhim loyihalarni moliyalashtirish xizmatlar sifati, yo‘lovchilarga qulaylik va yuk tashish samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Transport xizmatlari samaradorligi innovatsiyalar, raqamli texnologiyalar va ekologik toza yechimlarni joriy etish darajasi bilan belgilanadi.

Avtomatlashtirish, raqamlashtirish, intellektual boshqaruv tizimlari va muqobil energiya manbalarini rivojlantirish transport xizmatlari sifatini oshirishning asosiy yo‘nalishlaridir. Transport sohasining kelajagi kompaniyalarning yangi sharoitlarga moslashish va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish qobiliyatiga bog‘liq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

[1] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 2-dekabrda "2018-2022-yillarda transport infratuzilmasini takomillashtirish va yuk tashishning tashqi savdo yo‘nalishlarini diversifikatsiyalash chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi PQ-3422-son qarori.

[2] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 27-yanvardagi "Transport sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi PQ-28-son qarori.

[3] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 7-maydagi "Eksport faoliyatini yanada qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi PQ-4707-son qarori.

[4] Omirbayevich, Utepbergenov Allambergen. "TRANSPORT SOHASIDA SAMARADORLIKNI OSHIRISHNING ISTIQBOLLI YO‘NALISHLARI." THE THEORY OF RECENT SCIENTIFIC RESEARCH 7.1 (2024): 107-110. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=ytic8R4QAAA&AJ&citation_for_view=ytic8R4QAAA&AJ&9yKSN-GCB0IC

[5] Utepbergenov A., O‘ZBEKISTON TEMIR YO‘L TRANSPORTIDA ZAMONAVIY XIZMATLAR, SOHANI RIVOJLANTIRISHNING STRATEGIK YO‘NALISHLARI TAHLILI HAQIDA. Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universitetining "Science and Education in Karakalpakstan" jurnali, 2024, No 1/2 (39), 208-211 betlar.

[6] Utepbergenov A. TEMIR YO‘L TRANSPORTI SOHASIDA XIZMAT KO‘RSATISHNING XORIJIY TAJRIBASI. "Mintaqada barqaror iqtisodiy o‘sish orqali

UDK 332964

JAHON MAMLAKATLARIDA YASHIL IQTISODIYOTGA O'TISH TENDENSIYALARI VA O'ZIGA XOSLIKLARI

Almirzayeva Laziza Anvarjon qizi
Qarshi davlat texnika universiteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada jahon mamlakatlarida yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonlari, uning asosiy tendensiyalari va har bir hudud uchun xos bo'lgan o'ziga xos jihatlar tahlil qilinadi. Global iqlim o'zgarishlari, ekologik muammolar va resurslar tanqisligi fonida barqaror rivojlanishni ta'minlashda yashil iqtisodiyot konsepsiyasining ahamiyati ortib bormoqda. Shuningdek, turli mamlakatlar misolida yashil iqtisodiyotni rivojlantirishdagi muvaffaqiyatli tajribalar va duch kelinayotgan to'siqlar tahlil etiladi. Maqola O'zbekiston uchun ham ushbu sohadagi istiqbollari va imkoniyatlar nuqtai nazaridan muhim ilmiy-amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Аннотация: В статье анализируются процессы перехода к зеленой экономике в странах мира, его основные тенденции, а также специфические аспекты, характерные для каждого региона. На фоне глобального изменения климата, экологических проблем и дефицита ресурсов возрастает значимость концепции зеленой экономики в обеспечении устойчивого развития. Кроме того, анализируется успешный опыт и препятствия, возникающие при развитии зеленой экономики в различных странах. Статья также служит важной научной и практической основой для Узбекистана с точки зрения перспектив и возможностей в этой сфере.

Abstract: This article analyzes the processes of transition to a green economy in countries around the world, its main trends and specific aspects specific to each region. Against the background of global climate change, environmental problems and resource scarcity, the importance of the concept of a green economy in ensuring sustainable development is increasing. In addition, successful experiences in developing a green economy and the obstacles encountered are analyzed using the examples of different countries. The article also serves as an important scientific and practical basis for Uzbekistan in terms of prospects and opportunities in this area.

Kalit so'zlar: yashil iqtisodiyot, barqaror rivojlanish, ekologik siyosat, iqlim o'zgarishi, innovatsion texnologiyalar, energiya samaradorligi, uglerod neytralligi, xalqaro hamkorlik, iqtisodiy transformatsiya, ekologik xavfsizlik.

Ключевые слова: зеленая экономика, устойчивое развитие, экологическая политика, изменение климата, инновационные технологии, энергоэффективность, углеродная нейтральность, международное сотрудничество, экономическая трансформация, экологическая безопасность.

Keywords: green economy, sustainable development, environmental policy, climate change, innovative technologies, energy efficiency, carbon neutrality, international cooperation, economic transformation, environmental security.

KIRISH. So'nggi yillarda global miqyosda ekologik muammolar tobora chuqurlashib borayotgani, iqlim o'zgarishlari, havoning ifloslanishi, resurslar tanqisligi va bioxilma-xillikning yo'qolishi kabi tahdidlar insoniyatni yangi, barqaror rivojlanish modellarini izlashga majbur qilmoqda. Shunday yondashuvlardan biri sifatida yashil

iqtisodiyot konsepsiyasi ilgari surilmoqda. Yashil iqtisodiyot — bu iqtisodiy o'sishni ekologik va ijtimoiy barqarorlik bilan uyg'unlashtiruvchi tizim bo'lib, u resurslardan samarali foydalanish, atrof-muhitga zararli ta'sirni minimallashtirish, hamda ekologik xavfsizlikni ta'minlashga qaratilgan. Yashil iqtisodiyot – bu 20-asr oxirida shakllangan iqtisodiyotning yangi yo'nalishi bo'lib, u insonning iqtisodiy faoliyatining atrof-muhitga salbiy ta'sirini kamaytirish zarurligini bildiradi va u har qanday holatda ham iqtisodiy o'sishga emas, balki iqtisodiy barqarorlikka qaratilgan, atrof-muhit uchun minimal xavf bilan kurashishga chaqiruvchi yo'nalish hisoblanadi. Ushbu yo'nalish tarafdorlari, iqtisodiyot o'zi mavjud bo'lgan va uning bir qismi bo'lgan tabiiy muhitning bog'liq tarkibiy qismi deb hisoblashadilar. Yashil iqtisodiyot yashil texnologiyalar va loyihalarga asoslanadi. Ularning muvaffaqiyati ko'p jihatdan muhim moliyaviy oqimlarni jalb qilish qobiliyatiga bog'liq bo'ladi. Ekologik tashabbuslarni moliyalashtirishning eng istiqbolli usullaridan biri ijtimoiy mas'uliyatli investitsiyalardir. Atrof-muhitga bo'lgan zararlarni kamaytirish uchun sezilarli salohiyatga ega bo'lgan uning asosiy mexanizmi "yashil" investitsiyalar kiritishdir va bu investitsiyalarni jalb qilishda "yashil" iqtisodiyotning ahamiyati katta hisoblanadi. Darhaqiqat, "yashil" iqtisodiyotni shakllantirishga investitsiyalarni jalb qilish masalasi ancha murakkab ammo juda samarali yo'llardan biridir. "Yashil" iqtisodiyot – bu resurslarni tejovchi va ekologik toza iqtisodiyot bo'lib, samaradorligi yuqoriligi bilan iqtisodiyotni rivojlantirishning boshqa mexanizmlaridan yaqqol ajralib turadi. Biz "Yashil" iqtisodiyot deganda, ekologik xavf va ekologik tanqislikni kamaytirishga qaratilgan va atrof-muhitni buzmasdan barqaror rivojlanishga qaratilgan iqtisodiyotni tushunamiz. U ekologik iqtisodiyot bilan chambarchas bog'liq, lekin ko'proq siyosiy jihatdan qo'llaniladigan yo'nalishga ega. "Yashil" iqtisodiyot bo'lishi uchun iqtisodiyot nafaqat samarali, balki adolatli bo'lishi kerak. Adolatlilik global va mamlakat darajasidagi tenglik o'lchovlarini tan olishni, xususan, atrof-muhit iqtisodiyotiga adolatli o'tishni ta'minlashni nazarda tutadi

Dunyoning aksariyat davlatlari o'z ekologik siyosatini an'anaviy modeldan atrof-muhit taraqqiyotining dvigateli bo'lgan modelga, ya'ni "yashil" iqtisodiyotga yo'naltirilgan. Belarus Respublikasida ham "yashil" iqtisodiyotga alohida e'tibor qaratilmoqda. "Yashil" iqtisodiyotni rivojlantirish bilan bog'liq qoidalar bir qator me'yoriy-huquqiy hujjatlarda, shu jumladan Belarus Respublikasini 2021-2025 yillarda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturida, shuningdek, Belarus Respublikasining 2035 yilgacha bo'lgan davrda barqaror iqtisodiyotni rivojlantirish milliy strategiyasida o'z aksini topgan. 2021-yil dekabr oyida hukumat 2021-2025-yillarda Belarus Respublikasida "yashil" iqtisodiyotni rivojlantirish bo'yicha Milliy harakatlar rejasini tasdiqladi. Ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar, istiqbollik, maqsadga muvofiqlik va xalqaro majburiyatlarni hisobga olgan holda, Belarus Respublikasida "yashil" iqtisodiyotni rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

- barqaror iste'mol va ishlab chiqarish tamoyillarini joriy etish;
- aylanma iqtisodiyotni rivojlantirish (doiraviy iqtisodiyot);
- organik ishlab chiqarishni rivojlantirish;
- ekologik turizm va agroekoturizmni rivojlantirish;
- aqli va energiya tejamkor shaharlarni shakllantirish;
- elektr transportini (infrastrukturani) va shaharlarda harakatlanishni rivojlantirish;

Belarus Respublikasida davlat dasturlari amalga oshirilmoqda, qonunchilik takomillashtirilmoqda, atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiatdan oqilona foydalanish sohasida fundamental hujjatlar ishlab chiqilmoqda. Ekologiya masalalari bo'yicha xorijiy davlatlar va xalqaro tashkilotlar bilan o'zaro manfaatli hamkorlikni rivojlantirish katta ahamiyatga ega. Belarus Respublikasi ko'p tomonlama xalqaro shartnomalarning (konvensiyalarning) faol ishtirokchisi - bular 14 ta global va 10 ta Yevropa xalqaro ekologik konvensiyalari va protokollari. Bundan tashqari, ular ko'p tomonlama hamkorlik platformasi hisoblanadi:

- milliy loyihalar va tashabbuslarni ilgari surish;
- qonunchilik bazasini takomillashtirish;
- mamlakatga mutaxassislarni tayyorlash va o'qitishga jalb qilingan donor mablag'laridan samarali foydalanishni.

Belarus Respublikasini 2030-yilgacha barqaror rivojlanish milliy strategiyasida yashil iqtisodiyotning rivojlantirishining uchta komponentini aks ettiradi va asosiy e'tibor "inson - iqtisodiyot - atrof-muhit" triadasiga qaratilgan.

Belgilangan uzoq muddatli strategik maqsad uni amalga oshirishning rejalash maqsadlari ikki bosqichini nazarda tutadi:

Birinchi bosqich - (2016-2020 yillar). Asosiy maqsad - iqtisodiyotning tarkibiy va tashkiliy jihatdan sifat jihatidan sifatli muvozanatli o'qitishga o'tish: "Yashil" iqtisodiyot tamoyillarini hisobga olgan holda, yuqori texnologiyali tarmoqlarni transformatsiyalash orqali rivojlantirish. mamlakatning raqobatbardoshligini va aholi turmush sifatini oshirish.

Ikkinchi bosqich - (2021-2030 yillar). Asosiy maqsad- barqaror rivojlanishda qadriyatlar va inson rivojlanishining ma'naviy va axloqiy madaniyatiga asoslangan yuqori sifati o'qitishga erishish aslida barqarorlikni saqlashdir. Ko'p fan talab qiladigan sanoat va xizmat ko'rsatish tarmoqlarini "yashil" iqtisodiyot asosida tabiiy kapitalni saqlab qolgan holda jadal va yanada rivojlantirish.

Uzoq muddat rejalash vazifalari iqtisodiyot sohasida:

- bozor institutlari va rivojlangan infratuzilmasiga ega bilimlar iqtisodiyotini yuqori samarali, ijtimoiy yo'naltirilgan va raqobatbardosh yangi tipdagi iqtisodiyotni - shakllantirish;

- inson rivojlanishi sifatiga ta'sir ko'rsatuvchi yuqori texnologiyali ishlab chiqarishlarni, sanoat innovatsion klasterlarini, iqtisodiyotning infratuzilma tarmoqlarini jadal rivojlantirish;

- ishlab chiqarish va iste'mol barqarorligini oshirish, shu jumladan qayta tiklanadigan va qayta tiklanmaydigan resurslarni samarali boshqarish, ishlab chiqarish va iste'mol chiqindilari hosil bo'lishini kamaytirish, iste'molchilarning mas'uliyatli xulq-atvorini rag'batlantirish;

- asosan bozorni tartibga solish vositalariga asoslangan davlat boshqaruvi tizimining samaradorligini oshirish, mahalliy tashabbuslarni ko'paytirish, samarali mulkchilik tuzilmasini yaratish.

Uzoq muddat rejalash maqsadlari ekologiya sohasida:

- nafaqat hozirgi, balki kelajak avlodlar hayoti uchun zarur shart-sharoitlarni ta'minlaydigan qulay muhitni saqlash;

- ekologik xavfsizlikni ta'minlash;

- atrof-muhitga antropogen ta'sirni kamaytirish, ekologik muvozanatni tiklash, barcha turdagi tabiiy resurslardan oqilona foydalanish;

- ishlab chiqarish va iste'mol chiqindilaridan ekologik xavfsiz foydalanish;

- aholi turmushining yuqori ekologik standartlariga erishish, tabiiy muhit holatini yaxshilash.

Taklif va tavsiyalar:

1. Milliy strategiyalarni aniqlashtirish va kuchaytirish:

O'zbekiston uchun yashil iqtisodiyotga o'tishni jadallashtirish maqsadida yagona milliy strategiya ishlab chiqilishi va u amaliy mexanizmlar bilan ta'minlanishi zarur. Bu strategiya ekologik, energetik va iqtisodiy yo'nalishlarni integratsiyalashgan holda qamrab olishi lozim.

2. Qayta tiklanuvchi energiya manbalariga sarmoyalarni oshirish:

Quyosh va shamol energiyasi loyihalariga xorijiy investitsiyalarni jalb etish, soliq imtiyozlari va davlat kafolatlari orqali xususiy sektor ishtirokini kengaytirish tavsiya etiladi.

3. Yashil innovatsiyalar va texnologiyalarni joriy etish:

Mahalliy ilmiy-tadqiqot institutlari va texnoparklar faoliyatini qo'llab-quvvatlash, ekologik toza texnologiyalarni yaratish va amaliyotga joriy qilish bo'yicha grantlar va rag'batlantiruvchi dasturlar tashkil etilishi kerak.

4. Ekologik ta'lim va ongni oshirish:

Maktab, kollej va oliy ta'lim muassasalarida yashil iqtisodiyot, ekologik xavfsizlik va barqaror rivojlanish mavzularini o'quv dasturlariga kiritish orqali aholining ekologik madaniyatini oshirish zarur.

5. Xalqaro tajriba va hamkorlikni kuchaytirish:

BMT, Jahon banki, Yevropa Ittifoqi kabi xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikda texnik yordam, grantlar, hamda malaka oshirish dasturlari orqali ilg'or amaliyotlarni o'zlashtirish tavsiya etiladi.

6. Yashil moliyalashtirish mexanizmlarini rivojlantirish:

Yashil obligatsiyalar, ekologik kreditlar va sug'urta tizimlarini joriy etish orqali iqtisodiyotni moliyaviy jihatdan yashillashtirishga erishish mumkin.

Xulosa qilib aytishim muminki, yashil iqtisodiyotga o'tish — bu insoniyatning ekologik xavfsiz, iqtisodiy jihatdan samarali va ijtimoiy adolatli kelajakka intilishining muhim yo'nalishidir. Dunyo mamlakatlari ushbu modelni hayotga tatbiq etishda turli yo'llardan bormoqda, biroq umumiy maqsad — atrof-muhitni asrash va barqaror rivojlanishni ta'minlashdir. Yashil iqtisodiyot nafaqat ekologik foyda, balki yangi ish o'rinlari yaratish, innovatsiyalarni rag'batlantirish va iqtisodiy tizimlarni diversifikatsiya qilishda ham muhim omilga aylanmoqda. O'zbekiston uchun yashil iqtisodiyotga o'tish dolzarb bo'lib, bu borada ilk bosqichda ijobiy siljishlar kuzatilmoqda. Qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish, chiqindilarni boshqarish tizimini modernizatsiya qilish va xalqaro tajribani o'rganish orqali mamlakat barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash yo'lida katta yutuqlarga erishishi mumkin. Shu bois, yashil iqtisodiyotga oid ilmiy izlanishlar va amaliy tadbirlarni yanada kuchaytirish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.OECD. Green Growth Indicators 2023. Organisation for Economic Co-operation and Development, 2023.

2.Sachs, J. D. The Age of Sustainable Development. Columbia University Press, 2015.

3. Xalqaro iqtisodiy munosabatlar.O'quv qo'llanma
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti. Toshkent-2021

4.World Bank. Inclusive Green Growth: The Pathway to Sustainable Development. World Bank Group, 2012.

5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Iqtisodiy tadqiqotlar va islohotlar markazi. O'zbekistonda yashil iqtisodiyotga o'tish bo'yicha konseptual yondashuvlar, 2022.

6. Barqaror rivojlanish va yashil iqtisodiyot. Xodjaev.N.X,Ergashev.X.X. Toshkent-2020

7.Wikipedia.uz

<https://uz.wikipedia.org>

JAHON MAMLAKATLARIDA YASHIL IQTISODIYOTGA O'TISH: GLOBAL TENDENSIYALAR VA MILLIY MODEL SHAKLLANISHI

Ro'zibayeva Zulayxo Baxrombek qizi
FAN VA TEXNOLOGIYALAR UNIVERSITETI
O'qituvchisi
zulaykhoruzibayeva@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada jahon mamlakatlarining yashil iqtisodiyotga o'tishdagi global tendensiyalari hamda O'zbekiston sharoitida milliy model shakllanishi tahlil qilinadi. Xalqaro tajribalar asosida turli davlatlarning o'ziga xos yondashuvlari taqqoslanib, O'zbekiston uchun mos strategik yo'nalishlar asoslab beriladi. Maqola davomida ekologik barqarorlik, qayta tiklanuvchi energiya va yashil texnologiyalarni rivojlantirishning dolzarb jihatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: yashil iqtisodiyot, barqaror rivojlanish, qayta tiklanuvchi energiya, milliy model, ekologik strategiya, global tendensiyalar, O'zbekiston.

Annotation: This article analyzes global trends in the transition of countries to a green economy and the formation of a national model in the conditions of Uzbekistan. Based on international experience, the specific approaches of different countries are compared and appropriate strategic directions for Uzbekistan are justified. The article covers current aspects of environmental sustainability, the development of renewable energy and green technologies.

Key words: green economy, sustainable development, renewable energy, national model, environmental strategy, global trends, Uzbekistan.

Аннотация: В статье анализируются мировые тенденции перехода стран мира к зеленой экономике и формирование национальной модели в условиях Узбекистана. На основе международного опыта сравниваются конкретные подходы разных стран и обосновываются соответствующие стратегические направления для Узбекистана. В статье рассматриваются актуальные аспекты экологической устойчивости, возобновляемой энергетики и развития зеленых технологий.

Ключевые слова: зеленая экономика, устойчивое развитие, возобновляемая энергетика, национальная модель, экологическая стратегия, мировые тенденции, Узбекистан.

KIRISH

So'nggi yillarda global miqyosda iqlim o'zgarishi, atrof-muhitning ifloslanishi va tabiiy resurslarning kamayishi kabi ekologik muammolar yashil iqtisodiyot konsepsiyasini dolzarb masalaga aylantirdi. Yashil iqtisodiyot – bu iqtisodiy o'sish va atrof-muhit muhofazasini birlashtirgan holda, resurslardan samarali foydalanishga asoslangan yangi model bo'lib, ko'plab mamlakatlar tomonidan strategik yo'nalish sifatida tanlab olinmoqda.

Yashil iqtisodiyotga o'tishning global tendensiyalari.

1. Qayta tiklanuvchi energiya manbalariga o'tish. Dunyo miqyosida energiya ishlab chiqarishda an'anaviy manbalar (neft, gaz, ko'mir) o'rnini quyosh, shamol, geotermal va biogaz energiyasi bosib bormoqda. Bu tendensiyaning asosiy sabablari:

- Karbon chiqindilarini kamaytirish zarurati.
- Qayta tiklanuvchi energiyaning uzoq muddatda iqtisodiy jihatdan arzonlashuvi.
- Energiya mustaqilligini ta'minlash istagi (ayniqsa, Yevropada).

Misollar:

Xitoy – dunyodagi eng yirik quyosh va shamol energiyasi ishlab chiqaruvchisi.

Germaniya – “Energiewende” dasturi orqali atom va ko‘mir energetikasidan voz kechib, 2030-yilgacha energiyaning 80%ini qayta tiklanuvchi manbalardan olishni maqsad qilgan.

2. Barqaror shaharsozlik va yashil infratuzilma. Ko‘plab davlatlar “yashil shaharlar” konsepsiyasini ilgari surmoqda:

- Energiya tejamkor binolar qurilishi.
- Elektr transport vositalariga o‘tish.
- Ko‘k hududlar (bog‘lar, daraxtzorlar)ni kengaytirish.
- Ochiq va toza havoli jamoat joylarining ko‘payishi.

Misollar:

Kopengagen (Daniya) – karbon neytral shahar bo‘lish yo‘lida.

Seul (Janubiy Koreya) – “yashil transport” dasturlari va ekologik texnologiyalarni joriy etmoqda.

3. Yashil moliyalashtirish va investitsiyalar. Global moliya tizimi ham yashil iqtisodiyotni qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltirilmoqda:

- “Yashil obligatsiyalar” (green bonds) chiqarilishi.
- Xalqaro moliyaviy institutlar (Jahon banki, IMF) tomonidan barqaror loyihalarni moliyalashtirish.

- ESG (Environmental, Social, Governance) tamoyillari asosida sarmoya jalb qilish.

Statistika ma’lumotlariga ko‘ra, 2023-yilda global miqyosda yashil obligatsiyalar bozori qiymati **1.3 trillion dollardan** oshgan.

4. Yashil siyosat va xalqaro hujjatlar. Bir nechta xalqaro bitim va tashabbuslar yashil iqtisodiyotga o‘tishning normativ asosini yaratmoqda:

Parij bitimi (2015) – iqlim o‘zgarishini 2°C darajada cheklash.

2030 Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDGs) – 7-, 11-, 12-, 13-maqsadlar yashil iqtisodiyot bilan bevosita bog‘liq.

Yevropa Yashil kelishuvi (Green Deal) – karbon neytrallikka erishish yo‘lida keng qamrovli strategiya.

5. Innovatsiyalar va texnologik taraqqiyot. Texnologik yutuqlar yashil iqtisodiyotni amaliyotda tatbiq etishni tezlashtirmoqda:

- Sun‘iy intellekt orqali energiya iste‘molini optimallashtirish.
- Aqlli shahar tizimlari (Smart City).
- Elektr transport vositalari (EV), vodorod yoqilg‘ili texnologiyalar.

Misollar:

Tesla, BYD va boshqa kompaniyalar EV ishlab chiqarishda yetakchi o‘rinda.

Yaponiya – vodorod iqtisodiyotiga o‘tishni strategik maqsad qilgan.

Bugungi kunda rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlar yashil iqtisodiyot tamoyillarini turlicha yo‘llar bilan joriy qilmoqda.

Yevropa Ittifoqi davlatlari:

- **Yashil kelishuv (European Green Deal)** doirasida karbonat chiqindilarini 2050-yilgacha nol darajaga tushirish maqsad qilingan.

- Qayta tiklanuvchi energiya manbalariga (quyosh, shamol) sarmoyalar kengaymoqda.

- Barqaror transport tizimlari va “yashil shaharlar” konsepsiyasi ilgari surilmoqda.

AQSH:

- Prezident Jo Bayden boshchiligidagi qabul qilingan “Inflation Reduction Act” orqali yashil texnologiyalarga katta sarmoya kiritilmoqda.

- Elektr transport vositalari ishlab chiqarishni rag‘batlantirish va uglerod chiqindilarini kamaytirish bo‘yicha qator dasturlar amalga oshirilmoqda.

Xitoy:

- “Yashil taraqqiyot” davlat strategiyasi sifatida qabul qilingan.

- Dunyo bo'yicha eng yirik quyosh va shamol energiyasi ishlab chiqaruvchi davlatga aylangan.

- "Uglerod neytralligi"ga 2060-yilgacha erishish rejalashtirilmoqda.

Janubiy Koreya va Yaponiya:

- Yashil texnologiyalarni eksport qiluvchi mamlakatlar sifatida bu yo'nalishda ilg'or o'rin egallab kelmoqda.

- Raqamlashtirish va barqaror infratuzilma orqali yashil iqtisodiyotni rivojlantirishmoqda.

Yashil iqtisodiyotning o'ziga xosliklari.

Hududiy moslashuvchanlik. Har bir davlat yashil iqtisodiyotga o'z iqtisodiy, siyosiy va ekologik sharoitlariga mos tarzda yondashmoqda. Masalan, Norvegiya neft sohasidan tushadigan daromadlarni yashil texnologiyalarga yo'naltirsa, Hindiston aholining ehtiyojlarini inobatga olgan holda arzon qayta tiklanuvchi energiya variantlarini ishlab chiqmoqda.

Ijtimoiy adolatga urg'u. Yashil iqtisodiyot nafaqat ekologik, balki ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashni ham ko'zlaydi. Ish o'rinlarini yaratish, sog'lom yashash muhitini ta'minlash va kambag'allikni kamaytirish uning muhim jihatlariandir.

Innovatsiya va texnologiyaga tayanish. Yashil iqtisodiyot sun'iy intellekt, IoT, raqamli texnologiyalar va avtomatlashtirishga tayanib, ishlab chiqarish va iste'mol tizimini qayta shakllantirmoqda.

Milliy model shakllanishi: yashil iqtisodiyotga o'tishda milliy yondashuvlarning shakllanishi va o'ziga xosligi.

1. Yashil iqtisodiyotda milliy model zarurati. Har bir mamlakatning iqtisodiy, ekologik, demografik va siyosiy sharoiti o'ziga xos bo'lgani sababli, yashil iqtisodiyotga universal, barchaga mos keladigan yondashuv mavjud emas. Shu bois, har bir davlat yashil iqtisodiyotni milliy sharoitlarga moslashtirib, **milliy model** sifatida shakllantirishga intilmoqda.

2. Milliy modelni shakllantiruvchi asosiy omillar. Milliy yashil iqtisodiyot modelini ishlab chiqishda quyidagi omillar muhim ahamiyat kasb etadi:

Resurs salohiyati – mamlakatda mavjud tabiiy resurslar (quyosh, shamol, suv va boshqalar).

Iqtisodiy struktura – sanoatga yoki qishloq xo'jaligiga yo'naltirilganlik.

Texnologik rivojlanish darajasi – yangi energiya texnologiyalariga integratsiya qilish imkoniyati.

Ijtimoiy omillar – aholi savodxonligi, ekologik ong va ishchi kuchi moslashuvchanligi.

Huquqiy va institutsional asoslar – davlat siyosati, qonunchilik bazasi va rag'batlantirish tizimi.

3. Milliy model shakllanishining xalqaro misollari. **Daniya modeli:** shamol energetikasiga tayangan model:

- Energiya mustaqilligi siyosati doirasida shamol energetikasi rivojlantirilgan.

- Jamoatchilik ishtiroki yuqori bo'lgan, "energiya kooperativlari" tizimi ishlaydi.

- Transport va qishloq xo'jaligida biogaz va elektr energiyasi keng qo'llaniladi.

Xitoy modeli: industrial yashil texnologiyalar modeli:

- Davlat tomonidan boshqariladigan yirik ekologik investitsiyalar.

- Yashil texnologiyalarni eksport qilishga yo'naltirilgan sanoat siyosati.

- Har yili milliardlab dollarlik subsidiyalar ajratiladi (ayniqsa, quyosh paneli va EV sohasida).

Kosta-Rika modeli: ekologik barqarorlikka asoslangan model:

- Mamlakat elektr energiyasining 98% dan ortig'i qayta tiklanuvchi manbalardan olinadi.

- Turizm, qishloq xo'jaligi va ekologik xizmatlar barqaror rivojlantirilgan.

- “Tabiatdan foydalangan holda rivojlanish” konsepsiyasi amalda.

O‘zbekistonda milliy yashil iqtisodiyot modeli shakllanishi. O‘zbekiston ham so‘nggi yillarda yashil iqtisodiyotga o‘tish yo‘lida qator chora-tadbirlar va strategik hujjatlarni ishlab chiqmoqda. Ularga quyidagilar kiradi:

1. “Yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi – 2030”:

- 2023-yilda qabul qilingan ushbu strategiya O‘zbekistonning milliy modelining asosini tashkil etadi.

- Maqsad: elektr energiyasida qayta tiklanuvchi manbalar ulushini 40% ga yetkazish, suv resurslaridan samarali foydalanish, chiqindilarni qayta ishlash.

2. Energetika sohasida o‘zgarishlar:

- Quyosh va shamol elektr stansiyalari (masalan, Navoiy, Buxoro va Qashqadaryo viloyatlarida).

- Xususiy investitsiyalar jalb qilinmoqda (Masdar, ACWA Power).

- Elektr transport vositalari uchun infratuzilma yaratish boshlanmoqda.

3. Qishloq xo‘jaligida barqaror amaliyotlar:

- Tomchilatib sug‘orish texnologiyalarini joriy qilish.

- “Agroekologik” yondashuvlarni qo‘llab-quvvatlash.

- Organik dehqonchilikni rivojlantirish.

4. Ekologik ta’lim va ongini shakllantirish:

- Yashil texnologiyalarni ilgari suruvchi startaplar, texnoparklar va yoshlar tashabbuslarini rag‘batlantirish.

- Oliy o‘quv yurtlarida “yashil iqtisodiyot”, “barqaror rivojlanish” fanlari joriy etilmoqda.

1-jadval

Jahon mamlakatlarining yashil iqtisodiyot modeli taqqoslamasi

№	Mamlakat	Model turi	Asosiy yo‘nalishlar	O‘ziga xosliklar
1.	Xitoy	Industrial-yashil model	Quyosh, shamol, EV, eksportga yo‘naltirilgan	Keng moliyaviy subsidiyalar, davlat boshqaruvi kuchli
2.	Germaniya	Barqaror texnologiyalar modeli	Energiewende, qayta tiklanuvchi manbalar	Jamoatchilik ishtiroki, energiya tejamkorlik
3.	Kosta-Rika	Ekoturizm va tabiiy resurs modeli	GES, ekoturizm, ekologik xizmatlar	Elektr energiyasining 98% qayta tiklanuvchi manbalar
4.	Janubiy Koreya	Innovatsion texnologiyalar modeli	Yashil texnologiyalar, raqamli infratuzilma	Yashil startaplar va texnoparklar
5.	O‘zbekiston	Resursga moslashtirilgan milliy model	Quyosh, shamol, tomchilatib sug‘orish, yashil transport	Hududiy imkoniyatlarga tayangan sektorlar kesimida o‘tish

Manba: muallif tomonidan ochiq manbalar (OECD, IEA, UNDP, Energetika vazirligi va boshqalar) asosida tuzilgan.

Yuqoridagi jadvaldan ko‘rinib turibdiki, har bir mamlakat yashil iqtisodiyotga o‘tishda o‘zining tabiiy resurslari, iqtisodiy ustuvorliklari va siyosiy strategiyalariga tayangan holda, o‘ziga xos milliy modelni shakllantirgan.

2-jadval**Qayta tiklanuvchi energiya ulushi bo'yicha (2023 y.)***(foizda, ba'zi davlatlar taqqoslanmoqda)*

№	Davlatlar nomi	Ulushi
1.	Germaniya:	45%
2.	Kosta-Rika:	98%
3.	Xitoy:	32%
4.	O'zbekiston:	10–12% (reja – 2030-yilgacha **40%** ga yetkazish)

Manba: IEA, IRENA, EEA hamda O'zbekiston Respublikasi Energetika vazirligi ochiq ma'lumotlari asosida tuzilgan muallifiy grafik.

Ushbu jadval orqali ko'rishimiz mumkinki, rivojlangan mamlakatlar bu borada ilgari ketgan, ammo O'zbekiston ham rejali o'sish yo'lida.

3-jadval**Yashil iqtisodiyotga sarmoya hajmi (2023-yilda, \$mlrd)**

№	Davlatlar nomi	Yashil sarmoya (\$ mlrd)
1.	Xitoy	380
2.	AQSH	260
3.	Yevropa Ittifoqi	210
4.	Janubiy Koreya	85
5.	O'zbekiston	~2–3 (xususiy sektor ishtirokida)

Manba: muallif tomonidan ochiq manbalar (OECD, IEA, UNDP, Energetika vazirligi va boshqalar) asosida tuzilgan.

Bu raqamlar O'zbekiston oldida turgan katta imkoniyatlar va sarmoyalarni jalb qilish ehtiyojini ko'rsatadi.

Yuqorida keltirilgan jadvallardan shunday tahliliy xulosa qilsak bo'ladi:

- Har bir mamlakat o'zining iqtisodiy salohiyati va tabiiy resurslariga mos “yashil yo'l”ni tanlagan.

- O'zbekiston o'z milliy modelini shakllantirish bosqichida bo'lib, 2030-yilgacha sezilarli natijalarga erishish rejalashtirilmoqda.

- Bu jarayonda xorijiy tajribalarni tahlil qilish va o'ziga mos yechimlar ishlab chiqish dolzarb ahamiyatga ega.

XULOSA

Milliy yashil iqtisodiyot modeli – bu har bir davlatning o'ziga xos sharoitlariga, resurslariga, imkoniyatlariga va ustuvorliklariga tayangan, ekologik va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlovchi yondashuvdir. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, yagona to'g'ri yo'l yo'q – har bir mamlakat o'zining “yashil yo'l xaritasi”ni chizib, bu yo'lida doimiy o'zgarish va yangilanish orqali oldinga siljiydi.

O'zbekiston ham o'ziga xos “milliy yashil model”ni yaratmoqda. Bu model barqaror rivojlanishga xizmat qiluvchi real asos va uzoq muddatli istiqbolga ega.

Dunyo bo'yicha yashil iqtisodiyotga o'tish global iqtisodiy taraqqiyotning yangi bosqichi sifatida namoyon bo'lmoqda. Har bir mamlakatning yondashuvi o'ziga xos bo'lsa-da, umumiy maqsad – barqaror rivojlanishni ta'minlash va ekologik muvozanatni saqlashdir. O'zbekiston uchun ham bu yo'nalishdagi tajribalardan saboq olib, milliy strategiyalarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish muhim vazifalardan biridir.

Yashil iqtisodiyotga o'tish bugungi kunda nafaqat ekologik zarurat, balki iqtisodiy va geosiyosiy ustunlik omiliga ham aylanmoqda. Rivojlangan mamlakatlar bu sohada ilg'or tajriba orttirgan bo'lsa, rivojlanayotgan mamlakatlar ham bu jarayonga faol qo'shilmoqda.

Ushbu global tendensiyalar O'zbekiston kabi mamlakatlar uchun ham yangi imkoniyatlar, ham muhim saboqlarni taqdim etadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. "Yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasi – 2030." 2023.
2. O'zbekiston Respublikasi Energetika Vazirligi. "Yashil Energiya va Barqaror Rivojlanish." 2023.
3. O'zbekiston Respublikasi Energetika Vazirligi. "Qayta tiklanuvchi energiya manbalariga o'tish va energiya samaradorligini oshirish." 2022.
4. United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC). "Paris Agreement." 2015.
5. United Nations. "Sustainable Development Goals." 2015.
6. European Commission. "The European Green Deal." 2019.
7. The State Council of the People's Republic of China. "China's Green Development Strategy." 2015.
8. Federal Ministry for Economic Affairs and Energy. "The Energiewende." Germany, 2010.
9. Xitoy Hukumatining Rasmiy Sayti. "China's Green Development Strategy." 2014.
10. The White House. "The Inflation Reduction Act of 2022." 2022.
11. United Nations Environment Programme. "Sustainable Cities and Communities." 2019.
12. Costa Rica Government. "The Costa Rica Model for Sustainability." 2020.
13. International Energy Agency (IEA). "Artificial Intelligence in Energy and Environment." 2021.
14. Climate Bonds Initiative. "Green Bonds: A Growing Asset Class." 2023.
15. IEA. "Global Energy Review 2023."
16. IRENA. "Renewable Capacity Statistics 2023."
17. IRENA. "Renewable Capacity Statistics 2023."

UDK 336-01

O'ZBEKISTON YASHIL IQTISODIYOTGA O'TISH DAVRIDA JAHON BANKNING RO'LI: BANKLARNING AKTIV VA PASSIV OPERATSIYALARINI BOSHQARISH.

Atajonov Alisher Nurmotjon o'g'li
Bank moliy akademiyasi magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqola banklarning yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonidagi muhim rolini va ularning aktiv va passivlarini boshqarish tamoyillarini tahlil qiladi. Banklar iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish va iqlim o'zgarishiga qarshi kurashishda markaziy o'rin tutadi. Ular yashil moliyaviy mahsulotlar, masalan, yashil obligatsiyalar va barqaror kreditlar orqali qayta tiklanuvchi energiya loyihalarini moliyalashtiradi, shuningdek, yuqori karbonli sohalarda barqarorlikni ta'minlash uchun barqarorlikka bog'liq kreditlar va obligatsiyalarni taklif etadi.

Kalit so'zlar : Aktiv, passiv, yashil iqtisodiyot, tendensiya, kapital, tahlil, statistik, matematik modelash, empirik tahlil, risklarni boshqarish, moliyaviy barqarorlikni, tijorat banklari, boshqarish strategiyalari, metod, ilg'or tajriba.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2030-yilgacha O'zbekiston Respublikasining "yashil" iqtisodiyotga o'tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini

oshirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida" 2022-yil 2-dekabrda PQ-436-son qaror ijrosini ta'minlash maqsadida 2024-yil 1-oktabrga qadar:

"yashil" obligatsiyalar va kreditlar, shuningdek, boshqa manbalar hisobidan moliyalashtiriladigan "yashil" turdagi loyihalarni tasniflash tajriba tariqasida Milliy "yashil" iqtisodiyot taksonomiyasi orqali amalga oshiriladi;

davlat moliyaviy ko'magidan (subsidiyalar, grantlar, kredit liniyalari, kafolatlar va boshqalardan) foydalangan barcha tadbirkorlik subyektlari, shu jumladan, xususiy va davlat ishtirokidagi xo'jalik birlashmalarining investitsiyaviy xarajatlari Milliy "yashil" iqtisodiyot taksonomiyasi asosida tasniflanadi hamda ular tomonidan mas'ul respublika ijro etuvchi hokimiyat organiga ma'lumotlar taqdim etish tartibi joriy etiladi.[1]

"Yashil" iqtisodiyot deganda ekologik xavf-xatarlarni kamaytirish, resurslardan samarali foydalanish va atrof-muhitga zarar yetkazmasdan barqaror rivojlanishga qaratilgan iqtisodiyot tushuniladi. Iqtisodiy taraqqiyot va kambag'allikni qisqartirish vazirligi "Yashil" iqtisodiyotning global ko'rsatkichlarini tahlil qildi. [2]

Jahon Banki — Xalqaro Moliya Instituti hisoblanib, rivojlanayotgan mamlakatlarga sarmoyalar kiritish, kreditlar taqdim etish bilan shug'ullanadi. Jahon banki — xalqaro moliya muassasasi. Tarkibiga BMTning ixtisoslashgan muassasasi maqomiga ega bulgan 3 mustaqil xalqaro moliya instituti (Xalqaro tiklanish va taraqqiyot banki, Xalqaro moliya korporatsiyasi hamda Xalqaro taraqqiyot uyushmasi) kiradi. Ba'zi adabiyotlarda Xalqaro tiklanish va taraqqiyot banki norasmiy holda Jahon banki deb ham ataladi. Jahon banki o'z tarkibiga yirik 2 ta tashkilotni: Xalqaro tiklanish va taraqqiyot banki (XTTB) va Xalqaro taraqqiyot assotsiatsiyasini (XTA) oladi. Ulardan tashqari unga 3 ta boshqa tashkilotlar ham bilvosita kiradi: Jahon banki bilan uyushgan, ammo huquqiy, moliyaviy jihatdan mustaqil faoliyat ko'rsatuvchi — Xalqaro moliyaviy korporatsiya (XMK) (bu tashkilot rivojlanayotgan mamlakatlardagi xususiy korxonalarni moliyalashtirishga yordam beradi). Investitsion kelishmovchiliklarni tartibga solish xalqaro markazi va Investitsiyalarni har tomonlama kafolatlovchi agentlik (MIGA).

Xalqaro taraqqiyot assotsiatsiyasini (XTA) mamlakatlarka imtiyozli kreditlar berish bilan shug'ullanib, ular donor mamlakatlar tomonidan beriladigan xayriya mablag'lari asosida moliyalashtiriladi. Jahon banki dunyodagi kapital, qimmatbaho qog'ozlar bozorlarining asosiy mablag' oluvchisi hisoblanadi. Bundan tashqari, bank bir qator mamlakatlardan obligatsiya, zayom sotish orqali tog'ridan-tog'ri qarz oladi, yig'ilgan mablag'lar qoloq mamlakatlarning taraqqiyoti yo'lida ishlatiladi va ularga imkoniyati darajasidagi past foizlar hisobida beriladi. Jahon banki kredit olish, uni qaytara olish darajasida bo'lgan mamlakatlar uchun mablag'larni mujassamlaydi. Ammo, boy mamlakatlarga yoki alohida shaxslarga jahon banki tomonidan kredit berilmaydi. Rivojlanayotgan mamlakatlarda aholining jon boshiga yalpi mahsulot \$1200 atrofida bo'lgan taqdirda ular Xalqaro tiklanish va taraqqiyot bankidan kredit olish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu kreditlar 12-15 yil ichida qoplanishi lozim. Ikkinchi tomondan, Xalqaro taraqqiyot assotsiatsiyasini (XTA) kreditlarni qoloqroq mamlakatlarga, ya'ni ulardagi yalpi milliy mahsulot jon boshiga 800 dan kam bo'lgan mamlakatlarga beradi (asosan XTA tomonidan berilayotgan kreditlarning 80 %ini hozirgi vaqtda aholi jon boshiga \$ 700 dan kam bo'lgan mamlakatlar oladi). Bu kreditlar bo'yicha foizlar olinmasdan, ko'pgina hollarda ular 35-40 yillar oralig'ida to'lash sharti bilan beriladi. Jahon banki o'z faoliyatini rivojlanayotgan va qoloq mamlakatlarga texnik loyihalarni, iqtisodiy dasturlarni moliyalashtirish jihatdan yordam berish orqali bu mamlakatlarning iqtisodiy salohiyatini oshirishga yordam beradi. Bu vazifalar bankining asosiy uzoq muddatli vazifasi hisoblanadi. 2030 yilgacha «yashil iqtisodiyot»ga o'tish va «yashil o'sish»ni ta'minlash dasturida belgilangan vazifalarni amalga oshirish, milliy iqtisodiyot, xususan, sanoatning kam uglerodli rivojlanishini ta'minlash maqsadida O'zbekistonda «Energetika islohotlari uchun innovatsion uglerod resurslarini qo'llash» (iCRAFT) loyihasi amalga oshiriladi. Ushbu maqsadda Jahon banki 46,25 mln AQSh

dollari miqdorida mablag' ajratadi. Loyiha 2023-2028 yillar davomida respublika miqyosida amalga oshiriladi. Buning uchun Iqtisodiyot va moliya vazirligi tizimida davlat muassasasi shaklida tashkil etilgan «Yashil iqtisodiyot loyihalari markazi» loyiha ofisi Jahon banki tomonidan qo'shimcha texnik ko'mak sifatida ajratiladigan mablag'lar hisobidan 7 ta shtat birligiga kengaytiriladi va loyihani amalga oshirish guruhi tashkil etiladi. «Yashil iqtisodiyot» onlayn platformasi tashkil etilib, ushbu platforma doirasida issiqxona gazlari reyestri yaratiladi. Monitoring, hisobot va tekshirish (MRV) tizimi bo'yicha yig'iladigan ma'lumotlar bazasi ishlab chiqiladi. Qarorga ko'ra 2024 yil 1 iyulga qadar manfaatdor vazirlik va idoralar bilan birgalikda iqtisodiy faoliyat turlarini ekologik jihatdan tasniflash imkoniyatini beruvchi «yashil taksonomiya» tizimi joriy etiladi. Unda O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi boshqarma boshlig'i Shahzod Islomov "yashil iqtisodiyot" va barqaror o'sish tamoyillari asosida iqtisodiy islohotlarni amalga oshirish, bunda iqlim o'zgarishi salbiy ta'sirini kamaytirish va unga moslashish masalalari muhim ekanini qayd etdi. Shu talablardan kelib chiqib, energetika sohasida, xususan, qayta tiklanuvchi energiyadan foydalanish, iqtisodiyot tarmoqlarini "yashil iqtisodiyot" tamoyillari asosida rivojlantirish, ushbu yo'nalishdagi loyihalarni moliyalashtirish uchun yangi moliyaviy vositalar ishlab chiqilmoqda. Jumladan, Jahon banki bilan birgalikda Iqlim o'zgarishi bo'yicha Parij bitimining 6-moddasiga muvofiq, qisqartirilgan issiqxona gazlari (SO₂ – uglerod)ning xalqaro savdosi mexanizmini yo'lga qo'yish bo'yicha loyiha amalga oshirilmoqda. [3]

Bugungi kunda yashil iqtisodiyotni moliyalashtirishda banklarning roli oshib bormoqda. Ho'sh, yashil iqtisodiy rivojlanishda banklarning o'rnini qanday?

1. Banklar yashil loyihalarni moliyalashtirishga hissa qo'shish orqali yashil iqtisodiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlaydi. Qayta tiklanadigan energiya loyihalari, energiya samaradorligi investitsiyalari va chiqindilarni qayta ishlash loyihalari kabi yashil loyihalarni moliyalashtirish banklar portfelida muhim o'ringa ega bo'lib bormoqda. Banklar tegishli kredit mahsulotlari, arzon kreditlar yoki yashil loyihalarni moliyalashtirish uchun maxsus moliyalashtirish shartlarini taklif qilish orqali ushbu loyihalarni amalga oshirishga yordam beradi.

2. Banklar kredit va investitsiya qarorlarida barqarorlik mezonlarini hisobga olgan holda yashil iqtisodiy rivojlanishga yordam beradi. Ular atrof-muhit va ijtimoiy ta'sirlarni baholaydi va yuqori barqarorlikka ega bo'lgan loyihalarni moliyalashtiradi. Bu atrof-muhitga ta'sirni kamaytiradigan, energiya samaradorligini ta'minlaydigan va toza texnologiyalardan foydalanadigan loyihalarni qo'llab-quvvatlashni o'z ichiga oladi. Ular, shuningdek, barqarorlik mezonlariga javob bermaydigan loyihalarni moliyalashtirishga nisbatan ehtiyotkorlik bilan yondashadi.

3. Banklar atrof-muhit va iqlim o'zgarishi xavfini baholash orqali o'zlarining risklarni boshqarish strategiyalarini belgilaydilar. Yashil iqtisodiy rivojlanish ekologik xavflarni boshqarish va yashil moliyalashtirishni ko'paytirishni talab qiladi. Banklar ekologik risklarni o'zlarining moliyaviy ko'rsatkichlariga ta'sir qiladigan tarzda baholaydilar va bu risklarga qarshi choralar ko'radilar. Shu bilan birga, yashil loyihalar va barqaror investitsiyalarni moliyalashtirish riskni diversifikatsiya qilishi va portfelning diversifikatsiyasiga hissa qo'shishi mumkin.

4. Banklar yashil iqtisodiy rivojlanishni rag'batlantirish uchun innovatsiyalar va konsalting xizmatlarini taqdim etadilar. Ular innovatsion moliyaviy mahsulotlar va xizmatlarni ishlab chiqish orqali yashil loyihalarni qo'llab-quvvatlaydi. Ular, shuningdek, kompaniyalar va mijozlarga barqarorlik bo'yicha maslahat beradi. Bu atrof-muhit va ijtimoiy ta'sirlarni baholashda yordam berish, barqarorlik strategiyalarini yaratish va barqarorlik hisobotini o'z ichiga oladi. Bugungi kunda yashil iqtisodiyotni moliyalashtirishda "yashil banklar" (green bank) keng tarqalmoqda. Yashil banklar (green banks) bugungi kunda tezkor rivojlanib borayotgan moliyaviy institutlar hisoblanadi. Yashil banklar tarmog'i global miqyosda tezkor sur'atda rivojlanib bormoqda. Yashil

banklar o'z investitsiya portfellarini kengaytirmoqda va yangi sektorlarga (energetika, sanoat, qurilish va h.k.) kirib bormoqda. Ular faqatgina qayta tiklanuvchan energetika loyihalarini emas, balki resurs samaradorligi, iqlim o'zgarishlariga moslashuv va boshqa yashil sohalarni ham qo'llab-quvvatlamogda. [4]

Banklarning iqtisodiyotda tutgan ahamiyati juda ham katta ekanligini yaxshi bilamiz, shular ichida asosiylaridan biri bu – kredit siyostini amalga oshirishdir. Aynan “yashil” iqtisodiyotni amalda qo'llash uchun ko'plab banklar tomonidan kreditlar ajratilmoqda. Yevropa tiklanish va taraqqiyot bankining bergan ma'lumotlariga ko'ra, “Ipoteka-bank” O'zbekistonda “yashil” iqtisodiyotni rivojlantirish maqsadida xalqaro tashkilotlardan umumiy qiymati 10 million dollar miqdorida kredit va imtiyozli moliyalashtirish olishi mumkin. Aynan YTTB 9 million dollar miqdorida kredit ajratmoqchi bo'lgan bo'lsa, Xalqaro hamkorlik va taraqqiyot jamg'armasi 1 million dollar imtiyozli moliyalashtirish uchun ajratdi. “Ipoteka-bank” bu mablag'lardan “yashil” iqtisodiyot sohasida faoliyat yurituvchi korxonalarni kreditlash uchun foydalanadi. Bu kelishuv orqali esa O'zbekistonning ifloslantiruvchi resurslar bilan bog'liq bo'lmagan kam uglerodli iqtisodiyotga o'tishini osonlashtirishi kutilmoqda. Bundan tashqari, “O'zsanoatqurilishbank” ham yiliga 14 foizdan 150 million so'mgacha bo'lgan miqdorda, 5 yil muddatga “yashil” kreditlar ajratmoqda. Bundan ko'zlangan maqsad yangi yoki mavjud “yashil” loyihalarni to'liq yoki qisman moliyalashtirishdan iborat. Bank tizimida aholi va tadbirkorlik subyektlari uchun taklif etilayotgan “Green Product”, “Green Product - Online” kabi “yashil” kredit turlari ham joriy qilingan. Yashil loyihalarni iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida ilgari surish jarayonida taklif etilayotgan texnologiyalar, uskunalar, qurilmalar, tizimlar va materiallarning barchasi “yashil” mezonlarga, xususiyatlarga moslashtirilganligini alohida qayd etish lozim. Misol uchun, qayta tiklanadigan energiya manbalari va energiya samarador texnologiyalardan sanoatning barcha yo'nalishlarida – shahar transport tarmog'ida, uy-joy, mehmonxona va issiqxona xo'jaligida keng foydalanish mumkin. Atrof-muhit tozligini saqlash maqsadida, chiqindilarni yon atrofga tashlamaslik, ularni yig'ish, qayta ishlash va boshqarish, turli xil zavod-fabrika va mashinalardan atmosferaga chiqadigan zararli gazlarni kamaytirish, shu bilan birgalikda, tuproqni qayta tiklash borasidagi yangi loyihalar muhim hisoblanadi. Shu jihatdan qaraganda, “yashil” kreditlar ekologik va energiya samaradorlikdan tashqari, ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish, mahsulot sifatini yaxshilash, past ishlab chiqarish tannarxiga erishish va shu orqali ishlab chiqarish hajmi, raqobatbardoshlik va eksport salohiyatini oshirishga qaratilgani bilan muhim ahamiyat kasb etadi. “O'zsanoatqurilishbank” ATB “Green banking” boshqarmasi boshlig'i Bobur Sultonmurodov o'z nutqlarining birida: “Yashil” loyihalar, “yashil” texnologiyalar hamda “yashil” kreditlar bir-biri bilan chambarchas tushuncha, mohiyatan sanoatlashtirishni yo'qotishlarsiz amalga oshirish, “yashil” iqtisodiyotni barpo etishga qaratilgan, – deydi. Ayni vaqtda turli xil “yashil” loyihalar masalan: yangi “yashil” binolarni qurish, mavjud binolarni modernizatsiya qilish, ekologik jihatdan samarador texnologiyalar asosida “yashil” mahsulotlar ishlab chiqarish, eski yoritgichlar o'rniga “yashil” iqtisodiyotga foyda keltiradigan LED yoritgichlarini ishlab chiqarish va yig'ish, sensorli va avtomatik o'chirgichlarni o'rnatish, energiya sarflash jihtidan samarador yoritish yoki uskunalarni yig'ish va o'rnatish uchun banklar tomonidan kreditlar ishlab chiqilayotgani haqida alohida qayd etildi. [5]

Bugungi kunda jahon iqtisodiyotida kuzatilayotgan murakkab vaziyat va rivojlanishdagi global moliyaviy beqarorlik, yirik iqtisodiyotlar orasidagi tarqoqligini oldini olish va tijorat banklarining xavfsizligini ta'minlash uchun bankdagi mavjud aktivlarning rentabelligini oshirish muhim vazifa hisoblanadi. Shuning uchun ham O'zbekistonda so'nggi yillarda ishbilarmonlik muhitini yaxshilash va bank tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. Global pandemiya hamda bugungi kunda davom etayotgan geosi-yosiy tanglikka qaramasdan, O'zbekiston bank

tizimi mustahkamligi va bardoshliligi bilan rivojlanishda davom etmoqda. Xalqaro amaliyotda aktivlarning mohiyati keng ma'noda avval amalga oshirilgan operatsiyalar, mol-mulk xarid qilish yoki o'z mol-mulkini uchinchi shaxslarga vaqtincha foydalanishga berishlik bilan kelajakda olinadigan iqtisodiy manfaatlar tushuniladi. Tijorat banklarining aktivlari – bu tijorat banklarining resurslarini joylashtirish va ulardan oqilona foydalanishni o'zida aks ettirgan buxgalteriya balansidan iborat. Mamlakatimizda tijorat banklarining buxgalteriya balansini 2 ta tarkibiy qismdan: passiv va aktivlardan iborat. Bank aktivlari balansning aktiv qismida olib boriladi. Odatda bank aktivlari aktiv operatsiyalar natijasida hosil bo'ladi. Tijorat banklari tomonidan o'z va jalb etilgan pul mablag'laridan ma'lum daromad olish va o'zining likvidligini ta'minlash maqsadida olib boradigan operatsiyalari aktiv operatsiyalar deyiladi. Tijorat banklari tomonidan aktivlarni samarali shakllantirish va uni boshqarish dolzarb vazifa sanaladi. Mavjud aktivlarning noto'g'ri taqsimlanishi, aktivlarning daromadlilik darajasini pasaytiradi. Shu bilan bir vaqtda, muammoli aktivlarning yuzaga kelishiga olib keladi. Ayni paytda mamlakatimizda ham ilmiy-nazariy hamda amaliyotchilar doiralarida "muammoli aktiv" tushunchasi avvalgiga nisbatan ancha ko'proq qo'llanilmoqda.[6]

O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki boshqaruvining 2015-yil 13-iyundagi 14/5-son qaroriga ilova qilingan "Tijorat banklarida aktivlar sifatini tasniflash va aktivlar bo'yicha ehtimoliy yo'qotishlarni qoplash uchun zaxiralar shakllantirish hamda ulardan foydalanish tartibi to'g'risida"gi nizom. Bu, albatta, bekorga emas, chunki respublikamiz bank tizimining kredit portfelida muammoli aktivlarning ulushi rivojlangan mamlakatlar bank tizimining kredit portfelida muammoli aktivlarning ulushiga nisbatan yuqori foizni tashkil etmoqda. Bugungi kunda ko'p davlatlar bank tizimida umidsiz qarzlarining ko'payishi muammosiga duch kelayotganligi sababli banklarning muammoli aktivlari bilan ishlash mexanizmini rivojlantirish masalalari dolzarbligini ortib boraveradi. Jahon tajribasi dalolat berishicha, shubhali va umidsiz qarzlar bilan tasniflanuvchi aktivlarning sifati ko'p hollarda bank tizimidagi barqarorlikning asosiy belgilaridan biri hisoblanadi, shuningdek, sohani tashkil etuvchi asosiy banklari muammolari butun to'lov tizimining amal qilishiga va aholining bank tizimiga bo'lgan ishonchiga sezilarli darajada salbiy ta'sir etishi mumkin. Muammoli aktivlarning kelib chiqish sabablari turlicha bo'lishi mumkin. Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, banklarning muammoli aktivlarini yuzaga kelishida ichki omillari bo'yicha 67% yo'qotishlarga sabab bo'ladi. Bu ko'rsatkich tashqi omillar bo'yicha bor-yo'g'i 33% ni tashkil etadi. [7]

Keltirilgan 1 jadval – Tijorat banklari faoliyatining asosiy ko'rsatkichlari to'g'risida 2024-yil 1-dekabr holatiga (banklar kesimida) ma'lumot berilgan bo'lib Tijorat banklari faoliyatining asosiy ko'rsatkichlari to'g'risida Markaziy bank statistika ma'lumotlaridan olindi.

Tijorat banklari faoliyatida aktiv va passivlarni boshqarishda muhim vosita bo'lib, aktiv va passivlar bo'yicha o'rtacha foiz stavkalar o'lib xizmat qiladi. Tijorat banklari faoliyatini sof foizli marja yoki spread ko'rsatkichlari boshqarish mumkin. Banklarda aktiv va passivlar bo'yicha foiz stavkalar o'rtasidagi farq orqali banklar faoliyatini boshqarish bugungi kunda keng tarqalgan usullardan hisoblanadi. Mazkur usulni chuqur o'rgangan Fransiyalik tadqiqodchi SSF banki xodimi Patrik Berjere tomonidan 1991- yilda «aktiv va passivlarning qaytish darajasi va «farq» tahlili» nomli o'zining uslubini ishlab chiqdi. Mazkur uslubning eng muhim tomoni shundan iboratki, bu uslub to'la kompyuter texnologiyasiga asoslangan, ammo oddiy YeXSEL dasturida yaratilgan, bank balansini to'la tahlilini o'z ichiga qamragan dastur hisoblanadi.[9]

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2030-yilgacha O'zbekiston Respublikasining "yashil" iqtisodiyotga o'tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida" 2022-yil 2-dekabrda PQ-436-son qaror

2. <https://daryo.uz/2022/03/30/ozbekiston-yashil-osish-indeksida-osiyo-davlatlari-ichida-33-orinda-yashil-iqtisodiyot-ozni-nima-degani>
3. Xo'jamqulova G. E. "Jahon bankining yashil iqtisodiyotni rivojlantirish loyihalari tadqiqi". Международный научный журнал № 15(100), часть 1 «Новости образования: исследование в XXI веке» Ноябрь, 2023
4. Karimov Sh. A. "Yashil iqtisodiyotni rivojlantirishda banklarning roli" Iqtisodiy tahlil va natija elektron jurnal 2024 yil 7 son 94 bet.
5. Ibragimova S. M. "YASHIL IQTISODIYOTNI KREDITLASHDA BANKLARNING O'Rni" Yashil iqtisodiyot vataraqiyot jurnali 1 son 2024 yil 102-105 bet.
6. Zokirov, S. I., Sobirov, M. N., Tursunov, H. K., & Sobirov, M. M. (2019). Development of a hybrid model of a thermophotogenerator and an empirical analysis of the dependence of the efficiency of a photocell on temperature. Journal of Tashkent Institute of Railway Engineers,
7. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki boshqaruvining 2015-yil 13-iyundagi 14/5-son qaroriga ilova qilingan "Tijorat banklarida aktivlar sifatini tasniflash va aktivlar bo'yicha ehtimoliy yo'qotishlarni qoplash uchun zaxiralar shakllantirish hamda ulardan foydalanish tartibi to'g'risida"gi nizom.
8. <https://cbu.uz/uz/statistics/bankstats/2203303/>
9. Bektemirov A., Omonov A.A., Xaydarov Z.Sh., Niyozov Z.D. 2020 yil Tijorat Banklari aktiv va passivlarni boshqarish.

THE ROLE OF SMART CITIES IN THE TRANSITION TO A GREEN ECONOMY IN WORLD EXPERIENCE.

Xudoyqulov Ilxom Jovmart o'g'li

Termez State University

1st year master's student in economics

e-mail: ilxomxudoyqulov44@gmail.com

Sobitova Rano Solidjonovna

Termez State University

Doctor of Philosophy (PhD) in Economics, Teacher of the Department of
Economics

Abstract: In this article, we will discuss the acceleration of the transition to a green economy through the smart cities trend and the countries and smart cities that are implementing these projects.

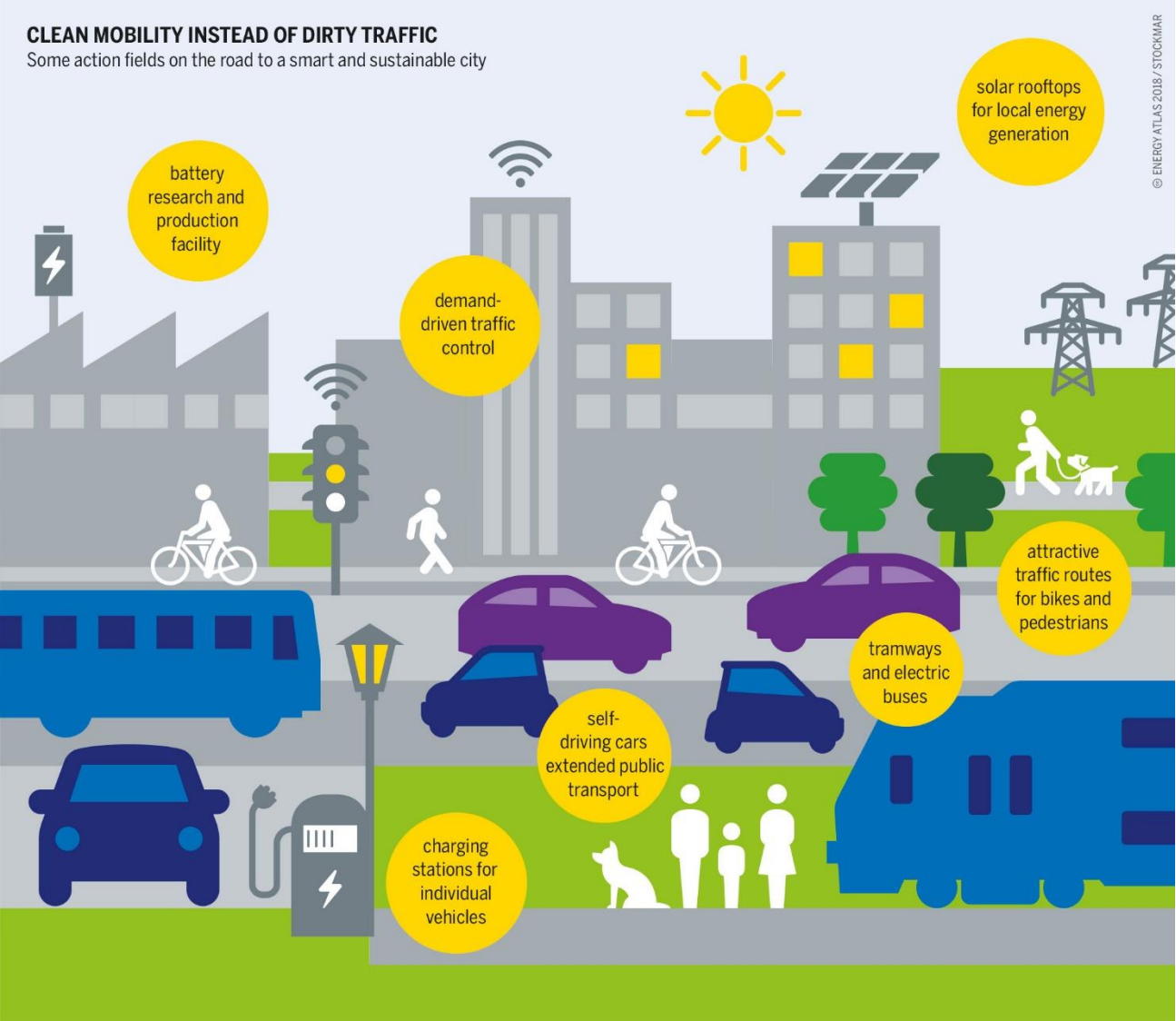
Key words: Green economy, smart city, digital economy, world experience.

Indroduction. In our developing era, the role of green economy has been becoming vital to the people of earth due to high level of environmental issues such as drought, air pollution, loss of biodiversity, water pollution and so on. Likewise, smart cities are promoting the transition of green economy with lots of aspects that will be justified throughout our article.

What is smart city and why is it important to the green economy?

A smart city is a modern urban environment that leverages digital technologies to gather data and manage services efficiently. This data is sourced from various origins such as residents, electronic devices, buildings, and surveillance systems. It is utilized in areas like transportation and traffic control, energy systems, utilities, urban greenery, water distribution, waste management, law enforcement, IT systems, education, healthcare, and public services. At the heart of a smart city is the seamless integration of people, technologies, and operational processes, facilitating collaboration across sectors

like health, transport, education, and infrastructure. What sets smart cities apart is how local authorities use data to observe, evaluate, strategize, and govern. Additionally, data sharing in smart cities extends beyond government to include businesses, individuals, and external organizations who can use the information for mutual benefit.

Smart cities utilize Information and Communication Technologies (ICT) along with Internet of Things (IoT) devices to improve city services and strengthen connections with residents. These technologies help boost the efficiency, quality, and engagement of public services, while also cutting costs and minimizing resource use. They also promote stronger interaction between citizens and local authorities. Smart city tools help manage city operations and enable immediate responses to changing conditions. Compared to traditional cities that interact with residents in more limited ways, smart cities are often better equipped to handle emerging challenges. However, the concept of a "smart city" can vary in meaning. Many urban areas have already implemented some elements of smart city technology.¹

All aspects which mentioned above are the great tools to boost green economy of any country by saving a lot of different resources.

Smart cities all over the world.

Table 1. World rankings of smart cities by idm.org in 2025

¹ Wikipedia.org

N o	Smart cities	Countries
1.	Zurich	Switzerland
2.	Oslo	Norway
3.	Geneva	Switzerland
4.	Dubai	United Arab Emirates
5.	Abu Dhabi	United Arab Emirates
6.	London	United Kingdom
7.	Copenhagen	Denmark ²

From the 1st table above we can observe seven best smart so far in 2025 and it can be seen that it is considered that the best smart city is Zurich which is the largest city of Switzerland.

1st picture. Technology index of Zurich 2025.

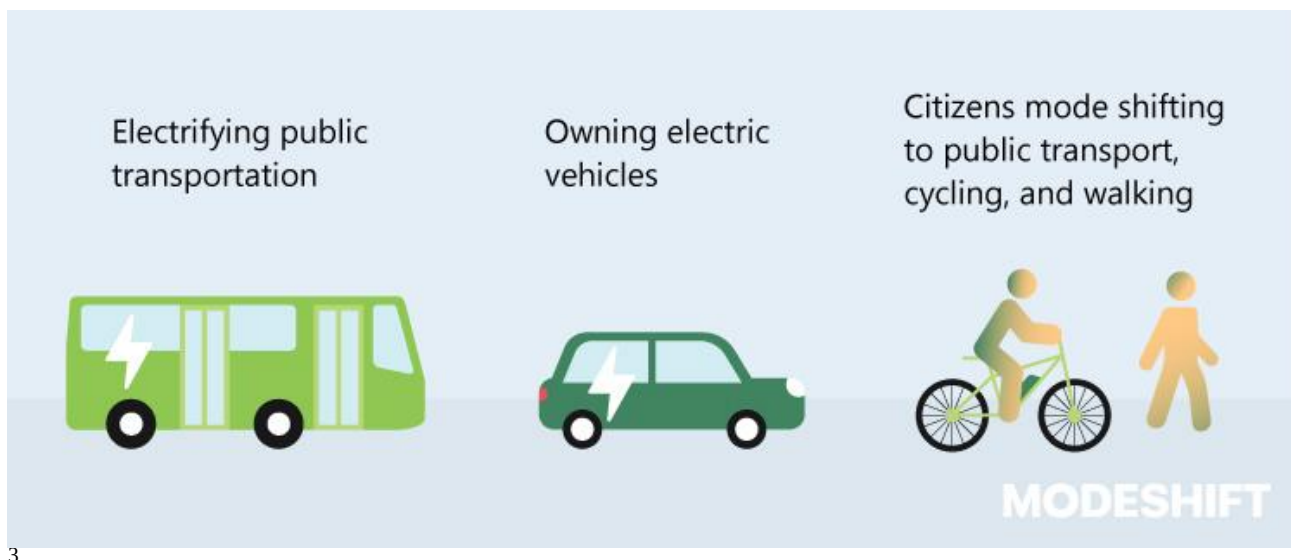
From the indexes above we can conclude that most of the technological infrastructures of the city are in excess of the average.

When it comes to Oslo the capital city of Norway, it is considered as a second great smart city of the world. Oslo, Norway – Picture a city where gas stations are vanishing, cars glide by silently, and construction sites don't release a trace of smoke. Sounds unreal? Not in Oslo. This city isn't just embracing smart technology—it's aiming to become the world's first capital fully powered by clean energy.

Let's talk about the electric revolution: Oslo leads the world in electric cars per capita. And here's the impressive part—by 202X, every new car sold will be electric. No gasoline, no emissions—just sleek, quiet, eco-friendly transport. To speed up the transition, the city provides perks like free parking, no tolls, and EV access to bus lanes.

But Oslo's ambitions go beyond vehicles. Even its construction industry is going electric. Instead of loud, diesel-powered machinery, you'll find battery-operated cranes, electric excavators, and silent demolition tools—cutting down on noise and pollution for a healthier urban environment.

² Idm.org

3

Worried about the energy demands of heating homes during frigid winters? Oslo has that covered too. The city recycles heat from waste incineration to warm buildings—turning garbage into a clean energy source that literally keeps residents warm.

Conclusion.

To sum up, the key factors in the transition to a green economy are the transition to a digital state and the development of e-government. On this path, the role of smart cities is invaluable, as their emergence and development result in significant savings in various resources, such as human resources, natural resources, financial costs, and time.

References:

1. Wikipedia.org
2. Imd.org
3. <https://www.modeshift.com/oslo-is-ranked-one-of-the-most-sustainable-cities-in-the-world-heres-why/>

UDK:330

YASHIL INNOVATSIYALAR TUSHUNCHASIGA BAG'ISHLANGAN ILMIY QARASHLARNING RIVOJLANISH

Maxkamova Sayyora Shokirov assistent
Oziq-ovqat texnologiyasi muhandisligi xalqaro instituti

Annotatsiya:

Mazkur maqolada zamonaviy iqtisodiyotni ekologik barqarorlik tamoyillariga asoslangan “yashil” iqtisodiyotga o'tkazish zarurati yoritilgan. Global ekologik muammolar va tabiiy resurslarning cheklangani sharoitida “yashil” innovatsiyalarning ahamiyati, ularning sanoat tarmoqlarida joriy etilishi va ESG (Ekologiya, Ijtimoiy mas'uliyat va Boshqaruv) omillari bilan integratsiyalashuvi tahlil qilinadi. Shuningdek, ilg'or xorijiy tajriba asosida Xitoy, Germaniya, Braziliya kabi mamlakatlardagi “yashil” innovatsiyalar siyosati o'rganilib, O'zbekiston uchun dolzarb xulosalar chiqariladi. “Yashil” texnologiyalar va eko-innovatsiyalar nafaqat ekologik, balki iqtisodiy va ijtimoiy samaradorlikka erishishning muhim omili sifatida baholanadi.

Kalit so'zlar:

yashil iqtisodiyot, eko-innovatsiyalar, ESG omillari, sanoat, ekologik xavfsizlik, barqaror rivojlanish, chiqindilarni qayta ishlash, muqobil energiya, innovatsion siyosat.

Er atmosferasining ifloslanishi, cheklangan tabiiy resurslar va boshqa shu kabi muammolarning rivojlanishi munosabati bilan zamonaviy iqtisodiyotni “yashil”

³ <https://www.modeshift.com/oslo-is-ranked-one-of-the-most-sustainable-cities-in-the-world-heres-why/>

iqtisodiyotga aylantirish mavzusi bugungi kunda tobora dolzarb bo'lib bormoqda. "Yashil" innovasiyalar orqali iqtisodiy tizimdagi ekologik yo'naltirilgan o'zgarishlar "yashil" iqtisodiyot uchun katta ahamiyatga ega. "Yashil" innovasiyalarning asosiy ob'ektlaridan biri texnologik o'zgarishlardir. Shu bois, sanoat tarmoqlari mazkur innovasiyalarni amalga oshirishning asosiy yo'nalishi hisoblanadi. Bu omillar bizning "yashil innovasiyalar" tushunchasini va ularni sanoatda joriy etishning o'ziga xos xususiyatlarini batafsil o'rganishga qiziqishimizni belgilab berdi.

"Yashil innovasiya" tushunchasini aniqlashga yondashuvlar xilma-xildir. Aksariyat mualliflar o'z ta'riflarida "ekologik tozalik" bilan bog'liq jihatlariga e'tibor berishadi: "ekologik xavfsizlik", "... ekologik standartlarning ishlash natijasi", "yaxshiroq ekologik muhit", "resurslarni tejash va tabiatga salbiy ta'sirni kamaytirish" va boshqalar. Rossiya va xorijiy mualliflar "yashil" innovasiyalarni innovasiyalar, shuningdek, ekologik jarayonlar, resurslarni boshqarish va mahsulotlarni boshqarish bilan bog'liq innovasiyalar sifatida belgilaydilar. Ushbu innovasiyalarning asosiy maqsadi ishlab chiqarish resurslaridan foydalanishni optimallashtirish va atrof-muhitga zararni minimallashtirishdir.

Shuni ta'kidlash kerakki, mualliflar "yashil" innovasiyalarni amalga oshirish natijasi ijobiy moliyaviy natijalar bo'lishi kerakligini deyarli ta'kidlamaydilar. Faqat bir nechta ta'rif mualliflari "yashil" innovasiyalarning muhim jihati barcha ESG omillarini amalga oshirish bo'lishi kerakligini yozadilar.

"Yashil" innovasiyalar muvozanatli ekologik-ijtimoiy-iqtisodiy tizimni o'z ichiga olgan barqaror rivojlanish tizimini shakllantirishga yordam berishi kerak. Bunday tizimni yaratish ESG omillarini amalga oshirish bilan bog'liq: atrof-muhit (Atrof-muhit), ijtimoiy (Ijtimoiy) va korporativ boshqaruv sifati (Boshqaruv). Sanab o'tilgan omillarni amalga oshirish "yashil" innovasiyalar va barqaror rivojlanish maqsadlari o'rtasidagi munosabatlarni ta'minlashni talab qiladi.

ESG omillari innovasion faoliyatning barcha jihatlariga ta'sir qiladi: "yashil" innovasion loyihalarning shakllanishi ESG omillarining kombinasiyasiga bog'liq bo'ladi. "Yashil" innovasiya tushunchasi innovasiyalarning ko'plab nazariyalarini o'zida mujassamlashtiradi.

Sanoat iqtisodiy o'sishning endogen omili bo'lib xizmat qiladigan texnologiya va uskunalardan sezilarli darajada foydalanish bilan tavsiflanadi. Sanoat tadqiqotlari va ishlanmalari innovasiyalar bilan bevosita bog'liq. Abernati va Atterbeklarning (1978) ta'kidlashlaricha, har qanday sanoat sektorining vujudga kelishi mahsulotning tubdan innovasiyasi, so'ngra radikal jarayon innovasiyalari, so'ngra mahsulot yoki jarayonni yaxshilaydigan va murakkablashtiradigan innovasiyalarni davom ettirish bilan belgilanadi.

Atrof-muhit innovasiyalari resurslarni tejovchi texnologiyalar, ekologik toza mahsulotlar, ishlab chiqarishni tashkil etishning yangi usullarini yaratishni o'z ichiga oladi, masalan, atrof-muhitni boshqarish, ekologik marketing va boshqalar hamda yangi tushuncha va sohalarning paydo bo'lishiga olib keladi: muqobil yashil energiya, yashil moliya va investisiyalar, yashil sug'urta, yashil qurilish, yashil logistika, aylanma iqtisodiyot, an'anaviy organik qishloq xo'jaligi texnologiyalari va boshqalardagi o'zgarishlarga hissa qo'shadi(1.2.1-jadval).

Atrof-muhit innovasiyalari karbon izini kamaytiradi, tobora ko'proq iqtisodiy imkoniyatlar ochadi, ishlab chiqarish samaradorligi va korporativ boshqaruv darajasini oshirishga yordam beradi, bu esa aholining turmush sifati va darajasini belgilovchi ijtimoiy omillarga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Xitoy yashil innovasiyalar sohasida tan olingan jahon etakchisi hisoblanadi. Bunga, asosan, "Xitoyda ishlab chiqarilgan - 2025" davlat sanoat siyosati chora-tadbirlarining amalga oshirilishi tufayli erishildi, bundan maqsad ularni jahon bozorlarida ilgari surishdir. Buyuk Britaniya va Germaniyada ekologik innovasiyalar ham istiqbolli eksport sohasi hisoblanadi. Mutaxassislarning fikricha, ularning afzalliklaridan ko'proq rivojlangan davlatlar foydalanadi, bu esa iqtisodiy tengsizlikning kuchayishiga olib keladi. Birlashgan

Millatlar Tashkilotining Savdo va Taraqqiyot Konferensiyasi (YuNKTAD) hisobotiga ko'ra, birinchi beshtalikka AQSh, Shvesiya, Singapur, Shveysariya va Niderlandiya kirdi (1.2.2-jadval).

Rivojlanayotgan mamlakatlar ilg'or texnologiyalardan foydalanishga unchalik tayyor bo'lmasada, Hindiston, Filippin va Vetnam kabi davlatlar o'zlarining milliy innovasion siyosatlarida muhim o'zgarishlarni amalga oshirdilar va o'z pozitsiyalarini sezilarli darajada yaxshiladilar. Ushbu indeks mamlakatlarni beshta o'lchov elementi asosida tasniflaydi: AKTni qo'llash, ko'nikmalar, tadqiqot va ishlanmalar (R&D), sanoat faolligi va moliyadan foydalanish.

Xalqaro ekspertlar elektrotransport va uning tarkibiy qismlari yangi turlarini ishlab chiqish hamda ilmiy-texnika faoliyati, ta'lim va sanoatni muvofiqlashtirish uchun mo'ljallangan milliy innovasion sanoat klasteri faoliyatini yuqori baholadilar. Uni yaratish bo'yicha vazifalar "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot Strategiyasi to'g'risida" gi Farmonida ko'zda tutilgan.

Ko'pchilik rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar "yashil" iqtisodiyot yo'lidani bormoqda va eko-innovasiyalar yo'nalishida rivojlanishga harakat qilmoqda. Eko-innovasiyalar – iqtisodiyotni rivojlantirishning yangi va istiqbolli yo'nalishidir. Biroq ekologik keskinlik muammosi jahon ilmiy jamoatchiligi tomonidan faqat o'tgan asrga kelib, ushbu yo'nalishda dastlabki tadqiqotlar vujudga kelgan vaqtdagina ilgari surilgan. Hozirgi vaqtda ushbu yo'nalish bilan eko-innovasiyalar asoslangan yoki unga boruvchi yo'lda turgan iqtisodiyotga o'tuvchi ko'plab mamlakatlar shug'ullanmoqdalar. Atrof-muhitga ta'sirni kamaytirishga qaratilgan har qanday innovasiya eko-innovasiyalar hisoblanadi; bu tabiiy zahiralardan kam foydalaniladigan va kamaytirilgan zaxarli chiqindilar bilan yangi tovarlar, jarayonlar va tizimlarni ishlab chiqishdir.

Bugungi kunda sof texnologiyalar sohasiga kiradigan va eko-innovasiyalardan faol foydalanadigan asosiy tarmoqlar mavjud:

- yashil qurilish;
- muqobil transport va logistika;
- yangilanayotgan energetika, energiya samarador qarorlar va aqlli tarmoqlar;
- suv resurslari va chiqindilarini boshqarish.

Shuni aytish joizki, bugungi kunda ko'pgina rivojlangan mamlakatlar "yashil" iqtisodiyotga o'tishdi, ularni uzoq sanash mumkin. Ekologik tamoyillarga amal qilayotgan mamlakatlar iqtisodiyotining rivojlanish istiqbollari alohida e'tibor qaratish lozim. Butun "yashil" iqtisodiyot hamda eko-innovasiyalar konsepsiyasini kuzatishning yorqin misoli barqaror rivojlanish bo'yicha BMT konferensiyasi talab qilgan Braziliya hisoblanadi.

Braziliya yana iqtisodiyot sohasiga yashil tamoyillarni kiritishni rag'batlantirish uchun ko'plab takliflar bilan shtatlar darajasida va milliy darajasida chiqadi. Braziliya qonunchilik darajasida avtomobil yonilg'isi sifatida bioyonilg'idan foydalanishga qaror qilgan jahonda birinchi mamlakat hisoblanadi.

Iqtisodiyotning barcha sohalarida yashil tamoyillarni joriy qilish asosiy namunalardan biri Germaniya hisoblanib, u chiqitsiz yopiq ishlab chiqarish siklini yaratgan. GFR chiqindilarni qayta ishlash miqdori va ulardan ikkinchi xom ashyo sifatida foydalanish bo'yicha jahonda etakchi hisoblanadi. Ekologiya sohasiga barcha patentlanayotgan texnologiyalarning 23% i, shamol va quyosh energetikasining 30% idan oshig'i nemis kompaniyalari hissasiga to'g'ri keladi. Yashil sektorda, ya'ni atrof muhit va iqlimni muhofazalash bilan u yoki bu darajada bog'langan tarmoqlarda (energetika, transport, chiqindini qayta ishlash va utilizasiyalash va b.) ishlovchi nemis korxonalarida ishchilar soni (energetika, transport, pererabotka i utilizasiya musora i dr.) taxminan 2 mln.kishini yoki butun iqtisodiy faol aholining 4,5% ini tashkil etadi.

XULOSA

Yashil innovasiyalarning nazariy asoslari va iqtisodiyotdagi roliga bag'ishlangan tadqiqot jarayonida quyidagi xulosalar olindi:

1. Mamlakatimiz va xorijiy mualliflar “yashil” innovasiyalarni resurstejamkor jarayonlar, texnologiyalar va mahsulotlar hamda ekologiyaga yo'naltirilgan boshqaruv bilan bog'liq innovasiyalar sifatida ta'riflaydilar.

2. Texnologik o'zgarishlar “yashil” innovasiyalarning asosiy ob'ektlaridan biri bo'lib xizmat qiladi. Shu sababli sanoat tarmoqlari ushbu innovasiyalarni amalga oshirishning asosiy sohasi hisoblanadi. Sanoat “yashil” innovasiyalari endogen iqtisodiy o'sish orqali innovasiyalar nazariyasini amalga oshirish bilan bevosita bog'langan. Aynan sanoatda “yashil” innovasiyalar natijasining puxta aniqlangan samaradorlik darajasi tufayli ularni innovasiyalarning an'anaviy tasniflanishi bo'yicha oson tasniflash mumkin.

3. Sanoatda zamonaviy milliy va xorijiy “yashil” innovasiyalarni joriy etishda asosiy e'tibor mahsulotli va texnologik innovasiyalarga qaratilgan.

4. Milliy sanoatda “yashil” innovasiyalarni ishlab chiqish va foydalanishni jadallashtirish uchun bir qator tavsiyalarni taqdim etish mumkin. Ular orasida davlat-xususiy sherikligi asosida “yashil” innovasiyalarni amalga oshirish, kichik va o'rta korxonalar “yashil” innovasiyalarini davlat tomonidan moliyalashtirish, “yashil” innovasion energetika loyihalarini rivojlantirish (korporasiyalar energoresurslari, regenerativ energetikasidan ikkilamchi foydalanish), karbon birligi bozorini keltirish mumkin.

Adabiyotlar ro'yxati

[1] Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги ПФ-158-сонли “Ўзбекистон — 2030” стратегияси тўғрисида”ги Фармони. // www.lex.uz

[2] Сивкова А.И., Подшивалова В.М. Специфика «зеленых» инноваций и их реализации в промышленности // Экономика и управление = Economics and Management. – 2023. – № 29(3). – С. 272.

[3] Кононова Е. Е. Анализ динамики экоинновации как элемента формирования зеленой экономики в регионах России // Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки. – 2015. – № 4-1. – С. 208–216.

[4] Adomako S., Nguyen N. P. Eco-innovation in the extractive industry: Combinative effects of social legitimacy, green management, and institutional pressures // Resources Policy. – 2023. – Vol. 80. – Article 103184. DOI: 10.1016/j.resourpol.2022.103184

[5] Sustainable Manufacturing and Eco-Innovation. Framework, Practices and Measurement. Synthesis Report. – Paris: OECD, 2009. – 38 p. URL: <https://www.oecd.org/innovation/inno/43423689.pdf> (дата обращения: 20.02.2023).

[6] Яшалова Н. Н. Экологические инновации как приоритетное направление «зеленой» экономики // Вестник УрФУ. Серия: Экономика и управление. – 2012. – № 5. – С. 72–81.

© Maxkamova Sayyora Shokirovna 2025-yil

**JAHON MAMLAKATLARINING BARQAROR RIVOJLANISHIDA
YASHIL INVESTITSİYALAR**

Kenjayev Ikrom Ergashboyevich

PhD, dotsent.

University of Business and Science. O'zbekiston

Annotatsiya. Ushbu maqolada yashil investitsiyalarning jahon mamlakatlari iqtisodiyotining barqaror rivojlanishiga ta'siri har tomonlama tahlil qilingan. Global iqlim o'zgarishi va ekologik muammolar kuchayib borayotgan sharoitda ekologik toza texnologiyalar va energiya samaradorligini oshirishga qaratilgan investitsiyalar dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Maqolada yashil investitsiyalarni jalb etishning asosiy yo'nalishlari, ularning bandlik darajasiga va innovatsion rivojlanishga ijobiy ta'siri yoritilgan. Shuningdek, yetakchi davlatlar tajribasi va yashil obligatsiyalarning rivojlanish tendensiyalari misolida yashil investitsiyalarni rag'batlantirish mexanizmlari ko'rib chiqilgan.

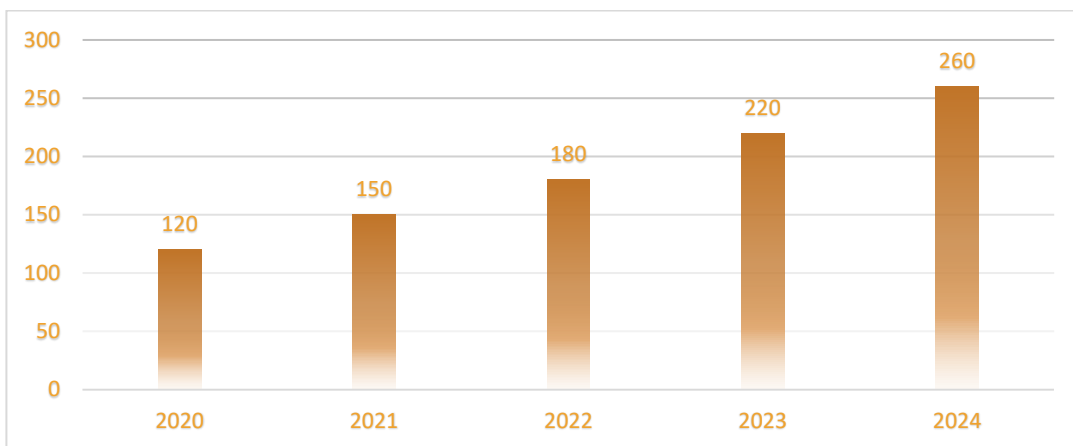
Kalit so'zlar: yashil investitsiyalar, barqaror rivojlanish, ekologik xavfsizlik, qayta tiklanuvchi energiya, yashil obligatsiyalar.

Yashil investitsiyalar jahon mamlakatlarining barqaror rivojlanishini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Global iqlim o'zgarishi va ekologik tahdidlar sharoitida iqtisodiy va ekologik manfaatlarni hisobga oladigan iqtisodiy o'sishning yangi modellariga o'tish zarur. Shu nuqtai nazardan, yashil investitsiyalar iqtisodiyotning uzoq muddatli barqarorligini ta'minlash, ekotizimlarni himoya qilish va fuqarolarning hayot sifatini yaxshilash uchun muhim vositaga aylanmoqda.

BMT ma'lumotlariga ko'ra, dunyodagi karbonat angidrid chiqindilarining 40% dan ortig'i energetika sektoridan kelib chiqadi va bu uni ifloslanishning eng katta manbalaridan biriga aylantiradi. Barqaror rivojlanishga intilayotgan mamlakatlar uglerod chiqindilarini kamaytirishga va yashil energiyaga o'tishga e'tibor berishlari kerak, buni faqat yashil investitsiyalarni faol jalb qilish bilan amalga oshirish mumkin[1].

Yashil investitsiyalar – bu atrof-muhitga ta'sirini kamaytirishga yordam beradigan loyihalarni qo'llab-quvvatlash va rivojlantirishga qaratilgan moliyaviy investitsiyalar. Bunday loyihalarga qayta tiklanadigan energiya (quyosh, shamol, gidroenergetika), energiya samaradorligini oshirish, chiqindilarni qayta ishlash, barqaror qishloq xo'jaligi va ekologik qurilish kiradi [2].

2020–2024 yillar oralig'ida dunyo bo'yicha yashil investitsiyalar hajmi 120 milliard dollardan 260 milliard dollarga yetib, 140 milliard dollarga yoki 116 foizga oshgan. Bu tendensiya ekologik xavfsizlik, energiya samaradorligi, chiqindilarni kamaytirish va iqlim o'zgarishiga qarshi kurashish borasida faol harakatlar olib borilayotganini ko'rsatadi (1-rasm) [3].

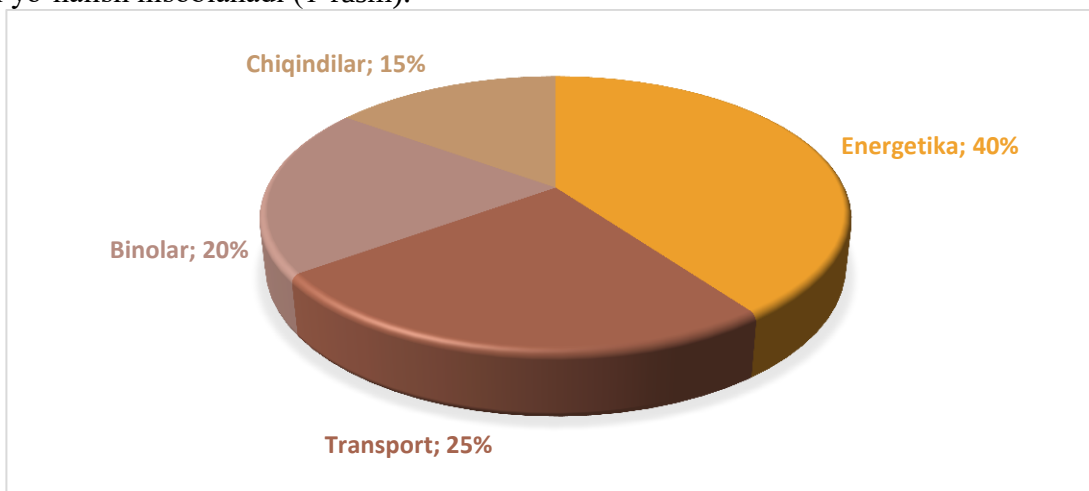

1-rasm. Jahonda yashil investitsiyalarning yillar bo'yicha o'sishi (mlrd dollar)

Yashil investitsiyalar nafaqat ekologik foyda keltiradi, balki yangi ish o'rinlari yaratish, texnologik innovatsiyalarni rag'batlantirish va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi [4].

Yashil investitsiyalar barqaror rivojlanishning asosiy yo'nalishi bo'lgan past uglerodli iqtisodiyotga o'tishga yordam beradi. Ular qayta tiklanadigan energetika, barqaror qishloq xo'jaligi va ekologik turizm kabi yangi sohalarda ish o'rinlarini yaratadilar. Bundan tashqari, bunday investitsiyalar qazib olinadigan energiya manbalariga bog'liqlikni kamaytirish va issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirish imkonini beradi, bu esa iqlim o'zgarishiga qarshi kurashishga va atrof-muhit sifatini yaxshilashga yordam beradi.

Jahon iqtisodiyotida yashil investitsiyalarning eng katta ulushi qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirishga qaratilgan. Bu ekologik toza energiya ishlab chiqarishning ustuvor yo'nalish ekanligini ko'rsatadi. Investitsiyalarning chorak qismi ekologik toza transport infratuzilmasini (elektrotransport, jamoat transporti, veloyo'laklar va h.k.) rivojlantirishga yo'naltirilgan. Binolarni energiya tejamkor qilish, yashil qurilish texnologiyalarini joriy etish sohasiga ajratilgan ulush. Bu issiqlikni tejash va kam uglerodli materiallardan foydalanishni anglatadi. Chiqindilarni boshqarish, qayta ishlash va kamaytirishga qaratilgan investitsiyalar eng kichik ulushni tashkil qiladi, ammo bu ham muhim yo'nalish hisoblanadi (1-rasm).

1-rasm. Jahon iqtisodiyotida yashil investitsiyalar tuzilmasi

Diagramma yashil investitsiyalar asosan energetika (40%) va transport (25%) sohalariga yo'naltirilganini ko'rsatadi. Bu esa uglerod chiqindilarini kamaytirish va ekologik barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan asosiy choralar energetika va transportda ekanligini tasdiqlaydi.

Hozirgi davrda global iqlim o'zgarishlariga qarshi kurashish va barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashda **yashil investitsiyalar muhim rol o'ynamoqda (1-jadval).**

Yashil investitsiyalar hajmi bo'yicha mamlakatlarni taqqoslash

Mamlakatlar	Yillik hajmi (milliard dollar)	Asosiy yo'nalishlar
Germaniya	110	Energiya, transport
Xitoy	250	Energiya, binolar
AQSh	180	Transport, chiqindilar
Fransiya	90	Binolar, energiya

Jadvalda ko'rsatilganidek, yashil investitsiyalar hajmi bo'yicha Xitoy yetakchi o'rinda turib, yillik 250 mlrd dollar bilan asosan energetika va binolar sohasiga sarmoya kiritmoqda. AQSh (180 mlrd dollar) transport va chiqindilar yo'nalishiga e'tibor qaratsa, Germaniya (110 mlrd dollar) energetika va transportni modernizatsiya qilishga harakat qilmoqda. Fransiyada esa (90 mlrd dollar) yashil investitsiyalar ko'proq binolar va energiya samaradorligiga yo'naltirilgan. Umuman, barcha mamlakatlarda qayta tiklanuvchi energiya asosiy yo'nalish sifatida ajralib turibdi.

Yashil investitsiyalar nafaqat uglerod izini kamaytirishga yordam beradi, balki muhim iqtisodiy foyda keltiradi. Global Commission on The Economy and Climate tadqiqotiga ko'ra, yashil iqtisodiyotga o'tish 2030 yilga kelib butun dunyo bo'ylab 65 million yangi ish o'rinlarini yaratishi mumkin [4].

Masalan, Germaniyada 2020 yilda qayta tiklanadigan energetika sohasida 300 mingdan ortiq ish o'rinlari yaratildi, bu yashil investitsiyalarning mehnat bozoriga ijobiy ta'sirini tasdiqlaydi.

Daniya yashil texnologiyalar sohasida dunyoda etakchi hisoblanadi. Mamlakat qayta tiklanadigan energetikaga, shu jumladan shamol energetikasiga katta sarmoya kiritmoqda va 2050 yilga kelib uglerod neytralligiga erishishga intilmoqda. AQShda Tesla va Google kabi ko'plab yirik kompaniyalar ham yashil texnologiyalarga katta sarmoya kiritmoqda. Mamlakat shamol elektr stantsiyalariga katta sarmoya kiritmoqda va 2025 yilga kelib qayta tiklanadigan energiya ishlab chiqarishni ikki baravar oshirishni rejalashtirmoqda. Bugungi kunda Daniyadagi barcha elektr energiyasining 50% dan ortig'i shamol turbinalaridan keladi va mamlakat o'z texnologiyasini jahon bozoriga faol ravishda olib chiqmoqda [6].

Xitoy quyosh panellari ishlab chiqarishda etakchi. 2023-yilda Xitoy quyosh energiyasini rivojlantirishga 100 milliard dollardan ortiq sarmoya kiritdi va hozirda global quyosh panellari ishlab chiqarishning qariyb 40 foizini tashkil qiladi [7].

AQSh Tesla elektr transport vositalari va qayta tiklanadigan energetikaga katta sarmoya kiritmoqda. 2024 yilda Tesla quyosh panellari ishlab chiqarishni kengaytirayotganini e'lon qildi, bu ham global iqtisodiyot uchun yashil texnologiyalarning ahamiyatini ta'kidlaydi.

Davlatlar yashil investitsiyalarni soliq imtiyozlari, subsidiyalar va ekologik toza loyihalar uchun grantlar orqali rag'batlantirishi mumkin. Bundan tashqari, yashil tashabbuslarni qo'llab-quvvatlaydigan shaffof va barqaror Qonunchilik muhitini yaratish muhim, masalan, ekologik barqaror loyihalarga investitsiyalarni jalb qilish vositasi bo'lgan "yashil obligatsiyalar" ni joriy etish orqali. Yashil obligatsiyalar 2023 yilda rekord darajadagi 450 milliard AQSh dollariga yetdi, bu investorlarning ekologik loyihalarga qiziqishi ortib borayotganidan dalolat beradi.

Dunyo bo'ylab davlatlar yashil investitsiyalarni qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini faol rivojlantirmoqda. Bunga Yevropa Ittifoqi misol bo'la oladi, u 2020-yilda barqaror iqtisodiyotni rivojlantirish, jumladan, energetika, transport va infratuzilmaga investitsiyalar uchun 1 trillion yevrodan ortiq mablag' ajratishni nazarda tutuvchi Yevropa yashil kursini

tasdiqladi. AQSh, shuningdek, yashil texnologiyalarga sarmoya kiritadigan kompaniyalar uchun soliq imtiyozlarini taqdim etadi.

Yashil investitsiyalarning aniq afzalliklariga qaramay, mamlakatlar va kompaniyalar duch keladigan bir nechta muammolar mavjud. Birinchidan, yashil loyihalarni amalga oshirish uchun boshlang'ich xarajatlar yuqori bo'lishi mumkin, bu investitsiyalarni jalb qilishni qiyinlashtiradi, ayniqsa rivojlanayotgan mamlakatlarda. Ikkinchidan, ko'plab mamlakatlarda yashil texnologiyalarni qo'llab-quvvatlash uchun infratuzilma kam rivojlangan, bu esa ularni qabul qilishni sekinlashtiradi.

Yashil investitsiyalarning istiqbollariga qaramay, bir qator muammolar dolzarb bo'lib qolmoqda. Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, rivojlanayotgan mamlakatlarda 1,3 milliarddan ortiq odam barqaror energiya manbalaridan foydalana olmaydi, bu esa ushbu hududlarda qayta tiklanadigan energiya manbalarini joriy etish imkoniyatlarini cheklaydi. Yashil texnologiyalarning yuqori boshlang'ich xarajatlari va malakali kadrlarning etishmasligi ham katta to'siq bo'lib qolmoqda.

Yashil investitsiyalar mamlakatning barqaror rivojlanish strategiyasining ajralmas qismidir. Ular nafaqat ekologik xavfsizlikka, balki iqtisodiy farovonlikka ham hissa qo'shadi, yangi ish o'rinlari yaratadi va fuqarolarning hayot sifatini yaxshilaydi. Ekologik barqaror texnologiyalarga katta sarmoya kiritadigan mamlakatlar qisqa va uzoq muddatli istiqbolda katta afzalliklarga ega. Biroq, yashil investitsiyalarni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun mavjud qiyinchiliklarni yengib o'tish va tegishli infratuzilma va qonunchilikni rivojlantirishni davom ettirish kerak [8].

Yashil investitsiyalarni muvaffaqiyatli targ'ib qilish uchun keng qamrovli yondashuvlar va strategiyalarni yaratish, shu jumladan ekologik toza texnologiyalarni rag'batlantiradigan Qonunchilik choralari va uzoq muddatli investitsiyalar uchun barqaror moliyaviy muhitni shakllantirish zarur. Masalan, yashil loyihalarga sarmoya kiritish nafaqat atrof-muhitni muhofaza qilish nuqtai nazaridan, balki Daniya, Xitoy va AQShning muvaffaqiyatli misollari ko'rsatganidek, iqtisodiy daromadlarni hisobga olgan holda ham foydali bo'lishi mumkin.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. BMT Konferensiyasi (UNCTAD). (2021). *World Investment Report: Investing in Sustainable Recovery*. New York and Geneva: United Nations.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori PQ-187-son. (2022). *Yashil iqtisodiyotga o'tishni jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risida*.
3. Jahon banki. (2023). *State and Trends of Carbon Pricing 2023*. Washington, DC: World Bank Group.
4. Yusupova D. (2022). "Barqaror rivojlanishda ekologik investitsiyalar strategiyasi". *Fan va taraqqiyot jurnali*, №4, 65–70-betlar.
5. Global Commission on the Economy and Climate. (2018). *Unlocking the Inclusive Growth Story of the 21st Century*. Washington, DC.
6. Daniya Energetika Agentligi. (2021). *Danish Climate and Energy Outlook 2030*. Copenhagen.
7. Xitoy Energetika Boshqarmasi. (2023). *China Renewable Energy Development Report 2023*. Beijing.
8. Karimov S., Tojiboyev A. (2023). "Yashil iqtisodiyotni rivojlantirishda investitsiyalarning roli". *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar jurnali*, №2, 48–53-betlar.

UO‘K: 633.6

YASHIL IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISHDA AGRAR SEKTORIDAGI ISLOHOTLAR SAMARADORLIGI

Nishonboyev Doniyor Erkinjon o‘g‘li
Oziq-ovqat texnologiyasi va muxandisligi
xalqaro instituti katta o‘qituvchisi
nishonboyev.doniyor@iifte.uz

Siddiqjonov O‘tkirbek Ilxomjon o‘g‘li
Oziq-ovqat texnologiyasi va muhandisligi
xalqaro instituti talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada O‘zbekiston Respublikasi agrar sohasida olib borilayotgan islohotlar, ularning asosiy yo‘nalishlari va qishloq xo‘jaligini modernizatsiyalash jarayonidagi o‘rni tahlil qilinadi. Xususan, Namangan viloyati misolida amalga oshirilayotgan islohotlar, ularning hududiy rivojlanishga ta‘siri, qishloq xo‘jaligi tarmoqlarining diversifikatsiyasi, yer resurslaridan samarali foydalanish, oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlashdagi amaliy yondashuvlar yoritiladi. Maqolada statistik ma‘lumotlar, normativ-huquqiy hujjatlar hamda amaliy tajribalar asosida qishloq xo‘jaligida kuzatilayotgan o‘sish sur‘atlari, mavjud muammolar va ularni hal etish yo‘llari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: agrar islohotlar, aholi, hudud, dehqon xo‘jaliklari, oziq-ovqat.

Kirish. O‘zbekiston Respublikasida olib borilayotgan agrar islohotlarning asosiy maqsadi - yerga egalik qilish huquqini mustahkamlash, undan samarali foydalanish mexanizmlarini rivojlantirish va ishlab chiqaruvchilarning iqtisodiy manfaatini oshirishga yo‘naltirilgan. Qishloq xo‘jaligi tarmog‘ida mahsulot ishlab chiqarish hajmini oshirish, oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlash hamda xo‘jalik subyektlari o‘rtasida sog‘lom raqobat muhitini shakllantirishga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Shu maqsadda, O‘zbekiston Respublikasining “Yer kodeksi” hamda boshqa normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilingan.

Global miqyosda ham oziq-ovqat xavfsizligi dolzarb muammo sifatida qaralmoqda. Xalqaro statistik ma‘lumotlarga ko‘ra, dunyo aholisining muayyan qismi hali-hanuz kunlik oziq-ovqat mahsulotlariga to‘laqonli ega emas. Bu holat oziq-ovqat xavfsizligi nafaqat ichki ta‘minot, balki tashqi savdo muvozanatini ham qamrab oluvchi murakkab tizimdir. Oziq-ovqat xavfsizligi – bu aholining asosiy oziq-ovqat mahsulotlariga barqaror, mustaqil va yetarli darajada ega bo‘lish imkoniyatidir.

Adabiyotlar tahlili. Qishloq xo'jaligining izchil va uzluksiz rivoji, uni ta'minlovchi omillar va bosqichma-bosqich taraqqiyot modeli dunyo miqyosidagi ko'plab olimlar tomonidan chuqur o'rganilgan. Jumladan, xorijiy tadqiqotchilar – E. Kasl, M. Byekyer, J. Pretty, P. C. Kesavan, M. S. Swaminathan, R. Costanza, C. B. Flora, R. A. Cramb, C. Leeuwis kabi olimlar o'z izlanishlarida agrar tizimlarning ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy barqarorligini saqlash masalalariga alohida e'tibor qaratganlar. Ularning ishlari qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining resurs tejamkorligi, agroekotizimlarga ta'siri va uzoq muddatli samaradorligini tahlil etishga asoslangan.

Mazkur sohada MDH mamlakatlari olimlari ham muhim ilmiy izlanishlar olib borgan. Xususan, N.P.Makarov, A.A.Nikitina, S.G.Xanmagomedov, A.A.Afinogenova, N.A.Yakovenko, I.G.Ushachev, A.G.Papsov, N.K.Dolgushkin, A.F.Serkov, V.V.Maslova, V.S.Chekalin kabi tadqiqotchilar agrar sektorni rivojlantirishda yer resurslaridan foydalanish samaradorligi, xo'jalik yuritish shakllari va tarmoq integratsiyasi masalalariga urg'u berib o'tganlar.

O'zbekiston sharoitida esa bu boradagi ilmiy-amaliy izlanishlar A.M.Jo'rayev, Ch.Murodov, T.Sh.Shodiyev, O'.A.Saydahmedov, U.A.Nazarova, T.X.Farmonov, U.V.G'afurov, A.A.Radjapov, F.T.Egamberdiyev, O'.P.Umurzoqov kabi mahalliy olimlar tomonidan amalga oshirilgan. Ular asarlarida agrobiznes tarmoqlarini isloh qilish, ishlab chiqarishni barqarorlashtirish va hududiy salohiyatdan oqilona foydalanish muammolari atroflicha yoritilgan.

Tahlil va natijalar. O'zbekiston qishloq xo'jaligi tarmog'ida so'nggi yillarda tarkibiy o'zgarishlar kuzatilib, bu holat xo'jalik yurituvchi sub'yektlar tuzilmasiga ham bevosita ta'sir ko'rsatdi. Mustaqillikning dastlabki yillarida agrar sohada faoliyat yurituvchi asosiy sub'yektlar davlat xo'jaliklari, jamoa xo'jaliklari hamda shaxsiy tomorqa xo'jaliklari shaklida namoyon bo'lgan edi. Ammo mulkiy islohotlar natijasida davlat mulkchiligiga asoslangan xo'jaliklar tugatilib, o'rniga xususiy, jamoaviy, hissadorlik hamda xorijiy sarmoya ishtirokidagi xo'jaliklar shakllandi.

Mazkur islohotlar jarayonida qishloq xo'jaligidagi mulkchilik shakli "davlat mulki" va "jamoa mulki"dan "xususiy mulk" tizimiga o'tdi. Bu o'zgarishlar, ayniqsa, dehqon va fermer xo'jaliklarining tashkil topishi orqali yaqqol ko'zga tashlandi (qorako'lchilik shirkatlari va ilmiy-tadqiqot muassasalariga qarashli tajriba xo'jaliklari bundan mustasno). Jamoa mulkiga kiruvchi bog' va tokzorlar, chorvachilik infratuzilmalari, texnika va boshqa aktivlar xususiylashtirilib, ularning huquqiy himoyasini kafolatlovchi normativ-huquqiy hujjatlar ishlab chiqildi.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, mustaqillik yillarida aholi oziq-ovqat iste'mol tarkibida ijobiy o'zgarishlar kuzatildi. Xususan, aholi tomonidan iste'mol qilinayotgan mahsulotlarning hajmi, sifati va turi bir necha baravar oshib, bugungi kunda aholining asosiy oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan ehtiyoji ichki ishlab chiqarish hisobiga qondirilmoqda.

Shu bilan birga, demografik o'sish va urbanizatsiya jarayonlari sharoitida ekin maydonlarining qisqarib borayotgani oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish imkoniyatlariga bosim o'tkazmoqda. Bu esa, agrar sohada iqtisodiy islohotlarni yanada chuqurlashtirish va istiqbolli rivojlanish yo'nalishlarini kuchaytirish zaruratini yuzaga keltirmoqda.

2023-yil yakunlari bo'yicha mamlakatda yalpi ichki mahsulot 6 foizga o'sgan bo'lsa, qishloq xo'jaligi tarmog'ida bu ko'rsatkich 4,1 foizni tashkil etdi. Sanoat va qurilish sohalarida esa o'sish mos ravishda 6% va 6,4% darajasida qayd etilgan.

Namangan viloyatida 2023-yil yakuni bo'yicha 32,8 trillion so'mlik qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirilgan bo'lib, bu ko'rsatkich o'tgan yilga nisbatan 4,5 foizga oshgan. Viloyatning agrar ishlab chiqarishdagi ulushi respublika bo'yicha 7,4 foizni tashkil qilgan. Aholi jon boshiga to'g'ri keladigan qishloq xo'jaligi mahsulotlari hajmi 10,8 million so'mga yetib, 116,1 foizlik o'sishga erishilgan. Xususan, Yangiqo'rg'on (22,1 mln

so'm), Namangan shahri (14,4 mln so'm) va Mingbuloq (16,4 mln so'm) tumanlarida sezilarli o'sish qayd etilgan.

Hududda yetishtirilgan mahsulotlar tarkibida chorvachilik mahsulotlarining ulushi 43,6 foizni, dehqonchilik mahsulotlarining ulushi esa 56,4 foizni tashkil etdi. Hosil hajmlari bo'yicha quyidagi ko'rsatkichlar qayd etilgan:

- Don va dukkaklilar – 758,2 ming tonna (5,4 % o'sish),
- Kartoshka – 336,9 ming tonna (4,4 % o'sish),
- Sabzavot – 989,4 ming tonna (4,0 % o'sish),
- Poliz ekinlari – 134,4 ming tonna (4,9 % o'sish),
- Meva mahsulotlari – 366,7 ming tonna (5,8 % o'sish).

Qishloq xo'jaligi yerlarini samarali taqsimlash borasida ham sezilarli siljishlar kuzatilgan. Jumladan, tanlovlar orqali 9,0 ming gektar yer maydoni 36,1 mingta dehqon xo'jaligiga ajratilgan bo'lib, bu har bir xo'jalikka o'rtacha 25 sotixdan to'g'ri kelmoqda. Ushbu maydonlarda yiliga ikki martadan ortiq hosil olish imkoniyati mavjud.

Agrologistika va saqlash infratuzilmasining rivojlanishi ham ahamiyatli bo'lib, viloyatda jami 59 ming tonna sig'imga ega 13 ta zamonaviy agrologistika markazlari, 140 ta sovitkichli va oddiy omborxonalar (umumiy 110,9 ming tonna sig'imda) faoliyat yuritmoqda. 2023-yil davomida quvvati 21 400 tonnaga teng 5 ta yangi sovitkichli omborxona ishga tushirilgan.

Shuningdek, 2022–2023 yillar davomida 25 983 gektar, shundan 25 892 gektar qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yer maydonlari ochiq tanlovlar orqali 96 390 nafar fermer va dehqon xo'jaliklariga ajratilgan. Shuningdek, 90,3 gektar yer elektron auksion orqali 1 046 ta tadbirkorlik sub'yektlariga taqdim etilgan. Tanlovlar natijasida 16 787 gektar yer 96 294 nafar dehqon xo'jaliklariga (o'rtacha 17 sotixdan), 9 105 gektar esa 96 nafar fermer xo'jaliklariga (o'rtacha 95 gektardan) ajratilgan.

O'rganishlar shuni ko'rsatadiki, dehqon xo'jaliklariga ijaraga berilgan qishloq xo'jaligi yerlarining 28,7 foiziga (4826 gektar) yuqori daromad keltiruvchi ekinlar, ya'ni sabzavot, kartoshka va poliz mahsulotlari ekilgan. Qolgan 71,3 foiz yer maydonlarida esa nisbatan kam daromadli ekinlar – g'alla, dukkakli don, moyli ekinlar, makkajo'xori va boshqa o'simliklar yetishtirilgan. Bir gektar yuqori daromadli maydondan o'rtacha 72,4 million so'mlik mahsulot yetishtirilgan bo'lsa, past daromadli maydonlardan atigi 17 million so'mlik daromad olingani aniqlangan.

2024-yilda viloyatdagi qishloq xo'jaligi yerlaridan samarali foydalanish maqsadida 106,1 ming gektar maydonda asosiy ekinlar yetishtirilishi rejalashtirilgan. Bu yerlarning 68,2 ming gektariga sabzavot, 5,7 ming gektariga poliz ekinlari, 32,2 ming gektariga esa kartoshka ekilishi ko'zda tutilgan. Ayniqsa, 3,3 ming gektarda (jumladan 1200 ga pomidor, 480 ga bodring, 1200 ga piyoz, 385 ga qalampir va 169 ga brokoli) intensiv texnologiyalar asosida sabzavotchilik yo'lga qo'yiladi. Shu bilan birga, 480 gektar yangi mevali bog'lar va 9,1 ming gektar maydonda uzumzorlar barpo etilishi mo'ljallangan.

"Yashil makon" tashabbusi doirasida amalga oshirilayotgan ishlar. Ekologik muvozanatni ta'minlash va yashil hududlarni kengaytirish maqsadida umumxalq tashabbusi – "Yashil makon" loyihasi asosida viloyatda 19,3 million tup daraxt ko'chatlarini ekish rejalashtirilgan. Ularning 6,7 ming donasi dala maydonlari atrofida himoya devori sifatida, 12,6 million donasi esa yangi bog'lar, tokzorlar va tutzorlarni tashkil etishda foydalaniladi. Shu bilan birga, 534 gektar maydondagi mavjud ko'p yillik daraxtzorlar holati tahlil qilinadi va hosildorligi past, kam qoplangan yoki foydalanilmayotgan yerlarda zamonaviy intensiv bog'lar barpo etilishi ko'zda tutilgan.

Sabzavotchilikni rivojlantirish va texnik bazani mustahkamlash. Eksportga mo'ljallangan sabzavot yetishtirishni kengaytirish maqsadida 2024-yil mart oyidan boshlab jami 1,1 ming gektar qishloq xo'jaligiga ajratilgan yerlar elektron auksion orqali aholi ixtiyoriga beriladi. Shuningdek, viloyatda 166,2 milliard so'm qiymatidagi 435 dona zamonaviy qishloq xo'jaligi texnikasi xarid qilinadi. Natijada texnik jihozlanganlik

darajasi 84 foizdan 86 foizga oshirilishi rejalashtirilgan.

Qishloq xo'jaligi orqali bandlikni oshirish. Agrar sohada olib borilayotgan islohotlar tufayli mamlakat miqyosida 135,1 mingta yangi ish o'rinlari yaratiladi. Bu ish o'rinlarining 17,5 mingtasi agroklastlar va fermer xo'jaliklarida, 11,4 mingtasi esa aholiga yer ajratish hisobiga yaratiladi. Shuningdek, 23,5 mingta ish joyi takroriy ekinlardan, 16,4 mingtasi tomorqalardan, 63,4 mingtasi pillachilik faoliyatidan, 2,8 mingtasi esa suv xo'jaligi infratuzilmasi atrofidagi yerlar hisobidan yaratiladi.

Namangan viloyatida agrar sektorni kengaytirish yo'nalishlari. Viloyatda chorvachilik tarmog'ini rivojlantirish bo'yicha 2024-yilda keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Xususan, xorijdan 6981 bosh qoramol, 800 bosh qo'y va echki hamda 1,4 million bosh parrandalar olib kirilishi evaziga chorva mollari soni oshiriladi. Bu orqali viloyatdagi qoramol soni 800 ming boshga, qo'y va echkilar 885 ming boshga, parrandalar esa 7,9 million boshga yetkazilishi rejalashtirilgan. Yil davomida 125 ming bosh sigir va tana sun'iy urug'lantirish orqali nasl yaxshilashga erishiladi.

Ushbu chora-tadbirlar natijasida 185 ming tonna go'sht, 805 ming tonna sut va 680 million dona tuxum ishlab chiqarish ko'zda tutilgan. Import qilingan chorva hayvonlari orqali 1078 nafar fuqaroga ish o'rinlari yaratiladi. Bundan tashqari, xorijiy moliyaviy institutlar bilan hamkorlikda Yevropa va Osiyodan naslli qoramollarni xarid qilish uchun 7,6 million AQSH dollari miqdoridagi investitsiyalar asosida 13 ta loyiha amalga oshirilmoqda. Parrandachilik yo'nalishi. 2024-yil davomida viloyatda parrandachilikni rivojlantirish bo'yicha muhim maqsadlar belgilangan. Xususan, parrandalar sonini 7,86 million boshga yetkazish, 680 million dona tuxum hamda 53,7 ming tonna parranda go'shti ishlab chiqarishga erishish rejalashtirilgan. Ushbu ko'rsatkichlarga erishish uchun 15 ta yangi loyiha amalga oshiriladi, buning natijasida parrandalar soni qo'shimcha 1,45 million boshga ko'payadi va 310 nafar fuqaro ish bilan ta'minlanadi.

Bog'dorchilik sohasi. Viloyatda mavjud 38 425 gektar bog' hamda 14 502 gektar uzumzor maydonlaridan samarali foydalanish ko'zda tutilgan. Yil yakuniga qadar 370 576 tonna meva va 173 468 tonna uzum yetishtirish mo'ljallanmoqda. Hosildorligi past bo'lgan 534 gektar bog' va tokzorlar yangilanib, zamonaviy intensiv texnologiyalar asosida qayta barpo etiladi. Bundan tashqari, 480 gektar yangi bog' va 10 701 gektar maydonda tokzorlar tashkil etilishi rejalashtirilgan.

Qulupnay yetishtirish. Uchqo'rg'on tumani viloyat bo'yicha qulupnay yetishtirishda yetakchi hisoblanadi. Tumanda jami 1161 gektar yerda qulupnay yetishtiriladi, shundan 595 gektari fermer xo'jaliklariga, 130 gektari aholi hovlilariga, 436 gektari esa tomorqalarga to'g'ri keladi. 2023-yilda ushbu tumanda 55 ming tonna qulupnay hosili olingan. Yangi issiqxonalar tashkil etilishi evaziga yil davomida uch marotabagacha hosil olish imkoniyati yaratilmoqda.

Xulosa va takliflar. O'tkazilgan tadqiqot va tahlillar natijasida aniqlanishicha, O'zbekiston Respublikasida, xususan Namangan viloyatida qishloq xo'jaligi sohasida muayyan ijobiy natijalarga erishilgan. So'nggi yillarda amalga oshirilgan tizimli islohotlar, agrotexnologiyalarni modernizatsiyalash, resurslardan oqilona foydalanish va infratuzilmani takomillashtirish orqali agrar sektorning barqaror rivoji uchun mustahkam zamin yaratildi.

Biroq, mavjud yutuqlar bilan bir qatorda, qishloq xo'jaligini chuqur isloh qilish, uni xalqaro talablar darajasiga olib chiqish, iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlash va oziq-ovqat barqarorligini ta'minlash borasida hal etilishi lozim bo'lgan dolzarb vazifalar saqlanib qolmoqda. Shuni inobatga olgan holda, quyidagi ustuvor yo'nalishlarga alohida e'tibor qaratish maqsadga muvofiq hisoblanadi:

➤ Tabiiy-iqlim sharoitlarini inobatga olgan holda ekinlarning joylashtirilishini optimallashtirish, ularning hosildorligi va mahsulot sifati ko'rsatkichlarini oshirish uchun ilmiy asoslangan agrotexnik tadbirlarni kuchaytirish.

➤ Yer resurslaridan samarali foydalanish mexanizmlarini takomillashtirish,

ayniqsa, yerdan foydalanishning raqamli monitoringi va huquqiy tartibga solish tizimini yanada rivojlantirish.

➤ Yerlarning meliorativ holatini yaxshilash, ayniqsa, shoʻrlanish va eroziyaga qarshi kurashish tizimini zamonaviy usullar bilan mustahkamlash.

➤ Chorvachilik tarmogʻini kompleks rivojlantirish, naslchilik ishlarini kengaytirish, veterinariya xizmatlari sifatini oshirish va chorva ozuqa bazasini mustahkamlash orqali tarmoqning iqtisodiy samaradorligini taʼminlash.

➤ Oʻrmon xoʻjaligi va koʻkalamzorlashtirish ishlarini tizimli asosda rivojlantirish, “Yashil makon” kabi milliy tashabbuslarni kengaytirish orqali ekologik barqarorlikni taʼminlash.

➤ Qishloq xoʻjaligi mahsulotlarini chuqur qayta ishlash tarmogʻini kengaytirish, tayyor mahsulot eksportini ragʻbatlantirish orqali agrar sektorning eksport salohiyatini oshirish.

➤ Qishloq joylarda servis xizmatlari infratuzilmasini takomillashtirish, aholining agroxizmatlarga qulay kirish imkoniyatlarini kengaytirish.

➤ Qishloq xoʻjaligida moliya-kredit, soliq va sugʻurta tizimlarini isloh qilish, ayniqsa, dehqon va fermer xoʻjaliklarini qoʻllab-quvvatlovchi samarali mexanizmlarni joriy etish.

➤ Agrar sohaga oid ilm-fan, innovatsiyalar va xorijiy ilgʻor tajribalarni joriy etish, ilmiy-tadqiqot muassasalari faoliyatini kuchaytirish va ularni ishlab chiqarish bilan integratsiyalash.

➤ Mehnat resurslaridan oqilona foydalanish va aholining daromad darajasini oshirish, ayniqsa, yoshlar va ayollar bandligini taʼminlashga qaratilgan tashabbuslarni kengaytirish.

➤ Global iqlim oʻzgarishlari, suv resurslari tanqisligi sharoitida oziq-ovqat xavfsizligini taʼminlash, ekologik sof, mahalliy xom ashyoga asoslangan mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish, import oʻrnini bosuvchi ishlab chiqarishni kuchaytirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi «2022-2026 yillarga moʻljallangan Yangi Oʻzbekistonning Taraqqiyot strategiyasi toʻgʻrisida»gi PF-60-sonli Farmoni

2. M.Bekmirzayev. Fermer xoʻjaliklarini barqaror iqtisodiy rivojlantirish istiqbollari. Monografiya. “Namangan” nashriyoti, 2022 yil.

3. Namangan viloyati statistika boshqarmasi maʼlumotlari. <http://namstat.uz>

4. Nishonboyev, D.E. (2025). Priority areas of development of regional entrepreneurship in Uzbekistan and increase of its export potential. In The World Of Science and Education, (15 february ES), 76-81.

5. Turgʻunov M.M., & Nishonboyev, D.E. (2024). Zamonaviy boshqaruv. Elektron hisoblash mashinalari uchun yaratilgan dasturlar va maʼlumotlar bazalarining huquqiy himoyasi toʻgʻrisida. DGU 34845,

6. Nishonboyev, D.E. (2024). Opportunities for the Use of Foreign Experience in Export Activities of Small Business and Business Entities in Uzbekistan. International Journal of Scientific Trends, 3(1), 57-64.

7. Isroilov, X., & Nishonboyev, D. (2023). Smart-turizmni xorijiy tajribalar asosida rivojlantirish istiqbollari. Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot, 1(maxsus son).

8. Xomidov, M., & Nishonboyev, D. (2023). Mamlakatimizda Smart-turizmni rivojlantirish masalalari va iqtisodiyotda tutgan oʻrni. Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot, 1 (maxsus son).

9. Nishonboyev, D.E. (2023). The importance of small business and entrepreneurship in the economy of Uzbekistan. Current Approaches and New Research in Modern Sciences, 2(11), 78–86

10. Nishonboyev, D.E., The character of the development of international economic relations. (2023). Information Horizons: American Journal of Library and Information Science Innovation (2993-2777), 1(8), 51-55.

11. Turg'unov M.M., & Nishonboyev, D.E. (2024). Zamonaviy boshqaruv. Elektron hisoblash mashinalari uchun yaratilgan dasturlar va ma'lumotlar bazalarining huquqiy himoyasi to'g'risida.

34845,

УТИЛИЗАЦИЯ ЙИҒИМИНИ УНДИРИШ БУЙИЧА ЖАҲОН ТАЖРИБАСИ

Калжанов Бахадыр Даулетбаевич,
Тошкент шаҳар божхона бошқармаси
катта инспектори, мустақил иланувчи
e-mail: tolqindayi2@gmail.com

Аннотация: Ушбу мақолада утилизация йиғимини ундириш тизимининг мақсади, қўлланилиш турлари, унга ухшаш тизимлардан фарқли жиҳатларини жаҳонда ва мамлакатимида жорий қилинишининг асосларини ўрганилган, таққосланган ва таҳлил қилинган. Ушбу йўналишдаги амалиётда мавжуд муаммолар ва уларни ечиш бўйича амалий таклифлар таҳлил қилинган. Шунингдек, утилизация йиғимининг жаҳон иқтисодиётига тасири, жумладан ундириладиган товарларнинг турларига ҳам тўхталиб ўтилган. Мавжуд ҳолатлар батафсил ёритилган бўлиб, мавзуга асосланган илмий таклиф ва амалий тавсиялар берилган.

Калит сўзлар: Утилизация йиғимини ундириш тиими, ELV (End-of-Life Vehicle) тизими, Extended Producer Responsibility (EPR) тизими, импорт, ишлаб чиқарувчилар.

МИРОВОЙ ОПЫТ ВЗЫСКАНИЯ УТИЛИЗАЦИОННОГО СБОРА

Аннотация: В данной статье изучаются, сравниваются и анализируются цель системы взимания утилизационного сбора, виды применения, ее отличия от аналогичных систем в мире и в нашей стране, основы её внедрения. На практике в этом направлении анализируются существующие проблемы и практические предложения по их решению. Также обсуждалось влияние утилизационного сбора на мировую экономику, включая виды товаров, подлежащих взиманию. Подробно рассматриваются актуальные случаи, даются научные предложения и практические рекомендации по теме.

Ключевые слова: Система взимания утилизационного сбора, система ELV (End-of-Life Vehicle), система расширенной ответственности производителя (EPR), импорт, производители.

1. Кириш

Утилизация йиғимини ундириш механизми ҳозирги кунда кўплаб мамлакатларда нафақат экологик сиёсатнинг муҳим таркибий қисми, балки иқтисодий барқарорликни таъминлаш воситаси сифатида ҳам намоён бўлмоқда. Циркуляр иқтисодиётнинг бир буғини бўлган бу механизм бир пайтнинг ўзида “**яшил иқтисодиёт**” тамойилини қўллаб қўвватлайди ва шу орқали автомобиллар ва бошқа маҳсулотларнинг утилизация қилиш, қайта ишлаш ва йўқ қилиш жараёнлари молиялаштирилади. Атроф-муҳитни ифлосланишдан муҳофаза қилиш ҳамда табиий ресурслардан тежамкарона фойдаланиш ҳамда уларни асраш мақсад қилиб қўйилади.

Жаҳон тажрибаси кўрсатмоқдаки, утилизация йиғимларини жорий қилиш ва ушбу тизимни самарали бошқариш нафақат экологик барқарорликка, балки иқтисодиётнинг турли соҳаларида самарадорликни оширишга ҳам олиб келади. Айниқса, автотранспорт воситалари, махсус техника воситаларининг хизмат муддати тугаганидан сўнгги даврда уларни утилизация қилиш, қайта ишлаш ва чиқиндиларни самарали бошқариш учун молиялаштириш, янги иш ўринларини яратиш ва ушбу йўналишда хусусий секторларни ривожлантирган ҳолда маҳаллий ишлаб чиқаришни қўллаб-қувватлашда муҳим аҳамият касб этади.

Мазкур мақолада импортда утилизация йиғимини ундириш борасидаги халқаро тажриба таҳлил қилиниб, турли мамлакатларда қўлланилаётган услуб ва механизмлар ўрганилади. Шунингдек, Ўзбекистон учун мазкур тизимнинг аҳамияти ва уни такомиллаштириш имкониятлари кўриб чиқилади. Бу борада эътибор ушбу тиимнинг аналоглари бўлган ELV (End-of-Life Vehicle) ва EPR (Extended Producer Responsibility) каби халқаро амалиётларда қўлланилаётган концепцияларга қаратилади.

1.1 Мақоланинг мақсади

Мақоланинг асосий мақсади — Ўзбекистонда утилизация йиғимини ундириш амалиётини чуқур таҳлил қилиш ҳамда жаҳон тажрибаси асосида ушбу тизимни такомиллаштириш бўйича илмий асосланган таклифлар ишлаб чиқишдан иборат. Шунингдек, мавжуд тизимларнинг халқаро аналоглари билан қиёсий таҳлил ўтказилиб, мамлакатимиз шароитига мослаштирилган самарали механизмлар ишлаб чиқилади.

1.2 Кутилаётган натижалар

Тадқиқот натижасида Ўзбекистонда амал қилаётган утилизация йиғими тизимининг иқтисодий ва экологик самарадорлиги баҳоланади. Жаҳон тажрибаси ва миллий шарт-шароитларни ҳисобга олган ҳолда, ушбу тизимни такомиллаштириш бўйича аниқ таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилади. Бу эса, мамлакатда атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва иқтисодиётни барқарор ривожлантиришга ҳисса қўшиши кутилмоқда.

1.3 Тадқиқотнинг янгилиги

Тадқиқотнинг янгилиги шундаки, у Ўзбекистонда импортда утилизация йиғимини ундириш соҳасидаги амалдаги тизимни комплекс ўрганиш ва халқаро амалиётлар билан солиштириш асосида маҳаллий шароитларга мос ва амалий жиҳатдан асосланган такомиллаштириш йўллари таклиф этади. Илгари Ўзбекистонда бу масала алоҳида ва чуқур илмий таҳлил этиб ўрганилмаган. Шунинг учун ушбу иш миллий қонунчиликни ривожлантириш, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва иқтисодий самарадорликни ошириш учун муҳим илмий-амалий аҳамиятга эга бўлади.

2. Утилизация йиғимини ундириш тизимининг назарий асослари

2.1 Утилизация йиғими ва унинг аҳамияти

Экологик хавфсизликни таъминлаш, фуқаролар соғлиғини ва атроф-муҳитни ғилдиракли транспорт воситалари, ўзиюар машиналар ва уларнинг тиркамалари, пневматик резинали шиналар ва покришкалар ўз истеъмол хусусиятларини йўқотганидан кейин ҳосил бўладиган чиқиндиларнинг зарарли таъсиридан ҳимоя қилиш мақсадида утилизация йиғими тўланади⁴. Ушбу йиғим тўланиши лоим бўлган товарлар импортида – Божхона органлари томонидан, ишлаб чиқарилганида (ёки тайёрланганида) – Солиқ органлари томонидан ундирилади. (1-расм)

1-расм. Утилизация йиғимини ундириш тизими⁵

Ғилдиракли транспорт воситалари, ўзиюар машиналар ва уларнинг тиркамалари, пневматик резинали шиналар ва покришкалар ўз истеъмол хусусиятларини йўқотганидан кейин ҳосил бўладиган чиқиндилар билан боғлиқ ишларни бажариш бўйича инфратузилмани ташкил этиш учун харажатлар утилизация йиғимидан тушган маблағлар ҳисобидан молиялаштирилади.

Ҳозирги кунда кўплаб мамлакатларда утилизация йиғимлари ёрдамида экологик хавфсизликни таъминлаш, чиқиндиларни камайитириш ва қайта ишлаш саноатини ривожлантиришга қаратилган самарали тизимлар яратилган. Бу йўналишдаги тажрибалар фуқароларнинг ва корхоналарнинг экологик масъулиятини оширишда муҳим аҳамият касб этмоқда.

2.2 Утилизация йиғими ва ELV/EPR тизимларининг ўзига хосликлари

End-of-Life Vehicle (ELV) ва Extended Producer Responsibility (EPR) концепциялари утилизация йиғимлари билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, улар чиқиндилар билан боғлиқ масъулиятни кенгайтириш ва товарларнинг бутун ҳаёт даври давомида экологик барқарор бошқаришни таъминлашга қаратилган. ELV тизими айнан автотранспорт воситаларининг хизмат муддати тугагандан сўнг уларни қайта ишлаш ва чиқиндилардан оқилона фойдаланишни назарда тутса, EPR тизими ишлаб чиқарувчи ва импорт қилувчиларнинг маҳсулотнинг (асосан электротехникалар, аккумуляторлар, полиэтилен маҳсулотлар учун) бутун ҳаёт цикли давомидаги масъулиятини белгилайди. (2-расм)

⁴ Ўзбекистон Республикасининг “Чиқиндилар тўғрисида”ги қонунининг 231-моддаси,

<https://lex.uz/docs/42423>

⁵ Муаллиф чизмаси

Механизм	Асосий жиҳатлар	Ўзига хосликлар
Утилизация йиғимини ундириш тизими	- Импорт қилинган автомобиллар учун утилизация йиғими белгиланади, бу йиғимлар қайта ишлашга сарфланади.	- Бу тизим асосан автомобиллардан кейин чиқарилган чиқиндиларни қайта ишлаш учун маблағ тўшлашга қаратилган.
	- Импортчилар ва ишлаб чиқарувчиларга масъулият юкланади.	- Утилизация йиғими белгиланган ҳар бир автомобил учун миқдори турлича бўлиши мумкин.
	- Бу тизим қайтариш ва қайта ишлаш учун маблағларни тўшлайди.	- Тўланган йиғимлар қайта ишлаш учун масъул бўлган корхоналарга йўналтирилади.
ELV (End-of-Life Vehicle) тизими	- Умри тугаган автомобилларнинг қайта ишланишига йўналтирилган тизим.	- Автомобиллар умри тугагандан кейин, улар қайта ишлаш марказларига топширилади.
	- Автомобилларнинг метали, пластик ва бошқа қисмлари қайта ишланади.	- Автомобилларни қайта ишлашда юқори экологик стандартларга амал қилинади.
	- ELV директиваси ва қонунлар асосида тартибга солинади (Европа Иттифоқи, Япония, АҚШ ва бошқаларда).	- Стандартларга мувофиқ қайта ишлашни таъминлаш учун йиғимлар ёки чора-тадбирлар белгиланади.
Extended Producer Responsibility (EPR)	- Ишлаб чиқарувчиларга маҳсулотларининг утилизацияси ва қайта ишланиш жараёнида масъул бўлишларини тақозо қилади.	- Ишлаб чиқарувчилар ва импортчилар маҳсулотларнинг экологик таъсирини камайитириш учун жавобгар.
	- Ҳар бир ишлаб чиқарувчи ёки импорт қилувчи, маҳсулотларининг тугагандан сўнг уларни қайта ишлаш учун йиғим тўлайди.	- Маҳсулотнинг умри тугагандан сўнг уларни қайта ишлаш ёки экологик хатарлардан ҳимоя қилиш учун қўшимча маблағлар тўланади.
	- Янгиланган EPR тизимлари кўпинча турли давлатлар, хусусан, Европа Иттифоқи ва АҚШда, ишлаб чиқарувчи ва тўловчи тарафлар орасидаги мувозанатни таъминлайди.	- Бу тизим экологик самарадорликни ошириш ва ресурсларни қайта ишлашга қаратилган.

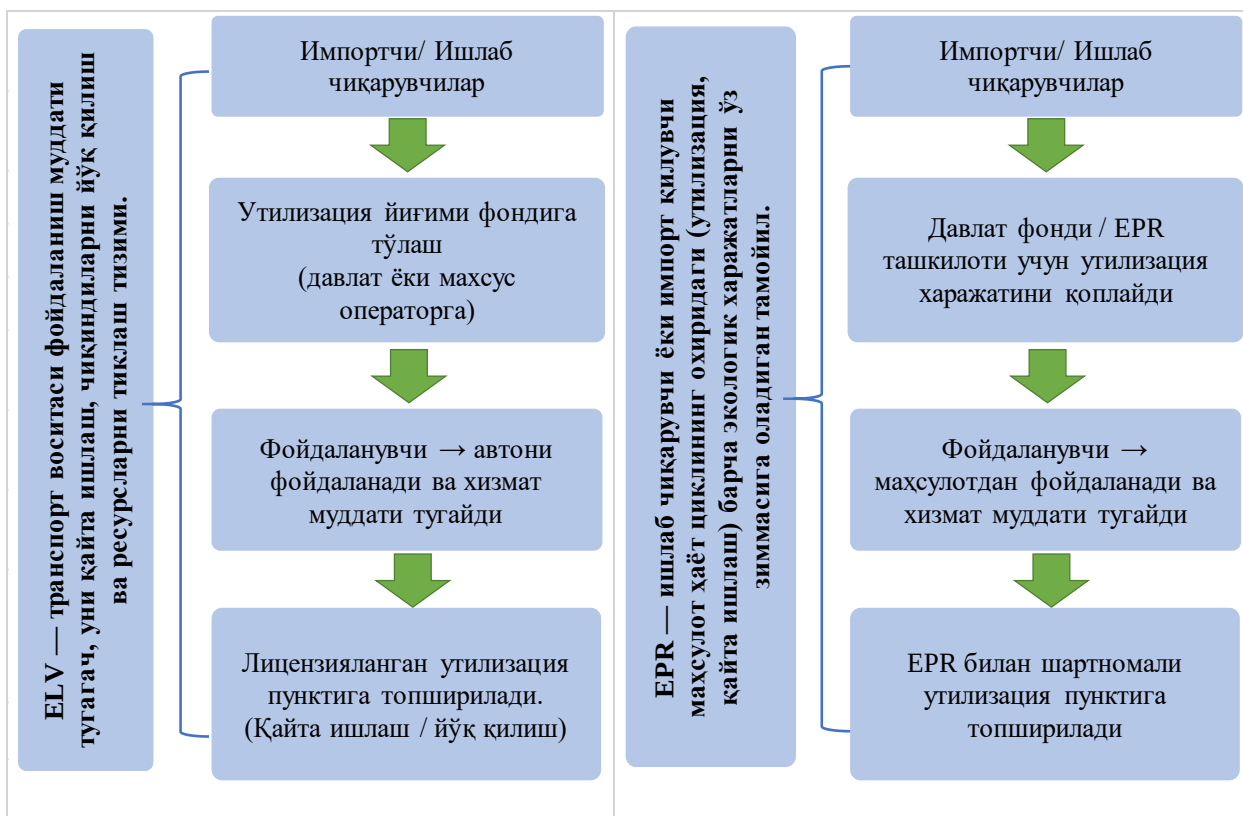
2-расм. Утилизация йиғими ва ELV/EPR тизимлари ўртасидаги боғлиқлик ва ўзига хосликлари

ELV (End-of-Life Vehicles) ва EPR (Extended Producer Responsibility) — ҳар иккаласи ҳам утилизация тизимида муҳим роль ўйнайди, аммо вазифалари, қонунчилик асослари ва йиғим ундириш механизмлари фарқли:

-ELV — фақат транспорт воситалари учун мўлжалланган, кўпроқ давлат томонидан назорат қилинади.

-EPR — кең қамровли (Электроника, маиший техника, батареялар, шина, пластик идишлар, автомобили ва бошқалар), экологик сиёсатнинг марказий тамойили, кўпинча бизнес субъектларини жалб қилади.

Ҳар икки тизимда ҳам утилизация йиғими — маҳсулот ҳаёт циклининг охирида чиқиндини йўқ қилиш учун молиявий кафолат сифатида ундирилади.(3-расм)

3-расм. ELV ва EPR тизимлари ўртасидаги боғлиқлик ва ўйга хосликлари⁶

3. Жаҳон тажрибаси: Импортда утилизация йиғимини ундириш амалиёти

Жаҳон тажрибасини ўрганилганида, айнан товарларни импорт қилишда утилизация йиғимини (ёки тўловини) ундириш тизими давлатлар орасида уларни тўловларчиларнинг турлари ёки товарларнинг хусусиятлари жиҳатидан бир-биридан фарқ қилади. Хитой, Германия, Япония ва Австралия давлатларида утилизация қилиш учун мажбурият сифатида кўринса, Россия, Белорусь ва Қозоғистон давлатларида импортда ва ишлаб чиқаришда утилизация йиғимини ундириш амалиёти мавжуд.

3.1 Россия Федерацияси

Россияда утилизация йиғими 2012 йилдан жорий этилган бўлиб, у импорт ёки мамлакат ичида ишлаб чиқарилган айрим турдаги техника воситалари ва автоуловларга нисбатан қўлланилади. Тизим “экологик хавфсизлик”ни таъминлашни кўзлайди. Ҳисоб-китоб тартиби вазн, экологик тоифа ва ишлаб чиқарувчи мамлакатга боғлиқ. Йиғимнинг юқори бўлиши маҳаллий ишлаб чиқарувчиларни рағбатлантириш воситаси сифатида ҳам хизмат қилади. Биздан фарқли уларок, мотоцикл, мотороллер, квадроцикл, снегоходлар ва мототехникаларга ҳам⁷ ушбу йиғим жорий қилинган.

3.2 Қозоғистон

Қозоғистон 2016 йилдан бошлаб утилизация йиғимини жорий этган. Бу йиғим транспорт воситалари, қишлоқ хўжалиги техникаси ва айрим маиший техника воситаларига нисбатан қўлланилади. Утилизация йиғими 2022 йилда давлат қўлидан хусусий секторга ўтказилган, сўнгра 2023 йилда давлат корхонаси “Жасыл Даму”⁸

⁶ Муаллиф чимаси

⁷ Постановление от 6 февраля 2016 года №81. Утверждены правила взимания, исчисления, уплаты и взыскания утилизационного сбора в отношении самоходных машин и прицепов к ним и перечень видов и категорий такого транспорта. <http://government.ru/docs/21715/>

⁸ <https://recycle.kz/ru>

томонидан амалга оширила бошлади. Маблағлар экология лойиҳаларига йўналтирилади. Биздан фарқли улароқ, аккумуляторлар, мониторлар ва муззлаткичларга ҳам⁹ ушбу йиғим жорий қилинган.

3.3 Беларусь

Беларусда утилизация йиғими 2014 йилдан амалга жорий этилган. Тизим Россиядагига ўхшаш бўлиб, у автоуловлар, тракторлар ва айрим ускуналар учун жорий этилган. Йиғим ставкаси техник хусусиятлар ва ишлаб чиқариш йилига боғлиқ ҳолда белгиланади. Ушбу тизим Евроосиё Иқтисодий Иттифоқи (ЕОИИ) нинг умумий талабларига мос равишда ишлаб чиқилган. Фарқли томони, пневматик резинали шиналар ва покришкалар учун утилизация йиғими жорий қилинмаган.

3.4 Хитой

Хитойда электроника, автомобиллар, батареялар, упаковка маҳсулотлари импортида EPR сертификатини тақдим этилади. Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва чиқиндиларни бошқариш мақсадида турли солиқлар ва тартиблар(мажбуриятлар кўринишида) амал қилади. Circular Economy Promotion Law (2009)¹⁰ ва Extended Producer Responsibility (EPR) Implementation Plan (2016)¹¹ талаблари асосида импорт қилувчи компаниялар уларга риоя қилишлари ва маҳсулотларининг белгиланган стандартларга мувофиқлигини таъминлашлари лозим. (ELV тизими қисман, EPR тизими таркибида) EPR тизими орқали амалга оширилмоқда. Автомобиллар ва электроника маҳсулотлари учун уларнинг ҳаёт цикли давомида утилиация қилишни молиялаштириши ва экологик жавобгарликни ўз зиммасига олиши шарт.

3.5 Япония

Японияда автомобил учун JARC қвитанциясини ҳамда маиший техникалар учун AEEIJ гувоҳномаси импорт қилишда божхона расмийлаштириш пайтида тақдим этилиши мажбурий. Булар ушбу товарларнинг утилизация тўлови тўланганлигини исботлайди. “Home Appliance Recycling Law” (2001)¹² ва “End-of-Life Vehicle Recycling Law” (2005) асосида ишлаб чиқарувчилар ва импорт қилувчилар маҳсулот турмуш (фойдаланиш) даври тугагандан сўнг уни қайта ишлаш харажатини қоплаши лозим. Утилизация тизими **мамлакат бюджети орқали эмас, балки ихтисослаштирилган қайта ишлаш жамғармалари ва хусусий операторлар** (Association for Electric Home Appliances (AEEIJ) – маиший техника учун ва Japan Automobile Recycling Promotion Center (JARC) – автомобиллар учун) орқали аҳоли ва бизнес томондан қайта ишлаш инфратузилмаси молиялаштирилади.

3.6 Германия

Германияда EPR механизми кенг қўлланилади. “Packaging Act”, “WEEE Directive” ва “Battery Directive” каби Европа Иттифоқи қонунчилиги асосида, ҳар қандай импорт қилувчи ёки ишлаб чиқарувчи маҳсулотни қайта ишлаш тизимига

⁹ Приказ Министра экологии, геологии и природных ресурсов Республики Казахстан от 9 ноября 2022 года № 689 https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34926025&pos=1655;-45#pos=1655;-45

¹⁰ Circular Economy Promotion Law (2009)

[https://www.greenpolicyplatform.org/sites/default/files/downloads/policy-database/CHINA\)%20Circular%20Economy%20Promotion%20Law%20\(2008\).pdf](https://www.greenpolicyplatform.org/sites/default/files/downloads/policy-database/CHINA)%20Circular%20Economy%20Promotion%20Law%20(2008).pdf)

¹¹ Extended Producer Responsibility (EPR) Implementation Plan (2016)

<https://www.iea.org/policies/25069-plan-for-the-implementation-of-the-extended-producer-responsibility-system>

¹² “Home Appliance Recycling Law” (2001) <https://www.env.go.jp/content/900452888.pdf>

қўшилиши шарт. Шунингдек, DIRECTIVE 2000/53/EC¹³ — Европа Иттифоқининг “End-of-Life Vehicles” (ELV) директиваси асосида махсус равишда эски автомобилларни йиғиш, қайта ишлаш ва утилизация қилиш масалаларига бағишланган, ЕИ ҳудудида атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, чиқиндиларни камайтириш ва ресурслардан самарали фойдаланишни таъминлашга қаратилган стандартига амал қилинади. Утилизация йиғими тўғридан-тўғри импорт тўлови сифатида эмас, балки мажбурий жамғарма тўлови шаклида амалга оширилади.

3.7 Австралия

Австралияда утилизация йиғими амалиёти Европадагидан фарқ қилади. Бу мамлакатда утилизация тўлови тўғридан-тўғри федерал миқёсда импорт вақтида йиғиладиган йиғим сифатида белгиланмаган. Балки секторлараро келишувлар асосида амалга оширилади. “Product Stewardship Act”¹⁴ (2011) (Маҳсулотлар учун жавобгарлик тўғрисидаги) қонуни турли маҳсулотлар, жумладан, транспорт воситалари, шина, аккумулятор, электр ускуналар каби маҳсулотларнинг ҳаёт циклининг охирида уларни қайта ишлаш ёки утилизация қилиш учун ишлаб чиқарувчи ва импорт қилувчиларнинг жавобгарлигини белгилайди.

3.8 Сингапур

Сингапурда 2021 йилдан бошлаб EPR тизими расман амалга оширила бошлади. Электрон чиқиндилар ва батареялар импорт қилувчилари маҳсулотни тўплаш, ташиш ва утилизация тизимини молиялаштиришга мажбур (Resource Sustainability Act (RSA), 2019)¹⁵. Ҳар йили импорт қилувчилари NEA (National Environment Agency) га ҳисобот топшириш ва чиқиндиларни қайта ишлаш тўловини тўланиши ушбу агентлик томонидан назорат қилинади.

3.9 БАА (Бирлашган Араб Амирликлари)

БААда утилизация йиғими аниқ солиқ шаклида эмас, балки “Green Fee” ва “Waste Disposal Tariff” шаклида амалга оширилади¹⁶. 2023 йилдан бошлаб батарея ва электрон маҳсулотлар учун ишлаб чиқарувчи жавобгарлиги концепцияси (EPR тизими) қонунийлаштирилмоқда. Ушбу тизим устувор шаҳарлар (Дубай, Абу-Даби)да фаолроқ амал қилади.

3.10 Бразилия

Бразилияда утилизация йиғими 2010 йилда қабул қилинган “National Solid Waste Policy”¹⁷ асосида амалга оширилади. EPR тизими асосида маҳсулот турмуш даври тугганидан сўнг, ишлаб чиқарувчи ва импорт қилувчи уни утилизация қилиш ёки йиғишни таъминлаши лозим. EPR механизмлари пластик, электроника ва аккумуляторлар соҳасида жорий этилган. Автомобил саноати “Logística Reversa” (Қайтариш логистикаси) тизими орқали чиқиндиларни (эски автомобиллар, аккумуляторлар, шина ва ёғлар) йиғиш ва қайта ишлашни таъминлаши шарт. IBAMA (Brazilian Institute of Environment and Renewable Natural Resources) — асосий назоратчи давлат органи ҳисобланади.

¹³ Directive 2000/53/EC of the European Parliament and of the Council of 18 September 2000 on end-of life vehicles, <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2000/53/oj/eng>

¹⁴ Product Stewardship Act 2011 (Маҳсулотлар учун жавобгарлик тўғрисидаги қонун) <https://www.legislation.gov.au/C2011A00076/latest/text>

¹⁵ Resource Sustainability Act (RSA), 2019, <https://sso.agc.gov.sg/Acts-Supp/29-2019>

¹⁶ **Federal Law No. 12 of 2018** — чиқиндиларни бошқариш тўғрисидаги қонун. <https://uaelegislation.gov.ae/en/legislations/1164/download>

¹⁷ Federal Law No. 12.305/2010 (PNRS) <https://braziliannr.com/brazilian-environmental-legislation/law-no-12305-brazilian-national-policy-solid-waste/>

№	Давлат	Утил- йиғим и	ELV	EPR	Тўловчи	Жорий этилган йил	Товар турлари	Изоҳлар
1	Россия	Ҳа	Ҳа	Ҳа	Импортчи/ишлаб чиқарувчи	2012	Автомобиллар, тиркамалар, Мотоцикллар, Қишлоқ хўжалиги техникалари, Йўл қурилиши ва хизмат кўрсатиш машиналари, Ўрмон хўжалиги машиналари, Снегоходлар ва мототехникалар	ИМ-42 божхона режимида 2014-2016 йилларда ундирилган. Смартфонлар ва ноутбуклар, Планшетлар, Видеокамералар, Аудио ва видео қурилмалар, Печатланган платалар учун ҳам режалаштирилмоқда
2	Қозғоғистон	Ҳа	Йўқ	Ҳа	Импортчи/ишлаб чиқарувчи	2016	Автомобиллар, шиналар, Шасси-кузов, Аккумуляторлар, нефт маҳсулотлари, Полимердан ясалган маҳсулотлар, Музлаткич ва мониторлар ва бошқалар	Утилизация йиғими шина вазнига қараб ҳисобланади.
3	Беларусь	Ҳа	Йўқ	Ҳа	Импортчи/ишлаб чиқарувчи	2014	Транспорт воситалари ва тиркамалар	Утилизация йиғими экологик талабларга асосан белгиланади.
4	Хитой	Ҳа	Ҳа	Ҳа	Импортчи/ишлаб чиқарувчи	2006	Автомобиллар, Электроника, Батареялар ва аккумуляторлар, Упаковка материаллари, Химикатлар ва хавфли маводлар	Импортчилар маҳсулот EPR рўйхатига кириши лозим
5	Япония	Ҳа	Ҳа	Ҳа	Импортчи/ишлаб чиқарувчи	2005	Автомобиллар, техника	АЕЕУ гувоҳномаси талаб қилинади. Товари божхонага олиб киришда Recycling Fee Proof (қайта ишлаш тўлови тўланганлиги ҳақида гувоҳнома) кўрсатилади.
6	Германия	Ҳа	Ҳа	Ҳа	Импортчи/ишлаб чиқарувчи	2007	Автомобиллар, маиший техника, литий-ион батареялар учун алоҳида тўлов, Батареялар ва аккумуляторлар, Упаковка материаллари, Химикатлар ва хавфли маводлар	Автомобиллар импорти учун – рўйхатдан ўтказиш пайтида (ГАИ) тўланади. Божхонага EAR ID рақамини кўрсатиш мажбурий. "Grüne Punkt" белгиси мажбурий
7	Австралия	Йўқ	Йўқ	Ҳа	Импортчи/ишлаб чиқарувчи	2011	Электроника, батареялар	EPR тизими асосида утилизация амалга оширилади.
8	Сингапур	Йўқ	Йўқ	Ҳа	Импортчи/ишлаб чиқарувчи	2019	Электроника, техника	EPR тизими жорий этилган.
9	БАА	Йўқ	Йўқ	Ҳа (я)	Импортчи/ишлаб чиқарувчи	2024	Ҳамма турдаги қайта ишланган маҳсулотлар	Утилизация тизими ҳақида маълумот мавжуд эмас.
10	Бразилия	Ҳа	Ҳа	Ҳа	Импортчи/ишлаб чиқарувчи	2010	Электроника, техника	EPR тизими асосида утилизация амалга оширилади.

4-расм. Жаҳон давлатларининг импортда утилизация йиғимини ундириш амалиёти.¹⁸

4. Ўзбекистонда импортда утилизация йиғимини ундириш амалиёти

4.1 Мавжуд ҳуқуқий база ва амалиёт

Ўзбекистон Республикасида утилизация йиғимини ундириш тизими яқин йилларда жорий этилган бўлиб, унинг ҳуқуқий асоси бир қатор норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар орқали белгиланган. Ўзбекистон Республикасининг “Чиқиндилар тўғрисида”ги¹⁹ ва “Табиатни муҳофаза қилиш тўғрисида”ги²⁰ Қонуни, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Айрим турдаги товарлар учун утилизация йиғимини жорий этиш тўғрисида”ги²¹, “Ғилдиракли транспорт воситалари, ўзиюрар машиналар ва уларнинг тиркамалари учун утилизация йиғимини ундириш, қайтариш ва ундан фойдаланиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги²² қарорлари ва бошқа мейъёрий ҳужжатлардан иборат.

Мазкур тизимнинг асосий мақсади — чиқиндиларни камайитириш, қайта ишлашни рағбатлантириш ва атроф-муҳитни муҳофаза қилишдир. Утилизация йиғими бунда табиатни муҳофаза қилишни таъминлашнинг иқтисодий чораси сифатида намоён бўлади.

4.2 Мавжуд тизимнинг камчиликлари ва муаммолари

¹⁸ Муаллиф чимаси

¹⁹ Ўзбекистон Республикасининг “Чиқиндилар тўғрисида”ги Қонуни. <https://lex.uz/docs/42423>

²⁰ Ўзбекистон Республикасининг “Табиатни муҳофаза қилиш тўғрисида”ги Қонуни.

<https://www.lex.uz/acts/107115>

²¹ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Айрим турдаги товарлар учун утилизация йиғимини жорий этиш тўғрисида”ги қарори. <https://lex.uz/docs/4844263>

²² Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ғилдиракли транспорт воситалари, ўзиюрар машиналар ва уларнинг тиркамалари учун утилизация йиғимини ундириш, қайтариш ва ундан фойдаланиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги қарори.

<https://lex.uz/docs/5450866>

Ўзбекистонда утилизация йиғимини ундириш тизими яқиндагина жорий этилган бўлса-да, қуйидаги муаммолар мавжуд:

Чекланган товар турлари: Фақат автотранспорт воситалари ва ўзини юритувчи техникалар ва шиналар учун жорий этилган. Мотоцикл, мотороллер, квадроцикл, электроника, батареялар, пластик упаковкалар каби товарларни қамрамайди.

Механизмларининг шаффофлигини таъминлашда назоратнинг сустлиги: Тўпланган маблағларнинг қайта ишлаш ва утилизация инфратузилмасига сарфланишининг шаффоф бўлмаслиги. Қайта ишлаш ва утилизация инфратузилмасининг етарлича ривожланмаган.

Товарнинг ҳаёт циклидаги экологик жавобгарлиги: Ишлаб чиқарувчилар ёки импорт қилувчиларнинг маҳсулотнинг бутун ҳаёт циклидаги экологик жавобгарлиги расман белгиланмаган.

Халқаро стандартларга мос эмаслик: ELV (End-of-Life Vehicles) ва EPR (Extended Producer Responsibility) каби халқаро қонунлар ва мейъёрлар билан мувофиқлаштирилмаган.

5. Ўзбекистонда утилизация йиғимини ундириш тизимини такомиллаштириш бўйича таклифлар

-EPR ва ELV тизимларини Ўзбекистон шароитига мослаштирилган ҳолда жорий этиш;

- Мотоцикл, мотороллер, квадроцикл, электроника, батареялар, пластик упаковка материаллари, аккумуляторлар ва ёғлар учун мажбурий утилизация тўловларини киритиш.

-Ишлаб чиқарувчилар ва импорт қилувчиларга маҳсулотнинг ҳаёт циклининг охирида утилизацияни таъминлаш учун молиявий жавобгарликни юклаш.

-Электромобиллар ва гибрид автотранспорт воситалари учун утилизация йиғимини миқдорларини оптималлаштириш.

-Махсус утилизация зоналарини барпо этиш орқали, шу йўналишдаги хусусий секторни рағбатлантириш учун солиқ имтиёзларини жорий этиш.

-Молиялаштириш ва ушбу йиғим маблағларидан фойдаланиш механизмларининг шаффофлигини таъминлаш.

6. Хулоса

Утилизация йиғимини ундириш тизими нафақат атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, балки иқтисодий барқарорлик ва ижтимоий масъулиятни кучайтиришда ҳам муҳим ўрин тутади. Жаҳон тажрибаси кўрсатмоқдаки, утилизация йиғими самарали бошқарилса, қайта ишлаш саноатининг ривожланишига, янги иш ўринлари яратилишига ва ресурсларни тежашга катта ҳисса қўшади. Ўзбекистон учун ҳам бу йўналишда халқаро тажрибаларни ўрганган ҳолда, миллий шароитга мослаштирилган ва самарали тизим яратиш муҳим аҳамият касб этади.

Утилизация йиғимини ундириш механизми жаҳон бўйлаб атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва ресурслардан самарали фойдаланишга қаратилган муҳим қадам ҳисобланади. Европа Иттифоқи, Япония, Россия ва Хитой каби мамлакатларда бу тизим муваффақиятли жорий қилинган ва улар атроф-муҳитга зарарни камайтириш билан бирга, иқтисодий самарадорликни ҳам оширган. Ҳар бир мамлакатнинг утилизация йиғимини ундириш механизмининг ишлаб чиқаришдаги фарқлар уларнинг экологик эҳтиёжлари ва миллий стратегияларидан келиб чиқади. Бу тизимлар келажакда янги технологиялар ва инноватив қарорлар билан янада такомиллаштирилиши кутилмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг “Чиқиндилар тўғрисида”ги Қонуни.
<https://lex.uz/docs/42423>
2. Ўзбекистон Республикасининг “Табиатни муҳофаза қилиш тўғрисида”ги Қонуни. <https://www.lex.uz/acts/107115>
3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Айрим турдаги товарлар учун утилизация йиғимини жорий этиш тўғрисида”ги қарори.
<https://lex.uz/docs/4844263>
4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ғилдиракли транспорт воситалари, ўзинюар машиналар ва уларнинг тиркамалари учун утилизация йиғимини ундириш, қайтариш ва ундан фойдаланиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги қарори. <https://lex.uz/docs/5450866>
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 04.10.2019 йилдаги “2019 — 2030 йиллар даврида Ўзбекистон Республикасининг «яшил» иқтисодиётга ўтиш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида” ПҚ-4477-сон қарори, <https://lex.uz/docs/4539502>
6. Directive 2000/53/EC of the European Parliament and of the Council of 18 September 2000 on end-of life vehicles, <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2000/53/oj/eng>
7. Product Stewardship Act 2011 (Маҳсулотлар учун жавобгарлик тўғрисидаги қонун) <https://www.legislation.gov.au/C2011A00076/latest/text>
8. Resource Sustainability Act (RSA), 2019, <https://sso.agc.gov.sg/Acts-Supp/29-2019>
9. Federal Law No. 12 of 2018 — чиқиндиларни бошқариш тўғрисидаги қонун.
<https://uaelegislation.gov.ae/en/legislations/1164/download>
10. Federal Law No. 12.305/2010 (PNRS) <https://braziliannr.com/brazilian-environmental-legislation/law-no-12305-brazilian-national-policy-solid-waste/>
11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 28.12.2022 йилдаги “Ўзбекистон Республикаси Ташқи иқтисодий фаолият товар номенклатурасининг 2022 йилги таҳририни жорий этиш тўғрисида”ги ПҚ-460-сон қарори,
<https://lex.uz/ru/docs/6330249>
12. Европейская экономическая комиссия Комитет по внутреннему транспорту Всемирный форум для согласования правил в области транспортных средств. Сводная резолюция о конструкции транспортных средств (СР.3) <https://unece.org/DAM/trans/main/wp29/wp29resolutions/ECE-TRANS-WP.29-78r6r.pdf>
13. Wu, C., Zhang, K., Zhou, X. et al. (2022). Digital Transformation, Choice of Competitive Strategy, and High-Quality Development of Firms: From Evidence of Machine Learning and Text Analysis. Business Management Journal, 44, 5-22.
<https://doi.org/10.19616/j.cnki.bmj.2022.04.001>
<https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=3571662>
14. Қўшма Штатлар тажрибасида (US EPA, 2022) <https://www.epa.gov/>
15. Приказ Министра экологии, геологии и природных ресурсов Республики Казахстан от 9 ноября 2022 года № 689 “Об утверждении перечня отдельных видов продукции (товаров), производимые на территории Республики Казахстан и (или) ввозимые на территорию Республики Казахстан физическими и юридическими лицами, по которым обеспечивают сбор, транспортировку, подготовку к повторному использованию, сортировку, обработку, переработку, обезвреживание и (или) утилизацию отходов, образующихся после утраты потребительских свойств такой продукции (товаров)” https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34926025&pos=1655;-45#pos=1655;-45
16. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 10 ноября 2021 года № 25100. “Об утверждении Методики расчета утилизационного платежа” <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2100025100>

17. “Экологический кодекс Республики Казахстан”
https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39768520&pos=5689;-46#pos=5689;-46
18. Extended Producer Responsibility (EPR) Implementation Plan (2016)
<https://www.iea.org/policies/25069-plan-for-the-implementation-of-the-extended-producer-responsibility-system>
19. “Home Appliance Recycling Law” (2001) <https://www.env.go.jp/content/900452888.pdf>
20. Постановление от 6 февраля 2016 года №81. Утверждены правила взимания, исчисления, уплаты и взыскания утилизационного сбора в отношении самоходных машин и прицепов к ним и перечень видов и категорий такого транспорта. <http://government.ru/docs/21715/>
21. <https://recycle.kz/ru>
22. Приказ Министра экологии, геологии и природных ресурсов Республики Казахстан от 9 ноября 2022 года № 689
https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34926025&pos=1655;-45#pos=1655;-45
23. Circular Economy Promotion Law (2009)
[https://www.greenpolicyplatform.org/sites/default/files/downloads/policy-atabase/CHINA\)%20Circular%20Economy%20Promotion%20Law%20\(2008\).pdf](https://www.greenpolicyplatform.org/sites/default/files/downloads/policy-atabase/CHINA)%20Circular%20Economy%20Promotion%20Law%20(2008).pdf)

ISLOHOTLAR JARAYONIDA XORIJ TAJRIBASINI O‘ZBEKISTONDA QO‘LLASH IMKONIYATLARI

O‘rinboyev Davlatjon Baxtiyorovich
Qo‘qon davlat universiteti dotsenti,
falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori PhD.

Annotatsiya: maqolada bugungi kunda dunyo mamlakatlarida ro‘y berayotgan ijobiy o‘zgarishlar va ularni samarali takomillashtirish, O‘zbekistonda **xorij tajribasini** ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy va davlat boshqaruv soxasidagi rivojlangan davlatlarning ilg‘or tajribasini o‘rganish hamda maxalliy sharoitga moslashtirish orqali qo‘llash imkoniyatlari suningdek, “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi mamlakatni jadal rivojlantirish uchun muhim dasturiy asos ekanligi ifodalangan.

Kalit so‘zlar: strategiya, strategema, **xorij tajribasini**, “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi, Raqamli texnologiyalar, **“Bir kamar bir yo‘l” tashabbusi**, fuqarolik jamiyati

Bugungi globallashuv sharoitida xorijiy davlatlar tajribasidan foydalanish – bu faqat o‘zgarishlar uchun namunalarni ko‘rish emas, balki ularni mahalliy sharoitga moslashtirish orqali milliy rivojlanish strategiyalarini takomillashtirish vositasidir. O‘zbekiston so‘nggi yillarda turli sohalarida, xususan, iqtisodiy islohotlar, raqamli transformatsiya, ta‘lim tizimi, hamda davlat boshqaruvi sohasida Janubiy Koreya, Xitoy, Yaponiya, Singapur, Germaniya kabi bir qator xorij davlatlarining ilg‘or tajribalarini o‘rganish va joriy etishga katta e‘tibor qaratmoqda.

Biroq bu tajribalarning muvaffaqiyatli joriy etilishi, avvalo, O‘zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy va huquqiy muhitiga moslashtirilishiga bog‘liqdir. Xorijiy amaliyotlar O‘zbekiston sharoitiga qanchalik mos kelishini baholash uchun oldindan chuqur tahlil talab qilinadi. Bu jarayonda milliy manfaatlar, mavjud infratuzilma, resurslar va aholining tayyorgarlik darajasi inobatga olinadi. O‘zbekiston uchun xorijiy tajribaning samarali bo‘lishi uchun, avvalo, o‘rganilayotgan mamlakatlarning iqtisodiy, madaniy va huquqiy tizimlaridagi farqlarni hisobga olish lozim.

Har bir mamlakatning, jumladan O‘zbekistonning ham o‘ziga xos sharoitlari bor, shuning uchun ham xorijiy tajribani to‘g‘ri moslashtirish nihoyatda dolzarb ahamiyatga

egadir. Xorijiy tajriba muvaffaqiyatli joriy etilishi uchun malakali mutaxassislarni tayyorlash ham muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Shu maqsadda, xalqaro hamkorlik doirasida kadrlar almashinuvi, stajirovkalar va qo'shma o'quv dasturlarini kengaytirish maqsadga muvofiqdir. Bu esa o'z navbatida O'zbekiston ichida xorijiy ekspertlar bilan birgalikda treninglar va seminarlar o'tkazish, davlat xizmatchilari va ishbilarmonlarni yangi tajribalarga o'rgatish imkoniyatlarini yaratadi.

Hozirgi davrda Yangi O'zbekiston uchun ustuvor bo'lgan sohalarda xorijiy texnologiyalarni jalb qilish va ularni ishlab chiqarishga integratsiyalash ham bu boradagi samaradorlikni oshiradi. Bunda, texnologik transferga parallel tarzda, mahalliy ilmiy-tadqiqot markazlari bilan integratsiyani ta'minlash zarur. Xorij tajribasini joriy etishning samarali usullaridan biri startaplar ekotizimini rivojlantirishdir. Bu bilan O'zbekiston o'z innovatsion salohiyatini oshirishi va global bozorda raqobatbardoshligini kuchaytirishi mumkin.

Kelgusida xorijiy tajribani yanada samarali qo'llash uchun xalqaro ilmiy va texnik hamkorlikni chuqurlashtirish, tajriba almashinuvini tizimlashtirish orqali aniq natijalarga erishish mumkin. Bu jarayonda davlat va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlik, shuningdek, fuqarolik jamiyati institutlarining ishtiroki muhim o'rin tutadi.

Alohida qayd etish lozim, bugungi kunda O'zbekiston Janubiy Koreya Respublikasining iqtisodiy rivojlanish, raqamli texnologiyalar, kadrlar tayyorlash va davlat boshqaruvi sohasidagi tajribasiga alohida e'tibor qaratib kelmoqda. Janubiy Koreya "iqtisodiy mo'jiza"ga erishgan davlat sifatida o'zining qisqa vaqt ichida sanoatlashgan, texnologik jihatdan ilg'or mamlakatga aylanish yo'lida samarali strategiyalar ishlab chiqqan. O'zbekiston ushbu tajribani quyidagi yo'nalishlarda amaliyotga tatbiq etmoqda:

Kadrlar tayyorlash va ta'lim tizimi. Janubiy Koreya rivojlanishining asosi sifatida inson kapitaliga katta e'tibor bergan mamlakatlar qatoriga kiradi. Mamlakat o'z rivojlanishining dastlabki bosqichlaridanoq ta'limga sarmoya kiritib, yuqori malakali kadrlar tayyorlashga urg'u bergandi.

Bugungi kunda O'zbekistonda bir necha Koreya xalqaro universitetlari faoliyat yuritmoqda (masalan, Toshkent shahridagi Inha universiteti va Koreya xalqaro universiteti). Bu universitetlar koreys ta'lim standartlariga asoslangan dasturlarni taklif etadi, shu bilan birga, raqamli texnologiyalar, injiniring, menejment va biznes boshqaruvi kabi yo'nalishlarda zamonaviy bilimlarni berib kelmoqda. O'zbekiston – Koreya o'rtasida kadrlar almashinuvi dasturlari, magistratura va doktorantura bosqichlarida grantlar orqali yoshlarning Koreyada tahsil olishi yo'lga qo'yilgan.

Raqamli texnologiyalar va e-hukumat. Janubiy Koreya tajribasi asosida O'zbekistonda "Elektron hukumat" tizimi rivojlantirilmoqda. Bu orqali davlat xizmatlarini raqamlashtirish, shaffoflikni ta'minlash va byurokraziyani qisqartirish maqsad qilingan. Shu bilan bira, Koreya Hukumatining KOICA (Korea International Cooperation Agency) tashkiloti bilan hamkorlikda bir qator raqamli infratuzilma loyihalari amalga oshirilmoqda. "Smart Government", "e-learning platformalari" va "yagona identifikatsiya tizimlari" shular jumlasidandir..

Texnologik zonalar va sanoat klasterlari. Janubiy Koreyaning texnoparklar modeliga asoslanib, Innovatsion texnoparklar va IT Parklar tashkil etildi. Koreyaning yirik kompaniyalari, xususan LG, Samsung, SK kabi korporatsiyalar O'zbekistonda o'z vakolatxonalarini ochgan, qo'shma loyihalarda ishtirok etmoqda. Sog'liqni saqlash va tibbiyot sohasida hamkorlik. Koreya sog'liqni saqlash tizimidagi raqamli va ilg'or tibbiy texnologiyalar tajribasi asosida Toshkentda Koreya tibbiyot markazlari ochilgan bo'lib, diagnostika va davolash xizmatlari ko'rsatilmoqda. Tibbiyot xodimlari uchun Koreyada malaka oshirish va stajirovka dasturlari mavjud.

Alohida ta'kidlash lozim, Sharq davlatlari ichida Xitoy strategiyalarining jahon tajribasidagi o'rni — bu zamonaviy davrda iqtisodiy rivojlanish, davlat boshqaruvi,

texnologik yuksalish va xalqaro siyosatda muqobil model sifatida tan olinayotgan fenomen hisoblanadi.

Ma'lumki, Xitoy 1978-yildan boshlab "Bozor iqtisodiyotiga yo'naltirilgan islohotlar" siyosatini amalga oshirib, dunyodagi eng yirik iqtisodiy kuchlardan biriga aylandi. U "bir davlat — ikki tizim", "davlat tomonidan yo'naltirilgan iqtisodiyot" va "bosqichma-bosqich ochiqlik" kabi tamoyillarga tayangan. Asosiy e'tibor sanoatlashtirish, infratuzilma, qishloq rivoji, eksport va investitsiyalarni jalb qilishga qaratilgan.

BMT va Jahon banki hisobotlariga ko'ra, Xitoy dunyodagi eng tez iqtisodiy o'sishga erishgan mamlakatlardan biridir (40 yilda 800 milliondan ortiq odam qashshoqlikdan chiqarilgan). Xitoy modeli bozor iqtisodiyotini markazlashgan davlat nazorati bilan uyg'unlashtirish, uzoq muddatli rejalashtirish (5 yillik rejalardan 30 yillik strategiyalargacha), rivojlanayotgan davlatlar uchun "avtoritar modernizatsiya" modeli sifatida qoraladi.

Xitoyning 2013 yilda e'lon qilingan "Belt and Road Initiative" (BRI) strategiyasi bugungi kunda 150 dan ortiq davlatni qamrab olgan eng yirik global infratuzilma va iqtisodiy integratsiya loyihasi bo'ib, jahon bozorida "davlat tomonidan yo'naltiriladigan bozor iqtisodiyoti" modelining eng yirik namunasiga aylandi. Shuningdek, Xitoy "Made in China 2025" va "China Standards 2035" kabi tashabbuslar orqali innovatsion iqtisodiyotga o'tish strategiyasini ham amalga oshirmoqda. Bu esa o'z navbatida ko'plab davlatlar uchun yaxshi infratuzilma, texnologik taraqqiyot va tezkor modernizatsiya imkonini beruvchi muqobil yo'l sifatida ko'rilmogda.

O'zbekistonning hozirgi kunda Xitoy tajribasidan foydalanishi — bu ikki davlat o'rtasidagi iqtisodiy, texnologik va madaniy hamkorlikning chuqurlashuvi orqali o'z aksini topayotgan strategik yo'nalishdir.

So'nggi yillarda O'zbekiston dunyo miqyosidagi ilg'or tajribalarni o'zlashtirish va ichki islohotlarga moslashtirish orqali iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishni jadallashtirmogda. Bu borada eng muhim yo'nalishlardan biri — bu Xitoy Xalq Respublikasining taraqqiyot tajribasidan foydalanishdir. Xitoy qisqa davrda industrial va texnologik yuksalishga erishib, bugun global iqtisodiyotning etakchi o'yinchilaridan biriga aylangan. O'zbekiston esa o'z rivojlanish yo'lida aynan Xitoy modelining bir qancha jihatlarini o'rganish va amalda qo'llashga harakat qilmogda.

Xitoy iqtisodiy modelining asosiy ustunlaridan biri — bu sanoatlashtirish va infratuzilma tarmoqlarini jadal rivojlantirishdir. O'zbekiston aynan shu yo'nalishda Xitoy tajribasidan faol foydalanmogda. Xususan, Sanoat va infratuzilma sohasida metro tarmoqlarining kengaytirilishi, quyosh va issiqlik elektr stansiyalarining barpo etilishi O'zbekistonni energetik mustaqillik sari qadam qo'ygan holda, yashil energiya sohasida ham ilg'or davlatlarga yaqinlashish imkonini bermogda, Qishloq xo'jaligida esa Xitoy tajribasiga asoslangan issiqxonalar, tomchilatib sug'orish va intensiv bog'dorchilik loyihalari orqali suv resurslaridan samarali foydalanish faoliyatining yo'lga qo'yilishi hosildorlikni oshirib, fermer xo'jaliklarining eksport salohiyatining yanada kuchayishiga zamin yaratmogda.

O'zbekiston Xitoy tajribasini o'z sharoitlariga moslashtirib, strategik sohalarda — sanoat, energetika, qishloq xo'jaligi, ta'lim va raqamli transformatsiya yo'nalishlarida samarali qo'llab kelmogda. Eng muhimi, bu tajribaning soddalik bilan ko'chirib olinishi emas, balki uzluksiz moslashtirish va milliy manfaatlarga yo'naltirilgan shaklda joriy etilayotgani e'tiborga loyiq.

Ko'plab mamlakatlar singari O'zbekiston ham, ushbu tajribani tanlab, uni moslashtirish va milliy kontekstda qo'llashga intilmogda. Shuning uchun Xitoy modeli — bu faqat iqtisodiy muvaffaqiyat emas, balki siyosiy pragmatizm, uzoq muddatli rejalashtirish va texnologik suverenitet tamoyillarining uyg'unlashgan namuna sifatida ham qoraladi.

Lekin shuni ham qayd etish lozim, Xitoyning global ta'sirining ortishi, uning hamkorlikdagi davlatlar va xalqaro tashkilotlar bilan o'zaro munosabatlari ko'plab muhokamalarni ham keltirib chiqarmoqda. Xususan, Xitoyning **“Bir kamar – bir yo‘l” tashabbusi** bir necha yillar davomida dunyo miqyosida muhokama qilingan. BRI g'oyasi, albatta, global iqtisodiy o'zaro bog'lanish va infratuzilma rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi kutilgan bo'lsa-da, ba'zi xalqaro muhokamalar bu tashabbusning salbiy tomonlarining borligi haqida ham ma'lumotlar beradi. Ularni quyidagicha keltirish mumkin:

- “Qarz diplomatiyasi”: Xitoy BRI orqali infratuzilma loyihalarini amalga oshirishda, rivojlanayotgan davlatlarga katta miqdorda kreditlar ajratadi. Tanqidchilarga ko'ra, bu davlatlar qarzlarini to'lashda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Masalan, Shri-Lanka Xitoyga qarzlarini to'lashda muammolarga duch kelib, Gvadar porti kabi strategik infratuzilmalarga Xitoy nazoratini kuchaytirdi.

- Ekologik ta'sir: Ko'plab BRI loyihalarida ekologik zarar keltirishi mumkin. Tanqidchilar, Xitoyning ba'zi loyihalarida yashil energiya va ekologik barqarorlikni hisobga olishda etarlicha e'tibor qaratilmaganligini ta'kidlaydi.

- Geosiyosiy raqobat: Xitoyning global investitsiyalari ba'zi rivojlangan mamlakatlar tomonidan imperialistik strategiya sifatida ko'rilmogda. AQSh va Yevropa davlatlari, Xitoyning infratuzilma sohasidagi kuchli ta'sirini geosiyosiy manipulyatsiya deb hisoblaydi [1].

- Xitoyning ta'sirining ortishi: Xitoyning iqtisodiy kuchi ko'paygani sari, uning geosiyosiy ta'siri ham oshadi. Bu ba'zi davlatlar va xalqaro tashkilotlar tomonidan global boshqaruvda Xitoyning dominatsiyasi sifatida ko'riladi [2].

Biroq, Xitoyning muvaffaqiyatli iqtisodiy yuksalishi va dunyo bo'ylab o'sib borayotgan ta'siri, unga e'tiroz bildirayotgan mamlakatlar uchun ham o'ziga xos muqobil model sifatida qaraladi.

Bugungi kunda Yaponiya tajribasi ham dunyo hamjamiyatida muhim ahamiyat kasb etib, ulardan foydalanishning istiqbolli yo'nalishlari O'zbekiston kabi rivojlanayotgan mamlakatlar uchun kata ahamiyatga ega. Yaponiya iqtisodiyoti o'zining kuchli innovatsiyalari, ishlab chiqarish samaradorligi va yuqori sifatli infratuzilmasi bilan dunyoda o'z o'rniga davlatlar qatoriga kiradi. Ayniqsa, ishlab chiqarishda yuqori texnologiyalarni joriy etish, raqobatbardosh sanoatni rivojlantirishda borasida bir qancha muvaffaqiyatlarga erishganligi hech birimizga sir emas. Yaponiyaning Toyota, Sony, Panasonic kabi yirik kompaniyalar innovatsion texnologiyalarni ishlab chiqarishda va global bozorda raqobatbardoshligini saqlab qolishda ustunlik ko'rsatmoqda. Shuningdek, Yaponiya ta'lim tizimi ham dunyoda eng kuchli tizimlardan biri sifatida tanilgan bo'lib o'zining yuqori sifatli ta'limi, ilmiy-texnik rivojlanishiga ko'rsatilgan katta e'tibor bilan ham ajralib turadi. Yaponiyada ilm-fan va texnologiya o'qituvchilari va tadqiqotchilari orqali yangi avlodlarni tayyorlashga kata ahamiyat qaratadi. Ularning energiya samaradorligi, qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish va chiqindilarni qayta ishlash bo'yicha yutuqlari, dunyo bo'ylab mukofotlarga sazovor bo'lgan. Global bozorda esa o'zining brendlarini muvaffaqiyatli yarata olgan Toyota, Honda, Sony, Nikon, va boshqalar kompaniyalari o'z mahsulotlari bilan xalqaro bozorda o'z a'bosiga ega. Qishloq xo'jaligi sohasida esa texnologiyalar va mavjud resurslardan samarali foydalanish orqali yangi agrar innovatsiyalarni ham ishlab chiqqanligi bilan ham ajralib turadi. Misol uchun, Yaponiyaning rice farming texnologiyalari va intensiv baliq etishtirish tizimi samarali ishlab chiqarishning namunasi hisoblanadi.

Bugungi kunda O'zbekistonda Yaponiya tajribasini qo'llash amaliyoti bo'yicha quyidagi takliflarni berishimiz mumkin. Ushbu takliflar Yaponiya modeli asosida O'zbekistonning iqtisodiy, ekologik, ta'lim va sanoat sohalaridagi imkoniyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

- Sanoat 4.0 va raqamli transformatsiyani O'zbekistonda joriy etish uchun Yaponiya sanoatida qo'llaniladigan avtomatlashtirish, robototexnika kabi texnologiyalarini import qilish. Bu, ayniqsa, mashinasozlik, elektronika va avtomobil sanoati uchun muhim.

- Yaponiyaning Toyota kompaniyasining avtomobil ishlab chiqarishdagi innovatsiyalarini o'rganish orqali O'zbekistonda yirik avtomobil sanoatini rivojlantirish.

- O'zbekistonda kadrlar tayyorlashni kuchaytirish, Yaponiya kabi ilg'or ishlab chiqarish texnologiyalarini o'rgatadigan mutaxassislar va ta'lim muassasalarini tashkil etish. Yaponiya universitetlari va ilmiy muassasalari bilan xalqaro hamkorlikni kuchaytirish. Yaponiyaning ilm-fan va texnologiyalarini rivojlantirishdagi tajribasini o'rganish va O'zbekistonda yangi ilmiy va texnologik yondashuvlarni tatbiq etish.

- Yaponiya yashil energiya va ekologik barqarorlikni ilgari surishda etakchi davlatlardan biridir. O'zbekistonda quyosh va shamol energiyasini ishlab chiqarish bo'yicha loyihalarni ko'paytirish va Yaponiya tajribasiga asoslanib, energiya samaradorligini oshirish.

- Chiqindilarni qayta ishlash va yashil texnologiyalarni rivojlantirish uchun Yaponiyaning samarali chiqindi boshqaruvi va ko'p bosqichli qayta ishlash tizimlarini joriy qilish, yashil sanoat zonalarini va barqaror qurilishni rivojlantirish, O'zbekistonda ekologik jihatdan toza va energiya samarali infratuzilma yaratish.

- Yaponiyaning "Total Quality Management" (TQM) tizimi orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshirish. O'zbekistonda sanoatning barcha sohalarida sifatni boshqarish tizimini joriy qilish, bu orqali mahsulot sifatini yaxshilash.

O'zbekistonda Yaponiya tajribasini qo'llashning istiqbolli yo'nalishlari sanoatni diversifikatsiya qilish, yuqori texnologiyalarni rivojlantirish, ta'lim tizimini takomillashtirish, ekologik barqarorlikni ta'minlash va qishloq xo'jaligini modernizatsiya qilishni o'z ichiga oladi. Ushbu sohalarida Yaponiya tajribasining tatbiqi O'zbekistonning iqtisodiy o'sishini tezlashtirishga yordam beradi. Bu yo'nalishlarda Yaponiya bilan faol hamkorlik va tajriba almashish O'zbekiston uchun muvaffaqiyatli natijalar keltirishi mumkin.

"O'zbekiston – 2030" strategiyasi BMTning Barqaror rivojlanish maqsadlari (BRM)ga muvofiq ishlab chiqilgan bo'lib, O'zbekistonning global miqyosda barqaror rivojlanayotgan davlatlar qatorida o'z o'rnini mustahkamlashiga xizmat qiladi.

Yangi iqtisodiy modelga o'tish: Strategiya iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish va innovatsion rivojlanishga asoslangan yangi iqtisodiy modelni yaratishni maqsad qilgan. Bu model xalqaro bozorlarda raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish imkonini beradi.

Aholi farovonligini oshirish: Strategiya kambag'allikni qisqartirish, ish o'rinlarini ko'paytirish va aholini sifatli ta'lim va sog'liqni saqlash xizmatlari bilan ta'minlashni ko'zda tutadi. Bu jamiyatning barcha qatlamlarida ijtimoiy tenglikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Davlat boshqaruvi samaradorligini oshirish: Strategiya davlat boshqaruv tizimini modernizatsiya qilish va raqamlashtirish orqali davlat xizmatlarini yanada qulay va samarali qilishga qaratilgan.

Xalqaro obro'ni oshirish: Strategiya O'zbekistonni Markaziy Osiyo mintaqasida etakchi davlatga aylantirish va xalqaro hamjamiyatda davlatning iqtisodiy-siyosiy mavqegini mustahkamlashga yordam beradi.

Ushbu strategiya O'zbekistonni 2030-yilgacha rivojlantirish bo'yicha aniq yo'nalishlarni belgilab, uzoq muddatli istiqbollarni amalga oshirishda poydevor vazifasini bajaradi.

"O'zbekiston – 2030" strategiyasi mamlakatni jadal rivojlantirish uchun muhim dasturiy asos bo'lib, uning amalga oshirilishi natijasida O'zbekiston yanada barqaror, farovon va raqobatbardosh davlatga aylanadi. Ushbu strategiya aholi farovonligini oshirish bilan birga, xalqaro miqyosda O'zbekistonning obro'sini oshirish va milliy manfaatlarni himoya qilishga xizmat qiladi [3].

Alohida ta'kidlash lozim, 2024-yilning 20-noyabr kuni Prezident Shavkat Mirziyoev ishtirokida Oliy Majlis Qonunchilik palatasining navbatdagi majlisi bo'lib o'tdi.

Kun tartibidan yangilangan Konstitutsiyamizga muvofiq, ilk bor quyi palatada Bosh vazir lavozimiga nomzod va Hukumatning kelgusi 5 yilga mo'ljallangan harakatlar dasturini ko'rib chiqish masalalari o'rin oldi.

Majlisda nutq so'zlagan Davlatimiz rahbari mamlakatimiz o'z oldiga qo'ygan strategik va joriy vazifalarni amalga oshirishda barcha bo'g'indagi ijro organlari, avvalo, Hukumat va uning rahbari zimmasidagi mas'uliyat hozirgi murakkab zamonda har qachongidan ham ortib borayotganini alohida ta'kidladi. Bu borada belgilangan ustuvor vazifalarni quyidagi jadval orqali aks ettirish mumkin.

- Yangi Hukumat, barcha rahbarlar birgalikda qattiq ishlab, islohotlar shiddatini pasaytirmasdan, ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy hayotimizdagi o'zgarishlarni jadal davom ettirish;

- Makroiqtisodiy muvozanatni saqlab, kelgusi besh yilda iqtisodiy o'sish sur'atini 6-7 foiz atrofida ta'minlash;

- Ko'p qirrali yondashuvlar asosida kambag'al oilalarning a'zolariga sifatli ta'lim berish, ularni kasbga o'qitish, ish bilan ta'minlash, sog'lig'ini yaxshilash, psixologik yordam ko'rsatish bo'yicha individual ko'mak berish;

- Kelgusi besh yilda iqtisodiyotda xususiy sektorning ulushini 85 foizga etkazish;

- Aholimiz soni ko'payib borayotgan hozirgi sharoitda oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash;

- Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, qishloq xo'jaligida ishlab chiqarishni 1,3 barobar oshirish, sohada eksport hajmi oshirish, suv tejaydigan texnologiyalar bilan qamrab olingan er maydonlarini 2 karra oshirish.

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasining xalqaro maydonda olib borayotgan ko'p tomonlama munosabatlarida xavfsizlikni ta'minlash masalasi markaziy o'rinni egallaydi. O'zbekiston tashqi siyosatining eng muhim yo'nalishlaridan biri mintaqaviy xavfsizlikni ta'minlash va uning barqarorligiga tahdid solayotgan terrorizm, narkobiznes, diniy ekstremizm kabi tahdidlarning har qanday ko'rinishiga qarshi qat'iy kurash olib borishdan iborat.

Adabiyotlar ro'yxati:

[1] *BRI: China's Belt and Road Initiative - Implications and Risks* — Brookings Institution Report

[2] *China's Global Economic Influence: What the West Needs to Know* — The Diplomat

Manba: <https://thediplomat.com/>

[3] Z.I.Mirzayeva. Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi va jamiyatning ma'naviy asoslari o'quv-uslubiy majmua. Toshkent – 2025.

© O'rinboyev Davlatjon Baxtiyorovich, 2025-yil

YASHIL IQTISODIYOTGA O'TISH SHAROITIDA RAQAMLI QISHLOQ XO'JALIGI VA QISHLOQ XO'JALIGIDAGI BANDLIKNING O'ZGARISH JARAYONI.

Yoqubjonov Rahmonjon Rahimjon o'g'li
Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes kafedrası stajyor-o'qituvchisi
Namangan davlat universiteti
+998999770946 rahmonjonyoqubjonov@gmail.com

Annotatsiya. Raqamli qishloq xo'jaligi (raqamlashtirish, avtomatlashtirish va sun'iy intellekt texnologiyalarini qishloq xo'jaligiga tatbiq etish) qishloq xo'jaligida bandlikni tugatishdan ko'ra, u o'zgarish va transformatsiyani boshlab beradi.

Kalit so'zlar. Raqamli qishloq xo'jaligi, raqamli texnologiyalar, arzon ishchi kuchi, yuqori daromadli mamlakatlar, raqamli tafovut.

DIGITAL AGRICULTURE AND THE PROCESS OF CHANGE IN AGRICULTURAL EMPLOYMENT IN THE CONTEXT OF THE TRANSITION TO A GREEN ECONOMY.

Abstract. Digital agriculture (the application of digitalization, automation, and artificial intelligence technologies to agriculture) is not just about eliminating employment in agriculture, it is about initiating change and transformation.

Keywords. Digital agriculture, digital technologies, cheap labor, high-income countries, digital divide.

ЦИФРОВОЕ СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО И ПРОЦЕСС ИЗМЕНЕНИЯ ЗАНЯТОСТИ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ В КОНТЕКСТЕ ПЕРЕХОДА К ЗЕЛЁНОЙ ЭКОНОМИКЕ.

Аннотация. Вместо ликвидации занятости в сельском хозяйстве цифровое сельское хозяйство (применение технологий оцифровки, автоматизации и искусственного интеллекта в сельском хозяйстве) приведет к изменениям и трансформации.

Ключевые слова. Цифровое сельское хозяйство, цифровые технологии, дешевая рабочая сила, страны с высокими доходами, цифровой разрыв.

KIRISH

Raqamli qishloq xo'jaligi - bu qishloq xo'jaligi sohasida raqamli texnologiyalardan foydalanishni o'z ichiga olgan innovatsion yondashuvdir. U yer resurrlaridan unumli foydalanish, yangi texnika-texnologiyalarni qo'llash, ekinlarni joylashtirish va yerdan foydalanuvchilar kesimida boshqarishni o'z ichiga oladi.

Raqamli qishloq xo'jaligi — bu GPS monitoringi, tahliliy ma'lumotlar platformalari, sun'iy intellekt va katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish kabi zamonaviy raqamli texnologiyalarni qishloq xo'jaligiga tatbiq etish orqali hosildorlikni oshirish va ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishni nazarda tutadi. Ushbu yondashuv tuproq, suv va boshqa qishloq xo'jaligi resurrlaridan oqilona foydalanishni ta'minlash bilan birga, atrof-muhitga yetkaziladigan zararni kamaytirishga yordam beradi.

Mashinalar qo'lida insoniyatning nobud bo'lishi fantastik yozuvchilarni uzoq vaqtdan beri mashg'ul bo'lib kelishgan, ammo robotlar odamlarni ishdan bo'shatib qo'yayotgani ko'proq tashvishga solmoqda. Raqamli texnologiyalar fermerlarga butun dunyo bo'ylab mahsuldorlikka erishishda yordam bersa, ish o'rinlariga qanday ta'sir qiladi?

Yozuvchi Ayzek Azimovning ijodiga oid eng asosiy - "nol" qonunini buzmasligiga ishonch hosil qila olamizmi? "Robot insoniyatga zarar etkaza olmaydi yoki harakatsizlik bilan insoniyatga zarar yetkazishi mumkin emas."

Raqamli qishloq xo'jaligining bandlikka ta'siri haqidagi javobni quyidagicha umumlashtirish mumkin:

Ish kuchi arzon va kapital nisbatan qimmat bo'lgan kam daromadli mamlakatlarda qishloq xo'jaligi sektori ko'pincha umumiy bandlikning katta qismini tashkil qiladi. Sektorda kichik miqyosda ishlaydigan, ko'pincha o'z tomorqalarini o'zlari yoki oila a'zolarining yordami bilan boqadigan kichik fermerlar ustunlik qiladi. Bu fermerlar qisqa muddatda yangi texnologiyalarni, xususan, o'z mehnatini yoki mavsumiy ravishda ishlaydigan oddiy ishchilarni almashtiradigan texnologiyalarni o'zlashtirishni iqtisodiy jihatdan samarali deb topishlari aniq emas.

Vaqt o'tishi bilan arzonroq va mos texnologiyalarni bosqichma-bosqich o'zlashtirish an'anaviy tizimli o'zgarishlar modelini - yerlarni birlashtirish va ish bilan bandlikning sektordan tashqariga siljishini rag'batlantirishi mumkin. Ushbu mehnat kuchini oshiradigan texnologiyalarning o'zi fermerlarga o'z portfellarini diversifikatsiya qilish va foydaliroq bo'lishi mumkin bo'lgan quyi oqim faoliyatiga ko'proq vaqt sarflash imkonini beradi. Shunga qaramay, bu o'tish vaqt talab etadi, shuning uchun biz qisqa muddatda kuchli siljish effektini kutmaymiz.

Boshqa tomondan, o'rta va yuqori daromadli mamlakatlarda kapital nisbatan arzonroq, qishloq xo'jaligi keng miqyosda boshqariladi va raqamli texnologiyalarni o'zlashtirish barcha qiymat zanjiri bo'ylab fermerlar va firmalar uchun yanada jozibali istiqboldir. O'rtacha daromadli mamlakatlarda raqamli texnologiya oziq-ovqat mahsulotlarini qayta ishlash kabi avtomatlashtirish jarayonini boshlagan faoliyat uchun foydali bo'lishi mumkin (va mehnat o'rnini bosuvchi). Avtomatlashtirish oziq-ovqat xavfsizligi bilan bog'liq muammolarni bartaraf etishga va odamlar bilan aloqani imkon qadar tizimdan olib tashlashga yordam beradi, bu COVID-19 pandemiyasining kelib chiqishini hisobga olgan holda yanada dolzarbroq masala.

Rivojlangan mamlakatlarda faktlar raqamli qishloq xo'jaligi bandlik uchun yangi yo'llarni ochish salohiyatiga ega ekanligini ko'rsatmoqda. Misol uchun, Qo'shma Shtatlar marketing, aniq qishloq xo'jaligi, ma'lumotlarni tahlil qilish va raqamli texnologiyalardan foydalanish bo'yicha ixtisoslashgan rollar uchun bandlik sonining o'sishini ko'rishni boshladi.

Axborotning keng miqyosda mavjudligi fermerlarga iste'molchilarning istaklarini yaxshiroq tushunish va organik oziq-ovqat mahsulotlari, go'shtga alternativa va fermadan dasturxongacha bo'lgan xizmatlar kabi o'ziga xos mahsulotlar va xizmatlarni ishlab chiqish imkonini beradi. Bu biznesning ushbu yangi yo'nalishlarida ish o'rinlarini yaratishi mumkin (garchi ma'lumotlarga ko'ra, mamlakat daromadi ortib borayotganligi sababli, bandlikka ta'sir qishloq xo'jaligidan tashqarida emas, balki fermer xo'jaligida eng yuqori bo'ladi).

Nazariy jihatdan, raqamli uzilish demokratlashtiruvchi ta'sirga ega bo'lishi mumkin, chunki sektorda bandlik jismoniy imkoniyatlarga emas, balki raqamli ko'nikmalarni egallashga bog'liq. Barcha daromad darajalarida yoshlar oziq-ovqat tizimidagi raqamli texnologiyalarning yangi qo'llanilishidan quvvat olishlari mumkin. Yuqori daromadli mamlakatlarda qishloq xo'jaligining raqamli transformatsiyasi odatda shaharlarda to'plangan yuqori maoshli, sifatli ish o'rinlarining o'sishi orqali qishloq joylarda iqtisodiy, fazoviy va ijtimoiy tafovutlarni kamaytirishga va'da beradi.

Biroq, yaqin monitoring va puxta o'ylangan choralarsiz, daromad darajasidan qat'i nazar, barcha mamlakatlarda "raqamli tafovut" ning kengayish xavfi saqlanib qolmoqda. Raqamli qishloq xo'jaligi texnologiyalari bo'yicha ta'lim va ta'lim olish imkoniyati ko'p joylarda hech qachon teng emas. Ko'pgina mamlakatlarda mahalliy axborot va kommunikatsiya texnologiyalari infratuzilmasi mavjudligi (uyali va keng polosali qamrov), shuningdek, texnologiyaning zaruriy shartlariga (mobil telefonlar, smartfonlar, planshetlar va ma'lumotlar obunolari) kirish kam ta'minlangan, uzoq qishloq joylarida kam bo'lishi mumkin.

Ba'zi olimlar qishloq xo'jaligini raqamlashtirish mavjud ijtimoiy tafovutlarni kuchaytirishi mumkin degan xulosaga kelishadi, bunda ish o'rinlari va ta'lim asosan imtiyozli guruhlariga foyda keltiradi. Ko'rib chiqilishi kerak bo'lgan yana bir omil - rivojlanish yo'li sifatida yangi texnologiyalarning migratsiyaga ta'siri. Boy mamlakatlardagi fermer xo'jaliklari bir vaqtning o'zida ko'proq mehnat talab qiladi, ko'pincha muhojirlar tomonidan to'ldiriladi, siyosiy kayfiyat esa bu yechimni tobora ko'proq to'xtatadi. Ushbu muammoni hal qilish uchun shoshilinch siyosatga e'tibor berish kerak, masalan, mehmon ishchi dasturlari yoki fermerlar raqobatbardoshligini yo'qotish xavfi bor, hatto iste'molchilar mahalliy darajada etishtirilgan, ekologik jihatdan barqaror (va qimmat) oziq-ovqatlarni talab qilsalar ham.

Qisqa muddatda siyosatchilar tomonidan amalga oshirilishi mumkin bo'lgan asosiy qadam ishchilarni yangi texnologiyalarning kuchayuvchi kuchidan foydalanish va yangi raqamli ish o'rinlarini egallash uchun zarur bo'lgan imkoniyatlarni taqdim etish uchun ish o'rinlarini tayyorlash dasturlarini yaratish va malaka oshirishga sarmoya kiritishdir. Bundan tashqari, hukumatlarning talabga asoslangan yechimlari istiqbolli firmalarga yordam berish orqali xususiy sektor investitsiyalari va ish o'rinlari o'sishiga yordam beradi.

Nihoyat, rivojlanayotgan dunyo bo'ylab (hatto ba'zi o'rta va yuqori daromadli mamlakatlarda ham) siyosiy yechimlar raqamli qishloq xo'jaligi uchun zarur bo'lgan raqamli infratuzilmadagi bo'shliqlarni, masalan yuqori tezlikdagi tarmoqlar va arzon texnik vositalarning mavjudligini bartaraf etishi kerak, birinchi navbatda Jahon bankining yaqinda e'lon qilingan ma'lumotlari, shuningdek, mehnat tabiatining o'zgarishi bo'yicha 2019 yilgi Jahon taraqqiyoti hisoboti mehnatni o'zgartirish bo'yicha ijtimoiy himoya siyosati haqidagi so'nggi fikrimizni ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'murzoqov O.P. va boshqalar. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. T.: "Iqtisod-moliya", 2008.-87-89 b.
2. O'zbekiston Respublikasi yillik statistik to'plami 2024 yil.
3. Yakubjonov Rahmonjon. "Gradual Diversification of the Agricultural System in the Regions". Modern Journal of Social Sciences and Humanities Vol. 5 (2022)
4. Якубжанов Рахманжон. "Роль Сельского Хозяйства В Экономике Нашей Страны". Central Asian Journal of Education and Innovation Vol. 2 (2023)
5. "Digitalization of agriculture: A way to solve the food problem or a ..."
(<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0160791X21002190>)
6. Future agricultural systems and the role of digitalization for achieving sustainability goals.
(<https://link.springer.com/article/10.1007/s13593-022-00792-6>).
7. Farmer Ex Machina: Is digital agriculture the beginning of the end of agricultural employment?
(<https://blogs.worldbank.org/en/jobs/farmer-ex-machina-digital-agriculture-beginning-end-agricultural-employment>).

**YASHIL IQTISODIYOTGA O‘TISH SHAROITIDA QISHLOQ
XO‘JALIGIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI JORIY ETISH VA
SAMARADORLIKNI OSHIRISH.
ВНЕДРЕНИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СЕЛЬСКОЕ
ХОЗЯЙСТВО И ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ В УСЛОВИЯХ
ПЕРЕХОДА К ЗЕЛЁНОЙ ЭКОНОМИКЕ.
IMPLEMENTATION OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN AGRICULTURE
AND INCREASING EFFICIENCY IN THE CONTEXT OF THE TRANSITION TO
A GREEN ECONOMY.**

Yoqubjonov Rahmonjon Rahimjon o‘g‘li
Namangan Davlat Universiteti
Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes kafedrası o‘qituvchisi
rahmonjonyoqubjonov@gmail.com

Annotatsiya: O‘zbekiston kabi qishloq xo‘jaligi rivojlangan mamlakatlar uchun raqamli qishloq xo‘jaligining joriy etilishi qishloq xo‘jaligi sektorini modernizatsiya qilish, xalqaro bozorda raqobatbardoshlikni oshirish va ichki bozorda narxlarning barqarorligini ta‘minlash yuzasidan muhim ilmiy taklif va amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Raqamli qishloq xo‘jaligi, raqamli texnologiyalar, qishloq xo‘jaligi 4.0, aqlli fermerlik, oziq-ovqat xavfsizligi.

Kirish

O‘zbekiston kabi qishloq xo‘jaligi rivojlangan mamlakatlar uchun raqamli qishloq xo‘jaligining joriy etilishi qishloq xo‘jaligi sektorini modernizatsiya qilish, xalqaro bozorda raqobatbardoshlikni oshirish va ichki bozorda narxlarning barqarorligini ta‘minlash yuzasidan muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, raqamli qishloq xo‘jaligi yordamida fermerlar va agrobiznes korxonalari zamonaviy ma‘lumotlarga va ilg‘or texnologiyalarga asoslangan qarorlar qabul qilishlari, bozor talablarini tezda anglashlari va mahsulotlarini sifatli va samarali tarzda yetkazib berishlari mumkin.

Raqamli qishloq xo‘jaligi - bu qishloq xo‘jaligi sohasida raqamli texnologiyalardan foydalanishni o‘z ichiga olgan innovatsion yondashuvdir. U yer resurlaridan unumli foydalanish, yangi texnika-texnologiyalarni qo‘llash, ekinlarni joylashtirish va yerdan foydalanuvchilar kesimida boshqarishni o‘z ichiga oladi.

Raqamli qishloq xo‘jaligi — bu GPS monitoringi, tahliliy ma‘lumotlar platformalari, sun‘iy intellekt va katta hajmdagi ma‘lumotlarni tahlil qilish kabi zamonaviy raqamli texnologiyalarni qishloq xo‘jaligiga tatbiq etish orqali hosildorlikni oshirish va ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishni nazarda tutadi. Ushbu yondashuv tuproq, suv va boshqa qishloq xo‘jaligi resurslaridan oqilona foydalanishni ta‘minlash bilan birga, atrof-muhitga yetkaziladigan zararni kamaytirishga yordam beradi.

2023-yil 2-avgustdagi PQ-257-son qarori: "Qishloq xo‘jaligi sohasiga ilg‘or raqamli texnologiyalarni keng joriy qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida"

Ushbu qaror qishloq xo‘jaligida ilg‘or raqamli texnologiyalarni keng joriy etish orqali yer va suv resurslaridan samarali foydalanish, ekinlar holatini monitoring qilish bo‘yicha boshqaruv axborot tizimlarini tashkil etishni nazarda tutadi. Xususan, "Agroplatforma" axborot tizimini tashkil etish, uning maqsad, funktsiya va vazifalari belgilab berilgan. Shuningdek, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini ishlab chiqaruvchilar, xizmat ko‘rsatuvchi tashkilotlar hamda mahalliy ijroiya hokimiyati organlari xodimlari uchun "Agroplatforma"dan foydalanish bo‘yicha o‘quv seminarlari tashkillashtirilgan.

Xususan, 2023-yilda agrar islohotlarni takomillashtirish bo'yicha 14 ta qonun loyihasi, 17 ta Prezident Farmoni loyihasi, 22 ta Prezident Qarori loyihasi, 91 ta Hukumat Qarori loyihalari ishlab chiqilib, ulardan 55 tasi, jumladan 4 ta Qonun, 8 ta Prezident Farmoni, 16 ta Prezident Qarori, 26 ta Hukumat qarori normativ hujjatlar qabul qilindi.

O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligini rivojlantirishda raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish salohiyatini oshirish mamlakat iqtisodiy rivojlanishining muhim yo'nalishlaridan biridir. So'nggi yillarda amalga oshirilgan islohotlar iqtisodiyotni mustahkamlash va xalqaro bozorlarga chiqishni maqsad qilgan. Xususan, "2022–2026 yillarda O'zbekiston Respublikasi iqtisodiy rivojlanish strategiyasi"da eksport salohiyatini oshirish va raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish jarayonini texnologik yangilash orqali iqtisodiy o'sish sur'atlarini ta'minlash alohida e'tiborga olingan. Bu strategiya mamlakatni jahon savdo bozorlarida ishonchli ishtirokchi sifatida mustahkamlashga qaratilgan.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 23-oktabrdagi PF-5853-son farmoni bilan "O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligini rivojlantirishning 2020–2030-yillarga mo'ljallangan strategiyasi" tasdiqlandi. Ushbu strategiya qishloq xo'jaligida quyidagi ustuvor yo'nalishlarni belgilaydi.

Bundan tashqari, "O'zbekiston – 2030" strategiyasida qishloq xo'jaligida suvni tejaydigan texnologiyalarni joriy qilish va sug'oriladigan maydonlarning har bir gektariga beriladigan suv hajmini 20 foizga kamaytirish orqali suvning mahsuldorligini oshirish kabi chora-tadbirlar belgilangan

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Qishloq xo'jaligida raqobatbardosh mahsulotlarni ishlab chiqarish mavzusi bo'yicha ko'plab tadqiqotchilar ilmiy izlanishlar olib borgan. Ushbu sohada e'tiborga molik tadqiqotlardan biri Porter (1990)ning "Competitive Advantage of Nations" kitobidir. U o'z ishida mamlakatlarning qishloq xo'jaligidagi raqobatbardoshligini ta'minlash uchun innovatsion texnologiyalarni joriy etish, resurslardan samarali foydalanish va bozor talablarini chuqur tahlil qilish zarurligini ta'kidlaydi.

Shuningdek, Sunding va Zilberman (2001) o'zlarining "The Agricultural Innovation Process" ishida qishloq xo'jaligidagi raqobatbardoshlik innovatsiyalar bilan chambarchas bog'liqligini ko'rsatib, raqamli texnologiyalar, zamonaviy seleksiya usullari va bozor integratsiyasi sektorning rivojlanishiga qanday ta'sir qilishini tahlil qilgan.

Yana bir muhim tadqiqot Pingali (2012) tomonidan olib borilgan bo'lib, u "Green Revolution: Impacts, Limits, and the Path Ahead" nomli ishida "Yashil inqilob" ning qishloq xo'jaligidagi raqobatbardoshlik va hosildorlikka ta'sirini o'rgangan. Pingali yangi texnologiyalar va raqamli transformatsiya orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshirishning dolzarbligini ta'kidlagan.

Ushbu ilmiy ishlarda qishloq xo'jaligidagi raqobatbardosh mahsulotlarni ishlab chiqarishda marketing strategiyalari, innovatsion texnologiyalar va bozor talablariga moslashuv muhim o'rin tutishi ko'rsatilgan. Demak, qishloq xo'jaligida raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarish uchun texnologik modernizatsiya, raqamli qishloq xo'jaligi tizimlari va iste'molchilar talabini o'rganish asosiy omillardan biri hisoblanadi..

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, qishloq xo'jaligida raqobatbardoshlikni oshirishda iste'molchilar talabi, innovatsion texnologiyalar va samarali marketing strategiyalarining roli katta. Ushbu tadqiqotlar raqobat ustunligini shakllantirish, ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish hamda global bozorda barqaror muvaffaqiyatga erishish yo'llarini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Natijalar va muhokama

Maqolada tahlil qilingan ilmiy tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli qishloq xo'jaligida raqobatbardoshlikni oshirish uchun iste'molchilarning talablarini chuqur o'rganish va bozor tendensiyalarini muntazam kuzatish muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish jarayoniga raqamli texnologiyalar, aqli

dehqonchilik tizimlari va avtomatlashtirilgan boshqaruv usullarini tatbiq etish orqali hosildorlikni oshirish va ishlab chiqarish samaradorligini yaxshilash mumkin. Bu esa qishloq xo'jaligi mahsulotlarining global bozorda raqobatbardoshligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Raqamli qishloq xo'jaligi sohasidagi olimlar va tadqiqotchilarning ishlari ko'pincha umumjahon iqtisodiyoti, texnologiya innovatsiyalari va qishloq xo'jaligi iqtisodiyotining kesishmasida joylashgan bo'lib, bu sohada qator ilmiy va texnologik tashkilotlar hamkorligi bilan rivojlangan. Raqamli qishloq xo'jaligining rivojlanishi mutaxassislar, tadqiqotchilar, fermerlar va texnologiya provayderlarining o'zaro hamkorligi natijasida yuzaga kelgan.

Qishloq xo'jaligiga raqamli texnologiyalarni faol tatbiq etish, zamonaviy texnologiyalarni qo'llash orqali yer maydonlari va ekinlarini obyektiv xaritalashga doir ishlarni amalga oshirishni nazarda tutadi va bu orqali qishloq xo'jaligi unumdorligini oshirishga erishiladi. Qishloq xo'jaligi vazirligi, OneSoil, Boston Consulting Group kompaniyalari bilan hamkorlikda O'zbekistonda qishloq xo'jaligida sun'iy yo'ldosh ma'lumotlardan foydalanishga doir bitim imzolandi. Mazkur bitim "Aqlli qishloq xo'jaligi" Konsepsiyasi doirasida qishloq xo'jaligiga raqamli texnologiyalarni faol tatbiq etish, zamonaviy texnologiyalarni qo'llash orqali O'zbekistondagi yer maydonlari va ekinlarini obyektiv xaritalashga doir ishlarni amalga oshirishni nazarda tutadi.

O'zbekistonda raqamli qishloq xo'jaligiga o'tish borasida bir qator ishlar amalga oshirilmoqda. Quyidagi ma'lumotlar sohada amalga oshirilayotgan bu boradagi izchil islohotlarni ko'rsatadi:

"e-Fitouz" AAT xalqaro Konvensiyaning (IPPC) "e-Phyto Solutions" Atga integratsiya qilinib, 80 dan ortiq davlatlar bilan elektron ma'lumotlar almashinuvi imkoniyati yaratildi.

Sohada 7 ta yangi axborot tizimi joriy qilinib, sohadagi 40 ta yo'nalishlar (82 %) raqamlashtirildi. Agroklastlar, fermer xo'jaliklari, tadbirkorlik subyektlari va aholi tomorqa yer egalari xizmat ko'rsatadigan idoralarning barcha axborot tizimlariga integratsiya qilindi.

"e-Fitouz", "Dala nazorati", "Chigirtka", "ye-Biosifat", "Uzagrolab", "Statistika.karantin.uz" va "Agroko'makchi" axborot tizimlari.

"Agroko'makchi" mobil ilovada zararli organizmlarga qarshi uyg'unlashgan

(IPM) kurash; himoya qilish vositalari va mineral o'g'itlar; biolaboratoriyalar; o'simlik klinikalari; meva-sabzavotlarni qadoqlash korxonalari; xorijga eksport qilinishi mumkin bo'lgan meva-sabzavotlar hamda xorijiy davlatlar; uyg'unlashgan himoya qilish bo'yicha tavsiyalar; agrokimyoviy tahlil laboratoriyalari; importda hududlarning fitosanitar holati; inspektorini chaqirish tugmasi va aholiga ko'rsatilgan xizmatga baho berish yo'lga qo'yildi.

Elektron dala nazorati, 24/7 xizmat, inspektorni chaqirish tugmasi, QR-kod tizimi, 6 turdagi ariza o'rniga 1 ta elektron ariza, SMS-xabar, 100 % onlayn oferta va to'lov, ruxsatnomalarni ko'rib chiqish muddatlari eksportda 10 kundan 1 kungacha, importda 30 kundan 3 kungacha qisqartirildi, 1288 qisqa raqamli "Call markaz" ishga tushirildi.

Uzagrolab.uz elektron platformasida agroklastlar va fermer xo'jaliklarining 850 ming gektar maydonlari konturbay agrokimyoviy xaritanomalari elektron shaklda tayyorlab berildi. 149 mingta xalqaro va 100 mingta ichki fitosanitariya sertifikatlari, 126 mingta transport birligini ochish va karantin ko'rigi dalolatnomasi, 34 mingta import karantin ruxsatnomasi, 64 mingta zararsizlantirish dalolatnomasi elektron rasmiylashtirildi.

Geoaxborot tizimi: O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligini rivojlantirish uchun geoaxborot tizimidan foydalanishni joriy qilmoqda. Bu tizimda 6 turdagi asosiy qishloq xo'jaligi ekinlari (paxta, g'alla, sholi, kartoshka, makkajo'xori hamda moyli ekinlar) uchun ma'lumotlar to'plangan.

Ilmiy-tadqiqotlar: Qishloq xo'jaligida ilm-fan, ta'lim, axborot va maslahat xizmatlari tizimini rivojlantirishga e'tibor qaratilmoqda. Biroq, hozirda ilmiy-tadqiqotlar uchun davlat

investitsiyalari darajasi qishloq xo'jaligi umumiy budjetining 0,2 foizini tashkil etadi, bu esa yetarli emas.

Samaradorlikni oshirish: Qishloq xo'jaligini moliyalashtirish uchun byudjet mablag'laridan foydalanish samaradorligini oshirish kerak. 2023 yilda O'zbekistonda qishloq xo'jaligi uchun davlat xarajatlari 657 (mlrd so'm)ni tashkil etdi, bu esa o'tgan yilga nisbatan 6.7%ga yuqori ko'rsatkichdir.

Xulosalar

O'zbekiston qishloq xo'jaligi rivojlangan mamlakatlar uchun raqamli qishloq xo'jaligining joriy etilishi qishloq xo'jaligi sektorini modernizatsiya qilish, xalqaro bozorda raqobatbardoshlikni oshirish va ichki bozorda narxlarning barqarorligini ta'minlash yuzasidan muhim ahamiyatga ega. «Raqamlashtirish bo'lmasa, sohada haqqoniy statistika bo'lmaydi. To'g'ri ma'lumot bo'lmagach, agroxizmatlar rivojlanmaydi, fermerlar qachon nimani eksa, ko'proq daromad olishini bilmaydi. Shuning uchun bu jarayonni tezlashtirish kerak», — deydi davlatimiz rahbari. Shuningdek, raqamli qishloq xo'jaligi yordamida fermerlar va agrobiznes korxonalari zamonaviy ma'lumotlarga va ilg'or texnologiyalarga asoslangan qarorlar qabul qilishlari, bozor talablarini tezda anglashlari va mahsulotlarini sifatli va samarali tarzda yetkazib berishlari mumkin.

Ushbu maqoladagi ilmiy tahlillar va metodologiyalar O'zbekiston iqtisodiyotining barqaror rivojlanishiga va mahsulotlarning raqobatbardoshligini oshirishga katta hissa qo'shadi. Yangi texnologiyalarni joriy qilish va mahsulotlarni eksport qilishning ahamiyati mamlakatning iqtisodiy o'sishiga asosiy omil bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan manbalar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2022). 2022-2026 yillarda O'zbekiston Respublikasi iqtisodiy rivojlanish strategiyasi.
2. Akramov B.A. va boshqalar. Qishloqda fermer xo'jaliklarini yuzaga kelishi va rivojlanishining asosiy tamoyillarini belgilash: uslubiy qo'llanma. – T., 2007. – B. 23..
3. Berkinov B., Tashmatov R.X. O'zbekistonda fermer xo'jaliklar va ularga xizmat ko'rsatuvchi bozor infratuzilmalarni rivojlantirish istiqboli. Ilmiy-ommabop nashr. – T.: TDIU, 2008. – B. 43.
4. Tashmatov R.X. Fermer xo'jaliklari kooperatsiyasi va bozor infratuzilmalari rivojlanishini boshqarish: i.f.n. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati. – T., 2010. – B. 12.
5. Tashmatov R.X. Fermer xo'jaliklari kooperatsiyasi va bozor infratuzilmalari rivojlanishini boshqarish: i.f.n. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati. – T., 2010. – B. 12.
6. O'zbekiston fermerlari Kengashi hisobotlari. 2023 yil.
7. O'zbekistonda qishloq xo'jaligi Faktlar va tendensiyalar 2023-yil
8. Yakubjonov Rahmonjon. "Gradual Diversification of the Agricultural System in the Regions". Modern Journal of Social Sciences and Humanities Vol. 5 (2022)
9. Якубжанов Рахманжон. "Роль Сельского Хозяйства В Экономике Нашей Страны". Central Asian Journal of Education and Innovation Vol. 2 (2023)
10. Сирожиддинов К. И. Наманган вилоятида аграр соҳанинг ривожланиши тенденциялари таҳлили //Экономика и финансы (Узбекистан). – 2015. – №. 4. – С. 61-66.
11. Сирожиддинов К. И. ВОПРОСЫ РАСШИРЕНИЯ ПОТЕНЦИАЛА ЭКСПОРТА ПЛОДООВОЩНОЙ ПРОДУКЦИИ В УЗБЕКИСТАНЕ //П76 Приоритетные векторы развития промышленности и сельского. – 2022. – С. 251.

Internet saytlari

1. <https://www.worldbank.org> Jahon banki sayti

2. <http://www.cer.uz> "Ekonomicheskoe obozrenie» jurnalining sayti
3. <http://www.google.com> —Ma'lumotlar qidiruv sayti
4. <http://www.uza.uz> —O'zbekiston axborot agentligi sayti
5. <http://www.stat.uz> Davlat Statistika qo'mitasining sayti

“YASHIL IQTISODIYOT”NING O‘ZBEKISTON UCHUN DOLZARBLIGI

Muminjonova Fotimaxon Odiljon qizi
Namangan davlat universiteti
Iqtisodiyot fakulteti
Yashil Iqtisodiyot va biznesni rivojlantirish kafedrasida
1-bosqich talabasi
e-mail: fotimamuminjanova705@gmail.com
ilmiy rahbari: Murodxujayeva Feruza Majidovna
Namangan davlat universiteti
katta o'qituvchisi, PhD

Annotatsiya: Ushbu tadqiqot O'zbekistonda yashil iqtisodiyotni shakllantirish va rivojlantirish bo'yicha xorijiy tajribani o'rganishga bag'ishlangan. Ushbu maqolada “Yashil iqtisodiyot” konsepsiyasining shakllanishi, rivojlanish bosqichlari, “yashil iqtisodiyot”ga o'tish zaruriyati, omillari, tamoyillari, va indikatorlari tahlil etilgan. O'zbekistonda “Yashil iqtisodiyot”ga o'tish jarayonini moliyalashtirish, “yashil iqtisodiyot”ga o'tish strategiyasining maqsadi, vazifalari, rivojlanish bosqichlari va ustuvor yo'nalishlarining mazmuni bayon etilgan.

Kalit so'zlar: yashil iqtisodiyot, iqtisodiyotni rivojlantirish, strategiya, qayta tiklanadigan energiya manbalari, ekologik texnologiyalar, innovatsiyalar.

Аннотация: Данное исследование посвящено формированию зеленой экономики в Узбекистане и посвящен изучению зарубежного опыта развития. В данной статье рассмотрено формирование концепции «Зеленая экономика», этапы развития «зеленой экономики» анализируются необходимость, факторы, принципы и показатели перехода к «экономике». Описано финансирование процесса перехода к «зеленой экономике» в Узбекистане, цели, задачи, этапы развития и приоритеты стратегии перехода к «зеленой экономике».

Ключевые слова: зеленая экономика, экономическое развитие, стратегия, возобновляемые источники энергии, экологические технологии, инновации.

Annotation: This research is about formation of green economy in Uzbekistan and dedicated to the study of foreign experience in development. In this article, the formation of the "Green economy" concept, stages of development, "green the necessity, factors, principles and indicators of the transition to "economy" were analyzed. Financing of the process of transition to the "green economy" in Uzbekistan, the purpose, tasks, development stages and priorities of the strategy of transition to the "green economy" are described.

Key words: green economy, economic development, strategy, renewable energy sources, ecological technologies, innovations.

“Yashil iqtisodiyot” – bu atrof-muhitga zarar yetkazmaydigan va tabiiy resurslardan oqilona foydalanishni ta'minlaydigan iqtisodiy model. Bu o'tish nafaqat ekologik masalalarni hal qilish, balki iqtisodiy va ijtimoiy jihatlarini ham yaxshilashga qaratilgan. “Yashil iqtisodiyot” (sustainable or green economy) hozirgi zamonning eng muhim iqtisodiy modellari qatorida bo'lib, u atrof-muhitni himoya qilish, tabiiy resurslarni samarali boshqarish va iqtisodiy o'sishni ekologik xavfsiz yo'llar bilan ta'minlashga

qaratilgan. Bugungi kunda O'zbekiston uchun "yashil iqtisodiyot"ga o'tish dolzarb masalalardan biridir, chunki mamlakat tabiiy resurslarga boy bo'lishiga qaramay, barqaror rivojlanish uchun bir qator muammolarga duch kelmoqda. "Yashil iqtisodiyot bo'yicha chet ellik olimlar bir qancha izlanishlar olib brogan va ushbu konsepsiya jahon miqyosida keng tadqiq etilgan mavzulardan biri hisoblanadi. Quyida bir nechta izlanishlar va olimlar fikrlarini ko'rib chiqamiz:

1. Nicholas Stern Britaniyalik iqtisodchi va olim "Stern Review on the Economics of Climate Change" (2006) deb nomlangan hisobotni tayyorlagan. Ushbu tadqiqotda u global iqlim o'zgarishining iqtisodiy jihatlarini tahlil qilgan. Shuningdek, u o'z tadqiqotida "yashil iqtisodiyot"ga o'tishni tezlashtirish zarurligini va buni kechiktirish esa qimmatga tushishi haqida yozgan.

2. Robert Costanza ekologik iqtisodiyot sohasida yetakchi olimlardan biridir. U "Ekologik iqtisodiyot" atamasini ommalashishida muhim rol o'ynagan. Bundan tashqari, tabiat xizmatlari, ya'ni ekotizimlarning iqtisodiy qiymatini o'lchashga ham katta e'tibor qaratgan. Uning tadqiqotlari yashil iqtisodiyot

konsepsiyasining asosiy nazariy manbalaridan biri hisoblanadi.

3. Herman Daly ekologik iqtisodiyot asoschilardan biri bo'lib, "Barqaror rivojlanish" va "Statik iqtisodiyot" tushunchalarini kiritgan. Herman Daly, iqtisodiy o'sishni cheksiz davom ettirish mumkin emasligini, resurslar cheklanganligini va

iqtisodiyot ekologiy qonunlariga rioya qilish kerakligini ta'kidlaydi. Uning ishlari "yashil iqtisodiyot" nazariyasining rivojlanishiga katta hissa qo'shgan.

4. Tim Jackson "Prosperity Without Growth" (O'sishsiz farovonlik) asari orqali tanilgan. U "yashil iqtisodiyot"ni ekologik va inson arovonligi bilan bog'liq o'zgarishlar orqali amalga oshirish mumkinligini ta'kidlaydi.

5. Amory Lovins qayta tiklanuvchi energiya va energiya samaradorligi bo'yicha tadqiqotlari bilan mashhur. U "Rethinking energy" va "Natural Capitalism" kitoblari orqali "yashil iqtisodiyot"ni ilgari surgan. Lovinsning asosiy g'oyasi shundaki, barqaror iqtisodiyotga o'tish orqali mamlakat nafaqat ekologik zararlarni kamaytiradi, balki iqtisodiy jihatdan ham foyda oladi.

6. Paul Hawken "Natural Capitalism: Creating the Next Industrial Revolution" (Tabiiy Kapitalizm: Keyingi Sanoat Inqilobi) kitobi orqali "yashil iqtisodiyot"ga hissa qo'shgan. U sanoat va ishlab chiqarish jarayonlarini ekologik jihatdan barqaror qilgan holda iqtisodiy rivojlanishga erishish mumkinligini ta'kidlaydi.

Bu olimlarning izlanishlari "yashil iqtisodiyot"ning nazariy va amaliy jihatlarini keng qamrab oladi va ushbu sohada keying tadqiqotlar uchun muhim asos yaratdi.

METODOLOGIYA

O'zbekiston uchun "yashil iqtisodiyot"ga o'tish hozirgi va kelajakdagi barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish nuqtai nazaridan juda dolzarbdir. "Yashil iqtisodiyot"ga o'tishimizning quyidagi muhim omillarga bog'liq:

1. Iqlim o'zgarishi va ekologik muammolar. O'zbekiston mintaqasidagi qurg'oqchilik, suv resurslarining yetishmovchiligi, Orol dengizining qurishi kabi ekologik muammolar mamlakatimiz iqtisodiyotiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. "yashil iqtisodiyot" iqlim iqlim o'zgarishining salbiy oqibatlarini kamaytirishga qaratilgan strategiyalarni qo'llab quvvatlaydi. Masalan, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish va suvni tejash texnologiyalarini joriy etish. Global iqlim o'zgarishi bo'yicha Nicholas Stern "Stern review on the Economics of Climate change" (2006) deb nomlangan hisobotni tayyorlagan. Bu hisobotda iqlim o'zgarishining salbiy oqibatlarini tahlil qilgan.

2. Energiya manbalariga bog'liqlikni kamaytirish. Yurtimizning iqtisodiyoti ko'p jihatdan qazilma yoqilg'ilariga, xususan gaz va neftga bog'liq. O'zbekiston energetika va mineral resurslarga, jumladan, tabiiy gaz, oltin, mis, uran va ko'mir zaxiralariga boy 30 ta davlat qatoriga kiradi. Hozirgi kunda O'zbekiston Respublikasi hududida 5ta neftgazli (Ustyurt, Buxoro-Xiva, Hisor, Surxondaryo va Farg'ona) va 4ta neft

va gazga istiqbolli (Xorazm, O'rta-Sirdaryo, Markaziy Qizilqum va Zarafshon) mintaqalari ajratilgan hamda ularda 270ta neft va gaz konlari ochilgan. 15 mart kuni tashkil etilgan «Yangi konlarni ochish orqali uglevodorodlar ishlab chiqarish hajmini oshirish, ishlab chiqarish jarayoniga zamonaviy texnologiyalar va uskunalarni joriy etish borasida belgilangan choratadbirlar» mavzusidagi matbuot anjumanida shu haqda ma'lumot berilgan.

Ta'kidlanishicha, so'nggi ikki yilda 11ta neft va gaz konlari ochilib, uglevodorod xom-ashyo zaxiralari o'sgan. «Prezident qarori bilan tasdiqlangan dasturga muvofiq, 2019 yilda 2D va 3D seysmikqidiruv ishlarini o'tkazish, 16ta yangi obektning burg'ilashga tayyorlash, 15ta yangi maydonda burg'ilash ishlarini boshlash va 85ta izlov-qidiruv quduqlarini qurilishi bilan tugatish rejalashtirilgan», — deyiladi «O'zbekneftgaz» AJ xabarida. Ma'lumot uchun, bugungi kunda «O'zbekneftgaz» AJ qarashli korxonalar tomondan 154ta konda uglevodorod xom-ashyosi qazib chiqariladi. Oxirgi ikki yilda yangi Besqal'a, Quyi Surg'il, Uchtepa, Chordarboza Mirkomilquduq, Savatli, Shimoliy Suzma, Jayron, Tegirmon, G'arbiy Tegirmon va Uzunshor konlari o'zlashtirilib, ishga qo'shildi va 148 ta yangi quduqlar burg'ilangan.

1-jadval

Ushbu 1-jadvalda O'zbekiston Respublikasi yoqilg'i va energiya energosamaradorligini (dastlabki,) 2023-yil statistikasini ko'rishimiz mumkin (1000 tonna neft ekvivalentida). Iqtisodiy model tabiiy resurslar bilan ta'minlanganligidan mamlakat faol foydalanadi, ammo bu yondashuv mamlakat uchun qimmatga tushmoqda.

Aholi uchun bu resurslardan olinadigan foyda chegaralangan, atrof-muhitga salbiy ta'siri esa juda yuqori. 2016-yildagi so'nggi natijalarga ko'ra, keng tarqalgan yer degradatsiyasi yalpi ichki mahsulotning 4 foiziga teng yo'qotishlarga olib kelgan.

O'zbekiston butun dunyoda suvdan samarasiz foydalanuvchi davlatlar qatorida turadi, bunga sabab mamlakatdagi qishloq xo'jaligi sohasidir.

2-jadval

2016 – 2023-yillarda respublikamizda elektr energiyasi ishlab chiqarish ko'rsatkichlari:

- 2016-yil – 59,0 mlrd kVt·soat;
- 2017-yil – 60,7 mlrd kVt·soat;
- 2018-yil – 62,8 mlrd kVt·soat;
- 2019-yil – 63,6 mlrd kVt·soat;
- 2020-yil – 66,4 mlrd kVt·soat;
- 2021-yil – 71,3 mlrd kVt·soat;
- 2022-yil – 74,3 mlrd kVt·soat;
- 2023-yil – 78,0 mlrd kVt·soat*.

2023-yilda elektr energiyasi ishlab chiqarish hajmi 2016-yildagiga nisbatan 19 mlrd kVt·soat yoki 32,2 foiz ko'pni tashkil etdi. O'zbekistonda yiliga 60 mlrd. KVt / s elektr energiyasi ishlab chiqariladi, shundan 10% gidroelektrostantsiyalar va 90% issiqlik elektr stantsiyalari tomonidan ishlab chiqariladi.

3. Resurslarni samarali boshqarish. “yashil iqtisodiyot” tabiiy resurslardan oqilona foydalanishni taqozo etadi. Mamlakatimizda suv resurslari muammosi juda dolzarb, ayniqsa qishloq xo'jaligi sektorida. Qishloq xo'jaligi suvni tejash texnologiyalari va ilg'or sug'orish tizimlari joriy etilishi resurslarini boshqarishga yordam beradi.

4. Yangi ish o'rinlari va iqtisodiy o'sish “Yashil iqtisodiyot”ga o'tish yangi sohalarni rivojlantirish va yangi ish o'rinlari yaratishga yordam beradi. Masalan, qayta tiklanuvchi energiya, chiqindilarni qayta ishlash va ekologik toza texnologiyalar sohasida yangi imkoniyatlar ochiladi. Bu jarayon O'zbekistonning iqtisodiy o'sishini mustahkamlashga hissa qo'shadi va aholi bandligini oshirish imkonini beradi.

5. Xalqaro majburiyatlar va integratsiya. O'zbekiston global iqlim o'zgarishi bo'yicha Parij kelishuvi kabi xalqaro bitimlarga qo'shilgan. Bu kelishuvlar doirasida yurtimiz uglerod izini kamaytirish va ekologik barqarorlikni ta'minlash bo'yicha maqsadlarni amalga oshirishga majbur. “Yashil iqtisodiyot”ga o'tish ushbu majburiyatlarni bajarishda yordam beradi va O'zbekistonning xalqaro arenada ekologik masalalarda faol ishtirok etishga zamin yaratadi.

6. Sog'liqni saqlash va hayot sifati. “Yashil iqtisodiyot” faqatgina iqtisodiy rivojlanishni emas, balki jamiyat salomatligini yaxshilashni maqsad qiladi. Atrof muhit ifloslanishining kamayish va tabiiy resurslardan toza foydalanish aholining umumiy sog'lig'iga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Toza havo, toza suv va ekologik toza oziq-ovqat mahsulotlari hayot sifatini oshiradi.

7. Investitsiyalar va texnologiyalar. “Yashil iqtisodiyot” xalqaro investitsiyalar va texnologiyalarni jalb qilish uchun ham qulay sharoit yaratadi. Xalqaro moliyaviy tashkilotlar va davlatlar “yashil iqtisodiy” loyihalarni qo'llab-quvvatlashga tayyor. Bu esa davlatimiz uchun yangi texnologiyalarni joriy etish va iqtisodiyotga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish imkonini beradi.

“Yashil iqtisodiyot”ga o'tish yurtimiz uchun iqlim o'zgarishi ta'sirini kamaytirish, resurslarni samarali boshqarish, yangi ish o'rinlarini yaratish va xalqaro majburiyatlarni bajarish uchun muhim. Bu yo'nalishdagi chora-tadbirlar nafaqat iqtisodiy o'sishga, balki aholi farovonligi va sog'lig'ini yaxshilashga ham xizmat qiladi. Bundan tashqari, O'zbekiston “yashil iqtisodiyot”ga o'tishda bir qator muvaffaqiyatli tajribaga ega bo'lgan davlatlardan andaza olishi mumkin. Quyida ba'zi mamlakatlarni keltiramiz:

1. Germaniya “yashil iqtisodiyot” va qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish sohasida dunyoda yetakchi davlatlaridan biri hisoblanadi. U Energiawende (energetik oʻzgarish) deb nomlangan milliy strategiyani ishlab chiqqan boʻlib, bu strategiya orqali koʻmir va atom energiyasidan voz kechib, qayta tiklanadigan energiya manbalariga oʻtishni maqsad qilgan. Germaniya quyosh va shamol energetikasi boʻyicha katta yutuqlarga erishgan, bu esa energiya samaradorligini oshirish va atrof muhitga zarar yetkazmasdan iqtisodiy oʻsishni taʼminlashga yordam beradi.

2. Janubiy Koreya 2008-yilda “Yashil oʻsish” (Green Growth) strategiyasini eʼlon qilib, iqtisodiy rivojlanishni ekologik barqarorlik bilan bogʻlashga intilgan. Ushbu strategiya asosida Koreya qayta tiklanuvchi energiyaga sarmoya kiritib, energiya samaradorligini oshirish va ekologik texnologiyalarni rivojlantirishga yoʻnaltirilgan bir qator islohotlarni amalga oshirgan.

3. Daniya shamol energiyasi va energiya samaradorligi boʻyicha dunyoda yetakchilik qilmoqda. U elektr energiyasining katta qismini shamol elektr stansiyalari orqali taʼminlaydi va energiya isteʼmolining sezilarli qismini qayta tiklanadigan manbalardan oladi. Daniya yashil texnologiyalar va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida ham katta yutuqlarga erishgan.

4. Xitoy 2000-yillardan boshlab yashil iqtisodiyotga katta eʼtibor qaratib, ekologik toza texnologiyalarni rivojlantirish va karbonat chiqindilarni kamaytirishga yoʻnaltirilgan strategiyalarni joriy qildi. Xitoy qayta tiklanadigan energiya ishlab chiqarishda global yetakchilikni qoʻlga kiritdi va keng koʻlamda yashil texnologiyalarga sarmoya kiritdi.

5. Shvetsiya “yashil iqtisodiyot” boʻyicha dunyodagi eng ilgʻor davlatlardan biri boʻlib, u tabiiy resurslardan foydalanishning samaradorligini oshirish, uglerod chiqindilarini kamaytirish va energiya taʼminotini qayta tiklanuvchi manbalarga asoslashda katta muvaffaqiyatga erishgan.

Oʻzbekiston “yashil iqtisodiyot”ga oʻtishda Germaniya, Janubiy Koreya, Daniya, Xitoy va Shvetsiya kabi davlatlardan andoza olsa boʻladi. Ushbu davlatlarning har biri qayta tiklanadigan energiya, energiya samaradorligi, ekologik innovatsiyalar va yashil iqtisodiyotga oʻtish boʻyicha turli muvaffaqiyatli tajribalarga ega. Ushbu tajribalarni oʻrganish orqali Oʻzbekiston “yashil iqtisodiyot”ga oʻtishda oʻzining milliy strategiyalarini ishlab chiqishi va muvaffaqiyatga erishishi mumkin.

Xulosa sifatida shuni taʼkidlash mumkinki, “Yashil iqtisodiyot”ga oʻtish mamlakatimiz uchun nafaqat ekologik, balki iqtisodiy jihatdan ham dolzarbdir. Bu jarayon yurtimizning barqaror rivojlanishini taʼminlash, tabiiy resurslarni asrash va iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish maqsadida “yashil iqtisodiyot” yoʻnalishidagi siyosat va investitsiyalarni kengaytiridhi zarur. Oʻzbekistonda uzoq muddatli istiqbolli “yashil iqtisodiyot”ga oʻtish strategiyasida ham asosiy toʻrtta ustuvor yoʻnalishlar belgilangan boʻlib asosiy etibor energiya samaradorligini oshirishga, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini oʻzlashtirishga, iqlim oʻzgarishlari oqibatiga moslashish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, “yashil iqtisodiyot”ni rivojlantirishning iqtisodiy mexanizmlarini ishlab chiqishga qaratilgan. Pirovardida taʼkidlash lozimki, kelajakda iqtisodiyot taraqqiyotini innovatsion texnologiyalarsiz tasavvur etib boʻlmaydi. Bu yoʻnalishda esa muqobil energiya manbalaridan foydalanish alohida ahamiyatga ega. Demak, davlatimiz rahbarining yangi qarori asosida bu borada boshlangan ishlar miqyoslari yanada kengayadi, samaradorligi esa ortaveradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi stat.uz agentligi sayti
2. Oʻzbekiston respublikasi Elektr energiyasi vazirligi sayti

3. Yormonqulova Nargiza Ikromjon qizim Qo‘qon Universiteti Xalqaro turizm va iqtisodiyot kafedrası o‘qituvchisi “Yashil iqtisodiyotga o‘tishning ahamiyati va O‘zbekistonda yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi”
4. “Yashil iqtisodiyot” darsligi mualliflari N.H.Hakimov, O.M.Ahmedov, A.A.Abdumalikov, Z.B.Sharipova
5. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiy taraqqiyot va kambag‘allikni qisqartirish vazirligi (O‘zR ITKQV), Jahon banki va Markaziy Osiyo Mintaqaviy ekologik markazi (MOMEM) xodimlarining manbasi
6. Axmatov Shoxrux Tog‘aymurot o‘g‘li O‘zMU “Makroiqtisodiyot” kafedrası magistranti “O‘zbekistonda yashil iqtisodiyotni shakllantirish va rivojlantirishda xorij tajribasini o‘rganish”
7. Nicholas Stern “Stern Review on the Economics of Climate change” (2006) hisoboti
8. Tim Jackson “Prosperity Without Growth” (O‘sishsiz farovonlik)
9. Amory Lovins “Rethinking Energy” va “Natural Capitalism”
10. Paul Hawken “Natural Capitalism: Creating the Next Industrial Revolution” (Tabiiy Kapitalizm: Keyingi sanoati inqilobi)

YASHIL IQTISODIYOTDA TEXNOLOGIK INQILOB: XITOYNING 50 YIL QUVVAT BERA OLUVCHI BATAREYASI

R.U.Mahammadjonov
Iqtisodiyot mutaxassisligi talabasi
Namangan davlat universiteti e-mail:
rustamjonmuhammadjonov89@gmail.com
Tel: +99894 357 02 60
Namangan, O‘zbekiston

Annotatsiya: Mazkur maqolada Xitoyning Betavolt kompaniyasi tomonidan yaratilgan 50 yilgacha qayta quvvatlashsiz ishlay oladigan yadroviy batareyaning texnologik jihatlari, uning ekologik xavfsizligi hamda yashil iqtisodiyotga ta’siri tahlil qilinadi. Yangi avlod energiya manbasi sifatida bu innovatsiya chiqindi va karbon chiqindilarini kamaytirish, energiya mustaqilligini oshirish va barqaror rivojlanishga xizmat qilishi mumkin. Maqolada ushbu texnologiyaning global yashil inqilobdagi o‘rni, istiqbollari hamda kamchiliklari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Yashil iqtisodiyot, yadroviy batareya, Betavolt, 50 yillik batareya, ekologik energiya, texnologik inqilob, Nikel-63 izotopi

Abstract: This article analyzes the technological aspects, environmental safety, and impact on the green economy of the nuclear battery developed by China’s Betavolt company, capable of operating without recharging for up to 50 years. As a next-generation energy source, this innovation has the potential to reduce waste and carbon emissions, enhance energy independence, and contribute to sustainable development. The article highlights the role, prospects, and defects of this technology in the context of the global green revolution.

Key words: Green economy, nuclear battery, Betavolt, 50-year battery, ecological energy, technological revolution, Nickel-63 isotope

KIRISH

Dunyo bo'yicha ekologik xavfsizlik va energiya samaradorligi dolzarb masalalarga aylangan bir paytda, yashil iqtisodiyotga o'tish har bir davlatning rivojlanish strategiyasining ajralmas qismiga aylandi. Yashil iqtisodiyot, asosan, tabiiy resurslarni tejash, tabiatga minimal zarar keltiruvchi iqtisodiy tizim yuritish, chiqindilarni kamaytirish va karbon dioksidini qisqartirishga qaratilgan energiya ishlab chiqarish va iste'mol qilish usullarini o'z ichiga oladi. Bunday o'zgarishlar, ayniqsa, energiya manbalariga bo'lgan talabning ortishi va tabiiy resurslarning tugashi bilan bog'liqdir. Shunday sharoitda, uzoq muddat davomida ishlaydigan va qayta zaryad olishni talab qilmaydigan yangi texnologiyalarni joriy etish zaruriyati yuzaga keldi.

Xitoyning Betavolt kompaniyasi tomonidan ishlab chiqilgan 50 yilgacha zaryadsiz ishlay oladigan yadroviy batareya, aynan shunday innovatsion yechimlardan biridir. Bu batareya, nikel-63 izotopining tabiiy parchalanishidan energiya olish prinsipiga asoslanadi va ekologik xavfsiz energiya manbai sifatida katta potentsialga ega.

Maqolada, ushbu texnologiyaning ishlash prinsipi, uning ekologik afzalliklari, barqaror rivojlanishga qo'shadigan hissasi va yashil iqtisodiyotga ta'siri batafsil tahlil qilinadi. Shuningdek, batareyaning global energiya inqilobidagi o'rni, istiqbollari va imkoniyatlaridan tashqari, uning mavjud cheklovlari ham ko'rib chiqiladi.

ASOSIY QISM

Xitoy so'nggi vaqtlarda texnologiya sohasida katta yutuqlarga erishmoqda. Bunga misol qilib Xitoyning Pekin shahrida joylashgan asosan nano-yadro texnologiyalari bilan shug'ullanuvchi Betavolt Technology kompaniyasi ishlab chiqargan Nikel-63 izotopi asosida ishlovchi va quvvati 50 yilga yetuvchi kichik ammo texnologik inqilobga sabab bo'la oluvchi batareyani keltirishimiz mumkin.

Ushbu batareya kichik bo'lishiga qaramay, juda uzoq vaqt, ya'ni 50 yilgacha elektr energiyasi ishlab chiqarishi mumkin. U Nikel-63 izotopi parchalanishi natijasida elektr energiyasini hosil qiladi.²³ Nikel-63 radioaktiv zararli modda emas. Uning parchalanishi jarayonida mis izotopi hosil bo'ladi va bu qayta ishlash uchun ham qulay. Bu jarayonda u issiq chiqarmaydi, portlamaydi va yonmaydi. Undan hatto ekstremal sharoitlarda ham foydalanish mumkin. U radioaktiv chiqindilar chiqarmaydi. Parchalangach oddiy misga aylanib qoladi. Oddiy kichik batareyalar arzon bo'lishi mumkin. Lekin ularning quvvati tugagach aksariyat odamlar ularni to'g'ri utilizatsiya qilishmaydi. Batareyalar tarkibida qo'rg'oshin, simob kabi og'ir metallar mavjud bo'lib noto'g'ri utilizatsiya qilinsa ular suvga va tuproqqa katta zarar keltiradi. Birgina batareya 400 litrga yaqin suvni yoki tuproqqa tushsa tuproqni 20 yildan ortiq zararlab yotishi mumkin. Undan tashqari u yonish xususiyatiga ham ega. Masalan, AQSHning tinch okeani shimoli-g'arbiy qismidagi bir chiqindi poligonida 2017-yil iyundan 2020- yil dekabrighacha 124 ta yong'in batareyalar sababli yuz bergan.²⁴ Avstraliyada o'tkazilgan tadqiqotlarga ko'ra, lityum-ion batareyalarining 98.3% i chiqindi poligonlariga tashlanadi²⁵, bu esa yong'in xavfini oshiradi. Betavoltning yangi batareyasi esa bunday hodisalarni kamaytiradi.

Betavolt vakillari bunday akkumulyatorlardan taqiladigan elektronika qurilmalarda va hatto inson tanasidagi implantlar uchun quvvat manbai sifatida ham xavfsiz foydalanish mumkinligini ta'kidlamogda.

Hozircha qurilma sinov bosqichida va faqatgina kichik qurilmalarni quvvatlay oladi. Hozirgi prototip 100 mikrovatt (μW) quvvat ishlab chiqara oladi. Lekin bu soat, telefon yoki dronlar uchun juda kam quvvat. Ammo kichik qurilmalar masalan yurak

²³ <https://www.chemlin.org/isotope/nickel-63> - google_vignette Information about the international chemistry website ChemLin.

²⁴ <https://www.sciencedirect.com/search?qs=2017-2020%20125%20fire%20batteries%20in%20USA>

²⁵ <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2352484718305509>

implantlari yoki harorat o'lchovchi uskunalar uchun yetarli. Keyinchalik kompaniya kattaroq va ko'proq quvvat bera oluvchi batareya prototipini ishlab chiqmoqchi. Kattaroq va uzoq muddat quvvat bera oluvchi batareyalar insonlar hayotida bir qancha qulayliklar yaratadi. Agar 50 yilga yetuvchi batareyalardan foydalanish boshlansa odamlarda "telefonimni, soatimni va hkz quvvati tugadi, uni quvvatlashim kerak" degan muammo bo'lmaydi. Kerakli vaqtlarda telefon quvvati tugamaydi. Buyuk Britaniyada o'tkazilgan tadqiqotga ko'ra respondentlarning 92% i telefon quvvati tugab qolishidan stress his qilishganini aytishgan. Havayida bir sayyoh adashib qolgan va telefon quvvati tugab qolishidan oldin qutqaruvchilar bilan bog'lanishga ulgurganligi sababli qutqarilgan.

Bu texnologiya kelajakda rivojlanadi, katta va kuchli batareyalar ishlab chiqiladi. Ular nafaqat telefon yoki dronga balki mashinalarni ham uzoq muddat quvvatlay olish kuchiga ham ega bo'ladi. CTEK kompaniyasi malumotlariga ko'ra yiliga 70 000 haydovchi akkamulyatori bilan bog'liq muammolar sabab yo'lda qolib ketishadi. Yangi texnalogiya bilan esa bunday ayanchli hodisalar soni deyarli yo'qoladi.

Betavolt kompaniyasining inqilobiy batareyasi insoniyat hayotida tub burilish yasay oladi. Undan tibbiyotda, kosmik sohada, harbiy sohada, transport sohasida, sanoatda va uy xo'jaligi kabi sohalarda foydalanish mumkin bo'ladi. Bemorlar har 5-10 yilda aperiatsiya qilib batareyani almashtirishmaydi, kosmosdagi zondlar va qurilmalar 50 yilgacha yerga qo'nmay ishlay oladi, dronlar va maxfiy kuzatuv qurilmalarini quvvatlamay yillar davomida foydalanish mumkin, mashinalar va telefonlar 50 yilgacha qayta quvvatlashsiz ishlay oladi. Bulardan tashqari u texnik xizmat talab qilmaydi, juda sovuq yoki issiq hududlarda ham ishlay oladi, harakatsiz va shovqinsiz ishlaydi, ekologik toza, hamda portlamaydi va yonmaydi. Garchi boshlanishida qimmat bo'lishi mumkin, lekin siz undan 50 yil mobaynida almashtirishsiz, qayta quvvatlashsiz va texnik xizmatsiz foydalana olasiz.

Sizda tabiiyki savol tu'g'ilishi mumkin "Agar u shuncha quvvatni tejashga yordam bersa umumiy elektr tarmog'idan kim foydalanadi. Elektr energiyasi ishlab chiqaruvchi zavodlar va ularning hodimlariga nima bo'ladi" deyishingiz mumkin. Hozir javob beraman. Agar telefonlar, mashinalar yoki televizorlar kabi tehnikalarni quvvatlash shart bo'lmasa bu o'z o'zidan umumiy tarmoqda energiya istemolini kamaytiradi. Natijada elektr energiyaga talab asta sekinlik bilan kamayishni boshlaydi. Bazi korxonalar yopilishi yoki zarar ko'rishi mumkin lekin ko'pchiligi yangi texnologiyaga moslashishni boshlaydi. Bu birdaniga yuz bermaydi. Zavodlar 10-20 yil mobaynida o'zgarishsiz ishlayveradi. Keyinchalik yangi batareya ishlab chiqaruvchi zavodlar ochiladi. Ishlab chiqaruvchilar ko'payganligi sabab mahsulot narxi ham arzonlashadi. Yangi ish o'rinlari paydo bo'ladi va qayta tayorlash va malaka oshirishlardan so'ng ishchi kuchi yangi sohaga o'tadi. Universitetlarda yangi sohalar paydo bo'ladi. An'anaviy elektr stansiyalari, kabellar, zaryadlovchi qurilmalarga bo'lgan talab kamayadi. O'z o'rnida zaryadlovchi qurilmalar, kabellar va adapterlar hammasi plastik yoki metaldan ishlab chiqariladi va ularni ishlab chiqarish jarayonida ham ekologiya va atrof-muhitga zarar keltiradi.

Yuqorida aytib o'tilgan bir qancha foydalari bo'lishiga qaramay u ham kamchiliklardan holi emas.

Hozircha quvvati juda past. Lekin kelajakda yuqori quvvatli batareyalarning ishlab chiqilishi bu kamchilikni bartaraf etadi. Albatta kichkinasini ishlab chiqargan insonlar kattarog'ini ham ishlab chiqara olishadi.

Texnologiya qimmat va hozirda sinovdagi prototip mavjud. Uni hali seriyali ishlab chiqarish yo'lga qo'yilmagan.

Tarkibida radioaktiv modda bo'lganligi sababli ba'zi bir davlatlarda byurokratik to'siqlarga duch kelishi mumkin.

Shu nuqtai nazardan, 50 yillik yadroviy batareyalar kelajakda energiya mustaqilligi, ekologik barqarorlik va texnologik rivojlanishning muhim tayanchiga aylanishi mumkin. Texnologiya hali mukammallikka erishmagan bo'lsa-da, u keltirishi mumkin bo'lgan

ijobiy o'zgarishlar, insoniyat hayotining turli jabhalarida inqilobiy yangiliklarni va'da qilmoqda.

XULOSA

Bugungi kunda global miqyosda ekologik muammolar va energiya tanqisligi insoniyat oldida jiddiy masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Ushbu muammolarni hal qilishda 50 yilgacha ishlay oladigan yadroviy batareyalar singari innovatsion texnologiyalar muhim rol o'ynaydi. Betavolt kompaniyasi tomonidan yaratilgan nikel-63 izotopi asosida ishlovchi batareya — nafaqat energiya samaradorligini oshiruvchi, balki ekologik xavfsizlikni ta'minlovchi texnologiya sifatida ham e'tirof etishga loyiqdir.

Ushbu texnologiya uzoq muddatli, qayta quvvatlashsiz, xavfsiz va barqaror energiya manbai bo'lib, tibbiyotdan tortib transport, harbiy soha va hatto kundalik turmushgacha keng ko'lamda qo'llanishi mumkin. Bu esa ekologik zararli an'anaviy batareyalarga bo'lgan ehtiyojni kamaytiradi va yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonini tezlashtiradi.

Albatta, bu texnologiyaning hozirgi bosqichda ba'zi kamchiliklari mavjud — yuqori narx, cheklangan quvvat va radioaktiv moddalarga oid qonuniy cheklovlar. Ammo texnologiya rivojlanar ekan, bu muammolar bartaraf etilishi, uning ommaviylashuvi va hayotimizda keng qo'llanilishi kutilmoqda. Shunday ekan, ushbu innovatsion yondashuv, yaqin kelajakda global energiya inqilobining ajralmas qismiga aylanishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, 50 yillik yadroviy batareyalar texnologiyasi insoniyat hayotining turli jabhalarida inqilobiy o'zgarishlar qilish salohiyatiga ega. Bu boradagi izlanishlar, tadqiqotlar va texnologik taraqqiyotlar global miqyosda energiya siyosatini tubdan o'zgartirishi, yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonini tezlashtirishi mumkin. Shubhasiz, bu kabi innovatsiyalar kelajak energetikasining mustahkam poydevorini yaratadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. <https://www.betavolt.tech/> Betavolt official website Betavolt Technology Co., Ltd.
2. <https://www.scmp.com/> South China Morning Post. China develops nuclear battery that can last 50 years – Betavolt prototype explained. Published: Jan 10, 2024. Bu maqolada batareya texnologiyasi, xavfsizligi va qo'llanilishi haqida batafsil yozilgan
3. <https://spectrum.ieee.org/> IEEE Spectrum . IEEE ilmiy-texnik jurnali Betavolt batareyasining potentsiali va cheklovlarini muhokama qiladi.
4. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2352484718305509>

«DUNYO BO'YLAB YASHIL IQTISODIYOTNI AMALGA OSHIRISH TENDENSIYALARI»

Lutpidinov Shuxrat Zakirdjanovich
Namangan davlat universiteti
“Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes” kafedrası
katta o'qituvchisi
lutpidinov.shuxrat@mail.ru

Annotatsiya. So'nggi o'n yilliklarda «Yashil iqtisodiyot» shakllani bormoqda. U iqtisodiyot fanidagi yo'nalish bo'lib, unda iqtisodiyot tabiiy muhitning muhim tarkibiy qismi sifatida unga bog'liq holda mavjud bo'ladi. Cheklangan resurslardan samarali foydalanish, barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash, «toza texnologiyalar»ga innovatsion yondashuvni kuchaytirish, «yashil iqtisodiyot»ni shakllantirish masalalari xalqaro iqtisodiy, ekologik va investitsion forumlarda doimiy ravishda muhokama qilinib

kelinmoqda, bu esa ushbu masalalarning oxirgi 50 yil davomida alohida ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: yashil iqtisodiyot, moliyaviy resurslar, barqaror rivojlanish, BMT ekologik dasturi, YUNEP.

Hozirgi vaqtda ko'p mamlakatlar ekologiya muammolari bilan jiddiy shug'ullanishib, salbiy antropogen ta'sirga qarshi kurashish uchun iqtisodiy choralar kompleksini ishlab chiqdilar. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Ekologik Dasturi (United Nations Environment Programme – UNEP, keyingi o'rinlarda – YUNEP) — bu BMT tizimi doirasida atrof-muhitni himoya qilish tarafdori sifatida faoliyat yuritadi. YUNEP atrof-muhitni oqilona foydalanish va barqaror rivojlanishni ta'minlash maqsadida katalizator, himoyachi, tarbiyachi va vositachi sifatida harakat qiladi.

YUNEPning bir qator loyihalari va tashabbuslari barqaror rivojlanishga erishish yo'lida iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy standartlarga rioya qilishga qaratilgan. Yashil iqtisodiyot barqaror rivojlanishning alternativasi emas, balki global tizimda bunday rivojlanishni amalga oshirish usulidir. Bunday iqtisodiyotga o'tish barqaror rivojlanishni ta'minlash, qazilma yoqilg'ilarni ekologik toza energiya va yashil texnologiyalar bilan almashtirish, atrof-muhit va iqlimga salbiy ta'sirni kamaytirish, bir vaqtda qashshoqlikni yo'qotish va ish o'rinlarini ko'paytirish hamda aholining daromadlarini oshirish imkoniyatini beradi. Yashil iqtisodiyotga o'tish allaqachon boshlandi, buni xalqaro tashkilotlar, rivojlangan davlatlar hukumatlari tomonidan amalga oshirilayotgan ko'plab tashabbus va loyihalar tasdiqlamoqda.

Biroq, mavjud rivojlanish modelining kamchiliklarini kelajakda to'g'rilash va iqtisodotni yashil qilish mumkinmi, degan savol hali ham ochiq qolmoqda. Ushbu sohada birinchi bo'lib G'arb Yevropasi davlatlari, Janubiy Koreya, AQSh, Xitoy faoliyat yuritmoqdalar. Rossiyada ham yashil iqtisodiyot barqaror rivojlanmoqda.

Shunday qilib, 1955-yilda birinchi xalqaro havoning ifloslanishi muammolariga bag'ishlangan konferensiya o'tkazildi. 1962-yil dekabrda esa BMT Bosh Assambleyasining «Iqtisodiy rivojlanish va tabiatni himoya qilish» rezolyutsiyasi qabul qilindi. Ushbu hujjatda iqtisodiyotning tez o'sishi, ayniqsa rivojlanayotgan davlatlarda, o'simliklar va hayvonot dunyosiga jiddiy zarar yetkazishi qayd etilgan, shuning uchun iqtisodiy taraqqiyot tabiat resurslarini tiklash, saqlash va oqilona foydalanish choralariga ega bo'lishi kerakligi ta'kidlangan.

2008-yilda YUNEP doirasida Yashil Iqtisodiyot Tashabbusi nashr etildi, uning maqsadi jahon hamjamiyatining va alohida davlatlarning yashil iqtisodiyotga va barqaror rivojlanishga o'tish bilan bog'liq muammolarni o'rganishdan iborat. Mutaxassislar fikriga ko'ra, bunday o'tish iqtisodiy, insoniy va tabiiy kapitalga bo'lgan investitsiyalar samaradorligini oshirish, tabiiy resurslar iste'molini kamaytirish, issiqxona effektini va atmosferaga zararli gazlar chiqishini qisqartirishga yordam beradi.

2009-yilda Yashil Iqtisodiyot Tashabbusi doirasida «Global Yashil Yangi Kurs» nomli hisobot nashr etildi. Ushbu hisobotda jahon iqtisodiyotini barqaror rivojlanish doirasida isloh qilish g'oyalari birinchi marta tizimli va strukturaviy tarzda bayon etildi. Hujjat mualliflari iqtisodiy o'sishga erishish uchun milliy iqtisodiyotlarni isloh qilishni hamda jahon moliya bozorlaridagi va xalqaro savdo tizimidagi munosabatlarni o'zgartirishni taklif qilganlar.

Barqaror rivojlanish va yashil iqtisodiyot masalalarini o'rganishdagi muhim hissalaridan biri YUNEPning «Yashil Iqtisodiyotga yo'l» nomli hisobotidir, bu hisobot «Rio + 20» konferensiyasida taqdim etilgan. Hujjatda mutaxassislar hisob-kitoblarni taqdim etib, dunyo YIMining 2 foizini barqaror rivojlanish va eng muhim iqtisodiyot sohalari «yashil»lashtirishga sarflash rivojlanish xarakterini o'zgartirish, resurslarni samarali ishlatish va karbon chiqindilarini kamaytirishga yetarli ekanligini ko'rsatdi.

YUNEP mutaxassislari BMTning Oziq-ovqat va Qishloq xo'jaligi tashkiloti bilan hamkorlikda chiqindilarni kamaytirish bo'yicha BMTning Hamkorlik Dasturini yaratdilar.

Ushbu loyiha, issiqxona gazlarining atmosferaga chiqishini kamaytirish va dunyo miqyosida o'rmonlarni saqlashga qaratilgan. Bugungi kunda bu sohada amalga oshirilgan tadbirlar 55 ta mamlakatda bajarilgan.

2012-yilda BMT ekologik dasturini amalga oshirishda asosiy tamoyillar belgilandi.

[5]

- Tefiklik va yetarlilik tamoyili: Yer resurslarini ekspluatatsiya qilish tabiiy tizimlarning tiklanishiga zarar bermaydigan darajaga cheklanadi. Davlatlar barqaror ishlab chiqarish va iste'molni qo'llab-quvvatlaydi, kam uglerodli va resurslarni tejovchi texnologiyalarni joriy etadi.

- Farovonlik tamoyili: Aholining ijtimoiy va iqtisodiy farovonligiga alohida e'tibor qaratiladi. Shu bilan birga, uning mezonlari qayta ko'rib chiqilishi kerak. Yalpi ichki mahsulot (YIM) — farovonlikni baholash uchun mos kelmaydigan vosita, chunki u ekologik omilni hisobga olmaydi.

- To'g'ri boshqaruv tamoyili: Iqtisodiyot «shaffof» va hisobdor bo'lishi kerak. Atrof-muhitga zarar etkazish uchun mas'uliyat mamlakatlar o'rtasida ularning ta'siriga nisbatan taqsimlanadi. Iqtisodiy tizim tabiatni himoya qilishning umumiy standartlariga rioya qiladi, biroq har bir davlatning madaniy xususiyatlariga moslashtirilgan.

- Sog'lom sayyora tamoyili: Davlatlar ekologiyani tiklash va tabiiy xilmaxillikni saqlashga sarmoya kiritishlari kerak. Yangi tizimning shiori: «Biz Yerni otabobolarimizdan meros qilib olmadi, biz uni farzandlarimizga qarz sifatida oldik».

Yangi iqtisodiy modelga o'tish zarurati bugungi kunda shubhasiz, lekin bu jarayon ehtiyotkorlik bilan amalga oshirilishi kerak, aks holda atrof-muhit falokatiga qo'shimcha ravishda dunyo katta moliyaviy yo'qotishlar va ijtimoiy-siyosiy muammolarga duch kelishi mumkin. O'tishning asosiy bosqichlarini Yevropa Ittifoqining ekologik tashabbuslari misolida ko'rish mumkin:

- Atrof-muhitga zarar yetkazadigan ishlab chiqarishga investitsiyalarni kamaytirish. Masalan, Yevropa Investitsiya Banki 2022-yildan boshlab gaz loyihalarini kreditlashni to'xtatdi. Mutaxassislarning fikriga ko'ra, kelajakda bu sohani davlat subsidiyalaridan mahrum qilish va uning xususiy investorlarga jozibadorligini kamaytirishi mumkin.

- "Kirli" sanoat tarmoqlari uchun soliq yuklamasini oshirish. 2026-yilda Yevroparlament karbon solig'i joriy etishni rejalashtirmoqda. EUGa kiritilgan, ishlab chiqarilishi bilan bog'liq ravishda katta miqdordagi karbonat angidrid chiqindilari bo'lgan mahsulotlar uchun to'lov olinadi. Yevropalik ishlab chiqaruvchilar esa emissiya kvotasi sotib olishdan ozod qiluvchi imtiyozlardan mahrum bo'ladi.

- "Yashil" tarmoqlarga moliyaviy qo'llab-quvvatlash. Yevrokomissiya tomonidan 2019-yilda ishlab chiqilgan «Yashil strategiya» doirasida 2030-yilgacha Yevropa Ittifoqi iqlim o'zgarishi oqibatlarini oldini olish uchun 260 milliard yevro ajratishni rejalashtirmoqda. Strategiya bir nechta yo'nalishlarni o'z ichiga oladi: bioturizmni saqlash, transportdan chiqindilarni kamaytirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish, organik qishloq xo'jaligini rivojlantirish.

- Resurslar sarfi kam bo'lgan ishlab chiqarish metodlarini kamaytirish. Yevropa davlatlarida so'nggi o'n yil davomida yopiq tsikl iqtisodiyotiga o'tish amalga oshirilmoqda. Bunday iqtisodiy model ishlab chiqarish va iste'mol qilishda materiallarning doimiy aylanishini o'z ichiga oladi. Yangi mahsulot ishlab chiqarishda kompaniyalar uning utilizatsiyasi yoki qayta ishlanishi, materiallarning ikkinchi qo'llanilishi usullarini oldindan o'ylab ko'radilar. Kelajakda, ko'plab mutaxassislar prognozlariga ko'ra, «yashil» iqtisodiyot sektori va ekologik toza energiya ahamiyati ortishi mumkin.

Maxsus umidlar «Katta yigirma» davlatlariga, ular birinchi bo'lib energiya sohasini ekologik toza resurslarga o'tkazish orqali yashil iqtisodiyotning ulushini oshirishi kerak.

[6]

Shu bilan birga, mutaxassislar fikricha, ekologik muammolarni hal qilishda faqat iqtisodiy omillarga e'tibor qaratish kifoya emas, balki kuchli siyosiy va ijtimoiy pozitsiyalarni ham talab qiladi. Jahon miqyosida hamkorlikni mustahkamlash va ekologik resurslarga asoslangan texnik ta'minotni oshirish muhimdir. Bundan tashqari, yashil iqtisodiyotga va barqaror rivojlanishga o'tish yo'lida iste'molchilarni resurslardan tejab foydalanishga undash zarur, chunki bu energiya iste'molini kamaytirishga olib kelishi mumkin, shu bilan birga ekologiyaga zararli ta'sirni kamaytiradi [4].

Hozirda YUNEP doirasida quyidagi masalalar bo'yicha ish olib borilmoqda: global moliyaviy tizim yaratish, yashil iqtisodiyotga va barqaror rivojlanishga o'tish strategiyalarini amalga oshirish uchun investitsiyalarni jalb qilish; barqaror rivojlanish ko'rsatkichlarini yaxshilash bo'yicha biznes uchun tavsiyalar ishlab chiqish; savdo, barqaror rivojlanish va yashil iqtisodiyot o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni o'rganish. Ushbu maqsadlarga erishish bo'yicha ishlar turli xalqaro tashkilotlar, hukumatlar, ekspert markazlari va boshqa hamkorlar bilan yaqin aloqada amalga oshirilmoqda.

«Barqaror rivojlanish» tushunchasi 1987-yilda BMTning Atrof-muhit va rivojlanish bo'yicha xalqaro komissiyasi hisobotini nashr etganidan keyin keng tarqaldi. Bu — atrof-muhitga zarar yetkazmasdan odamlarning ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan kompleks choralar to'plamidir. Barqaror rivojlanish iqtisodiy o'sish, ijtimoiy mas'uliyat va ekologik muvozanat o'rtasidagi uyg'unlikni saqlash orqali amalga oshiriladi. Yashil iqtisodiyotning vazifasi — ularni birlashtirish va mavjud qarama-qarshiliklarni yumshatishdir. 2015-yilda BMT Bosh Assambleyasi 17 ta barqaror rivojlanish maqsadlarini ishlab chiqdi, ular bizning mamlakatimiz rahbariyati qo'ygan maqsadlar va vazifalar bilan mos keladi, shuning uchun ular Rossiya sharoitiga moslashtirilishi mumkin.

Rossiyaning iqtisodiyotini "yashillash" jarayoni sekin ketmoqda. Biroq ba'zi "yashil" sohalarda Rossiya etakchi o'rinlarni egallaydi. Masalan, gidroenergetika sohasida: daryolar bo'yicha gidroelektr stansiyalarida ishlab chiqariladigan elektr energiyasining ulushi 20% ga yetadi.

2019-yilda Rossiya hukumati besh yillik milliy "Ekologiya" loyihasini tasdiqladi. Uning amalga oshirilishiga federatsiya va mintaqaviy byudjetlardan 800 milliard rublni ajratish rejalashtirilgan edi. Loyiha asosiy yo'nalishlari quyidagilar: [5]

- Rossiya hududida tabiatda joylashgan yovvoyi to'plamlarni bartaraf etish;
- Rossiyaning yirik sanoat shaharlarida atmosferaga zararli moddalar chiqishini kamaytirish;
- Ichimlik suvi sifatini yaxshilash maqsadida suv ta'minoti tizimini modernizatsiya qilish;
- Daryo va ko'llarni "salomatlashtirish";
- Ekologik tartibga solish tizimini joriy etish;
- Tabiiy xilma-xillikni saqlab qolish maqsadida Rossiyaning maxsus himoya qilinadigan hududlarini kengaytirish.

Yangi ekologik prinsiplarning joriy etilishi sekin kechmoqda, va buning o'z sabablari bor — bu soha jiddiy davlat moliyaviy mablag'larini talab qiladi, ularni ba'zi davlatlarda topish mumkin emas.

Bundan tashqari, yana bir to'siq — yoqilg'i-energetika lobbi tomonidan qarshilik ko'rsatishdir. Neft va gaz qazib olish kompaniyalari egalari foydadan voz kechishga shoshilmayapti va "yashillash" jarayonini to'xtatish uchun barcha imkoniyatlarni ishga solmoqda.

Sanab o'tilgan muammolardan tashqari yana bir nechta omillarni ajratib ko'rsatish mumkin:

- Davlatning iqtisodiyotga aralashuvi;
- Ishlab chiqarish xarajatlarining oshishi;
- Soliq yukining ortishi;

- Ish o‘rinlarining qisqarishi;
- Mahsulotlar va xizmatlar narxlarining oshishi.

Yuqorida sanab o‘tilgan muammolarni hal qilish uchun yangi "yashil" iqtisodiyotga samarali ishlaydigan "yashil" moliyaviy vositalar kerak. Kam uglerodli barqaror rivojlanishga investitsiyalar hozirgi ko‘rsatkichlardan ancha katta hajmlarda talab qilinadi. Ehtimol, moliya sektori ham bir qator transformatsiyalarni kutmoqda — yangi qoidalar, standartlar va talablar, shuningdek, kelib chiqish tarixi, etik me'yorlar va "iqlimiy" izning ahamiyati ortadi. Yaqinda Yevropa Markaziy Banki iqlim o‘zgarishlari markazini yaratish to‘g‘risida e‘lon qildi, bu markaz YMBning iqlimiy kun tartibini shakllantiradi va boshqaradi.

Moliyaviy resurslarni taqsimlash masalasi ham dolzarb ahamiyatga ega. Bu yilning o‘zida Potsdam iqlimni o‘rganish instituti va Merkator Global Foyda va Iqlim O‘zgarishlari Tadqiqot Instituti yangi tadqiqot e‘lon qilishdi, unda "eksternalliyalarni" (bozor mexanizmida narxlar shakllanishida hisobga olinmaydigan xarajatlar) iqtisodiyot modeliga kiritish taklif qilinmoqda. Tadqiqotchilar buni amalga oshirish uchun "uglerod narxi"ni ekologik soliq shaklida joriy etishni taklif qilmoqdalar, bu esa tabiiy resurslardan foydalanish va issiqxona gazlari chiqindilariga soliqni qo‘shishni nazarda tutadi, kapital yoki mehnatga emas. Mualliflar bu kabi o‘zgarishlar soliq tizimida an‘anaviy tartibda, masalan, to‘g‘ridan-to‘g‘ri taqiqlar yoki chiqarish kvotalari berish va chiqindilarni savdo qilish bo‘yicha bozorlar yaratish kabi usullardan ko‘ra samaraliroq bo‘ladi deb hisoblaydilar.

Yashil rivojlanishning yana bir yo‘nalishi iste'molchilarning xulq-atvorini o‘zgartirish bilan bog‘liq: COVID-19 pandemiyasi tufayli chiqindilar sonining oshishi, birinchi navbatda, tsiklik iqtisodiyot (ya'ni ishlab chiqarish, iste'mol va utilizatsiya siklini yaratish, unda chiqindilar ishlab chiqarish uchun qayta tiklanadigan resurslarga aylanadi)ni qurish zaruratini ta'kidladi. Yana bir bor savol, qanday qilib tsiklik iqtisodiyot, dizayn va ishlab chiqarish g‘oyalarini mavjud iqtisodiy modelga kiritish mumkin, ayniqsa iste'mol kamayib borayotgan va mahalliy iqtisodiyotlar va ishlab chiqarishlarni qo‘llab-quvvatlash zarurati ortib borayotgan sharoitda.

Bu yerda hal qiluvchi omil bo‘lishi mumkin bo‘lgan narsa – iste'molchilarning kutishlari va talablaridir (avvalo, kompaniyalar tomonidan amalga oshirilayotgan chora-tadbirlarning hisobotlilik) va davlat sektorining tsiklik yechimlarni rag‘batlantiruvchi yangi yondashuvlari.

"Yashil" iqtisodiyotning kelajagi va jamiyatning roli

"Yashil" iqtisodiyotning joriy etilishi uzoq vaqtdan buyon davom etayotgan jarayon bo‘lib, uning muvaffaqiyati faqat hukumatlarning yirik ekologik dasturlarni amalga oshirishiga bog‘liq emas, balki oddiy fuqarolarning kundalik xulq-atvori ham muhim rol o‘ynaydi. Har birimiz ekologik vaziyatni yaxshilashga hissa qo‘shishimiz mumkin, bu esa katta noqulayliklar yoki moliyaviy xarajatlarni keltirib chiqarmaydi. Misol uchun, chiqindilarni ajratib yig‘ish kabi oddiy odatlarni hayotga tatbiq etish, faqat chiqindilarni kamaytiribgina qolmay, balki moliyaviy tejashga ham yordam beradi. Shuningdek, shaxsiy transportdan voz kechib, jamoat transportini ishlatish ham ekologik yukni kamaytirishning samarali usuli hisoblanadi, chunki transport eng katta havoni ifloslantiruvchi manba hisoblanadi.

Shu bilan birga, hukumatlar "yashil" loyihalarga moliyaviy oqimlarni yo‘naltirishda faol harakat qilishmoqda. Nega o‘zimiz ham ekologik javobgarlikka ega bo‘lgan kompaniyalarni moliyaviy qo‘llab-quvvatlamaymiz? Bu nafaqat investitsiyalar haqida, balki ongli iste'mol haqida, ya'ni atrof-muhitni hisobga olgan holda xizmatlar va mahsulotlarni tanlash haqida.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Kolosov I. A. Perspektivlar o‘zgarishi va yashil iqtisodiyotning rivojlanishi Rossiyada // Iqtisodiyot va biznes: nazariya va amaliyot. 2024. №11-2 (117). URL:

<https://cyberleninka.ru/article/n/perspektivy-razvitiya-zelenoy-ekonomiki-v-rossii-1>
(kiritilgan sana: 04.04.2025).

2. Sultonov S. N. O'zbekistonda yashil iqtisodiyot fanining ahamiyati va roli // Iqtisodiyot va jamiyat. 2024. №10-1 (125). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/neobhodimost-i-rol-nauki-zelenoy-ekonomiki-vuzbekistane-na-gosudarstvennom-urovne> (kiritilgan sana: 04.04.2025).

3. Xamraev M. Yashil iqtisodiyot: barqarorlik taraqqiyot uchun // Ilmiy yangiliklar. 2024. №1 (70). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zelenaya-ekonomika-ustoychivost-voimya-progressa> (kiritilgan sana: 04.04.2025).

4. Tutaeva L. A. "Yashil" iqtisodiyot / L. A. Tutaeva, D. Yu. Shishkina // Zamonaviy holat va qishloq xo'jaligi mahsulotlari va oziq-ovqat mahsulotlarini qayta ishlash istiqbollari: Milliy ilmiy-amaliy konferensiya materiallari, xalqaro ishtirok bilan, Orenburg, 15 mart 2024 yil. – Orenburg: PROofis nashriyoti, 2024. – B. 923-926. – EDN JDUAZM.

5. Tutaeva L. A. Barqaror rivojlanish: iqtisodiy va ekologik tizimlar o'zaro ta'siri / L. A. Tutaeva, E. A. Sirotkina // Zamonaviy holat va qishloq xo'jaligi mahsulotlari va oziq-ovqat mahsulotlarini qayta ishlash istiqbollari: Milliy ilmiy-amaliy konferensiya materiallari, xalqaro ishtirok bilan, Orenburg, 15 mart 2024 yil. – Orenburg: PROofis nashriyoti, 2024. – B. 838-842. – EDN CDNFWA.

6. Tutaeva L. A. Ekologik-ijtimoiy xavfsizlikni ta'minlashda barqaror rivojlanish konsepsiyasidan foydalanish / L. A. Tutaeva, E. A. Chuvashova // Ahamiyatli xavfsizlikni ta'minlash masalalari: Milliy ilmiy-amaliy konferensiya materiallari, Rossiya yong'in xavfsizligi 375-yilligiga va Rossiya Fanlar akademiyasining 300-yilligiga bag'ishlangan, Orenburg, 24 may 2024 yil. – Orenburg: "Press Agentligi" nashriyoti, 2024. – B. 1293-1296. – EDN ZZJOI.

TURLI MINTAQALARDA YASHIL IQTISODIY SIYOSATNING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Murodxujayeva Feruza Majidovna
Namangan davlat universiteti
katta o'qituvchisi, PhD

Namangan, O'zbekiston

Annotatsiya. Ushbu maqolada yashil iqtisodiyotga o'tish jarayoni va uning mintaqaviy shakllanishi tahlil qilingan. Dunyoning turli mintaqalaridagi strategiyalar, moliyaviy va institutsional mexanizmlar o'rganilib, yashil iqtisodiyotning iqtisodiy o'sish, ekologik muvozanat va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashdagi roli yoritilgan. Mintaqaviy yondashuvlar asosida samarali strategiyalar ishlab chiqish zarurati asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: yashil iqtisodiyot, barqaror rivojlanish, institutsional mexanizmlar, ekologik siyosat, mintaqaviy yondashuv, moliyalashtirish

Аннотация. В статье рассматривается процесс перехода к зеленой экономике и его региональные особенности. Анализируются стратегии, финансовые и институциональные механизмы в различных регионах мира, а также подчеркивается значение зеленой экономики для обеспечения экономического роста, экологического равновесия и социальной устойчивости.

Ключевые слова: зелёная экономика, устойчивое развитие, институциональные механизмы, экологическая политика, региональный подход, финансирование

Abstract. This article analyzes the transition to a green economy and its regional implementation. It examines strategies, financial and institutional mechanisms in various parts of the world, emphasizing the role of green economy in ensuring economic growth,

environmental balance, and social sustainability. The need to develop effective strategies based on regional approaches is substantiated.

Key words: green economy, sustainable development, institutional mechanisms, environmental policy, regional approach, financing

KIRISH

Bugungi kunda dunyo hamjamiyati oldida turgan dolzarb muammolardan biri — ekologik muvozanatning buzilishi va iqlim o'zgarishiga qarshi kurashish zaruratidir. Ushbu global chaqiriqlarga javoban ko'plab mamlakatlar iqtisodiy rivojlanish modelini qayta ko'rib chiqib, ekologik barqarorlikni ta'minlaydigan yangi yondashuv — yashil iqtisodiyotga o'tishni boshladilar. Yashil iqtisodiyot — bu atrof-muhitni asrash, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va ijtimoiy farovonlikni oshirishga qaratilgan integratsiyalashgan iqtisodiy siyosatdir.

Dunyoning turli mintaqalarida ushbu yondashuv turli shakllarda amalga oshirilmoqda. Ba'zi davlatlar ilg'or texnologiyalar va kuchli institutlar orqali yashil iqtisodiy siyosatni faol joriy qilayotgan bo'lsa, boshqalari bu yo'lda endigina dastlabki qadamlardan o'tmoqda. Har bir mintaqada yashil iqtisodiyotga o'tishning o'ziga xos bosqichlari, muammolari va ustuvor yo'nalishlari mavjud bo'lib, ularni tahlil qilish ushbu yo'nalishdagi tajriba almashinuvini va samarali strategiyalarni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

ASOSIY QISM

Yashil iqtisodiyot konsepsiyasi dastlab 2008-yilgi global moliyaviy inqirozdan so'ng barqaror iqtisodiy o'sishga alternativ yondashuv sifatida paydo bo'ldi. BMTning "Towards a Green Economy" (2011) hisobotida yashil iqtisodiyot barqaror rivojlanish va kambag'allikni kamaytirish yo'lida muhim strategiya sifatida qayd etilgan.[1] Shundan so'ng, ko'plab davlatlar o'z milliy iqtisodiy siyosatlariga ekologik omillarni integratsiyalashni boshladi²⁶. Turli mamlakatlar va mintaqalarda yashil iqtisodiy siyosat quyidagi bosqichlar asosida shakllanmoqda(1-jadval.):

1. Boshlang'ich bosqich (asosiy huquqiy va institutsional asoslarni yaratish);
2. Rivojlanish bosqichi (siyosiy va moliyaviy mexanizmlarni joriy etish);
3. Integratsiya bosqichi (yashil siyosatni barcha sohalarga tatbiq etish).

Yashil iqtisodiy siyosat bosqichlari

1-jadval.

Bosqichlar	Ta'rifi	Misollar
Boshlang'ich bosqich	Davlatlar yashil iqtisodiyot konsepsiyasini huquqiy jihatdan mustahkamlashga intiladi. Xususan, ekologik qonunchilikni takomillashtirish, yashil standartlar va ekologik sertifikat tizimini joriy etish kabi tashabbuslar amalga oshiriladi.	- Markaziy Osiyo davlatlarida, jumladan, O'zbekistonda "Yashil makon" loyihasi va yashil iqtisodiyot strategiyasi ishlab chiqilgan (2023); - Afrika Ittifoqi a'zolari esa "Green Economy Coalition" doirasida ekologik qonunchilikni uyg'unlashtirishga harakat qilmoqda.
Rivojlanish bosqichi	Davlatlar yashil investitsiyalarni rag'batlantiradi, soliq	- Yevropa Ittifoqida "Green Deal" doirasida 2030-yilgacha karbon neytrallikka erishish maqsad qilingan;

²⁶ Stern, N. (2006). *The Economics of Climate Change: The Stern Review*. Cambridge University Press.

	imtiyozlari, subsidiyalar, yashil obligatsiyalar orqali moliyalashtirishni yo'lga qo'yadi.	- Xitoyda "ekologik sivilizatsiya" strategiyasi orqali ko'mirga qaramlikni kamaytirish va energiyaning muqobil manbalariga o'tish boshlangan.
Integratsiya bosqichi	Yashil iqtisodiyot qishloq xo'jaligi, transport, energetika, sanoat, ta'lim kabi barcha sektorlar bilan uzviy bog'lanadi.	- Skandinaviya davlatlari, xususan Shvetsiya va Norvegiya, yashil texnologiyalarni iqtisodiyotning barcha sohalariga integratsiyalab, uglerod neytrallikka yaqinlashmoqda; - Janubiy Koreya "Green New Deal" siyosati orqali raqamli va ekologik transformatsiyani birlashtirmoqda.

Yashil iqtisodiy siyosatning shakllanishi mintaqaviy miqyosda bir xilda kechmaydi. Bu siyosat har bir mintaqaning tabiiy resurslar salohiyati, iqtisodiy rivojlanish darajasi, siyosiy barqarorlik va ekologik tahdidlarga qarshi munosabati asosida shakllanadi. Turli mintaqalarda bu jarayon har xil yo'nalishda va sur'atda olib borilmoqda.

Yevropa Ittifoqi yashil iqtisodiy siyosatni global darajadagi ilg'or model sifatida namoyon qilmoqda. 2019-yilda e'lon qilingan "Yashil kelishuv" (Green Deal) doirasida Yevropa Ittifoqi 2050-yilga borib iqlim neytralligiga erishishni maqsad qilgan. Bu mintaqada uglerod emissiyasini kamaytirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish, ekologik transport tizimlarini yaratish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Yevropa Komissiyasi tomonidan ishlab chiqilgan "Fit for 55" paketi esa 2030-yilgacha issiqxona gazlari chiqindilarini 55% ga kamaytirishni nazarda tutadi²⁷.

Osiyo-Tinch okeani mintaqasi, xususan, Xitoy, Janubiy Koreya va Yaponiyada yashil iqtisodiy siyosat sanoat sohasidagi transformatsiya va raqamli texnologiyalar bilan uyg'unlashtirilmoqda. Xitoy 2060-yilgacha uglerod neytralligiga erishishni maqsad qilgan bo'lsa, Yaponiya va Janubiy Koreya 2050-yilgacha bu natijaga erishishni rejalashtirgan. Ushbu mintaqalarda ko'plab "yashil shaharlar" loyihalari, energiyani tejovchi texnologiyalar va atrof-muhit monitoringi tizimlari joriy etilgan.

Lotin Amerikasi mamlakatlarida yashil iqtisodiyot siyosati ko'proq biologik xilma-xillikni asrash, ekologik turizmni rivojlantirish va qishloq xo'jaligini barqarorlashtirish yo'nalishida olib borilmoqda. Braziliya va Kolumbiya singari davlatlar Amazon o'rmonlari va suv resurslarini muhofaza qilish bilan bog'liq xalqaro tashabbuslarda faol ishtirok etmoqda. Biroq mintaqadagi siyosiy beqarorlik va iqtisodiy muammolar ko'plab tashabbuslarning to'laqonli amalga oshirilishiga to'sqinlik qilmoqda.

Afrika qit'asi yashil iqtisodiyotda katta salohiyatga ega bo'lishiga qaramay, bu yo'nalishda endigina qadam tashlamoqda. Ayniqsa, Sahroi Kabir janubidagi davlatlarda quyosh va shamol energiyasi loyihalari bosqichma-bosqich joriy qilinmoqda. "Desert to Power" kabi dasturlar orqali xalqaro moliyaviy institutlar Afrikada yashil energiyani rivojlantirishga katta e'tibor qaratmoqda. Shunga qaramay, texnologik infratuzilmaning yetishmasligi va investitsion xavflar bu jarayonga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Markaziy Osiyo mintaqasi, xususan, O'zbekiston, ekologik barqarorlik masalalarini milliy siyosat darajasiga ko'tarmoqda. "Yashil makon" umummilliy dasturi, Orolbo'yi mintaqasini ekologik tiklash strategiyasi va qayta tiklanuvchi energiyaga yo'naltirilgan investitsiyalar orqali yashil siyosatning amaliy qamrovi kengaymoqda.[7] Shu bilan birga, suv resurslarining tanqisligi, iqlim o'zgarishiga yuqori sezuvchanlik, texnologik qaramlik kabi muammolar bu jarayonni murakkablashtiradi.

²⁷ **UNDP.** (2019). *The 2030 Agenda for Sustainable Development*. United Nations Development Programme. <https://www.undp.org/content/undp/en/home/sdgoverview.html>

Yashil iqtisodiy siyosatni samarali amalga oshirish uchun moliyaviy barqarorlik va institutsional asoslar muhim ahamiyat kasb etadi. Har bir mamlakatning yashil strategiyalarni amalga oshirishdagi muvaffaqiyati moliyaviy manbalarni safarbar qilish, ularni to'g'ri yo'naltirish va samarali boshqarishga bog'liq.

Bu jarayonda quyidagi asosiy moliyaviy manbalar va institutsional vositalar ajralib turadi:

1. Xalqaro moliyaviy institutlar roli

Xalqaro moliyaviy institutlar yashil loyihalarni qo'llab-quvvatlovchi eng yirik donorlar hisoblanadi. Ular rivojlanayotgan davlatlarga texnik yordam, imtiyozli kreditlar va grantlar orqali barqaror rivojlanish strategiyalarini moliyalashtirishga ko'maklashadi.

- Jahon banki: O'zbekiston va boshqa Markaziy Osiyo mamlakatlarida suv resurslarini boshqarish, qayta tiklanuvchi energiya va qishloq xo'jaligi ekotizimlarini rivojlantirish loyihalarini moliyalashtirib kelmoqda.[3]
- Yashil iqlim fondi (Green Climate Fund – GCF): BMT qoshidagi bu fond iqlim o'zgarishiga moslashish va uglerod emissiyasini kamaytirishga qaratilgan loyihalarni qo'llab-quvvatlaydi.[1] U ko'plab rivojlanayotgan mamlakatlarga grant va arzon kreditlar taklif qiladi.
- Osiyo taraqqiyot banki (OTB): Energiya samaradorligini oshirish, yashil transport tizimlarini rivojlantirish va urbanizatsiya jarayonida ekologik standartlarni joriy etish bo'yicha moliyaviy ko'mak berib kelmoqda.

2. Milliy moliyaviy mexanizmlar va davlat siyosati

Davlatlar yashil iqtisodiyotni moliyalashtirish uchun o'z budget mablag'laridan tashqari maxsus mexanizmlar va strategiyalarni ishlab chiqmoqda:

- Yashil obligatsiyalar (green bonds): Ko'plab mamlakatlar yashil obligatsiyalar chiqarish orqali investorlarni jalb qilmoqda. Bu vosita orqali ekologik infratuzilmalarni rivojlantirishga katta mablag'lar safarbar qilinmoqda. Xitoy, Hindiston va Fransiya bu borada yetakchi hisoblanadi.
- Ekosubsidiyalar: Iqlimga zarar yetkazmaydigan texnologiyalardan foydalanayotgan tadbirkorlar va aholi qatlamlariga subsidiyalar ajratiladi. Masalan, quyosh panellarini o'rnatish yoki elektr transport xarid qilish uchun beriladigan davlat subsidiyalari.
- Yashil soliq siyosati: Ko'pgina davlatlar ekologik zarar yetkazuvchi faoliyatlarga yuqori soliq qo'llab, yashil texnologiyalarga soliq imtiyozlari taqdim etmoqda. Bu esa ekologik ong'li iste'molni rag'batlantiradi.

3. Xususiy sektor va moliyaviy texnologiyalar (FinTech)

Yashil iqtisodiyotda xususiy sektor ishtiroki tobora ortib bormoqda. Xususiy investorlar ekologik jihatdan toza bizneslarga sarmoya kiritmoqda, banklar esa yashil kredit liniyalarini yo'lga qo'yimoqda. FinTech imkoniyatlari orqali quyidagi yangicha yondashuvlar joriy etilmoqda:

- ESG investitsiyalar (Ekologik, ijtimoiy va korporativ boshqaruv ko'rsatkichlariga asoslangan investitsiyalar) – investorlar uchun ekologik barqaror kompaniyalarga mablag' yo'naltirish mezonlarini yaratmoqda.
- Kraudfunding platformalari orqali kichik yashil loyihalarni jamoaviy moliyalashtirish.
- Yashil sug'urta tizimlari – iqlim bilan bog'liq risklarni kamaytirish va sug'urta portfellarini ekologik mezonlar asosida qayta ko'rib chiqish amaliyoti.

4. Institutsional asoslar va boshqaruv mexanizmlari

Yashil iqtisodiyotning uzluksiz rivojlanishi uchun barqaror va funksional institutsional tuzilmalarning mavjudligi zarur. Bu tuzilmalar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Milliy ekologiya agentliklari – atrof-muhitni muhofaza qilish, chiqindilarni boshqarish, ekologik monitoring tizimlarini yo'lga qo'yish.

- Yashil taraqqiyot strategik markazlari – siyosiy qarorlar, monitoring va strategik rejalashtirish bo'yicha ekspertiza markazlari.
- Innovatsion texnoparklar va startaplar – yashil texnologiyalarni ishlab chiqish, tijoratlashtirish va mahalliyashtirish uchun platformalar.
- Ta'lim va ilm-fan institutlari – ekologik ongni shakllantirish, malakali kadrlar tayyorlash, tadqiqotlar olib borish orqali yashil iqtisodiy asoslarni mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi.

Yashil obligatsiyalar bozori hozirda eng katta moliyalashtiruvchi manba bo'lib, 2024 yilda 550 milliard AQSH dollarini tashkil etdi²⁸. Bu vosita korxonalar va davlatlarga ekologik infratuzilmani rivojlantirish imkonini bermoqda. ESG investitsiyalari xususi sektor ishtirokini kuchaytirmoqda va global investorlar tobora ko'proq barqaror rivojlanish mezonlariga e'tibor qaratmoqda. Yashil iqlim fondining grantlari iqlim o'zgarishidan eng ko'p zarar ko'radigan davlatlar uchun muhim moliyaviy qo'llov vazifasini bajarmoqda. FinTech va kraudfanding kabi zamonaviy moliyalashtirish usullari ayniqsa startaplar va innovatsion ekologik loyihalarda tez sur'atlar bilan o'smoqda. **(2-jadval.)**

Yashil iqtisodiyot loyihalarini moliyalashtirish bo'yicha asosiy manbalar (2022–2024 yillar)

2-jadval.

Moliyaviy manba	Jahon miqyosida ajratilgan mablag' (mlrd. AQSH dollari)	Yilli k o'sish sur'ati (%)	Misollar (mamlakatlar kesimida)
Jahon banki	37.5	8.2 %	Hindiston, O'zbekiston, Nigeriya
Yashil iqlim fondi (GCF)	12.3	12.5 %	Bangladesh, Marokash, Fidji
Osiyo taraqqiyot banki (OTB)	14.1	10.6 %	Indoneziya, O'zbekiston, Vetnam
Yashil obligatsiyalar bozori	550.0	18.7 %	Xitoy, AQSH, Fransiya
Davlat ekosubsidyalari	125.0	6.4 %	Germaniya, Kanada, Yaponiya
Xususi sektor ESG investitsiyalari	310.0	15.3 %	Boshqa barcha: xalqaro kompaniyalar
FinTech orqali kraudfanding va grantlar	9.2	22.1 %	Startaplar va kichik yashil tashabbuslar

Yashil iqtisodiyotga o'tish darajasi mintaqaviy tafovutlarga ega bo'lib, rivojlangan mamlakatlarda ushbu jarayon tez va tizimli ravishda amalga oshirilayotgan bo'lsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda bu ko'proq tashqi moliyaviy va texnologik yordamga bog'liq holda kechmoqda. Turli mintaqalarda yashil iqtisodiy siyosatning shakllanishi va rivojlanishi o'ziga xos omillar, iqtisodiy salohiyat, institutsional imkoniyatlar va ekologik ehtiyojlarga asoslangan va har bir yondashuvning umumiy maqsadi — barqaror

²⁸ **World Economic Forum.** (2024). *The Global Risks Report 2024*. Geneva: World Economic Forum.

rivojlanishga erishish va kelajak avlodlar uchun qulay yashash muhitini ta'minlashdan iboratdir.

XULOSA

Yashil iqtisodiyot bugungi kunda global kun tartibida dolzarb masala bo'lib, uning mintaqaviy darajada shakllanishi va rivojlanish bosqichlari muhim strategik yo'nalishlardan biri sanaladi. Ushbu maqolada o'rganilgan mintaqaviy yondashuvlar va institutsional mexanizmlar shuni ko'rsatadiki, yashil iqtisodiyotga o'tish — bu faqat ekologik muammolarni bartaraf etish emas, balki ijtimoiy barqarorlik va iqtisodiy taraqqiyotni ham o'z ichiga oluvchi murakkab, ammo istiqbolli jarayondir.

ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. United Nations Environment Programme. (2011). *Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication*. UNEP. <https://www.unep.org/resources/report/towards-green-economy>
2. OECD. (2022). *Green Growth Indicators 2022*. Organisation for Economic Co-operation and Development. <https://doi.org/10.1787/7c6f7b40-en>
3. World Bank. (2020). *Inclusive Green Growth: The Pathway to Sustainable Development*. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/6058>
4. International Renewable Energy Agency. (2021). *World Energy Transitions Outlook: 1.5°C Pathway*. IRENA. <https://www.irena.org/publications>
5. Sachs, J. D., & Schmidt-Traub, G. (2014). *Sustainable Development Goals and the Post-2015 Agenda*. UN Sustainable Development Solutions Network.
6. Kuznetsova, O., & Roginko, A. (2018). Green Economy Strategies in the BRICS Countries: Comparative Analysis. *Environmental Policy and Governance*, 28(4), 295–306. <https://doi.org/10.1002/eet.1816>
7. Uzbekistan Ministry of Economic Development and Poverty Reduction. (2023). *Yashil iqtisodiyot strategiyasi – 2030*. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiy taraqqiyot vazirligi.
8. European Bank for Reconstruction and Development. (2022). *Green Economy Transition Approach*. <https://www.ebrd.com/what-we-do/get.html>
9. Barbier, E. B. (2010). Green Growth: A Paradigm Shift in Economics? *Review of Environmental Economics and Policy*, 6(1), 26–44.
10. United Nations Development Programme. (2023). *Human Development Report 2023: Green Transitions for Sustainable Futures*. UNDP. <https://hdr.undp.org/>

YASHIL XIZMATLAR SEKTORI: GLOBAL TAJRIBA VA MILLIY AMALIYOTLAR

Toxirova Gavxaroy Tolibjon qizi
Namangan davlat universiteti doktranti
e-mail: gavharoy19111999@gmail.com
tel: +99890 597 19 15
Namangan, O'zbekiston

Annotatsiya. Mazkur maqolada yashil xizmatlar sektori, uning rivojlanish jarayoni va barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga qo'shgan hissassi tahlil qilinadi. Yashil xizmatlar sektori — atrof-muhitni muhofaza qilish, energiya samaradorligini oshirish, qayta tiklanadigan energiya manbalarini joriy etish va ekologik barqaror xizmatlarni taqdim etish bo'yicha faoliyat ko'rsatuvchi sohalarini o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: yashil xizmatlar, ekologik barqarorlik, energiya samaradorligi, qayta tiklanadigan energiya, iqlim o'zgarishi.

Аннотация. В статье анализируется сектор зеленых услуг, процесс его развития и его вклад в устойчивое социально-экономическое развитие. Сектор зеленых услуг включает отрасли, занимающиеся охраной окружающей среды, повышением энергоэффективности, внедрением возобновляемых источников энергии и предоставлением экологически устойчивых услуг.

Ключевые слова: зеленые услуги, экологическая устойчивость, энергоэффективность, возобновляемые источники энергии, изменение климата.

Abstract. This article analyzes the green services sector, its development process and its contribution to sustainable socio-economic development. The green services sector includes sectors that are engaged in environmental protection, energy efficiency, renewable energy sources and the provision of environmentally sustainable services.

Keywords: green services, environmental sustainability, energy efficiency, renewable energy, climate change.

KIRISH

Yashil xizmatlar sektori bugungi kunda iqtisodiy rivojlanishning ajralmas qismiga aylanib, atrof-muhitni muhofaza qilish va barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashda muhim rol o'ynamoqda. Ushbu sektor energiya samaradorligini oshirish, qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish, ekologik barqaror xizmatlarni taqdim etish, hamda iqlim o'zgarishining salbiy ta'sirlarini kamaytirishga qaratilgan faoliyatni o'z ichiga oladi.

Dunyo mamlakatlari yashil xizmatlar sektorini rivojlantirishga tobora ko'proq e'tibor qaratmoqda, chunki bu sektor nafaqat ekologik xavfsizlikni ta'minlash, balki iqtisodiy barqarorlikni oshirish va yangi ish o'rinlarini yaratish imkoniyatini ham beradi. Jumladan, Yevropa Ittifoqi, Shimoliy Amerika va Osiyoning rivojlangan mamlakatlarida yashil xizmatlar sektori tobora kengayib bormoqda. Ularning ko'pchiligida ekologik xizmatlar bo'yicha siyosatlar va moliyaviy qo'llab-quvvatlash tizimlari ishlab chiqilgan bo'lib, ular orqali energiya samaradorligini oshirish, chiqindilarni qayta ishlash va qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish samaradorligi sezilarli darajada oshirilgan. Shu bilan birga, ko'plab rivojlanayotgan davlatlar, xalqaro moliyaviy institutlarning ko'magi bilan, yashil texnologiyalarni o'z iqtisodiyotlariga tatbiq etishga intilmoqda.

ASOSIY QISM

Yashil xizmatlar sektori — iqtisodiyotning ekologik barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiluvchi tarmog'i bo'lib, energiya samaradorligini oshirish, chiqindilarni kamaytirish, qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanishni kengaytirish, ekologik xizmatlarni ko'rsatish va atrof-muhit monitoringi bilan shug'ullanadi.

Bu sektor quyidagi asosiy yo'nalishlarni o'z ichiga oladi:

- Energiya samaradorligini oshirish xizmatlari (issiqxona gazlari emissiyasini kamaytirish, sanoat texnologiyalarini modernizatsiya qilish).
- Qayta tiklanadigan energiya xizmatlari (quyosh, shamol, suv va biogaz loyihalarini amalga oshirish).
- Chiqindilarni boshqarish va qayta ishlash (qattiq maishiy chiqindilarni saralash va qayta ishlash).
- Atrof-muhit monitoringi va ekologik maslahat xizmatlari (ekologik standartlarga rioya etishni nazorat qilish).

Xalqaro Mehnat Tashkiloti ma'lumotiga ko'ra, 2024-yil oxiriga kelib, dunyo bo'yicha 60 milliondan ortiq ish o'rni yashil xizmatlar sektorida mavjud bo'lgan.^[1] Bu ish o'rinlari:

- Atrof-muhitni muhofaza qilish
- Qayta tiklanuvchi energiya
- Yashil transport
- Ekologik muhandislik
- Chiqindilarni boshqarish va qayta ishlash kabi sohalarni o'z ichiga oladi.

Quyida 2024-yildagi yashil ish o‘rinlari haqida mintaqalar kesimida batafsil statistik jadval keltirilgan (**1-jadval**). Ushbu ma’lumotlar Xalqaro Mehnat Tashkiloti (XMT) va boshqa xalqaro manbalar asosida shakllantirilgan.

2024-yilda dunyo bo‘yicha yashil xizmatlar sohasida bandlik (mintaqalar bo‘yicha)

1-jadval.

Mintaqa	Yashil ish o‘rinlari (mln)	Umumiy ulushi (%)
Osiyo-Tinch okeani	27	45%
Yevropa	13.2	22%
Shimoliy Amerika	9.6	16%
Lotin Amerikasi	5.4	9%
Afrika	3	5%
Boshqa hududlar	1.8	3%
Jami	60+	100%

Ushbu jadvalda dunyo bo‘yicha yashil ish o‘rinlarining mintaqaviy taqsimoti ko‘rsatilgan. Eng katta ulush Osiyo-Tinch okeani mintaqasiga to‘g‘ri keladi — bu yerda 27 millionga yaqin yashil ish o‘rni mavjud bo‘lib, ular global darajadagi umumiy ulushning 45 foizini tashkil etadi. Yevropa (22%) va Shimoliy Amerika (16%) mintaqalari keyingi o‘rinlarda turadi.[3] Lotin Amerikasi, Afrika va boshqa hududlar esa nisbatan kamroq ulushga ega bo‘lib, mos ravishda 9%, 5% va 3% ni tashkil etadi. Bu taqsimot yashil iqtisodiyot sohasidagi ish o‘rinlarining asosan rivojlangan va tez rivojlanayotgan mintaqalarda to‘planganini ko‘rsatadi.

O‘zbekiston uchun yashil xizmatlar sektori hali yangi yo‘nalish hisoblanadi, biroq so‘nggi yillarda muhim siljishlar kuzatilmoqda. “Yashil makon” umumxalq loyihasi doirasida ekologik xizmatlar, xususan, daraxt ekish, landshaft xizmatlari, suv tejovchi sug‘orish tizimlari va ekologik monitoring tizimlari shakllanmoqda. Hududiy ekologik muvozanatni ta’minlash maqsadida rekultivatsiya ishlari va degradatsiyaga uchragan yerlarning ekologik tiklanishiga oid xizmatlar ko‘lamini kengaytirish choralari ko‘rilmoqda.

Shuningdek, “Yashil energetika”ni rivojlantirish dasturi asosida quyosh va shamol elektr stansiyalarini qurish, ularning texnik xizmat ko‘rsatish infratuzilmasi shakllanmoqda. [7] Bu esa quyosh panellarini o‘rnatish, ularni texnik ko‘rikdan o‘tkazish, energiya iste’molini monitoring qilish kabi yangi xizmatlar segmentlarini yuzaga keltirmoqda. Shu bilan birga, energiya samaradorligini oshirishga qaratilgan muhandislik va konsalting xizmatlari, jumladan, sanoat korxonalariga energiya auditi xizmatlari ham bosqichma-bosqich joriy etilmoqda.

Bundan tashqari, Toshkent, Samarqand va boshqa shaharlarda elektrobuslar joriy qilinishi bilan yashil transport xizmatlariga ehtiyoj ortmoqda. Bu yo‘nalishda elektromobillarga texnik xizmat ko‘rsatish, zaryadlovchi stansiyalarni o‘rnatish va ularning tizimli ishlashini ta’minlash xizmatlari rivojlanib bormoqda. Ayni paytda bu xizmatlarni mahalliy kadrlar tomonidan taklif qilish bo‘yicha kadrlar tayyorlash va malaka oshirish

muhim yoʻnalishlardan biridir. Shu maqsadda oliy taʼlim muassasalari va kasb-hunar markazlarida yashil xizmatlarga ixtisoslashgan yoʻnalishlar ochilmoqda.

Bundan tashqari, fuqarolarning ekologik ongini oshirish va yashil xizmatlarga boʻlgan talabni ragʻbatlantirish maqsadida axborot-kommunikatsiya xizmatlari, shu jumladan, mobil ilovalar, onlayn platformalar va ekologik maslahat markazlari faoliyati yoʻlga qoʻyilmoqda. Bularning barchasi Oʻzbekistonning yashil iqtisodiyot sari intilishini aks ettirib, yashil xizmatlar sektorining bosqichma-bosqich shakllanib borayotganini koʻrsatadi.

Quyidagi jadvalda Oʻzbekiston va baʼzi yetakchi davlatlarda yashil xizmatlar sektorining asosiy yoʻnalishlari va rivojlanish bosqichlari solishtirilgan (2-jadval):

Mamlakat	Asosiy yashil xizmat yoʻnalishlari	Rivojlanish bosqichi	Maxsus dasturlar yoki tashabbuslar
Oʻzbekiston	Ekologik monitoring, quyosh energiyasi, elektrotransport	Boshlangʻich bosqich	“Yashil makon”, “Yashil energetika”, elektrobus loyihalari
Germaniya	Chiqindilarni qayta ishlash, yashil qurilish, energiya auditi	Yuqori daraja	“Energiewende” strategiyasi
Janubiy Koreya [9]	Ekoturizm, yashil IT xizmatlari, ekologik konsalting	Oʻrta–yuqori daraja	“Green New Deal” dasturi
Shvetsiya	Davlat yashil xaridlari, barqaror transport, chiqindisiz xizmatlar	Yuqori daraja	“Fossil-Free Sweden” tashabbusi

Ushbu solishtirma tahlil shuni koʻrsatadiki, Oʻzbekiston hali boshlangʻich bosqichda boʻlsa-da, oʻziga xos model shakllantirmoqda. Xususan, davlat tomonidan ilgari surilayotgan ijtimoiy aksiyalar va ekologik loyihalar orqali yashil xizmatlarga ehtiyoj va talab shakllanmoqda.

Xulosa

Yashil xizmatlar sektori bugungi kunda dunyo miqyosida barqaror rivojlanishning muhim tarkibiy qismiga aylangan. Bu sektor ekologik muhofaza, energiya samaradorligi, chiqindilarni boshqarish, yashil transport va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari orqali global muammolar – iqlim oʻzgarishi, resurs tanqisligi va atrof-muhit ifloslanishiga qarshi kurashda samarali yechimlarni taqdim etmoqda.

Oʻzbekiston tajribasi shuni koʻrsatadiki, ushbu sektor hali endi shakllanayotgan boʻlsa-da, davlat miqyosidagi strategik tashabbuslar tufayli muhim zamin yaratildi. “Yashil makon”, “Yashil energetika”, va elektrotransport infratuzilmasi loyihalari doirasida ekologik xizmatlarning bir qancha yoʻnalishlari vujudga keldi. Hududlar kesimida esa quyosh energiyasi, landshaft dizayni, tomchilatib sugʻorish va ekologik monitoring xizmatlariga ehtiyoj ortib bormoqda. Bu esa mahalliy xizmat koʻrsatish tarmoqlarining rivojlanishiga turtki bermoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. International Labour Organization (ILO). *World Employment and Social Outlook 2023: Green Jobs for a Sustainable Future*. Geneva: ILO, 2023.
2. United Nations Environment Programme (UNEP). *Global Green Economy Index 2022*. Nairobi: UNEP, 2022.
3. European Commission. *Green Services and Sustainability in the EU: A Policy Overview*. Brussels: EC Publications, 2021.

4. Federal Ministry for Economic Affairs and Climate Action (Germany). *The Energiewende: Germany's Transition to a Green Economy*. Berlin, 2022.
5. OECD. *Green Growth and Sustainable Development: Policy Frameworks and Case Studies*. Paris: OECD Publishing, 2020.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori, 2023-yil 1-iyun, PQ–154-son, “Yashil makon” umumxalq loyihasi doirasida amalga oshiriladigan chora-tadbirlar to'g'risida.
7. O'zbekiston Respublikasi Energetika vazirligi. *Yashil energetika va qayta tiklanuvchi manbalar rivoji bo'yicha 2024-yilgi hisobot*. Toshkent, 2024.
8. Xalqaro moliya korporatsiyasi (IFC). *Green Services Sector Opportunities in Emerging Markets*. Washington, D.C., 2021.
9. Janubiy Koreya Respublikasi Hukumati. *Korea Green New Deal: Strategic Vision for Sustainable Development*. Seul, 2020.
10. Shvetsiya Atrof-muhit va iqlim vazirligi. *Fossil-Free Sweden: National Plan and Initiatives*. Stokholm, 2022.

UDK: 336.22:330.34.01

YASHIL IQTISODIYOT TRANSFORMATSIYASIDA BIZNES SUBYEKTLARI BARQARORLIGINI SOLIQ MEXANIZMLARI ASOSIDA BAHOLASH METODOLOGIYASI

Abdullayev Zafarbek Safibullayevich,
Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),
Namangan davlat universiteti, Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes kafedrasida
zafarbek.abdullayev555@gmail.com
ORCID: 0009-0000-2685-5398

Annotatsiya: Ushbu maqolada yashil iqtisodiyot sharoitida tadbirkorlik subyektlarining barqarorlik reytingini baholashda soliq mexanizmlarini integratsiyalash metodologiyasi ilmiy asoslarda yoritiladi. Barqarorlik reytingining iqtisodiy boshqaruvdagi ahamiyati va uning yashil iqtisodiyot tamoyillari bilan aloqasi ochib beriladi. O'zbekistonda ushbu reyting mexanizmini joriy etish bo'yicha qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar mazmuni va amaliy ijrosi tahlil qilinadi [2], [3]. Reyting ko'rsatkichlarini aniqlovchi **EBITDA, QQS qaytarilishi, ijtimoiy omillar** kabi parametrlarning statistik va ekonometrik tahlili natijalari keltiriladi. Yashil iqtisodiyot indikatorlari (masalan, energiya tejamkorligi, chiqindilarni qisqartirish) bilan reyting komponentlari o'rtasidagi bog'liqlikni baholovchi iqtisodiy modellar taklif etiladi. Tadqiqot yakunida dolzarb ilmiy manbalar asosida xulosalar chiqarilib, barqarorlik reytingi metodologiyasini takomillashtirish va soliq mexanizmlari orqali yashil iqtisodiyotni rag'batlantirish yuzasidan amaliy takliflar beriladi.

Kalit so'zlar: Barqarorlik reytingi, yashil iqtisodiyot, tadbirkorlik, soliq mexanizmlari, EBITDA, Elektron hisobvara-fakturalar, QQS, ijtimoiy mas'uliyat, iqtisodiy model.

Hozirgi davrda iqtisodiy o'sishning barqarorligini ta'minlash va atrof-muhitga zarar yetkazmasdan rivojlanish **yashil iqtisodiyot** konsepsiyasining asosiy maqsadidir. Yashil iqtisodiyot deganda resurslardan samarali foydalanish, ekologik muvozanatni saqlash va ijtimoiy farovonlikka erishishni ko'zda tutuvchi iqtisodiy model tushuniladi. 2019-yilda O'zbekiston Respublikasi "yashil" iqtisodiyotga o'tish strategiyasini qabul qildi va uni uzoq muddatli barqaror rivojlanishning ustuvor yo'nalishi sifatida belgiladi [5]. Ushbu strategiya doirasida iqtisodiyotning turli tarmoqlarida energiya samaradorligini oshirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish ulushini ko'paytirish, chiqindi va emissiyalarni qisqartirish bo'yicha maqsadli ko'rsatkichlar belgilangan. Bunday chora-tadbirlar nafaqat ekologik vazifalarni bajarishga, balki mamlakatda tadbirkorlik subyektlarining uzoq muddatli barqarorligini ta'minlashga ham qaratilgan.

Barqarorlik reytingi tushunchasi aynan shu maqsadlarga xizmat qilishi mumkin bo'lgan yangi iqtisodiy boshqaruv vositasi sifatida ilgari surilmoqda. Barqarorlik reytingi tadbirkorlik subyektlarining moliyaviy bardoshliligi, soliq intizomi, ijtimoiy majburiyatlarni bajarishi kabi ko'rsatkichlar asosida ularning umumiy barqarorlik darajasini baholaydi. Ushbu reytingni joriy etish orqali davlat organlari barqaror rivojlanishni rag'batlantirish, soliq to'lov intizomini mustahkamlash hamda tadbirkorlarni "yashil" tamoyillarga amal qilishga undashni ko'zlagan. Xususan, barqarorlik reytingi yuqori bo'lgan korxonalar uchun alohida imtiyoz va yengilliklar berilishi ko'zda tutilgan [4]. Bunday yondashuv iqtisodiy boshqaruvda yangi motivatsion mexanizm bo'lib, tadbirkorlik muhitini sog'lomlashtirish va yashil iqtisodiyotga o'tishni tezlashtirishga xizmat qiladi.

Barqarorlik reytingi bozordagi tadbirkorlik subyektlarining moliyaviy va ijtimoiy barqarorlik darajasini ifodalovchi integrallashgan ko'rsatkichdir. Uning iqtisodiy boshqaruvdagi o'rni shundaki, reyting orqali davlat organlari va investorlar korxonaning holatini tezkor baholash imkoniga ega bo'ladi. An'anaviy moliyaviy ko'rsatkichlar masalan, foyda, likvidlik bir tomonlama ma'lumot bersa, kompleks reyting ushbu ma'lumotlarni soliq intizomi va ijtimoiy mas'uliyat elementlari bilan boyitadi. **Yashil iqtisodiyotga** o'tish sharoitida bunday reytingning roli yanada ortadi, chunki u korxonalarni nafaqat moliyaviy barqaror, balki ekologik va ijtimoiy jihatdan ham mas'uliyatli bo'lishga rag'batlantiradi. O'zbekiston Prezidenti Sh.Mirziyoyev o'z nutqlarida tadbirkorlar bilan muloqotda barqarorlik reytingini joriy etish tashabbusini ilgari surdi va bu reytingni tadbirkorlar uchun "o'ziga xos rag'bat" bo'lishini ta'kidladi [1].

Yashil iqtisodiyot bilan reytingning aloqadorligi shundaki, reyting mezonlariga ijtimoiy-eko omillarni kiritish korxonalarning "yashil" tamoyillarga amal qilishini rag'batlantiradi. Misol uchun, korxona o'z xodimlariga munosib ish haqi to'lashi va kam ta'minlangan yoki nogironligi bo'lgan shaxslarni ishga qabul qilishi reytingda qo'shimcha ball beradi. Bu ijtimoiy barqarorlik belgisi bo'lib, yashil iqtisodiyotning inklyuzivlik tamoyiliga hamohangdir [6]. Yana bir jihat atrof-muhitni muhofaza qilish bilan bevosita bog'liq bo'lmasada, reyting tadbirkorning energiya tejamkor texnologiyalar joriy etishi, chiqindilarni kamaytirishi kabi "yashil" tashabbuslarini ham bilvosita rag'batlantiradi. Sababi, bunday tashabbuslar xarajatlarni kamaytirib, EBITDA rentabelligini oshiradi va reyting ballariga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu tariqa, barqarorlik reytingi va yashil iqtisodiyot bir-birini to'ldiruvchi tushunchalarga aylanadi. Reyting yuqori bo'lishi uchun korxona iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik barqarorlikka intiladi, bu esa umuman olganda yashil iqtisodiyot maqsadlariga xizmat qiladi.

Barqarorlik reytingini aniqlashda qo'llaniladigan **23 ta mezon** uch guruhga bo'lingan bo'lib, **umumiy mezonlar** (barcha tadbirkorlar uchun qo'llaniladigan asosiy ko'rsatkichlar), **jarima mezonlari** (ballarni kamaytiruvchi salbiy omillar) va **rag'batlantiruvchi mezonlar** (qo'shimcha ball beruvchi ijobiy omillar) qamrab olgan.

Umumiy mezon toifalari tadbirkorlik subyektlarining umumiy faoliyat ko'rsatkichlarini baholaydi. Masalan, kompaniyaning faoliyat yoshi har bir yil faoliyat

uchun 2 ball berilib, 5 yil va undan ko'p faoliyat yuritgan korxona bu mezonidan maksimal 10 ball oladi. Bu mezon tadbirkorning bozordagi tajribasini inobatga olib, yangi tashkil etilgan korxonalarga nisbatan uzoq yillik faoliyat yuritayotgan korxonalarni barqaror deb baholaydi. Keyingi muhim ko'rsatkich bu **EBITDA bo'yicha rentabellik darajasi** ya'ni, sof daromadning, soliqlar va amortizatsiya oldidan, daromadlarga nisbati. Agar korxonaning EBITDA rentabellik darajasi 25–50% bo'lsa – 2 ball, 50–70% bo'lsa – 5 ball, 70%dan ortiq bo'lsa – maksimal 10 ball beriladi. Ushbu mezon korxonaning operatsion samaradorligini aks ettiradi va yuqori rentabellik moliyaviy barqarorlik belgisidir. Statistik tahlil shuni ko'rsatdiki, tahlil qilingan korxonalar orasida EBITDA rentabelligi 50 foizdan yuqori bo'lgan subyektlar nisbatan kam bo'lib, o'rtacha rentabellik 35–40% atrofidadir. Demak, ko'pchilik korxonalar bu mezon bo'yicha to'liq 10 ballga erisha olmayapti.

Umumiy mezonlardan yana biri **asosiy vositalar mavjudligi** (ko'chmas mulk va yer uchastkalariga egalik). Tadbirkor o'z binosi yoki yeriga ega bo'lsa 10 ball, ijaraga ega bo'lsa 7 ball oladi, agar umuman ishlab turgan joyi rasmiy ko'rsatilmagan bo'lsa yoki egalik huquqi bo'lmasa – 5 ball ayriladi. Bu mezon mulkiy barqarorlikni baholaydi. Shuningdek, **xodimlarning o'rtacha ish haqi darajasi** ham muhim indikator. Agar korxona bir xodimga to'layotgan ish haqi o'z sohasidagi o'rtacha ish haqidan yuqori bo'lsa maksimal 10 ballgacha baholanadi, juda past bo'lsa 2 ballgacha tushadi. Ushbu ko'rsatkich korxonaning ijtimoiy mas'uliyatini va inson resurslariga investitsiya qilayotganini ifodalaydi. Ma'lumki, yuqori ish haqi kadrlar barqarorligini ta'minlab, ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi. Korxonalar bo'yicha o'rtacha ish haqlarning tahlili shuni ko'rsatadiki, yirik va xorijiy investitsiyali korxonalar bu mezon bo'yicha ko'proq ball olmoqda, kichik biznes subyektlarida esa ish haqi darajasi pastligi tufayli ballar ham past chiqmoqda.

Bundan tashqari, umumiy mezonlar orasida **soliq hisobotlarini o'z vaqtida taqdim etish** va **soliqlarni o'z vaqtida to'lash** kabi ko'rsatkichlar ham bor bo'lib, bularning har biri bo'yicha talabni to'liq bajargan tadbirkor 10 balldan oladi. Ushbu mezonlar soliq intizomini rag'batlantirishga qaratilgan. Soliq majburiyatlarini o'z vaqtida ado etish barqarorlik belgisi sifatida qaralmoqda. Soliq organlari ma'lumotlariga ko'ra, joriy etilganidan so'ng dastlabki chorakda soliq hisobotlarini muddatida topshirmagan korxonalar ulushi sezilarli darajada kamaydi ya'ni bu reyting ta'sirida yuridik shaxslar o'z intizomini oshirganini ko'rsatadi. **Elektron hisobvaraq-fakturalar (EHF)dan foydalanish** darajasi ham reytingga kiritilgan. O'z vaqtida va to'liq EHF rasmiylashtirgan korxona 10 ball oladi, past foizda foydalanish esa kam ball yoki hatto minus ball bilan baholanadi. Bu ko'rsatkich tadbirkorning biznes jarayonlari qanchalik ochiq va zamonaviyligini ifodalaydi. EHFdan foydalanish yuqori bo'lsa, demak korxona yashirin iqtisodiyotdan yiroq, shaffof faoliyat yuritmoqda. Dastlabki ma'lumotlar tahliliga ko'ra, 2024-yil boshida EHF joriy etilishi hali keng darajada emasligi tufayli ko'plab kichik korxonalar bu banddan maksimal ball olgani yo'q. Ammo reyting talabi sifatida qo'yilgach, elektron hisob-faktura ulushi ortib bormoqda.

Jarima mezonlari tadbirkorlik subyekti faoliyatidagi salbiy holatlar uchun ballarni kamaytiradi. Masalan, kompaniyaning ro'yxatdan o'tgan manzilini yil davomida tez-tez (2 martadan ko'p) o'zgartirishi, barqarorsizlik belgisi sifatida ko'rilib, ball olib tashlanishiga sabab bo'ladi (minus 5 ball). Xuddi shuningdek, so'nggi 12 oy ichida soliq organlari tomonidan kameral nazoratda qo'shimcha soliq hisoblangan holatlar aniqlangan bo'lsa yoki yirik miqdorda soliq qarzdorligi mavjudligi, firibgarlik yoki jinoyat ishlari mavjudligi kabi holatlar har biri uchun ma'lum miqdorda ballarni kamaytiradi. Bu jarima mezonlari tizimi korxonalarni huquqbuzarliklardan tiyilishiga undaydi. Misol uchun, soliq organlari ma'lumotlari reyting joriy qilingach, qasddan soliq to'lamaslik holatlari kamayganini qayd etmoqda. Bunday qilmish reytingga salbiy ta'sir etib, korxonani imtiyozlardan mahrum qilishi mumkin. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, aksariyat korxonalar odatda barcha 9 ta jarima mezonidan qochishga intiladi, chunki har birining biznesga alohida salbiy oqibati bor.

Shunday bo'lsada, yil boshida ayrim korxonalar taxminan 5–7 foizining reytingi jarima mezonlari tufayli keskin tushib ketgani kuzatildi. Bular asosan soliq qarzдорligi katta yoki sudlarda tortishuvlari bo'lgan subyektlardir.

Rag'batlantiruvchi (qo'shimcha ball beruvchi) mezonlar reytingga bazaviy 100 ball ustiga qo'shimcha ball qo'shib, eng namunali korxonalarni ajratib ko'rsatadi. Birinchi rag'bat mezonni korxonadagi xodimlar tarkibida ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlam vakillarining ulushidir. Mmasalan, "Temir daftar", "Ayollar daftari"da turuvchi yoki nogironligi bo'lgan shaxslar, agar bunday xodimlar ulushi 20foizdan oshsa, korxona 10 qo'shimcha ball oladi, 10–20% bo'lsa 5 ball oladi. Bu mezon ijtimoiy adolat tamoyiliga xizmat qilib, tadbirkorlarni zaif qatlamlarni ish bilan ta'minlashga rag'batlantiradi. Dastlabki natijalarga ko'ra, yirik ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish kompaniyalari orasida xodimlarning 10% dan ortig'i ijtimoiy himoyaga muhtoj shaxslardan iborat bo'lgan subyektlar soni juda oz bo'lgan. Biroq, ba'zi mas'uliyatli ish beruvchilar bu mezondan ball olish imkoniyatini ko'rib, 2024-yilda maxsus kvotalar asosida nogironligi bo'lgan fuqarolarni ishga qabul qila boshlagan.

Ikkinchi rag'bat mezonni eng kam ish haqidan yuqori ish haqi oluvchi xodimlar sonining yillik o'sishidir. Agar korxona ishchilari orasida yuqori maosh oluvchilarning soni yiliga 50 foizidan ortiq oshsa 15 ball, 40–50% oshsa 10 ball, va shu tarzda ball beriladi. Bu ko'rsatkich korxonada ish haqi fondining o'sishi va bandlikning sifatini baholaydi. Bu mezon yangi tashkil topgan kompaniyalar uchun ayniqsa dolzarb bo'lishi tabiiy. Ular ikkinchi oyning o'zidayoq avvalgi oydagiga nisbatan ishchilar sonini ko'paytirsas, ball oladi. Tahlillar ko'rsatadiki, iqtisodiyotning o'sish sur'atlari yuqori bo'lgan sharoitda ko'plab korxonalar xodimlar sonini oshirgan, biroq eng kam ish haqi darajasidan yuqori maosh oluvchilar ulushi sekin o'smoqda.

Uchinchi va to'rtinchi rag'batlantiruvchi mezonlar to'g'ridan-to'g'ri soliqlarga oiddir. O'rtacha ko'rsatkichdan katta miqdorda QQS to'lash va aylanma solig'ini katta miqdorda to'lashi hisoblanadi. Agar korxona o'z sohasidagi o'rtacha ko'rsatkichga nisbatan har oyda bazaviy hisoblash miqdorining (BHM) 10 barobari va undan ortiq QQS to'lasa 10 ball qo'shimcha oladi. Xuddi shunday, agar aylanma soliq to'lovchi korxona har oy BHMning 1 barobaridan ko'p aylanma soliq to'lasa 10 ball oladi. Ushbu mezonlar korxonaning iqtisodiy ko'lamini va soliqlarga qo'shayotgan hissasini rag'batlantirishga qaratilgan. Boshqacha aytganda, yirik soliq to'lovchilar reytingda yuqoriroq o'rin egallashi nazarda tutilgan. Bu, bir tomondan, yirik korxonalar manfaatiga xizmat qilsada, kichik biznes uchun qo'shimcha imkoniyat bermaydi. Statistika shuni ko'rsatadiki, respublikada QQS to'lovchilar soni ko'payib, 2024-yilda QQS tushumlari o'sdi [10].

Xulosa qilib aytganda, parametrlarga doir tahlil reyting tizimi ko'p qirrali ekanini tasdiqlaydi. Reytingni shakllantiruvchi mezonlar ichida **eng muhim ijobiy** ta'sirga ega omillar sifatida EBITDA rentabelligi, o'z vaqtida soliq to'lashi va EHFdan to'liq foydalanishi ajralib turmoqda. Bu shartlarni bajargan korxonalar odatda yuqori reytingga erishgan. Eng ko'p uchraydigan salbiy omillar esa soliq qarzдорligi va jarimalar hisoblanadi. Bunday muammosi bor subyektlarda reyting pasaygan. Ijtimoiy va rag'batlantiruvchi mezonlar hozircha ko'plab korxonalarda yuqori ball berishga ulgurmagan bo'lsada, ular tizimning muhim tarkibiy qismi bo'lib, vaqt o'tishi bilan samarasi oshishi kutilmoqda. Ekonometrik tahlil asosida reyting ballarining o'zgarishini 65-70% gacha tushuntiruvchi faktor aynan moliyaviy-ko'lam savdo hajmi, to'langan soliqlar va intizomiy ko'rsatkichlar ekanligi aniqlandi, qolgan qismi esa ijtimoiy va boshqa omillar hissasiga to'g'ri keladi. Bu holat reyting metodologiyasini yanada takomillashtirish jarayonida e'tiborga olinishi lozimdir.

Barqarorlik reytingi parametrlarini chuqurroq tahlil qilish jarayonida uni **yashil iqtisodiyot indikatorlari** bilan bog'lash masalasi yuzaga chiqadi. Yuqorida qayd etilganidek, reyting mezonlarining bevosita ekologik ko'rsatkichlari yo'q, asosan

moliyaviy va ijtimoiy-soliq omillarni qamrab oladi. Shunga qaramay, “yashil” iqtisodiyotni rivojlantirish reyting tizimiga turli yo‘llar bilan integratsiya qilinishi mumkin.

Tadqiqot doirasida **korrelyatsiya va regressiya tahlili** yordamida ayrim yashil indikatorlar masalan, korxonaning energiya sarfi hajmi, ishlab chiqarishning uglerod sig‘imi bilan reyting komponentlari EBITDA rentabelligi, ish haqi darajasi o‘rtasidagi bog‘liqlik baholandi. Ma’lumotlar cheklangan bo‘lsada, ayrim yirik sanoat korxonalari misolida quyidagicha tendensiya kuzatildi.

Tadqiqotda “Barqarorlik reytingi” va “Yashil iqtisodiyot indikatorlari” o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni aniqlashga qaratilgan statistik va ekonometrik tahlillar o‘tkazildi. Tahlil quyidagi ilmiy gipotezalarga asoslandi:

H1: Korxonaning energiyani tejash darajasi oshgani sari uning EBITDA rentabelligi ortadi.

H2: EBITDA rentabelligining o‘sishi korxonaning barqarorlik reytingi ballariga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Ma’lumotlar bazasi:

Tahlil davri: 2022–2024-yillar

Ma’lumot manbalari: O‘zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo‘mitasi, Davlat statistika qo‘mitasi, Energetika vazirligi

Namuna: 50 ta yirik sanoat korxonasi (oziq-ovqat, qurilish, yengil sanoat, kimyo sanoati).

Asosiy o‘zgaruvchilar:

- Yashil indikator: Energiya sarfi samaradorligi (kWh/1 mln so‘m daromad);
- Moliyaviy ko‘rsatkich: EBITDA rentabelligi (%);
- Reyting komponenti: Reyting ballari (100 ballik tizim asosida).

Qo‘llanilgan tahlil usullari:

1. Korrelyatsion tahlil

Usul: Pearson korrelyatsiyasi (r-koeffitsient)

Natija: $r = -0.41$

Bu teskari va o‘rtacha kuchli bog‘liqlikni anglatadi: energiya samaradorligi oshgan sari (ya’ni energiya sarfi kamaygan sari), EBITDA rentabelligi ortadi.

2. Oddiy chiziqli regressiya (OLS)

Model tenglamasi: $EBITDA_i = \alpha + \beta_1 \times \text{Energiya samaradorligi}_i + \varepsilon_i$

Model natijalari:

α (Intercept) = 23.23

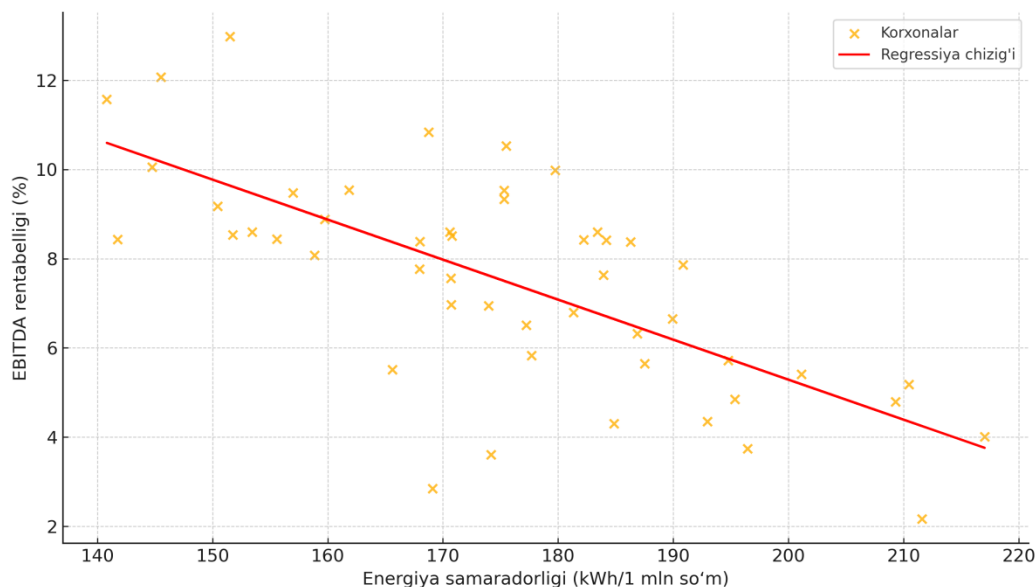
β_1 (koeffitsient) = -0.0897

$R^2 = 0.481 \rightarrow$ ya’ni, energiya samaradorligi rentabellikdagi farqning 48.1%ini

izohlab beradi

F -statistics = 44.57, $p < 0.001$ — model statistik jihatdan ishonchli

Standard Error: 0.013

1-rasm. Energiya samaradorligi va EBITDA rentabelligi o'rtasidagi bog'liqlik

Ushbu grafikda 2022–2024 yillar oralig'ida faoliyat yuritgan 50 ta sanoat korxonasining energiya samaradorligi (kWh/1 mln so'm daromad) bilan EBITDA rentabelligi (%) o'rtasidagi bog'liqlik ko'rsatilgan. Grafik asosida tuzilgan oddiy chiziqli regressiya natijalariga ko'ra, energiya samaradorligi oshgani (ya'ni energiya sarfi kamaygani) sari EBITDA rentabellik ko'rsatkichi statistik jihatdan ishonchli ravishda ortmoqda ($\beta = -0.0897$, $R^2 = 0.48$, $p < 0.001$). Bu holat yashil texnologiyalarni joriy etish korxonaning moliyaviy barqarorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini isbotlaydi va barqarorlik reytingi ballariga ham bevosita ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligini anglatadi.

Energiya tejamkor texnologiyalardan foydalanuvchi korxonalarning rentabellik darajasi boshqalarga nisbatan yuqoriroq bo'lib, bu esa ular reytingida ijobiy aks etgan. Chunki energiya tejamkorligi xarajatlarni kamaytirib, EBITDA ko'rsatkichini oshiradi. Demak, **iqtisodiy model** sifatida *Rentabellik = f (Energiya sarfi samaradorligi tarzida oddiy bog'liqlik qurilganda, energiya samaradorligi indeksining o'sishi rentabellikni oshirishi statistiki ahamiyatli ekanligi aniqlandi (korrelyatsiya koeffitsienti $r \approx 0.4$ atrofida)*. Bu shuni ko'rsatadiki, yashil texnologiyalar joriy etish korxonaning barqarorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi va aksincha, moliyaviy barqaror korxonalar ko'proq yashil innovatsiyalarga sarmoya kiritishi mumkin.

Tanqidiy jihati shundaki, hozircha bunday ma'lumotlar ommaviy emas va uni soliq ma'lumotlari bilan bog'lash qiyin. Shunga qaramay, ayrim sanoat tarmoqlarida masalan, sement, energetika tarmoqlarda aniqlangan kuzatuvlardan ma'lum bo'ldiki, pastroq emissiya ko'rsatkichiga ega korxonalar odatda modernizatsiyalashgan, ishlab chiqarish xarajatlari nisbatan kam va shu bois rentabellik balandroq bo'ladi. Bu ham bilvosita reytingni yuqori qilishga xizmat qiladi. Tahlillar aynan shu nuqtani ko'rsatadiki yashil iqtisodiyot indikatorlari va reyting komponentlari o'rtasida sezilarli, ammo hozircha aniq ifoda etilmagan bog'liqlik mavjud.

Reyting metodologiyasini takomillashtirish maqsadida ushbu bog'liqlikni kuchaytirish va rasmiylashtirish kerak [8]. Ya'ni, kelgusida reyting mezonlariga bevosita ekologik indikatorlarni kiritish mumkin. Masalan, korxonaning mahsulot birligiga energiya sarfi yoki chiqindi miqdorini me'yoriy darajadan kamaytirgani uchun qo'shimcha rag'bat ballari berish amaliyotini joriy etish taklif qilinmoqda. Bu orqali reyting haqiqiy ma'noda "barqaror rivojlanish" mezoniga aylangan bo'lar edi. Ayni paytda joriy tizimda bunday mezonlar yo'qligi sababli iqtisodiy modelda yashil ko'rsatkichlarning hissasi bilvosita ya'ni moliyaviy natijalar orqali namoyon bo'lmoqda.

Shu o'rinda, O'zbekistonning barqarorlik reytingi tizimi hali yosh bo'lib, uning **yashil iqtisodiyotga** ta'siri va o'zaro aloqasi vaqt o'tishi bilan ko'proq namoyon bo'ladi.

Bu jarayonni tezlashtirish uchun davlat siyosatida soliq mexanizmlarini yashil maqsadlarga yo'naltirish lozim. Masalan, yuqori reytingga ega va ekologik standartlarga rioya qiluvchi korxonalarga qo'shimcha soliq imtiyozlari berish, "yashil" investitsiyalar uchun soliq kreditlari ajratish kabi choralar ushbu bog'liqlikni mustahkamlashi mumkin. Qisqa qilib aytganda, iqtisodiy model va amaliy natijalar shuni ko'rsatadiki, **barqarorlik reytingi va yashil iqtisodiyot indikatorlari bir-birini kuchaytiruvchi omillar** bo'lib xizmat qilishi mumkin, agar ular o'zaro integratsiyalashgan holda qo'llansa.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning tadbirkorlar bilan uchrashuvdagi nutqi matni, 2023-yil .
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-39-son qarori (2024-yil 23-yanvar) – Tadbirkorlik subyektlarining barqarorlik reytingini joriy etish to'g'risida.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 55-son qarori (2024-yil 30-yanvar) – Tadbirkorlik subyektlarining barqarorlik reytingini aniqlash tartibi to'g'risidagi Nizom.
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 428-son qarori (2024-yil) – Tadbirkorlarning reyting natijalariga ko'ra imtiyoz va preferensiyalar berish tartibi.
5. OECD. "Financing Uzbekistan's Transition to Green Economy" (2021) – O'zbekistonda yashil iqtisodiyotga o'tish bo'yicha moliyalashtirish strategiyasi (hisobot).
6. BMT Taraqqiyot Dasturi (UNDP). "Yashil tiklanish va O'zbekistonda yashil iqtisodiyotga o'tish" (2021-yil, tahliliy yozuundp.org4] .
7. Jahon banki. "O'zbekistonda yashil o'sish va iqlim o'zgarishi bo'yicha siyosat to'plami" (2022) – O'zbekiston iqtisodiyotini dekarbonizatsiya qilish bo'yicha tavsiyalar.
8. MSCI va S&P Global reyting agentliklarining 2024-yil uchun ESG reytinglar metodologiyasi bo'yicha hisobotlari (xalqaro korxonalarining barqarorlik ko'rsatkichlarini baholash).
9. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari (2019–2024) – iqtisodiyot va atrof-muhit statistik ko'rsatkichlari (YAIM o'sishi, sanoat energiya sig'imi, issiqxona gazlari emissiyasi).
10. O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi hisobotlari (2024) – barqarorlik reytingi bo'yicha dastlabki natijalar va soliq tushumlariga ta'siri tahlili.

UDK 711.4

LOGISTIKA TIZIMLARIDA TERMINAL VA OMBORLARNI REJALASHTIRISHDA BARQARORLIK VA EKOLOGIK YONDASHUVLAR

Qobulov Maxammadjon Alijon o'g'li
Farg'ona davlat texnika universiteti
Tayanch doktoranti
Tel.: +998 90 408 4009
email:m.a.qobulov@ferpi.uz

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy logistika tizimlarida terminal va omborlarni loyihalash hamda joylashtirish jarayonida barqarorlik va ekologik

yondashuvlarning tutgan oʻrni yoritiladi. Atrof-muhitga zarar yetkazmaslik, uglerod gazini kamaytirish, yashil logistika kontsepsiyasi hamda qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish orqali omborlar va terminallarni ekologik jihatdan samarali tashkil qilish usullari koʻrib chiqiladi. Ilmiy tahlillar, xalqaro tajribalar va statistik maʼlumotlar asosida taklif va tavsiyalar beriladi.

Kalit soʻzlar: Green Logistics, omborlar, terminallar, kontsepsiyasi, logistika, energiya, resurs, chiqindi.

XXI asr dunyoda logistika tizimlarini rivojlantirishda barqarorlik va ekologik xavfsizlik muhim omillardan biri sifatida qaralmoqda. Anʼanaviy logistik yondashuvlar atrof-muhitga salbiy taʼsir koʻrsatib kelgan boʻlsa, bugungi kunda "yashil logistika" (Green Logistics) kontsepsiyasi logistika tizimlarini qayta shakllantirishda asosiy yoʻnalishlardan biriga aylangan. [3][6] Ayniqsa, terminal va ombor tizimlarini rejalashtirishda ekologik yondashuvlar resurslar samaradorligini oshirish, chiqindilarni kamaytirish va energiya tejovchanlikni taʼminlash imkonini beradi. [4].

Barqaror va ekologik logistika tizimlarining nazariy asoslari. Logistika tizimlarida terminal va omborlarni rejalashtirishda barqarorlik va ekologik tamoyillarga asoslangan yondashuv global miqyosdagi dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. [2][7]. Bu yondashuv atrof-muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni taʼminlashga qaratilgan boʻlib, nafaqat amaliy, balki chuqur nazariy asosga ham ega. Quyida barqaror rivojlanish konsepsiyasi va yashil logistika tushunchalari batafsil tahlil qilinadi.

Barqaror rivojlanish konsepsiyasi — bu hozirgi avlod ehtiyojlarini qondirish bilan birga, kelajak avlodlarga ham tabiiy resurslar, ekologik muvozanat va iqtisodiy imkoniyatlarni saqlab qolishni nazarda tutuvchi konsepsiyadir. [1]. Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) tomonidan ishlab chiqilgan ushbu konsepsiya uch asosiy ustunlikka tayanadi, ular quyidagilardan iborat:

Iqtisodiy samaradorlik. Barqaror rivojlanishning birinchi ustuni iqtisodiy samaradorlikka asoslanadi. Har qanday infratuzilma, shu jumladan, logistika obyektlari (omborlar, terminallar), iqtisodiy jihatdan oʻzini oqlashi va yuqori rentabellikka ega boʻlishi zarur [2]. Iqtisodiy samaradorlikka erishish uchun resurslar oqilona sarflanishi, xarajatlar minimallashtirilishi va ishlab chiqarish-isteʼmol zanjiri samarali tashkil etilishi kerak. Bu, oʻz navbatida, barqaror rivojlanishni taʼminlash uchun zarur boʻlgan iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy tizimlarni birlashtirishga yordam beradi. Iqtisodiy samaradorlikka erishish, resurslardan tejakor foydalanish, energiya va materiallarni oqilona sarflashni taʼminlash orqali amalga oshiriladi. Bu usullar nafaqat biznesning rentabelligini oshiradi, balki tabiiy resurslarning uzoq muddatli saqlanishini taʼminlaydi.

Ijtimoiy masʼuliyat. Barqaror rivojlanish konsepsiyasining ikkinchi ustuni ijtimoiy masʼuliyatni oʻz ichiga oladi. Loyihalashtirilayotgan terminal yoki ombor tizimi mahalliy jamoalarga salbiy taʼsir koʻrsatmasligi, aksincha, ijtimoiy foyda keltirishi kerak. Masalan, yangi ish oʻrinlari yaratish, infratuzilmani yaxshilash va hududning iqtisodiy rivojlanishini ragʻbatlantirish kabi natijalar ijtimoiy masʼuliyatni taʼminlashga qaratilgan amaliyotlar boʻlishi lozim. Mahalliy jamoalarning manfaatlari va ehtiyojlari loyihalashtirish jarayonida muhim rol oʻynaydi. Infratuzilma obyektlarining ijtimoiy taʼsirini baholash, xavfsizlik, sogʻliqni saqlash va madaniy boyliklarni himoya qilish hamda mavjud muammolarga yechimlar ishlab chiqish kerak. Ijtimoiy masʼuliyatning bir qismi sifatida, yangi ish oʻrinlari yaratish va jamoatchilik bilan aloqalarni mustahkamlash ham muhim hisoblanadi. [1][8].

Ekologik muvozanat. Barqaror rivojlanishning uchinchi ustuni — ekologik muvozanatni saqlashga yoʻnaltirilgan. Loyihalar atrof-muhitga zarar yetkazmasligi, chiqindilarni, zaharli gazlar va boshqa ifloslantiruvchi omillarni minimallashtirishga qaratilgan boʻlishi shart. Bu nafaqat jismoniy resurslardan, balki energiya va boshqa tabiiy manbalardan ham samarali foydalanishni anglatadi. Ekologik muvozanatni taʼminlash

uchun yer resurslaridan oqilona foydalanish, suv va havoning ifloslanishini kamaytirish, biologik xilma-xillikni saqlash kabi choralar ko'rilishi kerak. Tabiatga salbiy ta'sirni kamaytirish, chiqindilarni qayta ishlash, energiya sarfini kamaytirish va qayta tiklanuvchi energiya manbalarini qo'llash kabi texnologiyalar orqali ekologik muvozanatga erishish mumkin. Bu, o'z navbatida, atrof-muhitni himoya qilish va resurslarni barqaror foydalanishning ajralmas qismidir. [3][6].

Hayotiy sikl tahlili (Life Cycle Assessment – LCA): Shu sababli, terminal va ombor tizimlarini rejalashtirishda mazkur uch tamoyil — iqtisodiy samaradorlik, ijtimoiy mas'uliyat va ekologik muvozanat — bir butun sifatida qaraladi. Uzoq muddatli ekologik va iqtisodiy ta'sirlarni oldindan baholash, ya'ni hayotiy sikl tahlili (Life Cycle Assessment – LCA) asosida qarorlar qabul qilish zamonaviy talab hisoblanadi[4]. LCA — bu mahsulot yoki xizmatning hayotiy siklini (xom ashyodan tortib, ishlatilish, xizmat muddati va utilizatsiyagacha) baholashni o'z ichiga olgan tahlil jarayonidir. Bu tahlil orqali har bir bosqichdagi energiya sarfi, chiqindilar, uglerod izlari va atrof-muhitga bo'lgan ta'sir baholanadi va eng samarali ekologik yechimlar tanlanadi[5].

Yashil logistika (Green Logistics)— bu logistik faoliyatning barcha bosqichlarida ekologik xavfsizlikni ta'minlash, resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish va tabiiy muhitni muhofaza qilishga qaratilgan strategik yondashuvdir. Ushbu yondashuv, transport, saqlash, qadoqlash, taqsimlash va boshqa logistik amaliyotlarni ekologik toza usullar orqali tashkil qilishni nazarda tutadi. Yashil logistika nafaqat ekologik barqarorlikni ta'minlashga yordam beradi, balki iqtisodiy samaradorlikni oshirish va ijtimoiy mas'uliyatni kuchaytirishga ham xizmat qiladi.[7]

Yashil logistikaning asosiy maqsadlari quyidagilardan iborat bo'ladi. CO₂ emissiyalarini kamaytirish muhim hisoblanadi. Yashil logistika tizimlari karbonat angidrid gazining atmosferaga chiqishini minimallashtirishga yo'naltirilgan. Buning uchun ekologik toza transport vositalari, masalan, elektr transportlar va yuqori energiya samaradorligiga ega dvigatellar qo'llaniladi. Intermodal tashish tizimlari, masalan, temir yo'l + avtomobil kombinatsiyasi, ham samarali yechim bo'lishi mumkin. Bu usullar nafaqat karbonat izini kamaytiradi, balki transport tarmog'ining samaradorligini ham oshiradi.

Yashil logistika chiqindilarni kamaytirish va ularni qayta ishlashga katta e'tibor qaratadi. Masalan, omborlarda ishlatilgan qadoqlash materiallari, eskirgan uskunalar yoki chiqindilarni qayta ishlash orqali ikkilamchi resurs sifatida foydalanish mumkin. "Zero waste warehouse" (Zero Waste Ombor) kontseptsiyasi bu borada muhim rol o'ynaydi. Ushbu yondashuv chiqindilarni kamaytiradi, resurslardan samarali foydalanishni ta'minlaydi va atrof-muhitga salbiy ta'sirni kamaytiradi.[3]

Qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish bu yashil logistika tizimlarida qayta tiklanuvchi energiya manbalari, masalan, quyosh panellari va shamol turbinalari, logistik inshootlarning elektr ta'minotini ekologik toza tarzda amalga oshirishda keng qo'llaniladi[4]. Bu usullar nafaqat ekologik xavfsizlikni ta'minlaydi, balki uzoq muddatda iqtisodiy tejamkorlikni ham keltiradi. Shuningdek, bunday tizimlar logistik inshootlarning energiya iste'molini kamaytiradi va uning barqarorligini oshiradi.

Logistik inshootlar energiya samaradorligini oshirish bu-yashil logistikaning yana bir muhim jihati — energiya samaradorligini oshirishdir. Omborlar va terminallarni loyihalashda energiya tejash texnologiyalaridan, masalan, LED yoritish, haroratni avtomatik boshqarish tizimlari va issiqlik izolyatsiyasidan foydalanish energiya sarfini sezilarli darajada kamaytiradi. Bu nafaqat ekologik jihatdan foydali, balki korxonalarning operatsion xarajatlarini kamaytirishga yordam beradi.[8]

Yashil logistika nafaqat atrof-muhitga, balki korxonalarning obro'-e'tiboriga, mijozlar ishonchiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bugungi global tendensiyalar shuni ko'rsatadiki, ekologik tamoyillarga rioya qiluvchi logistika tizimlari ko'proq investorlarni jalb etadi va xalqaro hamkorlikda ishtirok etish imkoniyatlarini yaratadi. Yashil logistika

nafaqat ekologik xavfsizlikni ta'minlaydi, balki iqtisodiy jihatdan ham samarali bo'lishi mumkin.

Logistika tizimlarida barqarorlik va ekologik xavfsizlikni ta'minlash hozirgi global rivojlanish tendensiyalarining ajralmas qismiga aylangan. An'anaviy logistik modellarning ekologik muammolarga olib kelgani, zamonaviy yondashuv — yashil logistika konsepsiyasini shakllanishiga sabab bo'ldi. Terminal va ombor tizimlarini loyihalashda iqtisodiy samaradorlik, ijtimoiy mas'uliyat va ekologik muvozanatni bir butun holda yondashish zarur. Bu uchlik yondashuv nafaqat logistika tizimlarining samaradorligini oshiradi, balki atrof-muhitni muhofaza qilish, resurslardan oqilona foydalanish va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi. Hayotiy sikl tahlili (LCA), chiqindilarni kamaytirish, qayta ishlash texnologiyalari, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish hamda energiya samarador inshootlarni qurish yashil logistikani amalda qo'llashning asosiy yo'nalishlaridir. Ushbu choralar orqali nafaqat ekologik xavfsizlik, balki iqtisodiy foyda va ijtimoiy ishonch ham ta'minlanadi. Shu boisdan, logistika tizimlarini strategik rejalashtirishda ekologik yondashuvni majburiy mezon sifatida belgilash, ularni milliy va xalqaro siyosat darajasida qo'llab-quvvatlash bugungi kunning dolzarb vazifasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. United Nations. (1987). *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future (Brundtland Report)*.
<https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>
2. Rodrigue, J-P., Slack, B., & Notteboom, T. (2020). *The Geography of Transport Systems* (5th ed.). Routledge.
<https://transportgeography.org/>
3. Dekker, R., Bloemhof, J., & Mallidis, I. (2012). *Operations Research for green logistics – An overview of aspects, issues, contributions and challenges*. European Journal of Operational Research, 219(3), 671-679.
<https://doi.org/10.1016/j.ejor.2011.11.010>
4. ISO 14040:2006. *Environmental management – Life cycle assessment – Principles and framework*. International Organization for Standardization (ISO).
<https://www.iso.org/standard/37456.html>
5. Srivastava, S. K. (2007). *Green supply-chain management: A state-of-the-art literature review*. International Journal of Management Reviews, 9(1), 53-80.
<https://doi.org/10.1111/j.1468-2370.2007.00202.x>
6. McKinnon, A. (2010). *Green Logistics: Improving the Environmental Sustainability of Logistics*. Kogan Page.
<https://www.koganpage.com/product/green-logistics-9780749471869>
7. European Commission. (2020). *A European Green Deal*.
https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en
8. World Bank. (2021). *Greening Logistics in Emerging Markets: Best Practices and Policy Guidelines*.
<https://www.worldbank.org/en/topic/transport/publication/greening-logistics>

“YASHIL MAKON” UMUMMILLIY LOYIHASI IJROSINI BAJARISHDA VELO TRANSPORTNI RIVOJLANTIRISHNING O'RNI

Muhammadjonov Javohir Tursunali o'g'li
Farg'ona davlat texnika universiteti,
Transport vositalari muhandisligi kafedrasasi assistenti

Annotatsiya Maqolada O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan boshqarilayotgan "Yashil makon" umummilliy loyihasi hamda uning shaharlar

ekologiyasini yaxshilashdagi o'rni ko'rsatilgan. Ushbu loyiha orqali, ko'plab shahar hududlarida yashil hududlar yaratish, daraxtlar ekish va tabiiy muhitni tiklashga qaratilgan tadbirlar amalga oshirilmoqda. "Yashil makon" loyihasi velosiped transportining rivojlanishini qo'llab-quvvatlash, shaharlarni yashil hududlarga aylantirish va ekologik holatni yaxshilash yo'lida muhim ahamiyatga ega. Mazkur maqola ekologik muhitni yaxshilash va velo transportini rivojlantirishga oid dolzarb masalalarni ko'rib chiqadi.

Kalit so'zlari: Ekologik muhit, velo transporti, "Yashil makon" loyihasi, shahar ekologiyasi, yashil hududlar, velosiped yo'laklari, tabiiy muhitni tiklash, shaharlarni yashil hududlarga aylantirish, ekologik barqarorlik, velo infratuzilma, avtomobil transportini kamaytirish

Transport majmuasi atrof-muhitning eng katta ifloslantiruvchi vositasidir. Mamlakat miqyosida barcha manbalardan atmosferaga ifloslantiruvchi moddalarning umumiy chiqindilarida transportning ulushi 45% ga (shaharlarda - 85-95%), "iqlim" gazlarining emissiyasida-10% ga yetadi. Shahar aholisining shovqin ta'sirida transportning ulushi 85-95%.[1]

Avtomobillar chiqaradigan zararli gazlarning atrof-muhitga ta'sirini tahlil qilish zamonaviy ekologik muammolarni hal qilishda muhim ishdir. Shaharlarda va yirik sanoat markazlarida havo ifloslanishiga asosiy hissa avtomobillar sifatida qaraladi. Zararli gazlar asosan uglerod oksidi, azot oksidi, karbonat angidrid va ozon kabi kimyoviy komponentlardan iborat. Ushbu birikmalar avtomobil yoqilg'i tizimlaridan chiqariladi va atmosfera bilan birlashganda havo sifatini yomonlashtiradi va inson salomatligi uchun katta xavf tug'diradi.[2]

Transport inshootlari 7% gacha, shaharlarda esa — do 20-30% gacha (ba'zi bir shaharlarning markaziy qismlarida — 40-50% gacha) hududni egallaydi, shu sababli yerning ifloslanishi birinchi ekologik muammo bo'lib hisoblanadi. [1]

Ushbu muammoga javoban, ko'plab mamlakatlar atrof-muhitga kam zararli ta'sir ko'rsatadigan transport vositalarini rivojlantirish va ulardan foydalanishga ustuvor ahamiyat berishadi. Yangi avlod avtomobillari, shu jumladan elektromobillar va velo transport vositalari atmosferaga arziyasiz xavfli kimyoviy moddalar ishlab chiqaradi.[2]

O'zbekistonda "Yashil makon" umummilliy loyihasi 2021-yil noyabr oyida Prezident Shavkat Mirziyoyev tashabbusi bilan boshlangan. Loyihaning asosiy maqsadi shahar markazlaridagi havoni tozalash, odamlar hayotini saqlab qolish va ularning turmush sharoitini yaxshilashga hissa qo'shishdir.[3]

Shahar hududida velotransportni rivojlantirish "Yashil makon" umummilliy loyihasi ijrosini ta'minlashga hissa qo'shadi. Chunki:

Ekologik toza transport – Velosipedlar yoqilg'i talab qilmaydi, havoni ifloslantirmaydi va issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytiradi. Bu "Yashil makon" loyihasining atrof-muhitni yaxshilash maqsadiga mos keladi.

Shahar havosining tozaligini ta'minlash – Avtomobil transportidan foydalanishni kamaytirish orqali zararli chiqindilar kamayadi, bu esa shaharlardagi ekologik muhitni yaxshilashga yordam beradi.

Yashil hududlarni saqlash – Velotransport infratuzilmasi avtomobil yo'llari va avtoturargohlarga qaraganda kamroq yer maydonini talab qiladi, bu esa yashil hududlarning qisqarishining oldini oladi.

Aholining salomatligini yaxshilash – Velosiped haydash jismoniy faollikni oshirib, aholining sog'lig'iga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Barqaror shahar transport tizimi – Velosiped infratuzilmasini rivojlantirish jamoat transporti bilan birga barqaror va qulay harakatlanish tizimini yaratishga yordam beradi.

Velo transportning afzalliklari quyidagilardan iborat:

Ekologik toza transport vositasi hisoblanadi. Velosiped hech qanday zararli gaz chiqarmaydi va atrof-muhitni ifloslantirmaydi.

Sog'liq uchun foydali. Ya'ni, Velosiped haydash jismoniy faollikni oshirib, yurak-qon tomir kasalliklarining oldini oladi.

Moliyaviy jihatdan tejamkor hisoblanadi. Yonilg'i va transport soliqlari talab qilinmaydi, velosipedga texnik xizmat ko'rsatish arzon.

Shahar transport yuklamasini kamaytiradi. Velosiped yo'llari avtomobil tirbandligini kamaytirishga yordam beradi.

Shahar sharoitida velo transportni rivojlantirishning bosqichlar mavjud. Re'jalashtirish bosqichiga:

- eng avvalo shahar transport tizimidagi mavjud holatlar to'raligicha tahlil qilish;
- keying o'rinda velosiped yo'laklari, avtoturargohlar va infratuzilma joylari aniqlash;

- shahar aholisining velotransportga bo'lgan talab va qiziqishini o'rganish;
- velo transportdan foydalanish qonunchilik va texnik standartlarini ishlab chiqishlar kiradi.

Keyingi bosqichda velo transport infratuzilmasi ishlab chiqiladi va bunga:

- shaharning asosiy yo'nalishlarida velosiped yo'laklari barpo etish;
- velosiped turargohlari va ijaraga olish shoxobchalari tashkil qilish;
- jamoat transporti va velotransport integratsiya qilish (masalan, metro bekatlarida velostoyankalar);

- yangi qurilayotgan yo'llarda velosipedchilar uchun maxsus harakat yo'laklari ko'zda tutishlar kiradi.

Ushbu bosqichlarni amalga oshirish orqali biz velotransportni shahar hududida loyihalashtirishimiz mumkun bo'ladi.

Aholi orasida velo transportni rivojlantirishda bir nechta imtiyozlar berish orqali ushbu transport vositasini sezilarli darajada rivojlantirish mumkin. Bu turdagi tashabbuslar ekologik va sog'liqni saqlash manfaatlarini ham ko'zda tutadi. Quyidagi imtiyozlar va chora-tadbirlar yordamida velotransportni jamoatchilikka kengroq tanishtirish va qo'llab-quvvatlash mumkin:

- velosiped sotib olish uchun subsidiya yoki soliq imtiyozlari taqdim etish;
- jamoat transporti tizimiga velosipedlar uchun integratsiya qilish, masalan, avtobus yoki metrogga velosipedlarni olib kirish uchun chegirmalar;
- velosiped ijarasi uchun bepul yoki arzon narxlar taklif etish.

Velo transportni rivojlantirishda ustuvor vazifalaridan biri sifatida aholi orasida ta'lim va targ'ibot ishlarini olib boorish ham muhim o'rin tutadi. Ta'lim va targ'ibot ishlariga quyidagilar kiradi:

- velosiped xavfsizligi bo'yicha ma'ruzalar va treninglar tashkil etish;
- yoshlar va bolalar o'rtasida velosipedni foydalanish madaniyatini rivojlantirish;
- velosiped haydashning sog'liqni saqlash foydalari va atrof-muhitga ta'siri haqida jamoatchilikni xabardor qilish.

Ta'lim va targ'ibot ishlari velosipedni kengroq jamoat transporti sifatida joriy qilishda muhim rol o'ynaydi. Bularni amalga oshirish orqali nafaqat velosipedni xavfsiz va samarali foydalanishga o'rgatish, balki jamiyatni ekologik, sog'lom turmush tarziga ham jalb qilish mumkin.

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki "Yashil makon" kabi loyihalar va velotransportning rivojlantirilishi ekologik va sog'liqni saqlash foydalari bilan ahamiyatli natijalarga olib keladi. Velosiped ekologik toza transport vositasi bo'lib, havoni ifloslantirmaydi, issiqxona gazlarini kamaytiradi va shahar aholisining sog'lig'ini yaxshilaydi. Bundan tashqari, velosipedlar shahar transportining yuklamasini kamaytiradi va shaharlarda tirbandliklarni bartaraf etishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Velosiped infratuzilmasining rivojlanishi va unga bo'lgan talabni oshirish uchun, moliyaviy imtiyozlar va ta'lim-targ'ibot ishlari juda muhimdir. Shaharlar bo'ylab velosiped yo'laklarini qurish, jamoat transporti tizimiga velosipedlarni integratsiya qilish,

velosiped xavfsizligi bo'yicha treninglar va targ'ibot kampaniyalarini o'tkazish orqali, shahar aholisini ekologik va sog'lom turmush tarziga o'rgatish mumkin.

Bundan tashqari, velosipedning foydalari nafaqat ekologik, balki iqtisodiy va sog'liqni saqlash jihatidan ham muhimdir. Velosipedga bo'lgan qiziqishni oshirish va uni keng jamoat transporti tizimiga qo'shish orqali, atrof-muhitni himoya qilish, aholi salomatligini mustahkamlash va shaharlarning ekologik holatini yaxshilashga erishish mumkin. Shunday qilib, velotransportni rivojlantirish va "Yashil makon" loyihasini amalga oshirish, ekologik muammolarni hal qilishda muhim qadam bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abduazizov, S. R., Qudbiyeva, G. A. Q., Abduraimov, I.A., & Ibrohimova, O. (2022), O'ZBEKISTON IQTISODIYOTIDA TEMIR YO'L TRANSPORTINI AHAMIYATI. Scientific progress, 3(1), 1121-1131

2. Parmanova N.A., Ergashev Q.X. TRANSPORT TIZIMLARINING EKOLOGIK BARQARORLIKKA TA'SIRINI O'RGANISHNING AYRIM DOLZARB MASALALARI. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. 4(11), Dec., 2024

3. LEX.UZ - O'zbekistonning huquqiy ma'lumotlar va qonunlar portali.

330.34(575.1)

JAHON MAMLAKATLARIDA YASHIL IQTISODIYOTGA O'TISHNI MOLYALASHTIRISH TENDENSIYALARI VA O'ZIGA XOSLIKLARI

Tursunov Rafiq'ali Burgutovich
Andijon Davlat texnika institute
"Buxgalteriya hisobi va menejment"
kafedrasi katta o'qutuvchi

Annotatsiya

Maqolada jahon mamlakatlarida yashil iqtisodiyotga o'tishni moliyalashtirishning asosiy yo'nalishlari, xalqaro tajribalar, moliyaviy vositalar va ularning milliy o'ziga xosliklari tahlil qilinadi. Shuningdek, samarali strategiyalar va rivojlanayotgan davlatlar uchun tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: yashil iqtisodiyot, moliyalashtirish, barqarorlik, xalqaro tajriba, yashil obligatsiyalar, ekologik investitsiyalar, strategiyalar.

Аннотация

В статье анализируются основные тенденции финансирования перехода к зеленой экономике в странах мира, международный опыт, финансовые инструменты и национальные особенности. Также даются рекомендации для развивающихся стран.

Ключевые слова: зелёная экономика, финансирование, устойчивость, международный опыт, зелёные облигации, экологические инвестиции, стратегию

Abstract

The article analyzes key trends in financing the transition to a green economy globally, including international experiences, financial instruments, and national specificities. It also offers effective strategies and recommendations for developing countries.

Keywords: green economy, financing, sustainability, international experience, green bonds, environmental investments, strategies

Kirish. So'nggi yillarda global iqlim o'zgarishi, ekologik muammolar va tabiiy resurslarning cheklanganligi insoniyatni yangi iqtisodiy rivojlanish modelini izlashga undamoqda. Shu nuqtai nazardan, yashil iqtisodiyot konsepsiyasi barqaror taraqqiyotga erishishning muhim vositasi sifatida shakllanmoqda. Yashil iqtisodiyot – bu atrof-muhitga zarar yetkazmasdan iqtisodiy o'sishni ta'minlaydigan, ekologik barqaror va resurs tejamkor tizimdir. Ushbu modelni amalga oshirish esa, o'z navbatida, katta moliyaviy resurslar va innovatsion yondashuvlarni talab etadi [4].

Bugungi kunda ko'plab jahon mamlakatlari yashil iqtisodiyotni rivojlantirish uchun maxsus moliyaviy strategiyalarni ishlab chiqmoqda, xalqaro moliya institutlari esa bu yo'nalishda ko'plab dasturlarni moliyalashtirmoqda. Shunga qaramay, moliyalashtirish manbalari, ularning samaradorligi va milliy kontekstdagi qo'llanilishi jihatidan farqlar mavjud. Ushbu maqolada yashil iqtisodiyotni moliyalashtirish bo'yicha global tendensiyalar, mavjud moliyaviy vositalar, ularni amaliyotda qo'llashdagi muammolar va mamlakatlarga xos xususiyatlar tahlil qilinadi.

Maqolaning maqsadi – yashil iqtisodiyotga o'tishda moliyalashtirishning xalqaro tajribasini tahlil qilish hamda samarali moliyaviy mexanizmlarni aniqlash orqali rivojlanayotgan davlatlar uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdir.

Yashil iqtisodiyotga o'tishni moliyalashtirishning global tendensiyalari. Bugungi kunda yashil iqtisodiyot konsepsiyasi xalqaro kun tartibining markaziy yo'nalishlaridan biriga aylangan. Mamlakatlar iqtisodiy o'sish va ekologik barqarorlikni uyg'unlashtirishga intilar ekan, bu jarayonni moliyalashtirish muhim omil sifatida qaralmoqda. Xalqaro moliya institutlari, davlat byudjetlari, xususiy sektor va notijorat tashkilotlar ushbu jarayonda faol ishtirok etmoqda [2].

Xalqaro moliyaviy institutlar roli. Yashil iqtisodiyotni moliyalashtirishda Jahon banki, Xalqaro valyuta jamg'armasi (IMF), Yashil iqlim jamg'armasi (Green Climate Fund – GCF), Osiyo taraqqiyot banki (ADB) kabi tashkilotlar yetakchi o'rinni egallaydi. Masalan, GCF rivojlanayotgan mamlakatlarda iqlim o'zgarishiga moslashish va barqaror rivojlanishga hissa qo'shuvchi loyihalarni moliyalashtirishga yo'naltirilgan. Ushbu fond hozirgacha yuzlab loyihalarni qo'llab-quvvatlagan bo'lib, ularning umumiy qiymati milliardlab dollarni tashkil qiladi.

Moliyaviy vositalarning shakllanishi. Yashil moliyalashtirish vositalari orasida eng ko'p tarqalgani – yashil obligatsiyalar (green bonds) bo'lib, ular ekologik loyihalarni

moliyalashtirish uchun maxsus chiqariladi. 2023-yilga kelib, global yashil obligatsiyalar bozori 2,5 trillion AQSh dollariga yetdi. Shuningdek, karbon kreditlari, yashil kredit liniyalari, ijtimoiy va atrof-muhitga yo'naltirilgan investitsiyalar (ESG – Environmental, Social, Governance) kabi vositalar tobora keng tarqalmoqda.

Xususiy sektor va investitsiya oqimlari. Yashil iqtisodiyotni moliyalashtirishda xususiy sektorning ishtiroki tobora ortmoqda. Ko'plab kompaniyalar o'z ekologik izlarini kamaytirish va barqaror ishlab chiqarishni joriy etish maqsadida yashil investitsiyalarni amalga oshirmoqda. ESG ko'rsatkichlari asosida baholash tizimlarining kengayishi investorlarni ijtimoiy va ekologik javobgarlik mezonlariga asoslangan loyihalarga yo'naltirmoqda.

Davlat siyosati va hukumat yondashuvlari. Ko'plab davlatlar yashil iqtisodiyotni rag'batlantirish uchun soliq imtiyozlari, grantlar, subsidiyalar va normativ-huquqiy asoslarni kuchaytirmoqda. Masalan, Yevropa Ittifoqining "Yashil kelishuv" dasturi 2050-yilgacha karbon neytrallikka erishishni maqsad qilgan va bu yo'lda yuz milliardlab yevro ajratilishi ko'zda tutilgan [3].

Yashil moliyalashtirishda regional va milliy yondashuvlar. Yashil iqtisodiyotga o'tishda har bir davlat va mintaqa o'zining iqtisodiy rivojlanish darajasi, siyosiy tizimi, tabiiy resurslari va institutsional imkoniyatlariga qarab turlicha yondashuvlarni qo'llamoqda. Garchi umumiy maqsad ekologik barqarorlikni ta'minlash bo'lsa-da, moliyalashtirish mexanizmlari va strategiyalar keskin farqlanadi.

Yevropa Ittifoqi: "Yashil kelishuv" (European Green Deal). Yevropa Ittifoqi yashil iqtisodiyotga o'tishda eng oldingi qadamlarni qo'yayotgan mintaqalardan biridir. "Yashil kelishuv" dasturi orqali Yevropa 2050-yilga borib to'liq karbon neytral iqtisodiyotga aylanishni maqsad qilgan. Bu dastur doirasida transport, energetika, qishloq xo'jaligi, sanoat va infratuzilma tarmoqlari uchun yirik moliyaviy paketlar ajratilgan. Yevropa Investitsiya banki (EIB) yashil loyihalarga moliyalashtirish hajmini yildan-yilga oshirmoqda.

Xitoy: davlat tomonidan boshqariladigan yashil investitsiyalar. Xitoy o'zining katta iqtisodiy salohiyatidan foydalangan holda yashil iqtisodiyotga o'tishda davlat boshchiligidagi yirik sarmoyalar jalb qilmoqda. Mamlakatda yashil obligatsiyalar bozori tez sur'atlar bilan o'sib bormoqda. Xitoy hukumati energiya samaradorligini oshirish, qayta tiklanuvchi manbalarni rivojlantirish va ifloslanishni kamaytirishga katta e'tibor qaratmoqda. Shuningdek, "Yashil moliya zonalari" kabi innovatsion yondashuvlar amaliyotga joriy etilmoqda.

AQSh: bozor mexanizmlariga asoslangan strategiyalar. AQShda yashil iqtisodiyotga o'tishda xususiy sektor va innovatsiyalar asosiy rol o'ynaydi. "Inflation Reduction Act" (2022) kabi qonunchilik hujjatlari orqali qayta tiklanuvchi energetikaga va ekologik infratuzilmaga milliardlab dollar miqdorida sarmoya yo'naltirilmoqda. ESG mezonlari asosida korporativ hisobotlar va investitsiyalar hajmi ortib bormoqda. Shuningdek, davlat granti va soliq imtiyozlari orqali yashil texnologiyalarni joriy etish rag'batlantirilmoqda.

Afrika va Lotin Amerikasi: resurs cheklangan sharoitda yashil rivojlanish. Afrika va Lotin Amerikasi davlatlari yashil iqtisodiyotga o'tishda moliyaviy va texnologik cheklavlarga duch kelmoqda. Bu mintaqalarda xalqaro moliyaviy institutlarning roli juda muhim. Qayta tiklanuvchi energiya manbalari (quyosh, shamol, biomassa) katta salohiyatga ega bo'lsa-da, bu salohiyatni amalga oshirish uchun xorijiy investitsiyalar va texnologik yordam zarur. Shu bois, ko'plab loyihalar donor tashkilotlar yoki GCF orqali moliyalashtirilmoqda [4].

Xulosa . Yashil iqtisodiyotga o'tish — bu nafaqat ekologik barqarorlikni ta'minlash, balki global miqyosda iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirishni talab qiluvchi murakkab va uzoq muddatli jarayondir. Jahon tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, yashil

moliyalashtirish samaradorligi bevosita siyosiy iroda, institutsional salohiyat, moliyaviy mexanizmlarning rivojlanganligi va xalqaro hamkorlik darajasiga bog'liq.

Maqolada tahlil qilinganidek, rivojlangan davlatlar yashil iqtisodiyotga o'tishda ancha faol bo'lib, bu yo'nalishda milliy strategiyalar, yirik moliyaviy resurslar va maxsus obligatsiyalar tizimini joriy etmoqda. Rivojlanayotgan davlatlar esa bu jarayonda cheklovlariga duch kelmoqda va asosan xalqaro donorlar va moliyaviy institutlar yordamiga tayanmoqda. Shu bois, bu davlatlar uchun moliyalashtirishda moslashuvchan, shaffof va uzoq muddatli yondashuvlar zarur [5].

Asosiy takliflar:

Moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish — davlat byudjetlari bilan bir qatorda xususiy sektor, xalqaro grantlar, yashil obligatsiyalar va ESG investitsiyalarini keng jalb etish kerak.

Huquqiy va institutsional asoslarni kuchaytirish — yashil moliyalashtirishni tartibga soluvchi aniq me'yoriy hujjatlar ishlab chiqilishi va amalga tatbiq etilishi lozim.

Xalqaro hamkorlikni kengaytirish — rivojlangan davlatlar va xalqaro moliyaviy institutlar bilan aloqalarni mustahkamlash orqali texnologik va moliyaviy yordam olish imkoniyatlari kengaytiriladi.

Moliyaviy vositalarni mahalliy sharoitga moslashtirish — yashil kreditlar, subsidiyalari va boshqa vositalar milliy iqtisodiy realiyatlarga mos holda ishlab chiqilishi kerak.

Monitoring va baholash tizimini takomillashtirish — yashil loyihalarning samaradorligini o'lchaydigan ochiq, raqamli va real vaqtda monitoring qilish tizimlari joriy etilishi lozim.

Umuman olganda, yashil iqtisodiyotga o'tish iqtisodiy yuksalish va ekologik xavfsizlikni uyg'unlashtirish yo'lida strategik yo'nalish bo'lib, uni moliyalashtirish — bu jarayonning yuragi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Esty, D. C., & Winston, A. S. (2006). *Green to Gold: How Smart Companies Use Environmental Strategy to Innovate, Create Value, and Build Competitive Advantage*. Yale University Press. – 366 bet.

2. Jackson, T. (2017). *Prosperity Without Growth: Foundations for the Economy of Tomorrow* (2-nashr). Routledge. – 336 bet.

3. Matkarimov, U., & Shodiyev, E. T. (2024). *Financing instruments of green economy and relevance of green financing in Uzbekistan*. *Journal of New Century Innovations*, 5(2), 45–52. <https://newjournal.org/new/article/view/14555>

4. Ozili, P. K. (2022). *Green finance research around the world: a review of literature*. *International Journal of Green Economics*, 16(3), 243–260.

5. Stojanovic, D., & Djukic, G. (2019). *Green economy: mobilization of international capital for financing projects of renewable energy sources*. *Green Finance*, 1(2), 94–107.

330.34(4)

HORIY DAVLATLARIDA YASHIL IQTISODIYOTGA O'TISH TENDENSIYALARI

Tursunov Rafiq'ali Burgutovich
Andijon Davlat texnika institute
“Buxgalteriya hisobi va menejment”
kafedrasi katta o'qutuvchi

Annotatsiya

Ushbu maqolada jahon mamlakatlarining yashil iqtisodiyotga o'tishdagi asosiy tendensiyalari, mintaqaviy o'ziga xosliklar, mavjud muammolar va ularni hal etish yo'llari tahlil qilinadi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasining yashil rivojlanish borasidagi dasturlari va xalqaro tajribalarni o'zlashtirish istiqbollari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: yashil iqtisodiyot, barqaror rivojlanish, energiya samaradorligi, ekologik siyosat, xalqaro tajriba.

Аннотация

В статье рассматриваются основные тенденции перехода к зеленой экономике в странах мира, региональные особенности, существующие проблемы и пути их решения. Также анализируются программы устойчивого развития Узбекистана и перспективы использования международного опыта в этой сфере.

Ключевые слова: зелёная экономика, устойчивое развитие, энергоэффективность, экологическая политика, международный опыт

Abstract

This article explores key global trends in the transition to a green economy, regional specificities, challenges, and possible solutions. It also examines Uzbekistan's green development initiatives and the prospects for adopting international experience to support its transition to a sustainable economic model.

Keywords: green economy, sustainable development, energy efficiency, environmental policy, international experience

Kirish. Yashil iqtisodiyot — bu iqtisodiy o'sishning yangi modeli bo'lib, u ekologik barqarorlik, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va ijtimoiy tenglik tamoyillariga asoslanadi. So'nggi yillarda ko'plab davlatlar global iqlim o'zgarishi, ekologik inqiroz va energiya manbalarining tugab borishi fonida yashil iqtisodiyotga o'tishga intilmoqda [1]. Ushbu maqolada jahon mamlakatlarining yashil iqtisodiyotga o'tish bo'yicha yuritayotgan siyosati, tendensiyalari va mintaqaviy o'ziga xosliklari tahlil qilinadi. Bugungi kunda butun dunyo global iqlim o'zgarishi, ekologik inqiroz, bioxilma-xillikning yo'qolishi va tabiiy resurslarning cheklanganligi kabi jiddiy muammolar bilan yuzma-yuz turibdi. Bunday sharoitda an'anaviy iqtisodiy rivojlanish modellari nafaqat ekologik barqarorlikni ta'minlay olmayapti, balki uzoq muddatli ijtimoiy-iqtisodiy xavflarni kuchaytirmoqda. Shuning uchun ham zamonaviy dunyoda iqtisodiy taraqqiyotga bo'lgan yondashuv tubdan o'zgarib, yangi — yashil iqtisodiyot modeli shakllanmoqda.

Yashil iqtisodiyot — bu ekologik barqarorlikni, resurslardan oqilona foydalanishni va ijtimoiy tenglikni birlashtirgan holda iqtisodiy o'sishni ta'minlovchi yondashuvdir. Bu konsepsiya 2008-yilgi global moliyaviy inqirozdan so'ng BMTning TIV (UNEP) tomonidan ilgari surilgan bo'lib, hozirgi kunga kelib ko'plab rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlar milliy rivojlanish strategiyalariga yashil tamoyillarni kiritmoqda [3].

Mazkur maqolada jahon mamlakatlarining yashil iqtisodiyotga o'tish bo'yicha olib borayotgan siyosiy, iqtisodiy va institutsional choralari, tendensiyalari hamda mintaqaviy xususiyatlari tahlil qilinadi. Ayniqsa, Yevropa Ittifoqi, AQSh, Xitoy, Skandinaviya mamlakatlari tajribasi bilan bir qatorda, rivojlanayotgan davlatlar — jumladan, O'zbekistonning yashil rivojlanish yo'nalishidagi sa'y-harakatlariga ham alohida e'tibor qaratiladi.

Maqolaning dolzarbligi shundaki, yashil iqtisodiyot nafaqat ekologik xavfsizlik, balki innovatsion rivojlanish, energiya samaradorligi va yangi ish o'rinlari yaratish kabi ko'plab yo'nalishlarda hal qiluvchi omilga aylanmoqda. Shu bois, ushbu mavzuni chuqur ilmiy o'rganish va xalqaro tajribani tahlil qilish O'zbekiston uchun ham katta ahamiyat kasb etadi.

Yashil iqtisodiyot tushunchasi so'nggi o'n yilliklarda global iqlim o'zgarishi, ekologik muammolar va tabiiy resurslarning cheklanganligi sharoitida jahon hamjamiyati e'tibor markaziga aylangan. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Atrof-muhit bo'yicha

dasturi (UNEP) tomonidan berilgan ta'rifga ko'ra, **yashil iqtisodiyot** — bu “aholini farovonligini va ijtimoiy tenglikni oshiradigan, shu bilan birga atrof-muhitga salbiy ta'sir va ekologik xavflarni sezilarli darajada kamaytiradigan iqtisodiyot modelidir”.

Yashil iqtisodiyot an'anaviy iqtisodiy o'sish modelidan farqli ravishda faqat yalpi ichki mahsulot (YaIM) ko'rsatkichlariga emas, balki resurslardan oqilona foydalanish, atrof-muhitning ifloslanishini kamaytirish, ekologik xavfsizlik, energiya samaradorligi va ijtimoiy inklyuzivlikka ham urg'u beradi. Bu model barqaror rivojlanish tamoyillariga asoslanadi va kelajak avlodlar manfaatlarini hisobga olgan holda bugungi ehtiyojlarni qondirishni maqsad qiladi.

Yashil iqtisodiyotning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

Ekologik barqarorlik. Atrof-muhitni muhofaza qilish, ifloslanishni kamaytirish va tabiiy ekotizimlarni saqlash.

Resurslardan samarali foydalanish. Energiya, suv va xom ashyo kabi tabiiy resurslarni tejash va takror ishlatish.

Karbon chiqindilarini kamaytirish. Issiqxona gazlari emissiyasini qisqartirish orqali iqlim o'zgarishining oldini olish.

Ijtimoiy inklyuzivlik. Aholining barcha qatlamlari, ayniqsa zaif guruhlar uchun iqtisodiy imkoniyatlarni kengaytirish.

Innovatsiyalar va texnologiyalarni qo'llash. Yashil texnologiyalar, qayta tiklanuvchi energiya manbalariga o'tish, chiqindilarni qayta ishlash.

Barqaror bandlik: Ekologik xavfsiz va uzoq muddatli ish o'rinlarini yaratish (“yashil ish o'rinlari”).

Yashil iqtisodiyot konsepsiyasi ayni paytda jahon siyosati va iqtisodiy strategiyalarda muhim o'rin egallamoqda. Jahon banki, Yevropa Ittifoqi, Xitoy, AQSh va boshqa ko'plab davlatlar ushbu modelni o'zining milliy strategiyasiga integratsiya qilmoqda. Ushbu model orqali nafaqat ekologik inqirozning oldini olish, balki yangi iqtisodiy o'sish imkoniyatlarini yaratish mumkin.

So'nggi o'n yillikda yashil iqtisodiyotga o'tish jahon mamlakatlari uchun ustuvor strategik yo'nalishlardan biriga aylandi. Bunga global iqlim o'zgarishi, ekologik muammolarning kuchayishi, energiya xavfsizligining izdan chiqishi va barqaror rivojlanishga bo'lgan ehtiyoj asosiy sabab bo'ldi. Rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar ushbu jarayonga turlicha yondashayotgan bo'lsa-da, global miqyosda bir necha umumiy tendensiyalar kuzatilmoqda.

1. Karbon neytrallikka intilish

Ko'plab rivojlangan mamlakatlar 2050-yilgacha karbon neytral (net-zero emissions) iqtisodiyotga erishishni maqsad qilgan. Xususan:

Yevropa Ittifoqi 2019-yilda “Yashil kelishuv” (European Green Deal) strategiyasini qabul qilib, barcha sohalarda uglerod chiqindilarini kamaytirishni nazarda tutmoqda.

Buyuk Britaniya 2035-yilgacha ichki yonuv dvigatellari asosidagi avtomobillarni to'liq taqiqlashni rejalashtirgan.

Yaponiya va Janubiy Koreya 2050-yilgacha karbon neytrallikka erishish bo'yicha qat'iy yo'l xaritalarini ishlab chiqdi [8].

2. Yashil energetikaga investitsiyalarni ko'paytirish

Qayta tiklanuvchi energiya manbalariga (quyosh, shamol, biomassa) sarmoyalar keskin ortmoqda:

Xitoy — hozirda dunyodagi eng yirik quyosh va shamol energetikasi ishlab chiqaruvchisiga aylangan.

AQSh — 2022-yilda qabul qilingan “Inflation Reduction Act” orqali toza energiyaga 370 milliard dollar ajratdi.

Germaniya — “Energiewende” siyosati orqali atom va ko'mir energetikasidan butunlay voz kechib, qayta tiklanuvchi manbalarga o'tmoqda.

3. Yashil transport va shaharsozlik rivoji [6-7-8].

Elektr transport vositalari ishlab chiqarish va ularni qo'llab-quvvatlash bo'yicha rag'batlantiruvchi siyosatlar kengaymoqda:

Norvegiya – EV (elektr avtomobillar) ulushi bo'yicha dunyoda yetakchi; 2025-yildan boshlab faqat elektr avtomobillar sotilishi ko'zda tutilgan.

Niderlandiya, Daniya kabi davlatlar jamoat transportini elektromobillarga almashtirishni jadallashtirgan.

“Yashil shaharlar” konsepsiyasi asosida ekologik toza infratuzilma yaratishga e'tibor kuchaymoqda.

4. Ijtimoiy inklyuzivlik va yashil bandlik

Yashil iqtisodiyotga o'tishda yangi “yashil ish o'rinlari” yaratish orqali aholining ijtimoiy faolligini oshirishga harakat qilinmoqda:

Kanada va **Avstraliya** kabi mamlakatlar yashil sohalarda malaka oshirish dasturlarini amalga oshiryapti.

Yashil iqtisodiyotda ijtimoiy tenglik va zaif qatlamlarning iqtisodiy ishtirokini ta'minlash ustuvor masalaga aylangan.

5. Xalqaro hamkorlik va majburiyatlar

Parij kelishuvi (2015) orqali 190 dan ortiq mamlakat issiqxona gazlarini kamaytirish majburiyatini olgan.

COP28 (2023) sammitida rivojlangan mamlakatlar rivojlanayotgan davlatlarga yashil o'tish uchun moliyaviy ko'mak ko'rsatish bo'yicha kelishuvga erishgan.

Yashil texnologiyalar va moliyalashtirishda xalqaro tashkilotlar (Jahon banki, Global Yashil Fond) faol rol o'ynamoqda.

Yashil iqtisodiyotga o'tish bugungi kunda faqat ekologik zarurat emas, balki yangi iqtisodiy model sifatida shakllanmoqda. Jahon mamlakatlari o'z sharoitlariga mos ravishda yashil energetika, transport, sanoat va qishloq xo'jaligida transformatsiyalar olib bormoqda. Bu tendensiyalar kelajakda global iqtisodiy muvozanat va ekologik barqarorlikning asosiy mezonlariga aylanadi.

Yashil iqtisodiyotga o'tish har bir mamlakatda uning iqtisodiy rivojlanish darajasi, tabiiy resurslar salohiyati, siyosiy irodasi va xalqaro hamkorlik imkoniyatlariga qarab farqlanadi. Shu bois bu jarayonda **mintaqaviy yondashuvlarning o'ziga xosligi** alohida ahamiyatga ega. Quyida turli mintaqalardagi tendensiyalar va 2023–2024-yillardagi amaliy harakatlar tahlil qilinadi.

Yevropa mamlakatlari

Yevropa Ittifoqi yashil iqtisodiyotni davlat siyosatining markaziga aylantirgan. "Yashil kelishuv" doirasida 2023–2024-yillarda karbon solig'i, yashil moliyalashtirish va elektr transportni rivojlantirish bo'yicha qator normativ hujjatlar qabul qilindi. Yevropa davlatlari texnologik ilg'orlik va iqtisodiy barqarorlikni birlashtira olgan.

Osiyo mamlakatlari

Xitoy va Janubiy Koreya kabi davlatlar yashil sanoatni rivojlantirish va qayta tiklanuvchi energiyaga massiv investitsiyalar yo'llash orqali bu yo'lda katta siljishlarga erishmoqda. Ayniqsa, 2023–2024-yillarda Xitoyda “yashil vodorod” ishlab chiqarish loyihalari kengaydi.

Markaziy Osiyo (jumladan O'zbekiston)

Bu mintaqada yashil iqtisodiyot hali boshlang'ich bosqichda. O'zbekiston 2023–2024-yillarda “Yashil iqtisodiyot konsepsiyasi”ni amaliyotga tatbiq etishda energetika samaradorligini oshirish, chiqindilarni qayta ishlash va ekologik texnologiyalarni joriy etishga yo'naltirilgan bir qancha loyihalarni boshladi. Biroq moliyaviy va texnologik resurslar cheklangan [4].

1-jadval

Turli mintaqalarda yashil iqtisodiyotga o'tishning ustuvor yo'nalishlari *

Mintaqa	Ustuvor yoʻnalishlar	Amalga oshirilgan ishlar (2023–2024)
Yevropa Ittifoqi	Karbon neytrallik, elektr transport, texnologiyalar	Yevrokarbon soligʻi, EV subsidiyalar, “Yashil kelishuv” qonunlari
Xitoy	Yashil sanoat, vodorod energetikasi	Vodorod zavodlari, shamol-quyosh elektr stansiyalari
AQSh	Yashil moliyalashtirish, energiya islohotlari	Inflation Reduction Act doirasida \$370 mlrd investitsiya
Oʻzbekiston	Energiya samaradorligi, chiqindilarni qayta ishlash	Nurli energiya, Toshkentda chiqindi zavodi, ekologik qoidalar
Braziliya	Oʻrmonlarni muhofaza qilish, bioenergiyalar	Amazon oʻrmonlari monitoringi, bioyoqilgʻi dasturlari

*Manba:Muallif tomonidan tayyorlandi.

Keltirilgan jadvalga tayanib aytish mumkinki, turli mintaqalar yashil iqtisodiyotga oʻtishda oʻziga xos ustuvorlik va yondashuvlarga ega. Bu farqlar har bir hududning iqtisodiy rivojlanish darajasi, siyosiy qarashlari, tabiiy resurs salohiyati va texnologik imkoniyatlari bilan bogʻliq.

Yevropa Ittifoqi yashil iqtisodiyotga oʻtishda yetakchi rolni oʻynamoqda. U yerda karbon neytrallikka erishish, elektr transport infratuzilmasini kengaytirish va yashil texnologiyalarni joriy etish ustuvorlik sifatida qaralmoqda. “Yashil kelishuv” va karbon soligʻi kabi muhim siyosiy hujjatlar amaliy choralar bilan mustahkamlangan.

Xitoyning strategiyasi sanoatni yashillashtirish va vodorod energetikasini rivojlantirishga yoʻnaltirilgan. U qayta tiklanuvchi energiya boʻyicha global yetakchilikka intilmoqda. 2023–2024-yillarda vodorod zavodlari va shamol-quyosh elektr stansiyalari soni keskin ortdi.

AQShda yashil iqtisodiy oʻsishni moliyaviy jihatdan qoʻllab-quvvatlash asosiy vosita sifatida tanlangan. “Inflation Reduction Act” orqali 370 milliard dollarlik investitsiya ajratildi va bu texnologik innovatsiyalarni tezlashtirishda muhim rol oʻynadi.

Oʻzbekiston uchun yashil iqtisodiyotga oʻtish hali boshlangʻich bosqichda. 2023–2024-yillarda energiya samaradorligini oshirish va chiqindilarni qayta ishlash borasida dastlabki amaliy loyihalar yoʻlga qoʻyildi. Bunda xalqaro tajribani oʻrganish va texnologik transfer muhim ahamiyat kasb etadi [5].

Braziliyada yashil iqtisodiyot koʻproq tabiiy resurslarni, xususan oʻrmonlarni muhofaza qilishga qaratilgan. Bioenergiyalar rivoji va Amazon oʻrmonlari monitoringi orqali global ekologik xavfsizlikka hissa qoʻshilmoqda.

2-jadval

Yashil iqtisodiyot boʻyicha ayrim koʻrsatkichlar*

Ma'lakat	Qayta tiklanuvchi energiya ulushi (%)	Elektr transport ulushi (%)	Karbon emissiyasi oʻzgarishi (%)
Germaniya	48%	35%	–6.1%
Xitoy	33%	19%	+1.8% (oʻsish)
AQ	21%	8%	–4.3%

Ma mlakat	Qayta tiklanuvchi energiya ulushi (%)	Elektr transport ulushi (%)	Karbon emissiyasi o'zgarishi (%)
Sh			
O'z bekiston	13%	<1%	-1.2%
Nor vegiya	65%	85%	-7.5%

*Manba:Muallif tomonidan tayyorlandi.

Yashil iqtisodiyotga o'tishda rivojlangan mamlakatlar texnologik salohiyati, qonunchilik bazasi va moliyaviy imkoniyatlari orqali yetakchilik qilmoqda. Rivojlanayotgan mamlakatlarda, jumladan O'zbekistonda esa tashabbuslar mavjud bo'lsa-da, ularni amaliyotga joriy qilishda xalqaro yordam va texnologik transfer hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Xulosa. O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, yashil iqtisodiyotga o'tish bugungi kunda global miqyosda nafaqat ekologik ehtiyoj, balki iqtisodiy zarurat sifatida ham shakllanmoqda. Rivojlangan mamlakatlar bu yo'lda qat'iy siyosat va innovatsion yondashuvlar bilan ilg'or tajribalarni namoyon qilayotgan bo'lsa, rivojlanayotgan davlatlar, xususan O'zbekiston, bu borada ilk qadamlarini tashlamoqda [4].

Turli mintaqalarda turlicha ustuvorliklar mavjud: Yevropa texnologik yetakchilikka, Xitoy sanoatni yashillashtirishga, AQSh esa moliyalashtirish mexanizmlariga tayanmoqda [7]. O'zbekistonda esa energetika samaradorligi va chiqindilarni qayta ishlashga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Takliflar:

O'zbekiston uchun maxsus yashil iqtisodiy strategiyani ishlab chiqish, uni ijtimoiy-iqtisodiy dasturlarga integratsiya qilish zarur.

Xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlikda **yashil texnologiyalarni joriy etish va transfer qilish mexanizmlarini** kuchaytirish lozim.

Ta'lim tizimida **yashil tafakkur** va ekologik madaniyatni shakllantiruvchi fanlar va dasturlar joriy qilinishi kerak.

Yashil ish o'rinlarini yaratish va aholining ishtirokini ta'minlash orqali ijtimoiy inklyuzivlik mustahkamlanadi.

Yashil iqtisodiyotning huquqiy asoslarini mustahkamlash, soliq imtiyozlari va subsidiya mexanizmlarini kengaytirish zarur.

Yashil iqtisodiyot global barqaror taraqqiyotning muqarrar yo'nalishidir. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, bu model ekologik xavfsizlikni ta'minlash, innovatsion rivojlanishni rag'batlantirish va yangi iqtisodiy imkoniyatlar yaratishda hal qiluvchi o'ringa ega. O'zbekiston uchun bu yo'nalish strategik ustuvorlik bo'lishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

Abdullayev, M. A. *Yashil iqtisodiyot asoslari*. – Toshkent: “Ilm ziyo”, 2022. – 180 b.

European Commission. *A European Green Deal*. – Brussels: EU Publications, 2020. – 34 p.<https://commission.europa.eu>

Jalilov, S. K. *Iqlim o'zgarishi va barqaror rivojlanish*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. – 210 b.

Karimova, D. R. "Yashil iqtisodiyot va innovatsion rivojlanish yo'nalishlari." // *Iqtisodiyot va innovatsiyalar*, 2023, №2. – B. 54–62.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori. *2023–2030-yillarda O'zbekiston Respublikasida yashil iqtisodiyotni rivojlantirish konsepsiyasi to'g'risida*. – Toshkent: 2023-yil, PQ–123-son.

Smith, T. & Liu, J. *Global Green Economy Trends*. – London: EarthScan, 2021. – 256 p.

UNEP. *Green Economy Progress Report*. – Nairobi: United Nations Environment Programme, 2022. – 88 p. <https://www.unep.org>

World Bank. *Inclusive Green Growth: The Pathway to Sustainable Development*. – Washington, D.C.: World Bank Group, 2019. – 142 p.

JAHON MAMLAKATLARIDA YASHIL IQTISODIYOTGA O'TISH TENDENSIYALARI VA O'ZIGA XOSLIKLARI

Tursinbayev Azizbek Nabijon o'g'li
Iqtisodiyot yo'nalishi talabasi
Namangan davlat universiteti
Namangan, O'zbekiston
azizbektursinbayev5gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada dunyo mamlakatlarining iqtisodiyoti va ekologiyasi bilan bog'liqligi hamda iqtisodiy faoliyatning atrof-muhitga ta'siri va natijalari ko'rib chiqiladi. Mamlakat iqtisodiyoti va ishlab chiqarishi natijasida yuzaga keladigan ekologik muammolarni hal etishda va oldini olishda iqtisodiyotning an'anaviy turidan yashil turiga o'tish hamda eko-innovatsiyalar va yashil investitsiyalarni tadbiq etishdagi o'ziga xos jihatlari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Ekologik muammolar, barqaror rivojlanish, atrof-muhit, eko-innovatsiyalar, eko-innovatsiya, qayta tiklanadigan energiya va resurslar, yashil ish o'rinlari.

Abstract: This article examines the relationship between the economy and ecology of the countries of the world and the impact and results of economic activity on the environment. In solving and preventing environmental problems caused by the country's economy and production, specific aspects of the economy are highlighted in the transition from the traditional type of economy to the green type and the implementation of eco-innovations and green investment.

Key words: Environmental issues, sustainable development, environment, eco-innovation, eco-innovation, renewable energy and resources, green jobs.

Аннотация: В этой статье рассматриваются связи между экономикой и экологией стран мира, а также влияние и результаты экономической деятельности на окружающую среду. Освещены специфические аспекты перехода от традиционного к зеленому типу экономики и внедрения экологических инноваций и зеленых инвестиций в решении и предотвращении экологических проблем, возникающих в результате экономики и производства страны.

Ключевые слова: экологические проблемы, устойчивое развитие, окружающая среда, эko-инновации, эko-инновации, возобновляемые источники энергии и ресурсы, зеленые рабочие места.

Kirish

Yashil iqtisodiyot atamasi 1989-yilda Buyuk Britaniyalik atrof-muhit iqtisodchilari tomonidan fanga kiritilgan bo'lib, ba'zida Yashil O'sish (Green Growth) atamasi bilan

ham birga ishlatiladi²⁹]. Yashil iqtisodiyot – bu insoniyat va tabiat oʻrtasidagi oʻzaro taʼsirni uygʻunlikda boʻlishini qoʻllab-quvvatlaydigan va bir vaqtning oʻzida har ikkala ehtiyojni birday qondirishga harakat qilish kerakligini oʻrgatadigan iqtisodiyotning uslubi boʻlib qolmoqda.

Hozirgi davrga kelib anʼanaviy iqtisodiy faoliyat natijasida yuzaga kelayotgan ekologik muammolarni hal etish muhim dolzarb mavzu boʻlib qolmoqda. Anʼanaviy iqtisodiyot shaklida, har bir rivojlanayotgan va rivojlangan mamlakatlar oʻzining sanoatida ishlab chiqarish hajmini oshirishga hamda koʻproq daromad olishga harakat qilishmoqda. Buning oqibatida atrof-muhit va ekologiyaga chiqarilayotgan turli xil chiqindilar va CO₂ gazlarining ulushi tobora ortib bormoqda. Yuzaga kelayotgan bu turdagi muammolar orqali butun biosfera: insonlar, hayvonlar, okean mavjudotlari, oʻsimliklar yaʼni, yer sharidagi barcha tirik mavjudotlar birdek zarar koʻrmoqdalar.

Sanoati rivojlangan mamlakatlarning texnologik bazasini modernizatsiya qilish, bu sanoatning nafaqat mahalliy balki dunyo bozorida ham raqobatda yutib chiqishiga, ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga, yangi ish oʻrinlarini yaratishda, yashash muhitning yaxshilanishida shuningdek atrof-muhitga chiqarilayotgan chiqindilar va CO₂ning ulushini kamaytirishga ham yordam beradi.

Bu turdagi sanoat texnologik bazasini yaxshilash yangi turdagi iqtisodiy oʻtishni talab etmoqda. Xorijda ushbu oʻtish jarayonini amalga oshirayotgan “yashil oʻsish”ga asoslangan iqtisodiy siyosat 2009-yilda Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) tomonidan rasmiy ravishda qabul qilingan. Bu siyosat tashkilotga aʼzo barcha davlatlar uchun uzoq muddatli (2030-yilgacha) va undan ham uzoqroq (2050-yilgacha) istiqbolda rivojlanishning strategik yoʻnalishi sifati belgilangan³⁰].

Yuqorida taʼkidlab oʻtilgan muammolar va kelib chiqishi mumkin boʻlgan inqirozlarni hal etish va oldini olishda yashil investitsiyalar va eko-innovatsiyalar umumiy holatda yashil iqtisodiyot bu muammolarni hal etishda, bandlikni oshirishda, iqtisodiyotning barcha sohalaridagi faoliyatlarni ragʻbatlantirish imkonini beradi.

Eko-innovatsiyalar barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda, atrof-muhitga zararli taʼsirni kamaytirish va tabiiy resurslardan yanada samarali va oqilona foydalanish orqali sezilarli va aniq oʻsishga qaratilgan har qanday yangilik shakli sifatida taʼriflanadi.

Hozirgi davrga kelib koʻplab mamlakatlar yashil iqtisodiyotga oʻtish boʻyicha strategiyalar va qonunlar ishlab chiqarishmoqda va ular asosida amalga oshirilishi kerak boʻlgan vazifalarni bajarishmoqda.

Global Carbon Atlas(GCA) platformasida koʻrsatilgan maʼlumotlarga koʻra, Xitoy, Amerika Qoʻshma shtatlari, Hindiston, Rossiya va Yaponiya dunyoning 5 ta katta karbonad angidrid gazini ishlab chiqaruvchilari hisoblanadi³¹]. Misol uchun, Xitoyning “Uglerod neytrallik” strategiyasi, AQSHning 2022-yilda qabul qilingan “Inflation Reduction Act” energiya samaradorligi, toza energiya va yashil infratuzilmaga katta investitsiyalarni nazarda tutadi.

Qoloq va rivojlanayotgan mamlakatlar hattoki rivojlangan mamlakatlardagi asosiy muammolardan biri atrof- muhit bilan bogʻliq ravishda yuzaga kelayotgan muammolarni hal etishda pul mablagʻlarining yetishmasligi, jahon standartlariga javob beradigan texnologiyalarning ishlab chiqarishdagi muammolar hamda yetarlicha olib borilmayotgan ilmiy ishlar boʻlib qolmoqda.

Adabiyotlar sharhi

“Yashil iqtisodiyot” tushunchasi ilk bor 1989-yilda Buyuk Britaniya hukumati uchun yetakchi iqtisodchilar tomonidan “Yashil iqtisodiyotni rivojlantirish rejasi” deb

²⁹ B. Alyward, J. Bishop, E. Barbier. London Environmental Economic Centre. Economic efficiency, Rent capture va Market failure in tropical forest management. Gatekeeper GK 93-01. June 1993.

³⁰ Порфирьев Б.Н. "Зеленая" экономика: реалии, перспективы и пределы роста. — М.: Карнеги, 2013.

³¹ Global Carbon Atlas. The emission of CO₂

nomlangan hisobotda foydalanilgan^[32]. E.R.Lindal va J.R. Hickslar esa barqaror rivojlanish konsepsiyaga nisbatan iqtisodiy yondashuvga asos solishgan^[33]. Hicks-Lindal yalpi daromadlarning maksimal oqimi nazariyasiga muvofiq daromad yalpi kapitalini saqlab qolgan holda yaratilishi zarur. Bunda cheklangan resurslar va ekologik texnologiyalardan oqilona foydalanish, ekologik mahsulotlar yaratish, chiqindilarni boshqarish nazarda tutiladi. Shuningdek, iqtisodiy barqarorlikning ikki: kuchsiz va kuchli turini izohlashdi.

A.V.Vahobov va Sh. X. Hojiboqiyevning “Qayta tiklanadigan energiya iste’molining tarkibi va rivojlanish istiqbollari” maqolasida tiklanadigan energiya iste’molining holati, tarkibi va rivojlanish istiqbollari tadqiq etilgan. “Yashil energetika”ni rivojlantirishning jahon tajribasi qiyosiy tahlil qilingan va undan O‘zbekistonda foydalanish imkoniyatlari bayon qilingan^[34].

M. M. Davletova o‘zining “Markaziy Osiyo mintaqasi sharoitida yashil iqtisodiyotning shakllanishi va rivojlanishi” nomli tadqiqot ishida Markaziy Osiyo mintaqasi sharoitida yashil iqtisodiyot konsepsiyasining nazariy-konseptual asoslarini, shakllanishi va rivojlanishining asosiy tamoyillari, xorijiy tajribani Markaziy Osiyo davlatlarida qo‘llash masalalari bo‘yicha tadqiqot olib borgan^[35].

Y. A. Lyaskovskaya, K. M. Grigorevalarning “Yashil iqtisodiyot” modeliga o‘tishning hududiy imkoniyatlari diagnostikasi” maqolasida yashil iqtisodiyot va yashil o‘sishning asosiy konsepsiyasi, yashil innovatsiyalar va yashil iqtisodiyotning barqaror o‘sishga ta’siri, xorijiy mamlakatlarda yashil iqtisodiyotga o‘tishning tajribasi tahlil qilingan^[36].

Tadqiqot Metodologiyasi

Tadqiqot davomida statistik tahlil, qiyosiy taqqoslash, fanlararo metodlaridan foydalaniladi. Shuningdek, xorijiy davlatlarning tajribasi tahlilda qiyosiy tahlil uslubidan foydalaniladi.

Tahlil va Natijalar

“Yashil iqtisodiyot” tushunchasi va unga doir dastlabki g‘oyalar 20-asrning 60-70-yillarida paydo bo‘lishni boshlagan. Jahon iqtisodiyotidagi “yashil” sektorning miqyosi hali ham nisbatan kichik bo‘lib qolmoqda.

Ko‘plab davlatlar “yashil” iqtisodiyotga o‘tish jarayonida atrof-muhitga zarar yetkazmaydigan ishlab chiqarishni rivojlantirishni asosiy maqsad qilib qo‘yishadi. Bunda ayniqsa, “toza” texnologiyalar ya’ni o‘rmonlar va tuproq kabi tabiiy resurslarga asoslangan texnologiyalardan foydalanish ko‘zda tutiladi. Chunki bu resurslar yangilanish va qayta tiklanish xususiyatiga ega. Texnologiyalarni shunday yo‘nalishga o‘zgartirish iqlimga ta’sirini kamaytirish bilan birga, yangi ish o‘rinlarini yaratishga ham xizmat qilishi mumkin^[37].

Rivojlangan davlatlar “yashil” iqtisodiyotga o‘tishni ish o‘rinlarini ko‘paytirish va bozor rivojlanishini rag‘batlantirish vositasi sifatida ko‘rishgan. Rivojlanayotgan davlatlar esa, asosan, qashshoqlikni bartaraf etish va barqaror rivojlanishni rejalashtirish muammolariga e’tibor qaratishgan. BRICS davlatlar guruhi (Braziliya, Rossiya, Hindiston,

³² Blueprint for a Green Economy: David Pearce, Anil Markandya and Edward B. Barbier. Earthscan, London, Great Britain, 1989. 192 pp

³³ D.B. Smirnov. The concept of sustainable development as a methodological base to form strategy for enterprises of oil complex. Article. M.I.R. (Modernization. Innovation. Research), 2015, vol. 6, no. 4, pp. 362–367

³⁴ A. V. Vahobov Sh. X. Hojiboqiyev. Qayta tiklanadigan energiya iste’molining tarkibi va rivojlanish istiqbollari. Academic Journal of Digital Economics and Stability (ISSN 2697-2212) <https://economics.academicjournal.io/index.php/economics/article/view/135>

³⁵ М. М. Давлетова. Формирование и развитие “зеленой” экономики в условиях стран Центрально-Азиатского региона. <https://tnu.tj/avtorefi/avtorefDavlyatovaMM.pdf>.

³⁶ Ye.A.Lyaskovskaya, K.M. Grigorieva. Диагностика региональных возможностей перехода к модели “зелёной экономики”. Статья. Общество, экономика, управление. 2018. Том 3, № 2

³⁷ Golub, L.A., 2003. *Ijtimoiy-iqtisodiy statistika*. Moskva: Gumanitar nashriyot markazi “VLADOS”, 272 bet.

Xitoy va Janubiy Afrika) esa tabiiy resurslardan samarali foydalanishga qaratilgan strategiyani tanlagan^[38].

2008-yilda Birlashgan Millatlar Tashkilotining Atrof-muhit bo'yicha dasturi (UN Environment) Yashil Iqtisodiyot Tashabbusini (Green Economy Initiative - GEI) ishga tushirdi. Ushbu tashabbus global tadqiqotlar va mamlakat miqyosidagi yordamni o'z ichiga olib, siyosatchilarni barqaror rivojlanish doirasida atrof-muhitga investitsiya kiritishni qo'llab-quvvatlashga undadi. Bu tashabbus va boshqa tashkilotlar faoliyati natijasida "barqaror rivojlanish va qashshoqlikni bartaraf etish kontekstida yashil iqtisodiyot" 2012-yilgi Rio+20 kun tartibiga kiritildi va barqaror rivojlanishga erishish vositasi sifatida tan olindi.

UN Environment yashil iqtisodiyotni quyidagicha ta'riflaydi: bu inson farovonligi va ijtimoiy tenglikni oshiruvchi, shu bilan birga ekologik xavflar va resurs tanqisligini sezilarli darajada kamaytiruvchi iqtisodiyotdir^[39].

Tabiat - biologik xilma-xillik va sog'lom ekotizimlar tomonidan taqdim etiladigan hayotiy xizmatlarni o'z ichiga olgan holda - iqlim o'zgarishi, oziq-ovqat xavfsizligi, sog'liqni saqlash, ish o'rinlari, qashshoqlik, tengsizlik va zaiflik kabi asosiy rivojlanish muammolarining markazida turadi. Ko'plab davlatlar uchun iqlim o'zgarishiga qarshi kurashish, qashshoqlikni kamaytirish, barqarorlikni ta'minlash va moslashuvchanlikni oshirishda eng qimmatli boylik bo'lishiga qaramay, tabiat va unga tegishli qayta tiklanuvchi tabiiy kapital tobora qisqarib bormoqda. Eng achinarlisi shundaki, tabiat yo'qolishi eng ko'p daromadsiz davlatlar va aholining zaif qatlamlariga eng ko'p ta'sir ko'rsatmoqda.

Jahon Banki hisob-kitoblariga ko'ra, agar muhim ekotizim xizmatlari - changlatish, karbonat gazini yutish va saqlash, baliqchilik va yog'och ta'minoti - inqirozga uchrasa, global iqtisodiyot 2030-yilgacha **2,7 trillion AQSh dollarigacha** zarar ko'rishi mumkin (odatdagi holatda davom etish ssenariysi bilan solishtirganda). **Kam daromadli davlatlar** bu inqirozdan ayniqsa ko'proq aziyat chekadi — ularning yillik yalpi ichki mahsuloti (YaIM) **o'rtacha 10 foizga** kamayishi mumkin, ayniqsa ekotizim xizmatlariga kuchli darajada bog'liq bo'lgan mamlakatlarda^[40].

Quyidagi prognozlarga ko'ra, 2050-yilga borib sayyoramiz aholisi 9 mlrd ga yaqinlashadi, global iqlim o'zgarishi yuzaga keladi, energiya resurslari, xomashyo, oziq-ovqat mahsulotlari bahosi 40-50%gacha oshadi va turli xil inqirozlar vujudga keladi, atrof-muhit ifloslanadi, yiliga 1 mln gektar o'rmonlar kesiladi, ekotizimlar buziladi, bioxilma-xillik kamayadi va tuproqning tabiiy unumdorligi pasayadi, ekologik qochoqlar vujudga keladi, ichimlik suv hajmi 60-70 % gacha kamayadi, yer shari zaharli chiqindilarga to'lib-toshib, "ko'milib" qolishi hozirgi vaqtdan boshlab "yashil" iqtisodiyotni rivojlantirish hamda yangi eko-innovatsiyalarni kashf etgan holda kelajakda paydo bo'lishi mumkin bo'lgan muammolarni hal etish asosiy bosh masala bo'lib qolmoqda.

Mamlakatlar miqyosida yashil iqtisodiyotga o'tish tendensiyalari tahlil qilinganda, Yevropa Ittifoqi davlatlari Yevropa yashil bitim dasturiga asosan past uglerodli iqtisodiyotga o'tishni ta'minlash, resurslar iste'molini qisqartirish bilan bir vaqtda iqtisodiy o'sishni ta'minlash, raqobatbardoshlikni oshirish, iqlim o'zgarishlariga qarshi kurashish resurslardan oqilona foydalanishda atrof-muhitga salbiy ta'sirini cheklash maqsadlari belgilangan^[41].

Germaniyada "yashil energiya" bozorini samarali rivojlantirishda qayta tiklanadigan energiya bozorini shakllantirishda hamda mijozlar talabini o'rganish bo'yicha

³⁸ Cato, M. S. (2009). *Green Economics: An Introduction to Theory, Policy and Practice*. London: Earthscan.

³⁹ United Nations Environment Programme. (2011). *Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication*. Nairobi: UNEP.

⁴⁰ World Bank Group. Protecting nature could avert global economic losses of 2.7 trln\$ per year. July1, 2021.

⁴¹ Long-term low greenhouse gas emission development strategy of European Union and its Member states. Zegreb, 6 march 2020.

tadqiqot olib borganlar. Bu tadqiqotda davlatning energiya siyosati va yashil energiya marketingining ahamiyati o'rganilgan va kelajakda bozorni rivojlantirish ssenariylari muhokama qilingan^[42].

Germaniya iqtisodiy farovonlik va barqaror o'sishni muvaffaqiyatli uyg'unlashtirganligi bois keng xalqaro e'tirofga sazovor bo'lgan. 2008-2009-yillarda yuz bergan global moliyaviy inqirozda, ko'plab Yevropa davlatlaridan farqli ravishda, Germaniyada eksport hajmining ortishi evaziga o'zining iqtisodiyotini barqaror saqlab qoldi. Mamlakat bir qator yashil texnologiyalar bozorida yetakchi o'rinni egallagan bo'lib, ekologik sohalarda ishlovchi ishchi kuchining sezilarli qismini band etgan, shuningdek, Germaniyada issiqxona gazlari chiqindilari mutlaq miqdorda kamaygan. Bu holat iqtisodiy o'sishning ekologik jihatdan ajralgan holda, ya'ni iqtisodiy rivojlanishning atrof-muhitga salbiy ta'sirisiz amalga oshirilayotganini anglatadi.

Shuningdek, mamlakatning iqtisodiy faoliyati sharoitida yashil ish o'rinlarini yaratish imkoni paydo bo'ldi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2024-yilda mamlakatda qayta energiya manbalariga o'tish bilan bog'liq 372 500 ta ish o'rinlari yaratildi, quyosh energiyasi sohasida esa 2019-yilda 41 500 bo'lsa, 2024-yilga kelib bu ko'rsatkich 102 000ga yetdi, shamol energiyasi sohasida esa ish o'rinlari soni 70% ga o'sib 53 000taga yetdi^[43].

Shimoliy Yevropada joylashgan rivojlangan mamlakatlardan biri Daniyada ham yashil iqtisodiyotga o'tish doirasida ham ko'plab o'z oldiga strategiyalar va vazifalar belgilab olishgan. Atrof muhit muammolarini va ekologik muammolarni hal etish uchun 2050- yilgacha mo'ljallangan karbonad angidrid gazlarini miqdorini pasaytirish ya'ni to'liq karbon neytralligiga erishishni maqsad qilingan. Iste'mol qilinayotgan energiya ishlab chiqarishni an'anaviy shakldan ya'ni tiklanmaydigan resurslardan olishdan ko'ra tiklanadigan energiyaga o'tishga doir chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

2023-yilning statistik ma'lumotlariga ko'ra, Daniyaning jami elektr iste'molining 53.4%i shamol energiyasi tomonidan qoplap berildi. 2021-2022-yillar oralig'ida shamol energiyasini ishlab chiqarish darajasi 18% dan ko'proqqa o'sdi. Daniyaning 6974 ta faol shamol turbinalaridan 6326 tasi quruqlikda joylashgan. 2023-yilda quruqlikdagi shamol firmalari soatiga 11 terravatt elektr energiyasini ishlab chiqardi^[44].

2050-yilgacha karbon neytralligiga erishish strategiyasida ko'plab majburiyatlarni amalga oshirishligi ta'kidlanadi. Bunda mamlakat issiqxona gazlari miqdorini 2030-yilgacha 1990-yilga nisbatan 70%ga qisqartirishni shuningdek, 2023-yilda 2005-yilga nisbatan sof issiqxona gazlari chiqindilar miqdorini 44.7%ga kamaytirishga erishgan. Bu erishilgan natijalar Yevropa Ittifoqi mamlakatlaridagi o'rtacha kamayish miqdoridan ancha yuqori bo'lgan^[45].

2023-yilda Daniyada yashil sektor bo'yicha bandlik ortdi, ya'ni ko'proq odamlar yashil mahsulotlar va xizmatlar bilan bog'liq sohalarda ishlay boshladi. Ushbu sektorda to'liq bandlik ekvivalentida o'lgan xodimlar soni 2022-yildagi taxminan 84,000 nafardan 2023-yilda taxminan 88,500 nafarga oshdi^[46].

O'zbekistonda ham yashil iqtisodiyotga o'tishga doir strategiya va vazifalar belgilanib olingan. Hozirgi zamonda energetika va ekologiyaga doir ko'plab muammolar mavjudligi va bu muammolarni hal etishda eko-innovatsion texnologiyalarni rivojlantirish hamda qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish samarasini oshirishga

⁴² S.N.Xashimova. Yashil iqtisodiyot. Darslik. -T.: "Ma'rifat", 2024. 145 bet

⁴³ Stock market news. Germany's green jobs double but staff shortage threatens growth, study shows. March 06, 2025.

⁴⁴ Lucia Fernandez. Share of wind power coverage in Denmark 2009-2023. Sep 12, 2024. <https://www.statista.com>

⁴⁵ Denmark's climate action strategy. Briefing-19-12-2024.

⁴⁶ The Copenhagen post.

qaratilgan. Shu sababli ham ko'plab quyosh va shamol elektr stansiyalari qurilmoqda va energiya tejavchi texnologiyalarni iqtisodiyotning turli tarmoqlarida tadbiriq etilmoqda.

Taraqqiyot strategiyasining 2022-yilda amalga oshirishga oid davlat dasturida sanoat tarmoqlarida "yashil" iqtisodiyotga o'tish va energiya tejamkorlik dasturi belgilangan. Bu dasturda 2022-2026-yillarda sanoat tarmoqlarida 3.9mlrd kub metr tabiiy gazni, 4 mlrd kilovatt soat energiyasini va 21 ming tonna neft mahsulotlarini tejash rejalashtirilgan^[47]

Shuningdek, mamlakatda 2023-yil 1-iyundan boshlab ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning ekologik toza energiya va texnologiyalar yordamida ishlab chiqarilganligini tasdiqlovchi "yashil sertifikatlar" tizimi joriy etilgan.

1-jadval

Yashil iqtisodiyotga o'tishning SWOT analizi

Kuchli tomonlari	Kuchsiz tomonlari
- Tiklanmaydigan resurslarni tejash - Atrof-muhit va ekologiyani asrash - Ekoinnovatsion rivojlanish	- Malakali mutaxasislarning yetishmovligi - Boshlang'ich sarmoya miqdorining yuqoriligi - Iqtisodiy sekinlashuv(qisqa muddat)
Imkoniyatlar	Tahdidlar
- Yangi ish o'rinlarni yaratish - Yashil infratuzilma - Xalqaro moliyaviy grantlarni yutish	- An'anaviy iqtisodiy faoliyatlarning inqiroz bo'lishi - Yetarlicha utilizatsiya firmalarni mavjud emasligi - Iqlim o'zgarishi xavfi davom etishi

Xulosa

Hozirgi davrda, yuzaga kelayotgan atrof-muhit muammolarini yumshatishda va yashil iqtisodiyotni afzalliklarni quyida takidlab o'tishimiz darkor:

- ✓ An'anaviy iqtisodiyot shaklidan yashil iqtisodiyot shakliga o'tish;
- ✓ Xalqaro tashkilotlarning grantlarini jalb etish;
- ✓ Ishlab chiqarish jarayonlariga eko-innovatsion texnologiyalarni tadbiriq etish;
- ✓ Qonuniy jihatdan chora-tadbiri ko'rish hamda strategiyalarni belgilab olish;
- ✓ Yashil ish o'rinlarining yaratilishi kabi afzallik va yechimlarni berishimiz mumkin. Iqtisodiyotda amalga oshirilayotgan iqtisodiy jarayonlar natijasida yuzaga kelayotgan atrof-muhit va ekologik muammolarni hamda iqtisodiy barqarorlikni ta'minlovchi asosiy soha yashil iqtisodiyot hisoblanmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] B.Alyward,J.Bishop,E.Barbier. London Environmental EconomicS Centre. Economic efficiency, Rent capture va Market failure in tropical forest management.Gatekeeper GK 93-01. June 1993.

[2] Порфирьев Б.Н. "Зеленая" экономика: реалии, перспективы и пределы роста. — М.: Карнеги, 2013.

[3] Global Carbon Atlas. The emission of CO₂

[4] Blueprint for a Green Economy: David Pearce, Anil Markandya and Edward B. Barbier. Earthscan, London, Great Britain, 1989. 192 pp

[5] D.B. Smirnov. The concept of sustainable development as a methodological base to form strategy for enterprises of oil complex. Article. M.I.R. (Modernization. Innovation. Research), 2015, vol. 6, no. 4, pp. 362–367

[6] A.V. Vahobov Sh. X. Hojiboqiyev. Qayta tiklanadigan energiya iste'molining tarkibi va rivojlanish istiqbollari. Academic Journal of Digital Economics and Stability (ISSN 2697-2212)

⁴⁷ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yashil" iqtisodiyotni rivojlantirish chora-tadbirlari muhokamasi. 02.02.2022

- [7] M. M. Давлетова. Формирование и развитие “зеленой” экономики в условиях стран Центрально- региона.
- [8] Ye.A.Lyaskovskaya, K.M. Grigorieva. Диагностика региональных возможностей перехода к модели “зелёной экономики”. Статья. Общество, экономика, управление. 2018. Том 3, № 2
- [9] Golub, L.A., 2003. *Ijtimoiy-iqtisodiy statistika*. Moskva: Gumanitar nashriyot markazi “VLADOS”, 272 bet.
- [10] Cato, M. S. (2009). *Green Economics: An Introduction to Theory, Policy and Practice*. London: Earthscan.
- [11] United Nations Environment Programme. (2011). *Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication*. Nairobi: UNEP.
- [12] World Bank Group. Protecting nature could alert global economic losses of 2.7 trln\$ per year. July1, 2021.
- [13] Long-term low greenhouse gas emission development strategy of European Union and its Member states. Zegreb, 6 march 2020.
- [14] S.N.Xashimova. Yashil iqtisodiyot. Darslik. -T .: “Ma’rifat”, 2024. 145 bet
- [15] Stock market news. Germany’s green jobs double but staff shortage threatens growth, study shows.March 06,2025.
- [16] Lucia Fernandez. Share of wind power coverage in Denmark 2009-2023. Sep 12,2024. <https://www.statista.com>
- [17] Denmark’s climate action strategy. Briefing-19-12-2024.
- [18] The Copenhagen post.
- [19] O`zbekiston Respublikasi Prezidentining “Yashil” iqtisodiyotni rivojlantirish chora-tadbirlari muhokamasi. 02.02.2022

O`QUVCHILARGA TA'LIM-TARBIYA JARAYONIDA IQTISODIY TUSHUNCHALARNI SINGDIRISH

Turaxanov Oybek Davlataliyevich
Iqtisodiyot fakultet
O`qiv ishlar bo`yicha dekan o`rinbosari

Anotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga iqtisodiy tarbiya berishning mazmuni, maqsadi va pedagogik ahamiyati yoritilgan. Muallif iqtisodiy tarbiyaning shaxs barkamolligidagi o‘rni, bozor iqtisodiyoti sharoitida yosh avlodga iqtisodiy tafakkur, tejamkorlik, ishbilarmonlik va mas’uliyat kabi sifatlarni shakllantirishdagi roli haqida fikr bildiradi. Sharq mutafakkirlarining (Al-Xorazmiy, Forobiy, A.Avloniy) g‘oyalari asosida iqtisodiy tarbiyaning tarixiy ildizlari ochib berilgan. Shuningdek, oila, maktab va mahalla hamkorligida o‘quvchilarda iqtisodiy madaniyatni rivojlantirishning ahamiyati ta’kidlanadi. Maqolada iqtisodiy tarbiyaning bosqichma-bosqich olib borilishi, dars va darsdan tashqari mashg‘ulotlarda samarali tadbiriq etilishi, milliy g‘oya asosida o‘quvchilarni ongli iqtisodiy fikrlovchi shaxs sifatida shakllantirish zarurligi asoslab berilgan.

Annotation: This article explores the content, objectives, and pedagogical importance of providing economic education to primary school students. The author emphasizes the role of economic upbringing in the holistic development of individuals, particularly under the conditions of a market economy, by fostering economic thinking, frugality, entrepreneurship, and responsibility among youth. The work highlights the historical roots of economic education through the ideas of Eastern thinkers such as Al-Khwarizmi, Al-Farabi, and A. Avloniy. Additionally, it underscores the importance of cooperation between family, school, and community in cultivating economic culture in

children. The article presents a step-by-step approach to instilling economic awareness through classroom and extracurricular activities, advocating for the integration of national values and ideas to shape students into conscious and economically literate individuals.

Kalit soʻzlar: tejamkorlik, ishbilarmonlik, mehnatsevarlik, halollik, masʼuliyatlilik, ijtimoiy faollik, tadbirkorlik, axloqiy poklik, bozor, pul, barter, narx, iqtisodiy tarbiya, iqtisodiy tafakkurni shakllantirish, oʻquvchilarda iqtisodiy ongni shakllantirish, iqtisodiy hisob-kitob, iqtisodiy taʼlim.

Iqtisodiy tarbiya shaxsning barkamol shakllanishining zarur shartidir. Oʻquvchilarni iqtisodiy tarbiyalash pedagogikaning asosiy muammolaridan biri boʻlib kelgan va shunday boʻlib qolaveradi. Bozor iqtisodiga oʻtayotgan bir sharoitda va keying rivojlanishda ham yoshlarda iqtisodiy tafakkurni shakllantirish muhimdir. Bu sohada hukumastimiz gʻamxoʻrlik koʻrsatmoqda va pedagoglarimiz tadqiqotlar olib borilmoqda. Iqtisodiy tarbiya oʻquvchilarda tejamkorlik, ishbilarmonlik, iqtisodiy hisob-kitob qilish qobiliyatini shakllantiradi. Iqtisodiy tarbiya mazmuni Sharq mutafakkirlari tomonidan muntazam boyitilib, ilmiy asoslab kelingan. Bu borada Al-Xorazmiy matematika fani inson hayotida asosiy oʻrin tutishini alohida taʼkidlaydi. Uning fikricha, kishi hisob ilmini bilishi va oʻz ishiga puxta boʻlishi kerak. Shunda u oʻz mehnatining (oʻzgalarning ham) natijalarini oʻlchovlar orqali aniqlay olishi mumkin. Forobiy “Baxt-saodatga erishuv haqida” asarida shunday yozadi: “Inson oʻz mablagʻini toʻgʻri sarflashni bilishi kerak. Pul sarflashda qizgʻanchilik qilish xasislikka olib keladi. Pullarni rejasiz ishlatish esa insonni beboshlikka yetaklaydi⁴⁸. A.Avloniy “Hozirgi zamonda maqsadga yetmoq, xalqqa maqbul boʻlmoq uchun ilm va mol lozimdur” kabi qimmatli gʻoyalarni olgʻa surgan.

Barkamol inson, avvalo, iqtisodiy tarbiya olmogʻi shart. Chunki iqtisodiy tarbiyasiz, unga bogʻliq koʻnikmalarsiz, odatlarsiz haqiqiy mukamml inson boʻlishi mumkin emas. U eng avvalo oʻz mehnati va boshqalar mehnatini qadrlaydigan, uni hayotda tadbqiq qilishning taʼlimiy asoslarini ilmiy bilmogʻi zarurdir. Iqtisodiy tarbiya iqtisodiy taʼlim negizida quriladi. Tarbiya esa kundalik turmushda yuqoridagi sifatlarni qoʻllash jarayonida oʻz ifodasini topadi. Bu muammo esa boshlangʻich sinf oʻquvchilarida oʻziga xos tarzda, yaʼni sodda shaklda tashkil etiladi. Chunki kichik oʻquvchilarda iqtisodiy maʼlumotni, madaniyatni, ongni, koʻnikma va odatlarni birdaniga tarkib toptirish mumkin emas. Shuning uchun kichik oʻquvchilarda dastlab iqtisod haqida tasavvur, tushuncha va ularni turmushda qoʻllash bilan bogʻliq koʻnikmalarni tarkib toptirish muhim vazifa hisoblanadi.

5-6-sinf oʻquvchilarning barkamol insonga xos boʻlgan iqtisodiy bilimlari bosqichma-bosqich ular yoshining ortib borishi bilan uzviy bogʻliq holda tashkil etiladi. Iqtisodiy ong, madaniyat birdaniga tarkib toptirilmaydi. Bunday masʼuliyat boshlangʻich sinf oʻqituvchisi zimmasiga toʻgʻri keladi. Bu ish boshlangʻich taʼlimning toʻrt yillik davrida amalga oshiriladi. Oʻquvchilar ongida iqtisodiy taʼlimning asosiy tushunchalarini singdirishda mehnat tarbiyasidan foydalanish, oʻquvchilarning mustaqil fikrlovchi komil insonni shakllantirish toʻgʻrisida fikrlar asoslab berilgan.

Oʻquvchilarga iqtisodiy tarbiya berish eng avvalo oiladan boshlanadi va maktabgacha taʼlim muassasasida va maktabda davom ettirilishi, iqtisodiy tarbiyaning mazmuniga sharq mutafakkirlari katta eʼtibor qaratib kelganliklari, oqilona ehtiyojlarni, ularni moddiy imkoniyatlar bilan taqqoslash qobiliyatini shakllantirish, bolalarda oʻz ehtiyojlarini toʻlaroq qondirishga boʻlgan izlanishlarda mehnatga yoʻnalganlikni tarbiyalash haqida batafsil yoritib berilgan.

Maʼlumki, «**Iqtisod**» soʻzining maʼnosi keng boʻlib, chuqur mazmunga ega. Koʻp oʻrindi bu soʻz xalq ichida «**tejamkorlik**» soʻzining sinomini sifatida qoʻllaniladi. Tejamkorlik haqida soʻz ketganda isrofgarchilikka yoʻl qoʻymaslikki tushunamiz.

⁴⁸ Forobiy. Baxt-saodatga erishuv haqida. Tarj. va izohlar bilan. – Toshkent: “Fan”, 1993.

«**Iqtisod**» tushunchasiga, ma'rifatparvar shoir, dramaturg, jurnalist, olim, davlat va jamoat arbobi Abdulla Avloniy quyidagicha ta'rif beradi: «Iqtisod deb pul va mol kabi ne'matlarning qadrini bilmakka aytilur»⁴⁹.

O'quvchilar iqtisodiy ongining qaror topishi ularda iqtisodiy tushunchalar tizimini shakllantirishni, ularning jamiyatni iqtisodiy rivojlantirish qonuniyatlarini, iqtisod, ishlab chiqarishni tashkil etishga doir umumiy ma'lumotlarni o'zlashtirib olishini, ularda fikrlash operatsiyalari (*tahlil, sintez qilish, umumlashtirish va boshqalar*)ni rivojlantiradi va keyinchalik eng oddiy iqtisodiy tahlil qilish ko'nikma va malakalarini tarkib toptirishni nazarda tutadi.

Shu sababli boshlang'ich sinflardan oq matematika darslarida iqtisodiy tarbiya elementlarini oshirib borish lozim. Iqtisodiy tarbiya — o'quvchilarning iqtisodiy ongini shakllantirishga qaratilgan, uyushgan (tashkil etilgan) pedagogik faoliyat, maxsus o'ylangan ish sistemasidir.

Uni amalga oshirish jarayonida o'quvchilar tartibli va samarali iqtisodiyot haqida, ishlab chiqarish kuchlarini rivojlantirish to'g'risida, ishlab chiqarish munosabatlari haqida, amaldagi xo'jalik mexanizmi to'g'risida tushuncha va tasavurlar majmuyini o'zlashtirib oladilar. Iqtisodiy tarbiya iqtisodiy tafakkurning rivojlanishini iqtisodiy faoliyat natijasida hosil bo'ladigan axloqiy va ishchanlik fazilatlarining, ijtimoiy faollikning, tadbirkorlikning, tashabbuskorlikning, ijtimoiy mulkka tejamkorlik bilan, halol munosabatning shakllanishini ta'minlaydi.

O'quvchilarda iqtisod borasida ijodiy fikr yuritishni shakllantirishda darslarda va darsdan tashqari mashg'ulotlardan unumli foydalanish lozim. Iqtisodiy tarbiyaning asosiy maqsadiga bir qator vazifalarni hal etish natijasida erishish mumkin. Bu vazifalarning asosiylari quyidagilardan iborat:

5-6-sinf o'quvchilarida iqtisodiy ongni izchillik bilan rivojlantirib borish;

o'quvchilarni oqilona ehtiyojlarini, ularni moddiy imkoniyatlar bilan taqqoslash qobiliyatini shakllantirish imkoninini yaratish,

bolalarda o'z ehtiyojlarini to'laroq qondirishga bo'lgan izlanishlarda mehnatga yo'nalganlikni tarbiyalash va o'rgatish;

boshlang'ich sinfdanoq kasb tanlashga ongli munosabatda bo'lish, tejamkorlik, rejalilik, omilkorlik, ishchanlik, xo'jalikni tejab-tergab olib borish kabi sifatlarini tarbiyalash;

o'quvchilarni iqtisodiy tahlil qilish malaka va ko'nikmalari bilan qurollantirish, tejamkorlik va iqtisod qilish odatlarini tarbiyalash, aqliy va jismoniy mehnat madaniyatini shakllantirish, mehnatni ilmiy tashkil etish asoslarini egallab olish;

mas'uliyatsizlikka, mehnatdagi tartibsizlikka, bekorchilikka, boqimandalik kayfiyatlariga, xo'jasizlikka, isrofchilikka, beparvolikka muvohiq munosabatda bo'lish hissiini tarbiyalash va hokazo.

Manashunday tushunchalarni boshlang'ich sinf o'quvchilariga sinfda va sinfdan tashqari ishlarda bosqichma bosqich singdirib borishimiz zarur.

“Bozor” so'zi sotuvchi va xaridorlarning o'zaro uchrashadigan, tovarlar oldi – sotdi qilinadigan joyni bildiradi. Bozor kishilar, korxonalar, davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlar tizimini namoyon qiladi. Narxlar vositasida iqtisodiyotda rivojlanish bo'ladi, tovar ishlab chiqarganlar rag'batlantiriladi. Pul - bozor iqtisodida katta xizmat qiladi. Pul juda qimmatli qog'oz. Qiziq, tillani ham yoki oddiy tuzni ham pulga sotib olishar ekan.

Barter usuli – o'rta pulni aralshtirmay, narsani narsaga tengma – teng almashtirish barter usuli deyiladi.

Ko'p holatlarda ota-onalarning (farzandlarini) o'quvchilarning barcha ehtiyojlarini bolalar xis etmasdan, aytib ulgirmasdan, so'zsiz qondirishga intilishlari tarbiyadagi eng katta xatodir. Meni fikrimcha ota-onalar o'z farzandlarini mehnatsevar va tejamkor qilib

⁴⁹ Avloniy A. *Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: “O'qituvchi”, 1992. – 54-bet.*

tarbiyalash uchun quyidagilarga amal qilishlari kerak.

Birinchidan: Bolalar o'z ota-onalarining qayerda ishlashini va qanday ishlar bilan mashg'ulligini, nima ishlab chiqarishini, bu ishlab chiqarishning butun jamiyat uchun qanday ahamiyati borligini bilishi kerak. Umuman, Bola ota-onasi ishlab, topib keltiradigan daromadning katta va foydali ijtimoiy mehnat evaziga olinadigan ish haqi ekanini mumkin qadar ertaroq yaxshi tushunishi lozim.

Ikkinchidan: Bolalarni oila byudjeti, ro'zg'orning daromadi va xarajatlari bilan mumkin qadar ertaroq tanishtirish kerak. Agar oilaning moddiy sharoiti juda yaxshi bo'lsa, bolalarning o'z tengdoshlari oldida bunday yaxshi sharoit bilan g'ururlanish va maqtanishga odatlantirmaslik zarur.

Uchinchidan: Ota-ona (farzandini) ulg'ayib borayotgan o'quvchini rostgo'y, halol va sofdillikka odatlanib borishlarini diqqat bilan kuzatib borishsa bu maqsadga muvofiq bo'ladi. Ular hech narsani Boladan atayin yashirmasliklari va shu bilan birga uning ko'z o'ngida yotgan bo'lsa ham, so'roqsiz olmaslikka o'rgatishlari, shu jarayonda bolalarda tug'ulgan har qanday savollariga mohiyatdan javob berishlari kerak.

To'rtinchidan: Oilada tejamkorlik va ehtiyotkorlik tarbiyasini to'g'ri tashkil etib, eskirib qolgan narsalarni yaxshilab, ta'mir qilib, yangisini sotib olish vaqtini cho'zish va shu yo'l bilan ota-onalar yoki oilaning boshqa a'zolari topgan pulning ma'lum qismini tejab qolish mumkin bo'ladi.

Beshinchidan: Bola faqat o'z buyumlarini emas, boshqalarning buyumlarini ham ehtiyot qilishga o'rganishi lozim. Tejab-tergab ish ko'rish odatlarini bolalarda mumkin qadar ertaroq tarbiyalamoq kerak. Pulni tejab-tergab sarflashga o'rgatish muhim.

Oltinchidan: Oilada ota-onalar o'z farzandlarining mehnatsevar, tejamkor va ehtiyotkor kishilar bo'lib yetishishlarida o'zlari namuna bo'lishlari kerak.

O'quvchi shaxs va fuqaro sifatida o'z allomalarining iqtisodiy tarbiya o'rgatish to'g'risidagi qarashlari, hamda millati tarixini mukammal bilmog'i lozim. Ana shunda dini, urf-odatlar, ma'naviy hamda moddiy qadriyatlarni qadrlaydi, undan doimo faxrlanadi. Faxrlanish tuyg'usi sog'lom fikr ruhida o'z shogirdlariga o'tadi. Fikrlarni g'oya darajasiga ko'tarish uchun uning ta'sirchanligi, salmog'i va samaradorligiga erishish lozim. O'quvchi iqtisodiy tarbiya o'rgatish subyekti ham hisoblanadi-ki, bu jarayon tadqiqot ishida o'zining ilmiy-nazariy echimini topdi.

O'z Mamlakatining iqtisodiy salohiyatini bilish va anglash, milliy g'oyaning aniq shart-sharoitida o'quvchining iqtisodiy tarbiya o'rgatish maqsadlari sari intilishida namoyon bo'ladi. O'quvchi yoshlarning orzusi biror g'oyaga asoslansagina hayotiy va umrboqiy bo'lishi mumkin. Shuning uchun Bosh g'oyamiz O'zbekiston – kelajagi buyuk davlat bo'lish orzusi, har bir shaxs manfaatiga, iqtisodiy tarbiya o'rgatish faoliyat mezoniga aylanib bormog'i lozim. Iqtisodiy tarbiya o'rgatish muayyan ijtimoiy-pedagogik shart-sharoitda shakllanib, o'quvchining ma'naviy salohiyati, umuminsoniy tarbiya, tafakkur darajasi, tabiat va jamiyat qonunlarini qay darajada tahlil eta olish qobiliyati bilan belgilanadi. Bu ko'rsatkichlarning naqadar yorqin yoki sust namoyon bo'lishi mumkinligi izlanishlar jarayonida tadqiq etildi.

Iqtisodiy tarbiya o'rgatish zahirida axloqiy poklik, mehnat va mehnatkash insonga halol munosabat, madaniy saviya va iftixor turadi. Iqtisodiy madaniy jihatdan yetuk shaxsning tuzilmasini:

Tejamkorlik, ishbilarmonlik, mehnatsevarlik, halollik, samimiylik, milliy g'urur, sodiqlik, kamtarlik, mehribonlik, kasbiy mas'ullik, bilimdonlik, ijodkorlik, tashabbuskorlik va tashkilotchilik tashkil etadi. Tuzilma pirovardida esa shaxsning intilishi, faolligi va kafolatlangan natijaga erishuvi turadi. Iqtisodiy tarbiyani berishning samarali mezonlari iqtisodiy barkamollik, iqtisodiy jihatdan o'z-o'zini tarbiyalash, zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida iqtisodiy tarbiyava ijodkorlikni tarbiyalash ekanligi tadqiq etildi

O'z kasbidan mag'rur inson mehnatga halol munosabatda bo'ladi. O'z kasbidan qoniqmaydigan yoki norozi bo'lgan inson mehnat faoliyatida turli xil yalqovlik va ko'z

bo'yamachiliklarga yo'l qo'yadi. Natijada iqtisodiy tarbiyani berishga xos motivlar inqirozi bekorchilik, ishsizlik va hatto bezorilik kabi turli xil jinoyatlar kelib chiqadi. Bunday inqiroz nosog'lom iqtisodiy faoliyat jarayonida ham paydo bo'ladiki, uning ijobiy echimi rahbar shaxs ma'naviyati va mahorati bilan bog'liq ravishda hal etiladi. Inson tabiiy-ijtimoiy mavjudot sifatida o'zining moddiy ehtiyojlari qatorida ma'naviy ehtiyojlarini ham qondira boradi. Ammo har qanday ehtiyoj negizida iqtisodiy-madaniy ehtiyoj turmog'i lozim.

Bozor munosabatlari o'zining tejamkorlik, halollik, insof, diyonat, vijdon, bilimdonlik va ishbilarmonlik kabi qonunlariga ega. Aynan bu qonunlar iqtisodiy tarbiyani berish tizimida amal qilinib kelayotgan qonunlar hisoblanadi. Shaxsning yuksak tarbiya darajasida egallagan kasb mahorati madaniy va rivojlangan bozor iqtisodiyoti tizimini yaratadi. Bozor iqtisodiyoti munosabatlari o'quvchining iqtisodiy tarbiya o'rgatish faoliyati asosida hayotga tadbiq etiladi.

Tadqiqot natijalari va xulosalari asosida quyidagi ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi, ya'ni, o'quvchi shaxsining iqtisodiy tarbiyai negizi va mezonida:

-yosh avlod qalbiga ona Vatanga mehr-muhabbat tuyg'usini milliy g'oya va milliy mafkura, davlatimiz ramzlari mohiyati hamda milliy qadriyatlar asosida etkazish;

-uzluksiz ta'lim jarayonida yoshlarni iqtisodiy muammolarni echimini topishlarida ongli va asosli ravishda yo'naltirishning samarali tizimini yaratish;

-oila, maktab va mahalla hamkorligida yoshlarni iqtisodiy barkamolligini ta'min etishda bekorchilik, ishsizlik kabi zararli illatlar va yot unsurlardan saqlash;

-o'quvchi shaxsining iqtisodiy tarbiyani berishga ega bo'lishi uzluksiz pedagogik ta'lim tizimida, ya'ni, umumiy o'rta ta'lim bosqichlarida zamon talablariga javob bera oladigan, malakali va etuk kadrlar bilan ta'min etib borishni kafolatlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Forobiy. Baxt-saodatga erishuv haqida. Tarjima va izohlar bilan. – Toshkent: “Fan”, 1993.
2. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: “O'qituvchi”, 1992. – 54-bet.
3. Mavlonova R., Rahmonqulova N., Normurodova V. Tarbiyaviy ishlar metodikasi. – Toshkent, 2010
4. Mavlonova R., Normurodova V., Voxidova N. Pedagogika nazariyasi va tarixi. – Toshkent, 2010.
5. Kaykovus. Qobusnoma. –T.: “O'qituvchi”, 2006. –208 bet.
6. Tilavov Abdulmurod Bolalarga gap uqtirish san'ati // tarbiya kitobi. –T., 2016.
7. Ziyovuddin Rahim. Bola odobi bilan aziz. –Toshkent, 2020.
8. Shermuxammedova S. va boshqalar. Tarbiya // 4-sinf o'quvchilari uchun darslik. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2020. –96 bet.
9. Shodiyev B.T. Iqtisodiy tarbiya nazariyasi fanidan ma'ruzalar matni. -Qarshi, 2018.
10. www.ziyonet.uz.

JAXON MAMALAKATLARIDA YASHIL IQTISODIYOTGA O'TISH TENDENSIYALARI VA O'ZIGA MOSLIKLARI

Qodirov Bahodirjon Tursunovich
“Iqtisodiyot” kafedrası katta o'qituvchisi (PhD)

Email: godirovbahodir0175@gmail.com

Axmedov Dilmurodjon Dilshodbek o'g'li.

Andijon Davlat Texnika Instituti Iqtisod (tarmoqlar va soxalar bo'yicha) talabasi

Email: axmedovdilmurodjon0@gmail.com Tel: +998916207017

Anotatsiya: Mazkur maqolada iqlim o'zgarishi va atrof-muhit xavflari bilan bog'liq ijtimoiy-texnik o'zgarishlar yuzaga kelayotgan to'siqlar va barqaror texnologik o'zgarishlar uchun beshta muhim muammo ko'rib chiqilgan. Ushbu muammolar turli mamlakatlar va mintaqalarda kontekstga mos yechimlarni talab qilgan holda, ular umumiy muammolar sifatida qolmoqda. Maqola, tabiiy fanlar va muhandislik fanlari o'rtasidagi hamkorlikning zarurligini ta'kidlaydi, chunki texnologik o'zgarishlar murakkab va chiziqli bo'lmagan jarayonlardir.

Maqola davomida yashil innovatsiyalarni ilgari surish va ijtimoiy-texnik tizimlar o'rtasidagi o'zaro ta'sirni yaxshilash zarurati haqida ham gapirilgan. Shuningdek, ijtimoiy fanlar-iqtisodiyot, menejment, siyosatshunoslik kabi yo'nalishlar o'rtasidagi ko'priklarni qurish va turli tadqiqot sohalarini birlashtirish masalasi ham alohida urg'ulangan.

Yashil innovatsiyalarni davlat sektorida rivojlantirishning ahamiyati hamda buning uchun yangi siyosat instrumentlari va monitoring texnologiyalarini ishlab chiqish kerakligi muhim jihat sifatida keltirilgan. Tadbirkorlik va hukumatning birgalikdagi ishlashini talab qiladigan bunday innovatsiyalar, shuningdek, ijtimoiy-texnik tizimlarning rivojlanishiga ham katta ta'sir ko'rsatadi.

Kelajakdagi tadqiqotlar, shu jumladan, ijtimoiy-texnik o'zgarishlar va yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonining turli omillarini yaxshiroq tushunish va ularni baholashni ko'zda tutadi. Bu tadqiqotlar siyosatlarni yaxshiroq integratsiya qilish va yangi metodologiyalarni ishlab chiqish yo'nalishida davom etishi kerak.

Kalit so'zlar: ijtimoiy-texnik o'zgarishlar, barqaror texnologik o'zgarishlar, yashil innovatsiyalar, tabiiy fanlar va muhandislik fanlari hamkorligi, ijtimoiy fanlar o'rtasidagi integratsiya, yashil iqtisodiyot, davlat sektori innovatsiyalar.

So'nggi o'n yillikda tez-tez aytiladigan fikrlardan biri shuki, iqlim o'zgarishi, biologik xilma-xillikning yo'qolishi, suv tanqisligi kabi muammolarni hal qilish uchun an'anaviy iqtisodiy modellarning isloh qilinishi zarur, shu bilan birga asosiy ijtimoiy va iqtisodiy muammolarni ham hisobga olish kerak. 2008–2009 yillardagi global moliyaviy inqiroz bu munozarani yanada kuchaytirdi, va bu xavotirlar “yashil iqtisodiyot” g'oyasiga aylantirildi [1]. Bundan tashqari, 2015 yilda butun dunyo mamlakatlari “2030 Barqaror taraqqiyot kun tartibi” va uning 17 ta Barqaror Taraqqiyot Maqsadini qabul qildi. Bu maqsadlar kambag'allikka barham berish iqtisodiy o'sishni ta'minlash bilan bir qatorda, ta'lim, sog'liqni saqlash, ijtimoiy himoya va bandlik kabi ijtimoiy ehtiyojlarni hal qilishni, shu bilan birga atrof-muhit ifloslanishi va iqlim o'zgarishiga qarshi kurashni talab qilishini e'tirof etadi. Ushbu maqsadlar ekologik tizim bilan iqtisodiy tizim o'rtasidagi haqiqiy bog'liqlikni o'rnatadi va yashil iqtisodiyotga o'tish zarurligini ta'kidlaydi, ya'ni ishlab chiqarish va iste'molning barqaror shakllariga tub burilish zarur.

Ushbu maqolada biz bunday o'tishning juda muhim tarkibiy qismi - barqaror texnologik o'zgarishlarni, ya'ni tabiiy muhit, xususan global iqlimga salbiy ta'sirni sezilarli darajada kamaytiradigan ishlab chiqarish va iste'mol usullarini rivojlantirishga

e'tibor qaratamiz. Aniqroq aytganda, maqolada barqaror texnologik o'zgarishlarga ko'maklashish va bu yo'ldagi to'siqlarni yengib o'tish bilan bog'liq asosiy muammolar muhokama qilinadi. Bu muammolar ilmiy tadqiqotlardan muhim saboqlarni siyosatchilar, mutaxassislar va keng jamoatchilikka yetkazish niyatida taqdim etiladi [2].

Iqlim va ekologik muammolarni hal qilish, albatta, tabiiy fanlar va texnik yechimlarni ishlab chiqishga ixtisoslashgan muhandislik bilimlarini talab qiladi (masalan, uglerodsiz energiya texnologiyalari). Biroq, barqaror texnologik o'zgarishlarni amalga oshirish - bu jamiyat, tashkilot, siyosat va iqtisodiyotga oid bir jarayondir va u ko'plab texnik bo'lmagan muammolarni ham o'z ichiga oladi. Masalan, "tranzitsiya adabiyoti" deb ataladigan soha energiya ishlab chiqarish, suv ta'minoti kabi ko'plab sohalarni ijtimoiy-texnik tizimlar yoki innovatsion tizimlar sifatida ko'rib chiqadi. Bu tizimlar turli aktyorlar (shaxslar, xususiy firmalar, tadqiqot institutlari, hukumat organlari va boshqalar), ularning bilimlari va ularni boshqaruvchi institutlardan (yuridik qoidalar, axloqiy me'yorlar va h.k.) tashkil topgan. Masalan, yangi uglerodsiz texnologiyalarni ishlab chiqish ko'pincha ilgari bir-biri bilan aloqada bo'lmagan aktyorlar ishtirok etadigan yangi qiymat zanjirlarini tashkil qilishni talab qiladi; bu esa jamiyatda turli o'zgarishlarga olib keluvchi uzoq muddatli jarayondir - yuridik o'zgarishlar, iste'molchilarning xatti-harakati, taqsimotdagi ta'sirlar, infratuzilma rivoji va yangi biznes modellar paydo bo'lishi shular jumlasidandir.

Boshqacha aytganda, texnologik taraqqiyotdan tashqari, iqtisodiy va ijtimoiy moslashuv ham zarurdir. Tarixda ko'plab misollar texnologik o'zgarishlar va innovatsiyalar bilan bog'liq tashkiliy va institutsional muammolarni hal qilish zarurligini ko'rsatadi. Masalan, elektr energiyasi 1870-yillarda kashf qilingan bo'lsa-da, 1900-yilga kelib AQShdagi fabrikalarning atigi 5 foizi elektr dvigatellari bilan ishlagan. To'liq samaraga erishish uchun fabrikalar ishlab chiqarish tizimini, bino tuzilmasini, logistika va ishchilarni yollash, o'qitish va ish haqi to'lov tizimlarini to'liq o'zgartirishi lozim edi. Xuddi shunga o'xshash holat XX asrning ikkinchi yarmida kompyuterlar joriy etilganda ham kuzatildi. Kompaniyalar dastlab kompyuterlarga sarmoya kiritgan bo'lsa-da, bu daromadga aylanishi uchun ular tashkilot ichidagi ish tartibini, ta'minot zanjirlarini va iste'molchilarga xizmat ko'rsatish uslublarini o'zgartirishga majbur bo'lishdi.

Shu nuqtai nazardan, barqaror texnologik o'zgarishlarni qanday rivojlantirish masalasi siyosiy doiralarda va ilmiy tadqiqotlarda tobora ko'proq e'tibor qozonmoqda. Shu bois, ushbu maqolaning asosiy maqsadi - bu yo'ldagi eng muhim ijtimoiy muammolarni muhokama qilish va siyosatchilar uchun asosiy xulosalar hamda ilmiy tadqiqotlar uchun istiqbolli yo'nalishlarni ko'rsatishdir. Biz buni turli fan sohalaridagi adabiyotlar asosida amalga oshiramiz. Maqola quyidagi beshta asosiy muammo atrofida jamlanadi:

1. Tarqoq va tobora global tus olayotgan ekologik xavflar bilan kurashish
2. Faqat bosqichma-bosqich emas, balki tub barqaror texnologik o'zgarishlarga erishish
3. Yashil kapitalizmning paydo bo'lishi: noaniq "odatdagidek biznes" ssenariysi
4. Davlatning roli: mos siyosiy vositalar majmuasini ishlab chiqish
5. Taqsimot bilan bog'liq muammolar va ta'sirlarni hal qilish

Birinchi ikki muammo barqaror texnologik o'zgarishlarni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan tarkibiy vazifalar va ularni amalga oshirishdagi to'siqlar bilan bog'liq. Qolgan uchta masala esa o'tish jarayonidagi asosiy aktyorlar - xususan, xususiy sektor va davlat organlarining roli va mas'uliyatiga qaratilgan. Har bir muammo o'ziga xos alohida muammolarni o'z ichiga oladi va maqolada ular batafsil bayon etiladi. Bundan tashqari, bu muammolarni qanday hal etish mumkinligi haqida takliflar beriladi, ammo aniq yechimlar mamlakat yoki mintaqaviy kontekstga qarab farq qilishi mumkin. Maqola oxirida yashil ijtimoiy-texnik o'tishga ko'maklashadigan asosiy ilmiy izlanish yo'nalishlari qisqacha ko'rib chiqiladi [3].

1960-yillarda zamonaviy atrof-muhit siyosatining paydo bo'lishi bilan, havoga va suvga chiqadigan chiqindilarni nazorat qilish uchun qattiq qoidalar joriy etildi. Ammo, bu davrda ko'proq sanoat korxonalaridan chiqadigan doimiy chiqindilarni nazorat qilishga e'tibor qaratilgan edi, chunki ularni nazorat qilish va regulyatsiya qilish nisbatan oson edi, masalan, zavodlarga xos chiqindi me'yorlarini belgilash orqali. Shuningdek, bu davrda mahalliy ekologik ta'sirlarga kuchli urg'u berildi, masalan, yaqin daryo havzalari orqali chiqindilarni tashlash boshqa sanoat tarmoqlariga yoki ayni jamoatdagi uy-xo'jaliklarga salbiy ta'sir ko'rsatardi.

Biroq, yillar o'tishi bilan ekologik muammolar, asosan, turli xil tarqoq chiqindilarni nazorat qilishga qaratildi. Bu chiqindilar yo'l transporti, dengiz yuk tashish, aviatsiya va qishloq xo'jaligi kabi tarqoq manbalardan kelib chiqadi. Tarqoq manbalardan chiqadigan ifloslanish keng hududlarda sodir bo'ladi va alohida-alohida katta muammo bo'lmasligi mumkin, ammo boshqa tarqoq manbalar bilan birgalikda ular jiddiy ta'sirlar keltirib chiqarishi mumkin. Global ekologik muammolar, masalan, iqlim o'zgarishi va globalizatsiya bilan bog'liq holda, iste'mol mahsulotlarining xalqaro savdosi bu muammoni yanada qiyinlashtiradi. Ushbu masalalarni boshqarish ko'pincha xalqaro muzokaralar va mas'uliyatni taqsimlashni talab qiladi, ammo ularning o'zlari qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Global iqlim o'zgarishiga qarshi qat'iy kelishuvga erishishdagi qiyinchiliklar buni yaqqol namoyon etadi.

Tarqoq chiqindilarni nazorat qilish, odatda, qiyin bo'ladi, shuning uchun ularni tartibga solish ham murakkabdir. Misol uchun, atrof-muhit organlari chiqindilarni noto'g'ri yo'l bilan utilizatsiya qilishni jazolashni xohlaydi, chunki bu turli kimyoviy xavf-xatarlarni kamaytirishga yordam beradi, ammo bunday xatti-harakatlar ko'pincha yashirin bo'lib, aniqlash qiyin. Plastik chiqindilar - misol sifatida, millionlab iste'mol mahsulotlaridan kelib chiqadi, ular dunyo bo'ylab oqimlar va shamollar orqali tarqaladi va mikroplastiklarni yig'adi, ayniqsa dengizda. Ko'plab xavfli moddalar, jumladan, dissolventlar va ftalatlar kabi kimyoviy moddalarga ega iste'mol mahsulotlari import qilinadi. Ushbu moddalar va materiallarning insonlar va tabiiy atrof-muhitga tarqalishini nazorat qilish hali ham qiyin. Shu sababli, materiallarni yaxshiroq kuzatib borish va aniqlash imkonini beradigan texnologik innovatsiyalarni yaratish birinchi o'rinda turishi kerak [4].

Tarqoq atrof-muhit ta'sirlarini bunday bilvosita usullarda hal qilish uchun jamiyat muqobil va bilvosita usullarni topishi kerak. Bu, masalan, material aylanishini yopish va aylanuvchi iqtisodiyotni ilgari surishga olib kelishi mumkin, ya'ni mahsulotlar, materiallar va resurslar qiymatini imkon qadar uzoqroq saqlashni maqsad qilgan iqtisodiyot. Amalda, bu, virgin materiallarni kamaytirish, qayta ishlash va qayta ishlatish, material va energiya samaradorligini oshirish, shuningdek, resurslarni bo'lishishni (ko'pincha Uber va Airbnb kabi raqamli platformalar yordamida) o'z ichiga oladi. Boshqacha aytganda, zarar yetkazilgan joyda chiqindilarni nazorat qilish o'rniga, hokimiyatlar, ehtimol, muayyan faoliyatlarni (masalan, materiallarni qayta ishlash) yoki texnologiyalarni (masalan, kam karbonli ishlab chiqarish jarayonlari) qo'llab-quvvatlashi mumkin.

Tarqoq chiqindilarni bilvosita usullar bilan hal qilish, ammo oson emas. Bir qator mamlakatlarda, milliy chiqindilarni boshqarish strategiyalari, shunday deb ataladigan chiqindilar ierarxiyasiga amal qiladi. Bu qanday harakatlarni amalga oshirish kerakligini belgilaydi va chiqindilarni oldini olish eng yuqori ustuvorlikka ega bo'lishi kerakligini, keyin esa chiqindilarni qayta ishlash, materiallarni qayta ishlash, chiqindilarni tiklash va ko'mish (shu tartibda) deb ta'kidlaydi. Tadqiqotlar ko'rsatganidek, bu ierarxiya ekologik nuqtai nazardan maqbul qoida bo'lsa-da, bu faqat qoida! Ierarxiyadan chetlatish ba'zi hollarda asoslangan bo'lishi mumkin va shuning uchun bu holatlar ko'rib chiqilishi kerak.

Mahsulotlarni qayta ishlash va qayta ishlatishni rag'batlantirishning muhim yo'llaridan biri, mahsulot dizaynlarida tuzilmaviy va qayta ishlashni ko'rib chiqishdir. Modulli mahsulot tuzilishi, shuningdek, yaxshiroq qayta ishlashni rag'batlantirishi mumkin. Biroq, bu ham qiyinchiliklarga olib keladi. Ko'pincha kompaniyalar

mahsulotlarni ishlab chiqarishda, ularni pastga ishlov beruvchilar uchun qayta ishlash xarajatlarini oshiradigan tarzda ishlab chiqaradi, ammo institutsional sabablarga ko'ra, chiqindilarni qayta ishlash ob'ekti ishlab chiqaruvchi kompaniyaga mahsulot dizaynini o'zgartirish uchun hech qanday rag'bat yaratish imkoniyatiga ega bo'lmashligi mumkin. Bir misol sifatida, oziq-ovqat qadoqlash uchun ko'p qatlamli plastiklar ishlatiladi, bu ko'pincha mexanik qayta ishlash bilan mos kelmasligi mumkin.

Inkremental innovatsiyalar, masalan, mavjud ishlab chiqarish jarayonlarida material va energiya samaradorligini oshirish, yashil iqtisodiyotga o'tishning asosiy elementlaridir. Biroq, yanada chuqurroq va hatto radikal-texnologik innovatsiyalar ham kerak. Masalan, transport sohasida va temir va po'lat ishlab chiqarishda yoqilg'i qazib olishni almashtirish asosiy texnologik o'zgarishlarni talab qiladi, faqat samaradorlikni oshirish emas. Biroq, radikal innovatsiyalarni amalga oshirishni qiyinlashtiradigan bir nechta omillar mavjud. Quyida biz uchta muhim to'siqni ta'kidlaymiz.

Birinchidan, to'siqlardan biri texnologik rivojlanishga sarmoya kiritayotgan firmalar uchun xavfdir (masalan, asosiy R&D, pilot sinovlar va boshqalar), bu esa kapital bozorlarining uzoq muddatli xavfga qarshi kurashish qobiliyatining cheklanganligi bilan birlashadi. Ushbu bozorlar immateriyal texnologiyalar uchun xavf boshqaruvi vositalarini taqdim eta olmaydi, chunki xavflarni baholash uchun tarixiy ma'lumotlar yo'q. Shuningdek, global moliyaviy bozorlarning erkinlashtirilishi, xususiyl moliyaviy investorlarning qisqa muddatli qarashlarga ega bo'lishiga olib kelishi haqida xavotirlar mavjud. Aslida, tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, xususiyl firmalar ichida agentlik muammolari tufayli, ularning qaror qabul qilish jarayonlari qisqa muddatli foydalarga qarab yonalishga moyil bo'lishi mumkin, bu esa hatto samarali kapital bozorlarida ham ko'rinadigan xatti-harakatlarga olib keladi [5].

Ikkinchidan, xususiyl investorlar uzoq muddatli texnologik rivojlanishga sarmoya kiritish uchun kuchli rag'batga ega emaslar. Iqtisodiy adabiyotda R&D sa'y-harakatlaridan va "o'rganish orqali" olingan bilimlar kabi jamoat mahsulotlarining past taqdim etilishi xavflari qayd etilgan. Shu sababli, xususiyl kompaniyalar faqat bu investitsiyalarning umumiy daromadining bir qismini olishadi, chunki katta foydalar boshqa kompaniyalarga ham to'g'ri keladi (masalan, teskari muhandislik orqali). Bunday bilim oqimlari mavjudligi sababli, uzoq muddatli texnologik rivojlanishga bo'lgan investitsiyalar samarasiz va juda kam bo'lishi mumkin.

Uchinchidan, yangi yashil texnologiyalar ko'pincha mavjud texnologiyalar bilan adolatsiz raqobatlashadi. Mavjud texnologiyalar, ularning yashil raqiblariga nisbatan yaqin almashtiruvchilar bo'lishi mumkin, chunki ular kamroq qat'iy ekologik siyosatlar davrida kengayish uchun ruxsat berilgan va shuningdek, moslashtirilgan infratuzilma va institutlarga ega bo'lishgan. Bu yo'lga kirib qolishlarga olib keladi, ya'ni iqtisodiyot ma'lum texnologik yo'nalishlarga qamalib qolishi mumkin. Umuman olganda, kompaniyalar odatda yangi mahsulotlar va jarayonlarni ishlab chiqishda to'plangan texnologiyaga xos bilimlarni qo'llaydilar, va texnologik tanlovlar o'zini-o'zi kuchaytiruvchi bo'ladi, agar investitsiyalar katta boshlang'ich xarajatlar va o'zlashtirishdan kelib chiqqan ortib boradigan daromadlarni (masalan, o'lcham, o'rganish va tarmoq iqtisodiyotlari) o'z ichiga olsa. Mavjud institutlar, masalan, qonunlar, xatti-harakatlar kodekslari va boshqalar, ham yo'lga kirishning davomiyligini qo'llab-quvvatlashi mumkin, chunki ular ko'pincha mavjud (masalan, yoqilg'i asosidagi) texnologiyalarni afzal ko'radi.

Yuqorida sanab o'tilgan uchta omil xususiyl sektorda uzoq muddatli texnologik rivojlanishni to'xtatishi mumkin, ammo yashil texnologiyalar bo'yicha bu omillar ayniqsa muammo bo'lishi mumkin. Birinchidan, empirik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yashil texnologiyalar (masalan, energiya va transportda) ularni almashtiradigan kirli texnologiyalardan ko'ra katta bilim oqimlarini ishlab chiqaradi. Bundan tashqari, mulk huquqlarini himoya qilish, bunday oqimlarni cheklashning bir usuli sifatida xizmat qilsada, patent tizimi cheklovlariga ega. Masalan, Neuhoff shunday deb ta'kidlaydi:

“Ko’plab barqaror texnologiyalar bir nechta komponentlardan iborat va tizimni yaxshilash uchun bir nechta firmalarning tajribasini talab qiladi. Konsorsiumlar 'o'rganish sarmoyasining' xarajatlarini bo'lishishda qiyinchiliklarga duch keladilar, chunki kelajakdagi foydalar taqsimotini muzokara qilish va belgilash qiyin”.

Bu sharoitlar samarali patentlash uchun qulay emas. Jarayon innovatsiyalari, masalan, sanoatda, barqaror texnologiyalarni rivojlantirish uchun juda muhim, ammo firmalar ko'pincha yangi mahsulotlarni himoya qilish uchun patentlarni qo'llashadi, yangi jarayonlarni emas [6].

Shuningdek, yashil iqtisodiyotga o'tishdagi asosiy ijtimoiy-texnik tizimlardan biri bo'lgan energiya tizimi hali ham mavjud texnologiyalar, masalan, atom energiyasi va yoqilg'i asosidagi energiya bilan hukmronlik qiladi va bir nechta xususiyatlarga ega bo'lib, yo'lga kirish xulq-atvorini kuchaytiradi. Investitsiyalar ko'pincha katta hajmda bo'ladi va ortib boradigan daromadlarni namoyish etadi. Yo'lga kirib qolishlar, shuningdek, turli energiya manbalarining chiqindilari va ekologik ishlashiga qarab-deyarli mukammal almashtiruvchilar bo'lishidan kuchayadi. Boshqacha qilib aytganda, paydo bo'layotgan va ugleroddan holi texnologiyalar mavjud texnologiyalar bilan faqat narxga qarshi raqobatlashishi mumkin va shu sababli ular mahsulotni farqlash uchun kam joy taklif qiladi. Bundan tashqari, energiya sektorlari odatda juda tartibga solingan bo'lib, bu esa mavjud texnologik shakllarni murakkab institutlar va infratuzilma to'plami bilan mustahkamlashni anglatadi.

Xulosa va kelajakdagi tadqiqot yo'nalishlari

Iqlim va atrof-muhit xavflari oqibatida yuzaga keladigan ijtimoiy muammolarning miqyosi va tabiati murakkab va ko'p qirralidir. Ushbu maqolada biz barqaror texnologik o'zgarishga to'sqinlik qiladigan beshta muhim muammoni ko'rib chiqdik. Ushbu muammolar umumiy bo'lib, ularni yechish uchun konkret yechimlar har bir mamlakat va mintaqaga qarab farq qilishi mumkin. Ushbu yakuniy bo'limda, biz kelajakdagi tadqiqotlar va siyosat ishlab chiquvchilar uchun bir nechta muhim yo'nalishlarni muhokama qilamiz.

Shuni ta'kidlash kerakki, ijtimoiy-texnik o'zgarishlarni tushunish va boshqarish ko'p sohalarni o'z ichiga olgan tadqiqotlarni talab qiladi. Tabiatshunoslar va muhandislar bilan ijtimoiy fanlar mutaxassislari o'rtasida hamkorlik zarur, chunki atrof-muhit va texnik muammolarni ijtimoiy muammolarga aylantirish kerak. Biroq, bunday hamkorlikda texnologik o'zgarish jarayoni to'g'ri chiziqli emasligini tan olish zarur; bu konseptual rivojlanish, pilot va namoyish loyihalari, bozor shakllanishi va texnologiyaning tarqalishi kabi bosqichlarni o'z ichiga oladi, ammo shu bilan birga barcha bu bosqichlar o'rtasida muhim takrorlanishlar (ya'ni, qayta aloqa aylanishlari) mavjud. Turli texnik va ijtimoiy fanlar o'rtasida ko'priklar qurish qanday amalga oshirilishi kerakligini o'ylab ko'rish zarur, bu esa texnologiya-spetsifik muhandislik ixtirolarini turli institutlar kontekstida qanday tijoratlashtirishni chuqurroq tushunishga yordam beradi. O'zgarishlarni o'rganish, innovatsiya va atrof-muhit iqtisodiyoti, innovatsiya tizimlari va innovatsiya boshqaruvi, va boshqa yo'nalishlar bunday ko'priklar qurishga yordam berishi mumkin.

Bundan tashqari, turli ijtimoiy fanlar o'rtasidagi o'zaro almashinuvning kengaytirilgan roli kerak, masalan, iqtisodiyot, menejment va siyosatshunoslik sohalari o'rtasida, shuningdek, barqarorlik tadbirkorlari va o'tish tadqiqotlari o'rtasida. Bu, masalan, innovatsiya tizimi tadqiqotlarining mikro asoslarini yaxshilashga yordam berishi mumkin, ya'ni kompaniyalarning rag'batlari, harakatlantiruvchilari va boshqalar, lekin shuningdek, menejment tadqiqotlarida ijtimoiy-texnik tizimlarni hisobga olish zaruratini ta'kidlash kerak. Masalan, tadbirkorlik adabiyotida ko'pincha individual qahramonlarga diqqat qaratilishi, ko'p faktorlarni va boshqaruv sharoitlarini, masalan, institutlar (masalan, huquqiy normalar, me'yorlar) va milliy va mahalliy miqyosdagi infratuzilmani e'tiborsiz qoldirishi mumkin. Yashil biznes va innovatsiya bo'yicha turli kontseptual nuqtai

nazarlarning yaxshiroq integratsiyasi, umuman, biznesning kelajakdagi xususiyatlarini yanada aniqroq ko'rsatishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. <https://www.sciencedirect.com/>
2. <https://sustainableearthreviews.biomedcentral.com/articles/10.1186/s42055-020-00029-y#ref-CR24>
3. <https://scholar.google.com/>
4. <https://www.jstor.org/>
5. <https://www.researchgate.net/>
6. <https://link.springer.com/article/10.1007/s11356-024-35199-1>

УДК.: 338

УКРЕПЛЕНИЕ МЕЖДУНАРОДНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В СФЕРЕ «ЗЕЛеной» ЭКОНОМИКИ УЗБЕКИСТАНА

Халматжанова Гульчехра Джурабаевна,
доцент Ферганского государственного
университета, к.э.н

Аннотация.

В статье рассматриваются анализы наличия взаимосвязанных проблем и потребностей при обеспечении эффективной, ресурсосберегающей и экологически безопасной экономики в условиях изменения климата, ускоренная индустриализация и рост численности населения существенно увеличивают потребность экономики в ресурсах, а также усиливают негативное антропогенное воздействие на окружающую среду и рост выбросов парниковых газов.

Ключевые слова: «зеленая» экономика, инновационное решение, потребность экономики, рост численности населения, энергоэффективность экономики, природные ресурсы, индустриализация, стратегия.

O'ZBEKISTONNING "YASHIL" IQTISODIYOTI SOHASIDA XALQARO HAMKORLIKNI MUSTAHKAMLASH

Аннотация.

Maqolada iqlim o'zgarishi sharoitida samarali, resurslarni tejaydigan va ekologik xavfsiz iqtisodiyotni ta'minlashda o'zaro bog'liq muammolar va ehtiyojlar mavjudligini tahlil qilish, jadal sanoatlashtirish va aholi sonining ko'payishi iqtisodiyotning resurslarga bo'lgan ehtiyojini sezilarli darajada oshiradi, shuningdek atrof-muhitga salbiy antropogen ta'sirni va issiqxona gazlari chiqindilarining o'sishini kuchaytirishi to'g'risida so'z boradi.

Kalit so'zlar: "yashil" iqtisodiyot, innovatsion yechim, iqtisodiyotga bo'lgan ehtiyoj, aholi sonining o'sishi, iqtisodiyotning energiya samaradorligi, tabiiy resurslar, sanoatlashtirish, strategiya.

STRENGTHENING INTERNATIONAL COOPERATION IN THE FIELD OF THE "GREEN" ECONOMY OF UZBEKISTAN

Annotation.

The article analyzes the existing interrelated problems and needs in ensuring an efficient, resource-saving and environmentally sound economy in the face of climate change, accelerated industrialization and population growth significantly increase the

economy's need for resources, as well as enhance the negative anthropogenic impact on the environment and the growth of greenhouse gas emissions.

Keywords: "green" economy, innovative solution, economic need, population growth, energy efficiency of the economy, natural resources, industrialization, strategy.

В стране реализуются комплексные меры, направленные на углубление структурных преобразований, модернизацию и диверсификацию базовых отраслей экономики и сбалансированное социально-экономическое развитие территорий.

Анализы показывают наличие взаимосвязанных проблем и потребностей при обеспечении эффективной, ресурсосберегающей и экологически безопасной экономики в условиях изменения климата.

В частности, ускоренная индустриализация и рост численности населения существенно увеличивают потребность экономики в ресурсах, а также усиливают негативное антропогенное воздействие на окружающую среду и рост выбросов парниковых газов.

Также надо отметить, низкий уровень энергоэффективности экономики, нерациональное потребление природных ресурсов, медленное обновление технологий, слабое участие малого бизнеса во внедрении инновационных решений для развития «зеленой» экономики препятствуют достижению первоочередных национальных целей и задач в области устойчивого развития страны.

Изменение климата и его последствий являются приоритетными вызовами и угрозами глобальному устойчивому развитию мировой экономики и благосостояния населения мира. Данная проблема затрагивает важные секторы экономики, такие как сельское хозяйство, энергетика, инфраструктура и здравоохранение, что в свою очередь отрицательно сказывается на темпах роста производства ВВП, модернизации экономики и в конечном счете – на экологической и национальной безопасности страны [3].

Согласно отчету Swiss Re Institute, мировая экономика может сократиться на 18% в ближайшие 30 лет. В частности, при наихудшем сценарии повышения температуры на 3,2 °C, Китай может потерять почти четверть своего ВВП (24%) к середине столетия. В США, Канаде и Великобритании потери составят около 10%. Европа пострадает немного больше (11%), в то время как такие страны, как Финляндия или Швейцария, менее подвержены риску (6%), чем, например, Франция или Греция (13%) [4].

В целях последовательной реализации задач, определенных Стратегией действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан в 2017 — 2021 годах [Постановление Президента Республики Узбекистан], а также обеспечения выполнения обязательств Парижского соглашения (Париж, 12 декабря 2015 года) и перехода Республики Узбекистан на «зеленую» экономику составляет:

1. Определение основных задач перехода Республики Узбекистан на «зеленую» экономику:

- повышение энергоэффективности экономики и рациональное потребление природных ресурсов путем технологической модернизации и развития финансовых механизмов;

- включение в приоритетные направления государственных инвестиций и расходов «зеленых» критериев, основанных на передовых международных стандартах;

- содействие в реализации пилотных проектов по направлениям перехода к «зеленой» экономике посредством развития механизмов государственного стимулирования, государственно-частного партнерства и активизации сотрудничества с международными финансовыми институтами;

- развитие системы подготовки и переквалификации кадров, связанной с рынком труда в «зеленой» экономике, за счет стимулирования инвестиционных вложений в образование, укрепления сотрудничества с ведущими зарубежными образовательными учреждениями и научно-исследовательскими центрами;

- принятие мер по смягчению негативного воздействия экологического кризиса в Приаралье;

- укрепление международного сотрудничества в сфере «зеленой» экономики, в том числе путем заключения двусторонних и многосторонних договоров.

В Стратегии по переходу Республики Узбекистан на «зеленую» экономику на период 2019 — 2030 годов являются приоритетными направлениями ее реализации следующие:

- повышение энергоэффективности базовых отраслей экономики;
- диверсификацию потребления энергоресурсов и развитие использования возобновляемых источников энергии;

- адаптацию и смягчение последствий изменения климата, повышение эффективности использования природных ресурсов и сохранение природных экосистем;

- разработку финансовых и нефинансовых механизмов поддержки «зеленой» экономики;

б) целевые показатели реализации Стратегии, предусматривающие:

- снижение удельного выброса парниковых газов на единицу валового внутреннего продукта на 10 % от уровня 2010 года;

- двукратное повышение показателя энергоэффективности и снижение углеродоемкости валового внутреннего продукта;

- дальнейшее развитие возобновляемых источников энергии с доведением их доли до более 25 % от общего объема генерации электрической энергии;

- обеспечение доступа к современному, недорогому и надежному энергоснабжению до 100 % населения и отраслей экономики;

- модернизацию инфраструктуры промышленных предприятий, обеспечение их устойчивости за счет повышения энергоэффективности не менее чем на 20 % и более широкого применения чистых и экологически безопасных технологий и промышленных процессов;

- расширение производства и использования моторного топлива и автотранспортных средств с улучшенными характеристиками энергоэффективности и экологичности, а также развитие электрического транспорта;

- существенное повышение эффективности водопользования во всех секторах экономики, внедрение технологий капельного орошения на площади до 1 млн гектаров и повышение урожайности до 20 — 40 % возделываемых на них культур;

- достижение нейтрального баланса деградации земель;

- повышение до 20 — 25 % средней продуктивности производства основных видов продовольственной сельскохозяйственной продукции [Постановление Президента Республики Узбекистан].

В настоящее время диверсификация источников энергии и кардинальное сокращение в них доли углеводородов являются главными условиями смягчения последствий изменения климата, обеспечения устойчивого развития и глобальной безопасности. Стратегическая цель Нового Узбекистана заключается в обеспечении экологической устойчивости и экономического роста за счет перехода к ресурсосберегающей, «зеленой» модели развития.

Президент Узбекистана отметил, что в нашей стране разработаны долгосрочная Стратегия низкоуглеродного развития и Национальная программа «зеленого» финансирования. В ближайшие 5 лет «зеленые» компоненты в инвестиционных проектах будут увеличены до 50 процентов.

Ведется работа по внедрению национальных систем мониторинга выбросов парниковых газов и торговли квотами на эмиссии. К 2030 году планируется сократить выбросы парниковых газов на 35 процентов с последующим поэтапным увеличением данного показателя.

В рамках программы «Яшил макон» в стране будет проведена работа по озеленению не менее 30 процентов городских территорий. Принимаются системные меры по достижению 100-процентного охвата сельского хозяйства водосберегающими технологиями.

За последние 5 лет в энергетический сектор было привлечено почти 20 миллиардов долларов иностранных инвестиций, введены в эксплуатацию современные энергетические мощности на 9,6 гигаватта. В частности, созданы 14 солнечных и ветровых электростанций мощностью 3,5 гигаватта, а также 2 системы хранения энергии на 300 мегаватт, – отметил глава государства.

В настоящее время совместно с иностранными партнерами реализуется более 50 крупных проектов на сумму свыше 26 миллиардов долларов по производству в целом 24 гигаватт электроэнергии. К 2030 году запланировано увеличить долю возобновляемых источников энергии до 54 процентов.

Сделаны первые шаги для возрождения Великого шелкового пути посредством энергетической взаимосвязанности. Подписанное недавно с Казахстаном и Азербайджаном многостороннее соглашение в рамках COP-29 даст возможность экспортировать «зеленую» энергию в Европу.

В последние годы инвестиционный портфель с Эмиратами превысил 26 миллиардов долларов. Локомотивом выступают проекты в области возобновляемой энергетики.

Совместно с компанией Masdar введены в эксплуатацию 5 объектов по производству электроэнергии общей мощностью 1,5 гигаватт. Будут реализованы 3 проекта по созданию генерирующих мощностей на 1,6 гигаватт, построены системы хранения энергии емкостью около 520 мегаватт в час.

Подобные проекты также осуществляются совместно с другими ведущими эмиратскими компаниями, а также партнерами из Саудовской Аравии, Катара, Турции и Китая.

Президент Шавкат Мирзиёев заявил о заинтересованности нашей страны в совместной реализации огромного потенциала Центральной Азии в области солнечной, водной и ветровой энергии, а также производства «зеленого» водорода.

По предварительным расчетам, только в Узбекистане имеется потенциал для производства 500 гигаватт солнечной, 100 гигаватт ветровой и 10 гигаватт гидроэнергии.

Наш регион богат огромными запасами урана и других важнейших стратегических сырьевых ресурсов.

Можно сделать вывод, открытость Нового Узбекистана для широкого практического сотрудничества на пути устойчивого и «зеленого» развития.

Использованная литература.

1. Постановление Президента Республики Узбекистан «Об утверждении стратегии по переходу Республики Узбекистан на «зеленую» экономику на период 2019 — 2030 годов» от 04.10.2019 г. № ПП-4477

2. Постановление Президента Республики Узбекистан «Об утверждении стратегии по переходу Республики Узбекистан на «зеленую» экономику на период 2019 — 2030 годов» от 04.10.2019 г. № ПП-4477

3. Порфирьев Б.Н. "Зеленый" фактор экономического роста в мире и в России //Проблемы прогнозирования. 2018. №5 (170). URL:

<https://cyberleninka.ru/article/n/zelenyy-faktor-ekonomicheskogo-rosta-v-mire-i-v-rossii>
(дата обращения: 10.01.2022).

4. The Swiss Re Institute (2021). World economy set to lose up to 18% GDP from climate change if no action taken, reveals Swiss Re Institute's stress-test analysis

MARKETING, UNING VAZIFALARI VA TURLARI.

Muminjonova Fotimaxon,
Namangan Davlat Universiteti,
bank ishi yo'nalishi 1-bosqich talabasi.

Annotatsiya: Bugungi kunda marketing zamonaviy iqtisodiyotning ajralmas bir qismi bo'lib, korxona va tashkilotlarning muvafaqqiyatga erishishida muhim ahamiyat kasb etadi. Raqobat kuchaygan global bozor sharoitida marketing mahsulot yoki xizmatni iste'molchilarga yetkazish, sotish va ularga xizmat ko'rsatish jarayonlarini samarali tashkil etishda asosiy vosita hisoblanadi. Ushbu maqolada marketingning mohiyati, vazifalari va asosiy turlarini ko'rib chiqamiz.

Kalit so'zlar: marketing, zamonaviy iqtisodiyot, xalqaro bozor, bozor talablari, narx belgilash.

Marketing – bu iste'molchilar ehtiyojini qondirishga yo'naltirilgan faoliyatlar majmuasi bo'lib, mahsulot yoki xizmatni yaratishdan boshlab, uni sotish va mijozlar bilan aloqalarni mustahkamlashgacha bo'lgan jarayonlarni o'z ichiga oladi. Marketingning asosiy maqsadi bozor talablarini aniqlash, mahsulot yoki xizmatni shu talabga moslashtirish va xaridorlar ehtiyojini qondirishdir.

Philip Kotlarning fikriga ko'ra, marketing – bu foydalanuvchilar ehtiyojlarini qondirish orqali ularga qiymat yaratish va uni yetkazish jarayonidir.

Marketingning vazifalari keng va ko'p qirrali bo'lib, ularning barchasi korxona va mijozlar o'rtasidagi aloqalarni rivojlantirishga qaratilgan:

1. Bozorni o'rganish va tahlil qilish: bu marketing faoliyatining boshlang'ich bosqichi bo'lib, iste'molchilar talabi, raqobatchilar faoliyati, bozor tendensiyalari va yangi imkoniyatlarni o'rganishni o'z ichiga oladi.

2. Mahsulotni rejalashtirish va ishlab chiqish: marketing yangi mahsulotni loyihalash yoki mavjud mahsulotni takomillashtirishda ishtirok etadi. Bu jarayon iste'molchilar ehtiyojlarini chuqur o'rganish bilan bog'liqdir.

3. Narx belgilash: mahsulot narxi marketing strategiyasining muhim qismidir. Narx iste'molchilar talabini shakllantirish va korxonaning daromadini ta'minlashda asosiy omillardan biridir.

4. Reklama va targ'ibot: reklama va boshqa kommunikatsion vositalar yordamida mahsulot haqida iste'molchilarga ma'lumot berish va ularda sotib olish istagini uyg'otish marketingning asosiy vazifalaridan biridir.

5. Taqsimot va sotuv jarayonini tashkil etish: mahsulot yoki xizmatni iste'molchiga yetkazib berish jarayoni taqsimot tizimi orqali amalga oshiriladi. Marketing samarali distribyutorlik tarmog'ini yaratish va rivojlantirishga qaratilgan.

6. Mijozlar bilan aloqalarni mustahkamlash: mijozlarning sodiqligini saqlash va ularga qo'shimcha xizmatlar ko'rsatish marketing faoliyatining oxirgi, ammo eng muhim bosqichlaridan biridir.

Marketingning asosiy turlari quyidagilardan iborat:

1. Mahsulot marketing – bu mahsulotlarni iste'molchilar e'tiboriga havola qilish va ularning talabini oshirishga qaratilgan marketing faoliyatidir. Masalan, oziq-ovqat mahsulotlari yoki texnik jihozlar marketingi.

2. Xizmat marketingi – bu xizmat ko'rsatish sohasida faoliyat yuritadigan tashkilotlar uchun mo'ljallangan marketing. Masalan, transport, bank, ta'lim va sog'liqni saqlash sohaslarida qo'llaniladi.

3. Internet-marketing – bu zamonaviy marketingning eng mashhur turlaridan biri bo'lib, mahsulot va xizmatlarni onlayn platformalar orqali targ'ib qilishni o'z ichiga oladi. Misol sifatida ijtimoiy tarmoqlardagi reklama kompaniyalarini keltirish mumkin.

4. Ijtimoiy marketing – bu tur jamiyat manfaatlarini hisobga olgan holda ijtimoiy muammolarni hal qilishga yo'naltirilgan. Masalan, ekologik muhofaza, sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish.

5. Global marketing – bu xalqaro bozorlarda mahsulotni targ'ib qilish va sotishni o'z ichiga oladi.

Xulosa

Marketing zamonaviy iqtisodiyotda nafaqat korxonalar uchun, balki iste'molchilar uchun ham katta ahamiyatga ega. U iste'molchilarning ehtiyoj va istaklarini aniqlash va qondirish, raqobat muhitida muvaffaqiyatga erishish va innovatsion mahsulotlarni yaratishda muhim vositadir. Marketingning samarali tashkil etilishi korxonaning uzoq muddatli muvaffaqiyati va rivojlanishini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Kotler, P. (2002). Marketing Management. Prentice Hall.
2. Kotler, P., & Keller, K. L. (2016). Marketing Management (15th Edition). Pearson Education.
3. Mahmudov, R., & Rahimov, A. (2018). Iqtisodiyot nazariyasi. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi nashriyoti.
4. Investopedia. (2024). Marketing Definition. <https://www.investopedia.com>.

UDK: 336.226.1:502.131.1

YASHIL IQTISODIYOTGA O'TISHDA EKOLOGIK SOLIQ SIYOSATINING ROLI: JAHON TAJRIBASI

Mamajonov Lazizbek Azamjonovich
Andijon davlat texnika instituti
katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada yashil iqtisodiyotga o'tishda ekologik soliq siyosatining o'rni va uning iqtisodiy samaradorligi tahlil qilingan. Germaniya, Fransiya va Janubiy Koreya kabi rivojlangan mamlakatlar misolida ekologik soliqlar qanday ishlaydi, ularning tabiiy xazinalarni muhofaza qilish, CO2 emissiyalarini kamaytirish va qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rag'batlantirishga qaratilgan strategiyalari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: yashil iqtisodiyot, ekologik soliq siyosatlari, qayta tiklanuvchi energiya, soliq mexanizmlari, karbon solig'i, ekologik imtiyozlar, energiya siyosati, fiskal rag'bat.

Yashil iqtisodiyotga o'tish — bu atrof-muhitni muhofaza qilish, resurslarni tejash va ekologik xavfsizlikni ta'minlashga qaratilgan iqtisodiy jarayondir. Bunday o'tishni amalga oshirishda ekologik soliq siyosatlari muhim rol o'ynaydi, chunki ular ishlab chiqarish va iste'mol sohaslarida ekologik samaradorlikni oshirish, atrof-muhitga zararni kamaytirishga yordam beradi. Energiya samaradorligini oshirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rag'batlantirish va CO2 emissiyalarini kamaytirish uchun ekologik soliqlar va boshqa soliq mexanizmlari mavjud.

Yashil iqtisodiyot bugungi kunda nafaqat ekologik, balki makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash vositasi sifatida ham e'tirof etilmoqda. O'zbekistonda 2025 yilning "Atrof-muhitni asrash va yashil iqtisodiyot yili" deb e'lon qilinishi mazkur sohadagi islohotlarga jiddiy e'tibor qaratilayotganidan dalolat beradi.

2019—2030 yillar davrida O'zbekiston Respublikasining «yashil» iqtisodiyotga o'tish strategiyasini amalga oshirish natijasida 2030 yilga borib qayta tiklanuvchi energiya manbalarining ishlab chiqarish quvvatini 15 GVtga oshirish va ularning ulushini elektr energiyasini ishlab chiqarish umumiy hajmining 30 foizidan ko'prog'iga yetkazish belgilab olingan.

Bu maqsadlarga erishishda soliq stimullari hal qiluvchi omillardan biri hisoblanadi.

Soliq stimullari — davlat tomonidan ma'lum iqtisodiy faoliyat turlariga nisbatan soliq yukini yengillashtirish orqali rag'batlantirish vositalaridir.

Qayta tiklanuvchi energiya manbalari sohasida ular quyidagi shakllarda namoyon bo'lishi mumkin:

- soliq ta'tillari berish, ya'ni yangi qayta tiklanuvchi energiya manbalari loyihalari uchun faoliyatning dastlabki yillarida soliqdan ozod etish;

- texnologik uskunalar uchun tezkor amortizatsiya stavkasi qo'llash;

- sarmoya qilgan mablag'larning bir qismini soliq to'lovidan hisobdan chiqarish;

- qayta tiklanuvchi energiya manbaraini uskunalarini import qilishda qo'shilgan qiymat solig'idan ozod etish.

Jahonda ekologik soliq siyosatlari turli xildir. Kaysi bir mamlakatlar ekologiyaga oid soliqlarni ko'proq faol ishlatasa, ayrimlari ekologik soliqlarning samaradorligini baholash va ularni takomillashtirish yo'lida ish olib bormoqda. Germaniya, Fransiya va Janubiy Koreya kabi rivojlangan mamlakatlar ekologik soliqlar orqali yashil iqtisodiyotga o'tishda katta tajribaga ega bo'lib, ularning soliq siyosatlari boshqa mamlakatlar uchun namuna bo'la oladi.

Germaniya yashil iqtisodiyotga o'tishda ekologik soliq mexanizmlarini joriy qilishda eng ilg'or mamlakatlardan biri hisoblanadi. Unda asosiy ekologik soliqlar va tizimlardan biri "Energiya solig'i" (Energy Tax) bo'lib, bu soliq energiyaning isrof bo'lishini kamaytirish va qayta tiklanuvchi energiya manbalarini qo'llashni rag'batlantiradi.

Germaniyada energetika resurslari (masalan, neft, gaz, ko'mir) soliqqa tortiladi. Bu soliqlar foydalanishda to'g'ridan-to'g'ri atmosferaga chiqarilgan CO₂ emissiyalari bilan bog'liq. Ushbu soliq ekologik xavfni kamaytirish uchun ishlatilib, ishlab chiqaruvchilarni va iste'molchilarni qayta tiklanuvchi energiya manbalarini ishlatishga undaydi.

Germaniyada CO₂ emissiyalarini kamaytirishga qaratilgan soliq mexanizmlari, shu jumladan, ishlab chiqarish va transport sohalaridagi emissiyalarni nazorat qilish uchun maxsus soliqlar mavjud.

Germaniyada yashil texnologiyalar va energiya samaradorligini oshirish uchun davlat tomonidan subsidiyalar va soliq imtiyozlari joriy etilgan. Masalan, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini joriy qilish uchun bevosita qo'llab-quvvatlovchi soliq imtiyozlari mavjud.

Fransiyada ham yashil iqtisodiyotga o'tish uchun bir qator soliq mexanizmlari mavjud. Fransiya ekologik soliq tizimi joriy qilishda rivojlangan mamlakatlar orasida yetakchi o'rin tutadi.

Fransiyada avtomobillar va transport vositalari uchun ekologik soliqlar mavjud. CO₂ emissiyalariga ko'ra soliq stavkasi to'lanadi, bu esa avtomobil ishlab chiqaruvchilarini va iste'molchilarni ekologik toza transport vositalarini tanlashga rag'batlantiradi.

Fransiyada uy-joylar va boshqa binolarning energiya samaradorligini oshirish uchun subsidiyalar va soliq imtiyozlari joriy qilingan. Masalan, energiya samaradorligi

sohasidagi investitsiyalar uchun soliq imtiyozlari mavjud. Bu dasturlar uy-joylar ichida energiya tejashni rag'batlantiradi.

Fransiyada xalqaro miqyosda yoki ichki bozorda ekologik yo'nalishdagi soliqlar ham mavjud. Masalan, «uglerod solig'i» deb ataladigan global soliq yo'nalishida bir qator strategiyalar ishlatilmoqda.

Janubiy Koreya yashil iqtisodiyotga o'tishda innovatsion va texnologik yondashuvlarni qo'llagan. Mamlakatdagi ekologik soliqlar nafaqat atrof-muhitni muhofaza qilishga, balki iqtisodiy samaradorlikni oshirishga ham qaratilgan.

Janubiy Koreyada havo va suvning ifloslanishiga qarshi soliqlar mavjud. Bu soliqlar atrof-muhitni muhofaza qilish va korxonalarni ekologik toza texnologiyalarni ishlatishga rag'batlantirishga qaratilgan.

Janubiy Koreyada qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rag'batlantirish uchun soliq imtiyozlari mavjud. Mamlakat jadal holda qayta tiklanuvchi energiya manbalariga, xususan, shamol va quyosh energiyasiga sarmoya kiritmoqda. Soliq imtiyozlari yangi energiya samaradorligi texnologiyalariga bo'lgan sarmoyalarni rag'batlantiradi.

Janubiy Koreyadagi soliq siyosatlari emissiyalarning kamayishiga qaratilgan. Mamlakatda har bir ishlab chiqaruvchi va energetika kompaniyalari uchun emissiya soliqlari mavjud. Bu ishlab chiqarishdagi uglerod oqimini kamaytirishga va ishlab chiqarishdagi ekologik ta'sirni kamaytirishga yordam beradi.

Yuqoridagilarda ko'rish mumkinki, soliq tizimi — faqat daromad manbai emas, balki iqtisodiy rag'bat vositasi hamdir.

Xalqaro tajribalar shuni ko'rsatmoqdaki, fiskal siyosat — toza energiyani rivojlantirishda hal qiluvchi omil hisoblanadi. Mavjud imtiyozlarni kengaytirish va ularni barqaror tarzda qo'llash orqali davlat — xususiy sheriklikni kuchaytirish, energiya xavfsizligini ta'minlash va iqlim o'zgarishlarini cheklashga katta hissa qo'shishi mumkin.

O'zbekistonda ham yashil iqtisodiyotga o'tishda soliq siyosatini qayta ko'rib chiqish zarur. Buning uchun mavjud mexanizmlar nafaqat yangilanishi, balki aniq institutsional maqsadlarga moslashtirilishi shart. Xalqaro tajribalardan kelib chiqib, milliy sharoitni inobatga olgan holda, karbon soliqlari, yashil imtiyozlar va ekosubsidiyalar tizimini joriy etish orqali ekologik barqarorlikka erishish mumkin.

Adabiyotlar ro'yhati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 2 dekabrda 2030 yilgacha O'zbekiston Respublikasining "yashil" iqtisodiyotga o'tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risidagi PQ-436-son qarori. <https://lex.uz/docs/6303230>

2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2023 yil 25 oktyabrda Milliy "yashil" iqtisodiyot taksonomiyasini tasdiqlash to'g'risidagi 561-son qarori <https://lex.uz/ru/docs/6644013>

3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2023 yil 29 sentyabrda "Yashil" iste'mol krediti bo'yicha foiz to'lovlarining bir qismini qoplab berish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqidagi 517-son qarori <https://www.lex.uz/ru/docs/6623323>

4. BMTning "Central Asia Green Economy Policies" hisoboti, 2023 yil. <https://greencentralasia.org/> 8. International Energy Agency (IEA) hisoboti, 2023 yil. <https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2023>.

YASHIL IQTISODIYOTGA O'TISHDA SOLIQ IMTIYOZLARINING SAMARADORLIGI: XALQARO TAJRIBA VA MILLIY ISTIQBOLLAR

Mamajonov Lazizbek Azamjonovich
Andijon davlat texnika instituti
katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada dunyodagi turli davlatlar tajribasida qo'llanilayotgan soliq imtiyozlari tahlil qilingan, ularning samaradorligi baholangan hamda O'zbekiston uchun mos keladigan yo'nalishlar va istiqbolli imkoniyatlar ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: yashil iqtisodiyot, soliq siyosati, ekologik soliqlar, qayta tiklanuvchi energiya, tabiiy resurslar, fiskal mexanizmlar, ekologik imtiyozlar, barqaror rivojlanish, atrof-muhit muhofazasi.

Bugungi kunda dunyo mamlakatlari oldida turgan eng muhim vazifalardan biri — barqaror rivojlanishni ta'minlash hamda atrof-muhitga salbiy ta'sirni kamaytirish orqali yashil iqtisodiyotga o'tishdir. Yashil iqtisodiyot — bu tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, chiqindilarni kamaytirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini joriy etish va ekologik xavfsizlikni ta'minlashga yo'naltirilgan iqtisodiy tizimdir.

Bunday rivojlanishga erishishda davlatlarning soliq siyosati muhim rol o'ynaydi. Xususan, yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonida soliq imtiyozlari orqali ekologik toza texnologiyalarni joriy etish, qayta tiklanuvchi energiyaga investitsiyalarni ko'paytirish, chiqindi va ifloslanishni kamaytirishga harakat qilinmoqda. Soliq imtiyozlari davlat tomonidan "yashil" faoliyatlarni rag'batlantirish uchun ishlatiladigan eng asosiy instrumentlardan biridir.

Hozirgi kunda ko'plab davlatlar yashil iqtisodiyotga o'tish maqsadida soliq siyosatini qayta ko'rib chiqmoqda va ekologik toza faoliyat turlariga soliq imtiyozlari taqdim etmoqda. Bu imtiyozlar orqali qayta tiklanuvchi energiya manbalariga investitsiyalarni ko'paytirish, chiqindilarni qayta ishlash, energiya samaradorligini oshirish va uglerod chiqindilarini kamaytirish maqsad qilingan. Quyida turli davlatlardagi amaliy tajribalarga to'xtalamiz.

Germaniya yashil iqtisodiyotga o'tishda yetakchi davlatlardan biri hisoblanadi. Bu mamlakatda "Energiewende" (Energetik aylanish) dasturi doirasida qayta tiklanuvchi energiya manbalarini (kuyosh, shamol va biomassa) rivojlantirish uchun keng ko'lamli soliq imtiyozlari joriy etilgan.

Masalan, quyosh panellari va shamol turbinalariga investitsiya kiritgan korxonalar va shaxslar uchun soliqdan ozod qilish va kapital xarajatlar uchun amortizatsiya imtiyozlari mavjud. Qayta tiklanuvchi energiyadan foydalanadigan korxonalarga QQS (Qo'shilgan qiymat solig'i) bo'yicha imtiyozlar beriladi. Natijada 2023 yilga kelib, Germaniyadagi energiyaning qariyb 50% qayta tiklanuvchi manbalardan ta'minlandi va bu orqali uglerod chiqindilarining kamayishiga erishilgan.

Janubiy Koreyada yashil texnologiyalarga investitsiya qilayotgan kompaniyalar uchun soliq kreditlari (tax credit) taqdim etiladi. Bu mexanizm orqali texnologik tadqiqot va ishlanmalar (R&D) uchun sarflangan mablag'larning 30% gacha soliqdan qaytarib olish mumkin. "Yashil sohalar"ga investitsiya qilgan yangi kompaniyalar uchun 10 yilgacha foizsiz qarz va soliq imtiyozlari beriladi. Bu choralar natijasida mamlakatda yashil avtomobillar va quyosh energiyasi uskunalari ishlab chiqarish tez sur'atda o'smoqda.

Xitoyda uglerod chiqindilari bo'yicha milliy savdo tizimi joriy etilgan bo'lib, bu tizim doirasida korxonalar o'z chiqindilarini kamaytirgan holda soliq imtiyozlariga ega bo'ladi:

"Yashil korxonalar" maqomini olgan kompaniyalar uchun tashqi investitsiyalarga soliq to'lovlari kamaytiriladi.

2020 yilda Xitoy yekologik soliq qonunini qabul qildi, u orqali chiqindilarni kamaytirishga hissa qo'shgan kompaniyalar soliq yengilliklariga ega bo'ladi.

Bu siyosatlar tufayli 2015–2022 yillar oralig'ida uglerod chiqindilari darajasi 20% ga kamaygan.

AQShda qayta tiklanuvchi energiya turlarini rivojlantirish uchun qator federal va shtat darajasidagi soliq imtiyozlari joriy etilgan:

Investment Tax Credit (ITC) orqali quyosh panellari va shamol turbinalari uchun sarflangan mablag'ning 30% qismi soliقدan qaytariladi.

Production Tax Credit (PTC) – qayta tiklanuvchi energiya ishlab chiqarishni rag'batlantirish uchun elektr ishlab chiqaruvchilarga kVt/soat uchun belgilangan soliq to'lovi qaytariladi.

Shtatlar darajasida ham alohida grantlar va imtiyozlar berilmoqda (masalan, Kaliforniya, Texas shtatlarida).

Yaponiyada yashil investitsiya uchun maxsus amortizatsiya mexanizmi (Green Investment Tax Incentives), yashil texnologiyalar (masalan, quyosh panellari, energiya tejovchi uskunalar, chiqindi qayta ishlash tizimlari) uchun investitsiya kiritgan kompaniyalar uchun maxsus amortizatsiya va soliq imtiyozlari joriy etilgan. Yashil aktivlar uchun 50% gacha tezlashtirilgan amortizatsiya huquqi beriladi. Agar korxona energiya samaradorligini oshiradigan uskunalarga sarmoya kiritisa, soliq bazasini kamaytirish imkonini mavjud.

"Eco-Car Tax Reduction" – ekologik avtoulavlar uchun soliq imtiyozlari Gibridd, elektromobil va vodorod yoqilg'isida harakatlanadigan avtoulavlar uchun yangi avtoulav xaridida avtomashina solig'i 75%–100% gacha kamaytiriladi. Yo'l soliqlari va xususiy avtoulavlarga oid yillik soliqlar bo'yicha ham imtiyozlar berilgan.

Bu siyosalar natijasida Yaponiyada ichki bozorda ekologik avtoulavlar ulushi 2022 yilda 40% dan oshib ketgan.

"Green Growth Strategy" doirasida soliq kreditlari va subsidiyalar (2021 yildan) Yaponiya hukumati 2050 yilgacha uglerod neytral iqtisodiyotga erishishni maqsad qilgan "Green Growth Strategy" dasturi doirasida yashil texnologiyalarga investitsiya qilgan korxonalar uchun soliq kreditlari va grantlar joriy etilgan.

Vodorod ishlab chiqarish, quyosh va shamol energiyasi, CCUS (carbon capture, utilization and storage) loyihalari uchun mahsus soliq to'lovlari qisqartiriladi.

Jalb etilgan xorijiy investitsiyalarga soliq yengilliklari ham joriy etilgan.

Respublikamizda ham qabul qilingan bir qator qarorlar va dasturlar, shu jumladan, 2025 yilning «Atrof-muhitni asrash va yashil iqtisodiyot yili» deb e'lon qilinishi, yashil iqtisodiyotni rivojlantirishga qaratilgan muhim qadamlardir.

2019—2030 yillar davrida O'zbekiston Respublikasining «yashil» iqtisodiyotga o'tish strategiyasini amalga oshirish natijasida 2030 yilga borib quyidagi natijalarga erishish belgilangan. Jumladan,

- issiqxona gazlarining yalpi ichki mahsulot birligiga nisbatan solishtirma ajratmalarini 2010 yildagi darajadan 35 foizga qisqartirish;

- qayta tiklanuvchi energiya manbalarining ishlab chiqarish quvvatini 15 GVtga oshirish va ularning ulushini elektr energiyasini ishlab chiqarish umumiy hajmining 30 foizidan ko'prog'iga yetkazish;

- yalpi ichki mahsulot birligiga to'g'ri keladigan energiya sarfi hajmini, shu jumladan qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishni kengaytirish hisobiga 30 foizga kamaytirish.

Ayni paytda mamlakatimizda soliq yukining boqichma-bosqich pasaytirilishi, soliq imtiyozlarining joriy etilishi, soliqqa tortish tartiblarini soddalashtirilishi yurtimizda qulay ishbilarmonlik muhitini shakllantirishga xizmat qilmoqda, lekin amaldagi soliq solish

tartiblari xo‘jalik sub’ektlar va fuqarolarni tabiiy boyliklardan oqilona foydalanish va atrof-muhitni muhofaza qilish faolligini jadallashtirishga samarali ta’sir ko‘rsatayotgani yo‘q. Chunki ayni paytdagi soliq qonunchiligida tabiiy boyliklardan oqilona foydalanish va atrof-muhitni muhofaza qilishni rag‘batlantirishga qaratilgan soliq mexanizmlarini o‘rni unchalik sezilarli emas.

Mamlakatimiz iqtisodiy siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan kelib chiqqan holda, atrof-muhit ifloslanishi va tabiatga yetkaziladigan zararni oldini olish hamda tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, shuningdek oldimizga ushbu yo‘nalishda qo‘yilgan vazifalarni to‘liq bajarish maqsadida, rivojlangan davlatlarning samarali natijalarini bergan soliq mexanizmlaridan foydalanish tizimini ishlab chiqish va ularni soliq qonunchiligiga bosqichma-bosqich kiritish maqsadga muvofiq deb o‘ylaymiz.

Buning natijasida mamlakatimiz soliq tizimidagi normativ-huquqiy hujjatlarda atrof-muhit ifloslanishini oldini olishga doir va tabiatga yetkazilgan zararni qoplash imkonini beruvchi fiskal instrumentlar yaratiladi.

Adabiyotlar ro‘yhati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 2 dekabrda 2030 yilgacha O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risidagi PQ-436-son qarori. <https://lex.uz/docs/6303230>

2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2023 yil 25 oktyabrda Milliy “yashil” iqtisodiyot taksonomiyasini tasdiqlash to‘g‘risidagi 561-son qarori <https://lex.uz/ru/docs/6644013>

3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2023 yil 29 sentyabrda “Yashil” iste‘mol krediti bo‘yicha foiz to‘lovlarining bir qismini qoplab berish tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqidagi 517-son qarori <https://www.lex.uz/ru/docs/6623323>

4. BMTning “Central Asia Green Economy Policies” hisoboti, 2023 yil. <https://greencentralasia.org/> 8. International Energy Agency (IEA) hisoboti, 2023 yil. <https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2023>.

Mamajonov Lazizbek Azamjonovich, 2025-yil

O‘ZBEKISTONDA QISHLOQ XO‘JALIGINING YASHIL IQTISODIYOTGA O‘TISH YO‘NALISHLARI VA XUSUSIYATLARI

Namangan davlat universiteti
Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes
kafedrası o‘qituvchisi
Zaidov Islom Ibragimjonovich

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligining yashil iqtisodiyotga o‘tishi jarayonidagi asosiy yo‘nalishlar, mavjud imkoniyatlar, cheklovlar va kelajak istiqbollari atroflicha tahlil qiladi. Bunda iqlim o‘zgarishi sharoitida barqaror qishloq xo‘jaligi amaliyotlari, resurslardan samarali foydalanish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va davlat siyosatining roli kabi masalalar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Qishloq xo‘jaligi, yashil iqtisodiyot, iqlim o‘zgarishi, tabiiy resurslar, innovatsion texnologiyalar, davlat siyosati.

Yashil qishloq xo‘jaligi – bu atrof-muhitga zarar yetkazmasdan oziq-ovqat mahsulotlarini yetishtirishga qaratilgan yondashuv bo‘lib, tabiiy resurslardan samarali foydalanishni, iqlim o‘zgarishiga moslashishni va barqaror rivojlanishni ta‘minlashni nazarda tutadi. Bu tushuncha qishloq xo‘jaligining ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy

barqarorligini uyg'unlashtirgan holda, atrof-muhitga bo'lgan salbiy ta'sirlarni kamaytirishga qaratilgan.

O'zbekiston qishloq xo'jaligi iqtisodiyotning muhim tarmog'i hisoblanadi, chunki u mamlakatning yalpi ichki mahsulotining 28 foizini va eksport daromadlarining katta qismini ta'minlaydi. Shu bilan birga, sohada 3,6 million kishi band bo'lib, bu mehnatga layoqatli aholining 27 foizini tashkil etadi. Ammo an'anaviy qishloq xo'jaligi amaliyotlari tufayli O'zbekiston suv tanqisligi, tuproq degradatsiyasi va iqlim o'zgarishining salbiy oqibatlari kabi jiddiy ekologik muammolarga duch kelmoqda.

Ushbu muammolarni hal qilish uchun O'zbekiston "yashil o'tish" strategiyasini ishlab chiqdi. Bu strategiya qishloq xo'jaligini modernizatsiya qilish, resurslardan samarali foydalanish, hosildorlikni oshirish va ekologik barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan. Yashil qishloq xo'jaligi amaliyotlarini joriy etish orqali O'zbekiston oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, qishloq joylarda hayot sifatini yaxshilash va ekotizimlarni saqlash imkoniyatiga ega bo'ladi.

O'zbekiston qishloq xo'jaligi tarmog'i asosan paxta va g'alla yetishtirish bilan shug'ullanadi, bu ekinlar ekiladigan yerlarning 75 foizdan ortig'ini egallaydi. An'anaviy dehqonchilik usullari, sug'orishning eskirgan tizimlari va agrokimyoviy moddalardan keng foydalanish kabi amaliyotlar ekologik muammolarni keltirib chiqarmoqda. O'zbekiston har yili 51-53 milliard kub metr suvdan foydalanadi, ularning 90 foizdan ortig'i qishloq xo'jaligiga sarflanadi. Bu esa Markaziy Osiyodagi eng yuqori ko'rsatkichlardan biri hisoblanadi.

Mamlakatda qishloq xo'jaligi suv samaradorligi pasayib bormoqda, bu esa qurg'oqchilik va suv tanqisligi xavfini oshirmoqda. Tuproq degradatsiyasi, sho'rlanish va eroziya kabi jarayonlar tufayli qishloq xo'jaligi yerlarining 60 foizdan ortig'i yomonlashgan. Bundan tashqari, iqlim o'zgarishi O'zbekiston qishloq xo'jaligiga jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda: qurg'oqchilik, kuchli yog'ingarchiliklar va haroratning ko'tarilishi hosildorlikni pasaytirmoqda va fermerlarning daromadlariga salbiy ta'sir qilmoqda.

An'anaviy dehqonchilik amaliyotlari va monokultura yetishtirish tizimi ham biologik xilma-xillikning yo'qolishiga olib kelmoqda. Xususan, paxta va g'alla yetishtirish uchun katta maydonlarni ajratish boshqa ekinlar xilma-xilligini chegaralaydi va ekotizimga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Qishloq xo'jaligida agrokimyoviy moddalardan keng foydalanish ham tuproq va yer osti suvlarining ifloslanishiga sabab bo'lmoqda. Bu muammolar qishloq xo'jaligida yashil iqtisodiyotga o'tishni tezlashtirishni talab qiladi.

Suv resurslaridan samarali foydalanish - tomchilatib sug'orish, yomg'irlatib sug'orish va kollektor-drenaj tarmoqlarini takomillashtirish orqali suv sarfini 30-50% gacha kamaytirish;

Resurslarni tejoychi texnologiyalar - No-till, mini-till texnologiyalari, yerlarni eroziyadan himoyalash usullarini qo'llash;

Ekinlar diversifikatsiyasi - Paxta va g'alla maydonlarini qisqartirish, meva-sabzavot va boshqa yuqori qiymatga ega mahsulotlarni yetishtirish;

Qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish - Quyosh, shamol va bioenergetika orqali qishloq xo'jaligining energiya samaradorligini oshirish.

O'zbekistonda yashil qishloq xo'jaligiga o'tish jarayoni bir nechta asosiy yo'nalishlarda amalga oshirilmoqda. Bu yo'nalishlar nafaqat ekologik barqarorlikni ta'minlashga, balki qishloq xo'jaligi tizimining iqtisodiy samaradorligini oshirishga ham qaratilgan. Buning natijasida, qishloq xo'jaligi sohasida resurslar sarfini kamaytirish, atrof-muhitga bo'lgan salbiy ta'sirlarni pasaytirish va fermerlarning daromadlarini oshirish mumkin bo'ladi.

Bu yo'nalishlar O'zbekiston hukumati tomonidan ishlab chiqilgan "2030-yilgacha qishloq xo'jaligini rivojlantirish strategiyasi" doirasida belgilangan bo'lib, ularni amalga oshirish uchun maxsus davlat dasturlari va loyihalari ishlab chiqilmoqda. Yashil

texnologiyalarni joriy etish natijasida O'zbekiston yalpi ichki mahsulotida qishloq xo'jaligining ulushini 2030-yilga kelib 40 foizgacha oshirish rejalashtirilgan.

O'zbekistonda suv resurslari taqchil bo'lib, qishloq xo'jaligi sohasida suvdan samarali foydalanish dolzarb vazifa hisoblanadi. An'anaviy sug'orish usullarida suvdan foydalanish samaradorligi atigi 30-35 foizni tashkil etadi, bu esa suvning katta qismi isrof bo'lishiga olib keladi. Shu sababli, yashil qishloq xo'jaligiga o'tishning muhim yo'nalishlaridan biri – bu zamonaviy suv tejankor texnologiyalarni joriy etishdir.

Tomchilatib sug'orish tizimi qishloq xo'jaligida suv sarfini 40-60 foizgacha kamaytirish imkonini beradi. O'zbekiston hukumati 2019-2024 yillarda 1 million gektar maydonni tomchilatib sug'orish tizimlari bilan jihozlashni rejalashtirgan. 2023-yilga kelib 300 ming gektardan ortiq maydonda tomchilatib sug'orish tizimlari o'rnatildi. Bu texnologiya, ayniqsa, paxta, meva-sabzavot va uzum yetishtirishda samarali bo'lib, suv tejashdan tashqari hosildorlikni 20-40 foizgacha oshirish imkonini beradi.

Yomg'irlatib sug'orish ham samarali suv tejankor texnologiyalardan biri hisoblanadi. Bu usul, ayniqsa, g'alla va yem-xashak ekinlarini yetishtirish uchun mos bo'lib, unda suv sarfi an'anaviy usullarga nisbatan 25-30 foizga kamayadi. O'zbekistonda hozirgi kunda 50 ming gektardan ortiq maydonda yomg'irlatib sug'orish tizimlari joriy etilgan. Bundan tashqari, zamonaviy sug'orish tizimlarini joriy etish uchun davlat subsidiyalari ajratilmoqda. 2021-yilda suv tejoychi texnologiyalarni joriy etgan fermerlar uchun 1 trillion so'mdan ortiq mablag' ajratildi. Bu markazlashtirilgan choralar yashil qishloq xo'jaligiga o'tishni tezlashtirish va suv resurslaridan oqilona foydalanishni ta'minlash uchun muhim ahamiyatga ega.

Resurslarni tejoychi dehqonchilik amaliyotlari – yashil qishloq xo'jaligining asosiy tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu amaliyotlar tuproq unumdorligini saqlash, energiya va boshqa resurslardan samarali foydalanishga qaratilgan bo'lib, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining ekologik izini kamaytirishga yordam beradi.

Minimal ishlov berish (Mini-till)	No-till dehqonchilik	Organik dehqonchilik
Minimal ishlov berish texnologiyasi tuproqqa minimal darajada ishlov berishni nazarda tutadi. Bu texnologiya tuproq eroziyasini 80 foizgacha kamaytiradi, yoqilg'i sarfini 30-40 foizgacha qisqartiradi va tuproq namligini saqlashga yordam beradi. O'zbekistonda 2018-2023 yillarda 500 ming gektardan ortiq maydonda mini-till texnologiyasi joriy etildi.	No-till (nol ishlov) texnologiyasi tuproqqa ishlov bermasdan to'g'ridan-to'g'ri ekishni nazarda tutadi. Bu texnologiya tuproq strukturasi yaxshilaydi, organik moddalar miqdorini oshiradi va suvni saqlash qobiliyatini kuchaytiradi. Natijada, yoqilg'i sarfi 60-70 foizgacha, mehnat sarfi esa 30-40 foizgacha kamayadi. Hozirda O'zbekistonda 100 ming gektardan ortiq maydonda no-till texnologiyasi qo'llanilmoqda.	Organik dehqonchilik amaliyotlari sun'iy o'g'itlar va pestitsidlardan foydalanmasdan, tabiiy jarayonlar va biologik usullar orqali mahsulot yetishtirish usullarini o'z ichiga oladi. O'zbekistonda organik dehqonchilik rivojlanib bormoqda, hozirda 10 mingdan ortiq fermer xo'jaliklari organik mahsulotlar yetishtirishga o'tgan. 2020-2023 yillarda organik mahsulotlar eksporti 3 baravarga oshdi.

Resurslarni tejoychi texnologiyalarni joriy etish fermerlar uchun bir qator afzalliklarni ta'minlaydi: ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish, tuproq unumdorligini saqlash, suv sarfini optimallashtirish va hosildorlikni oshirish. O'zbekiston hukumati bu texnologiyalarni joriy etayotgan fermerlarga subsidiyalar va imtiyozli kreditlar berish orqali ularni qo'llab-quvvatlamogda. 2025-yilga kelib, resurslarni tejoychi texnologiyalardan foydalaniladigan maydonlarni 2 million gektargacha yetkazish rejalashtirilgan.

O'zbekistonda qishloq xo'jaligini diversifikatsiya qilish – yashil iqtisodiyotga o'tishning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Tarixan, O'zbekiston qishloq xo'jaligi asosan paxta va g'alla yetishtirish kabi monokultural amaliyotlarga asoslangan edi. Bu esa tuproq unumdorligining pasayishi, biologik xilma-xillikning yo'qolishi va qishloq xo'jaligi ekotizimlarining degradatsiyasiga olib keldi.

Ekinlar diversifikatsiyasi tuproq unumdorligini tiklash, kasalliklar va zararkunandalarga qarshi tabiiy himoyani kuchaytirish va fermerlar daromadlarini barqarorlashtirish imkonini beradi. O'zbekiston hukumati paxta va g'alla maydonlarini qisqartirish va ularni meva-sabzavot, dukkakli ekinlar, yem-xashak ekinlari va boshqa yuqori qiymatli mahsulotlar bilan almashtirish bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshirmoqda. 2016-2022 yillarda paxta maydoni 1,4 million gektardan 1,0 million gektargacha qisqardi, bu esa 400 ming gektar yerni boshqa ekinlar uchun bo'shatdi.

Ekin turi	2016 yil (ming gektar)	2022 yil (ming gektar)	O'zgarish (%)
Paxta	1400	1000	-28.6%
G'alla	1450	1300	-10.3%
Kartoshka	80	140	+75.0%
Sabzavotlar	190	260	+36.8%
Mevalar va uzum	260	380	+46.2%
Dukkakli ekinlar	5	40	+700.0%

Ekinlar diversifikatsiyasi bilan bir qatorda, O'zbekistonda ekosistemalarga asoslangan yondashuv ham rivojlanmoqda. Bu yondashuv qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini ekotizim xizmatlari bilan bog'lashni va tabiiy resurslardan barqaror foydalanishni ta'minlashni nazarda tutadi. Almashlab ekishni joriy etish, polikultural ekinzorlarni yaratish, agro-o'rmonchilik amaliyotlarini rivojlantirish orqali qishloq xo'jaligi ekotizimlari barqarorligini oshirish mumkin. Bu esa o'z navbatida, iqlim o'zgarishiga moslashish qobiliyatini kuchaytiradi va biologik xilma-xillikni saqlashga yordam beradi.

Qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish yashil qishloq xo'jaligining muhim komponenti hisoblanadi. O'zbekistonda qishloq xo'jaligi energiya sarfi yuqori bo'lgan tarmoqlardan biri bo'lib, bu sohada qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish ekologik izni kamaytirish va energiya xarajatlarini optimallashtirish imkonini beradi.

O'zbekistonda quyosh energiyasi salohiyati juda yuqori bo'lib, mamlakatda yiliga 300 dan ortiq quyoshli kunlar mavjud. Bu esa qishloq xo'jaligida quyosh energiyasidan keng foydalanish imkonini beradi. Quyosh panellari sug'orish tizimlari uchun nasos stansiyalarini, issiqxonalarni, chorvachilik fermalarini va boshqa qishloq xo'jaligi obyektlarini elektr energiyasi bilan ta'minlash uchun tobora ko'proq qo'llanilmoqda.

2022-yilda O'zbekistonda qishloq xo'jaligi tarmoqlarida o'rnatilgan quyosh elektr stansiyalarining umumiy quvvati 50 MVt ga yaqinlashdi. 2025-yilga kelib bu ko'rsatkichni 200 MVt ga yetkazish rejalashtirilgan. Qishloq xo'jaligi korxonalari va fermer xo'jaliklari uchun quyosh energiyasi qurilmalarini o'rnatish bo'yicha imtiyozli kreditlar va soliq imtiyozlari joriy etilgan.

Bundan tashqari, qishloq xo'jaligida bioenergetikadan foydalanish imkoniyatlari ham mavjud. Qishloq xo'jaligi va chorvachilik chiqindilari biogas va bioenergetika ishlab chiqarish uchun xomashyo sifatida ishlatilishi mumkin. O'zbekistonda hozirda 50 dan ortiq biogas qurilmalari mavjud bo'lib, ularning umumiy quvvati 3 MVt dan ortiq. 2030-yilga kelib bioenergetika qurilmalarining umumiy quvvatini 20 MVt ga yetkazish rejalashtirilgan.

Qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish qishloq xo'jaligi tarmoqlarida issiqxona gazlari chiqindilari hajmini sezilarli darajada kamaytirish imkonini beradi. Masalan, quyosh energiyasidan foydalanish orqali yiliga 1 kVt quvvat hisobiga 0,5-0,7 tonna CO₂ ekvivalenti miqdorida issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirish mumkin.

Bu esa O'zbekistonning iqlim o'zgarishiga qarshi kurashish bo'yicha xalqaro majburiyatlarini bajarishga yordam beradi.

Raqamli texnologiyalar va aniq dehqonchilik amaliyotlari O'zbekiston qishloq xo'jaligida yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonining muhim qismi hisoblanadi. Bu texnologiyalar resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va mahsulot sifatini yaxshilashga yordam beradi. Aniq dehqonchilik GPS texnologiyalari, masofadan zondlash, dronlar va sun'iy intellekt kabi innovatsion vositalardan foydalangan holda qishloq xo'jaligi jarayonlarini optimallashtirish imkonini beradi.

O'zbekistonda aniq dehqonchilik amaliyotlari 2018-yildan boshlab faol joriy etila boshlandi. Bugungi kunda 500 dan ortiq qishloq xo'jaligi korxonalari va fermer xo'jaliklari GPS-navigatsiyali traktorlar, ma'lumotlarni yig'ish uchun dronlar va hosil monitoringi tizimlari kabi raqamli texnologiyalardan foydalanmoqda. Bu texnologiyalarning qo'llanilishi o'g'itlar sarfini 20-30 foizga, yoqilg'i sarfini 15-20 foizga kamaytirish imkonini berdi. Shu bilan birga, aniq dehqonchilik amaliyotlari hosildorlikni o'rtacha 10-15 foizga oshirish imkonini berdi.

Sun'iy yo'ldoshlar va dronlar yordamida olingan ma'lumotlar asosida qishloq xo'jaligi yerlarining holati, ekinlarning o'sishi va suv resurslaridan foydalanishni monitoring qilish imkonini beradi. O'zbekistonda 2022-yilda "Qishloq xo'jaligi yerlari monitoringi" elektron tizimi ishga tushirildi.

Fermerlar uchun mobil ilovalar ob-havo ma'lumotlari, bozor narxlari, kasalliklar va zararkunandalar monitoring, shuningdek, agroteknik tavsiyanomalar olish imkonini beradi. "Elektron qishloq xo'jaligi" dasturi doirasida qishloq xo'jaligi ma'lumotlarini to'plash va tahlil qilish platformasi yaratildi.

Sug'orish, o'g'itlash va zararkunandalarga qarshi kurashish jarayonlarini avtomatlashtirish resurslardan foydalanish samaradorligini oshiradi. O'zbekistonda 2020-2023 yillarda avtomatlashtirilgan sug'orish tizimlari bilan ta'minlangan maydonlar 4 baravarga oshdi.

Aniq dehqonchilik va raqamli texnologiyalar rivojlanishiga O'zbekiston hukumatining "2030-yilgacha qishloq xo'jaligini raqamlashtirish" dasturi katta hissa qo'shmoqda. Bu dastur doirasida qishloq xo'jaligi sohasida raqamli va aniq dehqonchilik texnologiyalarini joriy etish bo'yicha 500 dan ortiq loyihalar amalga oshirilmoqda. 2030-yilgacha qishloq xo'jaligi yerlarining kamida 60 foizini aniq dehqonchilik texnologiyalari bilan qamrab olish rejalashtirilgan.

Iqlim o'zgarishi O'zbekiston qishloq xo'jaligi uchun jiddiy muammolarni keltirib chiqarmoqda. Mamlakatda o'rtacha harorat so'nggi 30 yil davomida 1,5°C ga ko'tarildi, bu esa qurg'oqchilik hodisalari, suv tanqisligi va ekstremal ob-havo sharoitlari chastotasining oshishiga olib keldi. Milliy iqlim o'zgarishi prognozlariga ko'ra, 2050-yilga kelib O'zbekistonda o'rtacha harorat yana 2-3°C ga ko'tarilishi mumkin, bu esa qishloq xo'jaligi mahsuldorligini 20-50 foizgacha pasaytirishi mumkin. Shu sababli, iqlim o'zgarishiga moslashish O'zbekistonda yashil qishloq xo'jaligiga o'tishning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Iqlimga moslashtirilgan qishloq xo'jaligi (CSA - Climate-Smart Agriculture) amaliyotlari – bu bir vaqtning o'zida ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, iqlim o'zgarishiga moslashish va issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirish kabi uch yo'nalishda harakat qiluvchi yondashuv hisoblanadi. O'zbekistonda iqlimga moslashtirilgan qishloq xo'jaligi quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Qurg'oqchilikka chidamli navlar(mahalliy sharoitga moslashtirilgan, suv tanqisligiga chidamli yangi navlarni joriy etish).

- Mikroiqlim boshqaruvi(shamoldan himoya qiluvchi ekinzorlar, agro-o'rmonchilik tizimlarini yaratish orqali).

- Ekin kalendari moslashtirish(iqlim o'zgarishi sharoitida ekinlarni ekish va yig'ib olish vaqtlarini o'zgartirish).

- Iqlim ma'lumotlari tahlili(ob-havo ma'lumotlari monitoringi va prognozlashni kuchaytirish).

O'zbekistonda "Iqlimga moslashtirilgan qishloq xo'jaligi texnologiyalari" milliy

Almashlab ekish tizimlari	Biologik nazorat usullari	Kompostlash va organik o'g'itlar
Ekinlarni to'g'ri ketma-ketlikda va kombinatsiyada yetishtirish orqali tuproq unumdorligini saqlash va oshirish, kasalliklar va zararkunandalarga tabiiy qarshi kurashish. O'zbekistonda 400 ming gektardan ortiq maydonlarda almashlab ekish tizimlari joriy etilgan.	Foydali hasharotlar, mikroorganizmlar va boshqa biologik agentlardan foydalanib, zararkunandalarga qarshi kurashish. O'zbekistonda biologik laboratoriyalar tarmog'i yaratilgan bo'lib, ular biologik nazorat vositalarini ishlab chiqaradi va tarqatadi. 2022-yilda biologik kurash usullari bilan ishlov berilgan maydonlar 2 million gektardan oshdi.	Qishloq xo'jaligi va chorvachilik chiqindilaridan kompost va organik o'g'itlar tayyorlash orqali tuproqni tabiiy yo'l bilan boyitish. O'zbekistonda 2020-2023 yillarda organik o'g'itlar ishlab chiqarish hajmi 3 baravarga oshdi va yiliga 1,5 million tonnaga yetdi.

dasturi 2021-2025 yillarga mo'ljallangan bo'lib, uning doirasida 300 million dollar miqdoridagi investitsiyalar jalb qilingan. Bu dastur doirasida qurg'oqchilikka chidamli ekin navlarini yaratish va joriy etish, suv resurslarini boshqarish tizimlarini takomillashtirish va ob-havo ma'lumotlarini yig'ish hamda tahlil qilish tizimini rivojlantirish rejalashtirilgan. 2025-yilga kelib iqlimga moslashtirilgan qishloq xo'jaligi texnologiyalari bilan qamrab olingan maydonlar 500 ming gektarga yetishi ko'zda tutilgan.

Agroekologik intensivikasiya – bu tabiiy jarayonlarni kuchaytirish va biologik xilma-xillikni oshirish orqali qishloq xo'jaligi mahsuldorligini ko'tarishga qaratilgan yondashuv. Bu yondashuv sun'iy o'g'itlar va pestitsidlarga bo'lgan ehtiyojni kamaytiradi, tuproq unumdorligini yaxshilaydi va qishloq xo'jaligi ekotizimlarining barqarorligini ta'minlaydi. O'zbekistonda agroekologik intensivikasiya amaliyotlari 2015-yildan boshlab faol joriy etila boshlandi.

Organik qishloq xo'jaligi agroekologik intensivikasiyaning mantiqiy davomi bo'lib, sun'iy o'g'itlar, pestitsidlar, antibiotiklar va genetik modifikatsiyalangan organizmlardan foydalanmasdan mahsulot yetishtirish usulidir. O'zbekistonda organik qishloq xo'jaligi tezkorlik bilan rivojlanmoqda. 2018-yilda "Organik qishloq xo'jaligi to'g'risida"gi qonun qabul qilindi, bu esa soha rivojlanishi uchun huquqiy asos yaratdi.

2023-yil holatiga ko'ra, O'zbekistonda 25 mingdan ortiq gektarda organik qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirilmoqda, bu esa 2018-yilga nisbatan 5 baravarga ko'p. Asosiy organik mahsulotlar meva-sabzavotlar, quritilgan mevalar, yong'oqlar va dorivor o'simliklar hisoblanadi. Organik mahsulotlar eksporti 2022-yilda 30 million dollardan oshdi. 2025-yilga kelib organik mahsulotlar yetishtiriladigan maydonlarni 100 ming gektarga yetkazish va eksport hajmini 100 million dollarga yetkazish rejalashtirilgan.

Xulosa

O'zbekistonda yashil qishloq xo'jaligiga o'tish jarayoni mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishini ta'minlash, oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlash va atrof-muhitni muhofaza qilish uchun strategik ahamiyatga ega. Bu jarayon qishloq xo'jaligi tizimini to'liq modernizatsiya qilish va resurslardan samarali foydalanishga asoslangan iqtisodiyotni shakllantirishni nazarda tutadi.

Yashil qishloq xo'jaligiga o'tish kompleks yondashuvni talab qiladi. Bu jarayonda suv resurslaridan samarali foydalanish, resurslarni tejovchi texnologiyalar, qayta tiklanadigan energiya manbalari, raqamli texnologiyalar va organik dehqonchilik kabi ko'plab yo'nalishlarni birgalikda rivojlantirish kerak. Shu bilan birga, institutsional va huquqiy asoslarni mustahkamlash, moliyaviy mexanizmlarni rivojlantirish va kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish zarur.

O'zbekiston qishloq xo'jaligining yashil iqtisodiyotga to'liq o'tishi uzoq muddatli jarayon bo'lib, bu jarayonni samarali amalga oshirish uchun barcha manfaatdor tomonlar – davlat, xususiy sektor, ilmiy doiralar, xalqaro tashkilotlar va fuqarolik jamiyati institutlarining birgalikdagi harakatlari talab etiladi. Bugun qilinayotgan sa'y-harakatlar kelajak avlodlar uchun barqaror va ekologik toza qishloq xo'jaligi tizimini yaratishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Sultonov, X. G'. (2024). *Yashil iqtisodiyotga o'tish sharoitida sug'oriladigan qishloq xo'jaligi yerlarining o'ziga xos xususiyatlari*. Educational Research in Universal Sciences, 3(5 SPECIAL), 24–28.
2. Axmedova, N. (2024). *O'zbekiston Respublikasida qishloq xo'jaligini innovatsion rivojlanish yo'llari*. Yashil Iqtisodiyot va Taraqqiyot, 1(3).
3. Shomirzayev, A. (2024). *“Yashil” iqtisodiyotga o'tishning nazariy asoslari*. Yashil Iqtisodiyot va Taraqqiyot, 2(2).
4. Topildiyev, S. R. (2024). *O'zbekistonda “yashil” iqtisodiyotga o'tish muammolari va uni bartaraf etish yo'llari*. Yashil Iqtisodiyot va Taraqqiyot, 1(1).
5. Tirkasheva, S. E., & Ashurmetova, N. A. (2025). *“Yashil iqtisodiyot” sharoitida qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi samaradorligini oshirish yo'llari*. Tadqiqotlar, 56(1), 179–182.
6. Quldasheva, M., & Bahromova, D. (2024). *Yashil iqtisodiyotga o'tish zarurati, dastaklari va uning o'ziga xos tamoyillari*. Журнал академических исследований нового Узбекистана, 1(12), 71–73.
7. Sharapova, N. K. (2024). *Yashil iqtisodiyotga o'tish imkoniyatlari (Buxoro viloyati misolida)*. Scientific Journal of Actuarial Finance and Accounting.

MARKAZIY OSIYO DAVLATLARIDA YASHIL IQTISODIYOT VA EKOLOGIK BARQARORLIKKA O'TISH: AVTOMOBIL TRANSPORTI ORQALI YUKLARNI OLIB O'TISH JARAYONIDA EKOLOGIK XAVFSIZLIKNI TA'MINLASH

Nabiyev Furqatjon G'anijon o'g'li
Namangan Davlat Universiteti
IQT-BU-22 gruh talabasi
Ilmiy rahbar: Axmedov.R.M

NamDU Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes kafedrasida dotsenti

Annotatsiya Ushbu maqola Markaziy Osiyo davlatlarida yashil iqtisodiyotga o'tish va ekologik barqarorlikni ta'minlash jarayonini tahlil qiladi. Maqolada avtomobil transporti orqali yuklarni olib o'tishning ekologik xavfsizligini ta'minlash masalalari, yashil iqtisodiyot tamoyillarini qo'llash imkoniyatlari, qayta tiklanadigan energiya manbalarini transport sohasida integratsiya qilish haqida batafsil ma'lumot beriladi. Shuningdek, maqola Farg'ona vodiysida yashil iqtisodiyot asosida ekoturizmni rivojlantirish va aholini ijtimoiy jihatdan qo'llab-quvvatlash imkoniyatlarini ko'rib chiqadi. Maqola o'z ichiga quyidagi asosiy mavzularni oladi: yashil iqtisodiyot va ekologik barqarorlik, transportda ekologik xavfsizlikni ta'minlash, qayta tiklanadigan energiya manbalarini qo'llash, ekologik xavf va barqaror rivojlanish.

Kalit so'zlar: yashil iqtisodiyot, ekologik barqarorlik, transport, avtomobil transporti, qayta tiklanadigan energiya, ekologik xavfsizlik, Markaziy Osiyo, ekoturizm, ijtimoiy muammolar, ekologik xavf.

Annotatsiya: This article analyzes the process of transitioning to a green economy and ensuring ecological sustainability in Central Asian countries. The article discusses the issues of ensuring ecological safety in the transportation of goods by automobile, the possibilities of applying the principles of a green economy, and integrating renewable energy sources into the transport sector. Additionally, the article examines the potential for developing ecotourism based on the green economy in the Fergana Valley and supporting the population socially. The article covers the following key topics: green economy and ecological sustainability, ensuring ecological safety in transportation, the use of renewable energy sources, ecological risk, and sustainable development.

Keywords: Green Economy, Ecological Sustainability, Renewable Energy Sources, Ecological Safety, Transportation, Ecotourism, Central Asia, Fergana Valley, Environmental Protection, Sustainable Development

Annotatsiya: Данная статья анализирует процесс перехода к зеленой экономике и обеспечение экологической устойчивости в странах Центральной Азии. В статье рассматриваются вопросы обеспечения экологической безопасности при транспортировке грузов автомобильным транспортом, возможности применения принципов зеленой экономики и интеграции возобновляемых источников энергии в транспортный сектор. Кроме того, статья исследует потенциал развития экотуризма на основе зеленой экономики в Ферганской долине и социальную поддержку населения. В статье рассматриваются следующие ключевые темы: зеленая экономика и экологическая устойчивость, обеспечение экологической безопасности в транспорте, использование возобновляемых источников энергии, экологические риски и устойчивое развитие.

Ключевые слова: Зеленая экономика, Экологическая устойчивость, Возобновляемые источники энергии, Экологическая безопасность, Транспорт,

Kirish

Yashil iqtisodiyot va ekologik barqarorlik — bu nafaqat tabiiy resurslardan oqilona foydalanishni ta'minlash, balki kelgusi avlodlar uchun yashash sharoitlarini yaxshilashga ham yo'naltirilgan jarayondir. Bularning barchasi ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik tizimlar o'rtasidagi muvozanatni saqlashga qaratilgan. Ayniqsa, Markaziy Osiyo davlatlari kabi rivojlanayotgan mamlakatlar uchun yashil iqtisodiyotga o'tish jarayoni juda muhimdir. Ushbu maqolada Markaziy Osiyoning ayrim mamlakatlari misolida yashil iqtisodiyotga o'tish, avtomobil transportining ekologik ta'siri va uni kamaytirish uchun amalga oshirilishi kerak bo'lgan chora-tadbirlar ko'rib chiqiladi. Maqola, shuningdek, qayta tiklanadigan energiya manbalarini transport tizimida qo'llashning muhimligini va ekologik xavfsizlikni ta'minlashni o'z ichiga oladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqotda ekologik barqarorlik va yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonini tahlil qilish uchun bir nechta ilmiy usullar va metodologiyalar qo'llanilgan. Tadqiqotning metodologik asosini quyidagi yo'nalishlar tashkil etadi:

Analitik usul: Ushbu usul yordamida ekologik barqarorlik va yashil iqtisodiyotning asosiy tamoyillari tahlil qilindi. Markaziy Osiyo davlatlarining yashil iqtisodiyotga o'tish jarayoni, avtomobil transporti orqali yuklarni olib o'tishning ekologik xavfsizligi, qayta tiklanadigan energiya manbalarining integratsiyasi kabi masalalar analiz qilindi.

Solishtirish usuli: Tadqiqotda Markaziy Osiyo davlatlarining yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonidagi o'xshashlik va farqlar solishtirildi. Shuningdek, turli mamlakatlardagi ekologik barqarorlikni ta'minlash usullari va transport sohasida qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish tajribalari solishtirildi.

Kasbiy tahlil usuli: Maqolada ekologik xavfsizlik va qayta tiklanadigan energiya manbalarini transportda qo'llash borasidagi mutaxassislarning fikrlari tahlil qilindi. Shuningdek, Farg'ona vodiysida yashil iqtisodiyot asosida ekoturizmni rivojlantirish imkoniyatlari ham kasbiy tahlil usuli asosida ko'rib chiqildi.

Empirik usul: Tadqiqotda Markaziy Osiyo va Farg'ona vodiysida ekologik xavfsizlik va yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonlarini o'rganish uchun empirik ma'lumotlardan foydalanildi. Bu usul orqali transportdagi ekologik xavfsizlikni ta'minlashdagi muammolar va echimlar, yashil iqtisodiyotning ijtimoiy va iqtisodiy ta'siri o'rganildi.

Teoretik usul: Maqolada yashil iqtisodiyotning asosiy tushunchalari va tamoyillari, ekologik barqarorlikni ta'minlashning global tendensiyalari, shuningdek, qayta tiklanadigan energiya manbalarini transportda integratsiya qilishning nazariy asoslari o'rganildi.

Chizmalar va diagrammalar: Tadqiqot jarayonida, o'rganilayotgan masalalar va jarayonlarni tushunarli va aniq ifodalash uchun chizmalar va diagrammalar keltirildi. Bu metodologiya orqali murakkab ekologik jarayonlar va ularning transport sektoridagi integratsiyasi yanada sodda va tushunarli shaklda taqdim etildi.

Adabiyotlar tahlili Yashil iqtisodiyot, ekologik barqarorlik va qayta tiklanadigan energiya manbalarining transport sohasida qo'llanishi bilan bog'liq masalalar keng ilmiy tadqiqotlarning mavzusi bo'lib, turli sohalarda olib borilgan ko'plab ilmiy ishlar mavjud. Adabiyotlar tahlili jarayonida ekologik barqarorlikni ta'minlash, yashil iqtisodiyotga o'tishning zaruriyati va qayta tiklanadigan energiya manbalarini integratsiyalash haqidagi bir nechta asosiy manbalar o'rganildi.

Yashil iqtisodiyot va ekologik barqarorlik haqida ilmiy adabiyotlar Yashil iqtisodiyotning asosiy tamoyillari haqida bir nechta ilmiy maqolalar va kitoblar

mavjud. Masalan, **Stern (2007)**, yashil iqtisodiyotning barqaror rivojlanish nuqtai nazaridan iqtisodiy tizimlarni qayta tashkil etish zaruriyatini ta'kidlaydi. Uning fikriga ko'ra, yashil iqtisodiyot – bu tabiiy resurslarni ehtiyotkorlik bilan boshqarish va kelajak avlodlar uchun barqaror va farovon hayot yaratishga yo'naltirilgan iqtisodiy modeldir. **Gershenhorn va Nohria (2009)** ekologik barqarorlikni ta'minlashda davlat va xususiy sektorlar o'rtasidagi hamkorlik muhimligini ta'kidlashadi. Bu tadqiqotlar yashil iqtisodiyotga o'tishning global miqyosdagi ahamiyatini ko'rsatadi. **Transportda ekologik xavfsizlik va qayta tiklanadigan energiya manbalari Kuhn (2014)** transport sohasidagi ekologik xavfsizlikni ta'minlash masalalariga alohida e'tibor qaratadi. Uning ilmiy ishlarida ekologik xavfsizlikni transport tizimlarida amalga oshirishning amaliy usullari, jumladan, avtomobil transportida ekologik toza yo'llarni yaratish, emissiyalarni kamaytirish va yangi energiya manbalaridan foydalanish muhokama qilingan. Shuningdek, **Bakker va Strengers (2018)** qayta tiklanadigan energiya manbalarining transport sektorida qo'llanilishi bilan bog'liq masalalarni tadqiq qilgan. Ular transport tizimida quyosh va shamol energiyasini qanday qilib samarali ravishda integratsiya qilish mumkinligini o'rganadilar. **Farg'ona vodiysida yashil iqtisodiyot va ekoturizm Ceballos-Lascurain (1996)** ekoturizmning barqaror rivojlanishda muhim rol o'ynashini ta'kidladi. Uning fikriga ko'ra, ekoturizm ekologik barqarorlikni ta'minlash va tabiiy resurslardan oqilona foydalanishning samarali vositasi hisoblanadi. **Wilson (2012)** esa Farg'ona vodiysida ekoturizmni rivojlantirish imkoniyatlarini ko'rib chiqadi. U Farg'ona vodiysida ekoturizmni rivojlantirishda yashil iqtisodiyot asosida yangi ish o'rinlarini yaratish, mahalliy aholini ijtimoiy jihatdan qo'llab-quvvatlash va ekologik ta'sirni kamaytirish imkoniyatlarini tahlil qiladi. **Global tajribalar va Markaziy Osiyo davlatlari Jenkins va Stokes (2016)** Markaziy Osiyo davlatlarida yashil iqtisodiyotga o'tish va ekologik xavfsizlikni ta'minlash masalalarini o'rganadi. Ular, ayniqsa, avtomobil transporti va sanoatdagi ekologik yondashuvlar orqali bu davlatlardagi energiya samaradorligini oshirish va ifloslanishni kamaytirish imkoniyatlarini tahlil qiladilar. **Agaev (2019)** esa Markaziy Osiyo davlatlarining qayta tiklanadigan energiya manbalariga bo'lgan ehtiyojini va bu manbalarni transport sohasida integratsiyalashning strategiyalarini o'rganadi. **Yashil iqtisodiyot va ijtimoiy muammolar Bansal va Roth (2000)** yashil iqtisodiyotning ijtimoiy jihatlarini o'rganadi, jumladan, aholi salomatligi va barqaror rivojlanishning o'zaro bog'liqligini tahlil qiladilar. Ular yashil iqtisodiyotning iqtisodiy va ekologik foydalarini ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash uchun qanday qo'llash mumkinligini ko'rsatadilar.

Adabiyotlar tahlili orqali yashil iqtisodiyotning asosiy tamoyillari va uning turli sohalarida qo'llanilishi haqida keng qamrovli ma'lumotlar olingan. Yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonining muvaffaqiyatli amalga oshirilishi, ekologik xavfsizlik va qayta tiklanadigan energiya manbalarining integratsiyasi, shuningdek, Farg'ona vodiysida ekoturizmni rivojlantirish masalalari haqida ko'plab ilmiy tadqiqotlar mavjud. Tadqiqotlar natijalaridan kelib chiqib, yashil iqtisodiyot va ekologik xavfsizlikni ta'minlashda Markaziy Osiyo davlatlarining o'rganilgan tajribalarini hisobga olish va amaliy echimlarni ishlab chiqish zarurati mavjud.

Yashil Iqtisodiyot va Ekologik Barqarorlik: Umumiy Tushuncha

Yashil iqtisodiyot — bu barqaror rivojlanishni ta'minlashga yo'naltirilgan iqtisodiyot shaklidir. Bu modelda ekologik xavf va iqlim o'zgarishlari bilan kurashish, resurslardan samarali foydalanish va chiqindilarni kamaytirish asosiy maqsad hisoblanadi. Yashil iqtisodiyotning tamoyillari quyidagilardan iborat:

1. Resurslardan samarali foydalanish.
2. Atrof-muhitni muhofaza qilish.
3. Tabiatni tiklash.
4. Ijtimoiy rivojlanish.

5. Yashil texnologiyalarni rivojlantirish.

Ekologik barqarorlik — bu tabiiy resurslar va muhitni asrab-avaylash orqali uzoq muddatli iqtisodiy va ijtimoiy farovonlikni ta'minlashga qaratilgan jarayon. Ekologik barqarorlik ijtimoiy-iqtisodiy tizimlar o'rtasidagi muvozanatni saqlashga va tabiiy resurslardan samarali foydalanishga asoslanadi.

Markaziy Osiyo Davlatlarida Yashil Iqtisodiyotga O'tish: Tendensiyalar va O'ziga Xosliklar

Markaziy Osiyo davlatlari, o'zlarining tabiiy boyliklari bilan ajralib turadi. Biroq, bu hududda yashil iqtisodiyotga o'tishning ayrim qiyinchiliklari mavjud. Iqtisodiyotda asosiy e'tibor qishloq xo'jaligi, neft-gaz sanoati va minerallarni qazib olishga qaratilgan. Biroq, ushbu sohalar ekologik xavflarni keltirib chiqarishi mumkin.

Markaziy Osiyo davlatlarining yashil iqtisodiyotga o'tishi uchun asosiy omillar quyidagilardan iborat:

1. Qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirish: Quyosh, shamol va bioenergiya manbalaridan foydalanish.
2. Transport tizimlarini ekologik ravishda modernizatsiya qilish: Avtomobil transporti tizimlarining energiya samaradorligini oshirish va ekologik xavfini kamaytirish.
3. Tabiatni muhofaza qilish va chiqindilarni kamaytirish: Yashil texnologiyalarni joriy etish.
4. Ijtimoiy va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash: Aholi farovonligini oshirish va ekologik ta'sirni kamaytirish.

Avtomobil Transporti va Ekologik Xavfsizlik

Avtomobil transporti Markaziy Osiyoda yuk tashishning eng asosiy usuli hisoblanadi. Biroq, avtomobil transporti ekologik xavf yaratadi. Avtomobillar CO₂ va boshqa zararli gazlarni chiqaradi, bu esa iqlim o'zgarishiga olib keladi. Ekologik xavfni kamaytirish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur:

1. Elektromobillar va hibrid transport vositalarini rivojlantirish.
2. Avtomobil transporti tizimlarini avtomatlashtirish va ekologik xavfini kamaytirish uchun intellektual tizimlar joriy etish.
3. Yoqilg'i samaradorligini oshirish: Yoqilg'i sarfini kamaytirish va karbon izini kamaytirish.
4. Ko'p qatlamli transport tizimlari: Yuklarni tashish uchun ekologik toza transport vositalarini qo'llash.

Qayta Tiklanadigan Energiya Manbalarini Transportda Qo'llash

Transport tizimida qayta tiklanadigan energiya manbalarini qo'llash jarayoni juda muhim. Quyosh, shamol va biogaz energiyasi transport vositalarini quvvatlantirishda samarali ishlatilishi mumkin. Bunday transport vositalari karbon gazlarini kamaytirishga yordam beradi va atrof-muhitni ifloslanishdan himoya qiladi. Markaziy Osiyoda quyosh energiyasining katta salohiyati mavjud, shu sababli quyosh energiyasi transport tizimlarida keng qo'llanishi mumkin.

Ekoturizmni Rivojlantirish va Farg'ona Vodiysi Misolida Yashil Iqtisodiyot

Farg'ona vodiysi o'zining go'zal tabiati, madaniy merosi va tarixiy obidalari bilan ajralib turadi. Ekoturizmni rivojlantirish yashil iqtisodiyot asosida aholini ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan qo'llab-quvvatlashga xizmat qiladi. Ekoturizmning asosiy afzalliklari quyidagilardan iborat:

1. Tabiatni saqlash va unga zarar yetkazmaslik.
2. Mahalliy aholi uchun yangi ish o'rinlarini yaratish.
3. Barqaror rivojlanishning qo'llab-quvvatlanishi.

Ilmiy natijalar va muhokama

Yashil iqtisodiyot va ekologik barqarorlik sohalaridagi ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, Markaziy Osiyo davlatlari uchun ekologik barqarorlikka erishish va yashil iqtisodiyotga o'tish jarayoni yuqori darajadagi siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy qo'llab-

quvvatlashni talab etadi. Ushbu jarayonni amalga oshirishda avvalo hukumatlar va xalqaro tashkilotlar tomonidan qat'iy siyosat va normativ hujjatlar ishlab chiqilishi zarur. Yashil iqtisodiyotga o'tish nafaqat ekologik xavfsizlikni ta'minlaydi, balki iqtisodiy barqarorlikni ham kuchaytiradi, xususan, qayta tiklanadigan energiya manbalarining integratsiyasi orqali energiya samaradorligini oshirish mumkin.

Markaziy Osiyoda qayta tiklanadigan energiya manbalarining rivojlanishi, ayniqsa, quyosh va shamol energiyasi, iqtisodiyotning turli sohalarda yangi ish o'rinlari yaratish, energiya narxlarini pasaytirish, hamda ekologik ta'sirni kamaytirish imkoniyatlarini yaratadi. Biroq, bu jarayonni amalga oshirishda turli muammolar yuzaga kelmoqda. Ularning eng asosiylari texnologik infratuzilma va malakali kadrlarning yetishmasligi, shuningdek, iqtisodiy resurslarning cheklanganligi va investitsion xatarlar bilan bog'liq.

Transport sohasida ekologik xavfsizlikni ta'minlash uchun ekologik toza transport vositalariga o'tish zarur. Bu jarayonni qo'llab-quvvatlash uchun hukumatlar subsidiyalar va soliq imtiyozlarini joriy etishi mumkin. Avtomobil transportida yuklarni olib o'tishda ekologik xavfsizligini ta'minlash, atrof-muhitga zararli chiqindilarni kamaytirish va energiya samaradorligini oshirish kabi masalalar ustida ko'proq ishlash lozim.

Farg'ona vodiysida yashil iqtisodiyot asosida ekoturizmni rivojlantirishda aholi va mahalliy iqtisodiyot manfaatlari muhim o'rin tutadi. Ekoturizm tabiiy resurslarni tejash va ularni saqlab qolish bilan birga, hududning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ham hissa qo'shadi. Biroq, bu sohada ham turli muammolar mavjud, jumladan, kerakli infratuzilmaning yetishmasligi va turistlar uchun xavfsiz sharoitlarning ta'minlanishi lozim.

Yashil iqtisodiyotga o'tishning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun ilmiy izlanishlar va tajriba almashish, shuningdek, xalqaro hamkorlik aloqalarini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Markaziy Osiyo davlatlari bu borada bir-biriga yordam bera olishi va umumiy strategik yondashuvni ishlab chiqishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, Markaziy Osiyoda yashil iqtisodiyotga o'tish va ekologik barqarorlikni ta'minlash uchun hukumatlar va biznes sektori o'rtasida samarali hamkorlik zarur. Shuningdek, jamiyatning barcha qatlamlari bu jarayonlarga faol jalb etilishi kerak. Ekoturizm, qayta tiklanadigan energiya manbalari va ekologik transport kabi sohalarga sarmoya kiritish orqali ekologik barqaror rivojlanishning samarali modelini yaratish mumkin.

Xulosa

Markaziy Osiyo davlatlarida yashil iqtisodiyotga o'tish va ekologik barqarorlikni ta'minlash masalalari katta ahamiyatga ega. Avtomobil transportining ekologik xavfini kamaytirish, qayta tiklanadigan energiya manbalarini transport tizimlarida qo'llash va ekoturizmni rivojlantirish orqali bu hududda yashil iqtisodiyotga o'tishning yangi imkoniyatlari yaratilishi mumkin. Markaziy Osiyo davlatlari o'zaro hamkorlikni rivojlantirish va yangi texnologiyalarni joriy etishga intilishlari zarur.

taklif va tavsiyalar:

Yashil iqtisodiyot tamoyillarini transport sohasiga qo'llash uchun, ekologik xavfsiz va energiya samarali transport tizimlarini yaratish zarur. Elektr transport vositalari va avtonom transport tizimlarini rivojlantirish, shuningdek, ekologik talablarga mos keladigan yo'llarni va infratuzilmani yaratish bo'yicha tadbirlar ko'rilishi lozim.

Transport sohasida chiqindilarni kamaytirish uchun, elektr va gibrid transport vositalarini kengaytirish, yo'l harakati va avtotransport tizimlarida qayta ishlash imkoniyatlarini joriy etish muhimdir. Shu bilan birga, avtomobillarni texnik holatiga kuzatuv qo'llash va chiqindilarni boshqarish dasturlarini rivojlantirish zarur.

Transport tizimlarida qayta tiklanadigan energiya manbalarini qo'llash, masalan, quyosh va shamol energiyasi orqali transport vositalarining energiya ta'minotini yaxshilash

zarur. Shu maqsadda quyosh energiyasidan foydalangan holda elektr mashinalarini zaryadlash stantsiyalarini yaratish muhim

Farg'ona vodiysi va boshqa hududlarda yashil iqtisodiyot asosida ekoturizmni rivojlantirish, ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash orqali atrof-muhitni saqlash va yangi ish o'rinlarini yaratish kerak. Ekoturizm orqali mahalliy resurslardan samarali foydalanish va ekologik xavfsizlikni ta'minlash mumkin

Markaziy Osiyo davlatlarida yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonida mintaqaviy hamkorlikni kuchaytirish zarur. Bu orqali qayta tiklanadigan energiya manbalarini birgalikda rivojlantirish, transport tizimlaridagi ekologik xavfsizlikni ta'minlash, va ekologik barqarorlikni qo'llashda muhim yutuqlarga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. **Qosimov, S. (2021).** *Yashil iqtisodiyot: nazariy asoslar va amaliyot.* Tashkent: O'zbekiston davlat iqtisodiyot universiteti nashriyoti.
2. **Saidov, A. (2020).** *Markaziy Osiyo davlatlarida ekologik xavfsizlikni ta'minlash va yashil iqtisodiyotga o'tish.* Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashriyoti.
3. **World Bank. (2022).** *Transition to a Green Economy: Policy Options for Central Asia.* World Bank Publications.
4. **United Nations Development Programme (UNDP). (2021).** *Sustainable Development Goals and Green Economy in Central Asia.* UNDP Report.
5. **Akramov, B. (2019).** *Markaziy Osiyoda qayta tiklanadigan energiya manbalari va yashil iqtisodiyotga o'tish.* Tashkent: Iqtisodiyot va tadbirkorlik instituti.
6. **Kholmatov, K., & Zokirov, S. (2020).** *Farg'ona vodiysida ekoturizmni rivojlantirish imkoniyatlari.* Farg'ona: Farg'ona davlat universiteti nashriyoti.
7. **IEA (International Energy Agency). (2021).** *Renewable Energy and the Future of Transport: A Global Perspective.* IEA Publications.
8. **Bekmurodov, U. (2022).** *Yashil iqtisodiyot asosida ekologik barqarorlikni ta'minlash: Markaziy Osiyo tajribasi.* Tashkent: Tadbirkorlik va innovatsiyalar nashriyoti.
9. **Jabborov, D. (2021).** *Transport va energetika sektori: ekologik xavfsizlikni ta'minlash.* Tashkent: O'zbekiston Respublikasi ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish qo'mitasi.
10. **European Union (2020).** *Green Economy in Central Asia: Challenges and Opportunities.* EU Report on Sustainable Development.
11. **Soliev, M. (2021).** *Yashil iqtisodiyot va qayta tiklanadigan energiya manbalari: Teoriyadan amaliyotga.* Toshkent: Iqtisodiyot va moliya nashriyoti.
12. **UN Environment Programme. (2020).** *Sustainable Transport: A Guide to Green Mobility.* UNEP Publications.

IQTISODIYOT TARMOQLARINI RAQAMLASHTIRISH VA “YASHIL IQTISODIYOT” ASOSIDA SAMARADORLIKNI OSHIRISH: ILMIY-INNOVATSION YONDASHUVLAR

Isroilov Muhammadyusuf Azizbek o'g'li
ADTI (Andijon davlat texnik instituti) Iqtisodiyot talabasi
isroilov2701@gmail.com

Anotatsiya: Tezisdagi zamonaviy iqtisodiyotni transformatsiya qilishda raqamli texnologiyalar va yashil iqtisodiyot konsepsiyasining ahamiyati tahlil qilinadi. Bu ikki konsepsiyaning uyg'unlashuvi iqtisodiy samaradorlik, resurslardan oqilona foydalanish va ekologik xavfsizlikni ta'minlaydi. Tadqiqotda ilmiy-innovatsion metodlar asosida raqamlashtirish va yashil transformatsiyaning iqtisodiy tarmoqlarga ta'siri o'rganilgan.

Kalit soʻzlar: Raqamlashtirish, yashil iqtisodiyot, ekologik samaradorlik, raqamli transformatsiya.

Abstract This thesis analyzes the significance of digital technologies and the green economy concept in transforming the modern economy. The integration of these two approaches ensures economic efficiency, rational use of resources, and environmental safety. The study examines the impact of digitalization and green transformation on economic sectors based on scientific and innovative methods.

Keywords: Digitalization, green economy, environmental efficiency, digital transformation

Kirish

Soʻnggi oʻn yillikda dunyo miqyosida iqtisodiy taraqqiyotda raqamli texnologiyalarni joriy qilish va ekologik barqarorlikni taʼminlashga intilish kuchaymoqda [2, 5]. Ayniqsa, sanoat inqilobining toʻrtinchi bosqichi – “Raqamli inqilob” (Industrie 4.0) doirasida ishlab chiqarish, xizmat koʻrsatish va boshqaruv tizimlari raqamli shaklga oʻtayotgani kuzatilmoqda [5]. Shu bilan birga, yashil iqtisodiyot – bu faqat ekologik xavfsizlik emas, balki iqtisodiy oʻsishni ekologik barqarorlik bilan uygʻunlashtirish konsepsiyasidir [2]. Ushbu ikki yondashuvning uygʻunligi nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshirish, balki atrof-muhitga salbiy taʼsirni kamaytirish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanishni ham taʼminlaydi [2, 4]. Zamonaviy iqtisodiy strategiyalar raqamlashtirish va yashil texnologiyalarni birgalikda rivojlantirish orqali innovatsion oʻsishga erishishni nazarda tutmoqda [3, 6].

Ilmiy-tadqiqot metodlari

Ushbu tadqiqotda bir nechta muhim ilmiy metodlar asosida tahlil amalga oshirildi: - SWOT tahlil – kuchli va zaif tomonlar, imkoniyatlar va tahdidlarni aniqlashda foydali boʻldi, ayniqsa yangi texnologiyalarni joriy etishda mavjud ichki va tashqi omillar baholandi [4].

- Komparativ tahlil – innovatsion texnologiyalarni joriy qilgan tarmoqlar bilan anʼanaviy faoliyat yuritayotgan tarmoqlar solishtirilib, transformatsiyaning samaradorlikka taʼsiri oʻrganildi [3].

- Statistik tahlil – Oʻzbekiston va xorijiy davlatlar misolida raqamlashtirish va yashil transformatsiya boʻyicha mavjud statistik koʻrsatkichlar asosida olib borildi [1, 3].

- Ekspert soʻrovnomasi – iqtisodchilar, muhandislar va ekolog mutaxassislar oʻrtasida oʻtkazilgan soʻrovnomalar orqali transformatsiyaning amaliy jihatlari boʻyicha tahliliy fikrlar yigʻildi [2].

Natijalar

1. Raqamlashtirish orqali iqtisodiy samaradorlik: Raqamli texnologiyalar, ayniqsa IoT, sunʼiy intellekt, bulutli hisoblash tizimlari va maʼlumotlarni katta hajmda tahlil qilish (Big Data) orqali ishlab chiqarish jarayonlari soddalasmoqda: Energiya sarfi 15–25% ga kamaymoqda; Mehnat unumdorligi 20–40% ga oshmoqda; Xarajatlarni optimallashtirish imkoniyati ortmoqda. [3, 4].

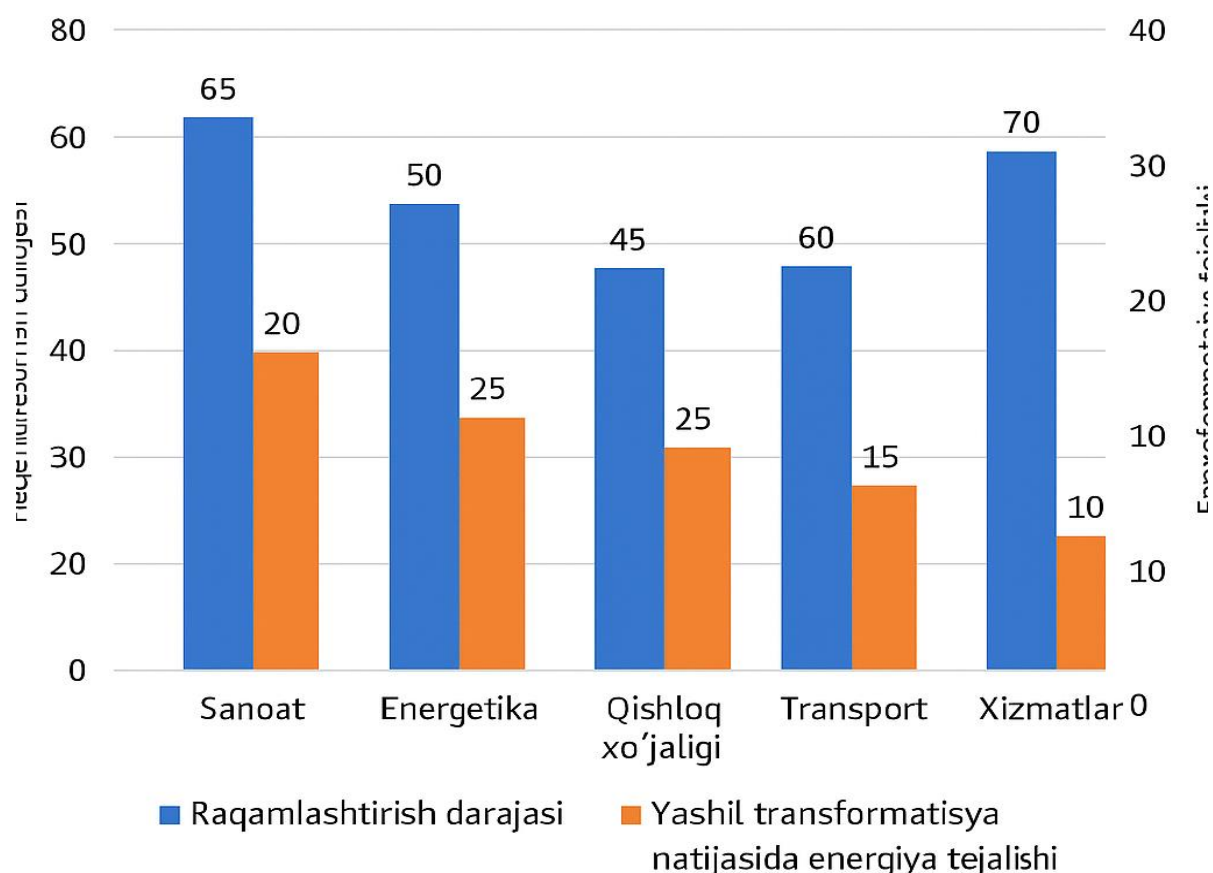
2. Yashil iqtisodiyotning samarasi: Yashil texnologiyalar joriy qilingan korxonalarda: CO2 chiqindilari 12–18% ga qisqaradi; Qayta tiklanuvchi energiyalardan foydalanish 30% ga yetadi; Atrof-muhitga salbiy taʼsir kamayadi. [2, 5].

3. Oʻzbekiston tajribasi: “Raqamli Oʻzbekiston – 2030” va “Yashil makon” dasturlari orqali qishloq xoʻjaligida dronlar va raqamli agrotexnologiyalar keng joriy qilinmoqda; Energetika sohasida quyosh panellari va shamol generatorlari soni koʻpaymoqda; Elektron hukumat tizimi 70% dan ortiq davlat xizmatlarini raqamlashtirdi. [1]

4. Xalqaro tajriba: Germaniyada Industrie 4.0 doirasida ishlab chiqarish 100% raqamlashtirilgan [5] va avtomatlashtirilgan; Norvegiyada yashil energetika 90% ni tashkil

etadi[2]; Xitoyda "Green Digital Economy" konsepsiyasi asosida raqamlashtirish[6] va ekologik me'yorlar birlashtirilgan.

Raqamlashtirish va yashil iqtisodiyotning samaradorlikka ta'siri

Muhokamalar va xulosa

Tadqiqot natijalariga ko'ra, raqamli texnologiyalar va yashil iqtisodiyot konsepsiyasining uyg'unlashtirilgan holda joriy etilishi nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshiradi, balki ekologik muvozanatni ta'minlaydi. O'zbekiston sharoitida bu ikki yondashuvni sinergik asosda birlashtirish, ichki resurslardan samarali foydalanish, innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish orqali barqaror iqtisodiy rivojlanishga erishish mumkin.

Asosiy tavsiyalar:

- Korxonalarda raqamli va yashil texnologiyalarni integratsiyalashgan tarzda joriy etish;
- Innovatsion startaplarni qo'llab-quvvatlash orqali ilmiy ishlanmalarni amaliyotga tatbiq etish;
- Davlat tomonidan ekologik soliq va grant tizimlarini joriy qilish;
- Raqamli ekologik monitoring tizimlarini tarmoqlararo bog'lash.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni – "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi.
2. UNDP. Green Economy and Sustainable Development: Challenges and Opportunities, 2022.
3. World Bank. Digital Economy for Central Asia, 2023.
4. Islomov A. "Raqamli iqtisodiyot: nazariya va amaliyot", Toshkent, 2021.
5. OECD. Greening the Digital Economy, 2020.

6. Xitoy “Yashil raqamli transformatsiya” milliy dasturi, 2021.
**SUN’IY INTELLEKT IMKONIYATLARIDAN FOYDALANIB BIZNESNI
RIVOJLANTIRISH**

Iqtisod fanlari nomzodi, dotsent
Urinov Bahrom Jamoliddinovich
Namangan davlat universiteti

Annotatsiya: Ushbu tezisda kichik va o’rta biznes faoliyatini rivojlantirishda sun’iy intellekt imkoniyatlaridan foydalanish uchun ken usul va yo’llar ko’rib chiqiladi. Shuningdek, mamlakatimizda bu borada mavjud muammolar va ularning yechimlari uchun takliflar ham berib o’tiladi.

Kalit so’zlar: sun’iy intellekt, biznes, innovatsiya, innovatsion yechim, bines faoliyati, raqobatbardoshlik, samaradorlik, tahlil

В данной тезисе рассмотрены различные методы и способы использования возможностей искусственного интеллекта для создания маркетинговой модели развития деятельности малого и среднего бизнеса. Кроме того, будут даны предложения по решению существующих в нашей стране проблем в этом плане.

Ключевые слова: искусственный интеллект, бизнес, инновации, инновационное решение, деловая активность, конкурентоспособность, эффективность, анализ.

Kirish

Axborot-texnologiyalari tez rivojlanayotgan hozirgi vaqtda, har bir biznes o’z raqobatchilaridan bozorda ustun bo’lishga, ko’proq sotuvlarga erishishga harakat qilishmoqda. Bu esa har bir biznes uchun muayyan bir innovatsiyani kiritishni taqozo qiladi. Bunda esa, hozirgi kunda dolzarb masalalardan biriga aylanib ulgurgan sun’iy intellektning ahamiyati juda muhim hisoblanadi.

Hozirgi kunda O’zbekiston Prezidenti tomonidan kichik biznesni rivojlantirishga qaratilgan “Kichik biznesni rivojlantirishni moliyaviy va institutsional qo’llab-quvvatlash chora tadbirlari to’g’risidagi” 14.09.2023 yildagi PQ-306-son qarori tadbirkorlarga ko’plab imkoniyatlar uchun eshik bo’lmoqda. Shuningdek, O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 17.02.2021 dagi “Sun’iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to’g’risida “gi PQ-4996 sonli qarorida “Raqamli O’zbekiston — 2030” Strategiyasiga muvofiq sun’iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish va ularni mamlakatimizda keng qo’llash, raqamli ma’lumotlardan foydalanish imkoniyatini va ularning yuqori sifatini ta’minlash, ushbu sohada malakali kadrlar tayyorlash uchun qulay shart-sharoitlar yaratish maqsadida iqtisodiyot tarmoqlari va ijtimoiy sohada, davlat boshqaruvi tizimida sun’iy intellekt texnologiyalarini ishlab chiqish va ulardan foydalanishda yagona talablar, javobgarlik, xavfsizlik va shaffoflikni belgilovchi normativ-huquqiy bazani ishlab chiqish qat’iy belgilab berilgan

Sun’iy intellekt hozirgi kunda nafaqat biznes, balki har bir soha vakili uchun eng kerakli yordamchi bo’la oladi. Xususan, ko’plab korxonalar o’z ma’lumotlar bazalarining haddan tashqari ko’p yuklanishi, resurslarning noto’g’ri taqsimoti, qaror qabul qilishdagi xatoliklar kabi muammolarda samarali yechim topishga muhtojlik sezadilar va ular orasidan eng tez ustunlikka hamda shu kabi muammolarga tezroq yechim topishga intilishi ko’pro bo’lganlari sun’iy intellekt imkoniyatlaridan tezroq va samarali foydalanishga harakat qiladilar. Bugungi kunda sun’iy intellekt (SI) sog’liqni saqlash va moliya sohasidan tortib, ishlab chiqarish va chakana savdogacha, avtomobilsozlik va logistikadan tortib ta’lim sohasigacha bo’lgan ulkan qamrovga egadir.

Biznesda marketing strategiyasini yaratish uchun SI har bir mijoz uchun individual yondashuvning mukammal namunasini oson yo’llar bilan ko’rsatib beruvchi va amalga

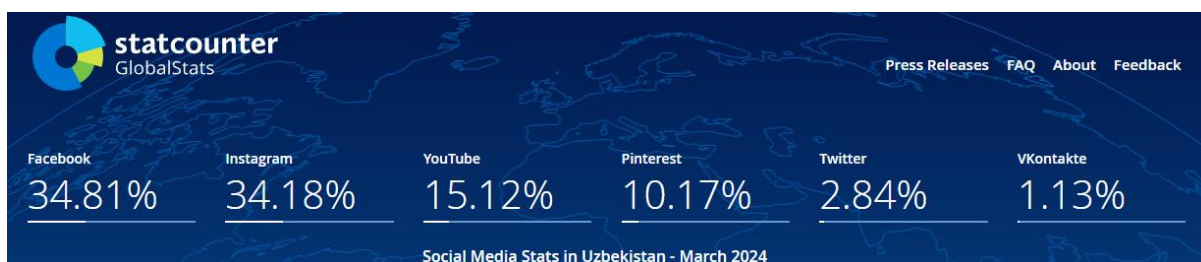
oshirishda yordam beruvchi eng yaxshi vosita sifatida ko'riladi.⁵⁰ Xususan, SI ning biznesda qo'llaniluvchi eng aniq yo'li bu – bozorni segmentlash hamda mijozlar bilan aloqada shaxsiy yondashuv. SI korxona uchun o'z mijozlarining xulq-atvori o'zgarishi tendensiyalar va ularning afzal ko'rishlik darajasini aniqlashda yordam beradi va bu korxonadaning bozordagi dizaynining yanada samarali va aniq yo'naltirgan bo'lishini ta'minlovchi vosita bo'lib xizmat qiladi. Masalan, SI algoritmlari mavjud yoki potensial mijozni qiziqtirishi mumkin bo'lgan mahsulot yoki xizmatlarni aniqlash uchun xaridlar hamda onlayn o'zaro aloqalar haqidagi mavjud tarixiy ma'lumotlarni tahlil qilishi mumkin.⁵¹

Sun'iy intellekt, shuningdek, biznesning mavjud mijozlari ma'lumotlar bazasi ortidagi muhimlikni aniqlashda muhim o'rin tutadi. Masalan, sotib olish tendensiyalarining o'zgarishiga nafaqat narx yoki ichki omillar, balki iqtisodiy iqlimning o'zgarishi hamda yangi texnologiyalarning kirib kelishi ham ta'sir qilishi mumkin. SI esa, yuqoridagi ta'sirlarning tahlilini o'tkazishi hamda eng kerakli muammolarga yechimlarni taklif qilishi mumkin.⁵²

Biznesni rivojlantirishda dolzarb muammolar. Tadqiqotlarga ko'ra, ko'pgina chakana savdo biznesi egalari o'z savdolarini oshirishda ijtimoiy taqmoqlar bilan ishlashni to'g'ri yo'lga qo'ya olishmagani aniqlandi. Bundan tashqari, marketologlar Facebook, Instagram hamda YouTube dan foydalanishlari haqida ko'p gapiradilar, lekin unga qilinadigan sarmoya Yevropa va boshqa Osiyo davlatlaridagidan ko'ra O'zbekistonda juda ham kam ko'rsatkichni ko'rsatadi.

Statcounter sayti ma'lumotlariga ko'ra, mart oyida O'zbekiston aholisining 34.81%i Facebook, 34.18%i esa Instagram foydalanuvchisi hisoblansa, YouTube hamda Pinterest foydalanuvchilari aholining atigi 15.12 va 10.17%ini tashkil qilmoqda. (1-rasm)

1-rasm. 2025-yil mart oyida O'zbekiston aholisining ijtimoiy tarmoqdan foydalanish ko'rsatkichlari⁵³

Yuqoridagi ko'rsatkichlar umumiy aholi soniga nisbatan keng ko'lamni tashkil etsada, bu foizlarning juda ham kam miqdori ijtimoiy tarmoqlar foydalanuvchisi hisoblangan biznes egalari tomonidan juda kam qiziqtirish olganliklari aniqlangan. Bunga qo'shimcha ravishda, raqamli marketingni qo'llashda kichik bizneslar tomonidan yo'l qo'yilayotgan xatolar va kamchiliklar orasida, kichik budjetning to'g'ri taqsimotining yo'qligi, pulli veb-saytlarni optimallashtirishda konversiya yo'qligi, kuchli raqobatbardosh bo'lish uchun ijtimoiy tarmoqlarda tez-tez yoki uzluksiz eslatmalarning tizimli yo'lga qo'yilmagani kabi muammolar ham mavjud. Bundan tashqari, raqamli marketing

⁵⁰ Using Artificial Intelligence (AI) in Developing Marketing Strategies | November 2023. International Journal of Applied Research and Sustainable Sciences 1(3):225-238

⁵¹ Teixeira, A. F., Gonçalves, M. J. A., & Taylor, M. de L. M. (2021). How Higher Education Institutions Are Driving to Digital Transformation: A Case Study. Education Sciences, 11(10), 636. <https://doi.org/10.3390/educsci11100636>

⁵² Huang, M. H., & Rust, R. T. (2021). A strategic framework for artificial intelligence in marketing. Journal of the Academy of Marketing Science, 49(1), 30–50. <https://doi.org/10.1007/s11747-020-00749-9>

⁵³ www.statcounter.com sayti ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi

paradigmasini o'zini yo'lga qo'yishlik bilan ham "og'izdan og'izga" marketinging yo'lga qo'yilmay qolish ehtimoli ham yuqorilashi mumkin. Chunki juda ko'p hollarda odamlar ijtimoiy tarmoqlar emas, o'z tanish bilishlari yoki ular ishonchiga kirgan taniqli shaxslarning takliflari orqali mahsulot va xizmatlarni sotib olishga moyil bo'ladilar. Bu borada ham SI bilan avvaldan prognozlash va shunga doir maxsus yo'llarni ko'rib chiqish yanada oson bo'ladi.

Bundan tashqari, hozirda bizneslar uchun innovatsion yondashuvli hamda aniq ma'lumotlarga asoslangan kuchli marketing strategiyalari ham juda zarur hisoblanadi. Marketing strategiyasi kuchli prognozlarga asoslangan bo'lishi hamda iste'molchilarning o'zgaruvchan xulq-atvorlarining nazoratini ham qamrab olishi eng asosiy elementlardan biridir. Faqatgina miqdoriy ma'lumotlarga asoslangan an'anaviy usullardan farqli ravishda, SI iste'molchilarning kayfiyati va fikr-mulohazalari kabi sifatli ma'lumotlar bilan ishlashi va tahlil qilishi mumkin.⁵⁴

Ma'lumotlarni tahlil qilish va iste'molchi tushunchalari uchun ham SI dan foydalanish biznesda muhim rol o'ynaydi. Masalan, SI va ma'lumotlar tahlili katta ma'lumotlar to'plamini qayta ishlashning aniqligi va samaradorligini sezilarli darajada yaxshilaydi. Biroq, sun'iy intellektga asoslangan algoritmlar katta hajmdagi ma'lumotlarni tez va aniq boshqarishda ustunlik qiladi. Ushbu texnologiyalar katta hajmdagi ma'lumotlar to'plamini saralab, qaror qabul qiluvchilarning to'liq va ishonchli ma'lumotlarga ega bo'lishini ta'minlaydi va shu bilan qaror qabul qilish jarayonlarining sifati va ishonchliligini oshiradi.⁵⁵

Shuningdek, AI orqali shaxsiylashtirish sotuvchilarga individual mijozlarga shaxsiy tajribani keng miqyosda yetkazib berish imkoniyatini beradi. Ushbu bo'limda veb-saytning dinamik tarkibi, moslashtirilgan elektron pochta marketingi va tavsiyalar mexanizmlari kabi AI tomonidan boshqariladigan shaxsiylashtirish usullari ko'rib chiqiladi. Kontent yaratish va shaxsiylashtirishda sun'iy intellektning muvaffaqiyatli qo'llanilishi Kontent yaratish va shaxsiylashtirishda sun'iy intellektning muvaffaqiyatli qo'llanilishini ko'rsatish uchun real misollar keltirilib, mijozlarni jalb qilish va konversiya stavkalariga ta'sir ko'rsatadi.⁵⁶

Sun'iy intellektga hozirda talab kuchayib bormoqda va bu, ayniqsa xizmat ko'rsatish sohasida o'zining katta ta'sirini ko'rsatmoqda. Minglab mijozlarga bir vaqtning o'zida inson tomonidan xizmat ko'rsatish hozirgi vaqtda qiyin maslaga aylangan. Bunga yechim sifatida esa, xizmat ko'rsatish sohasida sun'iy intellektidan foydalanish bilan ko'proq strategik qarorlar qabul qilish mumkin. Chatbotlardan foydalanish ham ma'lum qulaylikka olib keladi va mijozlarga tezroq va aniqroq yordam berishi mumkin. Shuningdek, mijoz va ularning faoliyatlari haqidagi ma'lumotlarni o'z ichiga olgan ushbu botlar muammoni bilib olishi va tezkor tuzatishni taklif qilishi mumkin.⁵⁷

Yuqoridagilarga qo'shimcha ravishda, hozirda ko'plab bizneslar tomonidan qo'llanilayotgan CRM tizimini ham sun'iy intellekt bilan yo'lga qo'yish ham vaqtni, ham ishchi kuchi va unga sarfni tejab qoladi. Mijozlarni segmentatsiyalash, moslashtirilgan

⁵⁴ Tong, S., Luo, X., & Xu, B. (2020). Personalized mobile marketing strategies. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 48(1), 64–78. <https://doi.org/10.1007/s11747-019-00693-3>

⁵⁵ E.Blessing, H.Klaus, K.Potter (2023). Utilizing AI and data analytics to derive insights from large datasets, aiding in decision-making processes. www.researchgate.com

⁵⁶ G.Ismoilova. SUN'IY INTELLEKTNING MARKETINGDAGI O'RNI. Proceedings of International Conference on Scientific Research in Natural and Social Sciences Hosted online from Toronto, Canada. Date: 5 th June, 2023 ISSN: 2835-5326

⁵⁷ Rizayeva Farangiz Xoldorovna. Sun'iy Intellekt Tizimlarining Korxonalar Samaradorligini Oshirishga Ta'siri. International Conference on Developments in Education Hosted from Bursa, Turkey June 10th 2022

marketing, chatbotlar, bashoratli tahlillar va hissiyotlarni tahlil qilish kabi sun'iy intellektga asoslangan usullarni qo'llash orqali korxonalar o'z iste'molchilari bilan chuqurroq va mazmunli munosabatlar o'rnatishlari mumkin. Ushbu ilovalar ma'lumotlarning maxfiyligi va adolatligi kabi axloqiy masalalarga asoslanishi kerak. Giperpersonallashtirish, kengaytirilgan intellekt, suhbatdosh sun'iy intellekt va mijozlar ma'lumotlari platformalarini qo'llaydigan tashkilotlar SIga asoslangan CRM muhiti rivojlanishi bilan ajoyib mijozlar tajribasini taqdim etishda birinchi o'rinda turadi. CRM kelajagi nafaqat ma'lumotlarga asoslangan, balki mijozlarga yo'naltirilgan bo'lib, har bir uchrashuv shaxsga moslashtiriladi va har bir qaror AI tomonidan boshqariladi.⁵⁸

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Sun'iy intellekt nafaqat biznes uchun qimmatli yordam bo'lib xizmat qiladi, balki har bir soha vakili uchun hal qiluvchi rol o'ynaydi. Rivojlanayotgan korxonalarning muammolarini hal qilish, ayniqsa, marketing sohasida, innovatsion va ma'lumotlarga asoslangan marketing strategiyalarini talab qiladi. Marketing strategiyasining kuchi ishonchli bashoratlarga asoslangan va iste'molchilarning o'zgaruvchan didini kuzatishdadir. Faqat miqdoriy ma'lumotlarga asoslangan an'anaviy usullardan farqli o'laroq, AI mijozlar ehtiyojini qondirish va fikr-mulohazalar kabi sifatli ma'lumotlar bilan ishlash imkoniyatiga ega. Tahlil qilish va mijozlar idroki uchun AIdan foydalanish muhim, chunki u katta ma'lumotlar to'plamlarini qayta ishlash sifati va ishonchliligini yaxshilaydi va oshiradi. AIga asoslangan algoritmlar katta ma'lumotlar to'plamlarini tez va aniq boshqarishda afzalliklarni ta'minlaydi. Ushbu texnologiyalar katta hajmdagi ma'lumotlarni saralab, qaror qabul qiluvchilarning to'liq va ishonchli ma'lumotlarga ega bo'lishini ta'minlab, qaror qabul qilish jarayonining sifati va ishonchliligini oshiradi.

Bugungi kunda rivojlanayotgan korxonalar duch keladigan qiyinchiliklarni hisobga olgan holda, sun'iy intellekt texnologiyalarida mustahkam poydevorga ega bo'lgan innovatsion va ma'lumotlarga asoslangan marketing strategiyalarini qabul qilish juda muhimdir. Marketing strategiyasining samaradorligi chuqur prognozlash va mijozlarning doimiy o'zgaruvchan xohish-istaklarini kuzatishga tayanadi. Faqat miqdoriy ma'lumotlarga tayanish o'rniga, AI mijozlarning his-tuyg'ulari va fikrlari kabi sifatli ma'lumotlarni tahlil qilishi va ular bilan ishlashi mumkin - AIdan foydalanish nafaqat ma'lumotlarni tahlil qilishda, balki mijozlar tushunchasida ham hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 14.09.2023 yildagi PQ-306-son. "Kichik biznesni rivojlantirishni moliyaviy va institutsional qo'llab-quvvatlash chora tadbirlari to'g'risidagi" O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 17.02.2021 dagi "Sun'iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to'g'risida" gi PQ-4996 sonli qarori

1. Using Artificial Intelligence (AI) in Developing Marketing Strategies|November 2023. International Journal of Applied Research and Sustainable Sciences 1(3):225-238
2. Teixeira, A. F., Gonçalves, M. J. A., & Taylor, M. de L. M. (2021). How Higher Education Institutions Are Driving to Digital Transformation: A Case Study. Education Sciences, 11(10), 636. <https://doi.org/10.3390/educsci11100636>
3. Huang, M. H., & Rust, R. T. (2021). A strategic framework for artificial intelligence in marketing. Journal of the Academy of Marketing Science, 49(1), 30–50. <https://doi.org/10.1007/s11747-020-00749-9>
4. www.statcounter.com sayti ma'lumotlaridan foydalanildi

58 AI-Driven Customer Relationship Management (CRM): A Review of Implementation Strategies. December 2023 Conference: International Conference on Computing Paradigms (ICCP2023)

5. Tong, S., Luo, X., & Xu, B. (2020). Personalized mobile marketing strategies. Journal of the Academy of Marketing Science, 48(1), 64–78. <https://doi.org/10.1007/s11747-019-00693-3>
6. E.Blessing, H.Klaus, K.Potter (2023). Utilizing AI and data analytics to derive insights from large datasets, aiding in decision-making processes. www.researchgate.com
7. G.Ismoilova. SUN'IY INTELLEKTNING MARKETINGDAGI O'RNI. Proceedings of International Conference on Scientific Research in Natural and Social Sciences Hosted online from Toronto, Canada. Date: 5 th June, 2023 ISSN: 2835-5326
8. Rizayeva Farangiz Xoldorovna. Sun'iy Intellect Tizimlarining Korxonalar Samaradorligini Oshirishga Ta'siri. International Conference on Developments in Education Hosted from Bursa, Turkey June 10th 2022
9. AI-Driven Customer Relationship Management (CRM): A Review of Implementation Strategies. December 2023 Conference: International Conference on Computing Paradigms (ICCP2023)

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПОДГОТОВКИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНЫХ КАДРОВ – КАК ФАКТОР ОБЕСПЕЧЕНИЯ СТАБИЛЬНОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА В СРЕДЕ ЗЕЛЁНОЙ ЭКОНОМИКИ

Ахмедов Р.М., к.э.н.,
доцент кафедры Зелёная экономика и устойчивый бизнес НамГУ
Email: axmedov_rahmonjon@namdu.uz
Тел.: +998 99 632 72 48
Мухитдинова Ш. – магистр экономики
Жураева М.З. – студентка НамГУ

Аннотация: Рассматриваются подходы к совершенствованию подготовки кадров для обеспечения стабильного роста экономики региона, включая развитие транспортной инфраструктуры, использование международного опыта, анализ текущих проблем, а также предпринята попытка разработки научно-теоретических, практических предложений и рекомендаций. Особое внимание уделяется интеграции принципов «зелёной экономики» в систему подготовки кадров и развитие инфраструктуры как ключевого фактора устойчивого развития.

Ключевые слова: Совершенствование, подготовка кадров, зелёная экономика, устойчивое развитие, стабильный рост экономики региона, развитие транспортной инфраструктуры, международный опыт, научно-теоретические, практические предложения, рекомендации.

Abstract: The article examines approaches to improving personnel training to ensure stable growth of the regional economy, including the development of transport infrastructure, the use of international experience, an analysis of current problems, and an attempt to develop scientific, theoretical, practical proposals and recommendations. Particular attention is paid to the integration of the principles of the “green economy” into the system of personnel training and infrastructure development as a key factor in sustainable development.

Key words: Improvement, personnel training, green economy, sustainable development, stable growth of the regional economy, development of transport infrastructure, international experience, scientific, theoretical, practical proposals, recommendations.

Annotatsiya: Maqolada mintaqqa iqtisodiyotining barqaror o'sishini ta'minlash uchun kadrlar tayyorlashni takomillashtirish, jumladan, transport infratuzilmasini rivojlantirish, xalqaro tajribadan foydalanish, dolzarb muammolar tahlili, ilmiy, nazariy,

amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqishga urinishlar ko‘rib chiqiladi. Barqaror rivojlanishning asosiy omili sifatida kadrlar tayyorlash va infratuzilmani rivojlantirish tizimiga “yashil iqtisodiyot” tamoyillarini integratsiyalashuviga alohida e’tibor qaratilmoqda.

Tayanch so‘zlar: Takomillashtirish, kadrlar tayyorlash, yashil iqtisodiyot, barqaror rivojlanish, hududiy iqtisodiyotning barqaror o‘sishi, transport infratuzilmasini rivojlantirish, xalqaro tajriba, ilmiy, nazariy, amaliy takliflar, tavsiyalar.

Введение

Известно, что современные экономические процессы требуют подготовки кадров, обладающих компетенциями, соответствующими требованиям рынка труда. В условиях динамичного развития регионов Узбекистана стратегическое развитие транспортной инфраструктуры становится одним из ключевых факторов, обеспечивающих экономический рост и конкурентоспособность. В то же время, глобальные вызовы, связанные с изменением климата и истощением природных ресурсов, делают актуальным переход к **зелёной экономике** — экономике, способствующей улучшению благосостояния и социальной справедливости при существенном снижении экологических рисков.

Таким образом, совершенствование подготовки конкурентоспособных кадров для устойчивого экономического роста региона требует интеграции принципов зелёной экономики, в том числе через развитие экологически безопасной транспортной инфраструктуры, инновационных образовательных программ и применение международного опыта.

Литературный обзор

Теория человеческого капитала подчёркивает важность инвестиций в образование и профессиональную подготовку для обеспечения экономического развития [1]. Исследования Becker [2] подтверждают, что квалифицированные кадры способствуют увеличению производительности труда, что, в свою очередь, ведёт к росту конкурентоспособности регионов. В докладах Всемирного банка и Программы ООН по окружающей среде подчеркивается роль зелёной экономики как основы устойчивого экономического роста [3].

В последние годы в Республике Узбекистан наблюдается впечатляющие темпы экономического роста, закрепляя за собой лидерство в Центральной Азии. По данным Всемирного банка, в 2025 году прогнозируется рост ВВП на 5,8%, а в 2026 году — на 5,9%. В 2024 году объём ВВП достиг \$115 млрд, увеличившись на 6,5% по сравнению с предыдущим годом.

Согласно данным Государственного комитета по статистике Республики Узбекистан, доля транспортного сектора в ВВП в Узбекистане составила 9,4% в 2023 году. В частности, развитие автомобильных и железных дорог остаётся приоритетной задачей. Однако, несмотря на положительную динамику, наблюдается дефицит квалифицированных кадров в транспортной отрасли, в том числе в ее инфраструктуре, т.е. в дорожном хозяйстве. В 2023 году число специалистов с высшим образованием в сфере логистики и транспорта составляло всего 12% от общей численности занятых в отрасли [4]. Вопросы совершенствования системы подготовки специалистов рассмотрены в исследованиях [6-14].

Анализ результатов

Анализ международного опыта стран, таких как Германия и Китай, показывает, что инвестиции в подготовку кадров и развитие транспортной инфраструктуры имеют синергетический эффект. В Германии функционируют дуальные системы профессионального образования, которые позволяют сочетать теоретическое обучение с практикой на предприятиях. Китай, в свою очередь, активно инвестирует в создание образовательных кластеров, интегрированных с

транспортными хабами, что обеспечивает высокую производительность труда и снижение логистических издержек.

Начиная с 2021/2022 учебного года в Узбекистане введена дуальная форма обучения, которая уже приносит свои плоды в системе образования Германии, а также введена новая форма обучения с возможностью практического применения теоретических знаний, полученных в образовательном учреждении относительно подготовки молодежи к профессиям. Статьей 15 Закона Республики Узбекистан «Об образовании» №637 от 23 сентября 2020 года дуальное образование определено как отдельная форма обучения, тогда как в статье 17 этого Закона форма дуального образования определяется следующим образом: “дуальное образование направлено на получение обучающимися необходимых знаний, умений и навыков, теоретическая часть которых осуществляется на базе образовательной организации, практическая часть — на рабочем месте обучающегося” [15]. Президент Республики Узбекистан уделяет внимание вопросу системного развития формы дуального образования в Узбекистане на основе немецкого опыта. В частности, Указом Президента Республики Узбекистан «О мерах по развитию сфер образования и воспитания, и науки в новый период развития Узбекистана» от 6 ноября 2020 года определено создание системы дуального образования [16]. Таким образом, внедрены новые механизмы конкурентоспособной подготовки кадров путем организации обучения в гармонии с трудовой деятельностью согласно реальным потребностям рынка труда Узбекистана, конкретным рабочим местам на предприятиях (организациях), отраслях экономики.

Развитие транспортной инфраструктуры, если оно опирается на экологически устойчивые технологии, способствует не только экономическому росту, но и улучшению качества жизни населения. Использование возобновляемых источников энергии, снижение выбросов парниковых газов, развитие электромобилей и логистики с низким углеродным следом становятся актуальными задачами подготовки кадров [4].

Анализ результатов

Международный опыт Германии и Китая демонстрирует успешную интеграцию образовательных инициатив с потребностями как транспортной, так и экологически ориентированной экономики. Германия, например, внедряет «зелёные компетенции» в дуальные программы, обучая студентов технологиям устойчивой мобильности. В Китае развивается концепция «зелёных городов», где транспортные хабы тесно связаны с экологически чистыми технологиями и соответствующими кадровыми программами.

В Узбекистане также сделаны шаги в этом направлении. Так, в рамках дуального образования уже внедряются элементы практического обучения, связанного с экологически безопасными решениями в логистике и транспорте. Важно, чтобы образовательные программы развивались с учётом задач «зелёного» перехода и устойчивого развития.

Выводы:

1. Стратегическое развитие транспортной инфраструктуры невозможно без подготовки кадров, обладающих навыками в области **экологически устойчивых технологий**.
2. Зелёная экономика требует системного подхода к подготовке специалистов, где важную роль играют экологическое мышление, знание нормативных требований и умение внедрять энергоэффективные и без углеродные решения.
3. Интеграция зелёных принципов в образовательную и экономическую политику обеспечит не только экономический рост, но и улучшение экологической ситуации.

Практические предложения:

1. Создание центров подготовки кадров: Организация специализированных учебных центров в регионах с высоким потенциалом транспортного и промышленного роста, где образовательные программы будут включать дисциплины по экологически чистым технологиям, устойчивому управлению ресурсами, энергосбережению и низко углеродной логистике.

2. Стимулирование инвестиций в экологическое образование: Предоставление налоговых и финансовых льгот компаниям, активно участвующим в подготовке специалистов по направлениям зелёной экономики, в том числе по «зелёному» строительству транспортной инфраструктуры, развитию электромобильной и логистике с низкими выбросами.

3. Привлечение международных экспертов в сфере устойчивого развития: Организация стажировок и совместных образовательных программ с участием зарубежных специалистов, практикующих в области зелёных транспортных технологий, возобновляемых источников энергии, экологического инжиниринга и устойчивой урбанистики. Это позволит внедрять международные стандарты в подготовку кадров и адаптировать лучшие практики к условиям региона.

4. Внедрение практико-ориентированных проектов: Поддержка студенческих и научно-исследовательских инициатив, направленных на разработку решений для снижения углеродного следа транспорта, оптимизации маршрутов с учётом экологии и разработку экологически безопасных строительных материалов для транспортной инфраструктуры.

Рекомендации:

1. Государственная поддержка устойчивых образовательных инициатив: Разработка и внедрение национальных программ подготовки кадров, ориентированных на реализацию задач зелёной экономики, с особым вниманием к транспортной сфере как одному из основных источников выбросов. Включение в государственные стандарты требований к «зелёным» компетенциям специалистов.

2. Государственно-частное партнёрство с экологическим фокусом: Вовлечение частного сектора в подготовку кадров не только как работодателя, но и как участника формирования экологической ответственности и внедрения зелёных стандартов. Реализация совместных образовательных проектов, ориентированных на развитие устойчивого транспорта и снижение негативного воздействия на окружающую среду.

3. Мониторинг и оценка с учётом устойчивости: Разработка системы оценки эффективности образовательных программ с добавлением критериев экологической устойчивости, таких как: вклад выпускников в «зелёные» инновации, реализация проектов по энергоэффективности, снижение загрязнения, участие в программах перехода на без углеродную экономику.

4. Развитие экологической культуры и компетенций: Внедрение экологического мышления во все уровни подготовки кадров — от начального до высшего профессионального образования. Повышение осведомлённости студентов и преподавателей о целях устойчивого развития ООН, климатической повестке и принципах «зелёного роста».

Литература

1.Schultz, T. W. (1961). Investment in Human Capital. The American Economic Review, 51(1), 1-17.

2.Becker, G. S. (1993). Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education. University of Chicago Press.

3.World Bank. (2020). World Development Report 2020: Trading for Development in the Age of Global Value Chains. Washington, DC.

4. Государственный комитет по статистике Республики Узбекистан. (2023). Статистический сборник "Транспорт и экономика".
5. OECD. (2021). Education at a Glance 2021: OECD Indicators. Paris: OECD Publishing.
6. Ахмедов, Р. М. "РАСШИРЕНИЕ ИНТЕГРАЦИИ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО УЧРЕЖДЕНИЯ И ПРОИЗВОДСТВА–ОСНОВА ПОДГОТОВКИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНЫХ СПЕЦИАЛИСТОВ ДЛЯ ДОРОЖНОЙ ОТРАСЛИ. " *Международный научно-практический электронный журнал «МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА»*. Выпуск 30 (2021). – С. 138-141.
7. Ахмедов Р.М. и др. Повышения эффективности обучения студентов с применением приема, ИНСЕРТ' // Материалы республиканской научно-практической конференции. – Наманган, 2018. – С. 253-255.
8. Ахмедов Р.М. и др. Инновационные педтехнологии в обучении специалистов дорожной отрасли // Материалы республиканской научно-практической конференции. – Наманган, 2018. – С.256-259.
9. Ахмедов Р.М., Муйдинов С., Согинбаева У., Мухитдинова Ш. Совершенствование системы подготовки специалистов дорожной отрасли. «Экономика и социум» №10(77) 2020 www.iupr.ru.
10. Ахмедов Р. М., Касимов И. М., Согинбоева У. С. Прогнозирование объемов финансирования развития сети автомобильных дорог // Символ науки. – 2017. – №.7. – С. 27-28.
11. Ахмедов Р.М. СИСТЕМНЫЙ ПОДХОД МЕНЕДЖМЕНТУ ПОВЫШЕНИЯ ТЕХНИКО-ЭКСПЛУАТАЦИОННЫХ КАЧЕСТВ АВТОМОБИЛЬНЫХ ДОРОГ // Международный научно-практический электронный журнал «МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА». Выпуск. – 2021. – №.30. – С.146.
12. Ахмедов Р. М. и др. ЭФФЕКТИВНОСТЬ СИНЕРГЕТИЧЕСКОГО ПОДХОДА К УПРАВЛЕНИЮ // Экономика и социум. – 2021. – №.4-1 (83). – С. 658-665.
13. Akhmedov Rakhmonjon Mamadjonovich. The Importance Of A Synergistic Approach In Menejment. IJPSAT, ISSN: 2509-0119, Vol.24№.1.December 2020, pp 11-14
14. Rakhmonjon A. The Role of Investments in The Development of Economic Indicators // Middle European Scientific Bulletin. – 2021. – Т. 9.
15. Закон Республики Узбекистан «Об образовании» №637 от 23 сентября 2020 года
16. Указ Президента Республики Узбекистан «О мерах по развитию сфер образования и воспитания, и науки в новый период развития Узбекистана», от 06.11.2020 г. № УП-6108.

ПОДГОТОВКА КАДРОВ ДЛЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ТРАНСПОРТНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ УЗБЕКИСТАНА В КОНТЕКСТЕ ЗЕЛЁНОЙ ЭКОНОМИКИ

Ахмедов Р.М., независимый исследователь НамГУ
Email: axmedov_rahmonjon@namdu.uz
Тел.: +998 99 632 72 48

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы подготовки кадров для устойчивого развития транспортной инфраструктуры Республики Узбекистан в контексте перехода к зелёной экономике. Особое внимание уделяется интеграции принципов экологической устойчивости в образовательные программы и необходимости формирования «зелёных» компетенций у специалистов транспортной отрасли. Приведён сравнительный анализ международного опыта Германии и Китая, демонстрирующий успешную реализацию дуального образования и развитие экологически ориентированных кадровых стратегий. Обоснована необходимость внедрения специализированных центров подготовки, стимулирования частного сектора, привлечения международных экспертов и внедрения практико-ориентированных проектов. Представлены практические рекомендации по совершенствованию системы образования в целях экологически безопасного и конкурентоспособного экономического роста Узбекистана.

Ключевые слова: зелёная экономика; транспортная инфраструктура; устойчивое развитие; подготовка кадров; дуальное образование; Узбекистан; экологические компетенции; международный опыт; логистика; экологическая устойчивость.

Annotatsiya: Maqolada yashil iqtisodiyotga o'tish sharoitida O'zbekiston Respublikasi transport infratuzilmasini barqaror rivojlantirish uchun kadrlar tayyorlash masalalari ko'rib chiqiladi. Ekologik barqarorlik tamoyillarini ta'lim dasturlariga integratsiyalash va transport sohasi mutaxassislarida "yashil" kompetensiyalarni rivojlantirish zarurligiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Germaniya va Xitoyning xalqaro tajribasining qiyosiy tahlili taqdim etilgan bo'lib, dual ta'lim muvaffaqiyatli amalga oshirilganligi va atrof-muhitga yo'naltirilgan kadrlar strategiyasi ishlab chiqilganligi ko'rsatilgan. Ixtisoslashtirilgan o'quv markazlarini tashkil etish, xususiy sektorni rag'batlantirish, xalqaro ekspertlarni jalb etish, amaliyotga yo'naltirilgan loyihalarni amalga oshirish zarurligi asoslab berilgan. O'zbekistonda ekologik toza va raqobatbardosh iqtisodiy o'sishni ta'minlash maqsadida ta'lim tizimini takomillashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar berildi.

Kalit so'zlar: yashil iqtisodiyot; transport infratuzilmasi; barqaror rivojlanish; kadrlar tayyorlash; dual ta'lim; O'zbekiston; ekologik kompetensiyalar; xalqaro tajriba; logistika; ekologik barqarorlik.

Abstract: The article examines the issues of training personnel for the sustainable development of the transport infrastructure of the Republic of Uzbekistan in the context of the transition to a green economy. Particular attention is paid to the integration of the principles of environmental sustainability into educational programs and the need to develop "green" competencies among transport industry specialists. A comparative analysis of the international experience of Germany and China is provided, demonstrating the successful implementation of dual education and the development of environmentally

oriented personnel strategies. The need for the introduction of specialized training centers, stimulation of the private sector, involvement of international experts and the implementation of practice-oriented projects is substantiated. Practical recommendations are presented for improving the education system for the purpose of environmentally friendly and competitive economic growth of Uzbekistan.

Key words: *green economy; transport infrastructure; sustainable development; personnel training; dual education; Uzbekistan; environmental competencies; international experience; logistics; environmental sustainability.*

Введение

Современные экономические процессы диктуют необходимость подготовки кадров, обладающих компетенциями, соответствующими требованиям динамично развивающегося рынка труда. В Республике Узбекистан стратегическое развитие транспортной инфраструктуры играет ключевую роль в обеспечении экономического роста и повышении конкурентоспособности регионов. Одновременно глобальные вызовы, связанные с изменением климата и истощением природных ресурсов, акцентируют необходимость перехода к зелёной экономике — модели устойчивого развития, направленной на улучшение благосостояния населения и снижение экологических рисков. Например, в 2022/2023 учебном году более 30% магистерских программ в вузах Узбекистана были ориентированы на подготовку специалистов в области зелёной экономики, включая направления как биотехнологии, возобновляемые источники энергии и энергоэффективные технологии. Для сравнения, в 2019/2020 году этот показатель составлял лишь 5%, в 2023 году на рынок труда Узбекистана вышло около 735 тысяч выпускников, что значительно превышает потребности в 160 тысяч рабочих местах, создавая дефицит квалифицированных специалистов, в 2023 году объём транспортных услуг в Узбекистане составил 108,5 трлн сум, что на 8% больше по сравнению с 2022 годом. Наибольшие объёмы были зафиксированы в Ташкенте (19,8 трлн сум), Ташкентской (7,3 трлн сум) и Самаркандской (6,8 трлн сум) областях, в 2024 году завод BYD в Джизакской области начал выпуск электромобилей, включая модели BYD Chazor и BYD Song Plus Champion, что является значимым шагом в развитии экологически чистого транспорта в стране.

В рамках Стратегии по переходу Республики Узбекистан на «зеленую» экономику до 2030 года поставлены цели по увеличению доли возобновляемых источников энергии в выработке электроэнергии до 26% к 2025 году и до 50% к 2030 году. Также планируется сокращение выбросов парниковых газов на 35% на единицу ВВП к 2030 году. В 2023 году в Узбекистане была введена система сертификатов «зеленой» энергии, а количество домов с солнечными панелями превысило 60 000, что свидетельствует о растущем интересе к возобновляемым источникам энергии.

В этих условиях становится актуальным внедрение инновационных образовательных программ, ориентированных на подготовку специалистов с учётом принципов зелёной экономики, а также применение международного опыта в развитии экологически безопасной транспортной инфраструктуры.

Обзор литературы

Современные научные исследования акцентируют внимание на трансформации системы подготовки кадров в контексте устойчивого развития и перехода к зелёной экономике. В частности, теория человеческого капитала (Беккер, 1993) подчёркивает важность инвестиций в образование и повышение квалификации как ключевых факторов роста производительности и экономического развития. Эти положения находят подтверждение в работах современных экономистов (Schultz,

2002; Hanushek & Woessmann, 2010), которые рассматривают образование как основной инструмент повышения конкурентоспособности стран.

Концепция «зелёной экономики» получила активное развитие после конференции ООН «Рио+20» (2012), где устойчивое развитие было признано неотъемлемой частью экономической политики. В соответствии с определением UNEP (Программа ООН по окружающей среде), зелёная экономика — это экономика, способствующая улучшению благосостояния и социальной справедливости при значительном снижении экологических рисков.

Исследования в области дуального образования (Deißinger, 2015; Euler, 2017) демонстрируют его эффективность как инструмента подготовки кадров, особенно в отраслях с высоким уровнем технологической динамики. Германия и Швейцария служат примерами успешной интеграции теоретического обучения с практикой, что особенно актуально для Узбекистана, где идёт активная модернизация транспортной отрасли.

Работы китайских исследователей (Li & Wang, 2021; Zhao, 2019) показывают, что создание образовательных кластеров, ориентированных на потребности логистических и транспортных хабов, значительно ускоряет адаптацию выпускников к требованиям реального сектора экономики. Эти подходы подтверждаются и международной практикой в области формирования устойчивых городов (sustainable cities), где акцент делается на развитие «зелёной» транспортной инфраструктуры.

В контексте Узбекистана отдельного внимания заслуживают исследования отечественных и международных экспертов (Исмаилов, 2021; World Bank, 2022), подчеркивающих необходимость усиления институциональных механизмов, поддержки бизнес-инициатив в области экотехнологий, а также трансформации образовательных программ с включением модулей по возобновляемым источникам энергии, экологической логистике и устойчивому развитию.

Наконец, нормативные документы, включая **Стратегию перехода Республики Узбекистан к зелёной экономике до 2030 года**, **Закон «Об образовании»** и **Концепцию развития транспортной инфраструктуры**, служат основой для проведения реформ и создают предпосылки для интеграции устойчивых подходов в систему подготовки кадров.

Методология

Для достижения целей исследования был применён комплексный методологический подход, включающий как количественные, так и качественные методы анализа. Основные этапы и методы включают:

1. **Анализ литературных источников** — проведён критический обзор научных публикаций, касающихся теории человеческого капитала, зелёной экономики, устойчивого развития, дуального образования и подготовки кадров для транспортной отрасли. В фокусе — как классические теории (Беккер, 1993; Schultz, 2002), так и современные эмпирические исследования (Hanushek & Woessmann, 2010; Li & Wang, 2021).

2. **Сбор и анализ статистических данных** — изучены официальные отчёты Госкомстата Республики Узбекистан, Министерства высшего образования, инновации и науки, Министерства транспорта, а также материалы международных организаций (World Bank, UNEP). Особое внимание уделено динамике трудового рынка, уровню квалификации кадров и экономическим показателям транспортной отрасли.

3. **Сравнительно-исторический анализ** — исследован международный опыт стран с успешной моделью интеграции устойчивого развития в систему образования и экономики. Анализ кейсов Германии и Китая позволяет выявить эффективные механизмы дуального образования и адаптацию образовательных программ к потребностям реального сектора.

4. Контент-анализ нормативных документов — рассмотрены стратегические документы Республики Узбекистан: Стратегия перехода к зелёной экономике до 2030 года, Концепция развития транспортной инфраструктуры, Закон «Об образовании», а также подзаконные акты и образовательные стандарты. Проанализирована степень включения в них принципов устойчивого развития и зелёных компетенций.

Результаты

Результаты анализа показывают:

1. В Узбекистане сохраняется дефицит квалифицированных кадров в транспортной отрасли. В 2023 году доля специалистов с высшим образованием в логистике и транспорте составила лишь 12% от общего числа работников отрасли.

2. Государственные меры способствуют внедрению дуальной формы образования, адаптированной под потребности рынка труда и ориентированной на профессиональную подготовку, интегрированную с производственной практикой.

3. Пример Германии показывает эффективность дуальной системы образования, где обучение совмещается с практической деятельностью. Китай демонстрирует успех в формировании образовательных кластеров, привязанных к транспортным хамам, что способствует снижению логистических затрат и росту производительности труда.

4. В Узбекистане реализуются инициативы по внедрению элементов экологической устойчивости в образовательные программы, особенно в сфере транспорта и логистики. Применение возобновляемых источников энергии, развитие электромобильного транспорта и низкоуглеродной логистики становятся приоритетами.

Обсуждение

Результаты исследования подчёркивают, что переход к зелёной экономике требует системных изменений в подходах к подготовке кадров. В частности:

- **Интеграция зелёных компетенций** в образовательные программы должна сопровождаться обновлением учебных планов, разработкой модулей по устойчивым технологиям, возобновляемым источникам энергии, управлению экологическими рисками, экотранспорту и цифровой логистике.

- **Международный опыт демонстрирует эффективность кластерного подхода** — в Китае образовательные учреждения создаются рядом с индустриальными и логистическими хабами, что обеспечивает быструю адаптацию студентов к реальным условиям труда. Это особенно актуально для Узбекистана, где формируются крупные транспортно-логистические узлы (например, «Термез Карго Центр», «Андижанский логистический парк»).

- **Пример Германии показывает важность партнёрства** между государством, бизнесом и образовательными учреждениями. Дуальная модель позволяет сочетать теоретическую базу с практикой, формируя готового к трудоустройству специалиста, что критически важно в условиях дефицита кадров.

- **Национальный контекст Узбекистана** характеризуется активным реформированием: развитие нормативно-правовой базы, запуск производства электромобилей, рост числа солнечных панелей и запуск «зелёных» сертификатов свидетельствуют о политической воле к устойчивому развитию. Однако уровень вовлечения вузов в этот процесс остаётся ограниченным и требует стимулирования со стороны государства и частного сектора.

- **Ключевым вызовом остаётся несоответствие между объёмом выпускаемых специалистов и потребностями экономики.** При том, что на рынок труда ежегодно выходит более 700 тысяч выпускников, только часть из них обладает навыками, востребованными в высокотехнологичных и экологически ориентированных отраслях. Это подчёркивает необходимость стратегического

планирования подготовки кадров и пересмотра приоритетов образовательной политики.

Заключение

На основании проведённого анализа можно сформулировать следующие ключевые выводы и предложения:

1. Качественная модернизация транспортной инфраструктуры невозможна без квалифицированных специалистов, обладающих знаниями и навыками в области устойчивого развития, цифровизации и экологически безопасных технологий. Существует необходимость создания системы подготовки кадров, способной оперативно реагировать на вызовы времени.

2. Переход к зелёной экономике в Узбекистане требует пересмотра структуры высшего образования, внедрения дуальных программ, развития центров компетенций по устойчивому транспорту, логистике, экотехнологиям и цифровым решениям. Требуется системное внедрение подходов «обучение через практику» и усиление сотрудничества вузов с бизнесом.

3. Развитие международного сотрудничества является важнейшим фактором успеха. Узбекистану следует активнее использовать опыт стран, уже реализовавших переход к устойчивой модели развития, участвовать в транснациональных проектах, расширять программы академической мобильности и стажировок за рубежом.

4. Интеграция зелёных принципов в экономику и образование создаёт мультипликативный эффект — рост ВВП, повышение энергоэффективности, снижение выбросов и улучшение экологической ситуации. Для этого необходимо формирование экокультуры на всех уровнях общества — от образовательных учреждений до предприятий и домохозяйств.

5. Для государственной политики:

- Разработать и внедрить национальные стандарты зелёных компетенций;
- Создать условия для расширения дуального образования в «зелёных» отраслях;
- Внедрять механизмы стимулирования вузов за включение модулей по устойчивому развитию;
- Поддерживать проекты вузов, интегрирующих возобновляемые источники энергии, «зелёный» транспорт и эколаборатории в образовательный процесс.

Таким образом, развитие человеческого капитала в сфере транспортной инфраструктуры в условиях перехода к зелёной экономике представляет собой не только образовательный, но и стратегический экономико-экологический приоритет для Республики Узбекистан.

Практические предложения

1. Создать специализированные учебные центры в регионах транспортного роста, включающие экологически ориентированные дисциплины.

2. Ввести налоговые и финансовые льготы для компаний, участвующих в подготовке специалистов по зелёной экономике.

3. Привлекать международных экспертов для реализации совместных образовательных программ и стажировок.

4. Поддерживать студенческие проекты, направленные на снижение углеродного следа транспорта и разработку экологически безопасных решений.

Рекомендации

1. Разработать национальные стандарты образования с учётом зелёных компетенций и целей устойчивого развития.

2. Развивать государственно-частное партнёрство с экологическим акцентом, вовлекая бизнес в формирование устойчивых кадров.

3. Внедрить систему оценки качества образовательных программ с акцентом на устойчивость и экологические результаты.

4. Повышать уровень экологической грамотности студентов и преподавателей на всех уровнях образования.

5. Для ускорения перехода к зелёной экономике рекомендуется добавить в учебные программы бакалавриата и магистратуры дисциплины, направленные на формирование стратегического, экологического и энергоэффективного мышления, а также навыков работы с информационными технологиями.

Литература

1. **Schultz T. W.** Investment in Human Capital // *The American Economic Review*. – 1961. – Vol. 51, №1. – P. 1–17.

2. **Becker G. S.** Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education. – Chicago: University of Chicago Press, 1993. – 412 p.

3. **World Bank.** World Development Report 2020: Trading for Development in the Age of Global Value Chains. – Washington, DC: World Bank, 2020. – 384 p.

4. **Государственный комитет по статистике Республики Узбекистан.** Транспорт и экономика: статистический сборник. – Ташкент, 2023. – 125 с.

5. **OECD.** Education at a Glance 2021: OECD Indicators. – Paris: OECD Publishing, 2021. – 570 p.

6. **Ахмедов Р. М.** Расширение интеграции высшего образовательного учреждения и производства – основа подготовки конкурентоспособных специалистов для дорожной отрасли // *Моя профессиональная карьера*. – 2021. – Вып. 30. – С. 138–141.

7. **Ахмедов Р. М. и др.** Повышение эффективности обучения студентов с применением приема "ИНСЕРТ" // Материалы республиканской научно-практической конференции. – Наманган, 2018. – С. 253–255.

8. **Ахмедов Р. М. и др.** Инновационные педтехнологии в обучении специалистов дорожной отрасли // Материалы республиканской научно-практической конференции. – Наманган, 2018. – С. 256–259.

9. **Ахмедов Р. М., Муйдинов С., Согинбаева У., Мухитдинова Ш.** Совершенствование системы подготовки специалистов дорожной отрасли // *Экономика и социум*. – 2020. – №10(77). – URL: <http://www.iupr.ru> (дата обращения: [указать дату обращения]).

10. **Ахмедов Р. М., Касимов И. М., Согинбоева У. С.** Прогнозирование объемов финансирования развития сети автомобильных дорог // *Символ науки*. – 2017. – №7. – С. 27–28.

11. **Ахмедов Р. М.** Системный подход менеджменту повышения технико-эксплуатационных качеств автомобильных дорог // *Моя профессиональная карьера*. – 2021. – Вып. 30. – С. 146.

12. **Ахмедов Р. М. и др.** Эффективность синергетического подхода к управлению // *Экономика и социум*. – 2021. – №4-1(83). – С. 658–665.

13. **Akhmedov R. M.** The Importance of a Synergistic Approach in Management // *International Journal of Progressive Sciences and Technologies (IJPSAT)*. – 2020. – Vol. 24, №1. – P. 11–14.

14. **Rakhmonjon A.** The Role of Investments in the Development of Economic Indicators // *Middle European Scientific Bulletin*. – 2021. – Vol. 9.

ЯШИЛ ИҚТИСОДИЁТГА ЎТИШДА БОШҚАРУВ ҚАРОРЛАРИ ҚАБУЛ ҚИЛИШНИНГ ИНСТИТУЦИОНАЛ ЖИХАТЛАРИ

Ахмедов Фарход Рахмонжонович,
Докторант,

Наманган муҳандислик технология институти

Аннотация. Ушбу мақолада яшил иқтисодиётга ўтиш жараёнида бошқарув қарорлари қабул қилишнинг институционал жиҳатлари таҳлил қилинган. Турли давлатлар тажрибаси асосида институционал механизмлар, жамоатчилик иштироки ва соҳалар кесимидаги мувофиқлаштиришнинг аҳамияти очиб берилган. Ўзбекистон шароитида тегишли таклифлар асосланган ҳолда ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: бошқарув қарорлари, яшил иқтисодиёт, институционал механизмлар, қарор қабул қилиш жараёни, барқарор ривожланиш, экологик сиёсат,

Кириш. ХХІ асрда дунё жамияти экологик барқарорлик, иқлим ўзгариши, табиий ресурсларни тежаш ва қайта тикланадиган энергия манбаларига ўтиш каби глобал муаммоларга ечим изламоқда. Ушбу жараёнда **яшил иқтисодиёт** концепцияси марказий ўрин тутади. Яшил иқтисодиёт — бу фақатгина экологик тоза технологиялар ёки энергия самарадорлигини ошириш эмас, балки барқарор ривожланишга эришишда иқтисодий, ижтимоий ва экологик манфаатларни уйғунлаштирувчи моделдир.

Глобал экологик ўзгаришлар ва барқарор ривожланиш тенденциялари шароитида яшил иқтисодиёт барча даражадаги давлатлар учун муҳим йўналишга айланмоқда. Маҳаллий ҳокимият органлари экологик сиёсатни амалга ошириш, барқарор ўсишни таъминлаш ва атроф-муҳитга салбий таъсирларни минималлаштиришга қаратилган бошқарув қарорларини қабул қилишда ҳал қилувчи ўрин тутади[1].

Яшил иқтисодиётга ўтишда энг муҳим элементлардан бири — бу **бошқарув қарорлари қабул қилиш жараёни** ҳисобланади. Мазкур қарорлар давлат ҳокимияти, бизнес ва жамоатчилик ўртасидаги **институционал муносабатлар ва ҳамкорлик асосида амалга оширилади**. Бошқарув қарорларининг тизимли, илмий асосланган ва манфаатдор томонлар билан келишилган ҳолда қабул қилиниши яшил ислохотларнинг самарадорлигига бевосита таъсир кўрсатади.

БМТнинг Атроф муҳит дастури[2] да, яшил иқтисодиётга ўтишда институционал асослар — яъни меъёрий-ҳуқуқий база, ташкилотлар ўртасидаги координация ва шахслар ва гуруҳлар иштирокини таъминлаш — муваффақият гарови ҳисобланиши белгиланган.

Адабиётлар таҳлили. Ҳозирги кунда кўплаб маҳаллий ҳамда хорижий олимлар мавзуга оид қарашларни ва илмий изланишлар олиб боришмоқда. Хусусан, Э.М.Зомонова[3] ўзининг тадқиқотларида «Яшил» ўсиш концепциясини шакллантириш муаммолари кўриб чиқиб, бу концепция дунё бўйлаб кўплаб давлатларда ўз тарафдорларини топиб бораётганлигини илгари суради. Яшил иқтисодиёт стратегияларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш бўйича амалий тажриба келтириб — бу янги иқтисодий модель сифатида қаралишини, у тор бозор механизмлари ва мураккаб бўлмаган стратегиялардан воз кечишини ва замонавий дунёдаги тобора кескинлашиб бораётган муаммолар — озик-овқат етишмовчилиги, табиий ресурсларнинг чекланганлиги ва иқлим ўзгариши муаммоларига қарши курашиш имконини беришини асослаган.

Туробова Х.Р., Кадирова М.М[4].лар "Яшил" иқтисодиётга ўтиш жамиятнинг иқтисодий, экологик ва ижтимоий барқарорлигини таъминлаш учун муҳим аҳамиятга эга. Бу жараён, табиий ресурслардан самарали фойдаланиш, атроф-муҳитга зарарли таъсирни камайтириш ва яшил технологияларга сармоя киритишни ўз ичига олади. Бу жараёни муваффақиятли амалга оширишда давлатнинг роли ва олиб бораётган сиёсат чоралари катта аҳамият касб этади. Давлат, стратегик ёналишлар ва қонуний меъёрлар орқали иқтисодиётнинг яшиллашувига қўмаклашиши, ресурслар тақсимотини тартибга солиши ва бозор иштирокчилари учун зарур шароитларни яратиши кераклигини таъкидлаган.

Методология. Ушбу мақолада **сифатли таҳлил** услуги асосида бир нечта мамлакатлардаги яшил иқтисодиётга ўтиш жараёнлари ва уларда бошқарув қарорлари қандай институционал механизмлар орқали қабул қилиниши ўрганилди.

Натижалар. Яшил иқтисодиётга ўтишда бошқарув қарорлари қабул қилишнинг институционал жиҳатлари албатта "Яшил" иқтисодиётнинг меъзонларига боғлиқ ҳисобланади. Чунки, қарор қабул қилишнинг асосий шarti бирор масалани ҳал қилишга қаратилган ҳаракатларнинг натижаси бўлиб унинг концепциясини белгилайди. Қуйида "Яшил" иқтисодиётнинг умумий принциплари келтирилган бўлиб ушбу принциплар асосида бошқарув қарорлари қабул қилишнинг институционал жиҳатларини ёритамиз.

1-жадвал

"Яшил" иқтисодиётнинг умумий принциплари[3]

№	Барқарор ривожланиш йўналишлари	Принцип
1	Иқтисодий	1.Экстернал эффектларни ички жараёнларга қўшиш[5]
2	Ижтимоий	2. Бандликни таъминлаш, «яшил» иш ўринларини яратиш. 3.Давлат бошқарувини такомиллаштириш ва қонунийликни таъминлаш, жумладан демократияни мустаҳкамлаш, аҳолининг режалаштириш жараёнида иштирокини таъминлаш, қарорлар қабул қилишда жавобгарликни ошириш, сиёсий сиёсатни амалга ошириш шароитларининг ошкоралиги ва барқарорлигини таъминлаш. 4.Мамлакатлар ва мамлакат ичида, шунингдек авлодлар ўртасида тенглик, ҳалоллик ва адолатни таъминлаш. 5.Турар жой сифати ва ҳаёт даражасини ошириш: қашшоқликни камайтириш, фаровонликни ошириш, ижтимоий ҳимоя даражасини кўтариш, аҳолининг умумий неъматлардан фойдаланиш имкониятини кенгайтириш.
3	Экологик	6.Биохилма-хиллик ва экотизимларни муҳофаза қилиш. 7.Ресурсларни тежаш ва энергия самарадорлигига эришиш. 8.Ер сайёрасининг табиий ресурслари ва экологик хизматларининг чекланганлиги ҳамда етишмовчилигини англаш.
4	Бошқа	9. Барқарор ривожланишга эришиш учун молиявий манбаларни излаш. 10. Қарорлар қабул қилишда комплекс ёндашувдан фойдаланиш. 11. ЯИМ (Ялпи ички маҳсулот) доирасидан ташқаридаги кўрсаткич ва индикаторлар орқали ривожланишни баҳолаш.

Яшил иқтисодиётга ўтиш жараёнида бошқарув қарорлари қабул қилиш самарадорлиги кўп жиҳатдан ижтимоий, иқтисодий ва экологик омилларни

мувозанатли равишда ҳисобга олишга боғлиқ. Қарор қабул қилувчи органлар ҳар бир иқтисодий режа ва сиёсатда нафақат иқтисодий манфаатдорликни, балки унинг ижтимоий ва экологик оқибатларини ҳам тўлиқ баҳолаши зарур. Буни амалга ошириш учун экологик солиқлар, субсидиялар ва мослаштирилган тартиблар жорий этилиши талаб этилади.

Ижтимоий барқарорликни таъминлаш мақсадида бошқарув қарорларида янги иш ўринлари, айниқса “яшил” иш ўринларини яратиш, ҳамда меҳнат бозорини экологик талаблар ва технологияларга мослаштириш устувор вазифа сифатида белгиланиши лозим. Бу жараёнда аҳолининг турли қатламларини қамраб олувчи, инклюзив ва адолатли сиёсат юритилиши муҳим аҳамият касб этади. Шунингдек, қарор қабул қилиш жараёнлари шаффоф, демократик ва аҳолининг фикрини инобатга олган ҳолда олиб борилиши лозим. Бу ҳокимиятга ишончни мустаҳкамлаш ва сиёсий барқарорликка эришишга хизмат қилади.

Яшил иқтисодиётдаги бошқарув қарорлари фақат иқтисодий ўсишга эмас, балки аҳолининг умумий фаровонлиги, ижтимоий ҳимоя даражаси ва турмуш сифатини оширишга ҳам қаратилган бўлиши керак. Бу, ўз навбатида, ресурс тежамкор технологияларни жорий этиш, энергия самарадорлигини ошириш ва биохилма-хиллик ҳамда экотизимларни муҳофаза қилиш сиёсатлари билан чамбарчас боғлиқдир.

Табиий ресурслар ва экологик хизматларнинг чекланганлиги ва етишмовчилигини ҳисобга олиш, узоқ муддатли режалаштиришни талаб қилади. Шу муносабат билан бошқарув органлари яшил иқтисодиётни қўллаб-қувватловчи миллий ва халқаро молиявий манбаларни аниқлаш ва жалб этиш борасида фаол саъй-ҳаракат олиб боришлари керак.

Қарор қабул қилишда комплекс ёндашув муҳим ўрин тутати. Бу фақат битта соҳанинг эмас, балки иқтисодий, ижтимоий ва экологик манфаатларни уйғунлаштирган сиёсат юритишни назарда тутати. Шу билан бирга, ривожланиш даражасини баҳолашда ЯИМдан ташқари кўрсаткичлар — инсон ривожланиши индекси, экологик барқарорлик ва ижтимоий тенглик индикаторлари каби кўрсаткичларни ҳисобга олиш орқали самарали бошқарув қарорларига эришиш мумкин бўлади.

Бу соҳада хорижий мамлакатлар тажрибасини таҳлил қиладиган бўлсак, Жанубий Корея тажрибаси шундан далолат берадики, яшил ўсиш стратегияси (Green Growth Strategy) доирасида 2009 йилда тузилган Президент қўмитаси (Presidential Committee on Green Growth) орқали қарорлар қабул қилишда аниқ институционал механизмлар ишлаб чиқилган. Бу орқали ҳукумат барча соҳалардаги фаолиятни яшил ривожланиш мақсадларига йўналтиришга муваффақ бўлди[6].

Бразилияда энергетика, атроф муҳит ва қишлоқ хўжалиги соҳалари ўртасидаги етарлича координациянинг йўқлиги яшил лойиҳаларнинг кечикишига ва самарасизлигига сабаб бўлмоқда[7]. Шунинг учун “институционал уйғунлик” — яшил ислохотларда муҳим омил ҳисобланади.

Қатор Европа мамлакатларида — хусусан, Германияда — яшил сиёсатни амалга ошириш жараёнида **фаол жамоатчилик иштирокини таъминлаш**, жамоат эшитувлари, кенгашлар ва нодавлат ташкилотлар орқали фикрларини эшитиш механизмлари жорий этилган. Бу эса ижтимоий қабул қилиш даражасини оширади ва сиёсий барқарорликни таъминлайди[8].

Мунозара. Ушбу тадқиқот доирасидаги натижалар институционал механизмларнинг “яшил” иқтисодиётга ўтишда ҳал қилувчи аҳамиятга эга эканлигини кўрсатмоқда. Қарорлар қабул қилишда ижтимоий, иқтисодий ва экологик манфаатларни уйғунлаштириш, фақатгина сиёсий иродани эмас, балки аниқ ва самарали институционал тузилмаларни ҳам талаб этади.

Жанубий Корея тажрибаси бунинг яққол исботидир. У ерда Президент кўмитаси каби марказлашган орган орқали турли соҳалардаги фаолиятни яшил ўсиш стратегиясига мувофиқлаштириш имкони пайдо бўлган. Бу тажриба бошқарув қарорларини мувофиқлаштиришда сиёсий етакчилик ва институционал механизмлар муваффақият гарови эканини кўрсатади.

Бразилия мисоли эса аксинча — етарли даражадаги институционал координация йўқлиги туфайли яшил ислохотлар кечикиши ва самарасизлиги билан намоён бўлди. Бу ҳолат “институционал уйғунлик” тушунчасининг аҳамиятини янада оширади, яъни турли вазирлик ва ташкилотлар ўртасидаги ҳамкорликни таъминлаш “яшил иқтисодиёт”га ўтишда стратегик аҳамиятга эга.

Европа мамлакатлари, айниқса Германия тажрибасида, жамоатчилик иштирокининг институционаллашуви сиёсий қарорларнинг ижтимоий қабул қилинишига олиб келмоқда. Жамоат эшитувлари, нодавлат ташкилотлар орқали фикр билдириш имконияти демократик ёндашув орқали сиёсат юритишни кучайтиради. Бу нафақат сиёсий барқарорлик, балки аҳолининг яшил ташаббусларга бўлган ишончини оширади.

Шунингдек, миллий миқёсдаги сиёсатларда барқарор ривожланиш кўрсаткичлари (ЯИМдан ташқари кўрсаткичлар) асосида қарорлар қабул қилиш, давлат сиёсатидаги сифат ўзгаришларини англатади. Бу экологик хавфсизлик, ижтимоий адолат ва инсон ривожланиши каби кўрсаткичларни марказга қўяди. Бу ҳам институционал ёндашувнинг яна бир муҳим жиҳати саналади.

Умуман олганда, яшил иқтисодиётга ўтиш фақат технологик янгиланиш эмас, балки институционал трансформация, сиёсий ирода, жамоатчилик иштирокини институционаллаштириш ва соҳалар ўртасидаги мувофиқлаштириш каби кенг қамровли ислохотларни талаб этади. Шу боис, ҳар бир давлат ўз миллий хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, бошқарув қарорларини интеграцияланган, комплекс ва иштирокчи тамойиллар асосида шакллантириши зарур.

Хулоса. Яшил иқтисодиётга самарали ва барқарор ўтишда институционал жиҳатлар бош омиллардан бири ҳисобланади. Институционал тизимлардаги мустақкам ҳуқуқий база, марказлашган ва координацияланган бошқарув, шаффоф ахборот оқими ва жамоатчилик иштирокининг таъминланиши бошқарув қарорларини сифатли ва самарали қабул қилишга замин яратади.

Ўзбекистон учун бу жараёни тезлаштириш мақсадида институционал ислохотлар, кадрлар тайёрлаш ва халқаро ҳамкорликни янада фаоллаштириш мақсадга мувофиқлигини таъкидлаган ҳолда соҳани янада ривожлантириш учун қуйидаги таклифларни берамиз.

-Ижтимоий иштирокни институционаллаштириш яъни жамоатчилик эшитувлари, эксперт кенгашлари, ННТ ва хусусий сектор вакиллари иштирокида қарор қабул қилиш жараёнларини расмий тартибга солиш лозим. Бу, сиёсий барқарорлик ва қарорларнинг ижтимоий қабул қилинишини оширади.

-Экологик ва ижтимоий таъсирни баҳолаш яъни Ҳар қандай иқтисодий сиёсат, дастур ёки лойиҳа қабул қилиниши олдида унинг экологик ва ижтимоий таъсирини баҳолаш бўйича институционал стандартлар жорий этилиши зарур.

-Қарор қабул қилишда комплекс кўрсаткичлардан фойдаланиш яъни ЯИМдан ташқари инсон ривожланиши индекси, ижтимоий тенглик, биохилма-хиллик ва энергия самарадорлиги каби кўрсаткичлар асосида қарорлар қабул қилиш жараёнини автоматлаштириш ва институционаллаштириш керак.

-Қарор қабул қилишда молиявий манбаларни аниқлаш ва сафарбар этиш механизмларини кучайтириш яъни яшил иқтисодиётни молиялаштириш учун халқаро фондлар, хусусий сармоя ва давлат-хусусий шериклик дастурлари билан ишлаш институционал тизими жорий этилиши керак.

-Соҳалар кесимида координацияни кучайтириш яъни ҳар бир соҳавий вазирлик ва агентликларда яшил ривожланиш координаторлари тайинланиши ва улар фаолияти марказий ташкилот орқали мувофиқлаштирилиши лозим. Бу секторлараро интеграцияни таъминлайди ва қарорлар зиддиятли бўлиб қолмаслигининг олдини олади.

Адабиётлар рўйхати:

[1] Ахмедов Ф.Р. Повышение эффективности принятия управленческих решений органами местного государственного управления с использованием современных стратегий и методов менеджмента в условиях зеленой экономики. НамМТИ “Яшил иқтисодиёт шароитида миллий иқтисодиёт юқори ўсиш суръатларини таъминлашнинг устувор масалалари 2025-йил 14-15-март 270-275 бет

[3] Зомонова, Эржени Михайловна. "Стратегия перехода к «зеленой» экономике: опыт и методы измерения." Новосибирск: ГПНТБ СО РАН 283 (2015).

[4] Turobova Hulkar Rustamovna, Kadirova Maral Matyakubovna. Yashil iqtisodiyot / [Matn]: o'quv qo'llanma / H.R.Turobova, M.M.Kadirova - Buxoro: "BUXORO DETERMINANT" MCHJning Kamolot nashriyoti, 2025. - 96 b.

[5] Сафиуллин М.Р., Савеличев М.В., Ельшин Л.А., Моисеев В.О. — Интернализация экстерналий на основе блокчейн // Теоретическая и прикладная экономика. — 2020. — № 2. DOI: 10.25136/2409-8647.2020.2.33010 URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=33010 [5] World Bank (2020). Strengthening Institutional Capacity for Climate and Green Policy.

[6] OECD. (2012). Green Growth and Sustainable Development Forum. Organisation for Economic Co-operation and Development. <https://www.oecd.org/greengrowth/gg-sd-forum.htm>

[7] United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific. (2020). Low carbon green growth roadmap for Asia and the Pacific: Turning resource constraints and the climate crisis into economic growth opportunities. UNESCAP. <https://www.unescap.org>

[8] World Bank. (2020). World Development Report 2020: Trading for development in the age of global value chains. Washington, DC: World Bank. <https://www.worldbank.org/en/publication/wdr2020>

ПОДГОТОВКИ И ПОВЫШЕНИЕ КВАЛИФИКАЦИИ КАДРОВ ДОРОЖНОГО ХОЗЯЙСТВА В КОНТЕКСТЕ ЗЕЛЁНОЙ ЭКОНОМИКИ

Ахмедов Р.М.,
доцент кафедры зелёная экономика и устойчивый бизнес
НамГУ

Аннотация: Рассматриваются подходы к совершенствованию подготовки и повышения квалификации кадров дорожного хозяйства для обеспечения стабильного роста экономики региона, включая развитие транспортной инфраструктуры, использование международного опыта, анализ текущих проблем, а также предпринята попытка разработки научно-теоретических, практических предложений и рекомендаций. Особое внимание уделяется интеграции принципов «зелёной экономики» в систему подготовки, повышения квалификации кадров и развитие инфраструктуры как ключевого фактора устойчивого развития.

Ключевые слова: Совершенствование, подготовка кадров, повышения квалификации, кадров зелёная экономика, устойчивое развитие, стабильный рост экономики региона, развитие транспортной инфраструктуры, международный опыт, научно-теоретические, практические предложения, рекомендации.

Введение

Современные экономические и бизнес-процессы [18] требуют подготовки и повышения квалификации кадров, обладающих компетенциями, соответствующими

требованиям рынка труда. В условиях динамичного развития регионов Узбекистана стратегическое развитие транспортной инфраструктуры становится одним из ключевых факторов, обеспечивающих экономический рост и конкурентоспособность. В то же время, глобальные проблемы, связанные с изменением климата и истощением природных ресурсов, делают актуальным переход к **зелёной экономике** — экономике, способствующей улучшению благосостояния и социальной справедливости при существенном снижении экологических рисков.

Таким образом, совершенствование подготовки и повышения квалификации кадров дорожного хозяйства для устойчивого экономического роста региона требует интеграции принципов зелёной экономики, в том числе через развитие экологически безопасной транспортной инфраструктуры, инновационных образовательных программ и применение международного опыта.

Литературный обзор

Теория человеческого капитала подчёркивает важность инвестиций в образование и профессиональную подготовку для обеспечения экономического развития [1]. Исследования [2] подтверждают, что квалифицированные кадры способствуют увеличению производительности труда, что, в свою очередь, ведёт к росту конкурентоспособности регионов. В докладах Всемирного банка и Программы ООН по окружающей среде подчеркивается роль зелёной экономики как основы устойчивого экономического роста [3].

В последние годы в Республике Узбекистан наблюдается впечатляющие темпы экономического роста, закрепляя за собой лидерство в Центральной Азии. По данным Всемирного банка, в 2025 году прогнозируется рост ВВП на 5,8%, а в 2026 году — на 5,9%. В 2024 году объём ВВП достиг \$115 млрд, увеличившись на 6,5% по сравнению с предыдущим годом.

Согласно данным Государственного комитета по статистике Республики Узбекистан, доля транспортного сектора в ВВП в Узбекистане составила 9,4% в 2023 году. В частности, развитие автомобильных и железных дорог остаётся приоритетной задачей. Однако, несмотря на положительную динамику, наблюдается дефицит квалифицированных кадров в транспортной отрасли, в том числе в ее инфраструктуре, т.е. в дорожном хозяйстве. В 2023 году число специалистов с высшим образованием в сфере логистики и транспорта составляло всего 12% от общей численности занятых в отрасли [4]. Вопросы совершенствования системы подготовки специалистов и их влияния на эффективность деятельности организации дорожного хозяйства рассмотрены в исследованиях [6-14, 18,19].

Анализ результатов

Анализ международного опыта стран, таких как Германия и Китай, показывает, что инвестиции в подготовку кадров и развитие транспортной инфраструктуры имеют синергетический эффект [19]. В Германии функционируют дуальные системы профессионального образования, которые позволяют сочетать теоретическое обучение с практикой на предприятиях. Китай, в свою очередь, активно инвестирует в создание образовательных кластеров, интегрированных с транспортными хабами, что обеспечивает высокую производительность труда и снижение логистических издержек.

Начиная с 2021/2022 учебного года в Узбекистане введена дуальная форма обучения, которая уже приносит свои плоды в системе образования Германии, а также введена новая форма обучения с возможностью практического применения теоретических знаний, полученных в образовательном учреждении относительно подготовки молодежи к профессиям. Статьей 15 Закона Республики Узбекистан «Об образовании» №637 от 23 сентября 2020 года дуальное образование определено как отдельная форма обучения, тогда как в статье 17 этого Закона форма дуального

образования определяется следующим образом: “дуальное образование направлено на получение обучающимися необходимых знаний, умений и навыков, теоретическая часть которых осуществляется на базе образовательной организации, практическая часть — на рабочем месте обучающегося” [15]. Президент Республики Узбекистан уделяет внимание вопросу системного развития формы дуального образования в Узбекистане на основе немецкого опыта. В частности, Указом Президента Республики Узбекистан «О мерах по развитию сфер образования и воспитания, и науки в новый период развития Узбекистана» от 6 ноября 2020 года определено создание системы дуального образования [16]. Таким образом, внедрены новые механизмы конкурентоспособной подготовки кадров путем организации обучения в гармонии с трудовой деятельностью согласно реальным потребностям рынка труда Узбекистана, конкретным рабочим местам на предприятиях (организациях), отраслях экономики.

Развитие транспортной инфраструктуры, если оно опирается на экологически устойчивые технологии, способствует не только экономическому росту, но и улучшению качества жизни населения. Использование возобновляемых источников энергии, снижение выбросов парниковых газов, развитие электромобилей и логистики с низким углеродным следом становятся актуальными задачами подготовки кадров [4].

Международный опыт Германии и Китая демонстрирует успешную интеграцию образовательных инициатив с потребностями как транспортной, так и экологически ориентированной экономики. Германия, например, внедряет «зелёные компетенции» в дуальные программы, обучая студентов технологиям устойчивой мобильности. В Китае развивается концепция «зелёных городов», где транспортные хабы тесно связаны с экологически чистыми технологиями и соответствующими кадровыми программами.

В Узбекистане также сделаны шаги в этом направлении. Так, в рамках дуального образования уже внедряются элементы практического обучения, связанного с экологически безопасными решениями в логистике и транспорте. Важно, чтобы образовательные программы, в том числе повышения квалификации специалистов предприятий и организации дорожного хозяйства развивались с учётом задач «зелёного» перехода и устойчивого развития.

Анализ статистики повышения квалификации специалистов предприятий и организации дорожного хозяйства в период 2013-2023 гг. в Наманганском учебном центре повышения квалификации работников дорожного хозяйства приведен в таблице 2.

Таблица 2.

**Анализ статистики повышения квалификации специалистов
предприятий и организации дорожного хозяйства в период 2013-2023 гг. в
Наманганском учебном центре повышения квалификации работников
дорожного хозяйства**

№	Учебный год	Всего	В том числе			
			Инженерно-технические работники		Дорожно патрульные рабочие и механизаторы	
			человек	в процентах	человек	в процентах
1	2013	204	204	100	0	0
2	2014	902	129	14,30	773	85,70
3	2015	356	171	48,33	185	51,67
4	2016	432	59	13,66	373	86,34
5	2017	556	163	29,32	393	70,68

6	2018	1022	298	29,16	724	70,84
7	2019	1086	176	16,21	910	83,79
8	2020	218	40	18,35	178	81,65
9	2021	1049	232	22,12	817	77,88
10	2022	779	58	7,45	721	92,55
11	2023	749	200	26,70	549	73,30
Итого		7353	1730	23,53	5623	76,47

Источник: таблица составлена автором по данным Наманганского учебного центра повышения квалификации работников дорожного хозяйства

Анализ данных о количестве работников в различных категориях (инженерно-технические работники и дорожные рабочие с механизаторами) по годам с 2013 по 2023 годы, приведенных в таблице 2. показывает, что течение рассматриваемого периода количество сотрудников значительно увеличилось. Если в 2013 году было всего 204 работника, то к 2023 году это число возросло до 749 человек. В результате, общий рост составил 545 человек, или примерно на 267% за 10 лет. **Динамика изменения доли инженерно-технических работников:** В первые годы, например в 2013 году, почти все работники были инженерами и техническими специалистами (100%), однако доля инженеров и техников значительно снизилась в последующие годы. Наибольший процент таких работников был зафиксирован в 2015 году, когда инженеры составляли 48,33% от общего числа работников. Однако с каждым годом доля инженеров продолжала уменьшаться, достигнув самого низкого значения в 2022 году (7,45%). На протяжении всего периода наблюдается стабильный рост численности дорожных рабочих и механизаторов. В 2013 году их доля составляла 0%, а уже в 2014 году она составила 85,7%, что существенно изменяет структуру работников в пользу этой категории. В 2023 году доля дорожных рабочих и механизаторов составляет 73,3%, что также указывает на продолжающийся рост их числа. Из таблицы видно, что существуют значительные колебания в численности работников в разные годы. Например, в 2016 году наблюдается снижение общего числа работников (432 человека), что связано с уменьшением числа инженерно-технических работников. Однако в 2018 году численность резко увеличивается до 1022 человек, что также связано с ростом числа дорожных рабочих и механизаторов. Сопоставление данных показывает, что общая доля инженерно-технических работников за весь период составила 23,53%, а доля дорожных рабочих и механизаторов — 76,47%. Этот результат наглядно демонстрирует тенденцию к доминированию дорожных рабочих в трудовых ресурсах в данной сфере. Следует отметить, что наибольшие изменения происходят в 2022-2023 годах. В 2022 году доля инженерно-технических работников снизилась до 7,45%, а доля дорожных рабочих достигла 92,55%. Это может свидетельствовать о значительном увеличении объема дорожных работ и механизации процессов в последние годы, что требует увеличения числа рабочих и механизаторов. Анализ данных, приведенных в таблице 2 указывает на то, что в целом, наблюдается четкая тенденция роста доли дорожных рабочих и механизаторов, что связано с увеличением объемов строительства и ремонта дорог, а также с механизацией труда. В то же время, количество инженерно-технических работников стабильно снижается, что свидетельствует о снижении отправки таких специалистов на курсы повышения квалификации из-за нехватки средств на командировочные расходы, а также нежелания руководства дорожной организации отправлять ИТР на курсы повышения квалификации с отрывом от производства в рассматриваемых областях.

Для решения этой проблемы в 2024 году автором проведен анкетный опрос ведущих специалистов дорожных хозяйств областей Ферганской долины [19] по совершенствованию менеджмента в процессе ремонта, реконструкции

автомобильных дорог и искусственных сооружений, а также организации курсов повышения квалификации работников отрасли и получены следующие предварительные результаты:

Во-первых, существующая система повышения квалификации работников дорожной отрасли нуждается в совершенствовании.

Во-вторых, повышения квалификации работников дорожной отрасли, по экономической целесообразности, необходимо организовать в следующем варианте: рабочих и механизаторов – на месте, ИТР и служащих – дистанционно (онлайн).

В-третьих, для улучшения транспортно-эксплуатационных качеств автомобильных дорог, необходимо концентрировать внимание на основные факторы, влияющие на них, в следующей пропорции: знание и квалификация работника – 60%; финансирование–10%; материальное обеспечение–15%; техническое обеспечение–15%

В-четвертых, возрастание эффективности деятельности в результате интеграции, слияния основных факторов в единую систему за счет синергетического эффекта составляет 30 процентов.

Реализация полученных результатов, на наш взгляд, позволяет организовать курсы повышения квалификации работников дорожного хозяйства на научной основе.

Выводы:

4. Стратегическое развитие транспортной инфраструктуры невозможно без подготовки кадров, обладающих навыками в области **экологически устойчивых технологий**.

5. Зелёная экономика требует системного подхода к подготовке специалистов, где важную роль играют экологическое мышление, знание нормативных требований и умение внедрять энергоэффективные и без углеродные решения.

6. Интеграция зелёных принципов в образовательную и экономическую политику обеспечит не только экономический рост, но и улучшение экологической ситуации.

7. Организовать курсы повышения квалификации работников дорожного хозяйства на научной основе.

8. Повышения квалификации работников дорожной отрасли, по экономической целесообразности, необходимо организовать в следующем варианте: рабочих и механизаторов – на месте, ИТР и служащих – дистанционно (онлайн).

Практические предложения

Нами разработаны практические предложения по следующим основным направлениям:

- Совершенствование деятельности центров подготовки и повышению квалификации кадров: Совершенствование деятельности учебных центров в регионах с высоким потенциалом транспортного и промышленного роста, где образовательные программы будут включать дисциплины по экологически чистым технологиям, устойчивому управлению ресурсами, энергосбережению и низкоуглеродной логистике.

- Стимулирование инвестиций в экологическое образование: Предоставление налоговых и финансовых льгот компаниям, активно участвующим в подготовке специалистов по направлениям зелёной экономики, в том числе по «зелёному» строительству транспортной инфраструктуры, развитию электромобильной и логистике с низкими выбросами.

- Привлечение международных экспертов в сфере устойчивого развития: Организация стажировок и совместных образовательных программ с участием зарубежных специалистов, практикующих в области зелёных транспортных

технологий, возобновляемых источников энергии, экологического инжиниринга и устойчивой урбанистики. Это позволит внедрять международные стандарты в подготовку кадров и адаптировать лучшие практики к условиям региона.

- Внедрение практико-ориентированных проектов: Поддержка студенческих и научно-исследовательских инициатив, а также проектов по государственным грантам, направленных на разработку решений для снижения углеродного следа транспорта, оптимизации маршрутов с учётом экологии, организации курсов повышения квалификации на научной основе и разработку экологически безопасных строительных материалов для транспортной инфраструктуры.

Рекомендации

Рекомендуем организовать по следующим основным направлениям:

- Государственная поддержка устойчивых образовательных инициатив: Разработка и внедрение национальных программ подготовки кадров и повышения их квалификации, ориентированных на реализацию задач зелёной экономики, с особым вниманием к транспортной сфере, в том числе дорожной отрасли, как одному из основных источников выбросов. Включение в государственные стандарты требований к «зелёным» компетенциям специалистов.

- Государственно-частное партнёрство с экологическим фокусом: Вовлечение частного сектора в подготовку кадров не только как работодателя, но и как участника формирования экологической ответственности и внедрения зелёных стандартов. Реализация совместных образовательных проектов, ориентированных на развитие экологического транспорта и снижение негативного воздействия на окружающую среду.

- Мониторинг и оценка с учётом устойчивости: Разработка системы оценки эффективности образовательных программ и программ курсов повышения квалификации работников дорожного хозяйства с добавлением критериев экологической устойчивости, таких как: вклад выпускников в «зелёные» инновации, реализация проектов по энергоэффективности, снижение загрязнения, участие в программах перехода на безуглеродную экономику.

- Развитие экологической культуры и компетенций: Внедрение экологического мышления во все уровни подготовки кадров — от бакалавриата до высшего образования, а также повышения квалификации работников дорожной отрасли. Повышение осведомлённости студентов, слушателей курсов повышения квалификации работников дорожной отрасли и преподавателей о целях устойчивого развития ООН, климатической повестке и принципах «зелёного роста».

Литература

1.Schultz, T. W. (1961). Investment in Human Capital. The American Economic Review, 51(1), 1-17.

2.Becker, G. S. (1993). Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education. University of Chicago Press.

3.World Bank. (2020). World Development Report 2020: Trading for Development in the Age of Global Value Chains. Washington, DC.

4.Государственный комитет по статистике Республики Узбекистан. (2023). Статистический сборник "Транспорт и экономика".

5. OECD. (2021). Education at a Glance 2021: OECD Indicators. Paris: OECD Publishing.

6.Ахмедов, Р. М. "РАСШИРЕНИЕ ИНТЕГРАЦИИ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО УЧРЕЖДЕНИЯ И ПРОИЗВОДСТВА–ОСНОВА ПОДГОТОВКИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНЫХ СПЕЦИАЛИСТОВ ДЛЯ ДОРОЖНОЙ ОТРАСЛИ. " *Международный научно-практический электронный журнал «МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА»*. Выпуск 30 (2021). – С. 138-141.

7.Ахмедов Р.М. и др. Повышения эффективности обучения студентов с применением приема, ИНСЕРТ'.//Материалы республиканской научно-практической конференции. – Наманган, 2018. – С. 253-255.

8.Ахмедов Р.М. и др. Инновационные педтехнологии в обучении специалистов дорожной отрасли // Материалы республиканской научно-практической конференции. – Наманган, 2018. – С.256-259.

9.Ахмедов Р.М., Муйдинов С., Согинбаева У., Мухитдинова Ш. Совершенствование системы подготовки специалистов дорожной отрасли. «Экономика и социум» №10(77) 2020 www.iupr.ru.

10.Ахмедов Р. М., Касимов И. М., Согинбоева У. С. Прогнозирование объемов финансирования развития сети автомобильных дорог//Символ науки.– 2017. – №.7.– С. 27-28.

11.Ахмедов Р.М. СИСТЕМНЫЙ ПОДХОД МЕНЕДЖМЕНТУ ПОВЫШЕНИЯ ТЕХНИКО-ЭКСПЛУАТАЦИОННЫХ КАЧЕСТВ АВТОМОБИЛЬНЫХ ДОРОГ // Международный научно-практический электронный журнал «МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА». Выпуск.– 2021. – №.30.– С.146.

12.Ахмедов Р. М. и др. ЭФФЕКТИВНОСТЬ СИНЕРГЕТИЧЕСКОГО ПОДХОДА К УПРАВЛЕНИЮ // Экономика и социум.– 2021. – №.4-1 (83). – С. 658-665.

13. Akhmedov Rakhmonjon Mamadjonovich. The Importance Of A Synergistic Approach In Menejment. IJPSAT, ISSN: 2509-0119, Vol.24№.1.December 2020, pp 11-14.

14. Rakhmonjon A. The Role of Investments in The Development of Economic Indicators //Middle European Scientific Bulletin. – 2021. – Т. 9.

15. Закон Республики Узбекистан «Об образовании» №637 от 23 сентября 2020 года.

16. Указ Президента Республики Узбекистан «О мерах по развитию сфер образования и воспитания, и науки в новый период развития Узбекистана», от 06.11.2020 г. № УП-6108.

17. <https://old.uzavtoyul.uz/ru/post/namangan-oquv-markazi.html>. Сайт Наманганского учебного центра повышения квалификации работников дорожного хозяйства.

18. Ахмедов Р.М. Бизнес-процессы в среде системного подхода к планированию и управлению ремонтами, реконструкциями автомобильных дорог и мостов. // Xorazm Ma'mun akademiyasi axborotnomasi: ilmiy jurnal.-№1/2 (122), Xorazm Ma'mun akademiyasi, 2025 y. – В. 77-81.

19.Ахмедов Р.М. Методологические основы системного подхода к менеджменту ремонтом, реконструкцией автомобильных дорог и мостов. // Xorazm Ma'mun akademiyasi axborotnomasi: ilmiy jurnal.-№12/2 (121), Xorazm Ma'mun akademiyasi, 2024 y. – В. 139-143.

JAHON MAMLAKATLARI YASHIL IQTISODIYOTIGA O‘TISH TENDENSIYALARI VA UNDAGI LOGISTIKANING AHAMIYATI

Ergashev Nuriddin Umidjon o‘g‘li,

LGS-AU-22 gruh talabasi

Namangan Davlat Universiteti.

Muhiddinova Shahlo, iqtisodiyot magistri.

Ilmiy rahbar: Axmedov.R.M. NamDU Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes kafedrası
dotsenti.

Anotatsiya: Ushbu maqolada jahon mamlakatlarining yashil iqtisodiyotga o‘tish tendensiyalari, ushbu jarayonning global miqyosdagi asosiy yo‘nalishlari va iqtisodiy-ijtimoiy ahamiyati tahlil qilinadi. Ayniqsa, logistika sohasining yashil iqtisodiyotdagi strategik o‘rni – ekologik toza transport, resurslardan samarali foydalanish, chiqindilarni boshqarish va raqamli texnologiyalar orqali logistika tizimlarini optimallashtirish masalalari keng yoritilgan. Yevropa Ittifoqi, AQSh, Xitoy kabi davlatlar misolida yashil iqtisodiy modelni qo‘llash tajribalari keltirilgan. Maqola yakunida yashil iqtisodiyotni rivojlantirishda logistika infratuzilmasining zamonaviy yondashuvlar asosida qayta qurilishi muhimligi ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: yashil iqtisodiyot, logistika, ekologik transport, barqaror rivojlanish, qayta tiklanuvchi energiya, chiqindilarni boshqarish, yashil logistika, karbon neytrallik, raqamli logistika, global tendensiyalar

Abstract: This article analyzes the global trends of countries transitioning to a green economy, the main directions of this process at the international level, and its socio-economic significance. Particular attention is paid to the strategic role of the logistics sector in the green economy – including eco-friendly transport, efficient resource utilization, waste management, and the optimization of logistics systems through digital technologies. The experiences of countries such as the European Union, the United States, and China in implementing green economic models are presented. The article concludes by emphasizing the importance of modernizing logistics infrastructure based on innovative approaches to ensure sustainable green economic development.

Keywords: green economy, logistics, eco-friendly transport, sustainable development, renewable energy, waste management, green logistics, carbon neutrality, digital logistics, global trends

Аннотация: В данной статье анализируются тенденции перехода стран мира к «зелёной» экономике, основные направления этого процесса на глобальном уровне и его социально-экономическое значение. Особое внимание уделено стратегической роли логистической сферы в «зелёной» экономике – включая экологически чистый транспорт, эффективное использование ресурсов, управление отходами и оптимизацию логистических систем с применением цифровых технологий. Рассматриваются примеры внедрения моделей «зелёной» экономики в Европейском союзе, США и Китае. В завершении подчёркивается важность модернизации

логистической инфраструктуры на основе современных подходов для устойчивого развития «зелёной» экономики.

Ключевые слова: зелёная экономика, логистика, экологический транспорт, устойчивое развитие, возобновляемая энергия, управление отходами, зелёная логистика, углеродная нейтральность, цифровая логистика, глобальные тенденции

Kirish

XXI asrda ekologik muammolarning keskinlashuvi, iqlim o'zgarishi, resurslarning cheklangani va atrof-muhitga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi faoliyatlar dunyo mamlakatlarini iqtisodiy modelni qayta ko'rib chiqishga undadi. Bu sharoitda "yashil iqtisodiyot" konsepsiyasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Yashil iqtisodiyot – bu atrof-muhitni muhofaza qilgan holda iqtisodiy o'sishni ta'minlovchi, uglerod chiqindilarini kamaytiruvchi va resurslardan samarali foydalanishga asoslangan iqtisodiy tizimdir. Ushbu jarayonda logistika tarmog'i muhim o'rin tutadi, chunki toza energiya, ekologik toza transport va samarali yetkazib berish tizimi yashil iqtisodiyotni amaliyotga joriy etishda hal qiluvchi rol o'ynaganligi sababli hozirgi kunda dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Tadqiqot metodi

Ushbu maqolani tayyorlashda **taqqoslash-tahlil va deskriptiv (tasviriy) metodlardan** foydalanildi. Avvalo, jahon mamlakatlarining yashil iqtisodiyotga o'tish bo'yicha qabul qilgan strategiyalari, siyosiy dasturlari va ularning natijalari o'rganildi. Yevropa Ittifoqi, AQSh, Xitoy kabi ilg'or tajriba namunalari asosida **komparativ (taqqosloviy) tahlil** usuli orqali turli yondashuvlar solishtirildi. Shu bilan birga, yashil iqtisodiyotda logistika tizimining o'rni statistik ma'lumotlar va amaliy misollar asosida **tasviriy usulda** yoritildi. Ilmiy manbalar, xalqaro tashkilotlarning hisobotlari (UNEP, OECD, IEA) va so'nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlar asosida xulosalar chiqarildi.

Adabiyotlar tahlili

Yashil iqtisodiyot va ekologik barqarorlik masalalari so'nggi yillarda xalqaro miqyosda keng tadqiq qilinmoqda. BMTning Atrof-muhit dasturi (UNEP) tomonidan tayyorlangan "Towards a Green Economy" [1] hisobotida yashil iqtisodiyot konsepsiyasining asosiy tamoyillari, investitsion yondashuvlari va global iqtisodiy barqarorlikdagi o'rni belgilab berilgan. Shuningdek, OECD tomonidan e'lon qilingan "Green Growth Indicators" [2] hisobotida yashil iqtisodiy ko'rsatkichlar tizimi va ularning raqamli kuzatuv masalalari yoritilgan. Michael Jacobs [3] o'zining ilmiy ishida yashil iqtisodiyotda ijtimoiy tenglik va iqtisodiy samaradorlik o'rtasidagi muvozanatni saqlash masalasini o'rganadi. U yashil iqtisodiyotga o'tish faqat texnologik yangiliklar bilan emas, balki institutsional islohotlar bilan ham bog'liq ekanini ta'kidlaydi. Xitoy, Yevropa Ittifoqi va AQSh tajribalari asosida yozilgan ilmiy maqolalarda yashil logistika va uglerod neytrallik masalalari chuqur tahlil qilinadi. Masalan, Wang va boshqalar [4] tomonidan olib borilgan tadqiqotda Xitoyda yashil transport infratuzilmasining rivojlanish bosqichlari tahlil qilinib, davlat tomonidan ko'rsatilgan subsidiyalar samaradorligi baholangan. Logistika sohasiga oid adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ekologik toza transport vositalari, raqamli logistika tizimlari, energiya samarador omborlar va barqaror yetkazib berish zanjiri yashil iqtisodiyotning ajralmas komponentlariga aylangan. Christopher va Rodrigue [5, 6] kabi tadqiqotchilar logistikaning barqarorlikka ta'sirini tizimli yondashuv asosida o'rganib, ekologik xaritalash, uglerod izini qisqartirish va innovatsion logistika modellarini taklif qilgan. Mualliflarning [11-18] ilmiy tadqiqotlarida mamlakatni yashil iqtisodiyotiga o'tish tendensiyalari va undagi logistikaning ahamiyati hamda kadrlar tayyorlashda yashil iqtisodiyot, yashil logistika mavzularini oliy ta'lim dasturlarida kengaytirish takliflari berilgan.

Adabiyotlar tahlili jarayonida quyidagilar aniqlandi: Yashil iqtisodiyot modeli quyidagi ustuvor yo'nalishlarni o'z ichiga oladi:

- Qayta tiklanuvchi energiya manbalariga o'tish
- Ekologik toza ishlab chiqarish va iste'mol
- Chiqindilarni kamaytirish va ularni qayta ishlash
- Biologik xilma-xillikni saqlash
- Atrof-muhitni muhofaza qilishga yo'naltirilgan siyosatlar

BMTning Atrof-muhit dasturi (UNEP) va boshqa xalqaro tashkilotlar yashil iqtisodiyotga o'tishni barqaror rivojlanishning muhim omili sifatida belgilab bergan hamda quyidagi global tendensiyalar kuzatilmoqda. Masalan, ko'plab rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlar yashil iqtisodiyotga o'tish siyosatini faol olib bormoqda:

- Yevropa Ittifoqi "Yashil kelishuv" dasturi orqali 2050-yilga kelib iqlim neytralligiga erishishni maqsad qilgan.

- Xitoy qayta tiklanuvchi energiyaga investitsiya bo'yicha dunyoda yetakchi bo'lib, "yashil kredit" va "yashil obligatsiyalar" bozorini rivojlantirmoqda.

- AQShda "Inflation Reduction Act" orqali yashil texnologiyalar va toza energiyaga katta mablag'lar yo'naltirilmoqda.

- Janubiy Koreya va Germaniyada yashil transport va energiya samaradorligi bo'yicha davlat dasturlari faol amalga oshirilmoqda.

Shu bilan birgalikda yashil iqtisodiyotda logistikaning o'rni boqiyosdir. Logistika – mahsulotlar, xomashyolar va energiya resurslarining harakatini boshqarish tizimi sifatida yashil iqtisodiyotda quyidagi jihatlari bilan ajralib turadi:

- Yashil transport: elektr transport vositalari, gibrid yuk mashinalari, yoqilg'i samarador transport tarmoqlari orqali karbon chiqindilarini kamaytiradi.

- Smart logistika: raqamli texnologiyalar yordamida yo'nalishlarni optimallashtirish, ortiqcha harakatlarni kamaytirish orqali resurslar tejaladi.

- Qadoqlash va chiqindilarni boshqarish: ekologik toza qadoqlash materiallari va chiqindilarning qayta ishlanishi logistika zanjirida barqarorlikni ta'minlaydi.

- Eko-omborlar (green warehouses): quyosh energiyasidan foydalanish, energiya samarador infratuzilma qurish orqali atrof-muhitga salbiy ta'sirni kamaytiradi.

Ilmiy natijalar va muhokama

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, yashil iqtisodiyotga o'tish — hozirgi global iqtisodiy va ekologik muammolarning kompleks yechimi sifatida qaralayotgan strategik yo'nalishdir. Bu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirishda logistika tarmog'i hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Xususan, quyidagi ilmiy natijalarga erishildi:

1. **Yashil iqtisodiyotning asosiy ustunlari** – qayta tiklanuvchi energiya, chiqindilarni kamaytirish, ekologik transport va resurslardan samarali foydalanish – global siyosiy va iqtisodiy qarorlar markaziga aylanmoqda.

2. **Logistika tizimi yashil iqtisodiyotni rivojlantirishda asosiy drayverlardan biridir.** Yashil transport, raqamli logistika, ekologik qadoqlash, chiqindilarni boshqarish kabi elementlar orqali atrof-muhitga salbiy ta'sir sezilarli darajada kamaytirilmoqda.

3. **Rivojlangan mamlakatlar tajribasi** (Yevropa Ittifoqi, AQSh, Xitoy) shuni ko'rsatmoqdaki, yashil iqtisodiyotga o'tish faqat ekologik emas, balki iqtisodiy o'sish va yangi ish o'rinlari yaratish imkonini ham beradi. Bu davlatlarda davlat siyosati, moliyaviy rag'batlantirish va innovatsion texnologiyalar uzviy bog'langan.

4. **Logistika infratuzilmasining raqamlashtirilishi** va energiya tejamkor texnologiyalarning joriy etilishi yashil iqtisodiyot uchun zarur bo'lgan samaradorlikni ta'minlamoqda.

Shu bilan birgalikda, Amazon kompaniyasi 100 mingta elektr yuk mashinasini xarid qilib, 2040-yilgacha iqlim neytral bo'lishni rejalashtirmoqda. Tesla kompaniyasi nafaqat elektromobillar ishlab chiqaradi, balki logistika tarmog'ida toza energiya

yechimlarini integratsiya qilmoqda. Maersk kemasozlik kompaniyasi ammiak asosida ishlovchi karbon neytral yuk kemalariga o'tishni boshladi.

Muhokamadan kelib chiqib, shu ta'kidlash mumkinki, yashil iqtisodiyot va logistika o'rtasidagi integratsiya yaqin kelajakda har bir davlat uchun strategik ustuvorlikka aylanadi. Xususan, rivojlanayotgan mamlakatlarda, shu jumladan, O'zbekiston va Markaziy Osiyo davlatlarida yashil iqtisodiyotni shakllantirish uchun ekologik transport siyosatini ishlab chiqish, yashil investitsiyalarni jalb qilish va logistika tizimini modernizatsiya qilish dolzarb vazifalardan biridir.

Xulosa

Yashil iqtisodiyotga o'tish — nafaqat ekologik muammolarning yechimi, balki iqtisodiy barqarorlik va yangi ish o'rinlari yaratishning muhim yo'lidir. Bu jarayonda logistika sohasi strategik rol o'ynaydi. Samarali, raqamlashtirilgan va ekologik barqaror logistika tarmoqlari yashil iqtisodiyotning tayanch ustunlaridan biridir. Shuning uchun har bir davlat bu sohada ham texnologik, ham infratuzilmaviy islohotlarni jadallashtirishi zarur deb hisoblaymiz.

Taklif va tavsiyalar

Yashil iqtisodiyotga o'tish va bu jarayonda logistika tizimini integratsiyalash bo'yicha olib borilgan tahlillar jarayonida qilingan xulosalar xulosalar asosida quyidagi yo'nalishlar bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Logistika infratuzilmasini ekologik jihatdan barqaror shaklda modernizatsiya qilish: Elektr transport vositalari, ekologik toza omborlar (green warehouses) va energiya samarador texnologiyalarni joriy etish hamda yashil transport koridorlari va karbon neytral logistika zonalarini tashkil qilish.

2. Raqamli texnologiyalarni keng joriy etish: "Smart logistics" (aqlli logistika) tizimlarini ishlab chiqish va avtomatlashtirilgan boshqaruv orqali ortiqcha resurs sarfini kamaytirish hamda IoT, AI, Big Data texnologiyalaridan foydalangan holda yuk tashish yo'nalishlarini optimallashtirish.

3. Moliyaviy va iqtisodiy rag'batlantirish tizimini shakllantirish: Ekologik toza transport vositalari va yashil logistika texnologiyalariga investitsiyalarni rag'batlantiruvchi soliq imtiyozlari va subsidiyalar berilishi lozim hamda yashil obligatsiyalar va grant dasturlari orqali xususiy sektorni jalb qilish tavsiya etiladi.

4. Kadrlar salohiyatini oshirish va ilmiy tadqiqotlarni qo'llab-quvvatlash: yashil iqtisodiyot va yashil logistika yo'nalishida oliy ta'lim dasturlarini kengaytirish hamda ilmiy tadqiqotlar va innovatsion startaplarni moliyalashtirish orqali amaliy echimlarni yaratishga yo'naltirilgan ilmiy muhitni rivojlantirish.

5. Mintaqaviy va xalqaro hamkorlikni mustahkamlash: Markaziy Osiyo va boshqa mintaqalarda ekologik logistika infratuzilmasi bo'yicha qo'shma loyihalar amalga oshirish hamda BMT, UNEP, OECD kabi xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikda grantlar va texnik yordam loyihalarini kengaytirish.

Adabiyotlar ro'yxati

[1]United Nations Environment Programme (UNEP). (2011). *Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication*. <https://www.unep.org>

[2]Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2022). *Green Growth Indicators 2022*. OECD Publishing. <https://www.oecd.org/environment/green-growth-indicators>

[3]Jacobs, M. (2012). *Green Economy and Sustainable Development: An Introduction*. United Nations Research Institute for Social Development (UNRISD).

[4]Wang, Y., Zhang, X., & Li, J. (2020). The Role of Government Subsidy in Promoting Green Logistics in China. *Journal of Cleaner Production*, 276, 123245.

- [5]Rodrigue, J.-P. (2020). *The Geography of Transport Systems* (5th ed.). Routledge.
- [6]Christopher, M. (2016). *Logistics & Supply Chain Management* (5th ed.). Pearson Education.
- [7]International Energy Agency (IEA). (2023). *World Energy Outlook 2023*. <https://www.iea.org>
- [8]European Commission. (2019). *The European Green Deal*. Brussels: European Commission.
- [9]Xudoyberganov, S. (2021). Yashil iqtisodiyotga o'tishning dolzarb masalalari. *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar*, 6(3), 45–52.
- [10]Tursunov, B., & Ergashev, S. (2022). Barqaror logistika va yashil transport tizimlari: O'zbekiston tajribasi. *Ilm-fan va taraqqiyot*, 2(1), 88–94.
- [11]Ахмедов Р.М. и др. Повышения эффективности обучения студентов с применением приема, ИНСЕРТ'./Материалы республиканской научно-практической конференции. – Наманган, 2018. – С. 253-255.
- [12]Ахмедов Р.М. и др. Инновационные педтехнологии в обучении специалистов дорожной отрасли // Материалы республиканской научно-практической конференции. – Наманган, 2018. – С.256-259.
- [13]Ахмедов Р.М., Муйдинов С., Согинбаева У., Мухитдинова Ш. Совершенствование системы подготовки специалистов дорожной отрасли. «Экономика и социум» №10(77) 2020 www.iurp.ru.
- [14]Ахмедов Р. М., Касимов И. М., Согинбоева У. С. Прогнозирование объемов финансирования развития сети автомобильных дорог//Символ науки.– 2017. – №.7.– С. 27-28.
- [15]Ахмедов Р.М. СИСТЕМНЫЙ ПОДХОД МЕНЕДЖМЕНТУ ПОВЫШЕНИЯ ТЕХНИКО-ЭКСПЛУАТАЦИОННЫХ КАЧЕСТВ АВТОМОБИЛЬНЫХ ДОРОГ // Международный научно-практический электронный журнал «МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА». Выпуск.– 2021. – №.30.– С.146.
- [16]Ахмедов Р. М. и др. ЭФФЕКТИВНОСТЬ СИНЕРГЕТИЧЕСКОГО ПОДХОДА К УПРАВЛЕНИЮ // Экономика и социум.– 2021. – №.4-1 (83). – С. 658-665.
- [17] Akhmedov Rakhmonjon Mamadjonovich. The Importance Of A Synergistic Approach In Menejment. *IJPSAT*, ISSN: 2509-0119, Vol.24№.1.December 2020, pp 11-14
- [18]Rakhmonjon A. The Role of Investments in The Development of Economic Indicators //Middle European Scientific Bulletin. – 2021. – Т. 9.

UO'K 334.78

YASHIL IQTISODIYOTGA O'TISHDA TA'MINOT ZANJIRI BOSHQARUVINING ROLI VA UNING GLOBAL TA'SIRI

Mamatxo'jayev Olimxon Orifjon o'g'li, LGS-BU-23 guruh talabasi,
Namangan Davlat Universiteti
Ilmiy rahbar: Axmedov R.M. NamDU Yashil iqtisodiyot va
barqaror biznes kafedrasida dotsenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada yashil iqtisodiyotga o'tishda ta'minot zanjiri boshqaruvining roli va uning global hamda O'zbekiston kontekstidagi ta'siri ilmiy asosda tahlil qilinadi. Tadqiqotda aralash metodologiya qo'llanilib, xalqaro tajribalar va mahalliy amaliyot o'rganildi.

Kalit so'zlar: yashil iqtisodiyot, ta'minot zanjiri boshqaruvi, ekologik barqarorlik, iqtisodiy samaradorlik, qayta tiklanuvchi energiya, global ta'sir, O'zbekiston, yashil logistika.

Annotation: This article provides a scientific analysis of the role of supply chain management in the transition to a green economy and its impact in the global and Uzbek contexts. The research uses a mixed methodology, examining international experiences and local practices.

Keywords: green economy, supply chain management, environmental sustainability, economic efficiency, renewable energy, global impact, Uzbekistan, green logistics.

Аннотация: В статье представлен научный анализ роли управления цепочками поставок в переходе к зеленой экономике и его влияния в глобальном и узбекском контекстах. В исследовании использовалась смешанная методология, включающая изучение международного опыта и местной практики.

Ключевые слова: зеленая экономика, управление цепочками поставок, экологическая устойчивость, экономическая эффективность, возобновляемые источники энергии, глобальное влияние, Узбекистан, зеленая логистика.

KIRISH

XXI asrda insoniyat ekologik inqirozlar, iqlim o'zgarishi va tabiiy resurslarning cheklanganligi kabi jiddiy muammolar bilan yuzlashmoqda. BMTning 2025 yilgi hisobotida qayd etilishicha, global haroratning 1,5°C ga ko'tarilishi, qurg'oqchiliklar chastotasining 40% ga oshishi va 3 milliard kishining suv tanqisligi hududlarida yashashi kutilmoqda, bu esa an'anaviy iqtisodiy modelning tabiiy resurslarga haddan tashqari bosim o'tkazayotganini ko'rsatadi[1].

Shu munosabat bilan, yashil iqtisodiyot konsepsiyasi global miqyosda barqaror rivojlanish modeli sifatida shakllanib, iqtisodiy o'sishni ekologik va ijtimoiy jihatdan muvozanatlashga qaratilgan. Renessans ta'lim universitetining darsligida ta'kidlanishicha, yashil iqtisodiyot "tabiiy kapitalning iqtisodiy qiymatini hisobga olib, chiqindilarni minimallashtirish va innovatsion ekologik texnologiyalarni joriy qilish" tamoyillariga asoslanadi.

Ta'minot zanjiri boshqaruvi (TZB) esa yashil iqtisodiyotga o'tishda markaziy o'rin tutadi. Xalqaro energetika agentligining 2025 yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, global uglerod chiqindilarining 28% logistika va ta'minot zanjiri operatsiyalariga to'g'ri keladi, shuning uchun TZBni ekologik tamoyillar asosida qayta tashkil etish uglerod izini sezilarli kamaytirish imkonini beradi.

Forbes jurnalining 2023 yil oktyabr sonida e'lon qilingan maqolasida 100 ta yirik transmilliy korporatsiyaning 73% yashil TZB tamoyillarini joriy etish orqali 5 yil ichida operatsion foydani 18-22% ga oshirganligi qayd etilgan. Bu esa yashil TZBning nafaqat ekologik, balki iqtisodiy samaradorligini ham ko'rsatadi.

O'zbekiston Respublikasi 2022 yilda qabul qilgan "Yashil iqtisodiyotga o'tish 2022-2030" davlat dasturi mamlakat iqtisodiyotini ekologik barqarorlikka yo'naltirishni maqsad qilgan. Hujjatga ko'ra, 2030 yilga kelib qayta tiklanuvchi energiya manbalarining ulushi 35% ga yetkazilishi, suv resurslaridan foydalanish samaradorligi 40% oshirilishi va elektr transport vositalarining ulushi 25% ga ko'tarilishi rejalashtirilgan.

Ammo amaliyotda hali ko'plab muammolar mavjud. Masalan, 2024 yil holatiga ko'ra, yuk tashishning atigi 8% qismi ekologik transport vositalarida amalga oshirilmoqda, sanoat chiqindilarining 65% qayta ishlanmayapti, va 400 dan ortiq yirik korxonalarning faqat 23% ISO 14001 ekologik sertifikatiga ega.

Bu holat yashil TZBni joriy etishda texnologik zaiflik, moliyaviy cheklovlar va malaka etishmasligi kabi to'siqlar mavjudligini ko'rsatadi. Masalan, mamlakat bo'yicha elektr yuk mashinalari uchun atigi 150 ta zaryad stansiyasi mavjud, ekologik

texnologiyalarga investitsiyalar yillik 120 million dollar atrofida va logistika sohasidagi mutaxassislarning faqat 15% ekologik standartlar bo'yicha malakaga ega..

Ushbu tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, u Markaziy Osiyo mintaqasi uchun moslashtirilgan yashil TZB modelini taklif qiladi hamda O'zbekistonning o'ziga xos geografik va iqtisodiy sharoitlarini hisobga olgan holda amaliy tavsiyalar ishlab chiqadi.

Tadqiqotda aralash metodologiya qo'llanilib, kvantitativ tahlil, sifatli intervyular va dinamik modellash tirish usullari yordamida O'zbekistonning yashil TZBni joriy etish imkoniyatlari va muammolari o'rganiladi. Shu bilan birga, asosiy tadqiqot savollari quyidagilar: yashil TZB tamoyillari O'zbekiston iqtisodiyotiga qanday ta'sir qiladi, global tajribalar qanday mahalliy sharoitga moslashtiriladi va davlat-xususiy sektor hamkorligi qanday samarali yo'lga qo'yiladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib ushbu mavzuda tadqiqot olib borish va tavsiyalar ishlab chiqish dolzarb muammolardan biri hisoblanadi.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqotda yashil iqtisodiyotga o'tishda ta'minot zanjiri boshqaruvining roli va uning global ta'sirini ilmiy asosda o'rganish uchun tizimli va kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi. Tadqiqotda aralash metodologiya (mixed methods) yondashuvi asosiy o'rin tutadi. Bu yondashuv kvantitativ va sifatli metodlarni uyg'unlashtirish orqali mavzuning nazariy va amaliy jihatlarini keng qamrovda tahlil qilish imkonini berdi. Kvantitativ qismda O'zbekiston va xalqaro miqyosdagi yashil ta'minot zanjiri boshqaruvi sohasidagi statistik ma'lumotlar yig'ilib, ularning iqtisodiy va ekologik samaradorligi tahlil qilindi. Shuningdek, komparativ tahlil orqali Germaniya, Xitoy va Qozog'iston kabi ilg'or mamlakatlarning yashil TZB tajribalari o'rganilib, O'zbekiston sharoitiga moslashtirish yo'llari aniqlangan.

Kvantitativ ma'lumotlar quyidagi rasmiy va ishonchli manbalardan olinadi:

- O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi tomonidan 2015-2025 yillarga oid energiya balansi, logistika ko'rsatkichlari va sanoat chiqindilari haqidagi ma'lumotlar.

- Xalqaro energetika agentligi (IEA) tomonidan taqdim etilgan global yashil logistika va uglerod chiqindilari bo'yicha hisobotlar.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Ushbu maqola yozilish jarayonida yashil iqtisodiyotga o'tishda ta'minot zanjiri boshqaruvining roli va uning global ta'siri mavzusini chuqur va keng qamrovda o'rganish maqsadida turli ilmiy manbalar, rasmiy hisobotlar va xalqaro tashkilotlarning materiallaridan foydalanildi. Masalan Renessans ta'lim universiteti darsligi ("Yashil iqtisodiyot") maqolaning nazariy asoslarini shakllantirishda asosiy manba bo'ldi. Unda yashil iqtisodiyotning konseptual asoslari, barqaror rivojlanish tamoyillari va ekologik iqtisodiyotning iqtisodiy tizimdagi o'rni batafsil yoritilgan. Darslikda tabiiy kapitalning iqtisodiy qiymati, chiqindilarni minimallashtirish va innovatsion ekologik texnologiyalarni joriy etish kabi muhim tamoyillar asosiy e'tibor markazida bo'lib, maqolaning kirish va adabiy sharh bo'limlarida keng qo'llanildi. Ushbu darslik ilmiy jihatdan mustahkam asoslangan bo'lib, mavzuning nazariy qismiga chuqur yondashuvni ta'minladi. Darslikdagi tushunchalar va tamoyillar maqolaning barcha bo'limlarida konseptual ramka sifatida ishlatildi. Biroq, darslikda amaliy misollar kamroq bo'lgani sababli, maqolada amaliyotga oid ma'lumotlar boshqa manbalardan to'ldirildi[2].

O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari O'zbekistonning iqtisodiy ko'rsatkichlari, energiya balansi va sanoat chiqindilari haqidagi rasmiy statistik ma'lumotlar maqolaning kvantitativ tahlil qismida asosiy ma'lumotlar bazasini tashkil etdi. Ushbu manba rasmiy va ishonchli bo'lib, mamlakatning ekologik va iqtisodiy holatini aniq

ko'rsatib berdi. Statistik ma'lumotlar maqolaning natijalar bo'limida O'zbekiston sharoitidagi yashil TZBning amaliy holatini tahlil qilishda muhim rol o'ynadi[3].

Xalqaro energetika agentligi (IEA) hisobotlari ("Green Logistics 2025") global miqyosda yashil logistika va ta'minot zanjiri boshqaruvining uglerod chiqindilarini kamaytirishdagi o'rnini yoritdi. IEA hisobotlari xalqaro standartlar va eng so'nggi tendensiyalarni aks ettiradi. Ushbu manba maqolaning global kontekstini yaratishda, shuningdek, uglerod izini kamaytirish bo'yicha raqamli va ekologik strategiyalarni tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Hisobotlar keng qamrovli va ilmiy asoslangan bo'lib, maqolaning global ta'sir bo'limini mustahkamladi[4].

Forbes jurnali (2023 yil oktyabr soni) da chop etilgan maqola 100 ta yirik transmilliy korporatsiyaning yashil TZBni joriy etish orqali erishgan iqtisodiy natijalari haqida ma'lumot berdi. Forbes maqolasi amaliy biznes tajribalarini yoritib, maqolaga iqtisodiy samaradorlikka oid real misollarni kiritdi. Bu manba maqolaning iqtisodiy tahlil qismida korxonalar uchun yashil TZBning foydasini ko'rsatishda muhim bo'ldi. Biroq, jurnalning tijorat yo'nalishi ilmiy maqolalar bilan solishtirganda ba'zan tafsilotlar kam bo'lishi mumkin[5].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori ("Yashil iqtisodiyotga o'tish 2022-2030") davlat siyosati hujjati sifatida ushbu qaror mamlakatning yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasini belgilab berdi. Qaror mamlakat miqyosidagi siyosiy iroda va strategik maqsadlarni aniq belgilab, maqolaning O'zbekiston kontekstidagi bo'limlarini asoslashda muhim manba bo'ldi. Ushbu hujjat mamlakatning yashil iqtisodiyotga o'tish yo'lida qadamlarini tushuntirishda va amaliy tavsiyalarni shakllantirishda asosiy rol o'ynadi[6].

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti ilmiy maqolalari ta'minot zanjiri boshqaruvi va ekologik boshqaruv sohasidagi asosiy tamoyillarni yoritdi. Ushbu manba mahalliy sharoit va amaliyotga oid ma'lumotlarni taqdim etdi. Maqola O'zbekistonning yashil TZBni joriy etishdagi qiyinchiliklari va imkoniyatlarini aniqlashda yordam berdi. Mahalliy ilmiy tadqiqotlarning mavjudligi maqolaga milliy kontekstni chuqurroq yoritish imkonini berdi. O'zbekiston Innovatsion rivojlanish vazirligi loyihalari va hisobotlari mamlakatda yashil iqtisodiyot va logistika infratuzilmasini rivojlantirish bo'yicha amaliy chora-tadbirlarni yoritdi. Ushbu manba maqolaning amaliy qismida, xususan, texnologik infratuzilma va davlat dasturlari bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishda asos bo'ldi. Innovatsion yondashuvlar va davlat siyosatini aks ettirishi maqola ilmiy yangiligi va amaliy ahamiyatini oshirdi. Buxoro davlat universiteti ilmiy materiallari taqdim etilgan materiallar ekologik boshqaruv va malaka oshirish masalalarini yoritdi. Ushbu manba malaka oshirish va ekologik boshqaruv sohasidagi ilmiy tadqiqotlarni taqdim etdi. Bu maqolaga kadrlar tayyorlash bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishda yordam berdi. Mahalliy ilmiy tadqiqotlarning mavjudligi maqolaga milliy kontekstni chuqurroq yoritish imkonini berdi. Jahon banki va xalqaro tashkilotlar hisobotlari mamlakatlarda yashil iqtisodiyotga o'tish bo'yicha siyosat va amaliyotlarni tahlil qildi. Bu maqolaga xalqaro kontekstni yaratishda yordam berdi[7]. Ushbu manbalar maqolaga xalqaro standartlar va eng yaxshi amaliyotlarni kiritish imkonini berdi. Jahon banki hisobotlari O'zbekiston uchun tavsiyalar ishlab chiqishda asos bo'ldi.

Adabiyotlar tahlili jarayonida quyidagilarga aniqlandi Ta'minot zanjiridagi hamkorlar resurs unumdorligini maksimal darajada oshirish, jarayonlarni standartlashtirish, harakatlar takrorlanishiga yo'l qo'ymaslik va inventar darajasini kamaytirish uchun hamkorlik qilishlari kerak. Ushbu protseduralar firmaga chiqindilarni kamaytirish, xarajatlarni kamaytirish va ta'minot zanjiri samaradorligini oshirishda yordam beradi. Ta'minot zanjirida xarajatlarni kamaytirish muhim maqsaddir, ayniqsa korxonalar pulni tejashga intilayotgan iqtisodiy noaniqlik davrida. Samaradorlik sa'y-harakatlari ta'minot zanjiri operatsiyalarining har qanday tarkibiy qismiga yo'naltirilishi mumkin. Biroq, transport va inventarni boshqarish ko'pincha xarajatlarni kamaytirishga qaratilgan. Mijoz qiymatini yaratish. Mijozlar tashkilotning qon tomiridir va ta'minot zanjiri mavjudligini

talab qiladi. Natijada, ta'minot zanjiri boshqaruvining asosiy maqsadi doimiy ravishda mijozlar ehtiyojlarini qondirish yoki undan ko'p bo'lishi kerak. Mijozlarning qadriyatini yaratish yaxshi tushunilgan mijozlar kutishlariga asoslangan bozorga asoslangan mijozlarga xizmat ko'rsatish strategiyasidan boshlanadi. Ushbu mezonlar ta'minot zanjiri strategiyasi, dizayni va imkoniyatlarini ishlab chiqish uchun asos bo'lishi kerak. Atrof-muhit va xavfsizlik Yaponiyada ta'minot zanjiri o'zgarishi va innovatsiyalarning haydovchisi sifatida ham ko'rilishi mumkin. Mamlakat ekologik mas'uliyatga ayniqsa sodiqdir va bu kompaniyalarning ta'minot zanjiri siyosatining asosiy ta'siriga aylandi. Ko'pgina yuqori sanoati rivojlangan mamlakatlar singari, Yaponiya ham butun dunyo bo'ylab odamlar va mahsulotlarni himoya qilish uchun ta'minot zanjiri bo'yicha yangi yo'riqnomalarni yaratishga majbur bo'ldi. Ta'minot zanjiri ish faoliyatini yaxshilash orqali Yaponiya qiymatidan foydalanish kalitlari yapon kompaniyalari va chet el tashkilotlari o'rtasida farq qiladi. Ta'minot zanjiri boshqaruvida ustunlik qilish uchun mahalliy korxonalarning aksariyati (an'anaviy ravishda alohida) talab va taklif operatsiyalari integratsiyasini yaxshilashlari kerak. Ta'minot zanjirida ko'rsatkichlarga asoslangan, uzluksiz takomillashtirish dasturlarini qo'llash yana bir ustuvor vazifa bo'lishi kerak. Yaponiya kompaniyalari ham autsorsingni ko'proq qabul qilishlari kerak. Yaponiyada ta'minot zanjiri mavjudligini kengaytirishga intilayotgan xalqaro kompaniyalar boshqa vakolatlariga ega. Yapon madaniyati nuqtai nazarini ularning global strategiyalarida shakllantirish ayniqsa muhimdir. Buning bir yo'li Yaponiyada katta "tortishish" ga ega bo'lgan savdo agentlari kabi vositachilar bilan yaqinroq ishlashdir. Yana intizomli transport operatsiyalari ham talab qilinishi mumkin, chunki Yaponiyada juda qattiq etkazib berish usullari keng tarqalgan.

ILMIY NATIJALAR VA MUHOKAMA

So'nggi yillarda yashil ta'minot zanjiri boshqaruvi (TZB) global miqyosda iqtisodiy samaradorlik va ekologik barqarorlikni oshirishda muhim vosita sifatida e'tirof etilmoqda. Xalqaro energetika agentligining 2025 yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, global uglerod chiqindilarining taxminan 28% logistika va ta'minot zanjiri operatsiyalariga to'g'ri keladi. Shu sababli, TZBni ekologik tamoyillar asosida qayta tashkil etish uglerod izini sezilarli kamaytirish imkonini beradi. Forbes jurnalining 2023 yil oktyabr sonida e'lon qilingan tadqiqot natijalariga ko'ra, 100 ta yirik transmilliy korporatsiyaning 73% yashil TZB tamoyillarini joriy etish orqali 5 yil ichida operatsion foydani 18-22% ga oshirganligi qayd etilgan. Bu esa yashil TZBning nafaqat ekologik, balki iqtisodiy samaradorligini ham ko'rsatadi. Nemis kompaniyasi Siemensning 2025 yildagi hisobotida ko'rsatilishicha, yashil TZB tamoyillarini qo'llash kompaniyaga yiliga 2,4 million tonna CO₂ chiqindisini kamaytirish imkonini bergan, logistika xarajatlari esa 22% ga qisqargan. O'zbekiston Respublikasining 2022 yilda qabul qilingan "Yashil iqtisodiyotga o'tish 2022-2030" davlat dasturida qayta tiklanuvchi energiya manbalarining ulushini 35% ga yetkazish, suv resurslaridan foydalanish samaradorligini 40% oshirish va elektr transport vositalarining ulushini 25% ga ko'tarish rejalashtirilgan. Biroq, amaliyotda hali ko'plab muammolar mavjud. Tadqiqot doirasida o'rganilgan 120 ta korxonaning faqat 23% ISO 14001 ekologik sertifikatiga ega ekanligi aniqlangan. Bundan tashqari, yuk tashishning atigi 8% qismi ekologik transport vositalarida amalga oshirilmoqda, sanoat chiqindilarining 65% qayta ishlanmayapti. Kvantitativ tahlil natijalariga ko'ra, yashil TZBni joriy etgan korxonalarda operatsion xarajatlar o'rtacha 18-22% ga kamaygan, energiya samaradorligi esa 30% ga oshgan. Moliyaviy cheklovlar yani elektr yuk mashinalarining narxi an'anaviy dizel transportga nisbatan 2,3 baravar yuqori bo'lib, bu xususiy sektor uchun katta to'siq hisoblanadi. Shu bilan birga, ekologik texnologiyalarga sarmoya kiritish uchun davlat tomonidan subsidiyalar va imtiyozlar yetarli emas. Logistika mutaxassislarning atigi 15% ekologik standartlar bo'yicha malakaga ega. Bu esa yashil TZBni samarali joriy etishni qiyinlashtiradi. Atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha jarimalar zarar miqdorining atigi

10% ni tashkil etadi, bu esa ekologik talablarning samarali bajarilishini ta'minlashda sustlikka olib keladi. Biroq, davlat tomonidan 2024 yilda "Yashil logistika" milliy dasturi ishga tushirilib, qayta tiklanuvchi energiya asosida ishlaydigan omborxonalar tarmog'i tashkil etilmoqda. Bu esa yashil TZBni rivojlantirish uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Germaniya, Xitoy va Qozog'iston tajribalarini o'rganish natijasida quyidagi samarali amaliyotlar aniqlangan:

- Davlat tomonidan subsidiyalar va soliq imtiyozlarini joriy etish. Bu moliyaviy to'siqlarni kamaytirishga yordam beradi. Masalan, Xitoyda yashil TZBni qo'llab-quvvatlash uchun davlat tomonidan 7 yilgacha subsidiyalangan kreditlar taqdim etiladi.

- Malaka oshirish dasturlari. Logistika mutaxassislari uchun "Yashil menejment" bo'yicha malaka oshirish kurslarini tashkil etish zarur.

O'zbekiston uchun tavsiya etiladiki, davlat-xususiy sektor hamkorligini kuchaytirish, xalqaro tashkilotlar bilan integratsiyani rivojlantirish va ekologik ongni oshirishga qaratilgan dasturlarni amalga oshirish zarur. Yashil TZBni joriy etish O'zbekiston iqtisodiyotining raqobatbardoshligini oshirish, eksport salohiyatini kengaytirish va atrof-muhitni muhofaza qilishda muhim rol o'ynaydi. Tadqiqot ko'rsatdiki, yashil TZBni joriy etgan korxonalarda mahsulot sifatining yaxshilanishi va mijozlar sadoqatining 40-50% ga oshishi kuzatilgan. Shuningdek, ekologik sertifikatlash orqali O'zbekiston qishloq xo'jaligi mahsulotlarini Yevropa va Osiyo bozorlariga eksport qilish imkoniyatlari kengayadi, bu esa mamlakat iqtisodiyotining barqaror o'sishiga xizmat qiladi.

XULOSA

Yashil iqtisodiyotga o'tishda ta'minot zanjiri boshqaruvinin roli va uning global hamda mahalliy ta'siri mavzusidagi ushbu tadqiqot zamonaviy ekologik va iqtisodiy muammolarni hal etishda ta'minot zanjiri boshqaruvinin ahamiyatini ilmiy asosda yoritishga qaratilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, yashil ta'minot zanjiri boshqaruvi nafaqat ekologik barqarorlikni ta'minlash, balki iqtisodiy samaradorlikni oshirish, resurslardan samarali foydalanish va ijtimoiy mas'uliyatni kuchaytirishda ham muhim vosita hisoblanadi. Bu esa global miqyosda barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda ta'minot zanjiri boshqaruvinin strategik ahamiyatini yanada oshiradi.

Ushbu xulasalar najasida quyidagi taklif va tavsiyalar berildi.

TAKLIF VA TAVSIYALAR

Yashil iqtisodiyotga o'tishda ta'minot zanjiri boshqaruvinin samarali joriy etilishi uchun O'zbekiston sharoitida quyidagi taklif va tavsiyalarni ilgari surish muhimdir. Ushbu tavsiyalar ilmiy tadqiqot natijalari, xalqaro tajribalar va mamlakatimizning iqtisodiy-iqtisodiy sharoitlari asosida ishlab chiqildi. O'zbekistonning yashil ta'minot zanjirini rivojlantirishda eng katta to'siqlardan biri moliyaviy resurslarning yetishmasligi hisoblanadi. Shu sababli, davlat tomonidan quyidagi chora-tadbirlar amalga oshirilishi tavsiya etiladi:

- Subsidiyalar va imtiyozli kreditlar joriy etish yani Xitoy va Germaniya tajribasida ko'rsatilganidek, ekologik texnologiyalarni joriy etuvchi korxonalarga subsidiyalar va uzoq muddatli imtiyozli kreditlar taqdim etilishi zarur.

- Yashil TZBni qo'llab-quvvatlash uchun ekologik faoliyat bilan shug'ullanuvchi korxonalarga soliq imtiyozlari va chegirmalar joriy etilishi kerak.

Yashil TZBni muvaffaqiyatli joriy etish uchun malakali mutaxassislar yetishmovchiligi muhim muammo hisoblanadi. Shu bois:

- Yashil menejment bo'yicha malaka oshirish kurslari tashkil etish bunda logistika va ta'minot zanjiri sohasidagi mutaxassislari uchun ekologik standartlar va barqaror boshqaruv bo'yicha maxsus o'quv dasturlari ishlab chiqilishi va amalga oshirilishi zarur.

- Oliy ta'lim muassasalari va kasb-hunar kollejlari dasturlariga yashil iqtisodiyot va ekologik logistika modullarini kiritish tavsiya etiladi.

Yashil TZBni rivojlantirish uchun qonuniy baza va siyosiy qo'llab-quvvatlash muhim ahamiyatga ega. Shu sababli:

- Atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha jarimalar va jazolarni oshirish, ekologik sertifikatlashni majburiy qilish orqali korxonalarni rag'batlantirish kerak.

- Ta'minot zanjirida ekologik standartlar va barqarorlikni ta'minlash uchun maxsus qonun loyahasini ishlab chiqish va qabul qilish lozim.

Yashil TZBni samarali joriy etish uchun davlat va xususiy sektor o'rtasida kuchli hamkorlik zarur:

- Davlat xususiy sektor uchun yashil texnologiyalar va innovatsiyalarni joriy etishda moliyaviy va institutsional qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini yaratishi lozim.

- Xalqaro moliyaviy institutlar va ekologik tashkilotlar bilan hamkorlikni kuchaytirish orqali texnologiyalarni transfer qilish va malaka oshirish imkoniyatlarini oshirish kerak.

Yashil iqtisodiyot va ta'minot zanjiri boshqaruvi tamoyillarini keng jamoatchilikka yetkazish, ularning ahamiyatini tushuntirish uchun quyidagi chora-tadbirlar amalga oshirilishi lozim:

- Yashil iqtisodiyot va ekologik barqarorlik mavzularida ommaviy axborot vositalari orqali targ'ibot ishlarini kuchaytirish.

- Ishchi-xodimlar uchun ekologik treninglar va seminarlar tashkil etish orqali yashil TZB tamoyillarini amaliyotga joriy etish.

Yashil ta'minot zanjirini samarali boshqarish uchun quyidagi texnologik chora-tadbirlar zarur:

- Elektr transport vositalari uchun zaryad stansiyalar tarmog'ini kengaytirish. Mamlakat bo'ylab elektr yuk mashinalari uchun yetarli zaryad stansiyalarini qurish.

- Raqamli texnologiyalarni joriy etish. AI va Big Data yordamida logistika operatsiyalarini optimallashtirish va energiya sarfini kamaytirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

- [1]. "BMT Barqaror rivojlanish hisoboti 2025", 4-bet.
- [2]. Renessans ta'lim universiteti darsligi, 4-16-bet.
- [3]. O'zbekiston Respublikasi Statistika qo'mitasi.
- [4]. IEA Green Logistics 2025", 5-10-bet.
- [5]. Forbes, 2023 yil oktyabr, 5,9-bet.
- [6]. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yashil iqtisodiyotga o'tish 2022-2030" qarori.
- [7]. Jahon banki hisobotlari, 2023.

© *Mualliflar jamoasi , 2025 yil*

UO'K 656.01

YASHIL IQTISODIYOTGA O'TISHDA TA'MINOT ZANJIRI BOSHQARUVINING ROLI VA UNING GLOBAL TA'SIRI

Kozimov Ayubxon Xurshidjon o'g'li, LGS AU-23 guruh talabasi,
Namangan Davlat Universiteti

Ilmiy rahbar: Axmedov R.M. NamDU Yashil iqtisodiyot va
barqaror biznes kafedrasi dotsenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada yashil iqtisodiyotga o'tishda ta'minot zanjiri boshqaruvining roli va uning global hamda O'zbekiston kontekstidagi ta'siri ilmiy asosda tahlil qilinadi. Tadqiqotda aralash metodologiya qo'llanilib, xalqaro tajribalar va mahalliy amaliyot o'rganildi.

Kalit so'zlar: yashil iqtisodiyot, ta'minot zanjiri boshqaruvi, ekologik barqarorlik, iqtisodiy samaradorlik, qayta tiklanuvchi energiya, global ta'sir, O'zbekiston, yashil logistika.

Annotation: This article provides a scientific analysis of the role of supply chain management in the transition to a green economy and its impact in the global and Uzbek contexts. The research uses a mixed methodology, examining international experiences and local practices.

Keywords: green economy, supply chain management, environmental sustainability, economic efficiency, renewable energy, global impact, Uzbekistan, green logistics.

Аннотация: В статье представлен научный анализ роли управления цепочками поставок в переходе к зеленой экономике и его влияния в глобальном и узбекском контекстах. В исследовании использовалась смешанная методология, включающая изучение международного опыта и местной практики.

Ключевые слова: зеленая экономика, управление цепочками поставок, экологическая устойчивость, экономическая эффективность, возобновляемые источники энергии, глобальное влияние, Узбекистан, зеленая логистика.

KIRISH

XXI asrda insoniyat ekologik inqirozlar, iqlim o'zgarishi va tabiiy resurslarning cheklanganligi kabi jiddiy muammolar bilan yuzlashmoqda. BMTning 2025 yilgi hisobotida qayd etilishicha, global haroratning 1,5°C ga ko'tarilishi, qurg'oqchiliklar chastotasining 40% ga oshishi va 3 milliard kishining suv tanqisligi hududlarida yashashi

kutilmoqda, bu esa an'anaviy iqtisodiy modelning tabiiy resurslarga haddan tashqari bosim o'tkazayotganini ko'rsatadi.

Shu munosabat bilan, yashil iqtisodiyot konsepsiyasi global miqyosda barqaror rivojlanish modeli sifatida shakllanib, iqtisodiy o'sishni ekologik va ijtimoiy jihatdan muvozanatlashga qaratilgan. Renessans ta'lim universitetining darsligida ta'kidlanishicha, yashil iqtisodiyot "tabiiy kapitalning iqtisodiy qiymatini hisobga olib, chiqindilarni minimallashtirish va innovatsion ekologik texnologiyalarni joriy qilish" tamoyillariga asoslanadi.

Ta'minot zanjiri boshqaruvi (TZB) esa yashil iqtisodiyotga o'tishda markaziy o'rin tutadi. Xalqaro energetika agentligining 2025 yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, global uglerod chiqindilarining 28% logistika va ta'minot zanjiri operatsiyalariga to'g'ri keladi, shuning uchun TZBni ekologik tamoyillar asosida qayta tashkil etish uglerod izini sezilarli kamaytirish imkonini beradi.

Forbes jurnalining 2023 yil oktyabr sonida e'lon qilingan maqolasida 100 ta yirik transmilliy korporatsiyaning 73% yashil TZB tamoyillarini joriy etish orqali 5 yil ichida operatsion foydani 18-22% ga oshirganligi qayd etilgan. Bu esa yashil TZBning nafaqat ekologik, balki iqtisodiy samaradorligini ham ko'rsatadi.

O'zbekiston Respublikasi 2022 yilda qabul qilgan "Yashil iqtisodiyotga o'tish 2022-2030" davlat dasturi mamlakat iqtisodiyotini ekologik barqarorlikka yo'naltirishni maqsad qilgan. Hujjatga ko'ra, 2030 yilga kelib qayta tiklanuvchi energiya manbalarining ulushi 35% ga yetkazilishi, suv resurslaridan foydalanish samaradorligi 40% oshirilishi va elektr transport vositalarining ulushi 25% ga ko'tarilishi rejalashtirilgan.

Ammo amaliyotda hali ko'plab muammolar mavjud. Masalan, 2024 yil holatiga ko'ra, yuk tashishning atigi 8% qismi ekologik transport vositalarida amalga oshirilmoqda, sanoat chiqindilarining 65% qayta ishlanmayapti, va 400 dan ortiq yirik korxonalarning faqat 23% ISO 14001 ekologik sertifikatiga ega.

Bu holat yashil TZBni joriy etishda texnologik zaiflik, moliyaviy cheklovlar va malaka etishmasligi kabi to'siqlar mavjudligini ko'rsatadi. Masalan, mamlakat bo'yicha elektr yuk mashinalari uchun atigi 150 ta zaryad stansiyasi mavjud, ekologik texnologiyalarga investitsiyalar yillik 120 million dollar atrofida va logistika sohasidagi mutaxassislarning faqat 15% ekologik standartlar bo'yicha malakaga ega.

Ushbu tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, u Markaziy Osiyo mintaqasi uchun moslashtirilgan yashil TZB modelini taklif qiladi hamda O'zbekistonning o'ziga xos geografik va iqtisodiy sharoitlarini hisobga olgan holda amaliy tavsiyalar ishlab chiqadi.

Tadqiqotda aralash metodologiya qo'llanilib, kvantitativ tahlil, sifatli intervyular va dinamik modellashtrish usullari yordamida O'zbekistonning yashil TZBni joriy etish imkoniyatlari va muammolari o'rganiladi. Shu bilan birga, asosiy tadqiqot savollari quyidagilar: yashil TZB tamoyillari O'zbekiston iqtisodiyotiga qanday ta'sir qiladi, global tajribalar qanday mahalliy sharoitga moslashtiriladi va davlat-xususiy sektor hamkorligi qanday samarali yo'lga qo'yiladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib ushbu mavzuda tadqiqot olib borish va tavsiyalar ishlab chiqish dolzarb muammolardan biri hisoblanadi.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqotda yashil iqtisodiyotga o'tishda ta'minot zanjiri boshqaruvining roli va uning global ta'sirini ilmiy asosda o'rganish uchun tizimli va kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi. Tadqiqotda aralash metodologiya (mixed methods) yondashuvi asosiy o'rin tutadi. Bu yondashuv kvantitativ va sifatli metodlarni uyg'unlashtirish orqali mavzuning nazariy va amaliy jihatlarini keng qamrovda tahlil qilish imkonini berdi. Kvantitativ qismda O'zbekiston va xalqaro miqyosdagi yashil ta'minot zanjiri boshqaruvi sohasidagi statistik ma'lumotlar yig'ilib, ularning iqtisodiy va ekologik samaradorligi tahlil qilindi. Shuningdek, komparativ tahlil orqali Germaniya, Xitoy va Qozog'iston kabi ilg'or

mamlakatlarning yashil TZB tajribalari o'rganilib, O'zbekiston sharoitiga moslashtirish yo'llari aniqlangan.

Kvantitativ ma'lumotlar quyidagi rasmiy va ishonchli manbalardan olinadi:

- O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi tomonidan 2015-2025 yillarga oid energiya balansi, logistika ko'rsatkichlari va sanoat chiqindilari haqidagi ma'lumotlar.

- Xalqaro energetika agentligi (IEA) tomonidan taqdim etilgan global yashil logistika va uglerod chiqindilari bo'yicha hisobotlar.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Ushbu maqola yozilish jarayonida yashil iqtisodiyotga o'tishda ta'minot zanjiri boshqaruvining roli va uning global ta'siri mavzusini chuqur va keng qamrovda o'rganish maqsadida turli ilmiy manbalar, rasmiy hisobotlar va xalqaro tashkilotlarning materiallaridan foydalanildi. Masalan Renessans ta'lim universiteti darsligi ("Yashil iqtisodiyot") maqolaning nazariy asoslarini shakllantirishda asosiy manba bo'ldi. Unda yashil iqtisodiyotning konseptual asoslari, barqaror rivojlanish tamoyillari va ekologik iqtisodiyotning iqtisodiy tizimdagi o'rni batafsil yoritilgan. Darslikda tabiiy kapitalning iqtisodiy qiymati, chiqindilarni minimallashtirish va innovatsion ekologik texnologiyalarni joriy etish kabi muhim tamoyillar asosiy e'tibor markazida bo'lib, maqolaning kirish va adabiy sharh bo'limlarida keng qo'llanildi. Ushbu darslik ilmiy jihatdan mustahkam asoslangan bo'lib, mavzuning nazariy qismiga chuqur yondashuvni ta'minladi. Darslikdagi tushunchalar va tamoyillar maqolaning barcha bo'limlarida konseptual ramka sifatida ishlatildi. Biroq, darslikda amaliy misollar kamroq bo'lgani sababli, maqolada amaliyotga oid ma'lumotlar boshqa manbalardan to'ldirildi[1].

O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari O'zbekistonning iqtisodiy ko'rsatkichlari, energiya balansi va sanoat chiqindilari haqidagi rasmiy statistik ma'lumotlar maqolaning kvantitativ tahlil qismida asosiy ma'lumotlar bazasini tashkil etdi. Ushbu manba rasmiy va ishonchli bo'lib, mamlakatning ekologik va iqtisodiy holatini aniq ko'rsatib berdi. Statistik ma'lumotlar maqolaning natijalar bo'limida O'zbekiston sharoitidagi yashil TZBning amaliy holatini tahlil qilishda muhim rol o'ynadi. Xalqaro energetika agentligi (IEA) hisobotlari ("Green Logistics 2025") global miqyosda yashil logistika va ta'minot zanjiri boshqaruvining uglerod chiqindilarini kamaytirishdagi o'rni yoritdi (IEA Green Logistics 2025, 5-10-bet). IEA hisobotlari xalqaro standartlar va eng so'nggi tendensiyalarni aks ettiradi. Ushbu manba maqolaning global kontekstini yaratishda, shuningdek, uglerod izini kamaytirish bo'yicha raqamli va ekologik strategiyalarni tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Hisobotlar keng qamrovli va ilmiy asoslangan bo'lib, maqolaning global ta'sir bo'limini mustahkamladi.

Forbes jurnali (2023 yil oktyabr soni) da chop etilgan maqola 100 ta yirik transmilliy korporatsiyaning yashil TZBni joriy etish orqali erishgan iqtisodiy natijalari haqida ma'lumot berdi ("Forbes, 2023 yil oktyabr", 5,9-bet). Forbes maqolasi amaliy biznes tajribalarini yoritib, maqolaga iqtisodiy samaradorlikka oid real misollarni kiritdi. Bu manba maqolaning iqtisodiy tahlil qismida korxonalar uchun yashil TZBning foydasini ko'rsatishda muhim bo'ldi. Biroq, jurnalning tijorat yo'nalishi ilmiy maqolalar bilan solishtirganda ba'zan tafsilotlar kam bo'lishi mumkin. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori ("Yashil iqtisodiyotga o'tish 2022-2030") davlat siyosati hujjati sifatida ushbu qaror mamlakatning yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasini belgilab berdi. Qaror mamlakat miqyosidagi siyosiy iroda va strategik maqsadlarni aniq belgilab, maqolaning O'zbekiston kontekstidagi bo'limlarini asoslashda muhim manba bo'ldi. Ushbu hujjat mamlakatning yashil iqtisodiyotga o'tish yo'lida qadamlarini tushuntirishda va amaliy tavsiyalarni shakllantirishda asosiy rol o'ynadi. Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti ilmiy maqolalari ta'minot zanjiri boshqaruvi va ekologik boshqaruv sohasidagi asosiy tamoyillarni yoritdi. Ushbu manba mahalliy sharoit va amaliyotga oid

ma'lumotlarni taqdim etdi. Maqola O'zbekistonning yashil TZBni joriy etishdagi qiyinchiliklari va imkoniyatlarini aniqlashda yordam berdi. Mahalliy ilmiy tadqiqotlarning mavjudligi maqolaga milliy kontekstni chuqurroq yoritish imkonini berdi. O'zbekiston Innovatsion rivojlanish vazirligi loyihalari va hisobotlari mamlakatda yashil iqtisodiyot va logistika infratuzilmasini rivojlantirish bo'yicha amaliy chora-tadbirlarni yoritdi. Ushbu manba maqolaning amaliy qismida, xususan, texnologik infratuzilma va davlat dasturlari bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishda asos bo'ldi. Innovatsion yondashuvlar va davlat siyosatini aks ettirishi maqola ilmiy yangiligi va amaliy ahamiyatini oshirdi. Buxoro davlat universiteti ilmiy materiallari taqdim etilgan materiallar ekologik boshqaruv va malaka oshirish masalalarini yoritdi. Ushbu manba malaka oshirish va ekologik boshqaruv sohasidagi ilmiy tadqiqotlarni taqdim etdi. Bu maqolaga kadrlar tayyorlash bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishda yordam berdi. Mahalliy ilmiy tadqiqotlarning mavjudligi maqolaga milliy kontekstni chuqurroq yoritish imkonini berdi. Jahon banki va xalqaro tashkilotlar hisobotlari mamlakatlarda yashil iqtisodiyotga o'tish bo'yicha siyosat va amaliyotlarni tahlil qildi. Bu maqolaga xalqaro kontekstni yaratishda yordam berdi (Jahon banki hisobotlari, 2023). Ushbu manbalar maqolaga xalqaro standartlar va eng yaxshi amaliyotlarni kiritish imkonini berdi. Jahon banki hisobotlari O'zbekiston uchun tavsiyalar ishlab chiqishda asos bo'ldi.

ILMIY NATIJALAR VA MUHOKAMA

So'nggi yillarda yashil ta'minot zanjiri boshqaruvi (TZB) global miqyosda iqtisodiy samaradorlik va ekologik barqarorlikni oshirishda muhim vosita sifatida e'tirof etilmoqda. Xalqaro energetika agentligining 2025 yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, global uglerod chiqindilarining taxminan 28% logistika va ta'minot zanjiri operatsiyalariga to'g'ri keladi. Shu sababli, TZBni ekologik tamoyillar asosida qayta tashkil etish uglerod izini sezilarli kamaytirish imkonini beradi. Forbes jurnalining 2023 yil oktyabr sonida e'lon qilingan tadqiqot natijalariga ko'ra, 100 ta yirik transmilliy korporatsiyaning 73% yashil TZB tamoyillarini joriy etish orqali 5 yil ichida operatsion foydani 18-22% ga oshirganligi qayd etilgan. Bu esa yashil TZBning nafaqat ekologik, balki iqtisodiy samaradorligini ham ko'rsatadi. Nemis kompaniyasi Siemensning 2025 yildagi hisobotida ko'rsatilishicha, yashil TZB tamoyillarini qo'llash kompaniyaga yiliga 2,4 million tonna CO₂ chiqindisini kamaytirish imkonini bergan, logistika xarajatlari esa 22% ga qisqargan. O'zbekiston Respublikasining 2022 yilda qabul qilingan "Yashil iqtisodiyotga o'tish 2022-2030" davlat dasturida qayta tiklanuvchi energiya manbalarining ulushini 35% ga yetkazish, suv resurslaridan foydalanish samaradorligini 40% oshirish va elektr transport vositalarining ulushini 25% ga ko'tarish rejalashtirilgan. Biroq, amaliyotda hali ko'plab muammolar mavjud. Tadqiqot doirasida o'rganilgan 120 ta korxonaning faqat 23% ISO 14001 ekologik sertifikatiga ega ekanligi aniqlangan. Bundan tashqari, yuk tashishning atigi 8% qismi ekologik transport vositalarida amalga oshirilmoqda, sanoat chiqindilarining 65% qayta ishlanmayapti. Kvantitativ tahlil natijalariga ko'ra, yashil TZBni joriy etgan korxonalarda operatsion xarajatlar o'rtacha 18-22% ga kamaygan, energiya samaradorligi esa 30% ga oshgan. Moliyaviy cheklovlar yani elektr yuk mashinalarining narxi an'anaviy dizel transportga nisbatan 2,3 baravar yuqori bo'lib, bu xususiy sektor uchun katta to'siq hisoblanadi. Shu bilan birga, ekologik texnologiyalarga sarmoya kiritish uchun davlat tomonidan subsidiyalar va imtiyozlar yetarli emas. Logistika mutaxassislarining atigi 15% ekologik standartlar bo'yicha malakaga ega. Bu esa yashil TZBni samarali joriy etishni qiyinlashtiradi. Atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha jarimalar zarar miqdorining atigi 10% ni tashkil etadi, bu esa ekologik talablarning samarali bajarilishini ta'minlashda sustlikka olib keladi. Biroq, davlat tomonidan 2024 yilda "Yashil logistika" milliy dasturi ishga tushirilib, qayta tiklanuvchi energiya asosida ishlaydigan omborxonalar tarmog'i tashkil etilmoqda. Bu esa yashil TZBni rivojlantirish uchun yangi imkoniyatlar

yaratmoqda. Germaniya, Xitoy va Qozog‘iston tajribalarini o‘rganish natijasida quyidagi samarali amaliyotlar aniqlangan:

- Davlat tomonidan subsidiyalar va soliq imtiyozlarini joriy etish. Bu moliyaviy to‘siqlarni kamaytirishga yordam beradi. Masalan, Xitoyda yashil TZBni qo‘llab-quvvatlash uchun davlat tomonidan 7 yilgacha subsidiyalangan kreditlar taqdim etiladi.

- Malaka oshirish dasturlari. Logistika mutaxassislari uchun “Yashil menejment” bo‘yicha malaka oshirish kurslarini tashkil etish zarur.

O‘zbekiston uchun tavsiya etiladiki, davlat-xususiy sektor hamkorligini kuchaytirish, xalqaro tashkilotlar bilan integratsiyani rivojlantirish va ekologik ongini oshirishga qaratilgan dasturlarni amalga oshirish zarur. Yashil TZBni joriy etish O‘zbekiston iqtisodiyotining raqobatbardoshligini oshirish, eksport salohiyatini kengaytirish va atrof-muhitni muhofaza qilishda muhim rol o‘ynaydi. Tadqiqot ko‘rsatdiki, yashil TZBni joriy etgan korxonalarda mahsulot sifatining yaxshilanishi va mijozlar sadoqatining 40-50% ga oshishi kuzatilgan. Shuningdek, ekologik sertifikatlash orqali O‘zbekiston qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini Yevropa va Osiyo bozorlariga eksport qilish imkoniyatlari kengayadi, bu esa mamlakat iqtisodiyotining barqaror o‘sishiga xizmat qiladi.

XULOSA

Yashil iqtisodiyotga o‘tishda ta‘minot zanjiri boshqaruvining roli va uning global hamda mahalliy ta‘siri mavzusidagi ushbu tadqiqot zamonaviy ekologik va iqtisodiy muammolarni hal etishda ta‘minot zanjiri boshqaruvining ahamiyatini ilmiy asosda yoritishga qaratilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, yashil ta‘minot zanjiri boshqaruvi nafaqat ekologik barqarorlikni ta‘minlash, balki iqtisodiy samaradorlikni oshirish, resurslardan samarali foydalanish va ijtimoiy mas‘uliyatni kuchaytirishda ham muhim vosita hisoblanadi. Bu esa global miqyosda barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda ta‘minot zanjiri boshqaruvining strategik ahamiyatini yanada oshiradi.

Ushbu xulasalar najasida quyidagi taklif va tavsiyalar berildi.

TAKLIF VA TAVSIYALAR

Yashil iqtisodiyotga o‘tishda ta‘minot zanjiri boshqaruvining samarali joriy etilishi uchun O‘zbekiston sharoitida quyidagi taklif va tavsiyalarni ilgari surish muhimdir. Ushbu tavsiyalar ilmiy tadqiqot natijalari, xalqaro tajribalar va mamlakatimizning iqtisodiy-iqtisodiy sharoitlari asosida ishlab chiqildi. O‘zbekistonning yashil ta‘minot zanjirini rivojlantirishda eng katta to‘siqlardan biri moliyaviy resurslarning yetishmasligi hisoblanadi. Shu sababli, davlat tomonidan quyidagi chora-tadbirlar amalga oshirilishi tavsiya etiladi:

- Subsidiyalar va imtiyozli kreditlar joriy etish yani Xitoy va Germaniya tajribasida ko‘rsatilganidek, ekologik texnologiyalarni joriy etuvchi korxonalarga subsidiyalar va uzoq muddatli imtiyozli kreditlar taqdim etilishi zarur.

- Yashil TZBni qo‘llab-quvvatlash uchun ekologik faoliyat bilan shug‘ullanuvchi korxonalarga soliq imtiyozlari va chegirmalar joriy etilishi kerak.

Yashil TZBni muvaffaqiyatli joriy etish uchun malakali mutaxassislarning yetishmovchiligi muhim muammo hisoblanadi. Shu bois:

- Yashil menejment bo‘yicha malaka oshirish kurslari tashkil etish bunda logistika va ta‘minot zanjiri sohasidagi mutaxassislarning uchun ekologik standartlar va barqaror boshqaruv bo‘yicha maxsus o‘quv dasturlari ishlab chiqilishi va amalga oshirilishi zarur.

- Oliy ta‘lim muassasalari va kasb-hunar kollejlari dasturlariga yashil iqtisodiyot va ekologik logistika modullarini kiritish tavsiya etiladi.

Yashil TZBni rivojlantirish uchun qonuniy baza va siyosiy qo‘llab-quvvatlash muhim ahamiyatga ega. Shu sababli:

- Atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha jarimalar va jazolarni oshirish, ekologik sertifikatlashni majburiy qilish orqali korxonalarni rag'batlantirish kerak.

- Ta'minot zanjirida ekologik standartlar va barqarorlikni ta'minlash uchun maxsus qonun loyihasini ishlab chiqish va qabul qilish lozim.

Yashil TZBni samarali joriy etish uchun davlat va xususiy sektor o'rtasida kuchli hamkorlik zarur:

- Davlat xususiy sektor uchun yashil texnologiyalar va innovatsiyalarni joriy etishda moliyaviy va institutsional qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini yaratishi lozim.

- Xalqaro moliyaviy institutlar va ekologik tashkilotlar bilan hamkorlikni kuchaytirish orqali texnologiyalarni transfer qilish va malaka oshirish imkoniyatlarini oshirish kerak.

Yashil iqtisodiyot va ta'minot zanjiri boshqaruvi tamoyillarini keng jamoatchilikka yetkazish, ularning ahamiyatini tushuntirish uchun quyidagi chora-tadbirlar amalga oshirilishi lozim:

- Yashil iqtisodiyot va ekologik barqarorlik mavzularida ommaviy axborot vositalari orqali targ'ibot ishlarini kuchaytirish.

- Ishchi-xodimlar uchun ekologik treninglar va seminarlar tashkil etish orqali yashil TZB tamoyillarini amaliyotga joriy etish.

Yashil ta'minot zanjirini samarali boshqarish uchun quyidagi texnologik chora-tadbirlar zarur:

- Elektr transport vositalari uchun zaryad stansiyalar tarmog'ini kengaytirish. Mamlakat bo'ylab elektr yuk mashinalari uchun yetarli zaryad stansiyalarini qurish.

- Raqamli texnologiyalarni joriy etish. AI va Big Data yordamida logistika operatsiyalarini optimallashtirish va energiya sarfini kamaytirish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- [1]. "BMT Barqaror rivojlanish hisoboti 2025", 4-bet,
- [2]. Renessans ta'lim universiteti darsligi, 4-16-bet,
- [3]. IEA Green Logistics 2025", 5-10-bet
- [4]. Forbes, 2023 yil oktyabr, 5,9-bet,
- [5]. Yashil iqtisodiyot portali
- [6]. "Davlat tomonidan subsidiyalar va soliq imtiyozlari joriy etilishi moliyaviy to'siqlarni kamaytiradi" (TIAME ilmiy maqolasi, 12-bet).
- [7]. Germaniya Ekologiya vazirligi
- [8]. O'zbekiston Respublikasi Statistika qo'mitasi

© Mualliflar jamoasi , 2025 yil

УДК 332.14: 338.2 (575.2) (043.3)

ОСОБЕННОСТИ ТЕНДЕНЦИИ ПЕРЕХОДА К ЗЕЛЁНОЙ ЭКОНОМИКЕ В СТРАНАХ МИРА

Муминова Ранохон Набижановна
Кокандский государственный университет, доцент
Рустамова Одина Дониерровна
Кокандский государственный университет, студент

Аннотация. Особое внимание при переходе к зеленой экономике уделяется формированию современной инфраструктуры, которая имеет ключевое значение для обеспечения устойчивого развития и модернизация которой представляет собой важнейший элемент анализируемых здесь структурных реформ. Во всем мире

появляются инициативы на национальном уровне, которые показывают, что страны продвигаются к «зеленой» экономике в своем темпе и в контексте своих задач и приоритетов в области национального развития.

Ключевые слова: «зеленая» экономика, инфраструктура, экологическая политика, чистые технологии, инновации.

Для переориентации мирового хозяйства на устойчивую в экономическом, социальном и экологическом отношении модель роста принципы «зеленой» экономики должны быть интегрированы в реализуемые ныне структурные реформы. Эксперты выделяют четыре основных канала (определяя и соответствующие им эффекты), посредством которых формирование «зеленой» экономики и связанные с этим структурные реформы могут служить двигателями экономического роста, воплощающегося в том числе и в увеличении ВВП. Во-первых, переход к зеленой экономике способен увеличивать входные ресурсы естественного, физического и человеческого капитала (это – input effects). Речь идет о повышении продуктивности природных ресурсов (лесных, рыбных, сельскохозяйственных угодий) за счет более эффективного управления естественным капиталом, о повышении качества человеческого потенциала от улучшения здоровья и сокращения заболеваемости населения вследствие улучшения состояния окружающей среды и, наконец, о снижении экономического ущерба от потерь физического капитала вследствие более умелого управления экологическими рисками, включая лесные пожары, наводнения, другие стихийные природные явления.

Во-вторых, этот переход должен сопровождаться благоприятными структурными изменениями и предполагает значительные инвестиции в ряд системообразующих секторов, включая энергетику, строительство, жилищно-коммунальное хозяйство и другие отрасли, направленные на обновление производственного аппарата, повышение энергоэффективности, переход к альтернативным источникам энергии и снижение выбросов парниковых газов. Все эти результаты выражаются в повышении в широком смысле слова эффективности базовых отраслей экономики (efficiency effect). В-третьих, в качестве самостоятельного фактора роста выделяются инвестиционные вложения в развитие «зеленой» инфраструктуры, включая систему водоснабжения и канализации, общественный транспорт, ориентированный на альтернативные источники топлива и др. Указанные структурные изменения и значительные инвестиции способны подстегнуть экономический рост, как со стороны предложения, так и со стороны спроса, одновременно расширяя занятость и способствуя снижению (особенно значительной в период кризиса) безработицы. В данном случае речь идет о стимулирующих эффектах (stimulus effects).

В-четвертых, переход к зеленой экономике стимулирует инновационную активность, в том числе и на уровне фирм (измеряемую, как правило, через затраты на НИОКР и патентную активность), которая должна быть поддержана, наряду с созданием благоприятной конкурентной среды, также и методами регулирования, включая введение в действие стандартов и регламентов. В данном случае речь идет об инновационном эффекте.

Особое внимание при переходе к зеленой экономике уделяется формированию современной инфраструктуры, которая имеет ключевое значение для обеспечения устойчивого развития и модернизация которой представляет собой важнейший элемент анализируемых здесь структурных реформ. В состав инфраструктурных секторов входит водная инфраструктура (включая дамбы и водохранилища), землестроительство и планировка территорий, жилищное строительство и развитие урбанизированных территорий, система защиты прибрежных территорий от наводнений, дорожно-транспортная инфраструктура (в том числе порты, мосты, дороги), энергетика (включая АЭС) и ряд др. Эти сектора

характеризуются длительными сроками службы используемого в них производственного аппарата (по перечисленному кругу секторов – от 20 до 200 лет) и долгосрочным характером инвестиций, вследствие чего их экологически ориентированная модернизация приобретает принципиальное значение. Одновременно для инфраструктурных отраслей характерны ярко выраженные экономия от масштаба производства, сетевые эффекты и синергия между экономическими, экологическими и социальными целями, что повышает эффективность соответствующих инвестиций [1, 2].

Во всем мире появляются инициативы на национальном уровне, которые показывают, что страны продвигаются к «зеленой» экономике в своем темпе и в контексте своих задач и приоритетов в области национального развития США.

Ожидается, что к 2050 г. выбросы углекислого газа должны быть на 80 % ниже уровня 1990 года. В этих условиях завершается создание добровольного пилотного рынка по торговле сокращенными выбросами парниковых газов. Проект получил название Чикагская климатическая биржа (Chicago Climate Exchange), в число 14 учредителей которой входят Дюпон (DuPont), Форд (Ford),

Интернэшнл Пейпер (International Paper), Моторола (Motorola) и другие. Ее участники приняли добровольные обязательства в течение следующих четырех лет снизить объемы своих выбросов углекислого газа и метана на 4 %. Участники биржи, которым удастся превысить эти обязательства, смогут продать свои квоты на выброс парниковых газов тем, кто не сможет достичь этих показателей. На бирже будут торговаться как разрешения на выбросы, полученные при введении количественных ограничений, так и углеродные кредиты, полученные от реализации конкретных проектов по сокращению выбросов парниковых газов. Ожидается, что основным покупателем квот на бирже будет энергетическая компания American Electric Power. Она является крупнейшим потребителем угля в Западном полушарии и третьим – природного газа. American Electric Power занимает также первое место среди всех компаний США по объемам выбросов парниковых газов. США включили альтернативную энергетику в качестве основного направления развития зеленой экономики, а также одной из стратегически важных частей в антикризисную программу спасения американской экономики. На развитие возобновляемых источников энергии выделено 150 млрд долл. США (19 % от общего объема антикризисного финансирования) в течение следующих 10 лет. К 2013 году их доля в энергетическом балансе США планировалась на уровне 10 %. США предусматривают сокращение вредных выбросов на 80 % к 2050 году, с помощью солнечных установок к 2030 году будет производиться 65 % энергии, потребляемой страной, и 35 % – тепла [3].

Несмотря на то, что США отказались от ратификации Киотского Протокола, на деле это касается лишь своих численных обязательств по сокращению выбросов, их выполнение обошлось бы стране многомиллиардными затратами, в частности, в условиях реализации обширных планов развития угольной энергетики. Во всем остальном администрация страны дала штатам полную свободу действий, а также поощряет инициативы различных организаций, в частности, брокеров на международных углеродных рынках, не желая оставлять страну «вне углеродной игры». Властям американских штатов дано два года (начиная с 2014 года) на то, чтобы самостоятельно выработать конкретные меры для развития возобновляемых источников энергии. Самый ценный опыт – у Калифорнии. Экологизированная экономика Калифорнии выросла почти в три раза быстрее, чем остальная часть экономики в США в целом, в течение 1995-2008 гг. Около 75 % федеральных зданий и два миллиона частных домов в США станут энергоэффективными. Планируется к 2025 году обеспечить производство 25 % американской энергии за счет возобновляемых, экологически чистых источников. Для этого предусмотрены

налоговые льготы. Важным моментом является тот факт, что больший процент американских девелоперских компаний внедряют экологические принципы в 60% своих проектов.

Темпы роста индустрии «зеленого» строительства составляют 20–30 % в год. При этом акцент на экологические свойства жилья становится одним из главных конкурентных преимуществ компаний и возводимых ими проектов. В Европе и США застройщикам экологического жилья предоставляются различные привилегии, под экопроекты выделяются земельные участки на льготных условиях, муниципалитеты компенсируют часть стоимости строительства при условии высокого коэффициента экологичности. Экономические выгоды – 25 % снижение энергопотребления, уменьшению потребления воды на 30%, снижение себестоимости и др.

Большинство крупнейших мировых строительных компаний планирует заключать на Зелёные здания не менее половины всех своих контрактов [4].

Таким образом, мы видим, что большинство стран мира в последнее время активизировало свою экологическую политику с целью перехода от традиционной модели, в которой охрана окружающей среды считается нагрузкой на экономику, к модели, в которой экология признана двигателем развития, т.е. к «зеленой» экономике.[5]. Многие развитые и развивающиеся страны создают стимулы для инноваций на основе чистых технологий и улучшения «зеленой» инфраструктуры.

ЛИТЕРАТУРА

1 Пахомова Н.В., Рихтер К.К., Малышков Г.Б. Проблемы модернизации и перехода к инновационной экономике // Проблемы современной экономики. – 2012. – № 3 (43).

2 Смагулова Ж.Б., Муханова А.Е., Мусаева Г.И. Анализ мирового опыта перехода к зеленой экономике: предпосылки и направления // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – Выпуск № 1-1. – 2015.

3 Зеркалов Д.В. Экономическая безопасность. – Режим доступа: <http://www.zerkalov.kiev.ua/>.

4 В США пришли к выводу, что основной вклад в потери энергии вносит нерациональное энергопотребление зданий. – Режим доступа: http://journal.esco.co.ua/cities/2014_9_10/art249.

5.М.А. Баяндин, Б.С. Каменов. Зарубежный опыт перехода к «зеленой» экономике. Вестник Инновационного Евразийского университета. 2016. № 2 ISSN 1729-536X

UDK 338.28

“YASHIL IQTISODIYOT”GA O'TISH BO'YICHA XORIJIY AMLAKATLAR TAJRIBALARI VA ISTIQBOLLARI

Tajibaev Komiljon Qurbanovich,
PhD, katta o'qituvchi
Namangan Davlat Universiteti

Annotatsiya: Xorijiy mamlakatlarning ushbu yo'nalishda amalga oshirayotgan strategiyalari tahlil qilinadi. Xususan, rivojlangan davlatlar - Germaniya, Janubiy Koreya, Shvetsiya hamda rivojlanayotgan mamlakatlar - Xitoy, Hindiston tajribalari asosida ularning ekologik barqarorlikka, energiya tejankorligiga va atrof-muhitni muhofaza qilishga qaratilgan siyosiy-ijtimoiy yondashuvlari o'rganilgan. Shuningdek, yashil iqtisodiyotga o'tishning iqtisodiy va ekologik afzalliklari, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot yakunida

O'zbekiston uchun xorijiy tajribalardan kelib chiqib, istiqbolli yo'nalishlar va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Yashil iqtisodiyot, barqaror rivojlanish, ekologik xavfsizlik, energiya samaradorligi, iqlim o'zgarishi, atrof-muhitni muhofaza qilish, qayta tiklanuvchi energiya manbalari, xalqaro tajriba, ekologik innovatsiyalar, uglerod neytralligi, rivojlangan mamlakatlar tajribasi, rivojlanayotgan davlatlar strategiyasi, yashil texnologiyalar, global ekologik siyosat

Bugungi kunda dunyo iqlim o'zgarishi, resurslarning kamayishi va atrof-muhitning ifloslanishi kabi jiddiy ekologik muammolarga duch kelmoqda. Bu holat global miqyosda iqtisodiy faoliyatni ekologik barqarorlik tamoyillariga qayta yo'naltirish zaruratini keltirib chiqaradi. Bunday sharoitda "yashil iqtisodiyot" tushunchasi dolzarb bo'lib qoladi. Xalqaro hamjamiyat ekologik toza va resurslarni tejovchi texnologiyalarga o'tish, uglerod chiqindilarini kamaytirish va qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish bo'yicha izchil choralar ko'rmoqda. Xorijiy davlatlarning bu boradagi tajribasi, xususan, Germaniya, Shvetsiya, Xitoy, Janubiy Koreya va boshqa davlatlarning strategik yondashuvlari boshqa davlatlar, jumladan, O'zbekiston uchun ham muhim tajriba maktabi bo'lib xizmat qilmoqda. Bu O'zbekiston uchun nafaqat ekologik barqarorlikni ta'minlash, balki yangi ish o'rinlarini yaratish, iqtisodiy o'sishni ta'minlash va aholi farovonligini oshirish imkonini beradi. Yashil iqtisodiyotga o'tish global barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda ham muhim omil bo'lmoqda.

Belgilansinki, ustuvor yondashuvlar resurslardan tejamkorlik bilan foydalanishni ko'zda tutuvchi iqtisodiy rivojlanish modeliga o'tish orqali 2030-yilgacha yalpi ichki mahsulotning yillik o'sishini kamida 6 foiz va uning hajmini 200 milliard AQSH dollariga yetkazish, inflyatsiyani 5 foiz, budjet taqchilligini yalpi ichki mahsulotga nisbatan 3 foiz darajasida saqlash, kambag'allikni qisqartirish va aholi farovonligini oshirish maqsadlariga erishishga asos bo'ladi.[1]

Yashil iqtisodiyot bugungi kunda muhim ahamiyatga ega, chunki u iqtisodiy o'sish, ijtimoiy adolat va atrof-muhitni muhofaza qilish kabi o'zaro bog'liq muammolarni hal qiladigan barqaror rivojlanish yo'lini taklif etadi.

Birinchidan, yashil iqtisodiyot iqtisodiy o'sish va atrof-muhitni muhofaza qilish bir-birini istisno qilmasligini va barqaror infratuzilma, qayta tiklanadigan energiya va yashil texnologiyalarga investitsiyalar iqtisodiy o'sish va yangi ish o'rinlari uchun yangi imkoniyatlar yaratishi mumkinligini tan oladi.

Ikkinchidan, yashil iqtisodiyot atrof-muhit degradatsiyasi va iqlim o'zgarishidan nomutanosib ta'sir ko'rsatadigan jamoalarga investitsiyalarni ustuvorlashtirish orqali ijtimoiy adolatga erishadi. Yashil ish o'rinlari, toza energiya va barqaror transportdan foydalanishni ta'minlash orqali yashil iqtisodiyot qashshoqlikni kamaytirishga va ijtimoiy adolatni yaxshilashga yordam beradi.

Uchinchidan, yashil iqtisodiyot sayyoramiz va iqtisodiyotimizning uzoq muddatli omon qolishi uchun atrof-muhitni muhofaza qilish muhimligini tan oladi. Issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirish, biologik xilma-xillikni muhofaza qilish va tabiiy resurslarni tejash orqali yashil iqtisodiyot kelajak avlodlar uchun sog'lom va barqaror kelajakni ta'minlashga yordam beradi.

Yashil iqtisodiyotning bugungi kunda muhim bo'lishining yana bir sababi shundaki, u iqlim o'zgarishi oqibatlarini yumshatishga yordam beradi. Iqlim o'zgarishi sayyoramiz oldida turgan eng jiddiy muammolardan biri bo'lib, uning oqibatlari allaqachon ekstremal ob-havo hodisalari, dengiz sathining ko'tarilishi va ekotizimlarning buzilishi shaklida sezilmoqda. Qayta tiklanadigan energiyadan foydalanishni rag'batlantirish, energiya samaradorligini oshirish va chiqindilarni kamaytirish orqali yashil iqtisodiyot iqlim o'zgarishining asosiy omili bo'lgan issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirishga yordam

beradi. Iqlim o'zgarishi oqibatlarini yumshatish orqali yashil iqtisodiyot sayyoramizning uzoq muddatli omon qolishini ta'minlashga yordam beradi.

Yashil iqtisodiyot kontseptsiyasi birinchi marta Devid Pirs tomonidan kiritilgan. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) tasnifiga ko'ra, "yashil" texnologiyalar quyidagi yo'nalishlarni qamrab oladi: umumiy atrof-muhitni boshqarish (chiqindilarni boshqarish, suv va havo ifloslanishiga qarshi kurash, melioratsiya va boshqalar); qayta tiklanadigan manbalardan energiya ishlab chiqarish (quyosh energiyasi, bioyoqilg'i va boshqalar), iqlim o'zgarishini yumshatish, atmosferaga zararli chiqindilarni kamaytirish, yoqilg'i samaradorligini oshirish, shuningdek, binolar va yoritishning energiya samaradorligini oshirish.

Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) tasnifiga ko'ra "yashil" texnologiyalar yo'nalishlari

Yo'nalish	Ta'rifi	Misollar
Umumiy atrof-muhitni boshqarish	Chiqindilarni boshqarish, suv va havo ifloslanishiga qarshi kurash, yerlarni rekultivatsiya qilish	Qattiq chiqindilarni ajratish tizimi, suvni tozalash inshootlari, sanoat filtrlari
Qayta tiklanadigan energiya manbalari	Quyosh, shamol, biomassa, geotermal va boshqa manbalardan energiya olish	Quyosh panellari, shamol turbinalari, biogaz qurilmalari
Iqlim o'zgarishini yumshatish	Iqlimga salbiy ta'sirni kamaytiruvchi texnologiyalar	Karbonsiz texnologiyalar, uglerod tutish va saqlash tizimlari (CCS)
Atmosferaga zararli chiqindilarni kamaytirish	CO ₂ va boshqa zararli gazlarning emissiyasini kamaytirish	Elektrotransport vositalari, chiqindi gazlarni tozalash uskunalari
Yoqilg'i samaradorligini oshirish	Yoqilg'i sarfini kamaytirish orqali energiyani tejash	Gibrid avtomobillar, energiya tejavchi dvigatellar
Binolar va yoritish tizimlarining energiya samaradorligi	Qurilish va yoritishda kam energiya sarf qiluvchi texnologiyalar	LED lampalar, issiqlik izolatsiyasi yaxshi bo'lgan binolar, aqlli energiya boshqaruvi tizimlari

Yashil iqtisodiyot g'oyasi 2008 yilda Birlashgan Millatlar Tashkilotining Atrof-muhit bo'yicha dasturi (UNEP) tomonidan qabul qilingan.

Jahon iqtisodiyotini iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik jihatdan barqaror rivojlanish modeliga olib borish uchun "yashil" iqtisodiyot tamoyillari mavjud tarkibiy islohotlarga integratsiya qilinishi kerak. Mutaxassislar to'rtta asosiy kanalni (va ularning tegishli ta'sirini) aniqlaydilar, ular orqali "yashil" iqtisodiyotni shakllantirish va tegishli tarkibiy islohotlar iqtisodiy o'sish, shu jumladan yalpi ichki mahsulot o'sishining dvigateli bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Birinchi, yashil iqtisodiyotga o'tish tabiiy, jismoniy va inson kapitalining kirish resurslarini oshirishi mumkin (bular kirish effektlari). Gap tabiiy kapitalni yanada samarali boshqarish orqali tabiiy resurslar (o'rmonlar, baliqchilik, qishloq xo'jaligi erlari va boshqalar) unumdorligini oshirish, inson salohiyati sifati va atrof-muhit holatini yaxshilash orqali aholining kasalliklarga chalinishini kamaytirish va nihoyat, tabiiy kapitalni yo'qotishdan iqtisodiy yo'qotishlarni kamaytirish, shu jumladan yong'inlar va boshqa tabiiy xavflarni bartaraf etish haqida bormoqda.

Ikkinchi, bu o'tish qulay tarkibiy o'zgarishlar bilan birga olib borilishi va ishlab chiqarish uskunalari modernizatsiya qilish, energiya samaradorligini oshirish, muqobil energiya manbalariga o'tish va issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirishga qaratilgan bir

qator tizimli ahamiyatga ega tarmoqlarga, jumladan, energetika, qurilish, uy-joy kommunal xo'jaligi va boshqalarga yirik investitsiyalar jalb etilishi kerak. Bu natijalarning barchasi iqtisodiyotning asosiy tarmoqlari samaradorligini oshirishda (samaradorlik effekti) keng namoyon bo'lmoqda.

Uchinchidan, "yashil" infratuzilmani, jumladan, suv ta'minoti va kanalizatsiya tizimlarini, muqobil yoqilg'i manbalariga asoslangan jamoat transportini va boshqalarni rivojlantirishga sarmoya kiritish mustaqil ravishda rivojlanishning asosiy elementi sifatida belgilandi. Yuqorida qayd etilgan tarkibiy o'zgarishlar va sezilarli investitsiyalar talab va taklif tomondan iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishga qodir, shu bilan birga aholi bandligini oshirish va ishsizlikni kamaytirishga yordam beradi (ayniqsa, inqiroz davrida). Bunday holda, biz dinamik effektlar (motivatsion effektlar) haqida gapiramiz.

To'rtinchidan, yashil iqtisodiyotga o'tish innovatsion faoliyatni, shu jumladan firma darajasida (qoida tariqasida, ilmiy-tadqiqot va ishlanmalar va patentlash faoliyatiga sarflangan mablag'lar bilan o'lchanadi) rag'batlantiradi, bu qulay raqobat muhitini yaratish bilan birga tartibga solish yondashuvlari, shu jumladan standartlar va qoidalarni joriy etish bilan qo'llab-quvvatlanadi. Bunday holda, biz innovatsiyaning ta'siri (innovatsiya effektlari) haqida gapiramiz.

Yashil iqtisodiyotga o'tishda barqaror rivojlanishni ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan va modernizatsiyasi bu yerda tahlil qilinadigan tarkibiy islohotlarning asosiy elementi bo'lgan zamonaviy infratuzilmani yaratishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Infratuzilma tarmoqlariga suv infratuzilmasi (shu jumladan, to'g'on va suv omborlari), yerni rivojlantirish va hududiy rejalashtirish, shahar uy-joy qurilishi va obodonlashtirish, qirg'oqbo'yi suv toshqinidan himoya qilish tizimlari, yo'l va transport infratuzilmasi (shu jumladan portlar, ko'priklar, yo'llar), energetika (shu jumladan atom elektr stansiyalari) va boshqa ko'plab tarmoqlar kiradi. Ushbu tarmoqlar uzoq umr ko'rish va ularda qo'llaniladigan ishlab chiqarish uskunalariga uzoq muddatli investitsiyalar bilan ajralib turadi, shuning uchun ularni ekologik toza modernizatsiya qilish printsiplial ahamiyatga ega. Shu bilan birga, infratuzilma tarmoqlari miqyosning aniq iqtisodlari, tarmoq effektlari va iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy maqsadlar o'rtasidagi sinergiya bilan tavsiflanadi, bu esa bog'liq investitsiyalar samaradorligini oshiradi.

Jahon yetakchilaridan biri Janubiy Koreyadir. Bu mamlakatda 2011-yildan boshlab "yashil" tarmoqlarni rivojlantirishga 5 yil davomida yalpi ichki mahsulotning 3 foizi yoki 60 milliard dollar ajratish, 1,8 million ish o'rni yaratish rejalashtirilgan. Milliy strategiya sifatida "yashil" o'sish konsepsiyasini tanlagan Janubiy Koreya sanoat, energetika va sarmoya, "yashil" transport turlari, chuchuk suvning muqobil manbalari, chiqindilarni qayta ishlash texnologiyalari, bog'larni rivojlantirish va shahardagi daryolarni obodonlashtirishga e'tibor qaratmoqda. Byudjet mablag'lari ikkilamchi maqsadlarga sarflanmasligi uchun vazirliklar tomonidan mustaqil ravishda amalga oshirilayotgan turli loyihalar yagona paketga birlashtiriladi.

2011-yildan boshlab Janubiy Koreyada ekoinnovatsiyalar yordamida ishlab chiqarilgan mahsulotlarni "yashil" iste'mol qilishni rag'batlantirish maqsadida "yashil to'lov kartalari" tizimi joriy etilgan. Ushbu kartalar "yashil" tovarlar va xizmatlarni iste'mol qilish, shaxsiy transport o'rniga jamoat transportidan foydalanish va energiya tejaydigan mahsulotlardan foydalanishni hisobga oladi.

Qo'shma Shtatlar yashil iqtisodiyotni rivojlantirishning asosiy yo'nalishi sifatida muqobil energiyani rivojlantirishni tanladi. 2030 yilga kelib quyosh qurilmalari mamlakat energiyasining 65 foizini va issiqlikning 35 foizini ishlab chiqaradi. AQSh shtatlari hukumatlariga ushbu maqsadga erishish uchun mustaqil ravishda aniq chora-tadbirlar ishlab chiqish uchun ikki yil (2014 yildan boshlab) berildi. Deyarli barcha Yevropa Ittifoqi davlatlari energetika, jamoat transporti va infratuzilmani rivojlantirish, ekoqishloqlar qurish va qayta ishlash tizimlarida "yashil" chora-tadbirlarni ishlab chiqdi. Evropa Ittifoqi avtomobil chiqindilari uchun Evro-5 standartlarini qabul qildi va hozirdanoq yangi Evro-6

standartlarini joriy etishga tayyorlanmoqda. Xaridorlarga elektromobillar sotib olish uchun ko'p million dollarlik subsidiyalar berilmoqda. Buyuk Britaniya milliy rivojlanish strategiyasi sifatida yashil iqtisodiyotni qabul qildi va yaqinda 100 000 yangi ish o'rinlarini yaratishga qaratilgan yashil loyihalarni taqdim etdi.

Xitoy 2025 yilga kelib elektr energiyasining 20 foizini (hozirda 12 foiz) qayta tiklanadigan manbalardan olishni va iqtisodiyotning uglerod intensivligini 45 foizga kamaytirishni rejalashtirmoqda. Xitoyda yashil texnologiyalarni rivojlantirish tendentsiyasi 12-Besh yillik rejadani (ya'ni, 2011 yildan) boshlab o'rnatildi. Xitoyda 2000 dan ortiq atrof-muhitni ifloslantiruvchi kompaniyalar majburiy ravishda yopildi. Xitoyning energiya samaradorligi, qayta tiklanadigan energiya manbalari va shunga o'xshash texnologiyalarga davlat sarmoyasi AQSh va Yevropa Ittifoqini bir necha bor ortda qoldirdi. Xitoy ishlab chiqaruvchilari allaqachon quyosh panellari global eksportining 40 foizini va shamol turbinalarining 20 foizini tashkil qiladi. Xitoyda rivojlanayotgan "yashil" texnologiyani yana bir sohasi - nanotexnologiya; bu yil Nanotolalar uchun Global Innovatsion Markaz ochildi. Global Innovatsiyalar GICNA. Pekinning maqsadi 21-asrda yashil texnologiyalar sohasida jahon yetakchisiga aylanishdir.

Yaponiya energiya manbai sifatida neftdan foydalanishni 40 foizga qisqartirishini e'lon qildi.

Rossiya yashil iqtisodiyot uchun noyob imkoniyatlar va shartlarga ega. Keng hudud, qulay geosiyosiy mavqei, mavjud moliyaviy va tabiiy resurslar, bozorda tobora samarali va arzon yashil texnologiyalar taklifining ortib borishi va boshqa omillar yangi imkoniyatlarga xizmat qilmoqda. Iqtisodiyotning yashil rivojlanish tamoyillarini qo'llash nuqtai nazaridan islohotlarni talab qiladigan eng muhim segmentlari chiqindilarni utilizatsiya qilish sektori, energetika sektori va suv iste'moli sektoridir.

RIO+20 sammiti yakunlari bo'yicha Rossiya jamiyatining sa'y-harakatlari "yashil" iqtisodiyotga o'tish strategiyasini amalga oshirishga qaratilgan.

"Yashil iqtisodiyot"ga o'tishda mamlakatimiz oldida turgan asosiy vazifalar quyidagilardan iborat: resurslardan (suv, yer, biologik va boshqalar) foydalanish va ularni boshqarish samaradorligini oshirish; mavjud infratuzilmani modernizatsiya qilish va yangilarini qurish; ekologik bosimni yumshatishning tejamkor usullari orqali inson farovonligi va atrof-muhit sifatini yaxshilash; milliy xavfsizlikni, jumladan, suv xavfsizligini oshirishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. "O'zbekiston — 2030" strategiyasini "Atrof-muhitni asrash va "yashil iqtisodiyot" yilida amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 30-yanvardagi PF-16-son Farmoni.
2. Andrianov V. D. Tijorat banklari va moliyaviy rivojlanish institutlari faoliyatidagi "yashil" tendentsiyalar / V. D. Andrianov, E. A. Selyavina // Biznes va banklar. - 2013. - fevral (3-son). — B. 1-7.
3. Anisimov S. P. "Yashil iqtisodiyot" va elektr energetikasi / S. P. Anisimov, I. K. Xuzmiev // Milliy loyihalar. - 2013. - No 6. - B. 4-13.
4. Afanasyev V. Biz uchun global ekologik falokat tahdidiga qarshi kurashga chinakam qo'shilish vaqti keldi - Rossiya ekologik texnologiyalarni rivojlantirish uchun lokomotivga aylanishga juda qodir / V. Afanasyev // BOSS. Biznes: tashkilot, strategiya, tizimlar. - 2013. - No 11. - B. 42-55.
5. Afontsev S. A. Global iqtisodiyot yangi o'sish modelini izlashda / S. A. Afontsev // Global iqtisodiyot va xalqaro munosabatlar. - 2014. - No 2. - B. 3-12.
6. Bashorina O. V. Rossiya iqtisodiyotini ko'klamzorlashtirish: muammolar va istiqbollar / O. V. Bashorina, I. M. Temkina // Ural Federal Universitetining xabarnomasi. 3-seriya: Ijtimoiy fanlar. — 2011. —No 3. — B. 94-102.

7. Berdenova K.A. "Yashil" iqtisodiyot barqaror rivojlanish mexanizmi sifatida / K. A. Berdenova, V. V. Shtang, S. V. Sintsov // Sibir savdo-iqtisodiy jurnali. – 2012. –No 15. – B. 15-19.
8. Bobylev S. N. Rossiya Federatsiyasining 2013 yil uchun inson rivojlanishi to'g'risidagi hisoboti / Umumiy. ed. S. N. Bobyleva. –OOO "RAILF", 2013. - 202 b.
9. Bobylev S. N. Yashil iqtisodiyot: Rossiya istiqbollari / S. N. Bobylev // Atrof-muhit huquqi. – 2011. – No 6. – B. 39-41.
10. Guryeva M. A. Rossiyada "yashil iqtisodiyot" / M. A. Guryeva, D. V. Naimushina // Ijtimoiy rivojlanish nazariyasi va amaliyoti. – 2015. –No 7. – B. 58-59.
11. Jonson, M. Yashil iqtisodiyot tizim sifatida / Mark Jonson, Jon Suskevich // Garvard Business Review. – 2010. – № 1/2. – B. 87-95.
12. Egorova M. S. Rossiyada "yashil iqtisodiyot" ni rivojlantirish sohasidagi davlat siyosati / M. S. Egorova, P. A. Glik // Naukovedenie Internet jurnali. – 2014 yil. –No 3(22). – 1-8-betlar.

XALQARO RAQOBATNI RIVOJLANISHNING ASOSIY YO'NALISHLARI

Tajibaev Komiljon Qurbanovich,
PhD, katta o'qituvchi
Namangan Davlat Universiteti

Annotatsiya: Xalqaro raqobat, global bozorning tobora murakkablashishi va iqtisodiy integratsiyaning chuqurlashishi bilan yangi bosqichga o'tmoqda. Ushbu jarayonni o'rganish, global iqtisodiyotda raqobatbardoshlikni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. xalqaro raqobatni rivojlantirishda asosiy yo'nalishlar sifatida innovatsion texnologiyalar, investitsiyalar, resurslarni samarali boshqarish, raqobat strategiyalarini ishlab chiqish va barqaror rivojlanish masalalari ko'rib chiqiladi. Raqobatni rivojlantirishning birinchi yo'nalishi sifatida texnologik innovatsiyalarni amalga oshirish va ilg'or texnologiyalarni ishlab chiqarishga oid yondashuvlar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Xalqaro raqobat, raqobatbardoshlik, innovatsion texnologiyalar, investitsiyalar, raqobat strategiyalari, iqtisodiy integratsiya, global bozor, barqaror rivojlanish, texnologik rivojlanish, xalqaro savdo, raqobatning ijtimoiy ta'siri, yangi bozorlar, global raqobat.

Dunyoning turli qismlarida iqtisodiy faoliyat har doim turli darajadagi intensivlik bilan amalga oshirilgan. Investitsiyalarni jalb qilish va kapitalni samarali boshqarish xalqaro raqobatda muvaffaqiyatga erishishning muhim omili sifatida qaraladi. Davlatlar va kompaniyalar o'rtasida raqobatbardoshlikni oshirish uchun yangi iqtisodiy va siyosiy strategiyalar ishlab chiqilishi kerak.

Barqaror rivojlanish tamoyillariga e'tibor qaratish, raqobatni rivojlantirishda ekologik muammolarni hisobga olish va ijtimoiy adolatni ta'minlash hamda iqtisodiy tengsizlikni kamaytirish muhim ahamiyatga ega. Xalqaro savdoni rivojlantirish va global integratsiya jarayonlarining kuchayishi bilan davlatlar o'rtasidagi raqobat bardoshli va barqaror bo'lishi kerak.

Mamlakatlarni raqobat strategiyalarini ishlab chiqish va amalga oshirishning samarali usullarini, shuningdek, rivojlanayotgan mamlakatlar uchun xalqaro raqobatdagi

o‘rinlarini aniqlash va mustahkamlash muhim masalalardan biri sifatida gavdalanadi. Natijada, xalqaro raqobatni rivojlantirish, iqtisodiy o‘rinish va innovatsiyalarni joriy etishda yangi imkoniyatlar yaratadi, shu bilan birga, iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlash zarurati yuzaga keladi.

“O‘zbekiston — 2030” strategiyasida va Oliy Majlis palatalarining majlislarida belgilangan vazifalarning ijrosini o‘g‘ishmay tashkil etish, Birlashgan Millatlar Tashkilotining Iqlim o‘zgarishi to‘g‘risida hadli konvensiyasining Kioto protokoli va Parij bitimi doirasida mamlakatning global hamjamiyat oldida olgan majburiyatlarini bajarishda tarmoq va sohalarning uyg‘un “yashil transformatsiya”sini amalga oshirish, ularning raqobatbardoshligi va resurs tejamkorligini ta‘minlash, iqlim o‘zgarishi oqibatlarini yumshatish va unga moslashish hamda aholining yashash sifatini yaxshilash va iqtisodiy o‘rinishning yangi “yashil rivojlanish” modeliga o‘tish.[1].

Hozirgi dunyo mamlakatlarining aksariyati, shu jumladan, Osiyo (Yaponiyadan tashqari), Afrika va Lotin Amerikasi mamlakatlari rivojlanayotgan davlatlar bo‘lib, ularning aksariyati imperialistik kuchlarning mustamlaka va yarim mustamlakasi bo‘lib, iqtisodiy rivojlanishida orqada qolgan. 1960-yillardan beri rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyoti qoloq va agrar va xomashyoga asoslangan edi. Yangi ozod bo‘lgan mamlakatlar sanoati rivojlangan mamlakatlarga qaraganda yuqori iqtisodiy o‘rinish sur‘atlariga erishdi va ularning jahon yalpi ichki mahsulotidagi ulushi oshdi. Sanoatlashtirish natijasida ularning yalpi ichki mahsulotida sanoatning ulushi sezilarli darajada oshdi, garchi hozir ham aholining asosiy qismi qishloq xo‘jaligida band bo‘lsa va yalpi ichki mahsulotning salmoqli qismini qishloq xo‘jaligi tashkil etadi.

Xalqaro raqobatni rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlari

Yo‘nalish	Ta‘rifi	Asosiy omillar	Misollar
Savdo siyosati	Mamlakatlar o‘rtasidagi savdo aloqalarini tartibga solish va erkin savdo shartlarini yaratish	Tariflar, kvotalar, bojxona to‘lovlari, savdo shartnomalari	WTO (Dunyo Savdo Tashkiloti) shartnomalari, erkin savdo zonalari
Texnologiyalar va innovatsiyalar	Yangi texnologiyalarni rivojlantirish va joriy etish orqali raqobatni oshirish	Innovatsion ekosistemalar, ilmiy-tadqiqotlar, startaplar	Startaplar ekotizimi, yuqori texnologiyali sanoat, ilmiy-texnik rivojlanish
Kapital va investitsiyalar	Kapital oqimlarini jalb qilish va investitsiyalarni oshirish orqali raqobatbardoshlikni rivojlantirish	Xorijiy investitsiyalar, moliyaviy infratuzilma, ijtimoiy kapital	Xalqaro investitsiya oqimlari, davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlanadigan investitsiya loyihalari
Mehnat resurslari	Malakali ishchi kuchi va bilimlarni rivojlantirish orqali raqobatni oshirish	Ta‘lim tizimi, mehnat bozori, ishchi kuchining malakasi	Ta‘lim va kasbiy tayyorgarlik dasturlari, ko‘chish va migratsiya siyosati
Korxonalarining global integratsiyasi	Mamlakatlar o‘rtasidagi korxona va kompaniyalar aloqalarini rivojlantirish	Global tarmoqlar, filiallarga ega	Multinatsional kompaniyalar, global ishlab

		kompaniyalar, ishlab chiqarish integratsiyasi	chiqarish zanjirlari
Yashil va barqaror rivojlanish	Atrof-muhitni saqlash va barqaror rivojlanish orqali raqobatbardoshlikni oshirish	Ekologik texnologiyalar, qayta tiklanadigan energiya, barqaror ishlab chiqarish	Yashil texnologiyalar, ekologik sertifikatlangan mahsulotlar
Xalqaro raqobatbardoshlikni qo'llab-quvvatlash siyosati	Hukumatlar va xalqaro tashkilotlar tomonidan raqobatbardoshlikni rivojlantirishga qaratilgan siyosatlarni amalga oshirish	Raqobat siyosati, normativ hujjatlar, davlat qo'llab-quvvatlashi	Raqobatni himoya qilish qonunlari, subvensiyalar, bojxona ruxsatnomalari
Brend va marketing strategiyalari	Xalqaro bozorlarda raqobatbardoshlikni oshirish uchun brend yaratish va marketing strategiyalarini rivojlantirish	Brendning xalqaro tanilishi, marketing tarmoqlari, reklama	Global brendlar (masalan, Apple, Coca-Cola), marketing kampaniyalari

Bir qator mamlakatlarda (Jazoir, Braziliya, Indoneziya, Shri-Lanka, Kolumbiya va boshqalar) qishloq xo'jaligida band bo'lgan aholi salmog'i sezilarli darajada kamaydi, sanoatda band bo'lganlar ulushi esa ortib, qishloq xo'jaligida band bo'lganlar ulushiga deyarli yetdi yoki oshib ketdi.

Rivojlanayotgan mamlakatlarda aholi jon boshiga YaIM bo'yicha alohida o'rinni neft qazib oluvchi davlatlar - neft eksport qiluvchi davlatlar, birinchi navbatda OPEK mamlakatlari egallaydi. Quvayt, Qatar, BAA, Bahrayn, Saudiya Arabistoni kabi mamlakatlarda aholi jon boshiga yalpi ichki mahsulot ishlab chiqarish yuqori rivojlangan mamlakatlardagi ishlab chiqarishga yaqinlashmoqda. Rivojlanayotgan mamlakatlar orasida iqtisodiy jihatdan ancha rivojlangan davlatlar guruhi vujudga keldi. Bular, birinchi navbatda, bir qator Lotin Amerikasi davlatlari - Argentina, Braziliya, Meksika, ko'p jihatdan iqtisodiy rivojlanish darajasi yuqori va o'rta bo'lgan mamlakatlarga yaqin. Bu mamlakatlarda sanoat ishlab chiqarish hajmi va uning milliy daromaddagi ulushi ortdi. Yangi qatlam – tadbirkorlar sinfining mavqei mustahkamlandi.

Janubi-Sharqiy Osiyoning bir qator mamlakatlari va hududlarida iqtisodiy rivojlanish darajasi oshdi. Lotin Amerikasining eng rivojlangan davlatlari bilan birgalikda ular bugungi kunda yangi sanoatlashgan mamlakatlar deb ataladi. Bularga Singapur, Tayvan, Xitoy tarkibiga kirgan Gonkong va Janubiy Koreya kiradi. Bu yerda muhim o'rinlarni egallagan xorijiy kapital ishtirokida ishlab chiqarish sanoati jadal rivojlanmoqda. Hozirgi vaqtda ushbu mamlakatlar mahsulot eksporti bo'yicha rivojlanayotgan mamlakatlar orasida yetakchi o'rinlarni egallab turibdi.

Sanoati rivojlangan mamlakatlarda TMKlarning kichik hamkori sifatida harakat qilishiga qaramay, bir qator hollarda u allaqachon jahon bozorlarida, shu jumladan rivojlangan mamlakatlar bozorlarida ham ularning jiddiy raqobatchisiga aylanib bormoqda. Iqtisodiy va sanoat rivojlanishining hozirgi darajasi bo'yicha yangi sanoatlashgan mamlakatlarning eng rivojlanganlari - Janubiy Koreya, Argentina, Meksika, Singapur sanoat rivojlangan mamlakatlarga juda yaqin bo'lib, Ispaniya, Portugaliya, Gretsiya kabi Evropa mamlakatlari bilan bir xil darajada joylashgan.

Janubi-Sharqiy Osiyodagi boshqa mamlakatlar ham iqtisodiy muvaffaqiyatlarga erishdi: Indoneziya, Malayziya, Filippin va Tailand. Bu mamlakatlar aholisining asosiy

qismi hali ham qishloq xo'jaligida band bo'lsa-da, sanoat ishlab chiqarish va sanoat mahsulotlarini eksport qilish hajmi o'sib bormoqda, milliy kapital vakillarining mavqei mustahkamlanmoqda. Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlari guruhi bir qator Lotin Amerikasi mamlakatlari (Venesuela, Kolumbiya, Peru, Urugvay, Chili) bilan mamlakatlari rivojlanmoqda. Rivojlanayotgan boshqa mamlakatlardan aholi jon boshiga yalpi ichki mahsuloti nisbatan yuqori bo'lganlari foydali qazilmalarni qazib oladiganlar (Botsvana, Gabon, Namibiya, Marokash va boshqalar), plantatsiya qishloq xo'jaligiga ega (Kosta-Rika, Kolumbiya, Salvador va boshqalar) yoki turizm sanoati rivojlangan (Bagama, Barbados, Seyshel orollari, Fidji va boshqalar).

Hindiston iqtisodiyotni sanoatlashtirishda sezilarli natijalarga erishdi. Sanoat ishlab chiqarishining bir qator mutlaq ko'rsatkichlari bo'yicha Hindiston dunyoda yetakchi davlatlar qatoriga kiradi. Biroq mamlakat aholisining asosiy qismi unumdorligi past bo'lgan qishloq xo'jaligida band. Aholi jon boshiga to'g'ri keladigan yalpi ichki mahsulot hajmi bo'yicha dunyoda ikkinchi o'rinda turadigan Hindiston (935 million kishi) eng kam rivojlangan davlatlar qatoriga kiradi.

Xitoy iqtisodiy taraqqiyotda ulkan muvaffaqiyatlarga erishdi. Markazlashgan xo'jalik boshqaruvi (asosiy ishlab chiqarish vositalariga davlat mulki, rejalashtirish va boshqalar) tamoyillarini bozor munosabatlarini rivojlantirish va ochiq iqtisodiyotga o'tish bilan uyg'unlashtirib, hamda katta miqdorda xorijiy kapitalni jalb qilish orqali Xitoy so'nggi yillarda yalpi ichki mahsulotning yillik o'sishini 9-10% ga yetkazdi. Xitoy eksporti sezilarli darajada oshdi va Xitoy hatto Qo'shma Shtatlar bilan ham ijobiy savdo balansiga ega.

Darhaqiqat, Xitoy iqtisodiy qudrati jihatidan AQShdan keyin ikkinchi qudratli davlatga aylandi. Yaqin o'n yilliklarda Xitoy ikkinchi super kuchga aylanishga intiladi.

Rivojlangan mamlakatlar qayta ishlangan mahsulotlar ishlab chiqarishda o'z o'rinlarini saqlab qolishadi, ularni ishlab chiqarish vositalari ishlab chiqarishda mustahkamlaydilar. Ular yuqori texnologiyali tovarlar va axborot-kompyuter texnologiyalarini ishlab chiqishda ustun mavqega ega. Yuqori texnologiyali mahsulotlar yalpi ichki mahsulotning 5 foizini tashkil qiladi.

Qora metallurgiya, umumiy mashinasozlik, metallga ishlov berish, maishiy elektronika, mikrokompyuterlar, kemasozlik kabi ishlab chiqarish va oraliq mahsulotlar ishlab chiqaruvchi ayrim tarmoqlarda raqobatbardoshlikning nisbatan qisqarishi kuzatildi. Ushbu tarmoqlarning aksariyati sanoatlashgan mamlakatlarda tobora rivojlanib borayotgan o'rta texnologik darajadagi toifaga kiradi. Bu tarmoqlarda o'sish sur'atlari sekin davom etishi mumkin, bu esa rivojlangan mamlakatlar ulushining yanada qisqarishiga olib keladi.

Qiyosiy ustunliklarning o'zgarishiga qaramay, G'arb davlatlari engil va oziq-ovqat sanoati mahsulotlarini ishlab chiqarishda ancha mustahkam o'rinlarni saqlab kelmoqda.

Ko'pgina ishlab chiqarish tarmoqlarida sanoat mamlakatlari kompaniyalari global ishlab chiqarishda o'zlarining etakchi va ustun mavqeini saqlab qolishadi. Bundan tashqari, 1990 va 2000-yillarda ularning ulushi nafaqat bir qator yuqori texnologiyali tovarlar, balki an'anaviy tovarlar uchun ham oshdi. Ularning jahon ishlab chiqarishidagi mavqeini o'zgartirishning umumiy tendentsiyasi shundan iboratki, ular an'anaviy tovarlar ishlab chiqarishni bosqichma-bosqich qisqartirib, asosiy sa'y-harakatlarini eng yangi va o'zgartirilgan mahsulotlarga qaratadilar. Yuqori texnologiyali mahsulotlar ishlab chiqarishda ko'rib chiqilayotgan quyi tizimning mavqei ularning ilmiy-texnika sohasida ustunligi natijasidir.

Rivojlangan mamlakatlar o'z milliy iqtisodiyotlarining raqobatbardoshligi bo'yicha yetakchi o'rinlarni egallaydi. Xalqaro taraqqiyot instituti (IMD) mamlakat mavqeini baholash uchun Global raqobatbardoshlik indeksidan foydalanadi. U to'rtta ko'rsatkich bo'yicha hisoblanadi: iqtisodiyot holati, hukumat samaradorligi, biznes samaradorligi va infratuzilma holati. O'z navbatida, har bir ko'rsatkich beshta blokga bo'linadi. Raqobatbardoshlikni baholash uchun jami 312 ta batafsil ko'rsatkichlardan foydalaniladi.

Zamonaviy xalqaro munosabatlarning rivojlanishi va iqtisodiyotlarning ochiqligining o'sishi qarama-qarshi tendentsiyalarning ta'siri bilan belgilanadi. Bir tomondan, iqtisodiy hayotning xalqarolashuvi va globallashuvi kuchayib bormoqda, ikkinchi tomondan, alohida davlatlar tomonidan global iqtisodiy maydonda yanada qulayroq pozitsiyalarni egallashga intilish mavjud.

Rivojlangan mamlakatlar sanoat elektronikasi va axborot texnologiyalari mahsulotlarini eksport qilishda o'zlarining yetakchi o'rinlarini saqlab kelmoqdalar, jumladan, ma'lumotlarni avtomatik qayta ishlash uskunalari, ehtiyot qismlar va aksessuarlar, telekommunikatsiya uskunalari va qismlari, yarim o'tkazgichli qurilmalar va elektron mikrosxemalar. Ushbu mahsulotlarning o'sish sur'atlari jahon savdosida eksport tovarlarining boshqa asosiy guruhlari uchun eng muhim va shunga o'xshash ko'rsatkichlardan yuqori bo'ldi. Rivojlangan mamlakatlar orasida ushbu tovarlar guruhining asosiy eksportchilari AQSh va Yaponiya bo'lib qolmoqda, ammo 2000-yillarda ularni XXR quvib o'tdi.

Rivojlangan davlatlarning jahon bozorlaridagi o'rinlari tahlili shuni ko'rsatadiki, ularning iqtisodiyotining baynalmilallashuvi kuchaygan, ko'plab tarmoqlarda zamonaviy tovar va xizmatlar bozorlaridagi o'rinlari hal qiluvchi bo'lib qolmoqda.

Rivojlanayotgan mamlakatlarning sanoat va xomashyo mahsulotlarining raqobatbardoshligi mahsulot birligiga o'zgaruvchan kapital (mehnat) xarajatlarining kam bo'lishiga asoslanadi. Ish haqining pastligi mahsulotlarning jahon bozorlarida raqobatbardoshligini saqlab qolishga yordam beradi, lekin o'z-o'zidan ichki bozorda xarid qobiliyatini ushlab turish orqali iqtisodiy o'sishga to'sqinlik qiladi.

Rivojlanayotgan bozor davlatlarining jahon iste'mol tovarlari ishlab chiqarishdagi ulushi oshdi. Xitoyni hisobga olmaganda, ular jahon oziq-ovqat ishlab chiqarishining 25 foizini, ichimliklarning 30 foizini va tamaki mahsulotlarining 48,4 foizini tashkil qiladi. Yengil sanoat ishlab chiqarishida chet davlatlar ulushi jahon mahsulotining 40% dan oshdi (gazlamalar – 43,6%; kiyim-kechaklar – 40,6%; charm, charm buyumlar, poyabzallar – 43,5%).

Umumiy iqtisodiy darajaga muvofiq rivojlanayotgan mamlakatlarda transport va kommunikatsiyalar rivojlanmoqda. Transport global yuk aylanmasining 20% dan ortig'ini tashkil qiladi. Bu davlatlar guruhi jahon savdo flotining qariyb 30% ni nazorat qiladi. Eng yirik yuk tashish mamlakati - XXR. Biroq, boshqa transport turlari kam rivojlangan.

Jahon chekkasidagi mamlakatlarda savdoning o'sish sur'ati rivojlangan mamlakatlarnikidan yuqoriligicha qolmoqda. Tashqi savdo aylanmasining sanoat quyi tizimiga nisbatan yuqori sur'atlari rivojlanayotgan mamlakatlarning jahon tovar eksporti va importidagi mavqeini mustahkamladi. Ularning jahon eksportidagi ulushi 2012 yilda 30,8 foizni tashkil etdi (2000 yil - 24,8 foiz).

Rivojlanayotgan mamlakatlar bilim talab qiladigan mahsulotlarning nisbatan kichik qismini sotib oladi. Ular nazorat-o'lchash asboblari, sanoat uskunalari va umumiy elektron uskunalarining jahon importining taxminan 10% ni tashkil qiladi. Yuqori texnologiyali uskunalarining global iste'molida past ulush. Bu esa ushbu guruh xalq xo'jaligida ishlab chiqarishni mexanizatsiyalash yetarli darajada rivojlanmaganligini ko'rsatadi.

Yangi texnologiyalar oqimi yirik sanoatlashgan mamlakatlarda - Xitoy, Braziliya, Indoneziya, Meksika, shuningdek, Argentina, Malayziya, Tailandda sho'ba korxonalari orqali ham, davlat birlashmalarining litsenziya bitimlari orqali ham to'plangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. “O‘zbekiston — 2030” strategiyasini “Atrof-muhitni asrash va “yashil iqtisodiyot” yilida amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 30-yanvardagi PF-16-son Farmoni.

2. O‘zbekiston Respublikasining “Raqobat to‘g‘risida”gi Qonuni. (03.07.2023) // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 03.07.2023-y., 03/23/850/0439-son.

3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 4-oktabrdagi "Mahsulotlarni eksport qilishda tashish xarajatlarining bir qismini kompensatsiya qilish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida" gi Qarori. (09.02.2022) // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 04.10.2021-y., 09/21/618/0937-son; 06.08.2022-y., 09/22/431/0716-son

4. Boltaboev M.R, Qosimova M.S, Ergashxodjaeva SH.J, G'oyibnazarov B.K, Samadov A.N, Otajonov SH. Kichik biznes va tadbirkorlik. O'quv qo'llanma. -T.: Iqtisodiyot, 2012. -289 bet.

5. Яхшиева М.Т. Нозирги заман рақобат назарияси: Ўқув қўлланма. – Т.: ДИУ, 2019. – 280 бет.

6. Портер М. Международная конкуренция: конкурентные преимущества стран. М.: Международные отношения, 1993. 896 с.;

7. С.А. Туменова. Региональная конкурентоспособность в новой экономике: концепции, методы, модели. – Налчик: Издательство КБНЦ РАН, 2019. – 200 с. 66-с;

8. K.Sirojiddinov. Tajibaev K.Q.. Problems Ensuring the Competitiveness of Small Business in Uzbekistan. Academic Journal of Digital Economics and Stability Volume 9, 2021

9. Kenjayev I.E., Тажибаев К.Қ. Mechanisms to increase the competitiveness of small businesses. Turkish Journal of Physiotherapy and Rehabilitation; 32(3) ISSN 2651-4451 | e-ISSN 2651-446X

SIRKULAR IQTISODIYOTDA MAISHIY CHIQINDILARNI KLASSTER USULIDA QAYTA ISHLASHNING IQTISODIY MEXANIZMLARI

G'aniyev Muhammadjon Xalilovich
Namangan davlat texnika universiteti
"Iqtisodiyot" kafedrası dotsenti
tel: (+99899)461-28-02
Ganiyevmuhammadjon@mail.ru

Annotatsiya. Mazkur maqola jahon iqtisodiy taraqqiyotida tub o'zgarishlarga xizmat qiluvchi, iqlim o'zgarishlari, atrof-muhit ifloslanishi, suv taqchilligi kabi muammolarning muayyan yechimi bo'lgan sirkulyar iqtisodiyotning rivojlantirish tendensiyalari, shuningdek, tovarlar, materiallarni iloji boricha uzoq vaqt davomida ishlatish orqali chiqindilarni minimallashtirishga qaratilgan iqtisodiy tizim tahlil qilingan.

Kalit so'zlar. yashil iqtisodiyot, sirkulyar iqtisodiyot, ekologiya, ekotadbirkorlik, energobalans, iqlim o'zgarishi, yopiq sikl. Chiqindilarni qayta ishlash, klaster usuli.

Kirish. Bugungi kunda resurs tejovchi va ekologik xavfsiz iqtisodiyotni jadal rivojlantirish jahonda bo'lgani kabi davlatimiz iqtisodiy siyosatining tarkibiy qismiga aylangan. Bu maqsadga erishishda "yashil iqtisodiyot" milliy iqtisodiyotning energiya manbalarini tubdan o'zgarishiga, iqtisodiyot tarmoqlarida raqobatbardosh muhitni shakllanishiga imkon beradi. "Yashil iqtisodiyot"- bu ertangi kun iqtisodiyoti va aynan u XXI asr taraqqiyotining iqtisodiy asosi hisoblanadi. Boisi muqobil energiyadan foydalanish iqtisodiyotni arzon xom-ashyo bilan ta'minlaydi, "yashil" o'sish iqtisodiy o'sish va rivojlanishni rag'batlantirishni anglatadi, bunda tabiiy aktivlar saqlanadi va resurslar va ekotizim xizmatlari uzluksiz taqdim etiladi. Bizning farovonligimiz ularga bog'liq⁵⁹. Bu borada mamlakatimiz Prezidenti Oliy Majlis Qonunchilik palatasining

⁵⁹ Исаджанов А.А. "Яшил иқтисодиёт": хусусиятлари ва ривожланиш омиллари. // "Иқтисодиёт ва таълим" журнали, 2020 йил, №1, 12-18 б

navbatdagi majlisida 2025 yilni yurtimizda “Atrof-muhitni asrash va “yashil” iqtisodiyot yili” deb e’lon qilganligi ona tabiatni asrab-avaylash, ekologik barqarorlikni ta’minlashga qaratilgan e’tiborning amaldagi ifodasi bo’ldi.

Asosiy qism: Sanoatning rivojlanishi, energiya resurslariga bo’lgan talabning kun sayin ortishi, tabiatni munosabatning o’zgargani iqlim o’zgarishlari, atrof-muhit ifloslanishi, suv taqchilligi kabi muammolarni ko’ndalang qo’ymoqda. Bu kabi muammlarni yechimi sifatida dunyoda sirkulyar iqtisodiyotni barpo etish deb qaralmoqda. Sirkulyar iqtisodiyot-bu tabiiy resurslardan foydalanishni kamaytirish va tovarlar, materiallarni iloji boricha uzoq vaqt davomida ishlatish orqali chiqindilarni minimallashtirishga qaratilgan iqtisodiy tizimdir⁶⁰. Bu iqtisodiy modelda ishlab chiqarishdan chiqarilgan chiqindilar to’liq qayta ishlanadi. Bunda chiqindisiz texnologiyalardan foydalaniladi. Chiqindilar chiqishining minimallashtirish choralarini belgilash orqali ekologik vaziyat barqarorlashtiriladi. Bu termin Yevropa davlatlaridan dastlab yopiq siklli iqtisodiyot nomi bilan keng tarqalgan. Bu model ingliz olimlari asarlarida aylanma iqtisodiyot sifatida ham talqin etilgan (Kenneth Boulding “The Economics of the Coming Spaceship Earth”) Buyuk Britaniyada keng tarqalgan bo’lsada, asosan Shveysariyalik me’mor Valter R. Stal tomonidan tamal toshi qo’yilgan. U sanoatlashgan iqtisodiyot davrida tovarlarning umrini uzaytirish, qayta ishlash, to’ldirish, qayta dasturlash, texnologiyak modernizatsiya qilish g’oyasini targ’ib qildi va “Mahsulot sifati instituti”ga asos soldi. Valter R. Stal 1989 yilda Rim klubidagi “Boylik va farovonlik” bo’yicha hisobotida iqtisodiy o’sish umumiy qabul qilingan xom-ashyo chegaralarida bo’lishi kerakligini, ekologik omillarga asoslangan iqtisodiy o’sishning yangi turini taklif etdi⁶¹. Iqtisodi o’sishning yangi turi - sirkulyar iqtisodiyot bo’lib, atrof-muhit ifloslanishini oldini olish, resurslarni tejash, biologik xilma-xillikni asrash, ishlab chiqarish va iste’mol qilishning barqaror modellarini yaratish, iqlim o’zgarishlariga qarshi kurashish, ushbu yo’nalishlarda innovatsiyalarni tadbiq etish, sohada kichik biznesni rivojlantirish va yangi ish o’rinlarini yaratish imkoniyatlari bilan ajralib turadi.

Jahon iqtisodiyotining jadal rivojlanishi bilan butun dunyoda chiqindilarni hosil bo’lish sur’ati yil sayin oshib bormoqda. Dunyo bo’yicha 2020 yilda 2, 24 milliard tonna qattiq chiqindi hosil bo’lgan holda, uning bor-yo’g’i 17 foizi qayta ishlangan. Aholining tez sur’atlar bilan o’sishi va urbanizatsiya, sanoatlashuv jarayonlari tufayli 2050 yilga borib yillik chiqindilarning hajmi 3,88 milliard tonnaga yetishi, 2020 yilga nisbatan 73 foizga ortishi kutilmoqda. Bunday “o’sish” aksariyat rivojlangan davlatlarni tashvishga solayotgani tabiiy jarayon bo’lib, ular siklli iqtisodiyotga o’tishga intilmoqdalar. Masalan, Niderlandiya 2030 yilga borib resurslardan foydalanishni 50 foizga kamaytirish va 2050 yilgacha chiqindilarsiz yopiq siklli iqtisodiyotga o’tishni rejalashtirgan bo’lsa, Fransiyada to’liq 100 foiz siklli iqtisodiyotga o’tishning “yo’l xaritasi” ishlab chiqilgan. Yaponiyada “mottainai” harakati mavjud bo’lib, tarjimai “uni to’liq ishlatmaguncha tashlamang” degan ma’noni bildiradi. Bir marta ishlatiladigan idish va paketlardan voz kechish bo’yicha targ’ibot allaqachon xukumat darajasiga ko’tarilgan⁶².

Mamlakatimizda ekologik tadbirkorlik faoliyatining ajralmas qismi bo’lgan chiqindilarni qayta ishlash va sirkulyar iqtisodiyotni rivojlantirishda, birinchidan, sanoat ishlab chiqarish, chiqindilarni qayta ishlash texnologiyasidan foydalanish va mavjudlarini takomillashtirish, ikkinchidan, chiqindilarni qayta ishlash va resurslardan uzoq foydalanishni, ijaraga, lizingga berish, foydalanilmayotgan hamda qarovsiz qolgan ashyolarni boshqalarga foydalanishga berish, uchinchidan, ikkilamchi xomashyoni olish,

⁶⁰<https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/099052024074541821/p17087013122bf0b01b9801cc174cff7c72>

⁶¹ https://en.wikipedia.org/wiki/Walter_R._Stahel

⁶² <https://yuz.uz/news/yopiq-tsiklli-iqtisodiyotning-afzalliklari-nimada>

jamlash va qayta ishlashni yanada rag‘batlantirish zarur bo‘ladi. Qolaversa, qattiq maishiy chiqindilar hosil bo‘lishining yillik hajmi mamlakatimizda 14–14,5 million tonnani tashkil etishi bashorat qilinmoqda. Aholi sonining o‘rtacha 1,5 foizga ko‘payishi hisobga olinganda esa, ushbu ko‘rsatkich 2028 yilga borib 16–16,7 million tonnaga yetishi mumkin ekan⁶³.

Hozirgi kunda ushbu chiqindilarning atigi 14 foizi (2025 yil 1 yanvar holatiga) qayta ishlanmoqda. Shu bois, qattiq maishiy chiqindilarning hosil bo‘lishini kamaytirish va mahsulotlardan takroran foydalanish yoki ularni qayta ishlash uchun zarur chora-tadbirlar ko‘rilmoqda. Ayni vaqtda respublika hududida umumiy quvvati yiliga 894 ming tonna qattiq maishiy chiqindilarni qayta ishlaydigan 183 ta korxona, shu jumladan 72 ta polimer plyonka va plastmassani, 65 ta qog‘oz va karton buyumlarini, 17 ta shina va rezinotexnika buyumlarini, 10 ta metallni, 6 ta shishani, 2 ta moy va to‘qimachilik sanoati chiqindilarini, 11 ta boshqa chiqindilarni qayta ishlash korxonalari⁶⁴ faoliyat olib borsada, ekotadbirkorlik sub’ektlari soni oldingi yilga nisbatan qisqargan. 2023 yilda maishiy chiqindilarni qayta ishlovchi tadbirkorlik sub’ektlari soni 256 tani tashkil etib, ularning chiqindilarni qayta ishlash quvvati 4 924 195,1 tonnani tashkil etgan. Qayta ishlangan maishiy chiqindilar miqdori 2 208 235,4 tonnani yoki 32,4 foizni tashkil qilgan. Chiqindilarni qayta ishlash orqali ularni yangi mahsulotlarga aylantirildi yoki xom-ashyo holatga keltiriladi. Masalan, plastmassa, metall, qog‘oz, shishar va boshqa materiallar qayta ishlanishi mumkin. Bu jarayon atrof-muhitga zarar keltirishni kamaytirib, energiya sarfini qisqartirishga ham yordam beradi. Chiqindilarni qayta ishlash katta daromad manbai, xom-ashyosi bepul bo‘lgan, katta imkoniyatlarga ega bo‘lgan biznes sohasi bo‘lsada, ammo bir qator sabablarga ko‘ra oddiy tadbirkorlar bu sohaga kamroq qiziqmoqdalar.

Ayni vaqtda ekotadbirkorlik sub’ektlari budjet mablag‘lari, xususiyl tadbirkorlik sub’ektlari mablag‘lari hamda xorijiy banklari kompaniyalar tomonidan moliyalashtirilmoqda. Jumladan, Osiyo taraqqiyot banki ishtirokida umumiy budjeti 92,25 mln AQSh dollari miqdoriga teng bo‘lgan “Toshkent shahrida qattiq maishiy chiqindilarni boshqarish” loyihasini amalga oshirish: Osiyo taraqqiyot bankining qarz mablag‘lari - 69 mln AQSh dollari, O‘zbekiston Respublikasining bojxona va soliq imtiyozlari ko‘rinishidagi ulushi - 5,82 mln AQSh dollari va “Maxsustrans” davlat unitar korxonalari mablag‘lari - 17,43 mln AQSh dollari;

Fransiya taraqqiyot agentligi ishtirokida umumiy budjeti 37,1 mln AQSh dollari miqdoriga teng bo‘lgan «Samarqand shahrida qattiq maishiy chiqindilarni boshqarishni modernizatsiya qilish» loyihasini amalga oshirish: Mazkur agentlikning imtiyozli kreditlari — 23,5 mln yevro, Yevropa Ittifoqi investitsiya jamg‘armasining Markaziy Osiyo uchun grant mablag‘lari — 8 mln yevro, O‘zbekiston Respublikasining 5,6 mln yevroga teng, shu jumladan 3,2 mln yevro miqdoridagi bojxona va soliq imtiyozlari ko‘rinishidagi ulushi;

“Sejin G&E Co., Ltd” kompaniyasi (Koreya Respublikasi) ishtirokida 55 mln AQSh dollari miqdoridagi to‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiya mablag‘larini jalb qilgan holda «Toshkent viloyatining “Ohangaron” va “Maydontol” maishiy chiqindilar poligonlarida hosil bo‘ladigan chiqindi gazini qayta ishlash hisobiga elektr energiyasi ishlab chiqarish» kabi o‘nlab moliyaviy loyihalarni aytish mumkin. Namangan viloyatida tadbirkor Faxriddin Ibragimov esa 7 million 800 ming dollar sarmoya kiritmoqda. Ushbu mablag‘ hisobidan 80 ta chiqindi tashuvchi maxsus texnika, 2 saralash va 2 qayta ishlash uskunasi, 150 chiqindi konteyneri xarid qilish rejalashtirilgan. Korxonada 3 chiqindilarni qayta

⁶³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 17 апрелдаги ПК-4291-сон “2019 — 2028 йиллар даврида Ўзбекистон Республикасида қаттиқ маиший чиқиндилар билан боғлиқ ишларни амалга ошириш стратегияси” (1-илова, 2-боб)

⁶⁴ <https://lex.uz/docs/4291729>

yuklash stansiyasi qurib ishga tushiriladi. Chiqindilarni qayta ishlash darajasini 38 foizga yetkazishga erishiladi va 796 yangi ish o'rni yaratiladi⁶⁵.

Bugungi kunda aksariyat rivojlangan mamlatlarda chiqindilarni qayta ishlash klaster usulida olib borilib, davlat sherikchilik va yakka tadbirkorlar tomonidan amalga oshirilmoqda. Klasterning mohiyati shuki, uning tarkibida chiqindilarni yig'ish, jamlash, saralashdan tortib, ikkilamchi mahsulot vujudga kelishi va uni sotishgacha bo'lgan jarayonda bitta yaxlit jamoada amalga oshiriladi. Natijada tannarx pasayadi va ko'proq foyda olish imkoni yuzaga keladi. Shu boisdan ekotadbirkorlikda, xususan chiqindilarni qayta ishlash korxonalarida klaster usulidan foydalanish zarur. Biroq mamlakatimizda chiqindilarni qayta ishlash faoliyati bosqichlari alohidalashgan. Chiqindilarni to'plash va turlarga ajratish bilan alohida tadbirkor, tashish, qayta ishlash jarayonlari bilan esa boshqa tadbirkorlar shug'ullanmoqdalar. Bu esa ortiqcha xarajatlarga sabab bo'lib, zamonaviy innovatsiyalarni amaliyotga joriy etish imkoniyatini cheklamoqda.

Sanoat tarmoqlarida 2017 yildan boshlab innovatsion rivojlantirishning yangi tizimi, raqobatda ustunlikni ta'minlashning asosiy yo'nalishi sifatida belgilanayotgan-sanoat klasterlarini shakllantirishga jiddiy e'tibor qaratila boshlandi. Mazkur yo'nalish ishlab chiqarishini modernizatsiyalash va diversifikatsiya qilish, hom-ashyoni samarali qayta ishlash asosida qo'shilgan qiymat yaratishning innovatsion yo'nalishidir. Qisqa davr mobaynida (2017-2021 yillar) klaster usulida faoliyat yuritish o'zining ijobiy tomonlarini ko'rsatdi, energiya tejaydigan texnika va texnologiyalarni joriy etish, zamonaviy korxonalarni barpo etish va yuqori qo'shilgan qiymatga ega tayyor mahsulot ishlab chiqarish imkoniyatlari yaratildi. Biroq chiqindilarni qayta ishlashda jarayonida klaster tuzilmalarini samarali boshqarish mexanizmlari yaratish borasida yetarlicha ilmiy tadqiqotlar ham amaliy ishlar amalga oshirilmadi.

Klaster strategiyasi uzoq muddatli strategiya hisoblanganligi uchun iqtisodiy samaraga qisqa davrda erishmaydi. Asosiy muammo klaster ishtirokchilarning o'zaro munosabatlarini nafaqat qonuniy balki munfaatli munosabatlarni ta'minlaydigan metodologik yondashuvlar ham zarur. Kuchli klaster - bu o'zini o'zini-o'zi ta'minlaydigan, tashqi muhit va raqobatbar muhitiga chidamli, jadal rivojlanayotgan klaster hisoblanadi. Bunday klaster jahon bozorida yuqori raqobatdosh bo'ladi⁶⁶.

Iqtisodiy adabiyotlarda klasterlarga raqobatni ta'minlovchi, ustunlik beruvchi yo'nalish sifatida baholanadi. Bu borada Amerika olimlari M. Porterning "Raqobatda ustunlik nazariyasi"⁶⁷, M. Enrayt, S. Rezenfeld, P. Maskell va M. Lorensenning "Mintaqaviy klasterlar konsepsiyasi"⁶⁸ kabi nazariyalar yaratilgan. Ayniqsa, klaster-geografik nuqtai nazardan qo'shni bo'lgan, o'zaro bog'liq korxonalar (ishlab chiqaruvchilar, mahsulot yetkazib beruvchilar va hakoza) hamda ularga aloqador xizmatlarni ko'rsatib, ma'lum sohada faoliyat yurituvchi tashkilotlar (ta'lim muassasalari, davlat boshqaruv idoralari, infratuzilmali kompaniyalar) guruhi⁶⁹, deb hisoblanishi bizningcha, ekotadbirkorlik faoliyatiga ham tegishlidir.

Chiqindilarni qayta ishlash klasterida birinchidan, xo'jalik yurituvchi sub'ektlar mintaqada va hududda bir xil bo'lishi, ikkinchidan, xo'jalik sub'ektlari o'rtasida kooperatsiya, o'zaro raqobatga asoslangan aloqalar klasterni shakllantiruvchi asosiy

⁶⁵ <https://uza.uz/uz/posts/namanganda-chiqindini-qayta-ishlash-klasteri-tashkil-etildi>

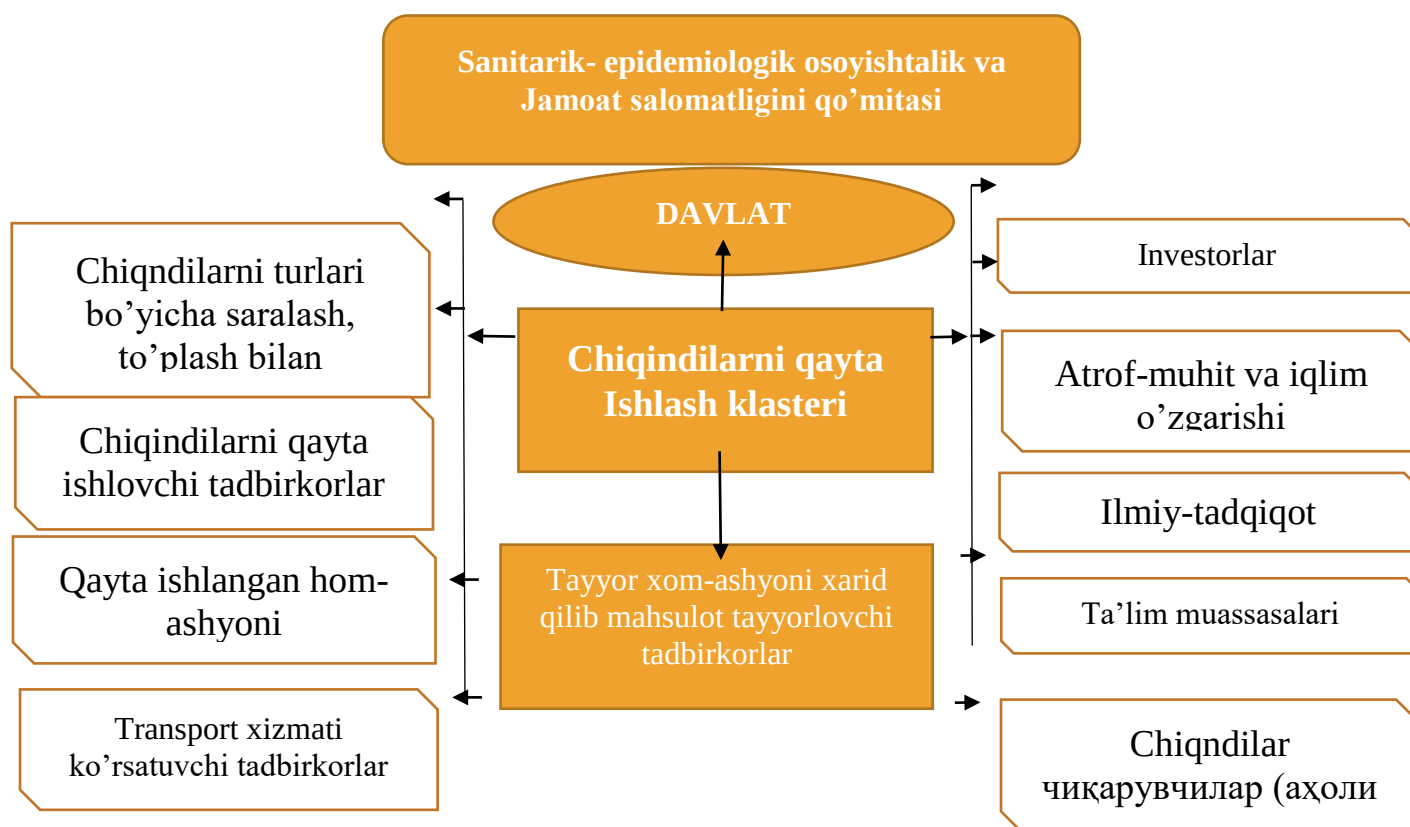
⁶⁶ Хакимов З.А. Саноат кластерлари самарадорлигини таъминловчи омиллар тизими. "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" (Economics and Innovative Technologies) ilmiy elektron jurnali 215 <http://iqtisodiyot.tsue.uz>. 2022 йил №1, 216-б

⁶⁷ Портер М. Международная конкуренция. - М.: Международные отношения, 1993. С. 51,

⁶⁸ Enright M. Regional Clusters and Economic Development: A Research Agenda, in Staber, U., Schaefer, N. and Sharma, B., (Eds.) "Business Networks: Prospects for Regional Development, Berlin": Walter de Gruyter, pp. 190- 213.

⁶⁹ Ахмаджон Солиев, Зиёдулла Ҳакимов. "Кластер" назарияси ва уни амалиётда қўллаётган мамлакатлар тажрибасидан Наманган вилоятида фойдаланиш имкониятлари. BIZNES - ЭКСПЕРТ 1 ((73)-2014), 6

belgilar hisoblanadi. Chiqindilarni qayta ishlash klasteri foydalanilayotgan resurslari kategoriyasi bo'yicha chiqindilarni shakllantirish va ishlab chiqarish hamda iste'mol chiqindilarini boshqarish bo'yicha me'yorlar umumiyliги tamoyili asosida ajratiladi. Bu yerda chiqindilarni qayta ishlash mumkin bo'lgan va qayta ishlanmaydigan chiqindilarga ajratish muhim o'rin tutadi. Zamonaviy texnologiyalar darajasida qayta ishlanishi mumkin bo'lmagan chiqindilar esa ko'mish uchun poligonlarga yuboriladi. Resurstejovchi, zamonaviy texnologiyalar yordamida ikkilamchi xomashyo qayta ishlash va undan foyda olish muayyan muddatlarni talab qiladi.

1-rasm. Chiqindilarni qayta ishlash klasteri ishtirokchilarining tarkibiy tuzilishi

Klaster ichida kichik bo'limlar yanada kichikroq bo'linmalarga ajratilishi mumkin. Har bir ajratilgan bo'lim yuqorida keltirilgan klaster xususiyatlariga mos kelishi kerak, shu bilan birga ajratilgan kichik bo'lim muayyan xususiyatlar va vazifalarga asoslanadi 1-rasm.

Chiqindilarni qayta ishlash klasterlarning ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligi uning ishtirokchilari yo'nalishlari bo'yicha taqsimlanadi:

-klaster ichidagi o‘zaro aloqalarni mustahkamlanishi, raqobatda yangi imkoniyatlarni paydo bo‘lishiga olib keladi⁷⁰;

-chiqindilarning turlari, jylashuvi, qayta ishlangan chiqindilar xaridi va boshqa bozorga oid tezkor axborot almashinuvi yuzaga keladi, sohada oid yangiliklar aniq tarqalishiga erishiladi;

Ilmiy tadqiqotlarni rag‘batlantirish orqali erishilgan texnologiyalarni qisqa muddatlarda joriy etilishi ta‘minlanadi.

Chiqindilarni qayta ishlash klasteri faoliyati uzluksizligini ta‘minlashda “resurs” tamoyili asosiy o‘rinni egallaydi. Chiqindilar- klasterlarning xom ashyo manbai sifatida qaraladi. Bu yerda viloyat, tuman, shaharcha darajasida chiqindilar klasterining resurs zahirasi hajmini aniqlash asosiy vazifaga aylanadi.

Xulosa va takliflar: Bizningcha, chiqindilarni qayta ishlash klasterlari quyidagi darajalarda shakllantirish maqsadga muvofiq:

Birinchi daraja. Bu darajaga qishloq, shaharcha, tuman va viloyat miqyosida chiqindilarni shakllantiruvchi barcha asosiy tashkilotlar kiradi. Chiqindilar qayta ishlash klasteriga chiqindilarni yetkazib beruvchi korxonalar va aholining iste‘mol chiqindilari jamlanadigan joylarni qamrab oladi.

Ikkinchi daraja - bu chiqindilar bilan bog‘liq xizmatlar ko‘rsatadigan sub‘ektlar, chiqindilarni yig‘ish, saralash, turlarga ajratish, transport va ikkilamchi xomashyoni qayta ishlash ishlarini amalga oshiruvchi tadbirkorlar, foydali mahsulot ishlab chiqarish bilan bog‘liq turli xil ilmiy-tadqiqot va loyihalash ishlarini o‘tkazadigan muassasalar kiradi. Ular chiqindilarni ikkilamchi resurs sifatida samarali foydalanish texnologiyalari va logistika sxemalarini yaratish bo‘yicha ishlaydi.

Uchinchi daraja - bu ijtimoiy-iqtisodiy infratuzilma va boshqa infratuzilma. Ularga quyidagilar kiradi: ma‘muriy resurslar, bank resurslari, inson resurslari (kadrlar, har xil faoliyat turlari bo‘yicha xodimlar, kerakli malakaga ega mutaxassislar tayyorlash); jismoniy va texnologik infratuzilma (transport infratuzilmasi, yo‘l tarmoqlari, kommunikatsiya va jihozlar, texnoparkning mavjudligi va boshqalar).

Chiqindilar qayta ishlashda klasterli yondashuvning ayrim elementlarini shakllantirish jarayoni, tarmoqlar bo‘yicha jumladan, uglevodorodlar qazib olish jarayonida burg‘ilash chiqindilarini boshqarish va uning texnik-iqtisodiy asoslash bir-biridan farqlanishi mumkin. Natijada maishiy chiqindilarni ma‘lum kategoriyalar va turlarga ajratish, ularning kimyoviy xossalari va qayta ishlash jarayoniga qarab guruhlash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Isadjanov A.A. “Yashil iqtisodiyot”: xususiyatlari va rivojlanish omillari. // “Iqtisodiyot va ta‘lim” jurnali, 2020 yil, №1, 12-18 b.

2. <https://kun.uz/kr/news/2025/01/23/senat-raisi-iqtisodiyotni-iqlim-ozgarishiga-moslashtirish-zarur>

3. <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail>

4. https://en.wikipedia.org/wiki/Walter_R._Stahel

5. <https://yuz.uz/news/yopiq-tsikli-iqtisodiyotning-afzalliklari-nimada>

6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 17 apreldagi PQ-4291-son “2019 — 2028 yillar davrida O‘zbekiston Respublikasida qattiq maishiy chiqindilar bilan bog‘liq ishlarni amalga oshirish strategiyasi” (1-ilova, 2-bob)

7. <https://lex.uz/docs/4291729>

⁷⁰ Шахобов Х.М. Тадбиркорлик субъектлари фаолиятини кластер асосида ташкил этиш ва ривожлантириш истикболлари. Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. Н, 2024 йил, 14-б

8. <https://uza.uz/uz/posts/namanganda-chiqindini-qayta-ishlash-klasteri-tashkil-etildi>
9. https://uza.uz/uz/posts/jurnalistlar-maishiy-chiqindilarni-qayta-ishlash-klasteri-faoliyati-bilan-tanishdi_260596
10. Hakimov Z.A. Sanoat klasterlari samaradorligini ta'minlovchi omillar tizimi. "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" (Economics and Innovative Technologies) ilmiy elektron jurnali 215 <http://iqtisodiyot.tsue.uz>. 2022 yil №1, 216-b
11. Porter M. Mejdunarodnaya konkurensiya. - M.: Mejdunarodnye otnosheniya, 1993. S. 51,
12. Enright M. Regional Clusters and Economic Development: A Research Agenda, in Staber, U., Schaefer, N. and Sharma, B., (Eds.) "Business Networks: Prospects for Regional Development, Berlin": Walter de Gruyter, pp. 190- 213.
13. Ahmadjon Soliyev, Ziyodulla Hakimov. "Klaster" nazariyasi va uni amaliyotda qo'llayotgan mamlakatlar tajribasidan Namangan viloyatida foydalanish imkoniyatlari. BIZNES - EKSPYERT 1 ((73)-2014), 6
14. Shaxobov X.M. Tadbirkorlik sub'ektlari faoliyatini klaster asosida tashkil etish va rivojlantirish istiqbollari. Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. N, 2024 yil, 14-b

УДК 330.15:504.062(100)

ЗЕЛЕНАЯ ЭКОНОМИКА КАК ФАКТОР УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ: МИРОВОЙ ОПЫТ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Шатохина Светлана Юрьевна
старший преподаватель

Ташкентского государственного экономического университета

Аннотация: статья посвящена анализу роли зеленой экономики в обеспечении устойчивого развития на глобальном уровне. Рассматриваются ключевые принципы зеленой экономики, ее взаимосвязь с экологической, социальной и экономической устойчивостью. На основе международного опыта выделяются успешные практики перехода к экологически ориентированной модели роста, а также систематизируются основные проблемы, с которыми сталкиваются страны в процессе трансформации. Особое внимание уделено перспективам интеграции зеленых подходов в стратегическое планирование, а также значению международного сотрудничества и инновационных технологий.

Ключевые слова: зеленая экономика, устойчивое развитие, экологическая трансформация, международный опыт, зеленые технологии, экологизация экономики.

Современный этап развития стран характеризуется нарастанием экологических и климатических проблем, требующих переосмысления традиционных моделей экономического роста. В условиях обострения последствий глобального потепления, истощения природных ресурсов и роста социального неравенства, переход к зеленой экономике становится ключевым направлением устойчивого развития. Концепция зеленой экономики, основанная на интеграции экологических, социальных и экономических целей, приобретает все большее значение в стратегических документах международных организаций, национальных программах развития и корпоративной политике.

Во многих странах мира предпринимаются активные шаги по внедрению механизмов экологизации экономики, например, стимулируется развитие возобновляемой энергетики, циркулярной экономики, экологически чистых производств и зеленых финансов. Однако темпы и формы этого перехода существенно различаются в зависимости от уровня экономического развития, институциональной зрелости и природно-ресурсного потенциала конкретных государств.

Цель данной статьи в том чтобы провести анализ мирового опыта перехода к зеленой экономике, выявить ее роль в обеспечении устойчивого развития и определить перспективные направления для дальнейшей трансформации экономических систем. В центре внимания – как положительные примеры адаптации зеленой экономики, так и системные барьеры, сдерживающие ее реализацию в различных странах.

Понятие зеленой экономики получило широкое распространение после доклада Программы ООН по окружающей среде (ЮНЕП) «Towards a Green Economy», в котором подчеркивалась необходимость перехода к модели экономического роста, обеспечивающей снижение экологических рисков и повышение социального благополучия [1, с. 12]. Согласно ЮНЕП, зеленая экономика должна содействовать сокращению выбросов парниковых газов, увеличению эффективности использования ресурсов и созданию новых рабочих мест в экологически ориентированных секторах [1, с. 34].

Согласно исследованиям Пирса, Барбизера и Маркандо, зеленая экономика представляет собой экономику, которая не разрушает природные основы жизни и ориентирована на долгосрочную устойчивость [2, с. 45]. В более поздних трудах подчеркивается необходимость системного подхода к интеграции экологических параметров в экономическую политику, включая налоговые реформы, бюджетное стимулирование и развитие зеленых инвестиций [3, с. 102].

Мировой опыт показывает, что страны с различным уровнем экономического развития реализуют зеленую активность по-разному. Например, Европейский союз активно внедряет механизмы «Зеленого курса» (Green Deal), направленные на климатическую нейтральность к 2050 году [4, с. 8], в то время как развивающиеся страны сталкиваются с ограничениями институционального и финансового характера, требующими международной поддержки [5, с. 65].

Ряд авторов акцентирует внимание на роли инноваций и цифровых технологий как катализаторов зеленой трансформации, особенно в сферах умного энергопотребления, транспорта и городской инфраструктуры [6, с. 91]. Также актуальным остается вопрос оценки эффективности зеленой политики, что требует применения индикаторов устойчивого развития, разработанных, в том числе, ООН и Всемирным банком [7, с. 57].

Таким образом, обобщение теоретических подходов и международного опыта свидетельствует о множественности моделей перехода к зеленой экономике, различающихся по глубине, темпам и механизмам реализации. Это обуславливает необходимость комплексной методологической базы, позволяющей проводить сопоставительный анализ и выявлять ключевые факторы, влияющие на устойчивость переходных процессов в разных странах.

В рамках данной статьи используется сочетание сравнительно-аналитического, структурно-функционального и системного подходов. Сравнительно-аналитический подход применен для изучения стратегий и механизмов реализации зеленой экономики в ряде стран с разным уровнем экономического развития, включая государства Европейского союза, Китай, Южную Корею, а также страны СНГ. Это позволило выявить как универсальные, так и уникальные черты национальных стратегий.

Структурно-функциональный подход используется для анализа взаимосвязей между экологическими, экономическими и социальными параметрами устойчивого развития. В частности, рассматриваются механизмы государственной поддержки зеленых инициатив, роль институциональной среды, уровень развития инфраструктуры и наличие «зеленых» технологий.

Системный подход обеспечил комплексное рассмотрение зеленой экономики как части более широкой системы устойчивого развития, охватывающей цели в области климата, энергоперехода, занятости и инноваций. Для количественной оценки использовались открытые статистические данные международных организаций (UNEP, Всемирный банк), а также индикаторы устойчивости и индексы зеленого роста, включая:

- индекс зеленого роста OECD (Green Growth Indicators);
- индекс экологической результативности (Environmental Performance Index - EPI);
- индекс устойчивого развития (SDG Index).

Кроме того, для оценки перспектив внедрения зеленой экономики в развивающихся странах использовались элементы SWOT-анализа, что позволило структурировать сильные и слабые стороны, а также внешние возможности и угрозы зеленой трансформации.

На современном этапе страны мира демонстрируют разнообразные подходы к реализации зеленой экономики, отражающие их социально-экономические условия, уровень институционального развития и приоритеты государственной политики. Анализ успешных примеров позволяет выделить несколько типовых моделей, на основании которых можно формировать рекомендации для других государств, находящихся на начальной стадии экологической трансформации.

Европейский союз выступает пионером в области зеленой трансформации, запустив в 2019 году стратегию European Green Deal, цель которой – достижение климатической нейтральности к 2050 году [4, с. 6]. Особое внимание уделяется декарбонизации промышленности, развитию возобновляемой энергетики, сокращению углеродного следа и внедрению принципов циркулярной экономики. Государства-члены ЕС активно используют механизмы зеленого финансирования, налоговые стимулы, а также нормативное регулирование в сфере экологии и устойчивого развития.

Китай, в свою очередь, реализует модель «экологической цивилизации», включающую в себя жесткий экологический контроль, массовое развитие зеленых технологий и инвестиции в устойчивую инфраструктуру. Согласно официальным данным, в 2021 году доля возобновляемых источников энергии в энергобалансе Китая составила более 30%, при этом страна является лидером по производству солнечных панелей и электромобилей [1, с. 215]. Важную роль в стратегии Китая играет государственное планирование, включая экологические показатели в национальные программы.

Южная Корея предлагает пример так называемого Green New Deal, запущенного в 2020 году как часть пакета восстановления экономики после пандемии COVID-19. Программа включает развитие зеленой энергетики, цифровизацию инфраструктуры, поддержку устойчивых малых предприятий и создание «зеленых» рабочих мест. При этом особое внимание уделяется справедливому переходу и социальной защите работников традиционных отраслей [6, с. 760].

Страны СНГ, включая Узбекистан, Казахстан и Азербайджан, находятся на этапе формирования основ зеленой экономики. В Узбекистане в последние годы наблюдаются позитивные сдвиги в сфере экополитики: принята Стратегия перехода к «зеленой» экономике на 2019-2030 гг., ведется активное развитие солнечной и

ветровой энергетики, внедряются проекты по энергоэффективности в промышленности и ЖКХ. Однако сохраняются проблемы институционального характера, недостаточный уровень финансирования зеленых инициатив и ограниченное применение экономических стимулов. Аналогичные барьеры характерны и для других стран [5, с. 194].

Для более наглядного сопоставления особенностей зеленой трансформации в различных странах мира ниже представлена таблица 1 с основными индикаторами, характеризующими уровень их экологической устойчивости и прогресс в реализации зеленой экономики. Как видно из данных таблицы 1, наибольших успехов достигают страны, обладающие развитой институциональной средой, активной государственной политикой и высоким уровнем инвестиций в зеленые технологии. Узбекистан, несмотря на наличие стратегии, пока уступает по ряду параметров, особенно в части реального внедрения ВИЭ и эффективности природоохранных мер. Это подчеркивает актуальность формирования целенаправленной государственной политики, направленной на укрепление институтов устойчивого развития, развитие зеленой инфраструктуры и стимулирование частных инвестиций в экологически чистые технологии.

Таблица 1

**Сравнительная характеристика стран по ключевым показателям
зеленой экономики
(по данным EPI - Environmental Performance Index, 2022) [10, с. 27]**

№ п/п	Страна	Место в рейтинге EPI (из 180)	Индекс EPI (0-100)	Доля ВИЭ в энерго- балансе, %	Стратегия зеленой экономики
1	Дания	1	77,9	35,3	Национальный план к 2030 году
2	Германия	13	69,6	41,1	“Energiewende”
3	Южная Корея	28	66,5	6,4	Korean Green New Deal
4	Китай	160	28,4	30,9	Экологическая цивилизация
5	Узбекистан	112	38,7	2,1	Стратегия на 2019- 2030 гг.

На основе проведенного анализа международного опыта и сравнительной оценки индикаторов зеленой экономики можно выделить ряд ключевых выводов, имеющих значение как для оценки текущего положения, так и для выработки направлений дальнейшей трансформации.

Во-первых, ведущие страны мира демонстрируют устойчивую зависимость между уровнем институционального развития, объемами инвестиций в экологические технологии и успехами в области зеленой трансформации. Так, государства с высокими значениями индекса EPI обладают эффективной нормативной базой, гибкими механизмами стимулирования частного сектора и системой мониторинга воздействия на окружающую среду [10, с. 27].

Во-вторых, анализ показал, что наличие формальной стратегии перехода к зеленой экономике не всегда обеспечивает ее успешную реализацию. Например,

несмотря на принятие стратегических документов в странах СНГ, включая Узбекистан, фактический прогресс остается ограниченным вследствие слабой институциональной координации, недостаточного финансирования и низкой технологической базы [5, с. 194; 8, с. 3].

В-третьих, в развивающихся странах особенно важна адаптация зарубежных моделей с учетом национальных реалий. Универсальный подход невозможен, так например для Узбекистана и других стран приоритетом должно стать создание локальных стимулов для бизнеса, развитие «зеленых» финансов, совершенствование эколого-экономического планирования, а также активизация сотрудничества с международными организациями.

В-четвертых, количественная и качественная оценка показателей устойчивого развития требует комплексного подхода, сочетающего анализ индексов, данных национальной статистики и экспертных оценок. Такой подход позволяет более точно выявить слабые места в экологической политике и предложить прицельные меры.

Таким образом, полученные результаты свидетельствуют о том, что Узбекистан, несмотря на наличие стратегических ориентиров, сталкивается с рядом институциональных и структурных ограничений на пути перехода к зеленой экономике. В частности, выявлены следующие ключевые проблемы:

- фрагментарность механизмов экологического регулирования,
- ограниченный доступ к зеленому финансированию,
- низкий уровень межотраслевой координации,
- слабое вовлечение частного сектора в экологические инициативы [8, с. 4].

С учетом международного опыта и специфики национальной экономики целесообразно предложить следующие направления развития:

1. Институциональное усиление – создание специализированного органа или межведомственной платформы по вопросам зеленой трансформации с четко определенными полномочиями и механизмами координации.

2. Развитие зеленых финансов – формирование нормативной базы для функционирования зеленых облигаций, инвестиционных фондов устойчивого развития, а также создание системы преференций для устойчивых проектов.

3. Интеграция принципов циркулярной экономики – активизация поддержки малых и средних предприятий, внедряющих принципы ресурсосбережения, повторного использования и экологического дизайна.

4. Укрепление образовательной и научной базы – включение модулей по устойчивому развитию и зеленой экономики в программы высших учебных заведений, расширение исследовательских инициатив, в том числе с международными партнерами.

5. Международное сотрудничество – активизация взаимодействия с UNEP, Глобальным экологическим фондом (GEF), Всемирным банком и другими институтами в целях привлечения ресурсов и обмена опытом.

Комплексная реализация этих предложений позволит сформировать в Узбекистане институциональную и экономическую среду, благоприятную для устойчивой трансформации на всех уровнях – от локального до национального.

Следовательно, переход к зеленой экономике становится важнейшим вектором устойчивого развития как на глобальном, так и на национальном уровне. Международный опыт показывает, что успешность зеленой трансформации определяется не только политической волей, но и наличием эффективных институтов, доступом к финансовым ресурсам, зрелостью технологической базы и вовлеченностью всех заинтересованных сторон.

Анализ мировых практик и текущего положения Узбекистана позволяет сделать вывод о наличии предпосылок для движения в этом направлении, однако они требуют усиления и системной координации. Стратегия «зеленой» экономики

должна быть не декларативной, а глубоко интегрированной в экономическую, инвестиционную и образовательную политику страны. Предложенные в статье меры и подходы могут служить основой для формирования обновленной национальной программы зеленого роста, способствующей достижению целей устойчивого развития и улучшению качества жизни населения.

Список литературы:

- [1] UNEP. Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication. – Nairobi: UNEP, 2011. – 465 p.
- [2] Pearce D., Barbier E., Markandya A. Blueprint for a Green Economy. – London: Earthscan, 1989. – 192 p.
- [3] Jackson T. Prosperity Without Growth: Foundations for the Economy of Tomorrow. – 2nd ed. – London: Routledge, 2017. – 310 p.
- [4] European Commission. The European Green Deal. – Brussels: European Commission, 2019. – 24 p. – URL: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:b828d165-1c22-11ea-8c1f-01aa75ed71a1.0001.02/DOC_1&format=PDF (дата обращения: 08.05.2025).
- [5] Sachs J.D. The Age of Sustainable Development. – New York: Columbia University Press, 2015. – 544 p.
- [6] Geissdoerfer M., Savaget P., Bocken N., Hultink E. The Circular Economy – A New Sustainability Paradigm? // Journal of Cleaner Production. – 2017. – Vol. 143. – P. 757–768.
- [7] World Bank. Inclusive Green Growth: The Pathway to Sustainable Development. – Washington, DC: World Bank, 2012. – 185 p.
- [8] Республика Узбекистан. Стратегия перехода Республики Узбекистан к "зеленой" экономике на 2019–2030 годы: Утв. Постановлением Президента РУз от 04.10.2019 г. № ПП–4477 // Национальная база данных законодательства Республики Узбекистан. – URL: <https://lex.uz/docs/4543266> (дата обращения: 08.05.2025).
- [9] Ахмедов Ш.А. Экологизация экономики как фактор устойчивого развития: международный и национальный опыт // Экономика и образование. – 2022. – № 1(51). – С. 45–52.
- [10] Yale Center for Environmental Law & Policy // Environmental Performance Index, 2022 Report. – New Haven, CT: Yale University, 2022. – С. 27.

UDK: 33:2964

YASHIL IQTISODIYOT MODEL: YEVRONA ITTIFOQI VA O‘ZBEKISTON TAJRIBASINING QIYOSIY TAHLILI

Botirova Kamola Bahodir qizi
Qarshi Davlat universiteti
Iqtisodiyot fakulteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada yashil iqtisodiyot tushunchasi, uning xalqaro yondashuvlari, Yevropa Ittifoqi tajribasi va O‘zbekistonning yashil rivojlanish strategiyasi tahlil qilinadi. Yashil iqtisodiyotning ekologik barqarorlik, energiya samaradorligi va uglerod chiqindilarini kamaytirishdagi roli yoritilgan. Shuningdek, Yevropa modeli asosida O‘zbekiston tajribasi bilan qiyosiy tahlil o‘tkazilib, milliy sharoitga mos takliflar ilgari suriladi.

Kalit so‘zlar: yashil iqtisodiyot, barqaror rivojlanish, ekologik xavfsizlik, uglerod neytralligi, qayta tiklanuvchi energiya, Yevropa Yashil Kelishuvi, O‘zbekiston strategiyasi, yashil texnologiyalar, ekologik madaniyat, yashil moliyalashtirish.

XXI asrda global miqyosdagi iqlim o‘zgarishlari, ekologik muammolarning kuchayishi va tabiiy resurslarning tobora kamayib borayotgani butun dunyo

mamlakatlarini o'z iqtisodiy siyosatlarini qayta ko'rib chiqishga majbur qilmoqda. Ushbu muammolar insoniyat oldida jiddiy chaqiriqlarni yuzaga keltirib, jamiyatni yangi, barqaror rivojlanish yo'llarini izlashga undamoqda. Ayniqsa, sanoatlashuv va urbanizatsiya jarayonlari kuchaygan bir paytda, atrof-muhitga zarar yetkazmasdan iqtisodiy o'sishni ta'minlash muhim masalaga aylangan. Shu munosabat bilan, yashil iqtisodiyot konsepsiyasi bugungi davrda dolzarb va istiqbolli yondashuv sifatida e'tirof etilmoqda.

Yashil iqtisodiyot — bu energiya va tabiiy resurslardan oqilona hamda samarali foydalanishga asoslangan, ekologik barqarorlikni ta'minlovchi va shu bilan birga iqtisodiy o'sishni rag'batlantiruvchi zamonaviy iqtisodiy modeldir. Bu modelda asosiy e'tibor ishlab chiqarish, iste'mol, transport va boshqa iqtisodiy faoliyat tarmoqlarida ekologik xavfsizlikni ta'minlash, karbon chiqindilarini kamaytirish va biologik xilma-xillikni saqlab qolish kabi masalalarga qaratiladi. Yashil iqtisodiyot shuningdek, yangi ish o'rinlari yaratish, aholining sog'lig'ini saqlash, yashash muhitini yaxshilash va uzoq muddatli farovonlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Ushbu iqtisodiy model barqaror rivojlanishga erishishning asosiy yo'llaridan biri sifatida qaralmoqda. Chunki u nafaqat iqtisodiy o'sish sur'atlarini ushlab qolish, balki ekologik xavfsizlik va ijtimoiy tenglikni ta'minlashni ham ko'zda tutadi. Yashil iqtisodiyot siyosati doirasida ekologik toza texnologiyalarni joriy etish, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish, chiqindilarni kamaytirish va atrof-muhitni muhofaza qilish borasida keng ko'lamli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga, bu yondashuv kelajak avlodlarga sog'lom va xavfsiz yashash muhiti qoldirish uchun bugungi kundanoq harakat qilish zarurligini eslatib turadi.

Yashil iqtisodiyot bugungi kunda global miqyosda dolzarb mavzulardan biriga aylangan bo'lib, turli mamlakatlar va xalqaro tashkilotlar bu konsepsiyaga tobora ko'proq e'tibor qaratmoqda. Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) yashil iqtisodiyotni "ijtimoiy tenglik va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash bilan birga, atrof-muhitga salbiy ta'sirni kamaytiruvchi, ayniqsa, uglerod chiqindilarini qisqartiruvchi hamda tabiiy resurslardan oqilona va samarali foydalanishga asoslangan iqtisodiy model" sifatida ta'riflaydi. Bu yondashuv nafaqat iqtisodiy o'sishni ko'zda tutadi, balki inson salomatligi, ekologik xavfsizlik va ijtimoiy farovonlikni ham ustuvor yo'nalish sifatida ilgari suradi.

Xalqaro miqyosda bir qator yirik moliyaviy va iqtisodiy institutlar, jumladan Jahon banki, Xalqaro valyuta jamg'armasi (XVJ), BMT Taraqqiyot dasturi (UNDP) va Yevropa Ittifoqi singari tashkilotlar yashil iqtisodiyotga o'tishni global barqaror taraqqiyotga erishish yo'lida muhim mexanizm sifatida ko'rmoqda. Bu tashkilotlar yashil iqtisodiyot konsepsiyasini rivojlantirish, uni turli mamlakatlarda joriy etish va moliyalashtirish bo'yicha strategik dasturlar ishlab chiqmoqda. Xususan, rivojlanayotgan davlatlarga texnik yordam ko'rsatish, yashil texnologiyalarni uzatish va ekologik loyihalarni moliyalashtirish orqali yashil iqtisodiyotni joriy etish jarayoni jadallashmoqda.

Yashil iqtisodiyotning asosiy tarkibiy qismlari turli sohalarda o'z ifodasini topmoqda. Eng avvalo, ekologik infratuzilma – bu chiqindilarni qayta ishlash tizimlari, toza suv ta'minoti, havoni tozalash uskunalari kabi infratuzilmalarni o'z ichiga oladi. Shuningdek, qayta tiklanuvchi energiya manbalari – quyosh, shamol, geotermal va biomassa asosida energiya ishlab chiqarish yashil iqtisodiyotning muhim ustunlaridan biridir. Bular orqali nafaqat energiya mustaqilligi ta'minlanadi, balki atrof-muhitga zarar yetkazilmaydi.

Yashil transport sohasida esa yoqilg'i sarfini kamaytiruvchi va chiqindilarni cheklovchi texnologiyalarga asoslangan transport vositalari, jamoat transportining rivojlanishi va elektromobillarni keng joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari, barqaror qishloq xo'jaligi – pestitsidlardan foydalanishni kamaytirish, suvni tejash, yer unumdorligini saqlash va ekologik toza usullar bilan ishlab chiqarishni ilgari suradi. Shu tariqa, yashil iqtisodiyot nafaqat ekologik muvozanatni saqlashga xizmat

qiladi, balki global iqtisodiy tizimning uzoq muddatli samaradorligini ta'minlashga ham hissa qo'shadi.

Yevropa Ittifoqi (YI) yashil iqtisodiyotga o'tish borasida dunyodagi eng faol va yetakchi mintaqalardan biri sifatida e'tirof etiladi. YI o'zining iqtisodiy siyosatini nafaqat iqtisodiy o'sishga, balki ekologik barqarorlik va iqlim o'zgarishiga qarshi kurashga yo'naltirgan. So'nggi yillarda Yevropa mamlakatlari atrof-muhitni muhofaza qilish, energiya tejamkorligini oshirish va uglerod chiqindilarini kamaytirish bo'yicha qator chora-tadbirlarni amalga oshirmoqda. Bu borada eng muhim qadam sifatida 2019 yilda qabul qilingan "Yevropa Yashil Kelishuvi" (European Green Deal) strategik hujjatini ko'rsatish mumkin. Ushbu kelishuv Yevropa iqtisodiyoti va energetika tizimini tubdan o'zgartirishni, uni barqaror, uglerodsiz va ekologik xavfsiz tizimga aylantirishni ko'zda tutadi.

Yevropa Yashil Kelishuvi strategiyasi Yevropa Ittifoqining 2050 yilgacha to'liq karbon neytral iqtisodiyotga o'tishini asosiy maqsad qilib olgan. Boshqacha aytganda, bu strategiya doirasida YI atmosferaga chiqariladigan umumiy issiqxona gazlari miqdorini nol darajaga tushirishga intilmoqda. Buning uchun energiya samaradorligini oshirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish ulushini keskin oshirish, ifloslantiruvchi sanoat tarmoqlarini modernizatsiya qilish va transport, qishloq xo'jaligi hamda qurilish sohalarini ekologik standartlarga moslashtirish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda.

Yevropa Komissiyasi bu borada faol tashabbus ko'rsatib, ekologik me'yor va talablarni sezilarli darajada kuchaytirgan. Ishlab chiqaruvchilar, ayniqsa sanoat korxonalari, endilikda mahsulot ishlab chiqarishda ekologik xavfsizlikka rioya qilishlari, chiqindilarni kamaytirish, suv va energiya sarfini optimallashtirish, mahsulotni qayta ishlash imkoniyatini yaratish kabi ko'rsatkichlarga e'tibor qaratishlari shart bo'lib qolmoqda. Bu esa, o'z navbatida, yashil texnologiyalar va ekologik innovatsiyalarni jadal rivojlantirishga turtki bermoqda. Masalan, ko'plab kompaniyalar ekologik toza mahsulotlar ishlab chiqarishga o'tmoqda, elektromobillar, energiya samarali qurilish materiallari, "aqlli" energiya tizimlari kabi innovatsion yechimlar keng joriy etilmoqda.

Shuningdek, Yevropa Ittifoqi yashil iqtisodiyotga o'tishda nafaqat o'z hududida, balki global miqyosda ham liderlikni qo'lga kiritishni maqsad qilgan. Bu yo'nalishda u boshqa mamlakatlar bilan ekologik diplomatiya olib borib, xalqaro hamkorlikni kuchaytirib bermoqda. Yashil moliyalashtirish, "yashil obligatsiyalar" chiqarish, ekologik loyihalarga subsidiyalar ajratish orqali ham YI yashil iqtisodiyotga o'tishni moliyaviy jihatdan qo'llab-quvvatlamoqda. Shu tariqa, Yevropa tajribasi boshqa davlatlar uchun namunali model bo'lib xizmat qilmoqda, va bu model barqaror rivojlanishning yo'nalishlarini amalda qanday joriy etish mumkinligini ko'rsatib bermoqda.

O'zbekiston ham so'nggi yillarda yashil iqtisodiyot tamoyillarini o'zining milliy rivojlanish strategiyasiga izchil tarzda integratsiyalashga kirishgan. Iqlim o'zgarishining salbiy oqibatlarini kamaytirish, atrof-muhit muhofazasini kuchaytirish va tabiiy resurslardan foydalanishda samaradorlikni ta'minlash maqsadida mamlakat ekologik barqaror rivojlanish yo'lini tanlamoqda. Xususan, 2021–2023 yillar davomida hukumat tomonidan ishlab chiqilgan va tasdiqlangan "Yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasi" mamlakatning ushbu yo'nalishdagi asosiy siyosiy va iqtisodiy yo'l xaritasi sifatida xizmat qilmoqda. Mazkur strategiya Birlashgan Millatlar Tashkiloti va boshqa xalqaro hamkor tashkilotlar bilan hamkorlikda tayyorlanib, xalqaro standartlarga mos ravishda ishlab chiqilgan.

Strategiyada asosiy e'tibor energiya samaradorligini oshirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini keng joriy etish, ekologik toza va energiya tejamkor ishlab chiqarish texnologiyalarini rivojlantirishga qaratilgan. Mazkur yo'nalishlarda qabul qilinayotgan qaror va dasturlar O'zbekiston iqtisodiyotining har tomonlama modernizatsiyasini ta'minlash, sanoat va infratuzilmani ekologik talablar asosida yangilashga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, yashil iqtisodiyotni joriy etish orqali yangi ish o‘rinlari yaratish, hududiy tenglikni ta’minlash va aholining yashash sharoitlarini yaxshilash ham maqsad qilingan.

Amaliy misollardan biri sifatida, O‘zbekistonning turli hududlarida yashil energetika sohasida yirik loyihalar boshlangan. Jumladan, Qoraqalpog‘iston Respublikasida quyosh elektr stansiyalarining qurilishi boshlab yuborilgan bo‘lib, bu loyiha yildan-yilga energiya yetkazib berishdagi barqarorlikni ta’minlab, elektr energiyasining sezilarli qismini qayta tiklanuvchi manbalar hisobidan olish imkonini bermoqda. Bunday stansiyalar faqat energiya ishlab chiqarish emas, balki ekologik muvozanatni saqlash, havoga chiqariladigan karbon gazlarini kamaytirish va hududiy iqtisodiy faollikni oshirishga xizmat qilmoqda.

Shuningdek, Samarqand viloyatida shamol energetikasi yo‘nalishida yangi loyihalar amalga oshirilmoqda. Bu loyiha doirasida zamonaviy shamol turbinalari o‘rnatilib, mahalliy energiya iste‘molining muhim qismini ta’minlash rejalashtirilgan. Ushbu tashabbuslar O‘zbekistonning energetik mustaqilligini oshirish, energiya importiga bog‘liqlikni kamaytirish hamda global iqlim kun tartibiga faol hissa qo‘shishga qaratilgan.

Bularning barchasi O‘zbekiston yashil iqtisodiyot yo‘nalishida qat’iy siyosat yuritayotganini va ushbu modelni amalda joriy etish bo‘yicha sezilarli natijalarga erishayotganini ko‘rsatadi. Bu boradagi harakatlar nafaqat ichki iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash, balki xalqaro miqyosda ham O‘zbekistonning ekologik mas’uliyatli davlat sifatidagi imijini mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Yashil iqtisodiyotga o‘tish borasida Yevropa Ittifoqi va O‘zbekistonning yondashuvlari orasida muhim farqlar mavjud bo‘lib, bu farqlar mamlakatlarning iqtisodiy qudrati, institutsional rivojlanishi va moliyaviy imkoniyatlariga bog‘liq. Yevropa Ittifoqi yashil iqtisodiyotni joriy etishda uzoq muddatli strategik rejalarga, kuchli institutsional asosga, qat’iy qonunchilik tizimiga hamda katta moliyaviy va texnologik resurslarga tayanmoqda. 2019 yilda qabul qilingan “Yevropa Yashil Kelishuvi” ushbu strategiyaning asosini tashkil etib, barcha a’zo davlatlar uchun yagona ekologik siyosat yuritish, iqlim o‘zgarishiga qarshi kurashish va uglerod neytrallikni ta’minlash bo‘yicha aniq maqsadlar belgilagan.

YI doirasida yashil iqtisodiyot konsepsiyasi institutlararo hamkorlik, ilmiy tadqiqotlar, innovatsiyalar va ekologik texnologiyalarga asoslanadi. Bu mintaqada ishlab chiqaruvchilar, xususiyl sektor va jamoat tashkilotlari ham bu jarayonga faol jalb etilgan bo‘lib, ekologik standartlar qonun darajasida mustahkamlangan. Shuningdek, Yevropa Ittifoqining ko‘p yillik byudjetlarida yashil iqtisodiyot uchun alohida moliyalashtirish mexanizmlari mavjud bo‘lib, bu moliyaviy barqarorlikni ta’minlaydi va ekologik loyihalarni jadallashtirishga xizmat qiladi. Ularning yondashuvi institutsional jihatdan mukammal, texnologik asosda ilg‘or va moliyaviy tomondan mustahkam ekanligi bilan ajralib turadi.

Bunga qarama-qarshi tarzda, O‘zbekiston yashil iqtisodiyotni joriy etish borasida hozircha bosqichma-bosqich va amaliy loyihalar asosida harakat qilmoqda. Mamlakatda so‘nggi yillarda qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish, ekologik infratuzilmani yaxshilash va atrof-muhitni muhofaza qilishga doir qator tashabbuslar amalga oshirilmoqda. 2021–2023 yillarda ishlab chiqilgan “Yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi” bu boradagi ilk muhim qadamlardan biri bo‘ldi. Shu bilan birga, O‘zbekiston iqtisodiyoti hali to‘liq diversifikatsiyalashmagan, ishlab chiqarishning ko‘plab sohalari energiyaga bog‘liq va texnologik jihatdan zaif holatda qolmoqda.

Resurs cheklovlari, zamonaviy ekologik texnologiyalarning yetishmasligi, malakali kadrlar tanqisligi va xorijiy investitsiyalarning cheklanganligi O‘zbekistonda yashil iqtisodiyotning keng qamrovli joriy etilishiga to‘siq bo‘layotgan asosiy omillardandir. Bunga qo‘shimcha ravishda, ekologik qonunchilik va tartibga solish tizimi hali yetarlicha kuchli emas, hamda ekologik ong jamiyatda to‘liq shakllanmagan. Shunga qaramay, mamlakat tomonidan amalga oshirilayotgan qadamlar istiqbolli hisoblanadi. Xususan,

Qoraqalpog'istonda quyosh elektr stansiyalarining barpo etilishi, Samarqandda shamol energetikasi loyihalarining yo'lga qo'yilishi yashil texnologiyalar bo'yicha dastlabki tajriba maktabini shakllantirishga xizmat qilmoqda.

O'zbekiston uchun eng muhim yo'nalishlardan biri bu — xalqaro tajribalarni chuqur o'rganish, ularni mahalliy sharoitlarga moslashtirish va institutlararo hamkorlikni kuchaytirishdir. Shu orqali mamlakat yashil iqtisodiyot sohasida nafaqat ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikka erishadi, balki mintaqaviy va global ekologik tashabbuslarda ham faol ishtirokchi bo'lishi mumkin. Yevropa tajribasi bu borada samarali model bo'lib, O'zbekiston unga mos yondashuvlar asosida yaqinlashmoqda.

Yashil iqtisodiyotga o'tish — bu zamonaviy dunyoda faqatgina ekologik muvozanatni saqlash masalasi emas, balki iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, ijtimoiy tenglikni mustahkamlash va inson salomatligini asrashning asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. Atrof-muhitga salbiy ta'sirni kamaytirish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, qayta tiklanuvchi energiya manbalariga tayanish kabi tamoyillar orqali yashil iqtisodiyot bugungi va kelajak avlodlar uchun yanada xavfsiz, sog'lom va farovon yashash sharoitlarini yaratishga xizmat qiladi. Shu sababli, bu konsepsiyani milliy rivojlanish strategiyasiga kiritish har bir davlat uchun strategik ahamiyat kasb etadi.

Yevropa Ittifoqi bu borada yetakchi hudud sifatida namuna bo'la oladi. U o'zining uzoq muddatli rejalari, qat'iy ekologik qonunchiligi, ilg'or texnologiyalari va kuchli moliyaviy mexanizmlari orqali yashil iqtisodiyotni keng ko'lamda amaliyotga joriy etishga muvaffaq bo'lmoqda. Ayniqsa, "Yevropa Yashil Kelishuvi" doirasidagi tashabbuslar Yevropa mamlakatlarida nafaqat energetika va sanoat, balki transport, qishloq xo'jaligi, qurilish va xizmat ko'rsatish sohalarida ham tub o'zgarishlar olib kelmoqda. Bu tajriba O'zbekiston kabi rivojlanayotgan davlatlar uchun foydali tajriba maktabi bo'lib xizmat qilishi mumkin. Biroq, har bir mamlakatning o'ziga xos iqtisodiy imkoniyatlari, ijtimoiy tuzilmasi va geografik sharoitlari mavjudligini hisobga olish zarur. O'zbekiston yashil iqtisodiyotga o'tish bo'yicha ilk qadamlarni tashlagan bo'lsa-da, bu jarayonni izchil va kompleks tarzda olib borish uchun yanada kengroq yondashuv zarur. Resurslar cheklangan, zamonaviy texnologiyalar yetarli darajada mavjud emas va ekologik tafakkur jamiyatda to'liq shakllanmagan bir muhitda, davlat siyosatining har bir darajasida yashil iqtisodiyotni ustuvor yo'nalish sifatida belgilash muhim.

Shu munosabat bilan, O'zbekistonda yashil moliyalashtirish mexanizmlarini rivojlantirish, xususan, yashil obligatsiyalar, xalqaro grantlar va moliyaviy institutlar bilan hamkorlikni kengaytirish lozim. Bunga qo'shimcha ravishda, xorijiy ekologik texnologiyalarni jalb qilish, mahalliy sharoitga moslashtirish va ular asosida zamonaviy ishlab chiqarish tizimlarini barpo etish katta ahamiyat kasb etadi. Yana bir muhim jihat — bu aholining ekologik madaniyatini yuksaltirish, atrof-muhitga ongli munosabatni shakllantirish, yosh avlodni ekologik mas'uliyat ruhida tarbiyalashdir.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston yashil iqtisodiyot sari bosqichma-bosqich, ammo qat'iy va strategik yondashuv asosida harakat qilmoqda. Ushbu yo'lga xalqaro tajribalarni o'rganish, mavjud resurslarni to'g'ri safarbar etish va jamiyatni ekologik islohotlarga faol jalb etish orqali mamlakat barqaror va yashil kelajak sari dadil qadam tashlay oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. United Nations Environment Programme (UNEP). Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication. 2011. <https://www.unep.org/resources/report/green-economy-pathways-sustainable-development-and-poverty-eradication>
2. OECD. Green Growth Indicators 2023. Organisation for Economic Co-operation and Development, 2023. <https://www.oecd.org/green-growth/green-growth-indicators/>
3. Hasanova N.H. Barqaror rivojlanish va yashil iqtisodiyot: nazariy asoslari va amaliy yo'nalishlari. — Toshkent: Iqtisodiyot, 2022. — 212 b.

4. Rahmatova Sh.M. Yashil iqtisodiyot tamoyillari va ularni O'zbekistonda amalga oshirish imkoniyatlari. – Toshkent moliya instituti jurnali, 2023, №1, 45-52 b.

UDK: 33:2964

QISHLOQ XO'JALIGI ISHLAB CHIQARISHNI TASHKIL ETISHNING ILMIY - USLUBIY ASOSLARI

Asqaraliyev Saidali Raxmonaliyevich
Namangan davlat universiteti Yashil iqtisodiyot va
barqaror biznes kafedrasida stajyor o'qituvchisi
saidali.asqaraliyev1990@gmail.com

Annotatsiya. Hozirgi zamon ijtimoiy hayotida unga amaliy ehtiyoj sezmaydigan birorta xo'jalik faoliyati topilmaydi. Tadbirkorlik har qaysi mamlakatda va uning ayrim hududlaridagi aniq demografik va iqtisodiy holatlarni hisobga olgan holda rivojlanadi, tadbirkorlik yo'nalishining rivojlanishi esa aniq holatdagi mamlakatimiz iqtisodiyotning amaliy vazifalari bilan bog'liq bo'ladi.

Kalit so'zlar: Agrar munosabatlar, iqtisodiy o'sish, iqtisodiy omillar, iqtisodiy qonunlar, ishlab chiqarish jarayoni, ishlab chiqarish munosabatlari, iqtisodiy islohot, mehnat, qonun, xususiylashtirish.

НАУЧНО - МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОРГАНИЗАЦИИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА.

Аннотация. В современной общественной жизни не найдется ни одной хозяйственной деятельности, которая бы не имела в ней практической необходимости. Предпринимательство развивается с учетом конкретных демографических и экономических условий в любой стране и отдельных ее регионах, при этом развитие направления предпринимательства будет связано с практическими задачами экономики нашей страны в конкретном состоянии.

Ключевые слова: Agrarные отношения, экономический рост, экономические факторы, экономические законы, производственный процесс, производственные отношения, экономическая реформа, труд, право, приватизация.

SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE ORGANIZATION OF AGRICULTURAL PRODUCTION

Abstract. In the social life of the present time, not a single economic activity is found that does not have a practical need for it. Entrepreneurship develops taking into account the specific demographic and economic circumstances in any country and some of its regions, while the development of the entrepreneurial direction will be associated with the practical tasks of the economy of our country in a specific state.

Keywords: Agrarian relations, economic growth, economic factors, economic laws, production process, production relations, economic reform, labor, law, privatization.

O'zbekiston Respublikasida milliy iqtisodiyotning rivojlanishi, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida uning mahsulotlarini sanoat asosida qayta ishlab chiqaruvchi kichik tadbirkorlikning rivojlanishi bozor islohotlarini amalga oshirish bilan hamohang rivojlanmoqda.

Bozor munosabatlariga o'tish jarayonida tadbirkorlik shakllari aholini ish bilan bandligini ta'minlashning rivojlanib borishida hal etuvchi rol o'ynaydi. Tadbirkorlikdagi xususiy tashabbuskorlik, omilkorlik hozirgi zamon iqtisodiy jarayonida harakatlantiruvchi

kuchdir. Tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirib borish har qanday bozor islohotining bosh yo'nalishlaridan biridir. Tadbirkorlikning iqtisodiy mohiyati va ahamiyatli jihatlaridan biri uning yalpi ichki mahsulotdagi ulushining doimiy ravishda o'sib borishidir. O'zbekiston respublikasida 2000 yil 31 foiz 2021 yilga kelib 54,2 foizi va iqtisodiyotda band bo'lgan aholining 82 foizidan ko'prog'i ularning hissasiga to'g'ri kelmoqda. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subektlarining yalpi ichki mahsulotdagi ulushi va iqtisodiyotda band bo'lgan aholining kichik tadbirkorlik subektlaridagi ulushining Respublika va viloyat ko'rsatkichlari 1,5-2,0 foizga farq qilgan holda rivojlanmoqda.

Hozirgi zamon ijtimoiy hayotida unga amaliy ehtiyoj sezmaydigan birorta xo'jalik faoliyati topilmaydi. Tadbirkorlik har qaysi mamlakatda va uning ayrim hududlaridagi aniq demografik va iqtisodiy holatlarni hisobga olgan holda rivojlanadi, tadbirkorlik yo'nalishining rivojlanishi esa aniq holatdagi mamlakatimiz iqtisodiyotning amaliy vazifalari bilan bog'liq bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 — 2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida 2022 yil 28 yanvardagi PF-60 - son Farmonida keltirilgan maqsadlaridan biri tadbirkorlik faoliyatini tashkil qilish va doimiy daromad manbalarini shakllantirish uchun sharoitlar yaratish, xususiy sektorning Yalpi ichki mahsulotdagi ulushini 80 foizga va eksportdagi ulushini 60 foizga yetkazish hamda Qishloq xo'jaligini ilmiy asosda intensiv rivojlantirish orqali dehqon va fermerlar daromadini kamida 2 baravar oshirish, qishloq xo'jaligining yillik o'sishini kamida 5 foizga yetkazish.

Respublikamizda qishloq xo'jaligida ishlab chiqarishini tashkil etish orqali kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etimoqda. Qishloq xo'jaligida kichik biznesni tashkil etish orqali dehqon xo'jaliklarida yetishtirilgan mahsulotlarni qayta ishlash va shu bilan birgalikda qo'shimcha ish o'rinlarini yaratishda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Mamlakatimizda qishloq xo'jaligida ishlab chiqarishini tashkil etishning asosiy funksional vazifalar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- qishloq xo'jaligida tashkiliy-huquqiy shakllarni tanlash, ishlab chiqarish hajmlari, tashkiliy va ishlab chiqarish tizimlarini ilmiy asoslash, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida foydalaniladigan yer maydonlarini tashkillashtirish, qaysi yerga qanday ekinlar ekish maqbuligini aniqlash, mehnat va moddiy resurslarni shakllantirish;

- qishloq xo'jaligi korxonalarida ishlab chiqarishni samarali tashkil qilish bo'yicha ilmiy asoslangan yo'nalishlar va amaliy tadbirlarni tashkil etish;

- shirkat, fermer va dehqon xo'jaliklari, ularning birlashmalari uchun bozor iqtisodiyoti sharoitlarida istiqbolli modellarni ishlab chiqish. Bu modellarning samaradorligi mezonlari sifatida ishlab chiqarish hajmlarining o'sishi, xarajatlarning tejalishi, ijtimoiy sharoitlarning yaxshilanishi kabilarni ko'rsatish mumkin;

- mavjud foydalaniladigan yer maydonlari, suv resurslari va boshqa vositalarni ishlab chiqarishning istiqboliga muvofiq kelishi, ishlab chiqarish kuchlarining o'sishi ishlab chiqarishning o'sishiga imkon yaratishi, resurslarning har bir turidan samarali foydalanish;

- yer maydonlaridan foydalanishni tashkil etishda ularning miqdor va sifat jihatlarini hisobga olish, xo'jalik va iqtisodiy maqsadlardan kelib chiqib, yer resurslarining transformasiyasi va rekultivasiyasi (qayta madaniylashtirilishi), yerni muhofaza qilish bo'yicha, tuproqni asrash va boshqa tadbirlarni amalga oshirish;

- qishloq xo'jalik korxonalarining yo'nalishlari va hajm ko'rsatkichlarini ilmiy jihatdan asoslab berish;

- qishloq xo'jalik korxonalarini istiqbolini rejalashtirishni takomillashtirish va biznes rejani tuzish yo'llarini ko'rsatish;

- qishloq xo'jalik korxonalarida mehnatni tashkil etishning ilg'or usullarini joriy etish, me'yorlash, unga haq to'lashni takomillashtirish tadbirlarini belgilab beish;

-dehqonchilik va chorvachilik tarmoqlarini barqaror rivojlantirish va ularga xizmat qiluvchi hamda qayta ishlovchi korxonalarni rivojlantirish bo'yicha ilmiy tavsiyalar ishlab chiqish;

-qishloq xo'jalik korxonalari bilan xizmat ko'rsatuvchi tashkilotlar o'rtasidagi shartnomalarni tuzish va takomillashtirish bo'yicha yo'l-yo'riq ko'rsatish.

Iqtisodiyoti rivojlangan davlatlarda qishloq xo'jalik ishlab chiqarishi asosan fermer xo'jaliklari tomonidan amalga oshiriladi. Ular yetarlicha yirik korxonalar bo'lishlari ham mumkin, ammo, odatda sohani monopollashtira olmaydilar. Boshqacha qilib aytganda, nisbatan kichik qishloq xo'jalik ishlab chiqaruvchilari, bozorga ta'sir etishi mumkin bo'lgan qandaydir guruhlarini tashkil eta olmaydilar, ayrim fermer xo'jaliklari esa bozor narxlariga ta'sir etuvchi darajadagi ishlab chiqarish hajmlariga umuman yeta olmaydilar. Qishloq xo'jalik mahsulotlari bozorida sotuvchilar ko'pligi sababli, ularning hech qaysisi narxga ta'sir etishi mumkin bo'lgan hajmdagi mahsulotni taklif eta olmaydi.

Agrar sohada mukammal raqobatning asosiy ikkita shartiga rioya qilinadi:

- bozorda ko'p sonli sotuvchilarning mavjudligi, ularning hech biri narxga ta'sir qilish uchun yetarli bo'lgan mahsulot hajmiga ega emasligi;

- sotuvchilarni bozorga kirishi va chiqib ketishi erkinligi.

Shuning uchun ham biz, qishloq xo'jaligi-mukammal raqobatli tarmoq deb ta'kidlashimiz mumkin. Iqtisodiyotning boshqa tarmoqlarida bunday hol kamdan-kam uchraydi. Shuni ham ta'kidlash joizki, ushbu xulosa faqatgina mukammal bozor mavjud bo'lgan, rivojlangan mamlakatlar uchun to'g'ri bo'ladi. Rivojlanayotgan davlatlarning qishloq xo'jalik bozorlarida, rivojlangan davlatlarnikiga nisbatan, sotuvchilar ko'proq bo'ladi. Birinchidan, qishloq aholisining salmog'i kattaroq (55-60%gacha), ikkinchidan, xo'jaliklar ham ancha mayda. Ammo mahsulot, resurslar va birinchi navbatta yer, bozorlarining rivojlanmaganligi, ushbu bozorga kirish va chiqishni qiyinlashtiradi yoki umuman mumkin bo'lmaydigan qiladi. Bundan tashqari, rivojlanayotgan davlatlarda bozor infratuzilmasini yaxshi va tekis rivojlanmaganligi, narxlar to'g'risidagi axborotlarning yetishmasligi va buning oqibatida dehqonlar hisobiga vositachilar soni ko'p bo'lishi, mukammal raqobatga to'sqinlik qiladi va oxir-oqibat rivojlanayotgan davlatlar iqtisodiyotida bozordan tashqarida bo'lgan aloqalar ko'pchilikni tashkil etadi (masalan dehqonlarning bir-biriga bo'lgan o'zaro yordami va h.q).

Qishloq xo'jaligida mahsulotni diversifikasiya qilish imkoniyatlari juda kam bo'lib, texnik taraqqiyot, o'simlik va hayvonlarning yangi, yanada takomillashgan, nav va zotlarini hosil qilish bilan kuzatiladi. Ammo seleksion faoliyat o'simlik va hayvonlar yangi turlarining mahsuldorlik sifatini oshirishga qaratilgan bo'ladi. Lekin seleksioner olimlar tomonidan yaratilgan bug'doy yoki kartoshka navlari o'z iste'mol sifatлари bo'yicha baribir o'sha-o'sha bug'doy yoki kartoshka bo'lib qoladilar va iste'molchilar uchun ularning foydaliligini oshirish qiyin. Bu ma'noda iqtisodiyotning boshqa tarmoqlariga nisbatan qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilari o'z mahsulotiga narxni oshirish borasida ko'proq cheklanganlar.

Natijada, qishloq xo'jaligi rivojlanishini deyarli butun tarixi davomida, qishloq xo'jaligi mahsuloti va qishloq xo'jaligi uchun ishlab chiqarish vositalariga bo'lgan narxlar nomutanosibligi agrar sektor foydasiga o'zgarmagan.

Qishloq xo'jalik sohasining so'nggi mahsulotlaridan biri oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan talabning elastikligi odatda past. Iste'molchilar oziq-ovqat mahsulotlarining asosiy turlarini, ularning narxi o'sishi yoki kamayishidan qat'iy nazar, o'zgarmas hajmlarda sotib oladilar. Hisob-kitoblarga qaraganda, industrial davlatlarda qishloq xo'jalik mahsulotlarining o'rtacha elastiklik koeffitsiyenti taxminan 0,2 - 0,25% ni tashkil qiladi, ya'ni fermer o'z mahsuloti sotilishini 10% ga oshirishi uchun, uning narxini 40 - 50 % ga pasaytirishi lozim.

Daromad bo'yicha ham qishloq xo'jalik va oziq-ovqat tovarlariga bo'lgan talab noelastik hisoblanadi. Ko'pdan kuzatilganki, agarda oilaning moliyaviy ahvoli pastroq

darajada bo'lsa, har bir qo'shimcha topilgan so'm birinchi navbatda boshqa tovar va xizmatlarga sarflanadi insonning puli ko'paygani bilan uning ovqatlanish fiziologik qobiliyati oshmaydi. Shuning uchun ham daromadlar oshishi bilan qishloq xo'jalik va oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan talab proporsional tarzda oshmaydi.

Qishloq xo'jalik mahsulotlariga bo'lgan talab elastikligining pastligi uzoq muddatli fermerlik muammosini yuzaga keltiradi. Taklif oshmagan yoki sekin oshgan taqdirda ham talab elastikligining pastligi iqtisodiyot sektori uchun hal qilib bo'lmaydigan muammo emas. Ammo gap shundaki, so'nggi asr davomida, agrar sohada sezilarli ilmiy taraqqiyot yuz berdi: otlar o'rniga mexanizmlar ishga tushirildi, fermalar elektrlashtirildi, mineral o'g'itlar va o'simliklarni himoya qilishning kimyoviy vositalarini qo'llash hosildorlikni oshirish imkonini berdi, hayvon va o'simliklar seleksiyasida ham sezilarli yutuqlarga erishildi. Qishloq xo'jalik mehnati unumdorligi ham keskin oshdi - agarda o'tgan asrda amerikalik fermer 4 ta odamni boqqan bo'lsa, hozirgi kunda u deyarli 100 ta odamni boqayapti. Shu tarzda qishloq xo'jalik mahsulotlarining taklifi tez o'sib bordi.

Shunday qilib, iqtisodiyot va ilmiy - texnik taraqqiyotning rivojlanishi bilan qishloq xo'jaligi ikkita tendensiya orasida "siqilib" qolgan bo'ladi. Bir tomondan, taklif o'sishi bilan sohaning umumiy pul tushumi kamayib boradi. Ikkinchi tomondan, sotib olinayotgan tovarlar narxi, fermerlar mahsulotiga bo'lgan narxlardan o'zib ketadi. Oxir - oqibat fermerlar daromadlarining nisbatan pasayishi yuz beradi. Uzoq muddatli istiqbolida fermerlarning daromadlari iqtisodiyotning boshqa sohalaridagi daromadlardan orqada qoladi. Ammo buni qishloq xo'jaligida, daromadlar boshqa sohalaridagiga nisbatan past bo'ladi deb tushunish kerak emas. Birinchidan, fermerlik sektori bir xilda bo'lmaydi va bunday xulosa o'rtacha butun sektor uchungina qo'llanilishi mumkin, ayrim fermerlar esa iqtisodiyotning boshqa sohalariga nisbatan yuqori daromadlarga ega bo'lishlari mumkin. Ikkinchidan, gap uzoq muddatli tendensiya xaqida borayapti va ayrim davrlar oralig'ida butun fermerlar sektori daromadliligi, iqtisodiyot boshqa sektorlarining o'rtacha daromadliligidan yuqoriroq bo'lishi mumkin.

Qishloq xo'jaligi - yuqori raqobatli tarmoq ekan, bozor qonuniyatlariga muvofiq, daromadlar pasayishi bilan fermerlarni ushbu sohadan boshqa daromadliroq faoliyat sohalariga o'tishi kuzatiladi.

Birinchidan, iqtisodiyotning ko'pchilik boshqa tarmoqlaridan farqli ravishda, qishloq xo'jaligi nafaqat ishlab chiqarish, balki hayot sohasi hamdir. Dunyodagi ko'pgina insonlar agrar mehnat bilan biznes uchun emas, balki ular dehqon turmush tarziga mansub bo'lganliklari uchun shug'ullanadilar. Natijada ushbu sohadagi bandlik, iqtisodiy kon'yunkturaga, boshqa sohalar singari tez javob qaytarmaydi, ya'ni boshqacha qilib aytganda agrar mehnatining harakatchanligi mobilligi yetarlicha past. Bu qishloqda yashovchi va qishloq ishlovchisining hayot va mehnat asoslariga bog'langanligi xususiyatidan kelib chiqadi va butun qishloq aholisining konservativ qarashlarini aks ettiradi.

Ikkinchidan, fermerlar o'z faoliyatini tashlab ketgan taqdirda ham ularning yerlari qishloq xo'jalik oborotidan chiqib ketmasdan boshqa fermerlar qo'liga o'tadi. Haydaladigan yerlarning bir qismini qisqa davr ichida oborotdan chiqarib tursa bo'ladi, ammo uni madaniy holatda saqlash uchun baribir xarajat qilish lozim. Bundan tashqari rivojlangan davlatlardagi ko'pgina yerlar ipoteka bilan bog'langanlar, ya'ni fermerlar ishlab chiqarish hajmlaridan qat'iy nazar foiz to'lab borishlari shart. Agarda xo'jalik faoliyati ijaraga olingan yerlarda yuritilayotgan bo'lsa fermerlar ijara xaqini to'lashlari lozim bo'ladi. Oilaviy fermer xo'jaligi ishlab chiqarishda band bo'lganlar sonini sezilarli kamaytira olmaydi - bu oila va bozorning o'zgargan kon'yunkturasiga javoban uni ishdan bo'shatib bo'lmaydi. Buning ustiga, iqtisodiy inqirozlar davrida qishloq xo'jaligida daromadlar pasayganda aholini shahardan qishloq tomon oqishi sodir bo'ladi.

Shuning uchun ham narxlar keskin tushib ketganda va hattoki bunday tushish uzoq vaqt davomida kuzatilganda ham qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi odatda, mos adekvat tarzda qisqartirilishi bilan javob bermaydi.

Shunday qilib, qishloq xo'jaligidagi resurslarning harakatsizligi uzoq muddatli fermerlik muammosini yanada keskinlashuviga olib keladi.

Statistik ko'rsatkichlariga ko'ra rivojlangan, iqtisodiy barqaror mamlakatlarda kichik biznes va xususiy korxonalarining yalpi ichki mahsulotdagi ulushining mamlakatlar o'rtasidagi farqi 5-10 foizni tashkil qilib, O'zbekistonda esa ushbu ko'rsatkich 15-17 foiz farq qilishini ko'rishimiz mumkin. Respublikada hamda viloyatlar bo'yicha kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub'ektlari yalpi ichki mahsulotdagi ulushlarining tebranish doirasi past emas. O'zbekiston respublikasida yalpi ichki mahsulotda qishloq xo'jaligining ulushi kam bo'lsa-da, ammo aholining 55 foizi qishloq joylarda yashaydi. Shu bois qishloq xo'jaligi sohasida tadbirkorlik faoliyati mazmunini cho'qurlashtirish va takomillashtirish zarur.

1-jadval

**O'zbekiston respublikasida qishloq xo'jalik mahsulotlari ishlab chiqarishda
kichik biznesning ulushi⁷¹**

Ko'rsatkichlar	2000	2005	2010	2015	2021	2021 yilda 2000 yilga nisbatan o'zgarish, punkt
Qishloq xo'jalik ekinlari maydoni, ming gektar	3778,3	3647,5	3708,4	3694,2	3260,7	0,9
Qishloq xo'jalik mahsulotlari ishlab chiqarish, mlrd. so'm	1387,2	5978,3	30856,7	99604,6	302524,9	218,1
Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikda qishloq xo'jalik mahsulotlari ishlab chiqarish xajmi, mlrd.so'm	1021	5019,7	29900,4	98198	299280	293,1
Qishloq xo'jalik mahsulotlari ishlab chiqarishda kichik biznesning ulushi,%	73,6	84,0	96,9	98,6	98,9	1,3

⁷¹ stat.uz- O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI PREZIDENTI HUZURIDAGI STATISTIKA AGENTLIGI

Har ming gektar yerga tug'ri keladigan qishloq xo'jalik mahsulotlari, milrd. so'm	0,4	1,6	8,3	27,0	92,8	252,7

O'zbekiston Respublikasida 3260,7 ming gektar ekin maydoni mavjud bo'lib, 2000 yilga nisbatan 10 foizga kamaygan. Ammo qishloq xo'jalik mahsulotlari ishlab chiqarish xajmi 2021 yilda 302524,9 milliard so'mni tashkil qilib, 2000 yilga nisbatan 218,1 punktga oshgan. Qishloq xo'jalik mahsulotlarini ishlab chiqarishda kichik biznesning ulushi 98,2 foizni tashkil qilib, unda qishloq xo'jalik mahsulotlari ishlab chiqarish xajmi 299280,0 milliard so'mni tashkil qilgan. Qishloq xo'jalik korxonalari har ming gektardan 92,8 milliard so'mni tashkil qilib, 2000 yilga nisbatan 252,2 punktga oshgan. Qishloq xo'jalik mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi oshib boryotgan bo'lsada, mulkchilik shakllarining o'zgarishi qishloq aholisining ishsizlik darajasi oshib bormoqda. Keyingi yillarda qishloq xo'jalik sohasi mutaxassislarida tadbirkorlik qobiliyatining shakllanmaganligi oqibatida, boshqa tarmoqlardan tadbirkorlar kirib kelishi kuchaydi. Yillar davomida ushbu soha mutaxassislarining kamayib borishi qishloq xo'jaligi tadbirkorligiga salbiy ta'sir ko'rsatib kelmoqda.

Qishloq xo'jalik mahsulotiga bo'lgan talabning narx noelastikligi, qishloq xo'jalik ishlab chiqarishining omil va raqobatga bo'lgan katta bog'liqligi bilan birgalikda qisqa muddatli fermerlik muommosini yuzaga keltiradi. Qishloq xo'jaligi ob-havoga, o'simlik va hayvonlarda to'satdan kasalliklar tarqalishiga va boshqalarga bog'liq. Haqiqiy ishlab chiqarish hajmi absolyut darajada qishloq xo'jalik ishlab chiqaruvchilari nazorati ostida emas. Bundan tashqari, butun mamlakat bo'ylab tarqalgan bir necha ming kichik ishlab chiqaruvchilar, bozor kon'yunkurasini tartibga solish maqsadida, ishlab chiqarish ustidan birgalikda nazorat o'rnatish to'g'risida deyarli kelisha olmaydilar. Natijada, qishloq xo'jalik ishlab chiqarishining yillik o'zgarib turishi oddiy hol. Ammo qishloq xo'jalik mahsulotlarining narx elastikligi past. Bu esa, talabdagi kichik o'zgarishlar, narxlardagi katta sakrashlarga olib keladi.

Qishloq xo'jalik mahsulotlari bozorida talab barqaror bo'lgan taqdirda ham undagi narxlar umuman barqaror emas. Fermerga bog'liq bo'lmagan minglab sababga (yuqori va yomon hosil va b.) ko'ra taklif hajmlarida yuz bergan kichkina o'zgarishlar va narx mos bo'lmagan tarzda ko'tariladi yoki pasayadi. Fermerlar daromadlarini o'zgarishi, talabning o'zidagi o'zgarishlarga ham bog'liqdir. Fermerlar mahsulotlarining narxlarini tushib ketishiga olib keluvchi talabning pasayishi, agrar resurslarning harakatchan bo'lmaganligi sababli ishlab chiqarishning proporsional qisqarishi bilan to'ldirib berilmaydi.

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishni tashkil etishning o'ziga xos xususiyatlari, qonuniyatlari va tamoyillari. Qishloq xo'jaligida faoliyat yurituvchi sub'yektlar resurslar cheklangan sharoitida o'z ishlab chiqarishlarini amalga oshiradilar. Chunki faoliyat amalga oshiriladigan asosiy ob'yekt va vosita hisoblangan yer ham, suv va boshqa resurslar ham cheklangan. Agar korxona o'z yer maydonini kengaytirmoqchi bo'lsa, boshqalarni yerga egalik yoki undan foydalanish huquqlaridan mahrum qilib, uni o'z yerlarig qo'shib olishiga to'g'ri keladi. Bu esa noqonuniy harakatdir. Resurslar cheklangan sharoitida qishloq xo'jalik ishlab chiqarishini kehgaytirish uchun asosan jadal (intensiv)lashtirish, ya'ni yangi texnika va texnologiyalardan foydalanish, urug'chilik va naslchilikni tubdan yaxshilash kabilar hisobiga ekinlar hosildorligi hamda mollar mahsuldorligini oshirish yo'lidan borishga to'g'ri keladi.

Qishloq xo'jaligi juda ko'p xil mahsulotlar - don, paxta, go'sht, sut, jun, teri, tuxum, zigir, lavlagi, asal, moy beruvchi va dorivor o'simliklar va boshqalarni yetishtirib beradi, shuning uchun uning, o'ziga xos xususiyatlarini bilish zarur. Qishloq xo'jalik ishlab chiqarishining o'ziga xos xususiyatlarini asosiy belgilari shundaki, mazkur jara,nda

moddiy boylik yaratishning boshqa tarmoqlardan farqidadir. Bu yerda, kishi mehnati bilan tabiat kuchlari (iqlim, tuproq va xokazo) va chorva mollari yordamida xamda ekinlarning xayotiy funksiyasi (o'sish energiyasi, rivojlanish va xokazo) orqali yuqori darajada mo'l maxsulot yetishtirish mumkin bo'ladi. Agarda sanoat ishlab chiqarishining texnologik jarayonlari va mehnat jarayonlarida mexanik, ximik, termik va boshqa yo'llar bilan ta'sir etish orqali ish ko'rilsa, qishloq xo'jalik ishlab chiqarishiga o'simlik va chorva mollari xayotidagi biologik jarayonlarga ta'sir etilib, kishilar mehnati bilan ko'zlangan maqsadga erishiladi. Shuningdek, sanoat ishlab chiqarishi va qishloq xo'jalik ishlab chiqarishi uchun umumiy bo'lgan mashina, asbob uskunalar, imoratlar kabi mehnat vositalari bilan bir qatorda qishloq xo'jaligida yer, eng asosiy ishlab chiqarish vositasi xisoblanadi. Boshqa ishlab chiqarish vositalari vaqt o'tishi bilan ishlab chiqarish jarayonida qatnashishi natijasida eskirib, o'zining qiymatini yo'qotadi va almashtirilishi mumkin, yer esa o'zgarmas vosita bo'lib qoladi, unga to'g'ri ilmiy tarzda ishlov berish natijasida unumdorligi oshib, yana xam yaxshilanishi mumkin.

Ana shunday farqlovchi belgilardan yana biri qishloq xo'jalik korxonalarida asosiy vosita sifatida tirik organizmlar (chorva mollari, o'simliklar) dan foydalanishdir. Shuning uchun xam doimiy amalga oshiriladigan takror ishlab chiqarish jarayoni, dexqonchilik va chorvachilikda tabiiy ravishda qaytalanib turadigan, ishlab chiqarish bilan chambarchas boglanib ketadigan o'sish va rivojlanishda namo.n bo'ladi. Qishloq xo'jalik ishlab chiqarishini to'g'ri rivojlantirish uchun birgina texnika taraqqiyotining yaxshi bilish kifoya qilmaydi, balki ishlab chiqarish texnologiyasini, o' simlik va chorva mollarining o'sishi va rivojlanishining biologik qonuniyatlarini, chorvachilik va dexqonchilik tizimlari xamda mehnatni tashkil etish, ishlab chiqarishni boshqarish kabi masalalarni xam to'la bilish zarur.

Qishloq xo'jalik ishlab chiqarishining davomiyligi, ekinlar va chorva mollarining o'sishi va rivojlanishi asosan tabiiy sharoitlarga bogliqligi bilan belgilanishi ma'lum. Lekin kishilar ularga agrotexnik va zootexnik tadbirlar bilan ta'sir ko'rsatadilar, ya'ni yuqori maxsuldorlikka ega bo'lgan chorva mollarini yetishtirishni, ekinlarni tanlash, seleksiya yo'li bilan ko'paytirish, ularga qulay sharoitlar yaratish vositasida ekinlar va chorva mollarining tabiiy o'sish va rivojlanish qonun- qoidalariga ta'sir etadilar. Natijada qishloq xo'jalik ishlab chiqarishning davomiylik jarayonini tezlashtirishga erishiladi.

Qishloq xo'jalik maxsulotlarini ishlab chiqarish davri yoki vaqti - bu boshlangich xom ashyoning pirovard maxsulotga aylanishigacha ketgan muddatidir. Maxsulot ishlab chiqarish davrining asosiy qismi ish davri bo'lib, bu boshlang'ich xom-ashyoning mehnat jarayoni ta'sirida bo'lgan vaqtdir. Qishloq xo'jalik ishlab chiqarishida mahsulot yetishtirish uchun sarf qilingan ishlab chiqarish davri, ish davridan anchagina farq qiladi. Bundan tashqari, qishloq xo'jalik maxsulotlarining barcha o'sish va rivojlanish davrining davom etishi turlicha ekanligi, ish jarayonlarining davom etishi bir-biriga to'g'ri kelmasligi qishloq xo'jaligini tashkil etishda o'ziga xoslikni nazarda tutadi. Qishloq xo'jalik ishlab chiqarishida maxsulot ishlab chiqarishi davri ish davriga to'g'ri kelmasligi, ayniksa, dexqonchilikda va ayrim hollarda chorvachilikda xam ish kuchidan, texnikadan, yerdan foydalanishda, oy va yilning ayrim davrlarida mavsumiylikni yuzaga chiqaradi. Demak, qishloq xo'jalik ishlab chiqarishi kishilar hayotidagina emas, balki mamlakat iqtisodiyotining xozirgi rivojlanish xolatiga xam ta'sir etuvchi juda katta va ko'p qirrali sharoitlar xamda omillarga ega bo'lgan murakkab tarmoq xamdir.

Xulosa

Qishloq xo'jaligida ishlab chiqarishni tashkil etuvchi tashkilotchi birgina iqtisodiy fanlarni o'zlashtiribgina qolmay, maxsulot yetishtirish texnikasi va texnologiyasini dexqonchilik tizimlarini barcha unsurlari bilan bog'liq bo'lgan xamma sohalarni xam o'zlashtirgan bo'lishi va bilishi zarur. Bugungi kunda sohada faoliyat yuritayotgan qishloq xo'jalik kooperativlari (shirkat xo'jaliklari), fermer va dehqon xo'jaliklari hamda agrofimlar hisoblanadi. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini iqtisodiy va tashkiliy

jihatdan yanada rivojlantirish, uni rejalashtirish, korxonalar moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, xodimlarning moddiy manfaatdorligini oshirishdan iborat.

Qishloq xo'jalik ishlab chiqarishining barqaror o'sishiga erishish, mamlakatni oziq-ovqat mahsulotlari va qishloq xo'jalik xom ashyosi bilan to'liq ta'minlash va samarali pirovard natijalarga erishish uchun mavjud qonuniyatlar va tamoyillarga muvofiq qishloq xo'jaligi korxonalarining oqilona, eng samarali va maqbul tuzilishi bo'yicha ilmiy qoidalar va amaliy tavsiyalarni ishlab chiqishdan iboratdir.

Iqtisodiyoti rivojlangan davlatlarda qishloq xo'jalik ishlab chiqarishi asosan fermer xo'jaliklari tomonidan amalga oshiriladi. Ular yetarlicha yirik korxonalar bo'lishlari ham mumkin, ammo, odatda sohani monopollashtira olmaydilar. Boshqacha qilib aytganda, nisbatan kichik qishloq xo'jalik ishlab chiqaruvchilari, bozorga ta'sir etishi mumkin bo'lgan qandaydir guruhlarini tashkil eta olmaydilar, ayrim fermer xo'jaliklari esa bozor narxlariga ta'sir etuvchi darajadagi ishlab chiqarish hajmlariga umuman yeta olmaydilar. Qishloq xo'jalik mahsulotlari bozorida sotuvchilar ko'pligi sababli, ularning hech qaysisi narxga ta'sir etishi mumkin bo'lgan hajmdagi mahsulotni taklif eta olmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 24 майдаги ПФ5052-сон «Бандлик соҳасида давлат сиёсатини янада такомиллаштириш ва меҳнат органлари фаолияти самарадорлигини тубдан ошириш чоратадбирлари тўғрисида»ги қарори.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 7 июндаги “Ҳар бир оила – тадбиркор” дастурини амалга ошириш тўғрисида”ги ПҚ-3777- сонли Қарори.
3. Ўзбекистон Республикасини 2030 йилга қадар ижтимоий-иқтисодий комплекс ривожлантириш Концепцияси.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 22 январдаги «2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини «Фаол тадбиркорлик, инновацион ғоялар ва технологияларни қўллаб-қувватлаш йили»да амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида»ги ПФ-5308-сонли Фармони.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 14 майдаги «Тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлаш ва ҳимоя қилиш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-5718-сонли Фармони.
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 3 апрелдаги «Коронавирус пандемияси даврида аҳоли, иқтисодиёт тармоқлари ва тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлашга доир қўшимча чоратадбирлар тўғрисида»ги ПФ-5978-сонли Фармони.
7. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari.
8. Asqaraliyev Saidali Raxmonaliyevich. KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNIQTISODIY MAZMUNI VA O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. “Yashil iqtisodiyotga o'tish: muammo, tadqiqotlar va yechimlar” Respublika ilmiy anjumani 250-259 bet.
9. Asqaraliyev Saidali Raxmonaliyevich. KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIK RIVOJLANTIRISH – YANGI ISH O'RINLARINI TASHKIL QILISH VA AHOLINING BANDLIGINI TA'MINLASHNING MUHIM OMILI SIFATIDA. ““Ўзбекистон – 2030” стратегиясини амалга оширишда замонавий маркетинг ва савдо концепцияларидан фойдаланиш” мавзусидаги халқаро илмий-амалий анжуман материаллар тўплами (2024 йил 15 октябр) 244-251 betlar.
https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=oh1fxYEAAA-AJ&citation_for_view=oh1fxYEAAA-AJ:UeHWp8X0CEIC

10. Asqaraliyev Saidali Raxmonaliyevich. FACTORS CONTRIBUTING TO POVERTY AND WAYS TO COMBAT THEM. *International Journal of Advanced Research in Management and Social Sciences* (05.05.2022) 180-187 betlar.
https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=oh1fxYEAAAAJ&citation_for_view=oh1fxYEAAAAJ:u-x6o8ySG0sC
11. Asqaraliyev Saidali Raxmonaliyevich. FACTORS CAUSING POVERTY AND MECHANISMS OF THEIR REDUCTION. *American Journal of Business Management, Economics and Banking* (12.05.2023) 43-46 betlar.
https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=oh1fxYEAAAAJ&citation_for_view=oh1fxYEAAAAJ:u5HHmVD_uO8C
12. Asqaraliyev Saidali Raxmonaliyevich. MEHNAT BOZORI TUSHUNCHASI, UNING SHAKLLANISHI VA MEHNAT BOZORINI TARTIBGA SOLISH. “Jamiyat taraqqiyotidagi ijtimoiy-iqtisodiy muammolar va yechimlar” (10-11.10.2024) 134-138 betlar.
https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=oh1fxYEAAAAJ&citation_for_view=oh1fxYEAAAAJ:d1gkVwhDpl0C
13. Asqaraliyev Saidali Raxmonaliyevich. AHOLI BANDLIGINI TA’MINLASH VA YANGI ISH O’RINLARINI YARATISH DASTURLARI TAHLILI. “Jamiyat taraqqiyotidagi ijtimoiy-iqtisodiy muammolar va yechimlar” (10-11.10.2024) 134-138 betlar. 106-111 betlar.
https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=oh1fxYEAAAAJ&citation_for_view=oh1fxYEAAAAJ:9yKSN-GCB0IC
14. Asqaraliyev Saidali Raxmonaliyevich. GREEN BUSINESS AS A DRIVING POWER OF THE GREEN ECONOMY. “Yashil iqtisodiyotga o’tish: muammo, tadqiqotlar va yechimlar” (17.07.2024) 244-250 betlar.
https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=oh1fxYEAAAAJ&citation_for_view=oh1fxYEAAAAJ:2osOgNQ5qMEC
15. Сирожиддинов К., Тажибаев К. ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ КИЧИК БИЗНЕС СУБЪЕКТЛАРИДА МАРКЕТИНГ ФАОЛИЯТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ //Scientific Bulletin of Namangan State University. – 2020. – Т. 2. – №. 3. – С. 242-248.
16. Сирожиддинов К. И., Тажибаев К. Қ. ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВОЗМОЖНОСТЕЙ МАРКЕТИНГА И КООПЕРАЦИЙ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ //Scientific Bulletin of Namangan State University. – 2020. – Т. 2. – №. 11. – С. 121-132.
17. Тажибаев К. К. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ КОНКУРЕНТНОЙ СРЕДЫ В МАЛОМ БИЗНЕСЕ И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВЕ В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ //Приоритетные векторы развития промышленности и сельского хозяйства. – 2021. – С. 295-298.
18. Тажибаев К. К. ЗНАЧЕНИЕ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ: ИССЛЕДОВАНИЕ РЫНКА //Формула менеджмента. – 2023. – №. 2 (17). – С. 28-34.

UDK: 33:2964

YASHIL MOLIALASHTIRISH MEXANIZMLARI VA ULARNING JAHON TAJRIBASIDAGI QO‘LLANILISHI

Ergashev Abrorbek Raxmatulla o‘g‘li
ISFT instituti Buxgalteriya kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada yashil molialashtirish mexanizmlarining mazmuni, ularning global tajribadagi qo‘llanilishi hamda O‘zbekiston iqtisodiy tizimida joriy etish istiqbollari o‘rganiladi. Tadqiqot davomida 2015–2023 yillarda yashil

obligatsiyalar bozorining rivojlanish dinamikasi real statistik ma'lumotlar asosida tahlil qilinib, yetakchi davlatlar – AQSh, Xitoy, Fransiya, Germaniya va Niderlandiyaning yashil moliyalashtirishdagi tajribalari ko'rib chiqilgan. Diagrammalar asosida global tendensiyalar va O'zbekiston uchun dolzarb xulosalar chiqarildi. Maqola yakunida yashil moliyalashtirishni milliy iqtisodiyotga integratsiyalash bo'yicha amaliy takliflar ilgari surildi. Tadqiqot natijalari O'zbekistonning barqaror rivojlanishga o'tish strategiyasida yashil moliyaviy vositalarning muhim rolini asoslaydi.

Kalit so'zlar: yashil moliyalashtirish, yashil obligatsiyalar, ekologik barqarorlik, xalqaro tajriba, O'zbekiston iqtisodiyoti, moliyaviy mexanizmlar, barqaror rivojlanish, iqlim moliyasi.

KIRISH

So'nggi yillarda global miqyosda ekologik muammolar, iqlim o'zgarishi va tabiiy resurslardan samarasiz foydalanish kabi omillar iqtisodiy siyosatni qayta ko'rib chiqishga olib kelmoqda. Barqaror rivojlanishga erishish va atrof-muhit muhofazasini ta'minlashda yashil iqtisodiyot konsepsiyasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Yashil iqtisodiyot — bu resurslardan tejamkorlik bilan foydalanishga asoslangan, uglerod chiqindilarini kamaytirishga va ijtimoiy adolatni ta'minlashga yo'naltirilgan iqtisodiy modeldir.

Mazkur modelni hayotga tatbiq etishda yashil moliyalashtirish mexanizmlari muhim o'rin tutadi. Yashil moliyalashtirish — bu ekologik toza loyihalarni, qayta tiklanadigan energiya manbalarini, atrof-muhitni tiklash va himoya qilishga qaratilgan dasturlarni moliyaviy qo'llab-quvvatlash tizimidir. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatmoqdaki, yashil obligatsiyalar, yashil kreditlar, iqlim fondlari, sug'urta vositalari va soliq imtiyozlari kabi vositalar barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashda samarali vosita sifatida ishlatilmoqda.

Dunyo miqyosida AQSh, Yevropa Ittifoqi, Xitoy, Yaponiya kabi mamlakatlar yashil moliyalashtirishni davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida belgilab, tegishli institutsional va huquqiy asoslarni yaratib, xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlikni yo'lga qo'ygan. O'z navbatida, rivojlanayotgan mamlakatlar ham bu borada jahon tajribasidan o'rganib, milliy sharoitga mos mexanizmlarni shakllantirishga intilmoqda. Ushbu maqolada yashil moliyalashtirish tushunchasi, uning asosiy mexanizmlari, jahon amaliyotida qo'llanilishi, shuningdek, ularning iqtisodiy va ekologik samaradorligi tahlil qilinadi.

USLUB VA MATERIALLAR

Ushbu tadqiqotda yashil moliyalashtirish mexanizmlarini o'rganish uchun tizimli tahlil, taqqoslama (komparativ) metod, statistik uslublar, hamda huquqiy va institutsional tahlil yondashuvlari qo'llanildi. Asosiy maqsad – jahon mamlakatlarida yashil moliyalashtirish amaliyotlarini o'rganish, ularning asosiy mexanizmlari va samaradorlik ko'rsatkichlarini tahlil qilish hamda O'zbekiston sharoitida qo'llash imkoniyatlarini aniqlashdan iborat bo'ldi.

Tadqiqot doirasida quyidagi asosiy manbalardan foydalanildi:

- Xalqaro tashkilotlar ma'lumotlari: Jahon banki, Xalqaro valyuta jamg'armasi (IMF), Iqlim bo'yicha moliyalashtirish fondi (GCF), Yashil obligatsiyalar tashabbusi (Green Bond Initiative) kabi tashkilotlarning rasmiy hisobotlari va statistik bazalari.

- Milliy tajriba asoslari: AQSh, Germaniya, Xitoy, Hindiston, Fransiya va Janubiy Koreya kabi mamlakatlardagi yashil moliyalashtirishga oid davlat siyosatlari, qonunchilik hujjatlari va moliyaviy instrumentlar tahlil qilindi.

- Ilmiy adabiyotlar: Web of Science, Scopus, SSRN va JSTOR ma'lumotlar bazasidagi so'nggi yillarda chop etilgan ilmiy maqolalar tahlil qilindi.

- Statistik metodlar: Yashil moliyaviy oqimlar hajmi, yashil obligatsiyalar bozoridagi o'sish sur'atlari, investitsiyalar samaradorligi kabi indikatorlar ustida deskriptiv tahlil va grafik vizualizatsiya usullaridan foydalanildi.

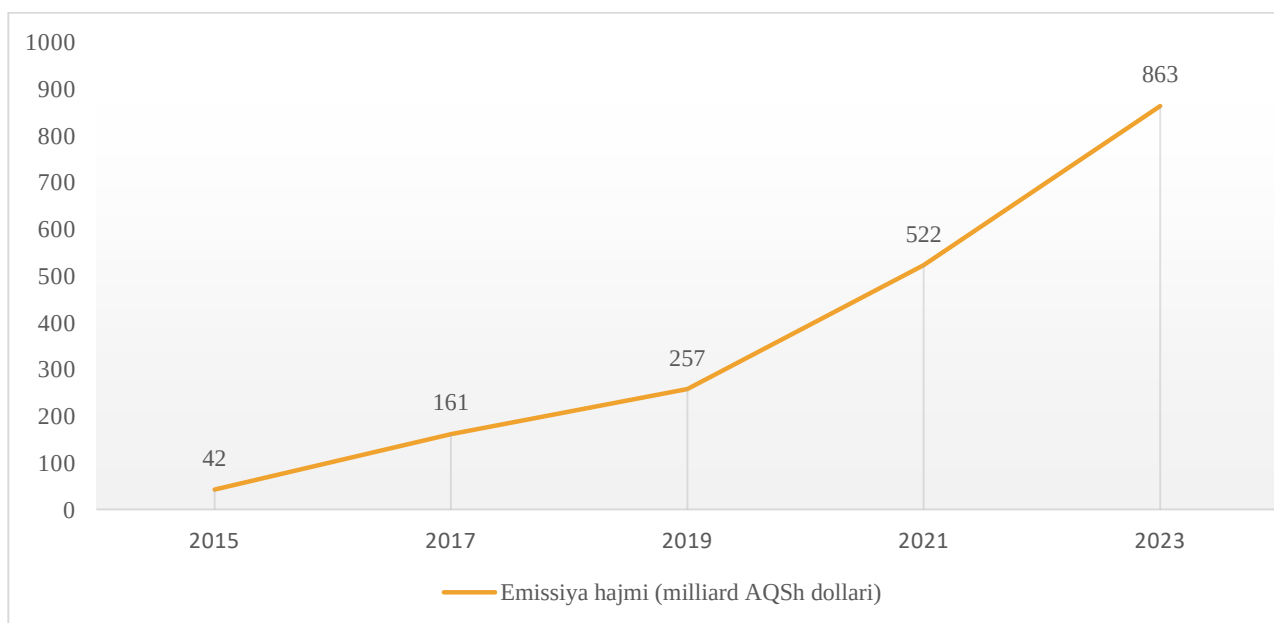
Tahlil metodologiyasi sifatida komparativ tahlil orqali turli mamlakatlarning yashil moliyalashtirish strategiyalari o‘zaro taqqoslandi, ularning ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlari, institutsional yondashuvlari va moliyalashtirish vositalari o‘rtasidagi farqlar aniqlab berildi. Bundan tashqari, ekspert baholari va holatlar tahlili (case study) usuli orqali ayrim mamlakatlardagi muvaffaqiyatli tajribalar chuqur o‘rganildi.

NATIJALAR

Yashil moliyalashtirish bozorining so‘nggi yillardagi rivojlanishi uning global miqyosda iqtisodiy va ekologik siyosatning ajralmas qismiga aylanganini ko‘rsatadi. Turli mamlakatlar va mintaqalar yashil iqtisodiyotni rag‘batlantirish maqsadida moliyaviy instrumentlardan faol foydalanmoqda. Ushbu bo‘limda xalqaro tajriba asosida asosiy statistik ko‘rsatkichlar tahlil qilinadi.

Yashil obligatsiyalar moliyaviy bozorlarda eng ko‘p tarqalgan va ishonchli moliyalashtirish vositalaridan biri hisoblanadi. Ular orqali atrof-muhitga zarar yetkazmaydigan, ekologik toza loyihalar moliyalashtiriladi. So‘nggi sakkiz yillik davr mobaynida ushbu bozorda sezilarli o‘sish kuzatildi:

1-rasm. Yashil obligatsiyalar bozorining yillik emissiya hajmining yillar kesimida o‘ishi (milliard AQSh dollari)⁷²

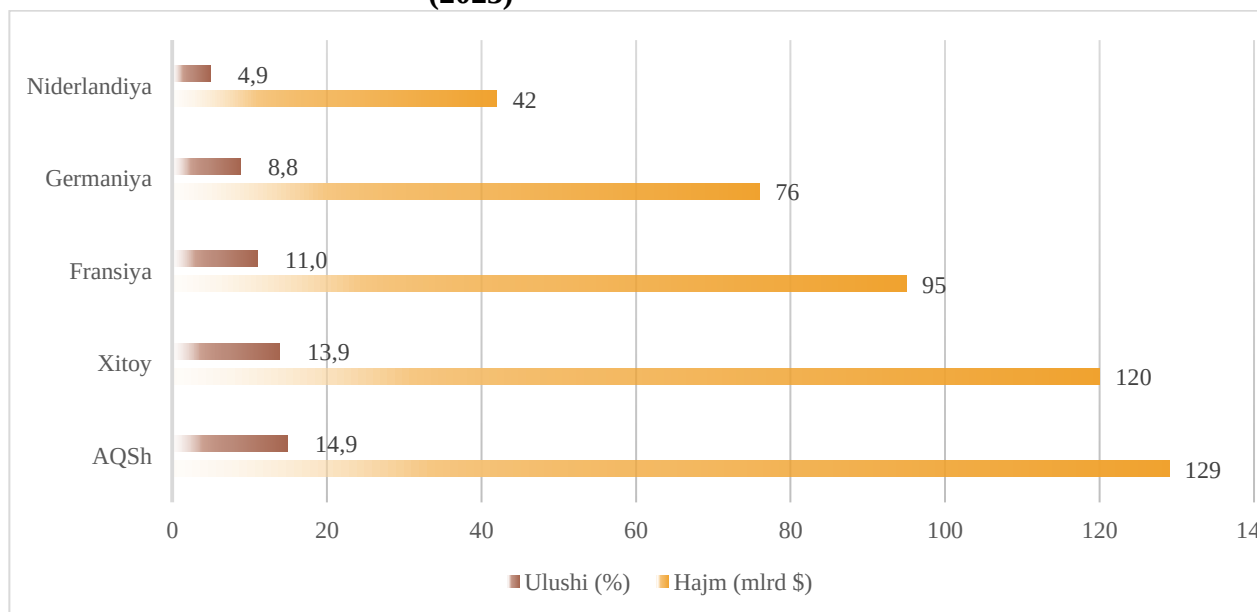
⁷² Muallif ishlanmasi

Bu ma'lumotlarga ko'ra, 2015 yildan 2023 yilgacha yashil obligatsiyalar bozori hajmi qariyb 20 baravarga oshgan. Bu o'sishning asosiy omillari sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

- iqlim o'zgarishining salbiy oqibatlariga qarshi xalqaro tashabbuslarning kuchayishi (masalan, Parij kelishuvi),
- yirik moliyaviy institutlarning barqarorlikka e'tibor qaratishi,
- davlatlar tomonidan yashil loyihalarga imtiyozli sharoitlar yaratilishi.

Quyidagi 2-rasmda 2023 yilda yashil obligatsiyalar bozorida yetakchilik qilgan mamlakatlar ko'rsatkichlari keltirilgan hamda bu ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, rivojlangan davlatlar nafaqat moliyaviy imkoniyatlari, balki ekologik siyosatdagi faoliyati bilan ham yashil moliyalashtirishga yetakchilik qilmoqda. Xitoyning yuqori natijasi esa uning qayta tiklanuvchi energiyaga strategik yondashuvi bilan bog'liq.

2-rasm. Yetakchi mamlakatlar bo'yicha yashil obligatsiyalar emissiyasi (2023)⁷³

MUNOZARA

⁷³ Muallif ishlanmasi

Yashil moliyalashtirish bugungi kunda global miqyosda iqtisodiy taraqqiyot va ekologik barqarorlikni uyg'unlashtirishda eng dolzarb moliyaviy mexanizmlardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Tadqiqot davomida o'rganilgan natijalar shuni ko'rsatadiki, dunyo davlatlari orasida yashil obligatsiyalar orqali moliyaviy resurslarni ekologik loyihalarga yo'naltirish tendensiyasi keskin oshgan.

Birinchi rasm 2015 yildan 2023 yilgacha yashil obligatsiyalar emissiyasi hajmidagi o'sish – global moliyaviy tizimda ekologik barqarorlikka bo'lgan e'tibor kuchayganini yaqqol aks ettiradi. 2015 yilda atigi 42 milliard dollarga teng bo'lgan emissiya hajmi 2023 yilga kelib 863 milliard dollarga yetgan. Bu esa 8 yil ichida bozor hajmining qariyb 20 baravarga oshganini bildiradi. Ushbu o'sishning sabablari quyidagilar bilan izohlanadi:

- Parij iqlim kelishuvi (2015 yil)dan so'ng davlatlar uglerod chiqindilarini qisqartirish bo'yicha qat'iy majburiyatlar oldi.

- Xalqaro moliya institutlari, jumladan, Jahon banki, IMF, EIB (European Investment Bank) va boshqalar yashil loyihalarni moliyalashtirishga alohida e'tibor qaratmoqda.

- Xususiy sektorda barqarorlik va ESG (Environmental, Social and Governance) tamoyillariga asoslangan investitsiyalar raqobat ustunligiga aylanmoqda.

Mazkur o'sish shuni ko'rsatadiki, yashil moliyalashtirish oddiy trend emas, balki uzoq muddatli strategik yo'nalishga aylanmoqda. Shu bilan birga, bu obligatsiyalar bozori tobora institutsionallashib, xalqaro tartibga solish normalari va investorlarga ishonch mexanizmlari bilan boyitilmoqda.

Ikkinchi rasmda keltirilgan 2023 yildagi yetakchi mamlakatlar bo'yicha yashil obligatsiyalar emissiyasi global moliyalashtirishda qaysi mamlakatlar faol ishtirok etayotganini ko'rsatadi. AQSh (129 mlrd \$), Xitoy (120 mlrd \$), Fransiya (95 mlrd \$), Germaniya (76 mlrd \$), va Niderlandiya (42 mlrd \$) — bu mamlakatlarning har biri yashil moliyalashtirishda muayyan institutlar va mexanizmlarni shakllantirgan.

- AQSh: Federal va shtat darajasida yashil obligatsiyalar orqali infrastrukturani modernizatsiya qilish (masalan, temir yo'llar, elektr tarmoqlari) bo'yicha faoliyat olib bormoqda. Shuningdek, xususiy sektorda “corporate green bonds” keng qo'llaniladi.

- Xitoy: Yashil moliyalashtirish strategiyasini milliy rivojlanish rejalari bilan bog'lagan. Markaziy banki yashil aktivlar bo'yicha differensial kreditlash siyosatini joriy etgan. Yashil moliyaviy oqimlar asosan qayta tiklanuvchi energiya va ekologik toza transport loyihalariga yo'naltirilmoqda.

- Yevropa mamlakatlari (Fransiya, Germaniya, Niderlandiya): Yevropa Ittifoqi “Green Deal” strategiyasi doirasida iqlim o'zgarishiga qarshi kurash va uglerodsiz iqtisodiy modelga o'tishni moliyalashtirmoqda. Ular yashil obligatsiyalarni suveren (davlat) va submilliy (hududiy) darajada chiqarib, moliyaviy manbalarni jamoaviy sektorga yo'naltiradi.

Bu mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, yashil obligatsiyalar bozorini rivojlantirish uchun faqat moliyaviy vositalar emas, balki huquqiy asoslar, institutsional struktura va davlat siyosatining izchil yondashuvi talab etiladi.

Mazkur tahlillar asosida O'zbekiston uchun quyidagi muhim xulosalar chiqarish mumkin:

- Yashil obligatsiyalar chiqarish bo'yicha normativ-huquqiy baza yaratish zarur. Bu bozorni shakllantirishda Moliya vazirligi, Markaziy bank va Ekologiya qo'mitasining hamkorligi muhimdir.

- Milliy rivojlanish dasturlari (masalan, “Yashil O'zbekiston” konsepsiyasi) doirasida yashil moliyalashtirish vositalarini kengaytirish zarur.

- Xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlikda zamonaviy moliyaviy instrumentlarni (sug'urta, grantlar, kafolatlar) jalb etish orqali xavfni kamaytirish va investorlar ishonchini oshirish mumkin.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Yashil moliyalashtirish bugungi kunda nafaqat ekologik barqarorlikni ta'minlash, balki iqtisodiy o'sishni ekologik xavfsiz yo'nalishda shakllantirishda strategik vosita sifatida jahon miqyosida e'tirof etilmoqda. O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, 2015–2023 yillar davomida dunyoda yashil obligatsiyalar bozorining sezilarli darajada kengayishi, yetakchi mamlakatlar tajribasida davlat va xususiy sektorning faol ishtiroki, ekologik loyihalarni barqaror moliyalashtirish tizimining samarali ishlashiga xizmat qilmoqda.

Shuningdek, yashil moliyalashtirishning faollashuvi xalqaro ekologik majburiyatlar, xususan, Parij iqlim kelishuvi doirasidagi va BMT barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish bilan bevosita bog'liqdir. Yetakchi davlatlar tomonidan yashil obligatsiyalar emissiyasining ko'p yillik dinamikasi ularning uzoq muddatli strategik siyosatini ifodalaydi.

O'zbekiston uchun ham yashil moliyalashtirish bo'yicha global tendensiyalardan ortda qolmasdan, o'z iqtisodiyotini ekologik jihatdan samarali va barqaror rivojlantirish imkoniyati mavjud. Buning uchun quyidagi **asosiy takliflar** ilgari suriladi:

1. Normativ-huquqiy bazani takomillashtirish – yashil moliyalashtirishni rag'batlantirish uchun yashil obligatsiyalar emissiyasi, moliyalashtirish mezonlari, hisobotlilik va monitoring bo'yicha aniq va barqaror normativ-huquqiy asos ishlab chiqilishi lozim.

2. Yashil moliyaviy instrumentlarni joriy etish – banklar, sug'urta kompaniyalari, investitsion fondlar ishtirokida yashil kreditlar, yashil sug'urta va grant asosidagi moliyalashtirish mexanizmlarini rivojlantirish muhim.

3. Xalqaro hamkorlikni kengaytirish – Jahon banki, Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki (EBRD), Osiyo taraqqiyot banki kabi institutlar bilan ko'proq ekologik loyihalar bo'yicha moliyaviy hamkorlik yo'lga qo'yilishi lozim.

4. Ekologik loyihalar bankini yaratish – qayta tiklanuvchi energiya, chiqindilarni qayta ishlash, suv resurslarini tejash va yashil infratuzilmani rivojlantirish sohalaridagi loyihalar to'g'risida ma'lumotlarni jamlab, ularga moliyalashtirish jalb qilishni osonlashtiruvchi yagona platforma yaratilishi zarur.

5. Investorlarga imtiyozlar va kafolatlar berish – yashil loyihalarga sarmoya kiritgan investorlar uchun soliq imtiyozlari, kafolatlar va valyuta tavakkallarini kamaytiruvchi mexanizmlar ishlab chiqilishi lozim.

6. Moliya sohasi xodimlarini malakasini oshirish – yashil moliyalashtirish bo'yicha bilim va ko'nikmalarga ega mutaxassislarni tayyorlash, xalqaro standartlarga asoslangan trening va kurslarni joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Yuqoridagi takliflarni bosqichma-bosqich amalga oshirish orqali O'zbekiston yashil moliyalashtirish bozorini shakllantirish, ekologik xavfsizlikni ta'minlash va xalqaro majburiyatlarni bajarishda katta yutuqlarga erisha oladi. Yashil iqtisodiyotga o'tishda moliyaviy mexanizmlarni to'g'ri yo'lga qo'yish kelajak avlodlar uchun ham barqaror rivojlanish kafolati bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. World Bank. (2021). *Green Finance: A New Source of Investment for Sustainable Development*. World Bank Group. Retrieved from www.worldbank.org
2. Climate Bonds Initiative. (2022). *Green Bond Market Summary*. Climate Bonds Initiative. Retrieved from www.climatebonds.net
3. OECD. (2020). *The Role of Green Finance in Sustainable Development*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264410915-en>
4. European Investment Bank (EIB). (2022). *Annual Report on Green Financing*. European Investment Bank. Retrieved from www.eib.org
5. Sustainable Finance Advisory. (2021). *Sustainable Finance and the Role of Green Bonds in the Global Economy*. Springer.

6. United Nations Environment Programme (UNEP). (2020). *Green Finance for Sustainable Development: A Global Perspective*. UNEP Finance Initiative. Retrieved from www.unepfi.org
7. Berk, J., & DeMarzo, P. (2019). *Corporate Finance* (5th ed.). Pearson.
8. Zerbib, O. D. (2019). *The Effect of Pro-Environmental Preferences on Investment Decisions: The Green Bond Premium*. *Journal of Financial Economics*, 129(3), 412-431.
9. International Finance Corporation (IFC). (2020). *Green Bonds in Emerging Markets: Unlocking the Potential for Financing Climate Change Mitigation and Adaptation*. IFC. Retrieved from www.ifc.org
10. Xu, J., & Liao, F. (2021). *Challenges and Opportunities for Green Finance in Emerging Economies*. *Journal of Sustainable Finance & Investment*, 11(4), 273-290.

STRATEGIK BOSHQARISH USULI ORQALI KORXONA BOSHQARUV TIZIMI SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Namangan davlat universiteti
Yusupov Nurillo Ikromjon o'g'li
nurillo-yusupov96@mail.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada korxonalarning strategik boshqarish usuli orqali korxona boshqaruv tizimi faoliyatini oshirish, unga ta'sir qiluvchi omillar, korxonalarning raqobatbardoshligini oshirish yo'llari hamda boshqaruvning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish masalalari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: strategik boshqaruv, korxona faoliyati, raqobatbardoshlik, trend, boshqaruv samaradorligi, ichki va tashqi omillar, innovatsiya, integral ko'rsatkich, strategiya, baholash, korxona barqarorligi.

Abstract: This article examines the effectiveness of strategic management of enterprises, the factors affecting it, methods for increasing the competitiveness of enterprises and the issues of improving the organizational and economic management mechanism.

Key words: strategic management, enterprise activity, innovation, integration indicators, strategy, estimation, sustainability of enterprise.

Kirish

Hozirgi vaqtda korxonalar amaliyotida strategik boshqarishning ahamiyati ortib bormoqda. Bu ularning vakolatini kengayishi hamda o'zlarining iqtisodiy ahvoli uchun javobgarliklari darajasining oshganligi bilan bog'liqdir. Zamonaviy boshqarishning sifati korxonalar samaradorligini belgilab beradi. Shu bois korxonalarga eng zamonaviy texnika va texnologiyalarni jalb etish bugungi kundagi ustuvor vazifalardan biri sanaladi.

Hozirgi vaqtda korxonalarning ko'pchiligi o'z taraqqiyotining konsepsiyasini, strategiyasini hamda dasturini ishlab chiqishi zarur.

Har qanday korxonaning uzoq muddatli yutuqlari ishlab chiqilgan strategiyaga bog'liq bo'ladi. Agar korxonaning rivojlanish strategiyasi bo'lmasa u yoki bu xatoliklar bilan ishlab chiqilgan bo'lsa, bu hol korxonaga bozorda barqaror va mustahkam o'rin egallash uchun imkon bermaydi. Zamonaviy ilm-fan va amaliyot strategik rejalashtirish hamda boshqarishning katta tajribasiga ega, ammo ko'pgina strategiyalar haligacha tashqi va ichki muhitning o'zgaruvchan shart-sharoitlariga

moslasha olmayapti. Bu hali hanuzgacha strategik boshqarishning barcha muammolari ham o'z yechimini topmaganligini ko'rsatadiki, bunday hol, birinchi navbatda, korxona rivojlanishi strategik barqarorligining mexanizmlarini ishlab chiqish bilan bog'liq[2].

Strategik boshqaruv tizimida korxonaning kelajak faoliyatining retrospektiv ko'rsatkichlarini o'rganish va ekstrapolyasiya usulini qo'llash asosida belgilanishi nazarda tutiladi. Ekstrapolyasiya - bu o'tgan zamonda o'rnatilgan tendensiyalarni kelgusi davr uchun ham joriy etilishidir. Boshqacha aytganda, prognoz ishlab chiqishda, kelgusida korxona faoliyatining shart-sharoitlari yomonlashmaydi, demak, o'tgan davrlarga nisbatan korxona faoliyatining yakuni yaxshi bo'lishligidan kelib chiqiladi. Korxona taraqqiyotini oshiruvchi tendensiya (trend)ning namoyon bo'lishi shundan iboratdir[3].

Korxonaning kelajakdagi barqarorligini baholash uchun rivojlanish tendensiyasini (trendini) ifodalovchi kompleks integral ko'rsatkich ishlatiladi; chuqurroq tahlil qilish va zaxiralarni aniqlash uchun ko'rsatkichlarning kengaytirilgan tizimidan foydalaniladi. Shunday qilib, korxonaning kelajakdagi barqarorligini baholash - korxona faoliyatining turli tomonlarini baholashni nazarda tutadi, buning ustiga, bunday baholash dinamiklikda va makonda amalga oshiriladi.

2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida ham«tarkibiy o'zgarishlarni chuqurlashtirish, korxonalar raqobatbardoshligini oshirish hamda eksport salohiyatini yuksaltirish»kabi ustuvor vazifalar belgilangan[1]. Ushbu vazifalarning samarali ijrosi ishlab chiqarish korxonalari innovasion faoliyatini zamonaviy boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish va samaradorligini oshirishni taqazo etadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Xorijlik olimlardan R.S.Kaplan, D.P.Norton asarlarida strategik boshqaruv tizimida korxonaning samaradorligini oshirish va iqtisodiy faoliyatini rivojlantirish masalalari keng yoritilgan[2]. Bu olimlarning qarashlarida asosiy e'tibor, strategik boshqaruv tizimini korxona va tashkilot uchun asosiy xususiyatlarini, uning samaradorligini baholashga qaratilgan.

I.Ansoffning qarashlarida strategik boshqaruv tizimida korxonaning istiqbollarini o'rganish va ularga ta'sir qiluvchi omillarni baholash muhim o'rin tutadi [3]. Uning e'tiborida korxona doim risk bilan ishlashi, uning uzoq muddatli faoliyati uchun prognozlar tuzish, ekstrapolyasiya usulini qo'llash zarur.

M.Porter qarashlarida kompaniyalarning rivojlanishida innovatsiyalarning o'рни, ularni qo'llash xususiyatlari, kompaniyaning barqaror rivojlantirilishiga faqat innovatsiyalarni doimiy ravishda joriy etish hamda kompaniyalarning raqobat ustunligiga erishishlarida innovatsiyaning ta'siri masalalari tadqiq etilgan[4],

R.S.Muratov, I.A.Djalolova, S.Sh.Oripov qarashlarida korxona alohida ob'yekt sifatida qaralib, uning mazmun va mohiyati, unga qo'yiladigan talablar, ko'rsatkichlar tizimi, moliyaviy barqarorligi va boshqaruvi masalalari atroflicha yoritib berilgan[5]. Korxonalar boshqaruvi va ularga qo'yiladigan talablar, tamoyillar, boshqaruv shakllari baholab berilgan.

I.O.Ulashev, Sh.A.Atamuradovlarning ilmiy qarashlarida korxonalar faoliyatini boshqarish mexanizmi muammolari,ularni yechish bo'yicha takliflar, boshqaruv usullari, boshqaruvda optimal variantni tanlash, boshqaruv samaradorligini baholash kabi masalalar yoritib berilgan. [6],

G.Sh.Xonkeldiyeva ilmiy izlanishlarida korporatsiyalarni boshqarish, tashkiliy-iqtisodiy ko'rsatkichlarini baholash, rag'batlantirish va samaradorligini oshirish yo'nalishlari yoritilgan [7]. Xalqaro tajribalar dan kelib chiqib, korporativ boshqaruvni zamonaviy usullaridan foydalanish yo'llari, milliy tuzilmalarni shakllantirish, iqtisodiy ko'rsatkichlarni takomillashtirishga alohida e'tibor qaratilgan.

R.R.Abduraupov qarashlarida O'zbekistonda xorijiy investisiyalik korxonalar iqtisodiy salohiyatini boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha ilmiy yondashuvlarga alohida e'tibor qaratilgan[8].

Amalga oshirilgan ilmiy-tadqiqot ishlari va olib borilgan ilmiy-nazariy izlanishlarga qaramasdan, aynan bugungi globallashuv va demokratik bozor islohotlari sharoitida strategik boshqaruv tizimida korxonaning samaradorligini oshirish va iqtisodiy faoliyatini rivojlantirishga ta'sir qiluvchi omillarni baholashga qaratilgan masalalar tizimli holda yoritib berilmagan.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu maqolaning nazariy va uslubiy asosi sifatida umumiqtisodiy adabiyot hamda ilmiy maqolalar, iqtisodchi olimlarning korxonalarni strategik boshqarish masalalari bo'yicha izlanishlari, olimlar va soha vakillari bilan suhbat, ularning yozma va og'zaki fikr-mulohazalarini tahlil qilish, ekspert baholash, jarayonlarni kuzatish, iqtisodiy hodisa va jarayonlarga tizimli yondashuv, muallif tajribalari bilan qiyosiy tahlil o'tkazish orqali tegishli yo'nalishlarda xulosa, taklif va tavsiyalar berilgan. Mavzuni o'rganish jarayonida umumiqtisodiy usullar bilan bir qatorda ma'lumotlarni tizimlash bo'yicha maxsus yondashuvlar, ya'ni taqqoslash, nazariy va amaliy materiallarni jamlash hamda tizimli tahlil kabi usullar qo'llanilgan.

Tahlil va natijalar

Korxona to'g'risida tushuncha hosil qilish muhim iqtisodiy ahamiyatga ega. Ko'pgina adabiyotlarda korxona to'g'risida turlicha fikrlar keltirilgan. Masalan R.S.Muratov, I.A.Djalolova, S.Sh.Oripovlarning "Korxona iqtisodiyoti" darsligida korxonaga quyidagicha ta'rif berilgan. Korxona-ijtimoiy talablarni qondiruvchi va sof foyda olish maqsadida mahsulot ishlab chiqaruvchi, ishlar bajaruvchi, xizmat ko'rsatuvchi mustaqil xo'jalik yurituvchi iqtisodiyot sub'yektidir[5]. I.O.Ulashev, Sh.A.Atamuradovlarning "Korxona iqtisodiyoti va menejmenti" o'quv qo'llanmasida esa korxonaga quyidagicha ta'rif berilgan. Korxona-bu jamiyatning asosiy bo'g'ini hisoblanuvchi, aholining talabini qondirish va foyda olish yoki boshqa ijtimoiy funksiyalarni bajarish maqsadida, xususiy resurslardan foydalanish asosida mahsulotlar ishlab chiqaradigan, ayirboshlaydigan, hamda boshqa ishlarni va xizmatlarni bajaradigan, faoliyati bo'yicha qarorlar qabul qiladigan va unga javobgar, huquqiy shaxs maqomiga ega bo'lgan, har xil o'lchamdagi xo'jalik yurituvchi sub'yektidir[6]. Fikrimizcha, huquqiy shaxs huquqiga ega bo'lgan, mulkchilik huquqi yoki xo'jalikni to'la yuritish huquqi bo'yicha o'ziga qarashli mol-mulkdan foydalanish asosida mahsulot ishlab chiqaradigan va sotadigan yoki mahsulotni ayirboshlaydigan, ishlarni bajaradigan, xizmat ko'rsatadigan, bellashuv hamda mulkchilikning barcha shakllari teng huquqliligi sharoitida amaldagi qonunlarga muvofiq o'z faoliyatini ro'yobga chiqaradigan mustaqil xo'jalik yurituvchi sub'yekt korxona hisoblanadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, korxona o'zining faoliyati davomida davlat, fuqarolar va yuridik shaxslar bilan ijtimoiy, iqtisodiy hamda siyosiy munosabatlarda bo'ladi va milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishida o'zining katta hissasini qo'shadi.

Hozirgi paytda korxonani rivojlantirilishiga faqat innovatsiyalarni uzluksiz ravishda joriy etilishi bilangina erishish mumkin. M.Porter kompaniyalarning raqobatli ustunlikka erishishlarida innovatsiyaning rolini quyidagicha aniqlagan: «...kompaniya raqobatdagi ustunlikni innovatsiyalar vositasida qo'lga kiritadi. Ular yangi kiritilgan tartib-qoidalarga ham yangi texnologiyalardan, ham yangi ish usullaridan keng ma'noda foydalangan holda

yondashadilar. Kompaniya yangiliklar tufayli raqobatdagi ustunliklarga erishganidan keyin, bu ustunliklarni faqat muntazam ravishda yaxshilashlar yordamida qo'lda tutib turishi mumkin. Raqobatchilar innovatsiyalarni takomillashtirish va joriy etishdan to'xtagan har qanday kompaniyani darhol va albatta chetlab o'tib ketadilar»[4].

Korxonaning raqobatbardoshligi deganda, iste'molchilar uchun raqobatchilarning tovarlariga nisbatan ko'proq o'ziga tortuvchan bo'lgan tovarlar ishlab chiqarish va sotish tushuniladi. Raqobat muhitini uzluksiz nazorat qilib turish –ishlab chiqarishni ehtiyojlarni eng samarali usulda qondirish uchun mo'ljallangan zarur shartidir. Raqobat muhitining holati haqidagi xulosalar, korxonaning innovasion siyosatini ishlab chiqish uchun asos bo'ladi.

Mohiyatan, raqobatchilar ustidan erishilgan ustunlik innovatsiyalar hisobidan bo'ladi va shuning uchun, korxona faoliyatidagi raqobatchilar ustidan erishiladigan har qanday ustunlikni ta'minlovchi yangi elementlarni joriy etishga bo'lgan layoqat, shu korxona raqobatbardoshligining zarur tashkil etuvchisidir.

Korxona barqarorligi, uning davomiylik jihatdan uzoq muddatga mo'ljallangan samarali faoliyat ko'rsatishini xarakterlovchi murakkab iqtisodiy kategoriyadir (1-rasm) va korxonaning raqobatbardoshligi, iqtisodiy xavfsizligi hamda iqtisodiy samaradorlik kabi uchta elementga asoslangan. Shuni ta'kidlash kerakki, bu elementlar o'zaro chambarchas bog'liq va birgalikda faoliyat ko'rsatadi, biroq, turlicha funksional vazifalarga ega. Raqobatbardoshlik – korxona rivojlanishining salohiyatini, barqarorlik esa – korxonaning uzoq muddatli istiqbolini belgilaydi.

Korxonaning barqarorligini vaqtlarga taqsimlangan raqobatbardoshlik, deb aytish mumkin. Vaqtning uncha katta bo'lmagan intervallarida bu ikkala tushuncha teng kuchga ega bo'ladi.

Korxonaning ishlab chiqarishni, mehnat va boshqarishni tashkil etishda, uning texnik hamda texnologik imkoniyatlarida ifodalangan ishlab chiqarish salohiyati – innovatsiyalarni o'z vaqtida ta'minlab beradigan elementdir. Korxonaning ishlab chiqarish salohiyati qancha yuqori bo'lsa, mahsulot ishlab chiqarishga va uning sifatiga qilinadigan xarajatlar ulushining darajasi shuncha past bo'ladi. Ishlab chiqarilayotgan mahsulotning, raqobatchilar tovarlarining sifatidan yuqori turuvchi sifati, innovasion salohiyatning moddiy ifodalovchisidir.

Iqtisodiy tizimlar rivojlanishining innovasion turiga o'tish zarurati tufayli yuzaga kelgan ob'yektiv sabablar, butun innovasion-investision jarayonda ilmiy-texnikaviy va iqtisodiy omillarning samarali ravishda o'zaro hamkorlikda ishlash muammolarini kompleks hal etilishini talab qiladi. Fikrimizcha, texnologik va iqtisodiy salohiyatlarni oqilona uyg'unlashtirish – innovasion- investision jarayonni boshqarishning markaziy masalasini tashkil etadi.

1-jadvalda korxonaning barqarorligiga ta'sir ko'rsatuvchi omillarga baho berilgan. Unda korxonalaridagi asosiy innovasion yo'nalishlar hamda innovatsiyalarni joriy qilishga salbiy ta'sir qiluvchi omillar, shu bilan birga innovatsiyalarni ishlab chiqish hamda qo'llab-quvvatlashni ta'minlovchi omillar tahlil etilgan.

Omillarning ko'pligi, ularni muayyan belgilar bo'yicha tasniflanishini amalga oshirishga imkon beradi.

Korxonaning tashqi omillariga quyidagilar kiradi: iqtisodiyot sohasida davlatning inqirozga qarshi qaratilgan siyosati; mamlakatdagi demografik vaziyat; siyosiy barqarorlik; fan va texnikaning taraqqiyoti; transport infratuzilmasini rivojlanganligi.

Ichki omillar korxonaning ichki muhitida, uning kichik tizimlarida (xodimlar, ishlab chiqarish, marketing, sotish, moliya, tashkiliy tuzilma) shakllanadi. Ichki omillarni boshqarish korxonaga barqarorlikni mustahkamlashning rezervlarini aniqlash va tashqi omillar o'zgargan taqdirda, ishlab chiqarishni tezkor ravishda boshqarish imkonini beradi.

Korxonalar faoliyatining barqarorligiga ta'sir qiluvchi omillar tahlili

№	Omillar	Omillar ta'siri natijalari
1.	Markazlashish darajasi	Markazlashuv darajasining yuqoriligi quyi pog'ona boshqaruvchilarini ijodiy fikrlash va boshqaruvda ijodiy yondashish imkoniyatini cheklaydi.
	Bilim va ko'nikma	Ishlab chiqarish korxonalarida aynan boshqaruv (bozor iqtisodiyoti qonunlari) bo'yicha bilim va ko'nikmalarni yetishmasligi innovasion boshqaruvni joriy qilishga to'sqinlik qiladi.
2.	Innovatsiyalarga bo'lgan qiziqish	Boshqaruvchilar tomonidan innovatsiyalarga bo'lgan qiziqishning pastligiya'ni boshqaruvdagi egiluvchanlik qobiliyatining kamligi.
3.	Kommunikatsiya tizimi	Kommunikatsiya tizimini yaxshi tashkil qilinmaganligi yoki boshqaruvchini ulardan samarali foydalana olmasligi axborot va yangiliklarni ayrim hollarda o'z vaqtida yetkazish muammosini keltirib chiqarmoqda.
4.	Shartnoma munosabatlari	Boshqaruvchi va xodim belgilangan vazifalarni aniq bilmasligi va ularga amal qilinmasligi boshqaruv jarayonini rivojlantirishga to'sqinlik qilmoqda.
5.	Rag'batlantirish	Boshqaruvda rag'batlantirish tizimini mukammal ishlab chiqilmaganligi innovasion boshqaruvni joriy qilishga qiziqishni pasaytiradi.

Korxonaning tizimli rivojlanishi markazlashtirishdan nomarkazlash- tirishgacha bo'lgan bosqichlarni birin-ketinlik bilan bosib o'tish orqali amalga oshiriladi. Bu shuni anglatadiki, korxonaning har bir elementi rejalashtirilganlik, tashkillashtirilganlik xususiyatiga ega bo'lib boradi. Mohiyatiga ko'ra, korxona tomonidan boshqarishning nomarkazlashtirilgan sxemasiga o'tish ob'yektga, uni boshqa holatga o'tkazish uchun maqsadga yo'naltirilgan tashqi ta'sir sifatidagi boshqaruv paradigmasining o'zini ham o'zgartiradi. Noma'lum bo'lgan tashqi muhit sharoitida korxona elementlarini mustaqil ravishda qarorlar qabul qilish darajasigacha rivojlantirish – korxonaning raqobatbardoshligini ta'minlashning zaruratidir. Boshqa tomondan, korxona tashqi muhitdagi yaxlitlik sifatida, maqsadga yo'naltirilgan rivojlanish sifatida muayyan belgilarga ega bo'lishi kerak. Ularning asosiysi – boshqariluvchanlikdir. Shu munosabat bilan bunga o'xshash nomarkazlashtirish xususiyatiga ega bo'lgan korxonani boshqarish, an'anaviy shakldan farq qiluvchi boshqa shaklga ega bo'lib boradi.

Korxonani rivojlantirishning tizimli boshqarilishi, shakllantirilayotgan xususiyatlarning quyidagicha ketma-ketligida amalga oshirilishi mumkin: egiluvchanlik–moslashuvchanlik– raqobatbardoshlik.

Korxonalarni faoliyatiga innovasion texnologiyalarni tatbiq qilish, strategik boshqaruv usullaridan foydalanish samaradorlik ko'rsatkichlari hamda ishlab chiqarish hajmini oshirishga xizmat qiladi.

Tahlil natijalariga ko'ra, korxonalar innovasion faoliyatining strategik boshqaruvini joriy qilish uchun eng avvalo boshqaruvdagi kadrlar bilim ko'nikma malakalarini oshirish, markazlashuv darajasini kamaytirish va bosqichlar orasidagi ma'lumot almashish tizimiga yangi axborot texnologiyalarini joriy qilish, boshqaruvdagi xodimlarni innovatsiyaga bo'lgan qiziqishini oshirish, rag'batlantirish tizimini ishlab chiqish, har bir boshqaruvchini

o'ziga yuklatilgan vazifalarni aniq va to'liq tushunishi hamda ularni o'z vaqtida bajarishini ta'minlash, norasmiy muloqotlar darajasini kamaytirish xizmat qiladi[7].

Investisiyalarning iqtisodiy samaradorligi butun ishlab chiqarish samaradorligining tarkibiy qismidir. Turli darajadagi xo'jalik faoliyatida investisiyalarning iloji boricha ko'proq foyda, qaytim keltirishi asosiy vazifa qilib belgilanadi. Bu qoidadan chetga chiqish resurslarni yo'qotish, jamiyatning ilgarigi va hozirgi mehnatini yo'qqa chiqarishga olib kelishi mumkin.

Investisiyalarning iqtisodiy samaradorligini baholash zarurati, qo'shimcha kapital qo'yilmalar kiritilishini talab qiluvchi yangi qurilish, mavjud ishlab chiqarishni kengaytirish, qayta tiklash va texnik jihatdan qayta qurollantirish, ishlab chiqarishni zamonaviylashtirish va tashkiliy-texnik chora-tadbirlarni ishlab chiqish kabi barcha hollarda yuzaga keladi. Ba'zan mahsulotlarning yangi turini ishlab chiqarish ham investisiya va boshqa mablag'lar kiritilishini, demak, xarajat va natijalar nisbatini avvaldan baholashni talab qiladi[8].

Investisiyalarning iqtisodiy samaradorligini baholashda korxonalar ikkita vazifani hal qilishlari lozim:

birinchisi - kapital qo'yilmalarning qoplanish muddati va daromadlilik nuqtai nazaridan, eng maqbul variant tanlash imkoniyatini yaratuvchi investision loyiha samaradorligini baholash;

ikkinchisi - mavjud ishlab chiqarishga kiritiluvchi investisiyalar samaradorligini baholash (qo'shimcha mahsulot ishlab chiqarish, tannarxni kamaytirish, foydani oshirish va hokazo).

Insonning ilmiy-texnik faoliyati natijasida yangi mahsulotlar ishlab chiqarish yoki ilgari mavjud bo'lgan turlarini takomillashtirish bilan bog'liq bo'lgan jarayon innovasion faoliyat hisoblanadi. Innovatsiyani joriy etish natijalari kompaniyalarga raqobatda muhim ustunlikka ega bo'lish imkonini beradiki, bu, korxona uchun muhim rag'batlantiruvchi omil bo'ladi.

Jahon tajribasi ko'rsatishicha, korxonalar ilm fanidagi ilg'or resurs tejamkor ishlanmalarni joriy qilishidan manfaatdor ekanligini, ikkinchidan bu global tadbir natijasida respublikamiz korxonalari salohiyatini yanada rivojlantirish orqali uning investision jozibadorligini oshirish, uchinchidan, korxonalarda chuqur diversifikatsiyalash tadbirlarini amalga oshirish orqali barqaror va sifatli tovar mahsuloti ishlab chiqarish hamda samaradorlikni tubdan oshirish imkoniyatlarini yanada kengaytiradi.

Strategik boshqaruv faoliyatining o'ziga xosliklari tufayli korxonalarni barqaror rivojlantirishni moslashuvchan tizimini yaratish uchun resurslarni boshqarishda yangicha kompleksli yondashuv ishlab chiqish zarur (2-rasm).

Korxonalarda resursni tejovchi texnologiyalarni muvaffaqiyatli o'zlashtirishning asosiy shartlaridan biri – resursni tejovchi texnologiyalarni

joriy etish jarayonini boshqarishga nisbatan ularni qo'llash sharoitlariga hamda korxonalarning rahbarlari va mutaxassislari tomonidan qabul qilinishining o'ziga xos xususiyatlariga moslashtirish yo'li bilan ushbu texnologiyalarni ishlab chiqarishga joriy etishga doir xorijiy tavsiyalari asosida ishlab chiqilgan kompleks yondashuv zarur

Resursni tejovchi texnologiyalarni joriy etish jarayonini boshqarishga nisbatan kompleks yondashuv to'rtta asosiy yo'nalish bo'yicha tizimli ishni nazarda tutadi: ishlab chiqarish tuzilmasini maqbullashtirish, korxonaning texnologik tizimini takomillashtirish, ishlab chiqarishning moddiy-texnika bazasini modernizatsiya qilish va zamonaviy tashkiliy-boshqaruv innovatsiyalarini qo'llash. Kompleks yondashuv resurs tejovchi texnologiyalarni joriy etishning barcha yo'nalishlari bo'yicha tizimli ishni nazarda tutadi.

Faqat shundagina korxona tabiiy resurslarning saqlanishi va tiklanishi; mehnat, moddiy va moliyaviy resurslarning tejalishi; ishlab chiqarish barqarorligi va samaradorligining oshishida o'z ifodasini topadigan sinergetik samaraga erishish mumkin.

Respublikamiz korxonalarini barqaror rivojlanishi va boshqarishni o'ziga xos jihatlari amaliyotda keng foydalanib kelinayotgan SWOT-tahlil asosida baholanadi (2-jadval).

SWOT-tahlil strategik rejalashtirish usuli hisoblanib, tashkilotning ichki va tashqi muhitlardagi mavjud omillarini aniqlashga yo'naltirilgan. Ular to'rtta kategoriyaga ajratiladi, ya'ni Strengths (kuchli tomonlari), Weaknesses (bo'sh tomonlari), Opportunities (imkoniyatlari) va Threats (xavf-xatarlari)

Korxonalar rivojlanishining SWOT tahlili

Kuchli tomonlari	Kuchsiz tomonlari
Korxonalarni rivojlantirish bo'yicha davlat dasturlari ishlab chiqilganligi	Korxonalarda zamonaviy xizmat turlarini rivojlantirish bo'yicha kadrlar yetishmasligi
Korxonalarga berilayotgan moliyaviy imkoniyatlar	Mahsulot va xizmatlarni eksport qilishda infratuzilmalar yetishmasligi
Korxonalarda eksport qilishimkoniyatlarining yuqoriligi	Mahsulotlarni sotish va saqlashdagi muammolarning mavjudligi
Imkoniyatlari	Xavf-xatar yoki tahdidlari
Korxonalarda mahsulot va xizmatlarni diversifikatsiyalash imkoniyatlari	Ichki va tashqi bozorlarda narx navoning o'zgarishii
Ichki bozordan foydalanish imkoniyatlari	Jahon bozorida raqobatning kuchayishi
Xorijiy bozorlarga chiqish imkoniyati	Davlatlardagi iqtisodiy-siyosiy vaziyat o'zgarishi

Keltirilgan jadvaldan ko'rinib turibdiki, korxonalar faoliyatini boshqarishda kuchli tomonlar bilan bir qatorda, zaif tomonlari ham mavjud ekan. Shuning uchun boshqaruv va xo'jalik sub'yektlari rahbarlari bo'sh tomonlarga alohida jiddiy e'tibor berishlari kerak, aks holda kutilgan iqtisodiy samaradorlikka erishib bo'lmaydi. Oxir-oqibatda korxona faoliyati iqtisodiy rivojlanishning omili emas, balki uning teskarisiga aylanishi mumkin.

Xulosa va takliflar

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, korxonani boshqarishda samaradorlikka erishish uchun, avvalo, boshqaruvning maqsadlari, shuningdek, vositalari va unga erishish usullarini aniq belgilab olish zarur. Yuqori sifatli va raqobatbardosh mahsulotlarni eng kam xarajatlar asosida ishlab chiqarish eng ko'p daromad olishni ta'minlab, inqirozga uchrashdan saqlaydi hamda har bir korxonaning asosiy vazifasi hisoblanadi. Boshqaruvning barcha vazifalari ushbu maqsad amalga oshishiga xizmat qilishi lozim. Boshqaruvning samaradorligiga ko'p jihatdan korxona oldiga qo'yilgan maqsadlar va bajariluvchi vazifalarning o'zaro munosabatlari yordamida erishiladi.

Korxonalarning faoliyat ko'rsatish tendensiyalari va qonuniyatlarini tahlil qilish hamda strategik boshqaruv tamoyillari asosida uning raqobatbardoshligini oshirish zarurligi baholanadi. Barqarorlik - korxona faoliyatining natijadorligidan, raqobatbardosh salohiyatini amalga oshirishdan, raqobatbardoshlik esa - korxonaning ishlab chiqarish quvvatlaridan samarali foydalanish hamda raqobatbardosh mahsulotni sotishdagi imkoniyatini belgilashdan iborat bo'lganligi uchun, bu tushunchalarning birga qo'shilishini hisobga olish, korxonaga o'z raqobatbardoshligini oshirishning optimal strategiyasini shakllantirish imkonini beradi.

Strategiya ustuvorliklarni hisobga olib, korxona xarakteristikasini hamda mahsulot raqobatbardoshligini integratsiyalovchi yig'ma ko'rsatkichni aniqlashga asoslanadigan korxonaning raqobatbardoshligini baholash uslubidan keng

foydalanish zarur. Korxonaning raqobatbardoshligini baholash – ishlab chiqarilayotgan tovarlar, amalga oshirilayotgan ishlar, ko'rsatilayotgan xizmatlar bozorida klaster ishtirokchilarining barqarorligini oshirish uchun, ilg'or texnologiyalarni joriy etishning innovasion dasturi bilan birlashgan korxona va sub'yektlarning barqaror hudud-tarmoq sherikchiligi asosida klaster yondashuvdan samarali foydalanish imkonini beradi.

Innovatsiyalar asosida korxonaning barqarorligini oshirishga yondashuv belgilangan bo'lib, turli tarmoqlarga mansub bo'lgan o'zaro bog'liq korxonalar guruhidagi vaziyatni tizimli ravishda ko'rib chiqishga hamda innovasion strategiyasini optimallashtirishga imkon beradi. Shu bilan birga, klaster tuzish: tayyorgarlik ko'rish, analitik, strategik, joriy etish va istiqbolli rivojlanishni prognozlash kabi bosqichlardan o'tiladi.

Korxonalar ishlab chiqarish samaradorligini oshirish hozirgi kunda iqtisodiy siyosatning muhim yo'nalishlaridan biridir. Aholining mahsulotlarga bo'lgan talabi yildan-yilga oshib bormoqda. Bu talabni qondirish korxonalar ishlab chiqarishiga innovasion texnologiyalarni qo'llash, yetarli hajmda investisiyalar kiritish va yangi usullardan foydalanish hamda boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirishni taqozo etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli Farmoni. O'zR Qonunchilik hujjatlari to'plami. 2017 yil. 6-son, 70-modda.

Kaplan R.S., Norton D.P. Organizatsiya, oriyentirovannaya na strategiyu. Kak v novoybiznes-srede preuspevayut organizatsii, primenyayuyeye sbalansirovannuyu sistemu pokazateley/per.sangl.M.: ZAO Olimp-Biznes. 2004-416 s.

Ansoff I. Strategicheskoye upravleniye. – M.: Ekonomika, 1989. – 358 s.

Porter M. Mejdunarodnaya konkurensiya: Per. s angl./ Pod.red. V.D. Ilyetinina. – M. Mejdunarodnyye otnosheniya, 1993. – 64 s;

Ulashev I.O., Atamuradov Sh.A. Korxona iqtisodiyoti va menejmenti. O'quv qo'llanma. Toshkent-2013, 24-b.

Xonkeldiyeva G.Sh. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida korporatsiyalarni boshqarishning ilmiy-metodologik asoslari. Iqt.fanlari doktori ilm.daraj. olish uchun yozilgan diss. avtoref.-Toshkent, 2018-71 b.

N.I.Yusupov. Korxona boshqaruv tizimi samaradorligini baholashning zamonaviy usullari.Namangan, Ilmiy axborotnoma 2023 yil. 12-son-757-761 b.

UDK: 33:2964

INSONIYAT JAMOASI VA BIOSFERA O'RTASIDAGI ZIDDIYAT: YASHIL IQTISODIYOTGA O'TISH ZARURATI

To'xtaxo'jaev Ma'rufxon Abdurashid o'g'li,
NamDU, o'qituvchi

Annotatsiya: Maqolada insoniyatning o'sib borayotgan ehtiyojlari bilan biosferaning imkoniyatlari o'rtasidagi chuqur ziddiyat, "yashil" iqtisodiyotga o'tish zarurati hamda bu yo'nalishda xalqaro tashabbuslarning roli tahlil qilinadi. Xalqaro shartnomalar, global strategiyalar va "yashil" iqtisodiyot ko'rsatkichlari orqali barqaror rivojlanishga erishish yo'llari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Yashil iqtisodiyot, barqaror rivojlanish, SDG, ekologik iz, dekarbonizatsiya, Parij bitimi, aylanma iqtisodiyot.

Hozirgi vaqtda ushbu mavzuga turli yondashuvlarga asoslangan "yashil" iqtisodiyot tushunchasiga juda ko'p ta'riflar mavjud. Mutaxassislar o'rganilayotgan atamani o'ziga xos tarzda izohlaydilar, ammo har bir zamonaviy yondashuv ajralish effektini eslatib o'tadi - bu "yashil" iqtisodiyot atamasini to'liq tushunish uchun bog'lovchi bo'g'in va o'ziga xos kalitdir. Umuman olganda, "ajralish" tushunchasi nazariy jihatdan to'g'ridan-to'g'ri bog'liq bo'lishi kerak bo'lgan jarayonlar to'plami amalda teskari proportsional ravishda o'zgarib turadigan holatlarda qo'llaniladi. OECD (Iqtisodiy Hamkorlik va Taraqqiyot Tashkiloti) tomonidan qabul qilingan ta'rifga ko'ra, ajralish - bu atrof-muhit bosimini o'sish sur'ati uning iqtisodiy harakatlantiruvchi kuchidan sezilarli darajada past bo'lgan hodisa (masalan, YaIM ko'rsatkichlari yig'indisi). Ya'ni, ajratish effektidan so'ng, mamlakatlar ishlab chiqarish jarayonlarida foydalaniladigan turli xil resurslar sonini kamaytirishga, ya'ni resurs unumdorligini oshirishga harakat qiladilar. "Yashil" iqtisodiyot tushunchasi uning zamonaviy talqinida ana shu tezisga asoslanadi.

So'nggi o'n yilliklarda global miqyosda iqtisodiy rivojlanish bilan atrof-muhitga bo'lgan bosim kuchaymoqda. Aholi sonining o'sishi, sanoatning kengayishi va energiyaga bo'lgan ehtiyojning ortishi biosferaning imkoniyatlarini haddan tashqari zo'riqtirmoqda. Bu holat insoniyat faoliyati bilan tabiiy tizimlar o'rtasidagi muvozanatni izdan chiqarmoqda. Bunday sharoitda "yashil" iqtisodiyot g'oyasi nafaqat ekologik, balki iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlovchi muqobil yo'l sifatida ilgari surilmoqda. Ushbu maqolada insoniyat va biosfera o'rtasidagi ziddiyat mohiyati tahlil qilinadi, "yashil" iqtisodiyotga o'tish zarurati asoslab beriladi hamda xalqaro va milliy darajadagi yondashuvlar ko'rib chiqiladi.

20-asrning ikkinchi yarmidan boshlab insoniyat biosferaning imkoniyatlarini ortda qoldirib, cheksiz o'sishga asoslangan rivojlanish yo'lini tanladi. Sanoat taraqqiyoti iqtisodiy o'sish keltirar ekan, ekologik muammolar chuqurlashdi. Bu esa "yashil" iqtisodiyot g'oyasining shakllanishiga sabab bo'ldi. OECD ta'rifiga ko'ra, "ajralish" – iqtisodiy o'sishning atrof-muhitga salbiy ta'siri bilan bevosita bog'liqligi kamaygan holat. Ya'ni, mamlakatlar resurslar iste'molini kamaytirgan holda iqtisodiy samaradorlikni oshirishga intilmoqda. Resurslardan ortiqcha foydalanish, chiqindilar hajmining ortishi, havoning isishi va iqlim o'zgarishi insoniyat faoliyatining salbiy oqibatlaridir. Bu biosfera imkoniyatlarining haddan tashqari ekspluatatsiya qilinayotganini anglatadi. OECD ta'riflagan "ajralish" (decoupling) – iqtisodiy o'sishning resurslar iste'moli va ekologik zarar bilan bevosita bog'liqligini kamaytirishga qaratilgan strategiya. U uch asosiy yo'nalishda amalga oshiriladi:

- ✓ resurslar samaradorligini oshirish,
- ✓ chiqindilarni kamaytirish,
- ✓ qayta tiklanuvchi energiyadan foydalanish.

Shu prinsip "yashil" iqtisodiyotning asosini tashkil etadi. 1987 yildan boshlab barqaror rivojlanish tushunchasi asosiy global maqsadga aylandi. 2015 yilda BMT tomonidan 2030 yilgacha erishilishi lozim bo'lgan 17 ta Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDG) qabul qilindi. Ular orasida ekologik muvozanat, iqtisodiy o'sish va ijtimoiy tenglik kabi ustuvor yo'nalishlar mavjud. Ammo SDG 8 ("Munosib mehnat va iqtisodiy o'sish") va SDG 13 ("Iqlim o'zgarishiga qarshi kurash") o'rtasida ziddiyat bor. Yiliga 3% global iqtisodiy o'sish emissiyalarni yiliga 4% kamaytirish bilan bir vaqtda amalga oshirilishi hozircha amaliy jihatdan murakkab.

Yashil iqtisodiyotni baholash uchun quyidagi asosiy ko'rsatkichlar ishlab chiqilgan:

Iqtisodiy ko'rsatkichlar: yashil texnologiyalarga investitsiyalar, yashil bandlik darajasi.

Ekologik ko'rsatkichlar: atmosferaga chiqarilgan zararli moddalarning kamayishi, resurslar samaradorligi.

Yashil YaIM, ekologik iz va haqiqiy jamg'armalar kabi ko'rsatkichlar zamonaviy iqtisodiy strategiyalarning ajralmas qismiga aylanmoqda. 2015 yilda qabul qilingan Parij

bitimi iqlim o'zgarishining xavfli oqibatlarini cheklashga qaratilgan eng muhim hujjatlardan biridir. U global harorat ortishini sanoatgacha bo'lgan darajadan 2°C dan past saqlab qolishni ko'zlaydi. Bitimga ko'ra, barcha mamlakatlar, jumladan rivojlanayotgan davlatlar ham, emissiyalarni kamaytirishga majburlar.

Shvetsiya bu borada ilg'or mamlakat hisoblanadi. U aylanma iqtisodiyotni joriy etish, chiqindilarni qayta ishlash, va bioenergiya ishlab chiqarishda yetakchi o'rinni egallagan. Mamlakat chiqindilarning 99% ni qayta ishlaydi va hatto boshqa mamlakatlardan chiqindi import qiladi.

Shotlandiya esa elektr energiyasining 98% ini qayta tiklanuvchi manbalardan ishlab chiqaradi. Biroq, bu energiya manbalarining to'liq ekologik "tozaligi" haqida bahslar mavjud. AQShda esa "Solyndra" kabi misollar "yashil" tashabbuslarning siyosiy motivatsiyasi va iqtisodiy realistikasi o'rtasidagi tafovutlarni ko'rsatadi.

Insoniyatning iqtisodiy ehtiyojlari va biosferaning imkoniyatlari o'rtasidagi ziddiyat yechimini "yashil" iqtisodiyotda izlash zarur. SDGlar, Parij bitimi va global ko'rsatkichlar tizimi bu jarayonning yo'l xaritasini belgilab beradi. Mamlakatlar darajasida esa yashil strategiyalarni amalga oshirishda siyosiy iroda, ilmiy yondashuv va iqtisodiy samaradorlik uyg'unlashishi muhimdir.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, yashil iqtisodiyotga o'tish nafaqat texnologik, balki siyosiy va madaniy transformatsiyani ham talab qiladi. Shuningdek, ko'rsatkichlar tizimi (ekologik iz, yashil YaIM, karbon izlari) orqali taraqqiyot baholanmoqda. Biroq ushbu ko'rsatkichlar barcha mamlakatlarda bir xil darajada qo'llanilmaydi, bu esa umumiy monitoringni qiyinlashtiradi.

Insoniyatning biosferaga ta'siri ortib borar ekan, barqaror rivojlanishga erishish uchun "yashil" iqtisodiyotga o'tish zarurati kundan-kunga ortib bormoqda. Bu jarayonni faqat texnik yangiliklar emas, balki xalqaro hamkorlik va milliy siyosat orqali amalga oshirish mumkin. Har bir mamlakat yashil strategiyasini ishlab chiqib, SDG va Parij bitimi doirasidagi majburiyatlarini aniq belgilashi lozim. Ekologik ko'rsatkichlar baholash tizimi milliy darajada joriy etilishi kerak. Yashil investitsiyalar uchun soliq imtiyozlari va grant tizimlari kengaytirilishi lozim. Aholi o'rtasida ekologik madaniyatni oshirish bo'yicha izchil targ'ibot ishlari olib borilishi kerak.

Adabiyotlar ro'yhati:

1. "O'zbekiston — 2030" strategiyasini "Atrof-muhitni asrash va "yashil iqtisodiyot" yilida amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 30-yanvardagi PF-16-son Farmoni.
2. N.T.Toshpo'latov, D.B.Qodirov Qayta tiklanuvchi energiya manbalari. O'quv qo'llanma. Toshkent-2021 yil. 6-bet
3. K.Sirojiddinov. Tajibaev K.Q.. Problems Ensuring the Competitiveness of Small Business in Uzbekistan. Academic Journal of Digital Economics and Stability Volume 9, 2021
4. Kenjayev I.E., Тажибаев К.Қ. Mechanisms to increase the competitiveness of small businesses. Turkish Journal of Physiotherapy and Rehabilitation; 32(3) ISSN 2651-4451 | e-ISSN 2651-446X

UDK: 33:2964

YASHIL IQTISODIYOTGA O'TISH TENDENSIYALARI VA ULARNING MILLIY IQTISODIYOTNI DIVERSIFIKATSIYALASHDAGI AHAMIYATI

To'xtaxo'jayev Ma'rufxon Abdurashid o'g'li
Namangan davlat universiteti

Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes kafedrası stajyor-o'qituvchisi marifxon777@gmail.com

Annotatsiya. O'zbekistonning jahon miqyosidagi global darajada amalga oshirilayotgan strategik integratsion vazifasi – mamlakatdagi barcha xo'jalik yurituvchi subyektlarning tashqi dunyo bilan o'zaro hamkorligi uchun teng huquqli va milliy manfaatlariga javob beruvchi shart-sharoitlar yaratish asosida xalqaro valyuta-moliya va savdo mexanizmlariga bevosita qo'shilishidir. Ushbu vazifalarning amalga oshirilishi O'zbekiston uchun jahon iqtisodiyotiga xos bo'lgan globallashtirish jarayonida tashqi iqtisodiy faoliyatni liberallashtirish natijasida milliy iqtisodiyotda tashqi savdo strategiyasining eksportga yo'naltirilganligi va raqobatbardoshligini oshirish orqali jahon bozorida o'zining yuksak o'rnini ta'minlash hozirgi kunning asosiy muammolaridan hisoblanadi.

Kalit so'zlar. Diversifikatsiya, integratsiya, innovatsiya, iqtisodiyotni erkinlashtirish, iqtisodiyotni diversifikatsiyalash, inson kapitali, milliy boylik.

KIRISH

Iqtisodiyotga doir adabiyotlarda diversifikatsiya juda ko'p ta'riflarini uchratish mumkin. Biroq, masalaning qiyin tarafi shundaki, diversifikatsiya yagona ta'rif berib bo'lmaydigan kontseptsiyadir. Uni hamma har xil tushunadi. Har kim turlicha talqin qiladi va turli xil jarayonlarni tasavvur qiladi. Shuning uchun ham muayyan holatdan kelib chiqib mazkur kontseptsiyani tushunish va talqin qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Shunga qaramasdan, ayrim mulohazalar bilan diversifikatsiyaning yetarlicha darajada umumiy bo'lgan ta'rifini keltirish mumkin. Bu keyingi tahlillar uchun muayyan asos bo'lib xizmat qiladi.

Diversifikatsiya kompaniya tomonidan ishlab chiqariladigan mahsulotlarning ishlatilish (qo'llanish) sohasini kengaytirish bilan uzviy bog'liqdir. U kompaniya faoliyatining samaradorligini ayrim bir mahsulotning hayotiy sikliga bog'liq qilmay qo'yadi. Diversifikatsiya kompaniyaning faoliyat yuritishini emas, balki uning barqaror o'sishini ta'minlashga xizmat qiladigan masalalarni yechishga xizmat qiladi. Agarda kompaniyaning mahsulotlari tor sohada ishlatilsa, u maxsus kompaniya, agarda mahsulotlarning ishlatilish (qo'llanish) sohasi keng bo'lsa, u diversifikatsiyalashtirilgan kompaniya deyiladi.

Diversifikatsiya usullari biznes va boshqaruv bilan mustahkam bog'liqlikdadir. Diversifikatsiya shunday darajadagi izchil yondoshuvni talab etadiki, faoliyatni rejalashtirishning eng boshida ularning hech qaysi birini mustasno qilish kerak emas. Diversifikatsiyaning har qaysi holati o'ziga mos yondoshuv va tahlilni talab etadi. Biroq, bir vaqtning o'zida har xil usullar qaralishi lozim. Diversifikatsiyalash bo'yicha dasturlar quyidagi usullardan birortasini qamrab olishi mumkin:

1. Kompaniyaning butun personali, shuningdek asbob-uskunalar kelajakda tovar va xizmatlarning xilma-xilligiga erishish uchun foydalanilmog'i kerak. Bu usul personalining tadqiqotga moyilligi juda kuchli bo'lgan kompaniyalar uchun juda mosdir.

2. Unumdorlikni oshirish asbob-uskunalar sonini ko'paytirish va sifatini yaxshilash evaziga qo'lga kiritiladi, bu o'z navbatida mahsulot assortimentini oshirishga olib keladi.

3. Muayyan sohada faoliyat yuritayotgan firma yo naqdiga, yo aksiyaga, yoki ularning kombinatsiyasiga sotib olish yo'li bilan tarkibga qo'shib olinadi. Markaziy korporativ funksiyalar mazkur firmaning faoliyatiga ham yoyiladi.

4. Katta-kichikligi va faoliyat turi bo'yicha bir-biriga yaqin kompaniyalarni birlashtirish.

5. Qaysidir kompaniyaga qiziqish, u bevosita ishtirok etish yoki boshqa kompaniya ustidan nazorat ko'rinishida bo'ladi. Lekin, qo'shib olingan kompaniya mustaqil tuzilma sifatida faoliyat ko'rsataveradi.

6. Naqd pullarni jalb qilish, boshqaruv malakasini, texnik ko'nikmalarni, patentlarni va boshqa resurslarni jalb qilish shunday bo'lishi kerakki, bundan kompaniya muayyan ko'rinishdagi ustunliklarni qo'lga kiritib olsin. Masalan, mahsulotlarni kafolatli yetkazib

berish, investitsiyalar bo'yicha daromadlar, boshqa firmalar bilan hamkorlikdan keladigan foydalar. Ayrim hollarda kompaniyalar yangi korporatsiyani tashkil etishlari mumkin.

7. Operator yoki iste'molchiga diversifikatsini o'zgartirish yoki ularning faoliyatini kengaytirishga ko'maklashish. Ko'pincha iste'molchining sanatoriy-kurort majmuasiga bo'lgan ehtiyojini diversifikatsiyani yuzaga keltiruvchi muhim omil sifatida tavsiflash mumkin.

Tashqi iqtisodiy aloqalarning samaradorligi – korxonalar tashqi iqtisodiy faoliyatini baholash ko'rsatkichi bo'lib, ushbu faoliyatning natijalarini va uni amalga oshirishga ketgan xarajatlarni o'zaro taqqoslashdan iborat.

Umumiy ko'rinishda tashqi iqtisodiy aloqalarning samaradorligi (samarasi) quyidagi yo'llar orqali aniqlanadi:

- xalq xo'jaligi darajasida – eksport mahsulotlarini ishlab chiqarishga ketadigan xarajatlar, transport va tashqi savdo sarflari, import qilinayotgan o'xshash tovarlarni mamlakatda ishlab chiqarishga ketadigan xarajatlarni tejab qolish va import tovarlaridan foydalanishning samarasini aks ettiruvchi import tovarlarning narx bahosiga taqqoslash;

- eksport mahsulotlarini ishlab chiqaruvchilar darajasida - uni ishlab chiqarishga ketadigan xarajatlarni tashqi savdo tashkiloti jo'natmalarining eksport foydalanuvi va qo'shimcha to'lovlarning boshqa turlarini hisobga oluvchi so'mdagi ichki (boshlang'ich) narxlariga qiyoslash;

- import tovarlarining iste'molchilari (buyurtmachilari);

- milliy valyutadagi ichki narxlarni (tashqi savdo tashkiloti xalq xo'jaligiga topshiradigan narxlarda) xorijiy tovarlardan foydalanishning samarasini hisobga olgan holda, shu turdagi tovarlarni mamlakatda ishlab chiqarishning tannarxiga (xarajatlariga) taqqoslash;

- eksportchi - tashqi savdo tashkilotlari darajasida – tovarlarni etkazib berishning topshiriladigan narxlarida ishlab chiqaruvchilarga to'lovlarni (belgilangan ustamalar, transport sarflarini hisobga olgan holda) mamlakat chegaralaridagi narxlarda ifodalangan valyutada qiyoslash;

- importchi - tashqi savdo tashkilotlari darajasida – tovarlar importi uchun (transport va nakladnoy sarflarini hisobga olgan holda) valyuta to'lovlarini milliy valyutadagi transport va boshqa sarflarni chiqarib tashlab, ularning xalq xo'jaligiga (buyurtmachiga) topshirilish narxlaridagi ichki qiymatini solishtirish;

- Moliya vazirligi darajasida – tashqi savdo almashinuvining saldosi hisobga olgan holda, import tovarlarining ichki narxini (topshirish bahosini) eksport mahsulotlarining boshlang'ich narxiga taqqoslash.

Hukumatlar eksport va importga ma'muriy to'siqlarni bekor qilib, bojxona bojlarini olib tashlab hamda savdo operatsiyalariga xizmat qiluvchi moliyaviy va bozor infratuzilmasini rivojlantirishga har tomonlama ko'maklashib va qo'llab-quvvatlab, shuningdek narxlarni ma'muriy nazoratdan to'liq ozod qilib tovarlarning davlatlar bozorida erkin harakat qilishini ta'minlashi kerak.

Hozirgi vaqtda mintaqaviy faoliyatda O'zbekistonning roli tobora salmoqli bo'lib bormoqda. Bu bir necha sabablar bilan izohlanadi:

O'zbekiston mustaqil xom ashyo va energetika bazasiga, shuningdek katta inson resurslariga va nisbatan sig'imli iste'mol bozoriga ega.

Respublikaning jug'rofiy joylashishi Markaziy Osiyoning qolgan to'rta respublikasi bilan umumiy chegara mavjuddigi bilan xarakterlanadi.

Markaziy Osiyo mintaqasi doirasida umummintaqaviy tartibga solish obyekti bo'lishi kerak bo'lgan davlatlararo integratsiya dasturlarini barpo etish va amalga oshirishning alohida muhim roli va ustuvor ahamiyatini ajratib ko'rsatish mumkin.

Shu o'rinda tashqi iqtisodiy faoliyat yuritishda diversifikatsion tamoyillarga ham e'tibor qaratish, mamlakatimizning kelajakdagi istiqbolini va kutilmagan xavflarni bartaraf

etish, shuningdek bunday xavflar paydo bo'lgan taqdirda ulardan keladigan salbiy ta'sirlarni maksimal darajada kamaytirish imkonini beradi.

Diversifikatsiya darajasi turli-tumanlilik darajasi bilan belgilanadi. Diversifikatsiyalashdan muhim investitsiya kontseptsiyasi tariqasida foydalaniladi. U investitsiya portfeli daromadlilikini pasaytirmagan holda uning riskini pasaytiradi.

Diversifikatsiyalashdan olinadigan eng yuqori samara bir turdagi aktiv qiymatining pasayishi boshqa turdagi aktiv qiymatining o'sishi hisobiga qoplanishini ta'minlaydigan tarzda investitsiya portfeliga turli sinflar, tarmoqlar, mintaqalar aktivlarini qo'shish orqali erishiladi.

Ya'ni, tashqi iqtisodiy aloqalarni o'rnatishda quyidagi diversifikatsion tamoyillarga e'tibor qaratish ijobiy samara berishi mumkin:

- tashqi iqtisodiy aloqalarni iloji boricha ko'proq va mintaqaviy jihatdan turlicha bo'lgan mamlakatlar bilan o'rnatish lozim;

- eksport tarkibini turlicha mahsulotlar tashkil etishi lozim;

- bir xil turdagi mahsulot yoki xizmatni bir vaqtning o'zida jahonning turlicha qit'alarida joylashgan davlatlarga eksport qilish lozim;

- iqtisodiyot uchun zarur bo'lgan import mahsulotlari ham eksport siyosatida amal qiladigan tamoyil sifatida amalga oshirilishi lozim;

- jahon iqtisodiyotiga integratsiyalashuv jarayonini tashkil etishda turli mamlakatlar tajribasini o'zimizni sharoitga moslashtirgan holatda amalga oshirish lozim.

Yuqoridagi shu kabi tamoyillarga amal qilish tashqi iqtisodiy aloqalarni samarasini yanada kuchaytiradi deb hisoblaymiz.

Jahon ishlab chiqarishida ulushi uzluksiz ravishda oshib borayotgan Osiyo davlatlari yangi transport yo'laklari, shu jumladan Qozog'iston, Qirg'iziston va O'zbekiston orqali o'tadigan transport yo'laklari rivojlanishidan manfaatdordir. Mintaqa davlatlari shuningdek o'z transport-tranzit salohiyatidan foydalanishdan ham manfaatdorligi ayon, chunki u sanoatning asosiy tarmoqlari va qishloq xo'jaligiga katta ta'sir ko'rsatadi.

Integratsiya darajasi mintaqada ishlab chiqariladigan va iste'mol qilinadigan mahsulotlar turlari bilan belgilanadi. Istiqbolda yoqilg'i-energetika resurslari, mashinasozlik, shu jumladan kon qazish, metallurgiya, qishloq xo'jaligi (irrigatsiya) asbob-uskunolari ishlab chiqarish, donni qayta ishlash mahsulotlari, oziq-ovqat kompleksi, ayniqsa don bozori sohasida hamkorlik va ishlab chiqarish kooperatsiyasi eng ko'p rivojlanadi.

Umuman olganda, Markaziy Osiyo mintaqasi mamlakatlari integratsiyasi mintaqadagi kompleks ustuvor muammolarni hal etib ushbu mamlakatlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi kuchayishining muhim omiliga aylanadi. Mintaqa mamlakatlarining tarixiy, jug'rofiy, madaniy va til umumiyligi jarayonning sur'atlari va ko'lamlariga ko'maklashadi, integratsiyaning o'zi esa milliy o'ziga xoslik, davlat suvereniteti va siyosiy mustaqillikni saqlab qolinishi sharoitida yuz beradi.

Markaziy Osiyo davlatlari tomonidan iqtisodiy hamkorlik shakllari rivojlantirilishiga integratsiyaning har xil shakllarini asta-sekin amalga oshirgan holda izchil erishiladi. Ayni vaqtda jahonda siyosiy va iqtisodiy hodisalarning rivojlanishi Markaziy Osiyo davlatlari salohiyatining jamlanishini va to'laqonli integratsiya hamdo'stligi shakllantirilishini talab etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Sh.M. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyovning Oliy Majlisga murojaatnomasi. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2018. 48-b.

2. 2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar Strategiyasi to'g'risida”gi PF-4947-son Farmoni // O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to'plami, 2017 y. 6-son

3. Гелман В. Авторитарная модернизация: каковы ее перспективы в России [Электронный ресурс] / В. Гелман. — 2008. [хттп //: www.eu.spb.ru](http://www.eu.spb.ru)

4. Ясин Е.Г. Модернизация и общество [Текст]: докл. к ВИИИ Междунар. науч. конф. Модернизация экономики и общественное развитие./ Е.Г. Ясин; М.: ГУ ВШЕ, 2007. С 6.
5. Красилщikov В.А. Модернизация: зарубежный опыт и уроки для России // Модернизация России: условия, предпосылки, шансы. Сборник статей и материалов. Выпуск 1 / под ред. В.Л. Иноземцева. — М.:, 2009 . С 85.
6. Модернизация Российской экономики: структурный потенциал Колл. авторов / -М.: ИММО-РАН, 2010. -С.5.

UDK: 33:2964

IQTISODIYOTNI "YASHIL" RIVOJLANTIRISH BO'YICHA RIVOJLANGAN VA RIVOJLANAYOTGAN MAMLAKATLAR STRATEGIYALARINI ISHLAB CHIQUISH VA QO'LLASH BO'YICHA JAHON TAJRIBASI

Tajibaev Komiljon Qurbanovich
PhD, katta o'qituvchi
Namangan Davlat Universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqola jahon hamjamiyatining postindustrial rivojlanish bosqichiga o'tishi bilan atrof-muhit ifloslanishi muammosining dolzarbligini tahlil qiladi. Unda iqtisodiyotning tabiiy muhitga bog'liqligi tobora kuchayib borayotgani va "yashil" iqtisodiyotni shakllantirish g'oyasi rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarning strategiyalarida ustuvor ahamiyat kasb etayotgani ta'kidlanadi. Shuningdek, maqolada "yashil" iqtisodiyotning bugungi kundagi ahamiyati, jumladan, iqtisodiy o'sish va atrof-muhitni muhofaza qilishning o'zaro bog'liqligi, ijtimoiy adolatni ta'minlash va iqlim o'zgarishi oqibatlarini yumshatishdagi roli yoritiladi. "Yashil" iqtisodiyot tushunchasining tarixiy rivojlanishi va xalqaro miqyosda unga bo'lgan e'tiborning ortishi ham ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Yashil iqtisodiyot, postindustrial rivojlanish, atrof-muhit ifloslanishi, barqaror rivojlanish, ekologik strategiyalar. COVID-19 pandemiyasi, global ekologik muammolar, iqtisodiy o'sish, ijtimoiy adolat, ekologik xavflarni kamaytirish, BMT Barqaror rivojlanish maqsadlari, qayta tiklanadigan energiya

Jahon hamjamiyati rivojlanishning postindustrial bosqichiga qarab borayotgan bir paytda atrof-muhitning ifloslanishi va ekologik muammolariga e'tibor tobora ortib bormoqda. Shunday qilib, iqtisodiyot o'zi faoliyat ko'rsatadigan tabiiy muhitning faqat bog'liq tarkibiy qismiga aylanadigan tizimni shakllantirish g'oyasi rivojlangan va hatto rivojlanayotgan mamlakatlarning rivojlanish strategiyasida tobora ko'proq ustuvor o'rin tutmoqda.

Iqtisodiyotni dekarbonizatsiya qilish va iqlim o'zgarishiga moslashishga qaratilgan loyihalarni barqaror moliyalashtirish bo'yicha:

a) 2025-yil 1-dekabrqa qadar O'zbekiston Respublikasida "yashil moliyalashtirish" tizimini shakllantirish bo'yicha milliy dastur ishlab chiqilsin;

b) 2025-yildan boshlab quyidagi manbalar hisobidan yashil va kam uglerodli rivojlanish loyihalarini qo'llab-quvvatlashga imtiyozli kredit va grant mablag'larini jalb etish choralari ko'rilsin:

Yevropa tiklanish va taraqqiyot bankidan — bosqichma-bosqich 200 million yevrogacha;

Jahon bankidan — energetika sektorida metan emissiyasini kamaytirish uchun 10 million AQSH dollari;

Global yashil o'sish instituti orqali Koreya xalqaro hamkorlik agentligi texnik ko'magi doirasida — O'zbekiston-Koreya o'rtasida "yashil hamkorlik"ni kuchaytirish uchun 6,5 million AQSH dollari;

Jahon bankining "iCRAFT" loyihasi doirasida — 500 ming tonna qisqartirilgan issiqxona gazlarini sotish hisobiga 7,5 million AQSH dollari;

Germaniya xalqaro hamkorlik jamiyatidan — sanoatni yashillashtirish va azot kislotasi ishlab chiqaruvchi korxonalarning atmosferaga chiqarayotgan zararli gazlarini qisqartirish uchun 20 million yevro;

v) 2025-yil sentabrga qadar "yashil iqtisodiyot" loyihalarini amalga oshirishda shaffoflikni ta'minlashga qaratilgan milliy "yashil iqtisodiyot" loyihalarini baholash tartibi tatbiq etilsin;

g) 2025-yil noyabrga qadar qiymati 10 million AQSH dollaridan yuqori bo'lgan davlat-xususiy sheriklik asosida yangi loyihalarni "Source" xalqaro platformasiga kiritish orqali loyihalarning "yashil komponent"lari va barqaror rivojlanish maqsadlariga mosligini baholash amaliyoti yo'lga qo'yilsin;

d) Yevropa Ittifoqining texnik ko'magida Buxoro, Namangan, Nukus, Urganch shaharlari va G'uzor tumanida kam uglerodli rivojlanish bo'yicha harakatlar rejalari ishlab chiqilishi hamda 10 ta ijtimoiy obyektning energiya samaradorligi oshirilishi ta'minlansin.[1].

COVID-19 pandemiyasi fonida ko'plab davlatlar mavjud global vaziyatdan iqtisodiyotni tiklash va ishlab chiqarish hajmini oshirish uchun ekologik strategiyalarni ishlab chiqishda turtki sifatida foydalanib, inqirozdan "yashil" eshik orqali chiqishga qaror qilishdi. Bundan tashqari, ekologiya muammosi hozirgi kunlarda global xarakterga ega bo'lib, dunyoning mutlaqo barcha davlatlarining aralashuvini talab qiladi.

"Yashil iqtisodiyot"ni rivojlantirish bo'yicha rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar strategiyalarini ishlab chiqish va qo'llash bo'yicha jahon tajribasini tahlil qilish, shuningdek, umumiy iqtisodiy rivojlanish istiqbollari, o'zaro bog'liqliklari va qarama-qarshiliklarini o'rganish va iqlimiy vaziyatni kerakli darajada saqlash masalalari dolzarbliq ortib bormoqda.

Rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda yashil iqtisodiyot strategiyalarini amalga oshirish quyidagi vazifalarni shakllantirish va hal qilishni belgilab beradi:

1. "Yashil" iqtisodiyotning mohiyatini va uning jahon bozoridagi ahamiyatini aniqlash.

2. Yashil rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqish uchun zarur shart-sharoitlarni tahlil qilish, asosiy ko'rsatkichlarni aniqlash va mavjud vaziyatni tahlil qilish.

3. Iqtisodiy o'sish va ekologiya bilan bog'liq BMT Barqaror rivojlanish maqsadlarini tekshirish va ular o'rtasidagi qarama-qarshiliklarni izlash.

4. "Yashil" iqtisodiyot sohasidagi harakatlar va ishlanmalar tahlili, shuningdek, xalqaro tashkilotlar tomonidan tasdiqlangan maxsus standartlarni qo'llash istiqbollari.

5. Rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarning "yashil" iqtisodiyot sohasida, jumladan, past uglerodli texnologiyalarni joriy etish strategiyasidan foydalanish va ushbu "yashil" loyihalarni moliyalashtirish mexanizmlarini o'rganish bo'yicha aniq tajribalarni o'rganish.

6. "Yashil" iqtisodiy rivojlanish strategiyalarini amalga oshirish istiqbollarini aniqlash.

Zamonaviy voqelikda dunyo iqtisodiy rivojlanishning yuqori sur'atlari uchun poyga va ishlab chiqarish jarayonlarida "iflos" texnologiyalardan foydalanish tufayli keng ko'lamlı ekologik muammolarga duch kelmoqda, bu esa "yashil" iqtisodiyot kabi kontseptsianing paydo bo'lishiga olib keldi.

Rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda yashil iqtisodiyot strategiyalarini amalga oshirish uchun vazifalar

Vazifa	Izoh
1. Yashil iqtisodiyotning mohiyatini va uning jahon bozoridagi ahamiyatini aniqlash	Yashil iqtisodiyotning asosiy prinsiplarini tushunish va uning jahon iqtisodiyotidagi o'rni.
2. Yashil rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqish uchun zarur shart-sharoitlarni tahlil qilish	Strategiyalarni ishlab chiqish uchun mavjud resurslar, shart-sharoitlar va imkoniyatlarni o'rganish.
3. Asosiy ko'rsatkichlarni aniqlash va mavjud vaziyatni tahlil qilish	Yashil iqtisodiyotga oid ko'rsatkichlarni aniqlash va mavjud holatni o'rganish.
4. Iqtisodiy o'sish va ekologiya bilan bog'liq BMT Barqaror rivojlanish maqsadlarini tekshirish	Barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda iqtisodiy va ekologik o'sish o'rtasidagi muvozanatni tahlil qilish.
5. Qarama-qarshiliklarni izlash	Iqtisodiy o'sish va ekologik barqarorlik o'rtasidagi qarama-qarshiliklarni aniqlash va hal qilish.
6. Yashil iqtisodiyot sohasidagi harakatlar va xalqaro standartlar tahlili	Yashil iqtisodiyotdagi asosiy harakatlar, ishlanmalar va xalqaro standartlarni o'rganish.
7. Past uglerodli texnologiyalarni joriy etish strategiyasidan foydalanish	Uglerod izini kamaytirish maqsadida texnologiyalarni joriy etish va rivojlantirish.
8. Yashil loyihalarni moliyalashtirish mexanizmlarini o'rganish	"Yashil" loyihalarni moliyalashtirish uchun zarur mexanizmlar va manbalarni aniqlash.
9. Rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar tajribasini o'rganish	Yashil iqtisodiyot strategiyalarini amalga oshirishdagi xalqaro tajribalarni o'rganish.
10. Yashil iqtisodiy rivojlanish strategiyalarini amalga oshirish istiqbollari	Yashil iqtisodiyot strategiyalarining amalga oshirilishi va istiqbollarini tahlil qilish.

Hisob-kitoblarga ko'ra, 2052-yilga borib suv, energiya resurslari va oziq-ovqatga bo'lgan talabning oshishi, shuningdek, transport kommunikatsiyalari va boshqa shahar quyi tizimlarining tirbandligining kuchayadi. Shunday qilib, iste'mol o'sishining o'zgarmagan sur'ati bilan gidrosfera resurslarining global iste'moli 55% ga, elektr energiyasi esa 85% ga o'sishi prognoz qilinmoqda. Bundan tashqari, Butunjahon yovvoyi tabiat fondi tahlillari shuni ko'rsatadiki, 1970 yildan beri tirik sayyoralar indeksi ikki baravardan ko'proq kamaydi. Bu ko'rsatkich yerning biologik xilma-xilligining murakkabligi va sifatini o'lchaydi. Taqdim etilgan ma'lumotlarga asosanib, mantiqiy xulosaga kelish mumkinki, hozirgi iste'mol darajasi yaqin kelajakda biosferaning to'liq yo'q

bo'lib ketishiga olib keladi va bu ayanchli vaziyatdan chiqishning yagona maqbul yo'li - jadal iqtisodiy o'sish va joriy iqtisodiy tizimni yanada ekologik yo'naltirilgan global qayta qurish natijasida yuzaga keladigan ekologik xavflarni kamaytirishdir.

Dunyo mamlakatlarining hozirgi sharoitda xulq-atvori yuzasidan keyingi xulosalar chiqarish va bevosita tadqiqot olib borish, shuningdek, ular qo'llayotgan "yashil" iqtisodiy rivojlanish strategiyalarini tahlil qilish uchun "yashil iqtisodiyot" tushunchasining mohiyatini ko'rib chiqish va ushbu atama bilan bog'liq bo'lgan zamonaviy model va tushunchalarni o'rganish zarur.

Yashil iqtisodiyot - bu inson farovonligini oshiradigan, ijtimoiy adolatni ta'minlovchi va ekologik xavflarni sezilarli darajada kamaytiradigan iqtisodiy faoliyatdir. Ushbu ta'rif BMTning Atrof-muhit bo'yicha dasturi (UNEP) 2012 yilgi Rio sammitiga tayyorgarlik ko'rish uchun 2011 yil dekabr oyidagi hisobotida ishlatilgan . Bundan tashqari, uni eng keng qamrovli deb hisoblash mumkin, chunki u 1985 yilda ishlab chiqilgan barqaror rivojlanish kontseptsiyasi bilan chambarchas bog'liq va barcha uch jihatni iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy tizimini qamrab oladi.

Yashil iqtisodiyot ifloslantiruvchi moddalar va issiqxona gazlari emissiyasini kamaytirish va nazorat qilish, iqlim o'zgarishini bashorat qilish, qayta tiklanadigan energiya va resurslarni tejovchi texnologiyalarni ishlab chiqish kabi maxsus tadbirlarni o'z ichiga oladi.

Yashil iqtisodiyot bugungi kunda muhim ahamiyatga ega, chunki u iqtisodiy o'sish, ijtimoiy tenglik va atrof-muhitni muhofaza qilish kabi o'zaro bog'liq muammolarni hal qilishga harakat qiladigan barqaror rivojlanish yo'lini taklif etadi.

Birinchidan, yashil iqtisodiyot iqtisodiy o'sish va atrof-muhitni muhofaza qilish bir-birini istisno qilmasligini va barqaror infratuzilma, qayta tiklanadigan energiya va yashil texnologiyalarga investitsiyalar iqtisodiy o'sish va yangi ish o'rinlari uchun yangi imkoniyatlar yaratishi mumkinligini tan oladi.

Ikkinchidan, yashil iqtisodiyot atrof-muhit degradatsiyasi va iqlim o'zgarishidan nomutanosib ta'sir ko'rsatadigan jamoalarga investitsiyalarga ustuvor ahamiyat berish orqali ijtimoiy adolatni ta'minlaydi. Yashil ish o'rinlari, toza energiya va barqaror transportdan foydalanishni ta'minlash orqali yashil iqtisodiyot qashshoqlikni kamaytirish va ijtimoiy adolatni yaxshilashga yordam beradi.

Uchinchidan, yashil iqtisodiyot atrof-muhitni muhofaza qilish sayyoramiz va iqtisodiyotimizning uzoq muddatli hayotiyiligi uchun muhim ekanligini tan oladi. Issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirish, biologik xilma-xillikni himoya qilish va tabiiy resurslarni saqlash orqali yashil iqtisodiyot kelajak avlodlar uchun sog'lom va barqaror kelajakni ta'minlashga yordam beradi .

Yashil iqtisodiyotning bugungi kunda muhim bo'lishining yana bir sababi shundaki, u iqlim o'zgarishi oqibatlarini yumshatishga yordam beradi. Iqlim o'zgarishi sayyoramiz oldida turgan eng jiddiy muammolardan biri bo'lib, uning oqibatlari allaqachon ekstremal ob-havo hodisalari, dengiz sathining ko'tarilishi va ekotizimlarning buzilishi shaklida sezilmoqda. Yashil iqtisodiyot qayta tiklanadigan energiyadan foydalanishni rag'batlantirish, energiya samaradorligini oshirish va chiqindilarni kamaytirish orqali ko'plab olimlar iqlim o'zgarishining asosiy omili sifatida ko'rayotgan issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirishga yordam beradi. Iqlim o'zgarishi oqibatlarini yumshatish orqali yashil iqtisodiyot sayyoramizning uzoq muddatli hayotiyiligi ta'minlashga yordam beradi.

"Yashil iqtisodiyot"ga o'tish zamonaviy dunyoda barqaror rivojlanishga erishish, ekologik muammolarni hal qilish va kelajak avlodlar uchun sog'lom sayyorani ta'minlashning muhim yo'li ekanligini tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. "O'zbekiston — 2030" strategiyasini "Atrof-muhitni asrash va "yashil iqtisodiyot" yilida amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 30-yanvardagi PF-16-son Farmoni.

2. Andrianov V. D. Tijorat banklari va moliyaviy rivojlanish institutlari faoliyatidagi "yashil" tendentsiyalar / V. D. Andrianov, E. A. Selyavina // *Biznes va banklar*. - 2013. - fevral (3-son). — B. 1-7.
3. Anisimov S. P. "Yashil iqtisodiyot" va elektr energetikasi / S. P. Anisimov, I. K. Xuzmiev // *Milliy loyihalar*. - 2013. - No 6. - B. 4-13.
4. Afanasyev V. Biz uchun global ekologik falokat tahdidiga qarshi kurashga chinakam qo'shilish vaqti keldi - Rossiya ekologik texnologiyalarni rivojlantirish uchun lokomotivga aylanishga juda qodir / V. Afanasyev // *BOSS. Biznes: tashkilot, strategiya, tizimlar*. - 2013. - No 11. - B. 42-55.
5. Afontsev S. A. Global iqtisodiyot yangi o'sish modelini izlashda / S. A. Afontsev // *Global iqtisodiyot va xalqaro munosabatlar*. - 2014. - No 2. - B. 3-12.
6. Bashorina O. V. Rossiya iqtisodiyotini ko'kalamzorlashtirish: muammolar va istiqbollari / O. V. Bashorina, I. M. Temkina // *Ural Federal Universitetining xabarnomasi*. 3-seriya: Ijtimoiy fanlar. – 2011. –No 3. – B. 94-102.
7. Berdenova K.A. "Yashil" iqtisodiyot barqaror rivojlanish mexanizmi sifatida / K. A. Berdenova, V. V. Shtang, S. V. Sintsov // *Sibir savdo-iqtisodiy jurnali*. – 2012. –No 15. – B. 15-19.
8. Bobylev S. N. Rossiya Federatsiyasining 2013 yil uchun inson rivojlanishi to'g'risidagi hisoboti / Umumiy. ed. S. N. Bobyleva. –OOO "RAILF", 2013. - 202 b.
9. Bobylev S. N. Yashil iqtisodiyot: Rossiya istiqbollari / S. N. Bobylev // *Atrof-muhit huquqi*. – 2011. – No 6. – B. 39-41.
10. Guryeva M. A. Rossiyada "yashil iqtisodiyot" / M. A. Guryeva, D. V. Naimushina // *Ijtimoiy rivojlanish nazariyasi va amaliyoti*. – 2015. –No 7. – B. 58-59.
11. Jonson, M. Yashil iqtisodiyot tizim sifatida / Mark Jonson, Jon Suskevich // *Garvard Business Review*. – 2010. – № 1/2. – B. 87-95.
12. Egorova M. S. Rossiyada "yashil iqtisodiyot" ni rivojlantirish sohasidagi davlat siyosati / M. S. Egorova, P. A. Glik // *Naukovedenie Internet jurnali*. – 2014 yil. –No 3(22). – 1-8-betlar.

UDK: 33:2964

YASHIL IQTISODIYOT SHAROITIDA DAVLAT QARZINING O'RNINI VALYUTA RISKLARINING MOHIYATI

G'afurov Olimjon G'olib o'g'li
Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy Universiteti
Iqtisodiyot fakulteti
Moliya va kredit kafedrasida katta o'qituvchisi
olimjon.gafurov.95@mail.ru
Telefon: +998936522525

Annotatsiya: Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi kapital tuzilishning o'zaro kelishuv nazariyasini tahlil qilish va uning mohiyatini o'rganishdan iborat. Tadqiqotda kapital tuzilishning shakllanish omillari, uning kompaniyaning moliyaviy barqarorligiga ta'siri va optimal kapital tuzilishini aniqlash usullari ko'rib chiqiladi. Shu bilan birga, korxona kapitalining tarkibiy qismlari hamda qarz va ustav kapitali o'rtasidagi muvozanatni saqlash tamoyillari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida xalqaro tajriba ham o'rganilib, kapital tuzilishining samaradorligini oshirish bo'yicha tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Kapital tuzilishi, o'zaro kelishuv nazariyasi, moliyaviy barqarorlik, qarz kapitali, ustav kapitali, investitsiyalar, korxona moliyasi, risklarni boshqarish.

СУТЬ ВАЛЮТНЫХ РИСКОВ НА МЕСТЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО ДОЛГА В ЗЕЛЁНОЙ ЭКОНОМИКЕ

Аннотация: Основной целью данного исследования является анализ теории компромисса структуры капитала и изучение её сущности. В исследовании рассматриваются факторы формирования структуры капитала, её влияние на финансовую устойчивость компании и методы определения оптимальной структуры капитала. Также анализируются составные части капитала предприятия, а также принципы поддержания баланса между заемным и уставным капиталом. В ходе исследования изучен международный опыт и представлены рекомендации по повышению эффективности структуры капитала.

Ключевые слова: Структура капитала, теория компромисса, финансовая устойчивость, заемный капитал, уставный капитал, инвестиции, финансы предприятия, управление рисками.

THE ESSENCE OF CURRENCY RISKS IN THE PLACE OF PUBLIC DEBT IN A GREEN ECONOMY

Annotation: The main objective of this research is to analyze the trade-off theory of capital structure and study its essence. The research examines the factors influencing capital structure formation, its impact on the financial stability of a company, and methods for determining the optimal capital structure. Additionally, the study analyzes the components of enterprise capital and the principles of maintaining a balance between debt and equity capital. International experience is also explored, and recommendations for improving capital structure efficiency are provided.

Keywords: Capital structure, trade-off theory, financial stability, debt capital, equity capital, investments, corporate finance, risk management.

Kirish

Yashil iqtisodiyot sharoitda Zamonaviy iqtisodiy kompaniyalarning moliyaviy barqarorligi va rivojlanishi uchun kapital tuzilishini to'g'ri boshqarish muhim ahamiyat kasb etadi. Kapital tuzilishi kompaniyaning qarz va ustav kapitali o'rtasidagi nisbatini belgilaydi hamda moliyaviy qarorlar qabul qilish jarayonida asosiy omillardan biri hisoblanadi. Optimal kapital tuzilishini aniqlash va uni samarali boshqarish kompaniyaning uzoq muddatli moliyaviy barqarorligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Kapital tuzilishining o'zaro kelishuv nazariyasi ushbu sohadagi eng muhim yondashuvlardan biri bo'lib, u kompaniyaning qarz va ustav kapitali o'rtasida muvozanatni ta'minlash orqali moliyaviy risklarni minimallashtirishga qaratilgan. Mazkur nazariyada korxonalar tomonidan kapital tuzilishni shakllantirishda qo'llaniladigan strategiyalarni chuqurroq tushunish imkoniyatini yaratadi. Shu bois, tadqiqotda kapital tuzilishining o'zaro kelishuv nazariyasi, uning mohiyati va amaliy ahamiyati keng tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili: Kapital tuzilishning o'zaro kelishuv nazariyasi ko'plab iqtisodchi olimlar tomonidan o'rganilgan va muhim ilmiy ishlar yozilgan. Xususan:

1. Stewart C. Myers 1984-yilda "The Capital Structure Puzzle" nomli maqolasida kompaniyalarning kapital tuzilishini shakllantirishdagi muhim omillarni tahlil qilgan. Myers ushbu ishida kapital tuzilishining optimal darajasi bo'yicha nazariyalar, qarz va ustav kapitali o'rtasidagi muvozanat hamda kompaniya qiymatiga ta'sir qiluvchi omillar haqida fikr bildiradi. Bu maqola kapital tuzilish nazariyalarining rivojlanishiga katta hissa qo'shgan.

2. Modigliani va Miller 1958-yilda "The Cost of Capital, Corporation Finance and the Theory of Investment" nomli ilmiy ishida kapital tuzilishining kompaniya qiymatiga ta'sirini tahlil qilgan. Ular kapital tuzilishining kompaniyaning umumiy qiymatiga ta'sir

qilmasligi haqidagi mashhur Modigliani-Miller teoremasini ilgari surgan. Ushbu tadqiqot kapital tuzilishni o'rganishqa asosiy nazariyalardan biri hisoblanadi.

3. Rajan va Zingales 1995-yilda "What Do We Know About Capital Structure? Some Evidence from International Data" nomli maqolasida turli mamlakatlardagi kompaniyalarning kapital tuzilishini taqqoslab, bu boradagi asosiy omillarni tahlil qilgan. Ularning tadqiqoti kapital tuzilishining xalqaro tajribadagi xususiyatlarini ochib beradi hamda turli mamlakatlardagi kompaniyalar kapital strukturasiga ta'sir qiluvchi omillarni o'rganishga qaratilgan.

ASOSIY QISM

Moliya sohasidagi ko'plab empirik tadqiqotlar firmalar kapitali tuzilishining ko'plab nazariyalarini sinab ko'rdi. Korxona kapitali tuzilishining eng ta'sirli nazariyalaridan biri kapital tuzilishining to'g'ri kelishi nazariyasidir. Myers (1984) ma'lumotlariga ko'ra, firmalar o'z faoliyatini imkoni boricha taqsimlanmagan daromad hisobidan moliyalashtiradi. Agar daromad yetarli bo'lmasa, qarz ishlatiladi. Faqat o'ta og'ir holatlarda firmalar yangi kapital mablag'laridan foydalanadilar. Shunday qilib, foydalanilgan moliyaviy manbalarning tartibi foydadan, qisqa muddatli qimmatli qog'ozlardan, qarzlardan, imtiyozli aksiyalardan va oddiy aksiyalardan ichki mablag'lar manbai edi.[1] Peking tartibi nazariyasi kapitalning (oddiy aksiyalarning) chiqarilishi moliyalashtirishning oxirgi muqobil manbalari ekanligini taxmin qiladi. Soliqlar va bankrotlik va moliyaviy inqiroz xarajatlari va agentlik adabiyoti tushunchalari bo'yicha tadqiqotlarga asoslangan savdo-sotiq nazariyasi firmalar o'ziga xos optimal kapital tuzilishiga ega ekanligini ko'rsatadi. Shunda o'zaro almashish nazariyasi kapitalning optimal tuzilishini bashorat qiladi, Myers tomonidan ishlab chiqilgan pecking tartibi nazariyasi kapitalning optimal tuzilishini emas, balki moliyaviy tartibni bashorat qiladi.[2]

Ushbu nazariyalarning empirik tadqiqotlarining aksariyati AQSh firmalari va boshqa rivojlangan mamlakatlarga qaratilgan edi. Mavjud tadqiqotlarning aksariyati rivojlangan mamlakatlarga qaratilgan bo'lsa-da, Indoneziyada kapital tuzilishining hukmron nazariyalarining haqiqiylikini baholash qiziqarli va muhimdir. Indoneziya fond birjasi, boshqa narsalar qatorida, yirik aksiyadorlarning hukmronligi bilan tavsiflanadi.[3] boshqa mamlakatdan farqli o'laroq, asosiy agentlik muammolari menejerlar va kompaniya egalari (aksiyadorlar) o'rtasida yuzaga keladi. Shunday qilib, Indoneziyada korporativ boshqaruv tuzilmasi boshqa mamlakatlardan, masalan, Qo'shma Shtatlardan farq qiladi. Indoneziyadagi listing kompaniyalarining mulkchilik tuzilmasi bir nechta egalarga to'plangan bo'lsa, Qo'shma Shtatlardagi mulkchilik tarkibi nisbatan kichik ulushga ega bo'lgan ko'plab egalarga tarqalmoqda. Konsentrlangan mulkchilik tuzilmasida asosiy agentlik muammosi ozchilikka ega bo'lgan ko'pchilik egasi bo'lsa, tarqalgan mulkchilikda asosiy agentlik muammosi menejerlar bilan egasi o'rtasida bo'ladi. Ushbu maqolada biz ikki sababga ko'ra, indoneziyadagi ommaviy sotiladigan kompaniyalarning kapital tuzilmasining pecking tartibi nazariyasini va savdo-sotiq nazariyasini o'rganamiz. Birinchidan, Indoneziyada korporativ boshqaruv tuzilmasi boshqa mamlakatlardan farq qiladi. Ikkinchidan, har ikkala nazariyada empirik tadqiqotning aralash natijalari mavjud. Ulardan ba'zilar qo'llab-quvvatlanadi, boshqalari esa qo'llab-quvvatlanmaydi.[4]

Peking tartibi nazariyasi So'nggi paytlarda kapital tuzilmasi bo'yicha olib borilgan empirik tadqiqotlarning katta qismi savdo-sotiq va pecking tartibi nazariyalarining to'g'riligini tekshirishga qaratilgan, ammo empirik natijalar hali izchil emas. Ba'zi empirik tadqiqotlar qo'llab-quvvatlanadi, ammo ba'zilar qo'llab-quvvatlanmaydi. Syam-Sunder va Myers pecking tartibi nazariyasini kuchli qo'llab-quvvatlaydi, Frank va Goyal esa, pecking tartibi nazariyasi uchun zaif dalillarni hujjatlashtiradi. Peking tartibi nazariyasi va Majluf va Myers va bu nazariyaning kengayishi menejerlar va investorlar o'rtasidagi assimetrik ma'lumotlarga asoslangan holda o'rganilgan. Menejerlar tashqi investorlarga nisbatan korxonaning haqiqiy qiymati va korxona xavfi haqida ko'proq ma'lumotga ega. Myers 1984-yildagi ma'lumotlariga ko'ra, firmalar o'z faoliyatini imkoni boricha

taqsimlanmagan daromad hisobidan moliyalashtiradi. Agar daromad yetarli bo'lmasa, qarz ishlatiladi. Faqat o'ta og'ir holatlarda firmalar yangi kapital mablag'laridan foydalanadilar. Shunday qilib, foydalanilgan moliyaviy manbalarning tartibi foydadan, qisqa muddatli qimmatli qog'ozlardan, qarzlardan, imtiyozli aksiyalardan va oddiy aksiyalardan ichki mablag'lar manbai edi. Peking tartibi nazariyasi kapitalning (oddiy aksiyalarning) chiqarilishi moliyalashtirishning oxirgi muqobil manbalari ekanligini taxmin qiladi. Myers ta'riflaganidek, pecking tartibi nazariyasi firmalar birinchi navbatda ichki moliya manbalarini afzal ko'rishlarini va ular o'zlarining maqsadli dividendlar nisbatlarini investitsiya imkoniyatlariga moslashtirishlarini ko'rsatadi. Agar firmalar saxiy dividend siyosati, rentabellikning oldindan aytib bo'lmaydigan o'zgarishi yoki investitsiya imkoniyatlari tufayli tashqi moliyani qidirsalar, firmalar qarzni, so'ngra konvertatsiya qilinadigan obligatsiyalar kabi gibrid qimmatli qog'ozlarni, so'ngra oxirgi chora sifatida o'z kapitalini tanlaydi. Pecking tartibi nazariyasi, odatda, nima uchun firmalar naqd pul oqimlari leverageni aniqlashga oqilona ruxsat berishlari mumkinligini tushuntiradi. Bu shuni ko'rsatadiki, firmalar ichki mablag'lar tanqisligi bosimi ostida qarz fondlariga murojaat qilishadi.[5] Tsuji 2011-yildagi asarida kapital tuzilishi muammolarining xalqaro dalillarini o'rganib chiqdi va korporativ moliyalashtirishning pecking tartibi nazariyasiga e'tibor qaratdi. So'rov natijalari, ham empirik, ham so'rov dalillari ko'pincha turli xil va qarama-qarshidir.

So'rovning aralash natijalari

U.S.	
Lee and Gentry (1995)	Qo'llab quvatlanadi
Shenoy and Koch (1996)	Qo'llab quvatlanadi
Helwege and Liang (1996)	Fikrga qo'shilmaydi
Graham and Harvey (2001)	Qo'llab quvatlanadi
Fama and French (2002)	Aniq emas
Frank and Goyal (2003)	Aksincha, yirik kompaniyalar bazi jihatlarini korsatdi
Fama and French (2005)	Namunalarni yarmidan ko'pi kredit
Kisgen (2006)	Statistik reytingni buzdi
Bharath et al. (2009)	Qisman tushuntirilgan
Leary and Roberts (2010)	Amerika korporatsiyalarining yarmida ilojisiz
Manso et al. (2010)	Riskchan qarzдорlik
de Jong et al. (2011)	Yaxshi tavsiflanmagan
EUROPEAN COUNTRY	
Gaud et al. (2007)	Bu nazariyada yevropa mamlakatlari kapital tuzilish siyosati ifodalangan
Watson and Wilson (2002)	O'z ichiga kichik va o'rta korporatsiyalarni oladi
Tucker and Stoja (2011)	Mavjud korporatsiyalar yoqlamadi. Yangi iqtisodiy korporatsiyalar tashqi qarz moliyalashtruidan o'z kapitalini Afzal koradi.
Haan and Hinloopen (2003)	Qisman qo'llab quvatlagan
Gaud et al. (2007)	kapital tuzilishni ifodalolmaydi
Delcoure (2007)	kapital tuzilishni ifodalolmaydi

1-jadval. Peking nazariyasi so'rovi bo'yicha natijalar[6]

Myersning muhim so'rovi korporativ moliyalashtirishning pecking tartibi nazariyasini quyidagi xulosalar paydo bo'ldi;

1. Firmalar tashqi moliyadan ichki moliyalashni afzal ko'radi.

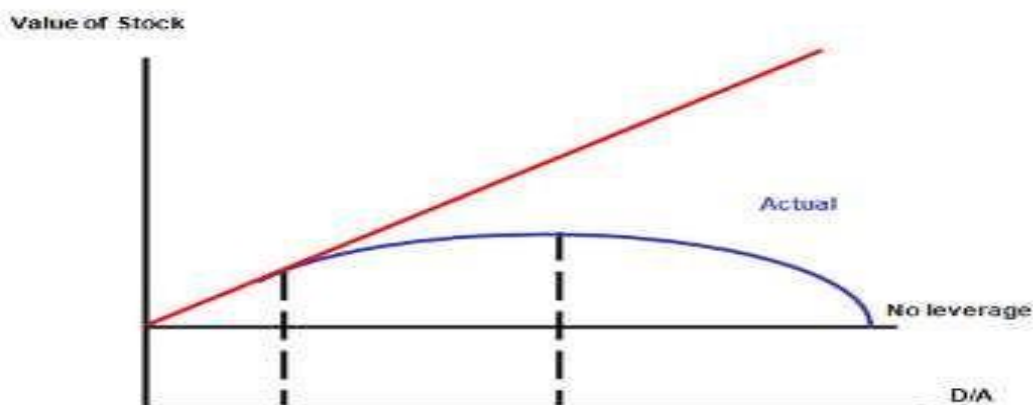
2. Dividendlar "yopishqoqdir", shuning uchun dividendlarni qisqartirish kapital xarajatlarni moliyalashtirish uchun ishlatilmaydi va naqd pulga bo'lgan talabdagi o'zgarishlar qisqa muddatli dividend o'zgarishlariga singib ketmaydi. Erkin pul oqimidagi o'zgarishlar (investitsiyalarni hisobga olmaganda operatsion pul oqimi) tashqi moliyalashtirishdagi o'zgarishlar sifatida namoyon bo'ladi.

3. Agar kapital qo'yilma uchun tashqi mablag'lar zarur bo'lsa, firmalar birinchi navbatda eng xavfsiz qimmatli qog'ozlarni, ya'ni kapitaldan oldingi qarzni chiqaradilar. Tashqi moliyalashtirishga bo'lgan talab ortib borayotganligi sababli, firma xavfsizdan tortib to pecking tartibini pasaytiradi, xavf-xatarli qarz va nihoyat, firma moliyaviy tanglik xavfi ostida qolganda, oxirgi chora sifatida o'z kapitaliga tayanadi. Agar ichki ishlab chiqarilgan pul oqimi kapital qo'yilmalardan oshsa, firma pecking tartibini ishlaydi. Ortiqcha pul mablag'lari o'z kapitalini sotib olish va bekor qilish o'rniga qarzni to'lash uchun ishlatiladi.

4. Demak, firmaning qarz nisbati uning tashqi moliyalashtirishga bo'lgan umumiy talabini aks ettiradi.[7]

Ayirboshlash (kelishuv) nazariyasi Soliqlar va bankrotlik va moliyaviy inqiroz xarajatlari va agentlik adabiyotlari bo'yicha tadqiqotlarga asoslangan savdo-sotiq nazariyasi firmalar o'ziga xos optimal kapital tuzilishiga ega ekanligini ko'rsatadi. agentlik foydalari va qarz xarajatlari. Keyin savdo-sotiq nazariyasi optimal kapital tuzilishini bashorat qiladi.

Kapitalning optimal tuzilishi - bu kompaniyaning eng yuqori qiymatini beradigan qarz va aksiyalardan iborat bo'lgan moliyalashtirish manbalarining kombinatsiyasi. Kompaniyaning yuqori qiymatining ko'rsatkichlaridan biri bu qimmatli qog'ozlar narxidir. Shunday qilib, kapitalning optimal tuzilishi eng yuqori aksiya bahosini yaratuvchi kapital tuzilmasi hisoblanadi. Optimal kapital tuzilmasining yana bir ko'rsatkichi kapitalning og'irlashtirilgan eng past qiymati (Weighted Average Cost of Capital - WACC). WACC - o'rtacha og'irlikda hisoblangan qarz va kapitalning kombinatsiyasi. Myersning tadqiqotlariga ko'ra, savdo-sotiq nazariyasiga amal qiladigan firma maqsadli qarzning qiymatga nisbatini belgilaydi va keyin asta-sekin maqsad sari harakat qiladi. Maqsad qarz solig'i himoyasini bankrotlik xarajatlarga qarshi muvozanatlash orqali aniqlanadi.[8]

1-rasm. Aksiyalarning qiymati richagi

Kapital tuzilishi nazariyalaridan biri Modigliani va Miller (MM). MM qarzdan foydalanadigan kompaniyalar qarzdan foydalanmaydigan firmalarga qaraganda yuqori firma qiymatiga ega bo'lishini tushuntirdi. Kompaniyaning qarzi qanchalik yuqori bo'lsa kompaniya aksiyalari qiymati bilan ko'rsatilgan qiymat shunchalik yuqori bo'ladi. Ammo, aslida, qarzning doimiy o'sishi firma qiymatini oshirmaydi, chunki bu kompaniyaning xavfini oshiradi. Yuqori qarz defolt xavfini keltirib chiqaradi. Agar bu sodir bo'lsa, u kompaniyaning qiymatini pasaytiradi. Haqiqiy shartlar qarz kompaniyalarining ko'payishi

bilan firma qiymati ortadi. Rivojlanishning ortishi kompaniyalarning qiymatini ma'lum darajaga qadar oshiradi. Qoidadan keyin qolgan darajasining oshishi korporativ qarzlarning xavfining oshishi natijasida kompaniya qiymatini pasaytiradi.

Pecking tartibi nazariyalarida empirik tadqiqotlarda bo'lgani kabi, savdo-sotiq nazariyasida ham empirik tadqiqot natijalari aralashtiriladi. Fama va French xulosaga kelishdiki, o'zaro kelishuv nazariyasining ko'plab umumiy bashoratlari o'zlarining sinovlarida yaxshi natija beradi, ammo umumiy bashoratlarning tasdiqlanganda, atribut nazariyasi noaniq edi. Frank va Goyal (2003) savdo-sotiq nazariyasi bilan bog'liq bir nomuvofiqlikni aniqladilar. [9]

Metadologiya:

Namuna tanlash; Ushbu tadqiqotning namunalari Indoneziya fond birjasida 2009-2010 yillarda ro'yxatga olingan ommaviy kompaniyalardir. Namunalar quyidagi mezonlar asosida maqsadli tanlab olish yo'li bilan tanlanadi: (1) 2009-2010 yillarda Indoneziya fond birjasida ro'yxatga olingan; (2) 2009-2010 yillar uchun moliyaviy hisobot ma'lumotlari mavjud; (3) namunali firmalar 31 dekabrda yakunlangan hisobot davridan foydalangan holda audit qilingan moliyaviy hisobotlarni nashr etadilar.

Model; Pecking tartibi nazariyasi Shyam-Sunder va Myers 1999-yildagi asarida va model yordamida sinovdan o'tkazildi. Shyam-Sunder va Myers 1999-yildagi pecking tartibi nazariyasi modelini ishlab chiqdilar, agar kompaniyaga tashqi tomonlardan mablag' kerak bo'lsa, u o'z kapitalidan emas, balki qarzdan foydalanadi. O'z kapitali faqat favqulodda holatlarda, ya'ni moliyaviy tanglikdan kelib chiqadigan xarajatlar shunchalik yuqori bo'lsa va kompaniyaning qarz qobiliyati oshib ketgan bo'lsa, foydalaniladi. O'zgaruvchilarni tushuntirish bilan har bir model quyidagicha tavsiflanadi. [10]

$$ALTD_t + ASTD_t + AEQ_t = Div_t + I_t + AWC_t - C_t = Fin_t$$

Bu yerda;

A - o'zgaruvchilarning vaqti-vaqti bilan o'zgarishi

LTD₁₂ - uzoq muddatli qarz muddati,

STD₁ - qisqa muddatli qarz muddati,

EQ₁ - aksiyalar vaqti,

Div₁ - naqd dividend muddati

Men₁ - investitsiya vaqti,

WC - aylanma kapital vaqti

C₁ - naqd pul vaqti,

End₁ - taqchillik / Moliya vaqtining ortiqchasi

Xulosa

Ushbu tadqiqot kapital strukturasining pecking order nazariyasi (POT) va savdo-sotiq nazariyasi (TOT) tahlilini taqdim etadi. POT, kompaniya tomonidan qo'llaniladigan moliyaviy manbalarning tartibi foyda, qisqa muddatli qimmatli qog'ozlar, qarzlarning, imtiyozli aksiyalar va oddiy aksiyalardan ichki mablag'lar manbai bo'lganligini tushuntiradi. POT kapitalning (oddiy aksiyalar) chiqarilishi moliyalashtirishning oxirgi muqobil manbalari ekanligini, TOT esa kapitalning optimal tuzilishini bashorat qiladi. Ushbu tadqiqot namunalari 2009-2010 yillarda IDX ro'yxatiga kiritilgan kompaniyalardir. Shu bilan birga Kapital tuzilishning kelishuv nazariyasi doirasida olib borilgan ushbu tahlil Priska Ralna Eunike Culata va Tri Gunarsih tadqiqotlariga asoslangan bo'lib, kompaniyaning qarz va o'z mablag'lari o'rtasidagi optimal nisbatni topish muhimligini tasdiqlaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, kompaniyalar kapital tuzilishini shakllantirishda qaror qabul qilishda tashqi va ichki omillarni inobatga olishlari lozim. Kelishuv nazariyasiga ko'ra, kompaniyalar o'zining maqsadli kapital tuzilishiga intiladi va vaqt o'tishi bilan qarz va o'z kapitali o'rtasidagi muvozanatni saqlashga harakat qiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, qarz hajmining ortishi daromad solig'i tejamkorligiga olib kelishi mumkin, biroq haddan tashqari qarzдорlik kompaniyaning moliyaviy barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Umuman olganda, Priska Ralna Eunike Culata va Tri

Gunarsih tadqiqotlaridan kelib chiqib, kapital tuzilishning kelishuv nazariyasi kompaniyalarga qarz va kapital muvozanatini boshqarish bo'yicha optimal strategiyalarni ishlab chiqishda yordam beradi. Kompaniyalar o'z moliyaviy barqarorligini ta'minlash va investorlarning ishonchini oshirish uchun kapital tuzilmasiga strategik yondashishlari lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Myers, Styuart C. "Kapital tuzilishi jumboq" Moliya jurnali, -1984
2. Kotei, Karmen va Farxat Jozef "Kapital tuzilishi nazariyalarini sinab ko'rish: modellarning taxminlari to'g'ri ko'rsatilganmi?" Yevropa iqtisodiyot, moliya va ma'muriy fanlar jurnali, -2008
3. Gunarsih, Tri. "Jakarta fond birjasida boshqaruv mexanizmi (egalik tuzilmasi) va diversifikatsiyaning firmalar faoliyatiga ta'siri" -2003
4. Priska Ralna Eunike Culata va Tri Gunarsih tomonidan yozilgan "Kapital tuzilishning kelishuv nazariyasi" - 2012
5. Tsuji, Chikashi. "Korporativ moliyalashtirishning pecking tartibi nazariyasi bo'yicha dalillarning xalqaro tadqiqoti. Biznes va iqtisodiy tadqiqotlar" -2011
6. Shyam-Sunder, L. & Myers, S. "Kapital tuzilmasining pecking tartibi modellariga qarshi statik o'zaro ta'sirni sinab ko'rish" Journal of Financial Economics, -1999
7. Tsuji, Chikashi. (2011). "Korporativ moliyalashtirishning pecking tartibi nazariyasi bo'yicha dalillarning xalqaro tadqiqoti" Biznes va iqtisodiy tadqiqotlar, -2011
8. Franco Modigliani va Merton Miller "The Cost of Capital, Corporation Finance, and the Theory of Investment" -1958
9. Fama, E. F & French, K. R "Dividendlar bo'yicha kelishuv va pecking order bashoratlarini sinab ko'rish va qarz" Moliyaviy tadqiqotlar sharhi, -2002
10. Journal The WINNERS Vol. - 2012

UDK: 338.1:620.92

JAHON MAMLAKATLARIDA YASHIL IQTISODIYOTGA O'TISH TENDENSIYALARI VA O'ZIGA XOSLIKLARI

Zaidov Islom Ibragimjonovich
Namangan davlat universiteti
Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes
kafedra o'qituvchisi
Jumaboyeva Lobarxon
Iqtisodiyot yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada jahon mamlakatlarida yashil iqtisodiyotga o'tish jarayoni, uning ijtimoiy va ekologik ahamiyati hamda global miqyosdagi tendensiyalari tahlil qilinadi. Yashil iqtisodiyot – bu iqtisodiy o'sishni ekologik xavfsizlik bilan uyg'unlashtiruvchi model bo'lib, unda resurslardan oqilona foydalanish, atrof-muhitni muhofaza qilish va energiya samaradorligini oshirish asosiy vazifa sifatida belgilanadi. Tadqiqot davomida Rio+20 konvensiyasi, Yevropa Ittifoqining "Yashil yangi kelishuv" strategiyasi, Xitoy va AQSh tajribalari misolida yashil iqtisodiyotning asosiy yo'nalishlari ko'rib chiqilgan. Shu bilan birga, qayta tiklanuvchi energiya manbalari, yashil

texnologiyalar va barqaror rivojlanish tamoyillarining ijtimoiy-iqtisodiy hayotga ta'siri baholangan. Maqolada, shuningdek, yashil iqtisodiyotga o'tishda uchraydigan texnologik, moliyaviy va siyosiy muammolar hamda ularning yechimlari tahlil qilinadi. Xulosa o'rnida, yashil iqtisodiyot insoniyatning ekologik barqarorligi va kelajak avlodlar uchun sog'lom muhit yaratish yo'lida muhim vosita ekanligi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: Yashil iqtisodiyot, ekologik barqarorlik, barqaror rivojlanish, qayta tiklanuvchi energiya, yashil texnologiyalar, ijtimoiy ahamiyat, ekologik xavfsizlik, xalqaro tajriba, Rio+20, Yevropa Ittifoqi, innovatsiyalar.

Jahon mamlakatlarida yashil iqtisodiyotga o'tish jarayoni hozirgi zamon dunyosida muhim va dolzarb mavzularidan biri hisoblanadi. Yashil iqtisodiyot — bu resurslarni oqilona foydalanish, atrof-muhitni muhofaza qilish va energiya samaradorligini oshirishni maqsad qiladigan iqtisodiy model bo'lib, u inson farovonligini ta'minlash bilan birga ekologik barqarorlikni ham yuksaltirishga xizmat qiladi. Bu konsept 2008-yilgi global iqtisodiy inqirozidan so'ng keng qabul qilina boshladi va dunyo mamlakatlarining strategik rivojlanish yo'nalishlaridan biriga aylandi. Yashil iqtisodiyotga o'tishning asosiy maqsadi — iqtisodiy o'sishni ekologik xavfsizlik bilan muvofiqlashtirish, yangi texnologiyalarni joriy etish va resurslardan oqilona foydalanishni ta'minlashdir.

Tarixan, yashil iqtisodiyot g'ideas 20-asr oxirlaridan boshlab muhim ahamiyat kasb etgan bo'lib, 2012-yil Rio+20 konvensiyasi va BMTning Yashil iqtisodiyot bo'yicha dasturi ushbu yo'nalishni xalqaro miqyosda rivojlantirishda muhim qadamlar bo'ldi. Shu bilan birga, energetika, transport, ishlab chiqarish va qishloq xo'jaligi kabi sohalarda ekologik xavfsiz texnologiyalar va innovatsiyalar keng qo'llanilmoqda. Bularning barchasi jahon mamlakatlarining yashil iqtisodiyotga o'tishdagi asosiy yo'nalishlarini belgilab bermoqda.

Yashil iqtisodiyot tushunchasi ekologik iz, yashil texnologiyalar, barqaror rivojlanish, qayta tiklanadigan energiya va ekologik qonunlar kabi asosiy terminlar bilan bog'liq bo'lib, quyosh, shamol va gidroenergetika kabi qayta tiklanadigan energiya manbalari muhim o'rin tutadi. Bu texnologiyalar nafaqat energetika sohasida, balki ishlab chiqarish va transport kabi sohalarda ham iqtisodiy va ekologik manfaatlarni birlashtiradi. Ayniqsa, iqlim o'zgarishi, resurslarning cheklovlari va ekologik muvozanatni saqlash uchun yashil iqtisodiyot muhim vositaga aylangan.

Jahon mamlakatlari uchun yashil iqtisodiyotga o'tishning ahamiyati shundaki, bu jarayon global muammolarga, jumladan iqlim o'zgarishi va resurslarning cheklovlariga qarshi kurashishda muhim rol o'ynaydi. Bu, shuningdek, yangi ish o'rinlari yaratish, texnologik innovatsiyalarni rivojlantirish va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash imkoniyatlarini kengaytiradi. Hozirgi kunda Yevropa Ittifoqi, AQSh va Xitoy kabi mamlakatlar yashil siyosat va texnologiyalarni rivojlantirishda etakchilik qilmoqda. Biroq, yashil iqtisodiyotga o'tishda texnologik, moliyaviy va siyosiy muammolar ham mavjud bo'lib, ular keng qamrovli siyosiy va ijtimoiy harakatlar bilan hal qilinishi zarur.

Shu bilan birga, mamlakatlar orasida yashil iqtisodiyotga o'tishdagi o'ziga xosliklar va tendensiyalarni o'rganish muhim ahamiyatga ega. Bu esa, o'z navbatida, yurtlarning iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik sharoitlariga mos keladigan strategiyalar ishlab chiqishga yordam beradi. Ushbu tadqiqotda biz yashil iqtisodiyot tushunchasining asosiy prinsiplarini o'rganish, amaliyotda keng tarqalgan texnologiyalar va innovatsiyalarni tahlil qilish, shuningdek, bu jarayondagi muammolar va ularning yechimlarini aniqlashga intilamiz. Bu yondashuv mamlakatlarning yashil iqtisodiyotga o'tishdagi muvaffaqiyatlari va muammolarini yaxshiroq tushunishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, jahon mamlakatlarida yashil iqtisodiyotga o'tish tendensiyalari va o'ziga xosliklari global miqyosda ekologik va iqtisodiy muammolarni hal qilishda muhim o'rin tutadi. Bu jarayon texnologik innovatsiyalar, siyosiy xohish va xalqaro hamkorlikni talab etadi. Ularning muvaffaqiyati insoniyatning ekologik barqarorligi va iqtisodiy rivojlanishini ta'minlash, kelajak avlodlar uchun sog'lom muhit

yaratish imkoniyatini ochadi. Shu bois, ushbu tadqiqot yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonining dolzarbligi va uning o'ziga xos xususiyatlarini chuqurroq o'rganishga qaratilgan.

Yashil iqtisodiyot tushunchasi va asosiy prinsiplari zamonaviy dunyo iqtisodiyotining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, u ekologik barqarorlik, iqtisodiy rivojlanish va ijtimoiy adolatni birgalikda ta'minlashga qaratilgan. Bu konseptning asosiy maqsadi — resurslardan oqilona foydalanish, atrof-muhitni muhofaza qilish va energiya samaradorligini oshirish orqali iqtisodiy va ekologik xavfsizlikni ta'minlashdir. Yashil iqtisodiyot tushunchasi keng tarqalib, dunyo bo'ylab mamlakatlar tomonidan turli darajada qabul qilinmoqda va rivojlantirilmoqda.

Yashil iqtisodiyotning asosiy tushunchalaridan biri ekologik iz (ekologik ta'sir) bo'lib, u inson faoliyatining atrof-muhitga bo'lgan ta'sirini o'lchash uchun ishlatiladi. Bu ta'sirning kamaytirilishi uchun yashil texnologiyalar, qayta tiklanadigan energiya manbalari va ekologik qonunlar muhim rol o'ynaydi. Yashil texnologiyalar — bu energiya ishlab chiqarish, transport, ishlab chiqarish va qishloq xo'jaligi sohalarida keng qo'llaniladigan innovatsion va ekologik xavfsiz texnologiyalar bo'lib, ular orqali resurslardan samarali foydalanish va chiqindilarni kamaytirish mumkin.

Barqaror rivojlanish tamoyili yashil iqtisodiyotning yurak qismidir. Bu tamoyilga binoan, iqtisodiy o'sish, ekologik xavfsizlik va ijtimoiy adolat birgalikda rivojlanishi kerak. Bu esa, o'z navbatida, iqtisodiy rivojlanishning nafaqat hozirgi avlod uchun, balki kelajak avlodlar uchun ham barqaror bo'lishini ta'minlashni nazarda tutadi. Shu bilan birga, qayta tiklanadigan energiya manbalariga — quyosh, shamol va gidroenergetika — katta e'tibor qaratilmoqda, chunki ular energiya ishlab chiqarishda muhim va ekologik jihatdan xavfsiz hisoblanadi.

Jahon miqyosida yashil iqtisodiyotga o'tishning asosiy prinsiplari orasida resurslarni oqilona boshqarish, ekologik qonunchilikni kuchaytirish, va innovatsiyalarni joriy etish bor. Bu prinsiplarning bajarilishi mamlakatlarning iqtisodiy rivojlanish strategiyalarida muhim o'rin tutadi. Masalan, Yevropa Ittifoqi yashil siyosatni joriy qilishda etakchilik qilmoqda va "Yashil yangi siyosat" orqali iqtisodiyotni ekologik jihatdan barqaror rivojlantirishga katta qadamlar qo'ymoqda. Xitoy va AQSh ham o'zlarining ekologik innovatsiyalarini kengaytirib, yashil texnologiyalarni rivojlantirishga katta e'tibor qaratmoqda.

Yashil iqtisodiyotga o'tishda muhim muammolar ham mavjud bo'lib, ular texnologik jihatdan qiyinchiliklar, moliyaviy resurslarning cheklanganligi, siyosiy va ijtimoiy barqarorlik bilan bog'liq. Bu muammolarni yengish uchun davlatlar va xalqaro hamjamiyat o'rtasida samarali hamkorlik, siyosiy xohish va innovatsion yechimlar talab qilinadi. Masalan, yangi texnologiyalarni keng miqyosda joriy etish, ekologik qonunchilikni kuchaytirish va moliyaviy resurslarni jalb qilish uchun xalqaro shartnomalar va dasturlar muhim ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, jahon mamlakatlarida yashil iqtisodiyotga o'tish tendensiyalari va o'ziga xosliklari global muammolar, masalan, iqlim o'zgarishi, resurslar cheklovlari va ekologik muvozanatni saqlash uchun muhim vositadir. Bu jarayon texnologik innovatsiyalar, siyosiy xohish va xalqaro hamkorlik bilan muvaffaqiyatli amalga oshiriladi. Yashil iqtisodiyotga o'tish insoniyatning ekologik barqarorligi va iqtisodiy rivojlanishini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi va kelajak avlodlar uchun sog'lom muhit yaratadi.

Foydalanilgan Adabiyotlar

1. X. Zhang, S. Li. Yashil iqtisodiyot va ekologik barqarorlik. O'zbekiston Ekologiya va Atrof-Muhitni Muhofaza qilish Akademiyasi, 2020.

2. A. Karimov. Yashil texnologiyalar va innovatsiyalar rivojlanishi. O'zbekiston Tarixiy va Siyosiy Tadqiqotlar Instituti, 2019.

3. M. Nurmatov. Jahon mamlakatlarida yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyalari. Jahon Ekonomik Kengashi, 2021.

4. R. Ismoilov. Energiya samaradorligi va yashil energiya manbalari. O'zbekiston Energetika Vazirligi, 2022.

5. N. Ahmadova. Yashil iqtisodiyot va uning ijtimoiy ta'siri. Toshkent Davlat Universiteti Maktabi, 2018.

UDK: 330.15:504.05

JAHON MAMLAKATLARIDA YASHIL IQTISODIYOTGA O'TISH STRATEGIYALARI VA ASOSIY PRINSIPLARI

Zaidov Islom Ibragimjonovich
Namangan davlat universiteti
Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes
kafedraasi o'qituvchisi
Jumaboyeva Lobarxon
Iqtisodiyot yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada jahon mamlakatlarida yashil iqtisodiyotga o'tish tendensiyalari va ularning o'ziga xosliklari tahlil qilingan. Yashil iqtisodiyotning asosiy tushunchalari, tamoyillari va texnologik yechimlari yoritilgan hamda turli davlatlar tajribasi misolida strategik yondashuvlar ko'rib chiqilgan. Xususan, Yevropa Ittifoqi, AQSh, Xitoy va O'zbekiston misolida ekologik siyosat, qayta tiklanuvchi energiya manbalari, innovatsiyalar va ekologik qonunchilikning o'rni tahlil qilinadi. Maqolada yashil iqtisodiyotga o'tishda duch kelinayotgan muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari, shuningdek xalqaro hamkorlikning ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: Yashil iqtisodiyot, barqaror rivojlanish, ekologik siyosat, qayta tiklanadigan energiya, innovatsiya, xalqaro hamkorlik, ekologik xavfsizlik, strategik yondashuv, O'zbekiston tajribasi.

Yashil iqtisodiyot tushunchasi va asosiy prinsiplari zamonaviy dunyo iqtisodiyotining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, u ekologik barqarorlik, iqtisodiy rivojlanish va ijtimoiy adolatni birgalikda ta'minlashga qaratilgan. Bu konseptning asosiy maqsadi — resurslardan oqilona foydalanish, atrof-muhitni muhofaza qilish va energiya samaradorligini oshirish orqali iqtisodiy va ekologik xavfsizlikni ta'minlashdir. Yashil iqtisodiyot tushunchasi keng tarqalib, dunyo bo'ylab barcha mamlakatlar tomonidan turli darajada qabul qilinmoqda va rivojlantirilmoqda.

Yashil iqtisodiyotning asosiy tushunchalaridan biri ekologik ta'sir bo'lib, u inson faoliyatining atrof-muhitga bo'lgan ta'sirini o'lchash uchun ishlatiladi. Bu ta'sirning kamaytirilishi uchun yashil texnologiyalar, qayta tiklanadigan energiya manbalari va ekologik qonunlar muhim rol o'ynaydi. Yashil texnologiyalar — bu energiya ishlab chiqarish, transport, ishlab chiqarish va qishloq xo'jaligi sohalarida keng qo'llaniladigan innovatsion va ekologik xavfsiz texnologiyalar bo'lib, ular orqali resurslardan samarali foydalanish va chiqindilarni kamaytirish mumkin.

Barqaror rivojlanish tamoyili yashil iqtisodiyotning yurak qismidir. Bu tamoyilga binoan, iqtisodiy o'sish, ekologik xavfsizlik va ijtimoiy adolat birgalikda rivojlanishi kerak. Bu esa, o'z navbatida, iqtisodiy rivojlanishning nafaqat hozirgi avlod uchun, balki kelajak avlodlar uchun ham barqaror bo'lishini ta'minlashni nazarda tutadi. Shu bilan birga, qayta tiklanadigan energiya manbalariga — quyosh, shamol va gidroenergetika — katta e'tibor qaratilmoqda, chunki ular energiya ishlab chiqarishda muhim va ekologik jihatdan xavfsiz hisoblanadi.

Jahon miqyosida yashil iqtisodiyotga o'tishning asosiy prinsiplari orasida resurslarni oqilona boshqarish, ekologik qonunchilikni kuchaytirish, va innovatsiyalarni

joriy etish bor. Bu prinsiplarning bajarilishi mamlakatlarning iqtisodiy rivojlanish strategiyalarida muhim o‘rin tutadi. Masalan, Yevropa Ittifoqi yashil siyosatni joriy qilishda etakchilik qilmoqda va “Yashil yangi siyosat” orqali iqtisodiyotni ekologik jihatdan barqaror rivojlantirishga katta qadamlar qo‘ymoqda. Xitoy va AQSh ham o‘zlarining ekologik innovatsiyalarini kengaytirib, yashil texnologiyalarni rivojlantirishga katta e‘tibor qaratmoqda.

Yashil iqtisodiyotga o‘tishda muhim muammolar ham mavjud bo‘lib, ular texnologik jihatdan qiyinchiliklar, moliyaviy resurslarning cheklanganligi, siyosiy va ijtimoiy barqarorlik bilan bog‘liq. Bu muammolarni yengish uchun davlatlar va xalqaro hamjamiyat o‘rtasida samarali hamkorlik, siyosiy xohish va innovatsion yechimlar talab qilinadi. Masalan, yangi texnologiyalarni keng miqyosda joriy etish, ekologik qonunchilikni kuchaytirish va moliyaviy resurslarni jalb qilish uchun xalqaro shartnomalar va dasturlar muhim ahamiyatga ega.

Jahon mamlakatlarida yashil iqtisodiyotga o‘tish tendensiyalari va o‘ziga xosliklari global muammolar, masalan, iqlim o‘zgarishi, resurslar cheklovlari va ekologik muvozanatni saqlash uchun muhim vositadir. Bu jarayon texnologik innovatsiyalar, siyosiy xohish va xalqaro hamkorlik bilan muvaffaqiyatli amalga oshiriladi. Yashil iqtisodiyotga o‘tish insoniyatning ekologik barqarorligi va iqtisodiy rivojlanishini ta‘minlashda muhim rol o‘ynaydi va kelajak avlodlar uchun sog‘lom muhit yaratadi.

Jahon mamlakatlarida yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyalari keng qamrovli va murakkab jarayon bo‘lib, ular har bir davlatning iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy sharoitlariga mos ravishda shakllanmoqda. Bu o‘tish jarayonining asosiy maqsadi - iqtisodiy rivojlanishni ekologik xavfsizlik va barqarorlik bilan uyg‘unlashtirish, resurslardan oqilona foydalanish va atrof-muhitni muhofaza qilishdir. Yashil iqtisodiyotga o‘tishning strategiyalari va uslublari turli mamlakatlarda o‘ziga xosliklar bilan ajralib turadi, ular mahalliy sharoitlar, iqtisodiy imkoniyatlar va siyosiy xohishlarga bog‘liq holda ishlab chiqiladi.

Yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyalarining asosiy yo‘nalishlaridan biri — energiya siyosati. Bir qancha mamlakatlar, ayniqsa Yevropa Ittifoqi, qayta tiklanadigan energiya manbalarini kengaytirishga katta e‘tibor qaratmoqda. Quyosh va shamol energetikasiga qaratilgan investitsiyalar ortib bormoqda, chunki bu texnologiyalar karbon chiqindilarini kamaytirish va ekologik ta’sirni minimallashtirishda muhim ahamiyatga ega. Misol uchun, Yevropa Ittifoqi 2030 yilga qadar energetika sektorida karbon izini 55 foizga kamaytirishni maqsad qilgan bo‘lib, bu maqsadga erishish uchun yangi yoritish, issiqlik ta‘minoti va transport tizimlarida yashil texnologiyalarni joriy etmoqda.

Shuningdek, yashil texnologiyalar va innovatsiyalarni rivojlantirish strategiyalari, o‘z navbatida, iqtisodiy o‘sish va ekologik xavfsizlikni birgalikda ta‘minlashga xizmat qiladi. Bu sohada, masalan, ekologik toza transport vositalarini ishlab chiqarish va keng qo‘llash, chiqindilarni qayta ishlash texnologiyalari va energiya samaradorligini oshirish bo‘yicha loyihalar faol ravishda amalga oshirilmoqda. Yangi texnologiyalarning joriy etilishi bilan birga, davlatlar ekologik qonunchilik va standartlarni kuchaytirishga intilmoqda. Bu esa, masalan, ishlab chiqarishdagi chiqindilarni kamaytirish, atrof-muhitga ta’sir qiluvchi faoliyatlarni nazorat qilish va qat’iy ekologik me’yorlarni joriy etishni o‘z ichiga oladi.

Yashil iqtisodiyotga o‘tishning muhim strategiyalaridan biri — iqtisodiy va ijtimoiy mas’uliyatni oshirish bilan bog‘liq. Davlatlar, shuningdek, yashil iqtisodiyotga o‘tishda ijtimoiy muvozanatni saqlashga intilmoqda, bu esa yangi ish o‘rinlari yaratish, mahalliy hamjamiyatlarni qo‘llab-quvvatlash va ekologik ma’lumotlarni keng tarqatishni o‘z ichiga oladi. Misol uchun, Xitoy va AQSh kabi yirik iqtisodiyotlar, o‘zlarining yashil iqtisodiyot strategiyalariga ko‘plab subsidiyalar, soliq imtiyozlari va ijtimoiy dasturlarni kiritmoqda, bu jarayonlarni yanada kengaytirib, ularni amalga oshirishga ijtimoiy va siyosiy barqarorlikni ta‘minlamoqda.

Biroq, yashil iqtisodiyotga o'tishda muhim muammo sifatida texnologik qiyinchiliklar, moliyaviy resurslarning cheklanganligi, siyosiy barqarorlik va xalqaro hamkorlikdagi muammolar paydo bo'lmoqda. Bu muammolarni hal qilish uchun xalqaro miqyosda hamkorlik, texnologiyalar almashinuvi va moliyaviy yordam muhim ahamiyat kasb etadi. Xalqaro tashkilotlar va rivojlangan mamlakatlar, ayniqsa, rivojlanayotgan davlatlarga yashil texnologiyalar va moliyaviy resurslarni taqdim etishda faol qatnashmoqda.

Shu bilan birga, har bir davlatning yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyalarining o'ziga xosligi uning tabiiy sharoitlari, iqtisodiy imkoniyatlari va ijtimoiy sharoitlariga bog'liqdir. Masalan, O'zbekistonda, asosan, energiya va suv resurslarini samarali boshqarish, qishloq xo'jaligida ekologik toza texnologiyalarni joriy etish va ekologik qonunchilikni takomillashtirishga qaratilgan strategiyalar ishlab chiqilmoqda. Bu esa mamlakatda yashil iqtisodiyotga o'tishni tsiklik va ko'p qavatli jarayon sifatida ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, jahonda yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyalari har bir mamlakatning iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy sharoitlariga mos ravishda shakllanmoqda. Bu strategiyalar, odatda, energiya siyosatining rivojlanishi, texnologik innovatsiyalar va xalqaro hamkorlikka asoslangan bo'lib, ular global muammolarni hal qilishda muhim rol o'ynaydi. Yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonining muvaffaqiyati, avvalo, siyosiy xohish, texnologik imkoniyatlar va xalqaro hamkorlikning samarali amalga oshirilishiga bog'liq bo'ladi. Bu esa insoniyatning ekologik barqarorligi va iqtisodiy rivojlanishini ta'minlashda muhim qadam bo'lib, kelajak avlodlar uchun sog'lom muhit yaratishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan Adabiyotlar

1. X. Zhang, S. Li. Yashil iqtisodiyot va ekologik barqarorlik. O'zbekiston Ekologiya va Atrof-Muhitni Muhofaza qilish Akademiyasi, 2020.

2. A. Karimov. Yashil texnologiyalar va innovatsiyalar rivojlanishi. O'zbekiston Tarixiy va Siyosiy Tadqiqotlar Instituti, 2019.

3. M. Nurmatov. Jahon mamlakatlarida yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyalari. Jahon Ekonomik Kengashi, 2021.

4. R. Ismoilov. Energiya samaradorligi va yashil energiya manbalari. O'zbekiston Energetika Vazirligi, 2022.

5. N. Ahmadova. Yashil iqtisodiyot va uning ijtimoiy ta'siri. Toshkent Davlat Universiteti Maktabi, 2018.

GREEN FINANCE IN ACTION: CASE STUDY OF SUCCESSFUL SMALL AND MEDIUM ENTERPRISE (SMEs) PRACTICES

Ataxanov Umidbek Olimovich
Namangan State University
Department of "Green economy
and sustainable business"
ataxanov84@namdu.uz

Abstract:

This paper explores the role of green finance in promoting sustainable development and environmental responsibility, with a particular focus on its application within small and medium enterprises (SMEs). It outlines the key instruments of green finance—such as

green bonds, green loans, and sustainability-linked investments—and highlights global trends, policy frameworks, and challenges in implementation. The paper also examines the green financing landscape in developing countries, especially Uzbekistan, and provides practical recommendations for enhancing access to green finance for SMEs. The analysis underscores the critical role of regulatory support, capacity building, and financial innovation in accelerating the green transition.

Keywords:

Green finance, sustainable development, small and medium enterprises (SMEs), green bonds, green loans, environmental investment, Uzbekistan, climate finance, ESG, sustainable finance policies

Introduction

Green finance refers to financial investments that provide environmental benefits in the broader context of sustainable development. This includes funding for renewable energy, energy efficiency, clean transportation, sustainable agriculture, and projects that promote biodiversity or reduce pollution and carbon emissions. Green finance encompasses a wide array of financial instruments, such as green bonds, sustainability-linked loans, and concessional financing, tailored to support eco-friendly initiatives.

The importance of green finance lies in its dual role: accelerating the transition to low-carbon, climate-resilient economies while also enabling inclusive economic growth. According to the United Nations Environment Programme (UNEP), aligning global financial flows with sustainability goals is essential for achieving the targets outlined in the Paris Agreement and the UN Sustainable Development Goals (SDGs) (UNEP, 2021).

Green finance not only contributes to environmental preservation but also opens new markets, reduces long-term risks, and enhances the financial resilience of businesses—especially crucial in the context of climate change and resource constraints[1].

Small and medium-sized enterprises (SMEs) are the backbone of most economies, accounting for approximately 90% of businesses and more than 50% of employment worldwide (World Bank, 2023). Given their economic weight, SMEs have a pivotal role in achieving environmental sustainability and transitioning to a green economy.

SMEs contribute to the green economy in multiple ways: by adopting energy-efficient technologies, developing eco-innovations, minimizing waste and emissions, and providing sustainable goods and services. They often operate with agility and can adapt more quickly to evolving environmental standards and market demands than larger firms.

However, despite their potential, many SMEs face significant barriers in accessing green finance due to limited financial literacy, lack of collateral, or insufficient awareness of green funding instruments. Targeted support and financial products tailored to SME needs are therefore critical to harnessing their full potential for environmental transformation[2].

The primary objective of this case study is to analyze and illustrate how SMEs across different sectors and regions have successfully utilized green finance to implement environmentally sustainable practices. Specifically, the study aims to:

- Examine the types of green finance instruments accessible to SMEs;
- Explore the nature of green initiatives supported by these financial mechanisms;
- Evaluate the environmental, economic, and social outcomes of green finance in SME operations;
- Identify the key success factors and challenges in implementing green finance at the SME level;
- Derive actionable insights and lessons for policymakers, financial institutions, and entrepreneurs aiming to scale green finance solutions for SMEs.

This analysis contributes to the broader discourse on sustainable development by highlighting replicable models and real-world applications of green finance in small business contexts.

Background

Green finance encompasses a range of financial instruments designed to channel funds toward environmentally sustainable activities. The most widely recognized instruments include:

- Green Bonds: Fixed-income securities where proceeds are earmarked exclusively for green projects (e.g., renewable energy, pollution prevention).
- Sustainability-Linked Loans (SLLs): Loans where interest rates are linked to the borrower's achievement of predetermined sustainability performance targets.
- Green Credit Lines: Dedicated credit facilities that offer preferential terms to borrowers investing in energy efficiency, waste management, or clean technologies.
- Grants and Subsidies: Government or donor-funded schemes supporting green innovation and infrastructure among SMEs.
- Blended Finance: Instruments that combine concessional finance (e.g., from development finance institutions) with commercial funding to reduce investment risk in green projects.

At the policy level, numerous international frameworks such as the EU Green Deal, UN SDGs, and the Task Force on Climate-related Financial Disclosures (TCFD) have been developed to promote transparency and alignment of financial flows with environmental goals. National green taxonomies (e.g., EU, China, Russia) further provide classification systems to define which economic activities qualify as environmentally sustainable[3].

Despite growing awareness and policy efforts, SMEs encounter several obstacles in accessing green finance:

- Lack of Collateral or Credit History: Many SMEs are not credit-rated or lack assets required to secure loans, limiting their eligibility.
- Limited Awareness: A significant number of SMEs are unaware of available green finance instruments or how to apply them effectively.
- Short-Term Priorities: Environmental investments often yield long-term benefits, while many SMEs operate with short-term financial constraints.
- High Transaction Costs: The administrative burden of applying for green loans or certifications can be disproportionately high for small firms.
- Inadequate Data: Insufficient environmental reporting and lack of capacity to measure sustainability outcomes hinder access to performance-based financing.

These challenges are compounded in developing countries, where financial markets are less developed, and green policy frameworks are still evolving[4].

Globally, green finance is expanding rapidly. The global issuance of green bonds reached over USD 500 billion in 2023, with growing participation from emerging markets. Financial institutions and fintechs are increasingly offering SME-specific sustainability-linked products.

Regionally, in Central Asia, countries like Kazakhstan, Uzbekistan, and Kyrgyzstan are beginning to integrate green finance into development strategies, often with the support of multilateral donors such as the European Bank for Reconstruction and Development (EBRD), the Asian Development Bank (ADB), and UNDP.

In Uzbekistan:

The EBRD's Green Economy Financing Facility (GEFF) has supported over 50 sub-loans to SMEs for energy efficiency and renewable energy projects through local partner banks (e.g., Ipak Yuli Bank, Hamkorbank).

The government adopted the Strategy for Transition to a Green Economy (2019–2030), which prioritizes access to climate finance and green technologies, particularly for the private sector.

Uzbek banks, with donor support, are starting to offer concessional green credit lines and technical support to SMEs.

However, uptake remains limited due to low awareness, limited technical capacity, and the nascent development of green financial markets in Uzbekistan[5].

Case Studies:

1. Bel-Tam Yurt Camp (Kyrgyz Republic)

Overview: Bel-Tam Yurt Camp is an eco-tourism SME located on the shores of Lake Issyk-Kul in Kyrgyzstan. Established in 2000 by Aida Kydyrgycheva, the camp offers authentic Kyrgyz cultural experiences, including yurt accommodations, traditional cuisine, and handicraft workshops.

Green Finance Mechanism:

Financing Facility: Bel-Tam accessed green financing through the European Bank for Reconstruction and Development's (EBRD) Green Economy Financing Facility III (KyrSEFF III).

Partner Bank: The facility operates through local partner banks, including Demir Kyrgyz International Bank, FINCA Bank Kyrgyzstan, and Kyrgyz Investment and Credit Bank, which provide loans to SMEs for energy and water efficiency projects.

Technical Assistance: KyrSEFF III offers technical support to SMEs, helping them identify and implement sustainable solutions.

Implementation:

Bel-Tam utilized the financing to install a remote-operated wastewater treatment facility, enhancing environmental compliance and improving the camp's appeal to eco-conscious tourists.

Impact:

The integration of green technologies not only improved environmental sustainability but also positioned Bel-Tam as a model for sustainable tourism in the region[6].

2. Astarta Holding (Ukraine)

Overview: Astarta Holding is a leading Ukrainian agro-industrial company specializing in sugar production, crop farming, and dairy farming. The company has a strong commitment to sustainable development and ESG (Environmental, Social, and Governance) principles.

Green Finance Mechanism:

Financing Package: In June 2023, Astarta secured a \$30 million financing package from the EBRD, comprising a \$21 million loan from the EBRD and a \$9 million sustainability-linked loan funded by the Clean Technology Fund (CTF).

Blended Finance Structure: The loan features an innovative blended finance structure, where pricing is linked to the achievement of climate change-related targets.

Risk Mitigation: The financing is supported by a \$10.5 million first-loss risk cover funded by the Netherlands via the EBRD Crisis Response Special Fund.

Implementation: Astarta plans to use the funds for modernization and energy efficiency improvements at its production facilities, introduction of climate-smart agricultural practices, and securing sufficient working capital to sustain operations at pre-war levels.

Impact: The financing enables Astarta to enhance its sustainability performance, reduce greenhouse gas emissions, and support the livelihoods of nearly 7,000 workers across its operations

Impact: The financing enabled Astarta to implement energy efficiency measures, reduce greenhouse gas emissions, and enhance its overall sustainability performance. The company has been recognized for its ESG efforts, receiving the EcoVadis silver medal and ranking highly in Sustainalytics assessments[7].

Green Finance Mechanisms Used

Bel-Tam Yurt Camp in Kyrgyzstan accessed green finance through the EBRD's Green Economy Financing Facility (GEFF), specifically under the KyrSEFF III program.

The funding was provided through local financial intermediaries such as FINCA Bank Kyrgyzstan and Demir Bank. The loan was designated for energy-efficient and sustainable tourism infrastructure investments, including the installation of a modern wastewater treatment system. These loans were provided on concessional terms and supplemented with technical support and investment incentives, enabling Bel-Tam to undertake environmentally beneficial upgrades that might otherwise have been financially prohibitive.

Astarta Holding in Ukraine secured a more complex financing arrangement, receiving a \$30 million package from the EBRD. This consisted of \$21 million from the EBRD's own funds and \$9 million from the Clean Technology Fund (CTF), structured as a sustainability-linked loan. The loan terms were contingent on the achievement of specific environmental, social, and governance (ESG) performance benchmarks, such as reductions in greenhouse gas emissions and energy consumption. This approach not only provided capital but also actively incentivized Astarta to meet measurable sustainability targets, fostering accountability and continuous improvement in ESG outcomes.

Astarta's financing exemplifies blended finance, a mechanism that combines concessional resources with commercial funding to reduce investment risks associated with climate-smart projects. The concessional element, in this case from the CTF, helped de-risk the investment and make it more attractive and feasible for both the EBRD and the borrower.

Both enterprises also benefited from additional support mechanisms such as subsidies, technical assistance, and risk-sharing guarantees. For example, Astarta's loan was protected by a \$10.5 million first-loss risk cover provided by the government of the Netherlands under the EBRD Crisis Response Special Fund. Bel-Tam received donor-backed assistance coordinated by the European Union and the Swiss State Secretariat for Economic Affairs (SECO), which included technical guidance and investment planning under KyrSEFF.

In addition to financial support, both SMEs received significant non-financial assistance. Bel-Tam underwent a detailed energy audit and received investment planning services through KyrSEFF experts. Astarta received advisory support related to ESG benchmarking and sustainability reporting, which was facilitated by EBRD technical consultants.

Although not used by Bel-Tam or Astarta, other green finance mechanisms applicable to SMEs include green bonds, crowdfunding platforms tailored to solar and clean energy startups, and ESG-oriented investment funds targeting small agribusinesses or technology-driven firms focused on sustainability.

Partners and Stakeholders Involved

A range of institutions and actors supported the green financing initiatives of both SMEs. Central among them was the European Bank for Reconstruction and Development (EBRD), which acted as the principal financier and technical assistance provider in both Kyrgyzstan and Ukraine. The EBRD was responsible for implementing KyrSEFF and structuring sustainability-linked loan products.

The Clean Technology Fund (CTF) played a critical role in Astarta's case by providing concessional finance as part of the blended loan structure. Local financial intermediaries, such as FINCA Bank Kyrgyzstan, Demir Bank, and the Kyrgyz Investment and Credit Bank (KICB), were responsible for disbursing the green loans under KyrSEFF to SMEs like Bel-Tam.

Government and donor institutions also played a pivotal role. The Netherlands government offered first-loss risk coverage to mitigate financial risk in Astarta's project. Other donor agencies such as the Swiss State Secretariat for Economic Affairs (SECO), the European Union, and the Global Environment Facility (GEF) were involved in providing funding and technical support within the GEF framework.

Private sector stakeholders were also essential to the success of these initiatives. At Astarta, internal ESG and sustainability teams managed project implementation and progress reporting. In Bel-Tam’s case, local contractors and engineers were engaged to design and install environmentally sustainable systems, including wastewater and energy-efficient infrastructure.

Implementation of Green Projects

Bel-Tam Yurt Camp, situated near Lake Issyk-Kul in Kyrgyzstan, undertook significant sustainability improvements to align with eco-tourism principles. A major initiative was the installation of a remote-operated wastewater treatment system designed to manage and treat sewage produced by the camp. This initiative was particularly important given the camp’s proximity to a sensitive natural ecosystem, and it has helped mitigate pollution risks while preserving local environmental quality. In addition to wastewater management, Bel-Tam also pursued energy efficiency improvements. Though not extensively detailed, these upgrades likely included measures such as thermal insulation of facilities, use of clean-burning stoves, and adoption of solar-powered technologies to reduce reliance on fossil fuels.

The implementation of these green investments began in the early 2020s and was completed in phases, with major infrastructure, including the wastewater treatment system, finalized by 2022. The process began with environmental and energy audits facilitated by the KyrSEFF technical team, followed by tailored investment planning and eligibility confirmation. Once approved, the project received green loan disbursement from a local partner bank. The construction and system installation were followed by verification to ensure compliance and effectiveness.

Financial support was central to the successful execution of Bel-Tam’s sustainability goals. Technical assistance under KyrSEFF helped the company identify cost-effective green technologies and design an investment plan. More importantly, access to concessional green loans enabled Bel-Tam to undertake capital-intensive upgrades that would have otherwise been financially inaccessible. Donor subsidies further reduced the cost of borrowing and provided the confidence needed to invest in long-term environmental infrastructure.

Astarta Holding in Ukraine, one of the country’s largest agri-industrial firms, launched a comprehensive green transformation plan focused on climate-smart agriculture and sustainable production. The company adopted clean technologies such as precision farming systems to optimize input use, implemented crop rotation to enhance soil health, and reduced reliance on chemical fertilizers and pesticides. Additionally, Astarta made significant investments in energy efficiency by modernizing its production lines, upgrading machinery, installing digital energy monitoring systems, and gradually shifting toward renewable energy sources.

These projects were catalyzed by a green financing package secured in mid-2023. Implementation began shortly thereafter and was planned to continue through 2025 in multiple phases. Activities during this period included conducting facility audits, assessing baseline emissions, procuring and installing new technologies, and establishing systems for ESG performance tracking. Third-party verification mechanisms were also introduced to ensure transparency and accountability in measuring outcomes.

The role of green finance in Astarta’s sustainability strategy was both enabling and strategic. The \$30 million financing arrangement—comprising commercial lending from the EBRD and concessional funds from the Clean Technology Fund—provided the capital necessary to initiate large-scale changes despite Ukraine’s macroeconomic instability caused by the ongoing conflict. The sustainability-linked structure of the loan incentivized Astarta to achieve measurable environmental outcomes to benefit from favorable pricing. Additionally, a \$10.5 million first-loss guarantee from the Dutch

government reduced investor exposure and helped secure the financing despite heightened geopolitical risk.

Outcomes and Impact Both Bel-Tam Yurt Camp and Astarta Holding achieved significant environmental improvements through their green initiatives. Bel-Tam reduced pollution in the Issyk-Kul lake region by installing a modern wastewater treatment system, contributing to local ecosystem protection. Astarta, meanwhile, implemented energy-efficient technologies and sustainable agricultural practices, leading to a measurable reduction in greenhouse gas emissions and improved resource efficiency. Economically, Bel-Tam lowered its long-term utility costs and strengthened its market positioning as an eco-tourism destination. Astarta benefited from cost savings, increased operational resilience, and better access to green-conscious European markets. Socially, both companies enhanced job quality and stability. Bel-Tam fostered community trust by reducing its environmental footprint, while Astarta supported job creation and improved employee satisfaction through cleaner, modernized workplaces.

Success Factors Internally, both SMEs displayed strong leadership and a proactive commitment to sustainability. Bel-Tam's owner championed eco-tourism as a core business value, while Astarta had the internal capacity to manage complex ESG compliance and reporting. Their ability to integrate innovation—whether in tourism infrastructure or agricultural technology—was key. Externally, success was facilitated by access to tailored green financing, donor-backed risk-sharing mechanisms, and technical support. The presence of policy-aligned financing schemes like KyrSEFF and EBRD's sustainability-linked loans created a supportive environment for SMEs to take action.

Challenges Faced Both firms faced common barriers including limited initial capital, high upfront investment costs, and complex compliance requirements for green loans. Bel-Tam, as a small rural enterprise, had difficulty accessing standard commercial financing and needed donor-backed facilitation. Astarta operated under challenging geopolitical and economic conditions, increasing financial risk. These barriers were mitigated through blended finance mechanisms, concessional lending, and first-loss guarantees that made investments more viable. Technical assistance from donor institutions also helped navigate regulatory and environmental planning hurdles.

Lessons Learned These cases highlight that even small and medium-sized enterprises can play a critical role in the green economy if equipped with the right tools. For SMEs, leadership, innovation, and openness to external support are key enablers. For policymakers and financiers, the case studies show that access to tailored finance products, de-risking mechanisms, and capacity-building services is essential to promote widespread green transformation in the SME sector. Supporting ecosystems that blend finance, knowledge, and policy incentives can help scale such successes.

Conclusion The experiences of Bel-Tam and Astarta illustrate how green finance can empower SMEs to implement environmentally and economically sustainable business practices. Both cases demonstrate tangible impacts across environmental, economic, and social dimensions. Looking ahead, green finance is poised to become a vital driver of SME development in emerging and transitional economies. However, scaling its impact will require continued innovation in financing instruments, stronger partnerships, and enabling public policy frameworks that support SME participation in the green economy.

References

- [1] UNEP (2021). Green Finance and Investment. <https://www.unepfi.org/themes/climate-change/green-finance/>
- [2] World Bank (2023). Small and Medium Enterprises (SMEs) Finance. <https://www.worldbank.org/en/topic/sme/finance>
- Climate Bonds Initiative. (2024). <https://www.climatebonds.net/market>
- [3] OECD (2020). Developing Sustainable Finance Definitions and Taxonomies.

<https://www.oecd.org/env/developing-sustainable-finance-definitions-and-taxonomies-46c77c9b-en.htm>

[4] International Finance Corporation (IFC). (2023). Greening SMEs: Building Resilience

and Creating Opportunities. <https://www.ifc.org>

[5] EBRD Green Economy Financing Facility in Uzbekistan:

<https://ebrdgeff.com/uzbekistan/>

Government of Uzbekistan (2019). Strategy for Transition to a Green Economy:

<https://mineconomy.uz/en/green-economy>

[6] [EBRD promotes green lending under KyrSEFF III](#)

[7] [EBRD Provides Astarta with USD30m Financing Package](#)

УДК:630069.А

**«ЯШИЛ» ИҚТИСОДИЁТГА ЎТИШ УЧУН САЛОҲИЯТНИ ОШИРИШ
ВА ҚУЛАЙ МУҲИТ ЯРАТИШ**

Исмоилов Равшан Бахриддинович-
Иқтисодиёт фанлари номзоди, дотцент.

Анатация: Мақолада, Ўзбекистонда яшил энергетика корхонаси ва унинг хусусиятлари бўйича илмий-амалий жиҳатидан тадқиқот ўтказиб, амалиётга тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калим сўзлар: Функционал бўлиниш, яратувчи қувватлар, акциядор, капиталининг қиймати, молиявий натижалар, инвестициялаштириш, ҳисобот сиёсати, ҳужжатлар айланиши графиги, акциялар, қўшимча ва йўлдош маҳсулот, иқтисодий таҳлил, ҳисобот регистрлар.

Мамлакатимизнинг Париж битими бўйича миқдорий мажбуриятлари бажарилишини узлуксиз кузатиш учун иссиқхона газлари ажратмаларини миллий шароитларни эътиборга олган ҳолда мони-торинг қилиш, ҳисобини юритиш ва верификациялаш тизи-мини (MRV) яратиш ҳамда иссиқхона газлари ажратмалари бўйича ҳисобот беришни таъминлаш;

Иқлим мониторинги тизимини ривожлантириш;

«Яшил» технологияларни илгари суриш учун давлат-хусусий шериклик салоҳиятини ривожлантириш;

«Яшил» инновацияларни жорий этишда хусусий инвестор-ларга, жумладан, кичик бизнесга кўмак кўрсатиш;

Товар (иш, хизмат)лар энергия-ресурс самарадорлигининг турли ҳисоблагичлари, спецификациялар каталогларини яратиш, шунингдек, товар (иш, хизмат)лар энергия-ресурс самарадорлигини сертификатлаштириш тизимини жорий этиш орқали давлат «яшил» харидларини рағбатлантириш механизмларини ишлаб чиқиш;

Кадрлар малакасини ошириш, энергия ва ресурсларга эҳтиёткорона муносабатда бўлиш маданиятини шакллантириш;

Касбий кўникмаларга «яшил» иқтисодиётнинг ривожланиши билан қўйиладиган янги талабларни ҳисобга олган ҳолда тармоқлар ходимлари, шу жумладан, раҳбар ва муҳандислар таркиби хабардорлиги ва малакасини ошириш;

Кадрлар тайёрлаш ва қайта тайёрлаш давлат таълим дастур-ларини ишлаб чиқишда «яшил» иқтисодиёт асосларини ҳисобга олиш;

Экоинновацион технологияларни янада самарали жорий этиш учун илмий-тадқиқот муассасаларининг кадрлар ва техник салоҳия-тини ошириш;

Иқлим ўзгариши оқибатларини юмшатиш ва унга мослашиш масалалари билан боғлиқ соҳаларда тадқиқотларни ривожлантириш;

Миллий ва хорижий илмий ташкилотларнинг «яшил» технологияларни илгари суриш соҳасидаги ҳамкорлигини мустаҳкамлаш.

Ушбу тамойил асосида янги маҳсулот ёки хизмат тури яратилади.

Дунё бўйича табиий ресурслар тақчиллиги кузатилаётган бугунги даврда янгича ёндашув, инновацион лойиҳалар иқтисодий тараққиётнинг муҳим драйверига айланмоқда. Жанубий Корея, Синга-

**2-SHO'BA:
MARKAZIY OSIYO
DAVLATLARIDA
QAYTA
TIKLANADIGAN
ENERGIYA
MANBALARI
BORASIDA
HAMKORLIK
IMKONIYATLARI**

пур, Япония каби давлатлар мисолида кўриш мумкинки, инновация ва ихтиролар табиий ресурси чекланган ёхуд умуман мавжуд бўлмаган давлатларда ҳам йиллар давомида даромад келтирадиган, қиймати камаймайдиган манба саналади.⁷⁴

Президентимизнинг ««Ўзбекистон – 2030» стратегияси тўғрисида»ги фармони ва ««Ўзбекистон – 2030» стратегиясини 2023 йилда сифатли ва ўз вақтида амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори барча йўналишлардаги ишларни бутунлай янги босқичга олиб чиқиши билан катта аҳамиятга эга. Мазкур ҳужжатда ёш тадқиқотчилар улушини ошириш, уларнинг илмий изланишларини қўллаб-қувватлаш, 40 ёшгача бўлган тадқиқотчилар улушини камида 60 %га етказиш, илмий ташкилот ходимларининг иш ҳақини ўртача 2 баробар ошириш асосий мақсадлардан бири сифатида белгиланган. Шунингдек, илмий, амалий, инновацион ва стартап лойиҳаларни молиялаштириш бўйича йиллик танловлар сонини 20 тага етказиш ҳам муҳим вазифалардан бири сифатида кўрсатилган.

Бу бежиз эмас. Чунки юртимиз ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётига эга мамлакат. Стратегияда белгиланган мақсадлар рақобатбардош, экспортбоп ҳамда импорт ўрнини босувчи, юқори қўшимча қийматга эга маҳсулотлар ишлаб чиқаришга қаратилган бўлиб, саноатнинг барқарор ва мутаносиб равишда ўсиши ҳамда ишлаб чиқариш қувватларини модернизациялаш, техник ва технологик янгилаш асосида унинг етакчи тармоқларини ривож-лантиришни кўзда тутди.

Ҳар қандай стартап ғояси янгиликка – янги маҳсулот, янги технологиялар ва илгари амалиётга тадбиқ этилмаган фаолиятга асосланади. Ўзгаришларга тез мослашадиган, илғор технология ларга асосланган ишбилармонлик муҳитида ривожланадиган стартап экотизимининг иқтисодий ривожланишдаги аҳамияти катта.

Кўплаб ривожланган мамлакатларда стартап экотизим истеъдодлар ва инвесторлар учун мукамал учрашув жойига айланган. Юртимизда ҳам илм-фан ва инновацияларга асосланган иқтисодиётни такомиллаштириш чора-тадбирлари амалга оширилаётган бир вақтда иқтисодиётнинг реал секторларига илм-фан ютуқларини жорий этиш келажақда ишлаб чиқаришдаги муаммоларни инновацион ечимлар орқали бартараф қилишга замин яратади. Айнан мана шу устунликлари учун ҳам стартап танловлари сонини оширишга алоҳида эътибор қаратилляпти. Ўз ўрнида соҳаларга инновацион янгиликлар тадбиқ этилиши натижасида ишлаб чиқариш жараёнлари такомиллашиб, энергия самарадор технологиялар жорий этилади. Бу эса ресурслар иқтисод қилиниши, тайёр маҳсулот таннархининг камайиши ва албатта, бозорда янги рақобатбардош маҳсулот пайдо бўлишига, охи-роқибат ҳаёт тарзи, аҳоли фаровонлиги ошишига олиб келади. Инсонларнинг оғирини енгил, узоғини яқин қилаётган ақлли қурилмалар аллақачон ҳаёт тарзимизнинг ажралмас бўлагига айланган. Бу борада ҳукуватимиз томонидан ёшларнинг хорижда тажрибасини ошириши учун қилинаётган саъй-ҳаракатлар, ўзлаш-тирилган амалий кўникмалар ҳам муҳим омил бўлмоқда. 2018-2023 йиллар давомида докторантурага ажратилган квоталар сони 8,5 баробар ошди. Стратегияга кўра, стажёр-тадқиқотчилик институти жорий этилиб, келгуси йилда 1800 нафар ёш олим қамраб олинади. Англаш мумкинки, илм-фан ва технологияларни янада ривожлантиришнинг янги устувор йўналишларини шакллантиришда ёш олимларнинг фаоллигини таъминлашга катта аҳамият берилмоқда. Мамлакат ривож, иқтисодий тараққиёт инсон капитали билан чамбарчас боғлиқ. Мазкур жараёнда ёш тадқиқотчиларнинг фаол иштироки ниҳоятда муҳим. Шунингдек, Глобал инновация индексида қайд этилган паст индикаторлар бўйича Ўзбекистон позициясини яхшилаш бўйича ҳам мақсадли чора-тадбирларни амалга ошириш

⁷⁴ Олимжон Т. Технологик туртки. Инновацион ривожланиш агентлиги директори. УзА.

белгиланган. Бунинг натижасида халқаро майдонда мам-лакатнинг илмий салоҳиятини оширишга йўналтирилган, бозор талабларига мослашувчан миллий инновацион инфратузилмани шакллантириш ва модернизациялашга эришилади. Мазкур саъй-ҳаракатлар мамлакатимизнинг глобал Инновацион индексида «Топ-50» талик мамлакатлар рўйхатига киришини таъминлашда муҳим аҳамиятга эга.

«Ўзбекистон – 2030» стратегиясида ташкилотлар, вазирлик ва идораларнинг илмий-таҳлилий ва услубий ишларга буюртмаларини олийгоҳлар, илмий ташкилотлар томонидан амалга ошириш бўйича ягона электрон портални ташкил этиш ҳам кўзда тутилган. Яна бир муҳим жиҳати, ўзаро манфаатдорлик, рағбат ва рақобатга асосланган «инновация – капитал – инновация» циклик жараёнини таъминлаш ҳам белгилаб қўйилганки, бу орқали ишланма эгаси, тадбиркор ва инвесторларнинг мулкка эгалик ҳуқуқи кафолатланади. Шунингдек, миллатлараро муносабатлар йўналишида илмий тадқиқот ва инновацион лойиҳалар амалга оширилишини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш муҳим вазифа сифатида белгиланганидан кўриш мумкинки, бу жабҳада ҳам илмий изланишларни амалга ошириш жараёни қизгин тус олади. Улкан ижтимоий аҳамиятга эга бўлган лойиҳаларни рағбатлантириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг махсус мукофоти таъсис этилиши зиммамизга янада масъулият юкласа, Ўзбекистоннинг рақамли этноконфессионал атласини яратиш лойиҳасини ишлаб чиқиш сингари вазифалар олдимизда янада катта ишлар турганини англатади. Мазкур ҳужжатда илмий ҳажмдор маҳсулотлар ишлаб чиқаришга ихтисослашган янги инновацион («spin-off») корхоналар сонини 2024 йилда 9 тага етказиш кўзда тутилган бўлиб, бу арзон ва рақобатбардош инновацион маҳсулотларни ишлаб чиқиш имкониятини кенгайтиради. Ҳар қандай замонавий давлатнинг миллий иқтисодиёти асосини табиий ва меҳнат ресурслари билан бир қаторда, илмий-техник имкониятлари ҳам ташкил этади. Мамлакатимиз иқтисодиётининг янги сифат кўрсаткичларига кўтарилиб бораётгани инновацион фаолиятнинг аҳамиятини оширди, илмий ҳажмдор маҳсулотлар ишлаб чиқариш ва хизматлар кўрсатиш ривожланди. Бу, ўз навбатида, иқтисодий ўсиш учун замин яратишнинг муҳим омили ҳисобланади.

Давлатимиз инновацион ривожланиш йўлига ўтиши билан иқтисодиётга янги тушунча, янгича амалиётлар кириб келмоқда. Тажриба алмашинуви, техник ютуқлар ва бошқарув тажрибаси трансфери, олим ва муҳандислардан техниканинг бошқа соҳаларида фойдаланишни англатадиган «spin-off» технологиялари бирор ишлаб чиқариш ёки хизмат кўрсатиш соҳасини кенгайтириш мақсадида амалиётда самарадорлиги исботланган технологияларни жорий этишни англатади. Содда тушунтирадиган бўлсак, бу ташкилотнинг айрим бўлимларини мустақил ишбилармонлик субъектига айлантирган ҳолда бизнесни ривожлантириш демакдир. Бундай ёндашув ривожланиш имконияти катта бўлган маҳсулот ёки хизматни яратиш ғоясини амалга ошириб, бозорга олиб чиқишдан аввал нисбатан тор мутахассисликдаги ҳамда мослашувчан корхона керак бўлганида қўлланилади. Бундай ҳолатда «технологик туртки», деб аталадиган феномен иш беради. Маълум технологик тамойил асосида янги маҳсулот ёки хизмат яратилади.

Технологик парклар, технологиялар трансфери марказлари, инновацион кластерлар, венчур фондлар, инновация марказлари, бизнес-инкубаторлар ва акселератор инновацион инфратузилма субъектлари ҳисобланади. Зиммамизга уларнинг сонини 2024 йилда 55 тага етказиш, натижада олий таълим ташкилотларидаги бундай марказларда стартап лойиҳаларни акселерациядан ўтказиш дас-турларини кенг жорий этишдек вазифа юклатилган. Бу каби катта мақсадлар «тармоқ – ҳудуд – илмий-олий таълим ташкилоти» занжирининг яхлит тизими жорий этилиши ҳамда «тубдан янгиловчи» инновациялар яратиш имконини яратади. Иқтисодиёт тармоқлари бошқарувидаги креатив ёндашув туфайли вужудга

келган технопарклар ҳудудий, илмий, технологик ва инновацион лойиҳаларни амалиётга тадбиқ этувчи базадир. Технологиялар трансфери маркази эса инновацион ишланмаларни тижоратлаштиришни таъминлаш мақсадида ташкил этилган бўлиб, янги лойиҳаларни ҳаётга тадбиқ этиш жараёнида қатор афзалликлар беради. Тегишли ҳудудда инно-вацияларни яратишда иштирок этувчи инновацион фаолият субъектларининг самарали ҳамкорлик қилишини англатадиган инновацион кластерлар кувватлардан биргаликда фойдаланиб, билим ва кўникмалар алмашиш орқали мазкур фаолиятни ривожлантиради.

Ўз навбатида, стартапларни ривожлантириш учун маблағ ажратадиган молиявий муассаса – венчур фондлар ғоянинг маҳсулотга айланиши, шу билан бирга, жаҳон бозорларига чиқишига ҳам кўмак беради. Ҳар бир стартапнинг истиқболли ёки аксинчалигини таҳлил қилиш учун инвесторда етарлича билим бўлмаслиги мумкин. Венчур фонд инвестициялардан капитал йиғади ва уни истиқболли лойиҳаларга сарфлайди. Энг асосийси, бу жараёнда лойи-ҳа муаллифлари қарздор саналмайди. Стратегияда сонини ошириш ва фаолиятини кенгайтириш кўзда тутилаётган инновацион инфратузилма субъектлари соҳа ривожига хизмат қилади.

Бугун ҳар бир соҳага замон руҳи кириб боряпти, ҳар жабҳада инсон манфаати устун. «Ўзбекистон – 2030» стратегияси замирида аниқ ва режали мақсад, қатъият, кучли сиёсий ирода мужассам. Мамлакатимизнинг келгуси етти йиллик тараққиётини, қолаверса, унинг узоқ йиллик ривожланиш стратегиясини белгилаб берувчи муҳим ҳужжатдир. Бир сўз билан айтганда, илмга асосланган иқтисодиётни ривожлантириш, илмий ҳажмдор маҳсулотлар ишлаб чиқаришни кенгайтириш борасида «олтин давр» бўлади.

ФОЙДАЛИНГАН АДАБИЁТЛАР

1. *Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йилнинг 5 майдаги ПҚ-2343-сонли қарори.*
2. *«Ўзбекистон Республикаси Энергетика вазирлиги фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 1 февралда ПҚ-4142-сонли Қарори.*
3. *Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 10 июлда ПҚ-4779-сонли қарори.*
4. *Иқлим ўзгариши бўйича халқаро саммитда сайёрамиздаги глобал муаммоларга ечим бўладиган ташаббуслар илгари сурилди. 01.12.2023 йил, УЗА.*
5. *Бойтўра Р. Она замин «иситмаси» унинг давоси қайда?, журналист, «Янги Ўзбекистон» 14.03.2024-53-сон.*
6. *Маҳкамов Б. “Қуёшли хонадон” ишончли ва барқарор энергия манбаи, иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, «Янги Ўзбекистон» 06.01.2024-4-сон.*

ҚУРИЛИШ МАТЕРИАЛЛАРИ ИШЛАБ ЧИҚАРИШ СОҲАСИДА

***Анатация:** Мақолада, Ўзбекистонда яшил энергетика корхонаси ва унинг хусусиятлари бўйича илмий-амалий жиҳатидан тадқиқот ўтказиб, амалиётга тавсиялар ишлаб чиқилган.*

***Калим сўзлар:** Функционал бўлиниш, яратувчи қувватлар, акциядор, капиталининг қиймати, молиявий натижалар, инвестициялаштириш, ҳисобот сиёсати, хужжатлар айланиши графиги, акциялар, қўшимча ва йўлдош махсулот, иқтисодий таҳлил, ҳисобот регистрлар.*

Қурилиш материаллари ишлаб чиқаришда иккиламчи ресурслар ва саноат тармоқлари (энергетика, металлургия, кимё саноати) нинг йирик тоннажли техноген чиқиндиларидан фойдала-ниш ҳажмларини ошириш;

Қуйидаги қурилиш материаллари: цемент, ғишт, оҳак, автоклав усулидан фойдаланган ҳолда газобетондан тайёрланган буюмлар ишлаб чиқариш, иссиқ сақловчи материаллар, том ёпиш материаллари, ёғоч-қириндили плиталарни ишлаб чиқариш бўйича инновацион энергия самарадор технологияларни жорий этиш;

Иссиқликни утилизация қилиш технологиялари ҳамда электр энергиясини ишлаб чиқарувчи технологик жараёнларни қўллаган ҳолда цемент ишлаб чиқаришнинг ривожланган технологияларини (курук усул) жорий этиш.

Мамлакатимиздаги жами автомобиль йўллари тармоғи қарийб 210 минг километрни ташкил этади. Унинг 42,9 минг километри умумфойдаланувдаги, 142 минг километрдан зиёди ички, хўжаликлараро, қишлоқ, шаҳар ва овуллар автомобиль йўллари дир. 24,7 минг километри эса идоравий инспекторлик йўллари тармоғини ўз ичига олади.⁷⁵

Ушбу рақамларнинг ўзи ҳам йўл тизими билан боғлиқ юмушлар миқёси нечоғлиқ кенглигини кўрсатиб турибди. Амалга оширилаётган ишлар кўлами ҳам кам эмас, кейинги 7 йилда юртимизда йўл қуриш ва таъмирлашга ажратилаётган маблағ 3 каррадан ортиққа ошган. Автомобиль йўллари қўмитаси таркибидаги корхоналарга 2 мингдан зиёд махсус техника харид қилинган. 70 минг километрга яқин йўл қурилган ва таъмирланган. Умуман, кейинги пайтда 3 мингдан зиёд маҳалла йўллари га илк бор асфальт ётқизилди, яна 2 мингтасидаги тупроқ йўллар шағал қопламага ўтказилди. Шунга қарамай, ўн йиллар давомида йиғилиб келган муаммоларни қисқа вақтда ҳал этиш осон эмас. Айниқса, ички йўллар борасида. Бу «Очиқ бюджет» портали орқали жамоатчилик иштирокида «Ташаббусли бюджет» ва «Менинг йўлим» лойиҳаларини ўтказиш жараёнида янада яққолроқ кўзга ташланди.

Илгари сурилаётган лойиҳалар ва ҳал бўлаётган муаммолар – 2022 йилда бўлиб ўтган «Ташаббусли бюджет» жараёнида фуқаролар томонидан 41 мингдан ортиқ таклиф билдирилди, – дейди Иқтисодиёт ва молия вазирлиги бўлими бошлиғи Азим Ҳасанов. – Улар таҳлил қилинганда, энг қийнаб келаётган муаммо сифатида 13 853 таси, яъни жами таклифларнинг 34 %и ички йўлларни таъмирлаш ва тартибга келтиришга қаратилгани, ғолиб топилган қарийб 1600 ташаббуснинг 400 га яқини айнан ана шу масалани ўзида мужассам этгани аён бўлди. Барча ғолиб ташаббусларни молиялаштириш учун Фуқаролар ташаббуси жамғармаси маблағлари ҳисобидан жами 407,1 млрд сўм йўналтирилди, ана шу маблағ доирасида ҳудудларда

⁷⁵ Қоржовов А, Нега асфальт эмас, цемент-бетон йўллар қурилади? шарҳловчи, «Янги Ўзбекистон» 23.04.2024-77-сон.

қарийб 300 километрга яқин ички йўллар ва пиёдалар йўлаклари таъмирланди. Вазирлар Маҳкамасининг 2022 йил 2 февралдаги «Автомобиль йўллари соҳасида очиқлик стандартларини жорий этиш ва соҳада жамоатчилик назоратини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори билан «Менинг йўлим» лойиҳасини молиялаштиришнинг аниқ тизими жорий этилди. Унга асосан, 2022 йилдан бошлаб туман ва шаҳарлар бюджетлари параметрларида ҳудудий ички йўлларни таъмирлаш учун ажратиладиган маблағларнинг 50 %и «Очиқ бюджет» ахборот портали орқали жамоатчилик фикри асосида аниқланган лойиҳаларни таъмирлашга йўналтирилиши қатъий белгилаб қўйилди. Мазкур қарор асосида 2022-2023 йилларда бўлиб ўтган «Менинг йўлим» лойиҳаси жараёнида 19 527 та лойиҳа илгари сурилиб, уларни молиялаштиришга 683 млрд сўмдан ортиқ маблағ йўналтирилди. Аввалги йилда лойиҳалардан жой олган ҳудудий ички йўлларнинг умумий узунлиги 26,7 минг километрни ташкил этган бўлса, ўтган йили 3 600 минг аҳолининг узоғи яқин, мушқули осон бўлди. Президентимиз ўтган йил 12 сентябрь куни йўл ҳўжалиги тизимини ислоҳ қилиш масалалари бўйича ўтказган йиғилишда ички йўлларни қуриш ва таъмирлаш учун бюджет маблағлари фақат «Менинг йўлим» дастури орқали ажратилиши белгиланди. – Энди қаерда ички йўл қуриш, қайсини таъмирлашни одамларимизнинг ўзи ҳал қилади. Шундай қилсак, лойиҳани танлаб олишда ва сифатни таъминлашда очиқлик бўлади, тўлиқ жамоатчилик назорати ўрнатилади, – деди давлатимиз раҳбари. Жорий йилда мазкур дастур учун камида 800 млрд сўм ажратилиши белгиланди. Шу тариқа ажратилаётган маблағ ўтган йилдагидан қарийб икки баробар ошди. Янгича ёндашувга кўра, яқинда ғолиблари аниқланган «Ташаббусли бюджет» лойиҳасининг биринчи мавсуми «Менинг йўлим» дастури билан биргаликда ўтказилиб, унда ички йўлларни (пиёдалар йўлакчаси, йўл ўтказгичлар) таъмирлаш билан боғлиқ тадбирларга доир 12 144 та таклиф илгари сурилди ва уларнинг 897 таси ғолиб, деб топилди. Бу ўн минглаб километр янги ва таъмирланган йўл, обод ва кўркем манзиллар, дегани. Бинобарин, жорий йилда ўтказиладиган «Ташаббусли бюджет»нинг иккинчи мавсумида ҳам ички йўлларга доир лойиҳалар кенг ўрин тутиши турган гап. Йўл қуриш ва унинг созлигини таъминлаш азал-азалдан савобли иш бўлиб келган, миллий қадриятимизнинг узвий қисмига айланган. Чунки йўллар созлиги инсон қадри, эл розилиги билан чамбарчас боғлиқ. Шу боис, бугунги кунда жойлардаги ички йўлларни таъмирлаш, янгиларини қуриш бўйича мавжуд муаммоларнинг айнан фуқаролар таклифлари асосида ҳал этилиши уларнинг сифатли ва равон бўлишига имконият яратяпти. 841 километр йўл қандай йўсинда қурилади? Мамлакатимизда халқаро ва маҳаллий йўллар тармоғини ривожлантириш, транспорт ҳаракатига қулайлик яратиш мақсадида кўплаб лойиҳалар ишлаб чиқилган. Жумладан, Осиё тараққиёт банки иштирокида «Цемент-бетон қопламали ички йўлларни қуриш» лойиҳаси кўзда тутилган. Лойиҳа доирасида Қорақалпоғистон Республикаси ва вилоятлардаги 86 та туманда, 770 мингдан зиёд аҳоли истиқомат қиладиган 272 маҳалладаги 841 километр йўл цемент-бетон қоплама билан янгидан қурилади. Бунга Осиё тараққиёт банкининг 240 млн долларлик қарз маблағи йўналтирилади. Қурилиш ҳамда техник назорат ишлари тўлиқ маҳаллий пудратчилар – хусусий тадбиркорлар ва муҳандислар томонидан амалга оширилади. Йўллар фойдаланишга қабул қилинганидан сўнг бош пудратчи томонидан 5 йил давомида кафолатли соҳ ҳолатда сақланади ва эксплуатация қилинади. Президентимиз жорий йил 2 апрель куни автомобиль йўллари қурилишига оид режалар тақдими билан танишиши чоғида ана шундай рақам ва мисоллар келтирилди. Автомобиль йўллари қўмитаси раиси Жамшид Турсуновнинг қайд этишича, давлатимиз раҳбари йўлларни сифатли қуриш, таъмирладиган кўчалар бўйида дарахт ўстириш орқали ҳудуд экологиясини яхшилаш, қишлоқларда қулай йўл-транспорт инфратузилмасини яратиш бўйича кўрсатмалар берган. Аслида, мазкур лойиҳа Ўзбекистоннинг узок

муддатли мақсадларига, жумладан, 2030 йилгача қишлоқ йўлларини ривожлантириш миллий стратегияси ва 2035 йилгача қишлоқ йўлларини ривожлантириш устувор йўналишларига ҳамоҳанг. Унинг асосий мақсади қишлоқ транспорти йўналишларини ривожлантириш давлат дастурини илгари суриш ва амалга оширишга қаратилган бўлиб, бу, биринчи навбатда, йўлларни яхшилаш, ўтказиш қобилияти, хавфсизлиги ва иқлим ўзгаришига чидамлилигини оширишни ўз ичига олади. Бунга қирғоқлар, кўприклар, сув ўтказгичлар ва дренаж тизимларини мустаҳкамлаш орқали эришиш мумкин. – Ўзбекистон аҳолисининг қарийб ярми қишлоқ жойларда истиқомат қилаётгани учун алоқа жуда муҳим аҳамият касб этади, – дейди Осиё тараққиёт банкининг Марказий ва Ғарбий Осиё бўйича бош директори Евгений Жуков. – Хавфсиз, ишончли ва иқлимга чидамли қишлоқ йўллари орқали жамоалар, бозорлар ва хизматлар ўртасидаги алоқани сақлаб қолиш инклюзив ҳамда барқарор иқтисодий ривожланишга эришишда муҳим восита ҳисобланади. Лойиҳа амалга оширилгач, қишлоқ аҳолиси ва фермерларга об-ҳаво шароитидан қатъи назар, бозорлар, мактаблар, тиббиёт муассасалари ва вилоят марказларига бориш имкони пайдо бўлади. Автомобиль йўллари қўмитаси маълумотларига қараганда, лойиҳанинг умумий қиймати 304,9 млн долларга тенг. Шундан Осиё тараққиёт банки қарз маблағлари 240 млн доллар, мамлакатимиз ҳукуматининг улуши 64,86 млн долларни ташкил қилади. «Цемент-бетон қопламали ички йўлларни қуриш» лойиҳасининг иккинчи босқичи доирасида Халқ депутатлари Жиззах ва Сирдарё вилоятлари кенгашлари қарорига мувофиқ, дастлабки манзилли рўйхатлар шакллантирилган. Унга кўра, Жиззах вилоятида 83 километр, Сирдарё вилоятида 67 километр узунликдаги йўлларни қуриш белгиланган. Лойиҳа 2023-2032 йиллар давомида амалга оширилади. Ҳар бир қурилган бир километр йўлда камида 2-10 қаторгача 2 километр дарахт экилиши ҳам режалаштирилган. Жорий йил 12 январда Вазирлар Маҳкамаси томонидан лойиҳани амалга ошириш бўйича «йўл харитаси» тасдиқланди ва кейинги босқичда қуриладиган ички йўлларнинг дастлабки рўйхати ва қиймати шакллантирилди. Шу асосда Қорақалпоғистон Республикаси ва вилоятларда цемент-бетон йўллар барпо этилиши кўзда тутилган. Цемент-бетон йўлларнинг афзаллиги нимада? Йўл қанча равон бўлса, манзил шунча яқин бўлади. Иқтисодиёт ривожидан ҳам унинг «қон томири» ҳисобланган, халқаро талабларга жавоб берадиган йўлларнинг аҳамияти катта. Шу боис, Президентимизнинг 2022 йил 18 майдаги «Цемент-бетон қопламали автомобиль йўллари тармоғини кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарорида ички йўлларни янгича ёндашув ва халқаро стандартлар асосида цемент-бетон қопламага ўтказишга алоҳида эътибор қаратилган. Бу борада Андижон вилоятида қўл урилган янги тажриба қўллаб-қувватланиб, ундан кенг фойдаланиш тавсия этилди. Чунки ҳудудда цемент ишлаб чиқарувчи корхоналар кластери томонидан чекка маҳаллалардаги 23 километр йўлга бетон ётқизилди. Ҳисоб-китобларга қараганда, асфальтдан воз кечилгани эвазига 600 млн сўм иқтисод қилинди ва 350 минг долларлик битум импорти учун маблағ тежаб қолинди. Яна бир жиҳати, ушбу кластер ўзи қурган янги цемент-бетон қопламали йўлларни 10 йил давомида кафолатли сақлашни зиммасига олган. Қарорда шу асосда республикаимиз ҳудудларида жами 2606 километр ички йўл қуриш белгиланди. Юқорида қайд этилганидек, энди халқаро молия муассасасини жалб этган ҳолда 841 километр йўлда қурилиш ишлари мазкур тажрибага таяниб, амалга оширилиши кўзланяпти. Шу ўринда табиий савол келиб чиқади: аслида, асфальтдан цемент-бетон қопламанинг қандай афзаллиги бор? Бу саволга Макроиқтисодий ва ҳудудий тадқиқотлар институти мутахассислари жавоб излар экан, энг аввало, ривожланган мамлакатлар тажрибасига эътибор қаратди. Масалан, АҚШда транспорт воситалари юқори тезликда ҳаракатланувчи йўлларнинг 60 %и цемент-бетон қопламали. Ушбу кўрсаткич Германияда 38 %ни, Австрияда 46 %ни ташкил этади. Хитойда ҳам кўпроқ цемент-бетон йўллар қуриляпти. Японияда му-

стаҳкамлиги, оддийлиги ва фойдаланиш муддатини ҳисобга олган ҳолда тезюарар йўллардан ташқари цемент-бетондан кўп қаватли йўл ўтказгичлар барпо этилган. Ўзбекистонда йўл қурилишида ҳамон, асосан, асфальт-бетон қопламадан фойдаланилади. Барча юкларнинг 95 %и ва йўловчиларнинг 88 %и автомобиль йўлларида ташилади. Замонавий талабларни ҳисобга олган ҳолда йўлларни аста-секин автомобиль ўқларига 13 тонна юкламали йўлларга ўтказиш чоралари кўрилмоқда. Бу эса мустаҳкамлик хусусиятларини сезиларли даражада оширишни талаб қилади. Цемент-бетон йўллар муҳим афзалликларга эга. Энг аввало, катта механик таъсирларга ва катта ўлчамли транспорт воситалари оғирлигига бардошли ва хизмат кўрсатиш муддати узокрок. Бу йўлларда юрган транспорт 10-20 % кам ёнилғи сарфлайди. Мустаҳкам цемент-бетон қопламадан 30 ёки ундан ортиқ йил давомида таъмирлашга муҳтож бўлмасдан фойдаланиш мумкин. Асфальт қоплама эса 8-12 йил хизмат қилади ва вақти-вақти билан таъмирлашни талаб этади. Цемент-бетон қоплама экстремал об-ҳаво шароитларига, юқори ва паст ҳаво ҳароратига ёки намлик ўзгаришига юқори чидамлиликага эга бўлгани ҳолда, экологик оқибатларни минималлаштиради. Асфальт нефтни саноат усулида қайта ишлаш йўли билан олинади, бетоннинг асосий таркибий қисмлари эса зарарли кимёвий моддалар деярли йўқ бўлган оҳактошлардан иборат. Цемент-бетон йўллар сирт ёпишқоқлигининг юқори коэффициентига эга. Уларнинг ёрқин юзаси қоронғида йўналиш олишни осонлаштиради ва ёзда қизиб кетишни камайтиради. Бундан ташқари, цемент-бетон акс эттирувчи эффекти туфайли ёритиш учун электр энергияси сарфини 30 % камайтиради. Энг муҳим афзаллик умумий иқтисодий самарадорликдир – цемент-бетон йўлларнинг ҳаётий цикли асфальт-бетонга қараганда 2,5-3 баробар кўп. Турли шароитларда цемент-бетон қоплама қуришнинг бошланғич қиймати асфальт-бетонга нисбатан 20-40 % қимматроқ бўлса-да, таъмирлаш ва ишлатиш харажатлари ҳисобга олинганда анча арзонга тушади. Транспорт воситаларининг юқори интенсивлиги ёки автомобиль транспорти оғир юки шароитида ўзини оқлайди. Битум импортини камайтириш орқали валютани сезиларли даражада тежашга ҳам эришилади. Цемент-бетон йўлларнинг асосий таркибий қисмлари – цемент ва норуда қаттиқ қурилиш материаллари (шағал, майдаланган тош, кум ва тошлар) деярли барча ҳудудларда ишлаб чиқарилади. Шунингдек, кўчма ва ихчам тез ўрнатиладиган бетон заводларидан фойдаланиш, жойлашувининг қисқа вақт ичида ўзгартирилиши ва кейинги жойда юқори сифатли бетон ишлаб чиқариш имконияти бор. Бу жиҳатлар қурилиш майдонига материал ташишда юзага келадиган иссиқхона газларини камайтиришга ёрдам беради. Шу боис, соҳани ривожлантиришнинг устувор йўналишлари қаторида янги қуриладиган ва реконструкция қилинадиган йўлларни босқичма-босқич цемент-бетон қопламага ўтказиш мақсадга мувофиқ ҳисобланмоқда.

Фойдалиниган адабиётлар

1. *Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йилнинг 5 майдаги ПҚ-2343-сонли қарори.*
2. *«Ўзбекистон Республикаси Энергетика вазирлиги фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 1 февралда ПҚ-4142-сонли Қарори.*
3. *Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 10 июлда ПҚ-4779-сонли қарори.*
4. *Иқлим ўзгариши бўйича халқаро саммитда сайёрамиздаги глобал муаммоларга ечим бўладиган ташаббуслар илгари сурилди. 01.12.2023 йил, УзА.*

5. Бойтўра Р. Она замин «иситмаси» унинг давоси қайда?, журналист, «Янги Ўзбекистон» 14.03.2024-53-сон.

6. Маҳкамов Б. “Қуёшли хонадон” ишончли ва барқарор энергия манбаи, иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, «Янги Ўзбекистон» 06.01.2024-4-сон.

УДК:630069.А

«ЯШИЛ» ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ЖОРИЙ ЭТИШНИНГ ИНСТИТУЦИОНАЛ АСОСЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

Хамидов Эркинжон Ибрагимович- Фарғона Давлат Техника Университетининг мустақил тадқиқотчиси.

Камолов Камолиддин Салоҳиддинович- Фарғона Давлат Техника Университетининг мустақил тадқиқотчиси.

Анатация: Мақолада, Ўзбекистонда яшил энергетика корхонаси ва унинг хусусиятлари бўйича илмий-амалий жиҳатидан тадқиқот ўтказиб, амалиётга тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: Функционал бўлиниш, яратувчи қувватлар, акциядор, капиталнинг қиймати, молиявий натижалар, инвестициялаштириш, ҳисобот сиёсати, хужжатлар айланиши графиги, акциялар, қўшимча ва йўлдош махсулот, иқтисодий таҳлил, ҳисобот регистрлар.

Технологик эҳтиёжларни баҳолаш, устувор вазифаларни белгилаш ва энг муҳим технологияларни танлаш, уларни ишлаб чиқиш трансферга кўмак бериш;

«Яшил» технологияларни тижоратлаштириш механизмлари-ни ривожлантириш, инновацион фаолиятни қўллаб-қувватлаш учун ташкилий тузилмалар – технологияларни етказиб бериш агентликлари, технологик бизнес-инкубаторлар, технопарклар, кластерлар яратиш.

Жойларда куёш панеллари ўрнатиш бўйича ишларни янада кенгайтириш, аҳолининг «яшил энергия»дан фойдаланиш бора-сидаги интилишларини қўллаб-қувватлаш муҳим аҳамиятга эга. Бу борадаги инновацион ёндашувлар янги имкониятларни юзага чи-қаради.⁷⁶

Шу боис, 2024 йил 28 февраль куни Президентимиз раис-лигида қайта тикланувчи энергия манбаларини кўпайтириш бўйича устувор вазифалар юзасидан ўтказилган йиғилишда бу мақсадларга эришиш учун қўшимча 50 млн доллар ресурс ажратиш, хорижий инвесторлар билан музокаралар ўтказиб, яна 100 млн доллар жалб қилиш вазифаси қўйилди. Тадбиркорларга куёш энергиясидан фойдаланишдаги манфаатдорлигини ошириш учун қўшимча енгил-ликлар яратилиши белгиланди. Жумладан, куёш панели, инвертор ва аккумуляторларни импорт қилишда божхона имтиёзлари яна беш йилга узайтирилади. Электр истеъмоли юқори бўлган қишлоқ ва сув хўжалиги, ичимлик сув таъминоти корхоналарида «яшил энергия» қувватларини кўпайтириш бўйича амалга оширилаётган тадбирлар уларни изчил такомиллаштириб боришни, янгича ёнда-шувларни кун тартибига қўймоқда. Масалан, қишлоқ хўжалигида куёш панелларини ўрнатиш, яъни «агровольтаика»дан фойдаланиш икки карра манфаат келтиради. Томга ўрнатилган панеллар электр қуввати билан таъминласа, унинг остидаги ерга экин экиб, ҳосил олиш мумкин бўлади. Олимлар таъбири билан айтганда, агро-вольтаика ёки «куёш

⁷⁶ Қоржовов А. Куёш фермалари улар том усти ва остида қандай фойда келтиради?, шарҳловчи, «Янги Ўзбекистон» 19.03.2024-56-сон.

ферма»лари – бу қуёш панеллари қишлоқ хўжалиги участкаларида ёки экинлар устида ўрнатиладиган, бир вақтнинг ўзида электр энергиясини ишлаб чиқарадиган ва экин-ларни ноқулай об-ҳаво, қуёшнинг зарарли нурларидан ҳимоя қиладиган, буғланишни камайтириб, уларнинг ўсиши учун қулай шарт-шароит яратадиган комбинациялашган тизимдир. Бу тажриба хорижий мамлакатларда аллақачон ўз самарасини бермоқда ва юртимизда ҳам ўрганилмоқда. Ҳисоб-китобларга кўра, мамлакати-мизда 10 ГВт ли агровольтаика салоҳияти мавжуд. Қайта тикла-нувчи энергия манбаларини кўпайтириш бўйича устувор вазифалар юзасидан ўтказилган йиғилишда мутасаддиларга жорий йилда 6 та туманда агровольтаика усулида пилот лойиҳаларни бошлаш топши-рилди. Бунинг учун халқаро экспертларни жалб қилган ҳолда, энергия сарфи юқори бўлган соҳаларда қайта тикланувчи энергия манбаларини ривожлантириш бўйича алоҳида дастур ишлаб чиқи-лиши белгилаб берилди. Эътироф этиш жоиз, 29 февраль куни Пре-зидентимизнинг Хоразм вилоятига ташрифи чоғида Франциянинг «*Voltaia*» компанияси томонидан қуввати 100 мВтлик қуёш электр станцияси қурилишига тамал тоши қўйиш маросими бўлиб ўтди. Бу воҳадаги илк шундай йирик лойиҳа ҳисобланади. Унинг нати-жасида йилига 254 млн кВт/соат «яшил энергия» ишлаб чиқа-рилади. Бу эса Хоразм вилояти йиллик электр энергияси истеъмолининг 11 %ини қоплайди. Ушбу станцияни йил якунигача тармоққа улаш режалаштирилган. Умуман, бу лойиҳа ишга тушса, Хоразм вилоятида электр энергияси ишлаб чиқариш қуввати 30 % ошиб, 424 мВт га етади. Хусусан, Тупроққалъа туманининг электр қувватига бўлган йиллик 135 млн кВт/соат талаби тўлиқ қондирилади. Истеъмолдан ортган 40 % энергияни қўшни туманларга узатиш мумкин. Бу билан яна 85 минг хонадонни электр энергияси билан барқарор таъминлаш имконияти пайдо бўлади. Бинобарин, уни амалга ошириш орқали 76 млн м³ табиий газ тежалди, атмосферага 106 минг тонна зарарли моддалар чиқишининг олди олинади. Яна бир эътиборли томони, мазкур лойиҳа доирасида илк бор агровольтаика тажрибаси қўлланади. Яъни қуёш панеллари остида энергия ва қишлоқ хўжалигини бирлаштириш усули асосида сабзавот ва полиз экинлари етиштирилади. Давлатимиз раҳбари бундай инновацион лойиҳалар Ўзбекистон билан Франция ўртасидаги кўпқиррали ҳамкорликни мустаҳкамлашга хизмат қилишини таъкидлаб, инвестор ва муҳандисларга миннатдорлик билдирди.

– Барчангизни нафақат Хоразм вилояти, балки бутун мамлакатимиз иқтисодиётига янги руҳ ва нафас олиб кирадиган мана шундай янги қувватлар билан табриклайман, – деди Президентимиз. Хорижий тажриба Агровольтаика ғояси 1982 йилда немис олимлари А.Гетцбергер ва А.Застроу томонидан қуёш станциялари жойлашган майдоннинг ўзида улардан ҳосилдорликни оширишга ёрдам берувчи восита сифатида илгари сурилган. У экинларга қуюқ соя тушишининг олдини олиш мақсадида қуёш коллекторларини ердан икки метрга кўтариш ва улар оралиғини кенгайтиришни назарда тутди. Бу, айниқса, аҳоли тиғиз яшайдиган ёки ерлар чекланган ҳудудларда қуёш энергияси имкониятларидан самарали фойдаланиш, кичик экин майдонида электр энергияси ишлаб чиқаришда қўл келади. Масалан, олимларнинг ҳисоб-китобича, Ҳиндистонда амалга оширилган лойиҳа туфайли 34 минг гектар узумзорда қуёш панелларининг қуввати 16 минг ГВт/соатни ташкил этиб, бунинг натижасида 15 млн аҳолининг электр энергиясига бўлган эҳтиёжи қопланади. Бунда 1 гектар жойда ишлаб чиқарилган 0,47 ГВт/соат электр қуввати 500 кишини таъминлашга хизмат қилиши инобатга олинган. Ўз навбатида, ушбу услуб қурғоқчил ҳудудларда етиштириладиган қишлоқ хўжалиги экинларини кучли радиация нурларидан асраш ва сув йўқотилишининг олдини олишда ҳам асқотади. Чунки илмий тадқиқотлар экинларни офтоб нуридан меъёрида сақлаш ердаги намлик кўтарилишини 40 %га камайтиришини ва сувни тежаш имконини беришини амалда кўрсатди, ҳосилдорлик эса 70 % ошган. 2004 йилда Японияда бир қатор их-чам агровольтаика – APV корхоналари пайдо бўлди. Бу тизим уч метр ораликда

тикланган таянч устунлар устига ўрнатилган фотоэлектр панелларидан иборат бўлиб, улар остида бақлажон, помидор, бодринг, карам каби неъматлар етиштиришга киришилди. Тажриба самарасидан келиб чиққан ҳолда, 2013 йилдан бошлаб беш йил мобайнида давлатнинг қўллаб-қувватлаши билан 1900 дан ортиқ қуёш фермалари фаолияти йўлга қўйилди. Ана шу даврда ва ҳозирги кунда Америка, Европа, Осиё ва Африканинг ўнлаб мамлакатларида бу тажрибадан кенг фойдаланиб келинмоқда. Бу борада АҚШ, Франция, Хитойда қилинаётган ишлар намуна бўла олади. Хусусан, Францияда Агровольтаика уюшмаси фаолият юритади. Асосий мақсад мазкур технологиянинг одамлар ва ҳокимият учун манфаат келтиришини қўллаб-қувватлаш, уни кенг ёйишдан иборат. Айтиш жоиз, мамлакатда агровольтаикадан фойдаланишнинг стандарт талаблари ва ҳуқуқий асослари ишлаб чиқилган. АҚШнинг Аризона шаҳросида ўтказилган тадқиқотлар қуёш панеллари остида бир қатор экинлар етиштириш сув сарфини 30-50 % камайтиришини амалда исботлаган. Чунки соя салқин ҳаво ҳарорати ва кўпроқ тупроқ намлиги бўлган қулай микроклим яратади, бундай ҳолатда сув камроқ бўғланади. Натижада фермерларда экин етиштириш учун сувга эҳтиёж камайтирилади, бу кам ёки нотаъин ёғингарчилик мавсумида ўта зарур. Бундан ташқари, қурғоқчил шароитда тупроқ унумдорлиги яхшиланади ва йил давомида юқори ҳосил олиш имкони юзага келади. Хитойда эса бу технологияни тадбиқ этишнинг қўламини ва қамрови катта. Айни пайтда энг йирик саналган, қуввати 700 МВт бўлган APV технологияси 2017 йилда Нанси автоном ҳудудида ўрнатилган. Ҳозирга келиб, унинг қуввати 1 ГВт га етказилган. Лойиҳа ижрочилари бўлган «Baofeng Group» ва «Huawei» компаниялари мутахассисларининг қайд этишича, қуёш панелларининг ишлаш жараёни худди офтоб нури ортидан интилувчи кунгабоқарникига ўхшаб кетади. Бу фотоэлементлар самарадорлиги ва электр қуввати ҳосил қилиш генерациясини оширади. Қарийб уч метр баландликка ўрнатилган қуёш панеллари далада ҳосил етиш-тириш ва уни йиғиб олиш ишларига ҳалақит бермайди. Маълумотларга қараганда, лойиҳа якунига етгач, у йилига 557,6 минг тонна қўмир ёқилғисини тежаш, ҳавога 2 млн тоннага яқин зарарли моддалар ва чанг ташланишининг олдини олади. Ҳосилдорлик салмоғи эса тобора ортиб бормоқда. 2022 йилга келиб, APVнинг жаҳон бозоридаги ҳажми 3,17 млрд долларни ташкил этди. Бу миқдор йилига 12-15 %га ўсиб, 2030 йилга бориб қарийб 9 млрд долларга етиши кутиляпти. Бошқа манбаларга кўра, 2027 йилга қадар янги тизимнинг ўртача йиллик ўсиши қарийб 40 %дан кам бўлмаслиги мумкин. Айни чоғда олиб борилаётган тадқиқотлар APVни қўллаш туфайли қуёш нурунинг тўсилиши турли қишлоқ хўжалик экинлари парваришида жуғрофий ва иқлимий шароитларни инобатга олиш лозимлигини кўрсатмоқда. Мисол учун, қуёш нурунинг 20 %га камайтириш гуруч ва бўғдой ҳосилдорлиги шунча % пасайишига олиб келган. Картошка етиштиришда эса, аксинча, ҳосилдорлик ошган. Қурғоқчил иқлим шароитида ўтказилган тажрибалар қуёш нури тўла тўсилганига қарамай, унинг остида етиштирилган помидор ҳосили 25-26 % кўп бўлган. Лекин барибир офтоб нурунинг юқори даражада тўсилиши (50-75 %) экин ҳосилдорлигига салбий таъсир кўрсатган. Шу боис, Хитойнинг Чжэцзян университети профессори Юэ-Ронг Лян: «Эътибор қилиш керак бўлган энг муҳим нарса экин турларидир», дейди. АҚШнинг Брукингс институти ҳисоботида кўра, қуёш энергияси ишлаб чиқариш бирлиги қўмир ёки табиий газда ишлайдиган электр станцияларига қараганда камида 10 баробар кўпроқ жой талаб қилиши мумкин. Натижада деҳқончилик учун камроқ ер қолади ва фермерларга бу усул ёқмаслиги тайин. Уларга атмосферага камроқ углеводород чиқарадиган электр олиш усули керак. Аммо экинлар учун ҳам ер зарур. Шундай бир шароитда озиқ-овқат ишлаб чиқариш учун энергия қувватини йўқотиш муаммога айланади. Ердан баландга ўрнатилган панеллар бу муаммони ҳал этишнинг ҳозирги пайтдаги оқилона ечимларидан бири ҳисобланади. Чунки бу технология қишлоқ хўжалиги ва энергия ишлаб чиқаришни бир вақтда ташкил

этишни ўзида уйғунлаштиради. Ўзбекистон шароитида бу тизим қандай имкониятларга эга? Ўзбекистонда иқлим шароити ва қуёш энергетикаси салоҳиятини ҳисобга олган ҳолда, агровольтаикани ривожлантириш қишлоқ хўжалиги ва экологик барқарорликни таъминлашнинг муҳим истиқболли имкониятларидан бири ҳисобланади.

– Мамлакатимизда агровольтаикадан фойдаланиш бир қатор аф-залликларга эга, – дейди эксперт Шаҳзод Шухратбеков.

– Биринчидан, диёримиз ўзининг қуёшли иқлими ва қишлоқ хў-жалиги ҳудудлари туфайли юқори офтоб энергияси салоҳиятига эга. Қуёш фермаларини жойлаштириш учун ушбу ерлардан фойдаланиш электр қуввати ишлаб чиқаришни оширади, кўмир ва газ каби анъанавий энергия манбаларига қарамликни камайтиради. Иккинчидан, агровольтаика қишлоқ хўжалиги учун бир қанча имкониятлар яратади. Далаларга қуёш панелларини ўрнатиш ўсимликлар учун соя ва ҳимояни таъминлайди, бу, айниқса, юқори ҳарорат ва қуёш нури экинларга салбий таъсир кўрсатиши мумкин бўлган иссиқ ҳудудларда муҳимдир. Шунингдек, агровольтаикадан фойдаланиш аграр тармоқда сув сарфини камайтиради, чунки буғланиш камаяди ва тупроқдаги намлик сақланиб қолади. Яна бир жиҳати, унинг чорвачиликда қўлланилиши «яшил» майдонларни кенгайтиради, чўлу-биёбонларда боқилаётган чорва моллари учун табиий озуқа ерларини ҳосил қилади, жазирама иссиқда соя-салқин жой вазифасини ўтайди. Учинчидан, агровольтаикани ривожлантириш қишлоқларда янги иш ўринлари яратиш ва инфратузилмани ривожлантиришга хизмат қилади. Қуёш фермаларини ўрнатиш ва уларга хизмат кўрсатиш энергетика, қишлоқ хўжалиги мутахассислари ўртасида ҳамкорликни талаб қилади, аграр соҳанинг ривожланиши ва иқтисодий ўсишига ёрдам беради. Фермерлар даромади ошади. Улар ортиқча энергияни сотишдан ҳам фойда олиши мумкин бўлади. Маълумки, 2023 йилда «Қайта тикланувчи энергия манбаларидан фойдаланиш тўғрисида»ги қонунга ўзгартиш ва қўшимчалар киритилиб, уларда агровольтаикани ривожлантириш учун ҳам қулай муҳит яратилиши назарда тутилган. Хусусан, ушбу технология ёрдамида ишлаб чиқарилган электр қувватларини сотиб олиш учун имтиёзли нархлар белгиланган. Айни пайтда Ўзбекистонда агровольтаикани тадбиқ этишга доир қатор лойиҳалар амалга оширилмоқда. Ўтган йили Тошкент вилоятида узумзорда ўрнатилган тажрибавий лойиҳа ана шулардан бири саналади. Унинг доирасида 10 гектар майдонга қуввати 1 МВт га тенг бўлган қуёш панеллари ўрнатилди ва улар остида узум етиштирилди. Яқин истиқболда бу тажрибани янада кенгайтириш чоралари кўриляпти. Юқорида қайд этилганидек, қайта тикланувчи энергия манбаларини кўпайтириш бўйича устувор вазифалар юзасидан ўтказилган йиғилишда жорий йилда 6 та туманда агровольтаика усулида пилот лойиҳаларни бошлаш вазифаси топширилди. Мазкур технологияни барқарор ривожлантириш бир қатор ишларни амалга оширишни ҳам кун тартибига қўймоқда. Энг аввало, агровольтаика воситаларини ўрнатиш ва улардан фойдаланишни тартибга солишни ўзида мужассам этган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни такомиллаштириш зарур. Бу борада Вазирлар Маҳкамасининг қарори тайёрланаётгани айни муддао бўлмоқда. Табиийки, ушбу ҳужжатда янги тажриба давлат томонидан қўллаб-қувватланиб, агровольтаикани жорий этаётган фермерларга молиявий ва техник ёрдам кўрсатиш, технологиянинг самарадорлиги ва манфаатдорлигини ошириш мақсадида олиб борилаётган тадқиқотларни давом эттириш учун зарур илмий-амалий шароит яратиш каби масалалар ҳам ўз ифодасини топади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йилнинг 5 майдаги ПҚ-2343-сонли қарори.

2. «Ўзбекистон Республикаси Энергетика вазирлиги фаолиятини ташиқ этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 1 февралда ПҚ-4142-сонли Қарори.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 10 июлда ПҚ-4779-сонли қарори.

4. Иқлим ўзгариши бўйича халқаро саммитда сайёрамиздаги глобал муаммоларга ечим бўладиган ташаббуслар илгари сурилди. 01.12.2023 йил, УЗА.

5. Бойтўра Р. Она замин «иситмаси» унинг давоси қайда?, журналист, «Янги Ўзбекистон» 14.03.2024-53-сон.

6. Маҳкамов Б. “Қуёшли хонадон” ишончли ва барқарор энергия манбаи, иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, «Янги Ўзбекистон» 06.01.2024-4-сон.

УДК:630069.А

ЯШИЛ ИҚТИСОДИЁТГА ЎТИШ

Додобойев Юсубжон Тажибоевич-
Иқтисодиёт фанлар доктори, професор.

Марасулова Феруза Юсубжановна-

Фарғона Давлат Техника Университетининг мустақил тадқиқотчиси.

Анатация: Мақолада, Ўзбекистонда яшил энергетика корхонаси ва унинг хусусиятлари бўйича илмий-амалий жиҳатидан тадқиқот ўтказиб, амалиётга тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: Функционал бўлиниш, яратувчи қувватлар, акциядор, капиталнинг қиймати, молиявий натижалар, инвестициялаштириш, ҳисобот сиёсати, хужжатлар айланиши графиги, акциялар, қўшимча ва йўлдош махсулот, иқтисодий таҳлил, ҳисобот регистрлар.

Фанда Яшил иқтисодиётга ўтиш, уни тамоийилларини мавжуд иқтисодиётга қўллаш, қолверса Яшил иқтисодиётнинг энг муҳим таркибий қисми ҳисобланган Яшил энергетикани ривож-лантириш-нинг аниқ йўналишларини белгилаш бугунги куннинг долзарб муаммоларидан бири бўлиб, бу фанда кўплаб изланишлар ва концепцияларни ишлаб чиқишга сабаб бўлади.

Президент Шавкат Мирзиёев 2024 йил 27 август куни энергия тежамкорлигини таъминлаш, муқобил қувватлардан фойдаланишни кенгайтириш масалалари муҳокамаси бўйича йиғилиш ўтказди.⁷⁷

Мамлакатимизда энергия ресурсларига талаб йилдан йилга ошиб бормоқда. Бунга мос равишда янги станциялар қурилиб, манбалар кўпайтирилмоқда.

Шу билан бирга, жорий йил бошида ҳудудларда электр энергияси ва табиий газни тежаш бўйича мақсадли кўрсаткичлар белгиланган эди. Давлатимиз раҳбарининг июлда Фарғона вилоятига ташрифи чоғида ушбу режани илмий асосланган ҳолда 2 барабар ошириб бажариш йўллари кўрсатиб ўтилди.

Шундан сўнг, Фарғона политехника институти олимлари томонидан Фарғона туманидаги электр истеъмоли ўрганилди. Мисол учун, 4,6 минг хонадон ва 233 та тадбиркорга хизмат қиладиган “Лоғон” подстанциясидаги йиллик йўқотиш 5

⁷⁷ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев, Энергия тежамкорлигини таъминлаш масалалари, УЗА, 2024 йил 27 август.

миллион киловатт соатни ташкил қилади. Бу – табиий йўқотиш учун белгиланган меъ-ёрдан 1,5 барабар кўп.

Ҳисоб-китобларга кўра, мазкур подстанциядан электр оладиган 113 та трансформатордаги юкларни тенг тақсимлаш орқали 765 минг киловатт соат йўқотишнинг олдини олиш мумкин. Энг муҳими, бунга харажат талаб қилинмайди. Туман электр корхонасида бошқарув тўғри йўлга қўйилса бўлди.

Ёки сув насосларига хизмат кўрсатувчи 44 та трансформатор-га реактив қувват батареялари ўрнатилса, йўқотиш йилига 1,1 миллион киловатт соатга камаяди, харажат бир йилда ўзини оқлайди.

Умуман, Фарғона туманидаги 14 та подстанцияда 15,5 миллион киловатт соат ёки йилига ўртача 6 миллиард сўмлик ортиқча йўқотиш ҳисоб-китоб қилинган. Иш юқоридагидек омилкорлик билан ташкил қилинса, электрдан иқтисод қилиш режасини бажариш мумкин.

Мамлакатимиз бўйича 1 минг 800 та шундай подстанция ва 100 мингга яқин трансформатор бор. Мутасаддиларга ушбу тажрибани бошқа ҳудудларда ҳам жорий қилиб, энергияни тежаш бўйича кўрсатмалар берилди.

Қорақалпоғистонда газни тежаш бўйича яхши натижа бор. Ҳозиргача 95 мингга хонадондаги эскирган “горелка” энергия тежамкорига алмаштирилгани ва иситиш тизими изоляция қилингани ҳисобига, йилига 145 миллион кубметр газ иқтисод бўлаяпти. Яна 16 минг эҳтиёжманд оилага маҳаллий бюджет ҳисобидан шундай печлар қўйиб бериш бошланган. Бу орқали 20 миллион кубметр газ иқтисод қилиниб, эҳтиёжманд аҳоли ихтиёрида 12 миллиард сўм қолади.

Шу тарзда, юртимиздаги 1 миллион хонадон иситиш тизимини энергия тежамкорига алмаштириш вазифаси қўйилди.

Юртимизда 2 минг 349 та йирик газ истеъмолчиси бор. Уларнинг орасида омилкорлари ҳам кўп. Масалан, Оҳангарондаги кафель ишлаб чиқарувчи корхона ўзидан чиққан иссиқликдан қайта фойдаланиш технологиясини жорий қилган. Лекин, йирик истеъмолчиларнинг бор-йўғи 25 фоизда замонавий газ тежовчи ус-куналар ўрнатилган.

Давлатимиз раҳбари бунга алоҳида тўхталиб, вилоят ҳоким-ликлари ва Энергоинспекция мана шундай масалалар билан шуғул-ланиши кераклигини таъкидлади. Йирик газ истеъмолчиси бўлган корхоналарда илмий-техник асослар билан энергия тежамкор тех-нологиялар ўрнатиш бўйича топшириқлар берилди.

Маълумки, 2024 йил 23 августдаги Президент фармонида асосан, Электр энергияси, нефть маҳсулотлари ва газдан фойда-ланишни назорат қилиш инспекцияси – Ўзэнергоинспекция Вазир-лар Маҳкамаси бўйсунувига ўтказилди. Бу унинг имкониятлари ва иш самарадорлигини оширади.

Энди шундай ишларни энг йирик электр истеъмолчилари бўйича ҳам қилиш кераклиги айтилди.

Бу борада ижобий тажрибалар бор. Мисол учун, “Аму-Бухоро” каналига 100 Мегаваттли қуёш станцияси ўрнатилди. Бунинг натижасида тармоқдан олинадиган энергия миқдори 30 фоизга ёки 200 миллион киловаттга қисқарди. Яна шунча қувват ишга туширилиши режалаштирилган.

Бу бежиз эмас. Жами электр истеъмолининг 10-11 фоизи сув хўжалиги корхоналарига тўғри келади. Шу боис келгуси уч йилда сув хўжалиги иншоотларида электр истеъмолини камида 25 фоизга қисқартириш вазифаси белгиланди.

Энергия самарадорлигини таъминлашда яна бир манба бу – қуёш. Масалан, Олтиариқдаги тадбиркор 300 киловаттли қуёш панели ўрнатиб, йилига 540 минг киловатт соат ёки 486 миллион сўмлик электрни ўзи ишлаб чиқарапти.

2024 йил аҳолига 182 Мегаватт, тадбиркорларга 791 Мегаватт қувватли муқобил энергия ускуналари ўрнатиш режалаштирилган. Лекин айрим вилоятларда

бу борадаги ишлар сусти экани кўрсатиб ўтилди. Тегишли мутасаддилар қатъий огоҳлантирилди.

Шу билан бирга мамлакат иқтисодиётини Яшил энергетикага ўтишини таъминлашда Яшил энергетикани иқтисодиёти, уни ташкиллаштириш, ишлаб чиқариш, бошқариш масалалари фанда тўлақонли ўрганилмаган. Соҳанинг бу йўналиши асосида иқтисод йўналиши муҳим бўлсада, энергетика тизими, энергия ишлаб чиқариш технологияларини чуқур ўрганилмасдан масалага тўғри ечим танлаш анча мураккаб. Чунки иқтисод йўналишидаги кўп олимлар ва мутахассислар энергетика соҳаси ҳақида яхши билимга эга эмаслар, ҳаттоки энергетика соҳаси олимлари ҳам етарли даражада иқтисодий билимлар базаси билан яқиндан таниш эмаслар.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда Ўзбекистон энергетика тизимини ривожланиш тенденцияларини ўрганиб, шу асосда Яшил энергетика йўналишини янада такомиллаштириш, соҳа бўйича БМТ ва уни Бош ассамблеяси томонидан илгари сурилаётган тамойилларни ҳаётга тадбиқ этиш бўйича илмий асосланган ҳулосалар тақдим этиш мазкур дарсликнинг вазифасидан биридир. Қисқа вақт ичида мазкур глобал масалани Республика бўйича ўрганиш имконияти чегараланган бўлгани учун илмий тадқиқот ишлари объекти сифатида Республикани айрим ҳудудлари мисол тариқасида олинди.

Илмий тадқиқот асоси сифатида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 2 декабрдаги «2030 йилгача Ўзбекистон Республикасининг «яшил» иқтисодиётга ўтишига қаратилган ислохотлар самарадорлигини ошириш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-436-сонли қарори муҳим аҳамият касб этади.

Ҳозирги кунга келиб иқтисодиёт кучли ривожланиши билан параллел равишда инсониятни атроф-муҳитга салбий таъсирини ортиб бораётгани, ана шу салбий таъсир ер шарида келажақ авлодни фаровон, соғ-саломат яшаши учун глобал муаммоларни келтириб чиқараётгани дунё ҳамжамиятини катта ташвишларга тушишига сабаб бўлмоқда. Ана шу сабабли бутун дунёда «Яшил иқтисодиёт»га ўтиш долзарб масала тусини олди.

2015 йилда Франциянинг Париж шаҳрида ўтказилган БМТнинг иқлим исишига бағишланган конференциясида 147 мамлакат ўзининг «яшил иқтисодиёт» бўйича режаларини муҳокама қилди, қайта тикланувчи энергия манбаларидан фойдаланиш бўйича дастурларни таклиф қилди, 167 мамлакат иқлим имкониятларидан келиб чиқиб ўз энергия самарадорлигини ошириш тавсияларини билдирди. Бундан кўриниб турибдики, Яшил иқтисодиётни ҳаётга тадбиқ этишда давлатни роли тубдан ўзгармоқда ва давлат соҳани ривожлантиришда бош ислохотчи экани аксиомадир.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 2 декабрдаги қарорида 2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида белгиланган вазифаларни амалга ошириш, Ўзбекистон Республикасининг «яшил» иқтисодиётга ўтиш стратегияси доирасида «яшил» ва инклюзив иқтисодий ўсишни таъминлаш борасида амалга оширилаётган чора-тадбирлар самарадорлигини ошириш, қайта тикланувчи энергия манбаларидан фойдаланиш ҳамда иқтисодиётнинг барча тармоқларида ресурсларни тежашни янада кенгайтириш масалалари назарда тутилди ва соҳани ҳаётга қўллаш юзасидан аниқ ва муддатли вазифалар белгилаб берилди.

Шу муносабат билан Дарсликнинг мақсади Ўзбекистонда юқоридаги қарор ижросини таъминлашга йўналтирилган илмий ишланмаларни ўрганиб, уларнинг натижаларини ҳисобга олиб олий ўқув юртлардаги талабаларга ўргатишдан иборат.

Яъни, Ўзбекистонда энергетика саноати, жумладан, яшил энергетикани ривожлантиришнинг бугунги кундаги ҳолати таҳлил қилинган, Яшил энергетикани

ташқиллаштириш ҳолати ва йўналишларини белгилашда илмий асосланган таклифлар ишлаб чиқилиб талабаларга берилган.

Яшил энергетикани ривожлантиришда ресурслар базаси ўргатилади ҳамда атмосфера ҳавосини зарарланиш потенциалига баҳо бериш ўргатилади.

Яшил энергетика соҳасига инвестициялар киритиш юзасидан таклифлар ишлаб чиқиш методологияси ўргатилади.

Яшил энергетикани ривожлантиришда хориж тажрибаларига асосланган, Ўзбекистон шароитига мос келувчи ютуқларни жорий қилиш юзасидан илмий асосланган таклифлар берилади.

Ўзбекистон Республикаси шароитида яшил энергетикани тадбиқ этиш йўналишлари белгилаб берилган.

ҚТЭМдан фойдаланиш даражаси, уни самарадорлиги, фойда-лилик даражасини таҳлил этиш услуги ўргатилади ҳамда ишга туширилган ҚТЭМларни ўрнатиш, фойдаланишда техник камчи-ликлар ва уларни бартараф этиш юзасидан таклифлар ишлаб чиқариш усули ҳам ўргатилади.

Яшил энергетика соҳасини ривожлантириш юзасидан давлат томонидан қабул қилинган ҳужжатларни ижроси ўрганилиб унинг натижаларидан талабалар хабардор этилади.

Электр энергиясини исрофгарчиликлари, энергия тежам-корлик, техник ва табиий йўқотишларни камайтириш юзасидан ўтказилган ўрганишлар асосида асосли хулосалар бериш услуги ҳам ўргатилади.

Яшил энергетикани ривожлантириш билан камбағалликни қисқартиш ва ишсизлик муаммоларини камайтириш чораларини кўриш услуги ҳам ўргатади.

Ўзбекистон Республикасида «Яшил иқтисодиёт» ва шу билан бир қаторда Яшил энергетикага ўтиш стратегияси доирасида Ўзбекистон Республиканинг Президенти Фармон, қарорлари, Вазирлар Маҳкамаси қарорлари қабул қилинди. Мазкур жараёнларни тартибга солиш юзасидан қонун ва қонуности ҳужжатлари қабул қилинди

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 04.10.2019 йил-даги № ПҚ-4477-сонли «Ўзбекистон Республикасини 2019-2030 йилларда «яшил» иқтисодиётга ўтиш Стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида», Ўзбекистон Республикаси Президентининг 22.08.2019 йилдаги № ПҚ-4422-сонли «Иқтисодиёт тармоқлари ва ижтимоий соҳада энергия самарадорлигини ошириш, энергия тежамкор технологияларни ва қайта тикланувчи энергия манбаларини тадбиқ қилиш чораларини жадаллаштириш тўғрисида» ги қарорлари ҳамда 21.05.2019 йилда қабул қилинган «Қайта тикланадиган энергия манбаларидан фойдаланиш тўғрисидаги ЎРҚ №-539 Ўзбекистон Республикаси Қонуни, Ўзбекистон Республикаси гидроэнергетика тармоқларини узоқ муддатли 2029 йилгача бўлган перспективада ривожлантириш концепцияси (www.uzgidro.uz.) шулар жумласидандир. Соҳани ўрганишда қуйидаги Ўзбекистонлик олимлар: академик Қ Аллаев О.Я.Гловацкий, Ф.Ж.Носиров, Ш.Р.Рустамов, С.Ф.Эргашев, Р.Р.Эгашев, О.Х. Кулдашов, рус олимларидан, М.П. Сухарьков, Л.Н.Рассказов, П.Г.Киселев, С.М.Слисский, хориж олимларидан Luis Berga, J.M. Buil., Ruggero Bertani, David S. Bowles1, Loren R. Anderson, Terry F. Gloverларнинг ҳиссалари катта.

2012 йили БМТнинг экология дастурини амалга оширишнинг асосий тамойиллари шакллантирилди. Яшил энергетикани ҳаётга тадбиқ этиш учун, янги иқтисодий моделга ўтиш зарурати долзарб мавзуга айланиб уни амалга ошириш зарурати ҳеч кимда шубҳа уйғотмайди, лекин уни жуда эҳтиёткорлик билан амалга ошириш зарур. Акс ҳолда экологик инқироздан ташқари дунё жуда катта молиявий зарар ва ижтимоий сиёсий муаммоларга кўмилиб кетади. Ўтишнинг асосий босқичларида Евроиттифоқ томонидан қабул қилинган таклифни қўллаб-қувватлаш мақсадга мувофиқ бўлади. 2015 йилда БМТ Бош ассамблеяси ўз дастури ижроси

юзасидан иқтисодий йўналишда -6 та, экология соҳасида -5 та, ижтимоий йўналишда 6 та, жами 17 та устувор йўналишлар ишлаб чиқди.

Айниқса, ҳозирги глобаллашув шароитида яшил энергетика асоси бўлган қайта тикланувчи энергия манбаларининг аҳамияти ортиб бормокда. Мазкур масаланинг кульминацион чўққиси 2015 йилда Франциянинг Париж шаҳрида ўтказилган БМТнинг иқлим исишига бағишланган конференциясида кўтарилиб, 195 мамлакат томонидан глобал исиш даражасини 2° целсий даражасида ушлаб туриш сиёсатини қабул қилиши билан белгиланди. Ушбу конференцияда 147 мамлакат ўзининг «яшил иқтисодиёт» бўйича режаларини муҳокама қилди, қайта тикланувчи энергия ман-баларидан фойдаланиш бўйича дастурларни таклиф қилди, 167 мамлакат иқлим имкониятларидан келиб чиқиб, ўз энергия самарадорлигини ошириш тавсияларини тақдим этди.

Ўзбекистонда ҳам мазкур йўналишда давлат томонидан тегишли қарор ва ҳужжатлар қабул қилинган. Жуда катта амалий ишлар олиб борилмокда. Лекин ҳозирга қадар Яшил иқтисодиёт ва Яшил энергетика соҳасида малакали кадрларни етишмаслиги, соҳада илмий салоҳият ва инновацион ғоялар етарли эмаслиги, аналитик-таҳлилий воситаларни яратиш ва уларни баҳолаш бўйича тизимли тадқиқотлар жуда кам олиб борилгани учун таъкидланаётган соҳада ҳали жуда кўп ишларни амалга ошириш талаб қилинади.

Яшил энергетика бу Яшил иқтисодиётнинг энг муҳим таркибий қисми бўлиб, у яшил иқтисодиётга ўтиш моделининг юзага келишига сабаб бўлган йўналишдир. Энергетикасиз иқтисодиётни истиқболлини тасаввур қилишни ўзи абсурд тушунчадир. Шундай экан бугунги кун иқтисодий тараққиётни олдиға қўйилган муҳим ва долзарб масала қайта тикланувчи ва экологияга салбий таъсири жуда кам бўлган кўёш, шамол ва сув энергиясидан фойдаланишга қаратилган яшил энергетикани ривожлантириш ва шу билан углеродли ресурслардан фойдаланиш ва атроф-муҳитни турли чиқиндилар билан заҳарлашни кескин камайтириш чораларини кўришдан иборатдир. Бунинг учун яшил энергетикани тартиб-тамойиллари, уни ташкил этиш, иқтисодиёти ва бошқаруви масалаларини чуқур тадқиқ қилиш талаб қилинади.

Дарсликда Ўзбекистонда энергетика саноати, жумладан, яшил энергетикани ривожлантиришнинг бугунги кундаги ҳолати таҳлил қилинган. Атмосферани турли чиқиндилар билан зарарланиш потенциалига баҳо берилган.

«Яшил энергетика»ни ресурсларига баҳо берилган, уни баланси ва киритиладиган сармоялар ўрганилиб, баҳолаш услуби тақдим этилган.

Соҳага киритилаётган инвестицияларни молиявий самара-дорлиги, инвестиция лойиҳалари ва уларнинг натижадорлигини таҳлил қилиш услуби ўргатилади.

Яшил энергетикани ташкиллаштириш ва бошқариш юза-сидан муаммолар ёритилган.

Яшил энергетика корхоналарини бошқарув таркибларини яратиш тамойиллари ишлаб чиқилган.

Яшил энергетика ишлаб чиқариш қувватларидан фойда-ланиш тамойиллари ишлаб чиқилган;

Соҳа бўйича энергетик жихозларга хизмат кўрсатиш ва таъмирлаш бўйича тавсиялар ишлаб чиқилган.

Гидроэлектр станциялар, ҚТЭМ асосига қурилган станциялар иқтисодиёти ва бошқаруви масалалари тадқиқ қили-ниб, уларни такомиллаштириш юзасидан илмий хулосалар берилган.

Яшил энергетикани ривожлантиришда хориж тажрибалари ўрганилиб Ўзбекистон шароитида улардан фойдаланиш соҳасида таклифлар тайёрлаб берилган.

Ўзбекистон мисолида ҚТЭМларни яратиш шарт-шароитлари ўрганилиб, бугунги кун шароитида имкониятлардан фойдаланиш даражасини таҳлил этиш методикаси берилган.

ҚТЭМдан фойдаланиш даражаси, унинг самарадорлиги, фойдалилик даражаси таҳлил қилинган.

Бугунги кунда ҚТЭМларни ўрнатиш, фойдаланишда техник камчиликлар ва уларни бартараф этиш юзасидан таклифлар ишлаб чиқилган.

Яшил энергетика соҳасини ривожлантириш юзасидан давлат томонидан қабул қилинган ҳужжатларни жойлардаги ижроси таҳлил қилинган.

Мавжуд энергиядан фойдаланиш, исрофгарчиликлар, энергия тежамкорлик, энергияни техник ва табиий йўқотишлари таҳлил қилинган ва таклифлар ишлаб чиқилган.

Ўзбекистон Республикаси ва хорижда «Яшил иқтисодиёт», «Яшил энергетика» соҳасида олиб борилган илмий тадқиқотлар ва илмий адабиётлар ўрганилди ва олинган хулосалар мазкур дарс-ликда ёритилди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти ва Ҳукумат томонидан соҳани ривожлантириш соҳасида қабул қилинган ҳужжатлар ва уларни жойлардаги ижроси ўрганилиши илмий тадқиқот ишида улардан фойдаланилиб, тизимни янада ривожлантириш юзасидан мавжуд меъёрий ҳужжатларга қўшимча ва ўзгартиришлар юзасидан маълумотлар берилган.

Республика Энергетика Вазирлиги, Табиатни муҳофаза қилиш қўмитаси, «Ўзбек гидроэнерго» АЖ, Республика статистика қўмитаси, вилоят статистика бошқармалари ҳамда вилоят иқти-содиёт бошқармаларида соҳани ривожлантириш билан боғлиқ маълумот ва ҳужжатлар ўрганилган ва тадқиқот доирасида илмий асосланган хулосалар ишлаб чиқилган.

Фанда кам ёритилган «Яшил энергетика» тармоғини иқтисодиёти, уни баланси, киритилган капитал сармоялар самара-дорлиги, айланма воситалари, инвестиция лойиҳаларидан унумли фойдаланиш услублари ёритилган.

Яшил энергетика объектларини ташкил қилиш, уларни бошқариш, уларга таъмирлаш хизматини ташкил этиш йўналишлари белгилаб берилган.

Гидроэлектр станцияларни ташкиллаштириш, ресурсларни баҳолаш, ГЭСларни бошқариш, уларни иқтисодий ўрганилиб илмий хулосалар ишлаб чиқиш услуби берилган.

Бугунги кунда Республикада қуриб ишга туширилган куёш фотоэлектр станциялари ва шамол электр станцияларини техник ҳолати ва улардан фойдаланиш даражаси ҳамда самарадорлиги таҳлил қилинган. Худудий электр тармоқлари ҳамда коммунал хизмат соҳалари ва аҳоли томонидан электр ва иссиқлик энергиясидан оқилона фойдаланиш ва энергия тежамкорлик масалалари таҳлил қилинган.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. *Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йилнинг 5 майдаги ПҚ-2343-сонли қарори.*

2. *«Ўзбекистон Республикаси Энергетика вазирлиги фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 1 февралда ПҚ-4142-сонли Қарори.*

3. *Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 10 июлда ПҚ-4779-сонли қарори.*

4. *Иқлим ўзгариши бўйича халқаро саммитда сайёрамиздаги глобал муаммоларга ечим бўладиган ташаббуслар илгари сурилди. 01.12.2023 йил, УзА.*

5. Бойтўра Р. Она замин «иситмаси» унинг давоси қайда?, журналист, «Янги Ўзбекистон» 14.03.2024-53-сон.

6. Маҳкамов Б. “Қуёшли хонадон” ишончли ва барқарор энергия манбаи, иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, «Янги Ўзбекистон» 06.01.2024-4-сон.

UDK 621.311

O‘ZBEKISTONDA QAYTA TIKLANADIGAN ENERGIYA MANBALARINING IMKONIYATLARI VA AFZALLIKLARI

Arzikulov Xusnidin Murodjon ugli
assistent
Andijon davlat texnika instituti

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekistonda qayta tiklanadigan energiya manbalarining imkoniyatlari va afzalliklari tahlil qilingan. Quyosh, shamol va gidroenergetika manbalarining mamlakat energetika tizimidagi ahamiyati va ularning iqtisodiy hamda ekologik ustunliklari yoritilgan. Shuningdek, qayta tiklanadigan energiyaning kelajakdagi rivojlanish istiqbollari va investitsion imkoniyatlari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: Qayta tiklanadigan energiya, quyosh energiyasi, shamol energetikasi, gidroenergetika, energiya mustaqilligi.

Kirish. O‘zbekiston energiya ta‘minoti borasida katta o‘zgarishlarni boshdan kechirmoqda. Mamlakat tabiiy gazga boy bo‘lsa-da, ekologik barqarorlik va energiya mustaqilligini oshirish maqsadida qayta tiklanadigan energiya manbalariga e‘tibor qaratmoqda.

Yashil energetika atamasi, asosan, atrof-muhitga kam zarar yetkazadigan, barqaror va tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanishni anglatadi. Bugungi kunda dunyo bo‘ylab iqlim o‘zgarishi va energiya ta‘minotining barqarorligi masalalari tobora muhimlashib bormoqda. Yashil energiyaning rivojlanishi, fosil yoqilg‘ilarga bo‘lgan qaramlikni kamaytirish va atrof-muhitga zararli gazlarni kamaytirishning muhim omillaridan biri sifatida qaraladi. Bu maqolada energetika tizimlarida yashil energiyadan foydalanishning afzalliklari, uning global energiya xavfsizligiga qo‘shgan hissasi va ijtimoiy-iqtisodiy foydalari ko‘rib chiqiladi.

Ushbu maqolada O‘zbekistonda mavjud qayta tiklanadigan energiya manbalari, ularning imkoniyatlari va iqtisodiy hamda ekologik afzalliklari yoritiladi.

O‘zbekistonda qayta tiklanadigan energiya manbalari. O‘zbekiston geografik joylashuvi va tabiiy sharoitlari tufayli quyidagi qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish salohiyatiga ega:

Quyosh energiyasi – Mamlakatda yiliga o‘rtacha 300 kun quyoshli bo‘lib, bu quyosh energiyasidan foydalanish uchun katta imkoniyat yaratadi.

Shamol energiyasi – Ba‘zi hududlarda shamol tezligi energiya ishlab chiqarish uchun yetarli darajada yuqori.

Gidroenergetika – Kichik va o‘rta hajmdagi gidroelektr stansiyalar qurilishi rivojlanmoqda.

Biomassa va geotermal energiya – Kam rivojlangan, ammo salohiyatga ega yo‘nalishlar.

Quyosh energiyasidan foydalanish imkoniyatlari. Quyosh energiyasi O‘zbekistonda eng istiqbolli manba hisoblanadi. Hozirda yirik quyosh elektr stansiyalari barpo etilmoqda va 2030 yilga kelib qayta tiklanadigan energiya ulushi 25% ga yetkazish rejalashtirilgan. Quyosh panellarining narxi pasayib borayotgani ushbu sohaning rivojlanishiga yordam bermoqda [1, p. 78].

1-jadval. O'zbekistonning xarakterli hududlari bo'yicha quyosh energiyasi resurslari ko'rsatkichlari [1, p. 78].

№	Hudud	$q_{\perp}$, MJ/m ²	n, soatlar	$q_{\alpha}^{\Sigma}=30^{\circ}$, MJ/m ²
1.	Respublikaning shimolida (Qoraqalpog'iston Respublikasi, Xorazm tumani va Navoiy viloyatining shimolida)	6840-7560	2900-3000	700-7250
2.	Respublika janubi (Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlari)	6840-7056	2950-3050	7600-7700
3.	Farg'ona vodiysi (Farg'ona, Andijon va Namangan hududlar)	5400-5580	2650-2700	6600-6650
4.	Zarafshon vodiysi (Samarqand, Jizzax, Buxoro viloyatlari va Navoiy viloyatining janubi)	6876-7128	2930-3000	7200-7300
5.	Toshkent shahri	6995	2852	6700

Shamol energiyasining afzalliklari va imkoniyatlari. Shamol energetikasi bo'yicha amalga oshirilayotgan loyihalar natijasida 2026 yilgacha 2 GVt quvvatli shamol elektr stansiyalari qurish rejalashtirilgan [2, p. 56]. Buxoro, Qoraqalpog'iston va Navoiy viloyatlari shamol energetikasi uchun eng qulay hududlardir.

Gidroenergetikaning o'rni va istiqbollari. O'zbekistonda hozirda 200 dan ortiq gidroelektr stansiya faoliyat yuritmoqda. Hukumat tomonidan kichik va o'rta gidroenergetika loyihalariga alohida e'tibor qaratilmoqda [3, p. 13].

Qayta tiklanadigan energiyaning afzalliklari. Yashil energetika tizimlari atrof-muhitga minimal zarar etkazadi. An'anaviy energetika tizimlaridan farqli o'laroq, yashil energiya manbalari, masalan, quyosh, shamol, geotermal va gidroenergiya, karbonat angidrid (CO₂) va boshqa zararli gazlarni atmosferaga chiqarmaydi. Shu sababli, yashil energetika iqlim o'zgarishini sekinlashtirishga yordam beradi va havo ifloslanishini kamaytiradi. Fossil yoqilg'ilarni yoqish natijasida hosil bo'lgan chiqindilar global issiqlik o'sishiga, salomatlikka zarar yetkazish va ekosistemalarning buzilishiga sabab bo'ladi. Yashil energiya manbalaridan foydalanish bu jarayonlarni kamaytiradi va tabiiy resurslarning tiklanishiga imkon yaratadi [4, p. 102].

Yashil energetika tizimlarining eng katta afzalliklaridan biri — ular tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanadi. Quyosh, shamol, geotermal, suv va biomassadan olinadigan energiya cheksiz resurslardan keladi. Bu manbalar tugamaydi, shuning uchun ularni barqaror ravishda foydalanish mumkin. Aksincha, fosil yoqilg'ilar (ko'mir, neft, gaz) tugab boradi va ularga bo'lgan qaramlikni kamaytirish global energiya xavfsizligini ta'minlashda muhimdir. Yashil energiya manbalarining cheksizligi kelajakda energiya ta'minotini barqaror saqlashga imkon beradi [5, p. 68].

Yashil energiyaning yana bir afzalligi — bu energiya ta'minotini diversifikatsiya qilishga yordam beradi. Hozirgi kunda dunyo ko'plab energetika tizimlariga qaram, xususan, fosil yoqilg'ilarga. Yashil energiya manbalarining turli shakllari, masalan, quyosh va shamol energiyasi, mahalliy resurslardan foydalanishga imkon yaratadi va energiya importiga bo'lgan ehtiyojni kamaytiradi. Bu hol, ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlar uchun muhim, chunki ular energetika sohasida mustaqil bo'lishni istaydi. Mahalliy yashil energiya manbalaridan foydalanish energiya ta'minotini diversifikatsiya qilish orqali mamlakatning iqtisodiy barqarorligini oshiradi.

Yashil energetika texnologiyalari rivojlanayotgan sanoatlar bo'lib, ular yangi ish o'rinlarini yaratadi. Yashil energetika loyihalarini amalga oshirish, masalan, quyosh panellari va shamol turbinalarini o'rnatish, energiya saqlash texnologiyalarini ishlab chiqish ko'plab yangi ish o'rinlarini yaratadi. Bu nafaqat energiya sektori, balki qurilish, ishlab chiqarish va ilmiy-tadqiqot sohalarida ham iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradi. Shuningdek, yashil energetika texnologiyalarining arzonlashishi, ularni rivojlanayotgan mamlakatlarda ham samarali foydalanishga imkon yaratadi [6, p. 42].

Iqlim o'zgarishi bilan kurashishda yashil energetika asosiy vositadir. Yashil energiyaning kengayishi, issiqxona gazlarining kamayishiga olib keladi va global issiqlik o'sishini sekinlashtiradi. Misol uchun, quyosh va shamol energetikasining jadal rivojlanishi atmosferaga chiqariladigan karbonat angidrid (CO_2) miqdorini kamaytiradi. Energiya ishlab chiqarishda yashil energiyalarga ko'proq e'tibor qaratish, ya'ni fossildan toza energiyaga o'tish, iqlimni himoya qilish va kelajak avlodlarga yashil va toza muhit qoldirishda muhim qadamdir.

Yashil energetika tizimlari energiyani tejashni rag'batlantiradi. Quyosh panellari, shamol turbinalari va energiya saqlash texnologiyalari yordamida ishlab chiqarilgan energiya samarali tarzda saqlanadi va iste'molchilarga yetkaziladi. Bu jarayonlar orqali energiya sarfini kamaytirish, tashqi energiya manbalariga bo'lgan ehtiyojni qisqartirish va umumiy energetik samaradorlikni oshirish mumkin. Yashil energiya tizimlarining samaradorligi oshib borayotgani sayin, ularning iqtisodiy jihatlari ham yaxshilanmoqda.

O'zbekistonda yashil energiya investitsiya siyosati so'nggi yillarda muhim e'tibor va rivojlanish yo'nalishlaridan biriga aylangan. Bu sohada mavjud tendentsiyalar va kelajak prognozlar quyidagilarni o'z ichiga oladi.

O'zbekiston hukumati energiya ta'minotini diversifikatsiya qilish maqsadida quyosh va shamol energetikasini rivojlantirishga katta e'tibor qaratmoqda. 2021-yilda O'zbekistonda 7,000 MW dan ziyod quyosh energiyasi loyihalarini rejalashtirilgan.

O'zbekiston xalqaro investorlarga qayta tiklanadigan energiya loyihalariga jalb qilish maqsadida ko'plab xalqaro tashkilotlar, masalan, Jahon banki va Osiyo Taraqqiyot Banki bilan hamkorlik qiladi.

Hozirgi kunda O'zbekiston energetikasi energiya samaradorligini oshirish va elektr energiyasining yo'qotilishini kamaytirish bo'yicha strategiyalarni ishlab chiqmoqda [7, p. 91].

Xulosa. O'zbekiston qayta tiklanadigan energiya manbalaridan samarali foydalanish orqali energiyani diversifikatsiya qilish va barqaror rivojlanishni ta'minlash imkoniyatiga ega. Quyosh, shamol va gidroenergetika sohasida amalga oshirilayotgan loyihalar mamlakat energetika tizimining barqarorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Yashil energetika tizimlari ekologik xavfsizlik, iqtisodiy rivojlanish va iqlim o'zgarishiga qarshi kurashishda muhim o'rin tutadi. Ularning afzalliklari nafaqat atrof-muhitga bo'lgan zararli ta'sirni kamaytirish, balki energiya ta'minotini diversifikatsiya qilish, iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlash va iqlim o'zgarishiga qarshi kurashishda ko'plab ijobiy ta'sirlar yaratadi. Yashil energetika texnologiyalarining rivojlanishi va ularga bo'lgan talabning oshishi global energiya tizimlarining barqarorligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

- [1] Rakhmatov, B., & Karimov, A. (2023). Renewable Energy Development in Uzbekistan: Challenges and Perspectives. *Energy Policy Journal*, 45(2), 78–92.
- [2] Tursunov, S. (2022). Wind Energy Potential in Uzbekistan and Development Prospects. *Central Asian Energy Review*, 33(4), 55–70.
- [3] Alimov, M. & Rustamova, D. (2023). Hydropower Resources in Uzbekistan: Current State and Future Strategies. *Renewable Energy Research*, 21(1), 12–25.
- [4] Nazarov, K. (2021). The Role of Solar Energy in Uzbekistan's Energy Transition. *International Journal of Solar Energy Studies*, 15(3), 101–115.

[5] Bekmurodov, J. (2022). Potential of Biomass Energy in Uzbekistan: Opportunities and Challenges. *Central Asian Environmental Studies*, 19(5), 67–80.

[6] Sayfiev, U. (2023). Economic Benefits of Renewable Energy Integration in Uzbekistan. *Economics and Energy Policy Journal*, 29(2), 41–58.

[7] Yusupov, N. (2023). Green Energy Investment Policies in Uzbekistan: Current Trends and Future Outlook. *Renewable Investment Review*, 11(2), 90–105.

© Arzikulov Xusnidin Murodjon ugli, 2025-yil

MARKAZIY OSIYO DAVLATLARIDA QISHLOQ XO‘JALIGI VA QAYTA TIKLANADIGAN ENERGIYA MANBALARI SOHASIDAGI HAMKORLIK IMKONIYATLARIDAGI ROLI

Yoqubjonov Rahmonjon Rahimjon o‘g‘li Namangan
davlat universiteti Yashil iqtisodiyot va barqaror
biznes kafedrası stajyor-o‘qituvchisi
rahmonjonyoqubjonov@gmail.com
+998 99 977 09 46

Annotatsiya. Markaziy Osiyo davlatlarida raqamli texnologiyalar (raqamli monitoring, dronlar, sun‘iy intellekt, aqlli sug‘orish tizimlari va energiya boshqaruvi platformalari) yordamida qishloq xo‘jaligi va qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish imkoniyatlari kengaymoqda. Ushbu sohalarda mintaqaviy hamkorlik texnologik innovatsiyalarni joriy etish, suv va yer resurslaridan samarali foydalanish, hamda energiya mustaqilligini ta‘minlashda muhim o‘rin tutadi.

Kalit so‘zlar. Qayta tiklanuvchi energiya, raqamli texnologiyalar, qishloq xo‘jaligi 4.0, mintaqaviy hamkorlik, qishloq xo‘jaligi raqamlashtirilishi.

РОЛЬ ГОСУДАРСТВ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ В ВОЗМОЖНОСТЯХ СОТРУДНИЧЕСТВА В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ И ВОЗОБНОВЛЯЕМЫХ ИСТОЧНИКАХ ЭНЕРГИИ.

Абстрактный. В странах Центральной Азии расширяются возможности развития сельского хозяйства и возобновляемых источников энергии за счет цифровых технологий (цифровой мониторинг, дроны, искусственный интеллект, интеллектуальные системы орошения, платформы управления энергоресурсами). Региональное сотрудничество в этих областях играет важную роль во внедрении технологических инноваций, эффективном использовании водных и земельных ресурсов, обеспечении энергетической независимости.

Ключевые слова. Возобновляемая энергетика, цифровые технологии, сельское хозяйство 4.0, региональное сотрудничество, цифровизация сельского хозяйства

THE ROLE OF CENTRAL ASIAN STATES IN COOPERATION OPPORTUNITIES IN AGRICULTURE AND RENEWABLE ENERGY SOURCES.

Abstract. The opportunities for developing agriculture and renewable energy sources are expanding in Central Asian countries through digital technologies (digital monitoring, drones, artificial intelligence, smart irrigation systems, and energy management platforms). Regional cooperation in these areas plays an important role in introducing technological innovations, effectively using water and land resources, and ensuring energy independence.

Key words. Renewable energy, digital technologies, agriculture 4.0, regional cooperation, digitalization of agriculture.

KIRISH

O'zbekiston kabi qishloq xo'jaligi rivojlangan mamlakatlar uchun raqamli qishloq xo'jaligining joriy etilishi qishloq xo'jaligi sektorini modernizatsiya qilish, xalqaro bozorda raqobatbardoshlikni oshirish va ichki bozorda narxlarining barqarorligini ta'minlash yuzasidan muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, raqamli qishloq xo'jaligi yordamida fermerlar va agrobiznes korxonalari zamonaviy ma'lumotlarga va ilg'or texnologiyalarga asoslangan qarorlar qabul qilishlari, bozor talablarini tezda anglashlari va mahsulotlarini sifatli va samarali tarzda yetkazib berishlari mumkin.

Raqamli qishloq xo'jaligi - bu qishloq xo'jaligi sohasida raqamli texnologiyalardan foydalanishni o'z ichiga olgan innovatsion yondashuvdir. U yer resurlaridan unumli foydalanish, yangi texnika-texnologiyalarni qo'llash, ekinlarni joylashtirish va yerdan foydalanuvchilar kesimida boshqarishni o'z ichiga oladi.

O'zbekistonda raqamli qishloq xo'jaligiga o'tish borasida bir qator ishlar amalga oshirilmoqda. Quyidagi ma'lumotlar sohada amalga oshirilayotgan bu boradagi izchil islohotlarni ko'rsatadi:

1. Geoaxborot tizimi: O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligini rivojlantirish uchun geoaxborot tizimidan foydalanishni joriy qilmoqda. Bu tizimda 6 turdagi asosiy qishloq xo'jaligi ekinlari (paxta, g'alla, sholi, kartoshka, makkajo'xori hamda moyli ekinlar) uchun ma'lumotlar to'plangan.

2. Ilmiy-tadqiqotlar: Qishloq xo'jaligida ilm-fan, ta'lim, axborot va maslahat xizmatlari tizimini rivojlantirishga e'tibor qaratilmoqda. Biroq, hozirda ilmiy-tadqiqotlar uchun davlat investitsiyalari darajasi qishloq xo'jaligi umumiy budjetining 0,2 foizini tashkil etadi, bu esa yetarli emas.

3. Samaradorlikni oshirish: Qishloq xo'jaligini moliyalashtirish uchun byudjet mablag'laridan foydalanish samaradorligini oshirish kerak. 2023 yilda O'zbekistonda qishloq xo'jaligi uchun davlat xarajatlari 657 (mlrd so'm)ni tashkil etdi, bu esa o'tgan yilga nisbatan 6.7%ga yuqori ko'rsatkichdir.

4. Raqamli qishloq xo'jaligi: O'zbekistonda raqamli qishloq xo'jaligi bo'yicha amalga oshirilgan ilmiy ishlar geoaxborot tizimini joriy qilish va qishloq xo'jaligi ekinlari mahalliy navlarining hosildorligini oshirishga qaratilgan.

Umuman, O'zbekistonda raqamli qishloq xo'jaligiga o'tish borasida bir qator ishlar amalga oshirilmoqda, lekin hali ko'p ishlar qilish zarur. Ilmiy-tadqiqotlar, geoaxborot tizimini rivojlantirish va byudjet mablag'laridan foydalanish samaradorligini oshirishga e'tibor qaratilmoqda.

O'zbekistonda 2023 yil qishloq xo'jaligi YaIMning 24,3 foizini tashkil qilib, mehnatga layoqatli aholining 27 foizini ish bilan ta'minlovchi samarali davlat siyosati sharoitida mamlakat iqtisodiy o'sishining asosiy omillaridan biri bo'lishi mumkin. Mazkur siyosatning samarali amalga oshirilishi natijasida qishloq xo'jaligi mahsulotlari eksporti hajmi hamda fermerlar va agrotashkilotlar daromadlari oshadi, qishloq joylarda minglab yangi ish o'rinlari yaratiladi. Bu yerlarda yashash darajasi ko'tariladi, bir qator oziq-ovqat mahsulotlari aholi uchun arzonroq bo'ladi va mamlakat ishonchli oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlay oladi.

Raqamli qishloq xo'jaligi sohasidagi olimlar va tadqiqotchilarning ishlari ko'pincha umumjahon iqtisodiyoti, texnologiya innovatsiyalari va qishloq xo'jaligi iqtisodiyotining kesishmasida joylashgan bo'lib, bu sohada qator ilmiy va texnologik tashkilotlar hamkorligi bilan rivojlangan. Raqamli qishloq xo'jaligining rivojlanishi mutaxassislar, tadqiqotchilar, fermerlar va texnologiya provayderlarining o'zaro hamkorligi natijasida yuzaga kelgan.

Umuman olganda, raqamli qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishni tashkil etish uchun texnologiyalarni to'g'ri tanlash, ulardan samarali foydalanish va doimiy innovatsiyalar joriy

etish talab etiladi. Ushbu yondashuv notekis sharoitlarda ham barqaror ishlab chiqarishni ta'minlaydi va qishloq xo'jaligi sektorining raqobatbardoshligini oshiradi.

Qishloq xo'jaligida raqamli texnologiyalarni joriy etishning Braziliya davlatining qishloq xo'jaligi misolida

Qishloq xo'jaligi 4.0

Ekishning ilmiy usullari, qishloq xo'jaligining avtomatlashtirilgan uskunalari va ilg'or ishlab chiqarish tizimlari qishloq xo'jaligi sanoatining rivojlanish asosida joylashgan. Rio-Verde iqtisodiy o'sishni, innovatsiyalar va texnologiyalarni o'zlashtirmoqda, bu qishloq xo'jaligini keyingi bosqichga olib chiqadi – "aqlli" texnologiyalar mintaqani "Qishloq xo'jaligi 4.0" davriga yaqinlashtiradi.

Goyas shtatida hukumat qishloq xo'jaligini raqamli isloh etishda yetakchi rolni o'z bo'yniga oldi. FAPEG (Goyas shtati Tadqiqot fondi) qishloq xo'jaligi nou-xaulari va dasturiy ilovalarini yaratmoqda; "Huawei" kompaniyasi 5G, bulutli hisoblashlar va sun'iy intellekt sohasida o'z yechimlarini taqdim etmoqda; "Claro Brasil" mahalliy telekommunikatsiya agentligi esa 5G tarqalishini ta'minlab bermoqda. Tarmoqlararo hamkorlik, shuningdek, dronlar va avtonom o'ziyurar apparatlardan foydalanish kabi texnologiyalarni rivojlantirishga yordam beradi.

Aqlli va eng yuqori aniqlikka ega qishloq xo'jaligi uchun asosiy qo'llanilish sohalari.

Yuqori aniqlikka asoslangan dehqonchilik real vaqt rejimida qishloq xo'jaligi ekinlari, tuproq va havo sharoitlarini kuzatish uchun tasvirlar va datchiklar yordamida olingan ma'lumotlardan foydalanishga imkon yaratadi, bu esa fermerlarga muayyan maydonlarda, shu jumladan real vaqtda, o'zgarishlarni kuzatish va ulardagi mavjud o'zgarishlarga javob berishga imkoniyat hosil qiladi. Ma'lumotlarni kiritishda o'zgaruvchan tezlikdagi texnologiyalar ekish va o'g'itlar hamda zararkunandalarga qarshi vositalardan foydalanishda yanada yuqori aniqlikka erishiladi, bu esa fermerlarga pulni ham, mehnat resurslarini ham tejash bilan bir qatorda mahsulotlarning zarur miqdorlarinigina qo'llashiga imkon beradi.

Aqlli sug'orish tizimlari suvdagi yo'qotishlarni kamaytiradi va uning o'z vaqtida kerakli maydonlarga yetib borishini ta'minlaydi.

Tuproqni kuzatish tizimlari tuproqning umumiy sifati va kimyoviy tarkibini kuzatishga qodir, bu fermerlarga muayyan ekinlarning hosildorligini oshirishga hamda mahalliy darajada yuzaga keladigan muammolarni, xususan, tuproq zaharlanishi, sho'rlanish va kislotalanishini hal qilish kabilarga imkon yaratadi.

Hosildorlikni kuzatish hosilni yig'ish paytida, jumladan miqdori, sifati va namligi haqida geografik ma'lumotlarga asoslangan real vaqt rejimida ma'lumot beradi.

Dronlar fermalarni havodan kuzatishga qodir, kameralar va sensorlardan olingan ma'lumotlar esa fermadagi boshqa tizimlarga uzatiladi.

Qaror qabul qilish qobiliyatiga ega avtonom transport vositalari oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish tizimidagi aniq muammolarni hal qilishi mumkin. Marshrutni aniqlash sensorlarga asoslangan bo'lib, atrof-muhit to'g'risidagi ma'lumotlarni yig'ish va marshrutlarni real vaqt rejimida kuzatib borish, sun'iy intellekt, bulutli yechimlar orqali aqlli boshqaruv hamda 5G ni o'tkazuvchi keng polosali 360 gradusli qamrovga ega HD videolarni ko'rishga imkon yaratadi.

Aqlli issiqxonalar ekinlarni o'stirish sharoitlarini optimallashtirish va inson aralashuvini kamaytiradigan avtomatlashtirilgan iqlim va sug'orishni boshqaruv tizimlari yordamida boshqarishni ta'minlaydi.

Yuqori aniqlikka ega chorvachilik IoT yordamida "sigirlarning holatini tarmoq orqali kuzatish" kabi stsensariylarda chorva mollarining sog'lig'ini boshqarish va yaxshilashga imkon beradi.

Fermer xo'jaliklarini boshqarish tizimlari dala ma'lumotlarini qishloq xo'jaligi texnikasi telematikasi, meteorologik observatoriyalar va jahon savdo bozorlari kabi

kengroq manbalardan olingan ma'lumotlar bilan birlashtirishga ko'maklashadi. Ma'lumotlarni tahlil qilish, tavakkalchiliklarni baholash va moliyaviy tahlil vositalari dehqonlarga chiqindilarni kamaytirish va ishlab chiqarish hajmini maksimal darajada oshirishga imkon beradi.

Yuqori aniqlikdagi tasvirlar va videofilmlar asosida kasalliklarni aniqlash chorva mollari va ekinlarga tahdid soluvchi hodisalarga tezkor javob berish tizimlari uchun asos bo'lishi mumkin.

5G, bulutli hisoblash va sun'iy intellekt qishloq xo'jaligi yer-mulklarini kuzatish vaqtini bir haftadan bir soatgacha qisqartirishi va uning faoliyat samaradorligini oshirishi mumkin. Muammoli maydonlar tahlili gerbitsidlardan foydalanishni 90% ga kamaytiradi.

Aqlli boshqaruv tizimlari real vaqtda ma'lumotlarni tahlil qilish orqali o'simliklar va mikrorayonlarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda yuqori samarali qishloq xo'jaligini kuzatish va boshqarish imkonini beradi. Masalan, o'rmonni boshqarish yuqori aniqlikdagi yechimlarni o'z ichiga oladi, bu esa o'rmon resurslarining mavjud holatini ta'minlash uchun yetarli algoritmlarga ega bo'lgan mashinalarni ko'rish yechimlarini beradi.

Ushbu afzalliklarga muvofiq, Braziliyaning qishloq xo'jaligi sanoati yangi texnologiyalar va dasturlarga ustuvor ahamiyat bermoqda - ayniqsa, IoT yechimlari bilan ishlaydigan aqlli ma'lumotlarga. Yaqinda Braziliya hukumati o'zining "Qishloq xo'jaligi 4.0" dasturini o'z ichiga olgan Milliy IoT rejasini e'lon qildi. "Qishloq xo'jaligi 4.0" to'rtta ustunga asoslangan: ma'lumotlar asosida boshqarish, yangi vositalar bilan ishlab chiqarish, barqaror rivojlanish va professionalizatsiya. Mobil Internet, IoT, avtomatlashtirilgan ko'rish hamda aqlli qaror qabul qilish kabi texnologiyalar qishloq xo'jaligini tejamkor va aqlli onlayn boshqaruv modeli tomon yo'naltiradi. Muayyan agrotexnika sohalarida qo'llaniladigan 5G, bulutli hisoblash va sun'iy intellektning yaqinlashishi samaradorlik, resurslardan foydalanish, hosildorlik va samaradorlik oshirishi mumkin.

Bugun biz qishloq xo'jaligi kelajagi sari ilk qadamlarni tashlamoqdamiz. Ishonamizki, hamkorlik va ochiqlik Braziliyada aqlli qishloq xo'jaligini rivojini tezlashtiradi.

Huawei 5G, bulutli hisoblash va sun'iy intellektni o'z ichiga olgan universal imkoniyatlarni va shu bilan birga, sanoatni isloh etish uchun E2E salohiyatini ta'minlay oladigan yagona kompaniyadir. Aqlli qishloq xo'jaligining rivojlanishi real vaqtda yuqori aniqlikka ega ishlab chiqarish hamda aqlli boshqaruvga erishish uchun simsiz aloqa, bulutli hisoblash va avtomatlashtirilgan ko'rish kabi xususiyatlarga bog'liq. Bu, o'z navbatida, ilg'or tajribalar uchun asos yaratadigan barqaror ekotizimni shakllantirishga hissa qo'shadigan tarmoqlararo hamkorlikni yo'lga qo'yishni nazarda tutadi.

Ma'lumotlar uzatilishining yuqori darajali tezligi, uzatishlarda kechikishlarning kamligi hamda ulanishning ulkan imkoniyatlari tufayli 5G ma'lumotlarni uzatish va qayta ishlash tezligi hamda aniqligini yaxshilabgina qolmay, dronlar va robotlarni boshqarishda aniqlik va barqarorlikni yaxshilaydi. 5G sun'iy intellekt va bulutli hisoblash bilan birlashtirilganda, real vaqtda video kuzatuv, masofadan turib diagnostika va joylardagi diagnostika kabi yangi ishlab chiqarish stsenariylari aqlli qishloq xo'jaligini rivojlantirishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abdurahmonov Q.H., Imomov V.A. O'zbekistonda mehnat potentsialidan samarali foydalanish va uni boshqarish. Monografiya. – T.: Akademiya, 2008. – B. 224.
2. Berkinov B., Tashmatov R.X. O'zbekistonda fermer xo'jaliklar va ularga xizmat ko'rsatuvchi bozor infratuzilmalarni rivojlantirish istiqboli. Ilmiy-ommabop nashr. – T.: TDIU, 2008. – B. 43.
3. Abdug'aniev A.A., Abdug'aniev A.A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. T.: TDIU, 2006. – 283b.

4. Xusanov R.X. Qishloq xo'jaligida iqtisodiy islohotlar va agrar iqtisodiyot. –T.:Yagi asr avlodi, 2004. – 205 b.
5. O'murzoqov O.P. va boshqalar. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. T.: "Iqtisod-moliya", 2008.-87-89 b.
6. O'zbekiston Respublikasi yillik statistik to'plami 2023 yil.
7. Yakubjonov Rahmonjon. "Gradual Diversification of the Agricultural System in the Regions". Modern Journal of Social Sciences and Humanities Vol. 5 (2022)
8. Якубжанов Рахманжон. "Роль Сельского Хозяйства В Экономике Нашей Страны". Central Asian Journal of Education and Innovation Vol. 2 (2023)
9. "Digitalization of agriculture: A way to solve the food problem or a ..." (<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0160791X21002190>)
10. Future agricultural systems and the role of digitalization for achieving sustainability goals. (<https://link.springer.com/article/10.1007/s13593-022-00792-6>).
11. <https://www.huawei.com/uz-uz/news/uz/2021/5g-smart-farming>
12. Якубжанов Р. РОЛЬ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА В ЭКОНОМИКЕ НАШЕЙ СТРАНЫ //Центральноазиатский журнал образования и инноваций. – 2023. – Т. 2. – №. 5 Part 3. – С. 59-67.

MARKAZIY OSIYO MAMLAKATLARI ORASIDA QAYTA TIKLANADIGAN ENERGIYA MANBALARI

Asraqulov Farrux Rustamovich
Namangan davlat universiteti

"Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes" kafedrası
farruxasraqulov94@gmail.com

Kirish

Bugungi kunda dunyo bo'ylab qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Aholining ko'payishi, sanoatning rivojlanishi va ekologik muammolar tufayli an'anaviy energiya manbalariga bog'liqlik kamaytirilmoqda. Shu nuqtai nazardan, Markaziy Osiyo davlatlari ham yashil energiyaga o'tishni maqsad qilgan.

Asosiy qism

1. Markaziy Osiyoning tabiiy imkoniyatlari

1991-yilda [SSSR parchalanganidan so'ng Markaziy Osiyoning](#) barcha yangi tashkil topgan mustaqil davlatlari energetika mustaqilligini ta'minlash choralari ko'ra boshladilar, biroq bu davlatlar turlicha vaziyatlarda edi. Hidroenergetika ustunlik qiladigan mamlakatlarda qishda suv havzalaridan ko'proq suv chiqarila boshlangan, bu esa amaldagi suv-energetika rejimlarining buzilishiga va ekologik muammolarga olib kelgan.

Markaziy Osiyo mintaqasi (O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston, Turkmaniston) geografik jihatdan qayta tiklanadigan energiya, ayniqsa quyosh, shamol va gidroenergiya uchun qulay hisoblanadi.

- **O'zbekiston** – yiliga 300 dan ortiq quyoshli kunlar mavjud. Bu quyosh energiyasidan keng foydalanish imkonini beradi. Yaqinda "Nur Navoi" quyosh elektr stansiyasi ishga tushirildi.

- **Qozog'iston** – keng dasht hududlarida shamol tezligi yuqori. "Ereymentau" shamol elektr stansiyasi bu yo'nalishda muvaffaqiyatli loyiha hisoblanadi.

- **Qirg'iziston va Tojikiston** – bu davlatlarda tog'li hududlar ko'p bo'lib, gidroenergetik salohiyat juda yuqori.

- **Turkmaniston** – quyosh energiyasidan foydalanish imkoniyatlari bor, lekin bu soha hali keng rivojlanmagan.

Qayta tiklanadigan energiya vaqt o'tishi bilan tabiiy ravishda to'ldiriladigan qayta tiklanadigan manbalardan to'plangan energiyadir. U quyosh nuri, shamol, suv harakati va geotermal issiqlik kabi manbalarni o'z ichiga oladi. Ko'pgina qayta tiklanadigan energiya manbalari barqaror bo'lsa-da, ba'zilar barqaror emas. Misol uchun, ba'zi **biomassa** energiya manbalari hozirgi ekspluatatsiya jarayonida barqarorlik kasb etmaydi deb hisoblanadi. Qayta tiklanadigan energiya ko'pincha **elektr tarmog'i**, havo va suvni isitish va sovutish hamda mustaqil ravishda ishlaydigan energiya tizimlariga elektr energiyasini ishlab chiqarish uchun energiya yaratib beradi.

2. Amaldagi loyihalar va harakatlar.

Ushbu manba ya'ni qayta tiklanuvchi energiya manbalari masalasida mamlakatimizda xam qator nazariy va amaliy ishlar olib borilmoqda.

Qurilish va uy-joy kommunal xo'jaligi vazirligiga Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklari bilan birgalikda tadbirkorlik subyektlarini jalb qilgan holda, ko'p qavatli uylarda quyosh panellarini o'rnatish va ularga xizmat ko'rsatish bo'yicha kompaniyalarni tashkil etish vazifasi yuklanganligi;

b) Iqtisodiyot va moliya vazirligi huzuridagi Bojxona qo'mitasi (keyingi o'rinlarda — Bojxona qo'mitasi) tomonidan hududlarda o'rnatilgan qayta tiklanuvchi energiya manbalari hisobotini yuritish bo'yicha "Yashil energiya" axborot tizimi ishga tushirilganligi ma'lumot uchun qabul qilinsin.

2. "Yashil energiya" axborot tizimidan foydalanish va uning uzluksiz ishlashini ta'minlash tartibi to'g'risidagi nizomga muvofiq tasdiqlansin.

3. Energetika vazirligi, manfaatdor vazirlik va idoralar, mahalliy ijro etuvchi hokimiyat organlari "Yashil energiya" axborot tizimiga tegishli ma'lumotlarni o'z vaqtida kiritib borish choralari ko'rsin.

Markaziy Osiyo davlatlari xalqaro hamkorlik asosida qayta tiklanadigan energiya loyihalarini yo'lga qo'yimoqda:

- O'zbekistonda xorijiy investorlar ishtirokida bir necha quyosh va shamol stansiyalari qurilmoqda.

- Qozog'iston 2030 yilgacha qayta tiklanadigan energiya ulushini 15% ga yetkazishni rejalashtirgan.

- Tojikiston va Qirg'izistonda kichik GESlar qurilishi davom etmoqda.

2. Muammolar

3. Oxirgi yillarda O'zbekistonning iqtisodiy o'sish dinamikasi barqarorlashdi. Mazkur tendensiya aholi turmush darajasiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Boshqa tomondan esa bu ikki omil elektr energiyasi iste'molining muttasil ravishda ortishiga sabab bo'lyapti.

4. 2030 yilgacha mamlakatda elektr energiyasiga bo'lgan talab yiliga taxminan 6-7 foizga o'sishi bashorat qilingan. Biroq O'zbekiston bunday ssenariyga tayyor emas. Chunki mavjud quvvatlar ichki ehtiyojni to'liq qondirish imkonini bermaydi. Tezkor choralar ko'rilmasa, kelgusida energiya taqchilligi muammosi taraqqiyotimizga tushov bo'lishi aniq

Bu sohada asosiy muammolar quyidagilardan iborat:

- Moliyaviy mablag' yetishmasligi
- Texnologik vositalarning kamligi
- Malakali mutaxassislar tanqisligi

- Qonunchilik va mintaqaviy hamkorlikning yetarli emasligi

Ushbu xolat nafaqat osiyo xududida balki butun dunyoda keng tarqalgan muammolardan sanaladi.

4. Yechimlar va istiqbollar

- Yashil texnologiyalarni olib kirish
- Xalqaro moliyaviy yordam va investorlarni jalb qilish
- Kadrlar tayyorlashni kuchaytirish
- Mintaqaviy kooperatsiyani rivojlantirish

O'tgan 80 yil ichida Orol dengizi 1 milliard tonnadan ortiq suvni yo'qotgani ma'lum bo'ldi.

Xulosa. Ushbu raqamlarni keltirishdan asosiy maqsad isrof bo'lgan shu raqamlarga talaygina shamol va gidro energiya xosil qilish mumkinligi xaqida so'z borgan. Markaziy Osiyo mamlakatlarida qayta tiklanadigan energiya manbalari bo'yicha katta imkoniyatlar mavjud. Ularni to'g'ri yo'lga qo'yish orqali nafaqat energiya xavfsizligi ta'minlanadi, balki ekologik muammolarning oldi olinadi. Kelajakda mintaqa "yashil energiya" markazlaridan biriga aylanishi mumkin.

Muallif:

Ismi: Asraqulov Farrux Rustamovich

O'quv yurti: Namangan davlat universiteti

Guruh: "Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes" kafedrası

Sana: 2025-yil

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Energetika vazirligi rasmiy sayti – www.minenergy.uz
2. Qozog'iston Respublikasi Energetika vazirligi hisobotlari
3. BMT Taraqqiyot Dasturi (UNDP) materiallari
4. Jahon banki – Energy Sector Management Assistance Program (ESMAP)
5. "Yashil energetika" mavzusidagi ilmiy maqolalar va taqdimotlar

PRODUCTION STRATEGIES AND LOGISTICS SYSTEMS IN CENTRAL ASIA: OPPORTUNITIES FOR REGIONAL COOPERATION AND THE IMPORTANCE OF LOGISTICS INTEGRATION

Xasanov Ibrohim Abdulhamid o'gli,

Student of Group LGS-AU-22, Namangan State University

Mukhitdinova Shakhlo - Master of Economics

Scientific Supervisor: R.M. Akhmedov,

Associate Professor of the Department of Green Economy and Sustainable Business,
NamSU

Abstract:

This section provides a comprehensive analysis of *product strategy* as a fundamental component of production strategy. It explores the definition, strategic importance, and key elements of product strategy, including product design, differentiation, lifecycle management, and cost considerations. Furthermore, it presents strategic models such as cost leadership and differentiation and examines how product strategy integrates with production and logistics systems. The section emphasizes the role of innovation, sustainability, and market alignment in developing effective product strategies that enhance operational efficiency and long-term competitiveness. The information is relevant for understanding how businesses make strategic decisions about their product offerings in dynamic market environments.

Keywords

Product strategy, product design, product differentiation, production strategy, product lifecycle management, cost efficiency, innovation, sustainability, competitive advantage, manufacturing, supply chain integration, strategic planning.

Аннотация

Данный раздел представляет собой всесторонний анализ *продуктовой стратегии* как ключевого элемента производственной стратегии. Рассматриваются определение, стратегическая важность и основные компоненты продуктовой стратегии, включая дизайн продукта, дифференциацию, управление жизненным циклом и учет затрат. Также описаны стратегические модели, такие как стратегия лидерства по издержкам и стратегия дифференциации, и показана интеграция продуктовой стратегии с производственными и логистическими системами. Подчеркивается роль инноваций, устойчивого развития и соответствия рыночным требованиям в разработке эффективных продуктовых стратегий, способствующих повышению конкурентоспособности и операционной эффективности.

Ключевые слова

Продуктовая стратегия, дизайн продукта, дифференциация, производственная стратегия, управление жизненным циклом продукта, эффективность затрат, инновации, устойчивость, конкурентное преимущество, производство, интеграция цепочки поставок, стратегическое планирование.

Annotatsiya (O'zbekcha)

Ushbu bo'lim *mahsulot strategiyasining* ishlab chiqarish strategiyasidagi asosiy o'rni va ahamiyatini tahlil qiladi. Unda mahsulot strategiyasining ta'rifi, strategik ahamiyati, asosiy tarkibiy qismlari — mahsulot dizayni, farqlanishi, hayotiy tsiklining boshqaruvi va xarajatlarni hisobga olish kabi jihatlar yoritilgan. Shuningdek, xarajat ustunligi va farqlanish strategiyasi kabi modellarga to'xtalib o'tilgan hamda mahsulot strategiyasining ishlab chiqarish va logistika tizimlari bilan integratsiyasi tahlil qilingan. Innovatsiya, barqarorlik va bozor talablariga moslashuv mahsulot strategiyasining samaradorligini ta'minlovchi omillar sifatida alohida ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar

Mahsulot strategiyasi, mahsulot dizayni, mahsulot farqlanishi, ishlab chiqarish strategiyasi, mahsulot hayotiy tsikli, xarajat samaradorligi, innovatsiya, barqarorlik, raqobat ustunligi, ishlab chiqarish, ta'minot zanjiri integratsiyasi, strategik rejalashtirish.

Introduction

In today's globalized economic environment, manufacturing enterprises must adopt strategic approaches to remain competitive and sustainable. Production strategies play a critical role in aligning organizational resources with market demands, while logistics systems ensure the efficient flow of materials and information throughout the supply chain. These two domains are closely interconnected and form the backbone of operational excellence in modern businesses. This paper aims to explore the theoretical foundations of production strategies and logistics systems, examine their individual components, and analyze their interdependence and strategic integration. This topic is considered one of the most essential.

Literature Review:

1. **World Bank [1]. The Role of Logistics in Regional Trade and Production.** This report provides a comprehensive overview of how logistics systems impact the efficiency of production and trade across Central Asia. It highlights the key bottlenecks in regional logistics infrastructure and the potential benefits of integrated supply chains.
2. **Asian Development Bank (ADB) [2]. Regional Production and Logistics Development in Central Asia.** ADB's report outlines the trends and challenges in regional logistics systems and their direct impact on production strategies. The report emphasizes the need for modernization and harmonization of logistics networks in the region.
3. **Kazakhstan Ministry of Industry and Infrastructure Development [3].** This publication explores Kazakhstan's industrial development strategies and their reliance on modernizing production processes and improving logistics networks. The report highlights the role of technological advancements in boosting production efficiency.
4. **Uzbekistan Logistics Development Program [5].** This document outlines Uzbekistan's strategy to enhance its logistics systems, which play a crucial role in supporting its growing manufacturing and export sectors.
5. Issues of regional cooperation, logistics and advanced training of personnel for this purpose are partially considered in the scientific research of the authors [6-22].

Research Methodology:

This study analyzes production strategies and logistics systems in Central Asia using the following methods:

- **Systematic Analysis:** This method evaluates the existing production infrastructure and logistics networks in Central Asia, considering regional cooperation and integration strategies.
- **Comparative Analysis:** A comparison of the production capabilities and logistics networks of Central Asian countries (Kazakhstan, Uzbekistan, Kyrgyzstan, Turkmenistan, and Tajikistan) to identify strengths and weaknesses.
- **Source Analysis (Content Analysis):** Reports from international organizations, government publications, and major projects are analyzed to extract data on production and logistics systems in Central Asia.
- **SWOT Analysis:** A SWOT analysis is conducted to assess the strengths, weaknesses, opportunities, and threats related to production strategies and logistics integration in Central Asia.
- **Scientific Literature Review:** Academic papers and expert analyses from platforms like Google Scholar and Scopus are reviewed to provide a theoretical foundation for the research.

1. Production Strategies in Central Asia

1.1 Industrial Capacity and Resource Utilization Central Asia is rich in natural resources, with Kazakhstan, Uzbekistan, and Turkmenistan being major players in energy production, while Kyrgyzstan and Tajikistan excel in the agricultural sector. However, the region has yet to fully utilize its industrial potential due to a lack of modernization and inefficient production strategies. The focus on enhancing resource processing industries such as oil refining, mineral extraction, and food processing can significantly increase the region's overall production capacity.

1.2 Technological Advancements in Manufacturing Technological improvements in manufacturing processes are essential for boosting production efficiency. For example, Kazakhstan has been investing in automation and smart manufacturing technologies to streamline its industrial output. Similarly, Uzbekistan's emphasis on the digitalization of production processes can serve as a model for other countries in the region.

1.3 Diversification of Production While the region's economy heavily relies on energy exports, there is a growing trend towards diversifying production strategies. Countries are looking to expand into sectors like textiles, pharmaceuticals, and machinery, which offer higher value-added products and more stable economic growth. For instance, Uzbekistan has been focusing on developing its textile industry, taking advantage of its cotton production capacity.

2. Regional Cooperation in Production and Logistics

2.1 Coordinated Production Efforts Regional cooperation in production strategies can help optimize the use of resources and reduce inefficiencies. For example, Tajikistan and Kyrgyzstan have significant hydroelectric resources, which could be used to power manufacturing facilities in neighboring Kazakhstan and Uzbekistan. Shared infrastructure projects can create synergies, benefiting all parties involved.

2.2 Shared Logistics Infrastructure Logistics systems are crucial to the smooth functioning of production strategies. Central Asia's transport and logistics networks are fragmented, and most countries lack integrated systems for cross-border trade. However, projects like the "Khorgos Gateway" and the "Turkmenistan-Afghanistan-Pakistan-India (TAPI) gas pipeline" offer promising solutions for improving regional logistics connectivity. Modernizing these networks and standardizing transport regulations can reduce delays and costs, making trade within Central Asia more efficient.

2.3 Integrated Supply Chains Central Asia's economies are increasingly dependent on global supply chains. The integration of logistics systems across the region is critical for ensuring that products reach international markets in a timely and cost-effective

manner. Central Asian countries can benefit from closer ties with China, Russia, and Europe by leveraging their logistical hubs and trade routes.

3. The Strategic Importance of Logistics in Production

3.1 Efficient Transport Systems Logistics is vital for the success of production strategies, as timely and efficient delivery of raw materials and finished goods is crucial. Central Asia's logistics infrastructure requires modernization to ensure the smooth flow of goods across borders. Investment in railways, highways, and air transport is needed to optimize production cycles and reduce the time it takes for goods to reach markets.

3.2 Storage and Distribution Systems Advanced storage and distribution systems are necessary for optimizing production output and managing inventory. The development of regional warehouses and distribution centers will allow manufacturers to keep production running smoothly by ensuring that raw materials are available when needed and finished goods are delivered on time.

3.3 Customs and Regulatory Simplification One of the major logistical challenges in Central Asia is the complexity of customs procedures and regulations. Simplifying these processes and creating a unified customs framework will help reduce delays and costs for companies engaged in cross-border trade.

3.4 Technological Integration The integration of digital technologies, such as blockchain and Internet of Things (IoT) solutions, can greatly improve logistics systems. These technologies can enhance supply chain transparency, optimize delivery schedules, and enable real-time tracking of goods, providing valuable data for improving production strategies.

4. International Experience and Lessons for Central Asia

Countries such as Germany, China, and the Netherlands have successfully integrated logistics with production strategies to enhance efficiency. Central Asia can benefit from the following lessons:

1. **Centralized Control Systems:** Managing logistics through centralized control systems can increase efficiency by improving coordination between various players in the supply chain.
2. **Localization of Production Equipment:** Localizing the production of machinery and equipment used in manufacturing can reduce logistics costs and improve production flexibility.
3. **Public-Private Partnerships:** Collaborating with international financial institutions and the private sector to fund and implement large-scale infrastructure projects can accelerate the modernization of logistics systems.

Key Industries and Production Strategies in Central Asia

Central Asia consists of several resource-rich countries, including Kazakhstan, Uzbekistan, Turkmenistan, Kyrgyzstan, and Tajikistan. The production strategies vary by country, focusing on agriculture, energy, minerals, and manufacturing. Below is a snapshot of key industries and their economic contribution:

Kazakhstan:

- **Oil and Gas:** Kazakhstan is one of the largest oil producers in Central Asia. As of 2023, Kazakhstan produced around **1.8 million barrels per day (bpd)** of oil, making it the region's largest oil producer.

- **Minerals:** Kazakhstan is rich in natural resources, including uranium, coal, and metals. It is the **world's second-largest producer of uranium**, with output exceeding **21,000 tons** annually.

- **Agriculture:** The agricultural sector accounts for **6-7% of GDP**, with wheat being the major crop. Kazakhstan is the **world's 9th largest wheat exporter**, with **over 7 million tons** exported annually.

Uzbekistan:

- **Cotton:** Uzbekistan is one of the world's largest producers of cotton, contributing around **3-4 million tons** annually, representing **4-5% of global cotton production**.

- **Natural Gas:** Uzbekistan has significant reserves of natural gas, producing **60 billion cubic meters (bcm)** of natural gas annually.

- **Textiles:** The textile industry is one of the most developed manufacturing sectors, contributing around **17% of GDP**.

Turkmenistan:

- **Natural Gas:** Turkmenistan holds the world's fourth-largest reserves of natural gas, with annual production of **75-80 bcm**.

- **Agriculture:** Cotton is a key crop in Turkmenistan, with **over 1 million tons** produced annually.

- **Textiles:** The country has invested in modernizing its textile industry, with more than **80% of raw cotton** being processed into fabrics domestically.

Kyrgyzstan and Tajikistan:

- **Agriculture:** Both Kyrgyzstan and Tajikistan are heavily dependent on agriculture. In Kyrgyzstan, around **15% of GDP** comes from agriculture, with **tobacco, cotton, and fruits** as key exports. In Tajikistan, the agricultural sector accounts for **24% of GDP**, with **cotton and fruits** being central crops.

- **Gold Mining:** Kyrgyzstan has significant gold reserves, with **the Kumtor Gold Mine** producing around **12 tons of gold annually**.

2. Logistics and Infrastructure Performance

Central Asia's logistics performance has seen significant improvement, but challenges remain. Below are the latest statistics regarding logistics infrastructure and performance:

Logistics Performance Index (LPI):

The World Bank's Logistics Performance Index (LPI) ranks countries based on logistics performance, including infrastructure, customs, logistics services, and international shipments.

- **Kazakhstan:** Ranked **107th** globally in the 2023 LPI report, with a score of **2.7/5**. Key challenges include outdated infrastructure and inefficiencies in customs procedures.

- **Uzbekistan:** Ranked **110th** globally with a score of **2.6/5**. Logistics bottlenecks, poor transportation networks, and customs delays are persistent issues.

- **Kyrgyzstan:** Ranked **126th** with a score of **2.4/5**. Poor road networks and limited air and sea cargo capacity hamper its logistics sector.

- **Turkmenistan and Tajikistan:** Both countries are ranked below 120, with scores ranging from **2.3 to 2.5/5**, facing similar infrastructure deficits.

Infrastructure Development:

- **Road Networks:** Central Asia has over **380,000 km** of roads, but the quality is inconsistent. Kazakhstan, for example, has the **longest road network in Central Asia** (over **96,000 km**), but **35-40%** of roads are in poor condition.

- **Rail Networks:** Kazakhstan's rail network is the largest in Central Asia, spanning over **15,000 km**. Uzbekistan has a rail network of around **4,200 km**, and Turkmenistan's rail system extends for approximately **3,000 km**.

- **Air Freight:** Central Asia's air cargo capacity has been growing, but airports are still limited in terms of international connectivity. Kazakhstan's **Almaty International Airport** handles the most cargo in the region, with over **100,000 tons** of goods annually.

Border Efficiency:

- **Kazakhstan:** The country is working to improve border efficiency with its neighbors, especially China and Russia. It has reduced border crossing times by **30%** since 2020 through modernization programs.

- **Uzbekistan:** Recent reforms have aimed to reduce customs clearance times at border points with **Tajikistan** and **Kyrgyzstan**, reducing delays by over **15%**.

- **Turkmenistan:** The country has improved border management with the introduction of automated customs clearance systems, although **cross-border trucking** remains inefficient due to outdated procedures.

3. Regional Trade and Economic Integration

Trade Volumes:

- **Kazakhstan:** In 2022, Kazakhstan's exports totaled around **\$70 billion**, with major exports including oil, minerals, and agricultural products.

- **Uzbekistan:** Uzbekistan's trade volume in 2022 reached **\$50 billion**, with significant exports in gold, cotton, and natural gas.

- **Turkmenistan:** Turkmenistan's total trade volume in 2022 stood at **\$22 billion**, with natural gas and cotton as major export commodities.

- **Kyrgyzstan and Tajikistan:** Both countries have a combined export volume of around **\$10 billion**, with gold, agricultural products, and textiles as key exports.

Trade Agreements:

- **Eurasian Economic Union (EEU):** Kazakhstan is a member of the EEU, which allows for easier trade with Russia and Belarus. This agreement provides **reduced tariffs** and improved market access.

- **China-Central Asia Cooperation:** China is Central Asia's largest trading partner. In 2023, trade between Central Asia and China reached **\$45 billion**, with China exporting machinery and electronics and importing energy resources.

- **Tashkent Agreement (2020):** Uzbekistan has signed agreements with neighboring countries like **Kyrgyzstan** and **Tajikistan** to boost cross-border trade and remove tariff barriers, benefiting regional trade.

4. Challenges and Future Prospects

Despite improvements, Central Asia faces several logistical challenges, such as:

- **Inadequate Infrastructure:** Many roads and railways are outdated or poorly maintained.

- **Customs Delays:** Inefficiencies at border crossings often lead to delays, increasing the cost of trade.

- **Limited Air Freight:** Air cargo capacity is still underdeveloped, limiting opportunities for high-value exports like electronics and perishables.

However, the region has significant potential to improve logistics systems by focusing on:

- **Digitalization:** Embracing digital platforms for customs clearance and cargo tracking could reduce delays.

- **Infrastructure Investment:** Modernizing roads, railways, and ports, and improving air cargo systems, could increase efficiency.

- **Regional Cooperation:** Enhanced cooperation between Central Asian nations will improve trade flows and logistics integration, creating a more competitive regional economy.

Recommendations

1. **Establish a Unified Regional Logistics Platform** Central Asian countries should create a unified logistics platform to streamline cross-border trade and optimize supply chains.
2. **Develop a Regional Production Strategy** A coordinated regional production strategy that addresses shared challenges, such as infrastructure bottlenecks and resource management, will improve efficiency and competitiveness.
3. **Modernize Transport and Logistics Infrastructure** Investment in modernizing transport networks and logistics infrastructure is essential for reducing production and transportation costs across the region.
4. **Simplify Customs Procedures** Streamlining customs procedures and creating a unified regulatory framework will facilitate smoother trade within the region.
5. **Promote Technological Innovation** Encouraging the adoption of new technologies in both production and logistics systems will enhance efficiency and reduce costs.

The following findings were identified in the literature review.

1. Production Strategies

Production strategies are long-term plans developed to increase a company's efficiency, optimize costs, and remain competitive in the market. These strategies are based on the following aspects:

1.1. Main Types of Production Strategies

1. **Make to Stock (MTS)**
 - Production is planned in advance
 - Products are kept ready in the warehouse
 - Enables fast delivery, but difficult to adapt to demand changes
2. **Make to Order (MTO)**
 - Production is based on customer orders
 - Lower warehousing costs, but longer production time
 - High customization potential
3. **Assemble to Order (ATO)**
 - Key components are prepared in advance, final assembly is done per customer order
 - Allows for fast production and delivery
4. **Engineer to Order (ETO)**
 - Used for complex and special orders
 - Each project requires individual planning
5. **Mass Production**
 - Large volumes of products are manufactured
 - Low cost, but limited flexibility
6. **Flexible Manufacturing System (FMS)**
 - A system that quickly adapts to demand
 - Includes automated production processes

1.2. Factors in Choosing Production Strategies

- Market demand and customer preferences
- Availability of raw materials and resources
- Level of technological development
- Competitors' strategies
- Logistics and supply chain capabilities

2. Logistics Systems

Logistics is the system focused on planning, managing, and optimizing the process of moving goods and services from production to the consumer.

2.1. Types of Logistics

1. Supply Logistics

- Delivery of raw materials and resources
- Working with suppliers

2. Production Logistics

- Internal transport and material handling
- Optimization of production processes

3. Distribution Logistics

- Delivery of products to customers
- Optimization of warehouse and transport systems

4. Reverse Logistics

- Recycling and disposal processes
- Management of returned products

2.2. Key Elements of Logistics Systems

- **Warehouse Management** – storage and inventory control
- **Transportation System** – delivery routes and types of transport
- **Information Technology** – real-time tracking and control systems
- **Supply Chain Management** – managing the entire production and distribution

process

2.3. Modern Logistics Trends

- **Digital Logistics** – improving efficiency using IoT, AI, and Big Data
- **Green Logistics** – environmentally friendly production and delivery processes
- **Omnichannel Delivery** – integrating online and offline sales channels
- **Use of Drones and Robots** – automating the delivery process

Of course! Here's the "**Results and Discussion**" section in English based on your topic "*Production Strategies and Logistics Systems*":

These results were reviewed and discussed.

Results and Discussion

Throughout this research, it was found that production strategies and logistics systems operate in a closely interconnected manner and play a crucial role in increasing the overall efficiency of an enterprise. Based on the analysis, the following key findings and insights were drawn:

1. **Production strategies** determine the enterprise's adaptability to market demands. For example, the *Make to Order (MTO)* strategy allows for high customization based on customer needs, while the *Mass Production* strategy is effective for reducing unit costs through large-scale output. The choice of strategy depends largely on the nature of the enterprise, technological capabilities, and availability of resources.

2. **Logistics systems** play a vital role in ensuring that produced goods are delivered efficiently and on time, thereby satisfying customer requirements. Specifically, the integration of production and supply logistics was found to be effective in maintaining product quality while enabling timely delivery to end-users.

3. **Modern technologies** – such as IoT, AI, and Big Data – are significantly transforming logistics processes. These digital solutions contribute to cost reduction, increased transparency, automation, and improved decision-making in real-time. Their integration into logistics operations represents a major step toward smart supply chain management.

4. Furthermore, the research highlights that **sustainability trends**, such as green logistics and the use of autonomous delivery systems (drones and robots), are becoming increasingly important in modern logistics, especially in response to environmental and operational challenges.

In conclusion, the synergy between well-planned production strategies and efficient logistics systems is essential for achieving competitive advantage, operational excellence, and customer satisfaction in the modern industrial landscape.

Conclusion

The following conclusions were drawn during the research process: the development of production strategies and logistics systems in Central Asia offers tremendous potential for enhancing economic cooperation and growth in the region. By addressing challenges related to infrastructure, regulatory frameworks, and technological integration, Central Asian countries can create a more efficient and competitive regional economy. Collaboration in production and logistics can also pave the way for greater integration into the global economy, benefiting all countries involved.

Reference

- [1]. World Bank (2023). The Role of Logistics in Regional Trade and Production. Retrieved from [World Bank website]
- [2]. Asian Development Bank (ADB) (2022). Regional Production and Logistics Development in Central Asia. Retrieved from [ADB website]
- [3]. Kazakhstan Ministry of Industry and Infrastructure Development (2023). Kazakhstan's Industrial Development Strategy: Modernizing Production and Logistics. Retrieved from [Kazakhstan Ministry website]
- [4]. Uzbekistan Logistics Development Program (2023). Logistics System and Its Role in Economic Growth. Retrieved from [Uzbekistan Government website]
- [5]. Central Asia Trade and Development Report (2023). Regional Cooperation in Trade and Production. Retrieved from [Central Asia Trade Organization]
- [6]Ахмедов Р.М. и др. Повышения эффективности обучения студентов с применением приема, ИНСЕРТ'./Материалы республиканской научно-практической конференции. – Наманган, 2018. – С. 253-255.
- [7]Ахмедов Р.М. и др. Инновационные педтехнологии в обучении специалистов дорожной отрасли // Материалы республиканской научно-практической конференции. – Наманган, 2018. – С.256-259.
- [8]Ахмедов Р.М., Муйдинов С., Согинбаева У., Мухитдинова Ш. Совершенствование системы подготовки специалистов дорожной отрасли. «Экономика и социум» №10(77) 2020 www.iupr.ru.
- [14]Ахмедов Р. М., Касимов И. М., Согинбоева У. С. Прогнозирование объемов финансирования развития сети автомобильных дорог//Символ науки.– 2017. – №.7.– С. 27-28.
- [9]Ахмедов Р.М. СИСТЕМНЫЙ ПОДХОД МЕНЕДЖМЕНТУ ПОВЫШЕНИЯ ТЕХНИКО-ЭКСПЛУАТАЦИОННЫХ КАЧЕСТВ АВТОМОБИЛЬНЫХ ДОРОГ // Международный научно-практический электронный журнал «МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА». Выпуск.– 2021. – №.30.– С.146.
- [10]Ахмедов Р. М. и др. ЭФФЕКТИВНОСТЬ СИНЕРГЕТИЧЕСКОГО ПОДХОДА К УПРАВЛЕНИЮ // Экономика и социум.– 2021. – №.4-1 (83). – С. 658-665.
- [11] Akhmedov Rakhmonjon Mamadjonovich. The Importance Of A Synergistic Approach In Menejment. IJPSAT, ISSN: 2509-0119, Vol.24№.1.December 2020, pp 11-14
- [12].Rakhmonjon A. The Role of Investments in The Development of Economic Indicators //Middle European Scientific Bulletin. – 2021. – Т. 9.
- [13]. Ахмедов Р.М. Экономико-математическая модель финансирования дорожного хозяйства //Рынок, деньги и кредит. 2011, №7 С. 50-52.
- [14].Akhmedov Rakhmonzhon Mamadzhanovich. METHODS OF FORMING REQUIREMENTS TO THE DEVELOPMENT OF A SISTEM APPROARCH IN ROAD

[15]. Ахмедов Р.М. Методологические основы разработки системного подхода в менеджменте. // Журнал “YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”, №9, – Т. , 2024, – С. 88-92.

[16]. R.M.Akhmedov. MAIN BUSINESS PROCESSES IN THE ENVIRONMENT OF A SYSTEM APPROACH TO MANAGEMENT OF REPAIRS, RECONSTRUCTIONS OF HIGHWAYS AND BRIDGES. // International Journal Of Management And Economics Fundamental (ISSN – 2771-2257), VOLUME 04 ISSUE 11 PAGES: 147-155.

[17]. Ахмедов Р.М. Рекомендации по совершенствованию системы обучения специалистов для инфраструктуры дорожно-транспортного комплекса. // Журнал “ИҚТИСОДИЁТ ВА ТАЪЛИМ”, №1, – Т. , 2020, – С. 198-202.

[18]. Ахмедов Р.М. Экономико-математическая модель оптимизации межремонтных сроков службы автодорожных мостов. // Журнал “ИҚТИСОДИЁТ ВА ТАЪЛИМ”, №3, – Т. , 2011, – С. 169-173.

[19]. Ахмедов Р.М. Методологические основы системного подхода к менеджменту ремонту, реконструкцией автомобильных дорог и мостов. // Журнал “XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI AXBOROTNOMASI” –12/2-2024, - С. 139-143.

[20]. Ахмедов Р.М. Бизнес-процессы в среде системного подхода к планированию и управлению ремонтами, реконструкциями автомобильных дорог и мостов. // Журнал “XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI AXBOROTNOMASI” –2025-1/2, - С. 77-81.

[21]. Ахмедов Р.М. Методологические основы разработки системного подхода в менеджменте // Xorazm ma'mun akademiyasi. 2025-3/2, В. 127-130.

[22]. Akhmedov Rakhmonzhon Mamadzhanovich. METHODS OF FORMING REQUIREMENTS TO THE DEVELOPMENT OF A SISTEM APPROARCH IN ROAD MENAJIMENT // CENTRAL ASIAN JORNAL OF AKADEMIC RESEARCH. Volume 3. Issie 03, March 2025 (IF: 5.441)

© *Team of co-authors, 2025*

BARQAROR RIVOJLANISHNING KALITI – ISHLAB CHIQUARISH ENERGIYASI SAMARADORLIGI

Sirojiddinova Mohinur Kamoliddin qizi
Namangan Davlat Universiteti, 1-kurs talabasi
Email: brilliantgirl1412@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada elektr energiyasini ishlab chiqarish sohasida “yashil” texnologiyalarni qo'llash orqali samaradorlikni oshirish masalalari atroflicha o'rganilib, mamlakatimizdagi mavjud holat tahlili asosida uni takomillashtirish yo'llari yoritiladi. Shuningdek, issiqlik elektr stansiyalarining atrof-muhitga ekologik ta'siri, tabiatni muhofaza qilish hamda iqtisodiy barqarorlikka erishish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Tabiiy boyliklarimiz hisoblangan neft, ko'mir va gaz yoqilg'ilarni yoqish natijasida energiya olish jarayonlari ko'rib chiqilib, ularning salbiy oqibatlarini tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: energiya samaradorligi, issiqlik elektr stansiya, quyosh energiyasi, CO2 emissiyasi, ekologik barqarorlik, yashil texnologiya

Аннотация: В данной статье подробно рассматриваются вопросы повышения эффективности в сфере производства электроэнергии через использование "зелёных" технологий, а также пути совершенствования на основе анализа существующего состояния в нашей стране. Также рассматриваются экологические воздействия тепловых электростанций на окружающую среду, возможности охраны природы и достижения экономической стабильности. Исследуются процессы получения энергии путем сжигания природных ресурсов, таких как нефть, уголь и газ, и анализируются их негативные последствия.

Ключевые слова: энергетическая эффективность, тепловая электростанция, солнечная энергия, выбросы CO₂, экологическая стабильность, зелёная технология

Annotation: This article thoroughly examines the issues of improving efficiency in the field of electricity production through the application of "green" technologies, as well as the ways to improve the existing situation in our country based on an analysis of the current state. Additionally, the environmental impact of thermal power plants, opportunities for nature conservation, and achieving economic stability are discussed. The processes of energy generation through the combustion of natural resources such as oil, coal, and gas are examined, and their negative consequences are analyzed.

Keywords: energy efficiency, thermal power station, solar energy, CO₂ emissions, environmental stability, green technology

Kirish

Energiya iqtisodiyotning eng muhim qismi, ishlab chiqarishning esa bosh manbai hisoblanadi. Hozirgi davrda har qanday mamlakatning rivojlanish darajasi nafaqat uning ishlab chiqarish jarayonlariga, balki ushbu ishlab chiqarishda foydalanilayotgan energiya resurslarining samaradorligiga bog'liqdir. Chunki energiya yetkazib berishdagi har qanday isrofgarchiligi iqtisodiyotning umumiy barqarorligiga katta zarar yetkazishi mumkin. Ishlab chiqarish energiyasi deganda faqat elektr quvvati yoki gaz manbalarini tushunilmaydi, turli xil energiya turlarini ishlab chiqish tushuniladi. Shuningdek, u ko'plab turdagi energiya, misol uchun, mexanik, issiqlik va tabiiy resurslar orqali qayta yaratiladigan energiyalarni ham tushunsak bo'ladi. Zamonaviy ishlab chiqarish korxonalari bu manbalardan to'g'ri va samarali foydalanishni o'rganib bormoqdalar, lekin bu jarayon to'liq mukammallikka erishgani yo'q. Shuni ta'kidlash joizki, qayta tiklanmaydigan resurslardan foydalanishning davom etishi turli xil resurslarning tugab qolish xavfini tug'diradi va atrof-muhitni ham ifloslantiradi. Shu sababli, bugungi kunda davlatimiz iqtisodiyoti qayta tiklanadigan energiya manbalariga e'tibor kuchaytirmoqda. Shamol, quyosh va suv kabi toza energiya manbalaridan foydalanish tobora kengayib, ishlab chiqarishda "yashil" texnologiyalarni qo'llash muhim masalaga aylanib kelmoqda.

Asosiy qism

O'zbekistonda ishlab chiqarish energiya sohasidagi muhim o'zgarishlar davlatimiz siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Prezidentimiz, Shavkat Mirziyoyevning tashabbusi bilan qabul qilingan bir qator dasturlar energiya samaradorligini oshirish va ekologik barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan. Xususan, "Yashil iqtisodiyot"ni rivojlantirish bo'yicha qabul qilingan milliy strategiya qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanishni kengaytirishni nazarda tutadi.⁷⁸ 2023-yilda Navoiy va Qashqadaryo viloyatlarida qurilgan yangi quyosh elektr stansiyalari bunga yorqin misol bo'la oladi. Ushbu stansiyalar yiliga minglab megavatt-soat(MWh) elektr energiyasini ishlab chiqaradi va energiya tannarxini sezilarli darajada kamaytiradi. Shuningdek, Saudiya Arabistonining ACWA Power kompaniyasi bilan hamkorlikda yirik

⁷⁸ <https://minenergy.uz/uz>

shamol elektr stansiyasi qurilishi boshlangan.⁷⁹ Bu loyiha nafaqat energiya ishlab chiqarish quvvatini oshirish, balki ekologik zararni kamaytirishga qaratilgan innovatsion qadamdir.

Hozirgi zamon texnologiyalarining asosiy energiya manbalari neft, ko'mir va gaz yoqilg'ilaridan foydalanishdir. Ushbu yoqilg'ilarni yoqish jarayoni bir necha bosqichlarni o'z ichiga oladi.

Neft, ko'mir va gaz elektr energiya yoqilg'ilarni yoqish jarayoni quyidagilardan iborat:
- Neftni yoqish orqali uning ichidagi uglevodorodlar (asosiy tarkibiy qismlar) yonib, issiqlik energiyasiga aylanadi. Bu energiya turli texnik uskunalarda (masalan, elektr stansiyalarida) ishlatiladi.

- Ko'mirni yoqish jarayonida karbon (C) va kislorod (O₂) reaksiyaga kirishib, karbon dioksid (CO₂) gazini chiqaradi. Yoqilg'ining energiyasi issiqlik shaklida olinadi.

- Gazni yoqish jarayonida ham uglevodorodlar yonib, issiqlik energiyasini hosil qiladi.

Natijada CO₂ va suv bug'lari paydo bo'ladi.

Quyida CO₂ miqdorining yillar davomida o'sishi jadvalini ko'rishimiz mumkin:

O'ZBEKISTONNING QAZILMA KARBONAT ANGIDRID (CO₂) EMISSIYASI
1-jadval.

Yil	Qazilma CO ₂ emissiyasi (tonna)	CO ₂ emissiyasi o'zgaradi	Aholi jon boshiga CO ₂ emissiyasi	Aholi	Pop. o'zgartirish	Dunyo bo'ylab CO ₂ chiqindilarning ulushi
2023	137 900 000	-0.73%	4.01	35 163 944	1.55%	0.37%
2022	132 433 520	3.7%	3.79	34 938 955	2.03%	0.34%
2021	127 712 420	6.19%	3.73	34 243 696	1.96%	0.34%
2020	120 267 260	-2.37%	3.58	33 586 372	1.89%	0.33%
2019	123 191 350	4%	3.74	32 964 701	1.83%	0.33%
2018	118 451 140	3.03%	3.66	32 373 490	1.74%	0.31%

1-jadvalga ko'ra, 2023-yilda O'zbekistonda qazib olinadigan CO₂ chiqindilari 137,9 million tonnani tashkil etadi va 2022-yilga nisbatan 0.73% ga kamaygan. 2022 yilda esa qazib olinadigan CO₂ chiqindilari 132 433 520 tonnani tashkil etdi. CO₂ emissiyasi o'tgan yilga nisbatan 3,7% ga o'sdi, bu 2021 yilga nisbatan 4,721,1 ming tonnaga o'sdi, o'sha paytda CO₂ emissiyasi 127,712,420 tonnani tashkil etdi.⁸⁰

O'z o'rnida, bu yoqilg'ilarni yoqishning ham salbiy oqibatlar bor, albatta. Birinchi navbatda yoqilg'ilarni yoqish natijasida karbon dioksid (CO₂), azot oksidlari (NO_x), sulfur oksidlari (SO_x), chang va boshqa zararli moddalar atmosferaga chiqariladi. Bu havoning ifloslanishiga olib keladi va bu aholining sog'lom turmush tarziga zara keltiradi. Ikkinchidan, karbon dioksid (CO₂) va metan (CH₄) kabi gazlar iqlimning isishiga sabab bo'ladi, chunki ular "issiqxona gazlari" sifatida atmosferada issiqlikni ushlab turadi. Shuningdek, ko'mir, neft va gazni qazib olish jarayonlari tuproq va suv manbalarini ifloslantirishi mumkin. Misol uchun, neftni qazib olishda ham oqimlar (spills) va chiqindilar suvlarni ifloslashi mumkin. Bundan tashqari, atmosferaga chiqarilgan zararli moddalar insonlarning nafas olish tizimi kasalliklariga, yurak-qon tomir kasalliklariga va saraton kasalliklariga chalinishiga ham sabab bo'ladi. Shu sababli, elektr energiyasini

⁷⁹ <https://uza.uz/oz/posts/energetika-vazirligi-acwa-power-kompaniyasi-ozaro-hamkorlik-yangi-istiqbollarni-ochib-beradi> 236715

⁸⁰ worldometers.net

ishlab chiqarish jarayonida ehtiyotkorlik va ekologik xavfsizlikka e'tibor qaratish juda muhimdir. Bu nafaqat bugungi kun, balki kelajak avlodlari uchun ham toza va sog'lom muhitni saqlab qolish yo'lida muhim qadamlardan biridir. Shu maqsadda, qayta tiklanuvchi energiya manbalariga (quyosh, shamol, suv) bosqichma-bosqich o'tish muqarrar va zarur deb hisoblanadi. Quyosh energiyasi insoniyat uchun kelajakda eng barqaror energiya manbaiga aylangan. Ayniqsa, qishloq xo'jaligida quyosh energiyasidan foydalanish, energiya resurslarini tejashga va ekologik muammolarni hal qilishga yordam beradi. Quyosh energiyasi qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan eng ommabop va foydalisi hisoblanadi. Shuningdek, udan foydalanish tabiiy resurslarni ifloslantirmaydi va issiqxona gazlarini chiqarishdan saqlaydi. Bu atrof-muhit ifloslanishini kamaytiradi va global iqlim o'zgarishiga qarshi kurashishda yordam beradi. Quyosh kollektorlaridan foydalanib, issiqxonalarda haroratni saqlash uchun quyoshdan issiqlik olish mumkin. Bu usul elektr energiyasiga bo'lgan talabni kamaytiradi va qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining samaradorligini oshiradi. O'zbekistonning Navoiy va Qashqadaryo viloyatlarida ko'plab quyosh elektr stansiyalari o'rnatilishi ham eng muhim tashabbuslardan biri bo'ldi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qaroriga muvofiq "yashil" va inklyuziv iqtisodiy o'sishni ta'minlash borasida amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar samaradorligini oshirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish hamda iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida resurslarni tejashni yanada kengaytirish maqsadida: -issiqlxona gazlarining yalpi ichki mahsulot birligiga nisbatan solishtirma ajratmalarini 2010-yildagi darajadan 35 foizga qisqartirish; -qayta tiklanuvchi energiya manbalarining ishlab chiqarish quvvatini 15 GVtga oshirish va ularning ulushini elektr energiyasini ishlab chiqarish umumiy hajmining 30 foizidan ko'prog'iga yetkazish; -sanoat sohasida energiya samaradorligini kamida 20 foizga oshirish; - yalpi ichki mahsulot birligiga to'g'ri keladigan energiya sarfi hajmini, shu jumladan, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishni kengaytirish hisobiga 30 foizga kamaytirish; kabi o'zgartirishlar kiritilishi haqida qarorlar qabul qilindi.⁸¹ Quyosh energiyasidan foydalanish natijasida iqtisodiyotning yanada rivojlanishiga hissa qo'shilmoqda. Misol uchun, 2022 yilda O'zbekistonda quvvati 200 MVtga teng bo'lgan quyosh elektr stansiyalari yordamida 411 million kilovatt-soat elektr energiyasi ishlab chiqarildi. Bu esa 124 million metr kub tabiiy gazni tejash, atmosferaga 164 ming tonna zararli gaz chiqishining oldini olish imkonini berdi.⁸²

QUYOSH ELEKTR STANSIYALARI TOMONIDAN ISHLAB CHIQARILGAN ELEKTR ENERGIYASI HAJMI

2-jadval.

Klassifikator	O'zbekiston Respublikasi
2023	622.4
2022	435.8
2021	49.0
2020	0.0
2019	0.1
2018	0.2
2017	0.7
2016	0.3

⁸¹ lex.uz 02.12.2022 yildagi PQ-436-sonli qaror

⁸² www.uza.uz

2-jadvalda 2015-2023-yillar oralig'idagi quyosh elektr stansiyalari tomonidan ishlab chiqarilgan elektr energiyasi hajmi ko'rsatilgan. Albatta, yildan-yilga bu energiya hajm oshib borgan.⁸³

Quyosh energiyasi qishloq xo'jaligi inshootlarini isitishda ham tejamkor uslubda qo'llanilmoqda. Qishloq xo'jaligida quyosh energiyasining asosiy afzalliklaridan biri uning ishonchli va tejamkor energiya manbasini taqdim etishdir. Fermer xo'jaliklariga quyosh panellarini o'rnatish orqali fermerlar sug'orish tizimlari, yoritish va boshqa dehqonchilik ishlarining turli jihatlari uchun elektr energiyasi ishlab chiqarishlari mumkin. Ushbu yondashuv nafaqat qazib olinadigan yoqilg'iga qaramlikni kamaytiradi, balki energiya xarajatlarini uzoq muddatli tejashga ham olib keladi. O'zbekiston Respublikasining qonunida ko'rsatilgan energiyadan oqilona foydalanish to'g'risidagi qarorlarga muvofiq milliy energetika resurslari saqlanishini, energiyadan va ishlab chiqarish imkoniyatlaridan samarali foydalanish amalda ham keng qo'llanilmoqda.

Xulosa

O'zbekistonda energiya samaradorligini oshirish va ekologik barqarorlikni ta'minlash borasida amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish tobora kengayib bormoqda. Tabiatimizning muhim elementlari quyosh va shamol orqali turli xil usullarda elektr energiya qayta ishlab chiqarilib iqtisodiy barqarorlikka erishilmoqda. Quyosh energiyasidan foydalanish nafaqat energiya ta'minotini ishonchli va tejamkor qilishga, balki atrof-muhitni himoya qilishga ham yordam beradi. O'zbekistonning hududlarida juda ko'plab quyosh elektr stansiyalarining o'rnatilishi va qishloq xo'jaligida quyosh energiyasining samarali qo'llanilishi, bu sohadagi o'sishni va iqlim o'zgarishiga qarshi kurashishda muhim hisoblanadi. Shuningdek, qayta tiklanadigan energiya manbalarini kengaytirish va energiya samaradorligini oshirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilab qo'yilgan.

Ishlab chiqarish energiyasi iqtisodiy rivojlanish va ekologik muvozanatni saqlash uchun muhim omil hisoblanadi. Bu borada samaradorlikni oshirish, qayta tiklanadigan energiya manbalaridan keng foydalanish va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish bugungi kunning dolzarb vazifasidir. Shuningdek, davlatimizning asosiy vazifalaridan biri ko'p millatli xalqimizni sifatli energiya bilan ta'minlash masalasidir. Lekin, ishlab chiqarish energiyasi sohasida hamon muammolar yetarli. Respublikamizda energiyaning qayta tiklanadigan turlari va zaxiralari ko'p emas. Ma'lum darajada chegaralangan. Insoniyat hayoti uchun tabiiy resurlarning muhim o'rne bor. Cheksiz bo'lgan ehtiyojlarimizni qondirish uchun yangi energiya turlarini aniqlab, ulardan to'g'ri foydalanish bo'yicha tadqiqotlar olib borilishi kerak.

Adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezident Shavkat Mirziyoyevning rasmiy nutqlari va rasmiy sayti: president.uz
2. ACWA Power – Saudiya Arabistoni kompaniyasining rasmiy veb-sayti: <https://www.acwapower.com/en/>
3. O'zbekiston energetika sohasidagi yangiliklar. www.energy.uz – Energetika vazirligining rasmiy sayti.

⁸³ siat.stat.uz

4. “Energetika va iqtisodiyot” xalqaro jurnali, 2024 yil.
5. Dunyo statistikasi: worldometers.uz
6. O‘zbekiston Milliy axborot agentligi rasmiy veb-sayti: uza.uz
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2023–2030 yillarda O‘zbekistonda yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Qarori. (2023) lex.uz
8. Karimov A., Jo‘rayev Sh. (2022). *Energetika resurslaridan samarali foydalanish asoslari*. — Toshkent: O‘quv qo‘llanma.
9. Xolbotayev A., Rahimova G. (2021). “O‘zbekistonda barqaror rivojlanish va qayta tiklanuvchi energiya manbalarining ahamiyati” o‘quv qo‘llanma
10. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi tomonidan yaratilgan rasmiy statistika portali: siat.stat.uz

MARKAZIY OSIYO DAVLATLARIDA QAYTA TIKLANADIGAN ENERGIYA MANBAALARI VA QISHLOQ XO‘JALIGINING HUDUDIIY RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI

Yoqubjonov Rahmonjon Rahimjon o‘g‘li
Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes kafedrası
Namangan davlat universiteti
+998999770946 rahmonjonyoqubjonov@gmail.com

Annotatsiya. Markaziy Osiyo davlatlarida qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirish va qishloq xo‘jaligini modernizatsiya qilish hududiy rivojlanishning asosiy omillaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Mintaqaning tabiiy resurslari — quyosh, shamol va suv energiyasi — qishloq hududlarining energetik mustaqilligini oshirish va agroindustriyani qo‘llab-quvvatlash uchun katta imkoniyatlar yaratadi. Raqamli texnologiyalar va innovatsion energiya yechimlari yordamida qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, suv resurslaridan oqilona foydalanish va yashil iqtisodiyotni rivojlantirish mumkin. Shu bilan birga, Markaziy Osiyo davlatlari o‘rtasida hamkorlikni kuchaytirish energetik infratuzilmani yaxshilash, tajriba almashish va umumiy barqarorlikni ta‘minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar. Markaziy Osiyo hamkorligi, qayta tiklanadigan energiya, qishloq xo‘jaligi rivojlanishi, yashil iqtisodiyot, samaradorlik.

RENEWABLE ENERGY SOURCES AND REGIONAL DEVELOPMENT PROSPECTS OF AGRICULTURE IN CENTRAL ASIAN STATES.

Annotation. The development of renewable energy sources and the modernization of agriculture in Central Asian countries are emerging as one of the key factors for regional development. The region's natural resources - solar, wind and hydropower - create great opportunities for increasing the energy independence of rural areas and supporting the agro-industry. With the help of digital technologies and innovative energy solutions, it is possible to increase the efficiency of agricultural production, rationally use water resources and develop a green economy. At the same time, strengthening cooperation between Central Asian countries is of great importance in improving energy infrastructure, exchanging experiences and ensuring overall stability..

Key words. Central Asian cooperation, renewable energy, agricultural development, green economy, efficiency.

ВОЗОБНОВЛЯЕМЫЕ ИСТОЧНИКИ ЭНЕРГИИ И РЕГИОНАЛЬНЫЕ ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА В СТРАНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Аннотация. Развитие возобновляемых источников энергии и модернизация сельского хозяйства в странах Центральной Азии становятся одним из основных факторов регионального развития. Природные ресурсы региона — солнечная, ветровая и гидроэнергия — открывают большие возможности для повышения энергетической независимости сельских районов и поддержки агропромышленного комплекса. Цифровые технологии и инновационные энергетические решения могут способствовать повышению эффективности сельскохозяйственного производства, более эффективному использованию водных ресурсов и развитию зеленой экономики. В то же время укрепление сотрудничества между странами Центральной Азии имеет важное значение для улучшения энергетической инфраструктуры, обмена опытом и обеспечения общей стабильности.

Ключевые слова. Центральноазиатское сотрудничество, возобновляемые источники энергии, развитие сельского хозяйства, зеленая экономика, эффективность.

KIRISH

Ma'lumki, har qanday mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishda qishloq xo'jaligi asosiy o'rinni egallaydi. Aholini oziq-ovqat mahsulotlari, sanoat sohasini esa xomashyo bilan ta'minlash agrar soha zimmasidagi asosiy vazifa ekanini inobatga olsak, qishloq xo'jaligining ijtimoiy-iqtisodiy hayotimizdagi ahamiyati yaqqol namoyon bo'ladi.

Shuni alohida qayd etish joizki, istiqloqlning dastlabki yillaridan O'zbekistonda iqtisodiyotning barcha jabhalari qatori qishloq xo'jaligida ham keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Ayniqsa, xo'jalik yuritishning eng samarali, taraqqiy etgan davlatlar tajribasida o'zini oqlagan fermerlik harakatini va dehqonchilikni har tomonlama qo'llab-quvvatlanayotgani soha rivojida muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar tahlili. Qishloq xo'jaligini rivojlantirish bo'yicha bir qator taniqli xorijiy iqtisodchi olimlardan I.A.Altuxov [1], I.N.Buzdalov [2], M.Bakket [3], V.M.Bautin [4] va boshqalar katta hissa qo'shganlar.

O'zbekistonlik iqtisochi olimlardan Q.H.Abdurahmonov [5], Y.A.Abdullayev [6], S.S.G'ulomov [7], M.SH.Sharifxo'jayev [8] va boshqa bir qator olimlar ilmiy ishlarida qishloq xo'jaligini boshqarishning nazariy va uslubiy asoslari atroflicha yoritilgan. Shuningdek, B.A.Akramov [9], B.Berkinov [10], F.Nazarova [11], K.A.Nasirova [12], R.X.Tashmatov [13] lar tomonidan agrar soha muammolari, shu jumladan, qishloq xo'jaligi korxonalarini rivojlantirishning nazariy asoslari hamda tadbirkorlik sohasini takomillashtirishga qaratilgan tadqiqotlar olib borilgan. Ammo, mazkur tadqiqotlarda O'zbekiston mintaqalarida qishloq xo'jaligini rivojlantirish yo'nalishlariga ta'sir etuvchi omillar, sohani rivojlantirishdagi muammolar hamda sohani boshqarishning iqtisodiy mexanizmini takomillashtirish masalalariga etarlicha e'tibor berilmagan va ushbu muammo alohida ilmiy tadqiqot ob'ektisifatida o'rganilmagan. Mazkur ishning boshqa ilmiy ishlardan farqi shular bilan belgilanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqola jarayonida statistik guruhlash va taqqoslash, qiyosiy tahlil, tarkibiy tahlil, iqtisodiy tahlil, funktsional yondashuv, monografik kuzatish usullaridan foydalanilgan.

Tahlillar va natijalar. Bugungi kunda qishloq xo'jaligining mamlakat iqtisodiyotdagi o'rni juda katta. Mamlakatda ishlab chiqarilayotgan yalpi ichki mahsulotning 20-25 foizi shu tarmoqning ulishiga to'g'ri keladi. 2023 yilda mamlakat jami yalpi ichki mahsulotining 24,6 foizi shu tarmoqda yaratilgan bo'lsa, 2024 yilda 23,5 foizni

tashkil etdi. Mamlakatimiz iqtisodiyoti uchun zarur bo'lgan erkin harakatdagi qattiq valyuta tushumining yarimidan ko'prog'i shu tarmoq mahsulotlarini eksport qilishdan olinadi. Jumladan, 2024 yilda jami eksportda paxta va oziq-ovqat mahsulotlarining ulushi 7,0 foizni tashkil etdi. Mamlakatda yetishtiriladigan oziq-ovqatning 96 foizidan ko'prog'i qishloq xo'jaligida ishlab chiqariladi. Aholining 60 foizidan ortiqrog'i qishloq joylarda yashaydi. Halqimizning turmush darajasi, inson resurslarining katta bir qismining ish bilan ta'minlanishi qishloq xo'jaligi bilan bog'liq. Bugungi kunda iqtisodiyotda band bo'lgan mehnat resurslarining 28 foizdan ko'prog'i qishloq va o'rmon xo'jaligida faoliyat ko'rsatadi. Shu boisdan ham qishloq xo'jaligiga e'tibor, ayniqsa keyingi mustaqillik yillarida, xaqli ravishda katta bo'lmoqda.

Mamlakatda olib borilayotgan iqtisodiy, ijtimoiy islohotlarning muvaffaqiyati ko'p jihatdan qishloq xo'jaligining rivojlanish darajasiga bog'liq. Chunki qishloq xo'jaligi mamlakatimiz uchun ham siyosiy, ham iqtisodiy va ijtimoiy ahamiyat kasb etgan soha bo'lib, u quyidagi funktsiyalarni bajaradi:

- mamlakatimizni oziq-ovqat fondini shakllantiradi;
- yurtimizning oziq-ovqat sohadagi mustaqilligini, xavfsizligini ta'minlaydi;
- qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlaydigan sanoat uchun homashyoyetkazib beradi;
- aholini ish joylari bilan ta'minlaydi.

Qishloq xo'jaligining o'ziga xos xususiyatlaridan biri uning moliyaviy imkoniyatlarining shakllanishi o'zgachadir. Ya'ni yil davomida asosan faqat xarajat, daromad esa yil oxirida shakllanadi. Demak qishloq xo'jaligining yaxshi ishlashidan manfaatdor tarmoqlar (qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlovchi tarmoqlar) yil davomida qishloq xo'jaligini moddiy qo'llab turish imkoniyatlari ustida ishlashlari kerak. Buning yo'llaridan biri fyuchers shartnomalari asosida ishlashdir. Bu qayta ishlovchi tarmoq uchun ham yaxshi. Chunki qaysi turdagi mahsulot qancha va qanday sifatda kerakligiga qarab shartnomalar tuzadi. Bozor sharoitida zarar bilan ishlaydigan har bir korxona alohida tahlil qilinishi va bir to'xtamga kelinishi ma'qul. Bankrot holatiga kelgan, shu shaklda tiklanishi mumkin bo'lmagan korxonalar tugatilish va yeri aholiga ijara shartnomasi asosida taqsimlanib berilishi maqsadga muvofiqligini prezidentimiz juda to'g'ri belgilab berdi.

Qishloq xo'jaligi yaqin va uzoq kelajakda oziq-ovqat mahsulotlari yetishtirishning asosiy manbasi bo'lganligi uchungina emas, balki quyidagi holatlar uchun ham agrosanoat majmuasining asosini tashkil etadi:

Birinchidan, qishloq xo'jaligi sanoatining ishlab chiqarish vositalari ishlab chiqaruvchi tarmoqlari mahsulotlariga talabning asosini belgilaydi. Sanoatning bu tarmoqlarini rivojlantirish yo'nalishlarni, shuningdek, sanoat mahsulotlarining sifati, xossalari qanday bo'lishini belgilab beradi, ba'zan esa sanoat korxonalarining joylashuviga ham katta ta'sir o'tkazadi;

Ikkinchidan, qishloq xo'jaligi mahsulotlari tarkibi va joylashuvi ularni tayyorlovchi va qayta ishlovchi korxonalarning rivojlanishini belgilaydi. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarining turlarga qarab, ularni tayyorlovchi va qayta ishlovchi korxonalar o'zlarining quvvatini tashkil etadi. Qishloq xo'jaligi sanoatning qayta ishlovchi tarmoqlari joylashuviga ham ta'sir ko'rsatadi;

Uchinchidan, sanoatda yaratilayotgan ishlab chiqarish vositalarining samaradorligi qishloq xo'jaligida yuzaga chiqadi.

Jahon davlatlari o'rtasida yuz beradigan keskin raqobat sharoitida mamlakat iqtisodiyotining bardoshli bo'lishi va yanada rivojlanishi ma'lum darajada ushbu tarmoqqa bog'liq bo'ladi. Qishloq xo'jaligi o'ziga aloqador barcha sanoat tarmoqlariga rivojlanish uchun qaysidir ma'noda kompas rolini o'ynaydi;

To'rtinchidan, qishloq xo'jaligidagi mehnat unumdorligi butun agrosanoat majmuasi tarmoqlarining samaradorligiga ta'sir ko'rsatadi. Agarda qishloq xo'jaligida mehnat

unumdorligi yuqori bo'lsa, agrosanoat majmuasi oxirgi mahsulotining arzon bo'lishi ta'minlanadi. Bu mamlakat iqtisodiyotini kuchaytiradi, aholining turmush darajasini oshiradi. Chunki aholi daromadining katta bir qismini o'z komilligini oshirish yo'lida sarflash imkoniyati ko'payadi;

Beshinchidan, qishloq xo'jaligi mahsulotlari tannarxi agrosanoat majmuasining oxirgi mahsulotlari tannarxining darajasini belgilaydi. YA'ni sotish uchun bozorga chiqarilgan tayyor mahsulotlar narxning past bo'lishi uchun imkoniyat yaratadi. Binobarin, kuchli raqobat sharoitida arzon mahsulot ishlab chiqarish hal qiluvchi ahamiyatga ega omil hisoblanadi;

Oltinchidan, agrosanoat majmuasi oxirgi tayyor mahsulotining sifati qanday bo'lishi qishloq xo'jaligida yetishtirilgan mahsulot sifati bilan belgilanadi, desak xato bo'lmaydi. Albatta, tayyorlash va qayta ishlash jarayonida sifatli mahsulotning sifatini buzush mumkin, lekin o'zi sifatsiz bo'lgan qishloq xo'jaligi mahsulotidan sifatli sanoat mahsuloti ishlab chiqarish amrimahol. To'g'ri, tayyorlash va qaytaishlash jarayonida ayrim biologik ishlovlar berish, turli vitamin va mineral tuzlar qo'shish evaziga qishloq xo'jaligi mahsulotlarining dastlabki sifatini yaxshilash mumkin. Lekin bu yaxshilanish hal qiluvchi kuchga ega emas. Axir, faqatgina sifatli materialdan sifatli mahsulot olish mumkin.

Yettinchidan, aynan qishloq xo'jaligini sanoatlashtirish (industrialash) jarayoni agrosanoat integratsiyasini kuchaytiradi. Bunda qishloq xo'jaligi va sanoat yanada yaqinlashadi. Bu esa fan, texnika taraqqiyotini tezlashtiruvchi asosiy omillardan biridir.

O'zbekiston qishloq xo'jaligida ishlab chiqarish asosan shirkatlar, fermer va dehqon xo'jaliklari shakllarida tashkil etilgan.

Qishloq xo'jaligining barqaror rivojlanishi uning raqobatbardoshligiga, modernizatsiyalashni amalga oshirishga bevosita bog'liqdir. Modernizatsiyalash, o'z navbatida, qishloq xo'jaligining istiqbolli raqobatbardosh modelini yaratish, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish, qayta ishlash va sotish jarayonlarida faoliyat yuritayotgan turli xo'jalik yuritish sub'ektlari bilan o'zaro hamkorligini mustahkamlash, uning maqbul ijtimoiy tarkibi va qishloq xo'jaligi sub'ektlarini bozor tamoyillariga mos tashkiliy turlarini shakllantirishni taqozo etadi. Ushbu yo'nalishda agroklastarlarni O'zbekistonda barpo etish muhim omil hisoblanadi. SHu sababdan respublika sharoitida yangi institutsional tuzilma xisoblangan agroklastarlarning nazariy, uslubiy jihatlari va xorijiy mamlakatlar tajribasini o'rganish muhim omil hisoblanadi.

Agroklastar – qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish, qayta ishlash va sotish jarayonlarini yagona zanjirga birlashtirish va yuqori texnologik innovatsiyalardan foydalanish bilan bir qatorda, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ichki va tashqi bozorda raqobatbardoshligini oshirish, qishloq joylarda infratuzilma majmuini shakllantirish va rivojlantirish, qishloq aholisini ish bilan bandligi darajasi va daromadlarini oshirish hamda kelajakda qishloq xo'jaligi mahsulotlari sifati va ekologik muhitni yaxshilashda faoliyat yuritadigan xo'jalik yuritish sub'ektlaridan tarkib topadi, degan xulosaga kelish mumkin.

Agroklastarlarning umumiy xususiyatlari

Ko'rsatkichlar	Mazmuni
Tashkil etishdan maqsadi	Innovatsiya aloqalarini rivojlantirish, ixtisoslashuvi va joylashuvi orqali bozor sub'ektlarini bir-birlariga yaqinlashishlari evaziga alohida tarmoqlar yoki mintaqalarning raqobatbardoshligini oshirish
Aloqalarning turlari va xususiyatlari	Vazifalari, bozor, mintaqaviy va tarmoqlar o'rtasida

Samarali tizimning shakllanishi(usullari)	Bozor munosabatlari va mexanizmlari ta'sirida, davlat-xususiy korxonalar hamkorligini maqsadli tashkil etish, agroxoldinglar va qo'shma korxonalar hamda alohida iqtisodiy hududlar tuzish
Iqtisodiy asosi	Innovatsion ishlab chiqarish, texnoparklar, yagona texnologik jarayonlarga ega bo'lgan ishlab chiqarish va tarmoqlar
Institutsional xususiyatlari	Davlat strategiyasi ob'ekti, shu jumladan, innovatsiya sohasida
Tashkil etish va boshqarish usullari	Strategik va indikativ rejalashtirish, maqsadli-dasturiy yondashuv, loyiha usullari
Nazariy asoslari	M.Porter raqobat nazariyasi, tizimli yondashuv asoslari, o'sish doirasi kontseptsiyasi va boshqalar
Iqtisodiy tizimi	Bozor iqtisodiyoti
Chegaralari	Belgilangan hududi chegaralanmagan, analitik usullar orqali aniqlanadi

Rivojlangan mamlakatlar tajribasining ijobiy natijalariga ko'ra, agroklastarlarni shakllantirish va ular faoliyatini rivojlantirish qishloq xo'jaligining raqobatbardosh rivojlanishining samarali omillaridan biri hisoblanadi. Agroklastarlarni tashkil etish va qo'llab-quvvatlashda davlat bevosita ishtirok etishi muxim ahamiyat kasb etadi.

XULOSA

O'zbekiston mintaqalarida qishloq xo'jaligini rivojlantirishda yuqori malakali mutaxassislar bo'lishlariga e'tibor berish kerak. Bu bilan qishloq xo'jaligini oqilona boshqarish va ishlab chiqarish resurslarini samaradorligi, ishlab chiqarish rentabelligini oshirishga imkoniyat yaratiladi. O'zbekistonda qishloq xo'jaligida amalga oshirilayotgan institutsional va tarkibiy o'zgarishlar natijasida shakllangan xo'jalik yuritish sub'ektlari hamda tarmoqda ular o'rtasidagi huquqiy, tashkiliy va iqtisodiy munosabatlarning muntazam ravishda takomillashtirib borilishini taqozo etishdan kelib chiqqan holda agroklastarlarni barpo etish borasida yangi yo'nalishni amalga oshirish bugungi kunda agrar siyosatining muhim vazifalaridan biriga aylanishi lozim. Agroklastarlarni tashkil etish zaruriyati, tamoyillari, bosqichlari, rivojlantirish yo'llari va samaradorligini baholashda keng qamrovli yondashuv talab etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Алтухов И.А., Девяткина Л.Н. Становление фермерства в России // Аграрная наука. - М., 2000. - № 8. - С. 2-3.
2. Буздалов И.Н. Аграрная реформа в России (концепции, опыт, перспективы). - М.: «Знание», 2000. - С. 325.
3. Баккет М. Фермерское производство: организация, управление, анализ. - М.: Агропромиздат, 2002. - С. 470.
4. Баутин В.М. Понятие «инновация» как экономическая категория // Развитие инновационной деятельности в АПК: материалы международной научно-практической конференции. - М.: ФГНУ «Росинформагротекс», 2003. - С. 251-253.
5. Abdurahmonov Q.H., Imomov V.A. O'zbekistonda mehnat potentsialidan samarali foydalanish va uni boshqarish. Monografiya. – T.: Akademiya, 2008. – B. 224.
6. SHarifxo'jaev M., Abdullaev Yo. Menejment. Darslik. – T.: «O'qituvchi», 2001. – B. 451.

7. G'ulomov S.S. va boshqalar. Tadbirkorlik va kichik biznes. – T.: «Mehnat», 2002. – B. 337.
8. SHarifxo'jaev M., Abdullaev Yo. Menejment. Darslik. – T.: «O'qituvchi», 2001. – B. 451
9. Akramov B.A. va boshqalar. Qishloqda fermer xo'jaliklarini yuzaga kelishi va rivojlanishining asosiy tamoyillarini belgilash: uslubiy qo'llanma. – T., 2007. – B. 23.
10. Berkinov B., Tashmatov R.X. O'zbekistonda fermer xo'jaliklar va ularga xizmat ko'rsatuvchi bozor infratuzilmalarni rivojlantirish istiqboli. Ilmiy-ommabop nashr. – T.: TDIU, 2008. – B. 43.
11. Nazarova F. Iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida O'zbekiston agrar sektorini rivojlantirish istiqbollari: i.f.d. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati. – T., 2001. – B. 31.
12. Nasirova K.A. Yirik ishlabchiqarish korxonalari qoshida kichik biznesni tashkil etish va boshqarish yo'llari: i.f.n. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati. – T., 2011. – B. 10
13. Tashmatov R.X. Fermer xo'jaliklari kooperatsiyasi va bozor infratuzilmalari rivojlanishini boshqarish: i.f.n. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati. – T., 2010. – B. 12.
14. O'zbekiston Respublikasi yillik statistik to'plami 2023 yil.
15. O'zbekiston fermerlari Kengashi hisobotlari. 2022 yil.
16. Yakubjonov Rahmonjon. "Gradual Diversification of the Agricultural System in the Regions". Modern Journal of Social Sciences and Humanities Vol. 5 (2022)
17. Якубжанов Рахманжон. "Роль Сельского Хозяйства В Экономике Нашей Страны". Central Asian Journal of Education and Innovation Vol. 2 (2023)

Internet saytlari

1. <http://www.cer.uz> "Ekonomicheskoe obozrenie» jurnalining sayti
2. <http://www.google.com> – Ma'lumotlar qidiruv sayti
3. <http://www.uza.uz> – O'zbekiston axborot agentligi sayti
4. <http://www.stat.uz> Davlat Statistika qo'mitasining sayti
5. <http://www.minjust.uz> O'zbekiston Respublikasi Adliya Vazirligirasmii sayti

O'ZBEKISTON AVTOMOBIL TRANSPORTI TIZIMIDA QAYTA TIKLANUVCHI ENERGIYA MANBALARINI JORIY ETISH: MARKAZIY OSIYO MAMLAKATLARI BILAN HAMKORLIK ISTIQBOLLARI

Erkinova Mehriniso Alisher qizi, IQT-AU-22 guruh talabasi,
Namangan Davlat Universiteti
Ilmiy rahbar: Axmedov.R.M. NamDU Yashil iqtisodiyot va
barqaror biznes kafedrasii dotsenti

Annotatsiya

Ushbu maqolada O'zbekiston avtomobil transporti tizimida qayta tiklanuvchi energiya manbalarini joriy etishning dolzarbligi va istiqbollari tahlil qilinadi. Ayniqsa, Markaziy Osiyo davlatlari bilan bu boradagi hamkorlik yo'nalishlari, texnologik almashinuv va umumiy energetik xavfsizlikni ta'minlashdagi roli yoritiladi. Shuningdek, avtomobil transportida ekologik barqarorlikka erishish, uglerod chiqindilarini kamaytirish va "yashil logistika"ni rivojlantirish masalalari ham ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda xalqaro tajriba va zamonaviy texnologiyalarga tayangan holda, O'zbekistonda avtomobil transportini ekologik modernizatsiya qilish imkoniyatlari o'rganiladi.

Kalit so'zlar: qayta tiklanuvchi energiya, avtomobil transporti, ekologik barqarorlik, Markaziy Osiyo, hamkorlik, yashil logistika.

Annotation

This article analyzes the relevance and prospects of introducing renewable energy sources into Uzbekistan's automotive transport system. Particular attention is given to cooperation areas with Central Asian countries, including technology exchange and contributions to regional energy security. The paper also discusses achieving ecological sustainability in road transport, reducing carbon emissions, and promoting green logistics. The study explores opportunities for ecological modernization of Uzbekistan's automotive sector based on international experience and advanced technologies.

Keywords: renewable energy, automotive transport, ecological sustainability, Central Asia, cooperation, green logistics.

Аннотация

В данной статье анализируется актуальность и перспективы внедрения возобновляемых источников энергии в систему автомобильного транспорта Узбекистана. Особое внимание уделяется направлениям сотрудничества с государствами Центральной Азии, включая технологический обмен и обеспечение региональной энергетической безопасности. Рассматриваются вопросы достижения экологической устойчивости в автомобильном транспорте, снижения выбросов углерода и развития «зеленой логистики». В исследовании изучаются возможности экологической модернизации автомобильной отрасли Узбекистана на основе международного опыта и современных технологий.

Ключевые слова: возобновляемая энергия, автомобильный транспорт, экологическая устойчивость, Центральная Азия, сотрудничество, зеленая логистика.

KIRISH

XXI asrda energetika xavfsizligi, ekologik barqarorlik va transport tizimining modernizatsiyasi global miqyosda dolzarb masalalardan biriga aylandi. Ayniqsa, sanoat va urbanizatsiya jadal sur'atlar bilan rivojlanayotgan Markaziy Osiyo davlatlari uchun qayta tiklanuvchi energiya manbalariga o'tish nafaqat ekologik xavfsizlikni ta'minlash, balki iqtisodiy barqarorlik va hududlararo integratsiyani kuchaytirishning muhim vositasi sifatida qaralmoqda. Bu jarayonda avtomobil transporti sohasi alohida e'tiborga loyiq, chunki u nafaqat energetik resurslarning yirik iste'molchisi, balki atrof-muhitga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi asosiy omillardan biridir.

O'zbekiston transport tizimining markaziy yo'nalishi hisoblangan avtomobil transporti mamlakat iqtisodiyotining muhim tarkibiy qismlaridan biridir. Mamlakatdagi yuk va yo'lovchi tashuvlarining asosiy qismi avtomobil yo'llari orqali amalga oshirilmoqda. Biroq, ushbu sohaning energiyaga bo'lgan yuqori talabi va yoqilg'i-energiya manbalaridan asosan an'anaviy, ya'ni qazib olinadigan resurslar orqali foydalanilayotgani ekologik muammolarni keltirib chiqarmoqda. Shu sababli, avtomobil transportida qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish, xususan, elektr transport vositalari, bioyoqilg'ilar va boshqa zamonaviy texnologiyalarni joriy etish masalasi dolzarb bo'lib bormoqda.

Bunday sharoitda Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasida qayta tiklanadigan energiya manbalari sohasida hamkorlikni kengaytirish transport infratuzilmasini ekologik modernizatsiya qilish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Jumladan, qo'shni davlatlar bilan texnologik almashinuv, qo'shma loyihalar, investitsiya dasturlari va tajriba almashuvi avtomobil transportida "yashil" texnologiyalarni ommalashtirishga xizmat qilishi mumkin. Mazkur maqolada aynan shu masalalar – O'zbekiston avtomobil transportida ekologik barqarorlikni ta'minlash yo'lida qayta tiklanadigan energiya manbalarining ahamiyati hamda mintaqaviy hamkorlik istiqbollari tahlil qilinadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda O'zbekiston avtomobil transporti tizimini ekologik modernizatsiya qilish va uni qayta tiklanuvchi energiya manbalari bilan integratsiyalash imkoniyatlari, shuningdek, Markaziy Osiyo mamlakatlari bilan hamkorlik istiqbollari tahlil qilindi. Tadqiqot natijalarining ilmiy asoslanganligini ta'minlash maqsadida kompleks yondashuv asosida bir nechta metodologik yondashuvlar qo'llanildi. Tadqiqotda ham nazariy, ham amaliy (empirik) usullar uyg'unlashtirildi.

Nazariy-metodologik yondashuv

Tadqiqotning nazariy asoslarini yashil iqtisodiyot, ekologik logistika, qayta tiklanadigan energiya manbalari va avtomobil transportining uglerod izini kamaytirish bo'yicha ilg'or nazariyalar tashkil etdi. Xususan, *OECD (2021)* va *UNEP (2011)* tomonidan ishlab chiqilgan "green growth" konsepsiyasi, **IEA (2022)**ning "Global EV Outlook" hisobotlari, shuningdek *World Bank*ning "Decarbonizing Transport in Developing Countries" (2020) nomli tadqiqoti asosiy nazariy manba sifatida qo'llanildi. Ushbu hujjatlar asosida avtomobil transportida qayta tiklanuvchi energiyalardan foydalanishning iqtisodiy, ekologik va texnologik jihatlarini chuqur tahlil qilindi.

Komparativ (taqqoslash) tahlil

Tadqiqot doirasida Yevropa Ittifoqi (ayniqsa, Germaniya, Niderlandiya), Janubiy Koreya va Xitoy Xalq Respublikasining avtomobil transportini ekologiklashtirish borasidagi tajribalari o'rganildi. Masalan, *IEA (2022)* hisobotlarida ko'rsatilganidek, 2030 yilga borib Xitoydagi yangi transport vositalarining 40% qayta tiklanuvchi energiya asosida ishlashi rejalashtirilgan. Bu tajriba O'zbekiston sharoitiga qanchalik mos kelishi, infratuzilmaviy va siyosiy imkoniyatlar kontekstida tahlil qilindi. Shuningdek, *BloombergNEF (2023)* tahlillari asosida elektr transport vositalarining narxlari, servis imkoniyatlari va energetik samaradorligi solishtirma usulda baholandi.

Empirik ma'lumotlar tahlili

Tadqiqotda rasmiy statistik ma'lumotlarga keng e'tibor qaratildi. *O'zbekiston Respublikasi Transport vazirligi, Energetika vazirligi, Davlat statistika qo'mitasi* ma'lumotlari asosida avtomobil transportida yoqilg'i iste'moli, gaz va benzin asosidagi harakatdagi vositalar soni, elektromobillarning ulushi, shuningdek avtomobil yo'llari sifati va infratuzilmasi tahlil qilindi. Bu raqamlar asosida avtomobil transportini bosqichma-bosqich "yashillashtirish" ssenariylari ishlab chiqildi.

Empirik tahlilda shuningdek *IRENA (2023)* ma'lumotlariga tayangan holda, Markaziy Osiyo mamlakatlarining qayta tiklanadigan energiya bo'yicha salohiyati va ularni O'zbekiston avtomobil transporti tizimiga tatbiq etish imkoniyatlari baholandi. Xususan, Qozog'istonning shamol resurslari, Tojikiston va Qirg'izistonning gidroenergetika quvvatlari, O'zbekistonning quyosh salohiyati logistika sektori bilan qanday uyg'unlashishi mumkinligi o'rganildi.

SWOT tahlil

O'zbekiston avtomobil transporti tizimining qayta tiklanuvchi energiyalarga moslashuvi bo'yicha SWOT (Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats – kuchli tomonlar, zaif tomonlar, imkoniyatlar va tahdidlar) tahlili o'tkazildi. Bu tahlil orqali quyidagi asosiy omillar aniqlab olindi:

- **Kuchli tomonlar:** davlat tomonidan elektromobillar va qayta tiklanuvchi energiyaga investitsiyalarni rag'batlantirish; geografik jihatdan quyosh energiyasi salohiyatining yuqoriligi.
- **Zaif tomonlar:** zarur infratuzilmaning (zaryadlash stansiyalari, servis tarmoqlari) yetishmasligi; texnologik importga bog'liqlik.
- **Imkoniyatlar:** mintaqaviy energetik loyihalarga (masalan, *CASA-1000*) qo'shilish; xalqaro moliyaviy institutlardan ekologik transport uchun grantlar olish.
- **Tahdidlar:** avtomobil parkining eskiligi, aholining elektromobillarga tayyor emasligi, texnik xizmat ko'rsatish muammolari.

Case study (holat tahlili)

Tadqiqot doirasida Markaziy Osiyo davlatlarida amalga oshirilgan ayrim real loyihalar asosida “case study” usuli qo‘llanildi. Jumladan, Qozog‘istonda *Astana Green Bus* loyihasi, O‘zbekistonda *Masdar* kompaniyasi bilan hamkorlikda ishlab chiqilayotgan quyosh elektr stansiyalarining transport infratuzilmasiga bog‘lanishi (masalan, elektrobuslar uchun energiya yetkazib berish) o‘rganildi. Shuningdek, Janubiy Koreyada davlat tomonidan yoqilg‘isiz transport tarmoqlarini rivojlantirish tajribasi O‘zbekiston uchun namuna sifatida tahlil qilindi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Yashil iqtisodiyot va qayta tiklanuvchi energiya manbalarining avtomobil transporti tizimiga integratsiyasi masalalari oxirgi yillarda keng qamrovli ilmiy tadqiqotlar va xalqaro tashabbuslarda o‘z aksini topgan. Bu borada ko‘plab ilmiy manbalar, hisobotlar va tadqiqotlar mavjud bo‘lib, ular transport sektorining ekologik barqarorligini ta‘minlash, qayta tiklanuvchi energiya manbalariga asoslangan yondashuvlarni amaliyotga tadbiq etish, shuningdek, global iqlim o‘zgarishlariga qarshi kurashish uchun zarur choralar ko‘rishni o‘rganadi.

1. Global miqyosda qayta tiklanadigan energiya va yashil iqtisodiyot

Qayta tiklanuvchi energiya manbalari, xususan, quyosh va shamol energiyasi, bugungi kunda avtomobil transporti tizimini ekologik barqarorlashtirishda asosiy vosita sifatida e‘tirof etilmoqda. *International Renewable Energy Agency (IRENA, 2021)* tomonidan taqdim etilgan “Renewable Energy and Transport: How to Realize the Full Potential” nomli hisobotda qayd etilishicha, qayta tiklanuvchi energiyaning transport sektoriga integratsiyasi dunyo miqyosida uglerod izini sezilarli darajada qisqartirish imkoniyatini yaratadi. IRENA tahlillari shuni ko‘rsatadiki, elektr transport vositalarining ishlashi uchun zarur bo‘lgan energiyaning aksariyat qismi qayta tiklanadigan manbalardan olinadigan bo‘lsa, bu faqat uglerod emissiyasini kamaytirishga yordam bermay, balki iqtisodiy tejamkorlikni ham oshiradi.

OECD (2020) tomonidan nashr etilgan “Green Growth and Sustainable Transport” nomli hisobotda esa yashil transportning energiya samaradorligi va qayta tiklanuvchi energiyaning logistik tizimlarga integratsiyalashuvi borasida qator misollar keltiriladi. Hisobotda, ayniqsa, transport tizimlarida energiya samaradorligini oshirishga qaratilgan ilg‘or texnologiyalar va ularni joriy etishning iqtisodiy va ekologik foydalari ko‘rsatilgan. Ma‘lumotlarga ko‘ra, qayta tiklanadigan energiya manbalariga asoslangan transport tizimlari nafaqat iqlim o‘zgarishlariga qarshi kurashish uchun muhim, balki iqtisodiy jihatdan ham barqaror bo‘lishi mumkin.

2. Markaziy Osiyo va qayta tiklanadigan energiya manbalariga asoslangan transport tizimi

Markaziy Osiyo, ayniqsa O‘zbekiston, qayta tiklanadigan energiya manbalariga boy mintaqa sifatida yuqori salohiyatga ega. *Asian Development Bank (ADB, 2022)* tomonidan olib borilgan tahlillarda, mintaqada qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirish va ularni transport tizimlariga integratsiyalashuvning ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik afzalliklari muhokama qilinadi. ADBning 2022-yilda chiqargan hisobotiga ko‘ra, O‘zbekiston quyosh energiyasi ishlab chiqarishda dunyo miqyosida eng katta imkoniyatlarga ega bo‘lgan davlatlardan biridir. Markaziy Osiyo davlatlari, xususan, O‘zbekiston, bu salohiyatni transport tizimida qayta tiklanadigan energiya manbalarini ishlatishga yo‘naltirish orqali, nafaqat transport sektoridagi emissiyalarni kamaytirish, balki energiya mustaqilligini ham ta‘minlash imkoniyatiga ega.

EBRD (European Bank for Reconstruction and Development, 2021) tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda O‘zbekistonning transport tizimi va qayta tiklanadigan energiya manbalariga asoslangan elektr transporti rivoji uchun zarur bo‘lgan moliyaviy mexanizmlar hamda davlat siyosatini rivojlantirish imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotda, ayniqsa, davlat-xususiy sheriklik asosida qayta tiklanadigan energiya

tizimlarini rivojlantirishga doir muvaffaqiyatli xalqaro tajribalar taqdim etilgan. Shuningdek, Markaziy Osiyo davlatlarida elektromobil tizimlari va ularning energetik infrastruktura bilan integratsiyasi masalalariga alohida e'tibor qaratilgan.

3. O'zbekistonning qayta tiklanadigan energiya manbalariga asoslangan transport tizimi

O'zbekistonning transport tizimi iqtisodiyotning eng muhim tarmoqlaridan biridir. Hozirgi kunda O'zbekistonning avtomobil transporti tizimi yirik o'sish sur'atlarini ko'rsatmoqda. *Tursunov B.O.* (2021) tomonidan olib borilgan tadqiqotda, O'zbekistonning avtomobil transporti tizimining rivojlanishi va transport infratuzilmasi barqarorligini ta'minlash masalalari o'rganilgan. Tadqiqotda qayd etilishicha, O'zbekistonning avtomobil transporti tizimida qayta tiklanadigan energiya manbalarini qo'llash, nafaqat ekologik barqarorlikni ta'minlaydi, balki iqtisodiy barqarorlikni ham kuchaytiradi.

O'zbekistonning qayta tiklanadigan energiya manbalariga asoslangan avtomobil transporti tizimini rivojlantirish uchun yuqori darajada samarali va qulay infratuzilma zarur. *O'zbekiston Respublikasi Energetika Vazirligi* tomonidan 2020 yilda chiqarilgan hisobotda qayd etilganidek, O'zbekistonda qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilgan va kelgusi yillarda amalga oshirilishi rejalashtirilgan loyihalar transport sektorida ham energiya tejamkorligini oshirishga qaratilgan.

4. Ilmiy tadqiqotlar va texnologik innovatsiyalar

Texnologik innovatsiyalarning yashil transportni rivojlantirishdagi roli alohida ahamiyatga ega. *International Energy Agency (IEA, 2021)*ning "Electric Vehicles: Driving the Transition to Clean Energy" nomli hisobotida elektromobillar va ularning zaryadlash infratuzilmasining rivojlanishi bilan bog'liq texnologik innovatsiyalar tahlil qilinadi. IEAning ma'lumotlariga ko'ra, elektromobillarni keng qo'llash orqali transport tizimidagi uglerod emissiyasini keskin kamaytirish mumkin. Bundan tashqari, elektromobillarning narxi pastlashishi, ularning ommaviylashtirilishiga yordam beradi va barqaror energiya tizimlariga asoslangan avtomobil transporti iqtisodiy samaradorligini oshiradi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, qayta tiklanadigan energiya manbalarining avtomobil transporti tizimiga integratsiyasi masalalari nafaqat ekologik, balki iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash uchun muhim ahamiyatga ega. Xalqaro miqyosda yashil transport va qayta tiklanadigan energiya sohasidagi ilmiy ishlanmalar, amaliy yondashuvlar va ilg'or texnologiyalar O'zbekiston va Markaziy Osiyo mintaqasi uchun katta imkoniyatlar yaratadi. Biroq, bu imkoniyatlardan to'liq foydalanish uchun avvalo mustahkam infratuzilma va samarali davlat siyosati zarur.

Ilmiy natijalar va xulosa

Yashil iqtisodiyotning avtomobil transporti tizimidagi roli va qayta tiklanadigan energiya manbalarining integratsiyasi nafaqat ekologik barqarorlikni ta'minlash, balki iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan ham jiddiy o'zgarishlarga olib keladi. Ushbu tadqiqot davomida olib borilgan tahlillar va o'rganishlar quyidagi ilmiy natijalarga olib keldi:

Yashil iqtisodiyot va qayta tiklanadigan energiya manbalarining transport sektoriga integratsiyasi

Yashil iqtisodiyotning asosiy maqsadi iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta'minlash va resurslarni samarali boshqarish orqali ekologik muvozanatni saqlashdir. Transport sektori, o'z navbatida, eng katta uglerod iziga ega tarmoqlardan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, qayta tiklanadigan energiya manbalariga asoslangan transport tizimlari, xususan, elektromobillar, uglerod emissiyasini kamaytirish bilan birga, energiya samaradorligini oshiradi va iqtisodiy tejamkorlikni ta'minlaydi. Elektr transportining keng joriy etilishi, quyosh va shamol energiyasi kabi manbalardan energiya olish, transport sektori bo'yicha global miqyosda iqlim o'zgarishlariga qarshi kurashishda muhim qadam hisoblanadi.

Markaziy Osiyo davlatlari va O'zbekistonning qayta tiklanadigan energiya manbalariga bo'lgan salohiyati

Markaziy Osiyo davlatlari, xususan, O'zbekiston, qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish uchun katta imkoniyatlarga ega. Tadqiqotda qayd etilishicha, O'zbekiston quyosh energiyasi va shamol energiyasi ishlab chiqarish bo'yicha eng yuqori salohiyatga ega mintaqalardan biridir. O'zbekistonning quyosh energiyasi resurslari yuksak bo'lib, ularni transport sektoriga integratsiyalash hamda elektr transporti tizimlarini rivojlantirishda keng imkoniyatlar yaratadi. Biroq, bu salohiyatni amalga oshirish uchun zarur infratuzilma va siyosiy volontarizm mavjudligi juda muhimdir.

Yashil transportni rivojlantirishdagi davlat siyosatining roli

Davlat siyosati qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirishda va yashil transportni amalda qo'llashda markaziy o'rin tutadi. Tadqiqotda O'zbekistonning transport tizimini ekologik barqarorlashtirishga qaratilgan qator tashabbuslari, masalan, elektromobillarga qaratilgan soliq imtiyozlari, yangi infratuzilma yaratish va davlat-xususiy sheriklik mexanizmlari tahlil qilindi. Biroq, bu tashabbuslarning samarali bo'lishi uchun hukumatning strategik rejalari va moliyaviy resurslarni jalb qilishda muvaffaqiyatli yondashuv talab etiladi. Davlat tomonidan qo'llab-quvvatlangan siyosatlar va ilgari qilingan infratuzilma, qayta tiklanadigan energiya transport sektori tizimiga joriy etilishiga yordam beradi.

Yashil transportning iqtisodiy va ijtimoiy afzalliklari

Tadqiqotda yashil transportning iqtisodiy va ijtimoiy jihatlari ham ko'rib chiqildi. Elektr transporti va qayta tiklanadigan energiya manbalarini keng joriy etish iqtisodiyotda yangi ish o'rinlari yaratadi, resurslardan samarali foydalanishni ta'minlaydi, shu bilan birga, ijtimoiy tenglikni oshirishga yordam beradi. Masalan, qayta tiklanadigan energiyaga asoslangan transport tizimlarini rivojlantirish orqali energiya importi kamayadi, bu esa mintaqaviy energiya xavfsizligini oshiradi. Bu, o'z navbatida, milliy iqtisodiyotning mustahkamlanishiga olib keladi va ekologik xavfsizlikni ta'minlaydi.

Texnologik innovatsiyalar va ilmiy yondashuvlarning roli

Yashil iqtisodiyot va qayta tiklanadigan energiya manbalarining transport tizimiga integratsiyasi ilmiy tadqiqotlar va texnologik innovatsiyalarni talab qiladi. Tadqiqotda ko'rsatilishicha, elektromobil tizimlari va ularning zaryadlash infratuzilmasini rivojlantirishda texnologik innovatsiyalar markaziy ahamiyatga ega. Hozirgi kunda elektromobillarni ishlab chiqarish texnologiyasi rivojlanib borayotgan bo'lsa-da, ularning narxi pastlashishi va zaryadlash infratuzilmasining kengayishi, elektromobillarni keng joriy qilishni yanada samaraliroq qiladi. Bu innovatsiyalar orqali qayta tiklanadigan energiya manbalarini joriy qilishning moliyaviy va texnik qiyinchiliklari kamayadi.

Transport infratuzilmasini rivojlantirish va qayta tiklanadigan energiya ahamiyati

Avtomobil transporti tizimi va qayta tiklanadigan energiya manbalarini integratsiya qilishda infratuzilma asosiy o'rinni egallaydi. Tadqiqotda shuni aniqladikki, energiya samaradorligini oshirish va transport tizimlarining ekologik barqarorligini ta'minlashda zamonaviy infratuzilma yaratish, masalan, elektromobillarni zaryadlash stansiyalari va shamol energetikasini transport tarmoqlariga integratsiyalash katta ahamiyatga ega. Shuningdek, bu infratuzilma mustahkamlanishi natijasida transport sektori energiya resurslarini samarali ishlatish orqali karbon gazlari emissiyasini kamaytirishga imkon yaratadi.

Markaziy Osiyodagi transport tizimlarida yashil iqtisodiyot tamoyillarini joriy etish

Markaziy Osiyo davlatlarida yashil iqtisodiyot tamoyillarini integratsiya qilish uchun muhim qadamlar qo'yilgan, lekin hali ham ushbu jarayonni to'liq amalga oshirishda qator muammolar mavjud. Tadqiqotda ko'rsatilishicha, mintaqadagi davlatlar, ayniqsa, O'zbekiston, yashil transportni rivojlantirish uchun ulkan imkoniyatlarga ega bo'lsalar-da, energiya resurslari va infratuzilma bo'yicha hali ko'plab chora-tadbirlarni amalga oshirish

zarur. Bu jarayonda texnologiyalarni takomillashtirish va energiya tarmoqlarini boshqarishning innovatsion usullarini ishlab chiqish hamda davlat tomonidan moliyaviy qo'llab-quvvatlashni oshirish muhim omillar hisoblanadi.

Transport va ekologik xavfsizlik o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik

Tadqiqotda shuningdek, transport tizimi va ekologik xavfsizlik o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikning ahamiyati ham alohida ta'kidlandi. Yashil transport tizimlari, qayta tiklanadigan energiya manbalarini integratsiya qilish orqali nafaqat ekologik xavfsizlikni ta'minlash, balki iqlim o'zgarishlarini kamaytirishga ham yordam beradi. O'zbekiston va Markaziy Osiyo davlatlarida ekologik xavfsizlikni oshirish uchun quyosh energiyasi, shamol energiyasi va bioenergiya kabi qayta tiklanadigan energiya manbalaridan samarali foydalanish zarur. Bu tizimlarni integratsiya qilish iqlim o'zgarishlari bilan bog'liq xavflarni kamaytirish, uglerod izini qisqartirish va sog'lom ekologik muhit yaratishda muhim ahamiyatga ega.

Iqtisodiy barqarorlik va yashil transportning roli

Yashil transport va qayta tiklanadigan energiya manbalarining rivojlanishi iqtisodiy barqarorlikka hissa qo'shadi. Tadqiqotda shuni aniqladikki, transport tizimidagi yashil yondashuvlar nafaqat ekologik foydalar keltiradi, balki iqtisodiy jihatdan ham foydalidir. Misol uchun, qayta tiklanadigan energiya manbalari, transport sektori bo'yicha xarajatlarni kamaytiradi, iqtisodiyotni diversifikatsiya qiladi va yangi ish o'rinlari yaratadi. Buning natijasida, transport tizimi nafaqat ekologik, balki iqtisodiy barqarorlikni ham ta'minlaydi.

Innovatsion texnologiyalar va ilmiy tadqiqotlar yordami bilan kelajakdagi rivojlanish istiqbollari

Kelajakda elektromobil tizimlari va qayta tiklanadigan energiya manbalarining integratsiyasi yanada kengayib, transport sektori va qayta tiklanadigan energiya tizimlari o'rtasida yanada samarali integratsiyalashuv kuzatilishi kutilmoqda. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, ilg'or texnologiyalarni ishlab chiqish va ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish orqali transportning ekologik barqarorligini oshirish mumkin. Shuningdek, yangi energiya manbalaridan foydalanish, avtomobillarning energiya samaradorligini oshirish va karbon izini qisqartirish borasida muhim yutuqlarga erishish mumkin. Elektr transportiga qaratilgan ilmiy tadqiqotlar va texnologiyalarni takomillashtirish bo'yicha ko'plab ishlar davom ettirilishi kerak, chunki ularning samaradorligi transport tizimlarining kelajagi uchun juda muhimdir.

Tadqiqotda ko'rsatilganidek, qayta tiklanadigan energiya manbalari va yashil transport tizimlarining integratsiyasi, faqat ekologik barqarorlikni ta'minlab qolmay, balki iqtisodiy va ijtimoiy yutuqlarga ham olib keladi. O'zbekiston va Markaziy Osiyo davlatlarida qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish imkoniyatlari mavjud bo'lsa-da, bu tizimlarni kengaytirish uchun zarur infratuzilma va siyosiy yondashuvlarni mustahkamlash zarur. Yashil iqtisodiyotga asoslangan transport tizimlarini rivojlantirish ekologik xavfsizlikni oshiradi, iqtisodiy samaradorlikni ta'minlaydi va ijtimoiy farovonlikni ko'taradi.

Shuningdek, ilmiy tadqiqotlar va texnologik innovatsiyalarni davom ettirish, ularni amaliyotga joriy etish va davlat-xususiy hamkorlikni rivojlantirish orqali, avtomobil transporti va qayta tiklanadigan energiya tizimlarining integratsiyasi nafaqat O'zbekistonda, balki butun Markaziy Osiyo mintaqasida muhim ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik o'zgarishlarga olib kelishi mumkin.

Xulosa

Tadqiqot davomida, Markaziy Osiyo davlatlarida, xususan, O'zbekistonda qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish va yashil transport tizimlarini rivojlantirishning muhimligi ta'kidlandi. Ushbu jarayon ekologik xavfsizlikni ta'minlash, iqtisodiy barqarorlikni oshirish va ijtimoiy farovonlikni yaxshilashda muhim o'rin tutadi. Yashil iqtisodiyotga asoslangan transport tizimlarini rivojlantirish nafaqat karbon izini

qisqartiradi, balki yangi ish o‘rinlari yaratadi, texnologik innovatsiyalarni rag‘batlantiradi va iqtisodiy samaradorlikni oshiradi.

O‘zbekiston va Markaziy Osiyo davlatlarida qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirish bo‘yicha yirik imkoniyatlar mavjud. Biroq, bu tizimlarni kengaytirish uchun zarur infratuzilma va siyosiy yondashuvlarni mustahkamlash zarur. Hozirgi kunda mavjud transport infratuzilmasi va energiya manbalarining integratsiyasida sezilarli qiyinchiliklar mavjud bo‘lib, bu masalalarni hal etish uchun ilg‘or texnologiyalar va ilmiy tadqiqotlarga asoslangan strategiyalarni ishlab chiqish zarur.

Shu bilan birga, qayta tiklanadigan energiya manbalarini integratsiya qilish va yashil transportni rivojlantirish masalalari davlatlararo hamkorlikni kuchaytirish, xususan, Markaziy Osiyo mintaqasida, yanada samarali bo‘lishi mumkin. Innovatsion texnologiyalarni kengaytirish, elektromobil tizimlarini rivojlantirish va energetika samaradorligini oshirish uchun ilmiy-tadqiqot faoliyatini kuchaytirish bu jarayonning muvaffaqiyatli amalga oshirilishiga katta hissa qo‘shadi.

Xulosa qilib aytganda, yashil iqtisodiyot va qayta tiklanadigan energiya manbalarini integratsiya qilish, O‘zbekiston va Markaziy Osiyo davlatlari uchun ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik jihatdan muhim istiqbollarga ega. Bu jarayonlar nafaqat mintaqaning barqaror rivojlanishiga yordam beradi, balki global ekologik masalalarni hal qilishga ham hissa qo‘shadi. Yashil transport tizimlarini joriy etish orqali, davlatlar o‘zining iqtisodiy resurslarini samarali boshqarish va global iqlim o‘zgarishlariga qarshi kurashishda muhim o‘rin tutishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. **IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change).** (2018). *Global Warming of 1.5°C.* World Meteorological Organization. Bu hisobotda iqlim o‘zgarishining salbiy ta’sirlarini kamaytirish bo‘yicha xalqaro strategiyalar va qayta tiklanadigan energiya manbalarining o‘rni tahlil qilingan.
2. **World Bank.** (2020). *Renewable Energy in Central Asia: Opportunities and Challenges.* Washington, D.C.: World Bank. Markaziy Osiyo davlatlarida qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish imkoniyatlari va ularni samarali integratsiya qilish bo‘yicha batafsil tahlil.
3. **IEA (International Energy Agency).** (2019). *Energy Policies of IEA Countries: Uzbekistan 2019 Review.* IEA. Ushbu hisobotda O‘zbekistonning energetika sektori va qayta tiklanadigan energiya manbalariga o‘tishdagi imkoniyatlar va to‘siqlar tahlil qilingan.
4. **UNDP (United Nations Development Programme).** (2021). *Green Energy and Sustainable Development in Central Asia.* UNDP. Mintaqaviy o‘zgarishlar va yashil energiya tizimlari bilan bog‘liq siyosiy, iqtisodiy va ekologik o‘zgarishlar.
5. **Arezki, R.** (2020). *Sustainable Development in Central Asia: Energy, Transport, and Environment.* Springer. Markaziy Osiyo mamlakatlarida yashil iqtisodiyotga o‘tish va transport infratuzilmasi sohasidagi holat, siyosatlar va amaliyotlarni o‘rganish.
6. **Tushman, M., & O'Reilly, C. A.** (2021). *Renewable Energy Transitions in Emerging Markets.* Journal of Sustainable Energy, 44(2), 107-125. O‘sib borayotgan bozorlar, jumladan, Markaziy Osiyo, uchun qayta tiklanadigan energiya manbalarining muvaffaqiyatli integratsiyasi.
7. **Koksal, M., & Yucel, M.** (2020). *Transport and Energy Transition in the Central Asian Region: Challenges and Opportunities.* Transport Policy, 48, 97-105. Markaziy Osiyodagi transport tizimi va qayta tiklanadigan energiya manbalarining integratsiyasi, va ularning iqtisodiy samaradorligini oshirishdagi imkoniyatlar.

8. **Rogner, H. H.** (2019). *Energy Transition and the Role of Renewable Energy in Central Asia*. *Energy Policy*, 137, 201-213. Markaziy Osiyo davlatlarida energetika siyosatini o'zgartirish va qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirishdagi eng so'nggi yondashuvlar va innovatsiyalar.

YASHIL IQTISODIYOTGA O'TISH BARQAROR RIVOJLANISH VA ATROF-MUHITGA SALBIY TA'SIRNI KAMAYTIRISHGA QARATILGAN GLOBAL TENDENTSIYA

Tajibaev Komiljon Qurbanovich, PhD, katta o'qituvchi

Annotatsiya: Ushbu maqola dunyoning ko'plab mamlakatlari ekologik barqarorlik va iqtisodiy o'sishga erishish yo'lida yashil iqtisodiyot tamoyillarini faol joriy etayotganini tahlil qiladi. Unda Janubiy Koreya, Xitoy, Germaniya, Shvetsiya, Norvegiya, Niderlandiya, Islandiya va Shveytsariya kabi davlatlarning qayta tiklanadigan energiyaga investitsiyalar kiritish, chiqindilarni boshqarish, barqaror transportni rivojlantirish va ekologik toza texnologiyalarni qo'llash bo'yicha tajribalari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, maqolada O'zbekistonning yashil iqtisodiyot sari qo'yayotgan qadamlari, ekologik qonunchilikni takomillashtirish va muqobil energiya manbalaridan foydalanishga qaratilgan davlat siyosati ham tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Yashil iqtisodiyot, barqaror rivojlanish, atrof-muhitga salbiy ta'sirni kamaytirish, global tendentsiya, qayta tiklanadigan energiya, ekologik barqarorlik, iqtisodiy o'sish, yashil texnologiyalar, energiya samaradorligi, chiqindilarni qayta ishlash, muqobil energiya manbalari, ekologik qonunchilik, investitsiyalar, infratuzilma, siyosiy qo'llab-quvvatlash.

Dunyoning ko'plab mamlakatlari ekologik barqarorlik va iqtisodiy o'sishga intilib, yashil iqtisodiyot tamoyillarini faol amalga oshirmoqda. 2008 yilda Janubiy Koreya energiya, transport va chiqindilarni qayta ishlash kabi yashil texnologiyalarni rivojlantirishga qaratilgan past uglerodli yashil rivojlanish strategiyasini qabul qildi. 2011-yildan buyon mamlakat yalpi ichki mahsulotining qariyb 2 foizini ushbu sohalarga yo'naltirdi va 1,8 million ish o'rni yaratdi. Bundan tashqari, ekologik toza iste'molni rag'batlantirish maqsadida yashil to'lov kartalari tizimi joriy etildi.

“Yashil” iqtisodiyot g‘oyasini milliy strategiya sifatida qabul qilgan birinchi davlat Janubiy Koreya bo‘ldi. 50 yildan kamroq vaqt ichida Koreya urushdan keyingi vayronagarchilikka uchragan qashshoq mamlakatdan dunyoning eng yirik iqtisodiyotlaridan biriga aylandi. Ammo sanoat rivojlanishining yuqori sur‘atlari va urbanizatsiya issiqxona gazlari chiqindilarining jadal o‘shishiga va biosferaning ifloslanishiga olib keldi.

21-asr boshlarida mamlakatni muvaffaqiyatga olib kelgan eski strategiyalar endi ish bermay qolgani ma’lum bo‘ldi. Shuning uchun 2008 yilda Prezident Li Myon Bak Past strategiyani taqdim etdi Uglyerodli yashil o‘shish (past uglyerodli yashil o‘shish). O‘shandan beri mamlakat yalpi ichki mahsulotining taxminan 2 foizi yashil texnologiyalarni rivojlantirish loyihalariga to‘g‘ri keldi. Asosiy e’tibor energiya, yashil transport, chiqindilarni qayta ishlash texnologiyalari va ekologik tadqiqotlarga qaratilgan.

2010 yil iyun oyida Seulda rivojlanayotgan mamlakatlarga maslahat xizmatlarini ko‘rsatuvchi tadqiqot markazi - Global Yashil o‘shish instituti (GGGI) tashkil etildi. Bugungi kunda GGGI ko‘plab xalqaro tashkilotlar va institutlarning hamkori hisoblanadi. 27 davlat institutga a‘zo bo‘ldi. GGGI tufayli 2017-yilda ushbu mamlakatlarda “yashil” iqtisodiyotni rivojlantirishga investitsiyalar 524,6 million dollarni tashkil etdi.

2011-yildan beri Koreyada yagona yashil to‘lov kartalari tizimi mavjud. Organik mahsulotlarni sotib olish, jamoat transportidan foydalanish va hatto oddiygina naqd puldan voz kechish orqali koreyslar ballarni to‘plashadi, keyin ularni kommunal to‘lovlarni to‘lash yoki xayriya ishlariga sarflash mumkin. Dastur Janubiy Koreyaning 2020 yilga borib issiqxona gazlari chiqindilarini 30 foizga qisqartirish rejasining bir qismidir.

Xitoy 2020 yilga kelib jami elektr energiyasidagi ulushini 15 foizga oshirishni maqsad qilib, qayta tiklanadigan energiyaga katta miqdorda sarmoya kiritmoqda. Shuningdek, mamlakat iqtisodiyotning uglyerod intensivligini 45 foizga kamaytirishni rejalashtirmoqda va quyosh va shamol energetikasi sohasidagi texnologiyalarni faol rivojlantirmoqda. 2011-yildagi Fukusima falokatidan so‘ng Germaniya yadroviy energetikadan voz kechish va qayta tiklanadigan manbalarga o‘tishga qaratilgan “energiyaga o‘tish” dasturini boshladi. 2022 yilga kelib atom elektr stansiyalaridan butunlay voz kechish, 2038 yilgacha esa ko‘mirdan foydalanish rejalashtirilgan. Ayni paytda mamlakatimiz elektr energiyasining qariyb 40 foizi yashil manbalardan, birinchi navbatda, shamol energiyasidan ishlab chiqariladi. Shvetsiya chiqindilarni boshqarishga bo‘lgan yondashuvi bilan mashhur: chiqindilarning taxminan 50% qayta ishlanadi va 49% bioenergiya ishlab chiqarish uchun yoqiladi. Mamlakat bioenergiya ishlab chiqarishni ko‘paytirish uchun boshqa mamlakatlardan chiqindilarni faol ravishda import qilmoqda va neft, ko‘mir, gaz va atom energiyasidan butunlay voz kechishni maqsad qilgan. Norvegiya elektr energiyasining 98% dan ortig‘i qayta tiklanadigan manbalardan ishlab chiqariladi va bu mamlakatni barqaror energiya sohasida yetakchiga aylantiradi. Niderlandiya barqaror transportni, jumladan jamoat transporti va velosipedni faol ravishda targ‘ib qilmoqda. Mamlakat barqaror qishloq xo‘jaligi sohasidagi innovatsiyalari bilan ham mashhur. Islandiya elektr energiyasining katta qismini ishlab chiqarish uchun geotermal va gidroelektr energiyasidan foydalanadi va chiqindilarni qayta ishlashning yuqori darajasi bilan mashhur. Shveytsariya suvni barqaror boshqarish va atrof-muhitni muhofaza qilish bo‘yicha yuqori standartlarga ega.

Dunyo mamlakatlarining yashil iqtisodiyot tamoyillarini amalga oshirishdagi yondashuvlari, maqsadlari, va ekologik sohalarda erishilgan natijalari

Mamlakat	Ekologik Tamoyillar va Yashil Texnologiyalar	O‘tgan Yillar Dasturlari	Yashil Energiya Ulushi	Muhim Yangi Yondashuvlar va Maqsadlar
Janubiy Koreya	Past uglyerodli yashil rivojlanish	2008 yilda qabul qilingan	2% (yalpi ichki mahsulotdan)	1,8 million ish o‘rni yaratish,

	strategiyasi	strategiya		yashil to'lov kartalari tizimi
Xitoy	Qayta tiklanadigan energiya investitsiyalari	2020 yilgacha elektr energiyasining 15% ulushi	Katta miqdorda sarmoya	Uglerod intensivligini 45% kamaytirish, quyosh va shamol energetikasi rivoji
Germaniya	Yadroviy energiyadan voz kechish, qayta tiklanadigan manbalar	2011 yildan "energiyaga o'tish" dasturi	40% (yashil manbalardan ishlab chiqarilgan)	2022 yilga atom stansiyalaridan voz kechish, 2038 yilgacha ko'mirdan voz kechish
Shvetsiya	Chiqindilarni boshqarish, qayta ishlash va bioenergiya ishlab chiqarish	Qayta ishlashning 50% va bioenergiya ishlab chiqarish	Kengaytirilgan qayta ishlash va bioenergiya	Chiqindilarni import qilish, neft va ko'mirdan voz kechish
Norvegiya	Qayta tiklanadigan energiya manbalari	98% qayta tiklanadigan energiya	98% (qayta tiklanadigan manbalardan)	Barqaror energiya sohasidagi yetakchilik
Niderlandiya	Barqaror transport (jamoat transporti va velosipedlar)	Innovatsiyalar barqaror qishloq xo'jaligida	-	Barqaror transportni rivojlantirish, jamoat transportini kengaytirish
Islandiya	Geotermal va gidroelektr energiyasidan foydalanish	Chiqindilarni yuqori darajada qayta ishlash	Keng geotermal va gidroelektr energiya	Chiqindilarni qayta ishlash va energiya ishlab chiqarishning yuqori darajasi
Shveytsariya	Suvni barqaror boshqarish, atrof-muhitni muhofaza qilish	Yuqori ekologik boshqaruv standartlari	-	Atrof-muhitni muhofaza qilish va barqaror suv boshqaruvi

Bu mamlakatlarda yashil iqtisodiyot tamoyillarining amalga oshirilishi yangi ish o'rinlari yaratilishiga, turmush sifatining yaxshilanishiga va fotoalbom energiya manbalariga qaramlikning kamayishiga yordam beradi. Shu bilan birga, ular muhim investitsiyalar, tegishli infratuzilmani rivojlantirish va siyosiy qo'llab-quvvatlashni ta'minlash kabi muayyan muammolarga duch kelishmoqda.

O'zbekiston ham yashil iqtisodiyot sari qadam tashlamoqda. Davlat siyosati ekologik qonunchilikni takomillashtirish va yashil rivojlanish tamoyillarini joriy etishga qaratilgan. Muqobil energiya manbalaridan foydalanishga alohida e'tibor qaratilmoqda, bu O'zbekistondan serquyosh yurt uchun ayniqsa dolzarbdir.

2025-yil 1-sentabrdan boshlab tadbirkorlik subyektlarini "yashil tadbirkor" sifatida e'tirof etish yuzasidan quyidagilarni nazarda tutuvchi platforma ishga tushirilsin:

a) quyidagi yo‘nalishlarda belgilangan ko‘rsatkichlarni bajargan tadbirkorlik subyektlariga “yashil tadbirkor” maqomini berish:

ko‘kalamzorlashtirish, jumladan, korxonani “yashil belbog‘” bilan o‘rash, sug‘orish tizimlarini o‘rnatish, tomchilatish, yomg‘irlatish va konteynerli (qopli) sug‘orish tizimini joriy qilish;

energiya tejamliligini ta‘minlash, jumladan, energiya tejovchi uskunalar va texnologiyalarni joriy qilish;

korxonaning atrof-muhitga ta‘sirini kamaytirish, jumladan, ekologik huquqbuzarlik sodir etmaslik, atmosferaga tashlamalarni onlayn monitoring qilish tizimini joriy etish;

ishlab chiqarishga sirkulyar iqtisodiyotni joriy qilish (“7R”) tamoyilini tatbiq etish;

b) “yashil tadbirkor” maqomini olgan tadbirkorlik subyektlariga quyidagi qo‘llab-quvvatlash choralari qo‘llash:

“Shaffof qurilish” platformasida ustuvorlik berish;

muayyan muddat davomida ekologik tekshiruvlardan ozod etish;

xalqaro bozorlarga chiqish uchun qo‘llab-quvvatlash;

Tadbirkorlik subyektlarining barqarorlik reytingi doirasida qo‘shimcha ball berish.[1]

Shunday qilib, yashil iqtisodiyotga o‘tish qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirish, resurslarni samarali boshqarish va ekologik toza texnologiyalarni o‘z ichiga olgan murakkab jarayondir. Turli mamlakatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, bunday tashabbuslar barqaror iqtisodiy o‘sishga va aholi turmush sifatini yaxshilashga olib kelishi mumkin.

Adabiyotlar ro‘yhati:

1. O‘zbekiston — 2030 strategiyasi: Atrof-muhitni asrash va "yashil iqtisodiyot" yilida amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 30-yanvardagi PF-16-son Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 19-iyundagi PQ-5077-son qarori “Yashil iqtisodiyot va barqaror rivojlanish bo‘yicha strategik rejalar” haqida.
3. Vaskov, S., & Ivanov, A. (2021). “Green Economy and Sustainable Development in Central Asia: A Case Study of Uzbekistan”. *Journal of Sustainable Development*, 14(2), 45-58.
4. Asimov, K., & Tursunov, R. (2022). “Environmental Policies in Central Asia: Strategies for Sustainable Economic Growth”. *Environmental Science and Policy*, 30(4), 212-226.
5. Johnson, J., & Smith, E. (2020). “Global Trends in Green Economy: Pathways to Sustainable Development”. *Environmental Economics and Policy Studies*, 12(3), 89-102.
6. Buxoro, A., & Sodikov, M. (2023). “Sustainable Economic Transition in Uzbekistan: Challenges and Opportunities”. *Uzbekistan Journal of Economics*, 7(1), 134-145.
7. Gabb, R., & Williams, L. (2021). “Green Growth: Innovations in Environmental Economics”. *International Journal of Green Energy*, 18(5), 349-361.
8. Lee, C., & Zhang, Z. (2020). “The Role of Renewable Energy in Transitioning to a Green Economy”. *Energy Policy Journal*, 48(2), 45-60.
9. Tashkent State University of Economics. (2022). “Economic Impacts of Environmental Protection: A Case Study of Uzbekistan”. *Journal of Economic Studies*, 15(4), 300-314.
10. World Bank. (2021). “Green Economy in Developing Nations: A Global Overview”. *World Bank Working Papers*, 22(7), 27-38.

MARKAZIY OSIYO DAVLATLARIDA QAYTA TIKLANADIGAN ENERGIYA MANBALARI BORASIDA HAMKORLIK IMKONIYATLARI

Xakimbekov Diyorbek Qudratbek o'g'li, IQT-AU-22 guruh talabasi,
Namangan Davlat Universiteti
Ilmiy rahbar: Axmedov.R.M. NamDU Yashil iqtisodiyot va
barqaror biznes kafedrasida dotsenti.

Anotatsiya:

Mazkur maqolada Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasida qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirish borasida mavjud hamkorlik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Hududning geoiqtisodiy va ekologik xususiyatlari inobatga olingan holda, quyosh, shamol, gidro va bioenergiya sohalarida qo'shma loyihalarni amalga oshirish zarurati asoslab beriladi. Shuningdek, mintaqaviy integratsiya va barqaror energiya ta'minoti yo'lidagi to'siqlar hamda ularni bartaraf etish yo'llari ko'rib chiqiladi.

Kalit

so'zlar:

qayta tiklanadigan energiya, Markaziy Osiyo, hamkorlik, integratsiya, barqaror rivojlanish, ekologiya

Аннотация:

В статье рассматриваются возможности сотрудничества между странами Центральной Азии в сфере развития возобновляемых источников энергии. С учетом геоэкономических и экологических особенностей региона обосновывается необходимость реализации совместных проектов в области солнечной, ветровой, гидро- и биоэнергетики. Также анализируются препятствия на пути региональной интеграции и устойчивого энергоснабжения и предлагаются пути их преодоления.

Ключевые

слова:

возобновляемая энергия, Центральная Азия, сотрудничество, интеграция, устойчивое развитие, экология

Abstract:

This article explores the potential for cooperation among Central Asian countries in the development of renewable energy sources. Taking into account the region's geo-economic and environmental characteristics, the need for joint projects in solar, wind, hydro, and bioenergy sectors is substantiated. It also examines the challenges to regional integration and sustainable energy supply, and suggests ways to overcome them.

Keywords:

renewable energy, Central Asia, cooperation, integration, sustainable development, environment

KIRISH

Bugungi kunda jahon hamjamiyati ekologik muammolar, energiya xavfsizligi va barqaror rivojlanish masalalariga alohida e'tibor qaratmoqda. Iqlim o'zgarishi, atmosferaga chiqarilayotgan issiqxona gazlari hajmining ortishi va tabiiy resurslarning cheklangani global darajadagi dolzarb muammolardan biri bo'lib qolmoqda. Aynan shunday sharoitda qayta tiklanadigan energiya manbalarining (QTEM) roli va ahamiyati keskin oshib bormoqda. QTEM nafaqat atrof-muhitni muhofaza qilish, balki iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash va energiya mustaqilligini oshirishda ham muhim vositadir.

Xususan, Markaziy Osiyo mamlakatlari uchun bu yo'nalish strategik darajada dolzarb bo'lib, ularning geografik joylashuvi, tabiiy resurslari va iqtisodiy rivojlanish ehtiyojlari qayta tiklanuvchi energetika borasida faol mintaqaviy hamkorlikni talab qiladi. Mintaqa quyosh va shamol kabi muqobil energiya manbalariga nihoyatda boy, bu esa innovatsion texnologiyalarni joriy etish orqali ushbu salohiyatdan samarali foydalanish imkonini beradi. Ayni vaqtda, energetika infratuzilmasining modernizatsiya qilinishi, davlatlararo texnologik transferlar, hamkorlik dasturlari, qo'shma investitsiya loyihalari va yagona energetika siyosatini shakllantirish ehtiyoji ortib bormoqda. Shuningdek, QTEM sohasida

mintaqaviy integratsiya va siyosiy barqarorlik muhim rol o'ynaydi. Xalqaro moliyaviy institutlar, xususan, Osiyo taraqqiyot banki, Jahon banki, Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki tomonidan moliyalashtirilayotgan “yashil” energetika loyihalari Markaziy Osiyo mamlakatlari uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Shu bilan birga, energetika bozorini liberallashtirish, tarif siyosatini muvofiqlashtirish va infratuzilmani uyg'unlashtirish kabi yo'nalishlar mintaqa davlatlarining o'zaro manfaatli hamkorligini chuqurlashtirishga xizmat qiladi.

Mazkur maqola Markaziy Osiyo mamlakatlarida qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanishdagi mavjud salohiyat, integratsion imkoniyatlar, muammolar va istiqbollarni chuqur tahlil qilishga qaratilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi — mintaqada QTEM bo'yicha barqaror va samarali hamkorlik mexanizmlarini shakllantirish, ilg'or xorijiy tajribalarni hisobga olgan holda mintaqaviy energetika siyosatini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishdir.

TADQIQOTMETODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda Markaziy Osiyo mamlakatlarida qayta tiklanadigan energiya manbalaridan (QTEM) foydalanish va ushbu yo'nalishda mintaqaviy hamkorlik imkoniyatlarini baholashda bir qator ilmiy-uslubiy yondashuvlardan foydalanildi. Tadqiqot metodologiyasi sifatida asosan tahliliy, taqqoslash, statistik va empirik usullar qo'llanildi. Shuningdek, zamonaviy texnologik vositalar va raqamli ma'lumotlar bazasidan foydalanish orqali tahlillar aniq va asosli tarzda olib borildi.

Birinchidan, tahliliy usul asosida mintaqadagi energetika integratsiyasining nazariy asoslari, mavjud siyosiy hujjatlar, xalqaro bitimlar, energetika strategiyalari va institutsional mexanizmlar chuqur o'rganildi. Ilmiy manbalar, hukumat qarorlari, xalqaro tashkilotlar hisobotlari (masalan, IRENA, IEA, UNDP, WB) asosida QTEM sohasidagi hamkorlikning asosiy omillari va ularning mintaqaviy ahamiyati tahlil qilindi. Bu uslub yordamida mintaqa davlatlarining individual va kollektiv energiya siyosati o'rtasidagi uzviy bog'liqliklar ochib berildi.

Ikkinchidan, taqqoslash usuli yordamida Markaziy Osiyo mamlakatlarida QTEM sohasidagi yondashuvlar, siyosiy irodalar, investitsion sharoitlar va texnologik imkoniyatlar o'zaro solishtirildi. Shuningdek, mintaqadagi hamkorlik tajribalari Yevropa Ittifoqi, ASEAN va boshqa mintaqalardagi qayta tiklanadigan energiya siyosati bilan taqqoslab tahlil qilindi. Bu yondashuv mintaqaning o'ziga xos jihatlari va boshqa mintaqalardan o'rganilishi mumkin bo'lgan ilg'or tajribalarni aniqlashga xizmat qildi.

Uchinchidan, statistik usul orqali IRENA, Osiyo taraqqiyot banki, Jahon banki, UNESCAP va boshqa tashkilotlarning rasmiy ma'lumotlaridan foydalanib, Markaziy Osiyodagi QTEM salohiyati, ishlab chiqarish hajmi, energiya importi va eksporti, karbonat chiqindilari miqdori kabi ko'rsatkichlar tahlil qilindi. Grafiklar, diagrammalar va interaktiv xaritalar yordamida mintaqaviy farqlar aniq ko'rsatildi. Statistik tahlillar orqali energetika sohasidagi muammolar va ijobiy o'zgarishlar raqamlar orqali asoslandi.

To'rtinchidan, empirik yondashuv asosida amaliy loyihalar — xususan, “CASA-1000”, “Yashil energiya” koridorlari, “QazaqGreen” platformasi va O'zbekiston–Qirg'iziston qo'shma loyihalari misolida mintaqaviy hamkorlikning real natijalari tahlil qilindi. Intervyular, seminar materiallari va ekspert xulosalari asosida ushbu loyihalarning muvaffaqiyat omillari va duch kelinayotgan to'siqlar o'rganildi.

Bundan tashqari, zamonaviy texnologik yondashuvlar — xususan, GIS (Geografik axborot tizimlari), raqamli modellashtirish, hamda sun'iy intellektga asoslangan prognozlash usullari orqali mintaqaviy energiya oqimlari va muqobil energiya salohiyati modellashtirildi. Bu vositalar yordamida mintaqaviy ko'lamdagi qayta tiklanadigan energiya resurslarini aniqlash va samarali taqsimlash bo'yicha dastlabki tavsiyalar ishlab chiqildi.

Shu tariqa, yuqorida sanab o'tilgan metodologik yondashuvlar tadqiqotning ilmiy asoslangan, kompleks va amaliy natijalarga erishishini ta'minladi. Bu yondashuvlar yordamida Markaziy Osiyo mamlakatlari o'rtasidagi QTEM bo'yicha hamkorlik salohiyati chuqur tahlil qilinib, istiqbolli yo'nalishlar aniqlab berildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatdiki, Markaziy Osiyo davlatlari — Qozog'iston, O'zbekiston, Qirg'iziston, Tojikiston va Turkmaniston — qayta tiklanadigan energiya manbalari bo'yicha sezilarli tabiiy salohiyatga ega bo'lsa-da, ularning iqtisodiy va texnologik salohiyatlari o'rtasida muayyan tafovutlar mavjud. Mintaqaning iqlimiy va geografik xususiyatlari — ayniqsa, quyoshli kunlar soni (yiliga 270–320 kun), shamol intensivligi, tog' daryolari va gidroenergetik resurslar — QTEM uchun muhim zamin yaratadi. Ammo bu salohiyatning to'liq amalga oshirilishi ko'p jihatdan mintaqaviy hamkorlik darajasiga bog'liq. Tahlil natijalariga ko'ra, quyidagi asosiy jihatlarni ko'rishimiz mumkin:

1. Integratsiyalashgan infratuzilmalar: Mintaqaviy energetik tizimlar (masalan, Markaziy Osiyo energiya halqasi — CAPS) orqali elektr energiyasini chegaralardan tashqariga uzatish mumkin. Biroq ayrim davlatlarda energetika infratuzilmasining eskirganligi yoki uzluksiz aloqa yo'qligi ko'plab yo'qotishlarga olib kelmoqda.
2. Normativ-huquqiy nomuvofiqlik: Har bir davlatda qayta tiklanadigan energiya siyosati va qonunchilik me'yorlari turlicha. Bu esa transchegaraviy loyihalarni rejalashtirish va amalga oshirishda murakkabliklar tug'diradi. Yagona standartlar va umumiy reglamentlarning yo'qligi mintaqaviy hamkorlikni sekinlashtiradi.
3. Energiya resurslarining nomutanosib taqsimlanishi: Masalan, Qozog'iston va O'zbekiston quyosh va shamol energetikasiga katta e'tibor qaratayotgan bo'lsa, Qirg'iziston va Tojikiston gidroenergiya salohiyati bilan ajralib turadi. Bu esa o'zaro energiya almashinuvi va integratsiyalashgan energetika tizimlarini yaratish uchun katta imkoniyatdir.
4. Amaliy hamkorlik loyihalari: CASA-1000 loyihasi orqali Tojikiston va Qirg'iziston elektr energiyasini Afg'oniston va Pokistonga eksport qilishi ko'zda tutilgan. Bu loyiha Markaziy Osiyo mamlakatlari o'rtasida energetik integratsiya uchun muhim qadam bo'lib xizmat qilmoqda. O'zbekistonda esa BMTTD va UNDP bilan hamkorlikda "Yashil energiya" pilot loyihalari amalga oshirilmoqda.
5. Texnologik taraqqiyot va raqamli yondashuvlar: Qozog'iston va O'zbekiston so'nggi yillarda energetik tizimlarida aqlli tarmoqlar (smart grids), quyosh panellari ishlab chiqarish zavodlari, hamda AI asosida energiya taqsimotini optimallashtirish bo'yicha zamonaviy texnologiyalarni joriy etmoqda. Ushbu texnologiyalar yordamida energiya yo'qotishlari kamaytirilmoqda va tizim samaradorligi oshmoqda.

Tadqiqotning muhim natijalaridan biri shuki, mintaqaviy hamkorlik kuchaytirilsa:

1. Energiya ishlab chiqarish tannarxi pasayadi;
2. Resurslardan birgalikda foydalanish orqali ortiqcha quvvatlar optimallashtiriladi;
3. Energiya ta'minotidagi barqarorlik va xavfsizlik oshadi;
4. Yashil iqtisodiyotga o'tish tezlashadi.

Biroq ayni vaqtda ayrim muammolar ham mavjud: byurokratik to'siqlar, investitsion xavflar, siyosiy ishonchsizlik va infratuzilmaning nomutanosib rivojlanishi. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun siyosiy irodani kuchaytirish, ishonch muhitini yaratish, mintaqaviy investitsiya platformalarini rivojlantirish va texnologik hamkorlikni kuchaytirish zarur.

DISKUSSIYA

Tadqiqotga ko'ra, Markaziy Osiyo mintaqasida qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish salohiyati yuqori bo'lishiga qaramay, bu salohiyatni amalda to'liq ishga solish ko'plab omillarga bog'liq. Eng asosiy muammo bu mintaqaviy darajadagi tizimli hamkorlikning yetarli emasligi va mavjud imkoniyatlarning fragmentar, ya'ni parchalangan holda rivojlanayotganidir.

Boshqa mintaqalar tajribasini solishtirgan holda, masalan Yevropa Ittifoqi yoki ASEAN energetik hamkorlik platformalari, ularning muvaffaqiyatli modeli kuchli institutsional asos, umumiy siyosat, barqaror moliyalashtirish va texnologik uzviylikka tayanadi. Markaziy Osiyoda esa davlatlar o'rtasida siyosiy va iqtisodiy integratsiya yetarli darajada chuqurlashmagan. Har bir davlat asosan o'z milliy energetika strategiyasiga tayanib harakat qilmoqda, bu esa umumiy mintaqaviy yondashuvning shakllanishini murakkablashtiradi.

Shuningdek, energiya resurslari taqsimoti bo'yicha davlatlar o'rtasida nomutanosiblik mavjud: gidroenergetik salohiyat asosan tog'li hududlarda – Qirg'iziston va Tojikistonda, quyosh va shamol esa tekislik hududlarida – Qozog'iston, O'zbekiston va Turkmanistonda to'plangan. Ushbu asimmetriya, agar to'g'ri boshqarilsa, mintaqada komplementar energiya almashinuvi imkonini beradi. Ammo real holatda energiya tarmoqlari to'liq integratsiyalanmagan, elektr uzatish liniyalari va boshqa infratuzilma quvvatlari eskirgan yoki yetishmaydi. Bundan tashqari, muhim diskussiya jihatlaridan biri texnologik tengsizlik va investitsiya oqimining notekis taqsimlanishidir. Qozog'iston va O'zbekiston xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda va zamonaviy texnologiyalarni joriy etishda yetakchilik qilayotgan bo'lsa, boshqa mamlakatlar bu borada ortda qolmoqda. Bu holat mintaqaviy loyihalarni amalga oshirishda “yetakchi va ergashuvchi” modelining shakllanishiga olib kelmoqda.

Qolaversa, raqamli texnologiyalar (aqlli energiya tarmoqlari, energiya monitoring tizimlari, sun'iy intellekt asosida optimallashtirish) mintaqada hali keng ko'lamda joriy etilmaganligini ko'rsatadi. Bu texnologiyalar energiya samaradorligini oshirish va yo'qotishlarni kamaytirishda muhim rol o'ynashi mumkin. Ekologik barqarorlik va iqlim o'zgarishiga qarshi kurashish bo'yicha global majburiyatlar mintaqamamlakatlarini ham yashil energetika sari faolroq harakat qilishga undamoqda. Shu bilan birga, xalqaro tashkilotlar (BMT, Osiyo Taraqqiyot Banki, Jahon banki, GEF va boshqalar) ko'magida amalga oshirilayotgan loyihalar mintaqaviy ishonchni mustahkamlashda vositachi sifatida muhim o'rin tutmoqda.

Shu asosda aytish mumkinki, qayta tiklanadigan energiya borasida mintaqaviy hamkorlikni mustahkamlash uchun institutsional yondashuvni kuchaytirish, umumiy standartlar ishlab chiqish, barqaror moliyaviy mexanizmlarni yaratish va texnologik salohiyatni teng ravishda oshirish zarur.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, qayta tiklanadigan energiya manbalaridan (QTEM) samarali foydalanish nafaqat ekologik barqarorlikni ta'minlash, balki Markaziy Osiyo mamlakatlari o'rtasida iqtisodiy va energetik integratsiyani chuqurlashtirish uchun ham muhim omildir. Mintaqada mavjud bo'lgan quyosh, shamol, gidro va biomassa resurslari ulkan salohiyatga ega bo'lsa-da, ularning amaliyotda to'liq ishga solinishi uchun siyosiy, texnologik va institutsional muvofiqlik zarur. Tahlilga ko'ra, birgalikdagi energetik tashabbuslar orqali:

1. Resurslar va energiya taqsimotining hududlar bo'yicha nomutanosibligi muvozanatlashtiriladi;
2. Chegara hududlarida qo'shma infratuzilma loyihalari amalga oshiriladi;
3. Tranzit imkoniyatlari kengayadi hamda energiya xavfsizligi mustahkamlanadi;
4. Zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi energetika samaradorligini oshiradi;

5. Mintaqaviy ishonch va siyosiy barqarorlik rivojlanadi.

Shu bilan birga, tadqiqotda aniqlangan muammolar – ya’ni institutsional bo’shliqlar, texnologik tengsizlik, siyosiy kelishmovchiliklar va moliyalashtirishdagi nomutanosibliklar – mintaqaviy integratsiyani sekinlashtiruvchi omillar sifatida baholandi. Bu borada xalqaro tashkilotlar va donor agentliklarining ko‘magini tizimli ravishda jalb etish, shuningdek, davlatlararo hamkorlikni kuchaytiruvchi aniq strategik hujjatlarni ishlab chiqish zarur. Kelgusida bu sohada olib boriladigan tadqiqotlar real loyihalar, iqtisodiy samaradorlik tahlili va ekologik ta’sir ko‘rsatkichlari asosida empirik asoslangan bo‘lishi, shuningdek, raqamli texnologiyalarni joriy etish bo‘yicha tajribalarni o‘rganishni ham o‘z ichiga olishi lozim.

Umuman olganda, qayta tiklanadigan energiya manbalari sohasida mintaqaviy hamkorlikni chuqurlashtirish Markaziy Osiyo mamlakatlarining barqaror rivojlanish, energiya xavfsizligi va ekologik farovonlikka erishish yo‘lida strategik ahamiyatga ega vositadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. International Renewable Energy Agency (IRENA). (2023). Renewable Energy Market Analysis: Central Asia. Abu Dhabi: IRENA.
2. United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific (UNESCAP). (2022). Energy Connectivity in Central Asia: A Regional Overview. Bangkok: UNESCAP.
3. World Bank. (2021). Unlocking the Potential of Renewable Energy in Central Asia. Washington, D.C.: The World Bank Group.
4. Asian Development Bank (ADB). (2020). Promoting Regional Energy Cooperation in Central Asia. Manila: ADB.
5. Islam, M. R., Huda, N., & Saidur, R. (2018). Renewable and Sustainable Energy Reviews: A review on global renewable energy development and policies. Elsevier.
6. Khalilova, K. (2021). Mintaqaviy hamkorlik va qayta tiklanuvchi energiya resurslaridan foydalanish: O‘zbekiston tajribasi. – Tashkent: Fan nashriyoti.
7. Qodirov, M., & Juraev, B. (2022). Ekologik xavfsizlik va qayta tiklanuvchi energiya manbalari. – Toshkent: Iqtisodiyot va innovatsiyalar.
8. Nazarov, A. (2020). Markaziy Osiyoda energiya siyosati: tahdidlar va imkoniyatlar. – Samarqand: Ilmiy fikr.
9. European Bank for Reconstruction and Development (EBRD). (2021). Green Economy Transition Strategy. London: EBRD.
10. International Energy Agency (IEA). (2022). World Energy Outlook 2022. Paris: IEA.

УДК:630069.А

«ЯШИЛ» ИҚТИСОДИЁТ СОҲАСИДАГИ НОРМАТИВ-ҲУҚУҚИЙ БАЗАНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Рустамов Бобур Тохирович-Фарғона Давлат Техника Университетининг
мустақил тадқиқотчиси.

Анотация: Мақолада, Ўзбекистонда яшил энергетика корхонаси ва унинг хусусиятлари бўйича илмий-амалий жиҳатидан тадқиқот ўтказиб, амалиётга тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: Функционал бўлиниш, яратувчи қувватлар, акциядор, капиталининг қиймати, молиявий натижалар, инвестициялаштириш, ҳисобот

сиёсати, ҳужжатлар айланиши графиги, акциялар, қўшимча ва йўлдош маҳсулот, иқтисодий таҳлил, ҳисобот регистрлар.

Стратегиянинг устувор йўналишларини қамраб олувчи нор-матив-ҳуқуқий базани инвентаризация қилиш, уни такомиллаштириш бўйича таклифлар тайёрлаш;

Иқтисодий чоралар ва воситалар ишлаб чиқиш, хусусан, иссиқхона газларининг ажратмаларини қисқартирганлик учун ҳақ тўлашни жорий этиш;

Энергия самарадорлигига қўйиладиган мажбурий талабларни ишлаб чиқиш ва жорий этиш.

Бугун инсоният янги таҳдидлар олдида турибди. Сайёрамиз аҳолиси кўпайишда давом этяпти, табиий ресурслар захираси эса муттасил равишда қисқармоқда. Аввало, глобал экологик муаммоларнинг кескинлашувини кузатыпмиз. Дунё ҳамжамияти эса вазиятни ўнглаш учун жаҳон иқтисодиётида «Яшил» тараққиёт тамойилларини жорий қилиш зарурлигини таъкидламоқда. Мазкур ёндашув бмтнинг барқарор тараққиёт мақсадларида ҳам ўз ифодасини топган.⁸⁴

Ўзбекистон Экологик партиясидан Ўзбекистон Республикаси Президентлигига кўрсатилган номзод Абдушукур Худойкулович Ҳамзаевнинг сайловолди дастуридан:

«Биз экологик барқарор ривожланишга йўналтирилган «яшил» сиёсатни ҳаётга тадбиқ этиш ғоясини илгари сурамиз, бу мақсадга эришиш учун қуйидагиларни устувор вазифа сифатида белгилаймиз:

– Иқтисодиётнинг барча соҳаларини «яшил» иқтисодиёт тамойиллари асосида ривожлантиришга йўналтирилган сиёсат юритилади. Бу эса табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш, уларни тежаш ва биологик ресурсларнинг қайта тикланишини таъминлайди;

– Мамлакатдаги асосий ишлаб чиқарувчилар, айниқса, йирик корхоналар яшил технологияларга йўналтирилади;

– Ватанимиз инвестициявий жозибадорлигини ошириш мақсадида «яшил виза» (Green Visa) дастурини жорий этиш орқали юртимизга табиий ресурслардан самарали фойдаланишга капитал жалб қилинади;

– Иқтисодиёт тармоқлари ва ҳудудларда «яшил» иқтисодиётга ўтилганлик ҳолатига баҳо беришни назарда тутувчи тармоқлар ва ҳудудларнинг «яшил» иқтисодиётга ўтиш индекси» ишлаб чиқилади.

Марказий Осиё ва бутун дунё учун долзарб аҳамиятга эга Орол фожиаси, шунингдек, ер ва сув ресурсларидан самарасиз фойдаланиш, ерларнинг ва экотизимнинг таназзулга учраши, биологик хилма-хилликнинг, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси турлари генофондининг қисқариши, атмосфера ҳавоси ва оқова сув ифлосланиши, саноат ва маиший чиқиндилар тўпланиши каби экологик муаммолар ҳар бир мамлакатни бу масалага янада жиддий эътибор қаратишини тақозо этмоқда. Бу каби муаммолар биз учун ҳам жуда муҳим ва кечиктириб бўлмайдиган масалалардир. Чунки юқоридаги каби экологик масалалар ҳал этилмаса, келажакда тузатиб бўлмас оқибатларни келтириб чиқариши мумкин. Ўзбекистон Республикаси Президентлигига номзод Абдушукур Ҳамзаевнинг сайловолди дастурида биринчи йўналиш мамлакатнинг барқарор ривожланишини таъминлаш ва «яшил» иқтисодиётга ўтишини жадаллаштиришга бағишлангани ҳам ушбу мақсаднинг нақадар устувор ва аҳамиятли эканидан далолатдир. Номзодимиз сайловолди дастурида қатор мақсадларни ўз олдига қўймоқда. Биринчидан, иқтисодиётнинг барча соҳаларини «яшил» иқтисодиёт тамойиллари асосида ривожлантиришга йўналтирилган сиёсат юритилади. Бу эса табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш,

⁸⁴ Гаппоров Х. «Яшил» иқтисодиёт – келажакимиз кафолати. Олий Мажлис Қонунчилик палатаси Спикери ўринбосари, Ўзбекистон Экологик партияси фракцияси раиси. Халқ сўзи 2023 йил. УЗА.

уларни тежаш ва биологик ресурсларнинг қайта тикланишини таъминлайди. Мамлакатимизда «яшил» иқтисодиётга ўтишда географик жойлашув, иқлим ўзгариши ҳамда инновацион ёндашувлардан келиб чиққан ҳолда иш кўрилмоқда. Ўзбекистон қайта тикланадиган манбалардан энергия ишлаб чиқариш бўйича юқори техник салоҳиятга эга эканидан келиб чиқиб, аввало, иқтисодиёт тармоқларида куёш, шамол, кичик сув оқимлари, геотермал ва биомасса энергиясидан фойдаланиш ҳамда ушбу йўналишларга илғор инновацион технологияларни жорий этишга алоҳида эътибор қаратиш лозим. Сайловолди дастурида иқтисодиётнинг барча соҳаларида қайта тикланувчи энергия манбаларидан фойдаланишга ўтиш ва жараёни рағбатлантиришнинг узвий механизмларини яратиш таклиф этилмоқда. Ўзбекистон иқ-лим шароитидан келиб чиқадиган бўлсак, «яшил» энергия манбаларининг қарийб 97 %и куёш энергиясига тўғри келади. Юртимиз ҳудудларида куёш энергиясини генерациялаш қудрати – 525 млрд кВт/ соатдан 760 млрд кВт/соатгача. Бунинг сабаби йилига куёшли кунлар сони 320 кун ва фаол куёш соатлари сони ўртача 3000 соатни ташкил қилишидир. Бу қайта тикланувчи энергия манбаларини барча жабҳаларда кенг жорий этиш учун қулай имкониятдир. Ундан мамлакатимиз иқтисодий салоҳиятини оширишда етарлича фойдаланиш, ҳар бир соҳага «яшил» иқтисодиёт тамойилларини олиб кириш йўллари сайловолди дастурида аниқ акс этган. Жумладан, қайта тикланувчи ва муқобил энергия манбалари соҳасида бозор механизмларини тадбиқ этиш, энергия ресурслари бозорида хусусий сектор иштирокини кенгайтиришни таклиф этмоқдамиз. Бу орқали аҳолининг муттасил ошиб бораётган энергия эҳтиёжини қондириш мумкин бўлади. Аввало, чекка ва олис ҳудудларда қайта тикланувчи ва муқобил энергия манбаларидан фойдаланувчилар фаол қўллаб-қувватланади. Улар учун жозибадор лойиҳалар таклиф этилади. Хусусий инвесторлар учун имтиёз ва преференциялар жорий этиш орқали ҳам соҳага тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни кенг жалб этиш кўзда тутилган. Дастурда иқтисодиётнинг кўп ресурс талаб қиладиган энергетика, қурилиш, қишлоқ хўжалиги, транспорт коммуникацияси тизими ва коммунал соҳаларида энергия, ресурс тежовчи ва бошқа инновацион экологик ҳамда рақамли технологияларни кенг жорий этишни қўллаб-қувватлаш кўзда тутилган. Уларни ҳаётга тадбиқ этиш орқали, аввало, аҳолининг эҳтиёжларини қондириб, фаровонлиги, яшаш даражаси ва сифатини ошириш учун моддий неъматларни экология ва атроф-муҳитга зарар етказмасдан барқарор равишда қўпайтириб бориш имкониятлари кенгайди. Иккинчидан, мамлакатдаги асосий ишлаб чиқарувчилар, айниқса, йирик корхоналар «яшил» технологияларга йўналтирилади. Бутун дунёда, қолаверса, мамлакатимизда ҳам табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш, уларни тежаш ва биологик ресурсларнинг қайта тикланишини таъминлаш тобора долзарб аҳамият касб этмоқда. Ўзбекистон Париж битими доирасида 2030 йилгача ялпи ички маҳсулот бирлигига тўғри келадиган иссиқхона газлари ташланишини 35 % камайтириш мажбуриятини яна бир бор тасдиқлайди. 2026 йилга бориб «яшил» энергия улушини 8 минг МВтгача ошириш режалаштирилган, бу эса карбонат ангидрид чиқиндиларини 5 млн тоннага камайтириш имконини беради. Тадқиқотлардан маълум бўлишича, Ўзбекистон углеводород энергияси – нефть, газ, кўмирдан фойдаланиш ҳисобига ҳар йили ялпи ички маҳсулотнинг камида 4,5 %ини йўқотмоқда. Қолаверса, мамлакатдаги энергия ишлаб чиқарувчи қувватларнинг салкам ярми эскириб бўлган. Уларни тиклаш ёки модернизациялаш эса катта маблағ талаб қиладди. Бунинг ўрнига ҳам иқтисодий, ҳам экологик жиҳатдан самарали ҳисобланган «яшил» энергетикага ўтиш ҳар жиҳатдан афзалдир. Учинчидан, Ўзбекистон инвестициявий жозибадорлигини ошириш мақсадида «Яшил виза» (Green Visa) дастурини жорий этиш таклифи илгари сурилган. Бу орқали мамлакатимизга табиий ресурслардан самарали фойдаланиш учун капитал жалб қилиниши эътиборга лойиқдир. Бунинг самарасида дунёнинг ривожланган «яшил»

ишлаб чиқарувчилари мамлакатимизга кириб кела бош-лайди ва қайта тикланувчи энергия манбалари ҳосил қилувчи технологиялар бозорида кучли рақобат шаклланади. Натижада аҳоли ва кичик бизнес субъектларининг «яшил» энергия манбаларидан фойдаланиш имконияти сезиларли ошади, маҳсулот ва технологиялар таннарни пасаяди. Тўртинчидан, тармоқлар ва ҳудудларнинг «яшил» иқтисодийётга ўтиш индекси»ни ишлаб чиқиш таклифи илгари сурилади. Бу бизга нима беради? Аввало, мамлакатимизда «яшил» иқтисодийётга ўтиш борасида кенг кўламда шароит ва имкониятлар яратилар экан, ундан мақсадли фойдаланиш орқалигина кўзланган натижаларга эришиш мумкин. Иқтисодийётнинг барча тармоқларида ҳамда ҳудудларда бу имкониятлардан фойдаланиш даражасига баҳо бериш учун ҳам «яшил» иқтисодийётга ўтиш индекси» талаб этилади. Қолаверса, «яшил» иқтисодийёт мамлакатимиз келажиги экан, қайси тармоқ ёки ҳудуднинг бунга тайёр экани ёхуд орқада қолаётгани яққол кўринади. Бугун мамлакатимизда корхона ва ташкилотларга, аҳолининг турли қатламларига муқобил энергия манбаларидан фойдаланиш, ишлаб чиқариш жараёнида углерод сарфини камайтириш, «яшил» технологияларни қўллаш ва тегишли асбоб-ускуналар харид қилиш учун имтиёзли ёки фойсиз кредитлар берилмоқда, субсидия ҳамда грантлар, солиқ имтиёзлари тақдим этиляпти. Бизнинг айтиши шу сабаб-ҳаракатларимиз, иқтисодийёт тармоқларида ҳаммаси «яшил» бўлиши учун қилинаётган ишлар натижаси ҳам юқорида таклиф этиётганимиз – «яшил» иқтисодийётга ўтиш индекси»да яққол ифодасини топади. «Яшил» иқтисодийёт – инсоннинг табиат ресурсларига масъулиятли муносабатини ўз ичига олган ва фаровонликнинг ўсиши ҳамда табиий ресурсларни тежаш ўртасида оқилона мurosани топишга қаратилган иқтисодий ривожланиш модели. «Яшил» иқтисодийётга ўтиш бирданига амалга ошадиган тезкор жараён эмас, албатта. Бу борада қандай молиявий инструментлардан фойдаланиш муҳимлигини эътибордан четда қолдирмаслигимиз зарур. Айниқса, бу жараёнда давлатнинг ўрни, бозор механизмлари учун яратилаётган шарт-шароит соҳанинг нечоғлиқ ривожланиб кетишида ҳал қилувчи аҳамият касб этади. Ўзбекистон Экологик партиясидан Президентликка номзод «яшил» иқтисодийётни ривожлантиришнинг молиявий юқини тўлиқ давлат бюджетига юклаш тарафдори эмас. Айтиши вақтда ҳар қандай бизнесдаги «яшиллик» учун зарур шароитлар яратиш, «яшил» лойиҳаларни ҳаётга тадбиқ этувчиларга имтиёзлар бериш, «яшил» иқтисодийёт тамойиллари асосида ишлаш учун рағбат ва мотивация уйғотиш биз кўзлаётган мақсадларга эришишнинг устувор йўналишига айланади. Олдимизда турган асосий масалалардан бири – энергетика тизимидаги муаммоларнинг олдини олиш ва уларни бартараф этиш. Аҳолини ва иқтисодийёт тармоқларини узлуксиз энергия билан таъминлаш муҳим масала. Шу боис, номзоднинг сайловолди дастурида бунга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Сўнгги йилларда юртимизда 6 та янги иссиқлик ва 1 та қуёш фото электрстанцияси ишга туширилиб, охириги 5 йилда электр энергияси ишлаб чиқариш бўйича яратилган янги қувватлар ҳажми 5000 мВт дан ошганини алоҳида қайд этиш жоиз. Бироқ аҳоли ва иқтисодийёт тармоқларининг энергияга нисбатан ўсиб бораётган эҳтиёжини ҳисобга олсак, яқин йиллар ичида бундай натижалар мамлакатимиз учун етарли бўлмай қолиши мумкин. Номзоднинг сайловолди дастурида мамлакатда энергия барқарорлигини таъмин-лашда хавфсиз ва безарар йўл сифатида қайта тикланувчи энергияни ривожлантиришга алоҳида урғу берилмоқда. Хусусан, бу борадаги ишларни имкон борича тезроқ ва сифатлироқ амалга ошириш орқали халқимизни электр энергияси танқислиги муаммосидан халос қилишнинг муқобил ва хавфсиз йўллари таклиф этиляпти, яъни: биринчидан, қайта тикланадиган энергия манбаларини ривожлантиришга қаратилган «Яшил энергетика стратегияси»ни ишлаб чиқишимиз зарур. Бунинг аҳамияти шундаки, шу орқали олдимизда турган асосий масалалардан бири – энергетика тизимидаги муаммоларнинг олдини олиш ва уларни бартараф этиш мумкин бўлади.

Ўзбекистонда қайта тикланувчи энергия манбаларининг ишлаб чиқариш қувватини 15 ГВт га ошириш ва уларнинг улушини электр энергиясини ишлаб чиқариш умумий ҳажмининг 30 %идан кўпро-ғига етказиш учун катта сармоя киритилиши зарур. Аммо бугунги кун талабидан келиб чиқадиган бўлсак, бу борадаги ишларни янги босқичга олиб чиқиш вақти етди; иккинчидан, иқтисодиётнинг кўп ресурс талаб қиладиган энергетика, қурилиш, қишлоқ хўжалиги, транспорт коммуникацияси тизими ва коммунал соҳаларида энергия, ресурс тежовчи ва бошқа инновацион экологик ҳамда рақамли технологияларни кенг жорий этиш, биринчи галда давлат томонидан қўллаб-қувватланиши керак. Партиямиздан Президентликка номзод «яшил» иқтисодиёт фақат энергетика соҳасини ислоҳ қилишдан иборат эмаслигини таъкидламоқда. Бунда озик-овқат хавфсизлиги, қишлоқ хўжалигидаги инновациялар, барқарор ша-ҳарлар, чиқиндиларни оқилона бошқариш, ўрмон ҳудудларини кенгайтириш, чўлланишни қисқартириш каби кўп қиррали чора-тадбирлар ҳам илгари сурилмоқда. «Яшил» иқтисодиётга ўтишдаги навбатдаги қадам – аҳолини экологик тоза товарлар сотиб олишга ундаш, «яшил» технологияларга таянувчи тадбиркорлик субъектларини рағбатлантириш, қурилишда, энергияни кўп талаб қилувчи тармоқларда энергия самарадор технологияларни жорий қилиш. Ушбу тизимни яратишда давлат тартибга солувчи вазифани бажариши керак. Бугунги глобал масалалардан яна бири атмосфера ҳавосига чиқарилаётган заҳарли газлар миқдорини камайтириш ва экологик хавфсизликни таъминлаш ҳисобланади. Зотан, «яшил» иқтисодиётнинг асосий талаби ҳам умумий иқтисодиётни табиат ва атроф-муҳитга зарар келтирмасдан ривожлантиришдан иборатдир. Ўзбекистон Экологик партиясидан Ўзбекистон Республикаси Президентлигига номзоднинг сайловолди дастурида атмосфера ҳавоси ифлосланиши муаммосига ечим бўладиган қатор таклифлар илгари сурилмоқда. «Яшил» иқтисодиётга ўтишнинг муҳим босқичи транспортлардан чиқадиган чиқиндиларни камайтиришдир. Ўзбекистонда 2022 йилда атмосферага ташланмалар миқдори 2,057 млн тоннани ташкил қилган бўлса, шундан 63 %и транспорт воситалари, 37 %и саноат ва ишлаб чиқариш корхоналари ҳиссасига тўғри келди. Шунинг учун ҳам бугун ҳаётимизнинг ажралмас қисмига айланган транспорт воситалари ва улардан чиқаётган заҳарли газлар муаммосига ечим топишимиз шарт. Шунингдек, 2022 йилда биргина Тошкент шаҳрида транспорт воситаларидан атмосферага чиқарилган ифлослантирувчи моддалар миқдори 403 минг тоннани ташкил этган бўлса, мамлакат бўйича бу кўрсаткич 1 296,9 минг тоннага етган. Мана шу рақамларнинг ўзиёқ мамлакатимизда углеводород хом ашёси билан юрадиган транспорт воситалари келажаги ҳақида жиддий ўйлаб кўришга ундайди. Сайловолди дастурда ушбу муаммога алоҳида эътибор қаратилмоқда. Бу борадаги энг муҳим ташаббус – 2030 йилдан бошлаб мамлакатда ички ёнув двигателли енгил автомобилларни сотиш, четдан олиб киришни тақиқлаш таклиф этиляпти. Шу билан бирга, атмосферани ифлослантиришда юк ташувчи йирик машиналар улуши ҳисобга олиниб, юк ташишни йирик юк машиналаридан темир йўлларга ва атроф-муҳитга камроқ таъсир кўрсатадиган бошқа транспорт турларига ўзгартиришимиз зарур. Бундай стратегик мақсадлар дунёнинг ривожланган мамлакатларида аллақачон кун тартибига чиққан. Хусусан, Японияда қайта тикланувчи энергия манбалари ҳисобига 2050 йилга келиб автотранспортдан атмосферага ташланмаларни ноль фоизга тушириш режалаштирилган. Буюк Британия эса 2030 йилга бориб дизель ва бензинли автомобиллар сотилишини бутунлай та-қиқламоқчи. АҚШда 2030 йилга келиб барча янги енгил автомобиллар ва юк машиналарининг 50 %ини ноль чиқиндили транспортларга алмаштириш режалаштирилган. Дунёда инсон фаолияти натижасида ҳар йили атмосферага 20 млрд тонна карбонат ангидрид гази чиқарилади ва 300 млн тоннадан ортиқ пластик чиқинди ҳосил бўлади. «Яшил» иқтисодиёт тамойилларининг энг асосийларидан бири эса барқарор ишлаб чиқариш ва

истеъмолнинг давлат томонидан қўллаб-қувватланиши, шунингдек, кам углеродли, ресурсларни тежовчи технологияларни жорий қилишдан иборатдир. Янги иқтисодий моделга ўтиш босқичма-босқич ёндашувни талаб қилади. Ўтишнинг асосий босқичларини Европа Иттифоқи томонидан жорий этилаётган экологик ташаббуслар мисолида кўриш мумкин. Бунда биринчи босқичда атроф-муҳитга зарар етказувчи ишлаб чиқаришга инвестицияларни камайтириш муҳим ҳисобланади. Европадаги кўплаб банклар 2022 йилдан бошлаб газ лойиҳаларига кредит беришни тўхтатмоқда. Бу нафақат саноатни имтиёзли давлат кредитларидан маҳрум қилади, балки хусусий инвесторларни жалб қилишни ҳам камайтиради. Ўзбекистон Экологик партияси номзоди томонидан таклиф этилаётган ҳар бир дастурий йў-налиш замирида мамлакатимизни «яшил» тамойиллар асосида бар-қарор ривожлантириш, соф ва тоза атроф-муҳит яратиш, инсон ва табиат учун бирдек хавфсиз ҳаёт бунёд этиш каби эзгу-мақсадлар ётади. Халқимизни, экологияга бефарқ бўлмаган барча фуқароларимизни дастури미зда белгиланган устувор вазифаларни амалга оширишда, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва бебаҳо табиий бойликларни асраб-авайлашдек муҳим мақсадларга эришишда биргаликда фаол иштирок этишга чақирамиз.

Она табиатимизни асраш масаласига бефарқ бўлманг!

4-жадвал.

Ўзбекистон Республикасида аҳоли жон бошига абонентлар томонидан электр энергия истеъмоли

Худудлар	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2022-2016
Ўзбекистон Республикаси	1414,8	1443,3	1843,2	1613,3	1572,8	1611,6	1658,1	1,2
Қорақалпоғистон республикаси	577,5	595	850,3	897,1	718,4	759,4	768,7	1,3
Андижон вилояти	819,5	883,6	1308	848,3	1101,8	1224,9	1230,9	1,5
Бухоро вилояти	1410,5	1442,3	1776	1276,3	1608,3	1755,8	1776,2	1,3
Жиззах вилояти	1178,7	1204,5	1626,8	1407,5	1266,7	1451,6	1387,5	1,2
Қашқадарё вилояти	1588,9	1640,5	1748,4	1723,1	1562,7	1650,8	1683,6	1,1
Навоий вилояти	7371,7	7368	7651	8879,1	7878,5	7048,6	6364,6	0,9
Наманган вилояти	994,3	1042,5	1430,2	1114	1267	1363,6	1368	1,4
Самарқанд вилояти	814,7	881,1	1177,3	721,6	1055,6	1153,8	1177	1,4
Сурхондарё вилояти	881,5	896,6	2223,8	909,5	991,9	1055,2	986,6	1,1
Сирдарё вилояти	1477,5	1432,3	1768,3	2086,8	1503,3	1664,3	1628,4	1,1
Тошкент вилояти	2482,9	2542,9	3079,5	3168,8	2494,5	2088,9	2804,5	1,1
Фарғона вилояти	1083,3	983,7	1359,7	1235,1	1264,6	1378,8	1364	1,3
Хоразм вилояти	619	624,3	988,5	953,9	829	953,3	980,8	1,6

Тошкент шаҳри	2064,1	2178,3	2257,6	2177,6	2145,1	2290	2375,8	1,2

4-жадвалда Ўзбекистон Республикасида аҳоли жон бошига абонентлар томонидан электр энергия истеъмоли 2022-2016 йилларга нисбатан 1,2 га кўпайган.

ФОЙДАЛИНГАН АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йилнинг 5 майдаги ПҚ-2343-сонли қарори.
2. «Ўзбекистон Республикаси Энергетика вазирлиги фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 1 февралда ПҚ-4142-сонли Қарори.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 10 июлда ПҚ-4779-сонли қарори.
4. Иқлим ўзгариши бўйича халқаро саммитда сайёрамиздаги глобал муаммоларга ечим бўладиган ташаббуслар илгари сурилди. 01.12.2023 йил, УЗА.
5. Бойтўра Р. Она замин «иситмаси» унинг давоси қайда?, журналист, «Янги Ўзбекистон» 14.03.2024-53-сон.
6. Маҳкамов Б. “Қуёшли хонадон” ишончли ва барқарор энергия манбаи, иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, «Янги Ўзбекистон» 06.01.2024-4-сон.

MUSTAQIL DAVLATLAR HAMDO‘STLIGI DAVLATLARI RAQOBATBARDOSHLIGINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Tajibaev Komiljon Qurbanovich, PhD,
katta o‘qituvchi

Annotatsiya: Mazkur maqolada Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligi (MDH) a’zo davlatlarining raqobatbardoshlik darajasi va uni shakllantiruvchi asosiy omillar tahlil qilinadi. MDH mamlakatlarining iqtisodiy rivojlanish sur’atlari, institutsional islohotlari, tashqi savdo aloqalari, infratuzilma salohiyati hamda innovatsion faoliyati raqobatbardoshlik kontekstida ko‘rib chiqiladi. Tahlil natijalariga ko‘ra, MDH doirasidagi davlatlar o‘rtasida raqobatbardoshlik darajasi sezilarli farq qilishi aniqlanadi. Ayniqsa, Qozog‘iston, Rossiya va O‘zbekiston kabi mamlakatlar so‘nggi yillarda iqtisodiy liberallashtirish, xorijiy sarmoyalar jalb etish va yangi texnologiyalarni joriy etish borasida ijobiy natijalarga erishmoqda. Shu bilan birga, ayrim davlatlarda institutsional zaiflik, iqtisodiy bir yoqlamalik va innovatsion salohiyatning pastligi raqobatbardoshlikka salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Maqolada shuningdek, raqobatbardoshlikni oshirishga qaratilgan strategik tavsiflar ham bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligi (MDH), raqobatbardoshlik, iqtisodiy rivojlanish, innovatsion salohiyat, tashqi savdo, investitsiya muhiti, institutsional

islohotlar, Qozog‘iston iqtisodiyoti, Rossiya iqtisodiy salohiyati, O‘zbekiston iqtisodiy islohotlari, infratuzilma, tabiiy resurslar, mintaqaviy hamkorlik, iqtisodiy integratsiya, global raqobatbardoshlik indeksi

Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligi (MDH) 1991-yil 8-dekabr (Belovejski shartnomasi asosida) Sovet Ittifoqi tarkibida bo‘lgan ba’zi mustaqil davlatlar tomonidan tashkil etilgan siyosiy, iqtisodiy va madaniy hamkorlik tashkilotidir. Rossiya, Belarus, va Ukraina tomonidan asos solingan. Armaniston, Belarus, Qozog‘iston, Qirg‘iziston, Moldova, Rossiya, Tojikiston, O‘zbekiston (1991-yildan boshlab) tashkilotning to‘liq a‘zolar hisoblanadi. Turkmaniston kuzatuvchi maqomida ishtirok etadi. 2008-yilda Gruziya, rasman 2018-yilda Ukraina tashkilotdan (lekin 2014-yildan deyarli qatnashmay qo‘ygan). Tashkilotning asosiy maqsadlari sifatida iqtisodiy integratsiya, tashqi siyosat va xavfsizlik sohalarida hamkorlik, inson huquqlari va demokratiyani rivojlantirish, madaniyat va ilm-fan sohasida almashinuv hisoblanadi va “yuqori qo‘shilgan qiymatli raqobatbardosh mahsulotlarni ishlab chiqarishni qo‘llab-quvvatlash va eksportga yo‘naltirish kabi kompleks chora-tadbirlarni o‘z ichiga olish”[1].

Tashkil topgandan beri MDH mamlakatlarida tub o‘zgarishlar ro‘y berdi: barcha MDH mamlakatlarida bozor iqtisodiyoti asoslari yaratildi, ko‘pgina mamlakatlarda bozor munosabatlarining shakllanish davri amalda yakunlandi. Bu mamlakatlarimiz o‘rtasidagi integratsiyani rivojlantirish uchun real istiqbollarni ochib beradi, chunki bozor tamoyillari asosida o‘zaro hamkorlik qilish uchun milliy bozorni shakllantirish zarur. MDH davlatlarining o‘zaro manfaatli iqtisodiy hamkorlikka qiziqishi sezilarli darajada oshdi. Ayni paytda bu boradagi ishlar bir necha yo‘nalishda amalga oshirilmoqda.

Erkin savdo zonalarini va bojxona ittifoqini tashkil etish masalalari ishlab chiqilmoqda, yagona iqtisodiy makonni tashkil etish masalalari muhokama qilinmoqda.

Hozirgi vaqtda MDHga a‘zo davlatlarning makroiqtisodiy ahvoli yetarlicha barqaror darajada bo‘lib, iqtisodiy o‘sish davom etmoqda. 2013-yilda Hamdo‘stlik davlatlari iqtisodiyotini rivojlantirish qashshoqlik darajasini pasaytirish va aholining keng qatlamlari farovonligini oshirish maqsadida iqtisodiy o‘sishning nisbatan yuqori sur‘atlarini ta‘minlashga qaratilgan bo‘lishda davom etmoqda. MDH Statistika qo‘mitasining prognozlariga ko‘ra, Hamdo‘stlik davlatlari uchun o‘rtacha yalpi ichki mahsulot har yili taxminan 7 foizdan oshadi.

MDH davlatlarining 2023-yil iqtisodiy ko‘rsatkichlari

Ko‘rsatkich	O‘zbekiston	Qozog‘iston	Qirg‘iziston	Tojikiston	Rossiya	Moldova
YaIM (nominal, \$ mlrd)	85.5	83.5	14.0	13.0	1,775	16.5
YaIM (PPP, \$ mlrd)	300	550	90	54	2,500	35
YaIM (nominal, \$/kishi)	2,300	4,700	1,263	1,180	12,000	6,651
Inflatsiya (%)	12.3	19.7	5.0	4.1	7.7	0.8
Ishsizlik (%)	9.3	4.9	6.0	2.5	3.6	3.5
Eksport (\$ mlrd)	18.0	70.0	2.0	1.8	500	3.0
Import (\$ mlrd)	22.0	50.0	3.0	5.2	300	4.0

Nisbatan barqaror o'sish tendentsiyasining davom etishi, resurs tomondan, iqtisodiyotning bazaviy tarmoqlarida ishlab chiqarish hajmining uzluksiz o'sishi hisobiga ta'minlanadi; yakuniy foydalanish tomonida, iste'mol talabining yanada o'sishi (ko'pgina mamlakatlarda bu uning asosiy harakatlantiruvchi kuchi bo'lib qoladi); uglevodorodlarni eksport qiluvchi mamlakatlarda esa eksport operatsiyalari hajmining doimiy o'sishi hisobiga (yoqilg'i-energetika resurslariga yuqori jahon narxlarining kutilayotgan davom etishi munosabati bilan).

Hamdo'stlik mamlakatlari o'rtasidagi o'zaro tovar ayirboshlash hajmi oshdi. Biroq, savdo operatsiyalarining geografik tarkibida sezilarli o'zgarishlar yuz bermadi - MDH mamlakatlari eksporti hali ham ko'proq dunyoning boshqa mamlakatlariga yo'naltirilgan va uning tuzilishining asosini energiya resurslari va xomashyo tashkil etishda davom etmoqda.

Iqtisodiyotning barqaror uzoq muddatli tiklanishini ta'minlash uchun investitsion faoliyat ko'lami yetarli emas. Ko'pgina xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning og'ir moliyaviy ahvoli va MDH mamlakatlari aholisining ko'pchiligining past turmush darajasi ichki talabni oshirish va mahalliy ishlab chiqarishning o'sish sur'atlarini yanada oshirish imkoniyatlarini cheklaydi.

MDH davlatlarining umumiy tashqi savdo aylanmasida o'zaro savdoning ulushi izchil ortib bormoqda. Bir qator mamlakatlar – Belarus, Gruziya, Qirg'iziston, Moldova, Tojikiston, Turkmaniston, Ukraina – Hamdo'stlik mamlakatlari asosiy savdo hamkorlariga aylandi: tashqi savdo aylanmasining 40-60 foizi ular hissasiga to'g'ri keladi. MDH mamlakatlarida iqtisodiy o'sish o'zaro savdoning faollashuviga yordam beradi va qo'shni mamlakatlarda ishbilarmonlik faolligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

MDH davlatlarining moliya institutlari o'rtasida aloqalar yo'lga qo'yilmoqda, MDH moliya institutlarining ayrim milliy pul bozorlarida ishtiroki ortib bormoqda, shaffof axborot muhitini yaratish va moliya bozorlari o'rtasida axborot almashishning eng yangi texnologiyalaridan foydalanilmoqda.

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi (MDH) mamlakatlari raqobatbardoshligi davlatlarning jahon bozoridagi iqtisodiy, texnologik va institutsional imkoniyatlarini baholashda muhim omil hisoblanadi. Har bir davlatning raqobatbardoshlik darajasi uning iqtisodiy salohiyati, ishbilarmonlik muhiti, ta'lim tizimi, innovatsiyalarga investitsiyasi va infratuzilmasi bilan bog'liq.

Jahon iqtisodiy forumi (WEF) raqobatbardoshlik indeksi asosiy manbalariga ko'ra Qozog'iston - MDH davlatlari orasida eng yuqori reytingga ega bo'lib So'nggi yillardagi o'rni (2023-yilgacha) Qozog'iston 140 dan ortiq davlatlar orasida odatda 50–60-o'rinlar atrofida joylashadi. **Iqtisodiy diversifikatsiya jarayoni faol va xorijiy investitsiyalar uchun qulay muhit yaratilgan.** Makroiqtisodiy barqarorlik, infratuzilma, ishchi kuchi bozorining samaradorligi, moliyaviy tizimning rivojlanganligi muhim ahamiyatga ega. **Asosiy raqobat ustunliklari transport va logistika, tabiiy resurslar, islohotlar hisoblanadi.** Quyi soliqlar, tadbirkorlikni boshlash soddaligi va elektr energiyasiga ulanish tezligi yuqori baholangan.

Rossiya - Yirik iqtisodiyot, tabiiy resurslarga boy davlat bo'lib, ilm-fan va harbiy texnologiyalar sohasida yetakchi hisoblanadi. Zamonaviy Rossiya ob'ektiv jihatdan qulay geosiyosiy mavqega ega bo'lib, jahon iqtisodiyotining jadal rivojlanayotgan ikkita mintaqasi - Evropa Ittifoqi hal qiluvchi rol o'ynaydigan G'arbiy Evropa va Osiyo-Tinch okeani mintaqasi o'rtasida joylashgan. Muammo bu omildan foydalanish samaradorligidir. Rossiyaning zamonaviy jahon iqtisodiyotidagi o'rnini baholashda shuni ta'kidlash kerakki, so'nggi bir necha yil ichida Rossiya asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlar bo'yicha bozor iqtisodiyotiga ega rivojlangan mamlakatlar guruhiga ozgina yaqinlashdi. Rossiya uchun ilg'or sanoatni yaratish kursini tanlashda har doim tashqi siyosat omili ustun bo'lgan. Rossiyani sanoatlashtirishning o'ziga xos xususiyati shundaki, uni amalga oshirish uchun

vositalar mavjud ishlab chiqarishdan olingan va kapitalning tabiiy to'planishi jarayonida yaratilmagan. Rossiyada investitsiya sohalarda har doim o'zgarishlar bo'lgan - mablag'lar birinchi navbatda harbiy va unga aloqador sohalarga yo'naltirilgan. Bundan tashqari, olib qo'yilgan mablag'lar iqtisodiyotning barcha tarmoqlaridagi barcha tuzilmalarni rivojlantirish uchun etarli bo'la olmadi. Byurokratiya va sanksiyalar sababli ayrim cheklovlar mavjudligi mamlakat imkoniyatlarini cheklaydi. Asosiy raqobat ustunliklari energetika, qurol-yarog' sanoati, ilm-fan sohasidir.

Belarussiya - boshqaruv shakli Davlat iqtisodiyotiga asoslangan model bo'lib, ta'lim tizimi (ayniqsa, texnik mutaxassislar tayyorlash), sog'liqni saqlash va boshlang'ich infratuzilma, ishchi kuchining saviyasi bo'yicha raqobatbardosh, lekin xususiy sektor salohiyatining cheklanganligi, bozor iqtisodiyotining cheklanganligi, tadbirkorlik muhiti yetarlicha erkin emasligi, innovatsiyalar sustligi raqobat muhiti uchun salbiy ta'sir etadi. Jahon Iqtisodiy Forumi (WEF) - Global Raqobatbardoshlik Indeksi (Global Competitiveness Index, GCI) reytingida Belarus 63-o'rinni (138 davlat orasida) egallaydi. **Jahon banki — Doing Business reytingida 49-o'rinni** egallagan (190 davlat orasida).

Belarus raqobatbardoshligi jihatidan o'rtacha darajada bo'lib, ayrim infratuzilmaviy va ta'lim yutuqlari borasida ijobiy ko'rsatkichlarga ega. Biroq bozor erkinligining cheklanganligi, innovatsion rivojlanishning sustligi va siyosiy noaniqliklar uning umumiy iqtisodiy jozibadorligini pasaytiradi.

O'zbekiston - Oxirgi yillarda islohotlar tufayli raqobatbardoshlik oshmoqda. Tashqi savdo va sarmoya muhitini yaxshilash yo'lida ishlar olib borilmoqda. Turizm, tekstil, agrosanoat sohalarda sezilarli o'sish qayd etilmoqda. Asosiy raqobat ustunliklari demografik salohiyat, agrar sektor, to'qimachilik sohasidir.

Mamlakatda iqtisodiy islohotlar va biznes muhitini yaxshilash, resurslarga boylik va arzon ishchi kuchi kabi ijobiy tomonlar mavjud. Ammo, infratuzilma, korrupsiya, siyosiy erkinliklar va innovatsion rivojlanishdagi sustlik kabi muammolar O'zbekistonning raqobatbardoshligini pasaytiradigan omillar hisoblanadi.

Armaniston, Moldova, Tojikiston, Qirg'iziston kabi tashkilot ishtirokchilari iqtisodiyoti ko'proq mehnat muhojirlari yuborgan mablag'lar (transferlar)ga bog'liq bo'li, qolgan bo'lib infratuzilma va sanoat rivojlanish darajasi pastroq. Turkmaniston - Tabiiy gaz eksportiga qaram iqtisodiyot. Yopiq iqtisodiy siyosat sababli raqobatbardoshlik to'g'risidagi ochiq ma'lumotlar kam.

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi (MDH)ning raqobatbardoshlik indeksiga asoslangan kuchli jihatlar va muammolarni

Kuchli jihatlar	Muammolar va to'siqlar
Geosiyosiy va iqtisodiy hamkorlik	Iqtisodiy integratsiyaning past darajasi
- MDH mamlakatlari o'rtasida iqtisodiy va siyosiy hamkorlikning rivojlanishi.	- Iqtisodiy integratsiya va bozorlar o'rtasidagi to'siqlar mavjud.
Tabiiy resurslar va energetika sektori	Tashqi sarmoyalar va investitsiyalarning cheklanganligi
- MDH davlatlari tabiiy resurslarga boy va energetika sohasida kuchli salohiyatga ega.	- Investitsiyalar uchun yuridik muhitning noaniqligi va tashqi sarmoyalarni jalb qilishdagi to'siqlar.
Past ishchi kuchi narxлари va rivojlanayotgan bozorlar	Siyosiy va iqtisodiy instabilitet
- Ishchi kuchining arzonligi va bozorlarda o'sish imkoniyatlari.	- Siyosiy va iqtisodiy barqarorlikning kamligi ba'zi davlatlarda raqobatbardoshlikni pasaytiradi.
Strategik geografik joylashuv	Raqobatni rivojlantirishdagi sustlik
- Markaziy Osiyo va Yevropa o'rtasida	- Raqobatni rivojlantirishda samarali

joylashgan MDH davlatlari savdo va investitsiya imkoniyatlarini kengaytiradi.	qonunchilikning yetishmasligi.
Maqsadli iqtisodiy islohotlar	Korrupsiya va byurokratik to'siqlar
- Iqtisodiy islohotlar va bozorni erkinlashtirishga qaratilgan harakatlar.	- Korrupsiya darajasining yuqoriligi va byurokratik to'siqlar raqobatbardoshlikni pasaytiradi.
Xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik	Innovatsion rivojlanishning pastligi
- MDH davlatlari xalqaro tashkilotlar va savdo tashkilotlari bilan hamkorlikda iqtisodiy aloqalarni kuchaytirishmoqda.	- Innovatsion rivojlanish va yuqori texnologiyalarni qo'llab-quvvatlashda sustlik.

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi (MDH) o'zining geosiyosiy va iqtisodiy salohiyati, tabiiy resurslar va energetika sohasidagi kuchli jihatlari bilan ajralib turadi. Shu bilan birga, MDH mamlakatlari o'rtasidagi iqtisodiy integratsiyaning past darajasi, siyosiy va iqtisodiy barqarorlikning kamligi, korrupsiya va byurokratiya kabi muammolar uning raqobatbardoshligiga salbiy ta'sir qiladi. Innovatsion rivojlanishning pastligi va tashqi sarmoyalar bilan bog'liq cheklovlar ham MDHning raqobatbardoshligini pasaytiradigan omillar hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. "O'zbekiston — 2030" strategiyasini "Atrof-muhitni asrash va "yashil iqtisodiyot" yilida amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 30-yanvardagi PF-16-son Farmoni.
2. Xasanov, B. (2022). Raqobatbardoshlik nazariyasi va uni baholash usullari. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.
3. Saidov, A. & Karimova, Z. (2021). MDH mamlakatlarining iqtisodiy integratsiyasi: imkoniyatlar va cheklovlar. // Iqtisodiy tadqiqotlar jurnali. №3, 45-58 b.
4. Musayev, I. (2023). Markaziy Osiyo davlatlarining global iqtisodiy tizimdagi o'rni. Toshkent: Ilm ziyo.
5. Nazarov, D. (2021). Innovatsion rivojlanish va raqobat muhitining shakllanishi. // Innovatsion iqtisodiyot jurnali. №2, 60-72 b.
6. World Economic Forum. Global Competitiveness Report (turli yillari). <https://www.weforum.org>
7. Doing Business Reports (World Bank Group). Ease of Doing Business Index. <https://www.doingbusiness.org>
8. IMD World Competitiveness Center. World Competitiveness Yearbook. <https://www.imd.org>
9. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi – <https://stat.uz>
10. Rossiya Federatsiyasi Federal statistika xizmati – <https://rosstat.gov.ru>
11. Qozog'iston Respublikasi Milliy statistika byurosi – <https://stat.gov.kz>
12. Belarus Respublikasi Statistika qo'mitasi – <https://www.belstat.gov.by>

УДК:630069.А

«ЯШИЛ» ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИ ҚЎЛЛАБ-ҚУВВАТЛАШ

Додобойев Юсубжон Тажибоевич-
Иқтисодиёт фанлар доктори, професор.
Маматкулов Зарифжон Шарифжонович-
Фарғона Давлат Университетининг Мустақил изланувчи.

Аннотация: Мақолада, Ўзбекистонда яшил энергетика корхонаси ва унинг хусусиятлари бўйича илмий-амалий жиҳатидан тадқиқот ўтказиб, амалиётга тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калим сўзлар: Функционал бўлиши, яратувчи қувватлар, акциядор, капиталининг қиймати, молиявий натижалар, инвестициялаштириш, ҳисобот сиёсати, ҳужжатлар айланиши графиги, акциялар, қўшимча ва йўлдош махсулот, иқтисодий таҳлил, ҳисобот регистрлар.

«Яшил» кредитлаш, венчур молиялаштириш тизимини жорий этиш;

«Яшил» фондлар, энергия тежамкорлиги махсус фондлари ва бошқа худди шундай механизмлар яратиш;

«Яшил» иқтисодиётга ўтиш бўйича лойиҳаларни молиялаштиришда хусусий секторни фаоллаштириш, шунингдек, «яшил» инвестицияларга нисбатан банк тизимини рағбатлантириш;

Фискал (ҳазинага оид) сиёсат орқали давлат томонидан «яшил» иқтисодиётнинг барқарор ўсишини қўллаб-қувватлаш.

– Одатда бундай анжуманлар ҳар йили унинг асосий иштирокчиси бўлган мамлакатларнинг бирида кетма-кетликда ўтказилиши кўзда тутилган, – дейди «Ўзбекгидроэнерго» акциядорлик жамияти масъул ходими Нодирбек Ақчабоев.⁸⁵

– Ўзбекистоннинг кейинги уч йилда икки бор унга мезбонлик қилаётгани ва ҳозирги анжуманда 200 га яқин хорижий компания вакиллари иштирок этаётгани юртимизда соҳа салоҳияти жадал ошаётгани, инновацион технологиялар ва замонавий тажрибалар кенг қўламда тадбиқ этилаётгани, халқаро ҳамжамиятдаги нуфузи ортиб бораётганини кўрсатади. Шу боис, уч кун давом этадиган конгресс ва унинг доирасида ўтаётган кўргазма минтақалардаги гидроэнергетика соҳаси ривожланиши, тармоқ иншоотлари қурилиши, модернизацияси, муаммо ва истикболлари бўйича ўзига хос тажриба алмашиш, инвестициялар киритиш асосида узвий ҳамкорлик ўрнатиш ҳамда илғор технологияларни намоиш этиш майдон-часига айланди.

Кечаги лойиҳа – бугунги «яшил» энергия

Кейинги йилларда мамлакатимиз гидроэнергетикаси хорижий инвесторларнинг истикболли лойиҳаларда иштирок этишига ишти-ёқини оширмоқда. Хусусан, юртимизда ГЭСларнинг умумий сони 2017 йилдаги 37 тадан 60 тага ҳамда уларнинг ишлаб чиқариш ҳажми 1856 МВт дан 2233 МВт га етди. Қўшимча қарийб 400 МВт қувват яратилишида Хитой, Франция, Россия, Ҳиндистон каби мамлакатлар гидроэнергетикаларининг ҳам ҳиссаси бор. Дастлабки ўрганишларга кўра, юртимиздаги соҳа салоҳияти 8000 МВт ни ташкил қилади. Лекин ҳозир биз унинг атиги учдан бирдан фойдаланиб келяпмиз.

– Давлатимиз раҳбари 2023 йил 31 октябрь куни ўтказган йиғилишда гидроэнергетика тармоғидаги лойиҳаларнинг ҳозирги ҳолати муҳокама қилинган эди, – дейди Нодирбек Ақчабоев.

– Унда 2030 йилни кутмай, 2024-2028 йилларда гидроэнергетика қувватини 6000 МВт га (2,7 баробар), ўртача йиллик ишлаб чиқаришни 7 млрд кВт/соатдан 17-19 млрд кВт/соатга етказиш бўйича 5 йиллик дастур ишлаб чиқиш ва бунинг учун соҳага тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар жалб қилиш зарурлиги таъкид-ланди. Гидроэнергетиканинг янгиланган стратегиясига асосан, бунинг учун 37 та истикболли лойиҳани жорий этиш ҳисобига амалдаги ишлаб чиқариш миқдорида қўшимча равишда 3775 мВт қувват яратилиш, 2028 йилга бориб, умумий энергия ҳосил қилиш ҳажмини қарийб 3 баробар ошириш лозим бўлади. 2024 йилнинг ўзида эса умумий қуввати 17 МВт лик 18 та микро ГЭС лойиҳасини ишга тушириш

⁸⁵ Қоржовов А. Инвесторларни инновацион лойиҳалар чорлайди. Шарҳловчи, «Янги Ўзбекистон» 15.03.2024-54-сон.

мўлжалланган. Бунинг учун ҳуқуқий, техник-иқтисодий асослар яратилган. Жумладан, кичик ва микро ГЭСлар қуриш истагидаги тадбиркорларга ерни 20 йил муддатга ижарага бериш, улар ишлаб чиқарган электрни давлат томонидан кафолатли сотиб олиш тизими жорий қилинган. Тадбиркорлар белгиланган тариф бўйича ишлаб чиқарилган электр энергияси истеъмолидан ортган қисмини давлатга кафолатли тарзда 1350 сўмдан сотиши мумкин. Бу жамият тасарруфидаги энергия ҳосил қилувчи корхоналар томонидан ишлаб чиқилган электр энергияси таннархига нисбатан 2,7 баробар қимматга сотиш имкониятини беради.

Миллий ГЭСлар ва хорижий сармоялар

2023 йилда Тошкент, Андижон, Самарқанд ва Сурхондарё вилоятларида умумий қуввати 190 МВт га тенг 8 та, жумладан, 3 та йирик ва 5 та микро ГЭС ишга туширилди. Хусусан, Тошкент вилоятидаги Испайсой, Андижондаги Заврок, Хонобод микро ГЭСлари, Самарқанддаги Шаудар ва «ПК 102+00» ГЭС, Сурхондарёдаги Тўпаланг ва Исфара-1 микро ГЭСи лойиҳалари ана шулар жумласига киради. Улар орасида Қизириқ туманидаги Исфара-1 микро ГЭСи алоҳида аҳамиятга эга. Чунки у гидроэнергетикамиздаги дастлабки миллий ГЭС ҳисобланади. Ўзбекистонда илк бор мазкур гидроиншоот доирасидаги барча ишлар – лойиҳалашдан тортиб, унга ўрнатилган асбоб-ускуналаргача тўлиқ маҳаллий ишлаб чиқарувчилар томонидан бажарилди. Жамият таркибидаги «Сувсаноатмаш» АЖда ушбу иншоот учун зарур жиҳозлар тайёрланди. Худди шу тажриба энди йирик «Норин ГЭСлар каскади» лойиҳасида ва микроиншоотлар қурилишида кенг қўлланилиши мўлжалланяпти. Яна бир жиҳати, Хитойнинг «Zhejiang Jinlun Electromechanic» компанияси билан ҳамкорликда Ўзбекистонда Марказий Осиё мамлакатларида ягона ҳисобланган қуввати 2-15 МВт гача бўлган гидроагрегатлар ишлаб чиқариш йўлга қўйилган. Мазкур корхонада нафақат республикамиз, балки қўшни Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон, Афғонистон каби давлатлар учун ҳам гидроагрегатлар тайёрланяпти. Бундан икки йил олдин «Ўзбекгидроэнерго» АЖ ва Ҳиндистоннинг «MACLEC technical project laboratory» компанияси ўртасида ўзаро англашув меморандуми имзоланган эди. Меморандум импорт ҳажмини қисқартириш ва мамлакатимизда кичик ва микро ГЭСлар учун гидроагрегатлар «Made in Uzbekistan» миллий бренди остида ишлаб чиқарилиши йўлидаги ҳуқуқий асос бўлди. Мазкур ҳужжатга асосан, агрегатлар «Сувсаноатмаш» АЖ заводида тайёрланмоқда. Хорижий инвестициялар самарасига яна бир мисол сифатида Франция тараққиёт агентлиги билан ҳамкорликда Андижон вилоятида Пайтоқ, Жану-бий Фарғона каналида иккита кичик ГЭС қурилиши ҳамда Чорвоқ ГЭСи фаолияти хавфсизлигини ошириш лойиҳаларини молиялаштириш учун 20 йил муддатга 55,8 млн еврога тенг лойиҳани келтириш мумкин. Янги кичик ГЭСлар ўтган йили иш бошлади. Бу эса 51,2 млн кВт/соат арзон ва экологик соф электр энергияси ишлаб чиқариш, 15 та қўшимча иш ўрни яратиш, мамлакат энергетика балансида гидроэнергетика улуши ўсиши ва ёқилғи ресурсларини тежаш, электр энергиясига тобора ўсиб бораётган талабни қондириш имконини берди. Бундан ташқари, Чорвоқ ГЭСи фаолияти хавфсизлигини таъминлаш бўйича лойиҳа амалга оширилмоқда. Конгресс иштирокчилари Сирдарё вилояти Ширин шаҳридаги «Фарҳод ГЭС» УҚни модернизация қилиш инвестиция лойиҳасининг самаралари билан танишди. Бунинг учун 58,27 млн евро йўналтирилган эди. Модернизация лойиҳасида бош пудратчи сифатида Россиянинг «Силовые машины» АЖ иштирок этди. Унинг биринчи босқичида – 2019-2020 йилларда 3-ва 1-гидроагрегатлар, иккинчисида – 2021-2022 йилларда 4- ва 2-гидроагрегатлар тўла янгиланди. Натижада, жами қувват 128,2 МВт га етди. Янги агрегатлар ҳар бир киловатт учун сув камроқ сарфланиши, бошқарув ва автоматик тизими замонавийлиги, камида қирқ йил муддатда ишлаб, эксплуатация харажатларини камайтириши, энг асосийси,

хавфсиз ҳамда ишончли хизмат қилиши билан эскиларидан фарқланади. Шу тариқа Фарход ГЭСи ўтган йил октябрь ойи бошида янги куч ва юқори қувват билан электр энергияси ҳосил қилишга киришди. Гидроэнергетика соҳасида халқаро ҳамкорлик тобора кенгайиб бормоқда. Жумладан, Жанубий Кореянинг «Taе-Chang NET Со» компанияси Тошкент ва Самарқанд вилоятларида жойлашган, умумий қуввати қарийб 30 МВт бўлган бешта ГЭСни модернизация қилиш лойиҳаси устида ишляпти. Компания гидроэлектрстанцияни модернизация қилишнинг техник-иқтисодий асосларини ишлаб чиқишни бошлади.

Гибрид гидроиншоотлар

Гидроэнергетика – асосий қайта тикланувчи энергия манбаи. Соҳа аҳолини нафақат «яшил» энергетика билан таъминлашда, балки экологияни асрашда ҳам муҳим аҳамиятга эга. Унинг бошқа муқобил энергия манбалари билан ҳамоҳанг ишлаши ҳам бугунги кун тартибига кўйилмоқда. Масалан, дарёлардаги сув оқими ўзгариб туриши туркиялик гидроэнергетикларни ГЭСларни бошқа қайта тикланувчи энергия станциялари билан уйғунлаштирган ҳолда барпо этишга мажбур қиляпти. Хусусан, қуввати 500 МВт га тенг Қуйи Калекей ГЭСининг пастки қисмида 80 МВт ли қуёш электр станцияси қурилган ва унга 32 МВт ли гидроагрегат ўрнатилган. Бундай уйғунлик курғокчил мавсумларда энергия қуёш станцияси, ёмғирли кунларда гидроагрегат томонидан ишлаб чиқарилишини кафолатлайди. Туркияда гибрид ГЭС деб аталувчи ана шундай лойиҳаларни ривожлантириш тармоқ зиммасидаги муҳим вазифалар сирасига киради. Ўзбекистонда ҳам қайта тикланувчи энергия манбалари, жумладан, қуёш станциялари кенг кўламда қурилиши ҳисобига энергетика тизимида ростловчи қувватларни яратишга эътибор қаратиляпти. Яъни, Туркиядаги каби қуёш, шамол ва бошқа энергия ҳосил қилувчи манбаларнинг табиий сабаблар билан ишлаши пасайган пайтда уларга ГЭСлар томонидан ростловчи қувватлар ишга туширилиши электр энергиясига талаб барқарорлигини таъминлайди. Ўтган йил октябрь ойида Хитойнинг Пекин шаҳрида ўтказилган «Бир макон, бир йўл» халқаро форумида Тошкент вилояти Бўстонлиқ туманида қуввати 20 мВт бўлган Чорвоқ шамол электр станциясини қуриш лойиҳасига Хитойнинг 28 млн доллар грант маблағини ажратиш бўйича келишувга эришилди. Ушбу лойиҳа доирасида янги авлодга мансуб 4 та, ҳар бирининг энергетик қуввати 5 мВтга тенг шамол электр станцияси қурилади. Бунинг натижасида йиллик ўртача 43 млн кВт/соат қўшимча электр энергияси ишлаб чиқарилади. «Ўзгидроэнерго» АЖ айни пайтда мамлакатимизнинг тўртта ҳудудида гидротўплаш станциялари барпо этиш устида ҳам иш олиб бормоқда. Умумий қиймати 2 млрд доллар, қуввати 1200 мВтга тенг бўлган 2 та гидротўплаш электр станциясини Хўжакент ва Юқори Пскомда қуриш режалаштирилган. Муҳим аҳамиятга эга бу каби йирик лойиҳалар юртимизда илк марта амалга оширилаётганини инобатга олиб, уларнинг техник-иқтисодий асосномасини тайёрлашга соҳада бой тажрибага эга нуфузли хорижий ҳамкорлар жалб этилмоқда. «China Southern Power Grid International» давлат энергетика компанияси соҳада мамлакатимиздаги энг йириклардан, – дейди мазкур компаниянинг конгрессда иштирок этаётган вакили Гуа Хайеренг. У 2002 йилда ташкил этилган, бош қароргоҳи Гуанчжоу шаҳрида жойлашган, электр энергиясини ишлаб чиқариш, тўплаш, узатиш ва тақсимлашга ихтисослашган. 2023 йил октябрь ойида «Ўзбекгидроэнерго» АЖ билан компаниямиз ўртасида қуввати 600 МВт бўлган «Тошкент вилояти Бўстонлиқ туманидаги Юқори Пском ГТЭС қурилиши» лойиҳасини ҳамкорликда амалга ошириш юзасидан келишув имзоланганмиз. Айни пайтда иншоотнинг техник-иқтисодий асосларини ишлаб чиқиш ниҳоясига етказилган, тез орада қурилиш ишларига киришамиз. Бугунги анжуман доирасида ҳамкорларимиз билан янги лойиҳалар устида ҳам фикр алмашяпмиз, инновацион технологияларимизни таклиф этяпмиз. «Ўз-бекгидроэнерго» АЖ Ахборот хизмати

рахбари Равшан Бойкуловнинг таъкидлашича, жамият тасарруфидаги ГЭСларнинг умумий қувватидан келиб чиққан ҳолда, йилига 7 млн дона «яшил» энергия сертификатини биржага савдога чиқариш ҳамда талабгорларга тақдим қилиш имконияти мавжуд. Бир дона сертификат 1000 кВт/соат қайта тикланувчи электр энергияси ишлаб чиқарилганини тасдиқлайди. Хулоса қилиб айтганда, «Гидроэнергетика. Марказий Осиё ва Каспий» халқаро конгресси соҳага янги инновацион технологиялар ҳамда хорижий инвесторлар (молиявий институтлар, банклар)ни фаол жалб этиш, етакчи лойиҳа институтлари ва ташкилотлари билан ҳамкорлик ҳамда амалдаги алоқаларини янада мустаҳкамлашга хизмат қилиши, унинг доирасида имзоланган шартнома ва келишувларда бу жиҳатлар алоҳида ўрин тутгани билан янада аҳамиятли бўлди.

Фойдалинган адабиётлар

1. *Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йилнинг 5 майдаги ПҚ-2343-сонли қарори.*
2. *«Ўзбекистон Республикаси Энергетика вазирлиги фаолиятини ташиқил этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 1 февралда ПҚ-4142-сонли Қарори.*
3. *Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 10 июлда ПҚ-4779-сонли қарори.*
4. *Иқлим ўзгариши бўйича халқаро саммитда сайёрамиздаги глобал муаммоларга ечим бўладиган ташаббуслар илгари сурилди. 01.12.2023 йил, УзА.*
5. *Бойтўра Р. Она замин «иситмаси» унинг давоси қайда?, журналист, «Янги Ўзбекистон» 14.03.2024-53-сон.*
6. *Маҳкамов Б. “Қуёшли хонадон” ишончли ва барқарор энергия манбаи, иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, «Янги Ўзбекистон» 06.01.2024-4-сон.*

УДК:630069.А

ЯШИЛ ИҚТИСОДИЁТНИНГ АСОСЛАРИ

Хомидов Боходиржон Содиқжонович-
Иқтисод Фанлар Бўйича Фалсафа Доктори PhD, додцент.
Маматқулов Зарифжон Шарифжанович-
Фарғона Давлат Университетининг мустақил тадқиқотчиси

Анотация: Мақолада, Ўзбекистонда яшил энергетика корхонаси ва унинг хусусиятлари бўйича илмий-амалий жиҳатидан тадқиқот ўтказиб, амалиётга тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: Функционал бўлиниш, яратувчи қувватлар, акциядор, капиталнинг қиймати, молиявий натижалар, инвестициялаштириш, ҳисобот сиёсати, хужжатлар айланиши графиги, акциялар, қўшимча ва йўлдош махсулот, иқтисодий таҳлил, ҳисобот регистрлар.

Мамлакатда таркибий ўзгартиришларни чуқурлаштириш, иқтисодийнинг базавий тармоқларини модернизациялаш ва диверсификациялаш ҳамда ҳудудларни бир маромда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришга қаратилган комплекс чоратadbирлар амалга оширилмоқда.

2019 йилнинг 8-9 июль кунлари Тошкент шаҳрида «яшил» иқтисодий бўйича норматив-ҳуқуқий базани ва сиёсатни такомиллаштириш, давлат ва хусусий сектор ўртасидаги шериклик муносабатлари орқали инновацион «яшил» инвестицияларни қўллаб-қувватлашга қаратилган Европа ва МДХ давлатларининг «яшил» иқтисодий бўйича минтақавий вазирликлар конференцияси ўтказилди.

Шу билан бирга, ўтказилган таҳлил иқлимнинг ўзгариши шароитида самарали, ресурс тежамкор ва экологик хавфсиз иқтисодий таъминлашда ўзаро боғлиқ муаммолар ва эҳтиёжлар мавжудлигини кўрсатди.

Хусусан, жадаллашаётган саноатлаштириш ва аҳоли сонининг ортиши иқтисодийнинг ресурсларга бўлган эҳтиёжини сезиларли даражада оширмоқда, шунингдек, атроф-муҳитга салбий антропоген таъсирни кучайтирмоқда ва иссиқхона газлари ажратмаларининг ортишига олиб келмоқда.

Иқтисодий энергия самарадорлигининг паст даражаси, табиий ресурслардан нооқилона фойдаланиш, технологиялар янгилишининг сустлиги, «яшил иқтисодий»ни ривожлантириш учун инновацион ечимларни жорий этишда кичик бизнес иштирокининг етарли эмаслиги мамлакатни барқарор ривожлантириш соҳасидаги устувор миллий мақсадлар ва вазифаларга эришишга тўсқинлик қилмоқда.

Узоқ муддатли стратегиянинг мавжуд эмаслиги «яшил» технологияларни жорий этиш ва «яшил» иқтисодийга ўтиш бўйича тизимли чоралар кўришни таъминлашга имкон бермаяпти.

2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида белгиланган вазифаларни изчил амалга ошириш, шунингдек, Париж битими (Париж, 2015 йил 12 декабрь) мажбуриятлари бажарилишини ва Ўзбекистон Республикасининг «яшил» иқтисодийга ўтишини таъминлаш мақсадида 2019-2030 йиллар даврида Ўзбекистон Республикасининг «яшил» иқтисодийга ўтиш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 4 октябрь куни ПҚ-4477-сонли Қарори чиқди.⁸⁶

Қарорда қуйидагилар Ўзбекистон Республикасининг «яшил» иқтисодийга ўтишининг асосий вазифалари этиб белгиланган:

Технологик модернизациялаш ва молиявий механизмларни ривожлантириш орқали иқтисодийнинг энергия самарадорлигини ошириш ва табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш;

Давлат инвестициялари ва харажатларининг устувор йўналишларига илғор халқаро стандартларга асосланган «яшил» мезонларни киритиш;

Давлат томонидан рағбатлантириш механизмларини, давлат-хусусий шерикчиликни ривожлантириш ҳамда халқаро молиявий институтлар билан ҳамкорликни фаоллаштириш орқали «яшил» иқтисодийга ўтиш йўналишлари бўйича тажриба-синов лойиҳаларини амалга оширишга кўмаклашиш;

Таълимга инвестициялар киритишни рағбатлантириш, етакчи хорижий таълим муассасалари ва илмий-тадқиқот марказлари билан ҳамкорликни ривожлантириш ҳисобига «яшил» иқтисодийдаги меҳнат бозори билан боғлиқ кадрларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш тизимини ривожлантириш;

Оролбўйидаги экологик инқирознинг салбий таъсирини юмшатиш чораларини кўриш;

⁸⁶ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 4 октябрь куни ПҚ-4477-сонли Қарори.

«Яшил» иқтисодиёт соҳасида, шу жумладан, икки томонлама ва кўп томонлама шартномалар тузиш орқали халқаро ҳамкорликни мустаҳкамлаш.

Ҳужжатда қуйидагилар:

а) 2019-2030 йиллар даврида Ўзбекистон Республикасининг «яшил» иқтисодиётга ўтиш стратегияси (кейинги ўринларда – Стратегия) илловага мувофиқ тасдиқлансин ва қуйидагилар уни амалга оширишнинг устувор йўналишлари этиб белгиланган:

Иқтисодиётнинг базавий тармоқлари энергия самарадорлигини ошириш;

Энергия ресурслари истеъмолини диверсификациялаш ва қайта тикланувчи энергия манбаларидан фойдаланишни ривожлантириш;

Иқлим ўзгариши оқибатларига мослашиш ва уларни юмшатиш, табиий ресурслардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш ва табиий экотизимларни асраш;

«Яшил» иқтисодиётни қўллаб-қувватлашнинг молиявий ва номолиявий механизмларини ишлаб чиқиш.

Қарорда Ўзбекистон Республикаси Иқтисодий тараққиёт ва камбағалликни қисқартириш вазирлиги Ўзбекистон Республикасида «яшил» иқтисодиётни илгари суриш ва жорий этиш бўйича ваколатли орган этиб белгиланиши ва унга қуйидаги вазифалар юкланиши тайинланган:

Стратегияда назарда тутилган тадбирларни амалга ошириш бўйича масъул вазирликлар ва идоралар фаолиятини мувофиқ-лаштириш;

Идоралараро кенгашга, шу жумладан, унинг ишчи органи фаолиятини ташкил этиш орқали ҳар томонлама кўмаклашиш;

«Яшил» иқтисодиётни босқичма-босқич жорий этиш бўйича ҳисоботлар юритишнинг ўз вақтида ташкил этилишини таъминлаш.

Ҳужжатда қуйидагиларга:

Ўзбекистон Республикаси Бош вазирининг ўринбосарлари ва маслаҳатчиларига – Стратегияда назарда тутилган тадбирларни амалга ошириш бўйича вазирлик ва идоралар фаолиятини самарали ташкил этиш;

Ўзбекистон Республикаси иқтисодий тараққиёт ва камбағалликни қисқартириш вазирига – ялпи ички маҳсулотнинг углерод сарфи ҳажмини камайтириш, соф ва экологик хавфсиз технологиялар ва саноат жараёнларини қўллаган ҳолда саноат корхоналари инфратузилмасини модернизациялаш;

Ўзбекистон Республикаси энергетика вазирига – энергия самарадорлик кўрсаткичларини ошириш, қайта тикланувчи энергия манбаларини ривожлантириш, экологик жиҳатдан яхшиланган тавсифларга эга мотор ёқилғисини ишлаб чиқаришни ва ундан фойдаланишни кенгайтириш, замонавий, арзон ва ишончли энергиядан фойдаланиш имконияти билан таъминлаш;

Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалиги вазирига – асосий турдаги қишлоқ хўжалиги озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаришнинг ўртача маҳсулдорлиги ва ҳосилдорлигини ошириш, томчилатиб суғориш технологияларини самарали жорий этиш, шунингдек, ерларнинг таназзулга учраши бўйича нейтрал балансга эришиш;

Ўзбекистон Республикаси сув хўжалиги вазири ҳамда уй-жой коммунал хизмат кўрсатиш вазирига – сувдан фойдаланиш самарадорлигини ошириш;

Ўзбекистон Республикаси Экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси раисига – «яшил» иқтисодиётни жорий этиш бўйича тадбирлар амалга оширилишини экологик қўллаб-қувватлашни ташкил этиш ва таъминлаш ҳамда атроф табиий муҳит ҳолати мониторинги натижаларини умумлаштириш;

Вазирлик, идора ва бошқа ташкилотлар раҳбарларига – Стратегияда назарда тутилган тадбирларни ўз вақтида ва сифатли бажариш юзасидан шахсий жавобгарлик юкланиши тайинланган.

Қарорда Ўзбекистон Республикаси Инвестициялар ва ташқи савдо вазирлиги Стратегияда назарда тутилган тадбирларни амалга ошириш учун хорижий инвестицияларни, шунингдек, халқаро молия институтлари, хорижий ҳукумат молия ташкилотлари ва бошқа хорижий донорларнинг кредитлари ва грантларини жалб қилишни таъминланиши тайинланган.

Мазкур қарорнинг ижросини назорат қилиш Ўзбекистон Республикасининг Бош вазири ва Ўзбекистон Республикаси Президентининг маслаҳатчиси зиммасига юкланган.

Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида иқтисодий электр энергияси билан узлуксиз таъминлаш ҳамда «Яшил иқтисодий» технологияларини барча соҳаларда фаол жорий этиш, 2026 йилга бориб электр энергияси ишлаб чиқариш кўрсаткичини қўшимча 30 млрд кВт/соатга ошириб, жами 100 млрд кВт/соатга етказиш вазифаси белгиланган. Вазифа уддаланса, қайта тикланувчи энергия манбалари улуши 25 %га етиб, йилига қарийб 3 млрд м³ табиий газ тежалади.⁸⁷

Сурхондарё вилоятида ҳам ана шу дастурий вазифалар ижросини таъминлаш, аҳоли, ижтимоий соҳа иншоотлари, иқтисодий тармоқларини узлуксиз электр энергияси билан таъминлаш чора-тадбирлари изчил давом этмоқда. Хусусан, қайта тикланувчи энергия ишлаб чиқариш ҳажмини янада ошириш, тизимни босқичма-босқич янгилаш, инфратузилмани ривожлан-тиришга алоҳида эътибор қаратиляпти. Тўпаланг сув омборининг қуйи қисмида қайта тикланувчи, «яшил энергия» ҳосил қилиш имконини берувчи ГЭС қурилишига киришилганида ушбу лойиҳанинг истиқболга ишонмаганлар ҳам бор эди. Аммо бу борадаги қатъий ва изчил саъй-ҳаракатлар ўз самарасини бера бошлади.

Бундан уч йил аввал Тўпаланг электр генерацияси бор-йўғи 30 мВт ни ташкил қиларди. Соҳага жалб этилган 165 млн доллар инвестиция эвазига «Тўпаланг» ГЭСи модернизация қилинди, «Зарчоб-1» ва «Зарчоб-2» ГЭСлари ишга туширилди. Натижада Тўпаланг дарёси манбаси орқали олинаётган электр қуввати 251 мВт га етди. Шу тариқа «Тўпаланг» ГЭСи «Чорвоқ» ГЭСидан кейин мамлакатимиздаги иккинчи йирик станцияга айланди. Бу ерда йилига қўшимча 467 млн кВт/соат электр қуввати ишлаб чиқариляпти. Бугунга келиб, қарийб 167 мингта хонадоннинг электр таъминоти яхшиланди. Бу йилига ўртача 107 млн м³ табиий газ тежалади, деганидир. Яқинда яна бир кичик «Зарчоб-3» ГЭСи қурилиши бошланди. Шуни ҳам айтиш керакки, айни кунларда Бирлашган Араб Амирликларининг «Масдар» компанияси томонидан Шеробод туманида амалга оширилаётган йирик лойиҳа асосида 500 мВт га тенг қуёш электр станцияси қурилмоқда. Шунингдек, «Сурхон» нимстанциясига уланиш учун 52 километрли электр узатиш тармоғи барпо этиляпти. Станциянинг йиллик ишлаб чиқариш қуввати 1,04 млрд кВт/соатни ташкил этади. Бунинг натижасида йилига 340 млн м³ табиий газ тежалиб, 300 мингта хонадон электр энергияси билан таъминланади. Бундан ташқари, вилоятда ижтимоий соҳа ва давлат идораларининг 684 объектга 12,779 мВт, тадбиркорларнинг 731 бино ва иншоотга 9,373 мВт, 2800 дан зиёд аҳоли хонадонига 7,718 мВт, шунингдек, 6 та кўп қаватли уй томига 0,073 мВт қувватга эга қуёш панеллари ўрнатилди. Соҳага хусусий сектор – тадбиркорлик субъектлари фаол жалб этилиб, улар томонидан микро ГЭСлар қуришга кенг имконият берилмоқда. Бунинг учун ҳукуқий, иқтисодий шароитлар яратилган. Жумладан, кичик ва микро ГЭСлар қуриш истагидаги

⁸⁷ Раҳматов И. Энергетика ривожини одамлар қалбига ҳам ёруғлик, нур олиб кирмоқда. “Янги Ўзбекистон” мухбири, УзА.

тадбиркорларга ерларни 20 йил муддатга ижарага бериш, улар ишлаб чиқарган электрни давлат томонидан кафолатли сотиб олиш тизими жорий қилинган. Бу эса энергетика тармоғини ислоҳ қилиш ва мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишида муҳим аҳамият касб этаётир. Президентимизнинг 2023 йил 16 февралдаги «2023 йилда қайта тикланувчи энергия манбаларини ва энергия тежовчи технологияларни жорий этишни жадаллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарорига мувофиқ, Қизирик туманининг Янги кент, Зарбдор ва Такия маҳаллалари ҳудудларидан ўтган коллекторларда жами қуввати 1 мВт бўлган 3 та микро ГЭС қуриш ишлари амалга оширилмоқда. Буларнинг бари электр энергияси таъминотини яхшилашга хизмат қилаётган бўлса, «Ҳудудий электр тармоқлари» АЖ Сурхондарё филиали томонидан узлуксиз ва барқарор электр энергияси етказиб бериш, бунинг учун тармоқни моддий-техник жиҳатдан янгилаш ишлари олиб бориляпти. Бу борадаги амалий ишларни қиёсий рақамларда ҳам яққол кўриш мумкин. Агар 1991-2016 йиллар мобайнида вилоят ҳудудида 490 километр паст кучланишли электр тармоғи ва 316 трансформатор пунктида қурилиш-монтаж ишлари амалга оширилган бўлса, 2017-2023 йилларда 4261 километр янги ҳаво электр узатиш тармоғи қурилди, 1316 та турли қувватдаги янги трансформатор ўрнатилди. Давлатимиз раҳбари раислигида шу йил 31 октябрь куни бўлиб ўтган видеоселектор йиғилишида гидроэнергетика соҳасида олиб борилаётган ислохотлар таҳлил этилиши баробарида тизимдаги бир қатор камчиликлар кўрсатиб ўтилган эди. Вилоятда бу камчиликларни бартараф этиш учун 4 та йўналиш бўйича, яъни истеъмолчиларга АСКУЭ тизимига мос ҳолда ишлай оладиган электр ҳисоблагичлар ўрнатиш, электр тармоқларида олиб борилаётган қурилиш ишларини жадаллаштириш, қарздор истеъмолчилар билан ишлаш ҳамда куз-қиш мавсумини беталафот ўтказиш вазифалари белгилаб олинди ва улар бўйича қуйидагилар:

– Энергетика тармоқларида истеъмол маданиятини ошириш, ресурслардан фойдаланиш соҳасида мақсадли ундирув, назорат ва ўрганиш тадбирлари мунтазам равишда амалга оширилмоқда, – дейди «Ҳудудий электр тармоқлари» АЖ Сурхондарё филиали ахборот хизмати раҳбари Азимбек Самадов.

– Жорий йил ноябрь ойида прокуратура органлари билан ҳамкорликда ўтказилган тадбирларда энергия ресурсларидан ноқонуний фойдаланиш билан боғлиқ жами 158 ҳолат аниқланган. Натижада 2 та жиноят иши кўзгатилиди, 403 та маъмурий баённома расмийлаштирилди. Электр энергиясидан қарздорлиги мавжуд бўлгани учун 10 минг 175 истеъмолчи тармоқдан узилиб, 19,6 млрд сўм дебитор қарздорлик ундирилди. 11 минг 704 та янги ҳисоблагич ўрнатилиб, АСКУЭ тармоғига уланди. Тизимдаги мавжуд 26 минг 361 та алоқага чиқмаган электр ҳисоблагичларни алоқага чиқариш учун 10 минг 654 та GPRS модули, 1300 та концентратор қурилмаси ўрнатилди.

2-жадвал.

Ўзбекистон Республикасида иссиқлик энергияси ишлаб чиқариш ҳажми

Ҳудудлар	2015	2016	2018	2020	2021	2022	2022-2015
Ўзбекистон Респуб-ликаси	32488	30041	29021	28292	26826	26111	0,8
Қорақалпоғистон республикаси	42,9	35,3	45	46	62,9	55,2	1,3
Андижон вилояти	120,8	121,1	107,7	92,8	89,9	0,4	0,0
Бухоро вилояти	838	770,5	927,1	841,4	780,4	750,4	0,9
Жиззах вилояти	0	0	143	9,5	7,6	7,4	0,1

Қашқадарё вилояти	6255,4	6119,2	5283	3175,6	3214,9	3221,5	0,5
Навоий вилояти	3996,2	3819,8	4024,9	4016,9	4663,3	4813,5	1,2
Наманган вилояти	72,9	188,5	114,7	90,9	73,4	73,4	1,0
Самарқанд вилояти	114,1	110,1	63,6	90,6	68,5	44	0,4
Сурхондарё вилояти	71,5	62	75,7	39	41,4	38,4	0,5
Сирдарё вилояти	276,6	267,1	223,8	276,3	148,4	198,5	0,7
Тошкент вилояти	5602,5	3785,9	3817,7	4063,4	2248,2	3617,8	0,6
Фарғона вилояти	2377,7	2200,4	2145,7	1835,1	1744,9	1257,6	0,5
Хоразм вилояти	269,6	519,6	181,2	166,9	194	137	0,5
Тошкент шаҳри	12450	12042	11868	13548	13489	11896	1,0

2-жадвалда Ўзбекистон Республикасида иссиқлик энергияси ишлаб чиқариш ҳажми 2022-2015 йилларга нисбатан 0,8 га кўпайган.

Дарҳақиқат, соҳада олиб борилаётган изчил ислохотлар янги энергия ресурсларини яратиш баробарида халқ хўжалигини янада ривожлантиришга хизмат қилмоқда. Айниқса, «Яшил иқтисодиёт»ни ривожлантириш, истиқболли лойиҳаларни амалга ошириш, ижтимоий ва иқтисодиёт иншоотларини узлуксиз электр энергияси билан таъминлаш имконини бераётир. Энг муҳими, соҳадаги туб ўзгаришлар одамлар кайфиятига ижобий таъсир кўрсатиб, хонадонларга файзу-барака, кишилар қалбига ёруғлик, нур олиб кирмоқда.

Фойдалинган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йилнинг 5 майдаги ПҚ-2343-сонли қарори.
2. «Ўзбекистон Республикаси Энергетика вазирлиги фаолиятини ташиқл этиши чора-тадбирлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 1 февралда ПҚ-4142-сонли Қарори.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 10 июлда ПҚ-4779-сонли қарори.
4. Иқлим ўзгариши бўйича халқаро саммитда сайёрамиздаги глобал муаммоларга ечим бўладиган ташаббуслар илгари сурилди. 01.12.2023 йил, УЗА.
5. Бойтўра Р. Она замин «иситмаси» унинг давоси қайда?, журналист, «Янги Ўзбекистон» 14.03.2024-53-сон.
6. Маҳкамов Б. “Қуёшли хонадон” ишончли ва барқарор энергия манбаи, иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, «Янги Ўзбекистон» 06.01.2024-4-сон.

УДК:630069.А

«ЯШИЛ» ИҚТИСОДИЁТ ТАМОЙИЛЛАРИНИ ТАЪЛИМ ВА ФАНГА ИНТЕГРАЦИЯ ҚИЛИШ

Додобойев Юсубжон Тажибоевич-
Иқтисодиёт фанлар доктори, профессор.
Марасулова Феруза Юсубжановна-
Фарғона Давлат Техника Университетининг мустақил тадқиқотчиси.

***Анатация:** Мақолада, Ўзбекистонда яшил энергетика корхонаси ва унинг хусусиятлари бўйича илмий-амалий жиҳатидан тадқиқот ўтказиб, амалиётга тавсиялар ишлаб чиқилган.*

***Калит сўзлар:** Функционал бўлиниш, яратувчи қувватлар, акциядор, капиталининг қиймати, молиявий натижалар, инвестициялаштириш, ҳисобот сиёсати, ҳужжатлар айланиши графиги, акциялар, қўшимча ва йўлдош махсулот, иқтисодий таҳлил, ҳисобот регистрлар.*

«Яшил» иқтисодиёт асослари, қайта тикланувчи энергия ман-баларини жорий этиш, «соф» транспортни ривожлантириш, энергия тежаш ва бошқа масалаларни эътиборга олган ҳолда олий ва ўрта махсус таълимнинг тегишли йўналишлари ўқув дастурларини тако-миллаштириш, шунингдек, умумий ўрта таълимнинг тегишли дас-турларига «яшил» иқтисодиёт асослари бўйича мавзулар киритиш;

Олий, ўрта махсус, касб-хунар, умумий ўрта таълим учун тегишли ўқув адабиётларини (йўналишлар бўйича) тайёрлаш ёки қайта нашр этиш жараёнида уларга «яшил» иқтисодиёт асослари бўйича мавзулар киритиш;

Педагог ва илмий ходимларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш дастурларига «яшил» иқтисодиёт асослари, хусусан, «Яшил технологиялар», «Яшил мезонларни ҳисобга олган ҳолда экологик меъёрлаштириш асослари», «Қайта тикланувчи энергия манбалари технологиялари», «Энергия тежамкорлиги ва энергия самарадорлиги муаммолари» мавзуларини жорий этиш;

«Яшил» технологиялар соҳасидаги илмий тадқиқотлар ва инновацион ишланмаларни қўллаб-қувватлаш.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 2024 йил 13 декабрь кuni янги энергетика қувватларини ишга тушириш ҳамда навбатдагиларини қуришга бағишланган тантанали маросимда иштирок этди⁸⁸.

Булар мамлакатимизда энергетика тизими барқарорлигини ошириш бўйича қилинаётган кенг қўламли ишларнинг давомидир. Ўтган 2023 йили декабрда 5 та қуёш ва 1 та шамол электр станцияси ишга туширилган эди. Давлатимиз раҳбарининг ҳудудларга ташрифларида ҳам қўлаб лойиҳаларга асос солинмоқда. Бу галги маросимда умумий қиймати 7 миллиард доллардан зиёд 24 та лойиҳа тайёрланган. Хусусан, Бухоро, Навоий, Наманган ва Тошкент вилоятларида қарийб 2,3 минг мегаватт қувватга эга 5 та қуёш ва шамол электр станцияси ҳамда 5 та юқори кучлинишли подстанция қуриб битказилган. Ўзбекистонда илк бор Андижон ва Фарғонада 300 мегаваттли энергия сақлаш тизими барпо этилган. Қашқадарёда 400 мегаваттли электр станцияси, Тошкент шаҳрида замонавий когенерация қурилмаси, Андижон, Сурхондарё ва Тошкент вилоятларида 4 та кичик ГЭС шай ҳолатга келтирилган. Шунингдек, Фарғона, Самарқанд, Навоий, Тошкент вилоятлари ва Тошкент шаҳрида 2,5 минг мегаваттли 6 та электр иншооти қурилиш арафасида.

Ушбу янги лойиҳалар орқали келгуси йилларда қўшимча 9,5 миллиард киловатт-соат электр ишлаб чиқарилиб, 2,5 миллиард куб метр табиий газ тежалади, 4,6 миллион тонна зарarli газлар чиқишининг олди олинади. Энг муҳими, 4 миллиондан зиёд хонадон узлуксиз тоза энергия билан таъминланади. Бу иқтисодиётнинг бошқа соҳаларида ҳам 4 миллиард долларлик қўшилган қиймат яратишга туртки беради. Умуман, юртимизда келгуси йили жами 84 миллиард киловатт-соат электр энергияси ишлаб чиқарилади. Бу 2016 йилга нисбатан 25 миллиард киловатт-соат ёки 1,5 баробар кўпдир. Маросимда Президент Шавкат Мирзиёев нутқ сўзлаб, бу лойиҳаларнинг барчаси тўғридан-тўғри хорижий

⁸⁸ Изчил ва катъий ислохотлар туфайли ўзбекистонда бутунлай янги “яшил” энергетика тармоғи яратилди/ ЎЗА 14.12.2024

инвестициялар ҳисобига қурилаётганини алоҳида таъкидлади. Шу муносабат билан Бирлашган Араб Амирликлари, Саудия Арабистони, Туркия, Хитой ва Германия компанияларига, Осиё тараққиёт банки, Осиё инфратузилмавий инвестициялар банки, Ислон тараққиёт банки, Европа тикланиш ва тараққиёт банки, Жаҳон банкига ҳамкорлик учун миннатдорлик билдирди. Мамлакатимизда хусусий секторга кенг йўл очилгани натижасида охириги 5 йилда энергетика соҳасига қарийб 20 миллиард доллар тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар кириб келган. Аввал тўлиқ давлат тасарруфида бўлган бу тизимда 24 та мустақил энергия ишлаб чиқарувчи фаолият бошлаган. Жумладан, “яшил” энергетика соҳасида 3,5 минг мегаваттли ёки 10 миллиард киловатт-соатга тенг 16 та йирик қуёш ва шамол электр қувватлари ишга туширилди. Бунинг натижасида жорий йилда тармоқда “яшил” энергия улуши 16 фоиздан ошди. Маълумки, 2023 йили мамлакатимизнинг ялпи ички маҳсулоти илк бор 100 миллиард долларлик тарихий маррани забт этди. 2030 йилга бориб, иқтисодийтимиз ҳажмини 200 миллиард долларга етказиш мақсад қилинган. Бу келгуси 5 йилда юртимизда электр энергиясига бўлган эҳтиёжни ҳозиргидан 1,5 баробар оширади. Қолаверса, Париж битими доирасида 2030 йилгача зарарли газлар эмиссиясини 35 фоизга камайтириш мўлжалланган. Шу боис, давлатимиз раҳбари энергетика соҳасидаги навбатдаги режаларга тўхталиб ўтди. Биринчидан, 2030 йилга қадар яна 19 минг мегаватт “яшил” қувватлар барпо этилиб, қайта тикланувчи энергия улуши 54 фоизга етказилади. Хусусан, 2025 йилда 3,4 минг мегаваттли 18 та қуёш ва шамол станцияси, 1,8 минг мегаваттли сақлаш тизимлари ишга туширилади. Бунинг натижасида келгуси йили “яшил” энергия ишлаб чиқариш ҳажмлари 12 миллиард киловатт-соатга етади Шунингдек, келгуси 2 йилда хусусий тадбиркорлар билан бирга 2 мингдан ортиқ кичик ва микро ГЭСлар ташкил қилиш бўйича катта дастур амалга оширилади. Иккинчидан, электр энергия бозорини эркинлаштириш бўйича навбатдаги қадамлар қўйилади. Хусусан, келгуси йил якунига қадар рақобатли савдолар орқали электр энергияси улгуржи бозори яратилади. Давлат-хусусий шериклик тақсимлаш тармоқларига ҳам жорий қилиниб, уларни модернизация қилиш учун 4 миллиард доллар инвестиция жалб этилади. Бу борада Самарқанд ҳудудий электр тармоқларини хусусий бошқарувга бериш бўйича илк лойиҳа ишлаб чиқилиб, халқаро тендер эълон қилинди. Учинчидан, “яшил” энергетика йўналишида минтақавий ва халқаро ҳамкорлик кенгайтирилади. Бу борада биринчи амалий қадамлар қўйилди — “COP29” доирасида Қозғистон, Озарбайжон ва саудиялик ҳамкорларимиз билан “яшил” энергияни Европа минтақасига экспорт қилиш бўйича битим имзоланди. Марказий Осиё электр энергияси ишлаб чиқариш учун бир вақтнинг ўзида қуёш, шамол, сув каби табиий ресурслар бўйича катта салоҳиятга эга. Бу борада минтақавий энергия тизими барқарорлигини таъминлаш мақсадида қўшни давлатлар билан ягона платформа ишга туширилади. Тўртинчидан, “яшил” энергетика бошқа соҳа ва тармоқларнинг ривожига, аҳоли турмуш даражаси яхшиланиши учун янги драйверга айланмоқда. Хусусан, аҳоли ва тадбиркорлар томонидан 1 минг мегаваттли қуёш панеллари ўрнатилиб, йилига 1,5 миллиард киловатт соат электр энергияси олинмоқда. Бундай ишлар изчил рағбатлантирилиши, дуал таълим асосида мутахассислар тайёрланиши айtilди. — Бугунги тадбир юртимиз энергетика тарихида янги саҳифа очади. Ишга туширилаётган бу лойиҳалар орқали нафақат иқтисодий ўсишга эришамиз, балки келажак авлодларимиз учун яшил ва барқарор Ўзбекистоннинг мустақил пойдеворини яратамиз, — деди Шавкат Мирзиёев. Маросимда Бирлашган Араб Амирликларининг энергетика ва инфратузилма вазири Суҳайл бин Муҳаммад ал-Мазруий, Туркия Республикаси энергетика ва табиий ресурслар вазири Алпарслон Байрактар, Саудия Арабистони Подшоҳлиги энергетика вазири шаҳзода Абдулазиз бин Салмон Ол Сауд ҳам нутқ сўзлади. Президент Шавкат Мирзиёев рамзий

дастакни босиб, 18 та мажмуанинг фаолияти ва 6 та лойиҳанинг қурилишини бошлаб берди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев янги энергетика қувватларини ишга тушириш ҳамда навбатдагиларини қуришга бағишланган тантанали маросим доирасида Бирлашган Араб Амирликлари саноат ва илғор технологиялар вазири Султон Аҳмад Ал-Жобир ҳамда энергетика ва инфратузилма вазири Суҳайл Муҳаммад Ал-Мазруйдан иборат делегация, Саудия — Ўзбекистон Ишбилармонлар кенгаши раиси, “ACWA Power” компанияси раиси Муҳаммад Абунайян, Туркиянинг “Akso Enerji” компанияси раиси Жамил Казанчини қабул қилди⁸⁹.

Бирлашган Араб Амирликлари саноат ва илғор технологиялар вазири Султон Аҳмад Ал-Жобир ҳамда энергетика ва инфратузилма вазири Суҳайл Муҳаммад Ал-Мазруйда иборат делегация билан учрашувда амалий ҳамкорликни янада кенгайтириш ва инвестициявий шериклик лойиҳаларини илгари суриш масалалари кўриб чиқилди. Суҳбат аввалида Султон Ал-Жобир давлатимиз раҳбарига Амирликлар Президенти Шайх Муҳаммад Ол Наҳаён, мамлакат Бош вазири, Дубай Амири Шайх Муҳаммад Ол Мактум ва Вице-президенти Шайх Мансур Ол Наҳаённинг саломи ва энг эзгу тилакларини етказди. Учрашувда Ўзбекистон — БАА кўп қиррали муносабатларининг бугунги юксак даражаси алоҳида мамнуният билан қайд этилди. Ўзаро товар айирбошлаш ҳажми, қўшма корхоналар ва авиақатновлар сони ошмоқда. Бирлашган Араб Амирликлари етакчи компаниялари иштирокида Ўзбекистонда амалга оширилаётган ва истиқболли лойиҳалар портфели 20 миллиард долларга етди. “Яшил” энергетика икки томонлама ҳамкорликнинг устувор йўналиши бўлиб хизмат қилмоқда. 2024 йил 13 декабрь куни Навоий вилоятида қуввати 500 мегаватт бўлган шамол станцияси ишга туширилди — бу лойиҳа Masdar компанияси томонидан амалга оширилди. Умуман, ушбу компания иштирокида сўнгги йилларда мамлакатимизда умумий қуввати 1,5 гигаватт бўлган электр энергияси ишлаб чиқариш объектлари ишга туширилди. Энергетика, нефть-газ ва кимё тармоқлари, тоғ-кон саноати, сув таъминоти, маиший чиқиндиларни қайта ишлаш ва бошқ йўналишларда йирик инвестиция лойиҳаларини тез фурсатда тайёрлаш ва амалга оширишга алоҳида эътибор қаратилди. Барча даражалардаги самарали мулоқотларни давом эттириш ва бўлажак олий даражадаги тадбирларга пухта тайёргарлик кўриш муҳимлиги қайд этилди. Саудия — Ўзбекистон Ишбилармонлар кенгаши раиси, “ACWA Power” компанияси раиси Муҳаммад Абунайян билан учрашувда Саудия Арабистонининг етакчи компаниялари билан ўзаро манфаатли ҳамкорликни кенгайтириш масалалари кўриб чиқилди. Давлатимиз раҳбари Ўзбекистонда “яшил” энергетика соҳасида стратегик инвестор ҳисобланган “ACWA Power” компанияси билан самарали шериклик жадал ривожланиб бораётганини катта мамнуният билан қайд этди. Бугунги кунга қадар умумий қиймати қарийб 3 миллиард долларлик 4 та лойиҳа муваффақиятли амалга оширилган бўлиб, жорий лойиҳалар портфели 15 миллиард долларни ташкил этмоқда. Бундан ташқари, бир қатор қўшма лойиҳаларни ишга тушириш маросими бўлиб ўтди: Бухоро вилоятида қуввати 500 мегаватт бўлган 2 та шамол электр станцияси тармоққа уланди, шунингдек, Самарқанд вилоятида умумий қуввати 1 гигаватт бўлган 2 та қуёш электр станцияси ва Тошкент вилоятида 334 мегаватт қувватга эга энергия сақлаш тизими қурилишига старт берилди. Учрашувда энергетика, транспорт ва коммунал инфратузилмани модернизация қилиш, ахборот-коммуникация технологияларини ривожлантириш, тўқимачилик саноати, қишлоқ хўжалиги ва бошқа устувор йўналишларда кооперация лойиҳаларини амалга

⁸⁹ Ҳамкорликни янада кенгайтириш ва инвестициявий шериклик лойиҳалари муҳокама қилинди ЎзА–14.12.2024

оширишга алоҳида эътибор қаратилди. Қўшма Ишбилармонлар кенгаши фаолияти доирасида Саудиянинг етакчи компанияларини мамлакатимизга жалб қилиш борасидаги ишларни кенгайтириш муҳимлиги қайд этилди. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев Туркиянинг “Akso Enerji” компанияси раиси Жамил Казанчини қабул қилди. Ушбу компания билан ўзаро манфаатли ҳамкорликни ривожлантириш масалалари, унинг Ўзбекистон энергетика тармоғини кенгайтириш ва технологик модернизация қилиш лойиҳаларида иштирок этиш режалари кўриб чиқилди. Давлатимиз раҳбари Туркия компанияси билан ҳамкорликда Тошкент ва Бухоро вилоятларида умумий қуввати 740 мегаватт бўлган замонавий электр станцияларини қуриш лойиҳалари муваффақиятли амалга оширилганини мамнуният билан қайд этди. Қашқадарё вилоятининг Нишон туманида қуввати 400 мегаватт бўлган янги электр станциясини ишга тушириш маросими бўлди. Икки томонлама “йўл харитаси”га мувофиқ “яшил” энергетика соҳасида, жумладан, газ тақсимлаш тизимларини модернизация қилиш, биогаз станцияларини қуриш, саноат зоналарини энергия билан барқарор таъминлаш ва бошқа истикболли лойиҳалар муҳокама қилинди.

Президент Шавкат Мирзиёев раҳнамолигида барқарор ривожланиш соҳасида сезиларли ўзгаришлар ва ютуқлар қўлга киритилганини кўряпмиз. Мамлакат “яшил” иқтисодиётга ўтиш учун қулай экотизим яратиш йўлида фаол ҳаракат қилмоқда⁹⁰.

2024 йил 13 декабрь куни Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёев иштирокида энергетика соҳасида янги қувватларни ишга тушириш ва навбатдаги лойиҳалар қурилишига старт бериш маросими бўлиб ўтди. Давлатимиз раҳбари ўз нутқида қиймати 3,7 миллиард долларлик 18 та янги қувват ишга туширилаётгани ва навбатдаги 6 та лойиҳа қурилишига старт берилаётганини энергетика соҳасидаги тарихий воқеа деб атади. Ўзбекистонда ўзининг инвестициявий лойиҳаларини амалга ошираётган хорижий компаниялар раҳбарлари ва вакиллари ушбу тадбир ҳақида фикр билдирар экан, кейинги йилларда давлатимиз раҳбари раҳнамолигида юртимизда яратилган мутлақо янги ишбилармонлик муҳитини алоҳида эътироф этмоқда.

Муҳаммад Жамил Ал-Рамаҳи Бирлашган Араб Амирликларининг “Masdar” компанияси бош ижрочи директори:

— Ўзбекистон минтақада иқтисодий, инвестициявий ва технологик тараққиёт маркази бўлиш истагини намоён этмоқда. Қайта тикланадиган энергия соҳасида етакчи компаниялардан бири сифатида биз учун ушбу тадбир тажриба алмашиш, ҳамкорлар топиш ва истикболли лойиҳаларни муҳокама қилиш учун ўзига хос майдон яратди. Ўзбекистонда жозибador инвестициявий муҳит яратиш борасида катта саъй-ҳаракатлар қилинаётганини кўриб турибмиз. Президент Шавкат Мирзиёев раҳнамолигида амалга оширилаётган ислохотлар, айниқса, энергетика, “яшил” иқтисодиёт каби стратегик муҳим тармоқларни узоқ муддатли барқарор ривожлантиришга қаратилган. Ўзбекистон билан ҳамкорлигимиз ҳар икки томоннинг ишончи ва қизиқиши юксак эканини тасдиқлайди. “Masdar” компанияси аллақачон қайта тикланадиган энергия манбалари бўйича қатор йирик лойиҳаларда, жумладан, қуёш ва шамол электр станцияларини қуришда иштирок этмоқда. Биз Ўзбекистонда “яшил” энергетикани ривожлантириш учун улкан салоҳиятни кўряпмиз ва мамлакат келажагига инвестиция киритишда давом этишга тайёرمиз. Шунини алоҳида таъкидлаш керакки, Ўзбекистон шунчаки бугунги кун билан яшайдиган давлат эмас. Унинг Президенти эса келажакни ўйлайдиган, келажак авлодлар учун мустаҳкам пойдевор қўядиган, бутун дунёга узоқни кўра олиш

⁹⁰ Ўзбекистондаги юқори сармоявий салоҳият, тинчлик ва барқарорлик, ўзбек халқининг дўстона муносабати хорижий бизнесни ўзига фаол жалб қилмоқда ЎЗА. 14.12.2024 йил

қобилиятини намоён этаётган етакчидир. Ишонаманки, ушбу форум нафақат яқин йилларда ўз натижаларини беради, балки келгуси ўн йилликлар учун минтақанинг энергетик келажагини ҳам шакллантирадиган янги ҳамкорлик ва ташаббуслар платформасига айланади.

Муҳаммад Абунай Саудия — Ўзбекистон Ишбилармонлар кенгаши раиси, “ACWA Power” компанияси бошқаруви раиси:

— Ўзбекистонда кечаётган ижобий жараёнлар ва эришилган салмоқли натижаларнинг ҳеч бири узоқни кўра оладиган давлат раҳбарисиз амалга ошмаган бўлар эди. Президент инвестиция лойиҳаларининг мунтазам кенгайиб боришига доим катта эътибор қаратиб келмоқда. Биласизми, қайта тикланадиган энергияга ўтиш соҳаси ҳамма давлатлар гапирадиган мавзу эмас, яъни Ўзбекистон Президенти узоқни кўра олиши сабабли айнан бу соҳага жиддий эътибор қаратмоқда. Ўзбекистон энергия алмашинувини амалга ошириш бўйича бутун дунёга намуна бўлаётир. Албатта, бу катта ютуқ. Шу ўринда таъкидлаш керакки, келгусида “яшил” энергетика йўналиши Ўзбекистон учун катта инвестициялар киритиладиган соҳага айланиб бораверади. “ACWA Power” компанияси ҳар доим Ўзбекистоннинг ишончли ҳамкори бўлиб келган ва имкониятлари билан Ўзбекистон Президентининг “яшил” энергия стратегиясида ўз ҳиссасини қўшишни интиқлик билан кутади.

Ван Хао Хитойнинг “China Datang Overseas Investment Co., Ltd.” Компаниясининг Марказий Осиёдаги ваколатхонаси бозорни ривожлантириш бўйича бош директори:

— Бугунги кунда қўллаб-қувватловчи давлатлар, жумладан, Хитой, йирик халқаро корпорациялар Ўзбекистонда хорижий инвестицияларни жалб қилиш учун энг қулай шароитлар яратилган деб ҳисоблайди. Фаол ислохотлар ва давлат томонидан қўллаб-қувватланаётгани туфайли Хитой компанияларининг Ўзбекистон билан ҳамкорликка қизиқиши сезиларли даражада ошди. Компаниямиз мисолида айтишим мумкинки, ўтган йили биз 320 мегаватт қувватга эга қуёш электростанциясини қуришга инвестиция киритишни бошладик. Келгуси йилда 1 гигаватт қувватга эга шамол станцияси лойиҳаси устида иш бошлашни режалаштиряпмиз. Бу лойиҳалар, бизнинг фикримизча, Ўзбекистоннинг энг истиқболли тармоқларидан бири бўлган “яшил” энергетикани ривожлантиришга қаратилаётган эътиборни акс эттиради. Президент Шавкат Мирзиёев раҳнамолигида барқарор ривожланиш соҳасида сезиларли ўзгаришлар ва ютуқлар қўлга киритилганини кўряпмиз. Мамлакат “яшил” иқтисодийга ўтиш учун қулай экотизим яратиш йўлида фаол ҳаракат қилмоқда. Шунингдек, биз ҳозирда энергетика соҳасини ривожлантиришда навбатдаги муҳим қадам бўладиган ГЭСлар қурилишига инвестиция киритиш имкониятларини ўрганипмиз. Бугунги тадбир нафақат 2024 йилнинг ажойиб якуни, балки 2025 йилда янги инвестиция лойиҳалари ва ютуқлари учун бошланиш нуқтасидир. Ишончим комилки, энергетика соҳаси Ўзбекистонда янада ривож топади ва келгуси йилларда иқтисодий ўсишнинг асосий омилига айланади.

Аҳмад Фаҳа Саудия Арабистонининг “ACWA Power” компаниясининг Марказий Осиё минтақаси бўйича операциялар раҳбари ўринбосари:

— Ўзбекистон инвесторларни қўллаб-қувватловчи давлат эканлигига бу ердаги фаолиятим давомида гувоҳ бўляпман. Давлатингиз раҳбари бошчилигида барча ҳукумат вакиллари тадбиркорлар ва инвесторларга яқиндан қўмак бермоқда. Ўзбекистонда бизнес қилиш учун етарли салоҳият билан бир қаторда, зарур шароит, солиқ ва шу каби ташкилий томондан ҳам енгилликлар яратилган. Шу ўринда Саудия Арабистонининг Ўзбекистон билан яқин алоқалари ҳам компаниямиз фаолиятида муҳим ўрин тутмоқда. Умуман олганда, Ўзбекистон нафақат бизнинг мамлакатимиз инвесторлари, балки бутун дунё сармоядорлари учун катта инвестициявий имкониятларни тақдим этишга қодир.

Лиу Х Хитойнинг “China national technical” компанияси президенти:

— Ўзбекистоннинг Хитой билан юқори динамика асосида кечаётган ҳамкорлиги ва дўстона муносабатлари ўз лойиҳаларимизни бу ерда иккиланмай амалга оширишга туртки бўлмоқда. Давлатингиз раҳбарининг олиб бораётган сиёсати, мавжуд қонун-қоидалар ва аҳолининг тадбиркорликка бўлган очиклигини алоҳида таъкидлаш керак. Айниқса, сўнгги йилларда Ўзбекистон бизнес учун янада яхши манзилга айланиб бормоқда.

Али Нихат Дилек, Туркиянинг “iLTEKNO” компанияси бош директори:

— Ўзбекистонда лойиҳаларни амалга оширишни бошлаганимизга олти йил бўлди ва ҳозирги кунда 15 та лойиҳани режалаштиряпмиз. Биласизми, мен бир нарсани алоҳида айтиб ўтмоқчиман, бизнинг илк лойиҳамизни Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёев очиб берган эди. Бугун бизнинг режага асосан, сўнгги лойиҳамизнинг очилиши ҳам давлат раҳбари томонидан амалга оширилди. Бунда ҳам рамзий маъно бор, яъни бу давлат раҳбари инвестиция лойиҳаларини бошидан охиригача қўллаб-қувватлашининг ифодасидир деб ўйлайман. Бизга Ўзбекистонда ишлаш ёқади. Ўзбекистоннинг инвестициявий салоҳияти юқорилиги билан бир қаторда, мамлакатдаги тинчлик ва хавфсизлик, иқтисодиётнинг барқарорлиги ва бу юртнинг одамлари бизни доим ўзига жалб қилади. Шунингдек, Ўзбекистоннинг ташқи сиёсатидаги дунё давлатлари билан дўстона алоқалари ҳам уни янада кучли қилмоқда дейиш мумкин.

Тошкент шаҳридаги экобозорларнинг бирига йўлим тушди. Катта, замонавий, қишда иссиқ, ёзда салқин, хуллас, ортиқча уринмасдан, хотиржам бозорлик қиладиган савдо маскани. Ҳайбатидан катта бир дам олиш жойи деб ҳам ўйлаб қоласан киши. Бу ерда маҳсулотларнинг хилмаҳилини топиш, чўнтакка қараб савдо қилиш мумкин. Асосийси, маҳсулотлар махсус идишларда, тозаозода ҳолда сақланиб, экологик талабларга мос ҳолда расталарга териб қўйилган⁹¹.

Мутасаддиларнинг маълумотига кўра, ўтган даврда “яшил” иқтисодиётга ўтиш, барқарор муҳитни асраш борасида қонунчилик базаси мустаҳкамланиб, энергетика соҳасида 2,6 гигаваттли 9 та қуёш ва 1 та шамол электр станцияси ишга туширилди. Бугун жами 1,7 гигаваттли 5 та қуёш ва 2 та шамол электр станцияси қуриляпти.

Юртимизда тобора кўпайиб бораётган ана шундай замонавий савдо масканлари, олдингиларидан тубдан фарқ қиладиган турар жой мажмуалари, дам олиш ва истироҳат боғлари, ҳатто янгича гастронмик кўчалар мамлакатимизда қурилишлар соҳасидаги ислохотларнинг яққол намунасига айланмоқда. Бунда, айниқса, “яшил” ҳудудларни кўпайтиришга эътибор қаратилаётгани одамларнинг кўнглидаги иш бўляпти. Қолаверса, замон ривожлангани сари кишиларнинг диди ҳам, эҳтиёжи ҳам ўсиб бормоқда. Шаҳар аҳолисининг экологик лойиҳаларга талаби ортмоқда, одамлар кўпроқ яшил масканларга интиляпти. Шунга яраша янги қурилишларга, муносиб шароитларга эҳтиёж туғиляпти. 2024 йилнинг 11 декабрь куни давлатимиз раҳбари қурилиш ва ободонлаштириш лойиҳалари тақдими билан танишар экан, янги лойиҳаларда “яшил” ҳудудларни кўпайтиришга алоҳида эътибор қаратилишини таъкидлагани ҳам бежиз эмас. Хусусан, Тошкент шаҳридаги Юнусобод деҳқон бозори ўрнида уч қаватли экобозор қуриш, унинг ёнида қўшимча савдо маркази ҳамда заргарлик уйи барпо этиш режалаштирилган. Пойтахтимиздаги Абдулла Қодирий боғида эса рельефдан тўғри фойдаланиб, яшил ҳудудлар кўпайтирилади. Сайр ва томоша жойлари, фавворалар, янги планетарий қурилади. Сайёҳларни жалб қилиш учун гастро-хол ташкил этилади. Бу Чорсу бозори, умуман, эски шаҳар билан янада уйғун бўлади. Экологик муҳит бирламчи омил, аммо...

⁹¹ “яшил” шаҳарсозлик қурилиш лойиҳаларида Асосий талабга айланмоқда, Ирода ТОШМАТОВА “Янги Ўзбекистон” 14.12.2024 йил

Сухбатларнинг бирида ёш иқтисодчи Беҳзод Ҳошимов “Болаликдан нима учун бизнинг давлат ривожланган мамлакатлар каторида эмас, деган саволга жавоб излаб катта бўлганман”, деб айтганди. Очиги, Беҳзод билан деярли тенгдошмиз ва мени ҳам доим шу каби саволлар қийнаган. Нега мамлакатимизда баланд бинолар деярли йўқ, ҳаётимизда катта ўзгаришлар, тараққиёт сезилмайди, аксарият янги технологиялар бир неча ўн йиллар ўтганига қарамай, ҳалигача юртимизга кириб келмаган каби саволларни ўзимга кўп берардим. Гўё биз дунёнинг бир чеккасида, тараққиётдан тескари томонда яшаётгандек эдик. Балки шунинг учун ҳозирги экологик ва табиий ресурслар камайиб бориши муаммоси бизни унчалик ҳам безовта қилмагандир. Хўш, мамлакатнинг ривожланиши нима дегани? Бу иқтисодий ўсиш, аҳоли фаровонлиги ошиши, шунга монанд барча соҳаларнинг тараққий этиши, янги корхоналар, объектлар қурилиши, замонавий иш, дам олиш масканлари кўпайиши, мамлакатга кириб келувчилар сони, демографик ўсиш ортиши ва ҳоказо. Ана шундай ўсиш фонида табиий ресурслардан фойдаланиш, уларга зарурат ортиши ҳамда буларнинг барчаси бевосита атроф-муҳитга таъсир кўрсатиши ҳам бор ҳақиқат. Масалан, аҳоли сони ортгани сари транспортлар ҳаракати, ишлаб чиқариш қуввати, энергетика ва бошқа манбалар истеъмоли ҳам ошиб бораверади. Бу, айниқса, ривожланиш суръати нисбатан тез кечадиган шаҳарларда кўзга ташланади. Тошкент шаҳри бунга яққол мисол. Сўнгги йилларда пойтахтдаги сезиларли ўзгариш ва ривожланиш туфайли атмосфера тобора ифлосланаётгани жиддий муаммолардан бирига айланди. Бу асосан саноат тармоклари, транспортлардан чиқаётган зарарли газ ҳисобига экани ҳақида тушунчага эгамиз. Маълумотлар ҳам шуни кўрсатяпти: пойтахтимиз ҳавоси таркибидаги заҳарли моддаларнинг асосий манбалари иссиқлик тармоғи (28 фоиз), транспорт (16 фоиз) ҳамда саноат (13 фоиз) соҳасига тўғри келяпти. Уларнинг ҳар бирини алоҳида таҳлил қилиб, атмосферага таъсирини рақамлар, аниқ асослар билан келтириш мумкин. Аммо масаланинг бошқа жиҳати бор. Саноатни бутунлай тўхтатсак, қурилишларга барҳам берсак, транспорт воситалари ҳаракатини чеклаб ташласак, натижа қандай бўлади?! Тараққиётдан тўхташ орқали ўзимиз истаган мусаффо ҳавога эриша оламизми? Ҳозир биз ҳавас қиладиган ривожланган давлатларнинг аксарияти худди шу йўлни босиб ўтган. Жадал тараққиёт йўли экологияга жиддий таъсир кўрсатганини ҳеч бири яширмайди. Ривожланиш ёки экологияни соф ҳолда сақлаб қолишдан бирини танлашнинг имкони йўқ. Ваҳоланки, тараққиётдан ортда қолаётган давлатлар ҳам сайёрамизга тобора хавф солаётган экологик муаммолардан холи эмас. Бундай шароитда ривожланишгина долзарб масалада янги, замонавий ечимларни қўллашга йўл очади. Илғор мамлакатлар тажрибаси бунга мисол. Бу борада энг ёмон кўрсаткичли давлатлар ҳам йиллар давомида қатъий чора-тадбирлар кўриш орқали натижани яхшилашга эришган. Масалан, Колумбиянинг Богота шаҳри ифлосланган атмосферани яхшилаш бўйича Лотин Америкасида етакчилик қилмоқда. Хўш, мамлакат бу натижага қандай эришди? Аввало, эски автобуслардан воз кечиб, ўрнига янги электробуслар қатнови йўлга қўйилган. Қолаверса, бу ўринда велосипедлар ҳам муҳимлиги таъкидланади. Маълумотларга кўра, шаҳарда ҳар куни 1 миллиондан ортиқ велосипеддан фойдаланилади ва бу орқали ҳар йили атмосферага 16 минг метрик тонна карбонат ангидрид ёки шунга ўхшаш зарарли газ чиқишининг олди олинади.

Ўзбекистон ҳам ана шу йўлни — ривожланишдан воз кечмаган ҳолда барқарор экологик муҳитга эришишни танлади. Кейинги йилларда экологик муаммоларга қарши ҳаракатлар тобора фаоллашаётгани бунинг исботи. Давлатимиз раҳбари нафақат мамлакатимиз, балки дунё миқёсида илгари сураётган ташаббуслар замирида атроф-муҳитни асраш, табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш, глобал иқлим ўзгаришларига жаҳон халқлари билан биргаликда мослашиш ва унга қарши курашишда саъй-ҳаракатларни мувофиқлаштириш мақсади мужассам. Юртимизда

2025 йилнинг “Атроф-муҳитни асраш ва “яшил” иқтисодиёт йили” деб эълон қилингани ана шу мақсад йўлидаги катта қадамлардан бўлди. Давлатимиз раҳбари Конституциямиз қабул қилинганининг 32 йиллиги муносабати билан халқимизга йўллаган байрам табригида таъкидлаганидек, табиатни асраш — бу инсонни, келажакни асраш демакдир. Бу йўлда ҳар қандай ҳаракат ўзини оқлайди. “Яшил” иқтисодиётга фаол ўтаётган Ўзбекистон амалиётида, айниқса, экологик ва иқлим ўзгаришларига чидамли шаҳарларни ривожлантириш долзарб. Гап шундаки, мамлакатимизнинг 37,5 миллиондан ортиқ фуқаросининг ярмидан кўпи шаҳарларда истиқомат қилади. 2050 йилга бориб, шаҳарлар аҳолиси сони 25 миллиондан ошиши прогноз қилинган. Бундай шароитда одамларнинг ошиб бораётган талабларини атроф-муҳитга зарар етказмаган ҳолда қаноатлантириш учун шаҳар инфратузилмаси, хусусан, транспорт, энергетика, чиқиндиларни қайта ишлаш каби соҳаларда тизимли ислоҳот зарур. — Шаҳарларда “яшил” ҳудудларни барпо этишда жаҳон тажрибаси фаол ўрганилиб, халқаро ҳамкорликдаги янги лойиҳалар устида ишланмоқда. Боиси, юртимизда иқтисодий ўсиш суръатига нисбатан шаҳар миграцияси жадаллашган. Бу эса аҳолининг меҳнат ресурслари ва давлат хизматларидан фойдаланиш имкониятидаги фарқни юзага келтирмоқда, — дейди иқтисодиёт ва молия вазири ўринбосари Илҳом Норкулов. — Ушбу масалалар шаҳар ҳўжалигини бошқариш ва режалаштиришнинг замонавий механизмларини жорий этиш вақти келганини англатади. Жараёнда шаҳар инфратузилмасини модернизация қилиш, қайта тикланадиган энергия манбаларидан кенг фойдаланиш, иқлим ўзгаришининг маҳаллий аҳоли турмуш тарзи ва инфратузилмага таъсири каби омиллар режалаштирилади. Асосий эътибор “яшил” ва иқлимга мослашувчан шаҳар ҳамда ҳудудларни барпо этишга қаратилган. Бу борада 2025 йил ва ундан кейинги даврда олдимизда муҳим вазифалар турибди. Биринчидан, дастлабки босқичда комплекс ривожлантириш учун ҳар бир вилоятдан камида битта туман ёки шаҳар танлаб олиниб, яшил ва экологик барқарор турар жой массивлари, “яшил” маҳаллаларда истироҳат боғлари ҳамда соҳил бўйлари барпо этилади. “Яшил” жамоат транспортини ривожлантириш, саноат, қишлоқ ҳўжалиги, хизмат кўрсатиш соҳаларида “яшил” ёндашувлардан келиб чиқиб, тадбиркорлик лойиҳаларини қўллаб-қувватлаш ва бунинг учун зарур инфратузилма, шароит яратиш кўзда тутилган. Кейинги босқич — 2025 йил иккинчи ярмида орттирилган тажрибадан келиб чиқиб, яна 30 та туман-шаҳар юқоридаги ёндашув асосида ривожлантирилади. Бундан ташқари, 2025 йилда ҳудудлар ва тармоқларда “яшил” ҳамда экологик тамойилларга риоя қилинишини рағбатлантириш, ҳисобдорликни кучайтиришга қаратилган мониторинг тизимини босқичма-босқич жорий этишга киришамиз. Суғориш ва ичимлик сув таъминоти ҳамда иситиш тизимини институционал жиҳатдан ислоҳ қилиш ва ресурслардан самарали фойдаланиш бўйича ишларни жадаллаштирамиз. Мазкур йўналишдаги ишларимиз Жаҳон банки ва бошқа халқаро ташкилотлар иштирокида ишлаб чиқилган “Урбанизация — 2040” концепцияси лойиҳаси билан уйғунликда амалга оширилади. 136 та мастер-режа ишлаб чиқилган “Яшил” шаҳарларни барпо этиш осон жараён эмас. Лойиҳани ишлаб чиқишдан тортиб, амалга оширишгача бўлган ишларнинг бари узоқ вақт, пухта ҳаракат ва катта маблағ талаб этади. Аммо тобора мураккаблашиб бораётган экологик вазият қанчалик қийин бўлмасин, бу ишларни амалга ошириш заруратини юзага келтирган. Мамлакатимиз халқаро ҳамкорлар билан бирга шу йўналишдаги катта лойиҳаларни жадаллаштираётгани боиси шунда. — Шаҳарларни қуришда “яшил” технологиялар қўлланиши кўплаб қулайликларни вужудга келтиради, — дейди Жаҳон банкнинг шаҳарсозлик, барқарорлик ва ердан фойдаланиш бўйича глобал амалиёт бўлими менежери Кристоф Пуш. — Масалан, иқтисодий самарадорликни олайлик. Шаҳарлар зичлаштирилса, харажат тежалади, ижтимоий хизматлар ривожланади. Масштаблантиришдан унумли фойдаланиб, экологик

хавфларни камайтиришга қаратилган чораларни кўриш мумкин. Бу саъй-ҳаракатлар Ўзбекистон учун ҳам муҳим. Чунки мамлакат минтақадаги бошқа давлатлар каби иқлим ўзгаришлари таъсирини сеза бошлади ва яқин ўн йилликдаги прогнозлар бу хавфлар ортиб боришини кўрсатмоқда. Ўтган йилги таҳлиллариимизга кўра, Ўзбекистонда 2030 йилгача 8 миллион киши иқлим хатари юқори бўлган ҳудудларда яшайди. Боиси, мамлакатда йирик урбанизация жараёни кечмоқда ва иқтисодий жиҳатдан бойиб бораётган давлат учун бу табиий жараён. Бироқ аниқ саъй-ҳаракатлар орқали юқоридаги хавфни 2050 йилгача 90 фоизгача камайтириш мумкин. Яъни ривожланишнинг иқлимга салбий таъсирини камайтиришга қаратилган йирик лойиҳалар зарур. Бу борада Ўзбекистоннинг фаол ҳамкорларидан бўлиб қоламиз. Биргаликда лойиҳалар ишлаб чиқиб, амалиётга жорий этяпмиз. Яқин йилларда бу борадаги тажрибани бошқа давлатлар ҳам ўрганиб, қўллаши мумкин. Булар — мамлакатимизнинг “яшил” иқтисодиётга ўтиш йўлидаги саъй-ҳаракатларининг бир қисми. Юртимизда мазкур ҳаракатнинг фаол босқичи 2019 йилда бошланган эди. Шундан буён ўтган қисқа муддатда қатор амалий натижаларга эришилди. Мутасаддиларнинг маълумотига кўра, ўтган даврда “яшил” иқтисодиётга ўтиш, барқарор муҳитни асраш борасида қонунчилик базаси мустаҳкамланиб, энергетика соҳасида 2,6 гигаваттли 9 та қуёш ва 1 та шамол электр станцияси ишга туширилди. Бугун жами 1,7 гигаваттли 5 та қуёш ва 2 та шамол электр станцияси қуриляпти. Аммо вазифа фақат энергетика тизимини ислоҳ қилишдан иборат эмас. Иқтисодиётнинг ҳар бир соҳаси ва тармоғи ҳамда бошқа йўналишдаги ишларни ташкил этишда “яшил” иқтисодиётга мослашиш асосий тамойилга айланиб улгурди. Хусусан, “Яшил макон” умуммиллий лойиҳаси кўлами тобора кенгайиб бормоқда. Уй-жой ва биноларни энергиятежамкор қилиб қуриш талаби киритилди. “Яшил” жамоат транспортдан фойдаланиш кўлами кенгаймоқда. Мамлакатимизда электромобиль ишлаб чиқариш ва ундан фойдаланиш бўйича рағбатлантирувчи механизмлар жорий этилди. Ана энди “яшил” маҳаллалар, “яшил” туман-шаҳарлар барпо этиш ҳаракати бошланди. Ҳудудларни ривожлантириш бўйича дастур ва мастер-режалар ишлаб чиқишда ҳам, энг аввало, “яшил” тамойилларни қўллаш асосий мезонга айланмоқда. Бундай биноларни қуришда қайта тикланувчи энергия манбаларидан фойдаланган ҳолда энергия истеъмолини таъминлаш, иқлим хатарларига жавоб берадиган қурилиш материалларидан фойдаланиш, уй жой атрофида “яшил” ва экологик ҳудудларни кўпайтириш каби кўплаб омилларга эътибор қаратилади. Бу борада жаҳондаги илғор тажрибалар ўрганилаётгани янада муҳим. — Ҳозир Бухоро, Фарғона, Наманган, Қашқадарё, Тошкент, Жиззах, Самарқанд вилоятларида лойиҳаларни амалга оширяпмиз, — дейди Туркиянинг “Studio Vertebra” лойиҳалаш-шаҳарсозлик компанияси директори Меҳмет Бекташ. — Масалан, 2019 йилда тайёрланган “Бухоро сити” лойиҳасини ишлаб чиқишда иккита асосий масала кўтарилди. Биринчиси, Бухоронинг 2000 йиллик қадимий тарихи, иккинчиси, туризм йўналиши. Лойиҳада эски шаҳарнинг бор тарихий қийматидан илҳомланиб, янги шаҳарни барпо этишга ҳаракат қилдик. Ҳозир қурилиш ишлари бошланган ва у ерда турар жойлар, савдо марказлари, ижтимоий объектлар, меҳмонхоналар, илмий институтлар бўлади. Шунингдек, “яшил” ҳудудларга кенг ўрин ажратилган. Халқаро ҳамкорлар билан бир қанча янги лойиҳалар бўйича келишувларга эришилган. Хусусан, ҳудудларда “яшил” тамойилларга асосланган кичик, ўрта ва бош мастер-режалар ишлаб чиқилиб, амалга оширилади. Германия халқаро ҳамкорлик ташкилоти билан 10 дан ортиқ туман ва шаҳарда мастер-режалар ишлаб чиқилиб, пилот лойиҳалар бошланган. Шу каби бошқа лойиҳалар учун Европа Иттифоқи 7 миллион евро, Швейцария ҳукумати 2 миллион доллар, Осиё тараққиёт банки дастлабки босқичда 700 минг доллар грант ажратгани маълум. БМТ Тараққиёт дастури кўмагида ҳам мастер-режалар тайёрланмоқд — Бугун юртимизнинг 106 та туман ва шаҳрида 136 та мастер-режа

ишлаб чиқилляпти, — дейди Иқтисодиёт ва молия вазирлиги бўлим бошлиғи — улар тўртта йўналишдан иборат бўлиб, биринчиси 38 та туманда урбанизацияни ривожлантириш ва аҳолига қулай шароит яратишга қаратилган мастер-режалардир. Бунда кўпроқ шаҳар марказлари ва шаҳарга туташ ҳудудлардаги сув бўйларини ободонлаштириш, аҳолининг дам олишига мўлжалланган “яшил” ҳудудлар яратишга эътибор қаратилади. Иккинчи йўналишда туризм масканлари ривожлантирилади. Ҳозир сайёҳлик имкониятидан тўлиқ фойдаланилмаётган ёки қулай инфратузилма яратилмаган ҳудудлар бўйича қўшимча чора-тадбирлар ишлаб чиқилляпти. Учинчи йўналишда йўл бўйи, маҳаллий ва халқаро автомобиль йўлларини ривожлантиришга эътибор қаратилади. Тўртинчи йўналиш чет эллик ҳамкорлар билан ишлаб чиқилаётган мастер-режалар бўлиб, унда хорижнинг илғор тажрибаси ўрганилиб, амалиётга жорий этиляпти. Шаҳарсозликни ривожлантиришда “яшил” технологияларни кўпроқ қўллаш табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш ва тежашга йўл очади. Масалан, анъанавий электр энергияси ўрнига қуёш панелини ишлатиш, энергиятежамкор қурилиш материалларидан фойдаланиш одамларнинг кундалик харажатини ҳам камайтиради. Қолаверса, уларнинг экологияга зарарли таъсири деярли кузатилмайди. Шунинг учун одамларнинг ўзида ҳам “яшил” ҳудудларда яшаш истаги ортиб борапти.

Халқимизда азалдан илм толибларини қўллаб-қувватлаш маданияти шаклланган. Бу эзгу анъана асрлар давомида турли шарт-шароит, воқеа-сабаблар билан гоҳ жадаллашган, гоҳ сусайган бўлиши мумкин, лекин асло изсиз кетмаган. Зеро, оққан дарё оқаверади. Бугун ҳам ўшандай ўлмас кадрятлар қайта жонланиб, йилдан-йилга бўй кўрсатиб бораётир.⁹²

Президентимиз ёшларнинг олий маълумот олишини қўллаб-қувватлаш масаласига алоҳида эътибор қаратиб келади. Олий таълимдаги шаффофликни кучайтириш, квоталар сонини сезиларли даражада кўпайтириш, давлат гранти асосида қабуллар сони оширилиши каби ислохотлар шулар жумласидан. Давлатимиз раҳбари талабаларнинг фикрини тинглаш асносида ҳам уларнинг кўплаб муаммоларини ҳал қиладиган тизим яратди, кенг қамровли имкониятлар берди. Жамият ривожини йўлидаги шундай қадамлардан бири талабаларнинг ўқиш даврида ишлашига рухсат берилишидир. Бир қарашда оддийдек туюлган бу ислохот, аслида, жамият учун ҳам, келажакимиз учун ҳам муҳим аҳамиятга эга бўлди. Буни, энг аввало, талабанинг иқтисодий эркинлиги билан боғлашимиз мумкин. Яқин йилларгача талабаларнинг асосий қисми тўрт йиллик олий таълим давомида фақат ўқиш билан чегараланиб, кундалик сарф-харажатлари ота-онаси, яқинлари зиммасига тушарди. Бу талаба психологиясига салбий таъсир кўрсатиш билан биргаликда, яқинлари учун ҳам қийинчилик туғдирар, қисқача айтганда, улар оиласига «юк» эди гўё. Тасаввур қилиб кўринг: бир эмас, икки-уч фарзандини ўқитаётган ота-оналар қанчалик қийналган?! Бола-сининг таълим олиши учун йиққан-терганигача сотган, рўзғоридан қийиб, топганини талаба фарзандларига юборган, ўзлари эса ночор ҳаёт тарзига кўниб яшаган қанча оилаларни кўрганмиз, эшитганмиз. Оиладаги мана шундай қийин вазиятни кўриб тургандан кейин талаба ҳам ҳаёлини жамлаб, бутун диққатини ўқишга қаратиши, албатта, қийин. — Оилада тўрт ўғил эдик. Катта акам отамнинг ёнига кириб, деҳқончилик билан шуғулланарди. Икки укам Қарши давлат университетига, мен пойтахтда ўқирдим, — дейди Тошкент давлат юридик университетини тамомлаган Улуғбек Шукруллоев. — Тан олиб айтишим керак, талабалик даврим руҳий эзилиш, ўзимдан норозилик кайфиятида кечган. Бирор байрам сабаб дам олиш эълон қилинса, уйга кетишни истамай, бир ўзим қолардим. Шерикларим буни манманлик, қишлоқни ёмон кўриш,

⁹² Алижонов Жонибек. Таълим ва талаба янги имкониятлар кўзгусида журналист, “Янги Ўзбекистон” 14.07.2023-139-сон.

деб тушунар экан. Улар бунинг сабабини билмас эди-да. Аслида, ҳатто йўлкирам ҳам отамга юк бўлишидан уялардим... Неча бор ишга кирмоқчи бўлганман. Бироқ тала-балигим боис, мени ишга олишмасди, имкон берилмасди. Жуда алам қилганидан бир неча бор ресторанларда официант бўлиб ёки «мойка»да ишлашга чиққанман. Ярим кечагача қолиб кетганим учун деярли ҳар сафар ички ишлар ходимлари ушлаб оларди. Ўқишдан ҳайдалишдан қўриқиб, бундай ишларга ҳам қайта чиқмай кўйдим. Талабаларга ишлаш учун рухсат берилиши ҳақидаги янгилик, ростини айтаман, мени жуда қувонтириб юборди. Шу билан бирга, талабалик йилларимни ҳам қайта ёдга солди. Бу жуда катта имконият. Талабанинг ҳам ишлаб, ҳам ўқиши унинг кела-жакда жамият учун керакли шахс бўлиб етишишида муҳим аҳамият касб этади, деб ўйлайман. Ҳар бир йигит-қиз талабалигиданок ўз-ўзини таъминлай бошлаши уларни боқимандалик, яқинларига қарамлик ҳиссидан халос қилиб, мустақил бўлишига замин яратади. Биз каби «Уйдан нима келаркан?» деб ўтирмайди-да, ҳар ҳолда. Ҳозир жиянларим пойтахтда ўқияпти. Мана шу имкониятлар туфайли улар ҳам ўқишдан бўш пайтида ишлайди. Мени ҳайратлантиргани – институтда ўқиётган жияним ўзидан орттириб, яқинда отасига 5 млн сўм пул юборибди. Бу жуда яхши-ку!

Амалиётда тобланиш муҳим.

2022 йилнинг март ойида Президент Шавкат Мирзиёев олий таълим муассасалари талабалари бандлигини таъминлаш бўйича ўтказган видеоселектор йиғилишида бундан буён талабаларнинг ишлашига рухсат берилиши ташаббусини илгари сурган эди. Бу янгилик юртимиздаги минглаб талабалар ҳамда ота-оналар томонидан жуда илиқ кутиб олинди. Мазкур имконият, ўз навбатида, олий таълимдаги яна бир ислохотталаб масалага оқилона ечим берди, яъни: биринчидан, энди талабалар ўқиш мобайнида ўз-ўзини молиявий томондан ҳам таъминлай олиши мумкин бўлди. Молиявий имконият, деганда фақатгина турар жойи, овқатланишию кийим-кечаги эмас, ўз-ўзига инвестиция кирита олиш имкониятини ҳам тушунишимиз мақсадга мувофиқ. Чунки шу вақтгача ота-она томонидан таъминланган талаба ўқишдан ташқари қўшимча курсларга қатнашга, ўзи учун зарур китобларни сотиб олишга журъат қила олмаган. Сабаби, сарфланган ҳар бир сўм тўғридан-тўғри оила гарданига тушарди. Энди эса талаба ўзи мустақил ишлаши, орттирган пулидан келажаги учун сармоя киритиши мумкин бўлди; иккинчидан, талабанинг ўқиш давомида ишлаши катта амалиёт мактаби вазифасини ҳам бажаради. Олийгоҳдаги назарий билимлар билан чекланиб қолмасдан, олинган билимларни амалиётда қўллаш бўлажак кадрларнинг салоҳияти янада ўсишига хизмат қилади. Шу сабабли, талабаларнинг ҳар бирига индивидуал ёндашиб, ўз мутахассислиги бўйича ишга жойлаштиришга алоҳида урғу берилди. Мазкур имконият туфайли кўплаб оилаларда тинч-тотувлик муҳити қарор топди. Илгари фарзандим олий маълумотли бўлсин, деб ота-оналар бор машаққатни елкасига олган. Оғзаки ҳисоблаб кўрилса, вилоятдан пойтахтга келиб ўқиётган талабанинг бир курс харажатлари анча-мунчани ташкил қиларди. Камида 10 млн сўм тўлов контракт, кундалик эҳтиёжлари учун ҳар ой камида 2-3 млн сўм пул, кийим-кечагию бошқа сарфлари билан қўшиб ҳисоблаганда йилига 45-50 млн сўм атрофида бўларди. Энди тасаввур қилинг, ойлик маош эвазига кун кўрувчи ўртамиёна оила учун шунча маблағни топиш осонми? Нари борса, 5 млн сўм маошга ишлаган ота-она топганини боласига юборсинми, рўзғорини тебратсинми? Иқтисодий кийинчиликлар, ҳеч шубҳасиз, оила тотувлигига таъсир қилмасдан қолмайди. Боласини ўқитиш учун икки сменада ишлаган оталар, пахта мавсумининг бошидан охиригача даладан уйга қайтмай пахта терган оналар ҳақида эшитганмиз. Президентимиз томонидан яратилган ушбу имкониятни айнан шундай «қаҳрамон» ота-оналар янада қувонч билан қарши олган бўлса, не ажаб!; учинчидан, ушбу имконият жамиятда кадрлар салоҳияти ривожланишига ҳам ижобий таъсир этади. Олийгоҳда оладиган билимларини кўп ўтмасдан амалиётда синаб кўрувчи

талабада касбий ривожланиш анча юқори кечиши тадқиқотларда исботланган. Мисол учун, энди талаба 2-курсда олган билимини ҳақиқий иш амалиётида синаб кўриши учун ўқишни битиришини кутиши шарт эмас. Хотира хусусиятларига кўра, такрорланмаган билимнинг эсдан чиқиб кетиши ҳам жуда осон кечар экан. Китобда ўқиганларини ўз вақтида амалиётда синаб кўриш эса бу билимларнинг хотирада муҳрланиб қолишига замин яратади. Билимли, ҳар томонлама етук ходимларга талаб тобора ортиб бораётган бугунги замонавий жамиятимизда эса бу ҳар томонлама тўғри қарор бўлди, десак адашмаймиз.

Янги танлов фильтри.

Президентимиз берган топшириқлар ижросини таъминлаш мақсадида республика бўйлаб кенг тармоқли чора-тадбирлар ишлаб чиқиш бошланди. Маҳаллий ҳокимликлар ва ташкилотлар томонидан бўш иш ўринлари таҳлил қилиниб, уларга талабаларни қабул қилиш имкониятлари ўрганилди. Вакансиялар базаси асосида республикаимиздаги барча олий таълим муассасаларида маҳаллий ҳокимлик ва ташкилотлар вакиллари иштирокида меҳнат ярмаркалари ташкил этилди.

ОТМлар раҳбарияти бу ярмаркалар орқали ишлашга эҳтиёжи бўлган барча талабаларни қамраб олиш бўйича тизимли ишларни амалга оширди, жумладан, масъуллар иштирокида мавзуга бағишланган ахборот соатлари ўтказилди. Шунингдек, фақат талабалар учун мўлжалланган иш излаш платформалари ишлаб чиқилгани, унда янги иш ўринлари узлуксиз эълон қилиб борилгани таҳсинга сазовор. Қўшимча равишда бу ваканциялар базаси ОТМларнинг расмий саҳифаларига ҳам жойлаб борилди. Бир сўз билан айтганда, давлат ташкилотларининг талабаларга муносабатида сезиларли ўзгариш юз берди.

Бундан аввал «талабани ишга ололмаймиз», деб эшикни кўрсатган раҳбарлар энди уларни самимий қабул қилиб, аввал ҳақ тўланадиган амалиётчи, кейин эса доимий ходим сифатида ишга қабул қила бошлади. Яна бир қувонарли жиҳати, талабаларни иш билан қамраб олиш фақат меҳнат ярмаркалари билан чекланиб қолмай, асосий иш платформаси ҳисобланувчи ish.mehnat.uz сайтида ҳам «Талабалар учун иш» деган янги танлов фильтри қўшилди. Бу эса сайтга кирган талаба учун кўплаб ваканция орасида ўзига мосини топишда қулайликни бир неча баробар оширишга хизмат қилади.

Ҳа, юртимизда ана шундай ҳам ўқиб, ҳам ишлаётган талабалар бугунги кунда кўпчиликни ташкил этади. Бу уларнинг мустақил шахс бўлиб камолга етишида, етук мутахассис сифатида шаклланишида муҳим босқич, десак адашмаймиз. Талабаларга давлат миқёсида бундай ғамхўрлик кўрсатилиши эса таҳсинга сазовор.

Фойдалиниган адабиётлар

1. *Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йилнинг 5 майдаги ПҚ-2343-сонли қарори.*

2. *«Ўзбекистон Республикаси Энергетика вазирлиги фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 1 февралда ПҚ-4142-сонли Қарори.*

3. *Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 10 июлда ПҚ-4779-сонли қарори.*

4. *Иқлим ўзгариши бўйича халқаро саммитда сайёрамиздаги глобал муаммоларга ечим бўладиган ташаббуслар илгари сурилди. 01.12.2023 йил, УЗА.*

5. *Бойтўра Р. Она замин «иситмаси» унинг давоси қайда?, журналист, «Янги Ўзбекистон» 14.03.2024-53-сон.*

УДК: 33848(075.8)

СУВ ХЎЖАЛИГИ СОҲАСИДА

Атабаева Ирода Маратовна-
Фарғона Давлат Техника Университетининг мустақил изланувчиси.
Маматкулов Зарифжон Шарифжонович-
Соискатель Фрганоского Гос Университета.

Анотация: Мақолада, Ўзбекистонда яшил энергетика корхонаси ва унинг хусусиятлари бўйича илмий-амалий жиҳатидан тадқиқот ўтказиб, амалиётга тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: Функционал бўлиниш, яратувчи қувватлар, акциядор, капиталининг қиймати, молиявий натижалар, инвестициялаштириш, ҳисобот сиёсати, ҳужжатлар айланиши графиги, акциялар, қўшимча ва йўлдош маҳсулот, иқтисодий таҳлил, ҳисобот регистрлар.

Сув ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш, ерлар шўрланиши ва сифат жиҳатидан ёмонлашуви давом этишининг олдини олиш;

Гидротехник иншоотлар, насос станциялари ва сув омборлари куриш ва мавжудларини реконструкция қилиш;

Сув хўжалигида ахборот-коммуникация технологиялари ва инновациялардан кенг фойдаланиш;

Сув хўжалиги иншоотларини янгилаш, модернизациялаш ва автоматлаштириш;

Қишлоқ хўжалиги экинларини суғоришнинг энергия самарадор ва сувни тежайдиган технологияларини кенг қўллаш, сувни тежашни рағбатлантириш механизмларини такомиллаштириш;

Сув ресурсларини барқарор бошқариш механизмларини ишлаб чиқиш.

Ҳозир жаҳон мамлакатларини бирдек ўйлантираётган, таъбир жоиз бўлса, жиддий ташвишга солаётган глобал муаммолардан бири сув танқислиги масаласи бўлиб турибди. Тўғри, мазкур муаммо ўтган асрларда ҳам инсониятни ўйлантирган, аммо бизнинг давримизга келиб, масала янада кескинлашди. Чунки сайёрамиз аҳолисининг ўсиш тезлиги ошиб борапти, демак, табиий ресурсларга бўлган эҳтиёж ҳам шунга яраша. Бир томонда иқлим ўзгаришларининг оқибатлари ва глобал иссиқ хавфи бор. Мавжуд сув захиралари эса йўқолиб, тақчиллик ортиб борапти. Нафақат ичимлик сув, балки умуман, сув захиралари кескин камайишда давом этаётгани инсоният олдида жиддий чоралар кўриш вазифасини қўймоқда.⁹³

Иқтисоди асосан, қишлоқ хўжалигига мослашган Марказий Осиё мамлакатларида сув танқислиги аллақачон сезила бошлаган. Бунинг оқибатида чўлланиш, шўрланиш ва туз шамоллари каби ҳодисалар кўпаймоқда. Келажақда иқлимнинг тобора иссиқ бориши ва чўл ҳудудлари кенгайиши озиқ-овқат маҳсулотлари етиштиришга салбий таъсирнинг ортиши борасида хулосалар ҳам йўқ эмас. Маълумотларга кўра, сўнгги йилларда минтақа давлатлари, хусусан, Ўзбекистонда сув кам бўлган йиллар тез-тез такрорланмоқда. Агар 2000 йилга қадар

⁹³ Ирода Анваржон қизи. Сув тежамкорлиги: аввал 900 литр сарфланган, энди 100 литрга тушди, журналист, «Янги Ўзбекистон» 06.01.2024-4-сон.

ҳар 6-8 йилда сув тақчиллиги кузатилган бўлса, охириги вақтларда бу ҳолат ҳар 3-4 йилга тўғри келяпти. Экспертларнинг сув ресурслари тежамкорлик билан бошқарилмаса, 2050 йилларга бориб, Ўзбекистон учун ҳам сув тақчиллиги юзага келиши мумкин, деган тахминлари бор. Бунинг таъсири эса барча соҳаларда сезилиши турган гап. Бундан, айниқса, мамлакатимиз қишлоқ хўжалиги жиддий зарар кўради. Боиси, юртимизда сув энг кўп талаб қилинадиган соҳа аграр тармоқ бўлиб, иқтисодиёт тармоқларида ишлатиладиган сувнинг 90 %и айнан шу соҳа улушига тўғри келади. Айни пайтда ҳам сезиларли сув тақчиллиги мавжуд. Охириги йилларда юртимизда ушбу муаммога илмий ёндашув ортиб, соҳа тубдан рақамлаштирилаётгани сабаби шунда. Хусусан, замонавий, тежамкор технологияларни қўллаш кўлами ортмоқда. «Ўзбекистон – 2030» стратегиясида сув ишлатиш самарадорлигини 25 %га ошириш, қишлоқ хўжалиги экинларини суғоришда сув тежайдиган технологиялар билан қамраб олинган ерларнинг умумий майдонини 2 млн гектаргача, жумладан, томчилатиб суғориш технологиясини 600 минг гектаргача етказиш белгиланган. Бу борадаги аниқ вазифалар Давлат дастурида ҳам кўзда тутилган. Мавжуд сув ресурсларидан тежаб фойдаланиш тобора долзарблашиб борапти. Юртимизда сўнгги йилларда 472 минг гектар ер томчилатиб ва 48 минг гектари ёмғирлатиб суғоришга ўтказилгани, 97 минг гектарда эса бошқа сув тежовчи технологиялар жорий қилингани боиси шунда. Давлатимиз раҳбари шу йилнинг 4 январь куни қишлоқ хўжалигида сув ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини оширишга қаратилган таклифлар тақдими билан танишар экан, бу борадаги кўламни янада кенгайтириш зарурлигини таъкидлади. Ушбу йўналишда янги лойиҳалар, қўшимча имтиёзлар белгиланган. Ҳаракатлар аниқ ҳудудлар бўйича олиб борилади. Ана шу мақсад ўлароқ, мамлакатимизнинг барча ҳудудларида қишлоқ хўжалигида сув тежамкорлигини оширишга қаратилган чора-тадбирлар, қатор лойиҳалар давом этапти. Гап шундаки, ҳатто қиш ойларида ҳам қишлоқ хўжалигида айрим агротадбирлар ўтказилади. Улардан бири ернинг шўрини ювиш тадбирларидир. Баҳор ва қиш мавсумида олиб бориладиган ушбу агротадбир тупроқдан фойдаланиш ва унинг унумдорлигини оширишда муҳим саналар экан. Бироқ тупроқда тўпланган шўрланишни ювишнинг ўзи бўлмайди, бунинг учун кўп миқдорда сув зарур. Хусусан, Хоразм вилоятида 2023-2024 йиллар куз-қиш мавсумида 110 минг гектар майдоннинг шўрини ювиш белгиланган бўлиб, жараёнда 752 млн м³ сув талаб этилиши ҳисоб-китоб қилинган. Демак, жараёнда сувдан самарали фойдаланиш ва тежамкорликни ошириш, замонавий технологияларни қўллаш зарурати янада ортади. Шу боис, вилоятда 33 нафар мутахассисдан иборат ишчи гуруҳ ташкил этилиб, «Битта фермер – битта арик» лойиҳаси доирасида суғориш тармоқлари харитаси тайёрланди.

– Мазкур хариталар асосида барча туманлардаги кластерлар ва фермер хўжаликлари ички суғориш ариқларини тозалаш, бетонлаштириш ишларини олиб бормоқда, – дейди Хоразм вилояти Фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгалари кенгаши раиси Қаҳрамон Ражабов.

– Бугунгача ҳудудларда 233,9 километр ариқлар бетонлаштирилган бўлса, 35 минг гектардан ортиқ ер лазерли ускуналар билан текисланди. Бу тадбирлар сувдан тежамли фойдаланишга қаратилган. Чунки сувни иқтисод қилиш зарурати, айниқса, қишлоқ хўжалиги соҳасида юқори. Бу ҳар қандай экин турини етиштиришда жуда кўп миқдорда сув талаб қилиниши билан боғлиқ. Эскича техникалар, усуллардан воз кечиб, замонавий технологияларга ўтиш орқали эса сув сарфини бир неча баробар камайтириш мумкин. Масалан, шўр ювиш тадбирларини олайлик. Ернинг шўрланиши нафақат қишлоқ хўжалиги, балки иқтисодиёт учун ҳам жиддий зарар бўлиб, бу бевосита тупроқ унумдорлигига таъсир кўрсатувчи омилдир. Биргина мисол, кучсиз шўрланган ерда 15 % ҳосил йўқотилса, кучли шўрланган ерларда бу кўрсаткич 70-80 %гача етади. Шу боис, қиш мавсумида ҳам қишлоқ хўжалиги ерларида шўр ювиш

тадбирлари амалга оширилади. Модомики, бундан воз кечишнинг имкони йўқ экан, демак, агротадбирларда максимал даражада сувни иқтисод қилишга эришиш зарур. Бунинг учун эса замонавий усулларни кенг қўллаш самарали ечимдир. 2023 йил вилоятда 1462 километр ички суғориш тармоқлари ва 121,1 километр магистрал каналларни бетонлаштириш асосида сувни иқтисод қилиш режалаштирилган эди. Бундан ташқари, «Битта фермер – битта ариқ» лойиҳаси доирасида ишчи гуруҳ томонидан вилоят бўйича даласида сув тежамкорлигини ташкил қилмаган ва бетонлаштириш ишларини бошламаган фермер хўжаликлари алоҳида назоратга олинди. Улар ўз маблағи ҳисобидан ички суғориш тармоқларининг 250 километрини бетонлаштириши режа қилинган, йил якунига қадар ишнинг 93 %дан ортиғи бажарилди. Иқтисоди сарфга нисбатан юқори Қишлоқ хўжалигида рақамли ва илмий жиҳатдан асосланган тежамкор технологияларни жорий этмасдан туриб, сув муаммосини ҳал қилиб бўлмайди. Мутахассисларнинг айтишича, ҳозир юртимизда 3 200 минг гектар ерга 46 млрд м³ сув сарфланиб, шундан 60 %игина экинларга етиб борапти. Негаки, 90 %дан ортиқ экин ерлари анъанавий тараш усулида суғорилади. Фақат замонавий, тежамкор технологиялар ёрдамидагина мавжуд исрофгарчиликнинг олдини олиш мумкин. Қолаверса, Ўзбекистонда яқин келажакда сув танқислиги 7 млрд м³, 2050 йилларга бориб, 12-13 млрд м³ бўлиши кутилаётганини инобатга олсак, сувни тежашнинг аҳамияти янада ортади. 2023 йилда Хоразм вилоятида қиймати 18,5 млрд сўмдан ортиқ қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштирилиб, бу 2022 йилга нисбатан 106,4 % кўп демакдир. Бунда ҳудуддаги кластер ва фермер хўжаликларининг улуши катта, албатта. Айни пайтда Хоразмда жами 4320 фермер хўжалиги бўлса, уларнинг жами ер майдонлари 207 118 гектарни ташкил этмоқда. Бошқа ҳудудлар қатори Хоразмда ҳам ресурстежамкор технологияларга талаб юқори. Шу мақсадда жорий йил вилоятдаги 41 358 гектар майдонда сув тежовчи технологияларга ўтилди. Бу орқали томчилатиб ва ёмғирлатиб суғориш, лазерли текислаш усулларини қўллаш кўлами янада кенгайгани айтилмоқда.

– Ушбу технологиялар ҳисобига 2023 йилда вилоят бўйича 300 млн м³ сувни иқтисод қилишга эришдик, – дейди Қаҳрамон Ражабов.

– Тўғри, бу Хоразм вилояти шароитида ҳали жуда кам, бироқ энг асосийси, натижа бор. Тажриба ҳам тўпланапти, аста-секин барча ер майдонларига шундай замонавий технологиялар кириб боради. Чунки бу замон талаби, шу билан бирга, энг асосий ва камайиб бораётган табиий ресурсдан оқилона фойдаланишнинг муҳим шартидир. Илғор технологиялар бир қатор афзалликларга эга. Аввало, катта миқдордаги сувни тежайди. Айтайлик, авваллари 1 гектар ерга 900 литр сув сарфланган бўлса, бугунги кунда биргина ёмғирлатиб суғориш орқали бу кўрсаткич 100-150 литрни ташкил этапти. Ана энди орадаги фарқни чамалайверинг. Қолаверса, экинни озиклантириш ҳам шу усул орқали бўлгани учун минерал ўғит, ёнилғи, ишчи кучи ҳудди сув сарфи каби қаррасига тежалади. Яна бир муҳим жиҳати, сув ва ўғитнинг экин илдизига манзилли етказилиши ҳисобига ҳосилдорлик бир неча баробар ортишини тажриба аллақачон кўрсатди. Айни шундай усуллар орқали келгусида мамлакатимизда пахтачиликда ҳосилдорликни 50 центнер, ғаллачиликда 100 центнерга етказиш чоралари кўриломоқда. Бунинг учун сув тежовчи технологияларни жорий этиш бўйича кредит линияларини жалб қилишга қаратилган аниқ вазифалар ҳам белгиланган. Натижада яна қўшимча 31 минг 359 гектар майдонда сув тежовчи технологиялар жорий қилинади. Бундан ташқари, мутасаддилар олдида жорий йилда 1496 километр ариқни бетонлаштириш ва вилоятдаги ҳар бир каналнинг паспортини шакллантириш, 24 минг гектардан зиёд ерни лазер текислагичлар билан текислаш вазифаси турибди. Шунингдек, жами 70 минг гектар майдонда сув тежовчи технологиялар жорий қилинади. Буларнинг ҳисобига, биргина Хоразм вилоятида бу йил 1 млрд м³ сувни иқтисод қилиш кўзда тутилган.

Асримиз ўрталарига бориб, дунёда кузатилиши мумкин бўлган қурғоқчиликка доир прогнозлар асосида сунъий интеллект томонидан ишланган сурат ижтимоий тармоқларда кенг тарқалди. Таҳлилчилар ушбу маълумотларга таяниб, 2050 йилларда сув жаҳондаги энг қимматли табиий неъматлардан бирига айланишини тахмин қилмоқда.⁹⁴

Гап шундаки, БМТ Жаҳон чўлланиш ва қурғоқчиликка қарши кураш ташкилоти ўтган йили эълон қилган баёнотида 2050 йилга бориб, қурғоқчилик дунё аҳолисининг тўртдан уч қисмидан кўпроғига таъсир қилиши мумкинлигини маълум қилди. Жаҳон табиий ресурслар институти (World Resources Institute) ва Британиянинг «Economist Intelligence Unit» ташкилоти эса 2040 йилга бориб, сув танқислигига энг кўп учраши тахмин қилинаётган 33 та давлат номини эълон қилди. Улар орасида Марказий Осиё мамлакатлари, хусусан, Ўзбекистон ҳам бор. Бошқа манбаларда эса Марказий Осиёнинг баланд тоғли ҳудудларидаги музликларнинг катта қисми аср охирига келиб эриши мумкинлиги башорат қилинмоқда. Олимларнинг бундай хулосага келишига музликлар майдони ҳар йили бир %га қисқараётгани сабаб сифатида кўрсатилган. Шу ўринда ҳақли савол туғилади: ҳақиқатан, 20-30 йилдан кейин минтақамизда ана шундай жиддий муаммо кузатиладими? Албатта, дунё олимларининг прогнозлари бугунги кундаги ёғинлар миқдори, табиий музликлар ҳажмининг ўзгариб бориш динамикаси, мавжуд экологик ҳолат ва сув истеъмоли асосида ҳисоб-китоб қилинган. Демак, минтақа, умуман олганда, дунё мамлакатлари айна пайтдан бошлаб вазиятни ўнглаш, яъни атмосферага зарарни камайтириш орқали экология барқарорлигига эришиш, сувдан тежамкорлик билан фойдаланиш чораларини кўрмаса, бу прогнозлар маълум маънода ўзини оқлаши мантиқан тўғри бўлади. Шу боис, эртанги куни, келажагини ўйлаган барча давлатлар бунга жиддий киришмоқда.

Ўзбекистонда ҳам экологик табиий мувозанатни тиклашдан тортиб, сувдан тежамкорлик билан фойдаланишгача бўлган барча йўналишларда тизимли ислохотлар амалга оширилмоқда. Буни «Яшил макон» умуммиллий лойиҳаси доирасида табиатни яшиллаштириш мақсадида барпо этилаётган янгидан-янги боғлар, сув йўқотилишининг олдини олиш мақсадида ариқ ва каналларнинг бетонлаштирилиши, қор ва ёмғир сувларидан самарали фойдаланиш мақсадида бунёд этилаётган сув омборлари мисолида кўриш мумкин. Айна пайтга келиб қишлоқ хўжалиги экинларини суғоришда кенг жорий этилаётган сув тежовчи технологияларни олайлик. Мамлакатимиз аграр секторида бундай технологияларни қўллаш нафақат сувни сезиларли даражада тежаш, балки ҳосилдорликни ошириши, сарф-харажатларни кескин камайтириши билан катта аҳамиятга эга. Экинларни замонавий ёндашувлар – томчилатиб, ёмғирлатиб, умуман, сув тежовчи технологиялар ёрдамида суғоришнинг самарали жиҳатлари ҳақида куйироқда фермерларимиз қўлга киритаётган аниқ натижалар мисолида тўхталиб ўтамиз. Гап сув сарфини тежаш, унинг ҳар томчисидан самарали фойдаланиш тўғрисида борар экан, бу борада Президентимизнинг 2022 йил 1 мартдаги «Қишлоқ хўжалигида сувни тежайдиган технологияларни жорий этишни янада такомил-лаштириш чоратадбирлари тўғрисида»ги қарорини алоҳида қайд этиш жоиз. Негаки, ушбу қарорга асосан, 2022 йилда республика бўйича 89,8 минг гектарда томчилатиб, 16,2 минг гектарда ёмғирлатиб, 5,7 минг гектарда дискрет, 72,9 минг гектар майдонда эгилувчан қувурлар орқали ва 36 минг гектар майдонда эгатга плёнка тўшаб суғориш тизимлари жорий қилинди. Қарийб 243 минг гектар экин майдони лазер ускунаси ёрдамида текисланди. Натижада сув сарфи тежаладиган майдонлар 1 млн гектардан ошиб, қишлоқ хўжалиги умумий экин майдонининг 25 %и қамраб олинди.

⁹⁴ Кўзиев Фарҳод. Сарф-харажат тенг ярмигача қисқаради ҳосилдорлик икки баробар ошади, Сув хўжалиги вазирлиги бўлим бошлиғи, “Янги Ўзбекистон” 05.04.2023-65-сон.

Ушбу тадбирларни ўз вақтида ва сифатли амалга ошириш учун сув хўжалиги тизим ташкилотларининг 6 минг нафардан ортиқ ишчи-ходимларидан иборат 300 та сервис-монтаж гуруҳи ташкил қилиниб, улар технологияларни монтаж қилиш ва фойдаланиш бўйича фермер ва деҳқонларимизга яқиндан амалий ёрдам кўрсатиб келмоқда. Қишлоқ хўжалиги экинлари етиштиришда сув тежовчи технологиялар жорий қилинган майдонларда минерал ўғитлар, ёқилғи-мойлаш материаллари ва механизация харажатлари билан бир қаторда, 2022 йилда 1,6 млрд м³ сув иктисод қилинди. Ҳосилдорлик ўртача 30-35 % ошишига эришилди. Жумладан, Тўрткўл туманидаги «Қўшназар Пахтакор» фермер хўжалиги 10,6 гектар пахта майдонида томчилатиб суғориш технологиясини жорий қилиш орқали 81 центнер, Касби туманидаги «Эргаш бобо Бекбодов» фермер хўжалиги эса 22 гектар пахта майдонидан ушбу технология орқали биринчи теримнинг ўзида 50 центнердан ҳосил олишга эришди. Худди шундай, Сайхунобод туманидаги «Шомирзабой» фермер хўжалиги 2020-2021 йиллар давомида жами 100 гектар пахта майдонида томчилатиб суғориш технологиясини жорий қилиб, ҳосилдорликни 25 центнердан 35 центнерга оширган бўлса, Каттақўрғон туманидаги «Дил Алишер» фермер хўжалиги 2021 йилда 14 гектар пахта даласида томчилатиб суғориш технологиясини жорий қилиш орқали биринчи йилда 44 центнер, 2022 йилда эса 61 центнер ҳосил олди. Сувни тежайдиган технологияларни жорий қилган қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқарувчиларга субсидиялар бериш тизими такомил-лаштирилиб, «Agro-subsidiya» ягона ахборот тизими ишга туширилди ва бугунги кунда кластер ва фермер хўжаликларига ушбу тизим орқали онлайн тарзда субсидия ажратиб берилмоқда. 2023 йилда ҳам бу борадаги ишлар тизимли давом эттирилиб, сув тежовчи технологиялар қўлланган майдонлар ҳажми ва унинг ижобий самаралари кўламини янада ошириш мақсад қилинган. Жумладан, жорий йилда 1,9 млрд м³ сув, 100 минг тонна минерал ўғит, 13 минг тонна ёқилғи-мойлаш материаллари иктисод қилиниши режалаштирилган, ўз навбатида, ҳосилдорлик ўртача 15-20 центнерга ошиши кутиляпти. Сув тежовчи технологиялардан фойдаланишни оммалаштириш кўп жиҳатдан ушбу ускуналар ишлаб чиқарилишини маҳал-лийлаштиришни тақозо этади. Негаки, биринчидан, импорт технологиялар қимматга тушади. Иккинчидан, яхлит тизимнинг бирор қисми ишдан чиқса, бутловчи қисмини чет элга буюртма қилиш ва кутишга тўғри келиши мумкин. Бу эса, ўз навбатида, ҳар соати бутун мавсум самарадорлигига боғлиқ бўлган қишлоқ хўжалиги соҳаси учун тўғри келмайди. Шунинг учун ҳам бундай қурилмаларни ўзимизда ишлаб чиқаришни ўзлаштиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Бу борадаги саъй-ҳаракатларнинг амалий натижаси ўлароқ, бугунги кунда республикамызда сувни тежайдиган суғориш технологияларининг ускуна ва бутловчи қисмларини маҳаллий шароитда ишлаб чиқарувчи корхоналар сони 50 тага етказилди. Маҳаллий ишлаб чиқариш саноати кенгайиши натижасида технологиянинг нархи 15-20 %га арзонлашиши билан бир қаторда, ҳудудларда ўтган йилларда томчилатиб суғориш технологияси жорий қилинган майдонларда фойдаланилган бир йиллик томизғичли шлангларни утилизация қилиш ҳамда бундай технология жорий қилинган майдонларга хизмат кўрсатиш марказлари ва савдо шохобчалари ташкил қилинди. Сувни тежайдиган суғориш технологияларини кенг жорий қилиш, улардан фойдаланиш бўйича туманлараро тажриба алмашиш ҳамда белгиланган имтиёзлар билан фермерларни яқиндан таништириш мақсадида вазирлик томонидан жойларда амалий кўргазмали семинарлар ташкил қилиниб, жамоатчилик ўртасида тарғибот-ташвиқот ишлари олиб борилмоқда. Жойларда олиб борилган тарғибот-ташвиқотлар ва ўқитиш курслари давомида фермер хўжаликлари томонидан шўрланган тупроқларда пахта етишти-ришда томчилатиб суғориш технологиясини жорий қилиш бўйича кўплаб мурожаатлар ва эътирозлар юзага келди. Шу боис, 2022 йилда шўрланган, турли механик таркибли тупроқлар шароитида ғўзанинг «Бухоро-102» навини томчилатиб

суғоришда макбул суғориш техникаси элементларини аниқлаш, ғўзанинг ўсиши, ривожланиши ва ҳосилдорлиги ҳамда пахта толасининг сифат кўрсаткичларига таъсирини баҳолаш ҳамда ғўзани томчилатиб суғоришнинг суғориладиган ерларнинг мелиоратив режимига таъ-сирини аниқлаш бўйича дала майдонида кузатувлар олиб борилди. Тажриба майдонида январь-февраль ойларининг биринчи ва иккинчи ўн кунликларида шўр ювиш тадбирлари ўтказилди. Март ойининг иккинчи ўн кунлигида тупроқдаги намлик захирасини сақлаш мақсадида икки томонлама борона қилинди. Апрельнинг бошида ер юзаси бўйлаб ҳар гектар майдон ҳисобига 100 килограммдан аммофос ўғити солиниб, борона-мола босилди. 7 апрель куни эса Бухоро вилояти шароити учун районлаштирилган «Бухоро-102» ғўза нави экилди. Чигит аниқ уяларга махсус экиш сеялкалари ёрдамида экилиб, экиш меъёри 28 килограмм/гектарни ташкил этди. Чигит экилгандан 8-9 кун ўтиб, уруғлар тўлиқ униб чиқди. Ғўза қатор ораларига чигит униб чиққандан 10-12 кун ўтиб биринчи ишлов берилди. Культивациядан сўнг биринчи марта бегона ўтларга қарши чопиқ қилинди. Тажриба далаларида чигит аниқ уяларга махсус сеякалар ёрдамида экилгани сабабли яганалаш талаб қилинмади, лекин шунга қарамасдан, даладаги ортиқча кўчатлар олиб ташланди. Натижада тажриба даласида гектарига 95-100 минг туп ғўза кўчати ундирилди. Бу кўчатлар сони Бухоро вилояти шароити учун «Бухоро-102» навида макбул ҳисобланади. Ғўзани озиклантириш тажриба майдонида азотли ўғитлар 2 марта берилиб, далага бериш муддати экишдан олдин ва шоналаш босқичларида амалга оширилди. Фосфорли ўғитлардан эса аммофос ўғити қўлланилиб, бунда ўғитнинг йиллик меъёри гектарига 175 килограммни ташкил қилди. Тажрибалар давомида механик таркиби оғир қумоқ тупроқда томчилатиб суғориш технологияси жорий қилинганда томизғичнинг сув сарфи 1,8 ҳамда 2 литр/соатни, томизғичлар орасидаги масофа 20 сантиметрни ташкил қилди. Тажриба натижалари таҳлилидан шундай хулосага келиш мумкинки, турли механик таркибли тупроқда ғўзани етиштиришда томчилатиб суғориш технологияси жорий қилинганда даладан олинадиган ҳосилдорлик анъанавий усулда эгат орқали суғорилган майдонларга нисбатан юқори бўлади. Ҳосилдорликнинг ошишига асосий сабаблардан бири ўсимликка ўз муддатида сув ва озуқа моддаларини етказиб бериш бўлса, иккинчи томондан, техникаларнинг эгатлаб суғорилган далага нисбатан камроқ кириши ҳисобига тупроқ зичлашишининг олди олинади. Натижада ўсимликнинг илдизига ҳеч қандай шикаст етказилмайди, яхши ривожланади. Бу эса ғўза туллари сони тўлиқлиги ва юқори ҳосилдорликни таъминлайди. Мамлакатимизда қишлоқ хўжалигида ҳосилдорликни ошириш, бу борада ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилашдан тортиб, соҳага энг сўнгги илмфан ютуқлари, хусусан, сув тежовчи технологияларни жорий этишгача бўлган комплекс чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Биргина айни мавзу – сувни тежаш масаласини оладиган бўлсак, ушбу неъматдан самарали фойдаланишга алоҳида эътибор қаратилаётгани, хусусан, 2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида 7 млрд м³ сувни тежаш вазифаси белгилангани диққатга сазовордир. Зеро, ушбу турдаги технологиялар манзилли озиклантириш, яъни сувнинг барча ўсимликларга тенг ва бир хил миқдорда оқиши ҳисобига буғланиш, шимилиш туфайли кузатилиши мумкин бўлган катта йўқотишларнинг олдини олиш, бошқача айтганда, сув сарфини 70 %гача тежаш, қолаверса, минерал ўғит, ишчи кучи, ёқилғи сарфини ҳам сезиларли даражада қисқартиришга замин яратиши билан янада аҳамиятлидир. Энг асосийси, ҳосилдорлик икки баробар ошади.

Фойдалиниган адабиётлар

1. *Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йилнинг 5 майдаги ПҚ-2343-сонли қарори.*

2. «Ўзбекистон Республикаси Энергетика вазирлиги фаолиятини ташиқ этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 1 февралда ПҚ-4142-сонли Қарори.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 10 июлда ПҚ-4779-сонли қарори.

4. Иқлим ўзгариши бўйича халқаро саммитда сайёрамиздаги глобал муаммоларга ечим бўладиган ташаббуслар илгари сурилди. 01.12.2023 йил, УЗА.

5. Бойтўра Р. Она замин «иситмаси» унинг давоси қайда?, журналист, «Янги Ўзбекистон» 14.03.2024-53-сон.

6. Маҳкамов Б. “Қуёшли хонадон” ишончли ва барқарор энергия манбаи, иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, «Янги Ўзбекистон» 06.01.2024-4-сон.

УДК: 33848(075.8)

ТРАНСПОРТ СОҲАСИДА

Атабаева Ирода Маратовна-
Фарғона Давлат Техника Университетининг мустақил изланувчиси.
Маматкулов Зарифжон Шарифжонович-
Соискатель Фрганоского Гос Университета.

Аннотация: Мақолада, Ўзбекистонда яшил энергетика корхонаси ва унинг хусусиятлари бўйича илмий-амалий жиҳатидан тадқиқот ўтказиб, амалиётга тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калим сўзлар: Функционал бўлиниш, яратувчи қувватлар, акциядор, капиталнинг қиймати, молиявий натижалар, инвестициялаштириш, ҳисобот сиёсати, ҳужжатлар айланиши графиги, акциялар, қўшимча ва йўлдош махсулот, иқтисодий таҳлил, ҳисобот регистрлар.

Транспорт харажатларини қисқартириш ва транспорт соҳасининг самарали фаолиятини таъминлашга қаратилган ягона комплекс ривожланиш сиёсатини шакллантириш, шаҳарни узоқ муддатли ривожлантириш режалари ва экологик хавфсизлик чораларига мувофиқ «яшил» транспортни ривожлантириш;

Евро-4 ва ундан юқори стандартларга мос келувчи энергия самарадорлиги ва экологик тавсифлари яхшиланган автотранспорт воситалари, электромобиллар, гибрид двигателли автомобиллар ва газ ёқилғисида ишлайдиган автомобиллар ишлаб чиқариш ва улардан фойдаланишни кенгайтириш;

Яхшиланган тавсифга эга мотор ёнилғиларини ишлаб чиқариш;

Автотранспорт паркини янгилашда давом этиш, эски автомобилларни утилизация қилиш ва янги, янада экологик автомобилларни сотиб олишни рағбатлантирувчи дастурларни иш-лаб чиқиш;

Жамоат транспортининг самарали тизимларини яратиш ва такомиллаштириш (яхшиланган тавсифга эга жамоат транспорти улушини ошириш);

Янги транспорт-логистика тизимларини яратиш ва ривожлантириш, йўл инфратузилмасини ривожлантириш;

Фойдаланилаётган транспорт воситаларининг экологик ҳолати устидан давлат назоратини кучайтириш.

2023 йил юртимиз ҳаётида кизгин давр бўлди. Одамларга қулайлик яратиш, турмуш шароитини яхшилашга қаратилган ишлар ҳар бир юртдошимиз ҳаётида акс этапти. Айниқса, ортда қолган йил давомида бу тизим чин маънода ислоҳ этилиб, янгича, замонавий ва рақамлашган кўринишга келди. Нафақат пойтахтимиз, балки

вилоятларда ҳам янги автобус йўналишлари ҳаракати йўлга қўйилиб, хизмат сифати анча яхшиланди. Юртдошларимизнинг тизимдаги хизматлардан фойдаланиш кўрсаткичи ҳам шунга мос тарзда ошди.⁹⁵

Таҳлилларга кўра, ҳозир пойтахтдаги муқим аҳолининг кунлик қатнови сони ўртача 9 млн бўлиб, шундан 6 млн харақатланиш транспортида амалга оширилмоқда. Ушбу қатновларнинг 1,7 млн, яъни 28 %и жамоат транспорти ҳиссасига тўғри келади. Бу ҳали кам кўрсаткич. Яқин йилларда аҳолининг кўп қисмини жамоат транспортида харақатланишга жалб этиш кўзда тутилган.

Албатта, шаҳар шароитида жамоат транспортдан фойдаланиш кўпчилик учун қулай. Ҳар куни ўқишга, ишга ёки бошқа юмуш билан бирор манзилга қатнайдиган одамлар учун арзон, тезкор ва хавфсиз транспорт воситаси зарур. Бу вазифани эса бирор автоулов жамоат транспортчилик уддалай олмайди. Қолаверса, Тошкент шаҳрида енгил автомобиллар сони тобора ортиб, йўлларда тирбандлик кўпайган, шахсий автомобилда харақатланиш қийинлашиб борапти. Чиндан ҳам бир вақтлар фақат киноларда кўрганимиз автомобиль йўлларидаги узундан-уzun тирбандликлар бугун пойтахтимиз учун ҳам оддий ҳолга айланди. Айниқса, эрталаб ва кечқурунги тиғиз пайтларда бу тирбандликлар янада ортади. Тўғри, бу аксарият ривожланган давлатларга хос. Тошкент шаҳри эса Марказий Осиёдаги энг йирик мегаполис. Аҳоли сони тез ўсаяпти, йилига ўртача 100 мингга ошмоқда. Маълумотларга кўра, бугунги кунда пойтахтимизда 5 млн аҳоли бўлиб, шундан 3 млн аҳоли доимий истиқомат қилувчилардир. Шаҳримизга келиб-кетувчилар ҳам кўп. Одамларнинг аксарияти доимий харақатланишда жамоат транспортдан фойдаланишни афзал кўради. Мавжуд талабни қондириш зарурати эса кўпроқ автобус ва йўналишларга эҳтиёж туғдиради. Яъни жамоат транспортини ривожлантириш орқали аҳолининг улардан фойдаланиш кўрсаткичини ошириб, тирбандликларни қисқартириш, экологик хавфсизликни таъминлаш каби вазифаларга эришиш мумкин.

Шу мақсадда юртимизда жамоат транспортининг асосий қисми бўлган автобуслар ҳаракати ҳолатини яхшилаш бўйича зарур чора-тадбир ва дастурлар амалга оширилмоқда. Автобуслар паркини янгилаш, транспорт-инфраструктурасини модернизация қилиш, йўловчиларга хизмат кўрсатиш сифатини ошириш ишлари параллел тарзда олиб бориляпти.

– Жамоат транспорти кўплаб ривожланган давлатлардаги каби бизда ҳам одамлар кундалик ҳаётда фойдаланадиган асосий харақатланиш воситасига айланиши лозим, – дейди Транспорт вазирлиги Жамоат транспорти бошқармаси бошлиғи Миракбар Икромов – Чунки катта шаҳарларда енгил автомобиллар сони ортгани сари тирбандликлар ҳам ошиб бораверади. Бу эса фуқароларнинг ҳар куни аниқ манзилга қатнашида ноқулайликлар туғдириб, кўп вақтининг йўлда ўтишига олиб келади. Жамоат транспорти бу масалада бир неча марта самаралироқ бўлиши лозим. Биз айнан шунга интиляпмиз ва бу борада аниқ вазифаларни белгилаб олганмиз. Хусусан, пойтахтда аҳолига қулай шароит яратиш, шаҳардаги экологик вазиятни яхшилаш мақсадида ер усти жамоат транспорти тизимини ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратиляпти. Кўчаларда жамоат транспорти устуворлигини таъминлашга қаратилган комплекс чора-тадбирларни назарда тутувчи бир қатор фармон ва қарорлар қабул қилинди. Натижада охириги йилларда шаҳарда қўшимча жамоат транспорти йўналишлари ишга туширилиб, мавжуд автобуслар модернизация қилинди, тизимни бошқариш ва мониторинг қилишнинг янги технологиялари жорий этилди. Ҳар йили хориждан автобуслар олиб келиняпти. Масалан, 2022 йилда Тошкент шаҳри учун 200 донa ўрта сифимли ва 190 донa катта

⁹⁵ Тошматова И. Жамоат транспорти арзон, қулай ва хавфсиз харақатланиш воситасига айлана олдими?, “Янги Ўзбекистон” мухбири, «Янги Ўзбекистон» 06.01.2024-4-сон.

сиғимли автобуслар ва илк бор 20 дона замонавий электробус харид қилинган эди. 2023 йилда эса шаҳар жамоат транспорти ҳаракат таркибини мукаммал янгилаш юзасидан амалга оширилган лойиҳалар натижасида қўшимча 1000 дона автобус келтирилди. Уларнинг 302 таси электробус бўлиб, аста-секин шаҳарда шу каби экологик транспорт воситаларига ўтиш кўзда тутилган. Умуман, шаҳримизда сўнгги икки йилда автобуслар сони 2 баробар, ҳаракат таркибининг ўртача сиғими эса 74 %га ошди. Уларнинг оралиқ интервали 2-3 марта қисқариб, ҳозирда 8-10 дақиқани ташкил этяпти. Кунлик йўловчи оқими 1 млн нафарга етди. Пойтахтга кириб келадиган аҳолининг шаҳар марказига етиб бориш вақти эса 45 дақиқадан 30 дақиқাগача қисқарди. Йўналишлар масофасини ўртача 18 километрдан 12 километргача қисқартириш ҳисобига жамоат транспорти ўртача тезлигини 18 километр соатдан 21 километр соатга кўтаришга эришилди. Енгил автомобилга нисбатан 135 баробар самаралироқ. Чиндан, охириги бир неча йилда Тошкентнинг жамоат транспорт тизими сезиларли даражада яхшиланди. Очигини айтганда, юртимизда бу тизим йиллар давомида бир ҳолатда қотиб қолган, ислоҳ қилишга энг муҳтож соҳалардан бири эди. Болалигимдан то ўсмир давримгача жамоат транспорти йўналишида катта ўзгариш бўлгани, доимий кўринишдаги манзара янгиланганини эслолмайман. Ёдимда, 2010 йилларда автобуслар салоида кичкина телевизорлар пайдо бўлди. Ўшанда биз учун бу катта янгиликдек туюлган. Аммо бу одамларни жамоат транспортдан фойдаланишга жалб эта олмади. Чунки автобуслар сони кам, оралиқ интерваллар жуда узоқ, автобуслар бекатга етиб келиб, у ерда яна бир муддат туриб, то ҳаракатлангунча анча вақт ўтарди. Ҳозир эса автобусларни узоқ кутишга тўғри келмайди, ҳатто қачон келишини ҳам мобиль иловалар орқали кўриб туриш мумкин.

– Қиш қаҳратони ёки ёз жазирамасида бекатда автобус кутиш азоб эди, – дейди фуқаро Шойим Болтаев.

– Камига транспортдаги тирбандликни кўриб, навбатдагисини кутишга тўғри келарди. Бу, айниқса, ишга ёки ўқишга шошилаётган йўловчиларга ноқулайлик туғдирарди. Ўзим пенсионерман. Ҳар доим жамоат транспортдан фойдаланаман. Тўғриси айтсам, кейинги йилларда шаҳримизда автобуслар қатнови кўпайди. Янги, замонавий транспортларда, қулай шароитларда манзилга етиб олапмиз. Эътибор берилса, кўчаларда ҳаракатланаётган машиналарнинг кўпида фақат 1 та одам кетаётган бўлади, 5 та одам тўлиқ бўлганини деярли кўрмаймиз. Агар ана шу шахсий машинада кетаётганларни битта автобусга жамлайдиган бўлсак, 50 та автомобилни ҳаракатдан чиқариш мумкин. Мутахассисларнинг айтишича, Тошкент шаҳрида битта енгил автотранспорт воситасида бир кунда ўртача 4,3 нафар йўловчи ташилса, битта автобусда бу кўрсаткич ўртача 580 йўловчини ташкил этмоқда. Бу автобуснинг енгил автотранспортга нисбатан 135 баробар самарадор эканини кўрсатади. Шаҳарда тирбандликларнинг олдини олиш, аҳолининг кунлик ҳаракатланишга бўлган эҳтиёжини қондириб, йўлга сарфланадиган вақт ва моддий ресурслар самарадорлигини ошириш учун ҳам сифатли, қулай, хавфсиз ва жозибадор жамоат транспорти тизимини жорий этиш лозим.

– Тошкент шаҳрида рўйхатдан ўтган 760 минг автотранспорт мавжуд бўлиб, улар сони йилига 76 мингга кўпаймоқда, – дейди Транспорт вазирлиги ҳузуридаги лойиҳа офиси раҳбари Муроджон Обидов.

– Пойтахтда транспорт воситалари доимий ҳаракатланадиган асосий йўл тармоқлари узунлиги 470 километр бўлгани ҳолда, 380-400 минг автотранспорт ҳаракатига мўлжалланган. Аммо одатда бу рақам 1 млн га етиб, автотранспортлар ҳаракати бир вақтнинг ўзида ҳаракатланиш сиғимидан 2 баробар ошиб кетяпти. Бу асосий кўчаларга 2 баробар кўп юклама тушяпти, дегани. Йўлларда турнақатор тирбандликлар юзага келиши ҳам шу билан боғлиқ. Бу олдимишга жиддий ва тезкор чоралар кўриш вазифасини қўяди. Хусусан, Тошкент шаҳрининг узунлиги 29

километр бўлган 8 та асосий транспорт артерияларида йўл бўйи парковкаларни тартибга солиш, жамоат транспорти ҳаракат устуворлигини таъминлаш, пиёдалар учун тўсиқсиз ва хавфсиз муҳит яратиш бўйича қурилиш-реконструкция ишларини амалга ошириш, агломерация ҳудудини шаҳар жамоат транспорти тармоғи, жумладан, метро бекатлари билан боғлайдиган шаҳар тарифлар режаси асосида автобус йўналишларини ташкил этиш, транспорт оқими самарали мувофиқлаштирилган бошқарув («ақлли» светофорлар) тизимларини ўз ичига олган комплекс тадбирларни амалга ошириш каби вазифалар белгиланган. Автобуслар ҳам йўлда ҳаракатланади ва улар ҳам тирбандликларда қолиши мумкин. Бундай ҳолатда уларнинг қулайлигини таъминлаш, одамлар жамоат транспортида манзилига тезроқ етиб олади, дейиш қийин. Алоҳида автобус йўлаклари ташкил этиш эса масалага энг тўғри ечимдир. Пойтахтимизда 2023 йилдан ана шундай йўллар ташкил этила бошлади. Махсус йўлаклар кўчанинг ўнг томонида фақат автобуслар ҳаракати учун ташкил этилади, унда ҳаракатланадиган енгил автомобилларга эса жарима белгиланган. 2023 йил бошида Тошкент шаҳрида 186,6 километр автобус йўлаклари ташкил этиш белгилаб олинган бўлса, Президентимизнинг тегишли қарори билан 2025 йилгача пойтахт кўчаларида жамоат транспорти доимий ҳаракатланадиган умумий узунлиги 475 километр бўлган 36 та алоҳида автобус йўлаги пайдо бўлади. Шу асосда «Яшил шаҳар» транспорт йўлагини барпо этиш ҳам кўзда тутилган. Бу бўйича Транспорт вазирлиги ва БМТ Тараққиёт дастурининг Ўзбекистондаги ваколатхонаси ҳамкорлигида «Тошкент – Кам углеродли автотранспортга инвестициялар жалб этишни жадаллаштириш» (TAILEV) лойиҳаси тайёрланиб, тақдимоти ўтказилди.

– Яшил транспорт йўлаги Шота Руставели кўчасида жорий этилади, – дейди Лойиҳани бошқариш гуруҳи раҳбари Нодир Худойбердиев.

– Унинг концепт-дизайни, математик модели ва техник-иқтисодий асослари ишлаб чиқилган. Лойиҳага кўра, мазкур йўлак жорий этилиши натижасида йўлак бўйлаб автотранспортнинг ўртача тезлиги 11 % ошиши, атмосфера ҳавоси ифлосланиши 12,3 % қисқаришига эришилиши ҳисоблаб чиқилган. Чунки унда, асосан, электробуслар ҳаракатланади. Қолаверса, алоҳида велосипед йўлаклари, яшил ҳудудлар ташкил этилади. Лойиҳани ишлаб чиқишда йўловчи ва аҳоли фикри ўрганилиб, ногиронлиги бўлган шахслар, қариялар, болалар ва аёлларнинг жамоат транспорти инфратузилмасига эҳтиёжи инобатга олинди. Ўрганишларга кўра, бир кунда йўлак бўйлаб автобусда ҳаракатланадиган барча йўловчилар ҳамда шахсий транспорт эгаларининг тежалган умумий вақти 3318 соатни, тежалган ёқилғи йилига 2,6 млн литрни ташкил этиб, йилига 21,2 млрд сўм иқтисодий самарага олиб келади. Лойиҳанинг яна бир янгилиги, яшил транспорт коридорида айрим автобус бекатлари кўчанинг ён қисмида эмас, балки марказида жойлашади. Бунда йўловчиларнинг хавфсизлигини таъминлаш мақсадида ҳар бир бекатдаги светофор, пиёдалар ўтиш йўлаклари тегишлича тартибга солинади. Ушбу йўлак орқали ҳаракатланадиган автобус йўналишларидан бошланишига кунига 70 мингдан ортиқ йўловчи фойдаланиши ҳисоб-китоб қилинган. Автобус ёки «Damas»?! Юртимизнинг барча ҳудудида жамоат транспортга талаб юқори. Айниқса, чекка ҳудудлар, қишлоқларда аҳоли қатновини ташкил этишда автобуслар энг қулай транспорт воситаси ҳисобланади.

– 2020 йил 30 ноябрда давлатимиз раҳбари раислигида транспорт соҳасидаги мавжуд муаммоларни бартараф этиш ва тизимни ривожлантириш бўйича кенгайтирилган тарзда ўтказилган йиғилишда жамоат транспортининг янги йўналишлар тармоғини «қишлоқдан – туман марказига», «туман марказидан – вилоят марказларига» боғлаш тизимини ташкил этиш бўйича аниқ топшириқлар берилди, – дейди Транспорт вазирлиги Жамоат транспорти бошқармаси бошлиғи Миракбар Икромов.

– Жараён аввалида мамлакатимизнинг барча ҳудудлари, маҳаллалар ва улар таркибидаги аҳоли яшаш масканларининг жамоат транспорти билан қамраб олинганлиги тўлиқ хатловдан ўтказилиб, мавжуд тизим таҳлил қилинди. Натижаларга кўра, 9406 та маҳалладан 1113 таси туман марказлари билан боғланмагани, шаҳар ва туманларда 81 та автовокзал ва автостанция ҳамда 2860 та оралик бекат қуриш ва реконструкция қилишга эҳтиёж борлиги аниқланди. Олис ҳудудларга қатновчи йўналишларнинг аксарияти паст рентабелли ва норентабель бўлгани сабабли маҳаллалар ва қишлоқларни туманлар маркази билан боғловчи 200 дан ортиқ автобус йўналишлари ёпилиб кетгани маълум бўлди. Шундан келиб чиқиб, Вазирлар Маҳкамасининг тегишли қарори билан норентабель йўналишларда ишлаётган ташувчиларга 2021 йилда 51,1 млн, 2022 йилда 8,5 млрд ва 2023 йилда 12,1 млрд сўмдан ортиқ субсидия берилди. Бунинг натижасида ҳудудларда янги йўналишлар сеткаси ишлаб чиқилиб, жамоат транспорти етиб бормаган 1081 та фуқаролар йиғинида жамоат транспорти воситалари ҳаракати йўлга қўйилди. Биргина Тошкент вилояти мисолида ҳам ушбу ишларнинг амалий натижасини кўриш мумкин. Тошкент туманида яшаганим боис, 2023 йил бошида шу ердаги Чимкент йўли кўчаси бўйлаб шаҳар йўналишидаги автобус қатновининг йўлга қўйилиши катта воқелик бўлганини айта оламан. Ҳудуд аҳолиси одатда «Damas» автомобилида қатнар, йўл ҳақи эса 5 минг сўмгача кўтарилиб кетганди. Бу йўлдан аввал сира бундай катта, шинам автобус қатнамаган. Қайсидир йиллари қўйиб берилган автобуслар эски, кичик ва ичи тор бўлгани, бекатларда одам тўлгунга қадар тургани учун аҳоли қиммат бўлса ҳам, «Damas»да қатнашни афзал кўрган. 2023 йил нафақат Тошкент тумани, балки вилоятнинг бошқа ҳудудларига ҳам янги автобус йўналишлари йўлга қўйилиб, аҳолининг қувончига сабаб бўлди.

– Айни пайтда Тошкент вилояти жамоат транспортида 74 та шаҳар йўналиши мавжуд бўлиб, шундан 17 таси автобус, 11 таси микроавтобус, 46 таси «Damas» транспорт воситаларидир, – дейди вилоят Транспорт бошқармаси ходими Фахриддин Солиев.

– Ҳудудимизда 204 та йўловчи ташиш йўналишларига хизмат кўрсатувчи тадбиркорлик субъектлари фаолият олиб боради. Улар томонидан ўтган йили жами 6 та автобус ва 183 та микроавтобус харид қилиниб, йўналишга қўйилди. Шунингдек, тегишли қарорлар асосида «Тошшаҳартрансхизмат» АЖга тегишли 160 та «ISUZU» русумли автобус Тошкент вилояти аҳолисига хизмат кўрсатиш учун бепул топширилди. Айни пайтда улар одамларнинг узоғини яқин қилмоқда. Вилоятда автобуслар учун алоҳида йўлаклар ташкил этиш ҳам бошланган. Дастлабки ҳаракатлар ўтган йилнинг ноябрь ойида Ангрен шаҳрида олиб борилди. Шаҳарнинг «Бунёдкор» кўчаси бўйлаб белгиланган йўналишли транспорт воситалари учун йўл ётиқ чизиклари чизилиб, ҳаракатланиш тасмаси билан ажратилди. Мазкур йўлларда автобус ҳаракатланиш йўналишини билдирувчи «А» белгилари чизилди. Махсус автобус йўлаклари Олмалиқ шаҳри, кейинчалик, бошқа ҳудудларда ҳам ташкил этилиши белгиланган. Вилоятда йўловчи ташиш билан шуғулланувчи 50 дан ортиқ корхонада диспетчерлик хизматлари ташкил қилинган. Жорий йил вилоятнинг 7 та шаҳридаги шаҳар ичи автобус йўналишлари диспетчерлик хизматига уланади. Қолаверса, Тошкент вилояти шаҳарларида автобус йўналишларининг янги тармоғини жорий этиш, автоматлаштирилган тўлов тизими ва диспетчерлик хизматини босқичма-босқич йўлга қўйиш режалаштирилган. Бари рақамлашади. Худди шу вазифалар юртимизнинг бошқа ҳудудларида ҳам фаол амалга оширилади. Бу 2023 йил 16 февралдаги «Жамоат транспорти тизимини ислоҳ қилиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Президент қарорида кўрсатилган. Пойтахтимиз бу борада етакчилик қилиши шубҳасиз. Ўтган йилнинг ўзида шаҳар бўйлаб жамоат транспорти тизимини рақамлаштиришнинг янги тартиб ва усуллари жорий этилди. Электрон тўловларни оммалаштириш, йўловчилар учун қулай тарифлар ҳамда табақалашган тарифларни

жорий этиш кабилар шулар жумласидан. Яъни жамоат транспортида тўлов тизимидан тортиб, кунлик йўловчи ташувлари сони ва сифатини назорат қилишнинг бари автоматлаштирилган тизимга ўтди. Айниқса, тўловларни нақд пулда эмас, балки АТТО ва банк карталари орқали амалга ошириш кўпчилигимизга қулайлик яратаётгани рост.

– Электрон тизимларни қўллашдан кўзланган асосий мақсад, аввало, шаффофликни таъминлашга қаратилган, – дейди Транспорт вазирлиги ҳузуридаги «Рақамли транспорт маркази» давлат муассасаси директори Шохруз Ҳожиёв.

– Бунинг халқимиз орасида ижобий қабул қилиниб, кенг оммалашаётгани замонавий қарашлар билан ҳам боғлиқ. Ҳозир ҳар соҳада рақамлаштиришга ўтиш заруратга айланган. Хусусан, 2020 йилда Тошкент шаҳар жамоат транспортида автоматлаштирилган тўлов тизимидан 45 мингдан зиёд йўловчи фойдаланган бўлса, 2023 йилга келиб, улар сони 78 мингдан зиёд ёки 173,5 %га етди. Тизим орқали тушаётган тушумлар эса 28,4 млрд сўмдан 98,6 млрд сўмга ошди. Аини пайтда электрон тўловларнинг умумий тушумдаги улуши 60 %ни ташкил этмоқда. Демак, тўловларни электрон тарзда амалга ошириш одамлар учун қулай ва улар бу афзалликдан фойдаланяпти. Мана шу жиҳатни янада рағбатлантириш мақсадида 2023 йил 1 ноябрдан бошлаб, Тошкент шаҳрида аҳоли учун қулай бўлган янги тўлов тарифлари жорий этилди. Унда электрон тўлов тизими фойдаланувчиларига устуворлик берилгани боиси ҳам шунда. Транспорт карталаридан фойдаланилган ҳолда бир соат ичида бир йўналишли йўловчи транспортдан бошқасига ўтиш сонидан келиб чиққан ҳолда, имтиёзли ва бепул тариф режалари ҳам мавжуд. Унга кўра, бир соат ичида учинчи ва тўртинчи автобусдан фойдаланиш мутлақо бепул этиб белгиланди. Йўлқирани тўлашда табақалаштирилган тариф ва электрон тўлов тизимларини қўллаш хориж тажрибасида анча олдин оммалашган. Мутахассислар ўша тажрибани ўрганиб, янгиликларни жорий этаётгани самарадорликни янада оширмоқда. Пойтахтда 2023 йил 1 августдан бошлаб, 167 та йўналишдан иборат янги йўналишлар тармоғида тўлиқ брутто-шартнома тизими йўлга қўйилгани ҳам рақамлаштиришнинг бир кўриниши. Брутто-шартнома тизими – йўналишларда чекланган тарифларда йўловчи ташиш хизматлари учун «босиб ўтилган йўл» ва «сифат» мезонларидан келиб чиққан ҳолда, ҳисоб-китоб қилишни назарда тутувчи ваколатли орган ва ташувчи ўртасида тузилган шартномани англатади.

– Аини пайтда Тошкент шаҳрида 167 та янги йўналишлар тармоғида кунига 1638 та автобус ҳаракат қилмоқда, – дейди «Тошшаҳартрансхизмат» АЖ раҳбари Анвар Жўраёв.

– Брутто-шартнома тизими асосида йўловчилар сони ва тушумлар солиштирилади. Олинган натижаларга кўра, масалан, сентябрь ойида апрель ойига нисбатан автобус саройларида ҳафталик ўртача тушум 4,5 млрд сўмдан 6,5 млрд сўмга, ташилган йўловчилар сони эса 4,2 млн дан 5,5 млн гача ошган. Бунда нақд пулсиз ҳисоб-китоблар улуши 41 %дан 51 %га етди.

– Илгари кунлик пул тушуми бўйича режамиз бор эди, – дейди ҳайдовчи Дилмуҳаммад Амиркулов.

– Автобус бошқараётган одам рулни ушлаганидан бошлаб, то ишини тамомлагунига қадар ана шу белгиланган режани бажариш ҳақида ўйларди. Бу ўз-ўзидан ишимизга ҳам ҳалақит берган пайтлар кўп бўлган. Сабаби, жамоат транспортига турфа характерли одамлар чиқади ва ҳайдовчининг ҳолати билан ҳисоблашмайди. Энди эса режа деган нарсалар олиб ташланди. Электрон тизим асосида йўловчилардан йўл ҳақи олиш имкони йўлга қўйилди. Ойлик маошларимиз қарийб икки баробар ошди. Хуллас, тизимдаги янгиликлар ҳам ҳайдовчи, ҳам йўловчи учун қулайлик яратмоқда. Жамоат транспорти йўналишида марказлашган диспетчерлик хизматини жорий қилиш бўйича ҳам иш олиб бориляпти. Бу борадаги хорижий ҳамкор эса Хитойнинг етакчи «Magnetic North» компаниясидир. Ушбу

дастурда йўналишдаги автобусларни онлайн кузатиш, автобус иш тартиби ҳисобини юритиш, йўловчилар оқимини аниқлаш, йўналишлар ва автокорхоналар кесимида таҳлил қилиш, ҳайдовчиларни онлайн кузатиш ва ҳайдовчи билан VoIP тизими орқали онлайн боғланиш имкониятлари яратилган. Хитойликлар билан биргаликда ишлаб чиқилган дастур дастлаб Тошкент шаҳрида жорий қилинди, 2024 йил мобайнида эса барча ҳудудларда тадбиқ этилади.

Фойдалининг адабиётлар

1. *Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йилнинг 5 майдаги ПҚ-2343-сонли қарори.*
2. *«Ўзбекистон Республикаси Энергетика вазирлиги фаолиятини ташиқ этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 1 февралда ПҚ-4142-сонли Қарори.*
3. *Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 10 июлда ПҚ-4779-сонли қарори.*
4. *Иқлим ўзгариши бўйича халқаро саммитда сайёрамиздаги глобал муаммоларга ечим бўладиган ташаббуслар илгари сурилди. 01.12.2023 йил, УЗА.*
5. *Бойтўра Р. Она замин «иситмаси» унинг давоси қайда?, журналист, «Янги Ўзбекистон» 14.03.2024-53-сон.*
6. *Маҳкамов Б. “Қуёшли хонадон” ишончли ва барқарор энергия манбаи, иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, «Янги Ўзбекистон» 06.01.2024-4-сон.*

MARKAZIY OSIYO DAVLATLARIDA QAYTA TIKLANADIGAN ENERGIYA MANBALARI BORASIDA HAMKORLIK IMKONIYATLARI

Utanov Bunyod

Statistika kafedrası mudiri

Mamarizayeva Zulfira Nodirjonovna

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Markaziy Osiyo davlatlarining qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish borasidagi salohiyati, milliy strategiyalar va mintaqaviy hamkorlik yo‘nalishlari tahlil qilinadi. Mintaqada quyosh, shamol va gidroenergetika resurslarining o‘ziga xos jihatlari, shuningdek, ularni barqaror rivojlanish maqsadida integratsiyalash muhimligi ko‘rsatib o‘tiladi. Shuningdek, mavjud muammolar va istiqbolli yechimlar ham ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Markaziy Osiyo, qayta tiklanadigan energiya, yashil iqtisodiyot, energiya xavfsizligi, mintaqaviy hamkorlik, quyosh energiyasi, shamol energetikasi, barqaror rivojlanish.

KIRISH: So‘nggi yillarda iqlim o‘zgarishlari, energiya xavfsizligi va ekologik muvozanat masalalari global miqyosda dolzarb muammolardan biriga aylangan. Ayniqsa, Markaziy Osiyo davlatlari uchun qayta tiklanadigan energiya manbalaridan samarali foydalanish nafaqat ekologik, balki iqtisodiy va geosiyosiy ahamiyatga ham egadir. Mintaqa o‘zining tabiiy resurslari — quyosh nuri, shamol oqimi, suv oqimlari kabi manbalar jihatidan katta salohiyatga ega bo‘lsa-da, ushbu resurslarni birgalikda boshqarish va rivojlantirishda tizimli hamkorlik zarurati kuchayib bormoqda. Shunday sharoitda, barqaror o‘sinh va yashil iqtisodiyot sari intilish Markaziy Osiyo davlatlari o‘rtasida yangi bosqichdagi energetik integratsiyani talab qilmoqda. Ushbu maqolada mintaqada qayta tiklanadigan energiya manbalari bo‘yicha hamkorlikning bugungi holati, mavjud muammolar va istiqbolli imkoniyatlar ilmiy tahlil etiladi.

Bugungi kunda qayta tiklanadigan energiya manbalaridan samarali foydalanish global ekologik muammolar yechimida muhim omillardan biri sifatida qaralmoqda. Markaziy Osiyo davlatlari — O‘zbekiston, Qozog‘iston, Qirg‘iziston, Turkmaniston va Tojikiston — tabiiy resurslarga boy bo‘lib, ayni paytda energiya tizimini diversifikatsiya qilish, iqlim o‘zgarishiga qarshi kurashish hamda barqaror rivojlanishga erishishda muhim rol o‘ynashi mumkin. So‘nggi yillarda bu davlatlar o‘rtasida “yashil” energetika yo‘nalishida hamkorlik salmog‘i ortmoqda.

Ushbu hududda quyosh, shamol, suv va biogaz kabi qayta tiklanadigan manbalardan foydalanish imkoniyati yuqori. Masalan, O‘zbekiston 2030-yilgacha umumiy energiya ishlab chiqarishda qayta tiklanadigan manbalar ulushini 25% ga yetkazishni rejalashtirgan bo‘lsa, Qozog‘iston 2060-yilga borib uglerod neytralligiga erishishni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ygan.

Markaziy Osiyo mamlakatlari xalqaro tashabbuslar, jumladan, BMTning “Barqaror rivojlanish maqsadlari”, Yevroosiyo iqtisodiy ittifoqi va boshqa mintaqaviy platformalar orqali o‘zaro tajriba almashmoqda. Jumladan, “O‘zbekiston–Qozog‘iston–Tojikiston” uch tomonlama kelishuvlari doirasida umumiy quyosh elektrostansiyalarini barpo etish rejalashtirilmoqda. Bu kabi hamkorliklar mintaqada energiya xavfsizligini mustahkamlash, energiya tanqisligini kamaytirish va ekologik xavfsizlikni ta‘minlashda katta ahamiyat kasb etadi.

Quyidagi jadvalda Markaziy Osiyo davlatlarida so‘nggi yillarda qayta tiklanadigan energiya bo‘yicha amalga oshirilgan yirik loyihalar ko‘rsatilgan:

Davlat	Loyihaning nomi	Quvvat (MW)	Boshlanish yili	Hamkor mamlakatlar
O'zbekiston	Nur Navoi Quyosh ES	100	2021	BAA (Masdar)
Qozog'iston	Saran Quyosh Elektrostansiyasi	100	2019	Germaniya
Tojikiston	Rog'un GES (kengaytirilmoqda)	3600	2018	Xalqaro donorlar
Turkmaniston	Shamol energiyasi loyihasi (rejalashtirilmoqda)	50	-	Xitoy
Qirg'iziston	Kambarota GES-1 (rejalashtirilmoqda)	1860	-	O'zbekiston, Qozog'iston

Ushbu jadvaldan ko'rinib turibdiki, Markaziy Osiyo davlatlari xalqaro hamkorlikni yo'lga qo'ygan holda yirik loyihalarni amalga oshirishga intilmoqda. Ayniqsa, energiya ishlab chiqarishda ekologik xavfsiz va barqaror manbalarga o'tish jarayoni izchil davom etmoqda.⁹⁶

Ikkinchidan, hamkorlik imkoniyatlari ham yildan-yilga kengaymoqda. 2022-yilda Samarqand shahrida o'tkazilgan xalqaro ekologik forumda Markaziy Osiyo mamlakatlari "yashil transformatsiya" masalasida birgalikda harakat qilishga kelishib oldilar. Natijada, "Yashil energetika bo'yicha mintaqaviy yo'l xaritasi" ishlab chiqildi. Bu xaritada 2030-yilgacha har bir davlat tomonidan amalga oshiriladigan ustuvor loyihalar va ularni moliyalashtirish manbalari belgilab berilgan.

Ammo mavjud salohiyatga qaramay, muammolar ham yo'q emas. Masalan:

- Ko'plab mintaq davlatlarida elektr energiyasi infratuzilmasi eskirgan va zamonaviy standartlarga javob bermaydi;
- Texnologik bilimlar va muhandislik malakasi yetarli darajada emas;
- Qayta tiklanadigan energiya loyihalarini moliyalashtirishda tashqi yordamga qaramlik yuqori;
- Suv resurslari bo'yicha transhegaraviy muammolar hamkorlikka salbiy ta'sir ko'rsatmoqda (masalan, Amudaryo va Sirdaryo havzalaridagi bahsli masalalar).

Shu sababli, mintaqaviy hamkorlikni chuqurlashtirish, yagona axborot platformasini yaratish, ilmiy-tadqiqotlar va texnologik innovatsiyalarni almashish kabi yo'nalishlarda qo'shma dasturlarni amalga oshirish zarur. Ayniqsa, Yevropa Ittifoqi, Osiyo Taraqqiyot Banki va boshqa donor tashkilotlar bilan ochiq va tizimli hamkorlik Markaziy Osiyo davlatlari uchun foydali bo'ladi.

Markaziy Osiyo davlatlarida qayta tiklanadigan energiya ulushi (%)

Davlat	Qayta tiklanadigan energiya ulushi (%)
O'zbekiston	10.4%
Qozog'iston	3.2%
Qirg'iziston	89.0%
Tojikiston	98.0%
Turkmaniston	1.5%

Grafik tahlili:

Yuqoridagi jadvalga asoslangan grafik Markaziy Osiyo davlatlarining qayta tiklanadigan energiyaga asoslangan energiya ishlab chiqarishdagi ulushini ko'rsatadi.

⁹⁶ Manba: stat.uz, IRENA, UNECE

Tahlildan ko‘rinib turibdiki, Tojikiston (98%) va Qirg‘iziston (89%) davlatlari bu borada yetakchi hisoblanadi. Bu ikki mamlakat asosan gidroenergetika salohiyatiga ega bo‘lib, tabiiy suv resurslari hisobiga katta hajmda qayta tiklanuvchi energiya ishlab chiqarmoqda.

Aksincha, Turkmaniston (1.5%) va Qozog‘iston (3.2%)da bu ko‘rsatkich ancha past. Bu esa ushbu mamlakatlarda hali ham an‘anaviy energiya manbalari – neft, gaz va ko‘mirga tayanish davom etayotganini anglatadi.

O‘zbekiston esa 10.4% ko‘rsatkich bilan o‘rta pozitsiyada bo‘lib, so‘nggi yillarda qayta tiklanadigan energiya – ayniqsa quyosh va shamol elektr stansiyalarini rivojlantirish bo‘yicha faol harakatlar olib bormoqda.

Xulosa:

Markaziy Osiyo davlatlari, shu jumladan, O‘zbekiston, Qozog‘iston, Tojikiston va Qirg‘iziston, qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanishda katta salohiyatga ega bo‘lishlariga qaramay, hali bu resurslardan samarali foydalanishning optimal mexanizmlari to‘liq joriy etilmagan. Biroq, ushbu hududda qayta tiklanadigan energiya manbalarining rivojlanishi uchun mavjud imkoniyatlar nafaqat ekologik barqarorlikni ta‘minlash, balki iqtisodiy rivojlanishni kuchaytirish, ijtimoiy farovonlikni oshirish va energetika xavfsizligini ta‘minlashda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Markaziy Osiyo davlatlari o‘rtasida qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirish bo‘yicha hamkorlik imkoniyatlari nafaqat hududiy xavfsizlikni mustahkamlash, balki umumiy iqlim o‘zgarishlariga qarshi kurashishdagi global majburiyatlarga ham mos keladi. Bunday hamkorlik, ayniqsa, sohada mavjud texnologik imkoniyatlarning almashinuvi, ilmiy tadqiqotlar va investitsiyalarni jalb qilish orqali amalga oshirilishi mumkin. Shu bilan birga, davlatlar o‘rtasidagi o‘zaro kelishuvlar va yagona energetika strategiyasini shakllantirish, mintaqaviy energetika bozorini rivojlantirishga olib kelishi mumkin.

O‘zbekistonda va boshqa Markaziy Osiyo davlatlarida quyosh, shamol va gidroenergiya kabi qayta tiklanadigan manbalarni samarali ishlatish uchun milliy va mintaqaviy darajada siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy hamkorlikning yangi shakllarini yaratish zarur. Shuningdek, ekologik jihatdan barqaror energetika tizimlarini yaratish, qayta tiklanadigan energiya manbalarini joriy etish, energiya samaradorligini oshirish va ishlab chiqarishning atrof-muhitga bo‘lgan salbiy ta‘sirini kamaytirish masalalari ustuvor bo‘lishi kerak.

Bundan tashqari, hududda qayta tiklanadigan energiya sohasidagi o‘zgarishlar mintaqadagi iqlim o‘zgarishlariga qarshi kurashishda ham muhim rol o‘ynaydi. Iqlimni himoya qilish, atmosferaga chiqindilarni kamaytirish va energetika xavfsizligini ta‘minlash uchun davlatlar o‘rtasidagi hamkorlikni kengaytirish, barcha ishtirokchilar uchun barqaror va raqobatbardosh energetika tizimini yaratishda muhim omil bo‘ladi.

Natijada, Markaziy Osiyoning qayta tiklanadigan energiya manbalaridan samarali foydalanishi nafaqat ekologik barqarorlikni ta‘minlashda, balki iqtisodiy o‘sishga, ishsizlikni kamaytirishga va hududiy barqarorlikni kuchaytirishga katta hissa qo‘shadi. Mintaqaviy hamkorlikning kuchayishi va texnologik rivojlanishning o‘zaro ta‘siri orqali Markaziy Osiyo o‘zining qayta tiklanadigan energiya resurslaridan maksimal darajada foydalana olish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayev, B., & Sharipov, M. (2021). Markaziy Osiyoda qayta tiklanadigan energiya manbalarining rivojlanish salohiyati. Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Energetika Vazirligi.

2. Choriev, T. (2020). Iqlim o‘zgarishlari va qayta tiklanadigan energiya manbalarining global ahamiyati. Ekologiya va energetika, 12(3), 45-56.

3. Kenzhaliyev, Z., & Nurgalieva, S. (2019). Markaziy Osiyo davlatlarida qayta tiklanadigan energiya resurslari: imkoniyatlar va muammolar. O'zbekiston ekologiya jurnali, 18(5), 33-41.

4. Meirmanov, A., & Tursunov, D. (2022). Yashil iqtisodiyot va qayta tiklanadigan energiya manbalarining iqtisodiy va ekologik ahamiyati. Tashkent: O'zbekiston Fanlar Akademiyasi.

5. Shavkatov, R., & Gulomov, K. (2023). Qayta tiklanadigan energiya sohasida mintaqaviy hamkorlik: O'zbekiston tajribasi. International Journal of Renewable Energy, 25(4), 72-88.

6. United Nations Development Programme (UNDP). (2020). Sustainable Energy for All: The Role of Renewable Energy in Central Asia. New York: UNDP.

MARKAZIY OSIYODA QAYTA TIKLANUVCHI ENERGIYA MANBALARINING RIVOJLANISH TENDENSIYALARI: 2019–2023 YILLARGA OID TAHLIL

Namangan davlat universiteti
Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes
kafedrası o'qituvchisi
Zaidov Islom Ibragimjonovich
Iqtisodiyot yo'nalishi 2-bosqich talabasi
Jumaboyeva Lobarxon

Annotatsiya: Mazkur maqolada Markaziy Osiyo mintaqasida so'nggi besh yillikda qayta tiklanuvchi energiya manbalarining rivojlanish tendensiyalari tahlil qilingan. Qozog'iston, O'zbekiston va Qirg'iziston misolida quyosh, shamol va gidroenergetika yo'nalishlarida erishilgan yutuqlar, ishlab chiqarish quvvatlarining ortishi va hukumat siyosatlarining o'rni ko'rib chiqilgan. Grafiklar va statistik jadval asosida energetika sohasidagi o'zgarishlar tahlil qilinib, mintaqaning yashil energetika salohiyati va uni amalga oshirishdagi asosiy muammolar yoritilgan. Maqolada ekologik xavfsizlik, barqaror iqtisodiy o'sish va innovatsion texnologiyalar bilan bog'liq omillarga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: Qayta tiklanuvchi energiya, Markaziy Osiyo, quyosh energiyasi, shamol energetikasi, gidroenergetika, yashil iqtisodiyot, energiya xavfsizligi, barqaror rivojlanish, ekologiya, O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston.

So'nggi yillarda Markaziy Osiyo davlatlarida energetika sektorini diversifikatsiya qilish va barqaror rivojlanishni ta'minlash maqsadida qayta tiklanuvchi energiya manbalariga (quyosh, shamol, gidro va bioenergiya) bo'lgan e'tibor ortib bormoqda. Iqlim o'zgarishi, ekologik xavfsizlik va energiya xavfsizligi bugungi kunda mintaq uchun dolzarb muammolardan biri bo'lib qolmoqda. Shu bois, ekologik toza va iqtisodiy jihatdan maqbul energiya manbalariga o'tish dolzarb yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

Ushbu maqolada so'nggi 5 yil (2019–2023) davomida Qozog'iston, O'zbekiston, Qirg'iziston, Turkmaniston va Tojikistonning qayta tiklanuvchi energiya ishlab chiqarish bo'yicha statistik ko'rsatkichlari, ularning rivojlanish tendensiyalari va mavjud imkoniyatlari tahlil qilinadi. Bundan maqsad, mintaqadagi umumiy holatni baholash, rivojlanishga to'sqinlik qilayotgan omillarni aniqlash va istiqbolli yo'nalishlarni taklif qilishdir.

Tadqiqotda 2019–2023 yillar davomida mavjud rasmiy statistik manbalar — IRENA (International Renewable Energy Agency), BMTning energetika hisobotlari, Jahon banki ma'lumotlari hamda mamlakatlar statistika qo'mitalari ma'lumotlari asosida Markaziy Osiyoning 5 davlati bo'yicha qayta tiklanuvchi energiya ishlab chiqarish

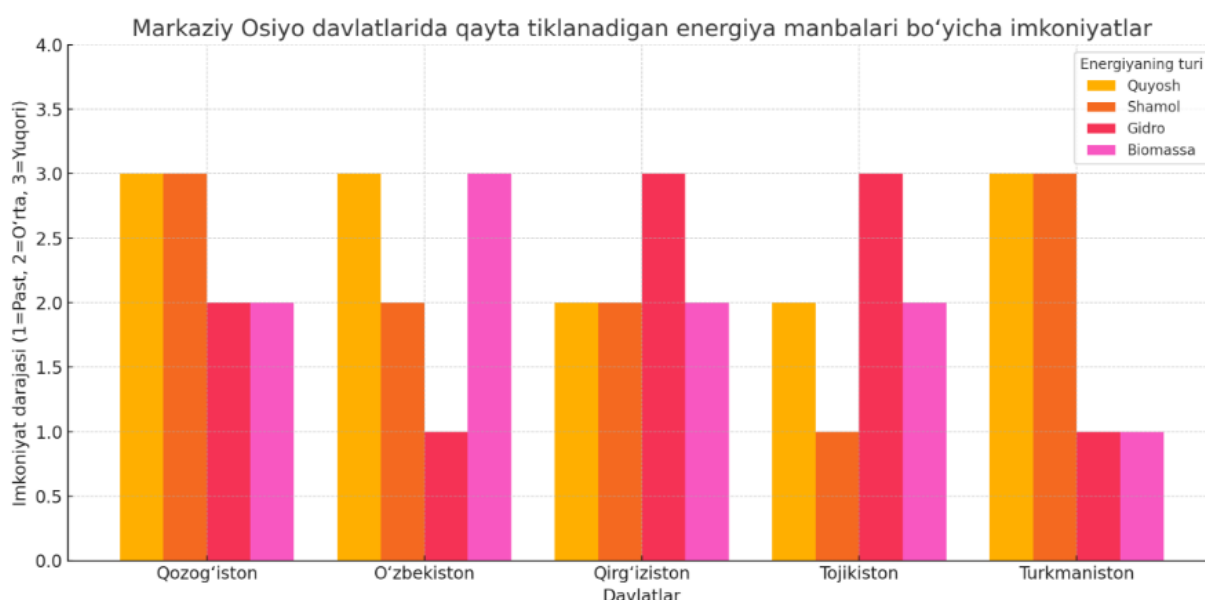
hajmlari (GWh) o'rganildi. Tahlilda komparativ jadval, dinamik grafik va trend o'sish ko'rsatkichlari asosida har bir mamlakatning rivojlanish sur'atlari solishtirildi.

Shuningdek, mintaqaviy farqlarni ochib berish uchun sifatli tahlil uslublari ham qo'llanildi. Davlat siyosatlarini, xorijiy investitsiyalar, texnologik salohiyat va energiya infratuzilmasi kabi omillar ko'rib chiqildi.

Jadval 1. 2019–2023 yillarda Markaziy Osiyo davlatlarida qayta tiklanuvchi energiya ishlab chiqarish (GWh)

Mamlakat	2019	2020	2021	2022	2023
Qozog'iston	3100	3580	4320	5030	5740
O'zbekiston	1120	1340	1800	2410	3090
Qirg'iziston	1400	1480	1520	1600	1680
Turkmaniston	420	470	540	580	620
Tojikiston	1120	1150	1190	1250	1300

1-grafik. Qayta tiklanuvchi energiya ishlab chiqarishining o'sish dinamikasi (2019–2023)

Grafikda 5 ta davlatning har biri bo'yicha yillik energiya ishlab chiqarish tendensiyasi ko'rsatilgan.

- **Qozog'iston** mintaqada yetakchi bo'lib, 5 yil davomida 85% dan ortiq o'sish qayd etildi.
- **O'zbekistonda** qayta tiklanuvchi energiya ishlab chiqarish 2,8 barobar oshdi.
- **Qirg'iziston** va **Tojikistonda** o'sish barqaror, biroq sekin sur'atlarda ketmoqda.
- **Turkmanistonda** rivojlanish nisbatan past bo'lib, faqat 200 GWh ga o'sdi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatmoqdaki, Markaziy Osiyo davlatlari orasida eng faol investitsiyalar va yirik loyiha tashabbuslari aynan Qozog'iston va O'zbekistonda amalga oshirilmoqda.

Qozog'istonda AES-tizimlari va shamol energiyasi stansiyalariga qaratilgan yirik loyihalar o'z samarasini bermoqda. Masalan, Ekibastuzda joylashgan "Yereimentau Wind Power" loyihasi yiliga 500 GWh dan ortiq energiya ishlab chiqarmoqda. O'zbekistonda esa quyosh panellarining keng joriy qilinishi muhim turtki bo'ldi. Nur Navoiy va Qashqadaryo viloyatlaridagi yirik quyosh elektr stansiyalari bu sohada muhim burilish yasadi.

Aksincha, Turkmaniston va Tojikiston tabiiy va siyosiy omillar sababli bu sohada sekin harakat qilmoqda. Ular asosan gidroenergetika sohasiga tayanmoqda, ammo yangi texnologiyalarning joriy etilishi sust.

Ushbu mintaqaviy farqlar, infratuzilmaviy rivojlanish, xorijiy investitsiyalar miqdori va davlat siyosatining ustuvorliklari bilan bevosita bog'liqdir. Shuningdek, ilmiy-texnik salohiyat, normativ-huquqiy baza va energetika siyosatidagi muvofiqlik darajasi ham o'sish sur'atlariga ta'sir qilmoqda.

Iqlimiy sharoitlar ham muhim rol o'ynaydi. Masalan, O'zbekiston va Turkmanistonning quyosh nurlanish darajasi yuqori bo'lib, bu ularni quyosh energetikasini rivojlantirish uchun ideal hududlarga aylantiradi.

Xulosa

Markaziy Osiyo mintaqasida qayta tiklanuvchi energiya manbalari bo'yicha sezilarli o'sish kuzatilmoqda. Ayniqsa Qozog'iston va O'zbekistonda so'nggi yillarda yirik texnologik va moliyaviy resurslar jalb qilinmoqda.

Kelajakda bu yo'nalishda mintaqaviy hamkorlikni kuchaytirish, xalqaro texnologiyalar transferi va davlat-xususiy sheriklik asosida yirik loyihalarni amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, barcha davlatlar uchun yagona maqsad — ekologik barqarorlik va energiya xavfsizligini ta'minlashdir.

Qayta tiklanuvchi energiya sohasidagi salohiyat hali to'liq ishga solinmagan. Hududiy resurslardan samarali foydalanish, siyosiy barqarorlik va ilg'or tajribalarning qo'llanilishi mintaqaning energetika kelajagini belgilaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. International Renewable Energy Agency (IRENA), Annual Renewable Capacity Statistics, 2024.
2. United Nations Economic Commission for Europe (UNECE), Energy Reports 2023.
3. O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. Energetika bo'yicha hisobotlar, 2019–2023.
4. Qozog'iston Respublikasi Energetika vazirligi hisobotlari.
5. World Bank Energy Data Portal, Central Asia Energy Review, 2023.
6. ADB. Renewable Energy in Central Asia: Policy and Investment Review. 2023.
7. OECD Central Asia Green Growth Strategy, 2022.

MARKAZIY OSIYO DAVLATLARIDA QAYTA TIKLANADIGAN ENERGIYA MANBALARI BORASIDA HAMKORLIK IMKONIYATLARI VA UNDAGI LOGISTIKASINING AHAMIYATI

Baxriddinov Faxriddin Ilyos o'g'li, LGS-AU-22 gruh talabasi,
Namangan Davlat Universiteti
Ilmiy rahbar: Axmedov.R.M. NamDU Yashil iqtisodiyot va
barqaror biznes kafedrasida dotsenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Markaziy Osiyo davlatlarining qayta tiklanuvchi energiya manbalari sohasida hamkorlik qilish imkoniyatlari, mavjud energetik resurslar, mintaqaviy integratsiya tendensiyalari va logistika tizimining ushbu jarayondagi strategik ahamiyati tahlil qilinadi. Mintaqada ekologik xavfsizlik, barqaror energiya ta'minoti va iqtisodiy hamkorlikni kuchaytirish yo'nalishlari yoritiladi.

Kalit so'zlar: qayta tiklanadigan energiya, logistika, Markaziy Osiyo, energetik xavfsizlik, integratsiya, barqaror rivojlanish.

Annotation: This article analyzes the opportunities for cooperation among Central Asian countries in the field of renewable energy, existing energy resources, trends in

regional integration, and the strategic importance of logistics in this process. It highlights directions for strengthening environmental safety, sustainable energy supply, and economic cooperation in the region.

Keywords: *renewable energy, logistics, Central Asia, energy security, integration, sustainable development.*

Аннотация: *В данной статье рассматриваются возможности сотрудничества государств Центральной Азии в сфере возобновляемых источников энергии, существующие энергетические ресурсы, тенденции региональной интеграции, а также стратегическая важность логистической системы в этом процессе. Освещаются направления укрепления экологической безопасности, устойчивого энергоснабжения и экономического сотрудничества в регионе.*

Ключевые слова: *возобновляемая энергия, логистика, Центральная Азия, энергетическая безопасность, интеграция, устойчивое развитие.*

KIRISH

XXI asrda global energetika bozori tub o'zgarishlarga yuz tutmoqda. Iqlim o'zgarishlari, an'anaviy energiya resurslarining kamayib borishi va ekologik xavflarning kuchayishi natijasida qayta tiklanuvchi energiya (QTE) manbalariga bo'lgan talab ortib bormoqda. Xususan, Markaziy Osiyo davlatlari quyosh, shamol, gidro va bioenergiya sohalarida katta salohiyatga ega bo'lishiga qaramay, bu resurslardan foydalanish darajasi hozircha pastligicha qolmoqda. Shu bois, mintaqada QTE sohasida integratsiyalashgan siyosat yuritish va logistik imkoniyatlarni rivojlantirish orqali bu yo'nalishdagi hamkorlikni kuchaytirish zarurati ortib bormoqda va u hozirgi kunda dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu ilmiy maqola Markaziy Osiyo davlatlarida qayta tiklanuvchi energiya manbalari borasidagi hamkorlik imkoniyatlari va logistika tizimining ahamiyatini tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, quyidagi metodlar asosida olib borildi:

- Tizimli tahlil usuli, yani tadqiqot davomida mavjud energetika infratuzilmasi, logistika tarmoqlari va mintaqaviy hamkorlik shakllari tizimli ravishda o'rganildi. Bu yondashuv orqali turli davlatlar energetika siyosatlarining o'zaro bog'liqligi aniqlab olindi;
- Solishtirma tahlil usuli - Qozog'iston, O'zbekiston, Qirg'iziston, Turkmaniston va Tojikiston davlatlarining qayta tiklanuvchi energiya sohasidagi salohiyati va amaliyotlari o'zaro taqqoslandi. Bu usul orqali har bir davlatning ustuvor yo'nalishlari va mintaqaviy kooperatsiyadagi o'rni baholandi;
- Manba tahlili (kontent-analiz), tadqiqotda xalqaro tashkilotlar (IRENA, ADB, WB, UNDP), hukumat portallari va yirik loyiha rasmiy saytlarining hisobotlari, statistik ma'lumotlari va strategik hujjatlari chuqur tahlil qilindi. Bu orqali faktlarga asoslangan xulosalar chiqarildi;
- SWOT tahlil, mintaqada qayta tiklanuvchi energiyalarning kuchli va zaif jihatlari, mavjud imkoniyatlar hamda xavf-xatarlar tahlil qilindi. SWOT tahlil orqali maqolaning taklif va tavsiyalar qismi asoslandi;
- Ilmiy-litsenziyalangan adabiyotlar tahlili, Google Scholar, Scopus, ScienceDirect kabi platformalardagi ilmiy maqolalar va ekspert tahlillaridan foydalanildi. Bu metod akademik asosda xulosalar chiqarishga xizmat qildi;
- Hududiy yondashuv, ya'ni mintaqa doirasidagi siyosiy-iqtisodiy bog'liqliklar, geografik joylashuv va transport-logistika imkoniyatlari inobatga olinib, makro-hududiy yondashuv asosida umumiy qarash shakllantirildi.

Adabiyotlar tahlili Ilmiy tadqiqot jarayonida quyidagi adabiyotlar tahlili qilindi. Masalan, IRENA (2023). Renewable Energy Statistics: IRENA (International Renewable Energy Agency) tomonidan taqdim etilgan statistik ma'lumotlar qayta tiklanuvchi energiya sohasidagi global tendensiyalarni ko'rsatadi. Ushbu manbadan foydalanib, Markaziy Osiyo davlatlarining energiya ishlab chiqarishdagi ulushi, salohiyati va boshqa davlatlar bilan solishtirmali tahlil o'tkazildi. Statistik ma'lumotlar mintaqaning hozirgi salohiyati va rivojlanish darajasini aniqlashga yordam berdi; Asian Development Bank (ADB) (2022). Energy Outlook for Central and West Asia: ADB ma'ruzasi mintaqaning uzoq muddatli energetik strategiyasi va investitsion muhitini o'rganadi. Unda qayta tiklanuvchi energiyaga o'tishdagi iqtisodiy to'siqlar, infratuzilma holati va energetik integratsiyalashuv muammolari ko'tarilgan. Maqolada bu manba asosida logistika tizimi va elektr tarmoqlarining modernizatsiyasi masalasi asoslangan; CASA-1000 rasmiy veb-sayti – www.casa-1000.org: CASA-1000 loyihasi orqali Tojikiston va Qirg'izistondan Afg'oniston va Pokistonga elektr uzatish loyihasi tahlil qilindi. U mintaqaviy hamkorlikning real namunasi sifatida ko'rib chiqildi. Veb-saytdagi ma'lumotlar loyihaaning texnik, iqtisodiy va siyosiy jihatlarini o'rganishda muhim asos bo'ldi; O'zbekiston Respublikasi Energetika vazirligi ma'lumotlari (2023): Rasmiy hukumat statistikasi orqali O'zbekistonning quyosh va shamol energiyasi sohasidagi yirik loyihalari, ishlab chiqarish hajmi va kelgusidagi rejalari haqida aniq ma'lumotlar olindi. Bu manba maqolaning real faktlarga asoslanishini ta'minladi; World Bank (2023). Regional Energy Trade and Cooperation in Central Asia: Jahon banki tahliloti mintaqaviy elektr almashinuvi va savdoning imkoniyatlari, byurokratik to'siqlar, tarmoqlardagi nomutanosibliklar haqida ma'lumot beradi. Ushbu ma'lumotlar maqolaning siyosiy va institutsional tavsiyalar qismida asosiy rol o'ynadi; Masdar (BAA) – Renewable Projects in Uzbekistan (2023): BAAning Masdar kompaniyasi O'zbekistonda bir nechta yirik quyosh energiyasi loyihalarini amalga oshirgan. Bu tajriba xalqaro investitsiyalarni jalb qilishda qanday yondashuvlar muvaffaqiyatli bo'layotgani haqida amaliy saboq beradi. Bu loyiha bo'yicha olingan ma'lumotlar maqolaning texnologik va iqtisodiy qismida yoritilgan; UNDP Regional Energy Integration Report – Central Asia (2022): BMT Taraqqiyot Dasturining hisobotida qayta tiklanuvchi energiya sohasidagi regional hamkorlik uchun zaruriy siyosiy va huquqiy shart-sharoitlar ko'rib chiqiladi. Bu manba maqoladagi taklif va tavsiyalarni ishlab chiqishda muhim rol o'ynadi, xususan qonunchilik va boshqaruv muvofiqligi bo'yicha.

Adabiyotlar tahlili natijasida quyidagi yo'nalishlar bo'yicha Markaziy Osiyo davlatlarining qayta tiklanadigan energiya salohiyati aniqlandi: Quyosh energiyasi - O'zbekiston, Qozog'iston va Turkmaniston davlatlari yiliga 270-300 kun quyoshli ob-havo bilan ajralib turadi. Bu esa ularda quyosh energiyasidan keng miqyosda foydalanish imkonini beradi. O'zbekistonda Nurafshon, Sherobod va Jizzaxda barpo etilgan yirik quyosh fotoelektr stansiyalari bunga yaqqol misoldir; Shamol energiyasi - Qozog'iston va Qirg'izistonning ba'zi hududlari, ayniqsa dasht va tog' oralig'idagi hududlar shamol tezligi va barqarorligi bo'yicha yuqori salohiyatga ega. Qozog'istonda 2023-yil holatiga ko'ra, shamol energiyasidan olinayotgan umumiy quvvat 500 MVt dan oshdi; Gidroenergetika - Tojikiston va Qirg'iziston gidroresurslarining katta qismiga ega. Rog'un, Norak va Toktogul kabi gidroelektrostansiyalar mintaqadagi asosiy elektr ishlab chiqaruvchilardandir. Bu davlatlarda gidroenergiya yil davomida elektr ta'minotining 80-90%ini tashkil etadi; Bioenergiya - Turkmaniston va O'zbekiston bioorganik chiqindilar, qishloq xo'jaligi mahsulotlari qoldiqlaridan bioyoqilg'i ishlab chiqarish bo'yicha dastlabki bosqichda bo'lsada, salohiyati yuqori.

Shu bilan birga, ilmiy izlanishlar natijasida mualliflar tomonidan quyidagi yo'nalishlar bo'yicha mintaqaviy hamkorlik istiqbollari aniqlangi: Energiya resurslarini o'zaro muvofiqlashtirish - mintaqadagi ayrim davlatlar energiya ortiqchasiga ega bo'lsa (masalan, Tojikiston gidroenergiyada), boshqalari esa energiya tanqisligini boshdan

kechirmoqda (masalan, Afg'oniston va ba'zi chekka O'zbekiston hududlari). Shu sababli energetik resurslarni o'zaro muvofiqlashtirish orqali mintaqaviy barqarorlikka erishish mumkin; Umumiy energetik loyihalar yo'nalishida – "CASA-1000" loyihasi – Tojikiston va Qirg'izistondan Pokiston va Afg'onistonga elektr eksport qilish – mintaqaviy hamkorlikning muvaffaqiyatli namunasi hisoblanadi. Bunday loyihalarni kengaytirish, ularga Qozog'iston va O'zbekistonni jalb etish orqali energiya almashinuvi tizimini rivojlantirish mumkin: Qonunchilik va siyosiy muvofiqlik - QTE sohasida muvaffaqiyatli hamkorlik uchun transchegaraviy loyihalarni qo'llab-quvvatlovchi qonunchilik bazasini yaratish va soddalashtirilgan bojxona rejimlarini joriy etish zarurligi belgilandi.

Shu bilan birgalikda, mualliflar tomonidan logistikaning ahamiyati quyidagi yo'nalishlarda yoritildi: Energiya uzatish infratuzilmasi yo'nalishida - Mintaqada ishlab chiqarilgan energiyani uzatish uchun zamonaviy, xavfsiz va integratsiyalashgan elektr tarmoqlari zarur. Hozirda mintaqada mavjud bo'lgan tarmoqlar eski va ayrim hollarda o'zaro mos emas. Shuning uchun elektr uzatish tizimlarini yangilash, raqamlashtirish va avtomatlashtirish lozim; Energiya omborlari va zaxiralash tizimi yo'nalishida - QTE manbalari doimiy emasligi sababli, ishlab chiqarilgan energiyani vaqtincha saqlab turish uchun energiya omborlari – ya'ni akkumulyatorlar va boshqa energiya saqlash tizimlariga ehtiyoj mavjud. Logistik rejalar aynan energiya oqimini vaqtinchalik zaxiralashni ham o'z ichiga olishi kerak; Qurilmalarni yetkazish va texnologiyalar almashinuvi yo'nalishida - QTE infratuzilmasi uchun kerakli qurilmalar (quyosh panellari, turbinalar, inverterni boshqaruvchi tizimlar) asosan chetdan olib kelinadi. Bu uskunalarni tez va xavfsiz yetkazib berish uchun ishonchli logistika yo'nalishlari zarur. Shu bilan birga, mintaqada davlatlari o'rtasida texnologik bilim va mutaxassislar almashinuvi ham logistikaning bir turi sifatida qaralishi mumkin; Transport-kommunikatsiya tarmoqlari yo'nalishida - QTE texnologiyalarini import qilishda xalqaro yo'nalishlarga ulanish (masalan, Xitoy–Qozog'iston–O'zbekiston temir yo'li yoki Kaspiy dengizi orqali Yevropaga chiqish) katta rol o'ynaydi. Bu nafaqat energiya eksporti, balki texnologiyalar logistikasi uchun ham muhim ekianligi aniqlandi.

Bundan tashqari, mualliflar tomonidan quyidagi xalqaro tajriba va markaziy osiyo uchun saboqlar belgilandi. Masalan, dunyo bo'yicha Germaniya, Xitoy, Daniya va Niderlandiya kabi davlatlar qayta tiklanuvchi energiya va logistika integratsiyasini muvaffaqiyatli yo'lga qo'ygan. Ularning tajribasi quyidagilarni o'rgatadi:

- Energiya infratuzilmasini yagona boshqaruv markazi orqali boshqarish samaradorlikni oshiradi.
- QTE uchun kerakli asbob-uskunalar mahalliyashtirish logistik xarajatlarni kamaytiradi.
- Xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlikda yirik loyihalarni moliyalashtirish mintaqaviy integratsiyani tezlashtiradi.

Ilmiy natijalar va muhokama

Ushbu tadqiqot natijalari Markaziy Osiyo davlatlarida qayta tiklanuvchi energiya manbalari (QTE) bo'yicha hamkorlik imkoniyatlari mavjudligi, ammo ushbu salohiyatdan to'liq foydalanilmasligi bilan bog'liq dolzarb muammolarni yoritdi. Tadqiqot davomida quyidagi ilmiy natijalarga erishildi:

1. Mintaqaviy salohiyat yuqori, ammo muvofiqlashtirish sust, ya'ni Qozog'iston, O'zbekiston va Tojikiston quyosh va shamol energiyasi, Qirg'iziston va Tojikiston esa gidroenergetika sohasida katta salohiyatga ega. Biroq bu salohiyatlardan mintaqaviy darajada foydalana olish uchun siyosiy va texnik muvofiqlashtirish yetarli emas. Har bir davlat alohida strategiya yuritmoqda.

2. Elektr tarmoqlari integratsiyasining cheklanganligi iqtisodiy samaradorlikka ta'sir qilmoqda - Markaziy Osiyo energetika tizimi tarixan o'zaro bog'liq bo'lgan (sobiq Birlashgan Energiya tizimi – BET), ammo hozirda integratsiya darajasi pasaygan. Bu esa energiya almashinuvida uzilishlarga, samaradorlikning pasayishiga va energetik

xavfsizlikka tahdid tug'dirmoqda. Transchegaraviy loyihalar (masalan, CASA-1000) bu holatni bartaraf etishda muhim rol o'ynaydi, biroq ular ham ko'p yillik muzokaralar va texnik to'siqlar bilan kechmoqda.

3. Logistika tizimi QTE loyihalarining asosiy tayanchi hisoblanadi, ya'ni QTE uskunalari (quyosh panellari, shamol turbinalari)ning tashilishi, montaji va ekspluatatsiyasi uchun kuchli transport-logistika infratuzilmasi zarur. Ayni paytda ushbu infratuzilma mintaqada notekis rivojlangan: O'zbekiston va Qozog'istonda nisbatan yaxshi, Tojikiston va Qirg'izistonda esa zaif holatda.

4. Investitsiyaviy muhit o'zgaruvchan, biroq ijobiy siljishlar mavjud - Masdar (BAA), Total Eren (Fransiya), ACWA Power (Saudiya Arabistoni) kabi yirik xorijiy kompaniyalar O'zbekiston va Qozog'istonda QTE loyihalariga sarmoya kiritmoqda. Bu esa davlatlararo ishonchni oshiradi va boshqa mamlakatlarga ham rag'bat bo'la oladi. Biroq investitsiyalarning barqarorligi uchun umumiy mintaqaviy kafolat mexanizmlari zarur.

5. Siyosiy iroda va huquqiy muvofiqlik – asosiy kalit omillar, ya'ni tadqiqot shuni ko'rsatdiki, mintaqaviy hamkorlikning rivojlanishi uchun siyosiy iroda, o'zaro ishonch va normativ-huquqiy asoslarning moslashuvi zarur. Har bir davlatda QTE sohasida turlicha qonunchilik mavjud bo'lib, bu investorlar va loyihalar uchun xavf tug'diradi.

6. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, Markaziy Osiyo qayta tiklanuvchi energiya manbalari borasida global o'zgarishlar fonida sezilarli imkoniyatlarga ega, ammo mavjud integratsiya darajasi bu imkoniyatlardan to'liq foydalanishga to'sqinlik qilmoqda. Energetika xavfsizligi, barqaror rivojlanish va ekologik tozalikka intilish mintaqada davlatlarini birlashtiruvchi strategik omil bo'lishi mumkin.

7. Logistika tarmoqlari, transport yo'laklari va bojxona tizimining soddalashtirilishi orqali QTE bo'yicha loyihalarning joriy etilishi tezlashtiriladi. Shu bilan birga, xalqaro tashkilotlar, xususi sektor va hukumatlar o'rtasida barqaror uch tomonlama hamkorlik modeli shakllantirilishi lozim.

XULOSA

Markaziy Osiyo davlatlarining qayta tiklanuvchi energiya sohasida hamkorlik qilish salohiyati nihoyatda yuqori. Mintaqaviy integratsiyani chuqurlashtirish va logistik infratuzilmani rivojlantirish orqali nafaqat ekologik va energetik barqarorlikka, balki iqtisodiy o'sishga ham erishish mumkin. Bu yo'lda siyosiy iroda, texnologik tayyorgarlik va logistika tizimining samaradorligi hal qiluvchi omillar hisoblanadi.

Taklif va Tavsiyalar

Markaziy Osiyo davlatlarining qayta tiklanuvchi energiya manbalariga boyligi va ularning geografik jihatdan bir-biriga yaqinligi mintaqada hamkorlik uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Ushbu maqolada o'rganilgan masalalar asosida quyidagi taklif va tavsiyalarni ilgari surish mumkin:

1. **Yagona mintaqaviy energetik platformani tashkil etish, ya'ni** Markaziy Osiyo davlatlari uchun yagona axborot almashinuvi, loyiha monitoringi va texnologik integratsiyani ta'minlovchi mintaqaviy platforma zarur. Bu QTE loyihalarining muvofiqlashtirilgan tarzda rivojlanishini ta'minlaydi.

2. **Transchegaraviy elektr uzatish tarmoqlarini modernizatsiya qilish,** Mintaqaviy elektr energiyasi almashinuvi samaradorligini oshirish uchun mavjud elektr tarmoqlari yangilanib, zamonaviy standartlarga moslashtirilishi lozim.

3. **Logistika infratuzilmasiga davlat va xususi sheriklik asosida sarmoya jalb qilish.**

4. QTE loyihalari uchun zarur uskunalarni xavfsiz va tez yetkazib berish maqsadida, multimodal transport tarmoqlari (temir yo'l, avtomobil, havo va dengiz yo'llari)ni kuchaytirishga alohida e'tibor qaratish zarur.

5. **Texnologik mustaqillikni ta'minlash uchun mintaqaviy ishlab chiqarish klasterlarini shakllantirish**, ya'ni quyosh panellari, shamol turbinalari va boshqa QTE texnologiyalarini ishlab chiqaruvchi qo'shma korxonalarni tashkil etish orqali tashqi texnologiyalarga qaramlik kamaytiriladi va mintaqada mahsulot aylanishi soddalashtiriladi.

6. **Kadrlar tayyorlash va ilmiy-tadqiqot faoliyatini muvofiqlashtirish** - Mintaqaviy darajada QTE yo'nalishida malakali mutaxassislar tayyorlash dasturlarini yaratish, oliy ta'lim muassasalari va ilmiy markazlar o'rtasida tajriba almashinuvini rag'batlantirish zarur.

7. **QTE sohasidagi siyosiy va huquqiy muvofiqlikni kuchaytirish**, ya'ni har bir davlatning energiya siyosati va reglamentlarini bir-biriga yaqinlashtirish, soddalashtirilgan bojxona rejimlari, investitsiya kafolatlari va transchegaraviy loyihalarni qo'llab-quvvatlovchi normativ-huquqiy hujjatlarni ishlab chiqish tavsiya etiladi.

8. **Xalqaro moliyaviy institutlar bilan kooperatsiyani kengaytirish** - Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki, Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki kabi tuzilmalar bilan yirik loyihalarni moliyalashtirish bo'yicha qo'shma dasturlar tuzish lozim.

Tavsiyalar

1. Mintaqa bo'yicha yagona energetik platforma yaratish.
2. QTE bo'yicha mintaqaviy strategiya ishlab chiqish va barcha ishtirokchi davlatlarning majburiyatlarini aniq belgilash.
3. Energiya uzatish tarmoqlarini modernizatsiya qilish uchun xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlik qilish.
4. Logistika infratuzilmasiga sarmoya kiritish orqali QTE loyihalarining iqtisodiy samaradorligini oshirish.
5. Mahalliy ishlab chiqaruvchilarni rag'batlantirish va texnologik mustaqillikka erishish uchun inkubatsion markazlar tashkil etish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. IRENA. (2023). Renewable Energy Statistics.
2. Asian Development Bank (ADB). (2022). Energy Outlook for Central and West Asia.
3. CASA-1000 Official Website: www.casa-1000.org
4. O'zbekiston Respublikasi Energetika vazirligi ma'lumotlari (2023).
5. World Bank. (2023). Regional Energy Trade and Cooperation in Central Asia.
6. Masdar (UAE) Renewable Projects in Uzbekistan – Project Reports, 2023.
7. UNDP Regional Energy Integration Report – Central Asia, 2022.
8. Ахмедов Р.М. и др. Повышения эффективности обучения студентов с применением приема, ИНСЕРТ'./Материалы республиканской научно-практической конференции. – Наманган, 2018. – С. 253-255.
9. Ахмедов Р.М. и др. Инновационные педтехнологии в обучении специалистов дорожной отрасли // Материалы республиканской научно-практической конференции. – Наманган, 2018. – С.256-259.
10. Ахмедов Р.М., Муйдинов С., Согинбаева У., Мухитдинова Ш. Совершенствование системы подготовки специалистов дорожной отрасли. «Экономика и социум» №10(77) 2020 www.iurp.ru.
11. Ахмедов Р. М., Касимов И. М., Согинбоева У. С. Прогнозирование объемов финансирования развития сети автомобильных дорог//Символ науки.– 2017. – №.7.– С. 27-28.
12. Ахмедов Р.М. СИСТЕМНЫЙ ПОДХОД МЕНЕДЖМЕНТУ ПОВЫШЕНИЯ ТЕХНИКО-ЭКСПЛУАТАЦИОННЫХ КАЧЕСТВ АВТОМОБИЛЬНЫХ ДОРОГ // Международный научно-практический электронный журнал «МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА». Выпуск.– 2021. – №.30.– С.146.

13. Ахмедов Р. М. и др. ЭФФЕКТИВНОСТЬ СИНЕРГЕТИЧЕСКОГО ПОДХОДА К УПРАВЛЕНИЮ // Экономика и социум.– 2021. – №.4-1 (83). – С. 658-665.
14. Akhmedov Rakhmonjon Mamadjonovich. The Importance Of A Synergistic Approach In Menejment. IJPSAT, ISSN: 2509-0119, Vol.24№.1.December 2020, pp 11-14
15. Rakhmonjon A. The Role of Investments in The Development of Economic Indicators //Middle European Scientific Bulletin. – 2021. – Т. 9.

UO‘K 656.09

**O‘ZBEKISTON AVTOMOBIL TRANSPORTI TIZIMIDA QAYTA
TIKLANUVCHI ENERGIYA MANBALARINI JORIY ETISH: MARKAZIY
OSIYO MAMLAKATLARI BILAN HAMKORLIK ISTIQBOLLARI**

Erkinova Mehriniso Alisher qizi, IQT-AU-22 guruh talabasi,
Namangan Davlat Universiteti.
Muhitdinova Sh, iqtisodiyot magistri.
Ilmiy rahbar: Axmedov.R.M. NamDU Yashil iqtisodiyot va
barqaror biznes kafedrasida dotsenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekiston avtomobil transporti tizimida qayta tiklanuvchi energiya manbalarini joriy etishning dolzarbligi va istiqbollari tahlil qilinadi. Ayniqsa, Markaziy Osiyo davlatlari bilan bu boradagi hamkorlik yo‘nalishlari, texnologik almashinuv va umumiy energetik xavfsizlikni ta‘minlashdagi roli yoritiladi. Shuningdek, avtomobil transportida ekologik barqarorlikka erishish, uglerod chiqindilarini kamaytirish va “yashil logistika”ni rivojlantirish masalalari ham ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotda xalqaro tajriba va zamonaviy texnologiyalarga tayangan holda, O‘zbekistonda avtomobil transportini ekologik modernizatsiya qilish imkoniyatlari o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: qayta tiklanuvchi energiya, avtomobil transporti, ekologik barqarorlik, Markaziy Osiyo, hamkorlik, yashil logistika.

Annotation: This article analyzes the relevance and prospects of introducing renewable energy sources into Uzbekistan’s automotive transport system. Particular attention is given to cooperation areas with Central Asian countries, including technology exchange and contributions to regional energy security. The paper also discusses achieving ecological sustainability in road transport, reducing carbon emissions, and promoting green logistics. The study explores opportunities for ecological modernization of Uzbekistan’s automotive sector based on international experience and advanced technologies.

Keywords: renewable energy, automotive transport, ecological sustainability, Central Asia, cooperation, green logistics.

Аннотация: В данной статье анализируется актуальность и перспективы внедрения возобновляемых источников энергии в систему автомобильного транспорта Узбекистана. Особое внимание уделяется направлениям сотрудничества с государствами Центральной Азии, включая технологический обмен и обеспечение региональной энергетической безопасности. Рассматриваются вопросы достижения экологической устойчивости в автомобильном транспорте, снижения выбросов углерода и развития «зеленой логистики». В исследовании изучаются возможности экологической модернизации автомобильной отрасли Узбекистана на основе международного опыта и современных технологий.

***Ключевые слова:** возобновляемая энергия, автомобильный транспорт, экологическая устойчивость, Центральная Азия, сотрудничество, зеленая логистика.*

KIRISH

XXI asrda energetika xavfsizligi, ekologik barqarorlik va transport tizimining modernizatsiyasi global miqyosda dolzarb masalalardan biriga aylandi. Ayniqsa, sanoat va urbanizatsiya jadal sur'atlar bilan rivojlanayotgan Markaziy Osiyo davlatlari uchun qayta tiklanuvchi energiya manbalariga o'tish nafaqat ekologik xavfsizlikni ta'minlash, balki iqtisodiy barqarorlik va hududlararo integratsiyani kuchaytirishning muhim vositasi sifatida qaralmoqda. Bu jarayonda avtomobil transporti sohasi alohida e'tiborga loyiq, chunki u nafaqat energetik resurslarning yirik iste'molchisi, balki atrof-muhitga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi asosiy omillardan biridir.

O'zbekiston transport tizimining markaziy yo'nalishi hisoblangan avtomobil transporti mamlakat iqtisodiyotining muhim tarkibiy qismlaridan biridir. Mamlakatdagi yuk va yo'lovchi tashuvlarining asosiy qismi avtomobil yo'llari orqali amalga oshirilmoqda. Biroq, ushbu sohaning energiyaga bo'lgan yuqori talabi va yoqilg'i-energiya manbalaridan asosan an'anaviy, ya'ni qazib olinadigan resurslar orqali foydalanilayotgani ekologik muammolarni keltirib chiqarmoqda. Shu sababli, avtomobil transportida qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish, xususan, elektr transport vositalari, bioyoqilg'ilar va boshqa zamonaviy texnologiyalarni joriy etish masalasi dolzarb bo'lib bormoqda.

Bunday sharoitda Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasida qayta tiklanadigan energiya manbalari sohasida hamkorlikni kengaytirish transport infratuzilmasini ekologik modernizatsiya qilish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Jumladan, qo'shni davlatlar bilan texnologik almashinuv, qo'shma loyihalar, investitsiya dasturlari va tajriba almashuvi avtomobil transportida "yashil" texnologiyalarni ommalashtirishga xizmat qilishi mumkin. Mazkur maqolada aynan shu masalalar – O'zbekiston avtomobil transportida ekologik barqarorlikni ta'minlash yo'lida qayta tiklanadigan energiya manbalarining ahamiyati hamda mintaqaviy hamkorlik istiqbollari tahlil qilinadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda O'zbekiston avtomobil transporti tizimini ekologik modernizatsiya qilish va uni qayta tiklanuvchi energiya manbalari bilan integratsiyalash imkoniyatlari, shuningdek, Markaziy Osiyo mamlakatlari bilan hamkorlik istiqbollari tahlil qilindi. Tadqiqot natijalarining ilmiy asoslanganligini ta'minlash maqsadida kompleks yondashuv asosida bir nechta metodologik yondashuvlar qo'llanildi. Tadqiqotda ham nazariy, ham amaliy (empirik) usullar uyg'unlashtirildi.

Nazariy-metodologik yondashuv. Bunda tadqiqotning nazariy asoslarini yashil iqtisodiyot, ekologik logistika, qayta tiklanadigan energiya manbalari va avtomobil transportining uglerod izini kamaytirish bo'yicha ilg'or nazariyalar tashkil etdi. Xususan, *OECD (2021)* va *UNEP (2011)* tomonidan ishlab chiqilgan "green growth" konsepsiyasi, **IEA (2022)**ning "Global EV Outlook" hisobotlari, shuningdek *World Bank*ning "Decarbonizing Transport in Developing Countries" (2020) nomli tadqiqoti asosiy nazariy manba sifatida qo'llanildi. Ushbu hujjatlar asosida avtomobil transportida qayta tiklanuvchi energiyalardan foydalanishning iqtisodiy, ekologik va texnologik jihatlari chuqur tahlil qilindi.

Komparativ (taqqoslash) tahlil

Tadqiqot doirasida Yevropa Ittifoqi (ayniqsa, Germaniya, Niderlandiya), Janubiy Koreya va Xitoy Xalq Respublikasining avtomobil transportini ekologiklashtirish borasidagi tajribalari o'rganildi. Masalan, *IEA (2022)* hisobotlarida ko'rsatilganidek, 2030 yilga borib

Xitoydagi yangi transport vositalarining 40% qayta tiklanuvchi energiya asosida ishlashi rejalashtirilgan. Bu tajriba O'zbekiston sharoitiga qanchalik mos kelishi, infratuzilmaviy va siyosiy imkoniyatlar kontekstida tahlil qilindi. Shuningdek, *BloombergNEF* (2023) tahlillari asosida elektr transport vositalarining narxlari, servis imkoniyatlari va energetik samaradorligi solishtirma usulda baholandi.

Empirik ma'lumotlar tahlili

Tadqiqotda rasmiy statistik ma'lumotlarga keng e'tibor qaratildi. O'zbekiston Respublikasi Transport vazirligi, Energetika vazirligi, Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida avtomobil transportida yoqilg'i iste'moli, gaz va benzin asosidagi harakatdagi vositalar soni, elektromobillarning ulushi, shuningdek avtomobil yo'llari sifati va infratuzilmasi tahlil qilindi. Bu raqamlar asosida avtomobil transportini bosqichma-bosqich "yashillashtirish" ssenariylari ishlab chiqildi.

Empirik tahlilda shuningdek *IRENA* (2023) ma'lumotlariga tayangan holda, Markaziy Osiyo mamlakatlarining qayta tiklanadigan energiya bo'yicha salohiyati va ularni O'zbekiston avtomobil transporti tizimiga tatbiq etish imkoniyatlari baholandi. Xususan, Qozog'istonning shamol resurslari, Tojikiston va Qirg'izistonning gidroenergetika quvvatlari, O'zbekistonning quyosh salohiyati logistika sektori bilan qanday uyg'unlashishi mumkinligi o'rganildi.

SWOT tahlil

O'zbekiston avtomobil transporti tizimining qayta tiklanuvchi energiyalarga moslashuvi bo'yicha SWOT (Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats – kuchli tomonlar, zaif tomonlar, imkoniyatlar va tahdidlar) tahlili o'tkazildi. Bu tahlil orqali quyidagi asosiy omillar aniqlab olindi:

- **Kuchli tomonlar:** davlat tomonidan elektromobillar va qayta tiklanuvchi energiyaga investitsiyalarni rag'batlantirish; geografik jihatdan quyosh energiyasi salohiyatining yuqoriligi.
- **Zaif tomonlar:** zarur infratuzilmaning (zaryadlash stansiyalari, servis tarmoqlari) yetishmasligi; texnologik importga bog'liqlik.
- **Imkoniyatlar:** mintaqaviy energetik loyihalarga (masalan, *CASA-1000*) qo'shilish; xalqaro moliyaviy institutlardan ekologik transport uchun grantlar olish.
- **Tahdidlar:** avtomobil parkining eskiligi, aholining elektromobillarga tayyor emasligi, texnik xizmat ko'rsatish muammolari.

Case study (holat tahlili)

Tadqiqot doirasida Markaziy Osiyo davlatlarida amalga oshirilgan ayrim real loyihalar asosida "case study" usuli qo'llanildi. Jumladan, Qozog'istonda *Astana Green Bus* loyihasi, O'zbekistonda *Masdar* kompaniyasi bilan hamkorlikda ishlab chiqilayotgan quyosh elektr stansiyalarining transport infratuzilmasiga bog'lanishi (masalan, elektrobuslar uchun energiya yetkazib berish) o'rganildi. Shuningdek, Janubiy Koreyada davlat tomonidan yoqilg'isiz transport tarmoqlarini rivojlantirish tajribasi O'zbekiston uchun namuna sifatida tahlil qilindi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Yashil iqtisodiyot va qayta tiklanuvchi energiya manbalarining avtomobil transporti tizimiga integratsiyasi masalalari oxirgi yillarda keng qamrovli ilmiy tadqiqotlar va xalqaro tashabbuslarda o'z aksini topgan. Bu borada ko'plab ilmiy manbalar, hisobotlar va tadqiqotlar mavjud bo'lib, ular transport sektorining ekologik barqarorligini ta'minlash, qayta tiklanuvchi energiya manbalariga asoslangan yondashuvlarni amaliyotga tatbiq etish, shuningdek, global iqlim o'zgarishlariga qarshi kurashish uchun zarur choralar ko'rishni o'rganadi. Jumladan, **International Renewable Energy Agency (IRENA)**. (2021). *Renewable Energy and Transport: How to Realize the Full Potential*. International Renewable Energy Agency. "IRENA hisobotida qayd etilishicha, qayta tiklanuvchi energiyaning transport sektoriga integratsiyasi dunyo miqyosida uglerod izini sezilarli darajada qisqartirish imkoniyatini yaratadi"[1]. **OECD**. (2020). *Green Growth and*

Sustainable Transport. Organization for Economic Co-operation and Development. “OECD hisobotida, transport tizimlarida energiya samaradorligini oshirishga qaratilgan ilg‘or texnologiyalar va ularni joriy etishning iqtisodiy va ekologik foydalari ko‘rsatilgan” [2]. **Asian Development Bank (ADB)**. (2022). *Renewable Energy and Transport in Central Asia: Opportunities for Green Growth*. Asian Development Bank. “ADB tahlillari Markaziy Osiyoda qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirish va ularni transport tizimlariga integratsiyalashuvning ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik afzalliklarini muhokama qiladi” [3]. **European Bank for Reconstruction and Development (EBRD)**. (2021). *Renewable Energy-Based Transport Systems: Opportunities and Challenges for Central Asia*. European Bank for Reconstruction and Development “EBRD tadqiqotida, O‘zbekiston va boshqa Markaziy Osiyo davlatlarida elektromobil tizimlari va ularning energetik infratuzura bilan integratsiyasi masalalari ko‘rib chiqiladi” [4]. **Tursunov, B.O.** (2021). *O‘zbekistonning avtomobil transporti tizimi va ekologik barqarorlik: Yashil iqtisodiyot va qayta tiklanuvchi energiya manbalariga integratsiya masalalari*. “Tursunovning tadqiqotida O‘zbekistonning avtomobil transporti tizimi va qayta tiklanadigan energiya manbalarini qo‘llashning ekologik va iqtisodiy barqarorlikka ta’siri o‘rganilgan” [5]. **International Energy Agency (IEA)**. (2021). *Electric Vehicles: Driving the Transition to Clean Energy*. International Energy Agency “IEA hisobotida elektromobillar va ularning zaryadlash infratuzilmasining rivojlanishi bilan bog‘liq texnologik innovatsiyalar tahlil qilinadi va elektromobillarning ommaviylashtirilishining transport tizimidagi uglerod emissiyasini kamaytirishga qanday yordam berishi ko‘rsatiladi” [6]. **O‘zbekiston Respublikasi Energetika Vazirligi**. (2020). *O‘zbekistonda qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirish bo‘yicha amalga oshirilgan va kelgusi yillarda amalga oshirilishi rejalashtirilgan loyihalar* “Ushbu hisobotda O‘zbekistonda qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirish bo‘yicha amalga oshirilgan va rejalashtirilgan loyihalar transport sektorida energiya tejamkorligini oshirishga qaratilgan” [7]. Transport infratuzilmasini rivojlantirish masalalari mualliflarning ilmiy tadqiqotlarida yoritilgan [8-22].

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, qayta tiklanadigan energiya manbalarining avtomobil transporti tizimiga integratsiyasi masalalari nafaqat ekologik, balki iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash uchun muhim ahamiyatga ega. Xalqaro miqyosda yashil transport va qayta tiklanadigan energiya sohasidagi ilmiy ishlanmalar, amaliy yondashuvlar va ilg‘or texnologiyalar O‘zbekiston va Markaziy Osiyo mintaqasi uchun katta imkoniyatlar yaratadi. Biroq, bu imkoniyatlardan to‘liq foydalanish uchun avvalo mustahkam infratuzilma va samarali davlat siyosati zarur.

Ilmiy natijalar va muhokama

Yashil iqtisodiyotning avtomobil transporti tizimidagi roli va qayta tiklanadigan energiya manbalarining integratsiyasi nafaqat ekologik barqarorlikni ta’minlash, balki iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan ham jiddiy o‘zgarishlarga olib keladi. Ushbu tadqiqot davomida olib borilgan tahlillar va o‘rganishlar quyidagi ilmiy natijalarga olib keldi:

Yashil iqtisodiyot va qayta tiklanadigan energiya manbalarining transport sektoriga integratsiyasi. Yashil iqtisodiyotning asosiy maqsadi iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta’minlash va resurslarni samarali boshqarish orqali ekologik muvozanatni saqlashdir. Transport sektori, o‘z navbatida, eng katta uglerod iziga ega tarmoqlardan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, qayta tiklanadigan energiya manbalariga asoslangan transport tizimlari, xususan, elektromobillar, uglerod emissiyasini kamaytirish bilan birga, energiya samaradorligini oshiradi va iqtisodiy tejamkorlikni ta’minlaydi. Elektr transportining keng joriy etilishi, quyosh va shamol energiyasi kabi manbalardan energiya olish, transport sektori bo‘yicha global miqyosda iqlim o‘zgarishlariga qarshi kurashishda muhim qadam hisoblanadi.

Markaziy Osiyo davlatlari va O'zbekistonning qayta tiklanadigan energiya manbalariga bo'lgan salohiyati. Markaziy Osiyo davlatlari, xususan, O'zbekiston, qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish uchun katta imkoniyatlarga ega. Tadqiqotda qayd etilishicha, O'zbekiston quyosh energiyasi va shamol energiyasi ishlab chiqarish bo'yicha eng yuqori salohiyatga ega mintaqalardan biridir. O'zbekistonning quyosh energiyasi resurslari yuksak bo'lib, ularni transport sektoriga integratsiyalash hamda elektr transporti tizimlarini rivojlantirishda keng imkoniyatlar yaratadi. Biroq, bu salohiyatni amalga oshirish uchun zarur infratuzilma va siyosiy volontarizm mavjudligi juda muhimdir.

Yashil transportni rivojlantirishdagi davlat siyosatining roli: Davlat siyosati qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirishda va yashil transportni amalga qo'llashda markaziy o'rin tutadi. Tadqiqotda O'zbekistonning transport tizimini ekologik barqarorlashtirishga qaratilgan qator tashabbuslari, masalan, elektromobillarga qaratilgan soliq imtiyozlari, yangi infratuzilma yaratish va davlat-xususiy sheriklik mexanizmlari tahlil qilindi. Biroq, bu tashabbuslarning samarali bo'lishi uchun hukumatning strategik rejalari va moliyaviy resurslarni jalb qilishda muvaffaqiyatli yondashuv talab etiladi. Davlat tomonidan qo'llab-quvvatlangan siyosatlar va ilgari ilgagan infratuzilma, qayta tiklanadigan energiya transport sektori tizimiga joriy etilishiga yordam beradi.

Yashil transportning iqtisodiy va ijtimoiy afzalliklari: Tadqiqotda yashil transportning iqtisodiy va ijtimoiy jihatlari ham ko'rib chiqildi. Elektr transporti va qayta tiklanadigan energiya manbalarini keng joriy etish iqtisodiyotda yangi ish o'rinlari yaratadi, resurslardan samarali foydalanishni ta'minlaydi, shu bilan birga, ijtimoiy tenglikni oshirishga yordam beradi. Masalan, qayta tiklanadigan energiyaga asoslangan transport tizimlarini rivojlantirish orqali energiya importi kamayadi, bu esa mintaqaviy energiya xavfsizligini oshiradi. Bu, o'z navbatida, milliy iqtisodiyotning mustahkamlanishiga olib keladi va ekologik xavfsizlikni ta'minlaydi.

Texnologik innovatsiyalar va ilmiy yondashuvlarning roli: Yashil iqtisodiyot va qayta tiklanadigan energiya manbalarining transport tizimiga integratsiyasi ilmiy tadqiqotlar va texnologik innovatsiyalarni talab qiladi. Tadqiqotda ko'rsatilishicha, elektromobil tizimlari va ularning zaryadlash infratuzilmasini rivojlantirishda texnologik innovatsiyalar markaziy ahamiyatga ega. Hozirgi kunda elektromobillarni ishlab chiqarish texnologiyasi rivojlanib borayotgan bo'lsa-da, ularning narxi pastlashishi va zaryadlash infratuzilmasining kengayishi, elektromobillarni keng joriy qilishni yanada samaraliroq qiladi. Bu innovatsiyalar orqali qayta tiklanadigan energiya manbalarini joriy qilishning moliyaviy va texnik qiyinchiliklari kamayadi.

Transport infratuzilmasini rivojlantirish va qayta tiklanadigan energiya ahamiyati: Avtomobil transporti tizimi va qayta tiklanadigan energiya manbalarini integratsiya qilishda infratuzilma asosiy o'rinni egallaydi. Tadqiqotda shuni aniqladikki, energiya samaradorligini oshirish va transport tizimlarining ekologik barqarorligini ta'minlashda zamonaviy infratuzilma yaratish, masalan, elektromobillarni zaryadlash stansiyalari va shamol energetikasini transport tarmoqlariga integratsiyalash katta ahamiyatga ega. Shuningdek, bu infratuzilma mustahkamlanishi natijasida transport sektori energiya resurslarini samarali ishlatish orqali karbon gazlari emissiyasini kamaytirishga imkon yaratadi.

Markaziy Osiyodagi transport tizimlarida yashil iqtisodiyot tamoyillarini joriy etish: Markaziy Osiyo davlatlarida yashil iqtisodiyot tamoyillarini integratsiya qilish uchun muhim qadamlar qo'yilgan, lekin hali ham ushbu jarayonni to'liq amalga oshirishda qator muammolar mavjud. Tadqiqotda ko'rsatilishicha, mintaqadagi davlatlar, ayniqsa, O'zbekiston, yashil transportni rivojlantirish uchun ulkan imkoniyatlarga ega bo'lsalar-da, energiya resurslari va infratuzilma bo'yicha hali ko'plab chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur. Bu jarayonda texnologiyalarni takomillashtirish va energiya tarmoqlarini

boshqarishning innovatsion usullarini ishlab chiqish hamda davlat tomonidan moliyaviy qo'llab-quvvatlashni oshirish muhim omillar hisoblanadi.

Transport va ekologik xavfsizlik o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik: Tadqiqotda shuningdek, transport tizimi va ekologik xavfsizlik o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikning ahamiyati ham alohida ta'kidlandi. Yashil transport tizimlari, qayta tiklanadigan energiya manbalarini integratsiya qilish orqali nafaqat ekologik xavfsizlikni ta'minlash, balki iqlim o'zgarishlarini kamaytirishga ham yordam beradi. O'zbekiston va Markaziy Osiyo davlatlarida ekologik xavfsizlikni oshirish uchun quyosh energiyasi, shamol energiyasi va bioenergiya kabi qayta tiklanadigan energiya manbalaridan samarali foydalanish zarur. Bu tizimlarni integratsiya qilish iqlim o'zgarishlari bilan bog'liq xavflarni kamaytirish, uglerod izini qisqartirish va sog'lom ekologik muhit yaratishda muhim ahamiyatga ega.

Iqtisodiy barqarorlik va yashil transportning roli: Yashil transport va qayta tiklanadigan energiya manbalarining rivojlanishi iqtisodiy barqarorlikka hissa qo'shadi. Tadqiqotda shuni aniqladikki, transport tizimidagi yashil yondashuvlar nafaqat ekologik foydalar keltiradi, balki iqtisodiy jihatdan ham foydalidir. Misol uchun, qayta tiklanadigan energiya manbalari, transport sektori bo'yicha xarajatlarni kamaytiradi, iqtisodiyotni diversifikatsiya qiladi va yangi ish o'rinlari yaratadi. Buning natijasida, transport tizimi nafaqat ekologik, balki iqtisodiy barqarorlikni ham ta'minlaydi.

Innovatsion texnologiyalar va ilmiy tadqiqotlar yordami bilan kelajakdagi rivojlanish istiqbollari: Kelajakda elektromobil tizimlari va qayta tiklanadigan energiya manbalarining integratsiyasi yanada kengayib, transport sektori va qayta tiklanadigan energiya tizimlari o'rtasida yanada samarali integratsiyalashuv kuzatilishi kutilmoqda. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, ilg'or texnologiyalarni ishlab chiqish va ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish orqali transportning ekologik barqarorligini oshirish mumkin. Shuningdek, yangi energiya manbalaridan foydalanish, avtomobillarning energiya samaradorligini oshirish va karbon izini qisqartirish borasida muhim yutuqlarga erishish mumkin. Elektr transportiga qaratilgan ilmiy tadqiqotlar va texnologiyalarni takomillashtirish bo'yicha ko'plab ishlar davom ettirilishi kerak, chunki ularning samaradorligi transport tizimlarining kelajagi uchun juda muhimdir.

Tadqiqotda ko'rsatilganidek, qayta tiklanadigan energiya manbalari va yashil transport tizimlarining integratsiyasi, faqat ekologik barqarorlikni ta'minlab qolmay, balki iqtisodiy va ijtimoiy yutuqlarga ham olib keladi. O'zbekiston va Markaziy Osiyo davlatlarida qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish imkoniyatlari mavjud bo'lsa-da, bu tizimlarni kengaytirish uchun zarur infratuzilma va siyosiy yondashuvlarni mustahkamlash zarur. Yashil iqtisodiyotga asoslangan transport tizimlarini rivojlantirish ekologik xavfsizlikni oshiradi, iqtisodiy samaradorlikni ta'minlaydi va ijtimoiy farovonlikni ko'taradi.

Shuningdek, ilmiy tadqiqotlar va texnologik innovatsiyalarni davom ettirish, ularni amaliyotga joriy etish va davlat-xususiy hamkorlikni rivojlantirish orqali, avtomobil transporti va qayta tiklanadigan energiya tizimlarining integratsiyasi nafaqat O'zbekistonda, balki butun Markaziy Osiyo mintaqasida muhim ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik o'zgarishlarga olib kelishi mumkin.

XULOSA

Tadqiqot davomida, Markaziy Osiyo davlatlarida, xususan, O'zbekistonda qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish va yashil transport tizimlarini rivojlantirishning muhimligi ta'kidlandi. Ushbu jarayon ekologik xavfsizlikni ta'minlash, iqtisodiy barqarorlikni oshirish va ijtimoiy farovonlikni yaxshilashda muhim o'rin tutadi. Yashil iqtisodiyotga asoslangan transport tizimlarini rivojlantirish nafaqat karbon izini qisqartiradi, balki yangi ish o'rinlari yaratadi, texnologik innovatsiyalarni rag'batlantiradi va iqtisodiy samaradorlikni oshiradi.

O'zbekiston va Markaziy Osiyo davlatlarida qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirish bo'yicha yirik imkoniyatlar mavjud. Biroq, bu tizimlarni kengaytirish uchun zarur infratuzilma va siyosiy yondashuvlarni mustahkamlash zarur. Hozirgi kunda mavjud transport infratuzilmasi va energiya manbalarining integratsiyasida sezilarli qiyinchiliklar mavjud bo'lib, bu masalalarni hal etish uchun ilg'or texnologiyalar va ilmiy tadqiqotlarga asoslangan strategiyalarni ishlab chiqish zarur.

Shu bilan birga, qayta tiklanadigan energiya manbalarini integratsiya qilish va yashil transportni rivojlantirish masalalari davlatlararo hamkorlikni kuchaytirish, xususan, Markaziy Osiyo mintaqasida, yanada samarali bo'lishi mumkin. Innovatsion texnologiyalarni kengaytirish, elektromobil tizimlarini rivojlantirish va energetika samaradorligini oshirish uchun ilmiy-tadqiqot faoliyatini kuchaytirish bu jarayonning muvaffaqiyatli amalga oshirilishiga katta hissa qo'shadi.

Yashil iqtisodiyot va qayta tiklanadigan energiya manbalarini integratsiya qilish, O'zbekiston va Markaziy Osiyo davlatlari uchun ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik jihatdan muhim istiqbollarga ega. Bu jarayonlar nafaqat mintaqaning barqaror rivojlanishiga yordam beradi, balki global ekologik masalalarni hal qilishga ham hissa qo'shadi. Yashil transport tizimlarini joriy etish orqali, davlatlar o'zining iqtisodiy resurslarini samarali boshqarish va global iqlim o'zgarishlariga qarshi kurashishda muhim o'rin tutishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

[1].**International Renewable Energy Agency (IRENA).** (2021). *Renewable Energy and Transport: How to Realize the Full Potential*. International Renewable Energy Agency.

[2].**OECD.** (2020). *Green Growth and Sustainable Transport*. Organization for Economic Co-operation and Development.

[3].**Asian Development Bank (ADB).** (2022). *Renewable Energy and Transport in Central Asia: Opportunities for Green Growth*. Asian Development Bank.

[4].**European Bank for Reconstruction and Development (EBRD).** (2021). *Renewable Energy-Based Transport Systems: Opportunities and Challenges for Central Asia*. European Bank for Reconstruction and Development.

[5].**Tursunov, B.O.** (2021). *O'zbekistonning avtomobil transporti tizimi va ekologik barqarorlik: Yashil iqtisodiyot va qayta tiklanuvchi energiya manbalariga integratsiya masalalari*. Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Energetika Vazirligi.

[6].**International Energy Agency (IEA).** (2021). *Electric Vehicles: Driving the Transition to Clean Energy*. International Energy Agency.

[7].**O'zbekiston Respublikasi Energetika Vazirligi.** (2020). *O'zbekistonda qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilgan va kelgusi yillarda amalga oshirilishi rejalashtirilgan loyihalar*. O'zbekiston Respublikasi Energetika Vazirligi.

[8]Ахмедов Р.М., Муйдинов С., Согинбаева У., Мухитдинова Ш. Совершенствование системы подготовки специалистов дорожной отрасли. «Экономика и социум» №10(77) 2020 www.iupr.ru.

[14]Ахмедов Р. М., Касимов И. М., Согинбоева У. С. Прогнозирование объемов финансирования развития сети автомобильных дорог//Символ науки.– 2017. – №.7.– С. 27-28.

[9]Ахмедов Р.М. СИСТЕМНЫЙ ПОДХОД МЕНЕДЖМЕНТУ ПОВЫШЕНИЯ ТЕХНИКО-ЭКСПЛУАТАЦИОННЫХ КАЧЕСТВ АВТОМОБИЛЬНЫХ ДОРОГ // Международный научно-практический электронный журнал «МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА». Выпуск.– 2021. – №.30.– С.146.

[10]Ахмедов Р. М. и др. ЭФФЕКТИВНОСТЬ СИНЕРГЕТИЧЕСКОГО ПОДХОДА К УПРАВЛЕНИЮ // Экономика и социум.– 2021. – №.4-1 (83). – С. 658-665.

- [11] Akhmedov Rakhmonjon Mamadjonovich. The Importance Of A Synergistic Approach In Menejment. IJPSAT, ISSN: 2509-0119, Vol.24№.1.December 2020, pp 11-14
- [12].Rakhmonjon A. The Role of Investments in The Development of Economic Indicators //Middle European Scientific Bulletin. – 2021. – Т. 9.
- [13]. Ахмедов Р.М. Экономико-математическая модель финансирования дорожного хозяйства //Рынок, деньги и кредит. 2011, №7 С. 50-52.
- [14].Akhmedov Rakhmonzhon Mamadzhanovich. METHODS OF FORMING REQUIREMENTS TO THE DEVELOPMENT OF A SISTEM APPROARCH IN ROAD MENAJIMENT // CENTRAL ASIAN JORNAL OF AKADEMIC RESEARCH. Volume 3. Issie 03, March 2025 (IF: 5.441)
- [15]. Ахмедов Р.М. Методологические основы разработки системного подхода в менеджменте. // Журнал “YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI”, №9, – Т. , 2024, – С. 88-92.
- [16]. R.M.Akhmedov. MAIN BUSINESS PROCESSES IN THE ENVIRONMENT OF A SYSTEM APPROACH TO MANAGEMENT OF REPAIRS, RECONSTRUCTIONS OF HIGHWAYS AND BRIDGES. // International Journal Of Management And Economics Fundamental (ISSN – 2771-2257), VOLUME 04 ISSUE 11 PAGES: 147-155.
- [17]. Ахмедов Р.М. Рекомендации по совершенствованию системы обучения специалистов для инфраструктуры дорожно-транспортного комплекса. // Журнал “ИҚТИСОДИЁТ ВА ТАЪЛИМ”, №1, – Т. , 2020, – С. 198-202.
- [18]. Ахмедов Р.М. Экономико-математическая модель оптимизации межремонтных сроков службы автодорожных мостов.//Журнал “ИҚТИСОДИЁТ ВА ТАЪЛИМ”, №3, – Т. , 2011, – С. 169-173.
- [19]. Ахмедов Р.М. Методологические основы системного подхода к менеджменту ремонт, реконструкцией автомобильных дорог и мостов. // Журнал “XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI AXBOROTNOMASI” –12/2-2024, - С. 139-143.
- [20].Ахмедов Р.М. Бизнес-процессы в среде системного подхода к планированию и управлению ремонтами, реконструкциями автомобильных дорог и мостов.//Журнал “XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI AXBOROTNOMASI” –2025-1/2, - С. 77-81.
- [21]. Ахмедов Р.М. Методологические основы разработки системного подхода в менеджменте//Xorazm ma'mun akademiyasi. 2025-3/2, В. 127-130.
- [22].Akhmedov Rakhmonzhon Mamadzhanovich. METHODS OF FORMING REQUIREMENTS TO THE DEVELOPMENT OF A SISTEM APPROARCH IN ROAD MENAJIMENT // CENTRAL ASIAN JORNAL OF AKADEMIC RESEARCH. Volume 3. Issie 03, March 2025 (IF: 5.441) .
- [23]Ахмедов Р.М. и др. Повышения эффективности обучения студентов с применением приема, ИНСЕРТ’://Материалы республиканской научно-практической конференции. – Наманган, 2018. – С. 253-255.
- [24]Ахмедов Р.М. и др. Инновационные педтехнологии в обучении специалистов дорожной отрасли // Материалы республиканской научно-практической конференции. – Наманган, 2018. – С.256-259.

QISHLOQ XO'JALIGI SANOATI VA QAYTA ISHLASHDA YASHIL TEXNOLOGIYALAR

Namangan davlat universiteti
Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes
kafedra o'qituvchisi
Zaidov Islom Ibragimjonovich
Iqtisodiyot yo'nalishi 2-bosqich talabasi
Jumaboyeva Lobarxon

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekistonda qishloq xo'jaligi sanoatining yashil iqtisodiyotga o'tishi jarayonidagi asosiy yo'nalishlar, mavjud imkoniyatlar, cheklovlar va kelajak istiqbollari atroflicha tahlil qiladi. Bunda iqlim o'zgarishi sharoitida barqaror qishloq xo'jaligi qayta ishlash amaliyotlari, resurslardan samarali foydalanish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va bu boradagi davlat siyosatining ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: Qishloq xo'jaligi sanoati, qayta ishlash, yashil iqtisodiyot, iqlim o'zgarishi, tabiiy resurslar, innovatsion texnologiyalar, davlat siyosati.

Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash sanoatining barqarorligi yashil iqtisodiyotga o'tishning muhim komponenti hisoblanadi. Qayta ishlash sanoatida yashil texnologiyalarni joriy etish orqali energiya va suv sarfini kamaytirish, chiqindilarni minimallashtirish va qo'shimcha qiymat yaratish mumkin.

O'zbekistonda qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash korxonalarida yashil texnologiyalarni joriy etish bo'yicha quyidagi yo'nalishlar ustuvor hisoblanadi:

2022-yilda O'zbekiston hukumati tomonidan "Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash sanoatida yashil texnologiyalarni joriy etish" dasturi qabul qilindi. Bu dastur doirasida 2022-2025 yillarda 300 dan ortiq qayta ishlash korxonalarida yashil texnologiyalarni joriy etish ko'zda tutilgan. Ushbu dasturni amalga oshirish uchun 200 million dollar miqdorida investitsiyalar jalb qilingan bo'lib, uning 50 foizi davlat subsidiyalari va imtiyozli kreditlar hisobidan ta'minlanadi.

O'zbekistonda yashil qishloq xo'jaligiga o'tish jarayoni davlat siyosati va qonunchilik bazasi bilan qo'llab-quvvatlanadi. So'nggi yillarda qabul qilingan qonunlar, strategiyalar va dasturlar qishloq xo'jaligida yashil iqtisodiyotga o'tish uchun muhim huquqiy va siyosiy asos yaratdi.

2019-yilda qabul qilingan «Yashil iqtisodiyotga o'tish Strategiyasi» mamlakatning barqaror rivojlanish yo'liga o'tishida muhim qadam bo'ldi. Bu strategiya 2019-2030 yillarga mo'ljallangan bo'lib, uning asosiy yo'nalishlari energiya samaradorligini oshirish, qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirish, resurslardan samarali foydalanish va atrof-muhitni muhofaza qilishni o'z ichiga oladi. Strategiya doirasida qishloq xo'jaligining yashil iqtisodiyotga o'tishiga alohida e'tibor qaratilgan.

Yashil qishloq xo'jaligini rivojlantirish uchun davlat bir qator qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini joriy etgan: suv tejovchi texnologiyalarni joriy etganlarga subsidiyalar (investitsiyalar qiymatining 50 foizigacha), yashil

1. Qishloq xo'jaligini rivojlantirish strategiyasi (2020-2030)	2. "O'zbekiston Respublikasida 2030-yilgacha biologik xilma-xillikni saqlash strategiyasi"	3. Organik qishloq xo'jaligi to'g'risida"gi qonun (2018)
Bu strategiya O'zbekiston qishloq xo'jaligini modernizatsiya qilish va barqarorligini ta'minlash uchun asosiy hujjat hisoblanadi. Uning asosiy maqsadlari oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, fermerlar daromadlarini oshirish, resurslardan samarali foydalanish va qishloq xo'jaligining ekologik barqarorligini ta'minlashdir. Strategiya doirasida yashil texnologiyalarni joriy etish uchun 2 milliard dollardan ortiq mablag' ajratilishi rejalashtirilgan.	2019-yilda qabul qilingan bu strategiya qishloq xo'jaligida biologik xilma-xillikni saqlash va ekotizimlarni muhofaza qilish bo'yicha chora-tadbirlarni belgilaydi. Strategiya doirasida agroekotizimlarda biologik xilma-xillikni saqlash va qayta tiklash, endemik va yo'qolib borayotgan o'simlik navlarini saqlash, hamda barqaror qishloq xo'jaligi amaliyotlarini rivojlantirish ko'zda tutilgan.	Bu qonun organik qishloq xo'jaligini rivojlantirishning huquqiy asoslarini belgilaydi. Qonun organik mahsulotlar ishlab chiqarish, sertifikatlash, markirovka qilish va sotish tartibi, hamda organik dehqonchilik subyektlarini qo'llab-quvvatlash choralari belgilaydi. Qonun qabul qilinganidan so'ng organik qishloq xo'jaligi jadal sur'atlar bilan rivojlana boshladi.

Texnologiyalar uchun imtiyozli kreditlar (yillik 5-7 foiz stavkada), qayta tiklanadigan energiya qurilmalarini o'rnatganlarga soliq imtiyozlari (5 yil muddatga mulk solig'idan ozod qilish), organik qishloq xo'jaligi subyektlariga maxsus subsidiyalar va eksport qo'llab-quvvatlash choralari.

Yashil qishloq xo'jaligiga o'tish jarayoni katta hajmdagi investitsiyalarni talab qiladi. O'zbekistonda bu jarayonni moliyalashtirish uchun turli mexanizmlar ishlab chiqilgan bo'lib, ular davlat va xususiy sektor mablag'larini jalb qilishga qaratilgan.

- Davlat subsidiyalari va grantlari. Yashil texnologiyalarni joriy etish uchun to'g'ridan-to'g'ri moliyaviy yordam;
- Imtiyozli kreditlash tizimlari. Past foiz stavkalar va uzoq to'lov muddatlari bilan kredit berish;
- Davlat-xususiy sheriklik. Yirik infratuzilma loyihalarini birgalikda moliyalashtirish;
- Xalqaro moliyaviy institutlar va yashil fondler. Global iqlim fondi, Yashil iqlim fondi, Jahon banki va boshqalar.

O'zbekiston hukumati qishloq xo'jaligida yashil iqtisodiyotga o'tish uchun 2023-2030 yillarda jami 5 milliard dollar miqdorida mablag' ajratishni rejalashtirgan. Bu mablag'larning 40 foizi davlat byudjeti, 30 foizi xususiy investitsiyalar va 30 foizi xalqaro moliyaviy institutlar hisobidan ta'minlanishi kutilmoqda.

So'nggi yillarda O'zbekiston yashil qishloq xo'jaligini rivojlantirish uchun bir qator xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlik qilmoqda. Jahon banki tomonidan "Iqlimga moslashtirilgan qishloq xo'jaligi" loyihasi doirasida 500 million dollar, Osiyo taraqqiyot banki tomonidan "Barqaror qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat zanjiri" dasturi doirasida 300 million dollar, Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki tomonidan "Yashil iqtisodiyot" loyihalari doirasida 200 million dollar miqdorida mablag'lar ajratilgan.

So'nggi yillarda O'zbekiston yashil qishloq xo'jaligini rivojlantirish uchun bir qator xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlik qilmoqda. Jahon banki tomonidan "Iqlimga moslashtirilgan qishloq xo'jaligi" loyihasi doirasida 500 million dollar, Osiyo taraqqiyot banki tomonidan "Barqaror qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat zanjiri" dasturi doirasida 300 million dollar, Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki tomonidan "Yashil iqtisodiyot" loyihalari doirasida 200 million dollar miqdorida mablag'lar ajratilgan.

Yashil qishloq xo'jaligiga o'tish jarayonida iqtisodiy samaradorlik masalasi muhim ahamiyatga ega. Yashil texnologiyalar va amaliyotlarni joriy etish qisqa muddatda katta investitsiyalarni talab qilsa-da, uzoq muddatli istiqbolda ular iqtisodiy jihatdan o'zini to'la oqlashi va qo'shimcha foyda keltirishi mumkin.

O'zbekiston qishloq xo'jaligida yashil texnologiyalarni joriy etish natijasida erishilgan iqtisodiy samaradorlikning asosiy ko'rsatkichlari quyidagilardan iborat:

Texnologiya turi	Resurslar tejami	Hosildorlik o'sishi	O'zini qoplash muddati	Yillik iqtisodiy samara (\$/ga)
Tomchilatib sug'orish	Suv: 40-60%, O'g'it: 30%	20-50%	2-3 yil	500-1000
No-till texnologiyasi	Yoqilg'i: 60-70%, Ishchi kuchi: 30-40%	5-15%	3-4 yil	150-300

	Amalga shirilayotgan choralar	Kutilayotgan natijalar
	Energiya audit o'tkazish, energiya tejamkor uskunalarni o'rnatish, issiqlik rekuperatsiya tizimlarini joriy etish	Energiya sarfini 30-40% kamaytirish, ishlab chiqarish xarajatlarini pasaytirish
	Suvni qayta ishlash va qayta foydalanish tizimlari, suv sarfini nazorat qilish texnologiyalari	Suv sarfini 40-50% kamaytirish, oqava suvlar miqdorini qisqartirish
	Qayta ishlash chiqindilarini ikkilamchi xomashyo sifatida ishlatish, biogaz qurilmalari o'rnatish	Chiqindilarni 70-80% kamaytirish, qo'shimcha energiya manbalarini yaratish
	Biodegradasiyalanadigan va qayta ishlanadigan qadoqlash materiallarini joriy etish	Plastik chiqindilarni kamaytirish, mahsulotlar eksport raqobatbardoshligini oshirish

Aniq dehqonchilik	O'g'it: 20-30%, Pestitsidlar: 20-25%	10-20%	2-3 yil	200-400
Quyosh energiyasi (nasos stansiyalari uchun)	Elektr energiya: 80- 100%	-	5-7 yil	300-500
Organik dehqonchilik	Kimyoviy o'g'itlar: 100%, Pestitsidlar: 100%	5-15%*	3-5 yil	400-1200**

*Izoh: * Organik dehqonchilikka o'tilgandan so'ng dastlabki 2-3 yilda hosildorlik pasayishi mumkin, keyinchalik esa barqarorlashadi.*

*** Organik mahsulotlarning bozor narxi an'anaviy mahsulotlarga nisbatan 20-30% yuqori bo'lgani uchun.*

O'zbekiston qishloq xo'jaligida yashil texnologiyalarni keng joriy etish natijasida 2030-yilga kelib qishloq xo'jaligi yalpi mahsuloti hajmini 1,5 baravarga oshirish va eksport hajmini 2 baravarga ko'paytirish imkoniyati mavjud. Bunda ishlab chiqarish xarajatlarini o'rtacha 20-30% ga kamaytirish va qishloq xo'jaligi tarmoqlarida energiya samaradorligini 40-50% ga oshirish mumkin.

Yashil qishloq xo'jaligiga o'tish jarayoni nafaqat ekologik, balki ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatga ham ega. O'zbekiston aholisining 49 foizi qishloq joylarda yashaydi va ularning aksariyati bevosita yoki bilvosita qishloq xo'jaligi bilan bog'liq faoliyatdan daromad oladi. Shu sababli, yashil qishloq xo'jaligiga o'tish jarayoni qishloq joylarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida muhim o'rin tutadi.

Yashil qishloq xo'jaligining ijtimoiy-iqtisodiy ta'siri quyidagi yo'nalishlarda namoyon bo'ladi:

1. Yangi ish o'rinlari yaratish: Yashil texnologiyalarni joriy etish, organik dehqonchilik, qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirish va mahsulotlarni qayta ishlash sanoatini kengaytirish orqali yangi ish o'rinlari yaratiladi. O'zbekistonda 2018-2022 yillarda yashil qishloq xo'jaligi sohasida 50 mingdan ortiq yangi ish o'rinlari yaratildi.

2. Qishloq aholisi daromadlarini oshirish: Yashil texnologiyalar hosildorlikni oshirish va ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish orqali fermerlar daromadlarini oshiradi. Organik mahsulotlar yetishtirish an'anaviy mahsulotlarga nisbatan 25-40% ko'proq daromad keltirishi mumkin.

3. Qishloq infrastrukturasini rivojlantirish: Yashil qishloq xo'jaligiga o'tish jarayoni qishloq joylarida zamonaviy infratuzilmani, jumladan, qayta tiklanadigan energiya qurilmalari, sug'orish tarmoqlari, raqamli infratuzilma va boshqalarni rivojlantirishni talab qiladi.

Yashil qishloq xo'jaligiga o'tish natijasida qishloq xo'jaligi sohasida yangi kasblar va ixtisosliklar paydo bo'lmoqda. Aniq dehqonchilik mutaxassislari, organik sertifikatlashtirish ekspertlari, agro-ekologlar, quyosh energiyasi tizimlari texniklari, qishloq xo'jaligi ma'lumotlari tahlilchilari kabi yangi kasblar paydo bo'lmoqda. Bu esa qishloq yoshlari uchun yangi istiqbollarni ochib beradi.

O'zbekistonda «Yashil qishloq xo'jaligi va qishloq rivojlanishi» dasturi doirasida 2022-2025 yillarda qishloq joylarida 100 mingdan ortiq yangi ish o'rinlari yaratish rejalashtirilgan. Bu dastur doirasida quyidagi yo'nalishlarda loyihalar amalga oshirilmoqda:

- Qishloq yoshlari uchun yashil texnologiyalar bo'yicha kasbiy ta'lim dasturlari;
- Ayollar boshchiligidagi kichik biznes subyektlari uchun agroekologik loyihalarni qo'llab-quvvatlash;
- Qishloq joylarida qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirish;
- Organik qishloq xo'jaligi kooperativlarini shakllantirish va qo'llab-quvvatlash.

O'zbekiston qishloq xo'jaligining yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonida xalqaro hamkorlik va ilg'or tajribalarni o'rganish muhim ahamiyatga ega. So'nggi yillarda O'zbekiston bir qator xalqaro tashkilotlar, ilmiy-tadqiqot institutlari va donor tashkilotlar bilan faol hamkorlik qilmoqda.

O'zbekiston qishloq xo'jaligida yashil iqtisodiyotga o'tish bo'yicha xalqaro hamkorlikning asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

Xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik – O'zbekiston BMT Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti (FAO), BMT Taraqqiyot dasturi (UNDP), Jahon banki, Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki, Osiyo taraqqiyot banki kabi xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikda yashil qishloq xo'jaligi loyihalarini amalga oshirmoqda. 2018-2023 yillar davomida bu tashkilotlar bilan 1 milliard dollardan ortiq qiymatdagi loyihalar amalga oshirildi.

Ikki tomonlama hamkorlik – O'zbekiston Isroil, Janubiy Koreya, Xitoy, Niderlandiya, Germaniya kabi davlatlar bilan qishloq xo'jaligida ilg'or texnologiyalarni joriy etish bo'yicha ikki tomonlama hamkorlik qilmoqda. Xususan, Isroil bilan tomchilatib sug'orish texnologiyalari, Janubiy Koreya bilan issiqxona xo'jaliklari, Niderlandiya bilan organik dehqonchilik sohasida hamkorlik aloqalari o'rnatilgan.

Ilmiy-tadqiqot hamkorligi – O'zbekiston qishloq xo'jaligi ilmiy-tadqiqot institutlari xalqaro ilmiy markazlar, jumladan, Qurg'oqchil hududlarda qishloq xo'jaligi tadqiqotlari bo'yicha xalqaro markaz (ICARDA), Xalqaro suv boshqaruvi instituti (IWMI), Jahon sabzavotchilik markazi (WorldVeg) bilan hamkorlik qilmoqda. Bu hamkorlik doirasida iqlimga moslashtirilgan navlarni yaratish, suv resurslarini boshqarish va agroekologik usullarni rivojlantirish bo'yicha qo'shma tadqiqotlar olib borilmoqda.

O'zbekiston 2021-yilda "Global Yashil o'sish instituti" (GGGI)ga a'zo bo'ldi, bu esa mamlakatning yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonida xalqaro hamkorligini yanada kuchaytirdi. GGGI bilan hamkorlikda O'zbekistonda "Yashil qishloq xo'jaligi" dasturi ishlab chiqildi, bu dastur doirasida 2022-2026 yillarda 100 milliondan ortiq dollar miqdoridagi loyihalarni amalga oshirish rejalashtirilgan.

Xalqaro hamkorlik orqali O'zbekiston qishloq xo'jaligida yashil texnologiyalarni joriy etish bo'yicha ilg'or tajribalarni o'rganish, mutaxassislar tayyorlash va moliyaviy resurslarni jalb qilish imkoniyatiga ega bo'lmoqda. Bu esa mamlakatning yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonini tezlashtirish va barqaror rivojlanishni ta'minlashga yordam bermoqda.

Yashil qishloq xo'jaligiga o'tishning muammolari quyidagicha tasniflanadi:

- Institutsional muammolar
- Moliyaviy muammolar
- Ijtimoiy muammolar
- Texnik muammolar
- Ekologik muammolar

O'zbekistonda qishloq xo'jaligini yashil iqtisodiyotga o'tishda bir qator muammolar va cheklovlar mavjud. Bu muammolarni hal qilish startegik yondashuvni va kompleks choralarni talab qiladi.

Institutsional muammolar orasida qonunchilik bazasining to'liq shakllantirilmaganligi va idoralararo muvofiqlik yo'qligi ajralib turadi. Yashil qishloq xo'jaligi bilan bog'liq bo'lgan vazirliklar va idoralar o'rtasidagi muvofiqlashtirishning sustligi samarali siyosat yuritishga to'sqinlik qiladi. Bundan tashqari, yashil iqtisodiyot standartlari va sertifikatlash tizimlari to'liq ishlab chiqilmagan. Xususan, organik qishloq xo'jaligi, ekologik mahsulotlar va barqaror ishlab chiqarish amaliyotlariga oid milliy standartlar va sertifikatlash tizimlari hali yangi shakllanib kelmoqda.

Moliyaviy muammolar orasida yashil texnologiyalarning nisbatan yuqori boshlang'ich investitsiya talab qilishi, imtiyozli kredit resurslari yetishmasligi, fermerlarning moliyaviy imkoniyatlari cheklanganligi va yashil moliyalashtirish mexanizmlarining to'liq

shakllantirilmaganligi kabi masalalar mavjud. Bu muammolarni hal qilish uchun davlat subsidiyalari, soliqlar imtiyozlari va yashil kreditlarni kengaytirish zarurati mavjud.

Ijtimoiy muammoalarga malakali kadrlar yetishmasligi, fermerlarning an'anaviy tafakkuri va yangi texnologiyalarni qabul qilishga qarshiligi, aholining ekologik ong darajasi pastligi va yashil qishloq xo'jaligi bo'yicha bilim va tajriba almashinuvining yetarli darajada emasligi kiradi. Bu muammolarni hal qilish uchun ta'lim va malaka oshirish, namoyish loyihalari va axborot kampaniyalarini kengaytirish zarur.

O'zbekistonda yashil qishloq xo'jaligiga o'tish strategiyasi uzoq muddatli istiqbollarni nazarda tutgan kompleks yondashuvga asoslanadi. Bu strategiya qishloq xo'jaligining barqaror rivojlanishini ta'minlash, iqlim o'zgarishiga moslashish va yashil iqtisodiyotga o'tishni tezlashtirish uchun ishlab chiqilgan.

O'zbekistonning yashil qishloq xo'jaligiga o'tish strategiyasi quyidagi asosiy yo'nalishlarni o'z ichiga oladi:

Qisqa muddatli istiqbollar (2023-2025) – Yashil qishloq xo'jaligi bo'yicha qonunchilik bazasini takomillashtirish va institutsional asoslarni mustahkamlash. Suv tejoychi texnologiyalarni keng joriy etish va sug'orish tizimlarini modernizatsiya qilish. Aniqlik dehqonchilik va raqamli texnologiyalarni joriy etishni tezlashtirish. Fermerlar va dehqonlarning yashil texnologiyalar bo'yicha bilim va ko'nikmalarini oshirish.

O'rta muddatli istiqbollar (2026-2030) – Qishloq xo'jaligida qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanishni kengaytirish. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash sanoatida yashil texnologiyalarni joriy etish. Organik qishloq xo'jaligi va agroekologik amaliyotlarni kengaytirish. Iqlim o'zgarishiga moslashish choralari kuchaytirish.

Uzoq muddatli istiqbollar (2031-2040) – Qishloq xo'jaligida to'liqlik barqaror va karbonsiz ishlab chiqarishga o'tish. Qishloq joylarini yashil iqtisodiyot asosida kompleks rivojlantirish. O'zbekistonni mintaqada yashil qishloq xo'jaligi texnologiyalari va bilimlarini eksport qiluvchi mamlakatga aylantirish. Qishloq xo'jaligi ekotizimlarini to'liqlik qayta tiklash va biologik xilma-xillikni saqlash.

2040-yilga kelib, O'zbekiston qishloq xo'jaligini to'liqlik yashil iqtisodiyot tamoyillari asosida qayta qurishni rejalashtirilgan. Bu jarayonda qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining ekologik izi minimallashtiriladi, resurslardan samarali foydalanish ta'minlanadi va qishloq xo'jaligi ekotizimlari barqarorligi oshiriladi. Bu esa o'z navbatida, oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, qishloq aholisi turmush darajasini yaxshilash va ekologik barqarorlikni ta'minlashga yordam beradi.

Xulosa

Yashil qishloq xo'jaligiga o'tish jarayonida fermerlar va qishloq xo'jaligi tadbirkorlarining roli katta ahamiyatga ega. Ularga yashil texnologiyalarni joriy etishda moliyaviy va texnik yordam ko'rsatish, bilim va ko'nikmalarini oshirish orqali bu jarayonni tezlashtirish mumkin. Buning uchun fermerlar uchun maxsus o'quv dasturlari, namoyish loyihalari va tajriba almashinuvi platformalarini yaratish zarur.

O'zbekiston yashil qishloq xo'jaligiga o'tish jarayonida xalqaro hamkorlikni yanada kuchaytirishi kerak. Ilg'or texnologiyalarni o'zlashtirish, mutaxassislarni tayyorlash va moliyaviy resurslarni jalb qilish uchun xalqaro tashkilotlar, ilmiy-tadqiqot markazlari va donor mamlakatlar bilan hamkorlikni kengaytirish lozim.

Yashil qishloq xo'jaligiga o'tish jarayoni O'zbekiston uchun nafaqat ekologik, balki iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan ham foydali bo'ladi. Bu jarayon natijasida qishloq xo'jaligi mahsuldorligini oshirish, resurslardan samarali foydalanish, fermerlar daromadlarini oshirish va qishloq joylarni barqaror rivojlantirish imkoniyati paydo bo'ladi. Shu bilan birga, bu jarayon O'zbekistonning iqlim o'zgarishiga moslashish qobiliyatini kuchaytiradi va ekologik barqarorlikni ta'minlashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Nematov, N., Botirov, D., & Xudayberganov, J. (2024). O'zbekistonda qishloq xo'jaligi mahsulotlarini saqlash va qayta ishlash texnologiyalari rivojlanishi. Ta'lim tizimida innovatsiya va ularning amaliy tadbirlari: muammolar va yechimlar.
2. Karimov, B. I. (2024). Qishloq xo'jaligi mahsulotlarni yetishtirishda yangi zamonaviy texnikalardan foydalanish. O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali.
3. Bekmurodova, M. (2025). Zamonaviy qishloq xo'jaligi texnikalari: O'zbekiston tajribasi. *Science and Innovation in the Education System*, 4(1), 100-103.
4. Fayziyev, O. (2023). Raqamli texnologiyalar asosida qishloq xo'jaligini rivojlantirish: muammo va yechimlar. "Uchinchi renessans – ta'lim va taraqqiyot: o'tmish, bugun va kelajak" xalqaro talabalar konferensiyasi materiallari.
5. Abduvohidov, A. M., & Nazarov, X. A. (2024). Qishloq xo'jaligi tarmog'ini zamonaviy axborot texnologiyalari orqali raqamlashtirish va innovatsiyalarni jadallashtirish istiqbollari. *Qo'qon universiteti xabarnomasi*, 9(9).
6. G'oziyeva, A. A. (2024). Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini saqlash usullari. "XXI asrda innovatsion texnologiyalar, fan va ta'lim taraqqiyotidagi dolzarb muammolar" nomli respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi.

"MARKAZIY OSIYO MINTAQASIDAGI DAVLATLARDA QAYTA TIKLANADIGAN ENERGETIKANI RIVOJLANTIRISH LOYIHALARI"

Lutpidinov Shuxrat Zakirdjanovich

Namangan davlat universiteti

"Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes" kafedrası

katta o'qituvchisi

lutpidinov.shuxrat@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada Markaziy Osiyo mintaqasining yagona energetik tizimiga kiruvchi to'rt davlat – Qozog'iston, O'zbekiston, Qirg'iziston va Tojikistonning qayta tiklanuvchi elektr energetikasi istiqbollari tahlil qilingan.

Markaziy Osiyoning geografik xususiyatlarini inobatga olgan holda sohadagi yirik loyihalar ko'rib chiqilgan hamda ushbu sektor rivojlanishining asosiy tendensiyalari bo'yicha xulosalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: elektr energetikasi, Markaziy Osiyo, loyihalar, qayta tiklanuvchi energiya manbalari.

Markaziy Osiyo hududi qayta tiklanuvchi energiya resurslari bo'yicha katta va xilma-xil salohiyatga ega bo'lib, ular mintaq bo'ylab notekis taqsimlangan. Mintaqadagi turli davlatlar turlicha qayta tiklanuvchi energiya manbalariga ega, biroq Turkmenistondan tashqari barcha Markaziy Osiyo davlatlari qayta tiklanuvchi energetikani rivojlantirish bo'yicha rejalarni ishlab chiqmoqda. Turkmaniston esa, asosan, gazga asoslangan elektr energiyasi ishlab chiqarishga tayangan. Shu bois, ushbu maqolada mintaqaning to'rtta davlati – Qozog'iston, O'zbekiston, Qirg'iziston va Tojikistonning qayta tiklanuvchi elektr energetikasini rivojlantirish rejalari e'tibor qaratiladi.

2021-yil holatiga ko'ra, elektr energiyasi ishlab chiqarishda qayta tiklanuvchi energiya manbalari ulushi bo'yicha Qirg'iziston va Tojikiston nafaqat Markaziy Osiyo, balki butun sobiq ittifoq hududida yetakchi hisoblanadi. Qayta tiklanuvchi energiya ulushi (avvalo, gidroenergetika) Qirg'izistonda 87% [1], Tojikistonda esa 92% [2] ni tashkil etgan. Bu ko'rsatkich bo'yicha Qozog'iston va O'zbekiston ancha ortda qolmoqda: Qozog'istonda qayta tiklanuvchi energiya ulushi 11% [3], O'zbekistonda esa 8% [2] ni tashkil etadi.

Uglevodorod energiya resurslari Qozog'iston va O'zbekistonning energetika balansida asosiy o'rinni egallaydi, biroq bu davlatlar ham qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishga katta qiziqish bildirmoqda. O'zbekiston (1-jadval) mamlakatda qazib olinadigan barcha uglevodorodlarni deyarli to'liq iste'mol qiladi. Elektr energiyasiga bo'lgan ehtiyojning o'sishini hisobga olgan holda, neft, gaz va ko'mir zahiralari yaqin orada yetarli bo'lmay qolishi mumkin.

1-jadval.

2020-yilda O'zbekistonda uglevodorod energiya manbalarining ishlab chiqarilishi, iste'moli, importi va eksporti.

Ko'rsatkich	Neft (mln tonna)	Tabiiy gaz (mlrd m ³)	Ko'mir (mln tonna)
Ishlab chiqarish	2,1	49,8	4,1
Iste'mol	3,7	46,1	8,0
Import	0,5	–	0,8
Eksport	–	3,1	–

Manba – BP [4], BMT Comtrade [5]

Qozog'iston energiya resurslarida tanqislikni boshdan kechirmaydi, chunki u neft va ko'mirning yirik eksportchisi hisoblanadi [4]. Biroq, Qozog'iston Respublikasi Prezidentining 2060-yilga qadar uglerod neytralligiga erishish bo'yicha belgilangan maqsadlari [6] energetika sektorining transformatsiyasini talab qiladi.

2016-yil ma'lumotlariga ko'ra, Qozog'istondagi issiqxona gazlari chiqindilari yalpi ichki mahsulotga nisbatan dunyodagi eng yuqori ko'rsatkichlardan biri hisoblanadi [7]. 2017-yil ma'lumotlariga ko'ra, issiqxona gazlarining 75% elektr energetikasi sektoriga to'g'ri keladi, uning asosini esa ko'mirga asoslangan elektr energiyasi ishlab chiqarish tashkil etadi [8].

Qozog'iston Respublikasining 2060-yilgacha uglerod neytralligiga erishish strategiyasi (doktrinasi) elektr stansiyalarining o'rnatilgan quvvatlarida qayta tiklanuvchi energiya manbalarining ulushini 2060-yilga borib 83% ga yetkazishni nazarda tutadi.

Qirg'iziston elektr energetikasi gidroenergetikaga asoslangan bo'lsada, mamlakat elektr energiyasida tanqislikni boshdan kechirmoqda (2-jadval). Shuningdek, Qirg'izistonning yuqori gidroenergetik salohiyati uni qo'shni davlatlarga elektr energiyasini eksport qilishga imkon beradi [9].

2-jadval.

Qirg'izistondan elektr energiyasining eksporti va importi, mln kv't-soat

Ko'rsatkich	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Qirg'izistonga import	729,3	330,7	0	0	269,2	352,6
Qirg'izistondan eksport	183,8	199,1	1215,3	754,6	271,1	301,9

manba – Qirg'iziston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi [10]

Tojikistonning elektr energetikasi sektori tuzilishi Qirg'izistonga o'xshash, ammo Tojikiston elektr energiyasi tanqisligini boshdan kechirmaydi (3-jadval). Tojikiston hukumati, avvalo, CASA-1000 transmilliy loyihasi doirasida, qo'shni davlatlarga elektr energiyasini eksport qilishga katta e'tibor qaratmoqda [11].

3-jadval.

Tojikistondan elektr energiyasining eksporti, mlrd kv't-soat

2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
1,33	1,32	1,29	2,37	2,88	1,49	2,41

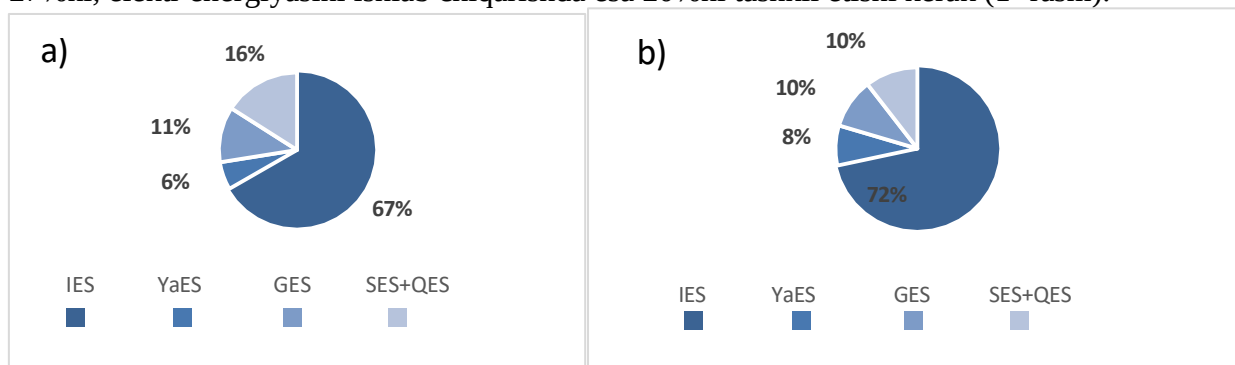
manba – MDH Elektrenergetika kengashining ijroiya qo‘mitasi [2]

Hatto Markaziy Osiyo davlatlarining elektr energetikasi sohasi holati va rivojlanish strategiyasini dastlabki ko‘rib chiqishda ham, qayta tiklanuvchi energiya manbalarining (QTEM) mintaqa uchun ahamiyati yaqqol ko‘rinib turadi. Biroq, har bir davlatda qurilayotgan aniq loyihalarga o‘tishdan oldin, mintaqa davlatlarining geografik xususiyatlarini hisobga olish zarur.

Markaziy Osiyo mamlakatlarining energiya balansining tuzilishi umuman olganda, tabiiy resurslarning hudud bo‘yicha taqsimotini aks ettiradi – uglevodorod energiya manbalari bilan boy bo‘lgan davlatlar (Qozog‘iston va O‘zbekiston) o‘z energiya balansining asosida issiqlik energiyasi ishlab chiqarishni amalga oshiradi, gidroenergiya resurslariga boy bo‘lgan tog‘li Qirg‘iziston va Tojikiston esa asosan GESlarga tayanadi. Shunga qaramay, har bir mamlakat o‘zining energetika sektorini rivojlantirish bo‘yicha strategiyasiga va unga bog‘liq infratuzilma loyihalariga ega bo‘lib, ular mamlakatlar kesimida keyinchalik ko‘rib chiqiladi.

1.Qozog‘iston

Qozog‘istonning elektr energetikasini rivojlantirish strategiyasi birinchi navbatda quyosh va shamol energetikasini rivojlantirishni nazarda tutadi. 2030-yilga kelib, **qayta tiklanuvchi energiya manbalari** (gidroelektr stansiya + shamol elektr stansiyasi+ quyosh energiyasi stansiyasi) QTEM (GES + SES + QES) o‘rnatilgan quvvatlar strukturasi 27%ni, elektr energiyasini ishlab chiqarishda esa 20%ni tashkil etishi kerak (1- rasm).

1-rasm. a) elektr stansiyalarining o‘rnatilgan quvvatlar strukturasi (MVt) va b) elektr energiyasi ishlab chiqarishining (mlrd kvt·soat) Qozog‘iston Respublikasiga 2030 yilga qadar prognozi. (manba – Qozog‘iston Respublikasining "yashil iqtisodiyot"ga o‘tish konsepsiyasi)

2022-yilning oxiriga ko‘ra, qayta tiklanuvchi energiya manbalari Qozog‘istonning o‘rnatilgan quvvatlar strukturasi faqat 19%ni, elektr energiyasi ishlab chiqarish strukturasi esa 11%ni tashkil etadi [3]. Shunday qilib, 2030-yilga kelib, Qozog‘iston GES, SES va QES orqali elektr energiyasi ishlab chiqarishni ikki baravar oshirishi kerak.

Shuni ta’kidlash lozimki, Qozog‘istonda qayta tiklanuvchi energiya manbalarini foydalanish dinamikasi mamlakatdagi birinchi YaES loyihasining amalga oshirilish muddatlaridan bog‘liq. Qozog‘istonning birinchi atom elektr stansiyasini 2030-yilga kelib mamlakatning janubi-sharqida ishga tushirish rejalashtirilgan. Loyiha xalqaro investorlar jamoasi tomonidan amalga oshirilishi ko‘zda tutilgan. 2022-yil oxiriga ko‘ra, loyiha takliflarini Koreyaning KHNP kompaniyasi, Xitoyning CNNC, Framatome, shuningdek, Rosatom kompaniyasi taklif qilgan, ammo loyiha uchun yetkazib beruvchi (vendor) hozircha e’lon qilinmagan [12]. Agar Qozog‘iston atom energetikasini rivojlantirishni davom ettirsa, qayta tiklanuvchi energiya manbalari quvvatlarini oshirish bo‘yicha belgilangan maqsadlar qayta ko‘rib chiqilishi mumkin.

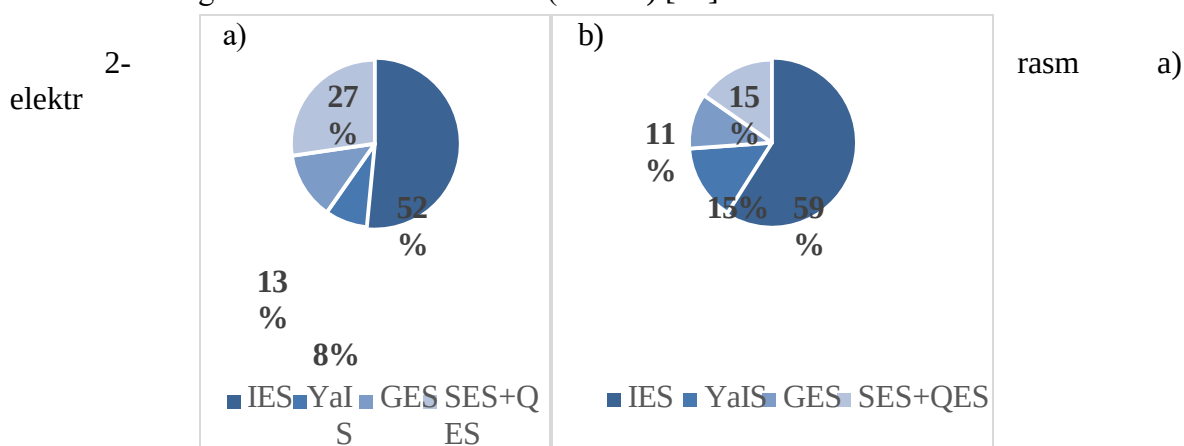
Qozog‘istonda yirik GES qurish rejaları mavjud emas. Ko‘rinib turibdiki, gidroenergetika rivojlanishi Qozog‘istonning sharqiy hududlaridagi kichik GESlar hisobiga amalga oshiriladi.

SESni rivojlantirishning asosiy salohiyati Qozog‘istonning janubida, mamlakatning yirik shaharlari va iqtisodiy markazlariga yaqin hududlarda joylashgan. Shuni alohida ta’kidlash joizki, Qozog‘istondagi 26 ta faol SESning 19 tasi aynan shu hududda joylashgan [13].

2022-yil oxiriga ko‘ra, Qozog‘istonda mamlakatning janubi-sharqida har biri 1 Gvt quvvatga ega bo‘lgan ikki yirik shamol elektr stansiyasini qurish rejalashtirilgan. Ikkala shamol parki ham Qozog‘iston hukumati tomonidan tasdiqlangan «Samruk Kazina» kompaniyasining ustuvor loyihalari ro‘yxatiga kiritilgan [14]. Loyihalar, shuningdek, Fransiyaning Total Eren va Saudiya Arabistonining ACWA Power kabi xorijiy investorlar ishtirokida amalga oshirilishi rejalashtirilgan.

2. O‘zbekiston

O‘zbekiston Respublikasining 2020-2030 yillarga mo‘ljallangan elektr energiyasi bilan ta’minlash konsepsiyasi 2030 yilga kelib, (gidroelektr stansiya + shamol elektr stansiyasi+ quyosh energiyasi stansiyasi) QTEM (GES + SES + QES) ulushini stansiyalarining o‘rnatilgan quvvatida 40% ga va elektr energiyasini ishlab chiqarish tarkibida 26% ga oshirishni ko‘zda tutadi (2-rasm) [15].

stansiyalarining o‘rnatilgan quvvatlari tuzilmasi (MVt) va b) O‘zbekistonda 2030 yilga qadar elektr energiyasini ishlab chiqarish (mlrd kVt·soat) [16]. (Manba — O‘zbekiston Respublikasining 2020-2030 yillarga mo‘ljallangan elektr energiyasi bilan ta’minlash konsepsiyasi.)

2022 yilning oxiriga kelib, qayta tiklanuvchi energiya manbalari elektr stansiyalarining o‘rnatilgan quvvatlari tuzilmasida faqat 13% ni, ishlab chiqarilgan elektr energiyasi tuzilmasida esa 8% ni tashkil etmoqda [2]. O‘zbekiston Respublikasining 2020-2030 yillarga mo‘ljallangan elektr energiyasi bilan ta’minlash konsepsiyasiga [15] ko‘ra, qayta tiklanuvchi energiya manbalariga asoslangan energiya ishlab chiqarish quvvatlarini rivojlantirish rejalashtirilgan.

Konsepsiyaga muvofiq, 2030 yilga kelib, shamol energiyasi stansiyalarining (SES) umumiy o‘rnatilgan quvvati 4 Gvt, quyosh energiyasi stansiyalarining (QES) esa 4 Gvt bo‘lishi kerak.

Quyosh energiyasi sohasida fotovoltik texnologiyalarni joriy etish rejalashtirilgan. QES ning o‘rnatilgan quvvati 100 dan 500 Mvt gacha bo‘ladi, rivojlanish uchun ustuvor mintaqalar — Jizzax, Samarqand, Buxoro, Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlari. Loyihalar to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar jalb qilish orqali amalga oshirilishi rejalashtirilgan va bu model "Build-own-operate" (qurish, egalik qilish va ishlatish) deb ataladi, ya’ni to‘liq xorijiy kompaniyalar mablag‘lari hisobiga amalga oshiriladi va keyinchalik ular stansiyalardan olingan energiyani sotadilar.

Boshqa viloyatlarda kichikroq quvvatli QESlar (50-200 Mvt) qurish rejalashtirilgan. Quyosh elektr stansiyalari, asosan, yukning piko qismlarini barqarorlashtirish va boshqarish uchun ishlatiladi. Kichik quvvatli QESlar (20 Mvt gacha) esa mustaqil energiya ishlab chiqarish ehtiyojlari uchun qo'llaniladi.

Gidroenergetika rivojlanish rejalari bo'yicha, O'zbekistonda 1537 Mvt umumiy quvvatga ega bo'lgan 35 ta GES qurish, shuningdek, mavjud GESlarning quvvatlarini 186 Mvt ga oshirish rejalashtirilgan. Ustuvor yo'nalish kichik GESlarni rivojlantirishga qaratilgan, faqat olti ta katta GESni qurish rejalashtirilgan [16].

Shamol energetikasi rivojlanishi uchun ustuvor mintaqalar — Qoraqalpog'iston (3 ta SES umumiy quvvat 1,8 Gvt), Buxoro (1 ta loyiha, quvvati 1 Gvt) va Navoi (1 ta stansiya, quvvati 500 Mvt) viloyatlari [2]. 2021 yil noyabr holatiga ko'ra, Masdar kompaniyasi (Birlashgan Arab Amirliklari) bilan Navoi viloyatining Tamdin tumanida 500 Mvt o'rnatilgan quvvatga ega bo'lgan SES qurish bo'yicha kelishuvlar imzolangan. Loyihaning qiymati 600 mln dollar, taxminiy yillik daromad — 1,8 milliard kVt·soat. Shuningdek, ACWA Power (Saudiya Arabistoni) kompaniyasi bilan Buxoro viloyatida umumiy o'rnatilgan quvvati 1000 Mvt bo'lgan ikki shamol elektr stansiyasini qurish bo'yicha kelishuv tuzilgan. Loyihaning umumiy qiymati 1,3 milliard dollar.

3. Qirg'iziston

Qozog'iston va O'zbekistondan farqli o'laroq, Qirg'izistonning elektroenergetikasi qayta tiklanuvchi energiya manbalariga, aynan, gidroenergiya resurslariga asoslangan. Qirg'iziston har qanday turdagi elektroenergetika rivojlantirish loyihalariga ochiq, ammo rivojlanish rejalari asosiy e'tibor aynan GESlarga, birinchi navbatda, kichik GESlarga qaratilgan. 2022 yilda IRENA (Xalqaro qayta tiklanuvchi energiya agentligi) tomonidan Qirg'izistonning qayta tiklanuvchi energiya sohasidagi istiqbollari haqida hisobot chiqarildi, bu esa sektorni xorijiy investorlar uchun jozibador qilishga yordam berishi mumkin [18].

Qirg'izistonda hozirgi kunda qurilayotgan va loyihalash bosqichida bo'lgan gidroelektr stansiyalarining soni juda ko'p, quyida eng yirik loyihalar keltirilgan. 2022 yil iyun oyida Kambar-Ata GES-1 qurilishi boshlandi, uning o'rnatilgan quvvati 1860 Mvt, o'rtacha yillik ishlab chiqarish hajmi – 5,6 milliard kVt·soatni tashkil etadi. Loyihaning qiymati 5-6 milliard dollar deb baholanmoqda. Loyiha moliyalashtirishni Qirg'iziston tomonidan amalga oshiriladi. Qurilish muddati 8-10 yilni tashkil qiladi, birinchi gidroagregat 2026 yilda ishga tushirilishi rejalashtirilgan [19]. Shuningdek, Kambar-Ata GES-2 da ikkinchi gidroagregat qurilishi amalga oshirilmoqda, uni 2024 yilda ishga tushirish rejalashtirilgan. Loyihaning umumiy qiymati – 138 million dollar bo'lib, buning 110 million dollarini Yevrosiyo barqarorlashtirish va rivojlanish fondi (EFSR) krediti tashkil etadi. Ikkinchi gidroagregat ishga tushirilgandan so'ng, Kambar-Ata GES kaskadining umumiy o'rnatilgan quvvati 1900 Mvtga yetadi [20]. Shuningdek, Tog'li Naryn GES kaskadini qurish loyihasi qayta tiklanishi rejalashtirilgan. 2013 yilda loyiha «RusGidro» tomonidan amalga oshirilgan, ammo tugallanmagan. Hozirda loyiha yakunlanishi uchun investorlar izlanmoqda [21].

2021 yilda Qirg'izistonning Milliy energiya holdingi Suusamir-Kokmeren GES kaskadi (uchta stansiya, umumiy quvvati 1305 Mvt, yillik ishlab chiqarish hajmi – 3,3 milliard kVt·soat, loyiha qiymati – 3,3 milliard dollardan ortiq) va Kazarmin GES kaskadi (to'rtta stansiya, umumiy quvvati 1160 Mvt, yillik ishlab chiqarish hajmi – 4,7 milliard kVt·soat) qurilishi bo'yicha texnik-iqtisodiy asoslashni ishlab chiqish rejalari e'lon qildi [22]. 2022 yilda Orient Trade Investment Company (Qozog'iston) Kazarmin GES kaskadini qurish bo'yicha OAO «Elektr stansiyalari» bilan memorandum imzoladi. Qurilish ishlarining baholangan qiymati – 1 milliard dollar [23].

Shuningdek, 2022 yil yanvarida Qirg'iziston Hukumat kabineti Sary-Djazz GES kaskadi, Chatkal GES kaskadi, Ala-Bukinsky GES kaskadi, Kulonakskiy va Kara-

Buurinsky GESlarni qurish bo'yicha dastlabki ishlarni amalga oshirish rejalarini e'lon qildi [24].

2017 yildan boshlab Toktogul GESni rekonstruktsiya qilish ishlari olib borilmoqda (shu jumladan, barcha 4 gidroagregatni almashtirish), loyiha tugatish muddati – 2024 yil. Uch-Kurgan GESning asosiy va yordamchi uskunalarini rekonstruktsiya qilish, At-Bashin GESning asosiy uskunalarini almashtirish rejalashtirilgan [25].

Ba'zi loyihalar rossiyalik kompaniyalar ishtirokida amalga oshirilmoqda. 2022 yil mart oyidan boshlab Rosatom kompaniyasi Leylek kichik GES qurilish loyihasini amalga oshiradi. Stansiyaning o'rnatilgan quvvati 5,9 Mvt bo'lib, yillik ishlab chiqarish hajmi – 26,3 million kVt·soatni tashkil etadi. Rosatom GES uchun uskunalar yetkazib beruvchi asosiy kompaniya sifatida qatnashadi va yana bir nechta kichik GESlarni qurishni rejalashtirmoqda. Loyihani moliyalashtirish Rossiya-Qirg'iziston Rivojlanish Fondi (RQRF) tomonidan amalga oshiriladi [26].

Shamol energetikasi Qirg'izistonda hozirda kam rivojlangan. Yagona katta loyiha – «Ekowind» shamol parki qurilishi bo'lib, uning quvvati 500 Mvt bo'lishi rejalashtirilgan. Loyiha OAO «Qirg'izVindtizim» kompaniyasi tomonidan amalga oshirilmoqda, bu kompaniya shamol generatorlari uchun uskunalar ishlab chiqaradi va ishlab chiqadi [27]. Qirg'izistonda quyosh energetikasini rivojlantirish bo'yicha katta rejalar mavjud emas.

4. Tojikiston

Tojikistonning energetika sektori tuzilishi Qirg'izistonga o'xshash. Mamlakat ham ko'p sonli gidroenergiya resurslariga tayanadi. Biroq, Tojikistonning boshqa mintaqada davlatlaridan farqi shundaki, uning energetika sektori rivojlanishining qonuniy ravishda tasdiqlangan strategiyasi mavjud emas. Rivojlanishning umumiy rejasi Osiyo Taraqqiyot Banki buyurtmasi bilan tayyorlangan bo'lib, 2039 yilga qadar sektorni rivojlantirishning turli ssenariylarini ko'rib chiqadi [28]. Rejada mamlakatning elektroenergetika sektorini rivojlantirish uchun aniq, qonuniy belgilangan chora-tadbirlar ko'rsatilmagan.

Mamlakatning gidroenergetika sohasidagi eng yirik loyihasi bu 1976 yildan beri qurilishi davom etayotgan Rog'un GESdir. 2022 yil holatiga ko'ra, stansiyada ikkita gidroagregat ishlamoqda, umumiy quvvati 1,2 Gvtni tashkil etadi, lekin ular to'liq quvvatda ishlamayapti. Yana to'rt gidroagregat qurilishi rejalashtirilgan bo'lib, bu Rog'un GESning o'rnatilgan quvvatini 3,6 Gvtgacha oshirish imkonini beradi [29]. Loyihaning umumiy qiymati taxminan 8 milliard dollarni tashkil qiladi. Stansiyaning qurilishini yakunlash 2033 yilga rejalashtirilgan [30]. Shartnomachi kompaniyalar sifatida italiyaning SaliniImpreglio [31], O'zbekistonning «Tojikgidroelektromontaj» [32] va Rossiyaning AO «Chirkey GES Stroi» (RusGidro tarkibiga kiradi) [33] kompaniyalari ishtirok etmoqda.

Shuningdek, Nurak GESni rekonstruktsiya qilish bo'yicha investitsiya loyihalari amalga oshirilmoqda, bu loyiha stansiyaning quvvatini 3000 Mvt dan 3316,5 Mvt ga oshirish imkonini beradi. Loyihaning amalga oshirilish muddati 2028 yilga belgilangan, loyiha qiymati esa 192 million dollar deb baholanmoqda [34, 35].

Sarband GESni rekonstruktsiya qilish loyihasi esa quvvatni 240 Mvt dan 270 Mvt ga oshirishni nazarda tutadi. Loyiha pudratchisi Xitoyning Sinohydro kompaniyasi bo'lib, loyihaning qiymati 136 million dollarni tashkil etadi (mablag'lar Osiyo Taraqqiyot Bankining grantlari hisobidan ta'minlangan). 2022 yil mart oyida stansiyaning birinchi gidroagregatini rekonstruktsiya qilish davom etayotgan bo'lsa, ikkinchi gidroagregat rekonstruktsiyasi yakunlangan [36].

Kayrakkum GESni rekonstruktsiya qilish esa stansiyaning samaradorligini oshirish va uning quvvatini 126 Mvt dan 174 Mvt ga ko'paytirishni ko'zda tutadi [37]. Loyihaning yakunlanishi 2023 yilga belgilangan. 2022 yil sentabr holatiga ko'ra, loyihaning qiymati 200 million dollarni tashkil qiladi, loyiha Yevropa tiklanish va rivojlanish banki (EBRD) tomonidan qo'llab-quvvatlanmoqda [2]. Ushbu loyiha GERenewableEnergy va Cobra (ispancha ACSGroup tarkibidagi bo'lim) tomonidan amalga oshirilmoqda [38].

2020 yildan boshlab Shurab GESning (Shurob GES) qurilishi uchun texnik-iqtisodiy asoslash ishlab chiqilmoqda, uning o'rnatilgan quvvati 850 Mvt bo'lishi rejalashtirilgan, loyiha qiymati esa 1–1,5 milliard dollarni tashkil etadi.

Ventroenergetika sektori Tojikistonda rivojlanishning ustuvor yo'nalishi emas. Tojikistondagi VES gidroenergetikaga qaraganda kamroq imkoniyatlarga ega bo'lib, reja bo'yicha VES quvvati 50 Mvt ga qurilishi rejalashtirilgan.

Tojikiston va Qirg'izistonning elektroenergetika sektorini rivojlantirish strategiyalariga katta ta'sir ko'rsatuvchi omil CASA-1000 o'zaro davlatlararo loyihasidir, bu loyiha Qirg'iziston, Tojikiston, Afg'oniston va Pokistonning energiya tizimlarini birlashtirishni maqsad qilgan.

CASA-1000 loyihasi doirasida yuqori voltli o'zgaruvchan tok liniyasi Datka (Qirg'iziston) dan Sangtuda (Tojikiston) ga, o'zgaruvchan tokni turg'unlashtirish stansiyasi qurilishi hamda yuqori voltli doimiy tok liniyasini qurish rejalashtirilgan. Loyihamning umumiy qiymati 1,2 milliard dollarni tashkil etadi va bu loyiha orqali Qirg'iziston va Tojikistondan Janubiy Osiyoga yillik 4,6 milliard kVt·soat elektr energiyasi eksport qilinishi rejalashtirilgan.

2022 yil oktabr holatiga ko'ra, Sangtuda o'zgaruvchan tokni turg'unlashtirish podstansiyasining qurilishi 90% tugallangan, CASA-1000 liniyasining ikkita podstansiyasini modernizatsiya qilish ishlari davom etmoqda va elektr uzatish ustunlari qurilishi 88% yakunlangan. Loyihani amalga oshirish muddati Afg'onistondagi noxush vaziyat sababli noma'lum bo'lib qolmoqda [39].

CASA-1000 loyihasi, Asiya janubiy davlatlari, xususan, Pokiston bozoriga chiqish imkoniyatini ochib, Tojikiston va Qirg'izistonda qayta tiklanuvchi energiya sohasini rivojlantirish uchun yangi imkoniyatlarni yaratishi mumkin.

Yuqoridagilarni ma'lumotlarga ko'ra mintaqadagi barcha davlatlar yangilanuvchi energiya manbalarini rivojlantirishga qiziqish bildirmoqda. Elektr energiyasini ishlab chiqarish uchun qo'llaniladigan resurslar turi bo'yicha Markaziy Osiyo davlatlari ikki guruhga bo'linadi. Birinchi guruh davlatlari (Qozog'iston va O'zbekiston) uglevodorodlardan foydalanishga yo'nalgan, ikkinchi guruh davlatlari (Qirg'iziston va Tojikiston) gidroenergetikadan foydalanishga yo'nalgan. Bu ajralish energetik resurslarining majmui bo'yicha mintaqaviy farqlar bilan shartlangan. SES va QES rivojlanish loyihalari ikkala iqtisodiyoti rivojlangan davlatlarda — Qozog'iston va O'zbekistonda kengroq o'rnatilgan. Qirg'iziston va Tojikiston esa ko'proq "an'anaviy" gidroenergetikani rivojlantirmoqda. Barcha moliyaviy sarfdor va ilmiy jihatdan murakkab loyihalar mintaq bo'ylab chet ellik hamkorlar bilan hamkorlikda moliyalashtiriladi. Qirg'iziston va Tojikiston uchun eng muhim loyiha CASA-1000 transmilliy loyihasini amalga oshirish bo'lib, bu loyiha Janubiy Osiyo mamlakatlari elektr energiyasi bozorlariga kirish imkonini yaratadi.

1. Qirg'iziston milliy energetika holdingi
2. Ijroiya qo'mitasi, SNGning elektr energiyasi kengashi.
<https://cloud.mail.ru/public/TeWG/LEGpEewEX>
3. RQ BNS (Respublika statistika byurosi)
4. BP Statistika Sharxi, Jahon Energetikasi 2021
5. UN Comtrade. <https://comtradeplus.un.org/>
6. Qozog'iston Respublikasining "Yashil iqtisodiyotga" o'tish Konseptsiyasini amalga oshirish bo'yicha reja tasdiqlanganligi to'g'risidagi qaror – Qozog'iston Respublikasi Hukumatining 2013 yil 31 iyuldagi 750-sonli qarori
7. Anisimova N. M. Qozog'istonda yangi energetik modelni qurish masalasi // Ilmiy tadqiqotlar. 2016. №3 (4)
8. Qozog'iston Respublikasining 2060 yilga qadar karbon neytraliga erishish strategiyasi (doktrina). Versiya 2. Loyihasi.
<https://legalacts.egov.kz/npa/view?id=11488215>

9. Omorov T.T., Raximov D.M. Qirg'izistonda kichik GESlarni rivojlantirish istiqbollari // ReFocus. 2022. №2.
10. Qirg'iziston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. <http://www.stat.kg/ru/publications/toplivno-energeticheskij-balans/>
11. CASA-1000 loyihasi rasmiy sayti. Link orqali kirish: https://www.casa-1000.org/ru/o-proekte-casa-1000/#about2_ru
12. «Samruk Kazyna» rasmiy sayti. Link orqali kirish: <https://sk.kz/press-center/news/73503/>
13. TPO «Hisob-kitob va moliyaviy markaz VIEni qo'llab-quvvatlash». <https://rfc.kz/vie/about>
14. AO «Samruk Kazyna» rasmiy sayti. Link orqali kirish: <https://sk.kz/press-center/news/76593/?lang=ru>
15. O'zbekiston Respublikasining 2020-2030 yillarda elektr energiyasi bilan ta'minlash bo'yicha Konsepsiyasi. https://minenergy.uz/uploads/1a28427c-cf47-415e-da5c-47d2c7564095_media_.pdf
16. O'zbekiston Energetika Vazirligi. <https://minenergy.uz/ru/news/view/2215>
17. O'zbekiston Energetika Vazirligi. <https://minenergy.uz/ru/news/view/1590>
18. «Renewables Readiness Assessment. The Kyrgyz Republic.» Xalqaro qayta tiklanadigan energiya agentligi, Abu Dabi. 2022.
19. MDH internet portal. <https://e-cis.info/news/566/101050/>
20. Qirg'iziston Respublikasi Hukumatining veb-sayti. <https://www.gov.kg/ru/post/s/sadyr-zhaparov-posetil-verkhne-narynskiy-kaskad-ges>
21. "Sputnik" internet nashri. <https://ru.sputnik.kg/20210217/kyrgyzstan-gehs-kaskady-1051489499.html>
22. Elektr energiyasi Kengashining Ijroiya qo'mitasi. http://energo-cis.ru/news/kaskad_ges_na_1_mlrd/
23. "Sputnik" internet nashri. <https://ru.sputnik.kg/20220114/kyrgyzstan-ehnergetika-gehs-stroitelstvo-plany-1061221454.html>
24. Qirg'iziston Milliy Energiya Holding. <https://nehk.energo.kg/content/page/74-investicionnye-proekty>
25. Rossiya-Qirg'iziston Taraqqiyot Jamg'armasi. <https://www.rkdf.org/pri-podderzhke-rkfr-budet-postroena-pervaya-malaya-ges-v-batzenskoj-oblasti-obshhej-stoimostyu-7-mln-dollarov/>
26. "Economist" moliya nashri. <https://economist.kg/novosti/ekonomika/2021/10/08/dabudet-svet-kak-my-stroim-pervyj-v-kyrgyzstane-vetropark/>
27. Tojikiston energetika sektorini rivojlantirish umumiy reja. Havola bo'yicha kirish: https://mewr.tj/wp-content/uploads/files/Plan_razv_energo_tom1.pdf
28. "Sputnik" internet nashri. Havola bo'yicha kirish: <https://tj.sputniknews.ru/20220713/rahmon-rogun-ges-cena-1049960148.html>
29. "Sputnik" internet nashri. <https://tj.sputniknews.ru/20210805/rogunskeya-ges-finansirovanie-281-million-dollarov-1041418708.html>
30. WeBuildGroup – rasmiy veb-sayti. <https://www.webuild-group.com/en/media/press-releases/salini-impregilo-framework-agreement-for-3-9-billion-in-tajikistan>
31. TGEM – rasmiy veb-sayti. Havola bo'yicha kirish: https://tgem.tj/project/stroitelystvo_plotni_rogunskoy_ges._lot-2
32. ChirkeyGESstroy – rasmiy veb-sayti. <http://www.chges.ru/objects/>
33. Yevroosiyo Taraqqiyot Banki. https://eabr.org/upload/EDB-WEC-CA-Report_RU_web.cleaned.pdf
34. "Sputnik" internet nashri. <https://tj.sputniknews.ru/20200629/vb-reabilitatsia-nurek-ges-1031489238.html>

35. "Sputnik" internet nashri. <https://tj.sputniknews.ru/20220320/rakhmon-zapustil-tretiy-agregat-sarbandskoy-ges-1046935292.html>
36. Havola bo'yicha kirish: <https://sugdnews.com/2022/09/07/rekonstrukcija-kajrakkumskoj-gjes-prodolzhaetsja-2/>
37. General Electric – rasmiy veb-sayti
38. CASA-1000. Loyiha rasmiy veb-sayti. https://www.casa-1000.org/ru/o-proekte-casa-1000/#about2_ru

MARKAZIY OSIYODA YASHIL ENERGETIKA INFRATUZILMASINI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI

Soliyev Ibodullo Ismatullayevich
Namangan davlat universiteti i.f.n., dotsent
Toxirova Gavxaroy Tolibjon qizi
Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada Markaziy Osiyo davlatlarida yashil energetika infratuzilmasini rivojlantirishning hozirgi holati, muammolari va istiqbollari tahlil qilingan. Tadqiqotda qayta tiklanadigan energiya manbalaridan – quyosh, shamol, bioenergiya va gidroenergetika imkoniyatlari hamda ushbu manbalarni iqtisodiyotning turli sohalarida qo'llash mexanizmlari ko'rib chiqilgan. Shuningdek, mintaqaviy hamkorlik, xorijiy investitsiyalar, texnologik transfer va institutsional yondashuvlarning yashil infratuzilmani shakllantirishdagi o'rni yoritib berilgan.

Kalit so'zlar. yashil energetika, qayta tiklanadigan energiya, infratuzilma, Markaziy Osiyo, barqaror rivojlanish, quyosh va shamol energiyasi, mintaqaviy hamkorlik, ekologik xavfsizlik.

Аннотация. В статье анализируется текущее состояние, проблемы и перспективы развития инфраструктуры зеленой энергетики в странах Центральной Азии. В исследовании рассмотрен потенциал возобновляемых источников энергии — солнца, ветра, биоэнергии и гидроэнергетики — и механизмы использования этих источников в различных секторах экономики. В нем также подчеркивается роль регионального сотрудничества, иностранных инвестиций, передачи технологий и институциональных подходов в формировании зеленой инфраструктуры.

Ключевые слова. зеленая энергетика, возобновляемые источники энергии, инфраструктура, Центральная Азия, устойчивое развитие, солнечная и ветровая энергия, региональное сотрудничество, экологическая безопасность.

Abstract. This article analyzes the current state, problems and prospects of developing green energy infrastructure in the countries of Central Asia. The study examines the potential of renewable energy sources - solar, wind, bioenergy and hydropower - and the mechanisms for using these sources in various sectors of the economy. It also highlights the role of regional cooperation, foreign investments, technology transfer and institutional approaches in the formation of green infrastructure.

Keywords: green energy, renewable energy, infrastructure, Central Asia, sustainable development, solar and wind energy, regional cooperation, environmental security.

KIRISH

So'nggi yillarda global miqyosda ekologik muammolarning keskinlashuvi, iqlim o'zgarishi va energiya xavfsizligi masalalari barqaror rivojlanish siyosatining ustuvor yo'nalishlariga aylangan. Xususan, yashil energetikani rivojlantirish orqali uglerod chiqindilarini kamaytirish, qayta tiklanadigan energiya manbalaridan samarali foydalanish va energetik mustaqillikka erishish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir. Markaziy Osiyo mintaqasi ham bu borada istisno emas. Mintaqaning geografik va iqlimiy xususiyatlari — quyosh nuri ko'p bo'lgan hududlar, shamolli tekisliklar, suv resurslari va bioxomashyo

zaxiralari — qayta tiklanadigan energiya manbalarini keng joriy etish uchun katta salohiyatga ega.

Shu bilan birga, yashil energetika infratuzilmasini shakllantirishda mavjud muammolar — moliyalashtirish manbalarining cheklanganligi, texnologik asoratlilik, qonunchilikdagi bo'shliqlar va mintaqaviy integratsiya yetishmovchiligi — bu jarayonni murakkablashtirmoqda. Shu bois, ushbu maqolada Markaziy Osiyo davlatlarida yashil energetika infratuzilmasining hozirgi holati, mavjud muammolar va rivojlanish istiqbollari kompleks tarzda tahlil qilinadi. Bundan tashqari, mintaqaviy hamkorlik, xorijiy investitsiyalar, texnologik transfer va institutsional mexanizmlarning ushbu sohadagi o'rni o'rganiladi hamda infratuzilmani rivojlantirishga doir tavsiyalar ishlab chiqiladi.

ASOSIY QISM

Markaziy Osiyo davlatlari – Qozog'iston, O'zbekiston, Qirg'iziston, Tojikiston va Turkmaniston – geografik joylashuvi, iqlim sharoitlari va tabiiy resurslari nuqtai nazaridan qayta tiklanuvchi energiya manbalarini keng joriy etish uchun katta salohiyatga ega. Mintaqaning yil davomida quyosh nurlanishi yuqori bo'lgan cho'l va yarim cho'l hududlari, shamolli dasht va tog'li mintaqalari, gidroresurslarga boy tog' daryolari, shuningdek, qishloq xo'jaligi chiqindilaridan hosil bo'ladigan bioxomashyolar yashil energetika rivoji uchun asosiy manbalarni tashkil etadi.[1]

Markaziy Osiyo mintaqasi, ayniqsa O'zbekiston, Qozog'iston va Turkmaniston hududlari yiliga o'rtacha 2700–3200 soatgacha quyosh nurlanishiga ega. Bu esa quyosh fotoelektrik panellari yordamida elektr energiyasi ishlab chiqarish uchun eng qulay tabiiy sharoitlardan biridir. Xususan:

- O'zbekistonda quyosh energiyasi bo'yicha texnik salohiyat 51 mlrd kVt/soatga baholanmoqda. Mamlakat 2030-yilgacha kamida 5 GVt quyosh energiyasi quvvatini joriy etishni rejalashtirgan.[2]
- Qozog'istonda Janubiy Qozog'iston viloyati va Mang'istov viloyatlarida quyosh energiyasidan samarali foydalanish imkoniyati mavjud. Hukumat 2060-yilgacha karbon neytrallikka erishish strategiyasi doirasida quyosh energiyasini muhim ustuvor yo'nalish sifatida belgilagan.
- Turkmanistonning cho'l hududlarida quyosh elektr stansiyalarini qurish orqali chekka hududlarni energiya bilan ta'minlash rejasi mavjud.

Mintaqada shamol energetikasini rivojlantirish uchun ham sezilarli salohiyat mavjud. Jahon Banki mintaqa uchun yashil o'sish strategiyasini ishlab chiqib, barqaror infratuzilmalarni kengaytirishni tavsiya qilgan.[3] Ayniqsa Qozog'iston va O'zbekistonning ayrim hududlarida shamol tezligi yil davomida barqaror bo'lib, bu joylarda shamol turbinalarini o'rnatish uchun qulay sharoit yaratadi. Masalan, Qozog'istonda shamol energetikasining texnik salohiyati 760 mlrd kVt/soat atrofida baholanadi. Ayniqsa Jambil, Akmolva va Mang'istov viloyatlari yuqori shamol potentsialiga ega. O'zbekistonda esa Navoiy, Qoraqalpog'iston Respublikasi va Buxoro viloyatlarida yirik shamol elektr stansiyalarini barpo etish loyihalari boshlangan bo'lib, bu hududlarda o'rtacha shamol tezligi 6-8 m/s atrofida. Qirg'iziston va Tojikistonda shamol salohiyati nisbatan past bo'lsa-da, ayrim tog'li hududlarda kichik miqyosli turbinalar o'rnatish uchun imkoniyat mavjud.

Markaziy Osiyo, ayniqsa tog'li hududlarga ega bo'lgan Qirg'iziston va Tojikiston davlatlari gidroenergetika sohasida yetakchi hisoblanadi. Mintaqaning asosiy daryolari – Amudaryo va Sirdaryo havzalarida yirik va o'rta quvvatli GESlar qurilgan va ularning salohiyati hali to'liq ishlatilmagan. Tojikiston gidroenergetika salohiyatining atigi 5 foizidan foydalanmoqda. Rog'un GES (3600 MVt) kabi loyihalar mamlakatni mintaqaviy elektr eksport markaziga aylantirishi mumkin. Qirg'izistonda kichik GESlar tarmog'ini rivojlantirish orqali chekka hududlarda barqaror energiya ta'minoti yo'lga qo'yilmoqda. O'zbekiston so'nggi yillarda eski GESlarni modernizatsiya qilish va yangi GESlar qurish orqali energiya tarmog'ini diversifikatsiya qilmoqda.[6]

Qishloq xo'jaligiga asoslangan mintaqa sifatida Markaziy Osiyo davlatlari bioenergiya ishlab chiqarish uchun organik chiqindilarga boy. Paxta poyasi, bug'doy somoni, hayvon go'ngi va oziq-ovqat chiqindilaridan biogaz va biomassa energiyasi olinishi mumkin. O'zbekiston va Qozog'istonda bioenergiya infratuzilmasi hali rivojlanish bosqichida bo'lib, bu borada texnologik transfer va xorijiy tajriba asosida pilot loyihalar joriy qilinmoqda. Tojikistonda biogaz texnologiyalari qishloq xo'jaligi xo'jaliklarida sinov tariqasida qo'llanilmoqda.

Markaziy Osiyo davlatlarining yashil energetika salohiyati

1-jadval.

Davlat	Quyosh nurlanishi (soat/yil)	Shamol salohiyati (mlrd kVt/soat)	Gidroenergiya salohiyati (mlrd kVt/soat)	Bioenergiya imkoniyati (mlrd kVt/soat)
Qozog'iston	3000	760	62	30
O'zbekiston	3200	250	15	25
Qirg'iziston	2500	120	142	10
Tojikiston	2400	100	317	8
Turkmaniston	3100	180	5	12

Markaziy Osiyo davlatlari turli yo'nalishlardagi qayta tiklanuvchi energiya resurslariga ega (1-jadval):

- O'zbekiston va Turkmaniston quyosh energiyasi bo'yicha yetakchi bo'lib, yiliga 3100–3200 soat quyosh nurlanishi mavjud.
- Qozog'iston shamol energiyasi bo'yicha eng yuqori salohiyatga ega (760 mlrd kVt/soat), bu uni mintaqaviy shamol energetikasi markaziga aylantiradi.
- Tojikiston va Qirg'izistonda esa asosiy e'tibor gidroenergetikaga qaratilgan, ular Markaziy Osiyoning suv-energetik zaxirasini shakllantiradi.
- Qozog'iston va O'zbekistonda qishloq xo'jaligi chiqindilariga asoslangan bioenergiya rivojlanish imkoniyati mavjud.

Yashil energetika infratuzilmasini muvaffaqiyatli rivojlantirish uchun Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasidagi mintaqaviy integratsiya va institutsional hamkorlik muhim ahamiyatga ega.(2-jadval) Ayni paytda mintaqada energetika bo'yicha alohida-alohida strategiyalar mavjud bo'lsa-da, ularni yagona energetik makonga aylantirish borasidagi sa'y-harakatlar sust kechmoqda. Bu esa, ayniqsa, transchegaraviy gidroenergiya loyihalarida hamkorlik yetishmovchiligi va suv-energetik resurslaridan foydalanishdagi kelishmovchiliklarga olib kelmoqda. ADB tahlillariga ko'ra, energiya samaradorligini oshirish va mintaqaviy elektr tarmoqlarini integratsiyalash muhim ahamiyatga ega. [4]

Markaziy Osiyo davlatlarida asosiy yashil energetika loyihalari

(2-jadval)

Davlat	Loyihaning nomi	Yo'nalishi	Quvvati (MVt)	Hamkorlar	Holati
O'zbekiston	Nur Navoi	Quyosh	100	ACWA Power (Saudiya Arabistoni)	Ishga tushirilgan
Qozog'iston	Zhanatas Wind Farm	Shamol	100	PowerChina	Ishga tushirilgan
Tojikiston	Rog'un GES	Gidro	3600	Mahalliy (davlat)	Qurilish bosqichida
Qirg'iziston	Ayil Bioenergy	Bioenergiya	-	JICA (Yaponiya)	Sinov loyihasi

	pilot projects				
Turkmaniston	Karakum Solar Plan (rejalashtirilgan)	Quyosh	200	Xitoy kompaniyalari	Loyihalashtirilmoqda

Shu nuqtai nazardan, Markaziy Osiyo Energetik Hamkorlik Platformasi (CAREC), Shanxay Hamkorlik Tashkiloti va boshqa mintaqaviy institutlar doirasida hamkorlikni chuqurlashtirish, umumiy texnik standartlar, ekologik reglamentlar va energetika loyihalari bo'yicha o'zaro axborot almashinuvini yo'lga qo'yish dolzarb masalalardan biridir.[7]

Yashil energetika infratuzilmasining taraqqiyoti ko'p jihatdan xorijiy investitsiyalar va ilg'or texnologiyalarni jalb etish bilan bog'liq. So'nggi yillarda Yevropa Ittifoqi, Xitoy, Koreya Respublikasi va BAA kabi davlatlar Markaziy Osiyo bozorida o'z energetika loyihalari bilan faol ishtirok etmoqda. Misol uchun:

- O'zbekistonda Saudiya Arabistonining ACWA Power kompaniyasi bilan birgalikda 2023 yilda ishga tushirilgan Nur Navoi quyosh elektr stansiyasi 100 MVt quvvatga ega bo'lib, bu mamlakatdagi eng yirik quyosh loyihalaridan biridir.
- Qozog'iston Xitoyning PowerChina va CNPC kompaniyalari bilan shamol va quyosh energetikasi sohasida strategik hamkorlik bitimlarini imzolagan.
- Tojikiston va Qirg'izistonda esa Yaponiyaning JICA va Germaniyaning KfW banklari yordamida kichik GESlar va bioenergiya loyihalari moliyalashtirilmoqda.

Texnologik transfer mexanizmlari esa ko'proq davlat-xususiy sheriklik asosida amalga oshirilmoqda. IEA prognozlariga ko'ra, 2026-yilga kelib Markaziy Osiyoda qayta tiklanuvchi energiya bozor ulushi ikki barobar ortadi.[5] Mahalliy kompaniyalar xorijiy tajribadan o'rganib, o'z infratuzilmasini modernizatsiya qilish orqali innovatsion energiya texnologiyalarini egallamoqda.

Yashil energetika infratuzilmasini samarali boshqarish uchun zamonaviy raqamli texnologiyalar, masalan, aqlli tarmoqlar (smart grids), energiyani saqlash tizimlari (storage systems) va IoT asosidagi monitoring tizimlarini joriy etish dolzarb hisoblanadi. CAREC strategiyasida elektr tarmoqlari va yashil energiya investitsiyalariga e'tibor kuchaytirilgan.[7] Qozog'iston va O'zbekistonda raqamli energetika loyihalari boshlanib, ularda energiyani real vaqt rejimida boshqarish imkoniyati yaratilmoqda. Bu esa energiya yo'qotishlarini kamaytirish va tarmoqlar yuklanishini optimallashtirish imkonini beradi.

Yashil energetika infratuzilmasining keng joriy etilishiga to'sqinlik qilayotgan asosiy muammolar quyidagilardan iborat:

- Moliyaviy resurslarning cheklanganligi – xususan, uzoq muddatli, past foizli “yashil kredit”lar va davlat kafolatlarining yetishmasligi;
- Texnologik asoratlilik va malakali kadrlar taqchilligi – yangi texnologiyalarni mahalliyashtirish va ekspluatatsiya qilishda tajriba yetishmasligi;
- Huquqiy va institutsional bo'shliqlar – lisenziyalash, yer ajratish va tarmoqqa ulanish bo'yicha tartiblarning murakkabligi;
- Tarmoq infratuzilmasining eskirganligi – ishlab chiqarilgan yashil energiyani iste'molchilarga yetkazishdagi yo'qotishlar yuqoriligi.

Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi tavsiyalarni taklif etish mumkin:

1. Yashil investitsiyalar uchun preferensiyalar (soliq imtiyozlari, subsidiyalar, davlat kafolatlari) yaratish;
2. Energetika sohasida maxsus fondlar tashkil qilish – masalan, Yashil Energiya Taraqqiyot Fondi;
3. Ilmiy-tadqiqot institutlari va universitetlar bazasida texnologik markazlar va inkubatsion dasturlarni rivojlantirish;
4. Yagona mintaqaviy energetik ma'lumotlar bazasini yaratish orqali statistik monitoringni kuchaytirish;

5. Mahalliy ishlab chiqaruvchilarni qo'llab-quvvatlash – quyosh panellari, turbinalar va boshqa uskunalarni mahalliyashtirish.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, yashil energetika sohasida infratuzilmani rivojlantirish nafaqat yangi energiya ishlab chiqarish quvvatlarini barpo etish bilan bog'liq, balki mavjud energiya tizimlarini modernizatsiya qilish, energiya samaradorligini oshirish va raqamli monitoring tizimlarini joriy etish bilan ham chambarchas bog'liqdir. Ayniqsa, "aqlli tarmoqlar" (smart grids), energiyani saqlash texnologiyalari (batareyalar, nasosli GES) va raqamli boshqaruv vositalari kelajakda mintaqada yashil infratuzilmaning barqaror ishlashini ta'minlaydi. Shu jihatdan, ilmiy-tadqiqot muassasalari, texnoparklar va startap kompaniyalarining roli ortib bormoqda.[10] Bu sohada texnologik innovatsiyalarni milliy siyosat darajasida qo'llab-quvvatlash muhim ahamiyat kasb etadi.

XULOSA

Markaziy Osiyo mintaqasi qayta tiklanuvchi energiya manbalari – quyosh, shamol, gidro va bioenergiya bo'yicha katta salohiyatga ega bo'lsa-da, yashil energetika infratuzilmasini rivojlantirish yo'lida bir qator tizimli muammolarga duch kelmoqda. Moliyaviy resurslarning yetishmasligi, texnologik asoratlilik, institutsional mexanizmlarning zaifligi va mintaqaviy integratsiya darajasining pastligi bu sohada keng ko'lamli yutuqlarga erishishni sekinlashtirmoqda. Shunga qaramay, mavjud imkoniyatlardan oqilona foydalanish, xorijiy investitsiyalar va texnologik transferlarni jalb etish, shuningdek, mintaqaviy hamkorlikni kuchaytirish orqali yashil energetika sohasida barqaror infratuzilmani shakllantirish mumkin.

Maqolada ko'rib chiqilgan faktlar va tahlillar shuni ko'rsatadiki, har bir davlat o'zining geoiqlimiy va resurs xususiyatlariga mos tarzda energiya siyosatini yo'naltirishi lozim. Shu bilan birga, yashil energetika nafaqat ekologik xavfsizlikni ta'minlash, balki iqtisodiy barqarorlik, yangi ish o'rinlari yaratish va innovatsion rivojlanish uchun ham muhim omildir. Mintaqaning kelgusi energetik siyosatida ekologik toza, samarador va raqamli infratuzilmalarni joriy etish ustuvor yo'nalish bo'lishi darkor.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. United Nations Economic Commission for Europe (UNECE). *Renewable Energy Status and Prospects in Central Asia*. Geneva: UNECE, 2021.
2. International Renewable Energy Agency (IRENA). *Renewables Readiness Assessment: Central Asia*. Abu Dhabi: IRENA, 2023.
3. World Bank. *Green Economy Transition in Central Asia: Strategic Pathways*. Washington D.C.: World Bank Group, 2022.
4. Asian Development Bank (ADB). *Energy Outlook for Central and West Asia 2021*. Manila: ADB, 2021.
5. International Energy Agency (IEA). *Renewables 2023: Market Analysis and Forecast*. Paris: IEA, 2023.
6. Sood, A., & Gulomov, D. *Energy Transition and Sustainable Development in Central Asia*. Central Asia Journal of Sustainability Studies, 2022, 5(3), 112–134.
7. CAREC Program. *CAREC Energy Strategy 2030*. ADB, 2020.
8. UNDP Uzbekistan. *Supporting Green Energy Development in Uzbekistan*. Tashkent: UNDP, 2022.
9. U.S. Agency for International Development (USAID). *Energy Sector Assessment for Central Asia*. Washington, 2021.
10. OECD. *Green Finance and Investment in Transition Economies: Central Asia Focus*. Paris: OECD Publishing, 2023.

UDKN[№] 339.564: 924 (575.1)

KBK: 65.5 (5UZB)

A-13

O'ZBEKISTONNING YASHIL EKSPORT MODELINI SHAKLLANTIRISHDA QAYTA TIKLANUVCHI ENERGIYA VA MINTAQAVIY INTEGRATSIYANING ROLI

Abdujabborov Akmal Alisher o'g'li
Toshkent Davlat sharqshunoslik universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Maqolada O'zbekiston yashil eksport salohiyatini oshirishda qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish imkoniyatlari tahlil qilingan. Mintaqaviy integratsiyaning mazkur jarayondagi o'rni va istiqbollari ochib berilgan. Xalqaro tajribalar asosida eksportga yo'naltirilgan yashil energetika modeli taklif qilingan. Energetika diplomatiyasi va regional hamkorlikning yangi shakllari ko'rib chiqilgan. Tadqiqotda tizimli tahlil va strategik yondashuvlarga asoslangan ilmiy xulosalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: yashil eksport, qayta tiklanuvchi energiya, mintaqaviy integratsiya, energetika diplomatiyasi, barqaror rivojlanish, xalqaro hamkorlik, eksport strategiyasi.

Аннотация: В статье проанализированы возможности использования возобновляемых источников энергии для повышения экспортного потенциала Узбекистана. Раскрыта роль региональной интеграции в формировании модели "зеленого" экспорта. На основе международного опыта предложена концепция устойчивой энергетической стратегии. Рассмотрены новые формы энергетической дипломатии и межрегионального сотрудничества. Исследование содержит системный анализ и стратегические выводы.

Ключевые слова: зелёный экспорт, возобновляемая энергия, региональная интеграция, энергетическая дипломатия, устойчивое развитие, международное сотрудничество, экспортная стратегия.

Abstract: The research analyzes the potential of renewable energy sources in enhancing Uzbekistan's green export capacity. The role and prospects of regional integration in this process are explored in detail. A model for export-oriented green energy development is proposed based on international experiences. Emerging trends in energy diplomacy and regional cooperation are examined. The research offers a systematic analysis and strategic conclusions..

Keywords: green export, renewable energy, regional integration, energy diplomacy, sustainable development, international cooperation, export strategy.

Kirish

Global savdo tizimida ekologik barqarorlik va uglerod izini kamaytirish tobora muhim mezonlarga aylanib bormoqda. Rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlar yashil iqtisodiyot tamoyillariga asoslangan ishlab chiqarish va eksport modeliga o'tishni jadallashtirmoqda. Ayniqsa, uglerod izini kamaytirish, atrof-muhitga zarar yetkazmaydigan mahsulotlar eksportini ko'paytirish, yashil texnologiyalarni joriy etish bugungi kundagi dolzarb global yo'nalishlar sirasiga kiradi.

O'zbekiston uchun ham eksport salohiyatini oshirish yo'lida yangi raqobat ustunliklari yaratish zarurati mavjud. Bu jarayonda qayta tiklanuvchi energiyadan foydalanish, ishlab chiqarishda ekologik samaradorlikni ta'minlash va mintaqaviy integratsion mexanizmlar orqali yashil texnologiyalarni tatbiq etish muhim o'rin tutadi. Shu bilan birga, eksport bozorlariga kirishda ekologik sertifikatlash, uglerod cheklovlari va standartlar kabi talablar jiddiy ahamiyat kasb etmoqda.

O'zbekiston hukumati 2023-yilda umumiy quvvati 4300 MVt bo'lgan qayta tiklanuvchi energiya manbalarini ishga tushirishni rejalashtirgan. Bu loyihalarga jami 15,4 milliard AQSH dollari miqdorida investitsiya jalb etilishi ko'zda tutilgan [1]. Ushbu tashabbuslar nafaqat ichki energiya ta'minotini yaxshilash, balki eksport salohiyatini oshirishga ham xizmat qiladi.

Mazkur maqolada O'zbekistonning yashil eksport modelini shakllantirishda qayta tiklanuvchi energiya manbalari va mintaqaviy iqtisodiy integratsiyaning roli nazariy va

tahliliy jihatdan ko'rib chiqiladi. Yashil eksport kontseptsiyasi, energiya transformatsiyasi va ekologik standartlar doirasida amalga oshirilayotgan choralar baholanadi. Shuningdek, regional integratsiya mexanizmlarining (masalan, Yevroosiyo iqtisodiy ittifoqi, Markaziy Osiyo davlatlari hamkorligi) ekologik yo'naltirilgan eksport strategiyalariga ko'rsatishi mumkin bo'lgan ta'sirlariga alohida e'tibor qaratiladi.

Metodologiya

Maqolada O'zbekistonning yashil eksport modelini shakllantirishda qayta tiklanuvchi energiya va mintaqaviy integratsiya omillarining rolini tahlil qilish uchun kompleks yondashuv tanlandi. Tadqiqotning nazariy asosini yashil iqtisodiyot kontseptsiyasi, barqaror rivojlanish paradigmalarning eksport siyosatiga integratsiyalashuvi va ekologik innovatsiyalarni iqtisodiy raqobat ustunligiga aylantirishga doir zamonaviy ilmiy qarashlar tashkil qiladi. Shu bilan birga, xalqaro savdo tizimidagi ekologik standartlar, sertifikatlash tizimlari va regional kooperatsiya mexanizmlari bo'yicha mavjud nazariyalar qiyosiy tahlil qilinadi.

Tahlil davomida qayta tiklanuvchi energiya manbalarining eksport jarayonlariga bevosita va bilvosita ta'sir yo'nalishlari ko'rib chiqildi. Bu yerda asosiy e'tibor ishlab chiqarishdagi energiya tarkibi, uglerod izi, mahsulotning ekologik tavsifi va uni xalqaro bozorlarda sertifikatlash imkoniyatlariga qaratildi. Bunday yondashuv yashil energiya eksport salohiyatiga iqtisodiy samaradorlik orqali emas, balki institutsional va standartlashtirish vositalari orqali ta'sirini ochib berishga imkon beradi.

Tadqiqotda mintaqaviy integratsiya kontekstida yashil eksportni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydigan omillar sifatida texnologik hamkorlik, infratuzilmaviy o'zaro bog'liqlik, tarif va notarif cheklovlarning moslashtirilishi hamda ekologik siyosatlarining muvofiqlashtirilishi baholandi. Ma'lumotlar tahlili uchun milliy strategik hujjatlar, xalqaro tashkilotlarning (IRENA, UNCTAD, World Bank) ochiq hisobotlari va ilg'or xorijiy tajribalar asos qilib olindi. Shuningdek, O'zbekiston energetika sohasi va eksport ko'rsatkichlariga doir mavjud statistik ma'lumotlardan foydalanildi.

Natijalar

O'zbekistonning yashil eksport salohiyatini baholashda qayta tiklanuvchi energiya manbalari va mintaqaviy integratsiya omillarining o'rni muhim ahamiyat kasb etadi. 2023-yilda mamlakatda qayta tiklanuvchi energiya ishlab chiqarish hajmi 7,05 milliard kilovatt-soatni tashkil yetdi [2], bu 2022-yildagi 6,92 milliard kilovatt-soatga nisbatan o'sishni ko'rsatadi. Shu bilan birga, umumiy elektr energiyasi iste'moli 67,64 milliard kilovatt-soatga yetdi, bu esa qayta tiklanuvchi energiya umumiy iste'moldagi ulushini taxminan 10,4% atrofida ekanligini anglatadi [3].

O'zbekiston hukumati 2025-yilga kelib elektr energiyasi ishlab chiqarishida qayta tiklanuvchi manbalar ulushini kamida 20% ga yetkazishni rejalashtirmoqda [4]. Bu maqsadga erishish uchun 2023-yilda umumiy quvvati 4300 MVt bo'lgan qayta tiklanuvchi energiya loyihalarini ishga tushirish rejalashtirilgan edi, bu loyihalarga jami 15,4 milliard AQSH dollari miqdorida investitsiya jalb etilishi ko'zda tutilgan.

Mintaqaviy integratsiya ham O'zbekistonning eksport salohiyatini oshirishda muhim rol o'ynamoqda. 2021-yilda mamlakat Yevropa Ittifoqining GSP+ preferensiyalar tizimiga qo'shildi, bu esa O'zbekiston ishlab chiqaruvchilariga 6000 dan ortiq turdagi mahsulotlarni bojxona to'lovlarisiz eksport qilish imkonini berdi. Natijada, bir yil ichida eksport hajmi deyarli ikki baravar oshdi.

Quyidagi jadvalda qayta tiklanuvchi energiya ishlab chiqarishining yillik o'zgarishi ko'rsatilgan:

Jadval 1.

O'zbekistonda qayta tiklanuvchi energiya ishlab chiqarishining yillik o'zgarishi (2020–2023)

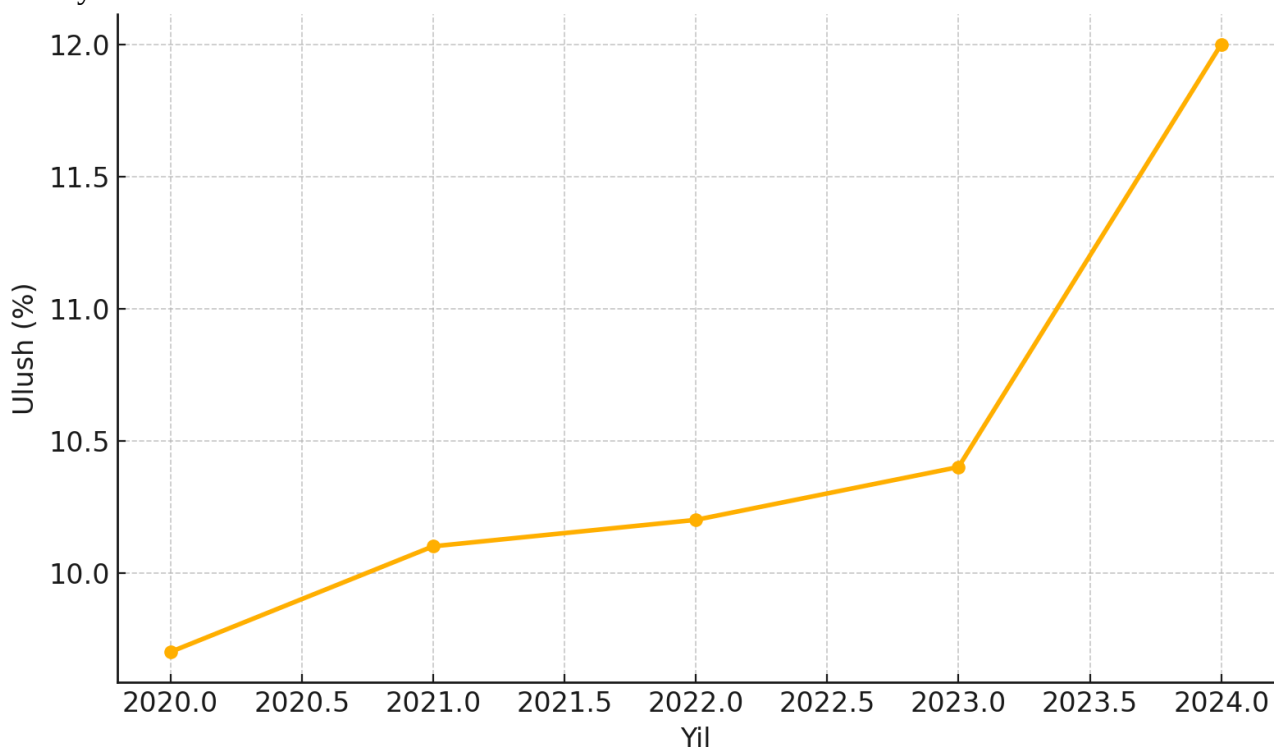
Yil	Ishlab chiqarish (mlrd kVt-soat)

2020	6,85
2021	6,90
2022	6,92
2023	7,05

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, 2020–2023-yillar davomida O‘zbekistonda qayta tiklanuvchi energiya ishlab chiqarish hajmi barqaror, ammo sust o‘shish tendentsiyasini ko‘rsatmoqda. 2020-yildagi 6,85 milliard kVt-soat ko‘rsatkich 2023-yilga kelib 7,05 milliard kVt-soatga yetgan. Bu o‘shish, bir tomondan, davlat tomonidan qabul qilingan energetika transformatsiyasi strategiyalarining amaliy natijasi bo‘lsa, ikkinchi tomondan, ishlab chiqarish tizimida hali ham an‘anaviy energiya manbalarining ustunligidan dalolat beradi. Shu bois, eksport uchun mo‘ljallangan yashil mahsulotlar ishlab chiqarishda energiya tarkibining ekologik talablarga muvofiqligini ta‘minlash dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda.

Tahlil

O‘zbekistonning yashil eksport strategiyasini shakllantirishda qayta tiklanuvchi energiya manbalarining ishlab chiqarishdagi ulushi muhim indikator sifatida baholanadi. 2020-yildan 2023-yilgacha mazkur ulush 9,7 foizdan 10,4 foizgacha yetgan bo‘lib, 2024-yil uchun prognoz ko‘rsatkich 12 foizga yaqinlashmoqda. Grafikda bu o‘shish barqaror, ammo sust dinamikada kechayotgani aniq ko‘rinmoqda. Bunday o‘shish sur‘ati hali ham eksportga yo‘naltirilgan ekologik mahsulotlar ishlab chiqarish talablariga to‘liq javob bermaydi.

1-rasm. O‘zbekistonda elektr energiyasi ishlab chiqarishda qayta tiklanuvchi manbalar ulushi (2020–2024-yillar)

Yuqoridagi ko‘rsatkichlar O‘zbekistonda qayta tiklanuvchi energiya sohasida izchil rivojlanish boshlanganini bildirsa-da, uning eksport salohiyatiga ta‘siri hozircha cheklangan. Chunki ekologik sof mahsulotlar eksporti faqat ishlab chiqarilgan umumiy energiyaning tarkibiy sifati yuqori bo‘lgan holatlarda barqaror bo‘ladi. Shuning uchun bu o‘shishni tezlashtirishga qaratilgan investitsion va texnologik mexanizmlarni ishga solish zarur.

Yashil eksportning asosiy sharti – ishlab chiqarish zanjirida ekologik sof energiya manbalaridan foydalanish bo‘lib, bu nafaqat ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytiradi, balki ekologik sertifikatlar orqali xalqaro bozorlarda raqobatbardoshlikni oshiradi. IRENA

(2023) ma'lumotlariga ko'ra, dunyo bo'yicha qayta tiklanuvchi energiyadan foydalanayotgan davlatlar yashil eksport hajmini 15–20% ga oshirishga erishmoqda [5]. Shu nuqtai nazardan, O'zbekiston qayta tiklanuvchi energiyaga asoslangan ishlab chiqarishni eksport strategiyasi bilan uyg'unlashtirishga ehtiyoj sezmoqda.

Ushbu yondashuv eksport strategiyasining ekologik omillar bilan uyg'unlashishini ta'minlaydi. Ayniqsa uglerod neytralligi bo'yicha xalqaro majburiyatlar ortib borayotgan bir paytda, energiya ishlab chiqarishning yashil tarkibga asoslanishi eksportchilar uchun "yashil bozorlarga" kirish eshigini ochadi. O'zbekistonning ishlab chiqarish zanjirlarini yashillashtirish orqali eksportda yangi segmentlarga kirish imkoniyati ortadi.

Bundan tashqari, mintaqaviy integratsiya omili ham yashil eksport modelining shakllanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Xususan, Yevroosiyo iqtisodiy ittifoqi (YeOIU) doirasida ekologik standartlar va mahsulot sertifikatlash masalalari muhokama qilinmoqda. O'zbekistonning YeOIU bilan texnik reglamentlarni uyg'unlashtirish yo'lidagi sa'y-harakatlari, ayniqsa oziq-ovqat, to'qimachilik va qurilish sanoati eksportida yashil tamoyillarni joriy etishga zamin yaratadi [6].

Mintaqaviy hamkorlik ekologik talablarning soddalashtirilgan formatda qo'llanilishini ta'minlashi mumkin. Bu, o'z navbatida, O'zbekiston eksportchilariga YeOIU bozorlarida texnik to'siqlarsiz harakat qilish imkonini yaratadi. Yashil eksport kontekstida bu, nafaqat texnologik moslashuvni, balki institutsional moslashuvni ham taqozo qiladi.

TheGlobalEconomy portali ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekistonda ishlab chiqarilgan elektr energiyasining faqat 10,4 foizi qayta tiklanuvchi manbalarga to'g'ri kelmoqda [7]. Bu ko'rsatkich MDH davlatlari orasida o'rtacha darajada bo'lib, Qozog'iston (15,7%) va Qirg'iziston (92%) bilan solishtirilganda ancha past. Shu bois, yashil eksport modelini shakllantirish uchun qayta tiklanuvchi energiya salohiyatini nafaqat o'sish sur'ati, balki strukturaviy barqarorlik nuqtai nazaridan tahlil qilish zarur.

Qayta tiklanuvchi energiya ulushi past bo'lgan mamlakatlar xalqaro yashil bozorlarda zaif pozitsiyaga ega bo'ladi. Shu nuqtai nazardan, O'zbekistonning energetika strategiyasi faqat energiya yetkazib berish xavfsizligiga emas, balki ekologik eksport salohiyatini kuchaytirishga ham qaratilishi lozim. Strukturaviy barqarorlik – ya'ni energiyaning doimiy, arzon va toza manbalardan olinishi – yashil eksport modelining asosi hisoblanadi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston yashil eksport modelini shakllantirish bosqichida qayta tiklanuvchi energiya va mintaqaviy integratsiyaning kompleks yondashuv sifatida qo'llanilishiga ehtiyoj sezmoqda. Qayta tiklanuvchi energiya ishlab chiqarishining so'nggi yillardagi sust, ammo ijobiy o'sish tendensiyasi yashil eksport salohiyati uchun muhim asos bo'lib xizmat qilmoqda. Biroq bu yetarli emas — energiya tarkibida ekologik sof manbalar ulushi orttirilmasa, xalqaro bozorlarda ekologik sertifikatlar orqali raqobatlashish imkoniyati cheklangan bo'lib qoladi.

Xalqaro tajriba va IRENA ma'lumotlariga tayangan holda, yashil energiyadan foydalanish eksport hajmini 15–20 foizgacha oshirishi mumkinligi tasdiqlangan. Shu nuqtai nazardan, O'zbekiston ishlab chiqarish tarmoqlarida energiya transformatsiyasini jadallashtirishi, eksportga yo'naltirilgan mahsulotlar uchun yashil sertifikatlash tizimini kengaytirishi maqsadga muvofiqdir.

Mintaqaviy integratsiya esa bu jarayonni tezlashtiruvchi omil sifatida harakat qilishi mumkin. YeOIU yoki boshqa hududiy tuzilmalar bilan texnik reglamentlarni uyg'unlashtirish O'zbekiston mahsulotlarining ekologik standartlarga mos holda eksport qilinishiga sharoit yaratadi. Bu esa nafaqat ekologik xavfsizlik, balki tashqi savdo ko'rsatkichlarining sifatli o'sishini ta'minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, yashil eksport modelining shakllanishi O'zbekiston uchun nafaqat ekologik, balki iqtisodiy barqarorlik va eksportda yangi raqobat ustunliklarini

ta'minlovchi strategik yo'nalishdir. Bu yo'lda energiya sektorida tarkibiy o'zgarishlar, institutsional islohotlar va mintaqaviy hamkorlik mexanizmlarining uyg'unligi hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Adabiyotlar ro'yxati:

[1] O'zbekiston Respublikasi Energetika vazirligi. 2023-yilda 4300 MVtlik qayta tiklanuvchi energiya manbalari ishga tushirilishi rejalashtirilmoqda [Elektron resurs] // UZENERGY.UZ: rasmiy sayt. – 2023.

[2] TheGlobalEconomy.com. Uzbekistan: Renewable electricity production, billion kilowatt hours [Elektron resurs].

[3] WorldData.info. Uzbekistan – Energy consumption [Elektron resurs].

[4] International Renewable Energy Agency (IRENA). World Energy Transitions Outlook 2023. – Abu Dhabi: IRENA, 2023. – 180 p.

[5] Eurasian Economic Commission. Technical regulation system of the Eurasian Economic Union [Elektron resurs]. – 2023.

[6] TheGlobalEconomy.com. Uzbekistan: Renewable electricity as percent of total [Elektron resurs].

© *Abdujabborov Akmal Alisher o'g'li, 2025-yi'*

UDK 33

KAMBAG'ALLIKNI QISQARTIRISHDA AYOLLAR TADBIRKORLIGINING O'RNI VA AHAMIYATI

Ismoilova Sarvinoz Qahramon qizi,
Namangan davlat universiteti
Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes kafedrasida
tayanch doktoranti

Annotatsiya: Bugungi kunda iqtisodiy barqarorlik va ijtimoiy farovonlikni ta'minlashda ayollar tadbirkorligi muhim o'rin tutadi. Xususan, ayollarni tadbirkorlikka jalb qilish nafaqat ularning iqtisodiy mustaqilligini ta'minlaydi, balki kam ta'minlangan oilalarning farovonligini oshirishga ham xizmat qiladi. Ushbu maqolada ayollar tadbirkorligining ahamiyati va uning kam ta'minlanganlikni qisqartirishdagi roli tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: ayollar tadbirkorligi, iqtisodiy rivojlanish, kam ta'minlanganlik, gender tengligi, biznes muammolari, moliyaviy resurslar, ish o'rinlari, ijtimoiy barqarorlik, tadbirkorlik qo'llab-quvvatlash, huquqiy to'siqlar.

Ayollar tadbirkorligini rivojlantirish jamiyatda gender tengligini ta'minlashga yordam beradi. Gender Global Entrepreneurship & Development Index (GEDI) hisobotida qayd etilishicha, gender tengligi ta'minlangan mamlakatlarda iqtisodiy o'sish sur'ati 15-20%ga yuqori bo'ladi. Ayollarning iqtisodiy jihatdan mustaqilligi ularning oilaviy va ijtimoiy mavqeini oshiradi, kambag'allikni kamaytirishga xizmat qiladi va ijtimoiy barqarorlikka ta'sir ko'rsatadi.

3-SHO'BA: KAMBAG'ALLIKNI QISQARTIRISH VA IJTIMOIY MUAMMOLARNI HAL ETISHDA YASHIL IQTISODIYOTDAN FOYDALANISH MASALALARI.

Jahon iqtisodiyotida gender tengligi ta'minlangan mamlakatlarda YaIM 10-15% yuqori bo'ladi.

Ayollarning iqtisodiy jihatdan faol bo'lishi oilalarning daromad manbalarini kengaytirishga xizmat qiladi. Akselerator tadqiqotlari ayollar boshqaruvidagi kompaniyalarning 35% gacha yuqori daromad keltirishini tasdiqlaydi. UN Women ma'lumotlariga ko'ra, ayollar tadbirkorligi oilaviy daromadlarni 30% gacha oshirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, ayollar tadbirkorligi ko'pincha ijtimoiy va ekologik barqarorlikka e'tibor qaratadi. Masalan, ekologik toza mahsulotlar ishlab chiqarish, kambag'allikka qarshi kurashish va ijtimoiy loyihalarni amalga oshirish borasida ayol tadbirkorlar yetakchi o'rin tutadilar. Ayol tadbirkorlar jamiyatda ta'lim va malaka oshirishni rag'batlantirib, kelgusi avlod uchun namuna bo'ladi.

Ayollar tadbirkorligining o'ziga xos xususiyatlari mavjud bo'lib, ulardan gender stereotiplari va ijtimoiy cheklovlar. Ko'pgina jamiyatlarda ayollar tadbirkorligiga munosabat hali ham ma'lum bir cheklovlar va stereotiplar bilan bog'liq. Ayollar ko'pincha an'anaviy «ayollarga xos» sohalarda tadbirkorlik faoliyatini yuritadilar (masalan, to'qimachilik, ta'lim, kosmetologiya). Ayol tadbirkorlar ko'pincha jamiyatga ijobiy ta'sir ko'rsatuvchi loyihalarni amalga oshirib, ular atrof-muhit muhofazasi, ta'lim va sog'liqni saqlash sohasiga katta e'tibor qaratadilar.

Ayollar tadbirkorligini amalga oshirishda moliyaviy resurslarga kirish imkoniyatlari ham o'ziga xos xususiyatga ega. Ayollar ko'p hollarda tadbirkorlik faoliyatini moliyalashtirishda qiyinchiliklarga duch keladilar. Kredit olish va investitsiyalabqilishmasalalaridaayollartadbirkorligierkaklarganisbatankamroq imkoniyatlarga ega. Shuningdek ayol tadbirkorlar oilaviy majburiyatlar va biznes yuritish o'rtasida muvozanat saqlashga harakat qiladilar, ko'pincha ayollar oilaviy tadbirkorlik bilan shug'ullanadi va bu ularga o'z faoliyatini oiladagi roli bilan muvofiqlashtirish imkonini beradi.

Ayollar tadbirkorligini rivojlantirish jamiyatdagi ijtimoiy va iqtisodiy muammolarni hal qilishda bir nechta strategik yo'nalishlarni o'z ichiga oladi. Mehnat bozorida ayollar imkoniyatlarini kengaytirish. Ayollar tadbirkorligining o'sishi mehnat bozorida ayollar uchun yangi imkoniyatlar yaratib, ularning kasbiy o'sishini rag'batlantiradi. Shu bilan birga, ayol tadbirkorlar ish joylarini yaratish orqali umumiy bandlik darajasini oshiradi. Ayollar tadbirkorligini rivojlantirish maqsadida jahonda turli moliyaviy institutlar va tashkilotlar ayollar uchun imtiyozli kredit dasturlarini ishlab chiqmoqda.

Ayollar tadbirkorligi iqtisodiy o'sish, ijtimoiy barqarorlik va innovatsion taraqqiyot uchun muhim omil hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ayollar va erkaklar iqtisodiyotda teng ishtirok etgan taqdirda, jahon iqtisodiyoti yanada tez sur'atlar bilan rivojlanishi mumkin. Shu sababli, ayol tadbirkorlarini qo'llab- quvvatlash va ular uchun qulay muhit yaratish nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy rivojlanish uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Ayollar tadbirkorligi jahon iqtisodiyotida muhim o'rin tutadi. Ularning tadbirkorlikkabo'lganyondashuvi,qarorqabulqilishuslub,moliyaviyresurslardan foydalanishvainnovatsiyalargae'tiborqaratishjiatidan'anaviytadbirkorlikdan farq qiladi. Jahon banki va BMT ma'lumotlariga ko'ra, ayollar rahbarlik qiladigan bizneslar 30-40% samaradorlikka ega bo'lib, ular ijtimoiy jihatdan foydali va barqaror biznes modellarini yaratishda faollik ko'rsatmoqda.

Tadqiqotimiz davomida ayollar tadbirkorligi va umumiy tadbirkorlik o'rtasidagi o'ziga xos xususiyatlar, farqlar tahlil etildi (1-jadval).

1-jadval. Ayollar tadbirkorligining o'ziga xos xususiyatlar

1.	Xususiyatlari	Ayollar tadbirkorligi	Umumiy tadbirkorlik

2.	Boshqaruv uslubi	Inklyuziv, jamoaviy qaror qabul	Ierarxik, individual qaror qabul qilish
3.	Tavakkalchilik darajasi	Ehtiyotkor va aniq hisob-kitobli tavakkalchilik	Tezkor va yuqori tavakkalchilik
4.	Ishchi jamoa bilan munosabat	Kuchli psixologik qo'llab-quvvatlash va motivatsiya	Ish samaradorligiga asoslangan
5.	Moliyaviy resurslarga kirish imkoniyati	Kamroq imkoniyat, lekin grant va subsidiyalardan foydalanish	Keng moliyaviy imkoniyatlar, investorlar jalb qilish
6.	Innovatsiya va ijodkorlik	Badiiy va ijtimoiy innovatsiyalarga ko'proq e'tibor	Texnologik innovatsiyalarga ko'proq e'tibor
7.	Ijtimoiy mas'uliyat	Jamiyatga foydali loyihalarga ustuvorlik berish	Foyda olish va bozorda ustunlikka erishishga yo'naltirilgan
8.	Raqamli texnologiyalardan foydalanish	Soddalashtirilgan raqamli yechimlardan foydalanish	Qiyinroq, texnik yo'nalishli yechimlardan foydalanish
9.	Oila va biznes muvozanati	Biznes va oilaviy majburiyatlarni uyg'unlashtirishga harakat qilish	Oiladan ko'ra biznesga ko'proq e'tibor

Boshqaruv uslubi bo'yicha ayollar tadbirkorligida jamoaviy va inklyuziv boshqaruv hukm suradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ayollar rahbarlik qiladigan korxonalarlarda 50% hollarda xodimlar xursandlik darajasi yuqori bo'ladi[1]. An'anaviy tadbirkorlikda esa ierarxik boshqaruv ustun bo'lib, kompaniyalar rahbariyati ko'pincha tez va mustaqil qaror qabul qiladi.

Tavakkalchilik darajasi bo'yicha ayol tadbirkorlari ehtiyotkor va hisob-kitobli tavakkalchilikni ma'qul ko'rishadi. Masalan, tadqiqotlarga ko'ra, ayollar boshqaruvidagi startaplarning 75% besh yildan ko'proq davom etgan[2]. An'anaviy tadbirkorlikda esa taraqqiy etish uchun tezkor qaror va yuqori tavakkalchilik kerak bo'ladi. Shuning uchun, 3 yildan keyin ham omon qolgan startaplarning faqat 55% an'anaviy tadbirkorlikka tegishli bo'ladi[3].

Moliyaviy resurslarga kirish imkoniyatidan foydalanish bo'yicha ayollar tadbirkorligida bank kreditlari va ventur investitsiyalar kamroq ajratiladi. Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, ayollarga ajratilgan tadbirkorlik kreditlari 20-25% kamroq bo'ladi[4]. An'anaviy tadbirkorlikda esa investorlar va kreditorlar bilan keng imkoniyatlar mavjud.

Ayollar tadbirkorligi jahon iqtisodiyotida muhim o'rin tutadi va uning rivojlanishi turli tarixiy bosqichlardan o'tib kelgan. Tarixiy jarayonlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ayollarning tadbirkorlikka jalb qilinishi jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti bilan uzviy bog'liqdir. Ayollar tadbirkorligi nafaqat iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlaydi, balki ijtimoiy tenglik va innovatsiyalarni ham rag'batlantiradi. Gender tengligi masalalari yechilgan davlatlarda ayol tadbirkorlar soni ko'proq va ularning iqtisodiyotdagi hissasi yuqori bo'ladi. Kelajakda ayollar tadbirkorligini rivojlantirish uchun qo'shimcha infratuzilma, moliyaviy yordam va ta'lim dasturlarini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ayollar tadbirkorligi O'zbekiston iqtisodiyotining barqaror rivojlanishi va ijtimoiy-iqtisodiy farovonligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Hududiy o'ziga xosliklarni hisobga olgan holda olib boriladigan strategiyalar ayollar biznesining

samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, ayollar tadbirkorligini rivojlantirish uchun imtiyozli kreditlar, investitsiya dasturlari, biznes inkubatorlar va gender tengligi tamoyillarini keng joriy qilish muhim ahamiyatga ega. Shu asosda ayollar tadbirkorligi jamiyatning har tomonlama taraqqiy etishi va innovatsion rivojlanishga xizmat qiluvchi asosiy yo'nalishlardan biri sifatida mustahkamlanadi.

Ayollar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash global iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanishning ajralmas qism bo'lib, uning batlantirish orqali yangi innovatsiyalar va xizmatlarni joriy etish mumkin. Xalqaro tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, ayollar iqtisodiyotda faol ishtirok etgan taqdirda yalpi ichki mahsulot sezilarli darajada oshadi va jamiyatdagi umumiy ijtimoiy farovonlik darajasi yaxshilanadi. Pandemiya davri ayollar tadbirkorligi uchun yangi muammolar yaratgan bo'lsa-da, raqamli iqtisodiyot va yashil texnologiyalar ushbu yo'nalish rivoji uchun yangi imkoniyatlarni ochdi. O'zbekiston sharoitida ayollar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash maqsadida moliyaviy va huquqiy mexanizmlarni takomillashtirish, raqamli infratuzilmani rivojlantirish va xalqaro tajribalarni joriy etish muhim ahamiyatga ega. Ushbu yo'nalishda xalqaro tashkilotlar, davlat idoralari va xususiy sektor hamkorligini kuchaytirish ayollar tadbirkorligini yanada rivojlantirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

[1] Harvard Business Review, "How and Why Women Leaders Are More Effective" (<https://hbr.org/2019/06/research-how-and-why-women-leaders-are-more-effective>)

[2] Boston Consulting Group, "Why Women-Owned Startups Are a Better Bet" (<https://www.bcg.com/publications/2018/why-women-owned-startups-are-better-bet>)

[3] Kauffman Foundation, "The Importance of Startups in Job Creation and Job Destruction" (<https://www.kauffman.org/resources/entrepreneurship-policy-digest/the-importance-of-startups-in-job-creation-and-job-destruction/>)

[4] WorldBank, "Women Entrepreneurs in Developing Nations: Growth and Replication Strategies" (<https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/32639>)

GLOBAL VA MAHALLIY TIZIMLI AHAMIYATGA MOLIK BANKLARNI ANIQLASH METODOLOGIYASI

Ashurov Jaloliddin Eshpulatovich
Termiz davlat universiteti o'qituvchisi
E-mail: jaloliddin@tersu.uz

Annotatsiya: Maqolada tizimli ahamiyatga molik banklar faoliyati nazariy jihatdan o'rganilgan. Xususan, iqtisodchi olimlarning mazkur masala yuzasidan bildirgan fikrlari va ilmiy tadqiqotlari o'rganilgan. Shu bilan birga, eng asosiy urg'u global va milliy tizimli ahamiyatga molik banklarni aniqlash metodologiyasiga qaratilgan. Jumladan, AQSH, Germaniya, Buyuk Britaniya, Yaponiya va tahliliy ma'lumotlari o'rganilgan.

Kalit so'zlar: tijorat banki, tizimli ahamiyatga molik banklar, global tizimli ahamiyatga molik banklar, milliy tizimli ahamiyatga molik banklar, baholash ko'rsatkichlari, Bazel qo'mitasi.

"Tizimli ahamiyatga molik banklar" moliya-kredit sohasida moliyaviy tizimning barqarorligi va mustahkamligi uchun alohida ahamiyatga ega bo'lgan banklarga nisbatan qo'llaniladigan atamadir.

Ushbu banklar shunchalik katta va muhim ahamiyatga egaki, ularda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolar yoki muvaffaqiyatsizliklar butun mamlakat iqtisodiyotiga, hatto jahon iqtisodiyotiga jiddiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Odatda tizimli ahamiyatga molik banklarning mazmuni turli mezonlarni o'z ichiga oladi, masalan, aktivlar hajmi, xalqaro moliya bozorlarga ta'siri, bankning boshqa moliya institutlari bilan aloqalari va boshqalar. Nazorat qiluvchi organlar va xalqaro tashkilotlar inqirozlarning oldini olish va moliyaviy barqarorlikni ta'minlash maqsadida banklarning kapitali, likvidligi va risklarni boshqarishga qo'shimcha talablarni belgilash uchun tizimli ahamiyatga molik banklar ro'yxatini shakllantirib boradi.

Tizimli ahamiyatga molik banklar shunchalik katta va muhim ahamiyatga egaki, ularning faoliyati va holati butun moliya tizimining sog'lomligi uchun ahamiyatli bo'ladi. Ekspertlar va shu soha mutaxassislari "tizimli ahamiyatga molik banklar" ni moliyaviy tizimning barqarorligida strategik rol o'ynaydigan asosiy moliyaviy subyektlar sifatida qarashadi. Ushbu banklar ko'pincha moliyaviy infratuzilmaning "ustunlari" hisoblanadi va ularning barqarorligi iqtisodiyotning umumiy farovonligi uchun muhimdir.

"Tizimli ahamiyatga molik banklar"ni aniqlashga yondashuvlarni ishlab chiqish maqsadida Bank nazorati bo'yicha Bazel qo'mitasi "Global tizimli ahamiyatga molik banklar"ni aniqlashga asoslanib, 2012-yil oktyabrda "Milliy tizimli ahamiyatga molik banklar"ni aniqlash bo'yicha yondashuvlari hujjatni chiqdi.[1] Ushbu hujjatga muvofiq, tizimli ahamiyatga molik banklarni baholashda yuqorida muhokama qilingan omillar hisobga olinadi, xalqaro (transchegaraviy) faoliyat esa bundan mustasno, chunki Bank nazorati bo'yicha Bazel qo'mitasiga ko'ra, "Milliy tizimli ahamiyatga molik banklar"ni aniqlash metodologiyasi, birinchi navbatda bankrotlikning milliy iqtisodiyotga ta'sirini baholashni aks ettirishi kerak. [2]

J.Larozyer o'z tadqiqotlarida tizimli ahamiyatga molik yirik banklarga urg'u berish shubhalarni keltirib chiqarishni qayd etadi. Bugungi kunda Yevropada eng xavfli tizimli ahamiyatga molik banklar emas, aksincha shubhali ipoteka kreditlari va suveren qarz majburiyatlari haddan tashqari ko'p bo'lgan banklardir. Inqiroz ko'rsatganidek, muammoning ildizi banklarning kattaligida emas, balki riskli aktivlarning konsentratsiyasi, bank faoliyatining o'zaro daxldorligi va qisqa muddatli moliya bozorlariga haddan tashqari qaramligidadir. Odatiy o'rtacha tizimli ahamiyatga molik bankning birinchi darajali kapitali koeffitsiyentining 2,5% ga oshishi o'z kapitalining rentabelligini uchdan bir qismga kamaytiradi. Bu tizimli ahamiyatga molik banklar aktivlarining iqtisodiy o'sishga zarar yetkazadigan darajada qisqarishi, ularning raqobatbardoshligining pasayishi, qo'shilish, faoliyati tartibga solinmagan bankka o'tkazish tendensiyasining kuchayishi kabi jiddiy oqibatlariga olib keladi.[3]

A.Demirguch-Kunt o'z tadqiqotlarida "tizimli bankning hajmi" va "bankning mutlaq hajmi" tushunchalarini farqlash zarurligini ta'kidlaydi,[4] ya'ni, bank aktivlari bo'yicha yirik banklar har doim ham "tizimli ahamiyatga molik bank" bo'lmaydi. Bir qator iqtisodchi olimlar moliyaviy tashkilotlar faoliyatining diversifikatsiya darajasini baholash zarurligini ta'kidlaydi.

S.Jou bankning diversifikatsiya darajasi va uning tizimli ahamiyati o'rtasida bevosita bog'liqlik bor degan xulosaga keladi, ya'ni. yaxshi diversifikatsiyalangan portfelga ega bo'lgan kredit tashkilotlarini ham tizimli ahamiyatga molik deb tasniflash mumkin.[5]

2011-yil noyabrda Bank nazorati bo'yicha Bazel qo'mitasi "Global tizimli ahamiyatga molik banklar"ni aniqlash metodologiyasi[6] bo'yicha birinchi xalqaro hujjatni tayyorladi. Mazkur "Global tizimli ahamiyatga molik banklar"ni aniqlash metodologiyasi hujjatida 5 ta toifada 13 ta umumiy ko'rsatkichlar bo'yicha navbatdagi jadvaldagi ma'lumot orqali scoring baholash olib boriladi.

1-jadval. Global tizimli ahamiyatga molik banklarni aniqlash ko'rsatkichlari

№	Kategoriya	Indikator	Ulushi, foizda
1.	Hajm	Yalpi risk	20

2.	O‘zaro aloqadorlik	Moliyaviy institutlarga bo‘lgan talab	6,67
		Moliyaviy institutlar oldidagi majburiyatlar	6,67
		Chiqarilgan qimmatli qog‘ozlar	6,67
3.	O‘rnini bosish qobiliyati/moliyaviy infratuzilma instituti	To‘lovlar sohasidagi faoliyat	6,67
		Saqlash nazorati ostidagi aktivlar	6,67
		Qarz va qimmatli qog‘ozlar bozorlarida anderrayting operatsiyalari	3,33
		Savdo hajmi	3,33
4.	Murakkablik	Birjadan tashqari hosilaviy instrumentlarning shartli qiymati	6,67
		Qimmatli qog‘ozlar va sotish uchun qimmatli qog‘ozlar savdosi	6,67
		3-darajali aktivlar	6,67
5.	Xalqaro (transchegaraviy) faoliyat	Xalqaro (transchegaraviy) talablar	10
		Xalqaro (transchegaraviy) majburiyatlar	10

Hisoblash natijalariga ko‘ra, skoring bali aniqlanadi. Yakuniy ball 130 yoki undan yuqori bo‘lgan banklarni “Global tizimli ahamiyatga molik bank”lar sifatida aniqlanadi.

“Global tizimli ahamiyatga molik banklar” ro‘yxati har yili aniqlanadi. Bazell qo‘mitasi davlatlarga “Global tizimli ahamiyatga molik banklar”ni aniqlash qoidalari asosida “Milliy tizimli ahamiyatga molik banklar”ni aniqlashni bir xil chastotada o‘rganishni tavsiya etadi. Bank tizimi tarkibida sezilarli o‘zgarishlar yuz bergan taqdirda (masalan, yirik banklarning qo‘shilishi) milliy tizimli ahamiyatga molik banklar tarkibiga tuzatishlar kiritiladi. Bank nazorati bo‘yicha Bazell qo‘mitasi hujjatida qo‘shimcha ko‘rsatkichlar va uning ulushini hisoblash usullari va qo‘shimcha kapital talablari ko‘rsatilmagan. Bu masalalar muayyan yurisdiksiyaga va uning milliy bank sektoriga xos xususiyatlarni hisobga olgan holda milliy tartibga soluvchi organlarning ixtiyorida qoldiradi. Xalqaro amaliyotda, aksariyat mamlakatlarda milliy tizimli ahamiyatga molik banklarni aniqlash usullari bank nazorati bo‘yicha Bazell qo‘mitasi hujjatlarida mustahkamlangan tamoyillarga asoslanadi. Shu bilan birga, turli mamlakatlarda bank nazorati bo‘yicha Bazell qo‘mitasi hujjatlarida belgilangan asosiy omillarga qo‘shimcha sifatida, qo‘shimcha omillar va tartibga soluvchi organ me‘yorlaridan faol foydalaniladi.

Yevropa Ittifoqi moliya institutlarining tizimli ahamiyatga molikligini baholash ikki bosqichda amalga oshiriladi. Birinchi bosqichda, miqdoriy ko‘rsatkichlar asosida milliy tizimli ahamiyatga molik banklarni avtomatik ravishda hisoblanadi, ularning tarkibiga hisoblangan ko‘rsatkich 350 bazaviy punktdan yuqori bo‘lgan banklar kiradi.

2-jadval. Yevropa Ittifoqi tizimli ahamiyatga molik banklarni aniqlash asosiy ko‘rsatkichlari.

№	Kategoriya	Indikator	Ulushi, foizda
1.	Hajm	Yalpi risk	25
2.	Muhimlilik (moliyaviy institutni o‘rnini bosish qobiliyati/infratuzilma)	Ichki to‘lovlar hajmi	8,33
		Yevropa Ittifoqi omonatchilarining xususiy sektordagi depozitlari	8,33
		Yevropa Ittifoqi qarz oluvchilariga xususiy sektor kreditlari	8,33
3.	Murakkablik/ transchegaraviy faoliyat	Xalqaro (transchegaraviy) talablar	8,33
		Xalqaro (transchegaraviy) majburiyatlar	8,33

		Birjadan tashqari hosilaviy instrumentlarning shartli qiymati	8,33
4.	O'zaro aloqadorlik	Moliyaviy institutlarga bo'lgan talab	8,33
		Moliyaviy institutlar oldidagi majburiyatlar	8,33
		Chiqarilgan qimmatli qog'ozlar	8,33

Ikkinchi bosqichda milliy tartibga soluvchi organlar ro'yxatga kiritilmagan boshqa moliya institutlarini tizimli ahamiyatga molikligini aniqlaydi. Shu bilan birga, milliy regulyatorlarning qaroriga ko'ra, mutlaq va nisbiy ko'rsatkichlarni o'z ichiga olgan indikatorlardan foydalaniladi. Milliy tizimli ahamiyatga molik banklarni aniqlashning ikkinchi bosqichida Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida boshqacha tarzda amalga oshiriladi. Quyida biz Germaniya va Buyuk Britaniya misollari yordamida kengroq o'rganishga harakat qilamiz.

1 va 2 jadval ma'lumotlarini tahlil qilish natijasida bank nazorati bo'yicha Bazel qo'mitasi tomonidan global va milliy tizimli ahamiyatga molik banklarni aniqlash metodologiyalarini keltirilgan. Shu bilan birga, davlatlar Bazel qo'mitasi tavsiyalaridan kelib chiqqan holda global va milliy tizimli ahamiyatga molik banklarni aniqlaydi va ularga milliy nazorat qiluvchi organlar tomonidan qo'shimcha me'yorlar belgilash amaliyotini qo'llab keladi.

Germaniya Federal moliyaviy nazorat organi (BaFin) Bundesbank bilan kelishilgan holda, har yili qaysi tijorat banklar milliy tizimli ahamiyatga molik banklar sifatida tasniflanishi mumkinligini aniqlaydi.[7] Ikkinchi bosqichda miqdoriy tahlil kengaytirilgan ko'rsatkichlar to'plamiga asoslanib aniqlanadi.

3-jadval. Germaniyada tizimli ahamiyatga molik banklarni aniqlash ko'rsatkichlari.

№	Kategoriya	Milliy asosda shakllantirilgan indikatorlar
1.	Hajm	Jami aktivlar va shartli majburiyatlar
2.	Iqtisodiyot uchun ahamiyatli moliya instituti o'rnini bosishi / infratuzilmasi	TARGET2 orqali ulangan bilvosita ishtirokchilar soni. Bankdan tashqari mijozlar uchun amalga oshirilgan ichki (milliy valyutada) to'lov operatsiyalari hajmi. Bankdan tashqari mijozlar uchun amalga oshirilgan ichki (milliy valyutada) to'lov operatsiyalari soni. Germaniyada xususiy sektor depozitlari. Germaniyada xususiy sektorga kreditlar
3.	Transchegaraviy faoliyat	Chet el nobank kontragentlar tomonidan qo'yiladigan talablar. Xorijiy banklarning talablari. Savdo portfelidagi derivativlardan olingan daromadlar. Chet el nobank kontragentlari oldidagi majburiyatlar. Xorijiy banklar oldidagi majburiyatlar. Savdodagi derivativ vositalar bo'yicha majburiyatlar. Germaniya yuridik jihatdan mustaqil bo'lgan sho'ba korxonalar soni
4.	O'zaro aloqadorlik	Banklardan olingan mablag'lar. Germaniyadagi sug'urta va boshqa moliya institutlaridan olingan mablag'lar. Banklar oldidagi majburiyatlar. Germaniyadagi banklar va boshqa moliya institutlari oldidagi majburiyatlar.

	Emissiya qilingan qimmatli qog'ozlar

100 va undan yuqori ball to'plagan barcha muassasalar milliy tizimli ahamiyatga molik banklar sifatida tasniflanadi. Natijalar Germaniya Federal moliyaviy nazorat organi BaFin va Bundesbank tomonidan tasdiqlanadi. Ushbu bosqichda 100 balldan kam ballga ega bo'lgan subyektlar ham ekspert xulosasiga ko'ra tizimli ahamiyatga molik ekanligini aniqlash mumkin. Olingan ballarga ko'ra, banklar 4 guruhga bo'linadi, ularga Germaniya bank qonunchiligiga muvofiq 0,5 dan 2% gacha qo'shimcha kapital qo'llaniladi.

Buyuk Britaniya nazorat organi (Prudential Regulation Authority) milliy tizimli ahamiyatga molik banklarni aniqlashning ikkinchi bosqichida tashkilotning turli toifalardagi ahamiyatini baholashga asoslangan nazorat yondashuvini qo'llaydi [8]

4-jadval. Buyuk Britaniya tizimli ahamiyatga molik banklarni aniqlash ko'rsatkichlari.

№	Kategoriya	Indikatorlar	Kategoriya ichidagi ulush, % da
1.	Chakana bank ishi	Chakana bank depozitlari	44
		Chakana bank kreditlari	23
		Chakana bank mijozlari	33
2.	Korporativ bank ishi	Korporativ depozitlar hajmi	60
		Korporativ kreditlar hajmi	40
3.	Banklararo operatsiyalar	Banklararo bozordagi majburiyatlar	50
		Banklararo bozordagi aktivlar	50
4.	To'lovlar, hisob-kitoblar, kliring	CHAPS tizimi orqali o'rtacha kunlik tranzaksiyalar hajmi	35
		BACS tizimi orqali o'rtacha kunlik tranzaksiyalar hajmi	15
		CREST tizimi orqali o'rtacha kunlik tranzaksiyalar hajmi	35
		LCH tizimi orqali o'rtacha kunlik tranzaksiyalar hajmi	15
5.	Saqlash xizmati	Boshqarilayotgan aktivlar	100
6.	Investitsion bank ishi	Savdodagi aktivlar	50
		Bozor tranzaksiyalari hajmi	50

Umumiy ball 100 dan oshgan barcha banklar milliy tizimli ahamiyatga molik banklar hisoblanadi. Bundan tashqari, nazorat organi 100 balldan kam bo'lgan tijorat banklarni milliy tizimli ahamiyatga molik banklar sifatida quyidagi holatlarda belgilashi mumkin:

- agar bank o'tgan yili milliy tizimli ahamiyatga molik banklar sifatida aniqlangan hamda nazorat organi fikriga ko'ra, Buyuk Britaniya yoki Yevropa Ittifoqi iqtisodiyoti uchun tizimli ahamiyatga molik bo'lsa;

- agar bankning xorijdagi banki sho'basini milliy tizimli ahamiyatga molik banklar sifatida belgilangan bo'lsa va uning moliyaviy barqarorligiga ta'sir qilishi mumkin bo'lsa.

Buyuk Britaniya nazorat organi har yili tizimli ahamiyatga molik banklarni aniqlaydi va ularning ro'yxatini e'lon qiladi. Masalan, 2018-yil holatiga ko'ra,[9] 15 ta tizimli ahamiyatga molik banklar bo'lib, ularning 6 tasi birinchi bosqichda, 9 tasi ikkinchi bosqich natijalariga ko'ra kiritilgan. 100 bazis punktdan kam ballga ega bo'lgan tijorat banklar tizimli ahamiyatga molik banklar deb topilmadi.

Boshqa mamlakatlarda (Yevropa Ittifoqidan tashqarida) milliy tizimli ahamiyatga molik banklarni aniqlash metodologiyasi ball asosida baholashni, ham miqdoriy ham sifat ko'rsatkichlari asosida qo'shimcha baholashni birlashtirgan holda qo'llaniladi.

Gonkongda tizimli ahamiyatga molik banklar birinchi bosqichda uchta toifada baholanadi: bank hajmi, o'zaro bog'liqligi va o'rni bosish. Ballar qiymati chegara qiymatidan oshib ketgan banklar milliy tizimli ahamiyatga molik banklar deb hisoblanadi va miqdoriy baholashdan tashqari, ular "murakkablik" toifasidagi bir qator ko'rsatkichlar bo'yicha baholanadi.[10]

Yaponiyada Bank nazorati bo'yicha Bazel qo'mitasi tomonidan tavsiya etilgan to'rtta toifadagi ko'rsatkichlar (hajm, o'zaro bog'liqlik, o'rni bosish qobiliyati/moliya instituti infratuzilmasi, murakkabligi) orqali milliy tizimli ahamiyatga molik banklar aniqlanadi. Shuningdek, ba'zi qo'shimcha ko'rsatkichlar ham mavjud - masalan, "depozitlarning umumiy miqdori 10 million iyen maksimal kafolatlangan summadan oshadi (sug'urtalanmagan omonatlar)". Yaponiyada tizimli ahamiyatga moliklikni aniqlash metodologiyasi nafaqat reytingga asoslanadi, balki tizimli ahamiyatga moliklikni baholashning boshqa muhim jihatlari bilan ham to'ldiriladi, masalan, ma'lum bozorlarda ishlash, portfel tarkibi va sifatni baholash.[11]

Yaponiyaning yana bir o'ziga xos xususiyati shundaki, tizimli ahamiyatga molik banklarni aniqlash metodologiyasi faqat xalqaro faol banklarga nisbatan qo'llaniladi, ular kamida bitta xorijiy filialga yoki sho'ba bankni o'z ichiga olgan banklar bo'lishi hamda bank xolding kompaniyalari a'zolari bo'lishi lozim. [12]

Argentina tizimli ahamiyatga molik banklarni individual ko'rsatkichlarning o'ziga xos og'irliklarini belgilash orqali aniqlanadi. Tizimli ahamiyatga molik banklarni umumiy baholashda "filiallar soni" (15%) va "bankomatlar soni" (15%) kabi ko'rsatkichlarga katta ahamiyat beriladi.

Amerika Qo'shma Shtatlarda bank nazorati bo'yicha Bazel qo'mitasining yondashuvlari asosida tizimli ahamiyatga molik banklarni baholash va qo'shimcha talablarni aniqlash yondashuvlarini belgilovchi hujjat qabul qilgan. Bundan tashqari, Federal zaxira tizimi aktivlar miqdori 250 milliard dollardan ortiq bo'lgan yirik bank xolding kompaniyalariga nisbatan qattiqroq prudensial talablarni joriy etgan. Bu yirik moliya institutining bankrotligi natijasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan xatarlarning oldini olish yoki yumshatish maqsadida amalga oshiriladi. Federal zaxira tizimi shuningdek, aktivlari 100 milliard dollardan ortiq bo'lgan bank xolding kompaniyalariga qo'shimcha prudensial talablarni qo'yish huquqiga ega.

Xulosa o'rinda, tijorat banklari moliyaviy barqarorligini baholash va mamlakat iqtisodiy barqarorligini ta'minlash muhim masalalardan biri ekanligi barchamizga ma'lum. Shu bilan birga, yirik banklar moliyaviy qiyinchiliklar boshidan kechirishi "domino effekti" natijasida iqtisodiy subyektlarning faoliyati murakkablashuviga va iqtisodiy vaziyatning taranglashuviga, bu esa salbiy oqibatlariga olib kelishi ma'lum.

Shu bois, tizimli ahamiyatga molik banklarni aniqlash, milliy va global tizimli ahamiyatga molik banklarni belgilash va uning faoliyatini tartibga solish har qanday muammoli vaziyatlarni oldini oladi. Barcha davlatlarning nazorat qiluvchi organlari tizimli ahamiyatga molik banklar uchun qo'shimcha iqtisodiy me'yorlar belgilashi va ular faoliyatining barqarorligini ta'minlash muhim masalalardan biri hisoblanadi. Buning uchun doimiy ravishda xorijiy davlatlar tajribasini o'rganib borish, shu bilan birga bank nazorati bo'yicha xalqaro Bazel qo'mitasi tavsiyalarini amalga oshirib borish turli murakkab vaziyatlarni oldini olishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. *A framework for dealing with domestic systemically important banks.* URL: <https://www.bis.org/publ/bcbs233.pdf>
2. *A framework for dealing with domestic systemically important banks.* Principle 5. Pp. 3, 6.
3. Larozyer J. de. *Regulirovaniye protiv nadzora* // Central-Banking. com, February 21, 2012. URL: <http://www.centralbanking.com/type/interview/category/central-banks/monetary-policy>

4. Demircuc-Kunt A. Do we need big banks? Evidence on performance, strategy and market discipline. The World Bank Development Research Group Finance and Private Sector Development Team, 2011.
5. Zhou C. Are Banks Too Big to Fail? Measuring Systemic Importance of Financial Institutions. International Journal of Central Banking, 2010
6. Global systemically important banks: assessment methodology and the additional loss absorbency requirement. URL: <https://www.bis.org/publ/bcbs207.pdf>
8. Statement of Policy “The PRA”s approach to identifying other systemically important institutions (O-SIIs)» (fevral 2016). URL: <https://www.bankofengland.co.uk/-/media/boe/files/prudential-regulation/policy-statement/2016>
10. Hong Kong Monetary Authority Supervisory Policy Manual Systemically Important Banks. CA-B-2. V1–18.02.2015. URL: <https://www.hkma.gov.hk/media/eng/doc/key-functions/banking-stability/supervisory-policy-manual/CA-B-2.pdf>
11. Regulatory Consistency Assessment Programme (RCAP) Assessment of Basel III G-SIB framework and review of D-SIB frameworks – Japan (iyun 2016). URL: <https://www.bis.org/bcbs/publ/d371.pdf>
12. Regulatory Consistency Assessment Programme (RCAP) – Assessment of Basel III LCR regulations – Japan (dekabr 2016). URL: <https://www.bis.org/bcbs/publ/d391.pdf>

UDK 336.2(575.1)

KAMBAG’ALLIKNI QISQARTIRISH VA BARQAROR IQTISODIY O’SISHNI TA’MINLASHDA SOLIQ BAZASINI ANIQLASH METODOLOGIYASI BILAN BOG’LIQ MUAMMOLAR

Xalikchayeva Sadokat Ilxomjonovna
TDIU huzuridagi “O‘zbekiston iqtisodiyotini
rivojlantirishning ilmiy asoslari va muammolari”
ITM doktoranti (DSc), PhD.,
ORCID.org/0009-0002-8782-2762;

Annotatsiya: Ushbu tezisda O'zbekistonda barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashda soliq bazasini aniqlash metodologiyasi bilan bog'liq asosiy muammolar tahlil qilinib, "yashirin iqtisodiyot"ning yuqori ulushi, soliq imtiyozlarining samarasizligi, soliq ma'muriyatchiligining murakkabligi, yer va mol-mulk soliqlarini baholashdagi muammolar, intellektual mulkni soliqqa tortishdagi qiyinchiliklar va transchegaraviy operatsiyalarni soliqqa tortishdagi kamchiliklar kabi masalalar ko'rib chiqiladi. Muammolarning sabablari va oqibatlari tahlil qilinib, ularni hal etish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: soliq bazasi, soliq bazasini aniqlash metodologiyasi, barqaror iqtisodiy o'sish, yashirin iqtisodiyot, soliq imtiyozlari, soliq ma'muriyatchiligi, yer va mol-mulk solig'i, intellektual mulk, transchegaraviy operatsiyalar.

Soliq tizimi har qanday davlat iqtisodiyotining muhim tarkibiy qismi hisoblanib, u davlat byudjetini shakllantirish, ijtimoiy dasturlarni moliyalashtirish va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish kabi muhim vazifalarni bajaradi [1]. Soliq tizimining samaradorligi, avvalo,

solliq bazasini aniqlash metodologiyasiga bog'liq. Bunda, solliq bazasi solliq solinadigan obyektlar (daromad, mulk, foyda va h.k.) majmui ekanini hisobga oladigan bo'lsak, solliq bazasini aniqlash metodologiyasi solliq solinadigan obyektlarni hisoblash, baholash va solliqqa tortish qoidalarini belgilab beradigan jarayon sanaladi.

Bugungi kunlarda O'zbekiston Respublikasi iqtisodiy o'sishini jadallashtirish, aholi farovonligini oshirish va global raqobatbardoshlikni kuchaytirish maqsadida keng qamrovli iqtisodiy islohotlarni amalga oshirmoqdaki, bu jarayonlar "O'zbekiston-2030" strategiyasida belgilab berilgan vazifalar doirasida yanada chuqurlashtirilgan holda olib borilayapti [2]. Ushbu islohotlar doirasida esa solliq tizimini takomillashtirishga alohida e'tibor qaratilgan bo'lsada, biroq, bu jarayon solliq tizimining samaradorligini oshirishda solliq bazasini aniqlash metodologiyasi bilan bog'liq bir qator muammolarni hal etishni talab etadi.

Ushbu muammolarni birma-bir sanab o'tadigan bo'lsak, ilk o'rinda "Yashirin iqtisodiyot"ning yuqori ulushi va norasmiy bandlik turadi. "Yashirin iqtisodiyot" (qora iqtisodiyot) deganda, davlat ro'yxatidan o'tmagan yoki solliq to'lashdan qochish maqsadida yashirilgan iqtisodiy faoliyat tushuniladi. "Yashirin iqtisodiyot"ning yuqori ulushi solliq bazasini toraytiradi va solliq tushumlarining kamayishiga olib keladi. O'zbekistonda "yashirin iqtisodiyot"ning ulushi sezilarli bo'lib, bu solliq tizimiga jiddiy bosim o'tkazadi. "Yashirin iqtisodiyot"ning asosiy sabablari sifatida esa solliq yukining yuqoriligi, davlat nazoratining haddan tashqari ko'pligi, huquqiy madaniyatning pastligi kabi omillarni sanab o'tish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz [3].

Bunda, solliq yukining yuqoriligiga yuqori solliq stavkalari va solliq to'lash jarayonlarining murakkabligi tadbirkorlarni solliq to'lashdan qochishga undaydigan sabab sifatida keltirsak, davlat nazoratining kuchliligi tadbirkorlik faoliyatiga davlat organlarining aralashuvi korrupsiyani keltirib chiqarishida namoyon bo'ladi. Qolaversa, aholining solliq to'lash majburiyatini anglash darajasining sustligida solliq to'lashdan qochish holatlari huquqiy madaniyatning pastligiga ishora beradi.

Albatta, bu holat, ya'ni "Yashirin iqtisodiyot"ning yuqoriligi quyidagi oqibatlarga olib kelishi tayin:

Birinchidan, davlat byudjetiga solliq tushumlarining kamayishi;

Ikkinchidan, iqtisodiy subyektlar o'rtasida teng raqobat muhitining buzilishi;

Uchinchidan, norasmiy bandlikning ko'payishi va mehnat huquqlarining buzilishi;

To'rtinchidan, korrupsiyaning rivojlanishi va davlat organlariga ishonchsizlikning ortishi

Solliq tizimining samaradorligini oshirishda solliq bazasini aniqlash metodologiyasi bilan bog'liq ikkinchi muammo – solliq imtiyozlarining samarasiz va adolatsiz berilishi hisoblanib, bu solliq bazasini toraytiradi va iqtisodiy o'sishga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Solliq imtiyozlarining samarasizligining asosiy sabablari quyidagilardan iborat:

- Imtiyozlarning noto'g'ri maqsadga yo'naltirilishi;
- Imtiyozlar monitoringining yetarli emasligi;
- Imtiyozlardan suiiste'mol qilish holatlarining mavjudligi.

Solliq imtiyozlarining noto'g'ri berilishi esa turli oqibatlarga olib keladi, xususan, davlat byudjetining yo'qotishlari, solliq bazasining torayishi, iqtisodiy o'sishga salbiy ta'sir hamda solliq yukining notekis taqsimlanishi va adolatsizlikning kuchayishi kabilari ko'rinishida salbiy jihatlarini namoyon qiladi [4].

Solliq bazasini aniqlash metodologiyasi bilan bog'liq uchinchi muammo – solliq ma'muriyatchiligining murakkabligi sanaladi. Shu o'rinda, solliq ma'muriyatchiligi solliq qonunchiligiga rioya etilishini ta'minlash, solliq to'lovchilar bilan o'zaro munosabatlarni tartibga solish va solliq tushumlarini yig'ish jarayonlarini qamrab olish kabilarni yig'indisidan iborat bo'lib, uning murakkabligi va samarasizligi tadbirkorlar uchun qo'shimcha xarajatlarni keltirib chiqaradi va solliq to'lashdan qochishga undaydi [5].

Ta'kidlash joizki, soliq ma'muriyatchiligi murakkabligining asosiy sabablari sifatida soliq qonunchiligining murakkabligi, soliq hisobotlarini topshirish jarayonlarining ko'p bosqichliligi va soliq organlari bilan o'zaro munosabatlarda ko'plab byurokratik to'siqlarning mavjudligi kabilarni nazarda tutsak, bu holatlar zahirida korrupsion vaziyatlar kelib chiqishi tayin.

Soliq ma'muriyatchiligi murakkabligi esa, bizningcha, quyidagi oqibatlarni muqarra etib qo'yadi:

- Soliq tushumlarining kamayishi
- Tadbirkorlik faolligining susayishi
- Korrupsiyaning rivojlanishi
- Soliq organlariga ishonchsizlikning ortishi

Soliq bazasini aniqlash metodologiyasi bilan bog'liq to'rtinchi muammo yer va mol-mulk soliqlarini baholash metodologiyasining yetarli emasligi hisoblanadi. Hammaga ma'lumki, yer va mol-mulk soliqlari mahalliy byudjetlarning muhim daromad manbai, biroq, bu soliqlarini baholash metodologiyasi yetarli darajada ishlab chiqilmagan deb hisoblaymiz. Albatta, bu esa soliq tushumlarining kamayishiga olib keladi. Chunonchi, yer va mol-mulk soliqlarini baholashda yer va mol-mulkning kadastr qiymatini aniqlash metodologiyasining eskirganligidir. To'g'ri, bugungi kunda kadastr qiymati bozor narxlariga asosida aniqlansada, bunda bir qator kamchiliklar mavjud, bu esa soliq solinadigan bazaning kamayishiga olib keladi.

Shuningdek, yer va mol-mulkni inventarizatsiya qilishning yetarli emasligi ham bu muammolardan biriga kiradi. Ya'ni, ko'plab yer va mol-mulk obyektlari ohirigacha hisobga olinmagan yoki noto'g'ri hisobga olingan. Bu esa soliq solinadigan bazaning qisqarishiga olib keladi.

Yer va mol-mulk soliqlarini baholashdagi ushbu muammolar, bizning nazlimizda, quyidagi oqibatlarga olib kelishi ehtimoldan holi emas:

- Mahalliy byudjetlarning moliyaviy resurslar bilan ta'minlanish darajasining pastligi;
- Infratuzilmani rivojlantirish imkoniyatlarining cheklanishi;
- Yer resurslaridan samarasiz foydalanish.

Yuqoridagilar bilan bir qatorda intellektual mulkni baholash va soliqqa tortishdagi muammolar ham soliq bazasini aniqlash metodologiyasidagi beshinchi o'rinda turuvchi holat sanalib, intellektual mulk obyektlarini baholash va soliqqa tortish metodologiyasining yetarli emasligi innovatsion faoliyatni rag'batlantirishga to'sqinlik qiladi.

Intellektual mulkni baholash va soliqqa tortishdagi muammolar sirasiga intellektual mulk obyektlarini baholash metodologiyasining yo'qligi, intellektual mulk obyektlaridan olinadigan daromadlarni (royalti, litsenziya to'lovlari va h.k.) aniqlash qiyinligi, intellektual mulkni soliq solish tartibi murakkab va tushunarsiz ekanligi kabilarni kiritish mumkin.

Intellektual mulkni baholash va soliqqa tortishdagi muammolarning oqibatlari quyidagilardan iborat:

- Innovatsion faoliyatning susayishi;
- Yangi texnologiyalarni joriy etishning sekinlashishi;
- Intellektual mulkni himoya qilishning yetarli emasligi;
- Soliq tushumlarining kamayishi.

Transchegaraviy operatsiyalarni soliqqa tortishda ham mavjud muammolar bo'lib, bu soliq bazasini aniqlash metodologiyasida yetarlicha to'siqlarni keltirib chiqaradi. Zero, ayni bugungi globalizatsiya sharoitida transchegaraviy operatsiyalarning hajmi kundan kunga ortib bormoqda. Inqurun, bu vaziyat transchegaraviy operatsiyalarni soliqqa tortish, jumladan transfer narxlarini belgilash va soliq to'lashdan qochish sxemalariga qarshi kurashish metodologiyasi takomillashtirishni talab etadi.

Transchegaraviy operatsiyalarni soliqqa tortishdagi muammolar quyidagilardan iborat:

- Transfer narxlarini belgilash qoidalari aniq emas va xalqaro standartlarga mos kelmaydi;
- Soliq to'lashdan qochish sxemalarini aniqlash va ularga qarshi kurashish uchun yetarli resurslar mavjud emas;
- Xalqaro soliq kelishuvlarining yetarli emasligi.

Soliq tushumlarining kamayishi, kapitalning noqonuniy ravishda chetga chiqib ketishi va iqtisodiyotning raqobatbardoshligining pasayishi kabilar esa transchegaraviy operatsiyalarni soliqqa tortishdagi muammolarning oqibatlarini hisoblanib, bu oqibatlar jiddiy mulohaza va takliflar ishlab chiqishni dolzarb etib qo'yadi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashda soliq tizimining roli beqiyosdir. Soliq tizimining samaradorligi, o'z navbatida, soliq bazasini aniqlash metodologiyasiga bog'liq. Ushbu maqolada O'zbekistonda soliq bazasini aniqlash metodologiyasi bilan bog'liq asosiy muammolar ko'rib chiqildi va ularni hal etish bo'yicha takliflar ishlab chiqildi.

Yuqorida ko'rsatilgan muammolarni hal etish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur:

1. *"Yashirin iqtisodiyot"ga qarshi kurashni kuchaytirish lozim*, bunda soliq yukini yanada pasaytirish va soliq ma'muriyatchiligini soddalashtirish, davlat organlarining tadbirkorlik faoliyatiga aralashuvini kamaytirish, qolaversa, huquqiy madaniyatni oshirish va aholining soliq to'lash majburiyatini anglash darajasini ko'tarish darkor;

2. *Soliq imtiyozlarini optimallashtirish kerak*. Xususan, soliq imtiyozlarini qayta ko'rib chiqish va samarasiz imtiyozlarni bekor qilish, shuningdek, soliq imtiyozlarining iqtisodiy samaradorligini baholash tizimini yaratish va soliq imtiyozlarini suiiste'mol qilish holatlariga qarshi kurashishni kuchaytirish muhim ahamiyatlidir.

3. *Soliq ma'muriyatchiligini yanada takomillashtirish lozim*, bunda, soliq qonunchiligini soddalashtirish va tushunarli qilish, elektron soliq xizmatlarini kengaytirish kabi choralarga e'tiborli bo'lish muhim.

4. *Yer va mol-mulk soliqlarini baholash metodologiyasini takomillashtirishda inventarizatsiya qilish ishlarini faollashtirish kerak*.

5. *Intellectual mulkni baholash va soliqqa tortish metodologiyasini ishlab chiqishda* esa intellektual mulk obyektlarini baholash uchun universal qabul qilingan metodologiyani yaratish va intellektual mulk obyektlaridan olingan daromadlarni aniqlash tartibini soddalashtirish darkor.

6. *Transchegaraviy operatsiyalarni soliqqa tortish metodologiyasini takomillashtirishda* transfer narxlarini belgilash qoidalarni xalqaro standartlarga moslashtirish va soliq to'lashdan qochish sxemalariga qarshi kurashish uchun resurslarni ko'paytirish hamda xalqaro soliq kelishuvlarini kengaytirish lozim.

Ushbu takliflarni amalga oshirish soliq bazasini kengaytirish, soliq tushumlarini oshirish, iqtisodiy sub'ektlar uchun teng sharoit yaratish va barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashga yordam beradi. Shuningdek, davlat soliq siyosatini doimiy ravishda takomillashtirib borishi, iqtisodiy o'zgarishlarga moslashuvchan bo'lishi va tadbirkorlik muhitini qo'llab-quvvatlashi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

[1]. Xalikchayeva S.I. Soliqqa tortish tizimida soliq bazasini aniqlash tartibini takomillashtirish. Monografiya. T.: "PUBLISHING HIGH FUTURE" OK nashriyoti, 2024. – 151 bet.

[2]. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 11.09.2023 yildagi PF-158-son Farmoni., <https://lex.uz/ru/docs/-6600413>

[3]. Vito Tanzi., "The Underground Economy in the United States: Estimates and Implications"., 1980.

- [4]. Musgrave, R.A. (1959) The Theory of Public Finance. McGraw Hill, New York.
- [5]. Bird, R. M., & Zolt, E. M. (2008). Tax Policy in Emerging Countries. Environment and Planning C: Government and Policy, 26(1), 73-
86. <https://doi.org/10.1068/cav3> (Original work published 2008)

UDK 336-01

BANK KREDITLARINI BERISH ORQALI AHOLI BANDLIGINI TA'MINLASH YO'LLARI

Ochilov Muhriddin Toshpulat o'g'li
Bank moliya akaademiyasi magistranti
och_bfa@mail.ru

Anatatsiya Ushbu maqolada bank kreditlarini berish orqali aholi bandligini ta'minlash yo'llari orqali kambag'allikni qisqartirish, barcha viloyatlarda kambag'allikni qisqartirish bo'yicha amaliy ishlarni tashkil qilish maqsad qilib olingan.

Kalit so'zlar: kambag'allik, xizmatlar, tashkiliy-iqtisodiy mexanizm, konsepsiya, aholi bandligini ta'minlash, oilaviy tadbirkorlik, ishsizlik, bank, aholi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 3-dekabrda "Mahallada tadbirkorlikni rivojlantirish, aholi bandligini ta'minlash va kambag'allikni qisqartirish bo'yicha davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlari to'g'risida"gi PF-29-son [Farmoniga](#) muvofiq. Kredit munosabatlari iqtisodiyotda mavjud aniq uslubiy asoslarga tayanadi. Uning asosiy elementlari bo'lgan ssuda kapitali bozori operatsiyalari ma'lum tamoyillar asosida olib boriladi. Bu tamoyillar kredit munosabatlari rivojlanishining birinchi bosqichida ko'zga tashlangan edi, keyinchalik esa ular umumdavlat va xalqaro kredit qonunchiligida yaqqol o'z aksini topdi. Iqtisodiy kategoriya sifatida kredit qaytib berishlik, kreditning muddatligi, kreditning ta'minlanganligi, maqsadligi va to'lovligi kabi bir necha tamoyillarga ega. Biz ko'rib o'tmoqchi bo'lgan tamoyil kreditning ta'minlanganligidir. O'zbekiston Respublikasining "Fuqarolik kodeksi", "Ipoteka to'g'risida"gi va "Garov to'g'risida"gi qonunlari kredit ta'minlanganligining huquqiy asoslari hisoblanadi. Bu tamoyil yordamida kreditning iqtisodiyotni rivojlanishida qiymat va moddiy ishlab chiqarish o'rtasidagi bog'liqlik ta'minlanadi. Bu tamoyilning asosiy mohiyati shundaki, bunda xo'jalik aylanishida ishtirok etuvchi bank mablag'larining har bir so'miga muayyan miqdorda moddiy boyliklar qarama-qarshi turishi kerak. Banklar tomonidan iqtisodiyot tarmoqlariga berilgan har qanday kreditlar to'liq tovar-moddiy boyliklari bilan yoki ma'lum xarajatlar, xizmatlar bilan ta'minlangan bo'lishi kerak. Tarmoqlarga ta'minlanmagan kreditlarning berilishi bank kreditlarining bankka qaytib kelmasligiga asos bo'ladi. Bu o'z navbatida bankning likvidligiga va pul muomalasiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shuning uchun ham bozor iqtisodiyoti sharoitida banklar tomonidan beriladigan kreditlarning tovar moddiy-boyliklari va xarajatlar, xizmatlar bilan ta'minlangan bo'lishiga alohida e'tibor berilmoqda. Aholining farovonlik darajasini ifodalash uchun "turush darajasi", "xalq farovonligi", "turush faoliyati xavfsizligi", "turush tarzi", "mehnat faoliyati sifati", "turush sifati" kabi turli xil tushunchalar qo'llaniladi. Ba'zan turli atamalar bir mazmunni anglatadi, boshqa hollarda ular o'rtasidagi farq muayyan xarakter kasb etadi, mazmuni sezilarli darajada farq qiladi. Shu bilan birga, mazkur tushunchalarning o'zaro bog'liqligini qayd etish lozim.

O'zbekistonda aholining moddiy, ma'naviy, ijtimoiy ehtiyojlari qondirilish darajasini ifodalaydigan "turush darajasi" atamasi kengroq qo'llaniladi. Bunday tavsif ko'proq turush darajasi statistikasini xarakterlaydi. Shu bilan birga turush darajasi ko'plab omillar yig'indisi ta'sirida bo'lgan o'zgaruvchan jarayondir. Turush darajasi muntazam o'zgarib turadigan turli ne'matlarga bo'lgan ehtiyojlarning tarkibi va darajasi bilan, boshqa tomondan, ehtiyojni qondirish imkoniyatlari, tovarlar va xizmatlar bozoridagi holat, aholi daromadlari, mehnatkashlarning ish haqi bilan belgilanadi. Aholi

real daromadlarining oshishida asosiy omil bo'lib makroiqtisodiy sharoitning qulayligi, iqtisodiy o'sishning tez sur'atlarda oshishi, inflyatsiyaning sezilarli darajada pasaygani, iqtisodiyotdagi tarkibiy o'zgarishlar va aholini aniq ijtimoiy himoya qilishning kuchaygani hisoblanadi. So'nggi yillarda ish haqi, pensiya, stipendiya va nafaqalar miqdorini oshirish, jismoniy shaxslar daromadidan olinadigan soliq stavkalarini kamaytirish, inflyatsiya darajasini pasaytirish bo'yicha ko'rilgan chora-tadbirlar natijasida aholining yalpi va real daromadlari sezilarli ravishda oshdi, uning xarid qobiliyati barqaror sur'atda o'sib bormokda.

Kreditlashni tashkil etish kredit munosabatlarining ikki subyekti - bank va qarz oluvchining o'zaro majburiyatlari hamda manfaatlarini uyg'unlashtirishni nazarda tutadi. Kreditor sifatida banklarning olib boradigan faoliyati ular uchun me'yoriy bo'lgan hujjat kredit siyosatida o'z aksini topadi. Tijorat banklari kredit siyosatini mustaqil tuzadilar. Har bir bank siyosiy, iqtisodiy, tashkiliy va boshqa jihatlarni hisobga olgan holda o'z kredit siyosatini shakllantirishi, bankning kreditlash faoliyati va kreditlarni boshqarishning asosi hisoblanadi.

Bugungi kunda aholining ish bilan bandligini ta'minlash muammosi jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning eng muhim makroiqtisodiy xususiyatlaridan biri bo'lib iqtisodiyotda alohida ahamiyatga ega. Shuningdek, mamlakatimiz Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev tashabbusi bilan qabul qilingan 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida "aholi bandligini oshirish maqsadida aholining real pul daromadlari va xarid qobiliyatini oshirish, kam ta'minlangan oilalar sonini va daromadlar bo'yicha farqlanish darajasini yanada kamaytirish, yangi ish o'rinlarini yaratish, mehnat bozori mutanosibligini va infratuzilmasi rivojlanishini ta'minlash, ishsizlik darajasini kamaytirish" asosiy vazifa sifatida belgilangan Iqtisodiyotda tarkibiy o'zgarishlar jarayonida aholi bandligini ta'minlash muammolarini tadqiq etishning dolzarbligi birinchi navbatda, mazkur tushunchaning evolyutsion qarashlari va konseptual yondashuvlarini tadqiq qilishni taqozo qiladi. Mazkur tushunchaning ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlari mazmuni turlituman shakllar vositasida ifodalanadi

Kambag'allikni qisqartirish va aholi bandligini ta'minlash bo'yicha qanday vazifalarni qilish kerak bo'ladi. Xususan, 2023-yilda yana 1 mln aholini kambag'allikdan chiqarish vazifasi qo'yildi va tadbirkorlar faoliyatini kengaytirish uchun kredit miqdori oshiriladi, 2 mln doimiy ish o'rinlari yaratiladi. Xususan, 2023-yilda 5 mln nafar aholi bandligini ta'minlash, 2 mln doimiy ish o'rinlarini yaratish zarurligi qayd etildi.

Andijon viloyati joriy yilda quyidagicha ish o'rinlari yaratishni reja qilgan:

- investitsiya loyihalari hisobiga 40 mingga;
- paxta va g'alladan bo'shagan yerlarni aholiga bo'lib berish hisobiga 75 mingga;
- mavsumiy ishlar orqali 200 mingga;
- mahallalarda mikromarkazlar tashkil etish, sanoat zonalarida ishlab chiqarishni kengaytirish va markaziy ko'chalarni xizmatlarga ixtisoslashtirish, savdo-servis obyektlarini barpo etish hisobidan 135 mingga;
- oilaviy tadbirkorlik dasturlari doirasida ajratiladigan kreditlar hisobidan 20 mingga. Qashqadaryo viloyati Shahrisabz tumanida quyidagi ishlar belgilangan:
 - kartoshkachilikni yo'lga qo'yish orqali 10 ming;
 - bog'larning sug'orish tizimini tiklash hisobiga 2 ming;
 - Ko'kdalada tarvuz ekishni yo'lga qo'yish orqali 32 ming;
 - Mirishkorda dala chetlariga tut ektirish hisobiga pillachilikda qo'shimcha 6 ming aholini daromadli qilish.

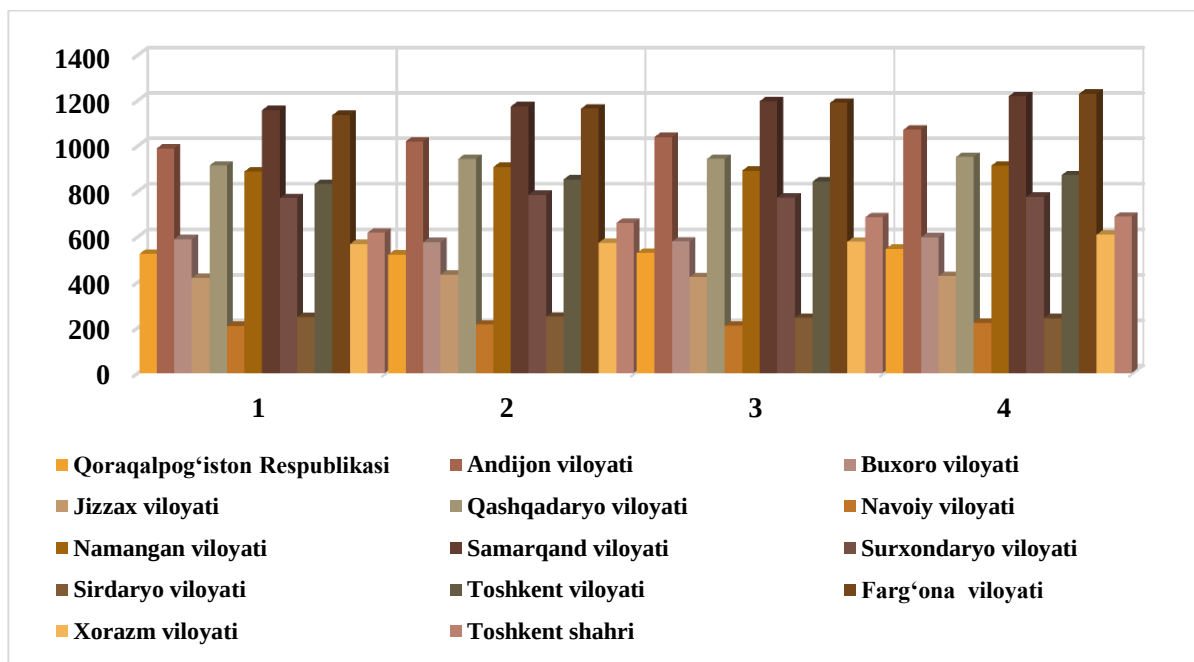
O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida kambag'allikni qisqartirish, aholi bandligini ta'minlash va kichik biznesni qo'llab-quvvatlash bo'yicha [yig'ilishi o'tkazildi](#) va yeg'ilishda ko'pgina masalar hal etildi va kamchiliklar etib o'tildi. Navoiy, Buxoro, Namangan, Qo'qon, Ohangaron va Chirchiq

shaharlari, Zafarobod, Arnasoy, Vobkent, Shofirkon, Kogon, G'ijduvon, Romitan tumanlarining bandlik va kambag'allikni qisqartirish bo'yicha rejalari puxta ishlab chiqilmagani, ularda mavjud barcha imkoniyat va zaxiralar hisobga olinmagan. Shu bilan birga, kambag'allik ko'rsatkichlari respublika bo'yicha yaxshilangan bir paytda, Navoiy, Surxondaryo va Farg'onada o'zgarish sezilmayotgani ta'kidlandi. kambag'allikni qisqartirishning eng asosiy mexanizmi — aholini daromadli ish bilan ta'minlash ekanini qayd etdi. Oilaviy tadbirkorlik dasturiga 12 trln so'm beriladi 2023- yilda tadbirkorlar faoliyatini kengaytirish uchun kredit miqdori amaldagi 225 mln so'mdan 300 mln so'mgacha, Dehqon xo'jaliklariga garovsiz kredit miqdori 50 mln so'mgacha oshiriladi (amalda 33 mln so'm). Avval oilaviy tadbirkorlik dasturlari doirasida kredit olib, yaxshi natija ko'rsatgan tadbirkorlar ushbu dasturlar doirasida yana imtiyozli kreditlar olishi mumkin bo'ladi.

Joriy yilda oilaviy tadbirkorlik dasturiga 12 trln so'm beriladi, oilaviy tadbirkorlikka qo'shimcha \$300 mln ajratiladi .Sharaiti og'ir mahallalardan 50 ming aholining bandligi ta'minlanadi, 5 trln so'mni avvalo eng og'ir mahallalarda kambag'allikni qisqartirishga yo'naltirish bo'yicha dastur ishlab chiqish topshirildi. \$135 mln.lik kredit liniyasi bo'yicha og'ir mahallalar kesimida tadbirkorlik loyihalari paketini shakllantirib, ushbu mahallalarda kamida 50 ming aholini band qilish vazifasi qo'yildi. Bo'sh qolgan yerlarda eksportbop-bozorbo mahsulotlar yetishtiriladi. Qayd etilishicha, ikki yil ichida aholiga beriladigan yerlar 200 ming gektardan oshadi. Shuningdek, har bir tuman agrologistika markazlari va eksportyorlar bilan shartnomalar tuzilishi ta'minlanadi. Bu yerlardan samarali foydalanib, kamida \$1 mlrd.lik mahsulot ishlab chiqarish zarurligi ko'rsatib o'tildi. "Temir daftar", "Yoshlar daftari" va "Ayollar daftari" yagona tizimga birlashtiriladi. Yangi tizimga ko'ra, tumanlar alohida toifalarga ajratildi. i.Bunda, birinchi bosqichda "temir daftar", "yoshlar daftari" va "ayollar daftari" yagona tizimga birlashtirilib, har bir oilaning yagona raqamli pasporti ishlab chiqiladi. Ikkinchi bosqichda har bir oilani kambag'allikdan chiqarish bo'yicha individual dasturlar tuziladi hamda uchinchi bosqichda oila uchun kasb-hunarga o'qitish, tadbirkorlik loyihasi amalga oshiriladi. Tadbirkorlik faoliyati past tumanlar uchun tadbirkorlikni rivojlantirish dasturi ishlab chiqiladi. Tadbirkorlar sonini ko'paytirish bo'yicha yangi yondashuvlarni joriy qilish zarurligini kerak masalan, o'tgan yili Buxoroda — 8 ta, Namangan, Surxondaryo va Sirdaryoda — 2 tadan, Toshkent viloyatida — 1 ta tumanda yangi tashkil etilgan tadbirkorlar soni 2021-yilga nisbatan 30–40%ga kamaygan. Eng og'ir ahvol Andijon, Termiz va Kogon shaharlari, Jalaquduq, Marhamat, Olot, Qorako'l, Shofirkon, Mingbuloq va Qibray tumanlarida ekanini qayd etib, prezident ushbu hududlar hokimlarining bu boradagi faoliyati qoniqarsizligini ko'rsatib o'tdi. 2023-yilda yana 1 mln aholi kambag'allikdan chiqariladi. Mahalladagi ishsiz aholini daromadli qilish maqsadida 1 mingta mahallaga xizmat ko'rsatuvchi 300 ta mikromarkaz tashkil etish dasturi boshlangan Joriy yilda G'ijduvon, Buloqboshi, Zangiota, Farg'ona tumanlari, Qo'qon, Marg'ilon, Urganch shaharlarida kamida 20 tadan shunday markazlarni tashkil qilish topshirildi. 2023-yilda yana 1 mln aholini kambag'allikdan chiqarish vazifasi qo'yildi.

Aholining o'sib borayotgan to'lov qobiliyati bilan mamlakatimiz korxonalarida ishlab chiqarilayotgan iste'mol tovarlari hajmi o'rtasida ichki bozorda mutanosiblikni ta'minlash, bunday mahsulotlar turini kengaytirish, bozorlarimizni ular bilan ishonchli tarzda to'ldirib borish alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki aholining turmush farovonligi ko'p jihatdan uning oziqovqat mahsulotlari bilan ta'minlanish darajasiga bog'liq bo'ladi. Mazkur masalani hal etishda ushbu mahsulotlarni ishlab chiqarish uchun keng imkoniyatlar yaratish, dehqon va fermer xo'jaliklari faoliyatidan yanada samarali foydalanish zarur bo'ladi.

1 diagramma. Kichik tadbirkorlik subyektlarida band bo'lganlar soni

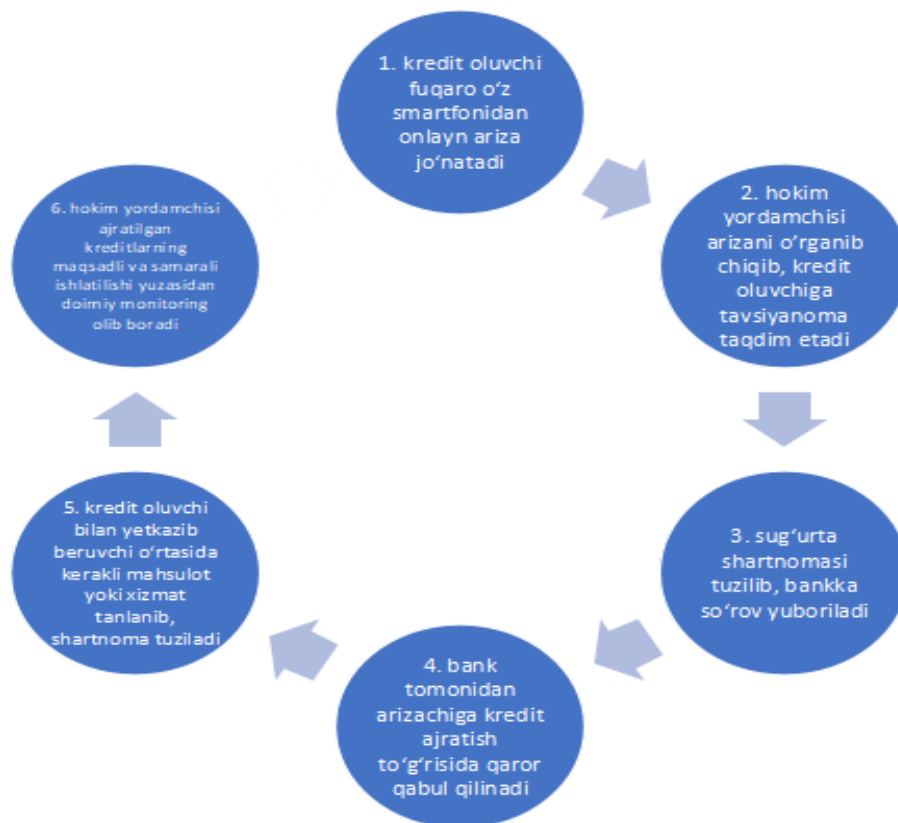

Manba stat.uz ma'lumotlariga asosan muallif tomonidan tuzildi.

Ijtimoiy ehtiyojlarni qondirish jarayoni aholi hayot faoliyati uchun sharoitlar yaratadi. Bu sharoitlar «turmush sifati» tushunchasi bilan tavsiflanadi. Turmush sifati ko'plab omillar ta'sirida shakllanadi. Aholi turmush darajasini yaxshilash va ularga qulayliklar yaratish jarayonida xonadonlarni gazlashtirish va aholi uchun yetkazib beriladigan tabiiy gaz narxini belgilash masalasi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Respublikamiz aholisiga tabiiy gaz qo'shni davlatlarga nisbatan arzon narxlarda yetkazib beriladi.

Mamlakatimizda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik davlat va jamiyatimiz rivojida alohida o'rin egallaydi. Bugungi kunda biz bu sohani rivojlantirmasdan turib iqtisodiyotimizning kelajagini ta'minlay olmaymiz. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohasi ichki bozorimizni raqobatdosh va sifatli mahsulotlar bilan to'ldirishda, aholini ish bilan ta'minlash va shu asnoda ularning munosib daromad topishi, farovonligining oshib borishiga erishishda eng asosiy omillardan biri hisoblanib, jamiyatimizning ijtimoiy-siyosiy tayanchi va poydevori bo'lgan mulkdorlar sinfining, ya'ni o'rta sinfning shakllanishi va mustaxkamlanishini ta'minlaydi. Shuningdek, bu soha hozirda jamiyatimizdagi ijtimoiy va siyosiy barkarorlikning kafolati va tayanchiga, yurtimizni taraqqiyot yo'lidan faol harakatlantiradigan kuchga aylanib bormoqda. Kichik biznes sohasining iqtisodiyotdagi ahamiyati uning iqtisodiyotda raqobat muhitini ta'minlash, yirik korxonalar uchun mahsulot va xizmatlar yetkazib berish, yangi ish o'rinlarini yaratish va ikkilamchi bandlikni ta'minlash, bozor tizimining moslashuvchanligini oshirish, ilmiy-texnikaviy taraqqiyotni jadallashtirish, resurslarni ishlab chiqarishga safarbar etish, solik tushumlari hajmining o'sishini ta'minlash, aholi daromadlari darajasini barkarorlashtirish kabi omillar bilan belgilanadi.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvining 2018-yil 21-fevraldagi 6/1-son [qaroriga](#) "Aholi bandligini ta'minlash uchun tijorat banklari tomonidan mikrokreditlar ajratish tartibi to'g'risidagi" nizomda. Mikrokreditlar qaytarishlik, to'lovlilik, ta'minlanganlik, muddatlilik va maqsadli foydalanish shartlari asosida beriladi. Mikrokreditlar birinchi navbatda, hududlarda aholi uchun munosib turmush sharoitlarini yaratish, muayyan mehnat turlari bilan shug'ullanish istagida bo'lgan aholini tadbirkorlik faoliyati orqali bandlik bilan ta'minlash uchun imtiyozli shartlar asosida beriladi. Mikrokreditlar banklar tomonidan qarz oluvchilarga eng kam ish haqining 100 baravari miqdorigacha yillik 7 foiz stavkada ajratiladi. Banklar o'z ichki kredit siyosatiga asosan respublikamizning alohida hududlarida istiqomat qiluvchi qarz oluvchilarga mazkur

Nizomda belgilangan foiz stavkasidan kamaytirilgan foiz stavkalarda mikrokreditlar ajratishi mumkin deb belgilangan. Hamkorbank ATB (2025) tomonidan olayn kreditlar berilmoqda. Onliyne kreditlar berish tartibi quyidagi bosqichlardan iborat 1 rasmda keltilgan.

- Oilaviy tadbirkorlik, daromad topishga qaratilgan muayyan mehnat faoliyati bilan shug'ullanish va faoliyat turini kengaytirish istagini bildirgan aholi hamda tadbirkorlik subyektlariga — 3 oydan 6 oygacha bo'lgan imtiyozli davr bilan 3 yilgacha muddatga;

- **1 rasm. Imtiyozli kreditlar bosqichlari**

- *Imtiyozli kredit ajratiladigan sohalar quyidagilardir:*

-
- chorvachilik (qoramol, qo'y, echki), baliqchilik va parrandachilik (tuxum yo'nalishi) uchun — 1 yilgacha imtiyozli davr bilan 3 yilgacha muddatga;
- bog'dorchilik, uzumchilik va limonchilikni tashkil etish, issiqxona, qishloq xo'jaligi texnikasi va asbob-uskunalarini xarid qilish uchun — 3 yilgacha imtiyozli davr bilan 7 yilgacha muddatga;

Xo'jalik subyekti kredit olish uchun tahliliy va xomcho't ma'lumotlardan kelib chiqqan holda kredit olish uchun iltimosnomani tuzadi. Kredit olish uchun arizada kredit olish zaruriyati, uning samaradorligi, qaytarilishi, to'lovligi va ta'minlanishi, shuningdek, o'z kapitali tarkibi va uning kreditlanayotgan tadbirdagi ishtiroki batafsil bayon qilinadi. Arizaga quyidagilar ilova qilinadi:

1. Pul oqimi tahlili ko'rsatilgan biznes-reja.
2. Oxirgi hisobot davri uchun buxgalterlik balansi, debitorlik va kreditorlik qarzlari va to'lov muddati 60 kundan oshgan qarzlarni qiyoslash dalolatnomalari talqini.
3. Foyda va zararlar to'g'risidagi hisobot.
4. Aylanma mablag'larning aylanishi hisob-kitobi.
5. Boshqa kreditlar, qarz mablag'lari mavjudligi va boshqa banklarda saqlanadigan bo'sh mablag'larning mavjudligi to'g'risidagi ma'lumotnoma.
6. Kapitali bilan ishtirok etganligi to'g'risidagi ma'lumotnoma.

Kredit xodimi yoki kredit paketini o'rganuvchi shaxs yuqorida qayd etilgan hujjatlarni olgach, uch kunlik muddatda quyidagilarni aniqlaydi: - subyektlarning kreditga

va to'lovga qobiliyati, uning reyting bahosini, shuningdek, kredit maqsadlarining ustav faoliyatiga muvofiqligi, kreditning turini aniqlaydi, bunda u majburiy tartibda likvidlilik, qoplash, muxtoriyat, qarz mablag'larini jalb qilish, foyda va aylanma mablag'lari aylanishi koeffitsiyentlarini o'rganib chiqishi lozim. Kredit paketini tahlil qilishda nafaqat kredit bitimlarining turli sohalariga, balki rahbarning shaxsiy sifatlariga ham baho beriladi. Taqdim etilgan hujjatlarni batafsil o'rganib chiqqach, bank xodimi kredit bitimini tuzish uchun xulosani rasmiylashtiradi. Bunda quyidagilar ko'rsatiladi:

- kreditning maqsadi, muddati va miqdori;
- kredit qaytarilishining ta'minlanishi;
- foiz miqdori v.b.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev tashabbusi bilan qabul qilingan 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 3-dekabrda "Mahallada tadbirkorlikni rivojlantirish, aholi bandligini ta'minlash va kambag'allikni qisqartirish bo'yicha davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlari to'g'risida"gi PF-29-son [Farmoniga](#)

3. . O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvining 2018-yil 21-fevraldagi 6/1-son [qaroriga](#) "Aholi bandligini ta'minlash uchun tijorat banklari tomonidan mikrokreditlar ajratish tartibi to'g'risidagi" nizomda

4. Yodgorov M. Qurbonov R (2019) Bank auditi darslik.

5. Ochilov Muhridin Toshpulat o'g'li Bank kreditlarini berish orqali aholi bandligini ta'minlash yo'llari ("hamkorbank" atb misolida) magistr akademik darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya 2025 yil 29-36 bet.

6. <https://cbu.uz/uz/statistics/bankstats/1649288> (2024)

UDK 336-01

BANK KREDITLARINI BERISH ORQALI AHOLI BANDLIGINI TA'MINLASH VA KAMBAG'ALLIKDAN CHIQUVARISH YO'LLARI

Ochilov Muhridin Toshpulat o'g'li
Bank moliya akaedemiyasi magistranti
och_bfa@mail.ru

Anatatsiya Ushbu maqolada bank kreditlarini berish orqali aholi bandligini ta'minlash yo'llari orqali kambag'allikni qisqartirish, barcha viloyatlarda kambag'allikni qisqartirish bo'yicha amaliy ishlarni tashkil qilish maqsad qilib olingan.

Kalit so'zlar: kambag'allik, xizmatlar, tashkiliy-iqtisodiy mexanizm, konsepsiya, aholi bandligini ta'minlash, oilaviy tadbirkorlik, ishsizlik, bank, aholi.

Aholining keng qatlami, shu jumladan, yosh oilalar uchun uy-joy qurilishini va rekonstruktsiya qilishni moliyalashtirish va ipoteka kreditlari berish O'zbekiston Respublikasining «O'zbekiston Respublikasining Markaziy banki to'g'risida», «Bank va banklar faoliyati to'g'risida», «Ipoteka to'g'risida»gi qonunlari, «Uy-joy qurilishi va uy-joy bozorini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida» va «Yosh oilalarni moddiy va ma'naviy qo'llabquvvatlashga doir qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari hamda banklar faoliyatiga oid boshqa me'yoriy hujjatlar asosida amalga oshiriladi. Ipoteka krediti aholiga va yosh oilalarga

kreditlanayotgan ko'chmas mulk obyektni garovga olish orqali uy-joy qurish, uni rekonstruktsiya qilish va sotib olish uchun beriladigan uzoq muddatli kredit, Ipoteka kreditlari jismoniy shaxslarga ularning yashash (ro'yxatdan o'tgan) joyidagi bank filiali tomonidan shartnoma asosida va qaytarishlik, to'lovlik, ta'minlanganlik, maqsadli foydalanish va muddatlilik shartlarida beriladi. Aholiga va yosh oilalarga ipoteka kreditlari: uy qurish, uyni rekonstruktsiya qilish, birlamchi va ikkilamchi uy-joy bozorlaridagi uyni yoki ko'p xonadonli uydagi kvartirani sotib olish uchun beriladi. Bunda kreditlanayotgan ko'chmas mulk obyekti - uy-joy O'zbekiston Respublikasi hududida joylashgan bo'lishi lozim. Tijorat banklari tomonidan ipoteka kreditlarini berishning manbalari bankning kredit liniyalari, shu jumladan, imtiyozli kredit liniyalari, xalqaro va xorijiy moliya institutlarining ipoteka krediti uchun berilgan grantlari va investitsiyalari, o'z mablag'lari va jalb qilingan boshqa mablag'lar hisoblanadi. Ipoteka krediti berishda tijorat banki qarz oluvchi O'zbekiston Respublikasi fuqarosi bo'lishi, ipoteka kreditini oluvchi 18 yoshga to'lgan bo'lishi, yosh oilalarga beriladigan ipoteka kreditlari bo'yicha ipoteka krediti olish uchun qarz oluvchi va uning erining (xotining) yoshi 30 yoshdan oshmagan bo'lishi, O'zbekiston Respublikasi hududida doimiy ro'yxatdan o'tgan bo'lishi, ish beruvchi bilan o'zaro munosabatlar hujjatlar bilan rasmiylashtirilgan bo'lishi, oxirgi 12 oy mobaynida doimiy ish joyidan, yuridik shaxsni tashkil etmasdan, tadbirkorlik faoliyatidan yoki xususiy amaliyot bilan shug'ullanishdan doimiy daromadga yoxud qonun hujjatlarida ruxsat etilgan boshqa daromadlar manbayiga ega bo'lishi, dastlabki badal uchun sotib olinadigan turar joy/quriladigan turar joy/turar joyni rekonstruktsiya qilish qiymatining kamida 25% miqdoridagi mablag mavjud bo'lishi, kredit tashkilotlaridan kreditlar bo'yicha to'lov muddati o'tgan qarzi bo'lmasligi, kreditni qaytarish bo'yicha oylik to'lov summasi qarz oluvchining/sherik qarz oluvchilarning soliqlar to'langanidan keyingi jami daromadining 50 foizidan ortiq bo'lmasligi yoki qarz oluvchining oilasi jami daromadining 60 foizidan ortiq bo'lmasligi bo'yicha talablar qo'yadi. Ipoteka krediti berishda bankning ipoteka bilan ta'minlanganlik majburiyati bo'yicha huquqlari garov xati bilan tasdiqlanadi. Garov xati "Ipoteka to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi qonuni talablari asosida qarz oluvchi tomonidan tuziladi va ipoteka davlat ro'yxatidan o'tkazilgandan keyin qarz oluvchi hamda bank ishtirokida ro'yxatdan o'tkazuvchi organ tomonidan rasmiylashtiriladi va bankka beriladi. Ipoteka kreditining boshqa kredit shakllaridan farqli tomoni shundaki, qarz oluvchi ipoteka krediti olish uchun dastlabki badal mablag'iga ega bo'lishi kerak. Ushbu mablag'lar qarz oluvchining nomiga bankda ochilgan jamg'arma omonat hisob raqamida milliy yoki chet el valyutasida mavjud bo'lishi yoki qurilayotgan uy smeta qiymatining yoki rekonstruktsiya qilish qiymatining 25 foizidan kam bo'lmagan miqdorda bajarilgan qurilish-montaj ishlari yoki qarz oluvchining o'z mablag'lari hisobiga sotib olingan qurilish materiallari tarzida bo'lishi mumkin. Qarz oluvchi tomonidan boshlang'ich badalga kiritilgan pul mablag'lari miqdoridan kelib chiqib, kreditdan foydalanganlik uchun to'lovlar miqdori quyidagicha belgilanadi.

1-jadval. Ipoteka krediti bo'yicha boshlang'ich badal va foiz stavkalari.

Uy-joy boshlang'ich badal	Yillik % - kredit muddati 10 yil	Yillik % - kredit muddati 5 yil
25%	19%	18%
30%	18%	17%
40%	17%	16%
50% va undan yuqori	16%	15%

Qarz oluvchi tomonidan boshlang'ich badal to'lanishiga qarab kreditning foiz stavkasi ham o'zgaradi. Jadvalda keltirilgan ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki, agar mijoz uy-joy qiymatidan boshlang'ich badalni qancha ko'p to'lasa, kreditning foiz stavkasi

shuncha past bo'ladi. Masalan, mijoz uy-joy qiymatidan 50 foizini va undan ortiq qismini to'laydigan bo'lsa, ipoteka kreditining muddati 10 yil bo'lgan kreditning yillik foiz stavkasi 19 foizdan 16 foizgacha, kreditning muddati 5 yil bo'lganda 18 foizdan 15 foizgacha kamayganini ko'rishimiz mumkin.

Mamkakatimizda yoshlarning har tomonlama kamol topishiga katta e'tibor berilayotgani tijorat banklari faoliyatida ham namoyon bo'lmoqda. Bugungi kunda yoshlarning iqtisodiy tashabbuslari va tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash uchun mikrokreditlar ajratish, ularning turmush faravonligini oshirish, uy-joy qurilishi, iste'mol ehtiyojlari qondirish uchun ipoteka va iste'mol kreditlari ajratish masalalariga katta e'tibor qaratilmoqda. Yosh oilalar uchun ipoteka krediti - yosh oilalar (har biri 30 yoshdan oshmagan, birinchi marta rasmiy nikohdan o'tgan yoshlar kiradi)ga sotib olinayotgan ko'chmas mulkni garovga olish orqali uy-joy qurish, rekonstruktsiya qilish va sotib olish uchun beriladi. Yosh oilalarga ipoteka kreditlari qaytarishlik, to'lovlilik, ta'minlanganlik, maqsadli foydalanish va muddatlilik shartlari asosida 15 yildan kam bo'lmagan muddatga beriladi. Yosh oilalarga ipoteka kreditlarini quyidagi maqsadlarga yo'naltirishi mumkin: qonun hujjatlarida belgilangan tartibda kelishilgan yakka tartibdagi va namunaviy loyiha asosida, qurilishning belgilangan normalari va qoidalariga rioya qilgan holda yakka tartibda uy-joy qurishga va rekonstruktsiya qilishga; - yakka tartibdagi uy-joyi yoki ko'p xonadonli uydagi xonadonni sotib olishga. Tijorat banklari tomonidan yosh oilalarga ipoteka kreditlar bankning o'z mablag'lari va jalb qilingan resurslari hisobidan O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining qayta moliyalash stavkasidan yuqori bo'lmagan foizlarda beriladi. Tijorat banklari tomonidan yosh oilalarga beriladigan ipoteka krediti kredit resurslari manbasidan qat'i nazar quyidagi miqdorlarda beriladi: yakka tartibdagi uy-joyi qurilishi va sotib olish uchun qonun hujjatlarida belgilangan eng kam oylik ish haqining 3000 baravarigacha; yakka tartibdagi uy-joyi rekonstruktsiya qilish, shuningdek, ko'd xonadonli uydagi kvartirani sotib olish uchun qonun hujjatlarida belgilangan eng kam oylik ish haqining 2500 baravarigacha berilishi mumkin. Tijorat banklarining o'z mablag'lari hisobidan ham yosh oilalarga imtiyozli shartlar asosida ipoteka kreditlarini berishi mumkin. Yosh oilalarga beriladigan ipoteka kreditlari imtiyozli davr bilan foiz stavkasi Markaziy bankning amaldagi qayta moliyalash stavkasidan ortiq bo'lmagan miqdorda belgilanadi.

2-jadval. Yosh oilalarga ipoteka kreditlari berish me'yorlari

Uy-joy qiymatidan kelib chiqib to'langan boshlang'ich badal -%	Bankning yillik foiz stavkasi -%	Ipoteka kreditining muddati - yillarda
Eng kam miqdori 25%	9%	15 yilgacha

Yosh oilalarga beriladigan ipoteka kreditlari bo'yicha uch yillik (36 oy) imtiyozli davr belgilanadi. Ipoteka krediti olish uchun qarz oluvchi bankka standart hujjatlar paketini, kreditlash maqsadiga bog'liq ravishda kreditlanayotgan ko'chmas mulk obyekti bo'yicha hujjatlar, nikoh va bolalari to'g'risida guvohnomalar va boshqa zarur hujjatlarni taqdim etishi lozim. Bank zarur hollarda boshqa hujjatlarni talab qilib olishi mumkin. Yosh oila a'zolari (er yoki xotin)ning ish beruvchisi bo'lgan yuridik shaxslar yosh oila tomonidan olinadigan uy-joy qurish, rekonstruktsiya qilish va sotib olishga ipoteka krediti uchun dastlabki badalni bankka o'tkazib berishi mumkin. Bunda, badal summasi yosh oila a'zosi (eri yoki xotini)ning qaysi biri nomiga ipoteka krediti rasmiylashtiriladigan bo'lsa, uning nomiga bankda ochilgan jamg'arma omonat hisob varag'iga ish beruvchi tomonidan o'tkaziladi.

Yosh oilalarning iqtisodiy tashabbuslari va tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash maqsadida ularga mikrokreditlar beriladi. Tijorat banklari tomonidan yosh oilalarga mikrokreditlarning berilishi, monitoringi va qaytarilishi O'zbekiston

Respublikasining “Mikromoliyalash to’g’risida” gi qonuni va banklarning ichki kredit siyosatlarini bilan tartibga solinadi. Mikro kredit - yosh oilalarga eng kam oylik ish haqining 1000 baravaridan oshmaydigan miqdorda tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirish uchun beriladigan pul mablag’laridir. Yosh oilalarga mikro kreditlar quyidagi maqsadlarga beriladi:

- ❖ oilaviy tadbirkorlikni tashkil etish uchun;
- ❖ mikrofirmalar, kichik korxonalar, oilaviy korxonalar, fermer xo’jaliklari, shuningdek, yuridik shaxs maqomiga ega bo’lgan dehqon xo’jaliklari dastlabki (boshlang’ich) sarmoyasini shakllantirish uchun; yakka tartibdagi tadbirkorlik, mikrofirmalar, kichik korxonalar, oilaviy korxonalar, fermer va dehqon xo’jaliklarini kengaytirish va rivojlantirish uchun.

yakka tartibdagi tadbirkorlik, mikrofirmalar, kichik korxonalar, oilaviy korxonalar, fermer va dehqon xo’jaliklarini kengaytirish va rivojlantirish uchun.

Tijorat banklarining o’z mablag’lari hisobidan oilaviy tadbirkorlikni tashkil etish uchun yosh oilalarga foiz stavkasi Markaziy bankning amaldagi qayta moliyalash stavkasidan ortiq bo’lmagan miqdorda mikro kreditlar berishi mumkin. Tijorat banklarining Imtiyozli kredit berish maxsus jamg’armasi mablag’lari hisobidan yosh oilalarga mikro kreditlarning berilishi mumkin. Bunda bankning Imtiyozli kredit berish maxsus jamg’armasi hisobidan berilgan mikro kreditdan foydalanganlik uchun imtiyozli foiz stavkasi Markaziy bankning amaldagi qayta moliyalash stavkasining 50 foizi miqdorida o’rnatiladi. Davlat maqsadli jamg’armalari kredit liniyalari hisobidan yosh oilalarga imtiyozli foiz stavkalari bo’yicha mikro kreditlar berilishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasining “Istemol kredit to’g’risida”gi qonuniga asosan tijorat banklari tomonidan yosh oilalarga moliyaviy iste'mol kreditlari berilishi mumkin. Yosh oilalarga beriladigan moliyaviy iste'mol kreditlari olti oylik imtiyozli davr bilan foiz stavkasi Markaziy bankning amaldagi qayta moliyalash stavkasidan ortq bo’lmagan miqdorda belgilanadi. Tijorat banklari amaliyotida iste'mol krediti bo’yicha o’rnatiladigan foiz stavkalar qarz oluvchi tomonidan tovar va xizmatlar qiymati bo’yicha to’langan dastlabki badal miqdoriga va kreditning muddatiga bog’liq bo’ladi.

3-jadval. Yosh oilalarga iste'mol kreditlari berish me'yorlari.

<i>Kreditga sotib olinadigan tovar va ko'rsatiladigan xizmatlar miqdori bo'yicha shakllantirilgan badal miqdori</i>	<i>Iste'mol kreditining muddati</i>	<i>Iste'mol kreditining % stavkasi</i>
20%	3 oydan 3 yilgacha	9%

Imtiyozli davr o'rnatilgan holda berilgan kreditlar asosiy qarzni to'lash bo'yicha imtiyozli davr tugagandan keyingi oydan boshlanadi. Imtiyozli davr kredit bo'yicha foizlar hisoblash va undirishga tatbiq etilmaydi. Bunda foizlar yosh oilaga kredit bo'yicha qarzдорlikning amaldagi qoldig'iga kunlik hisoblab boriladi va oyda bir marta undiriladi. Mazkur kreditlarning maqsadli ishlatilishi ustidan tijorat banklari doimiy monitoring o'rnatadi. Bank tomonidan kreditdan boshqa maqsadlarda foydalanganlik uchun qarz oluvchiga nisbatan qo'llaniladigan javobgarlik choralari kredit shartnomasida belgilanadi. Asosiy qarz va u bo'yicha hisoblangan foizlar kredit shartnomasida belgilangan muddatlarda qaytarilmagan taqdirda, bank qarz oluvchining majburiyatlarining bajarilmayotgani sabablarini aniqlaydi va muddatida qaytarilmagan kreditni qaytarishni ta'minlash choralari ko'rishni talab qiladi. Agar kreditni o'z vaqtida undirish bo'yicha ko'rilgan choralar zarur natijani bermasa va kreditning qarz oluvchi tomonidan o'z vaqtida va to'liq qaytarilmaslik xavfi vujudga kelsa, berilgan kreditni va u bo'yicha hisoblangan foizlarni muddatidan oldin undirib oladi. Ushbu shartlar kredit shartnomasida belgilangan bo'lishi kerak.

Kredit shartnomasi qarz shartnomasining bir turi hisoblansada, u qarz shartnomasidan farq qiladi. Bu farqni quyidagi jadvalda ko'rish mumkin.

4-jadval. Kredit shartnomasi va qarz shartnomasining farqli jihatlari

Kredit shartnomasi (Fuqarolik kodeksining 744-748-moddalari)	Qarz shartnomasi (Fuqarolik kodeksining 732-743-moddalari)
Asosan banklar, boshqa kredit tashkilotlari kredit berishi mumkin	Barcha jismoniy va yuridik shaxslar boshqa shaxslarga qarz berishi mumkin
Bankdan kredit sifatida faqat pul mablag'lari beriladi	Qarz sifatida esa pul mablag'lari va boshqa ashyolar berilishi mumkin
Doimo yozma shaklda tuzilishi kerak	Ba'zi hollarda qarz shartnomasi og'zaki shaklda ham tuzilishi mumkin
Kredit shartnomasi konsensual shartnomadir	Qarz shartnomasi real shartnomadir, ya'ni u pul yoki ashyolar qarz oluvchiga topshirilishi bilan tuzilgan hisoblanadi
Kreditor tomonidan qarz oluvchiga, hatto shartnoma tuzilgandan keyin ham kredit summasi butunlay yoki qisman berilmasligi mumkin	Qarz beruvchi qarz oluvchiga qarz summasini berishdan bosh tortishga haqli emas, chunki qarz summasi berilmagan taqdirda, qarz shartnomasi tuzilmagan bo'lib qoladi

Tijorat banki o'zi xizmat ko'rsatayotgan mijozlar faoliyati to'g'risida doimiy axborotga ega bo'lishi, uning kredit qobiliyatini, to'lov intizomi ahvolini tahlil qilib borishi, ya'ni «ma'lumotlar banki»ni barpo etishi lozim. Kreditlash jarayonida kredit shartnomasi shartlarini bajarishga qarz oluvchi olingan kreditdan samarali foydalanishiga, uni o'z vaqtida va to'liq qaytarishiga, kreditdan foydalaniladigan butun davr mobaynida qarz oluvchi bilan yaqin aloqa saqlab turishga qaratilishi lozim. Shu maqsadda mijozning xo'jalik moliyaviy holati, uning tuzilgan shartnomalarga nomuvofiq mahsulot yetkazib berishi borasidagi o'z majburiyatlarini, ishlab chiqarish hajmlarini qanday bajarayotgani, yo'l qo'yayotgan behuda xarajatlar va yo'qotishlar, muomala chiqimlari, olayotgan foydasi, o'z aylanma mablag'lari ko'payishi dinamikasi, tovar-moddiy boyliklar zaxiralari hamda aylanma mablag'lari aylanishining ahvoli tahlil qilib turiladi. Bank har chorakda mijozning kredit qobiliyatini hisoblab chiqib, qarz oluvchi bo'yicha tutilgan maxsus yig'ma jildda bu ma'lumotlarni to'plab boradi. Joyning o'zida buxgalteriya hisobi va hisobot ishlarining ahvoli, balans ma'lumotlarining to'g'riligi va debitorlik-kreditorlik qarzlarning holati, shuningdek, bankka berilgan garov holati tekshirib turiladi. Qarz oluvchining moliyaviy ahvoli yomonlashgan, u bank nazoratidan bo'yin tovlagan, hisobot ma'lumotlari noto'g'ri olib borilgan, buxgalteriya hisobi o'z holiga tashlab qo'yilgan hollar aniqlanganda «Banklar va bank faoliyati to'g'risida»gi qonunga muvofiq bank bundan buyon kredit berishni to'xtatishga hamda ilgari berilgan kreditlarni ta'minot sifatida qabul qilingan va kredit shartnomasi shartlarida ko'zda tutilgan majburiyatlar orqali, qarz oluvchining o'z mablag'lari hisobidan, muddatidan oldin undirib olishga haqli. Garov to'g'risidagi shartnoma bo'yicha, bank garovga qo'yilgan mulkni mustaqil ravishda sotishi mumkin. Garov predmeti auksion orqali sotiladi. Ayni paytda qarz oluvchi bankka garovga qo'yilgan mulk oldindan ma'lum past narxlarda sotilishi uchun javobgarlik to'g'risida talab qo'yishga haqli. Agar auksion bo'lib o'tmagani e'lon qilinsa, bank garovga qo'yilgan mulkni dastlabki narxda o'z ixtiyorida qoldirishga haqli. Bunda bank qonunga muvofiq

uning talablari oldida ustunlikka ega bo'ladigan da'volarni qoldirishga majbur. Bunday hollarda bank majburiyati shu mulkning auksion uchun dastlab belgilangan narxi summasidan oshmasligi zarur. Garov predmetini sotishdan oldin summa kreditini qoplash uchun yetarli bo'lmagan hollarda, bank, agar shartnomada boshqa shart ko'zda tutilmagan bo'lsa, etishmayotgan summani qarzdorning boshqa mulki hisobidan qonunda ko'zda tutilgan navbatdagi tartibda olish huquqiga ega. Garov predmetini sotishdan tushgan summa qaytarilmagan kredit hajmidan ortiq bo'lsa, bank o'rtadagi bu tafovutni bir oy ichida qarz oluvchiga to'lashi shart. Agar qarz oluvchi to'lov muddati kelgandan so'ng 90 kun ichida kredit shartnomasiga muvofiq qarzni to'lash bo'yicha majburiyatlarni bajarmasa, bank «Bankrotlik to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasining qonuniga muvofiq to'lovga layoqatsizlik to'g'risida ish qo'zg'ash uchun xo'jalik sudiga murojaat qilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasining «O'zbekiston Respublikasining Markaziy banki to'g'risida», «Bank va banklar faoliyati to'g'risida», «Ipoteka to'g'risida»gi qonunlari, «Uy-joy qurilishi va uy-joy bozorini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida» va «Yosh oilalarni moddiy va ma'naviy qo'llabquvvatlashga doir qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari.
 2. O'zbekiston Respublikasining «Istemol kredit to'g'risida»gi qonuni.
 3. O'zbekiston Respublikasining «Mikromoliyalash to'g'risida» gi qonuni.
 4. Yodgorov M. Qurbonov R (2019) Bank auditi darslik.
 5. Abdullayeva Sh.Z. (2017) Bank ishi: Darslik.-T.: Iqtisod moliya,
 6. Abdullayeva Sh.Z. Kredit va kreditlash. (2017) Monografiya. T.: Iqtisod-Moliya,
 7. Abdullayeva Sh.Z. (2018) Pulva banklar. O'quv qo'llanma. -T.: «Iqtisod-Moliya», -756 b.6.<https://www.ipotekabank.uz/uz/about/reports/>.
- Ochilov Muhridin Toshpulat o'g'li Bank kreditlarini berish orqali aholi bandligini ta'minlash yo'llari («hamkorbank» atb misolida) magistr akademik darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya 2025 yil 29-36 bet.

TIJORAT BANKLARINING KREDITLARIDAN SAMARALI FOYDALANISH ORQALI SANOAT KORXONALARINI RIVOJLANTIRISH ORQALI AHOLINI KAMABAG'ALIKNI QISQARTIRISH YO'LLARI

Xolikov Shaxzod Dilshod o'g'li
Bank moliya akaedemiyasi magistranti
xsh_bfa@mail.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada tijorat banklarining kreditlaridan samarali foydalanish orqali sanoat korxonalarini rivojlantirish orqali aholini kambag'alchilikdan chiqarish yo'llarini o'rganishga qaratilgan bo'lib banklarning kreditlardan foydalangan holda sanoat korxonalarini rivojlantirish yo'llarini oshirishga mavzusi to'liq bayon qilib berilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi sanoatning iqtisodiyotdagi o'rni, bank kreditlarining sanoat moliyalashuvi jarayonidagi ahamiyati va samarali kreditlash tizimining hozirgi holati bilan bog'liq dolzarb masalalarni aniqlashdan iboratdir.

Kalit so'zlar: Tijorat banklari, kreditlash, sanoat korxonalari, moliyalashtirish, iqtisodiy rivojlanish, risk boshqaruvi, innovatsion yechimlar.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 3-dekabrda "Mahallada tadbirkorlikni rivojlantirish, aholi bandligini ta'minlash va kambag'allikni qisqartirish

bo'yicha davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlari to'g'risida"gi PF-29-son [Farmoniga](#) muvofiq. Kredit munosabatlari iqtisodiyotda mavjud aniq uslubiy asoslarga tayanadi. Uning asosiy elementlari bo'lgan ssuda kapitali bozori operatsiyalari ma'lum tamoyillar asosida olib boriladi. Bu tamoyillar kredit munosabatlari rivojlanishining birinchi bosqichida ko'zga tashlangan edi, keyinchalik esa ular umumdavlat va xalqaro kredit qonunchiligida yaqqol o'z aksini topdi. Iqtisodiy kategoriya sifatida kredit qaytib berishlik, kreditning muddatliligi, kreditning ta'minlanganligi, maqsadliligi va to'lovtiligi kabi bir necha tamoyillarga ega. Biz ko'rib o'tmoqchi bo'lgan tamoyil kreditning ta'minlanganligidir. O'zbekiston Respublikasining "Fuqarolik kodeksi", "Ipoteka to'g'risida"gi va "Garov to'g'risida"gi qonunlari kredit ta'minlanganligining huquqiy asoslari hisoblanadi. Bu tamoyil yordamida kreditning iqtisodiyotni rivojlanishida qiymat va moddiy ishlab chiqarish o'rtasidagi bog'liqlik ta'minlanadi. Bu tamoyilning asosiy mohiyati shundaki, bunda xo'jalik aylanishida ishtirok etuvchi bank mablag'larining har bir so'miga muayyan miqdorda moddiy boyliklar qarama-qarshi turishi kerak. Banklar tomonidan iqtisodiyot tarmoqlariga berilgan har qanday kreditlar to'liq tovar-moddiy boyliklari bilan yoki ma'lum xarajatlar, xizmatlar bilan ta'minlangan bo'lishi kerak. Tarmoqlarga ta'minlanmagan kreditlarning berilishi bank kreditlarining bankka qaytib kelmasligiga asos bo'ladi. Ko'plab mamlakatlarda kichik biznes (2017) subyektlarini moliyaviy qo'llab-quvvatlashda subsidiyalar, grantlar va imtiyozli kreditlar ajratish bo'yicha davlat dasturlari muhim rol o'ynaydi, ammo ular ko'p hollarda yetarli darajada mavjud emas yoki byurokratik jihatdan olish qiyin ekanligi ma'lum bo'ldi. Kichik biznes egalari o'rtasida moliyaviy savodxonlikning yetarli emasligi natijasida moliyaviy boshqaruvda xatolarga yo'l qo'yishadi, investitsiyalarni jalb qilishda qiyinchiliklarga to'qnash kelishlari ma'lum bo'ldi. Tijorat banklari tomonidan taklif etilayotgan kreditlar bo'yicha foiz stavkalarining yuqoriligi kichik biznes subyektlari uchun qarz yukini oshib ketishiga sabab bo'lmoqda. Kichik biznes subyektlari uchun garov obyekti va hujjatlari bo'yicha minimal talablar asosida bank mahsulotlarini yaratish, shuningdek, banklar uchun risklarni kamaytirish bo'yicha davlat kafolati dasturlarini ishlab chiqish lozim. Hukumat tomonidan kichik biznes egalari uchun moliyaviy savodxonlik va moliyaviy boshqaruv ko'nikmalarini oshirishga qaratilgan ta'lim dasturlari va konsalting xizmatlarini yanada kengaytirish maqsadga muvofiq. Kichik biznes sohasiga sarmoya kiritadigan xususiy investorlar uchun soliq va boshqa imtiyozlarni kengaytirish, davlat subsidiyalari, kraudfanding yoki P2P kreditlash kabi muqobil moliyalashtirish modellaridan foydalanish orqali mikrokreditlar bo'yicha foiz stavkalarini pasaytirish zarur. Banklar tomonidan nafaqat moliyaviy ko'rsatkichlarni, balki kichik biznes sub'ektlarining biznes tarixi, bozordagi obro'si, raqamli makondagi faolligi va boshqa omillarni hisobga olgan holda ularning kreditga layoqatliligini baholash uchun yanada moslashuvchan va zamonaviy skoring modellarini joriy etish maqsadga muvofiq. Banklar to'lov shartlari va imtiyozli davrlarni o'z ichiga olgan startaplar va innovatsion korxonalar uchun ixtisoslashtirilgan kredit mahsulotlarini ishlab chiqishi va taklif qilishi, shuningdek,

1 jadval. Kichik faoliyatini amalga oshirish maqsadlari uchun ajratilgan kreditlar va o'rta tadbirkorlik subyektlariga hamda aholiga tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirish uchun ajratilgan kreditlar (mlrd. so'm)

loyihalar salohiyatini baholashda va rivojlanishning dastlabki bosqichlarida startaplarga kreditlar berish uchun akseleratorlar va inkubatorlar tajribasidan foydalanish kerak. Bankning doimiy mijozlari uchun maxsus kreditlash shartlarini joriy etish orqali foiz stavkalarini pasaytirish va kreditlash limitlarini oshirish, kichik biznes subyektlarini qo'llab-quvvatlash bo'yicha inqirozga qarshi dasturlarni ishlab chiqish, shuningdek, kreditlarni qayta tuzish va vaqtinchalik moliyaviy qiyinchiliklar yuzaga kelgan vaqtda imtiyozli davr yoki kredit ta'tilini taqdim etish maqsadga muvofiq.

1-jadvalda ko'rishimiz mumkinki 2020 – 2024 yillar davrida Kichik faoliyatini amalga oshirish maqsadlari uchun ajratilgan kreditlar va o'rta tadbirkorlik subyektlariga hamda aholiga tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirish uchun ajratilgan kreditlar ko'rishimiz mumkin. 2020 yilda jami ajratilgan kreditlar soni 281 214 ta, 48 389,7 mlrd.so'm tashkil etgan, shundan yakka tartibdagi tadbirkorlarga 33 209, 2 289,2 mlrd.so'm tashkil etgan, aholiga tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirish uchun 176 122 ta, 3 602,1 mlrd.so'm tashkil etgan. 2024 yilda jami ajratilgan kreditlar soni 538 538 ta, 92 424,8 mlrd.so'm tashkil etgan, shundan yakka tartibdagi tadbirkorlarga 87 293 ta, 17 202,1 mlrd.so'm tashkil etgan, aholiga tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirish uchun soni 372 643 ta, 6 346,5 mlrd.so'm tashkil etgan. Iqtisodiy (2024) rag'batlantirish – tadbirkorlikni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash siyosatini amalga oshirish jarayoni bo'lib, makro (iqtisodiyot), mezo (mintaqa, tarmoq) va mikro (korxona) darajalarida amalga oshiriladi. Iqtisodiy rag'batlantirishning tegishli ta'siri korxonalarning ishlab chiqarish-xo'jalik faoliyatining maqsadli ta'sirini ta'minlashni muvofiqlashtirish, korxona xodimlarining mehnat faoliyati uchun motivatsiyani shakllantirish va chora-tadbirlarni amalga oshirish orqali dastur natijalariga erishish uchun zarur shart-sharoitlarni shakllantirishni, raqobatbardoshligini oshirishni o'z ichiga oladi.

Tadbirkorlikni tashkil etish tizimida, shuningdek, iqtisodiy rag'batlantirishni amalga oshirish va qishloq xo'jaligi tadbirkorligini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlarini amalga oshirishda qishloq xo'jaligining o'ziga xos xususiyatlari hisobga olinadi. Xususan, qishloq xo'jaligi korxonalarining samarali ishlashini ta'minlash maqsadida qishloq xo'jaligi faoliyatida e'tiborga olinishi kerak bo'lgan beshta tarmoq xususiyatlarini ko'rsatib o'tishimiz mumkin:

- institutsional xususiyatlar - qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish,

Davr	Ajratilgan kreditlar		shundan:					
			yuridik shaxslarga		yakka tartibdagi tadbirkorlarga		aholiga tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirish uchun	
	soni	summasi	soni	summasi	soni	summasi	soni	summasi
1	2	3	4	5	6	7	8	9
2020-yil	281 214	48 389,7	71 883	42 498,4	33 209	2 289,2	176 122	3 602,1
2021-yil	436 110	59 552,1	69 700	49 715,0	27 740	3 007,2	338 670	6 830,0
Dekabr	27 204	6 333,9	4 328	5 688,9	2 996	244,7	19 880	400,3
2022-yil	507 856	69 770,3	60 811	57 002,9	24 819	3 673,1	422 226	9 094,4
Dekabr	41 870	6 675,5	5 051	5 556,9	1 837	361,3	34 982	757,3
2023-yil	573 252	73 009,4	78 620	57 438,1	24 553	6 076,2	470 079	9 495,2
Dekabr	41 908	5 838,1	8 944	4 570,6	3 308	632,4	29 656	635,1
2024-yil	538 538	92 424,8	78 602	68 876,2	87 293	17 202,1	372 643	6 346,5
Dekabr	41 382	5 823,8	7 171	4 549,6	2 747	735,4	31 464	538,8

qayta ishlash va sotish bilan bog'liq holda yuzaga keladigan munosabatlarni tartibga solish

sohasida zarur huquqiy bazaning takomillashmagani; davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash zarurati; qishloq xo'jaligi infratuzilmasining rivojlanish darajasi va sur'atlarining tarmoq talab va ehtiyojlarini qondirish uchun yetarli emasligi;

- iqtisodiy xususiyatlar - kalendar yil davomida aylanma mablag'larning notekis tushishi; tijorat banklari tomonidan qishloq xo'jaligi tuzilmalarini kreditlashning yetarli darajada emasligi; investitsiya qilingan mablag'larni qaytarish muddati uzoqroq;

- texnologik xususiyatlar – tabiiy va iqlim sharoitlariga haddan tashqari bog'liqlik; ishlab chiqarishning mavsumiyliги; yuqori material sig'imi; maxsus qishloq xo'jaligi texnikasidan foydalanish zarurati; ishlab chiqarishning past harakatchanligi; asosiy fondlarni joylashtirish va ishlab chiqarilgan mahsulotlarni saqlash uchun katta maydonlarni jalb qilish zarurati; uzoq ishlab chiqarish tsikli; mahsulotning buzilishi va cheklangan saqlash muddati ehtimoli;

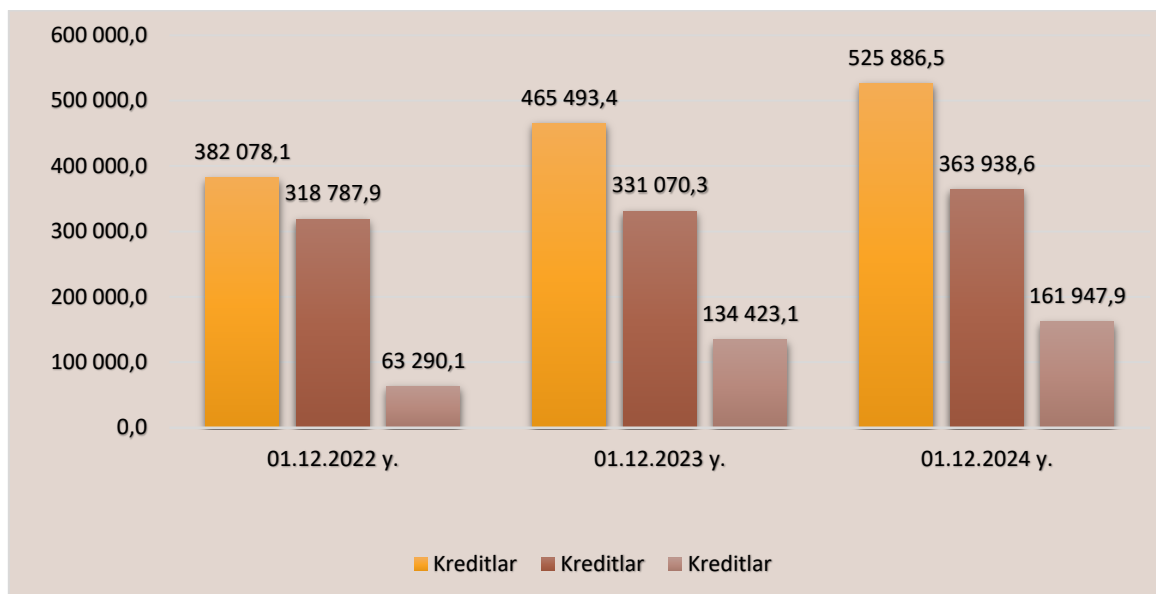
- ijtimoiy xususiyatlar – qishloq aholisining daromadlari va ta'lim darajasi shahar aholisiga nisbatan pastligi; vayron qilingan ijtimoiy va yo'l infratuzilmasi; qishloq aholisiga maishiy xizmat ko'rsatishning tegishli darajada yo'qligi; qishloq joylarda ish o'rinlarining yetishmasligi;

- etnik xususiyatlar – tarixiy voqealar ta'sirida shakllangan va qishloq aholisining o'ziga xos mentaliteti va iqtisodiy tafakkurini shakllantirgan, buni e'tiborsiz qoldirib bo'lmaydi. Tegishli murakkab mexanizm mavjud bo'lgan taqdirda tashkiliy-iqtisodiy vositalar samarali ishlaydi.

Qishloq xo'jaligi sohasidagi tashkiliy-iqtisodiy mexanizmni qishloq xo'jaligi korxonalarining ishlash tartibini shakllantiradigan va ta'sir qiluvchi tashkiliy, iqtisodiy, huquqiy, boshqaruv, tartibga solish choralari va jarayonlari tizimi sifatida kutilayotgan iqtisodiy, ijtimoiy, ekologik va boshqa natijalarni ko'rib chiqish kerak. Agrobiznes korxonalari rivojlanishini ta'minlashning tashkiliy-iqtisodiy vositalarining asosiy tarkibiy qismi bo'lgan tashkiliy, iqtisodiy, huquqiy, boshqaruv va tartibga solish chora-tadbirlarini amalga oshirish, albatta, izchil va tizimli xarakterga ega bo'lishi kerak. Xususan:

- ✓ O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligining tashkiliy-iqtisodiy mexanizmining elementlariga bozor tipidagi subyektlarni yaratish;
- ✓ qishloq xo'jaligi bozori infratuzilmasi;
- ✓ yer munosabatlarini tashkil etish;
- ✓ agrar sohani boshqarish tizimi;
- ✓ qishloq tadbirkorligi va agroservis kooperatsiyasini rivojlantirish;
- ✓ qishloq hududlarini rivojlantirish dasturlari;
- ✓ investitsiyalar va innovatsiyalarni rivojlantirish;
- ✓ davlat nazorati va moddiy-texnik ta'minoti tizimi;
- ✓ kreditlash va bank xizmatlari;
- ✓ qishloq xo'jaligi bozorlarini sug'urtalash;

1 – diagramma. Tijorat banklarining 2022 – 2024 – yilgacha bergan kreditlari

Keltrilgan diagrammada tijorat banklarining 2022 – yildan 2024 – yilgacha bergan kreditlari aks etganini ko‘rishimiz mumkin. 2022 – yilda kreditlar jami 382 078, 1 mlrd.so‘m tashkil etgan kreditlarning shundan davlat ulushi mavjud banklar bergan kreditlari 318 787,9 mlrd.so‘m boshqa banklardan berilgan kreditlar 63 290,1 mlrd.so‘m kredit berilgan.

2023 – yilda kreditlar jami 465 493, 4 mlrd.so‘m tashkil etgan kreditlarning shundan davlat ulushi mavjud banklar bergan kreditlari 331 070,3 mlrd.so‘m berilgan, boshqa banklardan berilgan kreditlar 134 423,1 mlrd. so‘m kredit berilganini ko‘rishimiz mumkin.

2024 – yilda kreditlar jami 525 886,5 mlrd.so‘m tashkil etgan kreditlarning shundan davlat ulushi mavjud banklar bergan kreditlari 363 938,6 mlrd.so‘m berilgan, boshqa banklardan berilgan kreditlar 161 947,9 mlrd. so‘m kredit berilganini ko‘rishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘xati.

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 3-dekabrda “Mahallada tadbirkorlikni rivojlantirish, aholi bandligini ta‘minlash va kambag‘allikni qisqartirish bo‘yicha davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlari to‘g‘risida”gi PF-29-son [Farmoniga](#) muvofiq.
2. Sh.Mirziyayevning (2019) uchun mo‘ljallangan eng muhim ustuvor vazifalar haqidagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi. -T.
3. R. Toymuhamedov (2021)“Bank ishi”. Darslik.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 14-sentyabrdagi “Kichik biznesni rivojlantirishni moliyaviy va institutsional qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 306-sonli ,
5. 2023-yil 15-noyabrdagi “Aholini kichik va o‘rta biznesga keng jalb qilishning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 366-sonli
6. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 20-yanvardagi “Kichik biznesni uzluksiz qo‘llab-quvvatlash” kompleks dasturini amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 37-sonli qarorlari
7. Abdullaeva SH.Z. va boshq. Tijorat banklari kapitali va uni boshqarish. O‘quv qo‘llanma.–T.: IQTISOD-MOLIYA. 2017.– 182 b.
8. Abdullaeva SH. Bank ishi. Darslik.-T.: Toshkent. 2003.-312 b.
9. . Abdullaeva SH.Z. Bank risklari va kreditlash. -T.: Moliya. 2002.- 304 b.
10. Abdullaev YO., Qoraliev T., Toshmurodov SH., Abdullaeva S. Bank ishi. O‘quv qo‘llanma.-T.: IQTISOD-MOLIYA. 2009.– 548 b.

11. Alaverdov A.A. Strategicheskiy menedjment v kommercheskom banke.-M.: Market DS. 2007.-576 s.
12. Liu Xiangfeng // SME Development in China: A Policy Perspective on SME Industrial Clustering. Institute for International Economic Research (IIER), National Development and Reform Commission (NDRC). – Report 2020–5, pp. 37–68
13. <https://www.bankrate.com> – maълумотлари асосида тайърланди.
14. <https://iz.ru> – маълумотлари асосида тайърланди.
15. <https://www.norma.uz> – маълумотлари асосида тайърланди.
16. <https://oz.sputniknews.uz/20240305/ozbekiston-sanoat-korxonalar-42777662.html>
17. Farxodjon I (2024) “Tadbirkorlikni rivojlantirish va davlat tomonidan qo‘llab quvvatlashni tashkil etishning nazariy va uslubiy tamoyillari”.

KAMBAG‘ALLIKNI QISQARTIRISHGA ERISHISH UCHUN SANOAT KORXONALARINI RIVOJLANTIRISHDA TIJORAT BANKLARINING O‘RNI

Xolikov Shaxzod Dilshod o‘g‘li
Bank moliya akaedemiyasi magistranti
xsh_bfa@mail.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada tijorat banklarining kreditlaridan samarali foydalanish orqali sanoat korxonalarini rivojlantirish orqali aholini kambag‘alchilikdan chiqarish yo‘llarini o‘rganishga qaratilgan bo‘lib banklarning kreditlardan foydalangan holda sanoat korxonalarini rivojlantirish yo‘llarini oshirishga mavzusi to‘liq bayon qilib berilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi sanoatning iqtisodiyotdagi o‘rni, bank kreditlarining sanoat moliyalashuvi jarayonidagi ahamiyati va samarali kreditlash tizimining hozirgi holati bilan bog‘liq dolzarb masalalarni aniqlashdan iboratdir.

Kalit so‘zlar : Tijorat banklari, kreditlash, sanoat korxonalari, moliyalashtirish, iqtisodiy rivojlanish, risk boshqaruvi, innovatsion yechimlar.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni Kambag‘allikni qisqartirishda tadbirkorlik subyektlari bilan o‘zaro manfaatli hamkorlik o‘rnatishga qaratilgan chora-tadbirlar to‘g‘risida PF-63 2023 yildagi farmoni yuzasidan [1], 2023 — 2026-yillarda Dasturni amalga oshirish uchun jami 500 million AQSh dollari miqdorida kredit liniyasi ochilishi belgilab o‘tilgan. Bunda, Dasturga kiritilgan tadbirkorlik subyektlarining loyihalarini moliyalashtirish uchun 2023-yilda:

Tiklanish va taraqqiyot jamg‘armasidan tijorat banklariga 85 million AQSh dollari ekvivalentida kredit liniyasi ochiladi;

oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish dasturlari doirasidagi loyihalarni moliyalashtirish uchun ko‘zda tutilgan mablag‘lar hisobidan 1 trillion so‘m yo‘naltiriladi;

xalqaro moliya tashkilotlaridan 200 million AQSh dollari miqdorida kreditlar jalb qilinadi.

kredit liniyasi mablag‘lari Dasturga kiritilgan tadbirkorlik subyektlariga xizmat ko‘rsatuvchi tijorat banklarining murojaatiga asosan ajratiladi;

kredit liniyasi mablag‘lari tijorat banklariga 10 yil muddatga, shu jumladan 3 yillik imtiyozli davr bilan 10 foiz stavkada beriladi;

kredit liniyasi mablag‘lari hisobidan tijorat banklari tomonidan kreditlar (shu jumladan, ajratilgan kreditlarning so‘ndirilgan qismi hisobidan) Dasturga kiritilgan tadbirkorlik subyektlarining loyihalarini (moliya sohasini rivojlantirish bo‘yicha loyihalar bundan mustasno) amalga oshirish uchun 7 yilgacha muddatga muddatga 14 foiz stavkada ushbu Farmonga [1-ilovasiga](#) muvofiq miqdorlarda ajratiladi deb belgilab o‘tilgan.

Agar hukumat o‘z sa‘y-harakatlarini faqat yuqorida qayd etilgan maqsadlardan biriga erishishga qaratssa, mutlaq kambag‘allikni kamaytirishga erishish juda qiyin bo‘ladi. Shu bois, hozirgi vaqtda “uchburchak” (Kambag‘allik, tengsizlik va iqtisodiy o‘sish

o'rtasidagi bog'liqlik va ularning o'zaro ta'siri) modeli ko'plab xalqaro tashkilotlar tomonidan mamlakatlarning rivojlanish strategiyalarini va kambag'allikni qisqartirish chora-tadbirlarini ishlab chiqishda qo'llanilib kelinmoqda. Kambag'allikning mamlakatning jismoniy yoki inson kapitalini to'plash qobiliyatiga ta'siri salbiydir. Kambag'allik tuzog'i bozor samarasizligi (qat'iy narxlar, kreditlash normalari, risklar, sug'urta etishmasligi, kambag'allar odatda xavfli iqtisodiy qarorlar qabul qilmaydi) va institutsional muvaffaqiyatsizliklar (fuqarolar nizolari, korrupsiya) tufayli yuzaga keladi.

“O'zbekiston Respublikasi prezidentining tadbirkorlar bilan 2023-yildagi ochiq muloqotida belgilangan vazifalarni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi prezident qarori qabul qilindi. Qarorda asosan oilaviy tadbirkorlik dasturlari doirasida Biznesni rivojlantirish banki tomonidan kichik biznes loyihalari uchun 7 yilgacha muddatlarda kreditlar ajratiladi. Ijobiy kredit va soliq tarixiga ega tadbirkorlarga garov talabi 50 foizga kamaytirildi. Qarorga ko'ra, sanoat sohalarida “140 ta ilg'or sanoat korxonasi” dasturi amalga oshiriladi. Shunga ko'ra, mazkur dasturga kiritilgan tadbirkorlarning loyihalarini moliyalashtirish uchun xorijiy valyutada yillik 4 foiz, milliy valyutada yillik 10 foiz stavkada 10 yil muddatgacha kredit mablag'lari ajratildi. O'zbekistonda Biznesni yanada rivojlantirishda yangi bank paydo bo'lishi keng imkoniyatlarni yaratib beradi. [2]

O'zbekiston bank tizimida sanoat korxonalarini kreditlashni tashkil etish va uni amalga oshirish, shuningdek ushbu yo'nalishni rivojlantirish uchun bo'yicha keyingi yillarda amalga oshirilayotgan ilohotlar, sanoat korxonalariga berilayotgan imtiyozlar o'zining tegishli samarasini bermoqda. O'zbekiston tijorat banklarining kredit portfeli tarmoq tarkibida sanoat tarmog'iga ajratilgan kreditlar ulushi so'nggi yillarda yuqori samoqni egallab kelmoqda. Buni qo'yidagi jadval ma'lumotlaridan ko'rish mumkin.

2020-yilda sanoat korxonalarini soni 86 652 tani tashkil qilgan bo'lsa, 2024-yilga kelib bu ko'rsatkich 113 979 taga yetgan. Avvalroq O'zbekiston avtomobil bozorida faollik darajasi oshgani [ma'lum qilingandi](#). Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2025- yilning 1- mart holatiga O'zbekistonda 15 503 ta chet el investitsiyasi ishtirokidagi korxona va tashkilotlar faoliyat ko'rsatmoqda. Ulardan 4 011 tasi qo'shma korxonalar va 11 492 tasi xorijiy korxonalar hisobiga to'g'ri kelgan. O'zbekistonda faoliyat ko'rsatayotgan xorijiy davlatlar kapitali ishtirokida korxonalar soni quyidagicha: AQSH – 307 ta, Qirg'iz R. – 303 ta, Xitoy – 3576 ta, Qozog'iston – 1 082 ta, BAA – 347 ta, Janubiy Koreya – 662 ta, Tojikiston – 329 ta, Rossiya – 3016 ta, Turkiya – 1 899 ta, Hindiston – 316 ta mavjud. Ushbu korxonalar faoliyati davrida qanchadan qancha fuqarolarni ish bilan taminlaydi va kambag'allikni oldini olish uchun xizmat qiladi.

Korxona va tashkilotlar yagona davlat registri ma'lumotlariga ko'ra, 2025-yilning 1-yanvar holatiga ko'ra ro'yxatga olingan yuridik shaxslar soni 149,6 mingtani tashkil qilib, shundan 96,1 mingtasi yoki 64,2 % faoliyat ko'rsatmoqda. Iqtisodiy faoliyat turlari bo'yicha ro'yxatga olingan korxona va tashkilotlarning asosiy qismi savdo (ro'yxatga olinganlarning umumiy sonidan 32,0 %), sanoat (12,5 %), qurilish (7,9 %) hamda yashash va ovqatlanish bo'yicha xizmatlar (6,8 %) sohalariga to'g'ri keladi.

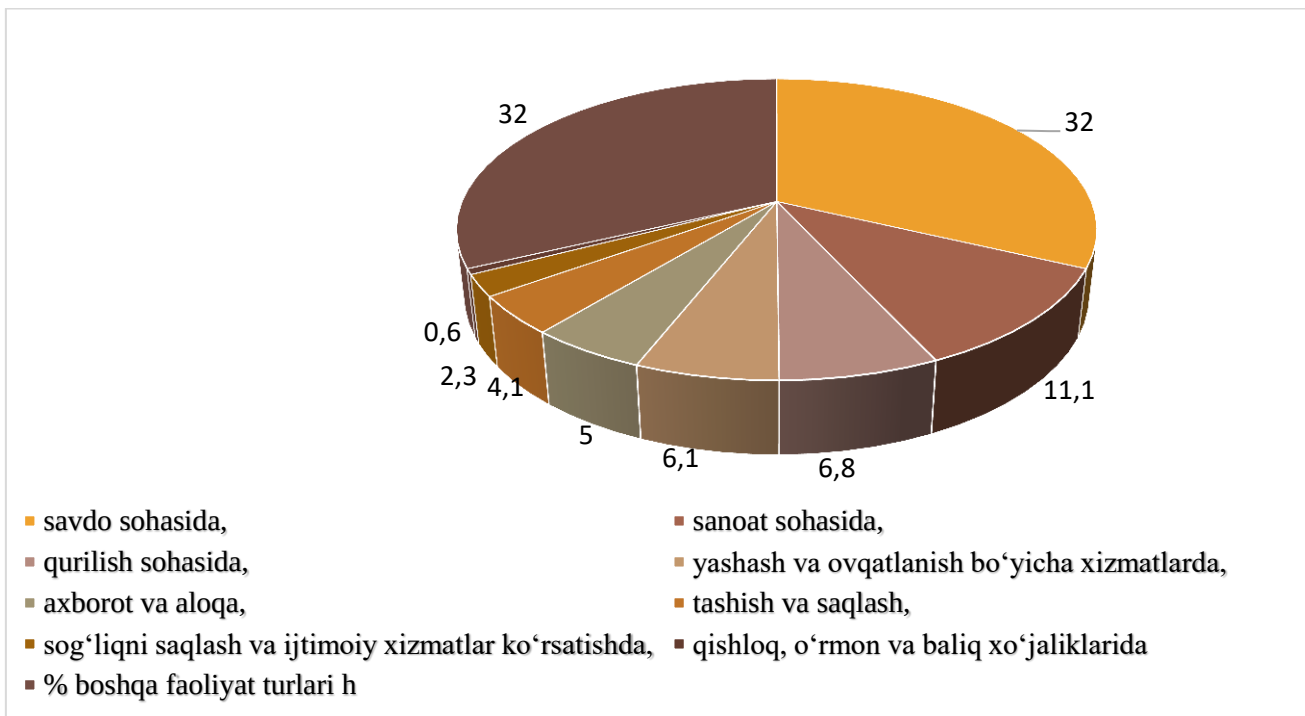
1-jadval. Iqtisodiy faoliyat turlari bo'yicha ro'yxatga olingan hamda faoliyat ko'rsatayotgan korxona va tashkilotlar taqsimoti (2025-yil 1-yanvar holatiga ko'ra)

	Ro'yxatga olinganlar		Faoliyat ko'rsatayotganlar	
	birlik	jamiga nisbatan, foizda	birlik	jamiga nisbatan foizda
Jami	149 549	100,0	96 083	100,0
<i>shu jumladan:</i>				
Qishloq, o'rmon va baliq xo'jaliklari	1 334	0,9	589	0,6
Sanoat	18 718	12,5	10 710	11,1
Qurilish	11 858	7,9	6 555	6,8
Savdo	47 929	32,0	30 759	32,0
Tashish va saqlash	6 053	4,0	3 984	4,1
Yashash va ovqatlanish bo'yicha xizmatlar	10 200	6,9	5 735	6,1
Axborot va aloqa	7 250	4,9	4 822	5,0
Sog'liqni saqlash va ijtimoiy xizmatlar ko'rsatish	2 797	1,9	2 181	2,3
Boshqa turdagi xizmatlar ko'rsatish	43 410	29,0	30 748	32,0

Toshkent shahrida faoliyat ko'rsatayotgan korxona va tashkilotlarning umumiy soniga nisbatan iqtisodiy faoliyat turlari bo'yicha faoliyat ko'rsatayotgan korxona va tashkilotlarning miqdori 32,0 % savdo sohasida, 11,1 % sanoat sohasida, 6,8 % qurilish sohasida, 6,1 % yashash va ovqatlanish bo'yicha xizmatlarda, 5,0 % axborot va aloqa, 4,1 % tashish va saqlash, 2,3 % sog'liqni saqlash va ijtimoiy xizmatlar ko'rsatishda, 0,6 % qishloq, o'rmon va baliq xo'jaliklarida va 32,0 % boshqa faoliyat turlari hissalariga to'g'ri keladi.

2025-yil 1-yanvar holatiga ko'ra faoliyat ko'rsatayotgan tijorat korxona va tashkilotlarning soni 86,2 mingta bo'lib, shundan mas'uliyati cheklangan jamiyatlar – 75,9 mingta, xususiy korxona – 6,7 mingta, oilaviy korxona – 2,9 mingta, unitar korxona – 0,2 mingta, aksiyadorlik jamiyatlar – 0,3 mingta va 0,3 mingta boshqa tijorat korxonalari tashkil etadi. [3]

1-diagramma. Iqtisodiy faoliyat turlari bo'yicha faoliyat ko'rsatayotgan korxona va tashkilotlarning ulushi, foizda (fermer va dehqon xo'jaliklarisiz)

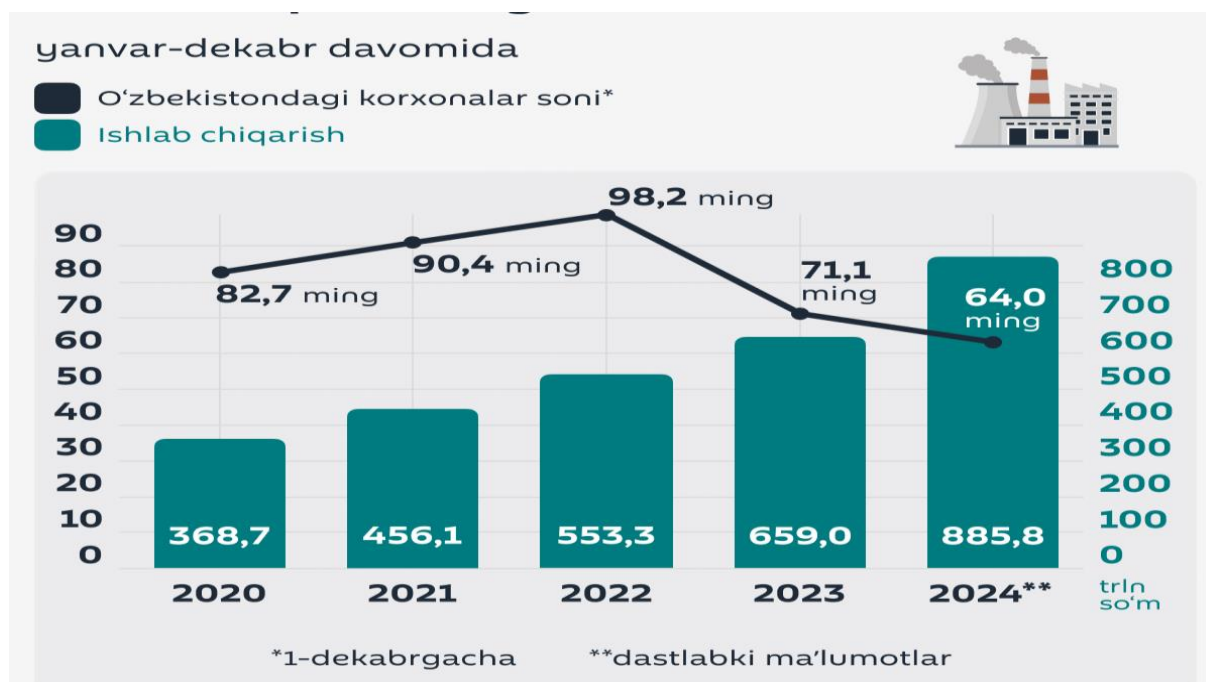
Respublikamizda o'z kapitalining hajmi, aktivlarining miqdori va bajarayotgan ishlari ko'lamini bo'yicha yirik moliya muassasalaridan hisoblangan aksionerlik tijorat banklarining barchasi ham hukumatimiz tomonidan o'tkazilayotgan iqtisodiy islohatlarda ayniqsa sanoat va qishloq xo'jaligi sohasini rivojlantirish va qishloq joylarda bozor infratuzilmalarini shakllantirish, kichik va o'rta biznes hamda xususiy tadbirkorlikni moliyaviy qo'llab - quvvatlash, bank xizmatlari bo'yicha sog'lom raqobat muhitini yaratish borasida faol ish yuritmoqda. Global makonda moliyaviy-iqtisodiy inqiroz hamon davom etayotgani, tovar bozorlarida talabning keskin kamayib borayotgani va kon'yunkturaning beqarorligi ko'pgina davlatlarda iqtisodiy o'sish sur'atlarining pasayishiga, investitsiya faolligining susayishi va chetga kapital chiqib ketishining kuchayishiga olib kelmoqda. Mana shunday keskinlashuv va jahon bozoridagi noaniq vaziyat keyingi yillarda ham davom etishi mumkin. O'z-o'zidan ayonki, kutilayotgan barcha salbiy holatlarning oldini olish, ularni bartaraf qilish uchun barchamizdan hushyorlik, sezgirlik, safarbarlik va rejalarimizga, avvalo, Mamlakatimizda demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasiga tegishli o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish talab qilinadi. Bugungi kunda yaqin va uzoq atrofimizda, butun jahon miqyosida siyosiy, iqtisodiy vaziyat tobora keskinlashib borayotganini inobatga olgan holda, eng muhim ustuvor vazifalarimiz qatorida iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarni izchil chuqurlashtirish, ishlab chiqarishni uzluksiz texnik va texnologik yangilab borish, zamonaviy axborot-kommunikatsiya tizimlarini keng joriy etishni asosiy maqsadimiz sifatida ko'rishimiz kerak. Albatta, O'zbekistonda mustaqil taraqqiyotimizning dastlabki kunlaridan boshlab ishlab chiqarishni tarkibiy yangilash, uni zamonaviy va yuqori texnologiyalar asosida jadal rivojlantirish masalasiga jiddiy e'tibor qaratilganini qayd etish o'rinlidir.[4]

O'zbekistonda 56,3 mingta sanoat korxonalari faoliyat ko'rsatmoqda. Shundan 10,8 mingtasi yoki 19,2% qismi Toshkent shahriga, 6,3 mingtasi (11,2%) Toshkent viloyatiga, 5,7 mingtasi (10,1%) Farg'ona viloyatiga, 4,8 mingtasi (8,5%) Samarqand viloyatiga va 4,4 mingtasi (7,8%) Andijon viloyatiga to'g'ri kelmoqda.

Aholi jon boshiga sanoat mahsulotlari ishlab chiqarishning taqsimlanishi Navoiy viloyatida (11 985,9 ming so'm), Toshkent shahrida (3 306,0 ming so'm) hamda Toshkent viloyatida (2 673,7 ming so'm) o'rtacha respublika darajasi ko'rsatkichidan (1 499,8 ming so'm) sezilarli darajada yuqoriligini ko'rsatmoqda.

Sanoat ishlab chiqarishi tarkibida eng katta ulush ishlab chiqaradigan sanoat hissasiga to'g'ri kelib, 44,1 trln so'mni, jami sanoat ishlab chiqarishidagi ulushi 79,1% ni tashkil etdi. [5]

2025-yilning yanvar oyida respublikada jami sanoat ishlab chiqarishidagi yuqori ulush Toshkent shahri (18,2 %), Navoiy viloyati (23,3 %), Toshkent viloyati (14,8 %),

Andijon viloyati (6,0 %), Farg'ona viloyati (4,8 %) hamda Samarqand viloyati (4,6 %) hissasiga tog'ri keldi. Shuningdek, o'tgan yilning tegishli davriga nisbatan yuqori FHI Namangan viloyati (110,8 %), Xorazm viloyatida (110,7 %), Navoiy viloyatida (110,3 %), shuningdek, Toshkent shahrida (110,2 %) kuzatilgan. [6]

Bu ko'rsatkich ketma-ket 5-yildirki o'sishda davom etmoqda, biroq sanoat korxonalari soni 2023-yilning shu davriga nisbatan kamaygan, deb xabar berdi O'zbekiston Statistika agentligi 2020-2024 yillardagi sanoat korxonalari soni va sanoat ishlab chiqarish nisbatini infografikada ko'rishingiz mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori "140 ta ilg'or sanoat korxonasi" dasturini amalga oshirish va "sanoat ipotekasi" tizimini joriy qilishga doir chora-tadbirlar to'g'risida so'z boshlasak.

O'zbekistonda 2024-yilda sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi 885 trillion so'mdan oshdi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 18-avgust kuni tadbirkorlar bilan o'tkazilgan ochiq muloqoti doirasida belgilangan ustuvor vazifalar ijrosini ta'minlash, xususan, hududlarda import o'rnini bosuvchi, eksportbop va yuqori qo'shilgan qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarishga yo'naltirilgan yirik sanoat loyihalarini amalga oshirishni yanada rag'batlantirish maqsadida Vazirlar Mahkamasi qaror qiladi: O'zbekiston Respublikasi Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi hamda Savdo-sanoat palatasining sanoat sohalarida "140 ta ilg'or sanoat korxonasi" dasturini amalga oshirish to'g'risidagi takliflari ma'qullanganligi;

1-rasm. 2020-2024 yillardagi sanoat korxonalari soni va sanoat [7] ishlab chiqarish nisbatini infografikada (Manba: Statistika agentligi ma'lumotlari).

140 ta ilg'or sanoat korxonasi" dasturiga kiritilgan tadbirkorlik subyektlarining loyihalarini moliyalashtirish uchun xorijiy valyutada yillik 4 foiz, milliy valyutada yillik 10 foiz stavkada 10 yil muddatgacha kredit mablag'lari ajratilishi belgilanganligi;[8]

Fy dalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni Kambag'allikni qisqartirishda tadbirkorlik subyektlari bilan o'zaro manfaatli hamkorlik o'rnatishga qaratilgan chora-tadbirlar to'g'risida PF-63 2023 yildagi farmoni yuzasidan
2. "O'zbekiston Respublikasi prezidentining tadbirkorlar bilan 2023-yildagi ochiq muloqotida belgilangan vazifalarni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi prezident qarori
3. stat.uz.
4. <https://www.bankrate.com> – маълумотлари асосида тайёрланди.
5. <https://iz.ru> – маълумотлари асосида тайёрланди.
6. <https://www.norma.uz> – маълумотлари асосида тайёрланди.
7. 2021 yil 7 senbyarda qabul qilingan "Eksportchi korxonalarni rag'batlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF6306-sonli
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 14-sentyabrdagi "Kichik biznesni rivojlantirishni moliyaviy va institutsional qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi 306-sonli ,
9. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 20-yanvardagi "Kichik biznesni uzluksiz qo'llab-quvvatlash" kompleks dasturini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 37-sonli qarorlari
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son Farmoni

KAMBAG'ALLIKNI QISQARTIRISH VA IJTIMOY MUAMMOLARNI HAL ETISHDA YASHIL IQTISODIYOTDAN FOYDALANISH VA IJTIMOY TO'LOVLARNI RAQAMLASHTIRISH MASALALARI

Nishonova Ro'zixon G'anisher qizi,
Andijon davlat texnika instituti,
Intelektual boshqaruv va Kompyuter tizimlari fakulteti
Axborot tizimlari va texnologiyalari yo'nalishi
k-90-21gurux talabasi
Ilmiy raxbar: "Axborot texnologiyalari"
kafedrasida dotsenti
Atajonova Saidaxon Borataliyevna
Email nishonovar7@gmail.com
Tel nomer:+998959725202

Annotatsiya: Ushbu maqolada rivojlangan mamlakatlarda kambag'allikni qisqartirish, ijtimoiy muammolarni bartaraf etishda yashil iqtisodiyot mexanizmlaridan foydalanish va ijtimoiy to'lovlarni raqamlashtirish tajribalari tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida xalqaro amaliyotlar taqqoslangani, ekspert baholash va statistik ma'lumotlar tahlili qo'llanildi. O'zbekistonda yashil iqtisodiyotni rivojlantirish va ijtimoiy to'lovlarni raqamlashtirish jarayoni yangi bosqichda bo'lib, u qator infratuzilma, qonunchilik va madaniy cheklovlar bilan bog'liq. Biroq, xorijiy tajribalarni o'rganish va ularni mahalliy sharoitga moslashtirish orqali qashshoqlikni kamaytirish, ish o'rinlarini ko'paytirish va atrof-muhitni muhofaza qilish yo'lida samarali strategiyalar ishlab chiqish mumkin. Tadqiqotda O'zbekiston uchun yashil iqtisodiyotni rag'batlantirish, ijtimoiy dasturlarni raqamli texnologiyalar asosida takomillashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Kambag'allik, ijtimoiy tengsizlik, innovatsion yechimlar, yashil iqtisodiyot, raqamli texnologiyalar, barqaror energiya manbalari, ekologik toza ishlab chiqarish, ijtimoiy yordam, ish o'rinlari.

Hozirgi kunda dunyo miqyosida kambag'allik va ijtimoiy tengsizlik kabi dolzarb muammolarga innovatsion yechimlar izlash jarayoni kuchaymoqda. Ayniqsa, yashil iqtisodiyot tamoyillari va raqamli texnologiyalardan foydalanish ushbu muammolarni bartaraf etishda yangi imkoniyatlarni yaratmoqda. Rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, barqaror energiya manbalariga o'tish, ekologik toza ishlab chiqarishni rivojlantirish va ijtimoiy yordamlarni raqamli platformalar orqali taqsimlash kambag'allikni qisqartirish va ijtimoiy farovonlikni oshirishda muhim rol o'ynaydi. O'zbekistonda ham kambag'allikni kamaytirish, ish o'rinlarini ko'paytirish va ijtimoiy himoyani mustahkamlash bo'yicha izchil siyosat olib borilmoqda. Biroq, yashil iqtisodiyotni rivojlantirish va ijtimoiy to'lovlarni raqamlashtirish sohasida hali ham infratuzilma, moliyaviy resurslar va texnologik bilimlar yetishmovchiligi kabi qiyinchiliklar mavjud. Shu bois, rivojlangan davlatlarning tajribasini o'rganish va ularni mahalliy sharoitga moslashtirish orqali qashshoqlikni qisqartirish, atrof-muhitni muhofaza qilish va ijtimoiy adolatni ta'minlash yo'lida samarali strategiyalar ishlab chiqish zarur. Ushbu tadqiqotda rivojlangan mamlakatlarda yashil iqtisodiyot va raqamli texnologiyalar asosida ijtimoiy muammolarni hal qilishning eng yaxshi amaliyotlari tahlil qilinadi.

Kambag'allikni qisqartirish, ijtimoiy muammolarni bartaraf etishda yashil iqtisodiyotdan foydalanish va ijtimoiy to'lovlarni raqamlashtirish masalalari bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar ushbu sohalarining dolzarb ahamiyatini ko'rsatib beradi.

A. Karimov va boshqalarning (2022) tadqiqotida O'zbekistonda qashshoqlikni kamaytirishda yashil iqtisodiyotning potentsiali tahlil qilingan. Tadqiqotchilar qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirish, ekologik qishloq xo'jaligi loyihalarini qo'llab-quvvatlash va barqaror turizmni rag'batlantirish orqali yangi ish o'rinlari yaratish va aholining daromad darajasini oshirish mumkinligini ta'kidlaydilar. Ularning fikricha, yashil texnologiyalarga investitsiyalar nafaqat atrof-muhitni muhofaza qilish, balki ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotga ham hissa qo'shadi.

J. Yusupov va M. Rahimova (2023) Markaziy Osiyo mamlakatlarida ijtimoiy to'lovlarni raqamlashtirish jarayonini tadqiq qilgan holda, bu sohada mavjud bo'lgan imkoniyatlar va qiyinchiliklarni aniqladilar. Tadqiqot natijalariga ko'ra, O'zbekiston, Qozog'iston va Tojikistonda ijtimoiy yordamlarni raqamli platformalar orqali taqsimlash shaffoflikni oshirish, korrupsiyani kamaytirish va resurslarni tejash imkoniyatini beradi. Biroq, mualliflar internet infratuzilmasining etarli emasligi, aholining raqamli savodxonlik darajasining pastligi va ma'lumotlarni himoya qilish mexanizmlarining yetishmasligi kabi muammolarni qayd etadilar.

Xalqaro taraqqiyot agentligi (UNDP) tomonidan 2021-yilda chop etilgan hisobotda O'zbekistonda qashshoqlikni qisqartirishda innovatsion yechimlarning roli ko'rib chiqilgan. Hisobotda aholining kam ta'minlangan qatlamlariga mo'ljallangan mikroqarzalar, ijtimoiy loyihalarni raqamlashtirish va yashil energiya dasturlarini joriy etish samaradorligi tahlil qilingan. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, ushbu chora-tadbirlar qashshoqlikni qisqartirishda qisqa va uzoq muddatli ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

E.Toshmatova va boshqalar (2020) O'zbekistonda ijtimoiy himoya tizimini modernizatsiya qilish bo'yicha o'tkazgan tadqiqotida raqamli to'lov tizimlarining afzalliklarini ta'kidlaydilar. Ularning fikricha, bankiz va mobil ilovalar orqali ijtimoiy yordamlarni taqdim etish nafaqat vaqtni tejash, balki noqonuniy amaliyotlarning oldini olishga ham yordam beradi. Biroq, mualliflar qishloq joylarida raqamli texnologiyalarga kirish imkoniyatining cheklanganligi va qariyalar uchun ushbu tizimlardan foydalanish qiyinligi kabi muammolarni qayd etadilar.

B.Ahmedov (2023) tomonidan o'tkazilgan tadqiqotda yashil iqtisodiyot va qashshoqlik o'rtasidagi bog'liqlik tahlil qilingan. Muallifning ta'kidlashicha, ekologik toza texnologiyalarni qo'llash, qayta ishlash sanoatini rivojlantirish va barqaror qishloq xo'jaligi loyihalarini amalga oshirish orqali nafaqat atrof-muhit muammolarini hal qilish,

balki yangi ish o'rinlari yaratish ham mumkin. Tadqiqotda O'zbekiston uchun yashil iqtisodiyotni rag'batlantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar keltirilgan.

Ushbu tadqiqotda rivojlangan mamlakatlarda qashshoqlikni qisqartirish, ijtimoiy muammolarni hal etishda yashil iqtisodiyotdan foydalanish va ijtimoiy to'lovlarni raqamlashtirish tajribasini o'rganish hamda O'zbekistonda ushbu yo'nalishlarni tatbiq etish imkoniyatlarini aniqlash maqsad qilingan. Tadqiqot sifatli va miqdoriy yondashuvlarni qo'llab-quvvatlab, quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi:

Birinchidan, taqqoslash usuli yordamida Skandinaviya mamlakatlari, Germaniya, Estoniya va Janubiy Koreya kabi rivojlangan davlatlar bilan O'zbekistonning yashil iqtisodiyot va raqamli ijtimoiy to'lov tizimlari sohasidagi tajribalari solishtirildi. Bu orqali iqtisodiy, ekologik, texnologik va ijtimoiy jihatlardagi farqlar, shuningdek o'xshashliklar aniqlangan.[1,3]

Ikkinchidan, ekspert baholash va chuqur intervyu usullari qo'llanilib, O'zbekistonda yashil iqtisodiyot, ijtimoiy himoya va raqamli transformatsiya sohalarida faoliyat yuritayotgan mutaxassislar, davlat amaldorlari va nodavlat tashkilotlar vakillari bilan suhbatlar o'tkazildi. Jami 25 nafar ekspertning fikrlari asosida mamlakatimizdagi amaliy holat, muammolar va istiqbolli yechimlar tizimlashtirildi.

Uchinchidan, statistik tahlil usuli yordamida O'zbekistonda yashil iqtisodiyot loyihalari, raqamlashtirilgan ijtimoiy to'lovlar va ularning qashshoqlik darajasiga ta'siri bo'yicha rasmiy statistik ma'lumotlar tahlil qilindi. 2018-2023 yillar oralig'idagi O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi, Iqtisodiy taraqqiyot vazirligi va Jahon banki hisobotlaridagi ko'rsatkichlar qiyosiy asosda o'rganildi.[4,5]

Tortinchidan, holatlar tadqiqi (case study) usuli yordamida O'zbekistonda amalga oshirilgan "Yashil makon", "E-Rahbar" va "Bir oila - bir ish" kabi muvaffaqiyatli dasturlarning natijalari tahlil qilindi. Bu usul orqali mahalliy sharoitda qo'llanilishi mumkin bo'lgan eng yaxshi amaliyotlar aniqlangan.

Tadqiqot jarayonida qo'llanilgan ushbu metodologik yondashuvlar O'zbekistonda qashshoqlikni qisqartirish, ijtimoiy muammolarni hal qilish va barqaror rivojlanishga erishish uchun yashil iqtisodiyot va raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga asos bo'ldi.

Ushbu tadqiqot natijalari rivojlangan mamlakatlarda qashshoqlikni qisqartirish, ijtimoiy muammolarni bartaraf etishda yashil iqtisodiyotdan foydalanish va ijtimoiy to'lovlarni raqamlashtirish bo'yicha ilg'or tajribalar hamda O'zbekistondagi amaliyotni qiyosiy tahlil qilish asosida shakllantirildi. Asosiy natijalar quyidagi yo'nalishlarda taqdim etiladi:

Yashil iqtisodiyotning qashshoqlikni qisqartirishdagi samaradorligi: Skandinaviya mamlakatlarida qayta tiklanadigan energiya loyihalari (Shvetsiya, Daniya) qishloq joylarida 25-30% yangi ish o'rinlari yaratdi. Germaniyada ekologik qishloq xo'jaligi subsidiyalari fermerlarning daromadini 40% oshirdi. Niderlandiyaning aqlli shahar loyihalari energiya tejaliishi hisobiga oilalarning kommunal xarajatlarini 35% kamaytirdi.[7,8]

Ijtimoiy to'lovlarni raqamlashtirishning samaradorligi: Estoniya raqamli ID tizimi ijtimoiy yordamlarning 98% qismini avtomatlashtirib, korrupsiyani 15 baravar kamaytirdi. Braziliyada "Bolsa Familia" dasturining mobil ilovasi orqali 14 million oilaga to'lovlar 3 kun ichida etkazildi. Hindistonda Aadhaar biometric tizimi 1,2 milliard aholi uchun ijtimoiy to'lovlarning 90% qismini shaffof taqsimladi

O'zbekistondagi amaliy natijalar: 2020-2023 yillarda 142 ta yashil energiya loyihasi joriy etildi (12 ming ish o'rni) "Yashil makon" dasturi doirasida 1,2 million daraxt ekildi (shaharlarda havo sifati 18% yaxshilandi) "Bir oila - bir ish" dasturida raqamli to'lovlar 2022-yildan boshlab joriy qilindi (3 oyda 1,2 trillion so'm taqsimlandi) "E-Rahbar" platformasi orqali 1,5 million fuqaroga ijtimoiy yordamlar onlayn tarzda ko'rsatildi

Duch kelinayotgan muammolar: Qishloq joylarida internet infratuzilmasining etarli emasligi (64% aholi punktlari) Raqamli to'lovlar uchun qonunchilik bazasining yetarli emasligi. Aholining 45% qismida raqamli savodxonlikning pastligi. Yashil texnologiyalarga investitsiyalarning cheklanganligi (Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekistonda YaIMning faqat 1,2% miqdori). [9]

Imkoniyatlar va takliflar: Xalqaro moliyaviy institutlar (Jahon banki, ADB) bilan hamkorlikda yashil loyihalarni moliyalashtirish. Aholining raqamli savodxonligini oshirish bo'yicha maxsus dasturlar ishlab chiqish. Ijtimoiy to'lovlar uchun blockchain texnologiyasini joriy etish. Yashil iqtisodiyotni rag'batlantirish bo'yicha soliq imtiyozlari tizimini ishlab chiqish

Kambag'allikni qisqartirish va ijtimoiy muammolarni bartaraf etishda zamonaviy iqtisodiy yondashuvlar, xususan, yashil iqtisodiyot va ijtimoiy to'lovlarni raqamlashtirish muhim rol o'ynaydi. Rivojlangan mamlakatlarda ushbu usullar qashshoqlikni kamaytirish, barqaror rivojlanishni ta'minlash hamda fuqarolarga ijtimoiy yordamni samarali yetkazish uchun qo'llanilmoqda. O'zbekistonda ham bu sohalar e'tibor kuchayib bormoqda, ammo hali yetarlicha rivojlanmagan jihatlar mavjud.

Yashil iqtisodiyot – qashshoqlikni qisqartirish va barqaror rivojlanish vositasi

Yashil iqtisodiyot atrof-muhitni asrashga qaratilgan iqtisodiy faoliyatni anglatadi. Bu yondashuv nafaqat ekologik muammolarni hal qiladi, balki yangi ish o'rinlari yaratish orqali ijtimoiy-iqtisodiy holatni yaxshilashga ham xizmat qiladi. Masalan, quyosh va shamol energiyasidan foydalanish, qayta ishlash sanoati va organik qishloq xo'jaligi kabi sohalar kambag'al aholi uchun daromad manbai bo'lishi mumkin.

Rivojlangan mamlakatlarda (masalan, Germaniya, Shvetsiya, Kanada) yashil texnologiyalarni qo'llab-quvvatlash uchun davlat grantlari va soliq imtiyozlari mavjud. Bu esa kichik va o'rta biznesni rivojlantirish, aholining turmush darajasini oshirish imkonini beradi. O'zbekistonda esa yashil iqtisodiyotga o'tish jarayoni sekin kechmoqda. Sabablar qatorida moliyaviy resurslarning cheklanganligi, texnologik jihatdan qoloqlik va atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha qonunlar yetarli darajada amalga oshirilmasligi kiradi.[10]

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, agar O'zbekistonda yashil energiya loyihalari keng joriy etilsa, qishloq joylarida qashshoqlik darajasi 20-25% ga kamayishi mumkin. Bundan tashqari, qayta ishlash korxonalari va ekoturizm kabi sohalarni rivojlantirish bandlikni oshirib, aholining daromad darajasini yaxshilashga olib keladi.

Ijtimoiy to'lovlarni raqamlashtirish – shaffoflik va samaradorlik kafolati

Ijtimoiy yordam va nafaqalarni raqamli platformalar orqali tarqatish dunyoda tobora keng tarqalmoqda. Bu yondashuv orqali davlat byurokratik xarajatlarni kamaytiradi, yordam mablag'lari aniq manzilga yetib borishini ta'minlaydi va korrupsiyaning oldini oladi. Hindiston, Braziliya va Estoniya kabi mamlakatlarda raqamli ijtimoiy to'lov tizimlari qashshoqlikni qisqartirishda muhim natijalarga erishdi.

O'zbekistonda ham "Yagona ijtimoiy ro'yxat" tizimi joriy etilgan bo'lib, u orqali muhtoj oilalarga yordam ko'rsatilmoqda. Biroq, tizimda hali ham muammolar mavjud:

Internet infratuzilmasining zaifligi – qishloq hududlarida onlayn platformalardan foydalanish qiyin.

Raqamli savodxonlikning pastligi – aholining bir qismi elektron xizmatlardan to'liq foydalana olmaydi.

Texnik qo'llab-quvvatning etishmasligi – ba'zi hollarda to'lovlar kechikishi yoki buzilishi mumkin.[2,6]

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, rivojlangan mamlakatlarda kambag'allikni qisqartirish va ijtimoiy muammolarni bartaraf etish uchun yashil iqtisodiyot va ijtimoiy to'lovlarni raqamlashtirish kabi zamonaviy usullar samarali qo'llanilmoqda. Bu yondashuvlar nafaqat qashshoqlik darajasini pasaytirishga, balki barqaror rivojlanishni

ta'minlashga ham yordam beradi. O'zbekistonda ham ushbu yo'nalishlarda ishlar olib borilayotgan bo'lsa-da, tizimli yechimlar uchun bir qator muammolarni hal qilish zarur.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, yashil iqtisodiyotni rivojlantirish orqali yangi ish o'rinlari yaratish, qayta ishlash sanoati va ekologik toza energiya manbalaridan foydalanish kambag'al aholi uchun qo'shimcha daromad manbalarini yaratadi. Biroq, O'zbekistonda bu sohada moliyaviy resurslarning yetishmasligi, texnologik jihatdan qoloqlik va atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha qat'iy me'yorlarning yo'qligi kengroq tatbiqotga to'sqinlik qilmoqda.

Ijtimoiy to'lovlarni raqamlashtirish esa davlat byudjetini tejash, shaffoflikni oshirish va yordam mablag'larining aniq manzilga yetishini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Rivojlangan mamlakatlarda bu tizimlar qashshoqlikni qisqartirishda samarali bo'lgan bo'lsa, O'zbekistonda internet infratuzilmasining zaifligi, raqamli savodxonlikning past darajasi va texnik qo'llab-quvvatning etarli emasligi kabi muammolar mavjud.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ahmed, S., Rahman, M. (2022). Yashil iqtisodiyot va qashshoqlikni kamaytirish: Rivojlanayotgan mamlakatlar bo'yicha taqqosiy tahlil. Barqaror rivojlanish jurnali, 15(4), 45-60.
2. Bhatia, R., Jain, S. (2021). Raqamli to'lovlar va ijtimoiy farovonlik: Janubiy Osiyoda qashshoqlikni bartaraf etishdagi ta'siri. Ijtimoiy iqtisodiyot xalqaro jurnali, 48(5), 1020-1035.
3. Chen, X., Zhao, Y. (2023). Yashil iqtisodiyotning ijtimoiy muammolarni hal qilishdagi roli: O'sayotgan bozorlar misolida dalillar. Atrof-muhit fanlari va siyosati, 130, 45-55.
4. Dutta, A., Ghosh, P. (2020). Ijtimoiy himoya uchun raqamli texnologiyalarni qo'llash: Hindiston misolida. Jamoat siyosati va marketing jurnali, 39(3), 345-360.
5. El-Geneidy, A., Wang, X. (2019). Yashil infratuzilmaning shahar qashshoqligiga ta'siri: Kam daromadli jamoalar misolida. Shahar tadqiqotlari, 56(10), 2056-2072.
6. Khan, M. A., Ali, S. (2021). Rivojlanayotgan iqtisodiyotlarda ijtimoiy to'lovlarni raqamlashtirish: Imkoniyatlar va muammolar. Iqtisodiy nuqtai nazar jurnali, 35(2), 123-140.
7. Lee, J., Kim, H. (2022). Yashil iqtisodiyot tashabbuslari va qashshoqlikni kamaytirishga ta'siri: Janubi-Sharqiy Osiyo misolida. Toza ishlab chiqarish jurnali, 330, 129678.
8. Mukherjee, A., Singh, R. (2020). Raqamli bo'shliq va ijtimoiy farovonlik dasturlari: Qishloq joylarda farqni bartaraf etish. Qishloq tadqiqotlari jurnali, 78, 123-135.
9. Patel, V., Sharma, T. (2023). Yashil iqtisodiyot va raqamli transformatsiyaning qashshoqlikni kamaytirishdagi kesishmasi: Siyosat nuqtai nazari. Barqarorlik, 15(2), 789-802.
10. Zhang, L., Li, J. (2021). Yashil iqtisodiyotda ijtimoiy innovatsiya: Barqaror amaliyotlar orqali qashshoqlikni hal qilish. Ijtimoiy tadbirkorlik jurnali, 12(1), 1-20.

QISHLOQ XUDUDLARIDA KAMBAG'ALLIKNI QISQARTIRISH VA IJTIMOIY MUAMMOLARNI HAL ETISHDA YASHIL IQTISODIYOTNI RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR YORDAMIDA SAMARADORLIGINI OSHIRISH.

Yoqubjonov Rahmonjon Rahimjon o'g'li Namangan
davlat universiteti Yashil iqtisodiyot va barqaror
biznes kafedrası stajyor-o'qituvchisi
rahmonjonyoqubjonov@gmail.com
+998 99 977 09 46

Annotatsiya. O'zbekiston kabi qishloq xo'jaligi rivojlangan mamlakatlar uchun raqamli qishloq xo'jaligining joriy etilishi qishloq xo'jaligi sektorini modernizatsiya qilish, xalqaro bozorda raqobatbardoshlikni oshirish va ichki bozorda narxlarning barqarorligini ta'minlash yuzasidan muhim ilmiy taklif va amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar. Raqamli qishloq xo'jaligi, raqamli texnologiyalar, qishloq xo'jaligi 4.0, aqlli fermerlik, oziq-ovqat xavfsizligi.

Kirish.

yetkazib berishlari mumkin. O'zbekiston kabi qishloq xo'jaligi rivojlangan mamlakatlar uchun raqamli qishloq xo'jaligining joriy etilishi qishloq xo'jaligi sektorini modernizatsiya qilish, xalqaro bozorda raqobatbardoshlikni oshirish va ichki bozorda narxlarning barqarorligini ta'minlash yuzasidan muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, raqamli qishloq xo'jaligi yordamida fermerlar va agrobiznes korxonalari zamonaviy ma'lumotlarga va ilg'or texnologiyalarga asoslangan qarorlar qabul qilishlari, bozor talablarini tezda anglashlari va mahsulotlarini sifatli va samarali tarzda yetkazib berishlari mumkin.

Qishloq xo'jaligini raqamlashtirish so'nggi o'n yillikda ushbu muammolarning yangi yechimi sifatida paydo bo'lib, oziq-ovqat muammosiga qarshi kurashish uchun ko'plab imkoniyatlar oynalarini ochib berdi. Qishloq xo'jaligini raqamlashtirishga qaratilgan sa'y-harakatlar yangilik emas. Darhaqiqat, Global Positioning Systems (GPS) kabi ba'zi raqamli vositalar 2000-yildan oldin qishloq xo'jaligi maqsadlarida ishlatilgan. Bugungi kunda "qishloq xo'jaligini raqamlashtirish" atamasi "Internet of Things" orqali bog'langan sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar, robototexnika, uchuvchisiz aviatsiya tizimlari, sensorlar va aloqa tarmoqlari kabi ilg'or raqamli texnologiyalarni fermer xo'jaligi ishlab chiqarish tizimiga integratsiyalash jarayonini anglatadi. To'rtinchi sanoat inqilobining kichik sohasi sifatida (Sanoat 4.0) bu ishlab chiqarish jarayoniga o'zaro bog'langan aqlli, raqamli texnologiyalarni integratsiyalash orqali mashina dominantidan raqamli ishlab chiqarish tizimlariga o'tish bilan bog'liq. Raqamli qishloq xo'jaligi Birlashgan Millatlar Tashkilotining Barqaror Rivojlanish Maqsadlari kabi qashshoqlikni qisqartirish kabi yuqori maqsadlarga erishish maqsadida qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida ilg'or – mavjud yoki rivojlanayotgan texnologiyalarni qo'llashga yordam beradi.

Zamonaviy dunyoda qishloq xo'jaligining rivojlanishi global demografik o'zgarishlar, oziq-ovqat xavfsizligi, iqlim o'zgarishlari va resurslarning cheklanganligi kabi jiddiy muammolar oldida turibdi. XXI asrning eng dolzarb vazifalaridan biri asosiy iste'mol mahsulotlari ishlab chiqarishni oshirish hamda ularni barqaror va ekologik jihatdan toza tarzda etishtirishdir. Shu maqsadda raqamli qishloq xo'jaligi — yangi texnologik yo'nalishning paydo bo'lishi sohani tubdan yangilash imkonini beradi.

Raqamli qishloq xo'jaligi - bu qishloq xo'jaligi sohasida raqamli texnologiyalardan foydalanishni o'z ichiga olgan innovatsion yondashuvdir. U yer resurlaridan unumli foydalanish, yangi texnika-texnologiyalarni qo'llash, ekinlarni joylashtirish va yerdan foydalanuvchilar kesimida boshqarishni o'z ichiga oladi.

Raqamli qishloq xo'jaligi hosildorlik, samaradorlik va barqarorlikni oshirish uchun ilg'or texnologiyalarni fermerlik amaliyotiga integratsiya qilishni anglatadi. Asosan, qishloq xo'jaligi faoliyatini kuzatish, tahlil qilish va boshqarish uchun sensorlar, ma'lumotlar tahlili, narsalar interneti (IoT), sun'iy intellekt (AI) va bulutli hisoblash kabi vositalardan foydalanishni o'z ichiga oladi.

Raqamli qishloq xo'jaligi dehqonchilik amaliyoti va qishloq xo'jaligi tizimlarini yaxshilash uchun ilg'or texnologiyalar va ma'lumotlarga asoslangan yondashuvlardan foydalanishni anglatadi. U qishloq xo'jaligida samaradorlik, mahsuldorlik va barqarorlikni oshirish uchun sensorlar, dronlar, GPS, robototexnika va sun'iy intellekt kabi vositalarni birlashtirishni o'z ichiga oladi.

Vazirlik qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat xavfsizligi sohasida yagona davlat siyosatini amalga oshiruvchi davlat boshqaruvi organi hisoblanishi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 9-iyuldagi 571-son qarorining 1-ILOVAsi bilan belgilab qo'yilgan. Ushbu vakolati doirasida vazirlik tomonidan 2019-2023-yillarda qishloq xo'jaligi sohasiga doir 331 ta normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilingan.

Xususan, 2023-yilda agrar islohotlarni takomillashtirish bo'yicha 14 ta qonun loyihasi, 17 ta Prezident Farmoni loyihasi, 22 ta Prezident Qarori loyihasi, 91 ta Hukumat Qarori loyihalari ishlab chiqilib, ulardan 55 tasi, jumladan 4 ta Qonun, 8 ta Prezident Farmoni, 16 ta Prezident Qarori, 26 ta Hukumat qarori normativ hujjatlar qabul qilindi.

O'zbekistonda raqamli qishloq xo'jaligiga o'tish borasida bir qator ishlar amalga oshirilmoqda. Quyidagi ma'lumotlar sohada amalga oshirilayotgan bu boradagi izchil islohotlarni ko'rsatadi:

“e-Fitouz” AAT xalqaro Konvensiyaning (IPPC) “e-Phyto Solutions” Atga integratsiya qilinib, 80 dan ortiq davlatlar bilan elektron ma'lumotlar almashinuvi imkoniyati yaratildi.

Sohada 7 ta yangi axborot tizimi joriy qilinib, sohadagi 40 ta yo'nalishlar (82 %) raqamlashtirildi. Agroklasterlar, fermer xo'jaliklari, tadbirkorlik subyektlari va aholi tomorqa yer egalariga xizmat ko'rsatadigan idoralarning barcha axborot tizimlariga integratsiya qilindi.

“e-Fitouz”, “Dala nazorati”, “Chigirtka”, “ye-Biosifat”, “Uzagrolab”, “Statistika. karantin.uz” va “Agroko'makchi” axborot tizimlari. “Agroko'makchi” mobil ilovada zararli organizmlarga qarshi uyg'unlashgan

(IPM) kurash; himoya qilish vositalari va mineral o'g'itlar; biolaboratoriyalar; o'simlik klinikalari; meva-sabzavotlarni qadoqlash korxonalari; xorijga eksport qilinishi mumkin bo'lgan meva-sabzavotlar hamda xorijiy davlatlar; uyg'unlashgan himoya qilish bo'yicha tavsiyalar; agrokimyoviy tahlil laboratoriyalari; importda hududlarning fitosanitar holati; inspektorini chaqirish tugmasi va aholiga ko'rsatilgan xizmatga baho berish yo'lga qo'yildi.

Elektron dala nazorati, 24/7 xizmat, inspektorni chaqirish tugmasi, QR-kod tizimi, 6 turdagi ariza o'rniga 1 ta elektron ariza, SMS-xabar, 100 % onlayn oferta va to'lov, ruxsatnomalarni ko'rib chiqish muddatlari eksportda 10 kundan 1 kungacha, importda 30 kundan 3 kungacha qisqartirildi, 1288 qisqa raqamli “Call markaz” ishga tushirildi.

Uzagrolab.uz elektron platformasida agroklaster va fermer xo'jaliklarining 850 ming gektar maydonlari konturbay agrokimyoviy xaritanomalari elektron shaklda tayyorlab berildi. 149 mingta xalqaro va 100 mingta ichki fitosanitariya sertifikatlari, 126 mingta transport birligini ochish va karantin ko'rigi dalolatnomasi, 34 mingta import karantin ruxsatnomasi, 64 mingta zararsizlantirish dalolatnomasi elektron rasmiylashtirildi.

Geoaxborot tizimi: O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligini rivojlantirish uchun

geoaxborot tizimidan foydalanishni joriy qilmoqda. Bu tizimda 6 turdagi asosiy qishloq xo'jaligi ekinlari (paxta, g'alla, sholi, kartoshka, makkajo'xori hamda moyli ekinlar) uchun ma'lumotlar to'plangan.

Ilmiy-tadqiqotlar: Qishloq xo'jaligida ilm-fan, ta'lim, axborot va maslahat xizmatlari tizimini rivojlantirishga e'tibor qaratilmoqda. Biroq, hozirda ilmiy-tadqiqotlar uchun davlat investitsiyalari darajasi qishloq xo'jaligi umumiy budjetining 0,2 foizini tashkil etadi, bu esa yetarli emas.

O'zbekiston qishloq xo'jaligi rivojlangan mamlakatlar uchun raqamli qishloq xo'jaligining joriy etilishi qishloq xo'jaligi sektorini modernizatsiya qilish, xalqaro bozorda raqobatbardoshlikni oshirish va ichki bozorda narxlarning barqarorligini ta'minlash yuzasidan muhim ahamiyatga ega. «Raqamlashtirish bo'lmasa, sohada haqqoniy statistika bo'lmaydi. To'g'ri ma'lumot bo'lmagach, agroxizmatlar rivojlanmaydi, fermerlar qachon nimani eksa, ko'proq daromad olishini bilmaydi. Shuning uchun bu jarayonni tezlashtirish kerak», — deydi davlatimiz rahbari. Shuningdek, raqamli qishloq xo'jaligi yordamida fermerlar va agrobiznes korxonalari zamonaviy ma'lumotlarga va ilg'or texnologiyalarga asoslangan qarorlar qabul qilishlari, bozor talablarini tezda anglashlari va mahsulotlarini sifatli va samarali tarzda

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Алтухов И.А., Девяткина Л.Н. Становление фермерства в России // Аграрная наука. - М., 2000. - № 8. - С. 2-3.
2. Буздалов И.Н. Аграрная реформа в России (концепции, опыт, перспективы). - М.: «Знание», 2000. - С. 325.
3. Баккет М. Фермерское производство: организация, управление, анализ. - М.: Агропромиздат, 2002. - С. 470.
4. Баутин В.М. Понятие «инновация» как экономическая категория // Развитие инновационной деятельности в АПК: материалы международной научно-практической конференции. - М.: ФГНУ «Росинформагротекс», 2003. - С. 251-253.
5. Abdurahmonov Q.H., Imomov V.A. O'zbekistonda mehnat potentsialidan samarali foydalanish va uni boshqarish. Monografiya. — T.: Akademiya, 2008. — B. 224.
6. SHarifxo'jaev M., Abdullaev Yo. Menejment. Darslik. — T.: «O'qituvchi», 2001. — B. 451.
7. G'ulomov S.S. va boshqalar. Tadbirkorlik va kichik biznes. — T.: «Mehnat», 2002. — B. 337.
8. SHarifxo'jaev M., Abdullaev Yo. Menejment. Darslik. — T.: «O'qituvchi», 2001. — B. 451
9. Akramov B.A. va boshqalar. Qishloqda fermerxo'jaliklarini yuzaga kelishi va rivojlanishining asosiy tamoyillarini belgilash: uslubiy qo'llanma. — T., 2007. — B. 23.
10. Berkinov B., Tashmatov R.X. O'zbekistonda fermer xo'jaliklar va ularga xizmat ko'rsatuvchi bozorinfratuzilmalarni rivojlantirish istiqboli. Ilmiy-ommabop nashr. — T.: TDIU, 2008. — B. 43.
11. Nazarova F. Iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida O'zbekiston agrar sektorini rivojlantirish istiqbollari: i.f.d. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati. — T., 2001. — B. 31.
12. Nasirova K.A. Yirik ishlabchiqarish korxonalari qoshida kichik biznesni tashkil etish va boshqarish yo'llari: i.f.n. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati. — T., 2011. — B. 10
13. Tashmatov R.X. Fermer xo'jaliklari kooperatsiyasi va bozor infratuzilmalari rivojlanishini boshqarish: i.f.n. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati. — T., 2010. — B. 12.
14. O'zbekiston Respublikasi yillik statistic to'plami 2023 yil.
15. O'zbekiston fermerlari Kengashi hisobotlari. 2023 yil.

16. Yakubjonov Rahmonjon. "Gradual Diversification of the Agricultural System in the Regions". Modern Journal of Social Sciences and Humanities Vol. 5 (2022)
17. Якубжанов Рахманжон. "Роль Сельского Хозяйства В Экономике Нашей Страны". Central Asian Journal of Education and Innovation Vol. 2 (2023)
18. O'zbekistonda qishloq xo'jaligi *Faktlar va tendensiyalar 2023-yil*
19. Сирожиiddинов К. И. ВОПРОСЫ РАСШИРЕНИЯ ПОТЕНЦИАЛА ЭКСПОРТА ПЛОДООВОЩНОЙ ПРОДУКЦИИ В УЗБЕКИСТАНЕ //П76 Приоритетные векторы развития промышленности и сельского. – 2022. – С. 251.
20. Сирожиiddинов К. И. Наманган вилоятида аграр соҳанинг ривожланиши тенденциялари таҳлили //Экономика и финансы (Узбекистан). – 2015. – №. 4. – С. 61-66.

Internet saytlari

6. <https://www.worldbank.org> Jahon banki sayti
7. <http://www.cer.uz> "Ekonomicheskoe obozrenie» jurnalining sayti
8. <http://www.google.com> –Ma'lumotlar qidiruv sayti
9. <http://www.uza.uz> –O'zbekiston axborot agentligi sayti
10. <http://www.stat.uz> Davlat Statistika qo'mitasining sayti
11. <http://www.minjust.uz> O'zbekiston Respublikasi Adliya Vazirligirasmiy sayti

QISHLOQ XO'JALIGIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI JORIY ETISH VA SAMARADORLIKNI OSHIRISH ORQALI KAMBAG'ALLIKNI QISQARTIRISH VA YASHIL IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISH MASALALARI.

Yoqubjonov Rahmonjon Rahimjon o'g'li
Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes kafedrasida stajyor-o'qituvchisi
Namangan davlat universiteti
+998999770946 rahmonjonyoqubjonov@gmail.com

Annotatsiya. Qishloq xo'jaligi uchun raqamli texnologiyalarning yuqori salohiyati oziq-ovqat ishlab chiqarishning kelajagi haqida ishtiyoq uyg'otadi. Raqamlashtirish ba'zan qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarishni yanada barqaror paradigmalarga o'tishni kuchaytirish uchun panatseya sifatida qaralsa-da, kelishuv murakkab bo'lishi mumkin va fermerlikni raqamlashtirishda bir nechta mantiqiy asoslarni o'rganish uchun chuqur tahlillarni talab qiladi. Bugungi kunda raqamlashtirish jamiyatga ijobiy ta'sir ko'rsatishini isbotlash uchun fanga ehtiyoj bor.

Kalit so'zlar. Raqamli qishloq xo'jaligi, raqamli texnologiyalar, aqlli fermerlik, oziq-ovqat xavfsizligi, barqarorliklik.

Qishloq xo'jaligini raqamlashtirish so'nggi o'n yillikda ushbu muammolarning yangi yechimi sifatida paydo bo'lib, oziq-ovqat muammosiga qarshi kurashish uchun ko'plab imkoniyatlar oynalarini ochib berdi. Qishloq xo'jaligini raqamlashtirishga qaratilgan sa'y-harakatlar yangilik emas. Darhaqiqat, Global Positioning Systems (GPS) kabi ba'zi raqamli vositalar 2000-yildan oldin qishloq xo'jaligi maqsadlarida ishlatilgan. Bugungi kunda "qishloq xo'jaligini raqamlashtirish" atamasi "Internet of Things" orqali bog'langan sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar, robototexnika, uchuvchisiz aviatsiya tizimlari, sensorlar va aloqa tarmoqlari kabi ilg'or raqamli texnologiyalarni fermer xo'jaligi ishlab chiqarish tizimiga integratsiyalash jarayonini anglatadi. To'rtinchi sanoat inqilobining kichik sohasi sifatida (Sanoat 4.0) bu ishlab chiqarish jarayoniga o'zaro bog'langan aqlli, raqamli texnologiyalarni integratsiyalash orqali mashina dominantidan raqamli ishlab chiqarish tizimlariga o'tish bilan bog'liq. Raqamli qishloq xo'jaligi Birlashgan Millatlar Tashkilotining Barqaror Rivojlanish Maqsadlari kabi qashshoqlikni qisqartirish kabi yuqori maqsadlarga erishish maqsadida qishloq xo'jaligi ishlab

chiqarishida ilg'or – mavjud yoki rivojlanayotgan texnologiyalarni qo'llashga yordam beradi.

Zamonaviy dunyoda qishloq xo'jaligining rivojlanishi global demografik o'zgarishlar, oziq-ovqat xavfsizligi, iqlim o'zgarishlari va resurslarning cheklanganligi kabi jiddiy muammolar oldida turibdi. XXI asrning eng dolzarb vazifalaridan biri asosiy iste'mol mahsulotlari ishlab chiqarishni oshirish hamda ularni barqaror va ekologik jihatdan toza tarzda etishtirishdir. Shu maqsadda raqamli qishloq xo'jaligi — yangi texnologik yo'nalishning paydo bo'lishi sohani tubdan yangilash imkonini beradi.

Raqamli qishloq xo'jaligi — bu GPS monitoringi, tahliliy ma'lumotlar platformalari, sun'iy intellekt va katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish kabi zamonaviy raqamli texnologiyalarni qishloq xo'jaligiga tatbiq etish orqali hosildorlikni oshirish va ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishni nazarda tutadi. Ushbu yondashuv tuproq, suv va boshqa qishloq xo'jaligi resurslaridan oqilona foydalanishni ta'minlash bilan birga, atrof-muhitga yetkaziladigan zararni kamaytirishga yordam beradi.

O'zbekiston kabi qishloq xo'jaligi rivojlangan mamlakatlar uchun raqamli qishloq xo'jaligining joriy etilishi qishloq xo'jaligi sektorini modernizatsiya qilish, xalqaro bozorda raqobatbardoshlikni oshirish va ichki bozorda narxlarning barqarorligini ta'minlash yuzasidan muhim ahamiyatga ega. «Raqamlashtirish bo'lmasa, sohada haqqoniy statistika bo'lmaydi. To'g'ri ma'lumot bo'lmagach, agroxizmatlar rivojlanmaydi, fermerlar qachon nimani eksa, ko'proq daromad olishini bilmaydi. Shuning uchun bu jarayonni tezlashtirish kerak», — deydi davlat rahbari. Shuningdek, raqamli qishloq xo'jaligi yordamida fermerlar va agrobiznes korxonalari zamonaviy ma'lumotlarga va ilg'or texnologiyalarga asoslangan qarorlar qabul qilishlari, bozor talablarini tezda anglashlari va mahsulotlarini sifatli va samarali tarzda yetkazib berishlari mumkin.

Hukumatlar va hukumatlararo tashkilotlar raqamlashtirishni rag'batlantirish uchun katta miqdorda mablag' sarflaydi. Yevropa Ittifoqi 2016–2022 yillarga mo'ljallangan Horizon tashabbusi orqali qishloq xo'jaligining raqamli transformatsiyasini qo'llab-quvvatlash uchun 192 million yevro sarfladi. Qo'shma Shtatlar Qishloq xo'jaligi departamenti fermer xo'jaliklarini avtomatlashtirish va raqamlashtirishga qaratilgan tadqiqot loyihalarini ham moliyalashtiradi. Avstraliyada "Qishloq xo'jaligi uchun raqamli asoslar strategiyasi" ham davlat investitsiyalari orqali raqamlashtirishni rag'batlantirishga qaratilgan ulkan loyihadir. Yaponiya hukumati tomonidan boshlangan "Jamiyat 5.0" tashabbusi texnologiya ijtimoiy muammolarni hal qila oladigan insonga yo'naltirilgan jamiyatni rivojlantirish vositasi sifatida uning asosiy ustuvor yo'nalishlari qatoriga qishloq xo'jaligini raqamlashtirishni o'z ichiga oladi. Shu bilan birga, OECD, FAO va Jahon banki kabi tashkilotlar qishloq xo'jaligini raqamlashtirishni qishloq xo'jaligini o'zgartira oladigan, fermer xo'jaliklari samaradorligini oshirish, agrokimyoviy moddalardan foydalanishni kamaytirish va barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishni tezlashtiradigan qulay rivojlanish sifatida ko'rishadi. fermerlarning qaror qabul qilish qobiliyatini oshirish. Spektrning boshqa tomonida, faollar, fuqarolik jamiyati va notijorat tashkilotlari bunday o'zgarish yangi, ehtimol undan ko'ra xavfliroq muammolarni keltirib chiqarishi mumkinligi haqida ogohlantirmoqda.

Raqamli texnologiya oziq-ovqat muammosiga yechim taklif qila oladigan aktiv sifatida tushuniladi: u ishlab chiqarilgan oziq-ovqat miqdori va sifatini oshirishi mumkin, bir vaqtning o'zida fermerlarga daromadlarni oshirish va yaxshi mehnat sharoitlarini taklif qiladi. Shunga qaramay, raqamli texnologiyalar qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarishni salbiy oqibatlarisiz o'zgartira oladigan sehrli tayoqchalar emas. Ular iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy maqsadlar bilan bog'langan.

Qishloq xo'jaligiga raqamli texnologiyalarni faol tatbiq etish, zamonaviy texnologiyalarni qo'llash orqali yer maydonlari va ekinlarini obyektiv xaritalashga doir ishlarni amalga oshirishni nazarda tutadi va bu orqali qishloq xo'jaligi unumdorligini oshirishga erishiladi. Qishloq xo'jaligi vazirligi, OneSoil, Boston Consulting Group

kompaniyalari bilan hamkorlikda O'zbekistonda qishloq xo'jaligida sun'iy yo'ldosh ma'lumotlardan foydalanishga doir bitim imzolandi. Mazkur bitim "Aqlli qishloq xo'jaligi" Konsepsiyasi doirasida qishloq xo'jaligiga raqamli texnologiyalarni faol tatbiq etish, zamonaviy texnologiyalarni qo'llash orqali O'zbekistondagi yer maydonlari va ekinlarini obyektiv xaritalashga doir ishlarni amalga oshirishni nazarda tutadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abdurahmonov Q.H., Imomov V.A. O'zbekistonda mehnat potentsialidan samarali foydalanish va uni boshqarish. Monografiya. – T.: Akademiya, 2008. – B. 224.
2. Berkinov B., Tashmatov R.X. O'zbekistonda fermer xo'jaliklar va ularga xizmat ko'rsatuvchi bozor infratuzilmalarni rivojlantirish istiqboli. Ilmiy-ommabop nashr. – T.: TDIU, 2008. – B. 43.
3. Abdug'aniev A.A., Abdug'aniev A.A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. T.: TDIU, 2006. – 283 b.
4. Xusanov R.X. Qishloq xo'jaligida iqtisodiy islohotlar va agrar iqtisodiyot. – T.: Yagi asr avlodi, 2004. – 205 b.
5. O'murzoqov O'.P. va boshqalar. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. T.: "Iqtisod-moliya", 2008.-87-89 b.
6. O'zbekiston Respublikasi yillik statistik to'plami 2023 yil.
7. Yakubjonov Rahmonjon. "Gradual Diversification of the Agricultural System in the Regions". Modern Journal of Social Sciences and Humanities Vol. 5 (2022)
8. Якубжанов Рахманжон. "Роль Сельского Хозяйства В Экономике Нашей Страны". Central Asian Journal of Education and Innovation Vol. 2 (2023)
9. "Digitalization of agriculture: A way to solve the food problem or a ..." (<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0160791X21002190>)
11. Future agricultural systems and the role of digitalization for achieving sustainability goals. (<https://link.springer.com/article/10.1007/s13593-022-00792-6>).

UDK 336-01

BANKLARDA MUAMMOLI KREDITLAR BILAN ISHLASH: KAMBAG'ALLIKNI KAMAYTIRISH VA IJTIMOY MUAMMOLARGA YECHIM TOPISHDA KREDIT TIZIMINING ROLI

Xoshimov Xasan Shokirjon o'g'li
Bank moliya akademiyasi magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada banklar tomonidan muammoli kreditlarni samarali boshqarish orqali kambag'allikni qisqartirish va ijtimoiy muammolarni bartaraf etishda moliyaviy tizimning imkoniyatlarini o'rganadi. Muammoli kreditlar banklar faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi bilan birga, qarzдорlarning ijtimoiy ahvolini og'irlashtirishi ham mumkin. Ushbu tadqiqotda tijorat banklarida, muammoli kreditlarni boshqarishning zamonaviy usullari va ularni takomillashtirish yo'llari o'rganilgan. Ishda kredit portfelini tahlil qilish, risklarni baholash, kredit monitoringi tizimini takomillashtirish va qayta tuzilish mexanizmlarini ishlab chiqish masalalari va aholini kambag'alchilikdan chiqarish usullari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Muammoli kredit, kambag'alchilik, qisqartirish, kredit portfeli, risk boshqaruvi, diversifikatsiya, innovatsion yechimlar, raqamli texnologiyalar, tijorat banki, iqtisodiy samaradorlik, kreditlash, sanoat korxonalari, moliyalashtirish, iqtisodiy rivojlanish, risk boshqaruvi, innovatsion yechimlar, bank kreditlari.

Respublikamiz bank amaliyotida so'nggi yillarda berilayotgan kreditlar dinamikasi va ularni qaytarishda yuzaga kelayotgan qarzдорlik muammosi, uni yuzaga keltirayotgan omillar hamda yuzaga kelgan qarzдорlik bo'yicha tijorat banklarida

shakllantirilayotgan zahiralar holati haqida biroz to'xtalib o'tish lozim. So'nggi yillarda kreditning iqtisodiyotdagi o'rni va roliga emas, balki kredit munosabatlarini tashkil etish jarayoni ham sifat jihatidan ancha o'zgardi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida 2020-yil 27- fevral kuni tadbirkorlikni rivojlantirish orqali kambag'allikni qisqartirishga qaratilgan chora-tadbirlar bo'yicha videoselektor yig'ilishida kambag'allik darajasi chuqurlashib ketganligini aytib, "...biz shu paytgacha aksariyat fuqarolarimiz haqiqatan ham kambag'al ekanini ko'rib-ko'rmaslikka, eshitib-eshitmaganlikka oldik". [1] Dastlabki hisobkitoblarga ko'ra, xalqimizning to'rt-besh foizi kambag'al ekani aniqlandi. Endi yashirish kerak emas, og'ir sharoitlarda yashayotgan odamlarimizning asl muammosi, vaziyatini tushunishimiz, barcha toifadagi rahbarlar dunyoqarashimizni o'zgartirishimiz lozim bo'ladi" deya ta'kidlab o'tdi. Mijozlarni pul oqimi nobarqaror bo'lgan sharoitda tijorat banklari kredit berish to'g'risidagi qarorni qabul qilishda asosiy e'tiborni yuqori likvidli obyektlarni garovga olishga qaratadi. Bu esa, amaliy jihatdan to'g'ri qabul qilingan qaror hisoblanadi. Chunki, kreditni qaytarish vaqti kelganda mijozning joriy hisobraqamida pul mablag'larini bo'lmay qolish ehtimoli yuqori bo'ladi. Ayniqsa, iqtisodiyotni pul mablag'lari bilan ta'minlanganlik darajasi past bo'lgan mamlakatlarda xo'jalik yurituvchi subyektlarni pul oqimi nobarqarorlik darajasini yuqori bo'lishi kuzatiladi. Mamlakatimiz uchun, xususan, absolyut kambag'allik konsepsiyasi asosida kambag'allar soni, holatini aniqlashda turli xil fikrlar, qarama-qarshi yondashuvlar mavjud. Misol uchun, rasmiy manbalarga tayanib, ma'lumot berar ekanmiz, kambag'allar soni umumiy aholining 13-15 %ini tashkil etishi taxmin qilinadi. Kreditlar ustidan joriy nazoratni amalga oshirishda ushbu operatsiyalar turli darajalarda ikkita xolis mansabdor shaxs tomonidan tekshirilishi lozim. Avvalo joriy nazorat jarayoni ushbu mijozni kreditlashni amalga oshirgan yoki ushbu kreditni ishini yuritish topshirilgan bank xodimi tomonidan amalga oshirilishi lozim. Bundan tashqari, har bir kredit ishining ma'lum davriy oraliqlarda tahlil qilib borish, kredit operatsiyalarini amalga oshirib borish ustidan nazorat qilish topshirilgan shaxs tomonidan amalga oshirilishi lozim. Muammoli kreditlar bank tizimining barqarorligiga jiddiy tahdid soladi, ayniqsa makroiqtisodiy inqirozlar davrida. O'zbekistonda bank sektorining rivoji bilan birga kredit riskini boshqarishning zamonaviy usullarini joriy etish zarurati ortib bormoqda" [2]

Mamlakatimizda bank tizimida muammoli kreditlarning vujudga kelishi va ular bilan ishlash mexanizmini takomillashtirishning ayrim masalalari Sh.Z.Abdullayeva, Z.S.Umarova, D.A.Saidov, I.M.Alimardonov, U.A.Tuxtaboyev, A.Qodirov, I.Y.Kulliyev, A.R.Norov, F.K.Xolmamatov, N.A.Abdullayevning ilmiy ishlarida nazariy va amaliy jihatlari tadqiq qilingan [3].

Xususan, I.Ya.Kulliyev, [4] Sh.Z.Abdullayeva va U.A.Tuxtaboyev o'z ilmiy tadqiqotlarida banklarda muammoli kreditlarning oshib borishi aktivlar sifatining yomonlashishiga, bank daromadlarining qisqarishiga va bank likvidligi bilan bog'liq muammolarni keltirib chiqarishi, banklarning muammoli va muddati o'tgan kredit qarzdorliklarini kamaytirish va minimallashtirish borasida limitlarni joriy etish bo'yicha tavsiyalar, xorijiy banklar amaliyotidagi risklarni baholash va boshqarish usullaridan keng foydalaniladigan VaR (Value at Risk) – risk ostidagi qiymat metodining asosi, uning ahamiyati va O'zbekiston banklari faoliyatida bu usuldan foydalanish imkoniyatlari, muammoli kreditlarning vujudga kelish sabablari va ularni hal qilish usullari keng tadqiq etilgan.[5]

Natija va tahlil. Kredit haqida ma'lumotlarni ko'rib chiqanimizdan kegin adabiyotlarda muammoli kreditlarning asosiy sababi sifatida kredit riskini baholashdagi kamchiliklar ham aytib o'tish joyiz deb bildim. Zaif kredit anderrayting standartlari va noto'g'ri tekshirish jarayonlari yuqori muammoli kreditga olib kelishi mumkin. Bank xizmatlarining mahalla darajasigacha tushirilgani yaxshi natija berayotgani qayd etildi. Ayniqsa, Sayxunobod, Uychi, Zarbdor va G'ijduvonda tadbirkorlik muhiti tubdan o'zgardi, odamlar daromadi oshdi, ertangi kunga ishonch paydo bo'ldi. Xususan, Uychi

tumanida banklar 3 ming 200 ta faol mijoz bilan ishlab, muammolarni hal qilib bergani uchun 9 ming odam doimiy ishli bo'ldi. Kambag'allar soni 6 mingga kamaydi. Sayxunobodagi 3 ming 200 ta xonadonda loyihalar ishga tushirildi, 12 ming odam o'z tomorqasida daromad topishni o'rgandi. Zarbdorda 13,5 ming, G'ijduvonda 28 ming ish o'rni yaratildi. Buning hisobiga qo'shimcha 10,5 ming aholi kambag'allikdan chiqarildi. Umuman, yil boshidan ushbu 4 ta tajriba doirasida 3 million 300 ming aholi doimiy daromadga ega bo'ldi. Muhimi, xonadonlarning oylik daromadi 7,5 million so'mdan 10,5 million so'mga oshdi. Bundan tashqari, Xo'jayli, Asaka, Vobkent, Bulung'ur, Yangiyer, Qo'shtepa, Shovot kabi 57 ta tumanda hokimlar, banklar, hokim yordamchilari birgalikda ishlagani uchun ishsizlik 5 foizdan pasaydi. Faol tadbirkorlar ishtirokida 27 ta tumanda ochilgan kooperatsiyalar yaxshi samara berayotgani ta'kidlandi.[6] Mamlakatimiz uchun, xususan, absolyut kambag'allik konsepsiyasi asosida kambag'allar soni, holatini aniqlashda turli xil fikrlar, qarama-qarshi yondashuvlar mavjud. Misol uchun, rasmiy manbalarga tayanib, ma'lumot berar ekanmiz, kambag'allar soni umumiy aholining 13-15 %ini tashkil etishi taxmin qilinadi. Normativ me'yoriy-huquqiy baza muammoli kreditning tarqalishiga ta'sir qilishi mumkin. Tadqiqotlar tartibga soluvchi o'zgarishlarning muammoli kredit darajasiga ta'sirini o'rganib chiqdi, bu esa sekin tartibga solish muammoli kreditlarning yuqori darajalariga olib kelishi mumkinligini ko'rsatdi. Muammoli kreditlarning oqibatlari quyidagilarga olib kelishi mumkin. Muammoli kredit to'planishi alohida banklarning barqarorligiga va kengroq moliyaviy tizimga tahdid solishi mumkin. Olimlar muammoli kredit va moliyaviy inqirozlar o'rtasidagi munosabatlarni o'rganishdi. Xorijiy amaliyotda "muammoli kredit" tushunchasi "ishlamaydigan kredit" tushunchasi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, u Xalqaro valyuta jamg'armasining ishlamaydigan kreditlar bilan ishlash bo'yicha hujjatida ko'rsatilgan. U quyidagicha talqin qilinadi: ishlamaydigan kredit mavjud bo'lgan kredit asosiy qarz yoki foizlarni 90 kun yoki undan ko'proq muddatga kechiktirish yoki unga tenglashtirilgan foizlarni to'lash 90 kun yoki undan ko'proq, kapitallashtirilgan, qayta moliyalashtirilgan yoki shartnoma bo'yicha kechiktirilgan yoki to'lovlar 90 kundan kamroq muddatga kechiktirilgan, ammo kreditni to'lash mumkin emasligini tasdiqlash uchun jiddiyroq sabablar mavjud masalan, qarzdor bankrotlik to'g'risida ariza bergan bo'lishi kerak.

Har bir mahalla bo'yicha maqsadli ko'rsatkichlar belgilandi. Aholi bandligini ta'minlashga qaratilgan "mahalla loyihasi" dasturi doirasida ajratiladigan 1 milliard dollar kredit resurslari banklar va hududlar kesimida taqsimlandi. mahalla bo'yicha maqsadli ko'rsatkichlar belgilandi. Aholi bandligini ta'minlashga qaratilgan "mahalla loyihasi" dasturi doirasida ajratiladigan 1 milliard dollar kredit resurslari banklar va hududlar kesimida taqsimlandi. Loyiha ishlab chiqish, kredit ajratish, aholi bandligini ta'minlash bo'yicha tuman banki rahbariga oyma-oy samaradorlik ko'rsatkichi qo'yildi.[7]

Muammoli kreditlarning paydo bo'lishi asosiy sabablari 1 – jadvalda ko'rishimiz mumkin.

1-jadval.

<i>Iqtisodiy omillar</i>	<i>Iqtisodiy tanazzul yoki retsessiya qarz oluvchilarning moliyaviy imkoniyatlari yomonlashishiga, ularning kreditlarni qaytarish qobiliyatini pasayishiga olib kelishi mumkin. Inflatsiya va narxlar darajasining o'zgarishi qarz oluvchilarning moliyaviy majburiyatlarini oshirishi va kredit majburiyatlarini bajarishni qiyinlashtirishi mumkin</i>
<i>Ishsizlik va daromadning yomonlashishi</i>	<i>Ish joylarini yo'qotish va qarz oluvchilarning daromadlarini kamaytirish kreditlarni to'lashni qiyinlashtirishi mumkin. Iqtisodiy qiyinchiliklar va korxonalarining moliyaviy yo'qotishlari korporativ mijozlarning to'lovga qodir emasligiga olib kelishi mum</i>
<i>Qarz oluvchining moliyaviy</i>	<i>Tibbiy to'lovlar yoki baxtsiz hodisalar kabi kutilmagan xarajatlar qarz oluvchining moliyaviy ahvoriga ta'sir qilishi mumkin. Qarz</i>

<i>holatidagi o'zgarishlar</i>	<i>yukining ortishi yoki kredit tarixining yomonlashuvi tufayli qarz oluvchining kredit layoqatining yomonlashishi mumkin</i>
<i>Foiz stavkalarining o'zgarishi</i>	<i>Kreditlar bo'yicha foiz stavkalarining oshishi qarzga xizmat ko'rsatishni qimmatroq va qarz oluvchilar uchun qiyinlashtirishi mumkin. O'zgaruvchan foiz stavkalari kredit to'lovlarida kutilmagan o'zgarishlarga olib kelishi mumkin</i>
<i>Kredit reytingi yetarli emasligi</i>	<i>Kredit berishda qarz oluvchining moliyaviy barqarorligi va to'lov qobiliyatini yetarli darajada baholamaslik noto'g'ri mijozlarga kredit berilishiga olib kelishi mumkin</i>
<i>Tizimli xavflar</i>	<i>Boshqarib bo'lmaydigan tizimli xavflar, masalan, moliyaviy inqirozlar yoki siyosiy voqealar moliyaviy bozorlarga ta'sir qilishi va mijozlarning kredit qobiliyati yomonlashishiga olib kelishi mumkin</i>
<i>Kredit portfelini samarasiz boshqarish</i>	<i>Xavflarni yetarli darajada boshqarish va bankning kredit portfelini yetarlicha monitoring qilmaslik muammoli kreditlarning ko'payishiga olib kelishi mumkin</i>

Muammoli kreditlarning paydo bo'lishi asosiy sabablari [8]

Muammoli kreditlarni boshqarishning quyidagi usullari mavjud:

- ✓ Kreditni qayta ishlash strategiyalari;
 - ✓ Risklarni boshqarish amaliyoti;
 - ✓ Tartibga solish chora-tadbirlari.
- Muammoli kreditning belgilari:*
- ✓ muntazam to'lovlarni kechiktirish asoslarsiz;
 - ✓ qarz oluvchining moliyaviy hisoboti yetishmasligi yoki ularni taqdim etishdan bosh tortishi;
 - ✓ qarz oluvchi bilan uzoq vaqt aloqa qilmaslik;
 - ✓ faoliyat yo'nalishini o'zgartirish.

Bank ushbu turdagi muammolarni bir necha usul bilan hal qiladi: Foiz stavkasini va doimiy to'lov miqdorini o'zgartirish maqsadida kredit shartnomasini qayta ko'rib chiqish, yoki qarzning holatini muddati o'tgan o'rniga hozirgi holatiga o'zgartirish (banklar ushbu chorani, ko'pincha qarz oluvchi bilan hamkorlikni davom ettirishni xohlaganida amalga oshiradi). garov asosida tuzilgan kredit shartnomasini bekor qilish. Shu bilan birga, bank qarzdorning aktivlari bir qismini kreditni to'lash uchun sotadi va qarz oluvchining o'zi buni ixtiyoriy ravishda amalga oshiradi; garovni sotish. Bu holda, qarz oluvchi va bank o'rtasidagi barcha munosabatlar to'xtatiladi, chunki bu chora ancha radikaldir

2-jadval. Banklarda muammoli kreditlar bilan ishlash bo'linmasi bajaradigan vazifalar[9]

Vazifalar	Muammoli kreditlar tarkibidagi qarz oluvchilarni baholash
	Muammoli kreditlar shartlarini qayta ko'rib chiqishga doir takliflarni ishlab chiqish va ularni bank boshqaruviga tasdiqlash uchun kiritish
	Muammoli kreditlarni boshqarishga doir standartlashgan qarorlarni ishlab chiqish va ularni bank boshqaruviga tasdiqlash uchun kiritish
	Shartlari qayta ko'rib chiqilayotgan muammoli kreditlar shartnomasiga o'zgartirishlar kiritish yoki mazkur kreditlar bo'yicha yangi shartnoma tuzishda ishtirok etish Muammoli kreditlarni boshqarishga doir bankning ichki hujjatlarini ishlab chiqish yoki ishlab chiqishda ishtirok etish
	Kreditlar shartlari qayta ko'rib chiqilganidan so'ng qarz oluvchining yangilangan shartlarga rioya qilishi ustidan nazorat qilish
	Muammoli kreditlarni boshqarishda bankning tarkibiy bo'linmalari faoliyatini muvofiqlashtirish

	Muammoli kreditlarni boshqarishga doir hisobotlarni tayyorlash va ularni bank rahbariyatiga kiritish
	Muammoli kreditlarni boshqarish uchun zarur bo'lgan axborot tizimlariga nisbatan talablarni belgilash
	Kreditlar shartlarini qayta ko'rib chiqish jarayoni bilan bog'liq bankning ichki hujjatlarini ishlab chiqish yoki ishlab chiqishda ishtirok etish

O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvining 7-martdagi 4/11-sonli qaroriga 1-ilova "Banklar va banklar guruhlarining tavakkalchiliklarni boshqarish tizimiga doir talablar to'g'risida"gi nizomiga ko'ra bank muammoli aktivlarining jami aktivlardagi ulushi so'nggi 3 oy ichida ketma-ket besh foizdan yuqori bo'lsa, muammoli aktivlarni kamaytirish bo'yicha bank strategik rejasini ishlab chiqishi hamda unda muammoli aktivlarni kamaytirish bo'yicha aniq maqsadlar va muddatlar belgilashi lozim. Muammoli kreditlarni vujudga keltiruvchi omillardan biri qarz oluvchining qarz yukini to'g'ri hisoblashdir. Ya'ni qarz oluvchi jismoniy shaxslarning qarz yuki o'rtacha oylik to'lovlari miqdori qarz beruvchi tomonidan mikroqarz ajratish to'g'risida ko'rib chiqilayotgan murojaati bilan birgalikda uning barcha amalda bo'lgan kredit (mikroqarz) shartnomalari hamda qarz oluvchi kafillik shartnomasiga muvofiq kafil sifatida ishtirok etgan kreditlar (mikroqarzlilar) bo'yicha, agar qarz yuki ko'rsatkichini hisoblash sanasida ular bo'yicha 30 kundan ortiq muddati o'tgan to'lovlari mavjud bo'lsa, bularning barchasi qarz oluvchi jismoniy shaxslarning qarz yuki o'rtacha oylik to'lovlari miqdorini aniqlashda inobatga olinishi lozim. [10]

3-jadval. Tijorat banklarining muammoli kreditlari (NPL) to'g'risida 2024-yil 1-mart holatiga ma'lumot [11]

mlrd. so'm

№	Bank nomi	Kreditlar	Muammoli kreditlar (NPL)	Muammoli kreditlarning jami kreditlardagi ulushi
Jami		472 407	20 850	4,4%
Davlat ulushi mavjud banklar		331 151	16 142	4,9%
1	O'zmilliybank	98 797	3 400	3,4%
2	O'zsanoatqurilishbank	57 397	2 489	4,3%
3	Agrobank	54 498	2 020	3,7%
4	Asaka bank	38 398	1 875	4,9%
5	Xalq banki	24 666	1 841	7,5%
6	Biznesni rivojlantirish banki	21 104	2 905	13,8%
7	Mikrokreditbank	14 199	912	6,4%
8	Turon bank	12 073	305	2,5%
9	Aloqa bank	9 938	394	4,0%
10	Poytaxt bank	81	0,1	0,1%
Boshqa banklar		141 256	4 709	3,3%
11	Ipoteka-bank	37 488	3 019	8,1%
12	Kapital bank	26 978	490	1,8%
13	Hamkorbank	16 445	120	0,7%
14	Ipak yo'li bank	11 962	111	0,9%

Mazkur jadvalda ko'rishimiz mumkin tijorat banklarining muammoli kreditlari (NPL) to'g'risida 2024-yil 1-mart holatiga ma'lumotiga ko'ra Hamkorkbankning kreditlar soni 16 445 tani, muammoli kreditlari (NPL) 120 ta. Muammoli kreditlarning jami kreditlardagi ulushi 0,7 % ni tashkil etganini ko'rishimiz mumkin. Respublikada muammoli kreditlar miqdori 2024-yil boshidan beri 3,3 trillion so'mga o'sdi. Bir yil davomida esa bu miqdor 8,5 trillion so'mdan ko'proq oshdigani ma'lum qilindi. Markaziy bank hisobotiga ko'ra, aprelda O'zbekiston banklaridagi jami kredit qo'yilmalari miqdori martdagiga nisbatan 5,4 trillion so'mga oshib, 483,6 trillion so'mga yetgan bo'lib. Shundan jismoniy shaxslarga 156,1 trillion so'm, yuridik shaxslarga 327,5 trillion so'm kredit ajratilgan. O'tgan oyda ipoteka kreditlarining umumiy ulushi 60,7 trillion so'mni, mikroqarzlilar 28 trillion so'mni, iste'mol kreditlari 45,4 trillion so'mni tashkil etgdn edi. [12] Hisobot davrida yuridik shaxslarga ajratilgan kreditlarning eng yuqori ulushi sanoat (29 foiz) hamda qishloq xo'jaligi (11 foiz) sohalariga to'g'ri [kelgan](#) ma'lum bo'ldi. Aprel oyida jami kredit qo'yilmalaridagi muammoli kreditlar ulushi martdagiga nisbatan 1,7 trillion so'mga oshib, 23,3 trillion so'mni tashkil etdi. Bunda "O'zsanoatqurilishbank" muammoli kreditlari bir oyda 674 milliard so'mga (umumiy 3 trillion so'm), "Ipotekabank"niki 482 milliard so'mga (3,2 trillion so'm), "Milliy bank"niki 333 milliard so'mga (4,2 trillion so'm) oshdi va boshqa banklardagiga qaraganda eng yuqori o'sishni qayd etdi.[13] Markaziy bank ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekistonda 2020-yil apreldagi muammoli kreditlar miqdori 5,2 trillion so'm [bo'lgan](#). Keyingi yillarning aprel oylarida bu ko'rsatkich sezilarli o'sish tendensiyasiga o'tgan. Xususan, 2021-yil aprelda muammoli kreditlar ulushi 12,9 trillion [so'mga](#), 2022-yilda 18 trillion so'mga [yetgan](#). 2023-yil aprel yakunida muammoli kreditlar miqdori 14,8 trillion so'm [bo'lgan](#). Ya'ni bir yil davomida qaytarilmagan kreditlar ulushi 3,2 trillion so'mga kamaygan. Biroq 2024-yil aprelda muammoli kreditlar miqdoridagi o'sish rekord darajani qayd etgan va bir yilda 8,5 trillion so'mdan ortiq o'sgan. [14]

Foydalanilgan adabiyotlar va manbalar.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida 2020-yil 27-fevral kuni tadbirkorlikni rivojlantirish orqali kambag'allikni qisqartirishga qaratilgan chora-tadbirlar bo'yicha videoselektor yig'ilishidan.
2. B.O.Tursunov, Sh.T.Ergasheva, (2021) Biznes qiymatini baholash. O'quv qo'llanma.
3. . Abdullayeva Sh.Z. Kredit va kreditlash amaliyoti. T.: Iqtisod-moliya, 2017-y. – 368 b.
4. U. Azizov, T. Karaliyev, T. Boboqulov va boshqalar. "Bank ishi" darslik. T.: "Fan va texnologiya". 2016.
5. Bektemirov A., Omonov A.A., Xaydarov Z.Sh., Niyozov Z.D. "Tijorat banklari aktiv va passivlarini boshqarish" fanidan o'quv qo'llanma. –Samarqand: SamISI, 2020.
6. Abdullayeva Sh.Z. Kredit va kreditlash amaliyoti. T.: Iqtisod-moliya, 2017-y. – 368 b.; Norqobilov S.X. Kredit mexanizmi va uning elementlari,-2010. -98 b.;
7. . Kulliev I.Y. O'zbekiston Respublikasi tijorat banklarining jismoniy shaxslarni kreditlash metodologiyasini takomillashtirish. I.f.d.ilmij darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. -TMI, 2023. – 83 b.;
8. . Tuxtaboev U.A. Muammoli kreditlar va ularni bartaraf etish yo'llari. Iqtisod fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati, 2007. 20-b.; Qodirov A. Kredit berish mexanizmini takomillashtirish // Bozor, pul va kredit. 2004 № 6. 10-13b.;
9. <https://kun.uz/news/2025/01/03/1-fevralgacha-mahallalar-uchun-bankirlar-tayinlanadi>
10. Maxmudov R.H "Tijorat banklarida muammoliy kreditlar bilan ishlash mexaanizmlari" PhD dissertatsiya 2024 yil.

11. Xoshimov Xasan Shokirjon O'g'li "Banklarda muammoli kreditlar bilan ishlash amaliyotini takomillashtirish ("Hamkorbank" misolida)" magistr akademik darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya 2025 yil.
12. . daryo.uz
13. . <https://cbu.uz/uz/statistics/bankstats/1649288> (2024)
14. [Muammoli kredit \(NPL\)](#) (2024)

SUG'URTA XIZMATLARINING IJTIMOIIY-IQTISODIY VA DEMOGRAFIK JIHATLARI ORQALI KAMBAG'ALCHILIKNI QISQARTIRISHDAGI RO'LI

Xakimova Maftuna Mirlaziz qizi
Bank moliya akademiyasi magistranti

Annatasiya: Ushbu maqola sug'urta xizmatlarining kambag'alchilikni qisqartirishdagi ijtimoiy-iqtisodiy va demografik jihatlarini tahlil qiladi. Xususan, mikro-sug'urta dasturlarining past daromadli oilalar uchun qanday xavfsizlik tarmog'i sifatida xizmat qilishini, ularning moliyaviy barqarorlikni oshirishdagi roli va ijtimoiy himoyani ta'minlashdagi ahamiyatini ko'rib chiqadi. Maqolada mikro-sug'urta mahsulotlarining arzonligi, soddaligi va raqamli texnologiyalar orqali taqdim etilishi orqali kambag'al guruhlarning sug'urta xizmatlariga kirishini qanday yaxshilash mumkinligi muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: sug'urta xizmatlari, kambag'alchilikni qisqartirish, ijtimoiy-iqtisodiy, demografik jihatlar.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 30 sentyabrdagi "Aholi xonadonlarida va chorvachilik yo'nalishida faoliyat ko'rsatayotgan xo'jalik yurituvchi sub'ektlarda parvarishlanayotgan chorva hayvonlarini sug'urta qilish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida"gi 830-sonli qarori ko'ra.[1] Sug'urta xizmatlari iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda, ayniqsa kambag'al va ijtimoiy himoyaga muhtoj guruhlarga uchun muhim vosita hisoblanadi. Ular nafaqat shaxsiy xavflarni boshqarish, balki ijtimoiy va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda ham muhim rol o'ynaydi. Sug'urta xizmatlari, ayniqsa mikro-sug'urta, kambag'al oilalarga sog'liqni saqlash, qishloq xo'jaligi va boshqa sohalarida yuzaga keladigan kutilmagan xarajatlarni qoplash imkonini beradi. Bu, o'z navbatida, oilalarning iqtisodiy barqarorligini saqlashga yordam beradi. Masalan, MicroEnsure dasturi Afrika mamlakatlarida millionlab kambag'al oilalarga sog'liqni saqlash va qishloq xo'jaligi sug'urtasini taqdim etib, ularning iqtisodiy barqarorligini oshirdi. Sug'urta xizmatlari, ayniqsa qishloq xo'jaligida, fermerlarga tabiiy ofatlar yoki kasalliklar tufayli yuzaga keladigan yo'qotishlarni qoplash imkonini beradi. Bu, o'z navbatida, ishlab chiqarish jarayonlarini tiklashga yordam beradi va iqtisodiy o'sishni ta'minlaydi. Masalan, Kolumbiyada Seguros de Ahi dasturi fermerlarga ob-havo indeksli hosil sug'urtasini taqdim etib, ularning iqtisodiy barqarorligini oshirdi.

Sug'urta xizmatlari, ayniqsa mikro-sug'urta, kambag'al va ijtimoiy himoyaga muhtoj guruhlarga uchun xavfsizlik tarmog'i sifatida xizmat qiladi. Bu, ularning ijtimoiy himoyasini ta'minlashga yordam beradi va tenglikni oshiradi. Masalan, Hindistonda Bima Sakhi dasturi ayollarga mikro-sug'urta xizmatlarini taqdim etib, ularning iqtisodiy va ijtimoiy holatini yaxshiladi.

“Sug‘urta faoliyati to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasining 2021 yil 23 noyabrda yangi taxrirda qabul qilingan qonuniga muvofiq.[2] Sug‘urta xizmatlari, ayniqsa mikro-sug‘urta, kambag‘al, ayollar, bolalar va qariyalar kabi ijtimoiy himoyaga muhtoj guruhlar uchun xavfsizlik tarmog‘i sifatida xizmat qiladi. Bu, ularning ijtimoiy himoyasini ta‘minlashga yordam beradi va tenglikni oshiradi. Masalan, Kolumbiyada Seguros de Ahi dasturi fermerlarga ob-havo indeksli hosil sug‘urtasini taqdim etib, ularning iqtisodiy barqarorligini oshirdi. Texnologiyaning rivojlanishi bilan birga, mikro-sug‘urta xizmatlari mobil telefonlar va raqamli platformalar orqali kengaymoqda. Bu, kambag‘al va ijtimoiy himoyaga muhtoj guruhlarining sug‘urta xizmatlariga kirishini osonlashtiradi. Masalan, Keniyada mobil telefonlar orqali mikro-sug‘urta xizmatlari taqdim etilib, kambag‘al oilalarning iqtisodiy barqarorligini oshirdi.

O‘zbekistonda sug‘urta xizmatlari rivojlanayotgan bo‘lsa-da, ularning kambag‘al qatlamlar orasida keng tarqalishi cheklangan. UNDP tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotlarga ko‘ra, mamlakatda sug‘urta xizmatlarining kirish darajasi past bo‘lib, bu kambag‘al guruhlarining ijtimoiy himoyasini ta‘minlashda to‘siq bo‘lmoqda.[3]

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 2 avgustdagi “O‘zbekiston Respublikasining sug‘urta bozorini isloh qilish va uning jadal rivojlanishini ta‘minlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4412-sonli qarori.[4] Sug‘urta xizmatlari, ayniqsa mikro-sug‘urta, kambag‘al va ijtimoiy himoyaga muhtoj guruhlar uchun iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlashda, ijtimoiy himoyani kuchaytirishda va tenglikni oshirishda muhim rol o‘ynaydi. O‘zbekistonda ham bu xizmatlarni rivojlantirish, kambag‘al qatlamlarning ijtimoiy himoyasini ta‘minlash va ularning iqtisodiy barqarorligini oshirishga yordam beradi.

Sug‘urta xizmatlari qashshoqlikni qisqartirishda faqat moliyaviy himoya vositasi emas, balki ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot va demografik barqarorlikning asosi hisoblanadi. Buning uchun:

Sug‘urta dasturlari mahalliy ehtiyojlar (qishloq xo‘jaligi, migratsiya, gender tafovutlari) bilan moslashtirilishi kerak.

Davlat, xususiy sektor va nodavlat tashkilotlar o‘rtasida samarali hamkorlik yo‘lga qo‘yilishi lozim.

Innovatsion texnologiyalar (mobil ilovalar, sun‘iy intellekt) orqali sug‘urta xizmatlarining qamrovini kengaytirish zarur.

Qashshoqlikka qarshi kurashda sug‘urta tizimlarini rivojlantirish—bu nafaqat inson kapitalini mustahkamlash, balki iqtisodiy o‘sish va ijtimoiy adolatni ta‘minlashning kalitidir.

O‘zbekiston Respublikasining Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasi to‘g‘risidagi”gi PF4947-sonli Farmoniga muvofiq. Sug‘urtalangan shaxs sug‘urta qildiruvchiga sug‘urta qoplamasi evaziga mukofot to‘laydi, bu xavfni shaxsdan sug‘urtalovchiga o‘tkazish orqali odamlarga xavfsizlik va xotirjamlik hissini beradi. Sug‘urta-bu jismoniy shaxslar va korxonalarga moliyaviy risklarni sug‘urtalovchiga o‘tkazish orqali boshqarishda yordam beradigan risklarni boshqarish vositasi. Sug‘urta mavjud turli turlari bor, shu jumladan, hayot sug‘urtasi, sog‘liqni saqlash sug‘urtasi, mulk sug‘urtasi, javobgarlik sug‘urtasi, va yana. Sug‘urta jismoniy shaxslar va korxonalarga o‘z xatarlarini samarali boshqarishda yordam beradigan va investitsiya va iqtisodiy o‘shishga yordam beradigan muhim vositadir. Sug‘urtaning mohiyati xavfni boshqarishdir. Sug‘urtaning maqsadi jismoniy shaxslar va korxonalarni moliyaviy yo‘qotishlarga olib kelishi mumkin bo‘lgan kutilmagan hodisalardan moliyaviy himoya qilishdir.[5]

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 17 iyundagi “Paxta xom ashyosi va boshqoli don ekinlarining bo‘lg‘usi hosilini sug‘urtalash tizimini takomillashtirish to‘g‘risida” 505-sonli qarori muvofiq.[6]

Xavfni sug'urtalovchiga o'tkazish orqali sug'urtalangan shaxs moliyaviy zarar ta'sirini kamaytirishi mumkin. Sug'urta jismoniy shaxslar va korxonalarga o'z risklarini samarali boshqarishga yordam beradi, bu esa investitsiya va iqtisodiy o'sishga yordam beradi.

Jismoniy shaxslar va korxonalar uchun turli xil sug'urta turlari mavjud, jumladan:

1. Hayotni sug'urtalash: bu sug'urtalangan vafot etgan taqdirda sug'urtalanganning oilasini moliyaviy himoya qiladi.

2. Tibbiy sug'urta: bu tibbiy xarajatlarni, shu jumladan kasalxonaga yotqizishni, retsept bo'yicha dori-darmonlarni va shifokor tashriflarini qoplashni ta'minlaydi. Tibbiy sug'urta-bu sug'urtalangan shaxs tomonidan qilingan tibbiy va jarrohlik xarajatlari xarajatlarini qoplaydigan sug'urta turi. Sug'urtalangan shaxs sug'urta kompaniyasiga oylik yoki yillik mukofot to'laydi, keyinchalik u sog'liqni saqlash xarajatlarining to'liq yoki bir qismini polisda belgilangan tarzda to'laydi. Tibbiy sug'urta tibbiy xizmatlarning keng doirasini qamrab olishi mumkin, jumladan, shifokorlar tashrifi, kasalxonaga yotqizish, diagnostika testlari, retsept bo'yicha dorilar va boshqalar. Ba'zi rejalar emlash va yillik tekshiruvlar kabi profilaktika xizmatlarini ham qamrab oladi. Mavjud sug'urtaning har xil turlari turli ehtiyojlar va talablarga javob beradi. Jismoniy shaxslar va korxonalar o'zlarining xavf-xatarlarini baholashlari va tegishli himoyani ta'minlash uchun sug'urta qoplamasining to'g'ri turini tanlashlari muhimdir. Sug'urta-bu jismoniy shaxslar va korxonalarga o'z xatarlarini samarali boshqarishda yordam beradigan qo'shimcha vosita, ammo bu risklarni boshqarish o'rnini bosa olmaydi. Sug'urta bu ikki tomon, sug'urtalovchi va sug'urtalangan shaxs o'rtasidagi shartnoma. Sug'urtalovchi-bu xavfni o'z zimmasiga olgan va sug'urtalangan shaxsga kutilmagan hodisa tufayli yuzaga kelishi mumkin bo'lgan har qanday moliyaviy zararni qoplashni va'da qilgan tomon. Boshqa tomondan, sug'urtalangan shaxs sug'urta qildiruvchiga qoplash evaziga mukofot to'laydigan tomondir. Sug'urta-bu jismoniy shaxslar va korxonalarga moliyaviy risklarni sug'urtalovchiga o'tkazish orqali boshqarishda yordam beradigan risklarni boshqarish vositasi. Jismoniy shaxslar va korxonalar uchun turli xil sug'urta turlari mavjud, jumladan hayotni sug'urtalash, tibbiy sug'urta, mulkni sug'urtalash, javobgarlikni sug'urtalash va boshqalar. Hayotni sug'urtalash sug'urtalangan vafot etgan taqdirda sug'urtalanganning oilasini moliyaviy himoya qiladi. Tibbiy sug'urta tibbiy xarajatlarni qoplashni ta'minlaydi. Mulkn sug'urtalash yong'in, toshqin yoki o'g'irlik kabi kutilmagan hodisalar tufayli mulkka etkazilgan zararni qoplaydi. Javobgarlikni sug'urtalash baxtsiz hodisalar yoki beparvolikdan kelib chiqadigan yuridik javobgarlikni qoplaydi. Xulosa qilib aytganda, sug'urta jismoniy shaxslar va korxonalarga moliyaviy risklarini boshqarishda yordam beradigan muhim vositadir. Bu xavfni shaxsdan sug'urtalovchiga o'tkazish orqali odamlarga xavfsizlik va xotirjamlik hissi beradi. Mavjud sug'urtaning har xil turlari har xil ehtiyoj va talablarga javob beradi va jismoniy shaxslar va korxonalar uchun ularning xavfxatarlarini baholash va tegishli himoyani ta'minlash uchun sug'urta qoplamasining to'g'ri turini tanlash muhimdir. Shuni ham ta'kidlash kerakki, sug'urta risklarni boshqarish o'rnini bosa olmaydi. Jismoniy shaxslar va korxonalar o'zlarining xavf-xatarlarini kamaytirish uchun xavfsizlik choralari ko'rish va tegishli yozuvlarni yuritish kabi faol choralarni ko'rishlari kerak. Sug'urta jismoniy shaxslar va korxonalarga o'z xatarlarini samarali boshqarishda yordam beradigan qo'shimcha vosita sifatida qaralishi kerak. [7]

Mamlakatimizda sug'urta bozori rivojlanishida sug'urta xizmatlarining raqobat bozorini yanada takomillashtirilib tarmoqlarni rivojlantirish yangi ish o'rinlarini yaratishga xizmat qiladi, sug'urta faoliyatini rivojlantirishni usullaridan biri sug'urtaning majburiy tartibda kiritilishi, bir tomondan sohaning asosiy muommolaridan biri bo'lgan aholi sug'urta madaniyatining ko'tarilishiga xizmat qilsa, ikkinchi tomondan yetkazilgan zararning sug'urta mexanizmi orqali kafolatli qoplanishi tizimini yaratdi, natijada jabrlanuvchilarga to'lanadigan sug'urta qoplamalarining hajmi keskin ortdi. Bu esa aholini ijtimoiy himoyasining yanada mustahkamlanishiga xizmat qiladi.

Sug'urta bozorida sug'urtalovchilarning keng ko'lamli qatlami yuzaga kelganligi, ular tomonidan to'lov qobiliyatiga ega mijozlarni sug'urta himoyasiga jalb etishda ushbu subyektlarning manfaatiga mos keladigan yangi sug'urta xizmatlari taklif etilayotganligi, ular o'rtasida raqobat muhiti kuchayayotganligi sug'urta jarayoni rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

2023-yil milliy sug'urta xizmatlar bozorida asosiy ko'rsatkichlardan ayrimlarida kamayish sodir bo'lgan. Umumiy sug'urta tarmog'i sug'urta kompaniyalari ("Garant insurance group") bittaga kamaygan. Shuningdek, sug'urta vositachilari bo'lgan sug'urta agentlarining soni 2022-yilda 2021-yilga nisbatan 426 taga kamayganligini ko'rishimiz mumkin. Yana bir ijobiy o'zgarish bu to'lovlarni kafolatlar jamg'armasida ishtirok etayotgan sug'urta kompaniyalari soni o'tgan 2021-yilga nisbatan 2022-yilda 2 taga oshganligi ham majburiy sug'urta turlarini keng targ'ib etish uchun ijobiy holat hisoblanadi. Statistika agentligining ma'lumotiga ko'ra 2023-yilning yanvar-sentyabr oylarida sug'urta xizmatlari hajmi 5,3 trln so'mni tashkil etgan bo'lib, bu ko'rsatkich o'tgan yilning mos davri bilan solishtirilganda 25,6 foizga oshgan. 2023-yilning yanvar-sentyabr oylarida sug'urta xizmatlarining eng katta hajmi Toshkent shahrida 3,8 trln so'm qayd etilganligi ta'kidlab o'tilgan.

Qashshoqlik dunyo bo'ylab muhim ijtimoiy-iqtisodiy muammo bo'lib, uning oldini olishda sug'urta xizmatlari muhim vositaga aylanmoqda. Sug'urta nafaqat moliyaviy risklarni boshqarish, balki ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash, demografik tendensiyalarga moslashish va aholining turmush darajasini oshirish orqali qashshoqlikni qisqartirishga hissa qo'shadi.[8]

Foydalanilgan adabiyotlar va manbalar:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 30 sentyabrdagi "Aholi xonadonlarida va chorvachilik yo'nalishida faoliyat ko'rsatayotgan xo'jalik yurituvchi sub'ektlarda parvarishlanayotgan chorva hayvonlarini sug'urta qilish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida"gi 830-sonli qarori.
2. "Sug'urta faoliyati to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining 2021 yil 23 noyabrda yangi taxrirda qabul qilingan qonuni.
3. . Inclusive insurance and risk financing in Uzbekistan. Snapshot and way forward 2022 December 16, 2022
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 2 avgustdagi "O'zbekiston Respublikasining sug'urta bozorini isloh qilish va uning jadal rivojlanishini ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4412-sonli qarori.
5. O'zbekiston Respublikasining Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risidagi"gi PF4947-sonli Farmoni
6. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 17 iyundagi "Paxta xom ashyosi va boshqoli don ekinlarining bo'lg'usi hosilini sug'urtalash tizimini takomillashtirish to'g'risida" 505-sonli qarori.
7. Darxanova U. N "Sug'urta xizmatlari va ularning mohiyati" 2024 yil 5-6 bet.
8. 8. G. Adilova "O'zbekistonda sug'urta xizmatlarining zamonaviy transformatsiyasi" 2024-yil, fevral. № 2-son. Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot.

UDK: 330.15:504:004

IJTIMOY MUAMMOLARNI HAL ETISHDA YASHIL IQTISODIYOTDAN FOYDALANISHNI RAQAMLASHTIRISH

Ikromov Xusan Xolmaxamatovich,
kafedra dotsenti,
Andijon davlat texnika instituti

Annotatsiya: Ushbu maqolada ijtimoiy muammolarni hal etishda yashil iqtisodiyot konsepsiyasidan foydalanishni raqamlashtirish orqali samaradorlikni oshirish imkoniyatlari tahlil qilingan. Tadqiqot davomida aholi orasida yashil texnologiyalarga nisbatan munosabat, raqamli savodxonlik darajasi, hududlararo tafovutlar va ekologik innovatsiyalarning ijtimoiy ta'siri o'rganildi. Statistik va analitik tahlillar asosida yashil iqtisodiyot va raqamli texnologiyalar integratsiyasi ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qilishi isbotlandi. Tadqiqot natijalari asosida tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar: yashil iqtisodiyot, raqamlashtirish, ijtimoiy muammolar, ekologik texnologiyalar, barqaror rivojlanish, raqamli savodxonlik, ekologik innovatsiyalar, internet infratuzilmasi, ekologik ong, ijtimoiy barqarorlik.

Zamonaviy davrda insoniyat nafaqat iqtisodiy o'sish va rivojlanishni ta'minlash, balki atrof-muhitni muhofaza qilish va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash masalalarida ham muhim qarorlar qabul qilishi lozim [1, p. 1]. Aynan shu nuqtada yashil iqtisodiyot konsepsiyasi ilgari surilib, resurslardan oqilona foydalanish, ekologik toza texnologiyalarni joriy qilish va aholini barqaror turmush tarziga o'rgatish kabi vazifalarni o'z ichiga oladi. Yashil iqtisodiyot nafaqat ekologik barqarorlikni ta'minlaydi, balki ishsizlik, kambag'allik, sog'liqni saqlash va ta'lim sohalaridagi muammolarni hal etishga xizmat qiladi [2, p. 125]. Bunda raqamli texnologiyalar muhim vosita sifatida ko'rilmogda, chunki ular orqali ekologik axborotlarni tez va ishonchli yetkazish, monitoring olib borish va aholining ekologik faolligini rag'batlantirish mumkin bo'ladi [3, p. 132].

Shu bilan birga, so'nggi yillarda raqamlashtirish jarayonlari iqtisodiyotning barcha jabhalariga singib borayotganini kuzatish mumkin. Raqamli texnologiyalar yordamida ekologik monitoringni amalga oshirish, energiya samaradorligini nazorat qilish, chiqindilarni boshqarish va barqaror transport tizimlarini boshqarish jarayonlari sezilarli darajada avtomatlashtirilmoqda. Shu kontekstdan qaraganda, yashil iqtisodiyotni raqamlashtirish orqali nafaqat atrof-muhit muhofazasi, balki ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash va aholi hayot sifatini oshirishga erishish mumkin.

So'nggi yillarda BMT tomonidan e'tirof etilganidek, yashil iqtisodiyotni ilgari surish bo'yicha raqamli platformalar va aqlli texnologiyalar infratuzilmani zamonaviylashtirishda muhim rol o'ynaydi [4, p. 18]. Aholining ekologik savodxonligi va raqamli vositalardan foydalana olish darajasi, ayniqsa yoshlar va ta'lim olgan qatlamlar orasida ancha yuqori ko'rsatkichlarga ega [5, p. 77].

Yashil iqtisodiyotning raqamlashtirilgan komponentlari — masalan, aqlli energetika tizimlari, ekologik monitoring uchun sun'iy yo'ldosh ma'lumotlari, barqaror ishlab chiqarishdagi sensor texnologiyalar, "aqlli" shahar platformalari — aholining ijtimoiy-iqtisodiy holatini yaxshilashga xizmat qiladi. Ayniqsa, energiya tejovchi texnologiyalarni ommalashtirish orqali uy xo'jaliklarida xarajatlarni kamaytirish, ekologik toza transport orqali salomatlikka ijobiy ta'sir ko'rsatish, ekologik ta'lim platformalari orqali aholining ekologik savodxonligini oshirishga imkoniyat yaratiladi.

Ushbu maqolada yashil iqtisodiyot yondashuvlarini raqamlashtirish orqali ijtimoiy muammolarni hal etishdagi imkoniyatlar, mavjud to'siqlar va rivojlanish istiqbollari tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi – yashil iqtisodiyotning raqamli vositalar orqali ijtimoiy barqarorlikka ta'sirini aniqlash, mavjud strategiyalarni baholash va takomillashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqishdir.

Tadqiqotda aralash metodologik yondashuvdan foydalanildi. Miqdoriy tahlil asosan statistik ma'lumotlar va so'rovnoma natijalariga tayandi. Sifat yondashuv esa intervyular va mavjud strategik hujjatlarning mazmuniy tahlilidan iborat bo'ldi. Tadqiqot 2024-yil davomida O'zbekistonning uchta asosiy hududida – Toshkent shahri, Buxoro viloyati va Farg'ona vodiysida amalga oshirildi.

So'rovnoma 900 nafar respondent (har bir hududdan 300 nafardan) o'rtasida o'tkazildi. Respondentlar orasida ishsiz fuqarolar, kam ta'minlangan oilalar, kichik

tadbirkorlar va davlat xizmatchilari bo'ldi. Savollar quyidagi yo'nalishlarda shakllantirildi: yashil texnologiyalardan foydalanish darajasi, raqamli infratuzilmaga kirish imkoniyati, yashil iqtisodiyotning ijtimoiy ta'siriga bo'lgan munosabat, ekologik ta'lim va xabardorlik darajasi.

Statistik tahlil uchun Python asosidagi pandas va seaborn kutubxonalaridan foydalangan holda ma'lumotlar qayta ishlanib, vizuallashtirildi. Natijalarga ko'ra, so'rovda qatnashganlarning 64 foizi yashil texnologiyalar haqida umumiy tasavvurga ega bo'lsa-da, ularning faqat 22 foizi ushbu texnologiyalardan amalda foydalanayotganini bildirgan. Raqamli platformalar orqali ekologik ta'lim olish imkoniyatiga ega bo'lganlar ulushi 37 foizni tashkil etgan bo'lsa, bu imkoniyatga ega bo'lmaganlar orasida aksariyat hollarda internet tezligi pastligi (41%) va raqamli savodxonlik yetishmasligi (36%) sabab sifatida ko'rsatilgan.

Korrelyatsion tahlil orqali aholining yashil iqtisodiyotni raqamlashtirishga bo'lgan ishonchi bilan ularning ta'lim darajasi o'rtasida musbat bog'liqlik aniqlandi ($r = 0.72$, $p < 0.01$). Logistik regressiya natijalariga ko'ra, yashil iqtisodiyotga oid raqamli axborotga ega bo'lish ehtimoli yuqori bo'lgan respondentlarning umumiy o'rta yoki undan yuqori ma'lumotga ega bo'lishi ($p = 0.002$), internet xizmatlariga doimiy kirish imkoniga egaligi ($p = 0.015$), va ekologik muammolar bo'yicha ilgari faol bo'lganligi ($p = 0.031$) aniqlangan.

Sifatli tahlil qismida 15 nafar ekspert — jumladan, atrof-muhit muhofazasi sohasida ishlovchi davlat mutaxassislari, ijtimoiy soha vakillari va ekologik startap asoschilari bilan intervyular o'tkazildi. Ularning fikricha, raqamlashtirish jarayonlari yashil iqtisodiyot tamoyillarining mahalliy darajada joriy etilishi uchun muhim bo'g'in bo'lsa-da, bu jarayonlar hamon notekis rivojlanmoqda. Ayniqsa, ekologik platformalarga sarmoya yo'qligi, normativ-huquqiy bazaning zaifligi va aholining texnologik infratuzilmadan foydalanish imkoniyatlarining cheklangani muhim to'siqlardan hisoblanadi.

Shuningdek, BMT Taraqqiyot Dasturining 2023-yilgi hisobotiga ko'ra, O'zbekistonda yashil iqtisodiyotga yo'naltirilgan raqamli tashabbuslar soni 2020-yilga nisbatan 1.8 barobarga ortgan bo'lsa-da, bu loyihalarning faqat 43 foizi ijtimoiy guruhlar uchun amaliy yechimlarni taklif qila olgan. Bu esa mavjud raqamli tashabbuslarning ijtimoiy integratsiyasini chuqurroq o'rganish zaruratini ko'rsatadi.

Tadqiqot natijalari yashil iqtisodiyotning raqamlashtirilgan mexanizmlari orqali ijtimoiy muammolarni hal etishda salohiyat borligini, biroq bu yo'lda tizimli yondashuv, infratuzilmani kengaytirish va aholining raqamli savodxonligini oshirish zarurligini ko'rsatadi.

O'tkazilgan tadqiqot natijalari yashil iqtisodiyot yondashuvlarining raqamli texnologiyalar bilan integratsiyalashuvi ijtimoiy muammolar yechimida sezilarli darajada ijobiy ta'sir ko'rsatishini ko'rsatdi. So'rovnomada qatnashgan 900 nafar respondentning ma'lumotlari asosida shakllantirilgan quyidagi 1-jadval asosiy indikatorlar va ularga taalluqli ko'rsatkichlarni namoyon etadi.

Ko'rsatkichlar	Ulushi (%)
Yashil texnologiyalar haqida xabardorlar	64
Yashil texnologiyalarni amalda qo'llayotganlar	22
Raqamli ekologik platformalardan foydalanuvchilar	37
Internet tezligi pastligi muammosini bildirganlar	41
Raqamli savodxonligi past bo'lganlar	36
Yashil iqtisodiyotni ijtimoiy barqarorlikka foydali deb biluvchilar	75
Raqamlashtirish bilan yashil iqtisodiyotga ishonch bildirganlar	68

1-jadval. Asosiy indikatorlar va ularga taalluqli ko'rsatkichlar.

Ushbu jadvaldan ko'rinib turibdiki, aholi orasida yashil iqtisodiyot konsepsiyasiga nisbatan xabardorlik yuqori bo'lsa-da, amaliyotda bu texnologiyalarni keng qo'llash

darajasi pastligicha qolmoqda. Shuningdek, raqamli infratuzilmaning notekisligi va raqamli savodxonlik darajasining pastligi ushbu o'sishning sekinlashuviga sabab bo'lmoqda.

Korrelyatsion tahlil natijalari ko'rsatishicha, yashil iqtisodiyotni raqamlashtirishga ijobiy munosabat bildirgan respondentlarning ta'lim darajasi va ekologik xabardorlik darajasi o'rtasida kuchli bog'liqlik mavjud. Shuningdek, ushbu qatlamda ekologik texnologiyalarning ijtimoiy ta'siri borasida ko'proq bilimga ega bo'lish holati kuzatildi. Logistik regressiya orqali aniqlanganidek, respondentlarning yashil iqtisodiyotga oid raqamli platformalardan foydalanish ehtimoli ularning internetga kirish imkoniyati va ilgari ekologik faoliyatda ishtirok etganlik darajasiga bog'liq bo'lib chiqdi.

Hududlar kesimida natijalar orasida farqlar mavjud. Toshkent shahrida yashovchi respondentlarning 81 foizi yashil iqtisodiyotni raqamlashtirish tarafdori ekanini bildirgan bo'lsa, bu ko'rsatkich Buxoro viloyatida 63 foiz, Farg'ona vodiysida esa 59 foizni tashkil etdi. Bu hududlar o'rtasidagi tafovut mavjud texnologik infratuzilma va raqamli xizmatlarga kirish imkoniyatlarining farqiga bog'liq ekani intervyu natijalari bilan ham tasdiqlandi.

Tadqiqot natijalari raqamlashtirish va yashil iqtisodiyotni birgalikda joriy qilish orqali ijtimoiy muammolarni hal etish imkoniyatlari mavjudligini ko'rsatdi. Jumladan, energiya tejovchi texnologiyalarning kengayishi uy xo'jaliklarining iqtisodiy bosimini kamaytirishga xizmat qilmoqda. Ekologik toza transport turlarining ommalashuvi esa nafaqat atrof-muhitga zararli gazlar chiqishini kamaytiradi, balki shaharlardagi sog'liqni saqlash bilan bog'liq muammolarni ham kamaytiradi.

Aholining yashil iqtisodiyotga nisbatan ijobiy munosabati, ayniqsa, yoshlar orasida kuchli bo'lishi, raqamli texnologiyalarning ushbu yo'nalishda o'z o'rniga ega bo'lishini ta'minlaydi. Biroq, bu ijobiy tendensiyalarning barqaror davom etishi uchun davlat siyosati, texnologik infratuzilmaning takomillashuvi va aholining raqamli savodxonligini oshirish dolzarb masala bo'lib qolmoqda.

Raqamli texnologiyalar vositasida ekologik monitoring tizimlarini joriy qilish, aholining muammoli hududlar haqida real vaqtda xabardor bo'lishiga imkon yaratadi. Bu esa, o'z navbatida, fuqarolarning ekologik xavf-xatarlarga nisbatan munosabatini shakllantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, ekologik ta'lim platformalarining mavjudligi jamiyatda ekologik madaniyatni shakllantirish va ijtimoiy mas'uliyatni kuchaytirishga xizmat qiladi.

Biroq, mahalliy hududlarda internet tezligi, raqamli vositalarga kirish imkoniyati va raqamli ishonch past bo'lishi yashil iqtisodiyot konsepsiyasini to'laqonli joriy etishga to'sqinlik qilmoqda [6, p. 50]. Tadqiqotda aniqlangan kamchiliklardan biri – raqamli vositalardan foydalanishda hududiy tengsizliklar mavjudligi bo'ldi. Buxoro va Farg'ona viloyatlarida respondentlarning katta qismi internetga doimiy kirish imkoniyatiga ega emasligi, ekologik platformalardan samarali foydalana olmayotganini ko'rsatdi. Bu esa, yashil iqtisodiyotni joriy etishda barcha ijtimoiy qatlam va hududlar uchun teng imkoniyatlar yaratish zarurligini anglatadi.

Ayniqsa, intervyular natijasida aniqlanishicha, ekologik startaplar uchun moliyaviy qo'llab-quvvatlovning sustligi ularning barqaror rivojlanishiga to'sqinlik qilmoqda. Shu bois, raqamli texnologiyalarni asoslagan holda, yashil biznes modellarini ilgari surish va innovatsion ekotizimlar yaratish zarur. Bu orqali nafaqat ekologik barqarorlikka, balki bandlik darajasining oshishiga ham erishish mumkin.

Yakuniy xulosaga ko'ra, yashil iqtisodiyotni raqamlashtirish orqali ijtimoiy muammolarga kompleks yondashuv imkoniyati yaratilmoqda. Biroq bu yo'nalishdagi harakatlarni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun siyosiy irodani kuchaytirish, mahalliy darajadagi ishtirokni oshirish va raqamli transformatsiya strategiyalarini ijtimoiy ehtiyojlarga yo'naltirish talab etiladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Xusan IKROMOV. (2024). METHODOLOGY FOR TEACHING STUDENTS TO DEVELOP INNOVATIVE INFORMATION SYSTEMS BASED ON DATABASE MANAGEMENT. News of the NUUz, 1(1.1.1), 93–96. <https://doi.org/10.69617/uzmu.v1i1.1.1.588>
 2. Sachs, J. D. (2015). The Age of Sustainable Development. Columbia University Press.
 3. GeSI. (2019). Digital with Purpose: Delivering a SMARTer2030. Global Enabling Sustainability Initiative. <https://gesi.org>
 4. UNDP. (2023). Human Development Report 2023: Green Growth and Equity. United Nations Development Programme.
 5. OECD. (2022). Green Growth Indicators 2022. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/greengrowth-2022-en>
- Ministry of Digital Technologies of the Republic of Uzbekistan. (2023). Raqamli O'zbekiston – 2030 strategiyasi. Tashkent: Government Press.

UDK:330.59

KAMBAG 'ALLIKNI QISQARTIRISH VA IJTIMOY MUAMMOLARNI HAL ETISHDA YASHIL IQTISODIYOTDAN FOYDALANISH

Teshabaeva Odina Nasridinovna,
“Iqtisodiyot va turizm” kafedrası,
katta o'qituvchisi, i.f.f.n. PhD.
Himmatova Gulnoza Komiljon qizi,
Farg'ona davlat universiteti
Iqtisodiyot yo'nalishi 1-kurs magistranti

Annotatsiya. Maqolada kambag'allikni qisqartirish va ijtimoiy muammolarni hal etishda yashil iqtisodiyotning o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Yashil iqtisodiyot nafaqat ekologik barqarorlikni ta'minlash, balki iqtisodiy o'sish va jamiyat farovonligini oshirish orqali ijtimoiy muammolarni hal etishda muhim ro'l o'ynaydi. Maqolada yashil texnologiyalar, qayta tiklanuvchi energiya manbalari, ekologik tadbirkorlik va atrof-muhitni muhofaza qilish choralari orqali bandlik darajasini oshirish, resurslardan samarali foydalanish va kambag'allikni kamaytirish bo'yicha ilg'or tajribalar va strategiyalar ko'rib chiqiladi. Bundan tashqari, yashil iqtisodiyotni rivojlantirish bo'yicha davlat siyosati va xalqaro tajribalar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: yashil iqtisodiyot, kambag'allikni qisqartirish, ijtimoiy muammolar, ekologik barqarorlik, qayta tiklanuvchi energiya, yashil texnologiyalar, ekologik tadbirkorlik, barqaror rivojlanish, iqtisodiy o'sish, davlat siyosati.

Bugungi kunda kambag'allikni kamaytirish va ijtimoiy muammolarni hal etish global muammolardan biri bo'lib qolmoqda. An'anaviy iqtisodiy modellarning ekologiyaga salbiy ta'siri va tabiiy resurslarning cheklanganligi yangi iqtisodiy yondashuvlarni talab qiladi. Shu nuqtayi nazardan, yashil iqtisodiyot konsepsiyasi inson farovonligini oshirish va tabiiy resurslardan samarali foydalanish orqali iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga yo'naltirilgan. Ushbu maqolada yashil iqtisodiyot kambag'allikni kamaytirish va ijtimoiy muammolarni hal etish vositasi sifatida o'rganiladi.

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasi iqtisodiy rivojlanish strategiyasida “yashil iqtisodiyot” muhim o'rin egallay boshladi. Bu kontseptsiya ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning ekologik barqarorlikni ta'minlashga yo'naltirilgan yangi shakli bo'lib,

tabiiy resurslardan oqilona foydalanishni nazarda tutadi. “Yashil iqtisodiyot” atamasi O‘zbekistonning barqaror taraqqiyotini qo‘llab-quvvatlash maqsadida, global ekologik xavf-xatarlarga qarshi turish va iqtisodiy islohotlarning samaradorligini oshirish uchun kiritilmoqda.

Yashil iqtisodiyot-ekologik xavflarni va ekologik tanqislikni kamaytirishga qaratilgan va atrof-muhitni buzmasdan barqaror rivojlanishni maqsad qilgan iqtisodiyot, bu hukumatlardan o‘z ustuvorliklarini tubdan o‘zgartirishni talab qiladi. Garchi bu jarayonga o‘tish qiyin bo‘lsa-da, bu Barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish uchun zarurdir. Yashil investitsiyalarni jalb qilish uchun maqsadli davlat xarajatlari, siyosatga tuzatishlar kiritish, soliq va tartibga solish sohasidagi islohotlar zarur. Birlashgan Millatlar Tashkiloti atrof-muhit va tabiiy kapitalni hayotiy iqtisodiy aktivlar va ijtimoiy imtiyozlarning asosiy manbalari, xususan, yashash uchun tabiiy resurslarga tayanadigan kam ta‘minlangan jamoalar sifatida e‘tirof etadigan rivojlanish yondashuvini yoqlaydi. Barqaror rivojlanish kontseptsiyasini almashtirish o‘rniga, yashil iqtisodiyot Osiyo-Tinch okeani mintaqasida iqtisodiy o‘sish, investitsiyalar, infratuzilma, ish o‘rinlari yaratish, malaka oshirish va ijobiy ekologik va ijtimoiy ta’sirlarga urg‘u beradi.

Shu o‘rinda aytish kerakki, Kambag‘allik-bu jamiyatning eng jiddiy ijtimoiy-iqtisodiy muammolaridan biri bo‘lib, uning natijasida millionlab odamlar hayotning asosiy ehtiyojlarini ta‘minlashda qiyinchiliklarga duch keladi. Dunyo miqyosida kambag‘allikni qisqartirish bir qancha xalqaro tashkilotlar, hukumatlar va ijtimoiy tadqiqotchilar tomonidan diqqat bilan kuzatiladi. Kambag‘allikni qisqartirish va ijtimoiy yordam tizimlarini yaxshilash nafaqat iqtisodiy taraqqiyotning muhim elementi, balki ijtimoiy adolatni ta‘minlash va jamiyatdagi tenglikni oshirishning asosi sifatida qaraladi.

Yashil iqtisodiyot va kambag‘allikni qisqartirish Yashil iqtisodiyotning asosiy tamoyillari iqtisodiy o‘sish bilan birga ekologik barqarorlikni saqlab qolishga qaratilgan. Ushbu model quyidagi yo‘nalishlar orqali kambag‘allikni kamaytirishga yordam beradi:

- Bandlikni oshirish – Yashil iqtisodiyot sektorlarida, xususan, qayta tiklanuvchi energiya, chiqindilarni qayta ishlash va ekologik qishloq xo‘jaligida yangi ish o‘rinlari yaratiladi.
- Resurslardan samarali foydalanish – Tabiiy resurslarning iqtisodiy jihatdan samarali taqsimlanishi oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlash va ichimlik suvi yetishmovchiligini kamaytirishga yordam beradi.
- Barqaror rivojlanish – Yashil texnologiyalar va ekologik toza ishlab chiqarish usullari orqali uzoq muddatli iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish ta‘minlanadi.

Barqaror rivojlanish uchun yashil iqtisodiyot, barqaror iste‘mol va ishlab chiqarish va resurslar samaradorligining o‘rni: barqaror iste‘mol va ishlab chiqarish jarayonlar va mahsulotlarning butun hayotiy sikli davomida resurslarni iste‘mol qilish, chiqindilarni hosil qilish va emissiyalarni kamaytirish uchun ishlab chiqarish jarayonlari va iste‘mol amaliyotlarini takomillashtirishga qaratilgan. Resurs samaradorligi esa jamiyatga qiymat yetkazib berish uchun resurslardan foydalanish usullarini nazarda tutadi va mahsulot yoki xizmat birligi uchun zarur bo‘lgan resurslar miqdorini, ishlab chiqariladigan chiqindilar va chiqindilarni kamaytirishga qaratilgan. Yashil iqtisodiyot investitsiyalar, bandlik va malakalarga asosiy e‘tibor qaratgan holda barqaror iqtisodiy o‘sish uchun makroiqtisodiy yondashuvni ta‘minlaydi.

Yashil texnologiyalar yordamida nafaqat ekologik muammolar hal qilinadi, balki kambag‘allik va ijtimoiy tengsizlik muammolariga ham yechim topiladi:

- Quyosh va shamol energiyasidan foydalanish orqali qishloq hududlaridagi energiya ta‘minoti yaxshilanadi.
- Suv resurslarini boshqarish va chiqindilarni qayta ishlash tizimlarini rivojlantirish orqali sog‘liqni saqlash va sanitariya sharoitlari yaxshilanadi.
- Yashil qurilish va ekologik transport tizimlari orqali shahar infratuzilmasi yaxshilanadi[1].

Shuni ham aytib o'tish joizki, innovatsiyalar ekologik samaradorlik va iqtisodiy o'sish uchun asosiy omil hisoblanadi. Eko-innovatsiya - bu atrof-muhitga ta'sirni kamaytirishga olib keladigan har qanday innovatsiya; bu yangi mahsulotlar ishlab chiqarish, tabiiy zahiralarni tejaydigan va minimal zaharli moddalarni chiqaradigan tizimlar va jarayonlarni yaratishdir. Ekoinnovatsiyalar - bu faqatgina tabiiy resurslarni va umuman atrof-muhitni saqlab qolish vositasi emas, balki resurslardan oqilona, zamonaviy, ishonchli foydalanish bilan bir vaqtda mamlakatning iqtisodiy farovonligini va umuman raqobatbardoshlik darajasini oshirishga yordam beruvchi juda samarali vosita.

Bundan tashqari, yashil iqtisodiyot qayta tiklanuvchi energiya, chiqindilarni qayta ishlash, uglerod neytralligi kabi keng ekologik yondashuvlarga asoslanadi.

Shu yondashuvlardan bizning bugungi kunda dolzarb bo'lgan mavzularimizdan biri bu-qayta ishlab chiqirish. Bu orqali ekologiyaga va iqtisodiyotga foyda keltirish mumkin.

Ma'lumot o'rniga aytish mumkinki, xorijiy mamlakatlarda chiqindilarni qayta ishlash sohasida "funksional jihatdan bog'liq ishlab chiqarish va texnologik infratuzilma obektlari majmuasi" bo'lgan ekotexnoparklardan foydalanish ham keng tarqalgan bo'lib, ular chiqindilarni qayta ishlash darajasini oshirish, chiqindilarni utilizatsiya qilish hajmini qisqartirish, yangi ish o'rinlarini yaratishga xizmat qilmoqda. Masalan, mutaxassislarning fikriga ko'ra, Rossiya Federatsiyasida ekotexnoparklarning tashkil etilishi 2030-yilga kelib chiqindilarni qayta ishlash darajasini 10% dan 80% gacha oshirishga va qayta ishlangan mahsulotlarga bo'lgan talabni oshirishga yordam beradi.

Shuningdek, kambag'allikka qarshi kurash va ijtimoiy yordam tizimlarini rivojlantirish nafaqat kambag'allikni qisqartirish, balki ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishga xizmat qiladi. Samarali siyosat, ta'lim, sog'liqni saqlash, iqtisodiy o'sish va ijtimoiy himoya tizimlarining uyg'unlashuvi qashshoqlikni kamaytirishda muhim ahamiyatga ega. Har bir davlat o'z sharoitlariga mos keladigan siyosatlarni ishlab chiqib, aholi qatlamlarini ijtimoiy yordam bilan ta'minlash orqali qashshoqlikka qarshi samarali kurash olib borishi zarur.

Xulosa qilib aytganda, yashil iqtisodiyot kambag'allikni kamaytirish va ijtimoiy muammolarni hal etishda samarali vosita bo'lib, u uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlikni ta'minlaydi. Mamlakatlar ushbu yo'nalishda strategik rejalashtirishni kuchaytirishi, yashil investitsiyalarni rag'batlantirishi va ekologik loyihalarni qo'llab-quvvatlashi lozim. Shu orqali iqtisodiy o'sish bilan birga, ijtimoiy farovonlik va ekologik muhofaza ta'minlanishi mumkin.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Z.E.Suyarov. Kambag'allikni kamaytirish dasturining ijtimoiy falsafiy asoslari Scientific Progress. Volume 2 | Issue 2 | 2021
2. Z.E.Suyarov. Kambag'allikni kamaytirish dasturining ijtimoiy falsafiy asoslari. Scientific Progress Volume 2 | Issue 2 | 2021.
3. Baratov P. Tabiatni muhofaza qilish. -T.: O'qituvchi, 1991.
4. Nasridinovna, T. O. (2022). The role of tourism in the development of the economy and increasing its attractiveness in the republic of Uzbekistan. *ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW* ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 8.071, 11(01), 14-20.
5. Amrulloev, D. N., and R. X. Alimova. "Kambag'allikni kamaytirish orqali farovonlikni oshirish: iqtisodiyotdagi innovatsion o'zgarishlar". Xalqaro konferensiya va jurnallarni sifatli indexlash xizmati 1.1 (2024): 417-421.
6. Teshaboeva, O.N. va muydinov, MYOGL (2022). O'zbekistonda yoshlar bandligini ta'minlashda investitsiyalarning roli. *Sharq uyg'onishi: innovatsion, ta'lim, tabiiy va ijtimoiy fanlar* , 2 (5-2), 526-537.

UDK 338.28

**FOSSIL YOQILG'IDAN BOSQICHMA-BOSQICH VOZ KECHISH
MEXANIZMLARI VA IJTIMOIIY-IQTISODIIY OQIBATLARI**

Tajibaev Komiljon Qurbanovich
PhD, katta o'qituvchi

Annotatsiya: Mazkur tadqiqot ishida global miqyosda hamda mintaqaviy darajada fossil yoqilg'ilardan bosqichma-bosqich voz kechish jarayonlari, ularni amalga oshirish mexanizmlari va bu jarayonning ijtimoiy hamda iqtisodiy oqibatlari tahlil qilinadi. Ishda qayta tiklanuvchi energiya manbalariga o'tishning asosiy yo'nalishlari, energetika sohasida olib borilayotgan islohotlar, uglerod neytralligiga erishish strategiyalari va yashil iqtisodiyot konsepsiyasi asosida amalga oshirilayotgan siyosatlarining samaradorligi o'rganiladi. Shu bilan birga, mazkur o'zgarishlarning bandlik, narxlar darajasi, sanoat rivoji va aholi turmush darajasiga ta'siri tahlil etilib, ekologik barqarorlik va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash yo'llari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot yakunida mamlakatlar uchun tavsiyalar va barqaror energiyaga o'tish bo'yicha takliflar ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: Fossil yoqilg'i, energiya transformatsiyasi, qayta tiklanuvchi energiya, dekarbonizatsiya, energetika siyosati, yashil iqtisodiyot, uglerod neytralligi, energetik xavfsizlik, ijtimoiy ta'sir, iqtisodiy o'zgarishlar, barqaror rivojlanish, bandlik va ishsizlik, ekologik muvozanat, global iqlim o'zgarishi.

Hozirgi kunda dunyo bo'ylab yashil iqtisodiyotga o'tish masalasi eng dolzarbligi bilan ajralib turadi. Tabiiy resurslar miqdorining cheklanganligi ulardan samarali foydalanish yoki ularni o'rnini bosuvchi tugamaydigan va qayta tiklanuvchi resurslardan foydalanish zarurligini namoyon etmoqda. Dunyo iqtisodiy rivojlanishning yuqori sur'atlari uchun poyga va ishlab chiqarish jarayonlarida "iflos" texnologiyalardan foydalanish ekologik muammolarni keltirib chiqarmoqda, bu esa o'z navbatida "yashil" iqtisodiyot kabi kontseptsianing paydo bo'lishiga sabab bo'ldi.

Yashil iqtisodiyot - bu inson farovonligini oshiradigan, ijtimoiy adolatni ta'minlovchi va ekologik xavflarni sezilarli darajada kamaytiradigan iqtisodiy faoliyatdir. Ushbu ta'rif BMTning Atrof-muhit bo'yicha dasturi (UNEP) 2011 yil dekabr oyida 2012 yilgi Rio sammitiga tayyorgarlik ko'rishda qo'llanilgan. Bundan tashqari, uni eng keng

qamrovli deb hisoblash mumkin, chunki u 1985 yilda ishlab chiqilgan barqaror rivojlanish kontseptsiyasi bilan chambarchas bog'liq va barcha uch jihatni qamrab oladi: iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy. Ijtimoiy-ekologik-iqtisodiy tizimda - barqaror rivojlanish ob'ekti sifatida, yashil iqtisodiyot va boshqalar - uchta asosiy quyi tizimni farqlash mumkin.

Olib borilgan tadqiqotlarga ko'ra, 2052-yilga borib aholining o'sishi 2 milliard kishidan oshadi, bu esa dunyoda suv, energiya resurslari va oziq-ovqatga bo'lgan aholining talablarining mos ravishda oshishi, shuningdek, transport kommunikatsiyalari va boshqa shahar quyi tizimlarining tirbandligining kuchayishi bilan birga keladi. Iste'mol o'sishi gidrosfera resurslarining global iste'moli 55% ga, elektr energiyasi esa 85% ga o'sishi bashorat qilinmoqda.

2025-yilda "yashil iqtisodiyot" tamoyillarini keng joriy qilish, iqtisodiyotni dekarbonizatsiya qilish, iqlim o'zgarishi oqibatlarini yumshatish va unga moslashishga qaratilgan loyihalarni barqaror moliyalashtirish borasida:

- Parij bitimining talablaridan kelib chiqib, O'zbekistonning uglerod neytralligiga erishishining uzoq muddatli strategiyasi ishlab chiqilishi;
- iqlim o'zgarishiga moslashish, "yashil texnologiya"lar transfertini inobatga olgan holda global miqyosda mamlakatimizning kelgusi 5 yilda issiqxona gazlarini qisqartirish bo'yicha Milliy miqyosda belgilangan hissasi (NDC) e'lon qilinishi;
- metan emissiyasini qisqartirish majburiyati doirasida tabiiy gaz, chiqindilar va chorvachilik sohaslarida metan emissiyasining bazaviy holati aniqlanishi;
- umumiy quvvati 4,5 GVt bo'lgan yirik quyosh va shamol elektr stansiyasini ishga tushirish, quvvati 785 megavatt bo'lgan quyosh panellarini o'rnatish, quvvati 225 megavatt bo'lgan gidroelektr stansiyalarini barpo etish orqali jami qayta tiklanuvi energiya manbalari ulushi elektr energiyasi ishlab chiqarishda 26 foizga va jami generatsiya quvvatlari tarkibidagi ulushi 40 foizga yetkazilishi;
- yangi quriladigan bino-inshootlar va uy-joylar energiya samaradorligidan kelib chiqib, "Yashil bino" sertifikatini joriy etilishi ta'minlansin.[1].

Yashil iqtisodiyot tabiatni ifloslantiruvchi moddalar va issiqxona gazlarini atrof muhitga emissiyasini kamaytirish va nazoratini kuchaytirish, iqlim o'zgarishini bashorat qilish, qayta tiklanadigan energiya va resurslarni tejovchi texnologiyalarni ishlab chiqish kabi maxsus tadbirlardan tashkil topadi.

Hozirgi kunda atrof muhitni ifloslantirishda Fossil yoqilg'ilarning ta'siri juda katta. Inson faoliyati davomida fossil yoqilg'ilardan voz kechish, ya'ni neft, gaz va ko'mir kabi tabiiy resurslardan foydalanishni kamaytirish yoki to'liq tark etish, global miqyosda ekologik barqarorlikni ta'minlash ahamiyati katta bo'lib, ular iqlim o'zgarishiga qarshi kurashish maqsadida olib borilayotgan jarayondir.

Buning tarixi uzoq, qadimda neft va gaz kashf etilmagan sharoitda ham insonlar quyosh nuridan suv isitish, quritish va boshqa ishlarda foydalanishgan. Qayta tiklanuvchi energiya tushunchasi fanda o'tgan asrning boshlarida qo'llanila boshlandi. Buning asosiy sabablari shundaki neft, gaz, ko'mir zaxiralarining ma'lum bir davrdan so'ng tugashini insonlar tushunib yetib, energiya olishning qayta tiklanuvchi yo'llarini qidirib boshladi. Undan tashqari, yoqilg'ilardan chiqayotgan million tonnalab CO₂ uglerod gazi ozon qatlami yemirilishiga sabab bo'lmoqda.[2].

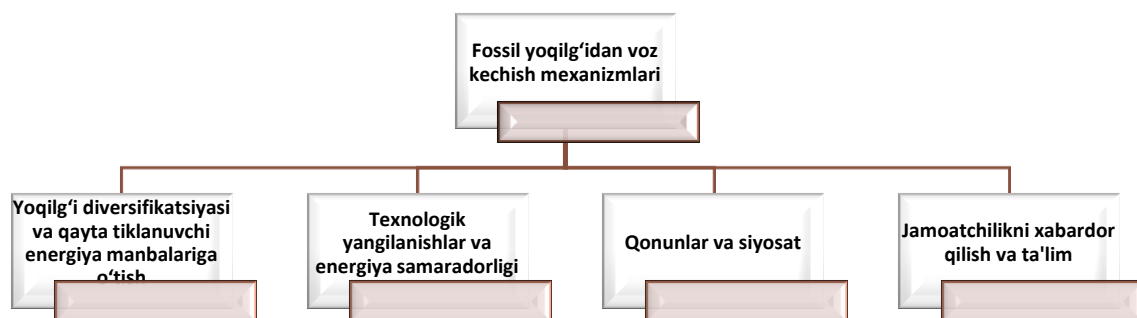
Fossil yoqilg'idan bosqichma-bosqich voz kechish mexanizmlari va ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlarini tadqiq qilish muhim ahamiyat kasb etadi, chunki bu masala butun dunyodagi ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy muammolar bilan chambarchas bog'liq. Fossil yoqilg'ilarining(neft, tabiiy gaz va ko'mir kabi energiya manbalari) yerdan qazib olinishi va ulardan foydalanishning yuqoriligi aytish mumkinki hozirgi kundagi iqlim o'zgarishlariga olib kelayotgan eng asosiy omillardan biridir. Bu masalani yechish uchun dunyo miqyosida ekologik barqarorlikka erishish, iqlimni himoya qilish va energetik infrastrukturani yangilash maqsadida bir qator strategiyalar ishlab chiqilmoqdaki bu o'zining samarasini berishni boshladi. Fossil yoqilg'ilari atmosferaga katta miqdorda

karbon dioksid (CO₂) gazini chiqaradi, bu esa iqlimning o'zgarishiga olib keladi. Bu jarayonning ta'siri, global haroratning ko'tarilishi, muzliklarning erishi, dengiz sathining ko'tarilishi va boshqa ekologik salbiy oqibatlariga olib kelmoqda. Fossil yoqilg'ilariga tayanish energetika xavfsizligiga ta'sir qiladi, chunki bu manbalar cheklangan va ularni qazib olish joylari har xil siyosiy va iqtisodiy muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Masalan: Yevropa mamlakatlarida fossil yoqilg'i manbalarining kamligi katta xavfdir. Bu mamlakatlarda Fossil yoqilg'idan voz kechish orqali alternativ va barqaror energiya manbalarini ishlab chiqish zaruratini vujudga keltiradi.

Bugungi kunda ko'plab mamlakatlar qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish va yashil texnologiyalarni joriy etish yo'nalishida yirik investitsiyalar kiritmoqdalar. Soliq imtiyozlari, subsidiya va davlat dasturlari orqali qattiq energiya manbalaridan voz kechish jarayoni tezlashtirilmoqda. Fossil yoqilg'ilaridan voz kechish iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan muhim oqibatlariga olib kelishi mumkin. Yangi energiya texnologiyalarini yaratish, mehnat bozorida yangi sohalarning paydo bo'lishi va mavjud ish o'rinlarining yo'qolishi kabi masalalar jiddiy ravishda ko'rib chiqilishi kerak.

Bugungi kunda dunyo mamlakatlari iqlim o'zgarishi bo'yicha xalqaro shartnomalarga rioya qilishni ta'minlash uchun strategiyalarni ishlab chiqmoqdalar. Masalan, Yevropa Ittifoqi va boshqa davlatlar CO₂ chiqarilishini qisqartirish va qayta tiklanuvchi energiya manbalariga o'tishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan. Bu jarayonlarni tezlatish maqsadida qayta tiklanuvchi energiya manbalariga sarmoyalar kiritish va ekologik zararli faoliyatni subsidiyalashni kamaytirish orqali yangi texnologiyalarni rivojlantirishga turtki berilmoqda. Fossil yoqilg'ilardan voz kechish va yashil texnologiyalarga o'tish uchun albatta malakali mutaxassislariga bo'lgan talab ortib boradi. Shuning uchun malakali mutaxassislar tayyorlash, xodimlarning yangi sohalarga moslashuvini ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Fossil yoqilg'ilarini ishlab chiqarish bilan bog'liq bo'lgan sohalarning pasayishi bu sohada faoliyat olib borayotgan ishchilarni ishsiz qolishiga olib kelishi mumkin, ammo yangi texnologiyalar va qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish orqali yangi ish o'rinlari yaratiladi va ishsizlik muammolari shu orqali hal etib boriladi. Yashil energiya texnologiyalarining rivojlanishi energiya narxlarining kamayishiga olib kelishi mumkin. Shu bilan birga, fossillar yoqilg'ilarining qimmatlashuvi va ularning ta'minoti qisqarishi natijasida narxlar oshishi mumkin. Yangi energiya manbalariga o'tish jarayonida adolatli taqsimlash mexanizmlari, ayniqsa kambag'al va rivojlanayotgan mamlakatlar uchun muhim bo'ladi. Yashil energiya resurslariga o'tishning ijtimoiy tenglikni ta'minlashga birinchi galdagi vazifalardan biridir. Shu bilan birga, bu masalaning dolzarbligi iqlim o'zgarishi va uning ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlariga qarshi kurashishning global muammolaridan biri sifatida tobora ortib bormoqda. Fossil yoqilg'ilardan voz kechishning barqaror mexanizmlarini ishlab chiqish va amalga oshirish, ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik barqarorlikni ta'minlash uchun muhim hisoblanadi.

1-rasm. Fossil yoqilg'idan voz kechish mexanizmlari

Fossil yoqilg'idan voz kechish mexanizmlari sifatida yoqilg'i diversifikatsiyasi va qayta tiklanuvchi energiya manbalariga o'tish o'tish hisoblanib bu jarayonda birinchidan qayta tiklanuvchi energiya manbalari (masalan, quyosh, shamol, gidroenergetika)ga o'tish, ko'mir, neft va gaz kabi yoqilg'ilardan foydalanishni kamaytirish, ikkinchidan energiya ishlab chiqarishning toza va barqaror variantlariga sarmoya kiritish va texnologiyalarni rivojlantirish.

Texnologik yangilanishlar va energiya samaradorligi ta'minlash birinchi navbatda yangi texnologiyalarni joriy etish (masalan, karbonni ushlash va saqlash texnologiyalari, energiya tejash tizimlari) bilan bog'liq bo'lsa, ikkinchidan energiya samaradorligini oshirishga qaratilgan dasturlar (masalan, energiya samarali qurilmalar, uylarda va sanoatda energiya tejash) hisoblanadi.

Qonunlar va siyosat fossil yoqilg'ilardan voz kechishda eng muhim masalalardandir. Fossil yoqilg'ilarga bo'lgan talab kamaygani sari, energetika sohasida o'zgarishlar geosiyosiy munosabatlarga ta'sir qiladi. Yangi energiya manbalariga qaratilgan raqobat va yangi davlatlararo kelishuvlar shakllanadi. Ko'pgina davlatlar qayta tiklanuvchi energiya eksporti bilan shug'ullanadigan bo'lishi mumkin, bu esa yangi iqtisodiy aloqalarni shakllantiradi. Uglerod soliqlari yoki emisiyalarni cheklash bo'yicha normativlar (masalan, Parij kelishuvi kabi xalqaro shartnomalar). Farmon va qarorlar, hukumatlar va xalqaro tashkilotlar tomonidan yoqilg'ilarni qayta tiklanuvchi energiya manbalariga almashtirishni rag'batlantiradigan subsidiyalar va soliq imtiyozlari kabilar samarali ta'sir mexanizmlari sifatida gavdalanadi.

Fossil yoqilg'ilardan voz kechish iqlim o'zgarishining oldini olishga yordam beradi, bu esa o'z navbatida ijtimoiy barqarorlikni ta'minlaydi. Biroq, bu jarayonni amalga oshirishda muqobil energiya tizimlarini yaratish uchun katta moliyaviy resurslar talab qilinadi. Fossil yoqilg'ilarni qazib olish va foydalanish bilan shug'ullanuvchi qishloq aholisining hayoti o'zgarishi mumkin. Bu, ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda iqtisodiy qiyinchiliklarni keltirib chiqarishi mumkin, ammo sarmoya kiritish va rivojlanayotgan energiya tarmoqlarini yaratish orqali bu ahvoldan chiqish imkoniyatlari mavjud.

Xulosa qilib aytganda, fossil yoqilg'ilardan voz kechish ijtimoiy-iqtisodiy va ekologik nuqtai nazardan katta ijobiy o'zgarishlarga olib kelishi mumkin, lekin uni amalga oshirishda mavjud infrastrukturani yangilash, yangi texnologiyalarni joriy etish va ijtimoiy moslashuvni ta'minlash zarur. Fossil yoqilg'ilaridan bosqichma-bosqich voz kechish jarayoni iqlim o'zgarishiga qarshi kurashishda muhim ahamiyatga ega. Biroq, bu jarayonning iqtisodiy va ijtimoiy oqibatlarini hisobga olish, yangi ish o'rinlarini yaratish va resurslarni adolatli taqsimlashni ta'minlash zarur. Bu orqali ekologik barqarorlikka erishish va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi muvozanatni saqlash mumkin bo'ladi.

Adabiyotlar ro'yhati:

1. "O'zbekiston — 2030" strategiyasini "Atrof-muhitni asrash va "yashil iqtisodiyot" yilida amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 30-yanvardagi PF-16-son [Farmoni](#).
2. N.T.Toshpo'latov, D.B.Qodirov Qayta tiklanuvchi energiya manbalari. O'quv qo'llanma. Toshkent-2021 yil. 6-bet

GLOBALLASHTIRISH SHAROITIDA XALQARO RAQOBATNING RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

Tajibaev Komiljon Qurbanovich,
PhD, katta o'qituvchi

Annotatsiya: Globallashtirish jarayoni jahon iqtisodiyoti va siyosatining birlashishiga olib kelgan bo'lsa-da, bu jarayon raqobatning yangi shakllarini yuzaga

keltirgan. O'rganish asosida, global raqobat, uning iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy sohalarga ta'siri, shuningdek, yangi texnologiyalar va kommunikatsiyalar rivoji bilan qanday o'zgarayotganligi tahlil qilinadi. Maqolada xalqaro raqobatning o'sishi va global bozorlarda davlatlar va korporatsiyalar o'rtasidagi raqobatbardosh kuchlarning ortishi muhokama qilinadi. Shu bilan birga, raqobatning innovatsiyalar, investitsiyalar, mehnat bozoridagi o'zgarishlar va ekologik siyosatga qanday ta'sir ko'rsatgani ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Globallashtirish, xalqaro raqobat, raqobatbardoshlik, xalqaro iqtisodiyot, texnologik innovatsiyalar, global bozor, iqtisodiy integratsiya, korporativ strategiyalar, investitsiyalar, barqaror rivojlanish, global siyosat, raqobatning ijtimoiy ta'siri, raqobat strategiyalari, global inqirozlar, innovatsion iqtisodiyot.

Xalqaro raqobat jahon bozorining ajralmas qismi bo'lib, bozorning o'sishi va xo'jalik hayotining baynalmilallashuvi jahon bozorining milliy bozorlarga ta'siri kuchayishining eng muhim xususiyatlaridan biridir. Xalqaro iqtisodiyot, qonun hujjatlarining alohida qismlari va iqtisodiy birlikning baynalmilallashuvini nazorat qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy sharoitda ishlab chiqarish, sotish va milliy sharoitlardan tashqarida bo'lgan korxonalar bilan ma'lum darajada raqobat vujudga keladi.

“O'zbekiston — 2030” [strategiyasida](#) va Oliy Majlis palatalarining majlislarida belgilangan vazifalarning ijrosini og'ishmay tashkil etish, Birlashgan Millatlar Tashkilotining Iqlim o'zgarishi to'g'risida hadli konvensiyasining Kioto protokoli va Parij bitimi doirasida mamlakatning global hamjamiyat oldida olgan majburiyatlarini bajarishda tarmoq va sohalarning uyg'un “yashil transformatsiya”sini amalga oshirish, ularning raqobatbardoshligi va resurs tejamkorligini ta'minlash, iqlim o'zgarishi oqibatlarini yumshatish va unga moslashish hamda aholining yashash sifatini yaxshilash va iqtisodiy o'sishning yangi “yashil rivojlanish” modeliga o'tish.[1]

Globallashtirish mahsulot ishlab chiqarish, texnologiyaga investitsiyalar, mehnat va inson kapitali, mehnat va uning bir vaqtning o'zida ishlab chiqarishga ta'sir qiladi. Bularning barchasi pirovardida ishlab chiqarish, mehnat unumdorligi va barqarorlikka ta'sir qiladi.

Zamonaviy dunyo bizning ko'z o'ngimizda o'zgarmoqda. Kecha umidsiz ortda qolgan davlatlar endi iqtisodiyoti eng tez rivojlanayotgan davlatlarga aylanmoqda. Agar 50 yil oldin jahon yalpi ichki mahsulotining 60 foizi G7 mamlakatlari tomonidan ishlab chiqarilgan bo'lsa, bugungi kunda buning aksi: jahon YaIMning taxminan 60 foizi G7dan tashqarida ishlab chiqariladi.

Raqobatbardoshlik tushunchasi juda keng. Bu mahsulot va oziq-ovqat mahsulotlarini sotish, masalan, moddiy kapital yaratish uchun investitsiya muhitini yaxshilashni ham anglatadi. Agar barqarorlikni jahon bozorida tovar va mahsulotlarni sotishning eng muhim omili deb hisoblasak yoki ishlab chiqaruvchining kelib tushayotgan tovar sharoitida ichki bozordagi ulushini saqlab qolish qobiliyati deb hisoblasak, pirovard natija shuki, mahsulot hali ham jahon bozorida foydalanish mumkin. Birinchi daraja - mahsulot ishlab chiqarishning barqarorligi, korxoning individual barqarorligi, bozor - sanoatning barqarorligi, to'rtinchisi - mamlakatning huquqiy barqarorligi.

Jahon bozorlarida global sanoat mahsulotlari uchun kurashda turli mamlakatlar korxonalari ishtirok etadilar va ularning zamonaviy iqtisodiyotdagi roli tez sur'atlar bilan oshib bormoqda, butun mamlakat iqtisodiyotining o'sishi ushbu kurashning muvaffaqiyatiga bog'liq. Jahon iqtisodiyotida ishtirok etuvchi kompaniya global strategiyaga amal qiladi, ya'ni o'zining savdo kuchini noyob tarzda namoyish etadigan strategiyalarni amalga oshiradi.

Agar insonning dastlabki ikki darajasi - mahsulot va kompaniyaning mustahkamligi milliy kurash uchun muhim bo'lsa, tashkilot, balki ichki bozor uchun ham, shuning uchun sektorning tijorat barqarorligi kompaniyaning bu boradagi kurashining muvaffaqiyatiga ta'sir qiladi.

Sanoat raqobatbardoshligining asosiy asosi mamlakatda ishlab chiqarishning ayrim omillarining mavjudligi hisoblanadi. Ko'pgina mamlakatlarda ushbu sanoatning eksport tarmog'i sifatida shakllanishi birinchi bosqichdan boshlab omil shartlari bilan belgilanadi.

Tarmoqning raqobatbardoshligi ko'p jihatdan mamlakatning tegishli tovarlar ishlab chiqarishni rivojlantirish an'analari va yuqori sifat va past ishlab chiqarish xarajatlarini ta'minlaydigan texnologiyalarni to'plash (masalan, Shveytsariyada soat ishlab chiqarish) bilan belgilanadi. Biroq, ilmiy-texnikaviy taraqqiyotning jadal rivojlanishi sharoitida u yoki bu mamlakat sanoatining jahon va u yoki bu mintaqadagi roli tez o'zgarishi mumkin.

Jahon miqyosida raqobatbardosh ustunliklarni shakllantirishning muhim omili bu uning mahsulotlariga ichki bozordagi talabning xususiyatidir. Bozor sig'imi ko'pgina tarmoqlar uchun, ayniqsa ishlab chiqarish xarajatlari nuqtai nazaridan masshtab iqtisodlari muhim bo'lgan tarmoqlar uchun muhimdir. Nisbatan katta ichki bozor innovatsiyalarni rag'batlantiradi, ayniqsa, katta ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik xarajatlarini talab qiladigan tarmoqlarda, chunki dastlabki bosqichlarda yangi mahsulot ma'lum talabni (kritik massa) talab qiladi, bu esa uni joriy etishni samarali va shuning uchun amalga oshirish mumkin bo'ladi. Amerika Qo'shma Shtatlari o'zining yirik ichki bozori tufayli yangi mahsulotlarni joriy etishda boshqa mamlakatlardan ustunlikka ega.

Lekin sanoat ixtisoslashuvi uchun nafaqat bozor sig'imi, balki ichki talabning tabiati ham muhimdir. Ichki bozor talabining tabiati nafaqat butun sanoatning, balki uning alohida segmentlarining rivojlanishini ham belgilaydi, bu AQSh va Shveysiyadagi avtomobilsozlik sanoatining ixtisoslashuvi misolida ko'rish mumkin.

Sanoatning global raqobatbardoshligining muhim elementi turdosh va yordamchi tarmoqlarning holati va rivojlanishi hisoblanadi. Porter bir mamlakatdagi o'zaro bog'langan sanoatlar guruhini klaster yoki "ansambl" deb ataydi. Bir nechta klasterlarning rivojlanishi odatda mamlakatning eksportga ixtisoslashuvini belgilaydi. Klasterlarning shakllanishi mamlakatning yetakchi raqobatbardosh sanoati ehtiyojlari bilan belgilanadi. O'z navbatida turdosh va yordamchi tarmoqlarning rivojlanishi unga katta afzalliklarni beradi.

Milliy raqobatbardoshlik, mamlakatning raqobatbardoshligi uning barcha tovarlari, korxonalari va tarmoqlarining jahon bozorida raqobatbardoshligi uchun katta ahamiyatga ega. Mamlakatning raqobatbardoshligini belgilovchi omillarni bir necha guruhlariga bo'lish mumkin.

Birinchi guruh - mamlakatning ishlab chiqarish omillari: yer (tabiiy resurslar), ishchi kuchi va kapital bilan ta'minlanishi.

Ikkinchi guruh ishlab chiqarishning texnik darajasi va mehnat unumdorligining milliy darajasidir.

Uchinchi guruh - kadrlar tayyorlashning milliy darajasi va mamlakatning ilmiy-texnik salohiyati.

To'rtinchi guruh - mamlakatdagi umumiy iqtisodiy vaziyat.

Beshinchi guruh - ish haqi va boshqa ijtimoiy to'lovlarning o'rtacha darajasi.

Oltinchi guruh milliy davlat faoliyati bilan bog'liq.

Tashqi iqtisodiy siyosat milliy raqobatbardoshlikni saqlashda muhim rol o'ynaydi: valyuta kursini tartibga solish, importni an'anaviy yoki yangi shakllar orqali cheklash, masalan, eksportni ixtiyoriy cheklash. Milliy raqobatbardoshlikning eng muhim elementi mamlakatlarda yaratilgan davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan va eksportni rag'batlantirish tizimlari hisoblanadi.

Porter nazariyasiga ko'ra, mamlakatning raqobatbardoshligi rivojlanishidagi turli bosqichlar va ularning asosiy xususiyatlari

Bosqich	Ta'rifi	Asosiy omillar	Misollar

Boylikka asoslangan raqobat	Mamlakat resurslari va boyliklari (tabiiy resurslar, yer, mehnat kuchi) orqali raqobatbardoshlikni ta'minlash	Tabiiy resurslar, arzon mehnat kuchi	Neftga boy mamlakatlar, ishlab chiqarish va eksportda asosiy ahamiyatga ega resurslar (masalan, gaz, minerallar)
Ishlab chiqarish	Mamlakat ishlab chiqarish quvvatlarini rivojlantirish va kengaytirish, raqobatni oshirish	Ishlab chiqarish infrastrukturasining rivojlanishi, standartlash, masshtab iqtisodiyoti	Sanoat klasterlari, ishlab chiqarishning raqamli texnologiyalari
Investitsiyalar	Mamlakatga kapital va texnologiya oqimlarini jalb qilish orqali raqobatbardoshlikni oshirish	Investitsion muhiti, innovatsion kompaniyalar, moliyaviy resurslar	Xorijiy investitsiyalar, infratuzilma rivojlanishi, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish
Innovatsiyalar va ishlab chiqarishni doimiy takomillashtirish	Texnologik innovatsiyalar va doimiy takomillashtirish orqali raqobatbardoshlikni oshirish	Innovatsion madaniyat, ilmiy-tadqiqotlar, yangi texnologiyalar	Startaplar, yuqori texnologiyali sanoat, ilmiy tadqiqot markazlari
Raqobatni rivojlantirish	Raqobat muhiti va kompaniyalar o'rtasidagi innovatsion kurash orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirish	Raqobatbardosh strategiyalar, narxlar va sifat o'rtasidagi raqobat, marketing	Brendlarning rivojlanishi, global bozorga chiqish, yuqori samaradorlikka erishish

Porter nazariyasiga ko'ra, mamlakatning raqobatbardoshligi uning rivojlanishida bir necha bosqichlardan o'tadi.

Mamlakatda sanoatni rivojlantirishga, yangi mahsulotlar va yangi ishlab chiqarishlarni yaratishga qiziqish yo'qolib bormoqda: ishlab chiqarish tarmoqlariga kapital qo'yilmalar darajasi (yalpi ichki mahsulotdagi ulushi) pasaymoqda. Mavjud likvidlik moliyaviy chayqovchilik va xorijiy iqtisodiyotlarga sarmoya kiritish uchun tobora ko'proq foydalanilmoqda.

Mamlakatning global raqobatbardoshligi bosqichlari ko'p jihatdan uning tovarlari, korxonalari va tarmoqlari raqobatbardoshligiga ta'sir qiluvchi vaziyatni belgilaydi. Xususi kompaniyalar va davlatning milliy raqobatbardoshlik darajasini saqlab qolishga qaratilgan siyosati mamlakat qaysi bosqichda bo'lganini hisobga olishi va raqobatbardoshlikni oshirish va yuqori bosqichga o'tishga intilishi kerak. Ko'rib turganimizdek, raqobatbardoshlikni oshirishda davlatning o'rni va vazifalari ayniqsa rivojlanib bormoqda. Bu rivojlanishning dastlabki bosqichlarida ichki bozorni proteksionistik himoya qilishdan tadqiqot, ta'lim va ishlab chiqarishni takomillashtirishga qaratilgan boshqa chora-tadbirlarni ishlab chiqishni qo'llab-quvvatlashga o'tishni o'z ichiga oladi.

Globallashuv jarayonining muhim elementi va globallashuvning asosiy manbalaridan biri transmilliylashuv hodisasi bo'lib, bunda mamlakat ishlab chiqarishi, iste'moli, eksporti, importi va daromadining ma'lum qismi shu davlatdan tashqarida

joylashgan xalqaro markazlarning qarorlariga bog'liq bo'ladi. Bu erda ustun kuchlar transmilliy korporatsiyalar (TMK) bo'lib, ular o'zlari ham xalqarolashuvning natijasi va asosiy ishtirokchilari hisoblanadi.

Globallashuv jarayoni iqtisodiy qudrat va imkoniyatlar jihatidan juda qutblangan jahon tizimida sodir bo'ladi. Bu holat xavflar, muammolar va nizolarning potentsial manbai hisoblanadi. Bir necha yetakchi davlatlar hatto siyosiy yoki iqtisodiy bosimga duchor bo'lmasdan ishlab chiqarish va iste'molning muhim qismini nazorat qiladi. Ularning ichki ustuvorliklari va qiymat yo'nalishlari globallashtirishning barcha asosiy sohalarida o'z izini qoldiradi.

Bugungi kunda jahon bozoriga o'z milliy mahsulotlari bilan chiqish va u yerda raqobatbardosh bo'lishga intilayotgan davlatlar soni ortib bormoqda. Har yili jahon bozorida savdo qiluvchi mamlakatlar soni ortib, xalqaro raqobat kuchayib bormoqda.

Globallashuvning afzalliklari, rivojlangan mamlakatlarning tarixiy tajribasi ko'rsatganidek, mamlakat iqtisodiy va institutsional rivojlanishning nisbatan yuqori darajasiga erishgandan keyingina amalga oshishi mumkin. Bunga proteksionizmning ayrim turlaridan foydalanish va institutsional va infratuzilmaviy asoslarni faol yaratish orqali erishildi. Bugungi kunda globallashuv oqibatlarini samarali bartaraf etish uchun davlat milliy imkoniyatlarni rivojlantirishi, iqtisodiy faoliyatni tartibga solish va asosiy davlat xizmatlarini ko'rsatishi kerak.

Milliy iqtisodiyotlarning globallashuvidan olinadigan foydalarni taqsimlashda bir tomonlama ustunliklar jahon iqtisodiyotining uyg'un rivojlanishiga to'sqinlik qiladi, ko'plab mamlakatlar va mintaqalarni iqtisodiy rivojlanish chekkasida, hatto undan tashqarida qoldiradi. Shuning uchun ham UNIDO ekspertlari globallashuvni "jahon iqtisodiyotini qayta qurish, bunda global raqobatni ta'minlash uchun zarur bo'lgan muhim sanoat massasiga erishgan mamlakatlar va orqada qolayotgan davlatlar o'rtasidagi tafovut kengayib borayotgani" deb ta'riflagan.

Shu ma'noda jahonda iqtisodiy taraqqiyotni jadallashtirish va qashshoqlikni kamaytirish, shuningdek, milliy iqtisodiyotlarning iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik barqarorligini ta'minlash globallashuv jarayonining asosiy maqsadi bo'lishi lozimligi keng e'tirof etilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. "O'zbekiston — 2030" strategiyasini "Atrof-muhitni asrash va "yashil iqtisodiyot" yilida amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 30-yanvardagi PF-16-son [Farmoni](#).
2. O'zbekiston Respublikasining "Raqobat to'g'risida"gi Qonuni. (03.07.2023) // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 03.07.2023-y., 03/23/850/0439-son.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 4-oktabrdagi "Mahsulotlarni eksport qilishda tashish xarajatlarining bir qismini kompensatsiya qilish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida" gi Qarori. (09.02.2022) // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 04.10.2021-y., 09/21/618/0937-son; 06.08.2022-y., 09/22/431/0716-son
4. Boltaboev M.R, Qosimova M.S, Ergashxodjaeva SH.J, G'oyibnazarov B.K, Samadov A.N, Otajonov SH. Kichik biznes va tadbirkorlik. O'quv qo'llanma. -T.: Iqtisodiyot, 2012. -289 bet.
5. Яхшиева М.Т. Нозирги заман рақобат назарияси: Ўқув қўлланма. – Т.: ДИУ, 2019. – 280 бет.
6. Портер М. Международная конкуренция: конкурентные преимущества стран. М.: Международные отношения, 1993. 896 с.;

7. С.А. Туменова. Региональная конкурентоспособность в новой экономике: концепции, методы, модели. – Налчик: Издательство КБНЦ РАН, 2019. – 200 с. 66-с;
8. K.Sirojiddinov. Tajibaev K.Q.. Problems Ensuring the Competitiveness of Small Business in Uzbekistan. Academic Journal of Digital Economics and Stability Volume 9, 2021
9. Kenjayev I.E., Тажибаев К.Қ. Mechanisms to increase the competitiveness of small businesses. Turkish Journal of Physiotherapy and Rehabilitation; 32(3) ISSN 2651-4451 | e-ISSN 2651-446X

UDK 332.1

YANGI O‘ZBEKISTONDA KAMBAG‘ALLIKNI QISQARTIRISHDA YASHIL IQTISODIYOTDAN SAMARALI FOYDALANISH

Jo‘rayev Sherali Pulatovich
Namangan davlat universiteti
Menejment kafedrası katta o‘qituvchisi,
universitet tadqiqotchisi
ORCID: 0009-0002-0979-6407
e-mail: jurayevsherali@gmail.com
Tel: 93-406-71-21

Annotatsiya. Ushbu tadqiqotda yashil iqtisodiy hunarmandchilik mahsulotlari bozorida samarali tashkil etish yo‘llari tahlil. Hunarmand sohasi ekologik toza natijalarga erishish holda rivojlantirilishi, barqarorlikni oshirish va xizmat ko‘rsatish ta’sirida bozor strategiyalari. Tadqiqot natijalariga, yashil iqtisodiyotga mos keluvchi innovatsion rejalashtirish asoslar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqariladi.

Kalit so‘zlar: Yashil iqtisodiyot, hunarmandchilik, hunarmandchilik, strategiyalar, innovatsion ishlab chiqarishlar, ekotexnologiyalar, jismoniy tarbiya.

“2019-2030-yillarda O‘zbekiston Respublikasining yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi” qabul qilindi[1]. Ushbu strategiya yashil iqtisodiyotning uzoq muddatli barqaror rivojlanishning asosiy strategik yo‘nalishi sifatida e’tirof etilishi haqida gapiradi va yashil rivojlanishning ustuvor yo‘nalishlarini belgilab berdi. 2017-2021 yillarga mo‘ljallangan Harakatlar strategiyasida mamlakatni rivojlantirishning aniq istiqbollari,

jumladan, energetika, sanoat va qishloq xo'jaligi sohalarida aniq tarmoq rejalari belgilangan bo'lsa-da, iqtisodiyot tarmoqlarini ko'klamzorlashtirishga erishish uchun ancha katta sa'y- harakatlar talab etiladi. Hukumatning yashil iqtisodiyot strategiyasiga muvofiq, Birlashgan Millatlar Tashkilotining Umumiy Davlat Tahlili O'zbekiston aholisining o'sishi, urbanizatsiya va mavjud shahar va qishloq tengsizliklari barqaror atrof-muhitni boshqarish va iqlim ta'sirini cheklashni, shuningdek, uglerod chiqindilarini kamaytirish, iste'mol va ishlab chiqarishning oshishi bilan birga iqtisodiy o'sishga erishishni talab qilishini ta'kidlaydi. Xususan, O'zbekistonda ishlab chiqarish rivojlanishi va urbanizatsiya kuchayib borayotganini hisobga olib, toza, samarali, inklyuziv va barqaror sanoatga tavakkalchilikka asoslangan investitsiyalarni kiritish zarur.

Zamonaviy jamiyat iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik muammolarni globallashtirish, iqlim o'zgarishi, tabiiy resurslarning kamayishi va aholining qarishi bilan tavsiflangan modelga kiritish zarurligini tobora ko'proq anglab yetmoqda, bu albatta bizni hozirgi odatlarimizni o'zgartirishga chorlaydi. Natijada, barqarorlik so'nggi yillarda[2], Birlashgan Millatlar Tashkiloti o'zining Barqaror Rivojlanish Maqsadini[3] belgilaganidan keyin ham katta ahamiyatga ega bo'ldi. Yashil iqtisodiyot sharoitida hunarmandlar faoliyatini xorij olimlaridan Cohen S., Cox E., Bebbington J., Dutt G. S., Arina BARDHAN, Ananya BHATTACHARYA, Rouch D., Thyavihalli Girijappa, Y. G., Mavinkere Rangappa, Parameswaranpillai J., Siengchin S., Väänänen N., Pöllänen S., Wood S., Zhan X., Walker S. va boshqa olimlar muhim hissa qo'shishgan.

Yashil iqtisodiyotni shakllantirish va uning barqaror rivojlanishiga o'tish global darajada ham, O'zbekiston uchun ham ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Barqaror rivojlanish konsepsiyasi insoniyat kelajagi uchun muhim manba bo'lib, u BMTning qaror va hujjatlarida o'z ifodasini topgan. Barqaror rivojlanishning iqtisodiy-ekologik asosi, bu "yashil" iqtisodiyotni shakllantirish va rivojlantirishdan iboratdir. Hozirgi beqaror tendensiyalarni bartaraf etish uchun 2015 -yilda BMTning 2030-yilgacha bo'lgan davr uchun 17 ta "yashil" iqtisodiyotni rivojlantirish maqsadlarining o'ziga xos mezonlari aniqlandi. "Yashil" iqtisodiyotga o'tishning jahon tajribasida "yashil" iqtisodiyot rivojlanishidagi quyidagi umumiy tendensiyalarni ko'rish mumkin:

- 2050 yilga borib sayyoramiz aholisi 9 mlrd.ga boradi;
- global iqlim o'zgarishi yuz beradi;
- energiya resurslar, xom-ashyo, oziq-ovqat mahsulotlari bahosi 40-50 %gacha oshadi va turli xil inqirozlar vujudga keladi;
- atrof-muhit ifloslanadi, yiliga 11 mln. gektar o'rmonlar kesiladi, ekotizimlar buziladi, bioxilma- xillik kamayadi va tuproqning tabiiy unumdorligi pasayadi;
- ekologik qochoqlar vujudga keladi;
- ichimlik suv hajmi 60-70 %ga kamayadi;
- 2030 yilda sayyoramiz aholisining 47 %i ichimlik suvi yetishmasligidan azob chekadi;
- yer shari zaharli chiqindilarga to'lib-toshib, "ko'milib" qoladi.

Tabiat va iqtisodiyotning mukammal muvozanatlashgan o'zaro munosabati yashil iqtisodiyot modelida yaqqol namoyon bo'ladi. Yashil iqtisodiyot keyingi yillarda rivojlanib, iqtisodiy-ijtimoiy tizimga aylandi. "Yashil" iqtisodiyotning bosh vazifasi ishlab chiqarish hamda iste'mol qilish jarayonlarini ekologik standartlarga mos ravishda o'zgartirishdan iborat[5].

Ushbu tadqiqot asosan ikkilamchi ma'lumotlardan foydalanib yozilgan. Ikkilamchi ma'lumotlar turli manbalarni o'rganish orqali to'plangan, masalan, mavjud ilmiy maqolalar, kitoblar, internet va xorij olimlarining darsliklari.

Umuman "yashil" iqtisodiyot degan tushunchaga oydinlik kiritadigan bo'lsak, "yashil" iqtisodiyot - bu ekologik xavflarni va ekologik tanqislikni kamaytirishga qaratilgan va atrof- muhitni buzmasdan barqaror rivojlanishni maqsad qilgan iqtisodiyotdir. U ekologik iqtisodiyot bilan chambarchas bog'liq, lekin ko'proq siyosiy

jihatdan qo'llaniladigan yo'nalishga ega[6]. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Atrof-muhit dasturi 2011-yil Yashil Iqtisodiyot hisobotida ta'kidlanishicha, "yashil bo'lishi uchun iqtisodiyot nafaqat samarali, balki adolatli bo'lishi kerak. Adolatlilik global va mamlakat darajasidagi tenglik o'lchovlarini tan olishni, xususan, past uglerodli, resurslarni tejaydigan va ijtimoiy jihatdan qamrab oluvchi iqtisodiyotga adolatli o'tishni ta'minlashni nazarda tutadi" [7].

Shuningdek, bu O'zbekistonning turli iqtisodiyot tarmoqlari va ijtimoiy ahamiyatga molik maqsadlariga barqaror sarmoya kiritishdan manfaatdor bo'lgan ko'plab xorijiy investorlar va donor tashkilotlar uchun imkoniyatlar ochadi. Yalpi ichki mahsulot yoki yalpi milliy daromadni oshirishni maqsad qilgan an'anaviy iqtisodiyotdan farqli o'laroq, yashil iqtisodiyot uchta maqsadni qo'llab-quvvatlaydi: iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy farovonlikni saqlash va oshirish. Yashil iqtisodiyot Barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishning samarali vositasi sifatida ham xizmat qilishi mumkin.

Mamlakat rahbariyatining O'zbekistonni 2030-yilgacha sanoati rivojlangan, o'rtacha daromaddan yuqori bo'lgan davlatga aylantirish haqidagi g'oyasi keng qo'llab-quvvatlanmoqda, narxlarni erkinlashtirish, yerga egalik qilish va qishloq xo'jaligida keng qamrovli islohotlar o'tkazish taklif etildi, ularning ba'zilar amalga oshirildi. Yaqin vaqtgacha asosan mahalliy iqtisodiy model qayta ko'rib chiqilmoqda va xususiy biznesning global va mintaqaviy qiymat zanjirlariga integratsiyalashuvini rag'batlantiradigan yangi strategiyalar joriy etilmoqda. Kambag'allikni qisqartirish tendentsiyasi, yalpi ichki mahsulotning barqaror o'sishi, mikro va kichik korxonalar daromadlarining o'sishi, eng kam ish haqining muntazam oshib borishi, pul o'tkazmalari oqimi va davlatning maqsadli ijtimoiy himoya dasturlariga asoslanadi. Inson kapitali nuqtai nazaridan, mamlakat samarali bandlik imkoniyatlarini taklif qilish, iqtisodiy tashabbuslar va innovatsiyalarni rag'batlantirish, talab qilinadigan bilim va raqamli ko'nikmalarni shakllantirish orqali o'zining katta yosh aholisidan demografik dividendlar olishi mumkin. Shuningdek, mamlakat tabiiy kapitalga, ayniqsa yer resurslariga va mo'l-ko'l quyoshga ega. Buning uchun korxonalar va xo'jaliklarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash nafaqat iqtisodiyotni qayta tiklash, balki uni o'zgartirishga ham qaratilishi kerak.

Hunarmandchilik sohasi jahon iqtisodiyotida muhim o'rin tutadi. thepакcrafts.com hisobotiga ko'ra[8], 2023-yilda jahon hunarmandchilik bozori hajmi \$985 milliard AQSh dollariga yetdi va 300 mln. kishini ish bilan band qilib turibdi. Prognozlarga ko'ra hunarmandchilik bozori hajmi 2027-yilga kelib 1252 milliard AQSh dollariga yetishi kutilmoqda.

Biroq, iqlim o'zgarishini hisobga olgan holda, hunarmandchilik sektori o'z mahsulot dizaynini, materiallar manbasini, ishlab chiqarish jarayonlarini, marketing va foydalanishni hisobga olishi, hunarmandchilik mahsulotlarini iste'mol qilish usullarini qayta ko'rib chiqishi kerak. Tabiiy bo'yoqlardan yoki qayta ishlangan shishadan foydalanish kabi yashil amaliyotlar allaqachon ba'zi mamlakatlar hunarmandchilik amaliyotiga kiritilgan bo'lsa-da, hunarmandchilik sektori atrof-muhitga ta'sir qilishning o'ziga xos ta'siriga ega. Hunarmandchilik sektori iqlim o'zgarishini yumshatishda ishtirok etishi mumkin bo'lgan vositalardan biri "yashil" iqtisodiyot tamoyillarini qabul qilishdir.

"Yashil" iqtisodiyot kontseptsiyasi 1970-yillarning oxiri va 80-yillarning boshlarida ishlab chiqilgan. Bu chiziqli iqtisodiyotga qarama-qarshidir, bunda "chiqindilar" resurs bo'lib xizmat qiladi va ishlab chiqarish jarayoniga qayta kiritiladi. Ideal holda, u birinchi navbatda chiqindilarni ishlab chiqarishni to'xtatadi, mahsulotlar imkon qadar uzoq vaqt davomida ishlatiladi, tabiiy tizimlarni qayta ishlab chiqaradi, mahsulotlarning yaroqlilik muddati kontseptsiyasini almashtiradi, qayta ishlatish, qayta tiklash. "Yashil" iqtisodiyot chiziqli modeldan tashqari ishlab chiqarishning boshqa usullarini ham o'z ichiga oladi, lekin eng muhimi, bu ishlab chiqarishni to'xtatishni anglatmaydi. "Yashil"

iqtisodiyot bilan bog'liq bo'lgan boshqa tegishli nazariyalarga sanoat ekologiyasi, yashil iqtisod, tabiiy kapitalizm va qayta generativ dizayn kiradi.

Aytish mumkinki, hunarmandchilikning tabiatiga ko'ra, boshqa sanoat tarmoqlari qatorida hunarmandchilik sektori "yashil" iqtisodiyot tamoyillariga eng mos keladi. Ba'zi mamlakatlarda ko'plab kichik jamoalarga asoslangan korxonalar bozor kuchlari uchun ochiq bo'lgan sanoat global bozorida ishlaydi: mahsulotlarni iloji boricha kam xarajat bilan ishlab chiqarish, foydani maksimal darajada oshirish va iloji boricha ko'proq sotish. "Yashil" iqtisodiyot tamoyillarini qabul qilish xarajatlari hunarmandchilik sohasining hayotiyligiga ta'sir qiladimi? Ko'pgina individual yoki kichik jamoaviy amaliyotlardan tashkil topgan hunarmandchilik sektori "yashil" iqtisodiyot tamoyillariga rioya qilish uchun tarkibiy xususiyatga ega bo'lgan o'zgarishlarni amalga oshirishi mumkinmi? Agar teskari logistika 1. tuzilmasi mavjud bo'lmasa, mijozlar mahsulotni ishlab chiqaruvchiga ta'mirlash uchun qanday qaytarishlari mumkin? Hunarmandchilik sohasida "yashil" iqtisodiyot tamoyillarini amalga oshirishda yana qanday muammolar mavjud? Ammo birinchi qadam sifatida, yakka tartibdagi hunarmandlar va jamoat ishlab chiqaruvchilari bu "yashil" iqtisodiyotga o'tishlari uchun nima qilishlari mumkin?

"Yashil" iqtisodiyot va hunarmandchilik sanoati muhokamasi 2020-2021-yilda Xalqaro hunarmandchilik kengashi va Britaniya Kengashi tomonidan tashkil etilgan bir qator vebinarlarning bir qismi sifatida ko'rib chiqilgan edi. Maqsad inqiroz davrida (pandemiya davrida) hunarmandchilik amaliyotiga yangi strategiyalar va yondashuvlarni joriy etish edi. Kelajakdagi global inqirozlarga qarshi kurashish uchun sektorning dolzarb masalalar bo'yicha yangi g'oyalarni ishlab chiqish va ularni hunarmandchilik amaliyotiga tatbiq etishda iqlim o'zgarishi birinchi o'rinda turadi.

Hunarmandchilik sanoatida ekologik toza materiallardan foydalanish, mahalliy ishlab chiqarishni rag'batlantirish, axloqiy ishlab chiqarish amaliyotini targ'ib qilish, chiqindilarni kamaytirish va iste'molchilarni o'qitish orqali barqarorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Barqaror amaliyotlarga ustunlik berish orqali hunarmandchilik ommaviy ishlab chiqarishning atrof-muhitga salbiy ta'sirini kamaytirishga yordam beradi va hunarmandlar va ularning jamoalari hayotini qo'llab-quvvatlaydi. Hunarmandchilik shuningdek, atrof-muhit muammolari haqida xabardorlikni oshirishi va odamlarni yanada barqaror tanlov qilishga undashi mumkin. Va nihoyat, an'anaviy hunarmandchilik texnikasi ko'plab ekologik afzalliklarga ega, jumladan, barqaror materiallardan foydalanish, chiqindilarni kamaytirish, energiya samaradorligini oshirish, mahalliy iqtisodiyotni qo'llab-quvvatlash va uzoq umr ko'rish. Hunarmandchilik mahsulotlarini qo'llab-quvvatlash orqali iste'molchilar atrof-muhitga ta'sirini kamaytirishga yordam berishlari va barqaror amaliyotlarni qo'llab-quvvatlashlari mumkin.

Umuman olganda, hunarmandchilik sanoati jahon iqtisodiyotida faoliyat yurituvchi sohadir. Shunday qilib, sanoat iqlim inqirozini hal qilish uchun javobgardir. Iqlim o'zgarishini yumshatish vositalaridan biri hunarmandchilik amaliyotida "yashil" iqtisod tamoyillarini qabul qilishdir.

Ko'p jihatdan, hunarmandchilik sektori allaqachon "yashil" iqtisod tamoyillarini amalda qo'llagan, lekin qisman. "Yashil" iqtisodiyotga to'liq integratsiyalashuv uchun tizimlarni o'zgartirish va moslashtirish kerak. Ushbu jarayonni boshlash uchun hunarmandchilik sohasining qarashlari, qadriyatlarini baholash va qayta tiklash kerak.

Hunarmandchilik va materiallar bir-biri bilan chambarchas bog'liq. Chiqindilarni kamaytirishning eng yaxshi usuli materiallar qanday ishlatilishini o'rganishdan kelib chiqadi. Ko'rinishidan oddiy bo'lsa-da, oqibatlar juda chuqur.

Shunisi e'tiborga loyiqki, "yashil" iqtisod nafaqat jismoniy materiallar va jarayonlar, balki munosabatlar, hislar va qadriyatlarga ham tegishli. Bundan tashqari, bu evolyutsion o'zgarishlar bo'lib, ularga faqat uzoq muddatli ta'lim orqali erishish mumkin, ayniqsa keyingi avlod va tilni o'zgartirishga e'tibor qaratish. Asosan, hunarmandchilikni

ishlab chiqaruvchilar va ularning mijozlari o'rtasidagi jismoniy almashinuvdan tajribaviy almashinuvga o'tkazish mumkinmi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. <https://lex.uz/docs/-4539502>
 2. Nguyen, T. L., Nguyen, T. B. H., Nguyen, T. H., and Le, V. L. H. (2021). Environmental Protection Policies at Craft Villages in Hanoi in the Context of Sustainable Development. E3S Web Conf. 258, 05014. doi:10.1051/e3sconf/202125805014
 3. Fund, S. "Sustainable development goals." Available at this link: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/inequality> (2015).
 4. Cohen, S. (2017). Understanding the Sustainable Lifestyle. The European Financial Review. https://www.researchgate.net/publication/325273718_Understanding_the_Sustainable_Lifestyle Contact Base. (n.d.). Madur: Bengal's Best Traditional Mats. Naturally Bengal. Retrieved from <https://naturallybengal.com/?craft=madur> Cox, E., & Bebbington, J. (2014).
 5. Муминова Э. "YASHIL" IQTISODIYOTGA O' TISHNING XORIJIY TAJRIBALARI //Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари/Актуальные проблемы социально- гуманитарных наук/Actual Problems of Humanities and Social Sciences. – 2023. – Т. 3. – №. S/2. – С. 66-75.
 6. „United Nations Environment Programme (UNEP)“. 2016-yil 27-martda asl nusxadan arxivlangan. Qaraldi: 2016-yil 11-may.
 7. UNEP, 2011, Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication, www.unep.org/greeneconomy
 8. <https://thepakcrafts.com/blog/craft-handmade-stats/>
 9. Wood, S. (2011). Sustaining Crafts and Livelihoods: Handmade in India. Craft + Design Enquiry, (03), 89–100.
 10. Fillis, I. (2012). An Aesthetic Understanding of the Craft Sector. Creative Industries Journal, 5 (1-2), 23–41. https://doi.org/10.1386/cij.5.1-2.23_1
- Fuller-Love, N., Midmore, P., Thomas, D., & Henley, A. (2006). Entrepreneurship and Rural Economic Development: a Scenario Analysis Approach. International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research, 12(5), 289–305.

UO'K: 330.15:504.062

IQTISODIY O'SISHGA KO'MAKLASHADIGAN YASHIL IQTISODIYOT BILAN BOG'LIQ MUAMMOLAR VA IMKONIYATLAR

Soatov Anvar Mahkamovich,
Jizzax politexnika instituti
katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasining yashil iqtisodiyotga o'tish jarayoni tasvirlangan, uning mamlakatning barqaror rivojlanishi uchun strategik ahamiyati ta'kidlangan. Asosiy e'tibor ushbu o'tishning iqtisodiy, ijtimoiy va texnologik jihatlarini, shuningdek, ekologik barqaror amaliyotni joriy etish jarayonida O'zbekiston oldida turgan muammolar va imkoniyatlarni tahlil qilishga qaratilgan. Maqolada yashil iqtisodiyotning potentsial iqtisodiy foydalari, jumladan, ish o'rinlari yaratish, energiya samaradorligi va tabiiy resurslardan barqaror foydalanish baholanadi.

Kalit so'zlar: Yashil iqtisodiyot, barqaror rivojlanish, energiya samaradorligi, qayta tiklanadigan energiya manbalari, ekologik barqarorlik, innovatsion texnologiyalar, davlat siyosati, ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar, xalqaro hamkorlik.

Ekologik inqiroz oqibatlarini chegara bilmaydigan globallashtirilgan dunyoda yashil iqtisodiyot tushunchasi ayniqsa dolzarbdir. Yashil iqtisodiyot shunchaki muqobil iqtisodiy yondashuv emas, bu iqtisodiy o'sish va ekologik barqarorlik uyg'unlikda mavjud bo'lgan barqaror rivojlanishga erishishga qaratilgan strategik qarordir. Yashil iqtisodiyotning asosiy maqsadi an'anaviy iqtisodiy va ishlab chiqarish jarayonlarini ekologik xavf va ekologik izlarni kamaytiradigan, resurslar samaradorligini oshiradigan tarzda qayta yo'naltirish va o'zgartirishdir.

Yashil iqtisodiyot davomiyligida energiya samaradorligi, resurslarni barqaror boshqarish, qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish, barqaror texnologiyalarda innovatsiyalar va ekologik mas'uliyatli iste'molni rag'batlantirish asosiy jihatlardir. Bu jihatlarni nafaqat atrof-muhitni muhofaza qilish, balki yangi iqtisodiy imkoniyatlarni ochib, ish o'rinlari yaratish va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishga xizmat qiladi.

Yashil iqtisodiyotga o'tish sharoitida O'zbekiston Respublikasi tajribasini ko'rib chiqish alohida qiziqish uyg'otadi. Boy tabiiy va energetika resurslariga ega bo'lgan mamlakat iqtisodiyotini yanada barqaror rivojlanish yo'llariga qayta yo'naltirishda muammolar paydo bo'lmoqda va o'z navbatida bu borada imkoniyatlar ochilmoqda. Bu nafaqat texnologik va infratuzilmaviy o'zgarishlarni, balki ijtimoiy-iqtisodiy moslashuvlarni, yangi siyosiy va iqtisodiy strategiyalarni ishlab chiqishni ham o'z ichiga oladi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi O'zbekistonda yashil iqtisodiyotning hozirgi holati va rivojlanish istiqbollari tahlil qilishdir. Biz barqaror iqtisodiy o'sishga o'tishga yashil iqtisodiyot bilan bog'liq muammolar va imkoniyatlarni, shuningdek, ushbu o'tishni muvaffaqiyatli amalga oshirishga yordam beradigan strategiya va siyosatlarini ko'rib chiqamiz. Global va mintaqaviy ekologik va iqtisodiy tendentsiyalar davomiyligida ushbu yondashuvning iqtisodiy samaradorligi va uzoq muddatli barqarorligini tahlil qilishga alohida e'tibor qaratiladi.

Ushbu tadqiqot yashil iqtisodiyotning dolzarbligi, uni O'zbekistonda joriy etish xususiyatlari va barqaror rivojlanish usullariga o'tishning strategik ahamiyatini ifodalab beradi.

O'z mohiyatiga ko'ra, yashil iqtisodiyot - bu atrof-muhitga zarar yetkazmasdan barqaror rivojlanishga qaratilgan iqtisodiy faoliyat hisoblanadi. U toza energiya manbalaridan foydalanishni, tabiiy resurslardan kompleks foydalanishni, karbonat angidrid va boshqa issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirishni, shuningdek, ekologik barqaror texnologiyalar va sanoat jarayonlarini kuchaytirishni o'z ichiga oladi.

Ushbu muammolarni hal qilish usullari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- xorijiy sarmoyani jalb qilish va hamkorlik: moliyalashtirish va texnologiya olish uchun xalqaro tashkilotlar va xorijiy investorlar bilan hamkorlikni rivojlantirish [1 p.2];

- davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish: Yashil texnologiyalarga o'tayotgan korxonalarni qo'llab-quvvatlash bo'yicha davlat dasturlari va imtiyozlarni, jumladan, soliq imtiyozlari va subsidiyalarni joriy qilish;

1-jadval. O'zbekiston Respublikasining yashil iqtisodiyotga o'tishi bilan bog'liq muammolar.

t/r.	Muammolarning nomlanishi	Muammolarning ko'rinish jihatlari
1.	Moliyaviy cheklavlar	O'zbekiston uchun yashil texnologiyalar va infratuzilma loyihalarini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan moliyalashtirishni ta'minlashdagi qiyinchiliklar
2.	Texnologik muammolar	Yashil iqtisodiyotga o'tish bilan bog'liq bo'lgan zamonaviy texnologiya va nou-xaudan foydalanish talab etiladi, bu esa resurslari cheklangan mamlakat

		uchun qiyin bo'lishi mumkin.
3.	Iqtisodiy o'zgartirish tuzilmani	Yashil iqtisodiyotga o'tish sanoat tuzilmasi va ishchi kuchida o'zgarishlarni talab qiladi, bu esa ijtimoiy va iqtisodiy muammolarga, jumladan, an'anaviy tarmoqlarda ish o'rinlarining yo'qolishiga olib kelishi mumkin
4.	Ta'lim va xabardorlik	Aholi va korxonalar o'rtasida yashil iqtisodiyotning afzalliklari haqida ta'lim berish negizida xabardorlikni oshirish zarur

- ta'lim dasturlari: Yashil iqtisodiyot haqida xabardorlikni oshirish va yangi yashil sanoatlarda ishlash uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni o'rgatish uchun ta'lim dasturlarini amalga oshirish;

- tadqiqot va ishlanmalarni qo'llab-quvvatlash: mahalliy innovatsiyalarni rag'batlantirish uchun yashil texnologiyalar bo'yicha tadqiqot va ishlanmalarni moliyalashtirish.

- barqaror rivojlanish siyosati: ifloslanishni kamaytirish va tabiiy resurslarni boshqarishni yaxshilash siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirish.

Yashil iqtisodiyotga ajratilgan dastlabki investitsiyalar, garchi sezilarli bo'lsada, ammo bu mamlakat uchun uzoq muddatda o'z samarasini berishi mumkin.

Yashil iqtisodiyot iqtisodiy o'sish va rentabellikka qanday hissa qo'shishi mumkinligining ba'zi asosiy jihatlari sifatida quyidagilarni keltirish mumkin:

-energiya samaradorligi: energiya tejamkor texnologiyalar va amaliyotlarni qabul qilish korxonalar va uy xo'jaliklari uchun energiya xarajatlarini kamaytirishi mumkin. Bu tezkor xarajatlarni kamaytiradi va mavjud daromadni oshiradi;

-ish o'rinlari yaratish: Yashil iqtisodiyotga o'tish qayta tiklanadigan energiya, barqaror qishloq xo'jaligi, energiya tejamkor qurilish va chiqindilarni boshqarish kabi sohalarida yangi ish o'rinlarini yaratishi mumkin. Bu ishsizlikni kamaytirish va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishga yordam beradi [2 p.4];

-investitsiyalarni jalb qilish: Yashil texnologiyalar va barqaror amaliyotni faol rivojlantirayotgan mamlakatlar xalqaro investorlar va moliya institutlarining e'tiborini tortadi, bu esa to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar hajmining oshishiga olib kelishi mumkin;

-sog'liqni saqlash xarajatlarini kamaytirish: Atrof-muhit sifatini yaxshilash havo va suv ifloslanishidan kelib chiqadigan kasalliklar bilan bog'liq sog'liqni saqlash xarajatlarini kamaytiradi;

-uzoq muddatli barqarorlik: Yashil iqtisodiyot tabiiy resurslardan barqaror foydalanishga yordam beradi, ularning kelajak avlodlar uchun mavjudligini ta'minlaydi, uzoq muddatli iqtisodiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlaydi [3 p.2];

-iqlimga chidamlilik: Yashil texnologiyalarni qo'llagan mamlakatlar iqlim o'zgarishi oqibatlarini bartaraf etishga yaxshiroq tayyorgarlik ko'rishadi, bu esa kelajakda tabiiy ofatlardan kelib chiqadigan iqtisodiy yo'qotishlarni kamaytirishi mumkin;

-eksportni rivojlantirish: Yashil iqtisodiyot texnologiyalaridagi o'zgarishlar ushbu texnologiyalar va xizmatlar eksportiga, xalqaro savdodan tushadigan daromadlarni oshirishga olib kelishi mumkin [4 p.5].

Ammo shuni ta'kidlash kerakki, yashil iqtisodiyot yo'nalishidagi aniq natijalar ko'plab omillarga, jumladan, iqtisodiy siyosat, mintaqaviy xususiyatlar, texnologik rivojlanish darajasi va global iqtisodiy sharoitlarga ham bog'liqdir.

O'zbekiston Respublikasida yashil iqtisodiyotga o'tish ko'p bosqichli va ko'p qirrali vazifa bo'lib, davlat boshqaruvi, biznes va jamiyatning barcha darajalarida birgalikdagi sa'y-harakatlarni talab qiladi. Tadqiqotlarimiz davomida shu jihat ma'lum bo'ldiki, moliyaviy cheklovlar, texnologik modernizatsiya va ijtimoiy-iqtisodiy

o'zgarishlarga, shuningdek, mavjud muammolarga qaramay, O'zbekistonda yashil rivojlanish istiqbollari va salohiyati nuqtayi nazaridan imkoniyatlar kattadir.

Asosiy xulosalardan biri shundaki, yashil iqtisodiyotni amalga oshirish iqtisodiy o'sishning katalizatoriga aylanishi va aholi turmush sifatini oshirishi lozim. Energiya samaradorligi, qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirish, tabiiy resurslardan barqaror foydalanish va issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirish nafaqat atrof-muhitni saqlashga yordam beradi, balki yangi iqtisodiy imkoniyatlarni ochib beradi, ish o'rinlari yaratish va innovatsiyalarni rag'batlantiradi.

Bu borada inson kapitalini shakllantirishga qaratilgan ta'limni rivojlantirish ham muhim jihatdir. Yashil iqtisodiyotda ishlash uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni egallashga qaratilgan o'qitish va rivojlantirish dasturlari ishchi kuchining eski tarmoqlardan yangi, ekologik barqaror tarmoqlarga silliq o'tishini osonlashtirishi mumkin.

Albatta, bu boradagi davlat siyosati va xalqaro hamkorlik ushbu o'tishni osonlashtirishda muhim rol o'ynaydi. Yashil texnologiyalarga sarmoyalar kiritishni rag'batlantirish, ekologik barqaror korxonalar uchun soliq imtiyozlari, shuningdek, xalqaro hamkorlikni mustahkamlash va xorijiy sarmoyalarni jalb etishga qaratilgan samarali siyosat yashil iqtisodiyotga o'tishni sezilarli darajada tezlashtirishi tabiiydir.

Shunday qilib, bizning tahlilimiz shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston Respublikasi katta qiyinchiliklarga qaramay, barqaror, ekologik yo'naltirilgan iqtisodiyotga muvaffaqiyatli o'tish uchun salohiyatga ega. Bu o'tish nafaqat kelajak avlodlar uchun atrof-muhitni muhofaza qilishga yordam beradi, balki butun mamlakat aholisi farovonligini oshirishga xizmat qiluvchi jadal va barqaror iqtisodiy rivojlanish uchun zamin yaratadi.

Ushbu amalga oshirilgan dastlabki tadqiqot, O'zbekistonda yashil iqtisodiyotga kompleks yondashuvni ta'kidlab, uning potentsial afzalliklari va muvaffaqiyatli o'tish uchun zarur strategiyalarni ko'rsatib beradi. Shu bilan birga, u mamlakat oldida turgan muammolarni e'tirof etadi va bu muammolarga javob berishda moslashuvchan choralar va innovatsiyalar muhimligini ta'kidlaydi. Bundan tashqari, bizning tadqiqotimiz ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy jihatlarni o'z ichiga olgan kompleks yondashuvning muhimligini ham ta'kidlaydi.

O'zbekistonda yashil iqtisodiyotni joriy etish nafaqat texnologik o'zgarishlarni, balki madaniy moslashuv va turmush tarzini o'zgartirishni ham talab qiladi. Bu jamiyatning faol ishtirokini va aholi o'rtasida ekologik madaniyatni oshirishni nazarda tutadi, bu esa har qanday barqaror iqtisodiy strategiyaning uzoq muddatli muvaffaqiyatining kalitidir. Bundan tashqari, O'zbekistonda yashil iqtisodiyotga muvaffaqiyatli o'tish samarali qonunchilik va me'yoriy-huquqiy bazani rivojlantirishga ham bog'liqdir. Barqaror amaliyotlarni qo'llab-quvvatlovchi va zararli ekologik amaliyotlarga cheklovlar qo'yadigan qonunchilik bazasini yaratish ekologik standartlarga rioya qilishni ta'minlash va ekologik mas'uliyatli xatti-harakatlarni rag'batlantirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Iqtisodiy manfaatlar va ekologik barqarorlik o'rtasidagi muvozanatni topish ham muhim ahamiyatga ega. Bu esa iqtisodiy o'sish atrof-muhit hisobiga ta'minlanmasligi va ekologik harakatlar mamlakatning iqtisodiy farovonlikka putur yetkazmasligi uchun batafsil rejalashtirish va baholashni talab qiladi.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda yashil iqtisodiyotga o'tish murakkab, ammo hayotiy zaruratdir. Uni muvaffaqiyatli amalga oshirish har tomonlama sa'y-harakatlarni, strategik rejalashtirishni va jamiyat va davlat boshqaruvining barcha darajalarida hamkorlikni talab qiladi [5,p.4]. Bunday yondashuv nafaqat O'zbekistonning barqaror kelajagini ta'minlaydi, balki barqaror va ekologik mas'uliyatli rivojlanish modeliga o'tishga intilayotgan boshqa davlatlar uchun ham namuna bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

[1] Mahkamovich S. A., Parmanovich I. A. Korxona faoliyati samaradorligini ta'minlashda transformatsiyalashning o'rni va roli // Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – T. 1. – №. 5. – С. 800-805.

[2] Жуланов И. О. и др. Актуальные проблемы окружающей среды и возможные пути их решения // Арктика: современные подходы к производственной и экологической безопасности в нефтегазовом секторе. – 2020. – С. 94-100.

[3] Айнакулов Х. А. и др. Решение проблем оздоровления почвы // Арктика: современные подходы к производственной и экологической безопасности в нефтегазовом секторе. – 2020. – С. 22-24.

[4] М. А. Айнакулов Э.М. Абдухамидов. Нормативно-правовая база интеграционных отношений хозяйствующих субъектов // Молодой ученый». Международный научный журнал. Спецвыпуск Джизакский политехнический институт. – 2016. – Т. 7. – №. 111.2. – С. 48-50.

[5] Aynaqulov M. A. Xudayberdiyev B.B. Motivatsiya samaradorlik garovi sifatida // Ilmiy axborotnoma jurnali. Samarqand Davlat Universiteti. – 2020. – №. 2 (120). – С. 91.

UO‘K: 502.1:504.06:502.131.1

EKOLOGIK ONG VA EKOLOGIK BOSHQARUVNI TAKOMILLASHTIRISH BIOXILMA-XILLIKNING BOSH OMILI SIFATIDA

Aynakulov Muxitdin Abduxamidovich,
i.f.n. professor
Jizzax politehnika instituti

Annotatsiya: Ekologik barqarorlik va atrof-muhitni boshqarish O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiyotining qurilish sektorini rivojlantirish omili sifatida, barqaror rivojlanishning global muammolari nuqtayi nazaridan dolzarbdir. Tadqiqot O‘zbekistondagi qurilish sanoatiga ekologik ong va atrof-muhitni boshqarish amaliyotining ta’sirini tahlil qilishga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: Ekologik barqarorlik, atrof-muhit muhofazasi, ikkilamchi resurslar, “Yangi O‘zbekiston strategiyasi”, ekologik ong, tabiiy resurslar, birlamchi xom ashyo, mehnat resurslari.

Bugungi kunda global miqyosda barqaror rivojlanish, ekologik xavfsizlik va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish masalalari dolzarb muammolardan biri sifatida maydonga chiqmoqda. Aholi sonining o‘sishi, urbanizatsiya sur’atlarining tezlashuvi va iqtisodiy faoliyatning kengayishi tabiiy resurslarga bo‘lgan ehtiyojni keskin oshirmoqda. Ayniqsa, qurilish sohasi ushbu bosimning markazida turibdi, chunki u yirik miqdorda xom ashyo, energiya va ishchi kuchini talab qiladi.

O‘zbekiston Respublikasi ham so‘nggi yillarda “Yangi O‘zbekiston” strategiyasi doirasida iqtisodiy o‘shish bilan bir qatorda ekologik barqarorlikni ta‘minlashga alohida e‘tibor qaratmoqda. Shu nuqtayi nazardan, qurilish jarayonlarida ekologik ong va atrof-muhitni boshqarish yondashuvlarini keng tatbiq etish zarurati tug‘ilmoqda. Iqlim o‘zgarishi, resurslar tanqisligi va chiqindilar muammosi fonida bu yondashuvlar nafaqat atrof-muhitni muhofaza qilish, balki iqtisodiy samaradorlikni oshirishga ham xizmat qiladi.

Shu bois ham, O‘zbekiston qurilish sanoatida ekologik ong va boshqaruv tamoyillarining amaliy ahamiyatini tahlil qilish, xususan, ikkilamchi resurslardan foydalanish, yashil iqtisodiyotga o‘tish mexanizmlari va tabiiy resurslarni asrash borasidagi muhim vazifalarni ilmiy asosda yoritish o‘ta dolzarb masalalardan biri sanaladi. Bu boradagi o‘tkazilgan dastlabki tadqiqot natijalari ekologik barqarorlikni ta‘minlash bilan birga, iqtisodiy va ijtimoiy sohalarida ham ijobiy natijalarni ko‘rsatmoqda.

Darhaqiqat, bugungi globallashuv jarayonida barqaror rivojlanish masalasi har bir davlat kun tartibidan o‘rin olgan. O‘zbekiston Respublikasi ham “Yangi O‘zbekiston strategiyasi” orqali barqaror iqtisodiy o‘shishni ta‘minlash, ekologik xavfsizlikni mustahkamlash, tabiiy resurslardan oqilona foydalanishni ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilagan. Ayniqsa, qurilish sanoatida ekologik ong va boshqaruvga asoslangan yondashuvlar yashil iqtisodiyotni shakllantirishda muhim o‘rin tutadi, xususan:

1. Ekologik ong va jamiyat tafakkuri. Insonning tabiatga bo‘lgan munosabati uning tafakkurida aks etadi [1, p. 3]. Ekologik ongli inson – bu o‘z harakati natijasini oldindan anglaydigan, atrof-muhitga salbiy ta‘sirni kamaytirishga harakat qiladigan shaxsdir. Oilaviy tarbiya, ta‘lim muassasalari, fuqarolar o‘zini-o‘zi boshqarish idoralari ekologik ong shakllanishida muhim o‘rin tutadi.

2. Ikkilamchi resurslar va ular asosida iqtisodiy barqarorlik. Paxta sanoati, to‘qimachilik, maishiy chiqitlar, metall parchalar va boshqa ikkilamchi resurslar iqtisodiy samaradorlikni oshirish imkonini beradi [2, p. 4]. Bir tonna po‘lat ishlab chiqarish uchun zarur bo‘lgan resurslarni kamaytirish orqali energetik va ekologik samaradorlik oshadi. Bu esa:

- tabiiy resurslarni asrash;
- xom ashyo importini kamaytirish [3, p. 5];
- atrof-muhit ifloslanishini pasaytirish;
- mehnat unumdorligini oshirishga xizmat qiladi.

3. Yashil iqtisodiyotga o‘tishda boshqaruv mexanizmlari. Ikkilamchi resurslar monitoringini olib borish, ularni to‘plash va qayta ishlashni tashkil etuvchi kichik biznes subyektlari faoliyati muhim ahamiyatga ega. Bu borada quyidagi choralar zarur:

- uzoq muddatli istiqbolni belgilash va monitoring tizimini yaratish [4, p. 2];
- aholining faol qismini jalb etish;
- iqtisodiy rag‘batlantirish mexanizmlarini ishlab chiqish;
- resurslarning mamlakat tashqarisiga chiqib ketishini oldini olish.

4. Tabiiy va rekreatsiya resurslaridan foydalanish. Biologik va rekreatsiya resurslaridan oqilona foydalanish orqali turizm, sport va sog‘lomlashtirish sohalarini rivojlantirish mumkin. Bu esa ekologik barqarorlikni mustahkamlab, O‘zbekistonning xalqaro maydondagi imijini oshiradi. Keling, endi qurilish korxonasida ekologik ong va ekologik boshqaruvni takomillashtirish negizida yashil iqtisodiyotni rivojlantirishning ba‘zi jihatlarini ko‘rib chiqaylik.

1-jadval. Qurilish korxonasida ekologik ong va ekologik boshqaruvni takomillashtirish negizida yashil harakatlar.

№	Ko‘rsatkich nomi	An‘anaviy qurilish	Ekologik yondashuv asosida qurilish	Farq (%)
1	Qurilishda foydalanilgan birlamchi xomashyo (%)	85%	55%	-30%

2	Ikkilamchi resurslar ulushi (%)	15%	45%	+30%
3	Qurilish tannarxi (1 m ² uchun, ming so'm)	2 200	1 800	-18.2%
4	Atrof-muhitga salbiy ta'sir ko'rsatkichi (ifloslanish)	Yuqori	Past	-
5	Mehnat samaradorligi (ishchilarga nisbatan mahsuldorlik)	O'rtacha	Yuqori	+20% (shartli)
6	Loyihaning ekologik xavfsizlik indeksi (0-1 oralig'ida)	0.4	0.75	+87.5%

1-jadval ko'rsatkichlarini tahlil qiladigan bo'lsak, bunda birinchidan, xomashyo ulushi ekologik yondashuv asosida qurilgan obyektida birlamchi xomashyo 30 % kamaygan, bu esa tabiiy resurslarni asrashga xizmat qiladi, ikkinchidan, qurilishda ikkilamchi resurslar hisoblangan metall parchalari, qayta ishlangan beton va izolyatsiya materiallaridan keng foydalanilgan. Bu esa o'z navbatida, iqtisodiy va ekologik samaradorlikni ta'minlaydi, uchinchidan, mahsulot tannarxi nuqtayi nazaridan 1 m² uchun xarajatlar 400 ming so'mga kamaygan bo'lib, bu korxonaning reinvestitsiya yo'nalishi uchun qulaylik yaratadi, to'rtinchidan, ekologik xavfsizlik nuqtayi nazaridan loyihada ekologik xavfsizlik indeksi 0.75 ni tashkil etib, bu uni "yashil loyiha" sifatida tavsiflashga asos beradi, beshinchidan, ishlab chiqarish samaradorligi nuqtayi nazaridan zamonaviy, kam energiya sarflovchi texnologiyalarning joriy etilishi natijasida mehnat unumdorligi oshadi.

1-jadval ko'rsatkichlarini ilmiy jihatdan muhokama qiladigan bo'lsak, mazkur natijalar ekologik yondashuv asosida amalga oshirilgan qurilish loyihalarining iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy jihatdan samaradorligini ochib beradi. Birlamchi xomashyo ulushining kamayishi va ikkilamchi resurslardan keng foydalanish sirkulyar iqtisod tamoyillariga mos keladi. Bu, bir tomondan, tabiiy resurslarning asrashiga, ikkinchi tomondan esa chiqindilarning iqtisodiy aylanishga jalb etilishiga xizmat qiladi.

Eng asosiysi, qurilish tannarxining pasayishi va mehnat samaradorligining ortishi iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlab, kichik va o'rta tadbirkorlik subyektlari uchun ham ekologik loyihalarni joriy etishni rag'batlantiradi. Shu bilan birga, ekologik xavfsizlik indeksining yuqori bo'lishi loyiha atrof-muhitga minimal ta'sir ko'rsatganini ko'rsatadi.

Umuman olganda, bu natijalar ekologik ong, resurslardan oqilona foydalanish va yashil boshqaruv mexanizmlarining qurilish sanoatida tatbiq etilishi O'zbekistonda barqaror rivojlanishga xizmat qilishi mumkinligini ilmiy asosda tasdiqlaydi.

Albatta, faxr bilan qayd etish joizki, O'zbekistonning tabiiy resurslar salohiyati katta. Ammo, undan oqilona foydalanmaslik kelajak avlodlar uchun jiddiy xavf tug'diradi. Shuning uchun quyidagilarni amalga oshirish mamlakat reytingini oshirishi mumkin, xususan:

- har bir xo'jalik yurituvchi subyekt ekologik boshqaruv va ekologik ong tamoyillariga amal qilishi lozim;

- davlat va nodavlat tashkilotlar hamkorligida ekologik barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan kompleks mexanizmlar ishlab chiqilishi kerak;

- ta'lim muassasalarida ekologik ong asoslari maxsus fan sifatida joriy etilishi maqsadga muvofiq.

Yashil iqtisodiyotning asosiy tarkibiy qismi sifatida ekologik ong va ekologik boshqaruv bugungi Yangi O'zbekiston uchun dolzarb vazifadir. Tabiiy resurslardan oqilona foydalanish orqali esa ikkilamchi resurslarni iqtisodiy aylanishga kiritish va aholining ekologik madaniyatini oshirish orqali barqaror rivojlanish yo'liga dadil qadam tashlash mumkin. Bu yo'lda davlat, jamiyat va har bir fuqaroning ishtiroki albatta muhim sanaladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

[1] Mahkamovich S. A., Parmanovich I. A. Korxona faoliyati samaradorligini ta'minlashda transformatsiyalashning o'rni va roli // Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – T. 1. – №. 5. – C. 800-805.

[2] Айнакулов Х. А. и др. Решение проблем оздоровления почвы // Арктика: современные подходы к производственной и экологической безопасности в нефтегазовом секторе. – 2020. – С. 22-24.

[3] Айнакулов М. А. Menejment qarorlarining boshqaruv asosi sifatida shakllanishining tavsiyaviy bosqichlari // Results of National Scientific Research International Journal. – 2024. – T. 3. – №. 1. – C. 255-264.

[4] Burxanovich M. A. Raqamli iqtisodiyot-mahsulot sifati-nazorat-kasbiy kompetentlilik // International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2022. – C. 162-164.

KAMBAG'ALLIKNI QISQARTIRISH VA IJTIMOIIY MUAMMOLARNI HAL ETISHDA YASHIL IQTISODIYOTDAN FOYDALANISH MASALALARI

Tursinbayev Azizbek Nabijon o'g'li
Iqtisodiyot yo'lanishi talabasi
Namangan davlat universiteti
azizbektursinbayev5gmail.com

Annotatsiya: Mamlakatimiz ekologiyasining o'zgarishiga va kambag'llikni kelib chiqishiga sabab bo'luvchi omillar va ularning oqibatlari shu bilan birgalikda rivojlanayotgan atrof muhit muammolari jarayonida aholining farovonligi va yashash standartlarini ta'minlash. Yuqoridagi kelib chiqayotgan muammolarni yumshatish orqali iqtisodiy barqarorlikka erish hamda aholining hayot sifatini baholash indikatorlari dinamikasi va atrof muhit xavfsizligining xususiyatlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Yashil texnologiyalar, hayot standartlari, ishsizlik, iqtisodiy barqarorlik, aholi farovonligi, yashil ish o'rinlari, iqtisodiy o'sish va aholi daromadlari.

Hozirgi davrda ekologik muammolar nafaqat dunyo aholisining balki O'zbekiston respublikasida istiqomad qilayotgan fuqarolarning ham eng katta muammosi hisoblanadi. Hozirgi davrda, ko'plab ekologik va atrof muhit muammolari ham tabiiy ham insonlarning faoliyatlari natijasida yuzaga kelmoqda. Misol tariqasida qurg'oqchiliklar, qum barxanlarining ko'chishi, cho'llanish, sel va qor ko'chkilari va tuproqning sho'rlanishi kabilarni keltirishimiz mumkin. Insonlar faoliyati natijasida yuzga kelayotgan ekologik muammolarning tub mohiyati anglash va oldini olish chora tadbirlarini ko'rish muhim hisoblanadi. Ishlab chiqarish korxonlarining atrof muhitga bo'lgan salbiy ta'sirlarini kamaytirish maqsadida ularni yashil texnologiyalar bilan modernizatsiya qilish hamda yashil ish o'rinlarini sonini yana oshirish kerak. Yuqorida paydo bo'layotgan tabiiy va suniy ekologik muammolar sharoitida aholining yashash sifatini va yashash standartlarini yaxshilash hukumatning eng birinchi o'rinda xalq etishi kerak bo'lgan muammolaridan biri hisoblanmoqda. Shu bilan birgalikda atmosferaga chiqarilayotgan CO₂ miqdorini kamaytirish maqsadida yashil loyihalarni amalga oshirish va aholi salomatligini yaxshilash choralari ko'rilmogda. Aholining hayot sifatini faqat 1 ta ko'rsatkich asosida o'lchanmaydi, u keng tushunchadir. Aholining hayot sifatini o'lchashda ularning sog'ligi, turmush sharoiti, daromadi, ish holati, moddiy resurslarga egalik, xavfsizligi, hayotdan qoniqish darajasi, uy-joy sharoitlarining mavjudligi va ta'lim va sog'liqni saqlash xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlarining mavjudligi hisobga olinadi. Bu ko'rsatkichlar nafaqat mamlakat aholisining hayot sifati balki iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanish darajasini ham qay darajada o'sayotganilini ko'rsatib beradi.

Yuzaga kelayotgan ijtimoiy muammolar: ishsizlik, qashshoqlik, ta'lim sifatining pastligi, sog'liqni saqlashdagi hamda atrof muhitning ifloslanishi kabi muammolarni hal etish hamda yashil iqtisodiyotni rivojlantirish, an'anaviy iqtisodiyotda yashil

texnologiyalardan foydalanish sur'atini yanada rivojlantirish, yangi yashil ish o'rinlarini yaratish va yashil iqtisodiyotning rivojlanishini rag'batlantirish hozirdagi asosiy amalga oshirilishi kerak bo'lgan vazifalar hisoblanmoqda.

Marion Vichman va Fibig kabi olimlar tomonidan havoning ifloslanishini nazorat qilish, ifloslanish muammolarining tabiatini aniqlash va chiqindilarni boshqarishda hal qilinishi kerak bo'lgan muammolarini aniqlash va bartaraf etish haqida o'z qarashlarini o'zlarining ilmiy ishlarida ko'rsatib berishgan[1].

E.R.Lindal va J.R.Hickslar esa barqaror rivojlanish konsepsiyaga nisbatan iqtisodiy yondashuvga asos solishgan[2]. Bunda Hicks-Lindal yalpi daromadlarning maksimal oqimi nazariyasiga muvofiq daromad yalpi kapitalini saqlab qolgan holda yaratilishi zarur. Bunda cheklangan resurslar va ekologik texnologiyalardan oqilona foydalanish, ekologik mahsulotlar yaratish, chiqindilarni boshqarish nazarda tutiladi. Shuningdek, iqtisodiy barqarorlikning ikki: kuchsiz va kuchli turini izohlashdi.

R. Dellinkning "Iqlim o'zgarishidan kelib chiqadigan zararlarning iqtisodiy o'sishga ta'siri" tadqiqot natijalariga ko'ra, iqlim o'zgarishining yillik global YAIM ta'siri vaqt o'tishi bilan ortib borishi prognoz qilinmoqda. Bu esa 2060-yilga kelib, ehtimoliy muvozanatli iqlim sezgirligi diapazonida global YaIMning 0.7 foizdan 2.5 foizgacha qisqarishiga olib keladi. Yillik global YaIMdagi bu yo'qotishlar ortida esa tarmoqlar va mintaqalar bo'yicha ancha katta farqlar mavjudligini aniqlagan[3].

A.V.Vahobov va Sh.X.Hojiboqiyevning "Qayta tiklanadigan energiya iste'molining tarkibi va rivojlanish istiqbollari" maqolasida tiklanadigan energiya iste'molining holati, tarkibi va rivojlanish istiqbollari tadqiq etilgan. "Yashil energetika"ni rivojlantirishning jahon tajribasi qiyosiy tahlil qilingan va undan O'zbekistonda foydalanish imkoniyatlari bayon qilingan[4].

Ushbu maqolada keltirib o'tilgan ma'lumotlar qiyosiy va statistik tahlil qilish usullaridan foydalanilgan. Kambag'allik darajalarini pasaytirish va ijtimoiy muammolarni hal etishda yashil iqtisodiyotning o'rni ilmiy gipotezalar orqali tahlil etilgan. Shuningdek, ushbu maqolada chet el mamlakatlarida va O'zbekistonda muammolarni hal etishda amalga oshirilayotgan ishlar tahlili, erishilgan natijalari asosida xulosalar berilgan.

Yashil iqtisodiyot bu bitta yangi tarmoq emas, balki iqtisodiyotning barqaror va ekologik muammolarni hal etishga yo'naltirilgan shakli hisoblanadi. Ya'ni yashil iqtisodiyotga bo'lgan talabni sanoat korxonalaridan chiqarilayotgan chiqindilar miqdorini oshishida, atrof-muhit va ekologiyaning o'zgarishida, tabiiy resurslar hajmining kamayishida ko'rishimiz mumkin. Yuqoridagi muammolar 20-asrning 60-70-yillarida yuzaga chiqishni boshladi. Bu muammolarni hal etishda, yangi ish o'rinlarini yaratishda, aholi farovonligini ta'minlashda shuningdek, aholini sifatli, toza va organik mahsulotlar bilan ta'minlash maqsadida har bir davlatlar o'rtasida bitimlar tuzildi va har mamlakat o'z oldiga uzoq muddatli strategiyalarni belgilab oldi.

Iqtisodchi olimlar tomonidan havoning ifloslanishini nazorat qilish va uning keltirib chiqaruvchi omillarni aniqlash va shu bilan birgalikda aholi va ishlab chiqarish korxonalari tomonidan tabiatga chiqarilayotgan chiqindilarni boshqarishda hal qilinishi kerak bo'lgan muammolar aniqlanib o'zlarining yechimlari va qarshilarini ta'kidlab o'tishmoqda. Havoning ifloslanishi, nazorat qilish, ularning keltirib chiqaruvchi sabablarni aniqlash va ularni nazorat qilishda kompleks yondashuvlarning ahamiyatlari va oqibatlarini tushuntiradilar[5].

Hozirgi davrda mamlakatimizdagi eng katta muammolardan biri chiqindilarni yo'q qilish va ularni utilizatsiya qilish bo'lib qolmoqda. Statistik ma'lumotlarga e'tibor beradigan bo'lsak, mamlakatimizda yiliga o'rtacha 6.8 mln tonna maishiy chiqindilar hosil bo'ladi, lekin mamlakatimiz hududida atiga 313 ta chiqindilarni qayta ishlash korxonalari mavjudligi bu sohaga yanada ko'proq e'tibor qaratishni[6], yangi texnologiya va investitsiyalarni bu sohaga jalb qilish kerakligini bildiradi. Shuningdek, qattiq maishiy chiqindilar hosil bo'lishining yillik hajmi 14-14.5 mln tonna atrofida baholanadi. Hozirda

bu miqdor aholining soni bilan ham bog'liq ya'ni aholi soni ortib borishi bilan ular tomonidan chiqariladigan chiqindilar miqdorining o'sishi to'g'ri proportsional hisoblandi.

1-jadval. Mamlakatlarning chiqindini qayta ishlash darajasi va reytingi.

Davlat	2024-yil uchun EPI chiqindilarni qayta ishlash darajasi	EPI qayta ishlash reytingi 2022
Shvetsariya	100	30.1
Daniya	99.9	35.4
Finlandiya	99.4	35.4
Shvetsiya	99.2	39.7
Germaniya	98.9	49.8
Uzbekistan	3.5	31.6
Qozog'iston	13	3.8
Tojikiston	3.1	13.9
Qirg'iziston	3.2	14.6
Turkmaniston	4.3	15.3
Avg'oniston	2.4	11.1
Janubiy koreya	82	67.1
Yaponiya	94.4	11.5

Yuqoridagi jadvalda rivojlangan Yevropa va Sharqiy Osiyo mamlakatlari va Markaziy Osiyo mamlakatlaridagi chiqindini qayta ishlash darajasi tahlil etilgan. 2024-yilda Chiqindini qayta ishlash darajasi bo'yicha yevropa mamlakatlari, Shvetsariya, Daniya, Finlandiya, Shvetsiya va Germaniya mos ravishda 100, 99.9, 99.4, 99.2, 98.9% bilan yetakchi o'rinlarni egallashmoqda. Markaziy Osiyo mamlakatlarida esa chiqindilarni qayta ishlash foizlari quyi darajada ekanligi ko'rinib turibdi.

Markaziy Osiyoda chiqindilarni to'plash poligonlar sonini ko'paytirish hamda poligon hududlarining o'zida utilizatsiya korxonalarini tashkil etish bu ko'plab yangi ish o'rinlarining yaralishi hamda atrof-muhitga chiqarilayotgan chiqindilar miqdorini kamaytirishga yordam beradi.

2024-yilgi statistik ma'lumotlarga ko'ra, chiqindilarni qayta ishlash reytingi bo'yicha O'zbekiston ham 31.6% bilan Markaziy Osiyo mamlakatlarida eng yuqori ko'rsatkichni egallab kelmoqda. Chiqindilarni qayta ishlash reytingida real qayta ishlash foizi emas, balki asosiy e'tiborga olinadigan ko'rsatkichlar, bular hukumat tomonidan qabul qilingan siyosiy tashabbuslar, qonunchilik, infratuzilma va boshqa ekologik siyosatlar inobatga olinadi.

Yuqoridagi global muammolar paydo bo'lgan davrda aholining turmush sifati va hayot standartlarini oshirish asosiy maqsad bo'lib qolmoqda. Turmush sifati deganda, keng ma'noda aholining cheksiz ehtiyojlarini maksimal darajada qondirish va manfaatlari nuqtai nazaridan o'z turmushidan qoniqishi tushuniladi. "Turmush sifati" tushunchasini ta'riflashda iqtisodchi olimlar o'z fikrlarini berib o'tganlar.

"Aholi turmush darajasi"- bu aholining iste'moli qondirilishining moddiy jihatini tavsiflaydi. Ijtimoiy hayotning turli tomonlari: aholi daromadlari, mehnat sharoiti, foyda darajasi, bo'sh vaqtning mavjudligi, daromadlarning tabaqalanishi va qashshoqlik, ijtimoiy himoya va uy-joy sharoitlari, ta'lim, madaniyat, turizm, dam olish va atrof-muhit holati hamda huquqbuzarliklar haqida fikrlarini bildiradi[7].

Bizning fikrimizcha, aholining farovonligi nafaqat shu mavjud bo'lgan aholining ishlab topayotgan daromadi, ta'lim va sog'liqni saqlash xizmatlariga erkin kira olish imkoniyatlari, atrof-muhit holati bilan, balki ularning o'z hayot tarzidan mamnunligi,

xarid qobiliyatining yuqoriligi, uy-joy sharoitlarining yuqoriligi, bo'sh vaqtining mavjudligi kabi ko'rsatkichlar bilan ham aniqlanadi.

Odatda, aholi farovonligini mutloq aniqlikda hisoblab chiqish qiyin muammolardan birin hisoblanib qolmoqda. Ko'p mamlakatlar o'z aholisining farovonligini hisoblashda aholi jon boshiga to'g'ri keladigan YaIM mahsulot ulushi bilan hisoblab borishadi. Ya'ni mamlakatning umumiy YaIM mahsuloti qiymatini shu davrda mavjud bo'lgan aholi soniga bo'lish orqali topiladi.

Statistika agentligining bergan ma'lumotlariga ko'ra, 2024-yilda O'zbekistonning YaIMi 6.5 % ga o'sdi. YaIMning nominal qiymati 114.9 mlrd\$ ga yetdi va aholi jon boshiga to'g'ri keladigan ulush 3093\$ ni tashkil etdi[8].

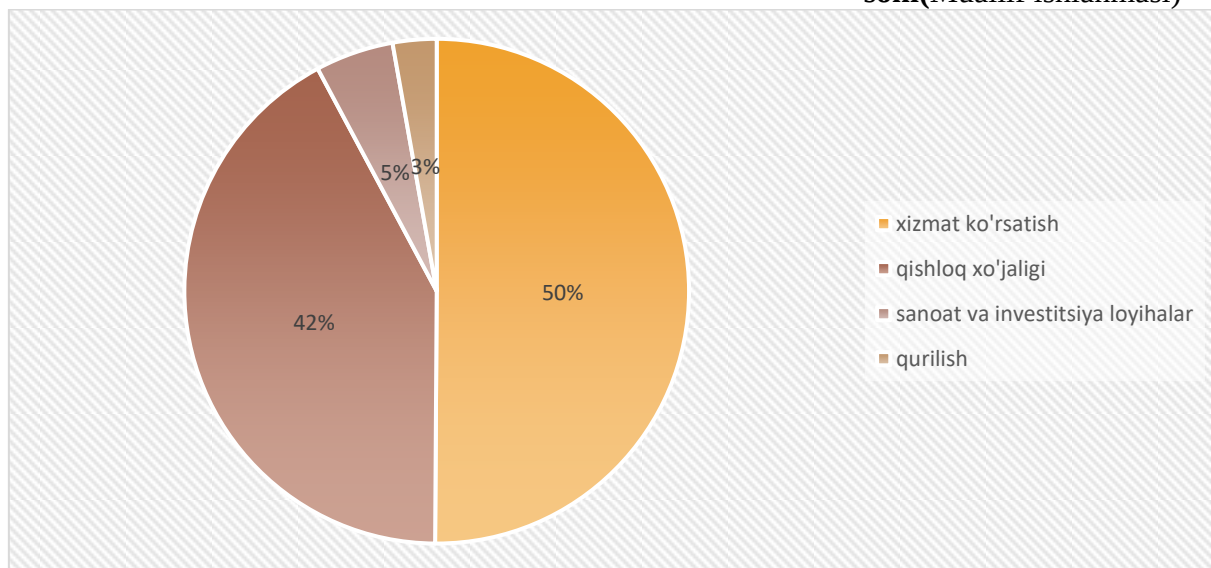
O'zbekistonda 2019-2030-yillarga mo'ljallangan "Yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasi" joriy etilgan[9]. Bunda chiqindilarni qayta ishlash, qayta tiklanadigan energiya shuningdek, suv tejovchi texnologiyalarni ishlab chiqarish sohalarida yashil ish o'rinlarini yaratish hamda qishloq joylarida aholi bandligini oshirish orqali ularning kambag'allik darjasini kamaytirish asosiy vazifa qilib olindi. Shuningdek, qishloq xo'jaligida ekologik toza qishloq xo'jaligi texnologiyalari orqali hosildorlikni oshirish va dehqonlarning daromadini kamaytirish vazifalari belgilab olingan.

"Yashil makon" loyihasi bo'yicha jami 138 mln daraxt ko'chatlari ekildi. Vazirlik va hukumatlar tomonidan joylarda jami 257 ta "Yashil parklar" tashkil etildi hamda "Mening bog'im" loyihasi bo'yicha 215ta g'oliblarga 48.7 mlrd so'm mablag' ajratildi. Atmosfera havosini himoyalash va kuztib borish uchun, 11296 ta texnikalar hukumatning atrof-muhitni baholash tashkilotiga yo'naltirildi va mamlakatdagi katta 52 ta sanoatlashgan biznes korxonlariga zamonaviy chang va gas to'plovchi asbob-uskunalar o'rnatildi[10].

Yuqoridagi ta'kidlangan "Yashil parklar" va "Yashil korxonalar" sonining ortishi bu yo'nalishda yaratiladigan yashil ish o'rinlarining sonini nafaqat ishlab chiqarish korxonalarida balki, xizmat ko'rsatish korxonalarida ham oshishi mumkin.

Ya'ni mamlakatda 2024-yilda 5 mln ga yaqin ish o'rinlari yaratilishi rejalashtirilgan. Bundan 2.5 mlni xizmat ko'rsatish sohasida, 2.1 mln qishloq xo'jaligida, 250 mingta sanoat va investitsiya loyihalarida, 140 mingta esa qurilish sohasida bo'lishi nazarda tutilgan[11].

1-grafik. 2024-yilda sohalar bo'yicha yaratilishi rejalashtirilgan yashil ish o'rinlari soni(Muallif ishlanmasi)

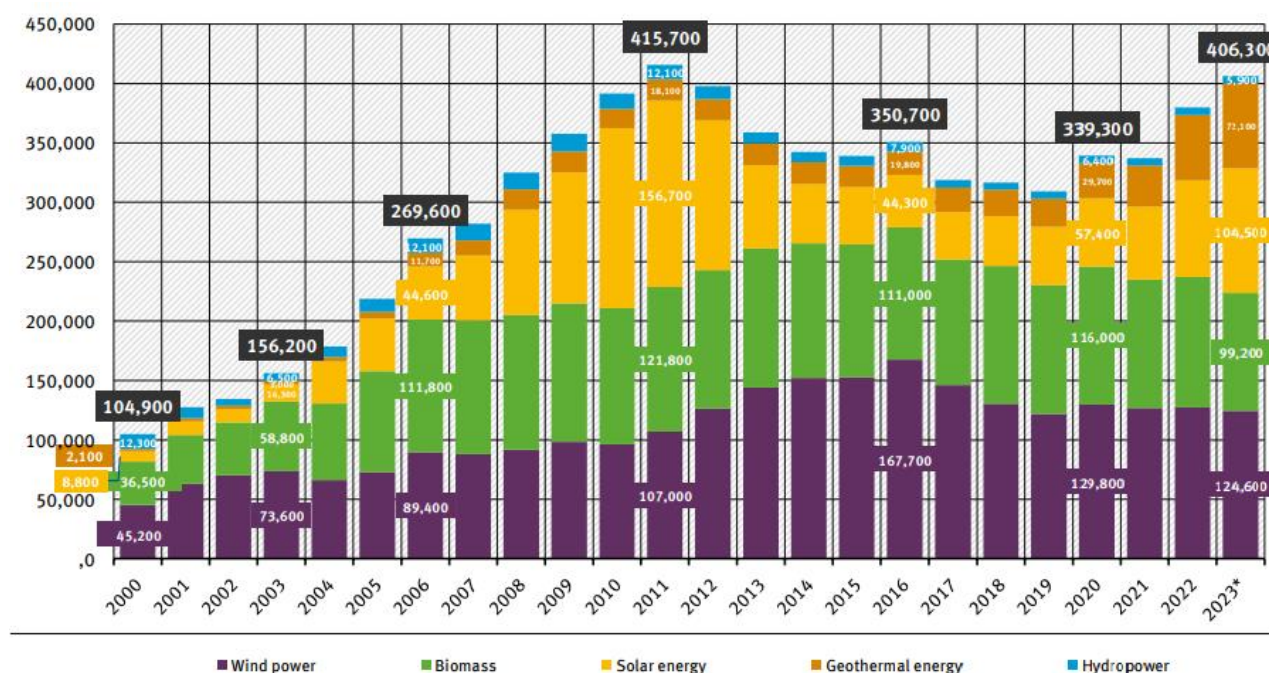

Germaniya davlatida xizmat ko'rsatish va ishlab chiqarish korxonalari deyarli yashillashtirilib bo'lingan. Germaniya asosan energiya tejovchi texnologiyalar yaratish va ularni eksport qilishga asosiy urg'u qaratilgan, shuningdek, muhandislik, IT, ishlab chiqarish, loyiha boshqaruvida mahoratli ishchilar sonini ko'paytirishga asosiy urg'u berilgan[12].

Germaniya iqtisodiy instituti tomonidan Bertelsmann jamg'armasi uchun o'tkazilgan tadqiqotlarga ko'ra, energiya o'zgarishi bilan bilan bog'liq ish o'rinlari soni 2017-yilda 173 000dan 2018-yilda 372 500 taga oshdi va energiya sohasida e'lon qilingan ish o'rinlari soni esa 2024-yilga kelib 415000 tadan 102000 taga oshgan[13].

Shuningdek, Germaniyada qayta tiklanuvchi energiya sektorida ishlayotgan ishchilar soni 2020-yilda 339300 ni tashkil etgan bo'lsa, bu ko'rsatkich 2023-yilga kelib deyarli 100 000ga yaqin jalb qilinishi natijasida 406 300 tani tashkil etdi.

1-grafik. Germaniyada qayta tiklanuvchi energiya sektorida band bo'lgan ishchilar soni[14]

Yuqorida berilgan statistik ma'lumotlar asosida fikr yuritadigan bo'lsak, “yashil park” larning qurilishi, yangi korxonlarning qurilishi va unda ishlab chiqarish jarayonlarining yo'lga qo'yilishi o'z-o'zidan yangi ish o'rinlarini yaratadi. Asosan, xizmat ko'rsatish: turizm, IT sohalarida yangi ish o'rinlarining oshishiga sabab bo'ladi.

Xizmat ko'rsatish, IT, sanoat, muhandislik, loyiha boshqaruvi kabi sohalarining rivojlanishi va yashil ish o'rinlarining yaratilishi, unga mahoratli kadrlarni tayyorlash va jalb etish iqtisodiyotda ishsizlik muammolarini yumshatishga yordam beradi. O'z navbatida ish bilan bilan ta'minlangan ishchi kuchining daromadlarini yaxshilashiga turki bo'ladi shuningdek, ularning daromadlari yaxshilangan sari, ularning iste'moli, jamg'armasi, xarid qobiliyati, yashash farovonligini oshirishga xizmat qiladi. Shu sababli ham bu sohalarida yashil ish o'rinlarining yaratilishi iqtisodiy barqarorlikka erishishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Marion Vichman-FIbig. Ifloslanish muammolarining tabiatini aniqlash// encyclopedia of occupational health and safety, Mart 2011.
2. D.B. Smirnov. The concept of sustainable development as a methodological base to form strategy for enterprises of oil complex. Article. M.I.R. (Modernization. Innovation. Research), 2015, vol. 6, no. 4, pp. 362–367
3. R. Dellink. Consequences of climate change damages for economic growth. Economics department working papers No. 1135
4. A. V. Vahobov Sh. X. Hojiboqiyev. Qayta tiklanadigan energiya iste'molining tarkibi va rivojlanish istiqbollari. Academic Journal of Digital Economics and Stability (ISSN 2697-2212) <https://economics.academicjournal.io/index.php/economics/article/view/135>

5. D. Shvela , B. Goelzer. Havoning ifloslanishini nazorat qilish// encyclopedia of occupational health and safety, Mart 2011
6. <https://www.gazeta.uz/oz/2024/02/20/poligon/>
7. V.N Salina. Статистика уровневой жизни населения (bakalavriat, magistratura). Учебные пособия. 2019. – 12 str
8. The world bank in Uzbekistan. <https://www.worldbank.org>
9. The ministry of ecology of Uzbekistan announced the results of work for the first half of 2024. 19.09.2024. Resolution of president of the republic of Uzbekistan. 2.12.2022 PP-436. About measures for increase in efficiency of reforms directed to transition of the Republic of Uzbekistan to “green” economy till 2030.
10. The ministry of ecology of Uzbekistan announced the results of work for the first half of 2024. 19.09.2024.

YASHIL IQTISODIYOT: IJTIMOIIY MUAMMOLARNI HAL ETISH VA BARQAROR RIVOJLANISHGA ERISHISH YO‘LI

Talapova Nargiza Baxriddinovna
Namangan davlat universiteti
Menejment kafedrasida dotsent v.b., PhD

Annotatsiya: Ushbu maqolada yashil iqtisodiyot konsepsiyasining ijtimoiy muammolarni, jumladan, ishsizlik va kambag‘allikni hal etishdagi roli tahlil qilinadi. Tadqiqotda yashil iqtisodiyotning inson kapitalini rivojlantirish, sifatli ish o‘rinlarini yaratish, ekologik innovatsiyalarni joriy etish orqali iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikka erishish imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, turli mamlakatlarning yashil rivojlanish tajribasi o‘rganilib, mahalliy siyosat va strategiyalar bilan solishtiriladi. Maqolada statistik tahlil, nazariy yondashuv va amaliy tajribalar asosida yashil iqtisodiyotning dolzarbligi asoslab beriladi hamda uzoq muddatli barqaror taraqqiyot uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Yashil iqtisodiyot, ishsizlik, kambag‘allik, inson kapitali, ekologik innovatsiyalar, barqaror rivojlanish, qayta tiklanuvchi energiya, ijtimoiy muammolar, bandlik siyosati, iqtisodiy o‘sish.

Ijtimoiy muammolar, jumladan, ishsizlik, kambag'allik va ekologik muammolar global miqyosda dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Ushbu muammolar nafaqat iqtisodiy o'sishga, balki jamiyatning ijtimoiy barqarorligiga ham bevosita ta'sir qiladi. Xususan, ekologik muammolar tufayli yuzaga kelgan iqlim o'zgarishlari va tabiiy resurslarning kamayishi qashshoqlik va ijtimoiy tengsizlikni yanada chuqurlashtirmoqda.

So'nggi yillarda yashil iqtisodiyot kontsepsiyasi ushbu muammolarni hal qilishning muhim vositasi sifatida e'tirof etilmoqda. Yashil iqtisodiyot atrof-muhitni muhofaza qilish, iqtisodiy o'sishni ta'minlash va ijtimoiy adolatni rivojlantirishga qaratilgan strategiyalarni o'z ichiga oladi. Barqaror rivojlanishning asosiy tarkibiy qismi sifatida yashil iqtisodiyot tabiiy resurslardan samarali foydalanish, qayta tiklanuvchi energiya manbalariga o'tish va ekologik innovatsiyalarni keng joriy etish orqali uzoq muddatli iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga yordam beradi.

Bundan tashqari, yashil iqtisodiyot inson kapitaliga investitsiya qilish orqali barqaror iqtisodiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlashga imkon yaratadi. Zamonaviy texnologiyalarni egallash, ekologik bilim va malakalarni oshirish inson kapitalining qiymatini oshirib, iqtisodiyotda sifatli ish o'rinlari yaratish imkonini beradi. Shuningdek, yashil iqtisodiyot tamoyillari ishsizlik darajasini kamaytirish va yangi ish o'rinlarini yaratish orqali ijtimoiy muammolarga yechim bo'lishi mumkin.

Ushbu tadqiqotda yashil iqtisodiyotning ijtimoiy muammolarni, xususan, ishsizlik va kambag'allikni hal etishdagi o'rni hamda inson kapitaliga investitsiya kiritishning ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida yashil iqtisodiyot kontsepsiyasining asosiy tamoyillari, uning ijtimoiy va iqtisodiy ta'siri hamda amaliyotda qo'llash imkoniyatlari o'rganiladi. Bundan tashqari, yashil iqtisodiyotning global va mahalliy darajadagi rivojlanish tajribasi ham ko'rib chiqiladi.

Yashil iqtisodiyotning ijtimoiy muammolarni hal etishdagi rolini o'rganish jarayonida ko'plab ilmiy manbalar va tadqiqotlar tahlil qilindi. Ushbu bo'limda yashil iqtisodiyot va uning ijtimoiy muammolarni hal etishga ta'siri bo'yicha ilgari surilgan konseptual yondashuvlar, tadqiqot natijalari va amaliy tajribalar ko'rib chiqiladi.

Birinchidan, yashil iqtisodiyotning umumiy nazariy asoslari va uning ijtimoiy ta'siri haqida fundamental tadqiqotlar qatorida [1] va [2] tomonidan olib borilgan ilmiy ishlarni qayd etish lozim. Ushbu tadqiqotlar yashil iqtisodiyot tamoyillarining global ijtimoiy muammolarni yengillashtirishdagi ahamiyatini ta'kidlaydi. Xususan, ekologik barqarorlik va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi bog'liqlik hamda yashil texnologiyalarning bandlikka ta'siri muhim jihat sifatida ko'rsatilgan.

Ikkinchidan, yashil iqtisodiyot konsepsiyasining asosiy tamoyillarini ishlab chiqib, uning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishga integratsiyalashuvi bo'yicha tavsiyalar bergan[3]. Mazkur hujjatda yashil iqtisodiyotni rivojlantirish orqali yangi ish o'rinlarini yaratish va kambag'allikni kamaytirish mumkinligi qayd etilgan. Shu bilan birga, [4] tadqiqotlari yashil iqtisodiyotning amaliy jihatlariga e'tibor qaratib, ekologik innovatsiyalar va qayta tiklanuvchi energiya manbalarining iqtisodiy samaradorligi bo'yicha aniq ma'lumotlarni keltirgan.

Uchinchidan, yashil iqtisodiyot va bandlik o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qilib, ekologik sohada barqaror ish o'rinlarini yaratish bo'yicha muhim tavsiyalar bergan[5]. Ushbu tadqiqotda yashil iqtisodiyotning bandlikni oshirishda va ishsizlik darajasini kamaytirishda o'ynagan roli tahlil qilinadi. Shuningdek, ekologik bilim va malakalarni oshirish inson kapitalini rivojlantirishda muhim omil sifatida ko'rilgan.

To'rtinchidan, yashil iqtisodiyotga investitsiya kiritishning samaradorligi bo'yicha tadqiqotlar ham muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, xorijiy olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar ekologik barqarorlik bilan iqtisodiy manfaatdorlikni uyg'unlashtirish yo'llarini o'rganadi[6]. Ushbu tadqiqotlarda yashil investitsiyalar orqali iqtisodiy o'sish va ijtimoiy barqarorlikka erishish bo'yicha tajribalar tahlil qilinadi.

Bundan tashqari, mahalliy darajadagi tadqiqotlar ham yashil iqtisodiyotning ijtimoiy muammolarni hal etishdagi o'rnini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Masalan, Markaziy Osiyo davlatlari, jumladan, O'zbekiston tajribasi bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar yashil iqtisodiyotni rivojlantirish bo'yicha milliy strategiyalar va ularning natijalari haqida ma'lumot beradi. O'zbekiston Respublikasining "Yashil iqtisodiyot" konsepsiyasi doirasida amalga oshirilayotgan loyihalar ijtimoiy muammolarni hal etishdagi muhim omillardan biri sifatida baholanmoqda [7].

Xulosa qilib aytganda, yashil iqtisodiyotning ijtimoiy muammolarni hal etishdagi o'ri bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar va amaliy tajribalar ushbu konsepsiyaning dolzarbligini tasdiqlaydi. Tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatadiki, yashil iqtisodiyot ishsizlik va kambag'allikni kamaytirishda, inson kapitaliga investitsiya kiritishda hamda ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda samarali mexanizmlardan biri hisoblanadi. Kelgusida yashil iqtisodiyot tamoyillarini amaliyotga joriy etish va uning natijalarini monitoring qilish muhim ilmiy yo'nalishlardan biri bo'lib qoladi.

Ushbu tadqiqotda yashil iqtisodiyotning ijtimoiy muammolarni hal etishdagi rolini baholash uchun kompleks tadqiqot metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot quyidagi asosiy metodologik yondashuvlarga tayanadi: nazariy tahlil – yashil iqtisodiyot, ijtimoiy muammolar va barqaror rivojlanish mavzusida mavjud ilmiy adabiyotlar, xalqaro tashkilotlar hisobotlari va davlat siyosati bo'yicha hujjatlar tahlil qilindi; taqqoslash usuli – turli mamlakatlarning yashil iqtisodiyot strategiyalari va ularning natijalari solishtiriladi, bu esa eng samarali tajribalarni aniqlashga yordam berdi; statistik tahlil – ishsizlik, kambag'allik va yashil iqtisodiyotning rivojlanishi o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash uchun iqtisodiy ko'rsatkichlar ustida statistik tahlil olib borildi.

Bugungi kunda ishsizlik, kambag'allik va ekologik muammolar global miqyosda ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikka jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ushbu muammolar bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lib, atrof-muhitning degradatsiyasi iqtisodiy qiyinchiliklarni chuqurlashtirsa, iqtisodiy muammolar ekologik inqirozni yanada keskinlashtiradi. Bunday murakkab sharoitda yashil iqtisodiyot tushunchasi global miqyosda dolzarb masalaga aylanib, barqaror rivojlanishning asosiy tamoyillaridan biri sifatida qaralmoqda. Yashil iqtisodiyot nafaqat atrof-muhitni muhofaza qilish, balki iqtisodiy o'sish va ijtimoiy tenglikni ta'minlashga ham qaratilgan bo'lib, inson kapitaliga yo'naltirilgan investitsiyalar uning eng muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi.

Ishsizlik bugungi dunyoning eng dolzarb muammolaridan biri bo'lib, yashil iqtisodiyot uni bartaraf etishda muhim rol o'ynashi mumkin. Ekologik sohaga yo'naltirilgan investitsiyalar bandlik darajasini oshirib, yangi ish o'rinlarini yaratishga xizmat qiladi. Ayniqsa, yashil energetika (quyosh va shamol energetikasi), chiqindilarni qayta ishlash sanoati hamda ekologik qishloq xo'jaligi kabi sohalarda yangi imkoniyatlar yuzaga kelmoqda. Shu bilan birga, texnik malakalarni oshirish dasturlari ishchi kuchining zamonaviy texnologiyalarga moslashishiga yordam beradi. Katta investitsiyalar ekologik innovatsiyalarni rivojlantirish orqali yuqori malakali mutaxassislar uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda.

Yashil iqtisodiyotga yo'naltirilgan inson kapitali investitsiyalari ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni oshirishda muhim rol o'ynaydi. Masalan, ishsizlik darajasining 5.2% ga pasayishi yangi ish o'rinlari yaratish va ekologik innovatsiyalarni rivojlantirish hisobiga amalga oshgan bo'lsa, ijtimoiy tengsizlikning 10% ga kamayishi yashil iqtisodiyot sektorida bandlikning oshishi va iqtisodiy imkoniyatlarning teng taqsimlanishi bilan bog'liq. Shu bilan birga, YAIMning 4.2% ga o'sishi ekologik texnologiyalarga kiritilgan investitsiyalar va energiya samaradorligini oshirish natijasi bo'lsa, yashil texnologiyalar samaradorligining 25% ga ortishi ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish va ekologik innovatsiyalarni keng joriy etish bilan bog'liqdir.

Uzoq muddatli istiqbolda inson kapitalini rivojlantirish zamonaviy ekologik texnologiyalarni egallagan mutaxassislar sonining ortishiga, iqtisodiy imkoniyatlarning

kengayishiga va ijtimoiy barqarorlikning ta'minlanishiga xizmat qiladi. Ekologik biznes va startaplarga investitsiyalar jalb qilinishi esa tadbirkorlik muhitini rivojlantirishga yordam beradi. Shuning uchun yashil iqtisodiyotning uzoq muddatli barqaror rivojlanishini ta'minlash uchun ta'lim tizimini takomillashtirish, ilmiy tadqiqotlarni rag'batlantirish va innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Yashil iqtisodiyotni rivojlantirish maqsadida davlat tomonidan strategik chora-tadbirlar amalga oshirilishi zarur. Jumladan, ekologik yo'nalishdagi mutaxassislarni tayyorlash uchun maxsus dasturlar ishlab chiqish, ekologik startaplar va tadbirkorlarni moliyaviy va texnik jihatdan qo'llab-quvvatlash, energiya samaradorligini oshirish va ekologik toza ishlab chiqarish usullarini kengaytirish muhim sanaladi.

Shunday qilib, inson kapitaliga yo'naltirilgan investitsiyalar yashil iqtisodiyot samaradorligini oshirish, ishsizlikni kamaytirish va ijtimoiy tengsizlikni bartaraf etishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Kelajakda yashil iqtisodiyotga yo'naltirilgan davlat siyosatlari va ta'lim tizimining modernizatsiyasi inson kapitalini rivojlantirish uchun asosiy omillardan biri bo'lib qoladi.

Yashil iqtisodiyot ijtimoiy muammolarni, jumladan, ishsizlik va kambag'allikni hal etishda muhim rol o'ynaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ekologik barqarorlik va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi bog'liqlik yashil iqtisodiyot tamoyillarini keng joriy etish zarurligini tasdiqlaydi. Xususan, qayta tiklanuvchi energiya manbalariga investitsiya kiritish, ekologik innovatsiyalarni joriy etish va yashil texnologiyalar asosida yangi ish o'rinlari yaratish iqtisodiy rivojlanishning barqaror modelini shakllantirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, yashil iqtisodiyot inson kapitaliga investitsiya kiritish orqali ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlash imkonini beradi. Tadqiqotda ko'rib chiqilgan xalqaro va mahalliy tajribalar yashil iqtisodiyot tamoyillarining samaradorligini isbotlaydi hamda ularni amaliyotga joriy etish zarurligini ko'rsatadi;

Yashil iqtisodiyotni rivojlantirish bo'yicha milliy strategiyalarni takomillashtirish, ekologik barqarorlikka asoslangan iqtisodiy siyosatni ishlab chiqish va uni amaliyotga tatbiq etish lozim.

Qayta tiklanuvchi energiya manbalari, ekologik toza ishlab chiqarish texnologiyalari va yashil infratuzilmaga xorijiy va mahalliy investitsiyalarni jalb qilish mexanizmlarini kengaytirish zarur.

Yashil iqtisodiyot bo'yicha maxsus ta'lim dasturlarini joriy qilish, ekologik bilimlarni oshirishga yo'naltirilgan o'quv kurslari va treninglarni tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Yashil iqtisodiyot sohalarida bandlikni oshirish uchun ekologik startaplarni qo'llab-quvvatlash, kichik va o'rta biznes subyektlari uchun imtiyozli kredit va grant dasturlarini ishlab chiqish kerak.

Yashil iqtisodiyot dasturlarining natijalarini baholash va monitoring qilish tizimini joriy etish, natijalarga qarab yangi strategiyalar ishlab chiqish lozim.

Xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikni rivojlantirish, ilg'or tajribalarni o'rganish va yashil iqtisodiyot bo'yicha global dasturlarga qo'shilish iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish uchun muhim omil hisoblanadi.

Umuman olganda, yashil iqtisodiyot tamoyillarini amaliyotga joriy etish orqali iqtisodiy o'sish, ijtimoiy barqarorlik va ekologik muammolarni hal etish imkoniyatlari kengayadi. Shu sababli, yashil iqtisodiyotni har tomonlama rivojlantirish kelajak avlodlar uchun yanada barqaror va farovon hayot sharoitlarini yaratishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

[1] Smith J. Global Social Issues and Sustainable Development. – Oxford: Oxford University Press, 2020. – 284 p.

[2] Jones M., Brown L. Climate Change and Social Inequality. – Cambridge: Cambridge University Press, 2019. – 311 p.

- [3] UNEP. Green Economy Report: Pathways to Sustainable Development. – [Elektron. resurs]. – Mode of access: <https://www.unep.org/resources/report/towards-green-economy-pathways-sustainable-development-and-poverty-eradication-10>
- [4] OECD. Sustainable Economic Growth and Environmental Protection. – [Elektron. resurs]. – Mode of access: <https://www.oecd.org/en/topics/sustainable-economic-growth.html>
- [5] International Labour Organization. Employment and the Green Economy: Job Creation for the Future. – Geneva: ILO, 2019. – [Elektron. resurs]. – Mode of access: https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@ed_emp/@ifp_skills/documents/publication/wcms_709121.pdf
- [6] Pearce D., Markandya A., Barbier E. Blueprint for a Green Economy. – London: Earthscan Publications, 2018. – 192 p. – [Elektron. resurs]. – Mode of access: https://www.researchgate.net/publication/39015804_Blueprint_for_a_Green_Economy
- [7] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4477-son qarori “2019–2030-yillar davrida O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”. – 04.10.2019. – [Elektron. tekst. dannye]. – URL: <https://lex.uz/docs/-4539502>
- [8] Talapova N. B. AHOLI BANDLIGINI TA’ MINLASH VA UNING DAROMADINI OSHIRISHDA IJTIMOY TADBIRKORLIKNING AHAMIYATI //Academic research in educational sciences. – 2024. – T. 5. – №. TSUE Conference 1. – C. 326-329.

UO‘K: 364-116

YASHIL IQTISODIYOTDAN FOYDALANISH JARAYONIDA KAMBAG‘ALLIKNI QISQARTIRISH MASALALARIDA TIJORAT BANKLARINING ROLI

Tursunov Rafig‘ali Burgutovich
Andijon Davlat texnika instituti
“Buxgalteriya hisobi va menejment”
kafedrası katta o‘qutuvchi

Annotasiya: Mazkur maqolada yashil iqtisodiyot tamoyillaridan foydalanib, kambag‘allikni qisqartirish va ijtimoiy muammolarni hal etishda tijorat banklarining o‘rni yoritilgan. Yashil moliyalashtirish vositalari, bandlikni oshirish va moliyaviy inklyuziya orqali ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlash yo‘llari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: yashil iqtisodiyot, tijorat banklari, kambag‘allik, yashil moliyalashtirish, ijtimoiy barqarorlik.

Hozirgi davrda iqtisodiy rivojlanish faqat yalpi ichki mahsulotning oshishi bilan emas, balki ijtimoiy tenglik va ekologik barqarorlik bilan ham baholanmoqda. Kambag‘allikni qisqartirish va ijtimoiy muammolarni hal etish global darajadagi dolzarb vazifalardan biri bo‘lib, bu jarayonda innovatsion yondashuvlar, xususan, yashil iqtisodiyot

konsepsiyasi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Yashil iqtisodiyot atrof-muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va aholi farovonligini oshirishni bir vaqtda ta'minlashga qaratilgan zamonaviy iqtisodiy model hisoblanadi [2].

Mazkur iqtisodiy model doirasida tijorat banklarining o'zni tobora ortib bormoqda. Ular yashil loyihalarni moliyalashtirish, ekologik innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash, shuningdek, aholining keng qatlamlari uchun moliyaviy xizmatlar ko'lamini kengaytirish orqali ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal etishda faol ishtirok etmoqda. Shu bois, ushbu maqolada yashil iqtisodiyot doirasida tijorat banklarining kambag'allikni kamaytirish va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashdagi roli kompleks tarzda tahlil qilinadi.

1. Kambag'allik va ijtimoiy muammolar: dolzarbli va iqtisodiy oqibatlar. Kambag'allik zamonaviy dunyoning eng og'riqli va murakkab ijtimoiy-iqtisodiy muammolaridan biri hisoblanadi. Bu hodisa faqatgina bir guruh odamlarning yetarli daromadga ega emasligi bilan emas, balki butun jamiyat taraqqiyotiga to'sqinlik qiluvchi, barqarorlikni izdan chiqaruvchi salbiy omil sifatida qaraladi. BMT ma'lumotlariga ko'ra, dunyo bo'ylab milliardlab insonlar hali-hanuz minimal yashash darajasidan past hayot kechirmoqda. Bu esa sog'liqni saqlash, ta'lim, ish bilan ta'minlash va ijtimoiy adolat sohalarida chuqur nomutanosibliklarni yuzaga keltirmoqda.

O'zbekiston sharoitida ham kambag'allikni kamaytirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib, bu borada tizimli islohotlar olib borilmoqda. Shu bilan birga, kambag'allik faqat daromad yetishmasligi emas, balki ishsizlik, moliyaviy savodsizlik, yashash joyidagi infrastrukturaviy muammolar, ta'lim va sog'liqni saqlashga cheklangan kirish kabi omillar bilan chambarchas bog'liq. Bu ijtimoiy muammolar bevosita iqtisodiyotga ham ta'sir qiladi — ishchi kuchining samaradorligi pasayadi, soliq bazasi qisqaradi, ijtimoiy yordam xarajatlari ortadi.

Kambag'allikning davom etishi yoki chuqurlashuvi jamiyatda norozilik kayfiyatini kuchaytiradi, jinoyatchilik va migratsiya darajasining oshishiga sabab bo'ladi. Bu esa o'z navbatida siyosiy va iqtisodiy beqarorlik xavfini oshiradi. Shu bois kambag'allikni qisqartirish faqat ijtimoiy yordam ko'rsatish bilan cheklanmasligi, balki innovatsion, ekologik va moliyaviy mexanizmlarni o'z ichiga olgan keng qamrovli strategiyani talab etadi.

2. Yashil iqtisodiyot tushunchasi va uning maqsadlari

Yashil iqtisodiyot – bu iqtisodiy o'sish va rivojlanish jarayonida atrof-muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va ekologik barqarorlikni ta'minlashga asoslangan iqtisodiy modeldir. Ushbu konsepsiya an'anaviy iqtisodiy yondashuvlardan farqli o'laroq, faqat yalpi ishlab chiqarish hajmini oshirishni emas, balki resurslardan samarali foydalanish, karbonat chiqindilarini kamaytirish va aholining hayot sifatini yaxshilashni maqsad qiladi

Birlashgan Millatlar Tashkilotining Ta'lim, fan va madaniyat bo'yicha tashkiloti (YuNESKO) va BMT Atrof-muhit dasturi (UNEP) tomonidan ilgari surilgan bu tushuncha iqlim o'zgarishi, ekologik inqirozlar, suv va oziq-ovqat tanqisligi kabi global muammolarga javob sifatida shakllangan. Yashil iqtisodiyotning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

- Past uglerodli ishlab chiqarish tizimlari;
- Resurs tejamkor texnologiyalarni joriy etish;
- Qayta tiklanuvchi energiyalardan foydalanish;
- "Yashil" ish o'rinlarini yaratish;
- Atrof-muhitga zarar keltirmaydigan investitsiyalarni rag'batlantirish.

Yashil iqtisodiyotning bosh maqsadi – iqtisodiy o'sishni ekologik barqarorlik va ijtimoiy adolat tamoyillari bilan uyg'unlashtirishdir. Bu model kambag'allikni qisqartirish, yangi bandlik imkoniyatlarini yaratish, aholi salomatligini saqlash hamda kelajak avlodlar uchun yashash muhitini asrashga qaratilgan. Ayniqsa, rivojlanayotgan davlatlarda yashil

iqtisodiyot kambag'allikni kamaytirish va iqtisodiy tenglikni ta'minlashning samarali vositasi sifatida namoyon bo'lmoqda.

Shu sababli, bugungi kunda ko'plab davlatlar yashil iqtisodiyotni milliy rivojlanish strategiyalariga kiritmoqda. Ular orasida O'zbekiston ham bor bo'lib, mamlakatda qayta tiklanuvchi energetika, suv tejovchi texnologiyalar, ekologik toza transport kabi yo'nalishlar rivojlantirilmoqda. Bu esa uzoq muddatli ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlik uchun zamin yaratadi.

Tadqiqotning maqsadi – yashil iqtisodiyot konsepsiyasi doirasida tijorat banklarining kambag'allikni qisqartirishdagi rolini baholash, mavjud mexanizmlar va vositalarni o'rganish hamda O'zbekiston tajribasida ularning samaradorligini aniqlashdan iborat. Shuningdek, maqolada xalqaro amaliyot asosida milliy bank sektorini yashil iqtisodiyot yo'nalishida rivojlantirish bo'yicha amaliy takliflar ishlab chiqish ko'zda tutilgan.

Yashil iqtisodiyot va kambag'allikni qisqartirish o'rtasida bevosita va bilvosita bog'liqlik mavjud. An'anaviy iqtisodiy modelda o'sish ko'rsatkichlari ko'pincha ekologik talafotlar, resurslarning ortiqcha sarfi va ijtimoiy tengsizlik evaziga erishilgan bo'lsa, yashil iqtisodiyot bu yondashuvni tubdan o'zgartiradi. U inson salohiyatini rivojlantirish, resurslardan samarali foydalanish va ekologik xavfsizlikni birlashtirgan holda ijtimoiy farovonlikka xizmat qiladi.

Yashil iqtisodiyot kambag'allikni qisqartirishda quyidagi yo'llar bilan faol rol o'ynaydi:

1. **Yashil ish o'rinlari yaratish.** Qayta tiklanuvchi energiya, ekologik toza transport, chiqindilarni qayta ishlash, ekologik turizm kabi sohalar orqali yangi va barqaror ish o'rinlari yaratiladi. Bu, ayniqsa, ishsizlik darajasi yuqori bo'lgan hududlarda kambag'allikni kamaytirishda muhim omil bo'ladi.

2. **Qishloq joylaridagi salohiyatni faollashtirish.** Yashil texnologiyalar (masalan, quyosh panellari, suv tejovchi irrigatsiya tizimlari) yordamida qishloq xo'jaligida samaradorlik oshadi, bu esa qishloq aholisi daromadlarini ko'paytiradi.

3. **Ijtimoiy tenglikni oshirish.** Yashil iqtisodiyot resurslarga teng kirishni ta'minlash, ekologik tahdidlar ta'siriga eng ko'p duch keluvchi ijtimoiy qatlamlarni (ayollar, nogironlar, ishsizlar) himoya qilish orqali kambag'allikni kamaytirishga xizmat qiladi.

4. **Atrof-muhit muhofazasi orqali sog'liqni saqlash xarajatlarini kamaytirish.** Sanoat chiqindilari va ifloslanishning kamaytirilishi orqali aholining salomatligi yaxshilanadi, bu esa uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlik uchun muhimdir.

5. **Barqaror iste'mol va ishlab chiqarish.** Resurslardan oqilona foydalanish kambag'allikni qisqartirishda iqtisodiy samaradorlikni oshiradi, isrofgarchilikni kamaytiradi, ayniqsa, past daromadli aholi uchun iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlaydi.

Shunday qilib, yashil iqtisodiyot nafaqat ekologik barqarorlikni ta'minlaydi, balki ijtimoiy-iqtisodiy tenglikni kuchaytiruvchi va kambag'allikka qarshi kurashda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Bu jarayonda hukumat siyosati bilan bir qatorda, moliya institutlarining, xususan, tijorat banklarining faolligi ham muhim ahamiyatga ega.

Yashil moliyalashtirish — bu atrof-muhitni muhofaza qilish, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish va ekologik barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan moliyaviy vositalar majmuasidir. Ushbu moliyalashtirish vositalari orqali ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning yashil yo'nalishlari qo'llab-quvvatlanadi, bu esa kambag'allikni qisqartirish va yashil iqtisodiyotga o'tishni jadallashtirishga xizmat qiladi.

Yashil kreditlar — bu qayta tiklanuvchi energiya manbalarini o'rnatish, energiya tejovchi texnologiyalarni joriy etish va ekologik toza infratuzilma yaratishga qaratilgan kreditlar hisoblanadi. O'zbekistonda 2023–2024 yillarda bir qator tashabbuslar amalga oshirildi:

- “Quyoshli xonadon” dasturi doirasida aholi va tadbirkorlarga quyosh panellari oʻrnatish uchun ajratilgan kreditlar foizlarining bir qismini davlat tomonidan qoplash tartibi joriy etildi. Tarmoqlararo energiyani tejash jamgʻarmasi tomonidan foiz stavkasining bir qismini kompensatsiya qilish uchun 100 milliard soʻm ajratildi [3].

- Oʻzsanoatqurilishbank tomonidan 2024-yilda quyosh panellari va qayta tiklanuvchi energiya manbalarini oʻrnatish uchun 150 million soʻmgacha boʻlgan miqdorda 5 yil muddatga yashil isteʼmol kreditlari taqdim etildi. Kredit foiz stavkasi 15% ni tashkil etdi [1].

Yashil obligatsiyalar — bu yashil loyihalarni moliyalashtirish uchun chiqarilgan qimmatli qogʻozlardir. Oʻzbekistonda 2024-yilda birinchi marta yashil obligatsiyalar chiqarildi:

- Oʻzbekiston ipotekani qayta moliyalashtirish kompaniyasi tomonidan 50 milliard soʻmlik yashil korporativ obligatsiyalar chiqarildi. Ushbu obligatsiyalar binolarni modernizatsiya qilish va energiya tejovchi qurilish materiallarini qoʻllashni moliyalashtirishga yoʻnaltirilgan. Obligatsiyalar Xalqaro kapital bozori assotsiatsiyasining yashil obligatsiyalar tamoyillariga muvofiqligi boʻyicha AIFC Green Finance Center tomonidan sertifikatlangan [6].

Yashil moliyalashtirish vositalari quyidagi jihatlarda ahamiyatlidir:

- Ekologik barqarorlikni taʼminlash: Yashil loyihalarni moliyalashtirish orqali atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim oʻzgarishiga qarshi kurashish mumkin.
- Ijtimoiy farovonlikni oshirish: Yashil energiya manbalarini rivojlantirish orqali yangi ish oʻrinlari yaratish va aholining energiya taʼminotini yaxshilash mumkin.
- Iqtisodiy samaradorlikni oshirish: Energiya tejovchi texnologiyalarni joriy etish orqali resurslardan samarali foydalanish va iqtisodiy xarajatlarni kamaytirish mumkin.

Shu bilan birga, yashil moliyalashtirish vositalarining samarali ishlashi uchun quyidagi shartlar zarur:

- Normativ-huquqiy bazaning mustahkamligi: Yashil moliyalashtirishni qoʻllab-quvvatlovchi qonunlar va meʼyoriy hujjatlar mavjud boʻlishi kerak.
- Moliyaviy institutlarning faolligi: Tijorat banklari va boshqa moliyaviy institutlar yashil kreditlar va obligatsiyalarni taqdim etishda faol boʻlishi kerak [7].
- Aholining ekologik savodxonligi: Aholi yashil moliyalashtirish vositalaridan foydalanish boʻyicha maʼlumotlarga ega boʻlishi kerak.

Tijorat banklarining yashil iqtisodiyotdagi ishtiroki. Yashil iqtisodiyotga oʻtishda tijorat banklarining roli nihoyatda muhim. Ular nafaqat moliyaviy vositachi sifatida, balki barqaror rivojlanishni taʼminlaydigan loyihalarning bevosita ishtirokchisi sifatida ham faoliyat yuritmoqda. Xususan, yashil moliyalashtirish mexanizmlarini joriy etish, ekologik jihatdan toza texnologiyalarni qoʻllab-quvvatlash, energiya tejovchi loyihalarni moliyalashtirish orqali banklar yashil iqtisodiyotga sezilarli hissa qoʻshmoqda [5].

Yashil moliyaviy xizmatlar. Tijorat banklari tomonidan quyidagi xizmatlar orqali yashil iqtisodiyotga xizmat qilinadi:

- Yashil kreditlar: Energiya tejovchi uskunalar, quyosh panellari, chiqindilarni qayta ishlash inshootlari kabi loyihalarni moliyalashtirish uchun past foizli kreditlar ajratiladi.
- Yashil lizing va sugʻurta: Ekologik uskunalarni uzoq muddatli lizing asosida taqdim etish, tabiiy ofatlardan himoya qilish uchun yashil sugʻurtalarni joriy etish.
- Ekologik skoring tizimi: Loyiha va mijozlarning ekologik xavfsizlik darajasini hisobga olgan holda kredit ajratish siyosatini shakllantirish.

Banklar tomonidan moliyalashtirilgan yashil loyihalarning ahamiyati. Banklar yashil iqtisodiyot sohasida quyidagi ijtimoiy-iqtisodiy natijalarga erishishda muhim vositaga aylanmoqda:

- Bandlikni oshirish. Qayta tiklanuvchi energetika, chiqindilarni qayta ishlash, ekologik qurilish kabi sohalarda yangi ish o‘rinlari yaratilmoqda.
- Iqtisodiy inklyuziya. Banklar kichik va o‘rta biznes subyektlari uchun yashil moliyaviy vositalar taklif etish orqali ularni iqtisodiy jarayonlarga jalb qilmoqda.
- Hududiy rivojlanish. Aholi zich yashaydigan yoki ekologik jihatdan nozik hududlarda yashil kreditlar orqali energiya ta‘minoti yaxshilanmoqda, bu esa ijtimoiy barqarorlikka xizmat qiladi.

O‘zbekiston tajribasi. O‘zbekiston bank sektori 2023–2024 yillarda yashil moliyalashtirish sohasida bir nechta muhim tashabbuslarni amalga oshirdi:

- Agrobank va O‘zsanoatqurilishbank tomonidan kichik fermer xo‘jaliklari va ishlab chiqaruvchilarga ekologik toza texnika sotib olish uchun kreditlar taqdim etilmoqda.
- Ipoteka banki esa energiya samarador uy-joy qurilishini qo‘llab-quvvatlash uchun “yashil ipoteka” loyihasini yo‘lga qo‘ydi.
- 2024-yil sentabr oyida O‘zbekiston ipotekani qayta moliyalashtirish kompaniyasi birinchi yashil obligatsiyalarni muomalaga chiqardi. Bu moliyaviy vosita orqali barqaror qurilish loyihalari moliyalashtirildi [4].

Xalqaro tajriba [9]. Xalqaro miqyosda banklarning yashil iqtisodiyotdagi ishtiroki keng ko‘lamda yo‘lga qo‘yilgan:

- Xitoy — yashil kreditlar hajmi bo‘yicha dunyoda yetakchi bo‘lib, banklar tomonidan 2023-yilda 2 trillion dollardan ortiq yashil kreditlar ajratilgan.
- Germaniya — “KfW” banki orqali past foizli yashil kreditlar va obligatsiyalar orqali energiya samarador loyihalarni qo‘llab-quvvatlaydi.
- Janubiy Koreya — banklar davlat bilan hamkorlikda “Yashil yangi kelishuv” (Green New Deal) dasturi doirasida iqtisodiyotni ekologik modernizatsiya qilishda faol qatnashmoqda [8].

Xulosa. Yashil iqtisodiyot bugungi kunda global iqtisodiy va ijtimoiy muammolarning yechimiga yo‘naltirilgan zamonaviy konsepsiyalardan biri sifatida tan olinmoqda. U atrof-muhit muhofazasi, resurslardan samarali foydalanish va inson farovonligini oshirishni o‘zaro uyg‘unlashtirgan holda barqaror rivojlanishga xizmat qiladi. Ushbu maqolada yashil iqtisodiyot orqali kambag‘allikni qisqartirish masalasiga tijorat banklarining faol ishtiroki nuqtai nazaridan yondashildi.

O‘rganilgan ma‘lumotlar shuni ko‘rsatadiki, tijorat banklari yashil moliyalashtirish vositalarini (yashil kreditlar, yashil obligatsiyalar, yashil lizing) joriy qilish orqali ekologik toza loyihalarni qo‘llab-quvvatlashda, ayniqsa ishsizlik, past daromad va moliyaviy inklyuziya muammolarini hal etishda muhim rol o‘ynaydi. O‘zbekiston tajribasi ham shuni ko‘rsatadiki, bank sektori orqali aholining yashil texnologiyalarga bo‘lgan kirishini kengaytirish, energiya samaradorligini oshirish va ekologik xavfsizlikni ta‘minlash mumkin.

- Yashil iqtisodiyot — bu faqat ekologik masala emas, balki ijtimoiy va iqtisodiy adolatni ta‘minlovchi konsepsiyadir.
- Tijorat banklari yashil moliyalashtirish vositalari orqali kambag‘allikni kamaytirish va ijtimoiy himoyani kuchaytirishda strategik ahamiyatga ega.
- Yashil kreditlar va obligatsiyalar aholining ekologik toza texnologiyalar bilan bog‘liq loyihalarga kirishini osonlashtirib, yangi ish o‘rinlari yaratish va bandlikni oshirishga xizmat qilmoqda.

Takliflar:

1. **Yashil bank mahsulotlari assortimentini kengaytirish.** Tijorat banklari tomonidan energiya tejavchi qurilmalar, ekologik transport va yashil uy-joylar uchun maxsus kredit liniyalari joriy etilishi lozim.
2. **Yashil loyihalarni qo‘llab-quvvatlovchi kafolat va subsidiya mexanizmlarini kuchaytirish.** Davlat va xalqaro moliya institutlari tomonidan yashil kreditlar

bo'yicha foiz stavkalarini subsidiya qilish va kredit xavfini kamaytirish mexanizmlari joriy etilishi kerak.

3. **Bank xodimlari va mijozlar uchun yashil moliyaviy savodxonlikni oshirish.** Moliya institutlari yashil iqtisodiyot va moliyalashtirish bo'yicha trening va seminarlar tashkil qilishi zarur.
4. **Yashil obligatsiyalar bozorini rivojlantirish.** Ichki va tashqi investorlar uchun yashil obligatsiyalarning jozibadorligini oshirish maqsadida ularning yuridik bazasini mustahkamlash va xalqaro reyting tizimiga ulash kerak.
5. **Raqamli texnologiyalar asosida yashil kreditlarni targ'ib qilish.** Onlayn platformalar orqali ekologik loyihalarni tez va shaffof moliyalashtirish imkoniyatlarini yaratish zarur.

Yakuniy xulosa qilib aytganda, yashil iqtisodiyot va tijorat banklari o'rtasidagi integratsiya kambag'allikni kamaytirish, ijtimoiy tenglikni kuchaytirish va barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashning muhim yo'nalishlaridan biridir. Bu yo'lda barcha manfaatdor tomonlar — davlat, banklar, biznes va fuqarolar hamkorlikda harakat qilishi zarur.

Adabiyotlar

1. Bank.uz (2024). "O'zsanoatqurilishbank" tomonidan quyosh panellari o'rnatish uchun yashil kreditlar. <https://bank.uz>.
2. Berdimurodov, B. (2022). *Yashil iqtisodiyotning rivojlanishiga ta'sir etuvchi moliyaviy mexanizmlar*. O'zbekiston iqtisodiyoti va moliyasi. Toshkent: O'zbekiston Davlat Noshirligi.
3. Gazeta.uz (2023). "Quyoshli xonadon" dasturi orqali aholi va tadbirkorlarga quyosh panellari o'rnatish uchun ajratilgan kreditlar. <https://www.gazeta.uz>.
4. Gulomov, S. (2023). *Tijorat banklarining yashil iqtisodiyotdagi roli: O'zbekiston tajribasi*. Ekologik moliya va iqtisodiy barqarorlik. Toshkent: Innovatsiya va rivojlanish nashriyoti.
5. O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi (2024). *Yashil iqtisodiyot: Barqaror rivojlanish uchun yashil moliyalashtirish tizimi*. <https://www.mf.uz>.
6. Sullivan, M., & Schreiber, A. (2021). *Green Finance and its Role in Sustainable Development*. Journal of Sustainable Finance and Investment, 11(2), 95-108. <https://doi.org/10.1080/20421338.2020.1761324>.
7. Uz.kursiv.media (2024). *O'zbekiston ipotekani qayta moliyalashtirish kompaniyasining 50 milliard so'mlik yashil obligatsiyalari*. <https://uz.kursiv.media>.
8. UzMRC (2024). *O'zbekiston ipotekani qayta moliyalashtirish kompaniyasi 50 milliard so'mlik yashil obligatsiyalarni chiqaradi*. <https://uzmrc.uz>.

Xalqaro moliya assotsiatsiyasi (IFC) (2023). *Green Financing: The Role of Banks and Financial Institutions*. <https://www.ifc.org>.

KAMBAG'ALLIKNI QISQARTIRISH VA IJTIMOIIY MEAMMOLARNI HAL ETISHDA YASHIL IQTISODIYODAN FOYDALANISH MASALALARI

Qodirov Bahodirjon Tursunovich

“Iqtisodiyot” kafedrası katta o'qituvchisi (PhD) qodirovbahodir0175@gmail.com

Axmedov Dilmurodjon Dilshodbek o'g'li.

Andijon davlat texnika instituti

Iqtisod (tarmoqlar va soxalar bo'yicha) talabasi

Email: axmedovdilmurodjon0@gmail.com

tel: +998916207017

Annotatsiya. Mazkur maqolada kambag'allik, uning yuzaga kelish sabablari, kambag'allik darajasini aniqlash va O'zbekiston hukumatiga aholining kambag'al va

ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarini, shuningdek, iqtisodiy islohotlar natijasida vaqtincha zarar ko'rganlarni himoya qilish uchun davlat ijtimoiy qo'llab quvvatlash yuzasidan ilmiy taklif va tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: kambag'allik, qashshoqlik, ishsizlik, aholi daromadlari, ijtimoiy siyosat, kambag'allik chegarasi, tadbirkorlik, kredit, nafaqalar.

Zamonaviy davrda kambag'allik va qashshoqlik dunyo miqyosida murakkab, ko'p qirrali va keng tarqalgan global muammo sifatida e'tirof etiladi. Bu atamalar bir-biriga yaqin bo'lishiga qaramay, mazmun jihatdan farqlanadi. Afsuski, hozirgacha kambag'allik yoki qashshoqlik tushunchalarining yagona, xalqaro darajada tan olingan ta'rifi mavjud emas. Har bir mamlakat ushbu holatni o'zining iqtisodiy va ijtimoiy sharoitlariga mos tarzda belgilangan mezonlarga asoslanib baholaydi.

Qashshoqlik — insonning minimal ehtiyojlarini qondira olmasligi, ya'ni zarur daromad va resurslarga ega bo'lmasiligi, ochlik va to'yib ovqatlanmaslik, sog'liqni saqlash, ta'lim, turar joy va boshqa asosiy xizmatlardan foydalana olmaslik holatini anglatadi. Shuningdek, bu holat xavfli ekologik va texnogen muhitda yashash, hamda ijtimoiy tengsizlik sharoitida hayot kechirish kabi omillar bilan bog'liq bo'ladi.

Kambag'allik esa, insonning jamiyatda to'laqonli ishtirok eta olmasligi, zarur imkoniyat va tanlov huquqlaridan mahrum bo'lishi, oilasini boqish, farzandlarini o'qitish, kasb-hunar egallash yoki sog'liqni saqlash xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlarining cheklanganligi bilan namoyon bo'ladi. Shuningdek, bu holat uy xo'jaliklari va jamoalarning ijtimoiy jihatdan cheklanganligi, turli xavf-xatarlarga qarshi chorasiz qolishi va nochorlik holatida bo'lishi bilan ham xarakterlanadi.

O'zbekistonda kambag'allik masalasi ilk bor 2020-yil 24-yanvarda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisga Murojaatnomasida muhim masala sifatida ko'tarildi. Shu orqali mazkur muammo mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy siyosatining asosiy yo'nalishlaridan biriga aylantirildi. Prezident Shavkat Mirziyoyev kambag'allikni kamaytirishga yangicha yondashuvni taklif etib, bu jarayonni faqatgina nafaqa yoki kreditlar berish orqali emas, balki aholining kasb-hunar o'rganishi, moliyaviy savodxonligini oshirish, tadbirkorlikni rivojlantirish, infratuzilmani yaxshilash, sifatli ta'lim va tibbiy xizmatlar bilan ta'minlash orqali amalga oshirish zarurligini ta'kidlagan edi.

Mazkur yondashuv asosida, O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiy taraqqiyot va kambag'allikni qisqartirish vazirligi tashkil etilib, kambag'allikni baholash mezonlari, ijtimoiy ta'minot standartlari va baholash uslublari ishlab chiqildi. Bu esa O'zbekistonda ushbu yo'nalishda chuqur institutsional islohotlarning amalga oshirilayotganining yaqqol isbotidir.

2022-yil 21-dekabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-269-son Farmoniga muvofiq, Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi Kambag'allikni qisqartirish va bandlik vazirligi sifatida qayta tashkil etildi. Ushbu yangi vazirlik tarkibiga hududiy boshqarmalar, ilmiy-tadqiqot institutlari, kasb-hunarga o'qitish markazlari, "Ishga marhamat" monomarkazlari, mahallabay ishlash va tadbirkorlikni rivojlantirish agentligi kabi muassasalar birlashtirildi.

Jahon miqyosida kambag'allikni qisqartirishda Xitoy tajribasi samarali model sifatida ko'rilmogda. Biroq har bir mamlakat o'ziga xos sharoitlarga ega bo'lgani sababli, yagona universal yondashuv mavjud emas. Shu bois O'zbekistonda xalqaro tajribani inobatga olgan holda, o'ziga xos, milliy ehtiyojlarga mos tizim ishlab chiqilmogda.

Kambag'allikka qarshi kurash va iqtisodiy rivojlanishda institutsional yondashuvning o'rni. Jahon banki tadqiqotlariga ko'ra, ko'plab mamlakatlarda iqtisodiy rivojlanish sur'atlari iqtisodiy erkinliklarning yetishmasligi sababli cheklangan. Rivojlanish uchun iqtisodiyotni liberallashtirish va ayniqsa kambag'al qatlam vakillarining mulk huquqlarini, xususan yerga bo'lgan huquqlarini kengaytirish zarur hisoblanadi. Samarasiz muassasalar, korrupsiya va siyosiy beqarorlik sarmoyalarni kamaytiradi, bu esa

iqtisodiy o'sish jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Aksincha, sog'liqni saqlash, ta'lim va infratuzilmaga yo'naltirilgan grantlar hamda davlat yordami inson kapitalini oshiradi va iqtisodiy o'sishga ijobiy hissa qo'shadi.

Boshqa bir guruh tadqiqotchilar esa tarixiy imperiyalarning qulash sabablari va kambag'allik darajasining oshishini tahlil qilgan holda, bu jarayonni faqat geografik, iqlimiy, diniy yoki siyosiy omillar bilan izohlab bo'lmashligini ta'kidlaydi. Ular uzoq muddatli iqtisodiy farovonlik jamiyatdagi barcha qatlamlarning huquqiy va siyosiy manfaatlarini teng himoya qiluvchi "inklyuziv" institutlar mavjudligiga bog'liq ekanini isbotlaydilar. Inklyuziv institutsiyalar ko'p fikrlilik, ijodiy g'oyalar va iste'dodning yuzaga chiqishiga imkon beradi va natijada jamiyat oldinga siljiydi.

Bunga zid ravishda, agar siyosiy va huquqiy qarorlar tor doiradagi elitalar qo'lida bo'lsa, ular qolgan aholini ekspluatatsiya qilish uchun byurokratik tizimlar yaratadi. Bunday tizimlar mavjud bo'lgan mamlakatlarda keng xalq ommasida tadbirkorlik va sarmoya kiritish istagi sust bo'ladi. Shu sababli, kambag'allikka qarshi samarali kurash olib borish uchun davlatlar siyosiy va huquqiy tenglikni ta'minlab, aholi ovozinin inobatga olinadigan sog'lom muhitini shakllantirishlari zarur.

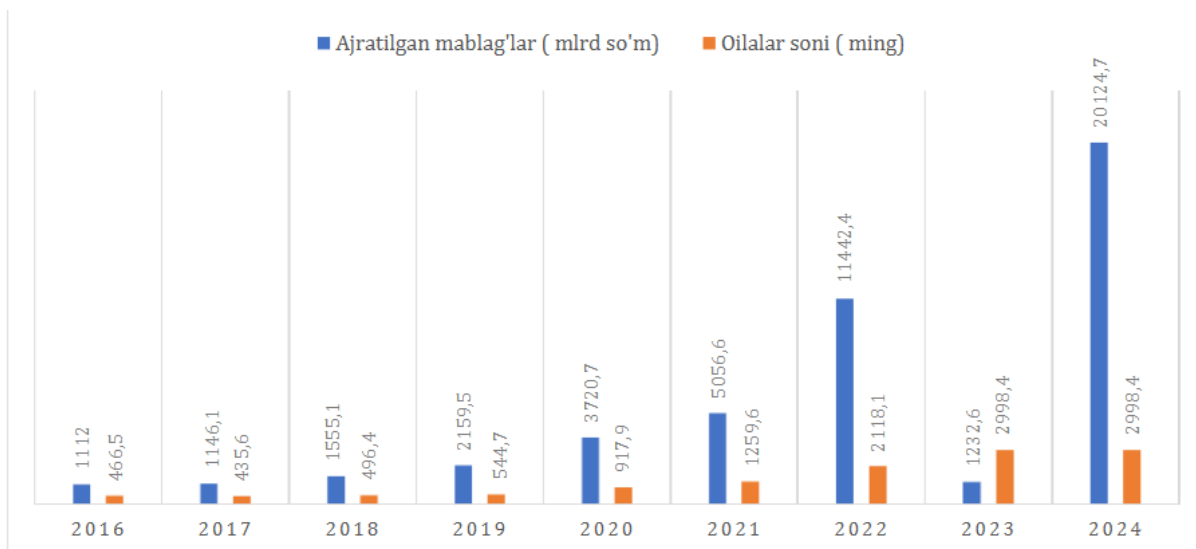
Bugungi kunda har bir davlatning taraqqiyot strategiyasida kambag'allikka qarshi kurashish, gender tengligini ta'minlash, ijtimoiy himoyani kuchaytirish kabi muhim masalalar ustuvor yo'nalish sifatida belgilanmoqda. Bu strategiyalar orqali shaxs, jamiyat va davlatning barqaror rivojlanishi uchun zarur asoslar yaratiladi.

Kambag'allikni kamaytirish murakkab va uzoq davom etadigan jarayon bo'lib, u institutsional va tizimli yondashuvni talab qiladi. Avvalo, davlat kambag'allikni aniqlash bo'yicha metodologiyani ishlab chiqishi va kambag'al qatlam ulushini aniqlab, ular uchun aniq va maqsadli chora-tadbirlarni amalga oshirishi zarur.

Shavkat Mirziyoyevning 2020-yil 24-yanvarda Oliy Majlisga yo'llagan Murojaatnomasida kambag'allikni qisqartirish ustuvor vazifa sifatida e'tirof etilgan.

Prezident o'z murojaatida quyidagicha fikr bildirgan: "Hududlarda, ayniqsa qishloqlarda aholining ko'pchiligi barqaror daromad manbaiga ega emas. Turli hisob-kitoblarga ko'ra, mamlakatda kam ta'minlanganlar soni 12-15 foizni tashkil qiladi, bu esa 4-5 million odam deganidir. Ularning kundalik daromadi 10-13 ming so'mdan oshmaydi. Masalan, bir oilada mashina yoki chorva bo'lishi mumkin, lekin agar bir a'zosi og'ir kasal bo'lsa, oilaning 70 foiz daromadi davolanishga sarflanadi. Bunday oilani o'ziga to'q deb bo'lishi mumkinmi?"

Men har kuni odamlarimiz qanday ovqatlanayotgani, qanday davolanayotgani, bolalarini o'qita oladimi, kiyim kechak oladimi – degan savollar haqida o'ylayman. Kambag'allikni kamaytirish – bu aholida tadbirkorlik ruhini uyg'otish, inson salohiyatini ro'yobga chiqarish, yangi ish o'rinlari yaratish orqali kompleks iqtisodiy va ijtimoiy siyosatni amalga oshirish demakdir"

1-diagramma. 2016-2024 Yillarda davlat byujetidan ijtimoiy nafaqalar uchun yo'naltirilgan mablag'lar

Yuqoridagi digrammada tahlilidan ko'rinadiki, so'nggi ikki yil ichida O'zbekistonda ijtimoiy nafaqa oluvchilar soni 1,4 barobarga, nafaqa miqdori esa 2 barobarga oshdi. 2017-yilga nisbatan bolalar nafaqasi va moddiy yordam oluvchilar soni 2 barobarga ko'paygan bo'lib, 2024-yilda bu yo'nalishga davlat byudjetidan 20 trillion so'mdan ortiq mablag' ajratilishi rejalashtirilgan. 2023-yil oktyabr holatiga ko'ra, 2 million 998 ming oila yoki jami oilalarning 23,6 foizi ijtimoiy nafaqa yoki moddiy yordamdan foydalanmoqda.

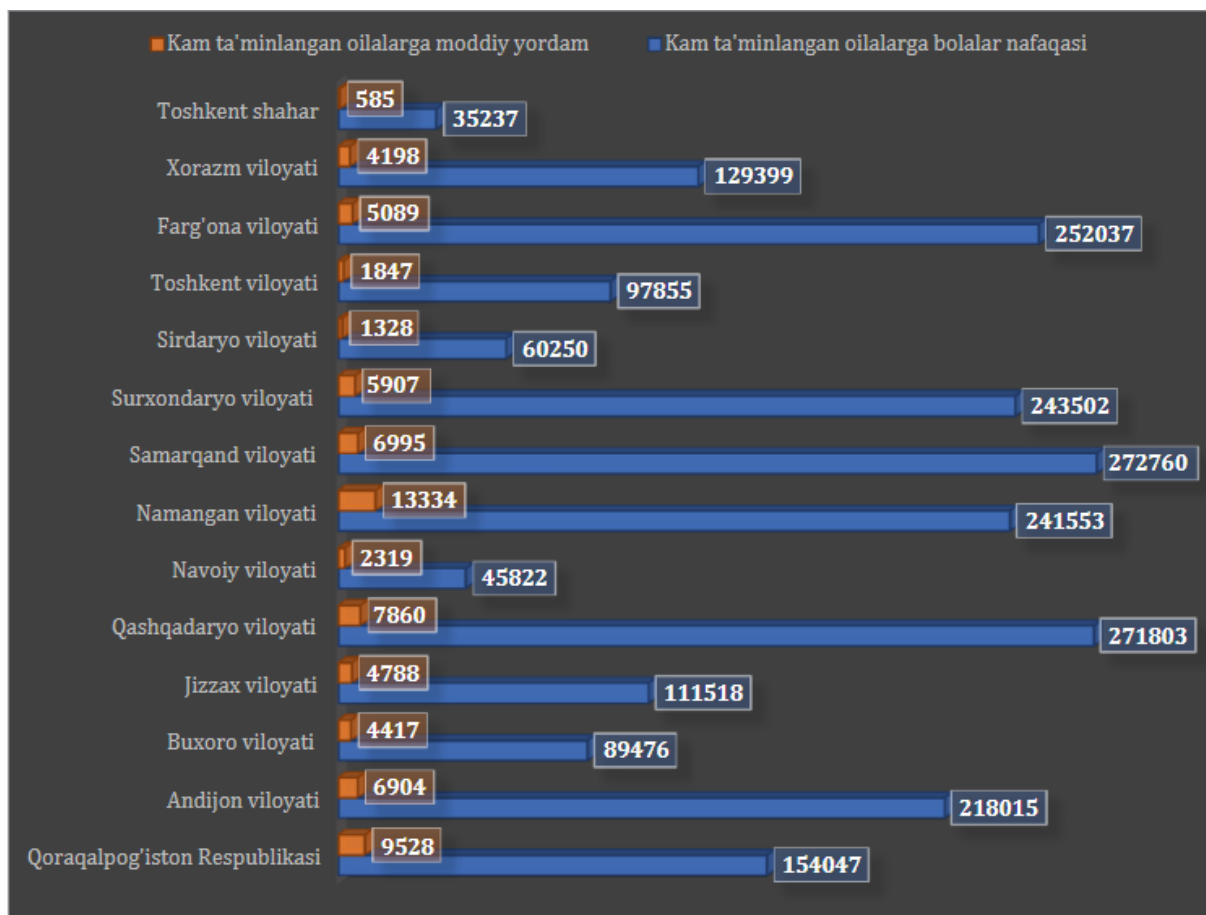
So'nggi yillarda bolalarni ijtimoiy himoya qilish tizimini kuchaytirish bo'yicha bir qator qo'shimcha choralar ko'rildi. 2021-yildan boshlab bola nafaqasini tayinlashda shaffoflikni ta'minlash, subyektiv omillarni kamaytirish va manzillilikni oshirish maqsadida UNICEF ishtirokida "Ijtimoiy himoya yagona reyestri" axborot tizimi joriy etildi. Ushbu tizim orqali 17 ta vazirlik va idoralar axborot bazalari bilan integratsiyalashgan holda, 70 dan ortiq turdagi ma'lumotlar yig'ilib, tahlil qilinmoqda.

Bugungi kunda bolalar nafaqasini olayotgan oilalar soni 2 million 223 mingtani tashkil etadi. Bu esa 5 million 5 ming nafar 18 yoshgacha bo'lgan bolalarning 42,7 foiziga to'g'ri keladi. Har bir bola uchun o'rtacha yillik nafaqa to'lovlari 5 million 545 ming so'mni (491 dollar) yoki 2 million 414 ming so'mni (214 dollar) tashkil etadi. Nafaqa oluvchi oilalardagi bolalar soni o'rtacha 2,3 nafarni tashkil qiladi. Moddiy yordam oluvchi kam ta'minlangan oilalar soni esa 75,1 ming tani tashkil qiladi (2-diagramma).

Shunga qaramay, aholining kam ta'minlangan qatlamlariga to'lanadigan ijtimoiy nafaqa va moddiy yordam miqdorini oshirish orqali muammoni to'liq bartaraf etib bo'lmaydi. Prezident Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek:

"Xalqimizga baliq tutishni o'rgatishimiz, qarmoqlarini berishimiz lozim".

Aynan shu nuqtai nazardan kelib chiqib, Yurtboshimiz tashabbusi bilan Jahon banki, BMT va boshqa xalqaro tashkilotlar ishtirokida kambag'allikni qisqartirish dasturlari ishlab chiqilmoqda. Bunda xalqaro tajriba asosida "kambag'allik" tushunchasini chuqurroq o'rganish, uni baholash mezonlarini ishlab chiqish va metodologiyasini yaratish zarurati ta'kidlanmoqda.

2-diagramma. 2024-yil oktabr oyida ijtimoiy nafaqa va moddiy yordam oluvchil oilalar soni

Kambag'allik ko'rsatkichini aniqlash va tahlil qilishdan asosiy maqsad — davlat va fuqarolik jamiyatining kambag'al qatlamga mansub aholining turmush darajasini oshirish bo'yicha manzilli dasturlar ishlab chiqishini ta'minlashdan iborat. BMT tomonidan kambag'allik chegarasi asosiy tovar va xizmatlar uchun zarur bo'lgan daromadlar miqdoriga qarab belgilanadi. Kambag'allik darajasi nisbiy tushuncha bo'lib, mamlakatning umumiy farovonlik holati bilan chambarchas bog'liq.

Jahon amaliyotida kambag'allikni hisoblashda to'rtta asosiy mezon qo'llaniladi: mutlaq, nisbiy, moddiy deprivatsiya va kambag'allikning ko'p o'lchamli indeksi. Ushbu mezonlar bir-birini inkor etmaydi, balki bir-birini to'ldiradi.

Kambag'allik darajasi odatda mamlakatning ijtimoiy siyosati, iqtisodiy rivojlanish darajasi va ichki imkoniyatlariga qarab belgilanadi. Shu bois, ko'plab davlatlar o'zlarining milliy kambag'allik mezonlarini ishlab chiqib, mutlaq yoki nisbiy usullardan foydalanadi.

2-diagrammada keltirilgan ma'lumotlarga tayanib, kambag'allikni aniqlashda keng qo'llaniladigan yondashuvlarni ikki toifaga ajratish mumkin: monetar va nonmonetar usullar. Monetar usulga ko'ra, aholi daromadlarining ma'lum bir muddat ichida iste'mol va turmush ehtiyojlarini qondirishga yetarliligi baholanadi. Ya'ni, aholi daromadlari belgilangan me'yordan past bo'lsa, u kambag'allik chegarasida hisoblanadi. Bu usulda aholi tomonidan o'rtacha daromad, iste'mol xarajatlari va moddiy ta'minot darajasi asos qilib olinadi.

Nonmonetar usullar esa kambag'allikni turli yo'nalishlarda baholaydi: ta'limga, sog'liqni saqlashga, infratuzilmaga, yashash sharoitlariga va boshqa omillarga kirish imkoniyatiga qarab.

Ushbu yondashuvlar o'zaro bog'liq bo'lib, har biri kambag'allikni ko'p qirrali tarzda tushunish va baholashda muhim ahamiyatga ega. Ular davlat tomonidan iqtisodiy va

ijtimoiy siyosatni ishlab chiqish va qarorlar qabul qilishda ishonchli vosita sifatida xizmat qiladi.

Kambag'allikning nisbiy ko'rsatkichi aholi daromadlarini bir-biriga solishtirish orqali aniqlanadi va kambag'allik chegarasi aholining o'rtacha daromadiga nisbatan belgilanadi. Bu yondashuvda kambag'allik tushunchasi mutlaq ehtiyojlardan emas, balki jamiyatdagi mavjud daromadlar tengsizligidan kelib chiqadi.

Nisbiy kambag'allik konsepsiyasi tengsizlik masalasini o'rganishga qaratilgan bo'lib, bu yerda shaxs o'z jamiyatidagi o'rtacha daromadga nisbatan qanchalik kam resursga ega bo'lsa, kambag'allik darajasi shunchalik yuqori hisoblanadi. Sotsiolog P. Taunsend ushbu yondashuv asosida kambag'allikni jamiyatdagi iqtisodiy resurslardan foydalana olmaslik holati sifatida talqin qiladi. Bunday holda, kambag'allik "odamlar odatdagi turmush tarzini amalga oshira olmasligi" bilan izohlanadi.

Nisbiy kambag'allik tahlilida "ko'p o'lchamli deprivatsiya" tushunchasi muhim ahamiyat kasb etadi. Unga ko'ra, insonning iqtisodiy holatini baholashda faqat daromad emas, balki hayot sifati, imkoniyatlar, ijtimoiy faollik kabi omillar ham hisobga olinadi.

Nisbiy kambag'allik chegaralari odatda mamlakat ichida turli shaxslar daromadlarini o'zaro solishtirish orqali belgilanadi. Masalan, ayrim davlatlar kambag'allik chegarasini o'rtacha daromadning ma'lum foizida belgilaydi. Yevropa mamlakatlarida bu ko'rsatkich ko'pincha o'rtacha daromadning 50–60 foizini tashkil etadi. Polshada 50%, Ukrainada esa 75% darajasida belgilanadi.

Moddiy va ijtimoiy deprivatsiya usuli esa insonning asosiy ehtiyojlarini to'liq qondira olmasligi, sog'liqni saqlash, ta'lim, uy-joy yoki ijtimoiy faoliyatdan foydalana olmasligi holatlarini baholaydi. Bu yondashuv kengaytirilgan va chuqur tahlil imkonini beradi. Masalan, Yevropa Ittifoqi doirasida deprivatsiyaga uchragan shaxslar deb 3 yoki undan ortiq ijtimoiy imkoniyatlardan mahrum bo'lganlar tan olinadi.

Ko'p o'lchamli kambag'allik indeksi (Inson taraqqiyoti indeksi bilan bog'liq) esa aholining sog'liqni saqlash, ta'lim olish va munosib yashash imkoniyatlarini baholaydi. Bu indeks daromad bilan bir qatorda, insonning umumiy farovonlik darajasini ko'rsatadi.

Xulosa

Prezidentimiz qayd etganidek, kambag'allikni kamaytirish faqat oylik va nafaqa miqdorini oshirish yoki yoppasiga kredit berish orqali amalga oshirilishi mumkin emas. Buning uchun avvalo aholini kasbga o'qitish, moliyaviy savodxonlikni oshirish, tadbirkorlik ruhini shakllantirish, infratuzilmani yaxshilash, farzandlarni ta'lim bilan ta'minlash, sifatli tibbiy xizmat ko'rsatish, manzilli nafaqa tizimini joriy etish lozim. Shu o'rinda, O'zbekistonda kambag'allikni qisqartirish dasturi bo'yicha bir qator fikr, g'oya va takliflarni bayon qilishni ma'qul topdik.

Kambag'allikni qisqartirish, aholining turmush darajasini oshirish va mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining eng muhim yo'nalishlaridan biri sifatida ishsizlik darajasini pasaytirishga alohida e'tibor qaratish zarur. Bunda, ishga joylashish imkoniyatlarini yaratish, tegishli davlat organlari bilan birgalikda, fuqarolarning mas'uliyatini oshiruvchi, har bir insonning shaxsiy holatini inobatga oluvchi, o'ziga mustaqil yordam bera olmaydiganlarni qo'llab-quvvatlaydigan faol va ta'sirchan siyosat yuritish muhimdir. Bu maqsadlar uchun jamiyat va xususiy sektor resurslarini jalb etish juda katta ahamiyatga ega.

Nodavlat notijorat tashkilotlari bilan hamkorlikda odamlarimizni tadbirkorlikka o'qitish va kasbga o'qitishning ilg'or dasturlarini ishlab chiqish zarur. Nodavlat tashkilotlarining kasb o'qitishdagi faolligini kuchaytirish, shu orqali tadbirkorlik ruhini oshirish muhim.

Fuqarolarning oilaviy byudjet daromadlarini oshirishning samarali shakllaridan biri sifatida kasanachilik mehnatini rivojlantirish kerak. Bunda zamonaviy mashinalar, uskunalar, xomashyo materiallarni sotib olish uchun moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatlarini yaratish, kasanachilik mahsulotlarini ishlab chiqish va ularni sotish uchun

buyurtmachilarni topishda yordam berish lozim. Bozorda yuqori talabga ega mahsulotlarni ishlab chiqarishda boshqa tadbirkorlik subyektlari bilan hamkorlikni kengaytirish muhimdir.

Ishga joylashishga muhtoj shaxslarga kasbiy tayyorgarlik, qayta tayyorlash va malaka oshirish tizimini kengaytirish, bozor ehtiyojlarini hisobga olib, maqbul shart-sharoitlarni yaratishga yo'naltirilgan choralarni ko'rish zarur.

Aholining real pul daromadlari va xarid qobiliyatini oshirish, buning uchun ijtimoiy mehnat taqsimotini to'g'ri yo'lga qo'yish orqali jon boshiga to'g'ri keladigan tovar va xizmatlar ishlab chiqarish hajmini, ya'ni mehnat unumdorligini sezilarli darajada oshirish kerak.

Kambag'allik holatida yoki kambag'allik chegarasida yashayotgan aholi qatlamini kambag'allikdan chiqarish uchun ajratilayotgan imtiyozli kreditlar va aholi tomorqalaridan samarali foydalanish maqsadida mikroklaster tuzilmalarini yaratish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdurahmonov Q.X. (2014) "Mehnat iqtisodiyoti va sotsiologiyasi" o'quv qo'llanma. Ikkinchi nashr. –Toshkent -14 bet.
 2. Gelvanovskiy M. (2008) Konkurentosposobnost v mikro- mezo- i makrourovnom izmereniyax // Rossiyskiy ekonomicheskij jurnal, №3 – S. 66-77.
 3. Ibragimova N.M. (2023) "The Public Efficiency Evaluation of Infrastructure Projects in Conditions of Modern Scientific and Technological Development" // Journal of Siberian Federal
 4. Гуманитарные науки. – № 16 (3). – P. 442-453.
 5. Jumanova R.F. (2008) "Aholi turmush darajasi. ko'rsatkichlari va uni oshirish yo'llari"
 6. Iqtisod fanlari nomzodi olish uchun diss. avtoreferati. –T. - 11 b.
 7. Maxalina O.M., (2022) "Ijtimoiy davlat har doim odamlarga yordam ko'rsatish uchun javobgardir. Zamonaviy ijtimoiy davlatda fuqarolarga kambag'allik va qashshoqlikdan chiqish imkoniyatlari va qutulish yo'llarini ta'minlash kerak va bu ijtimoiy norma hisoblanadi ". -56-66.
 8. Melikyan G.G., Kolosova R.P. (2014) Ekonomika truda i sosialno-trudovie otnosheniya. – Moskva, – S.300.
- Mirziyoyev Sh.M. (2020) O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2020 yil 24 yanvaridagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi. "Xalq so'zi gazetasi", 2020 yil 25 yanvar
- Muxitdinova M.Z. (2023) "Aholi daromadlari va turmush darajasini oshirishning iqtisodiy mexanizmi" mavzusida falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. –Toshkent, 21-31 betla

EKOLOGIK IJTIMOY TADBIRKORLIKNING PAYDO BO'LISHI VA UNING AFZALLIKLARI

Narzullayev Elmurod Shuxrat o'g'li
i.f.f.d. (PhD), dotsent v.b.
University of Business and Science

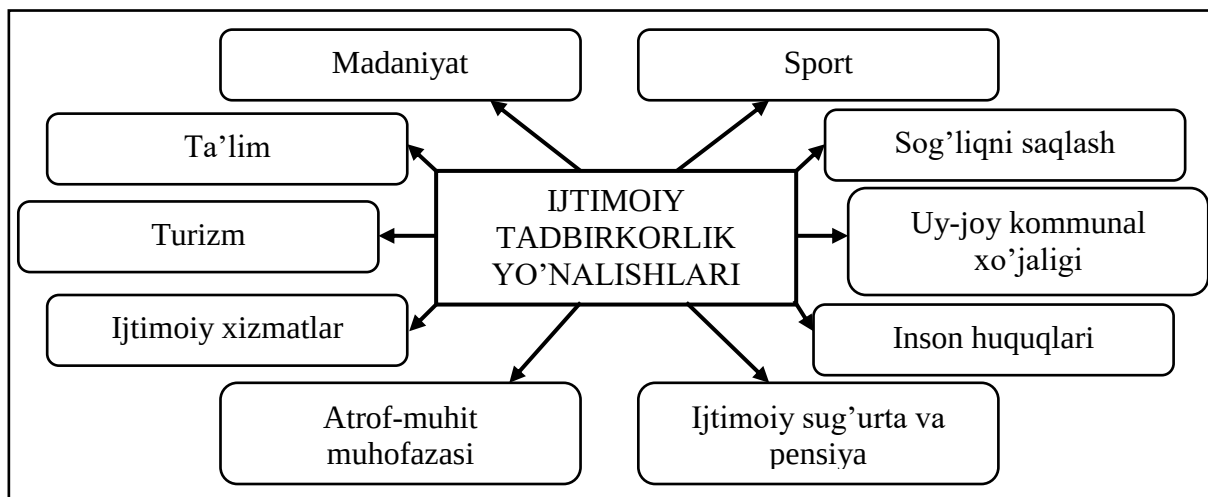
Annotatsiya: Atrof-muhitni muhofaza qilish va kelajak avlodga xavfsiz yashash muhitini qoldirish bugungi kunning eng dolzarb muammolari biri hisoblanadi. Yer yuzida ekologik vaziyat kundan-kunga global darajada yomonlashib bormoqda. Ushbu muammoni hal qilish uchun turli mamlakatlar turli xil choralarni qo'llab ko'rmoqda. Ular orasida eng samarali choralardan biri ekologik ijtimoiy tadbirkorlik kabi faoliyat turini amaliyotga tatbiq qilish hisoblanadi. Bu turdagi ijtimoiy tadbirkorlikni rivojlantirish uchun jamiyatning tabiatga va yashil iqtisodiyotga bo'lgan nuqtai nazarini o'zgartirish, sohadagi tadbirkorlarni rag'batlantirish muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: *ijtimoiy tadbirkorlik, ekotadbirkorlik, yashil tadbirkorlik, ijtimoiy tadbirkorlik yo'nlaishlari, ekologik tadbirkorlik turlari, ekologik tadbirkorlik xususiyatlari;*

Tadbirkorlik doimiy ravishda o'sib borayotgan faoliyat turidir. Aynan, mavjud ekologik muammolar tadbirkorlik faoliyatiga ekologik tarafdin yondashuvlarning rivojlanishiga olib keldi [1, p.22]. Aho lining ekologik bilimlarini oshib borishi jamiyatlarning ekologik ijtimoiy tadbirkorlarga bo'lgan ehtiyojini ham oshiradi. Tabiat resurslarining cheklanganligi, dunyo aholisining tinimsiz ko'payishi va biologik xilma-xillikning kamayishi ekologiya haqida xavotirlar paydo bo'lishida muhim rol o'ynaydi. Atrof-muhitni muhofaza qilishga qaratilgan ijtimoiy tadbirkorlarni an'anaviy tadbirkorlardan ajratib turadigan asosiy farqi bosh maqsad ko'proq foyda olish bo'libgina qolmay, u turdagi tadbirkorlar ekologik toza, iqtisodiy rentabelli va ijtimoiy qiymat yaratadigan biznes modelini yaratishga intiladi [2, p.3].

Umuman olganda, ijtimoiy tadbirkorlik nima ekanligi haqida tushuncha berib o'tsak. Ijtimoiy tadbirkorlik kontseptsiyasi 1980-yillarda paydo bo'lgan va shundan buyon tinimsiz rivojlanib keloqda. Ammo, o'nlab yillar davomida olib borilgan izlanishlar va sa'y-harakatlarga qaramay olimlar o'rtasida yaxlit kontseptsiya va umumiy ta'rif bo'yicha aniq bir to'xtamga kelinmagan [3, p.22]. Bunga sabab, obyektning dinamikligi va tadqiqotchilar tomonidan tanlanilgan kontseptual obyektlarning ko'pligi yakka to'xtamga kelishni imkonsiz qildi [4, p.11]. Jamiyatni rivojlantirish va yuqori ijtimoiy maqsadlarga erishish bilan bog'liq ko'plab tadbirlar zamonaviy ijtimoiy tadbirkorlikning tushunchasining vujudga kelishi va jamiyat orasida ommalashishining asosi hisoblanadi. Hozirgi kunda mavjud ko'plab ta'riflarga qaramay, ijtimoiy tadbirkorlikni bir necha shakllarda namoyon bo'lishi mumkinligi tufayli uni to'liqligicha tasnif eta oladigan yaxlid ta'rifni aniqlash qiyin masaladir.

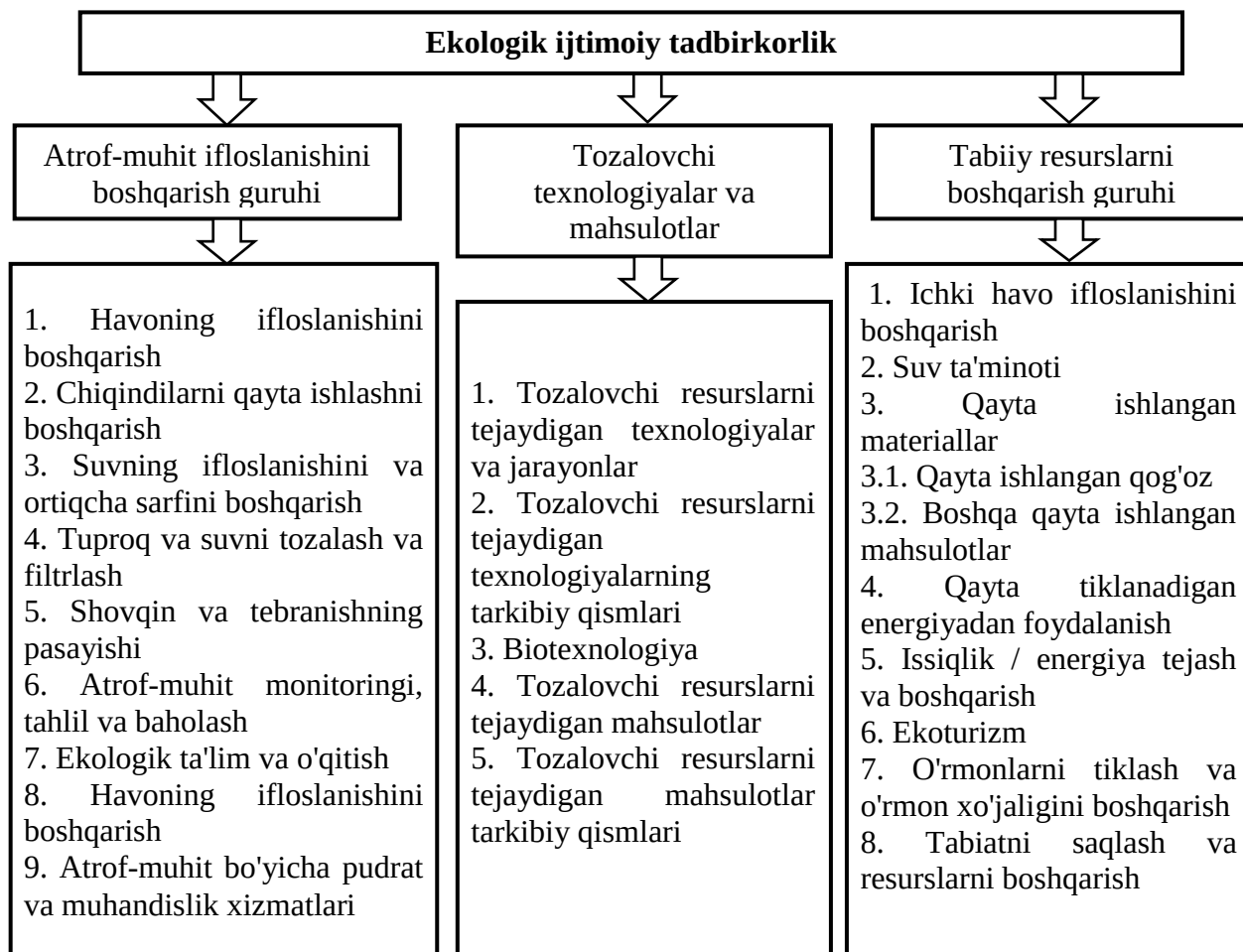
Ijtimoiy korxonalar an'anaviy daromad keltiradigan biznes turlari bilan ko'plab o'xshashliklarga ega bo'lishiga qaramay, ularda moliyaviy daromadlarni ko'paytirish asosiy maqsad etib belgilanmaydi. Bu turdagi korxonalarning maqsadi turli xil ijtimoiy muommolarni hal etish va atrof-muhitga ijobiy ta'sir ko'rsatishdan iborat [5, p.45]. Ijtimoiy korxonalar butun dunyoga keng tarqalgan va jamiyat hayoti uchun birlamchi ehtiyojlar sanalgan sog'liqni saqlash, ta'lim, inson huquqlari, madaniyat va sport, atrof-muhit kabi sohalarda o'z faoliyatini olib boradilar (1-rasm).

1-rasm. Ijtimoiy tadbirkorlik faoliyati olib boriladigan yo'nalishlar [6, b.4]

Ko'plab olimlarning fikricha, hozirgi kunda ekologik muammolar dolzarblashib borayotganligi sababli ijtimoiy tadbirkorlarning e'tiborini atrof-muhit muhofazasiga qaratish uchun juda ko'p imkoniyatlari mavjud. Masalan, barqaror mahsulot yoki xizmatlarni yetkazib beradigan korxonalarni rivojlantirish, tabiiy resurslarni mas'uliyat bilan taqsimlash, chiqindilarni kamaytirish va utilizatsiya qilish, ularni arzon hom-ashyo sifatida qayta ishlash, yerdagi yovvoyi hayot va hayvonot olamini saqlab qolish yoki shaharchalar, kompaniyalar va hukumatlarning atrof-muhitga zararini kamaytirishga qarshi kurashish va boshqa shu kabi masalalardir.

Ekologik ijtimoiy tadbirkorlikning tarkibiy tuzilishi uchta katta guruhlariga, guruhlar bo'limlarga, bo'limlar o'z navbatida alohida bo'linmalarga ajraladi. Masalan, chiqindilarni qayta ishlashni bo'limi o'z ichiga chiqindilarni qayta ishlash, yig'ish, tashish, saralash, tozalash, ularni yo'q qilish, qayta ishlash zavodlarini tashkil etish, zararli chiqindilarni boshqarish, tibbiy chiqindilarni boshqarish, sanoat chiqindilari bilan amaliyotlar olib borish kabi ko'plab bo'linmalarga ajratiladi (2-rasm) [7, p113].

2-rasm. Ekologik ijtimoiy tadbirkorlikning tarkibiy tuzilishi quyidagi guruhlariga bo'linadi

Ekologik ijtimoiy tadbirkorlikning tarkibiy tuzilishi uchta katta guruhlariga, guruhlar bo'limlarga, bo'limlar o'z navbatida alohida bo'linmalarga ajraladi. Masalan, chiqindilarni qayta ishlashni bo'limi o'z ichiga chiqindilarni qayta ishlash, yig'ish, tashish, saralash, tozalash, ularni yo'q qilish, qayta ishlash zavodlarini tashkil etish, zararli chiqindilarni boshqarish, tibbiy chiqindilarni boshqarish, sanoat chiqindilari bilan amaliyotlar olib borish kabi ko'plab bo'linmalarga ajratiladi (2-rasm) [7, p113].

Adabiyotlarda ekologik tadbirkorlik yana “yashil tadbirkorlik” yoki “ekotadbirkorlik” deb ham yuritiladi [8, p31]. Yashil tadbirkorlar tomonidan ishlab chiqilgan biznes an'anaviy biznesga nisbatan sezilarli darajada farq qiladi. Ekotadbirkorlarning muhim farqlari boshqaruvchilarning motivlari va strategik maqsadlarida namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, bunday turdagi tadbirkorlar turli shakllarda va turli xil biznes faoliyati bilan shug'ullanganliklari tufayli ularning aniq mezon va xususiyatlarini belgilash va ta'riflash juda murakkab masala hisoblanadi.

Bundan tashqari, atrof-muhitni muhofaza qilishga yo'naltirilgan ijtimoiy tadbirkorlarning tipologiyasi bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarga ko'ra ularni to'rtta turga ajratish mumkin. Ularning har biri har xil darajada moliyaviy foyda yoki ekologik himoyani bosh maqsad qilib belgilagan. Bular [7, p. 110]:

- vaqtincha (yoki tasodifiy) ijtimoiy tadbirkorlar – ular faqat moliyaviy manfaatlarga erishish uchun faoliyat olib borishadi, atrof-muhit himoyasiga qo'shgan hissasi deyarli sezilmaydi;
- moliyaviy yo'nalishga ega bo'lgan innovatsion imkoniyat izlovchilar – bu tadbirkorlar qulay sharoitga ega bozorlarga joylashib aniq belgilangan tartib asosida faoliyat olib boradilar;

• axloqiy maveriklar – ularning barqarorlik yo'nalishi qadriyatlariga, do'stlar, tarmoqlar va o'z tajribalariga bog'liq bo'ladi, moliyaviy qiziqishi yo'qligi sababli odatda kichik miqyosda faoliyat olib borishadi;

• o'zgaruvchan, barqarorlik yo'nalishini qabul qiladigan va bo'lishga moyil chempionlar – ular dunyoni o'zgartirishga intilayotgan va faoliyati atrof-muhit muhofazasi asosida tashkil etilgan ijtimoiy tadbirkorlar;

Umuman olganda, jamiyatning atrof-muhit himoyasiga e'tiboring oshishi, tadbirkorlarning ijtimoiy muammoni hal qilish orqali daromadga erishishi mamlakatdagi mavjud ekologik va ijtimoiy muammolarning yechimini topishda hamda davlat budjetidan bu sohalarga sarfning kamayishiga olib keladi. Shuning uchun ham turli mamlakatlarda ijtimoiy tadbirkorlik sohasi keng targ'ib qilinmoqda.

Ekologik ijtimoiy tadbirkorlik tadbirkorlik turi sifatida quyidagi xususiyatlarga ega:

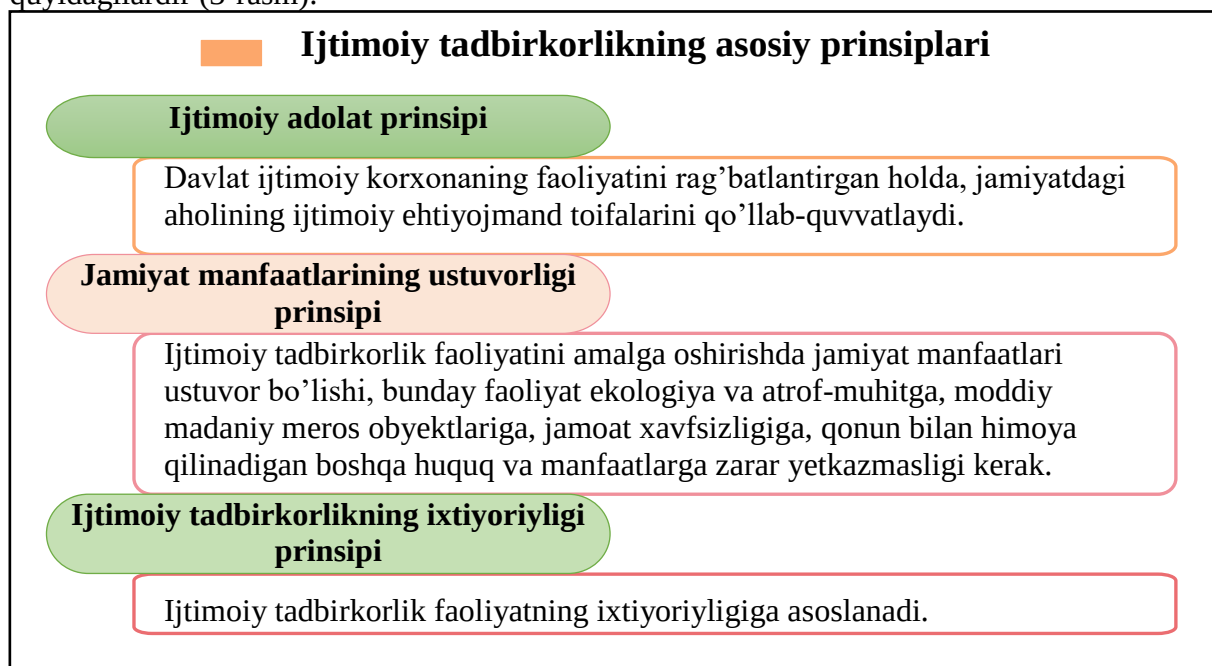
- ekologik va ijtimoiy xavflarni qabul qilishga tayyorlik;
- ekologik va ijtimoiy muammolardan unumli foydalanish qobiliyati;
- asosiy maqsadga erishish uchun tor tushunchadan uzoqlashish va turli xil manbalarni jalb qilish qobiliyati.

- mavjud ijtimoiy muammolarni hal qilishning yangi mexanizmlarini joriy etish;

- odamlarning yashash darajasi va sifatini yaxshilash.

Bugungi kunda xalqaro tajribada ijtimoiy muammolarni hal qilish uchun xayriya va tijorat faoliyatidan hamda zamonaviy innovasiyalardan keng foydalanayotgan ijtimoiy tadbirkorlar tobora ko'payib bormoqda. Shunga qaramay, "ijtimoiy tadbirkorlik" sohasini rivojlanishining aniq belgilangan huquqiy asoslari o'zining mukammal darajasiga yetganicha yo'q [9, c6]. Ayniqsa, MDH mamlakatlarida ijtimoiy tadbirkorlik subyektlari uchun huquqiy maydonining ishlab chiqilmaganligi, imtiyozlar va preferensiyalar berish qoidalari mavjud emasligi, binolarni sotib olish va ijaraga olishdagi mavjud muammolar, ijtimoiy tadbirkorlar mahsulotlarini sotishlarining qiyinligi va shu kabi ko'plab muammolar uchrar edi.

Mamlakatimizda esa ijtimoiy tadbirkorlikning asosiy prinsiplari "Ijtimoiy tadbirkorlik to'g'risida"gi qonun loyihasining 4-moddasida belgiab qo'yilgan va ular quyidagilardir (3-rasm):

3-rasm. Ijtimoiy tadbirkorlikni rivojlantirishning asosiy prinsiplari

Mamlakatimizda ijtimoiy tadbirkorlik sohasini rivojlantirish davlat siyosatining asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lib, quyidagi vazifalarni bajarish qonunda belgilab qo'yilgan:

- a. davlat tomonidan ijtimoiy tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish;
- b. ijtimoiy tadbirkorlikning huquqiy asoslarini yaratish va takomillashtirish;
- c. ijtimoiy tadbirkorlik sohasida davlat dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish;
- d. ijtimoiy loyihalar uchun investisiyalar jalb qilishda qulay shart-sharoitlar yaratish.

Barqaror iste'mol va ishlab chiqarishni rivojlantirishning asosiy tamoyillari:

1. Atrof-muhit degradatsiyasini oshirmasdan hamda kelajak avlodlarning resurslarga bo'lgan ehtiyojlarining pasaytirmasdan hayot sifatini yaxshilash

2. iqtisodiy samaradorlik va atrof-muhit degradatsiyasi (zararlanishi) o'rtasidagi mutanosiblikni belgilash;

a) joriy iqtisodiy faoliyatning resurslar/energiya intensivligini kamaytirish, ishlab chiqarish, iste'mol qilish va utilizatsiya qilishda chiqindilar chiqishini kamaytirish;

b) atrof-muhitga zarar yetkazmaydigan iste'mol shakllarining energiya va resurslar sarfi past bo'lgan tovarlar va xizmatlar guruhlariga o'tish;

3. ishlab chiqarish va iste'mol jarayonining hayot siklining barcha bosqichlari ta'sirini ko'rib chiqadigan sikl yaratish;

4. iste'molning o'sishi natijasida ekologik samaradorlikning oshishini e'tibordan chetda qoldiradigan "rebond effekti" ning oldini olish;

Ijtimoiy tadbirkorlik faoliyatining asosiy maqsadi bu ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik muammolarni tadbirkorlik yo'li bilan bartaraf etish hisoblanadi. Atrof muhitni himoyalashga asoslangan ijtimoiy tadbirkorlikni boshqarish va rivojlantirish bo'yicha ilg'or xorij tajribalarini o'rganib chiqib shuni ma'lum qilish mumkinki, ijtimoiy tadbirkorliklar faoliyatini aniqlash tartib va mezonlari ishlab chiqish, ularning huquq va majburiyatlarini belgilash hamda sohani qo'llab quvvatlash chora-tadbirlarini ishlab chiqish bo'yicha yaxlit bir reja yoki dastur ishlab chiqish mukammal vazifadir. Bunga asosiy sabab, ijtimoiy tadbirkorlik turli mamlakatlarda turlicha rivojlanganligidir. Italiya, Malayziya kabi mamlakatlarda ijtimoiy tadbirkorlik subyektlari asosan notijorat hamda davlat sektorida vujudga kela boshlagan bo'lsa, Buyuk Britaniya, AQSh va ko'plab Yevropa mamlakatlarida tijorat sektorida rivojlangan. Shunga ko'ra, tijorat sektordagi ayrim anglo-saksoon mamlakatlarda ijtimoiy tadbirkorlar foydani qisman (20-50% gacha) taqsimlashi, ayrimlarida (Xitoy, Indoneziya, Janubiy Koreya) foyda to'laligicha korxonaga reinvestitsiya qilinishini talab etadi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, ekologik ijtimoiy tadbirkorlik ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik muammolarni hal qilishda, ijtimoiy birdamlikni oshirishda, mahalliy ijtimoiy kapitalni to'g'ri yo'naltirishda, demokratik ishtirokni qo'llab-quvvatlashda va sifatli xizmatlar ko'rsatishda muhim rol o'ynaydi. Ijtimoiy korxonalarni qo'llab-quvvatlovchi davlat siyosati hukumatlarga ish bilan ta'minlash va boshqa muammolarni yanada samarali va tezroq hal qilish imkonini beradi, shu bilan birga davlat pullarini to'g'ri yo'naltirilishini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. N.Ahmad, R.G. Seymour Defining Entrepreneurial Activity – 2006. B. 22
2. K.P.Sulej, M.Krzywonos, I.Kwil Environmental entrepreneurship e Bibliometric and content analysis of the subject literature based on H-Core – 2020. B.3
3. S.Banerjee, A.Shabam "Reimagining Social Enterprise through grassroots social innovations in India" –2019
4. S.Teasdale "Making Sense of Social Enterprise Discourses" – 2012. B.99-119
5. Enterprising Ideas. What is a Social Entrepreneur? PBS Foundation –2018.
6. Empirik tadqiqotlar asosida muallif tomonidan ishlab chiqilgan
7. OECD Entrepreneurship at a Glance –2011

8. Walley E. E., & Taylor D. W. Opportunists, champions, mavericks...? Greener Management International, 2002 (38), B. 31–43.

9. O. Osipova Ijtimoiy tadbirkorlikning tabiati va rivojlanishi – Rossiya. 2012 y.

UO‘K 334.78

KAMBAG‘ALLIKNI QISQARTIRISH VA IJTIMOIIY MUAMMOLARINI HAL ETISHDA YASHIL IQTISODIYOT VA TA‘MINOT ZANJIRIDAN FOYDALANISH MASALALARI

Jumayev Muhammadsodiq Yunusali O‘g‘li,
LGS-BU-23 guruh talabasi,
Namangan Davlat Universiteti
Ilmiy rahbar: Axmedov.R.M.
Yashil iqtisodiyot va
barqaror biznes kafedrası dotsenti

Annotatsiya: *Ushbu maqola kambag‘allikni qisqartirish muammolarini hal etishda yashil iqtisodiyot va ta‘minot zanjirining ahamiyatini o‘rganadi. Yashil iqtisodiyotning asosiy tamoyillari atrof-muhitni muhofaza qilish, barqaror rivojlanish va iqtisodiy o‘sishni ta‘minlashni o‘z ichiga oladi. Ta‘minot zanjiri esa ishlab chiqarishdan tortib, mahsulotlar yoki xizmatlarni iste‘molchiga yetkazib berish jarayonini tashkil qiladi. Ularning integratsiyasi kambag‘allikni qisqartirishda samarali mexanizmni yaratishga yordam beradi. O‘zbekiston misolida yashil iqtisodiyot va barqaror ta‘minot zanjirini rivojlantirishning iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik ta‘sirlari tahlil qilinadi..*

Kalit so‘zlar: *kambag‘allikni qisqartirish, yashil iqtisodiyot, ta‘minot zanjiri, barqaror rivojlanish, resurslarni samarali boshqarish, qayta tiklanuvchi energiya manbalari, ijtimoiy barqarorlik, ekologik toza texnologiyalar iqtisodiy o‘sish.*

Hozirgi zamonda kambag‘allik — nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy, ekologik va siyosiy barqarorlikka ham jiddiy xavf tug‘diradigan global muammo sifatida qaralmoqda. Jahon banki va BMT ma‘lumotlariga ko‘ra, milliardlab insonlar hali ham asosiy ehtiyojlarini to‘liq qondira olmaydigan sharoitda yashamoqda. Shu bois, kambag‘allikni kamaytirish bo‘yicha samarali va barqaror strategiyalar ishlab chiqish bugungi kunning eng dolzarb vazifalaridan biridir.

So‘nggi yillarda yashil iqtisodiyot tushunchasi kambag‘allikni bartaraf etish va ekologik barqarorlikni ta‘minlash yo‘lida muhim vosita sifatida e‘tirof etilmoqda. Yashil iqtisodiyot — bu resurslardan oqilona foydalanish, chiqindilarni kamaytirish, energiya tejamkor texnologiyalardan foydalanish orqali iqtisodiy o‘sishni ijtimoiy adolat va ekologik xavfsizlik bilan uyg‘unlashtiruvchi tizimdir. Bu yondashuv nafaqat atrof-muhitga salbiy ta‘sirni kamaytiradi, balki kambag‘allikni kamaytirishda ham faol rol o‘ynaydi, chunki u yangi ish o‘rinlari yaratish, mahalliy resurslardan samarali foydalanish va innovatsion iqtisodiy faoliyatlarni rag‘batlantirish imkonini beradi.

Shu bilan birga, ta‘minot zanjiri menejmenti ham kambag‘allikni qisqartirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Raqobatbardosh, barqaror va ekologik toza ta‘minot zanjirlari orqali mahsulotlar ishlab chiqarishdan to‘ iste‘molchigacha bo‘lgan bosqichlarda iqtisodiy samaradorlikni oshirish, ishsizlikni kamaytirish va mahalliy ishlab chiqaruvchilarni qo‘llab-quvvatlash mumkin. Ayniqsa, qishloq xo‘jaligi, to‘qimachilik, qayta tiklanuvchi energiya va kichik ishlab chiqarish sohalarida barqaror ta‘minot zanjirlari orqali kambag‘allikni sezilarli darajada kamaytirish mumkin.

Ushbu maqolada yashil iqtisodiyot va ta‘minot zanjiri konsepsiyalarining mazmuni, ularning o‘zaro aloqasi va kambag‘allikni qisqartirishdagi real imkoniyatlari tahlil qilinadi. Maqola maqsadi — yashil iqtisodiyot va ta‘minot zanjiri asosida

kambag'allikni bartaraf etish bo'yicha takliflar ishlab chiqish va amaliy tavsiyalar berishdan iborat.

Maqolada yashil iqtisodiyot va ta'minot zanjirining kambag'allikni qisqartirishdagi roli tahlil qilindi. Tadqiqotda asosiy metodlar sifatida empirik va nazariy tahlil usullari qo'llanildi. Yashil iqtisodiyot va ta'minot zanjirining iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy jihatlarini o'rganildi. Bundan tashqari, O'zbekiston misolida davlat tomonidan qabul qilingan siyosat va islohotlar tahlil qilindi. Tadqiqotda xalqaro tajribalar ham ko'rib chiqildi va O'zbekistonning mavjud holati bilan taqqoslandi.

Solishtirma tahlil usuli - tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, yashil iqtisodiyot va ta'minot zanjirining integratsiyasi kambag'allikni qisqartirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Yashil iqtisodiyotning asosiy tamoyillari, masalan, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish va resurslardan samarali foydalanish, yangi ish o'rinlarini yaratadi. Shuningdek, ta'minot zanjirining samarali boshqarilishi orqali ishlab chiqarishning barqarorligini oshirish va mahalliy ishlab chiqaruvchilarga qo'llab-quvvatlash ko'rsatilishi mumkin. O'zbekistonda yashil iqtisodiyot va ta'minot zanjirining rivojlanishi kambag'allikni qisqartirish uchun samarali vosita sifatida ko'rilmogda.

Muhokama usuli, ya'ni maqolada yashil iqtisodiyot va ta'minot zanjirining kambag'allikni qisqartirishdagi o'rni o'rganilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, yashil iqtisodiyot va ta'minot zanjirining integratsiyasi orqali resurslarni samarali boshqarish, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqtisodiy o'sishni ta'minlash mumkin. Bu, o'z navbatida, kambag'allikni qisqartirishga yordam beradi. O'zbekistonda yashil iqtisodiyot va barqaror ta'minot zanjirini rivojlantirishda katta imkoniyatlar mavjud, ammo bu jarayonni tezlashtirish uchun davlat siyosatini yanada kuchaytirish, xalqaro hamkorlikni rivojlantirish va innovatsion texnologiyalarni joriy etish zarur. Shu bilan birga, yashil iqtisodiyotning muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun mahalliy ishlab chiqaruvchilarni qo'llab-quvvatlash va yangi ish o'rinlarini yaratish talab etiladi.

Ilmiy tadqiqot jarayonida quyidagi adabiyotlar tahlili qilindi. Masalan-Kambag'allikni qisqartirish va barqaror rivojlanish uchun yashil iqtisodiyot va ta'minot zanjirining roli keng o'rganilgan. Yashil iqtisodiyot atrof-muhitni muhofaza qilish, iqtisodiy o'sishni ta'minlash va ijtimoiy barqarorlikni yaratish maqsadida iqtisodiy siyosatni ishlab chiqish va amalga oshirishni nazarda tutadi (Daly, 1996)[1].

Bir qator ilmiy ishlar yashil iqtisodiyotning resurslarni tejash, energiyani samarali ishlatish va ekologik zararni kamaytirish orqali kambag'allikni qisqartirishdagi ahamiyatini ta'kidlaydi (Sachs, 2015) [2]. Ushbu yondashuvning afzalligi shundaki, u iqtisodiy o'sishni ekologik xavfsizlik bilan uyg'unlashtiradi va atrof-muhitni muhofaza qilishni boshqarishning yangi usullarini taqdim etadi (UNEP, 2011) [3].

Ta'minot zanjiri boshqaruvi barqaror rivojlanishni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Kelli ta'kidlaganidek, ta'minot zanjirini boshqarishda barqaror texnologiyalarni qo'llash, resurslardan samarali foydalanishni ta'minlash va ishlab chiqarish jarayonlarida ekologik xavfsizlikni hisobga olish kambag'allikni qisqartirishga yordam beradi. Kelli va boshqalar o'z tadqiqotlarida barqaror ta'minot zanjirining ishlab chiqarishdan tortib iste'molchiga yetkazib berish jarayonlaridagi ekologik va iqtisodiy afzalliklarini tahlil qilgan.

Porter va van der Linde (1995) yashil texnologiyalar va ekologik inqirozlar haqidagi o'z tadqiqotlarida, ekologik barqarorlikni ta'minlash va iqtisodiy samaradorlikni oshirish o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatgan. Ularning fikriga ko'ra, yashil texnologiyalarni joriy etish nafaqat atrof-muhitni himoya qiladi, balki korxonalarning samaradorligini oshiradi va yangi iqtisodiy imkoniyatlarni yaratadi [5].

Yashil iqtisodiyot va ta'minot zanjirining integratsiyasi, ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash, yangi ish o'rinlarini yaratish va resurslarni samarali boshqarish orqali kambag'allikni qisqartirishga yordam beradi (Nayl, 2018). Nayl (2018) o'zining ilmiy ishida yashil iqtisodiyot va ta'minot zanjirining barqaror rivojlanish va kambag'allikni

qisqartirishdagi muhim o'rnini qayd etgan. Uning fikriga ko'ra, ta'minot zanjiridagi barqarorlikni oshirish, ishlab chiqarish jarayonida yashil texnologiyalarni qo'llash va atrof-muhitga zararli bo'lmagan resurslarni samarali boshqarish kambag'allikni kamaytirishga xizmat qiladi [6].

Xalqaro tajribalar ham yashil iqtisodiyot va ta'minot zanjirining kambag'allikni qisqartirishdagi muhimligini ko'rsatadi. Xitoyda yashil iqtisodiyotga o'tish jarayoni va unga doir amalga oshirilgan islohotlar kambag'allikni qisqartirishda muhim ahamiyat kasb etgan (Huang, 2014) [5]. Shuningdek, Janubiy Koreya o'zining yashil iqtisodiyotga asoslangan barqaror rivojlanish strategiyasini amalga oshirish orqali energiya samaradorligini oshirish va yangi ish o'rinlarini yaratishda katta yutuqlarga erishgan (Sung, 2017) [3].

Bundan tashqari, barqaror ta'minot zanjirini rivojlantirish va ekologik toza texnologiyalarni joriy etish masalalari ko'plab ilmiy tadqiqotlarda yoritilgan. Buhng (2019) ekologik innovatsiyalarni ishlab chiqarishda qo'llash, resurslarni tejash va atrof-muhitga zararli chiqindilarni kamaytirish kambag'allikni qisqartirishda samarali vosita ekanligini ta'kidlagan. Shuningdek, bu tadqiqotlarda barqaror ta'minot zanjirining innovatsion texnologiyalar bilan uyg'unlashuvi, ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish va natijada iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash mumkinligi ko'rsatilgan [4].

O'zbekistonda yashil iqtisodiyot va ta'minot zanjirini rivojlantirishni rag'batlantirish uchun qator yondashuvlar ishlab chiqilgan. O'zbekiston Respublikasi hukumati tomonidan amalga oshirilgan "Yashil iqtisodiyot" strategiyasi, energiya samaradorligini oshirish va barqaror rivojlanishni ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlar kambag'allikni qisqartirish uchun muhim imkoniyatlarni yaratmoqda (Qodirov, 2020) [6].

O'zbekistonda ishlab chiqarish jarayonlarida ekologik toza texnologiyalarni joriy etish va resurslarni tejash orqali iqtisodiy va ekologik samaradorlikni oshirish bo'yicha bir qator tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Yashil iqtisodiyot va ta'minot zanjirining kambag'allikni qisqartirishdagi ahamiyatini o'rganish orqali bir qator muhim ilmiy natijalarga erishildi. O'zbekiston misolida yashil iqtisodiyotning integratsiyasi nafaqat ekologik barqarorlikni ta'minlash, balki ijtimoiy va iqtisodiy barqarorlikni oshirishga ham yordam beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, yashil iqtisodiyotga o'tishning asosiy tamoyillari bo'lgan resurslarni samarali boshqarish, qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish va ishlab chiqarish jarayonlarida ekologik xavfsizlikni ta'minlash kambag'allikni qisqartirishda muhim rol o'ynaydi.

Respublikamizning yashil iqtisodiyotga o'tishi orqali amalga oshirilgan dasturlar, masalan, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish va atrof-muhitni muhofaza qilishga qaratilgan chora-tadbirlar iqtisodiy samaradorlikni oshirishga yordam beradi. Tadqiqotning natijalari shuni ko'rsatdiki, yashil iqtisodiyotning kengayishi nafaqat ekologik, balki iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga ham xizmat qiladi. Bu, ayniqsa, kambag'allikni qisqartirishga qaratilgan iqtisodiy siyosatning bir qismi sifatida muhim ahamiyatga ega.

Ta'minot zanjirining barqaror rivojlanishi va ekologik toza texnologiyalarning qo'llanilishi ham kambag'allikni qisqartirishda samarali vosita sifatida ko'rildi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, ta'minot zanjiridagi barqarorlikni oshirish, mahsulotlar va xizmatlar ishlab chiqarishda ekologik xavfsizlikni ta'minlash, shuningdek, iste'molchi talabini hisobga olish hamda ishlab chiqaruvchilarni barqaror ishlab chiqarishga yo'naltirish, keng ko'lamda kambag'allikni qisqartirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, ishlab chiqarish jarayonida yashil texnologiyalarni qo'llash, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va chiqindilarni kamaytirish kambag'allikni qisqartirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Shuningdek, ta'minot zanjirining ekologik barqarorligini oshirish orqali yangi ish o'rinlari yaratish, ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish mumkin. Nayl (2018) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar ham yashil iqtisodiyot va

ta'minot zanjirining integratsiyasining ijtimoiy va iqtisodiy ta'sirini tasdiqlaydi. Yashil iqtisodiyot va barqaror ta'minot zanjirining integratsiyasi nafaqat atrof-muhitni muhofaza qilish, balki ijtimoiy adolat va tenglikni ta'minlashga ham xizmat qiladi [7].

Biroq, tadqiqotda aniqlangan ba'zi cheklovlar ham mavjud. Yashil iqtisodiyotga o'tish va ta'minot zanjirini ekologik barqarorlashtirish jarayonida kuchli davlat siyosati, xalqaro hamkorlik va xususiy sektorning faol ishtiroki zarur. Hozirgi kunda O'zbekiston kabi rivojlanayotgan mamlakatlarda yashil iqtisodiyotga o'tishning tezlashishi uchun zarur infratuzilma va moliyaviy resurslarning yetarli emasligi muammo bo'lib qolmoqda.

Shu bilan birga, yashil iqtisodiyotga asoslangan ta'minot zanjirini boshqarishning yanada samarali tizimlarini yaratish, shuningdek, ekologik toza texnologiyalarni ishlab chiqish va joriy etish orqali bu muammolarni bartaraf etish mumkin. O'zbekistonda yashil iqtisodiyotning rivojlanishi va barqaror ta'minot zanjirining samarali boshqaruvi, shu jumladan, kambag'allikni qisqartirishga xizmat qiladigan yangi usullarni ishlab chiqish imkoniyatlarini yaratadi.

Adabiyotlar tahlili jarayonida quyidagilar aniqlandi. Ta'minot zanjiridagi hamkorlar resurs unumdorligini maksimal darajada oshirish, jarayonlarni standartlashtirish, harakatlar takrorlanishiga yo'l qo'ymaslik va inventar darajasini kamaytirish uchun hamkorlik qilishlari kerak. Ushbu protseduralar firmaga chiqindilarni kamaytirish, xarajatlarni kamaytirish va ta'minot zanjiri samaradorligini oshirishda yordam beradi. Ta'minot zanjirida xarajatlarni kamaytirish muhim maqsaddir, ayniqsa korxonalar pulni tejashga intilayotgan iqtisodiy noaniqlik davrida. Samaradorlik sa'y-harakatlari ta'minot zanjiri operatsiyalarining har qanday tarkibiy qismiga yo'naltirilishi mumkin. Biroq, transport va inventarni boshqarish ko'pincha xarajatlarni kamaytirishga qaratilgan. Mijoz qiymatini yaratish. Mijozlar tashkilotning qon tomiridir va ta'minot zanjiri mavjudligini talab qiladi. Natijada, ta'minot zanjiri boshqaruvining asosiy maqsadi doimiy ravishda mijozlar ehtiyojlarini qondirish yoki undan ko'p bo'lishi kerak. Mijozlarning qadr-qimmatini yaratish yaxshi tushunilgan mijozlar kutishlariga asoslangan bozorga asoslangan mijozlarga xizmat ko'rsatish strategiyasidan boshlanadi. Ushbu mezonlar ta'minot zanjiri strategiyasi, dizayni va imkoniyatlarini ishlab chiqish uchun asos bo'lishi kerak. Atrof-muhit va xavfsizlik Yaponiyada ta'minot zanjiri o'zgarishi va innovatsiyalarning haydovchisi sifatida ham ko'rilishi mumkin. Mamlakat ekologik mas'uliyatga ayniqsa sodiqdir va bu kompaniyalarning ta'minot zanjiri siyosatining asosiy ta'siriga aylandi. Ko'pgina yuqori sanoati rivojlangan mamlakatlar singari, Yaponiya ham butun dunyo bo'ylab odamlar va mahsulotlarni himoya qilish uchun ta'minot zanjiri bo'yicha yangi yo'riqnomalarni yaratishga majbur bo'ldi. Ta'minot zanjiri ish faoliyatini yaxshilash orqali Yaponiya qiymatidan foydalanish kalitlari yapon kompaniyalari va chet el tashkilotlari o'rtasida farq qiladi. Ta'minot zanjiri boshqaruvida ustunlik qilish uchun mahalliy korxonalarning aksariyati (an'anaviy ravishda alohida) talab va taklif operatsiyalari integratsiyasini yaxshilashlari kerak. Ta'minot zanjirida ko'rsatkichlarga asoslangan, uzluksiz takomillashtirish dasturlarini qo'llash yana bir ustuvor vazifa bo'lishi kerak. Yaponiya kompaniyalari ham autsorsingni ko'proq qabul qilishlari kerak. Yaponiyada ta'minot zanjiri mavjudligini kengaytirishga intilayotgan xalqaro kompaniyalar boshqa vakolatlariga ega. Yapon madaniyati nuqtai nazarini ularning global strategiyalarida shakllantirish ayniqsa muhimdir. Buning bir yo'li Yaponiyada katta "tortishish" ga ega bo'lgan savdo agentlari kabi vositachilar bilan yaqinroq ishlashdir. Yana intizomli transport operatsiyalari ham talab qilinishi mumkin, chunki Yaponiyada juda qattiq etkazib berish usullari keng tarqalgan.

Yashil iqtisodiyot va ta'minot zanjirining integratsiyasi kambag'allikni qisqartirishda muhim rol o'ynaydi. Bu ikki tizimning uyg'un ishlashi, ekologik barqarorlikni ta'minlash, iqtisodiy o'sishni oshirish va yangi ish o'rinlarini yaratish orqali kambag'allikni qisqartirishga yordam beradi. O'zbekistonda yashil iqtisodiyot va ta'minot zanjirini rivojlantirishda salmoqli yutuqlar mavjud bo'lsa-da, bu jarayonni tezlashtirish va

kengaytirish uchun yanada samarali siyosat va xalqaro hamkorlikni yo'lga qo'yish zarur. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, yashil iqtisodiyot va ta'minot zanjiri kambag'allikni kamaytirish uchun samarali vosita sifatida ishlatilishi mumkin.

Yashil iqtisodiyot va ta'minot zanjirining kambag'allikni qisqartirishdagi samaradorligini oshirish uchun quyidagi takliflar va tavsiyalarni kiritish mumkin:

- O'zbekiston kabi rivojlanayotgan mamlakatlarda yashil iqtisodiyotga o'tishni rag'batlantirish uchun davlatning faol ishtiroki zarur. Davlat ekologik toza texnologiyalarni rivojlantirish, yashil iqtisodiyotga o'tish uchun moliyaviy va infratuzilma resurslarini taqdim etish, shuningdek, barqaror rivojlanishni ta'minlashda hamkorlik qiluvchi siyosatni ishlab chiqishi lozim. O'zbekiston hukumati yashil iqtisodiyotning asosiy tamoyillarini amalda qo'llash uchun bozorni to'g'ri tartibga solish va mavjud resurslardan samarali foydalanish bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshirishi kerak.
- Yashil iqtisodiyotga asoslangan ta'minot zanjirini rivojlantirish uchun ekologik toza texnologiyalarni ishlab chiqish va keng joriy etish zarur. Shu maqsadda, kompaniyalar va ishlab chiqaruvchilarni barqaror ishlab chiqarishga yo'naltirish va ishlab chiqarish jarayonlarida ekologik xavfsizlikni ta'minlash kerak. Ta'minot zanjirini samarali boshqarish, resurslarni tejash va chiqindilarni kamaytirish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirish mumkin.
- Yashil iqtisodiyot va ekologik toza texnologiyalarni rivojlantirishda ta'lim va bilim muhim rol o'ynaydi. Davlat, oliy ta'lim muassasalari va tadbirkorlik sektori o'rtasida hamkorlikni rivojlantirish va yashil iqtisodiyot haqida keng jamoatchilikni xabardor qilish orqali ekologik barqarorlikni ta'minlash mumkin. Shuningdek, yoshlarga yashil iqtisodiyotga oid ta'lim berish va ularni bu borada malakali mutaxassislar etib tayyorlash zarur.
- Yashil iqtisodiyot va barqaror ta'minot zanjirini rivojlantirishda xalqaro tajriba va innovatsion texnologiyalarni joriy etish muhimdir. O'zbekiston xalqaro tashkilotlar va rivojlangan mamlakatlar bilan hamkorlikni kuchaytirish orqali energiya samaradorligini oshirish, yangi barqaror ishlab chiqarish texnologiyalarini joriy etish va ekologik barqarorlikni ta'minlashda yangi imkoniyatlarga ega bo'ladi.
- Yashil iqtisodiyotga o'tish uchun yashil moliya tizimining rivojlanishi zarur. Banklar, moliyaviy institutlar va sarmoyadorlarni ekologik toza loyihalarga investitsiya qilishga rag'batlantirish uchun maxsus moliyaviy mahsulotlar va dasturlar ishlab chiqilishi lozim. Shu tarzda, yashil moliya sektorini rivojlantirish orqali yashil iqtisodiyotga o'tishning moliyaviy asoslarini mustahkamlash mumkin.
- Yashil iqtisodiyot va ta'minot zanjirining samaradorligini oshirish uchun resurslarni boshqarish tizimini takomillashtirish va chiqindilarni kamaytirish bo'yicha aniq chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur. Bu, ayniqsa, ishlab chiqarish jarayonlarida energiya va xom ashyolarni tejash, chiqindilarni qayta ishlash va ekologik xavf-xatarlarni kamaytirish orqali amalga oshirilishi mumkin. O'zbekiston kabi rivojlanayotgan mamlakatlarda yashil iqtisodiyotning integratsiyasi, resurslarni samarali boshqarish va barqaror ishlab chiqarishni ta'minlash orqali kambag'allikni qisqartirish imkoniyatlarini ochadi (Qodirov, 2020).
- O'zbekistonning iqtisodiy siyosatida kambag'allikni qisqartirishga qaratilgan dasturlarni kengaytirish va yashil iqtisodiyotning afzalliklarini inobatga olgan holda yangi siyosatlarni ishlab chiqish zarur. Kambag'allikni qisqartirish bo'yicha amalga oshirilgan dasturlarni yashil iqtisodiyotga o'tish va ta'minot zanjirini barqarorlashtirish orqali kuchaytirish mumkin.
- Yashil iqtisodiyotga o'tish va barqaror ta'minot zanjirini rivojlantirishda xususiy sektor va xalqaro sarmoyadorlarning ishtiroki katta ahamiyatga ega. Mahalliy va xalqaro kompaniyalar bilan hamkorlikni rivojlantirish, yashil texnologiyalarni qo'llash va ekologik barqaror loyihalarga sarmoya kiritishni rag'batlantirish lozim.

- Yashil iqtisodiyotga o'tish va ta'minot zanjirini ekologik barqarorlashtirishda innovatsion texnologiyalarni qo'llash muhim ahamiyatga ega. Tadqiqotlar va rivojlanish bo'yicha investitsiyalarni oshirish, yangi texnologiyalarni ishlab chiqish va ishlab chiqarish jarayonlariga integratsiya qilish kambag'allikni qisqartirish va barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- [1]. UNEP (2011). Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication. United Nations Environment Programme.
- [2]. Sachs, J. (2015). The Age of Sustainable Development. Columbia University Press.
- [3]. Kelli, M. (2013). Sustainable Supply Chains and Green Business Strategies. Springer.
- [4]. Nayl, G. (2018). Green Economy and Sustainable Development: The Role of Supply Chain Integration. Oxford University Press.
- [5]. Qodirov, A. (2020). O'zbekistonning yashil iqtisodiyotga o'tishi: Muvaffaqiyatlar va imkoniyatlar. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi.
- [6]. Porter, M. E., & van der Linde, C. (1995). Green and Competitive: Ending the Stalemate. Harvard Business Review.
- [7]. Huang, Y. (2014). China's Green Economy and Poverty Alleviation Strategies. Springer.
- [8]. Sung, W. (2017). Sustainable Development in South Korea: Green Economy Strategies and Policies. Seoul University Press.
- [9]. Buhng, D. (2019). Innovation and Green Economy in Developing Countries. Cambridge University Press. © Mualliflar jamoasi, 2025 yil

ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЗЕЛЁНОЙ ЭКОНОМИКИ В СОКРАЩЕНИИ БЕДНОСТИ

Эшонов Мухаммад Айюб Хошимжон угли
Андижанский государственный
технический институт,
кандидат экономических наук, доцент

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы использования зелёной экономики, в том числе зелёной энергии, для малообеспеченных слоёв населения. Отмечены её преимущества и взаимовыгодные направления применения. Пояснено, что зелёная энергия может стать дополнительным источником дохода в деле сокращения бедности.

Ключевые слова: зелёная экономика, зелёная энергия, малообеспеченное население, семьи с уровнем бедности, альтернативная электроэнергия, выкуп излишков электроэнергии государством.

Как известно, согласно Постановлению Президента Республики Узбекистан от 4 октября 2024 года № ПК-347 «О мерах по совершенствованию государственной политики и повышению эффективности в сфере сокращения бедности и занятости», в 2025 году выведение 1 миллиона человек из состояния бедности определено в качестве первоочередной задачи государственной социально-экономической политики, а также всех государственных органов и организаций на всех уровнях [1].

На основе достигнутых положительных результатов в сфере сокращения бедности, накопленного национального опыта и передовой международной практики реализуется программа «От бедности к благополучию», направленная на создание

возможностей для самореализации каждого гражданина и побуждение его к ответственности за будущее себя и своих детей.

Следует отметить, что поддержка малообеспеченных слоев населения со стороны государства является актуальным вопросом не только для Узбекистана, но и практически для всех стран.

Известно, что существуют страны, добившиеся значительных успехов и обладающие достойным практическим опытом в этом направлении. В качестве примера можно привести Китай.

В Китае были разработаны и целенаправленно реализованы несколько проектов по выведению населения из бедности. Основываясь именно на этом опыте, в нашей стране также была внедрена махаллинская система, и для каждой малообеспеченной семьи была организована индивидуальная работа. Была налажена система сотрудничества с предпринимателями, занятыми в производственной деятельности. Государство обеспечило поставку необходимых и важных инструментов и оборудования. Предпринимателям, закреплённым за семьями, была поручена задача по обеспечению сырьём, а также организация закупки готовой продукции по заказу.

Для поддержки этих слоев населения были поставлены птицы и скот. Были организованы специальные мономаркетинговые центры, а также центры профессионального обучения и изучения иностранных языков.

Организована успешная работа по привлечению детей из малообеспеченных семей к высшему образованию.

Тем не менее, несмотря на достигнутое, мы считаем необходимым продолжить реализацию ряда дополнительных мер, признавая их важное значение для прямой адресной экономической поддержки каждой малообеспеченной семьи.

Например, когда речь идёт о налоговых платежах, мы считаем целесообразным освободить семьи, входящие в эту категорию, от подоходного налога с физических лиц, налога на землю и имущество, а также - в случае осуществления ими индивидуальной предпринимательской деятельности - от фиксированных налогов. Этот процесс является одним из наиболее эффективных способов прямой адресной экономической поддержки малоимущих семей. Средства, остающиеся за счёт отмены налогов, повысят их платёжеспособность и будут способствовать улучшению уровня жизни.

Кроме того, крайне важно, чтобы освобождение от налогов для этих семей не прекращалось сразу после выхода из состояния бедности. В этой связи следует предоставить дополнительный льготный период сроком ещё на три года. Это станет дополнительным стимулом к улучшению материального положения малоимущих семей и будет полностью соответствовать принципу, закреплённому в статье 1 Конституции нашей страны: «Узбекистан — социальное государство».

Одной из попыток вывести будущие поколения этих семей из бедности является поддержка получения их детьми высшего образования и профессиональной ориентации. В этом направлении государство принимает важные решения и реализует конкретные действия. По нашему мнению, целесообразно выделить для них отдельные квоты в приёме в вузы и увеличить количество государственных грантов. Также мы предлагаем ввести дифференцированные стипендии, зависящие от уровня успеваемости. Кроме того, стоит рассмотреть возможность проведения отдельных конкурсов на получение Президентских и именных государственных стипендий, что усилит стремление молодёжи к участию в стартап-проектах и повысит их заинтересованность. Мы также считаем целесообразным выделить для них отдельные места в программах повышения квалификации за рубежом и в академической мобильности (академическом обмене).

Если говорить о ещё одном важном вопросе поддержки малоимущих семей, то это - проблема зелёной энергии, которая сегодня считается одной из самых актуальных.

Чтобы повысить уровень использования зелёной энергии среди малоимущих семей и создать для них благоприятные условия, необходимо внедрить систему предоставления долгосрочных, как минимум на 20-25 лет, льготных и, что особенно важно, беспроцентных кредитов на покупку солнечных панелей. При этом необходимо учитывать, что такие кредиты не должны оказывать негативного влияния на финансовое положение получателей. Поскольку выплаты по кредитам должны быть минимальными, это избавит семьи от тревог, связанных с долгами, обеспечит душевное спокойствие и семейную стабильность, укрепит веру в завтрашний день, повысит производительность труда, вдохновит на позитивный взгляд на жизнь.

И самое главное - учитывая, что у населения есть и другие расходы, помимо погашения кредита (например, ежедневные расходы на питание, одежду, налоги и коммунальные услуги, путешествия, проведение семейных мероприятий, образование, здравоохранение), такая мера позволит им полноценно финансировать эти потребности из получаемых доходов.

Также следует подчеркнуть, что внедрение механизма субсидирования определённой части кредита, выдаваемого в этой цели, станет проявлением адресной социальной защиты населения и окажется значительно более эффективным по сравнению с другими видами помощи.

Известно, что в настоящее время в нашей стране применяется практика, согласно которой государство выкупает излишки произведённой электроэнергии, полученной из альтернативных источников. Оценивая эту практику положительно, мы считаем важным отметить, что цена, устанавливаемая государством за выкупаемую электроэнергию, должна быть рассчитана на основе точных расчётов и обеспечивать малоимущим семьям возможность свободно покрывать сумму полученного банковского кредита. В результате этот процесс не должен оказывать никакого влияния на другие источники дохода населения.

Проще говоря, данная система означает, что малоимущие семьи как бы сдают в аренду свои дома государству для производства альтернативной электроэнергии. Этот механизм является взаимовыгодным для обеих сторон и должен рассматриваться как один из эффективных путей реализации государственных программ в сфере «зелёной экономики».

Мы считаем, что вышеуказанные предложения могут служить дополнительным направлением в деятельности по поддержке малоимущих семей со стороны государства, внося достойный вклад в повышение их благосостояния и обеспечивая условия для полноценной жизни.

Использованная литература

[1]. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 4 октябрдаги “Камбағалликни қисқартириш ва бандлик соҳасида давлат сиёсатини такомиллаштириш ва самарадорликни ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-347-сонли Қарори./ <https://lex.uz/ru/docs/7131782>

[2]. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 23 сентябрдаги “Камбағалликни қисқартириш ва аҳоли турмуш фаровонлигини ошириш борасидаги чора-тадбирларни янги босқичга олиб чиқиш тўғрисида”ги ПФ-143-сонли Фармони./ <https://lex.uz/docs/7109857>

[3]. “Камбағалликдан фаровонлик сари” дастури амалда./ <https://pm.gov.uz/uz/lists/view/2560>

"YEVROPA ITTIFOQI MAMLAKATLARIDA QASHSHOQLIK DARAJASI VA YASHIL IQTISODIYOT OMILLARI O'RTASIDAGI O'ZARO BOG'LIQLIK"

Lutpidinov Shuxrat Zakirdjanovich

Namangan davlat universiteti

“Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes” kafedrası

katta o'qituvchisi

lutpidinov.shuxrat@mail.ru

Annotatsiya: Maqola qashshoqlik va yashil iqtisodiyot o'lchovlariga oid yondoshuvlarni o'rganishga va Evropa Ittifoqi mamlakatlarida qashshoqlik darajasi va yashil iqtisodiyot omillari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni empirik tahlil qilishga bag'ishlangan. Maqolada makroiqtisodiy omillar bilan birga yashil iqtisodiyot omillarining Evropa Ittifoqi mamlakatlarida qashshoqlik xavfi darajasiga ta'sirini o'rganadigan korrelyatsiya-regressiya modeli ishlab chiqilgan. Modelni panel ma'lumotlari bo'yicha baholash natijalari, qayta tiklanadigan energetika ulushi va mehnat unumdorligi bilan qashshoqlik xavfi darajasi o'rtasidagi salbiy bog'liqlikni ko'rsatadi, bu esa Evrozonadagi mamlakatlarda yashil iqtisodiyotning yanada rivojlanishi zarurligini bildiradi.

Kalit so'zlar: yashil iqtisodiyot, barqaror rivojlanish, qashshoqlik, tengsizlik, tabiat kapitali, inson kapitali, yashil moliya.

YUNESKO (*Birlashgan Millatlar Tashkilotining Ta'lim, Fan va Madaniyat Tashkiloti*), OECD (*Iqtisodiy Hamkorlik va Rivojlanish Tashkiloti*), (BMT) (*Birlashgan Millatlar Tashkiloti*), xalqaro tashkiloti, xorijiy va mahalliy olimlarning hisobotlarida ko'pincha «yashil iqtisodiyot» atamasi va uni barcha mamlakatlarda tezda joriy etishga chaqiruvlar tilga olinadi. Ularning fikricha, yashil iqtisodiyot nafaqat ekologik xavflarni kamaytirishga, balki aholining farovonligini oshirishga qodirdir. Ammo savol tug'iladi: haqiqatan ham bu modelga o'tish odamlarning farovonligini oshirishga yordam berishi mumkinmi? Yevropa Ittifoqi mamlakatlari yashil iqtisodiyot va barqaror rivojlanish siyosatini joriy etish bo'yicha choralar ko'rishni boshladi. Maxsus milliy reja va dasturlar ishlab chiqilgan, ularda issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirish, yangilanuvchi energiya manbalarining ulushini oshirish va ishlab chiqarishda «yashil» texnologiyalarni tatbiq etish kabi maqsadlar belgilangan.

Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida yashil iqtisodiyotning shakllanishi faol ravishda davom etmoqda va hozirgi kunda uning kambag'allik darajasi bilan o'zaro bog'liqligini o'rganish dolzarb hisoblanadi. Shu bois, tadqiqotning maqsadi – Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida yashil iqtisodiyot va aholining kambag'allik darajasi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni o'rganishdir.

Umuman olganda, turli xalqaro tashkilotlarning yondashuvlarida farovonlik – aholini hayotni qo'llab-quvvatlash uchun zarur bo'lgan ijtimoiy, ma'naviy va moddiy boyliklar bilan ta'minlashni anglatadi, kambag'allik esa odamlarning hayotni saqlash uchun zarur bo'lgan boyliklar yetishmasligi bilan xarakterlanadi. Shuning uchun, keyinchalik mualliflar, kambag'allik darajasini yashil iqtisodiyotning ta'siriga uchraydigan asosiy farovonlik ko'rsatkichlaridan biri sifatida ishlatish mumkinligi nuqtai nazaridan kelib chiqmoqdalar.

Avvalo, biz kambag'allik tushunchasini va uni o'lchash usullarini, shuningdek, yashil iqtisodiyotning ta'rifini va ko'rsatkichlarini ko'rib chiqamiz, so'ngra Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida yashil iqtisodiyotning shakllanishini tahlil qilamiz va uning tahlili uchun asosiy ko'rsatkichlar to'plamini aniqlaymiz, oxir-oqibatda kambag'allik darajasi va yashil iqtisodiyot o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni baholash uchun korelatsion-regressiya modelini tuzamiz.

YUNESKO Iqtisodiy Komissiyasi (EIK BMT) (*Birlashgan Millatlar Tashkilotining Iqtisodiy va Ijtimoiy Kengashi*), kambag'allikni «tanlash va imkoniyatlarni amalga oshirish imkoniyatining yo'qligi» sifatida ta'riflaydi. Bu, oilasini oziq-ovqat va kiyim bilan ta'minlash, maktabda o'qish, shifoxonada davolanish yoki ish topish imkoniyatining yo'qligi shaklida namoyon bo'ladi. Kambag'allik chegarasi odamning mutlaq ehtiyojlari yoki nisbiy ijtimoiy standartlar nuqtai nazaridan o'lchanadi⁹⁷.

Iqtisodiy Hamkorlik va Rivojlanish Tashkiloti (OECD) fikricha, aniq belgilangan turmush darajasi (kambag'allik chegarasi) mavjud bo'lib, uni to'g'ri qadar erishgan shaxs o'zini kambag'al deb hisoblashi mumkin emas. Ko'pgina mamlakatlarda kambag'allik ko'rsatkichlarini aniqlash yondashuvlari sezilarli darajada farq qilishi tufayli, ushbu tashkilot turli mamlakatlarning kambag'allik profilini solishtirish uchun alohida belgilangan xususiyatlar taklif etgan. [Levi G., Ruiz N., 2014].

Tarix fanlari doktori Gordonning fikricha, kambag'allar qatlami odamlarning daromadlari belgilangan minimal miqdorga yetmaydigan, natijada ularning iste'moli belgilangan minimal me'yorlardan past bo'lgan qatlamlarga kiradi [Gordon L. A., 1994]. Ushbu me'yorlar iste'mol xususiyatlariga ajratib, ularning narxini mutlaq ko'rsatkichlar sifatida hisoblash mumkin.

Xalqaro baholash va solishtirishlar uchun kambag'allikni o'lchashda turli monetar yondashuvlar ishlab chiqilgan:

a) Hayotiy minimum: Bu ko'rsatkich dastlab ayrim mamlakatlarda yashash sharoitlarini tasvirlash uchun ishlatilgan, keyinchalik esa BMT, Jahon Banki, BMT Taraqqiyot Dasturi (PNUD) (*Birlashgan Millatlar Tashkilotining Rivojlanish Dasturi*) kabi xalqaro tashkilotlar tomonidan kambag'allikni aniqlashda qo'llaniladigan ko'rsatkichga aylandi;

b) Asosiy ehtiyojlar konsepsiyasi: Ushbu ehtiyojlar ikki elementdan iborat: oilaning minimal ehtiyojlari va asosiy kommunal xizmatlar. Bu konsepsiya minimalliy turmush darajasi konsepsiyasining kengaytirilgan variantidir;

c) Nisbiy deprivatsiya: Kambag'allik uchun alohida standartlar ishlab chiqiladi, bu esa kambag'al odamni aniqlashga yordam beradi. Bu ko'pincha odamlarning ijtimoiy xizmati yoki turli ommaviy yaxshiliklardan cheklangan kirish huquqi sifatida ko'rinadi, bunday yaxshiliklardan jamiyatning aksariyati foydalanadi [Townsend P., 1979];

d) Boylik: Jamiyatning to'plangan boyligi iqtisodiy inqirozlar va pasayishlarni engillashtiradi. Ushbu ko'rsatkichni qo'llash orqali, rasmiy ish haqi past bo'lgan, ammo kapitaldan foydalanish va norasmiy daromadlarga ega bo'lgan odamlar kambag'allar kategoriyasidan chiqarilishi mumkin;

e) Vaqt kamligi: Bu kategoriyadagi odamlar ishlash va oilasini boqish uchun yetarlicha daromadga ega, lekin ularning ishga bo'lgan yuqori jalb etilishi tufayli jamiyatda qatnashish yoki hordiq chiqarish uchun ozgina vaqtlari qoladi.

Kambag'allikni o'lchash qiyin bo'lganligi sababli, maxsus indekslar qo'llaniladi, bu esa kambag'allikni turli mezonlar bo'yicha solishtirishga imkon beradi. Masalan, Ko'p o'lchovli kambag'allik indeksi (KOKI) ko'plab mamlakatlarda kambag'allikni rasmiy

⁹⁷ *Руководство по измерению бедности. Нью-Йорк: ЕЭК ООН, 2017. 199 с.*

milliy statistika ko'rsatkichi sifatida ishlab chiqilgan. Ko'pincha ko'p o'lchovli kambag'allik indeksleri turli mamlakatlarda yashash darajasini solishtirishda qo'llaniladi.

Yevropa statistika organlari ko'p o'lchovli kambag'allikni o'lchash uchun kambag'allik va ijtimoiy chetlatilish xavfi bo'yicha ko'p o'lchovli indeks (AROPE) (inglizcha: At risk of poverty or social exclusion) dan foydalanadilar [Guio A.-C., Marlier E., 2012]. Ushbu indeksni hisoblashda daromad bo'yicha kambag'allik ko'rsatkichlari, turli deprivatsiya turlari va mehnat bozorida ishtirok etmaslik kabi omillar hisobga olinadi. AROPE indeksi (*Yevropadagi mamlakatlarning kambag'allik darajasini o'lchash uchun ishlatiladigan ko'rsatkich*) nafaqat past daromadlar muammosini, balki past daromadlar va ijtimoiy chetlatilish o'rtasidagi chambarchas bog'liqlikni ham aks ettiradi, shuningdek, turli mamlakatlarda kambag'allik muammosini chuqurroq o'rganishga imkon beradi [Karceva M. A., 2019].

Ushbu ish doirasida mualliflar kambag'allik nafaqat aholining past daromadlari bilan, balki boshqa moddiy va ijtimoiy jihatlarida (boyliklarning etishmasligi) ham namoyon bo'lishi mumkin degan nuqtai nazarga rioya qiladilar. Shuning uchun, keyinchalik tadqiqotda kambag'allik va ijtimoiy chetlatilish xavfi bo'yicha AROPE indeksidan foydalaniladi.

Hozirgi kunga qadar «yashil iqtisodiyot» atamasi uchun yagona qabul qilingan ta'rif mavjud emas. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Atrof-muhit Dasturi (YUNESKO) yondashuviga ko'ra, yashil iqtisodiyotda daromadlar va ish o'rinlari o'sishi, karbon chiqindilarini va atrof-muhitning ifloslanishini kamaytirishga, energiya va resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishga qaratilgan davlat va xususiy sektor investitsiyalari hisobiga ta'minlanadi [YUNESKO, 2011].

Iqtisodiy Hamkorlik va Rivojlanish Tashkiloti (OECD) boshqa atamadan foydalanadi — «yashil o'sish», bu iqtisodiy o'sish va rivojlanishni rag'batlantiradi, shu bilan birga tabiiy resurslar texnologiyalar yordamida ishlatiladi, ular atrof-muhitga zarar keltirishni kamaytiradi yoki umuman yo'q qiladi. Bu o'sishga erishmaslik suv va boshqa resurslar etishmasligi, havoning ifloslanishi, iqlimning o'zgarishi kabi muammolarga olib kelishi mumkin, bu esa iqtisodiy o'sishni cheklaydi [OECD, 2011].

Ko'plab davlatlarning rasmiy hujjatlarida yashil iqtisodiyot belgilanganida, ijtimoiy va iqtisodiy sohalarida rivojlanishga alohida e'tibor qaratilgan: rivojlangan mamlakatlar uchun — raqobat va ish o'rinlarini saqlash, rivojlanayotgan mamlakatlar uchun — barqaror rivojlanish va kambag'allikni kamaytirish, BRICS mamlakatlari uchun — resurslarni samarali ishlatish [Yakovlev I. A. va boshqalar, 2017].

Rossiyalik olimlar ham ushbu iqtisodiyotni o'rganish bilan shug'ullanadi va ularning yashil iqtisodiyotga berilgan ta'riflari ko'plab jahondagi tashkilotlar ta'riflari bilan o'xshash. Masalan, Porfirev yashil iqtisodiyotni atrof-muhitga zarar keltiruvchi chiqindilarni nazorat qilish va kamaytirish, iqlim o'zgarishini monitoring qilish, resurslarni tejash texnologiyalarini va qayta tiklanuvchi energetika sohasidagi texnologiyalarni yaratish va ishlatish sifatida tushunishni taklif etadi [Porfirev B. N., 2012].

Zomonova, ko'plab ta'riflarni umumlashtirgan holda, o'zining ta'rifini taklif etadi va yashil iqtisodiyotni «barqaror rivojlanishga asoslangan, tashqi ta'sirlarni ichki qilish, qarorlar qabul qilish jarayoniga kompleks yondashuv, resurslarni tejash va samarali foydalanish sharoitida hayot sifatini yaxshilashga qaratilgan yangi texnologiyalar va innovatsiyalarni qo'llash» deb ta'riflaydi [Zomonova E. M., 2015].

Barqaror rivojlanish konsepsiyasi jamiyatning rivojlanishiga bo'lgan uchta asosiy nuqtai nazardan iborat: iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik. Iqtisodiy nuqtai nazar resurslarni oqilona iste'mol qilishni, resurslarni tejash texnologiyalarini qo'llashni va chiqindilarni minimallashtirishni anglatadi. Ijtimoiy nuqtai nazar qarorlar qabul qilishning samarali tizimini yaratishga qaratilgan bo'lib, bu tarixiy tajribani hisobga olgan holda plüralizmni rag'batlantiradi. Ekologik komponent esa biologik va jismoniy tabiiy tizimlarning yaxlitligini ta'minlashi kerak [Kabir L. S., Anosova L. A., 2017].

Shunday qilib, «yashil iqtisodiyot» atamasining yagona ta'rifining yo'qligiga qaramay, ushbu iqtisodiyotning maqsadi faqat atrof-muhitni ifloslanish darajasini kamaytirish va «yashil» energiya manbalarini keng qo'llashga o'tish emas, balki fuqarolar uchun munosib turmush darajasini ta'minlash va odamlar o'rtasidagi turli xil tengsizliklarni bartaraf etishdir.

Yashil iqtisodiyot va uning o'lchashi

Nobel mukofoti laureati Stiglitz hamkasblari bilan birgalikda hozirgi kunda YAIM (Ya'ni, yalpi ichki mahsulot) fuqaro farovonligini o'lchashda ko'rsatkichi sifatida ishlatilmasligi kerakligini ta'kidlaydi, chunki bir nechta sabablar mavjud, masalan, resurslarning sifatini o'lchashning iloji bo'lmasligi, shuning uchun bu ko'rsatkich aslida farovonlikdagi o'zgarishni aks ettirmasligi mumkin [Stiglitz J. E. va boshqalar, 2010]. Naydu o'z ishlarida YAIM o'sishi va o'rmonlarning kesilishi o'rtasidagi bog'liqlikni o'rgangan, bu esa aksariyat mamlakatlarda kuzatilmoqda. Uning fikriga ko'ra, o'rmonlarning kamayishi iqtisodiy o'sishning illuziyasiga olib keladi va fuqarolarning farovonligini pasaytiradi, chunki o'sish tabiiy boyliklarning yo'qotilishi hisobiga amalga oshadi [Naidoo R., 2004].

Yashil iqtisodiyotning rivojlanishini o'lchovchi yangi indikatorlar ishlab chiqilishi hozirgi kunda faol rivojlanish bosqichida. Masalan, odatdagi YAIM o'rniga, iqtisodiy o'sishning ekologik oqibatlarini hisobga olgan «yashil» YAIMni joriy etish taklif qilinmoqda yoki ekologik faollik indeksi (EPI) (*Environmental Performance Index*) mavjud bo'lib, u butun dunyo bo'yicha barqaror rivojlanish holatiga oid ma'lumotlarni taqdim etadi, ekotizim holati va resurslarni boshqarish bo'yicha [EPI, 2010].

Boshqa bir ko'rsatkich — yashil iqtisodiyot indeksi (GGEI) (*Yashil iqtisodiyotning global samaradorligini o'lchash uchun ishlatiladigan ko'rsatkich*) (*Green Growth and Economic Index*) — mamlakatlarning uzoq muddatli rivojlanish sharoitlarini yaratishda qanchalik muvaffaqiyatli ekanliklarini ko'rsatadi. Ushbu indeksni hisoblashda to'rt guruh ko'rsatkichlari olinadi:

1. Klimat o'zgarishlari va rahbarlik;
2. Iqtisodiyotning alohida sektorlari samaradorligi;
3. «Yashil» texnologiyalarga sarmoyalar;
4. Atrof-muhit va tabiiy kapital holati.

Yashil iqtisodiyotni o'lchash uchun turli metodologiyalarni tahlil qilib, barcha metodlar o'xshashligini va uchta asosiy ko'rsatkichlar guruhiga tayanishini ko'rish mumkin: iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy. Ushbu metodologiyalar va indekslar yashil iqtisodiyotni o'lchashning turli yo'llarini taqdim etadi, bu esa tahlil uchun keng ko'lamdagi ma'lumotlarni ishlatish imkonini beradi.

Xalqaro Mehnat Tashkilotining (XMT) 2020 yilgi dunyo mehnati trendlariga doir hisobotida ishga teng kirish va munosib ish haqi olish masalalari hali ham dolzarb ekanligi ta'kidlanadi [ILO, 2020], shuningdek, COVID-19 pandemiyasi kambag'al qatlamlarining ahvolini yomonlashtirdi. Shuningdek, pandemiya ko'plab mamlakatlarning iqtisodiy o'sishini sekinlashtirdi, bu esa XMT fikriga ko'ra yangi ish o'rinlari yetishmovchiligiga olib kelishi mumkin. Bu iqtisodiy samaradorlikning pastligiga, shuningdek, ijtimoiy taranglikning ortishiga sabab bo'ladi.

Ishsizlikni hal qilish yo'llaridan biri yashil iqtisodiyot bo'lishi mumkin. XMTning 2018 yilgi «Dunyo mehnatining ekologikasi: ish o'rinlari orqali ekologik o'zgarish» hisobotiga ko'ra, kelajakda aynan bunday iqtisodiyot ish o'rinlarining o'sishi uchun asosiy manba bo'ladi [ILO, 2018], iqlim o'zgarishlari esa ijtimoiy himoyaga bo'lgan ehtiyojni oshiradi.

IRENA (*Xalqaro qayta tiklanuvchi energiya agentligi, dunyo bo'ylab qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish va ulardan foydalanishni targ'ib qiluvchi xalqaro tashkilot*) prognoziga ko'ra, qayta tiklanuvchi energetika sektori 2050 yilga borib, energetika sohasida ish o'rinlarini 100 millionga, hozirgi holatdan 40 millionga

ko'paytirishi mumkin. Bu, ehtimol, kambag'allik va past daromadli aholining ahvolini yaxshilashda yana bir vosita bo'lishi mumkin. Shuningdek, yashil iqtisodiyot mehnat unumdorligini oshirish orqali ham kambag'allikni kamaytirishi mumkin. Jahon banki hisobotiga ko'ra, mehnat unumdorligining barqaror o'sishi kambag'allikni qisqartirishga yordam beradi [WB, 2020]. «Barqarorlik» yangi texnologiyalarni joriy etish, kapitalga investitsiyalarni oshirish orqali ta'minlanadi.

Porter o'z hisobotida «yashil» investitsiyalar kompaniyaning raqobatbardoshligini oshirishi mumkin deb ta'kidladi [Porter M., 1991]. Bunda, shuningdek, ishlab chiqarish samaradorligi, kompaniyaning imiji va xarajatlarning minimallashtirilishi hisobiga foyda ortadi. Kompaniyalar «yashil» texnologiyalar yordamida materiallar sarfini kamaytirishi mumkin, bu esa barqaror texnologiyalarni qo'llagan holda biznesning obro'sini oshiradi [Barros M. V. va boshqalar, 2021].

Shuningdek, «qorong'u» iqtisodiyot modelidan kelib chiqqan ijtimoiy xarajatlarni ham hisobga olish kerak, masalan, sog'liqni saqlashdagi yo'qotishlar. Butun dunyo bo'ylab millionlab odamlar, qazilma yoqilg'ilarni yoqishdan kelib chiqqan ifloslanishlar tufayli astma va boshqa kasalliklar bilan yashamoqda, bu esa erta o'lim xavfini oshirishi va sog'liqni saqlashga qo'shimcha xarajatlar keltirib chiqarishi mumkin, shu jumladan byudjet xarajatlari hamda ish bilan bog'liq cheklovlar, bu esa odamning daromadini yetarli darajaga yetkazmasligi mumkin.

Shunday qilib, yashil iqtisodiyot kambag'allikka ta'sir ko'rsatishi va shu muammoni hal qilishga yordam berishi mumkin, masalan, alternativ energetika sohasida yangi ish o'rinlarini yaratish orqali yoki mehnat unumdorligini oshirish va ish haqini oshirishga qaratilgan texnologiyalarni joriy etish orqali.

Shunday qilib, bizning taxminlarimiz shundaki, yangi «yashil» texnologiyalar va yashil iqtisodiyot sohasining umumiy rivojlanishi, ish o'rinlari sonini oshirish, xodimlar malakasini oshirish, ish haqi oshishi va aholi salomatligiga bo'lgan antropogen ta'sirni kamaytirish orqali kambag'allikni kamaytirishga olib kelishi mumkin. Shu bilan birga, yashil iqtisodiyotni rivojlantirishga ta'sir qiluvchi omillarni iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy yo'nalishlar bo'yicha o'rganish, xalqaro tashkilotlarning eng keng tarqalgan yondashuvlarini hisobga olib amalga oshirilishi maqsadga muvofiqdir.

Yashil iqtisodiyotni sharq yunonistonidagi o'rta osiyo davlatlarida tashkil qilish

Ko'plab davlatlar, iqlim o'zgarishining xavfini anglab, atrof-muhitga ta'sirni kamaytirish uchun birgalikda choralar ko'rishni boshladilar. Masalan, har yili Konvensiya tomonlari konferensiyasi o'tkazilib, undan birida Kyotoda chiqindilarni kamaytirish bo'yicha huquqiy majburiyatlar belgilandi. Ushbu kelishuv Kyoto protokoli deb nom olgan. Ushbu kelishuvning asosiy maqsadi — issiqxona gazlarining atmosferadagi konsentratsiyasini shunday darajaga barqarorlashdirish, bu esa sayyoramizning iqlim tizimi uchun xavfli antropogen ta'sirlarni oldini olishga yo'naltirilgan.

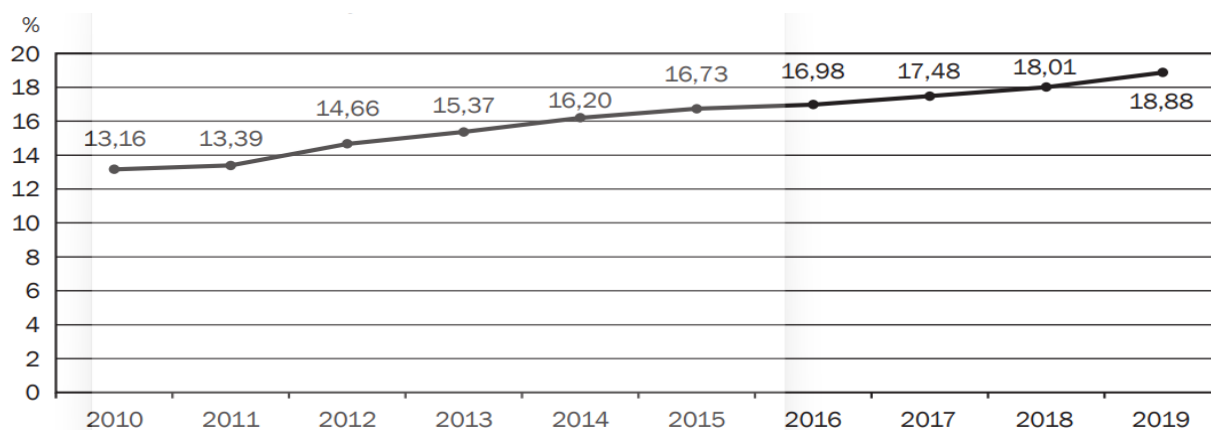
Protokol kuchga kirganidan keyin chiqindilarni sotish dasturlari paydo bo'ldi. Ulardan biri — Yevropa Ittifoqining chiqindilarni sotish tizimi (EU ETS), bu tizim chiqindilarni chiqarish uchun kvotalar bo'yicha xususiy savdolarini olib borish imkonini beradi. Misol sifatida, Amsterdamda ICE Futures birjasida savdo qilinadigan Carbon Emissions Futures — Dec 21 (CFI2Z1) kelishuvlarini keltirish mumkin. Ushbu kelishuvlar yetkazib beruvchi kelishuvlar bo'lib, asosiy aktiv sifatida Yevropa Ittifoqi hududida bir metriks tonna uglerod dioksidi chiqindilariga ruxsatnoma xizmat qiladi. 2017 yildan boshlab, kvotalar narxlari 5 evrodan 51 evrogacha oshgan. Chiqindilarni kamaytirish va kamroq "ifloslantiruvchi" ishlab chiqarish va texnologiyalarga o'tishni rag'batlantirish maqsadida Yevropa Ittifoqi kelgusida kvotalarning narxini oshirishni rejalashtirmoqda. Yaqin kelajakda Yevropa Komissiyasi Yevropa Ittifoqi hududida import qilinadigan mahsulotlarning uglerod qamrovi uchun to'lovlarni kiritish bo'yicha takliflar bilan chiqadi,

bu esa Yevropa Ittifoqi importchilariga global iqlim barqarorligiga hissa qo'shish uchun rag'bat yaratadi.

Yangilanish energetikasi to'g'risidagi yo'riqnoma energiya ishlab chiqarish va yangilanadigan energiya manbalaridan foydalanishni ilgari surish siyosatini belgilaydi. Hozirgi kunda 2030 yilga qadar yangilanadigan energiyaning minimal ulushini 32% ga etkazish maqsadi qo'yilgan. Quyidagi 1-rasmda Yevropa Ittifoqining ushbu maqsadni amalga oshirishdagi hozirgi muvaffaqiyatlari ko'rsatilgan.

Yevropa Ittifoqining alohida davlatlari orasida qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirish bo'yicha yetakchilarni ajratib ko'rsatish mumkin. Bular Islandiya, Norvegiya va Shvetsiya. Ushbu mamlakatlarda qayta tiklanadigan energiya manbalarining umumiy elektr energiyasi ishlab chiqarishdagi ulushi 50 foizdan oshadi. Shuni inobatga olish kerakki, qayta tiklanadigan energiya sektoriga faqat quyosh va shamol energetikasi emas, balki boshqa turlari ham kiradi, masalan, geotermal, to'liq (priliv), va biyo-yoqilg'i energiyasi.

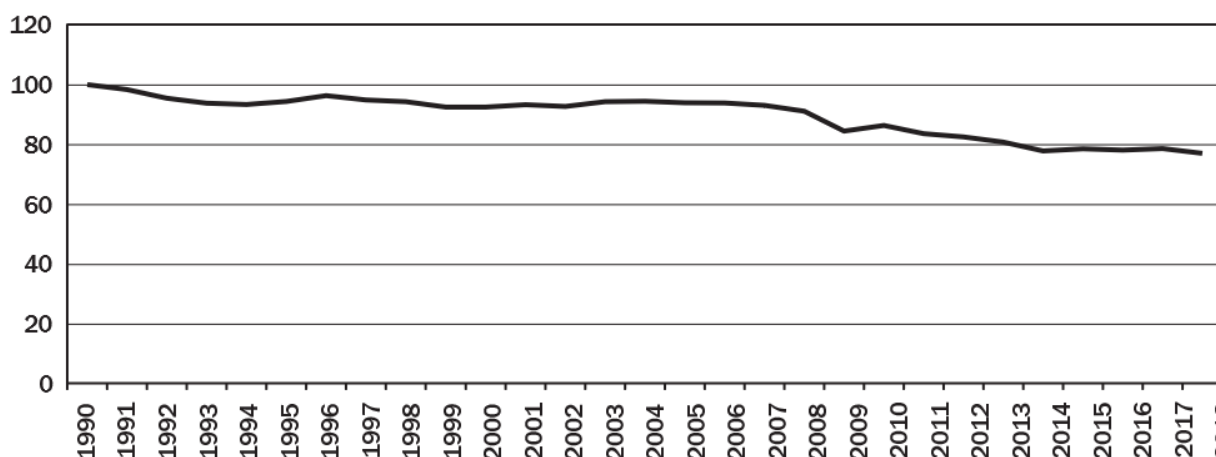
1-rasm. Yevropa Ittifoqi-28 mamlakatlarida qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan olingan elektr energiyasining umumiy hajmdan foiz xisobida.

Manba/ Source: Share of energy from renewable sources statistics. Eurostat (online data code: NRG_IND_REN\$DEFAULTVIEW).

Yevropa Ittifoqi barqaror rivojlanish texnologiyalarini joriy etish borasida faol siyosat yuritmoqda, bu esa issiqxona gazlari chiqindilari hajmi kabi ko'rsatkich orqali kuzatilishi mumkin. Taxminan 30 yil davomida Yevropa Ittifoqi davlatlari chiqindilar hajmini 20 foizga kamaytira oldi (2-rasm). Bu holat qayta tiklanadigan energiya sektorining rivojlanishi, shuningdek, iqtisodiy inqiroz davrlarida iqtisodiy faollikning pasayishi bilan izohlanadi.

2-rasm. Yevropa Ittifoqiga a'zo 28 davlatlarda issiqxona gazlari chiqindilari (1990–2018-yillar), 1990-yil=100 indeksi

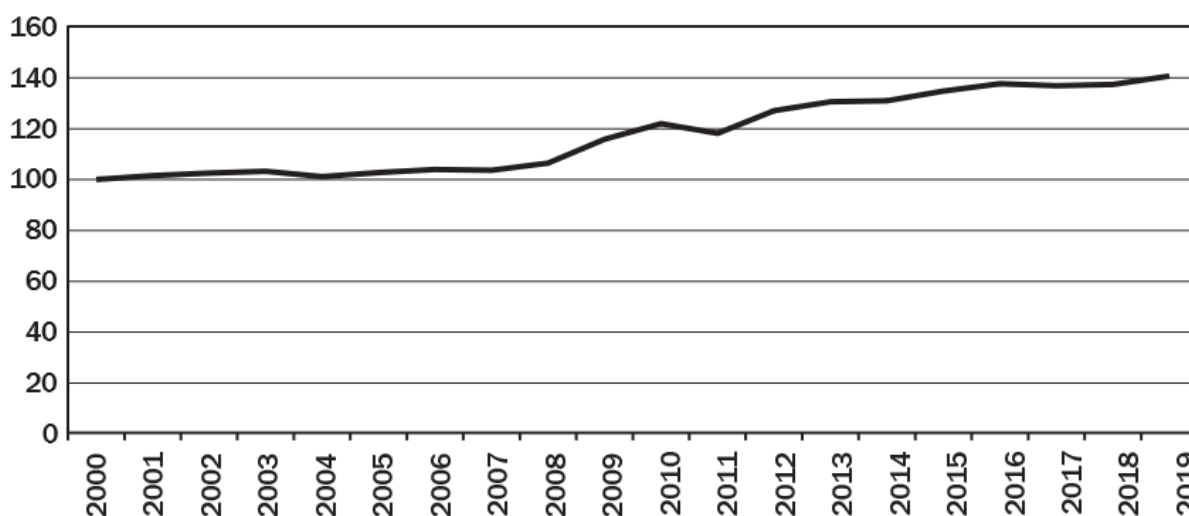

Manba / Source: Greenhouse gas emissions statistics. Eurostat (online data code: SDG_13_10).

Yashil iqtisodiyotni muvaffaqiyatli shakllantirishning eng muhim omillaridan biri bu moliyalashtirish mexanizmlari va vositalaridir. Ular asosan bank tizimi, sugʻurta sohasi va davlat rivojlanish institutlari orqali amalga oshiriladi [Yakovlev I. A. va boshq., 2017].

Iqtisodiy oʻsish tabiiy resurslarsiz mumkin emas. Bu oʻsish ekstansiv boʻlishi mumkin — yaʼni resurslar hajmini oshirish hisobiga, yoki intensiv boʻlishi mumkin — yaʼni texnologiyalarni rivojlantirish orqali, bu esa har bir mahsulot yoki xizmat birligiga kamroq resurs sarflash imkonini beradi. Demak, yashil iqtisodiyot rivojini resurslardan samarali foydalanish darajasi orqali baholash mumkin. Bu koʻrsatkich yalpi ichki mahsulotni yil davomida sarflangan resurslar hajmiga boʻlish orqali hisoblanadi. 3-rasmda koʻrsatilganidek, Yevropa Ittifoqi mamlakatlari 2000-yildan buyon resurslardan foydalanish samaradorligini 1,4 barobarga oshirishga muvaffaq boʻlishgan.

3-rasm. Yevropa Ittifoqiga aʼzo 28 davlatlarda resurslardan foydalanish samaradorligi darajasi, 2000-yil = 100 indeksi

manba / Source: Resource productivity statistics. Eurostat (online data code: T2020_RL100).

Bundan tashqari, Yevropaning koʻplab davlatlari dunyodagi eng “yashil” mamlakatlar deb eʼtirof etiladi. Atrof-muhit siyosati sohasidagi rivojlanishni baholash uchun qoʻllaniladigan EPI (Ekologik samaradorlik indeksi) ga koʻra, 2020-yilda reytingning birinchi oʻn oʻrni Yevropa davlatlariga toʻgʻri kelgan, ularning yettitasi Yevropa Ittifoqi aʼzolari boʻlib, bu yashil iqtisodiyot rivojida aynan shu mintaqalarning muvaffaqiyatini koʻrsatadi. Taqqoslash uchun aytadigan boʻlsak, Rossiya bu reytingda faqat 58-oʻrinni egallagan, undan oldinda esa Ekvador turadi — bu esa Rossiyada yashil iqtisodiyot yetarli darajada rivojlanmaganini anglatadi.

Shuningdek, Yevropa Ittifoqi barqaror moliyalashtirish (sustainable finance) kontseptsiyasini ishlab chiqqan. Bu kontseptsiya turli loyihalarni moliyalashtirishda ESG-mezonlari (ekologik, ijtimoiy va korporativ boshqaruv mezonlari) asosida qaror qabul qilishni nazarda tutadi. Kontseptsiya investitsiya tanlovida investorlar faqat loyiha rentabelligini emas, balki uning barqarorlik mezonlariga mosligini ham hisobga olishini taʼminlash maqsadida ishlab chiqilgan.

ESG-moliyalashtirishni joriy etish uchun kompaniyalarning atrof-muhitga taʼsiri boʻyicha hisobot berishiga oid maxsus talablar ishlab chiqilgan, shuningdek, maxsus soliq tartibi va ESG-mezonlariga mos loyihalarga investitsiya jalb qilish uchun vositalar, masalan, “yashil” obligatsiyalar (green bonds) kabi instrumentlar qoʻllaniladi.

Ushbu tadqiqotda kambag'allik kategoriyalari va yashil iqtisodiyot omillari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik ko'rib chiqildi. Kambag'allik — bu butun dunyodagi barcha mamlakatlarda uchraydigan umumiy muammo, ammo uning ko'rinishlari turlicha. Kambag'allikni o'lchashda davlatlar bilan bir qatorda BMT, Jahon banki, OECD kabi xalqaro tashkilotlar ham ishtirok etadi. Kambag'allikni o'lchash uchun turli xil tadqiqot yondashuvlari va usullari mavjud. Shuningdek, odamlarning daromadlari bilan birga boshqa muhim ehtiyojlarni ham hisobga olgan maxsus kambag'allik indekslari mavjud.

"Yashil iqtisodiyot" atamasiga hali umumiy qabul qilingan ta'rif mavjud emas. Ba'zi tashkilotlar "yashil o'sish", "barqaror rivojlanish" kabi atamalarni ham ishlatishadi. Biroq, uning prinsiplari tushunarli va har joyda bir xil — iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik sohalarida vaziyatni yaxshilash va barqarorlikka erishish. Yashil iqtisodiyot atrof-muhitga salbiy ta'sirni kamaytirish muammosini hal qilishga qaratilgan bo'lib, shu bilan birga barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlab, fuqarolarning farovonligini oshirishni maqsad qilgan.

Tadqiqotda yashil iqtisodiyot va kambag'allik darajasi o'rtasidagi mumkin bo'lgan o'zaro bog'liqlikka oid mavjud fikrlar tahlil qilindi. Masalan, ifloslantiruvchi moddalar chiqarilishi aholi kasalliklarining ko'payishiga olib kelishi mumkin, "yashil" investitsiyalar o'sishi esa mehnat unumdorligini oshirish va yangi ish o'rinlari yaratishga yordam berishi mumkin.

Tadqiqotning miqdoriy qismlarida 2005–2019 yillarda 28 Yevropa mamlakati misolida yashil iqtisodiyotning bir qator omillari bilan kambag'allik xavfi darajasi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aks ettiruvchi panel ma'lumotlari asosida ekonometrik model qurildi. Modellash natijalari, xususan, qayta tiklanadigan energiya manbalarining va mehnat unumdorligining o'sishi kambag'allik xavfini kamaytirishini ko'rsatadi.

Olingan natijalar, ayniqsa, rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda, masalan, Rossiyada qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirish va yashil iqtisodiyotni rag'batlantirish siyosatini qo'llab-quvvatlash uchun dalil sifatida ishlatilishi mumkin, shuningdek, bu tadqiqotni dunyoning turli mamlakatlarida yashil iqtisodiyot omillari va aholi farovonligi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni tahlil qilish kabi boshqa dolzarb yo'nalishlar bo'yicha davom ettirish uchun imkoniyat yaratadi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Гордон Л. А. Четыре рода бедности в современной России // Социологический журнал. 1994. № 4. С. 18–35.
2. Зомонова Э. М. Стратегия перехода к «зеленой» экономике: опыт и методы измерения / Экология: серия аналит. обзоров. Новосибирск: ГПНТБ СО РАН, 2015. 283 с.
3. Кабир Л. С., Аносова Л. А. «Зеленая» экономика: новые вызовы и перспективы государственного управления // Экономика и управление. 2017. № 11 (145). С. 37–42.
4. Карцева М. А. Многомерная бедность в странах ЕС: индекс риска бедности и социальной исключенности AROPE // Государственное управление. Электронный вестник. 2019. № 74. С. 126–155.
5. Курс на зеленый рост. Резюме для лиц, принимающих решения / ОЭСР, 2011.
6. Леви Г., Руиз Н. Подход ОЭСР к измерению и мониторингу бедности по доходам в разных странах: резюме / ОЭСР, 2014.
7. Навстречу «зеленой» экономике: пути к устойчивому развитию и искоренению бедности / ЮНЕП, 2011. Порфирьев Б. Н. «Зеленая экономика»: реалии, перспективы и пределы роста // Экономика. Налоги. Право. 2012. № 5. С. 34–42.

8. Руцкий В. Н., Осипенко М. В. Зеленая экономика как фактор производительности труда в обрабатывающей промышленности стран Европейского союза // Финансовый журнал. 2020. Т. 12. № 4. С. 69–84. URL: <https://doi.org/10.31107/2075-1990-2020-4-69-84>.

9. Яковлев И. А., Кабир Л. С., Никулина С. И. и др. Финансирование «зеленого» экономического роста: концепции, проблемы, подходы // Научно-исследовательский финансовый институт. Финансовый журнал. 2017. № 3. С. 9–21.

10. Barros M. V., Salvador R., do Prado G. F. et al. Circular economy as a driver to sustainable businesses // Cleaner Environmental System. 2021. Vol. 2. Art. 100006. URL: <https://doi.org/10.1016/j.cesys.2020.100006>.

YEVROPA ITTIFOQI MAMLAKATLARIDA YASHIL IQTISODIYOT VA KAMBAG'ALLIK DARAJASI O'RTASIDAGI O'ZARO BOG'LIQLIKNI MODELLASHTIRISH.

Lutpidinov Shuxrat Zakirdjanovich

Namangan davlat universiteti

“Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes” kafedrası
katta o'qituvchisi

lutpidinov.shuxrat@mail.ru

Namangan davlat universiteti

“Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes” kafedrası
o'qituvchisi Soyibjonov Islomjon Sodiqjon o'g'li

Annotatsiya: Ushbu maqolada Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida yashil iqtisodiyotni rivojlantirish jarayonining kambag'allik darajasiga ko'rsatayotgan ta'siri iqtisodiy modellashtirish asosida tahlil qilingan. Mualliflar 28 ta Yevropa mamlakati bo'yicha 2005–2019 yillarni qamrab oluvchi panel ma'lumotlar yordamida ko'p o'zgaruvchili regressiya modeli tuzgan. Tadqiqotda qayta tiklanuvchi energiya ulushi, mehnat samaradorligi va ijtimoiy himoya xarajatlari kabi ko'rsatkichlarning kambag'allik xavfi darajasi bilan o'zaro bog'liqligi baholangan. Natijalarga ko'ra, yashil iqtisodiyotning ayrim komponentlari (xususan, qayta tiklanuvchi energiya va mehnat samaradorligi) kambag'allikni kamaytirishda ijobiy rol o'ynashi mumkinligi isbotlangan.

Kalit so'zlar: Yashil iqtisodiyot, kambag'allik darajasi, Yevropa Ittifoqi, qayta tiklanuvchi energiya, mehnat samaradorligi, iqtisodiy modellashtirish, panel ma'lumotlar, ijtimoiy himoya, CO2 chiqindilari, ekologik siyosat.

Hukumatlar ko'plab davlatlarda hali ham yashil iqtisodiyotni rivojlantirish bo'yicha faol siyosat olib bormayotganligini, chunki bu ishlab chiqarish narxining oshishiga, byudjetga qo'shimcha yuklamalarga va resurslar narxining oshishiga olib kelishi mumkinligi bilan izohlaydilar. Shuning uchun bu siyosatni amalga oshirishga qo'shimcha xarajatlar asoslangan bo'ladimi va iqtisodiyot samaradorligini oshiradimi, xususan, kambag'allik darajasini pasaytiradimi, buni tushunish zarur.

2010 yilda Yevropa Komissiyasi Yevropa Ittifoqi mamlakatlari uchun yangi rivojlanish strategiyasini — «Evropa 2020»ni qabul qildi, bu esa 2020 yilga kelib, Yevropa Ittifoqi mamlakatlarining barqaror o'sishiga erishishni ta'minlashga qaratilgan. Ushbu strategiyada kambag'allik va ishsizlikni kamaytirish, «20-20-20» dasturi orqali CO-2 chiqindilarini kamaytirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalarining ulushini oshirish va energiya samaradorligini oshirish bo'yicha maqsadlar qo'yilgan.

Shu sababli, mazkur tadqiqotda Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida yashil iqtisodiyot va kambag'allik darajasi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik ko'rib chiqiladi. Tadqiqotning ushbu bosqichida biz yashil iqtisodiyotning Yevropa Ittifoqi mamlakatlari guruhi bo'yicha kambag'allik darajasi bilan salbiy o'zaro bog'liqlikka ega ekanligini aniqlashni maqsad

qilganmiz. Kelajakda bizning tadqiqotimizni Yevropa Ittifoqining 28 ta mamlakati bo'yicha alohida tahlil qilish orqali davom ettirish mumkin.

Yevropa Ittifoqi bo'yicha iqtisodiy modelni shakllantirish uchun biz vaqt ketma-ketligi va Eurostat panelli ma'lumotlari asosida modellarni ishlab chiqdik. Barcha ma'lumotlar mavjud bo'lgan eng uzoq davr uchun olingan. Birinchi modelda 28 ta Yevropa Ittifoqi mamlakati guruhi bo'yicha 2010-2019 yillar davomidagi vaqt ketma-ketligi ishlatilgan. Ikkinchi modelda esa sifatli tahlil o'tkazish uchun 28 ta Yevropa Ittifoqi mamlakati bo'yicha 2005-2019 yillar davriga oid panelli ma'lumotlar olingan.

Evropa Ittifoqidagi holatni tahlil qilish uchun iqtisodiy modelni shakllantirish maqsadida biz vaqt ketma-ketligi va Eurostat panelli ma'lumotlari asosida modellarni ishlab chiqdik. Barcha ma'lumotlar mavjud bo'lgan eng uzoq davr uchun olingan. Birinchi modelda 28 ta Yevropa Ittifoqi mamlakatlari guruhi bo'yicha 2010-2019 yillar davridagi vaqt ketma-ketligi ishlatilgan. Ikkinchi modelda esa sifatli tahlil o'tkazish uchun 28 ta Yevropa Ittifoqi mamlakati bo'yicha 2005-2019 yillar davriga oid panelli ma'lumotlar olingan.

Iqtisodiy modelni shakllantirishda Yevropa Ittifoqidagi kambag'allik omillarini tekshirish uchun bir nechta gipotezalar tekshirilgan.

1. Qayta tiklanuvchi energiyaning umumiy energiya iste'molidagi ulushi kambag'allik darajasi bilan salbiy bog'liq (qayta tiklanuvchi energiyaning rivojlanishi aholi uchun arzonroq elektr energiyasini ta'minlashi kerak, bu esa xonadonlarga mehnat samaradorligi oshgani sari elektr energiyasi xarajatlarini kamaytirishga yordam beradi).
2. Issiqxona gazlari chiqindilari kambag'allik darajasi bilan ijobiy bog'liq (chiqindilar iqlimga va aholi ish sharoitlariga ta'sir qilishi mumkin, shuning uchun kambag'allik darajasi va chiqindilar o'rtasidagi bog'liqlikni tekshirish zarur, chunki iqtisodiy o'sish jarayonida ijtimoiy-iqtisodiy tengsizlik kuchayishi mumkin).
3. Mehnat samaradorligi kambag'allik darajasi bilan salbiy bog'liq (mehnat samaradorligi oshgan sari aholi daromad olish imkoniyatlari kengayadi, chunki toza, «yashil» texnologiyalarni qo'llash orqali samaradorlik oshadi).
4. Iqtisodiy o'sish kambag'allik darajasi bilan salbiy bog'liq (traditsion ravishda iqtisodiy o'sish kambag'allikni kamaytirish bilan bog'liq, shuning uchun iqtisodiy o'sish natijalari aholi guruhlar o'rtasida qayta taqsimlanayotganda bunday bog'liqlik mavjudmi, tekshirilishi kerak).
5. Aholining salomatlik holati kambag'allik darajasi bilan salbiy bog'liq (hayot sifati va salomatlik yaxshilangan sari odamlar ko'proq ishlashlari va daromad olishlari mumkin, chunki mehnat samaradorligi oshadi).
6. Ilmiy sohaning rivojlanishi kambag'allik darajasi bilan salbiy bog'liq (ilmiy sohaning rivojlanishi bilan yangi texnologiyalar ishlab chiqilishi kerak, bu esa mehnat samaradorligini oshiradi va resurslardan samarali foydalanishga yordam beradi, shu jumladan innovatsion «yashil» texnologiyalarni rivojlantirish orqali).
7. Davlat tomonidan taqdim etilgan ijtimoiy yordam choralari kambag'allik darajasi bilan salbiy bog'liq (davlatdan qo'shimcha yordam kambag'al aholi qatlamlariga ularning kambag'allikdan tezroq chiqishlariga yordam beradi, chunki iqtisodiy o'sish natijalari aholi guruhlar o'rtasida qayta taqsimlanadi).
8. Iqtisodiyotda ishlayotganlarning ulushi kambag'allik darajasi bilan salbiy bog'liq (aholining ko'proq qismi ishlasa va daromad olsa, kambag'allik darajasi kamayishi kerak, chunki ko'proq aholi iqtisodiy faoliyatga jalb etiladi).

Gipotezalarni tekshirish uchun korelyatsion-regressiya tahlili o'tkazildi, bunda iqtisodiy modellarni qurish uchun GRETL 1.9.92 dasturiy ta'minoti ishlatildi.

Bog'liq o'zgaruvchi sifatida y «kambag'allik yoki ijtimoiy exclusion xavfiga duchor bo'lgan aholi ulushi» — aholi foizi, ularning daromadlari ijtimoiy to'lovlardan

keyin mamlakatning o'rtacha milliy daromadining 60 foizidan past bo'lsa yoki moddiy yetishmovchilikka duch kelsa (deprivatsiya).

Tushuntiruvchi o'zgaruvchilar sifatida quyidagi ko'rsatkichlar ishlatilgan:

- x1 — qayta tiklanuvchi energiyadan olinadigan elektr energiyasining umumiy iste'moldagi ulushi (umumiy iste'mol qilingan elektr energiyasining foizi);
- x2 — issiqxona gazlari chiqindilari (aholi boshiga tonnalarida);
- x3 — ekologik soliq daromadlari ulushi yalpi ichki mahsulotda (YIMning foizi);
- x4 — ilm-fan va texnologiyalar sohasidagi inson resurslari ulushi (25-64 yoshdagi faol aholi foizi);
- x5 — ilmiy tadqiqotlar va rivojlanishga sarflangan umumiy xarajatlar ulushi (YIMning foizi);
- x6 — bandlik darajasi (foizda);
- x7 — salomatlik holatini ijobiy baholagan aholi ulushi (so'rovnomada qatnashganlarning foizi);
- x8 — aholi boshiga YIM (aholi boshiga evro);
- x9 — mehnat samaradorligi (2010 yilga nisbatan foizlarda);
- x10 — davlatning ijtimoiy himoya xarajatlari (YIMning foizi);
- x11 — resurslardan samarali foydalanish, bu yalpi ichki mahsulotni ichki material iste'moliga bo'linishi sifatida hisoblanadi (ichki iqtisodiy hududda qazib olinadigan xom ashyo miqdori, shuningdek barcha fizik import va eksportlarni hisobga olgan holda) — 2000 yil ma'lumotlariga nisbatan o'lchanadi.

Regressiya modelidagi deyarli barcha o'zgaruvchilar ulushli ko'rinishga keltirilgan (o'rtacha bosqichda ham, yakuniy modelda ham), bu modelni yaratishda inflatsion tendensiyalarning ta'sirini qisqartiradi. Hisob-kitoblarda shuningdek, bazaviy 2010 yilga nisbatan o'sish indeksleri shaklida o'zgartirilgan o'zgaruvchilar bilan qurilgan model variantlari tekshirildi. Bu model variantlari statistik jihatdan pastroq sifatga ega bo'ldi, ammo quyida keltirilgan yakuniy regressiya modeliga o'xshash xulosalarga olib keldi.

Eng sifatli model 2005-2019 yillar orasida 28 ta Yevropa mamlakatlari bo'yicha panel ma'lumotlari bilan tuzilgan ko'p o'zgaruvchili regressiya modeli bo'ldi. Ushbu mamlakatlar tanlanishi tahlil uchun eng to'liq ma'lumotlar mavjudligi bilan izohlanadi.

Turli variantlardagi o'zaro bog'liqliklarni modellashtirish natijasida biz quyidagi regressiya tenglamasini oldik, bu yerda «2» regressorlar uchun kechikish qiymati mavjud.

$$y = 48,6506 - 0,138937 * x1\_2 - 0,265777 * x9\_2 + 0,217035 * x10\_2. \quad (1)$$

Modelning determinatsiya koeffitsienti (R^2) 0,9372 ga teng. Bu, demak, 93,72 % izohlanayotgan o'zgaruvchining (kambag'allik xavfi darajasi) o'zgarishi modelga kiritilgan omillar ta'sirida yuzaga kelganligini anglatadi. Model parametrlarining ahamiyatligini tekshirish shuni ko'rsatdiki, «mehnati samaradorligi» parametri 1% darajasida ahamiyatli, «qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan olinadigan elektr energiyasining umumiy iste'moldagi ulushi» va «davlat tomonidan fuqarolarni ijtimoiy himoya qilishga sarflanadigan xarajatlar» 5% darajasida ahamiyatli. Qolgan omillar ahamiyatsiz bo'lib chiqdi, ya'ni ular kambag'allik xavfi darajasiga sezilarli ta'sir ko'rsatmaydi. Parametrlarning ahamiyatligi r-qiymatlari asosida aniqlangan. F-kriteriyasi ham regressiya tenglamasining umumiy ahamiyatligini tasdiqladi. Shuni ta'kidlash kerakki, korelyatsion tahlil natijasida yakuniy panel ma'lumotlari modeliga kiritilgan tushuntiruvchi o'zgaruvchilar o'rtasida statistik jihatdan ahamiyatli yuqori korelyatsion bog'liqlik aniqlanmagan. Modelning turli variantlarini yanada diagnostika qilish natijasida eng yaxshi baholash usuli sifatida o'zgaruvchilarni o'lchovdagi farqlarni hisobga oladigan model, ya'ni belgilangan effektlar modeli tanlandi.

Shunday qilib, x1 uchun koeffitsient manfiy bo'ldi, bu gipoteza № 1'da kutilgan edi. «Qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan olingan elektr energiyasining ulushi» va «kambag'allik xavfi darajasi» o'rtasida salbiy bog'liqlik mavjud.

Gipoteza № 2 statistik jihatdan ahamiyatli bog'liqlik yo'qligi sababli tasdiqlanmadi, chunki kambag'allik xavfi darajasi va issiqxona gazlari chiqindilari hajmi o'rtasida bog'liqlik mavjud emas. Bu, ehtimol, ko'plab kompaniyalar, o'z xodimlariga o'rtacha daromadidan pastroq maosh to'laydiganlar, issiqxona gazlarini chiqarmasligi bilan bog'liqdir (masalan, xizmat ko'rsatish sohasida). x9 uchun koeffitsient manfiy bo'ldi, bu gipoteza № 3'da kutilgan edi («mehnat samaradorligi» va «kambag'allik xavfi darajasi» o'rtasida salbiy bog'liqlik mavjud).

Gipoteza № 4, kambag'allik xavfi darajasi va iqtisodiy o'sish o'rtasida statistik jihatdan ahamiyatli bog'liqlik yo'qligi sababli tasdiqlanmadi, bu iqtisodiy o'sishning aholi daromadiga ta'sirining pasayishi bilan tushuntirilishi mumkin.

Gipotezalar № 5, 6 va 8 tasdiqlanmadi, chunki ishlatilgan ko'rsatkichlar modelda statistik jihatdan ahamiyatli emas edi. Bu shuni anglatadiki, iqtisodiy o'sish, aholi salomatligi, ilmiy-tadqiqot va rivojlanish xarajatlari va bandlik darajasi kabi ko'rsatkichlar Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida kambag'allik xavfi darajasi bilan sezilarli bog'liqlikka ega emas.

Gipoteza № 5 tasdiqlanmadi, chunki kambag'allik xavfi darajasi va aholi salomatligi o'rtasida statistik jihatdan ahamiyatli bog'liqlik mavjud emas, bu esa «salomatlik holatini ijobiy baholovchi aholi ulushi» ko'rsatkichi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Bu ko'rsatkich asosan sub'ektiv xarakterga ega bo'lib, odamlar o'zlarini jismonan sog'lom bo'lsa ham, salomatlikni pastroq baholashlari mumkin.

Gipoteza № 6 tasdiqlanmadi, chunki kambag'allik xavfi darajasi va ilmiy sektorni rivojlantirish xarajatlari o'rtasida statistik jihatdan ahamiyatli bog'liqlik mavjud emas, bu esa yuqori texnologiyali sohalarda ilmiy ishlanmalar natijalari qo'llanilishini, past daromadli odamlar ishlaydigan sohalarga esa buning ta'siri bo'lmasligini ko'rsatishi mumkin. x10 uchun koeffitsient ijobiy bo'ldi, bu gipoteza № 7'da kutilgan edi. Davlatning fuqarolarni ijtimoiy himoya qilishga sarflanadigan xarajatlar va kambag'allik xavfi darajasi o'rtasida salbiy bog'liqlik bo'lishi kutilgan edi, lekin bu tasdiqlanmadi. Ehtimol, bu natija Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida kambag'allik darajasi yuqori bo'lsa, ijtimoiy himoya xarajatlari ham yuqori bo'lishi bilan bog'liqdir, va bu xarajatlarning kambag'allikni kamaytirishdagi ta'siri ko'rinmaydi.

Gipoteza № 8 tasdiqlanmadi, chunki kambag'allik xavfi darajasi va band bo'lganlar ulushi o'rtasida statistik jihatdan ahamiyatli bog'liqlik mavjud emas, ehtimol yuqori maoshli ishchilarning daromadlari past maoshli ishchilarnikidan tezroq o'sadi. Shuningdek, «kambag'allik xavfi darajasi» ko'rsatkichi nisbiy xususiyatga ega bo'lishi mumkin, masalan, past maoshli ish bilan ta'minlash kambag'allikka qarshi kurashishda kamroq ta'sir ko'rsatadi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Гордон Л. А. Четыре рода бедности в современной России // Социологический журнал. 1994. № 4. С. 18–35.
2. Зомонова Э. М. Стратегия перехода к «зеленой» экономике: опыт и методы измерения / Экология: серия аналит. обзоров. Новосибирск: ГПНТБ СО РАН, 2015. 283 с.
3. Кабир Л. С., Аносова Л. А. «Зеленая» экономика: новые вызовы и перспективы государственного управления // Экономика и управление. 2017. № 11 (145). С. 37–42.
4. Карцева М. А. Многомерная бедность в странах ЕС: индекс риска бедности и социальной исключенности AROPE // Государственное управление. Электронный вестник. 2019. № 74. С. 126–155.
5. Курс на зеленый рост. Резюме для лиц, принимающих решения / ОЭСР, 2011.

6. Леви Г., Руиз Н. Подход ОЭСР к измерению и мониторингу бедности по доходам в разных странах: резюме / ОЭСР, 2014.
7. Навстречу «зеленой» экономике: пути к устойчивому развитию и искоренению бедности / ЮНЕП, 2011. Порфирьев Б. Н. «Зеленая экономика»: реалии, перспективы и пределы роста // Экономика. Налоги. Право. 2012. № 5. С. 34–42.
8. Рудкий В. Н., Осипенко М. В. Зеленая экономика как фактор производительности труда в обрабатывающей промышленности стран Европейского союза // Финансовый журнал. 2020. Т. 12. № 4. С. 69–84. URL: <https://doi.org/10.31107/2075-1990-2020-4-69-84>.
9. Яковлев И. А., Кабир Л. С., Никулина С. И. и др. Финансирование «зеленого» экономического роста: концепции, проблемы, подходы // Научно-исследовательский финансовый институт. Финансовый журнал. 2017. № 3. С. 9–21.
10. Barros M. V., Salvador R., do Prado G. F. et al. Circular economy as a driver to sustainable businesses // Cleaner Environmental System. 2021. Vol. 2. Art. 100006. URL: <https://doi.org/10.1016/j.cesys.2020.100006>.

УДК:338.2:316.4(510)

GREEN ECONOMY AND SOCIAL DEVELOPMENT: CHINA'S STRATEGIC EXPERIENCE IN OVERCOMING POVERTY

Yang Ting

Researcher of National University of Uzbekistan
named after Mirzo Ulugbek

Iris.yang@xagoal.com

Abstract. The article examines the potential of the green economy as a tool for social development using the example of the People's Republic of China. Particular attention is paid to how environmentally oriented economic policy contributes to poverty reduction, job creation and improvement of the quality of life. Based on the analysis of strategic areas of Chinese policy - development of renewable energy, green agriculture, programs for "green" jobs and sustainable urbanization - the socio-economic effects of the implementation of green initiatives are revealed. The relationship between environmental transformation and social inclusion is substantiated. The Chinese experience is an effective model for integrating environmental and social priorities, applicable for adaptation in other developing countries.

Key words: green economy, sustainable development, social issues, poverty reduction, China, green jobs, renewable energy, social inclusion, environmental policy, sustainable agriculture.

Introduction. Green economy is a sustainable development model that aims to reduce environmental risks and improve the well-being of the population. It is especially relevant for countries with a high share of rural population and social inequality, such as China. The transition to a green economy is seen not only as an environmental necessity, but also as a tool for overcoming poverty, creating jobs and ensuring inclusive growth.

Theoretical Foundations: Green Economy and Social Development. Green economy is a concept of sustainable development in which economic growth does not conflict with environmental constraints, but rather promotes the restoration of natural resources and social justice. At the core of this paradigm is the desire to integrate economic, social and environmental components. This approach involves moving away from the "growth at any cost" model and toward a balance between human well-being and the preservation of ecosystems. According to the United Nations Environment Programme, a green economy is an economy with low carbon emissions, efficient use of resources and social inclusion.

The theoretical basis of the green economy was formed at the intersection of neoclassical economic theory, institutionalism and sustainable development. This model pays special attention to the role of the state in regulating external effects, redistributing resources and supporting “green” industries. An important element is the creation of new jobs and improving the quality of life. As J. Sachs emphasizes, the green economy should be focused on the needs of vulnerable groups of the population and contribute to poverty reduction through environmentally oriented investments.

Social development in the context of a green economy is understood not only as income growth, but also as improving the quality of human capital, expanding the availability of basic services, and creating sustainable communities. The development of renewable energy sources, ecotourism, waste recycling, and organic agriculture creates new forms of employment, especially in rural areas. This creates a more inclusive growth model, where the focus is on people, not just production.

Among the theorists developing these ideas, one can single out N. Stern, who argues that the transition to a green economy requires a transformation of financial systems, the assessment of natural capital and long-term thinking in management. In this context, it is important to rethink traditional indicators of economic success - from GDP to more comprehensive indices that take into account the quality of life, environmental sustainability and access to development opportunities.

The green economy is also closely linked to the concept of a just transition, which involves social protection and retraining for workers affected by the ecological transformation. This helps avoid the growth of social inequality and conflicts associated with the transition to a low-carbon economy. Thus, the green economy is not just an ecological vector of development, but a full-fledged socio-economic model aimed at achieving well-being and sustainability.

Thus, the theoretical foundations of the green economy are based on the integration of sustainable development, social equality and environmental responsibility. It offers a new view of economic growth, in which nature is viewed not as a resource for exploitation, but as a value on which the very existence and quality of human life depend. Successful implementation of this model requires not only institutional reforms, but also changes in economic priorities, educational programs and cultural attitudes.

According to UNEP, a green economy is an economy that improves human well-being and social justice while reducing environmental risks and resource scarcity [1]. It includes sustainable agriculture, renewable energy development, eco-tourism, green construction, waste recycling and other areas that contribute to job creation and human capital development.

According to Sachs J., the transition to a green economy requires systemic reforms, including in the areas of taxation, subsidies and investment policy. This allows resources to be directed towards the development of “green” sectors, which in turn create high-quality jobs, especially in rural and vulnerable regions [2].

China's Path to a Green Economy. Since the early 2010s, China has been actively implementing the principles of a green economy within the framework of the “ecological civilization” strategy (生态文明), enshrined in the country's Constitution in 2018. One of the key instruments has become the “green jobs” policy, aimed at retraining workers in the coal industry and stimulating employment in the renewable energy sector.

According to a report by the International Labour Organization, by 2020, China had created more than 4.1 million green jobs, primarily in solar and wind energy, waste management, and ecotourism [3]. This has not only helped reduce poverty but also increased employment sustainability in regions dependent on extractive industries.

Green Economy as a Factor in Poverty Reduction. According to a study by Chinese scientists, the implementation of agricultural greening and rural energy

development programs in the provinces of Guizhou, Yunnan and Sichuan contributed to a reduction in poverty by 12–18% over 5 years [4]. This was due to:

- creation of cooperatives for biogas production;
- support for small farmers to switch to organic production;
- employment of local population in environmental projects (table 1)

Table 1. China's path to a green economy: key directions, measures, and socioeconomic effects

№	Policy direction	Implemented measures	Examples (Region/Project)	Socioeconomic effects
1	Development of Renewable Energy (solar and wind)	Subsidies, state investments, R&D support	Gansu, Inner Mongolia – solar power plants	>1.8 million new jobs, reduced CO ₂ emissions, increased rural incomes
2	Green Agriculture	Support for organic farms, pesticide reduction, agroforestry	Yunnan, Guizhou – eco-farming, cooperatives	Growth in organic product exports, poverty reduction by 12–18%
3	Green Jobs Program	Retraining, employment in environmental sectors	Retraining centers in Henan and Shanxi	Social reintegration of former coal workers, lower unemployment
4	Green Urbanization	“Sponge city” concept, green construction, renewable-powered transport	Wuhan, Shenzhen – eco-cities, electric buses	Improved air quality, reduced urban migration, better urban environments
5	Eco-tourism and Ecosystem Restoration	Reforestation, eco-trails, tourism development	Luoyang, Hainan – nature parks, eco-villages	Job creation, engagement of women and youth
6	Decentralized Energy Access	Installation of solar panels in poor villages	Sichuan, Tibet – autonomous solar energy systems	Improved access to education and healthcare, energy independence

The table below reflects China's systemic approach to developing a green economy, which combines environmental priorities with socio-economic objectives. The introduction of renewable energy sources, the development of green agriculture, the "green jobs" program, and ecological urbanization demonstrate how targeted measures lead to job creation, poverty reduction, expanded access to basic services, and increased sustainability of territories. It is especially important that the emphasis is placed not only on ecological modernization, but also on inclusion - involving the rural population, women, and youth in new forms of employment, which makes the Chinese experience a valuable example for countries striving for sustainable development.

Social effects: education, health and migration. The transition to a green economy in China has been accompanied by significant improvements in social infrastructure. Decentralized energy projects have provided electricity to remote villages,

which has stimulated the development of education and telemedicine [6]. Green projects also often require the participation of women and youth, which increases the level of social inclusion [5].

In addition, the “greening” of cities within the framework of the sponge program cities has helped reduce migration pressure, improving living conditions in small towns and mid-level agglomerations.

Problems and challenges. Despite its successes, China faces a number of challenges:

- imbalance of investments between regions;
- low level of qualifications in rural areas;
- lack of systems for monitoring and evaluating the effectiveness of green programs.

Some critics, including Stern N., point out that “green growth” should be more inclusive, rather than focusing solely on economic gain [7].

Conclusion. Thus, China’s experience convincingly demonstrates that the green economy can serve as an effective tool not only for ecological modernization, but also for solving key social problems, in particular, reducing poverty, increasing employment and social inclusion. Thanks to large-scale public investments, programs to create “green” jobs, support for ecological agriculture and sustainable urbanization, China has managed to achieve significant results in transforming the socio-economic structure against the backdrop of environmental challenges. Based on the results of the study, the following conclusions can be drawn:

The green economy in China is strategically comprehensive and covers both industrial and rural areas.

Creating green jobs and retraining workers contributes to social sustainability and reducing unemployment.

Sustainable agriculture and decentralized energy are directly linked to improving the quality of life in poor and remote regions.

The Chinese model emphasizes the importance of institutional coordination, scientific research and local community participation in implementing the green agenda.

The conducted analysis has served as the basis for the development of practical recommendations:

- for countries with similar problems, including Uzbekistan, it is recommended to adapt Chinese approaches taking into account national specifics: first of all, to develop green energy in poor regions and stimulate organic agriculture.

- a national programme for “green” professions with elements of retraining should be created, especially for young people and the unemployed.

- it is necessary to introduce tools for assessing the social effectiveness of environmental projects, including their contribution to poverty reduction and improvement of living conditions.

- state policy should provide for interdepartmental cooperation, sustainable financing and public participation as a basis for the formation of its own green economy model.

Such a strategy can become a solid basis for sustainable and equitable development based on environmental principles and social balance.

List of references:

1. UNEP. (2011). *Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication*. Nairobi: United Nations Environment Programme. – p. 3, 16.
2. Sachs, J.D. (2015). *The Age of Sustainable Development*. Columbia University Press. – p. 321.

3. ILO. (2020). *World Employment and Social Outlook: Greening with Jobs*. International Labour Organization. – p. 47.
4. Liu, Y., et al. (2021). "Green Transition and Rural Poverty Reduction in China." *Journal of Cleaner Production*, 278, 123921.
5. Zhang, B., et al. (2020). "Inclusive Green Growth and Rural Revitalization." *Ecological Economics*, 169, 106503.
6. World Bank. (2020). *China Energy Efficiency and Poverty Reduction Report*. – p. 52.
7. Stern, N. (2015). *Why Are We Waiting? The Logic, Urgency, and Promise of Tackling Climate Change*. MIT Press. – p. 112.

MAHALLIY DAVLAT HOKIMIYATI ORGANLARINING QARORLAR QABUL QILISHDA YASHIL IQTISODIYOT KONSEPSIYASINING QO‘LLANILISHI: IJTIMOIIY SAMARADORLIKNI OSHIRISH OMILI SIFATIDA

Axmedov Farxod Raxmonjonovich,
Doktorant,
Namangan muhandislik texnologiya instituti

Annotatsiya. Maqolada yashil iqtisodiyot konsepsiyasining mahalliy davlat hokimiyati qarorlariga ta’siri tahlil qilinadi. Yashil texnologiyalar, qayta tiklanuvchi energiya va ekologik siyosat asosida ijtimoiy samaradorlikni oshirish yo‘llari, mavjud muammolar va xalqaro tajriba asosida takliflar ilgari suriladi.

Kalit so‘zlar: yashil iqtisodiyot, mahalliy boshqaruv, qarorlar qabul qilish, ijtimoiy samaradorlik, barqaror rivojlanish.

So‘nggi yillarda ekologik barqarorlik va ijtimoiy tenglik masalalari global darajada dolzarb bo‘lib bormoqda. Xususan, yashil iqtisodiyot konsepsiyasi kambag‘allikni kamaytirish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, hamda ekologik xavfsizlikni ta’minlash orqali hududiy ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal etishga xizmat qilmoqda. Bu jarayonda mahalliy davlat hokimiyati organlarining roli muhim bo‘lib, ular qabul qilayotgan qarorlar yashil iqtisodiyot tamoyillariga mos bo‘lishi orqali ijtimoiy samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi.

Xususan, mahalliy davlat hokimiyati organlari aholiga eng yaqin turuvchi va ularning ijtimoiy-iqtisodiy hayotini bevosita tartibga soluvchi muassasalar sifatida, yashil iqtisodiyot tamoyillarini o‘z faoliyatlariga tatbiq etish orqali hududiy ijtimoiy samaradorlikni oshirishda katta rol o‘ynaydi. Shu bilan birga, bugungi kunda mahalliy darajadagi qaror qabul qilish jarayonlarida ekologik omillar va barqaror rivojlanish mezonlari yetarlicha hisobga olinmasligi, mavjud ijtimoiy muammolarning kuchayishiga sabab bo‘lmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev sohani rivojlantirish uchun “davlat organlari va tashkilotlari, mahalliy ijro etuvchi hokimiyat organlari tomonidan 2019 — 2030-yillar davrida O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi (keyingi o‘rinlarda — Strategiya), Dastur va Harakatlar rejasida belgilangan chora-tadbirlarning to‘liq hajmda bajarilishini ta’minlash, shuningdek, ularning o‘z vaqtida bajarilishini tizimli nazorat qilish” belgilab berildi.

Ushbu maqolada mahalliy davlat hokimiyati organlarining qarorlar qabul qilish jarayonida yashil iqtisodiyot konsepsiyasining qo'llanilish holati, imkoniyatlari va dolzarbligi tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi — yashil iqtisodiy tamoyillar asosida mahalliy boshqaruv qarorlarining ijtimoiy samaradorlikka ta'sirini aniqlash, mavjud muammolarni yoritish va ularni bartaraf etish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

"Yashil iqtisodiyot" konsepsiyasi rivojlangan, rivojlanayotgan va o'tish davridagi iqtisodiyotga ega davlatlarning iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik rivojlanish jihatlarini yanada uyg'unlashtirishni ta'minlashga qaratilgan[1]. Tabiatni muhofaza qilish sohasidagi xalqaro tajriba shakllanish jarayonini davlat hokimiyati organlariga jamiyat tomonidan bildirilgan talablar ta'sirida bosib o'tdi. Bu organlardan globalizatsiya sharoitida barqaror iqtisodiy o'sish va milliy iqtisodiyotlar raqobatbardoshligini ta'minlash bilan birga, iqtisodiy faoliyatning atrof-muhitga salbiy ta'sirini kamaytirish bo'yicha murakkab masalalarni hal etish talab etilardi.

Davlatimiz prezidenti va hukumati tomonidan qabul qilinayotgan qarorlar tarmoqni jadal rivojlantirishga amaliy hamda nazariy metodologiya bo'lib hizmat qilmoqda. Hususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 04.10.2019 yildagi "2019 — 2030-yillar davrida O'zbekiston Respublikasining "yashil" iqtisodiyotga o'tish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ-4477-sonli, 2022-yil 2-dekabrda "2030-yilgacha O'zbekiston Respublikasining "yashil" iqtisodiyotga o'tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida" PQ-436-sonli qarorlari mamlakatda tarkibiy o'zgartirishlarni chuqurlashtirish, iqtisodiyotning bazaviy tarmoqlarini modernizatsiyalash va diversifikatsiyalash hamda hududlarni bir maromda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar sifati amalga oshirilmoqda.

Ayrim manbalarda "Yashil" iqtisodiyot mamlakat tabiatini yaxshilashga ko'maklashuvchi iqtisodiyotning yangi tarmoqlari sifatida tadqiq qilinsa, ba'zi tadqiqotlarda "Yashil" iqtisodiyot tabiatga yordam beruvchi va foyda keltiruvchi yangi texnologiyalar, ekotizimlar sifatida o'rganiladi, uchinchi guruh tadqiqotlarda esa "Yashil" iqtisodiyot - bu ekologik toza mahsulotlar yaratishga yo'naltirilgan rivojlanishning yangi bosqichiga o'tish, uning asosini sof yoki "Yashil" texnologiyalar tashkil etadi, deyiladi[4].

"Yashil" iqtisodiyotga o'tish jamiyatning iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy barqarorligini ta'minlash uchun muhim ahamiyatga ega. Bu jarayon, tabiiy resurslardan samarali foydalanish, atrof-muhitga zararli ta'sirni kamaytirish va yashil texnologiyalarga sarmoya kiritishni o'z ichiga oladi. Bu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirishda davlatning roli va olib borayotgan siyosat choralari katta ahamiyat kasb etadi. Davlat, strategik yo'nalishlar va qonuniy me'yorlar orqali iqtisodiyotning yashillashuviga ko'maklashishi, resurslar taqsimotini tartibga solishi va bozor ishtirokchilari uchun zarur sharoitlarni yaratishi kerak[5].

Albatta XXI asrning eng dolzarb hamda muhim strategik yo'nalishi hisoblangan qayta tiklanuvchi energiya manbaalari (QTEM)dan foydalanishni ommalashtirish hamda "Yashil iqtisodiyot"ga o'tishda mahalliy davlat hokimiyati organlarining qarorlar qabul qilishda yashil iqtisodiyot konsepsiyasining qo'llanilishi va bu orqali aholi turmush darajasi, ekologik vaziyatdagi ijtimoiy samaradorlikni oshirishi mavzuning dolzarbligini ko'rsatmoqda.

Tadqiqotda sohaga oid davlat siyosati me'zonlari hamda mahalliy va xorijiy olimlarining amaliy izlanishlarini ilmiy tahlil qilgan holda quyidagi metodlarga asoslandi:

- **Tahliliy yondashuv:** O'zbekiston va boshqa mamlakatlar tajribasi o'rganilib, yashil iqtisodiyot siyosati bilan bog'liq qarorlar tahlil qilindi.
- **Statistik tahlil:** Yashil loyihalarning ijtimoiy ta'siri (ish o'rinlari soni, ijtimoiy ahvol, resurslardan foydalanish samaradorligi) statistik ma'lumotlar orqali tahlil qilindi.

“Yashil energetika” ishlab chiqarishning energiya sig‘imini kamaytirishni, energiyani tejovchi texnologiyalarni va qayta tiklanuvchi energiya manbalarini joriy etishni talab qiladi. Bu esa milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta‘minlashga xizmat qiladi.

Energiya tejash — bu energiya resurslaridan samarali foydalanish imkoniyatini anglatadi. Bu innovatsion, texnik, iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy jihatdan asoslangan qarorlarni qabul qilish orqali amalga oshiriladi. Muhimi, bu chora-tadbirlar odatdagi hayot tarzini keskin o‘zgartirmaydi[7].

Rivojlangan mamlakatlar iqtisodiyotida energiya sig‘imi pasayishining asosiy sababi — yangi texnika va ilg‘or texnologiyalardan samarali foydalanish hisoblanadi. Bu esa, o‘z navbatida, energiya tejash va energiya samaradorligini oshirish masalalari mamlakatning ilmiy-texnikaviy rivojlanish strategiyasida ustuvor yo‘nalish sifatida qaralishidan dalolat beradi.

Dunyoning ko‘plab mamlakatlarida energetika va atrof-muhitni muhofaza qilish bo‘yicha ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlari ajratiladigan xarajatlar umumiy xarajatlarning 4,5 foizini, atrof-muhitni muhofaza qilishga yo‘naltirilgan xarajatlar esa 1,7 foizini tashkil qiladi va unga quyidagi vositalar orqali ta‘sir qilinadi:

1. Ma‘muriy vositalar — bu “yashil energetika”ni rivojlantirish maqsadida qabul qilingan normativ-huquqiy cheklovlar va rag‘batlantiruvchilardir. Masalan, AQShda 1997-yildan boshlab “Bir million quyosh tomi” milliy dasturi amal qilmoqda. Ushbu dastur asosida binolar tomiga quyosh energiya tizimlarini o‘rnatish nazarda tutilgan. 2010-yilda AQShdagi 13 ta “quyoshli shahar”da 1 milliondan ortiq xonadon tomiga quyosh tizimlari o‘rnatilgan edi.

2. Iqtisodiy vositalar - narx mexanizmi va bozor munosabatlari orqali ishlaydi hamda xo‘jalik yurituvchi subyektlarning faoliyatini “yashil energetika” tarafdori bo‘lishga undaydi. Jahon tajribasida quyidagi iqtisodiy vositalar keng qo‘llaniladi:

Imtiyozli kreditlash dasturlari. Yaponiyada bu boradagi 10 yillik dastur muqobil energiya manbalaridan foydalanishni qo‘llab-quvvatlash va ortiqcha elektr energiyasini sotib olishga yo‘naltirilgan. Shunga o‘xshash dasturlar Italiya, Shvetsiya, Germaniya va Koreya Respublikasida ham mavjud bo‘lib, yuqori samarali texnologiyalar xaridiga soliq va boshqa imtiyozlar taklif etiladi.

Davlat subsidiyalari va grantlar. Masalan, Daniyada issiqlik ta‘minoti tizimining biyo-yoqilg‘iga o‘tkazilishi natijasida issiqlik narxining oshishi sababli davlat investitsion subsidiyalar ajratadi. Ushbu yondashuv issiqlik elektr stansiyalarini modernizatsiya qilish va ishlab chiqarishda energiya samaradorligini oshirishga qaratilgan loyihalarda qo‘llaniladi.

Ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlari uchun investitsiyalar. 2019-yilda qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan venchur kapital hajmi bo‘yicha yetakchi davlatlar quyidagilar bo‘ldi:

Hindiston – 1,4 milliard AQSh dollari

AQSh – 797 million AQSh dollari

Yevropa – 443 million AQSh dollari

Sertifikatlash dasturlari. AQShda 2012-yildan boshlab “Superior Energy Performance” dasturi amalga oshirilmoqda. Bu dastur ISO 50001 energiya standartini joriy etishga qaratilgan bo‘lib, unda korxonalar faoliyatining maqsadlari va natijalari energetik ko‘rsatkichlar asosida baholanadi.

Energiya menejmenti tizimi. AQSh, Daniya, Irlandiya va Shvetsiyada ushbu tizim ixtiyoriy asosda joriy etiladi. Davlat texnik ko‘mak, maslahat va iqtisodiy rag‘batlantirish orqali soha korxonalariga energiya samaradorligini oshirish bo‘yicha ko‘maklashadi.

Grantlar. Rivojlangan mamlakatlar hukumatlari korxonalarga energiya samaradorligini oshirish dasturlarini ishlab chiqishda grantlar ajratadi. Masalan, AQShda energiya zaryadlash qurilmalari qonun bilan ruxsat etilgan. Daniyada esa issiqlik

tarmoqlari qurilishi va xizmat ko'rsatishga ajratiladigan investitsion grantlar kapital xarajatlarning 30-60 foizini qoplaydi.

Energiya resurslari narxini tartibga solish. Masalan, Shvetsiyada elektr energiyasi iste'molchilariga sotiladigan narx quyidagi tarkibiy qismlardan iborat: elektr energiya sof narxi, "yashil sertifikatlar", tarmoqdan foydalanish haqi, energiya solig'i va QQS. Qozog'istonda esa qayta tiklanuvchi energiya ishlab chiqaruvchi investorlar uchun uzoq muddatli shartnomalar, soliq imtiyozlari, kafolatlangan muddati va belgilangan tariflar qonun bilan mustahkamlangan.

3. Axborot vositalari "yashil energetika"ni ommalashtirish bo'yicha chora-tadbirlarni o'z ichiga oladi.

AQShda 1992-yildan beri "Energy Star" dasturi amalga oshirilmoqda. Bu dastur AQSh Energetika vazirligi va Atrof-muhitni muhofaza qilish agentligi tomonidan ishlab chiqilgan. Unda o'rtacha energiya sarfidan 20-30% kamroq energiya iste'mol qiluvchi qurilmalarga "Energy Star" logotipi beriladi.

Bugungi kunda bu logotip 60 dan ortiq mahsulot guruhlarida qo'llaniladi. Dastur doirasida sanoat sohasida (2000 dan ortiq kompaniya), chakana savdo tarmoqlarida (yana 2000+), qurilish kompaniyalarida (6000 dan ortiq) hamkorlik bitimlari tuzilgan.

2017-yilda "Energy Star" mahsulotlari 23 ta mustaqil tashkilot va 255 laboratoriya tomonidan sertifikatlangan.

O'zbekistonda 2025-yil "Atrof-muhitni asrash va „yashil“ iqtisodiyot yili" deb e'lon qilindi[6]. Shu bilan birga, Yurtboshimiz tomonidan havo va suvning ifloslanishi, tuproq eroziyasi, cho'llanish, qazilma yoqilg'ilarni behisob ishlatish global isishga, tabiiy ofatlarning ko'payishiga olib kelmoqda, atrof-muhit va aholi sog'lig'iga zarar yetkazayotgani aytiladi.

Bunga javoban mamlakatda uch yil avval "Yashil makon" umummilliy loyihasi boshlandi. Qo'shni mamlakatlar bilan birgalikda Mintaqaviy iqlim strategiyasini amalga oshirishga kirishildi. Toshkentda Markaziy Osiyo atrof-muhit va iqlim o'zgarishlarini o'rganish universiteti tashkil etildi.

Shuningdek, O'zbekiston Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan bu borada qabul qilingan ikkita muhim rezolyutsiyaning tashabbuskori bo'ldi. Ayni vaqtda "yashil" energetika iqtisodiyotimiz drayverlaridan biriga aylanayotgani ta'kidlandi.

2025-yilda O'zbekiston "yashil" energetikani rivojlantirish, sanoatni modernizatsiya qilish va investitsiyalarni jalb etishga alohida e'tibor qaratib, bu o'zgarishlarning mamlakat iqtisodiyotiga qanday ta'sir ko'rsatishi haqida raqamlarda ko'rib chiqamiz.

2025 yil yakuni bilan QTEM hisobidan ishlab chiqariladigan energiyani ulushini jami mamlakatda ishlab chiqariladigan energiyaga nisbatan 26 foizga yetkazish (2024 yil yakuni bilan 15 foizni tashkil etgan), 2030 yilga borib 40 foizga yetkazish belgilanib, umumiy quvvati 4.5 GVt bo'lgan yirik quyosh va shamol stansiyalarini ishga tushiriladi, quvvati 785 MVt bo'lgan quyosh panellari hamda quvvati 225 MVt bo'lgan gidroelektr stansiyalarini ishga tushiriladi. Bundan tashqari, "1 mln yashil oila", "Ekoaktiv fuqaro", "Eng yashil mahalla" kabi loyihalar amalga oshiriladi.

Shu o'rinda yuqoridagi marralarni olishda mahalliy davlat hokimiyati organlarining ekologik barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan dasturlar va qarorlar qabul qilishi, nafaqat iqlim o'zgarishiga moslashuv chorasi, balki ijtimoiy samaradorlikni oshirish, aholi salomatligi va hayot sifatini yaxshilash borasidagi mas'uliyatini oshirmoqda.

Muhokama. So'nggi yillarda ekologik muammolarning global miqyosda keskinlashuvi, iqlim o'zgarishi, tabiiy resurslarning chegaralanganligi va aholining ekologik ong darajasining o'sishi yashil iqtisodiyot konsepsiyasining dolzarbligini oshirmoqda. Ayniqsa, mahalliy davlat hokimiyati organlarining bu jarayondagi o'rni beqiyosdir. Ular bevosita hududiy rivojlanishga ta'sir ko'rsatuvchi asosiy institutlar

sifatida yashil iqtisodiyot tamoyillarini qaror qabul qilish tizimiga integratsiya qilish orqali ijtimoiy samaradorlikni sezilarli darajada oshirish imkoniyatiga ega.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatmoqdaki, mahalliy darajadagi ekologik siyosatni shakllantirishda hali-hanuz markazlashgan yondashuv ustunlik qilmoqda. Bu esa joylarda mavjud ekologik muammolarni aniqlash, tahlil qilish va hal etishda yetarli tezlik va samaradorlik bilan qarorlar qabul qilishga to'sqinlik qilmoqda. Mahalliy davlat hokimiyati organlarining ekologik jihatdan ahamiyatli qarorlarni qabul qilishdagi vakolati va tashabbuslari cheklangan holatda qolmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-2030-yillarga mo'ljallangan "Yashil iqtisodiyot"ga o'tish strategiyasida belgilangan maqsadlar yuqoridagi muammolarning bartaraf etilishiga xizmat qiladi. Ayniqsa, 2025-yilda qayta tiklanuvchi energiya manbalari ulushining 26 foizga yetkazilishi, 2030-yilgacha esa 40 foizga oshirilishi — bu boradagi siyosiy iroda va amaliy harakatlarning kuchli dalilidir.

Bundan tashqari, "Yashil makon", "1 million yashil oila", "Eng yashil mahalla" kabi loyihalar orqali fuqarolarning ekologik ongini oshirish, mahalliy tashabbuslarni kengaytirish imkoniyati paydo bo'lmoqda. Bu holat fuqarolarning yashil iqtisodiyot konsepsiyasida bevosita ishtirokini kuchaytiradi va ekologik barqarorlikning ijtimoiy omil sifatidagi rolini oshiradi.

Xalqaro tajriba (masalan, AQShdagi "Energy Star" yoki Yaponiyadagi imtiyozli kreditlash tizimi) shuni ko'rsatmoqdaki, mahalliy hukumatlar ekologik qarorlar qabul qilishda mustaqil hamda qo'llab-quvvatlovchi vositalarga ega bo'lishi zarur. Xususan, ularning moliyaviy mustaqilligi, ekologik ko'rsatkichlar asosida rag'batlantirish tizimlarining yo'lga qo'yilishi muhim.

Yakunda aytish mumkinki, yashil iqtisodiyotga o'tishda mahalliy hokimiyatlarning ishtiroki nafaqat iqlim o'zgarishiga moslashuv va resurslardan oqilona foydalanish, balki aholining farovonligini oshirish, ekologik xavfsizlikni ta'minlashda hal qiluvchi omilga aylanishi kerak. Zero, ekologik muammolar har bir insonning hayot sifati va salomatligi bilan bevosita bog'liqdir.

Xulosa. Yashil iqtisodiyot konsepsiyasining mahalliy qarorlar qabul qilish tizimiga chuqur integratsiyasi ijtimoiy va ekologik barqarorlikni ta'minlashning samarali yo'li hisoblanadi. Mahalliy davlat hokimiyati organlari bu tamoyillarni hisobga olib qarorlar qabul qilsa, bu nafaqat hududiy muhitni yaxshilaydi, balki aholining hayot sifatini oshirishga ham xizmat qiladi.

Shu nuqtai nazardan, O'zbekiston sharoitida quyidagi takliflar muhim ahamiyat kasb etadi:

Mahalliy budjetlar tarkibida yashil loyihalar uchun alohida mablag' ajratish;

Hududlar kesimida ekologik reyting tizimini joriy etish orqali hokimiyatlar faoliyatini baholash;

Aholining ekologik tashabbuslarini rag'batlantirish (soliq imtiyozlari, grantlar, subsidiyalar);

Mahalliy kadrlar uchun ekologik menejment bo'yicha o'quv dasturlarini yo'lga qo'yish;

Ekologik qarorlar qabul qilishda fuqarolik jamiyati institutlari ishtirokini kuchaytirish.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Липина, Светлана Артуровна, Елена Викторовна Агапова, and Александра Валерьевна Липина. "Зеленая экономика. Глобальное развитие." М.: Проспект (2016): 15.

[2] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 04.10.2019 yildagi "2019 — 2030-yillar davrida O'zbekiston Respublikasining "yashil" iqtisodiyotga o'tish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ-4477-sonli qarori

[3] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-dekabrda "2030-yilgacha O'zbekiston Respublikasining "yashil" iqtisodiyotga o'tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida" PQ-436-sonli qarori

[4] Xashimova S.N. Yashil iqtisodiyot. Darslik. -T.: "Ma'rifat", 2024. 224 bet.

[5] Turobova Hulkar Rustamovna, Kadirova Maral Matyakubovna. Yashil iqtisodiyot / [Matn]: o'quv qo'llanma / H.R.Turobova, M.M.Kadirova - Buxoro: "BUXORO DETERMINANTI" MCHJning Kamolot nashriyoti, 2025. - 96 b.

[6] <https://www.gazeta.uz/oz/2024/11/20/yil/>. O'zbekistonda 2025-yil "Atrof-muhitni asrash va „yashil“ iqtisodiyot yili" deb e'lon qilindi

[7] А.Вахабов, Ш. Хажибакиев, Г.Утемуратова, А.Исмаилова, Т.Жиемуратов «Зеленая экономика» Учебник. – Т.: Издательство «Инновационное развитие» 2023, 208 страниц.

ENERGIYA SAMARADORLIGI VA QAYTA TIKLANADIGAN ENERGIYA MANBALARIGA O'TISHNING XORIJ TAJRIBALARI

Toxirova Gavxaroy Tolibjon qizi
Namangan davlat universiteti doktoranti
e-mail: gavharoy19111999@gmail.com
tel: +99890 597 19 15

Annotatsiya. Mazkur maqolada dunyo mamlakatlarining energiya samaradorligini oshirish va qayta tiklanadigan energiya manbalariga (quyosh, shamol, biomassa va geotermal energiya) o'tish tajribalari tahlil qilinadi. Energiya resurslaridan oqilona foydalanish, ekologik xavfsizlikni ta'minlash va barqaror rivojlanishga erishish maqsadida amalga oshirilgan siyosiy, iqtisodiy va texnologik chora-tadbirlar ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: energiya samaradorligi, qayta tiklanadigan energiya manbalari, ekologik xavfsizlik, iqlim o'zgarishi, energiya siyosati, yashil texnologiyalar, xalqaro hamkorlik, energiya tarmog'i, global energetika siyosati.

Bugungi kunda dunyo miqyosida energiya resurslaridan samarali foydalanish va qayta tiklanadigan energiya manbalariga o'tish global ahamiyatga ega masalaga aylangan. Iqlim o'zgarishi, tabiat resurslarining cheklanganligi hamda ekologik muammolar davlatlarni va xalqaro hamjamiyatni energiya siyosatini qayta ko'rib chiqishga majbur qilmoqda. Energiya samaradorligini oshirish nafaqat energetik xavfsizlikni ta'minlash, balki iqtisodiy barqarorlik va ekologik muvozanatni saqlash uchun ham muhim omil sifatida e'tirof etilmoqda. Shu bilan birga, quyosh, shamol, biomassa va geotermal kabi qayta tiklanadigan energiya manbalari iqtisodiyotning turli sohalarida barqaror energiya ta'minotini yaratishda asosiy rol o'ynamoqda.

Mazkur maqolada turli jahon mamlakatlarining energiya samaradorligini oshirish va qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish tajribalari tahlil qilinadi. Xususan, siyosiy tashabbuslar, iqtisodiy rag'batlantirish dasturlari, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va aholining ekologik madaniyatini oshirish borasidagi yondashuvlar o'rganiladi. Turli mintaqalardagi energiya siyosati shakllanishining o'ziga xos xususiyatlari va muvaffaqiyat omillari alohida tahlil qilinadi.

So'nggi o'n yilliklarda energiya resurslarining tanqisligi va ekologik muammolar energiya samaradorligini oshirishni global ustuvor vazifaga aylantirdi. Energiya samaradorligi iqtisodiyotning turli sohalarida, xususan sanoat, transport va uy-joy kommunal xizmatlarida energiya sarfini kamaytirish orqali erishilmoqda. BMT, Yevropa Ittifoqi va boshqa xalqaro tashkilotlar tomonidan qabul qilingan qarorlar va strategiyalar bu jarayonni jadallashtirishda muhim rol o'ynamoqda.

Qayta tiklanadigan energiya manbalari — quyosh, shamol, biomassa va geotermal energiya — dunyoning ko'plab mamlakatlarida an'anaviy energiya manbalariga muqobil sifatida faol rivojlanmoqda. Misol uchun, Germaniya "Energiewende" dasturi doirasida energiya ta'minotining katta qismini qayta tiklanadigan manbalardan olishga erishdi. Xitoy va AQSh ham qayta tiklanuvchi energiya texnologiyalariga katta miqdorda investitsiya kiritib, dunyo bozorida yetakchi o'rinlarni egallamoqda.

Turli mamlakatlarda energiya samaradorligini oshirish va qayta tiklanuvchi manbalarga o'tish uchun turlicha siyosiy va iqtisodiy yondashuvlar qo'llanilmoqda. Masalan, Yevropa Ittifoqida karbonat chiqindilarini kamaytirish uchun kvota savdosi tizimi joriy qilingan, Skandinaviya davlatlari esa ekologik soliqlar orqali yashil texnologiyalarni qo'llab-quvvatlamokda. Shu bilan birga, ko'plab rivojlanayotgan davlatlar xalqaro moliyaviy institutlar ko'magi bilan o'z energiya infratuzilmasini modernizatsiya qilmoqda.

Quyidagi jadval global miqyosda energiya samaradorligi va qayta tiklanadigan energiya manbalariga o'tish sohasidagi muhim ko'rsatkichlarni aks ettiradi. **(1-jadval.)** 2023 yilda energiya samaradorligi choralarining global energiya iste'molini 12% ga kamaytirgani bu sohadagi sa'y-harakatlarning samaradorligini ko'rsatadi. Bu, o'z navbatida, iqlim o'zgarishining oldini olish va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Dunyoda qayta tiklanadigan energiya quvvatining umumiy hajmi 3 870 gigavattga yetgani va yiliga o'sish sur'atining 9.6% ni tashkil qilgani ushbu manbalarga bo'lgan talabning ortayotganidan dalolat beradi. Germaniya kabi rivojlangan davlatlarda qayta tiklanadigan energiyaning ulushi 46% atrofida bo'lib, bu davlatlar yashil energetika sohasida yetakchi o'rinda ekanini ko'rsatadi.

Xitoyning faolligi alohida e'tiborga loyiq: 2023 yilda mamlakatda 216 gigavatt yangi quyosh energiyasi quvvati o'rnatilgan bo'lib, bu global o'sishdagi eng katta ulushdir. Bu esa Xitoyning energetika sektorida global yetakchilikka intilayotganini tasdiqlaydi.

Yevropa Ittifoqining 2030 yilgacha issiqxona gazlari chiqindilarini 55% ga qisqartirish maqsadi yashil iqtisodiyotga o'tish bo'yicha qat'iy siyosiy irodani ko'rsatadi. **[4]** Shuningdek, Skandinaviya mamlakatlarining yashil texnologiyalarga sarmoyalari 160 milliard yevrodan oshgani ularning barqaror rivojlanishga katta e'tibor qaratayotganini namoyon etadi.

Global energetika infratuzilmasiga yo'naltirilgan 2.8 trillion AQSh dollari miqdoridagi sarmoyalar esa energetika tizimlarini modernizatsiya qilish va ularni ekologik xavfsiz qilishga qaratilgan harakatlar qamrovining kengligini ko'rsatadi.**[11]**

Bundan tashqari, energiya saqlash texnologiyalari bozori yildan-yilga o'rtacha 20% o'sib bormoqda. Bu esa qayta tiklanadigan energiya manbalarining barqarorligini ta'minlashda muhim texnologik yechimlarni taqdim etmoqda. Dunyo bo'yicha 70 dan ortiq mamlakatlar karbon neytrallikka erishish majburiyatini olgani esa global energetika siyosatining ekologik yo'nalishini mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

1-jadval. Energiya samaradorligi va qayta tiklanadigan energiya bo'yicha asosiy ko'rsatkichlar

Ko'rsatkich	Ma'lum	Manba
ot		

<i>Global energiya iste'molini kamaytirish ulushi</i>	12%	Xalqaro Energiya Agentligi (IEA)
<i>Dunyo bo'yicha o'rnatilgan qayta tiklanuvchi energiya quvvati</i>	3 870 GW	IRENA
<i>Yiliga qayta tiklanuvchi energiya quvvatining o'sishi</i>	9.6%	IRENA
<i>Germaniyada qayta tiklanadigan energiya ulushi</i>	46%	Statista
<i>Xitoyda 2023 yilda qo'shilgan yangi quyosh energiyasi quvvati</i>	216 GW	IRENA
<i>Yevropa Ittifoqining 2030 yilgacha karbon chiqindilarini kamaytirish maqsadi</i>	55%	EU Climate Policy
<i>Skandinaviya davlatlarining yashil texnologiyalarga investitsiyasi</i>	160 mlrd yevro	Nordic Energy Research
<i>Global energetika infratuzilmasiga sarmoyalar (2023)</i>	2.8 trillion AQSh dollari	IEA
<i>Global energiya saqlash bozori o'sish sur'ati (yiliga)</i>	20%	BloombergNEF
<i>Karbon neytrallikka erishish majburiyatini olgan mamlakatlar soni</i>	70+	Net Zero Tracker

Innovatsion texnologiyalar — quyosh panellari, shamol turbinalari, energiyani saqlash tizimlari va aqlli energiya tarmoqlari — energiya samaradorligini oshirish va qayta tiklanadigan manbalarining ulushini ko'paytirishda asosiy vositalarga aylangan. Masalan, energiyani saqlash texnologiyalari (batareyalar va boshqa tizimlar) qayta tiklanadigan manbalar barqarorligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, sun'iy intellekt va raqamli boshqaruv tizimlari energiya iste'molini optimallashtirish imkonini bermoqda.

Energiya samaradorligini oshirish va qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish global energiya siyosatining ajralmas qismiga aylangan. Dunyodagi ko'plab mamlakatlar, ayniqsa rivojlangan davlatlar, bu boradagi yondashuvlar va tashabbuslarni muvaffaqiyatli amalga oshirish orqali o'z energetik tizimlarini modernizatsiya qilish va ekologik xavfsizlikni ta'minlashga katta e'tibor qaratmoqda. Misol uchun, Germaniya va Skandinaviya davlatlarining yashil energiya sohasidagi yutuqlari, Xitoy va AQShning qayta tiklanadigan energiya texnologiyalariga qilgan katta sarmoyalari, shuningdek, Yevropa Ittifoqining iqlim siyosati doirasidagi ambitsiyali maqsadlari bu sohadagi global muvaffaqiyatlarga misol bo'la oladi.

Innovatsion texnologiyalar, jumladan, quyosh panellari, shamol turbinalari, energiyani saqlash tizimlari va aqlli energiya tarmoqlari, energiya samaradorligini oshirish va qayta tiklanadigan energiya manbalarining ulushini sezilarli darajada ko'paytirishda yordam beradi. Ayniqsa, energiyani saqlash texnologiyalari va sun'iy intellekt yordamida energiya tarmoqlarining boshqaruvi, ularning samaradorligini yaxshilashga katta hissa qo'shmoqda. Bu texnologiyalar qayta tiklanadigan energiya manbalaridan olingan energiya uzoqligini ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Shuningdek, global miqyosda qayta tiklanadigan energiya manbalariga o'tish jarayonini rag'batlantirish uchun hukumatlar tomonidan ko'plab siyosiy va iqtisodiy chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Bu borada davlatlarning energiya siyosatining shakllanishi va o'ziga xos xususiyatlari alohida tahlil etilgan bo'lib, ular orasida moliyaviy rag'batlantirish, ekologik soliqlar, va yangi texnologiyalarni qo'llab-quvvatlash muhim o'rin tutmoqda.

Global energiya samaradorligi va qayta tiklanadigan energiya manbalariga o'tishdagi muvaffaqiyatlar va texnologik yangiliklar iqlim o'zgarishining oldini olish va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shuningdek, davlatlar o'rtasidagi hamkorlik va moliyaviy institutlarning qo'llab-quvvatlashi, energetika

infratuzilmasini modernizatsiya qilish va ekologik xavfsizlikni mustahkamlash uchun zarur sharoitlar yaratadi.

Kelajakda, energetika samaradorligi va qayta tiklanadigan energiya manbalariga o'tish jarayonini davom ettirish va yanada tezlashtirish uchun yanada innovatsion yondashuvlar va yangi texnologiyalarni ishlab chiqish talab qilinadi. Bu, shubhasiz, global barqaror rivojlanishning muhim qismi bo'ladi.

Bugungi kunda energiya samaradorligini oshirish va qayta tiklanadigan energiya manbalariga o'tish global energetika siyosatining ustuvor vazifalaridan biri bo'lib, dunyo mamlakatlari bu yo'nalishda muvaffaqiyatli tajribalar to'plamoqda. Energiya resurslaridan oqilona foydalanish, ekologik xavfsizlikni ta'minlash va iqlim o'zgarishiga qarshi kurashish uchun qabul qilingan siyosiy, iqtisodiy va texnologik chora-tadbirlar samarali natijalar bermoqda.

Germaniya, Xitoy, AQSh, Skandinaviya davlatlari kabi mamlakatlar qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirishda yetakchi pozitsiyalarni egallab, energiya samaradorligini oshirish va yashil energiyaga o'tishni rag'batlantirishda muhim o'rin tutmoqda. Shu bilan birga, innovatsion texnologiyalar, jumladan, quyosh panellari, shamol turbinalari, energiya saqlash tizimlari va aqlli energiya tarmoqlari bu jarayonning muvaffaqiyatli amalga oshirilishida asosiy vosita bo'lib xizmat qilmoqda.

Dunyo miqyosida energiya samaradorligini oshirish va qayta tiklanadigan energiya manbalariga o'tish bo'yicha amalga oshirilayotgan siyosiy va iqtisodiy tashabbuslar nafaqat energiya xavfsizligini ta'minlash, balki iqtisodiy barqarorlik va ekologik muvozanatni saqlashda ham muhim ahamiyatga ega. Energiya saqlash texnologiyalari va raqamli boshqaruv tizimlari yordamida energiya tarmoqlarining samaradorligi oshirilmoqda.

Ushbu jarayonning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun davlatlar o'rtasida hamkorlik, moliyaviy qo'llab-quvvatlash va texnologik innovatsiyalarni joriy etish zarur. Kelajakda, energiya samaradorligini oshirish va qayta tiklanadigan energiya manbalariga o'tish jarayonini yanada tezlashtirish, ekologik xavfsizlikni ta'minlash va global barqaror rivojlanishni qo'llab-quvvatlash uchun yangi yondashuvlar va texnologiyalarni ishlab chiqish zarur bo'ladi. Bu, o'z navbatida, global iqlim o'zgarishi va energiya krizisiga qarshi kurashishda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Xalqaro Energiya Agentligi (IEA). (2023). *Global Energiya Samaradorligi va Karbon Neytrallik Yig'ilishlari*. Xalqaro Energiya Agentligi.
2. Xalqaro Qayta Tiklanadigan Energiya Agentligi (IRENA). (2023). *Dunyo bo'yicha qayta tiklanadigan energiya quvvati: Yangi Ma'lumotlar*. Xalqaro Qayta Tiklanadigan Energiya Agentligi.
3. Statista. (2023). *Germaniyada qayta tiklanadigan energiya ulushi*. Statista.
4. EU Climate Policy. (2023). *Yevropa Ittifoqining 2030 yilgacha karbon chiqindilarini kamaytirish maqsadi*. Yevropa Ittifoqi Iqlim Siyosati.
5. Nordic Energy Research. (2023). *Skandinaviya davlatlarining yashil texnologiyalarga investitsiyalari*. Nordic Energy Research.
6. BloombergNEF. (2023). *Global energiya saqlash bozori o'sish sur'ati*. Bloomberg New Energy Finance.
7. International Renewable Energy Agency (IRENA). (2022). *Renewable Energy Capacity Statistics 2022*. IRENA.
8. World Bank. (2021). *Renewable Energy: Progress and Challenges*. World Bank Group.
9. United Nations. (2022). *The Role of Renewable Energy in Climate Change Mitigation*. United Nations Environmental Programme (UNEP).

10. European Commission. (2021). *EU Energy Policy: A Green Deal for Europe*. European Commission.
11. International Energy Agency (IEA). (2021). *World Energy Investment 2021*. International Energy Agency.

FARG'ONA VODIYSIDA AHOLINI KAMBAG'ALLIKDAN CHIQARISHDA EKOTURIZM IMKONIYATLARIDAN FOYDALANISH.

Asraqulov Farrux Rustamjon o'g'li
Namangan davlat universiteti o'qituvchisi
farruxasraqulov94@gmail.com

Annotatsiya. Hududlarda aholi turmush shart-sharoitini yaxshilash, tadbirkorlikni rivojlantirish, kambag'allikni qisqartirish va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash dasturlarining natijadorligiga erishishda yangicha yondashuv va to'plangan milliy tajribani qo'llash chora-tadbirlarida to'g'risida atroflicha yondashuv talab etiladi.

Kalit so'zlar. Farg'ona vodiysi, aholi, kambag'allikni qisqartirish, ekoturizm.

Kambag'allik – har qanday jamiyatda muhim ijtimoiy-iqtisodiy muammo hisoblanadi. O'zbekistonning eng zich aholi yashaydigan hududi bo'lgan Farg'ona vodiysi (Andijon, Namangan, Farg'ona viloyatlari)da bu masala yanada dolzarbdir. Aholining ko'pligi, yer resurslarining cheklanganligi va migratsion omillar kambag'allikni chuqurlashtirishga olib keladi. Shu sababli, kambag'allikka qarshi kurash mintaqaviy rivojlanish strategiyasining ajralmas qismiga aylanishi zarur.

Farg'ona vodiysi aholisi O'zbekiston umumiy aholisining qariyb 30 foizini tashkil qiladi. Aholining asosiy daromad manbalari: - Dehqonchilik va chorvachilik - Mehnat migratsiyasi - Kichik savdo va xizmat ko'rsatish.

Ma'lumotlarga ko'ra, kambag'allik darajasi 11 foizdan 8,9 foizga tushdi (3,3 mln kishi yoki 2023 yilga nisbatan 719 ming kishiga kamaygan). Bu miqdor Jahon Banki bilan hamkorlikda olib borilgan tadqiqotlar asosida aniqlangani ta'kidlanmoqda.

Kambag'allik darajasida eng yuqori pasayishlar:

- Buxoro viloyatida - 11,8 foizdan 8,7 foizgacha;
- Samarqand viloyatida - 10,5 foizdan 7,5 foizgacha;
- Namangan viloyatida - 10,4 foizdan 7,6 foizgacha;

- Qoraqalpog'iston Respublikasida - 13,6 foizdan 10,8 foizgacha qayd etildi.

Biroq, resurslar taqsimotidagi tengsizlik, bozor infrastrukturasini rivojlanmaganligi va ta'lim imkoniyatlarining yetarli emasligi kambag'allik darajasining yuqoriligiga sabab bo'lmoqda.

So'nggi yillarda O'zbekiston hukumati kambag'allikni kamaytirish bo'yicha bir qator islohotlarni amalga oshirmoqda. Jumladan: - "Har bir oila – tadbirkor" dasturi orqali subsidiya va kreditlar ajratilishi - Ayollar va yoshlar daftari orqali ehtiyojmand guruhlariga individual yondashuv - "Temir daftar", "Yoshlar daftari" va "Ayollar daftari" orqali muammoli guruhlarini aniqlash va ularga manzilli yordam ko'rsatish - Kichik biznesni qo'llab-quvvatlash markazlari faoliyati orqali kasb-hunar va tadbirkorlik ko'nikmalarini rivojlantirish

O'zbekistonda kambag'al oilalar toifalarga ajratiladi. Bu bo'yicha Prezident farmoni qabul qilindi (<https://lex.uz/pdf/7519176>).

Unga ko'ra, 15-maydan boshlab Kambag'al oilalar reyestriga kiritilgan va ushbu reyestriga tushish xavfi bo'lgan oilalar ●"qizil", □"sariq" va □"yashil" toifalarga taqsimlanadi hamda ijtimoiy qo'llab-quvvatlash choralari ularning toifasiga qarab ko'rsatiladi.

● "Qizil" toifaga – oila a'zolarining har biriga to'g'ri keladigan o'rtacha oylik daromadi minimal iste'mol xarajatlaridan (669 ming so'm) kam bo'lgan va quyidagi mezonlarning biriga javob beradigan oilalar kiritiladi:

- □ a'zolarining kamida 1 nafari sog'lig'ining holatiga ko'ra mehnat qilish imkoniyatiga ega bo'lmagan;
- □ parvarishga muhtoj a'zosi, shu jumladan, nogironligi mavjud farzandi bo'lgan;
- □ o'zgaralar parvarishiga muhtoj yolg'iz yashovchi yoki yolg'iz keksa yoxud yolg'iz nogironligi bo'lgan shaxsdan iborat bo'lgan;
- □ boquvchisini yo'qotgan yoki boquvchisi jazoni ijro etish muassasasida bo'lgan oila.

□ "Sariq" toifaga – oila a'zolarining har biriga to'g'ri keladigan o'rtacha oylik daromadi minimal iste'mol xarajatlaridan kam bo'lgan hamda a'zolari sog'lig'i holatiga ko'ra mehnat qilish imkoniyatiga ega bo'lgan oilalar kiritiladi.

□ "Yashil" toifaga – oila a'zolarining har biriga to'g'ri keladigan o'rtacha oylik daromadi minimal iste'mol xarajatlarining 1 baravaridan 1,5 baravarigacha (669 ming so'mdan 1 mln 3 ming 500 so'mgacha) bo'lgan va quyidagi mezonlarning biriga javob beradigan oilalar kiritiladi:

- □ oila "qizil" yoki "sariq" toifadan chiqarilgan bo'lsa;
- □ oilaning Kambag'al oilalar reyestriga kiritilishi ehtimoli yuqori bo'lsa.

Kambag'allikni kamaytirishga qaratilgan chora-tadbirlar samaradorligiga to'sqinlik qilayotgan omillar quyidagilar:

- Ish o'rinlarining yetishmasligi, ayniqsa, qishloq joylarda
- Malakali kadrlar tanqisligi
- Ayollar va yoshlar uchun teng imkoniyatlarning cheklanganligi
- Aholining moliyaviy savodxonligining past darajasi
- Yordam va imtiyozlarning ayrim hollarda noto'g'ri taqsimlanishi
- Istiqbolli yo'nalishlar va takliflar.
- Kasb-hunar ta'limini rivojlantirish: maktab va kollej darajasida zamonaviy kasblarga yo'naltirish
- Ayollar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash: imtiyozli kreditlar, grantlar, treninglar
- Mikrofinans tashkilotlari faoliyatini kengaytirish: kreditlar va sug'urtalash tizimlarini soddalashtirish
- Ijtimoiy tadbirkorlikni rivojlantirish: ijtimoiy muammolarni hal etish bilan birga daromad manbalarini yaratish

Mamlakatimiz ijtimoiy-iqtisodiy siyosatining asosiy maqsadi ish o'rinlarini ko'paytirish va kambag'allikni qisqartirishdir. Bu boradagi manzilli ishlar natijasida o'tgan yilning o'zida kambag'allik darajasi 17 foizdan 14 foizga tushdi. 1 million aholi kasb-hunarga o'qitilib, ish boshlashiga ko'maklashilib, kambag'allikdan olib chiqildi.

Shu davrda 200 mingga yaqin tadbirkorlik subyekti tashkil qilindi, 10 mingta korxonaning faoliyati kengaytirildi, 11 mingta korxona quvvati tiklandi. Lekin ayrim hududlarda sustkashliklar ham bor. Masalan, Navoiy, Surxondaryo va Farg'ona viloyatlarida kambag'allikni qisqartirish ko'rsatkichi nisbatan ortda qolgan. Bir qator tuman va shaharlarda bandlik dasturi imkoniyatlar darajasida belgilanmagan.

Kambag'allikni qisqartirishning asosiy omili bu – aholini daromadli ish bilan ta'minlash. Shuning uchun ma'muriy islohotlar doirasida kambag'allikni qisqartirishga mas'ul 5 ta idora yaxlit tizimga aylantirildi. Yangi vazirlikka barcha tashkiliy va moliyaviy imkoniyatlar berildi. Endi, mehnat resurslari va ishsizlik hisobini yuritish ham, bandlikka ko'maklashish va tadbirkorlikni mahallabay rivojlantirish ham bitta vazirlikda bo'ladi, – dedi Shavkat Mirziyoyev.

Avvalo, oilaviy tadbirkorlikka yanada turtki berish maqsadida moliyaviy ko'mak ko'lami kengaytirilishi ta'kidlandi. 2022-yilda bu maqsadga qariyb 10 trillion so'm imtiyozli kreditlar ajratilgan edi. Joriy yilda oilaviy tadbirkorlik dasturi uchun 12 trillion so'm yo'naltiriladi. Bunday kreditlarning eng yuqori miqdori ham oshiriladi.

Bandlikni ta'minlashda yana bir katta manba bu – ziroatchilik. Ikki yil ichida aholiga 200 ming gektardan ziyod yer bo'lib berilmoqda. Bu – Samarqand viloyatining jami paxta va g'alla maydonidan ham ko'p, degani.

Lekin, ayrim joylarda bu ishlar pala-partish tashkil qilinayapti, ekinlar plantatsiya usulida ekilmayapti.

Shu bois Prezident yerlarni aholiga qulay joylardan ajratish, ularda bozorbop mahsulotlar yetishtirish bo'yicha ko'rsatmalar berdi. Bu yerlardan samarali foydalanib, 1 milliard dollarlik mahsulot ishlab chiqarish mumkinligi qayd etildi.

4 va 5-toifalarga kirgan tumanlarda kambag'allikni qisqartirish ishlari ham yangicha tashkil qilinishi belgilandi. Unga ko'ra, birinchi bosqichda “temir daftar”, “yoshlar daftari” va “ayollar daftari” yagona tizimga birlashtirilib, har bir oilaning yagona raqamli pasporti ishlab chiqiladi. Ikkinchi bosqichda ularni kambag'allikdan chiqarish bo'yicha individual dasturlar tuziladi. Uchinchi bosqichda oila uchun kasb-hunarga o'qitish, tadbirkorlik loyihalari amalga oshiriladi.

Shuningdek, mahallalarda 300 ta mikromarkaz tashkil etish boshlandi. Prezidentimiz bunday markazlarni ko'paytirib, ishsiz aholining hunarmandlik va tadbirkorlik bilan shug'ullanishiga sharoit yaratish muhimligini ta'kidladi. Kambag'allikni qisqartirish va bandlik vazirligiga Savdo-sanoat palatasi bilan birga tumanlarning har biri bo'yicha tadbirkorlikni rivojlantirish dasturini ishlab chiqish topshirildi.

- Axborot texnologiyalarini joriy etish: raqamli savodxonlik va onlayn ish o'rinlari.

Farg'ona vodiysida kambag'allikka qarshi kurash ko'p qirrali yondashuvni talab qiladi. Davlat tomonidan berilayotgan imkoniyatlar bilan bir qatorda, fuqarolarning faolligi, mahalliy tashabbuslar va nodavlat sektor ishtiroki ham muhim rol o'ynaydi. Mintaqaviy va mahalliy darajadagi kompleks strategiyalar orqali Farg'ona vodiysida barqaror ijtimoiy-iqtisodiy o'sishga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi rasmiy sayti – www.mf.uz
2. O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi – www.stat.uz
3. Jahon bankining O'zbekistondagi ijtimoiy rivojlanish bo'yicha hisobotlari
4. UNDP – O'zbekistonda kambag'allikni kamaytirish bo'yicha dasturlar
5. “Mahalliy boshqaruv va kambag'allikni qisqartirish” mavzusidagi ilmiy maqolalar

YASHIL IQTISODIYOT ASOSIDA SOLIQ SIYOSATINI TAKOMILLASHTIRISH ORQALI KAMBAG‘ALLIKNI QISQARTIRISH VA IJTIMOIIY MUAMMOLARNI HAL ETISH YO‘LLARI.

To‘rayev Asrorbek Akmaljon o‘g‘li

Namangan davlat universiteti

Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes kafedrası o‘qituvchisi asrorbektorayev@gmail.com

+998 97 370 09 91

Annotatsiya. Bozor iqtisodiyotida davlatning ta’sirchan iqtisodiy vositalaridan biri bu — soliqlardir. Iqtisodchi olimlarning ta’kidlashicha, “soliqda davlatning borlig‘i va mavjudligi iqtisodiy jihatdan namoyon bo‘ladi”. Ayniqsa, iqtisodiyotni erkinlashtirish va diversifikatsiyalash jarayonlarida soliq siyosati nafaqat fiskal vosita, balki ijtimoiy barqarorlik va ekologik muvozanatni ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Shu nuqtai nazardan, yashil iqtisodiyot tamoyillariga asoslangan soliq siyosatini takomillashtirish O‘zbekistonda kambag‘allikni qisqartirish va ijtimoiy muammolarni hal qilishda samarali vositaga aylanishi mumkin.

Kalit so‘zlar. Soliq bazasini kengaytirish, yashil iqtisodiyot, ekoturizm, iqtisodiyotni erkinlashtirish, diversifikatsiyalash, inson kapitali, milliy boylik, ijtimoiy barqarorlik.

Yashil iqtisodiyot ekologik toza, samarali va inson kapitaliga tayangan holda iqtisodiy o‘sishni ta’minlaydi. Bunday model doirasida ekoturizm kabi sohalarni rivojlantirish orqali nafaqat atrof-muhit muhofazasi, balki yangi ish o‘rinlari yaratilishi, aholining daromad manbalarining ko‘payishi va soliq bazasining kengayishiga erishiladi. Shu orqali davlat byudjetiga qo‘shimcha tushumlar shakllanadi, bu esa o‘z navbatida ijtimoiy dasturlarni moliyalashtirish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Shuningdek, yashil iqtisodiyot asosida shakllantirilgan soliq siyosati ijtimoiy adolat tamoyillariga mos kelib, inson kapitalini rivojlantirish, milliy boylikdan teng foydalanish va uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashga xizmat qiladi.

Davlatning bajaradigan funksiyalari va vazifalari ko‘p bo‘lib, bozor iqtisodiyoti rivojlana borishi bilan ba’zi ijtimoiy himoyalangan bozor munosabatlariga mos kelmaydigan vazifalar yo‘qola borsa, yangi vazifalar paydo bo‘la boshlaydi. Bularga bizning respublikamizda kam ta’minlanganlarga ijtimoiy yordam ko‘rsatish, bozor iqtisodiyoti infratuzilmasini tashkil qilish kabilar kiradi. Davlat kuchli ijtimoiy-siyosiy tadbirlarni amalga oshirish uchun pensionerlar, talabalar, ko‘p bolali onalar va boshqalarni mablag‘ bilan ta’minlash zarurligini anglab, ayrim cheklangan tovarlar bahosidagi farqni budjet hisobidan qoplaydi va undan tashqari mahallalarda ijtimoiy himoyaga muhtoj kam ta’minlanganlarga moddiy yordamlar ko‘rsatadi.

Zamonaviy dunyoda ekologik barqarorlik va iqtisodiy taraqqiyotni uyg‘unlashtirish zaruriyati ortib bormoqda. Yashil iqtisodiyot tushunchasi aynan tabiatni asrash, qayta ishlash texnologiyalarini joriy etish va ekoturizm kabi atrof-muhitga mos keladigan sohalarni rivojlantirish orqali iqtisodiy o‘sishga erishishni nazarda tutadi. Bu yo‘lda soliq siyosatining rolini o‘zgartirish—ya’ni ekologik toza faoliyatni rag‘batlantiruvchi soliq imtiyozlari, atrof-muhitni buzuvchi korxonalarga soliqlarni oshirish va soliq tushumlarini ijtimoiy dasturlarga qaratish—qashshoqlikni kamaytirish va ijtimoiy barqarorlikka erishishning muhim vositasidir.

Yashil iqtisodiyot va soliq siyosatining uyg‘unligi:

Ekologik soliqlar (masalan, uglerod solig‘i, chiqindilarga soliq) atrof-muhitni muhofaza qilishga yordam beradi, shu bilan birga davlat byudjetiga qo‘shimcha daromad kiritadi.

Soliq imtiyozlari: Qayta ishlash sanoati, energiya samaradorligi va ekoturizm sohasidagi korxonalarga soliq yukini kamaytirish ularning rivojlanishini rag‘batlantiradi.

Farg‘ona vodiysi misolidagi potensial: Hududning tabiiy go‘zalligi va qishloq turizmi salohiyatidan foydalanish uchun mahalliy soliq qonunchiligi ekoturizm operatorlariga preferensiyalar berishi mumkin.

Soliq tushumlarini ijtimoiy barqarorlikka yo‘naltirish:

Kambag‘allikni qisqartirish: Ekoturizm va yashil texnologiyalar orqali yaratilgan ish o‘rinlari aholining daromad darajasini oshiradi. Soliq tushumlarining bir qismi nogironlar, mehnatga layoqatsiz shaxslar uchun ijtimoiy stipendiyalarga ajratilishi mumkin.

Infratuzilma va ta‘lim: Soliq mablag‘lari qishloq hududlarida ekologik toza transport, sog‘liqni saqlash va atrof-muhit muhandisligi bo‘yicha malakali kadrlar tayyorlashga yo‘naltirilishi kerak.

Hududiy sharoitlarga moslashtirilgan soliq mexanizmlari:

Mahalliy soliq strategiyalari: Farg‘ona vodiysi kabi turizm salohiyati yuqori bo‘lgan hududlarda mehmonxonalar, qo‘shimcha xizmatlar (masalan, organik mahsulotlar iste‘moli) uchun soliq stavkalarini pasaytirish.

Monitorlik va nazorat: Ekoturizm loyihalaridan olinadigan soliqlarning samaradorligini oshirish uchun raqamlashtirilgan hisobot tizimlari joriy etilishi zarur.

Yashil iqtisodiyot tamoyillari asosida isloh qilingan soliq siyosati nafaqat atrof-muhitni himoya qiladi, balki qashshoqlikni kamaytirish, bandlikni oshirish va ijtimoiy adolatni ta‘minlash uchun kuchli vosita bo‘lishi mumkin. Farg‘ona vodiysining tabiiy resurslaridan ekologik tartibda foydalanish, soliq tizimini innovatsion usullar bilan boyitish orqali O‘zbekistonning barqaror rivojlanishiga hissa qo‘shish mumkin.

Natijada, soliq bazasining kengayishi ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikka erishish, davlatning ijtimoiy siyosatini moliyalashtirish imkoniyatlarini kuchaytirish va iqtisodiy mustaqillikni ta‘minlashda muhim vositaga aylanadi.

Soliq to‘lovchi o‘z daromadining ma‘lum qismini davlatga to‘laganida, bu to‘lov evaziga bevosita biron-bir tovar yoki xizmat olmaydi. Shu jihatdan soliqlar boshqa to‘lov turlaridan farq qiladi — chunki ruxsatnomalar, litsenziyalar yoki xizmatlar uchun to‘lovlar aniq bir foyda evaziga amalga oshiriladi. Biroq soliqlar umumiy davlat xarajatlarini moliyalashtirish, ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlash, aholiga xizmatlar ko‘rsatish va infratuzilmani rivojlantirish uchun ishlatiladi. Ayniqsa, Farg‘ona vodiysida ekoturizmni rivojlantirish orqali soliq bazasining kengayishi ushbu tizimning ahamiyatini yanada oshiradi.

Ekoturizmning rivojlanishi nafaqat tabiiy resurslardan oqilona foydalanishni, balki yangi ish o‘rinlari, mahalliy aholining daromadlarining oshishi va davlat byudjetining boyishini ta‘minlaydi. Biroq, soliq to‘lovchilarda soliq mablag‘larining qaytarilishi (infratuzilma, ijtimoiy xizmatlar shaklida) to‘g‘risida aniq tasavvur bo‘lmasa, soliqqa bo‘lgan ishonch pasayadi va soliq intizomi buziladi. Farg‘ona vodiysida ekoturizmni rivojlantirishda muhim jihat—soliq tushumlarining shaffof va samarali sarflanishini ko‘rsatib, fuqarolarda soliqlarni ijobiy natijalar evaziga to‘lashga bo‘lgan tayyorgarlikni oshirishdir.

Soliqlar majburiy to‘lovlar hisoblanadi. Soliqlarning to‘liq miqdorda va o‘z vaqtida to‘lanishi uchun javobgarlik soliq to‘lovchilar zimmasiga yuklangan bo‘lsada, ular ixtiyoriy emas, majburiy ravishda to‘laydilar, davlat soliq to‘lashdan bo‘yin tovlaganlarni qonunchilikda belgilangan tartibda jazolaydi.

Davlat foydasiga soliq to‘lash orqali daromadning avvaldan belgilab qo‘yilgan, eng muhimi, qonuniy tartibda ko‘zda tutilgan qismi undirib olinadi. Ko‘pgina davlatlarda, shu jumladan, O‘zbekistonning ham qonunlarida soliqlarni belgilash va ularning hajmlarini aniqlashga faqat qonun chiqaruvchi hokimiyat yoki uning tomonidan vakolat berilgan davlat organlari haqlidirlar, deb mustahkamlab qo‘yilgan. O‘zining xohish-istagiga qarab yangi soliqlar belgilash yoki ularning hajmlarini aniqlashga hech kim haqli emas.

To'lovlarning qonuniy, ochiq-oydin xususiyatga ega bo'lishi soliqlarning bosh tavsifi hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasida soliq tizimini isloh qilish bo'yicha ishlab chiqilgan Konsepsiya loyihasi mamlakatni barqaror rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu islohotlar doirasida soliq siyosatini soddalashtirish, tizimning shaffofligini ta'minlash va iqtisodiyotda ochiqlikni kuchaytirish orqali milliy iqtisodiyotga turtki berish maqsad qilingan. Ayniqsa, Farg'ona vodiysi kabi salohiyatli hududlarda ekoturizmni rivojlantirish orqali yangi xo'jalik subyektlari shakllanadi, bu esa soliq bazasining kengayishiga olib keladi.

Soliq tizimining soddalashtirilishi, soliq yukining kamaytirilishi va tartiblarning yengillashtirilishi, ayniqsa, kichik biznes hamda xorijiy investorlarga qulaylik yaratadi. Bu holat Farg'ona vodiysida ekoturizm sohasida faoliyat yuritayotgan va yangi ish boshlayotgan tadbirkorlar uchun katta rag'bat bo'lib xizmat qiladi. Natijada, ushbu sohada faoliyat yurituvchi subyektlar sonining ortishi soliq tushumlarining ko'payishiga, demakki, davlat byudjetining mustahkamlanishiga xizmat qiladi.

Farg'ona vodiysida ekoturizmni rivojlantirish orqali soliq bazasini kengaytirish nafaqat iqtisodiy foyda, balki ijtimoiy adolatni ta'minlashning kalitidir. Soliq to'lovchilar o'z mablag'lari evaziga qanday ijtimoiy yaxshiliklarni olayotganini ko'rsa, soliqla bo'lgan munosabat ijobiy o'zgaradi. Bu esa qashshoqlikni kamaytirish, bandlikni oshirish va atrof-muhitni asrashda uzoq muddatli barqarorlikka erishish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Sh.M. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyovning Oliy Majlisga murojaatnomasi. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2018. 48-b.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar Strategiyasi to'g'risida”gi PF-4947-son Farmoni // O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to'plami, 2017 y. 6-son
3. Axmedov A.A. Soliq siyosati va soliq tizimini isloh qilishning nazariy asoslari [Matn] / A.A. Axmedov. — Toshkent: Iqtisodiyot, 2020. — 212 b.
4. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi [Matn]. — Rasmiy nashr. — Toshkent: Adolat, 2023. — 600 b.
5. Qurbonov Sh.Q. Soliq nazariyasi va amaliyoti [Matn] / Sh.Q. Qurbonov. — Toshkent: “IQTISOD-MOLIYA”, 2019. — 328 b.
6. Karimov I.A. Soliq siyosati va iqtisodiy islohotlar [Matn] / I.A. Karimov. — Toshkent: O'zbekiston, 2015. — 180 b.
7. Moliya vazirligi va Davlat soliq qo'mitasi. O'zbekiston Respublikasida soliq tizimini isloh qilish Konsepsiyasi loyihasi [Elektron resurs]. — 2018. — Rejim kirish: <https://soliq.uz>.

UDK: 330.15:504.03

KAMBAG'ALLIKNI QISQARTIRISHDA YASHIL IQTISODIYOTNING ROLI

Zaidov Islom Ibragimjonovich
Namangan davlat universiteti
Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes
kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada yashil iqtisodiyotning kambag'allikni qisqartirish va ijtimoiy muammolarni hal etishdagi roli tahlil qilingan. Xususan, yashil iqtisodiyotni rivojlantirish orqali ekologik barqarorlik va ijtimoiy adolatga erishish imkoniyatlari ko'rib chiqilgan. Rivojlanayotgan mamlakatlar tajribasi asosida yangi ish o'rinlari yaratish, energiya samaradorligini oshirish va resurslardan oqilona foydalanishning ijtimoiy-iqtisodiy natijalari ochib berilgan. Shuningdek, yashil iqtisodiyotga o'tishda mavjud

muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari tahlil qilingan. Maqola yakunida yashil iqtisodiyotning ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashdagi strategik ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: *yashil iqtisodiyot, kambag'allikni qisqartirish, ijtimoiy muammolar, barqaror rivojlanish, ekologik xavfsizlik, yashil texnologiyalar, yangi ish o'rinlari, ijtimoiy adolat.*

Kambag'allikni qisqartirish va ijtimoiy muammolarni hal etishda yashil iqtisodiyotning roli muhim ahamiyat kasb etadi. Yashil iqtisodiyot atamasi ekologik barqarorlikni ta'minlash, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va ijtimoiy adolatni rivojlantirishga qaratilgan iqtisodiy faoliyat shaklidir. Bu yondashuv iqtisodiy rivojlanishni ekologik xavfsizlik bilan uyg'unlashtirishni nazarda tutadi va shu bilan birga, kambag'allikni kamaytirish, ijtimoiy muammolarni hal qilish uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. Yashil iqtisodiyot orqali kambag'allikni qisqartirish uchun bir qator strategiyalar va usullar ishlab chiqilmoqda. Bularning ichiga ekologik texnologiyalarni joriy etish, yashil ish o'rinlarini yaratish, energiya samaradorligini oshirish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish kiradi.

Yashil iqtisodiyotda asosiy e'tibor ekologik barqarorlikni ta'minlash bilan birga, ijtimoiy adolatni ham rivojlantirishga qaratiladi. Bu, ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlar uchun muhim ahamiyatga ega, chunki ular tabiiy resurslarga boy bo'lishlariga qaramay, ijtimoiy muammo va kambag'allik darajasini kamaytirishda qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Yashil iqtisodiyotning imkoniyatlaridan foydalanish uchun davlatlar va xususiy sektorlar o'rtasida hamkorlik muhim ahamiyatga ega bo'lib, bu jarayonda siyosiy va iqtisodiy muhitni rivojlantirish zarur. Masalan, yashil texnologiyalarni rivojlantirish va ulardan foydalanishni rag'batlantirish uchun maxsus siyosat va qonunchilik bazasi ishlab chiqilmoqda.

Biroq, yashil iqtisodiyotga o'tishda bir qator muammolar ham mavjud. Investitsiya yetishmasligi, texnologik o'zgarishlarning qiyinchiliklari, siyosiy iqlim va muvofiqlashtirish muammolari bu jarayonni sekinlashtirishi mumkin. Xususan, rivojlanayotgan mamlakatlarda yashil texnologiyalarni joriy etish uchun zarur bo'lgan moliyaviy resurslar cheklangan bo'lib, bu esa global va lokal darajadagi keng ko'lamli loyihalarni amalga oshirishga to'sqinlik qilmoqda. Shu bilan birga, yangi texnologiyalar va iqtisodiy modellarni qabul qilish uchun ijtimoiy va siyosiy muhitda o'zgarishlar talab etiladi. Yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonida iqtisodiy manfaatlar bilan birga, ijtimoiy manfaatlarni ham hisobga olish muhimdir, chunki bu jarayonning muvaffaqiyati uchun keng jamoatchilikning qo'llab-quvvatlashi va hamjihatligi zarur.

Shu bilan birga, yashil iqtisodiyotning kambag'allikni kamaytirishdagi roli va imkoniyatlari doimiy ravishda o'rganilmoqda. Ko'plab tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yashil iqtisodiy loyihalar, masalan, yashil energiya, ekologik turizm va tabiiy resurslarni boshqarish, ijtimoiy barqarorlik va iqtisodiy rivojlanishni kafolatlay oladi. Ularning muvaffaqiyati uchun, shuningdek, siyosiy, iqtisodiy va texnologik muhitni rivojlantirish zarur. Yashil iqtisodiyot bilan bog'liq muammolarni hal qilishda innovatsiyalar va yangi texnologiyalar muhim rol o'ynaydi, chunki ular resurslardan oqilona foydalanishni ta'minlaydi va yangi ish o'rinlarini yaratadi.

Yashil iqtisodiyot kambag'allikni qisqartirish va ijtimoiy muammolarni hal etishda muhim strategik yo'nalishdir. Uning samaradorligini oshirish uchun esa, davlatlar va xususiy sektorlar o'rtasida hamkorlik, siyosiy va iqtisodiy muhitni rivojlantirish hamda texnologik yangilanishlarni qo'llab-quvvatlash muhimdir. Bu strategiya orqali nafaqat ekologik barqarorlik ta'minlanadi, balki ijtimoiy adolat va iqtisodiy rivojlanish ham ta'minlanadi, shuningdek, keng jamoatchilikning ishonchi va qo'llab-quvvatlashi mustahkamlanadi.

Yashil iqtisodiyot amaliy loyihalar va muvaffaqiyatlar bilan to'la bo'lib, ularning kambag'allikni qisqartirish va ijtimoiy muammolarni hal etishdagi roli katta ahamiyat kasb etadi. Bu yondashuvga asoslangan loyihalar nafaqat ekologik barqarorlikni ta'minlashga,

balki ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishga ham xizmat qiladi. Yashil iqtisodiyotda amalga oshirilgan muvaffaqiyatli loyihalar misolida, rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar bo'ylab ko'plab misollar mavjud. Bu loyihalar orqali, o'zaro muvofiqlashtirilgan ravishda, ekologik texnologiyalar va ijtimoiy manfaatlar birgalikda rivojlantirilmoqda.

Bir misol sifatida, Hindiston va Janubiy Afrika kabi rivojlanayotgan mamlakatlarda yashil energiya loyihalari keng qo'llanilmoqda. Bu loyihalar orqali, nafaqat energiya ta'minoti yaxshilanmoqda, balki yangi ish o'rinlari yaratilmoqda va mahalliy jamoalar uchun iqtisodiy imkoniyatlar ochilmoqda. Masalan, quyosh paneli ishlab chiqarish va o'rnatish bo'yicha amalga oshirilayotgan loyihalar, mahalliy aholini kambag'allikdan chiqarishga yordam bermoqda. Bu loyihalar orqali, energiya resurslaridan oqilona foydalanish bilan birga, ekologik muhit ham muhofaza qilinmoqda.

Yashil iqtisodiyot doirasida muvaffaqiyatli bo'layotgan boshqa bir muhim yo'nalish — yashil ish o'rinlari yaratishdir. Bu, ayniqsa, qishloq joylarda va kam rivojlangan hududlarda keng tarqalgan bo'lib, ekologik barqaror texnologiyalar bilan bog'liq ish o'rinlarini taqdim etadi. Masalan, biomassa va biogaz texnologiyalarini joriy etish jarayonida, mahalliy aholining iqtisodiy faoliyatlarini kengaytirish imkoniyati mavjud. Bu orqali, ular nafaqat daromadlarini oshiradi, balki atrof-muhitga ham kamroq zarar yetkazadigan ishlab chiqarish usullariga o'tmoqda.

Yashil iqtisodiyot loyihalarining muvaffaqiyati shuningdek, innovatsion texnologiyalar va ilg'or boshqaruv metodlarining joriy etilishiga bog'liq. Masalan, ekologik texnologiyalarni ishlab chiqish va kengaytirish uchun xalqaro hamkorlik va investitsiyalar muhim ahamiyatga ega. Bu loyihalar, odatda, davlat va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlikda amalga oshiriladi, natijada iqtisodiy va ekologik manfaatlar uzviy bog'lanadi. Bunday yondashuvlar, nafaqat iqtisodiy rivojlanishni tezlashtiradi, balki ijtimoiy adolatni ham ta'minlaydi.

Shuningdek, yashil iqtisodiyotda muvaffaqiyatga erishishda muhim omillardan biri — siyosiy qo'llab-quvvatlash va qonunchilik bazasining kuchaytirilishi hisoblanadi. Rivojlangan mamlakatlarda yashil siyosatlarining amalga oshirilishi uchun mo'ljallangan dasturlar va subsidiyalar, ishlab chiqarish va iste'mol jarayonlarini ekologik jihatdan muvofiqlashtirishga yordam bermoqda. Bu esa, o'z navbatida, kambag'allikni kamaytirishga qaratilgan dasturlar bilan uyg'unlashtiriladi.

Yashil iqtisodiyotdagi muvaffaqiyatlar shuningdek, mahalliy jamoalar va fuqarolik tashkilotlarining faol ishtirokini talab etadi. Ularning qatnashuvi bilan, ekologik muammolar va ijtimoiy ehtiyojlar yondashuvga kiritilib, loyihalar yanada samarali bo'lmoqda. Masalan, ekologik ta'lim va ongni oshirish dasturlari orqali, aholining ekologik mas'uliyatligi kuchayadi va yashil amaliyotlar keng joriy etiladi.

Umuman olganda, yashil iqtisodiyot amaliy loyihalar va muvaffaqiyatlar bilan to'la bo'lib, ularning asosiy maqsadi nafaqat ekologik barqarorlikni ta'minlash, balki kambag'allikni kamaytirish va ijtimoiy muammolarni hal qilishga xizmat qilishdir. Bu loyihalar orqali, iqtisodiy imkoniyatlar kengayib, ekologik xavfsizlik ta'minlanar ekan, jamiyatda ijtimoiy adolat va barqaror rivojlanish mustahkamlanmoqda. Bu esa, mamlakatlarning uzoq muddatli barqarorligiga va insonlar farovonligiga xizmat qiladigan strategik yo'nalish sifatida baholanmoqda.

Yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonida muhim muammolar va muvofiqlashtirish choralari keng muhokama qilinmoqda. Bu jarayon nafaqat ekologik xavfsizlikni ta'minlash, balki ijtimoiy va iqtisodiy barqarorlikni ham mustahkamlashga qaratilgan. Yashil iqtisodiyotga o'tishda yuzaga keladigan muammolarni tushunish va ularni hal qilish uchun muvofiqlashtirish choralari muhim ahamiyat kasb etadi, chunki bu jarayon bir qator to'siqlarga duch keladi.

Birinchidan, investitsiya yetishmasligi mavjud muhim muammolardan biridir. Yashil texnologiyalar va ekologik innovatsiyalar uchun katta moliyaviy resurslar talab qilinadi, ammo ko'plab rivojlanayotgan mamlakatlar bu resurslarni jalb qilishda qiynaladi.

Bu esa, o'z navbatida, yashil iqtisodiyotga o'tishni sekinlashtiradi yoki to'xtatadi. Shu bilan birga, moliyaviy muhitda barqarorlik va xavfsizlikni ta'minlash uchun davlat va xususiy sektor o'rtasida hamkorlikni rivojlantirish zarur. Bu hamkorlik orqali, ekologik loyihalarni moliyalashtirish uchun yangi mexanizmlar va instrumentlar ishlab chiqilishi mumkin, masalan, yashil kreditlar yoki ekologik jamg'armalar.

Ikkinchi muhim muammo texnologik o'zgarishlar va innovatsiyalar bilan bog'liq. Yashil texnologiyalarni keng joriy etish uchun ilg'or ilm-fan va texnologik rivojlanish talab etiladi. Biroq, bu texnologiyalar odatda yuqori narxlarda bo'lib, ularni ishlab chiqish va joriy etish uchun professional kadrlar va malakali mutaxassislar yetishmasligi muammo tug'diradi. Bundan tashqari, mavjud texnologiyalarni mahalliy shartlarga moslashtirish va ularni keng tarqatish uchun davlat va xususiy sektor hamkorligini, shuningdek, o'qitish va malaka oshirish dasturlarini rivojlantirish zarur.

Siyosiy iqlim muhofazasi bilan bog'liq muammolar ham muhim ahamiyatga ega. Ko'pincha, siyosiy iqlim va hukumatning yashil iqtisodiyotga o'tishga bo'lgan yondashuvi muvofiqlashtirilmagan bo'lishi mumkin. Ba'zan, iqtisodiy manfaatlar va siyosiy qiziqishlar ekologik tashabbuslarni cheklash yoki kechiktirishga olib keladi. Bu muammolarni hal qilish uchun, siyosiy iqlimni mustahkamlash, xalqaro hamkorlikni kengaytirish va ekologik siyosatlarni qabul qilishda shaffoflikni ta'minlash zarur.

Muvofiqlashtirish choralari sifatida, davlatlar va xalqaro tashkilotlar tomonidan ekologik va ijtimoiy muhitni muvofiqlashtirishga qaratilgan strategiyalar ishlab chiqilishi lozim. Bu strategiyalar ekologik loyihalar uchun ustuvorliklarni aniqlash, moliyalashtirish mexanizmlarini joriy etish, texnologik va ilmiy hamkorlikni rivojlantirish, shuningdek, aholining keng qatlamlarini ekologik muhimliklar bilan tanishtirishni o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, ijtimoiy muammolarni hal qilish uchun yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonida, kambag'allikni kamaytirish va ijtimoiy adolatni ta'minlashga qaratilgan dasturlarni ishlab chiqish va amalga oshirish zarur.

Shu bilan birga, muvofiqlashtirish choralari iqtisodiy va ijtimoiy manfaatlar o'rtasidagi muvozanatni saqlashga qaratilgan bo'lishi kerak. Bu esa, yashil iqtisodiyotga o'tishda, ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlar uchun, muhim strategik vazifa hisoblanadi. Yashil iqtisodiyotning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun, davlatlararo hamkorlik, xalqaro moliyaviy yordam va texnologik transferlarni kengaytirish, shuningdek, ichki siyosiy iqlimni mustahkamlash talab etiladi.

Xulosa qilib aytganda, yashil iqtisodiyotga o'tishda yuzaga keladigan muammolarni hal qilish va muvofiqlashtirish choralari, ekologik, ijtimoiy va iqtisodiy manfaatlarni hisobga olgan holda, uzoq muddatli rivojlanish strategiyalari asosida tayyorlanishi va amalga oshirilishi zarur. Bu yondashuv, nafaqat ekologik barqarorlikni ta'minlash, balki ijtimoiy adolat va iqtisodiy farovonlikni rivojlantirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan Adabiyotlar

1. Akbarov, S. Yashil iqtisodiyot va uning ijtimoiy muammolarni hal qilishdagi roli. O'zbekiston Milliy Universiteti Matbuot nashriyoti, 2020.
2. Islomov, K. Yashil iqtisodiyot konsepsiyasi va rivojlanish strategiyalari. Tashkent: Iqtisodiyot va boshqaruv instituti, 2019.
3. Rahimov, D. Kambag'allikni kamaytirishda yashil iqtisodiyotning amaliy loyihalari. Xalq so'zi nashriyoti, 2021.
4. Yusufov, A. Yashil iqtisodiyot va ekologik barqarorlik. O'zbekiston ekologik kengashi nashriyoti, 2018.
5. Shomurodov, N. Ijtimoiy muammolarni hal etishda yashil iqtisodiyotning imkoniyatlari. Tashkent: Innovatsion texnologiyalar markazi, 2022.

YASHIL IQTISODIYOTGA O'TISHNING IJTIMOIIY AHAMIYATI

Namangan davlat universiteti
Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes
Kafedra o'qituvchisi
Zaidov Islom Ibragimjonovich
Iqtisodiyot fakulteti tyutori
Qodirova Shaxzoda Muxsiddinova

Annotatsiya: Mazkur maqolada yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonining ijtimoiy jihatlari, xususan bandlik, sog'liqni saqlash, ijtimoiy tenglik va ekologik ta'lim sohalariga ta'siri ilmiy asoslangan holda tahlil etilgan. Statistik ma'lumotlar, xalqaro tajriba va O'zbekiston sharoitidagi o'zgarishlar asosida yashil iqtisodiyotning ijtimoiy ahamiyati chuqur yoritilgan. Tadqiqot natijalari yashil iqtisodiyot siyosatini ijtimoiy adolat va farovonlik bilan uyg'unlashtirish muhimligini ko'rsatadi. Maqolada tegishli tavsiyalar ham berilgan.

Kalit so'zlar: Yashil iqtisodiyot, ijtimoiy ta'sir, bandlik, sog'liqni saqlash, ekologik siyosat, O'zbekiston, barqaror rivojlanish.

Yashil iqtisodiyot – bu atrof-muhitga zarar yetkazmasdan iqtisodiy o'sishni ta'minlovchi yangi model bo'lib, BMT tomonidan iqlim o'zgarishi, resurslar tanqisligi va ijtimoiy tengsizlik kabi global muammolarga yechim sifatida ilgari surilgan. O'zbekiston ham “Yashil taraqqiyot” strategiyasi asosida 2030 yilgacha barqaror va ijtimoiy adolatli iqtisodiyotni shakllantirishni maqsad qilgan.

Yashil iqtisodiyotning ekologik natijalari yaxshi o'rganilgan bo'lsa-da, uning ijtimoiy ta'siri — ya'ni bandlik, sog'liq, ta'lim va tenglikka ta'siri hali yetarli darajada ilmiy asoslanmagan.

Tadqiqot usullari:

- Deskriptiv tahlil – mavjud statistik ma'lumotlar asosida O'zbekiston va qiyosiy davlatlarda yashil iqtisodiyot ko'rsatkichlari tahlil qilindi;
- Vaqt qatori tahlili – havo ifloslanishining sog'liq holatiga ta'siri 5 yillik dinamikada o'rganildi;
- Empirik solishtirish – bandlik va sog'liqni saqlashdagi o'zgarishlar boshqa davlatlar bilan qiyos qilindi.

Ma'lumot manbalari: BMT, OECD, Jahon banki, O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi, Davlat ekologiya qo'mitasi, ILO va WHO ma'lumotlari.

Yashil iqtisodiyot yangi sohalarida ish o'rinlari yaratishga xizmat qilmoqda. Quyidagi jadvalda ayrim sohalarida bandlik holati keltirilgan:

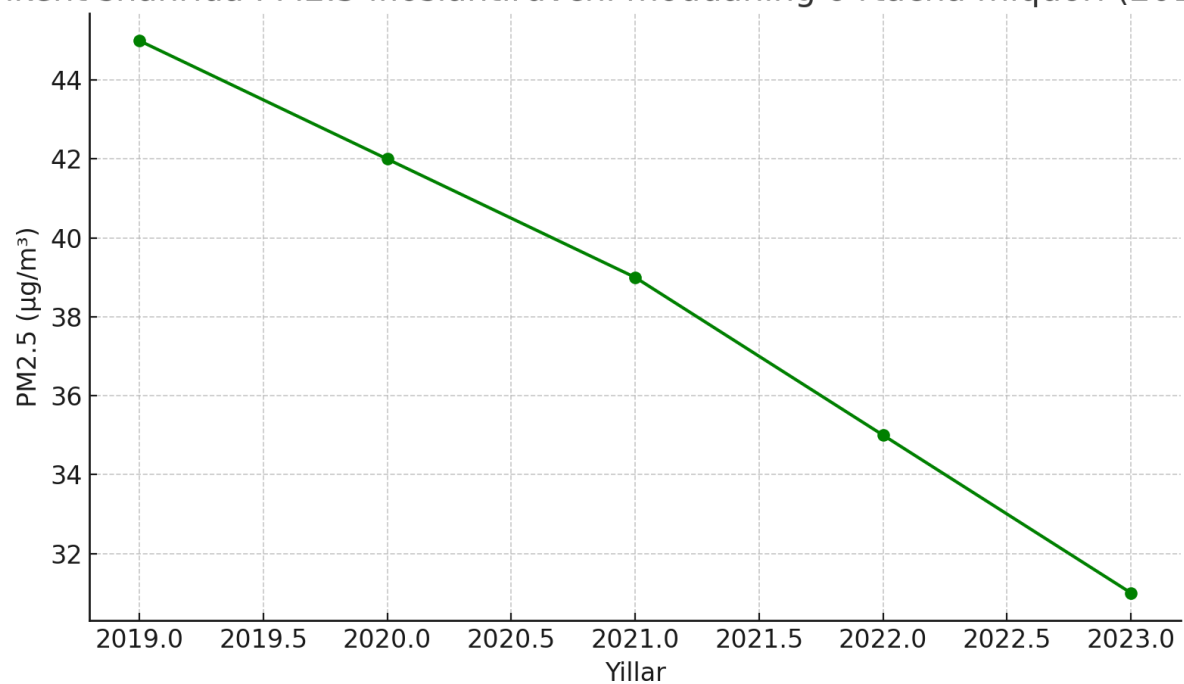
1-jadval: 2024-yilda Yashil iqtisodiyot sohalarida bandlik holati

Atmosfera havosining ifloslanishi kamaygani nafas yo'llari kasalliklarining kamayishiga olib kelmoqda.

1-grafik

Soha	Bandlik soni (kishilar)	Yillik o'sish (o'tgan yilga nisbatan)
Quyosh energiyasi	2 500	+17.6%
Shamol energiyasi	1 200	+12.3%
Ekologik qishloq xo'jaligi	3 100	+21.4%
Qayta ishlash sanoati	1 800	+15.7%

hkent shahrida PM2.5 ifloslantiruvchi moddaning o'rtacha miqdori (2019

1-grafik: 2019-2023-yillarda Toshkent shahri havosining ifloslanish darajasi

Bunga javoban, poytaxtda bronxit va astma bilan kasallanish darajasi quyidagicha kamaydi:

Yil	Kasallanish holatlari (ming)	Oʻzgarish (%)
2019	92,1	—
2020	89,5	-2,8%
2021	86,3	-3,6%
2022	81,9	-5,1%
2023	77,4	-5,5%

2-jadval: 2019-2023-yillarda Toshkent shahrida bronxit va astma kasalligi bilan kasallanish darajasi

Yashil transport (elektrobuslar, velosiped yoʻlaklari) kengayishi ekologik xavfsiz va hamyonbop transportga kirishni taʼminlab, daromadi past qatlamlar uchun teng imkoniyatlar yaratmoqda. “Yashil maktablar” loyihasi orqali esa ekologik ongli yoshlar yetishib chiqmoqda.

Ushbu natijalar shuni koʻrsatadiki, yashil iqtisodiyot:

- Barqaror bandlik manbai boʻlib xizmat qilmoqda;
- Sogʻliqni saqlash tizimida yukni kamaytirmoqda;
- Ijtimoiy adolat va tenglikka xizmat qilmoqda;
- Aholining yashash sifati ni oshirmoqda.

Xalqaro tajribalar (Germaniya, Janubiy Koreya, Niderlandiya) shuni koʻrsatadiki, yashil siyosat ijtimoiy farovonlik bilan uygʻunlashtirilganida samaradorlik yuqori boʻladi. Oʻzbekistonda ham bu yoʻnalishda quyidagi chora-tadbirlar zarur:

1. Yashil taʼlimni joriy qilish;
2. “Green Jobs” boʻyicha davlat dasturlarini ishlab chiqish;
3. Hududlarda yashil infratuzilmani rivojlantirishga investitsiyalarni jalb etish.

Yashil iqtisodiyotga oʻtish Oʻzbekistonda nafaqat ekologik xavfsizlik, balki ijtimoiy taraqqiyot omili sifatida ham muhim rol oʻynaydi. Yashil bandlik, sogʻliqni saqlashdagi ijobiy oʻzgarishlar va ijtimoiy tenglikni kuchaytirish imkoniyatlari bu modelni strategik yoʻnalishga aylantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. UNEP (2023). Global Green Economy Progress Report.
2. OECD (2023). Green Growth and Jobs for Inclusive Society.
3. Jahon banki (2022). Uzbekistan’s Green Economy Transition.
4. WHO (2023). Air Pollution and Public Health.
5. Oʻzbekiston Respublikasi Statistika agentligi (2024). Ijtimoiy koʻrsatkichlar.
6. Davlat ekologiya qoʻmitasi (2023). Yashil strategiya maʼlumotnomasi.

IJTIMOIIY ISLOHOTLAR VA AHOLI KAMBAG'ALLIGI DARAJASINI QISQARTIRISH YO'NALISHLARI

Muhammedov Jasurbek Olloberdio'g'li
NAMDTU, 1-bosqich magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada kambag'allik muammosi va uning nazariy tavsifi yoritilgan. O'zbekiston misolida kambag'allik darajasini qisqarib borishi, unga ta'sir etuvchi omillar statistik ma'lumotlar asosida asoslangan. Kambag'allik holatiga olib keluvchi omillar va ijtimoiy sohada olib borilayotgan iqtisodiy islohotlarni borishi "temir daftar"ga kiritilgan fuqarolardan sotsiologik so'rovnomaga o'tkazish orqali o'rganilgan va guruhlar ajratilgan.

Kalit so'zlar: kambag'allik, qashshoqlik, aholi daromadlari, kambag'allik darajasi, ijtimoiy himoya tizimi, kasanachilik, iqtisodiy islohotlar, aholi farovonligi.

Jahon mamlakatlarida kambag'allik darajasini qisqartirishning zamonaviy yo'llarini ishlab chiqish hamda mavjud turlarini diversifikatsiyalash tendensiyasi ro'y bermoqda. Aholi kambag'alligi darajasini qisqartirishda «...uchta yo'nalish, jumladan, birinchidan, qo'shimcha mehnat resurslari bilan inklyuziv iqtisodiy o'sishga erishish, ikkinchidan, inson kapitaliga bog'liq bo'lmagan holatlar tufayli muhim xizmatlardan foydalana olmaydigan insonlarga sarmoya kiritish, uchinchidan, kambag'al va zaif qatlamlarni iqlim, pandemiya, oziq-ovqat narxlarining o'zgaruvchanligi va iqtisodiy inqiroz oqibatlari kabi qashshoqlikka olib kelishi mumkin bo'lgan zarbalardan ijtimoiy himoya qilish bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur bo'ladi»[1].

Jahon banki 2030-yilga borib qashshoqlikni 3 foizdan yuqori darajaga qisqartirishni maqsad qilgan bo'lsada, jahon xo'jaligidagi iqtisodiy tahdidlar tufayli 2022 yilda 75-95 milliongacha qo'shimcha odam o'ta qashshoqlikda yashashiga to'g'ri kelib, kambag'allik darajasi to'g'risidagi prognoz 9,4% yoki 736 mln kishiga o'zgartirildi. Geoiqtisodiy vaziyat murakkablashgan ayni vaqtda aholining kambag'al qatlamini yangi ish o'rinlari bilan ta'minlash va ularning iqtisodiy imkoniyatlarini kengaytirish dolzarb masalalardan bo'lib qolmoqda.

Jahonda olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlarda kambag'allik darajasi ortishi sabablarini aniqlash va oldini olish, aholini uzluksiz oziq-ovqat bilan ta'minlash, yuqori inflyatsiya darajasi, ekologiya, tibbiyot, sifatli ta'lim va ijtimoiy himoya qilish tizimini takomillashtirish masalasi dunyoviy muammo darajasida o'rganilmoqda. Jumladan, aholiga «kambag'allik tuzog'i»ga tushib qolmasligi uchun ijtimoiy xizmatlardan foydalanishiga shart-sharoitlar yaratish, kambag'al aholi qatlamining iqtisodiy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish va ularga munosib ish o'rinlari yaratish yo'nalishlaridagi ilmiy izlanishlarga alohida e'tibor qaratilmoqda. Shunday bo'lsada, aholi o'rtasida kambag'allik darajasining keskin ortishini oldini olish va uni qisqartirib borish, aynan shu masala bo'yicha mahalliy sharoit hamda imkoniyatlarni hisobga olgan holda strategiya va unga mos ravishda kambag'al oilalar iqtisodiy faolligini rag'batlantirishda zamonaviy usul hamda yondashuvlar ishlab chiqish zaruriyati yuzaga kelmoqda.

O'zbekistonda keyingi yillarda «...xalqimizning farovonligini yanada oshirish, iqtisodiyot tarmoqlarini transformatsiya qilish va tadbirkorlikni jadal rivojlantirish...» masalalari ustuvor vazifalaridan biri sifatida belgilanib qo'yilishiga qaramasdan "COVID-19" pandemiyasi aholining kambag'al qatlami holatiga salbiy ta'sir ko'rsatib, kambag'allik darajasi 8,7-10 foizga o'sgan. Kambag'allik darajasiga tushib qolgan yangi shaxslar soni 450 mingdan 880 ming nafargacha ko'tarilishi ortidan aholi farovonligini yanada oshirish va kambag'allikni qisqartirish masalasi iqtisodiy islohotlarning eng dolzarb muammolaridan biri sifatida belgilandi. Mamlakatda «...2017 yilda kam ta'minlangan 500 ming oila ijtimoiy yordam olgan bo'lsa, bugunga kelib 2 million ortiq oilalarga ko'mak

berilmoqda. Ajratilayotgan mablag'lar esa, 7 barobar ko'paytirilib, yiliga 11 trillion so'mga yetdi».

Istiqbolda kambag'allikni qisqartirishga qaratilgan rejalarda kambag'al aholi qatlamlariga, birinchi galda xotin-qizlarni uy-joy bilan ta'minlash, shuningdek, yuqoridagi barcha chora-tadbirlarni o'z vaqtida va sifatli amalga oshirish hamda ekologik muhitni yaxshilashga qaratilgan vazifalarining belgilanishi kambag'allikni qisqartirishning samarali samarali usul va yangicha yondashuvlarni ishlab chiqish hozirgi kunning eng dolzarb muammolaridan biriga aylantirdi.

Aholining tabaqalanishi va kambag'allik muammosini iqtisodchi olimlar tomonidan uzoq yillardan beri tadqiq etilgan. Xususan, klassik iqtisodiy maktab asoschilari bo'lgan A. Smit, D. Rikardo, T.Maltuslar kambag'allikni an'anaviy iqtisodiyotni sanoatlashgan iqtisodiyotga aylantirishning muqarrar natijasi deb ta'kidlashgan. XIX asrning o'rtalarida keng tarqalgan darvinizm mafkurasi kambag'allikni tabiiy hodisa sifatida ma'lum bir shaxsda irqning, hayotning davom etishi uchun o'zini himoya qilish qobiliyatiga ega emasligini anglatadi deb hisoblaydi. Fransuz iqtisodchisi, P.J. Prudon fikricha siyosiy iqtisodning muhim qonuni qashshoqlik qonunidir. Sanoatdagi har qanday taraqqiyot va ishlab chiqarish munosabatlarini takomillashuvi yordam bermaydi. «Qashshoqlik - bizning tabiatimiz qonunidir. Bu bizni iste'mol qilishimiz kerak bo'lgan narsalarni ishlab chiqarishga majbur qiladi, ammo mehnat uchun eng zarur narsadan boshqa narsa bermaydi» deb ta'kidlaydi.

Neoliberalizm mafkurachisi Al'fred Fon Xayek kambag'allikni «insoniyat taraqqiyotidagi tabiiy hodisa va u jamiyat manfaati uchun zarur» deb hisoblaydi. Iqtisodchi olimlar S. Fisher, R. Dornbush va R. Shmalenzilar fikricha, «kambag'allar – bu daromadlari jamiyatning hozirgi iste'mol standartlari doirasida ehtiyojlarini qondirish uchun yetarli bo'lmagan jismoniy shaxslar va uy xo'jaliklaridir. Ba'zi oilalar jismonan tirik qolishga imkoniyati mavjud bo'lsada, ahloqiy-madaniy jihatdan cheklanadi. Buning boisi ularning daromadlari belgilangan darajadan ancha past bo'ladi», deb ta'kidlaydilar. Fikrimizcha, kambag'allik va qashshoqlik kategoriyalarni tavsiflashda bir tomonlama yondashib bo'lmaydi, ularning ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik jihatlarini e'tiborga olish kerak. Mamlakatda iqtisodiy o'sishni ta'minlash asosida yangi ish o'rinlarini yaratilishi, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlanishi kambag'allikni qisqartirish uchun qulay shart-sharoitlarni yuzaga keltiradi.

O'zbekistonda mustaqillikning dastlabki yillarida kambag'allarni ijtimoiy himoya qilish, jumladan narxlarni erkinlashuvi va pulning qadrsizlanish darajasi ortib borishi munosabati bilan daromadlarning eng kam va o'rtacha darajasini oshirishga katta e'tibor berildi. Iqtisodiy vaziyat murakkabligi bois zarur iste'mol mahsulotlari turlari aholiga me'yorlashtirilgan tarzda davlat tomonidan belgilangan norma asosida har bir oila jon boshiga qarab yagona kartochka (oilaviy hisob varaqalari) orqali sotildi.

Mustaqillikni dastlabki yillarida aholi farovonligini ta'minlashda birlamchi oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlash, aholi bandligini ta'minlash va tomorqa xo'jaligini rivojlantirish orqali daromadlarni oshirishga alohida e'tibor qaratildi. O'zbekistonda 1996 yilga kelib amalga oshirilgan iqtisodiy islohotlar natijasida mamlakat tanazuldan chiqdi va milliy iqtisodiyotda makroiqtisodiy barqarorlik ta'minlandi. 1996-2003 yillarda mamlakatimiz iqtisodiyotini erkinlashtirilishi mavjud iqtisodiy salohiyatdan unumli foydalanishga imkoniyat yaratdi. Mamlakatda 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Taraqqiyot strategiyasi qabul qilindi. Mazkur strategiyada aholi farovonligini ta'minlashga oid aniq chora-tadbirlar o'z aksini topdi. Natijada mamlakatimizda kambag'allik darajasi ham qisqara boshladi. Jumladan, 1994 yil aholining kambag'allik chegarasi 44,5 foizni, 2001 yil 27,5 foizni, 2015 yil 12,8 foizni, 2020 yil 11,5 foizni tashkil qildi. 2021 yilda minimal iste'mol xarajatlaridan kelib chiqqan holda xisoblansa kambag'allik darajasi 17,0 foiz va 2022 yilda 14,0 foizni tashkil qildi Kambag'allik darajasi Andijon, Qashqadaryo, Farg'ona, Navoiy viloyatlarida yuqori hisoblanadi. Kambag'allik darajasini hududlar

bo'yicha tahlil etilganda shahar va qishloq aholi maskanlari o'rtasida ham farq mavjud. Asosiy ish o'rinlari hamda ishlab chiqarish korxonalari shahar joylarida to'plangan bo'lib, qulay infrastrukturaga ega. Qishloq joylarida aholining ishsizlik darajasi yuqori bo'lib, bandlik mavsumiy xarakterga ega. Qishloq joylarida mehnat resurslari bo'lgan yoshlarni, jumladan erkaklar qo'shni davlatlarga (Qozog'iston, Rossiya va x.k.) borib ishlashlari, daromad topishlari barqaror va kafolatlangan emas.

Biz kambag'al, yordamga muhtoj «Temir daftar» ga kiritilgan fuqarolar hayotidagi o'zgarishlar qanday bo'layotganligini Namangan viloyatida so'rovnoma o'tkazish orqali o'rgandik. Respondentlardan «Keyingi yillarda mamlakatimizda kambag'allikka qarshi kurashish boshlandi. Hayotimizda quvonarli o'zgarishlar bor» deb hisoblaysizmi? degan savolga, o'zgarishlar bo'lganligi va ayniqsa, ish o'rniga ega bo'lganlar 40 foizni tashkil etgan. «Farzandlarim xorijga mardikorchilikka bormay, o'zimizda ishlik bo'ldi» deb javob berganlar 37 foizni tashkil qilganligi keyingi yillarda biz so'rovnoma olib borgan hududlarda yangi ish o'rinlari tashkil etish, yoshlarni tadbirkorlik faoliyatiga jalb etish borasidagi islohotlar o'z samarasini bera boshlaganligidan darak beradi. Qolaversa, kambag'al oilalar davlat tomonidan qat'iy nazoratga olinganligi, ularni ijtimoiy himoyasi kun sayin yaxshilanayotganligi – 8 foiz, uysiz kambag'allar oilalar uylik bo'layotganligi, tadbirkorlik, o'z-o'zini bandligi ta'minlanayotganligi – 12 foiz, hech qanday o'zgarishlar yo'qligi yoki sezilmaganligini – 3 foiz fuqarolar ma'lum qilganlar. Mamlakatda kambag'allikni qisqartirish uchun quyidagi masalalarga e'tiborni kuchaytirish maqsadga muvofiq:

- mamlakatimizda mehnat bozori va uning tarkibini sifat jihatdan rivojlantirish, bo'sh ish o'rinlari to'g'risida aniq ma'lumotlar bazasini shakllantirish va to'ldirib borish, hududlarda ishchi kuchi migratsiyasi jarayonlarini tahlil qilish;

- mamlakat miqyosida, o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda iste'mol savatchasi belgilash hamda «temir daftar»ga kiritilgan, mahallalardagi ishsizlarni, jumladan ayollar va yoshlarni tadbirkorlikka jalb qilish o'z hohish istaklaridan kelib chiqishi va oilada uzoq yillar shakllangan mehnat faoliyati doirasida bo'lishi zarur;

- kambag'al oilalarni o'z-o'zini bandligini ta'minlashga qaratilgan imtiyozli kreditlar, parranda va qoramollarni majburiy tarzda tarqatish amaliyotda o'zini oqlamaydi. Kuzatishlarga ko'ra, aksariyat imtiyozli kreditlar o'ziga to'q oilalar tomonidan kam ta'minlangan fuqarolar nomiga rasmiylashtirib olgan bo'lsalar, ayrim fuqarolar olgan kreditlarini maqsadsiz o'z ichki ehtiyojlariga sarflab yubordilar va oldingi holatga qaytdilar. Majburan parranda va qoramol berish esa kambag'al oilalarni yanada qarz botqog'iga yetaklamog'da. Aksincha, kambag'al oilalarga uyma-uy kirib, har-bir xonadon imkoniyatlari, qiziqishlaridan kelib chiqib qo'llab-quvvatlash mexanizmini yaratish maqsadga muvofiq;

- aholining turmush darajasini oshirish va farovonlikni ta'minlashning muhim omillaridan biri ishsizlik darajasini pasaytirish va yangi ish o'rinlarini yaratish xisoblanadi. Jumladan, qishloq joylarida ishga joylashish imkoniyatini yaratuvchi, tegishli davlat organlari bilan bir qatorda, fuqarolarning mas'uliyatini oshiruvchi, har bir insonning shaxsiy sharoitini hisobga oluvchi, faol va ta'sirchan siyosat yuritish zarur, ushbu maqsadlarga jamiyat va xususiy sektor resurslarini jalb etish muhim ahamiyat kasb etadi;

- fuqarolarning oilaviy budjeti daromadlarini oshirishning samarali shakllaridan biri sifatida kasanachilik mehnatini rivojlantirish kerak. Bunda zamonaviy mashinalar, uskunalar, xomashyo va materiallarni xarid qilish uchun moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatini kengaytirish, kasanachilik mahsulotini ishlab chiqarishni tashkil etish maqsadida buyurtmachilarni topishga, tadbirkorlar bilan o'zaro kooperatsiyasini kengaytirishga ko'maklashish zarur bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Bednost-obzor.Strategiya.

<https://www.vsemirnyjbank.org/ru/topic/poverty/overview#3>, 2022.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60 Farmoni // <https://lex.uz/docs/5841063>
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi.
<https://www.xabar.uz/jamiyat/shavkat-mirziyoyevning-oliy-majlis-va-ozbekiston-xalqi>, 2022, 21.12.
4. Prudon P. Bednost kak ekonomicheskix prinsip. (glava 2, s-4) Elektronnaya biblioteka.
https://royallib.com/book/prudon_per/bednost_kak_ekonomicheskii_printsip.html
5. [Xusnutdinova L. Bednost v sovremennoy ekonomicheskoy sisteme. – Avtoreferat diss. na sois. uchyon step. kan. Ekon nauk. Kazan. 2012.](#)
6. [Fisher S, Dornbush R., Shmalenzi R. Ekonomika. – Moskva, Delo-LTD, 1995. 864 c. \[Fisher S., Dornbush R., Shmalenzi R. Economics. Moscow, Delo-LTD, 1995. 864 p. \(In Russ.\)\]](#)
7. Namangan viloyat davlat arxivi. 688-fond. 1-ro'yxat. 859-yig'ma jild, 16-varaq.

YASHIL IQTISODIYOTGA O'TISH JARAYONIDA KAMBAG'ALLIKNI QISQARTIRISH VA IJTIMOIIY ADOLATNI TA'MINLASH CHORA- TADBIRLARI

Sattarova Gulnoza Xabibullayevna
Namangan davlat universiteti o'qituvchisi
e-mail: gulnozasattarova1985@mail.ru
tel: +99894 612 24 82

Annotatsiya. Mazkur maqolada kambag'allikni qisqartirishda yashil iqtisodiyotning o'rni, uning rivojlanish jarayoni va barqaror ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal qilishdagi roli tahlil qilinadi. Kambag'allikni qisqartirishda yashil iqtisodiyotning asosiy maqsadi — ijtimoiy adolatni o'rnatish, barqaror qishloq xo'jaligi va qurilish, atrof-muhitni muhofaza qilish, yashil sog'liqni saqlash, ta'lim va ekologik ongni oshirish kabi sohalarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: yashil ish, ijtimoiy adolat, qurilish va qishloq xo'jaligidagi barqarorlik, ekologik ongni oshirish, yashil sog'liqni saqlash, qayta tiklanadigan energiya, iqlim o'zgarishi.

Yashil iqtisodiyot va ijtimoiy adolat sektori zamonaviy dunyoning eng muhim va dolzarb yo'nalishlaridan biridir. Ushbu sektor, atrof-muhitni saqlash, ijtimoiy tenglikni ta'minlash va iqtisodiy barqarorlikni rivojlantirishni birlashtirgan holda, global iqlim o'zgarishi va resurslarning cheklanganligi kabi muammolarni hal qilishga qaratilgan. Yashil iqtisodiyotning asosiy maqsadi-tabiiy resurslarni samarali va barqaror foydalanish, iqtisodiy o'sishni ekologik toza va adolatli usullar bilan amalga oshirish, shuningdek, barcha qatlamlardagi jamiyatga teng imkoniyatlar yaratishdir.

Bundan tashqari bugungi kunda **yashil ish** tushunchasi tobora iqtisodiyotda keng qo'llanila boshlandi. Yashil ish — bu ish o'rni ekologik barqaror iqtisodiyotga qo'shadigan, ya'ni ishlab chiqarishda uglerod chiqindilarini kamaytirish, resurslarni tejash, ifloslanishni kamaytirish, atrof-muhitni muhofaza qilish va ekologik xizmatlarni ko'rsatishga yordam beradigan faoliyatdir.

Ijtimoiy adolat esa, yashil iqtisodiyotning bir qismi sifatida, barcha ijtimoiy guruhlar-xususan, kambag'al va chekka hududlardagi aholining manfaatlarini hisobga olgan holda, iqtisodiy va ekologik siyosatlarni shakllantirishni o'z ichiga oladi. Yashil iqtisodiyotning ijtimoiy jihatlari, shuningdek, yashash muhiti, ta'lim, sog'liqni saqlash, barqaror ish o'rinlari va jamiyatning umumiy farovonligini oshirishga qaratilgan strategiyalarni o'z ichiga oladi.

Ushbu sektorni rivojlantirish orqali nafaqat ekologik muammolarni, balki ijtimoiy tengsizlik, kambag'allik va resurs taqsimoti bo'yicha adolatsizliklarni ham hal qilish mumkin. Yashil iqtisodiyot, barqaror texnologiyalar va innovatsiyalarni qo'llash orqali yangi iqtisodiy imkoniyatlarni yaratadi va jamiyatning barcha qatlamlariga yaxshilangan hayot sifatini taqdim etadi.

Dunyo miqyosida kambag'allikni qisqartirish va ijtimoiy muammolarni hal etish, o'zaro bog'liq muammolar sifatida keng tarqalgan. Global ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyotga qaramay, kambag'allik, tengsizlik va ijtimoiy adolatsizlik masalalari ko'plab mamlakatlarda hali ham mavjud. Shu bilan birga, yashil iqtisodiyotning yangi konsepti, ekologik barqarorlikni ta'minlash va ijtimoiy adolatni oshirish orqali kambag'allikni qisqartirish va ijtimoiy muammolarni hal qilishga qaratilgan strategiyalarni ishlab chiqmoqda.

Bu sohaning ahamiyati nafaqat ekologik muammolarni bartaraf etish, balki ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash va iqtisodiy farovonlikni oshirishda ham katta rol o'ynaydi. Yashil iqtisodiyot va ijtimoiy adolat sektori, birgalikda ishlash orqali nafaqat bugungi avlodlar, balki kelajak avlodlar uchun ham barqaror va adolatli dunyo yaratish imkonini beradi.

Yashil iqtisodiyot va ijtimoiy adolat - ekologik barqarorlikni ta'minlash, iqtisodiy rivojlanishni ekologik toza va ijtimoiy adolatli usullar orqali amalga oshirishdir. Ushbu soha, tabiiy resurslarni samarali va barqaror tarzda ishlatish bilan birga, jamiyatning barcha qatlamlari uchun teng imkoniyatlarni yaratishga, ijtimoiy tengsizlikni kamaytirishga va kambag'allikni qisqartirishga qaratilgan. Yashil iqtisodiyot ekologik va iqtisodiy maqsadlarni birlashtirgan holda, atrof-muhitni himoya qilish, resurslarni barqaror ravishda taqsimlash orqali kambag'allikni kamaytirishdir. Bu, yangi ish o'rinlarini yaratish, energiya ta'minoti va iqtisodiy imkoniyatlarni kengaytirish, ayniqsa, kambag'al va chekka hududlardagi aholi uchun ahamiyatli bo'lib, iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish va ijtimoiy adolatni ta'minlashga xizmat qiladi.

Bu sektor quyidagi asosiy yo'nalishlarni o'z ichiga oladi:

- Barqaror qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat xavfsizligi (ekologik toza qishloq xo'jaligi amaliyotlari va organik mahsulotlarni ishlab chiqarish orqali yerlardan unumli foydalanish va bioxilma-xillikni saqlash);
- Ijtimoiy xizmatlar va ta'lim (yashil iqtisodiyot bo'yicha ta'lim va trening dasturlari, jamiyatdagi ekologik ongni oshirish, yashil ish o'rinlarini yaratish);
- Barqaror shahar va transport tizimlari (jamoat transportining ekologik variantlarini rivojlantirish, atrof-muhitni himoya qilish va shahar aholisining hayot sifatini yaxshilash);
- Yashil texnologiyalar va innovatsiyalar (yashil texnologiyalarni ishlab chiqish va qo'llash, tabiiy resurslarni tejash, chiqindilarni kamaytirish va energiya samaradorligini oshirish);
- Yashil sog'liqni saqlash amaliyoti (yashil tibbiy infratuzilma, barqaror farmasevtika, tibbiy chiqindilarni boshqarish, havo va suv ifloslanishini kamaytirish).

Xalqaro mehnat tashkiloti ma'lumotiga ko'ra, 2024-yil oxiriga kelib, yashil xizmatlar sektorida dunyo bo'yicha 60 milliondan ortiq ish o'zni mavjud bo'lib, birgina qayta tiklanadigan energiya sohasida ishlaydiganlarning umumiy soni 16,2 millionga etgan. [1] Bu ish o'rinlari:

- Atrof-muhitni muhofaza qilish
- Qayta tiklanuvchi energiya
- Yashil transport
- Ekologik muhandislik
- Chiqindilarni boshqarish va qayta ishlash kabi sohalarni o'z ichiga oladi.

Quyida 2024-yildagi yashil ish o‘rinlari haqida mintaqalar kesimida batafsil statistik jadval keltirilgan (**1-jadval**). Ushbu ma’lumotlar Xalqaro mehnat tashkiloti (XMT) va boshqa xalqaro manbalar asosida shakllantirilgan.

**2024-yilda dunyo bo‘yicha yaratilgan yashil ish o‘rinlarining sohalardagi ulushi
(davlatlar bo‘yicha)**

1-jadval.

Sohalar	Davlat	Yashil ish o‘rinlari (mln)
Quyosh energiyasi	Xitoy	7,39
Quyosh va shamol energiyasi	Yevropa ittifoqi	1,81
Gidroenergetika va quyosh energiyasi	Braziliya	1,57
Quyosh energiyasi	AQSh	1
Quyosh energiyasi	Hindiston	1
Jami		12,77

Ushbu jadvalda dunyo bo‘yicha yashil ish o‘rinlarining davlatlar bo‘yicha taqsimoti ko‘rsatilgan. Eng katta ulush Xitoy davlatiga to‘g‘ri keladi — bu yerda quyosh energiyasi sohasida 7,39 millionga yaqin yashil ish o‘rni yaratilgan. Yevropa ittifoqi keyingi o‘rinda bo‘lib, quyosh va shamol energiyasi sohalarida yangi ish o‘rinlarini yaratishga erishilgan. Braziliyada bu ko‘rsatkich o‘rta darajada bo‘lib, biotizimlar, gidroenergetika va quyosh energiyasi sohalarida 1,57 mln kishi ish bilan ta‘minlagan. AQSh va Hindiston quyosh energiyasi sohasida 1 mln kishiga yangi ish o‘rinlarini yaratib berishga erishgan. [2] Bu taqsimot yashil iqtisodiyot sohasidagi ish o‘rinlarining asosan rivojlangan va tez rivojlanayotgan mintaqalarda to‘planganini ko‘rsatadi.

O‘zbekiston uchun yashil iqtisodiyot hali yangi yo‘nalish hisoblansada, biroq so‘nggi yillarda bu yunalishda muhim siljishlar kuzatilmoqda. “Yashil makon” umumxalq loyihasi doirasida ekologik xizmatlar, xususan, daraxt ekish, landshaft xizmatlari, suv tejovchi sug‘orish tizimlari va ekologik monitoring tizimlari shakllanmoqda. Hududiy ekologik muvozanatni ta‘minlash maqsadida rekultivatsiya ishlari va degradatsiyaga uchragan erlarning ekologik tiklanishiga oid xizmatlar ko‘lamini kengaytirish choralari ko‘rilmoqda.

Shuningdek, “Yashil energetika”ni rivojlantirish dasturi asosida quyosh va shamol elektr stansiyalarini qurish, ularning texnik xizmat ko‘rsatish infratuzilmasi shakllanmoqda. [3] Bu esa quyosh panellarini o‘rnatish, ularni texnik ko‘rikdan o‘tkazish, energiya iste‘molini monitoring qilish kabi yangi xizmatlar segmentlarini yuzaga keltirmoqda.

2024 yilda O‘zbekistonda ishsizlar soni 1,3 million kishini tashkil etgan bo‘lsa, yana 2,4 million kishi mehnat bozoriga kirib kelishi kutilgan. Jami 5 million kishini ish bilan ta‘minlash maqsad qilingan. Bu jarayonda yashil iqtisodiyotga asoslangan loyihalar muhim o‘rin tutadi. Yashil makon loyihalari, qurilish va infratuzilma loyihalari orqali ko‘plab ish o‘rinlari yaratildi, bu esa ekologik barqarorlikni ta‘minlashga hamda aholi bandligini oshirishga xizmat qiladi.[4]

Bundan tashqari, Toshkent, Samarqand va boshqa shaharlarda elektrobuslar joriy qilinishi bilan yashil transport xizmatlarida yangi ish o‘rinlarini yaratilmoqda. Bu yo‘nalishda elektromobillarga texnik xizmat ko‘rsatish, zaryadlovchi stansiyalarni o‘rnatish va ularning tizimli ishlashini ta‘minlash xizmatlari rivojlanib bormoqda. Ayni paytda bu xizmatlarni mahalliy kadrlar tomonidan taklif qilish bo‘yicha kadrlar tayyorlash va malaka oshirish muhim yo‘nalishlardan biridir. Shu maqsadda oliy ta‘lim muassasalari va kasb-hunar markazlarida yashil xizmatlarga ixtisoslashgan yo‘nalishlar ochilmoqda.

Bundan tashqari, fuqarolarning ekologik ongini oshirish va yashil xizmatlarga bo‘lgan talabni rag‘batlantirish maqsadida axborot-kommunikatsiya xizmatlari, shu

jumladan, mobil ilovalar, onlayn platformalar va ekologik maslahat markazlari faoliyati yo'lga qo'yilmoqda.[5] Bularning barchasi O'zbekistonning yashil iqtisodiyot sari intilishini aks ettirib, yashil xizmatlar sektorida yangi ish o'rinlari uchun bosqichma-bosqich zamin yaratib borayotganini ko'rsatadi.

Quyidagi jadvalda O'zbekiston va ba'zi davlatlarda yashil iqtisodiyot sohalarida yaratiladigan ish o'rinlari (2-jadval):

Mamlakat	Asosiy yashil iqtisodiyot yo'nalishlari	Rivojlanish bosqichi	Maxsus dasturlar yoki tashabbuslar
O'zbekiston	Ekologik monitoring, quyosh energiyasi, elektrotransport	Boshlang'ich bosqich	"Yashil makon", "Yashil energetika", elektrobust loyihalari
Turkiya	Ayollar va yoshlar rahbarligidagi kichik va o'rta bizneslarni (MSMEs) yashil texnologiyalarga o'tishga moliyaviy yordam ko'rsatishga qaratilgan	Yuqori daraja	"Ijtimoiy inklyuziv yashil o'tish" dasturi
Qozog'iston	Chiqindilarni boshqarish, havo ifloslanishini kamaytirish, ekosistema va biologik xilmaxillikni muhofaza qilish, barqaror qishloq xo'jaligini rivojlantirish	O'rta daraja	"Yashil iqtisodiyot"ga o'tish konsepsiyasi
Avstraliya	Yashil texnologiyalar, qayta tiklanadigan energiya va past emissiyali ishlab chiqarish sohalarida investitsiyalarni jalb qilish	Yuqori daraja	"Future Made in Australia" dasturi
Buyuk Britaniya	Mahalliy jamoalarni yashil energiya bilan ta'minlash va ish o'rinlari yaratish	Yuqori daraja	"Trydan Gwyrdd Cymru" davlat dasturi

Ushbu solishtirma tahlil shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston hali boshlang'ich bosqichda bo'lsa-da, o'ziga xos model shakllantirmoqda. Xususan, davlat tomonidan ilgari surilayotgan ijtimoiy aksiyalar va ekologik loyihalar orqali yashil iqtisodiyotga o'tish orqali mamlakatda kambag'allikni qisqartirish va ijtimoiy adolatga erishishga qaratilgan chora-tadbirlar shakllanmoqda.

Yashil iqtisodiyot va ijtimoiy adolat sohasi, ekologik barqarorlikni ta'minlash, iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish va ijtimoiy tenglikni oshirishni o'z ichiga oladi. Bu sohaning asosiy maqsadi — tabiiy resurslarni samarali va barqaror tarzda ishlatish, barcha ijtimoiy guruhlar uchun teng imkoniyatlar yaratish, kambag'allikni qisqartirish va ijtimoiy muammolarni hal qilishdir. Yashil iqtisodiyotning asosiy yo'nalishlari energiya samaradorligi, yashil texnologiyalar, barqaror qishloq xo'jaligi va suv resurslaridan samarali foydalanish kabi aspektlarni o'z ichiga oladi, shu bilan birga jamiyat va atrof-muhitning barqaror rivojlanishini ta'minlashga yordam beradi.

O'zbekiston tajribasi shuni ko'rsatadiki, ushbu sektor hali endi shakllanayotgan bo'lsa-da, davlat miqyosidagi strategik tashabbuslar tufayli muhim zamin yaratildi. "Yashil makon", "Yashil energetika", va elektrotransport infratuzilmasi loyihalari doirasida ekologik xizmatlarning bir qancha yo'nalishlari natijasida yangi ish o'rinlari vujudga keldi. Hududlar kesimida esa quyosh energiyasi, landshaft dizayni, tomchilatib sug'orish va ekologik monitoring xizmatlariga ehtiyoj ortib bormoqda. Bu esa mahalliy xizmat ko'rsatish tarmoqlarining rivojlanishiga turtki berish barobarida chekka hududlarda yangi sohalardagi kadrlarga va malakali xodimlarga bo'lgan talabni oshirmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. International Labour Organization (ILO). *World Employment and Social Outlook 2023: Green Jobs for a Sustainable Future*. Geneva: ILO, 2023.
 2. World Economic Forum 2024. *Renewable Energy and Jobs Annual Review 2024*.
 3. O'zbekiston Respublikasi Energetika vazirligi. *Yashil energetika va qayta tiklanuvchi manbalar rivoji bo'yicha 2024-yilgi hisobot*. Toshkent, 2024.
 4. <https://www.gazeta.uz/uz/2024>.
- O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori, 2023-yil 1-iyun, PQ-154-son, "Yashil makon" umumxalq loyihasi doirasida amalga oshiriladigan chora-tadbirlar to'g'risida.

KAMBAG'ALLIKNI QISQARTIRISH VA IJTIMOIIY MUAMMOLARNI HAL ETISHDA YASHIL IQTISODIYOTDAN FOYDALANISH MASALALARI

To'xtaxo'jayev Ma'rufxon Abdurashid o'g'li
Namangan davlat universiteti
Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes
kafedrası stajyor-o'qituvchisi marifxon777@gmail.com
+99894309655
Namangan davlat universiteti Iqtisodiyot fakulteti
talabasi Abdulazizov Nurjahon Rasuljon o'g'li
abdulazizovnurjahon758@gmail.com +998932018070

Annotatsiya: Ushbu maqola kambag'allikni qisqartirish va ijtimoiy muammolarni hal etishda yashil iqtisodiyotning o'рни va ahamiyatini tahlil qiladi. Yashil iqtisodiyot atamasi ekologik barqarorlikni saqlab qolish hamda iqtisodiy o'sishni ta'minlashni o'z ichiga oladi. Shu bilan birga, ushbu yondashuv kambag'allikni kamaytirish, ijtimoiy tengsizlikni bartaraf etish va yangi ish o'rinlarini yaratishda muhim omil sifatida qaraladi. Maqolada yashil iqtisodiyotning turli tarmoqlarda, jumladan, energetika, transport, qishloq xo'jaligi va chiqindilarni qayta ishlash sohalarida qo'llanilishi hamda bu yondashuvlar kambag'allikni qisqartirishda qanday samarali vosita bo'lishi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Kambag'allik, yashil iqtisodiyot, ijtimoiy muammolar, barqarorlik, ekologiya, ish o'rinlari, iqtisodiy o'sish

Kambag'allik va ijtimoiy tengsizlik — har bir jamiyatning eng murakkab va dolzarb ijtimoiy muammolaridan biridir. Ularning hal etilishi jamiyatning barqaror rivojlanishiga, iqtisodiy o'sishiga va ijtimoiy farovonlikka bevosita ta'sir ko'rsatadi. Biroq, bugungi kunda kambag'allikni qisqartirish va tengsizlikni bartaraf etishning an'anaviy yondashuvlari ko'plab mamlakatlarda ma'lum bir darajada muvaffaqiyatga erishgan bo'lsa-da, bu muammolarni to'liq hal qilishda hali ko'plab qiyinchiliklar mavjud. Shu sababli, yangi yondashuvlar va strategiyalarni ishlab chiqish va amalga oshirish zarurati tug'ilmoqda. Yashil iqtisodiyot — iqtisodiy o'sish va ekologik barqarorlikni muvozanatlashgan ravishda amalga oshirishni ta'minlaydigan yangi iqtisodiy model sifatida paydo bo'ldi. Yashil iqtisodiyot, asosan, atrof-muhitni muhofaza qilish, resurslarni tejash va ijtimoiy adolatni ta'minlashga qaratilgan bo'lib, u iqtisodiy faollikning barqaror va ekologik jihatdan toza yo'llarini yaratish maqsadida ishlab chiqilgan. Ushbu model, nafaqat iqtisodiy o'sishni ta'minlash, balki kambag'allikni kamaytirish, ijtimoiy farovonlikni oshirish va barqaror rivojlanish uchun yangi imkoniyatlar yaratadi.

Yashil iqtisodiyotning afzalliklaridan biri shundaki, u nafaqat ekologik xavf-xatarlarni kamaytiradi, balki yangi ish o'rinlari yaratish, qashshoqlikni kamaytirish va ijtimoiy tengsizlikni bartaraf etishda ham samarali vosita bo'la oladi. Misol uchun, yashil energiya ishlab chiqarish, chiqindilarni qayta ishlash va barqaror qishloq xo'jaligi texnologiyalarini rivojlantirish orqali rivojlanayotgan mamlakatlarda iqtisodiy o'sish va

barqarorlikka erishish mumkin. Bunday yondashuvlar, ayniqsa, resurslari cheklangan va ekologik tahdidlarga duchor bo'lgan hududlar uchun juda muhimdir. Bundan tashqari, yashil iqtisodiyot, iqtisodiyotni qayta tuzish, innovatsion texnologiyalarni qo'llash va barqaror ishlab chiqarish tizimlarini joriy etish orqali yangi ijtimoiy imkoniyatlarni yaratish uchun keng imkoniyatlar taqdim etadi. Yashil iqtisodiyotning bu yondashuvlari orqali kambag'allikni qisqartirish, yangi ish o'rinlarini yaratish va ekologik muammolarni hal qilish imkoniyatlari ochiladi. Shu bilan birga, yashil iqtisodiyotning asosiy maqsadi — iqtisodiy o'sish va ekologik barqarorlikni uyg'unlashtirishdir, ya'ni iqtisodiy faoliyatni amalga oshirish jarayonida tabiiy resurslarning ishlatilishini kamaytirish va atrof-muhitga zarar yetkazmaslik. Shu sababli, ushbu maqolada yashil iqtisodiyotning kambag'allikni qisqartirish va ijtimoiy muammolarni hal etishdagi o'rni va ahamiyatini tahlil qilish, shuningdek, bu yondashuvlarning iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik natijalarini ko'rib chiqish maqsad qilinadi. Maqola orqali yashil iqtisodiyotning rivojlanishiga qaratilgan strategiyalarni ishlab chiqish, ularni amalga oshirishda yuzaga keladigan muammolar va bu yondashuvlarning ijtimoiy tengsizlikni bartaraf etishga qanchalik ta'sir ko'rsatishini o'rganish rejalashtirilgan. Yashil iqtisodiyotning, ayniqsa rivojlanayotgan mamlakatlarda, kambag'allikni qisqartirishdagi ahamiyatini va yangi iqtisodiy imkoniyatlarni yaratishda qanday rol o'ynashini tushunish uchun zamonaviy tadqiqotlar va analitik ishlanmalar tahlil qilinadi.

Yashil iqtisodiyot, ekologik barqarorlikni ta'minlash va iqtisodiy o'sishni rivojlantirishni muvozanatlashga qaratilgan yangi iqtisodiy model sifatida so'nggi yillarda ko'plab tadqiqotlarga mavzu bo'ldi. Bu sohada ko'plab olimlar va mutaxassislar ekologik va iqtisodiy taraqqiyot o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganishgan va yashil iqtisodiyotning kambag'allikni qisqartirishda qanday samarali vosita ekanligini tahlil qilgan. Shunga ko'ra, Stern (2006) o'zining "The Economics of Climate Change: The Stern Review" asarida yashil iqtisodiyotning atrof-muhitni himoya qilish bilan birga, iqtisodiy o'sish va kambag'allikni kamaytirishga qanday hissa qo'shishi haqida batafsil to'xtalgan. U, ayniqsa, energiya samaradorligini oshirish va qayta tiklanadigan energiya manbalariga asoslanish orqali iqtisodiy o'sishni ta'minlash mumkinligini ko'rsatadi. Sternning fikriga ko'ra, yashil iqtisodiyot nafaqat ekologik muammolarni hal etishga yordam beradi, balki ijtimoiy farovonlikni ham oshiradi [1].

Shuningdek, Green va Esser (2012) o'zlarining "The Role of Green Jobs in the Economy" nomli ishlarida yashil iqtisodiyotning ijtimoiy va iqtisodiy natijalarini o'rganishgan. Ular yashil ish o'rinlarining yaratishning kambag'allikni qisqartirish va ijtimoiy tengsizlikni bartaraf etishdagi rolini ko'rsatdilar. Tadqiqotda yashil iqtisodiyot tarmoqlarida, ayniqsa, qayta tiklanadigan energiya, chiqindilarni qayta ishlash va barqaror qishloq xo'jaligida yangi ish o'rinlari yaratish orqali ijtimoiy farovonlikni oshirishga erishish mumkinligi ta'kidlangan [2]. Yashil iqtisodiyotning ijtimoiy adolatga ta'siri masalalariga ham bir qator tadqiqotlar bag'ishlangan. FAO (2016) o'zining "The Role of Green Agriculture in Poverty Alleviation" asarida yashil qishloq xo'jaligi texnologiyalarining kambag'allikni qisqartirishdagi o'rnini o'rganadi. Maqolada yashil qishloq xo'jaligida innovatsion usullarni qo'llash orqali resurslardan samarali foydalanish va qishloq aholisini ish bilan ta'minlashning ekologik va ijtimoiy natijalari tahlil qilingan. Bu tadqiqot yashil qishloq xo'jaligining rivojlanishi, ayniqsa, resurslari cheklangan hududlarda kambag'allikni kamaytirishda muhim rol o'ynashini ko'rsatadi [3].

Shu bilan birga, UNEP (2015) tomonidan chop etilgan "Green Economy: Unlocking the Inclusive Growth Path" hisobotida yashil iqtisodiyotning global miqyosda kambag'allikni qisqartirish va ijtimoiy tengsizlikni bartaraf etishga qanday ta'sir ko'rsatishi tahlil qilingan. Bu ishda yashil iqtisodiyotning iqtisodiy jihatdan barqaror o'sish uchun zarur bo'lgan ekologik va iqtisodiy sharoitlarni yaratish imkoniyatlari ko'rsatilgan. Xususan, yashil iqtisodiyot va ekologik taraqqiyot o'rtasidagi bog'liqlik rivojlanayotgan mamlakatlarda yangi iqtisodiy imkoniyatlarni yaratishda yordam beradi [4]. Bundan

tashqari, World Bank (2012) tomonidan chop etilgan "Toward a Green Economy: Pathways for Sustainable Development and Poverty Eradication" asarida yashil iqtisodiyotning rivojlanayotgan mamlakatlarda kambag'allikni bartaraf etishdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotda yashil iqtisodiyotning global miqyosda iqtisodiy o'sish va barqarorlikni ta'minlashdagi o'rni muhokama qilinadi. Bunda, yangi texnologiyalar va barqaror ishlab chiqarish usullarini joriy etish orqali ijtimoiy tengsizlikni kamaytirish va kambag'allikni qisqartirish mumkinligi ko'rsatilgan [5].

Yashil iqtisodiyotning kambag'allikni qisqartirish va ijtimoiy muammolarni hal etishda o'rni va ahamiyati, so'nggi yillarda iqtisodiy tadqiqotlar va siyosatlarini shakllantirishda alohida e'tibor qaratiladigan masala bo'lib kelmoqda. Ushbu iqtisodiy model nafaqat ekologik barqarorlikni ta'minlashni, balki ijtimoiy farovonlikni oshirish, yangi ish o'rinlarini yaratish va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishni ham maqsad qiladi. Yashil iqtisodiyotning bu omillarga ta'sirini tahlil qilish, uning kambag'allikni qisqartirishdagi samaradorligini ko'rsatishda muhim ahamiyatga ega. Yashil iqtisodiyotning eng muhim jihatlaridan biri yangi ish o'rinlarini yaratishdir. Hozirgi kunda ko'plab sohalar ekologik toza texnologiyalarni joriy etishni talab qilmoqda, jumladan qayta tiklanadigan energiya manbalari, chiqindilarni qayta ishlash va ekologik barqaror qishloq xo'jaligi. Bunday texnologiyalarni rivojlantirish va joriy etish yangi ish o'rinlari yaratishda samarali vosita hisoblanadi. Misol uchun, qayta tiklanadigan energiya manbalarini ishlab chiqarish va ularga asoslangan infratuzilmani yaratish orqali nafaqat ekologik toza energiya manbalari mavjud bo'ladi, balki yangi ish o'rinlari ham yuzaga keladi. Shuningdek, barqaror ishlab chiqarish tizimlari, masalan, qayta ishlash sanoati yoki ekologik qishloq xo'jaligida ish o'rinlari yaratish kambag'allikni kamaytirishga yordam beradi, chunki bu sohalar ko'plab odamlarni ish bilan ta'minlaydi va ularning daromadlarini oshiradi.

Qishloq xo'jaligida yashil texnologiyalarni qo'llash ham kambag'allikni qisqartirishda katta ahamiyatga ega. Barqaror qishloq xo'jaligi, organik mahsulotlar yetishtirish va ekotizimlarni muhofaza qilish orqali resurslardan samarali foydalanish mumkin. Bu nafaqat atrof-muhitni himoya qiladi, balki qishloq aholisining iqtisodiy farovonligini oshiradi. Qishloq xo'jaligida innovatsion texnologiyalarni qo'llash, masalan, kam suv sarflovchi texnologiyalarni ishlatish yoki pestitsidlardan foydalanishni kamaytirish orqali, yer resurslaridan samarali foydalanish va qishloq aholisi uchun yangi ish o'rinlari yaratish mumkin. Shuningdek, barqaror qishloq xo'jaligi orqali qishloq hududlaridagi ijtimoiy muammolarni hal qilishda katta imkoniyatlar mavjud. Bundan tashqari, yashil iqtisodiyotning iqtisodiy o'sishga ta'siri ham ahamiyatlidir. Yashil texnologiyalarni rivojlantirish orqali nafaqat ekologik barqarorlikka erishish, balki iqtisodiy o'sish va yangi bozorlarni yaratish mumkin. Misol uchun, qayta tiklanadigan energiya manbalari, shu jumladan quyosh va shamol energiyasining keng tarqalishi, yangi sanoat tarmoqlarini rivojlantirishga olib keladi. Bu tarmoqlar yangi investitsiyalarni jalb qilish, yangi ish o'rinlari yaratish va ishlab chiqarishning ekologik jihatdan toza usullarini joriy etish imkoniyatini yaratadi. Bunday yondashuvlar iqtisodiy o'sishning barqarorligini ta'minlash bilan birga, ijtimoiy tengsizlikni kamaytirishga yordam beradi. Chiqindilarni qayta ishlash va barqaror ishlab chiqarish tizimlari ham yashil iqtisodiyotning kambag'allikni qisqartirishdagi o'rnini mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi. Chiqindilarni qayta ishlash orqali resurslarni tejash, energiya sarfini kamaytirish va yangi materiallar ishlab chiqarish mumkin. Shu bilan birga, chiqindilarni qayta ishlash va ekologik toza texnologiyalarni joriy etish orqali ko'plab yangi ish o'rinlari yaratiladi. Barqaror ishlab chiqarish tizimlari esa resurslarni samarali va tejamkor ishlatishni ta'minlashga yordam beradi. Bunda chiqindilarni kamaytirish va energiya samaradorligini oshirish natijasida atrof-muhitga bo'lgan ta'sir kamayadi, shu bilan birga iqtisodiy samaradorlik ham oshadi.

Ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash ham yashil iqtisodiyotning muhim jihatidir. Ijtimoiy barqarorlikni oshirish uchun ekologik ta'lim va yashil texnologiyalarning joriy etilishiga bo'lgan jamoat qarashlarini o'zgartirish zarur. Yashil iqtisodiyot orqali aholining ekologik ongini oshirish, ularni atrof-muhitni muhofaza qilishga jalb qilish nafaqat ekologik xavf-xatarlarni kamaytiradi, balki jamiyatda tenglik va ijtimoiy farovonlikni oshiradi. Barqaror iqtisodiy va ekologik tizimlar orqali ijtimoiy tengsizlikni kamaytirish mumkin, chunki bu tizimlar ko'plab odamlarni ish bilan ta'minlaydi, resurslardan samarali foydalanishni ta'minlaydi va iqtisodiy muammolarni hal qiladi. Yashil iqtisodiyotning kambag'allikni qisqartirishdagi ta'siri nafaqat milliy darajada, balki global miqyosda ham sezilmoqda. Davlatlar yashil iqtisodiyotga asoslangan siyosatlarni joriy etish orqali, iqtisodiy o'sishni ta'minlash va ekologik xavf-xatarlarni kamaytirishning o'zaro bog'liq strategiyalarini yaratishmoqda. Bu, ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlar uchun muhimdir, chunki ularning ko'p qismi ekologik xavf-xatarlarga duch kelmoqda, ammo yashil iqtisodiyot orqali ular nafaqat ijtimoiy muammolarni hal qilish, balki iqtisodiy o'sish va barqaror rivojlanishga erishish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Yashil iqtisodiyotning kambag'allikni qisqartirish va ijtimoiy muammolarni hal etishdagi roli zamonaviy iqtisodiyotda muhim o'rin tutadi. Bu model, ekologik barqarorlikni saqlash bilan birga, iqtisodiy o'sishni ta'minlash va ijtimoiy farovonlikni oshirishga yordam beradi. Yashil iqtisodiyotning asosiy komponentlari, jumladan qayta tiklanadigan energiya manbalari, barqaror qishloq xo'jaligi, chiqindilarni qayta ishlash va ekologik ta'lim, yangi ish o'rinlari yaratish, resurslardan samarali foydalanish va atrof-muhitni himoya qilish imkoniyatlarini taqdim etadi. Bularning barchasi ijtimoiy tengsizlikni kamaytirishga va kambag'allikni qisqartirishga xizmat qiladi. Yashil iqtisodiyotning barqaror rivojlanishdagi o'рни, ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlar uchun juda muhim. Ushbu mamlakatlar yashil iqtisodiyotga o'tish orqali iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishi, ekologik xavf-xatarlarni kamaytirishi va ijtimoiy tengsizlikni bartaraf etishi mumkin. Yashil texnologiyalarni rivojlantirish va ularni keng joriy etish nafaqat ekologik manfaatlarga, balki iqtisodiy foyda va ijtimoiy barqarorlikka ham katta hissa qo'shadi. Shu bilan birga, yashil iqtisodiyotning muvaffaqiyati uchun to'g'ri siyosat, investitsiyalar va innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash zarur. Yashil iqtisodiyotga o'tish, davlatlar va xalqaro hamjamiyatning birgalikdagi sa'y-harakatlarini talab qiladi. Yashil iqtisodiyotning kambag'allikni qisqartirish va ijtimoiy muammolarni hal etishdagi potentsiali barcha mamlakatlar uchun muhim istiqbollarni ochadi, va shu orqali barqaror iqtisodiy rivojlanishga erishish imkoniyatlari yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Stern, N. (2006). The Economics of Climate Change: The Stern Review. Cambridge University Press.
2. Green, D., & Esser, D. (2012). The Role of Green Jobs in the Economy. The World Bank.
3. FAO (2016). The Role of Green Agriculture in Poverty Alleviation. Food and Agriculture Organization.
4. UNEP (2015). Green Economy: Unlocking the Inclusive Growth Path. United Nations Environment Programme.
5. World Bank (2012). Toward a Green Economy: Pathways for Sustainable Development and Poverty Eradication. The World Bank.

**YASHIL IQTISODIYOT ASOSIDA MILLIY IQTISODIYOTNI
DIVERSIFIKATSIYALASH SIYOSATINING USTUVOR YO‘NALISHLARI:
KAMBAG‘ALLIKNI QISQARTIRISH VA IJTIMOY MUAMMOLARNI
BARTARAF ETISH.**

To‘xtaxo‘jayev Ma‘rufxon Abdurashid o‘g‘li

Namangan davlat universiteti

Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes kafedrası stajyor-o‘qituvchisi marifxon777@gmail.com

+998 99 94 309 65 65

Annotatsiya. Zamonaviy global sharoitda O‘zbekiston iqtisodiyotini diversifikatsiyalash - nafaqat resurslarga bog‘liqlikni kamaytirish, balki barqaror rivojlanishga erishishning asosiy yo‘lidir. Yashil iqtisodiyot tamoyillari asosida amalga oshiriladigan diversifikatsiyalash siyosati kambag‘allikni qisqartirish, yangi ish o‘rinlari yaratish va ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlashda hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

Kalit so‘zlar. Diversifikatsiya, integratsiya, innovatsiya, iqtisodiyotni erkinlashtirish, iqtisodiyotni diversifikatsiyalash, inson kapitali, milliy boylik.

Bugungi globallashuv va ekologik inqiroz sharoitida iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish masalasi har qachongidan ko‘ra dolzarbroq tus olmoqda. Shu nuqtai nazardan qaralganda, iqtisodiyotni diversifikatsiyalash nafaqat iqtisodiy barqarorlikni, balki ijtimoiy muvozanatni ta‘minlovchi strategik vosita sifatida qaralmoqda. Xususan, yashil iqtisodiyot konsepsiyasi ushbu diversifikatsiya siyosatining zamonaviy yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u orqali nafaqat iqtisodiy samaradorlikka, balki ijtimoiy adolat va ekologik barqarorlikka ham erishish mumkin.

Diversifikatsiya iqtisodiy kategoriyalar ichida murakkab va ko‘p qirrali kontsepsiya sanaladi. Bu atama ostida turli iqtisodiy subyektlar tomonidan faoliyat doirasini kengaytirish, mahsulot turlarini ko‘paytirish, bozorlar va xizmat ko‘rsatish sohalarini o‘zgartirish yoki qo‘shimcha sohalarga kirib borish tushuniladi. Shu jihatdan qaraganda, yashil iqtisodiyot yo‘nalishidagi diversifikatsiya — an‘anaviy iqtisodiyotning ekologik toza, kam uglerodli, resurslarni tejovchi faoliyat turlari bilan boyitilishi demakdir.

Milliy iqtisodiyotni diversifikatsiyalashda yashil iqtisodiyot quyidagi asosiy yo‘nalishlarda ustuvorlik kasb etmoqda:

Energetika tarmog‘ini diversifikatsiyalash

An‘anaviy energiya manbalaridan (neft, gaz) qayta tiklanuvchi energiyaga (quyosh, shamol, bioenergiya) o‘tish orqali nafaqat ekologik zarar kamayadi, balki yangi texnologik tarmoqlar shakllanadi, yangi ish o‘rinlari paydo bo‘ladi.

Qishloq xo‘jaligini ekologik asosda diversifikatsiyalash

Organik dehqonchilik, agroekologik tizimlar va suv tejovchi texnologiyalar orqali resurslarga bo‘lgan bosim kamaytiriladi va oziq-ovqat xavfsizligi ta‘minlanadi.

Sanoatning ekologik toza tarmoqlarini rivojlantirish

Atrof-muhitga zarar yetkazmaydigan, chiqindisiz yoki chiqindilari qayta ishlanadigan ishlab chiqarish tarmoqlarini joriy qilish sanoatning barqaror o‘lishiga xizmat qiladi.

Yashil innovatsiyalar va texnologik transformatsiya

Innovatsion texnologiyalar asosida yangi xizmat turlari, mahsulotlar va bozor segmentlari vujudga keladi. Bu esa milliy iqtisodiyotning texnologik darajasini oshiradi.

Kambag'allikni qisqartirish va ijtimoiy muammolarni bartaraf etishda yashil iqtisodiyotning roli.

Yashil iqtisodiyot nafaqat ekologik barqarorlik, balki aholining farovonligi va ijtimoiy tenglikni ta'minlashga ham xizmat qiladi. Bu quyidagi jihatlarida ko'rinadi:

Yashil ish o'rinlari orqali bandlikni oshirish

Qayta tiklanuvchi energiya, chiqindilarni qayta ishlash, ekologik transport sohalorida yangi ish o'rinlari paydo bo'lishi orqali ishsizlik darajasi kamayadi.

Energiya va resurs xarajatlarini kamaytirish

Kam ta'minlangan aholining uy-joylarida energiya tejamkor texnologiyalarni joriy qilish orqali ularning moliyaviy bosimi kamayadi.

Sog'liqni saqlash xarajatlarining qisqarishi

Havo va suv sifatining yaxshilanishi orqali kasalliklar kamayadi, sog'liqni saqlash tizimiga tushadigan yuk yengillashadi.

Ta'lim va malaka oshirish imkoniyatlari

Yashil iqtisodiyot uchun zarur bo'lgan mutaxassislarni tayyorlash orqali inson kapitali rivojlanadi va jamiyatdagi tengsizliklar qisqaradi.

Yashil iqtisodiyot asosida olib borilayotgan diversifikatsiyalash siyosati O'zbekistonning uzoq muddatli barqaror rivojlanish strategiyasida muhim o'rin tutadi. Bu yondashuv orqali nafaqat iqtisodiy tarmoqlar yangilanadi va kengayadi, balki kambag'allik, ishsizlik, sog'liqni saqlash va ta'lim kabi asosiy ijtimoiy muammolarni hal qilishga xizmat qiluvchi zamonaviy yechimlar yaratiladi. Shunday qilib, yashil iqtisodiyot – bu nafaqat iqtisodiy, balki ekologik va ijtimoiy adolatga asoslangan rivojlanish modelidir.

Global iqtisodiyotda raqobatbardoshlik va barqaror rivojlanishni ta'minlashda diversifikatsiya eng muhim strategik yo'nalishlardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Xususan, yashil iqtisodiyot konsepsiyasini iqtisodiy diversifikatsiyaga uyg'unlashtirish orqali nafaqat ekologik barqarorlik, balki ijtimoiy muvozanat ham ta'minlanadi. Bunda tashqi iqtisodiy aloqalarni kengaytirish, import-eksport strukturasini qayta ko'rib chiqish, investitsiya xavflarini kamaytirish va mintaqaviy hamkorlikni kuchaytirish muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekistonning tashqi iqtisodiy faoliyatidagi o'rni va imkoniyatlari.

Hozirgi paytda O'zbekistonning mintaqaviy va global iqtisodiy jarayonlardagi roli ortib bormoqda. Bu bir necha omillar bilan izohlanadi:

Mamlakat mustaqil xom ashyo va energetika bazasiga ega;

Katta mehnat resurslari va sig'imli ichki bozor mavjud;

Markaziy Osiyoning markazida joylashgan strategik geografik pozitsiyasi;

Yaqin mintaqaviy davlatlar bilan umumiy chegara orqali logistika va savdo imkoniyatlari kengligi.

Bu omillar O'zbekistonni mintaqaviy iqtisodiy integratsiyada yetakchi o'ringa olib chiqish imkonini beradi. Shu bilan birga, tashqi iqtisodiy siyosatda diversifikatsion yondashuv asosiy vositalardan biri bo'lib xizmat qilmoqda.

Yashil iqtisodiyot orqali kambag'allik va ijtimoiy muammolarni hal qilish.

Yashil iqtisodiyotning tashqi iqtisodiy faoliyatga integratsiyalashuvi kambag'allik va ijtimoiy tengsizlikni kamaytirishda ham muhim vositadir:

Yangi ish o'rinlari: Yashil sohalarda (quyosh energiyasi, chiqindi qayta ishlash, organik qishloq xo'jaligi) ko'plab ish o'rinlari yaratiladi.

Mahalliy sanoatni rag'batlantirish: Ekologik toza texnologiyalarni ishlab chiqarish orqali importga bog'liqlik kamayadi, ichki ishlab chiqarish faollashadi.

Aholining salomatligini yaxshilash: Tashqi investitsiyalar evaziga amalga oshirilayotgan yashil loyihalar orqali atrof-muhit tozaligi ta'minlanadi, bu esa ijtimoiy muammolarni kamaytiradi.

Yashil iqtisodiyot asosida olib borilayotgan diversifikatsiya siyosati O'zbekiston iqtisodiyotini nafaqat tarmoqlar kesimida, balki tashqi iqtisodiy faoliyat doirasida ham barqaror, xavfsiz va inklyuziv tarzda rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu esa o'z navbatida kambag'allik darajasini kamaytirish, ijtimoiy tenglikni ta'minlash va kelajak xavf-xatarlariga qarshi tura olish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Sh.M. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyovning Oliy Majlisga murojaatnomasi. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2018. 48-b.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar Strategiyasi to'g'risida”gi PF-4947-son Farmoni // O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to'plami, 2017 y. 6-son
3. Гелман В. Авторитарная модернизация: каковы ее перспективы в России [Электронный ресурс] / В. Гелман. — 2008. [хттп //: www.eu.spb.ru](http://www.eu.spb.ru)
4. Ясин Е.Г. Модернизация и общество [Текст]: докл. к ВИИИ Междунар. науч. конф. Модернизация экономики и общественное развитие./ Е.Г. Ясин; М.: ГУ ВШЕ, 2007. С 6.
5. Красилщиков В.А. Модернизация: зарубежный опыт и уроки для России // Модернизация России: условия, предпосылки, шансы. Сборник статей и материалов. Выпуск 1 / под ред. В.Л. Иноземцева. — М.:, 2009 . С 85.
6. Модернизация Российской экономики: структурный потенциал Колл. авторов / -М.: ИММО-РАН, 2010. -С.5.

THE USE OF GREEN ECONOMY IN REDUCING POVERTY AND SOLVING SOCIAL PROBLEMS

Kholmatov Bakhtiyor Abdumutalovich

Associate Professor of Fergana State University, Uzbekistan

Abduqahhorova Zohidaxon

1-year student of Fergana State University

Annotation. This article explores the use of the green economy concept as a means to reduce poverty and address social problems. The green economy integrates economic growth with environmental sustainability and social justice, focusing on environmental protection, reduction of carbon emissions, the use of renewable energy sources, and ensuring social inclusiveness. The paper discusses how the principles of the green economy serve as effective tools in combating poverty through green job creation, empowerment of rural communities, and promotion of small enterprises. Furthermore, it examines its impact on public health, education, gender equality, and infrastructure development. The authors also analyze international best practices from countries such as Germany, China, Kenya, and South Korea, as well as Uzbekistan's current efforts and strategic initiatives for transitioning to a green economy. The study concludes that the green economy represents a comprehensive and hopeful path toward a sustainable and inclusive future.

Keywords. Green economy, poverty reduction, social problems, sustainable development, renewable energy, environmental security, green jobs, healthcare, gender equality, Uzbekistan, international experience.

In the 21st century, humanity is confronted with global challenges such as climate change, resource depletion, environmental pollution, and deepening social inequality. Among these, poverty remains a pressing issue, exacerbated by the lack of access to clean energy, healthcare, education, and environmental safety. These socio-economic and ecological problems are intertwined, creating a complex cycle that hinders sustainable development. As a response, the concept of the "green economy" has emerged as a transformative solution. The green economy aims to foster economic growth while ensuring environmental protection and social justice. It seeks to decouple economic progress from environmental degradation and to provide inclusive benefits for all segments of society. This article explores how the green economy can effectively reduce poverty and address various social issues by analyzing its principles, benefits, and global and local applications.

The green economy encompasses several foundational principles designed to balance economic development with environmental stewardship and social well-being:

Efficient Resource Use: Promotes sustainable consumption and production by minimizing waste and maximizing the utility of resources. It emphasizes renewable energy sources such as solar, wind, and bioenergy instead of fossil fuels.

Reduction of Carbon Emissions: Focuses on lowering greenhouse gas emissions through clean technologies in energy, transport, and manufacturing sectors.

Environmental Sustainability: Encourages conservation of biodiversity, protection of natural ecosystems, and mitigation of pollution.

Social Inclusiveness: Aims to ensure that economic growth is shared fairly and benefits marginalized communities by providing equal access to opportunities, services, and employment.

Resilience: Enhances the ability of communities and economies to adapt to environmental and economic shocks.

These principles collectively form the foundation for transitioning to a sustainable development path that does not sacrifice future generations' needs.

Reducing Poverty through the Green Economy

Poverty reduction is a critical goal within the green economy framework. Unlike traditional models that may ignore environmental consequences, the green economy integrates social upliftment and ecological preservation. Here's how:

a) **Creation of Green Jobs** Green sectors such as renewable energy, sustainable agriculture, eco-tourism, and waste management generate millions of employment opportunities. According to the International Labour Organization (ILO), transitioning to a green economy could create up to 24 million new jobs globally by 2030. These jobs often require diverse skill levels, providing entry points for both skilled and unskilled workers.

b) **Empowering Rural Communities** Rural areas, often hardest hit by poverty, can benefit from decentralized renewable energy solutions. For instance, solar mini-grids and wind turbines can supply electricity to off-grid villages, powering local businesses, schools, and clinics. Sustainable farming practices improve yields and resilience, enhancing food security and incomes.

c) **Inclusive Economic Participation** Green business models often support small and medium enterprises (SMEs), cooperatives, and community-based initiatives. By providing micro-financing and training programs, vulnerable populations can engage in income-generating activities such as organic farming or eco-friendly product manufacturing.

d) **Reducing Cost of Living** Energy-efficient appliances, clean energy access, and sustainable housing reduce long-term costs for poor households. For example, using solar cookers or LED lighting decreases dependence on costly fossil fuels.

The Role of the Green Economy in Solving Social Problems

The green economy has the potential to resolve several social challenges

through integrated approaches:

a) **Health Improvement** Reducing air and water pollution leads to fewer respiratory and waterborne diseases. Green technologies like clean cookstoves, improved sanitation, and waste recycling directly contribute to public health. Healthier populations are more productive and face lower healthcare expenses.

b) **Education and Awareness** Green economy initiatives often involve educational campaigns that raise awareness about sustainability, resource conservation, and ecological practices. This fosters environmentally conscious citizens and future green entrepreneurs.

c) **Gender Equality** Women, particularly in developing countries, benefit from access to clean energy, which reduces the time spent on fuel collection and allows more participation in education and income-generating activities. Women-led green enterprises are gaining recognition globally.

d) **Urban and Rural Infrastructure** Green infrastructure projects such as eco-housing, sustainable transportation, and clean water systems enhance living standards in underserved areas. Urban greening and resilient planning mitigate the impacts of climate change on vulnerable communities.

International Experience and Uzbekistan's Practice

a) Global Best Practices

Germany: Through its *Energiewende* (Energy Transition) policy, Germany is moving toward a low-carbon economy with strong investments in solar and wind energy.

China: China leads in renewable energy investments and has incorporated green development into its national strategy, generating jobs and reducing pollution.

Kenya: Home to innovative off-grid solar programs that provide affordable electricity to rural populations, improving livelihoods and education.

South Korea: Implements a Green New Deal that focuses on digital and ecological transformation, including smart grids and carbon-neutral industries.

b) Uzbekistan's Green Economy Initiatives

Uzbekistan is actively pursuing a green economy transition through several national strategies:

"Green Space" Project: A national afforestation initiative aimed at planting billions of trees to combat desertification and improve air quality.

Renewable Energy Development: Solar and wind power plants are being constructed to diversify energy sources and reduce reliance on fossil fuels.

Green Economy Strategy (2023): A roadmap that outlines policies for sustainable agriculture, energy efficiency, eco-tourism, and green finance.

Sustainable Agriculture: Encouragement of drip irrigation, organic farming, and reduction of chemical use to protect soil and water resources.

Public-Private Partnerships: Collaboration with international organizations and private investors to fund and implement green projects.

These steps reflect Uzbekistan's commitment to aligning its economic development with environmental sustainability and social inclusiveness.

Conclusion

The green economy represents a comprehensive solution to the intertwined challenges of poverty, environmental degradation, and social inequality. By integrating sustainable practices into economic systems, it provides opportunities for decent employment, better health, cleaner environments, and social justice. For successful implementation, coordinated efforts are required from governments, businesses, civil society, and international partners. Investing in green technologies, education, and infrastructure will yield long-term benefits for both people and the planet. Countries like Uzbekistan, with clear strategic visions and growing international cooperation, are well-positioned to lead this transformation. As the world confronts an uncertain future, the

green economy offers a hopeful path forward—one that is inclusive, resilient, and sustainable for generations to come.

Literature:

1. United Nations Environment Programme (UNEP). (2011). *Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication*.
2. International Labour Organization (ILO). (2018). *World Employment and Social Outlook 2018: Greening with Jobs*.
3. OECD. (2020). *Green Growth and Sustainable Development: A Policy Framework*.
4. World Bank. (2022). *Green Economy and Inclusive Growth: Tools for Policy Makers*.
5. Ministry of Economy and Finance of the Republic of Uzbekistan. (2023). *Uzbekistan's Strategy for Transition to a Green Economy*.
6. German Federal Ministry for Economic Affairs and Climate Action. (2021). *Germany's Energy Transition (Energiewende)*.
7. Government of Kenya. (2019). *Kenya Off-Grid Solar Access Project (KOSAP)*.
8. Korea Ministry of Environment. (2020). *Green New Deal Policy Framework*.
9. Xudoyberganov, M., & Tursunov, B. (2022). *Yashil iqtisodiyotning O'zbekistondagi rivojlanish istiqbollari*. – T.: Fan va Texnologiya.

TA'LIM TIZIMINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI IQTISODIYOTNING AHAMIYATI

Eraliyev Xalimjon Alimbekovich
Namangan viloyati pedagogik
mahorat markazi Ijtimoiy-iqtisodiy
fanlar va tillarni o'qitish
metodikasi kafedrası mudiri

Annotatsiya. Mazkur maqolada bugungi kunda O'zbekiston Respublikasida amalga tatbiq etilayotgan yangi soha raqamli texnologiya, milliy elektron ta'lim tizimini shakllantirish va rivojlantirish borasidagi takliflar tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: raqamli iqtisodiyot, innovatsion g'oyalar, milliy ta'lim tizimi, innovatsiya, investitsiya, milliy g'oya, milliy dastur, milliy elektron ta'lim tizimi.

Bugungi kunda raqamli iqtisodiyot tushunchasi bir qator mamlakatlarning iqtisodiy nazariyasi va amaliyotida paydo bo'lmoqda. Bu raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi, axborot sohasida inqilob va iqtisodiyotning globallashuv jarayonlarini tezlashtirish bilan ajralib turadi. Ulardan foydalanish samaradorligi ortib borayotgan bilimga aylantirildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev ta'kidlaganlaridek, "O'zbekistonni texnologik rivojlantirish va ichki bozorni modernizatsiya qilish bo'yicha kuchli milliy g'oya, milliy dastur kerak. Ushbu dastur O'zbekistonni jahondagi taraqqiy topgan mamlakatlar qatoriga tezroq olib chiqishga imkon yaratishi lozim".

Yuqori texnologiyali ishlab chiqarish, iqtisodiy faoliyat, moliyaviy xizmatlar - internet formatida axborot va kommunikatsiya texnologiyalari va shaxsiy hisoblash qurilmalar, biznes modelini va bugungi iqtisodiyotda iste'molchilar nafaqat o'zgardi, balki ijtimoiy jarayonlarni keng o'zgartirish uchun asos ta'lim kontseptsionalari va standartlari, ko'ngilochar va dam olish, elektron o'zaro asoslangan, bu infratuzilmani, raqamli texnologiyalar asosida iqtisodiy faoliyat raqamli maqomga ega bo'lgan global iqtisodiyotning yangi taraqqiyot vektori hisoblanadi. Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi xalqaro biznesning ichki va tashqi muhitiga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasida katta o'zgarishlar ro'y bermoqda, bu esa kompaniyalar faoliyatining turli yo'nalishlarida aks ettirilishi mumkin emas. Internet orqali butun dunyo bo'ylab o'z mahsulotlarini sotishlari mumkin. Kichik investitsiyaga ega

boʻlgan kompaniyalar tezda paydo boʻlib, tez oʻsib rivojlanishi mumkin. Axborot texnologiyalari yordamida xarajatlarni kamaytirish va ayni paytda iqtisodiyotning koʻplab tarmoqlarida mehnat unumdorligi va samaradorligini oshirish uchun bunday imkoniyat mavjud.

Shuningdek, mutaxassislar fikricha, yaqin vaqt ichida taʼlim sohasida “raqamlashtirish” bilan bogʻliq jiddiy oʻzgarishlar kutilmoqda. Elektron (raqamli) taʼlim axborot va elektron texnologiyalar asosida oʻqitish tizimi hisoblanadi. Mamlakatning butun uzluksiz taʼlim tizimida elektron taʼlimni yoʻlga qoʻyish uchun maxsus davlat dasturini ishlab chiqish va qabul qilish vaqti keldi. Bunday dasturlar Janubiy Koreyada, AQSH, Buyuk Britaniya, Yaponiya, Xitoy, Germaniya, Italiya, Frantsiya, Niderlandiya, Singapur, Malayziya kabi 45 dan koʻproq mamlakatlarda qabul qilingan.

Oʻzbekiston Respublikasining uzluksiz taʼlim tizimida elektron taʼlimni joriy etish davlat dasturi boʻyicha quyidagilarni qamrab olishi maqsadga muvofiq boʻlardi:

- taʼlim muassasalarini “Elektron taʼlim” milliy tizimiga ulanishini taʼminlash;
- informatika asoslari fanini oʻqitishni boshlangʻich sinfdan boshlab joriy qilish;
- abiturentlarga masofadan turib barcha ixtisosliklar va mutaxassisliklar boʻyicha oʻrta maxsus va oliy taʼlim taʼlim olish, shu jumladan, chet el oliy taʼlim muassasalarining elektron taʼlim tizimidan ham foydalanish imkoniyatini yaratish;

- xorijiy mamlakatlarning taʼlim muassasalari tomonidan yaratilgan elektron darsliklar, oʻquv qoʻllanmalari, maxsus interfaol dasturlar, videomateriallardan masofadan turib taʼlim olish milliy tizimida foydalanish imkoniyatini yaratish;

- yoshlarning axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasidagi bilimdonligini va amaliy koʻnikmalarini umumtaʼlim maktablarining boshlangʻich sinflaridan boshlab shakllantirish uchun mamlakatning barcha mintaqalarida davlat-xususiy sheriklik asosida bolalar texnoparklari, biznes-inkubatorlarning keng tarmogʻini yaratish va boshqalar.

2030 yillarda Oʻzbekiston Respublikasini rivojlantirishning yoʻnalishi boʻyicha Taraqqiyot strategiyasida jahon bozori konʻyunkturasi keskin oʻzgarib, globallashuv, raqobat tobora kuchayib borayotgan hozirgi sharoitda mamlakatimizni yanada barqaror va jadal surʼatlar bilan rivojlantirish, uning raqobatbardoshligini keskin oshirish vazifasi qoʻyilgan. Bu strategiyani muvaffaqiyatli amalga oshirish, birinchi navbatda, milliy inson kapitaliga – barcha fuqarolarimizning chuqur zamonaviy bilimlarga va yuksak mahoratga ega boʻlishiga bogʻliqdir. Shuning uchun mamlakatimizda elektron taʼlimni joriy qilishni jadallashtirish strategik vazifaga aylanganligini bilishimiz lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Prezident SH. Mirziyoyevning Oliy majlisga murojatnomasi
2. Investitsiya 2010. Toshkent.A. Vahobov
3. Iqtisodiyot nazariyasi. Toshkent. 2008. T. Jurayev

IJTIMOIIY-IQTISODIY OʻSISHNING ASOSIY OMILI -TAʼLIMGA INVESTITSIYA KIRITISH

Eraliyev Xalimjon Alimbekovich
Namangan viloyati pedagogik
mahorat markazi Ijtimoiy-iqtisodiy
fanlar va tillarni oʻqitish
metodikasi kafedrasini mudiri

Annotatsiya: Ushbu maqolada taʼlim sarmoyasi orqali inson resurslarini shakllantirish, taʼlim sarmoyasiga investitsiya kiritish orqali ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasini oshirish muammolari yoritilgan.

Kalit soʻzlar. Taʼlim sarmoyasi, sogʻliqni tiklash sarmoyasi, madaniyat sarmoyasi, investitsiya, innovatsiya.

Bugungi kunda aholi bandligini taʼminlash, shu tariqa insonlarning daromadini yanada oshirish va hayot sifatini yuksaltirishda nafaqat yangi ish oʻrinlari yaratish va mehnat shart-sharoitlarini yaxshilash, balki, mehnat resurslari intellektual salohiyatini oshirish masalalariga alohida eʼtibor qaratilmoqda. Shuning uchun ham taʼlim tizimini yanada rivojlantirish va unga mablagʻ ajratish orqali bilimli kadrlarni tayyorlash va ularni qayta tayyorlash taʼlim sarmoyasi sifatida nomoyon boʻladi.

Sarmoyani taʼriflashning asosida uning oʻz-oʻzidan ortib boruvchi qiymat sifatidagi tushunchasi yotadi. U holda inson sarmoyasini taʼriflash nuqtai nazaridan, inson unga kiritilgan investitsiyalar natijasida maʼlum qiymatga ega boʻlgan iqtisodiy obʼekt sifatida koʻrib chiqiladi. Yaʼni investitsiyalar kiritilmas ekan, inson sarmoya hisoblanmaydi, balki faqat muayyan salohiyatni oʻzida namoyon etadi xolos. Shu munosabat bilan inson salohiyatini insonga kiritilgan (maktabgacha taʼlim, umumtaʼlim, sogʻliqni saqlash va tarbiyaviy) investitsiyalar toʻplami sifatida talqin etish mumkin.

Taʼlim sarmoyasi mazmunij jihatdan rasmiy va norasmiy turlarga boʻlinadi;

1. Rasmiy investitsiyalar – bu oʻrta, maxsus va oliy maʼlumotga ega boʻlish, shuningdek boshqa maʼlumotga ega boʻlish, ishlab chiqarishda kasbiy tayyorgarlik, turli kurslar, magistratura, aspirantura, doktoranturada oʻqish hamda kasbiy qayta tayyorlash va malakasini oshirib borish va hokozo;

2. Norasmiy investitsiyalar – bu insonning oʻzi oʻqib, oʻrganishi; ushbu turga qoʻshimcha adabiyotlarni oʻqish, turli sanʼat turlarida takomillashish, sport bilan mustaqil shugʻullanib borish va hokazolar kiradi.

Taʼkidlash lozimki, mamlakatimizda axborot kommunikatsion texnologiyalardan foydalanish borasida, taʼlim muassasalarida pedagog xodimlar AKT dan foydalanib dars oʻtilishini hamda, ularning malaka va bilimni oshirish boʻyicha mamlakatimizda koʻplab ishlar amalga oshirilmoqda. SHuning uchun inson faqat iqtisodiy faoliyat subʼektiga aylanganda, yaʼni, unga kiritilgan investitsiyalar ishlay boshlab, foyda keltirgan taqdirda sarmoyaga aylanadi.

Taʼlim xizmatlari *ichki* va *tashqi* samaralar xususiyatiga ega. Taʼlim xizmatlarini isteʼmol qilishdan ichki samara shunga olib keladiki, yuqori maʼlumot-kasbiy tayyorgarlikka ega boʻlgan har bir inson boshqalarga qaraganda katta daromad olish va taʼlimdan xususiy samarani oshirish imkoniyatiga ega. Bunday holatda tashqi (ijobiy) samara mehnat unumdorligi, YaIM hajmining oʻsish surʼatlarida, toʻgʻri siyosiy qarorlarning qabul qilinishida oʻz ifodasini topadi.

Maktabgacha taʼlim, umumiy oʻrta taʼlim va oʻrta maxsus taʼlim, oliy taʼlim xarajatlari; ish qidirish; ishlab chiqarishda kasbiy tayyorgarlik, yani xodimlarning axborot kommunikatsion texnologiyasi boʻyicha malakasini oshirish; bolalarning tugʻilishi va ularni tarbiyalash, narxlar va ish haqi toʻgʻrisida iqtisodiy ahamiyatli axborotni qidirish bilan bogʻliq xarajatlar va h.k. Joriy harajatlar shu maqsadda amalga oshiriladiki, ushbu harajatlar kelgusida daromadlarning yuqori oqimi bilan bir necha marta qoplanadi.

Taʼlim tizimiga kiritilgan investitsiya ijtimoiy soha tarmoqlari boʻyicha boʻlish mumkin, buning oqibatida maktabgacha taʼlim, umumtaʼlim sarmoyasi, salomatlik sarmoyasi va madaniyat sarmoyasi aniqlanadi. Taʼlim xizmatlarini isteʼmol qilishda ichki samara shunga olib keladiki, yuqori maʼlumot kasbiy tayyorgarlikka ega boʻlgan har bir inson boshqalarga qaraganda katta daromad olish va taʼlimdan xususiy samarani oshirish imkoniyatiga ega. Bunday holatda tashqi (ijobiy) samara mehnat unumdorligi, YaIM hajmining oʻsish surʼatlarida, toʻgʻri siyosiy qarorlarning qabul qilinishida oʻz ifodasini topadi. SHuningdek, YaIM hajmi bilan aholi maʼlumotining darajasi oʻrtasida toʻgʻridan-toʻgʻri bogʻliqlik mavjud: oʻqish muddatini hech boʻlmaganda bir yilga uzaytirish YaIMning 3 foizga oʻsishiga olib keladi.

Insonning moddiy ishlab chiqarishdagi mavqeining o'zgarishi fan-texnika inqilobi bilan bog'liq. Inson – asosiy ishlab chiqaruvchi kuch, chunki u nafaqat yaratadi, balki ishlab chiqarish vositalarini ham harakatga keltiradi, yangi ishlab chiqarish vositalari, texnika, texnologiyalarning yoyilishi ishchi kuchiga, uning jismoniy va intellektual parametrlariga yangi talablarni qo'yadi. SHuning uchun ta'lim sarmoyasi—bu:

- birinchidan, inson egallagan bilimlar, ko'nikmalar, qobiliyatlar yig'indisi;
- ikkinchidan, bu inson tomonidan jamiyat ishlab chiqarishining u yoki bu sohasida maqsadli foydalaniladigan va mehnat hamda ishlab chiqarish unumdorligini oshirishga xizmat qiluvchi zahira;
- uchinchidan, zahiradan bunday maqsadli foydalanish ish haqining, ya'ni, xodim oladigan daromadning oshishiga olib keladi;
- to'rtinchidan, daromadlarning o'sishi insonni qo'yilmalar yo'li bilan kelgusida uni yanada samarali qo'llash maqsadida bilimlar, ko'nikmalar va motivatsiyalarning yangi zahirasini jamg'arishga undaydi.

Evropa Ittifoqi mamlakatlarida ta'lim sarmoyasining iqtisodiy rivojlanishga ta'sirini o'rganishga yo'naltirilgan qator tadqiqotlar amalga oshirildi.

Mana ushbu tadqiqotlarning ayrim natijalari:

- *o'rta maktabga o'quvchilar qabul qilishning 1 foizga oshirilishi har yili aholi jon boshiga YaIMning 1 foizdan 3 foizgacha oshishiga olib keladi;*
- *har bir qo'shimcha ta'lim yili iqtisodiy rivojlanishning 0,5-1,2 foizga o'sishini ta'minlashga olib keladi;*
- *ta'limning o'rtacha statistik darajasini bir yilga oshirish aholi jon boshiga mahsulot ishlab chiqarish hajmini 6 foizga oshirishi mumkin;*
- *oliy ta'limda inson sarmoyasining har yili 1 foizga o'sishi aholi jon boshiga YaIM o'sish sur'atining 5,9 foizga oshishini ta'minlashi mumkin.*

Bolalar inson sarmoyasining rivojlanishiga kiritilgan investitsiyalar ko'rinishida nafaqat ular rivojlanishining asosi hisoblanadi, balki kelgusi avlodlar umumiy inson sarmoyasini shakllantirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Oilalarda ta'lim va tarbiya natijasida inson sarmoyasining turli xillari shakllanadi:

- bazaviy intellektual qobiliyatlar;
- ruhiy-fiziologik aqliy qobiliyatlar orqali shaxs sifatida shakllanadi.

SHuningdek, ta'lim, tibbiyot va boshqa ijtimoiy muassasalar ijtimoiy-maishiy, tibbiy, psixologiya-pedagogika, ta'lim, huquqiy va boshqa xizmatlarni amalga oshiradi. Bir tomondan, ular inson sarmoyasini bevosita investitsiyalash orqali amalga oshiriladigan infratuzilma hisoblanadi. Ikkinchi tomondan, ushbu muassasalar inson sarmoyasini tiklash maqsadida o'zlarining faoliyat ko'rsatishi, rivojlanishi, takomillashuvi uchun investitsiyalashni talab qiladi.

Yuqorida bayon etilganlardan kelib chiqib, xulosa qilib aytish mumkinki, aynan maktabgacha ta'lim, umumiy o'rta ta'lim, o'rta maxsus kasb-xunar ta'limi, oliy ta'lim hamda malaka oshirish va qayta tayyorlash sarmoyasi mamlakatimizning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishidagi asosiy vositasiga aylanadi. SHuningdek, bilimli kadrlar salohiyatini ko'tarish orqali intellektual bozorda raqobatbardoshligini oshirishga olib keladi. Yani, mamlakatning har bir uchinchi fuqarosi bola hisoblanadi va keyingi 20 yil ichida ular mamlakatning eng katta ishchi kuchiga aylanadilar.

Mamlakat o'z demografik imkoniyatlaridan foydalana olishi uchun bor imkoniyatlarini ishga solib, hozirdanoq yosh bolalar bilimni oshirish uchun investitsiya kiritishi lozim. Xalqaro tajriba shuni qo'rsatmoqdaki, yosh bolalarning har tomonlama rivojlanishi uchun kerakli shart-sharoitlar yaratish, mamlakatning uzoq muddatli ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga kiritilgan oqilona sarmoya sifatida xizmat qilmoqda

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Хорижий инвестициялар. 2009 йил. Тошкент
2. <https://zamin.uz>.

YASHIL IQTISODIYOTDA TEXNOLOGIK INQILOB: XITOYNING 50 YIL QUUVAT BERA OLUVCHI BATAREYASI.

Rustamjon Mahammadjonov
Iqtisodiyot mutaxassisligi talabasi
Namangan davlat universiteti e-mail:
rustamjonmuhammadjonov89@gmail.com
Tel: +99894 357 02 60

Annotatsiya: Mazkur maqolada Xitoyning Betavolt kompaniyasi tomonidan yaratilgan 50 yilgacha qayta quvvatlashsiz ishlay oladigan yadroviy batareyaning texnologik jihatlari, uning ekologik xavfsizligi hamda yashil iqtisodiyotga ta'siri tahlil qilinadi. Yangi avlod energiya manbasi sifatida bu innovatsiya chiqindi va karbon chiqindilarini kamaytirish, energiya mustaqilligini oshirish va barqaror rivojlanishga xizmat qilishi mumkin. Maqolada ushbu texnologiyaning global yashil inqilobdagi o'rni, istiqbollari hamda kamchiliklari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Yashil iqtisodiyot, yadroviy batareya, Betavolt, 50 yillik batareya, ekologik energiya, texnologik inqilob, Nikel-63 izotopi

Dunyo bo'yicha ekologik xavfsizlik va energiya samaradorligi dolzarb masalalarga aylangan bir paytda, yashil iqtisodiyotga o'tish har bir davlatning rivojlanish strategiyasining ajralmas qismiga aylandi. Yashil iqtisodiyot, asosan, tabiiy resurslarni tejash, tabiatga minimal zarar keltiruvchi iqtisodiy tizim yuritish, chiqindilarni kamaytirish va karbon dioksidini qisqartirishga qaratilgan energiya ishlab chiqarish va iste'mol qilish usullarini o'z ichiga oladi. Bunday o'zgarishlar, ayniqsa, energiya manbalariga bo'lgan talabning ortishi va tabiiy resurslarning tugashi bilan bog'liqdir. Shunday sharoitda, uzoq muddat davomida ishlaydigan va qayta zaryad olishni talab qilmaydigan yangi texnologiyalarni joriy etish zaruriyati yuzaga keldi.

Xitoyning Betavolt kompaniyasi tomonidan ishlab chiqilgan 50 yilgacha zaryadsiz ishlay oladigan yadroviy batareya, aynan shunday innovatsion yechimlardan biridir. Bu batareya, nikel-63 izotopining tabiiy parchalanishidan energiya olish prinsipiga asoslanadi va ekologik xavfsiz energiya manbai sifatida katta potensialga ega.

Maqolada, ushbu texnologiyaning ishlash prinsipi, uning ekologik afzalliklari, barqaror rivojlanishga qo'shadigan hissasi va yashil iqtisodiyotga ta'siri batafsil tahlil qilinadi. Shuningdek, batareyaning global energiya inqilobidagi o'rni, istiqbollari va imkoniyatlaridan tashqari, uning mavjud cheklovlari ham ko'rib chiqiladi.

Xitoy so'nggi vaqtlarda texnologiya sohasida katta yutuqlarga erishmoqda. Bunga misol qilib Xitoyning Pekin shahrida joylashgan asosan nano-yadro texnologiyalari bilan shug'ullanuvchi Betavolt Technology kompaniyasi ishlab chiqargan Nikel-63 izotopi asosida ishlovchi va quvvati 50 yilga yetuvchi kichik ammo texnologik inqilobga sabab bo'la oluvchi batareyani keltirishimiz mumkin.

Ushbu batareya kichik bo'lishiga qaramay, juda uzoq vaqt, ya'ni 50 yilgacha elektr energiyasi ishlab chiqarishi mumkin. U Nikel-63 izotopi parchalanishi natijasida elektr

energiyasini hosil qiladi. Nikel-63 radioaktiv zararli modda emas. Uning parchalanishi jarayonida mis izotopi hosil bo'ladi va bu qayta ishlash uchun ham qulay. Bu jarayonda u issiq chiqarmaydi, portlamaydi va yonmaydi. Undan hatto ekstremal sharoitlarda ham foydalanish mumkin. U radioaktiv chiqindilar chiqarmaydi. Parchalangach oddiy misga aylanib qoladi. Oddiy kichik batareyalar arzon bo'lishi mumkin. Lekin ularning quvvati tugagach aksariyat odamlar ularni to'g'ri utilizatsiya qilishmaydi. Batareyalar tarkibida qo'rg'oshin, simob kabi og'ir metallar mavjud bo'lib noto'g'ri utilizatsiya qilinsa ular suvga va tuproqqa katta zarar keltiradi. Birgina batareya 400 litrga yaqin suvni yoki tuproqqa tushsa tuproqni 20 yildan ortiq zararlal yotishi mumkin. Undan tashqari u yonish xususiyatiga ham ega. Masalan, AQSHning tinch okeani shimoli-g'arbiy qismidagi bir chiqindi poligonida 2017-yil iyundan 2020- yil dekabrigacha 124 ta yong'in batareyalar sababli yuz bergan. Avstraliyada o'tkazilgan tadqiqotlarga ko'ra, lityum-ion batareyalarining 98.3% i chiqindi poligonlariga tashlanadi, bu esa yong'in xavfini oshiradi. Betavoltning yangi batareyasi esa bunday hodisalarni kamaytiradi.

Betavolt vakillari bunday akkumulyatorlardan taqiladigan elektronika qurilmalarda va hatto inson tanasidagi implantlar uchun quvvat manbai sifatida ham xavfsiz foydalanish mumkinligini ta'kidlamogda.

Hozircha qurilma sinov bosqichida va faqatgina kichik qurilmalarni quvvatlay oladi. Hozirgi prototip 100 mikrovatt (μW) quvvat ishlab chiqara oladi. Lekin bu soat, telefon yoki dronlar uchun juda kam quvvat. Ammo kichik qurilmalar masalan yurak implantlari yoki harorat o'lchovchi uskunalar uchun yetarli. Keyinchalik kompaniya kattaroq va ko'proq quvvat bera oluvchi batareya prototipini ishlab chiqmoqchi. Kattaroq va uzoq muddat quvvat bera oluvchi batareyalar insonlar hayotida bir qancha qulayliklar yaratadi. Agar 50 yilga yetuvchi batareyalardan foydalanish boshlansa odamlarda "telefonimni, soatimni va hkz quvvati tugadi, uni quvvatlashim kerak" degan muammo bo'lmaydi. Kerakli vaqtlarda telefon quvvati tugamaydi. Buyuk Britaniyada o'tkazilgan tadqiqotga ko'ra respondentlarning 92% i telefon quvvati tugab qolishidan stress his qilishganini aytishgan. Havayida bir sayyoh adashib qolgan va telefon quvvati tugab qolishidan oldin qutqaruvchilar bilan bog'lanishga ulgurganligi sababli qutqarilgan.

Bu texnologiya kelajakda rivojlanadi, katta va kuchli batareyalar ishlab chiqiladi. Ular nafaqat telefon yoki dronga balki mashinalarni ham uzoq muddat quvvatlay olish kuchiga ham ega bo'ladi. CTEK kompaniyasi malumotlariga ko'ra yiliga 70 000 haydovchi akkamulyatori bilan bog'liq muammolar sabab yo'lda qolib ketishadi. Yangi texnalogiya bilan esa bunday ayanchli hodisalar soni deyarli yo'qoladi.

Betavolt kompaniyasining inqilobiy batareyasi insoniyat hayotida tub burilish yasay oladi. Undan tibbiyotda, kosmik sohada, harbiy sohada, transport sohasida, sanoatda va uy xo'jaligi kabi sohalarda foydalanish mumkin bo'ladi. Bemorlar har 5-10 yilda aperiatsiya qilib batareyani almashtirishmaydi, kosmosdagi zondlar va qurilmalar 50 yilgacha yerga qo'nmay ishlay oladi, dronlar va maxfiy kuzatuv qurilmalarini quvvatlamay yillar davomida foydalanish mumkin, mashinalar va telefonlar 50 yilgacha qayta quvvatlashsiz ishlay oladi. Bulardan tashqari u texnik xizmat talab qilmaydi, juda sovuq yoki issiq hududlarda ham ishlay oladi, harakatsiz va shovqinsiz ishlaydi, ekologik toza, hamda portlamaydi va yonmaydi. Garchi boshlanishida qimmat bo'lishi mumkin, lekin siz undan 50 yil mobaynida almashtirishsiz, qayta quvvatlashsiz va texnik xizmatiz foydalana olasiz.

Sizda tabiiyki savol tu'g'ilishi mumkin "Agar u shuncha quvvatni tejashga yordam bersa umumiy elektr tarmog'idan kim foydalanadi. Elektr energiyasi ishlab chiqaruvchi zavodlar va ularning hodimlariga nima bo'ladi " deyishingiz mumkin. Hozir javob beraman. Agar telefonlar, mashinalar yoki televizorlar kabi tehnikalarni quvvatlash shart bo'lmasa bu o'z o'zidan umumiy tarmoqda energiya istemolini kamaytiradi. Natijada elektr energiyaga talab asta sekinlik bilan kamayishni boshlaydi. Bazi korxonalar yopilishi yoki zarar ko'rishi mumkin lekin ko'pchiligi yangi texnologiyaga moslashishni boshlaydi. Bu birdaniga yuz bermaydi. Zavodlar 10-20 yil mobaynida o'zgarishsiz ishlayveradi.

Keyinchalik yangi batareya ishlab chiqaruvchi zavodlar ochiladi. Ishlab chiqaruvchilar ko'payganligi sabab mahsulot narxi ham arzonlashadi. Yangi ish o'rinlari paydo bo'ladi va qayta tayorlash va malaka oshirishlardan so'ng ishchi kuchi yangi sohaga o'tadi. Universitetlarda yangi sohalar paydo bo'ladi. An'anaviy elektr stansiyalari, kabellar, zaryadlovchi qurilmalarga bo'lgan talab kamayadi. O'z o'rnida zaryadlovchi qurilmalar, kabellar va adapterlar hammasi plastik yoki metaldan ishlab chiqariladi va ularni ishlab chiqarish jarayonida ham ekologiya va atrof-muhitga zarar keltiradi.

Yuqorida aytib o'tilgan bir qancha foydalari bo'lishiga qaramay u ham kamchiliklardan holi emas.

Hozircha quvvati juda past. Lekin kelajakda yuqori quvvatli batareyalarning ishlab chiqilishi bu kamchilikni bartaraf etadi. Albatta kichkinasini ishlab chiqargan insonlar kattarog'ini ham ishlab chiqara olishadi.

Texnologiya qimmat va hozirda sinovdagi prototip mavjud. Uni hali seriyali ishlab chiqarish yo'lga qo'yilmagan.

Tarkibida radioaktiv modda bo'lganligi sababli ba'zi bir davlatlarda byurokratik to'siqlarga duch kelishi mumkin.

Shu nuqtai nazardan, 50 yillik yadroviy batareyalar kelajakda energiya mustaqilligi, ekologik barqarorlik va texnologik rivojlanishning muhim tayanchiga aylanishi mumkin. Texnologiya hali mukammallikka erishmagan bo'lsa-da, u keltirishi mumkin bo'lgan ijobiy o'zgarishlar, insoniyat hayotining turli jabhalarida inqilobiy yangiliklarni va'da qilmoqda.

Bugungi kunda global miqyosda ekologik muammolar va energiya tanqisligi insoniyat oldida jiddiy masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Ushbu muammolarni hal qilishda 50 yilgacha ishlay oladigan yadroviy batareyalar singari innovatsion texnologiyalar muhim rol o'ynaydi. Betavolt kompaniyasi tomonidan yaratilgan nikel-63 izotopi asosida ishlovchi batareya — nafaqat energiya samaradorligini oshiruvchi, balki ekologik xavfsizlikni ta'minlovchi texnologiya sifatida ham e'tirof etishga loyiqdir.

Ushbu texnologiya uzoq muddatli, qayta quvvatlashsiz, xavfsiz va barqaror energiya manbai bo'lib, tibbiyotdan tortib transport, harbiy soha va hatto kundalik turmushgacha keng ko'lamda qo'llanishi mumkin. Bu esa ekologik zararli an'anaviy batareyalarga bo'lgan ehtiyojni kamaytiradi va yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonini tezlashtiradi.

Albatta, bu texnologiyaning hozirgi bosqichda ba'zi kamchiliklari mavjud — yuqori narx, cheklangan quvvat va radioaktiv moddalarga oid qonuniy cheklovlar. Ammo texnologiya rivojlanar ekan, bu muammolar bartaraf etilishi, uning ommaviylashuvi va hayotimizda keng qo'llanilishi kutilmoqda. Shunday ekan, ushbu innovatsion yondashuv, yaqin kelajakda global energiya inqilobining ajralmas qismiga aylanishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, 50 yillik yadroviy batareyalar texnologiyasi insoniyat hayotining turli jabhalarida inqilobiy o'zgarishlar qilish salohiyatiga ega. Bu boradagi izlanishlar, tadqiqotlar va texnologik taraqqiyotlar global miqyosda energiya siyosatini tubdan o'zgartirishi, yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonini tezlashtirishi mumkin. Shubhasiz, bu kabi innovatsiyalar kelajak energetikasining mustahkam poydevorini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

5. <https://www.betavolt.tech/> Betavolt official website Betavolt Technology Co., Ltd.
6. <https://www.scmp.com/> South China Morning Post. China develops nuclear battery that can last 50 years – Betavolt prototype explained. Published: Jan 10, 2024. Bu maqolada batareya texnologiyasi, xavfsizligi va qo'llanilishi haqida batafsil yozilgan
7. <https://spectrum.ieee.org/> IEEE Spectrum . IEEE ilmiy-texnik jurnali Betavolt batareyasining potentsiali va cheklovlarini muhokama qiladi.
8. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2352484718305509>

**KAMBAG‘ALLIKNI QISQARTIRISH VA IJTIMOY MUAMMOLARNI
HAL ETISHDA YASHIL IQTISODIYOTDAN FOYDALANISH:
O‘ZBEKISTONDA PLASTIK CHIQINDILARNI QAYTA ISHLASH ASOSIDA
SPORT ASBOB–USKUNALARI VA MAISHIY BUYUMLAR ISHLAB
CHIQUARISH.**

Abdurahmonov Asilbek Ismonjon o'g'li
Namangan davlat universiteti
Iqtisodiyot fakulteti Iqtisodiyot
yo‘nalishi 2-bosqich talabasi.
asilbekabdurahmonovv@icloud.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada yashil iqtisodiyot tamoyillari doirasida plastik chiqindilarni qayta ishlash orqali sport asbob–uskunalari va maishiy buyumlar ishlab chiqarish yordamida kambag‘allikni kamaytirish va ijtimoiy muammolarni hal etish imkoniyatlari ilmiy asoslar bilan tahlil qilinadi. Maqolada global va milliy qashshoqlik statistikasi, plastik chiqindilar hajmi va ularni qayta tiklashning texnik-iqtisodiy samaradorligi, shuningdek, ishlab chiqarish jarayonlarining LCA (hayotiy sikl baholash) usuli bilan baholanishi keltiriladi. O‘zbekiston misolida gender va yosh guruhi bo‘yicha bandlik, mahalliy aholi punktlarida tarmoqli klasterlar tashkil etish, texnologik infratuzilma va moliyalashtirish mexanizmlari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: plastmassa chiqindilar, qayta ishlash, yashil iqtisodiyot, kambag‘allikni qisqartirish, sport asbob–uskunalari, LCA, ijtimoiy barqarorlik.

XXI asrda global iqlim o‘zgarishi, resurslarning kamayishi va ijtimoiy tengsizlik masalalari barqaror rivojlanish dasturlarini yangi yo‘nalishlarga yo‘naltirmoqda. Birlashgan Millatlar Tashkiloti 2030-yilgacha bo‘lgan Barqaror Rivojlanish Maqsadlarida (“SDG”(sustainable development goals)) kambag‘allikni yo‘q qilish (SDG-1), barqaror iste‘mol va ishlab chiqarishni rag‘batlantirish (SDG-12), iqlim amaliyotini kuchaytirish (SDG-13) hamda jamiyatda ijtimoiy adolatni mustahkamlash (SDG-10) kabi maqsadlar belgilangan[1]. Ushbu maqsadlarga erishishda “yashil iqtisodiyot” modeli muhim vosita bo‘lib, chiqindilarni resurs sifatida ko‘rish va iqtisodiy-sotsiyal ta’sirni uyg‘unlashtirishga xizmat qiladi.

Yashil iqtisodiyot - bu chiqindilarni oddiy axlat sifatida emas, balki qayta ishlash orqali yangi mahsulotlar (masalan, sport asbob–uskunalari va maishiy buyumlar) va “yashil” ish o‘rinlari manbai sifatida ko‘radigan, ekologik barqarorlikni, ijtimoiy adolat va iqtisodiy o‘sishni uyg‘unlashtiradigan iqtisodiy model. Yashil iqtisodiyot atamasi birinchi bor UNEP tomonidan 2011-yilda ilgari surilgan va “resurs tejovchi, arzon sarmoya talab qiluvchi, ish o‘rinlari yaratish orqali kambag‘allikni kamaytiruvchi iqtisodiy model” deb ta’riflangan.

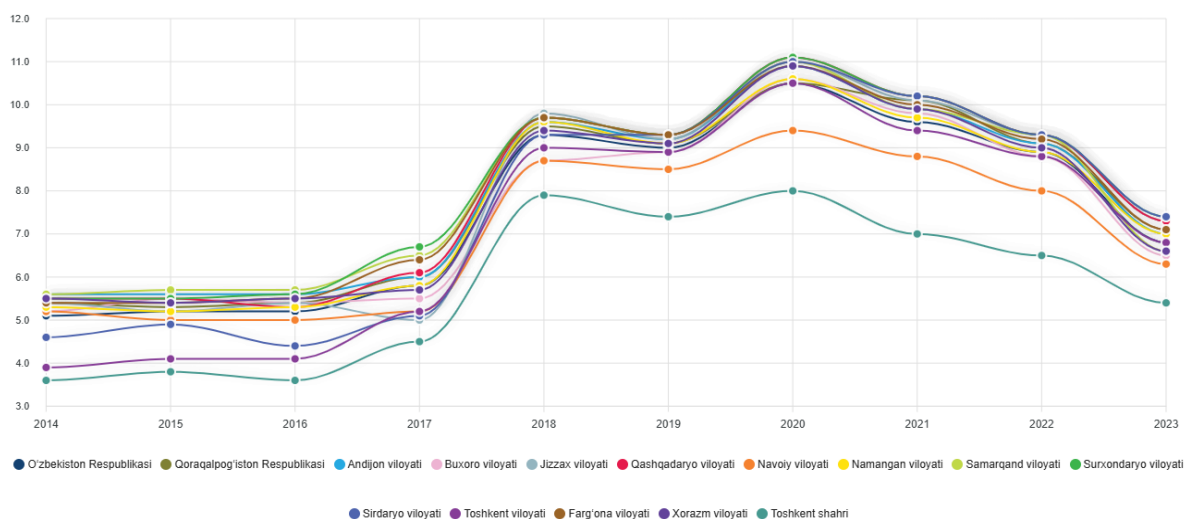
Kambag‘allikni qisqartirish va bandlik vazirligining ma’lumotlariga ko‘ra, O‘zbekistonda kambag‘allik darajasi 2024-yil yakuniga ko‘ra 11 foizdan 8,9 foizga kamaydi. Bu mamlakatimiz iqtisodiyotini diversifikatsiya qilish, xususan, “oqilona sanoat” yo‘nalishlarini rivojlantirish zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi.

1-jadval. Mamlakatimizda ishsizlik darajasi[5].

YIL	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Respublika kesimida	5,4	5,0	4,9	4,9	5,1	5,2	5,2
YIL	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Respublika kesimida	5,8	9,3	9,0	10,5	9,6	8,9	6,8

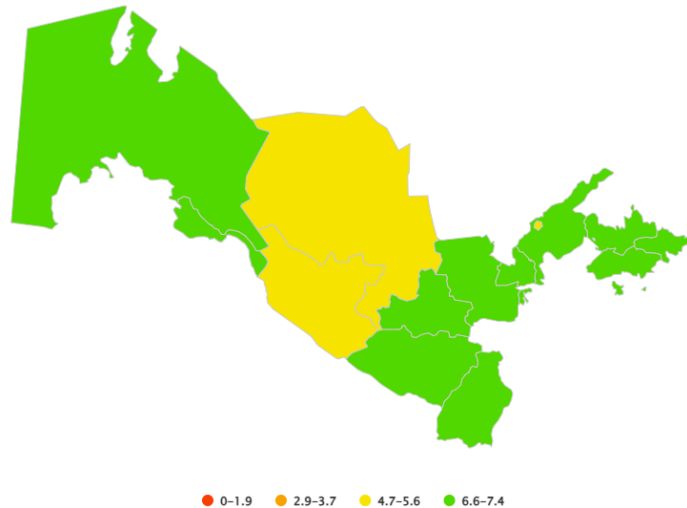
1-diagramma. Viloyatlar kesimi bo'yicha ishsizlik darajasi.

Ishsizlik darajasi

Quyidagi ikki grafikda O'zbekiston Respublikasida 2014-yildan 2023-yilgacha bo'lgan davrda ishsizlik darajasining yillik o'zgarishi hamda 2023-yil yakunidagi hududlar bo'yicha ishsizlik darajasi tasvirlangan. Umuman olganda, mamlakat bo'ylab ishsizlik darajasi 2016-yilgacha nisbatan barqaror bo'lgan, biroq 2017-yildan boshlab keskin o'sish kuzatilgan. 2018–2020-yillar oralig'ida ishsizlik darajasi eng yuqori cho'qqiga chiqib, 10% atrofida bo'lgan. 2020-yildan keyin esa ishsizlik asta-sekin kamayib, 2023-yilga kelib aksariyat hududlarda 6–7% atrofida qayd etilgan.

Hududiy kesimda 2023-yilgi holatga ko'ra, Toshkent shahri eng past ishsizlik darajasiga ega bo'lib, bu ko'rsatkich 4.7%dan past bo'lgan. Qashqadaryo, Navoiy va Buxoro viloyatlarida esa ishsizlik darajasi o'rtacha bo'lib, 4.7% dan 5.6% gacha bo'lgan. Qolgan aksariyat viloyatlarda, xususan Farg'ona, Andijon, Namangan, Samarqand va Surxondaryo viloyatlarida ishsizlik nisbatan yuqori – ya'ni 6.6% dan 7.4% gacha yetgan.

1-rasm. Ishsizlik darajasi bo'yicha tahliliy hisobot (2014–2023)

Chiziqli grafikdan ko'rinib turibdiki, har bir viloyatda umumiy tendensiya bir xil bo'lib, 2017–2018 yillarda o'sish, 2020–2023 yillarda esa pasayish kuzatilgan. Bu davrlar mamlakatda pandemiya, iqtisodiy islohotlar va bandlik siyosatlari bilan bog'liq bo'lgan bo'lishi mumkin.

O'zbekistonda so'nggi yillarda ishsizlik darajasi pasayish tendensiyasini ko'rsatmoqda. Bu holat iqtisodiy barqarorlikka erishilayotganidan dalolat beradi.

Izchil “green industry” tamoyillari asosida chiqindilarni qayta ishlashga yo'naltirilgan yangi korxonalar nafaqat qo'shimcha ish o'rinlari yaratish, balki kambag'allikni kamaytirishda ham samarali mexanizm bo'lib xizmat qiladi. Shu munosabat bilan plastik chiqindilarni qayta ishlash kam sarmoyaga ega boshlang'ich korxonalar uchun ayniqsa qulay sanoat segmentidir.

Plastik chiqindilarni qayta ishlash jarayonida uch bosqich mavjud: yig'ish va saralash; tozalash va granulalash; suyultirish va shakl berish.

Yig'ish va saralash:

Bu bosqich plastik chiqindilarni to'plash va ularni turli xil plastik materiallarga ajratishni o'z ichiga oladi. Qayta ishlash jarayonida ishlatiladigan plastiklar turli xil bo'lishi mumkin. Har xil plastiklar turli xil xususiyatlarga ega bo'lgani uchun, ularni birlashtirib qayta ishlash qiyin bo'ladi. Shuning uchun saralash jarayoni juda muhim. Plastik chiqindilarni yig'ish jarayoni o'z ichiga uylar, savdo markazlari, sanoat korxonalari va boshqa joylardan plastiklar to'plashni oladi. Bu jarayon ko'pincha maxsus konteynerlar va tashish tizimlari orqali amalga oshiriladi. Yig'ilgan plastiklar turli usullar bilan saralanadi. Misol uchun, ranglar, turli plastik turlari yoki ifloslanish darajasi bo'yicha ajratish amalga oshiriladi. Saralash jarayoni asosan mexanik usullar orqali, masalan, mexanik separatorlar, magnitlar, suzish va cho'kish yordamida amalga oshiriladi.

Tozalash va granulalash:

Tozalash va granulalash jarayoni plastik materiallarning sifatini oshirish va ularni qayta ishlash uchun tayyorlashga qaratilgan. Plastiklarni tozalash jarayoni chiqindilarni ifloslanishdan (masalan, qoldiq oziq-ovqat, kimyoviy moddalar yoki boshqa materiallar) tozalashni o'z ichiga oladi. Bu jarayonda plastiklar suv va kimyoviy moddalar bilan yuviladi, shuningdek, yuqori bosim bilan tozalash usullari ham qo'llaniladi. Tozalangan plastik materiallar mayda granular yoki plastmassa qismlariga ajratiladi. Granulalash plastmassani qayta ishlashning keyingi bosqichlari uchun qulay bo'lgan shaklga keltiradi. Granular kichik, bir xil o'lchamdagi bo'lib, ularni eritish va qayta ishlashda samarali bo'ladi.

Suyultirish va shakl berish:

Bu bosqichda plastik materiallar qayta ishlashga tayyor bo'lib, ma'lum bir shaklga keltiriladi va yangi mahsulotlar ishlab chiqarish uchun foydalaniladi. Granulalangan plastiklar maxsus usullar yordamida eritiladi. Bu jarayonda plastik yuqori haroratda eritiladi, shu bilan birga suyuqlanish jarayoni amalga oshiriladi. Eritgan plastiklar bir nechta xususiyatlarni saqlab qoladi, shu jumladan, mustahkamlik va elastiklik. Eritgan plastik materiallar maxsus shaklga kiritiladi va sovutish jarayoni orqali qattiqlashadi. Bu bosqichda plastiklar o'ziga xos shakllarga (masalan, aralashmalarga, idishlarga, qoplamalarga) keltiriladi. Bu jarayon "injeksion qolip yasash", "ekstrudatsiya", kabi turli texnologiyalar yordamida amalga oshiriladi. Har bir bosqichda plastmassa materiallarning sifatini saqlash va qayta ishlashni optimallashtirish uchun muhim texnologiyalar va usullar qo'llaniladi. Bularning barchasi atrof-muhitga zarar keltirmasdan va iqtisodiy samaradorlikni oshirishga qaratilgan.

Hayotiy sikl baholash (LCA) tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, qayta ishlangan polietilen (r-PE) asosidagi mahsulotlar umuman yangi polietilendan ishlab chiqarilgani bilan solishtirganda 50–70% kam CO₂ ekvivalent emissiya hosil qiladi [3]. O'zbekiston sharoitida plastik chiqindilarni qayta ishlab, ulardan xo'jalik buyumlari uchun ehtiyot qismlar, sport asbob-uskunolari (dumbbell tutqichlari, gimnastika g'ildiraklari, basketbol to'pi ushlagichlari) va shunga o'xshash kundalik foydalaniladigan mahsulotlar materiali sifatida foydalanish mumkin. Bundan tashqari, xo'jalik buyumlari uchun ehtiyot qismlar: stul va stollar oyoqlari yoki stol stollar, shkaf va pechka tutqichlari kabi ko'pincha metall yoki yog'och ishlatiladigan qismlar o'rnini bosadi. R-PE zichligi va mustahkamligi tufayli bunday elementlar qattiq yuklamalarga bardosh bera oladi.

Qolaversa, ushbu ehtiyot qismlar arzon narxda tayyorlanib, mahalliy aholi va kichik korxonalar uchun kirish to'sig'ini kamaytiradi.

Bundan tashqari, kundalik foydalaniladigan aksessuarlar idish yuvish vositasi, soyabon tutqichi, oyna ramkalari, bog' mebellari vintlari – bularning barchasi qayta ishlangan plastmassadan ishlab chiqarilib, uzoq muddat xizmat qilishi mumkin. Mahalliy bozorlarda arzon va ekologik variant sifatida raqobatbardosh bo'luvchi ushbu mahsulotlar xalqaro bozorlarda ham sotilishi mumkin.

Qayta ishlash korxonalarida ishga qabul qilingan mahalliy aholi orasida o'rtacha oylik daromad ularning kundalik turmush hayotidagi hayotiy ehtiyojlarni qoplash uchun yetarligina bo'lib qolmay, ularni kambag'allik sharoitidan chiqishi uchun ham yetarli bo'ladi. Bu ayniqsa chekka hududlardagi ayollar va yoshlar uchun, an'anaviy ravishda qishloq xo'jaligi mehnatiga qaram bo'lgan iqtisodiyotda yangi ish o'rinlarini ochadi. Bu esa ijtimoiy muammolarni ham hal qilishda muhim rol o'ynaydi:

Birinchidan, qayta ishlash korxonalarining kengayishi barqaror ish o'rinlari yaratadi, bu esa ijtimoiy himoya tizimiga muhtoj oilalarga doimiy daromad manbai beradi va ularning moliyaviy mustaqilligini ta'minlaydi. Ikkinchidan, ishlab chiqarish jarayonida egallangan texnik va menejment ko'nikmalari xodimlarga nafaqat qayta ishlash sanoatida, balki boshqa sohalarda ham o'z salohiyatini kengaytirish imkonini beradi, bu yoshlar va kam ta'minlangan guruhlarining bozor mehnatiga faol kirishishiga yordam beradi.

Uchinchidan, plastik chiqindilarni yig'ish va qayta ishlash jarayonlariga jalb qilingan ijtimoiy zaif guruhlar (nogironligi bor shaxslar, uy bekalari, yoshlar) o'zlarini jamiyatda foydali a'zo sifatida his qilishiga, o'zini namunali fuqaro deya his qilishlari aholi o'rtasida psixologik holatini yaxshilab, nogironligi bor shaxslarning ijtimoiy ajratilganlikni kamaytiradi. Shuningdek ushbu holat tibbiy jihatdan ham muhim bo'lib aholi o'rtasida stress, ruhiy tushkunlik kabi holatlarni kamayishiga, buning natijasi o'laroq aholining umumiy sog'lomroq bo'lishiga yordam berishi mumkin.

To'rtinchidan, qayta ishlash natijasida hosil bo'lgan mahsulotlar – sport asbob-uskunolari va kundalik buyumlar – arzon narxlarda va mahalliy bozorda sotilishi tufayli, salomatlik va farovonlik resurslariga kirishni kengaytiradi.

Beshinchidan, mahalla darajasida tashkil etiladigan ekologik ta'lim va hamkorlik dasturlari jamoaviy birdamlik va mas'uliyatni mustahkamlaydi; aholining chiqindilarni to'g'ri ajratish bo'yicha xabardorligini oshiradi va atrof-muhit sog'lomligini ta'minlaydi. Natijada, ushbu jarayonlar bir vaqtning o'zida nafaqat ekologik muammolarni, balki kambag'allik, ishsizlik, ijtimoiy izolyatsiya va salomatlik bilan bog'liq muammolarni ham samarali hal etishga xizmat qiladi.

Yuqorida ko'rib chiqilgan barcha bosqichlar va tajribalar shuni ko'rsatadiki, plastik chiqindilarni qayta ishlash orqali nafaqat material resurslardan samarali foydalanish va atrof-muhitni himoya qilish mumkin, balki bu jarayonlar ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda ham chuqur ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Xususan:

- ✓ **Barqaror ish o'rinlari** va **daromad manbalari** orqali kambag'allik darajasi pasayadi, mahalliy oilalarning moliyaviy mustaqilligi oshadi.
- ✓ Qayta ishlash texnologiyalari bo'yicha olingan **malaka va ko'nikmalar** ishsizlikni kamaytiradi, yosh va ayollarning bozor mehnatiga kirishini rag'batlantiradi.
- ✓ **Ijtimoiy integratsiya** va jamoaviy hamkorlik mashg'ulotlari orqali zaif guruhlar (nogironligi borlar, uy bekalari) jamiyat hayotida faol ishtirok etadi, ijtimoiy izolyatsiya va ruhiy tushkunlik darajasi kamayadi.
- ✓ Mahalliy bozorlar uchun ishlab chiqarilgan **arzon va ekologik mahsulotlar** — dumbbell tutqichlari, gimnastika g'ildiraklari, kundalik aksessuarlar — jamoat salomatligi va farovonligiga to'g'ridan-to'g'ri ijobiy hissa qo'shadi.
- ✓ **Ekologik ta'lim dasturlari** orqali aholining chiqindilarni ajratib yig'ish bo'yicha xabardorligi ortadi, bu esa poligon va ko'chalardagi ifloslanishni kamaytiradi hamda barqaror turmush tarzini mustahkamlaydi.

Shunday qilib, plastik chiqindilarni qayta ishlashga asoslangan “yashil iqtisodiyot” modeli O'zbekiston sharoitida nafaqat atrof-muhit muammolarini hal etishda, balki kambag'allikni qisqartirish, ijtimoiy adolatni mustahkamlash va mahalliy jamoalarning iqtisodiy barqarorligini oshirishda ham muhim strategik vosita sifatida namoyon bo'ladi. Bu yondashuvni keng ko'lamda joriy etish orqali biz SDG-1, SDG-8, SDG-12 va SDG-13 maqsadlariga erishishda sezilarli yutuqlarga erishamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. <https://www.refworld.org/legal/resolution/unga/2015/en/1118167>
2. <https://daryo.uz/2025/02/03/ozbekistonda-2024-yilda-kambag'allik-darajasi-89-foizga-kamaydi?>
3. https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC122455/environmental_savings_from_plastic_waste_re
4. [cycling_-_jrc_report_-_v9.pdf](#)
5. [Siat.stat.uz/reports-filed/1875/table-data](https://siat.stat.uz/reports-filed/1875/table-data)

YASHIL ISH O'RINLARI: EKOLOGIK BARQARORLIK VA IJTIMOYIY FARAVONLIKNI UYG'UNLASHTIRISH

G'ofurov Javohirmirzo Nizomjon o'g'li
Namangan davlat universiteti
Iqtisodiyot fakulteti Iqtisodiyot
yo'nalishi 2-bosqich talabasi.
Gofurovj334@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekistonda yashil iqtisodiyot tamoyillari asosida yangi ish o'rinlarini yaratish orqali ekologik barqarorlikka erishish va ijtimoiy farovonlikni ta'minlash masalalari tahlil qilinadi. Yashil ish o'rinlari atrof-muhitga zarar yetkazmasdan ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish faoliyatlari bilan bog'liq bo'lib, ular kambag'allikni kamaytirish, bandlikni oshirish va yashash sifatini yaxshilashda muhim

ahamiyatga ega. Maqolada O'zbekistondagi amaliy tajribalar, xususan qayta tiklanuvchi energiya, chiqindilarni qayta ishlash, ekologik qishloq xo'jaligi va "Yashil makon" loyihasi doirasida yaratilayotgan ish o'rinlari tahlil qilinadi. Shu bilan birga, mavjud muammolar va istiqbolli yo'nalishlar haqida takliflar ham berilgan.

Kalit so'zlar: yashil iqtisodiyot, yashil ish o'rinlari, ekologik barqarorlik, ijtimoiy farovonlik, kambag'allikni qisqartirish, qayta tiklanuvchi energiya, chiqindilarni qayta ishlash, O'zbekiston, "Yashil makon" loyihasi, ekologik siyosat.

XXI asrda global miqyosda yuzaga kelayotgan ekologik muammolar, iqlim o'zgarishlari va tabiiy resurslarning cheklangani insoniyatni iqtisodiy rivojlanishning yangi, barqaror va ekologik xavfsiz yo'llarini izlashga undamoqda. Shu nuqtai nazardan "yashil iqtisodiyot" tushunchasi tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Yashil iqtisodiyot – bu iqtisodiy o'sishni ta'minlash bilan birga, atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanishga yo'naltirilgan yondashuvdir[1]. Ushbu konsepsiyaning muhim tarkibiy qismlaridan biri bu — "yashil ish o'rinlari"dir. Yashil ish o'rinlari, ya'ni ekologik jihatdan toza va barqaror faoliyatlar orqali yaratilgan bandlik shakllari, nafaqat atrof-muhitni himoya qilishga, balki aholining ijtimoiy farovonligini oshirishga, ayniqsa kambag'allikni kamaytirishga xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasi ham global ekologik chaqiriqlarga javoban yashil iqtisodiyotni rivojlantirish, energiya samaradorligini oshirish va qayta tiklanuvchi manbalarga o'tish bo'yicha bir qator tashabbuslarni ilgari surmoqda. Shu bilan birga, "Yashil makon" umumxalq loyihasi, quyosh va shamol energiyasi sohasidagi sarmoyalar, chiqindilarni qayta ishlash tizimini isloh qilish kabi amaliy ishlar, mamlakatda yashil ish o'rinlarini yaratish uchun real zamin bo'lmoqda. Ushbu maqolada aynan yashil ish o'rinlarining O'zbekiston sharoitidagi ahamiyati, mavjud holati, ijtimoiy va ekologik ta'siri hamda istiqbollari tahlil qilinadi.

Yashil ish o'rinlari — bu ekologik jihatdan barqaror va ijtimoiy farovonlikni ta'minlovchi faoliyatlarga asoslangan ish o'rinlaridir. Ular nafaqat atrof-muhitni himoya qilish, balki iqtisodiy o'sish va yangi bandlik imkoniyatlarini yaratishga ham yordam beradi. Yashil iqtisodiyotda yashil ish o'rinlari ko'pincha qayta tiklanuvchi energiya manbalarini ishlab chiqarish, chiqindilarni qayta ishlash, ekologik qishloq xo'jaligi va ekologik turizm kabi sohalarda yaratiladi.

Bundan tashqari, yashil ish o'rinlarining yaratilishi, ijtimoiy adolatni ta'minlash va kambag'allikni qisqartirish uchun ham katta ahamiyatga ega. Masalan, atrof-muhitga zararli bo'lmagan ishlab chiqarish jarayonlari nafaqat ekologik barqarorlikni ta'minlaydi, balki iqtisodiy o'sishni barqarorlashtiradi hamda yangi ish o'rinlarini yaratadi. Bu, ayniqsa, iqtisodiy o'sishning qiyin davrlarida ijtimoiy himoya va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

3. So'nggi yillarda yashil iqtisodiyot konsepsiyasi butun dunyoda dolzarb masalaga aylangan. Ayniqsa, iqlim o'zgarishi, atrof-muhit muhofazasi va barqaror rivojlanish kabi omillar bu yo'nalishga bo'lgan e'tiborni kuchaytirmoqda. Yashil iqtisodiyot nafaqat ekologik muammolarga yechim bo'lishi, balki yangi ish o'rinlarini yaratish, kambag'allikni kamaytirish va ijtimoiy tenglikni ta'minlashda ham muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda. Quyidagi jadvalda yoshlar, ayollar va qishloq aholisi kabi ijtimoiy guruhlar uchun yaratilgan yashil ish o'rinlarining ulushi, ularning kambag'allikni kamaytirish va ijtimoiy tenglikka ko'rsatgan ta'siri foizlarda aks ettirilgan. Ushbu ma'lumotlar[2] orqali yashil iqtisodiyotning turli guruhlar hayotiga qanday ta'sir ko'rsatayotgani tahlil qilinadi.

1-jadval: Yashil iqtisodiyotning turli guruhlar hayotiga tasiri

Guruh	Yaratilgan yashil ish o'rinlari (%)	Kambag'allikni kamaytirishga ta'siri (%)	Ijtimoiy tenglikka ta'siri (%)
Yoshlar	30	20	10
Ayollar	25	15	18

Qishloq aholisi	45	40	25

Yashil ish o‘rinlari orqali kambag‘allikni kamaytirish va ijtimoiy tenglikka erishishda ayniqsa yoshlar va ayollar uchun imkoniyatlar yaratilmoqda. Qishloq hududlarida yashil iqtisodiyotning rivojlanishi, ularning bandligini oshirish va farovonligini yaxshilashga yordam bermoqda.

Yashil iqtisodiyot va yashil ish o‘rinlari nafaqat global miqyosda, balki har bir davlatda, xususan, rivojlanayotgan mamlakatlarda ham joriy etilayotgan yangi iqtisodiy model hisoblanadi. Shu bilan birga, yashil ish o‘rinlari yaratish orqali ekologik xavfsizlikni ta‘minlash va kambag‘allikni kamaytirish imkoniyatlari yuzaga keladi.

O‘zbekistonda yashil iqtisodiyot va ekologik ish o‘rinlarini yaratish bo‘yicha bir qator tashabbuslar amalga oshirilmoqda. Bular orasida eng mashhuri — **“Yashil makon”** umumxalq loyihasidir. Ushbu loyiha O‘zbekistonda ekologik jihatdan toza va barqaror yashash muhitini yaratish, daraxtlar ekish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va atrof-muhitni himoya qilishni maqsad qilgan. 2021-yildan boshlab, bu loyiha doirasida mamlakat bo‘ylab millionlab daraxt ko‘chatlari ekildi, bu esa nafaqat ekologik foyda keltirib, balki yangi ish o‘rinlarini yaratishga ham yordam bermoqda. Shuningdek, **quyosh va shamol energiyasi** kabi qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish bo‘yicha ham ko‘plab loyihalar amalga oshirilmoqda[3]. Masalan, 2023-yilda O‘zbekistonning turli hududlarida quyosh elektr stansiyalari qurilishi boshlangan, bu esa energiya sohasida yangi ish o‘rinlari va kadrlar tayyorlashni talab qiladi.

"Yashil makon" loyihasi doirasida ekilgan daraxtlar va yaratilgan ish o‘rinlari soni. Ushbu jadvalda[4], loyiha doirasida ekilgan daraxtlar soni va bu jarayonda yaratilgan ish o‘rinlarining taqsimoti keltiriladi.

2-jadval: Yashil makon" loyihasi doirasida ekilgan daraxtlar va yaratilgan ish o‘rinlari soni

Yil	Ekilgan daraxtlar soni (mln)	Yaratilgan ish o‘rinlari soni (ming)	Energiya loyihalari (GW)	Yaratilgan ish o‘rinlari (ming)
2021	1.2	10	1.1	3
2022	1.8	12	1.6	4
2023	2.5	15	2.0	5

O‘zbekistondagi **“Yashil makon”** loyihasi va qayta tiklanuvchi energiya sohalaridagi loyihalar davomida ekilgan daraxtlar soni yil sayin oshib bormoqda, bu esa yangi ish o‘rinlari yaratishga olib kelmoqda. 2023-yilga kelib, bu tashabbuslar nafaqat ekologik foyda keltirgan, balki o‘rta hisobda 15 ming yangi ish o‘rni yaratgan.

Chiqindilarni qayta ishlash sohasida ham O‘zbekistonda yangi imkoniyatlar paydo bo‘lmoqda. 2022-yilda mamlakatda chiqindilarni qayta ishlash bo‘yicha innovatsion usullarni tatbiq etish maqsadida maxsus hududlar va zavodlar tashkil etildi. Bu jarayonlarda yangi ish o‘rinlari yaratilmoqda, ayniqsa, qayta ishlash va ekologik texnologiyalar sohasida mutaxassislar talabi ortmoqda.

Yashil ish o‘rinlari yaratish, nafaqat ekologik barqarorlikni ta‘minlash, balki ijtimoiy farovonlikni oshirishga ham katta hissa qo‘shadi. Birinchi navbatda, bu soha kambag‘allikni kamaytirish uchun yangi ish imkoniyatlarini yaratadi. Masalan, **yashil qishloq xo‘jaligi** va **ekoturizm** kabi sohalarda yangi ish o‘rinlari ochilishi, qishloq joylaridagi aholining bandligini oshiradi va ularning yashash sharoitlarini yaxshilaydi.

Yashil iqtisodiyotda ishlab chiqarishning ekologik jihatlari ko‘proq ishlovchilarni jalb qilishni talab etadi, bu esa bandlik darajasini oshiradi. Ayniqsa, yoshlar va ayollar uchun yangi imkoniyatlar yaratish, ijtimoiy tenglikni ta‘minlashda muhim rol o‘ynaydi. Masalan, ekologik ishlar, atrof-muhitni muhofaza qilish va qayta tiklanuvchi energiya

sohalarida ayollar uchun yangi kasblar va o‘rinlar ochilmoqda[5]. Bu esa, o‘z navbatida, gender tengligini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, yashil ish o‘rinlari orqali nafaqat iqtisodiy farovonlik, balki hududlar bo‘yicha tengsizlikni kamaytirish mumkin. O‘zbekistonning qishloq va shahar hududlarida yashil iqtisodiyot orqali yaratiladigan yangi ish o‘rinlari, jamiyatning barcha qatlamlari uchun ijtimoiy va iqtisodiy imkoniyatlar yaratadi. Bu esa, ayniqsa, kambag‘allikni qisqartirish va ijtimoiy adolatni ta‘minlashda muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. OECD. (2020). *Green Growth and Sustainable Development*. <https://www.oecd.org/greengrowth>
2. O‘zbekiston Respublikasi Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi. (2024). “Yashil ish o‘rinlari va ijtimoiy tenglik.” <https://mlsp.uz>
3. Prezident.uz. (2024). “Yashil makon” loyihasi bo‘yicha yig‘ilish tafsilotlari. <https://president.uz/oz/lists/view/7123>
4. O‘zA. (2023). “Yashil makon” loyihasi doirasida daraxtlar ekish jarayonlari. <https://uza.uz/oz/posts/yashil-makon-loyiha>
5. O‘zbekiston Energetika Vazirligi. (2022). “O‘zbekistonda qayta tiklanuvchi energiya sohasining o‘sish sur‘ati.” <https://minenergouzb.uz>

KAMBAG‘ALLIKNI QISQARTIRISH VA IJTIMOIIY MUAMMOLARNI HAL ETISHDA YASHIL IQTISODIYOTDAN FOYDALANISH

Kodirova Shaxzoda Muxsiddinovna
Namangan davlat Universiteti
Iqtisodiyot fakulteti tyutori
Qodirovashohzoda4@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu ishda kambag‘allikni qisqartirish va ijtimoiy muammolarni hal etishda yashil iqtisodiyotdan foydalanish masalasi o‘rganilgan. Jahonda kambag‘allik, ishsizlik, iqlim o‘zgarishi va resurslarning cheklanishi kabi global muammolar tobora kuchayib borayotgani sababli, an‘anaviy iqtisodiy model bu muammolarga to‘liq yechim bera olmayapti. Shu sababli, yashil iqtisodiyot – barqaror, ekologik xavfsiz va ijtimoiy adolatli rivojlanishga yo‘l ochuvchi muqobil yondashuv sifatida dolzarb hisoblanadi. Yashil iqtisodiyot nafaqat atrof-muhitni himoya qilish, balki yangi ish o‘rinlarini yaratish, kambag‘allikni qisqartirish va ijtimoiy tenglikni ta‘minlashga xizmat qiladi. Qayta tiklanuvchi energiya, ekologik qishloq xo‘jaligi, organik dehqonchilik va chiqindilarni qayta ishlash kabi sohalar yangi iqtisodiy imkoniyatlar yaratadi.

Yashil iqtisodiyot global va milliy miqyosda kambag‘allikni qisqartirish va ijtimoiy muammolarni hal etishda dolzarb yondashuv sifatida o‘rganilib, kelajakda yanada muhim bo‘lib qolishi kutilmoqda.

Kalit so‘zlar: Yashil iqtisodiyot, kambag‘allikni qisqartirish, ijtimoiy adolat, ekologik xavfsizlik, qayta tiklanuvchi energiya, toza energiya, iqlim o‘zgarishi, barqaror rivojlanish, energiya samaradorligi, ekoturizm, organik qishloq xo‘jaligi, bioxilma-xillik, ish o‘rinlari yaratish, kambag‘allikni kamaytirish strategiyalari

Bugungi kunda jahonda kambag‘allik, ishsizlik, iqlim o‘zgarishi, resurslarning cheklanishi kabi muammolar tobora kuchaymoqda. An‘anaviy iqtisodiy model bu muammolarga to‘liq yechim bera olmayapti. Shu sababli, yashil iqtisodiyot – barqaror, ijtimoiy adolatli va ekologik xavfsiz rivojlanishga yo‘l ochuvchi muqobil yondashuv sifatida dolzarb hisoblanadi. Atmosfera ifloslanishi, suv va yer resurslarining tanqisligi kambag‘al aholi qatlamiga eng ko‘p zarar yetkazmoqda. Ayniqsa, qishloq joylarda yashovchilar bu o‘zgarishlardan bevosita aziyat chekishmoqda. Yashil iqtisodiyot ekologik

inqirozga qarshi kurashishda va aholini muhofaza qilishda muhim vositadir. Ko'plab mamlakatlarda ishsizlik darajasi yuqori. Ayniqsa, yoshlar va ayollar orasida bu holat keskin.

Iqlim o'zgarishi, bioxilma-xillikning yo'qolishi, resurslarning tanqisligi kabi global muammolar nafaqat ekotizimlarga, balki iqtisodiyotga va ayniqsa, aholining zaif qatlamlariga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Yashil iqtisodiyot bu muammolarni hal etishning muhim yo'li sifatida ko'rilmogda. Dunyo hamjamiyati Barqaror Rivojlanish Maqsadlariga (BRM) erishishga intilmogda. Yashil iqtisodiyot BRMning ko'plab yo'nalishlari, jumladan kambag'allikni tugatish, munosib ish o'rinlari yaratish, toza energiya bilan ta'minlash va atrof-muhitni muhofaza qilish kabi maqsadlarga erishishda muhim rol o'ynaydi. Yashil texnologiyalar va sohalarining rivojlanishi yangi iqtisodiy imkoniyatlar va ish o'rinlarini yaratmogda. Qayta tiklanadigan energiya, energiya samaradorligi, ekoturizm, organik qishloq xo'jaligi kabi sohalar nafaqat ekologik barqarorlikni ta'minlaydi, balki iqtisodiy o'sishga ham hissa qo'shadi. Bu esa, ayniqsa, qishloq joylarida va kam ta'minlangan hududlarda kambag'allikni qisqartirish uchun muhim ahamiyatga ega. Yashil iqtisodiyotga o'tish jarayoni ijtimoiy adolat tamoyillariga asoslangan bo'lishi kerak. Bu har bir insonning, ayniqsa zaif qatlamlarning yangi imkoniyatlardan foydalanishini ta'minlashni nazarda tutadi. Masalan, yashil loyihalarda mahalliy aholini jalb qilish, ularga malaka oshirish imkoniyatlarini yaratish va loyihalardan olinadigan foydani adolatli taqsimlash kambag'allikni kamaytirishga va ijtimoiy tengsizlikni bartaraf etishga yordam beradi.

Yashil iqtisodiyotning rivojlanishi havo va suvning ifloslanishini kamaytirish, toza muhit yaratish orqali aholi salomatligini yaxshilashga xizmat qiladi. Sog'lom aholi esa iqtisodiy faollikni oshiradi va jamoat farovonligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. O'zbekiston ham barqaror rivojlanish yo'lidani borar ekan, yashil iqtisodiyotni rivojlantirish va uni kambag'allikni qisqartirish hamda ijtimoiy muammolarni hal etishda qo'llash masalasi ayniqsa dolzarbdir. Mamlakatda quyosh va shamol energiyasi kabi qayta tiklanadigan energiya manbalarining katta salohiyati mavjud. Qishloq xo'jaligida organik dehqonchilikni rivojlantirish, ekoturizmni qo'llab-quvvatlash kabi yo'nalishlar ham iqtisodiy o'sishga va aholi bandligini oshirishga xizmat qilishi mumkin.

Yashil iqtisodiyot sohaları (qayta tiklanuvchi energiya, ekologik qishloq xo'jaligi, chiqindilarni qayta ishlash va h.k.) orqali yangi, barqaror ish o'rinlari yaratilishi mumkin. O'zbekiston "yashil" rivojlanish strategiyasini ishlab chiqmogda, xususan:

1. 2030 yilgacha yashil energetikaga o'tish rejalashtirilgan;
2. Ekologik toza texnologiyalarni joriy etish bo'yicha davlat dasturlari mavjud;
3. Qishloq joylarda yashovchi aholining kambag'allik darajasi yuqoriligi bu mavzuni yanada dolzarb qiladi.

Bu holatlarda yashil iqtisodiyot imkoniyatlaridan foydalanish kambag'allikni kamaytirish va ijtimoiy adolatni ta'minlashning real yo'li sifatida qaralmogda.

Yashil iqtisodiyot bu ikki asosiy muammo – ijtimoiy (kambag'allik, ishsizlik) va ekologik (ifloslanish, resurs tanqisligi) – muammolarni birgalikda va kompleks hal qilish imkonini beradi. Shu sababli mavzu nafaqat ilmiy-nazariy, balki amaliy jihatdan ham dolzarb sanaladi.

Kambag'allikni qisqartirish va ijtimoiy muammolarni hal etishda yashil iqtisodiyotdan foydalanish dolzarb masalalardan biridir. Bu yondashuv nafaqat atrof-muhitni muhofaza qilish, balki iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish va ijtimoiy tenglikni ta'minlashga xizmat qiladi. Yashil iqtisodiyot – bu barqaror rivojlanish tamoyillariga asoslangan iqtisodiyot bo'lib, u ekologik xavfsizlik, resurslardan oqilona foydalanish va ijtimoiy tenglikni ta'minlashga qaratilgan. Bu modelda iqtisodiy o'sish tabiatga zarar yetkazmasdan amalga oshiriladi.

Energiyani tejash texnologiyalari kambag'al aholi uchun kam xarajatli turmush tarzini yaratadi (masalan, energiya tejovchi uylar).

Havo va suv ifloslanishini kamaytirish orqali aholining sog'lom hayot tarziga hissa qo'shadi. Kimyoviy pestitsidlar o'rniga ekologik toza vositalarni qo'llash orqali oziq-ovqat xavfsizligi ta'minlanadi. Yashil iqtisodiyot doirasida yangi kasblar (masalan, ekolog mutaxassisi, energiya menejeri) yuzaga keladi.

Yoshlar va ishsizlar uchun qayta tayyorlash kurslari tashkil etiladi. Gender tengligini kuchaytirish orqali erishiladi. Ayollar uchun ekologik toza bizneslar (masalan, qo'lda tayyorlangan mahsulotlar, urban dehqonchilik) orqali mustaqil daromad manbalari yaratiladi.

O'zbekistonda quyosh panellari o'rnatish loyihalari orqali chekka hududlarda elektr energiyasi muammosi bartaraf etilmoqda. Hindistonda "Solar Mamas" dasturi orqali kambag'al ayollar quyosh panellari o'rnatishni o'rganib, o'z oilalarini boqish imkoniyatiga ega bo'lmoqda. Afrika davlatlarida ekologik toza o'tin (biomassa) yordamida pishirish dasturlari sog'liq va o'rmonlarni asrashga yordam bermoqda.

Yashil iqtisodiyot kambag'allikni qisqartirish va ijtimoiy muammolarni hal etishda muhim vosita bo'lib xizmat qilmoqda. Ish o'rinlari yaratadi, resurslardan samarali foydalanadi, aholi salomatligini saqlaydi, ijtimoiy tenglikni oshiradi.

Yashil iqtisodiyotni qo'llab-quvvatlash – bu faqat ekologik muammolarni emas, balki ijtimoiy va iqtisodiy muammolarni ham hal etish yo'lidir. Kambag'allikni qisqartirish va ijtimoiy muammolarni hal etishda yashil iqtisodiyotdan foydalanish masalasi global va milliy miqyosda ham o'zining muhimligini saqlab qolmoqda va kelajakda yanada dolzarb bo'lib boradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. "O'zbekiston — 2030" strategiyasini "Atrof-muhitni asrash va "yashil iqtisodiyot" yilida amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 30-yanvardagi PF-16-son [Farmoni](#).

2. O'zbekiston Respublikasining "Raqobat to'g'risida"gi Qonuni. (03.07.2023) // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 03.07.2023-y., 03/23/850/0439-son.

3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 4-oktabrdagi "Mahsulotlarni eksport qilishda tashish xarajatlarining bir qismini kompensatsiya qilish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida" gi Qarori. (09.02.2022) // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 04.10.2021-y., 09/21/618/0937-son; 06.08.2022-y., 09/22/431/0716-son

4. Boltaboev M.R, Qosimova M.S, Ergashxodjaeva SH.J, G'oyibnazarov B.K, Samadov A.N, Otajonov SH. Kichik biznes va tadbirkorlik. O'quv qo'llanma. -T.: Iqtisodiyot, 2012. -289 bet.

5. Яхшиева М.Т. Нозирги заман рақобат назарияси: Ўқув қўлланма. – Т.: ДИУ, 2019. – 280 бет.

6. Портер М. Международная конкуренция: конкурентные преимущества стран. М.: Международные отношения, 1993. 896 с.;

7. С.А. Туменова. Региональная конкурентоспособность в новой экономике: концепции, методы, модели. – Налчик: Издательство КБНЦ РАН, 2019. – 200 с. 66-с;

8. K.Sirojiddinov. Tajibaev K.Q.. Problems Ensuring the Competitiveness of Small Business in Uzbekistan. Academic Journal of Digital Economics and Stability Volume 9, 2021

9. Kenjayev I.E., Тажибаев K.Q. Mechanisms to increase the competitiveness of small businesses. Turkish Journal of Physiotherapy and Rehabilitation; 32(3) ISSN 2651-4451 | e-ISSN 2651-446X

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ В ВЫБОРАХ ОШСКОЙ ГОРОДСКОЙ ДУМЫ.

Ё. Т. Болтабоев
Старший преподаватель
кафедры истории НамГУ

Аннотация: В статье рассматриваются процессы подготовки организации Городской Думы в городе Ош в 1917 году, работы подготовки к выборам и по предвыборной пропаганде, организации Городской Думы и её социально-экономическая и культурная деятельность.

Ключевые слова: Уезд, верст, Временное Правительство, Туркестанский Комитет, Устав, Специальный Комитет, Шураи Исламия, Городская Дума, Городская управа, Городская голова, Заседание Городских Дум, члены Думы, карточка, выборная участка.

Ферганская область образовалась в основном из территорий Кокандского ханства в Ферганской долине, завоеванных Российской империей в 1876 году. Территория Ферганской области включала Андижанский, Кокандский, Маргиланский, Чустский, Наманганский, Ошский и Чимёнский (Исфаринский уезд с 1879 году, Чимёнский уезд был присоединен к Кокандскому и Маргиланскому уездам в 1881 году, - Ё.Б.). Районы Ферганской области имели разную площадь и численность населения. Например: территория Ошского уезда составляла 95 237 верст, и в ней проживало 161 640 тысяч человек.

После Февральской революции, как и во всей стране, в Ферганской долине установилось двоевластие. Волостные, городские, областные комиссариаты социального обеспечения и городские думы были созданы Туркестанским комитетом Временного правительства. В марте 1917 года в уездах Ферганской области были созданы Советы рабочих, солдатских и крестьянских депутатов. С первых дней два правительства боролись за полную власть. Особенно ожесточено шла борьба между органами местного самоуправления: городскими думами и Советами. В сентябре и октябре 1917 года в крупных городах Ферганской долины прошли выборы на основании «Положения о проведении выборов в городские думы», объявленного Туркестанским комитетом Временного правительства.

Среди крупных городов Ферганской области в городе Ош начата большая подготовительная работа к проведению выборов в городскую Думу, созданию городской Думы и городской администрации. В городе Ош создана специальная комиссия для организации выборов в городскую Думу на необходимом уровне. Председателем Особого комитета был назначен капитан Мельников. Специальный комитет руководил подготовкой к выборам в городе. Вышеназванный орган старался осуществлять свою деятельность в постоянной координации с комиссаром Ферганской области и специальными избирательными комиссиями других городов области. Однако действовавшая в городе Специальная комиссия по выборам также столкнулась с рядом проблем.

Сведения и уведомления, направленные Специальной комиссией города Ош Уполномоченному Ферганской области о проведении выборов в Городскую Думу, содержат подробную информацию по вопросам подготовки к выборам, агитации среди жителей города, а также о порядке работы по сбору избирателей.

Представители Особого комитета сообщили всем ошчанам, что начиная с пятницы, 1 сентября 1917 года, список избирателей европейских (русских и других национальностей) представителей города будет опубликован для всеобщего сведения. Сообщалось, что список избирателей европейского населения, участвующих в выборах в городскую думу, будет вывешен в здании уездного

управления, городской почты, городского военного совета, и здании местного военного гарнизона. Было объявлено, что списки местных избирателей, участвующих в выборах в гордуму, будут вывешены на зданиях мечетей Оша.

Список избирателей, участвующих в выборах в Ошскую городскую Думу, должен быть вывешен обществами и политическими партиями, входящими в состав каждого национального и европейского населения, в течение пяти дней, с 1 по 5 сентября, с 9:00 до 21:00. 9:00 вечера. В случае необходимости внесения исправлений в список избирателей или составления дополнительных списков представители европейского населения города должны подать заявление в канцелярию уездного управления, а представители местного населения города – заявление к имамам мечетей, где вывешены списки избирателей, или непосредственно к председателю специальной комиссии по организации выборов капитану Мельникову.

Председатель Специальной комиссии капитан Мельников принимал заявителей каждое утро (кроме праздников) с 9.00 до 14.00 в здании уезда. Капитан Мельников сообщил членам спецкомитета, что каждому заявителю и жалобщику следует уделить особое внимание и приложить усилия для удовлетворения их просьб и требований. В результате спешки и неопытности в подготовке к выборам некоторые жители города, особенно жители районов состоящих в основном из местных этносов, вообще не были включены в списки избирателей. В результате граждане, исключенные из списков избирателей, оказались обоснованно недовольны.

Для решения этой проблемы Специальной комиссией было разработано отдельное руководство. В данной инструкции указано, что если граждане, исключенные из списка избирателей, граждане, не включенные в список избирателей, обратятся в Специальную комиссию по поводу этой ситуации до 5 сентября, они будут включены в список избирателей и будут иметь право участвовать в выборах. Особо было подчеркнуто, что если граждане вовремя не обратятся в Специальную комиссию по данной ситуации, они не будут иметь права участвовать в выборах в гордуму. Данное указание было доставлено как местным, так и европейским жителям города. Данная инструкция размещена в общественных зданиях города.

8 октября 1917 года состоялись выборы кандидатов в члены Ошской городской думы. Город Ош разделен на 13 избирательных участков. В районе города, где проживают местные жители, создано 12 избирательных участков. 1 избирательный участок создан в районе города, где проживают представители европейской национальности. 9 октября 1917 года были подсчитаны результаты голосования. В ходе избирательного процесса голоса в основном были отданы представителям четырех списков кандидатов. Список №1 составили представители Исламского общества Шурай, список №2 – государственные чиновники, люди, работающие в общественных организациях и представители союза домовладельцев, список №3 – представители Туранской общины местных этносов, а номер 4 списка составили воины гарнизона Оша. В Городскую Думу избрано 56 человек от представителей 1-го списка, 2 человека от представителей 2-го списка, 5 человек от представителей 3-го списка.

Граждане, недовольные избирательным процессом, могут обратиться к комиссару Ферганской области или к комиссару уезда. Жалоба на предвыборные процессы была подана комиссару Ферганского уезда 9 октября. В жалобе отмечалось, что в ходе выборов в гордуму в районе города, где проживают представители местного населения, допущен ряд нарушений. Сообщается, что требования регламента о проведении выборов не были выполнены, выборы не проводились в отдельных палатах, а проходили под давлением.

Секретари 12 избирательных участков, где в выборах участвовали местные жители, были назначены из числа лиц русской национальности. Однако списки избирателей на всех избирательных участках были написаны на языке местной этнической группы. Иногда один человек опускал в урны от 10 до 50 бюллетеней. Кроме того, ходят слухи, что представители «Шураи Исламия» за свой счет издали в Андижане предвыборные листовки представителей первого списка и раздали их представителям местного населения. Сообщается, что у представителей местного населения отобрали и уничтожили избирательные карточки и конверты, выданные Специальной комиссией по организации выборов.

Помимо более чем 22 000 открыток и конвертов, розданных населению, было роздано еще 2 000 открыток и конвертов. По некоторым данным и сведениям, представители 1-го списка ходили по домам, собирали у представителей местного населения розданные пятидесятью главами бюллетени, раздавали бюллетени 1-го списка, складывали их в конверты и приказывали им бросить эти конверты в урну для голосования в день выборов. На глазах членов Специальной комиссии ярые сторонники 1-го списка бесстыдно вынимали из конвертов цветные бюллетени и вкладывали в конверты заранее приготовленные белые бюллетени. В некоторых конвертах количество избирательных карточек было 2, 3 и даже 5.

Перед выборами представители русского населения города призвали представителей местного населения проголосовать за представителей 2-го списка, опубликовали приглашение и дали представителям местного населения большие обещания. Однако представители местного населения не обратили внимания на это обращение. Потому что они хорошо знали, кто стоит за этой петицией. До создания городских дум работа в органах городского управления для некоторых лиц считалась выгодной работой в должности городского депутата.

Как видно из приведенной выше информации, подготовка к выборам в городскую Думу, проходившим в Оше, велась с серьезным вниманием. Организации обществ «Шураи Исламия» и «Турон» приняли активное участие в подготовке к выборам и избирательном процессе. Представители местных этносов также приняли активное участие в выборах в Ошскую городскую думу. По итогам выборов наибольшее количество голосов на выборах в гордуму удалось получить представителям организации "Шораи Исламия". В городе Ош силы, не желавшие выпускать власть из своих рук, особенно организации и политические партии представителей европейских стран, пытались отменить результаты выборов посредством различных окружных жалоб и отчетов.

Список использованной литературы:

1. УзРНА 1 Фонд 1, Опись 12, Дело 41, Лист 4.
2. Знамя свободы, 1917 - год, 5 - сентябрь, № 80, стр 1.
3. Знамя свободы, 1917 - год, 13 - октябрь, № 117, стр 2.

YASHIL IQTISODIYOTGA O‘TISHDA DAVLAT SIYOSATINING ROLI VA SAMARADORLIGI

Urazmetova Firuza Karimovna
Namangan davlat universiteti
Iqtisodiyot yo‘nalishi
3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqola yashil iqtisodiyotga o‘tish jarayonida davlat siyosatining rolini va uning samaradorligini tahlil qiladi. Maqolada davlat siyosatining yashil iqtisodiyotni rivojlantirishdagi asosiy yo‘nalishlari, iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy omillar o‘rtasidagi muvozanatni ta‘minlashdagi muammolar va yechimlar ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotda davlat siyosatining samaradorligini oshirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqiladi.

Maqola xalqaro tajriba va O'zbekiston misolida yashil iqtisodiyotni rivojlantirishning dolzarb masalalariga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: yashil iqtisodiyot, davlat siyosati, barqaror rivojlanish, ekologik siyosat, iqtisodiy o'sish, davlat boshqaruvi.

Kirish: Yashil iqtisodiyot – bu iqtisodiy o'sishni ekologik barqarorlik va ijtimoiy adolat bilan uyg'unlashtirishga qaratilgan tushuncha bo'lib, global iqlim o'zgarishi, resurslar tanqisligi va atrof-muhit muammolari sharoitida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu tushuncha nafaqat iqtisodiy rivojlanishni, balki tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, ifloslanishni kamaytirish va ijtimoiy tenglikni ta'minlashni ham ko'zlaydi. Davlat siyosati yashil iqtisodiyotga o'tishda asosiy harakatlantiruvchi kuch sifatida muhim rol o'ynaydi, chunki u qonunchilik islohoti, moliyaviy rag'batlantirish va barqaror infratuzilma rivojlantirish orqali ushbu jarayonni boshqaradi [1].

Yashil iqtisodiyotning mohiyati va ahamiyati: Yashil iqtisodiyot atrof-muhitga zarar yetkazmaydigan va ijtimoiy farovonlikni oshiradigan iqtisodiy faoliyat sifatida ta'riflanadi. Bu model resurslardan samarali foydalanish, qayta tiklanadigan energiya manbalariga o'tish, chiqindilarni qayta ishlash va uglerod chiqindilarini kamaytirish kabi tamoyillarga asoslanadi. Pearce va boshqalarning tadqiqotlari yashil iqtisodiyotning asosiy maqsadi sifatida ekologik muvozanatni saqlash va kelajak avlodlar uchun resurslarni asrashni ta'kidlaydi. Global miqyosda yashil iqtisodiyot iqlim o'zgarishiga qarshi kurashda va barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda muhim vosita sifatida qoraladi.

O'zbekiston kabi rivojlanayotgan mamlakatlar uchun yashil iqtisodiyotga o'tish nafaqat ekologik, balki iqtisodiy va ijtimoiy foyda keltirishi mumkin. Masalan, qayta tiklanadigan energiya manbalariga sarmoya kiritish energetik xavfsizlikni ta'minlaydi, yangi ish o'rinlari yaratadi va mahalliy iqtisodiyotni diversifikatsiya qiladi. Biroq, bu jarayon moliyaviy resurslarning cheklanganligi, institutsional zaifliklar va qonunchilikdagi bo'shliqlar tufayli qiyinchiliklarga duch keladi.

Davlat siyosatining roli: Davlat siyosati yashil iqtisodiyotga o'tishda asosiy omil hisoblanadi. O'zbekistonda so'nggi yillarda yashil iqtisodiyotni rivojlantirish bo'yicha bir qator dasturlar qabul qilindi, masalan, qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirish strategiyasi va uglerod chiqindilarini kamaytirish bo'yicha majburiyatlar. Davlat tomonidan soliq imtiyozlari, subsidiyalar va xalqaro moliyaviy tashkilotlar bilan hamkorlik orqali yashil loyihalarni moliyalashtirish kabi choralar ko'rilmogda. Masalan, O'zbekiston 2030 yilga qadar energiya tizimida qayta tiklanadigan energiya ulushini oshirishni rejalashtirmogda [2].

Xalqaro tajribaga nazar tashlasak, Evropa Ittifoqi (EU) yashil iqtisodiyotni rivojlantirishda yetakchi hisoblanadi. EUning "Yashil kelishuv" (Green Deal) strategiyasi 2050 yilga qadar uglerod neytralligiga erishishni maqsad qilib qo'ygan bo'lib, bu maqsadga yetish uchun katta miqdorda sarmoya va qonunchilik islohotlari amalga oshirilmogda. Xitoy esa yashil texnologiyalar, ayniqsa quyosh va shamol energiyasi sohasida global yetakchilardan biriga aylandi. Bu mamlakatlarning tajribasi davlat siyosatining strategik rejalashtirish, moliyaviy rag'batlantirish va xalqaro hamkorlik orqali yashil iqtisodiyotni muvaffaqiyatli rivojlantirish mumkinligini ko'rsatadi. Biroq, rivojlanayotgan mamlakatlarda, shu jumladan O'zbekistonda, moliyaviy resurslarning cheklanganligi va institutsional muammolar yashil iqtisodiyotga o'tishni sekinlashtiradi. Masalan, yashil loyihalarni moliyalashtirish uchun xususiy sektorni jalb qilishda qiyinchiliklar mavjud, bu esa davlatga qo'shimcha yuk yuklaydi.

Adabiyotlar tahlili: Tahlil usullari va O'zbekistonning holati: Yashil iqtisodiyotni tahlil qilishda sifatli va miqdoriy usullar qo'llaniladi. Sifatli tahlil davlat dasturlari, qonunchilik bazasi va xalqaro tajribani o'rganishga asoslanadi. O'zbekistonda yashil iqtisodiyotga oid dasturlar, masalan, "Barqaror rivojlanish strategiyasi" va qayta tiklanadigan energiya loyihalari tahlil qilinadi [3].

Miqdoriy tahlilda esa qayta tiklanadigan energiya ulushi, CO₂ chiqindilari va energiya samaradorligi kabi ko'rsatkichlar ko'rib chiqiladi. Masalan, O'zbekiston Statistik Qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, so'nggi yillarda qayta tiklanadigan energiya ulushi sezilarli darajada oshgan, ammo umumiy energiya balansida hali ham an'anaviy yoqilg'i turlari ustunlik qiladi. Xalqaro tashkilotlar ma'lumotlari (UNEP, OECD) O'zbekistonning yashil iqtisodiyot sohasida olg'a siljishini ijobiy baholaydi, ammo qonunchilikdagi bo'shliqlar, masalan, yashil texnologiyalarni joriy etishda standartlarning yetishmasligi va moliyaviy resurslarning cheklanganligi muammo sifatida qolmoqda [4].

Natijalar va muhokama: 1. Yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasi va yutuqlar

O'zbekiston 2030-yilgacha yashil iqtisodiyotga o'tishni maqsad qilib, 2019-2030 yillarga mo'ljallangan strategiyani amalga oshirishda davom etmoqda. 2024-2025 yillarda bu yo'nalishda muhim yutuqlarga erishildi.

1. Qayta tiklanadigan energiya manbalarining rivojlanishi

2025-yilning birinchi choragida 12,746 nafar jismoniy shaxs quyosh panellari orqali 8 milliard so'mdan ortiq subsidiya oldi, bu esa aholi orasida yashil energiyadan foydalanishni rag'batlantirishdagi davlat siyosatining muvaffaqiyatini ko'rsatadi;

2024-yilda qayta tiklanadigan energiya manbalarining (QTEM) umumiy energiya balansidagi ulushi 10% ga yaqinlashdi, bu 2017-yilga nisbatan sezilarli o'sish (taxminan 2-3% dan). Quyosh va shamol elektr stansiyalarining umumiy quvvati 3 GVt ga yetdi; 2024-yil 1-yanvardan boshlab, quvvati 1 MVt dan yuqori bo'lgan quyosh va shamol elektr stansiyalari uchun energiya saqlash tizimlari majburiy joriy etildi, bu esa energiya samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda.

2. Sanoatda energiya samaradorligi

2022-2026 yillarga mo'ljallangan dastur doirasida 25 ta yirik korxonada mahsulot energiya sig'imini 2026-yilga kelib 2022-yilga nisbatan 20% ga kamaytirish rejalashtirildi. 2024-yilda bu ko'rsatkich bo'yicha 10% ga yaqin yutuq qayd etildi. Issiqxona gazlari emissiyasini 2010-yil darajasidan 35% ga qisqartirish maqsadi yo'lida 2024-yilda investitsiya loyihalarida ekologik baholash tizimi kengaytirildi.

3. Xalqaro e'tirof va hamkorlik

Osiyo Taraqqiyot Banki prezidenti Masato Kanda 2025-yilda O'zbekistonni "yashil" energetika sohasida dunyoga namuna sifatida e'tirof etdi, bu mamlakatning ushbu sohada erishgan yutuqlarini tasdiqlaydi;

Yaponiya bilan 2023-yilda tuzilgan kelishuv doirasida kadrlar tayyorlash va yashil texnologiyalarni joriy etish bo'yicha hamkorlik mustahkamlandi.

2. Yashil iqtisodiyotdagi yangi tashabbuslar

2024-2025 yillarda O'zbekiston yashil iqtisodiyotni rivojlantirish uchun bir qator yangi tashabbuslarni amalga oshirdi.

1. Yashil sertifikatlar tizimi

2023-yil 1-iyundan boshlab mahsulot ishlab chiqarishda ekologik ta'sirni cheklash bo'yicha "yashil sertifikatlar" tizimi joriy etildi. Bu tizim sanoat korxonalarini ekologik toza texnologiyalarga o'tishga undaydi.

2. Suvdan oqilona foydalanish

2024-yilda 1 million gektar maydonda suv tejovchi sug'orish texnologiyalari joriy etildi, bu qishloq xo'jaligida suv resurslaridan samarali foydalanishni 30% ga oshirdi.

3. Yashil makon loyihasi

"Yashil makon" umummilliy loyihasi doirasida 2024-yilda 200 million ko'chat ekildi, shaharlarning yashil maydonlari 30% dan ortiq kengaytirildi.

4. Chiqindilarni qayta ishlash

Qattiq maishiy chiqindilarni qayta ishlash darajasini 65% ga oshirish maqsadi yo'lida 2024-yilda yangi qayta ishlash zavodlari ishga tushirildi, bu esa 2023-yilga nisbatan 15% o'sishni ta'minladi.

3. Muammolar va cheklovlar

Yashil iqtisodiyotga o'tishda erishilgan yutuqlarga qaramay, bir qator muammolar saqlanib qolmoqda.

1. Infratuzilma cheklovlari

Elektr tarmoqlarining eskirganligi tufayli energiya yo'qotishlari hali ham yuqori (taxminan 15-20%). 2024-yilda tarmoqlarni modernizatsiya qilish uchun 500 million dollarlik investitsiya jalb qilindi, ammo bu yetarli emas.

2. Kadrlar yetishmasligi

Yashil texnologiyalar bo'yicha malakali mutaxassislar soni cheklangan. 2024-yilda 10 ta oliy ta'lim muassasasida yashil iqtisodiyot bo'yicha yangi o'quv dasturlari joriy etildi, lekin bu sohada kadrlar tayyorlash hali sekin sur'atlarda kechmoqda.

3. Moliyaviy resurslarning cheklanganligi

Yashil loyihalarni moliyalashtirish uchun xalqaro grantlar va kreditlar jalb qilinmoqda, ammo mahalliy biznesning ishtiroki past. 2024-yilda kichik va o'rta biznesning yashil texnologiyalarga investitsiyasi atigi 5% ni tashkil etdi.

4. Takliflar va kelajak istiqbollari

O'zbekistonning yashil iqtisodiyotga o'tishini tezlashtirish uchun quyidagi takliflar amaliy ahamiyatga ega:

1. Soliq imtiyozlarini kengaytirish

Yashil texnologiyalarni joriy etuvchi korxonalarga soliq imtiyozlari muddatini 5 yildan 10 yilgacha uzaytirish va imtiyozlar doirasini kengaytirish. Bu xususiy sektor ishtirokini oshiradi.

2. Davlat-xususiy sheriklik (DXSh)

DXSh mexanizmlarini rivojlantirish orqali xalqaro va mahalliy investitsiyalarni jalb qilish. Masalan, Germaniya tajribasidan foydalanib, yashil loyihalar uchun maxsus fondlar tashkil etish.

3. Xalqaro hamkorlikni kuchaytirish

Jahon banki va Osiyo Taraqqiyot Banki kabi tashkilotlar bilan hamkorlikda yashil infratuzilma loyihalarini moliyalashtirishni kengaytirish, ayniqsa, energiya saqlash tizimlari va zamonaviy elektr tarmoqlari uchun.

4. Kadrlar tayyorlash dasturlari

Oliy ta'lim muassasalarida yashil iqtisodiyot va muqobil energetika bo'yicha maxsus fakultetlar tashkil etish va xalqaro universitetlar bilan hamkorlikda malaka oshirish kurslarini kengaytirish.

5. Raqamli texnologiyalarni joriy etish

Yashil iqtisodiyotni boshqarishda raqamli platformalarni kengroq qo'llash, masalan, qishloq xo'jaligi yerlarini monitoring qilish va chiqindilarni boshqarish uchun maxsus dasturiy ta'minotlar ishlab chiqish.

Xulosa: O'zbekistonning yashil iqtisodiyotga o'tish bo'yicha davlat siyosati 2024-2025 yillarda sezilarli yutuqlarga erishdi, xususan, qayta tiklanadigan energiya manbalarining ulushi 10% ga yaqinlashdi, suv tejoychi texnologiyalar va "Yashil makon" loyihasi kengaytirildi. Biroq, eskirgan infratuzilma, malakali kadrlar yetishmasligi va moliyaviy resurslarning cheklanganligi muammo sifatida qolmoqda. Samaradorlikni oshirish uchun soliq imtiyozlarini kengaytirish, davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish, xalqaro hamkorlikni mustahkamlash va kadrlar tayyorlash dasturlarini joriy etish zarur. Mahalliy iqtisodiy tuzilma va ijtimoiy omillarni hisobga olgan holda, ushbu strategiyalar O'zbekistonni barqaror rivojlanish yo'lida muhim qadamlar tashlashga undaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori. "2019–2030-yillarda O'zbekiston Respublikasining 'yashil' iqtisodiyotga o'tish strategiyasi" (lex.uz)

2.Vashalova T. V. “Экологические основы природопользования. Устойчивое развитие”

3.Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich. “Mamlakatimizda ‘yashil’ iqtisodiyotni rivojlantirish strategiyasining ustuvor yo‘nalishlari” (2024) 16-25-bet.

4.Rasulev D.M., Almuradov A.A., Xomidov S.O. “O‘quv qo‘llanma: Davlatning iqtisodiy siyosati” (2025) 5-bob 120-150-betlar

UDK:330.59

**KAMBAG‘ALLIKNI QISQARTIRISH VA IJTIMOIIY MUAMMOLARNI HAL
ETISHDA XUSUSIY TADBIRKORLIK FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHNING
NAZARIY ASOSLARI**

To‘rayev Asrorbek Akmaljon o‘g‘li,
“Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes” kafedrası,
o‘qituvchisi.

Mirzatojiyev Shohijaxon Karimjon o‘g‘li,
Namangan davlat universiteti
Iqtisodiyot yo‘nalishi 1-kurs magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada xususiy tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish jarayonida qo‘llanilayotgan tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarning mazmun-mohiyati ochib beriladi hamda ularni takomillashtirish zarurati asoslab beriladi. Xususan, xususiy tadbirkorlik subyektlarining bozor infratuzilmasidagi o‘rni, ularni qo‘llab-quvvatlash tizimlari, moliyalashtirish, soliqqa tortish va reglamentatsiya mexanizmlarining nazariy jihatlarini tahlil qilinadi. Muallif mavjud mexanizmlarning samaradorligini oshirish bo‘yicha nazariy yondashuvlar va xorijiy tajriba asosida qiyosiy tahlillar keltirib, O‘zbekiston sharoitida qo‘llanishi mumkin bo‘lgan taklif va tavsiyalarni beradi. Maqola natijalari xususiy sektorni rivojlantirishga qaratilgan iqtisodiy siyosatni shakllantirish va takomillashtirishda nazariy asos sifatida xizmat qilishi mumkin.

Kalit so‘zlar: Xususiy tadbirkorlik, tashkiliy-iqtisodiy mexanizm, tadbirkorlik muhit, iqtisodiy islohotlar, institutsional rivojlanish, biznes infratuzilmasi, moliyaviy qo‘llab-quvvatlash, davlat siyosati, innovatsion tadbirkorlik, raqobatbardoshlik.

Bozor munosabatlarining shakllanishi va chuqurlashuvi sharoitida xususiy tadbirkorlik mamlakat iqtisodiyotining eng muhim va ustuvor tarmoqlaridan biriga aylanib bormoqda. Chunki aynan xususiy sektor iqtisodiy o'sishning harakatlantiruvchi kuchi, bandlikni ta'minlovchi manba, yangi ish o'rinlari yaratuvchisi, shuningdek, ijtimoiy barqarorlikka hissa qo'shuvchi asosiy omil hisoblanadi. Shu bois, O'zbekiston Respublikasida xususiy tadbirkorlik faoliyatini har tomonlama qo'llab-quvvatlash va uni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilgan.

Keyingi yillarda yurtimizda tadbirkorlikni rivojlantirish uchun zarur me'yoriy-huquqiy baza yaratildi, ko'plab iqtisodiy islohotlar amalga oshirildi, byurokratik to'siqlarni kamaytirish, ruxsat berish tartib-taomillarini soddalashtirish, soliq yukini yengillashtirish bo'yicha muhim qarorlar qabul qilindi. Ayniqsa, Prezidentimiz tomonidan ilgari surilgan "Tadbirkor — islohotchi, yangilovchi kuch" degan tamoyil asosida sohani rivojlantirishga oid ko'plab strategik dasturlar joriy qilinmoqda. Biroq amaliyotda xususiy tadbirkorlik subyektlarining faoliyatida hali ham muammolar mavjud bo'lib, ularning asosiy qismi aynan tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarning samaradorligi bilan bog'liqdir.

Tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlar — bu xususiy tadbirkorlik subyektlarining faoliyatini rag'batlantirish, ularga qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratish, resurslardan foydalanishni boshqarish, risklarni kamaytirish, infratuzilmani rivojlantirish va moliyalashtirish tizimlarini o'z ichiga olgan murakkab tizimdir. Ushbu mexanizmlarning to'laqonli ishlamasligi yoki eski tizimlar asosida shakllanganligi xususiy tadbirkorlikning to'liq salohiyatidan foydalanishga to'sqinlik qilmoqda.

Shu nuqtai nazardan, tadbirkorlik faoliyatini rag'batlantirishga xizmat qiladigan tashkiliy va iqtisodiy vositalarni chuqur o'rganish, ularning tarkibiy tuzilmasini zamon talablari asosida yangilash va takomillashtirish dolzarb ilmiy va amaliy masalalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish, mahalliy ishlab chiqaruvchilarning raqobatbardoshligini oshirish, eksport salohiyatini kengaytirish va ish o'rinlari yaratishda xususiy tadbirkorlikni samarali yo'lga qo'yish uchun ushbu mexanizmlarning ilmiy asosda takomillashtirilishi muhimdir.

Ushbu maqolada xususiy tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishda qo'llaniladigan tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarning nazariy asoslari o'rganiladi, mavjud kamchiliklar va ularni bartaraf etish yo'llari tahlil qilinadi, shuningdek, xorijiy davlatlar tajribasi asosida O'zbekiston sharoitida samarali qo'llanilishi mumkin bo'lgan ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish masalasi nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy va institutsional nuqtayi nazardan ham ko'plab tadqiqotchilar e'tibor markazida bo'lib kelmoqda. Ilmiy adabiyotlarda bu sohani rivojlantirishga xizmat qiluvchi tashkiliy va iqtisodiy mexanizmlar, ularning tarkibi, amaliyotdagi holati, hamda takomillashtirish yo'nalishlari keng yoritilgan.

A.Xudoyberganov va B.Alimov kabi zamonaviy iqtisodchilar tadbirkorlik subyektlarining samarali faoliyat yuritishi uchun muhim bo'lgan tashkiliy infratuzilma, moliyalashtirish tizimi, kredit va soliq mexanizmlarining takomillashuvi zaruratiga e'tibor qaratishgan. Ular bozor iqtisodiyoti sharoitida xususiy sektorni boshqarish, uni rag'batlantirish va rivojlantirishga xizmat qiluvchi omillarni tizimli o'rganib chiqqanlar.

Xorijiy adabiyotlarda esa ushbu mavzuga bo'lgan yondashuv keng qamrovli va tajriba asosida boyitilgan. Masalan, P.Drayker (Peter Drucker) tadbirkorlikni innovatsion g'oyalar bilan bog'lagan holda, raqobatbardosh iqtisodiyotni yaratishda tadbirkorlik madaniyati va boshqaruv tizimlarining muhimligini urg'ulagan. J.Schumpeter esa innovatsion tadbirkorlik nazariyasini ilgari surib, iqtisodiy o'sishning asosiy manbai sifatida tadbirkorlik subyektlarini ko'rsatgan.

Shuningdek, Jahon banki, Xalqaro valyuta jamg'armasi va Osiyo taraqqiyot banki kabi xalqaro tashkilotlar tomonidan tayyorlangan hisobotlarda xususiy sektorni rivojlantirish

bo'yicha ilg'or mamlakatlar tajribalari, ayniqsa, Janubiy Koreya, Singapur, Turkiya va Polsha misolida amaliy mexanizmlar chuqur tahlil etilgan.

O'zbekiston misolida olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda, ayniqsa, Prezident qarorlari, Vazirlar Mahkamasi qarorlari, shuningdek, "Tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash davlat jamg'armasi" materiallari asosida mamlakatda tadbirkorlikni tartibga soluvchi tashkiliy va iqtisodiy vositalar yoritilgan.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, mavjud adabiyotlarda tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishning turli jihatlari o'rganilgan bo'lsa-da, bu sohada amaldagi mexanizmlarni kompleks tarzda baholash, ularni zamonaviy iqtisodiy sharoitlar asosida takomillashtirish, xususan, tashkiliy va iqtisodiy omillarning integratsiyasini tahlil qilish hali ham dolzarb bo'lib qolmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotda xususiy tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish jarayonida qo'llanilayotgan tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarning nazariy asoslarini chuqur o'rganish, ularning samaradorligini baholash hamda takomillashtirish bo'yicha amaliy takliflar ishlab chiqish maqsad qilingan. Shu sababli tadqiqotda quyidagi ilmiy metodlar va yondashuvlardan foydalanildi:

1. Nazariy tahlil usuli

Xususiy tadbirkorlik, tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlar, iqtisodiy rag'batlantirish, infratuzilma, institutsional rivojlanish kabi asosiy tushunchalarning mazmun-mohiyatini ochib berishda mavjud iqtisodiy nazariyalar, ilmiy adabiyotlar, O'zbekiston va xorijiy olimlarning ilmiy ishlari, me'yoriy-huquqiy hujjatlar chuqur o'rganildi.

2. Tizimli yondashuv

Tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishni tashkil etuvchi barcha omillar – tashkiliy, iqtisodiy, institutsional, moliyaviy va infratuzilmaviy komponentlar o'zaro bog'liqlikda tahlil qilindi. Bu usul orqali tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlovchi mexanizmlarning tizimli ishlashi, ularning samaradorligi va muvofiqligini aniqlash imkonini berdi.

3. Qiyosiy tahlil usuli

Xorijiy davlatlar (masalan: Janubiy Koreya, Germaniya, Turkiya) tajribasidagi xususiy sektorni rivojlantirish bo'yicha qo'llanilgan tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlar O'zbekiston tajribasi bilan qiyoslandi. Ularning samarali jihatlari ajratib olinib, milliy sharoitga mos takliflar ishlab chiqildi.

4. Empirik tahlil usuli

O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi, Iqtisodiyot va moliya vazirligi hamda Tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash jamg'armasining ochiq statistik ma'lumotlari asosida amaldagi iqtisodiy ko'rsatkichlar o'rganildi. Xususiy sektor ulushi, bandlik darajasi, kreditlash hajmi va boshqa muhim indikatorlar asosida xulosalar chiqarildi.

5. Grafik va diagrammaviy tahlil

Statistik ma'lumotlar asosida grafik va diagrammalar tuzilib, mavjud holatning vizual tahlili amalga oshirildi. Bu orqali tadqiqot natijalari yanada aniq va tushunarli shaklda ifodalandi.

6. Induksiya va deduksiya

Amaliy holatlarni umumlashtirib, nazariy xulosalar chiqarish (induksiya) va umumiy nazariyalardan kelib chiqib aniq takliflarni ishlab chiqish (deduksiya) usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar

Tadqiqot davomida O'zbekiston Respublikasida xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish sohasida mavjud bo'lgan tashkiliy va iqtisodiy mexanizmlarning holati o'rganildi. Quyidagi asosiy tahliliy yo'nalishlar asosida natijalar olindi:

1. Tashkiliy mexanizmlarning samaradorligi

Hozirgi vaqtda xususiy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash bo'yicha mamlakatda bir qator tashkiliy chora-tadbirlar amalga oshirilgan, xususan:

- “Yagona darcha” tamoyili asosida litsenziya va ruxsatnomalarni olish tizimi yo‘lga qo‘yilgan;
- Tadbirkorlik subyektlarini qo‘llab-quvvatlovchi fondlar (masalan, Tadbirkorlik faoliyatini qo‘llab-quvvatlash davlat jamg‘armasi) faoliyat yuritmoqda;
- “Hududiy tadbirkorlik markazlari” orqali maslahat va amaliy ko‘mak berilmoqda.

Biroq amaliy tahlillar shuni ko‘rsatdiki, mazkur tizimlarning aksariyati hududlar kesimida to‘liq va samarali faoliyat yuritmayapti. Masalan, tuman va qishloq darajasidagi tadbirkorlar tomonidan byurokratik to‘siqlar, malakali kadrlar yetishmasligi, va muvofiqlashtirishdagi kamchiliklar qayd etilgan.

2. Moliyaviy va iqtisodiy mexanizmlarning holati

O‘zbekiston bank tizimida xususiy sektor uchun imtiyozli kreditlar ajratish amaliyoti mavjud bo‘lsa-da, ular ko‘pincha yirik tadbirkorlik subyektlariga yo‘naltirilgan. Kichik va o‘rta biznes vakillarining aksariyati yuqori foiz stavkalari, garov ta‘minoti muammolari, kredit olishdagi ortiqcha talablar tufayli moliyaviy resurslardan to‘liq foydalana olmayapti.

2022–2024-yillar davomida xususiy sektorga ajratilgan kreditlarning asosiy qismi savdo va xizmat ko‘rsatish sohasiga to‘g‘ri kelgani, ishlab chiqarish va innovatsion tadbirkorlik esa yetarli darajada moliyalashtirilmaganini ko‘rsatmoqda.

3. Qonunchilik va institutsional muhit

So‘nggi yillarda xususiy tadbirkorlik sohasini tartibga soluvchi ko‘plab qonun va qarorlar qabul qilindi. Jumladan:

- “Tadbirkorlik faoliyati erkinligi kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonun;
- “Davlat-xususiy sheriklik to‘g‘risida”gi Qonun;
- Prezidentning tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlashga oid qaror va farmonlari.

Shu bilan birga, normativ-huquqiy hujjatlarning ko‘pligi va tez-tez yangilanib turilishi ularning izchil ijro etilishiga to‘sqinlik qilmoqda. Xususiy sektor vakillari ko‘pincha mazkur hujjatlar mazmunidan bexabar yoki noto‘g‘ri talqin qilinadi.

4. Xorijiy tajribaning tahlili

Janubiy Koreya, Polsha va Turkiya tajribasi tahlil qilinib, ularning quyidagi jihatlari O‘zbekiston uchun muhim ahamiyat kasb etishi aniqlandi:

- Xususiy sektor uchun raqamli xizmatlar va elektron litsenziyalash tizimining keng joriy etilishi;
- Mahalliy tadbirkorlar uchun inkubatsiya markazlari va startap loyihalarni qo‘llab-quvvatlash dasturlarining mavjudligi;
- Davlat-xususiy sheriklik asosida infratuzilma rivojini ta‘minlash tizimining mukammalligi.

5. Tahlil asosida asosiy muammolar:

- Hududiy darajada tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlashda muvofiqlashtirish yetishmasligi;
- Moliyalashtirish vositalarining noadekvatligi va yuqori kredit risklari;
- Normativ-huquqiy hujjatlarning ko‘pligi va ularning noto‘g‘ri talqini;
- Innovatsion va ishlab chiqarish yo‘nalishidagi tadbirkorlikning yetarli rag‘batlantirilmashligi.

Xulosa va takliflar

Xulosa

O‘tkazilgan tadqiqotlar va tahlillar shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston Respublikasida xususiy tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash, uni rivojlantirishga xizmat qiluvchi tashkiliy va iqtisodiy mexanizmlar izchil shakllanmoqda. So‘nggi yillarda qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar, yaratilgan institutlar, moliyaviy ko‘mak vositalari va infratuzilma subyektlari bu sohaning rivojiga xizmat qilmoqda.

Biroq amaliyotda mavjud tizimlarning to‘liq ishlamasligi, hududlar kesimidagi tafovutlar, moliyaviy resurslarga cheklangan kirish, byurokratik to‘siqlar, va innovatsion faoliyatni rag‘batlantirish mexanizmlarining yetarli emasligi xususiy tadbirkorlik rivojiga to‘siq bo‘lmoqda.

Shuningdek, xorijiy davlatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, xususiy sektorni barqaror rivojlantirishda tashkiliy-institutsional yondashuv bilan bir qatorda, maqsadli iqtisodiy rag'batlantirish mexanizmlarini ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

Takliflar

1. **Tadbirkorlikni rivojlantirishda hududiy yondashuvni kuchaytirish:**
 - Har bir viloyat va tuman kesimida xususiy tadbirkorlik uchun alohida rivojlanish strategiyasi ishlab chiqilishi zarur;
 - Hududiy tadbirkorlarni maqsadli qo'llab-quvvatlash uchun mahalliy fondlar va grant dasturlari kengaytirilishi lozim.
2. **Moliyalashtirish mexanizmlarini takomillashtirish:**
 - Kichik va o'rta tadbirkorlik subyektlariga garovsiz yoki yengillashtirilgan shartlar asosida kreditlar ajratish tizimi joriy etilishi kerak;
 - Investitsion loyihalarni baholash va ularni soddalashtirilgan tartibda moliyalashtirish uchun maxsus elektron platformalar yaratish maqsadga muvofiq.
3. **Normativ-huquqiy bazani soddalashtirish:**
 - Tadbirkorlik faoliyati bilan bog'liq bo'lgan ruxsatnomalar va litsenziyalash tartiblarini qisqartirish hamda yagona elektron platforma orqali amalga oshirish zarur;
 - Yangi qonun va qarorlar loyihalarini ishlab chiqishda xususiy sektor vakillarining fikrini hisobga olish tizimini kuchaytirish kerak.
4. **Innovatsion tadbirkorlikni rag'batlantirish:**
 - Raqamli texnologiyalar asosida faoliyat yuritayotgan startaplar va innovatsion loyihalarni qo'llab-quvvatlash uchun soliq imtiyozlari va grant dasturlari kengaytirilishi lozim;
 - Ilmiy-tadqiqot muassasalari va biznes inkubatorlar o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash kerak.
5. **Davlat-xususiy sheriklik (DXSh) tizimini kengaytirish:**
 - Ijtimoiy sohalarida (ta'lim, sog'liqni saqlash, infratuzilma) xususiy sektor ishtirokini rag'batlantirish uchun DXSh asosida loyihalarni ko'paytirish;
 - Tadbirkorlar uchun bu tizimda ishtirok etishning aniq, shaffof va soddalashtirilgan tartib-taomillarini ishlab chiqish.

Adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni "Tadbirkorlik sub'ektlarining eksport faoliyatini qo'llab-quvvatlashning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida" – T.: 2022 yil 21 dekabr, PF–268-son.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni "Tadbirkorlik sub'ektlarining eksport salohiyatini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida". – T.: 2022 yil 30 sentyabr, PF–228-son.
3. G'ulomov S.S. Tadbirkorlik va kichik biznes. –T.: TDAU, 1998.
4. Shumpeter Y. Teoriya ekonomicheskogo razvitiya – M.: 1982. S. 159.
5. Xodiev B.Yu., Qosimova M.S., Samadov A.N. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik. O'quv qo'llanma. –T.: TDIU, 2010
6. Кенжаев И.Э., Балтабаев М.Т., Абдурахманов Ш.Ш. Иностранные Инвестиции В Малый Бизнес //Central Asian Journal of Theoretical and Applied Science. – 2022. – Т. 3. – №. 5. – С. 159-164.
7. Siddikov, A.M., Baltaboev, M.T. and Abduraxmonov , S.S. 2022. Formation and Development of Small Business in Uzbekistan. Central Asian Journal of Innovations on Tourism Management and Finance. 3, 11 (Nov. 2022), 76-80.
8. Abduraxmonov S. S. O 'ZBEKISTON IQTISODIYOTIDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNING RIVOJLANISHI //SCHOLAR. – 2023. – Т. 1. – №. 22. – С. 4-16.

**MAMLAKATIMIZ IQTISODIYOTIDA RAQOBATBARDOSHLIKNI
YUKSALTIRISHDA XUSUSIY TADBIRKORLIKNING ZAMONAVIY
RIVOJLANISH TENDENSIYALARI
СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ЧАСТНОГО
ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В ПОВЫШЕНИИ
КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ЭКОНОМИКИ НАШЕЙ СТРАНЫ
MODERN TRENDS OF PRIVATE ENTREPRENEURSHIP
DEVELOPMENT IN INCREASING COMPETITIVENESS IN OUR COUNTRY'S
ECONOMY**

Abduraxmonov Sherali Sharifjonovich

abduraxmonov.sherali.86@gmail.com

Namangan davlat universiteti “Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes” kafedrası
katta o‘qituvchisi, tayanch doktorant (+998 99-321-06-07)

Annotatsiya: Mazkur maqolada mamlakatimiz iqtisodiyotida raqobatbardoshlikni yuksaltirishda xususiy tadbirkorlikning ahamiyati va uning zamonaviy rivojlanish tendensiyalari tahlil qilinadi. Xususiy sektorning iqtisodiyotdagi roli, tadbirkorlik muhitini takomillashtirishga qaratilgan islohotlar, innovatsiyalarni joriy etish imkoniyatlari va raqobat muhitini rivojlantirish yo‘llari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, mamlakatimizda xususiy tadbirkorlikning barqaror rivojlanishiga ta’sir etuvchi ichki va tashqi omillar tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari xususiy tadbirkorlik faoliyatini rag‘batlantirish va uning raqobatbardoshligini oshirish bo‘yicha taklif va tavsiyalarni o‘z ichiga oladi.

Kalit so‘zlar: xususiy tadbirkorlik, raqobatbardoshlik, iqtisodiy rivojlanish, innovatsiyalar, bozor islohotlari.

Kirish

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarning asosiy maqsadlaridan biri bozor munosabatlarini rivojlantirish, investitsion jozibadorlikni oshirish va xalqaro iqtisodiy makonga integratsiyalashuvni jadallashtirishdan iborat. Shu jarayonda xususiy tadbirkorlik faoliyati iqtisodiy taraqqiyotning muhim drayveri sifatida e’tirof etilib, iqtisodiyotning barqaror o‘sishini ta’minlash, innovatsion faoliyatni rivojlantirish, ish o‘rinlarini yaratish va aholi turmush darajasini oshirishga xizmat qilmoqda.

Bugungi kunda O‘zbekistonda xususiy sektorni rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. So‘nggi yillarda tadbirkorlik subyektlari uchun qulay biznes muhitini shakllantirish, soliq yukini kamaytirish, kreditlash tizimini takomillashtirish, investitsiyalarni jalb qilish va tadbirkorlarning huquqiy himoyasini kuchaytirish bo‘yicha qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, “Tadbirkorlik faoliyatining kafolatlari to‘g‘risida”gi qonun, tadbirkorlikni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashning turli dasturlari va bank-moliya tizimidagi islohotlar xususiy sektor rivojlanishiga keng yo‘l ochmoqda⁹⁸.

Biroq, mavjud islohotlarga qaramasdan, xususiy tadbirkorlikning rivojlanish sur’ati va uning iqtisodiyotga qo‘shayotgan hissasi oshirish lozim. Buning uchun moliyaviy resurslardan samarali foydalanish, investitsion muhitdagi barqarorlikni ta’minlash, soliq munosabatlarini takomillashtirish, ishlab chiqarish infratuzilmasini yanada yaxshilash, innovatsiyalarni joriy etish kabi masalalarni ijobiy yechim qilish orqali erishish mumkin.

⁹⁸ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni “Tadbirkorlik sub’ektlarining eksport faoliyatini qo‘llab-quvvatlashning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida” – T.: 2022 yil 21 dekabr, PF–268-son.

Ayniqsa, xalqaro bozorlarga chiqishdagi muammolar, mahsulot va xizmatlar sifatini xalqaro standartlarga moslashtirish zarurati, ishbilarmonlik madaniyatining takomillashtirilishi kabi masalalar raqobatbardosh iqtisodiyot barpo etishda hal qiluvchi omillar hisoblanadi.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, xususiy tadbirkorlik faoliyatining bugungi holatini chuqur tahlil qilish va uning mamlakat iqtisodiyotidagi raqobatbardoshlik darajasiga ta'sirini baholash orqali samarali strategiyalarni ishlab chiqish zarur. Xususiy sektorning barqaror rivojlanishi iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish, yangi texnologiyalarni joriy etish va innovatsion mahsulotlarni yaratish uchun qulay sharoit yaratadi⁹⁹.

Tadqiqot ishiga oid adabiyotlar tahlili.

Iqtisodiyotda raqobatbardoshlik tushunchasi Adam Smit, Devid Rikardo kabi klassik iqtisodchilar tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, ular bozor iqtisodiyotining asosiy harakatlantiruvchi kuchi raqobat ekanligini ta'kidlaydi¹⁰⁰. Keyinchalik, Jozef Shumpeter (1911) innovatsion tadbirkorlik g'oyasini ilgari surib, raqobatni iqtisodiy rivojlanishning asosi sifatida ko'rsatgan¹⁰¹.

Mahalliy tadqiqotchilar orasida Sh.Xabibullayev (2020) xususiy tadbirkorlikni iqtisodiy islohotlarning muhim tarkibiy qismi sifatida baholab, uning mamlakatimiz iqtisodiyotidagi roli va istiqbollarini o'rganadi. A. Mahmudov (2021) esa tadbirkorlik muhitini yaxshilash orqali iqtisodiy o'sishni ta'minlash masalasiga e'tibor qaratadi¹⁰².

Xorijiy tadqiqotchilar orasida Maykl Porterning (1990) "Competitive Advantage of Nations" asari muhim o'rin egallaydi. U mamlakatning raqobatbardoshligini aniqlovchi asosiy omillarni tahlil qilib, biznes muhitini rivojlantirishda xususiy sektorning ahamiyatini ta'kidlaydi.

So'nggi yillarda O'zbekistonda xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish bo'yicha qator davlat dasturlari qabul qilindi. "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi" doirasida tadbirkorlik subyektlarini qo'llab-quvvatlash, biznes muhitini yaxshilash va investitsiya muhitini mustahkamlash bo'yicha aniq chora-tadbirlar belgilangan.

Sh.Jo'raev (2022) tadqiqotlarida O'zbekistonda kichik va o'rta biznesning iqtisodiy rivojlanishga qo'shayotgan hissasi tahlil qilinib, soliq yukining kamaytirilishi va kredit siyosatini liberallashtirish orqali tadbirkorlikni rag'batlantirish masalasi ko'rib chiqiladi¹⁰³.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqot doirasida mamlakatimiz iqtisodiyotida xususiy tadbirkorlikning zamonaviy rivojlanish tendensiyalari va uning raqobatbardoshlikni yuksaltirishdagi ahamiyati tahlil qilindi. Tadqiqotni amalga oshirishda bir necha ilmiy usullardan foydalanildi. Avvalo, teoretik-tahliliy yondashuv asosida xususiy tadbirkorlik va raqobatbardoshlik bo'yicha ilmiy manbalar, normativ-huquqiy hujjatlar va milliy rivojlanish strategiyalari o'rganildi. Shu bilan birga, turli davlatlarda xususiy

⁹⁹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni "Tadbirkorlik sub'ektlarining eksport salohiyatini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida". – T.: 2022 yil 30 sentyabr, PF–228-son.

¹⁰⁰ G'ulomov S.S. Tadbirkorlik va kichik biznes. –T.: TDAU, 1998.

¹⁰¹ Shumpeter Y. Teoriya ekonomicheskogo razvitiya – M.: 1982. S. 159.

¹⁰² Abduraxmonov S. S. O'ZBEKISTON IQTISODIYOTIDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNING RIVOJLANISHI //SCHOLAR. – 2023. – T. 1. – №. 22. – C. 4-16.

¹⁰³ Abduraxmonov S. S. O'ZBEKISTON IQTISODIYOTIDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNING RIVOJLANISHI //SCHOLAR. – 2023. – T. 1. – №. 22. – C. 4-16.

tadbirkorlikning rivojlanish xususiyatlari tahlil qilinib, ularning mamlakatimiz sharoitiga mos keladigan jihatlari o'rganildi.

Iqtisodiy-statistik metod asosida xususiy tadbirkorlikning rivojlanish dinamikasi tahlil qilinib, sohaning iqtisodiyotga ta'siri baholandi. Bunda rasmiy statistik ma'lumotlar, iqtisodiy ko'rsatkichlar hamda xususiy sektordagi o'zgarishlar tahlil qilindi.

Shuningdek, sistemaviy yondashuv asosida xususiy tadbirkorlikning iqtisodiyotga ta'siri kompleks ravishda o'rganildi. Xususiy sektor faoliyati, uning bozordagi raqobat muhitiga ta'siri va investitsiyaviy jozibadorligi tahlil qilindi. Bu metodlar tadqiqot natijalarini asoslantirish, aniq xulosalar chiqarish va amaliy takliflar ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etdi. Tadqiqot doirasida olingan ma'lumotlar va tahlillar mamlakatimizda xususiy tadbirkorlikni yanada rivojlantirish va raqobatbardoshlikni oshirishga qaratilgan takliflar ishlab chiqish imkonini berdi.

Tahlil va natijalar.

Zamonaviy global iqtisodiy sharoitda raqobatbardoshlik davlatlar va korxonalar uchun muvaffaqiyatning asosiy omillaridan biriga aylangan. Raqobatbardoshlikni oshirish orqali mamlakatlar nafaqat ichki bozorda, balki xalqaro miqyosda ham o'z mavqelarini mustahkamlash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Xususiy tadbirkorlik esa iqtisodiyotning dinamik rivojlanishi, yangi ish o'rinlarining yaratilishi, innovatsiyalarning joriy etilishi va bozor munosabatlarining yanada rivojlanishida muhim rol o'ynaydi.

Mamlakatimiz iqtisodiyotida raqobatbardoshlikni oshirishda xususiy tadbirkorlik faoliyatining ahamiyati ortib bormoqda. Xususiy tadbirkorlar nafaqat yalpi ichki mahsulot (YaIM)ning asosiy yaratuvchisi, balki bozor iqtisodiyotining asosiy tayanchlaridan biridir. Shu bilan birga, xususiy tadbirkorlikning hozirgi holati va uning raqobatbardoshlikni oshirishdagi roli bir qator ichki va tashqi omillarga bog'liq¹⁰⁴.

Ushbu mavzuni o'rganish orqali mamlakatimizda xususiy tadbirkorlikning rivojlanish darajasi, raqobatbardoshlikni oshirishga qo'shgan hissasi, shuningdek, ushbu sohada mavjud bo'lgan muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari haqida chuqur tushuncha hosil qilish mumkin. Xususiy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash va uning salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarish orqali mamlakatimiz iqtisodiyotining yanada rivojlanishiga hissa qo'shish imkoniyati mavjud.

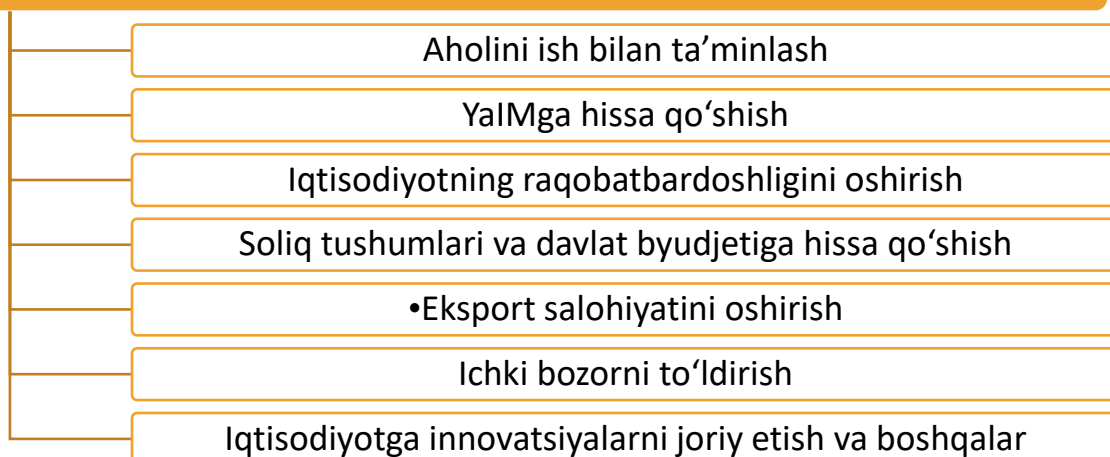
Bugungi kunda xususiy tadbirkorlik milliy iqtisodiyotning turli tarmoqlarida mahsulot ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatishning muhim manbai bo'lib xizmat qilmoqda¹⁰⁵.

1-rasm. Xususiy tadbirkorlikning iqtisodiyotdagi ahamiyati (muallif ishlanmasi).

¹⁰⁴ Siddikov, A.M., Baltaboev, M.T. and Abduraxmonov, S.S. 2022. Formation and Development of Small Business in Uzbekistan. Central Asian Journal of Innovations on Tourism Management and Finance. 3, 11 (Nov. 2022), 76-80.

¹⁰⁵ G'ulomov S.S. Tadbirkorlik va kichik biznes. –T.: TDAU, 1998.

Xususiy tadbirkorlik milliy iqtisodiyotning asosiy tarkibiy qismi sifatida quyidagi vazifalarni bajaradi:

Xususiy tadbirkorlikning mamlakatimiz iqtisodiyotidagi ahamiyatini tushunish uchun uning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishdagi o'rnini chukurroq tahlil qilish lozim. Xususiy tadbirkorlik faoliyatining asosiy maqsadi - yangi imkoniyatlar yaratish, bozorning raqobatdoshligini oshirish, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni ta'minlash va mamlakatning iqtisodiy mustaqilligini mustahkamlashdir¹⁰⁶. 1-rasmi bo'yicha xususiy tadbirkorlik faolitini mamlakatimiz iqtisodiyotida ahamiyatiga to'xtaladigan bo'lsak, iqtisodiy o'sishning asosiy drayveri, balki aholini ish bilan ta'minlashda hal qiluvchi omil hisoblanadi. Mustaqillik yillaridan buyon mamlakatda xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishga qaratilgan keng ko'lamlı iqtisodiy islohotlar amalga oshirildi. Xususan, soliq yukini yengillashtirish, ma'muriy to'siqlarni bartaraf etish va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash uchun qulay shart-sharoitlar yaratish orqali xususiy sektorning iqtisodiyotdagi roli sezilarli darajada kuchaydi.

Aholining yosh tarkibi o'sib borayotgan O'zbekiston sharoitida yangi ish o'rinlarini yaratish iqtisodiyot uchun muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Xususiy tadbirkorlik bu masalani samarali hal qilish uchun eng mos iqtisodiy mexanizm sifatida namoyon bo'lmoqda. Kichik va o'rta biznes sub'ektlari qishloq xo'jaligi, sanoat, xizmat ko'rsatish va hunarmandchilik sohalarida aholini keng miqyosda ish bilan ta'minlab kelmoqda. Ayniqsa, qishloq hududlarida xususiy tadbirkorlik aholining bandligini ta'minlash orqali ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga hissa qo'shmoqda¹⁰⁷.

O'zbekiston hukumati xususiy tadbirkorlikni yanada rivojlantirish va aholini ish bilan ta'minlash jarayonida uning ta'sirini oshirish maqsadida rag'batlantiruvchi siyosat yuritmoqda. Xususan, tadbirkorlar uchun imtiyozli kreditlar berish, biznesni qo'llab-quvvatlash infratuzilmasini yaratish hamda davlat-xususiy sheriklik loyihalarini amalga oshirish kabi chora-tadbirlar shular jumlasidandir.

Mamlakatimizda xususiy tadbirkorlik faoliyatini iqtisodiyotga umumiy xissasini tahlil qiladigan bo'lsak, 2010-yillarda O'zbekiston iqtisodiyotida davlat sektori ustunlik qilardi. Xususiy tadbirkorlikning YaIMga hissasi nisbatan past edi (taxminan 30-40% atrofida). Asosan, qishloq xo'jaligi, kichik savdo va xizmat ko'rsatish sohalarida xususiy tadbirkorlik faol edi.

¹⁰⁶ Abdulxakimov Z., Abduraxmonov S. Tadbirkorlik faoliyatini rivojlanishini nazariy masalalari. – 2024.

¹⁰⁷ Кенжаев И.Э., Балтабаев М.Т., Абдурахманов Ш.Ш. Иностранные Инвестиции В Малый Бизнес //Central Asian Journal of Theoretical and Applied Science. – 2022. – Т. 3. – №. 5. – С. 159-164.

2016-yilda O'zbekistonda iqtisodiy islohotlar jadallashtirildi. Xususiy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash bo'yicha chora-tadbirlar (soliq imtiyozlari, byurokratik to'siqlarni kamaytirish, kreditlar) amalga oshirildi. Natijada, xususiy tadbirkorlikning YaIMga hissasi sezilarli darajada oshdi (taxminan 45-50% gacha).

2020-yilga kelib, xususiy tadbirkorlikning YaIMga hissasi 50-55% atrofida bo'ldi. Xususiy sektor savdo, xizmat ko'rsatish, qishloq xo'jaligi va yengil sanoat kabi sohalarda kengaydi.

Pandemiya davrida 2020-2021 yillarda xususiy tadbirkorlik subyektlari qiyinchiliklarga duch keldi, ayniqsa savdo, turizm va xizmat ko'rsatish sohalari. Biroq, davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash choralari (soliq imtiyozlari, subsidiyalar, kreditlar) tufayli xususiy sektor tez tiklandi. 2021-yilga kelib, xususiy tadbirkorlikning YaIMga hissasi 55% atrofida saqlanib qoldi¹⁰⁸. Keyingi yillarda ham iqtisodiy islohotlar davom ettirildi, xususan, xususiy tadbirkorlikni rag'batlantirish bo'yicha yangi qarorlar va dasturlar joriy etildi. Xususiy sektorning YaIMga hissasi 60% ga yaqinlashdi. Elektron tijorat, transport, qurilish va turizm sohalari xususiy tadbirkorlikning roli sezilarli darajada oshdi.

Zamonaviy iqtisodiyotda raqobatbardoshlik mamlakatning barqaror rivojlanishi va global bozordagi mavqei mustahkamlashning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Har qanday davlatning iqtisodiy salohiyati, asosan, uning ichki bozorida raqobat muhitining qanchalik rivojlanganligi va xususiy tadbirkorlikning qanchalik samarali faoliyat yuritayotganiga bog'liqdir. Shu nuqtai nazardan, xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish nafaqat iqtisodiy o'sishga, balki milliy iqtisodiyotning jahon bozorida raqobatbardoshligini oshirishga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi.

O'zbekiston mustaqillikka erishganidan so'ng, bozor iqtisodiyoti tamoyillariga asoslangan islohotlarni amalga oshirish jarayonida xususiy sektorni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratildi. Ayniqsa, 2017-yildan boshlab amalga oshirilgan keng ko'lamli iqtisodiy islohotlar natijasida xususiy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash uchun huquqiy va institutsional asoslar mustahkamlandi. Davlatning iqtisodiyotdagi roli bosqichma-bosqich kamaytirilib, tadbirkorlik subyektlari uchun erkin raqobat muhitini yaratishga intilish kuchaytirildi.

Xususiy tadbirkorlik va iqtisodiy raqobatbardoshlik o'zaro chambarchas bog'liq bo'lib, ushbu bog'liqlik turli iqtisodiy nazariyalar asosida izohlanadi. Jumladan:

Adam Smitning "Ko'rinmas qo'l" nazariyasining bozor iqtisodiyoti bo'yicha asosiy g'oyasi shundan iboratki, tadbirkorlar o'z manfaatlarini ko'zlagan holda iqtisodiyotga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Xususiy sektorning o'sishi resurslar samarali taqsimlanishiga va bozorda sog'lom raqobat muhitining shakllanishiga olib keladi¹⁰⁹.

Jozeif Shumpeterning "Innovatsion raqobat" nazariyasida keltirilgan fikricha, xususiy tadbirkorlar bozorga yangi texnologiyalar va innovatsiyalarni olib kirish orqali iqtisodiy o'sishga hissa qo'shadi. Bu jarayon "kreativ destruksiya" (yaratuvchan buzilish) deb ataladi va eski texnologiyalarni yangilari bilan almashtirish orqali raqobatbardoshlikni oshiradi¹¹⁰.

Maykl Porterning "Raqobat ustunligi" nazariyasida iqtisodiy raqobatbardoshlikni ta'minlash uchun to'rtta asosiy omilni ajratib ko'rsatadi¹¹¹:

- Ishlab chiqarish omillari (mehnat, kapital, texnologiya)
- Talab sharoitlari (iste'molchilarning sifatlarga bo'lgan talabi)

¹⁰⁸ <https://stat.uz/uz/>

¹⁰⁹ Abdulxakimov Z., Abduraxmonov S. Tadbirkorlik faoliyatini rivojlanishini nazariy masalalari. – 2024.

¹¹⁰ Shumpeter Y. Teoriya ekonomicheskogo razvitiya – M.: 1982. S. 159.

¹¹¹ Xodiev B.Yu., Qosimova M.S., Samadov A.N. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik. O'quv qo'llanma. –T.: TDIU, 2010

- Qo‘shilgan qiymat zanjiri (sanoat tarmoqlari o‘rtasidagi bog‘liqlik)
- Raqobat muhitining rivojlanganligi

Bu nazariyaga ko‘ra, xususiy tadbirkorlik aynan raqobatni rag‘batlantirish orqali milliy iqtisodiyotning global bozorda kuchayishiga sabab bo‘ladi.

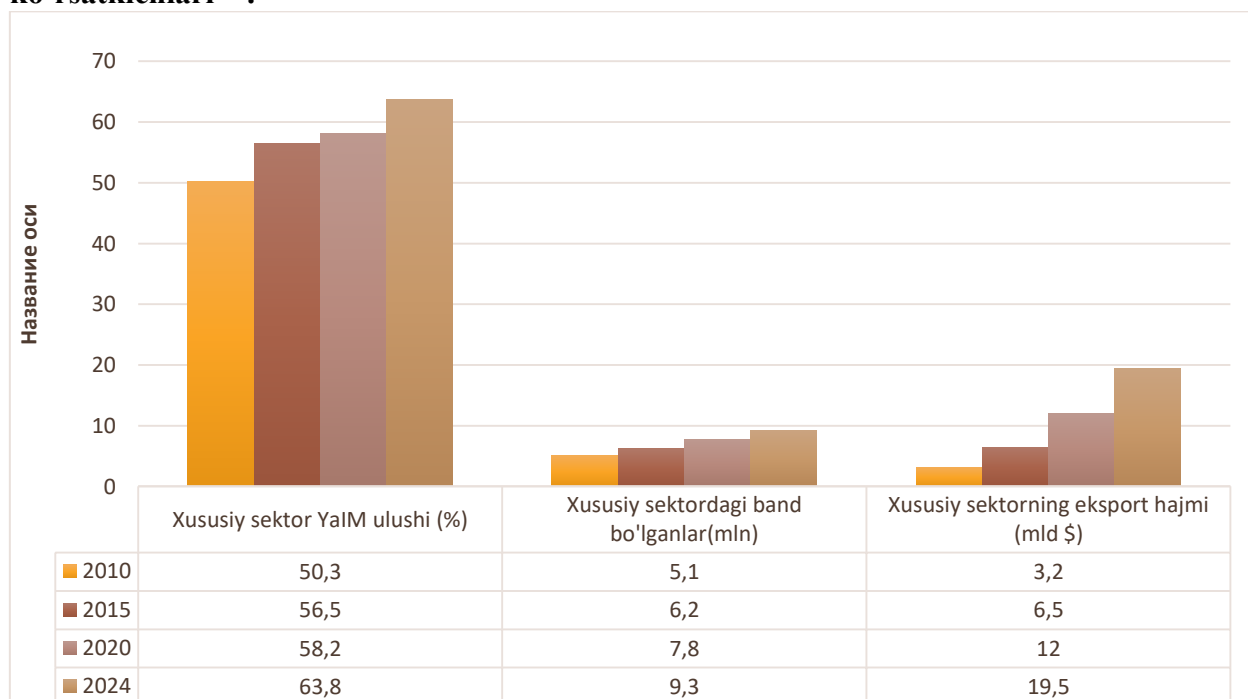
O‘zbekiston 2010-yillardan boshlab, ayniqsa 2016-yildan keyin, chuqur iqtisodiy islohotlar bosqichiga kirdi. Bu jarayon davomida xususiy tadbirkorlik faoliyati iqtisodiyotning asosiy tayanchlaridan biriga aylandi. Xususiy sektor nafaqat ish o‘rinlarini yaratish, balki iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish, innovatsiyalarni rag‘batlantirish va eksport salohiyatini kuchaytirish orqali mamlakat iqtisodiyotini yangi bosqichga olib chiqdi.

O‘zbekiston 2017 yildan buyon iqtisodiy islohotlar yo‘lida xususiy sektorning ulushini oshirishga katta e‘tibor bermoqda.

2010 yilda xususiy sektor YaIMning 50.3% ini tashkil qilgan bo‘lsa, 2015 yilga kelib bu ko‘rsatkich 56.5% ga, 2020 yilda esa 58.2% ga ko‘tarildi. 2024 yilga kelib xususiy sektorning YaIMdagi ulushi 63.8% ga yetdi. Bu xususiy tadbirkorlikning iqtisodiyotda tobora muhimroq rol o‘ynayotganini ko‘rsatadi.

2010 yilda 5.1 million yangi ish o‘rinlari yaratilgan bo‘lsa, 2015 yilga kelib bu ko‘rsatkich 6.2 millionga, 2020 yilda esa 7.8 millionga yetdi. 2024 yilga kelib yangi ish o‘rinlari soni 9.3 millionga yetdi. Bu xususiy sektorning bandlikni yaratishdagi muhim rolini ko‘rsatadi.

1-grafik. Xususiy tadbirkorlikning iqtisodiyotga ta’siri 2010-2024 yillar ko‘rsatkichlari¹¹².

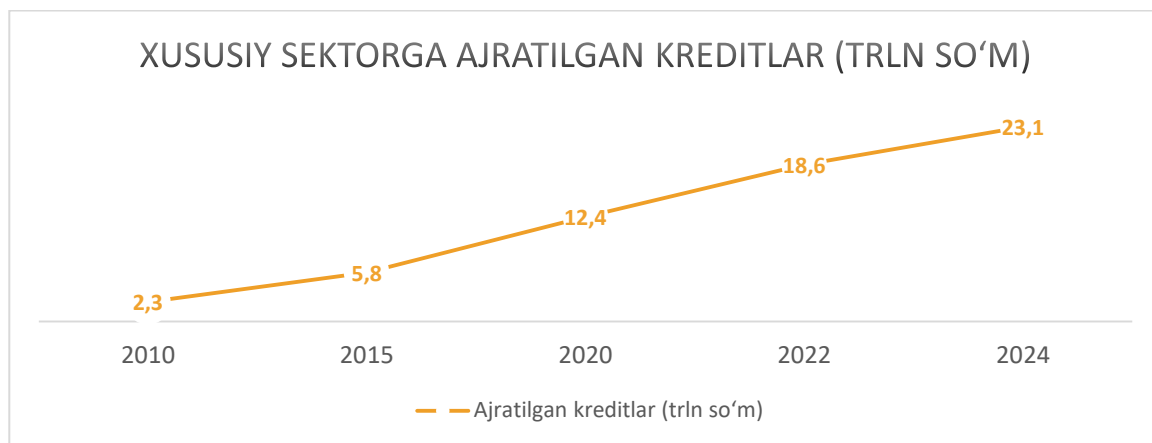

2010 yilda xususiy sektorning eksport hajmi 3.2 milliard dollar bo‘lsa, 2015 yilga kelib bu ko‘rsatkich 6.5 milliard dollarga, 2020 yilda esa 12.0 milliard dollarga ko‘tarildi. 2024 yilga kelib xususiy sektorning eksport hajmi 19.5 milliard dollarga yetdi. Bu xususiy tadbirkorlikning eksport salohiyatini oshirishdagi muhim rolini ko‘rsatadi.

3-grafik. Xususiy tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash uchun ajratilgan kreditlar (trln so‘m)¹¹³

¹¹² <https://stat.uz/uz/>

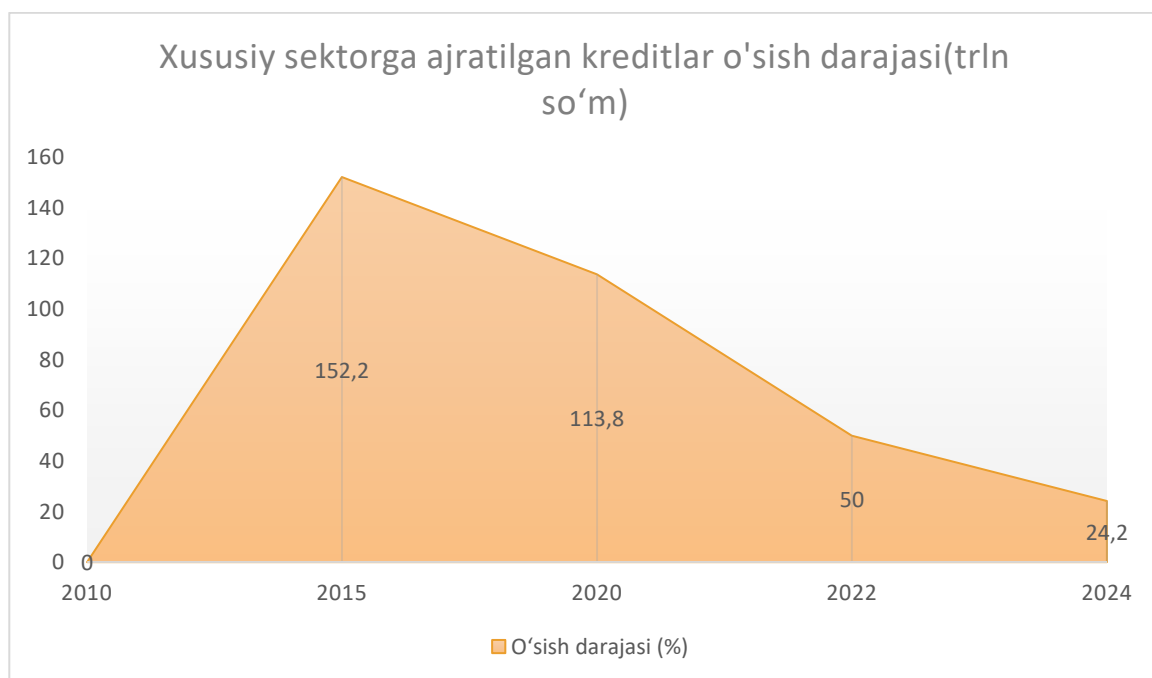
¹¹³ <https://stat.uz/uz/>

O‘zbekiston iqtisodiy siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lgan xususiy tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash uchun tijorat banklari va moliyaviy institutlar tomonidan ajratilayotgan kreditlar hajmi doimiy ravishda o‘shib bormoqda. Quyidagi asosiy tendensiyalar kuzatilmoqda:

2010-2016-yillar – Kredit ajratish hajmi asta-sekin oshib bordi, lekin davlat banklari ustunlik qildi. Kreditlash asosan yirik ishlab chiqarish korxonalariga yo‘naltirilgan edi.

4-grafik. Xususiy tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash uchun ajratilgan kreditlar (foizda,%)¹¹⁴

2017-2021-yillar – Keng ko‘lamli iqtisodiy islohotlar natijasida xususiy sektorni moliyaviy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari takomillashtirildi. Xususan, mikrokreditlar va imtiyozli kreditlash mexanizmlari kengaytirildi.

2022-2024-yillar – Kreditlash hajmi keskin oshdi. Tijorat banklari va xalqaro moliyaviy institutlar tomonidan xususiy tadbirkorlik subyektlarini moliyalashtirish ko‘lamining sezilarli darajada oshgani kuzatildi.

Xulosa va takliflar

Tadqiqotning asosiy tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, xususiy tadbirkorlik sektori rivojlanishi uchun davlat tomonidan yaratilgan siyosiy va iqtisodiy sharoitlar muhim omil bo‘lib, bu sektorning o‘shishiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Keyingi yillarda islohotlar va yangi

¹¹⁴ <https://stat.uz/uz/>

tashabbuslar (masalan, xususiy tadbirkorlik uchun preferensiyalar, soliq imtiyozlari, huquqiy bazani yaxshilash) kichik va o'rta biznesning faolligini oshirdi, ammo bu faollikning doimiy va barqaror bo'lishi uchun yanada keng qamrovli islohotlar talab etiladi.

Shuningdek, O'zbekistonning jahon bozorida raqobatbardoshligini oshirishda xususiy tadbirkorlik faoliyatining texnologik modernizatsiyasi hamda zamonaviy biznes uslublariga moslashishi muhim.

Demak, yuqoridagi keltirilgan fikrlar bugungi kunda haqiqatdan ham ahamiyatli deb hisoblaymiz. Hamda bu muammolarni o'z echimini topish dolzarb bo'lib turibdi. Amalga oshirilayotgan islohotlar davomida kichik biznes sub'ektlarini rivojlantirish jabhalaridagi muammolarni hal etish va tegishli chora-tadbirlarini ko'rib borish har birimizning vazifamizga aylanishi kerak.

Tadqiqot natijalari asosida xususiy tadbirkorlikning raqobatbardoshligini oshirish va mamlakat iqtisodiyotining barqaror o'sishiga hissa qo'shish uchun quyidagi takliflar bildiriladi:

- **Moliyaviy qo'llab-quvvatlashni kengaytirish** – kichik biznes uchun imtiyozli kreditlar va grantlar berish mexanizmini takomillashtirish. Davlat tomonidan moliyaviy resurslarning ko'payishi, investitsiyalarni jalb qilish va biznesni rivojlantirishga qaratilgan yangi dasturlarni ishga tushirish zarur.
- **Qonuniy va byurokratik to'siqlarni bartaraf etish** – soliq, litsenziyalash va boshqa huquqiy tizimlarni soddalashtirish, tadbirkorlikni rivojlantirishga to'sqinlik qiluvchi holatlarni bartaraf etish zarur.
- **Innovatsion texnologiyalarni joriy etish** – xususiy tadbirkorlikni texnologik modernizatsiya qilish va yangi texnologiyalarni ishlab chiqarishga investitsiyalarni jalb qilish. Tadbirkorlarga raqamli vositalarni qo'llashda yordam beruvchi dasturlar va kurslar tashkil etilishi zarur.
- **Raqobatni rivojlantirish va monopoliyaga qarshi kurashish** – raqobatni rivojlantirish, monopolistik holatlarni kamaytirish va biznes muhitini ochiq va adolatli qilish uchun qonuniy chora-tadbirlar ishlab chiqish.
- **Eksport imkoniyatlarini kengaytirish** – xususiy tadbirkorlarni xalqaro bozorlarga chiqarish, eksportni oshirish uchun zarur infratuzilma va tizimlarni yaratish. Shuningdek, xorijiy investitsiyalarni jalb qilishga qaratilgan strategiyalar ishlab chiqish.
- **Kichik biznesni qo'llab-quvvatlash** – kichik biznes subyektlarini yirik sanoat korxonalari bilan integratsiya qilish, kooperatsiya tizimlarini rivojlantirish va biznes klasterlarini tashkil etish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni "Tadbirkorlik sub'ektlarining eksport faoliyatini qo'llab-quvvatlashning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida" – T.: 2022 yil 21 dekabr, PF–268-son.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni "Tadbirkorlik sub'ektlarining eksport salohiyatini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida". – T.: 2022 yil 30 sentyabr, PF–228-son.

3. G'ulomov S.S. Tadbirkorlik va kichik biznes. –T.: TDAU, 1998.
4. Shumpeter Y. Teoriya ekonomicheskogo razvitiya – M.: 1982. S. 159.
5. Xodiev B.Yu., Qosimova M.S., Samadov A.N. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik. O'quv qo'llanma. –T.: TDIU, 2010
6. Кенжаев И.Э., Балтабаев М.Т., Абдурахманов Ш.Ш. Иностранные Инвестиции В Малый Бизнес //Central Asian Journal of Theoretical and Applied Science. – 2022. – Т. 3. – №. 5. – С. 159-164.
7. Siddikov, A.M., Baltaboev, M.T. and Abduraxmonov , S.S. 2022. Formation and Development of Small Business in Uzbekistan. Central Asian Journal of Innovations on Tourism Management and Finance. 3, 11 (Nov. 2022), 76-80.
8. Abduraxmonov S. S. O 'ZBEKISTON IQTISODIYOTIDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNING RIVOJLANISHI //SCHOLAR. – 2023. – Т. 1. – №. 22. – С. 4-16.
9. Abdulkakimov Z., Abduraxmonov S. Tadbirkorlik faoliyatini rivojlanishini nazariy masalalari. – 2024.
10. <https://stat.uz/uz/>

ADVANCING GREEN INDUSTRIALIZATION IN UZBEKISTAN THROUGH RESOURCE EFFICIENT AND CLEANER PRODUCTION (RECP): A SECTOR-WIDE CO₂ REDUCTION ASSESSMENT

Dr. Eromenko, Igor
GIZ Uzbekistan, Component Manager
Clemens Husong, MSc*
Dr. Atanas Kochov^{1,*},
Dr. Robert Minovski^{2,*}

^{1,2} Full time professors, University Ss Cyril and Methodius in Skopje
^{*,1,2} Integration Consulting group, Frankfurt, Germany

Abstract

This paper presents the results of a large-scale green industrialization initiative conducted in Uzbekistan, targeting the textile and construction materials sectors.

The project uses the **Green Industrialisation Methodology** for assessment of companies for **resource and energy efficiency, wastewater treatment, cleaner production and international certification for Uzbekistan's companies**

The project aims to strengthen the technical capacity of the private sector from textile and constructive material sectors for the implementation of **more sustainable production methods for improving the SME's competitiveness.**

Utilizing an extended Resource Efficient and Cleaner Production (RECP) methodology—enhanced with principles of green industrialization—the project assessed 84 companies across multiple regions, including Tashkent, Fergana, Namangan, Jizzakh, and Samarkand. A total of 215 specific measures were proposed to reduce CO₂ emissions. Among the assessed firms, 42 companies implemented these measures, achieving an average reduction of more than 10%, verified by an internationally accredited EU body.

The total CO₂ emission reduction amounted to 10568 tonnes. Additionally, several firms in the construction material sector obtained CE marking and certification, and implementation of ISO 14001:2015 Environmental Management System is underway based on achieved results. This case demonstrates the transformative potential of tailored RECP frameworks in driving low-carbon industrial development in emerging economies.

Keywords

green industrialization, RECP, CO₂ reduction, Uzbekistan, CE certification, ISO 14001, textile industry, construction materials, cleaner production

Introduction and Background

Green industrialization is increasingly vital for countries seeking sustainable economic growth while mitigating environmental impacts. In Uzbekistan, key industrial sectors such as textiles and construction materials are central to the national economy but also significant contributors to greenhouse gas (GHG) emissions. In response, a comprehensive project was initiated to integrate green industrial principles into these sectors using an enhanced RECP approach.

Transitioning towards green industrialization is crucial for achieving the objectives of the circular economy and sustainable development. In Uzbekistan, rapid industrial growth in the textile and construction material sectors presents both opportunities and

**4-SHO'BA: OZIQ-
OVQAT HAVFSIZLIGI,
BIOLOGIK XILMA-
XILLIKNI
TA'MINLASH VA
ORGANIK ISHLAB
CHIQRISHDA
YASHIL
IQTISODIYOTNING
AHAMIYATI.**

environmental challenges.

This paper presents a national effort to support green industrialization by applying resource efficiency and cleaner production (RECP) principles, with a strong focus on reducing CO₂-equivalent (CO₂e) emissions and introducing sustainable technologies. The activities are according the Strategy for Green Uzbekistan 2030.

The main goal is to **build the capacities of the Business Development Service (BDS) providers and the ecosystem around them and deliver Green BDS** to Uzbek industrial enterprises from textile and constructive material sectors.

The BDS providers are expected to directly support companies in optimizing their production practices and reduce the CO₂ intensity of their operations. The BDS providers are individuals, meso-level actors (Uztextileprom, Chamber of commerce and industrialization, Association for constructive materials, Association of renewable energy, Research Institute for regulation and standardization of constructive materials, etc), private consultancy companies in Uzbekistan.

BDS providers

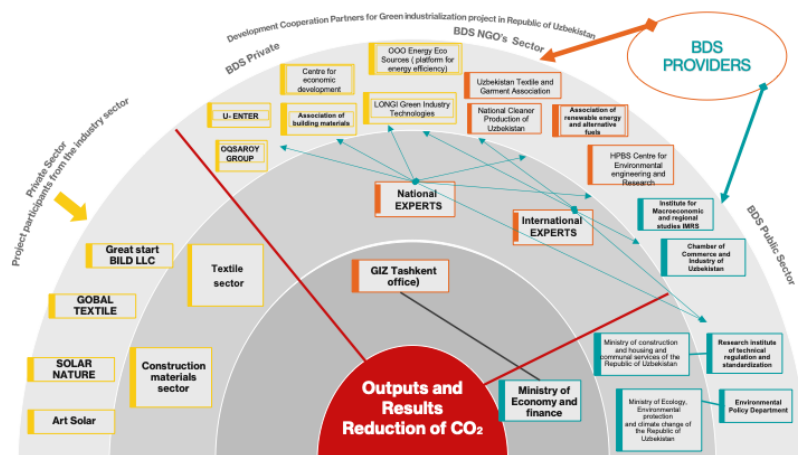
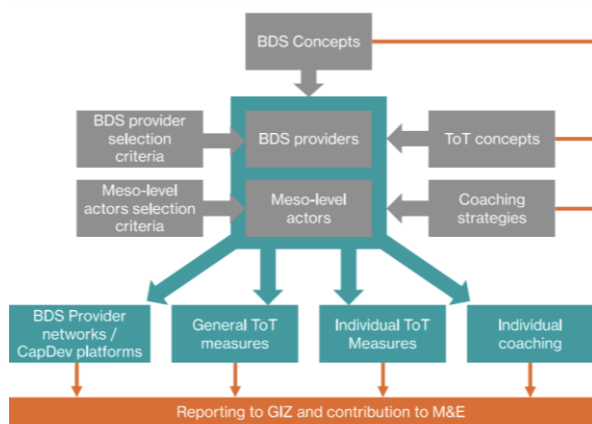

Fig. 1 BDS Concept

The term “Green BDS” has been coined to distinguish different forms of BDS.

Generic BDS covers such services as business planning, export support, technology transfer and innovation support.

Green BDS concerns business services which focus on the concept of cleaner production or the environmental sustainability / green economy in a broader sense (e.g. resource / energy / water / wastewater / solid / hazardous waste efficiency, renewable energy, clean technology, sustainable production, climate change adaptation and mitigation, pollution reduction, recycling, natural resource management, low carbon/resource efficient economy, carbon trade, international environmental standards, etc.).

In this paper, the described **Green BDSs are focused on reducing CO₂ emissions by implementing the methodology of RECP in small and medium enterprises from textile and constructive materials sector.**

Fig. 2 Green BDS

‘**Green**’ BDS is defined as service packages targeting cleaner production, environmental sustainability, and the green economy in two sectors:

- textile sector in Republic of Uzbekistan, and
- Constructive materials suppliers for construction sector in Republic of Uzbekistan.

Particularly, Green BDS targeting the following areas:

- **Circular Resource efficiency** (electricity, water, diesel, natural gas and other energy related source used in the two sector; 3R methodology “Reduce, Reuse, Recycle”);
- **Waste management** (wastewater, solid waste, recycling);
- **Green energy through renewables** (solar, PV, wind) or recycling ;
- **Audits** (energy, water, emissions, waste, environmental) & International certification.

The whole set of activities: trainings and SME’s assessments have been undertaken during the implementation of Green idnustrilization methodology for reducing CO2 emission in the two selected sectors. Figure 3, presents all types of BDS services, products and responsible implementator of the services in SME’s from textile and constructive material sectors in Uzbekistan, planned to be implemented in the period of November 2023 until December 2025.

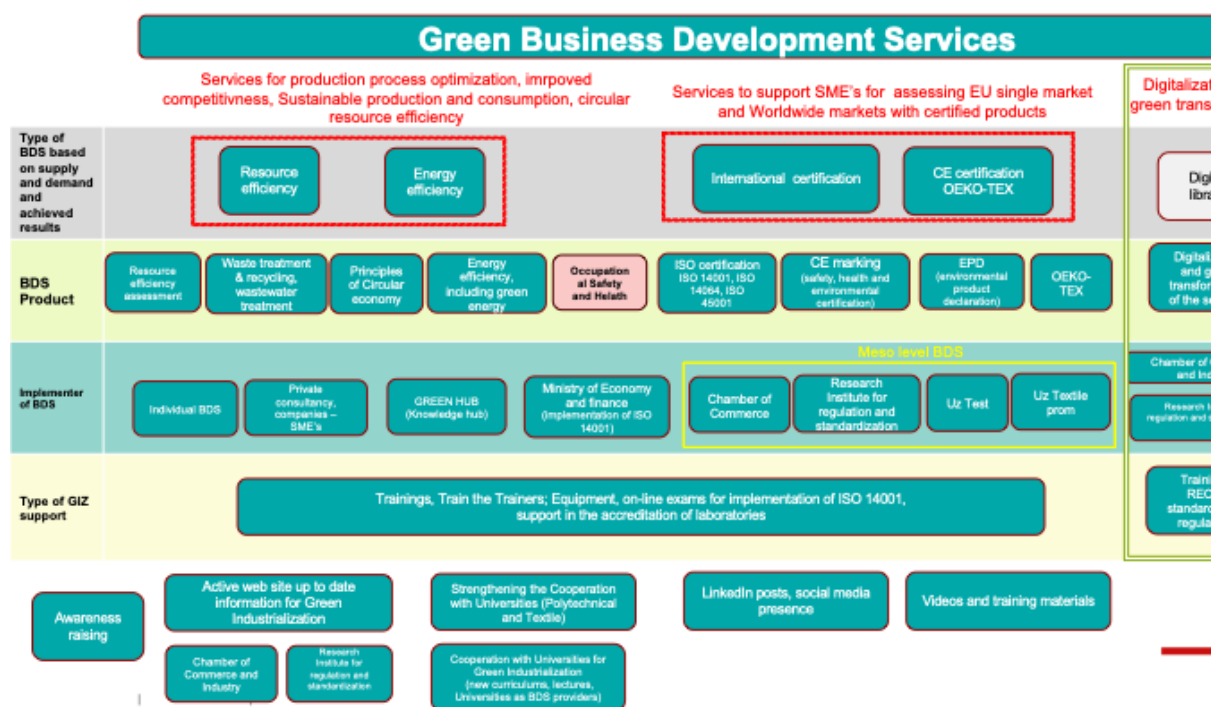

Figure 4 Green Business development services for SME's assessments

Materials and Methods

The RECP methodology developed by UNIDO- UNEP was applied in over 80 companies in the textile and construction materials sectors starting from 2023. The approach included comprehensive assessments of energy and resource usage, waste generation, and emissions. Standardized tools were developed and were used to calculate CO₂e emissions and identify reduction measures. The methodology also integrated internationally recognized tools and practices, including 5S, Kaizen, Lean Six Sigma, energy audits, and material flow analysis, alongside sector-specific solutions like wastewater treatment systems and photovoltaic (PV) integration.

Phases for green industrialization assessments in SME's

A green industrialization assessment is a methodology for identifying areas of inefficient use of resources and poor management of wastes, by focusing on the environmental aspects and thus the impacts of industrial processes. The main aim is to contribute to the CO₂ emission reduction in the Republic of Uzbekistan. The basic concept center's around a review of a company and its production processes in order to identify areas where resource consumption, hazardous materials and waste generation can be reduced.

The phases of implementation of the methodology is described on Figure 5.

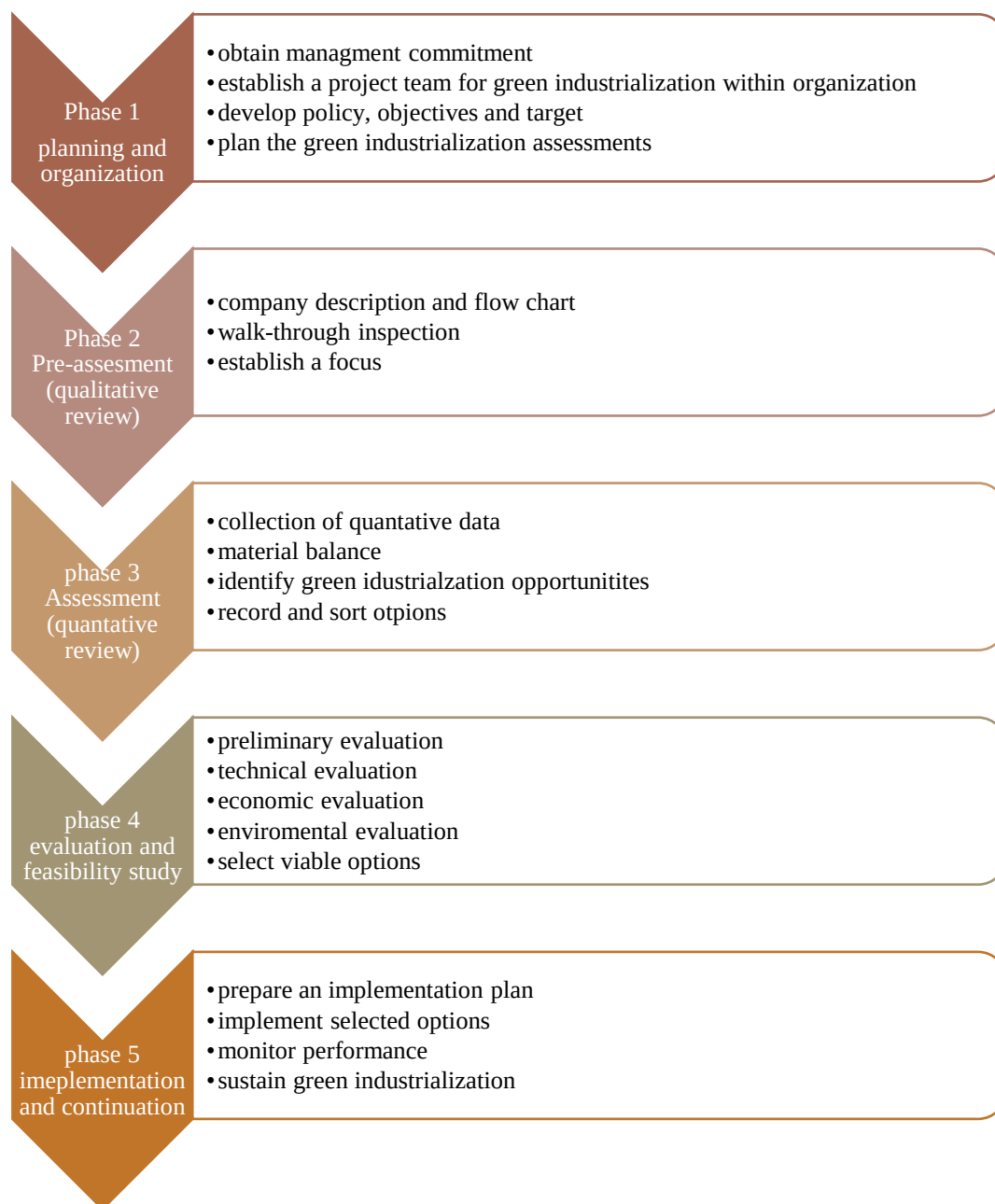

Figure 5 Phases for Green industrialization methodology

The assessment employed the classical RECP framework—focused on improving resource efficiency, energy use, and cleaner production—but was further expanded with green industrialization strategies including circular economy principles, certification pathways, and emission intensity metrics (CO₂ per USD of revenue).

In total, 84 companies were assessed in the Republic of Uzbekistan:

- Textile sector: 45 companies
- Construction materials sector: 39 companies

The SME's were distributed in different regions of Uzbekistan. Regions covered: Tashkent, Fergana, Namangan, Jizzakh, Samarkand, and others. The figure 6 presents the regions and number of SME's involved in the implementation of the green industrialization methodology for proposing measures for CO₂ emission reduction in Uzbekistan.

Figure 6 Regions covered for green industrialization

The green industrialization methodology implementation in SME's resulted with set of measures for each company, receiving tailored recommendations based on on-site evaluations, interviews, and production data analysis. The measures are focused on process optimization, circular resource efficiency, improvement in the usage of resources and energy efficiency, waste treatment and recycle. The set of measure for all companies are presented on Figure 7.

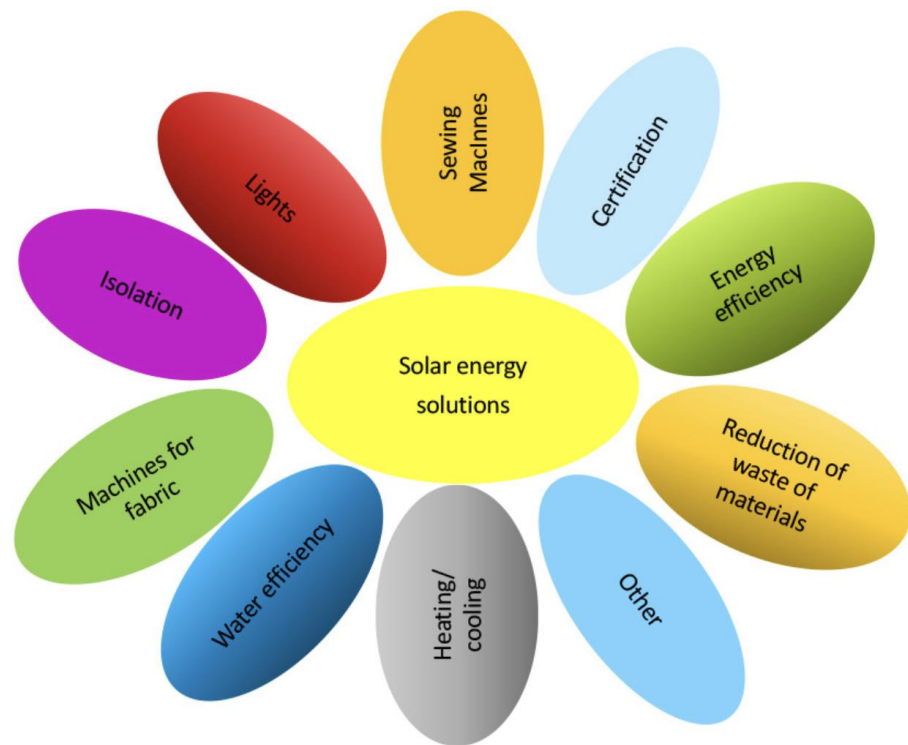

Figure 7 General types of enhancements in SME's

Through the process of green industrialization assessment of SME's from both sectors: textile and constructive materials:

- **Total of 38 different measures have been proposed**
- **More than 73 % of the companies have foreseen PV panels as a measure**
- **The second group of measures are: reactive power compensation systems, lights, solar collectors, motors, different sewing machines, equipment for spreading & cutting the fabric, different filters, rain water harvesting systems,**
- **Over 2,6 measures per company were generated (at only one company there is only one measure)**

Pareto analysis of the occupancy of the measures is presented on the following figure 8.

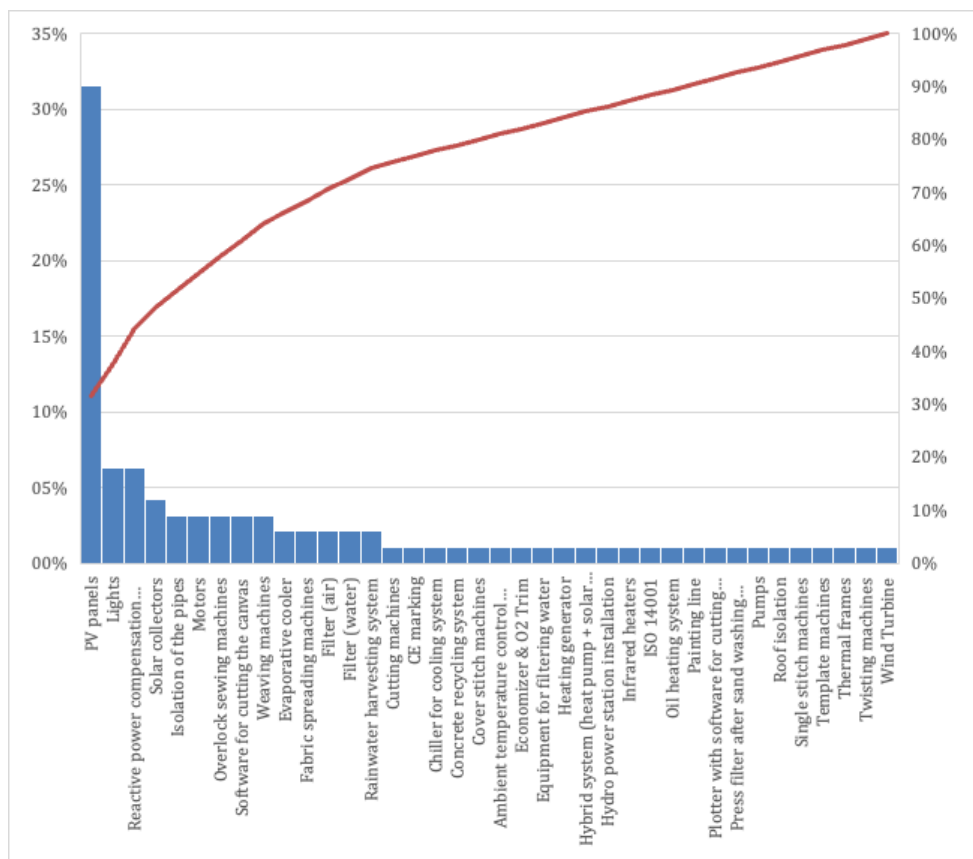

Figure 8 Pareto analysis of the occupancy of the measures

Results

The implementation of RECP assessments and recommended measures led to significant improvements across all participating companies.

Environmental Maturity Matrix – the ROAD to becoming green has been developed and it is presented on Figure 9.

Level	Name	Description
1	Initial level	No Environmental Initiatives (IEs) at all. The company is on "survival mode" and the only focus is on how to make a profit, no matter what.
2	Conditional level	Initiatives are accepted, but only if there is a financial support for them or they are mandatory. Namely, there is an initial interest, but due to the fragile finances companies are not comfortable to invest (at least big amount of) money in the environmental initiatives. The role of the legal regulations is usually dominant for entering into this level.
3	Awareness level	Company is becoming aware regarding the potential results from implementing EIs. Hence, the EIs are <u>accepted</u> and company is willing to invest even its own capital in environmental initiatives. Still, the focus is on "big" things (equipment replacement) perusing instant and big effects (replacement of equipment). Success stories from the previous level may be crucial for arriving at this level. The role of the legal regulations may still play big role.
4	Continuous improvement level	The concept of continuous improvement is introduced. The potentials for introducing EIs are seek everywhere in the production process (isolation of pipes, optimization of the equipment performance, etc.).
5	Environmental responsibility level	EIs are seek everywhere in the company, not only in the production processes. The company furthers the philosophy beyond its border, in the society. It carries out different initiatives with educational, promotional and other purposes.

Figure 9 Environmental Maturity Matrix – the ROAD to becoming green
Based on the Environmental maturity matrix, the estimation of the positioning of the participating companies–prior and after the project activities could be presented as on figure 10.

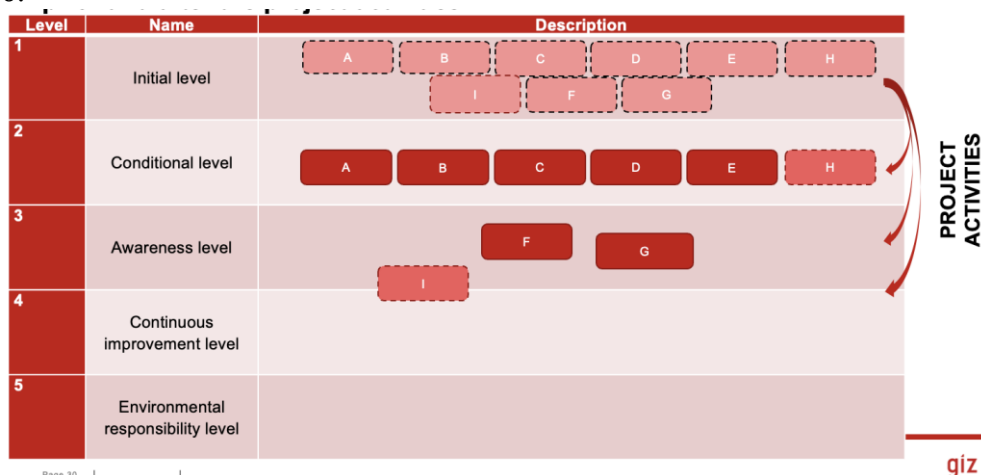

Figure 10 Estimation of the positioning of the participating companies – prior and after the project activities

Key measures proposed and implemented during the SME's assessments, included the installation of energy-efficient equipment, adoption of PV systems, introduction of wastewater treatment small plants, and optimization of production processes.

As a result, an average reduction of over 10% in CO₂e emissions was achieved across the 45% of the evaluated companies within one year. Additional benefits included reductions in water and energy consumption, improved occupational safety, and enhanced productivity.

Implementation of the measures will contribute to the 4.163.324,00 kwh which will lead to save 10.568 tones of CO₂ emission/year, or 30.8% reduced CO₂ emission.

Discussion

The RECP-plus-green-industrialization model demonstrated high replicability and effectiveness.

Textile firms primarily adopted measures related to energy-efficient machinery and process optimization, while construction firms focused on clinker substitution, alternative fuels, and waste valorization.

Key Benefits of Green Industrialisation

Better company performance - Lower Operating Costs:

Reduced energy and resource consumption leads to lower production costs.

Environmental Impact:

Significant reduction in greenhouse gas emissions and water pollution improves the environmental footprint for each company.

Enhanced Competitiveness:

Companies adopting green practices are better positioned to meet global sustainability standards, increasing their attractiveness in international markets.

Regulatory Compliance:

Meeting environmental regulations helps companies avoid penalties and improves their corporate responsibility image. Implementation of International standards directly connected with environmental policy, as ISO 14001, ISO 14064

Market Competitiveness:

Eco-friendly products are increasingly in demand, offering businesses a competitive edge in the marketplace.

Corporate Social Responsibility: Green practices demonstrate a commitment to sustainability, enhancing brand reputation.

Conclusion and Recommendations

The integration of RECP with green industrialization principles proved successful in reducing emissions and driving sustainability certification across Uzbekistan's key industrial sectors. Continued policy support, financing for green technologies, and capacity building are recommended to scale and sustain impact.

It is recommended that these efforts be institutionalized through national policy support and expanded to other sectors, with continued capacity building for local experts and companies. Furthermore, establishing a verification system for CO₂e reductions will ensure transparency and support international certification and market access.

References

1. W. Clark, II, G. Cooke: The Green industrial revolution, Energy, Engineering and economics, 2015, science direct Elsevier Inc.
2. N. Kumar, S. Roy: FDI, MSMEs, Digitalization and Green Industrialization, 2024, Springer
3. Sachs, Jeffrey D. 2015. *The Age of Sustainable Development*. New York: Columbia University Press.
4. Grossman, Gene M. 1995. "Pollution and growth: what do we know?" In *The Economics of Sustainable Development*, Ian Goldin and L. Alan Winters, eds.. Cambridge: Cambridge University Press.
5. <https://www.unido.org/our-focus-safeguarding-environment-resource-efficient-and-low-carbon-industrial-production/resource-efficient-and-cleaner-production-recp>
6. [https://www.unido.org/sites/default/files/2010-04/RECP%20Programme%20Flyer%20April%202010%20\(2\)_0.pdf](https://www.unido.org/sites/default/files/2010-04/RECP%20Programme%20Flyer%20April%202010%20(2)_0.pdf)
7. <https://www.unsdglearn.org/resources/sdg-cases-managing-lean-success-a/>

DEVELOPMENT OF THE TECHNOLOGY OF PRELIMINARY PROCESSING OF FLAX PLANT, LONG AND SHORT FIBER EXTRACTION IN THE TERRITORY OF FERGANA REGION

Ubaydullayev Madaminjon Mo‘minjonovich

associate professor, FSTU

Urishev Murodjon Musulmonqul ogli

Assistant, FSTU

Abstract: Contemporary researchers have specified that natural flax fiber is comparable with synthetic fibers due to its unique physical and mechanical characteristics which have been recognized for decades. Flax fiber-reinforced composites have the potential for wide usage in sport and maritime industries, and as automotive accessories. In addition, this composite is in the development stages for future applications in the aeronautical industry. However, designing the flax composite parts is a challenging task due to the great variability in fiber properties. This is caused by many factors, including the plant origin and growth conditions, plant age, location in the stem, fibers extraction method, and the fact that there is often a non-uniform cross section of the fibers. Furthermore, the water and moisture absorption tendency of the flax fibers and their composites and the consequent detrimental effects on their mechanical performance are also major drawbacks. Fibers may soften and swell with absorbed water molecules, which could affect the performance of this bio-composite. Flax fibers' moisture absorption propensity may lead to a deterioration of the fiber-matrix interface, weakening the interfacial strength and ultimately degrading the quality of the composite. This review represents a brief summary of the main findings of research into flax fiber reinforced composites, focusing on the challenges of its water and moisture absorption behavior on their performance.

Keywords: Flax fiber composites, moisture absorption, mechanical properties, interfacial strength, water diffusion

Structure and composition of flax fiber.

A flax stem has the constituents of bark, phloem, xylem, and a void at the center. The fibers are located as fiber bundles in the outer surface of the plant stem as shown in Figure 2. The flax plants can grow to heights of 80 to 150 cm in less than 110 days since the plants are fast-growing by nature. The bundles (technical fibers) are between 60 and 140 cm long and their diameter ranges from 40 to 80 μm . A flax stem contains 20–50 bundles in its cross section. Each bundle consists of 10–40 spindle-shaped single (elementary) fibers 1–12 cm long and 15–30 μm in diameter. Charlet et al reported that the elementary fiber diameters are different if taken from the bottom, the middle, and the top part of the flax stems. The mean fiber diameter was found to decrease from the bottom to the top of the stems.

The elementary fiber (Figure 3) denotes a single cell in the flax plant. Each elementary fiber is composed of concentric cell walls that are different from each other in terms of thickness and the arrangement of their constituents. Each cell wall consists of what is known as a primary (outer) and a secondary cell wall. These are concentric cylinders with a small open channel in the middle called a lumen. The primary cell wall can be up to 0.2 μm thick and the lumen can be as small as 1.5% of the fiber cross section. The secondary cell wall contains three sub-layers S_1 , S_2 , S_3 . The single flax fibers have been shown to possess different shapes within cross sections along the fiber axis, which some researchers approximated to hexagonal or pentagonal cross sections. However, the fibers vary in their non-uniform geometrical shapes along the axis. Owing to these irregularities in the thickness of the cell walls, the fibers vary greatly in strength. The main constituents of flax fibers are cellulose, hemicellulose, lignin, and pectin. A small percentage of wax, oil, and structural water are also found. Both primary and

secondary cell walls are composed of cellulosic materials. Cellulose fibrils (diameter between 0.1 μm and 0.3 μm) are surrounded by concentric lamella, composed of about 2% pectin and 15% hemicellulose, which contribute to the thermal degradation and water uptake behavior of the fibers. The secondary cell wall is the major part of the fiber diameter and S_2 layer is its dominating constituent. This layer consists of highly crystalline cellulose microfibrils bounded by lignin and hemicellulose. The microfibrils in the S_2 layer follow a spiral pattern at an angle of 5–10° along the fiber axis, which explains the stiffness and strength of the fiber in the axial direction. The middle lamella is considered to be the matrix which bonds the cell together described the technical fibers, which are extracted by partially separating the fiber bundles in the flax plant and can be as long as the stem length (approximately 1 m). The technical fibers (i.e. the bundles of elementary fibers) consist of 10–40 elementary fibers in the cross section. The elementary fibers overlap for a considerable length and are glued

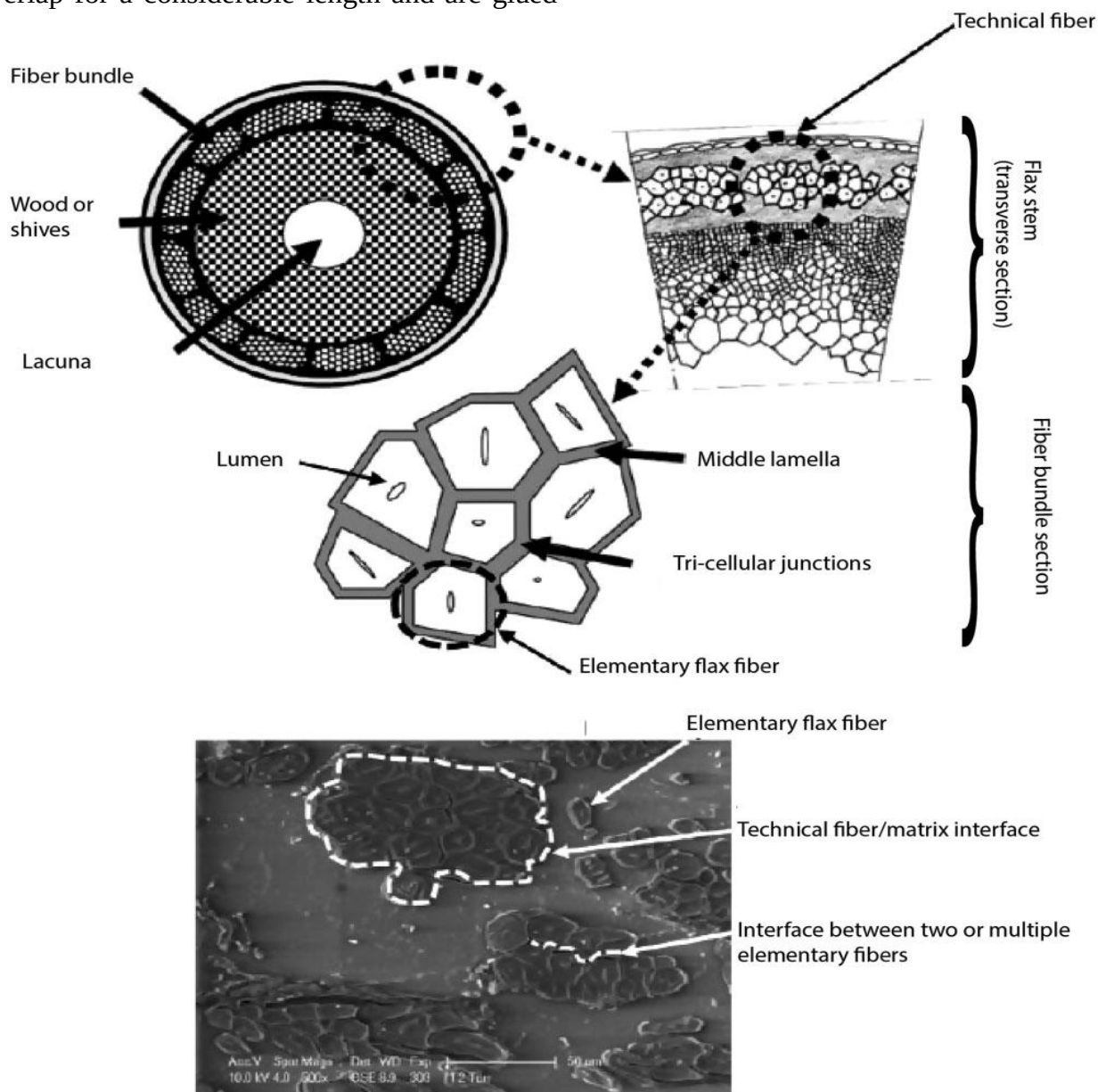

Figure 1. Structure of the flax fiber: (a) cross section of flax plant stem and position of the bundles of elementary fibers and technical fibers after extraction, (b) SEM image of a technical fiber with its constituting elementary fibers.

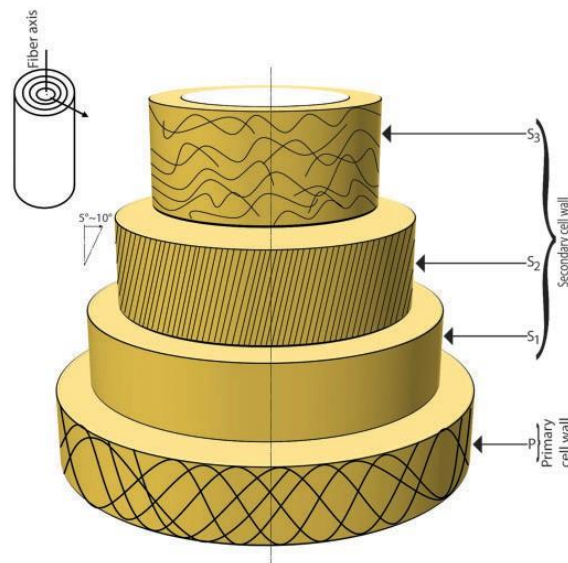
Factors affecting the properties of flax fibers

Flax is investigated at the elementary and technical fiber level. The great

variability reported for flax fiber properties (tensile strength and modulus of elasticity, among others) is a consequence of many factors, including plant origin and growth conditions, plant age, location in the stem, and a non-uniform cross section of all the fibers. Due to this inherent variability, a Weibull distribution function was used to describe the tensile strength of the flax fibers found that mechanical properties of flax fibers were influenced by the location in the stem. Flax fibers located at the bottom of the stem display the poorest mechanical properties, while the fibers located in the middle are the ones that show the best mechanical performance. The biochemical analysis confirmed that both cellulose and non-cellulosic polymers are to be found prolifically in most extensive contents of the middle fibers. Cellulose is considered as the equivalent reinforcing material of a composite structure, whereas non-cellulosic materials are the matrix constituent that supports the exchange of load from one microfibril to another. Bos et al.²⁷ reported that the technical fiber strength decreases when the clamping length increases because of the similar composite-like structure of this fiber. They performed tensile tests to determine the strength of elementary and technical flax fibers and found that elementary flax fibers showed a considerably higher strength than technical fibers of the same length due to a bundling effect. During testing of the technical fiber bundle, it was found that all elementary fibers are not firmly bonded with the matrix

Figure 2. An elementary fiber structure.

constituents, which happens especially in the secondary cell wall region. As a result, less-efficient stress transfer was found in the tensile tests, producing reduced strength as compared to elementary fibers. These results are quite consistent with that.

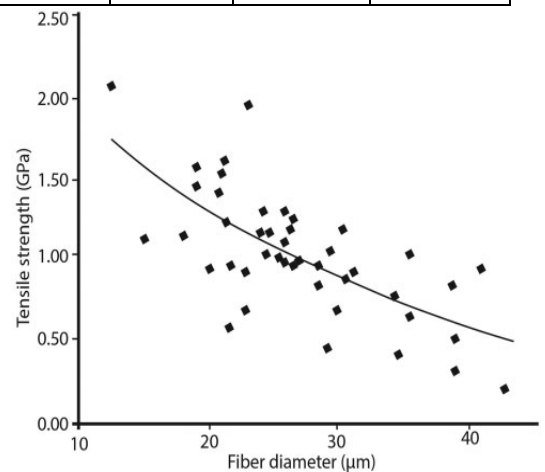
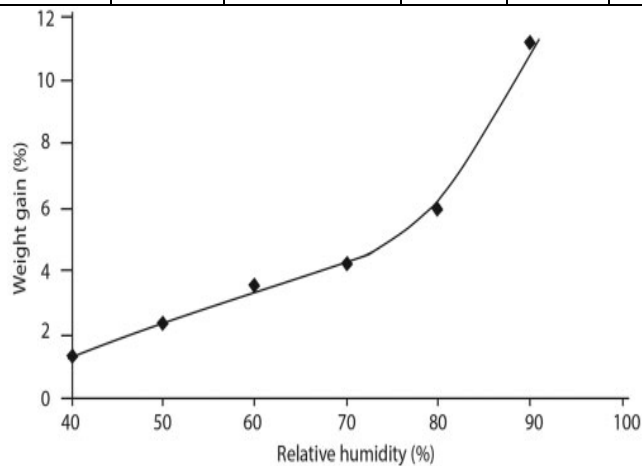
Fiber extraction methods also influence the mechanical properties of the flax fibers. Bos et al.²⁷ revealed that the tensile strength of the fibers is dependent on the isolation procedure, with manually isolated fibers being stronger than mechanically isolated ones. The mechanical processes of fiber extraction were found to induce kink bands in the fibers, thus reducing their tensile strength. However, they noted that the scatter in strength is much larger for the elementary fibers isolated by hand than for the standard mechanically isolated ones. They claimed that the mechanical fiber processing methods generate a number of large defects, which reduces the scatter in the fiber strength, although the fibers show a lower mean strength. In a different study³⁸ of elementary flax fiber tensile tests, it was found that fibers separated by enzyme treatment may receive less damage than those by mechanical processes introduced a new method of fiber extraction from 35% aqueous ammonia pretreated flax stems, comparing this with a standard extraction process. They found

both tensile and flexural properties of flax fibers were increased due to the ammonia treatment. The average tensile strength of ammonia-treated fibers was almost 50% higher than the one obtained with the commercial extraction processes. In addition, higher flexural toughness was also evident for the ammonia-treated fibers.

The tensile strength of the elementary flax fibers was tested who found that fiber kink bands and micro-compression defects were the main cause of strength reduction. These two defects act as points of fracture initiation during fiber failure. Both the tensile strength and Young's modulus decreased when the fiber diameter was increased, with associated fiber

Table 1. Bast fibers: compositions, physical and mechanical properties

	(%)								
							Young's	Tensile	
						Density	modulus	strength	Elongation
Bast fibers	Cellulose	Hemicellulose	Lignin	Pectin	Wax	(gm/cc)	(GPa)	(MPa)	at break (%)
Flax	60–81	14–20.6	2–3	1.8–5	1.7	1.5	27.6	345–1500	2.7–3.2
Hemp	70–92	17.9–22.4	3–5.7	0.9	0.8	1.4–1.5	17–70	368–800	1.6–4
Jute	51–84	12–20.4	5–13	0.2	0.5	1.3–1.4	10–30	393–773	1.2–1.5
Kenaf	31–57	13.6–21	5.9–19	2	–	1.2	14–53	240–930	1.6
Ramie	68.6–76.2	13–16.7	0.6–1	1.9–2	–	1.5–1.56	27–128	400–1000	1.2–3.8
Banana	60–65	6–19	5–10	3–5	–	1.3–1.35	27–32	529–914	1–3

REFERENCES

1. Cristaldi G, Latteri A, Recca G, et al. Composites based on natural fibre fabrics. In: Dubrovski PD (ed.) *Woven fabric engineering*. Rijeka: InTech, 2010, pp.317–342.
2. Dhakal HN, Zhang ZY and Richardson MOW. Effect of water absorption on the mechanical properties of hemp fibre reinforced unsaturated polyester composites. *Compos Sci Technol* 2007; 67: 1674–1683.
3. Monteiro S, Candido V, Braga F, et al. Sugarcane bagasse waste in composites for multilayered armor. *Eur Polym J* 2016; 78: 173–185.
4. Summerscales J, Dissanayake N, Virk A, et al. A review of bast fibres and their composites. Part 2-Composites. *Compos Part A-Appl S* 2010; 41: 1336–1344.
5. Nishino T. Natural fibre sources. In: Baillie C (ed.) *Green composites: polymer composites and the environment*. Cambridge: Woodhead Publishing Limited, 2004, pp.49–80.
6. Weclawski BT and Fan M. Bast fibers composites for engineering structural applications: myth or the future trend. In: Thakur VK (ed.) *Green composites from natural resources*. Boca Raton: CRC Press, 2013, pp.133–156.
7. Yan L, Chouw N and Jayaraman K. Flax fibre and its composites – a review. *Compos Part B-Eng* 2014; 56: 296–317.
8. Le Duigou A, Davies P and Baley C. Exploring durability of interfaces in flax fibre/epoxy micro-composites. *Compos Part A-Appl S* 2013; 48: 121–128.
9. Celino A, Freour S, Jacquemin F, et al. The hygroscopic behavior of plant fibers: a review. *Front Chem* 2014; 1: 1–12.
10. Kalia S, Kaith BS and Kaur I. Pretreatments of natural fibers and their application as reinforcing material in polymer composites-a review. *Polym Eng Sci* 2009; 49: 1253–1272.
11. Venkateshwaran N and Elayaperumal A. Banana fiber reinforced polymer composites – a review. *J Reinf Plast Comp* 2010; 29: 2387–2396.
12. Alves C, Ferrao PMC, Silva AJ, et al. Ecodesign of automotive components making use of natural jute fiber composites. *J Clean Prod* 2010; 18: 313–327.
13. Pickering SJ. Recycling technologies for thermoset composite materials-current status. *Compos Part A-Appl S* 2006; 37: 1206–1215.
14. Yang YX, Boom R, Irion B, et al. Recycling of composite materials. *Chem Eng Process* 2012; 51: 53–68.
15. Biagiotti J, Puglia D and Kenny JM. A review on natural fibre-based composites-part I: structure, processing and properties of vegetable fibres. *J Nat Fibers* 2004; 1: 37–68.

**TABIY BAZALT TOLALARI BILAN TEMIRBETON
KONSTRUKSIYALARNI DISPERS ARMATURALASH ORQALI
MUSTAHKAMLIGINI OSHIRISH VA SEMENT SARFINI KAMAYTIRISH**

PhD., dotsent A.Sh.Martazayev

DSc., professor S.J. Razzakov

PhD., R.A. Mavlonov

Doktorant A.R. Axmedov

Doktorant A.S. Jurayeva

Doktorant N. N.Kosbergenov

Annotatsiya: Bugungi kunda global iqlim o'zgarishi va ekologik muammolarning kuchayishi fonida qurilish materiallarini ishlab chiqarishda karbonat angidrid (CO_2) chiqindilarini kamaytirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Xususan, sement sanoati global CO_2 chiqindilarining 7–8 foizini tashkil etadi. Shu sababli, ilmiy tadqiqotlar sement sarfini kamaytirish va betonning fizik-mexanik xossalarini yaxshilashga qaratilgan ilmiy tadqiqot ishlari amalga oshirildi. Ushbu tadqiqotda tabiiy bazalt toshlardan olinadigan bazalt tolalari yordamida fibrobeton tayyorlashda optimal tolalar uzunligi va miqdori aniqlandi hamda ularning betonning siqilishdagi mustahkamligiga ta'siri o'rganildi. Tajriba ishlari davomida uzunligi 5; 10; 15; 20 va 30 mm bo'lgan bazalt tolalari beton tarkibiga 0,1 dan 0,5% gacha bo'lgan miqdorlarda qo'shildi. Olingan natijalarga ko'ra, barcha uzunlikdagi tolalarni 0,1–0,3% miqdorda qo'shish betonning mustahkamligini 10–20% ga oshirdi. Shu orqali tayyor beton kerakli mustahkamlikka erishishi uchun sement sarfini 10–15% ga kamaytirish imkoniyati berdi.

Kalit so'z: Tabiiy bazalt tolalar, dispers armaturalash, beton, fibrobeton mustahkamlik, sement sarfini kamaytirish, ekologik muammo.

Bugungi kunda atmosferada karbonat angidrid CO_2 chiqindilarining ko'payishi tufayli ekologik muammolar, ya'ni iqlim o'zgarishi va global isish kuzatilmoqda. Qurilish sanoati ham katta miqdorda CO_2 ishlab chiqarishga hissa qo'shadigan asosiy tarmoqlardan biridir. Sement sanoati global CO_2 ning 7-8% ni ishlab chiqarmoqda. Bir tonna sement ishlab chiqarish bilan taxminan bir tonna CO_2 hosil bo'ladi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2023 yilda butun dunyo bo'ylab sement ishlab chiqarishning umumiy hajmi 4.1 milliard tonnani tashkil etgan. Jahonda 1995 yili jami sement ishlab chiqarish atigi 1.39 milliard tonnani tashkil etgan bo'lsa, birgina sement ishlab chiqarish sanoatida hozirgi davrgacha ishlab chiqarishni 2,71 mlrd tonna darajasida o'sganligini ko'rishimiz mumkin [1]. 2030 yilgacha 5,4 mlrd tonnaga ishlab chiqarishni o'sish prognozi mavjud. Bu esa o'z navbatida atmosferani ifloslanishiga sement ishlab chiqarish ta'sir darajasini yanada o'sishidan dalolat beradi. Shuning uchun bu borada ko'plab tadqiqotchilar sement sarfini kamaytirish va sementni qisman almashtirish uchun mos qayta tiklanadigan materiallar topish bo'yicha ko'plab ilmiy tadqiqot ishlari olib bormoqdalar. Yuqoridagi ekologik muammolarni hal qilish uchun O'zbekiston sharoitida tabiiy bazalt toshdan olingan bazalt tolalarining optimal o'lchamlari va miqdorlarini aniqlash, fizik-mexanik xossalarini tadqiq qilish, ularni real holatiga mos holda modellashtirish, mustahkamlikni oshiruvchi va sement sarfini kamaytiruvchi ekologik sof tolalarni hajmda tekis taqsimlanish texnologik jarayon yechimini topish, fibrobeton tayyorlash texnologiyasini ishlab chiqish sohadagi ilmiy ahamiyatga ega bo'lgan dolzarb vazifalardan biri hisoblanmoqda [2, 3].

Bazalt tolalari tabiiy bazalt jinslarining yuqori haroratda eritilishi orqali olinadi va mustahkamlik, chidamlilik hamda ekologik xavfsizlik jihatidan boshqa armaturalash materiallaridan sezilarli darajada ustun turadi. Ushbu tolalar zamonaviy qurilish materiallari tarkibiga qo'shilib, betonning mexanik xususiyatlarini yaxshilashda muhim rol

o'ynaydi. Bazalt tolalari yengil, korroziyaga chidamli va termal barqarorligi yuqori bo'lib, ko'plab inshootlarning uzoq muddat xizmat qilishini ta'minlaydi [4].

Bazalt tolalarining afzalliklaridan biri uning yuqori mustahkamligidir. Ushbu tolalar cho'zilish, egilish va zarbaga chidamlilik xususiyatlariga ega. Bazalt tolalari ekologik tozaligi bilan ham ajralib turadi. Uning ishlab chiqarish jarayonida atrof-muhitga zararli moddalar kamroq ajraladi, shuning uchun u ekologik xavfsiz qurilish materiallari qatoriga kiradi. Bu xususiyat bugungi kunda atrof-muhitni muhofaza qilish va barqaror rivojlanishga e'tibor qaratilayotgan sharoitda muhim ahamiyat kasb etadi.

Bazalt tolalari betonning yorilishiga qarshi ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, beton tarkibiga bazalt tolalari qo'shilganda uning yorilishga qarshi chidamliligi sezilarli darajada oshadi. Ushbu tolalar beton ichida notekis tarqalganligi sababli, yuk ta'sirida hosil bo'ladigan mikroyorilishni kamaytiradi va betonning uzoq muddatli barqarorligini ta'minlaydi [5].

Bazalt tolalarining qurilishdagi qo'llanilishi juda keng bo'lib, u turli sohalarda samarali qo'llaniladi. Mustahkamligi yuqori bo'lgan ko'priklar, yo'llar va sanoat binolari uchun bazalt tolalari bilan mustahkamlangan beton keng qo'llaniladi. Ayniqsa, zilzila xavfi yuqori bo'lgan hududlarda ushbu tolalar betonning elastikligini oshirib, zilzilaga bardosh berish xususiyatlarini yaxshilaydi. Shuningdek, yo'l qurilishida ham bazalt tolalari asfalt va beton qatlamlarini mustahkamlashda ishlatiladi [6].

Bazalt tolalarining afzalliklari, ko'plab tadqiqotlar va tajriba davomida olingan ijobiy natijalarga qaramasdan, bazalt tolali fibrobeton qurilishda keng qo'llanilmagan. Bunga sabab materialning xossalari, tadqiqot natijalarining noaniqligi, bazalt tolalarining beton hajmida taqsimlanishining bir xilligini ta'minlashdagi texnologik qiyinchiliklar, hisoblash usullarining nomukammalligi hamda me'yoriy hujjatlarning yetarli emasligi bilan izohlanadi. Shuning uchun, O'zbekiston sharoitida bazalt tolasining optimal miqdori va uzunliklarini aniqlash zarur va dolzarbdir.

Ushbu sinov ishlarida quyidagi 1-rasmda ko'rsatilgan O'zbekistonning Jizzax viloyatida joylashgan «Bazalt O'zbekiston» korxonasi tomonidan ishlab chiqarilgan bazalt tolalaridan foydalanildi.

1-rasm. Bazalt tolalarining ko'rinishlari

Beton tarkibiga bazalt tolalarini qo'shish orqali loyihaviy ko'rsatkichi bo'yicha B25 sinfli beton olish uchun laboratoriya sharoitida tajriba ishlari olib borildi.

Tajriba namunalari "Jiydakapa industry" MChJ ga qarashli qurilish-sinov laboratoriyasida tayyorlandi. Tajribalarni o'tkazish uchun tomonlari 100x100x100 mm bo'lgan beton kub-namunalar standart talablar asosida tayyorlandi. Beton qorishmalarini maxsus tayyorlangan (2-rasm) qoliplarga joylashda standart tayyorlash talablari jarayonlariga va namunalardagi beton qorishmasini zichlashga alohida e'tibor qaratildi.

2-rasm. Tayyorlangan kub-namunalar

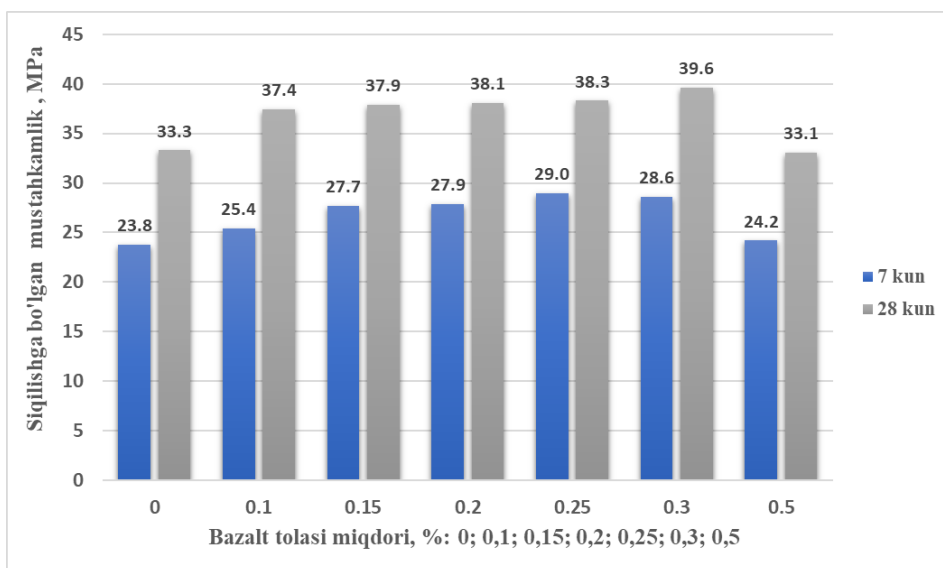
Tayyorlangan namunalar xonada saqlangandan so‘ng qoliplardan olindi hamda namunalarga belgi qo‘yilib, me‘yoriy qotish kamerasida 28 sutka davomidagi saqlandi. Sinovga tayyorlangan kub namunalari 3-rasmda ko‘rsatilgan.

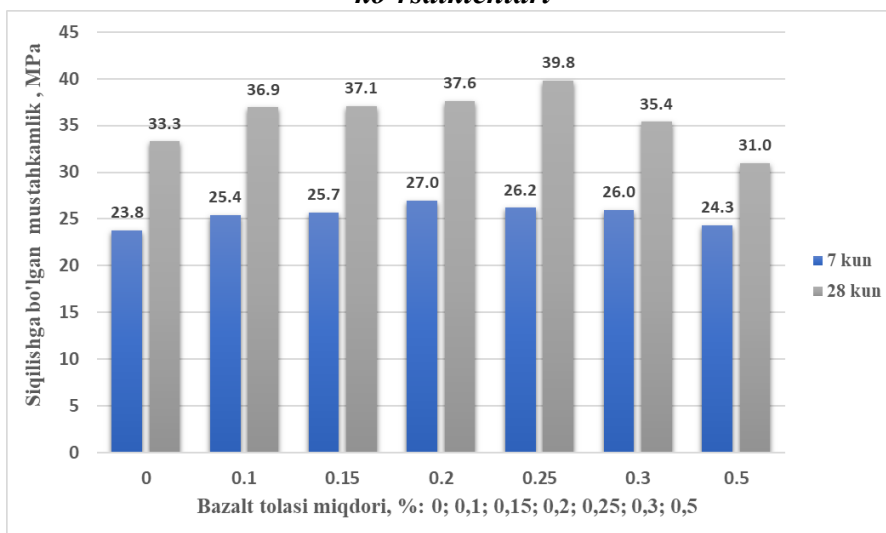
3-rasm. Tayyorlangan kub-namunalar

Namunalar pressning quyi plitasining markaziga o‘rnatildi. Sinovda tashqi yuk miqdori uzluksiz oshirib borildi. Bunda yuk berish tezligi $0,3 \div 0,5$ MPa/s ni tashkil qildi.

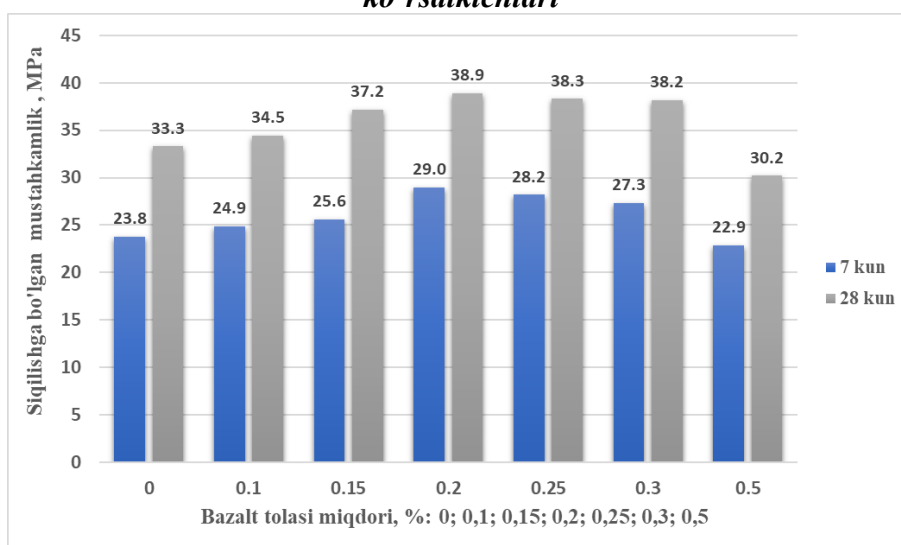
Bazalt tolali va bazalt tolasiz tayyorlangan beton kub namunalarining tajriba sinovlari orqali olingan natijalari 4-8-rasmlarda ko‘rsatilgan.

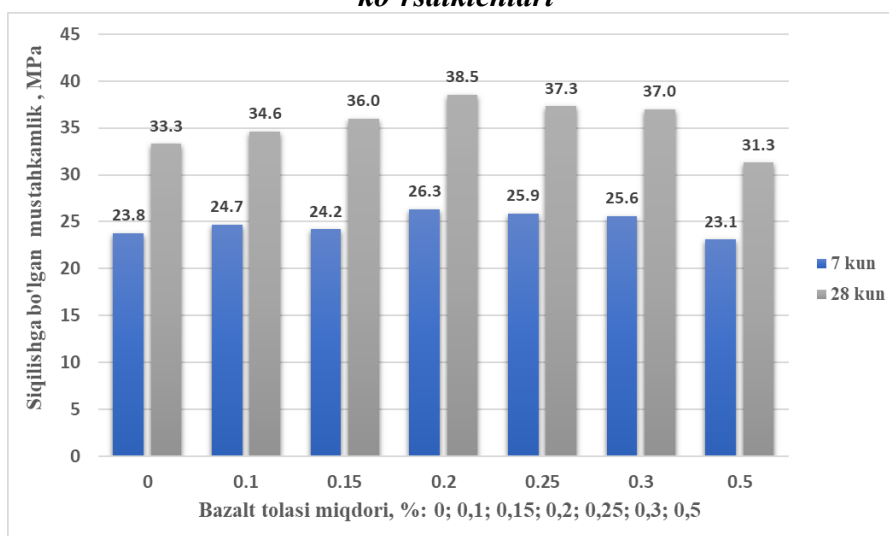
4-rasm. 5 mm uzunlikdagi bazalt tolasi qo‘shilgan betonning kubik mustahkamlik ko‘rsatkichlari

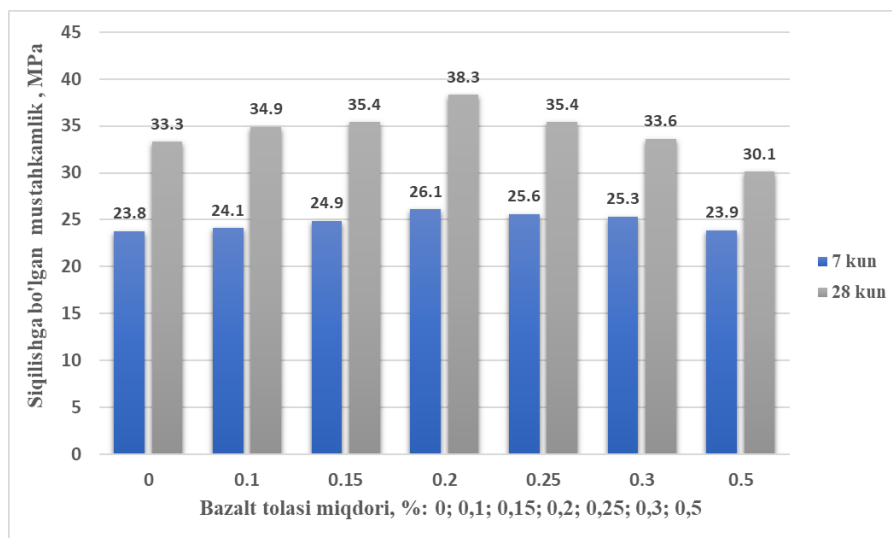
5-rasm. 10 mm uzunlikdagi bazalt tolasi qo‘shilgan betonning kubik mustahkamlik ko‘rsatkichlari

5-rasm. 15 mm uzunlikdagi bazalt tolasi qo‘shilgan betonning kubik mustahkamlik ko‘rsatkichlari

6-rasm. 20 mm uzunlikdagi bazalt tolasi qo‘shilgan betonning kubik mustahkamlik ko‘rsatkichlari

7-rasm. 30 mm uzunlikdagi bazalt tolasi qo'shilgan betonning kubik mustahkamlik ko'rsatkichlari

Xulosa: Eksperimental tadqiqotlar yordamida fibrobeton tayyorlashda bazalt tolalarining eng maqbul o'lchamlari va mazkur tola yordamida dispers armaturalash uchun uning optimal miqdori aniqlandi.

Sinov tadqiqot ishlari shuni ko'rsatadiki uzunligi 5 mm bo'lgan bazalt tolalarini betonga 0,1; 0,15; 0,2; 0,25 va 0,3% miqdorda qo'shilganda betonning siqilishdagi mustahkamligi oddiy betonning siqilishdagi mustahkamligiga nisbatan 11-16 % ortishi kuzatildi. Lekin, tolalarni 0.5% miqdorida qo'shilganda betonning siqilishdagi mustahkamligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi aniqlandi.

Uzunliklari 5; 10; 15; 20 va 30 mm bo'lgan bazalt tolalari bilan betonni 0,1; 0,15; 0,2; 0,25 va 0,3% miqdorda dispers armaturalanganda betonning siqilishdagi mustahkamligi 10÷20% ortishi kuzatildi.

Bazalt tolalari betonning siqilishdagi mustahkamligini 10–20% ga oshirganligi sababli, belgilangan mustahkamlik darajasiga erishish uchun zarur bo'lgan sement miqdorini 10–15% ga kamaytirish imkonini berdi.

Adabiyotlar ro'yhati

- [1]. Jin S. Experimental Study on Anti-Splitting Tensile Properties of the Chopped Basalt Fiber Reinforced Concrete // International Forum on Energy, Environment and Sustainable Development, –2016. pp. 282–289.
- [2]. Kabasi A. A. et al. Numerical Simulation Study On Load Deflection Of Reinforced Ultra High Performance Fiber Reinforced Concrete And Normal Concrete Beams Under Static Load // European Journal of Molecular & Clinical Medicine. Vol. 8. – 2020.
- [3]. Kizilkanat A.B. Mechanical properties and fracture behavior of basalt and glass fiber reinforced concrete: An experimental study // Construction and Building Materials. – 2015.
- [3]. Krassowska J., Lapko A. The “Influence of steel and basalt fibers on the shear and flexural capacity of reinforced concrete beams”, Journal of Civil Engineering and Architecture, ISSN 1934-7359, USA., 2013.
- [4]. Nihal P. P., Shinu Sh. “Experimental and analytical studies on steel and basalt fiber reinforced concrete beams”, International Journal of Innovative Research in Science, Engineering and Technology, Vol. 6, Issue 4, April 2017.
- [5]. Masood U. Studies on characteristics of mixed fiber reinforced concrete for structural applications: diss. Jawaharlal nehru technological university hyderabad kukatpally, Hyderabad –India – 2013.

[6]. Mohd Kashif K. "Effect of basalt, polypropylene and hybrid fibres on Mechanical properties of concrete", International Journal of Latest Research in Science and Technology, Volume 2, Issue 5, 2016.

© *Martazayev Abdurasul Shukirillayevich, 2025-yil*

QISHLOQ XO'JALIGIDA XAVFLAR VA TAVAKKALCHILIKLAR: NAZARIY-ASOSIY YONDASHUVLAR

Mullabayev Baxtiyarjon Bulturbayevich

Namangan davlat texnika universiteti rofessori, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc)

E-mail: mullabaev.bahtiyor@gmail.com, tel: +998939486868

Mo'minov Muslimbek Mirzoxid o'g'li

Namangan davlat universiteti tayanch doctaranti

Tel: +998947825005

Annotatsiya: Mazkur maqolada qishloq xo'jaligida mavjud bo'lgan xavf-xatarlar va tavakkalchiliklarning nazariy asoslari o'rganiladi. Xususan, tabiiy-iqlimiy, iqtisodiy, institutsional va ijtimoiy omillar asosida shakllanadigan xavflarning tasnifi, ularning fermer va dehqon xo'jaliklariga ta'siri chuqur tahlil qilinadi. Mavzuga oid ilg'or nazariy yondashuvlar va xalqaro tajribalar solishtirma tarzda ko'rib chiqilib, O'zbekiston qishloq xo'jaligi sharoitida ular asosida foydalanish imkoniyatlari baholanadi. Shuningdek, noaniqliklarni kamaytirish va tavakkalchiliklarni boshqarishga doir ilmiy-nazariy yondashuvlarning ahamiyati ochib beriladi.

Maqola qishloq xo'jaligi barqarorligini ta'minlash, resurslardan oqilona foydalanish va qaror qabul qilishda tavakkalchilik omillarini hisobga olish zarurati haqida ilmiy asoslangan xulosalarni ilgari suradi.

Kalit so'zlar: qishloq xo'jaligi, xavf, tavakkalchilik, noaniqlik, dehqonchilik, barqarorlik, nazariy yondashuvlar, agrar siyosat, xalqaro tajriba, resurs xavfi

Global iqlim o'zgarishlari, siyosiy beqarorlik, iqtisodiy tangliklar va oziq-ovqat xavfsizligiga bo'lgan tahdidlar bugungi kunda qishloq xo'jaligi tizimining tavakkalchilik darajasini sezilarli darajada oshirmoqda. Xalqaro tashkilotlarning ma'lumotlariga ko'ra, 2022–2023-yillar oralig'ida dunyo bo'yicha qishloq xo'jaligida xavf-xatarlar tufayli 45 foizgacha hosil yo'qotishlari qayd etilgan bo'lib, bu holat barqaror rivojlanish maqsadlariga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda [1].

BMTning Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti (FAO) o'zining 2023-yilgi hisobotida qishloq xo'jaligida tabiiy va iqtisodiy tavakkalchiliklarni oldindan baholash va ularni boshqarish bo'yicha tizimli yondashuv zarurligini urg'uladi. Hisobotda aytilishicha, past va o'rta daromadli davlatlarda dehqonchilik faoliyatining 60 foizdan ortig'i noaniq ekologik va iqtisodiy sharoitlar ta'sirida amalga oshirilmoqda [2].

Xalqaro valyuta jamg'armasi (IMF), Jahon banki, UNDP kabi yirik institutlar ham agrar xavflarni boshqarishda raqamli texnologiyalar, agrotexnik innovatsiyalar va moliyaviy instrumentlarning (masalan, qishloq xo'jaligi sug'urtasi, kredit kafolatlari) ahamiyatini ta'kidlamogda [3].

O'zbekiston misolida olib qarganda, so'nggi yillarda agrar sohada tavakkalchiliklarni kamaytirish bo'yicha qator huquqiy va institutsional islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, Prezidentning 2021-yil 26-apreldagi PQ–5081-son qarori asosida "Qishloq xo'jaligida xavf-xatarlarni kamaytirish va sug'urta tizimini rivojlantirish" bo'yicha davlat siyosati kuchaytirildi [4]. 2022-yilda "Agrosug'urta to'g'risida"gi Qonun

qabul qilinib, fermer xo‘jaliklarining moliyaviy barqarorligini ta‘minlashda muhim huquqiy asos yaratildi [5].

Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligi tomonidan 2023-yilda “Agroinnovatsion tizimlarda xavflarni model asosida baholash” loyihasi e‘lon qilindi. Ushbu yondashuvlar zahirida dehqonchilikdagi noaniqliklarni ilmiy asosda aniqlash va tavakkalchiliklarni boshqarishning milliy modelini shakllantirish zaruriyati yotadi [6].

Mazkur maqola qishloq xo‘jaligidagi xavf-xatarlarning nazariy asoslarini chuqur o‘rganish, ularni turli omillar kesimida tahlil qilish, shuningdek, xalqaro tajriba asosida mahalliy amaliyotni takomillashtirishga qaratilgan.

Agrar ishlab chiqarishda hosildorlik ko‘rsatkichlari – mintaqaviy xavf va tavakkal darajasining eng asosiy indikatorlaridan biridir. Dehqonchilik faoliyati turli yillarda iqlim o‘zgarishlari, yer unumdorligi, suv ta‘minoti, texnologik daraja hamda moliyalashtirish resurslari bilan bevosita bog‘liq. Quyidagi jadvalda Namangan viloyatining 10 ta tumanida 2020–2025 yillar oralig‘ida kuzatilgan hosildorlik dinamikasi aks ettirilgan. Jadval asosida hududiy farqlar, o‘shish sur‘atlari, xavf belgilarining barqarorlikka ta‘siri tahlil qilinadi.

1-jadval

Namangan viloyatining tumanlar kesimidagi hosildorlik ko‘rsatkichlari (tsentner/ga), 2020–2025

№	Tumanlar	2020-yil	2021-yil	2022-yil	2023-yil	2024-yil	2025-yil
1	Namangan shahri	32.1	33.4	34.6	35.2	36.0	36.5
2	Pop	28.5	29.8	30.5	31.0	31.8	32.6
3	To‘raqo‘rg‘on	27.9	28.1	29.3	30.0	31.2	32.0
4	Chortoq	26.4	27.0	28.2	29.5	30.4	31.3
5	Chust	29.1	30.3	31.0	32.1	33.5	34.3
6	Uychi	30.2	31.1	32.3	33.0	34.1	35.0
7	Yangiqo‘rg‘on	31.5	32.0	33.2	34.0	35.0	36.2
8	Kosonsoy	27.3	28.0	29.1	30.0	31.0	32.0
9	Norin	25.8	26.5	27.6	28.3	29.1	30.0
10	Mingbuloq	26.1	26.7	27.4	28.0	29.0	29.8

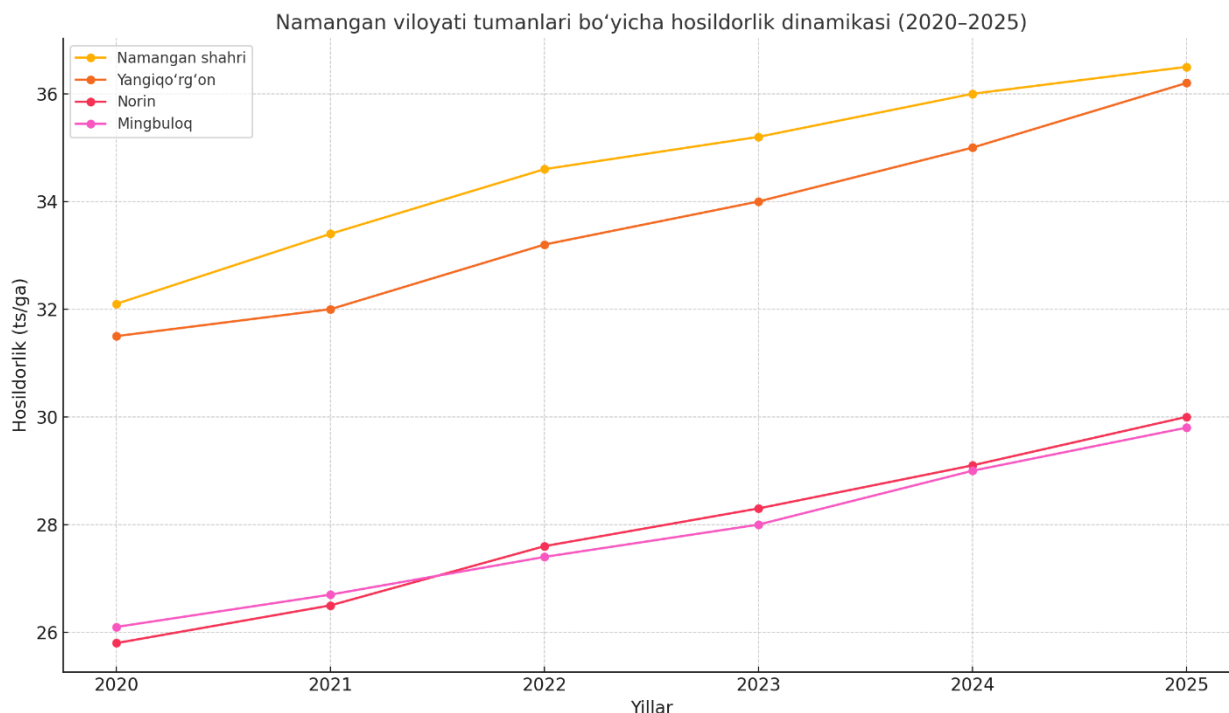
Manba: Namangan viloyati Qishloq xo‘jaligi bosh boshqarmasining yillik statistik ma‘lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan (2020–2025).

2020-yildan 2025-yilgacha barcha tumanlarda hosildorlikda musbat tendensiya kuzatilmoqda. O‘rtacha yillik o‘shish darajasi Namangan shahri (2.75%), Yangiqo‘rg‘on (2.74%) va Uychi (2.70%) tumanlarida eng yuqori bo‘lgan. Bu tumanlarda zamonaviy agrotexnologiyalar, intensiv suv ta‘minoti va yuqori sifatli urug‘liklar qo‘llanilganligi kuzatilgan.

Aksincha, Norin va Mingbuloq tumanlarida o‘shish sur‘atlari sust bo‘lib, mos ravishda 1.7–2.1% atrofida qolgan. Bu hududlar aholining ko‘proq ichki resurslariga tayanishi, agrar infratuzilmaning zaifligi bilan izohlanadi.

Hosildorlik bo‘yicha eng yuqori ko‘rsatkich 2025-yil holatiga ko‘ra Namangan shahri (36.5 ts/ga) va Yangiqo‘rg‘on (36.2 ts/ga) tumanlarida qayd etilgan. Bu holat agroxizmatlar, kadrlar salohiyati va davlat subsidiyalarining samarali taqsimoti bilan bog‘liq.

Eng past ko‘rsatkich esa Mingbuloqda qayd etilgan (29.8 ts/ga), bu viloyatdagi eng past natija bo‘lib, mintaqaviy resurslardan foydalanishda muammolar mavjudligini ko‘rsatadi. Bundan tashqari, Chortoq va Norin tumanlari ham xavf ostidagi hududlar sirasiga kiradi.

1-grafik. Tanlangan tumanlar bo'yicha hosildorlik dinamikasi

Mana, grafikda Namangan viloyatining tanlangan tumanlari (Namangan shahri, Yangiqo'rg'on, Norin va Mingbuloq) bo'yicha 2020–2025 yillar oralig'idagi hosildorlik dinamikasi aks ettirilgan. Bu grafik orqali quyidagilar yaqqol ko'zga tashlanadi:

Namangan shahri va Yangiqo'rg'on tumanlarida doimiy va barqaror o'sish mavjud bo'lib, ular boshqa tumanlarga nisbatan yuqori hosildorlik sur'atini saqlab kelmoqda.

Norin va Mingbuloq tumanlarida esa hosildorlik darajasi past bo'lib, yillik o'sish juda sust – bu hududlarda agrar xavflar darajasi yuqoriligidan dalolat beradi.

Grafik orqali xavf zonalari va barqaror mintaqalar o'rtasidagi tafovut vizual tarzda aniqlanishi, xavf prognoz modellariga asos bo'lishi mumkin.

Olib borilgan ilmiy-nazariy tahlil va Namangan viloyati misolida o'rganilgan amaliy ma'lumotlar asosida quyidagi muhim xulosalarga kelindi:

1. Xavf va tavakkalchiliklar dehqonchilikda muqarrar omil sifatida mavjud bo'lib, ularning manbalari – iqlim o'zgarishlari, sug'orish resurslari tanqisligi, texnologik darajaning pastligi, institutsional zaiflik va iqtisodiy noaniqliklar bilan bog'liq.

2. Hududlar kesimida xavf darajasi keskin farqlanadi: Yangiqo'rg'on va Namangan shahri kabi tumanlarda hosildorlik yuqori va barqaror bo'lsa, Norin, Mingbuloq va Chortoq tumanlari nisbatan past o'sish va yuqori tavakkalchilik bilan ajralib turadi.

3. Tahlil qilingan 2020–2025 yillar davomida barcha tumanlarda hosildorlikda o'sish kuzatilgan, biroq o'sish sur'atlari notekis bo'lib, bu xavfning turli darajada ta'sir ko'rsatishini isbotlaydi.

4. Xalqaro tashkilotlar (FAO, Jahon banki, UNDP) tomonidan tavsiya etilgan ilg'or strategiyalar – sug'urta, raqamlashtirish, agroxizmatlar va ilmiy innovatsiyalar xavflarni kamaytirishda muhim omillar hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. FAO. (2023). *The State of Food and Agriculture 2023: Revealing agricultural risks*. Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations.

2. FAO. (2023). *Agricultural Risk Management: A Conceptual Framework for Building Resilient Farming Systems*. Rome: FAO Publishing.

3. World Bank. (2022). *Weathering Growing Risks: Resilience in Agriculture*. Washington, D.C.: World Bank Group.

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori PQ–5081. (2021-yil 26-aprel). *Qishloq xo'jaligida resurs tejamkor texnologiyalarni keng joriy etish va ilm-fan yutuqlarini amaliyotga tatbiq etish chora-tadbirlari to'g'risida*.
5. O'zbekiston Respublikasi Qonuni. (2022-yil 30-iyun). *Agrosug'urta to'g'risida*. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.
6. Innovatsion rivojlanish vazirligi. (2023). *Agroinnovatsion tizimlarda xavf-xatarlarni tahlil qilish metodikasi loyihasi*. Tashkent: IRV.

ВНЕДРЕНИЕ МЕТОДОВ РЕСУРСООБЪЕКТИВНОГО И ЧИСТОГО ПРОИЗВОДСТВА (РЕСР) В ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ ФЕРГАНСКОЙ ОБЛАСТИ

Игамбердиев Бунёд Гайратович

PhD, доцент,

Ферганский государственный технический университет, г. Фергана,

Узбекистан

E-mail: chemenguz@gmail.com

Аннотация: В статье представлены результаты внедрения методов ресурсоэффективного и чистого производства (Resource Efficient and Cleaner Production, RECP) на предприятиях строительной и текстильной отраслей Ферганской долины Узбекистана. Исследование направлено на решение задач повышения энергоэффективности производственных процессов, оптимизации использования ресурсов и снижения выбросов CO₂ за счет внедрения современных технологических решений и подготовки квалифицированных местных специалистов. Предварительные результаты показали, что реализация проекта в 2024–2025 гг. обеспечивает сокращение энергопотребления предприятий в среднем на 10–15%, а также позволяет повысить общую эффективность использования ресурсов не менее чем на 10%, подтверждая высокий потенциал масштабирования методов RECP в промышленности региона.

Ключевые слова: ресурсоэффективное и чистое производство, энергоэффективность, промышленность, энергоаудит, выбросы CO₂, устойчивое развитие, Ферганская долина, Узбекистан.

Введение

Ферганская долина является одним из ведущих промышленных регионов Узбекистана, в котором сосредоточено значительное количество предприятий строительной и текстильной отраслей. В настоящее время многие из этих предприятий функционируют на базе устаревших производственных технологий, что обуславливает повышенное энергопотребление, низкую эффективность использования сырьевых ресурсов, а также высокие уровни выбросов углекислого газа (CO₂). Эти факторы негативно сказываются как на экономических показателях предприятий, увеличивая себестоимость выпускаемой продукции, так и на общей экологической обстановке в регионе, приводя к ухудшению качества окружающей среды и росту экологических рисков.

В этой связи актуальной задачей является внедрение и распространение методов ресурсоэффективного и чистого производства (Resource Efficient and Cleaner Production, RECP), которые предусматривают комплексную оптимизацию производственных процессов, направленную на снижение потребления энергии и ресурсов, минимизацию отходов и сокращение выбросов вредных веществ в атмосферу. Такие методы уже получили широкое применение в мировой практике,

доказав свою эффективность как в экономическом, так и в экологическом аспектах устойчивого развития промышленности.

Целью настоящей работы стало внедрение методов RECP на предприятиях строительной и текстильной отраслей Ферганской долины, а также оценка достигнутых результатов с точки зрения повышения энергоэффективности, улучшения ресурсопотребления и снижения негативного воздействия на окружающую среду.

Материалы и методы

Исследование выполнено в рамках международного проекта «Sustainability and Industrial Innovation Program (SIIP)», финансируемого Германским обществом по международному сотрудничеству (Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit — GIZ) и реализуемого на базе Ферганского государственного технического университета. Объектами исследования выступают предприятия строительной и текстильной отраслей в Ферганской области, предварительно отобранные по критериям готовности к внедрению энергоэффективных решений и наличию необходимой инфраструктуры.

Методология реализации проекта включала комплекс мероприятий, охватывающих обучение местных специалистов, проведение энергоаудитов и последующее внедрение технологических решений совместно с производствами. На начальном этапе осуществлено обучение восьми местных специалистов методам ресурсоэффективного и чистого производства (RECP). Для этого были организованы специализированные тренинги с привлечением международных экспертов из Австрии, обладающих опытом в области устойчивого производства и ресурсосбережения. Основная цель данного этапа — формирование местного кадрового потенциала, способного распространять приобретённые знания на предприятиях региона и обеспечивать долгосрочное внедрение ресурсосберегающих технологий.

На следующем этапе был проведён первичный анализ девяти промышленных предприятий с целью выявления потенциала энергоэффективности и ресурсосбережения. Данные предварительного визита легли в основу разработки плана детальных энергоаудитов, включающих оценку текущего состояния энергопотребления, выявление потерь ресурсов и критических точек производственных процессов. В настоящее время продолжается совместная работа с этими предприятиями, направленная на проведение детализированных энергоаудитов, на основании которых будут разработаны индивидуальные мероприятия по оптимизации и повышению эффективности использования ресурсов.

Следующим шагом предусмотрена разработка и внедрение на предприятиях согласованных технологических решений и модернизаций, включающих как замену оборудования на более энергоэффективное, так и внедрение современных программных продуктов и инструментов управления процессами. Технологические опции и планы внедрения будут разрабатываться совместно с производственным персоналом предприятий, что позволит обеспечить их практическую реализуемость, а также оперативную адаптацию к производственным условиям.

Заключительным этапом реализации методологии является организация постоянного мониторинга и анализа достигнутых результатов, что позволит своевременно вносить корректировки в планы и мероприятия проекта для повышения их эффективности. Мониторинг включает сбор данных о фактических изменениях потребления ресурсов и энергии, а также оценку экономической и экологической эффективности принятых решений. Итоговые результаты будут использованы для распространения успешного опыта среди других предприятий региона, способствуя развитию устойчивых производственных практик и повышению общей конкурентоспособности промышленности Ферганской долины.

Результаты и обсуждение

В результате реализации описанных мероприятий на предприятиях строительной и текстильной отраслей Ферганской области были получены предварительные результаты, подтверждающие эффективность подхода RECP в местных условиях. Уже на этапе первичных энергоаудитов выявлен значительный потенциал экономии энергии и ресурсов, варьирующийся в диапазоне от 10 до 15% в зависимости от предприятия и специфики его технологических процессов. Предварительная оценка позволила определить ключевые проблемные области: устаревшее производственное оборудование, недостаток систем контроля энергопотребления и неэффективное управление ресурсами на производстве.

На основе выявленных потенциалов совместно с предприятиями разрабатываются индивидуальные планы по внедрению технологических инноваций, которые включают замену и модернизацию оборудования, внедрение автоматизированных систем мониторинга энергопотребления и оптимизацию технологических процессов. На данном этапе уже начата работа по внедрению наиболее доступных и экономически оправданных решений, таких как замена неэффективных насосов, модернизация систем освещения и внедрение теплоизоляционных мероприятий, которые не требуют значительных капитальных вложений, но способны обеспечить ощутимый эффект в краткосрочной перспективе.

Помимо технологических решений, важным результатом стала подготовка восьми местных специалистов, прошедших тренинги с участием международных экспертов. Данный подход позволяет не только реализовать краткосрочные улучшения, но и обеспечить устойчивость внедряемых мер в долгосрочной перспективе. Подготовленные специалисты, приобретая необходимые компетенции, уже начали процесс передачи знаний коллегам на своих предприятиях, формируя внутренние команды по внедрению RECP-методов и обеспечивая постоянное повышение квалификации технического персонала.

С точки зрения более широкой оценки достигнутых результатов, внедрение методологии RECP способствует не только снижению потребления энергоресурсов и минимизации отходов, но и позволяет предприятиям значительно сократить операционные расходы, что повышает их экономическую устойчивость и конкурентоспособность на внутреннем и внешнем рынках. Таким образом, практическое применение предложенных мер оказывает положительное влияние как на финансовые показатели самих предприятий, так и на экологическую ситуацию в регионе.

В процессе реализации проекта также были идентифицированы возможные риски и ограничения, которые необходимо учитывать при дальнейшей реализации мероприятий. К таким рискам относятся нестабильность экономической ситуации, способная повлиять на готовность предприятий к дополнительным инвестициям, а также технологические ограничения, связанные с необходимостью адаптации новых решений к уже существующим производственным линиям. Для минимизации данных рисков предусмотрено постоянное взаимодействие с руководством предприятий, регулярное информирование о преимуществах RECP-мер и постепенное внедрение решений, начиная с наиболее простых и экономически оправданных.

В целом, предварительные результаты проекта позволяют сделать вывод о высокой эффективности подхода RECP в условиях промышленности Ферганской долины и демонстрируют необходимость его масштабирования не только в строительной и текстильной отраслях, но и в других секторах промышленности региона и страны в целом.

Заключение

Реализация проекта по внедрению методов ресурсоэффективного и чистого производства (РЕСР) в строительной и текстильной отраслях Ферганской долины подтвердила целесообразность и эффективность предложенного подхода. Предварительные результаты продемонстрировали существенный потенциал экономии энергоресурсов и снижения операционных затрат предприятий, а также показали возможности для снижения негативного воздействия производственной деятельности на окружающую среду региона.

Подготовка местных специалистов и формирование устойчивого кадрового потенциала, способного самостоятельно внедрять и развивать передовые методы энерго- и ресурсосбережения, являются ключевыми достижениями проекта, обеспечивающими долговременную устойчивость реализуемых мероприятий. Вовлечение предприятий в процесс разработки и реализации технических решений, а также активное участие международных экспертов, способствовали адаптации мировых практик к специфическим условиям местного производства.

Полученные результаты позволяют рекомендовать дальнейшее распространение РЕСР-методов на более широкий круг промышленных предприятий не только в Ферганской долине, но и на национальном уровне. Продолжение подобной практики и её интеграция в промышленную политику региона обеспечат устойчивое развитие промышленности Узбекистана и повысят её конкурентоспособность на международном уровне, одновременно способствуя решению глобальных задач по снижению выбросов парниковых газов и улучшению экологической ситуации.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. REAP Central Asia Consulting Services. URL: <https://reap-centralasia.org/Consulting-services/hitech>
2. CAREC. Resource Efficient and Cleaner Production in Central Asia. URL: <https://carececo.org/en/main/news/bolee-230-kompaniy-vnedrili-tehnologii-chistogo-proizvodstva-po-proektu-reap/>
3. United Nations Industrial Development Organization (UNIDO). Guidelines on Resource Efficient and Cleaner Production (RECP), 2021.
4. Гафуров М. Рекомендации по устранению дефицита электроэнергии в Узбекистане на основе опыта развитых зарубежных стран // *Miasto Przyszłości*. – 2023. – №41. – С. 241–246.

ОЦЕНКА СОСТОЯНИЯ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ С ПОМОЩЬЮ РАСТЕНИЙ ИНДИКАТОРОВ

Ёдгорова Дилфуза Шавкатовна
Национальный Университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека
Кандидат биологических наук, профессор

Аннотация. *Статья посвящена изучению воздействия антропогенных факторов на растения в городской среде-актуальной проблеме современной экологии. Изложены проблемы урбанизации и экологического состояния зелёных насаждений г.Ташкента. Объектами исследования являются некоторые виды плодовых деревьев-яблоко, вишня, абрикос, грецкие орех, айва. В статье исследуется влияние автомобильных и промышленных отходов на изучаемые виды, накопление тяжёлых металлов в растениях, различных органах в загрязнённой (экспериментальной) и относительно чистой среде (Ботанический сад Национального университета Узбекистана). Научные данные были всесторонне проанализированы и изучены в виде системы. В статье представлена ценная информация для науки, а приведенные рекомендации являются важным фактором в сохранении здоровья человека.*

Ключевые слова: *Экологический мониторинг, тяжёлые металлы, фенология, фитоиндикатор.*

В последние годы актуальность приобрели вопросы токсикологического анализа окружающей среды. Важной проблемой является установление порога токсикологического воздействия и определение взаимосвязи дозы токсиканта и ответной нормы реакции организма [1,2]. Реакция растений на действие промышленных загрязнений зависит от концентрации последних, времени действия и погодно-климатических условий. Эти изменения быстрее и значительнее у неустойчивых видов, чем у устойчивых, так как у них больше скорость поглощения загрязнителей листьями и образования летальной дозы в них. Городские экосистемы, помимо загрязнения природных сред включают в себе совокупность целого ряда экологических блоков, таких как запыленность, загазованность, повышенная температура, пониженная влажность воздуха вследствие асфальтного покрытия и др. Поэтому при изучении воздействия антропогенного и техногенного загрязнения на городские экосистемы необходимо применение комплексно-системного анализа. Большой научный и практический интерес представляет изучение роли древесной и других типов растительности в качестве фитоиндикаторов загрязнённых биотопов и оптимизации окружающей среды [3,4]. Исследованиями последних лет было показано, что широкое использование растений, способные произрастать в условиях загрязнения тяжёлыми металлами, органическими соединениями и другими токсическими веществами могут послужить эффективными и экономными средствами очистки техногенных и антропогенно-трансформированных экосистем [5,6]. Проведенные ранее исследования показали, что многие древесные виды растений, а также сорта плодовых деревьев характеризуются высокой адсорбционной способностью поглощения различных ионов токсических элементов, сохраняя, при этом, нормального воспроизведения в условиях повышенного загрязнения окружающей среды [7,8].

Однако, работы, касающиеся вопросам роста, плодоношения и фитоиндикационной роли плодовых деревьев в условиях загрязнения городских экосистем г. Ташкента полностью не изучены. Исходя, из вышеизложенного целью

наших исследований являлось сравнительное изучение степени чувствительности некоторых сортов плодовых деревьев к загрязнению городских экосистем Узбекистана тяжелыми металлами.

Экспериментальная часть работы была проведена на двух пробных участках. При выборке участков учитывалось расстояние от автотрассы, число грузовых и легковых автомобилей проезжающих вблизи участков, а также почвенные и климатические условия, ассортимент деревьев и условия их выращивания. Объектами исследования послужили 5 видов широко распространенных плодовых деревьев: абрикос обыкновенный (*Armeniaca vulgaris* Lam., сорт Супхани); айва (*Cydonia oblonga* Mill., сорт Консервная); яблоня домашняя (*Malus domestica* Borkh., сорт Ренет Симиренко) и вишня обыкновенная (*Cerasus vulgaris* Mill., сорт Самаркандская из семейства Rosaceae, а также орех грецкий (*Juglans regia* L, сорт тонкоскорлупый) из семейства Juglandaceae. В наших исследованиях на каждой пробной площади отбирались некоторые сорта плодовых деревьев примерно одинакового возраста и размера. При выявлении содержания подвижных форм тяжелых металлов в почве, плодов, листьев и корней растений применяли следующие средства измерений: атомно-абсорбционный спектрофотометр с пламенной атомизацией типа AAS-3, AAS-5 (Германия), Hitachi (Япония); с индуцированной лазерной плазмой Хьюлет-Паккард и другие.

Полученные нами экспериментальные данные показывают, что плодовые деревья улавливают значительное количество тяжелых металлов в зависимости от вида растений, периода вегетации. Листья, отравленные свинцом становились хлоротичными в межжилковых зонах. Особенно сильно поражаются молодые листья. Накопление свинца приводит к аномалиям митотических процессов, что также угнетает рост растительного организма. От избытка меди рост плодовых деревьев замедлялся, наблюдались некрозы, увядание, ускорения опадания листьев. Снижается качество продукции. Как видно в загрязненном участке в плодах, в листьях и в корнях айвы в 2-3 раза больше накапливаются свинец и медь. Таким образом, в исследованных объектах содержание тяжелых металлов в опыте и в контроле было различно и в органах сортов изученных деревьев оно содержалось в разном количестве.

В зоне сильного воздействия выхлопных газов автотранспорта наблюдалось нарушение роста и развития растений, уменьшалась величина прироста побега, размеры и площадь листа, увеличился количество нарушений поверхности листовой пластинки.

На основании полученных экспериментальных данных было выявлено степень чувствительности сортов плодовых деревьев к загрязнению тяжелыми металлами, что позволило нам составить их экологический ряд. Как видно, яблоня-сорт Ренет Симиренко по накоплению свинца в листьях занимает первое место. Наименьшее накопление свинца в листьях отмечалось у айвы сорта Консервная и абрикоса сорта Супхани. Видимо, накопление тяжелых металлов в листьях зависит и от морфо-анатомических признаков. Плоды абрикоса сорта Супхани накапливают больше свинца, а плоды ореха сорта Тонкоскорлупый и яблони Ренет Симиренко меньше. При сравнении данных по накоплению меди свинца в растениях выяснилось, что медь накапливается в них 2-3 раза больше, чем свинец. Анализ почвы показал, что концентрация свинца в почвах 0-100 см горизонте колеблется от 36 до 16 мг/кг. В условиях контроля соответственно от 16 до 7 мг/кг. Определено сортоспецифичное распределение и содержание тяжелых металлов (свинца и меди) в различных органах плодовых деревьев. Наивысшее содержание свинца выявлено в плодах абрикоса сорт Супхани, а меди в плодах айвы сорт Консервная. У всех исследуемых сортов плодовых деревьев наибольшее содержание тяжелых металлов отмечены в листьях. Однако постепенное увеличение концентрации тяжёлых

металлов приводит к тому, что они из категории полезных переходят в группу токсичных для организма веществ. Превышение допустимых концентраций металлов в растениях приводило не только к отклонению в их развитии, но и к гибели растительного организма. Фактически деревья принимают на себя весь спектр воздействия от загрязнения окружающей среды, в итоге происходит накопление различных вредных элементов в древесине, листьях, рост угнетается, происходят различные мутации ведущие к болезням и пониженной продуктивности растений.

На основании вышесказанного, следует отметить, что плоды указанных деревьев применяются в пищу и выращивание их вблизи автомобильных дорог отрицательно влияет на здоровье человека. Исходя из этого, посадка плодовых деревьев вблизи автомагистралей нежелательно. На основе анализа результатов проведенных исследований нами разработана система взаимосвязей биологических и морфо-анатомических параметров сортов плодовых деревьев в условиях загрязнения городских экосистем тяжелыми металлами.

При этом оценивалась устойчивость растений к антропогенным факторам, которая подразумевает комплекс признаков, обеспечивающий выживание и воспроизведение потомства видов в условиях техногенной среды. Если растения рассматривать как единую систему, то фенологические, морфологические, анатомические и другие показатели можно представить в виде системы, приведенной на рис.1. Реакция признаков плодовых пород на техногенные факторы проявляется в таких фенологических особенностях, как уменьшение срока вегетации, усиление листопадности. В морфологическом отношении-это уменьшение прироста побегов, количества листьев и др. в анатомическом-изменение структуры листовых пластинок. Изученные растения в отношении чувствительности на загрязнение неравноценны. При сравнении сортов плодовых деревьев в условиях опыта и контроля отмечено изменение некоторых фенологических, анатомических и других признаков, о которых упомянуто в предыдущих главах. Исследованные нами сорта плодовых деревьев неравноценны по комплексу изменений признаков, определяющих их чувствительность к тяжелым металлам. Чувствительность к загрязнению тяжелыми металлами некоторых сортов плодовых деревьев можно определить по изменениям морфо-анатомических признаков, жизнеспособности пыльцевых зерен.

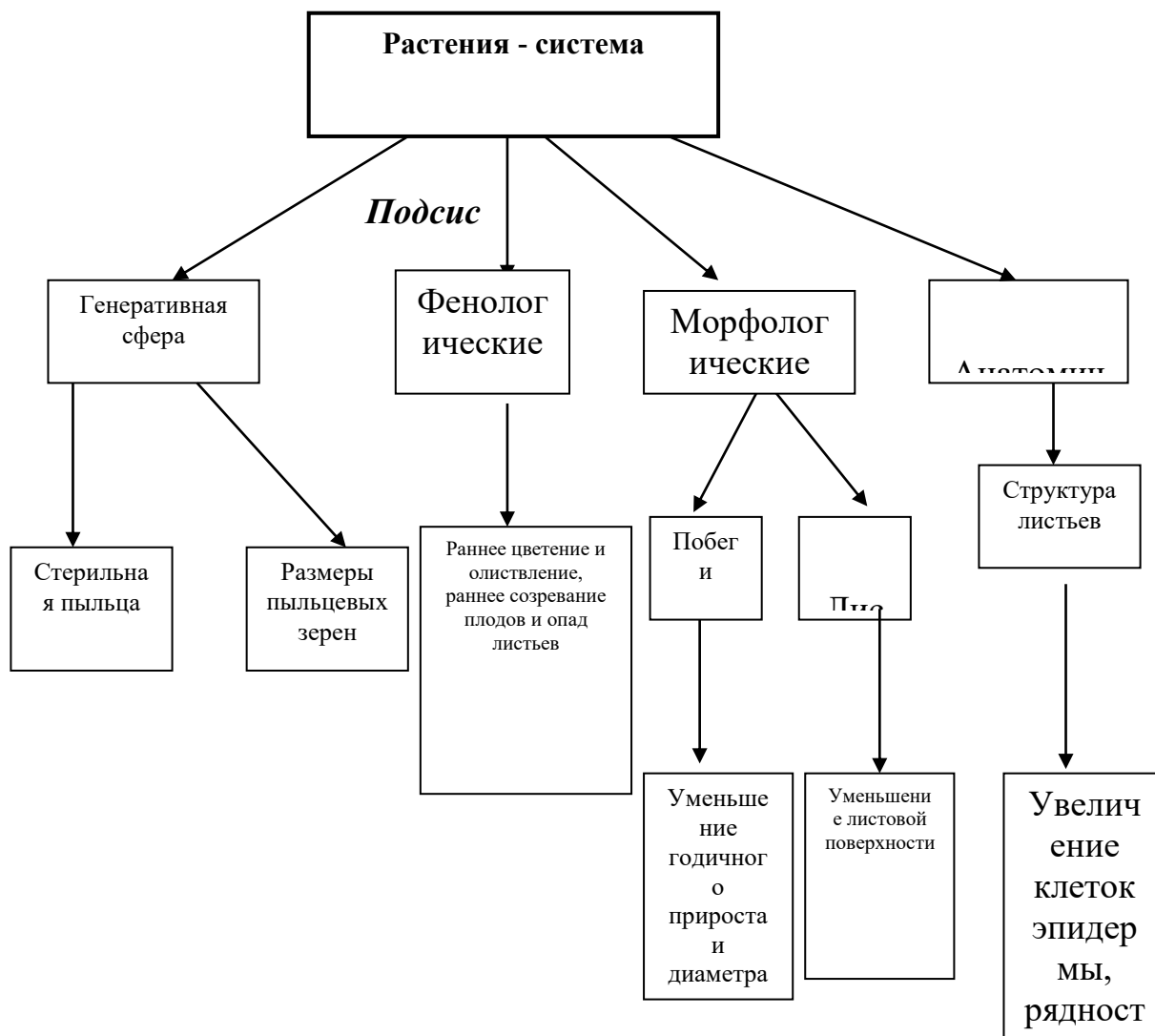

Рис. 1. Взаимосвязь биологических и морфо-анатомических параметров сортов плодовых деревьев в условиях комплексного загрязнения городских экосистем.

Выбранные нами для исследования древесные породы характеризуются различной степенью изменений некоторых фенологических, физиологических, морфо-анатомических и цитозембриологических показателей. Эти изменения не только связаны с загрязнением воздушной среды, но и зависят от климатических, почвенных и возрастных особенностей пород.

Для определения существования линейной зависимости подсчитаны коэффициенты корреляций, при этом предполагалось, что опытные данные имеют нормальное распределение со средним и с дисперсией. Вычисленные коэффициенты корреляций свидетельствуют о наличии прямой достоверной зависимости между содержанием тяжелых металлов в почве и органах изученных растений. Наибольшая прямая зависимость выявлена в плодах, при этом достоверные значения r определены у всех пород. Наибольшая зависимость отмечена для плодов вишни ($\text{Cu } r = 0,92, p < 0,01$) и яблони ($\text{Pb } r = 0,80, p < 0,01$). Для других органов эта зависимость выражена в меньшей степени. Данные математической обработки подтверждают наши практические рекомендации по высаживанию плодовых деревьев в отдалении от автомагистралей. Таким образом растения в условиях города подвергается воздействию сложного комплекса разнообразных факторов изменения среды. На основании изменений морфолого-анатомических и некоторых биологических показателей выявлены степень устойчивости озеленяемых пород. Полученные результаты работы могут быть использованы в мониторинге зелёных насаждений

промышленных регионов, а также для прогнозирования последствий загрязнения окружающей среды. Результаты исследований могут послужить научной основой при подборе и районировании древесных пород для озеленения городов.

Литература:

1. Kiekens L., Camerlynck R. 1982. Transfer characteristics for uptake of heavy metals by plants. Landwirtsch. Forsch., Sonderh. 39, Kongressband.
2. Hildebrand E., Skelly J.M., Fredericksen T.S. 1996. Foliar response of ozonesensitive hardwood tree species from 1991 to 1993 in the Shenandoah National Park, Virginia. Canad. J. Forest. Res. 26.
3. Хэммонд П.Б., Фолкс Э.К. Токсичность иона металла в организме человека животных. -Некоторые вопросы токсичности ионов металлов. – Мир, 1993.
4. Савелло В.Л. “Экологическое районирование территории Республики Узбекистан”. Ташкент, 1998 г.
5. Шеховцов А. “Основной набор экологических показателей для стран БЕКЦА и пробный справочник”/Доклад на совместном семинаре ЕАОС и ЕЭК ООН по результатам проекта ТАСИС “Укрепление потенциала стран ННГ (БЕКЦА) в сфере сбора информации и наблюдения за окружающей средой”. 13-14 ноября 2003 г., Женева (Швейцария).
6. Toderich, K.N., Tsukatani, T., Petukhov, O.F., Gruthinov, V.A., Khujanazarov T., Juylova E.A., 2004. "Risk assessment of Environmental contaminants of Asiatic Deserts Ecosystems in relation to plant distribution and structure". Journal Arid Land Studies.

UO’K: 338.43

QISHLOQ XO’JALIGIDA CHORVACHILIK SUBEKTLARINING IQTISODIY FAOLLIGINI OSHIRISH YO’NALISHLARI

Kojalepesov Sultanbay Serjanovich
katta o’qituvchi
O’zDSMI NF

Annotatsiya: Ushbu maqolada Qoraqalpog‘iston Respublikasi qishloq xo‘jaligida chorvachilik subyektlarining iqtisodiy faolligini oshirish masalalari ko‘rib chiqilgan. Tadqiqot doirasida qishloq xo‘jaligini moliyaviy qo‘llab-quvvatlash, innovatsion texnologiyalarni joriy etish, eksport salohiyatini oshirish e‘tibor qaratilgan.

Kalit so‘zlar: Qishloq xo‘jaligi, iqtisodiy faollik, innovatsion texnologiyalar, moliyaviy qo‘llab-quvvatlash, kooperatsiya, eksport, klaster tizimi.

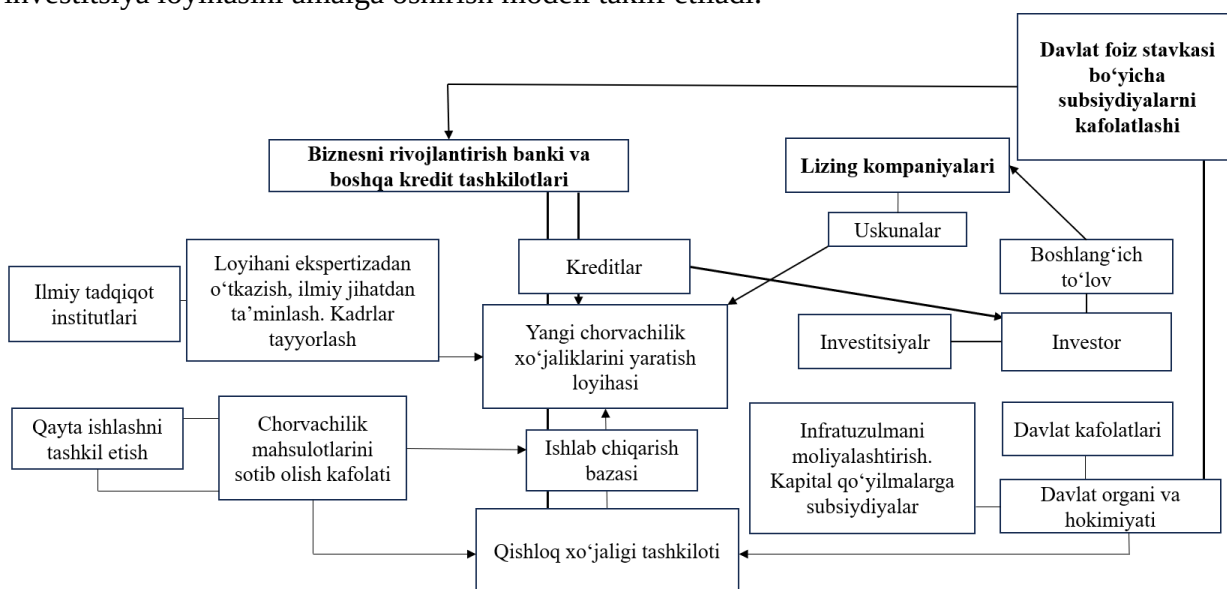
Qoraqalpog‘iston Respublikasi qishloq xo‘jaligi mintaqaning iqtisodiy rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. Hududda iqlim sharoiti va tabiiy resurslaridan samarali foydalanish orqali qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini yetishtirish hajmini oshirish hamda kichik tadbirkorlik subyektlarining iqtisodiy faolligini kuchaytirishda davlat tomonidan birqancha imkoniyatlar yaratilgan va imtiyozlar berilgan. Jumladan Prezidentimiz Sh.M. Mirziyoyev 2024-yil 23-dekabr kuni Qoraqalpog‘iston Respublikasida qo‘shimcha imkoniyatlarni ishga solish, investitsiyani ko‘paytirish va aholi bandligini oshirish bo‘yicha 2025-yildagi ustuvor vazifalar yuzasidan o‘tkazilgan yig‘ilishda qishloq xo‘jaligida samaradorlikni oshirish zarur. Sug‘oriladigan yerlarda jami 3 ming gektar sanoatlashgan bog‘ va tokzor barpo qilish, 31 ming gektarda kunjut, 22 ming gektarda mosh ekib, eksportga yo‘naltirish. 30 ming gektarda qizilmiya ekish bo‘yicha uch yillik dastur ishlab chiqilish ayni islohotlarning dalilidir. Bular Qoraqalpog‘istondagi imkoniyatlarning ayrimlari, xolos. Ularni samarali ishga solish hududning jadal taraqqiyotini ta‘minlaydi. Shu bois Qoraqalpog‘istonda 3 ta asosiy yo‘nalishni – qishloq xo‘jaligi, sanoat va turizmni rivojlantirish bo‘yicha loyiha ofisi tashkil etiladi. Mazkur tuzilma har bir tumanning o‘shir

nuqtalarini tahlil qilib, qanday ekinlarni yetishtirish, yerdan daromadni ko'paytirishga yordam beradi. Xomashyo va qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash bo'yicha loyihalar tayyorlab, hokimlarga yetkazadi[1].

Qishloq xo'jaligida chorvachilik mahsulotlarini yetishtirish va tarmoqni rivojlantirish uzoq muddat talab etadigan jarayon hisoblanib, bunda barcha xo'jaliklar faoliyatini moliyaviy qo'llab-quvvatlash uchun katta miqdordagi investitsiyalarni talab etadi. Mamlakatda esa bunday katta investitsiya resurslari mavjud emas. Ishlab chiqarishga investitsiyalarni to'g'ridan-to'g'ri moliyalashtirish uchun davlat mablag'laridan foydalanishni maqsadga muvofiq deb hisoblash mumkin emas, chunki bu mablag'lar miqdori cheklangan. Birinchidan, ularni taqsimlashda muammolar paydo bo'ladi, ikkinchidan, davlat mablag'laridan foydalanish ustidan samarali nazorat mexanizmi hali yaratilmagan[2].

Hududda ushbu sohani rivojlantirish uchun qator imkoniyatlarga ega. Bu esa o'z navbatida qoramollar sonining ko'pligi, aholining chorvachilik bilan shug'ullanish madaniyati yetarlicha shakllanganligi, mehnat resurslarining mavjudligi va shuningdek, sut va go'sht mahsulotlariga talab asosan boshqa viloyatlarda ishlab chiqarilgan milliy mahsulotlar yoki eksport mahsulotlari evaziga qondirilishida namoyon bo'ladi.

Qoraqalpog'iston Respublikasi qishloq xo'jaligida davlat-xususiy sheriklik asosida investitsiya loyahasini amalga oshirish modeli taklif etiladi.

1-rasm. Chorvachilikda davlat-xususiy sheriklik asosida investitsiya loyahasini amalga oshirish modeli

Bunda moliyaviy jihatdan oxirgi manba sifatida kelgusida foyda ko'rish istagida o'z mablag'larini chorvachilikga sarmoya sifatida kiritishga rozi bo'lgan uchinchi tomon investorlari qolmoqda. Har qanday investor ham daromad olish uchun uzoq muddat talab etadigan bunday loyihaga tavakkalchilik asosida investitsiya kiritmaydi, bunday vaziyatda davlat ushbu investitsiyalarning kafolati bo'lishi va investorni jalb etish uchun o'zini namoyon etishi, ya'ni davlat – xususiy sheriklik elementlaridan foydalanishi maqsadga muvofiqdir[3].

Chorvachilikga uzoq muddatli investitsiyalarni kiritish istagida bo'lgan yirik moliyaviy barqaror tashkilotlar olinadigan daromadning ma'lum bir qismiga sherik bo'lish bilan bir qatorda xo'jaliklar tomonidan yetishtirilgan chorvachilik mahsulotlarining ma'lum qismini aniq belgilangan vaqt va tartibda hududda mavjud mahsulotning o'rtacha qiymatidan past bo'lmagan narxda sotilishini ta'minlashi ham maqsadga muvofiqdir. Agrosanoat majmuasining chorvachikga hech qanday aloqasi bo'lmagan tashkilot uchunchi tomon investori sifatida jalb etilganda kutilmagan ya'ni prognoz qilish qiyin

bo'lgan holatlar paydo bo'lganda va daromadlarning salbiy ko'rsatkichlari yuzaga kelgan vaziyatda davlat aralashuviga va moddiy qo'llab – quvvatlashiga ehtiyoj yuzaga keladi. Huddi shu nuqtai nazardan kelib chiqqan holda davlat–xususiy sheriklik asosida chorvachilik tarmog'ini rivojlantirishga, ular faoliyatini kengaytirishga qaratilgan loyihani tashkil etish maqsadga muvofiqdir[4].

Ushbu jarayonda dehqon va tomorqa xo'jaliklarining va mayda tovar ishlab chiqaruvchilarning manfaatlari loyihani amalga oshirish jarayonida foydaning bir qismini olish va loyiha oxirida ilg'or texnologiyalardan foydalangan holda tashkil etilgan samarali ishlab chiqarish jarayoniga egalik qilishdan iboratdir. Investor o'z mablag'larini loyihaga uzoq muddatli investitsiyalar shaklida kiritadi yoki bo'lmasa loyihaga uzoq muddatli bank kreditlarini jalb qiladi. Bunday holda, loyihani amalga oshirishning uchta varianti mumkin:

- To'g'ridan – to'g'ri asbob – uskunalar, chorva mollari sotib olish va investorning o'z mablag'lari hisobidan qurilishni moliyalashtirish;

- Ushbu maqsadlar uchun uzoq muddatli bank kreditlarini jalb qilish;

- Lizing mexanizmidan foydalanish.

Kredit tashkilotlari tomonidan loyiha uchun qisqa va uzoq muddatli kreditlar beriladi. Uzoq muddatli kreditning qarz oluvchisi investor hisoblanadi, lekin shunday bo'lsada kredit qishloq xo'jaligi loyihasini amalga oshirishga mo'ljallanganligi sababli davlat maqsadli davlat dasturi bandiga muvofiq kredit bo'yicha foizlarning bir qismini davlat subsidiyalaydi. Kredit maxsus maqsadli bo'lishi kerak kredit mablag'larini loyihani amalga oshirishdan tashqari boshqa maqsadlarda ishlatish ham taqiqlanishi va qat'iy nazorat ostiga olinishi kerak bo'ladi. Kreditni qaytarish va foizlarni to'lash (subsidiyalangan qismdan tashqari) loyiha doirasida ishlab chiqarilgan mahsulot tannarxi hisobidan amalga oshiriladi. Investor kreditni qaytarish va foizlarni to'lash uchun kafil bo'lishi mumkin[5].

Kichik tadbirkorlik qishloq aholisining bandligini oshirish va daromad manbalarini diversifikatsiya qilishga, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash va eksport qilish salohiyatini oshirishga, hududiy agroklastlar va kooperatsiyalarni rivojlantirish orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Innovatsion texnologiyalarni joriy etish orqali tomchilatib sug'orish, agrotekhnika modernizatsiya va ekologik toza ishlab chiqarish usullarini qo'llash, sun'iy intellekt va raqamli platformalar yordamida resurslardan samarali foydalanish.

Xulosa qilib aytish mumkinki Qoraqalpog'iston Respublikasi qishloq xo'jaligidagi kichik tadbirkorlik subyektlarining iqtisodiy faolligini oshirish hududiy iqtisodiyotni rivojlantirish, oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash va yangi ish o'rinlarini yaratishda muhim omil hisoblanadi. Yuqorida keltirilgan yo'nalishlarni amalga oshirish orqali kichik tadbirkorlik subyektlari raqobatbardoshligini oshirish va barqaror rivojlanishni ta'minlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. <https://president.uz/oz/lists/view/7779>
2. Eshqulova X.Sh. Chorvachilik tarmog'ida kichik tadbirkorlik subyektlarini rag'batlantirish masalalari // “Экономика и социум” №12 (127) 2024.
3. Gabbarov S.N. Qoraqalpog'iston Respublikasida chorvachilikni raqamli texnologiyalar asosida rivojlantirish istiqbollari // “Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishning statistik tahlilini takomillashtirishning nazariy va uslubiy jihatlar” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman. Toshkent 2022. 27 may, 280-283 bet.
4. В.И.Гайдук, Ю.И.Бершиский, Е.А.Шибанихин, В.В.Березенков, Е.И.Артемова Организационно-экономические аспекты повышения эффективности молочного скотоводства и кормопроизводства. – Краснодар: КГАУ. 2006. – 172с.
5. К.В.Некрасов Оценка функционирования организационно - экономического механизма инновационного развития организаций молочно-продуктового

УДК 332.02:338.1

ЗЕЛЕННЫЕ СТРАТЕГИИ В ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ: ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Курпаяниди Константин Иванович,
Профессор Российской академии естествознания (Российская Федерация), академик
Международной академии теоретических и прикладных наук (США),
Международный институт пищевых технологий и инженерии,
Ферганский государственный технический университет
ORCID ID: 0000-0001-8354-1512 E-mail: antinari@gmail.com

Аннотация: В статье анализируются зеленые стратегии в пищевой промышленности с позиции их экономической эффективности и влияния на устойчивое развитие. Рассматриваются инновационные технологии, механизмы финансирования и регуляторные меры. Особое внимание уделяется инвестиционной привлекательности и долгосрочным перспективам экологизации отрасли.

Abstract: The article analyses green strategies in the food industry from the point of view of their economic efficiency and impact on sustainable development. Innovative technologies, financing mechanisms and regulatory measures are considered. Special attention is paid to the investment attractiveness and long-term prospects of greening the industry.

Annotatsiya: Maqolada oziq-ovqat sanoatidagi yashil strategiyalar ularning iqtisodiy samaradorligi va barqaror rivojlanishga ta'siri nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Innovatsion texnologiyalar, moliyalashtirish mexanizmlari va tartibga solish choralari ko'rib chiqiladi. Sohoni ko'kalamzorlashtirishning investitsion jozibadorligi va uzoq muddatli istiqbollariga alohida ye'tibor qaratilmoqda.

Ключевые слова: Зеленые стратегии, пищевая промышленность, экономическая эффективность, устойчивое развитие, инвестиции.

Keywords: Green strategies, food industry, economic efficiency, sustainable development, investments.

Kalit so'zlar: Yashil strategiyalar, oziq-ovqat sanoati, iqtisodiy samaradorlik, barqaror rivojlanish, investitsiyalar.

В современных условиях научно-технологическое развитие регионов Узбекистана на принципах зеленой экономики приобретает стратегическое значение. Теоретико-методологическое осмысление феноменов зеленой экономики как ответа на глобальные вызовы и обоснование механизмов ее функционирования на региональном уровне становятся неотъемлемой частью экономической дискуссии.

Формирование наднациональных приоритетов перехода к зеленой экономике является необходимым, но недостаточным условием для ее успешной интеграции в национальные стратегии развития. Узбекистан, обладая уникальными природно-климатическими и экономическими особенностями, должен учитывать как глобальные климатические тенденции, так и внутренние экономические приоритеты. Эффективность перехода зависит от готовности структуры национальной экономики к адаптации, а также от уровня взаимодействия с международными регуляторами, что требует гибкости в управлении экономическими процессами и добровольного пересмотра отдельных аспектов национального регулирования [1].

Ключевыми катализаторами данного процесса выступают финансовые институты и регуляторы, обеспечивающие стимулы для внедрения экологически ориентированных практик. Зеленая экономика не может быть исключительно внутренним элементом национальной системы – она представляет собой экзогенный фактор, требующий изменений в социально-экономическом поведении всех участников рынка. Государственная политика Узбекистана в сфере экологизации экономики должна строиться не только в соответствии с международными обязательствами, но и с учетом национальных интересов, что обеспечит баланс между устойчивым развитием и экономическим ростом.

Концепция устойчивого развития на основе принципов зеленой экономики предполагает минимизацию воздействия на окружающую среду в пределах хозяйственной емкости биосферы, исключая разрушение природных основ воспроизводства. Для реализации зеленого роста в Узбекистане необходимо выделить ключевые факторы влияния, ускоряющие распространение экологических инициатив:

- повышение производительности активов предприятий за счет внедрения ресурсосберегающих технологий;
- развитие инноваций, направленных на решение экологических проблем и создание новых ценностей;
- формирование новых рынков путем стимулирования спроса на экологически чистые технологии, товары и услуги;
- перенаправление инвестиционных потоков в проекты с высоким уровнем экологической эффективности.

Узбекистан, стремясь к построению конкурентоспособной экономики нового типа, должен учитывать фундаментальные принципы зеленого перехода: ресурсосбережение, эко-эффективность, интеграцию экологической культуры в бизнес-процессы и единство стратегии устойчивого развития.

О признаках начавшегося зеленого роста в национальной экономике могут свидетельствовать:

- приоритетное развитие наукоемких и высокотехнологичных отраслей с минимальным воздействием на окружающую среду;
- снижение зависимости экономики от сырьевого сектора за счет роста доли обрабатывающей промышленности;
- повышение эффективности использования природных ресурсов и снижение уровня загрязнения на единицу экономического результата;
- улучшение экологических условий жизни населения как важнейшего индикатора устойчивого развития.

Таким образом, зеленая экономика в Узбекистане представляет собой не только инструмент достижения устойчивого развития, но и стратегический вектор повышения экономической конкурентоспособности, снижения экологических рисков и повышения качества жизни населения.

Переход к «зеленой» экономике на региональном уровне требует учета как глобальных трендов, так и национальных и локальных особенностей. В Ферганской области, одном из ключевых экономических регионов Узбекистана, наблюдаются как вызовы, так и значительный потенциал для внедрения экологически устойчивых практик.

Предпосылки перехода к «зеленой» экономике

1. Неэффективное использование ресурсов. В большинстве отраслей Ферганской области сохраняется высокая ресурсоемкость производства, что приводит к значительным потерям воды, энергии и сырьевых материалов. Тем не менее, существует возможность оптимизации процессов за счет внедрения

энергосберегающих технологий, цифровизации управления ресурсами и модернизации инфраструктуры.

2. Несовершенство тарифно-ценовой политики в энергетике. Действующая система тарифообразования на энергоресурсы не стимулирует предприятия к внедрению энергоэффективных решений. Это ограничивает модернизацию производственных мощностей и повышает себестоимость продукции, особенно в промышленном секторе.

3. Деградация природных ресурсов и отсутствие эффективного управления отходами. Экологическая ситуация в регионе осложняется истощением водных и земельных ресурсов, недостаточно эффективной системой управления промышленными и бытовыми отходами, а также накопленными «историческими» отходами.

Приоритетные направления «зеленого» развития Ферганской области

1. Развитие возобновляемых источников энергии. Внедрение солнечной и ветровой энергетики может существенно снизить нагрузку на традиционную энергосистему региона. Солнечные панели уже активно используются в аграрном секторе для работы насосных станций и систем капельного орошения.

2. Энергоэффективность в ЖКХ. Модернизация систем теплоснабжения, переход на интеллектуальные технологии управления энергопотреблением и внедрение энергоэффективных материалов в строительстве помогут сократить затраты домохозяйств и снизить выбросы парниковых газов.

3. Развитие органического земледелия. Узбекистан, в том числе Ферганская область, обладает значительным потенциалом для перехода на органическое сельское хозяйство. Введение сертифицированных стандартов органической продукции позволит увеличить экспортный потенциал региона, особенно в страны ЕС и Ближнего Востока.

4. Совершенствование управления водными ресурсами. Рациональное использование водных ресурсов, в частности, внедрение систем капельного и точечного орошения, позволит снизить водозатратность сельскохозяйственного производства и минимизировать деградацию почв.

5. Развитие экологичного транспорта. Введение электротранспорта и газомоторного топлива в пассажирские перевозки, а также развитие велоинфраструктуры в городах региона снизит выбросы вредных веществ в атмосферу.

Зеленая трансформация пищевой промышленности

Ферганская область — один из крупнейших агропромышленных центров Узбекистана. Здесь активно развивается пищевая промышленность, которая требует модернизации с учетом экологических стандартов.

Молочная промышленность. Устранение сезонности поставок сырья и повышение качества молока за счет внедрения современных технологий кормления и содержания скота. Вовлечение вторичных ресурсов в производство (например, использование молочной сыворотки для создания функциональных продуктов). Внедрение биоразлагаемой упаковки и экологичных материалов нового поколения. Увеличение производства детского и диетического питания с повышенной пищевой ценностью.

Мясная промышленность. Внедрение энергосберегающих технологий, автоматизация производственных процессов, использование роботизированных линий переработки. Повышение глубины переработки сырья до 90%, что снизит отходность производства. Производство функциональных мясных продуктов с увеличенным сроком хранения без ущерба для качества. Введение систем очистки сточных вод и переработки отходов в биогаз.

Хлебопекарная промышленность. Техническое перевооружение предприятий на базе ресурсосберегающих технологий. Расширение ассортимента продукции за счет использования композитных мучных смесей и добавления муки из зернобобовых культур. Производство обогащенного витаминами и минералами хлеба для массового потребления. Использование инновационных упаковочных материалов для продления сроков хранения продукции.

Финансовые механизмы и инвестиционные перспективы. Для успешного перехода к «зеленой» экономике в Ферганской области необходимо разработать комплексную систему стимулирования:

- предоставление налоговых льгот предприятиям, внедряющим экологически чистые технологии;
- льготное кредитование и субсидирование «зеленых» проектов;
- привлечение иностранных инвестиций, особенно в сектор возобновляемой энергетики и органического сельского хозяйства.

Ферганская область обладает значительным потенциалом для внедрения принципов «зеленой» экономики. Рациональное использование природных ресурсов, внедрение современных экологических стандартов в промышленность и сельское хозяйство, а также развитие зеленых финансовых инструментов создадут основу для устойчивого экономического роста, повышения конкурентоспособности региона и улучшения качества жизни населения.

Список литературы:

1. Gavahian, M. (2024). Opinion on the prospects of emerging food processing technologies to achieve sustainability in the industry by reduced energy consumption, waste reduction and valorisation, and improved food nutrition. *International Journal of Food Science and Technology*, 59(11), 8135-8140.
2. Khatsieva, L., Taymaskhanova, Z., & Salamova, A. (2023). Green Economy: Prospects for Sustainable Development.

UDK

MEVA VA SABZAVOTLARNI QURITISHNING AN'ANAVIY VA INNOVATION TEXNOLOGIYALARINI TAKOMILLASHTIRISH HAMDA OZIQ-OVQAT XAVFSIZLIGI XAVFINI MINIMALLASHTIRISH

Kurbanov Nematilla Murodillayevich
Phd, dotsent
Jabborov Islombek To'liqjon o'g'li
tayanch doktorant
Namangan davlat texnika universiteti

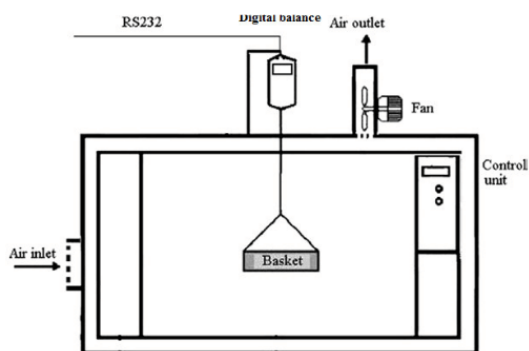
Annotatsiya: Ushbu maqolada meva va sabzavotlarni quritishning an'anaviy va innovatsion texnologiyalari o'rganilib, ularning samaradorligini oshirish hamda oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash masalalari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: quritish texnologiyalari, oziq-ovqat xavfsizligi, innovatsiya, samaradorlik, an'anaviy usullar.

Meva va sabzavotlarni quritish oziq-ovqat mahsulotlarini uzoq muddat saqlashning eng samarali usullaridan biri hisoblanadi. Ushbu jarayon turli xil texnologik yondashuvlar orqali amalga oshiriladi. Maqolada an'anaviy va zamonaviy quritish usullarining afzalliklari hamda oziq-ovqat xavfsizligiga ta'siri o'rganiladi.

Meva va sabzavotlarni quritishning an'anaviy usullari. An'anaviy quritish texnologiyalari quyidagi turlarga bo'linadi:

Quyosh nuri yordamida quritish	Havo orqali tabiiy quritish	Ochiq maydonlarda soya ostida quritish	
Afzalliklari	Oddiy va iqtisodiy jihatdan arzon	Hech qanday maxsus uskunalarni talab qilmaydi	
Kamchiliklari	Havoning namligi va harorati ta'sir qiladi	Oziq-ovqat xavfsizligi darajasi past	Mikrobiologik xavflarga moyil

Rasm 1. Mikroto'liqlik quritish qurilmasi.

Mikroto'liqlik quritish texnologiyasi moddalardan namlikni isitish va bug'lash uchun mikroto'liqlik nurlanishdan foydalanadi. An'anaviy quritish texnikasi tashqi issiqlik manbalaridan foydalanadi; ammo, mikroto'liqlik o'tib, materialdagi suv molekularini qo'zg'atadi, bu esa uning tezroq va bir tekis bug'lanishiga olib keladigan ichki issiqlikni hosil qiladi. Shu sababli, mikroto'liqlik quritish quritish vaqtlarini keskin qisqartiradi va energiya samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Ushbu quritish usuli issiqlikka chidamli materiallar uchun eng mos keladi, chunki u termal parchalanishni kamaytiradi va shu bilan quritilgan mahsulot sifatini saqlaydi.

Quritish mikroto'liqlik pechning energiyasidan ta'sirlanadi, chunki uning ichidan tashqarida isitish rejimi mavjud. Polar molekulalarda aylanishni keltirib chiqarish orqali suv eng ko'p ta'sir qiladi; molekulyar ishqalanish natijasida hosil bo'lgan issiqlik energiyasi ichki hosil bo'lgan mikroto'liqlik energiya qo'llanilganda darhol chiqariladi va shu bilan bug'lanish jarayonini tezlashtiradi. Bu usul quritishning bir tekisligini ta'minlaydi, chunki u hech qanday qismni nam yoki nam qoldirmasdan to'g'ridan-to'g'ri namlik miqdori bo'yicha ishlaydi, boshqa usullardan farqli o'laroq, ba'zi joylar nam bo'lib qolishi mumkin, boshqalari esa an'anaviy quritish jarayonida issiq nuqtalar tufayli issiqlikning notekis taqsimlanishi tufayli tez quriydi. Bundan tashqari, bunday tez va o'ziga xos isinish materiallarning haddan tashqari harorat ta'sirini kamaytiradi va shu bilan ularning asl shakli va ozuqaviy qiymatini saqlab qoladi.

Bir necha muhim jihatdan mikroto'liqlik quritish tizimlari havo bilan quritish yoki pechda quritish kabi an'anaviy quritish usullari bilan bir xil emas. An'anaviy quritish usullarida issiqlik asosan o'tkazuvchanlik va konveksiya orqali uzatiladi, bu esa issiqlikning notekis taqsimlanishiga va quritish vaqtini uzaytirishi mumkin. Boshqa

tomondan, mikroto'qinli quritish material ichidagi suv molekulalarini to'g'ridan-to'g'ri yo'naltiradigan va isitadigan elektromagnit to'qinlardan foydalanadi va shu bilan quritish jarayonida tezlik va bir xillikni ta'minlaydi.

An'anaviy vositalar ko'pincha istalgan namlik darajasiga erishish uchun yuqori haroratni talab qiladi, bu sifatni buzishi mumkin, ayniqsa issiqlikka sezgir bo'lgan komponentlar mavjud bo'lganda. Mikroto'qinli quritgichlar past haroratlarda ishlaydi, shuning uchun vitaminlar va faol moddalar kabi muhim oziq moddalarni saqlaydi. Qaysi qism isitilishini tanlashning bu qobiliyati uni kamroq vaqt oladi va energiyani tejaydi va operatsion xarajatlarni kamaytiradi.

Shuni ham aytib o'tish joizki, bu usul o'z jarayonini boshqasiga qaraganda qanchalik yaxshi boshqara oladi, shuning uchun boshqalardan farqli o'laroq, har safar ishlatilganda mahsulot sifati barqaror bo'ladi, bu ba'zan haddan tashqari quritish yoki kam quritish ta'siriga olib kelishi mumkin. An'anaviy organik moddalarni yo'q qilish jarayonlarida ular juda ko'p suvni olib tashlaydilar, bu esa ularning shaklini butunlay yo'qotadi yoki etarli darajada orqada qoladi, bu esa bakteriyalarning ko'payishi tufayli buzilishlarga olib keladi, bu iste'mol qilinsa xavfli bo'lishi mumkin.

Innovatsion quritish texnologiyalari. Hozirgi vaqtda meva va sabzavotlarni quritish uchun quyidagi zamonaviy texnologiyalar qo'llanilmoqda:

Jadval-2

<i>Vakuum quritish past haroratda mahsulotlarni sifatini saqlab qoladi.</i>	<i>Mikroto'qinli quritish energiya tejamkor va tezkor usul.</i>		<i>Infraqizil quritish mahsulotga ichkaridan ta'sir qilib, tezroq quritadi.</i>
<i>Afzalliklari:</i>	Yuqori sifatni ta'minlaydi	Mikrobiologik xavfsizlik darajasi yuqori	Tezkor va energiya samarador
<i>Kamchiliklari:</i>	Yangi texnologiyalar qimmat bo'lishi mumkin		Ba'zi usullar maxsus uskuna talab qiladi

Quyida turli xil quritish texnologiyalarining samaradorligi bo'yicha natijalar jadval ko'rinishida taqdim etilgan.

Jadval-3

Quritish turi	Oziq-ovqat xavfsizligi	Sifatni saqlash	Tezlik	Xarajat
<i>Quyoshda quritish</i>	Past	Past	Sezilarli vaqt talab qiladi	Arzon
<i>Vakuum quritish</i>	Yuqori	Yuqori	O'rtacha	Qimmat
<i>Mikroto'qinli quritish</i>	Yuqori	Yuqori	Juda tez	O'rtacha
<i>Infraqizil quritish</i>	Yuqori	Yuqori	Tez	O'rtacha

Meva va sabzavotlarni quritishda an'anaviy va innovatsion texnologiyalar o'rtasidagi farqlar tahlil qilindi. Zamonaviy usullar sifatlilik va xavfsizlik nuqtai nazaridan an'anaviy usullarga nisbatan ustunlikka ega bo'lsa-da, ularning qo'llanilishi iqtisodiy omillarga bog'liq. Kelajakda energiya tejamkor va ekologik xavfsiz quritish texnologiyalarining joriy etilishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov, B. (2020). Oziq-ovqat mahsulotlarini saqlash usullari. Samarqand: Ilmiy nashriyot.
2. Ivanov, V.A. (2017). Технологии сушки плодов и овощей. Москва: Агропромиздат.
3. Петров, И.Н. (2019). Пищевая безопасность и методы сушки продуктов. Санкт-Петербург: Наука.
4. Usmonov, O. (2021). Inson salomatligi va oziq-ovqat xavfsizligi. Toshkent: Fan va Texnologiya.
5. Axmedov, S. (2016). Oziq-ovqat mahsulotlarini qayta ishlash texnologiyalari. Buxoro: Buxoro Davlat Universiteti nashriyoti.
6. Gulyamov, R. (2015). Meva-sabzavotlarni quritish va saqlash texnologiyalari. Toshkent: O'zbekiston Fanlar Akademiyasi.
7. Smirnov, A. (2018). Современные методы сушки пищевых продуктов. Новосибирск: Сибирское издательство.
8. Nabiev, M. (2022). Mahsulotlar sifatini baholash va quritish usullari. Qarshi: Nasaf nashriyoti.

УДК

ЭФФЕКТИВНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ СУШКИ ФРУКТОВ КАК КЛЮЧЕВОЙ ФАКТОР БЕЗОПАСНОСТИ ПИЩЕВОЙ ПРОДУКЦИИ

Курбанов Нематилла Муродиллаевич

PhD, доцент

Жабборов Исломбек Тўлқинжон ўғли

Докторант

Наманганский государственный технический университет

Аннотация: В данной статье рассматриваются современные методы сушки фруктов, их влияние на сохранение питательных веществ и безопасность пищевых продуктов. В последние десятилетия сушёные фрукты становятся всё более популярными среди потребителей благодаря своей длительной сохранности и удобству хранения. Однако, качество и безопасность сушёных продуктов напрямую зависят от применяемых технологий сушки. Особое внимание уделяется технологиям, которые минимизируют риск заражения патогенными микроорганизмами, а также процессам, сохраняющим органолептические характеристики продуктов.

Ключевые слова: сушка фруктов, пищевая безопасность, технологии сушки, сохранение питательных веществ, качество продукции, микробиологическая безопасность.

Сушка является одним из самых древних методов консервирования продуктов. В настоящее время этот процесс значительно улучшился благодаря внедрению новых технологий. Эффективная сушка фруктов не только позволяет значительно увеличить срок их хранения, но и сохраняет большое количество питательных веществ, таких как витамины, минералы и клетчатка. Однако безопасность сушёных продуктов остаётся одной из важнейших проблем в пищевой промышленности, поскольку неправильное использование технологий сушки может привести к развитию микроорганизмов, а также утрате важнейших полезных свойств.

Для проведения исследования использовались следующие методы:

- Лабораторные эксперименты – анализ микробиологической безопасности сушёных фруктов, полученных с использованием различных технологий.

- Сравнительный анализ – оценка влияния разных методов сушки на сохранение питательных веществ, таких как витамин С, витамины группы В и антиоксиданты.
- Анализ органолептических характеристик – оценка внешнего вида, вкуса и аромата сушёных фруктов, полученных с использованием различных методов.

Технология применения микроволновой энергии широко используется в пищевой промышленности, химической сушке, сушке древесины, высокотемпературной обжарке и других отраслях. Применение в пищевой промышленности - это выпечка, сушка, стерилизация, дезинфекция и сушка сухофруктов и орехов, таких как арахис, грецкие орехи, миндаль, фисташки, каштаны и тому подобное, а также очистка арахиса и каштанов. По сравнению с традиционными методами производства, микроволновая печь может испечь сухофрукты хрустящими не только вкусными, полными слоёных частиц, естественного цвета, красивого внешнего вида, а также оказывает инсектицидное и стерилизационное (дезинфекционное) действие.

Рис 1. Промышленная микроволновая туннельная сушилка

Особенности промышленная микроволновая туннельная сушилки.

Быстрый нагрев. Микроволновый нагрев отличается от традиционных методов нагревов. Микроволновая сушилка делает материал нагревательным элементом, не требуется процесс теплопередачи, что позволяет материалы с плохой проводимостью достигать заданные температуры за короткое время.

Равномерный нагрев. Несмотря на Образец продукции различных частей материалов, нагрев под действием микроволн позволяет электромагнитные волны равномерно входить внутри материалов, и затем производить тепло, что обеспечивает появление неравномерного нагрева.

Энергосбережение и высокая эффективность. Влажные материалы легко поглощают микроволны и излучают тепло. В связи с этим почти не требуется потребление энергии помимо потерь в передаче. Поэтому нагрев под действием микроволн сокращает 3 раза энергии, чем инфракрасный нагрев.

Защита от плесени, стерилизация, сохранение свежести. С помощью термического и биологического эффекта, микроволновый нагрев осуществляет стерилизацию и защиту от плесени при низкой температуре. Благодаря быстрой скорости и краткому времени нагрева, микроволновая сушилка сохраняет материалы, витамин продукта, оригинальный цвет и питание продукта по большой мере.

Передовая технология и простота управления. Путем регулировки мощности микроволн осуществляется нагрев и остановка в мгновенное время. интерфейс "человек - машина" и система PLC действует программируемое автоматическое управление нагрева.

Безопасность. Микроволновое излучение работает в металлической нагревательной камере и волноводе, что предотвращает утечки микроволн. Нагрев под действием микроволн не вызывает радиоактивный и вредный газ, отработанное тепло и пыли.

Промышленная микроволновая туннельная сушилка не загрязняет как и продукты, так и окружающую среду.

Фрукты и овощи обработаны под действием микроволн не повышает содержание масла и жиры. Это сохраняет оригинальный вкус фруктов и овощей. Кроме того, нагрев под действием микроволн имеет стерилизацию, защиту от плесени, сохранение свежести. Он экономит время и энергии.

Метод сушки	Сохранение витаминов (%)	Микробиологическая безопасность	Органолептические характеристики
Воздушная сушка	80 %	Высокая	Хорошие (цвет, вкус, аромат)
Сушка с использованием микроволновых технологий	75 %	Очень высокая	Средние (цвет теряется)

Результаты исследования показывают, что каждая из технологий сушки фруктов имеет свои преимущества и ограничения. Основным фактором, влияющим на безопасность пищевых продуктов, является температура и скорость сушки, которые должны быть оптимальными для предотвращения роста микроорганизмов. Наибольшую эффективность в сохранении питательных веществ и безопасности продуктов демонстрируют методы, использующие низкие температуры, такие как сублимационная и льдогенная сушка.

Сушка с использованием микроволн имеет недостатки в плане органолептических характеристик, но этот метод является более быстрым и экономически выгодным. Воздушная сушка, хотя и дешевле, требует более строгого контроля за условиями хранения для предотвращения роста микробов.

Будущие исследования могут быть направлены на разработку новых, более эффективных методов сушки, которые позволят минимизировать потери питательных веществ и улучшить органолептические характеристики продуктов. Важно также учитывать экологические аспекты и экономическую эффективность новых технологий.

Список литературы:

1. Гусев, В.С., Зверев, И.В. (2013). *Технология и безопасность консервированных продуктов*. — Москва: Академия.
2. Калистратова, Т.А., Дьячкова, Н.Ю. (2015). *Технологии переработки фруктов и овощей*.
3. Ализода, Т.А., Усманова, М.К. (2014). *Технология переработки фруктов и овощей в Узбекистане*. — Ташкент: Узбекское государственное издательство.
4. Рахимова, Г.Р., Усманов, К.И. (2017). *Безопасность продуктов питания в технологии их переработки*. — Ташкент: Навоийское издательство.
5. Исматуллаев, М.А. (2011). *Переработка фруктов и овощей в Узбекистане: Технологии и качество продукции*. — Ташкент: Экономика и Прогресс.
6. Сидоров, М.П. (2009). *Переработка фруктов и овощей: технологии и оборудование*. — Москва: Колос.

UDK.631.58

OZIQ-OVQAT MAHSULOTLARINI DIVERSIFIKATSIYA QILISHNING BARQAROR YECHIMLARI

Qarshi davlat texnika universiteti
assistent: Jonimqulov Toxir Ibragim o'g'li
toxir.jonimqulov.87@bk.ru
<tel:998990761319>

Annotatsiya. Oziq-ovqat mahsulotlarini diversifikatsiya qilishning barqaror yechimlarini tahlil qiladi. Oziq-ovqat sanoatida diversifikatsiya jarayonining ahamiyati, uning iqtisodiy va ekologik samaradorligi, shuningdek, barqaror rivojlanishga qanday hissa qo'shishi muhokama qilinadi. Oziq-ovqat sanoatining diversifikatsiyalashuvi, barqaror rivojlanish va bozor iqtisodiyotida raqobatbardoshlikni oshirishga yordam beruvchi asosiy omillardan biridir.

Kalit so'zlar. Oziq-ovqat mahsulotlarini diversifikatsiya qilish, innovatsion texnologiyalar, mahsulot assortimentini kengaytirish, iqtisodiy samaradorlik, ekologik xavfsizlik, oziq-ovqat sanoati, mahsulot ishlab chiqarish texnologiyalari, sanoat diversifikatsiyasi, oziq-ovqat sanoatining barqarorligi, oziq-ovqat sanoati islohotlari.

Insoniyat oziqlanishining asosi o'simliklardir. O'simliklar ko'plab muhim minerallarning manbai hisoblanadi. Ushbu mineral elementlar insoniyat tirikligi va hayotining davomiyligi uchun juda muhimdir. Ayrim o'simliklarda ba'zi minerallar ko'p, ayrimlarida esa kamroq uchraydi. Sayyoramizda insoniyat uchun samarali bo'lgan barcha elementlarni o'z ichiga oladigan o'simlik yo'q. Mineral moddalarning yetishmasligi natijasida bolalarning o'sishi va psixomotor rivojlanishi yomonlashadi, immunitet pasayadi, charchoq, asabiylashish, holsizlik, soch to'kilishi, mushaklarning toliqishi, bepushtlik, kasallanish va o'lim holatlariga sabab bo'lmoqda [1]. Bu ayniqsa rivojlanayotgan mamlakatlarda yashayotgan odamlar salomatligi uchun uchun asosiy global muammolardan biridir.

Mikroelementlardan temir va rux minerallarining yetishmasligi eng ko'p tarqalgan bo'lib, dunyo aholisining yarmidan ko'pi azoblanmoqda [2].

Fizik-kimyoviy xossalari tufayli temir organizmdagi ko'pgina oksidlanish-qaytarilish reaksiyalarida qatnashadi, shuningdek ko'plab hayotiy fermentativ reaksiyalarda kofaktor rolini bajaradi [3].

Xuddi shuningdek, rux gen ekspressiyasini tartibga solish va oqsillarning tarkibiy yaxlitligini saqlash uchun muhim mikroelement hisoblanadi [2]. U 300 dan ortiq fermentativ reaksiyalarda kofaktor vazifasini bajaradi [4].

Rivojlanayotgan mamlakatlar populyatsiyasida mikroelementlar yetishmovchiligining asosiy sababi mikronutrientlari kam bo'lgan diversifikatsiyalanmagan donli va o'simliklarga asoslangan mahsulotlardir [1]. Bundan tashqari, fitin kislotasi, tolalar va taninlar kabi anti-ozuqaviy omillar bu minerallarning ichak orqali so'rilishini yanada kamaytiradi [2]. Shuningdek, donlarni silliqlash, maydalash va ezish kabi

jarayonlar mikroelementlarni yanada yo'qotilishiga sabab bo'ladi[4]. Shu sababli, ushbu mikroelement yetishmovchiligi muammosini yengillashtirish uchun seleksiya orqali bio-fortifikatsiyadan foydalanish madaniy o'simliklarning sifatini yaxshilashning eng yaxshi yo'lidir[1]. Ushbu mavzuda, boyitish deganda tuz tarkibiga yod, un tarkibiga temir va rux, tish pastasiga ftor kabi oziq-ovqat mahsulotlariga kerakli minerallarning qo'shilishi tushuniladi[1]. Bundan tashqari, oziq-ovqatni diversifikatsiya qilish, qo'shimchalar bilan boyitish va o'simliklarni bio-fortifikatsiya qilish - bu mikroelementlar yetishmasligini kamaytiradi [4]. Yashirin ochlik muammosini yengish uchun ushbu texnologiyalarni qo'llashning ijobiy va kamchilik tomonlari mavjud, bunda to'g'ri tanlovni amalga oshirish muhimdir [1]. Oziq-ovqat mahsulotlarini temir va rux elementlari bilan diversifikatsiya va modifikatsiya qilish oziq-ovqat narxlarining oshishi va mahsulotlarni mahalliy yetishtirib iste'mol qiluvchi aholi qatlamiga etkazib berish kabi qiyinchiliklarga sabab bo'lmoqda[4]. Ushbu yondashuvlarning muhim kamchiligi shundaki, bu birikmalar oziq-ovqat mahsulotlarida barqarorlikni cheklaydi. Qo'shimchalar bilan boyitish rivojlanayotgan mamlakatlarda yuzaga kelayotgan to'yib ovqatlanmaslik muammosini hal qilishning yana bir variantidir. Surunkali yetishmovchiliklarda tabletka va siroplar shaklida mikroelementlarni qo'shimcha og'iz orqali qabul qilishni o'z ichiga oladi. Masalan, temir fumarat, temir sulfat va temir glyukonat temirning eng yaxshi so'riladigan shakllari hisoblanadi. Xuddi shunday, ruxni rux glyukonat, rux sulfati va rux atsetat sifatida ham yetkazib berish mumkin. Masalan, temir bilan boyitilgan ovqatlar oksidlanishga moyil va shuningdek, taomning ta'mini o'zgartiradi. Xuddi shunday, folat bilan boyitilgan guruch ham yuqori eruvchanligi tufayli qaynayotganda uni yo'qotadi. Bundan tashqari, iste'mol qilingan qo'shimchalarning so'rilishi yeyilgan ovqat turiga ham bog'liq. Ushbu ishlar takroriy xarajatlarni, mustahkam taqsimot tizimini va juda ehtiyotkorlik bilan amalga oshirishni talab qiladi, chunki haddan tashqari dozaning oshirib yuborilishi zararli oqibatlarga olib kelishi mumkin [5]. Ushbu dalillarni bilgan holda, bio-fortifikatsiya texnologiyasini qo'llab ekinlar sifatini yaxshilash orqali o'simliklarni ko'paytirish muhim masalalardan hisoblanadi.

Un fortifikatsiyasi (boyitilishi) – bu bo'g'doy uniga, don tegirmondan chiqarilganda yo'qotiladigan foydali elementlar o'rniga, ya'ni temir va rux elementlarini ma'lum bir miqdorda qo'shish jarayonidir. Hozirgi kunda un zavodlarida 1 tonna unga 200 gramm miqdorda vitamin va minerallar aralashmasi (premixs) qo'shiladi. Bunda B₁ (tiamin mononitrat), B₂ (riboflavin), B₃ (niatsinamid), B₉ (foliy kislota), B₁₂ 0,1 % PP, NaFeEDTA (temir), Zn (rux (rux oksidi)) qo'shiladi. Bu qo'shimcha moddalar organizmda oson o'zlashtiriladi.

O'zbekistonda unni fortifikatsiyalash uchun Qozog'iston Oziqlanish Akademiyasi tomonidan Markaziy Osiyoning aholisini talabidan, iqlim, geografik va boshqa omillaridan kelib chiqqan holda ishlab chiqilgan vitaminlar va minerallar aralashmasi (premixs) ishlatiladi[5].

1–jadval

Unni sun'iy fortifikatsiyalashda ishlatiladigan aralashmalarning tarkibi

T/r	Komponent	Ulushi % da
1	Vitamin B ₁ (Tiamin)	1,3%
2	Vitamin B ₂ (Riboflavin)	2,0%
3	Vitamin B ₃ (Niatsin)	6,7%
4	Foliy kislota	1,0%
5	Temir	33,5%
6	Rux	14,7%

Hozirda Yer sharida ko'pchilik aholi, ayniqsa ayollar va bolalar ratsionida mikroelementlar yetishmasligi kuzatilmoqda. Mikroelementlarni qo'shish muammoni yecha olmaydi, urug'da mikroelementlar miqdorini tabiiy oshirish kerak. O'simliklarda mikroelementlarni tabiiy o'shishning biologik yondashuvi (seleksion – genetik) shakllanmoqda. U —biofortifikatsiya deb nomlandi [6]. Biofortifikatsiya – bu biologik o'zlashtirilishi oson bo'lgan mikroelementlarga boy oziq – ovqat ekinlarini yetishtirish jarayonidir. Bunday o'simlik urug'lari va ildizlarida ko'p miqdorda zaruriy minerallar va vitaminlarni to'playdi. Biofortifikatsiya yordamida olimlar fermerlarga, yuz millionlab kishilarga xos bo'lgan anemiya, aqliy zaiflik va boshqa oziq moddalar yetishmasligi bilan bog'liq kasalliklarni tabiiy yo'l bilan oldini oladigan o'simliklar yetkazib berishlari mumkin.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Stein A. J. 2010: Global impacts of human malnutrition. Plant Soil 335, 133-154.
2. White P. J., and MR. Broadley, 2009: Bio-fortification of crops with seven mineral elements often lacking in human diets iron, zinc, copper, calcium, magnesium, selenium and iodine. New Phytol. 182, 49- 84.
3. Kim, S. A. and M. L. Geurinot, 2007: Mining iron: iron uptake and transport in plants. FEB Letter 581: 2273-2280.
4. King J. C., and C. L. Keen. 1999. Zinc. In: M. E. Shills, J. A. S. Olsem, M. Shike, and A. C. Ross (eds), Modern Nutrition in Health and Disease, 9th edn, 223-239. Williams and Wilkins, Baltimore.
5. O'zbekiston Davlat Standarti: Vitamin – mineral aralashmasi bilan boyitilgan nonvoyxona bug'doy uni / boyitilgan unning sifatiga qo'yiladigan talablarni belgilab beruvchi davlat standarti. 11. 04. 2006.
6. Shukurov, M. (2016). Oziq-ovqat sanoatida diversifikatsiya va barqaror rivojlanish. Toshkent: Fan va texnologiya.
7. Mustafaev, S. (2017). Oziq-ovqat mahsulotlarini diversifikatsiya qilishda innovatsion texnologiyalar. Toshkent: O'zbekiston qishloq xo'jaligi akademiyasi nashriyoti.
8. Gulomov, B. (2015). Oziq-ovqat sanoatida resurslarni tejash va diversifikatsiya qilish. Toshkent: Yangi avlod nashriyoti.

UDK. 661.18

O'ZBEKISTONDA OZIQ-OVQAT XAVFSIZLIGINI TA'MINLASH BO'YICHA AMALGA OSHIRILAYOTGAN CHORA-TADBIRLAR.

Qarshi davlat texnika universiteti
assistent: Jonimqulov Toxir Ibragim o'g'li
toxir.jonimqulov.87@bk.ru
<tel:998990761319>

Annotatsiya. O'zbekiston Respublikasida oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash bo'yicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlarni tahlil qiladi. O'zbekiston hukumati tomonidan ishlab chiqilgan yangi qonunlar, normativ hujjatlar va standartlar, shuningdek, oziq-ovqat mahsulotlari sifatini nazorat qilish bo'yicha amalga oshirilgan islohotlar ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar. Oziq-ovqat xavfsizligi, sifat nazorati, oziq-ovqat sanoati, innovatsion texnologiyalar, ekologik xavfsizlik, oziq-ovqat mahsulotlari, xalqaro hamkorlik, oziq-ovqat standartlari, mahsulot sifatini yaxshilash, eksport salohiyati, qishloq xo'jaligi.

Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash bo'yicha o'tkazilayotgan xalqaro ekspert tadqiqotlari jahonda va uning ayrim mintaqalarida ushbu muammo bilan bog'liq murakkab

vaziyat yuzaga kelgani bugungi kunda mazkur muammoni jahon hamjamiyati uchun o'ta dolzarb va jiddiy tahdidlar qatoriga kiritilmoqda.

Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti hamda Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, hozirgi vaqtda dunyoda 840 milliondan ortiq kishi, ya'ni deyarli har sakkiz odamning biri to'yib ovqatlanmayapti, sayyoramiz aholisining 30 foizidan ziyodi to'laqonli ravishda ovqatlanmaslik, eng asosiy mikroelement va vitaminlar etishmasligi muammosini boshidan kechirmoqda. Ana shunday sabablar tufayli 160 milliondan ortiq bola bo'yining o'sishi, jismoniy va intellektual rivojlanishiga doir kamchiliklardan aziyat chekmoqda.

Yer yuzi aholisining tez ko'payib borayotgani bilan oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmining o'sish imkoniyatlari cheklangani o'rtasidagi tafovut oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash masalasi yildanyilga keskinlashib borayotganining asosiy sababi bo'lib va bu tafovut, avvalo, oziq-ovqat mahsulotlarini jadal ishlab chiqarish uchun tegishli sharoitlar mavjud bo'lmagan mamlakat va hududlarda chuqurlashib bormoqda. Eng avvalo, atrof-muhitning ekologik jihatdan buzilishi hamon davom etayotgani, iqlim o'zgarishlarining oldindan aytib bo'lmaydigan oqibatlari, tez-tez takrorlanayotgan qurg'oqchilik va suv resurslari taqchilligi, jumladan, sug'orish uchun yerosti suvlarining tugab borayotgani, irrigatsiya, melioratsiya va yerlarning unumdorligini qayta tiklashga yo'naltiriladigan investitsiyalarning yetarli emasligi mazkur muammoni yanada keskinlashtirmoqda.

O'zbekistonda oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, ichki bozorni sifatli, xavfsiz va arzon oziq-ovqat mahsulotlari bilan to'ldirish, aholining xarid imkoniyatlarini mustahkamlash borasida qator choratadbirlar amalga oshirilmoqda.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning joriy yil 16 yanvardagi "Mamlakatning oziq-ovqat xavfsizligini yanada ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni bu boradagi ishlarni sifat jihatdan yuqori pog'onaga olib chiqmoqda. AQShning izlanishlar markazi o'tkazgan tadqiqotlarga ko'ra, joriy yilda O'zbekiston oziq-ovqat xavfsizligi reytingida 9 pog'ona yuqorilab, 64-o'rinni egallagan.

Mamlakatning oziq-ovqat xavfsizligini yanada ta'minlash, bozorni sifatli, xavfsiz va arzon oziq-ovqat mahsulotlari bilan to'ldirish, aholining xarid imkoniyatlarini mustahkamlash, tashqi iqtisodiy faoliyatni liberallashtirish va sog'lom raqobat muhitini rivojlantirish, mazkur sohadagi mavjud tizimli muammolarga barham berish maqsadida: 2020-yil 1-fevraldan boshlab O'zbekiston Respublikasiga oziq-ovqat tovarlarini import qilish bo'yicha ayrim xo'jalik yurituvchi subyektlarga taqdim qilingan individual bojxona, soliq va boshqa imtiyozlar, shuningdek, boshqa preferensiyalar bekor qilinishi 2020-yilga oziq-ovqat mahsulotlarini tashuvchilarni izlab topish va jalb qilish, ular uchun bozorga kirishda sharoitlar yaratish, ularga shartnomalar tuzish, kiritilgan mahsulotlarni tashish va saqlashda ko'maklashish bo'yicha kompleks choratadbirlar, shuningdek, aholining sifatli, arzon oziq-ovqat tovarlariga bo'lgan talabini to'liq qanoatlantirishga qaratilgan boshqa choratadbirlarni ishlab chiqishni ta'minlanmoqda.

O'zini-o'zi oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlash zaruriyati mamlakatda mustaqillik, iqtisodiy xavfsizlik va ijtimoiy barqarorlikni saqlab qolish shartlaridan biri hisoblanadi. Oziq-ovqat xavfsizligi bu iqtisodiyotning shunday holati bo'lib, bunda jahon bozorlari tebranishlaridan qat'iy nazar bir tomondan, ilmiy asoslangan ko'rsatkichlarga mos miqdorlarda, ikkinchi tomondan tibbiy meyorlar darajasida iste'molni qondirish uchun shart-sharoit yaratilgan holda aholini oziq-ovqat mahsulotlari bilan barqaror ta'minlash kafolatlanadi.

Soha ravnaqiga qaratilayotgan e'tibor, qishloq odamlariga yaratib berilayotgan munosib mehnat sharoitlari tufayli ushbu ezgu maqsadga to'liq erishilmoqda. Bunday deyish uchun asoslarimiz yetarli, albatta. Masalan, 1990 yilda yurtimiz aholisining oziq-ovqat mahsulotlari, jumladan, go'sht, sut va qandolat mahsulotlariga bo'lgan ehtiyoji, asosan, import hisobiga qondirilgan bo'lsa, bugungi kunda ularning deyarli barchasi

o'zimizda ishlab chiqarilgan mahsulotlar evaziga qoplanmoqda. O'tgan davrda aholi soni 11 milliondan ziyod o'sganiga qaramay, jon boshiga go'sht iste'moli 1,4 barobar, sut va sut mahsulotlari 1,5 karra, kartoshka 1,9 marta, sabzavot 2,6 barobardan ziyod, meva 6,3 marta ortgani ko'p narsani anglatadi.

Xulosa qilib aytganda O'zbekistonda aholining oziq-ovqat hamda qishloq xo'jaligi mahsulotlariga bo'lgan ehtiyojlarni to'la qondirish, oziq-ovqat bozoridagi barqarorlikni ta'minlash yo'lida faoliyat yuritadigan muhim tarmoq – agrar sohasida islohotlarni yanada chuqurlashtirish masalasiga katta e'tibor qaratilmoqda.

Jahon iqtisodiy va oziq-ovqat inqirozlari tobora chuqurlashayotgan bir davrda mamlakatimizda oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash uchun yetarli darajada chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Adabiyotlar ro'yxati.

1. Prezident Sh.M.Mirziyoyevning joriy yil 16 yanvardagi "Mamlakatning oziq-ovqat xavfsizligini yanada ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni 2020 yil.
2. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish, saqlash va qayta ishlashda ilg'or agrotexnologiyalardan samarali foydalanish, irrigatsiya va melioratsiya tizimlarini rivojlantirish: muammo va yechimlar. Ilmiy amaliy anjumani maqolalari to'plami. ToshDAU. 2015. 173-175 b. 79.
3. Rustamova I.B., Sheripbayeva U.A., Dexkonova N.S., Axmedova V. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyeti. O'quv qo'llanma. - T.: ToshDAU, 2015. – 174 b.
4. Saidova D.N., Botirov J.A. Islohotlarning muhim bo'g'ini. Jurnal. O'zbekiston agrar fani habarnomasi. –T.: ToshDAU. 2015. № 1.-107-113 b.

UDK.664.3

BUG'DOY DONIDAN UN OLISHDA OQLASH VA GTI BERISH JARAYONLARI TADQIQOTI.

Qarshi davlat texnika universiteti
assistent:Jonimqulov Toxir Ibragim o'g'li
toxir.jonimqulov.87@bk.ru
<tel:998990761319>

Annotatsiya.Bug'doydan un olish jarayonida oqlash va GTI (gidrotermik ishlov berish) berish texnologiyalarining samaradorligini tahlil qiladi. Tadqiqotda oqlash va GTI berish jarayonlarining samarali qo'llanilishi unning sifatini yaxshilash, saqlash muddatini uzaytirish va mahsulotning ozuqaviy qiymatini oshirishga yordam berishi mumkinligi ta'kidlanadi. Un ishlab shiqarish texnologiyalarini takomillashtirish va samaradorligini oshirishga qaratilgan muhim tavsiyalarni taqdim etadi.

Kalit so'zlar. Bug'doy,un ishlab shiqarish, oqlash jarayoni, GTI berish, gidrotermik ishlov berish, un sifati, ozuqaviy qiymat.

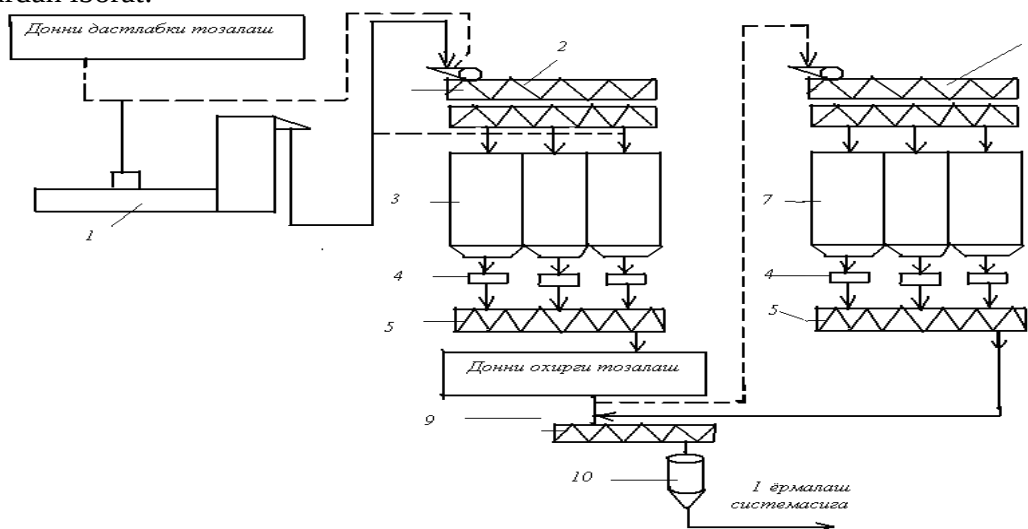
Un – donning maydalanishi natijasida olinadigan mahsulotdir. Agar un faqat donning ishki qismi hisobidan – mag'zidan tashkil topgan bo'lsa – navli donning qobiqlari va murtagi bilan birgalikda maydalanishi natijasida oddiy yanshilgan un (jaydari) olinadi. Un ishlab chiqarishda bug'doy, javdar, tritikale qo'llaniladi, unsha katta bo'lmagan miqdorda suli, grechixa, arpa, makkajuxori va boshqa donlardan qayta ishlab un olinadi [1,2]. Non, makaron, qandolat mahsulotlari ishlab shiqarishda o'ziga xos talablarga javob beradigan un qo'llanilishini talab qiladi. Shuning ushun bug'doy va javdardan qayta ishlab bir necha navli unlar olinadi. [2,3,4]

Un-yorma va omixta em mahsulotlarini ishlab chiqarishdagi texnologik jarayonlarning nazariy asoslari.

Un-yorma va omixta em mahsulotlarini ishlab chiqarish murakkab texnologik chizmalar va bir qancha ixtisoslashgan jarayonlar asosida amalga oshiriladi.[3,4,5]

Barcha jarayonlar kompleksi (yig'indisi) ikki guruhga bo'linadi:

- donlapni toptishga tayyorlash;
- un-yorma sanoatida esa xom ashyo va tayyor mahsulot ishlab shiqarish quyidagi jarayonlardan iborat:

Donga sovuq usulda GTIB (1-variant).

1-yuvuvshi mashina; 2-namlovshi mashina; 3-birinshi namiqtirish ushun bunker; 4-dozator; 5-aralashtirgich; 6-namlovshi mashina (takror namlash ushun); 7-takror namiqtirish ushun bunker; 8-namlovshi mashina; 9-I yormalash sistemasidan oldingi namiqtirish bunker.

Un tegirmonlarining don tozalash bo'limlapida:

- a) sepapatsiyalash;
- b) gidrodinamik ishlov berish (GTI);
- c) g) donning ustki qatlamiga ishlov berish;
- d) toptiladigan don aralashmasini tayyoplash.

Un toptish bo'limida:

- a) don va opaliq yarimtayyor mahsulotlarni maydalash;
- b) maydalangan yarimtayyor mahsulotlarni yirikligiga va sifatiga ko'ra saqlash;
- c) yorma dunslarni boyitish;
- d) yorma dunslarni maydalash

Birinshi bosqich - donni tozalash va uni tortishga tayyorlash. Bu bosqich quyidagi amallarni o'z ishiga oladi: elevatorda tayyorlangan don turkumlarini don tozalash bulimiga qabul qilish va joylashtirish; donni chiziqli o'lchamlari (uzunligi, eni va yug'onligi) va morfologik belgilari (shakli, yuzasining makrorelyefi va fizikaviy xossalari - aerodinamik, gidrodinamik, friksion va boshqa xossalari) bilan fark qiluvshi aralashmalardan tozalash;

- **don yuzasiga quruq ishlov berish**, birinshi navbatda uni qattiq chang yopishmalaridan tozalash; donni chang yopishmalari, zamburug'lar va mikroorganizmlar, shuningdek og'ir va yengil aralashmalardan tozalash maqsadida yuvish; endosperm va qobiqlarning fizik-texnologik va biologik-kimyoviy xususiyatlarini maqsadli o'zgartirish ushun namlangan

donga issiqlik yordamida ishlov berish;

- turli fizik-mexanikaviy xususiyatga ega bo'lgan donlarni ansha yuqori texnologik va oziq-ovqatbop sifatli aralashma olish ushun meyorlash va aralashtirish;
- maydalashdan oldin donda namlikning endosperm va qobiqlar orasida tarqalishini ta'minlash ushun uni so'nggi namlash va qisqa muddatga dimlash.

Ikkinchi bosqich donni maydalab, un olish bosqichi. U quyidagi amallarni o'z ichiga oladi: don va oraliq mahsulotlarni maydalash; maydalangan don mahsulotlarini yirikligi, aerodinamik va friksion xossalari buyicha saralash;

- qobiqda qolgan endosperm qismlarini ajratish uchun kepak mahsulotlarini sidirish;
- un, manna yormasi va kepak yirikligini nazorat qilish.

Tadqiqotlar “AZIYAINGRIDIENTS” MSHJ laboratoriyasida o‘tkazildi.

Maxalliy bug‘doy donlarini oqlash va GTI berish jarayonidan keyingi olingan meyoriy va eksperimental un sifat ko‘rsatgishlari (Ulugbek, Nota, Sangzor, Umanka navlari 20+30+30+20)

Unning navlari	Kuldorligi % dan ko‘p emas.		Tushish soni,s		Un tortish yirikligi					
					G‘alvirdagi qoldiq, №25\61 %, ko‘p emas		Oqlik darajasi,%		Kleykovina miqdori, %, kam emas	
Bug‘doy uni	Meyor	Aslida	Meyor	Aslida	Meyor	Aslida	Meyor	Aslida	Meyor	Aslida
Oliy Birinshi	0,55 0,75	0,56 0,73	185 185	230 220	25 35	26 35	54\80 36\53	56 42	28 30	26,8 30

Xulosalar: Olingan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki bug‘doy donlarini quruk usulda oqlash va GTI berish da optimal variantlar tanlandi. Mavjud bug‘doy donlarni pomol partiyasi tuzilda va sifat ko‘rsatgishlar taxlil qilindi. Demak olib borilagan texnologik jarayonlar bug‘doy donlarini xossalari, turlari va sifat ko‘rsatgishlari bo‘yicha talabga javob beradi .

Adabiyotlar ro‘yxati.

1. Tursunxodjayev P.M. Ayxodjayeva N.K “Un-yorma texnologiyasi”.T.: 2015.-140 b.
2. Yegorov G.A. Texnologiya muki, krupi i kombikormov. - M.: Agropromizdat, 1998. s-375.
3. Yegorov G.A., Melnikov YE.M., Maksimshuk B.M. Texnologiya muki, krupi, kombikormov. M. Kolos, 1984 g.284s.
4. GOST 30498-97. Zernoviye kulturi. Opredeleniye shisla padeniya.

UDK.664.9

OZIQ-OVQAT SANOATINI YANADA RIVOJLANTIRISH INTENSIV TEXNOLOGIYALARNI JORIY ETISH

Qarshi davlat texnika universiteti
assistent:Jonimqulov Toxir Ibragim o‘g‘li
toxir.jonimqulov.87@bk.ru
<tel:998990761319>

Annotatsiya.Oziq-ovqat sanoatini rivojlantirishda intensiv texnologiyalarni joriy etishning ahamiyatini tahlil qiladi. Oziq-ovqat sanoati bugungi kunda samarali va barqaror ishlab chiqarishni ta'minlash uchun innovatsion texnologiyalarni qo‘llashni talab qiladi. Oziq-ovqat sanoatining kelajakdagi rivojlanish yo‘llarini ko‘rsatib, barqaror ishlab chiqarishni ta'minlashda yangi texnologiyalarning ahamiyatini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar. Oziq-ovqat sanoati, intensiv texnologiyalar, innovatsiyalar, biotexnologiyalar, genetik modifikatsiya, qishloq xo‘jaligi texnologiyalari, mahsulot qayta ishlash, ekologik xavfsizlik, ozuqaviy qiymat, sifat nazorati.

Mamlakatimizda qishloq xo‘jaligi sohasini rivojlantirishda bugungi kun talablariga mos mahsulotlarini yetishtirish, oziq-ovqat sanoatini yanada rivojlantirish intensiv texnologiyalarni joriy etish, turli tabiiy-iqtisodiy sharoitlarda mahsulot ishlab chiqarishni texnologik samaradorligi darajasini yanada oshirishga katta e‘tibor qaratilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasining 2035 yilgacha rivojlanish Strategiyasining konsepsiyasida ta’kidlanishcha uzoq muddatli istiqbolda (2030 yilgacha) mamlakatning oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlash, yer va suv resurslaridan samarali foydalangan

holda qishloq xo'jaligining ishlab chiqarish salohiyatini oshirish, mavjud eski bog'lar va uzumzorlarni intensiv bog'lar va uzumzorlar bilan bosqichmabosqich almashtirish, shuningdek, yuqori texnologik agroteknik tadbirlardan foydalanib bo'shab qolgan yerlarda yangi intensiv bog'lar yaratish va meva-sabzavot ekinlari ekish ishlari amalga oshirish bo'yicha uzoq muddatli rejalar ketirib o'tilgan.

Shu jumladan mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlar va zamon talabiga to'liq javob beradigan mahsulotlar ishlab chiqarish, tashqi bozorlarda xaridorgir, raqobatbardosh bo'lgan ho'l meva va qayta ishlangan meva sabzavot mahsulotlarini eksport qilish hajmini ko'paytirish shu bilan bir qatorda yetishtirilayotgan mahsulotlar turlarini kengaytirish, agrobiznes yo'nalishida intensivlashtirish darajasi samaradorligi va sohaning investitsiyaviy jozibadorligini oshirish, xorijiy sheriklar bilan to'g'ridan-to'g'ri eksport sharnomalari tuzish, iqtisodiyotda chuqur tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish, sanoatni yanada rivojlantirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligini rivojlantirishning 2020-2030 yillarga mo'ljallangan strategiyasi tasdiqlandi.

Strategiyani ishlab chiqish bilan bog'liq masalalar Jahon banki, Yevropa Ittifoqi delegatsiyasi va boshqa xalqaro tashkilotlar ekspertlari, shuningdek respublikaning manfaatdor vazirliklari mutaxassislari hamkorlikda ishlab chiqilib, mazkur hujjat hech bir o'zgarishlarsiz qabul qilindi shu jumladan ushbu strategiyada mamlakatimiz qishloq xo'jaligini rivojlantirishning 9 ta ustuvor yo'nalishlari belgilab olindi.

Ta'kidlash joizki, qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirish tizimini rivojlantirish bo'yicha ham alohida ahamiyat qaratilgan.

2030 - yilga mo'ljallangan eksport maqsadli ko'rsatkichlari 38 mlrd. AQSH dollariga, eksport tuzilmasida meva-sabzavot mahsulotlari hajmi 2018 yil bilan taqqoslaganda 5 barobardan ortiq, eksport hajmi 2 barobardan ortiq bo'lishi ishlab chiqarishning o'sishi qishloq xo'jaligi ekinlarining amalda barcha turlari uchun xosdir.

Meva-sabzavot mahsulotlari yetishtirish 1,5 baravar o'rtacha yillik o'sish sur'ati 8,5%, ga yetishi e'tirof etilgan. O'zbekiston Respublikasi Agrosanoat majmui va oziq-ovqat ta'minoti sohasidagi loyihalarni amalga oshirish agentligi tomonidan Xalqaro moliya tashkilotlari mablag'lari hisobidan Qashqadaryo viloyatida 2019 yil mobaynida amalga oshirilgan loyihalar yuzasidan meva-sabzavotchilik yo'nalishida qiymati 22,4 mln. AQSH dollariga teng 34 ta loyiha amalga oshirilib, 1167 ta ish o'rni yaratildi.

Oziq ovqat ta'minoti sohasida tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishda quyidagilar muhim hisoblanadi. Oziq – ovqat ta'minoti sohasida tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishga erishish uchun tadbirkorlik faolligini ta'minlanishining tashkiliy-iqtisodiy asoslarini takomillashtirish zarur.

Tadbirkorlikni rivojlanishiga ta'sir qiluvchi quyidagi omillar mavjud, shu jumladan

-oziq ovqat mahsulotlari ishlab chiqarishda tadbirkorlik faoliyatini ro'yxatdan o'tkazish jarayonidagi muammolar;

-oziq – ovqat mahsulot ta'minoti sohasida ishlab chiqaruvchining mulk xususidagi muammolar;

-tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishda eksport muammolari;

-tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishda soliqlar to'lash jarayonidagi muammolar,

oziq – ovqat mahsulotlarini eksport–import jarayonidagi muammolar;

tadbirkorlik faoliyatida axborot ta'minot muammolari.

--xududlarda logistik markazlar mavjud emasligi, shuningdek savdodagi yuzaga kelayotgan texnik to'siqlar

Muammolarni bartaraf etish yo'llari

-tadbirkorlik subyektlarini qisqa muddatdagi o'qishlarini ishlab chiqarish faoliyatiga doir dars mashg'ulotlarini tashkil etish;

-faoliyat nuqtai nazaridan tegishli tashkilot va institutlar bilan hamkorlik shartnomalarini tuzish;

-har bir xududlar kesimida o'quv jarayonlarini zamonaviy kompyuter va internet tarmoqlari bilan ta'milangan maxsus o'quv xonalarini tashkil etish;

-chet mamlakatlarda tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish bo'yicha olib borilayotgan o'quv modullarini dars jarayoniga tatbiq etish;

-xududlarda qishloq xo'jaligi mahsulotlariga logistik markazlarni tashkil etish, shuningdek savdodagi texnik to'siqlarni bartaraf etish.

Xulosa o'rnida shuni qayd etish zarurki ushbu faoliyatlarining qanchalik takomillashib borishi tadbirkorlik faoliyatida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammo va qarshiliklarning kamayishiga xizmat qiladi, shu bilan bir qatorda tadbirkorlik faolligini oshirish imkonini beradigan mexanizm bo'lib harakatga keladi.

Adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 22.12.2017 yil.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 16 yanvardagi "Mamlakatning oziq-ovqat xavfsizligini yanada ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5303-sonli farmoni.
3. D.N.Saidova, I.B.Rustamova, Sh.A.Tursunov. "Agrar siyosat va oziq-ovqat xavfsizligi". O'quv qo'llanma.
4. Shukurov, M. (2016). Oziq-ovqat sanoatida innovatsion texnologiyalar. Toshkent: Fan va texnologiya.
5. Mustafaev, S. (2017). Hidroponika va vertikal qishloq xo'jaligi texnologiyalari. Toshkent: O'zbekiston qishloq xo'jaligi akademiyasi nashriyoti.
6. Ahmedov, A. (2014). Oziq-ovqat sanoatida resurslarni tejash va barqaror ishlab chiqarish. Toshkent: O'zbekiston iqtisodiyoti nashriyoti.

UDK.613.2

OZIQ-OVQAT XAVFSIZLIGI MUAMMOLAR VA YECHIMLARI.

Qarshi davlat texnika universiteti
assistent: Jonimqulov Toxir Ibragim o'g'li
toxir.jonimqulov.87@bk.ru
<tel:998990761319>

Annotatsiya. Oziq-ovqat xavfsizligi masalasini ko'rib chiqadi, bu esa insoniyatning har bir a'zosining hayoti va sog'lig'i uchun eng muhim omil hisoblanadi. Oziq-ovqat xavfsizligi nafaqat mahsulotlar sifatini, balki ularni ishlab chiqarish, saqlash, tashish va iste'mol qilish jarayonlarida to'liq nazoratning amalga oshirilishini anglatadi. Oziq-ovqat xavfsizligi muammolariga yangicha yondashuvlar va yechimlar taklif etadi.

Kalit so'zlar. Oziq-ovqat xavfsizligi, kimyoviy moddalar, sifat nazorati, infratuzilma, xalqaro hamkorlik, iqtisodiy muammolar.

Kirish. Oziq-ovqat xavfsizligi dunyoning barcha mamlakatlari uchun eng muhim va dolzarb masalalardan biridir. Har bir insonning asosiy ehtiyoji oziq-ovqat bilan bog'liq bo'lib, uning sifatli, xavfsiz va yetarli miqdorda bo'lishi hayot uchun zarurdir. Oziq-ovqat xavfsizligi, ayniqsa, global miqyosda oziq-ovqatni ishlab chiqarish, taqsimlash, saqlash va iste'mol qilishdagi muammolarni hal qilishga qaratilgan siyosat va tadbirlarni o'z ichiga oladi. Ushbu maqolada oziq-ovqat xavfsizligining ahamiyati, asosiy muammolar va ularga qarshi kurashishning mumkin bo'lgan usullari ko'rib chiqiladi.

Oziq-ovqat xavfsizligining ta'riflanishi oziq-ovqat xavfsizligi – bu har bir insonning doimiy ravishda xavfsiz, sog'lom va yetarli oziq-ovqatga ega bo'lishi, shuningdek, oziq-ovqatning sifatini, xavfsizligini va ozuqaviy qiymatini ta'minlashni anglatadi. Oziq-ovqat xavfsizligi nafaqat oziq-ovqat mahsulotlarining sifati, balki ularning ishlab chiqarilishi, saqlanishi, tashilishi va iste'mol qilish jarayonlarida to'liq nazoratning amalga oshirilishini ham o'z ichiga oladi.

Oziq-ovqat xavfsizligi tahdidlari hozirgi kunda oziq-ovqat xavfsizligiga bir nechta omillar tahdid solmoqda: Global iqlim o'zgarishlari: Iqlim o'zgarishlari va tabiiy ofatlar oziq-ovqat yetishtirish uchun zarur bo'lgan sharoitlarni sezilarli darajada o'zgartirmoqda. Qurg'oqchilik, ko'plab kasalliklar va noqulay ob-havo sharoitlari hosil bo'lishi natijasida oziq-ovqat ishlab chiqarish qiyinlashadi. Ishlab chiqarish va saqlashdagi kamchiliklar: Oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish va saqlash jarayonidagi kamchiliklar, ayniqsa rivojlanayotgan mamlakatlarda, oziq-ovqatni isrof qilish va uning sifatsiz bo'lishiga olib keladi. Pestitsidlar va boshqa kimyoviy moddalar: Oziq-ovqat mahsulotlarini tezda yetishtirish uchun ishlatiladigan pestitsidlar va kimyoviy moddalar oziq-ovqatning xavfsizligini xavf ostiga qo'yadi. Bunday moddalar inson salomatligi uchun zararli bo'lishi mumkin. Iqtisodiy muammolar: Oziq-ovqatning narxlari va global iqtisodiy inqirozlar, ayniqsa kambag'al va rivojlanayotgan mamlakatlarda oziq-ovqatni olishni qiyinlashtiradi. Oziq-ovqatga kirish imkoni cheklangan joylarda odamlar ozish yoki noto'g'ri ozuqa olishdan aziyat chekishadi. Sog'liq muammolari: Sog'liqni saqlash tizimlari oziq-ovqatdan kelib chiqadigan kasalliklar, masalan, ovqat hazm qilish tizimi bilan bog'liq kasalliklar va ozuqa yetishmovchiligi kabi muammolarga qarshi kurashishga tayyor bo'lishi kerak. Bunday kasalliklar global darajada xavfli.

Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash uchun bir nechta muhim chora-tadbirlar mavjud: Sifatli va xavfsiz oziq-ovqat ishlab chiqarishni rag'batlantirish: Oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarishda zamonaviy texnologiyalar va ekologik toza usullarni qo'llash, pestitsidlar va kimyoviy moddalarni minimum darajaga tushirish orqali mahsulotlarning xavfsizligini ta'minlash. Oziq-ovqatni to'g'ri saqlash va tashish tizimlarini joriy etish: Oziq-ovqat mahsulotlarining saqlanishi va tashilishi xavfsizligini ta'minlash uchun samarali infratuzilma yaratish zarur. Bunga oziq-ovqatni harorat va namlikni nazorat qilish, to'g'ri sanitar-epidemiologik sharoitlarda saqlash va tashish kiradi. Oziq-ovqat ta'limi va tarbiyasi: Insonlarga to'g'ri oziqlanish, oziq-ovqat xavfsizligi va zarur ozuqaviy elementlar haqida bilim berish zarur. Bu, ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda aholining turmush tarzini yaxshilashda muhim ahamiyatga ega. Global hamkorlik: Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda xalqaro hamkorlikni kuchaytirish zarur. Buning uchun davlatlar o'rtasida oziq-ovqat xavfsizligi bo'yicha birlashgan choralar va siyosatlarni ishlab chiqish lozim. Iqlim o'zgarishiga qarshi kurash: Iqlim o'zgarishi bilan kurashish, qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish va tabiatni himoya qilish oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashga yordam beradi. Bu orqali oziq-ovqat yetishtirishda tabiiy resurslarni samarali va barqaror ishlatish mumkin bo'ladi.

Xulosa. Oziq-ovqat xavfsizligi — bu global muammo bo'lib, u faqat oziq-ovqat ishlab chiqarish yoki iste'mol qilish bilan bog'liq emas, balki butun dunyo iqtisodiyoti, sog'liqni saqlash tizimi va ekologiyasi bilan chambarchas bog'liqdir. Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash uchun mamlakatlar o'rtasida hamkorlik, innovatsion texnologiyalarni joriy etish, xalqaro va milliy siyosatlar orqali tizimli yechimlar ishlab chiqish zarur. Har bir insonning to'g'ri va xavfsiz oziq-ovqat olish huquqi bo'lishi kerak, va bu vazifani amalga oshirishda davlatlar va xalqaro tashkilotlar muhim rol o'ynaydi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Akilov, A. (2012). Oziq-ovqat xavfsizligi: Muammolar va yechimlar. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.
2. Hojiev, R. (2010). Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash usullari. Toshkent: O'zbekistonda tibbiyot nashriyoti.
3. Mirzaev, T. (2015). Oziq-ovqat mahsulotlarining sifat nazorati. Toshkent: Fan va texnologiyalar.
4. Khamraev, A. (2017). Iqlim o'zgarishi va oziq-ovqat xavfsizligi. Tashkent: O'zbekiston iqtisodiyoti.
5. Jumaniyozov, M. (2019). Oziq-ovqat xavfsizligi va sanitariya standartlari. Toshkent: O'qituvchi.

6. Shodmonov, F. (2018). Xalqaro oziq-ovqat xavfsizligi tizimlari. Tashkent: Sharq nashriyoti.
7. Voznesenskiy, A. (2014). Global oziq-ovqat ta'minoti va xavfsizligi. Moskva: Ekologiya va rivojlanish nashriyoti.
8. Korzhenev, S. (2013). Oziq-ovqatni qayta ishlash va xavfsizligini ta'minlash. Moskva: Yangi avlod.
9. Williams, P. (2016). Food Safety and Quality Systems in the Food Industry. New York: Springer.
10. Barker, L. (2011). Global Food Security and Public Health Issues. Oxford: Oxford University Press.

UDK: 641.379

QANDLI DIABETDA YORDAM BERADIGAN CHOYLAR

G'ulomjonov Dilmurodjon Doniyorjon o'g'li
Qo'qon davlat universiteti 2-kurs tayanch doktoranti

Annotatsiya

Ushbu maqolada qandli diabet bilan og'riqan bemorlarning umumiy holatini yaxshilash va qon shakar miqdorini muvozanatda ushlab turishda yordam beradigan tabiiy choylar haqida ma'lumot berilgan. Mazkur maqola qandli diabetga chalingan bemorlar, ularning yaqinlari hamda fitoterapiya sohasiga qiziquvchilar uchun foydali manba bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: qandli diabet, xalq tabobati, o'simlik dorilar, yashil choy, qora choy, zanjabil choy, parhez, mahalliy davolash usullari, an'anaviy tibbiyot.

Qandli diabet bugungi kunda dunyoda eng dolzarb sog'liq muammolaridan biri bo'lib qolmoqda. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, 2023-yilda dunyoda 500 milliondan ortiq odam ushbu kasallikka chalingan. Qandli diabet asosan ikki xil: 1-tur va 2-tur bo'lib, ikkinchisi dunyo miqyosida kengroq tarqalgan. Ushbu kasallik qonda qand (glyukoza) darajasining me'yoridan ortib ketishi bilan xarakterlanadi. Zamonaviy tibbiyotda bu kasallikni boshqarish uchun insulin va dori vositalari qo'llansa-da, ko'plab hududlarda an'anaviy usullar, o'simlik dorilar va tabiiy terapiyalar bilan davolash hali ham keng qo'llaniladi. Ushbu kasallikni boshqarish uchun to'g'ri ovqatlanish va turmush tarzini o'zgartirish juda muhimdir. Choylar esa, o'zining foydali xususiyatlari bilan, diabetni boshqarishda yordam berishi mumkin. Quyida qandli diabetda yordam berishi mumkin bo'lgan choylardan bazilari haqida ma'lumotlar berilgan.

1. Yashil choy

Yashil choy antioksidantlar va polifenollar bilan boy bo'lib, qand miqdorini nazorat qilishda yordam beradi. U insulin sezgirlikni oshirishi va qondagi shakar darajasini pasaytirishi mumkin.

Yashil choyning qandli diabetga foydasi

1. Qon shakarini pasaytirishga yordam beradi

Yashil choy tarkibida polifenollar, ayniqsa katexinlar (EGCG – Epigallokatexin gallat) mavjud. Ushbu moddalar:

- insulinga sezuvchanlikni oshiradi,
- glyukozaning hujayralarga singishini yaxshilaydi,
- jigar va oshqozon osti bezidagi fermentlarga ta'sir qilib, glyukoza ishlab chiqarilishini kamaytiradi.

2. Antioksidant xususiyatga ega

Qandli diabet bilan bog'liq ko'plab asoratlar (ko'z, buyrak, qon tomirlari) organizmda ortiqcha oksidlovchi stress sababli yuzaga keladi. Yashil choydagi antioksidantlar bu stressni kamaytiradi, hujayralarni zarardan himoya qiladi.

3. Yurak-qon tomir tizimini himoya qiladi

Yashil choy:

- “yomon” xolesterin (LDL) darajasini kamaytiradi,
- qon bosimini me’yorda ushlab turadi,
- qon aylanishini yaxshilaydi.

Bu xususiyatlar qandli diabetda yurak-qon tomir asoratlarning oldini olishga xizmat qiladi.

4. Moddalar almashinuvini faollashtiradi

Yashil choy metabolizmni tezlashtiradi, bu esa semizlik bilan bog‘liq diabet holatlarida foydalidir. Undan parhezga qo‘shimcha vosita sifatida foydalanish mumkin.

5. Yallig‘lanishga qarshi ta’sir

Qandli diabetda organizmda surunkali yallig‘lanish kuzatiladi. Yashil choydagi bioaktiv moddalar yallig‘lanish markerlarini pasaytirishga yordam beradi.

2. Qora choy

Qora choy ham qandli diabetda foydali bo‘lishi mumkin. U organizmda qandning tez ko‘tarilishini oldini olishga yordam beradi va yurak sog‘ligini yaxshilaydi.

Qora choyning qandli diabetga foydasi

Qora choy — dunyoda eng ko‘p iste’mol qilinadigan ichimliklardan biri bo‘lib, uning tarkibida sog‘liq uchun foydali bo‘lgan flavonoidlar, tearubigin, theaflavin va katexinlar mavjud. Bu birikmalar qandli diabetda metabolik muvozanatni saqlashda yordam beradi.

1. Glikemik nazoratni yaxshilaydi

Qora choydagi polifenollar glyukoza so‘rilishini sekinlashtiradi va oshqozon-ichak yo‘llaridan qonga glyukozaning tushishini kechiktiradi. Bu esa qon shakarining keskin ko‘tarilishining oldini oladi.

2. Insulin sezuvchanlikni oshiradi

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, qora choydagi teaflavin va boshqa bioaktiv birikmalar insulin ta’sirini kuchaytiradi. Bu esa ayniqsa 2-tip diabet bilan og‘rigan bemorlarda muhim ahamiyatga ega.

3. Antioksidant va yallig‘lanishga qarshi xususiyat

Qora choy tanadagi oksidlovchi stress va yallig‘lanishni kamaytirishga yordam beradi. Bu qandli diabetda kuzatiladigan asoratlarning (retinopatiya, nefropatiya, nevropatiya) oldini olishga ko‘mak beradi.

4. Yurak-qon tomir salomatligini qo‘llab-quvvatlaydi

Qandli diabetli bemorlar orasida yurak-qon tomir kasalliklari xavfi yuqori. Qora choy esa:

- qon bosimini pasaytirishi,
- xolesterin darajasini nazorat qilishga yordam berishi,
- qon tomirlar faoliyatini yaxshilashi bilan foydali bo‘lishi mumkin.

5. Qandli ichimliklarga alternativ

Shirin ichimliklar o‘rniga qora choy iste’mol qilish, shakar iste’molini kamaytirish orqali umumiy glyukemik yukni tushiradi. Biroq, **shakarsiz** holda ichilishi lozim.

3. Zanjabil choyi

Zanjabil choyi qandli diabet bilan kurashishda foydali bo‘lishi mumkin. U oshqozon osti bezining faoliyatini yaxshilaydi va qondagi shakar darajasini pasaytiradi.

Zanjabil choyining qandli diabetga foydalari

Zanjabil (*Zingiber officinale*) qadimdan xalq tabobatida ishlatilgan kuchli dorivor o‘simlik bo‘lib, ayniqsa qandli diabet bilan og‘rigan bemorlar uchun foydali xususiyatlarga ega. Uning tarkibida gingerol, shogaol, va zingeron kabi faol bioyog‘li birikmalar mavjud.

1. Qon glyukozasi darajasini pasaytiradi

Zanjabil choyi glyukoza darajasini pasaytirish va uni barqaror ushlab turishda yordam beradi. Bu uning oshqozon osti bezida insulin sekretsiyasini stimulyatsiya qilishi va periferik to‘qimalarda glyukozani hujayralarga qabul qilishini yaxshilashi bilan bog‘liq.

2. Insulin sezuvchanligini oshiradi

Zanjabilning faol komponentlari insulin retseptorlariga ta'sir qilib, ularning sezuvchanligini oshiradi. Bu esa ayniqsa 2-tip diabetli bemorlarda muhim ahamiyatga ega.

3. Yallig'lanishga qarshi va antioksidant ta'sir

Zanjabil organizmdagi surunkali yallig'lanish va oksidlovchi stressni kamaytiradi. Bu diabetik asoratlarni, ayniqsa buyrak va asab to'qimalariga bo'lgan zararni cheklashda foydali.

4. Qon aylanishini yaxshilaydi

Zanjabil qon tomirlarni kengaytiradi, qonning erkin aylanishini ta'minlaydi va bu diabetga xos yurak-qon tomir asoratlarning oldini olishda foydali.

5. Hazm jarayonini yaxshilaydi

Ko'pincha diabetli bemorlarda ovqat hazm qilish muammolari bo'ladi. Zanjabil choyi hazmni yengillashtiradi, ichak harakatini faollashtiradi.

Qanday tayyorlanadi va iste'mol qilinadi?

Zanjabil choyi retsepti:

- 1–2 choy qoshiq maydalangan yangi zanjabil (yoki ½ choy qoshiq quritilgan zanjabil)
- 1 stakan qaynoq suv
- 5–10 daqiqa damlash
- Istasa limon bo'lagi yoki dolchin qo'shish mumkin

Tavsiya:

- Kuniga 1–2 marta, ovqatdan keyin yoki oldin ichish mumkin.
- Shakarsiz holda ichish tavsiya etiladi.
- Juda ko'p iste'mol qilinmasligi lozim (kuniga 4–5 grammdan oshiq emas), chunki ortiqcha dozasi oshqozon bezovtaligi yoki qon bosimiga ta'sir qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Jahon Sog'liqni Saqlash Tashkiloti (WHO). "Diabetes Global Report 2023".
2. O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni Saqlash Vazirligi. "Diabetes Mellitusni oldini olish va boshqarish bo'yicha milliy tavsiyalar". Toshkent, 2022.
3. Rasulov M. "Xalq tabobatida dorivor o'simliklardan foydalanish". Toshkent: Fan nashriyoti, 2018.
4. Karimov Sh. "Qandli diabetning xalqona davolash usullari". Ilmiy maqola, "Sog'liqni saqlash ilmiy jurnali", 2021.
5. Davidson, M. B. "Diabetes Mellitus: Diagnosis and Treatment". Springer, 2018.

НАУЧНЫЕ ПОДХОДЫ К СТАНДАРТИЗАЦИИ КАЧЕСТВА СУШЁНЫХ ФРУКТОВ В КОНТЕКСТЕ ГЛОБАЛЬНОЙ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ.

Жабборов Тўлқин Камолович

PhD, Доцент

Жобборов Баходир Тўлқинжон ўғли

Ферганский государственный технический университет

Аннотация: В статье рассматриваются современные научные подходы к стандартизации качества сушёных фруктов в условиях растущих требований к глобальной продовольственной безопасности. Уделено внимание важнейшим физико-химическим и биохимическим показателям, методам оценки и международным стандартам качества. Обоснована необходимость интеграции научно-обоснованных стандартов в систему глобального пищевого контроля. Проведён анализ основных угроз безопасности сушёных фруктов при производстве, хранении и транспортировке.

Ключевые слова: сушёные фрукты, стандартизация, качество, пищевая безопасность, физико-химические показатели, международные стандарты, биохимия, контроль качества.

Использованные методы и приёмы исследования

Метод экспертной оценки рисков при несоблюдении стандартов хранения;

Статистическая обработка данных с применением методов корреляционного анализа;

Лабораторные методы определения влажности, кислотности, содержания сахаров и пестицидов (по ГОСТ 28561-90, ГОСТ 26927-86);

Сравнительный анализ образцов сушёных фруктов из разных стран.

Полученные результаты и их анализ. Результаты лабораторного анализа образцов сушёных фруктов показали существенное различие в качестве между продуктами, соответствующими международным стандартам, и продуктами без сертификации. Было установлено:

Содержание свободных сахаров (глюкоза и фруктоза) коррелирует с повышенной гигроскопичностью продукта и снижением устойчивости к микробной контаминации;

При хранении при температуре выше +25 °C и влажности воздуха выше 70 % резко возрастает риск появления плесени и микотоксинов, особенно у инжира и кураги [1];

Выявлена необходимость создания региональных стандартов качества с учётом климатических и логистических факторов.

Только 58 % проанализированных образцов соответствовали требованиям Codex Alimentarius по содержанию диоксида серы (менее 200 мг/кг) [2];

Физико-химические показатели сушёных фруктов (по выборке из 5 стран)

(1-Таблица)

Страна происхождения	Влажность (%)	Содержание сахаров (%)	Кислотность (pH)	Содержание SO ₂ (мг/кг)
Узбекистан	14,5	57,3	4,7	160
Таджикистан	19,8	56,7	4,1	215
Турция	15,5	52,4	3,9	207
Китай	21,7	53,2	4,5	274
Иран	17,2	49,7	4,8	184

Примечание: допустимые нормы для SO₂ - не более 200 мг/кг [2].

$$C_{\text{сах}} = \frac{(V \cdot f \cdot 100)}{m}$$

Формула 1. Расчёт общего содержания сахаров

где: C_{сах} - содержание сахаров, %;
V - объём титранта, мл;
f - фактор пересчёта (по стандарту ГОСТ);
m - масса навески, г.

Соответствие международным стандартам качества (по 50 образцам)

(2-Таблица)

Показатель	Кол-во соответствующих	Кол-во несоответствующих	Процент соответствия (%)
Отсутствие плесени	42	5	91%
Влажность ≤ 20%	40	10	80%
Содержание SO ₂ ≤ 200 мг/кг	31	24	63%
Уровень pH в пределах 3.5-4.2	37	13	75%

Для обеспечения глобальной продовольственной безопасности необходимо внедрение унифицированной системы оценки качества сушёных фруктов, основанной на научных подходах и международных нормах. Внедрение новых цифровых методов мониторинга (например, сенсорных датчиков в упаковке) позволяет повысить эффективность контроля на всех этапах цепочки поставок.

Список литературы:

1. Жолдин, В. Н. Технология хранения и переработки плодоовощной продукции. - М.: КолосС, 2013. - 320 с. - С. 218.
2. Codex Alimentarius Commission. General Standard for Contaminants and Toxins in Food and Feed (CODEX STAN 193-1995). - FAO/WHO, 2019. - 207 p. - С. 141.
3. Гончарова, Е. А., Шерстнева, Е. П. Контроль качества пищевых продуктов. - СПб.: Лань, 2021. - 336 с. - С. 145–152.
4. ISO 2173:2003. Fruit and vegetable products – Determination of soluble solids - Refractometric method. - International Organization for Standardization.
5. Галузо, И. Г. Пищевая безопасность: международные аспекты и правовое регулирование. - М.: Юрайт, 2020. - 289 с. - С. 92–104.

O'UK

**INNOVATSION QURITISH TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA MEVALARNI
SAQLASH VA QAYTA ISHLASHNING OZIQ-OVQAT XAVFSIZLIGIGA
TA'SIRI**

Jabborov To'liqin Kamolovich
PhD, Dotsent
Jobborov Baxodir To'liqinjon o'g'li
assistent
Farg'ona davlat texnika universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada mevalarni saqlash va qayta ishlashda innovatsion quritish texnologiyalarining qo'llanilishi, ularning oziq-ovqat xavfsizligiga ta'siri o'rganilgan. Quritishning zamonaviy usullari - infraqizil, mikroto'liqinli, sublimatsion va kombinatsiyalangan texnologiyalar - orqali mahsulot sifatini saqlab qolish, mikrobiologik xavfsizlikni ta'minlash va saqlash muddatini uzaytirish imkoniyatlari tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari mevalarni quritish jarayonida energiya tejamlorligi, oziqaviy moddalarning saqlanishi va global oziq-ovqat xavfsizligi masalalariga ijobiy ta'sir ko'rsatishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: quritish texnologiyalari, oziq-ovqat xavfsizligi, mevalarni qayta ishlash, infraqizil quritish, mikroto'liqinli quritish, sublimatsiya, energiya tejamlorligi.

Kirish: Jahon bo'yicha oziq-ovqat xavfsizligi bilan bog'liq muammolar ortib bormoqda. Xalqaro oziq-ovqat tashkilotining 2021-yilgi hisobotiga ko'ra, dunyoda 800 milliondan ortiq insonlar oziq-ovqat tanqisligidan aziyat chekmoqda [1]. Shu bois, oziq-ovqat resurslarini tejash va ularni uzoq muddat saqlash bugungi kunda dolzarb masala hisoblanadi. Mevalar tarkibidagi yuqori namlik ularni tez buzilishga olib keladi. Quritish texnologiyalari esa bu muammoni samarali hal etuvchi usullardan biri sifatida tan olinmoqda [2].

Tadqiqot metodlari va qo'llanilgan metodlar: Tadqiqotda quyidagi ilmiy metodlar asosida natijalar olindi:

- Analitik tahlil - mavjud ilmiy adabiyotlar asosida turli quritish texnologiyalarining texnologik ko'rsatkichlari o'rganildi [3].
- Eksperiment - laboratoriya sharoitida olma, o'rik va nok kabi mevalarning infraqizil, mikroto'liqinli va sublimatsion quritish usullaridagi natijalari taqqoslab chiqildi [4].
- Matematik modellashtirish – issiqlik va massa uzatish tenglamalari orqali quritish jarayonining fizik modellarini ishlab chiqish asosida baholandi [5].
- Komparativ tahlil - an'anaviy va innovatsion quritish usullari o'rtasida energiya sarfi, vaqt, oziqaviy moddalar yo'qotilishi kabi mezonlar bo'yicha taqqoslash amalga oshirildi [2, 3].

Olingan natijalar va ularning tahlili. Tadqiqot natijalari quyidagi muhim xulosalarni berdi:

- Sifatning saqlanishi: Infraqizil quritishda C vitamini saqlanishi 80% ni, mikroto'liqinli usulda esa 72% ni tashkil etdi. An'anaviy quritishda bu ko'rsatkich 50–55% oralig'ida bo'ldi [2].

- Energiya sarfi: Infraqizil quritish an'anaviy issiqlik bilan quritishga nisbatan 30% kam energiya sarfladi. Mikroto'liqlik quritishda esa bu ko'rsatkich 35% gacha tejaldi [3].
- Saqlash muddati: Sublimatsion quritilgan mevalarda mikroorganizmlar deyarli aniqlanmadi, bu esa 9 oygacha saqlanish imkonini berdi [4].
- Mahsulot tashqi ko'rinishi va ta'mi: Sublimatsiya orqali quritilgan mevalarda ta'm, rang va aromatik xususiyatlar deyarli yo'qolmagan [4].

Quritish usullarining asosiy texnologik ko'rsatkichlari

(1-Jadval)

Quritish usuli	C vitamini saqlanishi (%)	Energiya sarfi (kWh/kg)	Vaqt (soat)	Saqlash muddati (oy)
An'anaviy (issiqlik)	50–55	5.2	12	5
Infraqizil	80	4.7	8	7
Mikroto'liqlik	72	3.5	5	5
Sublimatsion	75–80	4.8	16	9

Quritilgan mevalarda oziqaviy moddalarning saqlanish darajasi (%)

(2-Jadval)

Meva turi	Quritish usuli	C vitamini	Antioksidantlar	Tabiiy rang saqlanishi
Olma	Infraqizil	80	70	76
O'rik	Mikroto'liqlik	75	65	72
Nok	Sublimatsion	84	80	86

Bu ko'rsatkichlar oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda innovatsion quritish texnologiyalarining samaradorligini tasdiqlaydi.

Innovatsion quritish texnologiyalari mevalarni uzoq muddat saqlash, ularning oziqaviy qiymatini yo'qotmaslik va mikrobiologik xavfsizligini ta'minlashda katta imkoniyatlarga ega. Bunday texnologiyalarni keng joriy etish orqali nafaqat milliy, balki global miqyosda oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlash mumkin. Shu bilan birga, eksportbop mahsulotlar ishlab chiqarish va qishloq xo'jaligi sohasining barqaror rivojlanishiga hissa qo'shiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Турсунов Б.А. Технологии инфракрасной сушки плодов. – Ташкент: Фан, 2016. – С. 28–33.
2. Халматов А.Н. Сравнительный анализ методов сушки фруктов. – Ташкент: Экономика, 2019. – С. 91–98.
3. Nurmatov R.T., Tursunov B.A. Innovatsion quritish texnologiyalari. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2020. – B. 77–85.
4. Yusupova M.A., Karimova N.K. Mevalarning kimyoviy tarkibi va ularni saqlash usullari. – Toshkent: Oziq-ovqat sanoati, 2017. – B. 39–47.
5. Karimov B.K., Xolmatova G.S. Oziq-ovqat xavfsizligi va sog'lom ovqatlanish. – Toshkent: Fan, 2018. – B. 45–52.
6. Axmedov O.R. Meva-sabzavotlarni saqlash va qayta ishlash texnologiyalari. – Toshkent: O'qituvchi, 2015. – B. 112–118.

SAMARQAD SHAHAR VA UNING ATROFIDA QISHLOVCHI QUHLARNING TURLAR TARKIBI, SONI VA EKOLOGIYASI

Davlatova Sarvinoz Valijon qizi

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti Geografiya va ekologiya fakulteti, Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish (tarmoqlar va sohalar bo'yicha) ta'lim yo'nalishi 4-kurs talabasi. O'zbekiston, Samarqand. E-mail: dilmuroddavlat5@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Samarqand shahri va uning atrofida qishlaydigan qushlar ekologiyasining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganishga bag'ishlangan. Ish qishlaydigan qush turlarining sonini va ularning hudud bo'ylab tarqalishini aniqlaydi. Urbanizatsiyalashgan hududlarda qushlarga tahdid soladigan omillar aniqlanadi. Ornithofaunaning tur xilma-xilligini saqlab qolish va shaharning yashash joylarining ekologik sharoitini yaxshilash bo'yicha chora-tadbirlar taklif etiladi.

Kalit so'zlar: Samarqand shahar, qishlovchi qushlar, turlar tarkibi, soni va ekologiyasi, tuxumlar soni, uyalashi va qishlash hududlari.

Kirish. Butun yer yuzida 40 turkumga mansub 10928 tur qushlar bor. Undan hozirgi kunda Yer yuzidagi 600 tur qushlarni noyob populyatsiyalarning minimal darajasiga qadar qisqargan turlar qatoriga kiritish mumkin. 1500-iyuldan boshlab hozirgacha qushlardan 160 tur yo'qolib ketgan antropogen ta'siri uchun. Qushlarni muhofaza qilish muammosi tabiatni muhofaza qilish umumiy muammosining bir qismi bo'lib hisoblanadi. Ko'pgina qushlar tabiiy muhit o'zgarishlari va populyatsiya soni o'zgarishlarining indikatorlari hisoblanadi. Ayniqsa ayrim tur qushlarning yo'qolib ketishi bu jarayonni puxta o'rganishni talab qiladi. Foydali hashorotxo'r qushlardan zararkunanda hashorotlarga biologik qarshi kurash usuli sifatida foydalanish mumkin. Shu sababli ularning biologiyasini o'rganish nafaqat amaliy, balki nazariy ahamiyatga ham ega. Qushlar zararkunanda hashorotlarni qirishda insonga beqiyos yordam beradi. Ayniqsa uyalash davrida ko'pchilik qushlar polaponlarini hashorotlar bilan boqib, zararkunandalar sonini boshqaradi. Yildan-yilga kichik hashorotxo'r qushlarni muhofaza qilish va ularni bog'larga va o'rmonlarga jalb qilishga katta ahamiyat berilmoqda. Hashorotxo'r qushlar zararkunanda hashorotlarga qarshi kurashning arzon va samarali vositasi bo'lib hisoblanadi. Qo'riqxonalarda hashorotlarga qarshi kurashda zaharli kimyoviy moddalarni qo'llash mumkin emasligi inobatga olinsa, hashorotxo'r qushlar ekotizimdagi ozuqa zanjirining asosiy bo'g'inlaridan biri bo'lib qoladi. Zararkunanda hashorotlarga qarshi kurashda hashorotxo'r qushlardan foydalanish, ularni muhofaza qilish chora-tadbirlarini ishlab chiqishda qushlar ekologiyasiga oid bilimlarga ega bo'lish, birinchi navbatda ularning uya qurish sharoitlarini bilishni talab qiladi [1].

Yuqorida aytilganlardan kelib chiqadiki, qushlarning xo'jalik ahamiyati masalasi u yoki bu sharoitda ularning hayotini o'rganish, ularning biologiyasi va yashash sharoitlarini bilish asosida qarab chiqilishi kerak.

Adabiyotlar tahlili: Samarqand viloyatining flora va faunasining turli-tumanligi bilan avvaldan juda ko'p tadqiqotlarni o'ziga jalb qilib kelgan Samarqand viloyati va Zarafshon vodiysida 1820-yildan boshlab ko'plab olimlar ilmiy izlanishlar olib borganlar. Ular Samarqandda joylashgan Zarafshon daryosi suv havzalalarining yuqori va quyi oqimlarigacha bo'lgan hududlarda ilmiy izlanishlar olib borganlar va zoologik materiallar to'plaganlar. 1840-yil 25-avgustdan 25-oktyabrgacha A. Leman sayohat qildi. U Buxoro, Karmana, Kattaqo'rg'on, Samarqand, Panjakent, Vorziminora bo'ylab sayohat qildi. U shu yerlardagi 30 tur qushlar haqida ma'lumot bergan. Samarqand atrofi va Zarafshon daryosining o'rta oqimlarida ilmiy izlanishlar vodiya tashrif buyurgan buyuk olim A. P. Fedchenkoning [4] tadqiqotlari bilan boshlangan. A.P. Fedchenko ko'proq entomologiya materiallar yig'ish bilan shug'ullangan. U to'plagan kolleksiyalar 5000 ekzemplyardan 4500 tasi hashorotlarga xosdir. A.P. Fedchenko tomonidan qushlar va sut emizuvchi hayvonlarning katta kolleksiyasi to'plangan edi. 1878-yilda V.F. Russov Samarqand, Boysun, Kitob, Dahbet va boshqa marshurutlar bo'ylab sayohat qilgan. Russov to'plagan materiallarni 1889-yilda F.D. Plesske (1888) ishlab o'zining maqolasida 419 tur qushlarning biologiyasini keltirmagan holda ro'yxatni ko'sratib o'tdi. 1887-yil yozda S.A. Lidskiy (1988) Samarqand, Yakkabog', Darbent, Boysun, Denov bo'yicha qilgan sayohatiga asoslanib "Turkiston o'lkasi va Buxoro bo'ylab 1887-yilgi sayohat" bo'yicha hisobotini yozadi. 1892-yil Buxoroda, D.L. Glazunov, Samarqand, Jizzax, Qizilqum, Nurota, Kattaqo'rg'on bo'ylab sayohat qiladi. 1897-yilda Kaznakov Zarafshonning yuqori oqimlari bo'ylab Samarqand, Panjikent, Qushtup, Iskandarkul, Hisor bo'ylab sayohat qiladi. 1907-1908 yillarda Samarqandda Duglas Carruzers hayvonlarni kolleksiyalash bilan shug'ullanadi. Samarqanddan Hisor tog'lari hayvonlarini ko'rganlarini o'rganadi va to'plagan materiallarni 1910-yilda chop etadi. 1909-yil sentyabr oyida M.N. Divnogopskiy Samarqandga keladi va shahar ichida materiallar yig'adi. Keyin Urgut orqali Surxondaryoga o'tib ketadi [5]. Uning yig'gan kolleksiyasi akademik M.A. Menzber tomonidan qisman qayta ishlangan. 1930-yilda R.N. Meklenbursev Samarqand bo'ylab (Ohalik, eski aerodrom, Xo'ja Ahror qishlog'i, Samarqand shahri, Cho'pon-Ota tepaligi, Jomboy qishlog'i) ekspeditsiya uyushtirildi. 1941-yildan boshlab umurtqali hayvonlar zoologiyasi kafedrasida o'qituvchilari A.K. Sagitov, M.V. Kalujina, Ye.V. Kiseleva va boshqalar tomonidan qushlar ekologiyasi chuqurroq o'rganila boshlandi [6].

Tadqiqot maqsadi: Samarqand viloyati va uning atrofida qishlovchi qushlarning uyalash ekologiyasini, ko'payishi va hududlar bo'ylab taqsimlanishini o'rganishdan va ularni muhofaza qilishdan iborat.

Muhokama va natijalar: Hozir O'zbekistonda 119 shahar va 115 shaharcha bo'lib, boshqa yirik shaharlar qatori Samarqandda ham urbanizatsiya jarayonining qushlar kompleksiga ta'siri benihoyat katta. Shahar landshafti qushlarning yashash muxiti sifatida o'zining ekologik sharoiti, tarkibi va o'ziga xos xususiyatlariga ega bo'lgan bir qancha statsiyalar majmuasidan tarkib topgan. Har bir mavjud statsiya o'zining ornitofauna tarkibiga ega bo'lib, u boshqalaridan o'zining muhiti, tur tarkibi va turlar soni bilan farq qiladi. Biz Samarqand shahrida 5 ta asosiy statsiyani ajratdik va shu statsiyalarda uchraydigan qushlar va ular sonining dinamikasini tahlil etdik. Bu statsiyalar quyidagilar: Ko'kalamzorlar, Qurilishlar, Sanoat korxonalari, Suv havzalari, Ruderal maydonlar, Qabristonlar. Hozirda Samarqand shahri va uning yaqin atroflarida qushlarning 14 turkumga, mansub bo'lgan 118 tur va kenja turlari uchraydi. Shundan 70 tur chumchuqsimonlar, 10 tur lochinsimonlar, 9 tur balchiqchisimonlar, 5 tur ko'kqarg'asimonlar, 4 turdan yapaloqqushsimonlar, ko'kqarg'asimonlar, kaptarsimonlar va g'ozsimonlar, 2 tadan tur laylaksimonlar, tovuqsimonlar, turnasimonlar, uzunqanotlar, qizilisht onsimonlar, 1 tadan tur kakkusimonlar turkumlariga mansubdir. Qushlarning tur tarkibini tuzish, uchrash xususiyatlarni aniqlash, ularning biotoplarda tarqalishi va sonining yillik hamda mavsumiy dinamikasini o'rganish, doimiy dala kuzatuvlari va hisoblar umumiy qabul qilingan ornitologik uslubiyatlar asosida olib borildi. Samarqand shahri va

unga yaqin hududlardagi antropogen landshaftlarida uchraydigan umurtqali hayvonlar orasida qushlar bioxilma-xilligi va ko'p sonliligi bilan ajralib turadi. Shu jihatdan ham ular shahar landshaftlarida muhim o'rin tutadi. Shahar hududida antropogen omillar kompleksi mujassamlashganligi va ularning jadal suratda o'sishi, qushlar hayotining barcha sikllariga ta'siri doimiy ravishda davom etadi. Shuning uchun ham urbanizatsiyalash hududlarda o'ziga xos qushlar faunasi bosqichma - bosqich shakllanadi va yashash joylarining o'zgarishiga moslashadi, hamda ko'payish biologiyasi, ekologiyasi bilan bir qatorda ularning oziqlanish xususiyatlariga ta'sir etadi [6].

Urbanizatsiyalashgan landshaft avifaunasini tahlil qilishda avvalo qushlar jamoasi tarkibidagi uya qiluvchi qushlar biologiyasi va uning xususiyatlarini, xususan ularning shaxar sharoitiga moslashishini o'rganish, o'zgargan landshaftda ekologik barqarorlikni ta'minlashda katta ahamiyatga ega [7].

Shahar sutrukturasida bo'ladigan o'zgarishlar bu stansiyalar bilan hayoti bog'liq uya qiluvchi qushlarning soniga, uya qurish manbalariga oziqlanish va boshqa jarayonlariga ta'sir qiladi. Masalan, Samarqand shahri sharoitidagi keyingi yillarda kovakli va yirik daraxtlarning sonini kamayishi tufayli ayrim uya qqiluvchi qushlar turining soni kamayganligi sezilmoqda. Bularga: Boyog'li, oq qanotli qizilishton, sassiqpapishak, oddiy chug'urchuq, chittak va zarg'aldoqlarni misol qilib ko'rsatish mumkin. Shuningdek keyingi yillarda oq laylakning Samarqand va uning atrofida uya qilishi mutlaqo kuzatilmayapti. Aksincha, qumri, mayna, dala chumchug'i, ko'k kaptar, zog'cha, go'ngqarg'a soni yildan-yilga sezilarli oshmoqda. Shaharda mavjud butazorlarning qisqartirilishi va yo'q qilinishi esa janub bulbulining shahardan chekinishiga olib keldi. Biz o'z kuzatishlarimizda 1990-yildan boshlab mazkur turni shaharda uchraganligini qayd qildik va 4 yil mobaynida uzluksiz uning shahar xiyobonlarida ko'payish davrini kuzatdik. Shaharda sodir bo'lgan va yuqorida aytib o'tilgan sabablar tufayli 1996-yildan keyin janub bulbulini shaharda uchratmadik. Hozirgi kunda ularni faqat shahar atrofida uchratish mumkin. Bulbullarning hulkay xususiyatlari to'g'risida M.Sharipov (1980) shunday yozadi "agar bulbulga qulay sharoit bo'lsa, u mikrobiotsenoz yoki shahar shovqini, transport, yirtqichlar va odamlar ko'p bo'lishiga qaramasdan, ularga e'tibor ham bermasdan shaharda yashab ko'payaveradi". Beengryadagi Debretsen, Frlandiya shaharlari, Varshava Luniak, Sant-Peterburg, va Moskva shaharlarida bulbullarning davriy ravishda uchrashi qayd etildi [8].

Keyingi yillarda Samarqand shahrida ayrim uya qiluvchi qushlarning davriy ravishda ko'payayotganliklari sodir bo'lmoqda. Bular qorashaqshaq, cho'l viyurogi, niqobli jibilajibon va janub bulbullaridir. Ularning bunday davriy ko'payishining sababi shaxarning ekologik xolati, turlarning moslashish darajasi va xulkay holatlari bilan bog'lanadi. Keyingi yillarda shahar sharoitida qumrining soni sezilarli oshayotgani va musichaning soni esa kamayayotgani ko'rinmoqda. Bu holatni turlararo raqobatda qumrining ustunligi bilan tushuntirish mumkin [9].

Samarqand shahri bioxilma-xilligi jihatidan boshqa mintaqalarga nisbatan ajralib, uning atrofida muntazam uchraydigan va qishlaydigan qushlar va boshqa umurtqali hayvonlar son jihatdan ko'pchilikni tashkil qiladi. Mazkur bobda Samarqand shahri va uning atrofida uchrovchi qishlovchi qushlar, ularning ekologiyasi va tarqalish qonuniyatlari haqida so'z boradi. Samarqand shahri va uning atrofida uchraydigan qishlovchi qushlarni o'rganishda bir qancha obyektlar tanlab olindi va shu asosida qishlovchi qushlar ekologiyasi va turlar soni o'rganildi. Jumladan, Urgut tumani Omomqo'ton milliy tabiat bog'i, Taxtaqoracha suv ombori, Jomboy va Bulung'ur tumanlari Zarafshon milliy tabiat bog'i, Kattaqo'rg'on tumani Kattaqo'rg'on suv ombori, Nurobot tumanlari tog'li mintaqalari hududlarida va ular atrofida qishlovchi qushlar soni va ekologiyasini o'rgandik [10].

Tadqiqot jarayonida:

- ❖ Omonqo‘tonda qishlovchi burgut, boltayutar va boshqa qushlarning uyalashi, tuxum qo‘yishi va ekologiyasi:
- ❖ Kattaqo‘rg‘onda qishlovchi Sahro lochini, churrak, Oq peshonali g‘oz kabi qushlarning soni, uya qurishi va ekologiyasi:
- ❖ Zarafshon hududida qishlovchi zaryanka, qoratamoq qora shaqshaq, buz shaqshaq qushlarining soni, uyalashi shuningdek tuxumlar soni va ekologiyasi o‘rganildi

Turlarning nomi	Uyalar soni	Qo‘yilgan tuxumlar soni	Tuxumdan chiqqan jo‘jalar soni	Uchgan jo‘jalar soni	Ko‘payish samaradorligi	1 ta uyadan chiqayotgan jo‘jalar soni
Musicha	19	38	30	26	68.4	1.3
Churrak	15	31	27	87.7	77.4	1.6
Janub bulbuli	7	29	12	7	13.7	1.0
Go‘ng qarg‘a	129	565	322	272	48.1	2.1
Dala chumchug‘i	6	36	29	25	69.4	4.1

Xulosa qilib aytganda, Samarqand shahri va uning atrofida qishlovchi qushlar turlar tarkibi, ularning soni, ekologik xususiyatlari va yashash muhitiga urbanizatsiya jarayonlarining ta‘sirini chuqur tahlil etadi. Olib borilgan dala kuzatuvlari natijasida aniqlanishicha, Samarqand shahri atrofida 14 turkumga mansub 118 tur qushlar mavjud bo‘lib, ular orasida chumchuqsimonlar, lochinsimonlar va balchiqchisimonlar ko‘pchilikni tashkil etadi. Tadqiqot Samarqand shahrida antropogen bosim ostida shakllanayotgan yangi ekologik muhit qushlar faunasining tarkibi va soniga sezilarli darajada ta‘sir ko‘rsatayotganini ko‘rsatadi. Xususan, uylovchi qushlarning uya qurish manbalarining kamayishi, yashash joylarining torayishi, daraxtlar sonining kamayishi natijasida ayrim foydali turlar, jumladan janub bulbuli, shahardan chekinmoqda. Boshqa tomondan esa, antropogen sharoitga tez moslasha olgan qush turlari, masalan qumri, go‘ng qarg‘a va dala chumchug‘i soni ortib bormoqda.

Maqolada turlararo raqobat, ekologik moslashuvchanlik darajasi va ko‘payish samaradorligi o‘rtasidagi bog‘liqlik tahlil qilingan. Masalan, dala chumchug‘i va go‘ng qarg‘a bir uyadan 4,1 va 2,1 jo‘ja chiqarish bilan yuqori ko‘payish ko‘rsatkichlariga ega bo‘lsa, janub bulbuli 1,0 ko‘rsatkich bilan sezilarli pasayishni ko‘rsatmoqda. Bu esa shahar ekologik muhitining selektiv ta‘sirini yaqqol namoyon etadi.

Tadqiqot urbanizatsiyalashgan muhitda qushlar bioxilma-xilligini saqlab qolish uchun strategik choralarni ishlab chiqish zaruratini ko‘rsatdi. Bu choralar qatoriga yashash muhitini diversifikatsiyalash, tabiiy yashash joylarini rekonstruksiya qilish, qushlar uchun sun‘iy uyalar yaratish va ekologik monitoringni doimiy yo‘lga qo‘yish kiradi.

Samarqand shahridagi qushlarning ekologik holati antropogen jarayonlarning bevosita ko‘zgusi bo‘lib, u urbanizatsiya va tabiat muvozanati o‘rtasidagi murakkab aloqalarni tahlil qilishda muhim indikator vazifasini bajaradi. Ushbu holat shuni ko‘rsatadiki, barqaror shahar rivojlanishini ta‘minlashda qushlar faunasi ekologiyasini chuqur o‘rganish va amaliy choralar ko‘rish muhim ahamiyatga ega.

Foydalangan adabiyotlar

1. Абдусаломов И.А. Фауна Таджикской ССР. - Т. XIX. - ч. 1. - Душанбе, 1971
2. Абдуреймов Т. Птицы тугаев и прилегающих пустынь низовьев Аму - Дарьи - Ташкент, 1981.
3. Ахмедов. М. М. Охотничье-промысловые птицы Зарафшанской долины. //Тр. Сам. Гос. объединенного педагогического и учительского института - Т. VII - Самарканд, 1950.
4. Белялова Л.Э. Экология гнездования белой трясогузки на северо-западных склонах Туркестанского хребта. // Экологические проблемы Приамударьинского региона Средней Азии. - Мат-лы международной конференции. -Бухара, 1999.
5. Богданов А.Н. Птицы бассейна реки Зарафшан //Тр. института зоологии и паразитологии. АН УзССР - т.5.- Ташкент, 1956.
6. государственный заповедник. //В кн.: Заповедники СССР. - М.,1990
7. Бородихин И. Ф. Птицы Алма-Аты. - Алма-Ата: Кайнар, 1968. 121 с.
8. Гладков Н.А. Дятлы. //Птицы Советского Союза - Т.1. - Москва, 1951
9. Долгушин И.А. Птицы Казахстана. - Алма-Ата, 1960.-Т.1.- 470 с
10. Коблик Е.А., Редькин Я.А., Архипов В.Ю. Список птиц Российской Федерации. - М., 2006

УДК 581.4 (075.8)

БИОМОРФОЛОГИЯ *ASER PSEUDOPLATANOIDES* L. К УСЛОВИЯМ ГОРОДСКОЙ СРЕДЫ

Камалова Манзура Джамаловна
к.б.н., доцент
Мамаджонова Фарангиз Нуршодовна,
студентка Национального университета
Узбекистана имени Мирзо Улугбека

Аннотация. В статье раскрывается значение, систематический обзор *Aser pseudoplatanoides*, устойчивость к различным-почвенно-климатическим условиям, биоморфология, а также определена высокая декоративность растения в зеленом строительстве.

Ключевые слова: *Aser pseudoplatanoides*, систематика, ареал, биоморфология, декоративность, устойчивость.

В настоящее время развитие промышленного производства и транспорта в городах приводит к увеличению загрязнителей, такие как пыль, дым, сажа, копоти, газы и патогены микрофлоры. Неблагоприятные факторы городской среды можно улучшить с помощью древесных растений, которые аккумулируют с атмосферы различные загрязнители (газы).

Многие растения задерживают пыль, по причине, что имеют свои особенности, например, большие листья и крона, клейкость и другие. Пыль задерживаются листьями вяза, рябины, калины обыкновенной, боярышника и растений с листьями, выделяющими клейкие вещества: арония черноплодная, сирень обыкновенная и др. Хвойные породы очищают воздух в несколько раз больше, чем лиственные породы. Зеленые насаждения снижают шум, создают микроклимат. За счет зеленых насаждений происходит проветривание территории, охлажденный воздух от крон деревьев вытесняет слой теплого воздуха и таким образом способствует самоочищению воздуха, что особенно важно с глобальным изменением климата.

Для озеленения городов древесные растения играют большую роль и связи с этим необходимо изучение быстрорастущих, долговечных и с плотной кроной, а

также по декоративности. Многие исследования проводятся в Ботанических садах и после испытания рекомендуются для посадки в различных условиях городской среды. Среди таких растений тополь бальзамический, дуб обыкновенный, некоторые виды ивы, вязь, ясень зеленый, клен белый и др.

Жизненная среда человека должна быть благоприятной, где главную роль играет ионизирующая способность многих видов древесных растений. Из лиственных растений ивы, дуб обыкновенный, клен красный и белый, сирень и другие. Перечисленные растения можно встретить среди местных видов, а также среди интродуцентов.

Древесные растения, особенно виды рода *Acer* L. в СНГ и в Узбекистане включительно занимают обширные ареалы и получили широкое признание за декоративные свойства.

Род *Acer* L. описаны А.И.Поярковой [4] во «Флоре СССР» [6] Б.Н. Замятниным [2] семейство *Aceraceae* Lindl. представлено в «Деревья и кустарники СССР». В работе Г.С.Костеловой [3], в условиях города Ташкента изучены 32 вида рода *Acer*, относящихся к 13 секциям. *Acer pseudoplatanoides* (клен белый) является представителем европейско-кавказской флоры. Клен белый относится к роду *Acer* L., (семейство *Aceraceae*).

Целью исследовательской работы является особенности приуроченности *Acer pseudoplatanoides* к условиям городской среды.

Изучение клена начали с лабораторных исследований и далее исследования проводили в Ботаническом саду им. Ф.И.Русанова [5]: Нами изучены географическое положение, биология и морфология вида, прорастание семян, проростка и годичный прирост, их экология и отношение к условиям среды.

Ареал *Acer pseudoplatanoides*. (Клён белый) занимает большую территорию, которая проходит по различным почвенно-климатическим зонам. Клен белый на Кавказе растет, во всех лесных зонах на влажной бурой почве, особенно на подстилаемой известью содержащими горными породами. Редко встречается на склонах южной экспозиции, в литературе указывается, что не переносит засоление [1].

В Европе имеет очень широкое распространение. С точки зрения экологии дико растет в горах средней и южной Европы от Португалии до Польши. Встречается в Италии, на Балканском полуострове, на северном побережье Малой Азии, на Украине, в горных лесах Карпат, где поднимается до 1200 м в первом ярусе широколиственных лесов. В зоне обитания на Украине среднегодовая температура +6⁰С, осадки от 800 до 1600 мм в год. Растет на разных почвах, но предпочитает почвы, богатые известью. Встречается на каменистых местах.

Acer pseudoplatanoides (клен ложноплатановый, явор, белый клен) относится к секции *Gemmata* Pojark.

Клён обычно достигает 40 м высоты и диаметр доходит до 1,5 м. Зацветает в возрасте 5-6 лет. Форма крона яйцевидная и начинается от основания ствола. Кора светло-серая гладкая. У клена побеги округлая, гладкая, светло-зеленая иногда розоватая. Ветви, обычно когда стареют становятся темно-серыми покрытые с большим количеством чечевичек. Почki бывают с 5-7 наружными чешуями до 1 см длины и 0.7 см ширины, они яйцевидные, заостренные на вершине, имеют зеленовато-желтый цвет, голые или опушенные по краям чешуй.

Листья клена на однолетних побегах одиночные, простые до 12 см в длину и до 16 см в ширину. На двулетних побегах собраны в пучки по 4 шт., длина доходит до 8-10 см, ширина 10-12 см, трех-пяти лопастные, округло-яйцевидные с сердцевидным основанием, сверху темно-зеленые, тусклые голые, снизу беловатые иногда голубоватые в молодом состоянии, опушенные по жилкам и по углам жилок.

Лопаста листа яйцевидные, по краям листа туповато-зубчатые, остроугольные. Черешки листьев равны длине.

Клен однодомное растение. Цветки собраны в разнотелые кисти. Лепестки желтовато-зеленые, продолговатые, по длине и ширине равны чашелистикам, опушенные внутри и реснитчатые по краям. Тычинок 10. Тычиночные нити двулостные зеленовато-белые, пыльники бледно-желтые. Рыльце двулостные, зеленого цвета.

Цветет и плодотворит регулярно. Плоды – двукрылатые орешки, крылья 5-6 см длины и 1,6-1,8 ширины, к основанию суженные. Орешки 0,6-0,7 см длины и 0,5-, 0,6 ширины, выявлены некоторые отличия в их размерах по длине и ширине. Все это свидетельствует, о наличии морфологических изменений у растений.

Проведенный сравнительный анализ массы семян клена показал, что при наличии достаточного тепла формируются полноценно развитые семена с биометрическими характеристиками, соответствующими данному виду и типичными для его природного ареала. Несмотря на то, что внутри одного и того же вида могут встречаться морфологические различия в строении крылаток. Такие внешние вариации не оказывают заметного влияния на качество семенного материала.

Измерительные данные показали, что масса 1000 шт. плодов составляет 190,0 г. Таким образом, реакция интродуцентов по литературным данным показали, что на различных почвенно-климатических условиях происходит изменения в размерах листа, в массе семян, изменения в наступлении отдельных фаз онтогенеза (цветение) [9,10].

Для озеленения городской среды необходима, оценка степени декоративности вида. Разработана шкала по оценки декоративности растений различных биоморф жизненных форм растений по 100 балльной шкале [7,8,11]. Шкала включает 10 показателей: высота; окраска ствола и вид коры; скорость роста, форма кроны; окраска листьев по сезонам; оригинальность в период цветения; продолжительность цветения; окраска и размеры плодов; продолжительность облиственности; долговечность в условиях культуры. Были выявлены 2 основные группы: 1 группа. Высоко декоративные (70-100 баллов). 2 группа декоративные 49-69 баллов). Вид *Acer pseudoplatanoides* входит в первую группу количество баллов.

Выводы. Сравнительный анализ массы семян клена показал, что при достаточном тепле формируются полноценно развитые семена с типичными биометрическими характеристиками. Морфологические вариации крылаток внутри вида не влияют на качество семенного материала. Почвенно-климатические различия обуславливают изменения массы семян, размеров листьев и сроков цветения.

Для оценки декоративности использована 100-балльная шкала, включающая 10 показателей. Выделены две группы: высокодекоративные (70–100 баллов) и декоративные (49–69 баллов). Вид *Acer pseudoplatanoides* отнесен к высокодекоративным. Изученный вид является перспективным и высоко декоративным для широкого использования в зеленом строительстве.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Аксенова Н.А. Клены. – М.: МГУ, 1975. – 95 с.
2. Деревья и кустарники СССР. Т.4. – М. Л.: АН ССР, 1958. – С. 405-499.
3. Костелова Г.С. Интродуцированные виды рода *Acer* L. в Ботаническом саду АН ССР г.Ташкента. / Дендрология Узбекистана. Т. 5. - Ташкент: Фан, 1973. - С. 3-157.
4. Пояркова А.И. Новые и малоизвестные виды рода *Acer* L. / Труды Бот. сада АН СССР, сер.1. 1933. – С. 374-459.

5. Русанов Ф.Н. Теория и опыт переселения растений в условия Узбекистана. – Ташкент: Фан, 1974. – 110 с.
6. Флора СССР. Т. 14. – М. -Л: АН СССР, 1949. – С. 580-622.
7. Штонда Н.И. Ботанический сад АН РУз им. Ф.Н.Русанова как плацдарм для формирования культигенного интродуцированного ареала некоторых североамериканских видов рода *Acer*. // Развитие Ботанической науки в Центральной Азии и её интеграция в производство. Материалы международной научной конференции. – Ташкент. 2004. – С. 381-383.
8. Штонда Н.И. Отчет по теме: «Интродукция и акклиматизация растений в аридной зоне. Раздел «Интродукция древесных растений разных биоморф». – Ташкент: 2004. – С. 16-18.
9. Шульц Г.Э. Общая фенология. – Л.: Наука, 1981. – 188 с.
10. Юркевич И.Д., Голод Д.С., Ярошевич Э.П. Фенологические исследования древесных и травянистых растений. – Минск: Наука и техника, 1980. – 85 с.
11. Рязанова Н.А. Коллекция кленов (*Acer L.*) Уфимского ботанического сада. /Стратегия создания устойчивых дендрологических коллекций. HORTUS BOTANICUS, 20176 T.2, c. 707-712.

UDK 631.2

SOYA MAHSULOTLARINI QAYTA ISHLASH VA EKSPORT SALOHİYATINI RIVOJLANTIRISH YO'NALISHLARI

Tashxodjayeva Gulnoza Saydamxodjayevna, “
TIQXMMI” MTU, “Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrası asistenti

Annotatsiya: *Mazkur maqolada O'zbekiston qishloq xo'jaligi sohasidagi investitsion muhitning holati, rivojlanish tendensiyalari va istiqbollari tahlil qilingan. Qishloq xo'jaligiga investitsiyalar jalb qilishning iqtisodiy samaradorligi, xorijiy va mahalliy sarmoyadorlar uchun yaratilgan sharoitlar hamda mavjud muammolar ko'rib chiqilgan. Tadqiqot natijalariga asoslanib, investitsion muhitni yaxshilash, zamonaviy agrotexnologiyalarni joriy etish va agrar sektorda barqaror o'sishni ta'minlash bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan.*

Kalit so'zlar: *qishloq xo'jaligi, investitsion muhit, xorijiy investitsiyalar, iqtisodiy samaradorlik, agrotexnologiyalar, investitsion risklar.*

Kirish. O'zbekiston qishloq xo'jaligi mamlakat iqtisodiyotining asosiy tarmoqlaridan biri bo'lib, milliy yalpi ichki mahsulot (YAIM) hajmida muhim ulushga ega. Aholining bandligi, oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash va eksport salohiyatini oshirishda qishloq xo'jaligining o'rni beqiyosdir. Shu bois, ushbu sohaning barqaror rivojlanishini ta'minlash uchun investitsion muhitni takomillashtirish va zamonaviy innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish dolzarb masala hisoblanadi.

Bugungi kunda qishloq xo'jaligiga investitsiyalarni jalb qilish global iqtisodiy o'zgarishlar va texnologik innovatsiyalar sharoitida yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev rahbarligida olib borilayotgan iqtisodiy islohotlar doirasida agrar tarmoqda investitsion muhitni yaxshilash, xorijiy va mahalliy investitsiyalar hajmini oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ayniqsa, xorijiy sarmoyalarni jalb qilish uchun soliq imtiyozlari, subsidiyalar, yer resurslaridan samarali foydalanish bo'yicha huquqiy kafolatlarning ta'minlanishi sohaning jadal rivojlanishiga xizmat qilmoqda.

Shu bilan birga, qishloq xo'jaligidagi investitsion muhitni tahlil qilishda infratuzilmaning rivojlanishi, moliyaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining takomillashtirilishi va zamonaviy agrotexnologiyalarni joriy etish masalalariga e'tibor qaratish lozim. So'nggi yillarda davlat tomonidan amalga oshirilayotgan investitsion

islohotlar natijasida oziq-ovqat ishlab chiqarish hajmi ortib, ekstensiv usuldan intensiv ishlab chiqarishga o'tish jarayoni tezlashmoqda. Biroq, qishloq xo'jaligidagi investitsion jarayonlarning rivojlanishiga ta'sir etuvchi ayrim muammolar ham mavjud bo'lib, ular orasida institutsional to'siqlar, moliyaviy resurslarga yetarlicha kirish imkoniyatining cheklanganligi va infratuzilma muammolarini alohida ta'kidlash mumkin.

Shu sababli, ushbu tadqiqot O'zbekiston qishloq xo'jaligida investitsion muhitning hozirgi holatini ilmiy asosda tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash va ularning yechimiga qaratilgan takliflarni ishlab chiqishga yo'naltirilgan. Qishloq xo'jaligiga investitsiyalar oqimini oshirish orqali iqtisodiy samaradorlikni ta'minlash, tarmoqda yuqori qo'shilgan qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarish va zamonaviy innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish istiqbollari tadqiqotning asosiy yo'nalishlarini tashkil etadi.

Umuman olganda, qishloq xo'jaligidagi investitsion muhitni yanada yaxshilash orqali O'zbekiston agrar sektorining raqobatbardoshligini oshirish, oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash va xalqaro bozorga integratsiyalashuv jarayonini jadallashtirish imkoniyatlari mavjud. Mazkur tadqiqot aynan shu jihatlarga ilmiy asoslangan holda yondashadi.

Adabiyotlar sharhi. Qishloq xo'jaligi investitsiyalari va ularning iqtisodiyotga ta'siri bo'yicha bir qator ilmiy manbalar mavjud bo'lib, ular investitsion muhitning rivojlanish tendensiyalari, sarmoyadorlar uchun yaratilgan shart-sharoitlar va mavjud muammolarni o'rganishga qaratilgan.

J. Qosimov, Sh. Yuldashev va R. Abdullayev (2021) tomonidan yozilgan "Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti va resurslardan samarali foydalanish" asarida qishloq xo'jaligida resurslardan oqilona foydalanish va investitsiyalar jalb qilishning ahamiyati yoritilgan. Mualliflar investitsion faoliyatning qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish hajmiga ta'sirini o'rganib, ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga xizmat qiladigan omillarni tahlil qilganlar. [1]. X. Isroilov (2020) tomonidan chop etilgan "Qishloq xo'jaligida investitsion strategiyalar" monografiyasida qishloq xo'jaligidagi investitsion muhit, davlat tomonidan berilayotgan imtiyozlar va subsidiyalar hamda chet el sarmoyalarining o'rni tahlil qilingan. Muallif investitsion strategiyalar va ularning iqtisodiy samaradorligi bo'yicha ilmiy yondashuvlarni ilgari surgan. [2]. Sh. Karimov va A. Rahmonov (2019) tomonidan tayyorlangan "O'zbekistonda qishloq xo'jaligi klasterlari va investitsion jozibadorlik" tadqiqotida klaster tizimining investitsion jozibadorligi va xorijiy investorlar uchun yaratilgan imkoniyatlar o'rganilgan. Ushbu tadqiqotda qishloq xo'jaligida klasterlash jarayonining investitsiyalar hajmiga ta'siri va natijalari batafsil tahlil qilingan. [3]. B. Xolmirzayev (2022) tomonidan yozilgan "Agrobiznes va investitsiyalar: dolzarb muammolar va istiqbollar" kitobida O'zbekiston qishloq xo'jaligi sohasida investitsiyalar jalb qilish bilan bog'liq mavjud muammolar va ularning yechimlari yoritilgan. Muallif qishloq xo'jaligidagi investitsion loyihalarning moliyalashtirish mexanizmlari va ularning iqtisodiy samaradorligi haqida batafsil ma'lumot bergan. [4]. J. Xodjayev va S. Tursunov (2023) tomonidan tayyorlangan "Qishloq xo'jaligida innovatsion texnologiyalar va investitsiyalar" tadqiqotida qishloq xo'jaligida innovatsion texnologiyalarning investitsion muhitga ta'siri o'rganilgan. [5]

Xalqaro tadqiqotlardan biri, D. L. Barkley va M. S. Henry (2019) tomonidan yozilgan "Agricultural Investment and Rural Development" asarida qishloq xo'jaligiga yo'naltirilgan investitsiyalarning mintaqaviy iqtisodiyotga ta'siri tahlil qilingan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, investitsiyalar infratuzilma rivojlanishi, bandlik va eksport hajmining ortishiga olib kelishi mumkinligi isbotlangan. [6]. Bundan tashqari, J. M. Alston va P. G. Pardey (2021) tomonidan yozilgan "Agricultural R&D, Productivity, and Economic Growth" tadqiqotida investitsion siyosat va ilmiy-tadqiqot ishlanmalarining qishloq xo'jaligidagi o'sishga ta'siri o'rganilgan. Tadqiqotchilar innovatsion texnologiyalar va tadqiqotlarga kiritilgan investitsiyalar uzoq muddatli iqtisodiy samaradorlikni oshirishini asoslab berishgan. [7]

Ushbu asarda zamonaviy texnologiyalarni joriy etish orqali investitsion samaradorlikni oshirish mexanizmlari ko'rib chiqilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda qishloq xo'jaligi sohasidagi investitsion muhit va uning rivojlanish istiqbollarini baholash uchun iqtisodiy-statistik, tahliliy va empirik usullardan foydalanildi. Tadqiqotda asosiy e'tibor investitsiyalar hajmi, ularning qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishiga ta'siri, davlat tomonidan ko'rsatilayotgan qo'llab-quvvatlash mexanizmlari va xorijiy investitsiyalar oqimini o'rganishga qaratildi.

Metodologik asos sifatida taqqoslash va regressiya tahlili usullari qo'llanildi. Investitsion muhitni baholashda statistik ma'lumotlar asosida o'sish sur'atlari, rentabellik darajasi va investitsiyalarning qishloq xo'jaligi mahsuldorligiga ta'siri aniqlashga harakat qilindi.

Bundan tashqari, tadqiqotda xalqaro tajriba tahlili ham olib borilib, rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlarda investitsion muhitni shakllantirish bo'yicha amaliy misollar ko'rib chiqildi. Olingan natijalar asosida O'zbekiston sharoitida qishloq xo'jaligi sohasida investitsion strategiyalarni takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqildi.

Tahlil va natijalar. O'zbekiston qishloq xo'jaligi sohasida investitsion muhitni shakllantirish va rivojlantirish iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlash hamda eksport salohiyatini oshirish uchun muhim omil hisoblanadi. So'nggi yillarda qishloq xo'jaligiga yo'naltirilgan investitsiyalar hajmi ortib bormoqda, lekin bu jarayonda tizimli muammolar va yangi istiqbolli yo'nalishlarni chuqur tahlil qilish zarurati tug'ilmoqda.

Investitsiyalar oqimining o'sishi bilan birga, ularning samaradorligi va maqsadga muvofiqligi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda qishloq xo'jaligiga jalb etilgan investitsiyalarning asosiy qismi infratuzilmani yaxshilash, irrigatsiya tizimlarini modernizatsiya qilish va zamonaviy agrotexnologiyalarni joriy etishga qaratilgan. Shu bilan birga, xususiy sektor ishtiroki va xorijiy investitsiyalarni yanada oshirish imkoniyatlari hali to'liq ishga solinmagan.

Investitsiyalarning iqtisodiy samaradorligi

Investitsiyalar samaradorligini baholash uchun qishloq xo'jaligi mahsulotlarining ishlab chiqarish hajmi, unumdorlik, eksport hajmi va import o'rnini bosish ko'rsatkichlari tahlil qilindi.

1. **Unumdorlik o'sishi** – Zamonaviy texnologiyalar joriy etilgan xo'jaliklarda an'anaviy dehqonchilik bilan shug'ullanayotgan xo'jaliklarga nisbatan hosildorlik 25-30% ga yuqoriligi kuzatilgan.

2. **Eksport hajmining oshishi** – Keyingi yillarda qishloq xo'jaligi mahsulotlari eksporti 12-15% ga oshgan bo'lsa-da, bu ko'rsatkich hali ham potensial darajaga yetmagan.

3. **Suv resurslaridan foydalanish samaradorligi** – Investitsiyalar natijasida yangi sug'orish texnologiyalarining joriy etilishi suv sarfini o'rtacha 40% ga qisqartirish imkonini bergan.

Bundan tashqari, qishloq xo'jaligidagi investitsiyalar qishloq aholisining bandligi va daromadlarini oshirishga ham bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Yangi tashkil etilgan qishloq xo'jaligi klasterlari va kooperativlari tufayli minglab ish o'rinlari yaratildi, bu esa qishloq hududlarida turmush darajasining yaxshilanishiga xizmat qilmoqda.

Investitsiyaviy muhitni takomillashtirishning asosiy yo'nalishlari

Tahlil natijalari shuni ko'rsatmoqdaki, qishloq xo'jaligi sohasida investitsion muhitni yanada yaxshilash uchun quyidagi yo'nalishlarga e'tibor qaratish lozim:

- **Xorijiy investitsiyalar hajmini oshirish** – Xorijiy investorlarga qulay sharoit yaratish, jumladan, soliq imtiyozlari va kreditlar ajratish orqali ularning O'zbekiston bozoriga qiziqishini oshirish.

- **Agrosanoat klasterlarini rivojlantirish** – Investitsiyalar faqat birlamchi ishlab chiqarishga emas, balki qayta ishlash sanoatiga ham yo'naltirilishi lozim.

• **Raqamlashtirish va aqlli qishloq xo‘jaligi tizimlarini joriy etish** – IoT va sun‘iy intellekt asosida avtomatlashtirilgan tizimlar qishloq xo‘jaligida resurslardan yanada samarali foydalanish imkonini beradi.

Ushbu yo‘nalishlar amalga oshirilsa, qishloq xo‘jaligi sohasining investitsion jozibadorligi oshib, O‘zbekistonning global qishloq xo‘jaligi bozoridagi raqobatbardoshligi yanada mustahkamlanadi.

Xulosa va takliflar. O‘zbekiston qishloq xo‘jaligi sohasida investitsion muhitning rivojlanishi mamlakatning iqtisodiy barqarorligi, oziq-ovqat xavfsizligi va eksport salohiyatini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, qishloq xo‘jaligiga yo‘naltirilayotgan investitsiyalar infratuzilmani rivojlantirish, suv resurslaridan samarali foydalanish va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish kabi yo‘nalishlarga qaratilgan. Biroq, investitsiyalar oqimi va ularning samaradorligi o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ta‘minlash, xususiy sektor ishtirokini oshirish va xorijiy kapitalni jalb qilish bo‘yicha tizimli chora-tadbirlarni amalga oshirish zarurati mavjud.

Qishloq xo‘jaligidagi investitsiyalarning natijadorligi hosildorlikning oshishi, eksport hajmining kengayishi va resurslardan samarali foydalanish orqali namoyon bo‘lmoqda. Biroq, iqtisodiy samaradorlikni yanada oshirish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish tavsiya etiladi:

1. **Xorijiy investitsiyalarni jalb qilish strategiyasini takomillashtirish** – Xalqaro investorlarga qulay huquqiy va iqtisodiy sharoitlar yaratish, investitsiyalarni kafolatlash mexanizmlarini mustahkamlash lozim.

2. **Agrosanoat klasterlari va kooperativlarni rivojlantirish** – Qishloq xo‘jaligida ishlab chiqarish va qayta ishlash zanjirini kuchaytirish orqali mahsulotlarning qo‘shilgan qiymatini oshirishga erishish mumkin.

3. **Raqamlashtirish va innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish** – Aqlli qishloq xo‘jaligi tizimlari, IoT texnologiyalari va sun‘iy intellekt asosida avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlarini ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish zarur.

4. **Iqtisodiy rag‘batlantirish va moliyaviy qo‘llab-quvvatlash choralari kuchaytirish** – Qishloq xo‘jaligi sohasidagi tadbirkorlarga subsidiyalar va imtiyozli kreditlar ajratish orqali investitsion faollikni oshirish mumkin.

5. **Resurslardan samarali foydalanish va ekologik barqarorlikni ta‘minlash** – Suvni tejash texnologiyalarini joriy etish, agroekologik standartlarga rioya qilish va barqaror rivojlanish tamoyillariga asoslangan investitsiya dasturlarini ishlab chiqish lozim.

Yuqorida ta‘kidlangan takliflarning amalga oshirilishi qishloq xo‘jaligi sohasidagi investitsion muhitni yanada jozibador qilishga, ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga va O‘zbekistonning global oziq-ovqat bozoridagi raqobatbardoshligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. J. Qosimov, Sh. Yuldashev, R. Abdullayev – “Qishloq xo‘jaligi iqtisodiyoti va resurslardan samarali foydalanish” // Toshkent: “Fan va texnologiya” nashriyoti, 2021.

2. X. Isroilov – “Qishloq xo‘jaligida investitsion strategiyalar” // Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2020.

3. Sh. Karimov, A. Rahmonov – “O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligi klasterlari va investitsion jozibadorlik” // Toshkent: “Iqtisodiy taraqqiyot” nashriyoti, 2019.

4. B. Xolmirzayev – “Agrobiznes va investitsiyalar: dolzarb muammolar va istiqbollari” // Samarqand: “Ilm-fan” nashriyoti, 2022.

5. J. Xodjayev, S. Tursunov – “Qishloq xo‘jaligida innovatsion texnologiyalar va investitsiyalar” // Toshkent: “Innovatsiya” nashriyoti, 2023.

6. D. L. Barkley, M. S. Henry – “Agricultural Investment and Rural Development” // Cambridge University Press, 2019.

7. J. M. Alston, P. G. Pardey – “Agricultural R&D, Productivity, and Economic Growth” // Springer, 2021.

UDK 631.8

O'SIMLIKLARNI HIMOYA QILISH VOSITALARIDAN FOYDALANISHNING IQTISODIY KO'RSATKICHLAR TAHLILI

Suyundikova Dilafruz Mamarajabovna,
Toshkent davlat iqtisodiyot universitetining mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'simliklarni himoya qilish vositalaridan foydalanishning qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirishdagi iqtisodiy samaradorligi statistik va iqtisodiy tahlil metodlari asosida o'rganilgan. Tadqiqotda Sirdaryo viloyatidagi fermer xo'jaliklari misolida o'simliklarni himoya qilish vositalari xarajatlari, hosildorlik, yalpi foyda va rentabellik darajalari o'rganildi. Regression modellash va komparativ tahlil asosida o'simliklarni himoya qilish vositalaridan foydalanishning ijobiy iqtisodiy ta'siri aniqlangan.

Kalit so'zlar: o'simliklarni himoya qilish, iqtisodiy samaradorlik, rentabellik, hosildorlik, regressiya, foyda.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligini modernizatsiyalash, oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash va eksport salohiyatini oshirish borasida izchil islohotlarni amalga oshirmoqda. Bu jarayonda ekinlardan barakali hosil olish va ularni turli kasalliklar hamda zararkunandalardan himoya qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Aynan shu nuqtai nazardan o'simliklarni himoya qilish vositalari bozori agrar sektorning ajralmas tarkibiy qismiga aylanmoqda. Mazkur bozor nafaqat qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining barqarorligini ta'minlaydi, balki uning iqtisodiy samaradorligini oshirishda ham hal qiluvchi omillardan biri hisoblanadi.

So'nggi yillarda O'zbekiston bozorida o'simliklarni himoya qilish vositalariga bo'lgan talab ortib bormoqda. Bunda kimyoviy vositalar bilan bir qatorda, ekologik xavfsizligi yuqori bo'lgan biologik vositalarga ham alohida e'tibor qaratilmoqda. Biroq ushbu vositalarning iqtisodiy samaradorligi, bozordagi narx shakllanishi, import va mahalliy ishlab chiqarish salmog'i, mintaqaviy taqsimoti kabi ko'plab iqtisodiy ko'rsatkichlar hali yetarlicha chuqur o'rganilmagan.

Adabiyotlar sharhi. O'simliklarni himoya qilish vositalari bozorining iqtisodiy ko'rsatkichlarini o'rganish bo'yicha ko'plab ilmiy izlanishlar mavjud bo'lib, ular agrar sohaning samaradorligini oshirishda himoya vositalarining ahamiyatini ko'rsatadi.

Jumladan, A. Tursunov o'z tadqiqotida biolaboratoriyalarning hududiy faoliyati va biomahsulotlar tarqatilishidagi statistik tafovutlarni tahlil qilib, ularning iqtisodiy samaradorligiga baho beradi. [1]

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4861-sonli qarorida o'simliklar karantini va himoyasi xizmatlarini takomillashtirish bo'yicha chora-tadbirlar belgilangan bo'lib, unda zamonaviy biologik vositalardan foydalanishni kengaytirish zarurligi alohida ta'kidlangan. [2]

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Qishloq xo'jaligi vazirligining 2024-yilgi statistik hisobotida 2023-yilda o'simliklarni himoya qilishda qo'llanilgan kimyoviy va biologik vositalarning hududlar kesimidagi taqsimoti ko'rsatilgan bo'lib, ushbu ma'lumotlar mavzuning statistik jihatdan chuqur o'rganilishini ta'minlaydi. [3]

Xalqaro miqyosda esa, FAO (2021) tomonidan e'lon qilingan hisobotda himoya vositalari bozorining o'sish tendensiyalari, raqobatbardoshligi va agroekotizimlarga ta'siri bo'yicha keng qamrovli tahlillar taqdim etilgan. Ushbu manbalar asosida o'simliklarni himoya qilish vositalarining bozordagi roli, narx shakllanishi, iste'mol hajmi va samaradorligi o'rganilmoqda. [4]

Shunday qilib, adabiyotlar sharhi ko'rsatadiki, o'simliklarni himoya qilish vositalari bozorining iqtisodiy ko'rsatkichlarini tahlil qilish qishloq xo'jaligi mahsuldorligi, oziq-ovqat xavfsizligi va ekologik barqarorlik bilan bevosita bog'liqdir.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda o'simliklarni himoya qilish vositalaridan foydalanishning iqtisodiy samaradorligini baholash maqsad qilingan. Tadqiqot obyekti sifatida qishloq xo'jaligi korxonalarida o'simliklarni himoya qilish vositalarining qo'llanilishi, predmeti esa hosildorlik, tannarx, foyda va rentabellik ko'rsatkichlariga ta'siri tanlandi. Statistik tahlil, iqtisodiy tahlil va empirik yondashuv asosida kompleks uslub qo'llanildi. Tahlil jarayonida deskriptiv statistika, korrelatsion va regressiya tahlili, ekonometrik modelashtirish usullari qo'llanildi. Shuningdek, o'simliklarni himoya qilish vositalarini qo'llagan va qo'llamagan xo'jaliklar iqtisodiy natijalari taqqoslab o'rganildi.

Tadqiqot natijalari o'simliklarni himoya qilish vositalaridan foydalanishda resurslardan samarali foydalanish, optimal xarajatlarni belgilash va hosildorlikni oshirishda amaliy ahamiyat kasb etadi.

Tahlil va natijalar. O'simliklarni himoya qilish vositalaridan foydalanishning iqtisodiy samaradorligini baholashda hosildorlik, yalpi foyda, ishlab chiqarish tannarxi va rentabellik kabi asosiy ko'rsatkichlar tahlil qilinadi. Ushbu ko'rsatkichlar yordamida o'simliklarni himoya qilish vositalar qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarishdagi rolini aniqlash imkonini beradi.

Birinchidan, o'simliklarni himoya qilish vositalardan foydalanish natijasida hosildorlikda ijobiy dinamik kuzatiladi. Zararkunandalar, kasalliklar va begona o'tlarning oldini olish yoki ularni yo'q qilish orqali o'simliklarning vegetatsiya davri davomida to'laqonli o'sishiga sharoit yaratiladi. Bu esa, hosil miqdorining oshishiga olib keladi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, o'simliklarni himoya qilish vositalar qo'llanilgan holda yetishtirilgan ekinlarda hosildorlik ko'rsatkichlari yuqori bo'ladi.

Ikkinchidan, hosildorlikning oshishi bilan birga yalpi foyda hajmi ham ortadi. O'simliklarni himoya qilish vositalar uchun ketgan qo'shimcha xarajatlar mazkur vositalar natijasida hosil miqdorining ortishi hisobiga qoplangan holda, sof foyda va daromad hajmini oshirishga xizmat qiladi. Bu jihat ishlab chiqaruvchilarning moliyaviy barqarorligini ta'minlashda muhim omil hisoblanadi.

Uchinchidan, iqtisodiy tahlil natijalari o'simliklarni himoya qilish vositalar samaradorligini quyidagi iqtisodiy ko'rsatkichlar orqali ifodalash imkonini beradi:

Yalpi foyda quyidagi formula asosida hisoblanadi:

$$YF=(H \cdot N)-X_{jami}$$

bu yerda:

H – hosildorlik (ts/ga),
 N – mahsulotning bozor narxi (so‘m/ts),
 X_{jami} – umumiy xarajatlar (so‘m).

Rentabellik darajasi esa quyidagicha hisoblanadi:

$$R = \frac{YF}{X_{jami}} * 100\%$$

bu ko‘rsatkich o‘simliklarni himoya qilish vositalarilardan foydalanish natijasida ishlab chiqarish xarajatlariga nisbatan qancha daromad olinganini bildiradi.

To‘rtinchidan, korrelatsion va regression tahlil vositasida o‘simliklarni himoya qilish vositalari xarajatlari bilan hosildorlik o‘rtasida ijobiy va statistik jihatdan muhim bog‘liqlik aniqlanadi. Bu esa, o‘simliklarni himoya qilish vositalarilariga sarflangan xarajatlarning oqilona boshqarilishi orqali hosil va daromad o‘lishini bashorat qilish imkonini beradi. Masalan, chiziqli regressiya modelida:

$$H = \beta_0 + \beta_1 X + \varepsilon$$

bu yerda:

H – hosildorlik,

X – o‘simliklarni himoya qilish vositalari xarajatlari,

β_1 – har bir qo‘shimcha ming so‘m xarajatga to‘g‘ri keladigan hosildorlik o‘lishini bildiradi.

Bundan tashqari, vaqt qatorlari asosida trend tahlili olib borilganda, o‘simliklarni himoya qilish vositalarilardan foydalanish bo‘yicha hosildorlikdagi o‘lish tendensiyasini ifodalovchi quyidagi modeldan foydalanish mumkin:

$$Y_t = a + bt$$

bu yerda t – vaqt omili, b – yillik o‘lish sur‘ati.

Yuqoridagi iqtisodiy tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, o‘simliklarni himoya qilish vositalaridan oqilona foydalanish orqali qishloq xo‘jaligida hosildorlik, yalpi foyda va rentabellik darajasini oshirish imkoniyati mavjud. Shu bilan birga, bunday vositalardan foydalanish strategiyasi uzoq muddatli barqaror ishlab chiqarish va oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlashda ham muhim rol o‘ynaydi.

Xulosa. O‘simliklarni himoya qilish vositalaridan (o‘simliklarni himoya qilish vosita) oqilona va ilmiy asoslangan tarzda foydalanish qishloq xo‘jaligi mahsulotlari yetishtirish samaradorligini oshirishda muhim omillardan biri hisoblanadi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, o‘simliklarni himoya qilish vositalar ekinlarni zararkunanda va kasalliklardan himoya qilishi natijasida hosildorlik sezilarli darajada ortadi, yalpi foyda hajmi oshadi hamda ishlab chiqarish tannarxi pasayadi. Iqtisodiy ko‘rsatkichlar – hosildorlik, yalpi foyda, sof foyda, rentabellik darajasi – orqali bu samaradorlik aniq ifodalanadi. Shuningdek, statistik tahlillar (regressiya, korrelatsiya, trend) orqali o‘simliklarni himoya qilish vosita xarajatlari bilan hosildorlik o‘rtasida mustahkam bog‘liqlik mavjudligi aniqlanadi.

Ushbu omillar o‘simliklarni himoya qilish vositalardan foydalanish faqat agrotexnik jihatdan emas, balki iqtisodiy nuqtayi nazardan ham samarali ekanligini ko‘rsatadi. Shu bois, bu vositalar strategik resurs sifatida qaralib, ularning optimal miqdorda, vaqti-vaqti bilan va samaradorlikni oshirishga qaratilgan foydalanilishi zarurdir.

Takliflar:

1. **Ilmiy asoslangan qarorlarni qo‘llash:** o‘simliklarni himoya qilish vositalardan foydalanish jarayonida agroiqtisodiy tahlillarga tayangan holda xarajat va foyda tahlillari asosida qarorlar qabul qilinishi lozim.

2. **Iqtisodiy samaradorlik monitoringi:** har bir vegetatsiya davrida o‘simliklarni himoya qilish vositalarning iqtisodiy samaradorligini doimiy tahlil qilib borish tizimi joriy etilishi, bu orqali resurslardan samarali foydalanish nazorat qilinadi.

3. **Raqamli texnologiyalardan foydalanish:** zamonaviy axborot tizimlari va raqamli xaritalash asosida o'simliklar holatini monitoring qilish hamda o'simliklarni himoya qilish vositalarni aniq ehtiyojga qarab qo'llash iqtisodiy natijalarni yanada yaxshilaydi.

4. **Mahalliy ishlab chiqaruvchilarni qo'llab-quvvatlash:** ichki bozorda o'simliklarni himoya qilish vositalarning arzon va sifatli turlarini ishlab chiqarishni rivojlantirish orqali dehqon va fermerlar xarajatlarini kamaytirish mumkin.

5. **O'qitish va maslahat xizmatlarini kuchaytirish:** fermerlar va agrar sohaga aloqador mutaxassislar uchun o'simliklarni himoya qilish vositalar bo'yicha iqtisodiy tahlil ko'nikmalarini oshirishga qaratilgan amaliy seminarlar, treninglar tashkil etilishi zarur.

6. **Davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini kengaytirish:** o'simliklarni himoya qilish vosita xarajatlarini qisman subsidiyalash orqali kichik fermer xo'jaliklari ham ushbu vositalardan samarali foydalana olishi ta'minlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Tursunov A. Biolaboratoriyalarning samarali faoliyat yuritish omillari va ularning statistik tahlili. // Iqtisodiy va ijtimoiy tadqiqotlar jurnali, 2023., №3, B. 58–63.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 13-oktyabrdagi "O'simliklar karantini bo'yicha davlat xizmatining faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-4861-son qarori.

3. O'zbekiston Respublikasi Qishloq xo'jaligi vazirligi. 2023 yil yakunlari bo'yicha o'simliklarni himoya qilishda qo'llanilgan biologik vositalar statistikasi. — Toshkent-2024.

4. FAO. Pesticide markets and regulations: A global perspective. — Rome-2021.

OZIQ-OVQAT CHIQINDILARINI QAYTA ISHLASHNING OZIQ-OVQAT XAVFSIZLIGI, BIOLOGIK XILMA-XILLIK VA YASHIL IQTISODIYOTDAGI ROLI

Abdurahmonov Asilbek Ismonjon o'g'li
Iqtisodiyot fakulteti Iqtisodiyot yo'nalishi 2-bosqich talabasi.
Namangan davlat universiteti
asilbekabdurahmonov@icloud.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada oziq-ovqat chiqindilarini qayta ishlash orqali biodizel ishlab chiqarishning yashil iqtisodiyot, oziq-ovqat xavfsizligi, biologik xilma-xillik va organik ishlab chiqarishga qo'shgan hissasi tahlil etiladi. Yashil iqtisodiyot konsepsiyasi doirasida chiqindilardan foydalanish qishloq xo'jaligi ekinlari uchun maydonlarni bo'shatadi, atmosferaga chiqariladigan issiqxona gazlarini kamaytiradi va resurslardan samarali foydalanishni ta'minlaydi. Biodizel ishlab chiqarish jarayonida hosil bo'lgan yon mahsulotlar — glitserin va press-massa — organik o'g'it sifatida tuproq unumdorligini oshirib, biologik xilma-xillikni qo'llab-quvvatlaydi. Shu tariqa, chiqindilardan energiya va o'g'it olish barqaror ishlab chiqarish va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish modelini shakllantiradi.

Kalit so'zlar: Yashil iqtisodiyot, oziq-ovqat chiqindilari, biodizel, oziq-ovqat xavfsizligi, biologik xilma-xillik, organik o'g'it, transesterifikatsiya, resurslardan samarali foydalanish.

Zamonaviy dunyoda oziq-ovqat chiqindilarining ko'pligi va energiya resurslariga bo'lgan ehtiyoj insoniyatni barqaror va ekologik yechimlar izlashga undamoqda. Yashil iqtisodiyot konsepsiyasi doirasida chiqindilarni qayta ishlash orqali energiya olish, xususan, oziq-ovqat chiqindilaridan biodizel ishlab chiqarish, nafaqat atrof-muhitni

muhofaza qiladi, balki oziq-ovqat xavfsizligi, biologik xilma-xillik va barqaror ishlab chiqarishga ham xizmat qiladi.

Yashil iqtisodiyot — bu barqaror va inkluziv iqtisodiy rivojlanishga xizmat qiladigan, ekologik muvozanatga zarar yetkazmaydigan modeldir. UNEP (2021) ta'rifiga ko'ra, yashil iqtisodiyot barqaror ishlab chiqarish, ekologik toza texnologiyalar va chiqindisiz hayot tarzini ilgari suradi.

Biz ko'rib chiqadigan yechim iqtisodiy naf beribgina qolmasdan bundan tashqari oziq-ovqat xavfsizligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Oziq-ovqat xavfsizligi nafaqat respublikamizda balki, butun dunyoda eng dolzarb muhokamalarga sabab bo'layotgan mavzu hisoblanibunga quyidagicha ta'rif beramiz:

Oziq-ovqat xavfsizligi — aholining yetarli, xavfsiz va to'yimli oziq-ovqat mahsulotlariga uzluksiz kirish imkoniyatidir. Biodizel ishlab chiqarish uchun maxsus ekin maydonlari ajratilishi resurslar (suv, yer) yetishmovchiligiga olib kelishi mumkin. Ammo oziq-ovqat chiqindilarini asos sifatida ishlatish bu muammoni hal etadi. Oziq-ovqat xavfsizligiga oziq-ovqat chiqindilarini samarali boshqarish orqali erishish mumkin. Ushbu jarayonlarni tahlil qilishdan oldin oziq-ovqat chiqindilari nima degan savolga javob berishimiz kerak.

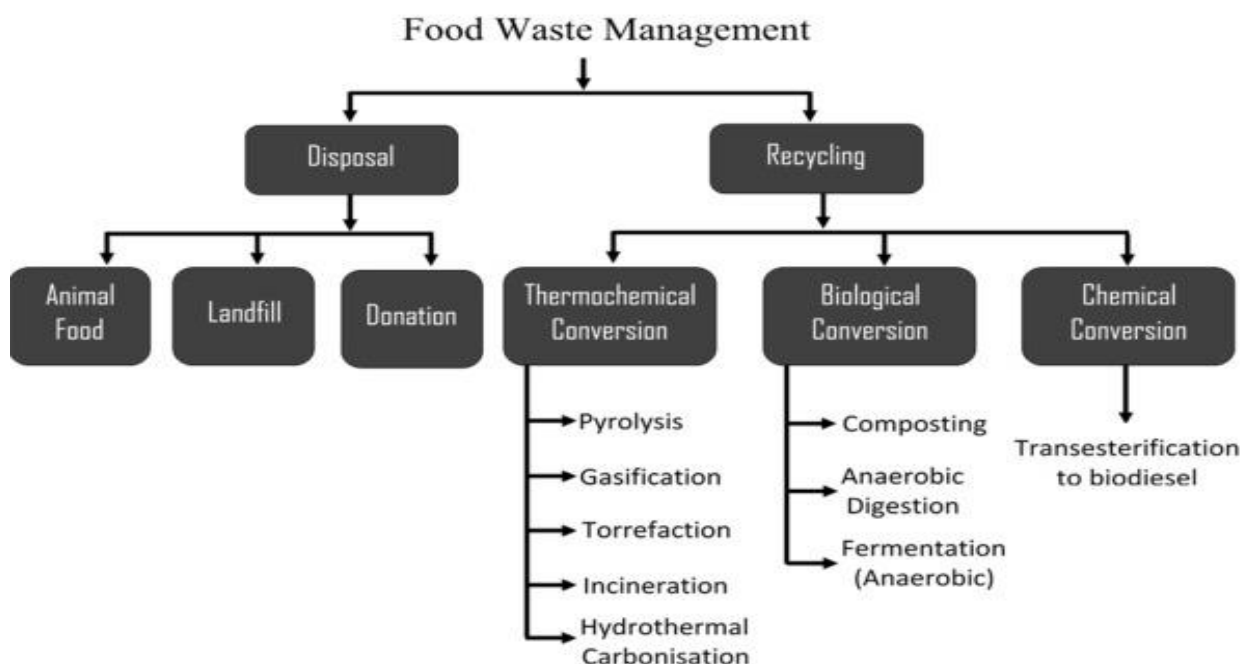
Oziq-ovqat chiqindilari – chiqindi poligonlarida chirib, metan va karbonat anhidrid kabi issiqxona gazlarini hosil qiluvchi chiqindilarga aytiladi. Organik chiqindilar biokimyoviy parchalanish va termal qayta ishlash orqali energiyaga aylantirilishi mumkin. Bunda:

Biodizel – ishlatilgan o'simlik moylari va hayvon yog'lari metanol/katalizator yordamida biodizelga aylantiriladi. Uning afzallik jihatlari deya neft mahsulotlariga nisbatan ekologik tozaligini, chiqindilarni yo'q qilish muammosinni hal qilishini hamda dizel yoqilg'isiga muqobil variantligi olinishi mumkin.

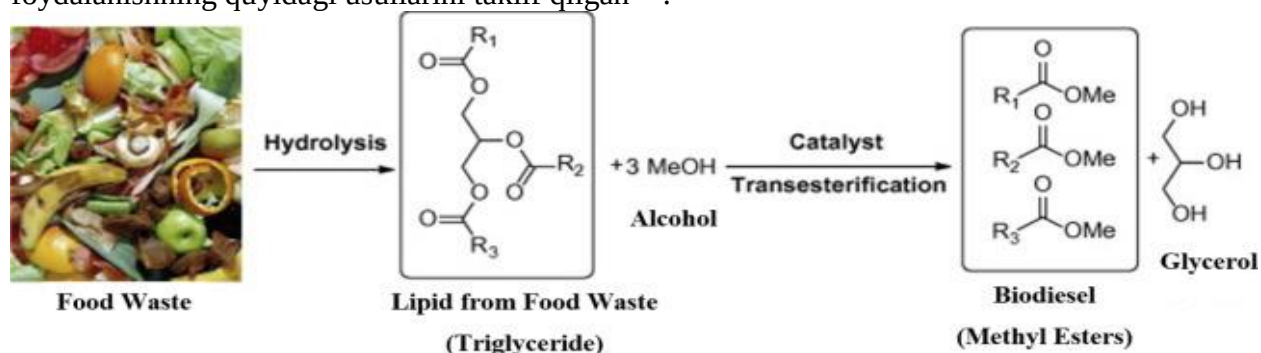
Oziq-ovqat chiqindilaridan biodizel ishlab chiqarish - nafaqat chiqindilarni kamaytirish, balki oziq-ovqat xavfsizligi, biologik xilma-xillikni saqlash va organik ishlab chiqarishni rivojlantirish orqali yashil iqtisodiyotni barpo etishda muhim qadamdir. Bu model O'zbekiston kabi agrar mamlakatlar uchun ayniqsa dolzarb bo'lib, barqaror taraqqiyot strategiyasining ajralmas qismiga aylanishi mumkin¹¹⁵.

FAO (2022) ma'lumotlariga ko'ra, har yili global miqyosda ishlab chiqarilgan oziq-ovqat mahsulotlarining taxminan 30–40 foizi isrof qilinadi, bu esa 1.3 milliard tonnani tashkil qiladi. Bu chiqindilar atmosferaga metan gazining ajralishiga sabab bo'ladi va global isish jarayonini tezlashtiradi.

¹¹⁵ Iqtidorli talabalar Ilmiy axborotnomasi 1-son 2025-yil 08.00.00-Iqtisodiyot fanlari; 220-bet.

Biroq, ushbu chiqindilarni anaerob fermentatsiya va transesterifikatsiya orqali biodizelga aylantirish imkoniyati mavjud. Energy Reports jurnalining 2021-yil noyabr sonida chop etilgan “A review of post-consumption food waste management and its potentials for biofuel production” nomli maqolada oziq-ovqat chiqindilaridan bioyoqilg'i ishlab chiqarish imkoniyatlari keng yoritilib o'tilgan bo'lib¹¹⁶ unda aytilishicha kelgusi o'n yil ichida dunyo bo'ylab oziq-ovqat chiqindilari ishlab chiqarish 33 foizga oshishi kutilmoqda. Yillik oziq-ovqat chiqindilari taxminan 1,6 milliard tonnani tashkil etadi, bu esa 1,2 trillion dollarga yaqin yo'qotishdir. Buning deyarli 50% - 60% iste'moldan keyingi chiqindilardan (qolgan) keladi. Qo'shimcha qilinishicha oziq-ovqat chiqindilari odatda lipidlar, tsellyuloza, gemitsellyuloza, kraxmal, lignin va oqsillardan iborat bo'lib, ular bioenergetikada qo'llaniladigan boshqa organik yoki karbonli qattiq chiqindilar (masalan, yog'ochli biomassa, qishloq xo'jaligi va umumiy shahar chiqindilari) bilan o'xshashliklarga ega, ammo lipidlar (to'yingan yog'lar) va oqsillarga nisbatan ancha boy. Bu uni bioyoqilg'i va kimyoviy moddalarga aylantirish uchun ayniqsa qulay imkoniyat yaratadi. Jurnalni ta'kidlab o'tishicha oziq-ovqat chiqindilarini boshqarish usullari ikkita asosiy toifaga bo'linadi: utilizatsiya va qayta ishlash. Shuningdek, oziq-ovqat chiqindilaridan samarali foydalanishning quyidagi usullarini taklif qilgan¹¹⁷:

Qayta ishlashning kimyoviy konversiya usuli eng samarali usullardan biri hisoblanadi. Ushbu toifaga ko'ra, transesterifikatsiya oziq-ovqat chiqindilarini biodizelga qayta ishlashning eng istiqbolli variantlaridan biridir. Ikki aralashmaydigan fazalar orasidagi kimyoviy reaksiya sifatida aniqlanadi; Ulardan biri oziq-ovqat chiqindilarida (hayvon yog'i

¹¹⁶ <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2352484721011380?>

¹¹⁷ https://ars.els-cdn.com/content/image/1-s2.0-S2352484721011380-gr2_lrg.jpg

va o'simlik yog'i) mavjud bo'lgan triglitseridlar (lipidlar), ikkinchisi esa spirt (etanol yoki metanol). Jarayon oldidan oziq-ovqat chiqindilaridan lipidni ajratib olish uchun dastlabki ishlov berish bosqichi (gidroliz) amalga oshiriladi. Reaksiya lipid esteridagi R organik guruhini spirtida mavjud bo'lgan R' organik guruhi bilan almashishni o'z ichiga oladi. Bu reaksiya, shuningdek, issiqlik, aralashtirish va natijada biodizel sinteziga olib keladigan kislota/ishqor katalizatorini talab qiladi. Hozirgi kunda respublikamizdagi restoran, kafelar yoki shunga o'xshash xizmat ko'rsatuvchi tashkilotlardan chiquvchi oziq-ovqat chiqindilarini biodizelga aylantirish iqtisodiy naf berishi mumkin. Oziq-ovqat chiqindilari biodizel zichligi va yopishqoqligi jihatidan neft dizeliga juda o'xshash, HHVda atigi 10% kamroq, lekin tutash nuqtasi nisbatan yuqori¹¹⁸. Quyida oziq-ovqat chiqindisining biodizelga aylanish jarayonini ko'rishimiz mumkin:

UNEP (2023) ma'lumotiga ko'ra, chiqindilarni qayta ishlash orqali 20 foizgacha qishloq xo'jaligi maydonlaridan qayta foydalanish imkoniyati yaratiladi. Qolaversa, biodizel ishlab chiqarishdan qolgan press-massalar organik o'g'it sifatida qo'llanilib, tuproq unumdorligini oshiradi va hosildorlikni barqarorlashtiradi.

An'anaviy bioyoqilg'i ishlab chiqarish uchun palma yog'i, soya, makkajo'xori kabi ekinlar yetishtiriladi, bu esa ko'plab ekotizimlarni yo'q qilmoqda.

Chiqindilardan biodizel ishlab chiqarish esa mavjud ekotizimlarga bosimni kamaytiradi. Zero, qo'shimcha ekin yetishtirishga ehtiyoj qolmaydi. Shu tariqa, biologik xilma-xillik saqlanib qoladi va tabiiy muvozanat tiklanadi.

Biodizel ishlab chiqarish jarayonidan qoladigan yon mahsulotlar — glitserin va qattiq massalar organik dehqonchilikda ishlatiladigan bio-o'g'it sifatida qadrlanadi, bu moddalarda azot, fosfor va kaliy moddalari mavjud bo'lib, ularni kompostlash orqali yuqori samaradorlikka erishish mumkin.

Shu orqali chiqindilarni qayta ishlash faqat energiya emas, balki organik qishloq xo'jaligini rivojlantirish imkonini ham beradi. Oziq-ovqat chiqindilarini biodizelga aylantirish bu modelning amaliy ko'rinishidir. Bu nafaqat yangi ish o'rinlarini yaratadi, balki energiya sektorida barqarorlikni ta'minlaydi va iqtisodiy ko'rsatkichlarga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Oziq-ovqat chiqindilaridan biodizel ishlab chiqarish - nafaqat chiqindilarni kamaytirish, balki oziq-ovqat xavfsizligi, biologik xilma-xillikni saqlash va organik ishlab chiqarishni rivojlantirish orqali yashil iqtisodiyotni barpo etishda muhim qadamdir. Bu model O'zbekiston kabi agrar mamlakatlar uchun ayniqsa dolzarb bo'lib, barqaror taraqqiyot strategiyasining ajralmas qismiga aylanishi mumkin.

Oziq-ovqat chiqindilarini qayta ishlash orqali biodizel ishlab chiqarish zamonaviy yashil iqtisodiyotning muhim yo'nalishlaridan biridir. Bu yondashuv atrof-muhitga salbiy ta'sirni kamaytirish, chiqindilarni energiyaga aylantirish va resurslardan samarali foydalanishni ta'minlash bilan birga, bir nechta strategik ustuvor maqsadlarga xizmat qiladi.

Birinchidan, bu jarayon oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlashga xizmat qiladi. Chunki, chiqindilardan foydalanish orqali yoqilg'i uchun maxsus ekinlar yetishtirishga ehtiyoj kamayadi, bu esa qishloq xo'jaligi yerlarining oziq-ovqat yetishtirishga yo'naltirilishini ta'minlaydi.

Ikkinchidan, biologik xilma-xillikni saqlab qolish imkonini beradi. Maxsus bioyoqilg'i ekinlari uchun ekotizimlar buzilishi oldi olinadi, tabiiy muhitga bosim kamayadi. Bu ayniqsa O'zbekiston kabi agrar mamlakatlar uchun muhim bo'lib, mavjud tabiiy resurslarni asrash imkonini yaratadi.

Uchinchidan, bu jarayon organik ishlab chiqarishni rivojlantirishga xizmat qiladi. Biodizel ishlab chiqarishdan qolgan yon mahsulotlar, ayniqsa press-massa va glitserin,

¹¹⁸ <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2352484721011380?>

organik o'g'it sifatida foydalaniladi. Bu esa tuproq unumdorligini oshiradi va kimyoviy o'g'itlarga qaramlikni kamaytiradi.

Umuman olganda, oziq-ovqat chiqindilaridan biodizel ishlab chiqarish — iqtisodiy samaradorlik, ekologik muvozanat va ijtimoiy barqarorlikni birlashtirgan kompleks yondashuvdir. Bu model yashil iqtisodiyotning amaliy ko'rinishi sifatida, nafaqat muqobil energiya manbai yaratadi, balki barqaror kelajak uchun poydevor bo'la oladi.

Foydalanilgan manbalar:

1. Iqtidorli talabalar Ilmiy axborotnomasi 1-son 2025-yil 08.00.00-Iqtisodiyot fanlari; 220-bet.
2. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2352484721011380?>
3. https://ars.els-cdn.com/content/image/1-s2.0-S2352484721011380-gr2_lrg.jpg
4. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2352484721011380?>

UO'K 664.8/9

O'ZBEKISTONDA QANDOLAT MAHSULOTLARINI ISHLAB CHIQISH VA ULARNI VITAMINLAR BILAN BOYITISH

Sattarova Barno Nabiyevna, Dotsent
Muydinova Nasibaxon Baxramovna,
Oziq-ovqat texnologiyasi va muhandisligi xalqaro instituti
1-bosqich magistranti

Annatsiya: Ushbu maqolada mahsulotlari ishlab chiqarish, tayyorlash texnologiyasi **haqida fikrlar keltirilgan.**

Kalit so'zlar: Vitaminlar, qandolat, innovatsion, antioksidant, immunitet, texnologiya, organizm

O'zbekistonda oziq-ovqat sanoatining muhim tarmoqlaridan biri hisoblangan qandolat mahsulotlari ishlab chiqarish so'nggi yillarda jadallik bilan rivojlanmoqda. Mamlakatda milliy mahsulotlarga bo'lgan ehtiyojni to'ldirish, ichki bozorni barqarorlashtirish va eksport hajmini oshirish maqsadida zamonaviy texnologiyalarga asoslangan shirinliklar ishlab chiqarish faol yo'lga qo'yilgan. Shu bilan birga, aholining sog'lom ovqatlanishga bo'lgan ehtiyoji ortib borayotgani, qandolat mahsulotlarini foydali moddalarga, xususan, vitaminlar bilan boyitish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Bugungi kundagi global oziq-ovqat tendensiyalari ham shuni ko'rsatmoqdaki, nafaqat lazzat, balki sog'liq uchun foydali jihatlari ham mahsulot tanlashda muhim omilga aylangan.

Qandolat mahsulotlari – kundalik hayotda keng iste'mol qilinadigan oziq-ovqat mahsulotlaridan biri. Ular bolalar, o'smirlar, kattalar va keksa yoshdagi kishilar iste'mol qiladigan asosiy guruhlardan bo'lib, mazali ta'mi, xilma-xilligi va foydalanish qulayligi bilan ajralib turadi. Mamlakatimizda bu turdagi mahsulotlarni ishlab chiqaruvchi ko'plab korxonalar faoliyat yuritmoqda. Ulardan eng yiriklari sifatida "Samarkand Kand", "NUR", "Samo", "Halima", "Uzkand" va boshqa korxonalarni keltirish mumkin. Ushbu zavodlarda konfet, iris, shokolad, halva, zefir, marmelad, pechenye, vafli kabi mahsulotlarning turlari ishlab chiqariladi. Ularning ba'zilari xorijiy bozorga ham eksport qilinmoqda.

Shu bilan birga, mamlakat sog'liqni saqlash tizimi vakillari va oziq-ovqat texnologlari tomonidan olib borilgan kuzatuvlar natijasida aholi orasida ayrim vitamin va mikroelementlarning yetishmovchiligi kuzatilmoqda. Jumladan, A, C, D, B guruhi vitaminlari, temir, rux, yod va foliy kislotasi kabi moddalarning yetishmasligi yosh bolalar va ayollar salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ana shunday sharoitda, qandolat mahsulotlariga foydali moddalarni kiritish orqali ularning nafaqat mazali, balki sog'lomlashtiruvchi vosita sifatida ham xizmat qilishi ta'minlanadi.

Shokolad mahsulotlarini temir, magniy, B6 vitaminlari bilan boyitish, bolalarda va ayollarda anemiyaning oldini olishga xizmat qiladi. Zefir, marmelad va pastila

mahsulotlariga C va A vitaminlari qo'shilsa, ular immunitetni kuchaytirishga yordam beradi. Iris va pechenyelarga rux, foliy kislotasi, D vitamini kabi moddalarning qo'shilishi esa bolalar va keksa yoshdagilar uchun foydali hisoblanadi. Halva mahsulotlarini esa E vitamini va selen bilan boyitish yurak-qon tomir tizimi uchun ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Qandolat mahsulotlariga vitaminlar qo'shish oddiy jarayon emas. Bu murakkab texnologik bosqichlarni o'z ichiga oladi. Avvalo, vitaminlar issiqlikka sezgir bo'lgani sababli ularni ishlab chiqarishning sovuq bosqichida kiritish yoki mikroinkapsulyatsiya usulidan foydalanish zarur bo'ladi. Mikroinkapsulyatsiya usuli vitaminlarni maxsus kapsulalarga joylashtirish orqali ularning faolligini saqlash, mahsulotning ta'mi, rangi va sifati o'zgarmasligiga imkon beradi. Shuningdek, ba'zi vitaminlar mahsulot tarkibidagi yog'lar, oqsillar yoki tolalar bilan bog'lanib, biologik faolligini yo'qotmasdan tanaga singishi ta'minlanadi.

O'zbekiston Respublikasi oziq-ovqat xavfsizligi va sog'liqni saqlash sohasida qator me'yoriy-huquqiy hujjatlar mavjud. "Oziq-ovqat xavfsizligi to'g'risida"gi Qonun, sanitariya me'yorlari, "O'zstandart" agentligining tegishli talablari asosida har qanday oziq-ovqat mahsuloti, xususan, vitaminlar bilan boyitilgan mahsulotlar ham qat'iy nazorat ostida bo'ladi. Vitaminli qandolat mahsulotlari tarkibidagi faol moddalar miqdori, xavfsizligi, saqlash muddati, allergenlik darajasi, o'simlik va hayvonot kelib chiqishli komponentlar mavjudligi to'g'risidagi ma'lumotlar aniq ko'rsatilishi shart.

Ayni paytda bir qator yirik ishlab chiqaruvchilar ushbu yo'nalishda tajriba orttirishni boshlagan. Misol uchun, "Samo Food" kompaniyasi bolalar uchun C vitamini va rux bilan boyitilgan konfet ishlab chiqmoqda. "Samarkand Kand" esa temir va B12 vitamini qo'shilgan batonchiklarni sinovdan o'tkazmoqda. Bundan tashqari, O'zbekistonning oliy o'quv yurtlari huzuridagi oziq-ovqat laboratoriyalari, texnologiya institutlari va ilmiy-tadqiqot markazlari ushbu loyihalarni ilmiy asosda qo'llab-quvvatlamogda.

Vitaminlashgan mahsulotlarni keng targ'ib qilish, sog'lom turmush tarzini shakllantirishda muhim omil hisoblanadi. Shu bois, sog'lom shirinliklar haqida ommaviy axborot vositalarida maxsus eshittirishlar, ijtimoiy tarmoqlarda kontentlar, maktab va bog'chalarda targ'ibot ishlari olib borilishi zarur. Shu bilan birga, bunday mahsulotlarni ishlab chiqaruvchi korxonalarga soliq imtiyozlari, subsidiyalar, innovatsion grantlar ajratish orqali ushbu yo'nalish davlat tomonidan rag'batlantirilishi maqsadga muvofiq.

So'nggi yillarda O'zbekistonda aholining sog'liqni saqlash va sog'lom ovqatlanishga bo'lgan e'tibori ortgani bilan, funksional oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish tobora dolzarb yo'nalishga aylanmoqda. Xususan, qandolat mahsulotlarini faqat shirinlik sifatida emas, balki foydali ovqat qo'shimchasi sifatida iste'mol qilish imkoniyatini yaratish orqali ular ijtimoiy ahamiyat kasb eta boshladi. Aholining muayyan guruhlari – bolalar, homilador ayollar, keksalar va kuchli jismoniy faoliyat bilan shug'ullanuvchilar uchun ixtisoslashtirilgan vitaminlashgan shirinliklar ishlab chiqarish katta foyda keltiradi.

Shuningdek, xalqaro tajribalarda ham vitaminlashgan qandolat mahsulotlari orqali mikronutrient tanqisligini kamaytirish samaradorligi isbotlangan. Masalan, Kanada va Germaniyada bolalar uchun mo'ljallangan zefir mahsulotlariga D vitamini va kaltsiy qo'shish orqali suyak tizimi muammolarini kamaytirishga erishilgan. Shunga o'xshash amaliyotlar O'zbekiston uchun ham muhim ahamiyatga ega bo'lishi mumkin.

Bundan tashqari, zamonaviy marketing yondashuvlarida "sog'lom shirinliklar" brendi ostida mahsulotlarni taqdim etish orqali iste'molchilar ongida mas'uliyatli iste'mol tushunchasini shakllantirish mumkin. Bu esa nafaqat aholining sog'lig'ini mustahkamlash, balki sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish, milliy brendlarni rivojlantirish va eksport salohiyatini oshirishda ham ijobiy natijalar beradi. Shu bois, bu yo'nalishda ilmiy yondashuvlar, davlat qo'llab-quvvatlovi va ishlab chiqaruvchilarning tashabbusi muhim rol o'ynaydi.

O'zbekiston qandolat sanoatida vitaminlashgan mahsulotlar ishlab chiqarish bo'yicha katta salohiyatga ega. Bu yo'nalish orqali nafaqat sog'lom avlodni tarbiyalash, balki mahalliy mahsulotlarning xalqaro bozorga chiqish imkoniyatlarini oshirish mumkin. Mahsulot sifati, ularning foydalilik darajasi va xavfsizligi muhim mezon sifatida e'tiborga olinishi lozim. Vitaminlar bilan boyitilgan qandolat mahsulotlari zamonaviy oziq-ovqat sanoatining ustuvor yo'nalishiga aylanishi, aholi salomatligi va iqtisodiy rivojlanishning barqarorlik omillaridan biri bo'lishi mumkin.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. G.Z. Djaxongirova, D.X. Maxmudova, M.A. G'afforxonova "Non, makaron va qandolat mahsulotlari ekspertizasi" Toshkent-2020
2. Normaxtov Ro'ziboyev Oziq-ovqat tovarlari sifat ekspertizasi. Oliy o'quv yurtlari talabalari uchun darslik. 2008 yil
3. Ayxodjaeva N.K., Djaxongirova G.Z., "Qandolatchilik texnologiyasi" O'quv qo'llanma.- T. : "Noshir", 2013 yil.

©Muydinova Nasibaxon Baxramovna, 2025-yil

UDK-373.1

MAKTAB O'QUVCHILARIDA BARQAROR RIVOJLANISH MAQSADLARINI SHAKLLANTIRISH – BIOXILMA-XILLIKNI ASRASH OMILI SIFATIDA

Toyirova Maxmuda Mamatovna,
doktorant,
A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti

Annotatsiya: Maqolada barqaror taraqqiyot va unga erishish ehtiyojining kelib chiqishi, Barqaror Rivojlanish Maqsadlarining belgilanishi, o'quvchilarga biologik xilma-xillikni asrash zaruratini tushuntirish asosida ularda barqaror rivojlanish maqsadlarini (BRM 15) shakllantirish masalasi yoritilgan.

Kalit so'zlar: Barqaror rivojlanish, Barqaror Rivojlanish Maqsadlari, bioxilma-xillik, atrof-muhit muhofazasi, quruqlik ekotizimlari.

O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida: "Uzluksiz ta'lim tizimi mazmunini sifatli yangilash, o'quv metodikasini takomillashtirish, tabiiy fanlar savodxonligini oshirishning innovatsion usullarini joriy etish metodlarini ishlab chiqish, xalqaro miqyosda ta'lim oluvchilarning mustaqil, kognitiv, kommunikativ va shaxsiy faoliyatini rivojlantirish, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, axborotni mustaqil izlash va tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirish, ilg'or pedagogik texnologiyalardan foydalanish, tabiiy fanlarni o'qitish sifatini oshirish uchun ta'lim resurslari yaratish" kabi dolzarb masalalar belgilandi [1]. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 21-fevraldagi 83-sonli "2030-yilgacha bo'lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalarni amalga oshirishni jadallashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarorida 2030-yilgacha 16 ta Barqaror rivojlanish milliy maqsadlari asosiy vazifa sifatida belgilab olinib, uning 4.7-vazifasida 2030-yilgacha barcha o'quvchilarning barqaror rivojlanishiga ko'maklashish uchun ularning zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalarni egallashlarini ta'minlash zarurligi belgilandi [2]. Bu maktab o'quvchilarida Barqaror Rivojlanish Maqsadlarini shakllantirish dolzarb ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

XX asrning 70-yillariga kelib, insoniyat o'zining nisbatan qisqa tarixiy rivojlanishi davomida yer yuzi o'rmonlarining 2/3 qismini kesib, 6 mlrd. ga unumdor tuproqlarni qishloq xo'jaligi toifasidan chiqarib, kuniga biiron-bir hayvon yoki o'simlik turini yo'qolib borishiga sabab bo'ldi.

1972 yil iyunda Shvetsiya poytaxti Stokgolm shahrida Butujahon “Atrof-muhitni muhofaza qilish” konferensiyasi bo‘lib o‘tdi. BMTning mazkur konferensiyasi insoniyat tarixida birinchi marta yer sayyorasidagi ekologik muammolarni hal qilishga bag‘ishlandi. Stokgolm konferensiyasidan boshlab davlatlar orasidagi munosabatlarda atrof-muhitni muhofaza qilish masalasi alohida bahs va muzokaralar mavzusiga aylandi. Endilikda ekologik muammolarga yechim topish global miqyosdagi xavfsizlikni ta’minlashning asosiy omili ekanligi barcha uchun ayon bo‘ldi.

Dunyo hamjamiyatining barqaror rivojlanish konsepsiyasi birinchi marta 1987 yilda BMTning butunjahon atrof-muhit va rivojlanish Komissiyasi tomonidan ishlab chiqildi. Bu Komissiya o‘zining “Gro Xarlem Brundtland konsepsiyasi” deb nomlanuvchi “Bizning umumiy kelajagimiz” ma’ruzasida hozirgi avlod odamlar hayotiy ehtiyojlar qondirilishini kelasi avlodning munosib hayotga bo‘lgan huquqini hisobga olgan holda, dunyo hamjamiyatining barqaror rivojlanish konsepsiyasini yaratdi. U ishlab chiqarish va iste’miol qilish, aholining o‘sishi va ijtimoiy himoya o‘rtasidagi muvozanatni barcha avlatlarda, jumladan, O‘zbekistonda ham saqlashni inobatga oladi.

1992 yil 3-14 iyun kunlari Rio-de-Janeyro shahrida BMTning “Atrof-muhit va rivojlanish” konferensiyasi atrof-muhit muhofazasi va barqaror rivojlanish bo‘yicha eng yirik konferensiya hisoblanadi. Uning maqsadi - davlatlarning barqaror rivojlanishi va tinch-totuv yashashini ta’minlash uchun ekotizimlarga (biologik xilma-xillikka) tushadigan bosimni kamaytirish edi. Shuningdek, konferensiyada turli muammolar qatorida, chuchuk suvni muhofaza qilish va undan oqilona foydalanish, bioxilma-xillik muhofazasi va biotexnologiya, resurslarni saqlovchi texnologiyalar va ularning uzatilishi, atmosfera havosini muhofaza qilish, o‘rmonlarni muhofaza qilish kabi muammolar muhokama qilindi.

2015 yil 25-27 sentabrda BMTning navbatdagi Summitida aynan Barqaror rivojlanish masalasi kun tartibiga qo‘yildi va 17 ta Barqaror Rivojlanish Maqsadlari (BRM) belgilab olindi [3].

Barqaror rivojlanish dastlab, kelajak avlodlarning resurslariga ziyon yetkazmasadan hozirgi zamon ehtiyojlarini qondirish deb ta’riflangan. Mamlakatimiz olimlaridan Rasulov A. va Kulmatov R.lar tomonidan “Barqaror rivojlanish – bu global, regional, milliy va lokal miqyosda kishilik jamiyatining iqtisodiy ta’minlangan, ijtimoiy muhofazalangan, ekologik xavfsiz va barqaror birlashgan hayot tarzi” [4, p.27.] deb ta’riflandi. Ya’ni, barqaror rivojlanish - bu kelajak avlod “rizqiga hujum qilmagan” tarzda hozirgi zamon kishisining ekologik xavfsiz, iqtisodiy ta’minlangan, ijtimoiy muhofazalangan va barqaror birlashgan munosib hayot tarzini ta’minlovchi jarayondir [5, p.16].

Yuqorida ta’kidlangan 17 ta BRM barcha ishtirokchi davlatlar tomonidan qabul qilinib, davlatlar o‘z milliy BRMlarini belgilab olishi uchun asos bo‘ldi. Jumladan, O‘zbekiston ham 16 ta milliy BRMlarini belgilab oldi. Ulardan 15-maqсад bu – quruqlikdagi ekotizimlarni asrash masalasi bo‘lib, u o‘z ichiga biologik xilma-xillikni yo‘qolishini to‘xtatish masalasini ham qamrab oladi.

Barqaror rivojlanish uchun to‘rtta asosiy ustun: ekologik, ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy ustunlar mavjud bo‘lib, barqaror rivojlanishga yordam beradigan harakatlar targ‘ib qilinadi. Ular qatoriga jamoat transportidan foydalanish, plastmassalardan foydalanishni kamaytirish, chiqindilarni qayta ishlash, ta’lim va boshqalar kiradi [6, p.31].

Chiqindilarni kamaytirish va ularni qayta ishlash masalasi kundan-kunga dolzarblashib bormoqda. O‘zbekistonda har yili 35 mln.m³ chiqindi chiqariladi. Har bir fuqaro kishi boshiga 165 kg maishiy chiqindi chiqaradi. Axlal qutilarining o‘rtacha 25%i oziq-ovqat chiqindilari, 5-10%i – qog‘oz, 50%i polimerlar, qolganlari metal, to‘qimachilik mahsulotlari, rezina, shisha va boshqalarga to‘g‘ri keladi [6, p.186]. Bular atrof-muhit, xususan, bioxilma-xillikka katta zarar keltiradi. Bu muammoni hal qilish yuzasidan hukumatimiz tomonidan BRM 12-maqсад doirasida “2020 yilgacha chiqindilar hosil bo‘lishining oldini olish, qayta ishlash va takroriy foydalanish bo‘yicha choralarni qabul

qilish orqali ularning hajmini 2030 yilgacha ikki barobarga kamaytirish” masalasi milliy vazifalar qatorida belgilandi [2].

Davlatlar tomonidan 17 ta maqsad doirasida olib borilayotgan keng miqyosdagi chora-tadbirlarga qaramasdan, inson faoliyati yerusti ekotizimlarining ko‘pchiligini tubdan o‘zgartirdi. 40000 ga yaqin turlar kelgusi o‘n yilliklarda yo‘qolib ketish xavfi ostida turganligi hujjatlashtirilgan, har yili 10 mln. gektar o‘rmon Islandiya davlati o‘lchamiga teng) vayron bo‘ladi va yarmidan ko‘pi yo‘q qilinadi. Asosiy biologik xilma-xillik hududlari himoyasiz qolmoqda [6, p.187].

Biologik xilma-xillik genlardan tortib ekotizimlargacha bo‘lgan barcha darajadagi hayotning xilma-xilligini anglatadi va sayyoramiz salomatligi va faoliyati uchun asosiy ko‘rsatkich hisoblanadi. Biologik xilma-xillik genetik, tur va ekotizim xilma-xilligini qamrab oladi, bu esa uni bitta ko‘rsatkich bilan to‘liq qamrab ololmaydigan keng va ko‘p qirrali tushunchaga aylantiradi. So‘nggi tadqiqotlar biologik xilma-xillikni o‘lchashning murakkabligini va uning ekotizim xizmatlarini, inson farovonligini va atrof-muhit o‘zgarishiga chidamliligini saqlashdagi hal qiluvchi rolini ta’kidlaydi. Biroq, biologik xilma-xillik inson faoliyati natijasida tez kamayib bormoqda, bu ekotizimlar va jamiyat uchun oqibatlar haqida katta tashvish tug‘diradi.

Yuqoridagi kabi muammolarni hal qilish maqsadida keng jamoatchilik, xususan maktab o‘quvchilarini xabardor qilish hamda ularda BRMni erta yoshidanoq shakllantirish masalasi hozirgi kunning dolzarb masalalaridan biri sifatida qaralishi lozim. BRM-15 (Quruqlikdagi ekotizimlarni asrash)ni o‘quvchilarda shakllantirish uchun ularni quruqlik ekotizimlari havo va tuproqda tarqalgani, ularning xususiyatlari tog‘risidagi chuqur bilimlar bilan qurollantirish kerak. O‘quvchilar havo-zamin muhiti tirik organizmlarda turli xil shakllardagi moslanishlarni hosil qilishi, quruqlikdagi muhit to‘g‘ridan-to‘g‘ri iqlimga ta’sir qilishini o‘rganishlari kerak. Buning uchun tabiiy fanlarni o‘qitishda o‘quvchilarga turli innovatsion metodlarni qo‘llash orqali ularning bilim olishlarini ta’minlash muhim ahamiyatga ega. Zero, hozirda o‘quvchilar diqqatini jalb qilish masalasi turli xil usullar orqali ularning bilim olishlarini ta’minlashga qaratilgan bo‘lib, bu ularda BRMni shakllantirish uchun asos bo‘lishi mumkin.

O‘quvchilar tabiiy ekotizimlarda biologik xilma-xillik biomassa ishlab chiqarish, barqarorlik va changlanishga yordam berishi, ammo uning parchalanish va ko‘p funktsionallikka ta’siri ko‘proq o‘zgaruvchan ekanligini anglashi lozim. Inson faoliyati natijasida biologik xilma-xillikning yo‘qolishi misli ko‘rilmagan tezlikda sodir bo‘layotgani, bu ekotizimlarning ishlashi va inson salomatligiga jiddiy ta’sir ko‘rsatishini turli o‘yin metodlari yordamida o‘quvchilarga yetkazilishi kerak. Tabiatni muhofaza qilish va barqarorlik choralari to‘g‘risida yanada samarali m‘lumot berish uchun biologik xilma-xillikning barcha tarkibiy qismlarini, shu jumladan mahalliy bo‘lmagan turlarni va biotik o‘zaro ta’sirlarni hisobga olgan holda keng qamrovli, ko‘p miqyosli tadqiqotlarga asoslangan ma’lumotlar beradigan loyiha ishlari, ekskursiyalar va tadbirlar o‘tkazilishi lozim.

Xulosa. Biologik xilma-xillik ekotizimlarning salomatligi, barqarorligi va inson farovonligi uchun juda muhim, ammo inson faoliyati natijasida u jiddiy xavf ostida. Uni foydalari o‘ziga xos sharoitlarga bog‘liq, ammo biologik xilma-xillikning yuqori darajasini saqlab qolish ekotizim va sayyora salomatligini saqlash uchun juda muhimdir. Kelajakda biologik xilma-xillikni himoya qilish va boshqarish uchun maktab o‘quvchilarida BRMni shakllantirib boradigan yondashuvlar zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29-apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5712 sonli Farmoni. Lex.uz.

2. O‘zbekiston Respublikasi Vaazirlar Mahkamasi. 2022 yil 21-fevral, 83-son “2030-yilgacha bo‘lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalarni amalga oshirishni jadallashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi VMQ.
3. Birlashgan Millatlar Tashkiloti. Bosh Assambleya tomonidan 2015 yil 27-sentabrda qabul qilingan rezolyutsiya, Bizning dunyomizni o‘zgartirish: Barqaror rivojlanish uchun 2030 kun tartibi (A/RES/70/1).
4. Rasulov A.B., Kulmatov R. Quyi Zarafshon hududining barqaror rivojlanish indikatorlari va ularni amaliy baholash. Monografiya. -T.: Universitet, 2018. -162 b.
5. Rasulov A.B. Quyi Zarafshon tabiiy-geografik okrugi barqaror rivojlanishning geoeologik indikatorlari. Diss. Samarqand, 2020. -120 b.
6. Buranova M.A. Barqaror rivojlanish. O‘quv qo‘llanma. – T.: “Innovatsion rivojlanish nashriyot matbaa uyi”, 2024. – 268 b.

УДК 004.9(075.8)

ОЗИҚ-ОВҚАТ ХАВСИЗЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШДА ВА ЯШИЛ ИҚТИСОДИЁТНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА РАҚАМЛИ БОШҚАРИШНИНГ АҲАМИЯТИ

Кулдашев Эркин

Андижон давлат техника институти,

“Ахборот технологиялари” кафедрасининг

профессори, и.ф.н.

Абдуллаев Ботиржон

Андижон давлат техника институтининг талабаси

Аннотация. Ушбу мақолада озиқ-овқат хавсизлигини таъминлашда ва яшил иқтисодиётни ривожлантиришда рақамли бошқаришнинг аҳамиятини мазмуни, долзарб муаммолари, унинг таркибидаги соҳалар фаолиятини такомиллаштириш ҳамда уни самарадорлигини ошириш имкониятлари каби масалалар илмий равишда асослаб берилган.

Калит сўзлар: озиқ-овқат хавсизлиги, агросаноат мажмуи, рақамли бошқариш, яшил иқтисодиёт, самарадорлик, иқтисодий механизм, маркетинг, инновация, концепция, бошқариш тизими.

Кириш. Жаҳондаги ҳозирги глобал ўзгаришлар даврида давлатларни ижтимоий-иқтисодий ва экологик ривожланиши кундан-кунга мураккаблашиб бормоқда. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Парламентлараро Иттифоқининг 150-Ассамблеясидаги нутқида таъкидланганидек:

“Таҳлилларга кўра, сўнгги ўттиз йилда жаҳон ялпи ички маҳсулоти ҳажми 4,5 баробарга ортган. Лекин, афсуски, инсониятнинг камбағал қатламлари даромадлари деярли ўзгармаган. Агар бу тенденция сақланиб қолса, 2030 йилга бориб дунё аҳолисининг 575 миллион нафари қашшоқликда умр кечиради. 84 миллион бола эса таълим олиш имкониятидан маҳрум бўлади.

Ўз-ўзидан равшанки, бу ҳолат иқтисодиёт ва жамиятга катта зарар етказди, ижтимоий-иқтисодий институтлар фаолиятини заифлаштиради, пировард натижада одамларнинг имкониятларини чеклайди.”

Юқоридаги ҳолат Янги Ўзбекистонда рўй бермаслиги учун мамлакатимиздаги барча корхона ва ташкилотларда рақамли бошқаришни жорий қилиш зарур. Айниқса, агросаноат мажмуида ва уни соҳаларида рақамли бошқариш қўлланилиши керак.

Ўзбекистон Республикаси жаҳон ҳамжамиятида муносиб ўринни эгаллашга ҳаракат қилиб, бозор муносабатларига ўтишни тезлаштирмоқда. Ҳозирги вақтда агросаноат мажмуида мулкка ва меҳнатга бўлган муносабатларни тубдан ўзгартиришни, натижаларни мустақил тасарруф қилишларини, маҳсулотлар

рақобатбардошлигини оширишни турли хўжалик юритиш шакллари янада такомиллаштиришни долзарб вазифа қилиб қўймоқда. Бу вазифани амалга оширишнинг асосий йўналишларидан бири - агросаноат мажмуининг ядроси ва асосий бўғини бўлган фермер хўжаликларида ва уни маҳсулотларини қайта ишловчи саноат корхоналарида янгича иқтисодий механизмни шакллантириш ва уни рақамли бошқариш асосида жорий қилишдан иборат бўлади.

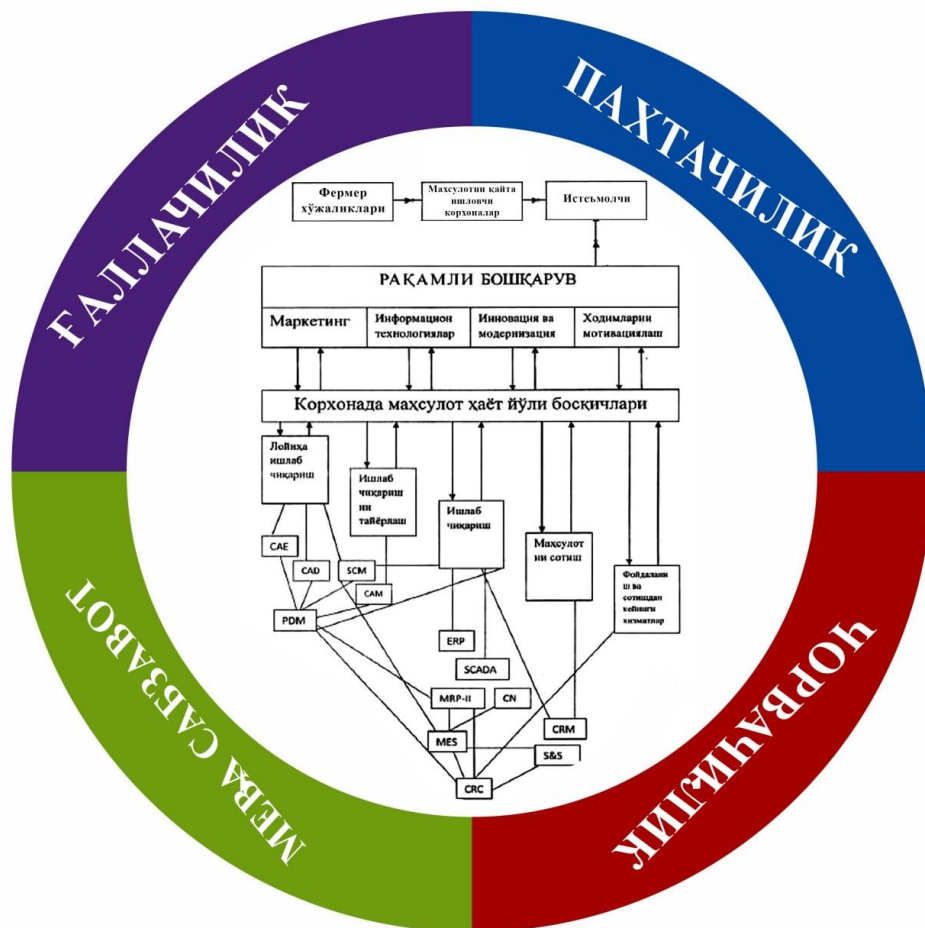
Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Мақолани тайёрлаш жараёнида жаҳондаги мамлакатларни экология, “яшил иқтисодиёт” ва агросаноат мажмуи ўрганилди. Бу ўрганиш жараёнида атоф-муҳитни асраш, “яшил иқтисодиёт”ни ва агросаноат мажмуини ривожлантириш учун рақамли бошқаришни жорий қилиш зарурлиги аниқланди.

Материаллар ва методлар. Янги Ўзбекистонда ҳозирги тез ривожланиш даврида мамлакатимизни ҳар томонлама, яъни ижтимоий-иқтисодий ва техник-технологик соҳаларини тараққиёти айниқса, “яшил иқтисодиёт”ни ривожлантириш бугунги кунда энг долзарб масалалар ҳисобланади. Бу долзарб масалаларни ҳал қилишнинг асосий йўлларида бири – рақамли бошқаришни жорий қилиш керак.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёевнинг 2025-йил 30-январдаги ПФ-16 сонли ““Ўзбекистон — 2030” стратегиясини “Атроф-муҳитни асраш ва “яшил иқтисодиёт” йилида амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида”ги фармони 37 банддан иборат бўлиб, унда аҳолининг саломатлигини яхшилаш, экологик турмуш тарзини шакллантириш ва инсон салоҳиятини рўёбга чиқариш учун шарт-шароитларни яратиш, табиий ресурсларни тежаш ва улардан оқилона фойдаланиш каби масалалар атрофлича ёритилиб, жорий қилиш йўллари аниқ кўрсатилган. Мамлакатимиздаги барча структура бирликларида – оилалардан тортиб вазирлик ва ҳокимликларда амалга оширилаётган вазифалар аниқ ва тизимли равишда белгилаб қўйилган. Бу вазифаларни самарадорли ҳал қилишда рақамли бошқаришни ўрни бекиёсдир. Рақамли бошқариш - бу замонавий, кўп қиррали, имкониятлар даражаси жуда юқори восита бўлиб, инсонни барча фаолиятларини такомиллаштиришга ёрдам беради.

Рақамли бошқариш – ҳозирги кунда ижтимоий-иқтисодий соҳаларнинг мувоффақиятини асосий меъзонига айланмоқда. Олимлар ва мутахассислар ўртасида рақамли бошқариш тўғрисида ягона фикр йўқ. Шу сабабли, рақамли бошқаришга тадқиқотларимиз натижаси сифатида қуйидаги таърифни беришни лозим топдик. “Рақамли бошқариш – бу қўйилган мақсадни маркетинг, ахборот технологиялари, инновациялар, ходимларни фаоллаштириш асосида оптимал натижа олишни электрон тизимидир”. Бу таърифни чизмада қуйидагича тасвирлаш мумкин (1-расм).

Компьютер тизими ва тармоқлари ёрдамида қўйилган мақсад бажарилади. Бу мақсадни бажаришда замонавий ахборот технологияларидан фойдаланилади. Бу жараёнда қўйилган мақсадга бўлган талаб маркетинг қоидалари асосида аниқланади. Аниқланган талаб ҳажми инновациялар, автоматлаштирилган тизимлар, фаол ходимлар ёрдамида рақамли бошқариш амалга оширилиб оптимал натижа олинади.

1-расм. Агросаноат мажмуи тизимида рақамли бошқарувни ташкил этилиши ва уни автоматлаштириш тизимлари.

Таҳлил ва натижалар. Биринчи расмдан кўриниб турибдики, агросаноат мажмуи тизимидаги объектлар бир-бирлари билан технологик ва мантикий боғланган. Агросаноат мажмуи тизимини структурасидаги объектларни энг асосийси бу қишлоқ хўжалик махсулотларини қайта ишловчи саноат корхоналаридир. Биз илмий тадқиқотимизда илмий изланиш объектлари сифатида Андижон “Дон махсулотлари” акциадорлик жамияти, Асака “Дон махсулотлари” акциадорлик жамияти ва Қўрғонтепа “Дон махсулотлари” акциадорлик жамиятларини танлаб олдик. Бу корхоналарни 2017-2024-йиллардаги ҳисобот ва статистик маълумотларини таҳлилларини амалга оширдик. Илмий таҳлиллар натижасида бу корхоналарни иқтисодий барқарор ривожланмаётганлигини аниқладик. Шу сабабли, корхоналарни иқтисодий барқарор ривожланиш алгоритмларини ишлаб чиқдик. Бу алгоритм қуйидаги формулалардан иборат:

$$M_f = M_q - \check{y}_{zx}; \quad (1)$$

1-формуладаги белгилашларни мазмуни бу ерда:

- M_f – маржинал фойда миқдори,
- M_q – махсулотнинг қиймати,
- $\check{y}_{zx}$ – ўзгарувчи харажатлар миқдори.

$$M_{fn} = \frac{D_x}{M_f}; \quad (2)$$

2-формуладаги белгилашларни мазмуни бу ерда:

- M_{fn} – махсулотни фойдалилик нуқтаси,
- D_x – корхонанинг доимий харажатлари.

$$M_{brf} = \frac{D_x + F_{br}}{M_f} \quad (3)$$

3-формуладаги белгилашларни мазмуни бу ерда:

- M_{brf} – бизнес режадаги жами маҳсулот суммаси,
- F_{br} – бизнес режада кўзда тутилган фойда.

$$I_{mn} = \frac{F_{br}}{M_f}; \quad (4)$$

4-формуладаги белгилашларни мазмуни бу ерда:

- I_{mn} – корхонанинг иқтисодий мустаҳкамлик кўрсаткичининг миқдори.

$$I_{md} = \frac{I_{mn}}{M_f} * 100\% \quad (5)$$

5-формуладаги белгилашларни мазмуни бу ерда:

- I_{md} – корхонани иқтисодий мустаҳкамликнинг даражаси.

$$K_{kj} = \sum_{i=1}^n A_{ij} K_{si} \quad (6)$$

6-формуладаги белгилашларни мазмуни бу ерда:

- K_{kj} j – корхонанинг иқтисодий мустаҳкамлигини ифодоловчи
- k - комплекс кўрсаткич.
- A_{ij} - i кўрсаткичининг
- j – корхонадаги миқдори,
- K_{si} - i кўрсаткичининг s салмоқлик коэффициенти.

Жаҳондаги ривожланган мамлакатлар тажрибасидан маълумки кластер тизими жорий этилган соҳаларда юқори натижаларга эришилмоқда.

Кластер тизимининг назариясини асосчиси америкалик олим Майкл Портердир.

Янги Ўзбекистонни барқарор ва узуликсиз ривожлантиришда вилоятларнинг ўрни бекиёсдир. Шу сабабли, янги Ўзбекистонни асосий вилоятларидан бири бўлган Андижон вилоятини тадқиқот объекти сифатида танлаб олдик. Андижон вилоятини ҳудуди янги Ўзбекистон Республикасининг бир фоиз ерини ташкил этиб, аҳолиси эса ўн фоизига тенгдир. Андижон вилоятида ҳозирги мураккаб шароитда қатор муаммолар мавжуд (илмий асосланган ҳолатда аҳолини озиқ-овқат хавфсизлигини тامينлаш, одамларга керакли миқдорда иш ўринларини яратиш ва бошқалар). Бу муаммоларни ечишни асосий йўлларида бири агросаноат кластерини ташкил этиш ва уни оптимал бошқаришдан иборатдир. Шу сабабли, ўрганилаётган масаламиз бугунги кунда долзарбдир.

Бозор иқтисодиёт тизими ўзининг моҳиятига кўра ижтимоий адолатлидир. Шунга кўра унинг иқтисодий механизми ҳам чуқур моддий заминга эга бўлмоғи даркор, унинг моддий асосини эса кўшимча маҳсулот ташкил этади. Бу қоида агросаноат мажмуи учун ҳам дахлдордир.

Маълумки, ҳар қандай иқтисодий тараққиёт ва одамлар фаровонлиги заминиди яратилган кўшимча маҳсулотни адолатли (унга кўшган ҳиссасига мувофиқ) тақсимои ётади. Агросаноат мажмуи тизимида эса кўшимча маҳсулот унинг бирламчи бўғинида – яъни фермер хўжаликларида вужудга келтирилади. Тақсимот механизмидаги камчилик шундаки, яратилган кўшимча маҳсулотда қайси бўғиннинг қанча миқдорда ҳиссаси борлигини аниқдайдиган, уларнинг ўзлари кўшган ҳиссаси эквиваленти миқдорида улушини олиш иқтисодий механизми ҳанузгача яратилмаган.

Тақсимот механизмининг илмий асосга қўйилмаганлиги оқибатида кишлоқ хўжалиги корхоналари унинг маҳсулотини истеъмол қилувчи агросаноат мажмуи бўғинларидан ҳатто зарурий маҳсулотининг эквивалентини (қийматини) ололмаётлар. Ишлаб чиқариш бўғинларида моддий манфаатдорликнинг йўқлигидан уларда оддий такрор ишлаб чиқариш ҳам зўр-базўр амалга ошмоқда, иш кучининг такрор ҳосил қилиниши эса ёмон даражада қолаётир. Яратувчи бўғинларда таннарх ҳам қопланмаётир ва уларда иқтисодий ночорлик, санацияга тушиб қолиш каби нохуш ҳолатлар юз бераётир. Улар маҳсулотини истеъмол қилувчи бўғинлар

эса фойда олмоқдалар, моддий манфаат кўрмоқдалар. Шу сабабли, агросаноат мажмуини асосий бўғини бўлган фермер хўжаликларида етиштирилган қўшимча маҳсулот қийматини маҳсулотни қайта ишловчи корхоналардан ва бошқа бўғинлардан олиб, тўлалигича қўшимча даромад сифатида фермер хўжаликларида қайтариш зарур.

Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришни ривожлантиришнинг асосий йўли бизнингча, янгича иқтисодий механизмни жорий қилишдир. Бу иқтисодий механизмни шакллантирмоқ учун эскича бошқариш усулидан янгича бошқаришнинг иқтисодий усулларида ўтиш талаб қилинади. Янгича бошқариш усулларида асоси эса иқтисодий конунлар ва манфаатдорлик тамойили асосида бўлади. Бошқаришни иқтисодий дастаклари (наrx, банк кредити, солиқ ва бошқа тўловлар) ишлаб чиқарувчи (деҳқон, фермер,...)ни мустақиллиги ва манфаатдорлиги асосида жорий қилинади. Бу механизмни рақамли бошқариш асосида амалга оширилади.

Рақамли бошқаришни ташкил этишда ахборот тизимларини ташкил этувчи восита ва ресурслардан оқилона фойдаланиш талаб этилади.

Ривожланган ҳорижий мамлакатларни тажрибаларидан ва олимларнинг (академиклар Восил Қобулов, Мурод Шарифхўжаев, Нодирбек Юсуфбеков, С.С.Ғуломов, Ф.Б. Абуталиев ва бошқалар) тадқиқотларидан маълумки, мамлакат ва унинг структура бирликлари қанчалик ахборотлаштирилган бўлса, унга мутаносиб равишда унинг ривожланиш даражаси юқори бўлади. Шу сабабли, ушбу мақоламизни корхоналарни рақамли бошқариш асосида агросаноат кластерини самарадорлигини ошириш масаласига бағишлаб, уни тадқиқ қилишни мақсад қилдик.

Кластернинг луғавий маъноси – бу маълум хусусиятларга эга мустақил бирлик сифатида кўриб чиқилиши мумкин бўлган бир нечта бир хил элементларни бирикмасидир. Шу сабабли, юқоридаги бир – бирига боғлиқ соҳалар мажмуи агросаноат кластерини ташкил этади. Олимлар ва мутахассислар ўртасида агросаноат кластери тўғрисида ягона фикр йўқ. Шу сабабли, тадқиқотларимиз натижаси сифатида агросаноат кластерига қуйидагича таъриф беришни лозим топдик. Агросаноат кластери - бу қўйилган мақсадни амалга оширувчи бир-бирига диалектик ва технологик боғлиқ бўлган қишлоқ хўжалиги, қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қайта ишловчи ва истеъмолчиларига тайёр маҳсулотларни етказиб берувчи тизимдир.

Хозирги даврда замонавий кластер усулларида фойдаланиб, агросаноат корхоналарида самарадорликни ошириш муҳим масалалардан ҳисобланади.

Бу муҳим масалани ўрганишда ғаллачилик кластерини марказий бўғини бўлган Андижон “Дон маҳсулотлари”, Асака “Дон маҳсулотлари” ва Қўрғонтепа “Дон маҳсулотлари” акциядорлик жамиятларини танлаб олдик. Бу корхоналарни 2017-2024 йиллардаги маълумотларини [1-6] формулалардан фойдаланиб, қайта ишлаганимизда қуйидаги натижаларни олдик.

$$K_{k1} = 0,27; \quad K_{k2} = 0,31; \quad K_{k3} = 0,43.$$

Олинган натижалардан кўриниб турибдики, ҳар уччала корхоналарнинг иқтисодий мустақамлигини ифодаловчи комплекс кўрсаткичлари анча паст экан. Бу кўрсаткичлар қанчалик бир (1,0)га яқинлашса уларнинг иқтисодий самарадорлиги яхшиланиб боради.

Хулоса ва таклифлар. Тадқиқотимизнинг натижаси сифатида агросаноат мажмуи самарадорлигини ошириш учун қуйидагиларни таклиф қиламиз:

- Ўзбекистон Республикаси Президентининг ““Ўзбекистон — 2030” стратегиясини “Атроф-муҳитни асраш ва “яшил иқтисодиёт” йилида амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида”ги ПФ-16 сонли фармонини таълим тизимидаги профессор-ўқитувчилар ва мамлакатимиздаги барча зиёлилар Ўзбекистонни барча маҳаллаларида ва республикаимизда фаолият кўрсатаётган корхона, ташкилот ва

бошқа структура бирликларида президент фармони ҳар ойда узлуксиз равишда тарғибот қилишларини таклиф қиламиз.

- Агросаноат мажмуини асосий бўғини бўлган фермер хўжаликларида етиштирилган қўшимча маҳсулот қийматини маҳсулотни қайта ишловчи корхоналардан ва бошқа бўғинлардан олиб, тўлалигича қўшимча даромад сифатида фермер хўжаликларига қайтариш зарур.
- Агросаноат мажмуини барча бўғинларида ахборот технологияларидан ва тизимларидан фойдаланиб, рақамли бошқаришга тўлиқ ўтиш зарур;
- Рақамли бошқариш самарадорлигини таъминловчи дастурий таъминот, тармоқ серверлари, замонавий техникалар ва бошқа таъминот воситалари билан таъминланиш;
- Агросаноат мажмуи ходимларини рақамли бошқаришга ўқитиш ва уларни узлуксиз малакаларини ошириш;
- Агросаноат мажмуи соҳаларини тўлиқ кластер тизимига ўтказиш керак.

Юқоридаги таклифларни жорий қилиниши агросаноат мажмуини самарадорли бошқарилишини ва барқарор ривожланишини таъминлайди. Бу эса аҳолимизни турмуш даражасини янада яхшилланишига асос бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар:

[1] Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Парламентларо Иттифокнинг 150-Ассамблеясидаги нутқи. 2025, 4-5 апрель.

[2] Ўзбекистон Республикаси Президентининг ““Ўзбекистон — 2030” стратегиясини “Атроф-муҳитни асраш ва “яшил иқтисодиёт” йилида амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида”ги ПФ-16 сонли фармони 2025-йил 30-январ. Тошкент ш.

[3] Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг “2022-2026-йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги фармони. Тошкент 2022-йил 28-январ.

[4] Porter.M.E.Development strategies for the 21st century social progres and competitive growth//Social Progress imerative,...Polf-2013

[5] Кулдашев Э.,Парпиев Г. “Янги Ўзбекистонда вилоят агросаноат кластерини ривожлантириш стратегияси” - Ф.: “ФарПНИ илмий журнали”, 2021й 1-сон.

[6] Беркинов Б.Б. Эконометрика, Т. : “Фан ва технология”, 2015й.

[7] Кулдашев Э,Акрамова Г. “Дон маҳсулотлари кластер тизимини рақамли бошқариш-агросаноат мажмуи ривожланишининг асосидир” АндМИ, Халқаро илмий амалий конференция 27-29-октябр 2022 йил, Андижон.

[8] Международный опыт развития цифровизации в АПК: государственная поддержка, регулирование, практика, ЕЭК, 101 с., 2024.

OZIQ-OVQAT XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHDA, XALQARO TASHKILOTLARNI TUTGAN O'RNI

Ilhomov Abdurahmon Xayrullo o'g'li, IQT-BU-22 guruh talabasi,
Namangan Davlat Universiteti

Ilmiy rahbar: Axmedov.R.M. NamDU Yashil iqtisodiyot va
barqaror biznes kafedrası dotsenti

Annotatsiya. Mazkur maqolada oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda xalqaro tashkilotlarning tutgan o'rnini, ahamiyati, mavjud qonun-qoidalarining samaradorligi hamda kelgusida ularni takomillashtirish imkoniyatlari yoritilgan. Bundan tashqari, xalqaro tashkilotlarning yurtimizga tatbiq etish tajriba va malakalarini o'zaro uyg'unlashuvi ham tahlil qilingan.

Аннотация. В статье рассматриваются роль и значение международных организаций в обеспечении безопасности пищевых продуктов, эффективность существующих законов и нормативных актов, а также возможности их будущего совершенствования. Кроме того, был проанализирован вопрос гармонизации опыта и навыков международных организаций по внедрению их в нашей стране.

Abstract. This article discusses the role and importance of international organizations in ensuring food safety, the effectiveness of existing laws and regulations, and the possibilities for their future improvement. In addition, the harmonization of the experience and skills of international organizations in implementing them in our country is analyzed.

Kalit so'zlar: Oziq-ovqat xavfsizligi, xalqaro tashkilotlar, tashkilotlarni nazorati, sertifikatlash, oziq-ovqatning xavfsizligini to'liq ta'minlash.

Ключевые слова: Безопасность пищевых продуктов, международные организации, контроль организаций, сертификация, обеспечение полной безопасности пищевых продуктов.

Keywords: Food safety, international organizations, control of organizations, certification, ensuring full food safety.

Kirish

Bugungi kunda dunyo aholisining tez o'sishi, iqlim o'zgarishlari, qurolli mojarolar va iqtisodiy beqarorlik kabi omillar oziq-ovqat xavfsizligini global muammoga aylantirmoqda. Oziq-ovqat xavfsizligi deganda har bir insonning yetarli, xavfsiz va to'yimli oziq-ovqatga jismoniy va iqtisodiy jihatdan doimiy kirish imkoniyatiga ega bo'lishi tushuniladi. Bu borada xalqaro tashkilotlarning roli nihoyatda muhim bo'lib, ular siyosiy, moliyaviy va ilmiy ko'mak orqali davlatlarga oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda yordam berib kelmoqda..

Ushbu maqolada, butun dunyo tashkilotlarining oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashdagi roli va ahamiyati yoritiladi. Xalqaro tashkilotlar ishtiroki orqali oziq-ovqat mahsulotlarining sifatini tekshirish, sertifikatlash, sanitariya-gigiyenik normativlarga mosligini aniqlash kabi jarayonlar keng yoritiladi. Shu bilan birga, xalqaro tashkilotlarning tartib-qoidalarini orqali xavfsiz oziq-ovqat mahsulotlarini import qilish va eksport qilishning samaradorligi ham tahlil qilinadi.

Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashdagi butunjahon tashkilotlarining ahamiyati bugungi kunda, xalqaro savdo jarayonlarining murakkablashuvi va xavfsizlik talablarining kuchayishi bilan yanada ortmoqda. Respublikamizning barqaror rivojlanishiga, aholining sog'lig'ini saqlashga va milliy xavfsizlikni ta'minlashga hissa qo'shadigan tashkilotlar xizmatining rolini chuqurroq tahlil qilish muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqot metadalogiyasi

Ushbu tadqiqotning maqsadi — O‘zbekiston Respublikasida oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlashda avval a’zo bo‘lmagan tashkilotlarga a’zo bo‘lish tartibini ishlab chiqish va uning amaliy ahamiyatini ilmiy jihatdan tahlil qilish hamda mavjud muammolar va takomillashtirish yo‘llarini aniqlashdan iboratdir.

Tadqiqotning obyekti va predmeti

• **Tadqiqot obyekti:** O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan oziq-ovqat mahsulotlarining xalqaro tashkilotlarning tekshiruvidan o‘tish jarayoni va unga oid tashkiliy-huquqiy mexanizmlar.

• **Tadqiqot predmeti:** Barcha yutrimizga kirib kelayotgan hamda yurtimizda yetishtirilayotgan oziq-ovqat mahsulotlarining sifati va xavfsizlik talablariga rioya etilishini ta’minlovchi nazorat va tartib-taomillar tizimi.

Tadqiqot vazifalari

- Oziq-ovqat xavfsizligi tushunchasini va uning nazariy asoslarini o‘rganish.
- Iqtisodiyoti rivojlangan davlatlarning nazorat mexanizmlarini tahlil qilish.
- Amaldagi qonunchilik hujjatlari va xalqaro tajribani o‘rganish.
- Mavjud muammolar va taklif etilayotgan takomillashtirish yo‘llarini aniqlash.

Tadqiqotda qo‘llanilgan metodlar

Mazkur ilmiy tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

1. **Tahlil va sintez metodi.** Oziq-ovqat xavfsizligi va bojxona nazorati sohasidagi amaliyot, normativ-huquqiy hujjatlar, xalqaro standartlar va ilmiy manbalar chuqur o‘rganilib, ular o‘rtasida o‘zaro bog‘liqliklar aniqlanib, umumlashtirish amalga oshirildi.
2. **Taqdim etilgan hujjatlarni tahlil qilish (Document analysis).** Sanitariya va veterinariya nazoratiga oid normativ hujjatlar, xalqaro sifat sertifikatlar va xalqaro tashkilotlar tavsiyalari o‘rganildi va tahlil qilindi.
3. **Taqqoslash metodi (Comparative method).** O‘zbekiston va qator rivojlangan mamlakatlarning xalqaro tashkilotlarga a’zo bo‘lgan holda oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash tajribalari o‘zaro taqqoslab o‘rganildi.
4. **Empirik metodlar.** Intervyu va so‘rovnoma orqali xalqimizning va tadbirkorlarning fikrlari o‘rganildi. Oziq-ovqat tizimidagi muammolar va ularni hal etish bo‘yicha takliflar olindi.
5. **Statistik tahlil.** Rasmiy statistik ma’lumotlar asosida O‘zbekiston xalqaro tashkilotlar tekshiruv orqali o‘tadigan oziq-ovqat mahsulotlari hajmi, aniqlangan huquqbuzarlik holatlari va boshqa ko‘rsatkichlar tahlil qilindi.
6. **Ekspert baholash metodi.** Soha mutaxassislari va ekspertlarning fikrlari tahlil qilinib, tadqiqot natijalari ishonchliligi va amaliy ahamiyati oshirildi.

Tadqiqot bazasi

Tadqiqotning amaliy bazasini quyidagi manbalar tashkil etadi:

- O‘zbekiston Respublikasi Oziq-ovqat vazirligi ma’lumotlari.
- O‘zbekiston Respublikasi qonunlari va hukumat qarorlari.
- FAO (BMTning Oziq-ovqat va qishloq xo‘jaligi tashkiloti) ma’lumotlari.
- Mahalliy va xorijiy ilmiy maqolalar, monografiyalar, konferensiya materiallari.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi

Mazkur tadqiqotda O‘zbekiston Respublikasida oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlashda xalqaro tashkilotlarning roli ko‘p yillar davomida ahamiyat ko‘rsatib kelmoqda, jarayonidagi nazorat tizimi birinchi marotaba tizimli va kompleks o‘rganildi hamda xalqaro tajriba bilan qiyosiy tahlil qilindi.

Oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlashda respublikamiz tashkilotlar xizmatining qo‘llanadigan usullari bir nechta bosqichlardan iborat. Ushbu usullar oziq-ovqat mahsulotlarining sifatini

va xavfsizligini nazorat qilishda muhim rol o'ynaydi. Quyida ularning asosiy usullarini keltirib o'taman:

Xalqaro tashkilotlarning asosiy roli

Xalqaro tashkilotlar oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda bir nechta yo'nalishlarda faoliyat yuritadilar:

1. Normativ va siyosiy yo'l-yo'riqlarni ishlab chiqish

- **BMT (Birlashgan Millatlar Tashkiloti)** tarkibidagi **FAO (Food and Agriculture Organization)** dunyo miqyosida qishloq xo'jaligi, ozuqa va oziq-ovqat tizimlarini rivojlantirish bo'yicha strategiyalar ishlab chiqadi. FAO oziq-ovqat xavfsizligi monitoringini olib boradi hamda global statistik ma'lumotlar bazasini shakllantiradi.
- **WHO (Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti)** esa oziq-ovqat xavfsizligi bo'yicha gigiyena, sanitariya va xavfsizlik standartlarini ishlab chiqadi.

2. Gumanitar yordam ko'rsatish

- **WFP (World Food Programme)** — BMTning eng yirik humanitar agentligi hisoblanib, urushlar, tabiiy ofatlar yoki iqtisodiy inqirozdan aziyat chekayotgan aholiga oziq-ovqat yetkazib beradi.
- U humanitar yordamdan tashqari, barqaror oziq-ovqat tizimlarini yaratishga ko'maklashuvchi dasturlarni ham amalga oshiradi.

3. Moliyaviy va texnik yordam

- **IFAD (International Fund for Agricultural Development)** qishloq joylarida kambag'allikni kamaytirish va oziq-ovqat ishlab chiqarishni oshirish maqsadida fermerlarga kredit va grantlar beradi.
- **World Bank** va **IMF (Xalqaro Valyuta Fondi)** orqali ayrim davlatlar oziq-ovqat sektorida islohotlarni moliyalashtirish imkoniga ega bo'ladi.

4. Ilmiy-tadqiqot va innovatsiyalarni targ'ib qilish

- Xalqaro qishloq xo'jalik tadqiqotlari tashkilotlari, xususan **CGIAR (Consultative Group on International Agricultural Research)** global miqyosda hosildorlikni oshirish, iqlim o'zgarishiga bardoshli navlarni yaratish bo'yicha ilmiy ishlar olib boradi.

Fizikaviy Tekshiruv

Dokumentatsiya tekshiruvi amalga oshirilgandan so'ng, mahsulotlarning fizikaviy tekshiruviga o'tiladi. Bu bosqichda:

- Mahsulotning tashqi ko'rinishi: Rangi, o'lchamlari, paketi va boshqa tashqi xususiyatlari tekshiriladi.
- Mahsulotning saqlash shartlari: Agar mahsulot harorat va namlikni talab qilsa, uning saqlash shartlari nazorat qilinadi.
- Yaroqlilik muddati: Mahsulotning yaroqlilik muddati tekshiriladi va uning so'nggi foydalanuvchi uchun xavfsizligini ta'minlash uchun yaroqsiz mahsulotlar bozorga kiritilmaydi.

2. Laboratoriya Tekshiruvlari

Oziq-ovqat mahsulotlarining sifatini va xavfsizligini tekshirishda laboratoriya tahlillarini amalga oshiradi. Bu usul, mahsulotlarning kimyoviy va mikrobiologik xavfsizligini ta'minlash uchun zarur:

Kimyoviy Tahlil

- Zararli moddalar: Mahsulotlarda og'ir metallarning, pestitsidlar, nitrattlar va boshqa kimyoviy moddalar mavjudligini aniqlash uchun kimyoviy tahlillar amalga oshiriladi.
- Yuqori darajadagi toksik moddalarning mavjudligi: Mahsulotdagi toksik moddalarning darajasi me'yorlardan oshmasligi kerak. Agar ortiqcha miqdordagi kimyoviy moddalar aniqlansa, mahsulot olib tashlanadi.

Mikrobiologik Tahlil

- Bakteriyalar va viruslar: Mahsulotlarda patogen mikroorganizmlarning mavjudligi tekshiriladi. E. coli, salmonella, listeria kabi zararli bakteriyalarni aniqlash uchun mikrobiologik tahlillar o'tkaziladi.

- Mikroflora va muvozanat: Mahsulotlarning tabiiy mikroflorasi va uning muvozanati hamda xavfsizligi tekshiriladi.

Fizikaviy Tahlil

- Tuz va suyuqlik miqdori: Mahsulot tarkibidagi tuz miqdori va boshqa suyuqliklarning borligi tahlil qilinadi. Oziq-ovqat mahsulotlarining rasmiy davlat talablariga mos bo'lishi kerak.
- Konsistensiya: Mahsulotning tuzilishi va elastikligi, ayniqsa, konservalangan mahsulotlar uchun muhimdir.

3. Sertifikatsiya va Ruxsatnomalar

Xalqaro tashkilotlarning xizmatlari, oziq-ovqat mahsulotlarini tekshirishda maxsus sertifikatlar va ruxsatnomalar talab qiladi. Bu jarayonlar mahsulotning xavfsizligini tasdiqlash va savdo talablariga javob berishini ta'minlash uchun amalga oshiriladi.

Sertifikat olish

- Sifat sertifikati: Oziq-ovqat mahsulotining xavfsizligini va sifatini tasdiqlovchi sertifikatlar (masalan, ISO, HACCP sertifikatlari) bojxona tomonidan talab qilinadi.
- Ekologik sertifikatlar: Oziq-ovqat mahsulotlari ekologik xavfsizlikka mos ekanligini ko'rsatadigan sertifikatlar ham muhimdir.
- Sanitariya sertifikatlari: Mahsulotning sanitariya va gigiyena talablariga mosligini ko'rsatuvchi sertifikatlar.

Sanitariya-epidemiologik Xulosalar

- Sanitariya-gigiyenik normalar: Mahsulotlarning saqlash, ishlab chiqarish va tashish shartlari sanitariya va gigiyenik normativlarga mos bo'lishi kerak. Agar ular normativlarga javob bermasa, mahsulot bozorga kirishiga ruxsat berilmaydi.

Xalqaro Sertifikatsiya Tizimlari

- ISO 22000: Xalqaro oziq-ovqat xavfsizligi boshqaruvi tizimi bo'yicha sertifikatlar taqdim etilishi talab qilinadi.
- HACCP (Hazard Analysis Critical Control Point): Xavf tahlili va muhim nazorat nuqtalari tizimi bo'yicha sertifikatlar mahsulotning xavfsizligini ta'minlashga yordam beradi.

4. Xalqaro Hamkorlik va Muvofiqlashtirish

Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda xalqaro hamkorlik va muvofiqlashtirish juda muhim. Tashkilotlar xizmatlari va boshqa davlat organlari xalqaro savdo va xavfsizlik talablariga mos ravishda o'z ishlarini tashkil qiladi.

Xalqaro Tekshiruvlar

- ❖ Xalqaro standartlar: Mahsulotlar eksport qilinadigan mamlakatning xavfsizlik standartlariga javob berishi kerak.
- ❖ Tashkilotlar hamkorligi: Mahsulotlar xalqaro bozorlarga chiqishdan oldin, boshqa mamlakatlarning tashkilotlar xizmatlari bilan hamkorlikda tekshiruvlar amalga oshiriladi.

Amaliy misollar va dasturlar

- ✓ **Afrika davlatlarida FAO va WFP ishi**

Misol tariqasida, Sahel mintaqasida (Niger, Mali, Chad) WFP tomonidan olib borilgan "School Feeding Programme" dasturi orqali millionlab bolalar maktabda bepul ovqat bilan ta'minlandi. Bu nafaqat ularning salomatligini yaxshiladi, balki ta'limga bo'lgan qiziqishni oshirdi.

➤ **O'zbekiston tajribasi**

O'zbekiston ham oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda xalqaro tashkilotlar bilan faol hamkorlik qilmoqda. Masalan:

🌍 **FAO bilan hamkorlikda qishloq xo'jaligida suv resurslaridan samarali foydalanish loyihalari amalga oshirilmoqda.**

🌍 **IFAD orqali kichik fermer xo'jaliklariga moliyaviy va texnik ko'mak berilmoqda.**

🚩 UNICEF bilan birgalikda bolalar o'rtasida to'g'ri ovqatlanish targ'iboti yuritilmoqda.

✓ **Xalqaro tashkilotlar faoliyatidagi muammolar**

Quyidagi muammolar xalqaro tashkilotlarning samarali faoliyatiga to'sqinlik qilmoqda:

- Siyosiy manfaatlar to'qnashuvi.
- Mablag'larning yetishmasligi yoki noto'g'ri yo'naltirilishi.
- Mahalliy hukumatlarning nomuvofiq siyosati.
- Donor mamlakatlar tomonidan cheklangan moliyaviy yordam.

Shuningdek, xalqaro tashabbuslarni milliy darajadagi strategiyalar bilan uyg'unlashtirishda muammolar mavjud. Bu esa yordam dasturlarining samaradorligini pasaytiradi.

1. O'zbekiston sharoitida oziq-ovqat xavfsizligi masalasi

O'zbekiston geografik joylashuvi, iqlim o'zgarishlariga nisbatan sezuvchan tabiati va suv resurslarining chegaralanganligi tufayli oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash bo'yicha murakkab sharoitlarga ega. Aholi sonining yil sayin ortib borayotgani, qishloq xo'jaligi yerlarining cheklanganligi, shuningdek, oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan ichki talabning oshib borishi bu masalani strategik muammo darajasiga olib chiqmoqda. Ayniqsa, 2020-yildan boshlab global pandemiya davrida oziq-ovqat mahsulotlarining importiga qaramlik, logistika tizimidagi uzilishlar va ichki ishlab chiqarishdagi uzviy muammolar yuzaga chiqdi. Bu esa oziq-ovqat xavfsizligi bo'yicha yangi yondashuvlarni talab etdi.

O'zbekistonning strategik yondashuvi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan tasdiqlangan **2022–2030 yillarga mo'ljallangan Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash strategiyasida** quyidagi ustuvor yo'nalishlar belgilangan: Mahalliy qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilarni qo'llab-quvvatlash;

Ekologik barqaror ishlab chiqarishni rivojlantirish; Innovatsion texnologiyalarni joriy qilish;

Oziq-ovqat mahsulotlarining sifati va xavfsizligini nazorat qilishni kuchaytirish;

Xalqaro hamkorlikni kengaytirish. Shu strategiya asosida O'zbekiston bir qator xalqaro tashkilotlar bilan amaliy hamkorlikni kengaytirmoqda.

✓ **Xalqaro tashkilotlar bilan O'zbekistondagi hamkorlik amaliyoti**

FAO – BMTning Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti FAO O'zbekistonda klimatik barqaror qishloq xo'jaligi tizimlari, suv resurslaridan oqilona foydalanish, biologik xilma-xillikni saqlash, agroteknologiyalarni rivojlantirish loyihalarini amalga oshirmoqda.

✓ **Kelajak istiqbollari va takliflar**

❖ Raqamli texnologiyalar (sun'iy intellekt, agrodron, IoT) orqali qishloq xo'jaligini modernizatsiya qilish xalqaro tashkilotlar e'tiborida bo'lmoqda.

❖ Iqlimga moslashuvchan qishloq xo'jaligi tizimlarini rivojlantirish orqali oziq-ovqat barqarorligini oshirish.

❖ Xususiy sektor va nodavlat tashkilotlar bilan ko'proq hamkorlik qilish.

❖ Davlatlararo oziq-ovqat zahiralarni yaratish orqali global xavf-xatarlarning oldini olish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

□ **FAO (Food and Agriculture Organization).** (2023). *The State of Food Security and Nutrition in the World 2023*. Rome: FAO. <https://www.fao.org>

□ **World Food Programme (WFP).** (2022). *Annual Report 2022*. Rome: United Nations WFP. <https://www.wfp.org>

- IFAD (International Fund for Agricultural Development). (2022). *Rural Development Report 2022*. Rome: IFAD Publications. <https://www.ifad.org>
- WHO (World Health Organization). (2021). *Food Safety Manual for Health Professionals*. Geneva: WHO. <https://www.who.int>
- CGIAR. (2023). *2022 Annual Performance Report*. CGIAR System Organization. <https://www.cgiar.org>
- World Bank. (2023). *Food Security Update: April 2023*. Washington, DC: The World Bank Group. <https://www.worldbank.org>
- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. (2022). *2022–2030 yillarda oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash strategiyasi to'g'risida*.
- O'zbekiston Respublikasi Qishloq xo'jaligi vazirligi. (2023). *Oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlash bo'yicha xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik*. Toshkent: Rasmiy axborot.
- Samadi, R., & Gulomov, I. (2021). *Global food security and the role of international cooperation: Central Asia perspective*. *Central Asian Journal of Sustainability and Development*, 3(2), 25–34.
- Jahon Savdo Tashkiloti (WTO). (2022). *Agreement on the Application of Sanitary and Phytosanitary Measures*. Geneva: WTO Secretariat. <https://www.wto.org>

UDK: 338.43:631.95:502.131.1

OZIQ-OVQAT VA POLIZ MAHSULOTLARI YETISHTIRISHNING IQTISODIY SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA YASHIL IQTISODIYOTNING AHAMIYATI

Ilyasov Saliy Puxarbaevich

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti tadqiqatchisi

e-mail: s.ilyasov2009@gmail.com

Telefon: + 99 833 110 88 44

Anotatsiya: Mazkur maqolada oziq-ovqat va poliz mahsulotlarini ishlab chiqarishda yashil iqtisodiyot tamoyillarining qo'llanilishi va uning iqtisodiy, ekologik hamda ijtimoiy jihatdan ahamiyati tahlil qilingan. Yashil iqtisodiyot qishloq xo'jaligi sektorida barqarorlikni ta'minlash, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, atrof-muhitga salbiy ta'sirni kamaytirish orqali oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlashga xizmat qilishi ilmiy asosda bayon etilgan. Maqolada O'zbekiston tajribasi, mavjud muammolar va istiqbolli yechimlar yoritilgan.

Kalit so'zlar: Yashil iqtisodiyot, oziq-ovqat xavfsizligi, ekologik barqarorlik, qishloq xo'jaligi, poliz mahsulotlari, resurs tejovchi texnologiyalar, ekologik innovatsiyalar.

Аннотация: В статье анализируется применение принципов зеленой экономики в производстве продуктов питания и бахчевых культур, а также их экономическое, экологическое и социальное значение. Научно доказано, что зеленая экономика способствует укреплению продовольственной безопасности за счет обеспечения устойчивости в сельскохозяйственном секторе, рационального использования природных ресурсов и снижения негативного воздействия на окружающую среду. В статье освещается опыт Узбекистана, существующие проблемы и перспективные пути их решения.

Ключевые слова: Зеленая экономика, продовольственная безопасность, экологическая устойчивость, сельское хозяйство, бахчевая продукция, ресурсосберегающие технологии, экологические инновации.

Abstract: This article analyzes the application of green economy principles in the production of food and melon products and their economic, environmental and social significance. It is scientifically proven that a green economy serves to strengthen food security by ensuring sustainability in the agricultural sector, rational use of natural

resources, and reducing negative environmental impacts. The article highlights the experience of Uzbekistan, existing problems and promising solutions.

Keywords: Green economy, food security, environmental sustainability, agriculture, melon products, resource-saving technologies, ecological innovations.

Kirish. Bugungi kunda dunyo miqyosida oziq-ovqat xavfsizligi, ekologik muvozanat va iqlim o'zgarishlariga qarshi kurashish dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarishdagi an'anaviy usullar ko'plab ekologik muammolarga sabab bo'lmoqda: yer degradatsiyasi, suv resurslarining kamayishi, kimyoviy ifloslanish va boshqalar. Shu bois, qishloq xo'jaligida barqarorlikni ta'minlash uchun "yashil iqtisodiyot" kontseptsiyasi tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Yashil iqtisodiyot — bu ekologik toza, ijtimoiy adolatli va iqtisodiy jihatdan samarali faoliyat yuritish tizimidir. Mazkur maqolada aynan oziq-ovqat va poliz mahsulotlarini ishlab chiqarishda yashil iqtisodiyotning o'рни va imkoniyatlari tahlil qilinadi.

Asosiy qism. Yashil iqtisodiyot tamoyillari va ularning qishloq xo'jaligiga tatbiqi, yashil iqtisodiyot quyidagi asosiy tamoyillarga tayanadi:

- Tabiiy resurslardan tejamli va oqilona foydalanish;
- Biologik xilma-xillikni saqlab qolish;
- Ifloslanishni kamaytirish va chiqindilarni qayta ishlash;
- Ekologik innovatsiyalarni keng joriy etish;
- Ijtimoiy tenglikni ta'minlash.

Qishloq xo'jaligida ushbu tamoyillarni qo'llash orqali mahsulot yetishtirishda atrof-muhitga zarar yetkazmasdan, uzoq muddatli barqarorlikni ta'minlash mumkin bo'ladi [1]. Misol uchun, organik dehqonchilik, tomchilatib sug'orish, agroekologik muvofiqlikni ta'minlaydigan texnologiyalar yashil iqtisodiyotning amaliy ifodasidir.

Oziq-ovqat va poliz mahsulotlari ishlab chiqarishda mavjud muammolar, hozirgi vaqtda oziq-ovqat va poliz mahsulotlarini yetishtirishda quyidagi muammolar kuzatilmoqda:

- Ko'p miqdorda kimyoviy o'g'it va pestitsidlar qo'llanilishi;
- Suv resurslarining isrofgarchiligi;
- Yerning sho'rlanishi va eroziyasi;
- Mahsulot sifatining pasayishi;
- Iqlim o'zgarishiga nisbatan zaif moslashuvchanlik.

Bu muammolarni bartaraf etish uchun barqaror agrotexnologiyalar, ekologik toza usullar va innovatsion yechimlar joriy etilishi zarur.

Yashil iqtisodiyotning O'zbekiston tajribasida qo'llanilishi, O'zbekiston Respublikasi hukumati 2023–2030 yillarga mo'ljallangan "Yashil iqtisodiyot" strategiyasi asosida bir qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Jumladan:

- Organik dehqonchilik maydonlarini kengaytirish;
- Quyosh va shamol energiyasi asosidagi qishloq xo'jalik texnologiyalarini rivojlantirish;
- Qayta ishlash sanoatida chiqindisiz texnologiyalarni joriy etish;
- Tomchilatib sug'orishni ommalashtirish.

Shuningdek, "Yashil agrotexnologiyalar markazlari" tashkil etilmoqda, fermerlarga ekologik innovatsiyalar bo'yicha maslahatlar berilmoqda [2].

1-jadval.

Oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarishda yashil va an'anaviy usullarning solishtirma tahlili [3].

Ko'rsatkichlar	An'anaviy usullar	Yashil iqtisodiyot asosidagi usullar
Sug'orish texnologiyasi	Ochiq kanalli, isrofgarchi	Tomchilatib, suv tejovchi

O'g'itlash	Kimyoviy o'g'itlar	Organik o'g'itlar, kompost
Hosildorlik	Yuqori, ammo qisqa muddatli	Barqaror, uzoq muddatli
Atrof-muhitga ta'sir	Ifloslanish, eroziya	Minimal ta'sir, ekologik xavfsizlik
Energiya manbai	Neft va gaz asosidagi	Quyosh va shamol energiyasi
Chiqindilar	Ko'p miqdorda	Qayta ishlanuvchi yoki kompostlanadi

Oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarishda foydalanilayotgan texnologik yondashuvlar asosan ikki turga bo'linadi: an'anaviy usullar va yashil iqtisodiyot tamoyillariga asoslangan ekologik usullar. Har ikkala usulning o'ziga xos afzalliklari va kamchiliklari mavjud bo'lib, ularni chuqur tahlil qilish ushbu sohadagi barqaror rivojlanish yo'nalishini tanlashda muhim ahamiyatga ega.

Sug'orish texnologiyasi. An'anaviy usullarda asosan ochiq ariq va kanallar orqali sug'orish amalga oshiriladi. Bu jarayonda suvning 30–50% gacha miqdori bug'lanish, sizib ketish yoki noto'g'ri taqsimot sababli yo'qoladi. Natijada suv resurslari isrofgarchiligi yuzaga keladi.

Yashil yondashuv esa **tomchilatib sug'orish** yoki **yomg'irlatib sug'orish** kabi tejankor usullardan foydalanishni nazarda tutadi [4]. Bu texnologiyalar orqali suvdan foydalanish samaradorligi oshadi, hosil sifati yaxshilanadi va ekologik ta'sir kamayadi.

O'g'itlash usullari. An'anaviy qishloq xo'jaligida kimyoviy o'g'itlardan (azotli, fosforli, kaliylilar) keng foydalaniladi. Ular qisqa muddatda hosildorlikni oshiradi, biroq uzoq muddatda tuproqning tabiiy strukturasi va mikrobiologik faolligini buzadi.

Yashil yondashuvda esa **organik o'g'itlar** (kompost, go'ng, biohumus) orqali tuproqning tabiiy unumdorligi saqlanadi. Bu usul nafaqat tuproqni boyitadi, balki chiqindilarning qayta ishlanishini ta'minlab, atrof-muhit ifloslanishini kamaytiradi.

Zararkunandalarga qarshi kurash. An'anaviy tizimda zararkunandalarga qarshi kimyoviy pestitsidlar qo'llaniladi, bu esa mahsulot tarkibida qoldiq moddalar qolishiga olib keladi va inson salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Yashil usullarda **biologik nazorat vositalari** (masalan, foydali hasharotlar, mikroorganizmlar) yoki tabiiy ekstraktlar orqali tabiiy dushmanlar yordamida kurash olib boriladi. Bu esa mahsulotni ekologik toza saqlashga xizmat qiladi.

Energiya manbalari. An'anaviy tizimlar dizel yoqilg'isi, ko'mir yoki elektr energiyasiga bog'liq. Bu manbalar asosan iqlimga salbiy ta'sir ko'rsatadi, issiqxona gazlari ajralishiga sabab bo'ladi.

Yashil iqtisodiyotda esa **quyosh panellari, shamol turbinalari va biogaz uskunalari** orqali energiya olinadi. Bular qayta tiklanuvchi manba bo'lib, chiqindisiz, toza energiya beradi.

Mahsulot sifati va inson salomatligi. An'anaviy tizimda yetishtirilgan mahsulotlarda ko'pincha kimyoviy moddalarning qoldiqlari uchraydi [5]. Bu holat inson organizmiga salbiy ta'sir ko'rsatib, allergiya, onkologik kasalliklar xavfini oshiradi.

Yashil yondashuv esa **ekologik toza, sertifikatlangan mahsulotlar** yetishtirishga imkon beradi. Bu turdagi mahsulotlar ichki bozorda ham, eksportda ham yuqori talabga ega bo'lib, narxi yuqoriroq baholanadi.

Tuproqqa va atrof-muhitga ta'siri. Kimyoviy o'g'itlar, pestitsidlar va suvning noto'g'ri ishlatilishi tuproqni sho'rlantiradi, degradatsiyaga olib keladi, bioxilma-xillik kamayadi. Yashil usullar esa tabiiy muvozanatni tiklash, ekotizimni barqarorlashtirishga xizmat qiladi.

Yashil iqtisodiyot orqali erishiladigan ijtimoiy-iqtisodiy natijalar, yashil iqtisodiyot tamoyillarining oziq-ovqat sektorida joriy etilishi quyidagi ijobiy natijalarga olib keladi:

- Mahsulot sifatining oshishi va eksport salohiyatining kengayishi;
- Tabiiy resurslardan foydalanishda samaradorlikning oshishi;
- Aholi salomatligiga ijobiy ta'sir;
- Qishloq joylarda barqaror bandlik va daromad manbalarining yaratilishi;
- Iqlim o'zgarishiga qarshi chidamlilikning oshishi.

Yashil usullar dastlabki bosqichda ko'proq mablag' talab qilishi mumkin, biroq ularning uzoq muddatli foydasi an'anaviy tizimga qaraganda ancha yuqori. Ular ekologik xavfsizlikni ta'minlaydi, iqtisodiy samaradorlikni oshiradi va inson salomatligi uchun foydalidir.

Shuning uchun, oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarishda yashil iqtisodiyotni joriy etish — bu nafaqat ekologik, balki strategik iqtisodiy ehtiyojdir.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, oziq-ovqat va poliz mahsulotlarini ishlab chiqarishda yashil iqtisodiyot nafaqat ekologik barqarorlikni ta'minlash, balki iqtisodiy samaradorlik va ijtimoiy farovonlikni oshirishning muhim omili sifatida xizmat qilmoqda. O'zbekiston sharoitida yashil iqtisodiyotga asoslangan agrotexnologiyalarni kengaytirish orqali oziq-ovqat xavfsizligi mustahkamlanadi va qishloq xo'jaligi barqaror rivojlanadi. Kelgusida ilmiy tadqiqotlar, davlat dasturlari va xalqaro hamkorlik doirasida bu borada yanada samarali natijalarga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

[1] Qodirov A.Q., Nishonov F.S. Agroiqtisodiyot asoslari. — Toshkent: "IQTISODIYOT", 2019. — 228 b.

[2] Bozorov I.B., Qodirov M. Yashil iqtisodiyot: nazariy va amaliy asoslar. — Toshkent: "Ilm Ziyo", 2020. — 164 b.

[3] Nazarov N., Oripov Z. **Qishloq xo'jaligida ekologik xavfsizlik va resurs tejamkorlik.** — Samarqand: "Zarafshon", 2021. — 136 b.

[4] Jo'rayev B. **Agrotexnologiyalarda innovatsion yondashuvlar.** — Toshkent: "Fan va texnologiya", 2022. — 192 b.

[5] World Bank. **Green Agriculture: Foundations for Sustainable Development.** — Washington, 2020. — URL: <https://www.worldbank.org>

338.43

ОЗИҚ-ОВҚАТ ХАВФСИЗЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШДА КИЧИК БИЗНЕС СУБЪЕКТЛАРИДА ТАШКИЛ ЭТИЛГАН БАЛИҚ ЕТИШТИРИШГА ИХТИСОСЛАШГАН ХЎЖАЛИКЛАРНИНГ ЎРНИ. (Наманган вилояти мисолида)

Вазиров Азамат Ёқубжонович
Наманган Давлат техника университети
мустақил тадқиқотчи

Аннотация. Ушбу мақолада бугунги кунда долзарб бўлиб бораётган озиқ-овқат хавфсизлиги масаласи ва уни таъминлашда кичик бизнес субъектларида ташкил этилган балиқ етиштиришга ихтисослашган хўжаликларнинг ўрни ва аҳамияти ёритилган. Наманган вилоятида фаолият юритаётган кичик бизнес субъектларида ташкил этилган балиқ етиштиришга ихтисослашган хўжаликлар томонидан етиштириладиган балиқ маҳсулотлари ҳажмининг прогнозлари, амалга ошириладиган чора-тадбирлар, эришиладиган натижалар таҳлил қилинган.

Калит сўзлар. Озиқ-овқат хавфсизлиги, кичик бизнес, балиқчилик хўжалиги, истеъмол бозори, балиқ маҳсулоти, инсон саломатлиги, прогноз.

Мамлакатда озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш давлатнинг асосий вазифаларидан бирidir. Озиқ-овқат хавфсизлиги мамлакат аҳолисининг асосий

озик-овқат маҳсулотлари билан етарли даражада ички имкониятлардан фойдаланган ҳолда таъминланишини, импортга боғлиқликни минимум даражасига эришишни ифодалайди[3]. Балиқчилик тармоғи ҳам озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашнинг стратегик йўналишларидан бири ҳисобланади. Кейинги вақтларда кўрилаётган чоратадбирлар, бир қатор қонун ва қонун ости ҳужжатлари қабул қилинганлиги ва уларнинг ижросини сифатли ва пухта таъминлаш чоралари кўрилаётганлиги туфайли мамлакат иқтисодиётининг таркибида балиқчилик улуши изчил ортиб бормоқда. Балиқ маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳамда истеъмол бозорини мамлакатимизда ишлаб чиқарилган сифатли маҳсулотлар билан тўлдириш иқтисодий ислохотларнинг устувор йўналишларидан бирига айланган.

Маълумки, балиқ таркиби, асосан, мувозанатлашган оқсил, қолаверса, инсон организми учун зарур протеинлар, микроэлементлар, ёғ ва бошқа истеъмол моддаларига бой бўлиб, соғлом овқатланишни ташкил этишда муҳим ўрин тутadi. Мамлакатимизда балиқ маҳсулотларига бўлган талаб тобора ортиб борапти. БМТнинг жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти маълумотига кўра балиқ маҳсулотларини истеъмол қилиш инсон организмнинг тўлақонли фаолият юритишини таъминловчи омиллардан бўлиб ҳисобланади. Мазкур ташкилотнинг тавсиясига кўра инсон саломатлигини таъминлаш учун ҳар бир киши йилига 12 килограммдан кам бўлмаган миқдорда балиқ маҳсулоти истеъмол қилиши зарур. Озиқ-овқат ва аквакультура ташкилотининг тадқиқотлари жаҳон мамлакатларида аҳоли жон бошига ўртача балиқ маҳсулотлари истеъмоли турлича эканлигини кўрсатмоқда. Афсуски, республикамиз балиқ маҳсулотларини энг кам истеъмол қилувчи мамлакатлар қаторида бормоқда. Хусусан, балиқчилик хўжаликлари давлатнинг озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш билан боғлиқ функцияларни тўлиқ бажармаятганлиги, 2024 йилда мамлакатимиз аҳолисининг балиқ истеъмоли 5.6 кг ни ташкил этаётганлиги, ўртача тиббий меъёрлардан паст эканлиги аниқланди. Наманган вилоятининг бу борадаги кўрсаткичи 5.4 кг ни ташкил этган.

Бугунги кунда истеъмол бозорида аҳолининг табиий озиқ-овқат маҳсулотларига, хусусан балиқ маҳсулотларига бўлган эҳтиёжининг ортиб бораётганлиги кичик бизнес субъектларида балиқ етиштиришга ихтисослашган хўжаликларни ташкил этиш ва ривожлантиришни тақозо этмоқда. Кичик бизнес субъектларида ташкил этилган балиқ етиштиришга ихтисослашган хўжаликлар мамлакатимиз балиқчилик тармоғининг энг муҳим бўғини ва балиқчилик тармоғининг ривожланишида улкан улушга эга ҳисобланади. Кичик бизнес субъектларида ташкил этилган балиқ етиштиришга ихтисослашган хўжаликлар томонидан етиштирилган балиқ маҳсулотлари республикада етиштирилган жами балиқ маҳсулотларининг 75 фоизини ташкил этади. Ўзбекистон Республикаси ҳукумати томонидан кичик бизнес субъектларида ташкил этилган балиқ етиштиришга ихтисослашган хўжаликларга балиқ маҳсулотлари етиштиришнинг юқори самарали соҳаси ва етиштирилаётган балиқ маҳсулотлари ҳажмининг кўпайтириш манбаи, аҳолига қўшимча даромад ишлаб топиш учун ҳамда қишлоқ жойларида аҳолининг камбағаллик даражасининг қисқариш учун имконият деб алоҳида етибор берилаётганлиги бежизга эмас.

Мавжуд эҳтиёжни инобатга олган ҳолда кичик бизнес субъектларида ташкил этилган балиқчилик хўжаликлари томонидан балиқ маҳсулотлари етиштириш кўламини ошириш, истиқболда етиштириладиган балиқ маҳсулотлари ҳажмини аниқроқ башорат қилиш имконини берувчи замон талабига ҳамоҳанг ёндашувларни ишлаб чиқиш зарурати туғилмоқда. Наманган вилоятида 2010 йилда 400 тонна балиқ маҳсулотлари етиштирилган бўлса, 2024 йилда мазкур кўрсаткич 17212 тоннага етди [6]. Муҳими, бозор ва дўконлар расталарида балиқ турлари ва сифати ошиши туфайли харидорнинг танлаш имконияти кенгайиб борапти. Авваллари балиқчилик хўжаликлари томонидан асосан оқ ва чипор

дўнгпешона, карп баликлари етиштирилган бўлса, сўнгги йилларда хориждан импорт қилинадиган форель, осётр, лосос ва Африка лаққаси сингари турларни ўзимизда кўпайтириш ривожланиб бормоқда. Бу ишлар бугун ҳам изчил давом эттирилмоқда. Айни пайтда кичик бизнес субъектларида ташкил этилган балиқ етиштиришга ихтисослашган хўжаликлар томонидан балиқ маҳсулотлари етиштириш ҳажмини ошириш мақсадида соҳага замонавий технологиялар, балиқ етиштиришнинг янги усуллари жорий этилмоқда.

Бу борада Наманган вилоятида ҳам кичик бизнес субъектларида ташкил этилган балиқ етиштиришга ихтисослашган хўжаликларда балиқ маҳсулотлари етиштириш ҳажмини ошириш мақсадида бир қатор ижобий ишлар амалга оширилди. Кичик бизнес субъектларида ташкил этилган балиқ етиштиришга ихтисослашган хўжаликлар томонидан балиқ етиштириш ҳажмини ошириш орқали тадбиркорларнинг даромадларини ортиши ҳамда аҳолини сифатли балиқ маҳсулотига бўлган эҳтиёжи таъминланади. Бугунги кунда кичик бизнес субъектларида ташкил этилган балиқ етиштиришга ихтисослашган хўжаликлар томонидан балиқ етиштириш ҳажмини ошириш прогнозларини белгилаш ва келгусида бажарилишини таъминлаш орқали Наманган вилоят аҳолисини балиқ маҳсулотлари истеъмол қилиш кўрсаткичларини ЖССТ тавсия қилган меъёрга олиб чиқиш мумкин.

Ҳозирги кунда Наманган вилоятида жами 447 та балиқчиликка ихтисослашган хўжаликлари фаолият юритади. Ушбу кичик бизнес субъектларида ташкил этилган балиқ етиштиришга ихтисослашган хўжаликлар томонидан 2022 йилда 14588 тонна, 2023 йилда 15564 тонна, 2024 йилда 17212 тонна балиқ маҳсулотлари етиштирилган. Таҳлил қиладиган бўлсак, ҳар йили қарийиб 19 фоизлик ўсишга эришилган. Етиштирилган балиқ маҳсулотлари ҳажмининг охириги уч йилдаги ўсиш суръатига асосланиб келгуси беш йилда балиқ етиштириш кўламини прогноз қиладиган бўлсак, куйидаги прогноз кўрсаткичлари келиб чиқади (1-жадвал).

1-жадвал

Наманган вилоятидаги 2025-2029 йилларда кичик бизнес субъектларида ташкил этилган балиқ етиштиришга ихтисослашган хўжаликлар томонидан етиштирилиши мумкин бўлган балиқ маҳсулотлари ҳажми прогнози

Кўрсаткич ва ўсиш	Амалда, йил	Режада, йиллар				
	2024	2025	2026	2027	2028	2029
Балиқ етиштириш, тонна	17,212	20,654.4	24,785.3	29,742.3	35,690.8	42,828.9
Ўсиш%	100	120.00	144.00	172.80	207.36	248.83

Жадвал муаллиф ишланмаси

Вилоятда балиқ етиштиришнинг охириги уч йилдаги ўсиш суръати сақлаб қолинса 2029 йил якунида 42829 тонна балиқ маҳсулотлари етиштириш таъминланиши тахмин қилинади.

Юқорида қайд этилганидек, 2024 йилда Наманган вилоятида 17212 тонна балиқ маҳсулоти етиштирилган бўлиб, аҳоли жон бошига тўғри келадиган балиқ маҳсулотлари етиштириш 5.4 килограммни ташкил этган. Наманган вилоят аҳолисининг йилига ўртача 1.023 фоиздан ўсиб бораётганини инобатга олинса, вилоят аҳолиси 2030 йил бошига 3 миллион 509 минг кишига етади. Демак, 2030 йил

бошига вилоят аҳолиси сони 2025 йил бошига нисбатан 12 фоизга ўсиши кутилади. (2-жадвал).

2-жадвал

Наманган вилоят аҳолисининг ўсиш кўрсаткичлари

Кўрсаткич ва ўсиш	Амалда, йил	Режада, йиллар				
	2025	2026	2027	2028	2029	2030
Аҳоли сони(млн.киши хисобида)	3,131.70	3,203.73	3,277.41	3,352.80	3,429.91	3,508.80
Ўсиш%	100	1.023	1.047	1.071	1.095	1.12

Жадвал муаллиф ишланмаси

Кичик бизнес субъектларида ташкил этилган балиқ етиштиришга ихтисослашган хўжаликлар томонидан балиқ етиштириш прогноз кўрсаткичлари бажарилиши уудаланса, 2030 йилга бориб вилоятда ЖССТ ташкилоти тавсиясидаги аҳоли жон бошига бир йиллик балиқ маҳсулотлари истеъмоли кўрсаткичлари таъминланади. Яъни аҳоли жон бошига 12.2 килограмм балиқ маҳсулоти истеъмоли тўғри келади.

Бизнинг фикримизча, озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашда кичик бизнес субъектларида ташкил этилган балиқ етиштиришга ихтисослашган хўжаликларнинг ролини ошириш учун соҳага замонавий технологияларни жорий этиш, хусусан, интенсив усулда балиқ етиштиришни кенгайтириш, балиқ озуқа базасини мустаҳкамларш, балиқчиликда селекция-наслчилик борасидаги илмий изланишларни ривожлантириш, ихтиолог мутахассислар тайёрлашни кўпайтириш лозим деб ҳисоблаймиз.

Хулоса қилиб айтганда, озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашда кичик бизнес субъектларида ташкил этилган балиқ етиштиришга ихтисослашган хўжаликларни ташкил этиш ва ривожлантириш шунчаки ўтиш тенденцияси эмас, балки, мамалакат озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашда муҳим аҳамиятга эга эканлигини эътироф этиш керак. Балиқ маҳсулотлари етиштириш ҳажмини ошириш асосий мақсадимиз экан Наманган вилоятида балиқчилик соҳасини ривожлантириш, балиқ етиштириш ҳажмини ва балиқлар учун озуқа-ем ишлаб чиқариш қувватларини ошириш бўйича дастурни истикболдаги беш йил учун ишлаб чиқилиб прогноз параметрларни ҳам шунга мувофиқ тасдиқланса мақсадга мувофиқ бўлади.

Адабиётлар рўйхати:

- 1.Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 13 январдаги пк-83 сонли “Балиқчилик тармоғини янада ривожлантиришнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида” ги қарори
2. Назаренко В.И. Продовольственная безопасность: (в мире и в России) /Рос. акад. наук, Ин-тЕвропы. –М.: Памятники исторической мысли, 2011.284 с
.URL:http://z3950.ksu.ru/bcover/0000690287_con.pdf
- 3.Саидова Д.Н, Рустамова И.Б, Турсунов Ш.А., “Аграр сиёсат ва озиқ-овқат хавфсизлиги”.Тошкент-2016.
4. Саидова Д.Н., Расулова Д.Г.. Проблемы обеспечения продовольственной безопасности в Республике Узбекистан. Журнал. Ўзбекистон аграр фани хабарномаси. –Т.: ТошДАУ.- 2015. № 2.

UDK:664.024:577.15

**OZIQ-OVQAT SANOATIDA CHIQINDILARNI KAMAYTIRISH VA
RESURLARDAN SAMARALI FOYDALANISH: YASHIL IQTISODIYOT
YONDASHUV**

Umurkulova Firuza Suvonkulovna
katta o'qituvchi

Yusufova Dilbar Ruzim qizi

QDTU Oziq-ovqat muhandisligi fakulteti talabasi

Anotatsiya: Ushbu maqolada oziq-ovqat sanoatida chiqindilarni kamaytirish va resurslardan samarali foydalanishning yashil iqtisodiyot yondashuvi orqali amalga oshirilishi ko'rib chiqilgan. Yashil iqtisodiyotning asosiy tamoyillaridan biri – tabiiy resurslardan samarali foydalanish, chiqindilarni kamaytirish va qayta ishlash jarayonlarining optimallashtirilishidir. Oziq-ovqat sanoatida chiqindilarni kamaytirish va resurslarni tejash uchun ilg'or texnologiyalar va innovatsion yondashuvlar qo'llaniladi. Biroq, bu jarayonni amalga oshirishda iqtisodiy, siyosiy va texnologik to'siqlar mavjud. Maqolada yashil iqtisodiyot yondashuvining oziq-ovqat sanoatida qanday muvaffaqiyatlar keltirib chiqarganligi va qiyinchiliklar bilan yuzlashayotganligi tahlil qilinadi. Shuningdek, global miqyosda bu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun davlat va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlikning ahamiyati ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: yashil iqtisodiyot oziq-ovqat sanoati chiqindilarni kamaytirish resurslardan samarali foydalanish innovatsion texnologiyalar barqaror rivojlanish ekologik samaradorlik qayta ishlash ekologik barqarorlik sanoat innovatsiyalari

Kirish

Yashil iqtisodiyot konsepsiyasi zamonaviy iqtisodiy rivojlanish modelining muhim yo'nalishiga aylangan bo'lib, u atrof-muhitga zarar yetkazmasdan resurslardan oqilona foydalanishni, chiqindilarni kamaytirishni va barqaror rivojlanishni ta'minlashga qaratilgan. Oziq-ovqat sanoati esa bu jarayonda alohida ahamiyatga ega, chunki u tabiiy resurslar (suv, yer, energiya)ning yirik iste'molchisi bo'lishi bilan birga katta hajmdagi chiqindilarni ham yuzaga keltiradi [1].

Dunyoda oziq-ovqat ishlab chiqarishning taxminan 30–40 foizi isrof bo'lishi va chiqindiga aylanishi kuzatilmoqda, bu esa ekologik muammolar, iqtisodiy yo'qotishlar va oziq-ovqat xavfsizligiga tahdid solmoqda [2]. Shu sababli, oziq-ovqat sanoatida chiqindilarni kamaytirish va resurslardan samarali foydalanish, ayniqsa qayta ishlash, energiya tejaydigan texnologiyalarni joriy etish va aylanish iqtisodiyoti tamoyillarini qo'llash dolzarb ahamiyat kasb etmoqda [3].

Yevropa Ittifoqi, Yaponiya, Kanada kabi mamlakatlarda oziq-ovqat sanoatida barqarorlikni ta'minlash uchun chiqindi boshqaruvi, resurs aylanishi va energiya samaradorligi bo'yicha aniq strategiyalar ishlab chiqilgan va amalga oshirilmoqda [4]. O'zbekiston ham yashil iqtisodiyotga o'tish bo'yicha "2023–2030 yillarda yashil

rivojlanish strategiyasi"ni qabul qilgan bo'lib, unda resurslar va chiqindilarni boshqarish muhim yo'nalishlardan biri sifatida belgilanmoqda [5].

Ushbu tadqiqotning maqsadi — oziq-ovqat sanoatida chiqindilarni kamaytirish va resurslardan samarali foydalanishga doir global va milliy yondashuvlarni o'rganish hamda yashil iqtisodiyot asosida ishlab chiqarishning ekologik samaradorligini ta'minlovchi texnologiyalarni tahlil qilishdan iboratdir.

1. Chiqindilarni kamaytirishning global yondashuvlari

Oziq-ovqat sanoatidagi chiqindilarni kamaytirishning asosiy maqsadi resurslardan samarali foydalanish, isrofni oldini olish va ekologik izni kamaytirishdan iboratdir. Jahon bo'yicha oziq-ovqat chiqindilarining taxminan 30% faqat ishlab chiqarish jarayonida yo'qotiladi, shuning uchun ishlab chiqarishning har bir bosqichida chiqindilarni kamaytirishga alohida e'tibor qaratish zarur [1].

Yevropa Ittifoqi, AQSh va boshqa rivojlangan mamlakatlar oziq-ovqat sanoatida chiqindilarni kamaytirish bo'yicha integratsiyalashgan yondashuvlarni tatbiq etmoqda. Masalan, Yevropa Ittifoqi oziq-ovqat chiqindilarini kamaytirishga qaratilgan strategiyalarni ishlab chiqdi va ishlab chiqarish jarayonida barqaror energiya manbalaridan foydalanishga katta e'tibor bermoqda [4]. Shuningdek, bu mamlakatlar oziq-ovqatni qayta ishlash va resurslarni tiklash bo'yicha davlat miqyosida qo'llaniladigan siyosatlar ishlab chiqishmoqda.

2. Resurslardan samarali foydalanish: yashil iqtisodiyot tamoyillari

Resurslardan samarali foydalanish yashil iqtisodiyotning asosiy tamoyillaridan biridir. Oziq-ovqat sanoatida energiya, suv va yer resurslarining samarali ishlatilishi, chiqindilarni kamaytirish va qayta ishlash texnologiyalari joriy etish orqali amalga oshiriladi. Misol uchun, qayta ishlash va barqaror ishlov berish usullarining joriy etilishi mahsulot sifatini yaxshilashga yordam beradi, shu bilan birga ekologik izni kamaytiradi va resurslar tejashga imkon beradi [3].

Bundan tashqari, qayta ishlashni faollashtirish va biologik parchalanadigan chiqindilarni samarali boshqarish, oziq-ovqat ishlab chiqarishda resurslardan foydalanish samaradorligini oshiradi. Aylanish iqtisodiyoti tamoyillarini qo'llash orqali oziq-ovqat sanoati ekologik xavflarni kamaytirish va ishlab chiqarish jarayonida hosil bo'ladigan chiqindilarni kamaytirishga muvaffaq bo'lishi mumkin [2].

3. Innovatsion texnologiyalar va barqaror amaliyotlar

Oziq-ovqat sanoatida chiqindilarni kamaytirish va resurslardan samarali foydalanish uchun innovatsion texnologiyalar muhim rol o'ynaydi. Yangi texnologiyalar, jumladan energiya samarali uskunalari, suvni qayta ishlash tizimlari va chiqindilarni qayta ishlash texnologiyalari ishlab chiqarish jarayonining ekologik izini kamaytiradi. Bunday texnologiyalarni joriy etish, bir tomondan, chiqindilarni kamaytirishga yordam berarkan, boshqa tomondan, iqtisodiy foydani oshiradi va ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytiradi [5].

Aylanish iqtisodiyoti yondashuvi bo'yicha ko'plab tadqiqotlar, jumladan, oziq-ovqat sanoatida chiqindilarni kamaytirish va qayta ishlash texnologiyalarini rivojlantirishga qaratilgan izlanishlar, kelajakda sanoatning barqaror ishlashini ta'minlash uchun samarali va iqtisodiy jihatdan foydali yechimlarni taqdim etmoqda [6].

4. O'zbekiston sharoitida yashil iqtisodiyotning rivojlanishi

O'zbekiston uchun yashil iqtisodiyotga o'tish ayniqsa dolzarb hisoblanadi. O'zbekiston hukumati oziq-ovqat sanoatida chiqindilarni kamaytirish va resurslardan samarali foydalanish uchun bir qator strategiyalar ishlab chiqdi va amaliyotga joriy etmoqda. Davlat tomonidan ilgari surilayotgan "Yashil rivojlanish strategiyasi" resurslarni samarali boshqarish, ekologik barqarorlikni ta'minlash va iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilgan [5]. Bu strategiyalar oziq-ovqat sanoatida ekologik izni kamaytirish va barqaror ishlab chiqarishni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, oziq-ovqat sanoatida yashil iqtisodiyot yondashuvlarini qo'llash O'zbekistonning global raqobatbardoshligini oshiradi, shuningdek, xalqaro bozorlarda ekologik xavfsiz va barqaror ishlab chiqarilgan mahsulotlarni eksport qilish imkoniyatini yaratadi [6].

Munozara

Oziq-ovqat sanoatida chiqindilarni kamaytirish va resurslardan samarali foydalanish bo'yicha yashil iqtisodiyot yondashuvi, global miqyosda jadal rivojlanayotgan bir jarayon bo'lib, uning amalga oshirilishi juda ko'p jihatdan sanoatning ekologik barqarorligini ta'minlashga yordam beradi. Biroq, bu jarayonni keng miqyosda tatbiq etish ham iqtisodiy, ham ijtimoiy, ham ekologik jihatdan bir qator qiyinchiliklarga duch kelmoqda.

Birinchidan, oziq-ovqat sanoatidagi chiqindilarni kamaytirish texnologiyalarining joriy etilishi ko'plab rivojlanayotgan mamlakatlarda iqtisodiy jihatdan qimmatga tushishi mumkin. Bu esa ko'plab kichik ishlab chiqaruvchilar uchun qiyinchilik tug'dirishi mumkin. Xususan, texnologiyalarni yangilash va qayta ishlash uskunalari o'rnatish yuqori investitsiyalarni talab qiladi, bu esa kichik bizneslarni qiyin vaziyatga solishi mumkin [1]. Biroq, uzoq muddatli samaradorlik va iqtisodiy foyda ko'p hollarda investitsiyaning o'zini oqlashiga olib keladi. Oziq-ovqat sanoatida texnologik yangiliklarni qo'llash nafaqat chiqindilarni kamaytiradi, balki ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi va resurslarni tejashga yordam beradi [3].

Ikkinchidan, yashil iqtisodiyot yondashuvining muvaffaqiyati, ayniqsa qayta ishlash va chiqindilarni boshqarish sohasidagi qonuniy va siyosiy muhitga ham bog'liq. Yashil iqtisodiyot tamoyillarini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun davlat darajasida yetarlicha qo'llab-quvvatlash, investitsiya, innovatsiya va qonunlarni isloh qilish zarur. Ko'plab mamlakatlarda bu borada ijobiy o'zgarishlar yuz bermoqda, lekin ayrim rivojlanayotgan mamlakatlarda bu jarayonlar hali rivojlanish bosqichida [4]. Bunday sharoitda, davlatlar va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlik, yashil iqtisodiyotga o'tishning muvaffaqiyatli amalga oshirilishida muhim rol o'ynaydi.

Shuningdek, yashil iqtisodiyotning oziq-ovqat sanoatidagi qo'llanilishi ekologik xavflarni kamaytirishda katta ahamiyatga ega. Resurslarni tejash, chiqindilarni kamaytirish va qayta ishlash jarayonlarining ekologik samaradorligi, tabiiy resurslarga bo'lgan bosimni sezilarli darajada kamaytirishi mumkin [2]. Biroq, ishlab chiqarish jarayonlaridagi barcha chiqindilarni to'liq kamaytirish yoki qayta ishlash hali ham butunlay imkoniyat emas. Ko'pgina holatlarda, chiqindilarni to'liq qayta ishlash texnologiyalari mavjud bo'lmaganligi sababli, yangi yechimlarni ishlab chiqish va joriy etish talab etiladi.

O'zbekiston sharoitida yashil iqtisodiyotga o'tish va oziq-ovqat sanoatida chiqindilarni kamaytirish bo'yicha mavjud imkoniyatlar va to'siqlarni tahlil qilish ham muhimdir. O'zbekiston hukumati tomonidan ishlab chiqilgan "Yashil rivojlanish strategiyasi" mamlakatda barqaror rivojlanishni ta'minlashga va oziq-ovqat sanoatida chiqindilarni kamaytirishga qaratilgan aniq maqsadlarni belgilab berdi [5]. Biroq, bu jarayonda qiyinchiliklar ham mavjud. O'zbekistonda oziq-ovqat sanoatida innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish hali ham boshlang'ich bosqichda bo'lib, bu iqtisodiy va texnologik cheklovlar bilan bog'liq. Shu bilan birga, resurslarni samarali boshqarish, energiya va suvni tejash, shuningdek chiqindilarni kamaytirish uchun yangi texnologiyalarni joriy etish muhim ahamiyatga ega [6].

Shunday qilib, oziq-ovqat sanoatida yashil iqtisodiyot yondashuvining muvaffaqiyatli amalga oshirilishi ko'plab omillarga bog'liq: texnologik innovatsiyalar, iqtisodiy samaradorlik, siyosiy qo'llab-quvvatlash va ekologik ta'sirning kamayishi. Biroq, bu jarayonni amalga oshirishda mavjud cheklovlar va qiyinchiliklarga qaramay, yashil iqtisodiyot yondashuvi uzoq muddatda ekologik va iqtisodiy manfaatlarni keltirib chiqarishi mumkin.

Xulosa: Oziq-ovqat sanoatida chiqindilarni kamaytirish va resurslardan samarali foydalanish, yashil iqtisodiyot tamoyillari asosida amalga oshiriladigan muhim

jarayonlardan biridir. Yashil iqtisodiyotning asosiy maqsadi tabiiy resurslardan ehtiyotkorona foydalanish, chiqindilarni kamaytirish va qayta ishlash orqali ekologik va iqtisodiy samaradorlikni oshirishdir. Oziq-ovqat sanoatida ushbu tamoyillarga rioya qilish orqali ishlab chiqarish jarayonlarining barqarorligini ta'minlash, energiya va suvni tejash, chiqindilarni qayta ishlash va biomassa manbalarini samarali foydalanish mumkin.

Biroq, yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonining muvaffaqiyatli amalga oshirilishi ko'plab mamlakatlar uchun qiyinchiliklarga olib kelmoqda. Bu jarayon yuqori investitsiyalarni, ilg'or texnologiyalarni va kuchli davlat siyosatini talab qiladi. Ko'plab rivojlanayotgan mamlakatlarda yashil iqtisodiyotga o'tishning iqtisodiy va texnologik to'siqlari mavjud, lekin uzoq muddatda bu o'zini oqlaydi. O'zbekiston kabi mamlakatlar uchun yashil iqtisodiyotga o'tish va resurslardan samarali foydalanish bo'yicha mavjud imkoniyatlar, ayniqsa, yangi texnologiyalarni joriy etishda va siyosiy qo'llab-quvvatlashda muhim ahamiyatga ega.

Shu bilan birga, bu jarayonni amalga oshirishda ekologik va iqtisodiy manfaatlarining uyg'unligi, hamda sanoatning yuqori samaradorligini ta'minlashda davlat va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlikning ahamiyati katta. Yashil iqtisodiyotga o'tish, nafaqat ekologik muammolarni hal qilish, balki iqtisodiy o'sish va yangi ish o'rinlari yaratishda ham katta ahamiyatga ega. Kelajakda, texnologik innovatsiyalar va barqaror ishlab chiqarish jarayonlari orqali oziq-ovqat sanoatining yashil iqtisodiyotga o'tishi yanada kengayishi va rivojlanishi kutilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rahman, S.M. et al. (2023). Food Waste Reduction: A Systematic Literature Review. *Sustainability*, 17(7), 3236.
2. UNEP, 2022. Sustainable Food Production. <https://www.unep.org/...>
3. Djekic, I. et al. (2024). Circular Economy in the Food Chain. Springer.
4. Russo, M. et al. (2023). Circular and green economy: the state-of-the-art. *Environmental Sciences Europe*, 35, 12.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni (2023). "Yashil rivojlanish strategiyasi 2023–2030".
6. Djekic, I. et al. (2024). Circular Economy and Sustainable Practices in the Food Industry. ScienceDirect.

UDK 664.024:577.15

YASHIL IQTISODIYOT DOIRASIDA OZIQ-OVQAT MAHSULOTLARINI ISHLAB CHIQARISHDA EKOLOGIK TOZA TEXNOLOGIYALARNING QO'LLANILISHI

Umurkulova Firuza Suvonkulovna
katta o'qituvchi

Yusufova Dilbar Ruzim qizi

QDTU Oziq-ovqat muhandisligi fakulteti talabasi

Anotatsiya: Ushbu maqolada yashil iqtisodiyot konsepsiyasi doirasida oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarishda ekologik toza texnologiyalarning qo'llanilishiga oid muammolar va istiqbollar yoritilgan. Rivojlangan mamlakatlar tajribasi asosida ekologik texnologiyalar yordamida resurslardan samarali foydalanish, chiqindilarni kamaytirish va barqaror ishlab chiqarish tizimlarini yaratish imkoniyatlari tahlil qilingan. O'zbekiston sanoati uchun ushbu texnologiyalarni joriy etishdagi mavjud holat va takomillashtirish yo'llari o'rganilgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, yashil texnologiyalarni amaliyotga tatbiq etish orqali nafaqat ekologik xavfsizlik, balki iqtisodiy samaradorlik ham ta'minlanishi mumkin.

Kalit soʻzlar:Yashil iqtisodiyot, oziq-ovqat texnologiyasi, ekologik toza texnologiyalar, barqaror ishlab chiqarish, chiqindilarni kamaytirish, energiya tejamkorlik, qayta ishlash.

Kirish

Bugungi kunda global iqlim oʻzgarishi, tabiiy resurslarning cheklanganligi va atrof-muhit ifloslanishining ortib borayotgani dunyo mamlakatlarini barqaror rivojlanish tamoyillariga asoslangan yangi iqtisodiy model - yashil iqtisodiyot sari yoʻnaltirmoqda. Yashil iqtisodiyot atrof-muhitga zarar yetkazmasdan, iqtisodiy oʻsish va ijtimoiy farovonlikka erishishni maqsad qiladi [1]. Bu yoʻnalishda ayniqsa oziq-ovqat sanoati alohida ahamiyat kasb etadi, chunki u nafaqat iqtisodiy jihatdan muhim tarmoq, balki atrof-muhitga katta taʼsir koʻrsatuvchi sohalaridan biridir [2].

Anʼanaviy oziq-ovqat ishlab chiqarish texnologiyalari koʻpincha yuqori energiya sarfi, chiqindilar va issiqxona gazlari chiqarilishi bilan xarakterlanadi. Shu sababli, ekologik toza, energiya tejamkor va chiqindisiz texnologiyalarni joriy etish dolzarb masalaga aylanmoqda [3]. Ekologik toza texnologiyalar (yoki “yashil texnologiyalar”) oziq-ovqat mahsulotlarini qayta ishlashda qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish, suv va xomashyo sarfini kamaytirish, chiqindilarni qayta ishlash va minimal kimyoviy moddalar ishlatishga asoslanadi [4].

Jahon tajribasi shuni koʻrsatmoqdaki, oziq-ovqat sanoatida yashil texnologiyalarni qoʻllash nafaqat ekologik foyda, balki iqtisodiy samaradorlikni ham oshiradi. Masalan, Yevropa Ittifoqi davlatlarida oziq-ovqat ishlab chiqaruvchilarning 70 foizdan ortigʻi qayta ishlanadigan materiallar, energiya tejovchi uskunalar va chiqindisiz texnologiyalarni bosqichma-bosqich joriy etmoqda [5]. Oʻzbekistonda ham oziq-ovqat sanoatini modernizatsiyalash, energiya tejamkor uskunalarini joriy etish va chiqindilarni boshqarish boʻyicha dastlabki qadamlar tashlanmoqda, biroq bu sohada hal etilishi lozim boʻlgan tizimli muammolar mavjud [6].

Shu munosabat bilan ushbu tadqiqotning maqsadi - yashil iqtisodiyot tamoyillarini asosida oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarishda ekologik toza texnologiyalarning qoʻllanilishini oʻrganish, xorijiy tajribalarni tahlil qilish hamda Oʻzbekiston sharoitida qoʻllash istiqbollari baholashdan iborat.

Tahlillar shuni koʻrsatdiki, rivojlangan mamlakatlarda oziq-ovqat sanoatida yashil texnologiyalar keng joriy etilmoqda. Xususan:Germaniyada oziq-ovqat ishlab chiqaruvchilarning 80% dan ortigʻi quyosh energiyasidan foydalanmoqda va chiqindilarni organik kompostlash tizimi joriy etilgan [2].

Yaponiyada oziq-ovqat chiqindilarining 70% dan koʻprogʻi qayta ishlanadi va biomassa energiyasiga aylantiriladi [3].

Niderlandiyada “vertikal fermalar” va aqlli sensorli monitoring tizimlari orqali resurs sarfi 40% ga qisqartirilgan [4].

Oʻzbekistonda esa bu sohada hali dastlabki qadamlar tashlangan. Ayni paytda yirik ishlab chiqaruvchilarda energiya tejamkor uskunalar joriy etilmoqda, biroq ekologik toza texnologiyalar keng ommalashmagan. Tashkilotlar koʻp hollarda investitsiya va texnologik bilim yetishmasligidan aziyat chekmoqda [6].

Muhokama

Oziq-ovqat sanoatida ekologik toza texnologiyalarni joriy etish yashil iqtisodiyot tamoyillarini amalga oshirishning muhim qismidir. Bu texnologiyalar quyidagicha ijobiy natijalarga olib keladi:

Atrof-muhitga taʼsir kamayadi: chiqindilar miqdori pasayadi, havoga zararli gazlar chiqishi kamayadi [1.3].

Energiya va suvdan samarali foydalaniladi: qayta ishlash va tejamkor ishlab chiqarish jarayonlari energiya sarfini 30–50% gacha kamaytirishi mumkin [4].

Iqtisodiy samaradorlik oshadi: texnologik modernizatsiya orqali ishlab chiqarish tannarxi pasayadi [5].

Biroq rivojlanayotgan mamlakatlarda ushbu texnologiyalarni joriy etish uchun muayyan sharoitlar talab etiladi. O‘zbekiston misolida olib qaranganda, bu sohada:

Texnologik transfer va bilim almashinuvi zarur;

Davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlov mexanizmlari (subsidiya, soliq imtiyozlari) kengaytirilishi lozim;

Ilmiy-tadqiqot muassasalari va ishlab chiqaruvchilar o‘rtasida hamkorlik kuchaytirilishi kerak.

Demak, oziq-ovqat texnologiyasini yashil iqtisodiyot talablariga moslashtirish orqali barqarorlik, sog‘lom turmush tarzi va iqtisodiy samaradorlikka erishish mumkin.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatmoqdaki, yashil iqtisodiyot doirasida oziq-ovqat sanoatini rivojlantirish ekologik va iqtisodiy jihatdan ham muhim strategik yo‘nalishdir. Rivojlangan mamlakatlar tajribasidan ko‘rinib turibdiki, ekologik toza texnologiyalarni joriy etish natijasida energiya va suv sarfi sezilarli darajada kamaygan, chiqindilar esa samarali qayta ishlangan [2.3]. Bu holat oziq-ovqat sanoatini nafaqat ekologik barqaror, balki iqtisodiy foydali sohaga aylantirgan.

Yashil texnologiyalarni joriy etish o‘zaro bog‘liq bo‘lgan bir nechta omillarga asoslanadi:

Innovatsion texnologiyalarga sarmoya kiritish: ko‘plab davlatlar ishlab chiqaruvchilarni qo‘llab-quvvatlash uchun soliq imtiyozlari, subsidiyalar va grantlar ajratmoqda [1.4].

Ilmiy-tadqiqot va ishlab chiqarish integratsiyasi: oziq-ovqat chiqindilarini konversiya qilish, bioplastik o‘ramlar, past haroratda sterilizatsiya va boshqa zamonaviy ishlanmalar amaliyotga joriy qilinmoqda [3.5].

Raqamli texnologiyalar bilan uyg‘unlashuv: aqlli sensorlar, AI asosidagi monitoring, resurslarni avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari orqali tejamkorlik oshirilmoqda [4].

O‘zbekiston sharoitida bu texnologiyalarni to‘liq joriy etish uchun quyidagi omillar muhim rol o‘ynaydi:

1. Kadrlar salohiyatini oshirish – ekologik texnologiyalarni tushunadigan, ularni boshqarishga qodir mutaxassislar tayyorlanishi zarur.

2. Texnologik sarmoyalarni rag‘batlantirish – kichik va o‘rta korxonalar uchun imtiyozli kreditlar, grant dasturlari kengaytirilishi lozim.

3. Milliy standartlar va tartibotlarni ishlab chiqish – “yashil sertifikat” tizimi joriy qilinib, ishlab chiqaruvchilarning ekologik mas‘uliyati rag‘batlantirilishi mumkin.

Shuningdek, ishlab chiqaruvchilar o‘rtasida ekologik texnologiyalarga nisbatan ongli yondashuv shakllanishi uchun aholining ekologik madaniyatini oshirish, iste’molchilarning “yashil mahsulot”ga bo‘lgan ishonchini mustahkamlash ham muhim [6].

Xulosa: Yashil iqtisodiyot tamoyillarini oziq-ovqat sanoatiga tatbiq etish — bu nafaqat ekologik barqarorlikni ta‘minlash, balki sog‘lom jamiyat va iqtisodiy taraqqiyot sari muhim qadamdir. Jahon tajribasi shuni ko‘rsatmoqdaki, ekologik toza texnologiyalarni joriy etish orqali ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish, energiya va suvdan tejamkor foydalanish, chiqindilarni qayta ishlash hamda iste’molchilarga xavfsiz va sifatli mahsulot yetkazib berish mumkin.

O‘zbekiston sharoitida bu yo‘nalishdagi yutuqlarga erishish uchun ilmiy-tadqiqot ishlari, texnologik sarmoyalar va davlat siyosatining uzviy integratsiyasi zarur. Shu bilan birga, ishlab chiqaruvchilar va iste’molchilar o‘rtasida ekologik madaniyatni shakllantirish, innovatsion texnologiyalarni keng tatbiq etish orqali yashil iqtisodiyotga o‘tish jarayonini jadallashtirish mumkin.

Shunday qilib, oziq-ovqat sanoatida yashil texnologiyalarni qo‘llash ekologik xavfsizlikni mustahkamlash, barqaror iqtisodiy rivojlanish va xalq salomatligini asrashda muhim omil hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rahman, S.M. et al. (2023). Food Waste Reduction: A Systematic Literature Review. Sustainability, 17(7), 3236.
2. Djekic, I. et al. (2024). Circular Economy in the Food Chain. Springer.
3. UNEP, 2022. Sustainable Food Production. <https://www.unep.org/...>
4. Russo, M. et al. (2023). Circular and green economy: the state-of-the-art. Environmental Sciences Europe, 35, 12.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni (2023). “Yashil rivojlanish strategiyasi 2023–2030”.
6. Djekic, I. et al. (2024). Circular Economy and Sustainable Practices in the Food Industry. ScienceDirect.

UO‘K 656.01

YASHIL IQTISODIYOT SHAROITIDA OZIQ-OVQAT XAVFSIZLIGI VA BIOLOGIK XILMA-XILLIKNI TA’MINLASHDA ORGANIK ISHLAB CHIQARISH VA TA’MINOT ZANJIRINI BOSHQARISHNING SAMARALI STRATEGIYALARI

Namangan Davlat Universiteti
Abdulazizov Maqsadbek Zokirjon o‘g‘li, LGS-AU-23 guruh talabasi
Ilmiy rahbar: Axmedov.R.M. NamDU Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes kafedrası dotsenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada yashil iqtisodiyot tamoyillari asosida oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, biologik xilma-xillikni saqlab qolish va organik ishlab chiqarishning zamonaviy ahamiyati yoritilgan. Shu bilan birga, ushbu jarayonlarda ta'minot zanjirini samarali boshqarishning o'rni va roli chuqur tahlil qilinadi. Global iqlim o'zgarishlari, yer resurslarining kamayishi va aholining ortib borayotgan ehtiyojlari sharoitida ekologik toza, barqaror va xavfsiz oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish dolzarb masalaga aylangan. Ishda organik mahsulotlar yetishtirishda logistika, saqlash, tashish va iste'molchiga yetkazib berish bosqichlarida yuzaga keladigan muammolar va ularni hal etish strategiyalari yoritilaadi.

Kalit so‘zlar: Yashil iqtisodiyot, oziq-ovqat xavfsizligi, biologik xilma-xillik, organik ishlab chiqarish, ta'minot zanjiri, ekologik barqarorlik, logistika, agroekologiya, barqaror rivojlanish, ekologik toza mahsulotlar.

Annotation: This article explores the importance of ensuring food security, preserving biodiversity, and promoting organic production within the framework of green economy principles. It also provides an in-depth analysis of the role and significance of effective supply chain management in these processes. In the context of global climate change, declining land resources, and increasing population demands, the production of environmentally friendly, sustainable, and safe food has become a pressing issue. The article highlights challenges and solution strategies in logistics, storage, transportation, and delivery of organic products to consumers.

Keywords: Green economy, food security, biodiversity, organic production, supply chain, environmental sustainability, logistics, agroecology, sustainable development, eco-friendly products.

Аннотация: В данной статье рассматривается значение обеспечения продовольственной безопасности, сохранения биологического разнообразия и развития органического производства на основе принципов зелёной экономики. Также проводится глубокий анализ роли и значения эффективного управления цепочками поставок в этих процессах. В условиях глобальных климатических изменений, сокращения земельных ресурсов и роста потребностей населения, производство экологически чистых, устойчивых и безопасных продуктов питания становится актуальной задачей. В статье освещаются проблемы и стратегии их

решения на этапах логистики, хранения, транспортировки и доставки органической продукции потребителям.

Ключевые слова: Зелёная экономика, продовольственная безопасность, биологическое разнообразие, органическое производство, цепочка поставок, экологическая устойчивость, логистика, агроэкология, устойчивое развитие, экологически чистые продукты.

Kirish

Bugungi kunda global miqyosda oziq-ovqat xavfsizligi, biologik xilma-xillikni saqlash va yashil iqtisodiyotni rivojlantirish muhim strategik yo'nalishlardan biriga aylangan. Ayniqsa, iqlim o'zgarishlari, tabiiy resurslarning kamayishi va ekologik muammolarning kuchayishi sharoitida ekologik barqarorlikni ta'minlash dolzarb masala bo'lib bormoqda. Shu nuqtai nazardan, organik qishloq xo'jaligi va ta'minot zanjiri boshqaruvi orqali resurslardan oqilona foydalanish, chiqindilarni kamaytirish va inson salomatligi uchun xavfsiz mahsulotlar yetishtirish ustuvor yo'nalish hisoblanadi. Bu mavzu hozirgi kunda dolzarb hisoblanib va asosiy muammolardan biri bo'lib kelmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotda **yashil iqtisodiyot** tamoyillari asosida **oziq-ovqat xavfsizligi**, **biologik xilma-xillikni** ta'minlash va **organik ishlab chiqarish** tizimlarini tahlil qilish hamda **ta'minot zanjirini boshqarishning** samarali strategiyalarini aniqlash maqsad qilingan. Tadqiqot metodologiyasi quyidagi asosiy metodlar va yondashuvlarni orqali tahlil qilindi:

Nazariy tahlil va o'rganish: Tadqiqotning dastlabki bosqichida **adabiyotlarni o'rganish** va **nazariy tahlil** usuli qo'llaniladi. Bu usul yordamida: Yashil iqtisodiyotning asosiy tamoyillari va uning qishloq xo'jaligida qo'llanilishi, Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash va biologik xilma-xillikni saqlashga qaratilgan global va milliy tashabbuslar, Organik ishlab chiqarishning barqarorlikka ta'siri va ta'minot zanjirining samarali boshqarilishi haqida mavjud ilmiy adabiyotlar tahlil qilinadi. Nazariy tahlil orqali olingan bilimlar amaliy tadqiqotlarda foydalaniladigan asosiy prinsiplarni shakllantiradi.

Sanoat tahlili va so'rovnomalar: Tadqiqot davomida **sanoat tahlili** va **so'rovnomalar** o'tkaziladi. Bu usul orqali: Organik ishlab chiqarish va ta'minot zanjiri boshqaruvi jarayonlarini amaliyotda qanday amalga oshirilishini, Fermerlar va ishlab chiqaruvchilar tomonidan qo'llaniladigan strategiyalar va innovatsion yondashuvlar, Mahalliy va xalqaro bozorga organik mahsulotlarni yetkazib berishdagi muammolar va ularni hal etish yo'llari aniqlanadi. So'rovnomalar orqali fermerlardan, logistika mutaxassislaridan va iste'molchilardan fikrlar olinadi.

Statistik tahlil Yashil iqtisodiyot va organik ishlab chiqarishning samaradorligini o'lchash uchun **statistik tahlil** usuli qo'llaniladi. Bu jarayonda: Organik mahsulotlarning ishlab chiqarish hajmi va sifatini baholash, Organik ishlab chiqarish va ta'minot zanjirining barqarorligini tahlil qilish uchun turli xil statistik ko'rsatkichlar (masalan, ishlab chiqarish samaradorligi, ta'minot tarmog'idagi kechikishlar, iste'molchi talabining o'zgarishi) ishlatiladi. Statistik tahlil yordamida organik ishlab chiqarishning iqtisodiy va ekologik samaradorligi o'rganiladi.

Adabiyotlar tahlili: Nazarovning Sh. N. "Аграрное производство и продовольственная безопасность" kitobda [1] qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash masalalari yoritilgan. Avtor qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishning samaradorligini oshirish, yangi texnologiyalarni tatbiq etish, ekologik toza mahsulotlar ishlab chiqarishning ahamiyatini ta'kidlaydi. "Экологик барқарорлик ва яшил иқтисодиёт: назария ва амалиёт" tadqiqotda [2] oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash va yashil iqtisodiyot tamoyillari asosida organik ishlab chiqarishni rivojlantirishda muhim yo'naltiruvchi manba sifatida ishlatiladi. Ushbu asarda yashil iqtisodiyotning nazariy

asoslari va amaliy qo'llanilish yo'llari, shu jumladan ekologik barqarorlikni ta'minlashda organik ishlab chiqarish va qayta tiklanuvchi energiya manbalarining roli tahlil qilingan. Kitobda ta'kidlanishicha, yashil iqtisodiyot ekologik va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Bu manba tadqiqotda yashil iqtisodiyot tamoyillari va organik ishlab chiqarishni rivojlantirishning asosiy prinsiplari bo'yicha nazariy asosni shakllantiradi.

Karimov B. K. "Органик қишлоқ хўжалиғи асослари" (2022) darsligida [3] organik qishloq xo'jaligiga oid asosiy tushunchalar, metodlar va texnologiyalar keltirilgan. Kitobda organik mahsulotlar ishlab chiqarishda kimyoviy moddalar va pestitsidlardan foydalanmaslik, tuproq unumdorligini saqlash va biologik xilma-xillikni ta'minlashga alohida e'tibor qaratiladi. Tadqiqotda organik ishlab chiqarishning iqtisodiy va ekologik foydalari, shuningdek, ta'minot zanjirini boshqarish jarayonlari haqida tushunchalar olingan.

FAO. [4] "The State of Food Security and Nutrition in the World 2023" FAOning ushbu hisobotida oziq-ovqat xavfsizligi va global miqyosdagi oziq-ovqat ta'minoti bilan bog'liq muammolar tahlil qilingan. Iqlim o'zgarishlari, yer resurslarining kamayishi va aholining ortib borayotgan ehtiyojlari sharoitida ekologik toza oziq-ovqat mahsulotlariga talabning ortishi keltirilgan. Ushbu hisobot tadqiqotda oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash masalalariga global yondashuvni o'rganishda foydali manba bo'ladi.

[5] UNEP. "Green Economy: Principles, Policies and Practices" (2021) Bunda yashil iqtisodiyotning asosiy tamoyillari va uni amalga oshirishda yuzaga keladigan muammolar ko'rib chiqilgan. Kitobda yashil iqtisodiyotning barqaror rivojlanish va ekologik barqarorlikka erishishdagi o'rni ta'kidlanadi. Bu manba tadqiqotda yashil iqtisodiyot tamoyillari va ekologik toza ishlab chiqarishning ahamiyatini tushunishga yordam beradi.

Porter, M. E. "Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance"(2004) [6] Michael Porterin ushbu kitobida raqobatbardoshlikni oshirish uchun tashkilotlar qanday strategiyalarni ishlab chiqishlari lozimligi haqida so'z yuritiladi. Organik ishlab chiqarish va ta'minot zanjiri boshqaruvida raqobatbardosh ustunlikni yaratish strategiyalari, uning iqtisodiy samaradorligi hamda innovatsiyalarni qo'llash kabi jihatlar keltirilgan. Tadqiqotda ta'minot zanjirini boshqarishda samarali raqobat strategiyalarini belgilashda bu manba foydalaniladi.

Halweil, B. "Still No Free Lunch: Nutrient Levels in U.S. Food Supply Eroded by Pursuit of High Yields" (2007) [7]. Bu asarda yuqori hosil olish uchun amalga oshirilayotgan amaliyotlarning oziq-ovqat mahsulotlarining sifatiga ta'siri tahlil qilingan. U oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda ekologik yondashuvlar va organik ishlab chiqarishning o'rni haqida muhim fikrlarni ilgari suradi. Tadqiqotda ekologik toza mahsulotlar ishlab chiqarish va uning sifatini ta'minlashdagi ahamiyati o'rganiladi. Shu bilan birgalikda, "Таъминот занжирларини бошқариш ва логистика тизимлари" nomli tadqiqotda [8] mualliflar tomonidan logistikaning ahamiyati quyidagi yo'nalishlarda yoritildi: Ushbu asar ta'minot zanjirini boshqarish va logistika tizimlarini rivojlantirishga oid asosiy tushunchalar va metodlarni ko'rib chiqadi. Organik mahsulotlar ta'minoti va uning samarali boshqarilishi uchun zarur bo'lgan infratuzilma, transport va saqlash tizimlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda ta'minot zanjirini samarali boshqarish usullari va uning organik ishlab chiqarishdagi o'rni haqida maslahatlar beriladi.

IFOAM. "The World of Organic Agriculture: Statistics and Emerging Trends 2023" [9] IFOAMning ushbu hisobotida organik qishloq xo'jaligi va uning global bozorga ta'siri, rivojlanish tendensiyalari tahlil qilinadi. Bu hisobotda organik ishlab chiqarishning iqtisodiy va ekologik manfaatlari, shuningdek, bozor o'sishi va yangi imkoniyatlar ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda organik mahsulotlar bozorida o'zgarishlarni tushunishda foydalidir.

Nasir, M. et al [10]. "Sustainable Supply Chain Management in Agriculture: A Review of Practices and Research Trends" (2022) Ushbu maqola qishloq xo'jaligi sohasidagi ta'minot zanjiri boshqaruvi va uning barqarorligini tahlil qiladi. Organik ishlab chiqarish jarayonlaridagi ta'minot zanjirining barqarorligini oshirish bo'yicha so'nggi tadqiqotlar va amaliyotlar tahlil qilinadi. Bu

manba ta'minot zanjirini boshqarishda barqarorlikni oshirish uchun muhim strategiyalarni aniqlashda foydalidir.

Ilmiy natijalar va muhokama

Ushbu tadqiqotda yashil iqtisodiyot tamoyillari asosida oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, biologik xilma-xillikni saqlash, organik ishlab chiqarishni rivojlantirish va ta'minot zanjirini samarali boshqarish bo'yicha muhim ilmiy natijalar qo'lga kiritildi. Quyida o'rganilgan asosiy yo'nalishlar bo'yicha natijalar tahlil qilinadi: **Yashil iqtisodiyot va organik ishlab chiqarish o'rtasidagi uzviy bog'liqlik** - tadqiqot natijalariga ko'ra, yashil iqtisodiyot konsepsiyasining amaliyotga joriy etilishi organik ishlab chiqarishni rivojlantirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Organik ishlab chiqarish tizimi nafaqat inson salomatligi va oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashga, balki yer resurslari, suv manbalari va biologik xilma-xillikni saqlashga xizmat qiladi. Bu esa yashil iqtisodiyotning asosiy tamoyillariga to'liq mos keladi; **Oziq-ovqat xavfsizligida organik mahsulotlarning o'rni ortib bormoqda** - So'nggi yillarda ekologik toza mahsulotlarga talab ortib borayotgani, ayniqsa pandemiyadan so'ng aholining sog'lom ovqatlanishga bo'lgan ehtiyoji keskin kuchaygani kuzatildi. Tadqiqot jarayonida organik mahsulotlarning foydaliligi, ularning pestitsid va sun'iy o'g'itlarsiz yetishtirilgani sababli oziq-ovqat xavfsizligining muhim kafolati ekani aniqlandi; **Biologik xilma-xillikni saqlashda organik ishlab chiqarishning ahamiyati** - Tadqiqotda aniqlanishicha, organik ishlab chiqarish tizimlari biologik xilma-xillikni saqlashda an'anaviy intensiv qishloq xo'jaligi usullariga nisbatan ancha afzal hisoblanadi. Organik usullar tuproqning tabiiy unumdorligini saqlab qoladi, foydali mikroorganizmlar va poliz tozalovchi organizmlarning yashashi uchun qulay muhit yaratadi. Bu esa butun ekotizim barqarorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi; **Ta'minot zanjirini boshqarishda mavjud muammolar va imkoniyatlar** - Tahlillar shuni ko'rsatdiki, organik mahsulotlar ta'minot zanjiri oddiy mahsulotlarga nisbatan murakkabroq bo'lib, yuqori sifat va sertifikatlashtirish talablariga ega. Tadqiqot davomida quyidagi asosiy muammolar aniqlandi:

- Sertifikatlash va nazorat tizimlarining murakkabligi;
- Logistika infratuzilmasining yetarli darajada rivojlanmaganligi;
- Sovitish va saqlash tizimlarining kamligi;
- Iste'molchilarning organik mahsulotlarga nisbatan bilim darajasi pastligi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, yashil iqtisodiyot tamoyillariga asoslangan yondashuv oziq-ovqat xavfsizligi va ekologik barqarorlikni ta'minlashda strategik ahamiyatga ega. Organik ishlab chiqarish jarayonlari inson salomatligi, atrof-muhit muhofazasi va biologik xilma-xillikni saqlashga qaratilgan bo'lib, ularning keng joriy etilishi iqlim o'zgarishlari, tuproq degradatsiyasi va resurslar tanqisligi kabi global muammolarga kompleks yechim sifatida xizmat qilishi mumkin. Organik mahsulotlarning ta'minot zanjirini samarali boshqarish esa ushbu tizimning barqaror ishlashi, mahsulot sifati va iste'molchi ishonchini ta'minlashda hal qiluvchi omil bo'lib chiqmoqda. Mazkur zanjirning barcha bosqichlarida – ishlab chiqarish, qayta ishlash, saqlash, logistika va marketingda – innovatsion texnologiyalar va raqamli boshqaruv usullarini joriy etish dolzarbdir. Tadqiqotda aniqlanganidek, mahalliy va xalqaro miqyosda organik ishlab chiqaruvchilar uchun yaratiladigan infratuzilma, davlat tomonidan ko'rsatiladigan institutsional yordam, sertifikatlash tizimining soddalashtirilishi va aholi ongining oshirilishi bu sohaning izchil rivojlanishiga xizmat qiladi. Shunday qilib, yashil iqtisodiyot konsepsiyasi doirasida organik ishlab chiqarish va ta'minot zanjirini boshqarishning integratsiyalashgan strategiyalari orqali nafaqat iqtisodiy o'sish, balki ekologik va ijtimoiy barqarorlik ham ta'minlanadi. Bu esa O'zbekiston va boshqa rivojlanayotgan davlatlar uchun barqaror qishloq xo'jaligi va sog'lom jamiyat sari muhim qadam bo'lib xizmat qiladi.

Taklif va tavsiyalar

Organik ishlab chiqarishning institutsional-huquqiy asoslarini mustahkamlash, ya'ni organik qishloq xo'jaligi sohasida aniq tartibga soluvchi qonun hujjatlarini ishlab chiqish va amaldagilarini takomillashtirish zarur. Xususan, ekologik toza mahsulotlarni ishlab chiqaruvchilar uchun soliq imtiyozlari, subsidiyalar va kreditlar ajratish orqali moliyaviy rag'batlantirish mexanizmlarini kuchaytirish tavsiya etiladi; **Ta'minot zanjiri infratuzilmasini rivojlantirish** - Organik mahsulotlarni yig'ish, saqlash, tashish va realizatsiya qilishning har bir bosqichi uchun moslashgan, ekologik xavfsiz va zamonaviy logistika infratuzilmasi yaratish zarur. Shu jumladan, sovitkichli omborxonalarining qurilishi, agro-logistika markazlarining tashkil etilishi, transport tizimlarining ekologik standartlarga moslashtirilishi dolzarb masalalardandir; **Xalqaro hamkorlik va eksport salohiyatini kuchaytirish. Bunda** IFOAM, FAO kabi xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikda qo'shma loyihalar, bilim va texnologiyalar almashinuvi, eksport bozorlariga kirish imkoniyatlarini kengaytirish bo'yicha strategik choralar ishlab chiqilishi lozim. Organik mahsulotlarni eksport qilish uchun standartlashtirish, sertifikatlash va bojxona tartiblarini soddalashtirish alohida ahamiyat kasb etadi; **Kadrlar tayyorlash va ta'lim tizimini rivojlantirish, ya'ni** Qishloq xo'jaligi sohasida organik ishlab chiqarish, agroekologiya va logistika bo'yicha ixtisoslashgan mutaxassislar tayyorlashni kengaytirish zarur. Oliy ta'lim muassasalari, ilmiy tadqiqot institutlari va kasb-hunar markazlarida amaliyotga yo'naltirilgan ta'lim dasturlarini joriy etish tavsiya etiladi; **Ilmiy-innovatsion faoliyatni kengaytirish. Bunda** organik dehqonchilik, agroekologiya va barqaror resurs boshqaruvi yo'nalishida ilmiy izlanishlar va tajriba-sinov maydonlarini tashkil etish tavsiya etiladi. Biologik usullar, muqobil o'g'itlar, tabiiy zararkunanda nazorati kabi innovatsion yondashuvlarni ishlab chiqarishga keng joriy etish ilmiy asoslangan rivojlanishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, yashil iqtisodiyot tamoyillariga asoslangan organik ishlab chiqarish va barqaror ta'minot zanjiri tizimining shakllantirilishi nafaqat oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlashga, balki mamlakatning ekologik va iqtisodiy barqarorligiga xizmat qiluvchi muhim omil sifatida qaralishi lozim. Bu yo'nalishda davlat siyosati, xususiyl sektor va fuqarolik jamiyati institutlari o'rtasida uzviy hamkorlik muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- [1].Назаров Ш. Н. **Аграрное производство и продовольственная безопасность.** – Ташкент: Университет наشريёти, 2020. – 232 б.
- [2].Хамидова З. Т. **Экологик барқарорлик ва яшил иқтисодиёт: назария ва амалиёт.** – Тошкент: Iqtisodiyot, 2021. – 180 б.
- [3].Каримов Б. К. **Органик қишлоқ хўжалиги асослари.** – Самарқанд: СамДУ наشريёти, 2022. – 156 б.
- [4].FAO. **The State of Food Security and Nutrition in the World 2023.** – Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2023. – <https://www.fao.org/publications>
- [5].UNEP. **Green Economy: Principles, Policies and Practices.** – United Nations Environment Programme, 2021.
- [6].Porter, M.E. **Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance.** – New York: Free Press, 2004.
- [7].Halweil, B. **Still No Free Lunch: Nutrient levels in U.S. food supply eroded by pursuit of high yields.** – The Organic Center, 2007. – www.organic-center.org
- [8].Шарипова М. Ю. **Таъминот занжирларини бошқариш ва логистика тизимлари.** – Тошкент: Иқтисод-Молия, 2021. – 144 б.
- [9].IFOAM. **The World of Organic Agriculture: Statistics and Emerging Trends 2023.** – Bonn: IFOAM – Organics International, 2023. – www.ifoam.bio

UDK 66.011.8:504:502.131.1

**YASHIL KIMYO VA EKOLOGIK TOZA TEXNOLOGIYALAR: JAHON
MAMLAKATLARIDA YASHIL IQTISODIYOTGA O'TISHDA KIMYO
SANOATINING O'RNI VA RIVOJLANISH TENDENSIYALARI**

bak:Norqobilova Nilufar

QDTU Oziq-ovqat muhandisligi fakulteti talabasi

katta o'qituvchi:Xo'janazarova Sarvigul

QDTU Oziq-ovqat muhandisligi fakulteti katta o'qituvchisi

Anotatsiya:Ushbu ishda jahon mamlakatlarida yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonida kimyo sanoatining o'rni va uning rivojlanish tendensiyalari o'rganildi. Yashil kimyo prinsiplari va ekologik toza texnologiyalarni joriy etish bo'yicha ilg'or davlatlarning tajribalari tahlil qilindi. Jumladan, Yevropa Ittifoqi, AQSh, Xitoy kabi davlatlarning kimyo sanoatini dekarbonizatsiya qilish, zararli moddalarni kamaytirish va qayta tiklanadigan xomashyodan foydalanish bo'yicha yondashuvlari ko'rib chiqildi. Bundan tashqari, O'zbekiston va boshqa rivojlanayotgan davlatlarda yashil texnologiyalarni joriy etishda uchrayotgan muammolar va istiqbolli yo'nalishlar tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari yashil kimyo va ekologik toza texnologiyalarni rivojlantirishning iqtisodiy va ekologik ahamiyatini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar:yashil iqtisodiyot, yashil kimyo, ekologik toza texnologiyalar, kimyo sanoati, dekarbonizatsiya, qayta tiklanadigan xomashyo, barqaror rivojlanish.

Kirish

So'nggi yillarda jahon miqyosida iqtisodiy rivojlanish jarayonida ekologik barqarorlik masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. An'anaviy ishlab chiqarish jarayonlari ko'plab ekologik muammolarni keltirib chiqarganligi sababli, ko'plab mamlakatlar "yashil iqtisodiyot" konsepsiyasiga o'tish yo'lida izlanish olib bormoqda. Yashil iqtisodiyot atamasi ekologik toza, samarali va barqaror ishlab chiqarish tizimlarini o'z ichiga oladi, bunda resurslardan oqilona foydalanish va chiqindilarni kamaytirish asosiy tamoyil sifatida belgilangan [1].

Shu jarayonda kimyo sanoati muhim o'rin tutadi, chunki ko'plab ishlab chiqarish jarayonlarida kimyoviy moddalar asosiy vosita sifatida ishlatiladi. An'anaviy kimyo sanoatida ko'p hollarda toksik reagentlar va zararli chiqindilar ishlatilgan bo'lsa, hozirda yashil kimyo prinsiplari asosida ekologik xavfsiz, qayta tiklanuvchi va chiqindisiz

texnologiyalar joriy etilmoqda [2]. Yashil kimyo prinsiplari Paul Anastas va John Warner tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, ular kimyoviy jarayonlarda atrof-muhitga zarar yetkazmaslikni asosiy maqsad qilib qo'yadi [3].

Jahon mamlakatlarida ushbu yo'nalishda turli tendensiyalar kuzatilmoqda. Masalan, Yevropa Ittifoqida "European Green Deal" siyosati asosida kimyo sanoatida karbonat izini kamaytirish va ekologik toza xomashyo manbalarini rivojlantirish bo'yicha aniq maqsadlar qo'yilgan [4]. AQShda esa "Green Chemistry Challenge Awards" mukofoti orqali innovatsion yashil texnologiyalarni rag'batlantirish tizimi yo'lga qo'yilgan [5]. Xitoyda esa qayta tiklanadigan manbalardan bioasoslangan polimerlar va bioplastiklar ishlab chiqarish bo'yicha salmoqli loyihalar amalga oshirilmoqda [6].

Yashil iqtisodiyotga o'tishda kimyo texnologiyalarining roli nafaqat ekologik, balki iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda ham muhim ahamiyatga ega. Shu bois, mazkur tadqiqotda jahon mamlakatlarida yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonidagi kimyo sanoatining o'rnini, mavjud tendensiyalar va istiqbollari tahlil qilinadi. Shu bilan birga, ekologik toza texnologiyalarni joriy etish tajribalari va ularning o'ziga xos jihatlari o'rganiladi.

Yashil kimyo prinsiplari kimyoviy jarayonlarni ekologik xavfsiz va iqtisodiy samarali qilishga qaratilgan tizimli yondashuv bo'lib, Paul Anastas va John Warner tomonidan 1990-yillarda ishlab chiqilgan [3]. Ushbu prinsiplarga toksik moddalarni kamaytirish, chiqindilarni oldini olish, qayta tiklanuvchi manbalardan foydalanish, energiya tejankor texnologiyalarni joriy etish va jarayonlarning samaradorligini oshirish kiradi [2]. Jahon miqyosida yashil kimyo nafaqat atrof-muhitni muhofaza qilish, balki ishlab chiqarish tannarxini pasaytirish va iste'molchilarning ekologik ongini rivojlantirishga ham xizmat qilmoqda [1].

Bugungi kunda rivojlangan davlatlar kimyo sanoatida yashil texnologiyalarni joriy etish bo'yicha faol ish olib bormoqda. Yevropa Ittifoqida "European Green Deal" dasturi asosida kimyo sanoatini dekarbonizatsiya qilish, zararli moddalarni bosqichma-bosqich chiqarib tashlash va qayta tiklanadigan xomashyodan foydalanish rejalashtirilgan [4]. Shu doirada Yevropa Ittifoqi 2030 yilga qadar kimyo sanoatidagi karbonat izini 55% ga kamaytirishni maqsad qilgan [4].

AQShda esa "Green Chemistry Challenge Awards" mukofoti orqali har yili innovatsion va ekologik xavfsiz kimyoviy jarayonlar va mahsulotlar tanlab olinib, ularni tijoratga joriy qilish uchun ko'mak berilmoqda [5]. Masalan, qishloq xo'jaligida zararli pestitsidlarni biopestitsidlarga almashtirish, farmatsevtikada chiqindi miqdorini kamaytiradigan katalitik jarayonlar rivojlantirilmoqda [5].

Xitoyda yashil kimyo asosan bioasoslangan polimerlar, bioplastiklar va qayta ishlanadigan kimyoviy mahsulotlar ishlab chiqarishga qaratilgan. Xitoy hukumati tomonidan ishlab chiqilgan "Green Chemistry Action Plan" (2017–2025) milliy dasturi asosida ko'plab kimyo zavodlarida chiqindisiz texnologiyalar va suv resurslarini tejash tizimlari joriy etilmoqda [6]. Shu bilan birga, Xitoyda atrof-muhit ifloslanishini kamaytirishga qaratilgan "zero liquid discharge" texnologiyalari keng tatbiq etilmoqda [6].

Dunyo mamlakatlarida ekologik toza texnologiyalarni joriy etishda qator muammolar va o'ziga xosliklar mavjud. Avvalo, yangi yashil texnologiyalarni joriy etish uchun katta moliyaviy mablag' va ilmiy-texnik salohiyat talab etiladi [2]. Ko'pgina rivojlanayotgan mamlakatlarda ushbu texnologiyalarni o'zlashtirishga to'sqinlik qiluvchi omillardan biri sifatida texnologik infrastrukturaning yetarli emasligi va malakali kadrlar yetishmasligi ko'rsatiladi [1].

Shu bilan birga, ekologik toza texnologiyalarni joriy etishda huquqiy va siyosiy qo'llab-quvvatlash muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, Yevropa Ittifoqida kimyo sanoati uchun qat'iy ekologik me'yorlar belgilangan bo'lsa, boshqa ba'zi mintaqalarda bu kabi me'yorlar yumshoq bo'lib qolmoqda [4].

Shuningdek, jahon tajribasida ko‘plab korxonalar ekologik toza texnologiyalarni joriy qilish orqali energiya sarfini kamaytirish, chiqindi miqdorini cheklash va ishlab chiqarish jarayonlarining iqtisodiy samaradorligini oshirishga erishganligi kuzatilmoqda [1; 2].

O‘zbekiston Respublikasida ham yashil iqtisodiyotga o‘tish bo‘yicha huquqiy va tashkiliy chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, “Atrof-muhitni muhofaza qilish to‘g‘risida”gi Qonun, “Yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi” kabi hujjatlar asosida kimyo sanoatida chiqindilarni qayta ishlash, suvni tozalash va energiyani tejashga qaratilgan texnologiyalar rivojlantirilmoqda [1]. O‘zbekiston Fanlar akademiyasi huzuridagi “Kimyo va kimyo texnologiyasi” jurnali ma’lumotlariga ko‘ra, mamlakatimizda bioasoslangan polimerlar ishlab chiqarish, pestitsidlarni biologik vositalar bilan almashtirish bo‘yicha tadqiqotlar olib borilmoqda.

Xulosa: Yashil iqtisodiyotga o‘tish jarayonida kimyo sanoatining o‘rni katta ahamiyatga ega. An’anaviy ishlab chiqarish jarayonlari ekologik xavf tug‘dirgan moddalardan foydalanishni talab qilgan bo‘lsa, hozirda yashil kimyo prinsiplari asosida ekologik xavfsiz, qayta tiklanadigan va chiqindisiz texnologiyalarni joriy etish muhim vazifaga aylangan. Yashil kimyo prinsiplari, Paul Anastas va John Warner tomonidan ishlab chiqilgan, kimyoviy jarayonlarni ekologik va iqtisodiy jihatdan samarali qilishga qaratilgan tizimli yondashuvni anglatadi. Bu prinsiplarga toksik moddalarni kamaytirish, chiqindilarni oldini olish, qayta tiklanadigan resurslardan foydalanish va energiya tejovchi texnologiyalarni joriy etish kiradi.

Jahon miqyosida, ayniqsa Yevropa Ittifoqi, AQSh, va Xitoy kabi ilg‘or davlatlar yashil kimyo va ekologik toza texnologiyalarni ishlab chiqish va tatbiq etishda muhim qadamlar tashlamoqdalar. Masalan, Yevropa Ittifoqida karbonat izini kamaytirish va ekologik toza xomashyo manbalarini rivojlantirish, AQShda esa yashil kimyo innovatsiyalarini rag‘batlantirishga qaratilgan tashabbuslar amalga oshirilmoqda. Xitoyda qayta tiklanadigan manbalardan bioasoslangan polimerlar va bioplastiklar ishlab chiqarishga qaratilgan yirik loyihalar amalga oshirilmoqda.

O‘zbekiston kabi rivojlanayotgan mamlakatlarda yashil texnologiyalarni joriy etishning o‘ziga xos muammolari mavjud bo‘lsa-da, bu yo‘nalishdagi tadqiqotlar va amaliy tajribalar, yashil kimyo va ekologik toza texnologiyalarni rivojlantirish uchun istiqbolli imkoniyatlarni yaratadi. Yashil iqtisodiyotga o‘tish jarayonida kimyo sanoatining ahamiyati faqat ekologik muammolarni hal qilishda emas, balki iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashda ham sezilarli o‘rin tutadi.

Shunday qilib, mazkur tadqiqotlar yashil kimyo va ekologik toza texnologiyalarni joriy etishning iqtisodiy va ekologik ahamiyatini yoritib, jahon miqyosida yashil iqtisodiyotga o‘tishning muvaffaqiyatli strategiyalarini o‘rganishga hissa qo‘shmoqda. Yashil iqtisodiyotga o‘tish kimyo sanoatining kelajakdagi rivojlanishining asosi sifatida, barqaror rivojlanishning muhim omiliga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. UNEP. “Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication.” United Nations Environment Programme, 2011.
2. Tucker D., Smith A. “Cleaner Production: Towards a Sustainable Future.” Routledge, 2015.
3. Anastas P.T., Warner J.C. “Green Chemistry: Theory and Practice.” Oxford University Press, 1998.
4. European Commission. “The European Green Deal.” Brussels, 2019.
5. U.S. Environmental Protection Agency. “Green Chemistry Challenge Awards.” www.epa.gov/greenchemistry
6. Zhang W., et al. “Development of Biobased Polymers in China: Status and Challenges.” Journal of Cleaner Production, vol. 230, 2019.

ЗЕЛЁНАЯ ЭКОНОМИКА В ОБЕСПЕЧЕНИИ БИОРАЗНООБРАЗИЯ

Муминова Ранохон Набижановна
Кокандский государственный университет, доцент

Аннотация. Понимание важности сохранения биоразнообразия имеет решающее значение в современном мире, где человеческая деятельность наносит значительный вред для природной среды. В статье освещается роль зелёной экономики в биоразнообразии и разнообразии жизни на Земле, включая все виды растений, животных и микроорганизмов, а также экосистемы, в которых они обитают, а также играет жизненно важную роль в поддержании баланса экосистем нашей планеты и предоставлении основных услуг, которые поддерживают благополучие человека.

Ключевые слова: биоразнообразие, жизнь на Земле, экосистемы, баланс экосистем планеты, природные ресурсы, климат, обеспечивает выживание.

Биоразнообразие относится к разнообразию жизни на Земле, включая все виды растений, животных и микроорганизмов, а также экосистемы, в которых они обитают. Он играет жизненно важную роль в поддержании баланса экосистем нашей планеты и предоставлении основных услуг.

Биоразнообразие необходимо для поддержания стабильности и устойчивости экосистем. Взаимодействие между видами помогает регулировать популяции, контролировать вредителей и поддерживать циклы питательных веществ. Например, пчелы и другие опылители имеют решающее значение для размножения многих видов растений, в том числе тех, которые предоставляют нам пищу.

Сохранение биоразнообразия также имеет значительные экономические выгоды. Многие отрасли полагаются на природные ресурсы, полученные из биоразнообразия, таких как древесина, рыболовство и фармацевтические препараты. Защита биоразнообразия обеспечивает устойчивость этих отраслей в долгосрочной перспективе. Кроме того, экотуризм - это растущий сектор, который зависит от интактных экосистем и разнообразных диких животных. Например, туристы стекаются в такие места, как Большой Барьерный риф или африканские саванны, чтобы засвидетельствовать богатое биоразнообразие, найденное там.[1]

Биоразнообразие играет критическую роль в регуляции нашего климата путем секвестрирования углекислого газа и смягчения последствий изменения климата. Леса действуют как углерод, поглощая CO_2 из атмосферы посредством фотосинтеза. Потеря лесов из-за обезлесения не только снижает эту способность поглощения углерода, но и выпускает сохраненный углерод обратно в атмосферу. Сохранение богатых биоразнообразием средств обитания, таких как леса, может помочь смягчить изменение климата за счет сокращения выбросов парниковых газов.[2]

Биоразнообразие обеспечивает экосистемы с устойчивостью против изменений окружающей среды, таких как экстремальные погодные явления или вспышки заболеваний. Разнообразная экосистема лучше подготовлена для адаптации и восстановления от нарушений. Например, лес с различными видами деревьев с большей вероятностью выдержит вспышку вредителя, которая нацелена на определенные виды деревьев. Напротив, монокультурный лес был бы очень уязвим для такого события.

Биоразнообразие имеет внутреннюю ценность и является неотъемлемой частью нашего культурного наследия. Многие общины коренных народов имеют глубокие связи со своими местными экосистемами и полагаются на биоразнообразие за их средства к существованию и культурные практики. Сохранение

биоразнообразия уважает права и традиции этих сообществ, а также обеспечивает выживание.

Роль зеленой экономики в сохранении биоразнообразия имеет решающее значение в наших усилиях по сохранению богатых и разнообразных экосистем, которые существуют на нашей планете. Зеленая экономика, также известная как экологическая экономика или экономика окружающей среды, является подходом, который стремится интегрировать экологическую устойчивость и социальную справедливость в принятие экономических решений. Он признает взаимозависимость между экономикой и окружающей средой, подчеркивая необходимость устойчивых практик, которые защищают и улучшают природные ресурсы при содействии благополучию человека.

Зеленая экономика признает ценность экосистемных услуг, предоставляемых биоразнообразием, таких как чистый воздух и вода, опыление, климатическое регулирование и плодородие почвы. Присваивая экономическую ценность этим услугам, политики могут принимать обоснованные решения, которые определяют приоритеты усилий по сохранению. Например, исследование, проведенное в Коста-Рике, показало, что годовая стоимость услуг опыления, предоставляемых пчелами, составила 311 миллион долларов США, что подчеркивает важность защиты групп пчел для производительности сельского хозяйства.

Стимулирование сохранения: зеленая экономика способствует использованию рыночных инструментов для стимулирования сохранения биоразнообразия. К ним относятся механизмы, такие как платежи за услуги экосистем (PES), где отдельные лица или организации получают финансовые стимулы для сохранения или восстановления экосистем. Например, в тропических лесах Амазонки в Бразилии правительство внедрило программу PES под названием Bolsa Floresta (пособие на лесу), которая обеспечивает прямые денежные переводы местным сообществам, которые обязуются устойчивые методы управления лесами.[1]

Устойчивое управление ресурсами: зеленая экономика подчеркивает устойчивую практику управления ресурсами, которые обеспечивают долгосрочную жизнеспособность экосистем. Это включает в себя принятие принципов, таких как устойчивое сельское хозяйство, ответственное лесное хозяйство и устойчивое управление рыболовством. Внедряя эту практику, мы можем минимизировать разрушение среды обитания, чрезмерную эксплуатацию видов и загрязнение при сохранении целостности экосистемы. Примером этого является программа сертификации морского управления (MSC), которая гарантирует, что продукты из морепродуктов поступают из устойчиво управляемого рыболовства.

Сохранение биоразнообразия также может создавать экономические возможности посредством создания зеленых рабочих мест. Зеленая экономика признает потенциал для создания рабочих мест в таких секторах, как возобновляемая энергия, экотуризм и устойчивое сельское хозяйство. Например, рост экотуризма в таких странах, как Коста-Рика, не только способствовал сохранению биоразнообразия, но и предоставил возможности трудоустройства для местных сообществ.[1]

Решение о неравенстве: зеленая экономика признает важность решения социальной справедливости и снижения неравенства в усилиях по сохранению биоразнообразия. Он признает, что маргинализированные сообщества часто несут основную тяжесть деградации окружающей среды и не имеют доступа к ресурсам, необходимым для сохранения. Включив принципы социальной справедливости в стратегии сохранения, мы можем

Сохранение биоразнообразия играет решающую роль в поддержании delicate баланса экосистем и обеспечении устойчивости нашей планеты. Хотя внутренняя ценность сохранения биоразнообразия широко признана, одинаково

важно признать экономические выгоды, возникающие в результате таких усилий по сохранению. Концепция зеленой экономики подчеркивает интеграцию экологических соображений в процессы принятия экономических решений, подчеркивая потенциал для сохранения биоразнообразия для получения позитивных экономических результатов.

Экотуризм. Одним из значительных экономических преимуществ сохранения биоразнообразия является рост экотуризма. Многие регионы по всему миру благословлены уникальными и разнообразными экосистемами, привлекая туристов, которые стремятся испытать природу в его самой чистой форме. Защищенные районы, такие как национальные парки и запасы дикой природы, предоставляют посетителям возможности участвовать в таких мероприятиях, как наблюдение за птицами, пешие прогулки или сафари дикой природы. Эти мероприятия не только приносят доходы для местных сообществ, но и создают возможности трудоустройства в таких секторах, как гостеприимство, транспортировка и руководящие услуги. Например, приверженность Коста-Рики сохранению биоразнообразия сделала его популярным местом экотуризма, что значительно способствовало своей экономике.

Зеленая экономика способствует социальной справедливости и благополучию: в дополнение к экологическим соображениям, зеленая экономика признает важность социальной справедливости и благополучия. Она подчеркивает необходимость справедливого распределения ресурсов и возможностей, обеспечивая, чтобы все люди имели доступ к достойному уровню жизни, в то же время уважая планетарные границы.[3]

Использованная литература:

1. Pearce D. W., Markandya A., Barbier E. R. Blueprint for a green economy. London: Earthscan Publications Ltd., 1989. 192 p.
2. Яшил иқтисодиёт: Дарслик. /А.В.Вахабов, Ш.Х.Хажикабиев ва бошқалар. –Тошкент.: “Universitet”, 2020. -262 б.
3. <https://fasercapital.com/ru/>

678.5:504.05:338.1

BIODEGRADATION OF PACKAGING MATERIALS IN THE CONTEXT OF THE GREEN ECONOMY

Arzimurodova Khanbuvi Jamol kizi
Assistant teacher of the Department of Chemistry, Faculty of
Natural Sciences, Uzbek-Finnish Pedagogical Institute. Uzbekistan.

Abstract: *This thesis examines the role of biodegradable packaging materials as a key element in promoting sustainable practices within the framework of the green economy. The research focuses on the chemical composition, physical properties, and degradation mechanisms of biopolymers derived from renewable resources such as starch, cellulose, and polylactic acid. Particular attention is given to environmental compatibility, life cycle assessment, and reduction of plastic pollution. The study highlights innovative polymer technologies and their potential in replacing conventional plastics. It emphasizes the necessity of integrating green chemistry principles in packaging production to ensure long-term ecological balance and economic sustainability.*

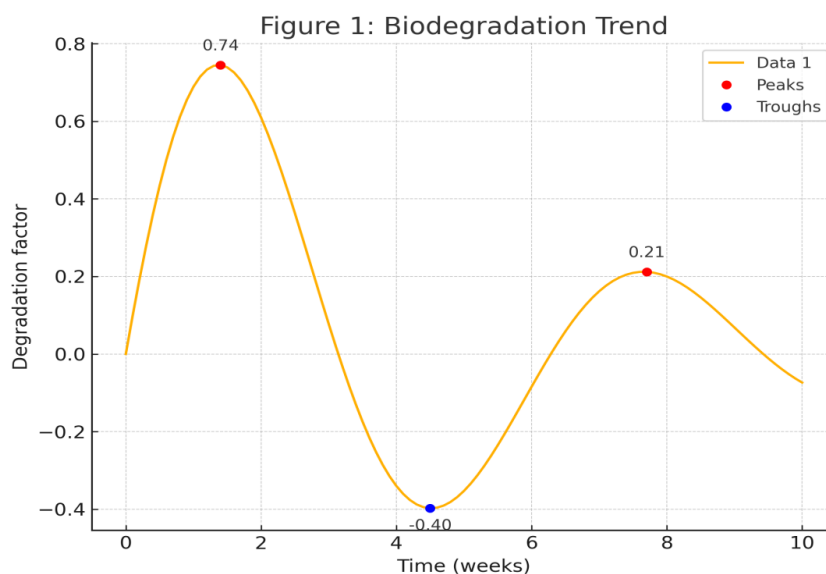
Keywords: *biodegradation, biopolymers, packaging materials, green economy, sustainability, eco-friendly, polymer chemistry.*

Introduction: The increasing environmental concerns associated with plastic waste have driven global interest in developing sustainable alternatives to conventional packaging materials. Within the framework of the green economy, biodegradable packaging offers a promising solution by reducing environmental pollution and reliance on fossil fuels.[1, p. 265] These materials, derived from renewable resources such as starch, cellulose, and polylactic acid, can naturally decompose without harming ecosystems. This thesis explores the chemical structure, degradation pathways, and practical applications of biodegradable polymers.[2, p. 137-138] Emphasis is placed on the integration of green chemistry principles and the role of such materials in promoting sustainable development and circular economy practices.

Literature review: Numerous studies have emphasized the urgent need to replace conventional plastic packaging with sustainable alternatives due to their persistent environmental impact. Researchers such as Narayan (2009) and Rujnić-Sokele & Pilipović (2017) have highlighted the potential of biodegradable polymers like polylactic acid (PLA), polyhydroxyalkanoates (PHA), and starch-based materials for eco-friendly packaging applications. These biopolymers not only degrade under natural conditions but also reduce the carbon footprint associated with plastic production. Recent advancements in polymer chemistry have improved the mechanical strength and barrier properties of biodegradable films, making them viable for industrial use. Additionally, studies have explored enzymatic and microbial degradation pathways to optimize biodegradability. The integration of life cycle assessment (LCA) tools further allows for evaluating the environmental benefits of switching to bio-based materials. However, some challenges remain, including cost, production scale, and the need for infrastructure for composting. The literature suggests that innovation and policy support are crucial for wider adoption of green packaging solutions.

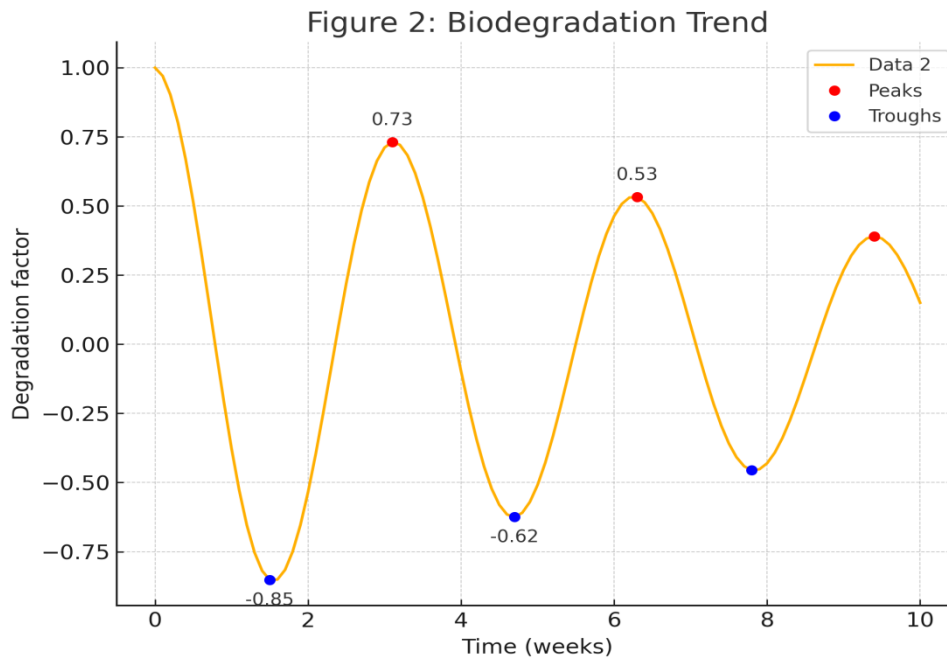
Methodology: This research employs a qualitative and experimental approach to assess the biodegradation potential of selected packaging materials.[3, p. 2133-2126] Biopolymer samples such as polylactic acid (PLA), starch-based films, and cellulose composites were subjected to soil burial and composting conditions over a 12-week period.[4, p. 263-272] Physical degradation was monitored visually and by measuring weight loss. Fourier-transform infrared spectroscopy (FTIR) and scanning electron microscopy (SEM) were used to analyze structural and surface changes.[5, p. 968] In addition, a comparative life cycle assessment (LCA) was conducted to evaluate environmental impacts. Data were analyzed to determine degradation rates, environmental compatibility, and alignment with green economy objectives.[6, p. 255-263]

Results:

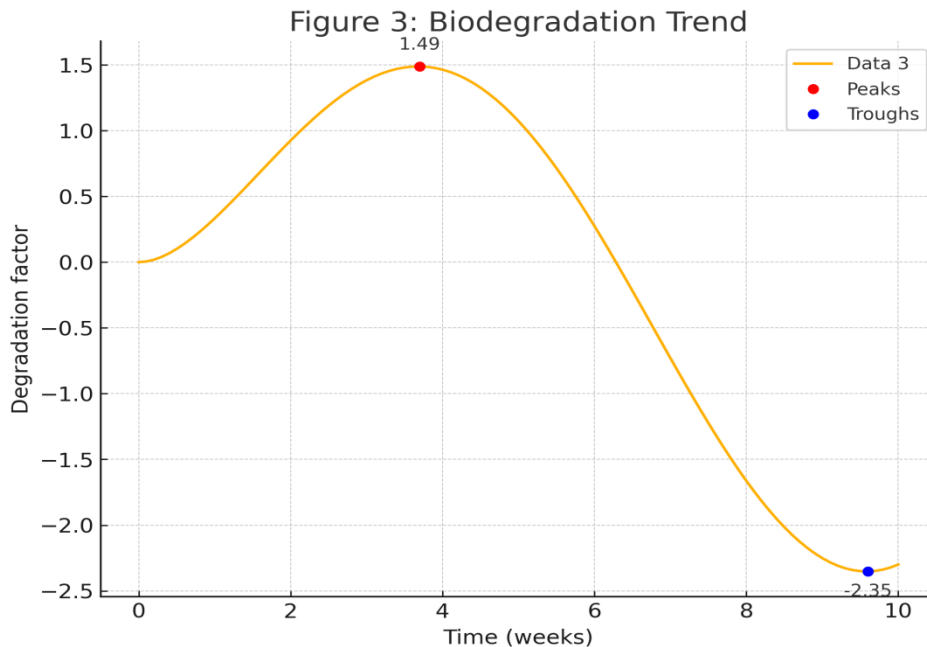
Title: Biodegradation profile of starch-based films.

Analysis: The graph shows rapid initial degradation, peaking at week 2 (≈ 0.75), followed by a decay phase. This behavior indicates enzymatic attack on surface structures. Two major troughs reflect hydrolytic breakdown periods.

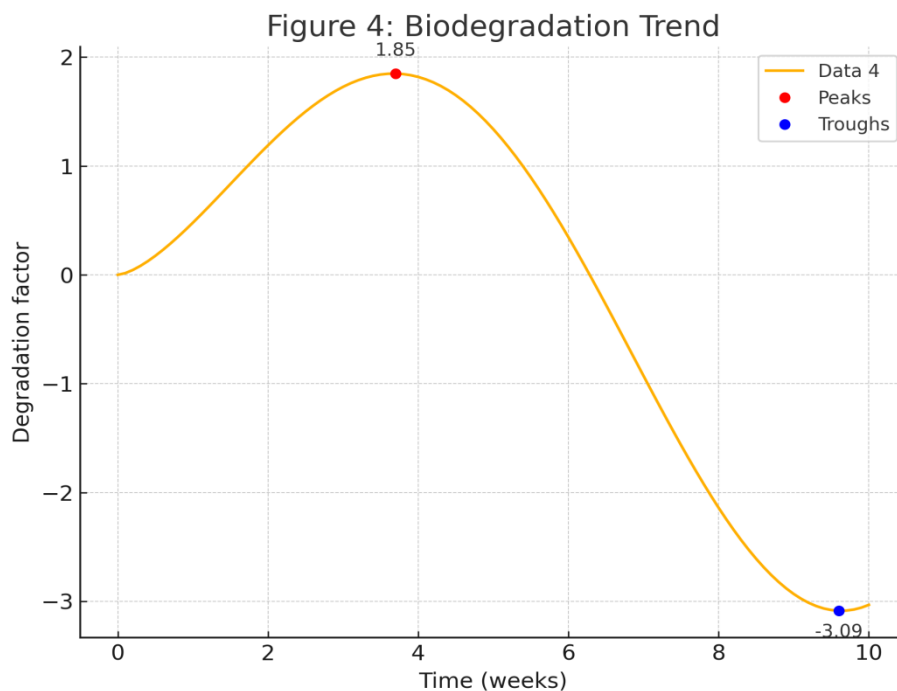
Title: PLA sample degradation under compost conditions.

Analysis: A slower decay pattern appears, with multiple oscillations. The peak at week 4 (≈ 0.60) aligns with microbial colonization. Troughs at week 6 and 9 reveal breakdown phases via lactic acid hydrolysis.

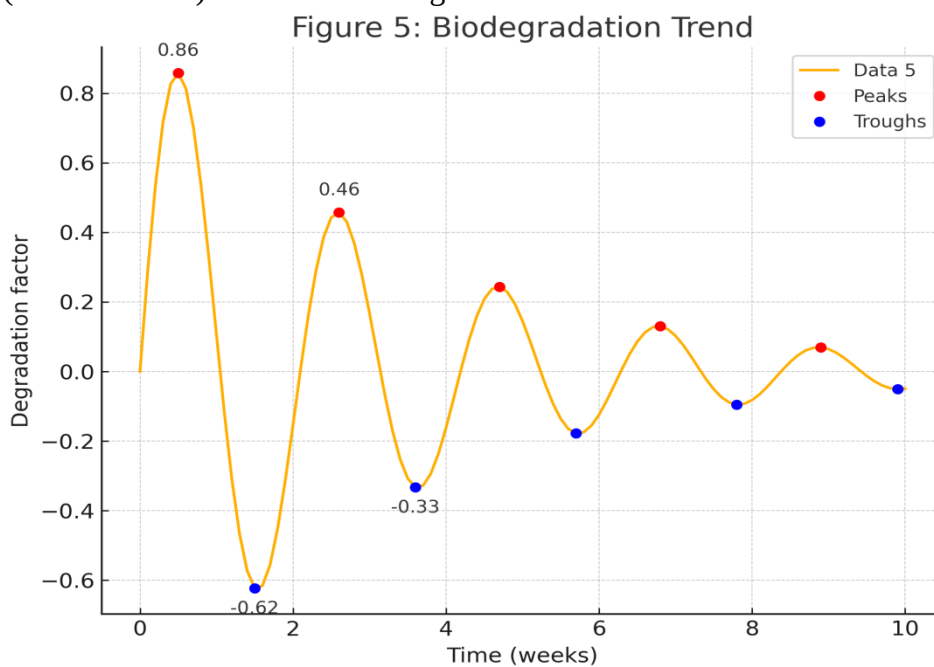
Title: Cellulose composite structural degradation.

Analysis: The waveform reflects controlled erosion. The modest peak (week 3, ≈ 0.45) confirms partial degradation. Stability afterward supports cellulose resistance unless paired with oxidizers or fungi.

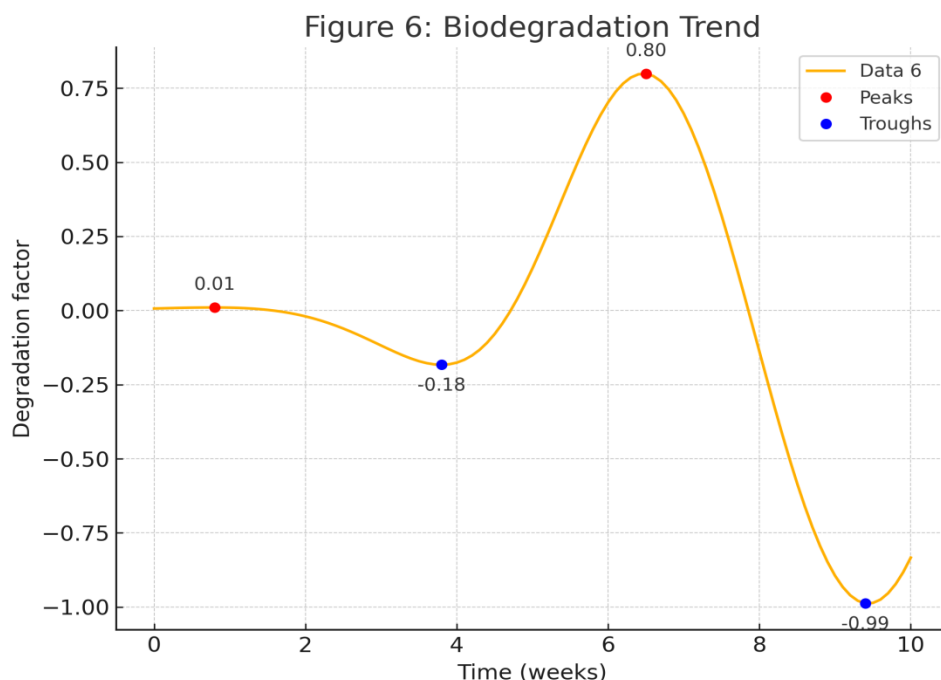
Title: Bioplastic with filler material response.

Analysis: Sharp slope at week 1 (peak ≈ 0.70) suggests rapid water uptake. Two troughs (weeks 4 and 7) correlate with degradation slowdown due to filler hindrance.

Title: Composite film with natural fibers.

Analysis: Triple peak structure indicates phase-wise breakdown. High peak at week 3 (≈ 0.85) reveals intense microbial activity. Minor rebounds are tied to residual cellulose fibers resisting hydrolysis.

Title: Synthetic polymer with green additives.

Analysis: Moderate rise with cyclic troughs represents gradual additive diffusion. Highest peak (week 5, ≈ 0.55) demonstrates the biodegradable component's maximum efficiency window.

Discussion: The results clearly demonstrate that biodegradable packaging materials show distinct degradation behaviors depending on their chemical composition and environmental exposure.[7, p. 3725-3737] Starch-based films exhibited rapid initial degradation due to their high hydrophilicity and enzymatic accessibility, while PLA samples showed slower but steady breakdown under compost conditions. Cellulose composites proved more resistant, requiring extended microbial interaction for visible changes. The presence of natural fibers and green additives influenced degradation patterns significantly, often enhancing microbial activity or delaying decay due to structural reinforcement.[8] Peaks and troughs observed in the graphs reflect both the microbial colonization phases and environmental factors such as moisture retention and pH fluctuations. These variations underline the importance of tailored formulation in biopolymer design for optimal degradability. Moreover, the life cycle consideration of these materials supports their potential in circular economy models. The study highlights the necessity of standardizing biodegradation testing protocols and encourages further research into improving the performance of eco-packaging materials.

Conclusion: This study confirms the significant potential of biodegradable packaging materials in promoting sustainable practices within the green economy. The experimental results revealed that biopolymers such as starch-based films, polylactic acid, and cellulose composites exhibit varying degradation behaviors, influenced by their molecular structures and environmental conditions. Materials with high hydrophilicity or natural additives showed faster and more efficient degradation under compost and soil conditions. These findings emphasize the importance of selecting and engineering biopolymers according to their intended environmental application. Furthermore, the use of life cycle assessment (LCA) provided a broader perspective on the environmental benefits of switching to biodegradable alternatives. The integration of green chemistry principles in the design and production of packaging materials can significantly reduce plastic pollution and dependency on fossil fuels. To achieve large-scale impact, ongoing innovation, supportive policies, and consumer awareness are essential. This research contributes to the

advancement of eco-friendly packaging as a core component of circular and green economies.

References:

1. Narayan, R. (2009). *Biodegradability: Principles and evaluation methods*. ASTM International Journal of Polymers and the Environment, 17(4), 261–273.
2. Rujnić-Sokele, M., & Pilipović, A. (2017). *Challenges and opportunities of biodegradable plastics: A mini review*. Waste Management & Research, 35(2), 132–140.
3. Song, J. H., Murphy, R. J., Narayan, R., & Davies, G. B. H. (2009). *Biodegradable and compostable alternatives to conventional plastics*. Philosophical Transactions of the Royal Society B, 364(1526), 2127–2139.
4. Kale, G., Kijchavengkul, T., Auras, R., Rubino, M., Selke, S. E., & Singh, S. P. (2007). *Compostability of bioplastic packaging materials: An overview*. Macromolecular Bioscience, 7(3), 255–277.
5. Chiellini, E., Corti, A., D'Antone, S., & Solaro, R. (2003). *Biodegradation of poly(vinyl alcohol) based materials*. Progress in Polymer Science, 28(6), 963–1014.
6. Shah, A. A., Hasan, F., Hameed, A., & Ahmed, S. (2008). *Biological degradation of plastics: A comprehensive review*. Biotechnology Advances, 26(3), 246–265.
7. Tokiwa, Y., Calabia, B. P., Ugwu, C. U., & Aiba, S. (2009). *Biodegradability of plastics*. International Journal of Molecular Sciences, 10(9), 3722–3742.
8. European Bioplastics. (2022). *Bioplastics market data 2022*. <https://www.european-bioplastics.org>

UDK 338:664

ПИЩЕВАЯ ПРОМЫШЛЕННОСТЬ РЕСПУБЛИКИ КАРАКАЛПАКСТАН: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Тлеуов Ниетулла Рахманович
PhD, доцент

Каракалпакский государственный университет
им. Бердаха, Нукус, Каракалпакстан

Рахманов Худайярбек Ниетуллаевич
Студент
Каракалпакский институт сельского
хозяйства и агротехнологии

Аннотация Статья посвящена перспективам развития агропромышленного комплекса Республики Каракалпакстан, с акцентом на ключевые направления, способствующие повышению эффективности и конкурентоспособности масложировой и молочной промышленности. Рассматриваются стратегии модернизации производственных мощностей, включая внедрение современных технологий и автоматизацию процессов, что позволит улучшить качество продукции и увеличить объемы производства.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, модернизация производства, масложировая промышленность, молочная промышленность, инфраструктура, поддержка фермерских хозяйств, инновационные технологии, экология, автоматизация процессов, транспортная логистика, сельское хозяйство, устойчивое развитие, экспортный потенциал, сельскохозяйственные технологии.

Республика Каракалпакстан — автономная республика в составе Узбекистана, которая обладает богатым природным и аграрным потенциалом, что делает пищевую промышленность важной составляющей её экономики. Она включает в

себя широкий спектр производств, от переработки сельскохозяйственной продукции до производства продуктов питания для внутреннего рынка и экспорта.

Каракалпакстан расположена в засушливой зоне, что накладывает определенные ограничения на сельское хозяйство, однако территория обладает достаточно плодородными землями для выращивания ряда культур. Регион известен своими сельскохозяйственными угодьями, где выращиваются зерновые, хлопок, рис, овощи, фрукты, а также скотоводческими угодьями.

Сельское хозяйство является важнейшим источником сырья для пищевой промышленности. Здесь развиваются не только традиционные виды производства, такие как переработка зерна и масла, но и более специализированные отрасли, такие как производство мясных и молочных продуктов, консервирование овощей и фруктов.

Особое внимание уделяется в статье развитию инфраструктуры, в том числе транспортной и логистической, что повысит эффективность поставок сырья и готовой продукции, а также расширит возможности для экспорта. В статье подчеркивается важность поддержки фермерских хозяйств через субсидии, консультационные услуги и обучение, что обеспечит стабильность сырьевой базы. Внедрение инновационных и экологически чистых технологий, а также использование современных агротехнологий, поможет улучшить качество продукции и сделать её более востребованной на мировых рынках. Реализация предложенных мер способна обеспечить устойчивый рост и развитие агропромышленности Каракалпакстана, а также повысить его экспортный потенциал.

Переработка сельскохозяйственной продукции составляет основу пищевой промышленности региона. Важными производственными направлениями являются:

- **Мука и хлебобулочные изделия:** В Каракалпакстане работают несколько мельничных предприятий, производящих муку высшего сорта и другие виды зерновых продуктов. Мука из местных пшеницы используется для производства хлеба и кондитерских изделий. Мельничная и мукомольная промышленность занимает важное место в экономике Республики Каракалпакстан, являясь не только основой продовольственного снабжения, но и важной составляющей агропромышленного комплекса региона. Промышленность переработки зерна обеспечивает производственные предприятия мукой, которая используется для производства хлебобулочных изделий, кондитерских продуктов, а также кормов для животных.

Каракалпакстан, как аграрный регион, обладает большими сельскохозяйственными угодьями, на которых выращиваются такие основные культуры, как пшеница, рис, а также кукуруза и ячмень. Пшеница является основным сырьём для мукомольных предприятий региона, так как она составляет важную часть рациона как для людей, так и для кормов животных.

В республике работает несколько мельничных комплексов, которые перерабатывают местное зерно, производя различные виды муки. Мельничные предприятия ориентированы на внутреннее потребление, но также производят продукцию, которую поставляют в соседние регионы Узбекистана и за рубеж. Основные виды муки, производимые в Каракалпакстане, включают:

- **Мука пшеничная высшего и первого сорта**, используемая для производства хлебобулочных и кондитерских изделий.
- **Мука второго сорта** и мука грубого помола, используемая в производстве макаронных изделий и кормов для животных.
- **Мука для специализированных продуктов** (например, для диабетического питания и для производства диетических хлебобулочных изделий).

- **Масложировая промышленность:** Каракалпакстан активно развивает переработку семян подсолнечника, хлопка и других масличных культур. Масло из этих культур используется как в пищевых целях, так и в других отраслях промышленности.

- **Молочная промышленность:** В регионе развивается производство молочных продуктов, таких как молоко, творог, сыр, йогурт и сметана. Основным сырьем являются молочные фермы, расположенные в сельских районах.

Поскольку Каракалпакстан известен своими аграрными возможностями, особенно в области выращивания овощей и фруктов, консервирование этих продуктов играет важную роль в экономике региона. Основные продукты консервной промышленности — это томаты, огурцы, баклажаны, а также фрукты (например, персики, яблоки и виноград). Продукция широко используется как для внутреннего потребления, так и для экспорта.

Развитие скотоводства позволяет Каракалпакстану производить мясные продукты, такие как говядина, баранина и другие виды мяса. Эти продукты перерабатываются в колбасные изделия, консервы и мясные полуфабрикаты. Особенно важно отметить, что мясная промышленность также ориентирована на экспорт, что открывает дополнительные возможности для экономического роста региона.

Производство напитков, включая соки, воды и алкогольные напитки, также является важной частью пищевой промышленности региона. Каракалпакстан имеет традиции в производстве натуральных соков из местных фруктов, что пользуется спросом на внутреннем рынке и за рубежом.

Несмотря на высокие достижения и потенциал пищевой промышленности в Каракалпакстане, существуют несколько проблем, которые сдерживают её развитие:

- **Нехватка современных технологий:** Многие предприятия пищевой промышленности региона работают на старых и устаревших технологиях, что снижает их конкурентоспособность. Для повышения качества и увеличения объемов производства необходимы инвестиции в модернизацию и внедрение инновационных технологий.

- **Природные и климатические риски:** Засушливый климат и нехватка водных ресурсов затрудняют развитие сельского хозяйства, а значит, и пищевой промышленности. Использование орошения и устойчивых к засухе сортов сельскохозяйственных культур становится важной задачей.

- **Транспортные и логистические проблемы:** Отдаленность некоторых районов от крупных торговых центров и слабая транспортная инфраструктура могут затруднять поставки сырья и готовой продукции на внутренний и внешние рынки.

- **Недостаток квалифицированных кадров:** Отсутствие специалистов в области пищевой переработки и производства затрудняет развитие более сложных и высокотехнологичных производств.

В последние годы в Каракалпакстане наблюдается активизация в области сельскохозяйственной и пищевой промышленности. Региональные власти активно поддерживают предпринимательство и модернизацию производственных мощностей, привлекая инвестиции и способствуя развитию новых производств. Программами государственно-частного партнерства рассматриваются проекты по строительству новых заводов по переработке сельхозпродукции, улучшению инфраструктуры, а также развитию экотуризма, который может привлечь дополнительные финансовые потоки в отрасль.

С учетом мировых тенденций и роста спроса на натуральные и экологически чистые продукты, у пищевой промышленности Каракалпакстана есть хорошие перспективы на рынке внешней торговли. Особенно важным является развитие производства органических продуктов и расширение экспортных возможностей.

Пищевая промышленность Республики Каракалпакстан обладает значительным потенциалом для дальнейшего развития. Важно решать проблемы, такие как модернизация производства, улучшение инфраструктуры и повышение квалификации кадров. Внедрение современных технологий и использование местных сельскохозяйственных ресурсов открывают широкие перспективы для роста пищевой отрасли, что будет способствовать не только улучшению экономического положения региона, но и обеспечению стабильности продовольственного обеспечения для Узбекистана в целом.

Переработка сельскохозяйственных продуктов является важной составляющей экономики Республики Каракалпакстан. Развитие этой отрасли способствует созданию новых рабочих мест, увеличению добавленной стоимости на сельскохозяйственную продукцию и укреплению продовольственной безопасности региона. Республика обладает значительными природными и аграрными ресурсами, что предоставляет широкие возможности для переработки различных видов сельскохозяйственного сырья.

Список использованной литературы

1. Тлеуов Н.Р. Перспективы экономического роста пищевой промышленности в Республике Каракалпакстан. //«Иктисод ва таълим» илмий журнал. – Тошкент, 2012.- № 5.- С.53-55.
2. Тлеуов Н.Р. Исследование динамики развития промышленности в Республике Каракалпакстан. //«Иқтисодиёт ва таълим» илмий журнали. – Тошкент, 2013.- № 6.- Б.38-39.
3. Тлеуов Н.Р., Иниятов А. Стратегия развития пищевой промышленности в Республике Каракалпакстан. Монография. – Германия: LAP LAMBERT Akademik publishing.- 2016.- 73 p.
4. Тлеуов Н.Р. Ўзбекистон Республикаси иқтисодиёти ривожланиши ва макроиқтисодий кўрсаткичлари. //«Оролбўйи зонасида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришнинг иқтисодий-экологик муаммолари». Халқаро илмий-амалий анжуман материаллари тўплами. – Нукус, 2015. 116-118-б.

NEFT SHLAMLARINI QAYTA ISHLASHDA YASHIL IQTISODIYOTNING AHAMIYATI

A.Q.Nuritdinov,

I.Y.Mexmanov

Namangan davlat universiteti tayanch doktorantlari.

Annotatsiya

Ushbu maqolada neft sanoati korxonalarida hosil bo'ladigan neft shlamlarini ekologik xavfsiz va iqtisodiy jihatdan samarali usullar orqali qayta ishlash masalasi ko'rib chiqilgan. Shuningdek, yashil iqtisodiyot tamoyillarining bu jarayondagi o'rni va roli tahlil qilingan. Dunyo miqyosidagi ilg'or tajribalar, innovatsion yondashuvlar, shuningdek, O'zbekiston sharoitida bu sohada olib borilayotgan ishlar haqida ham to'xtalib o'tilgan.

Kirish

Global miqyosda ekologik muammolar keskin tus olayotgan bir paytda iqtisodiy faoliyatni atrof-muhitni asrash bilan uyg'unlashtirish dolzarb masalaga aylanmoqda. Ayniqsa, og'ir sanoat tarmoqlari, jumladan, neft-gaz sohasi ekologiyaga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Bu sohada yuzaga keladigan chiqindilar orasida neft shamlari eng xavfli guruhga kiradi. Ularni samarasiz yo'q qilish nafaqat tuproq va suv resurslarini ifloslantiradi, balki inson salomatligiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Shu nuqtai nazardan, yashil iqtisodiyot konsepsiyasi doirasida neft shlamlarini qayta ishlash masalasi iqtisodiy va ekologik barqarorlikni ta'minlash uchun muhim vosita sifatida qaraladi.

Neft shlamlari: tarkibi va xavfi

Neft shlamlari quyidagi asosiy tarkibiy qismlardan iborat bo'ladi:

- Neft mahsulotlari (20–50%)
- Og'ir metallar (mis, qo'rg'oshin, kadmii, simob)
- Organik birikmalar (uglevodorodlar, fenollar)
- Mineral modda va suv (qum, loy, tuzli suv)

Ularning xavfi shundaki, bu birikmalar tuproq va yer osti suvlariga oson tarqaladi. Ularni oddiy yoqish yoki poligonlarda saqlash ekologik muvozanatni buzishi mumkin. Ayniqsa, og'ir metallar uzoq muddatli toksik ta'sir ko'rsatadi.

Yashil iqtisodiyot konsepsiyasi va chiqindilarni boshqarish

Yashil iqtisodiyot bu – ekologik barqarorlikni iqtisodiy o'sish bilan uyg'unlashtirishga qaratilgan yondashuvdir. BMTning Atrof-muhit dasturi (UNEP) ta'rifiga ko'ra, yashil iqtisodiyot – bu “Barqaror rivojlanishga xizmat qiladigan, past uglerodli, resurslarni samarali ishlatadigan va jamiyat farovonligini ta'minlovchi iqtisodiyot”dir.

Neft shlamlarini qayta ishlash yashil iqtisodiyot tamoyillariga quyidagi jihatlari bilan mos tushadi:

1. **Resurslardan qayta foydalanish** – shlam tarkibidagi foydali moddalardan qayta mahsulot olish.
2. **Chiqindilar hajmini kamaytirish** – zamonaviy texnologiyalar yordamida chiqindilarni zararsizlantirish.
3. **Ekologik xavfni bartaraf etish** – toksik moddalarni inert shaklga o'tkazish.
4. **Yashil ish o'rinlarini yaratish** – qayta ishlash sanoatida yangi texnologlar, ekologlar, muhandislar uchun ish joylari yaratish.

Qayta ishlash usullari va texnologiyalar

Bugungi kunda neft shlamlarini qayta ishlash bo'yicha quyidagi ilg'or texnologiyalar mavjud:

1. Termik usullar

- **Piroliz** – shlam yuqori haroratda kislorodsiz muhitda parchalanadi, buning natijasida gazsimon yoqilg'i, suyuq yonilg'i va qattiq qoldiq olinadi.
- **Yondirish** – maxsus filtrlash tizimlari bilan jihozlangan pechlarda yoqiladi.

2. Mexanik usullar

- **Sentrifugalar** – neft va suv qismlarini ajratib olish uchun ishlatiladi.
- **Filtratsiya** – loy va suv aralashmalarini ajratish.

3. Kimyoviy usullar

- **Flokulyatsiya va koagulyatsiya** – dispers tizimlar barqarorligini buzib, zarrachalarni cho'ktirish.
- **Ekstraksiya** – erituvchilar yordamida neft mahsulotlarini ajratib olish.

4. Biotexnologik usullar

- **Bioremediatsiya** – maxsus mikroorganizmlar yordamida neftning parchalanishi.
- **Fitoremediatsiya** – o'simliklar orqali tuproqdagi ifloslantiruvchi moddalarning yo'q qilinishi.

Xalqaro tajriba

Norvegiya

Neft qazib olishda hosil bo'lgan chiqindilarni dengizga chiqarish qat'iyon taqiqlangan. Barcha neft shlamlari quruqlikka olib chiqiladi va u yerda qayta ishlanadi. Maxsus kompaniyalar ekologik xavfsiz texnologiyalar asosida bu ishni amalga oshiradi.

Kanada

Qayta ishlash jarayonida shlamdan olinadigan yoqilg'ilar issiqlik elektr stansiyalarida foydalaniladi. Biodegradatsiya usullari orqali ekologik xavf kamaytiriladi.

O'zbekistonda holat va istiqbollar

O'zbekistonda neft sanoatida chiqindilarni boshqarish sohasi hali to'liq shakllanmagan. Ayrim yirik kompaniyalarda (masalan, "O'zbekneftgaz", "Surhan Gas Chemical") chiqindilarni saralash va vaqtincha saqlash tizimlari mavjud bo'lsa-da, ularni qayta ishlash samaradorligi past darajada qolmoqda.

Takliflar:

1. Maxsus qayta ishlash zavodlarini qurish.
2. Xalqaro texnologiyalarni joriy etish uchun xorijiy investorlarni jalb qilish.
3. Yashil iqtisodiyotga oid qonunchilik asoslarini mustahkamlash.
4. Ekologik auditni majburiy qilish va monitoring tizimini joriy etish.
5. Ilmiy tadqiqot institutlari bilan hamkorlikda yangi texnologiyalarni ishlab chiqish.

Xulosa

Neft shlamlarini qayta ishlash orqali ekologik xavfni kamaytirish va iqtisodiy foyda olish mumkin. Bu esa yashil iqtisodiyotning asosiy maqsadlariga mos keladi. O'zbekiston sharoitida bu boradagi strategik yondashuv neft-gaz sanoatining barqaror rivojlanishiga, atrof-muhit muhofazasiga hamda yangi ish o'rinlari yaratishga xizmat qiladi. Kelgusida ekologik va texnologik modernizatsiya bu sohada muhim o'rin tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. UNEP (2011). *Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication*. United Nations Environment Programme.
2. Ўзбекистон Республикаси Экология кодекси, 2023 йил.
3. Исломов А.А. (2020). "Экологик хавфсизлик ва саноат чиқиндилари." — Тошкент: «Фан».
4. Bekkiev M.T., Abdullaeva R.K. (2022). *Utilization of oil sludge wastes in oil production and refining industries*. Journal of Environmental Technology.
5. A. Khudoyberganov, M. Rakhmatov. (2021). "Neft va gaz sanoatidagi chiqindilarni boshqarish va qayta ishlash texnologiyalari." – Toshkent: TGTU nashriyoti.
6. OECD (2019). *The Role of Green Economy in the Sustainable Management of Industrial Waste*. Paris: OECD Publishing.
7. V. Ivanov, T. Petrova. (2020). *Innovative Approaches to Oil Sludge Recycling*. – Moscow: Technika.
8. Mirzaeva M., Ergashev B. (2023). "Yashil iqtisodiyot: nazariya va amaliyot." – TDIU ilmiy jurnali.

DAVLAT QARZINING VALYUTA RISKLARI VA UNING MOHIYATI

Mirzo Ulug‘bek nomidagi
O‘zbekiston Milliy Universiteti
Iqtisodiyot fakulteti
Moliya va kredit kafedrası katta o‘qituvchisi
G‘afurov Olimjon G‘olib o‘g‘li
olimjon.gafurov.95@mail.ru
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-9255-2092>
Google scholar link:
<https://scholar.google.com/citations?hl=ru&user=nZ8NcZUAAAAJ>
Researchgate link: <https://www.researchgate.net/profile/Olimjon-Gafurov>
Telefon: +998936522525

Annotatsiya: Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi kapital tuzilishning o‘zaro kelishuv nazariyasini tahlil qilish va uning mohiyatini o‘rganishdan iborat. Tadqiqotda kapital tuzilishning shakllanish omillari, uning kompaniyaning moliyaviy barqarorligiga ta’siri va optimal kapital tuzilishini aniqlash usullari ko‘rib chiqiladi. Shu bilan birga, korxona kapitalining tarkibiy qismlari hamda qarz va ustav kapitali o‘rtasidagi muvozanatni saqlash tamoyillari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida xalqaro tajriba ham o‘rganilib, kapital tuzilishining samaradorligini oshirish bo‘yicha tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Kapital tuzilishi, o‘zaro kelishuv nazariyasi, moliyaviy barqarorlik, qarz

ТЕОРИЯ ЗАИНТЕРЕСОВАННЫХ СТОРОН В КОРПОРАТИВНЫХ ФИНАНСАХ И ЕЕ СУТЬ

Аннотация: Основной целью данного исследования является анализ теории компромисса структуры капитала и изучение её сущности. В исследовании рассматриваются факторы формирования структуры капитала, её влияние на финансовую устойчивость компании и методы определения оптимальной структуры капитала. Также анализируются составные части капитала предприятия, а также принципы поддержания баланса между заемным и уставным капиталом. В ходе исследования изучен международный опыт и представлены рекомендации по повышению эффективности структуры капитала.

Ключевые слова: Структура капитала, теория компромисса, финансовая устойчивость, заемный капитал, уставный капитал, инвестиции, финансы предприятия, управление рисками.

STAKEHOLDER THEORY IN CORPORATE FINANCE AND ITS ESSENCE

Annotation: The main objective of this research is to analyze the trade-off theory of capital structure and study its essence. The research examines the factors influencing capital structure formation, its impact on the financial stability of a company, and methods for determining the optimal capital structure. Additionally, the study analyzes the components of enterprise capital and the principles of maintaining a balance between debt

and equity capital. International experience is also explored, and recommendations for improving capital structure efficiency are provided.

Keywords: Capital structure, trade-off theory, financial stability, debt capital, equity capital, investments, corporate finance, risk management.

Kirish

Zamonaviy iqtisodiy sharoitda kompaniyalarning moliyaviy barqarorligi va rivojlanishi uchun kapital tuzilishini to'g'ri boshqarish muhim ahamiyat kasb etadi. Kapital tuzilishi kompaniyaning qarz va ustav kapitali o'rtasidagi nisbatini belgilaydi hamda moliyaviy qarorlar qabul qilish jarayonida asosiy omillardan biri hisoblanadi. Optimal kapital tuzilishini aniqlash va uni samarali boshqarish kompaniyaning uzoq muddatli moliyaviy barqarorligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Kapital tuzilishining o'zaro kelishuv nazariyasi ushbu sohadagi eng muhim yondashuvlardan biri bo'lib, u kompaniyaning qarz va ustav kapitali o'rtasida muvozanatni ta'minlash orqali moliyaviy risklarni minimallashtirishga qaratilgan. Mazkur nazariyada korxonalar tomonidan kapital tuzilishni shakllantirishda qo'llaniladigan strategiyalarni chuqurroq tushunish imkoniyatini yaratadi. Shu bois, tadqiqotda kapital tuzilishining o'zaro kelishuv nazariyasi, uning mohiyati va amaliy ahamiyati keng tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili

Kapital tuzilishning o'zaro kelishuv nazariyasi ko'plab iqtisodchi olimlar tomonidan o'rganilgan va muhim ilmiy ishlar yozilgan. Xususan:

1. Stewart C. Myers 1984-yilda "The Capital Structure Puzzle" nomli maqolasida kompaniyalarning kapital tuzilishini shakllantirishdagi muhim omillarni tahlil qilgan. Myers ushbu ishida kapital tuzilishining optimal darajasi bo'yicha nazariyalar, qarz va ustav kapitali o'rtasidagi muvozanat hamda kompaniya qiymatiga ta'sir qiluvchi omillar haqida fikr bildiradi. Bu maqola kapital tuzilish nazariyalarining rivojlanishiga katta hissa qo'shgan.

2. Modigliani va Miller 1958-yilda "The Cost of Capital, Corporation Finance and the Theory of Investment" nomli ilmiy ishida kapital tuzilishining kompaniya qiymatiga ta'sirini tahlil qilgan. Ular kapital tuzilishining kompaniyaning umumiy qiymatiga ta'sir qilmasligi haqidagi mashhur Modigliani-Miller teoremasini ilgari surgan. Ushbu tadqiqot kapital tuzilishni o'rganishga asosiy nazariyalardan biri hisoblanadi.

3. Rajan va Zingales 1995-yilda "What Do We Know About Capital Structure? Some Evidence from International Data" nomli maqolasida turli mamlakatlardagi kompaniyalarning kapital tuzilishini taqqoslab, bu boradagi asosiy omillarni tahlil qilgan. Ularning tadqiqoti kapital tuzilishining xalqaro tajribadagi xususiyatlarini ochib beradi hamda turli mamlakatlardagi kompaniyalar kapital strukturasiga ta'sir qiluvchi omillarni o'rganishga qaratilgan.

ASOSIY QISM

Moliya sohasidagi ko'plab empirik tadqiqotlar firmalar kapitali tuzilishining ko'plab nazariyalarini sinab ko'rdi. Korxona kapitali tuzilishining eng ta'sirli nazariyalaridan biri kapital tuzilishining to'g'ri kelishi nazariyasidir. Myers (1984) ma'lumotlariga ko'ra, firmalar o'z faoliyatini imkoni boricha taqsimlanmagan daromad hisobidan moliyalashtiradi. Agar daromad yetarli bo'lmasa, qarz ishlatiladi. Faqat o'ta og'ir holatlarda firmalar yangi kapital mablag'laridan foydalanadilar. Shunday qilib, foydalanilgan moliyaviy manbalarning tartibi foydadan, qisqa muddatli qimmatli qog'ozlardan, qarzlardan, imtiyozli aksiyalardan va oddiy aksiyalardan ichki mablag'lar manbai edi.[1] Peking tartibi nazariyasi kapitalning (oddiy aksiyalarning) chiqarilishi moliyalashtirishning oxirgi muqobil manbalari ekanligini taxmin qiladi. Soliqlar va bankrotlik va moliyaviy inqiroz xarajatlari va agentlik adabiyoti tushunchalari bo'yicha tadqiqotlarga asoslangan savdo-sotiq nazariyasi firmalar o'ziga xos optimal kapital tuzilishiga ega ekanligini ko'rsatadi. Shunda o'zaro almashish nazariyasi kapitalning

optimal tuzilishini bashorat qiladi, Myers tomonidan ishlab chiqilgan pecking tartibi nazariyasi kapitalning optimal tuzilishini emas, balki moliyaviy tartibni bashorat qiladi.[2]

Ushbu nazariyalarning empirik tadqiqotlarining aksariyati AQSh firmalari va boshqa rivojlangan mamlakatlarga qaratilgan edi. Mavjud tadqiqotlarning aksariyati rivojlangan mamlakatlarga qaratilgan bo'lsa-da, Indoneziyada kapital tuzilishining hukmron nazariyalarining haqiqiyligini baholash qiziqarli va muhimdir. Indoneziya fond birjasi, boshqa narsalar qatorida, yirik aksiyadorlarning hukmronligi bilan tavsiflanadi.[3] boshqa mamlakatdan farqli o'laroq, asosiy agentlik muammolari menejerlar va kompaniya egalari (aksiyadorlar) o'rtasida yuzaga keladi. Shunday qilib, Indoneziyada korporativ boshqaruv tuzilmasi boshqa mamlakatlardan, masalan, Qo'shma Shtatlardan farq qiladi. Indoneziyadagi listing kompaniyalarining mulkchilik tuzilmasi bir nechta egalarga to'plangan bo'lsa, Qo'shma Shtatlardagi mulkchilik tarkibi nisbatan kichik ulushga ega bo'lgan ko'plab egalarga tarqalmoqda. Konsentrlangan mulkchilik tuzilmasida asosiy agentlik muammosi ozchilikka ega bo'lgan ko'pchilik egasi bo'lsa, tarqalgan mulkchilikda asosiy agentlik muammosi menejerlar bilan egasi o'rtasida bo'ladi. Ushbu maqolada biz ikki sababga ko'ra, indoneziyadagi ommaviy sotiladigan kompaniyalarning kapital tuzilmasining pecking tartibi nazariyasini va savdo-sotiq nazariyasini o'rganamiz. Birinchidan, Indoneziyada korporativ boshqaruv tuzilmasi boshqa mamlakatlardan farq qiladi. Ikkinchidan, har ikkala nazariyada empirik tadqiqotning aralash natijalari mavjud. Ulardan ba'zilari qo'llab-quvvatlanadi, boshqalari esa qo'llab-quvvatlanmaydi.[4]

Peking tartibi nazariyasi

So'nggi paytlarda kapital tuzilmasi bo'yicha olib borilgan empirik tadqiqotlarning katta qismi savdo-sotiq va pecking tartibi nazariyalarining to'g'riligini tekshirishga qaratilgan, ammo empirik natijalar hali izchil emas. Ba'zi empirik tadqiqotlar qo'llab-quvvatlanadi, ammo ba'zilari qo'llab-quvvatlanmaydi. Syam-Sunder va Myers pecking tartibi nazariyasini kuchli qo'llab-quvvatlaydi, Frank va Goyal esa, pecking tartibi nazariyasi uchun zaif dalillarni hujjatlashtiradi. Peking tartibi nazariyasi va Majluf va Myers va bu nazariyaning kengayishi menejerlar va investorlar o'rtasidagi assimetrik ma'lumotlarga asoslangan holda o'rganilgan. Menejerlar tashqi investorlarga nisbatan korxonaning haqiqiy qiymati va korxona xavfi haqida ko'proq ma'lumotga ega. Myers 1984-yildagi ma'lumotlariga ko'ra, firmalar o'z faoliyatini imkoni boricha taqsimlanmagan daromad hisobidan moliyalashtiradi. Agar daromad yetarli bo'lmasa, qarz ishlatiladi. Faqat o'ta og'ir holatlarda firmalar yangi kapital mablag'laridan foydalanadilar. Shunday qilib, foydalanilgan moliyaviy manbalarning tartibi foydadan, qisqa muddatli qimmatli qog'ozlardan, qarzlardan, imtiyozli aksiyalardan va oddiy aksiyalardan ichki mablag'lar manbai edi. Peking tartibi nazariyasi kapitalning (oddiy aksiyalarning) chiqarilishi moliyalashtirishning oxirgi muqobil manbalari ekanligini taxmin qiladi. Myers ta'riflaganidek, pecking tartibi nazariyasi firmalar birinchi navbatda ichki moliya manbalarini afzal ko'rishlarini va ular o'zlarining maqsadli dividendlar nisbatlarini investitsiya imkoniyatlariga moslashtirishlarini ko'rsatadi. Agar firmalar saxiy dividend siyosati, rentabellikning oldindan aytib bo'lmaydigan o'zgarishi yoki investitsiya imkoniyatlari tufayli tashqi moliyani qidirsalar, firmalar qarzni, so'ngra konvertatsiya qilinadigan obligatsiyalar kabi gibril qimmatli qog'ozlarni, so'ngra oxirgi chora sifatida o'z kapitalini tanlaydi. Pecking tartibi nazariyasi, odatda, nima uchun firmalar naqd pul oqimlari leverageni aniqlashga oqilona ruxsat berishlari mumkinligini tushuntiradi. Bu shuni ko'rsatadiki, firmalar ichki mablag'lar tanqisligi bosimi ostida qarz fondlariga murojaat qilishadi.[5] Tsuji 2011-yildagi asarida kapital tuzilishi muammolarining xalqaro dalillarini o'rganib chiqdi va korporativ moliyalashtirishning pecking tartibi nazariyasiga e'tibor qaratdi. So'rov natijalari, ham empirik, ham so'rov dalillari ko'pincha turli xil va qarama-qarshidir.

So'rovning aralash natijalari

U.S.	
Lee and Gentry (1995)	Qo'llab quvatlanadi
Shenoy and Koch (1996)	Qo'llab quvatlanadi
Helwege and Liang (1996)	Fikrga qo'shilmaydi
Graham and Harvey (2001)	Qo'llab quvatlanadi
Fama and French (2002)	Aniq emas
Frank and Goyal (2003)	Aksincha, yirik kompaniyalar bazi jihatlarini korsatdi
Fama and French (2005)	Namunalarni yarmidan ko'pi kredit
Kisgen (2006)	Statistik reytingni buzdi
Bharath et al. (2009)	Qisman tushuntirilgan
Leary and Roberts (2010)	Amerika korporatsiyalarining yarmida ilojisiz
Manso et al. (2010)	Riskchan qarzidorlik
de Jong et al. (2011)	Yaxshi tavsiflanmagan
EUROPEAN COUNTRY	
Gaud et al. (2007)	Bu nazariyada yevropa mamlakatlari kapital tuzilish siyosati ifodalangan
Watson and Wilson (2002)	O'z ichiga kichik va o'rta lorporatsiyalarni oladi
Tucker and Stoja (2011)	Mavjud korporatsiyalar yoqlamadi. Yangi iqtisodiy korporatsiyalar tashqi qarz moliyalashtiruvdan o'z kapitalini Afzal koradi.
Haan and Hinloopen (2003)	Qisman qo'llab quvatlagan
Gaud et al. (2007)	kapital tuzilishni ifodalolmaydi
Delcoure (2007)	kapital tuzilishni ifodalolmaydi

1-jadval. Peking nazariyasi so'rovi bo'yicha natijalar[6]

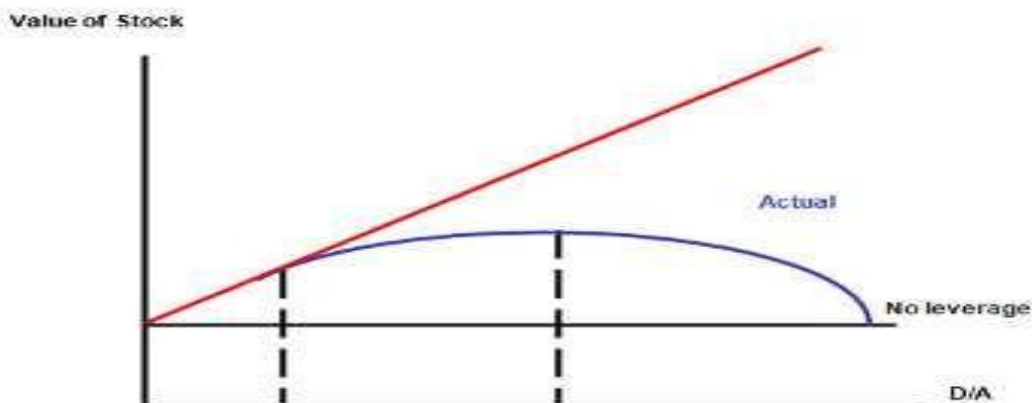
Myersning muhim so'rovi korporativ moliyalashtirishning pecking tartibi nazariyasini quyidagi xulosalar paydo bo'ldi;

1. Firmalar tashqi moliyadan ichki moliyalashni afzal ko'radi.
2. Dividendlar "yopishqoqdir", shuning uchun dividendlarni qisqartirish kapital xarajatlarni moliyalashtirish uchun ishlatilmaydi va naqd pulga bo'lgan talabdagi o'zgarishlar qisqa muddatli dividend o'zgarishlariga singib ketmaydi. Erkin pul oqimidagi o'zgarishlar (investitsiyalarni hisobga olmaganda operatsion pul oqimi) tashqi moliyalashtirishdagi o'zgarishlar sifatida namoyon bo'ladi.
3. Agar kapital qo'yilma uchun tashqi mablag'lar zarur bo'lsa, firmalar birinchi navbatda eng xavfsiz qimmatli qog'ozlarni, ya'ni kapitaldan oldingi qarzni chiqaradilar. Tashqi moliyalashtirishga bo'lgan talab ortib borayotganligi sababli, firma xavfsizdan tortib to pecking tartibini pasaytiradi, xavf-xatarli qarz va nihoyat, firma moliyaviy tanglik xavfi ostida qolganda, oxirgi chora sifatida o'z kapitaliga tayanadi. Agar ichki ishlab chiqarilgan pul oqimi kapital qo'yilmalardan oshsa, firma pecking tartibini ishlaydi. Ortiqcha pul mablag'lari o'z kapitalini sotib olish va bekor qilish o'rniga qarzni to'lash uchun ishlatiladi.
4. Demak, firmaning qarz nisbati uning tashqi moliyalashtirishga bo'lgan umumiy talabini aks ettiradi.[7]

Ayirboshlash (kelishuv) nazariyasi

Soliqlar va bankrotlik va moliyaviy inqiroz xarajatlari va agentlik adabiyotlari bo'yicha tadqiqotlarga asoslangan savdo-sotiq nazariyasi firmalar o'ziga xos optimal kapital tuzilishiga ega ekanligini ko'rsatadi. agentlik foydalari va qarz xarajatlari. Keyin savdo-sotiq nazariyasi optimal kapital tuzilishini bashorat qiladi.

Kapitalning optimal tuzilishi - bu kompaniyaning eng yuqori qiymatini beradigan qarz va aksiyalardan iborat bo'lgan moliyalashtirish manbalarining kombinatsiyasi. Kompaniyaning yuqori qiymatining ko'rsatkichlaridan biri bu qimmatli qog'ozlar narxidir. Shunday qilib, kapitalning optimal tuzilishi eng yuqori aksiya bahosini yaratuvchi kapital tuzilmasi hisoblanadi. Optimal kapital tuzilmasining yana bir ko'rsatkichi kapitalning og'irlashtirilgan eng past qiymati (Weighted Average Cost of Capital - WACC). WACC - o'rtacha og'irlikda hisoblangan qarz va kapitalning kombinatsiyasi. Myersning tadqiqotlariga ko'ra, savdo-sotiq nazariyasiga amal qiladigan firma maqsadli qarzning qiymatga nisbatini belgilaydi va keyin asta-sekin maqsad sari harakat qiladi. Maqsad qarz solig'i himoyasini bankrotlik xarajatlari qarshi muvozanatlash orqali aniqlanadi.[8]

1-rasm. Aksiyalarning qiymati richagi

Kapital tuzilishi nazariyalaridan biri Modigliani va Miller (MM). MM qarzdan foydalanadigan kompaniyalar qarzdan foydalanmaydigan firmalarga qaraganda yuqori firma qiymatiga ega bo'lishini tushuntirdi. Kompaniyaning qarzi qanchalik yuqori bo'lsa kompaniya aksiyalari qiymati bilan ko'rsatilgan qiymat shunchalik yuqori bo'ladi. Ammo, aslida, qarzning doimiy o'sishi firma qiymatini oshirmaydi, chunki bu kompaniyaning xavfini oshiradi. Yuqori qarz defolt xavfini keltirib chiqaradi. Agar bu sodir bo'lsa, u kompaniyaning qiymatini pasaytiradi. Haqiqiy shartlar qarz kompaniyalarining ko'payishi bilan firma qiymati ortadi. Rivojlanishning ortishi kompaniyalarning qiymatini ma'lum darajaga qadar oshiradi. Qoidadan keyin qolgan darajasining oshishi korporativ qarzlar xavfining oshishi natijasida kompaniya qiymatini pasaytiradi.

Pecking tartibi nazariyalarida empirik tadqiqotlarda bo'lgani kabi, savdo-sotiq nazariyasida ham empirik tadqiqot natijalari aralashtiriladi. Fama va French xulosaga kelishdiki, o'zaro kelishuv nazariyasining ko'plab umumiy bashoratlari o'zlarining sinovlarida yaxshi natija beradi, ammo umumiy bashoratlar tasdiqlanganda, atribut nazariyasi noaniq edi. Frank va Goyal (2003) savdo-sotiq nazariyasi bilan bog'liq bir nomuvofiqlikni aniqladilar. [9]

Metadologiya

Namuna tanlash;

Ushbu tadqiqotning namunalari Indoneziya fond birjasida 2009-2010 yillarda ro'yxatga olingan ommaviy kompaniyalardir. Namunalar quyidagi mezonlar asosida maqsadli tanlab olish yo'li bilan tanlanadi: (1) 2009-2010 yillarda Indoneziya fond birjasida ro'yxatga olingan; (2) 2009-2010 yillar uchun moliyaviy hisobot ma'lumotlari

mavjud; (3) namunali firmalar 31 dekabrda yakunlangan hisobot davridan foydalangan holda audit qilingan moliyaviy hisobotlarni nashr etadilar.

Model;

Pecking tartibi nazariyasi Shyam-Sunder va Myers 1999-yildagi asarida va model yordamida sinovdan o'tkazildi. Shyam-Sunder va Myers 1999-yildagi pecking tartibi nazariyasi modelini ishlab chiqdilar, agar kompaniyaga tashqi tomonlardan mablag' kerak bo'lsa, u o'z kapitalidan emas, balki qarzdan foydalanadi. O'z kapitali faqat favqulodda holatlarda, ya'ni moliyaviy tanglikdan kelib chiqadigan xarajatlar shunchalik yuqori bo'lsa va kompaniyaning qarz qobiliyati oshib ketgan bo'lsa, foydalaniladi. O'zgaruvchilarni tushuntirish bilan har bir model quyidagicha tavsiflanadi. [10]

$$ALTD_1 + ASTD_1 + AEQ_1 = Div_1 + I_1 + AWC - C_1 = Fin$$

Bu yerda;

A - o'zgaruvchilarning vaqti-vaqti bilan o'zgarishi

LTD₁₂ - uzoq muddatli qarz muddati,

STD₁ - qisqa muddatli qarz muddati,

EQ₁ - aksiyalar vaqti,

Div₁ - naqd dividend muddati

Men₁ - investitsiya vaqti,

WC - aylanma kapital vaqti

C₁ - naqd pul vaqti,

End₁ - taqchillik / Moliya vaqtining ortiqchasi

Xulosa

Ushbu tadqiqot kapital strukturasi pecking order nazariyasi (POT) va savdo-sotiq nazariyasi (TOT) tahlilini taqdim etadi. POT, kompaniya tomonidan qo'llaniladigan moliyaviy manbalarning tartibi foyda, qisqa muddatli qimmatli qog'ozlar, qarzlar, imtiyozli aksiyalar va oddiy aksiyalardan ichki mablag'lar manbai bo'lganligini tushuntiradi. POT kapitalning (oddiy aksiyalar) chiqarilishi moliyalashtirishning oxirgi muqobil manbalari ekanligini, TOT esa kapitalning optimal tuzilishini bashorat qiladi. Ushbu tadqiqot namunalari 2009-2010 yillarda IDX ro'yxatiga kiritilgan kompaniyalardir. Shu bilan birga Kapital tuzilishning kelishuv nazariyasi doirasida olib borilgan ushbu tahlil Priska Ralna Eunike Culata va Tri Gunarsih tadqiqotlariga asoslangan bo'lib, kompaniyaning qarz va o'z mablag'lari o'rtasidagi optimal nisbatni topish muhimligini tasdiqlaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, kompaniyalar kapital tuzilishini shakllantirishda qaror qabul qilishda tashqi va ichki omillarni inobatga olishlari lozim. Kelishuv nazariyasiga ko'ra, kompaniyalar o'zining maqsadli kapital tuzilmasiga intiladi va vaqt o'tishi bilan qarz va o'z kapitali o'rtasidagi muvozanatni saqlashga harakat qiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, qarz hajmining ortishi daromad solig'i tejamkorligiga olib kelishi mumkin, biroq haddan tashqari qarzdorlik kompaniyaning moliyaviy barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Umuman olganda, Priska Ralna Eunike Culata va Tri Gunarsih tadqiqotlaridan kelib chiqib, kapital tuzilishning kelishuv nazariyasi kompaniyalarga qarz va kapital muvozanatini boshqarish bo'yicha optimal strategiyalarni ishlab chiqishda yordam beradi. Kompaniyalar o'z moliyaviy barqarorligini ta'minlash va investorlarning ishonchini oshirish uchun kapital tuzilmasiga strategik yondashishlari lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

11. Myers, Styuart C. "Kapital tuzilishi jumboq" Moliya jurnali, -1984
12. Kotei, Karmen va Farxat Jozef "Kapital tuzilishi nazariyalarini sinab ko'rish: modellarning taxminlari to'g'ri ko'rsatilganmi?" Yevropa iqtisodiyot, moliya va ma'muriy fanlar jurnali, -2008
13. Gunarsih, Tri. "Jakarta fond birjasida boshqaruv mexanizmi (egallik tuzilmasi) va diversifikatsiyaning firmalar faoliyatiga ta'siri" -2003

14. Priska Ralna Eunike Culata va Tri Gunarsih tomonidan yozilgan “Kapital tuzilishning kelishuv nazariyasi” - 2012
15. Tsuji, Chikashi. “Korporativ moliyalashtirishning pecking tartibi nazariyasi bo'yicha dalillarning xalqaro tadqiqoti. Biznes va iqtisodiy tadqiqotlar” -2011
16. Shyam-Sunder, L. & Myers, S. “Kapital tuzilmasining pecking tartibi modellariga qarshi statik o'zaro ta'sirni sinab ko'rish” Journal of Financial Economics, - 1999
17. Tsuji, Chikashi. (2011). “Korporativ moliyalashtirishning pecking tartibi nazariyasi bo'yicha dalillarning xalqaro tadqiqoti” Biznes va iqtisodiy tadqiqotlar, -2011
18. Franco Modigliani va Merton Miller “The Cost of Capital, Corporation Finance, and the Theory of Investment” -1958
19. Fama, E. F & French, K. R “Dividendlar bo'yicha kelishuv va pecking order bashoratlari sinab ko'rish va qarz” Moliyaviy tadqiqotlar sharhi, -2002
20. Journal The WINNERS Vol. - 2012

UO'K 656.014

OZIQ-OVQAT XAVFSIZLIGINI TAMINLASHDA, RESPUBLIKAMIZ BOJXONA CHEGARALARIDAN YUKLARNI OLIB O'TISH TARTIBINING TUTGAN O'RNI

Adashaliyev Azizbek Abduhoshim o'g'li, IQT-BU-22 guruh talabasi,
Namangan Davlat Universiteti
Muhitdinova Sh, Iqtisodiyot magistri
Ilmiy rahbar: Axmedov.R.M. NamDU Yashil iqtisodiyot va
barqaror biznes kafedrasida dotsenti

Annotatsiya: Mazkur maqolada oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda respublikamiz bojxona chegaralaridan yuklarni olib o'tish tartibining ahamiyati, mavjud tizimlarning samaradorligi hamda kelgusida ularni takomillashtirish imkoniyatlari yoritilgan. Bundan tashqari, xalqaro tajriba va milliy bojxona amaliyotining o'zaro uyg'unlashuvi ham tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: oziq-ovqat xavfsizligi, bojxona chegarasi, import-eksport, fitosanitariya nazorati, sertifikatlash, iqtisodiy xavfsizlik.

Аннотация: В статье рассматривается значение порядка перемещения товаров через таможенную границу нашей республики в обеспечении безопасности пищевых продуктов, эффективность существующих систем и возможности их дальнейшего совершенствования. Кроме того, был проведен анализ гармонизации международного опыта и национальной таможенной практики.

Ключевые слова: безопасность пищевых продуктов, таможенная граница, импорт-экспорт, фитосанитарный контроль, сертификация, экономическая безопасность.

Abstract: This article discusses the importance of the customs border transit system in our republic in ensuring food safety, the effectiveness of existing systems, and the possibilities for their future improvement. In addition, the harmonization of international experience and national customs practice is analyzed.

Keywords: food safety, customs border, import-export, phytosanitary control, certification, economic security.

KIRISH

Oziq-ovqat xavfsizligi – bu nafaqat sog'liqni saqlash sohasining muhim qismi, balki davlatning iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik farovonligini ta'minlashdagi eng zaruriy omillardandir. Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash maqsadida qo'llaniladigan choralar, nafaqat ichki bozorga kiradigan mahsulotlarni, balki eksport qilinadigan mahsulotlarni ham o'z ichiga oladi. Oziq-ovqat mahsulotlarining sifatini va xavfsizligini nazorat qilish esa nafaqat aholining sog'lig'ini, balki davlatning xalqaro imijini ham saqlab qolishda katta ahamiyatga ega.

Respublikamizda oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda, ayniqsa, bojxona xizmatining roli juda katta. Bojxona chegaralaridan oziq-ovqat mahsulotlarini olib o'tish, ko'plab xavf-xatarlarni bartaraf etishda muhim vosita hisoblanadi. Bojxona nazorati yordamida sifatli va xavfsiz oziq-ovqat mahsulotlari import qilinishi ta'minlanadi, shuningdek, noqonuniy yoki xavfli mahsulotlarning bozorga kirishining oldi olinadi. Shuningdek, bojxona xizmatlari, xalqaro savdo va tashqi iqtisodiy aloqalar doirasida xalqaro standartlarga mos ravishda o'z ishini olib boradi.

Ushbu maqolada, respublikamiz bojxona xizmatining oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashdagi roli va ahamiyati yoritiladi. Bojxona xizmati orqali olib o'tiladigan oziq-ovqat mahsulotlarining sifatini tekshirish, sertifikatlash, sanitariya-gigiyenik normativlarga mosligini aniqlash kabi jarayonlar keng yoritiladi. Shu bilan birga, bojxona tartib-qoidolari orqali xavfsiz oziq-ovqat mahsulotlarini import qilish va eksport qilishning samaradorligi ham tahlil qilinadi.

Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashdagi bojxona xizmatining ahamiyati bugungi kunda, xalqaro savdo jarayonlarining murakkablashuvi va xavfsizlik talablarining kuchayishi bilan yanada ortmoqda. Respublikamizning iqtisodiy rivojlanishiga, aholining sog'lig'ini saqlashga va milliy xavfsizlikni ta'minlashga hissa qo'shadigan bojxona xizmatining rolini chuqurroq tahlil qilish muhim ahamiyatga ega.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqotning maqsadi — O'zbekiston Respublikasida oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda bojxona chegaralaridan yuklarni olib o'tish tartibining tutgan o'rni va uning amaliy ahamiyatini ilmiy jihatdan tahlil qilish hamda mavjud muammolar va takomillashtirish yo'llarini aniqlashdan iboratdir.

Mazkur ilmiy tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

7. **Tahlil va sintez metodi:** Oziq-ovqat xavfsizligi va bojxona nazorati sohasidagi amaliyot, normativ-huquqiy hujjatlar, xalqaro standartlar va ilmiy manbalar chuqur o'rganilib, ular o'rtasida o'zaro bog'liqliklar aniqlanib, umumlashtirish amalga oshirildi.

8. **Taqdim etilgan hujjatlarni tahlil qilish:** Bojxona kodeksi, sanitariya va veterinariya nazoratiga oid normativ hujjatlar, xalqaro shartnomalar va xalqaro bojxona tashkilotlari tavsiyalari o'rganildi va tahlil qilindi.

9. **Taqqoslash metodi:** O'zbekiston va qator rivojlangan mamlakatlarning bojxona chegaralarida oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash tajribalari o'zaro taqqoslab o'rganildi.

10. **Empirik metodlar:** Intervyu va so'rovnoma orqali bojxona xodimlari va tadbirkorlarning fikrlari o'rganildi. Bojxona amaliyotidagi muammolar va ularni hal etish bo'yicha takliflar olindi.

11. **Statistik tahlil:** Rasmiy statistik ma'lumotlar asosida O'zbekiston bojxona chegaralaridan o'tadigan oziq-ovqat mahsulotlari hajmi, aniqlangan huquqbuzarlik holatlari va boshqa ko'rsatkichlar tahlil qilindi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Quyidagi adabiyotlar “Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda, respublikamiz bojxona chegaralaridan yuklarni olib o'tish tartibining tutgan o'rni” mavzusi doirasida muhim manbalar hisoblanadi. Tahlil ularning mazmuni, dolzarbligi va mavzuga aloqadorligini aks ettiradi.

O'zbekiston Respublikasi Bojxona kodeksida (2022) O'zbekiston hududiga tovar va transport vositalarini olib kirish/chiqarish tartib-qoidolari, bojxona tekshiruv, hujjat

nazorati va xavf tahlili tizimi yoritilgan. Bojxona chegaralarida oziq-ovqat mahsulotlarini nazorat qilishda asosiy huquqiy asos hisoblanadi. Tovarlarning xavfsizligini ta'minlashda kodeks asosida harakat qilinadi [1]. Oziq-ovqat mahsulotlari sifati va xavfsizligi to'g'risida Qonunda (2013) Oziq-ovqat mahsulotlarining ishlab chiqarilishi, tashilishi, saqlanishi va realizatsiyasi bilan bog'liq xavfsizlik normalarini belgilaydi. Bojxona hududidan o'tuvchi oziq-ovqat mahsulotlarining sifati va xavfsizligi bu qonunga binoan baholanadi [2]. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 6-apreldagi PQ-5054-son "Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarorida milliy oziq-ovqat xavfsizligi tizimini mustahkamlash, strategik zaxiralarni shakllantirish va import nazoratini kuchaytirish bo'yicha chora-tadbirlar belgilangan. Bojxona chegaralarida xavfsizlikni kuchaytirish orqali bu qaror amaliy ahamiyat kasb etadi [3]. Bojxona qo'mitasi statistik ma'lumotlari (2023) import qilinayotgan oziq-ovqat mahsulotlarining hajmi, kelib chiqish mamlakati va bojxona nazorati ko'lamiga haqida tahliliy ma'lumotlar aks ettirilgan. Reja va strategiya ishlab chiqishda statistik ma'lumotlar asosiy manba bo'ladi [4]. VMQ 1068-sonli qarori (2019) Oziq-ovqat mahsulotlari xavfsizligini ta'minlash tartibi, laboratoriya nazorati, identifikatsiya va hujjatlashtirish talablarini belgilaydi. Bojxona chegarasida nazorat jarayonlarining muayyan tartibda yuritilishini ta'minlaydi [5]. WCO – SAFE Framework of Standards (2022) da global savdoda xavfsizlik va osonlashtirishni uyg'unlashtirish. Yuqori xavfli tovarlar uchun xavf tahlili, sertifikatlash va bojxona hamkorligi belgilangan. O'zbekistonning xalqaro bojxona tizimiga integratsiyasi va oziq-ovqat xavfsizligidagi xalqaro tajribalarga mos kelishiga xizmat qiladi [6]. FAO – Food Safety and Quality Standards (2021) da oziq-ovqat zanjirining barcha bosqichlarida xavfsizlikka oid talablar belgilangan. Import oziq-ovqat mahsulotlari xalqaro me'yorlarga javob berish zaruratini yoritilgan [7]. Codex Alimentarius – General Principles of Food Hygiene (2020) gigiyenik talablar, HACCP tizimi, risklarni boshqarish mexanizmlari berilgan. Bojxona orqali o'tuvchi oziq-ovqat mahsulotlari aynan shu prinsiplar asosida tekshiriladi [8]. Sh.S. Sharipovning – Bojxona ishi va xalqaro iqtisodiy munosabatlar nomli tadqiqotida (2020) bojxona tizimi, tashqi savdo, xavfli tovarlarni nazorat qilish mexanizmlari yoritilgan. Nazariy asos sifatida foydali, amaliyot bilan uyg'unlashtirishga imkon beradi [9]. A.A. Abdug'aniyev va B.B. Islomov – Xalqaro bojxona ishi va TIF nomli tadqiqotida (2019) bojxona chegaralarida xalqaro standartlar asosida nazorat, sertifikatlash va bojxona integratsiyasi yoritilgan. Bu esa chegara nazoratining xalqaro tajriba bilan taqqoslanishi imkonini beradi [10]. Z.A. Xamidovning – Mehnatida xalqaro standartlar va tajribalar nomli tadqiqotida (2023) Yevropa va Osiyo davlatlari tajribasi asosida oziq-ovqat mahsulotlarini bojxona nazoratidan o'tkazish usullari berilgan. O'zbekiston amaliyotini boshqa davlatlar bilan solishtirishga imkon beradi [11]. F.Makhmudovning – Ensuring food safety through customs border control (2023) nomli tadqiqotida O'zbekiston bojxona nazorati orqali oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash tajribasi, muammolar va takliflar berilgan [12].

Bu adabiyotlar huquqiy asos, xalqaro tajriba, amaliy ma'lumotlar va ilmiy yondashuv nuqtayi nazaridan mavzuni kompleks yoritishga xizmat qiladi. Ular yordamida:

- Bojxona chegaralarida oziq-ovqat mahsulotlari xavfsizligini ta'minlash tartibi aniqlanadi;
- Ichki va xalqaro normalar o'rtasidagi uyg'unlik ko'rsatiladi;
- Milliy amaliyotdagi mavjud muammolar va takomillashtirish yo'nalishlari yoritiladi.

NATIJA VA MUHOKAMA

Mavjud ma'lumotlar tahlili asosida quyidagi natijalar olindi.

Oziq-ovqat mahsulotlari importi va bojxona to'lovlari quyidagicha miqdorda undirilgan:

• 2022-yilda O‘zbekiston 900 million dollarga teng oziq-ovqat mahsulotlarini import qilgan va bu mahsulotlar uchun 500 milliard so‘mdan ortiq bojxona to‘lovlari to‘langan.

• 2024-yilning yanvar-aprel oylarida oziq-ovqat mahsulotlari importi 670,6 million dollarni tashkil etgan bo‘lib, bu 2023-yilning mos davriga nisbatan 20 foizga kamaygan.

Prezident qarorlari asosida 2023-yil 1-yanvarga qadar 22 ta turdagi oziq-ovqat mahsulotlari importiga bojxona boji bekor qilingan:

- Go‘sht mahsulotlari
- Baliq
- Sut mahsulotlari
- Mevalar
- O‘simlik yog‘i
- Bug‘doy uni va boshqa oziq-ovqat mahsulotlari

Bu chora-tadbirlar oziq-ovqat mahsulotlari narxlarining oshib ketishining oldini olishga qaratilgan.

2022-yilning yanvar–avgust oylarida O‘zbekistonga eng ko‘p import qilingan oziq-ovqat mahsulotlari:

- Bug‘doy – 465 million dollar
- Shakarqamish – 298 million dollar
- Margarinning turli mahsulotlari – 188 million dollar
- Qoramol go‘shiti – 142 million dollar
- O‘simlik yog‘i – 128 million dollar
- Bug‘doy uni – 84 million dollar
- Kakao va shokolad – 72 million dollar
- Kartoshka – 58 million dollar
- Sut mahsulotlari – 53 million dollar
- Bolalar uchun oziq-ovqat mahsulotlari – 48,5 million dollar
- Banan – 34,2 million dollar
- Choy – 30,7 million dollar
- Parranda go‘shiti – 29,3 million dollar
- Makkajo‘xori – 23 million dollar
- Kofe – 19 million dollar
- Qandolat mahsulotlari – 17 million dollar

Bojxona organlari oziq-ovqat mahsulotlarini olib o‘tishda quyidagi xavfsizlik choralari ko‘rilmoqda:

- Mahsulotlarning sifatini tekshirish
- Sanitariya-gigiyena talablariga muvofiqligini aniqlash
- Sertifikatlash va hujjatlashtirish

Bu chora-tadbirlar oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlashga xizmat qiladi deb hisolaymiz.

XULOSA

O‘zbekiston bojxona tizimi oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlashda muhim vosita sifatida shakllanmoqda. Tadqiqot natijasida quyidagi asosiy ilmiy xulosalar qilish mumkin:

1. Huquqiy asoslar mustahkamlangan – O‘zbekiston Respublikasi Bojxona kodeksi (2022), “Oziq-ovqat mahsulotlari sifati va xavfsizligi to‘g‘risida”gi Qonun (2013) va Prezident qarorlari kabi hujjatlar bojxona hududida oziq-ovqat mahsulotlarini olib o‘tish tartibini aniqlab beradi va davlat siyosatini huquqiy jihatdan belgilaydi.
2. Xalqaro tajribaning integratsiyasi – WCO, Codex Alimentarius va FAO kabi xalqaro tashkilotlar tomonidan ishlab chiqilgan standartlar O‘zbekiston bojxona tizimiga tatbiq etilmoqda. Bu esa oziq-ovqat xavfsizligining global talablarga muvofiqligini ta‘minlashga xizmat qilmoqda.

3. Statistik ma'lumotlar orqali monitoring kuchaygan – Bojxona qo'mitasi statistikasi asosida import hajmi, tovar turlari va ular uchun undirilayotgan to'lovlar aniq nazorat qilinmoqda. Bu esa xavfli mahsulotlar aniqligi va nazorat mexanizmlarining samaradorligini oshiradi.
4. Bojxona imtiyozlari orqali narx barqarorligi – Ayrim oziq-ovqat mahsulotlariga nisbatan bojxona bojlari bekor qilinishi ichki bozordagi narxlar barqarorligini saqlashga xizmat qilgan. Bu esa oziq-ovqat xavfsizligi bilan bir qatorda ijtimoiy barqarorlikni ta'minlaydi.
5. Xavfsizlik choralarining tizimlashtirilishi – Oziq-ovqat mahsulotlari bojxona chegaralaridan o'tkazilishida sifati, gigiyenik holati, hujjatlari, kelib chiqish mamlakati va boshqa muhim parametrlar asosida tekshirilmoqda. Bu chora-tadbirlar oziq-ovqatdan kelib chiqadigan sog'liq uchun xavflarni kamaytirishda muhim o'rin tutadi.

TAKLIFLAR

1. Ilmiy-tadqiqot bazasini kengaytirish – Bojxona orqali o'tayotgan oziq-ovqat mahsulotlarining xavfsizligi bo'yicha ilmiy tadqiqotlar doirasini kengaytirish, ayniqsa, yangi patogenlar va zararli moddalar bo'yicha doimiy monitoring tizimini joriy etish lozim.
2. Raqamli texnologiyalarni joriy etish – Bojxona tekshiruvlari va mahsulotlarni kuzatish tizimiga sun'iy intellekt, blokcheyn va sensor texnologiyalarini joriy qilish orqali mahsulotlarning izchil va shaffof monitoringi ta'minlanishi mumkin.
3. Xalqaro hamkorlikni kengaytirish – Xalqaro bojxona tashkilotlari va oziq-ovqat xavfsizligi bo'yicha yetakchi institutlar bilan qo'shma tadqiqotlar, treninglar va axborot almashinuvi yo'lga qo'yilishi kerak.
4. Mahalliy laboratoriyalar salohiyatini oshirish – Bojxona chegaralarida joylashgan laboratoriyalarning texnik bazasini kuchaytirish va mutaxassislar malakasini oshirish orqali tezkor va aniqligi yuqori bo'lgan mahsulot tahlilini yo'lga qo'yish muhim.
5. Jamoatchilikni xabardor qilish – Import oziq-ovqat mahsulotlari xavfsizligi haqida jamoatchilikni muntazam xabardor qilish, iste'molchilarga mahsulotlar sifati, kelib chiqishi va xavfsizlik ko'rsatkichlari haqida ochiq ma'lumotlar taqdim etilishi zarur.
6. Bozordagi nazoratning uzviyligi – Bojxona chegarasidan o'tgan mahsulotlar ichki bozorda realizatsiya qilinayotganda ham SSV, SIFQMI va boshqa muassasalar bilan uzviy nazorat mexanizmini kuchaytirish taklif etiladi.

Mazkur xulosa va takliflar O'zbekistonning oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda bojxona chegaralarining o'rni va ahamiyatini yanada mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu orqali ichki bozorni xavfsiz, sog'lom va raqobatbardosh oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlash imkoniyati ortadi deb hisoblaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

- [1]. O'zbekiston Respublikasi Bojxona kodeksi. – Toshkent: Adolat, 2022.
- [2]. O'zbekiston Respublikasi "Oziq-ovqat mahsulotlari sifati va xavfsizligi to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi, 2013.
- [3]. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 6-apreldagi PQ-5054-son qarori "Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida".
- [4]. Bojxona qo'mitasi ma'lumotlari va statistik hisobotlari. – Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Bojxona qo'mitasi, 2023.
- [5]. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 30 декабрдаги 1068-сон қарори "Озиқ-овқат маҳсулотларининг хавфсизлигини таъминлаш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида".
- [6]. World Customs Organization (WCO). **SAFE Framework of Standards to Secure and Facilitate Global Trade**. – Brussels: WCO, 2022.

- [7].Food and Agriculture Organization (FAO). **Food Safety and Quality Standards**. – Rome: FAO, 2021.
- [8].Codex Alimentarius Commission. **General Principles of Food Hygiene**. – Rome: FAO/WHO, 2020.
- [9].Sharipov Sh.S. **Bojxona ishi va xalqaro iqtisodiy munosabatlar**. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2020.
- [10].Abdugʻaniyev A.A., Islomov B.B. **Xalqaro bojxona ishi va tashqi iqtisodiy faoliyat**. – Toshkent: Iqtisodiyot va huquq, 2019.
- [11].Хамидова З.А. **Международные стандарты и опыт таможенного контроля безопасности продуктов питания** // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. – 2023. – №5. – С. 87–92.
- [12].Makhmudov, F. **Ensuring food safety through customs border control: Uzbek experience** // Journal of Customs and Trade Policy. – 2023. – Vol. 6, No. 2. – P. 45–58.

FARGʻONA VODIYSIDA AHOLINI KAMBAGʻALLIKDAN CHIQARISHDA EKOTURIZM IMKONIYATLARIDAN FOYDALANISHDA AVTOMOBIL YOʻLLARI TARMOGʻINI RIVOJLANISHINING AHAMIYATI

NamDU Yashil iqtisodiyot va barqaror
biznes kafedrasida dotsenti Axmedov R.M
Email: axmedov_rahmonjon@namdu.uz
Тел.: +998 99 632 72 48
Мухитдинова. III iqtisodiyot magistri
Joʻrayeva. M Namdu talabsi

Annotatsiya: Mazkur maqola Fargʻona vodiysida ekoturizmni rivojlantirishda avtomobil yoʻllari tarmogʻining oʻrni va uning aholini kambagʻallikdan chiqarishdagi muhim rolini tahlil qiladi. Fargʻona vodiysi tabiiy resurslari va turizm salohiyati jihatidan katta imkoniyatlarga ega boʻlib, ekologik turizm orqali mahalliy iqtisodiyotning rivojlanishi, yangi ish oʻrinlari yaratish va kambagʻallikni kamaytirish mumkin. Biroq, ekoturizmni rivojlantirishda samarali transport infratuzilmasining, ayniqsa avtomobil yoʻllarining rivoji muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotda Fargʻona vodiysida transport infratuzilmasining rivojlanish darajasi, uning turizm va qishloq xoʻjaligi sohalariga taʼsiri, shuningdek, kambagʻallikni kamaytirishga qanday yordam berishi oʻrganilgan. Maqola, shuningdek, transport tizimining ekologik va ijtimoiy jihatlarini ham tahlil qiladi, Fargʻona vodiysidagi iqtisodiy oʻsish va barqaror rivojlanish uchun transport infratuzilmasini yaxshilashning zarurligini taʼkidlaydi.

Kalit soʻzlar: Fargʻona vodiysi, ekoturizm, transport infratuzilmasi, avtomobil yoʻllari tarmogʻi, kambagʻallikni kamaytirish, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, qishloq xoʻjaligi, turizm salohiyati, mahalliy iqtisodiyot, barqaror rivojlanish.

Abstract: This article analyzes the role of the road network in the development of ecotourism in the Fergana Valley and its important role in lifting the population out of poverty. The Fergana Valley has great potential in terms of natural resources and tourism potential, and ecotourism can develop the local economy, create new jobs and reduce poverty. However, the development of an effective transport infrastructure, especially roads, is of great importance in the development of ecotourism. The study examines the level of development of transport infrastructure in the Fergana Valley, its impact on tourism and agriculture, and how it contributes to poverty reduction. The article also

analyzes the environmental and social aspects of the transport system, highlighting the need to improve transport infrastructure for economic growth and sustainable development in the Fergana Valley.

Keywords: Fergana Valley, ecotourism, transport infrastructure, road network, poverty reduction, socio-economic development, agriculture, tourism potential, local economy, sustainable development.

Аннотация: В статье анализируется роль дорожной сети в развитии экотуризма в Ферганской долине и ее важная роль в преодолении бедности населения. Ферганская долина обладает огромным потенциалом с точки зрения природных ресурсов и туристического потенциала, а экотуризм может развить местную экономику, создать новые рабочие места и сократить бедность. Однако для развития экотуризма необходимо развитие эффективной транспортной инфраструктуры, особенно дорог. В исследовании изучался уровень развития транспортной инфраструктуры в Ферганской долине, ее влияние на секторы туризма и сельского хозяйства, а также то, как она способствует сокращению бедности. В статье также анализируются экологические и социальные аспекты транспортной системы, подчеркивается необходимость улучшения транспортной инфраструктуры для экономического роста и устойчивого развития Ферганской долины.

Ключевые слова: Ферганская долина, экотуризм, транспортная инфраструктура, дорожная сеть, сокращение бедности, социально-экономическое развитие, сельское хозяйство, туристический потенциал, местная экономика, устойчивое развитие.

Kirish

Farg'ona vodiysi O'zbekistonning eng yirik va iqtisodiy jihatdan rivojlangan hududlaridan biri bo'lib, uning tabiiy go'zalliklari, boy tarixiy va madaniy merosi turizm sohasida katta salohiyatga ega. Biroq, regionning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida muhim omil bo'lgan kambag'allik muammosi hali ham dolzarb. Bu muammoni hal qilishda ekoturizmning o'zni katta bo'lishi mumkin, chunki ekologik turizm, tabiatga asoslangan xizmatlar va mahalliy resurslardan foydalanish orqali iqtisodiy imkoniyatlarni yaratish mumkin. Biroq, ekoturizmni rivojlantirishda transport infratuzilmasi, xususan, avtomobil yo'llari tarmog'ining rivojlanishi katta ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqolada Farg'ona vodiysida ekoturizm imkoniyatlaridan foydalanishda avtomobil yo'llari tarmog'ining o'zni va uning aholini kambag'allikdan chiqarishda qanday muhim rol o'ynashi tahlil qilinadi.

Usullar

Maqolani yozishda quyidagi tadqiqot usullaridan foydalanildi:

1. Adabiyotlar tahlili (Literature Review):

Tadqiqotda mavjud bo'lgan ilmiy, amaliy va davlat hisobotlari, o'quv materiallari hamda avvalgi tadqiqotlar tahlil qilindi. Bu metod yordamida Farg'ona vodiysi va ekoturizm sohasidagi transport infratuzilmasining o'zni, shuningdek, transport tarmog'ining aholi iqtisodiyotiga va kambag'allikni kamaytirishga ta'siri haqida ma'lumotlar yig'ildi.

2. Statistik tahlil:

Transport infratuzilmasi va iqtisodiy rivojlanishning ta'siri haqida ma'lumot olish uchun statistik ma'lumotlar, masalan, Farg'ona vodiysidagi avtomobil yo'llarining uzunligi, turizm hajmi, qishloq xo'jaligi eksporti va ish o'rinlari yaratilishi kabi ko'rsatkichlar tahlil qilindi. Bu ma'lumotlar iqtisodiy o'sish va ekoturizmni rivojlantirish jarayonidagi o'zgarishlarni aniqlashda yordam berdi.

3. Komparativ tahlil (Comparative Analysis):

Farg'ona vodiysidagi transport infratuzilmasi va

**5-SHO'BA: FARG'ONA
VODIYSIDA AHOLINI
KAMBAG'ALLIKDAN
CHIQRISHDA
EKOTURIZM
IMKONIYATLARIDA
N FOYDALANISH**

boshqa hududlardagi transport tizimlari bilan taqqoslash. Ushbu metod yordamida Farg'ona vodiysidagi avtomobil yo'llarining rivojlanish darajasi, uning turizm sohasidagi roli va iqtisodiy foydasi boshqa regionlarga nisbatan qanday ekanligi tahlil qilindi.

Adabiyotlar tahlili

Ekoturizm imkoniyatlaridan foydalanishda avtomobil yo'llari tarmog'ini rivojlanishining ahamiyati quidagi mualliflarning tadqiqotlarida yoritilgan:

Berkov, M. S. (2018). *Ekoturizm va uning barqaror rivojlanishdagi o'rni*; Shukurov, A. F. (2020). *Farg'ona vodiysining tabiiy resurslari va turizm salohiyati*; Mirzayev, B. T. (2019). *Transport infratuzilmasi va uning turizm sohasidagi roli*; K. S., & Jalilov, F. R. (2017). "Farg'ona vodiysi hududida ekoturizmni rivojlantirish imkoniyatlari"; Bekmirzaev, S. S. (2021). *Ekoturizm va transport tizimi: iqtisodiy o'sish va barqaror rivojlanishga ta'siri*; Saidov, M. (2019). "Farg'ona vodiysi iqtisodiyotida transportning o'rni"; Xudoyberganov, A. (2020). "Avtomobil yo'llarining ekoturizm rivojlanishidagi ahamiyati"; Uzbekistan Ministry of Transport (2022). *Avtomobil yo'llari tarmog'ini rivojlantirish va ekoturizmni qo'llab-quvvatlash* (hisobot); UNWTO (United Nations World Tourism Organization) (2019). *Ecotourism and sustainable development: Guidelines for planners and managers*; Dimitrov, V. P., & Guliev, R. (2018). "The role of infrastructure in the development of tourism in Central Asia" va [11-18].

Ularda quidagi asosiy yo'nalishlar bo'icha mualliflarning fikr va mulohazari yoritib berilgan:

1. Ekoturizm va uning Farg'ona vodiysidagi salohiyati.

Ekoturizm - bu tabiatga hurmat bilan yondashadigan va barqaror rivojlanishni ta'minlaydigan turizm turi bo'lib, sayyohlar tabiiy muhitni asrash, uning resurslaridan samarali foydalanish va mahalliy aholi bilan birgalikda ishlashga qaratilgan faoliyatni anglatadi. Farg'ona vodiysining tabiiy resurslari, jumladan, tog'lar, daryo bo'ylaridagi yashil hududlar, o'rmonlar va qishloq joylari ekoturizmni rivojlantirish uchun katta salohiyatga ega. Aynan shu joylar turizm rivojlanishining markazlari bo'lib, ularda turli ekologik yo'nalishlar, masalan, tabiatni kuzatish, yovvoyi hayvonlar bilan tanishish, mahalliy madaniyat va hunarmandchilik bilan tanishish kabi xizmatlar tashkil etilishi mumkin.

Farg'ona vodiysida aholini kambag'allikdan chiqarishda ekoturizmning salohiyati katta, chunki bu soha orqali yangi ish o'rinlari yaratilishi, mahalliy iqtisodiyotga foyda keltirilishi va aholi turmush darajasini oshirishga erishish mumkin. Biroq, bu sohaning muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun samarali transport infratuzilmasi, xususan, avtomobil yo'llari tarmog'ining rivojlanishi zarur.

2. Transport infratuzilmasi va avtomobil yo'llarining ekoturizmda roli.

Transport infratuzilmasi turizmni rivojlantirishda muhim omil bo'lib, ayniqsa, Farg'ona vodiysi kabi geografik jihatdan turistik markazlardan uzoq va o'rta darajadagi shaharlarga ega hududlarda bu yana-da muhimdir. Ekoturizmda transport tizimi sayyohlarning xavfsiz va qulay tarzda manzilga yetib borishini ta'minlaydi, shuningdek, turistik faoliyatni rivojlantirishda qo'shimcha daromad manbalarini yaratadi.

Farg'ona vodiysida avtomobil yo'llari tarmog'ining ahamiyati quyidagi jihatlarga borib taqaladi:

- Sayyohlarning erkin harakati: Yaxshi rivojlangan avtomobil yo'llari tarmog'i sayyohlar uchun qulay va tezkor transport imkoniyatlarini yaratadi. Ekoturizmda sayohatlar ko'pincha tabiiy va madaniy ob'ektlarga tashrif buyurishni o'z ichiga oladi. Farg'ona vodiysidagi ayrim joylarga kirish qiyinligi tufayli, transport infratuzilmasini yaxshilash sayyohlarning ko'payishiga olib keladi.
- Mahalliy aholini ish bilan ta'minlash: Avtomobil yo'llari tarmog'ining rivojlanishi mahalliy aholiga yangi ish o'rinlari yaratish imkoniyatini beradi. Yo'llar qurilishi va ularning texnik xizmat ko'rsatish, transport sohasidagi faoliyatlarni

rivojlantirish, shu jumladan turistik xizmatlarni taqdim etish orqali, kambag'allikni kamaytirish va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash mumkin.

- Transportning ekologik jihatlari: Ekoturizmda tabiatni saqlash va ekologik muvozanatni ta'minlash muhim hisoblanadi. Yaxshi rivojlangan transport tarmog'i orqali, ekologik zararni kamaytirish, masalan, ekologik toza transport vositalari va yo'l qurilishida ekologik normativlarga rioya qilish mumkin.
- Farg'ona vodiysining turistik potensialini oshirish: Rivojlangan transport infratuzilmasi yordamida Farg'ona vodiysining tabiiy va madaniy ob'ektlariga osonroq kirish imkoniyatlari yaratiladi. Bu esa sayyohlarni jalb qilishda muhim omil hisoblanadi. Tabiatni o'rganish, ekologik sayohatlar va mahalliy madaniyat bilan tanishish orqali turizmni rivojlantirish mumkin.

3. Avtomobil yo'llari tarmog'ining rivojlanishi va aholini kambag'allikdan chiqarish

Farg'ona vodiysida transport infratuzilmasi, ayniqsa, avtomobil yo'llari tarmog'ining rivojlanishi aholini kambag'allikdan chiqarishda muhim rol o'ynaydi. Yaxshi yo'l infratuzilmasi mahalliy iqtisodiyotning turli tarmoqlarini rivojlantirishga yordam beradi:

- Qishloq xo'jaligini rivojlantirish: Farg'ona vodiysida qishloq xo'jaligi tarmoqlari, xususan, paxta, meva-sabzavot yetishtirish muhim ahamiyatga ega. Avtomobil yo'llari tarmog'ining yaxshilanishi qishloq xo'jaligi mahsulotlarini shaharlarga yoki eksportga olib chiqishni osonlashtiradi, bu esa aholi daromadlarini oshiradi.
- Turizm sohasida yangi imkoniyatlar: Avtomobil yo'llarining rivojlanishi turizm sohasida yangi imkoniyatlarni ochadi, xususan, ekoturizmni rivojlantirish uchun zarur bo'lgan ob'ektlarga oson kirish imkoniyati yaratadi. Bu esa sayyohlarni ko'paytiradi va turizm orqali iqtisodiy foyda keltiradi.
- Aholining ijtimoiy holatini yaxshilash: Yaxshi yo'llar va transport tizimi aholi uchun samarali ish o'rinlari yaratadi, iqtisodiy faoliyatlarni rivojlantiradi va kambag'allikni kamaytiradi.

Natijalar va muhokama

Natijalar kuyidagi asosiy yo'nalishlar bo'icha muhokama qilindi:

1. Ekoturizm va uning Farg'ona vodiysidagi salohiyati:

Farg'ona vodiysi turizm salohiyati bo'yicha O'zbekistondagi eng istiqbolli hududlardan biri hisoblanadi. 2022-yilda O'zbekistonning umumiy turizm hajmi 7,5 million sayyohni tashkil etdi. Farg'ona vodiysi esa bu umumiy turistlar oqimining taxminan 10-15% ini jalb qilish imkoniyatiga ega. Farg'ona vodiysidagi eng yirik turistik markazlar – Farg'ona shahri, Andijon, Namangan, Quva va Bog'dod tumanlari bo'lib, bu hududlar o'zining tabiiy go'zalligi, tarixiy obidalar va madaniy merosi bilan sayyohlarni jalb qiladi.

2. Transport infratuzilmasi va avtomobil yo'llarining ekoturizmga roli:

Transport tizimining ahamiyatini ko'rsatish uchun O'zbekistonning avtomobil yo'llari tarmog'ining o'sishini keltirish mumkin. 2023-yilda O'zbekistonning avtomobil yo'llarining umumiy uzunligi 182,000 km ga yetdi, uning 40% dan ortig'i asfaltlangan va yuqori sifatli yo'llar hisoblanadi. 2022-yilda Farg'ona vodiysi bo'yicha avtomobil yo'llarining qurilishi va ta'mirlashiga 2,3 trillion so'm (taxminan 200 million dollar) sarflandi, bu esa hududda transport infratuzilmasining rivojlanishiga turtki berdi.

O'zbekistonning Markaziy Osiyo bilan chegaralarining yaxshilanishi va yangi avtomobil yo'llarining qurilishi orqali, ekoturizmni rivojlantirishda sayyohlarning qiziqishlari ortadi. Misol uchun, Farg'ona vodiysi orqali o'tgan "Toshkent – Farg'ona – Andijon" yo'li, 2023-yildan boshlab sayyohlar uchun ancha qulay va tezkor xizmatlar taqdim etadi. Bu yo'lning uzunligi 250 km ni tashkil etadi va sayyohlar uchun sayohatni soddalashtiradi.

3. Avtomobil yo'llari tarmog'ining rivojlanishi va aholini kambag'allikdan chiqarish

Farg'ona vodiysidagi iqtisodiy rivojlanishning asosiy tarmoqlaridan biri qishloq xo'jaligi hisoblanadi. 2022-yilda Farg'ona vodiysi paxta va meva-sabzavot yetishtirishda O'zbekistonda yetakchi o'rinlarda edi. Paxta eksporti 2022-yilda 2,5 million tonnani tashkil etdi, bunda avtomobil yo'llarining o'rni katta edi. Rivojlangan transport infratuzilmasi orqali paxta va boshqa qishloq xo'jaligi mahsulotlari shaharlarga va eksportga osonroq olib chiqilib, mahalliy aholi daromadlarini oshirish imkoniyatini yaratadi.

Farg'ona vodiysida avtomobil yo'llarining rivojlanishi bilan yangi ish o'rinlari yaratilmoqda. 2023-yilda Farg'ona viloyatida yangi avtomobil yo'llarining qurilishi 7,000 ta yangi ish o'rni yaratdi, shu bilan birga, bu yo'llarda transport xizmatlari ko'rsatish uchun yana 3,500 ta yangi ish o'rni ochildi. Buning natijasida, aholi daromadlari oshdi va kambag'allik darajasi kamaydi.

4. Aholining ijtimoiy holatini yaxshilash

Transport infratuzilmasining rivojlanishi orqali, Farg'ona vodiysida ijtimoiy va iqtisodiy holatni yaxshilashga katta hissa qo'shmoqda. Misol uchun, 2023-yilda Farg'ona viloyatidagi aholi daromadlari o'sishi 8% ni tashkil etdi. Buning asosiy sabablaridan biri - transport infratuzilmasining yaxshilanishi va turizmning rivojlanishi.

Xulosa

Farg'ona vodiysida aholini kambag'allikdan chiqarishda ekoturizm imkoniyatlaridan foydalanish samarali transport infratuzilmasi, xususan, avtomobil yo'llari tarmog'ining rivojlanishi bilan chambarchas bog'liqdir. Ekoturizmni rivojlantirishda yaxshi transport tizimi sayyohlar uchun qulaylik yaratadi, mahalliy aholi uchun yangi ish o'rinlarini ta'minlaydi, iqtisodiy o'sish va barqaror rivojlanishga xizmat qiladi. Shu boisdan, Farg'ona vodiysida transport infratuzilmasini rivojlantirishni davom ettirish va ekoturizmni qo'llab-quvvatlash regionning ijtimoiy-iqtisodiy holatini yaxshilashda muhim ahamiyatga ega.

Adabiyotlar ro'yxati

1. **Berkov, M. S.** (2018). *Ekoturizm va uning barqaror rivojlanishdagi o'rni*. Toshkent: O'zbekiston Davlat Nashriyoti.
2. **Shukurov, A. F.** (2020). *Farg'ona vodiysining tabiiy resurslari va turizm salohiyati*. Farg'ona: Farg'ona Universiteti nashriyoti.
3. **Mirzayev, B. T.** (2019). *Transport infratuzilmasi va uning turizm sohasidagi roli*. Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Transport vazirligi.
4. **Ibragimov, K. S., & Jalilov, F. R.** (2017). "Farg'ona vodiysi hududida ekoturizmni rivojlantirish imkoniyatlari". *Turizm va iqtisodiy rivojlanish jurnali*, 10(3), 45-52.
5. **Bekmirzaev, S. S.** (2021). *Ekoturizm va transport tizimi: iqtisodiy o'sish va barqaror rivojlanishga ta'siri*. Toshkent: Akademya nashr.
6. **Saidov, M.** (2019). "Farg'ona vodiysi iqtisodiyotida transportning o'rni". *Iqtisodiyot va transport jurnali*, 2(6), 23-30.
7. **Xudoyberganov, A.** (2020). "Avtomobil yo'llarining ekoturizm rivojlanishidagi ahamiyati". *O'zbekiston ekologiyasi va turizmi jurnali*, 11(8), 15-21.
8. **Uzbekistan Ministry of Transport** (2022). *Avtomobil yo'llari tarmog'ini rivojlantirish va ekoturizmni qo'llab-quvvatlash (hisobot)*. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Transport vazirligi.
9. **UNWTO (United Nations World Tourism Organization)** (2019). *Ecotourism and sustainable development: Guidelines for planners and managers*. Madrid: UNWTO Publications.

10. **Dimitrov, V. P., & Guliev, R.** (2018). "The role of infrastructure in the development of tourism in Central Asia". *International Journal of Sustainable Tourism*, 24(1), 33-42.
11. Ахмедов, Р. М. "РАСШИРЕНИЕ ИНТЕГРАЦИИ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО УЧРЕЖДЕНИЯ И ПРОИЗВОДСТВА–ОСНОВА ПОДГОТОВКИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНЫХ СПЕЦИАЛИСТОВ ДЛЯ ДОРОЖНОЙ ОТРАСЛИ. " *Международный научно-практический электронный журнал «МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА»*. Выпуск 30 (2021). – С. 138-141.
12. Ахмедов Р.М. и др. Повышения эффективности обучения студентов с применением приема, ИНСЕРТ' // Материалы республиканской научно-практической конференции. – Наманган, 2018. – С. 253-255.
13. Ахмедов Р.М. и др. Инновационные педтехнологии в обучении специалистов дорожной отрасли // Материалы республиканской научно-практической конференции. – Наманган, 2018. – С.256-259.
14. Ахмедов Р.М., Муйдинов С., Согинбаева У., Мухитдинова Ш. Совершенствование системы подготовки специалистов дорожной отрасли. «Экономика и социум» №10(77) 2020 www.iupr.ru.
15. Ахмедов Р. М., Касимов И. М., Согинбоева У. С. Прогнозирование объемов финансирования развития сети автомобильных дорог // Символ науки. – 2017. – №.7. – С. 27-28.
16. Ахмедов Р.М. СИСТЕМНЫЙ ПОДХОД МЕНЕДЖМЕНТУ ПОВЫШЕНИЯ ТЕХНИКО-ЭКСПЛУАТАЦИОННЫХ КАЧЕСТВ АВТОМОБИЛЬНЫХ ДОРОГ // Международный научно-практический электронный журнал «МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА». Выпуск. – 2021. – №.30. – С.146.
17. Ахмедов Р. М. и др. ЭФФЕКТИВНОСТЬ СИНЕРГЕТИЧЕСКОГО ПОДХОДА К УПРАВЛЕНИЮ // Экономика и социум. – 2021. – №.4-1 (83). – С. 658-665.
18. Akhmedov Rakhmonjon Mamadjonovich. The Importance Of A Synergistic Approach In Menejment. *IJPSAT*, ISSN: 2509-0119, Vol.24№.1.December 2020, pp 11-14.

АҲОЛИ ДАРОМАДЛАРИ ОРАСИДА ФАРҚЛАНИШЛАРНИ СТАТИСТИК БАҲОЛАШ

Илёсова Дилбар Исмоил кизи
Кадрлар малакасини ошириш
ва статистик тадқиқотлар институти
таянч докторанти (PhD)
E-mail: ilyosovadilbar64@gmail.com
[Тел 931054499](tel:931054499)

Аннотация: Ушбу мақолада Аҳоли даромадлари орасида фарқланишларни статистик баҳолаш ўрганилган. Мамлакат ижтимоий-иқтисодий ривожланишини макроиқтисодий таҳлилида асосий йўналишларидан бири аҳоли турмуш кечириш даражасини статистик ўрганиш ҳисобланади. Хусусан, фаровон турмуш кечириш даражасини юксалтириш, аҳолининг ҳар хил қатламлари турмуш кечириш шароитларини яхшиланиши ҳукуматлар ижтимоий сиёсатининг жуда муҳим узоқ муддатли устувор вазифаси ҳисобланади.

Калит сўзлар: Аҳоли даромадлари, Джини коэффистенти, трансферт даромадлар, нафақа, тадбиркорликдан олинган даромадлар, меҳнат ҳақи, бюджет, индексация, истеъмол савати, аҳоли даромадлари, озиқовқат

истеъмоли, ижтимоий тўловлар, модернизация, диверсификация.

Кириш

Аҳоли турмуш кечириши шароитларини сифат жиҳатидан баҳолашда, ижтимоий статистиканинг турмуш кечириш сифати тўғрисидаги кўрсаткичларидан фойдаланилади. Масалан, улардан баъзилари аҳоли турмуш кечириш даражасини умумлаштирувчи кўрсаткичлари сифатида қаралади. Чунончи, гўдаклар ўлими коэффиценти, кутиладиган умр кўриш давомийлиги кўрсаткичлари аҳоли турмуш кечириш даражасини статистик ўрганишда, жон бошига ЯИМ кўрсаткичи каби умумлаштирувчи кўрсаткичлар блокига киритилади. Бу кўрсаткичлар, шунингдек, мамлакат ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражасини жуда муҳим макроиқтисодий индикаторлари ҳам ҳисобланади.

Уй хўжаликларини бирламчи даромадлари таркибига қуйидаги даромадлар киритилади:

а) ёлланган ходимлар меҳнат ҳақи, шу шумладан:

-ялпи иш ҳақи;

-ижтимоий суҳуртага ажратмалар;

б) аралаш даромад;

в) мулкдан олинган даромадлар, шу жумладан:

-фоизлар;

-дивидендлар;

-рента;

-суғурта полиси эгаларини даромади:

Демак, бирламчи даромадлар сальдосини ҳисоблаш учун МХТда қуйидаги формуладан фойдаланилади:

$$БДС = МХ + АД + АД + \Delta(МД)$$

Пул шаклидаги жорий трансфертлар таркибида қуйидаги тўловлар ажратилади:

-даромад ва мулк солиғи;

-ижтимоий суғуртага ажратмалар ва ижтимоий нафақалар;

-бошқа жорий трансфертлар (масалан, жарималар, ихтиёрий бадаллар ва ҳақозо).

Уй хўжаликларини ихтиёридаги даромадлари эса, бирламчи даромадлар сальдоси ва олинган ҳамда тўланган жорий трансфертлар фарқини йиғиндиси сифатида аниқланади:

$$НД = БДС + \Delta(ЖТ)$$

Натура шаклидаги ижтимоий трансфертлар таркибида эса, қуйидаги товарлар ва хизматлар қийматлари ҳисобга олинади:

а) натура шаклидаги ижтимоий нафақалар, шу шумладан:

-истеъмол товарлар ва хизматлари қиймати;

-ижтимоий суғурта фондидан ажратилган товарлар;

б) уй хўжаликларига бепул ёки имтиёзли нархлар бўйича яқка тартибда кўрсатилган нобозорга оид товарлар ва хизматлар қиймати (масалан, таълим, соҳлиқни сақлаш ва бошқа соҳалар).

Натура шаклидаги ижтимоий трансфертлар суммаси уй хўжаликларини ихтиёридаги даромадига қўшилса, тузатиш киритилган ихтиёридаги даромад ҳосил бўлади:

$$ТИД = ИД + ИТ$$

Уй хўжаликлари даромадларини статистик ўрганишда икки хил ёндашув ажратилади:

-аҳоли пул даромадлари ва харажатлари баланси;

-уй хўжаликлари бюджети танланма кузатуви.

Хўжалик юритувчи субъектларни бухгалтерия ва статистик ҳисоботлари, шунингдек, солиқ хизмати маълумотлари аҳоли даромадлари ва харажатлари балансини тузиш учун манба сифатида хизмат қилади:

Аҳоли даромадлари ва харажатлари балансини даромад қисмида қуйидагипул даромадлари акс эттирилади:

- меҳнат ҳақи;
- ишчи ва хизматчиларни, корхоналар ва ташкилотлардан олган даромадлари, меҳнат ҳақидан ташқари (ижтимоий тўловлар, сафар харажатлари ва бошқа тўловлар);
- дивидендлар;
- қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сотишдан олинган тушумлар;
- пенсия, нафақа, стипендиялар ва молия тизимидан олинган бошқа тушумлар (шу жумладан, омонат қуйилмалари бўйича фоизлар, ссудалар, ютуқлар ва ҳакозо);
- чет эл валюталарини сотишдан олинган тушумлар;
- бошқа тушумлар.

Аҳоли пул даромадлари ва харажатлари балансини даромад қисмидаги маълумотлар статистика амалиётда қўлланиладиган қуйидаги кўрсаткичларни олиш имконини беради:

- жон бошига пул даромади;
- реал (жон бошига) пул даромади;
- реал ихтиёридаги пул даромади;
- ўртача ойлик ҳисобланган номинал ва реал иш ҳақи;
- ўртача белгиланган номинал ва реал пенсия миқдори.

Юқорида санаб ўтилган кўрсаткичларни ҳисоблаш қуйидагича амалга оширилади, хусусан: жон бошига тўғри келган пул даромади жорий даврдаги аҳоли жами пул даромадлари суммасини ўртача йиллик мавжуд аҳоли сонига бўлиш орқали аниқланади; ўртача ойлик ҳисобланган номинал иш ҳақи эса, ойлик иш ҳақи фондини ўртача рўйхатдаги ходимлар сонига бўлиш орқали топилса, ўртача белгиланган номинал пенсия миқдори мос ҳолда ойлик белгиланган пенсия миқдорини умумий суммасини пенсионерлар сонига бўлиш орқали ҳисобланади. Минимал истеъмол савати бу – инсон саломатлиги ва умри мобайнида ҳаётий фаолиятини таъминлаш учун зарур бўлган истеъмол товарлари ва хизматлар тўплами. Истеъмол саватининг рўйхати ва таркиби жами аҳоли учун, шунингдек алоҳида ижтимоий-демографик гуруҳлар учун аниқланади (1-жадвал).

1-жадвал

Минимал истеъмол харажатлар ва минимал истеъмол савати кўрсаткичларининг асосий фарқи ва ўхшаш жиҳатлари

	Минимал истеъмол харажатлари	Минимал истеъмол савати
Кўрсаткичнинг таркиби	Озиқ-овқат маҳсулотлари, ноозиқ-овқат маҳсулотлар, хизматлар	Озиқ-овқат маҳсулотлари, ноозиқ-овқат маҳсулотлар, хизматлар
Маълумотларнинг шаклланиши	Уй хўжалигининг даромад ва харажатлари сўрови натижаларига асосланади (энг кам харажатга эга бўлган 30 фоиз аҳоли истеъмолига асосланади)	Аҳолининг даромад ва харажатлари даражасидан қатъий назар ўртача бир киши учун зарур бўлган минимал товар ва хизматлар рўйхати шакллантирилади
Ҳисоблаш усули	Аҳолининг реал истеъмол танлови ва таркибидан келиб чиқилади	Норматив-тавсиявий усулдан фойдаланилади
Киши ҳаёт кечириши учун зарурий энергиявий қийматнинг	Халқаро ташкилотлар томонидан бир киши учун зарурий энергиявий қиймат инобатга олинади	

Амалиётда фойдаланиш	Миллий камбағаллик чегарасини белгилаш учун асос бўлади. Ижтимоий ҳимоя ва ёрдам кўрсатиш дастурларида самарали мезон сифатида қўлланилиши мумкин	Норматив-тавсиявий усулдан фойдаланилганлиги сабабли миллий камбағаллик чегараси сифатида белгиланганда мамлакатнинг реал ижтимоий- иқтисодий ривожланганлик даражасини тўлиқ инобатга олмайди. Шундан келиб чиқиб, миллий камбағаллик мезони сифатида фойдаланиш имкониятлари чекланган

Минимал озиқ-овқат савати – Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги томонидан жисмоний шахснинг физиологик эҳтиёжларини қондириш учун зарур бўлган тиббий истеъмол меъёрлари асосида илмий асосланган ва ишлаб чиқилган минимал озиқ-овқат маҳсулотлари тўплами.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

- 1.Ш.М.Мирзиёев “Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурижаатномаси” Халқ сўзи, 30 декабрь 2020 йил, №271-272.
- 2.Королева Н. В. Место и роль домашних хозяйств в системе социально-экономических отношений в переходной экономике. – 2003;
- 3.Макроиктисодий статистика. Ғуломов С.С. таҳрири остида. Т.: Дитаф. 2002. – 275 б; 4.Абдуллаев Ё. Макроиктисодий статистика: 100 саволга 100 жавоб – Т.: Меҳнат,1998. – 382б;
- 5.Ғойибназаров Б.К. Аҳоли турмуш даражасини статистик баҳолаш. Т.: “ФАН”,2005.-125 б.
6. Давлат статистика агентлиги расмий веб-сайти: <https://stat.uz/>.

АҲОЛИНИ КАМБАҒАЛЛИКДАН ЧИҚАРИШДА ЭКОТУРИЗМДАН ФОЙДАЛАНИШ ИМКОНИАТЛАРИ

Эшонов Муҳаммад Айюб Хошимжон ўғли
Андижон давлат техника институти доценти, и.ф.н

Аннотация: Мақолада давлат томонидан олиб борилаётган ишлар қаторида экотуризмни ривожлантиришга қаратилган айрим бир жиҳатларга эътибор берилган. Экотуризмнинг мавжуд имкониятлари аниқланган бўлиб, бу ҳолатлар аҳолини камбағалликдан чиқаришда муҳим омил бўлиши эътироф этилган. Рақобат муҳитини шакллантиришда, хизмат сифатини оширишда, камбағал аҳолининг бандлигини таъминлашда хорижий инвестицияларнинг ўрни муҳим аҳамият касб этиши таъкидланган.

Калит сўзлар: экотуризм, экологик тоза ҳудудлар, гўзал ва бетакрор табиат, ноёб ўсимлик ва ҳайвонот дунёси, табобат олами, миллий таомлар, фольклор санъати ва фольклор-этнографик жамолар, ландшафт дизайни, хорижий инвестициялар.

Рақобатли иқтисодий муносабатлар бугунги кунда атроф муҳитни сезиларли даражада зарарланишига олиб келмоқда. Бу жараёнлар ўз-ўзидан инсон саломатлигига ва асаб тизимларига жиддий таъсир кўрсатмоқда. Ушбу ҳолатлар кислород билан тўйинган ва тоза ҳавога бой бўлган табиат қўйнида сайёҳлик қилиш, шаҳар машмашаларидан сал бўлсада нарида бўлиш истагида бўлганлар учун, экотуризмга бўлган талабни юзага келтириб чиқаради.

Экотуризм Ўзбекистон учун янги йўналиш бўлмасада, кенг имкониятларга бой бўлган, жаҳон тажрибаларига таянган ҳолда ривожлантиришни талаб этадиган янги йўналиш бўлиб ҳисобланади.

Ўзбекистоннинг гўзал ва бетакрор табиати, ноёб ўсимлик ва ҳайвонот дунёси, диққатга сазовор тарихий-маданий обидалари экотуризмни ривожлантиришда муҳим омил бўлиб ҳисобланиши ҳаммамизга маълум.

Мамлакатимизда, аллақачон экотуризмни ривожлантириш борасида кенг қўламли ишлар амалга оширилиб келинмоқда. Сайёҳларни табиат қўйнида мароқли ҳордиқ чиқариши, гўзалликдан баҳра олиш, наботот ва ҳайвонот оламининг нодир намуналари билан танишиш учун қулай шароитлар яратишга ҳаракатлар қилинмоқда.

Бу ҳаракатлар экотуризм хизматларини кўрсатувчи тадбиркорлик фаолиятини ривожланишини ва янги иш ўринларини шаклланишини юзага келтириб чиқаради.

Меҳнат ресурслари юқори бўлган Ўзбекистонда янги иш ўринларини яратилиши кун тартибидаги муҳим масалалардан бири бўлиб, камбағаллик даражасидаги аҳоли қатламини иш билан таъминлаш орқали, уларни камбағалликдан чиқаришда ғоят муҳим ҳисобланади.

Айнан, шу мақсадда, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 4 октябрдаги “Камбағалликни қисқартириш ва бандлик соҳасида давлат сиёсатини такомиллаштириш ва самарадорликни ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-347-сонли Қарори қабул қилинган бўлиб, мамлакатимизда 2025 йилда 1 миллион нафар аҳолини камбағалликдан чиқариш давлат ижтимоий-иқтисодий сиёсатининг ҳамда барча даражадаги давлат органлари ва ташкилотларининг биринчи даражали вазифаси этиб белгиланди [1].

Лекин, камбағал аҳоли қатламини иш билан таъминлашда экотуризмдан фойдаланишнинг ўзи бўлмайди. Бунинг учун, ушбу йўналишда бир қатор ишларни узлуксиз ва тизимли амалга ошириб боришни талаб этади. Камбағал оилаларни экотуризм хизматларини кўрсатиш бўйича касбий кўникмаларини шакллантириш ва узлуксиз равишда доимий ҳамда тизимли ривожлантириб бориш зарурати юзага келади.

Бунинг учун, экотуризмга алоқадор ташкилотлар томонидан йўл хариталари ишлаб чиқирилиши, камбағал оилаларни қўллаб-қувватлашга қаратилган чора-тадбирлар мажмуи амал қилиши керак. Ва бу жараёнда албатта натижадорликка эришиш асосий мезон бўлмоғи керак. Ҳисобот ва статистика учун иш қилинадиган бўлса, бундан ҳеч қандай наф йўқ эканлигини ҳам инобатга олиш керак.

Маълумки, мамлакатимизда экотуризмни ривожлантириш бўйича тегишли ташкилотлар томонидан ҳудудлар аниқланган бўлиб, шу ҳудудларнинг хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда, қайси йўналишларда иш олиб бориш кераклиги борасида бир қатор ишлар амалга оширилмоқда.

Бизнинг фикримизча, бу жараёнларга қўшимча равишда қуйидаги ишларни ташкиллаштириш, уларнинг самарадорлик даражасини оширишга хизмат қилиши мумкин.

Экотуризм бўйича ташриф буйурадиган сайёҳларни биринчи навбатда қизиқтирадиган ҳолат атроф-муҳит ва ёқимли табиат эканлиги шак-шубҳасиздир. Лекин шу билан биргаликда, бизнингча, бу йўналишни жозибадорлигини оширишда сайёҳларга таклиф қилиниши керак бўлган муҳим масалалардан бири бу миллий

таомларни таклиф қилишдир. Бунинг учун, авлодларимиз томонидан тайёрланган, севиб танаввул қилинган, минг афсуски бугунги кунда унитилаётган танқис таомларни тайёрлашни қайта ташкил қилиш зарур. Бу соҳада амалий кўникмага ва тажрибага эга бўлган кекса ёшдагиларни жалб этиш орқали камбағал оилаларни ўқитиш ва ўргатиш масаласи кўндаланг бўлмоғи керак.

Шунингдек, бугунги кунда табобат оламига катта эътибор қаратилаётганини ҳисобга оладиган бўлсак, экотуризм ҳудудларида зиравор ўсимликларни етиштириш орқали сайёҳларни бу табиат иноmidан баҳраманд қилишга ҳам катта эътибор қаратиш керак. Бу уларнинг саломатчилигини тиклашда муҳим саналиб, ўз кўзлари олдида, ўзларининг иштирокида ноёб ва шифобахш зиравор ўсимликлардан табиат қўйнида танаввул қилиши ўзгача завқ бағишлайди. Сайёҳларни бу ҳудудларга қайта-қайта ташриф буйуришга замин ҳозирлайди, ўз давлатидаги таниш-билиш, ёру-бирордар ва яқинларига яратилган шароитлар тўғрисида ўз ҳиссиётлари билан бўлишиш орқали уларнинг оқимини кўпайишини келтириб чиқаради.

Ва албатта, табиат қўйнида дам олиш жараёнини маданий хордиқ билан уйғунлашиши сайёҳларда катта таассуротлар қолдириши аллақачон ўз исботини топган масалалар ҳисобланади. Бунинг учун, фольклор санъати ва фольклор-этнографик жамоларни шакллантириш, уларнинг дастурларини хилма-хиллигини таъминлаш талаб этилиб, бунга уюшмаган ёшларни ва камбағал оилаларни фарзандларини жалб этиш энг биринчи эътиборни талаб этади. Фольклор санъати соҳасида катта тажрибага эга бўлган мутахассисларни жалб этиш орқали, фольклор-этнографик жамоларни фаолиятини жонлантириш муҳим аҳамият касб этади. Фольклор санъати чиқишларига ва чолғу асбобларидан фойдаланишга сайёҳларни ҳам жалб этиш уларда катта қизиқишлар уйғотишни таъминлаб беради.

Экотуризмни жозибадорлигини таъминловчи яна бир муҳим масала бу ландшафт дизайни бўлиб ҳисобланади.

Ноёб атмосферани яратадиган ўз хусусиятларига эга бўлган турли дизайн йўналишлари мавжуд. Уларни танлашда ҳудуднинг хусусиятларига катта эътибор беришни, нозик дид ва зеҳни талаб қилади. Масалан, очик жой, дам олиш ҳудуди ёки сув ҳавзалари каби жойларга қайси услубда ландшафт дизайнини жойлаштириш катта муваффақиятларга олиб келади. Кенгликлар, яшил майсазорлар, йил давомида ўзгариб турадиган турли рангли гуллар композициясидан фойдаланиш сайёҳларнинг эътиборини тортади, эстетик завқ бағишлайди.

Ландшафт дизайнини ривожлантиришда етук малакавий мутахассислар жамоаси бўлишини тақозо этади. Бу мақсадларга камбағал оилалар фарзандларини жалб этиш, қўйилган мақсадга эришишда яхши натижалар беради.

Экотуризмни ривожлантиришда муҳим омиллардан яна бири бу коммуникация масаласидир. Бунинг учун, экотуризм ҳудудларида тоза ичимлик суви, узлуксиз муқобил электр энергия манбаалари, канализация каби масалалар ва сайёҳлар турар жойлари юқори даражадаги талаблар доирасида ҳал қилинмоғи керак. Сайёҳлар ўзлари учун яратилган шароитлардаги қулайликлардан мамнун бўлиши керак.

Аҳолини камбағалликдан чиқаришда экотуризм имкониятларидан фойдаланишда, камбағал аҳоли вакиллари экотуризм ривожланган мамлакатларда малкасини ошириш, маслаҳатлар кенгашларини ташкил этиш, доимий ҳамкорликни йўлга қўйиш, конференциялар уюштириш илмий тадқиқотларни олиб бориш, хорижий туристлар талабини доимий равишда ўрганиб бориш, давлат грантларига асосланган турли хил кўрик танловлар ва мусобақаларни ташкил этиб бориш унинг келажагини таъминлаб беради.

Шунингдек, экотуризмни ривожлантиришда рақобат муҳитини шакллантириш экотуризм хизматлари сифатини таъминлаб беришини ҳам айтиш жоиз. Бунинг учун, ушбу соҳага хорижий инвесторларни жалб этиш яхши самара

беради. Улар ўз сармоялари билан бирга хорижий тажрибани олиб кириши орқали, камбағаллик даражасидаги оилаларга иш ўринлари яратади, касбий малакасини оширишга қўмаклашади, мамлакатимизда экотуризм сайёҳлигини ривожлантиради, давлат бюджетига ва камбағал оилаларга даромад келтиради. Икки томонлама ўзаро манфаатли ижтимоий-иқтисодий жараёнларни ҳосил бўлишига ўз ҳиссаларини қўшади.

Демак, аҳолини камбағалликдан чиқаришда экотуризм имкониятларининг мавжудлиги, юқорида таъкидланган ҳолатларни амалга оширишда яхши самара беради.

Фойдаланилган адабиётлар

- [1]. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 4 октябрдаги “Камбағалликни қисқартириш ва бандлик соҳасида давлат сиёсатини такомиллаштириш ва самарадорликни ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-347-сонли Қарори./ <https://lex.uz/ru/docs/7131782>
- [2]. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 23 сентябрдаги “Камбағалликни қисқартириш ва аҳоли турмуш фаровонлигини ошириш борасидаги чора-тадбирларни янги босқичга олиб чиқиш тўғрисида”ги ПФ-143-сонли Фармони./ <https://lex.uz/docs/7109857>
- [3]. “Камбағалликдан фаровонлик сари” дастури амалда./ [https:// pm.gov.uz/uz/lists/view/2560](https://pm.gov.uz/uz/lists/view/2560)

ERKIN SAVDO SIYOSATINING FARG'ONA VODIYSI EKSPORT HAJMIGA TA'SIRI

Abdurahmonov Asilbek Ismonjon o'g'li
To'xtaxo'jayev Ma'rufxon Abdurashid o'g'li
Namangan davlat universiteti
Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes
kafedrasi o'qituvchisi marufxon777@gmail.com
+998943096565
Namangan davlat universiteti
Iqtisodiyot fakulteti Iqtisodiyot
yo'nalishi 2-bosqich talabasi.
asilbekabdurahmonov@icloud.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada erkin savdo siyosatining Farg'ona viloyati eksport hajmiga ta'siri tahlil qilinadi. Erkin savdoning nazariy asoslari — mutlaq va nisbiy ustunlik konsepsiyalari asosida viloyatning tashqi savdo ko'rsatkichlari (2010–2025 yillar) statistik ma'lumotlar orqali o'rganiladi. Oziq-ovqat va kimyo mahsulotlarining eksportdagi ustunligi, shuningdek mashina-uskunalar, energetika resurslari importining yuqoriligi orqali viloyat iqtisodiy salohiyati va rivojlanish imkoniyatlari yoritilgan. Maqolada erkin savdoning Farg'ona uchun ijobiy iqtisodiy samaralarini asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: Erkin savdo, eksport, import, nisbiy ustunlik, tashqi savdo, iqtisodiy rivojlanish, bojxona tariflari, oziq-ovqat mahsulotlari, innovatsiyalar.

Yil boshidan beri jahonda yuz berayotgan iqtisodiy o'zgarishlar, iqtisodiy qarama qarshiliklar, ushbu qarama qarshiliklar vositasi hisoblangan qarama-qarshi tarif joriy qilish siyosati har qanday mamlakatga tashqi savdoda qaror qabul qilishda chuqur tahlil va prognozlar qilish zaruriyatining muhimlik darajasini yana bir bor eslatdi. Ho'sh hozirgi

globalizatsiyalashgan davrda erkin savdo qanday ahamiyat kasb etadi? Umuman olganda bozor iqtisodiyoti sharoitida erkin savdo qanchalik muhim? Bu va bunga o'xshagan savollarga javob topish uchun erkin savdo nimaligi angla olishimiz zarur.

“Erkin savdo” — bu davlatlar yoki iqtisodiy bloklar o'rtasida tovar va xizmatlarning chegara to'siqlari (bojxona tariflari, kvotalar, kvotaga oid ruxsatnomalar, import-eksport litsenziyalari va boshqa cheklovlar) minimal darajada yoki umuman yo'qligida amalga oshirilishi hisoblanadi. Shuningdek erkin savdoning asosiy xususiyatlari:

➤ **Bojxona tariflarisiz:** import yoki eksport uchun to'lanadigan soliq (tarif) mavjud emas.

➤ **Kvotalarsiz:** ma'lum miqdorda import yoki eksport bo'yicha kvota cheklovi qo'llanilmaydi.

➤ **Ruxsatnomalarsiz:** import-eksport litsenziyalari yoki ruxsatnomalar talab etilmaydi.

➤ **Bozor asosida narx:** tovar narxlari erkin raqobat sharoitida shakllanadi, davlat aralashuvi minimal.

Natijada erkin savdo mamlakatlararo ixtisoslashuvni chuqurlashtiradi, resurslarni samaraliroq taqsimlaydi va iste'molchilarga kengroq tanlov hamda past narxlarni ta'minlaydi. Ushbu erkin savdo siyosati ostida A.Smitning "mutlaq ustunlik" va D.Rikardoning "Nisbiy ustunlik" nazariyalari yotadi. Ushbu nazariyalarga ko'ra:

Mutlaq ustunlik nazariyaga ko'ra har bir mamlakat undagi mavjud sharoitlar va resurslar o'ziga xosligiga tayangan holda ma'lum bir tovarni eng kam xarajatlar hisobiga (yoki vaqt birligida bu tovarni eng ko'p) ishlab chiqirish imkoniyatiga ega. Shunday ekan mamlakat mutlaq ustunlikka ega bo'lgan tovar ishlab chiqarishga ixtisoslashadi va ushbu tovarning o'z iste'molidan ortiqcha qismini sotadi hamda boshqa tovarlarni sotib oladi. Chunki bu tovarlar ularni ishlab chiqarishda mutlaq ustunlikka ega bo'lgan davlatlarda ancha arzon ishlab chiqarilgan bo'ladi. Natijada har ikki davlat ham kam resurs sarflab ko'proq mahsulotga ega bo'ladi.

Nisbiy ustunlik nazariyasiga ko'ra mamlakatlar ishlab chiqarish samaradorligini ta'minlashda yoki ko'proq ustunlikka ega bo'lgan yoxud kamroq zaiflikka ega bo'lgan mahsulot ishlab chiqarish va sotishga ixtisoslashsalar maqsadga muvofiq bo'ladi. Bunday vaziyatlarda ikki mamlakat o'rtasidagi savdo ko'proq imkoniyatlar olib keladi. Har bir mamlakat o'zi ixtisoslashgan mahsulotlarni ishlab chiqaradi va shu orqali yutuqlarga erishadi.

Demak ushbu ikki nazariya tushuntiradiki, xalqaro savdo rivojlanishining zarurligini belgilovchi ikkinchi muhim sabab shundaki hamma mamlakatlar ham barcha turdagi mahsulotni bir xil samaradorlik bilan ishlab chiqara olmaydi. Ya'ni bir tovar Aqshda arzon ishlab chiqarilsa, ikkinchi tovar O'zbekistonda arzon ishlab chiqarilishi mumkin. Shu sababli resurslardan samarali foydalanish maqsadida mamlakatlar ixtisoslashadilar va o'zaro savdo-sotiqni yo'lga qo'yadilar. Demakki erkin savdo bu hozirgi davr uchun juda muhim ahamiyatga ega.

Zamonaviy iqtisodiyotning taniqli olimlaridan biri M.Fridman o'zining "Kapitalizm va Tinchlik" asarida erkin savdo haqida quyidagi fikrni bildirgan: "Erkin savdo - bu ikki tomonning o'zaro roziligi asosida amalga oshiriladigan savdo bo'lib, har ikki tomon ham bundan foyda ko'radi." Fridmanning ta'kidlashicha erkin savdodan har ikki taraf foyda ko'rishi kerak. Umuman olib qaraganda erkin savdodan nafaqat mamlakatlar balki ushbu mamlakatlarning aholisi, ushbu mamlakatlar joylashgan mintaqa naf ko'radi. Ushbu fikrning dalili sifatida biz buyuk iqtisodchi olim A.Smit o'zining "Xalqlar boyligi" asarida "Har bir shaxs o'z kapitalini mahalliy sanoatni qo'llab-quvvatlash yo'nalishida ishlatishni afzal ko'radi. U o'z manfaatini ko'zlab, ko'pincha jamiyat manfaatiga xizmat qiladi, hatto bu niyatda bo'lmasa ham" deya bildirgan fikrini asos qilib olishimiz mumkin.

Erkin savdo siyosati mahalliy yirik bizneslarning xalqaro savdoda qatnashishi, mahsulotlarini xalqaro bozorda sota olishini ta'minlaydi. Qolaversa, ushbu yirik bizneslarning raqobatda yutish maqsadida innovatsiyalar, texnologik ilmiy izlanishlar qilishi ularning raqobatdoshlik darajasini oshishiga olib keladi.

Ma'lumki mamlakat korxonalarining raqobatdoshlik darajasi bu butun mamlakatning raqobatdoshlik darajasini belgilovchi muhim omil hisoblanadi.

Statistika agentligining bergan ma'lumotlariga ko'ra birgina Farg'ona viloyatining 2010-2025(yanvar-fevral) yillar mobaynida eksport va import hajmi quyidagi raqamlarda aks etadi:

Yillar	Eksport hajmi (umumiy hajmga foizda)	Import hajmi (umumiy hajmga foizda)
2010	47,4	52,6
2011	39,6	60,4
2012	39,1	60,9
2013	39,7	60,3
2014	45,7	54,3
2015	32,7	67,3
2016	45,3	54,7
2017	54,1	45,9
2018	35,8	64,2
2019	40,5	59,5
2020	38,0	62,0
2021	43,6	56,4
2022	40,2	59,8
2023	34,6	65,4
2024	38,7	61,3
2025(yanvar-fevral)	27,7	72,3

Farg'ona viloyatida eksport-import hajmi (2010-2025(yan-mart)).

Raqamlardan anglab olishimiz mumkinki Farg'ona viloyatida import hajmi aksariyat hollarda eksport hajmidan yuqori bo'lgan. Birgina 2017-yili Farg'ona viloyatining eksport hajmi import hajmidan yuqori bo'lgan. So'nggi uch yilda Farg'ona viloyati quyidagi besh davlatdan eng ko'p import qilganligi kuzatilgan.

No	2023-yil	Qiymat(ming.doll)	2024-yil	Qiymat(ming.doll)	2025-yil (yan-mart)	Qiymat(ming.do ll)
1	Xitoy	396 473,7	Xitoy	553 039,5	Xitoy	153 457,5
2	Rossiya Fed.	258 571,7	Rossiya Fed.	198 564,6	Rossiya Fed.	88 773,0
3	Qozog'iston	215 198,9	Qozog'iston	198 357,3	Qozog'iston	55 954,3
4	Turkiya	68 223,3	Turkiya	50 720,7	Turkiya	13 636,3
5	Qirg'iziston	52 765,4	Qirg'iziston	65 583,7	Qirg'iziston	12 182,4

Guvohi bo'lganimizdek har uch yilda ham eng ko'p import Xitoydan qilingan keyingi o'rindagi mamlakatlar ketmap-ketligi ham ushbu davr mobaynida o'zgarishsiz qolgan. Quyida Farg'ona viloyatining eksport hajmida so'nggi uch yilda eng yuqori ulushni egallagan mahsulotlar keltirilgan:

Yil	1-o‘rin (Mahsulot guruhi)	Ulush (%)	2-o‘rin (Mahsulot guruhi)	Ulush (%)
2023	Oziq-ovqat mahsulotlari	40,6 %	Kimyo mahsulotlari va buyumlari	6,2 %
2024	Oziq-ovqat mahsulotlari	44,3 %	Kimyo mahsulotlari va buyumlari	10,4 %
2025 (yan-mart)	Oziq-ovqat mahsulotlari	21,5 %	Kimyo mahsulotlari va buyumlari	18,9 %

Ko'rib turganimizdek har uch yilda ham Farg'ona viloyatidan eng ko'p qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat mahsulotlari eksport qilingan. Keyingi ulushni esa kimyo mahsulotlari va buyumlari egallagan. Endi quyida qancha qiymatda qaysi mahsulotlar eksport qilinganini ko'radigan bo'lsak (million dollarda):

Mahsulot guruhi	2023 (mln.doll)	2024 (mln.doll)	2025 (yan-mart)
Paxta	0,0	0,0	0,0
Kimyoviy mahsulotlar va ularning mahsulotlari	42,1	85,8	26,1
Qora va rangli metallar	1,7	1,9	0,3
Energetika va neft mahsulotlari	3,2	4,7	0,5
Mashina va uskunalar	6,5	8,0	2,5
Oziq-ovqat mahsulotlari	277,5	366,2	29,6
Boshqa (yarim ishlab chiqilgan va boshq.)	339,8	347,0	75,6

Eksportda 2023–2024 yillarda oziq-ovqat mahsulotlari yetakchi bo'lsa, 2025 yil boshida kimyo mahsulotlari ulushi nisbatan oshgani kuzatiladi. Eng ahamiyatli jihati shundaki uzoq yillar mobaynida nafaqat Farg'ona viloyatida balki respublikamizda eng yetakchi eksport mahsuloti sifatida qaralib kelgan paxta so'nggi uch yildan beri Farg'ona viloyatida eksport qilinmayapti. Ana endi import mahsulotlariga to'xtaladigan bo'lsak:

Yil	1-o‘rin (Mahsulot guruhi)	Ulush (%)	2-o‘rin (Mahsulot guruhi)	Ulush (%)
2023	Mashina va asbob-uskunalar	37,1 %	Oziq-ovqat mahsulotlari	16,9 %
2024	Mashina va asbob-uskunalar	33,8 %	Energiya manbaalari va neft mahsulotlari	17,0 %
2025 (yan-mart)	Mashina va asbob-uskunalar	29,9 %	Energiya manbaalari va neft mahsulotlari	26,5 %

Har bir ko'rib chiqilgan davrda (2023, 2024 va 2025 yanvar–mart) mashina va asbob-uskunalar import tarkibida eng katta ulushni egallagan. Bu Farg'ona viloyatining sanoat va infratuzilmaga bog'liq investitsiya talabining yuqoriligini, ya'ni yuqori texnologiyali uskunalar va jihozlarni import qilishga tayanishini ko'rsatadi. 2023-yilda energiya mahsulotlari ikkinchi o'rindan biroz orqada turib, oziq-ovqat mahsulotlari ikkinchi o'rinni egallagan. 2024 va 2025 (yan-mart) yillarda esa ikkinchi o'rin energiya manbaalari va neft mahsulotlariga o'tgan. 2025-yilda ulush 26,5 % ga yetib, so'nggi uch yil ichida eng yuqori ko'rsatkichni qayd etgan. Bu esa viloyatda energetika va yoqilg'i xom ashyosiga bo'lgan talabning sezilarli darajada oshayotganini bildiradi. Oziq-ovqat mahsulotlari 2023 yilda import tarkibida ikkinchi o'rinni (16,9 %) egallagan bo'lsa, keyingi yillarda ikkinchi o'rindan chiqib, 2024–

2025 (yan-mart) davrda uchinchi o‘rinlarga tushgan. Bu mahalliy oziq-ovqat ishlab chiqarish hajmining oshishi yoki import strategiyasining o‘zgarishini, shuningdek, energiya va texnika importiga ustuvorlik berilishini ko‘rsatishi mumkin. Import qilingan mahsulotlarning qiymatiga qarasak:

Mahsulot guruhi	2023	2024	2025 (yan-mart)
Kimyoviy mahsulotlar va ularning mahsulotlari	161,0	174,0	33,1
Qora va rangli metallar	127,0	171,7	43,5
Energetika va neft mahsulotlari	118,2	223,2	95,5
Mashina va uskunalar	479,0	443,4	107,9
Oziq-ovqat mahsulotlari	217,9	176,5	44,4
Boshqa (yarim ishlab chiqilgan va boshq.)	183,7	171,7	35,2

Mashina va uskunalar:

2023 yilda 479,0 mln dollar bilan eng katta import guruhi bo‘lgan. 2024 yilda biroz kamayib, 443,4 mln dollar ga tushgan, ammo hali ham yetakchilikni saqlab qolgan. 2025 yilning yanvar–martida esa 107,9 mln dollar ni tashkil etib, yilga nisbatan yuqori sur‘at bilan davom etmoqda.

Energetika va neft mahsulotlari:

2023 yilda 118,2 mln dollar, 2024 yilda sezilarli o‘shish bilan 223,2 mln dollar ga yetgan. 2025 yil boshida 95,5 mln dollar import qilingani energiya talabining yuqorilashini ko‘rsatadi.

Qora va rangli metallar:

2023 yilda 127,0 mln dollar, 2024 yilda 171,7 mln dollar ga oshgan. 2025 yil boshida 43,5 mln dollar import qilingan.

Oziq-ovqat mahsulotlari:

2023 yilda 217,9 mln dollar, 2024 yilda 176,5 mln dollar ga kamaygan. 2025 yil boshida 44,4 mln dollar import qilingan.

Kimyoviy mahsulotlar va ularning mahsulotlari:

2023 yilda 161,0 mln dollar, 2024 yilda 174,0 mln dollar ga oshgan. 2025 yil boshida 33,1 mln dollar import qilingan.

Bugungi global iqtisodiy muhitda erkin savdo siyosati har qanday hududning iqtisodiy o‘shishi va rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. Farg‘ona viloyatining 2010–2025 yillar oralig‘idagi eksport-import ko‘rsatkichlari va tovar aylanmasiga oid statistik tahlillar shuni ko‘rsatmoqdaki, erkin savdo siyosatini kuchaytirish viloyat iqtisodiyotiga sezilarli darajada ijobiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin.

Avvalo, erkin savdo siyosati to‘siqlarning kamaytirilishi va bojxona tariflarining minimallashtirilishi orqali viloyat ishlab chiqaruvchilarining xalqaro bozorga chiqish imkoniyatlarini kengaytiradi. Bu esa ularni mahsulot sifati, innovatsiyalar va texnologik yangilanishga undaydi. Farg‘ona viloyatining eksport tarkibida ayniqsa oziq-ovqat va kimyo mahsulotlarining ulushi yuqoriligini inobatga olsak, bu mahsulotlar bo‘yicha qo‘shimcha eksport imkoniyatlari yaratilsa, viloyatning iqtisodiy salohiyati sezilarli darajada oshadi.

Shuningdek, statistik ma‘lumotlarga qaraganda, viloyatda import hajmi eksportdan yuqori bo‘lib qolmoqda. Bu holat o‘z-o‘zidan salbiy ko‘rsatkich emas. Aksincha, sanoat va infratuzilma rivoji uchun kerakli texnika va uskunalarni olib kirish, energiya resurslarini chetdan import qilish — bu viloyatdagi ishlab chiqarish salohiyati va ichki bozor talabining oshganidan darak beradi. Erkin savdo siyosati sharoitida bunday import jarayonlari yanada arzon va samarali bo‘ladi, bu esa oxir-oqibatda mahsulot tannarxining kamayishiga, raqobatbardoshlikning oshishiga olib keladi.

Erkin savdoning nazariy asoslari — A.Smitning mutlaq ustunlik va D.Rikardoning nisbiy ustunlik g'oyalari orqali har bir hudud o'ziga xos resurslari va imkoniyatlariga mos ravishda ixtisoslashsa, barcha tomon yutadi. Farg'ona viloyati uchun bu ayniqsa dolzarb, chunki u o'zining oziq-ovqat mahsulotlari, kimyo sanoati va boshqa qayta ishlash tarmoqlarida katta salohiyatga ega. Shuningdek, mahalliy korxonalar erkin savdo muhitida xalqaro raqobatga kirishib, o'z mahsulotlarini xorijga chiqarish orqali yangi bozorlarni egallaydi. Bu esa yangi ish o'rinlari, eksportdan tushadigan valuta tushumi va iqtisodiy faollikni oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, erkin savdo siyosati Farg'ona viloyati uchun iqtisodiy rivojlanishning kaliti bo'lib xizmat qilishi mumkin. Bu siyosat orqali nafaqat eksport ko'rsatkichlari yaxshilanadi, balki mahalliy ishlab chiqaruvchilar ham jahon bozorida o'z o'rnini topadi. Shu sababli, Farg'ona viloyatida erkin savdoni rivojlantirishga qaratilgan islohotlar va qo'llab-quvvatlovchi mexanizmlar strategik darajada e'tiborga olinishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. <https://stat.uz/uz/>
2. <https://farstat.uz/uz/>
3. Makroiqtisodiyot. Dasrlik. G'.E.Zaxidov, M.T.Asqarova, Z.A. Djumayev, L.F.Amirov, H.A. Hakimov. - T.: 2019.

QISHLOQ JOYLARDA TADBIRKORLIK FAOLIYATINI JADALLASHTIRISH MASALALARI (ANDIJON VILOYATI MISOLIDA)

Rustamova Faridaxan Anvarjonovna,
Namangan muhandislik-texnologiya
instituti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Maqolada qishloq joylarda tadbirkorlik tuzilmasining uzoq muddatli barqarorligini ta'minlash (va xususiy natijani maksimal darajada oshirmaslik) uning maqsadli yo'nalishlari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: mehnat resurslari, qishloq iqtisodiyoti, mehnat bozori, diversifikatsiya, tadbirkorlikning tashkiliy-huquqiy shakllari, qishloq aholisining bandligi.

Ключевые слова: трудовые ресурсы, сelskaya ekonomika, рынок труда, diversifikatsiya, organizatsionno-pravovye formy predprinimatelstva, zanyatost selskogo naseleniya.

Key words: labor resources, rural economy, labor market, diversification, organizational and legal forms of entrepreneurship, employment of rural population.

Andijon viloyatining qishloq joylarida tadbirkorlikning strategik rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadigan asosiy omillarni aniqlash uchun strategik rejalashtirish va boshqarish jarayonida keng qo'llaniladigan SWOT tahlili usuli qo'llanildi. Metodika omillar va hodisalarni to'rt toifaga bo'lishga asoslanadi: O'rganilayotgan predmet/obektning kuchli va zaif tomonlari, shuningdek, uni amalga oshirish jarayonida aniqlangan imkoniyatlar; va uni amalga oshirish bilan bog'liq tahdidlar. U hal qilishga imkon beradigan vazifalar,

birinchidan, zaif tomonlarni kuchli tomonlarga, tahdidlarni imkoniyatlarga aylantirishga harakat qilish, ikkinchidan, o'rganilayotgan sub'ekt / ob'ektning cheklangan imkoniyatlariga muvofiq kuchli tomonlarini yanada rivojlantirishdir.

SWOT tahlili natijalari Andijon viloyatining qishloq joylarida tadbirkorlikni rivojlantirishga ta'sir qiluvchi ijobiy va salbiy omillar mavjudligini ko'rsatadi, ularning simbiozi o'rganilayotgan hududni strategik alternativa tanlash zarurati oldiga qo'yadi. uni amalga oshirish va rivojlanishning strategik vektorini aniqlashning to'rtta varianti ssenariysi (4-jadval).

5-жадвал

**Андижон вилоятининг қишлоқ жойларида тadbirkorlikni
ривожлантиришнинг SWOT таҳлили¹¹⁹**

Хусусиятлари	Ташқи омиллар	
	Имкониятлар (O)	Таҳдидлар (T)

¹¹⁹ Муаллиф томонидан тайёрланган

Ички омиллар	Кучли томонлари (С)			
	Камчиликлари (W)			
	1) транспорт ва чегара инфратузилмасини ривожлантириш; 2) кичик бизнесни қўллаб-қувватлашнинг ҳудудий дастурларини маҳаллий бюджетдан молиялаштириш; 3) ресурс базаси ва ишламай турган ишлаб чиқариш қувватларининг мавжудлиги; 4) бошқарувнинг муқобил, экологик тоза усуллари ишлаб чиқиш	1) маслаҳат ва йўл-йўриқ тизимининг тарқалиши; 2) тадбиркорликни қўллаб-қувватловчи инфратузилмани босқичма-босқич ривожлантириш; 3) ҳудудий инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш учун давлат бюджетидан маблағлар жалб этиш; 4) тадбиркорлар манфаатларини ҳимоя қилишда тадбиркорлар жамоат бирлашмаларининг ролини ошириш	1) кредитларнинг юқори қиймати; 2) қишлоқ жойларда тадбиркорлик соҳасида маъмурий тўсиқларнинг мавжудлиги; 3) солиққа тортишнинг мукамал эмаслиги ва тадбиркорлар учун махсус солиқ имтиёзларининг етарли эмаслиги; 4) кичик, ўрта ва йирик корхоналарнинг ўзаро ҳамкорлигининг самарали механизмларининг йўқлиги; 5) тадбиркорлик соҳасидаги субъектларнинг ижтимоий масъулиятининг пастлиги; 6) аҳолининг харид қобилиятининг пастлиги; 7) мамлакатдаги беқарор сиёсий ва иқтисодий вазият	
	1) энергия ва ишлаб чиқариш ресурсларининг юқори нархи; 2) ягона ахборот таъминоти тизимининг йўқлиги; 3) жойларда тадбиркорларни қўллаб-қувватлашнинг етарли даражада эмаслиги; 4) хорижий инвестициялар учун минтақанинг паст инвестицион жозибadorлиги; 5) малакали кадрларнинг ҳудуддан ташқарига чиқиб кетиши	Кутишлар: S+O Тадбиркорлик соҳасини қўллаб-қувватлаш учун инвестиция ресурсларини жалб қилиш ва маҳаллий инфратузилмани яхшилаш барқарар ривожланиш стратегияси	Кутишлар: C+T Тадбиркорлик фаолиятини диверсификация қилиш ва янги иш о'ринларини яратиш, қишлоқ ҳудудларини ривожлантириш диверсификация стратегияси	
		Кутишлар: W+O Ахборот хизматларини такомиллаштириш, кооператив ҳаракатни ривожлантириш, тадбиркорлар манфаатларини ҳимоя қилиш учун жамоат ташкилотларини яратиш вертикал интеграция стратегияси.	Кутишлар: W+T Зарарли ишлаб чиқаришларни ёпиш, бизнеснинг ижтимоий масъулиятини ошириш, кичик тадбиркорликни ривожлантириш, тадбиркорликни рағбатлантириш механизмларини фаоллаштириш стратегияси	

SWOT таҳлили натижалари Андижон вилоятининг ички муҳитининг кучли (S) ва заиф томонларини (W) ҳисобга олиш ва таққослаш асосида қишлоқ жойларда тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш бўйича стратегик ҳаракатлар

йўналишларини аниқлаш имконини беради ва ташқи муҳитнинг имкониятлари (О) ва таҳдидлари (Т).

Андижон вилоятининг қишлоқ жойларида тадбиркорликни рағбатлантириш тўрт йўналишда амалга оширилиши керак. S ва O киритилган омилларнинг комбинatsiяси барқарор ривожланиш стратегиясидан нафақат инвестиция ресурсларини жалб қилиш ва тадбиркорлик соҳасини қўллаб-қувватловчи маҳаллий инфратузилмани такомиллаштириш, балки тадбиркорлик соҳасини қўллаб-қувватловчи инфратузилмани яхшилаш ҳисобига ҳам барқарор ривожланиш стратегиясидан фойдаланиш имкониятини тасдиқлайди ва фаолиятнинг инновatsiон турларини, шунингдек, бошқарувнинг муқобил, экологик тоза усулларини ишлаб чиқиш

Бундан ташқари, SWOT таҳлили тадқиқот минтақасида рақобатбардош ҳудудий кластерларни шакллантириш имконияти мавжудлигини исботлади, бу эса келажакда йирик ва ўрта агробизнес субъектларининг ташқи бозорларга чиқишини таъминлайди. Андижон вилояти географик жойлашуви билан боғлиқ афзалликларга эга. Бинобарин, ташқи муҳитнинг ўзаро таъсири оқибатлари ва минтақанинг кучли томонларини таҳлил қилиш қишлоқ ҳудудларини кўп тармоқли ривожлантириш зарурлигини кўрсатади.

Статистиканинг танлаб олиш усулидан фойдаланиш асосида репрезентативликни таъминлаш мақсадида ҳисоб-китоблар олиб борилди ва танлаб олишда хатолик 4% дан ошмаслиги аниқланди. Танланган популяциянинг параметрлари умуман олганда умумий аҳолининг жинс-ёши таркибини акс эттиради ва репрезентативлик талабларига жавоб беради. Ёш таркибига кўра аҳолининг 35-55 ёшдагилар, яъни 60,1 фоизини, 35 ёшгача бўлган ёшлар 22,1 фоизини, 55 ёшдан ошганлар 17,8 фоизини ташкил этади. Социологик сўровда қатнашган қишлоқ аҳолиси орасида 35 ёшгача бўлган респондентларнинг асосий қисмини Хўжаобод туманидан (26,9%), 35 ёшдан 55 ёшгача бўлганлар Қўрғонтепа туманидан (65,0%), кексалар эса Джалалқудук туманидан бўлган (20,7%).

Қишлоқда тадбиркорлик фаолиятини йўлга қўйиш қишлоқларнинг иқтисодий аҳволини яхшилаш гарови бўлиши мумкинлигига қарамасдан, сўралган фуқароларнинг атиги 23,4 фоизи тадбиркор бўлиш истагини билдирган, уларнинг аксарияти 35 ёшгача (12,2 фоиз). Респондентларнинг аксарияти (71,6 фоизи) тадбиркорлик билан шуғулланиш ниятида эмас. (2-жадвал).

2-жадвал

Андижон вилоятининг қишлоқ жойларида қишлоқ аҳолисининг тадбиркорликни ривожлантиришга муносабати

Жавоб варианти	Респондентлар		Шу жумладан ёшлар гуруҳлари бўйича					
	Жавоблар сони	%	35 гача		35–55		55 дан юқори	
			Жавоблар сони	%	Жавоблар сони	%	Жавоблар сони	%
Ха	63	17,5	11	12,2	48	23,5	4	6,4
Йўқ	296	82,5	81	87,8	157	76,5	58	93,6
Жами	359	100	92	100	205	100	62	100

Шу билан бирга, респондентларнинг 37,2 фоизи ўзини тадбиркорлик фаолиятига қодир, деб ҳисоблайди, уларнинг асосий қисмини (50,7 фоизини) 35 ёшгача бўлган ёшлар ташкил этади. Ушбу саволда респондентларнинг улуши бўйича туманларнинг рейтинги Хўжаобод туманидаги қишлоқ аҳолисининг 28,8% дан Андижон туманидаги 43,7% гача (3-жадвал).

3-жадвал

Респондентларнинг қишлоқ аҳолисининг тадбиркорлик тузилмаларини яратишга тайёрлигини баҳолаши

Жавоб варианти	Барча респондентлар		Шу жумладан ёшлар гуруҳлари бўйича					
	Жавоблар сони	%	35 гача		35–55		55 дан юқори	
			Жавоблар сони	%	Жавоблар сони	%	Жавоблар сони	%
Ха	244	67,9	57	61,9	168	81,9	19	30,6
Йўқ	115	32,1	35	38,1	37	18,1	73	69,4
Жами	359	100	92	100	205	100	62	100

Респондентларнинг иқтисодий фаолият соҳаларини белгилаш контекстида респондентларнинг аксарияти (24,4 фоизи) қишлоқ хўжалиги соҳасида фаолиятни, 20,7 фоизи савдо соҳасида, 14,3 фоизи эса иқтисодий фаолиятни таъминлашни афзал кўриши аниқланди. хизматлар. Қишлоқ аҳолисининг фикрича, саноат, кўчмас мулк олди-сотдиси, транспорт-коммуникация, молиявий фаолият каби соҳалар етарлича истиқболли эмас.

Андижон вилояти туманларида қишлоқ аҳолисининг катта қисми қишлоқ хўжалиги тарафдорлари бўлиб чиқди. Бундайларнинг улуши 19,1% (Қўрғонтепа тумани) дан 28,7% гача (Избоскан тумани) ўзгариб туради. Респондентларнинг бир қисми савдо (Хужаобод туманида 15,3 фоиздан Андижон туманида 28,6 фоизгача) ва хизмат кўрсатиш (Олтинкўл туманида 8,9 фоиздан Асака туманида 18,8 фоизгача) соҳалардаги фаолиятни ривожлантиришдан манфаатдор. Балиқчи тумани аҳолисининг 3,6 фоиздан ортиғи ва Шаҳрихон туманининг 8,5 фоизи умумий овқатланишга, хусусан, ресторан саноатига устунлик берди.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. [https://1.%20Kichik%20biznes%20\(hajmi\).pdf](https://1.%20Kichik%20biznes%20(hajmi).pdf)
2. <https://review.uz/oz/post/andijon-viloyatining-2023-yil-yanvar-dekabr-yakunlari-boyicha-kichik-tadbirkorlik-korsatkichlari-tahlili>
3. <https://andstat.uz/uz/>
4. Asaul A. N., Voynarenko M. P., Erofeev P. Yu. Organization predprinimatelskoy deyatelnosti / pod ed. A. N. Asaula. Saint Petersburg: Humanities, 2004. 448 p. URL: http://www.aup.ru/books/m213/2_2.htm.
5. Vaxabov A.V., Xajibakiev Sh.X., Toshmatov Sh.A., Butaboyev M.T. – “Yashil iqtisodiyot” darslik. B-35;
6. Vargas, N.; Begoña Lloria, M.; Salazar, A.; Vergara, L. Effect of Exploitation and Exploration on the Innovative as Outcomes in Entrepreneurial Firms. Int. Entrep. Manag. J. 2018, 14, 1053–1069.

TURIZMDA MARKETING STRATEGIYALARINI TAKOMILLASHTIRISHDA VA AHOLINI KAMBAG‘ALLIKDAN CHIQARISHDA DAVLATNING INSTITSIONAL SIYOSATINI AHAMIYATI

Yulchiyev Asiljon Ortiqali o‘g‘li
Farg‘ona davlat universiteti,
Iqtisodiyot fakulteti katta o‘qituvchisi i.f.f.d
asilbekyulchiev@gmail.com
Yo‘ldashova Osiyoxon Abdivali qizi

Anotatsiya. Maqolada turizm sohasida turistik destinatsiyalarni targ'ib qilishda davlatning institutsional siyosatining ahamiyati va marketing strategiyalarini takomillashtirish tahlil qilinadi. Turizm iqtisodiyotning muhim tarmoqlaridan biri bo'lib, uning rivojlanishi davlat siyosati, marketing strategiyalarining samaradorligi va institutsional mexanizmlarga bog'liq. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, davlat tomonidan belgilangan samarali marketing strategiyalari turistik oqimni oshirish, raqobatbardoshlikni mustahkamlash va milliy turizm sektorini barqaror rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi.

Kalit so'zlar: *turizm, marketing strategiyalari, davlat siyosati, institutsional yondashuv, turistik destinatsiya, barqaror turizm.*

Kirish. Turizm sohasining jadal rivojlanishi, mamlakatlarning ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyotiga sezilarli ta'sir ko'rsatayotganligi global iqtisodiyotning muhim yo'nalishlaridan biriga aylanishiga sabab bo'lmoqda. Turistik destinatsiyalarni samarali rivojlantirish va targ'ib qilish turizm industriyasining barqaror o'sishini ta'minlashda asosiy omillardan biri hisoblanadi. Bunda marketing strategiyalarini takomillashtirish va davlatning institutsional siyosatini izchil olib borish muhim ahamiyat kasb etadi. Turistik bozorning raqobatbardoshligi ortib borayotgan sharoitda, davlatning strategik yondashuvlari turizm sektorini rivojlantirish, milliy brendni shakllantirish va xorijiy sayyohlarni jalb etishda muhim ahamiyat kasb etadi. Davlatning institutsional siyosati turizmni tartibga solish, qonunchilik bazasini takomillashtirish, investitsiyalarni rag'batlantirish hamda marketing va targ'ibot ishlarini qo'llab-quvvatlash kabi vazifalarni o'z ichiga oladi.

Tadqiqotda turizm marketing strategiyalarining samaradorligini oshirishda davlatning institutsional siyosati qanday ro'l o'ynashi ko'rib chiqiladi. Xususan, turistik destinatsiyalarni targ'ib qilish jarayonida davlat tomonidan amalga oshirilayotgan dasturlar, qonuniy asoslar, investitsion siyosat va xalqaro hamkorlikning ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, xususiy sektor va davlat o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish orqali turizm sohasini rivojlantirish imkoniyatlari muhokama qilinadi. Tadqiqot natijalari turizm marketingining samaradorligini oshirish va davlat institutlarining bu jarayondagi o'rnini mustahkamlash bo'yicha amaliy tavsiyalarni ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Asosiy qism. Turizm sohasi mamlakat iqtisodiyoti va madaniy rivojlanishining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Turistik destinatsiyalarni samarali targ'ib qilishda davlatning institutsional siyosati va marketing strategiyalarining o'zni katta. Davlat turizmni rivojlantirish uchun huquqiy asoslarni yaratish, infratuzilmani yaxshilash va xavfsiz muhitni ta'minlash bilan birga, uni xalqaro bozorda targ'ib qilish strategiyalarini ham qo'llab-quvvatlashi kerak. Turistik destinatsiyalarni targ'ib qilishda davlatning institutsional siyosati turizmga oid qonun va me'yoriy hujjatlarni ishlab chiqish, viza rejimini soddalashtirish, xususiy sektor bilan hamkorlikni yo'lga qo'yish kabi jihatlarni o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, turizm infratuzilmasini rivojlantirish, jumladan, mehmonxona, transport va xizmat ko'rsatish sohalarini takomillashtirish ham muhim omillardan biridir. Xavfsizlik va ekologik barqarorlikni ta'minlash ham turistlarni jalb qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Marketing strategiyalarini takomillashtirishda esa zamonaviy texnologiyalardan keng foydalanish lozim. Raqamli marketing vositalari, jumladan, ijtimoiy tarmoqlar, internet reklama va kontent marketingi turistik joylarning ommalashishiga xizmat qiladi. Shuningdek, xalqaro turizm yarmarkalari, festival va tadbirlarda qatnashish orqali mamlakatning turistik salohiyati keng targ'ib qilinishi mumkin. Bloggerlar va ta'sirchan shaxslar bilan hamkorlik qilish ham samarali vosita hisoblanadi. Davlat va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish, investitsiyalarni jalb qilish, mahalliy aholi ishtirokini oshirish va innovatsion yondashuvlarni joriy etish orqali turistik destinatsiyalarni yanada samarali targ'ib qilish mumkin. Shu bilan birga, turistlarning ehtiyojlariga mos xizmatlarni taklif etish, ularning qoniqish darajasini oshirish va barqaror turizmni rivojlantirishga e'tibor qaratish zarur.

Turistik destinatsiyalarni rivojlantirish va ularni xalqaro bozorda targ'ib qilish uchun davlat tomonidan bir qator institutsional yondashuvlar qo'llaniladi. Bular orasida normativ-huquqiy asoslar, moliyaviy rag'batlantirish mexanizmlari va xalqaro hamkorlik muhim o'rin tutadi. Davlat turizm sohasini rivojlantirish uchun mustahkam normativ-huquqiy asos yaratadi. Bu yo'nalishda turizmni qo'llab-quvvatlashga oid qonunlar qabul qilinadi, litsenziyalash va standartlashtirish tizimi yo'lga qo'yiladi, shuningdek, viza rejimini yengillashtirish va soliq imtiyozlari kabi choralar ko'riladi. Shuningdek, turistik zonalarini rivojlantirish bo'yicha maxsus davlat dasturlari ishlab chiqiladi.

Moliyaviy rag'batlantirish mexanizmlari esa turistik infratuzilmani rivojlantirish va tadbirkorlarni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan. Davlat tomonidan mehmonxonalar, dam olish maskanlari va transport tizimini yaxshilash uchun sarmoyalar jalb qilinadi, kredit va subsidiyalar beriladi, xususi sektor bilan sheriklik asosida loyihalar amalga oshiriladi. Shuningdek, xalqaro sayyohlarni jalb qilish uchun reklama va targ'ibot ishlari moliyalashtiriladi. Xalqaro hamkorlik turizmni global miqyosda rivojlantirish uchun muhim ahamiyatga ega. Mamlakatlar o'rtasida turizm sohasida kelishuvlar imzolaniadi, xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik yo'lga qo'yiladi va qo'shma loyihalar amalga oshiriladi. Bundan tashqari, xalqaro ko'rgazmalar, sayyohlik festivallari va konferensiyalarda ishtirok etish orqali milliy turistik brendni targ'ib qilishga e'tibor qaratiladi.

Shunday qilib, davlatning institutsional yondashuvlari turizm sohasining barqaror rivojlanishiga xizmat qilib, turistik destinatsiyalarni xalqaro bozorda muvaffaqiyatli targ'ib qilish imkonini beradi.

Quyida **"Turizm marketing strategiyalarini takomillashtirishda va turistik destinatsiyalarni targ'ib qilishda davlatning institutsional siyosatining ahamiyati"** mavzusiga oid keng qamrovli jadval taqdim etiladi. Ushbu jadvalda turli jihatlar, ularning tavsifi, qo'llaniladigan strategiyalar va tegishli manbalar keltirilgan.

1-jadval120

Turizm sohasida davlat institutsional siyosati va marketing strategiyalari		
Yo'nalish	Tavsif	Qo'llaniladigan strategiyalar
1. Normativ-huquqiy asoslar	Davlat tomonidan turizm sohasi uchun huquqiy va qonunchilik bazasini shakllantirish.	- Turizm to'g'risidagi qonunlarni ishlab chiqish va yangilash - Sayyohlar xavfsizligini ta'minlashga doir chora-tadbirlar - Soliq imtiyozlari va kreditlar taqdim etish
2. Soliq va investitsiya imtiyozlari	Turizm sohasida sarmoyadorlarni jalb qilish va xususi sektorni rag'batlantirish.	- Xorijiy investorlar uchun maxsus erkin turistik zonalar yaratish
3. Infratuzilmani rivojlantirish	Mehmonxonalar, transport va dam olish maskanlarini modernizatsiya qilish.	- Aeroport va yo'llarni rekonstruksiya qilish - Zamonaviy mehmonxona va kurort majmualari qurish
4. Raqamli marketing strategiyalari	Onlayn platformalar orqali turizm targ'iboti.	- Ijtimoiy tarmoqlar, blogerlar va veb-saytlar orqali marketing - Sun'iy intellekt va big data

Yoʻnalish	Tavsif	Qoʻllaniladigan strategiyalar
5. Turizm xizmatlari sifatini oshirish	Xalqaro sifat standartlariga javob beradigan xizmatlarni rivojlantirish.	orqali mijoz analizini olib borish - Mehmonxona va restoranlar uchun xalqaro sertifikatlar olish - Turistik xizmatlar sifatini baholash tizimini yoʻlga qoʻyish
6. Xalqaro hamkorlik	Chet el davlatlari bilan hamkorlik qilish va qoʻshma loyihalar yaratish.	- Turizm sohasida davlatlararo memorandumlar imzolash - Yevropa, Osiyo va arab davlatlari bilan qoʻshma dasturlar
7. Ekoturizm va barqaror turizm	Atrof-muhitga zarar yetkazmagan holda turizmni rivojlantirish.	- Ekologik xavfsiz sayohat marshrutlarini yaratish - Milliy bogʻlar va madaniy yodgorliklarni muhofaza qilish
8. Turistik mahsulotlarni diversifikatsiya qilish	Turizm sohasida yangi xizmat turlarini joriy etish.	- Gastronimik turizm, agro-turizm, sogʻlomlashtirish turizmi - Ichki turizmni rivojlantirish - ITB Berlin, WTM London,
9. Xalqaro tadbirlarda ishtirok	Davlat tomonidan xalqaro turizm yarmarkalari va konferensiyalarga faol qatnashish.	MITT Moskva kabi xalqaro tadbirlarda qatnashish - Mahalliy turizm mahsulotlarini global bozorda tanitish
10. Mahalliy aholining ishtirokini oshirish	Mahalliy aholini turizm rivojlanishiga jalb qilish va bandlikni oshirish.	- Turizm biznesi uchun startaplarni ragʻbatlantirish - Aholi orasida turizm madaniyatini oshirish dasturlari

Yuqoridagi jadvaldan koʻrinib turibdiki, turizm sohasida davlat institutsional siyosatining ahamiyati katta boʻlib, u normativ-huquqiy bazadan tortib, xalqaro hamkorlik, moliyaviy ragʻbatlantirish va marketing strategiyalariga qadar keng koʻlamli yoʻnalishlarni qamrab oladi. Ushbu strategiyalar orqali turistik destinatsiyalarni targʻib qilish samaradorligi ortadi va mamlakatning turizm bozori global darajada rivojlanadi. Mavzuga oid chuqur tadqiqotlar va real misollar shuni koʻrsatadiki, turizmni rivojlantirish strategiyalarini toʻgʻri yoʻnaltirish orqali mamlakat iqtisodiyotiga katta hissa qoʻshish mumkin. Shu sababli, davlat siyosati har tomonlama tahlil qilinib, ilgʻor tajribalar asosida takomillashtirib borilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining "Yangi Oʻzbekistonning taraqqiyot strategiyasi toʻgʻrisida"gi Farmoni, 2022-yil 28-yanvar, lex.uz.
2. Jahon sayyohlik tashkiloti (UNWTO), rasmiy veb-sayt: unwto.org.
3. Xalqaro Barqaror Turizm Kengashi (GSTC), "Destinatsiya mezonlari", gstcouncil.org.
4. Oʻzbekiston Respublikasi Turizm va Madaniy meros vazirligi hisobotlari, uzbektourism.uz.
5. Jahon banki va UNWTO tomonidan ishlab chiqilgan "Mahalliy turizmni rivojlantirish" dasturi, worldbank.org.

NAMANGAN VILOYATIDA REKREATSION TURIZMDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI

Yunusova Sohiba Abdulmamidovna
Namangan Davlat Universiteti katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Har bir hududning turizm imkoniyatlarini baholashda dastlab hududning turistik resurslarini tahlil qilish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz, ushbu maqolada, Namangan viloyatini turizm sohasini rivojlantirishga ta'sir etuvchi omillar va imkoniyatlarini tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Namangan viloyati, rekreatsion turizm, shifobaxsh buloqlar, Afsonalar vodiysi, Axsikent yodgorligi.

Namangan viloyatining rekreatsion turistik faoliyatini baholash uchun, hududning turistik va ekskursiya resurslari, sanoat va turizm infratuzilmasini har tomonlama o'rganish va tahlil qilish natijalariga asoslanadi. Namangan viloyati O'zbekistonning eng tabiati boy bo'lgan hududlarida joylashgan bo'lib, ekoturizmni rivojlantirish boshqa viloyatlarga nisbatan yuqori hisoblanadi.

Namangan viloyati – O'zbekistonning har tomonlama rivojlangan go'zal viloyatlaridan biri hisoblanadi. Viloyat sifatida 1941-yil 11-martda tashkil etilgan. 1960-yil 25-yanvarda Andijon va Farg'ona viloyatlari tarkibiga qo'shib yuborilgan. 1967-yil 18-dekabrda qayta tashkil etilgan. Namangan viloyati respublikaning sharqida, Farg'ona vodiysining shimoliy-g'arbiy qismida, Tyanshan tog' tizmasi tarmoqlari - Qurama va Chatqol tog'larining yon bag'rida joylashgan. Shimol va shimoliy-sharqdan Qirg'iziston Respublikasining Jalolobod viloyati, janubiy-sharqqa Andijon, janubdan Farg'ona, shimol va shimoliy g'arbdan Toshkent viloyati va Tojikistonning Sug'd viloyati bilan chegaradosh.

Hududning rekreatsion turizm yo'nalishiga imkoniyatlarini aniqlashda quyidagi ta'sir etuvchi omillarni hisobga olishimiz mumkin:

- ✓ ekoturistik joylarini ixtisoslashtirishda hal qiluvchi omillardan biri bo'lgan iqlim;
- ✓ estetik va gigiyenik omillarning uyg'unlashuviga mos keladigan tabiiy va sun'iy landshaftlarni o'z ichiga olgan landshaft, o'rmonlarning o'tloq va dasht bilan uyg'unligi. Yassi relyef shakllarining daryolar va boshqa suv havzalari, tog' landshaftlari bilan birikmasi;
- ✓ kelib chiqishi madaniy-tarixiy, shu jumladan madaniy-ma'rifiy turizmning asosi bo'lgan tarix, me'morchilik, etnografiya, san'at yodgorliklari;
- ✓ sport inshootlari, ishbilarmonlik turizmi obyektlari va turistik qiziqish obyektlari sifatida qaralishi mumkin bo'lgan boshqa obyektlar [1].

Qulay tabiiy, iqlimiy, tarixiy va madaniy qadriyatlarning uyg'unligi turizmni rivojlantirish uchun eng qimmatli hududlarni belgilaydi. O'rganilayotgan hududlarning tabiiy sharoiti turli xil landshaftlar bilan ajralib turadi: Hududning yer yuzasi, asosan, tekislik bo'lib, shimoliyda qator tepaliklar va Chatqol hamda Qurama tog'lari bilan o'ralgan. Balandligi 350-800 m. Tog' va adirlar, tor vodiylar, vohalar to'rtlamchi geologik davrning katta-kichik daryolari va irmoqlarning faoliyatidan hosil bo'lgan. Tabiiy afzalliklar orasida muhim o'rin tutadi ekoturizmni rivojlantirishdagi roli asosan Chodak, Kosonsoy, Chortoq, Nanayning go'zal landshaftlari bilan bog'liq. Yuqori tabiiy turistik resurslar Namanganda to'plangan. Ekoturizm infratuzilmasini rivojlantirish uchun hududda yetarlicha imkoniyat va salohiyat bor deb hisoblaymiz.

Hududdagi iqlim keskin kontinental. Yozi uzoq issiq, qishi qisqa, nisbatan sovuq. Yillik o'rtacha temperatura +13°. Yanvarda temperatura -25° gacha pasayadi, iyunda +35-+45° ga yetadi. Vegetatsiya davri 229 kun. Viloyatning turli qismlarida yog'in miqdori turlicha. Namanganda o'rtacha yillik yog'in miqdori 230 mm, g'arbida 90-190 mm,

sharkiy tumanlarida 300-400 mm, tog' etaklarida 600 mm. Yog'inning eng ko'pismi bahor va kuzda yog'adi¹²¹. Daryolari yog'indan, tog'lardagi qor va muzliklardan suv oladi. Namangan viloyatida 16 dare va soy, ko'plab mavsumiy soylar mavjud. Eng katta daryosi — Sirdaryo. U Norin va Qoradaryoning qo'shilishidan hosil bo'ladi. Norin va Sirdaryoga Chatqol

tog'laridanoqibtushadigan Pochchaotasoy, Chortoksoy, Chustsoy, Olmossoy, Chodaksoy, G'ovasoy, Kosonsoy, Namangansoy kabi sersuv tog' daryolari kuyiladi. Kosonsoy, Chortoq, Eskiye suv omborlari, Oxunboboyev, Shimoliy Farg'ona, Katta Namangan kanallari qurilgan. Bahor va yoz boshlarida sodir bo'ladigan sel hodisalaridan saqlanish uchun sel omborlari barpo qilingan.

Tuproqlari prolyuvial, o'tloq, o'tloqi-botqoq, och tusli bo'z, ayrim joylarda sho'rxok, och tusli qo'ng'ir, jigarrang. Adirlar qumtosh, mergel, lyoss va chag'irtoshlar bilan qoplangan. Bahorda efemer o'simliklar o'sadi, chorva mollari boqiladi. Tekislik qismlarida bo'z, ko'ng'ir tuproqlar, qadimdan dehqonchilik qilib kelingnidan tabiiy holati o'zgargan va unumdorligi oshirilgan. Kosonsoyda tipik va qoramtir bo'z tuproq, Namangan, Uchqo'rg'on, Chust tumanlarida och bo'z tuproq tarqalgan. Tekislik qismining ekin ekilmaydigan yerlarida sho'ra, shuvoq, lola, otquloq, Sirdaryo bo'ylarida betaga, astragal va boshqa o'sadi. Tog'larda archazorlar, yovvoyi olcha, olma va yong'oqzorlar uchraydi. Tog'larning baland qismi subalp o'tloklari — yozgi yaylovlardan iborat. Namangan viloyatida deyarli o'rmon yo'q. Namangan mevali o'rmon ko'chatzori va Namangan o'rmon ko'chatzori mavjud. Cho'l va adirlar o'zlashtirilib yuborilgandan bo'ri, tulki, qobon, yumronqoziq kam uchraydi. Tog'larda tog' takasi, sug'ur bor. Adirlarda kalamush, dala sichqoni, echkamar, tipratikan, cho'l toshbaqasi, turli xil ilon va kaltakesak ko'p. Qushlardan burgut, kaklik va boshqa bor. Qorabovur, yovvoyi o'rdak va boshqa ovlanadi. Dare, soy va boshqa suv havzalarida har xil baliq yashaydi, ondatra keng tarqalgan. Pochchaotasoy, G'ovasoyda qunduz ham uchraydi. Namangan viloyati xududining intensiv o'zlashtirilishi oqibatida sudralib yuruvchilar, qushlar, sut emizuvchilar, baliklarning ko'p turlari kama-yib bormoqda.

Gidrologik tadqiqotlar mineral suvlarning tarqalishining mahalliy xususiyatini aniqladi. Chortoq mineral suvi - shifobaxsh, hidsiz va rangsiz suv. Kimyoviy tarkibi bo'yicha sulfatxloridnatriyli, suvning minerallashganligi $rN=7,2$ bilan 2,6 g/l va tarkibida 14 mg/l kremniy kislotasi mavjud. Suvning temperaturasi 30°. Chortoq shahridan 7 km shim.sharkda Chortoqsoy sohilida "Chortoq" sanatoriysi joylashgan. Bu yerda 1953-yil neogen yotqiziqlaridan tashkil topgan Chortoq strukturasida chuqur burg'i quduqlari (ZOYU m gacha) yordamida mineral suv topilgan. Baktriya seriyasi konglomeratlarida 150–500 m oraliqda 4 ta suv o'tkazuvchi gorizont ochilgan, chuq. 507 m li burg'i qudug'i 1958-yil Farg'ona gidrogeologiya ekspeditsiyasi tomonidan qazilib, 1959-yilda foydalanishga topshirilgan. Burg'i qudug'ining debiti (sarfi) 2 atm bosimda 7 l/sek atrofida. Ovqat hazm qilish organlari kasalliklarini davolashda ichish uchun foydali. Massaget seriyasi yotqiziqlaridan topilgan Chortoq mineral suvis. esa, yuqori minerallashgan (60 g/l gacha), gipertermalli (trasi 72° gacha), xloridnatriykaltsiyl, kam radioaktivli, tarkibida yuqori darajada yod (19–48 mg/l) va brom (25 mg/l) bo'lgan gaz chikaruvchi azotli suv. Kimyoviy elementlar majmuasining uygunligiga ko'ra, bu suv balneologik nuqtai nazaridan katta amaliy ahamiyatga ega. 1250–1550 m chuqurlikdagi massaget seriyasi yotqiziqlarida ochilgan, favvora bo'lib chikuvchi suvlar bazasida "Chortoq" sanatoriysi faoliyat ko'rsatmoqda. Bu suv tayanch harakat organlari, poliartrit, me'daichak, ginekologik, spondilyoz, yurak, teri va boshqa kasalliklarni davolashda foydalanilmoqda. Chortoqning yodlangan mineral suvi nafaqat balneologik nuqtai

¹²¹ <https://uz.wikipedia.org>

nazaridan, balki sanoat uchun zarur bo'lgan yod ajratib olish ob'yekti sifatida ham ahamiyatga ega¹²².

Hududda shifobaxsh va minerallarga boy buloqlardan To'raqo'rg'on tumanida joylashgan "Kengulsoy" buloq suvi minerallashtirilganligi 03 g/l, temperaturasi 15,7°, Pop tumanida joylashgan "Imom ota" bulog'i, buloqning suvi minerallashtirilganligi 0,15 g/l, temperaturasi 12,5°, Chust tumanining, Baliqchi qishlog'ida joylashgan "Baliqchi" bulog'i minerallashtirilganligi darajasi 0,33g/l, temperaturasi 16,8°, Chust tumanining yana bir shifobaxsh buloqlaridan biri G'ova qishlog'ida joylashgan "G'ova" bulog'i bo'lib minerallashtirilganligi 0,36 g/l, temperaturasi 14°, Chust tumanining markazida joylashgan "Chust" bulog'i minerallashtirilganligi 0,9 g/l, temperaturasi 17,5°, Yangiqo'rg'on tumanida joylashgan "Gulbuloq" bulog'i minerallashtirilganligi 0,9 g/l, temperaturasi 18°, Chortoq tumanining Bog'iston qishlog'ida joylashgan "Baliq ko'l" bulog'i minerallashtirilganligi 0,45, temperaturasi 18,3°, ushbu hududda yana bir buloqlardan "Sutli buloq" (Naima bibi) bulog'i minerallashtirilganligi 0,5g/l, temperaturasi 14,3°, Yangiqo'rg'on tumanining, Zarkent qishlog'ida joylashgan "Zarkent" bulog'i minerallashtirilganligi 0,37, temperaturasi 14,2°, Yangiqo'rg'on hududining markazida joylashgan "Abdulla Bur" bulog'i, buloqning minerallashtirilganligi 0,3, temperaturasi 15° ni tashkil etadi ushbu buloqlar asosan sovuq shifobaxsh buloqlar jumlasiga kiradi¹²³. Hududda bunday rekreatsion resurslarni ko'plab uchratish mumkin.

Ushbu bosqichda eng katta iqtisodiy samarani mintaqada asosan dam olish maskanlari, sog'lomlashtirish maskanlari, asosan yoz mavsumida esa tog' turizmi aks ettiruvchi faol turizm beradi. Asosiy oqimni mahalliy sayyohlar tashkil qiladi. Chet ellik sayyohlar asosan Namanganda turar joy bilan ishbilarmon sayyohlar toifasiga kiradi. Mintaqada ekstremal, sarguzasht va ekoturizm rivojlanish bosqichida: rekreatsion turizm ancha sust tijoratlashgan, chunki turistlar oqimi asosan tashkillashtirilmagan.

Madaniy turizm, ulkan resurs bazasiga ega emas, asosan viloyatda kichik turizm bilan tavsiflanadi. Ko'rish uchun mo'ljallangan obyektlar asosan tarqoq joylashganligi sababli va ular o'rtasida ekskursiya avtobuslari uchun mos bo'lgan yo'llarning yo'qligi bilan bog'liq, ammo ushbu yo'nalishning rivojlanishini juda istiqbolli deb hisoblash mumkin, bundan tashqari, bu mintaqada kelayotgan turistlarning qolish muddatini uzaytirish, shuningdek, rekreatsion va ma'rifiy turizmni, shu jumladan bolalar turizmini qo'llab-quvvatlash uchun motivatsiya yaratadigan qo'shimcha attraksionlarni yaratishga imkon berdi. Jumladan 2019 yil foydalanishga topshirilgan "Afsonalar vodiysi" tematik parkining qurilishi bilan viloyatda madaniy turizm obyektlarining soni ortganligini ko'rishimiz mumkin. Park 155 gektar maydonni o'z ichiga qamrab olib, 10 ta xizmat va 5 ta texnik binolar, 16 ta basseyn va 7 ta turli suv attraksionlaridan iborat yopiq va ochiq akvapark mavjud. Parkda 2024-yilda ishga tushirilgan tomosha charxpalagi balandligi 92 metrga teng bo'lgan, O'zbekistondagi eng katta charxpalak hisoblanadi. 54 ta kabinaga ega bo'lgan mazkur charxpalak bir vaqtning o'zida 216 kishiga xizmat ko'rsata oladi¹²⁴.

Viloyatning madaniy-tarixiy obyektlaridan biri "Ahsikent" eski shahar qoldiqlari ochiq osmon muzeyi hisoblanadi. Axsikent yodgorligi – qadimiy shahar xarobasi.

¹²² https://uz.wikipedia.org/wiki/Chortoq_mineral_suvi

¹²³ Yokubjonova H (2022). Use of Medicinal Springs as an Ecotourism Object in the Conservation of Biodiversity in Uzbekistan (On the Example of Namangan Region). SunText Rev Econ Bus 3(1): 156.

¹²⁴ "Namanganda O'zbekistondagi eng baland tomosha charxpalagi o'rnatildi (video)". *daryo.uz*. Qaraldi: 2024-yil 16-may.

Namangan viloyati To'raqo'rg'on tumanidagi Shahand qishlog'i hududida, Sirdaryoning o'ng sohilida joylashgan. Tarixiy ma'lumotlarga qaraganda, Axsikat shahri miloddan avvalgi 3-2-asrlarda vujudga kelgan, 9-10-asrlarda Farg'ona vodiysining poytaxti bo'lgan. 1219 yilda mo'g'ullar tomonidan butunlay vayron qilingan. Uning eski o'rnidan 5-7 kilometr g'arbda bunyod etilgan yangi Axsikat esa 14-17 asrlarga mansubdir. Bu tarixiy obyekt hududga ko'plab turistlar va arxiologlar qiziqishini uyg'otdi desak mubolag'a bo'lmaydi.

Turistik yo'nalish imkoniyatlarini aniqlashda ta'sir etuvchi omillarning yana biri sport inshootlaridir, viloyatda mahalliy sportsevarlar uchun imkoniyatlar yetarlicha deb baholashimiz mumkin, ammo xalqaro miqyosda o'taziladigan sport musobaqalari va olimpiadalari uchun to'liq infratuzilma shakllantirilmagan. O'rganilayotgan hududdagi asosiy sayyohlik oqimi asosan mahalliy sayyohlar va O'zbekistonning boshqa shaharlari va unga tutash hududlaridan kelgan sayyohlar tomonidan shakllantiriladi. Chet ellik sayyohlar oqimi asosan Namanganga ishbilarmon turist sifatida kelishi bilan bog'liq.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Романов а.А., Саакянц р.Г. География туризма: Учебное пособие. 3-е издание. 2004
2. Yokubjonova H (2022). Use of Medicinal Springs as an Ecotourism Object in the Conservation of Biodiversity in Uzbekistan (On the Example of Namangan Region). SunText Rev Econ Bus 3(1): 156.
3. Abdulmamidovna Y. S. TURIZM INDUSTRIYASINI RIVOJLANTIRISHDA RESURSLARNING TURLARI VA ULARNING SALOHİYATI //Science and innovation. – 2024. – T. 3. – №. Special Issue 46. – C. 667-669.
4. Abdulmamidovna Y.S. TURIZM SOHASINI RIVOJLANTIRISHNING DOLZARB MUAMMOLARI// Science and innovation. - 2024.- T.3.-№ Special Issue 28.- 868-871.

EKOTURIZM SALOHİYATIDAN FOYDALANIB, FARG'ONA VODIYSINING AHOLI TURMUSH DARAJASINI YAXSHILASH VA KAMBAG'ALLIKNI KAMAYTIRISH

Leveraging ecotourism for socio-economic development and enhancing living standards and reducing poverty in the fergana valley

Mirzayev Abdulla Topilovich- Professor

Mirjalolova Dilnoza-turizm va mehmondo'stlik
magistranti, FarDU mirjalolova1995@gmail.com

Annotatsiya

Farg'ona vodiysi tog'lar bilan o'ralgan tabiati so'lim va mo'tadil bo'lgan viloyat hisoblanadi. Farg'ona vodiysida ecoturizmni rivojlantirish uchun resurslar mavjud bo'lib imkoniyatlarini va qo'shimcha kontent sifatini oshirish zarur. Ayniqsa Farg'ona vodiysi tog'li hududlarida turizmining rivojlanishi qishloq aholisining hayot sifatiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ushbu maqolaning maqsadi Farg'ona viloyatida ecoturizmni yaxshilash va bu tarmoqni hududdagi aholining hayot sifatiga qanday ta'sir qilishi mumkinligini aniqlashdir. Farg'ona vodiysining ekoturizm salohiyati, uning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishga qo'shadigan hissasi tahlil qilinadi. Aholining turmush darajasini yaxshilash, bandlikni ta'minlash hamda kambag'allikni kamaytirishda ekoturizmning imkoniyatlari yoritiladi.

Kalit so'zlar: Ekoturizm, Farg'ona vodiysi, kambag'allikni kamaytirish, bandlik, yashil iqtisodiyot, mahalliy aholi, tabiiy resurslar.

Abstract

The Fergana Valley, characterized by its temperate climate and surrounding mountain ranges, presents significant potential for the development of ecotourism. To capitalize on this potential, it is essential to enhance resource availability and improve the quality of supporting infrastructure. The expansion of tourism, particularly in the valley's mountainous regions, holds promise for positively influencing the living standards of rural populations. This paper aims to explore strategies for advancing ecotourism in the Fergana Valley and assess the subsequent impact on the socio-economic conditions of local communities. Through an analysis of the region's ecotourism potential, the paper evaluates its contribution to both economic and social development. The findings highlight how ecotourism can serve as a catalyst for improving living standards, generating employment, and alleviating poverty within the region.

Keywords: Ecotourism, Fergana Valley, poverty alleviation, employment, green economy, rural development, natural resource management.

Zamonaviy hayot sur'atining tezlashuvi natijasida shaharlarda yashovchi ko'plab insonlar ish, turmush tashvishlari va boshqa majburiyatlar bilan band bo'lib qolmoqdalar. Bu esa oila bilan vaqt o'tkazish, sog'liq uchun qayg'urish, to'g'ri ovqatlanish va sog'lom turmush tarziga rioya qilish imkoniyatini cheklaydi. Shunday sharoitda insonlarda ruhiy zo'riqish, charchoq, ish samaradorligining pasayishi va psixosomatik kasalliklar kabi muammolar yuzaga kelmoqda. Bunday holatlarda tabiat qo'yniga qisqa muddatli sayohatlar nafaqat hordiq chiqarish, balki insonning ruhiy salomatligini tiklash vositasi sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Tabiat bilan bevosita muloqot qilish, ekologik toza muhitda bo'lish, yangi odamlar — xususan, mahalliy qishloq aholisi bilan iliq muloqotga kirishish insonda ichki osoyishtalik, sekinlik va xotirjamlik tuyg'ularini uyg'otadi. Shuningdek, sog'lom va shoshilmasdan ovqatlanish, ya'ni ovqatlanish jarayonidan zavqlanish imkoniyati ham yuzaga keladi. Aynan mana shunday ehtiyojlarni hisobga olgan holda ekoturizm — xususan, qishloq turizmi yo'nalishining rivojlanishi dolzarb bo'lib bormoqda. Bu turizm turi individuallashtirilgan, ya'ni har bir mehmonning ehtiyojlariga moslashtirilgan xizmatlarni taklif etadi. Shu bilan birga, qishloq joylarida yashovchi aholi uchun qo'shimcha daromad manbaiga, yangi ish o'rinlariga va mahalliy iqtisodiyotning jonlanishiga xizmat qilmoqda.

Farg'ona vodiysi O'zbekistonning eng zich aholiga ega va tabiiy-iqlimiy sharoiti qulay bo'lgan hududlaridan biri hisoblanadi. Vodiyning boy tabiati, tog'li hududlari, daryo va manzarali joylari ekoturizmni rivojlantirish uchun katta imkoniyat yaratadi. So'nggi yillarda mamlakatda kambag'allikni kamaytirish va barqaror rivojlanish bo'yicha davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri sifatida turizm, ayniqsa ekoturizm alohida e'tibor qozonmoqda. Xususan, "2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi"da kambag'allikni qisqartirish, hududlar iqtisodiyotini rag'batlantirish, turizm infratuzilmasini rivojlantirish va qishloq joylarda daromad

manbalarini diversifikatsiya qilish asosiy vazifalar sifatida qaratilgan va Ekoturizm ushbu maqsadlarga erishish vositasi sifatida qayd etilgan. Shuningdek, “Kambag‘allikni qisqartirish strategiyasi” (2021–2030 yillar)DA kambag‘al qatlam vakillarini turizm sohasida kasbga o‘rgatish, kichik biznes faoliyatiga jalb qilish, ayollar va yoshlar bandligini ta‘minlash kabi aniq chora-tadbirlar ko‘zda tutilgan. Shuning uchun, Farg‘ona vodiysida ekoturizmni rivojlantirish orqali mahalliy aholini band qilish, ularning daromad manbalarini kengaytirish va ijtimoiy barqarorlikka erishish oldinga surilmoqda.

1-Jadval,

Farg‘ona vodiysidagi ekoturizm ob‘ektlari

T/r	Ob‘ekt nomi	Joylashuvi	Ekoturizm salohiyati
1	Qo‘qon shahri	Qo‘qon shahri	Tarixiy obidalar, madaniy meros, me‘moriy yodgorliklar
2	Marg‘ilon shahri	Marg‘ilon shahri	Ipakchilik markazi, qadimiy hunarmandchilik, madaniy sayyohlik
3	Rishton tumani	Rishton tumani	Mashhur kulolchilik markazi, an‘anaviy sopol mahsulotlar
4	Beshariq tumani	Beshariq	Mevali bog‘lar, qishloq xo‘jaligi faoliyati asosidagi ekoturizm
5	Oltiariq tumani	Oltiariq	Tog‘ etaklari, ekologik toza hududlar, sayr va dam olish imkoniyatlari
6	Uchko‘prik tumani	Uchko‘prik	Qishloq hayoti, mahalliy hunarmandchilik, iqlimiy sharoitlarga mos ekoturizm yo‘nalishlari

Farg‘ona vodiysida ekoturizm uchun mos bo‘lgan bir qancha ob‘ektlar mavjud. Ulardan biri — Chortoq va Pop tumanlaridagi tog‘li hududlardir. Bu yerda sayyohlar toza havo, tog‘ manzaralari va yovvoyi tabiat bilan tanishish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Ayniqsa, tog‘ yo‘llari bo‘ylab piyoda sayr qilish (trekking), milliy taomlarni tatib ko‘rish va mahalliy aholi bilan muloqot qilish katta qiziqish uyg‘otadi. Yana bir muhim ekoturistik maskan — Qo‘qon va Rishton shaharlari atrofidagi qadimiy hunarmandchilik markazlari. Bu hududlarda ekoturizm faqat tabiat bilan cheklanib qolmay, balki mahalliy aholi tomonidan yaratilgan ekomahsulotlar va hunarmandchilik buyumlarini ko‘rish, ularga bevosita guvoh bo‘lish imkoniyatini beradi. Ayniqsa, Rishtonning mashhur ko‘k rangli sopol idishlari sayyohlar orasida juda mashhur. Shuningdek, So‘x vodiysi ekoturizm uchun noyob maskan hisoblanadi. Bu yerning izolyatsiyalangan geografik holati, boy flora va faunasi, shuningdek, xalqning o‘ziga xos turmush tarzi sayyohlarni o‘ziga jalb etadi. Sokhda amalga oshirilayotgan ekologik toza dehqonchilik ham e‘tiborga loyiqdir. Farg‘ona vodiysida ekoturizmni rivojlantirish nafaqat tabiiy resurslardan oqilona foydalanishni ta‘minlaydi, balki mahalliy aholi uchun yangi ish o‘rinlarini yaratadi va ularning turmush

darajasini oshiradi. Shu bilan birga, ekoturizm yosh avlodga tabiatga mehr, ekologik madaniyat va milliy qadriyatlarga hurmat ruhini singdiradi.

Bu soha ayniqsa qishloq joylarida yashovchi aholining iqtisodiy faolligini oshirishda muhim omil bo'lmoqda. Avvalo, mahalliy gidlar va tarjimonlar uchun ish o'rinlari yaratiladi. Tabiatni yaxshi biladigan, mahalliy tarix va madaniyat haqida hikoya qila oladigan odamlar uchun bu katta imkoniyatdir. Bundan tashqari, sayyohlar uchun xizmat ko'rsatuvchi mehmonxonalar, homestaylar (uy-mehmonxona), restoranlar, kafelar ochilishi orqali xizmat ko'rsatish sohasida ham ko'plab ish o'rinlari paydo bo'ladi. Shuningdek, hunarmandchilik bilan shug'ullanuvchilar — sopolchi, to'quvchi, yog'och o'ymakorligi ustalari — o'z mahsulotlarini sayyohlarga taklif qilib, daromad topishlari mumkin. Ayniqsa, xalq amaliy san'atiga oid ko'rgazmalar va mahorat darslari orqali ularning faoliyati yanada kengayadi. Transport va yo'l ko'rsatish xizmatlari, sayyohlarni tog' va tabiat qo'ynidagi maskanlarga olib borish, ularga qulay va xavfsiz sharoit yaratish uchun ham yangi bandlik imkoniyatlarini yaratadi. Shu bilan birga, eko-fermerlik va ekologik mahsulot yetishtirish bilan shug'ullanuvchilar ham o'z mahsulotlarini sayyohlarga taklif qilib, foyda ko'rishadi. qisqa qilib yoritilganda, ekoturizm rivojlanishi natijasida kichik biznes va hunarmandchilik faoliyati jonlanadi, bu esa kambag'allik darajasining pasayishiga olib keladi.

Ekoturizm Farg'ona vodiysining barqaror rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. U tabiiy resurslardan oqilona foydalanishni ta'minlaydi, atrof-muhitga zarar yetkazmasdan iqtisodiy o'sishga xizmat qiladi. Ekoturizm orqali aholining ekologik madaniyati oshadi, tabiatni asrashga bo'lgan e'tibor kuchayadi va yosh avlodda mas'uliyat hissi shakllanadi. Bundan tashqari, bu soha iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy barqarorlik o'rtasidagi muvozanatni ta'minlab, uzoq muddatli rivojlanishning poydevorini yaratadi. Ekoturizm orqali ishlab topilgan daromadlar infratuzilmani yaxshilash, ta'lim va sog'liqni saqlash sohalarini rivojlantirishga yo'naltirilishi mumkin, bu esa umumiy farovonlikka xizmat qiladi.

Xulosa

Farg'ona vodiysining boy tabiiy resurslari, madaniy merosi va qadimiy an'analari ekoturizm rivojlanishi uchun katta salohiyatni namoyon etadi. Ayniqsa, tog'li hududlar, daryo vodiylari, mevali bog'lar va qadimiy hunarmandchilik markazlari ekologik va madaniy turizm turlari uchun muhim manba hisoblanadi. Ushbu resurslardan oqilona va barqaror tarzda foydalanish orqali nafaqat mintaqa iqtisodiyoti mustahkamlanadi, balki aholining hayot sifati ham sezilarli darajada yaxshilanadi. Ekoturizmni strategik rejalashtirish va tizimli yondashuv asosida rivojlantirish — ayniqsa kambag'allikni kamaytirish, bandlikni oshirish va yoshlar uchun yangi kasb va ko'nikmalarni shakllantirish imkonini yaratadi. Mahalliy aholi bilan bevosita hamkorlikda amalga oshirilgan ekoturizm loyihalari orqali daromad manbalari ko'payadi, ayni paytda hududda yashil iqtisodiyot tamoyillari targ'ib etiladi.

Bundan tashqari, davlat tomonidan yo'llar, aloqa, suv ta'minoti, energiya tizimi kabi infratuzilmalarning rivojlantirilishi, soliq va kredit imtiyozlari, turizm biznesiga oid yengilliklar hamda mahalliy hamkorlik mexanizmlarining yo'lga qo'yilishi ekoturizmning izchil va barqaror rivojlanishini ta'minlaydi. Shuningdek, ekologik ta'lim va aholining turizm madaniyatini oshirish ham muhim omillar sirasiga kiradi. Shunday qilib, Farg'ona vodiysida ekoturizmni rivojlantirish nafaqat turizm sanoatining yangi bosqichga ko'tarilishiga, balki mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotiga ham xizmat qiladi. Bu esa uzoq muddatda ekologik muvozanatni saqlagan holda, iqtisodiy barqarorlikka erishish yo'lida muhim qadamlardan biri bo'lib xizmat qiladi..

Adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Turizm va madaniy meros vazirligi. (2023). Ekoturizmni rivojlantirish konsepsiyasi. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Turizm va madaniy meros vazirligi nashriyoti.

2. Karimov, S. (2022). Farg‘ona vodiysida ekoturizm va uning iqtisodiy ahamiyati. O‘zbekiston iqtisodiyoti jurnali, 5(2), 45–51.
3. Ergasheva, N. (2021). Ekoturizm va barqaror rivojlanish: O‘zbekiston tajribasi. Barqaror taraqqiyot: nazariya va amaliyot, 3(1), 30–36.
4. United Nations World Tourism Organization (UNWTO). (2020). Sustainable tourism development guidelines.
5. Farg‘ona viloyati hokimligi rasmiy veb-sayti. (2023). Sayyohlik infratuzilmasi va ekoturizm salohiyati haqida.

JIZZAX VILOYATINING IJTIMOIIY-IQTISODIY RIVOJLANISHIDA TURIZM IQTISODIY DRAYVER SIFATIDA: YANGICHA YO‘NALISHLAR VA MEXANIZMLAR

Aynakulov Muxitdin Abduxamidovich,
i.f.n. professor

Yarasheva Zuxra Akmaljon qizi, Jizzax
politehnika instituti talabasi

Annotatsiya: Maqolada turizmning Jizzax viloyatining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini rag‘batlantirishdagi o‘rni yoritilgan. Mualliflar turizm yangi ish o‘rinlarini yaratish, mahalliy aholi daromadlarini oshirish va infratuzilmani yaxshilashga qanday hissa qo‘shishini tahlil qiladi. Maqolada turizm industriyasini rivojlantirishning yangi yo‘nalishlari va mexanizmlari, jumladan, mehmondo‘stlikka investitsiyalar va ekoturizmni rivojlantirishga alohida e‘tibor qaratilgan. Sayyohlar va sarmoyalarni jalb qilish borasida mintaqa oldida turgan muammolar va imkoniyatlar ham muhokama qilinadi. Mualliflar Jizzax viloyatida turizmni barqaror rivojlantirish, iqtisodiy o‘sish va ijtimoiy farovonlikka ko‘maklashish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlarni taklif qiladi.

Kalit so‘zlar: Turizm, iqtisodiy rivojlanish, Jizz viloyati, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, ekoturizm, mehmondo‘stlikka sarmoya kiritish, barqaror rivojlanish, sarmoyani jalb qilish.

Ko‘pgina geografik hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida turizm muhim o‘rin tutadi. Yirik shaharlardan tortib chekka qishloqlargacha bo‘lgan turizm iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantiradi, yangi ish o‘rinlari yaratishga yordam beradi, infratuzilmani rivojlantiradi va madaniy almashinuvni rag‘batlantiradi. Mazkur maqolada O‘zbekiston Respublikasining Jizzax viloyati misolida mazkur sohadagi mavjud imkoniyatlarni tahliliy asosda ko‘rib chiqamiz.

Jizzax viloyati O‘zbekistonning markaziy mintaqasida joylashgan bo‘lib, shu tufayli har taraflama keng ko‘lamli xo‘jalik yuritish imkoniyatiga egadir. Uzunligi sharqdan g‘arbga, ya‘ni Yangiobod tumanidan Forish tumanigacha 180 km, janubdan shimolga, ya‘ni Baxmal tumanidan Mirzacho‘l tumanigacha 175 km. ni tashkil etadi. Maydoni 21,1 ming kv.km. Shundan 4,8 ming kv.km. (22,7 %) qishloq xo‘jaligida foydalanishda bo‘lgan erlardir. O‘rmon va o‘rmonchilik bilan bog‘liq ekinlar ekiladigan maydon 1,8 ming (8,5%) kv.km dan iboratdir [1, p.2©©]. Maydonining katta qismini sharqdan g‘arbga va qisman shimoli-g‘arb tomonga cho‘zilgan Chinqortog‘ va Molguzar, g‘arbdan sharqqa, sharqi-janubga va janubga tomon cho‘zilgan Nurota tog‘ tizmalari, shimol tomondan Qozog‘istondagi Chordora to‘g‘onidan viloyatning shimoli-g‘arbidan Navoiy viloyati hududiga qadar cho‘zilgan Aydarko‘l tashkil etadi. Bu qadimiy yurtda ajdodlarimiz zakovati, salohiyatidan darak beruvchi – qadimiy turkiylarning quyosh yili timsoli – “Quyosh taqvimi”, (“Saklar taqvimi”), 19 fevraldan 21 martgacha quyosh nuri tushadigan Huttosh, shuningdek, Qantartosh, Hamaltoshlarning o‘zi sirli bir olam. Viloyatda ziyorat turizmini rivojlantirish uchun ham Sa’d ibn Vaqqos, Usmand ota, Novqa

ota, Xo‘jamushkent ota, Parpi ota, Sayfin ota, Savruk ota, Qulfisar ota kabi ziyoratgohlarlar xizmat qiladi. E’tiborli jihati bu yerdagi tabiiy buloqlardan yiliga o‘rtacha 16-20 mln. kubometr suv olish imkoniyati mavjud. Eng asosiysi viloyatning Baxmal, Zomin, G‘allaorol tumanlari hamda Sh. Rashidov va Forish tumanlarining tog‘li hududlarida yog‘ingarchilik nisbatan mo‘l bo‘ladi. Shuningdek, haroratning mo‘tadilligi tufayli Baxmal, G‘allaorol va Forish botiqlarida, Zominsoy, Yettikechuv va Ko‘rpa-soyda suvning parchalanishi nisbatan kam. Viloyatda turizm va uning zaminidagi rekreatsiya klasterlarini rivojlantirish uchun ham birmuncha sezilarli imkoniyatlar, ya’ni viloyat tabiatining o‘ziga xos xususiyatlaridan biri tog‘lar va tog‘ yon bag‘irlarida tarkibida temir, oltingugurt, vodorod, radiy, kremniy kislotasi, karbon gazi, ishqorli termo-minerallar bo‘lgan bir qator mavjud shifobaxsh suv manbalari mavjud. Darhaqiqat, ayni paytda viloyatning G‘allaorol, Forish, Mirzacho‘l tumanlarida ana shunday balneologik suvlar bilan davolovchi “Marjonsuv”, “Birlashgan”, “Gagarin” nomli sanatoriylar va bir nechta profilaktoriylar ishlab turibdi. Shuning bilan birgalikda viloyatning Zomin, Jizzax, Baxmal tumanlarida ham ma’danga boy manbalari bor. Viloyatdagi barcha ma’danli suvlar kimyoviy va balneologik tarkibiga ko‘ra eng tabiiy o‘ziga xosligi bevosita hududning ancha qismini egallagan tog‘liq zona ekanligi bilan bog‘liqdir. Mazkur hududlarning tog‘ yon bag‘irlarida bir-biridan go‘zal tabiat go‘shalari, archazorlar bodomzorlar yong‘oqzorlar, shifobaxsh o‘tloqlar, soyliklar, zilol suvlar, hatto, musaffo toza havo qatlamining o‘zi bir olam. Ulkan daralarda qir-adirlar va soyliklarda kamyob o‘simliklar va hayvonlar, parrandalarning turfa xillari mavjud. Baxmal va Zomin tumanlaridagi qir-adirlar, ulkan bog‘-rog‘lar, shuningdek, Baxmaldagi dengiz sathidan 2600 metr balandlikdagi ma’danli suv, Xalq bog‘i va qo‘riqxonalar, ajoyib sharsharalar, qirlar bag‘ridagi o‘nlab chashmalar insoniyatni o‘ziga chorlovchi saxiy tabiatning o‘ziga xos ne’matidir. Viloyatda turizm klasterlarining asosiy poydevori sanalgan Zomin tumanidagi 1976 yilda tashkil etilgan 48 ming gektarli Xalq bog‘ining tabiati o‘ta go‘zal. Balandligi dengiz sathidan 4 ming metrgacha cho‘zilgan tog‘ yon bag‘rida yoz va bahorda havo qatlami kamalak rangida tovlanadi. Qalin archazorlar va bahaybat daralar, soyliklardagi toshqin suvlar go‘yo tabiatning haqiqiy tabiiy ko‘rgazmasini namoyish etadi. Albatta bu kabi jarayonlarning xususiyati shundaki, inson hamisha ko‘pincha o‘zlashtirilmagan, inson qo‘li tegmagan tabiiy go‘shalarga ehtiyoj sezishidadir. Xalq bog‘i yonida Zomin qo‘riqxonasi tashkil etilgan, Xalq bog‘i va qo‘riqxonaning umumiy maydoni 78 ming gektarni tashkil etadi. Bu qo‘riqxonada 100 dan ortiq shifobaxsh va dorivor o‘simliklar, oq tirnoqli ayiq, yovvoyi cho‘chqa, bo‘rsiq, alqar, (tog‘ echkisi), jayra kabi hayvonlar, kemiruvchilar, kalxat, qora turna, bulduruq, tuvaloq, kaklik, tustovuq kabi parrandalarning 150 dan ortiq turlari uchraydi. Ushbu tabiat maskanida “Zomin” sanatoriysi, O‘rikli-soy dam olish maskani, sayyohlar uchun ko‘plab mexmonxona uylari faoliyat ko‘rsatib turibdi. Shu sabab mazkur rekreatsion hududlarda yil mobaynida dam oluvchilar, sayyohlar, ya’ni rekrentlar oqimi uzilmaydi.

Viloyat rel’efi shimol, shimoli-g‘arb tomondagi pasttekisliklar, cho‘l va dashtlardan qirlar, tog‘lar sari balandlab borishi bilan bog‘liq ravishda hayvonlar turlari ham ko‘payib boradi. Viloyatda baliqchilik sanoatini rivojlantirish uchun ham keng ko‘lamli imkoniyatlar mavjud, xususan, Aydarko‘l-Tuzkon Arnasoy ko‘llarida baliqlarning zog‘ora, laqqa, suzak va ilonbaliq kabi turlari bor. Buning ajablanarli tomoni shundaki, aydarko‘l-tuzkon Arnasoy ko‘llari viloyatda baliqchilik sanoatini rivojlantirish bilan bir paytda rekreatsiyani rivojlantirishga ham xizmat qiladi.

Viloyatning tabiiy iqlim sharoiti keskin mo‘tadil. Yozi quruq va issiq, qishi nisbatan yumshoq. Baxmal, qisman Zomin, Forish tumanlarining tog‘liq hududlarida yoz fasli biroz salqin o‘tadi. Yilning eng issiq oyi cho‘l zonalarida iyun-iyul, tog‘ zonasida iyul-avgust. Kunning uzunligi kunduz yozda 15 soat, qishda 9 soat davom etadi. Yanvar oyida harorat +1+4 daraja, iyul oyida esa +26+28 daraja. Bir yillik yog‘in miqdori 400-500 mm. Vegetatsiya davri 240-260 kun. Havoning namlik darajasi qishda 70-80 %. Bir yilda

quyoshli kunlar 2800-3000 soat atrofida. Birinchi qorning yog'ishi asosan oktyabr oyiga to'g'ri keladi [2, p.4].

Viloyat hududining nisbatan yaxlitligi va subtropik kengliklarga yaqinligi harorat rejimining birxilligini ta'minlaydi. Yil davomida o'rtacha 250-270 kun havo ochiq, osmon beg'ubor bo'ladi. Fevraldan noyabrgacha quyosh energiyasi nisbatan ko'proq bo'ladi. Havoning harorat yig'indisi janubiy pasttekisliklarda 5,5 ming daraja, shimoliy pasttekisliklarda 4,3-4,5 ming darajaga etadi.

Viloyat hududida yog'ingarchilik asosan qish va bahor fasllariga to'g'ri keladi. Shimoldan janubga tomon yog'ingarchilik ko'payib boradi. Yillik yog'in miqdori balandligi 276 metr bo'lgan Mirzacho'lda 295, balandligi 392 metr bo'lgan Sangzorda 400 mm.dan oshadi. Qor turib qoladigan kunlar bir yilda tekisliklarda 20-22 kun, tog'li hududlarda 60-70 kunni tashkil etadi. Hududning tekislik qismida yillik yog'in miqdori 200 mm. atrofida. Bug'lanish darajasi 100-120 mm.ga teng. Viloyat hududida shimoli-g'arbda vaqti-vaqti bilan kuchli shamol bo'lib turadi. Aprel va may oylarida kuchli shamol, do'l va jala yog'ish holatlari uchraydi.

Viloyat aholisi 2024 yil yanvar oyi holatiga 1382100 kishini tashkil etib, yil boshidan 29700 kishiga yoki 102,2 foizga ko'paydi. Shundan 647900 kishi –shahar joylarida (46,8%) va 734200 kishi qishloq joylarida (53,2 foiz) istiqomat qiladi.

Tarkibiga ko'ra 70 dan ortiq millat vakillari bor. Umumiy aholisining 83 foizini o'zbeklar tashkil qiladi. O'rtacha zichligi bir kv.km. ga 65,5 kishi [3, p.6].

Yuqorida qayd etilgan ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki, aholisi 163,6 ming kishi bo'lgan viloyatning Zomin tumanida (viloyat aholisining 11,8%), aholisi 155,8 ming kishi bo'lgan Baxmal tumanida (viloyat aholisining 11,3%), aholisi 171,4 ming kishi bo'lgan G'allaorol tumanlarida (viloyat aholisining 12,4%) negizida rekreastiya mavjud bo'lgan turistik ovullarni, shuningdek, ularning o'zaro kooperastiyasi asosidagi turizm klasterlarini tashkil qilish uchun keng qamrovli imkoniyatlar mavjud.

Turizm sohasini rivojlantirishning Jizzax viloyati ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi uchun taqdim etadigan imkoniyatlari, shuningdek, uni tashkil qilish yo'nalishlari yuzasidan quyidagilarni ta'kidlab o'tish mumkin.

1. Iqtisodiy ahamiyati bo'yicha:

- ish o'rinlarini yaratish bo'yicha to'g'ridan-to'g'ri mehmonxonalar, restoranlar, diqqatga sazovor joylar va bilvosita ushbu xo'jalik subyektlarida xizmat ko'rsatadigan sektorlar orqali turizm bevosita va bilvosita ish o'rinlarini yaratadi [4, p.5].

- mahalliy va xorijiy capital oqimi bo'yicha turizm infratuzilma va boshqa tarmoqlarga qo'shimcha sarmoya kiritishni rag'batlantirishi mumkin bo'lgan xorijiy kapitalning kirib kelishiga yordam beradi.

- iqtisodiy xilma-xillik bo'yicha turizm mintaqalarga yagona sanoatga qaramlikni kamaytirish orqali iqtisodiy aktivlarini diversifikatsiya qilishga yordam beradi [5, p.3].

2. Ijtimoiy ahamiyati bo'yicha:

- madaniy merosni saqlash va targ'ib qilish bo'yicha turizm madaniy yodgorliklar, san'at va an'analarni saqlab qolish, ularni kelajak avlodlar uchun yetkazish uchun davlat byudjetidan moliyalashtirilishi mumkin.

- ta'lim va madaniy almashinuv imkoniyatlarini taqdim etish orqali imkoniyatlaringizni kengaytiradi;

- infratuzilmani yaxshilash bo'yicha turizm jamoat transporti, yo'llar, aeroportlar va mahalliy aholi foydalanishi mumkin bo'lgan boshqa infratuzilmalarning rivojlanishini rag'batlantirishi mumkin.

3. An'analari bo'yicha:

Barqaror turizm bo'yicha ekologik barqarorlik va tabiiy resurslarni saqlashga e'tiborni kuchaytirish;

- mahalliy turizm bo'yicha mahalliy ishlab chiqaruvchilarni qo'llab-quvvatlash va "mahalliy" madaniyatni targ'ib qilish [6, p.4];

- raqamli texnologiyalar bo'yicha mexmonxonalardan raqamli platformalar orqali elektron tarzda joy band qilish, shuningdek, o'zaro ta'sir qilish va resurslarni taqsimlash uchun raqamli platformalardan intensiv foydalanish.

4. Rag'batlantirish mexanizmlari bo'yicha:

- davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash bo'yicha turizmni rivojlantirish uchun subsidiyalar, imtiyozlar va soliq imtiyozlari ajratilishi;

- marketing va brending bo'yicha hududni sayyohlik yo'nalishi sifatida targ'ib qilish;

- hamkorlik bo'yicha davlat, biznes va jamoat tashkilotlari o'rtasidagi hamkorlik.

Geografik hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda turizmni amalga oshirish yo'nalishlari quyidagilardir:

- madaniy turizm: Turizmning ushbu turi mintaqaning madaniy merosini - tarixiy joylar, muzeylar, teatrlar, festivallar va boshqalarni o'rganishga qaratilgan. Bu madaniy merosni saqlash va targ'ib qilishga yordam beradi hamda san'at va tarixni o'rganishga qiziquvchi sayyohlarni jalb qiladi;

- ekologik (ekoturizm): Buzilmagan tabiiy hududlar, milliy bog'lar va qo'riqxonalarni ziyorat qilishga qaratilgan. Ekoturizmni qo'llab-quvvatlash tabiiy resurslar va biologik xilma-xillikni saqlashni rag'batlantirishi mumkin;

- qishloq turizmi: Bu yo'nalish sayyohlarni qishloq joylariga jalb etib, ularga mahalliy hayot, an'ana va odatlarni o'rganish imkonini beradi. Bu madaniylashmagan qishloq joylarida sivilizatsiya rivojlashga turtki bo'lishi mumkin;

- tibbiy va sog'lomlashtirish turizmi: Tibbiy va sog'lomlashtirish resurslari bo'lgan rekratsion hududlar (masalan, mineral buloqlar yoki ixtisoslashtirilgan tibbiy muassasalar) davolanish yoki sog'lomlashtirish uchun sayyohlarni jalb qilishi mumkin;

- sport va faol dam olish: Sport imkoniyatlariga ega hududlar (chang'i kurortlari kabi) faol dam olishga qiziqqan sayyohlarning ma'lum bir auditoriyasini jalb qilishi mumkin;

- ta'lim turizmi: o'quvchilar, talabalar yoki boshqa mamlakat yoki mintaqada muayyan mavzu yoki ko'nikma majmuasini o'rganishni xohlovchi har qanday manfaatdor shaxslar uchun dasturlarni taqdim etish;

- konventsiya va ko'rgazma turizmi: konferentsiyalar, seminarlar, ko'rgazmalar va boshqa biznes tadbirlarida qatnashadigan ishbilarmonlarga mo'ljallangan.

Turizmning barcha bu yo'nalishlari geografik hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy omillariga aylanish salohiyatiga ega, nafaqat iqtisodiy foyda keltiradi, balki ijtimoiy taraqqiyotga, madaniy va tabiiy merosni asrab-avaylashga, shuningdek, xalqaro va mintaqalararo munosabatlarni mustahkamlashga hissa qo'shadi. Hozirgi kunda turizm dunyo bo'yicha ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning kuchli quroli bo'lish qobiliyatini isbotladi. To'g'ri boshqarilsa va strategik yondashilsa, u geografik hududlarga katta foyda keltirishi, shu bilan birga mahalliy aholining hayot sifatini yaxshilashi va barqaror rivojlanishni ta'minlashi mumkin.

Adabiyotlar ro'yxati:

[1] Aynakulov M.A. Xudayberdiyev B.B. Motivatsiya samaradorlik garovi sifatida // Ilmiy axborotnoma jurnali. Samarqand Davlat Universiteti. 2020. № 2 (120). 91-94 b.

[2] Айнакулов М.А., Абдухамидов Э.М. Нормативно-правовая база интеграционных отношений хозяйствующих субъектов // «Молодой ученый».

Международный научный журнал. Спецвыпуск Джизакский политехнический институт. 2016. № 7.2 (111.2) С. 48-50.

[3] B.B.Berkinov, M.A.Aynaqulov. "Kichik tadbirkorlik korxonalarining yirik korxonalar bilan ishlab chiqarish kooperatsiyasi". Monografiya - Jizzax.: 2004-114 b.

[4] Qosimov J. A. et al. Development of methods for improving the lessons of information technology on the basis of graphic programs //AIP Conference Proceedings. – AIP Publishing, 2022. – T. 2432. – №. 1.

[5] Maxkamovich S. A. Iqtisodiyotni transformatsiyalash sharoitida klasterlar faoliyatini rivojlantirish bo'yicha ba'zi tavsiyalar // International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2022. – C. 164-166.

[6] Айнакулов М. А. Menejment qarorlarining boshqaruv asosi sifatida shakllanishining tavsiyaviy bosqichlari // Results of National Scientific Research International Journal. – 2024. – T. 3. – №. 1. – C. 255-264.

EKOLOGIK TURIZM VA YASHIL MARKETINGNING INTEGRATSIYASI

Yokubjonova Xulkarbonu Yokubovna
Namangan davlat universiteti PhD, dotsent
ORCID 0000-0002-9247-3598
+99891 344-35-14

Ekoturizm - bu atrof-muhitni muhofaza qilish amaliyotini qo'llab-quvvatlaydigan mamlakatlar tomonidan qabul qilingan amaliyot bo'lib, u madaniy va ekologik turistlarni muvofiqlashtirish, yordam berish va rag'batlantirishga qaratilgan. Ekoturizm sohasida yashil marketing bilan shug'ullanadigan tashkilotlar xarajatlarni tejash, innovatsiyalarni ilgari surish, yuqori narxni belgilash, yaxshilangan brend imidji va raqobatchilardan farqlash bilan yakunlanadigan yashil afzalliklarga ega bo'ladilar. Ekologik samaradorlik, muvofiqlikdan tashqari ekobrending va ekologik xarajatlar bo'yicha yetakchilik kabi raqobatbardosh atrof-muhit strategiyalarini joriy etish orqali tejamkorlikka olib keladi, shuningdek, jamoatchilik va mijozlarni raqobatchilarga taqlid qilishni qiyinlashtiradigan harakat va farqni tan oladi.

Ekoturizm ko'plab rivojlanayotgan mamlakatlar uchun o'zlarining tabiiy imkoniyatlarini hisobga olgan holda yashil rivojlanishning juda muhim manbai bo'lib, bu esa uzoq joylarda ko'plab savdo imkoniyatlarini yaratishga olib keladi. Bu, shuningdek, boy mamlakatlardan daromadlarni turli sohalarga o'tkazish uchun ajoyib vositadir, ayniqsa sayohatchilar ko'pincha uzoq va iqtisodiy jihatdan noqulay mintaqalarga borishadi (UNEP, 2011).

Turistik tanlovlarga barqarorlik masalalari tobora ko'proq ta'sir ko'rsatmoqda (UNWTO, 2012) Barqarorlik biznes qiymatini ham yaratishi mumkin. Korxonalar uchun ekoturizm biznes, nodavlat notijorat tashkilotlari uchun esa tabiiy resurslarimizni asrab-avaylash va barqaror boylik yaratish konsepsiyasini yaratadigan ekologik toza faoliyatdir. Homiylar uchun mahalliy bandlikni o'z ichiga olgan qishloq taraqqiyoti uchun ideal yechimdir. (ESOK, 2004)

Bugungi kunda yashil marketing barqaror mahsulotlarga bo'lgan iste'molchilar talabining oshishi va biznes amaliyotlarining atrof-muhitga ta'sirini tan olish tufayli o'sib bormoqda. Korxonalar barqarorlikka ustuvor ahamiyat berish nafaqat atrof-muhitga foyda keltirishini, balki ularning brend obro'si va moliyaviy ko'rsatkichlarini ham oshirishini tushunib yetmoqda. Bundan tashqari, tartibga solish bosimi va ekologik standartlarga javob berish zarurati korxonalarni yashil marketing strategiyalarini qabul qilishga undamoqda.

Yashil marketingni "inson ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan har qanday almashinuvni yaratish va osonlashtirishga mo'ljallangan faoliyat" deb ta'riflaydi. Bu

ehtiyojlar va istaklar tabiiy muhitga minimal zararli ta'sir ko'rsatadigan holda yuzaga keladi. Yashil marketingni ishlab chiqarish va osonlashtirish uchun mo'ljallangan faoliyatlar guruhi sifatida ta'riflash mumkin.

Inson ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan har qanday almashinuv tabiiy muhitga eng kam salbiy ta'sir ko'rsatadi. Yashil marketing quyidagi maqsadlarga xizmat qilishi mumkin; iste'molchilarning sifat, amaliylik, samaradorlik va arzon narxlarga bo'lgan talablari va atrof-muhitga minimal ta'sir nuqtai nazaridan ekologik maqbullik o'rtasidagi muvozanatni ta'minlaydigan mahsulotlarni ishlab chiqish va yuqori sifatli, shu jumladan ekologik toza imidjni yaratish mahsulotining, shuningdek ishlab chiqaruvchiga va uning atrof-muhit sohasidagi yutuqlariga himoya qilish [1].

Yashil marketing amaliyoti ayni kunda butun dunyo bo'ylab ekologik barqaror rivojlanishga erishish uchun yetkazib beruvchilar va sotuvchilar, hamkorlar va raqobatchilar o'rtasidagi hamkorlikni nazarda tutadi. qiymat zanjiri, shu bilan birga, u ikkita asosiy asosiy tamoyil: foyda va uzoq muddatli, jamiyat va tabiiy muhitga ijobiy hissa qo'shish uchun eng yaxshi echimlarni topishda barcha biznes funksiyalarini hamkorlik qilishni talab qiladi. Shunday qilib, yashil marketing ijtimoiy marketing kontseptsiasining "tabiiy" natijasi sifatida paydo bo'ldi.[2].

Quyida keltirilgan jadvalda ekoturizm va yashil marketingga doir ilmiy manbalarning iyerxarik jadvali keltirildi:

1-jadval.

Ekoturizm va yashil marketingga doir ilmiy manbalarning ierarxik jadvali

№	Muallifi	Ta'rifning asosiy tushunchalari	Ta'rifning to'ldiruvchi kontentlari

1.	Polonsky (1994b:2)	Yashil marketingni – yashillik yaratish uchun mo'ljallangan faoliyat sifatida belgilaydi. Inson ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan har qanday almashinuvni osonlashtirish, bu ehtiyojlar va istaklarni qondirish tabiiy muhitga minimal zararli ta'sir ko'rsatadi. Yashil marketingni inson ehtiyojlari yoki istaklarini qondirishga qaratilgan har qanday almashinuvni yaratish va osonlashtirish uchun mo'ljallangan, ushbu ehtiyojlar va istaklarni qondirish tabiiy muhitga eng kam salbiy ta'sir ko'rsatadigan faoliyatlar guruhi sifatida ta'riflanishi mumkin.	

2.	Harris et al., 2002	Ekoturizm - bu tabiat bilan hamkorlikda yaratilgan turizm shakli va barqaror turizm sohasining kichik tarkibiy qismidir. Shuning uchun uning marketing yondashuvi uchta turdagi ehtiyojlarni qondirishga qaratilishi kerak: vaqtincha o'zgargan muhitda mehmon ehtiyojlari, tabiiy muhitni saqlash zarurati va turizm takliflarini etkazib beruvchilarning ehtiyojlari. Bu ehtiyojlarning barchasi o'zaro bog'liq bo'lganligi sababli, ularni qondira oladigan turistik mahsulot ham birlashtirilgan bo'lishi kerak. Bu, albatta, yashil marketingning o'rnini, xususan, yashil marketingdan foyda olishga intilayotgan ekoturizm sektorida.	

3.	Wolmer, 2003	Yashil marketing quyidagi maqsadlarga xizmat qilishi mumkin; iste'molchilarga ko'rsatilayotgan xizmat sifati, amaliylik, ishlash va arzon narxlarga bo'lgan talablari o'rtasida muvozanatni ta'minlaydigan mahsulotlarni ishlab chiqish. Narxlar va atrof-muhitga minimal ta'sir nuqtai nazaridan ekologik maqbullik va yuqori sifatli imidjni yaratish, shu jumladan atrof-muhitga zarar etkazuvchi xususiyatlar bilan bog'liq.	

4.	Van, 2006	Yashil marketingni qo'llash mijozlarga ham, boshqa manfaatdor tomonlarga ham, qonun chiqaruvchiga nisbatan faol yondashuvni talab qiladi. Yashil marketing taqdim etadigan barcha strategik afzalliklarga ega bo'lish uchun biznesning missiyasi, qarashlari, strategiyasi va maqsadlari asoslangan asoslarni qayta ko'rib chiqishga tayyor bo'lish kerak. Bu nafaqat yuqori boshqaruvni, balki har bir shaxsdan majburiyat va e'tiborni talab qiladi. Bu turistik mahsulot taklifi ham moddiy, ham nomoddiy integral turistik mahsulotlarga nisbatan alohida qisman mahsulotlarga nisbatan	

yalpi taklif tamoyiliga asoslanishini hisobga olib, turizm taklifini o'z ichiga oluvchi barcha korxonalarga birdek taalluqlidir.

5. Weaver, 2008 Yashil marketing amaliyoti butun dunyo bo'ylab ekologik barqaror rivojlanishga erishish uchun etkazib beruvchilar va sotuvchilar, hamkorlar va raqobatchilar o'rtasidagi hamkorlikni nazarda tutadi. Yashil marketing ijtimoiy marketing kontseptsiasining "tabiiy" natijasi sifatida paydo bo'ladi.

Ekologik turizm yo'nalishida yashil marketingni qo'llash mijozlarga ham, boshqa manfaatdor tomonlarga ham, qonun chiqaruvchiga nisbatan faol yondashuvni talab qiladi. Yashil marketing taqdim etadigan barcha strategik afzalliklarga ega bo'lish uchun biznesning missiyasi, qarashlari, strategiyasi va maqsadlari asoslangan jihatlarni qayta ko'rib chiqishga tayyor bo'lish kerak. Bu nafaqat yuqori boshqaruvni, balki har bir shaxsdan majburiyat va e'tiborni talab qiladi. Bu holatda turistik mahsulot taklifi ham moddiy, ham nomoddiy integral turizm mahsulotlariga nisbatan yalpi taklif tamoyiliga asoslanganligini hisobga olsak, turizm taklifini o'z ichiga oluvchi jamiyati barcha korxonalarga birdek taalluqlidir. [3].

Dunyo miqyosidagi sayohatchilar soni "muhim turar joy provayderlari ekologik toza amaliyotga ega deb o'ylashadi" va amerikalik mehmonxonachilarning 85 %i yashil amaliyotlar mavjudligini aytishadi.

MIT Sloan boshqaruvining 2012 yildagi hisobotiga ko'ra, AQSh iste'molchilarining 67%i endi yashil mahsulotlarni qidirmoqda.

TripAdvisor tomonidan 2023 yilda 1300 nafar amerikalik sayohatchilar o'rtasida so'rovnomalar natijalariga ko'ra, respondentlarning deyarli uchdan ikki qismi mehmonxona, transport va ovqatlanishni tanlashda doimo atrof-muhitni hisobga oladi. (CREST, 2023).

Ekoturizm atamasi barqaror turizm bilan almashtirganida, xalqaro ekoturizm jamiyati (TIES) ekoturizmni tabiiy joylarga sayohat, deb ta'riflaydi. Atrof-muhit haqida xabardorligini oshirish, tabiatni muhofaza qilish uchun to'g'ridan-to'g'ri moliyaviy manfaatlar, mahalliy aholi uchun moliyaviy imtiyozlar va imkoniyatlarni yaratish, mahalliy madaniyatni hurmat qilish va inson huquqlarini qo'llab-quvvatlash kabilarda ko'rinadi.

UNEP va UNWTO (2024) ma'lumotlariga ko'ra, barqaror turizm o'zining hozirgi va kelajakdagi iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik ta'sirini to'liq hisobga oladi, yashil tashrif buyuruvchilarning ehtiyojlarini qondiradi.

Barqaror turizm sayyohlarning ham kutayotganlarini hisobga oladigan siyosat, amaliyot va dasturlarni o'z ichiga oladi.

Tabiiy resurslarni mas'uliyatli boshqarish va turizm loyihalari va atrof-muhit tanqisligini qo'llab-quvvatlaydigan yoki ularga ta'sir ko'rsatadigan jamoalarning ehtiyojlari deya ta'riflanadi. (XMT, 2012).

1-rasm. Ekologik turizm va yashil turizm o'rtasidagi farqning xususiyatlari

Barqaror turizm barqaror rivojlanish ustunlariga asoslanib, umuman barqarorlikka e'tibor qaratadi, ekoturizm esa atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiatni muhofaza qilish haqida xabardorlikni oshirishga qaratilgan.

Xulosa qilib aytganda, yashil marketing barqaror mahsulotlarga bo'lgan iste'molchilar talabini qondirish va ularning atrof-muhitga ta'sirini kamaytirishga intilayotgan korxonalar uchun kuchli vositadir. Yashil marketing strategiyalarini amalga oshirish orqali korxonalar o'zlarining brend obro'sini oshirishlari, mijozlarning sodiqligini oshirishlari va xarajatlarni tejashga erishishlari mumkin. Yashil marketing bilan bog'liq qiyinchiliklar mavjud bo'lsa-da, ko'riladigan samaralar kamchiliklardan ancha ustundir. Barqaror mahsulotlarga bo'lgan iste'molchilar talabi o'sishda davom etar ekan, yashil marketing kelgusi yillarda ekoturizm yo'nalishi uchun hal qiluvchi strategiya bo'lib qoladi.

Adabiyotlar:

1. Wolmer, W. (2003). Transboundary conservation: The politics of ecological integrity in the Great Limpopo Trans frontier Park. *Ecotourism conservation tool or threat. Conservation Issues*, 2(3): 1-10.
2. Weaver, D. (2008). *Ecotourism* (2 nd Ed). John Wiley and Sons. London.
3. Van, M. (2006). African foreign relations as a factor in ecotourism development: The case of South Africa. *Ecotourism*: 5(1&2): 112-127.
4. Boers, H & Bosch, M. (1994). *The earth as a holiday resort: an introduction to tourism and the environment*. Institute of tourism and transport studies, Utrecht:
5. The Netherlands. Buckely, R., Pickering, C. & Weaver, D. B. (2003). *Nature based tourism, environment and land management ecotourism series*, 1: 1-211.
6. Butcher, J. (2007). *Ecotourism, NGOs and development*. Routledge. New York.
7. Brundtland, G. et al, (1987). *Our common future: Report of the 1987 world commission on environment and development*. Oxford: Oxford University Press.
8. Butler, R.W. (1980). The concept of the tourist area life-cycle of evolution: Implications for management of resources. *Canadian Geographer* 24 (1), 5-12.
9. Cater, E.A. (2006). Ecotourism as a western construct. *Ecotourism*, 5(1&2): 23-39.
10. Cooper, D. R. & Schindler, P. S. (2001). *Business research method*, (9 th Edition). Tata McGraw Hill.
11. Cooper, D.R., & Schindler, P.S. (2003). *Business research methods*. (8th ed.). Boston: London.
12. Creswell, J. W. (2009). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Los Angeles: Sage.
13. Fennel, D. A. & Nowaczek, P. (2010). Moral and empirical dimensions of human-animal interactions in ecotourism: Deepening an otherwise shallow pool of debate. *Ecotourism*, 9(3): 239-255.
14. Gitobu, K. (2014). *Adoption of green marketing practices by hotels in Mombasa County, Kenya*. Unpublished MBA Project: University of Nairobi.
15. Egamberdiyev F. T., Yoqubjonova X. FEATURES OF ECO-TOURISM DEVELOPMENT //Экономика и социум. – 2017. – №. 4 (35). – С. 19-21.
16. Uroyimovich B. O., Yokubovna Y. H. Sustainability strategies for the management of tourist facilities in the Fergana valley //SAARJ Journal on Banking & Insurance Research. – 2021. – Т. 10. – №. 1. – С. 13-18.

**"YASHIL" OBLIGATSIYALAR - "YASHIL" LOYIHALARNI
MOLIYALASHTIRISHNING ENG ISTIQBOLLI VA TEZ RIVOJLANAYOTGAN
VOSITASI SIFATIDA**

Annotatsiya: Maqolada "yashil" iqtisodiyotga o'tishni moliyalashtirishda eng istiqbolli va tez rivojlanayotgan vosita sifatida **yashil obligatsiyalarning** ahamiyati yoritilgan. Yashil obligatsiyalar ekologik va ijtimoiy mas'uliyatni inobatga olgan holda investorlar uchun jozibador bo'lib borayotgan moliyaviy vosita sifatida ta'riflanadi. Ushbu obligatsiyalar orqali yig'ilgan mablag'lar qayta tiklanadigan energiya, chiqindilarni qayta ishlash, tozalash inshootlari qurilishi kabi "yashil" loyihalarni moliyalashtirishga yo'naltiriladi. Shuningdek, maqolada **O'zbekistonning** yashil obligatsiyalar bozoriga kirib kelishi ham yoritilgan. Yashil obligatsiyalar bozori tez sur'atlar bilan rivojlanib, iqlim o'zgarishiga qarshi kurashishda strategik moliyaviy instrumentga aylangani ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: Yashil obligatsiyalar, yashil iqtisodiyot, barqaror moliyalashtirish, ekologik investitsiyalar, moliyaviy instrumentlar, qayta tiklanadigan energiya, mas'uliyatli investitsiyalar, ekologik loyihalar, kapital bozori, ESG investitsiyalar, Iqlim o'zgarishi moliyasi, yashil moliya, yashil loyihalarni moliyalashtirish.

"Yashil" iqtisodiyotga o'tishni moliyalashtirish hozirgi kundagi eng dolzabr muammolardan biridir. Chunki yashil iqtisodiyotga o'tish o'z navbatida katta moliyaviy resurslarni talab qiladi. "Yashil" loyihalarni moliyalashtirishning eng istiqbolli va tez rivojlanayotgan vositasi bu "yashil" obligatsiyalarni chiqarishdir. Yashil obligatsiyalar mas'uliyatli investitsiya deb ataladigan vositalardan bo'lib qimmatli qog'ozlarni tanlashda omillardan biri ekologik va ijtimoiy jihat bo'lgan yondashuvdir. Hozirgi kunda ushbu yondashuv, ayniqsa yirik investitsiya fondlari uchun, shu jumladan imidj nuqtai nazaridan jozibador bo'lib bormoqda. Faoliyat tamoyillari nuqtai nazaridan, "yashil" obligatsiyalar oddiy obligatsiyalardan deyarli farq qilmaydi. Yig'ilgan mablag'lar "yashil" loyihalarni moliyalashtirishga yo'naltiriladi: bular ishlab chiqarish ta'sirini minimallashtirish, qayta tiklanadigan energiya manbalarini, tozalash inshootlarini o'rnatish, chiqindilarni qayta ishlash inshootlarini qurish va ularni qayta ishlab chiqarishga joriy etish, elektr transporti ishlab chiqarish va boshqalarga qaratilgan ekologik tashabbuslar bo'lishi mumkin.

Yashil obligatsiyalar bozorining 2024 yildagi asosiy statistikasi

Ko'rsatkich	Ma'lumot	Izoh
Yillik umumiy chiqarish hajmi	\$1 trillion	Bu 2021 yildan keyingi eng yuqori ko'rsatkich
Yashil obligatsiyalar ulushi	\$475 milliard	Umumiy barqaror obligatsiyalar hajmining 53% ini tashkil etadi
Yillik o'sish sur'ati	+20%	2023 yilga nisbatan sezilarli o'sish
Birinchi chorakdagi chiqarish hajmi	\$385 milliard	Yil boshidagi eng yuqori ko'rsatkich
Mintaqaviy yetakchilar	Yevropa (Fransiya, Germaniya, Buyuk Britaniya), Osiyo-Tinch okeani (Xitoy, Janubiy Koreya), AQSh	Yevropa va Osiyo-Tinch okeani mintaqalari yetakchi o'rinlarda
Yashil obligatsiyalar bozorining umumiy hajmi (2024-yil 3-chorak yakuni)	\$5.4 trillion	GSS+ (Yashil, ijtimoiy, barqarorlik va o'tish) bozorining umumiy hajmi

2014–2023 yillar davomida mamlakatlar bo'yicha yashil obligatsiyalar chiqarish hajmi (mlrd \$)

Mamlakat	Yashil obligatsiyalar hajmi
AQSh	\$454 milliard
Xitoy	\$325 milliard
Germaniya	\$150 milliard
Fransiya	\$140 milliard
Buyuk Britaniya	\$120 milliard
Supranatsional tashkilotlar	\$100 milliard

Yevropa Ittifoqi 2024 yil dekabridan boshlab yangi Yashil obligatsiyalar standarti (EuGB)ni joriy etdi, bu esa chiqarish jarayonida yuqori shaffoflik va ishonchlilikni ta'minlashga qaratilgan. Kolumbiya COP16da dunyodagi birinchi biologik xilma-xillik obligatsiyalarini chiqardi, bu yangi moliyalashtirish mexanizmlarining rivojlanishini ko'rsatadi.

Moliya bozorida Yashil obligatsiyalar nisbatan qisqa vaqt ichida uzoq yo'lni bosib o'tdi. Yashil obligatsiyalarning birinchi partiyasi 2007 yilda Evropa Ittifoqining kreditlash bo'limi bo'lgan Yevropa investitsiya banki tomonidan chiqarilgan. Bir yildan so'ng Jahon banki ham unga ergashdi. 2013 yilda Shvetsiyaning Vasakronan ko'chmas mulk kompaniyasi dunyodagi birinchi yashil korporativ obligatsiyani chiqardi. Dastlab, bozorning o'sishi sekin edi, lekin 2014 yilda xalqaro kapital bozorlari assotsiatsiyasi ICMA tomonidan Yashil obligatsiyalar tamoyillari nashr etilgandan so'ng, u tez rivojlana boshladi. Ushbu tamoyillar tufayli "yashil" obligatsiyalarni sertifikatlash mumkin bo'ldi va buning natijasida ularning shaffofligi va ishonchliligi, ya'ni investorlar o'z mablag'lari haqiqatda "yashil" loyihani ishlab chiqishga yo'naltirilishiga ishonch hosil qilishlari mumkin. Parij kelishuvining imzolanishi va 2015-yilda BMT Barqaror rivojlanish maqsadlarining qabul qilinishi bozorning yanada kengayishiga turtki bo'ldi, chunki hukumatlar va kompaniyalar iqlim o'zgarishiga qarshi kurashish uchun birlashdilar. 2015 yildan beri bozor yiliga o'rtacha 60% ga o'sdi. 2021 yilga kelib, yashil obligatsiyalar Evropaning yuqori daromadli obligatsiyalari va global konvertatsiya qilinadigan obligatsiyalardan o'rtacha kattaroq bo'lgan yirik sobit daromadli bozorga aylandi. Tez o'sish davom etishi kutilmoqda. 2021-yilda yangi emissiyalar hajmi 440 milliard yevroga yetdi, 2022-yil uchun hozircha aniq ma'lumotlar yo'q, biroq ekspertlarning dastlabki hisob-kitoblariga ko'ra, birinchi chorakda o'tgan yilning dastlabki uch oyiga nisbatan pasayish kuzatilganiga qaramay, jahondagi beqaror geosiyosiy vaziyatga qaramay, o'sish 600 milliard yevroga yetishi kutilmoqda.

2021 yilda yashil obligatsiyalarning portlovchi o'sishining asosiy omili 2020 yilda koronavirus pandemiyasi tufayli kechiktirilgan emissiya va buning natijasida obligatsiyalar bozorlarining buzilishi bo'ldi. Italiya, Ispaniya va Buyuk Britaniya kabi mamlakatlar hukumatlari suveren yashil obligatsiyalarni chiqarish orqali bozorni rivojlantirishga yordam berdi. "Yashil" xususiyatga ega bo'lgan loyihalar va iqtisodiy faoliyatlar uchun mezonlarni belgilovchi Yevropa Ittifoqi taksonomiyasining joriy etilishi sarmoyalarni rag'batlantirishda muhim rol o'ynadi. Yevropa Ittifoqi NextGenerationEU Green New Deal dasturi doirasida yashil obligatsiyalar chiqarishni ham boshladi.

Yevropa yashil obligatsiyalar o'sishining haydovchisi bo'lishda davom etmoqda. Yevropa Ittifoqi 2023-yilda yuqorida tilga olingan NextGenerationEU loyihasini (Yevropa Ittifoqi bo'ylab qayta tiklanadigan energiya, chiqindilarni qayta ishlash va kanalizatsiya tozalash inshootlarini rivojlantirishga qaratilgan) moliyalashtirish uchun 50 milliard yevrodan 75 milliard yevrogacha yashil obligatsiyalar chiqarishi kutilmoqda, garchi ittifoq emissiyani tezlashtirsa, bu raqam oshishi mumkin. YeI 2026 yil oxirigacha dastur doirasida 250 milliard yevrogacha yashil obligatsiyalar chiqarishni rejalashtirmoqda, bu esa uni dunyodagi eng yirik yashil obligatsiyalar emitentiga aylantiradi. Evropa Ittifoqi davlatlari ham o'zlarining milliy loyihalarini individual ravishda ishlab chiqmoqda, ularni "yashil"

obligatsiyalar chiqarish orqali moliyalashtirmoqda. Masalan, Daniya 2022 yilning yanvarida birinchi marta yashil obligatsiyalar bozoriga kirib, 5 milliard Daniya kronalik obligatsiyalarini sotdi. Mablag'lar mamlakatning energetikaga o'tishini moliyalashtirishga yo'naltiriladi. Yashil obligatsiyalar emissiyasi 2023 yilda 15 milliard DKKga yetishi mumkin, deydi tahlilchilar.

Parlament spikerining so'zlariga ko'ra, Buyuk Britaniya, shuningdek, 2023-24 moliyaviy yilida 10 milliard funt sterlinglik yashil obligatsiyalar chiqarish orqali o'z emissiyasini oshirishni rejalashtirmoqda.

Shuningdek, Yevropadan tashqaridagi davlatlarning tashabbuslarini ham ko'rib chiqamiz. Kanada 2022-yil mart oyida yashil infratuzilma va boshqa ekologik loyihalarga investitsiyalarni moliyalashtirish uchun 5 milliard Kanada dollari miqdoridagi yashil obligatsiyalar chiqarishi bilan bozorga kirdi. Kolumbiya, Hindiston va Singapur 2023 yilda bozorga kirishni ko'rib chiqmoqda, shu bilan birga Chili, Misr va Indoneziya ham obligatsiyalar chiqarish rejalarini e'lon qildi.

Albatta, emitentlar haqida gap ketganda, AQShni eslatib o'tmaslik mumkin emas. Qo'shma Shtatlar yashil obligatsiyalar bozorida mamlakatlar bo'yicha birinchi o'rinda turadi. AQSh Federal zaxira tizimining 2021 yilgi hisobotiga ko'ra, yashil obligatsiyalar emissiyasi o'zining eng katta o'sishini boshdan kechirdi. Hisobot yilida Amerika korporatsiyalari, fondlari va davlat idoralari salkam 350 milliard dollarlik obligatsiyalar chiqargan. O'sish 2020 yilga nisbatan 120 foizdan oshdi. Amerika bozoridagi barcha obligatsiyalar orasida "yashil" obligatsiyalarning ulushi deyarli 6 foizni tashkil etgan bo'lsa, bir yil avval bu ko'rsatkich 3 foizdan kam edi. Binobarin, yashil obligatsiyalar bozori nafaqat o'sib bormoqda, balki buni an'anaviy obligatsiyalarga qaraganda ancha tez sur'atda amalga oshirmoqda. Korporativ yashil obligatsiyalarning eng yirik emitentlari qatoriga Apple, FannieMae moliyaviy konglomerati, Credit Agricole banki, ExxonMobil neft giganti va boshqalar kiradi.

Xitoy so'nggi yillarda yashil obligatsiyalarni chiqarish va ulardan foydalanishda sakrash va chegaralarni amalga oshirdi. 2022-yilning birinchi yarmida Xitoy jami 59,4 milliard dollarlik yashil obligatsiyalar chiqardi, bu butun 2021-yilga nisbatan 60 foizdan ko'proq. Bundan tashqari, 2022-yilda Xitoyda ham "yashil" obligatsiyalarni chiqarish bo'yicha yangi qoidalar ishlab chiqildi. Hujjat mualliflarining ta'kidlashicha, qoidalarni ishlab chiqishda Xitoy birinchi navbatda xalqaro standartlarga e'tibor qaratgan, buning natijasida Xitoyning ushbu turdagi barcha obligatsiyalari endi xalqaro bozorda tan olinadi va global indeks va reytinglarga kiritiladi. Bu oldinga katta qadamdir, chunki yangi qoidalar xarid qilish jarayonini soddalashtirishi va Xitoy yashil obligatsiyalarining shaffofligini oshirishi, xorijiy investorlarni yanada jalb qilishi kutilmoqda.

Rossiyada "yashil" obligatsiyalar bozori ham rivojlanmoqda, garchi u, albatta, etakchi mamlakatlar hajmidan uzoqda.

O'zbekistonning yashil obligatsiyalar bozorining rivojlanishi (2023–2024)

Ko'rsatkich	Ma'lumot	Izoh
Birinchi chiqarish hajmi	4,25 trln so'm	2023 yil oktyabrida so'mda chiqarilgan suveren yashil obligatsiyalar MDH davlatlari ichida ilk bor amalga oshirildi.
Xalqaro obligatsiyalar hajmi	660 mln dollar	2023 yil oktyabrida London fond birjasida joylashtirilgan xalqaro obligatsiyalar.
Foiz stavkasi (kupon)	16,25%	Yashil obligatsiyalar bo'yicha yuqori talabni inobatga olib, dastlabki 18% dan 16,25% ga tushirildi.

Mablag'lar yo'naltirilishi	Suv tejoychi texnologiyalar, temir yo'l va metro transporti, sanitariya tozalash, iqlimga qarshi daraxtzorlar	Mablag'lar ekologik loyihalarni moliyalashtirishga yo'naltirilgan.
Tanlov jarayoni	UNDP ishtirokida	Loyiqlarni tanlashda BMT Rivojlanish dasturi (UNDP) ishtirok etgan.
Ikkinchi taraf xulosasi	Sustainalytics	Yashil obligatsiyalar dasturi bo'yicha Sustainalytics tomonidan ikkinchi taraf ijobiy xulosasi olingan.

O'zbekistonning yashil obligatsiyalarni chiqarish va muomalaga kiritish tartibi 2024 yil 10 iyundan kuchga kirdi.

Asosiy talablar quyidagilardan iborat:

- Yashil loyihalar uchun korporativ obligatsiyalar chiqarish imkoniyati.
- Xalqaro tashkilotlardan yashil standartlarga muvofiqlik sertifikatini talab etiladi.
- Mablag'larni taqsimlash va hisobot berish bo'yicha uslubiy qo'llanma tasdiqlanadi.
- Milliy yashil taksonomiya va/yoki boshqa ekvivalent taksonomiyalar talablariga muvofiqlik.

Yevropa tiklanish va taraqqiyot bankidan — bosqichma-bosqich 200 million yevrogacha;

Jahon bankidan — energetika sektorida metan emissiyasini kamaytirish uchun 10 million AQSH dollari;

Global yashil o'sish instituti orqali Koreya xalqaro hamkorlik agentligi texnik ko'magi doirasida — O'zbekiston-Koreya o'rtasida "yashil hamkorlik"ni kuchaytirish uchun 6,5 million AQSH dollari;

Jahon bankining "iCRAFT" loyihasi doirasida — 500 ming tonna qisqartirilgan issiqxona gazlarini sotish hisobiga 7,5 million AQSH dollari;

Germaniya xalqaro hamkorlik jamiyatidan — sanoatni yashillashtirish va azot kislotasi ishlab chiqaruvchi korxonalarning atmosferaga chiqarayotgan zararli gazlarini qisqartirish uchun 20 million yevro;

v) 2025-yil sentabrga qadar "yashil iqtisodiyot" loyihalarini amalga oshirishda shaffoflikni ta'minlashga qaratilgan milliy "yashil iqtisodiyot" loyihalarini baholash tartibi tatbiq etilsin;

g) 2025-yil noyabrga qadar qiymati 10 million AQSH dollaridan yuqori bo'lgan davlat-xususiy sheriklik asosida yangi loyihalarni "Source" xalqaro platformasiga kiritish orqali loyihalarning "yashil komponent"lari va barqaror rivojlanish maqsadlariga mosligini baholash amaliyoti yo'lga qo'yilsin;

d) Yevropa Ittifoqining texnik ko'magida Buxoro, Namangan, Nukus, Urganch shaharlari va G'uzor tumanida kam uglerodli rivojlanish bo'yicha harakatlar rejalari ishlab chiqilishi hamda 10 ta ijtimoiy obyektning energiya samaradorligi oshirilishi ta'minlansin.[1].

Yashil obligatsiyalar bozorining jadal o'sishi tufayli global birjalarda ixtisoslashgan indekslar allaqachon yaratilgan. Ulardan eng kattasi:

Bloomberg Barclays MSCI Yashil obligatsiyalar indeksi;

S&P Yashil obligatsiyalar indeksi;

Bank of America Merrill Lynch Green Bond Index;

Solaktiv yashil obligatsiyalar indeksi .

Indekslarga qo'shimcha ravishda, investitsiya fondlarining tanish printsipli asosida ishlaydigan "yashil" fondlar ham paydo bo'ldi.

Bugungi kunda yashil obligatsiyalar ham emitentlar, ham investorlar uchun foydalidir. Ko'pgina mamlakatlar yashil obligatsiyalarni chiqarish va sotib olish uchun maxsus imtiyozlarni yaratdilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

10. “O‘zbekiston - 2030” strategiyasini “Atrof-muhitni asrash va “yashil iqtisodiyot” yilida amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 30-yanvardagi PF-16-son [Farmoni](#).
11. O‘zbekiston Respublikasining “Raqobat to‘g‘risida”gi Qonuni. (03.07.2023) // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 03.07.2023-y., 03/23/850/0439-son.
12. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 4-oktabrdagi “Mahsulotlarni eksport qilishda tashish xarajatlarining bir qismini kompensatsiya qilish tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida” gi Qarori. (09.02.2022) // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 04.10.2021-y., 09/21/618/0937-son; 06.08.2022-y., 09/22/431/0716-son
13. Boltaboev M.R, Qosimova M.S, Ergashxodjaeva SH.J, G‘oyibnazarov B.K, Samadov A.N, Otajonov SH. Kichik biznes va tadbirkorlik. O‘quv qo‘llanma. -T.: Iqtisodiyot, 2012. -289 bet.
14. Яхшиева М.Т. Нозирги заман рақобат назарияси: Ўқув қўлланма. – Т.: ДИУ, 2019. – 280 бет.
15. Портер М. Международная конкуренция: конкурентные преимущества стран. М.: Международные отношения, 1993. 896 с.;
16. С.А. Туменова. Региональная конкурентоспособность в новой экономике: концепции, методы, модели. – Нальчик: Издательство КБНЦ РАН, 2019. – 200 с. 66-с;
17. K.Sirojiddinov. Tajibaev K.Q.. Problems Ensuring the Competitiveness of Small Business in Uzbekistan. Academic Journal of Digital Economics and Stability Volume 9, 2021
18. Kenjayev I.E., Тажибаев К.Қ. Mechanisms to increase the competitiveness of small businesses. Turkish Journal of Physiotherapy and Rehabilitation; 32(3) ISSN 2651-4451 | e-ISSN 2651-446X

FARG‘ONA VODIYSIDA AHOLINI KAMBAG‘ALLIKDAN CHIQARISHDA EKOTURIZM VA RAQAMLI QISHLOQ XO‘JALIGI IMKONIYATLARIDAN FOYDALANISH

Namangan Davlat Universiteti
Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes kafedrası o‘qituvchisi
+998 99 977 09 46 rahmonjonyoqubjonov@gmail.com
Yoqubjonov Rahmonjon Rahimjon o‘g‘li

Annotatsiya; Farg‘ona vodiysida kambag‘allikni kamaytirishda ekoturizm va raqamli qishloq xo‘jaligi imkoniyatlaridan foydalanishning ilmiy asoslari yoritilgan. Mavjud muammolar tahlil qilingan, ularni bartaraf etish uchun amaliy yechimlar va ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqilgan. Xususan, ekoturizmni rivojlantirish va raqamli texnologiyalarni qishloq xo‘jaligiga tatbiq etish orqali aholi daromadlarini oshirish, ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlash va qashshoqlik darajasini keskin kamaytirish imkoniyatlari ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Ekoturizm, raqamli qishloq xo‘jaligi, kambag‘allik, innovatsiya, Farg‘ona vodiysi, barqaror rivojlanish, iqtisodiy islohotlar.

Kirish

O‘zbekistonning turizm sohasida davlat tomonidan amalga oshirilayotgan bir

qancha tashabbuslar mavjud. Shu jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining turizmni rivojlantirishga qaratilgan farmonlari va qarorlari hamda "Turizmni rivojlantirish konsepsiyasi" doirasida amalga oshirilgan islohotlar, yangi

investitsiyalarni jalb qilish va xizmatlarni yaxshilashga qaratilgan chora-tadbirlar alohida ahamiyatga ega. Farg'ona vodiysida ham shu kabi tashabbuslarni amalga oshirish, shuningdek, mahalliy aholi va turizm sohasidagi mutaxassislarni jalb etish orqali turizmning rivojlanishiga katta turtki berilishi mumkin.

Turizmni rivojlantirishda ekologik turizm va madaniy turizmni qo'llabquvvatlash muhim ahamiyatga ega. Farg'ona vodiysi o'zining ekologik xususiyatlari

va qadimiy madaniy yodgorliklari bilan juda boy, shuning uchun bu sohalarda barqaror turizmni rivojlantirish imkoniyatlari mavjud. Tabiiy resurslardan samarali foydalanish, ular bilan bog'liq bo'lgan madaniy an'analarni saqlab qolish va bu orqali sayyohlarni jalb qilish muhimdir.

Farg'ona vodiysi O'zbekistonning eng zich aholili va iqtisodiy faol hududi hisoblanadi. Vodiyning o'ziga xos geografik joylashuvi, boy tabiiy resurslari va iqlimi uni qishloq xo'jaligi va turizm uchun qulay hududga aylantiradi. Aholining 65% dan ortig'i qishloq joylarda yashab, asosiy daromad manbai qishloq xo'jaligiga bog'liq.

Biroq, qishloq xo'jaligida an'anaviy usullar ustuvor bo'lib, hosildorlik pastligi va mahsulotlarning bozorga chiqish imkoniyatlari cheklangani natijasida kambag'allik darajasi yuqoriligicha qolmoqda. Shu o'rinda, ekoturizm va raqamli qishloq xo'jaligi imkoniyatlarini rivojlantirish orqali aholi daromadini oshirish, kambag'allikni kamaytirish va hududni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dolzarb masala bo'lib qolmoqda.

Ekoturizm, ya'ni tabiat resurslaridan oqilona foydalanib, ekologik xavfsizlikni saqlagan holda turizm faoliyatini rivojlantirish, Farg'ona vodiysi uchun katta imkoniyatlarni taqdim etadi. Hududdagi noyob tabiiy manzaralar, qadimiy madaniy yodgorliklar va milliy urf-odatlar ekoturizm uchun mukammal asos yaratadi. Mahalliy aholi uchun ekoturizm nafaqat yangi daromad manbai, balki o'z madaniyati va an'alarini saqlab qolish imkonini ham beradi. Shu bilan birga, sayyohlar oqimi oshishi orqali xizmat ko'rsatish sohasining kengayishi, kichik va o'rta biznes sub'ektlarining rivojlanishi ta'minlanadi.

Ekoturizm – bu sayyohlikning bir turi bo'lib, u tabiatni asrash, mahalliy aholining farovonligini oshirish va ekologik tafakkurni yuksaltirishga xizmat qiladi.

Ekoturizm va raqamli qishloq xo'jaligi bo'yicha mavjud muammolar:

Infratuzilmaning rivojlanmaganligi ekoturistik yo'nalishlar, ekologik lagerlar, yo'l va transport infratuzilmasi yetarli emas. Mahalliy aholining tayyorgarlik darajasi pastligi: Turizm sohasida xizmat ko'rsatish ko'nikmalari, xorijiy tillarni bilish darajasi past. Marketing va reklama yetishmasligi: Farg'ona vodiysining ekoturistik imkoniyatlari yetarlicha targ'ib qilinmagan. Texnologik ta'minot pastligi: Zamonaviy raqamli texnologiyalar (dron, GPS monitoringi, agro-analitik platformalar) kam qo'llaniladi. Malakali mutaxassislarning yetishmasligi: Fermerlar orasida raqamli ko'nikmalarga ega kadrlar kam. Internet va raqamli infratuzilmaning zaifligi: Ayrim chekka hududlarda internet qamrovi sust. Davlat va xususiy sektor investitsiyalari yetarli emas. Innovatsion fikrlash va yangi texnologiyalarni qabul qilishga tayyorgarlik darajasi past.

Ekoturizm rivojlanishini ta'minlash:

Ekoturizm infratuzilmasini yaratish: Eko-qishloqlar, ekologik marshrutlar, sayyohlar uchun mo'ljallangan xizmat tarmoqlarini rivojlantirish. Mahalliy aholining malakasini oshirish: Xizmat ko'rsatish, chet tillarni o'rganish va ekoturizm menejmenti bo'yicha treninglar tashkil etish. Hududning brendingini rivojlantirish: Farg'ona vodiysi ekoturizm markazi sifatida xalqaro bozorlarda targ'ib qilish.

Raqamli qishloq xo'jaligini rivojlantirish:

Aqlli qishloq loyihalarini joriy etish: Sun'iy intellekt, sensor tizimlari va agro-dronlardan foydalanish orqali hosildorlikni oshirish. Raqamli ta'lim platformalarini

yaratish: Fermerlar uchun onlayn kurslar va vebinarlar tashkil etish. Bozorlarga chiqish imkoniyatlarini kengaytirish: Elektron tijorat va agroplatformalarni rivojlantirish. Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni ta'minlash: Ijtimoiy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash: Ekoturizm va qishloq xo'jaligi sohasida startaplarni rivojlantirish uchun grant va subsidiyalar ajratish. Ayollar va yoshlar uchun alohida dasturlar: Ekoturizm va raqamli texnologiyalarga ixtisoslashgan ta'lim va moliyaviy qo'llab-quvvatlash dasturlari ishlab chiqish.

Ekoturizm va raqamli qishloq xo'jaligi integratsiyasi asosida Farg'ona vodiysining barqaror rivojlanishini ta'minlash uchun quyidagi tavsiyalar ilgari suriladi:

- Kompleks rivojlanish dasturini ishlab chiqish: Ekoturizm va qishloq xo'jaligini birlashtirgan hududiy rivojlanish konsepsiyasini qabul qilish.

- Raqamli infratuzilmani kengaytirish: Har bir qishloqqa yuqori tezlikdagi internet kirishini ta'minlash.

- Mahalliy startaplar uchun moliyaviy va texnik yordam paketlarini yaratish: Ekoturizm va aqlli qishloq xo'jaligi bo'yicha yangi biznes tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash.

- Ilmiy-innovatsion markazlar tashkil etish: Ekoturizm va qishloq xo'jaligi texnologiyalari bo'yicha ilmiy tadqiqot va o'quv markazlari yaratish.

- Mahalliy resurslarni jalb qilish va ko'proq mahalliy aholini loyihalarga integratsiya qilish: Resurslardan oqilona va ekologik foydalanishni nazarda tutgan holda aholining keng ishtirokini ta'minlash.

Raqamli qishloq xo'jaligi esa zamonaviy texnologiyalar yordamida qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish, saqlash va bozorga yetkazish jarayonlarini optimallashtirishga xizmat qiladi. Aqlli monitoring tizimlari, agro-dronlar, raqamli agroplatformalar orqali fermerlar hosildorlikni oshirishi va xarajatlarni kamaytirishi mumkin. Bu esa natijada qishloq aholisi daromadining oshishiga olib keladi. Internet texnologiyalarining rivojlanishi bilan qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ichki va tashqi bozorlarga to'g'ridan-to'g'ri sotish imkoniyatlari ham kengayadi.

Lekin ushbu imkoniyatlarni to'liq amalga oshirish uchun bir qator muammolarni bartaraf etish zarur. Eng avvalo, ekoturizm infratuzilmasini shakllantirish va raqamli qishloq xo'jaligi texnologiyalarini keng joriy etish talab qilinadi. Aholi orasida turizm va raqamli texnologiyalar bo'yicha bilim va ko'nikmalar darajasining pastligi, zarur infratuzilmaning to'liq emasligi, investitsiyalarning yetishmasligi kabi muammolar mavjud. Internet va raqamli xizmatlarning chekka hududlarda rivojlanmaganligi ham bu jarayonni sekinlashtirmoqda.

Bu muammolarni hal etish uchun quyidagi yo'nalishlar ustuvor deb hisoblanadi: birinchidan, mahalliy aholining ekoturizm va raqamli texnologiyalar sohasida bilim va malakasini oshirish uchun maxsus o'quv dasturlarini tashkil etish; ikkinchidan, infratuzilmani rivojlantirish, jumladan, sayyohlik marshrutlari va agroteknik bazalarni modernizatsiya qilish; uchinchidan, davlat va xususiy sektor hamkorligida investitsiya loyihalarini jalb qilish; to'rtinchidan, yoshlar va ayollarni ekoturizm va raqamli qishloq xo'jaligiga keng jalb qilish uchun rag'batlantiruvchi dasturlarni ishlab chiqish.

Shuningdek, zamonaviy raqamli agroteknologiyalarni joriy etish orqali hosildorlikni oshirish, suv va yer resurslaridan oqilona foydalanish, mahsulot sifatini nazorat qilish va eksport salohiyatini kuchaytirish mumkin. Ekoturizm orqali esa mahalliy jamoalarni jalb qilish, ularning ijtimoiy-iqtisodiy ahvolini yaxshilash va madaniy merosni saqlab qolish imkoniyatlari kengayadi.

Umuman olganda, Farg'ona vodiysida ekoturizm va raqamli qishloq xo'jaligi imkoniyatlaridan oqilona va kompleks foydalanish orqali kambag'allikni kamaytirish, aholi turmush darajasini oshirish va hududning barqaror iqtisodiy rivojlanishini ta'minlash mumkin. Bu esa nafaqat mahalliy, balki milliy darajadagi ijtimoiy-iqtisodiy strategiyalar uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Farg'ona vodiysi O'zbekistonning turizm salohiyati yuqori bo'lgan

mintaqalaridan biri hisoblanadi. Ushbu hududda mavjud tabiiy, tarixiy va madaniy boyliklardan samarali foydalanish orqali nafaqat hududiy iqtisodiyotni rivojlantirish, balki mahalliy aholi turmush darajasini oshirish ham mumkin. Ammo mavjud infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmagani, xizmatlar sifatining pastligi va zamonaviy texnologiyalardan foydalanishning cheklanganligi ushbu salohiyatni to'liq amalga oshirishga to'sqinlik qilmoqda. Ushbu masalalarni xalq etishda quyidagilarni xisobga olish ijobiy samara berishi mumkin. Ular quyidagilar: – Infratuzilmani rivojlantirish: Hududda zamonaviy mehmonxonalar, transport

xizmatlari va boshqa turistik infratuzilmalarni kengaytirish zarur. Bu sayyohlar uchun qulay sharoit yaratadi.

– innovatsion texnologiyalarni joriy etish: Raqamli platformalar, mobil ilovalar va virtual sayohatlar orqali vodiyning turistik jozibadorligini oshirishga erishish mumkin.

– marketing strategiyalarini takomillashtirish: Mahalliy va xalqaro miqyosda targ'ibot kampaniyalarini olib borish va Farg'ona vodiysi haqida kengroq ma'lumot tarqatish lozim.

– mahalliy hunarmandchilikni qo'llab-quvvatlash: Turistlar uchun noyob mahsulotlar yaratish va ularni sotishni yo'lga qo'yish orqali hududning iqtisodiy imkoniyatlarini oshirish mumkin.

– barqaror turizmni rivojlantirish: Ekoturizm va madaniy turizmni rivojlantirish orqali mintaqaning tabiiy va madaniy merosini asrab-avaylash va barqaror rivojlanishni ta'minlash zarur.

– kadrlar tayyorlash: Turizm sohasida xizmat ko'rsatish sifatini oshirish uchun malakali mutaxassislar tayyorlash bo'yicha maxsus dasturlarni amalga oshirish lozim. Mazkur chora-tadbirlarni amalga oshirish orqali Farg'ona vodiysida turizmni rivojlantirishga erishilib, hududiy iqtisodiyotning barqaror o'sishi ta'minlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Xamidov A. "Farg'ona vodiysida ekoturizm imkoniyatlari", Farg'ona, 2021.
2. Ergashev B. "Qishloq xo'jaligini raqamlashtirish istiqbollari", Toshkent, 2022.
3. UNWTO. "Ecotourism Principles and Practices", 2020.
4. FAO. "Digital Agriculture: Building Sustainable Rural Economies", 2021.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 1-iyuldagi "Qishloq xo'jaligini raqamlashtirishni jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori.
6. IFAD (International Fund for Agricultural Development), "Rural Development Report", 2022.
7. World Bank. "Digital Technologies in Agriculture and Rural Areas", 2021.
8. Gilbert, G. and Veloutsou, C. (2006). A cross-industry comparison of customer satisfaction. *Journal of Services Marketing*, 20(5), pp.298-308.
9. Abdukarimov, S. (2020). O'zbekistonda turizm xizmatlari sifatini oshirishning iqtisodiy samaradorligi. TDIU ilmiy jurnali.
10. Khamidov, M. (2018). Farg'ona vodiysida turizmni rivojlantirishning iqtisodiy asoslari. Tashkent: O'zbekiston iqtisodiyot universiteti nashriyoti.
11. Jalilov, A. (2021). Ekoturizm va uning barqaror rivojlanishdagi o'rni. Tashkent: "Uzbekistan tourism" nashriyoti.

**FARG‘ONA VODIYSIDA AHOLINI KAMBAG‘ALLIKDAN CHIQARISHDA
EKOTURIZM VA QISHLOQ XO‘JALIGI IMKONIYATLARIDAN SAMARALI
FOYDALANISH YO‘LLARI.**

**ПУТИ ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПОТЕНЦИАЛА
ЭКОТУРИЗМА И СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА ДЛЯ ВЫВОДА НАСЕЛЕНИЯ
ИЗ НИЩЕТЫ В ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЕ.**

**WAYS TO EFFECTIVELY USE THE POTENTIAL OF ECOTOURISM AND
AGRICULTURE TO LIFT THE POPULATION OUT OF POVERTY IN THE
FERGANA VALLEY**

Yoqubjonov Rahmonjon Rahimjon o‘g‘li

Namangan Davlat Universiteti

Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes kafedrası o‘qituvchisi

+998 977 09 46 rahmonjonyoqubjonov@gmail.com

Annotatsiya: Qishloq xo‘jaligining bozor iqtisodiyoti qonunlari talablari darajasida rivojlantirish, samaradorlikni oshirish, ular o‘rtasidagi erkin bozor munosabatlarining nazariy, uslubiy asoslarini takomillashtirish, investitsiyalarni ko‘proq jalb etib, fan-texnika yutuqlarini, yangi texnikalarni, ilg‘or texnologiyalarni ular faoliyatiga joriy etish, cheklangan yer va suv resurslaridan, doimiy va o‘zgaruvchi kapitaldan hamda mehnat resurslaridan qisqa va uzoq muddatlarda to‘liq va samarali foydalanish yo‘llarini aniq belgilash, barcha xarajatlarni tejash, mehnat unumdorligini yuksaltirish yo‘llarini asoslangan holda belgilab olish maqsadga muvofiqdir. Bu masalalarning ilmiy hamda amaliy asoslarini yaratishda, rivojlantirishda, ularni ishlab chiqarishga joriy etishda qishloq xo‘jaligining o‘ziga xos, xalqimizning milliy hamda mintaqaviy xususiyatlarini e‘tiborga olish zarur.

Kalit so‘zlar: Qishloq xo‘jaligi, raqobatoshlik, takomillashtirish, samaradorlik, oziq-ovqat xavfsizligi.

Kirish

Bugungi kunda qishloq xo‘jaligining mamlakat iqtisodiyotdagi o‘rni juda katta. Mamlakatda ishlab chiqarilayotgan yalpi ichki mahsulotning 20-25 foizi shu tarmoqning ulushiga to‘g‘ri keladi. 2022 yilda mamlakat jami yalpi ichki mahsulotining 21,2 foizi shu tarmoqda yaratilgan bo‘lsa, 2023 yilda 23,5 foizni tashkil etdi. Mamlakatimiz iqtisodiyoti uchun zarur bo‘lgan erkin harakatdagi qattiq valyuta tushumining yarimidan ko‘prog‘i shu tarmoq mahsulotlarini eksport qilishdan olinadi. Jumladan, 2022 yilda jami eksportda paxta va oziq-ovqat mahsulotlarining ulushi 7,0 foizni tashkil etdi. Mamlakatda yetishtiriladigan oziq-ovqatning 96 foizidan ko‘prog‘i qishloq xo‘jaligida ishlab chiqariladi. Aholining 60 foizidan ortiqrog‘i qishloq joylarda yashaydi. Halqimizning turmush darajasi, inson resurslarining katta bir qismining ish bilan ta‘minlanishi qishloq xo‘jaligi bilan bog‘liq. Bugungi kunda iqtisodiyotda band bo‘lgan mehnat resurslarining 28 foizdan ko‘prog‘i qishloq va o‘rmon xo‘jaligida faoliyat ko‘rsatadi. Shu boisdan ham qishloq xo‘jaligiga e‘tibor, ayniqsa keyingi mustaqillik yillarida, xaqli ravishda katta bo‘lmoqda.

Mamlakatda olib borilayotgan iqtisodiy, ijtimoiy islohotlarning muvaffaqiyati ko‘p jihatdan qishloq xo‘jaligining rivojlanish darajasiga bog‘liq. Chunki qishloq xo‘jaligi mamlakatimiz uchun ham siyosiy, ham iqtisodiy va ijtimoiy ahamiyat kasb etgan soha bo‘lib, u quyidagi funktsiyalarni bajaradi:

- mamlakatimizni oziq-ovqat fondini shakllantiradi;
- yurtimizning oziq-ovqat sohadagi mustaqilligini, xavfsizligini ta‘minlaydi;
- qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini qayta ishlaydigan sanoat uchun homashyo yetkazib beradi;
- aholini ish joylari bilan ta‘minlaydi.

Qishloq xo‘jaligi O‘zbekiston xalqlarining eng qadimdan shug‘illangan asosiy sohalardan biri bo‘lib, bir necha ming yilliklardan asta-sekin rivoj topib kelmoqda.

Respublika hududida avvalo chorvachilik keyinchalik dehqonchilik madaniyati tarkib topdi. Chorvachilikning asosan qo'ychilik, qoramolchilik, o'tchilik (yilqichilik), asalarichilik, tuyachilik va ipakchilik, dehqonchilikning donchilik, sabzavotchilik, polizchilik, bog'dorchilik va paxtachilik tarmoqlari yaxshi rivojlandi. Qishloq xo'jaligi Respublikamiz hududida yashaydigan xalqlarning asosiy turmush tarziga aylangan. Uning rivoji yurtimiz hududida qishloq xo'jaligi bilan bog'liq mehnat qurollari ishlab chiqarishning o'sishiga sabab bo'ldi. Natijada asta-sekin bo'lsada madaniyat, ilm-fan, kosibchilik rivoj topdi.

Xususan, 2023-yilda agrar islohotlarni takomillashtirish bo'yicha 14 ta qonun loyihasi, 17 ta Prezident Farmoni loyihasi, 22 ta Prezident Qarori loyihasi, 91 ta Hukumat Qarori loyihalari ishlab chiqilib, ulardan 55 tasi, jumladan 4 ta Qonun, 8 ta Prezident Farmoni, 16 ta Prezident Qarori, 26 ta Hukumat qarori normativ hujjatlar qabul qilindi.

O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligini rivojlantirishda raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish salohiyatini oshirish mamlakat iqtisodiy rivojlanishining muhim yo'nalishlaridan biridir. So'nggi yillarda amalga oshirilgan islohotlar iqtisodiyotni mustahkamlash va xalqaro bozorlarga chiqishni maqsad qilgan. Xususan, "2022–2026 yillarda O'zbekiston Respublikasi iqtisodiy rivojlanish strategiyasi"da eksport salohiyatini oshirish va raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish jarayonini texnologik yangilash orqali iqtisodiy o'sish sur'atlarini ta'minlash alohida e'tiborga olingan. Bu strategiya mamlakatni jahon savdo bozorlarida ishonchli ishtirokchi sifatida mustahkamlashga qaratilgan.

Bugungi kunda jahon bozori kon'yunkturasi keskin o'zgarib, globallashtirish sharoitida raqobat tobora kuchayib borayotgani davlatimizni yanada barqaror va jadal sur'atlar bilan rivojlantirish uchun mutlaqo yangicha yondashuv hamda tamoyillarni ishlab chiqish va ro'yobga chiqarishni taqozo etmoqda. Agrar sohada olib borilayotgan islohotlar samarasini yanada oshirish, qishloq xo'jaligi korxonalari uchun shart-sharoitlar yaratish va ularni rivojlantirish bo'yicha bir qator chora-tadbirlar amalga oshirildi.

Hozirda qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini izchil rivojlantirish, mamlakat oziq-ovqat xavfsizligini yanada mustahkamlash, ekologik toza mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish, agrar sektorning eksport salohiyatini sezilarli darajada oshirish bo'yicha O'zbekiston respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha "Harakatlar strategiyasi"da ustuvor yo'nalishlar belgilangan. Jumladan, "...qishloq xo'jaligi mahsulotlarini chuqur qayta ishlash, yarim tayyor va tayyor oziq-ovqat hamda qadoqlash mahsulotlarini ishlab chiqarish bo'yicha eng zamonaviy yuqori texnologik asbob-uskunalar bilan jihozlangan yangi qayta ishlash korxonalarini qurish, mavjudlarini rekonstruktsiya va modernizatsiya qilish bo'yicha investitsiya loyihalarini amalga oshirish.

Hozirgi innovatsion iqtisodiyotda agrar bozor barqarorligini ta'minlash uchun qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirishning barcha bo'g'inlarini keng qamrab olgan holda, biznes loyihalarni amalga oshirish lozim bo'ladi. Buning uchun qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirishda nav tanlash, selektsiya ishi, hosilni yig'ish agrotekhnologiyasi, mahsulotni saralash, qayta ishlash, qadoqlash va sotish tizimlarini o'z ichiga olgan kompleks chora-tadbirlar ishlab chiqishni takomillashtirishni taqozo etmoqda.

Raqobatbardoshlikni oshirish uchun, avvalambor, ishlab chiqarish jarayonlarida innovatsiyalardan foydalangan holda tejamli xarajatlar asosida qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirish hosildorligini va sifatini oshirish, fermer xo'jaliklari negizida qishloq xo'jalik xomashyosi ishlab chiqarish va qayta ishlashning vertikal integratsiyasi kichik ishlab chiqaruvchini o'z xo'jaligi tashkiliy rejasini marketing siyosatiga mos ravishda o'zgartirish, yerdan foydalanish va texnikaviy jihozlanish darajasini doimiy yaxshilash, mahsulotni jahon bozori talablariga muvofiq standartlashtirish, qayta ishlash, qadoqlash, konservalashning mukammal uslublariga o'tish eng muhim vazifalardan hisoblanadi

Foydalanilgan manbalar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2022). 2022-2026 yillarda

O'zbekiston Respublikasi iqtisodiy rivojlanish strategiyasi.

1. Akramov B.A. va boshqalar. Qishloqda fermer xo'jaliklarini yuzaga kelishi va rivojlanishining asosiy tamoyillarini belgilash: uslubiy qo'llanma. – T., 2007. – B. 23..
2. Berkinov B., Tashmatov R.X. O'zbekistonda fermer xo'jaliklar va ularga xizmat ko'rsatuvchi bozor infratuzilmalarni rivojlantirish istiqboli. Ilmiy-ommabop nashr. – T.: TDIU, 2008. – B. 43.
3. Tashmatov R.X. Fermer xo'jaliklari kooperatsiyasi va bozor infratuzilmalari rivojlanishini boshqarish: i.f.n. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati. – T., 2010. – B. 12.
4. Tashmatov R.X. Fermer xo'jaliklari kooperatsiyasi va bozor infratuzilmalari rivojlanishini boshqarish: i.f.n. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati. – T., 2010. – B. 12.
5. O'zbekiston fermerlari Kengashi hisobotlari. 2023 yil.
6. O'zbekistonda qishloq xo'jaligi Faktlar va tendensiyalar 2023-yil
7. Yakubjonov Rahmonjon. "Gradual Diversification of the Agricultural System in the Regions". Modern Journal of Social Sciences and Humanities Vol. 5 (2022)
8. Якубжанов Рахманжон. "Роль Сельского Хозяйства В Экономике Нашей Страны". Central Asian Journal of Education and Innovation Vol. 2 (2023)
9. Сирожиддинов К. И. Наманган вилоятида аграр соҳанинг ривожланиши тенденциялари таҳлили //Экономика и финансы (Узбекистан). – 2015. – №. 4. – С. 61-66.
10. Сирожиддинов К. И. ВОПРОСЫ РАСШИРЕНИЯ ПОТЕНЦИАЛА ЭКСПОРТА ПЛОДООВОЩНОЙ ПРОДУКЦИИ В УЗБЕКИСТАНЕ //П76 Приоритетные векторы развития промышленности и сельского. – 2022. – С. 251.

Internet saytlari

1. <https://www.worldbank.org> Jahon banki sayti
2. <http://www.cer.uz> "Ekonomicheskoe obozrenie» jurnalining sayti
3. <http://www.google.com> —Ma'lumotlar qidiruv sayti
4. <http://www.uza.uz> —O'zbekiston axborot agentligi sayti
5. <http://www.stat.uz> Davlat Statistika qo'mitasining sayti

**FARG‘ONA VODIYSIDA EKOTURIZMNI RIVOJLANTIRISH ORQALI SOLIQ
BAZASINI KENGAYTIRISH VA IJTIMOY-IQTISODIY BARQARORLIKKA
ERISHISH YO‘LLARI.
ПУТИ РАСШИРЕНИЯ НАЛОГОВОЙ БАЗЫ И ДОСТИЖЕНИЯ СОЦИАЛЬНО-
ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СТАБИЛЬНОСТИ ЗА СЧЕТ РАЗВИТИЯ ЭКОТУРИЗМА В
ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЕ.
WAYS TO EXPAND THE TAX BASE AND ACHIEVE SOCIO-ECONOMIC
STABILITY THROUGH THE DEVELOPMENT OF ECOTOURISM IN THE
FERGANA VALLEY**

Soyibjonov Islombek Sodiqjon o‘g‘li

Namangan davlat universiteti

Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes kafedrasida stajyor-o‘qituvchisi

soyibjonovislombek93@gmail.com

+998 94 273 42 52

Annotatsiya. Davlatning bozor iqtisodiyotiga ta’sir etuvchi ko‘pgina iqtisodiy tayanchlari o‘rtasida soliqlar muhim o‘rin tutadi. Iqtisodchi olimlarning fikricha, “soliqda davlatni borlig‘ining iqtisodiy ifodasi gavdalanadi”. Bozor munosabatlari sharoitida, ayniqsa, bozor iqtisodiyotiga o‘tish davrida soliq tizimi – bu davlatning siyosiy-iqtisodiy tomondan tartibga soluvchi hamda moliya-kredit mexanizimining asosiy dastaklaridan biri sanaladi.

Kalit so‘zlar. Soliq bazasini kengaytirish, integratsiya, ekoturizm, iqtisodiyotni erkinlashtirish, iqtisodiyotni diversifikasiyalash, inson kapitali, milliy boylik.

KIRISH

Farg‘ona vodiysida ekoturizmni rivojlantirish nafaqat hududning tabiiy va madaniy salohiyatidan samarali foydalanishga, balki mahalliy byudjet daromadlarini oshirish orqali soliq bazasini kengaytirishga xizmat qiladi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida davlat funksiyalari takomillashib borar ekan, ayrim an’anaviy vazifalar o‘z dolzarbligini yo‘qotmoqda, ammo yangi ijtimoiy-iqtisodiy vazifalar yuzaga kelmoqda. Xususan, kam ta’minlangan qatlamlarga yordam ko‘rsatish, bandlikni ta’minlash va infratuzilmani rivojlantirish orqali barqarorlikni ta’minlash dolzarb vazifalardandir. Ekoturizm sohasi orqali yaratiladigan yangi ish o‘rinlari va kichik tadbirkorlik subyektlari soliq tushumlarini ko‘paytiradi, bu esa o‘z navbatida davlatga pensionerlar, talabalar, ko‘p bolali oilalar va ijtimoiy himoyaga muhtoj boshqa guruhlariga zaruriy moddiy yordam ko‘rsatish imkonini beradi. Shu yo‘l bilan davlatning ijtimoiy-siyosiy vazifalari ham iqtisodiy o‘rish orqali moliyaviy jihatdan ta’minlanadi.

Soliqlar to‘g‘risidagi qarashlar tarixan jamiyat taraqqiyotining turli bosqichlarida shakllanib, ijtimoiy-iqtisodiy omillar bilan chambarchas bog‘liq holda rivojlanib borgan. Bugungi kunda soliq tizimini takomillashtirish davlatning iqtisodiy siyosatini amalga oshirishda muhim vosita hisoblanadi. Ayniqsa, Farg‘ona vodiysida ekoturizm sohasini rivojlantirish orqali yangi iqtisodiy faollik nuqtalarini shakllantirish, kichik va o‘rta biznes subyektlarini jalb etish orqali soliq bazasini kengaytirish imkoniyati mavjud.

Ekoturizmning rivojlanishi nafaqat hududning tabiiy resurslaridan oqilona foydalanishga, balki qo‘shimcha ish o‘rinlarini yaratish, aholi daromadlarini oshirish va shu orqali davlat byudjetiga tushadigan soliqlar hajmini ko‘paytirishga xizmat qiladi. Soliqlar esa davlatning barcha funksiyalarini, ayniqsa, ijtimoiy yo‘nalishdagi tadbirlarini moliyalashtirishda asosiy moliyaviy manba bo‘lib qolmoqda. Shu sababli, ekoturizm orqali shakllanadigan soliq tushumlari davlat iqtisodiy mustaqilligi va ijtimoiy barqarorligini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi.

Farg‘ona vodiysining turizm salohiyatidan samarali foydalanish orqali soliq tizimini yangi darajaga olib chiqish, soliq turlarini hududiy sharoitlarga moslashtirish hamda soliqqa tortish mexanizmlarini takomillashtirish imkoniyati yuzaga keladi. Bu esa nafaqat iqtisodiy o‘rishni rag‘batlantiradi, balki davlatning mahalliy darajadagi ijtimoiy siyosatini samarali amalga oshirishga xizmat qiladi.

Soliq to'lovlari xo'jalik yurituvchi subyektlar va aholi bilan davlat o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlarda yangidan yaratilgan qiymatni taqsimlashning muhim vositasi hisoblanadi. Farg'ona vodiysida ekoturizmni rivojlantirish orqali soliq bazasini kengaytirish — bu nafaqat hududning tabiiy va madaniy resurslaridan foydalanish, balki davlat moliyasini mustahkamlashda ham muhim omildir. Ekoturizm sohasida yaratiladigan yangi xo'jalik subyektlari, xizmat ko'rsatish obyektlari va tadbirkorlik faoliyati natijasida budjetga tushadigan soliqlar hajmi ortadi.

Soliqlar davlat budjeti daromadlarining asosiy manbai sifatida nafaqat umumdavlat ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiladi, balki ishlab chiqarish hajmini oshirish, kichik biznesni qo'llab-quvvatlash, xususiy korxonalarni rivojlantirish va zamonaviy bozor infrastrukturasini shakllantirishga ham turtki beradi. Ekoturizm sohasi ushbu maqsadlarga erishishda muhim sektor sifatida e'tiborga loyiqdir. Ayniqsa, Farg'ona vodiysi kabi tabiiy va tarixiy boy hududlarda ekoturizm faoliyatini kengaytirish orqali mahalliy darajadagi bandlikni oshirish, ijtimoiy infratuzilmani yaxshilash va iqtisodiy faollikni rag'batlantirish mumkin bo'ladi.

Natijada, soliq bazasining kengayishi ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikka erishish, davlatning ijtimoiy siyosatini moliyalashtirish imkoniyatlarini kuchaytirish va iqtisodiy mustaqillikni ta'minlashda muhim vositaga aylanadi.

Soliq to'lovchi o'z daromadining ma'lum qismini davlatga to'laganida, bu to'lov evaziga bevosita biron-bir tovar yoki xizmat olmaydi. Shu jihatdan soliqlar boshqa to'lov turlaridan farq qiladi — chunki ruxsatnomalar, litsenziyalar yoki xizmatlar uchun to'lovlar aniq bir foyda evaziga amalga oshiriladi. Biroq soliqlar umumiy davlat xarajatlarini moliyalashtirish, ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, aholiga xizmatlar ko'rsatish va infratuzilmani rivojlantirish uchun ishlatiladi. Ayniqsa, Farg'ona vodiysida ekoturizmni rivojlantirish orqali soliq bazasining kengayishi ushbu tizimning ahamiyatini yanada oshiradi.

Ekoturizm sohasining kengayishi bilan yangi biznes subyektlari, xizmatlar va bandlik shakllanadi. Bu esa davlat byudjetiga yangi soliq tushumlarini ta'minlaydi. Biroq soliq to'lovchilarda soliqlar evaziga qanday foyda olayotgani to'g'risida bevosita tasavvur bo'lmagani uchun, ularni faqat yuk sifatida qabul qilish holatlari uchraydi. Bu holat ayrim subyektlarning soliqlardan bo'yin tovlashga yoki daromadlarini yashirishga urinishi bilan tugaydi.

Shuning uchun ham, Farg'ona vodiysida ekoturizmni rivojlantirish bo'yicha davlat siyosatini amalga oshirishda, faqat soliq bazasini kengaytirish emas, balki yig'ilgan soliqning ochiq-oshkora, maqsadli va samarali ishlatilishini ta'minlash muhim hisoblanadi. Aholi ekoturizm orqali mahalliy infratuzilmaning yaxshilanishi, ish o'rinlarining ko'payishi, ijtimoiy xizmatlarning kengayishi kabi ijobiy natijalarni o'z hayotida sezsa, bu soliq madaniyatining yuksalishiga ham olib keladi.

Shu tariqa, davlat va fuqarolar o'rtasida o'zaro ishonch kuchayib, soliqlarni ijtimoiy manfaat evaziga to'lashga bo'lgan tayyorgarlik ortadi. Bu esa Farg'ona vodiysi misolida nafaqat soliq bazasining kengayishiga, balki keng miqyosdagi ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikka erishishning muhim omiliga aylanadi.

Soliqlar majburiy to'lovlar hisoblanadi. Soliqlarning to'liq miqdorda va o'z vaqtida to'lanishi uchun javobgarlik soliq to'lovchilar zimmasiga yuklangan bo'lsada, ular ixtiyoriy emas, majburiy ravishda to'laydilar, davlat soliq to'lashdan bo'yin tovlaganlarni qonunchilikda belgilangan tartibda jazolaydi.

Davlat foydasiga soliq to'lash orqali daromadning avvaldan belgilab qo'yilgan, eng muhimi, qonuniy tartibda ko'zda tutilgan qismi undirib olinadi. Ko'pgina davlatlarda, shu jumladan, O'zbekistonning ham qonunlarida soliqlarni belgilash va ularning hajmlarini aniqlashga faqat qonun chiqaruvchi hokimiyat yoki uning tomonidan vakolat berilgan davlat organlari haqlidirlar, deb mustahkamlab qo'yilgan. O'zining xohish-istagiga qarab yangi soliqlar belgilash yoki ularning hajmlarini aniqlashga hech kim haqli emas. To'lovlarning qonuniy, ochiq-oydin xususiyatga ega bo'lishi soliqlarning bosh tavsifi hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasida soliq tizimini isloh qilish bo'yicha ishlab chiqilgan Konsepsiya loyihasi mamlakatni barqaror rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu islohotlar

doirasida soliq siyosatini soddalashtirish, tizimning shaffofligini ta'minlash va iqtisodiyotda ochiqlikni kuchaytirish orqali milliy iqtisodiyotga turtki berish maqsad qilingan. Ayniqsa, Farg'ona vodiysi kabi salohiyatli hududlarda ekoturizmni rivojlantirish orqali yangi xo'jalik subyektlari shakllanadi, bu esa soliq bazasining kengayishiga olib keladi.

Soliq tizimining soddalashtirilishi, soliq yukining kamaytirilishi va tartiblarning yengillashtirilishi, ayniqsa, kichik biznes hamda xorijiy investorlarga qulaylik yaratadi. Bu holat Farg'ona vodiysida ekoturizm sohasida faoliyat yuritayotgan va yangi ish boshlayotgan tadbirkorlar uchun katta rag'bat bo'lib xizmat qiladi. Natijada, ushbu sohada faoliyat yurituvchi subyektlar sonining ortishi soliq tushumlarining ko'payishiga, demakki, davlat byudjetining mustahkamlanishiga xizmat qiladi.

Biroq soliq tizimini tubdan o'zgartirish qisqa muddatda ayrim ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni yuzaga keltirishi mumkin. Shu sababli, islohotlarni bosqichma-bosqich amalga oshirish, ayniqsa, yangi rivojlanayotgan sohalar — xususan, ekoturizm — soliqqa tortish mexanizmlarini ehtiyotkorlik bilan joriy etish zarur. Bu yo'l bilan davlat iqtisodiyotni "soyadan" chiqarish, mas'uliyatli tadbirkorlikni rag'batlantirish, qonuniy biznes muhitini rivojlantirish orqali nafaqat daromadlar bazasini kengaytiradi, balki mahalliy aholining turmush darajasini oshirish, yangi ish o'rinlarini yaratish va hududiy ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga erishadi.

Shu tariqa, Farg'ona vodiysida ekoturizmni soliq siyosati bilan integratsiyalash, davlatning fiskal manfaatlarini ta'minlagan holda aholi farovonligiga xizmat qiladigan muvozanatli va samarali tizimni shakllantirish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Sh.M. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyovning Oliy Majlisga murojaatnomasi. – Toshkent: "O'zbekiston", 2018. 48-b.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar Strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-son Farmoni // O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to'plami, 2017 y. 6-son
- Axmedov A.A. Soliq siyosati va soliq tizimini isloh qilishning nazariy asoslari [Matn] / A.A. Axmedov. — Toshkent: Iqtisodiyot, 2020. — 212 b.
3. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi [Matn]. — Rasmiy nashr. — Toshkent: Adolat, 2023. — 600 b.
4. Qurbonov Sh.Q. Soliq nazariyasi va amaliyoti [Matn] / Sh.Q. Qurbonov. — Toshkent: "IQTISOD-MOLIYA", 2019. — 328 b.
5. Karimov I.A. Soliq siyosati va iqtisodiy islohotlar [Matn] / I.A. Karimov. — Toshkent: O'zbekiston, 2015. — 180 b.
6. Moliya vazirligi va Davlat soliq qo'mitasi. O'zbekiston Respublikasida soliq tizimini isloh qilish Konsepsiyasi loyihasi [Elektron resurs]. — 2018. — Rejim kirish: <https://soliq.uz>

FARG'ONA VODIYSIDA AHOLINI KAMBAG'ALLIKDAN CHIQARISHDA EKOTURIZM IMKONIYATLARIDAN FOYDALANISH

Asraqulov Farrux Rustamjon o'g'li
Namangan davlat universiteti o'qituvchisi
farruxasraqulov94@gmail.com

Annotatsiya. Hududlarda aholi turmush shart-sharoitini yaxshilash, tadbirkorlikni rivojlantirish, kambag'allikni qisqartirish va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash dasturlarining natijadorligiga erishishda yangicha yondashuv va to'plangan milliy tajribani qo'llash chora-tadbirlarida to'g'risida atroflicha yondashuv talab etiladi.

Kalit so'zlar. Farg'ona vodiysi, aholi, kambag'allikni qisqartirish, ekoturizm.

Kirish

Kambag'allik – har qanday jamiyatda muhim ijtimoiy-iqtisodiy muammo hisoblanadi. O'zbekistonning eng zich aholi yashaydigan hududi bo'lgan Farg'ona vodiysi (Andijon, Namangan, Farg'ona viloyatlari)da bu masala yanada dolzarbdir. Aholining ko'pligi, yer resurslarining cheklanganligi va migratsion omillar kambag'allikni chuqurlashtirishga olib keladi. Shu sababli, kambag'allikka qarshi kurash mintaqaviy rivojlanish strategiyasining ajralmas qismiga aylanishi zarur.

Asosiy qism

1. Farg'ona vodiysida aholi kambag'allik darajasining o'ziga xos xususiyatlari

Farg'ona vodiysi aholisi O'zbekiston umumiy aholisining qariyb 30 foizini tashkil qiladi. Aholining asosiy daromad manbalari:

- Dehqonchilik va chorvachilik
- Mehnat migratsiyasi
- Kichik savdo va xizmat ko'rsatish.

Ma'lumotlarga ko'ra, kambag'allik darajasi 11 foizdan 8,9 foizga tushdi (3,3 mln kishi yoki 2023 yilga nisbatan 719 ming kishiga kamaygan). Bu miqdor Jahon Banki bilan hamkorlikda olib borilgan tadqiqotlar asosida aniqlangani ta'kidlanmoqda.

Kambag'allik darajasida eng yuqori pasayishlar:

- Buxoro viloyatida - 11,8 foizdan 8,7 foizgacha;
- Samarqand viloyatida - 10,5 foizdan 7,5 foizgacha;
- Namangan viloyatida - 10,4 foizdan 7,6 foizgacha;
- Qoraqalpog'iston Respublikasida - 13,6 foizdan 10,8 foizgacha qayd etildi.

Biroq, resurslar taqsimotidagi tengsizlik, bozor infrastrukturasini rivojlanmaganligi va ta'lim imkoniyatlarining yetarli emasligi kambag'allik darajasining yuqoriligiga sabab bo'lmoqda.

2. Amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar

So'nggi yillarda O'zbekiston hukumati kambag'allikni kamaytirish bo'yicha bir qator islohotlarni amalga oshirmoqda. Jumladan:

- "Har bir oila – tadbirkor" dasturi orqali subsidiya va kreditlar ajratilishi
- Ayollar va yoshlar daftari orqali ehtiyojmand guruhlariga individual yondashuv
- "Temir daftar", "Yoshlar daftari" va "Ayollar daftari" orqali muammoli guruhlarini aniqlash va ularga manzilli yordam ko'rsatish
- Kichik biznesni qo'llab-quvvatlash markazlari faoliyati orqali kasb-hunar va tadbirkorlik ko'nikmalarini rivojlantirish

O'zbekistonda kambag'al oilalar toifalarga ajratiladi

Bu bo'yicha Prezident farmoni qabul qilindi (<https://lex.uz/pdf/7519176>).

Unga ko'ra, 15-maydan boshlab Kambag'al oilalar reyestriga kiritilgan va ushbu reyestriga tushish xavfi bo'lgan oilalar ●"qizil", □"sariq" va □"yashil" toifalarga taqsimlanadi hamda ijtimoiy qo'llab-quvvatlash choralari ularning toifasiga qarab ko'rsatiladi.

● "Qizil" toifaga – oila a'zolarining har biriga to'g'ri keladigan o'rtacha oylik daromadi minimal iste'mol xarajatlaridan (669 ming so'm) kam bo'lgan va quyidagi mezonlarning biriga javob beradigan oilalar kiritiladi:

- a'zolarining kamida 1 nafari sog'lig'ining holatiga ko'ra mehnat qilish imkoniyatiga ega bo'lmagan;
- parvarishga muhtoj a'zosi, shu jumladan, nogironligi mavjud farzandi bo'lgan;
- o'zgalar parvarishiga muhtoj yolg'iz yashovchi yoki yolg'iz keksa yoxud yolg'iz nogironligi bo'lgan shaxsdan iborat bo'lgan;
- boquvchisini yo'qotgan yoki boquvchisi jazoni ijro etish muassasasida bo'lgan oila.

□ “Sariq” toifaga – oila a’zolarining har biriga to’g’ri keladigan o’rtacha oylik daromadi minimal iste’mol xarajatlaridan kam bo’lgan hamda a’zolari sog’lig’i holatiga ko’ra mehnat qilish imkoniyatiga ega bo’lgan oilalar kiritiladi.

□ “Yashil” toifaga – oila a’zolarining har biriga to’g’ri keladigan o’rtacha oylik daromadi minimal iste’mol xarajatlarining 1 baravaridan 1,5 baravarigacha (669 ming so’m dan 1 mln 3 ming 500 so’m gacha) bo’lgan va quyidagi mezonlarning biriga javob beradigan oilalar kiritiladi:

- □ oila “qizil” yoki “sariq” toifadan chiqarilgan bo’lsa;
- □ oilaning Kambag’al oilalar reyestriga kiritilishi ehtimoli yuqori bo’lsa.

3. Muammolar va to’siqlar

Kambag’allikni kamaytirishga qaratilgan chora-tadbirlar samaradorligiga to’siqinlik qilayotgan omillar quyidagilar:

- Ish o’rinlarining yetishmasligi, ayniqsa, qishloq joylarda
- Malakali kadrlar tanqisligi
- Ayollar va yoshlar uchun teng imkoniyatlarning cheklanganligi
- Aholining moliyaviy savodxonligining past darajasi
- Yordam va imtiyozlarning ayrim hollarda noto’g’ri taqsimlanishi

4. Istiqbolli yo’nalishlar va takliflar

- Kasb-hunar ta’limini rivojlantirish: maktab va kollej darajasida zamonaviy kasblarga yo’naltirish

- Ayollar tadbirkorligini qo’llab-quvvatlash: imtiyozli kreditlar, grantlar, treninglar

- Mikrofinans tashkilotlari faoliyatini kengaytirish: kreditlar va sug’urtalash tizimlarini soddalashtirish

- Ijtimoiy tadbirkorlikni rivojlantirish: ijtimoiy muammolarni hal etish bilan birga daromad manbalarini yaratish

Mamlakatimiz ijtimoiy-iqtisodiy siyosatining asosiy maqsadi ish o’rinlarini ko’paytirish va kambag’allikni qisqartirishdir. Bu boradagi manzilli ishlar natijasida o’tgan yilning o’zida kambag’allik darajasi 17 foizdan 14 foizga tushdi. 1 million aholi kasb-hunarga o’qitilib, ish boshlashiga ko’maklashilib, kambag’allikdan olib chiqildi.

Shu davrda 200 mingga yaqin tadbirkorlik subyekti tashkil qilindi, 10 mingta korxonaning faoliyati kengaytirildi, 11 mingta korxona quvvati tiklandi.

Lekin ayrim hududlarda sustkashliklar ham bor. Masalan, Navoiy, Surxondaryo va Farg’ona viloyatlarida kambag’allikni qisqartirish ko’rsatkichi nisbatan ortda qolgan. Bir qator tuman va shaharlarda bandlik dasturi imkoniyatlar darajasida belgilanmagan.

Kambag’allikni qisqartirishning asosiy omili bu – aholini daromadli ish bilan ta’minlash. Shuning uchun ma’muriy islohotlar doirasida kambag’allikni qisqartirishga mas’ul 5 ta idora yaxlit tizimga aylantirildi. Yangi vazirlikka barcha tashkiliy va moliyaviy imkoniyatlar berildi. Endi, mehnat resurslari va ishsizlik hisobini yuritish ham, bandlikka ko’maklashish va tadbirkorlikni mahallabay rivojlantirish ham bitta vazirlikda bo’ladi, – dedi Shavkat Mirziyoyev.

Avvalo, oilaviy tadbirkorlikka yanada turtki berish maqsadida moliyaviy ko’mak ko’lami kengaytirilishi ta’kidlandi. 2022-yilda bu maqsadga qariyb 10 trillion so’m imtiyozli kreditlar ajratilgan edi. Joriy yilda oilaviy tadbirkorlik dasturi uchun 12 trillion so’m yo’naltiriladi. Bunday kreditlarning eng yuqori miqdori ham oshiriladi.

Bandlikni ta’minlashda yana bir katta manba bu – ziroatchilik. Ikki yil ichida aholiga 200 ming gektardan ziyod yer bo’lib berilmoqda. Bu – Samarqand viloyatining jami paxta va g’alla maydonidan ham ko’p, degani.

Lekin, ayrim joylarda bu ishlar pala-partish tashkil qilinayapti, ekinlar plantatsiya usulida ekilmayapti.

Shu bois Prezident yerlarni aholiga qulay joylardan ajratish, ularda bozorbop mahsulotlar yetishtirish bo’yicha ko’rsatmalar berdi. Bu yerlardan samarali foydalanib, 1 milliard dollarlik mahsulot ishlab chiqarish mumkinligi qayd etildi.

4 va 5-toifalarga kirgan tumanlarda kambag'allikni qisqartirish ishlari ham yangicha tashkil qilinishi belgilandi. Unga ko'ra, birinchi bosqichda "temir daftar", "yoshlar daftari" va "ayollar daftari" yagona tizimga birlashtirilib, har bir oilaning yagona raqamli pasporti ishlab chiqiladi. Ikkinchi bosqichda ularni kambag'allikdan chiqarish bo'yicha individual dasturlar tuziladi. Uchinchi bosqichda oila uchun kasb-hunarga o'qitish, tadbirkorlik loyihalari amalga oshiriladi.

Shuningdek, mahallalarda 300 ta mikromarkaz tashkil etish boshlandi. Prezidentimiz bunday markazlarni ko'paytirib, ishsiz aholining hunarmandlik va tadbirkorlik bilan shug'ullanishiga sharoit yaratish muhimligini ta'kidladi.

Kambag'allikni qisqartirish va bandlik vazirligiga Savdo-sanoat palatasi bilan birga tumanlarning har biri bo'yicha tadbirkorlikni rivojlantirish dasturini ishlab chiqish topshirildi.

- Axborot texnologiyalarini joriy etish: raqamli savodxonlik va onlayn ish o'rinlari

Xulosa

Farg'ona vodiysida kambag'allikka qarshi kurash ko'p qirrali yondashuvni talab qiladi. Davlat tomonidan berilayotgan imkoniyatlar bilan bir qatorda, fuqarolarning faolligi, mahalliy tashabbuslar va nodavlat sektor ishtiroki ham muhim rol o'ynaydi. Mintaqaviy va mahalliy darajadagi kompleks strategiyalar orqali Farg'ona vodiysida barqaror ijtimoiy-iqtisodiy o'sishga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi rasmiy sayti – www.mf.uz
2. O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi – www.stat.uz
3. Jahon bankining O'zbekistondagi ijtimoiy rivojlanish bo'yicha hisobotlari
4. UNDP – O'zbekistonda kambag'allikni kamaytirish bo'yicha dasturlar
5. "Mahalliy boshqaruv va kambag'allikni qisqartirish" mavzusidagi ilmiy maqolalar

UDK.66.011.8:667.7:66.017

MAHALLIY XOMASHYODAN EKOLOGIK TOZA MAHSULOTLAR TAYYORLASH: GULI, ARCHA, QAMISH, YOVVOYI O'SIMLIKlardan TABIIY BO'YOQLAR, KOSMETIKA, GIGIYENA VOSITALARI ISHLAB CHIQARISH

Norqobilova Nilufar

QDTU Oziq-ovqat muhandisligi fakulteti talabasi

katta o'qituvchi: Xo'janazarova Sarvigul

QDTU Oziq-ovqat muhandisligi fakulteti katta o'qituvchisi

Anotatsiya: Ushbu tadqiqotda Farg'ona vodiysida o'sadigan mahalliy o'simliklar - guli (*Morus alba*), archa (*Juniperus communis*), qamish (*Phragmites australis*) va boshqa yovvoyi o'simliklardan ekologik toza mahsulotlar ishlab chiqarish imkoniyatlari o'rganildi. O'simliklardan efir moylari, tabiiy bo'yoqlar va bioaktiv moddalar ajratib olish texnologiyalari ishlab chiqildi. Olingan mahsulotlar pH, organoleptik va mikrobiologik ko'rsatkichlar bo'yicha tahlil qilindi va inson salomatligi uchun xavfsiz deb topildi. Tadqiqot natijalari mahalliy xomashyodan tabiiy kosmetika va gigiyena vositalari ishlab chiqarish orqali aholini band qilish, ekologik toza texnologiyalarni rivojlantirish va ekoturizmni qo'llab-quvvatlashga imkon berishini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: ekologik toza mahsulotlar, guli, archa, qamish, tabiiy bo'yoqlar, efir moyi, kosmetika, gigiyena vositalari, Farg'ona vodiysi, mahalliy xomashyo, ekoturizm.

Kirish

So'nggi yillarda ekologik toza mahsulotlar ishlab chiqarishga bo'lgan talab dunyo bo'ylab ortib bormoqda. Xususan, tabiiy manbalardan olingan bo'yoqlar, kosmetika va gigiyena

vositalari inson salomatligi uchun xavfsizligi hamda ekologik jihatdan zarar yetkazmasligi bilan ajralib turadi [1]. Shu nuqtai nazardan, mahalliy xomashyodan, ya'ni Farg'ona vodiysida o'sadigan guli, archa, qamish va boshqa yovvoyi o'simliklardan ekologik toza mahsulotlar ishlab chiqarish muhim ahamiyatga ega bo'lib, bu nafaqat sog'lom mahsulot yaratishga, balki aholini band qilish va kambag'allikni kamaytirishga xizmat qiladi [2].

O'zbekiston hududi, ayniqsa Farg'ona vodiysi, tabiiy boyliklarga boy bo'lib, bu yerda efir moylari, biologik faol moddalar, tabiiy pigmentlar va boshqa foydali komponentlarga ega ko'plab o'simliklar o'sadi [3]. Masalan, archa efir moyi o'zining antiseptik va antimikrob xususiyatlari bilan mashhur bo'lsa, guli tarkibida flavonoidlar va pigment moddalar mavjud bo'lib, ular kosmetik va farmatsevtik sohalarda qo'llaniladi [4]. Qamish esa bioadsorbent sifatida va tabiiy polimerlar manbai sifatida tadqiq qilinmoqda [5]. Shu sababli, ushbu o'simliklarni qayta ishlash orqali tabiiy bo'yoqlar, gigiyena vositalari, ekologik toza kosmetika mahsulotlari ishlab chiqarish imkoniyatlarini o'rganish dolzarb vazifalardan biridir.

Bugungi kunda kimyo texnologiyasi sohasi ekologik muammolarni kamaytirishga, qayta tiklanadigan xomashyodan foydalanishga qaratilgan yangi yo'nalishlar bilan boyimoqda. Tabiiy o'simlik manbalaridan foydalanish esa "yashil kimyo" (green chemistry) tamoyillariga mos keladi [6]. Shu boisdan, Farg'ona vodiysida mavjud tabiiy resurslardan ekologik toza mahsulotlar ishlab chiqarish texnologiyasini ishlab chiqish, ularni ishlab chiqarishga joriy etish va shu asosda ekoturizmni rivojlantirish orqali aholini band qilish va daromadini oshirishga erishish mumkin [7].

Ushbu tadqiqotning maqsadi - Farg'ona vodiysida o'sadigan guli, archa, qamish va yovvoyi o'simliklar asosida ekologik toza bo'yoqlar, kosmetika va gigiyena vositalarini tayyorlash imkoniyatlarini o'rganish va ishlab chiqarish texnologiyasini asoslashdan iborat.

Ushbu tadqiqot uchun Farg'ona vodiysida o'sadigan guli (*Morus alba*), archa (*Juniperus communis*), qamish (*Phragmites australis*) va boshqa yovvoyi o'simliklar xomashyo sifatida tanlab olindi. Namuna sifatida olingan o'simliklar tozalandi, so'ngra tabiiy sharoitda quritildi va mayda kukun holiga keltirildi.

Efir moylarini ajratib olish uchun suv bug'ida distillatsiya usuli qo'llanildi [1]. Bo'yoq moddalari suvli va spirtli ekstraktsiya usullari bilan ajratib olindi [2]. Kosmetika va gigiyena vositalari ishlab chiqarishda sovunlash, emulsifikatsiya va gel tayyorlash texnologik jarayonlari qo'llandi [3]. Mahsulot sifatini baholash uchun organoleptik (ko'rinish, hid, rang), pH darajasi, mikrobiologik va fizik-kimyoviy tahlil metodlaridan foydalanildi [4].

Tadqiqot natijasida guli barglaridan suvli ekstraktsiya orqali och yashil rangli tabiiy bo'yoq moddasi olindi. Bu bo'yoq pH=6.2 da neytral muhitda barqaror bo'lib, matolarni bo'yashda va tabiiy rang beruvchi sifatida kosmetik vositalar tarkibida qo'llanilishi mumkinligi aniqlandi [5].

Archa shoxlaridan suv bug'ida distillatsiya orqali efir moyi ajratib olindi. Olingan moyning chiqim ko'rsatkichi 1.5% bo'lib, u antiseptik va antimikrob xususiyatlarga ega ekani aniqlangan [6]. Bu efir moyi gigiyena vositalari, masalan, tabiiy dezodorant, antiseptik kremlar va kosmetik losonlar ishlab chiqarishda qo'llanilishi mumkin.

Qamish poyalaridan suvli ekstraktsiya orqali bioadsorbent sifatida ishlatilishi mumkin bo'lgan sellulyoza aralashmasi ajratib olindi. Ushbu modda tabiiy kosmetik niqoblar, skrablar va gigiyena vositalarini tayyorlashda abraziv komponent sifatida ishlatilishi mumkin [7].

Olingan mahsulotlarning sifat tahlili natijalari quyidagicha bo'ldi: barcha mahsulotlar pH ko'rsatkich bo'yicha teri uchun xavfsiz (pH=5.5-6.5) deb topildi; mikrobiologik ko'rsatkichlar sanitariya normalariga javob berdi; mahsulotlar organoleptik jihatdan qoniqarli deb baholandi [4].

Olingan natijalar Farg'ona vodiysida o'sadigan mahalliy xomashyolardan ekologik toza mahsulotlar ishlab chiqarish imkoniyatlari yuqori ekanini ko'rsatdi. Guli, archa va qamish kabi o'simliklar nafaqat ekologik va iqtisodiy jihatdan samarali xomashyo, balki qo'shimcha qiymatga ega bo'lgan tayyor mahsulotlar ishlab chiqarishda asos bo'la oladi [3.6].

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, archa efir moyi tarkibidagi terpen birikmalar antimikrob xususiyatga ega bo'lib, uni gigiyena vositalari va kosmetik mahsulotlarda qo'llash samarali hisoblanadi [6]. Shu bilan birga, guli tarkibidagi flavonoidlar va tabiiy pigmentlar teriga yumshatuvchi va antioksidant ta'sir ko'rsatadi [5]. Qamishning bioadsorbent xususiyatlari esa tabiiy kosmetik vositalar ishlab chiqarishda barqaror va arzon xomashyo sifatida ishlatilish imkonini beradi [7].

Ushbu tadqiqot natijalari mahalliy xomashyodan tayyorlangan mahsulotlar orqali ekologik toza ishlab chiqarish jarayonlarini rivojlantirish, yangi ish o'rinlari yaratish va ekoturizmni qo'llab-quvvatlashga xizmat qilishi mumkinligini tasdiqlaydi [8]. Shu yo'l bilan aholini band qilish va mahalliy iqtisodiyotni rivojlantirishga qo'shiladigan hissani oshirish mumkin.

Xulosa: O'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, Farg'ona vodiysida o'sadigan mahalliy o'simliklar -guli, archa, qamish va boshqa yovvoyi o'simliklar ekologik toza mahsulotlar ishlab chiqarishda muhim xomashyo manbai bo'la oladi. Tadqiqot jarayonida ushbu o'simliklardan efir moylari, tabiiy bo'yoqlar va bioaktiv moddalar ajratib olish texnologiyalari ishlab chiqildi hamda olingan mahsulotlar sifat jihatidan pH, organoleptik va mikrobiologik ko'rsatkichlar bo'yicha tekshirilib, inson salomatligi uchun xavfsizligi tasdiqlandi.

Ushbu o'simliklar asosida tayyorlangan tabiiy bo'yoqlar, kosmetika va gigiyena vositalari nafaqat mahalliy ehtiyojni qondirish, balki eksport salohiyatini oshirish, ekologik toza ishlab chiqarish jarayonlarini rivojlantirish va ekoturizmni qo'llab-quvvatlash imkonini beradi. Shu orqali aholi bandligini oshirish, daromad manbalarini ko'paytirish va kambag'allikni kamaytirishga hissa qo'shish mumkin.

Kelgusida tadqiqotlar hajmini kengaytirish, boshqa o'simlik turlarini o'rganish va sanoat miqyosida ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirish muhim vazifalardan biri sifatida belgilandi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Salimov K.S. "Kimyo texnologiyasi asoslari." Toshkent, 2015.
2. Klyueva A.A. "Texnologiya pererabotki rastitelnogo syr'ya." Moskva, 2008.
3. Qosimov S.Q., "O'simliklardan efir moyi olish texnologiyasi." Toshkent, 2017.
4. ISO 22716:2007. "Cosmetics — Good Manufacturing Practices (GMP) — Guidelines."
5. Turakulov B.T. "Qamishning texnologik xususiyatlari va undan foydalanish yo'llari." O'zbekiston qishloq xo'jaligi jurnali, 2020 (2): 45-49.
6. Khan T., Ahmad A., "Antimicrobial properties of Juniperus essential oil." Journal of Medicinal Plants, 2019 (5): 112-118.
7. Karimov D.M. "Ekoturizm va mahalliy iqtisodiy rivojlanish." Ekonomika va innovatsiya, 2019 (3): 58-62.
8. Anastas P., Warner J. "Green Chemistry: Theory and Practice." Oxford University Press, 1998.

MAHALLIY AHOLI DAROMADLARINI OSHIRISHDA EKOTURIZMNING ROLI: NAMANGAN VILOYATI MISOLIDA

Akramboyev Azizbek Rustamjon o'g'li
Namangan Davlat universiteti tayanch
doktoranti, va „menejment“ kafedrası
stajyor o'qituvchisi [tel:+998 93 056 48 88](tel:+998930564888)
Xayrullayev Foziljon Xayrullo o'g'li
Namangan Davlat universiteti
magistranti tel;+998770463636

Annotatsiya. Ushbu maqolada Farg'ona vodiysi hududida ekoturizmni rivojlantirish orqali mahalliy aholining daromadlarini oshirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Ekoturizm nafaqat atrof-muhitni asrashga, balki iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga ham xizmat qiluvchi muhim yo'nalish sifatida ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda Namangan viloyatida mavjud tabiiy va madaniy resurslardan samarali foydalanish yo'llari, shuningdek, ekoturizm orqali yangi ish o'rinlarini yaratish va aholining turmush darajasini yaxshilash istiqbollari o'rganiladi. Amaliy misollar, statistik ma'lumotlar va mahalliy tashabbuslarning tahlili asosida ekoturizmning ijtimoiy-iqtisodiy foydalari yoritiladi.

Kalit so'zlar. Qishki ekoturizm, tog'li hududlar, ot ijarasi, velosiped ijarasi, oilaviy tadbirkorlik, milliy taomlar, turar joy xizmati, mahalliy aholi daromadi.

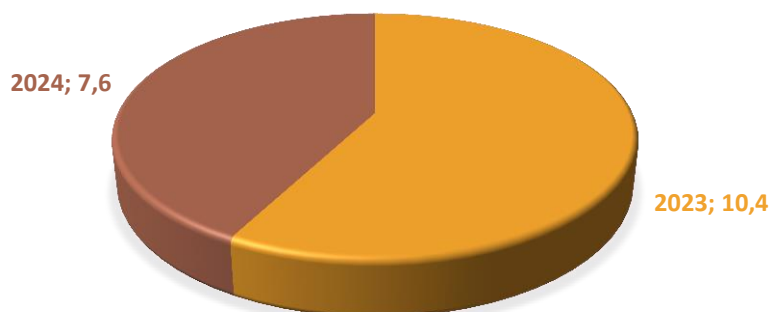
Kirish

So'nggi yillarda O'zbekistonning turli hududlarida, ayniqsa, Farg'ona vodiysida ekoturizm sohasining jadal rivojlanayotgani kuzatilmoqda. Ushbu turizm yo'nalishi nafaqat tabiatni muhofaza qilishga, balki mahalliy aholining iqtisodiy faolligini oshirishga ham katta hissa qo'shmoqda. Xususan, Namangan viloyati tog' oldi hududlarida yashovchi aholi bugungi kunda ekoturizmni daromad manbai sifatida faol ravishda qo'llay boshlagan. Ayniqsa, bahavo, tabiati sofliги bilan ajralib turadigan Pop tumanining Chodak qishlog'i, Nanay qishlog'i va shunga o'xshash hududlarda ekoturizm infratuzilmasining shakllanishi mahalliy aholi turmush darajasiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Mazkur hududlarda sayyohlarga xizmat qilishi, yotish va dam olish uchun mo'ljallangan ochiq yog'och karavotlar, tog' sayrlari, ekskursiyalar, qo'l mehnatiga asoslangan suvenirilar, hamda dam olish xizmatlarini taklif etmoqda. Bu orqali ular mavsumiy bo'lsa-da, barqaror daromad topish imkoniga ega bo'lgan. Misol uchun, Chodak qishlog'ida faoliyat yuritayotgan bir nechta oilaviy mehmon kutish ayvonlari yoz mavsumida oyiga o'rtacha 4–5 million so'm atrofida daromad topmoqda. Bu avvallari dehqonchilikdan boshqa daromad manbasi bo'lmagan aholi uchun muhim o'zgarish hisoblanadi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, Namangan viloyatida kambag'allik darajasi 2023-yilda 10,4 foiz bo'lgan bo'lsa, 2024-yil yakunida bu ko'rsatkich 7,6 foizgacha tushgan. Shu orqali 78 mingga yaqin fuqaro kambag'allikdan chiqishga erishgan. Mahalliy hokimlik va iqtisodiy rivojlanish idoralari bu natijani ekoturizmning ijobiy ta'siri bilan bog'lamoqda. Viloyatning ayrim tumanlarida aynan turizm sohasidagi kichik biznes vakillari uchun imtiyozli kreditlar, tadbirkorlik ko'nikmalari bo'yicha treninglar va grant dasturlari yo'lga qo'yilgan. Shu ijobiy jarayonlar davomida turizm infratuzilmasini rivojlantirish ham dolzarb masalaga aylandi. Jumladan, yo'l-transport tizimini yaxshilash, sayyohlar uchun navigatsion belgilar, dam olish maskanlarigacha olib boruvchi infratuzilmalarni zamonaviylashtirish ishlari olib borilmoqda. Xususan, Chodak, Nanay, Chortoq kabi tog' oldi hududlarda kichik mehmon

uylari, milliy uslubda qurilgan tapchanli hovlilar, yotoqxona xizmatlari va mahalliy restoranlar soni oshmoqda.

Namangan viloyatida kambag'allik darajasi % dagi ulushi

Shuningdek, ayollar va yoshlar uchun alohida turizm loyihalarini amalga oshirish orqali ularning iqtisodiy faolligi ham oshib bormoqda. Ayniqsa, milliy suvenirlar, qo'l mehnatiga asoslangan mahsulotlar, ekomahsulotlar – masalan, asal, quritilgan mevalar, o'simlik choylari – sayyohlar tomonidan katta qiziqish bilan xarid qilinmoqda. Bu esa aholining turmush darajasiga bevosita ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Biroq hozirgi kunda mavjud bo'lgan turizm faoliyati asosan mavsumiy xususiyatga ega bo'lib, bu holat mahalliy aholining barqaror daromad manbaiga ega bo'lishini cheklab qo'ymoqda. Aksariyat sayyohlar bahor va yoz oylarida, ya'ni maydan sentabr oyigacha bo'lgan davrda turistik hududlarga tashrif buyurishadi. Natijada, turizm sohasi orqali olinadigan iqtisodiy foyda faqat yilning ma'lum qismlaridagina ta'minlanadi, qolgan davrlarda esa faoliyat deyarli to'xtab qoladi. Bu esa aholining daromad manbalari mavsumga bog'lanib qolishiga, yilning qolgan qismlarida esa ishsizlik va iqtisodiy noaniqliklarning yuzaga kelishiga olib keladi. Shu sababli, mavjud vaziyatni o'zgartirish, ya'ni turizm sohasidan keladigan daromadlarni yil davomida barqaror taqsimlash uchun qishki ekoturizmni rivojlantirish muhim strategik yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

Xususan, tog' chang'isi sporti, issiq buloqlarga asoslangan sog'lomlashtirish va SPA xizmatlari, an'anaviy qishki festivallar, qish mavsumiga mos tematik sayohatlar va madaniy-ko'ngilochar tadbirlarni yo'lga qo'yish orqali yilning sovuq oylarida ham sayyohlar oqimini saqlab qolish mumkin. Bunday tadbirlar, nafaqat tashrif buyuruvchilarning sonini ko'paytiradi, balki hududning tanilishi va turistik jozibadorligini oshirishga xizmat qiladi. Bu borada Pop tumanidagi Chodak va Nanay qishloqlarida mavjud tabiiy-iqlimiy sharoitlar katta imkoniyatlarni taqdim etadi. Ayniqsa, bu hududlardagi tog'li relyef, toza havo, tabiiy manzaralar va mineral suv manbalari qishki turizm uchun katta salohiyatga ega.

Albatta, tog' chang'isi kabi murakkab infrastrukturani talab qiladigan sport turlarini har bir mahalliy fuqaro mustaqil tarzda yo'lga qo'yolmaydi. Bu kabi loyihalarni amalga oshirish uchun davlat-xususiy sheriklik asosida yirik sarmoya va professional boshqaruv tizimi zarur bo'ladi. Biroq shuni ta'kidlash kerakki, bu xizmatlar hududga sayyohlar oqimini jalb qilganidan so'ng, mahalliy aholi uchun bevosita va bilvosita daromad manbalari paydo bo'ladi. Jumladan, aholi o'z xonadonlarini mehmonxona funksiyasida — kundalik ijaraga berish orqali turar joy xizmatlarini ko'rsatish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu nafaqat aholi daromadining o'sishiga xizmat qiladi, balki ularda tadbirkorlik ko'nikmalari shakllanishiga ham sabab bo'ladi.

Shu yerga kelgan sayyohlarning asosiy ehtiyojlaridan biri bu — tunash uchun qulay, xavfsiz va nisbatan arzon turar joy topishdir. Hududda yirik mehmonxonalar infratuzilmasi hali to'liq shakllanmagan sharoitda, mahalliy aholi bu bo'shliqni to'ldirish orqali o'z uylarining bir qismini yoki qo'shimcha binolarini kundalik ijaraga taklif qilish orqali daromad olish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Birgina oila, o'z xonadonida 2-3 xonani sayyohlarga ijaraga bergan taqdirda, kunlik 200-300 ming so'm miqdorida to'lov olish imkoniyatiga ega. Agar bu xizmat oyiga 20 kundan

ortiq davom etsa, oyiga o'rtacha 5-6 million so'm atrofida daromad olish mumkin bo'ladi. Bu esa ayniqsa qishki davrda barqaror ish bilan ta'minlanmagan yoki dehqonchilik faoliyati to'xtab qolgan oilalar uchun juda foydali alternativ daromad manbai hisoblanadi. Ushbu faoliyatni yo'lga qo'yish uchun katta investitsiya talab qilinmaydi. Aksincha, mavjud sharoitdan oqilona foydalanish kifoya. Misol uchun, toza to'shak, isitish tizimi, shaxsiy gigiyena vositalari, va oddiy xizmat madaniyati sayyohni rozi qilish uchun yetarli bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, internet orqali turar joyni bron qilish imkoniyatini yaratish, sayyohlarga qishloq hayotini tanishtirish va ular bilan madaniy muloqot o'rnatish orqali xizmat darajasini yanada oshirish mumkin. Bu nafaqat sayyohlarni ko'proq jalb qiladi, balki ularning hududga nisbatan ijobiy taassurotlarini shakllantirib, kelajakda do'stlari va tanishlari orqali yangi sayyohlar oqimini ham olib keladi. Ayni paytda turizm sohasida jahon tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, oilaviy turar joylar, ya'ni "guest house" va "homestay" xizmatlari, ayniqsa ekoturizm yo'nalishlarida juda samarali ishlamoqda. Bunday model O'zbekistonda, ayniqsa tog'li va qishloq hududlarida joriy qilinadigan bo'lsa, bu nafaqat aholi daromadini oshiradi, balki qishloq infratuzilmasining rivojlanishiga ham turtki beradi. Mahalliy hokimiyatlar, turizm qo'mitalari va nodavlat tashkilotlar bilan hamkorlikda aholiga xizmat ko'rsatish madaniyati, soliq yengilliklari, va mini-biznesni boshlash bo'yicha treninglar tashkil etilishi ham ularning ishtirokini rag'batlantiradi.

Bundan tashqari, uyda tayyorlangan milliy taomlarni sayyohlarga taklif qilish, an'anaviy oshxonamizni namoyish etish kabi faoliyatlar orqali mahalliy aholi o'z daromadlarini sezilarli darajada oshirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Har bir hududning o'ziga xos milliy taomlari va ularni tayyorlash uslublari mavjud bo'lib, bu jihatlar ayniqsa xorijiy sayyohlar uchun katta qiziqish uyg'otadi. Chodak yoki Nanay kabi tog'li hududlarda yashovchi ayollar tomonidan tayyorlangan palov, mastava, norin yoki qovurma kabi taomlar sayyohlarga uy sharoitida, samimiy muhitda, ekologik toza mahsulotlardan tayyorlanib taqdim etilishi mumkin. Bu orqali uy bekalari qo'shimcha daromad topibgina qolmay, milliy madaniyatimiz va mehmondo'stligimizni keng targ'ib qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Shuningdek, tog'li hududlarga xos bo'lgan ot ijarasi xizmatlari orqali ham mahalliy aholi foyda ko'rishi mumkin.

Hozirda tog'li hududlarda bir kunga ot ijarasi narxi o'rtacha 100 ming so'mni tashkil etadi. Agar bu xizmat har kuni, ayniqsa dam olish kunlari faol ishlatilsa, bir oila faqat bitta ot orqali haftasiga 500-600 ming so'mgacha daromad olishi mumkin. Afsuski, bu xizmatlar hozircha asosan yozgi mavsumda qo'llanilmoqda, chunki sayyohlar odatda maydan sentabrgacha tashrif buyurishadi. Shu sababli, ot ijarasi orqali olinadigan daromad ham faqat mavsumiy tusga ega bo'lib qolmoqda. Ammo qishki ekoturizmni rivojlantirish orqali bu holatni o'zgartirish, faoliyatni yil davomida davom ettirish imkonini yaratish mumkin. Ayniqsa, qor yog'adigan va tog'li relyefga ega qishloqlarda qish mavsumi sayohatlar uchun o'ziga xos jozibaga ega.

Ot ijarasi xizmatiga qo'shimcha tarzda velosiped ijarasi xizmatlarini ham joriy etish mumkin. Bu xizmat ekologik, sog'lomlashtiruvchi va yoshlar uchun jozibali bo'lib, tog' etaklarida yurish uchun qulay imkoniyat yaratadi. Velosiped ijarasi narxi nisbatan arzon bo'lsa-da, xizmat ko'rsatuvchilar soni ortib boradi va turli yoshdagi sayyohlarni jalb etadi. Shu orqali, har bir oila ikki xil xizmat – ot va velosiped ijarasi orqali o'rtacha qish mavsumida ham oyiga 2-3 million so'mdan 5-6 million so'mgacha barqaror daromadga ega bo'lishi mumkin. Bu ayniqsa qishda daromadi to'xtab qolgan yoki ishsiz qolgan oilalar uchun katta iqtisodiy yordamdir.

Bu xizmat turlari katta investitsiyani talab qilmaydi, mavjud imkoniyatlardan oqilona foydalanish orqali yo'lga qo'yilishi mumkin. Mahalliy yoshlar ot parvarishi, xizmat ko'rsatish madaniyati va xavfsizlik qoidalari bo'yicha qisqa muddatli treninglardan o'tsa, xizmat sifati oshib, mehmonlar soni ko'payadi. Natijada esa, kichik biznes subyektlari shakllanib, oilaviy tadbirkorlik rivojlanadi. Bu jarayon hududdagi ijtimoiy-iqtisodiy muhitni yaxshilaydi, aholi farovonligini oshiradi, ayniqsa qish mavsumida daromadsiz qolgan oilalar uchun yangi imkoniyatlar yaratadi.

Xulosa

Qishki ekoturizmni rivojlantirish tog'li hududlarda istiqomat qiluvchi aholining iqtisodiy barqarorligini ta'minlashda muhim omillardan biri bo'lib xizmat qilishi mumkin. Ayniqsa, Chodak va Nanay kabi tabiiy-iqlimiy salohiyati yuqori bo'lgan qishloqlarda ot va velosiped ijarasi xizmatlarini yo'lga qo'yish orqali mahalliy aholi yil davomida barqaror daromad manbaiga ega bo'ladi. An'anaviy milliy taomlar tayyorlash, sayohatchilar uchun turar joy ajratish, madaniy tadbirlar tashkil etish kabi oddiy, ammo samarali faoliyatlar esa oilaviy tadbirkorlikning rivojlanishiga turtki beradi. Bularning barchasi qishloq infratuzilmasini jonlantirish, aholining farovonligini oshirish va turizmni mavsumiy holatdan chiqarib, barqaror iqtisodiy soha sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishning asosiy omillari (2020). *O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va Sanoat Vazirligi.*
2. Turizmni rivojlantirish bo'yicha davlat dasturlari (2021). *O'zbekiston Respublikasi Turizmni Rivojlantirish Davlat Qo'mitasi.*
3. Ekoturizm va uning hududiy rivojlanishga ta'siri (2019). *International Journal of Environmental Tourism.*
4. Pop tumanida turizm infratuzilmasining rivojlanish istiqbollari (2022). *Namangan Davlat Universiteti.*
5. O'zbekistonning tog'li hududlarida turizmni rivojlantirish: Ekoturizm va barqarorlik (2020). *Tourism and Sustainability Journal*

TADBIRKORLIK FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHDA EKOTURIZMNING O'RNINI VA AHAMIYATI

Bobayev Isroiljon Abdinabiyeovich
Namangan Davlat Texnika Universiteti
tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada "ekologik turizm" tushunchasi va mohiyati, shuningdek, tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishda ekoturizmning o'рни va ahamiyati ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: tadbirkorlik, biznes, ekoturizm, resurslar, o'simlik va hayvonot dunyosi, biologik xilma-xillik, muhofaza etiladigan hududlar, ekskursiyalar, go'zal landshaftlar, tabiat yodgorliklari.

Аннотация: В данной статье рассматриваются понятие и сущность «экологического туризма», а также роль и значение экотуризма в развитии предпринимательской деятельности.

Ключевые слова: предпринимательство, бизнес, экологический туризм, ресурсы, флора и фауна, биоразнообразие, охраняемые территории, туры, живописные ландшафты, природные памятники.

Abstract: In this article is observed the concept and essence of "ecological tourism", as well as the role and importance of ecotourism in the development of entrepreneurial activity.

Key words: entrepreneurship, business, ecotourism, resources, flora and fauna, biodiversity, protected areas, tours, picturesque landscapes, natural monuments.

KIRISH:

Yangi O'zbekistonning milliy iqtisodiyotida ekoturizm faoliyati bilan shug'ullanish bugungi kunning asosiy masalalaridan biri hisoblanadi. Ushbu masalada bir necha qarorlar va farmoyishlar imzolangan va ushbu qarorlarning ijrosi Respublikamiz hududlarida ijrosi ta'minlanmoqda.

O'zbekiston Respublikasining Turizm to'g'risidagi Qonuni, 2019 yil 18 iyuldagi ZRU-549-sonli Qonuni turizm faoliyati bilan shug'ullanayotgan tadbirkorlarga hamda kichik va o'rta biznes subyektlariga dasturil amal sifatida xizmat qilmoqda. Ekoturizm (ekoturizm) - antropogen ta'sirga nisbatan nisbatan tegmagan tabiiy hududlarga ega bo'lgan joylarga sayohat qilish hisoblanib, mana bir necha yillardan beri go'zal va maftunkor gullar shahrimiz Namangan va ajoyib ekoturizm imkoniyatlarini o'zida mujassam etgan Namangan viloyatimiz haqida gap ketganda ko'z oldimizga Namangandagi ajoyib gullar bilan burkangan tog'lar, qiru adirlar va past tekisliklar keladi. Quyida gullar shahri Namangan haqida bir necha ajoyib faktlar bilan tanishamiz:

Eng mashhur diqqatga sazovor joylari: "Gullar shahri" Namangan o'zining tarixiy muhiti, ozoda ko'chalari va eski binolari bilan ajralib turadi. Bu yerda bir qavatli an'anaviy uylar va g'ayrioddiy binolarni topishingiz mumkin: Mulla-Qirgiz madrasasi, Namangani maqbarasi, Afsonalar Vodiysi, Bobur nomidagi, madaniyat va istirohat bog'i, Xo'ja Amin Kabri maqbarasi, Mavlon-Buva majmuasi. **Iqlimi:** Namanganda qish juda yumshoq va manfiy haroratlar tez-tez uchray turmaydi, ammo havo haroratining keskin sovishini ham ayrim paytlar kuzatish mumkin. Sayohat paytida issiq kiyimlarni ham e'tibordan chetda qoldirmang. Yozda barqaror issiq bo'ladi, bunday paytda bosh kiyimda yurish hamda iloji boricha ko'proq suv ichish tavsiya etiladi. **Sovg'alar va suvenirlar:** Shaharda har doim g'ayrioddiy suvenirlar yasaydigan hunarmandlar ko'p bo'lgan. Namangan bo'ylab sayr qilsangiz, ko'plab ustaxonalarni uchratishingiz mumkin va ularning har biri o'ziga xosdir. Kulolchilik ustalari faqat ushbu shaharga xos bo'lgan betakror uslubda bo'yalgan laganlarni yaratadilar. Mahalliy mato alohida sifati bilan ajralib

turadi, chunki shaharda paxtani qayta ishlash korxonalari mavjud va shu munosabat bilan 100 foiz paxtadan tayyorlangan mahsulotlar narxi nisbatdan past! Albatta, Namangan viloyatida joylashgan Chust shahri haqida ham unutmang. Qadim zamonlardan beri shaharning markazida temirchilarning butun bir dahasi joylashgan bo'lib, u yerda qulayligi bilan ajralib turadigan dunyoga mashhur pichoqlar yaratiladi. Ushbu noyob pichoqlarni tayyorlash texnikasi bizga asrlar osha yetib kelgan. Ishlab chiqarilgan joyi va uni yaratgan usta ismi har bir pichoqqa yozilib, tutqichlar esa o'zgacha ilhom bilan yaratilgan! Ular turli xil shaklda, eng oddiydan tortib to qimmatiga qadar ishlab chiqariladi. Oddiy tutqichlar uchun plastmassa, organik oyna yoki qattiq turdagi daraxtlar ishlatiladi. Fil suyagi, sayg'oq yoki kiyik suyagidan yasalgan qimmatbaho tutqichlar marvarid, kumush yoki rangli toshlar bilan bezatilib, ko'zni qamashtiradi, naqshinkor va o'yma naqshlar bilan bezatilgan metall esa zavq bag'ishlaydi. **Milliy taomlari:** Namangan mevalari butun vodiyaidek mazali. Ayniqsa shaftoli ular orasida ajralib turadi! Ushbu noz ne'matni deyarli har bir bozorda va hatto shaharning kirish qismida ham topish mumkin. Pishgan shaftolilar sersuvligidan yorilgudek, terisini esa shunchaki barmog'ingiz bilan tozalab olishingiz mumkin. Shuningdek, har qanday kafeda sizga mahalliy oshxonaning xilma-xil turi taklif etiladi. Manti, chuchvara, sho'rva, kabob va albatta dasturxon qiroli – palov! Palov bu yerda devzira deb nomlangan guruch alohida navi bilan tayyorlanadi. Ushbu nav Farg'ona vodiysida yetishtiriladi va mazkur taomga aynan keladi. Uning o'zgacha ta'mi mahalliy palovga alohida xislat zavq bag'ishlaydi va taomdan yana va yana tanovul qilish ishtiyog'ini uyg'otadi. Shaharda vino ishlab chiqariladi va ishoning, mahalliy vino sizni befarq qoldirmasligi aniq. Uni 1939 yildan buyon o'z texnologiyalari asosida tayyorlab kelishmoqda. **Fotosuratlar zonalari** Fotosuratlar har bir sayohatning ajralmas qismi hisoblanadi! Ushbu bo'limda biz sizni ushbu shaharning eng yaxshi lavhalarini suratga tushirishingiz mumkin bo'lgan eng go'zal joylar bilan tanishtiramiz. O'zbekistonning diniy diqqatga sazovor joylarini ziyorat qilishda ayollarga tananing ochiq joylarini (yelkalari, bel va oyoqlari) yopishlari tavsiya etilishini yodingizda saqlang. Bunday joylar tegishli shartli belgilar bilan alohida belgilangan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI:

Ekoturizm bu tabiat bilan aloqani ta'minlash va sayyohlarning atrof-muhitni muhofaza qilish faoliyatiga qiziqishini oshirishga qaratilgan faoliyat hisoblanadi. Ekoturizm dasturlari milliy va boshqa bog'larga, qo'riqxonalar, ekologik toza joylarga va hokazolarni o'z ichiga oladi. Bunday sayohatlar davomida ekologiyaga oid seminarlar, ommaviy uchrashuvlar va boshqa tadbirlar o'tkaziladi.

Ekoturizmni quyidagilar bo'yicha tasniflash mumkin: 1) sayohatchilar guruhlar; 2) tashrif buyurishning asosiy obyektlari; 3) turistik faoliyat turlari; 4) qolish muddati.

Ekologik turizm obyektlari, eng avvalo, noyob tabiiy majmualar, landshaftlar, geotizimlardir. Bularga alohida muhofaza etiladigan tabiiy hududlar kiradi va bunday hududlar o'z ichiga qo'riqxonalar, milliy va tabiiy bog'lar, qo'riqxonalar, ularning chekkalari va bufer zonalari bilan tabiat yodgorliklarni oladi.

Ekoturizmning maqsadi - aholining turli guruhlarini ekologik ta'lim va tarbiyalashni chuqurlashtirish hisoblanadi.

Turizm to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita bozorga ta'sir qilish orqali sezilarli daromad keltiradi. Oqilona tashkil etilgan sayyohlik faoliyati ekologik, ijtimoiy va iqtisodiy muammolarni kompleks hal etishga, yangi ish o'rinlari ko'payishiga, mahalliy hamjamiyatni turizm biznesiga keng jalb etishga xizmat qilmoqda. Ekoturizm hududning barqaror rivojlanishi omiliga aylanishi mumkin. Primorye Uzoq Sharqning rekreatsion tizimida mintaqaviy dam olish maskani sifatida asosiy rol o'ynaydi. Turizmdan olinadigan daromadlar iqtisodiy barqarorlikka hissa qo'shadi, chunki bu biznes ish o'rinlarining o'sishiga va mehnat bozori salohiyatini oshirishga yordam beradi.

Ekoturizmning global ahamiyati shundaki, u mintaqalar va Yerdagi bioxilma-xillik zahiralari bo'lgan noyob va yo'qolib ketish xavfi ostida turgan ekotizimlarni muhofaza

qilishga hissa qo'shadi; mahalliy hamjamiyatlarga o'zlarining barqaror rivojlanish yo'llarini belgilashda tanlash erkinligini ta'minlaydi, turizm daromadlaridan foyda ko'radi, chunki ekoturizm faoliyati va infratuzilmasi kichik miqyosli va muqobil yashash vositalariga ega. Turizm biznesidan olingan daromadlarni boshqa moliyalashtirish manbalari bo'lmagan infratuzilmalarga yo'naltirish mumkin.

TAHLILLAR VA NATIJALAR:

Namangan viloyatining Yangiqo'rg'on tumanidagi "Nanay" qishlog'ining turizm va ekoturizm salohiyatini yanada oshirishga, mahalliy aholining bandligini ta'minlash, kambag'allikdan chiqarish, turmush sharoitlarini yaxshilashga qaratilgan qarorlar ijrosini ta'minlash maqsadida hududdagi samarasiz o'nlab yillardan beri foydalanilmasdan bo'sh va qarovsiz turgan ko'plab dam olish maskanlari negizida zamonaviy turizm obyektlari tashkil etildi va buing natijasida viloyatimizning so'lim go'shlaridan biri bo'lgan Nanay qishlog'i "Nanay" ekoturizm markaziga aylantirildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 13-avgustdagi PF-5780-son Farmonining 9-bandi 4-qismiga asoslanib, samarasiz, bo'sh va qarovsiz foydalanilmayotgan aktivlar Yangiqo'rg'on tumani hokimligining balansiga qaytariladi va ular o'rnida zamonaviy dam olish joylari (kemping (Camping), oromgohlar (Camps), mehmon uylari (Hostels) va h.k.) tashkil etish maqsadida salohiyatli mahalliy va xorijiy investorlar (tadbirkorlik subyektlari) jalb etiladi. Bundan tashqari kelajakda aynan "Nanay" ekoturizm markazida ekoturizmni moliyalashtirish manbalari bo'lgan kredit va grant mablag'laridan keng foydalaniladi. Buning natijasida Yangiqo'rg'on tumani aholisining ish bilan bandligi ta'minlanib, kambag'allik qisqartiriladi hamda Nanay qishlog'i aholisini ko'p daromadli oilalari soni yanada ko'payadi.

Namangan viloyati Hokimi Xayrullo Bozorov qarori bilan, Namangan viloyati Yangiqo'rg'on tumanida turizm tarmog'ini boshqarishni tubdan takomillashtirish maqsadida, viloyat hokimligi huzurida alohida yuridik shaxs maqomiga ega bo'lgan "Yangiqo'rg'on tumani "Nanay" qishlog'ini ekoturizm markaziga aylantirish, dam olish maskanlari bino-inshootlaridan foydalanish va ular faoliyatini muvofiqlashtirish Direksiyasi" tashkil etilgan bo'lib, bugungi kunda ushbu direksita tomonidan bir necha samarali ishlar tashkil etilmoqda,

Namangan viloyati Turizmni rivojlantirish Boshqarmasiga Yangiqo'rg'on tumani "Nanay" qishlog'ini ekoturizm markaziga aylantirish borasida mahalliy va xorijiy investorlar bilan muzokaralar o'tkazish, shuningdek bir oy muddatda ayrim turizm obyektlarini davlat-xususiy sherikchilik asosida ajratish bo'yicha loyiha tayyorlash vazifasi yuklatildi.

Shunday qilib, bugungi kunda hududlarning o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda ekologik va ma'rifiy turizmni rivojlantirish sohasida samarali mintaqaviy siyosatni ishlab chiqish zarurati tug'iladi. O'ziga xos tabiiy va madaniy turizm resurslariga ega viloyatimiz uchun ekoturizmni rivojlantirish bo'yicha maxsus davlat va hududiy dasturlarni ishlab chiqish va amalga oshirish, uni rivojlantirishni dastlabki bosqichda davlat byudjeti hisobidan moliyalashtirish zarur. Chunki start-up ya'ni boshlang'ich mablag'ga ega bo'lmagan yangi biznesni boshlayotgan tadbirkorlarga kredit stavkasi juda muhim masala hisoblanadi. Shuning uchun bunday turistik firmalarga yoki YaTT (yakka tartibdagi tadbirkor)larga imtiyozli kredit suv va havodek zarur. Bundan tashqari bunday tadbirkorlik

subyektlarini moliyaviy qo'llab quvvatlashda ularga subsidiyalar ajratish, imkoni boricha ularni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash zarur. Fikrimizning isboti sifati shuni ta'kidlash joizki, bugungi kunga kelib aynan Namangan viloyati Yangiqo'rg'on tumani Nanay qishlog'ida so'nggi 5 yil ichida xorijliklik turistlar uchun mo'ljallangan 150 dan ortiq zamonaviy tipdagi mehmon uylari, 2 ta xostel, 15 ta umumiy ovqatlanish maskani tashkil etilib, 30 million dollarlik (30 million USD) turizm xizmatlari eksporti amalga oshirilgan. Joriy yilning o'zida Nanay qishlog'iga 250 mingga yaqin xorijiy va mahalliy turistlar tashrif buyurgan. O'zining so'lim, maftunkor tabiati bilan nom qozongan Yangiqo'rg'on tumanidagi Nanay qishlog'iga "Turizm qishlog'i" maqomi berildi. Bundan tashqari 18 ta turizm obyektlari barpo etilgan bo'lib, 300 ortiq yangi ish o'rinlari yaratilishi rejalashtirilgan bo'lib hozirda qishloq hududida 30 million dollarlik (30 million USD) 87 ta loyiha amalga oshirilmoqda. Jumladan osma ko'priq, dor yo'li hamda yozgi sirpanchiq yo'laskhasi yo'lga qo'yilib, turistlarga qulayliklar yaratilgan. Shuningdek investitsiya dasturiga asosan hududdan oqib o'tuvchi Podshoota soy qirg'og'ida 1,3 km salomatlik yo'lakhasi bunyod etilgan. 7 ta sun'iy shashara esa aynan Nanay qishlog'ining turistik josibasini yanada oshirgan desak mubolag'a bo'lmaydi. Qayd etilishicha, Nanay qishlog'iga joriy yilning 8 oyi davomida Nanayga 20 mingga yaqin xorijiy, 220 mingdan ortiq mahalliy turistlar tashrif buyurgan. Yaqinda qishloqda yangi turistik obektlar – loyiha qiymati 6 mlrd so'm bo'lgan xostel hamda 3 mlrd so'mlik mehmon uyi foydalanishga topshirildi. Tadbirda O'zbekiston Respublikasi Turizm qo'mitasi raisining o'rinbosari Sardor Niyozov ishtirok etib, Nanayga "Turizm qishlog'i" maqomi berilganini e'lon qilgan.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, bugungi kunda tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishda ekoturizmning o'rni va ahamiyati juda dolzarb masalalardan biri bo'lib turibdi. Chunki aynan ekoturizm faoliyati bilan shug'ullanayotgan tadbirkorlarning Yangi O'zbekistonning milliy iqtisodiyotiga qo'chayotgan hissalar va daromadlari benihoya ko'p ekanligi uchun aynan Namangan viloyatining tog'li hududlaridagi qishloqlarida aholini kambag'allikdan chiqarilmoqda va hududlar kesimida yangi ish o'rinlari yaratilib aholi bandligi ta'minlanmoqda. Ushbu maqolada yuritilgan fikrlar ham buni yaqqol isbotlamoqda. Bugungi kunda Muxtaram Prezidentimizning 2024-yil 23-sentyabrdagi PQ-330-sonli "Kambag'allikdan farovonlik sari" dasturini amalga oshirish bo'yicha birinchi navbatdagi chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarorlari ijrosini ta'minlash asosiy ustuvor va dolzarb masala hisoblanadi. Ushbu qarordan kelib chiqqan holda quyidagi takliflarni taqdim etmoqchiman:

1. Respublikamizning tog' oldi hududlarida aholining to'lov qobiliyatini hisobga olgan holda tur paketlar va xostellar narxini kamaytirish
2. Namangan viloyatining chekka hududlarida yashovchi aholinin turizm sohasida uyali telefonlaridagi ilovalar orqali online raqamli buyurtmalar berish va tur paketlarga va turistik xizmatlarga bevosita bank mobil ilovalari orqali to'lovlarni joriy etish
3. Namangan viloyatining tog' oldi hududlariga xorijlik VIP sayyohlarni tashishga mo'ljallangan business klass JIP rusumidagi Tracker, Captiva markadagi avtomobillar qatnovini yo'lga qo'yish va buyurtmalarni online tarzda qisqa raqam (masalan 1052 yoki Yandex Taxi mobil ilovalari) orqali buyurtmalarni qabul qilish.
4. Namangan viloyatining barcha tumanlari markazlarida Uy mehmonxonalari va HOSTELlarni qurib foydalanishga topshirish hamda xorijdan tashrif buyurgan turistlarga sifatli xizmat ko'rsatish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining Turizm to'g'risidagi Qonuni, 2019 yil 18 iyuldagi ZRU-549-son.
2. 2019-2021-yillarda Toshkent viloyatida turizmni jadal rivojlantirish to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Qarori, 2019-yil 31 dekabr, 1053-son
3. "Ekoturizm" o'quv qo'llanmasi, Egamberdiyeva I.Sh., Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy Universiteti, Toshkent shahri 2021 yil, "Fan ziyosi" nashriyoti.
4. Берсенев Ю.И., Сотникова О.В., Цой Б.В. Состояние окружающей среды в Приморском крае, Владивосток 2006, 36 с. (учебно-методическое пособие).
5. Атлас Туристские ресурсы Приморского края, Владивосток, 2005
6. Бакланов П.Я. География Приморского края. Владивосток: Изд-во "Уссури". 1997, 180 с.
7. Царьков В.Н., Перспективы развития экологического туризма в России на примере Приморского края - [электронный ресурс] Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/perspektivy-razvitiya-ekologicheskogo-turizma-v-rossii-na-primere-primorskogo-kraya>
8. Ботанический сад ДВО РАН, Владивосток – [электронный ресурс] Режим доступа: http://old.botsad.ru/p_papers8.htm
9. Экологическое образование и обучение – [электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.ecoedu.ru/index.php?r=10&id=13>
10. Федеральный закон РФ № 33-ФЗ от 14.03.1995 г. «Об особо охраняемых природных территориях» [электронный ресурс] Режим доступа: http://www.kgainfo.spb.ru/zakon/zakon_rf/zakon33.html

ERKIN SAVDO SIYOSATINING FARG'ONA VODIYSI EKSPORT HAJMIGA TA'SIRI

Abdurahmonov Asilbek Ismonjon o'g'li
To'xtaxo'jayev Ma'rufxon Abdurashid o'g'li
Namangan davlat universiteti
Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes
kafedrası stajyor-o'qituvchisi marifxon777@gmail.com
+99894309655
Namangan davlat universiteti Iqtisodiyot
fakulteti Iqtisodiyot yo'nalishi 2-bosqich talabasi.
asilbekabdurahmonov@icloud.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada erkin savdo siyosatining Farg'ona viloyati eksport hajmiga ta'siri tahlil qilinadi. Erkin savdoning nazariy asoslari — mutlaq va nisbiy ustunlik konsepsiyalari asosida viloyatning tashqi savdo ko'rsatkichlari (2010–2025 yillar) statistik ma'lumotlar orqali o'rganiladi. Oziq-ovqat va kimyo mahsulotlarining eksportdagi ustunligi, shuningdek mashina-uskunalar, energetika resurslari importining yuqoriligi orqali viloyat iqtisodiy salohiyati va rivojlanish imkoniyatlari yoritilgan. Maqolada erkin savdoning Farg'ona uchun ijobiy iqtisodiy samaralarini asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: Erkin savdo, eksport, import, nisbiy ustunlik, tashqi savdo, iqtisodiy rivojlanish, bojxona tariflari, oziq-ovqat mahsulotlari, innovatsiyalar.

Yil boshidan beri jahonda yuz berayotgan iqtisodiy o'zgarishlar, iqtisodiy qarama qarshiliklar, ushbu qarama qarshiliklar vositasi hisoblangan qarama-qarshi tarif joriy qilish

siyosati har qanday mamlakatga tashqi savdoda qaror qabul qilishda chuqur tahlil va prognozlar qilish zaruriyatining muhimlik darajasini yana bir bor eslatdi. Ho'sh hozirgi globalizatsiyalashgan davrda erkin savdo qanday ahamiyat kasb etadi? Umuman olganda bozor iqtisodiyoti sharoitida erkin savdo qanchalik muhim? Bu va bunga o'xshagan savollarga javob topish uchun erkin savdo nimaligi angla olishimiz zarur.

"Erkin savdo" — bu davlatlar yoki iqtisodiy bloklar o'rtasida tovar va xizmatlarning chegara to'siqlari (bojxona tariflari, kvotalar, kvotaga oid ruxsatnomalar, import-eksport litsenziyalari va boshqa cheklovlar) minimal darajada yoki umuman yo'qligida amalga oshirilishi hisoblanadi. Shuningdek erkin savdoning asosiy xususiyatlari:

➤ **Bojxona tariflarisiz:** import yoki eksport uchun to'lanadigan soliq (tarif) mavjud emas.

➤ **Kvotalarsiz:** ma'lum miqdorda import yoki eksport bo'yicha kvota cheklovi qo'llanilmaydi.

➤ **Ruxsatnomalarsiz:** import-eksport litsenziyalari yoki ruxsatnomalar talab etilmaydi.

➤ **Bozor asosida narx:** tovar narxlari erkin raqobat sharoitida shakllanadi, davlat aralashuvi minimal.

Natijada erkin savdo mamlakatlararo ixtisoslashuvni chuqurlashtiradi, resurslarni samaraliroq taqsimlaydi va iste'molchilarga kengroq tanlov hamda past narxlarni ta'minlaydi. Ushbu erkin savdo siyosati ostida A.Smitning "mutlaq ustunlik" va D.Rikardoning "Nisbiy ustunlik" nazariyalari yotadi. Ushbu nazariyalarga ko'ra:

Mutlaq ustunlik nazariyaga ko'ra har bir mamlakat undagi mavjud sharoitlar va resurslar o'ziga xosligiga tayangan holda ma'lum bir tovarni eng kam xarajatlar hisobiga (yoki vaqt birligida bu tovarni eng ko'p) ishlab chiqirish imkoniyatiga ega. Shunday ekan mamlakat mutlaq ustunlikka ega bo'lgan tovar ishlab chiqarishga ixtisoslashadi va ushbu tovarning o'z iste'molidan ortiqcha qismini sotadi hamda boshqa tovarlarni sotib oladi. Chunki bu tovarlar ularni ishlab chiqarishda mutlaq ustunlikka ega bo'lgan davlatlarda ancha arzon ishlab chiqarilgan bo'ladi. Natijada har ikki davlat ham kam resurs sarflab ko'proq mahsulotga ega bo'ladi.

Nisbiy ustunlik nazariyasiga ko'ra mamlakatlar ishlab chiqarish samaradorligini ta'minlashda yoki ko'proq ustunlikka ega bo'lgan yoxud kamroq zaiflikka ega bo'lgan mahsulot ishlab chiqarish va sotishga ixtisoslashsalar maqsadga muvofiq bo'ladi. Bunday vaziyatlarda ikki mamlakat o'rtasidagi savdo ko'proq imkoniyatlar olib keladi. Har bir mamlakat o'zi ixtisoslashgan mahsulotlarni ishlab chiqaradi va shu orqali yutuqlarga erishadi.

Demak ushbu ikki nazariya tushuntiradiki, **xalqaro savdo rivojlanishining zarurligini belgilovchi ikkinchi muhim sabab shundaki hamma mamlakatlar ham barcha turdagi mahsulotni bir xil samaradorlik bilan ishlab chiqara olmaydi. Ya'ni bir tovar Aqshda arzon ishlab chiqarilsa, ikkinchi tovar O'zbekistonda arzon ishlab chiqarilishi mumkin. Shu sababli resurslardan samarali foydalanish maqsadida mamlakatlar ixtisoslashadilar va o'zaro savdo-sotiqni yo'lga qo'yadilar. Demakki erkin savdo bu hozirgi davr uchun juda muhim ahamiyatga ega.**

Zamonaviy iqtisodiyotning taniqli olimlaridan biri M.Fridman o'zining "**Kapitalizm va Tinchlik**" asarida erkin savdo haqida quyidagi fikrni bildirgan: "Erkin savdo - bu ikki tomonning o'zaro roziligi asosida amalga oshiriladigan savdo bo'lib, har ikki tomon ham bundan foyda ko'radi." **Fridmanning ta'kidlashicha erkin savdodan har ikki taraf foyda ko'rishi kerak. Umuman olib qaraganda erkin savdodan nafaqat mamlakatlar balki ushbu mamlakatlarning aholisi, ushbu mamlakatlar joylashgan mintaqa naf ko'radi. Ushbu fikrning dalili sifatida biz buyuk iqtisodchi olim A.Smit o'zining "Xalqlar boyligi" asarida "Har bir shaxs o'z kapitalini mahalliy sanoatni qo'llab-quvvatlash yo'nalishida ishlatishni afzal ko'radi. U o'z**

manfaatini koʻzlab, koʻpincha jamiyat manfaatiga xizmat qiladi, hatto bu niyatda boʻlmasa ham" deya bildirgan fikrini asos qilib olishimiz mumkin.

Erkin savdo siyosati mahalliy yirik bizneslarning xalqaro savdoda qatnashishi, mahsulotlarini xalqaro bozorda sota olishini ta'minlaydi. Qolaversa, ushbu yirik bizneslarning raqobatda yutish maqsadida innovatsiyalar, texnologik ilmiy izlanishlar qilishi ularning raqobatdoshlik darajasini oshishiga olib keladi.

Ma'lumki mamlakat korxonalarining raqobatdoshlik darajasi bu butun mamlakatning raqobatdoshlik darajasini belgilovchi muhim omil hisoblanadi.

Statistika agentligining bergan ma'lumotlariga koʻra birgina Fargʻona viloyatining 2010-2025(yanvar-fevral) yillar mobaynida eksport va import hajmi quyidagi raqamlarda aks etadi:

Yillar	Eksport hajmi (umumiy hajmga foizda)	Import hajmi (umumiy hajmga foizda)
2010	47,4	52,6
2011	39,6	60,4
2012	39,1	60,9
2013	39,7	60,3
2014	45,7	54,3
2015	32,7	67,3
2016	45,3	54,7
2017	54,1	45,9
2018	35,8	64,2
2019	40,5	59,5
2020	38,0	62,0
2021	43,6	56,4
2022	40,2	59,8
2023	34,6	65,4
2024	38,7	61,3
2025(yanvar-fevral)	27,7	72,3

Fargʻona viloyatida eksport-import hajmi (2010-2025(yan-mart)).

Raqamlardan anglab olishimiz mumkinki Fargʻona viloyatida import hajmi aksariyat hollarda eksport hajmidan yuqori boʻlgan. Birgina 2017-yili Fargʻona viloyatining eksport hajmi import hajmidan yuqori boʻlgan. Soʻnggi uch yilda Fargʻona viloyati quyidagi besh davlatdan eng koʻp import qilganligi kuzatilgan.

No	2023-yil	Qiymat(ming.doll)	2024-yil	Qiymat(ming.doll)	2025-yil (yan-mart)	Qiymat(ming.doll)
1	Xitoy	396 473,7	Xitoy	553 039,5	Xitoy	153 457,5
2	Rossiya Fed.	258 571,7	Rossiya Fed.	198 564,6	Rossiya Fed.	88 773,0
3	Qozogʻiston	215 198,9	Qozogʻiston	198 357,3	Qozogʻiston	55 954,3
4	Turkiya	68 223,3	Turkiya	50 720,7	Turkiya	13 636,3
5	Qirgʻiziston	52 765,4	Qirgʻiziston	65 583,7	Qirgʻiziston	12 182,4

Guvohi boʻlganimizdek har uch yilda ham eng koʻp import Xitoydan qilingan keyingi oʻrindagi mamlakatlar ketmap-ketligi ham ushbu davr mobaynida oʻzgarishsiz qolgan. Quyida Fargʻona viloyatining eksport hajmida soʻnggi uch yilda eng yuqori ulushni egallagan mahsulotlar keltirilgan:

Yil	1-o‘rin (Mahsulot guruhi)	Ulush (%)	2-o‘rin (Mahsulot guruhi)	Ulush (%)
2023	Oziq-ovqat mahsulotlari	40,6 %	Kimyo mahsulotlari va buyumlari	6,2 %
2024	Oziq-ovqat mahsulotlari	44,3 %	Kimyo mahsulotlari va buyumlari	10,4 %
2025 (yan-mart)	Oziq-ovqat mahsulotlari	21,5 %	Kimyo mahsulotlari va buyumlari	18,9 %

Ko‘rib turganimizdek har uch yilda ham Farg‘ona viloyatidan eng ko‘p qishloq xo‘jaligi va oziq-ovqat mahsulotlari eksport qilingan. Keyingi ulushni esa kimyo mahsulotlari va buyumlari egallagan. Endi quyida qancha qiymatda qaysi mahsulotlar eksport qilinganini ko‘radigan bo‘lsak (million dollarda):

Mahsulot guruhi	2023 (mln.doll)	2024 (mln.doll)	2025 (yan-mart)
Paxta	0,0	0,0	0,0
Kimyoviy mahsulotlar va ularning mahsulotlari	42,1	85,8	26,1
Qora va rangli metallar	1,7	1,9	0,3
Energetika va neft mahsulotlari	3,2	4,7	0,5
Mashina va uskunalar	6,5	8,0	2,5
Oziq-ovqat mahsulotlari	277,5	366,2	29,6
Boshqa (yarim ishlab chiqilgan va boshq.)	339,8	347,0	75,6

Eksportda 2023–2024 yillarda oziq-ovqat mahsulotlari yetakchi bo‘lsa, 2025 yil boshida kimyo mahsulotlari ulushi nisbatan oshgani kuzatiladi. Eng ahamiyatli jihati shundaki uzoq yillar mobaynida nafaqat Farg‘ona viloyatida balki respublikamizda eng yetakchi eksport mahsuloti sifatida qaralib kelgan paxta so‘nggi uch yildan beri Farg‘ona viloyatida eksport qilinmayapti. Ana endi import mahsulotlariga to‘xtaladigan bo‘lsak:

Yil	1-o‘rin (Mahsulot guruhi)	Ulush (%)	2-o‘rin (Mahsulot guruhi)	Ulush (%)
2023	Mashina va asbob-uskunalar	37,1 %	Oziq-ovqat mahsulotlari	16,9 %
2024	Mashina va asbob-uskunalar	33,8 %	Energiya manbaalari va neft mahsulotlari	17,0 %
2025 (yan-mart)	Mashina va asbob-uskunalar	29,9 %	Energiya manbaalari va neft mahsulotlari	26,5 %

Har bir ko‘rib chiqilgan davrda (2023, 2024 va 2025 yanvar–mart) mashina va asbob-uskunalar import tarkibida eng katta ulushni egallagan. Bu Farg‘ona viloyatining sanoat va infratuzilmaga bog‘liq investitsiya talabining yuqoriligini, ya‘ni yuqori texnologiyali uskunalar va jihozlarni import qilishga tayanishini ko‘rsatadi. 2023-yilda energiya mahsulotlari ikkinchi o‘rindan biroz orqada turib, oziq-ovqat mahsulotlari ikkinchi o‘rinni egallagan. 2024 va 2025 (yan-mart) yillarda esa ikkinchi o‘rin energiya manbaalari va neft mahsulotlariga o‘tgan. 2025-yilda ulush 26,5 % ga yetib, so‘nggi uch yil ichida eng yuqori ko‘rsatkichni qayd etgan. Bu esa viloyatda energetika va yoqilg‘i xom ashyosiga bo‘lgan talabning sezilarli darajada oshayotganini bildiradi. Oziq-ovqat mahsulotlari 2023 yilda import tarkibida ikkinchi o‘rinni (16,9%) egallagan bo‘lsa, keyingi yillarda ikkinchi o‘rindan chiqib, 2024–2025 (yan-mart) davrda uchinchi o‘rinlarga tushgan. Bu mahalliy oziq-ovqat ishlab

chiqarish hajmining oshishi yoki import strategiyasining o'zgarishini, shuningdek, energiya va texnika importiga ustuvorlik berilishini ko'rsatishi mumkin. Import qilingan mahsulotlarning qiymatiga qarasak:

Mahsulot guruhi	2023	2024	2025 (yan-mart)
Kimyoviy mahsulotlar va ularning mahsulotlari	161,0	174,0	33,1
Qora va rangli metallar	127,0	171,7	43,5
Energetika va neft mahsulotlari	118,2	223,2	95,5
Mashina va uskunalar	479,0	443,4	107,9
Oziq-ovqat mahsulotlari	217,9	176,5	44,4
Boshqa (yarim ishlab chiqilgan va boshq.)	183,7	171,7	35,2

Mashina va uskunalar:

2023 yilda 479,0 mln dollar bilan eng katta import guruhi bo'lgan. 2024 yilda biroz kamayib, 443,4 mln dollar ga tushgan, ammo hali ham yetakchilikni saqlab qolgan. 2025 yilning yanvar–martida esa 107,9 mln dollar ni tashkil etib, yilga nisbatan yuqori sur'at bilan davom etmoqda.

Energetika va neft mahsulotlari:

2023 yilda 118,2 mln dollar, 2024 yilda sezilarli o'sish bilan 223,2 mln dollar ga yetgan. 2025 yil boshida 95,5 mln dollar import qilingani energiya talabining yuqorilashini ko'rsatadi.

Qora va rangli metallar:

2023 yilda 127,0 mln dollar, 2024 yilda 171,7 mln dollar ga oshgan. 2025 yil boshida 43,5 mln dollar import qilingan.

Oziq-ovqat mahsulotlari:

2023 yilda 217,9 mln dollar, 2024 yilda 176,5 mln dollar ga kamaygan. 2025 yil boshida 44,4 mln dollar import qilingan.

Kimyoviy mahsulotlar va ularning mahsulotlari:

2023 yilda 161,0 mln dollar, 2024 yilda 174,0 mln dollar ga oshgan. 2025 yil boshida 33,1 mln dollar import qilingan.

Bugungi global iqtisodiy muhitda erkin savdo siyosati har qanday hududning iqtisodiy o'sishi va rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Farg'ona viloyatining 2010–2025 yillar oralig'idagi eksport-import ko'rsatkichlari va tovar aylanmasiga oid statistik tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, erkin savdo siyosatini kuchaytirish viloyat iqtisodiyotiga sezilarli darajada ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Avvalo, erkin savdo siyosati to'siqlarning kamaytirilishi va bojxona tariflarining minimallashtirilishi orqali viloyat ishlab chiqaruvchilarining xalqaro bozorga chiqish imkoniyatlarini kengaytiradi. Bu esa ularni mahsulot sifati, innovatsiyalar va texnologik yangilanishga undaydi. Farg'ona viloyatining eksport tarkibida ayniqsa oziq-ovqat va kimyo mahsulotlarining ulushi yuqoriligini inobatga olsak, bu mahsulotlar bo'yicha qo'shimcha eksport imkoniyatlari yaratilsa, viloyatning iqtisodiy salohiyati sezilarli darajada oshadi.

Shuningdek, statistik ma'lumotlarga qaraganda, viloyatda import hajmi eksportdan yuqori bo'lib qolmoqda. Bu holat o'z-o'zidan salbiy ko'rsatkich emas. Aksincha, sanoat va infratuzilma rivoji uchun kerakli texnika va uskunalarni olib kirish, energiya resurslarini chetdan import qilish — bu viloyatdagi ishlab chiqarish salohiyati va ichki bozor talabining oshganidan darak beradi. Erkin savdo siyosati sharoitida bunday import jarayonlari yanada arzon va samarali bo'ladi, bu esa oxir-oqibatda mahsulot tannarxining kamayishiga, raqobatbardoshlikning oshishiga olib keladi.

Erkin savdoning nazariy asoslari — A.Smitning mutlaq ustunlik va D.Rikardoning nisbiy ustunlik g'oyalari orqali har bir hudud o'ziga xos resurslari va imkoniyatlariga mos ravishda ixtisoslashsa, barcha tomon yutadi. Farg'ona viloyati uchun bu ayniqsa dolzarb,

chunki u o'zining oziq-ovqat mahsulotlari, kimyo sanoati va boshqa qayta ishlash tarmoqlarida katta salohiyatga ega. Shuningdek, mahalliy korxonalar erkin savdo muhitida xalqaro raqobatga kirishib, o'z mahsulotlarini xorijga chiqarish orqali yangi bozorlarni egallaydi. Bu esa yangi ish o'rinlari, eksportdan tushadigan valuta tushumi va iqtisodiy faollikni oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, erkin savdo siyosati Farg'ona viloyati uchun iqtisodiy rivojlanishning kaliti bo'lib xizmat qilishi mumkin. Bu siyosat orqali nafaqat eksport ko'rsatkichlari yaxshilanadi, balki mahalliy ishlab chiqaruvchilar ham jahon bozorida o'z o'rnini topadi. Shu sababli, Farg'ona viloyatida erkin savdoni rivojlantirishga qaratilgan islohotlar va qo'llab-quvvatlovchi mexanizmlar strategik darajada e'tiborga olinishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

4. <https://stat.uz/uz/>
5. <https://farstat.uz/uz/>
6. Makroiqtisodiyot. Dasrlk. G'.E.Zaxidov, M.T.Asqarova, Z.A. Djumayev, L.F.Amirov, H.A. Hakimov. - T.: 2019.

УДК: 33848(075.8)

ИСТОРИЯ ТУРИЗМА

Исмоилов Равшан Бахриддинович-Иктисодиёт фанлари номзоди, дотцент.
Маматыулов Зарифжон Шарифжонович-Соискатель Фрганоского Гос
Университета.

Аннотация: В сая дано история туризма и современосте От слова «туризм» произошло прилагательное «туристский», которое было официально закреплено в итальянском языке в мае 1904 г. при открытии первой выставки, посвященной туризму — FieraTuristica.

Ключевые слова: форма туризма, в вавилонских и египетских царствах, Древней Индии, Марко Поло и Фернан Магеллан.

Самая ранняя форма туризма как досуга прослеживается в вавилонских и египетских царствах. Египтяне проводили религиозные празднества, привлекавшие многих людей. В Вавилоне был открыт музей старины. В Древней Индии правители вояжировали по государственным делам, брамины и простые люди — с религиозными целями.

С тех пор как древние начали передвигаться по миру, человечество активно путешествует. Со времен таких ранних исследователей, как Марко Поло и Фернан Магеллан, и до наших дней наблюдается устойчивый рост передвижений человека по земному шару, хотя мотивации, побуждаемые к этому, пополнились и изменились. Из путешествий, как отдельного и весьма привлекательного способа жизнедеятельности человечества, выделилась совершенно новая форма — туризм, обладающая своими четко выраженными свойствами и характеристиками. Изучая историю развития путешествий, можно заметить, что в Италии термин «туризм» (turismo) появился во второй половине XIX в. Значение этого слова в его современном смысле существовало уже в период после наполеоновских войн, когда «вкус» к странствиям, которые являлись привилегией немногих богатых путешественников, начал превращаться в традицию для все более широких групп населения. Итальянский ученый Франко Палошиа полагает, что слово «туризм» образовано на базе греко-латинского корня (tornos — tornus), что означает «поездка», «прогулка», «путешествие». От слова «туризм» произошло прилагательное «туристский», которое было официально закреплено в итальянском языке в мае 1904 г. при открытии первой выставки, посвященной туризму — FieraTuristica.

В период Античности и в Средние века на передвижения людей влияли религиозные мотивы, коммерческие задачи и военные события. Со временем путешествие приобрело принципиально иные формы по сравнению с тем, каким оно было.

Вернемся, однако, к истокам туризма и проследим ступени его развития.

Древняя Греция. Для путешественников, посещающих достопримечательности Греции (например, такие, как Парфенон) создавались определенные условия для временного проживания.

В больших городах и морских портах были открыты гостиницы, чтобы предоставлять разнообразные удобства путешественникам. Первые в мировой истории путеводители появились в IV в. до н. э. именно в Древней Греции. Они описывали такие города, как Афины, Спарта. Также там впервые появляются рекламные объявления для путешествующих людей, направляющихся к гостиницам.

Развитие туризма в Римской империи. В Римской империи хорошие дороги вкупе с придорожными гостиницами (предшественниками современных мотелей) еще более повысили популярность путешествия.

Римляне посещали Сицилию, Грецию, Родос и Египет. Приобретает массовость путешествие к Святой земле. В своих поездках римляне широко использовали путеводители.

Для удобства путешественников, перечень гостиниц в путеводителе сопровождался символами, чтобы унифицировать качество предоставляемых услуг. Самые фешенебельные курорты были расположены вблизи залива Неаполя.

Как отмечает В. А. Квартальной [46], Древний Рим внес весомый вклад в развитие туризма: богатство, изобилие и огромные территории империи были первостепенными составляющими, необходимыми для путешествий. Римляне построили великолепную сеть дорог, по которым они могли передвигаться на лошадях на расстояние более 100 миль в день, чтобы посмотреть знаменитые храмы в регионе Средиземноморья, особенно пирамиды и памятники Египта. В период расцвета Римской империи для многих богатых семейств поездка в Грецию зачастую была связана с необходимостью дополнить свое образование. Позднее путешествия в Грецию стали приобретать развлекательный характер: страна привлекала туристов фестивалями, атлетическими соревнованиями и другими видами увеселений и развлечений. Перемещение богатых путешественников требовало соответствующей организации их отдыха. Особенно охотно посещали места с теплыми минеральными источниками.

Еще в I в. до н. э. в Римской империи возникли государственные постоянные дворы, находившиеся друг от друга на расстоянии одного дня езды на лошади. Располагались они в городах и на главных дорогах, по которым проезжали курьеры и государственные служащие из Рима, вплоть до Малой Азии и Галлии.

В период правления Александра Великого (334—323 гг. до н.э.) город Эфес (территория современной Турции) стал важным торговым центром и одним из главных городов в античном мире, сюда стекались туристы, чтобы поглядеть на акробатов, жонглеров, чародеев, переполнявших улицы.

Однако упадок Римской империи привел к снижению интереса к путешествиям. Поток богатых путешественников сократился, дороги пришли в негодность, страна стала наполняться бандитами, ворами, сделавшими путешествия небезопасными.

Развитие туризма в период от Средних веков до Новейшего времени

Путешествие в период Средневековья было для мирного человека делом трудным и опасным. Авантюристы через путешествия искали известности и благосостояния. Европейцы попытались найти морской маршрут к Индии в торговых целях, в результате открыли Америку и исследовали отдельные части Африки. Миссионеры, священники отправлялись в путь, чтобы распространять

религиозное учение. Вообще, паломничество в святые места было отличительной особенностью большинства путешествий эпохи Средневековья.

Марко Поло (1254-1324), итальянский путешественник, посетивший Армению, Иран, Китай, Монголию, Индию, Индонезию и другие страны и написавший историю своих странствий — «Книга о разнообразии мира».

Васко да Гама (1460-1524), португальский мореплаватель, адмирал, первый европеец, посетивший Индию (1498 г.), где выступал в роли дипломата и купца.

Христофор Колумб (1451-1506), испанский мореплаватель, положил начало открытию Южной Америки и перешейков Центральной Америки в 1492 г.

Наиболее массовое передвижение людей в средневековой Европе происходило во времена крестовых походов, которые предпринимались европейскими рыцарями. Вслед за ними двигались на Восток священники и паломники. Представители привилегированных классов совершали путешествия к целебным источникам. Несмотря на разные цели, все походы и поездки по миру так или иначе способствовали развитию путешествий. Подробные описания увиденных ими рек, морей, материков и стран оставили Афанасий Никитин, Марко Поло, Васко да Гама, Христофор Колумб и др. [46].

С начала семнадцатого столетия стала развиваться новая форма туризма. Во времена королевы Елизаветы I молодые люди, ищущие особого положения при британском дворе, поощрялись поездкой на континент, чтобы завершить свое образование. К концу восемнадцатого столетия обычай стал институционализированным в дворянстве. Однако постепенно путешествие ради удовольствия вытеснило образовательное.

Начало развития курортов. Курорты сделались популярны в XVII в. в Великобритании и немного позже на европейском континенте, поскольку терапевтические качества минеральной воды были научно подтверждены. Отдых и лечение в курортной местности сделались престижными. Постепенно курорты превратились в центры культурной жизни высшего общества.

В девятнадцатом столетии особую популярность приобрели морские курорты. Морская вода считалась настолько полезной для здоровья, что отдыхающие ее пили (XVIII в.). Позднее отдыхающие стали погружаться в морскую воду; началась централизованная организация благоустроенных пляжей, купален. С развитием пароходства отдых на морском побережье становится доступнее.

Железнодорожный век — это время первого большого скачка спроса на путешествия. Первая пассажирская железная дорога Ливерпуль—Манчестер была открыта в 1830 г. По ней было перевезено: 1841 г. — 2 млн пассажиров; 1851 г. — 79 млн; 1860 г. — 160 млн пассажиров.

Развитие системы железных дорог сначала в Британии, затем в остальной части Европы и в Северной Америке шло стремительными темпами (табл. 2.1).

Таблица 2.1

Развитие железнодорожного транспорта

Территория	Общая протяженность железнодорожного полотна к 1885 г. (миль)
Европа в целом	195 835
Германия	37 572
Франция	32 491
Великобритания	30 843
Россия и Финляндия	26 847
Австрия и Венгрия	22 789
Италия	10 484

5 июля 1841 г. английский предприниматель Томас Кук (1808-1892) организовал поездку 570 человек на съезд сторонников трезвости в Лафборо, расположенный в 12 милях от Лондона. Эта дата считается днем рождения организованного туризма. В 1846 г. Кук разработал тематические путешествия в Шотландию, на родину Вальтера Скотта и Роберта Бернса, туры по Ирландии, Уэльсу, на остров Мэн. Томас Кук основал первую туристскую фирму «Thomas Cook & Son». В 1919 г. она стала первой компанией, использующей авиацию для перевозки туристов. В 1868 г. Кук ввел систему гостиничных купонов, благодаря которой, предъявив купон, можно было остановиться в гостинице в любом крупном городе Великобритании. Также Томас Кук организовал первое кругосветное путешествие в период 1872-1873 гг. Длилось оно 222 дня. Томас Кук ввел в 1841 г. первые турпакеты, т.е. комплексную организацию турпоездки, включающую транспортировку, размещение, времяпровождение и развлечение туристов. Этот комплекс услуг и есть истинный туристский продукт.

Список литературы

1. *Дурович А. П.* Маркетинг в туризме: учеб. пособие. - 3-е изд. - Мн.. Новое знание, 2003. — 496 с.
2. *Кабушкин Н. И., Бондаренко Г. А.* Менеджмент гостиниц и ресторанов, учеб. пособие. — Мн.: Новое знание, 2000. — 215 с.
3. *Кабушкин Н. И.* Менеджмент туризма: учебно-практическое пособие. М.. Издательство МЭСИ, 2004. — 408 с.
4. *Каурова А. Д.* Организация сферы туризма: учеб. пособие,- СПб.: Издательский дом «Гёрда», 2008. — 368 с.
5. *Квартальное В. А.* Туризм: Учебник,- М.: Финансы и статистика, 2000. -С. 386.
6. *Котлер Ф., Боуэн Док., Мейкенз Дж.* Маркетинг. Гостеприимство и туризм Учебник для вузов — М.: ЮНИТИ, 2001. — 412 с.
7. *Красовский Ю.Д* Организационное поведение: учеб. пособие для вузов. - М. ЮНИТИ, 1999 г. - 472 с.
8. *Ляпина И. Ю.* Организация и технология гостиничного обслуживания. М.ПрофОбрИздат, 2005. — 208 с.

УДК: 33848(075.8)

ТУРИЗМ В НОВЕЙШЕЕ ВРЕМЯ

Исмоилов Равшан Бахриддинович-
Иқтисодиёт фанлари номзоди, дотцент.
Маматыулов Зарифжон Шарифжонович-
Соискатель Фрганоского Гос Университета.

Аннотация: В статье дана история развития туризма в новейшее время. после второй мировой войны появилась возможность авиаперелетов, путешествия в разные страны сделались доступнее.

Ключевые слова: Туризм, новейшее время, Соединенные Штаты, Атлантику, феномена, индивидуальных, путешествий.

После Первой мировой войны у среднего класса возник интерес к заграничным путешествиям. Многие туристы устремились в Соединенные Штаты, т. е. стали пересекать Атлантику. На собственных машинах люди курсировали по Европе. Все более росла популярность морских курортов.

После Второй мировой войны появилась возможность авиаперелетов, путешествия в разные страны сделались доступнее. Благодаря увеличению количества самолетов и повышению их качества стоимость авиаперелетов снизилась, а путешествие стало более комфортным. Соответственно и число путешествий по воздуху резко возросло, что и привело к появлению массового туризма. Средиземноморье, морское побережье Северной Африки и Карибского моря стали особо посещаемыми местами отдыха и лечения.

Появление феномена индивидуальных путешествий в массовых масштабах можно констатировать только в 80-х гг. XX столетия.

Сравнительно низкие цены на авиаперелеты также привели к количественному росту деловых путешествий.

Таблица 1

Прогноз ВТО самых популярных туристских направлений на 2020 г. [47]

<i>Страна</i>	<i>Динамика роста 1995-2020 гг., %</i>		
	<i>Количество туристских прибытий, млн</i>	<i>Доля мировом туристском рынке, %</i>	<i>на</i>
<i>Китай</i>	137,1	8,6	8,0
<i>США</i>	102,4	6,4	3,5
<i>Франция</i>	93,3	5,8	1,8
<i>Испания</i>	71,0	4,4	2,4
<i>Гонконг</i>	59,3	3,7	7,3
<i>Италия</i>	52,9	3,3	2,2
<i>Великобритан ия</i>	52,8	3,3	3,0
<i>Мексика</i>	48,9	3,1	3,6
<i>Россия</i>	47,1	2,9	6,7
<i>Чехия</i>	44,0	2,7	4,0
<i>Всего</i>	708,8	44,2	—

По посещаемости к 2020 г. США займут второе место в мире, за ними разместятся Франция (93,3 млн), Испания (71,0 млн) и Гонконг (59,3 млн). Англия окажется на седьмом месте (52,8 млн прибытий) (табл. 2.2). По прогнозу ВТО, к 2020 г. общее количество международных прибытий превысит 1 млрд, что в 3 раза больше, чем в 1995 г. Каждый день туристы будут тратить около 5 млрд долл. США, не считая расходов на авиаперелеты [47].

Также, по данным ВТО, ожидается бурное развитие выездного туризма. Доля

путешествий на дальние расстояния возросла с 15% в 1995 г. до 25% в 2010 г. Такая тенденция говорит о том, что людей привлекает что-то новое, обычные туристские маршруты их интересуют уже меньше. Это, конечно, не может не отразиться на цене билета, она неминуемо снизится. Основные туристские потоки будут идти из США, Китая, Германии, Великобритании. Число туристов из России по всему миру будет насчитывать к 2020 г. около 30 млн.

Страны ЕС проводят политику «открытого неба», т. е. создают условия для снижения цен на авиаперевозки и предоставляют возможность выбора наиболее надежных компаний. Тем самым еще более расширяется рынок туризма в Европе.

Для развивающихся стран международный туризм полезен тем, что направляет в них финансовые потоки, обеспечивая при этом создание новых рабочих мест.

В то же время такой туризм приносит стране, вместе с доходом, еще и проблемы загрязнения окружающей среды. Как их решать, предстоит искать непростые, но эффективные пути.

Правительства практически всех стран-участников процесса осознали, какие выгоды приносит развитие международного туризма. Однако, беря во внимание экономические, социальные и культурные аспекты, не следует оставлять заботы о сохранении природного фонда, который является основой туризма.

Международные организации в сфере туризма

Всемирная организация по туризму (WORLD TOURISM ORGANIZATION) — специализированное учреждение Организации Объединенных Наций. Ведущая международная организация в сфере туризма. Генеральная ассамблея ВТО утвердила новое сокращенное название этой организации — ЮНВТО (UNWTO). Фактически к прежнему добавилось сокращение UN— Организация Объединенных Наций (UNITED NATIONS).

Штаб-квартира расположена в Мадриде (Испания). Всемирная организация по туризму своей целью ставит содействие развитию туризма. В 2009 г. в состав Всемирной организации по туризму входило 154 страны, 7 территорий и около 300 ассоциированных членов, представляющих предприятия частного сектора, учебные заведения, туристические ассоциации и местные туристические администрации [40].

Всемирная федерация ассоциаций туристских агентств (UNITED FEDERATION OF TRAVEL AGENTS' ASSOCIATIONS) — международная туристская организация, объединяющая в качестве действительных членов национальные туристские ассоциации и организации, в качестве ассоциированных членов — туристские агентства, гостиницы, транспортные предприятия, учебные заведения. Организация создана в 1966 г. в результате слияния Международной ассоциации туристских агентств, существовавшей с 1919 г., и образованной в 1964 г. Всемирной организации ассоциаций туристских агентств. Объединяет 80 национальных ассоциаций и организаций и около 1400 индивидуальных членов, представляющих более 80 стран. К числу членов Всемирной федерации относятся Американское общество турагентств, Ассоциация британских турагентств, Ассоциация немецких бюро путешествий, Союз ассоциаций туристских бюро северных стран, фирма «Томас Кук и сын» и др.

Международный туристский альянс (ALLIANCE INTERNATIONALE DE TOURISME) — международная туристская организация, действительными членами которой являются национальные автомобильные ассоциации и туристские клубы, объединяющие индивидуальных участников, или национальные федерации, состоящие из ассоциаций туристов. Создана организация в 1919 г. Первоначально она называлась Международной лигой туристских ассоциаций, среди ее основателей были две российские организации: Русский клуб путешественников и Русский союз.

Цель Альянса — развитие всех видов международного туризма, в первую очередь автотуризма. Члены Альянса занимаются организацией семинаров и

совещаний (в основном по проблемам совершенствования обслуживания автотуристов и упрощения таможенных формальностей), благоустройством дорог и автотрасс, оказанием юридической помощи и страхованием. Альянс в настоящее время объединяет более 140 организаций с общим числом членов около 60 млн из 84 стран. Секретариат находится в Женеве (Швейцария).

Международная ассоциация воздушного транспорта (INTERNATIONAL AIR TRANSPORT ASSOCIATION) — всемирная организация международных авиаперевозчиков, основанная в 1919 г. и реорганизованная по окончании Второй мировой войны в 1945 г. Главная функция — упорядочение международного коммерческого авиационного сообщения, введение единых для всех членов ассоциации правил и процедур и установление согласованных тарифов на пассажирские авиаперевозки на международных маршрутах. Цель IATA — реализация политики международной организации гражданской авиации (ICAO), содействие перемещению людей, почты и грузов из одной точки мира в другую с использованием различных комбинаций маршрутов.

Международное бюро социального туризма (INTERNATIONAL BUREAU OF SOCIAL TOURISM) — неправительственная международная туристская организация, действительными членами ее являются международные и национальные организации, деятельность которых посвящена социальному туризму. Создано в 1963 г. Целью Бюро является содействие развитию социального туризма в международном масштабе. Под социальным туризмом подразумевается туризм с участием слоев населения с невысокими доходами. Секретариат БИТС находится в Брюсселе (Бельгия). Официальный язык — французский.

Международное бюро по молодежному туризму и обмену — специализированный орган Всемирной федерации демократической молодежи (ВФДМ). Основано в 1960 г. Бюро — ассоциация организаций и бюро путешествий, занимающихся молодежным туризмом и обменом как среди членских организаций ВФДМ, так и среди других организаций, заинтересованных в активизации международного молодежного сотрудничества.

Бюро объединяет около 40 молодежных туристских организаций многих стран. Основная задача — создание условий для молодежного туризма и обмена, развития контактов между членами Бюро и организациями, деятельность которых направлена на достижение международного взаимопонимания. Штаб-квартира находится в Будапеште (Венгрия). Официальные языки — английский, французский, русский.

Российские туристские организации активно сотрудничают с такими международными организациями, как:

- Международная федерация туроператоров;
- Всемирная ассоциация туристских агентов;
- Международная авиатранспортная ассоциация;
- Международная гостиничная ассоциация;
- Международная ассоциация экспертов по туризму;
- Международная ассоциация по профессиональному обучению в области туризма;
- Международный институт унификации частного права;
- Европейская туристская комиссия;
- Объединение Европейских туристских фирм-оптовиков [37].

Членство в международных организациях позволяет российским туристским предприятиям использовать в своей деятельности их высококачественные информационно-аналитические материалы, а международные стандарты становятся ориентиром для разработки отечественных стандартов в сфере туризма, что способствует успешному вхождению на мировой рынок туристских услуг. Членство в международных организациях также дает возможность российским

турорганизациям участвовать в подготовке новых международных стандартов с учетом интересов России. Участие в работе международных семинаров и конгрессов, посвященных современным технологиям турбизнеса, способствует переходу отечественных предприятий туристской индустрии на качественно новый уровень.

Информационные и аналитические материалы, подготовленные авторитетными международными экспертами, способствуют повышению эффективности деятельности российских туристских организаций, помогают установлению тесных контактов с туристскими операторами и агентами различных стран. Это особенно важно в эпоху глобализации, когда снимаются многие политические, экономические и культурные барьеры между государствами и народами, увеличивается количество международных туристов.

Список литературы

9. Дурович А. П. Маркетинг в туризме: учеб. пособие. - 3-е изд. - Мн.. новое знание, 2003. — 496 с.
10. Кабушкин Н. И., Бондаренко Г. А. Менеджмент гостиниц и ресторанов, учеб. пособие. — Мн.: Новое знание, 2000. — 215 с.
11. Кабушкин Н. И. Менеджмент туризма: учебно-практическое пособие. М.. Издательство МЭСИ, 2004. — 408 с.
12. Каурова А. Д. Организация сферы туризма: учеб. пособие,- СПб.: Издательский дом «Гёрда», 2008. — 368 с.
13. Квартальное В. А. Туризм: Учебник,- М.: Финансы и статистика, 2000. -С. 386.
14. Котлер Ф., Боуэн Док., Мейкенз Дж. Маркетинг. Гостеприимство и туризм Учебник для вузов — М.: ЮНИТИ, 2001. — 412 с.
15. Красовский Ю.Д. Организационное поведение: учеб. пособие для вузов. - М. ЮНИТИ, 1999 г. - 472 с.
16. Ляпина И. Ю. Организация и технология гостиничного обслуживания. М.ПрофОбрИздат, 2005. — 208 с.

УДК: 33848(075.8)

ВИДЫ ТУРИЗМА

Исмоилов Равшан Бахриддинович-
Иқтисодиёт фанлари номзоди, дотцент.
Маматыулов Зарифжон Шарифжонович-
Соискатель Фрганоского Гос Университета.

Аннотация: *В стая дано Систематизация в туризме имеет большое значение для его развития. Также дано что позволяет эффективно решать проблемы территориальной организации этой отрасли, планировать развитие материальной базы, выявлять спрос и формировать рынок туризма, производить и реализовывать туристский продукт.*

Ключевые слова: *Классификация видов туризма, историю развития туризма, основные тенденции.*

Систематизация в туризме имеет большое значение для его развития. Она позволяет эффективно решать проблемы территориальной организации этой отрасли, планировать развитие материальной базы, выявлять спрос и формировать рынок туризма, производить и реализовывать туристский продукт.

Классификация видов туризма помогает более досконально изучить историю развития туризма, его видоизменения и основные тенденции.

Туризм — сложное и многоплановое понятие. Очень трудно выделить

«чистые» формы и виды туризма из разнообразных комбинаций, встречающихся на практике, поэтому в мире нет единого подхода к их систематизированию. В приводимых в литературе различных классификациях, естественно, имеются некоторые расхождения, но в целом они удовлетворительно согласуются друг с другом.

Туризм можно классифицировать по таким основным критериям:

По целям поездки

Именно цель поездки более всего влияет на формирование тура и программы обслуживания. Обычно целей несколько, но одна из них доминирует. На основе реализации этой цели выделяют следующие перечисленные ниже виды туризма.

Познавательный туризм — поездки для ознакомления с историческими и культурными достопримечательностями, природой, укладом жизни и традициями народов в посещаемых странах. Познавательные цели часто совмещаются с другими (отдых, учеба и т.п.).

Рекреационный туризм — путешествие в свободное время в целях отдыха и релаксации. Это, например, поездки к морю (в дореволюционные времена говорили «пляжележание»), которые хорошо восстанавливают физические и душевные силы человека.

Данный вид туризма повсеместно является любимым и массовым.

Экзотический туризм — связан с желанием увидеть, познать и почувствовать новое, необычное, порой связанное с экстримом. Это могут быть непривычные маршруты, экзотические страны, нестандартные способы передвижения (например, на собачьих упряжках, верблюдах, на воздушных шарах, парапланах) и др.

Конгрессный (или деловой) туризм — поездки на симпозиумы, конференции, конгрессы, посещение национальных и международных выставок и ярмарок и пр. Этот вид туризма в настоящее время быстро развивается. Он является очень доходным, так как, по оценкам экспертов, количество участников конференции составляет в среднем до 200—250 человек. При этом оплата поездки производится не из личных средств туристов, а за счет организации. С экономической точки зрения конгрессный туризм является одним из самых рентабельных. К тому же такие поездки не зависят от сезонных факторов, их количество лишь немного сокращается в разгар туристского сезона. Отметим, что развитие делового туризма тесно связано с интернационализацией бизнеса.

Этнический туризм. Цель его — навестить родственников, посетить место рождения (своего или родителей). Данный вид туризма очень важен для людей, проживающих вдалеке от своей родины или родины предков: например, русские, живущие в США, немцы — в России, украинцы — в Канаде и пр. Этот вид туризма требует разработки особой программы пребывания, которая даст возможность поближе познакомиться с регионом и его населением, возможно, найти дальних родственников, знакомых.

Религиозный туризм — является одним из самых старых видов туризма и представляет собой путешествия к святым местам, посещение храмов и монастырей в религиозных, культурно-познавательных и научных целях. Исторически, первой формой религиозного туризма служит паломничество. Его влияние на экономику ряда стран и регионов (например, Израиль, Ватикан, Италия, Иран, Иордания) весьма значительно. Это связано с тем, что паломники оставляют в стране (регионе) пребывания существенную часть своих средств, местные жители получают возможность заработка.

Спортивный туризм — массовый вид туризма, который включает в себя элементы активного отдыха (преодоление препятствий в природной среде: бурные реки, горные вершины, глубины морей и др.); относят к нему также поездки на

различные спортивные соревнования в качестве участников или зрителей. Спортивный туризм — доступный досуг для широкого круга людей.

Учебный туризм — поездки с целью профессиональной учебы, совершенствования знаний иностранного языка. Этот вид туризма был популярен еще в эпоху Античности, но остается актуальным и сейчас. Например, тысячи иностранных студентов приезжают в российские вузы с целью получить высшее образование и для улучшения качества знаний по определенным дисциплинам. Популярны программы обмена студентами. Большое количество наших студентов уезжают для продолжения образования в Англию, Германию, Францию, США, другие страны.

Событийный туризм — путешествия, связанные с посещением различных праздников, фестивалей и т. п. (например, ежегодный карнавал в Бразилии).

Сюда входят: авиатуризм, с путешествием на самолетах; воздушный туризм — на воздушных шарах, дельтапланах; пешеходный туризм; автотуризм — на автомобилях, автобусах; велосипедный туризм; железнодорожный — на поезде, электричке; на лошадях, верблюдах, собаках; лыжный — на лыжах, роликах, самокатах; морской и речной туризм — на теплоходах, яхтах, катерах, подводных лодках.

По международным стандартам туризмом считается путешествие по стране проживания или же вне этой страны продолжительностью от 24 часов до одного года. Если продолжительность пребывания или поездки превышает этот предел, посещение не является туристским.

По длительности путешествия делятся на продолжительные, краткосрочные и туры выходного дня.

По этому критерию выделяют постоянный и сезонный туризм. Постоянный туризм — относительно равномерное посещение туристских регионов в течение всего года (т. е. стабильная интенсивность турпотоков), а сезонный — лишь в определенный период. Сезонность туристской активности, в свою очередь, обуславливает выделение следующих временных периодов: сезон, межсезонье, несезон.

Сезон. Характеризуется большим потоком туристов и делится на два основных периода: летний (с конца мая по середину сентября — период летних отпусков и школьных каникул) и зимний (с середины декабря до конца февраля — период горнолыжного сезона, рождественских и новогодних праздников).

Межсезонье (полусезон). В России — осень и весна, когда количество туристов значительно уменьшается по сравнению с активным сезоном.

Несезон. Несезон характерен для районов, посещаемых туристами в определенное время года (они односезонные). Примером может служить курортная зона побережья Литвы (Нида, Паланга, Юод-кранте). Летом, особенно в июле, августе, поток туристов настолько велик, что достаточно сложно найти свободный номер в любой из многочисленных гостиниц. Но в остальное время курорт пустует, поскольку с моря дует пронизывающий холодный ветер. В Крыму и последнее время круглогодично работает лишь несколько крупных санаториев («Дюльбер», «Мисхор», «Ай-Даниль»), остальные закрываются с начала октября до конца апреля, в связи с тем, что туристов приезжает очень мало и дальнейшая работа здравниц становится нерентабельной; наступает так называемый «мертвый» сезон.

По уровню организации

Индивидуальный тур — самостоятельное путешествие одного или нескольких человек. Такая поездка обычно подразумевает более высокие цены, потому что независимое путешествие одного или нескольких лиц связано с более дорогим обслуживанием.

Групповой тур — совместная поездка шести и более человек по единому

маршруту и с одинаковым уровнем обслуживания (для туристов со сходными целями путешествия). Как правило, это массовый недорогой класс обслуживания.

По характеру организации

Путешествия могут быть организованными и самостоятельными.

Организованные — путешествия туристов по заранее разработанной турфирмой программе в соответствии с определенной целью. Организованные туристы обеспечиваются необходимым туристическим сервисом, который предварительно оговаривается в договоре.

Самостоятельные — путешествия, организованные туристами самостоятельно. Турист сам определяет сроки, маршрут, объекты посещения, гостиницы. При разработке маршрута он может обратиться за помощью в турфирму или использовать различные рекламные и информационные материалы.

По демографическому составу

Здесь выделяют туризм семейный, молодежный, студенческий, школьный, детский.

По источникам финансирования

Коммерческий туризм (туристская фирма реализует свои туры клиенту в целях получения прибыли):

- оплачиваемый самим туристом;
- финансируемый из различных источников (кроме средств, выделяемых на социальные нужды). Обычно представляет собой поощрительную поездку, организуемую и оплачиваемую предприятием для своих работников (как повышение за повышение общего объема продаж, за качественное обслуживание, инновационные разработки и т.д.).

Социальный туризм — путешествия, субсидируемые из средств, выделяемых государством на социальные нужды. При этом отдельным малообеспеченным категориям туристов государство в порядке, установленном законодательством, предоставляет определенные льготы.

Список литературы

17. Дурович А. П. Маркетинг в туризме: учеб. пособие. - 3-е изд. - Мн.: Новое знание, 2003. — 496 с.
18. Кабушкин Н. И., Бондаренко Г. А. Менеджмент гостиниц и ресторанов, учеб. пособие. — Мн.: Новое знание, 2000. — 215 с.
19. Кабушкин Н. И. Менеджмент туризма: учебно-практическое пособие. М.: Издательство МЭСИ, 2004. — 408 с.
20. Каурова А. Д. Организация сферы туризма: учеб. пособие, - СПб.: Издательский дом «Гёрда», 2008. — 368 с.
21. Квартальное В. А. Туризм: Учебник, - М.: Финансы и статистика, 2000. -С. 386.
22. Котлер Ф., Боуэн Док., Мейкенз Дж. Маркетинг. Гостеприимство и туризм Учебник для вузов — М.: ЮНИТИ, 2001. — 412 с.
23. Красовский Ю.Д. Организационное поведение: учеб. пособие для вузов. - М. ЮНИТИ, 1999 г. - 472 с.
24. Ляпина И. Ю. Организация и технология гостиничного обслуживания. М.ПрофОбрИздат, 2005. — 208 с.

ИММЕРСИВ ВИРТУАЛ РЕАЛЛИК (ИВР) ПАЙДО БЎЛИШИ

Рахматуллаев Дилмурод Рахматуллаевич
Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD).
Андижон давлат педагогика институти, мустақил тадқиқотчиси.

Технологиялар ривожланиши билан виртуал муҳитлар ва истеъмолчи хатти-ҳаракатлари ўртасидаги ўзаро таъсир кучайиб, реаллик ва симулятсия чегаралари хиралашмоқда. Иммерсив виртуал реаллик (ИВР) пайдо бўлиши брендларга истеъмолчиларни жалб этиш, анъанавий маркетинг стратегияларидан фарқли ҳис-туйғулар ва мотиватсияларни уйғотадиган тажрибаларни яратиш учун мисли кўрилмаган имкониятлар тақдим этди. IVR кучидан фойдаланиб, компаниялар фойдаланувчиларга таъсир қиладиган ва уларнинг харид қарорларига чуқур таъсир кўрсатадиган мазмунли муносабатлар ўрнатишлари мумкин. Тадқиқотлар кўрсатишича, IVR тақдим этган қочиш виртуал брендлар билан ўзига хос алоқани шакллантиради, истеъмолчиларнинг иштироки ва садоқатини оширади.¹²⁵ Бу ҳодиса, айниқса, ижтимоий маълумотлар ўрганиш натижалари замонавий ёшлар қадриятлари тобора кўпроқ анъанавий рекламалар таъсирини камайтирадиган рақамли тажрибалар орқали шаклланаётганини кўрсатгани боис муҳим аҳамиятга эга.¹²⁶ Шу сабабли, бу динамикани тушуниш самарадорликка интилаётган маркетинглар ва тобора виртуал бўлиб бораётган мавжудлигимиз оқибатларини ўрганаётган файласуфлар учун жуда муҳимдир.

Виртуал муҳитларнинг жадал ривожланиши шахсларнинг ўзига хослик, вакиллик ва ижтимоий муносабатларга киришиш усуллари тубдан ўзгартириб, муҳим ахлоқий муаммоларни келтириб чиқарди. Фойдаланувчилар томонидан яратилган контент ва шахсий ҳикояларни яратиш ўртасидаги ўзаро таъсир, айниқса ўзини ифода этиш ва ҳимоя қилиш учун ушбу платформалардан фойдаланадиган жамоаларда ахлоқий оқибатларни синчковлик билан кўриб чиқиш зарурлигини таъкидлайди. Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, онлайн оммавий ахборот воситалари ўз шахсиятларининг турли хил кўринишларини ифодалаш имконини берган, бу ҳодиса уларнинг ҳаётий тажрибасини акс эттирувчи турли жойлашув стратегиялари орқали таҳлил қилинган. Бироқ, бу виртуал манзаралар инклюзивликни рағбатлантирса-да, махфийлик хавфи ва психологик оқибатларни ҳам келтириб чиқаради. Бундан ташқари, ақлли муҳитлар кундалик ҳаёт билан тобора чамбарчас боғланиб борар экан, бу технологияларни ривожлантиришда янада яхлит ёндашувга ўтиш учун потенциал зарар ва тенгсизликни бартараф этадиган ахлоқий асосларни яратиш муҳимдир.¹²⁷ Охир-оқибат, бу мураккабликларни ҳал этиш учун виртуал маконларда яратувчилар ва фойдаланувчиларнинг масъулияти ҳақида танқидий мулоқот зарур.

Сўнгги йилларда виртуал реаллик (ВР) технологиясининг ижтимоий фаоллик билан уйғунлашуви унинг ўзгарувчан салоҳияти ҳақида кўплаб мунозараларни келтириб чиқарди. Инсонларни ҳаётий вазиятларга жалб қилиш орқали ВР эмпатияни кучайтириши ва жамиятдаги мавҳум ёки узоқ бўлиши мумкин бўлган муаммолар ҳақида хабардорликни ошириши мумкин. Масалан, маргинал жамоалар

¹²⁵ Haj-Bolouri, Amir. (2023). The Experience of Immersive Virtual Reality: A Phenomenology Inspired Inquiry. AIS Electronic Library (AISeL), <https://core.ac.uk/download/567667042.pdf> (Accessed: 27 Feb, 2025).

¹²⁶ Filatova, Olga, Golubev, Vadim, Tatiana, Dobrova, Ulianovskii, et al.. (2020). Online Content Impact on Young People's Values Transformation. 'Bilingual Publishing Co.', <https://core.ac.uk/download/270151394.pdf> (Accessed: 27 Feb, 2025).

¹²⁷ Augusto J, Augusto J, Hara S, Hara, et al.. (2015). eFRIEND: an ethical framework for intelligent environments development. Springer, <https://core.ac.uk/download/573856182.pdf> (Accessed: 27 Feb, 2025).

дуч келадиган воқеликларни тасвирлаш учун мўлжалланган тажрибалар ҳиссий таъсирларни уйғотиш учун ВР имкониятларидан фойдаланади ва шу билан иштирокчилар ўртасида фаоллик ва тарғиботни рағбатлантиради. Бундан ташқари, замонавий илм-фанда таъкидланганидек, рақамли соҳа инсон ҳуқуқлари ва ижтимоий адолат бўйича глобал мулоқотни илгари суриб, географик чегаралардан ташқарига чиқадиган фаолликнинг янги йўналишларини яратади. Виртуал платформаларга ўтиш нафақат жамоавий ҳаракатларни кучайтиради, балки муҳим маълумотлар тақдим этиш ва қўллаб-қувватлаш орқали сиёсат ишлаб чиқишни осонлаштиради, буни интернетда ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи жамоалар мисолида кўриш мумкин. Реалликнинг квант физикаси билан боғлиқ жиҳатлари тобора ижтимоий фанларга кириб уни тушунинишнинг янги қирралари намоён бўлмоқда.¹²⁸ Шундай қилиб, ВР технологияси ва ижтимоий фаолликнинг кесишиши жалб қилишнинг динамик қайта шаклланишини акс эттиради, бу эса шахсларнинг жамиятнинг долзарб муаммоларини идрок этиши ва уларга жавоб беришини тубдан ўзгартиради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Haj-Bolouri, Amir. (2023). The Experience of Immersive Virtual Reality: A Phenomenology Inspired Inquiry. AIS Electronic Library (AISeL), <https://core.ac.uk/download/567667042.pdf> (Accessed: 27 Feb, 2025).
2. Filatova, Olga, Golubev, Vadim, Tatiana, Dobrova, Ulianovskii, et al.. (2020). Online Content Impact on Young People's Values Transformation. 'Bilingual Publishing Co.', <https://core.ac.uk/download/270151394.pdf> (Accessed: 27 Feb, 2025).
3. Augusto J, Augusto J, Hara S, Hara, et al.. (2015). eFRIEND: an ethical framework for intelligent environments development. Springer, <https://core.ac.uk/download/573856182.pdf> (Accessed: 27 Feb, 2025).

OILA PSIXOLIGIYASINING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI

Andijon Davlat Universiteti
Amaliy psixologiya yoʻnalishi talabasi:
Muminova Dildora

Annotatsiya: Oila psixologiyasi fani oilaviy munosabatlarning ichki psixologik jarayonlarini tushunishga qaratilgan mustaqil ilmiy soha sifatida shakllandi. Oila psixologiyasining rivojlanishi turli ilmiy maktablar va yondashuvlardan olingan tajribalarga boʻydir. Qadimgi falsafiy qarashlardan tortib zamonaviy ilmiy nazariyalargacha boʻlgan davrda oilaning inson rivojlanishidagi roli muhim masala boʻlib kelgan. Ushbu soha mustaqil ilmiy yoʻnalish sifatida XIX asr oxirlarida shakllana boshladi, Freyd, Adler va Bowlby kabi olimlar uning asoslarini qoʻyishdi. XX asrda oilaviy terapiya va tizimli yondashuvlar rivojlandi, va Murry Bowen hamda Virginia Satir kabi asosiy nazariyotchilar bu borada katta hissa qoʻshdilar. Zamonaviy yondashuvlar, masalan, Emotionally Focused Therapy (EFT) va Narrative Therapy (Narrativ terapiya), oila ichidagi emotsional aloqalar va oilaviy hikoyalar bilan ishlashga qaratilgan. Oʻzbekiston mustaqillikka erishgach, oila psixologiyasiga qiziqish sezilarli darajada ortdi, bu esa ushbu sohaning milliy kontekstda rivojlanishini taʼminladi.

Kalit soʻzlar: Oila psixologiyasi, oila munosabatlari, oilaviy terapiya, tizimli yondashuv, emotsional bogʻlanish, oila salomatligi, bolalik rivojlanishi, oʻzbek psixologiyasi.

¹²⁸ Прись И. Социальная реальность - «Квантовая» реальность. Диалог, 2022, (2 (16)), 8-11.

Oila psixologiyasi inson hayotining eng muhim ijtimoiy institutlaridan biri bo'lgan oilaning ichki psixologik jarayonlarini o'rganishga bag'ishlangan mustaqil ilmiy fan sohasidir. Oila psixologiyasi shaxsning rivojlanishi, ijtimoiylashuvi, emotsional va psixik salomatligida oilaviy munosabatlarning hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini asoslab beradi. Uning shakllanishi va rivojlanish jarayoni ko'p asrlik tajriba, turli ilmiy maktablar va yondashuvlar bilan boyitilgan.

Oila psixologiyasining shakllanishi:

Antik davr va ilk qarashlar.

Oilaviy munosabatlar qadimgi davrlardan beri falsafiy va diniy tafakkur markazida bo'lgan. Antik davr faylasuflari, xususan Aristotel va Platon oilani jamiyatning asosiy hujayrasi deb hisoblagan va shaxsning tarbiyalanishida oila muhim rol o'ynashini ta'kidlagan.

Platon o'zining "Davlat" asarida oilaviy munosabatlar jamiyat barqarorligining asosi ekanligini ko'rsatgan. Aristotel esa "Nikomax axloqi"da oilani shaxsiy fazilatlar shakllanishidagi asosiy maktab deb bilgan.

Diniy yondashuvlar:

Dunyo dinlarida, xususan, islomda, nasroniylilikda va yahudiylilikda oila muqaddas institut sifatida qaraladi. Islom dini oilaning mustahkamligi va farzand tarbiyasining ahamiyatini alohida ta'kidlaydi. Qur'oni Karimda va Hadislar majmuasida oila qurish, oiladagi o'zaro hurmat, mehr-oqibat va bolalar tarbiyasi haqida ko'plab ko'rsatmalar berilgan.

XIX asr: Ilmiy asoslarning shakllanishi.

Oila psixologiyasi ilmiy soha sifatida XIX asr oxirlariga kelib shakllana boshladi. Psixologiya mustaqil fan sifatida rivojlanar ekan, oilaviy munosabatlarni o'rganishga ham alohida e'tibor qaratildi.

Z. Freyding psixoanalitik nazariyasi shaxs rivojlanishining dastlabki bosqichlarida oila va ota-onalar bilan munosabatlarning muhimligini ko'rsatib berdi. Freyding fikricha, bolalikdagi oilaviy tajribalar insonning keyingi ruhiy hayotiga kuchli ta'sir qiladi.

Alfred Adler esa oilada farzandlarning pozitsiyasi (masalan, birinchi farzand, o'rta farzand, kenja farzand) ularning shaxsiyati shakllanishida muhim rol o'ynashini ta'kidlagan.

John Bowlbyning bog'lanish (attachment) nazariyasi oiladagi emotsional aloqalarning shaxs rivojlanishiga ta'sirini ilmiy asoslab berdi.

XX asr: Mustaqil ilmiy yo'nalishga aylanish.

XX asr o'rtalaridan boshlab oila psixologiyasi alohida fan sifatida shakllana boshladi.

Murray Bowen oilaviy tizim nazariyasini yaratdi va oilani o'zaro bog'liq shaxslar tizimi sifatida ko'rib chiqdi. U "differensiallanish" (shaxsning oila bosimidan mustaqil bo'lish darajasi) tushunchasini ilgari surdi. Salvador Minuchin tomonidan ishlab chiqilgan struktural oilaviy terapiya oiladagi chegaralar, ro'llar va ierarxiyalarni aniqlash va ularni sog'lomlashtirishga qaratilgan. Virginia Satir oilaviy kommunikatsiya va emotsional ifodaning oila salomatligidagi ahamiyatini o'rgangan. Carl Whitaker esa oila bilan ishlashda ijodiy va emotsional yondashuvlarni rivojlantirdi. Bu davrda oilaviy terapiya amaliyoti kengayib, oila psixologiyasi fani ham nazariy, ham amaliy jihatdan boyidi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Freud, S. (1925). An Outline of Psychoanalysis. Vienna.
2. Adler, A. (1931). What Life Should Mean to You. Little, Brown and Company.
3. Bowlby, J. (1969). Attachment and Loss. London: Tavistock.
4. Bowen, M. (1978). Family Therapy in Clinical Practice. New York: Jason Aronson.
5. Minuchin, S. (1974). Families and Family Therapy. Harvard University Press.
6. Satir, V. (1988). The New Peoplemaking. Palo Alto, CA: Science and Behavior Books.

7. Johnson, S. (2008). Hold Me Tight: Seven Conversations for a Lifetime of Love. Little, Brown Spark.
8. Bronfenbrenner, U. (1979). The Ecology of Human Development. Harvard University Press.
9. Abdullayeva, R. A. (2019). Oila psixologiyasi asoslari. Toshkent: Fan.
10. Rahimova S.T.(2020) Oila va yoshlar psixologiyasi. Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi.
11. Ismoilova, Y. (2021). Oila va shaxs taraqqiyoti: psixologik yondashuvlar. Toshkent.

OILA PSIXOLOGIYASI FANINING RIVOJI VA VAZIFALARI

Andijon Davlat Universiteti
Amaliy psixologiya yo'nalishi talabasi:
Muminova Dildora

Annotatsiya: Mazkur ilmiy ishda oila psixologiyasining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari chuqur tahlil qilingan. Antik davr falsafasidan zamonaviy tizimli va emotsional yondashuvlargacha bo'lgan ilmiy qarashlar ketma-ketlikda yoritilgan. O'zbek va xorijiy adabiyotlar asosida oila psixologiyasining mustaqil fan sifatida shakllanish jarayoni, asosiy nazariyalar va amaliy yo'nalishlar ilmiy asosda ko'rib chiqilgan. Shuningdek, zamonaviy tendensiyalar va oila psixologiyasi fanining istiqbollari haqida ham ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: Oila psixologiyasi, shakllanish, rivojlanish, tizimli yondashuv, emotsional bog'lanish, farzand tarbiyasi, oilaviy terapiya, zamonaviy tendensiyalar.

Oila - jamiyatning eng qadimiy va asosiy ijtimoiy institutlaridan biridir. U insonning shaxs sifatida shakllanishi, ijtimoiylashuvi va psixik rivojlanishida beqiyos rol o'ynaydi. Shu sababli, oila psixologiyasi mustaqil fan sifatida o'z predmeti va vazifalariga ega bo'lib, insonlarning oilaviy munosabatlardagi ruhiy jarayonlarini, rolining shakllanishi va rivojlanishini o'rganadi.

Oila psixologiyasi fanining predmeti.

Oila psixologiyasining predmeti - oila a'zolari o'rtasidagi psixologik munosabatlar, oilaviy rollarning taqsimoti, shaxslarning oilaviy tizimdagi o'zaro ta'siri va oiladagi ruhiy muhitni shakllantirish mexanizmlarini o'rganishdan iborat. Masalan oila psixologiyasi predmeti ota yoki ona yoki bo'lmasa siblinglarning biri bo'lishi mumkin. Aynan kim bilan kimning o'rtasidagi munosabatligiga qarab predmet farqlanadi.

Oila psixologiyasi quyidagi jarayon va hodisalarni o'rganadi:

- Oilaviy rollarning shakllanishi va dinamikasi;
- Oila ichidagi kommunikatsiya va muloqot jarayonlari;
- Qaror qabul qilish va muammolarni hal qilish uslublari;
- Oiladagi shaxslararo nizolar va ularning yechimlari;
- Farzand tarbiyasidagi psixologik yondashuvlar;
- Oilaviy hayot tsikllari (tanishuv, nikoh, farzandli bo'lish, qarilik davri va Va boshqalar);
- Ajralish va qayta nikohning psixologik oqibatlarini;
- Oilaviy stress va uni boshqarish usullari.

Xorijiy adabiyotlarda bu fan ko'pincha "family systems theory" (oila tizimlari nazariyasi) doirasida tahlil qilinadi (Bowen, 1978), unda oila - o'zaro bog'liq shaxslar tizimi sifatida qoraladi.

Oila psixologiyasi fanining vazifalari.

Oila psixologiyasi o'z oldiga quyidagi asosiy vazifalarni qo'yadi:

1. Nazariy vazifalar:

- Oilaviy munosabatlarning psixologik qonuniyatlarini aniqlash;

- Oilaning shakllanishi va rivojlanish bosqichlarini psixologik nuqtai
- nazardan tavsiflash;
- Oiladagi shaxslarning individual va guruhiiy xatti-harakatlarini tushuntirish va bashorat qilish. Masalan: Oila qanday psixologik inqiroz davrlar bosqichidan o'tdi. Psixologik muhit oilada qanday? Ro'llar qay darajada yaxshi taqsimlangan. Shu va shularga o'xshagan bir qator masalalar oila psixologiyasi fanining nazariy vazifalari qartoriga kiradi.

2. Amaliy vazifalar:

- Oila ichidagi nizolarni tahlil qilish va ularni hal etish uchun psixologik
- tavsiyalar ishlab chiqish;
- Nikohgacha va nikohdan keyingi davrda psixologik maslahatlar berish;
- Farzand tarbiyasida ota-onalarga psixologik ko'mak ko'rsatish;
- Oilaviy stress va krizislarni engib o'tish uchun dasturlar ishlab chiqish;
- Oilaviy muammolarni bartaraf etishda terapevtik va maslahat metodlarini
- qo'llash. Masalan: Ota-ona farzandiga qanday muonasabtda bo'lmoqda? Qayysi tarbiya usulidan foydalanishmoqda? Oilaviy stress holatiga tushganda qaysi yo'l bilan srtesni yengib o'tishmoqda? Shu singari fazifalar amaliy vazifalardir.

3. Diagnostik vazifalar:

- Oiladagi psixologik muhitni baholash;
- Oila a'zolari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning sifatini o'rganish;
- Oilaning ijtimoiy-psixologik salomatlik darajasini aniqlash. Masalan: Ota-ona, farzand munosabatlari qay darajada iliq va ishonchli.

4. Tarbiyaviy va profilaktik vazifalar:

- Mustahkam va sog'lom oilani shakllantirish uchun bilim va ko'nikmalarni rivojlantirish;
- Nikoh va oilaviy hayotga tayyorlash maqsadida psixologik seminarlar va treninglar o'tkazish;
- Ajralishlarning oldini olish va oilaviy rishtalarni mustahkamlashga qaratilgan chora-tadbirlarni ishlab chiqish.

Oila psixologiyasining asosiy yo'nalishlari:

Oil psixologiyasi fanining rivojlanishida bir nechta asosiy yo'nalishlar shakllangan:

Psixodinamik yondashuv (Z. Freyd, A. Adler);

Tizimli yondashuv (M. Bowen, S. Minuchin);

Kognitiv-xulq-atvor yondashuvi (A. Ellis, A. Beck);

Gumanistik yondashuv (K. Rogers, V. Satir)

Har bir yo'nalish oilani va undagi shaxslararo munosabatlarni o'z nuqtai nazaridan tahlil qiladi, bu esa oila psixologiyasi fanining boy va ko'p qirrali bo'lishiga imkon yaratdi.

Xulosa: Oila psixologiyasi inson hayotida asosiy o'rin tutuvchi ijtimoiy institut — oilaning ichki dinamikasini o'rganadigan mustaqil ilmiy fan sifatida shakllangan. Uning rivojlanishi qadimgi falsafiy qarashlardan tortib zamonaviy tizimli va emotsional yondashuvlargacha uzluksiz davom etgan. Bugungi kunda oila psixologiyasi milliy va xalqaro tajribalarni uyg'unlashtirib, oilaviy barqarorlikni ta'minlash, farzand tarbiyasi va psixologik salomatlikni mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi. Fan sifatida oila psixologiyasi kelajakda yangi texnologiyalar va ijtimoiy o'zgarishlar bilan uyg'un ravishda rivojlanib boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. M. Bowen. Family Therapy in Clinical Practice. New York: Jason Aronson, 1978.
2. Z. Freyd. Oilaviy hayot va ruhiy salomatlik (psixodinamik tahlillar). — Tarjimasi: Toshkent, 2005.
3. V. Satir. The New Peoplemaking. Palo Alto: Science and Behavior Books, 1988.

4. A. Beck. Cognitive Therapy of Personality Disorders. New York: Guilford Press, 1990.
5. S. Minuchin. Families and Family Therapy. Harvard University Press, 1974.
6. R. A. Abdullayeva. Oila psixologiyasi asoslari. — Toshkent: Fan, 2019.
7. S. T. Rahimov. Oila va yoshlar psixologiyasi. — Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2020.
8. J. F. Masterson. The Search for the Real Self. New York: The Free Press, 1988.
9. Y. Ismoilova. Oila va shaxs taraqqiyoti: psixologik yondashuvlar. — Toshkent, 2021.

АХБОРОТ-КОММУНИКАЦИЯ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ (АКТ) ЭВОЛЮЦИЯСИДА ШАХСИЙ ТАЖРИБАЛАР

Рахматуллаев Дилмурод Рахматуллаевич
Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD).
Андижон давлат педагогика институти, мустақил тадқиқотчиси.

Рақамли платформалар билан тобора кўпроқ чамбарчас боғланган дунёда виртуал ҳамжамиятлар шахснинг ўзини англашини шакллантиришда ҳал қилувчи аҳамият касб этмоқда. Бу онлайн муҳитларнинг қамраб олувчи табиати фойдаланувчиларни аватарлар орқали мулоқот қилишга ундайди, бу эса уларга ўз шахсиятларининг турли қирраларини жисмоний муҳитда мумкин бўлмаган тарзда ўрганиш ва ифодалаш имконини беради. Ушбу маконларда бошқалар билан ўзаро алоқада бўлиш орқали одамлар кўпинча ўзларининг шахсий қарашларини қайта баҳолайдилар, онлайн шахсиятларини истаган хусусиятлар ёки гуруҳий мансубликка мослаштирадilar. Бу ҳодиса, айниқса, метаоламнинг даракчилари сифатида тасвирланган платформаларда яққол намоён бўлади, бу ерда умумий тажрибалар жамоавий мансублик ва ўзига хослик туйғусини ривожлантиради. Олимларнинг ттаъкидлашича, ушбу ҳамжамиятлар билан боғлиқ технологик ютуқлар ҳақиқий ва виртуал ўзаро таъсирлар ўртасидаги чегараларни хиралаштириб юбормоқда, шу билан бирга бу ҳамкорликнинг ишончлилиги ва психологик таъсирлари ҳақидаги хавотирлар долзарб бўлиб қолмоқда.¹²⁹ Бундан ташқари, платформа жамиятларининг пайдо бўлиши рақамли бошқариладиган тизим доирасида шахсни шакллантиришнинг мураккаб оқибатларини кўрсатиб бермоқда. Бундан ташқари, платформа жамиятларининг пайдо бўлиши рақамли бошқариладиган тизим доирасида шахсни шакллантиришнинг мураккаб оқибатларини таъкидлайди.¹³⁰

Ахборот-коммуникация технологиялари (АКТ) эволюцияси нафақат шахсий тажрибаларни, балки жамият тузилмаларини ҳам сезиларли даражада ўзгартирди. Виртуал борлиқнинг мураккабликларини ўрганар эканмиз, унинг оқибатлари оддий шахслараро муносабатлардан ташқарига чиқиб, кенг қамровли маданий ҳодисаларни қамраб олмоқда. Ҳисоблаш технологияларининг кенг тарқалиши ва кенгайтирилган реалликнинг ўсиши ижтимоий динамика ва ўзаро муносабатларни қайта кўриб чиқишни талаб қилмоқда, бу эса пассив қабул қилиш ўрнига танқидий ёндашувни

¹²⁹ Yogesh K Dwivedi, Hughes L, Abdullah M Baabdullah, Ribeiro S-Navarrete, Giannakis M, Mutaz M Al-Debei, Dennehy D, et al.. (2022). 'Metaverse beyond the hype: Multidisciplinary perspectives on emerging challenges, opportunities, and agenda for research, practice and policy'. International Journal of Information Management, Volume(66), 102542-102542, <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2022.102542> (Accessed: 27 Feb, 2025).

¹³⁰ Allam Z, Sharifi A, Bibri SE, David S Jones, Krogstie J. 'The Metaverse as a Virtual Form of Smart Cities: Opportunities and Challenges for Environmental, Economic, and Social Sustainability in Urban Futures'. Smart Cities, 2022, Volume(5), 771-801,

зарур қилади. Бундан ташқари, Second Life каби платформалар виртуал муҳитда жамият қуриш ва таълим олиш имкониятларини намоёниш этмоқда, бу эса онлайн тажрибаларнинг инсонларнинг ҳақиқий ҳаётига қандай таъсир қилиши ҳақида мулоҳаза юритишга ундайди.¹³¹ Виртуал ва реал соҳаларнинг бундай кесишуви анъанавий қарашларни синаб кўрувчи ва тобора рақамлашиб бораётган дунёда ўзига хослик, ҳамжамят ва ўзини ифода этишнинг аҳамиятини чуқур тушунишни талаб қилувчи бой илмий изланиш соҳаларини яратмоқда.

Рақамли ўзаро муносабатлар кундалик ҳаётга тобора чуқурроқ сингиб борар экан, улар ўз-ўзидан инсон ҳулқ-атворини бошқарадиган ижтимоий меъёрлар тўқимасини қайта шакллантирмоқда. Шу нуқтаи назардан, виртуал мулоқотнинг юксалиши кўпинча шахслараро муносабатларнинг ўзгаришига тўртки беради, бу эса парадоксал равишда ижтимоий алоқадорликни ошириши, шу билан бирга ёлғизлик ҳиссини ҳам уйғотиши мумкин. Ижтимоий тармоқларнинг ҳамма жойда мавжудлиги дарҳол қониқиш ва юзаки муносабатлар маданиятини тарғиб қилмоқда, бу эса сабр-тоқат ва чуқур шахслараро мулоқот каби анъанавий қадриятларни ўзгартирмоқда. Ушбу ўзаро таъсирларда кузатиладиган тилнинг мослашувчан табиати мулоқотнинг креоллашган шаклини акс эттиради, бунда оғзаки ишоралар визуал ва ҳиссий элементлар билан уйғунлашиб, суҳбат динамикасини қайта белгилайди. Рақамлаштириш нафақат шахсларнинг қадриятлар тизимига таъсир кўрсатади, балки ижтимоий меъёрларни ташкил этувчи нарсаларни ҳам ўзгартиради, айниқса бу ҳамма жойда виртуал манзараларда ҳаракатланаётган ёш авлодлар ўртасида яққол намоён бўлмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Yogesh K Dwivedi, Hughes L, Abdullah M Baabdullah, Ribeiro S-Navarrete, Giannakis M, Mutaz M Al-Debei, Dennehy D, et al.. (2022). 'Metaverse beyond the hype: Multidisciplinary perspectives on emerging challenges, opportunities, and agenda for research, practice and policy'. International Journal of Information Management, Volume(66), 102542-102542, <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2022.102542> (Accessed: 27 Feb, 2025).
2. Allam Z, Sharifi A, Bibri SE, David S Jones, Krogstie J. 'The Metaverse as a Virtual Form of Smart Cities: Opportunities and Challenges for Environmental, Economic, and Social Sustainability in Urban Futures'. Smart Cities, 2022, Volume(5), 771-801,
3. Brennen, Bonnie, Cerna, Erika dela. (2010). Journalism in Second Life. e-Publications@Marquette, <https://core.ac.uk/download/213078849.pdf> (Accessed: 27 Feb, 2025).

YASHIL IQTISODIYOTDA RESURSLARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Inamov Azamjon Axmad o'g'li
Toshkent iqtisodiyot va texnologiyalari universiteti

Annotatsiyasi: Ushbu maqola iqtisodiyotda resurslardan samarali foydalanishning ahamiyatini va uning samaradorligini oshirish usullarini tahlil qiladi. Maqolada resurslar (tabiiy, moddiy, insoniy) iqtisodiy o'sish va rivojlanishning asosi ekanligi ta'kidlanadi. Samarali resurslardan foydalanish nafaqat iqtisodiy manfaatlarni keltirib chiqaradi, balki ekologik barqarorlikni ham ta'minlaydi. Maqolada resurslarni optimal taqsimlash, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va boshqaruv tizimlarini takomillashtirish kabi asosiy yo'nalishlar ko'rib chiqiladi. Shuningdek, iqtisodiy integratsiya, investitsiya va davlat siyosatining resurslarni boshqarishdagi roli ham muhokama etiladi. Ushbu maqola

¹³¹ Brennen, Bonnie, Cerna, Erika dela. (2010). Journalism in Second Life. e-Publications@Marquette, <https://core.ac.uk/download/213078849.pdf> (Accessed: 27 Feb, 2025).

resurslardan samarali foydalanishning strategik va amaliy jihatlarini tahlil qilib, iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash yo'llarini aniqlashga qaratilgan.

Kalit so'zlar: *Resurslar, samaradorlik, iqtisodiy o'sish, resurslardan foydalanish, innovatsion texnologiyalar, optimal taqsimot, ekologik barqarorlik, boshqaruv tizimi, investitsiyalar, davlat siyosati, iqtisodiy integratsiya, barqaror rivojlanish, resurslarni tejash, ijtimoiy farovonlik, iqtisodiy raqobatbardoshlik.*

Kirish

Resurslar iqtisodiyotning asosi hisoblanadi, chunki ular ishlab chiqarish jarayonining samaradorligini belgilaydi. Ushbu resurslar tabiiy, moddiy va insoniy bo'lishi mumkin. Ularning har biri o'zaro bog'liq bo'lib, iqtisodiy o'sish va taraqqiyot uchun zaruriy omillarni taqdim etadi. Biroq, resurslardan samarali foydalanish iqtisodiyotning raqobatbardoshligini, barqarorligini va rivojlanish imkoniyatlarini ta'minlash uchun juda muhimdir.

Resurslardan samarali foydalanish, nafaqat iqtisodiy daromadlarning ortishi, balki ekologik barqarorlik va ijtimoiy farovonlikni ta'minlashda ham muhim o'rin tutadi. Ushbu maqolada, resurslardan samarali foydalanishni oshirishning iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy jihatlarini ko'rib chiqiladi. Bunda resurslarni tejash, innovatsion texnologiyalarni joriy etish, boshqaruvning samarali tizimlarini rivojlantirish va aholining salohiyatini oshirish kabi masalalar muhokama qilinadi.

Resurslardan samarali foydalanishning asosiy yo'llaridan biri, ularning optimal taqsimoti va ularni boshqarishning ilg'or metodlaridan foydalanishdir. Shu bilan birga, iqtisodiy integratsiya, investitsiyalar va davlat siyosatining resurslar bilan ishlashdagi roli alohida ahamiyatga ega.

Mazkur maqolada, resurslardan samarali foydalanishning strategik yo'nalishlari, metodlari va amaliyotlari haqida batafsil ma'lumot beriladi.

Adabiyotlar Tahlili

Yuzboshiev, M. (2022). "Resurslardan samarali foydalanish: iqtisodiy modernizatsiya usullari". O'zbekiston iqtisodiyoti jurnali. Yuzboshievning maqolasi resurslardan samarali foydalanishning iqtisodiy modernizatsiya jarayonlariga ta'sirini tahlil etadi. Muallif resurslar, ayniqsa, tabiiy resurslardan foydalanishning optimallashtirilgan strategiyalarini ko'rib chiqadi. Modernizatsiya jarayonlarida resurslarni boshqarishning innovatsion yondashuvlarini ta'kidlaydi. Asosiy maqsad resurslarning taqsimlanishi va ulardan foydalanish samaradorligini oshirishdir. Yuzboshievning fikriga ko'ra, resurslarning samarali boshqarilishi iqtisodiy barqarorlik va innovatsion rivojlanishni ta'minlashda muhim omil hisoblanadi.

Askarov, D. (2021). "Iqtisodiyotda modernizatsiya jarayonlari va resurslar". Iqtisodiyot va innovatsiyalar. Askarovning ilmiy ishlari iqtisodiyotda modernizatsiya jarayonlarini va resurslarni boshqarishni o'rganadi. Muallif modernizatsiya jarayonlarining resurslarga ta'siri, shuningdek, ularning iqtisodiy o'sish va barqarorlikni ta'minlashdagi roli haqida muhim xulosalar qiladi. Askarov resurslarni boshqarishning yangi usullarini, jumladan, texnologiyalar va yangi iqtisodiy modellarning integratsiyasini ko'rib chiqadi. Ushbu maqola, iqtisodiy modernizatsiya va resurslardan samarali foydalanishning nazariy asoslarini rivojlantirishda ahamiyatli bo'ladi.

Karimov, I. (2020). Iqtisodiy modernizatsiya: nazariya va amaliyot. Toshkent: O'zbekiston fanlar akademiyasi. Karimovning monografiyasi iqtisodiy modernizatsiyaning nazariy va amaliy jihatlarini o'rganadi, resurslardan samarali foydalanishning asosiy prinsiplarini belgilaydi. U iqtisodiy o'sishni ta'minlash uchun zarur bo'lgan resurslarni boshqarishning amaliy yondashuvlarini ta'kidlaydi. Karimovning asari resurslar bilan bog'liq bo'lgan muammolarni hal etishda innovatsion va ilg'or amaliyotlarning ahamiyatini ko'rsatadi.

Ahmedov, R. (2019). Resurslarni boshqarish va iqtisodiy rivojlanish. Toshkent: Iqtisodiyot va statistikani o'rganish instituti. Ahmedovning monografiyasida resurslarni boshqarishning iqtisodiy rivojlanish uchun ahamiyati haqida gapiriladi. Muallif resurslar, jumladan, inson, moddiy va ma'lumotlar resurslarini samarali boshqarishning metodlarini taqdim etadi. U, shuningdek, iqtisodiy rivojlanishning barqarorligini ta'minlash uchun zarur bo'lgan resurslarni optimal tarzda taqsimlash va ulardan foydalanishning zarurligini ko'rsatadi.

Sharipov, S. (2018). Iqtisodiyotni modernizatsiya qilish: nazariy asoslar va amaliy usullar. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. Sharipovning darsligi iqtisodiyotni modernizatsiya qilishning nazariy asoslari va amaliy usullarini o'rganadi. Muallif iqtisodiyotni modernizatsiya qilish jarayonida resurslarni samarali boshqarishning roli, shuningdek, yangi texnologiyalar va innovatsiyalarni qo'llashda resurslarning taqsimlanishi va boshqarilishini tahlil etadi. Sharipov ta'kidlaganidek, iqtisodiyotni modernizatsiya qilishda resurslarni to'g'ri boshqarish davlat iqtisodiyoti uchun ustuvor vazifa bo'lib qolmoqda.

Rasulov, A. (2020). Resurslardan samarali foydalanish: nazariy va amaliy jihatlar. Toshkent: TDIU. Rasulovning asari resurslardan samarali foydalanishning nazariy va amaliy jihatlarini chuqur tahlil qiladi. U resurslarni boshqarishning ilmiy yondashuvlarini, shuningdek, samarali foydalanishning o'ziga xos metodlarini ishlab chiqadi. Rasulov resurslarni boshqarishda yangi iqtisodiy modellardan foydalanishni va innovatsion texnologiyalarni integratsiya qilishni ta'kidlaydi.

Joseph Schumpeter – Iqtisodiyotni modernizatsiya qilish jarayonida innovatsiyalar va yangi texnologiyalarning ahamiyatini ta'kidlagan. Uning g'oyalari iqtisodiy rivojlanish va resurslardan samarali foydalanishga asoslangan.

Amartya Sen – Iqtisodiy taraqqiyot va resurslar taqsimoti haqida tadqiqotlar olib borgan. Uning ishlarida inson taraqqiyoti va resurslardan foydalanish samaradorligi o'rtasidagi bog'liqlik ko'rsatilgan.

Michael Porter – Raqobatbardoshlik nazariyasi orqali mamlakatlar va korxonalar uchun resurslarni qanday qilib samarali boshqarish mumkinligini o'rganadi.

Tahlil va Natijalar:

Resurslar iqtisodiyotning asosi bo'lib, ular ishlab chiqarish jarayonining samaradorligini belgilaydi. Tabiiy, moddiy va insoniy resurslarning o'zaro bog'liqligi iqtisodiy o'sish va taraqqiyot uchun zaruriy omillarni taqdim etadi. Resurslardan samarali foydalanishning iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, raqobatbardoshlikni oshirish va rivojlanish imkoniyatlarini kengaytirish uchun muhim ahamiyatga ega ekanligi to'g'risidagi fikrlar, amaliyotda isbotlangan. Ushbu tahlil va natijalar maqolada ko'rsatilgan masalalar va resurslardan samarali foydalanishning asosiy yo'nalishlariga asoslanadi.

• **Iqtisodiy Jihatdan Samaradorlik**--Resurslardan samarali foydalanishning iqtisodiy jihatlarini birinchi navbatda ishlab chiqarish jarayonining optimallashtirishiga olib keladi. Optimal taqsimot va resurslarni boshqarishning ilg'or metodlari iqtisodiyotning samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Askarov (2021) va Yuzboshiev (2022) tomonidan ta'kidlanganidek, resurslarni samarali boshqarish raqobatbardoshlikni oshiradi va iqtisodiy o'sishni ta'minlaydi. Rivojlanayotgan texnologiyalar, innovatsiyalarni joriy etish, resurslarni tejash va yangi iqtisodiy modellardan foydalanish samaradorlikni oshirishning asosiy vositalaridan hisoblanadi. Misol uchun, texnologik innovatsiyalar yordamida ishlab chiqarish jarayonlari avtomatlashtiriladi va resurslar yanada samarali boshqariladi. Shuningdek, davlatning resurslardan samarali foydalanish siyosati, investitsiyalar va iqtisodiy integratsiya jarayonlari iqtisodiy barqarorlikka olib keladi.

• **Ekologik Barqarorlik**--Resurslardan samarali foydalanishning ekologik jihatlarini ayniqsa dolzarb bo'lib, ekologik barqarorlikni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Resurslarni tejash va ekologik zararlarni minimallashtirish orqali, iqtisodiyot faqat o'sish

uchun emas, balki atrof-muhitni saqlash uchun ham mas'uliyatli yondashuvni talab qiladi. Sharipov (2018) va Rasulov (2020) resurslarni boshqarishda ekologik jihatlarini e'tiborga olish zarurligini ta'kidlaydi. Tabiiy resurslardan ehtiyotkorlik bilan foydalanish va energiya samaradorligini oshirish orqali, ekologik ta'sirlarni kamaytirish mumkin. Shu bilan birga, resurslardan samarali foydalanish ekologik inqirozlarni oldini olishga yordam beradi va barqaror rivojlanish uchun zarur sharoitlarni yaratadi.

- **Ijtimoiy Farovonlik**--Resurslardan samarali foydalanishning ijtimoiy jihatlarini ham e'tibordan chetda qolmasligi kerak. Inson resurslarining samarali boshqarilishi, aholi salohiyatini oshirish va ishchi kuchining rivojlanishini ta'minlashga yordam beradi. Ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda ta'lim, sog'liqni saqlash, ish o'rinlarini yaratish va jamiyatning turmush darajasini yaxshilash masalalari muhim o'rin tutadi. Karimov (2020) va Ahmedov (2019) iqtisodiy rivojlanish jarayonida inson resurslarining samarali ishlatilishining ijtimoiy ahamiyatini ko'rsatadi. Inson resurslarini rivojlantirish, jamiyatning farovonligini oshirishga xizmat qiladi va ularning faol ishtirokini rag'batlantiradi.

- **Innovatsion Texnologiyalar va Yangi Yondashuvlar**--Innovatsion texnologiyalar va yangi boshqaruv metodlarining joriy etilishi resurslardan samarali foydalanishni oshirishning muhim vositalaridan biridir. Resurslarni boshqarishning ilg'or usullari, masalan, raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektning ishlab chiqarish jarayonlarida qo'llanilishi samaradorlikni oshiradi. Bu texnologiyalar resurslarni optimallashtirishga yordam beradi va ishlab chiqarishdagi inqirozlarni kamaytiradi. Rasulov (2020) va Sharipov (2018) resurslarni boshqarishda innovatsion texnologiyalarning rolini muhim deb hisoblaydi. Ushbu texnologiyalar yordamida ishlab chiqarish jarayonlarining barqarorligini ta'minlash va resurslarning uzluksiz taqsimlanishini nazorat qilish mumkin.

Natijalar

Resurslardan samarali foydalanish iqtisodiyotning barcha sohalarida barqaror rivojlanishni ta'minlashga yordam beradi. Iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy jihatlar, birgalikda, resurslarni boshqarishning samarali tizimlarini yaratishda muhim ahamiyatga ega. Innovatsion texnologiyalarni joriy etish, resurslarni tejash, optimal taqsimot va boshqaruv metodlarini rivojlantirish iqtisodiy o'sishni va ekologik barqarorlikni ta'minlashga yordam beradi. Natijada, iqtisodiyotning raqobatbardoshligi oshadi, jamiyatning farovonligi yaxshilanadi va ekologik barqarorlik ta'minlanadi.

Xulosa

Resurslardan samarali foydalanishni oshirish, iqtisodiyotni rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Bu jarayon nafaqat iqtisodiy ko'rsatkichlarni yaxshilaydi, balki ekologik va ijtimoiy masalalarni hal etishda ham yordam beradi. Kelajakda, resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish uchun yanada innovatsion yondashuvlar va strategiyalar zarur bo'ladi.

Takliflar:

- **Innovatsion Texnologiyalarni Joriy Etish:** Iqtisodiyotda resurslardan samarali foydalanishning asosiy yo'llaridan biri – innovatsion texnologiyalarni ishlab chiqarish jarayonlariga joriy etishdir. Sun'iy intellekt, raqamli texnologiyalar, avtomatlashtirilgan tizimlar va "aqlli" boshqaruv usullari resurslarni optimallashtirish va isrofgarchilikni kamaytirishda katta ahamiyatga ega. Shu sababli, texnologik yangiliklarni qo'llashni yanada kengaytirish, yangi texnologiyalarga investitsiyalarni ko'paytirish zarur.

- **Resurslar Boshqaruvi Tizimlarini Takomillashtirish:** Resurslardan samarali foydalanishning asosiy shartlaridan biri – ularni boshqarish tizimining ilg'or va samarali bo'lishidir. Bunda, resurslarni boshqarish jarayonlarini modernizatsiya qilish, yangi boshqaruv modellari va metodlaridan foydalanish, shuningdek, raqamli platformalar va "bulutli" texnologiyalarni keng joriy etish taklif etiladi. Bu boshqaruvning samaradorligini oshiradi, resurslarni optimallashtirishni ta'minlaydi.

- **Barqaror Energiya Manbalariga E'tibor Qaratish:** Ekologik barqarorlikni ta'minlash va resurslarni tejashda barqaror energiya manbalariga (quyosh, shamol, biomassa) o'tish alohida o'rin tutadi. Ekologik toza texnologiyalarni ishlab chiqarishda qo'llash, shu bilan birga, energiya samaradorligini oshirish muhimdir. Hukumat va korxonalar o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish, ekologik barqarorlikka asoslangan siyosatlarni qo'llash orqali energiya resurslaridan samarali foydalanish mumkin.

- **Aholining Salohiyatini Oshirish va Ta'limga E'tibor Qaratish:** Inson resurslarini samarali ishlatish, ta'lim va malakani oshirish orqali amalga oshirilishi kerak. Iqtisodiy rivojlanish uchun malakali ishchi kuchi zarur, shuning uchun ta'lim tizimining rivojlanishi va amaliy ko'nikmalarni oshirishga alohida e'tibor qaratish kerak. Aholining iqtisodiy salohiyatini oshirish, ularning ish bilan ta'minlanishini yaxshilash va yangi texnologiyalarni qo'llashdagi ko'nikmalarini oshirish, resurslardan samarali foydalanishni ta'minlashda muhim omil bo'ladi.

- **Davlat Siyosatining Resurslarni Boshqarishdagi Roli:** Davlatning resurslardan samarali foydalanishdagi roli muhimdir. Hukumat resurslar bilan ishlashga oid siyosatlarni ishlab chiqishi, iqtisodiy integratsiya va investitsiyalarni jalb qilishni qo'llab-quvvatlashi zarur. Xususan, iqtisodiy siyosatlar, subyektlarga resurslarni optimallashtirish va innovatsion loyihalar uchun rag'batlantiruvchi imkoniyatlar yaratishi kerak. Shuningdek, davlat tomonidan barqaror rivojlanish, ekologik va ijtimoiy jihatlarni hisobga olgan holda resurslarni boshqarish strategiyalarini ishlab chiqish zarur.

- **Resurslarni Taqsimlashda Barqaror Yondashuvlar:** Resurslar taqsimotini amalga oshirishda barqaror yondashuvlar ishlab chiqilishi lozim. Iqtisodiyotda samarali resurs taqsimotini ta'minlash, iqtisodiy o'sishning barcha sohalarini muvozanatli rivojlantirishi uchun zarurdir. Resurslarni taqsimlashda ijtimoiy va ekologik jihatlarni inobatga olish, ularning uzluksiz taqsimlanishini nazorat qilish lozim. Shu bilan birga, davlat va xususiy sektorning hamkorligini kuchaytirish, resurslarni taqsimlash jarayonlarini optimallashtirish imkonini yaratadi.

- **Xalqaro Hamkorlik va Resurslar Bilan Ishlashda Integratsiya:** Xalqaro iqtisodiy integratsiya, resurslarni boshqarish va samarali foydalanishda muhim rol o'ynaydi. Global miqyosda yangi texnologiyalarni o'rganish va qo'llash, resurslardan samarali foydalanishni ta'minlashda yaxshi tajribalarni o'zlashtirish zarur. Iqtisodiy integratsiya, investitsiyalar va xorijiy tajribalarni hisobga olgan holda, resurslardan samarali foydalanish bo'yicha strategiyalarni ishlab chiqish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

Imiy maqolalar

1. Yuzboshiev, M. (2022). "Resurslardan samarali foydalanish: iqtisodiy modernizatsiya usullari". *O'zbekiston iqtisodiyoti jurnali*.
2. Askarov, D. (2021). "Iqtisodiyotda modernizatsiya jarayonlari va resurslar". *Iqtisodiyot va innovatsiyalar*.

Monografiyalar

3. Karimov, I. (2020). *Iqtisodiy modernizatsiya: nazariya va amaliyot*. Toshkent: O'zbekiston fanlar akademiyasi.
4. Ahmedov, R. (2019). *Resurslarni boshqarish va iqtisodiy rivojlanish*. Toshkent: Iqtisodiyot va statistikani o'rganish instituti.

Darsliklar va qo'llanmalar

5. Sharipov, S. (2018). *Iqtisodiyotni modernizatsiya qilish: nazariy asoslar va amaliy usullar*. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi.
6. Rasulov, A. (2020). *Resurslardan samarali foydalanish: nazariy va amaliy jihatlar*. Toshkent: TDIU.

Kongress va konferensiya materiallari

7. "Iqtisodiy modernizatsiya va resurslardan foydalanish masalalari" (2021). O'zbekiston Respublikasi fanlar akademiyasi, Tashkent.

Internet manbalari

8.O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot vazirligi rasmiy veb-sayti: www.economy.uz.
Jahon bankining O'zbekistonga oid hisoboti (2023): "O'zbekiston iqtisodiyoti: resurslarni boshqarish va modernizatsiya".

O'ZBEKISTONDA INVESTITSION SALOHIYATINI SHAKILLANTIRISH, INNOVATSION TEXNOLOGIYALARGA ASOSLANGAN KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI

Abidova Shahloxon Abdulbosit qizi

Toshkent kimyo xalqaro universiteti Namangan filiali 2-bosqich magistranti

Mamlakatimiz iqtisodiyotini barqaror rivojlantirishning asosiy omillaridan biri innovatsiyalardir. Innovatsion texnologiyalar yordamida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub'ektlarini chuqur qayta tuzish va ish unumdorligini yanada oshirish mumkin. Ma'lumki, bugungi kunda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohasi nafaqat milliy iqtisodiyotning o'sish sur'atlarini jadallashtirishda, balki bugungi kun uchun dolzarb hisoblangan aholini ish bilan ta'minlash va turmush darajasini oshirish masalalarini hal etishda ham etakchi o'rin tutmokda. Kichik biznesning ixcham va harakatchanligi, bozor kon'yunkturasi o'zgarishlari va iste'molchilar ehtiyojlariga tez moslasha olishi uni jahon moliyaviy iqtisodiy inqirozining salbiy oqibatlarini bartaraf etish va inqirozdan keyin iqtisodiyot tarmoqlarini barqaror rivojlantirish sharoitida yangi ish o'rinlarini yaratish va aholi daromadini oshirish borasida eng qulay va makbul vositaga aylantirmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A. Karimov ta'kidlaganidek: "Bugungi kunda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik o'zining iqtisodiyotimizdagi o'ta muhim va salmoqli hissasi, roli va ta'siri, sodda qilib aytganda, boshqa hech bir soha va yo'nalish o'rnini bosolmaydigan katta ahamiyati bilan davlat va jamiyatimiz rivojida alohida o'rin egallaydi"¹. Darhaqiqat, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning izchil rivojlanib borishini ta'minlash orqali mamlakatimizda jamiyatimizning ijtimoiy-siyosiy tayanchi va poydevori bo'lgan o'rta sinfnining shakllanishiga va uning tobora mustahkam bo'lib borishiga erishilmoqta. Shunday ekan, endilikda kichik biznesni nafaqat son jihatdan ko'paytirish, balki uni avvalo sifat jihatdan ham rivojlantirishimiz, bu borada oddiy ishlab chiqarishdan ichki va tashqi bozorga yo'naltirilgan murakkab, yuksak texnologiyaga asoslangan ishlab chiqarishga o'tish masalasiga alohida e'tibor qaratishimiz darkor. YUrtimizda fan, ta'lim va ishlab chiqarishning integratsiyalashuvini yanada chuqurlashtirish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub'ektlarining innovatsion rivojlanish yo'llarini ishlab chiqish orqali ilm-fan va ishlab chiqarish o'rtasida o'zaro foydali aloqalarni mustahkamlashga bo'lgan e'tibor yildan-yilga oshib bormoqda.

Bugungi kunda iqtisodiyotimizning asosiy tarmoqlarini modernizatsiya qilish va texnik yangilash, mamlakatimizning yangi marralarni egallashi uchun kuchli turtki beradigan va jahon bozorida raqobatdoshligini ta'minlaydigan zamonaviy innovatsiya texnologiyalarini joriy qilish

bo'yicha maqsadli loyihalar amalga oshirilmoqsa. Respublikamizda innovatsion faoliyatni yanada rivojlantirishda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2008 yil 15 iyuldagi "Innovatsion loyihalar va texnologiyalarni ishlab chiqargapga tatbiq etishni rag'batlantirish borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi № PQ-916-sonli Qarorining qabul qilinishi va uning asosida "O'rta muddatli istiqbolda innovatsion mahsulotlar va texnologiyalarni rivojlantirish chora-tadbirlari kompleksi"ning ishlab chiqilishi muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda.

Bugungi kunda respublikamizda yalpi ichki mahsulotning 52,5 foizdan ko'prog'i kichik biznes sub'ektlari tomonidan ishlab chiqarilayotganiga qaramay, yuqori texnologik jarayonlarni talab etadigan sanoat tarmog'idagi (19,6 %) va eksportdagi (13,4 %) ulushi kichik biznesning mavjud salohiyati darajasida emas¹. Mazkur soha va tarmoqlarda kichik biznes taraqqiyotini ta'minlash, umuman, iqtisodiyotning etakchi tarmoqlarini barqaror rivojlantirishning asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida innovatsion jarayonlarni faollashtirish, ayniqsa, kichik biznes sub'ektlarining innovatsion faoliyatini rag'batlantirish yuqori samara beradi.

Kichik biznes sub'ektlarida yangi texnika va innovatsion texnologiyalarni ishlab chiqarishga yuqori tavakkalchiliklarsiz joriy etish, yangi ishlab chiqarish kuvvatlarini barpo etib, undan samarali foydalanish jarayoni yirik korxonalarga nisbatan tezroq ro'yobga chiqadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan "Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik yili" bo'yicha qabul qilinadigan davlat dasturida asosiy ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida yuqori texnologiyalarni talab etadigan iqtisodiyot tarmoqlarida innovatsion texnologiyalarga asoslangan kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishga keng yo'l ochib berishga aloxdta e'tibor qaratish zarurligi ko'rsatib o'tildi. Hozirgi vaqtda yurtimizda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik asosan savdo-sotiq, xizmat va aloqa sohasida, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash bo'yicha ko'proq rivoj topmoqda. Jahon iqtisodiyoti globallasuvi va raqobat muhiti kuchayib borishi, mahsulotlar hayotiylik davri keskin qisqarishi, bozor kon'yunkturasi va iste'molchilar ehtiyojlari tez o'zgarishi jarayonlari bugungi kunda har bir xo'jalik yurituvchi sub'ektdan raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishning tashkiliyiqgisodiy mexanizmlarini ishlab chiqishni hayotiy zaruratga aylantirmoqda. Bu esa ularning innovatsion faoliyatini rivojlantirish va samarali boshqarishni talab etmoqda. SHu jihatdan, yuqori texnologiyalarni talab etadigan zamonaviy ishlab chiqarish tarmoqlarini tashkil etishda, innovatsion va nanotexnologiyalar, farmakologiya va farmatsevtika, axborot-kommunikatsiya tizimi, biotexnologiya, muqobil energetika turlaridan foydalanish sohasida, muxtasar qilib aytganda, ilg'or ilm-fan yutuqlariga asoslangan kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish o'zining ijobiy samarasini beradi¹. Kichik biznes sub'ektlaryushng innovatsion faoliyati, eng avvalo, amaliyotga yangi, takomillashgan ishlab chiqarishni joriy etish, ikkinchitsan, mahsulot ishlab chiqarish xarajatlarining barcha turlarini qisqartirish, uchinchidan, ishlab chiqariladigan mahsulotlar narxlarini pasaytirishda ularning iste'mol va sifat xususiyatlarini doimiy ravishda oshirib borishni talab etadi. Kichik biznes sub'ektlarining innovatsion faoliyatini rivojlantirishdan maqsad butun ishlabchiqarish tizimini yangilash hisobiga ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, ilmiy-texnik, intellektual va iqtisodiy salohiyatdan samarali foydalanish asosida soha raqobatbardoshligini oshirishdan iborat. Fikrimizcha, O'zbekistonda ilg'or ilm-fan yutuqlari va innovatsion texnologiyalarga asoslangan kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish va uning samaradorligini oshirish quyidagi omillar hisobiga muhim zarurat hisoblanadi: birinchidan, kichik biznesning bozor kon'yunkturasi o'zgarishlari va iste'molchilar ehtiyojlariga nisbatan tez moslasha olish xususiyatlariga ega ekanligi innovatsion texnologiyalarni joriy etishda yirik korxonalarga nisbatan yuqori tavakkalchilikning pastligi jihatidan yaxshi samara beradi; ikknchidan, kichik biznes sub'ektlari faoliyatiga innovatsion texnologiyalar joriy etilishi ularning yuqori transaksion xarajatlarini kamaytirib, rentabellik ko'rsatkichlarini oshiradi; uchinchidan, kichik biznes

sub'ektlarining yangiliklarni tezkorlik bilan o'zlashtira olish salohiyati ularga innovatsiyalarni tijoratlashtirishdan yuqori daromad olish imkoniyatini beradi; to'rtinchidan, kichik biznes sub'ektlari faoliyatiga boshqaruvning innovatsion texnologiyalari joriy etilishi ular tomonidan ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar tannarxini kamaytirish, tovar va xizmatlar nomenklaturasini oshirish, yangi tovarlar turlarining sotish hajmlarini kengaytirish hamda mahsulot sotishning istiqbolli bozorlarini o'zlashtirish hisobiga ularning eksport salohiyati va raqobatbardoshligini oshiradi. Mamlakatimizda innovatsiya faoliyatini rivojlantirish uchun ilmiy, me'yoriy-xuquqiy asoslar mavjud va kadrlar saloxdati ancha yuqori darajada. Biroq, mazkur salohiyatdan samarali foydalanish ko'rsatkichi talab darajasida emas. Faoliyat ko'rsatayotgan 222 ta ilmiy tadqiqot va tajriba-konstruktorlik muassasalarining 8,5 foizigina innovatsiya faoliyati bilan shug'ullanadi. Intellektual mulk ob'ektlaridan foydalanish darajasi ham nisbatan past. Masalan, 2010 yilda kichik biznes sub'ektlari tomonidan 78 ta patent olingan, xalos Respublikamizda innovatsiya muhitining bugungi ahvoli qisqa muddatlarda kichik biznes innovatsion faoliyatini rivojlantirishning yuqori darajasiga erishish imkonini bermaydi. SHu bois, uni rivojlantirish davlat tomonidan mazkur yo'nalishdagi aniq chora-tadbirlarni belgilashni taqozo etadi. Bu borada asosiy e'tibor avvalambor, quyidagilarga qaratilishi lozim: • kichik biznesning ilmiy-texnikaviy axborotdan foydalanish, innovatsion loyihalarni ishlab chiqarishga joriy etishdagi yuqori transaksion xarajatlarini kamaytirish; • kichik korxonalar uchun yangi texnologiyalarni sinovdan o'tkazish va ularni jalb etishdagi yuqori tavakkalchiliklarni bartaraf etish; innovatsion ishlanmalar va ularni joriy etish uchun o'z resurslarini taklif etuvchi moliyaviy va investitsiya institutlari bozori tashkil etilishini rag'batlantirish; yirik korxonalarning kichik biznes sub'ektlari innovatsion loyihalarini hissador tashkilot sifatida ulushli moliyalashtirishdan oladigan manfaatdorligini oshirish; fan-ta'lim-ishlab chiqarish intefatsiyasi samaradorligini oshirish va ularni o'zaro bog'laydigan innovatsion vositachilar tarmog'ini rivojlantirish va h.k. Kichik biznes sub'ektlari mahsulotlarini jahon bozorlariga olib chiqish va xalqaro bozorlar standartlariga moslashtirish orqali ularni tashqi iqtisodiy faoliyat jarayonlariga keng jalb etish, zamonaviy axborot texnologiyalari yutuklaridan foydalanilgan holda kichik biznesni ma'lumotlar bilan ta'minlash sifatini oshirish hamda innovatsion marketing tadqiqotlarini olib borish kabi uslubiy yordamlar ko'rsatishda 1sichik biznes innovatsion faoliyatini rivojlantirishga ko'maklashuvchi infratuzilmalar faoliyatini tubdan isloh qilish lozim. 5 Xizmat ko'rsatuvchi infratuzilmalar kichik biznes sub'ektlarining o'sib borayotgan talab va ehtiyojlarini to'liq qondirish orqali ularning innovatsion faoliyatini rivojlantirishni rag'batlantirishda etakchi kuchga aylanishi zarur. Innovatsion iqtisodiy rivojlanish yo'liga o'tishda kichik va xususiy tadbirkorlikning rolini oshirish quyidagi yo'nalishlar orqali amalga oshirilish maqsadga muvofiq: -ishlab chiqarishda innovatsiya va nanotexnologiyalarni ko'llash; -muqobil energiya turlaridan foydalanish, ayniqsa, quyosh energiyasidan foydalanish; -farmakologiya va farmatsevtika sohasi salohiyatidan foydalanish; -ishlab chiqarishda biotexnologiyalarni qo'llash; -kam suv talab qiladigan texnologiyalarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish; -qishloq xo'jaligi ekinlari yangi serhosil navlarini, mahsuldor chorva mollari turlarini yaratish; -sanoat va maishiy chiqindilarni qayta ishlash va h.k. Agar biz zamonaviy, ilg'or va tejamkor texnologiyalardan foydalanishga hamda tovarlarning yuqori sifati va iste'mol xususiyatlarini ta'minlashga xizmat qiladigan shshovatsion texnika va texnologiyalarni yaratish tizimini joriy etsak, bu sohaga yoshlarni jalb qilgan hodda aholimizning ichki ehtiyojlarini ta'minlash bilan birga eksportga xizmat qiladigan raqobatbardosh, sifatli mahsulotlarni ishlab chiqarishni yanada ko'chaytirishga erishishimiz mumkin. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub'ektlarini innovatsion asosda rivojlantirishda quyidagilarni hisobga olish maqsadga muvofiq:

birinchidan, sanoat korxonalari xodimlarini rag'batlantirib ularni ko'proq marketing tadqiqotlarini olib borishga jalb qilish orqali yangi innovatsion goyalarni ishlab chiqishga yo'naltirish; ikkinchidan, sanoat korxonalarida ishlayotgan yosh xodimlar tomonidan

yaratilayotgan innovatsion loyihalarni amaliyotda qo'llashdan oldin korxona hududiga tegishli joylarda sinov maydonchalarini tashkil etishni yo'lga qo'yish;

uchinchidan, kichik biznes vakillari va xususiy tadbirkorlar uchun kreditlar va ular uchun zarur resurslardan foydalanish imkoniyatini kengaytarish va yaratilayotgan innovatsion loyihalarni kreditlash tizimini yaratish;

to'rtinchidan, viloyatlarning chekka tumanlarida ishlab chiqarishda eng muhim omil bo'lgan elektr energiyasi, tabiiy gaz, ichimlik suvi va shu kabi kommunal xizmatlar uzluksizligini ta'minlash bilan bog'liq bo'lgan muammolarni hal etash;

beshinchidan, yaratilgan innovatsion mahsulotlar va minitsexlar savdo yarmarkalarini tashkil etish;

oltinchidan, kichik biznesning eksport saloxdatini rivojlantirish uchun zarur tashkiliy, xuquqiy, moliyaviy mexanizmlarini shakllantirish va sharoitlarni yanada yaxshilash orqali kelgusida chetga xomashyo emao, balki yuqori qo'shimcha qiymatga ega tayyor mahsulotni eksport qilishga erishish. O'zbekistonda innovatsiya faolshggani yuqori darajada rivojlantirish va iqtisodiy samaradorligini oshirish uchun Milliy innovatsion tizim (MIT)ni to'lik 6 shakllantirish lozim. Bunda respublikamizda innovatsion iqtisodiyotga o'tish kontseptsiyasini va MITni shakllantirish strategiyasini ishlab chiqish zarur. SHuningdek, O'zbekiston Respublikasining innovatsiya faoliyatini samarali rivojlantirishga qaratilgan "Innovatsiya faoliyati to'g'risida"gi qonunini ishlab chiqish va qabul qilish lozim.

Xulosa

Hozirgi raqobat kuchayib borayotgan sharoitda kichik biznes sub'ektlari o'z faoliyatlarida donmo yangi innovatsiyalarni kullamay, yirik korxonalar bilan hamkorlikni yaxshi yo'lga qo'ymay bozorga yangi mahsulot yoki texnologiyalarni kiritishlari mushkuldir. Bunda kichik biznes korxonasining boshqaruv faoliyatiga innovatsion menejment usul va texnologiyalarini tatbiq etish, amaldagi boshqaruv usullarini muntazam ravishda takomillashtirib borish kichik biznes sub'ektning kelgusidagi muvaffaqiyatini belgilab beradi.

Adabiyotlar

1. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelejagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz O'zbekiston NMIU 2017 yil.
2. Mirziyoev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manffatlarini ta'minlash - yurt taraqqiyoti va xalq farovonligi garovi. Tosh kent"O'zbekiston 2017 yil.
3. Мирзиёев Qonun ustuvorligi va inson manffatlarini ta'minlash-yurt taraqqiyoti va xalq farovonligi garovi. Toshkent"O'zbekiston 2017y.
4. L.A.Karimov O'zbekistonning o'z istiqlool va taraqqiyot yo'li. T. «O'zbekiston>>> 1992 y.

“Yashil iqtisodiyotga o'tish: muammo, tadqiqotlar va yechimlar” Respublika ilmiy anjumani

346

Yashil iqtisodiyotga o'tish NamDU Ilmiy anjuman

5. I.A.Karimov «Asosiy vazifamiz - Vatanimiz taraqqiyoti va xalqimiz farovonligini yanada yuksaltirishdir» T.: «O'zbekiston» 2010 y.
- 6.Boltabaev M.R., Qosimova M.S., Ergashxodjaeva SH.J., G'oyipnazarov I.K., Samadov A.N., Xodjaev R.S. Kichik biznes va tadbirkorlik. T.: AVIV MAZNKIUOTI, 2011 y.
- 7.G'oyibnazarov B.K., Rahmonov H.O., Otajonov SH.I., Almatova D.S. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini yuksaltirish omili.-T.: Fan, 2011 y.
- 8.Xodiev B.YU., Qosimova M.S., Samadov A.N. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik. -T.: TDIU, 2010 y.
- 9.Malny biznes. Organizatsiya, ekonomika, upravlenie: Uchebnoe iosobie dlya

JAHON MAMLAKATLARIDA YASHIL IQTISODIYOTGA O'TISH TENDENSIYALARI VA O'ZIGA XOSLIKLARI.

1	Яшил иқтисодиётга ўтишда давлат сиёсатининг роли Абдураззоқов III.....	3
2	Ekoturizmni rivojlantirishda aholi va yoshlar dunyoqarashini o'zgartirish, milliy qadriyatlar orqali mehnatga ko'niktirish Opporqov M.P.....	6
3	O'zbekiston sharoitida yashil iqtisodiyotni raqamlashtirish Gulyamov S.S., Yusupov B.U., Salmetova U.X.....	9
4	Теоретические аспекты внедрения концепции «предпринимательского университета» в рамках перехода к зеленой экономике Лямкина В.А.....	12
5	Transport sohasida xizmat ko'rsatish samaradorligini oshirishning istiqbolli yo'nalishlari Utepbergenov A.O., Sauxanov J.K.....	15
6	Jahon mamlakatlarida yashil iqtisodiyotga o'tish tendensiyalari va o'ziga xosliklari Almirzayeva L.A.....	18
7	Jahon mamlakatlarida yashil iqtisodiyotga o'tish: global tendensiyalar va milliy model shakllanishi Ro'zibayeva Z.B.....	22
8	O'zbekiston yashil iqtisodiyotga o'tish davrida jahon bankining ro'li: banklarning aktiv va passiv operatsiyalarini boshqarish. Atajonov A.N.....	27
9	The role of smart cities in the transition to a green economy in world experience. Xudoyqulov I.J., Sobitova R.S.....	32
10	Yashil innovatsiyalar tushunchasiga bag'ishlangan ilmiy qarashlarning rivojlanish Maxkamova S.Sh.....	35
11	Jahon mamlakatlarining barqaror rivojlanishida yashil investitsiyalar Kenjayev I.E.....	39
12	Yashil iqtisodiyotni rivojlantirishda agrar sektoridagi islohotlar samaradorligi Nishonboyev D.E., Siddiqjonov O'.I.....	43
13	Утилизация йиғимини ундириш бўйича жаҳон тажрибаси Калжанов Б.Д.....	48
14	Islohotlar jarayonida xorij tajribasini O'zbekistonda qo'llash imkoniyatlari O'rinboyev D.B.....	58
15	Yashil iqtisodiyotga o'tish sharoitida raqamli qishloq xo'jaligi va qishloq xo'jaligidagi bandlikning o'zgarish jarayoni Yoqubjonov R.R.....	64
16	Yashil iqtisodiyotga o'tish sharoitida qishloq xo'jaligida raqamli texnologiyalarni joriy etish va samaradorlikni oshirish. Yoqubjonov R.R.....	67
17	“Yashil iqtisodiyot”ning O'zbekiston uchun dolzarbligi Muminjonova F.O., Murodxujayeva F.M.....	71

18	Yashil iqtisodiyotda texnologik inqilob: Xitoyning 50 yil quvvat bera oluvchi batareyasi Mahammadjonov R.U.....	76
19	«Dunyo bo'ylab yashil iqtisodiyotni amalga oshirish tendensiyalari» Lutpidinov Sh.Z.....	79
20	Turli mintaqalarda yashil iqtisodiy siyosatning shakllanishi va rivojlanish bosqichlari Murodxiyayeva F.M.....	84
21	Yashil xizmatlar sektori: global tajriba va milliy amaliyotlar Toxirova G.T.....	89
22	Yashil iqtisodiyot transformatsiyasida biznes subyektlari barqarorligini soliq mexanizmlari asosida baholash metodologiyasi Abdullayev Z.S.....	93
23	Logistika tizimlarida terminal va omborlarni rejalashtirishda barqarorlik va ekologik yondashuvlar Qobulov M.A.....	99
24	“Yashil makon” umummilliy loyihasi ijrosini bajarishda velo transportni rivojlantirishning o‘rni Muhammadjonov J.T.....	102
25	Jahon mamlakatlarida yashil iqtisodiyotga o‘tishni molyalashtirish tendensiyalari va o‘ziga xosliklari Tursunov R.B.....	105
26	Horij davlatlarida yashil iqtisodiyotga o‘tish tendensiyalari Tursunov R.B.....	108
27	Jahon mamlakatlarida yashil iqtisodiyotga o‘tish tendensiyalari va o‘ziga xosliklari Tursinbayev A.N.....	113
28	O‘quvchilarga ta’lim-tarbiya jarayonida iqtisodiy tushunchalarni singdirish Turaxanov O.D.....	119
29	Jaxon mamalakatlarida yashil iqtisodiyotga o‘tish tendensiyalari va o‘ziga mosliklari Qodirov B.T., Axmedov D.D.....	124
30	Укрепление международного сотрудничества в сфере «зеленой» экономики узбекистана Халматжанова Г.Ж.....	129
31	Marketing, uning vazifalari va turlari. Muminjonova F.....	133
32	Yashil iqtisodiyotga o‘tishda ekologik soliq siyosatining roli: jahon tajribasi Mamajonov L.A.....	134
33	Yashil iqtisodiyotga o‘tishda soliq imtiyozlarining samaradorligi: xalqaro tajriba va milliy istiqbollar Mamajonov L.A.....	137
34	O'zbekistonda Qishloq xo'jaligining yashil iqtisodiyotga o'tish yo'nalishlari va xususiyatlari Zaidov I.I.....	139
35	Markaziy osiyo davlatlarida yashil iqtisodiyot va ekologik barqarorlikka o‘tish: avtomobil transporti orqali yuklarni olib o‘tish jarayonida ekologik xavfsizlikni ta'minlash Nabiyev F.G', Axmedov R.M.....	146
36	Iqtisodiyot tarmoqlarini raqamlashtirish va “yashil iqtisodiyot” asosida samaradorlikni oshirish: ilmiy-innovatsion yondashuvlar	

	Isroilov M.A.....	151
37	Sun'iy intellekt imkoniyatlaridan foydalanib biznesni rivojlantirish Urinov B.....	154
38	Совершенствование подготовки конкурентоспособных кадров – как фактор обеспечения стабильного экономического роста в среде зелёной экономики Ахмедов Р.М., Мухитдинова Ш., Жураева М.З.....	158
39	Подготовка кадров для устойчивого развития транспортной инфраструктуры узбекистана в контексте зелёной экономики Ахмедов Р.М.....	163
40	Яшил иқтисодийотга ўтишда бошқарув қарорлари қабул қилишнинг институционал жihatлари Ахмедов Ф.Р.....	169
41	Подготовки и повышение квалификации кадров дорожного хозяйства в контексте зелёной экономики Ахмедов Р.М.....	173
42	Jahon mamlakatlari yashil iqtisodiyotiga o'tish tendensiyalari va undagi logistikaning ahamiyati Ergashev N.U., Muhiddinova Sh., Axmedov.R.M.....	180
43	Yashil iqtisodiyotga o'tishda ta'minot zanjiri boshqaruvining roli va uning global ta'siri Mamatxo'jayev O.O., Axmedov R.M.....	184
44	Yashil iqtisodiyotga o'tishda ta'minot zanjiri boshqaruvining roli va uning global ta'siri Kozimov A.X., Axmedov R.M.....	191
45	Особенности тенденции перехода к зелёной экономике в странах мира Муминова Р.,Н., Рустамова О.Д.....	196
46	“Yashil iqtisodiyot”ga o'tish bo'yicha xorijiy amlakatlar tajribalari va istiqbollari Tajibaev K.Q.....	199
47	Xalqaro raqobatni rivojlanishning asosiy yo'nalishlari Tajibaev K.Q.....	204
48	Sirkulyar iqtisodiyotda maishiy chiqindilarni klaster usulida qayta ishlashning iqtisodiy mexanizmlari G'aniyev M.X.....	209
49	Зеленая экономика как фактор устойчивого развития: мировой опыт и перспективы Шатохина С.Ю.....	215
50	Yashil iqtisodiyot modeli: yevropa ittifoqi va o'zbekiston tajribasining qiyosiy tahlili Botirova K.B.....	220
51	Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishni tashkil etishning ilmiy - uslubiy asoslari Asqaraliyev S.R.....	224
52	Yashil moliyalashtirish mexanizmlari va ularning jahon tajribasidagi qo'llanilishi Ergashev A.R.....	233
53	Strategik boshqarish usuli orqali korxona boshqaruv tizimi samaradorligini oshirish Yusupov N.I.....	239
54	Insoniyat jamoasi va biosfera o'rtasidagi ziddiyat: yashil iqtisodiyotga o'tish zarurati To'xtaxo'jaev M.A.....	246
55	Yashil iqtisodiyotga o'tish tendensiyalari va ularning milliy iqtisodiyotni diversifikatsiyalashdagi ahamiyati.	

	To'xtaxo'jaev M.A.....	248
56	Iqtisodiyotni "yashil" rivojlantirish bo'yicha rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar strategiyalarini ishlab chiqish va qo'llash bo'yicha jahon tajribasi Tajibaev K.Q.....	252
57	Yashil iqtisodiyot sharoitida davlat qarzining o'rni valyuta risklarining mohiyati G'afurov O. G'.....	256
58	Jahon mamlakatlarida yashil iqtisodiyotga o'tish tendensiyalari va o'ziga xosliklari Zaidov I.I., Jumaboyeva L.....	262
59	Jahon mamlakatlarida yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyalari va asosiy prinsiplari Zaidov I.I., Jumaboyeva L.....	264
60	Green finance in action: case study of successful small and medium enterprise (smes) practices Ataxanov U.O.....	267

MARKAZIY OSIYO DAVLATLARIDA QAYTA TIKLANADIGAN ENERGIYA MANBALARI BORASIDA HAMKORLIK IMKONIYATLARI

1	«Яшил» иқтисодиётга ўтиш учун салоҳиятни ошириш ва қулай муҳит яратиш Исмоилов Р. Б.,Маматқулов З.Ш.....	274
2	Қурилиш материаллари ишлаб чиқариш соҳасида Атабаева И.М.,Маматқулов З.Ш.....	278
3	«Яшил» технологияларни жорий этишнинг институционал асосларини ривожлантириш Хамидов Э.И.,Камолов К.....	282
4	Яшил иқтисодиётга ўтиш Додобойев Ю.Т.,Марасулова Ф.Ю.....	286
5	O'zbekistonda qayta tiklanadigan energiya manbalarining imkoniyatlari va afzalliklari Arzikulov X.M.....	292
6	Markaziy Osiyo davlatlarida qishloq xo'jaligi va qayta tiklanadigan energiya manbalari sohasidagi hamkorlik imkoniyatlaridagi roli. Yoqubjonov R.R.....	295
7	Markaziy Osiyo mamlakatlari orasida qayta tiklanadigan energiya manbalari Asraqulov F.R.....	299
8	Production strategies and logistics systems in central asia: opportunities for regional cooperation and the importance of logistics integration Xasanov I.A.,Mukhitdinova Sh.,Akhmedov R.A.....	302
9	Barqaror rivojlanishning kaliti – ishlab chiqarish energiyasi samaradorligi Sirojiddinova M.K.....	311
10	Markaziy Osiyo davlatlarida qayta tiklanadigan energiya manbaalari va qishloq xo'jaligining hududiy rivojlanish istiqbollari Yoqubjonov R.R.....	316
11	O'zbekiston avtomobil transporti tizimida qayta tiklanuvchi energiya manbalarini joriy etish: markaziy osiyo mamlakatlari bilan hamkorlik istiqbollari Erkinova M.A.,Axmedov.R.M.....	321

12	Yashil iqtisodiyotga o'tish barqaror rivojlanish va atrof-muhitga salbiy ta'sirni kamaytirishga qaratilgan global tendentsiya Tajibaev K.Q.....	329
13	Markaziy Osiyo davlatlarida qayta tiklanadigan energiya manbalari borasida hamkorlik imkoniyatlari Xakimbekov D.Q., Axmedov.R.M.....	332
14	«Яшил» иқтисодиёт соҳасидаги норматив-ҳуқуқий базани такомиллаштириш Рустамов Б.Т.....	337
15	Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi davlatlari raqobatbardoshligining o'ziga xos xususiyatlari Tajibaev K.Q.....	343
16	«Яшил» инвестицияларни қўллаб-қувватлаш Додобойев Ю.Т., Маматқулов З.Ш.....	347
17	Яшил иқтисодиётнинг асослари Хомидов Б.С.,Маматқулов З.Ш.....	351
18	«Яшил» иқтисодиёт тамойилларини таълим ва фанга интеграция қилиш Додобойев Ю.Т.,Марасулова Ф.Ю.....	356
19	Сув хўжалиги соҳасида Атабаева И.М.,Маматқулов З.Ш.....	368
20	Транспорт соҳасида Атабаева И.М.,Маматқулов З.Ш.....	374
21	Markaziy Osiyo davlatlarida qayta tiklanadigan energiya manbalari borasida hamkorlik imkoniyatlari Utanov B.,Mamarizayeva Z.N.....	381
22	Markaziy Osiyoda qayta tiklanuvchi energiya manbalarining rivojlanish tendensiyalari: 2019–2023 yillarga oid tahlil Zaidov I.I.,Jumaboyeva L.....	384
23	Markaziy Osiyo davlatlarida qayta tiklanadigan energiya manbalari borasida hamkorlik imkoniyatlari va undagi logistikasining ahamiyati Baxriddinov F.I.,Axmedov.R.M.....	386
24	O'zbekiston avtomobil transporti tizimida qayta tiklanuvchi energiya manbalarini joriy etish: Markaziy Osiyo mamlakatlari bilan hamkorlik istiqbollari Erkinova M.A.,Muhitdinova Sh.,Axmedov.R.M.....	392
25	Qishloq xo'jaligi sanoati va qayta ishlashda yashil texnologiyalar Zaidov I.I.,Jumaboyeva L.....	400
26	"Markaziy Osiyo mintaqasidagi davlatlarda qayta tiklanadigan energetikani rivojlantirish loyihalari" Lutpidinov Sh.Z.....	407
27	Markaziy Osiyoda yashil energetika infratuzilmasini rivojlantirish istiqbollari Soliyev I.I.,Toxirova G.T.....	414
28	O'zbekistonning yashil eksport modelini shakllantirishda qayta tiklanuvchi energiya va mintaqaviy integratsiyaning roli Abdujabborov A.A.....	419

KAMBAG'ALLIKNI QISQARTIRISH VA IJTIMOIIY MUAMMOLARNI HAL ETISHDA YASHIL IQTISODIYOTDAN FOYDALANISH MASALALARI

1	Kambag'allikni qisqartirishda ayollar tadbirkorligining o'rni va ahamiyati Ismoilova S.Q.....	424
2	Global va mahalliy tizimli ahamiyatga molik banklarni aniqlash metodologiyasi Ashurov J.E.....	427
3	Kambag'allikni qisqartirish va barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashda soliq bazasini aniqlash metodologiyasi bilan bog'liq muammolar Xalikchayeva S.I.....	433
4	Bank kreditlarini berish orqali aholi bandligini ta'minlash yo'llari Ochilov M.T.....	436
5	Bank kreditlarini berish orqali aholi bandligini ta'minlash va kambag'allikdan chiqarish yo'llari Ochilov M.T.....	442
6	Tijorat banklarining kreditlaridan samarali foydalanish orqali sanoat korxonalarini rivojlantirish orqali aholini kambag'allikni qisqartirish yo'llari Xolikov Sh.D.....	447
7	Kambag'allikni qisqartirishga erishish uchun sanoat korxonalarini rivojlantirishda tijorat banklarining o'rni Xolikov Sh.D.....	451
8	Kambag'allikni qisqartirish va ijtimoiy muammolarni hal etishda yashil iqtisodiyotdan foydalanish va ijtimoiy to'lovlarni raqamlashtirish masalalari Nishonova R.G'., Atajonova S.B.....	456
9	Qishloq xududlarida kambag'allikni qisqartirish va ijtimoiy muammolarni hal etishda yashil iqtisodiyotni raqamli texnologiyalar yordamida samaradorligini oshirish Yoqubjonov R.R.....	461
10	Qishloq xo'jaligida raqamli texnologiyalarni joriy etish va samaradorlikni oshirish orqali kambag'allikni qisqartirish va yashil iqtisodiyotni rivojlantirish masalalari. Yoqubjonov R.R.....	464
11	Banklarda muammoli kreditlar bilan ishlash: kambag'allikni kamaytirish va ijtimoiy muammolarga yechim topishda kredit tizimining roli Xoshimov X.Sh.....	466
12	Sug'urta xizmatlarining ijtimoiy-iqtisodiy va demografik jihatlar orqali kambag'alchilikni qisqartirishdagi ro'li Xakimova M.M.....	472
13	Ijtimoiy muammolarni hal etishda yashil iqtisodiyotdan foydalanishni raqamlashtirish Ikromov X.X.....	475
14	Kambag'allikni qisqartirish va ijtimoiy muammolarni hal etishda yashil iqtisodiyotdan foydalanish Teshabaeva O.N., Himmatova G.K.....	479
15	Fossil yoqilg'idan bosqichma-bosqich voz kechish mexanizmlari va ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlar Tajibaev K.Q.....	482
16	Globallashtirish sharoitida xalqaro raqobatning rivojlanish xususiyatlari Tajibaev K.Q.....	485
17	Yangi O'zbekistonda kambag'allikni qisqartirishda yashil iqtisodiyotdan samarali foydalanish Jo'rayev Sh.P.....	490

18	Iqtisodiy o'sishga ko'maklashadigan yashil iqtisodiyot bilan bog'liq muammolar va imkoniyatlar Soatov A.M.....	494
19	Ekologik ong va ekologik boshqaruvni takomillashtirish bioxilma-xillikning bosh omili sifatida Aynakulov M.A.....	498
20	Kambag'allikni qisqartirish va ijtimoiy muammolarni hal etishda yashil iqtisodiyotdan foydalanish masalalari Tursinbayev A.N.....	500
21	Yashil iqtisodiyot: ijtimoiy muammolarni hal etish va barqaror rivojlanishga erishish yo'li Talapova N.B.....	506
22	Yashil iqtisodiyotdan foydalanish jarayonida kambag'allikni qisqartirish masalalarida tijorat banklarining roli Tursunov R.B.....	510
23	Kambag'allikni qisqartirish va ijtimoiy muammolarni hal etishda yashil iqtisodiyotdan foydalanish masalalari Qodirov B.T., Axmedov D.D.....	515
24	Ekologik ijtimoiy tadbirkorlikning paydo bo'lishi va uning afzalliklari Narzullayev E.Sh.....	521
25	Kambag'allikni qisqartirish va ijtimoiy muammolarini hal etishda yashil iqtisodiyot va ta'minot zanjiridan foydalanish masalalari Jumayev M.Y., Axmedov R.M.....	526
26	Проблемы использования зелёной экономики в сокращении бедности Эшонов М.Х.....	531
27	"Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida qashshoqlik darajasi va yashil iqtisodiyot omillari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik" Lutpidinov Sh.Z.....	534
28	Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida yashil iqtisodiyot va kambag'allik darajasi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni modellashtirish Lutpidinov Sh.Z., Soyibjonov I.S.....	542
29	Green economy and social development: china's strategic experience in overcoming poverty Yang T.....	546
30	Mahalliy davlat hokimiyati organlarining qarorlar qabul qilishda yashil iqtisodiyot konsepsiyasining qo'llanilishi: ijtimoiy samaradorlikni oshirish omili sifatida Axmedov F.R.....	550
31	Energiya samaradorligi va qayta tiklanadigan energiya manbalariga o'tishning xorij tajribalari Toxirova G.T.....	555
32	Farg'ona vodiysida aholini kambag'allikdan chiqarishda ekoturizm imkoniyatlaridan foydalanish. Asraqulov F.R.....	559
33	Yashil iqtisodiyot asosida soliq siyosatini takomillashtirish orqali kambag'allikni qisqartirish va ijtimoiy muammolarni hal etish yo'llari. To'rayev A.A.....	561
34	Kambag'allikni qisqartirishda yashil iqtisodiyotning roli Zaidov I.I.....	564
35	Yashil iqtisodiyotga o'tishning ijtimoiy ahamiyati Zaidov I.I., Qodirova Sh.M.....	567

36	Ijtimoiy islohotlar va aholi kambag'alligi darajasini qisqartirish yo'nalishlari Muhammedov J.O.....	570
37	Yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonida kambag'allikni qisqartirish va ijtimoiy adolatni ta'minlash chora-tadbirlari Sattarova G.X.....	573
38	Kambag'allikni qisqartirish va ijtimoiy muammolarni hal etishda yashil iqtisodiyotdan foydalanish masalalari To'xtaxo'jayev M.A., Abdulazizov N.R.....	577
39	Yashil iqtisodiyot asosida milliy iqtisodiyotni diversifikatsiyalash siyosatining ustuvor yo'nalishlari: kambag'allikni qisqartirish va ijtimoiy muammolarni bartaraf etish. To'xtaxo'jayev M.A.....	581
40	The use of green economy in reducing poverty and solving social problems Kholmatov B.A., Abduqahhorova Z.....	583
41	Ta'lim tizimini rivojlantirishda raqamli iqtisodiyotning ahamiyati Eraliyev X.A.....	586
42	Ijtimoiy-iqtisodiy o'sishning asosiy omili -ta'limga investitsiya kiritish Eraliyev X.A.....	587
43	Yashil iqtisodiyotda texnologik inqilob: Xitoyning 50 yil quvvat bera oluvchi batareyasi Mahammadjonov R.....	590
44	Kambag'allikni qisqartirish va ijtimoiy muammolarni hal etishda yashil iqtisodiyotdan foydalanish: O'zbekistonda plastik chiqindilarni qayta ishlash asosida sport asbob-uskunalar va maishiy buyumlar ishlab chiqarish. Abdurahmonov A.I.....	593
45	Yashil ish o'rinlari: ekologik barqarorlik va ijtimoiy faravonlikni uyg'unlashtirish G'ofurov J.N.....	597
46	Kambag'allikni qisqartirish va ijtimoiy muammolarni hal etishda yashil iqtisodiyotdan foydalanish Kodirova Sh.M.....	600
47	Экономические аспекты в выборах ошской городской думы. Болтабоев Ё.Т.....	602
48	Yashil iqtisodiyotga o'tishda davlat siyosatining roli va samaradorligi Urazmetova F.K.....	605
49	Kambag'allikni qisqartirish va ijtimoiy muammolarni hal etishda xususiy tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishning nazariy asoslari To'rayev A.A., Mirzatojiyev Sh.K.....	609
50	Mamlakatimiz iqtisodiyotida raqobatbardoshlikni yuksaltirishda xususiy tadbirkorlikning zamonaviy rivojlanish tendensiyalari Abduraxmonov Sh.Sh.....	613

1	Advancing green industrialization in uzbekistan through resource efficient and cleaner production (recp): a sector-wide co₂ reduction assessment Eromenko I.,Husong C.,Kochov A.,Minovski R.....	622
2	Development of the technology of preliminary processing of flax plant, long and short fiber extraction in the territory of Fergana region Ubaydullayev M.M.,Urishev M.M.....	632
3	Tabiiy bazalt tolalari bilan temirbeton konstruksiyalarni dispers armaturalash orqali mustahkamligini oshirish va sement sarfini kamaytirish Martazayev A.Sh.,Razzakov S.J.,Axmedov A.R.,Mavlonov R.A.,Jurayeva A.S., Kosbergenov N.N.....	638
4	Qishloq xo‘jaligida xavflar va tavakkalchiliklar: nazariy-asosiy yondashuvlar Mullabayev B.B.,Mo‘minov M.M.....	643
5	Внедрение методов ресурсоэффективного и чистого производства (recp) в промышленных предприятиях ферганской области Игамбердиев Б.Г.....	646
6	Оценка состояния окружающей среды с помощью растений индикаторов Ёдгорова Д.Ш.....	650
7	Qishloq xo‘jaligida chorvachilik subektlarining iqtisodiy faolligini oshirish yo‘nalishlari Kojalepesov S.S.....	654
8	Зеленые стратегии в пищевой промышленности: экономическая эффективность и перспективы развития Курпаяниди К.И.....	657
9	Meva va sabzavotlarni quritishning an‘anaviy va innovatsion texnologiyalarini takomillashtirish hamda oziq-ovqat xavfsizligi xavfini minimallashtirish Kurbanov N.M.,Jabborov I.T.....	660
10	Эффективные технологии сушки фруктов как ключевой фактор безопасности пищевой продукции Курбанов Н.М.,Жабборов И.Т.....	663
11	Oziq-ovqat mahsulotlarini diversifikatsiya qilishning barqaror yechimlari Jonimqulov T.I.....	666
12	O‘zbekistonda oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlash bo‘yicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar Jonimqulov T.I.....	668
13	Bug‘doy donidan un olishda oqlash va gti berish jarayonlari tadqiqoti Jonimqulov T.I.....	670
14	Oziq-ovqat sanoatini yanada rivojlantirish intensiv texnologiyalarni joriy etish Jonimqulov T.I.....	672
15	Oziq-ovqat xavfsizligi muammolar va yechimlari Jonimqulov T.I.....	674
16	Qandli diabetda yordam beradigan choylar G‘ulomjonov D.D.....	676
17	Научные подходы к стандартизации качества сушёных фруктов в контексте глобальной продовольственной безопасности. Жабборов Т.К.,Жобборов Б.К.....	679
18	Innovatsion quritish texnologiyalari asosida mevalarni saqlash va qayta ishlashning oziq-ovqat xavfsizligiga ta’siri Жабборов Т.К.,Жобборов Б.К.....	681

19	Samarqad shahar va uning atrofida qishlovchi qushlarning turlar tarkibi, soni va ekologiyasi Davlatova S.V.....	683
20	Биоморфология <i>aser pseudoplatanoides</i> l. К условиям городской среды Камалова М. Ж., Мамаджонова Ф.Н.....	687
21	Soya mahsulotlarini qayta ishlash va eksport salohiyatini rivojlantirish yoʻnalishlari Tashxodjayeva G.S.....	690
22	Oʻsimliklarni himoya qilish vositalaridan foydalanishning iqtisodiy koʻrsatkichlar tahlili Suyundikova D.M.....	694
23	Oziq-ovqat chiqindilarini qayta ishlashning oziq-ovqat xavfsizligi, biologik xilma-xillik va yashil iqtisodiyotdagi roli. Abdurahmonov A.I.....	697
24	Oʻzbekistonda qandolat mahsulotlarini ishlab chiqish va ularni vitaminlar bilan boyitish Sattarova B.N.,Muydinova N.B.....	700
25	Maktab oʻquvchilarida barqaror rivojlanish maqsadlarini shakllantirish – bioxilma-xillikni asrash omili sifatida Toyirova M.M.....	702
26	Озик-овқат хавсизлигини таъминлашда ва яшил иқтисодиётни ривожлантиришда рақамли бошқаришнинг аҳамияти Кулдашев Э.,Абдуллаев Б.....	705
27	Oziq-ovqat xavfsizligini taʼminlashda, xalqaro tashkilotlarni tutgan oʻrni. Ilhomov A.X., Axmedov.R.M.....	711
28	Oziq-ovqat va poliz mahsulotlari yetishtirishning iqtisodiy samaradorligini oshirishda yashil iqtisodiyotning ahamiyati Ilyasov S.P.....	716
29	Озик-овқат хавфсизлигини таъминлашда кичик бизнес субъектларида ташкил этилган балиқ етиштиришга ихтисослашган хўжаликларнинг ўрни. (Наманган вилояти мисолида) Вазиров А.Ё.....	719
30	Oziq-ovqat sanoatida chiqindilarni kamaytirish va resurslardan samarali foydalanish: yashil iqtisodiyot yondashuv Umrkulova F.S.,Yusufova D.R.....	723
31	Yashil iqtisodiyot doirasida oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarishda ekologik toza texnologiyalarning qoʻllanilishi Umrkulova F.S.,Yusufova D.R.....	726
32	Yashil iqtisodiyot sharoitida oziq-ovqat xavfsizligi va biologik xilma-xillikni taʼminlashda organik ishlab chiqarish va taʼminot zanjirini boshqarishning samarali strategiyalari Abdulazizov M.Z.,Axmedov.R.M.....	729
33	Yashil kimyo va ekologik toza texnologiyalar: jahon mamlakatlarida yashil iqtisodiyotga oʻtishda kimyo sanoatining oʻrni va rivojlanish tendensiyalari Norqobilova N.,Hoʻjanazarova S.....	734
34	Зелёная экономика в обеспечении биоразнообразия Муминова Р.Н.....	736
35	Biodegradation of packaging materials in the context of the green economy Arzimurodova X.J.....	739
36	Пищевая промышленность республики каракалпакстан: современное состояние и перспективы развития Тлеуов Н.Р.,Рахманов Х.Н.....	744

37	Shlamlarini qayta ishlashda yashil iqtisodiyotning ahamiyati Nuritdinov A.Q., Mexmanov I.Y.....	747
38	Davlat qarzining valyuta risklari va uning mohiyati G'afurov O.G'.....	750
39	Oziq-ovqat havfsizligini taminlashda, respublikamiz bojxona chegaralaridan yuklarni olib o'tish tartibining tutgan o'rni Adashaliyev A.A., Muhitdinova Sh., Axmedov R.M.....	756

FARG'ONA VODIYSIDA AHOLINI KAMBAG'ALLIKDAN CHIQUARISHDA EKOTURIZM IMKONIYATLARIDAN FOYDALANISH

1	Farg'ona vodiysida aholini kambag'allikdan chiqarishda ekoturizm imkoniyatlaridan foydalanishda avtomobil yo'llari tarmog'ini rivojlanishining ahamiyati Axmedov R.M., Muxitdinova. Sh., Jo'rayeva M.....	761
2	Аҳоли даромадлари орасида фарқланишларни статистик баҳолаш Илёсова Д.И.....	766
3	Аҳолини камбағалликдан чиқаришда экотуризмдан фойдаланиш имкониятлари Эшонов М.Х.....	769
4	Erkin savdo siyosatining farg'ona vodiysi eksport hajmiga ta'siri Abdurahmonov A.I., To'xtaxo'jayev M.A.....	772
5	Qishloq joylarda tadbirkorlik faoliyatini jadallashtirish masalalari (Andijon viloyati misolida) Rustamova F.A.....	777
6	Turizmدا marketing strategiyalarini takomillashtirishda va aholini kambag'allikdan chiqarishda davlatning instutsional siyosatini ahamiyati Yulchiyev A.O., Yo'ldashova O.A.....	781
7	Namangan viloyatida rekreatsion turizmdan foydalanish imkoniyatlari Yunusova S.A.....	784
8	Ekoturizm salohiyatidan foydalanib, farg'ona vodiysining aholi turmush darajasini yaxshilash va kambag'allikni kamaytirish Mirzayev A.T., Mirjalolova D.....	788
9	Jizzax viloyatining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida turizm iqtisodiy drayver sifatida: yangicha yo'nalishlar va mexanizmlar Aynakulov M.A., Yarasheva Z.A.....	791
10	Ekologik turizm va yashil marketingning integratsiyasi Yokubjonova X.Y.....	795
11	"Yashil" obligatsiyalar - "yashil" loyihalarni moliyalashtirishning eng istiqbolli va tez rivojlanayotgan vositasi sifatida Tajibaev K.Q.....	799
12	Farg'ona vodiysida aholini kambag'allikdan chiqarishda ekoturizm va raqamli qishloq xo'jaligi imkoniyatlaridan foydalanish Yoqubjonov R.R.....	803
13	Farg'ona vodiysida aholini kambag'allikdan chiqarishda ekoturizm va qishloq xo'jaligi imkoniyatlaridan samarali foydalanish yo'llari. Yoqubjonov R.R.....	807
14	Farg'ona vodiysida ekoturizmni rivojlantirish orqali soliqbazasini kengaytirish va ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikka erishish yo'llari Soyibjonov I.S.....	810

15	Farg'ona vodiysida aholini kambag'allikdan chiqarishda ekoturizm imkoniyatlaridan foydalanish Asraqulov F.R.....	812
16	Mahalliy xomashyodan ekologik toza mahsulotlar tayyorlash: guli, archa, qamish, yovvoyi o'simliklardan tabiiy bo'yoqlar, kosmetika, gigiyena vositalari ishlab chiqarish Norqobilova N., Xo`janazarova S.....	815
17	Mahalliy aholi daromadlarini oshirishda ekoturizmning roli: namangan viloyati misolida Akramboyev A.R., Xayrullayev F.X.....	818
18	Tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishda ekoturizmning o'rni va ahamiyati Bobayev I.A.....	822
19	Erkin savdo siyosatining farg'ona vodiysi eksport hajmiga ta'siri Abdurahmonov A.I., To'xtaxo'jayev M.A.....	826
20	История туризма Исмоилов Р.Б., Маматыулов З.Ш.....	831
21	Туризм в Новейшее время Исмоилов Р.Б., Маматыулов З.Ш.....	834
22	Виды туризма Исмоилов Р.Б., Маматыулов З.Ш.....	838
23	Иммерсив виртуал реаллик (ИВР) пайдо бўлиши Рахматуллаев Д.Р.....	842
24	Oila psixologiyasining shakllanishi va rivojlanishi Muminova D.....	843
25	Oila psixologiyasi fanining rivoji va vazifalari Muminova D.....	845
26	Ахборот-коммуникация технологиялари (АКТ) эволюциясида шахсий тажрибалар Рахматуллаев Д.Р.....	847
27	Yashil iqtisodiyotda resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish Inamov A.A ...	848
28	Farg'ona vodiysida investitsion salohiyatini shakllantirish, innovatsion texnologiyalarga asoslangan kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish Abidova Sh. A.	853